PROCEEDING BOOK



EGE
13TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
June 13- 15, 2025
Izmir

ISBN : 978-625-5962-76-8
Academy Global Publishing House

EGE 13TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
JUNE 13 - 15, 2025
IZMIR

Edited By
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan

Issued: *27.06.2025*
ISBN: 978-625-5962-76-8

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 225 papers have been presented by Turkish participants and 259 papers by foreign participants.

Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2025©

CONFERENCE ID

EGE 13TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
JUNE 13 - 15, 2025
IZMIR

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey - Azerbayjan – Thailand – Kazakhstan – Malaysia- Romania- Indonesia- Slovakia- Bangladesh- Sweden- Egypt- Italy- Tunisia- Kyrgyzstan- South Korea- Jordan- Nigeria- Lebanon- Australia- Serbia- Croatia- Iran- Ireland- China- Ghana – Sierra Leone- Kenya- India- Saudi Arabia- Netherlands- Czech Republic- Kazakhstan- Vietnam- Pakistan- Poland- Finland- Albania Morocco- Venezuela- Colombia- Peru- Chile- Spain- Georgia- Oman- Singapore- Serbia- Taiwan- UAE- Algeria- Kazakhstan- Yemen- Greece- Philippines-

-

PRESENTATION
Oral presentation

CONGRESS ORGANIZING BOARD

HEAD OF CONFERENCE : Prof. Dr. Hülya Çiçek

Prof. Dr. Ali Bilgili
Prof. Dr. Naile Bilgili
Prof. Dr. Başak Hanedan
Prof. Dr. Hajar Huseynova
Prof. Dr. Dwi Sulisworo
Prof. Zain Musa
Prof. Dr. Sameer Jain
Prof Yakup Babayev
Prof. Dr. Suyatno
Prof. Dr. Hasan Akan
Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -
Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli
Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak
Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın
Assoc. Prof. Dody Hartanto
Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Assoc Prof. Dr. Feran Aşur
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz
Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev
Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları
Assist. Prof. Ihwan Ghazali
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan
Assist. Prof. Dr. Songül ATAK
Lecturer Mehmet Nuri Ödük
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Dr. Dadash Mehravari
Dr. Gültekin Gürçay
Dr. Aynurə Əliyeva
Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Turkiye
Prof. Dr. Emine Koca – Turkiye
Prof. Dr. Fatma Koç – Turkiye
Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye
Prof. Dr. Ali Bilgili - Turkiye
Prof. Dr. Naile Bilgili - Turkiye
Prof. Dr. Başak Hanedan – Turkiye
Prof. Dr. Aysel Güven - Turkiye
Prof Dr. Bülent Kurtişoğlu – Turkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia
Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina
Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia
Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan
Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India
Prof. Dr. İzzet Gümüş – Turkiye
Prof. Dr. Mustafa Bayram – Turkiye
Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Turkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan
Prof. Dr. Suyatno – Indonesia
Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia
Prof. Dr. Sameer Jain – India
Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran
Prof. Dr. Hasan Akan – Turkiye
Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Turkiye
Assoc Prof. Dr. Feran Aşur – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran
Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya
Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Turkiye
Assist. Prof. K. R. Padma – India
Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam
Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye
Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunalieva - Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines
Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam
Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Turkiye
Dr. Mehmet Nuri Ödük – Turkiye
Dr. Ayşe Baran - Turkiye
Dr. Dadash Mehravari – Iran
Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Dr. Sonali Malhotra – India
Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı : E-98102723-903.07-475454
Konu : Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:
Gereği:
Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:
Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 - GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17
e-Posta : tipfaksek@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi
Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel
Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

EGE 13TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
JUNE 13- 15, 2025
IZMIR

NO : **AC- 13S - 2025. 438s– 3051**
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi 27/06/2025

İLGİLİ MAKAMA

Academy Global Conferences tarafından düzenlenen **Ege 13. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi** 13-15 Haziran 2025 tarihlerinde İzmir'de 53 farklı ülkeden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre kapsamında sunulan 548 bildirinin 225'i Türkiye'den, 259'u ise farklı 52 ülkeden katılan akademisyenler tarafından sunulmuştur. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz ederiz

Saygılarımızla

Prof. Dr. Hülya Çiçek

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ARTWorld 6TH INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
June 13 - 15, 2025
IZMIR

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224



ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Öğr. Üyesi Vildan Bayram**	1	UZUN YOL ŞOFÖRLERİNİN PERFORMANSINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER	Uzman Sevim Nur ŞİMŞEK Doç.Dr.Cemile ÇETİN
		2	PANDEMİ ÖNCESİNDE VE SONRASINDA TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE MARMARA BÖLGESİ	Yüksek Lisan Öğrencisi Aslı Cansu Akdora Yüksek Lisans Öğrencisi Emircan Dalkılıç
		3	SHORT-TERM INSURANCE BRANCHES WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL INSURANCES	PhD. Serkan DEMİRTAŞ
		4	THE EFFECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON PRODUCTIVITY AND PERSON-JOB FIT	Master's Student Meltem SEVİNÇ Ass. Prof. Dr. Ahmet AYDIN
		5	KISA VİDEO İÇERİK ÖZELLİKLERİNİN ALGILANAN MÜŞTERİ DEĞERİ, MÜŞTERİ KATILIMI VE MÜŞTERİYİ ELDE TUTMAYA ETKİSİ	Doç. Dr. Nurettin Ozan Bakır Arş. Gör. Deniz Serbest
		6	CONCEPTUAL REFLECTIONS ON THE EVOLUTION OF OWNERSHIP IN THE DIGITAL AGE: A COMPARATIVE INQUIRY INTO PHYSICAL AND DIGITAL POSSESSION	Batuhan Sarıgül Prof.Dr. Remzi ALTUNIŞIK
		7	Yapay Zeka Uygulamaları Kapsamında Etik Sorunların İncelenmesi	Dr. Öğr. Üyesi Vildan Bayram
		8	SOSYAL GÜVENLİKTE BİRLİKTE İSTİHDAM	Dr. Eray Karagöz

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Sabiha Gizem ENGİN**	1	HER MAÇIN HİKÂYESİ AYRI: KADIN HAKEMLERİN VAROLUŞ SANCISI	Sabiha Gizem ENGİN
		2	ANTİK OLİMPİYAT OYUNLARI KURULUŞUNA İLİŞKİN EFSANELER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	Erol Doğan Osman İmamoğlu
		3	GÜNÜMÜZ OLİMPİYAT DİSİPLİNLERİNDE VE SPORLARDA HİNT ORİJİNLİ SPORLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	Erol Doğan Osman İmamoğlu
		4	U17 İLE U19 FUTBOLCULARININ BİLİŞSEL PERFORMANS İLE REAKSİYON SÜRESİNİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Oğuzhan ŞİMŞEK Prof. Dr. Murat ELİÖZ
		5	EXAMINATION OF INTERNET ADDICTION LEVELS OF STUDENTS STUDYING AT THE FACULTY OF SPORT SCIENCES IN TERMS OF THE CLASS THEY STUDY	Yüksek Lisans Öğrencisi Uğur OSANMAZ Prof. Dr. Fikret ALINCAK
		6	EXAMINATION OF PHYSICAL EDUCATION TEACHER CANDIDATES' ATTITUDES TOWARDS LEARNING IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES	Yüksek Lisans Öğrencisi Uğur OSANMAZ Prof. Dr. Fikret ALINCAK
		7	EXAMINATION OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' EPISTEMOLOGICAL BELIEFS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES	Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet KIZILBOĞA Prof. Dr. Fikret ALINCAK
		8	EVALUATION OF SCHOOL PRINCIPALS' VIEWS ON THE CONCEPT OF SCHOOL MANAGEMENT	Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet KIZILBOĞA Prof. Dr. Fikret ALINCAK

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Sinem ALPASLAN**	1	OKUL SAĞLIK EĞİTİMLERİNE YÖNELİK İLKOKUL 3. SINIF ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ	Dr. Hacer EFE Prof. Dr. Ünsal UMDU TOPSAKAL
		2	OKUL SAĞLIK EĞİTİMLERİ ÜZERİNE FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	Dr. Hacer EFE Prof. Dr. Ünsal UMDU TOPSAKAL
		3	Social Communication Skills of Preschool Children with Divorced Parents	Yusuf PARLAK, Sena Nur EKİCİ, Prof. Dr. Ayşegül KESKİNKILIÇ,
		4	Perception of Death and Grief in Childhood	Sena Nur EKİCİ, Yusuf PARLAK, Prof. Dr. Ayşegül KESKİNKILIÇ,
		5	Evaluation of Artificial Intelligence Literacy Among Social Studies Teachers	Yüksek Lisans Öğrencisi, Emre CANİK Prof. Dr. Meryem HAYIR KANAT
		6	TÜBİTAK ULUSAL BİLİM OLİMPİYATLARI MATEMATİK SORULARININ İNCELENMESİ	Büşra CEBE Bahar UYAR DÜLDÜL
		7	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR DERSİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN İNCELENMESİ	Doç. Dr. Mecit ASLAN Dr. Öğr. Üyesi Naciye AYNAS Öğrt. Mehmet Mert ORBAÇ
		8	OKULLARDA UYGULANAN ÇEDES (ÇEVREME DUYARLIYIM DEĞERLERİME SAHİP ÇIKIYORUM) PROJESİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	Doç. Dr. Mecit ASLAN Dr. Öğr. Üyesi Naciye AYNAS Öğrt. Adem YOLCU
		9	THE IMPACT OF THE DRAWING-GUESSING GAME GARTIC.IO ON STUDENTS' CREATIVITY AND PRODUCT CREATION TIMES IN THE FIELD OF VISUAL ARTS	Dr. Sinem ALPASLAN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Araş. Gör. Dr. Eren YILDIZ**	1	Disputes Arising from Social Assistance Received by Turkish Citizens from Foreign States in the Context of the Law Applicable to Unjust Enrichment	Dr. Halil Alperen IŞIK
		2	Precautionary Attachment as a Way to Ensure the Enforcement of Arbitral Awards Rendered Under the Turkish Code on International Arbitration (No. 4886) and the Effect of the Action for Annulment on Precautionary Attachment	Dr. Halil Alperen IŞIK
		3	AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN DİLEK GENÇ v. TÜRKİYE KARARININ VERGİ YARGILAMASINA OLASI ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Araş. Gör. Dr. Mevlüt UZUNÖNER
		4	YARGITAY 9. HUKUK DAİRESİNİN 10.03.2025 TARİHLİ KARARI IŞIĞINDA İŞVERENİN YILLIK ÜCRETLİ İZİN SÜRESİNE AİT ÜCRETİ İZİN BAŞLAMADAN ÖNCE PEŞİN VEYA AVANS OLARAK ÖDEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ	Araş. Gör. Dr. Eren YILDIZ
		5	YEŞİLKAYA SAVCISI BAŞLIKLI ROMAN ÖZELİNDE EDEBİYAT- HUKUK İLİŞKİSİ	Ulaş Göktuğ DURMUŞ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Banu YÜCEL**	1	AN ALTERNATIVE MODEL TO INTEGRATE BEES INTO OUR SOCIAL LIFE: URBAN BEEKEEPING	Dr. Ekin VAROL Prof. Dr. Banu YÜCEL
		2	NATURE'S SUPERFOOD BEE BREAD (PERGA) AND ITS UNIQUE PROPERTIES	Dr. Ekin VAROL Prof. Dr. Banu YÜCEL
		3	NEW APPROACHES ON VALUE-ADDED BEE PRODUCTS; WHOLE BEE (PODMORE), BEE DRONE LARVAE (APILARNIL) AND BEE HIVE AIR APPLICATIONS	Prof.Dr. Banu YÜCEL Dr. Ekin VAROL
		4	UNIQUE IMPORTANCE IN THE WORLD HONEY TRADE; TURKISH PINE HONEYDEW HONEY	Prof.Dr. Banu YÜCEL Dr. Ekin VAROL
		5	VAN İLİNDEKİ HAYVANCILIK DESTEKLERİNİN TÜRKİYE İÇERİSİNDEKİ DURUMUNUN İNCELENMESİ	Dilek Taşcan Doç. Dr. Ferhat KÜP
		6	ŞANLIURFA İLİ CEYLANPINAR İLÇESİ VE MARDİN İLİ KIZILTEPE İLÇESİ BÖLGELERİNDE PAMUK EKİM DURUMU VE PAMUK HASAT MEKANİZASYON SORUNLARI	Azize öner Prof. Dr. Ramazan SAĞLAM
		7	SERALARDA YÖNLENDİRMENİN İKLİMLENDİRME İÇİN ENERJİ GEREKSİMİNE ETKİSİ	Hasan Kaan KÜÇÜKERDEM Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
		8	ENERJİ AÇISINDAN SÜRDÜRÜLEBİLİR SERACILIK İÇİN FOTOVOLTAİK (PV) GÜNEŞ ENERJİSİ TEKNOLOJİSİNDEN YARARLANMAK	Hasan Kaan KÜÇÜKERDEM Hasan Hüseyin ÖZTÜRK

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr. Mehmet BUĞDAYCI**	1	ÇİNKO OKSİT PARÇACIKLARI İLE SODYUM BOR HİDRÜRDEN HİDROJEN ÜRETİMİ	Şevval KARAÇUKA Doç. Dr., LEVENT SEMİZ
		2	YANMA SENTEZİ İLE BORÜR SERAMİK MALZEME ÜRETİMİ	Doç. Dr. Mehmet BUĞDAYCI Doç.Dr. Özlem TUNA Prof.Dr. Pelin Demircivi
		3	KARBOTERMİK YÖNTEMLE İLE BORÜR SERAMİK MALZEME ÜRETİMİ	Doç. Dr. Mehmet BUĞDAYCI Doç.Dr. Özlem TUNA Araş.Gör.Dr. Nergiz Zeynep KANMAZ Keleşoğlu
		4	MORFOLİN BİRİMİ İÇEREN YENİ BİR PİRİMİDİN TÜREVİNİN SENTEZİ VE IN SİLİKO ÇALIŞMALAR İLE İLAÇ OLABİLME POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ	Süleyman GÜDER Dr. Öğr. Üyesi Gülbin KURTAY Doç. Dr. Tuğba GÜNGÖR
		5	Elektrospinning Yöntemi Kullanarak Elde Edilen Nanofiberler Kaplamaların AM50 Alaşımının Korozyon Davranışına Etkisi	H. Deniz ADA Merve Dağcı Tekin
		6	Elektrosipinning Yöntemi Kullanılarak Esansiyel Yağların Enkapsülasyonu	Merve Dağcı Tekin H. Deniz ADA

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Prof. Dr. Kelime ERDAL**	1	NATIONAL FIGHT and HISTORICAL THEMES IN AYŞE KULİN'S "FAREWELL"	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		2	J. PAUL SARTRE ve SÖMÜRGECİLİĞE BAKIŞI	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		3	A STUDY ON THE LANGUAGE OF CHILDREN'S BOOKS	Prof. Dr. Kelime ERDAL
		4	IDENTITY AND BELONGING IN LITERARY TEXTS	Prof. Dr. Kelime ERDAL
		5	THE UNDERSTANDİNG OF POWER IN ÂŞIK PAŞA'S GARİB-NÂME	Mustafa KILIÇ Doç. Dr. Kenan BOZKURT
		6	A LITERARY, SCIENTIFIC, AND POLITICAL PERIODICAL: THE STRUCTURE OF GENRES AND THEMES IN DEMET MAGAZINE	Dr. Öğr. Üyesi Demet KOÇYİĞİT
		7	THE SANCTIFICATION OF SPACE IN FOLK BELIEFS: THE CASE OF THE MENDERES BASIN	Dr. Bircan KAYACAN
		8	CONTRONYMY IN HISTORICAL TURKIC: THE CASE OF ERTE ~ İRTE	Arş. Gör. Dr. Ayşe Beril KARA

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Doç. Dr. Hakan Arıkan**	1	BİLGİ KAYNAĞI OLARAK SANAT: ARİSTOTELES	Doç. Dr. Hakan Arıkan
		2	THOMAS AQUİNAS'IN SANAT VE ESTETİK ANLAYIŞI	Doç. Dr. Hakan Arıkan
		3	The Value Of Sophıstıc In Logıc	Doç. Dr. Halil İMAMOĞLUGİL
		4	THE FUNCTİON OF MODELS İN SCİENCE FROM THE PERSPECTİVE OF PHİLOSOPHY OF SCİENCE	Doktora Öğrencisi Muhammed Abdi Çelik
		5	BERTRAND RUSSELL'IN TANIMA YOLUYLA BİLGİ GÖRÜŞÜNÜN DENEYİMCİLİĞİN PROBLEMLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Arş. Gör. Dr. Nusret Erdi ELMACI
		6	Alimden Aydına Epistemik Süreklilik: 'Hakikat Rejimi' Bağlamında Yorumun İktidarı	Arş. Gör. Dr. Melike Güngör

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Alper Talha KARAKÖSE**	1	Ethics in Psychological Counseling with Preschool Children	İlim BÜKÜLMEZ BOZKURT Arzu ERALTUĞ OYMACI Fatma Ebru İKİZ
		2	ETHİCS İN CULTURALLY COMPETENT PSYCHOLOGİCAL COUNSELİNG	Nilay ULUÇ Gökçe BİNGÖLTEKİN Fatma Ebru İKİZ
		3	ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK UYGULAMALARINDA ETİK İLKELER	Gizem DÖNMEZ Mizgin YARBATAK Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ
		4	THE MEDIATING ROLE OF POSITIVE HUMOR STYLES IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ROMANTİC RELATIONSHIP SATISFACTION	Betül YANIK Sümeyye İrem SOYLU Şevval OSMANOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Filiz KUMOVA Prof. Dr. Itır Tarı CÖMERT
		5	THE MEDIATING ROLE OF SELF-DIFFERENTIATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL PARENTIFICATION AND VULNERABLE NARCISSISM	Arzucan DEMİR Fatma Suphiye Nur BALTA Dr. Öğr. Üyesi Filiz KUMOVA
		6	Anneden Algılanan Narsiszm ile Sosyal Kaygı Belirtileri İlişkisinde Ayrışma Bireyleşme Düzeyinin Aracı Rolü	Berfin Yazıcı
		7	KORUYUCU AİLELERİN YAŞAM DENEYİMLERİ: RİSK VE KORUYUCU FAKTÖRLERİN NİTEL BİR İNCELENMESİ	Alper Talha KARAKÖSE
		8	ÖZ-BELİRLEME KURAMI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Güler Uyar Doç. Dr. Gülay Demir Dr. Öğr. Üyesi Sezen Güleç

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Aisha Nzimande**	1	DECONSTRUCTING THE COGNITIVE MECHANISMS OF PROBLEM-SOLVING	Dr. Samira El-Masry
		2	AUTOMATED VIDEO CONTENT CREATION USING SCREEN RECORDING TECHNOLOGY	Dr. Parisa Imani
		3	ONTOLOGICAL FRAMEWORKS FOR INTELLIGENT LEARNING SYSTEMS IN MUSIC EDUCATION	Prof. Dr. Dimitrios Papadopoulos Dr. Georgios Christou
		4	ENHANCING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION THROUGH FLIPPED CLASSROOM MODELS	Ricardo Torres Sofia Jimenez Arturo Mendoza
		5	SEQUENTIAL LEARNING IN AUTONOMOUS AGENTS BASED ON CONSTRUCTIVIST THEORY	Javier Ramirez Isabella Vargas
		6	REVOLUTIONIZING ASSEMBLY LINE OPERATIONS WITH DEEP LEARNING TECHNOLOGIES	Assoc. Prof. Dr. Aisha Nzimande
		7	EVALUATING THE ECONOMIC IMPACT OF HUMANITIES AND EDUCATION DEGREES IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA	Babatunde Adebayo

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Guadalupe Martínez**	1	ENHANCING INDUSTRY 4.0 WITH DEEP LEARNING: OPTIMIZING ASSEMBLY LINE PRODUCT IDENTIFICATION	Oluwaseun Adeyemi
		2	ANALYZING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE	Assoc. Prof. Dr. Guadalupe Martínez
		3	EXPLORING STUDENT EXPERIENCES WITH DIGITAL LEARNING TOOLS IN HIGHER EDUCATION	Dr. Emily Johansson
		4	QUANTITATIVE STUDY OF ANXIETY PREVALENCE AMONG DYSLEXIC UNIVERSITY STUDENTS	Lena Schmidt Annika Fischer
		5	UNPACKING UNIVERSITY CURRICULUM POLICYMAKING IN CHILE: CASE STUDY OF EDUCATIONAL REFORMS	Camila Rojas Diego Valenzuela
		6	FOSTERING COLLABORATIVE CULTURES AMONG MIDDLE SCHOOL TEACHERS: A CASE STUDY	Vasiliki Papadopoulou Panagiotis Markakis Vagelis Karakolis John Psarras
		7	THE ROLE OF CONVERSATIONAL AGENTS IN SUPPORTING STUDENTS IN HIGHER EDUCATION	Assis. Prof. Dr. Christos Vlachos
		8		

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assis. Prof. Dr. Omar El-Sayed**	1	MODELS OF COPYRIGHT SYSTEMS	Dr. Ivan Petrov
		2	CONTEMPORARY ISSUES IN RUSSIAN SPORTS LEGISLATION	Dr. Mikhail Volkov
		3	MODERNIZING THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK: CHALLENGES AND PROSPECTS	Dr. Katarzyna Nowak
		4	WOMEN'S RIGHTS VERSUS CULTURAL AUTONOMY: CHALLENGES IN CULTURAL ACCOMMODATION	Assis. Prof. Dr. Amina Rahman
		5	SOCIAL MOVEMENTS AND THE SPREAD OF TACTICS: NETWORKS IN THE ANTI-GLOBALIZATION MOVEMENT	Assoc. Prof. Dr. Yuki Nakamura
		6	EMPLOYMENT DISCRIMINATION IN CIVIL SERVICE RECRUITMENT: A CHINESE PERSPECTIVE	Li Wei Jia Ming
		7	DEPENDENCY THEORY AND US-MIDDLE EAST RELATIONS: CASE STUDIES OF IRAN, SAUDI ARABIA, AND EGYPT	Assis. Prof. Dr. Omar El-Sayed
		8	NATIONAL TEAM SELECTION CRITERIA: THEORY AND PRACTICE IN RUSSIA	Alexei Ivanov

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Nguyen Thi Lan**	1	ANALYZING THE ARCHITECTURAL INFLUENCE OF THE GREAT STUPA AT BOROBUDUR TEMPLE	Agus Wijaya
		2	A COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL DANCE COSTUMES IN SOUTHEAST ASIAN FESTIVALS	Assoc. Prof. Dr. Nguyen Thi Lan
		3	EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF LOAN GUARANTEE PROGRAMS IN SUPPORTING SMALL BUSINESSES	Dimitrios Papadopoulos Nikolaos Katsaros
		4	UTILIZING BAMBOO RESOURCES FOR SUSTAINABLE DESIGN APPLICATIONS	Dr. Ramon Santos
		5	ASSESSING THE CHARACTERISTICS OF ACTIVATED CARBON FROM COCONUT SHELLS FOR ENVIRONMENTAL APPLICATIONS	Mohammad Daud
		6	INCORPORATING TRADITIONAL BATIK MOTIFS INTO MODERN TEXTILE DESIGN	Assis. Prof. Dr. Dewi Ayu Lestari
		7	DEVELOPING ENGLISH LANGUAGE MATERIALS TO PROMOTE SUSTAINABLE TOURISM IN AYUTTHAYA HISTORICAL PARK	Siriporn Wongsa

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assis. Prof. Dr. Rana Hassan**	1	INVESTIGATING THE IMPACT OF ECONOMIC FACTORS ON DOMESTIC INVESTMENT STRATEGIES	Dr. Fatima Zahraoui
		2	ASSESSING THE SUSTAINABILITY OF RURAL WATER PROJECTS THROUGH WOMEN'S INVOLVEMENT IN RURAL YEMEN	Aisha Ali Al-Haddad
		3	A CRITICAL ANALYSIS OF ARMED GROUPS AND INTRA-STATE CONFLICT DYNAMICS IN EGYPT	Assis. Prof. Dr. Rana Hassan
		4	NAVIGATING EMPLOYEE DYSFUNCTION: THE ROLE OF LEADERSHIP IN WORKPLACE MANAGEMENT	Omar Khaled Laila Ibrahim
		5	FORENSIC ACCOUNTING: A PARADIGM SHIFT IN FINANCIAL STATEMENT FRAUD DETECTION	Oluwafemi Adebayo
		6	FACTORS INFLUENCING MOBILE BANKING ADOPTION AND CUSTOMER PERCEPTIONS IN SRI LANKA	Dr. Gayathri Silva
		7	PERCEIVED VALUE OF THE CZECH REPUBLIC ARMY SERVICE FOR PROFESSIONAL SOLDIERS	Assoc. Prof. Barbora Novotná
			BRANDING STRATEGIES: UNIQUE IMPLEMENTATION FEATURES	Nino Kapanadze
		8	USING MARKET SEGMENTATION AND CONJOINT ANALYSIS IN PRODUCT DESIGN	Ali Al-Jabri Sara Mansour

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Chalermpol Tansai**	1	ZHOU ENLAI'S INFLUENCE ON CHINA'S FOREIGN POLICY	Nazira Bektayeva
		2	TRACE ANALYSIS ON BALLISTIC IMPACT AFTER SHOOTING	Levture Narongkul
		3	THE EVOLUTION OF ONLINE LESSONS IN AN INTEGRATED EDUCATIONAL MODEL	Prof. Dr. Chalermpol Tansai
		4	DISCLOSURE IN THE SOCIAL DOMAIN TO MITIGATE CONFLICTS BETWEEN COMMUNITY AND STATE: THE CASE OF MAHAKAN FORTRESS, BANGKOK	Assis. Prof. Saowapa Phaitayawat
		5	THE POTENTIAL OF DIGITAL TOOLS IN JUNIOR SCHOOL ART LESSONS TO ENHANCE CREATIVE SKILLS USING TAMAZIGHT FONTS	Aber Salem Aboalgasm Rupert Ward
		6	THE DESIGN OF CHILDREN'S PICTURE BOOKS BASED ON AMPHAWA FIREFLIES TALES	Dr. Marut Pichetvit

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Fatima Al-Harbi**	1	WEB CONTENT ANALYSIS OF TOP EUROPEAN TOURIST DESTINATIONS FROM THE PERSPECTIVE OF CHINESE TRAVELERS	Dr. Li Wei Dr. Zhang Ming
		2	INCLUSIVE DISABILITY MANAGEMENT PRACTICES: A CASE STUDY OF THE FINANCIAL SECTOR IN THE UNITED ARAB EMIRATES	Assoc. Prof. Dr. Fatima Al-Harbi
		3	THE EVOLUTION OF ITALIC HANDWRITING IN THE DIGITAL AGE	Emily Johnson
		4	PARENTAL INVOLVEMENT AND ITS EFFECTS ON EARLY INTERVENTION FOR CHILDREN WITH DISABILITIES IN TAIWAN	Dr. Wei-Ling Chen
		5	YOUTH CONCERNS AND THEIR IMPACT ON VOTER BEHAVIOR: A STUDY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN SINGAPORE	Dr. Arjun Kumar
		6	ENGLISH USAGE IN JAPANESE TOURISM BROCHURES: A LINGUISTIC ANALYSIS	Dr. Anongrat Chaiyaporn
		7	UNDERGRADUATE LIFESTYLES AND SUSTAINABILITY: A STUDY BASED ON THE SUFFICIENCY ECONOMY PHILOSOPHY IN INDONESIAN UNIVERSITIES	PhD Candidate Rizky Pratama
			METACOGNITIVE READING STRATEGIES AMONG LIBYAN POSTGRADUATE EFL STUDENTS: AN ECLECTIC THEORY APPROACH	Dr. Amal Al-Mansouri Dr. Hassan Al-Faraj
		8	CULTURAL SIGNIFICANCE AND MARKET POTENTIAL OF COMMUNITY SOUVENIR PRODUCTS IN EGYPT	Assoc. Prof. Dr. Nourhan Abdel Rahman

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Giorgi Lomidze**	1	IMPACT OF DYNAMIC CAPABILITIES ON INNOVATION PERFORMANCE IN COMPANIES	Dr. Jelena Markovic
		2	A HYBRID PSO-NM ALGORITHM FOR NELSON-SIEGEL-SVENSSON MODEL CALIBRATION	Ms. Student Nadia El-Fahmi Dr. Karim Benali Dr. Samira Haddad
		3	EFFECTS OF FLUCTUATING OIL PRICES ON THE EXPANSION OF RENEWABLE ENERGY	Omar Al-Mansouri
		4	LEAN HEALTHCARE IMPLEMENTATION: BARRIERS AND ENABLERS IN THE COLOMBIAN HEALTH SYSTEM	Assoc. Prof. Dr. Catalina Gómez Juan Carlos Morales
		5	IDENTIFYING CHALLENGES IN LEAN MANUFACTURING ADOPTION IN INDIAN INDUSTRIES	Dr. Rajesh Kumar
		6	PROMOTING LOCAL ECONOMIES THROUGH ONE VILLAGE ONE PRODUCT INITIATIVE AND CUSTOMER SATISFACTION	Siti Nurhaliza Ahmad Fauzi
		7	ANALYSIS OF FACTORS LEADING TO THE DECLINE OF ENGINEERING FIRMS DURING THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS	Prof. Dr. Giorgi Lomidze
			MODELS OF CONSUMER BEHAVIOR AND THE ROLE OF EMOTIONAL FACTORS IN PURCHASE DECISIONS	Miguel Fernandez
		8	THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON LEADERSHIP EFFECTIVENESS IN ORGANIZATIONS	Assoc. Prof. Dr. Layla Hassan

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assis. Prof. Dr. Carolina Alves**	1	COMPETENCY-BASED EDUCATION FOR PROCUREMENT SPECIALISTS IN CANADA	Dr. Samuel Dubois
		2	DEVELOPING AN AUDIT QUALITY FRAMEWORK FOR AN EMERGING MARKET: A CASE STUDY OF BRAZIL	Dr. Isabella Oliveira Dr. Rafael Costa
		3	IMPACT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON PROFITABILITY OF BRAZILIAN PHARMACEUTICAL FIRMS	Assis. Prof. Dr. Carolina Alves
		4	THE EFFECT OF MOTIVATION, TRUST, AND CULTURAL DIVERSITY ON KNOWLEDGE SHARING VIA EMAIL IN ARGENTINA	Dr. Ricardo Gomez
		5	FACTORS INFLUENCING EARNINGS RESPONSE COEFFICIENT IN A DEVELOPING ECONOMY: EVIDENCE FROM CHILE	Dr. Valentina Morales
		6	CHALLENGES IN IMPLEMENTING ACCOUNTING INFORMATION SYSTEMS IN MEXICAN CORPORATIONS	Elena Rodriguez
		7	STRATEGIC PLANNING OF SUSTAINABLE SUPPLY CHAINS WITH RISK MITIGATION IN COLOMBIA	Catalina Vargas Andrés Herrera
			ETHICS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY INFLUENCING CORPORATE GOVERNANCE IN MULTI-LEVEL MARKETING COMPANIES: A CROSS-SECTIONAL STUDY IN PERU	Sofia Guzmán
		8	FINANCIAL REPORTING TRANSPARENCY AND INVESTMENT EFFICIENCY: EMPIRICAL EVIDENCE FROM VENEZUELA	Javier Castillo

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Assis. Prof. Fatima Adebayo**	1	EXAMINING THE IMPACT OF ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGY ON WOMEN'S WELL-BEING IN LAGOS	Assis. Prof. Fatima Adebayo
		2	ANALYZING THE ABUSE OF LEGAL AUTHORITY WITHIN LOCAL COMMUNITIES	Kwame Mensah
		3	THE INTERPLAY BETWEEN SOCIAL STRUCTURES, INVOLUNTARY CONNECTIONS, AND URBAN MARGINALIZATION	Ali Rezaei
		4	KNOWLEDGE TRANSFER AND TRANSLATION OF TECHNICAL DOCUMENTATION ACROSS BORDERS	Dr. Leila Hassan
		5	THE INFLUENCE OF ISLAMIC ART ON TEXTILE DESIGN IN MOROCCO	Amina Benali
		6	NAVIGATING COMPLEX SYSTEM ARCHITECTURES: MODELS, STRUCTURES, AND DYNAMIC ADAPTATIONS	Jean-Pierre Dubois Sophie Leclerc
		7	ASSESSING THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN PROMOTING LIBERTY, SECURITY, AND JUSTICE GLOBALLY	Dr. Isabelle Moreau
		8	PATTERNS AND DRIVERS OF EMIGRATION FROM UKRAINE	Assoc. Prof. Dr. Olena Shevchenko
		9	A COMPREHENSIVE EVALUATION OF OPEN DATA PORTALS AS EMERGING PUBLIC E-SERVICES	Jan Novák

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Öğr. Üyesi Hakan DEĞERLİ**	1	VALUE-BASED MANAGEMENT IN HEALTHCARE: A CONCEPTUAL APPROACH	Dr. Öğr. Üyesi Hakan DEĞERLİ Dr. Havvana DEĞERLİ
		2	KÜRESEL BİR UNUTKANLIK: DİJİTAL AMNEZİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ	Ayşe KEMER Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
		3	HEALTHCARE INFORMATION TECHNOLOGIES: SAMPLE APPLICATIONS	Ayşe KEMER Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
		4	TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA GEÇİCİ KORUMA UYGULAMALARI VE SEÇİLİ ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ	Yüksek Lisans Öğrencisi Süleyman GÖRGÜÇ
		5	SAĞLIKTA DİJİTALLEŞME VE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ	Arş. Grv. Semanur ÇELİK Doç. Dr. Erdal EKE
		6	DİJİTAL SAĞLIK EKOSİSTEMİ OLUŞTURMA YOLUNDA TÜRKİYE: MEVCUT DURUM ANALİZİ	Arş. Grv. Semanur ÇELİK Doç. Dr. Erdal EKE

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Seher DİRİCAN**	1	ALGAE AND ESSENTIAL FATTY ACIDS: A RICH BIOLOGICAL RESOURCE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENHANCED PRODUCT PRODUCTIVITY	Assoc. Prof. Dr. Seher DİRİCAN
		2	VIRTUAL WATER AND WATER RESOURCES MANAGEMENT: PERSPECTIVE VIEWS AND WAY FORWARD	Assoc. Prof. Dr. Seher DİRİCAN
		3	BİTKİLERİN FİTOREMEDİASYON POTANSİYELLERİNİN DOKU KÜLTÜRÜ YÖNTEMLERİ İLE BELİRLENMESİ	Doç. Dr. Burcu ÇETİN
		4	BİTKİLERE GEN AKTARIM YÖNTEMLERİ	Doç. Dr. Burcu ÇETİN
		5	CONTRIBUTION TO THE PHYLOGENY AND MOLECULAR DATING OF Rupicapra rupicapra FROM TÜRKİYE BASED ON MITOCHONDRIAL COI SEQUENCES	MSc Student Serap ÖZDEMİR Asst. Prof. Dr. Yasin UÇARLI Asst. Prof. Dr. Ahmet Yesari SELÇUK Asst. Prof. Dr. Perinçek Seçkinozan ŞEKER
		6	ANTI-PROLIFERATIVE AND APOPTOTIC EFFECT OF PRENANTHES PETIOLATA (K. KOCH) SENNIKOV LEAF EXTRACT ON HUMAN GLIOBLASTOMA CELLS	Dr. Öğr. Üyesi Fatma YILDIZ Dr. Öğr. Üyesi Semra ALKAN TÜRKUÇAR Doç. Dr. Ayça AKTAŞ KARAÇELİK

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Selim MERT**	1	THE PHYTOTOXICITY OF DEEP EUTECTIC SOLVENTS FROM MENTHOL AND FATTY ACIDS	Ružica ŽDERO PAVLOVIĆ Denis UKA Teodora KUKRIĆ Marina PUTNIK-DELIĆ Ivana MAKSIMOVIĆ Boris M. POPOVIĆ
		2	RADIAL GROWTH VARIABILITY AND CLIMATE RESPONSE OF TWO PINUS HALEPENSIS AFFORESTATIONS FROM CENTRAL ALBANIA	Arben Q. Alla Edmond Pasho
		3	The Relationship between the Number of Eggs Consumed Per Capita and Total Laying Feed Production in Turkey	Dr. Selim MERT
		4	THE ROLE OF BIOSTIMULANTS IN AGRICULTURE	Doç. Dr. Ahmet ÇAT Nurfidan CANGİR
		5	MAJOR FUNGAL PATHOGENS AFFECTING POMEGRANATE (Punica granatum L.) FRUITS AND ALTERNATIVE CONTROL STRATEGIES	Doç. Dr. Ahmet ÇAT Mercan ALTUNBAŞ
		6	ISI ADALARI VE KENT TARIMI: KENTSEL ALANLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİR SEBZE YETİŞTİRİCİLİĞİ	Doç. Dr. Sevinç BAŞAY
		7	İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN KABA YEM ÜRETİMİ VE KALİTESİ ÜZERİNE ETKİLERİ	Ziraat Mühendisi Cumhur ÇETİN Doç. Dr. Hande Işıl AKBAĞ
		8	TÜRKİYE'NİN ANTEP FISTIĞI TİCARETİNDE ULUSLARARASI REKABET GÜCÜNÜN ANALİZİ	Zir. Müh. Gül BİNBOĞA Prof. Dr. Nevin DEMİRBAŞ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğretim Üyesi Erdinç ŞENGÜLDÜR**	1	THE EFFECTS OF BACK PAIN ON DISABILITY IN NURSES WORKING IN HOSPITALS. A CROSS-SECTIONAL STUDY	Dr. can. Sebastjan Mjekaj Prof. as. Dr. Enkeleda Sinaj Dr. Julian Kraja
		2	Effect of Coffee Consumption on Health: Does Drinking Coffee Increase Pre-existing Risk Factors Worse?	Assist. Prof. K.R.Padma Reader K.R.Don
		3	BURNOUT AND EMOTIONAL EXHAUSTION IN SURGICAL NURSES AT THE SHKODRA REGIONAL HOSPITAL. A CROSS-SECTIONAL STUDY	Dr. can. Silvana Belisha Prof. Dr. Ilirjana Zekja Doc. Valbona Dibra Msc. Elsiona Qallia
		4	Wrong Phase, Right Diagnosis: Incidentally Detected De Bakey Type 1 Aortic Dissection	Dr. Öğretim Üyesi Erdinç ŞENGÜLDÜR
		5	TRADİTİONAL DİETARY HABİTS AND GASTRİC CANCER RİSK İN BİTLİS PROVİNCE	Dr. Öğr. Üyesi Cihan ÖNEN
		6	FEMOROPOPLİTEAL ARTER TIKANIKLIKLARINDA ENDOVASKÜLER GİRİŞİMSEL TEDAVİNİN ETKİNLİĞİ: TEK MERKEZ DENEYİMİ	Doç.Dr.Kaptanıderya TAYFUR Doç.Dr.Ferhat BORULU
		7	OBSTETRİK VE JİNEKOLOJİK CERRAHİ SONRASI YÜZEYEL CERRAHİ ALAN ENFEKSİYONLARI	Op.Dr.Elif KELEŞ TAYFUR
		8	NUCK KANAL KİSTİ OLGU SUNUMU	Dr Ahmet SAVRAN Doç Dr Faruk PEHLİVANLI Prof Dr Oktay AYDIN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Sibel KARAKAYA**	1	KİTOSAN FİLM KAPLAMALARIN GIDALARDA KORUYUCU ETKİSİ	Öğr. Gör. Zeynep Şebnem Yakar Prof. Dr. Remziye Aysun Kepekçi
		2	NOVEL STRATEGIES FOR FAT REDUCTION IN FOOD PRODUCTS	Prof. Dr. Yeşim ELMACI Yağmur ÖZCAN
		3	GIDA AMBALAJINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR VE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR	Meryem Özmaden Dr. Öğr. Üyesi Deniz Ekmekçioğlu
		4	USE OF ROSE HIP AND SOUR CHERRY SEED FLOUR IN PASTA PRODUCTION	Dr. Öğretim Üyesi, Ali CİNGÖZ
		5	SÜT ve SÜT ÜRÜNLERİNİN KURUTULMA YÖNTEMLERİ ve KALİTE ÜZERİNE ETKİLERİ	Sedef Kübra BİLGİN Dr. Öğr. Üyesi Melike DEMİRKOL
		6	FROM WASTE TO HEALTH: KERATIN	Prof. Dr. Sibel KARAKAYA Gülşah ÇAVUŞ
		7	THE EFFECT OF AMARANTH FLOUR ON ACRYLAMIDE FORMATION IN BISCUITS	Gülşah ÇAVUŞ Prof. Dr. Sibel KARAKAYA

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN**	1	CHANGING LANDSCAPES TO THE EFFECTS OF CLIMATE CHANGE IN URBAN AREAS	Feran AŞUR Nursevil YUCA
		2	ENVI-met ile Kentsel Mikroiklim Modellemesi: Yeşil Altyapı ve İklim Dostu Kent Tasarımları Üzerine Derleme	Nursevil YUCA Feran AŞUR
		3	PANDEMIC CHALLENGES AND THE USE OF URBAN OPEN SPACE	Dr. Öğr. Üyesi, Aysel YAVUZ Prof. Dr., Nilgün GÜNEROĞLU Prof. Dr., Habibe ACAR
		4	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON DESIGN EDUCATION AND LANDSCAPE ARCHITECTURE	Dr. Öğr. Üyesi, Aysel YAVUZ Prof. Dr., Habibe ACAR Prof. Dr., Nilgün GÜNEROĞLU
		5	GELENEKSEL YERLEŞMELER VE BİYOFİLİK TASARIM	Elif Nur UCA Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN
		6	GELENEKSEL ANADOLU KONUT MİMARİSİ, YAPAY ZEKA VE GÜNCEL YORUMLAR	Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN Elif Nur UCA
		7	ŞEHİR İÇİ YAYA KALDIRIMLARINDA HİZMET DÜZEYLERİNİN FARKLI YÖNTEMLERLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	Araştırma Görevlisi Duygu ŞENOL Doç. Dr. Süheyla Pelin ÇALIŞKANELLİ Prof. Dr. Serhan TANYEL

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr. Öğr. Üyesi Tahsin BAYKAL Öğr. Gör. Dr. Ahmet İLKER**	1	HİBRİT FRP-ÇELİK DONATILI BETONARME KİRİŞLERİN DAVRANIŞININ İNCELENMESİ	Emre BOZDOĞAN Prof. Dr. Serkan TOKGÖZ
		2	BATI KARADENİZ BÖLGESİ'NDE METEOROLOJİK KURAKLIK ANALİZİ: SYİ VE RUN TEORİSİ YAKLAŞIMI	Dr. Öğr. Üyesi Tahsin BAYKAL Öğr. Gör. Dr. Ahmet İLKER
		3	ENVIRONMENTAL IMPACTS OF DIFFERENT HEAVY VEHICLE RATIOS AT SIGNALIZED INTERSECTION: A SIMULATION-BASED EVALUATION	Ceren YILDIRIM Doç. Dr. S. Pelin ÇALIŞKANELLİ
		4	ORTALAMA KAYMA DALGASI HIZININ BELİRLENMESİ VE GEOTEKNİK MÜHENDİSLİĞİNDEKİ ROLÜ	İnşaat Yüksek Mühendisi Tarık TUFAN Doç. Dr. Erdinç KESKİN
		5	DÜZCE İLİ İMARA ESAS YERLEŞİM ALANLARINDA SIVILAŞMA POTANSİYELİNİN SPT VERİLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	İnşaat Mühendisi Sahranur TAŞER AYDIN Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Bengü SÜNBÜL GÜNER
		6	EDİRNE-İPSALA ÖRNEĞİNDE ZEMİN SIVILAŞMA RİSKİNİN TBDY 2018 KAPSAMINDA İNCELENMESİ	Rıdvan ZORER Doç. Dr. Erdinç KESKİN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Fadil Kuyucuoglu**	1	INVESTIGATION OF THE REFLECTION PROPERTIES OF TE-POLARIZED ELECTROMAGNETIC WAVES FROM MULTILAYER DIELECTRIC FILMS	Assoc. Prof. Dr. Fadil Kuyucuoglu
		2	ANALYSIS OF THE REFLECTION PROPERTIES OF TM-POLARIZED ELECTROMAGNETIC WAVES FROM MULTILAYER DIELECTRIC FILMS	Doç. Dr. Fadıl Kuyucuoğlu Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Irmakçı
		3	DEVELOPMENOF ENERGY MANAGEMENT SYSTEM AND ENERGY SHARING ALGORITHMS FOR UAV SWARMS	Ayşe Sude VATANSEVER Assoc. Prof. Ercan İZGİ
		4	KAĞIT FABRİKASI ELEKTRİK ENERJİSİ KALİTESİ ANALİZİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Onur GAFAR Doç. Dr. Kenan GENÇOL
		5	A CLUTTER-FREE MONOSTATIC ISAC MODEL: POWER EFFICIENCY AND TRADE-OFF BETWEEN SENSING AND COMMUNICATION	MSc. Student Bilal TOUAHAR Assoc. Prof. Dr. Selman KULAÇ
		6	PRINTING THE GREEN FUTURE: A REVIEW ON THE ROLE OF 3D PRINTED ELECTRODES IN GREEN HYDROGEN	Hüseyin NAZLIGÜL Başak DOĞRU MERT Mehmet Erman MERT
		7	ENHANCING SOLAR PV PANEL PERFORMANCE: A REVIEW OF THERMAL MANAGEMENT, MATERIAL INNOVATIONS AND ANTI-SOILING TECHNIQUES	Hüseyin NAZLIGÜL Başak DOĞRU MERT
		8	ÇİFT YÜZEYLİ SABİT PV PANEL SAHASINDA AGRİVOLTAİK SİSTEMİN TARIM VE ENERJİ ÜRETİMİNDE UYGULANABİLİRLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI: VAN İLİ ÖRNEĞİ	Ali Serkan Avcı Fatih Yalın

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Dr. Öğr. Üyesi M. Nergis ATAÇAY**	1	STRATEGIC PRIORITIES FOR STRENGTHENING NATIONAL SECURITY IN UZBEKISTAN	Sotvoldiyev Jakhongir Sultonali ogli
		2	BEKLENTİ TEORİSİNİN KOLEKTİF HAFIZA VE DUYGULAR EKSENİNDE GENİŞLETİLMESİ: KIBRIS ÇATIŞMASINA YÖNELİK KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	Ezgi YARAMANOĞLU
		3	ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA 2.KARABAĞ SAVAŞI	Yüksek Lisans Öğrencisi Adıl Mammadov
		4	ÇOK KUTUPLU DÜNYA DÜZENİNDE BRICS'İN KONUMLANIŞI: BATI'YA KARŞI KURUMSAL OLMAYAN BİR ALTERNATİF	Dr. Öğr. Üyesi M. Nergis ATAÇAY
		5	ÇİN'DE Xİ JİNPİNG DÖNEMİ: GEÇMİŞ DÖNEMLERLE EKONOMİ POLİTİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME	Dr. Öğr. Üyesi M. Nergis ATAÇAY
		6	THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION'S FREE TRADE AGREEMENTS IN PROMOTING SUSTAINABLE TRADE PRACTICES	AYAN ABDULLAHI MOHAMED Assoc.Prof.Dr. SEDA EKMEN ÖZÇELİK
		7	THOMAS JEFFERSON'IN YERLİ HALKLARA YÖNELİK SÖYLEMİ VE EPİSTEMİK TAHAKKÜM: HARRİSON (1803) VE HUMBOLDT (1813) MEKTUPLARI ÜZERİNDEN BATI YÖNLÜ GENİŞLEMEYİ MEŞRULAŞTIRMAK	Yüksek Lisans Öğrencisi Hatice Kübra DEMİR
		8	IRAN AND TURKMENISTAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE LEGAL AND INTERNATIONAL STATUS OF THE CASPIAN SEA	Doç. Dr. Meral BALCI Mehmet Şirin PİROL
		9	GELENEKSEL OLMAYAN GÜVENLİK TEHDİTLERİ, SİBER GÜVENLİK, ARAP BAHARI, YAPAY ZEKA VE HİBRİT TEHDİTLERİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi İrem TABİRLİOĞLU
		10	TURKEY'S INTERNATIONAL IMAGE BUILDING THROUGH DEFENSE INDUSTRY	Res. Asst. Dr. Emirhan ALTUNKAYA

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Prof. Dr. Sedef Nehir El**	1	KALDIRIK OTUNDAN (TRACHYSTEMON ORİENTALİS) PROTEİN İZOLATI ELDESİ ve ELDE EDİLEN İZOLATIN BAZI YAPISAL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ	Merve Eda Eker Özkacar Prof. Dr. Sibel Karakaya
		2	EVALUATION OF THE BINDING CAPACITIES BETWEEN GRAPE SKIN ANTHOCYANINS AND PLANT PROTEINS	Nergis Gizem Kırkhan Prof. Dr. Sibel Karakaya
		3	BCM-7: Formation and Effects on Health	Avni Oğulcan Coşkunışık Prof. Dr. Sedef Nehir EL
		4	ULTRA-PROCESSED FOODS: FOOD PROCESSING AND FORMULATION EVALUATION	Doğa PEKSEVER Prof. Dr. Sedef Nehir EL
		5	CHALLENGES TO OVERCOME IN THE INDUSTRIALIZATION OF ALTERNATIVE PROTEIN SOURCES	Gülsah Pekdemir Prof. Dr. Sedef Nehir El
		6	DESIGNED DIGESTIBILITY OF OLEOGEL STRUCTURES	Prof. Dr. Sedef Nehir El
		7		

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Irina Petrova**	1	ASSESSING DRIVING BEHAVIOR UNDER VARYING ROAD CONDITIONS AND MEDIA CONSUMPTION	Dr. Kenji Tanaka
		2	ANALYZING THE POLITICS OF PARTY DEFECTION IN NIGERIAN POLITICAL LANDSCAPE	Ifeoma Okoro Chukwuemeka Eze
		3	ANALYSIS OF THE RUSSIAN CONSTITUTIONAL COURT'S PERSPECTIVE ON BANKING SECRECY AND CITIZENS' RIGHTS	Prof. Irina Petrova
		4	RECOGNITION AND PROTECTION OF INDIGENOUS COMMUNITIES WITHIN INDONESIAN LEGAL FRAMEWORK	Agus Setiawan Dewi Rahayu
		5	NECESSITY OF NATIONAL SPACE LEGISLATION FOR STATES ENGAGED IN SPACE ACTIVITIES	Takashi Nakamura Lin Wei
		6	CIVIL LIBERTIES DURING ARMED CONFLICTS: A CONSTITUTIONAL LAW PERSPECTIVE	Assis. Prof. Alessandro Rossi
		7	EVALUATING THE POTENTIAL OF FORENSIC MEDICAL RESEARCH ON SALIVA STAINS AFTER WASHING	Aigerim Saparova
		8	MITIGATING CHALLENGES IN DIGITAL EVIDENCE ACQUISITION FOR SECURING LEGAL ACCEPTANCE	Dr. Isabella Costa
		9	THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN GLOBAL GOVERNANCE MECHANISMS	Elena Popescu

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Nattaporn Chaiyaporn**	1	A COMPARATIVE ANALYSIS OF ZOTERO AND MENDELEY REFERENCE MANAGEMENT TOOLS	Sujata Roy
		2	ETHICAL CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN SOCIAL MEDIA COUNSELING PRACTICES	Dr. Eleni Papadopoulou Lecturer Andreas Kleftaras
		3	META-ANALYSIS OF MATERNAL SMOKING AND ITS EFFECTS ON CHILDHOOD OBESITY RISK	Martina Novak Jacques Dubois Tyrone Campbell
		4	EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PARENT TRAINING PROGRAMS ON CHILDHOOD OBESITY PREVENTION	Assoc. Prof. Dr. Nattaporn Chaiyaporn
		5	UNDERSTANDING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES TOWARD PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOR ADOPTION	Dr. Astrid van der Meer Dr. Pierre Lefevre
		6	EXPLORING THE RELATIONSHIP BETWEEN SENSORY PROCESSING AND COGNITIVE DEFICITS IN CHILDREN WITH AUTISM IN SAUDI ARABIA	Rana Al-Mutairi Laila Al-Harbi Shahid Khan
		7	FACTORS INFLUENCING YOUNG SAUDI WOMEN'S ADHERENCE TO OR DEVIATION FROM TRADITIONAL FAMILY NORMS	Assoc. Prof. Dr. Maha Al-Qahtani
			PARENTING STYLE AS A PREDICTOR OF CHILDREN'S COGNITIVE EMOTION REGULATION: FAMILY TYPE AND GENDER CONSIDERATIONS	AKM Rezaul Islam Tania Rahman Abu Yusuf
		8	COMPARING TEACHERS' AND STUDENTS' PERCEPTIONS OF CLASSROOM MISBEHAVIOR: SIMILARITIES AND DIFFERENCES	Prof. Dr. Rachel C. F. Wong

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assis. Prof. Dr. Elena Ferraro**	1	ANALYSIS OF TEAM MEMBERS' BEHAVIOR IN VIRTUAL ORGANIZATIONS BASED ON TRUST AND LEARNING DIMENSIONS	Dr. Nalini Rajan K. S. Prakash
		2	AUTOMATED CLASSIFICATION ENHANCEMENT FOR ALCOHOLIC AND NON-ALCOHOLIC IDENTIFICATION	Dr. Vijay Kumar
		3	RHETORICAL COMMUNICATION IN THE COGNITIVE SCIENCE DISCOURSE COMMUNITY: A STUDY OF NEUROSCIENCE LITERATURE IN SCIENTIFIC DISSEMINATION	Maria Russo
		4	REASONING AND BEHAVIOR IN ADULTHOOD: A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE	Assis. Prof. Dr. Elena Ferraro
		5	A MODEL FOR COGNITIVE CLASSIFICATION OF FREQUENCY SIGNALS IN NEUROSCIENCE	Elena Ferraro Maria Russo Giovanni Esposito
		6	EFFECTS OF PROBABILITY AND INSTRUCTION ON SYLLOGISTIC CONDITIONAL REASONING	Dr. João Silva Fernando Costa
		7	INVESTIGATION OF KANJI CHARACTER DISCRIMINATION USING EEG SIGNALS	Elena Ferraro Ivana Romano
			TEACHING INTRODUCTORY STATISTICS IN HEALTH, SOCIAL, AND BEHAVIORAL SCIENCES: HISTORICAL CONTEXT AND REFORM INITIATIVES	Hiroshi Tanaka Minoru Yamamoto
		8	EXPLORING THE ROLE OF EMOTION IN MORAL JUDGMENT: A MULTIDISCIPLINARY APPROACH	Prof. Dr. Amina Hassan

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Elena Popescu**	1	PROMOTING GENDER EQUITY THROUGH ISLAMIC INTERPRETATION: A CONTEXTUAL APPROACH	Dr. Fatima Hassan
		2	BA'ALBAKI'S INFLUENCE ON LEBANESE WOMEN'S LITERATURE (1950S-1960S)	Nadia Mansour
		3	HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTION: AN ENVIRONMENTAL ETHICS PERSPECTIVE	Ratna Dewi
		4	PROTECTING HUMAN RIGHTS IN EUROPE: THE ROLE OF PARLIAMENTS	Assoc. Prof. Elena Popescu
		5	THE LASTING IMPACT OF EISENHOWER'S FAREWELL ADDRESS	Jan de Vries
		6	PROVIDING HUMAN SECURITY IN CONFLICT ZONES: THE PERSPECTIVE OF FRAGILE STATES	Dr. Aisha Sesay
		7	DEVELOPING A RELIABLE MEDIA CREDIBILITY SCALE	Layla Karim
		8	GENDER DISPARITIES IN RESEARCH: FUNDING, OUTPUT, AND COLLABORATION	Kenji Tanaka Sophie Dubois
		9	TRANSNATIONAL RESEARCH NETWORKS: A SWISS APPROACH TO GLOBAL DEVELOPMENT	Assis. Prof. Kwame Nkrumah
		10	BARRIERS TO MARITAL EXPECTATIONS AMONG INDIVIDUALS WITH HEARING IMPAIRMENTS IN OYO STATE	Abimbola Adebayo Chukwuemeka Okoro

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Marcus Bennett**	1	A COMPUTATIONAL MODEL OF MINIMAL CONSCIOUSNESS FUNCTIONS	Dr. Leila Haddad
		2	AN AFRICAN PERSPECTIVE ON LIFE MEANING AND PSYCHOSOCIAL FACTORS AMONG RECOVERING SUBSTANCE USERS	Fatoumata Diallo Kwame Mensah
		3	EVOLUTION OF ORGANIZATIONAL JUSTICE IN INCENTIVE DISTRIBUTION WITHIN THE MALAYSIAN PUBLIC SECTOR	Assoc. Prof. Nurul Afiqah
		4	GENDER DIFFERENCES IN AUTOBIOGRAPHICAL MEMORY AND COGNITIVE FLEXIBILITY	Dr. Iker Etxebarria Dr. Maite Zubizarreta
		5	CULTURAL ANXIETY AND ITS IMPACT ON INTERNATIONAL STUDENTS AT TSINGHUA UNIVERSITY: A CASE STUDY	Jinwoo Park
		6	RE-VICTIMIZATION OR THERAPEUTIC INTERVENTION: A CRITICAL ANALYSIS	Xiaoling Chen
		7	NARRATIVE THEORY AND THE UNCERTAINTY OF ORGANIZATIONAL CHANGE: INSIGHTS FROM MERGERS AND ACQUISITIONS	Assoc. Prof. Dr. Marcus Bennett
		8	CHILDREN'S ATTACHMENT STYLES IN IRAN: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN NURSERY AND FAMILY ENVIRONMENTS	Dr. Sahar Mohammadi
		9	DEVELOPMENT AND IMPLICATIONS OF A NOVEL HERDING BEHAVIOR MEASURE	Amina Benali Khaled Mansouri

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assis. Prof. Dr. Rami Sammoura**	1	MONTE CARLO SIMULATION FRAMEWORK FOR ANALYZING INVESTMENT UNCERTAINTY	Dr. Amir Rezaei Dr. Faridah Ahmad Dr. Naveed Malik Dr. Saeed Khan
		2	CONSUMER RIGHTS AND THE AUTHENTICITY OF E-AUCTIONS: A CRITICAL EXAMINATION	Dr. Fiona Murphy
		3	E-PROCUREMENT AS A STRATEGIC SOLUTION FOR SUPPLY CHAIN OPTIMIZATION UNDER NEW BANKING REGULATIONS	Leila Farzan Dr. Hossein Moradi
		4	PATHWAYS TO WEB INTELLIGENCE MATURITY: STRATEGIC DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION	Kanya Srijuntongsiri
		5	CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN E-GOVERNANCE SERVICE ADOPTION	Zoran Petrovic
		6	IMPROVING TRANSFER PRICING STRATEGIES DURING ECONOMIC DOWNTURNS: INSIGHTS FROM THE CROATIAN CONTEXT	Haroula Nikolaidis
		7	APPLICATIONS OF CONIC OPTIMIZATION AND QUADRATIC PROGRAMMING IN INDEX ARBITRAGE: EVIDENCE FROM THAILAND'S DERIVATIVES MARKETS	Dr. Jasminka Radulovic
			SIMULATION-BASED DECISION MODEL FOR BID PRICING IN COMPETITIVE MARKETS	Dr. Niran Tungsiri Kanya Srijuntongsiri
		8	MONTE CARLO SIMULATION FRAMEWORK FOR ANALYZING INVESTMENT UNCERTAINTY	Assis. Prof. Dr. Rami Sammoura

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr. Michael Adeyemi**	1	INTEGRATING TECHNOLOGY TO CONNECT LEARNING EXPERIENCES INSIDE AND OUTSIDE THE CLASSROOM	Dr. Michael Adeyemi
		2	ENHANCING RESEARCH DEGREE LEARNING THROUGH LANGUAGE PRACTICE CONTROL IN ELECTRONICS ENGINEERING	Emily Johnson Claire Thompson
		3	EXPLORING THE IMPACT OF INPUT MODALITY ON LANGUAGE LEARNING INVOLVEMENT	Dr. Maria Santos
		4	THE EFFECT OF GRADE SENSITIVITY ON STUDENT MOTIVATION AND ACADEMIC SUCCESS	Omar Al-Farouq
		5	DEVELOPING CONCEPT CARTOONS FOR EARLY CHILDHOOD EDUCATION: A POSTGRADUATE PROGRAM IN EGYPT	Assist. Prof. Fatima El-Sayed Dr. Nour Hassan
		6	EVALUATING THE ANDALUS LEARNING MODEL'S INFLUENCE ON STUDENT ACADEMIC AND EMOTIONAL DEVELOPMENT	Ahmed Khalil M. Youssef
		7	INNOVATION AMONG MILLENNIAL TEACHERS IN CANADA: NAVIGATING TRADITIONAL CONSTRAINTS	Assoc. Prof. Dr. Rachel McKenzie
		8	USING QR CODES TO FACILITATE QUICK ACCESS TO KINDERGARTEN EDUCATIONAL RESOURCES	Elena Petrova
		9	BRIDGING ENGLISH LANGUAGE TEACHING AND PSYCHOLOGY FOR ENGINEERING STUDENTS	Ahmed Khalil M. Youssef

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Kanya Charoensuk**	1	HUBS AS TRIGGERS FOR SPATIAL COMMUNICATION IN KINSHIP NETWORKS	Samuel Okoro, Amina Yusuf
		2	THE U.S. AND CENTRAL ASIA: FAITH, POLITICS, AND IDEOLOGY	Zarina Nurmagambetova, Aigul Tursunova, Ermek Bektursunov, Dana Kadyrova
		3	GENDER DIFFERENCES IN SOCIAL NETWORK GAME USAGE: AN EXPLORATORY STUDY	Min-Jae Lee, Hyun-Soo Park
		4	ELECTRONIC VOTING: ASSESSING TRUST AND SECURITY FROM TECHNOLOGICAL, POLITICAL, AND SOCIAL PERSPECTIVES	Nurul Aisyah, Faridah Hassan
		5	FOOT SIZE MODELING USING KOHONEN SELF-ORGANIZING MAPS	Nadia Ben Salem
		6	THE IMPACT OF FINANCIAL SYSTEMS ON MIXED-USE DEVELOPMENT: TURMOIL IN THE UK AND SAFETY PERCEPTIONS	Dr. Fiona McAllister
		7	POLITICAL INFORMATION EXPOSURE AND POLITICAL PARTICIPATION IN BANGKOK METROPOLITAN AREA	Prof. Dr. Kanya Charoensuk
		8	METROPOLITAN TRANSFORMATIONS IN MEDITERRANEAN CITIES IN THE CONTEXT OF MODERN ADVANCEMENTS	Dr. Youssef Al-Mansouri
		9	SPATIAL ANALYSIS AND STATISTICAL ZONING OF URBAN AREAS	Luca Romano, Giovanni Esposito

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Prof. Dr. Lars Hansen**	1	SUPPLY CHAIN RESILIENCE AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ADOPTION AMONG LOGISTICS PROVIDERS IN SINGAPORE	Dr. Lim Wei Jie Isabella Tan
		2	FOSTERING COLLABORATIVE INNOVATION IN AUTOMOTIVE MANUFACTURING: A FOCUS ON ORGANIZATIONAL CULTURE AND EMPLOYEE ENGAGEMENT	Dr. Heidi Müller Dr. Klaus Richter
		3	IMPACT OF E-COMMERCE PLATFORM DESIGN ON ONLINE CONSUMER TRUST IN THE BRAZILIAN RETAIL SECTOR	Carolina Oliveira Ricardo Santos
		4	INTEGRATING SUSTAINABILITY PRINCIPLES INTO ORGANIZATIONAL MANAGEMENT SYSTEMS IN SWEDISH COMPANIES	Elin Svensson Johan Karlsson
		5	COMPULSORY DIGITAL DOCUMENT EXCHANGE IN SLOVAKIA: A COMPARATIVE STUDY OF EXPECTATIONS AND REALITIES	Assis. Prof. Jana Novotná
		6	PRODUCTIVITY ASSESSMENT OF AGRICULTURAL SECTOR IN BANGLADESH: A DATA ENVELOPMENT ANALYSIS APPROACH	Farhana Rahman Tanvir Ahmed Kabir Hossain
		7	SUSTAINABILITY-ORIENTED INNOVATION AND COMPANY PERFORMANCE IN THE DANISH FASHION INDUSTRY: A CONCEPTUAL FRAMEWORK	Prof. Dr. Lars Hansen
			DETERMINANTS OF ISLAMIC BANKING ADOPTION IN INDONESIA	Muhammad Ilham Aisyah Putri Faisal Karim
		8	SURVIVAL ANALYSIS OF NEWLY ESTABLISHED FIRMS IN THE PORTUGUESE TOURISM INDUSTRY	Ana Costa Rui Santos

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Assoc. Prof. Dr. Darunee Thiamthai**	1	PRESERVING CULTURAL HERITAGE: SUSTAINABILITY OF URBAN CEMETERIES AND THE SHIFTING LANDSCAPE OF BURIAL PRACTICES AMONG MALAY COMMUNITIES IN THE KUALA LUMPUR AREA	Dr. Amir Hassan Assis. Prof. Rizal Ibrahim
		2	THE MAKING OF A NIHILIST: CONTEXTUAL INFLUENCES ON THE PHILOSOPHICAL DEVELOPMENT OF EMIL CIORAN	Dr. Ioana Popescu
		3	GLOBAL RECOGNITION OF THAI CINEMA: KEY ATTRIBUTES OF SUCCESSFUL THAI FILMS IN INTERNATIONAL FILM MARKETS	Siriporn Thongchai
		4	A COMPARATIVE GENESIS: DISTINCT ORIGINS OF KAZAKH ACROBATS (SALS, SERIS, AND PALUANS) VERSUS EUROPEAN JONGLEURS AND RUSSIAN SKOMOROKHS	Galym Zhakupov
		5	NAVIGATING MEDIA LITERACY: INFLUENTIAL FACTORS ON EARLY TEENAGERS EXPOSED TO 'BORIA' DRAMAS IN MALAYSIA	Prof. Dr. Amina Rahman
		6	FROM TAYLORISM TO THE DIGITAL AGE: RE-EXAMINING POWER DYNAMICS IN KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEMS	Chai Srisawat
		7	ORNAMENTATION AS A UNIVERSAL LANGUAGE OF PEACE: A CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF PROTO-TURKIC ART AND NATIVE AMERICAN TRIBAL DESIGNS	Robert Johnson
			RELIABILITY AND CREDIBILITY: FACTORS INFLUENCING THE EFFECTIVENESS OF THE NATIONAL PRESS COUNCIL OF THAILAND FROM THE PERSPECTIVE OF JOURNALISTS	Aisuluu Sydykova Meerim Baktybekova
			POLITICAL MODERNIZATION IN KAZAKHSTAN: AN ANALYSIS OF PARTY DEVELOPMENT STRATEGIES	Assoc. Prof. Dr. Darunee Thiamthai
		8	PRESERVING CULTURAL HERITAGE: SUSTAINABILITY OF URBAN CEMETERIES AND THE SHIFTING LANDSCAPE OF BURIAL PRACTICES AMONG MALAY COMMUNITIES IN THE KUALA LUMPUR AREA	Aisuluu Sydykova

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assist. Prof. Sebahattin KUCUK**	1	Gelenekten Geleceğe: Tanbur Çalımında Bağa Mızrap Kullanımı ve Sürdürülebilir Alternatiflerin Ekolojik Önemi	Müzik Öğretmeni Sena GÜNEŞ
		2	ÇOCUK KİTAPLARINDAKİ RESİMLERİN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELENME	Y.L. Öğr. Özge ORHAN Y.L. Öğr. Ahmet Kemal GÜNDÜZ Doç. Orhun TÜRKER
		3	Preservation and Rescue of Cultural Heritage Assets Threatened by Dam Construction Projects	Assist. Prof. Sebahattin KUCUK
		4	İNFOGRAFİKLERDE ETİK SINIRLAR: BİLGİNİN MANİPÜLASYONU VE TASARIM SORUMLULUĞU	Arş. Gör. Renç ŞİLİT
		5	RESİMDE IŞIK VE GÖLGE: DİJİTAL UYGULAMALAR	Doç. Şuayyip YÜCEL Aslınur KOÇ
		6	YENİ KAVRAMSALCILIK AKIMI İLE SERAMİĞİN KAVRAMSAL SANAT BAĞLAMINDA GÖRÜNÜRLÜĞÜ	Gizem YÜKSELER

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof., Dr. Hajar Huseynova**	1	DEVELOPING CHINESE (发展汉语) DERS KİTABINDA KÜLTÜREL ÖĞELERİN ÖĞRETİMSEL İŞLEVİ	Öğr. Gör. Aslınur İLCİ Dr. Öğr. Üyesi Feyza GÖREZ
		2	BERNHARD SCHLİNK'İN "DİE ENKELİN" (TORUN) ADLI ESERİNDE KİMLİK ARAYIŞI VE GEÇMİŞLE YÜZLEŞME TEMALARI	Dr. Öğr. Üyesi Fehime Şeyma KÖSE
		3	Adverb in modern turkiclanguages	Assoc. Prof. ElshadAbishov
		4	Archaic military terms in the language of the "Kitabi-Dade Gorgud" epics	Prof., Dr. Hajar Huseynova

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doktora Öğrencisi, Metehan ERASLAN**	1	GAZETECİ KEMAL SALİH SEL'İN POLONEZKÖY İZLENİMLERİ (1929)	Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
		2	MUSSOLINI'NİN BAŞARISIZ BİR GİRİŞİMİ: İTALYA-TÜRKİYE-YUNANİSTAN ÜÇLÜ İTTİFAKI	Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
		3	NAZİZM, HİTLERİZM VE FAŞİZM: TOTALİTER İDEOLOJİLER ARASINDA KURAMSAL VE TARİHSEL AYRIMLAR	Doktora Öğrencisi, Metehan ERASLAN
		4	THE RISE OF THE NORMANS IN SOUTHERN ITALY: MILITARY AND POLITICAL ACTIVITIES FROM THE COUNCIL OF MELFI (1059) TO THE ESTABLISHMENT OF THE NORMAN KINGDOM OF SICILY	Asst. Prof. Üyesi Fatih ŞEN
		5	HISTORY OF DEVELOPMENT OF AZERBAIJANSTIOLOGY	Assoc. Prof. Yegana Aliyeva
		6	Ş.MERCANİ ESERLERİNDEKİ "KAZAKLAR" VE "KAZAK HANLIĞI" SORUNLARI	Temirlan MARATULI
		7	AYDINOĞULLARI BEYLİĞİNİN (XIV. YÜZYIL) TIP LİTERATÜRÜNE DESTEKLERİ	Furkan TURHAN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Duran MAVİ**	1	YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİ: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER	Emre ELGÜN
		2	THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE CAPABILITY ON ORGANIZATIONAL CREATIVITY AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep ULUTAŞ Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU Ar. Gör. Dr. Hülya TÜRKCAN
		3	DEPREM SONRASI ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNDE DEĞİŞME OLDU MU? KAHRAMANMARAŞ'TA NİCEL BİR ARAŞTIRMA.	Doç. Dr. Ahmet Melih EYİTMİŞ Cenk OTLU
		4	KARİZMATİK LİDERLİĞİN İNŞASINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI VE ETİK PROBLEMLER	Dr. Duran MAVİ
		5	ÖZEL OKULLARDA ÖRGÜTSEL SESSİZLİK: NEDENLER VE SONUÇLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME	Dr. Duran MAVİ
		6	THE MODERATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND INTRINSIC MOTİVATİON IN THE EFFECT OF WORKPLACE BULLYING ON EMPLOYEE CREATIVITY: A STUDY ON RESTAURANT EMPLOYEES	Doktorant Pelin CANDAR
		7	DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI ADÜ TEKNOPARK FİRMALARINDA BİR UYGULAMA	Gözde DEMİR Prof.Dr. Hüseyin ŞENKAYAS

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç.Dr.İbrahim Halil Efendioğlu**	1	EXAMINING THE ROLE OF ETHICAL CLIMATE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN TOXIC LEADERSHIP AND JOB SATISFACTION FOR RETAIL SECTOR EMPLOYEES	Nilay KOSAL Prof.Dr. Serdar BOZKURT
		2	PRATFAL ETKİSİNİN İŞYERİNDE İNCELEMESİ	Ali Rıza ÇETİNKAYA
		3	ETİK TÜKETİCİ DAVRANIŞI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MARKALAMA	Doç.Dr.İbrahim Halil Efendioğlu Yakup Tercan
		4	JOMO'NUN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Doç.Dr.İbrahim Halil Efendioğlu
		5	ZEYTİNYAĞI SEKTÖRÜNDE ENDÜSTRİYEL SİMBİYOZ: BİR DURUM ÇALIŞMASI	Özcan AKDEMİR Prof.Dr. Hüseyin ŞENKAYAS
		6	TELEKOMÜNİKASYON ŞİRKETLERİNİN SOSYAL MEDYA ARACILIĞIYLA KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK İLETİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Arş. Gör. Dr. Ceyda CİHAN AYDOĞDU

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr., Günce DEMİR**	1	Doğanın Metalaşması ve Kentsel Tahakküm: Antroposen Çağında Hobi Bahçeleri	Doç. Dr., Günce DEMİR Yüksek Lisans Öğrencisi, Aleyna TAYDAŞ
		2	Mekânın Toplumsal Üretimi ve Metalaşması: Neoliberal Kentleşme ve Dijital Gösteri Pratikleri Bağlamında Ankara Botanik Parkı	Doç. Dr., Günce DEMİR Yüksek Lisans Öğrencisi, Aleyna TAYDAŞ
		3	A STUDY ON CHANGİNG NEİGHBORLY RELATİONSHİPS ACROSS GENERATİONS	Buket ŞEN
		4	KİTAPLAR KONUŞURSA: SARTRE İLE ZİHİNSEL HASBİHAL	Dr. Öğr. Üyesi SERHAT SOYŞEKERCİ
		5	THE RELATIONSHIP BETWEEN EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS AND EMOTION REGULATION: THE MODERATING ROLE OF PERCEIVED PARTNER RESPONSIVENESS	Suennur TOKMAK

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr. Ece EROL**	1	SOCIAL MEDIA AND CANCEL CULTURE: EXAMPLES OF INFLUENCERS	Dr. Leyla YILDIRIM Dr. Semra AĞCABAY
		2	YOUTUBE HABER VİDEOLARINA YAPILAN KULLANICI YORUMLARININ TOPLUMSAL ALGILAR AÇISINDAN İÇERİK ANALİZİ	Yüksek lisans öğrencisi Gülin KÜÇÜKKAHRAMAN
		3	TRAVMATİK SAVRULUŞLAR, ESTETİZE İNTİKAMLAR VE HAYATTA KALABİLMENİN ACI ZAFERİ: HOLLYWOOD'DA DOMESTIC NOIR	Dr. Ece EROL
		4	DİJİTAL MEDYADA BAĞIMSIZ, OBJEKTİF VE GÜVENİLİR HABERCİLİK MÜMKÜN MÜ?	Prof. Dr. Mustafa İNCE Fatih ÜNLÜ
		5	AMATÖR FUTBOLUN POPÜLERLEŞMESİNDE MEDYA VE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ	Fatih ÜNLÜ Prof. Dr. Mustafa İNCE

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Öğr.Gör.Dr. Suzan YILDIRIM**	1	EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WRITING ACTIVITIES IN TURKISH TEXTBOOKS AND LEARNING OUTCOMES	Prof. Dr. BAŞAK KARAKOÇ ÖZTÜRK AYSEL MERVE ALYAPRAK
		2	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ÖĞRETMENİ YETİŞTİRME PROGRAMLARININ YETERLİLİĞİ HAKKINDA BEDEN EĞİTİMİ ÖGRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Zübeyr KIZILDİL Prof. Dr. Seyhan HASIRCI
		3	GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARININ HİSLERE OLAN ETKİSİ: YAĞ SATARIM BAL SATARIM ÖRNEĞİ	Öğretmen Fatma KURT Prof. Dr. Cengiz Özmen
		4	DIFFICULTIES ENCOUNTERED IN THE ONLINE ORFF-SCHULWERK EDUCATION PROCESS WERE EVALUATED ALONGSIDE THE STRATEGIES DEVELOPED TO ADDRESS THEM.	Fulya ÖCAL Prof. Dr. Begüm ÖZ
		5	STUDENT ATTITUDES TOWARD ACCREDITATION: A CASE STUDY IN FINE ARTS EDUCATION	Lara Nil KARCIK Prof. Dr. Begüm ÖZ
		6	360° PERFORMANCE EVALUATION IN HIGHER EDUCATION: A QUALITATIVE STUDY ON THE EXPERIENCES OF INSTRUCTORS	Öğr.Gör.Dr. Suzan YILDIRIM

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Dr. Öğretim Üyesi Nevra KAZANCI**	1	TÜRKİYE'DEKİ YAKIT ÖRNEKLERİNİN HIZLANDIRICI PROFİLİNİN GC/MS İLE BELİRLENMESİ VE YANGIN İNCELEMELERİ İÇİN REFERANS VERİ TABANI GELİŞTİRİLMESİ	Nadide Seçil GÜVENALTIN Doç.Dr. Kadir TURHAN Doç.Dr. OYA YETER
		2	Tiyadiazol Halkası İçeren Yeni Amit Türevlerinin Sentezi ve Yapılarının Aydınlatılması	Layth ammar husseın AL MULLA Doç. Dr. Hamdi ÖZKAN Dr. Öğr. Üyesi Doğukan DOYDUK
		3	Norkantarimit Halkası İçeren Yeni İmin Bileşiklerinin Sentezi ve Yapılarının Aydınlatılması	Ecem TETİK Doç. Dr. Hamdi ÖZKAN Dr. Öğr. Üyesi Doğukan DOYDUK
		4	KARADENİZ BÖLGESİ İÇİN ZİYARET PLANLAMASI: BİR OPTİMİZASYON MODELİ YAKLAŞIMI	Lisans Üstü Öğrenci Şevval DURUM Dr. Öğretim Üyesi Tuğrul BAYRAKTAR
		5	LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİNİN MAKİNE ÖĞRENMESİ İLE TAHMİNİ: DESTEK VEKTÖR REGRESYONU KULLANIMI	Lisans Üstü Öğrenci Şevval DURUM Dr. Öğretim Üyesi Tuğrul BAYRAKTAR
		6	THE EFFECTS OF ELECTRONIC MONITORING SYSTEMS ON EMPLOYEES: POST-PANDEMIC CALL CENTER EXPERIENCE	Nevra KAZANCI Esila SEZGİN Erçin Tevfik ÖZTUNCEL
		7	ÇAĞRI MERKEZLERİNDE MATEMATİKSEL MODELLEME YAKLAŞIMI İLE SÜREÇ İYİLEŞTİRME	Dr. Öğretim Üyesi Nevra KAZANCI Metin AKUŞ Mehmet Erdem ŞAMLI Halil Can Aydın Aslı Nur Yıldız

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Nattaporn Chaiyaporn**	1	A BIO-ECOLOGICAL PERSPECTIVE ON RISK AWARENESS AND SUBSTANCE USE FACTORS DURING PREGNANCY IN COMMUNITIES OF THE WESTERN CAPE, SOUTH AFRICA	Thabo Mbeki Lindiwe Nkosi Sipho Dlamini
		2	THE ROLE OF HUMAN BIAS IN DECISION MAKING WITHIN QUALITY	Dr. Camila Rojas Dr. Felipe Morales
		3	MANAGEMENT SYSTEMS AND LEAN METHODOLOGIES	Dr. Samuel Okoro
		4	EFFECTS OF TARGETED MOBILITY EXERCISES AND SPECIALIZED GAMES ON PSYCHOMOTOR AND FUNCTIONAL ABILITIES OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES UNDER 14 YEARS	Danielle Tremblay Jennifer Lee Raed Al-Hassan
		5	IMPACT OF DEEP LEARNING AND VIRTUAL ENVIRONMENTS ON PERSONALITY, LONELINESS, AND ONLINE FLOW EXPERIENCES	Dr. Anjali Patel Dr. Priya Nair
		6	CAREER COUNSELING PROGRAMS AND THEIR EFFECTS ON THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FIRST-YEAR UNIVERSITY STUDENTS	Sheila Marie Gonzales
		7	ASSESSING HATE SCHEMAS IN PRISONERS DIAGNOSED WITH ANTISOCIAL PERSONALITY DISORDER (ASPD)	Assoc. Prof. Dr. Nattaporn Chaiyaporn
		8	MEDIA AND INFORMATION LITERACY (MIL) AMONG YOUTH IN THAILAND: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	Waralak Vongdoiwang Nattanun Siricharoen
		9	THE IMPACT OF OCCUPATIONAL STRESS ON QUALITY OF WORK LIFE IN E-WORKSPACE EMPLOYEES	Alireza Bahrami Ali Rezaei Jafar Hosseini Fatemeh Zandi

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. Carlos Mendoza**	1	THE BROADER ADVANTAGES OF NEGOTIATIONS: AN AUSTRIAN PERSPECTIVE ON EDUCATIONAL LEADERSHIP AND TRADE UNIONS AS A 'POWER GAME'	Dr. Markus Gruber
		2	ENHANCING LISTENING COMPREHENSION FOR EFL PRE-INTERMEDIATE STUDENTS THROUGH A BLENDED LEARNING APPROACH	Dr. Layla Hassan
		3	ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING FIRST-YEAR ARCHITECTURE STUDENTS' PRODUCTIVITY	Sara Rahimi Nadia Alavi Omar Khalid
		4	STRATEGIC NETWORKS IN HIGHER EDUCATION: BALANCING EXCELLENCE AND QUANTITY	Assis. Prof. Mikael Nieminen
		5	DIVERSE ROLES OF MENTORS AND MENTEES IN E-LEARNING ENVIRONMENTS	Dr. Priya Nair
		6	ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT THROUGH TRANSFORMATIVE PEDAGOGIES IN HIGHER EDUCATION	Prof. Dr. Carlos Mendoza
		7	INNOVATION ALLIANCES IN HIGHER EDUCATION: STRATEGIC APPROACHES AND IMPACTS	Juha Nieminen
		8	USING COLLABORATIVE IMAGES TO UNDERSTAND STUDENT EXPERIENCE	Anna Johansson Emma Carter
		9	INCLUSION AND ALTERITY: THE EDUCATION OF ROMA PUPILS IN SLOVAKIA	Bibiana Hlebová
		10	IMPROVING TEACHING QUALITY IN THE CLASSROOM THROUGH META-TEACHING SKILLS	Shahlan Ahmad Dr. Saemah Rahman

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assoc. Prof. Dr. Jukka Laine**	1	CHARACTERISTICS OF COGNITIVE FUNCTIONS IN ADOLESCENTS WITH SPELLING DIFFICULTIES IN POLAND	Dr. Marta Kowalska
		2	THE INFLUENCE OF MASS MEDIA ON FEMALE BEAUTY STANDARDS: A CRITICAL ANALYSIS	Ji-Young Kim
		3	SELF-ESTEEM AND STRESS AMONG ADULTS WITH TRAUMATIC BRAIN INJURY ATTENDING REHABILITATION PROGRAMS	Assoc. Prof. Dr. Sarah Thompson
		4	CHALLENGES IN RESEARCHING RAPE MYTHS: CLINICAL AND METHODOLOGICAL PERSPECTIVES	Elena Ionescu Dr. Andrei Popa
		5	COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY FOR SOCIAL ANXIETY DISORDER: A CASE STUDY IN MALAYSIAN PSYCHOLOGY	Aisyah Binti Hassan Mohd Farid Bin Abdullah
		6	EXPERT TESTIMONY IN CASES OF BATTERED WOMAN SYNDROME: LEGAL AND PSYCHOLOGICAL INSIGHTS	Dr. Elena Ionescu
			FLASHBULB MEMORIES OF SIGNIFICANT EVENTS: THE WENCHUAN EARTHQUAKE AND UNIVERSITY ADMISSIONS	Wang Lei Chen Xi Zhao Ming
			COGNITIVE REPRESENTATIONS OF VALUES: EXPLORING THE INFORMATION CONTENT OF MENTAL MODELS	Assoc. Prof. Dr. Jukka Laine
			IMPLICIT METHODS FOR INVESTIGATING SOCIAL TOLERANCE	Olena Shevchenko
		7	DYNAMICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN RELATION TO REFLECTIVE COGNITIVE PROCESSES	Dr. Natalia Ivanova

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Min-Joon Park**	1	THE APPLICATION OF REAL OPTIONS IN CAPITAL BUDGETING DECISIONS	Dr. Kwame Mensah
		2	IMPACT OF GOVERNMENT EXPENDITURE ON PRIVATE CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: A CASE STUDY OF THAILAND	Somsak Chaiyaporn
		3	COMMUNITY-BASED FACILITY MANAGEMENT PERFORMANCE IN THE EDUCATIONAL SECTOR OF BATUBARA DISTRICT, INDONESIA	Dewi Anggraini Ahmad Fauzi Siti Nurhayati
		4	KEY ASPECTS OF COST CONTRIBUTION ARRANGEMENTS IN FINANCIAL MANAGEMENT	Dr. Jan Novak
		5	FORECASTING ECONOMIC CRISIS PERIODS USING ADAPTIVE NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEMS IN THE USA	Assoc. Prof. Michael Johnson
		6	INTEGRATING INDUSTRIAL DESIGN WITH ENGINEERING DESIGN PROCESSES	Hiroshi Nakamura Takeshi Yamamoto
			TEAM MEMBERS' ATTRIBUTIONS FOR TEAM OUTCOMES IN FINNISH WORKPLACES	Dr. Liisa Virtanen Pertti Laaksonen
			THE EFFECT OF CORPORATE GOVERNANCE AND TRANSPARENCY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT	Prof. Min-Joon Park
			SUCCESS FACTORS IN ERP IMPLEMENTATION IN IRAN: THE ROLE OF SYSTEM ENVIRONMENT	Saeed Mohammadi Ali Rezaei
		7	SOCIAL COMMERCE AND E-COMMERCE IN THE CONTEXT OF SOCIAL MEDIA	Emily Chan

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Rachel Evans**	1	FOOD SECURITY IN INDIA: AN ANALYSIS OF KANDI REGION IN PUNJAB	Dr. Priya Sharma Anita Singh
		2	APPLICATION OF DESIGN MANAGEMENT TO ENHANCE WORK ENVIRONMENT FOR WOMEN ACADEMICS IN SAUDI ARABIA	Fatimah Al-Harbi Dr. Emily Johnson Sarah Mitchell
		3	ENHANCING AFFORDABLE HOUSING THROUGH INCLUSIONARY ZONING IN TORONTO	Dr. Michael Thompson
		4	PRIORITIZING FOOD SAFETY CULTURE OVER TRADITIONAL FOOD SAFETY SYSTEMS IN SOUTH AFRICAN FOOD INDUSTRIES	Assoc. Prof. Dr. Thabo Mokoena
		5	EXPLORING CONFLICT, CONFUSION, AND CHOICE: A PHENOMENOLOGICAL STUDY OF CORRUPT PRACTICES	Dr. Rachel Evans
		6	STRATEGIC PLANNING FOR THE REDUCTION OF SOCIOECONOMIC INEQUALITIES IN VIDARBHA REGION, MAHARASHTRA, INDIA	Dr. Anjali Deshmukh Rajesh Kulkarni
		7	KAZAKHSTANI LITERATURE IN DIASPORA AND THE CONTRIBUTIONS OF MAZHIT AITBAYEV	Dr. Yerlan Bekturganov Ainur Zhanibekova Assist. Prof. Bauyrzhan Nurmagambetov
		8	CHARACTERISTICS OF ADHERING TO CUSTOMS AND TRADITIONS IN TURKESTAN DURING THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES	Gulnara Zhanatova Aruzhan Sadykova
		9	THE MASKS OF LIFE: OUR MULTIPLE IDENTITIES AND PRIVACY ISSUES	Dr. Laura Bennett

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Vincent Dupont**	1	TOWARDS AN UTAUT-BASED MODEL FOR EXAMINING E-GOVERNMENT CITIZEN ACCEPTANCE IN SAUDI ARABIA	Mohammed Al-Farsi Dr. Emily Johnson
		2	ANALYZING THE ASCENT OF NATIONALISM AMONG YOUTH IN SOUTH KOREA AND ITS RELATIONSHIP WITH DEMOCRACY	. Hana Lee Dr. Min-Jae Park
		3	EXPLORING THE INTERSECTION OF MIGRATION AND DURATION OF UNEMPLOYMENT: A CASE STUDY OF OECD COUNTRIES	Prof. Dr. Vincent Dupont
		4	EXPLORING DEIXIS AND PERSONALIZATION IN ADVERTISING SLOGANS	Anne-Marie Clarke
		5	AN OVERVIEW OF THE IMPERATIVE TO IMPLEMENT ENVIRONMENTAL ACCOUNTING EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Dr. Noor Al-Hassan
		6	NAVIGATING THROUGH CURRENT AND FUTURE TRENDS IN GREEN COMPUTING	Tariq Soomro Muhammad Sarwar
		7	HOW ELECTRONIC MARKETS HAVE ALTERED THE REACH-RICHNESS TRADEOFF ON THE INTERNET	Dr. Haroon Al-Tarawneh Sattam Allahawi

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Christian Utomo**	1	ECOLABELING AND GREEN CERTIFICATION FOR SUSTAINABLE FISHERIES MANAGEMENT: AN ANALYTICAL STUDY	Dr. Ravi Kumar
		2	ANALYZING E-LOYALTY IN ONLINE PURCHASES OF TRADITIONAL THAI HERBAL PRODUCTS	Nipaporn Chaiyaporn Siriluck Wongsa
		3	APPLICATION OF AUTO-REGRESSIVE NEURAL NETWORKS FOR GDP FORECASTING	Dr. Eleftherios Georgiou
		4	ADVANCES IN SOFTWARE RISK MANAGEMENT: A NOVEL SUPERVISION FRAMEWORK	Masoud Farahani
		5	ENHANCING SMOOTHING TRANSITION AUTO-REGRESSIVE MODELS WITH FUZZY MEMBERSHIP FUNCTIONS	Eleftherios Georgiou
		6	CRITICAL SUCCESS FACTORS FOR LARGE-SCALE ERP IMPLEMENTATION IN THAILAND	Eleftherios Georgiou
			A DISCRIMINATIVE REWARD MECHANISM FOR DETECTING SYBIL ATTACKS IN ANONYMITY NETWORKS	Siriluck Wongsa
			THE ROLE OF NEGOTIATION AGENTS IN VALUE-BASED DESIGN DECISION PROCESSES	Arjun Das Debashish Roy Sumit Banerjee
		7	GOVERNMENT EXPENDITURE AND ITS EFFECTS ON PRIVATE CONSUMPTION AND ECONOMIC ACTIVITY: EVIDENCE FROM THAILAND	Dr. Ahmad Idris Assoc. Prof. Dr. Christian Utomo

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Maha Al-Farouqi**	1	SOCIAL MEDIA IMPACT ON TRAVEL DECISIONS AMONG EASTERN EUROPEAN BACKPACKERS	Dr. Irina Vlasenko, Anatoly Rudenko
		2	INCLUSIVE WORKPLACE POLICIES IN FINANCIAL INSTITUTIONS: A GULF REGION OVERVIEW	Assoc. Prof. Dr. Maha Al-Farouqi
		3	DIGITAL NOTE-TAKING HABITS AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS	Rachel Whitmore
		4	PARENTAL ROLES IN LANGUAGE DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS	Yun-Hwa Lin
		5	FACTORS SHAPING YOUTH CIVIC PARTICIPATION IN SOUTH ASIAN UNIVERSITIES	Lecturer Ranjit Subramanian
		6	THAI ENGLISH VARIATIONS IN ONLINE HOTEL REVIEWS	Siriporn Kongsuk
		7	CONSUMER BEHAVIOR OF UNIVERSITY STUDENTS IN LINE WITH BUDDHIST ECONOMIC VALUES	PhD candidate Anusorn Pradit
		8	INVESTIGATING COGNITIVE READING STRATEGIES AMONG ALGERIAN ESL GRADUATE STUDENTS	Huda Benamar, Faisal Rahimi
		9	CULTURAL SYMBOLISM IN HANDMADE SOUVENIR DEVELOPMENT FOR TOURISM	Assoc. Prof. Dr. Samira Khalil

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Prof. Dr. Giorgi Beridze**	1	EVALUATING ORGANIZATIONAL AGILITY AS A DRIVER OF DIGITAL TRANSFORMATION INITIATIVES	Dr. Danijela Markovic, Tomas Ivankovic
		2	A HYBRID GENETIC-BASED APPROACH FOR OPTIMIZING NONLINEAR ECONOMETRIC MODELS	Ms. Student Lina Bensalem Dr. Yassine Tazi, Dr. Hicham Ferhat
		3	THE INTERPLAY BETWEEN GLOBAL ENERGY DEMAND AND ALTERNATIVE ENERGY INVESTMENTS	Fahad Al-Mutairi
		4	IMPLEMENTING LEAN PRINCIPLES IN PUBLIC HEALTH SYSTEMS: A CASE STUDY FROM LATIN AMERICA	Assis. Prof. Dr. Camila Torres, Luis Fernando Ríos
		5	CHALLENGES IN THE ADOPTION OF INDUSTRY 4.0 PRACTICES AMONG SOUTH ASIAN MANUFACTURERS	Dr. Rakesh Nair
		6	STRENGTHENING COMMUNITY-BASED ECONOMIES THROUGH SUSTAINABLE LOCAL ENTERPRISES	Santoso, Dewi Lestari
		7	ANALYSIS OF STRATEGIC FAILURES IN INFRASTRUCTURE FIRMS DURING ECONOMIC DOWNTURNS	Prof. Dr. Giorgi Beridze
		8	INFLUENCE OF PERSONALITY TRAITS ON DIGITAL PURCHASE DECISIONS IN MILLENNIAL CONSUMERS	Javier Martinez Ortega

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
13 Haziran / June 13, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Assoc. Prof. Dr. Richa Bansal**	1	COMPETENCY DEVELOPMENT IN SUPPLY MANAGEMENT: A CENTRAL EUROPEAN APPROACH	Dr. Lukas Schneider
		2	FRAMEWORK FOR IMPROVING INTERNAL AUDIT EFFECTIVENESS IN TRANSITIONAL ECONOMIES	Dr. Maryam Farzaneh, PhD Candidate Laleh Samimi, Mehdi Davani
		3	IMPACT OF PATENT POLICY ON INNOVATION PERFORMANCE IN INDIAN MANUFACTURING FIRMS	Assoc. Prof. Dr. Richa Bansal, Sandeep Sharma
		4	THE ROLE OF WORKPLACE TRUST, CULTURAL DIVERSITY, AND SELF-EFFICACY IN DIGITAL COMMUNICATION EFFECTIVENESS	Dr. Khalid Al-Mutairi
		5	FACTORS INFLUENCING VALUE RELEVANCE OF ACCOUNTING EARNINGS IN DEVELOPING CAPITAL MARKETS	Niloofar Tavakoli, Sara Rezaee
		6	INFORMATION SYSTEM FAILURES IN PUBLIC SECTOR ENTERPRISES: A GULF REGION PERSPECTIVE	Noora Al-Mansoori
		7	SUSTAINABLE SUPPLY NETWORK OPTIMIZATION UNDER UNCERTAINTY AND REGULATORY CONSTRAINTS	Fatema Al-Dabbous, Dr. Ahmad Al-Harbi, Tariq Al-Sabah
		8	ETHICAL LEADERSHIP AND GOVERNANCE CHALLENGES IN DIRECT SELLING ENTERPRISES	Rajesh Natarajan
		9	CORPORATE DISCLOSURE QUALITY AND INVESTOR DECISION-MAKING: EVIDENCE FROM A MIDDLE EASTERN CONTEXT	Samira Ebrahimi, Dr. Amir Daryanavard

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR **YÜZYÜZE**				
14 Haziran / June 14, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Erkan Yüksel**	1	OKULLARDA ÇATIŞMA NEDENLERI SONUÇLARI VE ÇÖZÜM YÖNTEMLERI ÜZERİNE SISTEMATIK BIR DERLEME	Dr. Tuğçe KAÇAR
		2	İDEAL SAĞLIK HABERCİLİĞİ NASIL OLMALI?	Prof. Dr. Erkan Yüksel
		3	DİJİTAL GECE VARDİYASI: GECE SOSYAL MEDYA KULLANIMININ BİLİŞSEL VE DUYGUSAL ETKİLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME	Prof. Dr. Erkan Yüksel
		4	THE EFFECT OF ACCEPTANCE AND COMMITMENT THERAPY BASED SELF- COMPASSAGE PSYCHOEDUCATION PROGRAM ON SELF-COMPASSAGE AND PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY OF NON-EMPLOYED PARENTS WITH CHILDREN AGED 4-6	Rumeysa ÇAPULACI Dr.Öğr. Üyesi Osman SÖNER
		5	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK SAĞLAMLIKLARININ YORDAYICISI OLARAK BİLİŞSEL KONTROL VE ESNEKLİK: BİR VAKIF ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNER
		6	METHODOLOGY FOR THE ORGANIZATION OF SELF-EDUCATION OF FUTURE TEACHERS IN HIGHER INSTITUTIONS	Assist. Prof. Dr. Aktolkun BORANBAYEVA Assylzhan KUMISBEK
		7	RUSYA UKRAYNA SAVAŞININ BÖLGENİN ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDE VE ENERJİ GÜVENLİĞİNDE MEYDANA GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	Güney YAĞCI
		8	DİLİNİ DİJİTALDE ÜRETEN ÖĞRENCİLER: SOSYAL MEDYA TABANLI ANA DİLİ EĞİTİMİ SÜRECİNDE TEMATİK DENEYİM ÇÖZÜMLEMESİ	Meral YILDIRIM Doç. Dr. Talat Aytan
		9	BİNALARDA YEŞİL DÖNÜŞÜM İÇİN ISI POMPASI SÜBVANSİYONLARI: ABD'DE ISI POMPASINA YÖNELİK UYGULAMALAR	Dr. Öğretim Üyesi Fatma YAPICI SAPANKAYA

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
June 13 - 15, 2025
IZMIR

YÜZYÜZE

14 Haziran / June 14, 2025 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Doç. Dr. Taşkın Deniz YILDIZ	1	DEVELOPMENT OF A SMART CAMPUS APPLICATION WITH NEXT GENERATION INTERNET SOLUTIONS	Prof. Dr. Murat KOÇ Doç. Dr. Taşkın Deniz YILDIZ Doç. Dr. Tuğçe DEMİRDELEN Doç. Dr. Alper Kamil DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLGİLİ Dr. Öğr. Üyesi Yonca BİR Dr. Ezgi EREN MSc Betül YÜKSEKBAŞ Çağın Berke İSPİR Ulaş Deniz ÇAKMAZEL
		2	A PRACTICAL APPROACH TO MONITORING TRUCK PERFORMANCE IN MINING	Dr. Furkan Kerem KASA Doç. Dr. Taşkın Deniz YILDIZ
		3	SINAV SİSTEMLERİNDE ETKİN KAYNAK KULLANIMI: MVC TABANLI BİR YAKLAŞIM	Osman Nuri ŞAKAR Prof. Dr. Vecihi YİĞİT
		4	Iğdır Yöresindeki sığırlarda Theileria spp'nin Nested-PCR yöntemi ile moleküler karakterizasyonu	Veteriner Hekim Müjde AVCİ Doç. Dr. Ayşe SONA KARAKUŞ
		5	RATIONAL DESIGN OF EPINECIDIN-1 VARIANTS, THEIR DISPLAY ON YEAST SURFACE AND IMPROVEMENT OF ANTIMICROBIAL ACTIVITY	Şuğra YÜCEER Lecturer,PhD Üyesi Sibel Kalyonu Uzunlar Prof. Dr. Hüsniye Tansel Yalçın
		6	AZOSPIRILLUM SPP. AS PLANT GROWTH-PROMOTING RHIZOBACTERIA: A REVIEW ON THEIR APPLICATION IN CUCUMBER AND TOMATO CULTIVATION	Karlygash Korazbekova Zhamila Baimirzayeva Zehra Nur Yüksekdağ
		7	IMPACT OF PSEUDOMONAS ISOLATES FROM SOUTHERN REGIONS OF KAZAKHSTAN ON THE BIOLOGICAL GROWTH OF TOMATO PLANTS	Zhamila Baimirzayeva Karlygash Korazbekova Zehra Nur Yüksekdağ
		8	YÜKSEK ENTROPİLİ ALAŞIM KATKILI POLİMER TABANLI GİYİLEBİLİR RADYASYON ZIRHLARININ GELİŞTİRİLMESİ	Türkan GÖÇER Doç. Dr. Esra KAVAZ PERİŞANOĞLU
		9	Development of DNA Aptamers for the FadA Protein of Fusobacterium nucleatum	Res. Asst. Dilan AKTAŞ Lect. Dr. Burhan BORA Prof. Dr. Serap EVRAN
		10	DEVELOPMENT OF DNA APTAMERS FOR RECOGNITION OF SESAME ALLERGEN PROTEIN	Zeliş YARAR Lecturer Dr. Burhan BORA Prof. Dr. Serap EVRAN
		11	SERAMİK SAĞLIK GEREÇLERİ SIR KOMPOZİSYONUNDA ALTERNATİF HAMMADDE KAYNAKLARININ KULLANIMI	İrem ALTINOK Beste BULTAN TUNA Sezer KULLUK Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Öğr. Gör. Dr. Pelin Suzan IŞIKOĞLU**	1	MUHASEBE DENETİMİNDE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN ETKİSİ	Lutfiye Eylül TAŞTAN Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül BAYRAKTAROĞLU GÜNER
		2	THE SCIENTIFIC CAPACITY BUILDING OF THE STATE: WAR ECONOMY, TECHNOLOGY POLICY AND DEVELOPMENT DYNAMICS IN TURKEY BETWEEN 1939 - 1945	Dr. Bahan Yenilmez Deniz Saygı
		3	AN INVESTİGATİON OF THE RELATİONSHİP BETWEEN ATTİTUDES TOWARD ARTİFİCİAL INTELLİGENCE AND THE LEVEL OF DİGİTAL AWARENESS: AN APPLİCATİON ON ACCOUNTİNG AND TAXATİON DEPARTMENT STUDENTS	Doç. Dr. Neşegül PARLAK Doç. Dr. Didem ÖZTÜRK ÇİFTCİ
		4	THE IMPACTS OF DIGITALIZATION ON GREEN PRODUCT EXPORTS	Yüksek Lisans Öğrencisi Begüm ERDEN Dr. Öğr. Fuat ÖZ
		5	THE POWER OF ARTİFİCİAL INTELLİGENCE: THE FUTURE OF RİSK MANAGEMENT İN BROKERAGE FİRMS	Prof.Dr. Halim KAZAN Mustafa Uğur BAYAR
		6	İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA İŞ VE MESLEK DANIŞMANLARININ ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLARIN ANALİZİ	Vatan CANTİMUR Doç. Dr. Alpaslan BAYRAKDAR
		7	TARIM SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE BEYAZ YAKALI EĞİTİMİN DÖNÜŞÜMÜ	Gülşah İNCEL
		8	AKTİF YAŞLANMA SÜRECİNDE YAŞLI İSTİHDAMININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ PERSPEKTİFİ	Öğr. Gör. Dr. Pelin Suzan IŞIKOĞLU

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi Hatike KOÇAR UZAN**	1	LİBERALİZMDE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME	Öğr. Gör. Dr. Nadide ÇAKIROĞLU
		2	AN EXAMİNATİON OF TURKISH AND GREEK MIGRATION POLICIES WİTH RESPECT TO SYRIAN MIGRATION	Dr.. Öğr. Üyesi Umut Turgut YILDIRIM Arş. Gör. Sena ŞAHİN
		3	INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF NATIONAL AND LOCAL IMPLEMENTERS OF MIGRATION POLICIES: DIRECTORATE GENERAL OF MIGRATION MANAGEMENT AND LOCAL GOVERNMENTS	Dr. Öğr. Üyesi Hatike KOÇAR UZAN
		4	SÜRDÜRÜLEBİLİR POLİTİKALAR BAĞLAMINDA ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN YEŞİL ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNE DÖNÜŞÜMÜ	Hale GİRŞEN Dr. Öğr. Üyesi Şermin ATAK ÇOBANOĞLU
		5	YEREL YÖNETİMLERDE KATILIMCI DEMOKRASİ VE UYGULAMALARI: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	Yüksek Lisan Öğrencisi Lütfü HACIHÜSEYİNOĞLU
		6	BARTIN UNIVERSITY STUDENTS' AS A VOTER AFFECTING FACTORS BEHAVIOUR AND PREFERENCES	Merve Hande HATİPOĞLU Assoc. Prof. Dr. Salih ÇİFTÇİ
		7	THE ROLE OF POLITICAL SYSTEM ON GOOD GOVERNANCE IN THE FEDERAL GOVERMENT OF SOMALIA	Shukri Omar Ahmed Dr. Öğr. Üyesi ÖZGE ÖZ DÖM
		8	TEK PARTİ DÖNEMİ VE YEREL YÖNETİMLER (1923-1930)	DİDEM ÖZKAN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Öğr. Üyesi Jülide Gül Erdem**	1	İDARE HUKUKUNDA YAPAY ZEKANIN ETKİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Jülide Gül Erdem
		2	AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİ BAĞLAMINDA DEMOKRATİK MEŞRUİYET KRİZİ: KATILIM ARTIŞI DEMOKRASİ AÇIĞINI KAPATTI MI?	Dr. Arş. Gör. Ömer Vehip ÖNEN
		3	İSRAİLİN ULUSLARARASI YARDIM FAALİYETLERİNİ ENGELLEMESİNİN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr. Arş. Gör. Ömer Vehip ÖNEN
		4	ORGAN VEYA DOKU TİCARETİ SUÇLARI BAĞLAMINDA HEKİMİN CEZAİ SORUMLULUĞUNA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİMİZ	Aybüke GÜLEÇ
		5	LOCAL SPORTS POLICIES IN THE EUROPEAN UNION: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH TURKEY	Zekeriya PALA
		6	A COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC EXPENDITURES ON AFGHAN AND SYRIAN MIGRANTS: AN EXAMINATION OF PUBLIC SERVICE CAPACITY	Prof. Dr. Erhan GÜMÜŞ Doktorant Mehmet Mert GÜLER

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Koray KARABULUT**	1	COOLING OF A STACKED UP CROWN PATTERNED ELEMENT ARRAYS BY MIXED CONVECTION CURRENTS WITH Al_2O_3 -WATER NANOFLUIDS	Koray KARABULUT Yeliz ALNAK
		2	ATIK SIKIŞTIRMA SİSTEMİ	HİLAL SEVGİLİ GÖKDENİZ KILIÇ FARUK YEĞİN MUSTAFA BUĞDAY
		3	RENKLİ MALZEME AYRIŞTIRMA SİSTEMİ İÇİN KONVEYÖR BANT TASARIMI	Halil Kaya Şanlı İdris Ak Muhammed Ferhat Akmeşe Mustafa Buğday
		4	New Generation Water Efficiency: Development of a 7 Liter Water Dishwasher	E&P Test Uzmanı, Onur TURHAN
		5	REDUCTION OF INTERNAL STRESSES OF ROLL-FORMED JOINT CLOSURES IN ALUMINUM SUSPENSION ARMS WITH FOCUS ON GEOMETRICAL PROPERTIES	Serhan ÖZDEĞER Prof. Dr. Çınar Emine YENİ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğr. Üyesi Evren Osman ÇAKIROĞLU**	1	AHŞAP SÜSLEME TEKNİKLERİNİN CNC MAKİNASI KULLANILARAK CAMİ MEKANINDA UYGULANABİLİRLİĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Evren Osman ÇAKIROĞLU
		2	BEYPAZARI TARİH VE KÜLTÜR MÜZESİ (NURETTİN KARAOĞUZ KONAĞI) MİMARİ ANALİZİ VE DÖNÜŞÜMÜ	Mimar Raşit YALÇIN Prof. Dr. Şule PFEİFFER-TAŞ
		3	ÇAĞDAŞ EKLERİN KÜLTÜREL HAFIZA VE MİMARİ ANLATI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: THE MUSEUM HOTEL ANTAKYA	Helin Roza ARAT Doç.Dr. Kader REYHAN
		4	YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN KAYSERİ LİSESİNİN PLAN KURGUSUNUN MEKAN DİZİM YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ	Elif DAYI Doç. Dr. Ayça GÜLTEN Dr. Öğr. Üyesi Murat ŞAHİN
		5	İÇ MEKÂN MOBİLYA DÜZENLEMELERİNİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YURT ODASI TERCİHİNE ETKİSİNİN BELİRLENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Tolga KUŞKUN Engin ERGİN
		6	Determination of Color Parameters in American Black Cherry (Prunus serotina Ehrh.) Wood Coated with Various Varnishes	Prof. Dr. Hüseyin PEKER Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA
		7	Evaluation of Color Stability in Oriental Plane, Ayous, and American Walnut Wood Species through Steam Treatment	Prof. Dr. Hüseyin PEKER Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Öğretim Görevlisi Dr. Fzt. Melda BAŞER SEÇER**	1	THE EFFECTS OF VICARIOUS TRAUMA AND SECONDARY TRAUMATIC STRESS ON PSYCHIATRIC NURSES	Hayriye Ecem BABAOĞLU Doç. Dr., Arzu KOÇAK UYAROĞLU
		2	USE OF PHYSICAL ACTIVITY AND THERAPEUTIC APPROACHES IN SUBSTANCE ADDICTION TREATMENT	Graduate Student, Beyza KAYA Prof. Dr. Neslihan LÖK Prof. Dr. Sefa LÖK
		3	EFFECTS OF PHYSICAL ACTIVITY-BASED INTERVENTIONS ON ANXIETY AND STRESS IN MENTAL HEALTH PATIENTS	Graduate Student, Beyza KAYA Prof. Dr. Neslihan LÖK Prof. Dr. Sefa LÖK
		4	FİZYOTERAPİ VE REHABİLİTASYON ÖĞRENCİLERİNİN YAŞLILARA YÖNELİK TUTUMLARI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER	Öğretim Görevlisi Dr. Fzt. Melda BAŞER SEÇER
		5	EVIDENCE-BASED PSYCHIATRIC NURSING INTERVENTIONS TO COMBAT BEHAVIORAL ADDICTION	Yuksek Lisans Öğr. Nihal YILDIRIM Doç. Dr., Arzu KOÇAK UYAROĞLU
		6	THE ROLE OF PHYSICAL ACTIVITY IN PSYCHIATRIC NURSING: A HOLISTIC APPROACH TO MENTAL HEALTH	Graduate Student,İsmailcan CABER Prof. Dr., Neslihan LÖK Prof. Dr., Sefa LÖK
		7	NURSING APPROACHES TO INCREASE EXERCISE MOTIVATION IN PSYCHIATRIC PATIENTS	Graduate Student,İsmailcan CABER Prof. Dr., Neslihan LÖK Prof. Dr., Sefa LÖK
		8	OBEZİTE VE EGZERSİZ	Batuhan KARADUMAN Prof. Dr. Sefa LÖK
		9	ANABOLİK ANDROJENİK STERODİLER VE YAN ETKİLERİ	Batuhan KARADUMAN Prof. Dr. Sefa LÖK

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Asist. Prof. Gökhan TAŞKIN**	1	DAKİKALARLA YARIŞIRKEN: ACİL SERVİSLERDE ULTRASONUN ETKINLİĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KIYAK Doç.Dr.Bahadır ÇAĞLAR Doç.Dr.Süha SERİN
		2	INNOVATIONS AND CURRENT APPROACHES IN INVASIVE INTERVENTIONS IN EMERGENCY DEPARTMENT	Asist. Prof. Gökhan TAŞKIN
		3	EVDE SAĞLIK HİZMETİ SUNAN SAĞLIK ÇALIŞANLARININ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ	Mualla Şevval FIRAT Öğr. Gör. Dr. Damla TOPÇU
		4	PALYATİF BAKIMA SERVİSİNDE YATAN HASTALARIN İLAÇ KULLANIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	Ecz. Umut ÖZDEMİR Uzm. Dr. Yeşim AYAÖZ Doç. Dr. Elif ERTUNA Dr. Öznur ALTIPARMAK Doç. Dr. Mehmet Zuhuri ARUN
		5	NURSING APPROACHES IN PATIENTS UNDERGOING RESPIRATORY SUPPORT: EVIDENCE-BASED PRACTICES	Yüksek Lisans Öğrencisi Büşra KURT Prof. Dr. Feride TAŞKIN YILMAZ
		6	EVIDENCE-BASED NURSING PRACTICES IN NUTRITIONAL SUPPORT	Yüksek Lisans Öğrencisi Şeyma KURBAN Prof. Dr. Feride TAŞKIN YILMAZ
		7	AROMATHERAPY İN COMPLEMENTARY MEDİCİNE: A REVİEW OF ITS INTEGRATİON İNTO THE BİRTH PROCESS	Seçilnur ABDULOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇUVADAR
		8	PHYSIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF LOTUS BIRTH ON THE NEWBORN	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇUVADAR Ayşe Melike DÜZYER

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
June 13 - 15, 2025
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Nejdet BİLGİ**	1	ATTACKS ON IZMIR IN WORLD WAR I	TUBA BAYKAL
		2	PATİNA KRALLIĞI'NIN ASUR İMPARATORLUĞU İLE EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİ: YAZILI KAYNAKLAR VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Pınar PINARCIK
		3	CASH AND REALTY WAQFS IN BITOLA (1700-1750)	Dr. Öğr. Üyesi Ümran KARADENİZ
		4	MONOPOLIZATION IN AGRICULTURE IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE: FIG PRODUCTION AND THE EXAMPLE OF SMYRNA FIG PACKERS LTD.	Doç. Dr. Meral BALCI Mehmet Şirin PİROL
		5	MANİSA'DA BİR 'ERMENİ ŞİRKET-İ FESADİYESİ' SORUŞTURMASI	Prof. Dr. Nejdet BİLGİ
		6	YEDİ ŞEHİRDE YEREL GAZETE SAHİBİ VASFİ BİLGE VE GAZETELERİ	Prof. Dr. Nejdet BİLGİ
		7	ZEKAİ APAYDIN'IN İKİNCİ MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ (1935-1937)	Doç. Dr. Arzu BOY
		8	CİĞERDELEN BAŞLIKLI ROMANDA TARİHE BAĞLILIK	Doç. Dr. Arzu BOY Prof. Dr. Gökay DURMUŞ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Öğr. Gör. Begüm Buse SERTGÖZ Öğr. Gör. Dr. Armağan MACİT**	1	TECHNOLOGY-INDUCED STRESS (TECHNO-STRESS) AND AUTONOMOUS SYSTEMS: ADAPTATION OF AVIATION EMPLOYEES	Öğr. Gör. Begüm Buse SERTGÖZ Öğr. Gör. Dr. Armağan MACİT
		2	THE RELATİONSHİP BETWEEN AUTOMATİON AND SAFETY BEHAVİOR İN THE AVİATİON INDUSTRY: A LİTERATURE-BASED REVİEW	Öğr. Gör. Begüm Buse SERTGÖZ Öğr. Gör. Dr. Armağan MACİT
		3	THE POLITICAL ECONOMY OF CARBON-NEUTRAL AVIATION TARGETS: THE CASE OF TÜRKİYE	Lecturer Aydan SAVICI POLAT Furkan POLAT
		4	The Role of Emotional Intelligence in Innovative Behaviors of Organizational Actors within the 21st Century Paradigm	MEB İngilizce Öğretmeni Dudu GÜL Prof. Dr. Dilek DÖNMEZ POLAT
		5	ETİK LİDERLİK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ	Zeynep ASAN Doç. Dr. Mustafa NAL
		6	STRATEJİK YÖNETİM: BİBLİYOMETRİK ÇALIŞMA	Zeynep ASAN Doç. Dr. Mustafa NAL
		7	HOW TO ENCOURAGE EMPLOYEE KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR: LINKING PERSON–ORGANIZATION FIT TO KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR THROUGH EMPLOYEE VOICE	Doç. Dr. Daimi KOÇAK Zübeyde YILDIRIM
		8	THE MEDIATING ROLE OF TRUST IN SUPERVISOR IN THE RELATIONSHIP BETWEEN TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP AND COMPULSORY ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR: A STUDY IN HEALTH SECTOR	Doç. Dr. Daimi KOÇAK Hatice Sümeyye Türker

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Olga Petrova**	1	USING ISM TO IDENTIFY THE INTERRELATIONSHIPS AMONG CRITERIA FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT WITHIN MALAYSIAN ORGANIZATIONS	Andrei Ionescu Mihai Popescu Elena Dumitrescu
		2	EXPLORING THE IMPACT OF MARKET BETA ON ASSET PRICING: FINDINGS FROM THE ROMANIAN STOCK MARKET	Assoc. Prof. Dr. Catarina Silva
		3	ASSESSING AN OFFSHORE WIND POWER PROJECT: ECONOMIC, STRATEGIC, AND ENVIRONMENTAL ASSESSMENT	Rui Mendes
		4	APPLICATION OF TOPSIS APPROACH TO SOLVE SUPPLIER SELECTION ISSUES	Dr. Farhad Rahimi Assoc. Prof. Dr. Leila Mohammadi Giovanni Rossi
		5	CORE PRINCIPLES OF THEORY OF CONSTRAINTS: AN UP-AND-COMING PHILOSOPHY	Rajesh Kumar Vikram Singh Anil Mehta
		6	FRAMEWORK FOR POLICY MANAGEMENT IN ENTERPRISE POLICIES ADMINISTRATION	Mohamed Al-Farsi Fatima Al-Harthy
		7	OPTIMIZING CUSTOMER RELATIONSHIPS THROUGH SOCIAL NETWORK MANAGEMENT	Assoc. Prof. Dr. Chaiyaporn Srisuk Assoc. Prof. Dr. Nattapong Phromsuwan
		8	STRATEGIES FOR DETERMINING THE IDEAL ASSET STRUCTURE FOR A COMMERCIAL BANK	Dr. Olga Petrova
		9	SEGMENTATION OF STUDENTS INTERESTED IN STUDYING ABROAD THROUGH CLUSTER ANALYSIS	Lucia Novakova Petra Svobodova

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Aida Rahman**	1	WHEN ELUCIDATIONS LEAD TO MISINTERPRETATIONS: ANALYZING REPRESENTATIONS AND CONDENSATIONS	Assoc. Prof. Dr. Jonathan Meyer
		2	IMPLEMENTATION OF MICROSOFT TECHNOLOGIES IN ACADEMIC CURRICULA: A CASE STUDY	Lina Haddad Rania Al-Masri Regina Fernandez
		3	CYBERSPACE AS A PLATFORM TO PROMOTE TRADITIONAL DANCES IN INDONESIA	Dr. Dewi Kartika Fandy Tjiptono Suyoto
		4	FACTORS AFFECTING ECOLOGICAL MANAGEMENT PRACTICES IN MALAYSIAN HOSPITALITY INDUSTRY	Dr. Aida Rahman
		5	STRENGTHENING HUMAN RIGHTS GOVERNANCE: DEVELOPING INTERNATIONAL STANDARDS	Zaiton Samdin Kasimu Abdu Bakori Hamimah Hassan
		6	KEY SUCCESS FACTORS IN EXPATRIATION OF MALAYSIAN MULTINATIONAL CORPORATIONS	Helen P. Greatrex
		7	SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT AND THE ROLE OF KHARG AND KHARKO ISLANDS	Lecturer Senian Malie Oriah Akir
		8	THE AESTHETICS AND USABILITY OF MOBILE INTERFACE DESIGN	Maral Mohammadi
		9	A DESIGN FRAMEWORK FOR EVENT RECOMMENDATION IN LOW-LITERACY COMMUNITIES	Shafiq ur Rehman Jane-Lisa Coughlan

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dt . Tadatsugu Kitamoto**	1	CONVENTIONAL DESIGN AND SIMULATION OF AN URBAN HYBRID BUS	A. Khanipour, K. M. Ebrahimi, W. J. Seale
		2	AN EXPERT SYSTEM FOR CAR FAILURE DIAGNOSIS	Ahmad T. Al-Taani
		3	LIMIT CYCLE BEHAVIOUR OF A NEURAL CONTROLLER WITH DELAYED BANG-BANG FEEDBACK	Travis Wiens, Greg Schoenau, Rich Burton
		4	INTER-PHASE MAGNETIC COUPLING EFFECTS ON SENSORLESS SR MOTOR CONTROL	Assosc. Prof. Dr. . Mvungi
		5	T-DOF PI CONTROLLER DESIGN FOR A SPEED CONTROL OF INDUCTION MOTOR	Tianchai Suksri, Satean Tunyasrirut
		6	USING FUZZY CONTROLLER IN INDUCTION MOTOR SPEED CONTROL WITH CONSTANT FLUX	Hassan Baghgar Bostan Abad, Ali Yazdian Varjani, Taheri Asghar
		7	A METHOD FOR QUALITY INSPECTION OF MOTORS BY DETECTING ABNORMAL SOUND	Dt . Tadatsugu Kitamoto
		8	INDUSTRIAL COMPRESSOR ANTI-SURGE COMPUTER CONTROL	Ventzas Dimitrios, Petropoulos George
		9	DESIGN OF MOVING SLIDING SURFACES IN A VARIABLE STRUCTURE PLANT AND CHATTERING PHENOMENA	T.C. Manjunath

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dimitrios Papadopoulos Eleni Vassiliou**	1	OPTIMIZING GAS CONSUMPTION IN SPACE HEATERS WITH GAS BURNERS	Dr. Ahmed El-Sayed Mohamed Hassan
		2	DEVELOPMENT OF AN AUTOMATIC GUIDED MOBILE ROBOT USING MAGNETIC POSITIONING SYSTEM	Jin-Ho Park Min-Soo Lee
		3	A SUPERVISORY FRAMEWORK FOR STEPWISE SAFE SWITCHING CONTROLLERS	Dimitrios Papadopoulos Eleni Vassiliou
		4	GEOMETRIC DESIGN OPTIMIZATION THROUGH COLLISION MINIMIZATION AND VISUALIZATION IN DYNAMIC PACKING	Lars Johansson Erik Svensson Magnus Lindberg
		5	FLEXIBLE HEURISTICS FOR RESOURCE-CONSTRAINED PROJECT SCHEDULING	Dr. Pavel Novak
		6	CLASSIC AND HEURISTIC METHODS IN ROBOT MOTION PLANNING: A CHRONOLOGICAL REVIEW	Saeid Farhadi Reza Mohammadi
		7	STRENGTH ANALYSIS OF STABILIZER FILLET WELDS UNDER MULTIAXIAL LOADING: EFFECTS OF FORCE, SIZE, AND RESIDUAL STRESS	Fatemeh Rahimi
		8	INTELLIGENT ABS FUZZY CONTROLLER DESIGN FOR VARIED ROAD SURFACES	Dr. Nkosinathi Dlamini Sipho Khumalo

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Miloš Šeda**	1	OPTIMIZING OF GAS CONSUMPTION IN GAS-BURNER SPACE HEATER	Dr. Saead Negahdari, Davood Jalali Vahid
		2	DEVELOPMENT OF AUTOMATIC GUIDED MOBILE ROBOT USING MAGNETIC POSITION METER	Geun-Mo Kim, Young-Jae Ryoo
		3	A SUPERVISORY SCHEME FOR STEP-WISE SAFE SWITCHING CONTROLLERS	Fotis N. Koumboulis, Maria P. Tzamtzi
		4	GEOMETRY DESIGN SUPPORTED BY MINIMIZING AND VISUALIZING COLLISION IN DYNAMIC PACKING	Johan Segeborn, Johan S. Carlson, Robert Bohlin, Rikard Söderberg
		5	FLEXIBLE HEURISTICS FOR PROJECT SCHEDULING WITH LIMITED RESOURCES	Dr. Miloš Šeda
		6	CLASSIC AND HEURISTIC APPROACHES IN ROBOT MOTION PLANNING A CHRONOLOGICAL REVIEW	Ellips Masehian, Davoud Sedighizadeh
		7	STABILIZER FILLET WELD STRENGTH UNDER MULTIAXIAL LOADING (EFFECT OF FORCE, SIZE AND RESIDUAL STRESS)	Iman Hadipour, Javad Marzbanrad
		8	INTELLIGENT ABS FUZZY CONTROLLER FOR DIVERSE ROADSURFACES	Dr. Roozbeh Keshmiri, Alireza Mohamad Shahri

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Nassima Boumediou**	1	UNVEILING CHLOROBUTANOL'S ANTIMICROBIAL PROWESS: A SYNTHESIS, CHARACTERIZATION, AND EFFICACY EVALUATION	Nazmul Mosaddik Ashik Huda, Abdul Awal,
		2	OPTIMIZING FUROSEMIDE DISPERSIBLE TABLETS FOR PEDIATRIC USE: A COMPREHENSIVE FORMULATION AND EVALUATION STUDY	Shafiqur Nabi, Rukhsana Shaheen, Mustofa Rahman
		3	UNVEILING THE ANTIFUNGAL POTENTIAL OF SOUTH AFRICAN MEDICINAL PLANTS: A TRADITIONAL KNOWLEDGE-GUIDED EXPLORATION	Nadia Bahdja, Thili Malha Zahoua Taoufik, Mourad Marzouk Hadjadj Mekacher
		4	NAVIGATING THE THERAPEUTIC LANDSCAPE OF TOXIC PLANTS: AN ETHNOBOTANICAL EXPLORATION OF TRADITIONAL MEDICINE PRACTICES IN TLEMCEN, ALGERIA	Assoc. Prof. Dr. Benaziz Dorbane,
		5	HARNESSING THE ANTIBACTERIAL POWER OF SILVER DIAMINE FLUORIDE IN FISSURE SEALANTS: A COMPREHENSIVE EVALUATION	Assis. Prof. Dr. S. Djeraba
		6	REPLICATING HUMAN SKIN WITH SHED SNAKE SKINS: DEVELOPMENT OF A NOVEL MODEL MEMBRANE FOR PERCUTANEOUS ABSORPTION RESEARCH	Dr. Elyebdri Asma, Soumia Addoun
		7	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	Assoc. Prof. Dr. Nassima Boumediou

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Ö Assoc. Prof. Dr. Magdalena Nowak**	1	OPTIMIZING NITROGEN MANAGEMENT IN AGRICULTURE: BALANCING FERTIGATION PRACTICES WITH SOIL MICROBIAL BIOSORPTION	Dr. Petra Novak Lukáš Dvořák Tomáš Havel Jan Svoboda
		2	ENHANCING NIGELLA SATIVA L. YIELD USING BIOFERTILIZERS AND ORGANIC MANURE: A COMPARATIVE STUDY	Dr. Pavel Horák Assoc. Prof. Dr. Karel Černý
		3	COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE NUTRITIONAL AND FUNCTIONAL PROPERTIES OF OAT GRAINS	Dr. Amir Hossein Farhadi Dr. Zahra Mohammadi
		4	LEVERAGING AMBIENT INTELLIGENCE TO INNOVATE AGRICULTURAL PRACTICES: A SYSTEMATIC REVIEW	Assoc. Prof. Dr. Reza Khosravi
		5	PHYTOTOXIC EFFECTS OF LEAD ON PHYSIOLOGICAL TRAITS OF TWO BROAD BEAN (VICIA FABA) VARIETIES	Dr. Youssef Benali Dr. Samira El Amrani
		6	ASSESSING THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON MAIZE YIELD AND ADAPTATION STRATEGIES IN NORTHEAST CHINA: A 30-YEAR STUDY	Dr. Li Wei Dr. Chen Xiaoming
		7	REVOLUTIONIZING AGRICULTURE THROUGH AMBIENT INTELLIGENCE: CURRENT TRENDS AND FUTURE PROSPECTS	Dr. Renata Kowalczyk Assoc. Prof. Dr. Magdalena Nowak

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Neslihan KILINÇ**	1	EFFECTS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR ON TÜRKİYE-UKRAINE FOREIGN TRADE	Barış ERÇİN Prof. Dr. C. Erdem HEPAKTAN
		2	The Impact of the Digital Economy on Tax Policies	Sezin Dargınoğlu Prof. Dr. C. Erdem Hepaktan
		3	UNABLE TO SECURE A PERMANENT POSITION: INVOLUNTARY ENGAGEMENT IN TEMPORARY EMPLOYMENT WITHIN THE TURKISH LABOR MARKET	Dr. Neslihan KILINÇ
		4	THE RELATIONSHIP BETWEEN R&D EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS FOR 24 OECD COUNTRIES BETWEEN 1996 AND 2021	Yüksek Lisans Öğr. Mustafa Furkan BAŞTAK Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN Arş. Gör. Kerem Fırat COŞKUN
		5	SEÇİLİ MAKRO İKTİSADİ DEĞİŞKENLERİN BIST INŞAAT ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Halil Sesler Doç. Dr. Asuman Oktayer
		6	BEŞERİ SERMAYEDE TEKNOLOJİK GELİŞMELER VE YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ ROLÜ	Tezli Yüksek Lisans Öğrenci/ Orhan DEMİR
		7	ÇEVRESEL DUYARLILIKLA YEREL BÜTÇELEME: İKLİM KRİZİNE KARŞI MALİ YAKLAŞIMLAR	Dr. Kadriye GÜL YÜCEL
		8	TR3 BÖLGESİNDE DERİN YOKSULLUĞA ETKİ EDEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doktora Öğrencisi Hazal Özlem GÜNEŞLİ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Ayşe YEŞİLAY**	1	FACILITATING EVIDENCE-BASED POLICY RESEARCH THROUGH KEY STAKEHOLDERS' ENGAGEMENT	Siti Nurhayati Khairatun
		2	FROM LOCAL TO TABLE: GASTRONOMIC VALUE OF AEGEAN HERBS AND MEDICINAL PLANTS	Yüksek Lisans Öğrencisi Fatih TUNCER Yüksek Lisans Öğrencisi Nurgül SAVRANOĞLU Doç.Dr.İrfan YURT
		3	GASTRONOMİDE MİLLİ KÜLTÜR VE YEREL LEZZETİN İZİNDE: GELENEKSEL KONYA MUTFAĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME	Ayşe YEŞİLAY Prof. Dr. İbrahim Gönen
		4	AN EVALUATION OF BULDAN'S (DENİZLİ) TOURISM POTENTIAL IN LINE WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT PRINCIPLES	YL Öğrencisi, Rabia ALPAY Doç. Dr. Cennet ŞANLI

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Arş. Gör. Devrim KALKAN**	1	X VE Z KUŞAKLARI ÇOCUKLARININ OYUN VE OYUNCAKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	Hanife AKGÜL Sedef ÜNSAL SEYDOOĞULLARI Gülşah YILDIRIM
		2	DEĞER VE DEĞER OLUŞUMU: EVRENSEL DEĞERLERİN BARIŞ MANÇO ŞARKILARI KAPSAMINDA İNCELENMESİ	Hanife AKGÜL Sedef ÜNSAL SEYDOOĞULLARI Gülşah YILDIRIM
		3	TRAUMA AND ITS RELATIONAL IMPACT: A THEORETICAL ANALYSIS OF DYNAMICS WITHIN ROMANTIC RELATIONSHIPS	Doktora Öğrencisi Meliha KAHRAMAN ERKAN Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ
		4	KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DUYGUSAL ZEKÂ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	Yüksek Lisans Öğrencisi Çağla KAYNARCA Dr. Öğr. Üyesi Hilal BARAN
		5	UYKU KALİTESİNİ YORDAMADA SOSYAL MEDYANIN CAZİBESİ, SOSYAL ONAY İHTİYACI ve BEDEN ALGISI	Yüksek Lisans Öğrencisi Damla Görgülü Prof. Dr. Şerife Gonca Zeren
		6	ALGISAL VE GÖRSEL-MEKANSAL İŞLEVLERİN GELİŞİMİ	Arş. Gör. Devrim KALKAN
		7	YETİŞKİN BİREYLERDE EBEVEYNLEŞME VE OBSESİF İNANIŞLAR ARASINDAKİ İLİŞKİDE ŞEMALARIN ARACILIK ROLÜ	Yüksek Lisans Öğrencisi Esma İKTİMUR Dr. Öğrt. Üyesi Tubanur BAYRAM KUZGUN
		8	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SİGARAYA PSİKOLOJİK BAĞIMLILIĞIN YORDAYICISI OLARAK SİGARA BIRAKMA BAŞARISI ÖNGÖRÜSÜ	Mehmetcan ÖZTÜRK

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Mustafa TUNÇER**	1	THE RHETORIC OF SILENCE: THE COMMUNICATIVE POWER OF TACITNESS IN ARABIC AND ITS RHETORICAL FUNCTION IN THE QUR'AN	Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN DURSUN
		2	THE BASIC ELEMENTS OF THE BELIEF OF HANĪFİSM IN THE CONTEXT OF THE QUR'AN	Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
		3	ACCORDING TO THE QUR'AN, THE PROMINENT ISSUES IN THE ROLE- MODELING OF HZ. ABRAHAM	Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
		4	EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L-KUR'ÂN TERCÜMELERİNİN DEĞERLENDİRMESİ	Dr. Arş. Görevlisi Hasan Can ATEŞ
		5	CÂSİYE SÛRESİ 18. ÂYET IŞIĞINDA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ ŞERİAT BEYANNÂMESİNE BAKIŞ	Dr. Arş. Görevlisi Hasan Can ATEŞ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Öğretim Görevlisi Serap DURMAZ**	1	BERTOLT BRECHT'İN, ARTURO UI KARAKTERİ YORUMU VE VERMEK İSTEDİĞİ MESAJ	Öğretim Görevlisi Serap DURMAZ
		2	TÜRK TİYATROSUNDA ÖNCÜ BİR SANATÇI, LALE ORALOĞLU	Öğretim Görevlisi Berfu Kalay
		3	Tarot Kartlarındaki İllüstratif Anlatım Türleri	Yüksek Lisans Öğrencisi İsmet DOĞRU
		4	THE EVOLVING ROLE OF PACKAGING: INNOVATIVE APPROACHES AND CONSUMER EXPERIENCE	Öğretim Görevlisi Sabri Mert ARIK
		5	INFLUENCES OF TRADİTİONAL ARTS IN CONTEMPORARY KOREAN PACKİNG DESİGN	Yüksek Lisans Öğrencisi Melek SEZEN
		6	OSMANLI DÖNEMİNDE ERZURUM CAMİLERİ: MİMARİ ÖZELLİKLERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ	Hakan OCAK
		7	A VIEW OF 18TH CENTURY TILE MAKING FROM ISTANBUL HEKIMOĞLU ALI PASHA MOSQUE	Dr. Dilek ÇAKIR
		8	YANILSAMA BAĞLAMINDA GÖLGENİN SANATTA KULLANIMI	Batuhan GÖRKER Dr. Öğr. Üyesi Altay ALDOĞAN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Fazilet TAŞDEMİR**	1	GENDER REPRESENTATIONS IN YOUTUBE KIDS: A CONTENT ANALYSIS	Büşra KAYA Prof. Dr. Ender DURUALP
		2	EXPLORING ANSWER PATTERNS IN THE ENGLISH PLACEMENT TEST THROUGH CONFIGURAL FREQUENCY ANALYSIS	Lect. Hüseyin ATASEVEN Prof. Dr. Ömay ÇOKLUK BÖKEOĞLU Assoc. Prof. Dr. Fazilet TAŞDEMİR
		3	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂNIN İNSANLARDAN ÇALAMAYACAĞI MESLEKLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	Lect. Hüseyin ATASEVEN Prof. Dr. Ömay ÇOKLUK BÖKEOĞLU Assoc. Prof. Dr. Fazilet TAŞDEMİR
		4	EXAMINATION OF PROPORTIONAL REASONING SKILLS OF SEVENTH AND EIGHTH GRADE STUDENTS IN TERMS OF SOME VARIABLES DURING THE PROBLEM SOLVING PROCESS	Yüksek Lisans Öğrencisi, Özge BARIN Prof. Dr. Kürşat YENİLMEZ
		5	SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE YEREL COĞRAFYA ÖĞRETİMİNE DAİR SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ	Dr. Münevver YILDIRIM
		6	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN VATANSEVERLİK EĞİTİMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	Dr. Münevver YILDIRIM
		7	MATEMATİK EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKA ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Tuba SOYTÜRK Dr. Öğretim Üyesi Elif AKDEMİR
		8	ÖĞRETMENLERİN MESLEKİ SORUNLARI KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi,Şeyda DURMUŞ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç. Dr. İbrahim BOZACI**	1	LİMAN PAZARLAMASINDA SOSYAL MEDYANIN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Halil İbrahim YONTAR
		2	A LITERATURE REVIEW ON THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND CONSUMPTION AT THE INDIVIDUAL LEVEL	Doç. Dr. İbrahim BOZACI
		3	PRODUCT PLACEMENT AND MENTION IN MUSIC: EXAMPLES FROM TURKIYE	Doç. Dr. İbrahim BOZACI
		4	THE USE OF OLD AND NEW MEDIA COMMUNICATION TOOLS IN BUSINESSES: DIFFERENCES IN TERMS OF PURPOSE AND FORM OF USE	Master's Student Ayşenur ÖZKUL Ass. Prof. Dr. Ahmet AYDIN
		5	THE IMPACT OF ANTHROPOMORPHİC CHATBOTS ON CONSUMER TRUST: A SYSTEMATİC LİTERATURE REVİEW	MSc. Hakan ÇELİK Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK
		6	ZİHNİN GİZLİ KODLARI: NÖROPAZARLAMA İLE TÜKETİCİYİ ETKİLEMENİN SIRLARI	Dr. Öğrt. Görv. Pınar COŞKUN
		7	TÜRK İŞLETMELERİNİN ULUSLARARASI FAALİYETLERİNDE KÜLTÜREL MESAFENİN ETKİSİ	Doktora Öğrencisi Ayhan ÖKSÜZ Prof. Dr. Ali Ender ALTUNOĞLU
		8	DUYGUSAL ZEKÂNIN SATIŞ SÜRECİNDEKİ ROLÜNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA	Yüksek Lisans Öğrencisi Furkan ÇEKİN Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZDEMİR

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK**	1	POZİTİVİST SOSYOLOJİNİN ELEŞTİRİ GÜNDEMİ: AUGUSTE COMTE VE ÉMILE DURKHEIM'IN IMMANUEL KANT OKUMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK
		2	GERÇEKÇİ OLMAYAN ÇATIŞMALAR HAYATIMIZI NASIL BELİRLER? KİŞİLER ARASI İLİŞKİLERDE BİR ETKİLEŞİM BİÇİMİ OLARAK ÇATIŞMA OLGUSUNA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM	Büşra Nur PUNAR
		3	MEKANSAL AYRIŞMA SORUNSALINA BULUNAN ÇÖZÜM: SOSYAL DAYANAKLI MAHALLE	Öğr.Gör.Dr. Rahime Çerçi
		4	YEMEK KÜLTÜRÜNÜN CİNSİYET PERSPEKTİFİYLE İNCELENMESİ	Nuran Şule ŞAFAK
		5	ENGELLİ BİREYLERİN KENT VATANDAŞLIK HAKLARI: ERİŞİLEBİLİRLİK VE MEKÂNSAL ADALETİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ	Dr. Merve ÇETİN KILIÇ
		6	HENRİ LEFEBVRE'NİN KENT HAKKI YAKLAŞIMINA TEORİK BİR BAKIŞ	Dr. Merve ÇETİN KILIÇ
		7	YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN SOSYAL UYUMLARININ İNCELENMESİ	Sevdenur Öztürk

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Dr. Serkan KIRIKÇI**	1	GAZETECİLİKTE DUYGULAR ÜZERİNE DENEYİM AKTARIMI: GAZETECİ SOĞUKKANLI MI OLMALI?	Doktora Öğrencisi, Cansu Kılınçarslan Akyol
		2	INTEGRATED MARKETING COMMUNICATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES FROM THE PERSPECTIVE OF SUSTAINABLE COMMUNICATION	Prof. Dr. Zekiye Beril AKINCI VURAL Doktorant Yasin HAYAL
		3	ALTERNATİF MEDYANIN EKONOMİ POLİTİĞİ-FİNANSAL YAPI ÜZERİNE İNCELEME	Araştırma Görevlisi Dr. Emine ARDUÇ KARA
		4	ULUSLARARASI LOBİCİLİK BAĞLAMINDA YUMUŞAK GÜÇ UYGULAMALARI: TÜRK İŞ BİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSININ FAALİYETLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME	Dr. Serkan KIRIKÇI
		5	THE RECONSTRUCTION OF REALITY: SIMULATION THEORY AND 1980s SCIENCE FICTION CINEMA	Master's Student, Elif DEMİR Assoc. Prof. Haluk Arda OSKAY
		6	METAVERSE DÜNYASINDA SİYASAL İLETİŞİM: DİJİTAL ÇAĞIN YENİ BOYUTLARI	Yüksek Lisans Öğrencisi Ceren ÇAKIROĞLU

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Emily Carter**	1	ANALYSIS OF SOIL STABILIZATION TECHNIQUES USING ORGANIC ADDITIVES IN SEMI-ARID REGIONS	Dr. Fatima Zahra Dr. Karim Benali Dr. Amina El-Mansouri
		2	CLOUD-BASED DEVELOPMENT FRAMEWORKS FOR ADVANCED CONSTRUCTION MANAGEMENT SOFTWARE	Assoc. Prof. Dr. Min-Jae Park
		3	NUMERICAL MODELING OF ELECTROMAGNETIC FIELDS IN COMPLEX MATERIALS USING FINITE ELEMENT ANALYSIS	Assoc. Prof. Dr. Carlos Mendoza Dr. Lucia Fernandez
		4	THERMAL PERFORMANCE EVALUATION OF ECO-FRIENDLY INSULATION MATERIALS IN WOODEN BUILDINGS	Dr. Lars Jensen Mette Sørensen
		5	MULTI-CRITERIA ANALYSIS OF SAFETY MANAGEMENT PRACTICES IN CONSTRUCTION PROJECTS	Wei Zhang Mei Lin
		6	STABILITY ENHANCEMENT OF FUNCTIONALLY GRADED COMPOSITE PIPES UNDER FLUID FLOW CONDITIONS	Nabil Haddad Leila Mansour
		7	STRUCTURAL OPTIMIZATION OF BRIDGE LAUNCHING SYSTEMS USING INCREMENTAL LAUNCHING METHODS	Dr. Jun Li Dr. Qiang Wu Dr. Fang Zhao
		8	EVALUATING ENVIRONMENTAL FOOTPRINTS THROUGH MATERIAL FLOW ANALYSIS IN MANUFACTURING INDUSTRIES	Assoc. Prof. Dr. Emily Carter
		9	SIMULATION OF SPRINGBACK EFFECTS IN ADVANCED HIGH-STRENGTH STEELS FOR AUTOMOTIVE APPLICATIONS	Assoc. Prof. Dr. Sipho Ndlovu Dr. Thabo Mbeki

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Mariam Syakirah Dr. Brenda Lawson**	1	SYNTHESIS OF MOLECULARLY IMPRINTED POLYMERS FOR SELECTIVE REMOVAL OF PHARMACEUTICAL CONTAMINANTS FROM WATER	Anna Müller Clara Schmidt
		2	REMOVAL OF PENTACHLOROPHENOL THROUGH COMBINED ADSORPTION AND BIODEGRADATION TECHNIQUES	Assoc. Prof. Dr. Nurul Huda Assoc. Prof. Dr. Faridah Hassan
		3	FORMULATION AND CHARACTERIZATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES INCORPORATING PROBIOTIC LACTOBACILLUS STRAINS	Dr. Supaporn Chaiyaporn Nattaporn Srisuk
		4	EFFECT OF SERICIN CONCENTRATION ON THE PHYSICAL PROPERTIES OF SILK-BASED FILMS	Dr. Asad Khan Dr. Mahmood Iqbal
		5	VALIDATION OF A NOVEL RP-HPLC METHOD WITH FLUORESCENT DETECTION FOR NORFLOXACIN ANALYSIS	Nattawut Charoensuk Phong Aramwit
		6	ANTIBACTERIAL ACTIVITY OF PLUMERIA ALBA FLOWER EXTRACTS AGAINST PATHOGENIC BACTERIA	Dr. Mahmoud El-Sayed Dr. Ghulam Rasool
		7	PROACTIVE DETECTION OF FALSE POSITIVE ALERTS IN DRUG-DRUG INTERACTION SYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Mariam Syakirah Dr. Brenda Lawson
		8	COMPARATIVE STUDY OF ANTIBACTERIAL EFFECTS OF ETHANOLIC AND ISOPROPYL HEXANE EXTRACTS OF GINGER (ZINGIBER OFFICINALE)	Dr. Hsuan-Ling Yang Dr. Yan-Jie Huang
		9	NEUROPROTECTIVE EFFECTS OF CLITORIA TERNATEA ROOT EXTRACT ON LEARNING AND MEMORY ENHANCEMENT	Dr. Tahereh Naji Dr. Mahsa Jassimi

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assoc. Prof. Dr. Andreas Papadopoulos**	1	CORPORATE GOVERNANCE STRUCTURES AND OVERLAPPING DIRECTORATES IN THE CZECH REPUBLIC	Assis. Prof. Dr. Petr Svoboda
		2	THE INFLUENCE OF STAKEHOLDER COMMUNICATION STRATEGIES ON CONSUMERS' ACCEPTANCE AND FINANCIAL PERFORMANCE: IN THE CONTEXT OF THE FERTILIZER INDUSTRY IN MALAYSIA	Nurul Aisyah Binti Ahmad Siti Mariam Binti Ismail Lee Wei Ming
		3	EXAMINATION OF RUBBER WASTE UTILIZATION AT PANDORA PRODUCTION COMPANY LIMITED	Kittipong Chaiyaporn Marek Kowalczyk
		4	ADDRESSING MONEY LAUNDERING IN THE BANKING INDUSTRY: INSIGHTS FROM THE MALAYSIAN EXPERIENCE	Azman Bin Ismail
		5	HYBRID ENERGY PROVISION WITH PREDOMINANTLY RENEWABLE CHOICE FOR SMALL INDUSTRIAL COMPLEX	Dr. Marko Petrovic Aleksandar Jovanovski
		6	STATISTICAL FORECASTING OF LIKELY DISTRESS IN NIGERIA'S BANKING SECTOR USING A NEURAL NETWORK APPROACH	**SECTOR USING A NEURAL NETWORK APPROACH** Prof. Dr. Chinedu Okeke
		7	EFFECTIVENESS IN URBAN ADMINISTRATION FOR THE SUSTAINABILITY AND COMPETITIVENESS OF A CITY: A CASE STUDY OF KUALA LUMPUR	Mohd Faizal Bin Hassan Nor Aini Binti Zainal
		8	AN INVESTIGATION OF A NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEM FOR FORECASTING GROWTH IN GROSS DOMESTIC PRODUCT	Assoc. Prof. Dr. Andreas Papadopoulos
		9	HAZARDS OF LATE PAYMENT IN THE MALAYSIAN CONSTRUCTION INDUSTRY	Dr. Lim Mei Ling Ahmad Faizal Bin Ismail

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat**	1	EVALUATION OF URBAN LAND DEVELOPMENT DIRECTION İN KABUL CITY, AFGHANISTAN	Ahmad Sharif Ahmadi Yoshitaka Kajita
		2	INFLUENCE OF PLACE IDENTITY ON WALKABILITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TWO MIXED USED STREETS CHAHARBAGH ST. ISFAHAN, IRAN AND DEREBOYU ST. LEFKOSA, NORTH CYPRUS	Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat
		3	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	Assis. Prof. Dr. Beate Niemann, Fabian Pramel
		4	URBAN ECOLOGICAL INTERACTION: AIR, WATER, LIGHT AND NEW TRANSIT AT THE HUMAN SCALE OF BARCELONA'S SUPERILLES	Philip Speranza
		5	PERFORMANCE EVALUATION OF A 'PRIORITY-CONTROLLED' INTERSECTION CONVERTED TO SIGNAL-CONTROLLED INTERSECTION	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba
		6	DISCUSSION ABOUT FREQUENT ADJUSTMENT OF URBAN MASTER PLANNING İN CHINA: A CASE STUDY OF CHANGSHOU DISTRICT, CHONGQING CITY	Sun Ailu Zhao Wanmin
		7	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS	Yiorgos Hadjichristou

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Siti Nurhaliza**	1	SHED SNAKE SKINS: A NATURAL RESOURCE FOR BIOMIMETIC MEMBRANES – ADVANCING PERMEATION STUDIES AND DRUG DELIVERY	Dr. Anahit Petrosyan Dr. Vahan Grigoryan Dr. Aram Avetisyan
		2	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	Dr. Mariam Sargsyan Assoc. Prof. Dr. Lilit Hakobyan
		3	INVESTIGATING THE EFFECTS OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG PROPERTIES AND ITS IMPLICATIONS FOR PET IMAGING APPLICATIONS	Dr. Rajesh Kumar Dr. Anil Sharma Lecturer Deepak Verma
		4	ENDOPHYTES AS A NEW SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS: ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES	Assoc. Prof. Dr. Siti Nurhaliza
		5	FROM CONCEPT TO REALITY: THE DESIGN AND DEVELOPMENT OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON MOLDING	Dr. Nguyen Van Minh PhD Candidate Tran Thi Hoa
		6	THE ROLE OF EXERCISE IN IMPROVING SEXUAL PERFORMANCE AND SEMEN QUALITY OF SAHIWAL BULLS: A PRACTICAL GUIDE FOR BREEDERS	Assoc. Prof. Dr. Kittipong Chaiyaporn Dr. Niran Sorrachaitawat
		7	INVESTIGATING THE IMPACT OF DIETARY HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS CHARACTERISTICS, IMMUNE RESPONSE, AND ANTIOXIDANT STATUS OF BROILER CHICKENS	Siriporn Thongchai Chaiwat Srisawat

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Maryam Rafsanjani**	1	PERFORMANCE ENHANCEMENT OF MEMBRANE DİSTİLLATİON PROCESS İN FRUİT JUİCE CONCENTRATİON BY MEMBRANE SURFACE MODİFİCATİON	Samir K. Deshmukh, Mayur M. Tajane
		2	PRODUCTİON OF APRİCOT VİNEGAR USİNG AN ISOLATED ACETOBACTER STRAİN FROM IRANİAN APRİCOT	Keivan Beheshti Maal, Rasoul Shafiei, Noushin Kabiri
		3	EFFECT OF FERMENTATİON TİME ON XANTHAN GUM PRODUCTİON FROM SUGAR BEET MOLASSES	Marzieh Moosavi- Nasab, Safoora Pashangeh, Maryam Rafsanjani
		4	UTİLİZATİON JUİCE WASTES AS CORN REPLACEMENT İN THE BROİLER DİET	Yose Rizal, Maria Endo Mahata, Mira Andriani, Guoyao Wu
		5	SURVEY OF IMPACT OF PRODUCTİON AND ADOPTİON OF NANOCROPS ON FOOD SECURİTY	Sahar Dehyouri, Seyed Jamal Farajollah Hosseini
		6	SOUS VİDE PACKAGİNG TECHNOLOGY APPLİCATİON FOR SALAD WİTH MEAT İN MAYONNAİSE SHELF LİFE EXTENSİON	Vita Levkane, Sandra Muizniece-Brasava, Lija Dukalska
		7	INVESTİGATİON OF PHYSİCOCHEMİCAL PROPERTİES OF THE BACTERİAL CELLULOSE PRODUCED BY GLUCONACETOBACTER XYLİNUS FROM DATE SYRUP	Marzieh Moosavi-Nasab, Ali R. Yousefi

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Khalid Al-Mutairi**	1	COMPARATIVE ANALYSIS OF PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES AND FATTY ACID PROFILE OF ELATERIOSPERMUM TAPOS, PALM OIL, AND SOYBEAN OIL	Nurul Aisyah Wei Jun Tan Azman Hassan
		2	EFFECTS OF NATIVE AND MODIFIED YAM STARCHES ON THE PHYSICAL PROPERTIES AND STABILITY OF EMULSIONS	Siti Noor Aini Shanthi Rajan
		3	OPTIMIZATION OF PHENOLIC COMPOUND EXTRACTION FROM AVICENNIA MARINA USING RESPONSE SURFACE METHODOLOGY V. Lakshmi	V. Lakshmi Jamila Thompson R. Rajendran
		4	CHEMICAL AND BIOLOGICAL CHARACTERIZATION OF LOCAL COWPEA SEED PROTEIN FROM THE ASIR REGION	Assoc. Prof. Khalid Al-Mutairi
		5	EFFECTS OF DGAT1 AND BETA-KAPPA CASEIN GENOTYPES ON MILK PRODUCTION TRAITS IN CROSSBRED HOLSTEIN CATTLE	Areej Al-Hassan Niran Duangchai Pongpat Mernkrathok
		6	CASEIN MICELLE DISPERSION UNDER VARYING NACL CONCENTRATIONS: PARTICLE SIZE AND STRUCTURAL EVOLUTION	Rashid Hussain Claire Dupont Joël Scherrer
		7	DEVELOPMENT OF SAFE READY-TO-EAT RAW OYSTER MEAT USING IRRADIATION TECHNOLOGY	Pattama Ratana Pongtep Wilaiporn
		8	IMPACT OF PRETREATMENT METHODS ON PHENOLIC CONTENT, VITAMIN C, AND ANTIOXIDANT ACTIVITY IN DRIED DILL	Ruta Galoburda Zanda Krūma
		9	MOLECULAR MOBILITY CHARACTERIZATION OF WATER SPECIES IN FOODS USING VISUALIZATION TECHNIQUES	Dr. Yasuyuki Konishi Masayoshi Kobayashi

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doçent Doktor Oğuzhan ÇARIKÇI**	1	MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ KİŞİ-İŞ UYUMU: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Özen AKÇAKANAT Dr. Öğr. Üyesi Şerife KILIÇARSLAN
		2	FİNANSAL TABLO MANİPÜLASYONLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİLANÇO MAKYAJLAMA	Doçent Doktor Oğuzhan ÇARIKÇI
		3	İŞLETMELERDE İÇ DENETİM SİSTEMİ İHTİYACI	Doçent Doktor Oğuzhan ÇARIKÇI
		4	GAYRİMENKUL SERTİFİKALARININ TÜRKİYE'DE DEPREM KAYNAKLI KENTSEL DÖNÜŞÜM FİNANSMANINDA UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA	Doktora Öğrencisi Erinç Tan
		5	EVALUATING THE OMEGA RATIO AND SYNTHETIC RISK AND REWARD INDICATOR (SRRI): PERFORMANCE ANALYSIS OF ISLAMIC MUTUAL FUNDS IN TÜRKİYE	Lecturer Merve GÜRSOY Prof. Dr. Sinan AYTEKİN
		6	Evaluation of Excise Tax Revenues from Car Sales (2020-2022)	Research Assistant Furkan KILINÇ Prof. Dr. Zeynep ARIKAN
		7	Digital Transformation and Its Effects on The Banking Sector	Assist. Prof. Hatice Nur Germir

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ACAR**	1	REMOVAL of COPPER from AQUEOUS SOLUTION by Mg BASED ALLOY	Ph.D. Nilüfer DANACI Prof. Dr. Musa GÖĞEBAKAN Assistant Prof. Hakan YAYKAŞLI
		2	DEGRADATION of RHODAMINE B and METHYLENE BLUE by LIGHT ALLOY	Ph.D. Nilüfer DANACI Prof. Dr. Musa GÖĞEBAKAN Assistant Prof. Hakan YAYKAŞLI
		3	HADFIELD ÇELİKLERİNDE CR VE MO İLAVESİNİN MİKROYAPI VE MEKANİK ÖZELLİKLERE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Selim TOPÇU İsmail KANKAL Faruk ÖZTÜRK Mehmet UYSAL Uğur GÜROL
		4	SÜRDÜRÜLEBİLİR YAPI MALZEMESİ OLARAK AHŞABIN KULLANIMI VE MODERN YAPI TEKNOLOJİLERİNDE YERİ	Hande BÜYÜKDERELİ Ferhat ÖZDEMİR
		5	ISIL İŞLEM SONUCU ORTAYA ÇIKAN ODUN KATRANININ ODUN PLASTİK KOMPOZİT ÜRETİMİNDE KULLANILABİLİRLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ACAR

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assistant Professor Gülcan GENCER**	1	STATISTICAL ANALYSIS OF ENGAGEMENT METRICS IN VIDEO CONTENT RELATED TO ORAL AND MAXILLOFACIAL RADIOLOGY BASED ON CONTENT SOURCE	Dental Student Nurefşan ATEŞ Assistant Professor Gülcan GENCER Dental Student Havva Büşra AY Dental Student Azra KÜÇÜKAZAY Dental Student Ayşe Nur ÖZDEMİR Dental Student Meryem ALKAN Dental Student Hiranur ÇALIM Dental Student Rümeysa AKŞİT Dental Student Hatice DEMİR Dental Student Mine BİLGETEKİN Dental Student Furkan EFE Dental Student İremsu AKAR
		2	STATISTICAL ANALYSIS OF ENGAGEMENT METRICS IN PERIODONTOLOGY-RELATED VIDEO CONTENT BASED ON CONTENT SOURCE	Dental Student Merve ERTÜRKSOY Assistant Professor Gülcan GENCER Dental Student Selin Yudum GÜDEN Dental Student Müberra GÜLER Dental Student İrem Parlak Dental Student Zeynep Sude ERDOĞAN Dental Student Ata Kemal TÜRKYILMAZ Dental Student Sude Serpil SAVAŞ Dental Student Gaye KAPAN Dental Student Afife CÖNE Dental Student Buse Melek URTAÇ
		3	KARACİĞER TRANSPLANTASYONUNDA HIZLANDIRILMIŞ İYİLEŞME PROTOKOLLERİ KULLANIMI	Prof. Dr. Neziha KARABULUT Doktora Öğrencisi Beyzanur KIZILOĞLU AĞGÜL
		4	TOTAL DİZ PROTEZİ SONRASI MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARININ ETKİLERİ	Prof. Dr. Neziha KARABULUT Doktora Öğrencisi Beyzanur KIZILOĞLU AĞGÜL
		5	YETİŞKİN BİREYLERDE ARALIKLI ORUÇ DİYETİNİN YAĞ KAYBI İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Diyetisyen Faysal SİLİ
		6	INVESTIGATION OF EPIDERMAL GROWTH FACTOR RECEPTOR (EGFR) SERUM LEVELS IN PATIENTS WITH LUNG CANCER DIAGNOSIS	Dr. Fatma Tuba AKDENİZ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. Emine Dilek TAYLAN**	1	WEB-BASED LEARNING MANAGEMENT PLATFORM DEVELOPMENT, ANALYSIS AND DESIGN: SOURCECLASSROOM	Umurcan Ali ERMAN Arslan Berk AYDIN Aslıhan KARATAŞ
		2	VERİ YOKSUNU ORTAMLARDA KENTSEL PLÜVİYAL SEL RİSKLERİNİN YÖNETİMİ İÇİN HAFİFLETİLMİŞ MODELLEME YAKLAŞIMLARI: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	Öğr. Gör. Dr. Leyla DERİN
		3	DALGACIK TABANLI MAKİNE ÖĞRENMESİ MODELLERİ İLE KONYA İLİ KURAKLIK ANALİZİ	Gülsün YILDIRIM Prof. Dr. Özlem TERZİ
		4	KÖPRÜÇAY İÇİN DERİN ÖĞRENME TEMELLİ AKIM TAHMİNİ: LSTM VE VAE-GAN YAKLAŞIMLARI	Prof. Dr. Özlem TERZİ Prof. Dr. Emine Dilek TAYLAN
		5	COMPARATIVE DROPOUT ANALYSIS OF DEEP LEARNING ARCHITECTURES FOR MULTICLASS DETECTION ON CHEST X-RAY IMAGES	Asst. Prof. Dr., Ismail Irmakci
		6	COMPARISON OF DEEP LEARNING MODELS AND DROPOUT RATES ON COLORECTAL CANCER HISTOLOGY	Asst. Prof. Dr., Ismail Irmakci Assoc. Prof. Dr. Fadil Kuyucuoglu
		7	DEEP LEARNING BASED PREDICTIVE MAINTENANCE USING SOUND DATA FROM DC AND BLDC MOTORS	Hatice Deniz GÖNCÜ Mehmet Uğur SOYDEMİR Savaş ŞAHİN
		8	LIQUID LEVEL CONTROL OF PROCESS CONTROL SETUP VIA TIA PORTAL WITH OPC UA AND SIMULINK MONITORING	Beray YILMAZ Mehmet Uğur SOYDEMİR Prof. Dr. Savaş ŞAHİN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Alireza Hosseini**	1	Model-Based versus Data-Driven Models in Image Processing	Assoc. Prof. Alireza Hosseini
		2	Model-Based Image Processing: Variational Advances	Assoc. Prof. Alireza Hosseini
		3	A numerical scheme based on Taylor expansion with strong order of convergence 1 for RODEs	Minoo Kamrani
		4	Convergence of multi-step methods for Random Differential Equations with Wiener noise	Minoo Kamrani
		5	COMPARATIVE ANALYSIS OF ADVANCED APPROACHES IN PAM AGAINST PHISHING-BASED CYBERATTACKS	Kübra Nur CANBAY Osman Kaan KARS
		6	Existence of Solutions to Hadamard Fractional Boundary Value Problems	Doç.Dr.Erbil Çetin Özge Akçay

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Gültekin Gürçay**	1	IMPORTANCE for WELFARE of EAR POSITION in RUMINANTS	Assoc.Prof.Dr.,Şeniz ÖZİŞ ALTINÇEKİÇ Assoc.Prof.Dr., Funda ERDOĞAN ATAÇ
		2	Green Production Technologies with AI-supported Water Footprint Optimization in Seafood 4.0	İrem Kılınç Berna Kılınç
		3	The Role of Sustainable Development Goals (SDGs) in Seafood 4.0	İrem Kılınç Berna Kılınç
		4	The Importance and Potential Risks of Nanotechnology in Veterinary Reproduction and Artificial Insemination Practices	Assoc. Prof. Dr. Saadet BELHAN

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr. Öğr. Üyesi Zerrin SERT**	1	SONDA ROKETİ AERODİNAMİĞİ ÜZERİNDE FARKLI TÜRBÜLANS MODELLERİNİN HAD YÖNTEMİYLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	Ebru Sena ERGENÇ Doç. Dr. Özge ALTUN Dr. Öğr. Üyesi Zerrin SERT
		2	THERMAL PERFORMANCE IN HEAT SİNKS WITH PRISM FIN OF DIFFERENT CROSS SECTIONS	Semih Ümit ÖZKAN Doç. Dr. Özge ALTUN Dr. Öğr. Üyesi Zerrin SERT
		3	RÜZGAR SANTRALİ GENİŞLEME ALANI İÇİN MALİYET ANALİZİ: DATÇA SAHASI ÖRNEĞİ	Makine Mühendisi Doğan EREN Doç. Dr. Hakan KARAKAYA
		4	USABILITY OF WASTE COFFEE POWDERS AS REINFORCEMENT MATERIALS IN POLYMER MATRIX COMPOSITE MANUFACTURING	Kadir ASLAN Lokman YÜNLÜ Serkan ATEŞ
		5	MAKİNELERDE OTTO VE ATKINSON ÇEVRİMLERİNİN İNCELENMESİ	Buse KÖROĞLU

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa KAYA YILDIZ**	1	DOĞAL TAŞKIN YÖNETİMİ VE TAŞKIN RİSKİ BİLEŞENLERİNİN BÜTÜNLEŞİK DEĞERLENDİRMESİ: KAVRAMSAL BİRLEŞTİRME YAKLAŞIMI	Dr. Öğretim Üyesi Çağla Melisa KAYA YILDIZ
		2	DESIGN OF A PROCESS CONTROL EXPERIMENTAL SETUP FOR TEMPERATURE CONTROL WITH PID CONTROLLER USING TIA PORTAL	Şaheste Berfin GENÇTOR Mehmet Uğur SOYDEMİR Savaş ŞAHİN
		3	CREATING LEAN PRODUCT DESIGN AND MANUFACURING PROCESSES THROUGH THE USE OF VARIANT MANAGEMENT IN PLM SYSTEMS	Sertaç AKAR Prof. Dr. Semih ÖTLEŞ
		4	INSUFFICIENT THREAD OVERLAP EFFECTS IN DYNAMIC & STATIC TESTS	Project Engineer Nebahat Turalı Project Engineer Kadir Danışmaz
		5	Kablo Sektöründe Yangına Dayanım Sınıflandırması için Derin Öğrenme Destekli Kayıp Veri Yönetimi	Öğretim Görevlisi Umut YAMAK Burak ŞEÇKİN Dr. Selin Ceren YAMAK Prof. Dr Yüksel TERZİ
		6	YAPAY ZEKA DESTEKLİ AKILLI BAĞ SULAMA PROJESİ	Prof. Dr. Mehmet Hilal ÖZCANHAN Öğrenci Vildan Çolak Öğrenci Deniz Katayıfçı Öğrenci Tuğrul Demirözer Öğrenci Mustafa Can Akıncı
		7	FABRİKA ÇALIŞANLARININ İŞ SAĞLIĞI OKURYAZARLIĞI DÜZEYLERİ İLE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ YETERLİLİK ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	Öğrenci Hatem ALRAGAB Öğrenci Elif YILDIRIM Öğrenci Merve KOTAN Arş. Gör. Esma AKGÜL

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Öğr. Gör. Büşra DEMİRDAĞ**	1	ANTİBAKTERİYEL ÖZELLİK GÖSTEREN HEMOSTATİK JELLERİN HAZIRLANMASI ve IN VİTRO ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Emine Hilal ALTINTOP Didem ŞEN KARAMAN
		2	NARİNGENİN YÜKLÜ MESOPOROZ SİLİKA NANOTAŞIYICININ ÇÖZÜNÜR MİKROİĞNEYE ENTEGRE EDİLMESİ VE POLİKİSTİK OVER SENDROMU TEDAVİSİNE YÖNELİK İNCELEMELER	Ayşenur BAĞCIOĞLU Emine Hilal ALTINTOP Aylin KOÇ Didem ŞEN KARAMAN
		3	INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING CANCER SCREENING BEHAVIOR IN WOMEN	Assoc. Prof., Alime SELÇUK TOSUN Clinical Nurse Specialist, Elif Nisa KARA
		4	QUALITY OF LIFE IN ELDERLY INDIVIDUALS AND AN EXAMINATION OF THE INFLUENCING FACTORS	Assoc. Prof., Alime SELÇUK TOSUN Clinical Nurse Specialist, Elif Nisa KARA
		5	MENOPOZ DÖNEMİNDEKİ KADINLARDA SAĞLIK ANKSİYETESİ VE SİBERKONDRİ	Yüksek Lisans Öğr. Hemşire Çiğdem UÇAN Dr.Öğr.Üyesi Figen ÇAVUŞOĞLU
		6	EVALUATION OF SOCIAL SUPPORT PROGRAMS ON LONELINESS AND SOCIAL ISOLATİION IN OLDER ADULTS	Öğr. Gör. Büşra DEMİRDAĞ Doç. Dr. Alime Selçuk TOSUN
		7	HS/GC/FID CİHAZI İLE TAM KANDA KANTİTATİF METANOL ANALİZİ METOD VALİDASYONU	Aynur TUNCER Doç.Dr. Kadir TURHAN
		8	TOXICOGENETIC ANALYSIS OF SOD1 rs36232792 VARIANT AND ANTIOXIDANT ENZYME LEVELS IN METHAMPHETAMINE USERS	Sercan POLAT Meltem TEPE Assoc. Prof. Dr. Selin ÖZKAN-KOTİLOĞLU Assoc. Prof. Dr. Özlem DOĞAN Dr. Mustafa DANIŞMAN Prof. Dr. Dilek AKYÜZLÜ

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma**	1	SHED SNAKE SKINS: A NATURAL RESOURCE FOR BIOMIMETIC MEMBRANES – ADVANCING PERMEATION STUDIES AND DRUG DELIVERY APPLICATIONS	Emma Grigoryan, Ashot Khachatryan, Karapet Flora Avjyan Savchenko,
		2	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	Dr. Stepan Arakelova, Assis. Prof. Dr. Lilia Arsenyan
		3	INVESTIGATING THE EFFECTS OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG PROPERTIES AND ITS IMPLICATIONS FOR PET IMAGING APPLICATIONS	Dr. Sunil Kamboj, Dr. Vipin Saini, Lecture GauravBala,
		4	ENDOPHYTES AS A NEW SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS: ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma
		5	FROM CONCEPT TO REALITY: THE DESIGN AND DEVELOPMENT OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON MOLDING	Dr. Bedi Neayti Singh Phd. Candidate Balvinder Thakur,
		6	THE ROLE OF EXERCISE IN IMPROVING SEXUAL PERFORMANCE AND SEMEN QUALITY OF SAHIWAL BULLS: A PRACTICAL GUIDE FOR BREEDERS	Assis. Prof. Dr. Rathapon Dr.Sorrachaitawatwong, Nardauma Pouthai
		7	INVESTIGATING THE IMPACT OF DIETARY HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS CHARACTERISTICS, IMMUNE RESPONSE, AND ANTIOXIDANT STATUS OF BROILER CHICKENS	Sirijit Tipchuwong, Chayanid Asasutjarit

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Lucas Pereira**	1	FACTORS INFLUENCING PRE-WEANING GROWTH TRAITS IN SARDINIAN LAMBS	Dr. Sofia Ricci Assoc. Prof. Elena Bianchi
		2	INVESTIGATING THE HERITABILITY OF MILK PRODUCTION TRAITS IN CAPE GOATS	Thabo Mbeki Sipho Dlamini Lindiwe Nkosi Zanele Mthembu
		3	DUAL PHARMACOLOGICAL EFFECTS OF ERGOT DERIVATIVES: ANTICOAGULANT AND NEUROPROTECTIVE ACTIONS OF ERGOTAMINE	Dr. João Silva Dr. Ana Marques Dr. Catarina Fernandes
		4	UTILIZING PUMPKIN WASTE AS A NOVEL FEED ADDITIVE FOR IMPROVED ANIMAL NUTRITION	Dr. Narin Chaiyaporn Lecturer Dr. Somchai Phanich Assoc. Prof. Dr. Kanya Thongchai
		5	IMPROVING EGG PRODUCTION IN OLDER LAYING HENS THROUGH DIETARY GINGER SUPPLEMENTATION	Prapaporn Srisuk Surachai Kanjanapong
		6	EFFECTS OF HERBAL SEEDS SUPPLEMENTATION ON GROWTH AND BIOCHEMICAL PARAMETERS IN BROILER CHICKENS	Maria Lopez Carlos Fernandez
		7	ENHANCING THE MECHANICAL PROPERTIES OF POLYMER COMPOSITES VIA NANOPARTICLE ADDITION: A SYSTEMATIC REVIEW	Assoc. Prof. Dr. Lucas Pereira
		8	EFFECTS OF TRICHODINIASIS ON HISTOPATHOLOGY AND GROWTH PERFORMANCE OF FARMED RAINBOW TROUT (ONCORHYNCHUS MYKISS) IN WESTERN IRAN	Dr. Fatemeh Rahimi Dr. Mohammad Hosseini

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Leila Farhadi**	1	A COMPARATIVE ANALYSIS OF SVM-BASED CRITERIA IN EVOLUTIONARY METHODS FOR GENE SELECTION AND MICROARRAY DATA CLASSIFICATION	Dr. Rajiv Kumar Dr. Kenji Nakamura
		2	EFFICACY OF SELECTED OIL-BLENDED PLANT EXTRACTS AGAINST AFRICAN CATFISH PESTS: DERMESTES MACULATUS AND NECROBIA RUFIPES	Assoc. Prof. Dr. Chinedu Okeke
		3	IMMUNOGENIC ADHESIN VIBRIO ALGINOLYTICUS 49 KDA: ITS ROLE IN MOLECULAR EXPRESSION OF MHC ON RECEPTORS OF HUMPBACK GROUPER CROMILEPTES ALTIVELIS	Dr. Putu Arya
		4	IDENTIFICATION, CHARACTERIZATION, AND PRODUCTION OF PHYTASE FROM ENDOPHYTIC FUNGI	Siti Nurhaliza Rina Dewi Nina Kusuma Gita Pratiwi
		5	PETIOLE AND LEAF EXPLANTS OF PURPLE FAN FLOWER (SCAEVOLA AEMULA R. BR. CV. 'PURPLE FANFARE'): DIRECT AND INDIRECT SOMATIC EMBRYOGENESIS	Dr. Ananya Sharma
		6	MOLECULAR BASIS OF HELICOBACTER PYLORI DNAK RESISTANCE TO ANTIMICROBIAL PEPTIDE PYRRHOCORICIN	Dr. Farah Naz Dr. Elena Petrova
		7	MICROBIAL COMMUNITIES OF AMMONIA-OXIDIZING ARCHAEA AND BACTERIA IN ENRICHED NITRIFYING ACTIVATED SLUDGE	Dr. Nattapong Chaiyasit Dr. Somchai Wongsa
		8	BIOMIMETIC COATING SURFACE DERIVED FROM HUMAN ELASTIN TO SUPPORT CELL GROWTH	Dr. Antonella Rossi
		9	OCCURRENCE AND PARASITE-HOST RELATIONSHIP OF LIGULA INTESTINALIS IN SATTARKHAN LAKE (EAST AZERBAIJAN, IRAN): A FIELD REPORT	Prof. Dr. Leila Farhadi
		10	VOCALIZATION IN SOOTY-HEADED BULBUL (PYCNONOTUS AURIGASTER): ASPECTS OF COMMUNICATION	Dr. Surachai Phanich

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assis. Prof. Dr. Paula Ferreira,**	1	USING ISM TO IDENTIFY THE INTERRELATIONSHIPS AMONG CRITERIA FOR KNOWLEDGE MANAGEMENT WITHIN MALAYSIAN ORGANIZATIONS	Phd .Reza Sigari Tabrizi, Dr. Yeap Peik Foong, Nazli Ebrahimi
		2	EXPLORING THE IMPACT OF MARKET BETA ON ASSET PRICING: FINDINGS FROM THE ROMANIAN STOCK MARKET	Ioan Popa, Radu Lupu, Cristiana Tudor
		3	ASSESSING AN OFFSHORE WIND POWER PROJECT: ECONOMIC, STRATEGIC, AND ENVIRONMENTAL ASSESSMENT	Assis. Prof. Dr. Paula Ferreira, Filipa Vieira
		4	APPLICATION OF TOPSIS APPROACH TO SOLVE SUPPLIER SELECTION ISSUES	Dr. Omid Jadidi, Assis. Prof. Dr. Fatemeh Firouzi, Enzo Bagliery
		5	CORE PRINCIPLES OF THEORY OF CONSTRAINTS: AN UP-AND-COMING PHILOSOPHY	Ajay Gupta, Arvind Bhardwaj, Arun Kanda
		6	FRAMEWORK FOR POLICY MANAGEMENT IN ENTERPRISE POLICIES ADMINISTRATION	Dahir A. Ga'al, Wardah Zainal Abidin
		7	OPTIMIZING CUSTOMER RELATIONSHIPS THROUGH SOCIAL NETWORK MANAGEMENT	Assis. Prof. Dr. Srisawas Siriporn, Assis. Prof. Dr. Rotchanakitumnuai Siriluck
		8	STRATEGIES FOR DETERMINING THE IDEAL ASSET STRUCTURE FOR A COMMERCIAL BANK	Dr. Svetlana Saksonova
		1		

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Diah Tri Wulandari**	1	ALTERATIONS IN BEHAVIOR AND LEARNING CAPACITY OF LEAD-EXPOSED RATS	Dr. Fatima Hassan Assoc. Prof. Khaled El-Sayed
		2	EFFECTS OF COPPER AND ZINC DEFICIENCY ON MILK PRODUCTION PERFORMANCE OF DAIRY COWS IN NORTHEASTERN ROMANIA	Ioana Popescu Mihai Ionescu Elena Dumitrescu
		3	IN VIVO AVIAN T-LYMPHOCYTE MITOGENS: TUBERCULIN, TETANUS IMMUNOGLOBULIN, AND DPT VACCINE	Mohammed Al-Saleh
		4	OPTIMAL TIMING FOR COLOSTRUM IMMUNOGLOBULIN (IgG) INTAKE IN NEWBORN CAMEL CALVES IN RELATION TO CORTISOL AND THYROXIN LEVELS	Aisha Abdalla Omar El-Tayeb Hassan Al-Haj
		5	SUPPLEMENTATION OF GOAT MILK FRACTIONS: EFFECTS ON SERUM IgE RESPONSE AND LEUKOCYTE COUNTS IN DINITROCHLOROBENZENE-SENSITIZED RATS	Nurhayati Sari Eka Harmani
		6	EMBRYO TRANSFER AS AN ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGY IN FARM ANIMALS	Assoc. Prof. Dr. Diah Tri Wulandari
		7	IMPROVING SEMEN QUALITY AND STORAGE OF ROOSTERS' SEMEN BY ADDING OLIVE OIL TO DILUENTS	Hazim J. Al-Mansouri
		8	EFFECTS OF RAW FIBER CONCENTRATE FEEDING ON GROWTH AND BLOOD METABOLITES OF SUCKLING HOLSTEIN CALVES	Mehdi Dehghan Farid Niazi Mohsen Ghiasi
		9	COMPARISON OF THREE PROBIOTICS ON SUCRASE ACTIVITY IN SMALL INTESTINE MUCOSA OF BROILER CHICKS	Fazlollah Mousavi Zhila Motamedi

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Youssef Mansour**	1	LATERAL TORSIONAL BUCKLING OF STEEL THIN-WALLED BEAMS WITH LATERAL RESTRAINTS	Dr. Marek Novak Dr. Petr Svoboda
		2	ANALYSIS OF CAUSAL FACTORS LEADING TO POOR CONSTRUCTION SITE SAFETY: A MULTI-PERSPECTIVE APPROACH	Dr. Wei Zhang Dr. Jing Liu
		3	ADVANCES IN CARBON FIBER PRODUCTION FROM POLYACRYLONITRILE PRECURSORS AND THEIR INDUSTRIAL APPLICATIONS	Dr. Amir Hossein Farhadi Dr. Reza Mohammadi
		4	DEVELOPMENT OF BIM SOFTWARE UTILIZING CLOUD COMPUTING ENVIRONMENTS: METHODOLOGICAL STUDY	Dr. Seung-Ho Park
		5	TORSIONAL PERFORMANCE OF STEEL FIBER-REINFORCED HIGH-STRENGTH SELF-COMPACTING CONCRETE BEAMS WITH GFRP REINFORCEMENT	Dr. Khaled El-Sayed Dr. Ahmed Hassan
		6	BENEFITS OF USING LARGE DIAMETER STRANDS IN PRECAST AND PRESTRESSED CONCRETE FOR HIGHWAY INFRASTRUCTURE	Dr. Youssef Mansour
		7	MULTIPATH ROUTING IN SENSOR NETWORKS FOR DETECTING CRACKS IN METALLIC STRUCTURES USING FUZZY LOGIC	Dr. Arjun Das Dr. Ramesh Patel
		8	EVALUATION OF EXPLOSION WAVE IMPACTS ON OFFICE AND RESIDENTIAL BUILDINGS: A STRUCTURAL ANALYSIS	Dr. Mehran Azizi Dr. Amin Hosseini
		9	INFLUENCE OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON THE RELEASE KINETICS OF EXTENDED-RELEASE GLICLAZIDE FORMULATIONS	Dr. Amit Singh Dr. Peeyush Verma Dr. Anil Sharma

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Michael Lissack**	1	WHEN ELUCIDATIONS "INDUCE" MISTAKES: AN EXAMINATION OF DEPICTIONS AND COMPRESSSIONS	Assoc. Prof. Dr. Michael Lissack
		2	IMPLEMENTATION OF MICROSOFT TECHNOLOGIES IN COURSEWORK – AN INSTANCE STUDY	Lilac Al Safadi, Rana Abu Nafesa, Regina Garcia
		3	CYBERSPACE: A NOVEL MEDIUM TO ADVANCE TRADITIONAL DANCES IN INDONESIA PERSIAN BAZAARS: THE DEMONSTRATION OF STABLE IDEAS	Dr. Maria Satya Rani, Fandy Tjiptono, Suyoto
		4	ELEMENTS INFLUENCING ECOLOGICAL MANAGEMENT PRACTICES AMONG HOTELS IN MALAYSIA	Dr. Aida Amirazodi
		5	RESILIENT HUMAN RIGHTS GOVERNANCE: FORMULATING INTERNATIONAL STANDARDS	Zaiton Samdin, Kasimu Abdu Bakori, Hamimah Hassan
			DETERMINANTS FOR TRIUMPH IN EXPATRIATION OF MALAYSIAN INTERNATIONAL CORPORATIONS	Helen P. Greatrex
		6	SUSTAINABLE TOURISM, EXPANSION, ALONG WITH PREDOMINANT FUNCTION OF KHARK (KHARG) AND KHARKO ISLANDS	LEC. Senian Malie, Oriah Akir

EGE 13th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES June 13 - 15, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
15 Haziran / June 15, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Ahmed El-Sayed**	1	PSO-DRIVEN OPTIMIZATION FOR DISTRIBUTION NETWORKS INCORPORATING DISTRIBUTED GENERATION	Dr. Farid Alavi Dr. Reza Mohammadi
		2	THREE-PHASE HIGH-FREQUENCY AC-DC CONVERTER WITH DUAL-MODE PWM/PDM CONTROL FOR INDUSTRIAL HEATING APPLICATIONS	Nabil Hassan
		3	ADVANCED MAXIMUM POWER POINT TRACKING TECHNIQUE FOR PHOTOVOLTAIC SYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Ahmed El-Sayed
		4	IMPULSE RESPONSE SHORTENING IN MULTITONE DISCRETE TRANSMITTERS USING CONVEX OPTIMIZATION	Ejaz Ullah Conor O'Donnell
		5	HYBRID ASSOCIATION CONTROL AND LOAD BALANCING STRATEGIES FOR WIRELESS LOCAL AREA NETWORKS	Dr. Nattaporn Chaiyaporn Dr. Arisa Jintawet
		6	PROBABILITY ESTIMATION OF BROADCAST IN WIRELESS AD HOC NETWORKS	Dr. Bharath Kumar Sunita Venkatesh
		7	THEORETICAL CAPACITY ANALYSIS OF DYNAMIC SPATIAL MULTIPLEXING MIMO SYSTEMS	Imen Ben Ali Noureddine Hamdi
		8	DEVELOPMENT AND APPLICATION OF FIBER-OPTIC SENSORS FOR INDUSTRIAL MONITORING	Bahareh Gholami Hooman Nabavi
		9	SPECTROPHOTOMETRIC DETERMINATION OF TRACE RUTHENIUM(III) USING RHODAMINE B IN MICELLAR MEDIUM: KINETIC STUDY	Assoc. Prof. Mohsen Keyvani

Contents

TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA GEÇİCİ KORUMA UYGULAMALARI VE SEÇİLİ ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ 1

UZUN YOL ŞOFÖRLERİNİN PERFORMANSINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER 13

-Nitel Bir Araştırma- 13

PANDEMİ ÖNCESİNDE VE SONRASINDA TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE MARMARA BÖLGESİ 38

KISA VİDEO İÇERİK ÖZELLİKLERİNİN ALGILANAN MÜŞTERİ DEĞERİ, MÜŞTERİ KATILIMI VE MÜŞTERİYİ ELDE TUTMAYA ETKİSİ 50

DİJİTALLEŞME BAĞLAMINDA SAHİPLİK OLGUSUNDAKİ DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ: FİZİKSEL VE DİJİTAL SAHİPLİK OLGULARI ÜZERİNDE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME 72

HER MAÇIN HİKÂYESİ AYRI. KADIN HAKEMLERİN VAROLUŞ SANCISI 82

ANTİK OLİMPİYAT OYUNLARI KURULUŞUNA İLİŞKİN EFSANELER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER 92

GÜNÜMÜZ OLİMPİYAT DİSİPLİNLERİNDE VE SPORLARDA HİNT ORİJİNLİ SPORLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER 98

EXAMINATION OF INTERNET ADDICTION LEVELS OF STUDENTS STUDYING AT THE FACULTY OF SPORT SCIENCES IN TERMS OF THE CLASS THEY STUDY 105

EXAMINATION OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' EPISTEMOLOGICAL BELIEFS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES 111

EVALUATION OF SCHOOL PRINCIPALS' VIEWS ON THE CONCEPT OF SCHOOL MANAGEMENT 118

OKUL SAĞLIK EĞİTİMLERİNE YÖNELİK İLKOKUL 3. SINIF ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ 125

OKUL SAĞLIK EĞİTİMLERİ ÜZERİNE FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ 129

SOCIAL COMMUNICATION SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN WITH DIVORCED PARENTS 133

PERCEPTION OF DEATH AND GRIEF IN CHILDHOOD 141

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR DERSİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN İNCELENMESİ 151

OKULLARDA UYGULANAN ÇEVREME DUYARLIYIM DEĞERLERİME SAHİP ÇIKIYORUM (ÇEDES) PROJESİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ 164

ÇİZİM-TAHMİN OYUNU GARTIC.IO'NUN GÖRSEL SANATLAR ALANINDA ÖĞRENCİLERİN YARATICILIK VE ÜRÜN OLUŞTURMA SÜRELERİNE ETKİSİ 182

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN DİLEK GENÇ v. TÜRKİYE KARARININ VERGİ YARGILAMASINA OLASI ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 196

YARGITAY 9. HUKUK DAİRESİNİN 10.03.2025 TARİHLİ KARARI IŞIĞINDA İŞVERENİN YILLIK ÜCRETLİ İZİN SÜRESİNE AİT ÜCRETİ İZİN BAŞLAMADAN ÖNCE PEŞİN VEYA AVANS OLARAK ÖDEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ 209

YEŞİLKAYA SAVCISI BAŞLIKLI ROMAN ÖZELİNDE EDEBİYAT- HUKUK İLİŞKİSİ 228

J. PAUL SARTRE ve SÖMÜRGECİLİĞE BAKIŞI 238

EDEBİ METİNLERDE KİMLİK VE AİDİYET 249

ÇOCUK KİTAPLARININ DİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 264

EDEBÎ, İLMÎ VE SİYASİ BİR DERGİ: *DEMET DERGİSİ*'NDE TÜR VE TEMA ÖRGÜSÜ 272

HALK İNANÇLARINDA MEKÂNIN KUTSALLAŞMASI: MENDERES HAVZASI ÖRNEĞİ 293

TARİHÎ TÜRK DİLİNDE *CONTRONYMY* ÖRNEĞİ: *ERTE ~ İRTE* 312

Alimden Aydına Epistemik Süreklilik: 'Hakikat Rejimi' Bağlamında Yorumun İktidarı 326

SAĞLIK BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ: ÖRNEK UYGULAMALAR 333

KÜRESEL BİR UNUTKANLIK: DİJİTAL AMNEZİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ 349

SAĞLIKTA DİJİTALLEŞME VE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ 363

DİJİTAL SAĞLIK EKOSİSTEMİ OLUŞTURMA YOLUNDA TÜRKİYE: MEVCUT DURUM ANALİZİ 372

STRATEGIC PRIORITIES FOR STRENGTHENING NATIONAL SECURITY IN UZBEKISTAN 387

BEKLENTİ TEORİSİNİN KOLEKTİF HAFIZA VE DUYGULAR EKSENİNDE GENİŞLETİLMESİ: KIBRIS ÇATIŞMASINA YÖNELİK KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME 392

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA 2. KARABAĞ SAVAŞI 407

THOMAS JEFFERSON'IN YERLİ HALKLARA YÖNELİK SÖYLEMİ VE EPİSTEMİK TAHAKKÜM: HARRİSON (1803) VE HUMBOLDT (1813) MEKTUPLARI ÜZERİNDEN BATI YÖNLÜ GENİLŞEMEYİ MEŞRULAŞTIRMAK 421

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE TARIMDA TEKELLEŞME: İNCİR ÜRETİMİ VE SMYRNA FİG PACKERS LTD. ÖRNEĞİ 432

HAZAR'IN HUKUKİ VE ULUSLARARASI STATÜSÜ BAĞLAMINDA İRAN VE TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ .. 443

GELENEKSEL OLMAYAN GÜVENLİK TEHDİTLERİ, SİBER GÜVENLİK, ARAP BAHARI, YAPAY ZEKA VE HİBRİT TEHDİTLERİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YERİ 464

ÇOCUK KİTAPLARINDAKİ RESİMLERİN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELENME 482

RESİMDE IŞIK VE GÖLGE: DİJİTAL UYGULAMALAR 497

PRESERVATION AND RESCUE OF CULTURAL HERITAGE ASSETS THREATENED BY DAM CONSTRUCTION PROJECTS 535

YENİ KAVRAMSALCILIK AKIMI İLE SERAMİĞİN KAVRAMSAL SANAT BAĞLAMINDA GÖRÜNÜRLÜĞÜ ... 542

AMBALAJIN DÖNÜŞEN ROLÜ: YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR VE TÜKETİCİ DENEYİMİ 547

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANLARININ DİLİNDƏ ARXAİK HƏRBİ TERMİNLƏR 561

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN İNKİŞAF TARİXİ 566

GAZETECİ KEMAL SALİH SEL'İN POLONEZKÖY İZLENİMLERİ (1929) 572

MUSSOLINI'NİN BAŞARISIZ BİR GİRİŞİMİ: İTALYA-TÜRKİYE-YUNANİSTAN ÜÇLÜ İTTİFAKI 586

NORMANLARIN GÜNEY İTALYA'DAKİ YÜKSELİŞİ: 1059 MELFİ KONSÜLÜ'NDEN SİCİLYA NORMAN KRALLIĞI'NIN KURULUŞUNA GİDEN SÜREÇTE NORMANLARIN ASKERÎ VE SİYASİ FAALİYETLERİ 601

Ş.MERCANİ ESERLERİNDEKİ “KAZAKLAR” VE “KAZAK HANLIĞI” SORUNLARI 616

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİNİN (XIV. YÜZYIL) TIP LİTERATÜRÜNE DESTEKLERİ 622

YAPAY ZEKÂ YETENEĞİNİN ÖRGÜTSEL YARATICILIK VE ÖRGÜT PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ 627

DEPREM SONRASI ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNDE DEĞİŞME OLDU MU? 642

KAHRAMANMARAŞ’TA NİCEL BİR ARAŞTIRMA. 642

ZEYTİNYAĞI SEKTÖRÜNDE ENDÜSTRİYEL SİMBİYOZ: BİR DURUM ÇALIŞMASI 655

DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI ADÜ TEKNOPARK FİRMALARINDA BİR UYGULAMA 674

PERAKENDE SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI AÇISINDAN TOKSİK LİDERLİK İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE ETİK İKLİMİN ROLÜNÜN İNCELENMESİ 689

Mekânın Toplumsal Üretimi ve Metalaşması: Neoliberal Kentleşme ve Dijital Gösteri Pratikleri Bağlamında Ankara Botanik Parkı 696

Doğanın Metalaşması ve Kentsel Tahakküm: Antroposen Çağında Hobi Bahçeleri 704

KUŞAKLARARASI DEĞİŞEN KOMŞULUK İLİŞKİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 712

KİTAPLAR KONUŞURSA: SARTRE İLE ZİHİNSEL HASBİHAL 726

SOSYAL MEDYA VE LİNÇ KÜLTÜRÜ: FENOMENLER ÖRNEĞİ 731

DİJİTAL MEDYADA BAĞIMSIZ, OBJEKTİF VE GÜVENİLİR HABERCİLİK MÜMKÜN MÜ? 754

AMATÖR FUTBOLUN POPÜLERLEŞMESİNDE MEDYA VE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ 764

ONLINE ORFF-SCHULWERK EĞİTİMİ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR, GELİŞTİRİLEN STRATEJİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 783

AKREDİTASYONA YÖNELİK ÖĞRENCİ TUTUMLARI: GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİ ALANINDA BİR DURUM ÇALIŞMASI 797

Okullarda Çatışma Nedenleri SONUÇLARI VE çÖZÜM yöntemleri ÜZERİNE Sistematik Bir Derleme ... 808

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlıklarının Yordayıcısı Olarak Bilişsel Kontrol Ve Esneklik: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği 825

METHODOLOGY FOR THE ORGANIZATION OF SELF- EDUCATION OF FUTURE TEACHERS IN HIGHER INSTITUTIONS 834

BİNALARDA YEŞİL DÖNÜŞÜM İÇİN ISI POMPASI SÜBVANSİYONLARI: ABD’DE ISI POMPASINA YÖNELİK UYGULAMALAR 845

THE SCIENTIFIC CAPACITY BUILDING OF THE STATE: WAR ECONOMY, TECHNOLOGY POLICY AND DEVELOPMENT DYNAMICS IN TÜRKİYE BETWEEN 1939 – 1945 869

YAPAY ZEKÂYA İLİŞKİN TUTUM VE DİJİTAL FARKINDALIK DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: MUHASEBE VE VERGİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA 881

DİJİTALLEŞMENİN YEŞİL ÜRÜN İHRACATI ÜZERİNE ETKİLERİ 898

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA İŞ VE MESLEK DANIŞMANLARININ ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLARIN ANALİZİ 907

TARIM SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE BEYAZ YAKALI EĞİTİMİN DÖNÜŞÜMÜ 927

AKTİF YAŞLANMA SÜRECİNDE YAŞLI İSTİHDAMININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ PERSPEKTİFİ 943

LİBERALİZMDE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME 953

BARTIN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİR SEÇMEN OLARAK DAVRANIŞLARINI VE TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER..... 966

TEK PARTİ DÖNEMİ VE YEREL YÖNETİMLER (1923-1930) 988

İDARE HUKUKUNDA YAPAY ZEKANIN ETKİLERİ 995

AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİ BAĞLAMINDA DEMOKRATİK MEŞRUİYET KRİZİ: KATILIM ARTIŞI DEMOKRASİ AÇIĞINI KAPATTI MI?..... 1004

ORGAN VEYA DOKU TİCARETİ SUÇLARI BAĞLAMINDA HEKİMİN CEZAİ SORUMLULUĞUNA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİMİZ 1013

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YEREL SPOR POLİTİKALARI: TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ..... 1028

TÜRKİYE'DE AFGAN VE SURİYELİ GÖÇMENLERE YÖNELİK KAMU HARCAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 1036

I.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İTİLAF DEVLETLERİ'NİN İZMİR'E YAPTIĞI SALDIRILAR..... 1051

MANASTIR'DA PARA VE AKAR VAKIFLARI (1700-1750) 1064

YEDİ ŞEHİRDE YEREL GAZETE SAHİBİ VASFİ BİLGE VE GAZETELERİ..... 1079

MANİSA'DA BİR 'ERMENİ ŞİRKET-İ FESADİYESİ' SORUŞTURMASI..... 1094

CİĞERDELEN BAŞLIKLI ROMANDA TARİHE BAĞLILIK 1107

ZEKAİ APAYDIN'IN İKİNCİ MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ (1935-1937) 1117

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE OTOMASYON VE EMNİYET DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: LİTERATÜR BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME 1127

TEKNOLOJİ KAYNAKLI STRES (TEKNO-STRES) VE OTONOM SİSTEMLER: HAVACILIK ÇALIŞANLARININ ADAPTASYONU 1133

21 yy. Paradigmasında Örgütsel Aktörlerde Yenilikçi Davranışlarda Duygusal Zekânın Rolü 1148

STRATEJİK YÖNETİM: BİBLİYOMETRİK ÇALIŞMA..... 1156

ETİK LİDERLİK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ 1166

DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİK VE ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YÖNETİCİYE GÜVENİN ARACI ROLÜ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR ÇALIŞMA 1177

ÇALIŞANLARIN BİLGİ PAYLAŞIM DAVRANIŞLARI NASIL TEŞVİK EDİLİR?: ÇALIŞAN SESLİLİĞİ ARACILIĞI İLE KİŞİ-ÖRGÜT UYUMUNUN BİLGİ PAYLAŞMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 1188

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE-UKRAYNA DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ 1199

DİJİTAL EKONOMİNİN VERGİ POLİTİKALARINA ETKİSİ 1218

AR-GE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1996 – 2021 YILLARI ARASI 24 OECD ÜLKESİ İÇİN BİR ANALİZ 1244

SEÇİLİ MAKRO İKTİSADİ DEĞİŞKENLERİN BIST INŞAAT ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 1255

ÇEVRESEL DUYARLILIKLA YEREL BÜTÇELEME: İKLİM KRİZİNE KARŞI MALİ YAKLAŞIMLAR 1270

YERELDEN SOFRAYA: EGE OTLARI VE ŞİFALI BİTKİLERİN GASTRONOMİK DEĞERİ 1286

GASTRONOMİDE MİLLİ KÜLTÜR VE YEREL LEZZETİN İZİNDE: GELENEKSEL KONYA MUTFAĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME 1299

BULDAN İLÇESİ (DENİZLİ) TURİZM POTANSİYELİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 1316

X VE Z KUŞAKLARI ÇOCUKLARININ OYUN VE OYUNCAKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI 1338

DEĞER VE DEĞER OLUŞUMU: EVRENSEL DEĞERLERİN BARIŞ MANÇO ŞARKILARI KAPSAMINDA İNCELENMESİ 1362

TRAVMANIN İLİŞKİSEL YANSIMALARI: ÇİFT DİNAMİKLERİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR İNCELEME 1388

KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DUYGUSAL ZEKÂ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 1396

ALGISAL VE GÖRSEL-MEKANSAL İŞLEVLERİN GELİŞİMİ 1416

YETİŞKİN BİREYLERDE EBEVEYNLEŞME VE OBSESİF İNANIŞLAR ARASINDAKİ İLİŞKİDE ŞEMALARIN ARACILIK ROLÜ 1442

SÜKÛTUN BELAĞATİ: ARAP DİLİNDE SESSİZLİĞİN İLETİŞİMSEL GÜCÜ VE KUR'AN'DAKİ RETORİK İŞLEVİ 1463

KUR'ÂN BAĞLAMINDA HANÎFLİK İNANCININ TEMEL UNSURLARI 1490

KUR'ÂN'A GÖRE HZ. İBRAHİM'İN ROL-MODEL OLUŞUNDA ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR 1498

TAROT KARTLARINDAKİ İLLÜSTRATİF ANLATIM TÜRLERİ 1508

ÇAĞDAŞ KORE AMBALAJ TASARIMINDA GELENEKSEL SANATLARIN ETKİLERİ 1529

OSMANLI DÖNEMİNDE ERZURUM CAMİLERİ: MİMARİ ÖZELLİKLERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ 1544

18. YÜZYIL ÇİNİCİLİĞİNE İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ'NDEN BİR BAKIŞ 1559

YANILSAMA BAĞLAMINDA GÖLGENİN SANATTA KULLANIMI 1579

YOUTUBE KIDS'TE TOPLUMSAL CİNSİYET TEMSİLLERİ: BİR İÇERİK ANALİZİ 1591

EXPLORING ANSWER PATTERNS IN THE ENGLISH PLACEMENT TEST THROUGH CONFIGURAL FREQUENCY ANALYSIS 1622

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂNIN İNSANLARDAN ÇALAMAYACAĞI MESLEKLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ 1635

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME SÜRECİNDE ORANTISAL AKIL YÜRÜTME BECERİLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 1643

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN VATANSEVERLİK EĞİTİMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ 1656

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE YEREL COĞRAFYA ÖĞRETİMİNE DAİR SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ 1664

BİREYSEL DÜZEYDE POLİTİKA İLE TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ 1673

MÜZİKTE ÜRÜN YERLEŞTİRME VE DEĞİNME: TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER 1684

ANTROPOMORFİK CHATBOTLARIN TÜKETİCİ GÜVENİNE ETKİSİ: SİSTEMATİK LİTERATÜR ANALİZİ ... 1692

TÜRK İŞLETMELERİNİN ULUSLARARASI FAALİYETLERİNDE KÜLTÜREL MESAFENİN ETKİSİ 1705

MEKANSAL AYRIŞMA SORUNSALINA BULUNAN ÇÖZÜM: SOSYAL DAYANAKLI MAHALLE 1740

TABAKLARDAKİ CİNSİYET: YEMEK KÜLTÜRÜNÜN CİNSİYET PERSPEKTİFİYLE İNCELENMESİ 1748

ENGELLİ BİREYLERİN KENT VATANDAŞLIK HAKLARI: ERİŞİLEBİLİRLİK VE MEKÂNSAL ADALETİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ 1764

HENRİ LEFEBVRE'NİN KENT HAKKI YAKLAŞIMINA TEORİK BİR BAKIŞ 1776

GAZETECİLİKTE DUYGULAR ÜZERİNE DENEYİM AKTARIMI: 1785

GAZETECİ SOĞUKKANLI MI OLMALI? 1785

SÜRDÜRÜLEBİLİR İLETİŞİM AÇISINDAN BÜTÜNLEŞİK PAZARLAMA İLETİŞİMİ VE DİJİTAL TEKNOLOJİLER 1796

ALTERNATİF MEDYANIN EKONOMİ POLİTİĞİ 1820

GERÇEKLİĞİN YENİDEN İNŞASI: SİMÜLASYON KURAMI VE 1980 BİLİMKURGU SİNEMASI 1835

METAVERSE DÜNYASINDA SİYASAL İLETİŞİM: DİJİTAL ÇAĞIN YENİ BOYUTLARI 1856

FİNANSAL TABLO MANİPÜLASYONLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİLANÇO MAKYAJLAMA 1867

İŞLETMELERDE İÇ DENETİM SİSTEMİ İHTİYACI 1876

GAYRİMENKUL SERTİFİKALARININ TÜRKİYE'DE DEPREM KAYNAKLI KENTSEL DÖNÜŞÜM FİNANSMANINDA UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA 1883

EVALUATING THE OMEGA RATIO AND SYNTHETIC RISK AND REWARD INDICATOR (SRRI): PERFORMANCE ANALYSIS OF ISLAMIC MUTUAL FUNDS IN TÜRKİYE 1897

OTOMOBİL SATIŞLARINDAN ELDE EDİLEN ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ GELİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (2020-2022) 1911

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİLERİ 1919

İDEAL SAĞLIK HABERCİLİĞİ NASIL OLMALI? 1930

YOUTUBE HABER VİDEOLARINA YAPILAN KULLANICI YORUMLARININ TOPLUMSAL ALGILAR AÇISINDAN İÇERİK ANALİZİ 1956

BERTRAND RUSSELL'IN TANIMA YOLUYLA BİLGİ GÖRÜŞÜNÜN DENEYİMCİLİĞİN PROBLEMLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 1963

ETİK TÜKETİCİ DAVRANIŞI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MARKALAMA 1975

JoMO'NUN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ..... 2000

DİJİTAL GECE VARDİYASI: SOSYAL MEDYADA UZUN SÜRE GEZİNMEK ZİHNİMİZE NASIL BİR ETKİDE

EBE MESLEK MENSUPLARININ KİŞİ-İŞ UYUMU: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA 2020

TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA GEÇİCİ KORUMA UYGULAMALARI VE SEÇİLİ ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Yüksek Lisans Öğrencisi Süleyman GÖRGÜÇ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı

suleyman_grg@hotmail.com - ORCID: 0009-0002-3781-7113

ÖZET

Geçici Koruma Uygulaması, ani kitlesel akınlara çözüm sağlamak ve insanlara sürekli koruma sağlamak amacıyla tasarlanmış bir kavramdır. Savaş, iç karışıklık, doğal afet vb. nedenlerle ülkelerini terk eden ve acil bir durum nedeniyle başka bir ülkeye grup halinde sığınan yabancılara kısa süreliğine sağlanan bir koruma şekli olduğu söylenebilir. Geçici korumanın amacı; insan sayısının fazla olması nedeniyle, normal tahliye yöntemleri kullanılmadan bireysel olarak kontrol edilmesi mümkün olmadığından, kişilere hızlı bir şekilde güvenli ortam sağlamak ve öncelik geri göndermeme prensibi olmak üzere insan haklarını güvence altına almaktır. Geçici korumayı tanımlayan uluslararası bir anlaşma bulunmamaktadır. Bu durum uluslararası hukukta geçici korumaya yönelik hukuki bir boşluk yaratmaktadır. Bununla birlikte ülkeler, büyük akınları yönetmede kendi çıkarlarını gözeten hızlı ve güvenilir bir çözüm olarak geçici koruma önlemlerine başvurmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki ve Dünya'daki Geçici Koruma Uygulamaları incelenmiş olup seçili ülkeler arasında bu uygulamaların karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geçici koruma, kitlesel akınlar, uluslararası hukuk, geri göndermeme prensibi

TEMPORARY PROTECTION PRACTICES IN TURKEY AND THE WORLD AND COMPARATIVE ANALYSIS WITH SELECTED COUNTRIES

Graduate Student Süleyman GÖRGÜÇ

Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Institute of Social Sciences

Department of Health Management

suleyman_grg@hotmail.com - ORCID: 0009-0002-3781-7113

SUMMARY

Temporary Protection is a concept designed to provide solutions to sudden mass influxes and to provide people with permanent protection. It can be said that it is a form of protection provided for a short period of time to foreigners who have left their countries due to war, civil unrest, natural disasters, etc. and who seek refuge in a group in another country due to an emergency situation. The purpose of temporary protection is to provide a safe environment for people quickly and to guarantee their human rights, primarily the principle of non-refoulement, since it is not possible to control them individually without using normal evacuation methods due to the large number of people. There is no international agreement defining temporary protection. This creates a legal vacuum in international law on temporary protection. However, countries resort to temporary protection measures as a quick and reliable solution to manage large influxes in their own interest. In this study, Temporary Protection Practices in Turkey and the World are examined and a comparative analysis of these practices among selected countries is made.

Keywords: Temporary protection, mass influxes, international law, principle of non-refoulement

1. GİRİŞ

Çatışma bölgelerinden kaçan bireyler, savaşlar, insan hakları ihlalleri ya da büyük ölçekli doğal afetler gibi nedenlerle ülkelerini terk etmek zorunda kalmakta ve bu kişiler için geçici bir barınma çözümü sunmak amacıyla geliştirilen "geçici koruma" uygulaması, günümüzde giderek daha yaygın bir yaklaşım haline gelmiştir. Bu model, özellikle ani ve kitlesel mülteci hareketleri karşısında etkili bir çözüm sunarak tarihsel açıdan da önemli bir rol üstlenmektedir.

Son yıllarda zorla yerinden edilme ve sınır aşan zorunlu göç vakalarında dikkate değer bir artış gözlemlenmektedir. Savaşlar, şiddet olayları, iç çatışmalar, insan hakları ihlalleri, ayrımcılık, ekonomik sıkıntılar ve iklim değişikliği gibi çok sayıda etken milyonlarca insanı yerinden etmektedir. Bu zorunlu göçler, göç edilen ülkelerde göçmenler açısından pek çok sosyal, hukuki ve ekonomik sorun doğurmaktadır. Mültecilerin karşı karşıya kaldığı bu sorunlar ve belirsizlikler, hem onların huzur içinde yaşamasını engellemekte hem de uzun vadede çeşitli güvenlik tehditlerini beraberinde getirmektedir (Gülerce, 2024).

Geçici koruma, insani krizlerden kaçmak zorunda kalan bireyler için sığınma imkânı sunan ve milyonlarca zorunlu göçmenin yaşamını ve hukuki statüsünü doğrudan etkileyen esnek bir uluslararası koruma aracı olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu koruma mekanizmasının kapsamı, sınırları ve yasal dayanakları konusunda hâlâ belirgin bir netlik sağlanamamıştır (Ineli-Ciger, 2018). Bugün geçici koruma rejimi binlerce zorunlu göçmenin yaşam koşullarını ve yasal statüsünü şekillendirmektedir. Ne var ki, bu uygulamanın önemine karşın, hiçbir uluslararası hukuki belge geçici korumanın açık bir tanımını yapmamakta; bu statünün içeriği konusunda da genel bir uzlaşı bulunmamaktadır (Ineli-Ciger, 2019).

Geçici koruma uygulamaları, özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan zorunlu göç hareketlerine bir yanıt olarak dikkat çekici biçimde gündeme gelmiş ve kimi zaman 1951 Mülteci Sözleşmesi ile 1967 Protokolü'nün yerine geçebilecek bir alternatif olarak değerlendirilmiştir. Bu uygulamaların esnekliği ve genişletilebilir yapısı, örneğin Kosovalı mültecilerin Avrupa ve diğer bölgelere hava yoluyla taşındığı insani tahliye programında açıkça görülmektedir (Fitzpatrick, 2000).

Bugün geçici koruma statüsü, insan hakları alanında önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası toplumun, bu statüden faydalanan kişilerin temel hak ve özgürlüklerini etkin bir biçimde korumak için daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerekmektedir. İnsan hakları standartlarına uygunluk ve geçici koruma politikalarının etkin biçimde uygulanması, korunmaya ihtiyaç duyan bireylerin onurunun ve temel haklarının güvence altına alınması açısından kritik bir öneme sahiptir (Gülerce, 2024).

2. GEÇİCİ KORUMA POLİTİKALARININ ÖRNEKLERİ VE TARİHSEL ARKA PLANI

Geçici sığınma uygulaması ilk olarak 1970'li ve 1980'li yıllarda, Güneydoğu Asya'dan kaynaklanan büyük ölçekli göç hareketleri bağlamında, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Yürütme Komitesi'nin kararları doğrultusunda gündeme gelmiştir. Bu dönemde, pek çok Güneydoğu Asya ülkesinin Mülteci Sözleşmesi'ne veya Protokolüne taraf olmamasına rağmen, küresel kuzey ülkelerinin mültecileri kalıcı olarak kabul etme vaadi, bölge ülkeleriyle geçici sığınma konusunda bir uzlaşının doğmasını sağlamıştır. BMMYK, bu

bağlamda, mülteci akınının devam ettiği Güneydoğu Asya ülkelerine ilk sığınma ülkesi olarak en azından geçici sığınma hakkı tanınması yönünde çağrıda bulunmuştur. Uluslararası mülteci hukukunda geçici sığınmanın temellerinden biri olarak kabul edilen önemli belgelerden biri de BMMYK Yürütme Komitesi'nin 1981 tarihli "Toplu Sığınma Durumlarında Sığınmacıların Korunmasına İlişkin" karar metnidir. Bu çerçevede, geri göndermeme ilkesi titizlikle uygulanmalı ve geçici sığınmacılara asgari insani standartlara uygun biçimde muamele edilmelidir (Şengül, 2021).

Soğuk Savaş döneminde Batı Bloku ülkeleri, Doğu Blok'undan kaçan mültecilere sığınma hakkı tanımakta büyük bir istek göstermiştir. Bu yaklaşım, yeniden yerleştirme politikalarının olağanüstü derecede etkili olmasına katkıda bulunmuştur. Bu süreçte, geçici sığınma hakkı kazanan yaklaşık 700.000 kişi, on yıl içerisinde üçüncü ülkelere yerleştirilmiştir (Şengül, 2021).

Avrupa'da geçici koruma uygulamaları, sistematik olarak ilk kez 1990'lı yıllarda Almanya'nın "Duldung" (Hoşgörüyle Kalma) uygulamasını yürürlüğe koyması ve ardından Hollanda'nın "TROO" (Tijdelijke Regeling Opvang Ontheemden – Yerinden Edilmiş Kişiler için Geçici Düzenlemeler) sistemini hayata geçirmesiyle başlamıştır (Topçu & Özbek, 2021).

Bu dönemde Batı'nın geçici koruma ile doğrudan yüzleşmesini sağlayan iki önemli gelişme ise Yugoslavya ve Kosova krizleridir. Yugoslavya İç Savaşı sonrasında, Doğu Bosna'da yaşayan Hırvat ve Boşnak nüfusun yaklaşık %95'i evlerini terk ederek Avrupa'da mülteci statüsüne geçmiştir. Bu bağlamda Avrupa Birliği Konseyi, söz konusu kişilere geçici koruma sağlanması yönünde çeşitli kararlar almıştır. Ancak her ne kadar bu kararlar belirli kriterler içerse de, hukuki bağlayıcılıkları bulunmadığından, Kosova krizinde bu kararlar uygulamaya konmamıştır. Bu durum, Cenevre Sözleşmelerinin mevcut hükümlerinin yeni göç dalgaları karşısında yetersiz kaldığını ve uluslararası koruma rejiminin gelişen ihtiyaçlara karşılık veremediğini göstermiştir.

Bu eksikliklerin giderilmesi adına Avrupa Birliği, daha etkili koruma statüleri geliştirme yoluna gitmiştir. 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması ile sığınma ve göç konuları, daha önceki hükümetler arası alan olmaktan çıkarılarak, AB'nin hükümetler üstü politika alanına dâhil edilmiştir. Ardından 1998 tarihli Viyana Eylem Planı, yerinden edilmiş kişiler için geçici koruma mekanizmasının öncelikli çözüm alanı olduğunu ortaya koymuştur. 1999 yılında gerçekleştirilen Tampere Zirvesi'nde ise insan haklarına saygılı, ortak bir Avrupa Birliği Sığınma Sistemi'nin kurulması yönünde karar alınmıştır (Özsoy, 2022).

Bu girişimlerin bir sonucu olarak Avrupa Konseyi, 20 Temmuz 2001 tarihinde 2001/55/EC (AT) sayılı "Geçici Koruma Yönergesi"ni kabul etmiştir. Bu yönerge, kitlesel sığınma durumlarında geçici korumanın sağlanması ve mültecilerin kabulüne yönelik üye devletler arasında dengeli bir yük paylaşımını hedeflemektedir. Söz konusu düzenleme, geçici korumaya ilişkin asgari standartları belirleyerek, Avrupa Birliği üyesi ülkeler için uluslararası hukuk bakımından bağlayıcılık taşımaktadır (Özsoy, 2022).

3. GEÇİCİ KORUMANIN UNSURLARI

Geçici korumanın kapsamı, klasik uluslararası koruma türlerinden ve bu korumaya bağlı diğer tamamlayıcı sistemlerden farklılık gösteren çeşitli unsurları içermektedir. Özellikle ani kitlesel akınlar, devletin mevcut kapasitesinin yetersiz kalması, sığınmacı girişlerinin beklenmedik

biçimde yoğunlaşması ve bireysel değerlendirme yöntemlerinin işlevsizleşmesi gibi durumlar geçici korumanın uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

3.1.Kitlesel Akın

Kitlesel akın kavramı, iltica ve sığınma hukuku açısından birçok ülkede ciddi kaygılara yol açsa da, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü gibi uluslararası iltica hukukunun temel belgelerinde açıkça tanımlanmamıştır. Genel anlamda kitlesel akın, çok sayıda yabancının yaşam ve özgürlüklerini tehdit eden tehlikelerden kaçmak amacıyla uluslararası sınırları hızlı ve ani bir şekilde geçmesi durumunu ifade eder. Bu tür akınları tetikleyen başlıca nedenler arasında yaygın insan hakları ihlalleri, silahlı çatışmalar, kitlesel şiddet olayları ve sistematik baskılar yer almaktadır. Söz konusu göç hareketleri, sınırlı bir zaman diliminde, çok sayıda kişinin zorlayıcı nedenlerle sınır aşarak iltica etmesini ifade eder ve bu durum "kitlesel sığınma" olarak adlandırılmaktadır (Eren, 2017).

3.2.Kitlesel Akının Ani Gelişmesi

Geçici koruma uygulamalarını gerekli kılan önemli etkenlerden biri de kitlesel göç hareketlerinin ani ve yoğun biçimde ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla, mülteci sayısında yavaş veya kademeli bir artış gözlemlenmesi durumunda geçici korumaya ihtiyaç duyulmaz. BMMYK bu bağlamda, geçici koruma kapsamına alınabilecek bir durumdan söz edilebilmesi için kısa sürede çok sayıda mültecinin ülkeye giriş yapmış olması gerektiğini ifade etmektedir (Turan, 2020). Bu nedenle, savaş gibi durumlarda zaman içinde gerçekleşen ve gelen kişilerin olağan bireysel iltica prosedürlerinden faydalanabildiği göç hareketleri bu kategoriye dahil edilmemektedir.

3.3.Devlet Kapasitesi

Geçici korumanın bir diğer belirleyici öğesi, ani ve yoğun göç hareketleri karşısında sığınma talebine hedef olan ülkenin kurumsal ve lojistik kapasitesidir. Mülteci akınının büyüklüğü, yalnızca sayısal olarak değil, aynı zamanda ilgili ülkenin kaynakları ve idari olanakları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Her ülkenin karşı karşıya kaldığı akınlar, ülkenin imkanlarına göre farklı etkiler yaratabilir. Bu nedenle kitlesel sığınma sadece gelen kişi sayısı üzerinden değil, aynı zamanda sığınmacı ülkenin bireysel statü belirleme kapasitesine göre de ele alınmalıdır. Eğer ülke, başvuruları tek tek değerlendirecek kurumsal kapasiteye sahip değilse, bu durumda geçici koruma uygulamaları devreye girmelidir (Turan, 2020).

3.4.Bireysel Usullerin Yetersiz Kalması

Geçici koruma rejiminin uygulanmasını zorunlu kılan bir başka unsur ise bireysel başvuru ve değerlendirme süreçlerinin, aniden ortaya çıkan büyük göç akınları karşısında yetersiz hale gelmesidir. BMMYK'ya göre, eğer sığınma başvuruları olağan prosedürlerle ülke tarafından etkin biçimde işlenebiliyorsa, bu durumda geçici koruma rejimine başvurulmasına gerek yoktur. Ancak iç çatışmalar, kitlesel şiddet olayları gibi durumlar nedeniyle çok sayıda insan kısa sürede aynı ülkeye giriş yapıyor ve bireysel değerlendirme imkânı ortadan kalkıyorsa, bu koşullarda geçici koruma zorunlu hale gelmektedir (Eren, 2017). Bu noktada yeniden vurgulamak gerekirse, sığınma talebinde bulunanlara yönelik bireysel statü belirleme mekanizmalarının işlerliğini kaybettiği durumlarda geçici koruma uygulamaları hukuken ve pratikte gerekli hale gelmektedir (Turan, 2020).

4. DÜNYA'DA VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GEÇİCİ KORUMA UYGULAMALARI

Geçici koruma uygulamaları dünya genelinde farklı ülkeler tarafından, kendi sosyal, siyasal ve hukuki koşullarına uygun olarak şekillendirilmektedir. Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde geçici koruma uygulamaları temelde iki farklı biçimde yürütülmektedir (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024):

- Birincisi, iltica başvurusu yapan kişinin geçici koruma altında değerlendirilmesi ve iltica süreci tamamlanana kadar bu statüyle korunmasıdır.
- İkincisi ise, yerinden edilmiş bireylerin büyük kitleler hâlinde Avrupa topraklarına yönelmesi durumunda uygulanan özel geçici koruma politikalarıdır.

Eski Yugoslavya'daki iç savaşlar, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin mülteci tanımının yetersizliği nedeniyle uluslararası sistemin eleştirildiği ilk örneklerden biri olmuştur. 1990'lı yıllarda Yugoslavya ve ardından Kosova'da yaşanan yoğun silahlı çatışmalar sonucunda Avrupa Birliği ülkeleri büyük bir sığınmacı akınıyla karşı karşıya kalmış ve bu durum, klasik mülteci rejiminin ötesinde geçici koruma gibi esnek çözümleri gündeme getirmiştir. Bu kişilerin çoğu, silahlı şiddetten kaçmalarına rağmen, Cenevre Sözleşmesi kapsamında mülteci sayılmamış ve bu nedenle alternatif hukuki yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur (Eren, 2017).

Geçici korumanın Avrupa'daki en dikkat çekici uygulaması, 1990'ların başında Yugoslavya'dan kaçan insanlara yönelik oluşturulan politikalardır. Bu dönemde, AB mülteci rejiminin temelini oluşturan 20 Temmuz 2001 tarihli ve 2001/55/EC sayılı AB Konsey Direktifi kabul edilmiştir. Bu düzenleme, büyük çaplı göç akınlarına karşı asgari koruma standartlarını belirlemekte ve AB üyesi devletlerin bu bireyleri kabulü ile yük paylaşımı konularını düzenlemektedir. Yönergenin 2(a) maddesi, geçici korumayı, kitlesel sığınma veya bu yönde ciddi tehdit içeren durumlar karşısında, sığınma sistemlerinin etkinliğini bozmadan koruma sağlama mekanizması olarak tanımlamaktadır (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024).

1991 yılında Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dağılma sürecine girmiştir. Slovenya'daki ayrılık görece barışçıl gerçekleşmişse de, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki ayrılık süreçleri şiddetli iç savaşlara dönüşmüştür. Özellikle Bosna'da Sırp, Hırvat ve Müslüman etnik gruplar arasında yaşanan çatışmalar, yaklaşık 2,6 milyon kişinin yerinden edilmesine yol açmıştır. Dayton ve Erdut Anlaşmaları imzalandığında, 3 milyondan fazla kişi yer değiştirmiş; 1,3 milyonu ülke içinde yerinden olurken, 500.000'i komşu ülkelere, 700.000'i ise Batı Avrupa'ya sığınmıştır. Bu durum, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'nın karşılaştığı en büyük mülteci dalgası olarak kayda geçmiştir. Avrupa ülkeleri, geri dönüşün mümkün olmadığı bu süreçte, mültecilere 1951 Sözleşmesi kapsamında haklar tanımış ve yerel entegrasyona dayalı çözümler üretmiştir (Övünç, 2017).

Henüz Yugoslavya'daki krizin etkileri dinmemişken, 1999 yılında Avrupa, Kosova merkezli ikinci büyük bir göç dalgasıyla karşılaştı. Bosna Hersek ve Hırvatistan'daki çatışmalar Kosova'ya sıçradı ve 778.300 kişinin yerinden edilmesine neden oldu. Kriz sürecinin başında 69.650 kişi Batı ve Orta Avrupa'ya yönelirken, 41.820'si AB ülkelerince koruma altına alındı. Birçok Avrupa ülkesi, mültecileri kendi sınırları içinde kalıcı olarak kabul etmek yerine, onları

Kosova yakınlarına geçici olarak yerleştirme yoluna gitmiştir. Avrupa Komisyonu'nun belirli kotalarla mülteci kabul çağrısı İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin muhalefetiyle sınırlı kaldı. Ancak BM Mülteciler Yüksek Komiserliği öncülüğünde yürütülen Uluslararası İnsani Tahliye Programı (HEP) çerçevesinde 96.000 kişi 28 ülkeye yerleştirildi (Övünç, 2017).

Bu göç dalgaları Avrupa ülkelerinde farklı politikaları tetiklemiştir. Boşnak mültecilerin yoğun biçimde Avrupa'ya yönelmesi, bazı ülkelerin (örneğin Almanya ve İsviçre) vize uygulamalarını devreye sokmasına yol açarken, BMMYK'nın çağrısı ve uluslararası kamuoyunun baskısıyla birçok ülke vize engelini kaldırmıştır (UNHCR, 1992). Almanya, geçici korumaya açık yaklaşımı ve mülteciler için önerdiği "yük paylaşımı modeli" ile ön plana çıkmıştır. Bu modele göre, ülkeler yüzölçümleri ve gayri safi yurtiçi hasıla oranları temelinde mülteci kabul etmektedir. Almanya'nın "Duldung" (hoşgörüyle kalma) politikası, mülteci statüsü tanınmayan ancak savaş ve benzeri risklerden kaçanlara belirli haklar tanıyan bir uygulamadır ve bu durum, özellikle Boşnak mültecilerin %80'ini kapsayacak şekilde uygulanmıştır (Topçu & Özbek, 2021).

Avustralya ise geçici koruma uygulamalarında yıllık yaklaşık 13.000 mülteciye yeniden yerleştirme imkânı sunmaktadır. Bu sayı iki ana kategoriye ayrılmıştır: BMMYK kamplarından gelen "açık deniz" mültecileri için 6.000 kişilik "mülteci kategorisi" ve hem "offshore" hem "onshore" mültecileri kapsayan 7.000 kişilik Özel İnsani Yardım Programı (SHP). Bu kapsamda, offshore mülteciler Avustralya vatandaşlarıyla benzer haklara sahip olurken, onshore (karadan geliş yapan) mülteciler, özellikle izinsiz teknelerle gelenler, hükümetler tarafından sorun olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle 1999 yılında yürürlüğe giren Geçici Koruma Politikası, karadan gelen bu grubu kontrol altında tutmak için geliştirilmiştir (Mansouri et al., 2009).

Hollanda, Yugoslavya savaşları sonrası yaklaşık 23.500 mülteciye kapılarını açarak Avrupa'daki en yüksek beşinci kabul oranına ulaşmıştır. 1994 yılında, geçici korumaya yönelik yasal düzenlemeler "Temporary Arrangement for Displaced Persons" (TROO) adıyla Yabancılar Kanunu'na dâhil edilmiştir. Bu düzenlemeler, mültecilerin geçici süreyle barındırılmasını öngörmektedir. Uygulamada Türkiye ile benzerlik taşısa da, Hollanda'nın aşamalı entegrasyon modeli farklılık yaratmaktadır. Bu modele göre, geçici koruma altındaki bireyler her yıl daha fazla hak elde ederek sistem içine daha fazla entegre olmaktadır (Topçu & Özbek, 2021).

TROO uygulamasının kalıcılığı zamanla artınca, 1994 yılında "F Statüsü" adı verilen geçici oturma izni düzenlemesi yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme, TROO kapsamındaki eksiklikleri standartlaştırarak sosyal entegrasyona ilişkin yeni adımlar atılmasına olanak sağlamıştır. F statüsüne sahip bireylerin oturma izinlerinde süre sınırlamaları bulunsa da, entegrasyon süreçleri kademeli olarak ilerletilmiştir (Topçu & Özbek, 2021).

Danimarka, 1952 yılında Mülteci Sözleşmesi'ni imzalayan ilk ülkedir. Uzun yıllar boyunca mülteci tanımına uymayan kişilere de koruma sağlayan "de facto" statüsü gibi alternatif koruma statüleri ile cömert bir sığınma politikası izlemiştir. Bu statü, askerlikten kaçanlar, iç savaş mağdurları veya cinsel kimlik temelli ayrımcılığa uğrayan kişileri kapsamaktadır. Ancak kamuoyundaki göç karşıtı eğilimler, 2001 yılında hükümet değişikliğine neden olmuş; ardından

2002'de yapılan yasal düzenlemelerle sığınmacı sayısının azaltılması hedeflenmiştir. Bu düzenlemeler üç temel ilke üzerine oturtulmuştur (Mansouri et al., 2009):

- Danimarka'nın uluslararası taahhütlerini yerine getirmesi,
- Ülkeye giriş yapan yabancı sayısının sınırlanması ve bireylerin kendi geçimlerini sağlamaları yönünde daha katı yükümlülükler getirilmesi,
- Ülkede yaşayan mülteci ve göçmenlerin daha hızlı şekilde topluma entegre edilmesi ve istihdam edilmesi.

5. YABANCILAR VE ULUSLARARASI KORUMA KANUNUNDA GEÇİCİ KORUMA

Türkiye'de göç ve uluslararası korumaya dair yasal çerçeveyi oluşturan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından 4 Nisan 2013 tarihinde kabul edilmiş, 11 Nisan 2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, ulusal ve uluslararası tüm paydaşlarla yürütülen şeffaf ve kapsayıcı bir istişare süreci sonucunda oluşturulmuştur. İnsan hakları ilkeleri ile kamu düzeni ve güvenliği arasında denge sağlanması hedeflenmiş; karşılıklılık ilkesi doğrultusunda bu unsurlar yasada bütüncül bir şekilde harmanlanmıştır (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024).

Yasa üç temel başlık altında yapılandırılmıştır: Yabancılar, Uluslararası Koruma ve Organizasyonel Yapılanma (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Bu kapsamda:

- Yasal göç alanını oluşturan vize ve oturma izni işlemleri, daha etkin ve sistematik hale getirilmiş; bürokratik işlemlerin azaltılması ve kayıt dışı uygulamaların önlenmesi amaçlanmıştır.
- Uluslararası koruma hükümleri, insan hakları standartları ile Avrupa Birliği müktesebatı dikkate alınarak şekillendirilmiştir. Bu düzenleme ile Türkiye'nin uluslararası koruma alanındaki uygulamaları 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne uyumlu hale getirilmiş; bununla birlikte Türkiye'nin Sözleşmeye yönelik coğrafi çekince uygulaması korunmuştur.
- Kitlesel akın durumlarında ilk defa uygulamaya giren "geçici koruma" statüsü, bu yasa ile hukuki bir temel kazanmıştır.
- Yabancılara yönelik, tamamen gönüllülük esasına dayalı ve toplumsal uyumu hedefleyen "entegrasyon" politikaları geliştirilmiş; yabancıların toplumla barışçıl bir şekilde yaşayabilmeleri için prosedürel düzenlemeler yapılmıştır.
- Göç ve uluslararası koruma alanındaki tüm işlemlerden sorumlu olmak üzere İçişleri Bakanlığı bünyesinde "Göç İdaresi Genel Müdürlüğü" adlı yeni bir kurumsal yapı oluşturulmuştur.

Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024):

- Türkiye'ye sığınan kişilere ilişkin yoğun göç akınları, giriş prosedürleri ve kabul süreçleri,
- Kitlesel göç hareketlerine karşı alınacak önlemler,
- Ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyon mekanizmaları,
- Ve geçici koruma uygulamasına dair tüm iş ve işlemler, Cumhurbaşkanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelik ile düzenlenmektedir.

6. TÜRKİYE'DE GEÇİCİ KORUMA UYGULAMALARI

Türk hukuk sisteminde geçici koruma; 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun (YUKK) 91. maddesi ile 22 Ekim 2014 tarihli ve 29153 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) çerçevesinde düzenlenmiştir. Kanunun 91. maddesi, geçici koruma uygulamasının genel çerçevesini ortaya koymakta; uygulamaya dair ayrıntılar ise yönetmelik yoluyla belirlenmektedir. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan Geçici Koruma Yönetmeliği, 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenleme, kitlesel akın durumlarında geçerli olan geçici koruma statüsüne dair şartları, usulleri, sağlanan hakları ve statünün ne şekilde sona ereceğini açıklığa kavuşturmaktadır (Gülerce, 2024).

YUKK, Türkiye'nin göç ve uluslararası koruma alanındaki ilk kapsamlı mevzuatıdır. Ancak bu yasayla birlikte Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne getirmiş olduğu coğrafi çekince kaldırılmamış; yalnızca Avrupa ülkelerinden gelenler mülteci olarak tanınmaya devam edilmiştir. Bu yasa, geçici koruma statüsünün yanında, üç ayrı uluslararası koruma statüsü daha tanımlamıştır:

- Mülteci statüsü, yalnızca Avrupa'dan gelen ve Cenevre Sözleşmesi'ndeki tanıma uyan bireyler için geçerlidir.
- Şartlı mülteci statüsü, Avrupa dışı ülkelerden gelen ve aynı tanıma uyan bireyleri kapsar.
- İkincil koruma statüsü ne mülteci ne de şartlı mülteci sayılan, ancak sınır dışı edilmeleri durumunda ölüm cezası, işkence, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya silahlı çatışma riskiyle karşı karşıya kalacak bireyleri kapsar (Şengül, 2021).

Türkiye'nin jeopolitik konumu, onu tarih boyunca büyük ölçekli göç hareketlerinin hedefi hâline getirmiştir. Bu durum, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşıyla daha da belirginleşmiştir. Savaşın neden olduğu kitlesel göç, Türkiye'nin ilk kez geçici koruma statüsünü geniş kapsamlı biçimde uygulamaya koymasına neden olmuştur. YUKK kapsamında tanımlanan geçici koruma, bu açıdan hukuki zemin kazanmıştır (Gülerce, 2024).

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 2. maddesinde yer alan "uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirilemeyen kişiler" ifadesi, BMMYK'nin "kitlesel sığınma" tanımıyla tam olarak örtüşmemektedir. Yönetmelikte ayrıca, geçici koruma uygulamasının yalnızca "Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki olaylar nedeniyle toplu ya da bireysel olarak Türkiye'ye gelenler" için geçerli olacağı vurgulanmıştır (Şengül, 2021).

Türkiye'de yaşayan Suriyeliler, "Geçici Koruma" statüsü altındadır. Bu kişilere doğrudan "mülteci" ya da "sığınmacı" statüsü verilmemektedir. Bunun temel nedeni, Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü'ne koyduğu coğrafi çekincedir. Sözleşmeye göre yalnızca Avrupa'dan gelenler mülteci olarak kabul edilmektedir. Ancak, 2014 yılında Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararla, Türkiye'de kayıtlı olan Suriyelilere geçici koruma statüsü verilmesine olanak tanınmıştır (Artan & Arıcı, 2017).

Suriye krizinin ilk dönemlerinde, Türkiye'ye gelen Suriyeliler "misafir" olarak tanımlanmış; bu kişilere kısa süreli bir kalış öngörülmüştür. Ancak savaşın uzamasıyla birlikte Türkiye bu yaklaşımını terk ederek geçici koruma sistemini devreye almıştır. Bu sistem, yalnızca

Suriyelileri değil, ileride benzer durumdaki diğer grupları da kapsayacak biçimde düzenlenmiştir. YUKK ile oluşturulan hukuki yapı, geçici korumaya tabi kişilerin statülerini ve haklarını tek belgede toplamıştır (Gülerce, 2024).

Geçici koruma altında bulunan bireylere çeşitli haklar tanınmakta ve devlet bu kişilere temel hizmetleri sağlamaktadır. Ancak etkili ve sürdürülebilir bir entegrasyon politikası, yalnızca temel hizmetlerin sağlanmasıyla değil; çalışma, eğitim ve sosyal katılım gibi hakların uygulanabilirliğini sağlayacak uzun vadeli stratejilerle mümkündür. Suriyelilerin sayıca çokluğu, bireysel koruma statüsü tanınması veya toplu mülteci kabulü gibi uygulamaları Türkiye açısından pratik ve ekonomik olarak mümkün kılmamaktadır. Yaklaşık 4 milyon kişinin geçici koruma altında olduğu Türkiye'de, bireysel statü tespiti ciddi bir idari yük oluşturacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin bu yükü tek başına üstlenmesi mümkün görünmemektedir. Sorunun çözümü, yalnızca ulusal düzenlemelerle değil, aynı zamanda uluslararası iş birliğini güçlendirecek stratejilerle mümkün olabilir. Bu bağlamda, Türkiye'de yürürlükte olan geçici koruma sistemi, küresel dayanışmayı zorunlu kılan bir yapıya sahiptir (Bidinger, 2015).

7. SEÇİLİ ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Çizelge 1. Türkiye, Almanya, Hollanda, Danimarka ve Avustralya'nın geçici koruma uygulamalarının karşılaştırmalı analizini

Ülke	Hukuki Çerçeve	Hedef Kitle	Sağlanan Haklar	Entegrasyon Politikaları
Türkiye	Geçici Koruma Yönetmeliği (2014)	Suriyeli sığınmacılar ve kitlesel göç mağdurları	Eğitim, sağlık hizmetleri, çalışma izni, barınma, insani yardım	Sosyal entegrasyon projeleri, uzun süreli kalış ve uyum çalışmaları
Almanya	AB Geçici Koruma Direktifi ve ulusal mevzuat	Orta Doğu ve Afrika'dan gelen sığınmacılar	Barınma, eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar, çalışma izni	Dil kursları, mesleki eğitim programları, sosyal entegrasyon projeleri
Hollanda	AB Geçici Koruma Direktifi ve ulusal düzenlemeler	Savaş ve zulüm nedeniyle yerinden edilmiş kişiler	Barınma, sağlık hizmetleri, eğitim, sosyal yardımlar	Dil ve uyum kursları, işgücü piyasasına erişim desteği
Danimarka	AB Geçici Koruma Direktifi ve	Orta Doğu ve Afrika'dan	Barınma, sağlık hizmetleri,	Kısıtlayıcı entegrasyon politikaları,

	ulusal düzenlemeler	gelen sığınmacılar	eğitim, sosyal yardımlar	uzun vadeli kalış sınırlamaları
Avustralya	Geçici Koruma Vizeleri (TPV) ve Güvenlikli Geçici Koruma Vizeleri (SHEV)	Deniz yoluyla gelen sığınmacılar ve mülteciler	Sınırlı barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri, çalışma izni	Kısıtlı entegrasyon süreçleri, sıkı ve kısıtlayıcı politikalar

8. SONUÇ

Geçici koruma uygulamaları, özellikle kitlesel göç hareketlerinin yoğunlaştığı kriz dönemlerinde, uluslararası hukuk ve insani yardım ilkeleri çerçevesinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu uygulamalar; savaş, sistematik zulüm ve acil insani krizler nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan bireylere, hızlı ve etkili bir biçimde koruma sağlama amacını taşımaktadır. Türkiye örneğinde olduğu gibi, geçici koruma statüsü, sığınmacıların temel ihtiyaçlarının karşılanması, güvenliklerinin sağlanması ve yerel hukuk düzenine entegrasyonlarının desteklenmesi açısından kritik bir koruma mekanizması sunmaktadır.

Geçici korumanın etkinliği, çoğu zaman ev sahibi ülkenin siyasi iradesine, uluslararası toplumdan sağlanan destek kapasitesine ve yerel halkın uyum sürecine katkısına bağlıdır. Bu kapsamda, geçici koruma altındaki bireylerin eğitim, sağlık hizmetleri ve istihdama erişiminin kolaylaştırılması, yalnızca bireysel refah açısından değil, aynı zamanda toplumsal barış ve istikrar için de önemlidir. Bunun yanı sıra, geçici koruma süreçlerinin şeffaf, hesap verebilir ve insan haklarına saygılı biçimde yürütülmesi hem korunmaya muhtaç bireyler hem de ev sahibi toplum açısından uzun vadeli faydalar sağlayacaktır.

Sonuç olarak geçici koruma uygulamaları, küresel düzeyde artan zorunlu göç hareketlerine karşı esnek, insani ve sürdürülebilir bir çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu uygulamaların başarıya ulaşabilmesi için uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi, hak temelli ve kapsayıcı politikaların benimsenmesi gerekmektedir. Böylece, geçici koruma statüsünde bulunan bireylerin insan onuruna yakışır biçimde yaşamlarını sürdürebilmeleri ve geleceğe daha umutla bakabilmeleri mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

1. Artan, T., ve Arıcı, A. (2017). İstanbul'da yaşayan geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik sosyal hizmet uygulamalarının değerlendirilmesi. Sosyal Çalışma Dergisi, 1(1), 1-21.

2. Avrupa Birliğinde Geçici Koruma. (2024). https://www.goc.gov.tr/avrupa-birliginde-gecici-koruma (Erişim tarihi: 15.06.2024)

3. Bidinger, S. (2015). Syrian refugees and the right to work: Developing temporary protection in Turkey. BU International Law Journal, 33, 223.

4. Fitzpatrick, J. (2000). Temporary protection of refugees: Elements of a formalized regime. American Journal of International Law, 94(2), 279-306.

5. Gülerce, R. (2024). Temporary Protection Status Practices in the Context of Human Rights in Türkiye and European Union. TAM Akademi Dergisi, 3(1), 1-18.

6. Ineli-Ciger, M. (2018). Temporary protection in law and practice. In Temporary Protection in Law and Practice. Brill Nijhoff.

7. Ineli-Ciger, M. (2019). Temporary protection of forced migrants. Research Handbook on International Refugee Law, 57-69.

8. Mansouri, F., Leach, M., ve Nethery, A. (2009). Temporary protection and the refugee convention in Australia, Denmark, and Germany. Refuge, 26, 135.

9. Özsoy, N. K. (2022). Geçici Korumanın Tarihsel Bağlamda İncelenmesi ve Suriyelilerin Geçici Koruma Durumu. https://www.academia.edu/94790955/Geçici_Korumanın_Tarihsel_Bağlamda_İncelenmesi_ve_Suriyelilerin_Geçici_Koruma_Durumu (Erişim tarihi: 09.06.2024)

10. Öztürk, N. Ö. (2017). Geçici korumanın uluslararası koruma rejimine uyumu üzerine bir inceleme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 66(1), 201-264.

11. Report of the International Meeting on Humanitarian Aid to Victims of the Conflict in the Former Yugoslavia | Refworld. (1992). https://www.refworld.org/reference/confdoc/unhcr/1992/en/41877 (Erişim tarihi: 15.06.2024)

12. Şengül, İ. GEÇİCİ KORUMA REJİMLERİ VE KALICILIĞA GEÇİŞ.

13. Topçu, E., ve Özbek, C. (2021). Uluslararası göçte geçici koruma politikasının politika transferi çerçevesinde karşılaştırmalı analizi: Almanya, Hollanda ve Türkiye örneği. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 21(53), 855-886.

14. Turan, A. Y. (2020). Uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki yabancıların Türkiye'de çalışma hakkı. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda Geçici Koruma. (2024). https://www.goc.gov.tr/yabancilar-ve-uluslararasi-koruma-kanununda-gecici-koruma (Erişim tarihi: 09.06.2024)

16. Yılmaz Eren, E. (2017). Mülteci hukukunda geçici koruma.

UZUN YOL ŞOFÖRLERİNİN PERFORMANSINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER

-NİTEL BİR ARAŞTIRMA-

Uzman Sevim Nur ŞİMŞEK

sevimnurr@gmail.com – 0009-0008-9157-4574

Doç.Dr.Cemile ÇETİN

Dokuz Eylül Üniversitesi/

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

cemile.gurcay@deu.edu.tr / cemilegurcay@gmail.com– 0000-0002-6659-4855

ÖZET

Çalışma, taşımacılık sektöründe uzun yol şoförlerinin iş performansını etkileyen faktörlerin incelenerek, performans değerlendirme uygulamasına ilişkin öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Uzun yol şoförlerinin özgün çalışma koşullarında performanslarını belirlemede etkili olan faktörler toplumsal, örgütsel ve kişisel boyutlarda ele alınmaktadır.

Araştırma kapsamında, İzmir ilinde faaliyet gösteren özel bir taşımacılık firmasının uzun yol şoförleri ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, araştırmanın amacına uygun özelliklere sahip 20 gönüllü uzun yol şoförü ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular yönetici yaklaşımları, deneyim ve bilgi düzeyi ile ücret ve finansal teşvikler konularında yoğunlaşmıştır. Sosyal destek eksikliği de performans düşüklüğüne neden olan faktörler arasında yer almaktadır.

Araştırmanın sonuçları örneklem sınırlılığı içinde değerlendirilmiştir. Taşımacılık sektöründeki uzun yol şoförlerinin performansını artırmaya yönelik bazı stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İş yükünün dengelenmesi, dinlenme sürelerinin artırılması ve iş sağlığı güvenliği önlemlerinin güçlendirilmesi benzeri düzenlemeler uzun yol şoförlerinin performansını olumlu yönde etkileyebilecek faktörler arasında belirtilmiştir. Aynı zamanda yönetim tarafından sağlanacak destek ve çalışanların motivasyonunu artıracak uygulamaların geliştirilmesi de sektördeki genel verimliliği artırmaya katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Performans, performans değerlendirme, uzun yol şoförü, taşımacılık sektörü

Long Distance Drivers, Over-the-road truck driver,

1.GİRİŞ

Bir organizasyonun en önemli kaynağı insan kaynağıdır. Yüksek çalışan performansı, organizasyonda çalışana atanan bir dizi görevi tamamlamak için verimlilik, etkinlik veya kalitede artış anlamına gelmektedir. Tannady ve Sitorus'a göre insan kaynakları bir organizasyon içinde merkezi ve önemli bir bileşendir. İnsan kaynaklarının yüksek performansı, organizasyonun daha yüksek performansını sağlamaktadır. Bu nedenle her organizasyonun, işte iyi yeteneğe sahip ve çalıştığı organizasyona veya şirkete katkıda bulunan çalışanlar tarafından desteklenmesi önemlidir. Herhangi bir organizasyonun amacına ulaşması çok önemlidir ve insan kaynakları yönü etkili bir şekilde yönetilmelidir (Tannady vd., 2017: 22).

Nitekim, rekabet gücü ve kurumsal performansa ulaşmanın bireysel iş performansından başka bir yolu bulunmamaktadır. Bu, özellikle her yöneticinin ve insan kaynakları yöneticilerinin endişesi konumundadır. Kurumsal performans ile bireysel performansı iyileştirmenin yollarını ve araçlarını bulmanın tek bir çözümü de söz konusu değildir. Sorunlar birbirine bağlıdır ve bu nedenle tek bir çözüme odaklanmak temel bir değerlendirme ile hem eksik hem de yanlış olmaktadır. Performans iş tatmini, katılım ve bağlılık, çalışma ilişkisi, bilgi, beceri ve öz yeterlilik gibi diğer birçok faktörün etkisi sonucu oluşmaktadır. Bu faktörler mevcut olduğunda, çalışanların daha iyi performans göstermesi beklenmektedir. Bu nedenle, çalışanların işlerini beklendiği gibi yapıp yapmadıklarını ve belirtilen hedeflere doğru ilerleyip ilerlemediklerini değerlendirmek her zaman önemli olduğu kadar hayatidir. Her organizasyonun üstün performans gösteren çalışanlara ihtiyacı vardır. Performans değerlendirme ise çalışan gelişimini desteklemek için gerekli ve yeterli geri bildirimi sağlamaktadır. Örgüt için daha etkili sonuçlar üretmek amacıyla davranışları değiştirmek veya düzeltmek konusunda temel oluşturarak yöneticilere yararlı bilgiler sağlayabilmektedir.

Çalışmada performans ve performans değerlendirme sonuçlarının oluşumunu etkileyen faktörler özgün çalışma koşullarına sahip bir örneklem özelinde değerlendirilmektedir. Uzun yol şoförleri uygulama açısından alanda çok çalışılmamış ve hatta önemli bir boşluk olarak yer alan bir örneklem grubudur. Nitel bir analiz ile elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve öneriler oluşturulmuştur.

2.PERFORMANS ve PERFORMANS DEĞERLENDİRME

Performans, bireyin standart bir zaman diliminde gerçekleştirdiği ayrı davranışsal bölümlerin organizasyona sağladığı toplam beklenen değer olarak tanımlanmaktadır. Tanımdaki önemli düşüncelerden ilki, performans bir davranış özelliğidir. Belirli bir zaman diliminde meydana gelen birden fazla ayrı davranışın bir araya getirilmesidir. İkinci düşünce performansın atıfta bulunduğu davranış özelliğinin organizasyon için beklenen bir değeri olmasıdır. Bu nedenle, performans yapısı, farklı bireyler tarafından gerçekleştirilen davranış kümeleri ile aynı birey tarafından farklı zamanlarda gerçekleştirilen davranış kümeleri arasında ayrım yapan bir değişkendir. Davranış, performans ve sonuçlar aynı anlama gelmemektedir. Davranış insanların yaptıklarıdır. Performans insanların yaptıklarının beklenen kurumsal değeridir. Sonuçlar ise insanların veya şeylerin, kurumsal etkinliğe katkıda bulunan veya onu azaltan şekillerde yaptıklarıyla değişen durumları veya koşullarıdır (Motowidlo ve Kell, 2012: 92). Klasik bir tanıma göre performans, bir bireyin belirli bir zaman dilimindeki birden fazla davranışının bir

organizasyon için beklenen değeri olarak kavramsallaştırılır ve birey, organizasyonel etkinliği olumlu veya olumsuz şekillerde etkileyen çeşitli davranış kümelerinin içinde yer alabilmektedir. Campbell performansı organizasyonun hedeflerine ulaşabilmesi için önemli olan bireysel davranışlar ve eylemler olarak tanımlamaktadır (Sverke vd., 2019: 4). Jex ise, çalışanların işte sergiledikleri tüm davranışlar olarak açıklamaktadır (Mohamad ve Jais, 2015: 677). Davoudi ve Allahyari performansın çalışanların örgütün hedeflerine uygun bir tutum sergilemesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Belirli bir mesleğin işlevlerinin veya belirli bir dönemdeki bir faaliyetin sonucunun ortaya çıkması olarak da yorumlanabilmektedir. Nitekim, bir örgütte çalışanların varlığı hedeflere ulaşmak için örgütün tüm faaliyetlerinin başarısını ve devamlılığını belirlemektedir (Ratnasari vd., 2020: 4). Performans, çalışanların işlerini yaparken gerçekleştirdikleri eylemleri veya eylemsizlikleri ifade etmektedir. Her bir çalışanın pozisyonuna göre işteki başarılarının bir sonucu olarak sergilediği gerçek davranıştır. Performans, belirli bir iş fonksiyonunun ürettiği sonuçtur. Elde edilen yetenekler, beceriler ve özlemler aynı zamanda bu çalışmanın sonuçlarıdır. Bir organizasyondaki çalışanların yasayı ihlal etmeden, ahlaka veya etiğe aykırı davranmadan organizasyon hedeflerine yasal olarak ulaşma girişiminde belirli yetki ve sorumlulukları doğrultusunda gerçekleştirebileceği iş sonuçlarına çalışan performansı denilmektedir (Iskandar vd., 2024: 1157).

Rothmann performansı çalışanın kalite ve yenilikçilik düzeyi, problem çözme teknikleri ve mevcut kaynakları kullanma yöntemleri ile görevini yerine getirmek için enerji ve zaman kullanma biçimini gösteren çok boyutlu bir yapı olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle performans çalışma ortamındaki bilgi, beceri, yönetimsel yeterlilik, vicdan ve bilişsel yetenekler de dahil olmak üzere bir dizi davranışsal ve işlevsel kalıptır (Azar ve Shafighi, 2013: 434). Blumberg ve Pringle'ye göre, organizasyonda performansın yüksek ve düşük gerçekleşmesi üç faktör grubunun etkileşiminin sonucudur. Bunlar, performans gösterme kapasitesi veya yeteneği sağlayan bireylerin özellikleri, üstlendikleri rolü yerine getirmeye adanan çaba düzeyi ile organizasyonun çalışanlara üstlendikleri rolü gerçekleştirmeleri için destek ve fırsat sağlayan özellikleridir (Suprayogi vd., 2023: 2).

Performans değerlendirme ise organizasyonlardaki bir veya daha fazla bireyin (genellikle amirlerin) çalışanların iş performansını ve etkinliğini gözlemleyip bilgi edindiği bir süreçtir. Bu bilgileri, bireylerin performansı hakkında öznel, değerlendirici yargılarda bulunmak için kullanmaktadırlar. "Öznel" terimi, Landy ve Farr'ın kullandığı anlamda kullanılmaktadır ve bir değerlendirme yargı gerektiriyorsa ve basit bir nesnel sayımla ulaşılamıyorsa özneldir. "Öznel"lik yargıların önyargılı veya yanlış olduğu anlamına gelmemekte yalnızca dışsal nesnel doğrulamaya tabi olmadıkları anlamına gelmektedir (Murphy, 2020: 13-14).

Locke ve Latham performans değerlendirmeyi çalışanların bireysel güçlü ve zayıf yönlerinin sistematik bir değerlendirmesi olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda çalışanın işyerindeki davranışlarının değerlendirildiği bir yöntem olarak görülmekte ve bu değerlendirme genellikle hem nicel hem de nitel iş performansı yönlerini içermektedir. Stueart ve Moran ile Rao performans değerlendirmesinin çalışanların belirli bir zaman dilimi içerisindeki sonuçlarını değerlendirmek için yapıldığını belirtmektedir (Ariani ve Ratnasari, 2018: 41).

Performans değerlendirmenin amacı, çalışanların güçlü ve gelişmeye açık yönlerini belirlemenin yanı sıra bu alanların nasıl iyileştirileceği veya geliştirileceği konusunda da gerekli

çalışmaları içermektedir. Performans değerlendirme, çalışanları organizasyonun iş hedeflerini sağlamak için motive etmeyi amaçlamaktadır. Performans değerlendirmenin önemini kabul eden Law, bunun organizasyonun başarısı veya başarısızlığında belirleyici bir faktör olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir. Performans değerlendirme organizasyonel gelişim ve üretkenlik ölçümlerinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Amaç, organizasyonun misyonunu gerçekleştirmek için genel performansı iyileştirmek amacı ile bireylerin ve grupların çabalarını harekete geçirmek, uyumlu hale getirmek ve aynı zamanda birleştirmektir (Ariani ve Ratnasari, 2018: 41).

3.UZUN YOL ŞOFÖRLÜĞÜ

Uzun yol otobüs şoförleri ve şoförlüğü, ulaşım sisteminde hayati bir rol oynamaktadır. Şehirler ve ülkeler arası insan ve malların hareketini sağlamak aracılığı ile insanların, ürünlerin ve hizmetlerin hareketini güçlendirerek ülke ekonomisine hayat katmaktadırlar. Savunmasız bir meslek grubu (sürücüler) olarak çalışma ortamı doğası gereği zorludur. Uzun saatler süren sürüş, düzensiz vardiyalı çalışma, yalnız ve monoton sürüş benzeri durumlar çeşitli sağlıksız psikososyal çalışma faktörlerine maruz kalmanın yanı sıra yüksek fiziksel ve psikolojik talepleri de içermektedir (Amoadu vd., 2024a: 1-2). Uzun yol sürüşü, kinetik zincir boyunca aşırı stres oluşturabilen sürücünün hem kişisel hem de sosyal hayatını etkileyebilen elle tutma, eğilme ve uzun süre oturma gibi tekrarlayan görevleri içermektedir (Rugbeer vd., 2016: 55).

Uzun yol şoförlüğünün gerçekleştirildiği karayolu taşımacılığı dünya çapında milyonlarca çalışanı istihdam etmektedir ve bunların çoğu erkektir. Şoförlerin en belirgin görevi aracı kullanmaktır. Trafiği sürekli gözlemleme, kabindeki göstergeleri okuma ve genellikle sıkı bir programa göre saatlerce hareket etme ihtiyacı, şoförün zihinsel iş yükünü artırmaktadır. Uzun saatler çalışmanın getirdiği stres altında; trafik sıkışıklığına, düzensiz öğünlere ve uyku düzenlerine rağmen çalışma programlarını sürdürme davranışları söz konusu olmaktadır. Uzun yol şoförlüğü ayrıca uzun saatler boyunca farklı zamanlarda çalışma, uzun süreler boyunca evden uzakta çalışmanın yanı sıra iş yerinde yaşama koşullarıyla da karakterize edilmektedir.

Karayolu taşımacılığında psiko-sosyal çalışma faktörleri olarak iş tasarımı, çalışma ortamı, organizasyon koşulları ve çalışanların yetenekleri arasındaki etkileşimler yoğun gerçekleşmektedir. Bu faktörler uzun sürüş saatleri, iş özerkliği, beceri takdiri, iş güvencesizliği, iş-aile çatışması, yüksek fiziksel ve psikolojik çalışma talepleri, tek başına sürüş ve düzensiz vardiyalı çalışmadan oluşabilmektedir (Amoadu vd., 2024b: 1-2). İşin riskleri olarak çalışma saatleri, yorgunluk ve uyku eksikliğinin getirdiği dikkat eksikliği ile sürücünün direksiyon başında uyuyakalması trafik kazalarına neden oluşturarak yol kaynaklı ölümlere yol açmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bazı faktörler uzun yol şoförlüğü için önemli risk kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunlar arasında çalışma saatleri ve güvenlik, fiziksel ve kimyasal tehlikeler,ergonomik ve psiko sosyal tehlikeler ile diğer tehlikeler yer almaktadır (van der Beek, 2012: 291-293).

Çalışma saatleri ve güvenlik: Dünya çapında uzun yol şoförleri (çok) uzun saatler çalışma eğilimindedir. Uzun çalışma saatlerinin kardiyovasküler hastalık, diyabet, malulen emeklilik,

fiziksel sağlık, yorgunluk ile kardiyovasküler ve immünolojik parametrelerdeki fizyolojik değişiklikler gibi olumsuz sağlık etkileriyle ilişkili olduğu iyi bilinmektedir. Sürüş sırasında uykuya dalmak nispeten sık görülmektedir. Gece geç saatler ile sabahın erken saatleri uykuya veya uyku benzeri durumlara karşı en savunmasız zamanlar olarak tanımlanmaktadır. Sürüş sırasındaki güvenlik tehlikelerine ek olarak kayma, takılma ve düşmeden kaynaklanan yaralanmaların araca girerken veya araçtan inerken meydana geldiği de bilinmektedir.

Fiziksel ve kimyasal tehlikeler: Sürüş sırasında en önemli fiziksel ve kimyasal tehlikeler tüm vücut titreşimine, gürültüye, iklimsel faktörlere, egsoza ve karbon monoksit gazına maruz kalmaktır. Tüm vücut titreşimi, sabit bir pozisyonda uzun süre oturma ile birleştiğinde sırt zorlanması için önemli bir risk faktörü olmaktadır. Büyük ölçüde yolun türü ve durumu, otobüsün türü ve yaşı, oturma düzeni ile süspansiyon sistemi gibi özelliklere bağlı tanımlanmaktadır. Geliştirilmiş oturma ve süspansiyon sistemleri, geçmiştekilerden daha az zarara yol açabilmektedir.

Ergonomik tehlikeler: Genel olarak, kas-iskelet sistemi semptomları şoförler arasında en yaygın sağlık sorunu olarak bilinmektedir. Kamyon şoförleri ile gerçekleştirilen bir araştırmada 3 şoförden ikisi kas-iskelet sistemi ile ilgili ağrı belirtmiştir.

Psikososyal tehlikeler: Tam zamanında ulaşım ile ulaşım planlaması genellikle ciddi zaman baskısına ve azalan karar özgürlüğüne yol açmaktadır. Süreçte yüksek talepler, düşük karar özgürlüğü ve düşük sosyal destek ile karakterize edilen bir çalışma ortamı söz konusu olabilmektedir. Son zamanlarda yaygın olarak kullanılan yerleşik bilgisayar sistemleri şoförün psiko-sosyal çalışma ortamını ve iş tutumunu değiştirmektedir. Karayolu ulaşımı ise giderek daha rekabetçi hale gelmektedir. Uzun çalışma saatleriyle birlikte devam eden zaman baskısı, şiddetli yorgunluğa neden olabilmekte ve şoförlerde aşırı çalışma ile kaygı, depresyon ve saldırganlık gibi psikososyal sorunlara yol açabilmektedir. Genel olarak uzun süreli sürüş sonucunda lokal sertlik ve ağrı, tahriş ile gerginlik ve stres yaşanabilmektedir.

Diğer tehlikeler: Sağlıksız yaşam tarzı muhtemelen en bilinen 'tehlikesi" konumundadır. Karayolu taşımacılığında diğer iş sahibi çalışanlara kıyasla sigara içme olasılığı daha yüksektir. Sigara akciğer kanseri için en güçlü risk faktörlerinden biridir. Dengesiz beslenmeyle birlikte düzensiz beslenme genellikle sindirim bozukluklarına yol açabilmektedir. Obezite ve diyabet riski de oldukça yüksek olasılık olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde alkol kullanımı da önemli tehlikelerden biri olarak ifade edilmektedir.

4.ARAŞTIRMA

4.1. Araştırma Modeli

Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmada İzmir ilinde taşımacılık sektöründe çalışan uzun yol şoförleri örneklem olarak seçilmiştir. Uzun yol şoförlerinin anlatımlarına dayalı olarak performanslarını etkileyen faktörlere ilişkin bilgiler temalar altında toplanarak, değerlendirilmiştir.

4.1.1 Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, uzun yol şoförlerinin performansını etkileyen faktörleri belirlemektir. Bu faktörler kişisel özelliklerden örgütsel etkilere kadar geniş bir yelpazede konumlanmaktadır.

Araştırma, şoförlerin performanslarını belirleyen faktörleri şoförlerin bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır.

4.1.2. Kullanılan Ölçekler

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu oluşturulurken eğitim alanında bir akademisyen, taşımacılık sektöründe bir yönetici ile bir insan kaynakları uzmanının görüşleri alınmıştır. Uzman görüşlerinden elde edilen veriler doğrultusunda sorular oluşturulmuştur. Soruların anlaşılabilirliği, amaca uygunluğu ve yeterliliği değerlendirilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde elde edilen bilgiler yazılı olarak kayıt altına alınmış daha sonra bilgisayar ortamına aktarılarak analiz edilmiştir.

Katılımcılara yöneltilen sorular aşağıda yer almaktadır.

1. Performans denildiğinde size ifade ettiği anlam nedir? Açıklar mısınız? Size göre bir uzun yol şoförünün yolculuk başarısını/ performansını neler ve nasıl etkiler?
2. İşinizdeki uzun yol şoförlüğü performansınızı nasıl değerlendiriyorsunuz? Somut örneklerle açıklar mısınız?
3. Performansınızın yüksek olması için size göre, güvenilir ve etkili bir çalışma ortamı hangi özelliklere sahip olmalıdır?
4. İş yükü, zaman baskısı, denetim ve belirsizlik gibi faktörlerin sizin performansınızı nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?
5. Yönetim ve yöneticilerin performansınızdaki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
6. İş arkadaşlarınızın performansınızdaki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
7. Size göre sizin uzun yol şoförlüğü performansınızı etkileyen kişilik özellikleriniz nelerdir?
8. Genel olarak performansı yüksek bir uzun yol şoföründe olması gereken kişilik özellikleri nelerdir?
9. Performansınızı yüksek tutmada sizi motive eden faktörler nelerdir?
10. Size göre performansınızda sizin ve iş yerinizin özellik ve yaklaşımları dışında etkili olan faktörler nelerdir?
11. İşe ilişkin yorgunluğunuzu nasıl atıyorsunuz? İş dışındaki zamanlarda düzenli olarak gerçekleştirdiğiniz bir faaliyetiniz var mı?
12. Mesleğinize yönelik toplumsal bakış açısını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce neleri içermektedir? Performansınıza etkisi nasıl oluşmaktadır?

4.1.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, İzmir ilinde faaliyet gösteren bir özel taşımacılık firmasında çalışan şoförlerden oluşmaktadır. Firmada çalışan şoförlerden 182'si şehir içi personel taşımacılığı yaparken 89'u yurtiçi ve yurtdışı uzun yol yolcu taşımacılığı gerçekleştirmektedir.

Amaca uygun olarak uzun yol şoförlüğü yapan 89 şoförden gönüllülük esaslı 20 şoför ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların evrene oranı %22,5 olarak belirlenmiştir.

4.1.4.Araştırmanın Kısıtları

Araştırma, bir özel taşımacılık firmasında çalışan 20 uzun yol şoförünün aktarımına dayanarak gerçekleştirilmiştir. Bu durum, elde edilen bulguların yalnızca bu belirli grup için geçerli olabileceğini ve genelleme yapılamayacağını göstermektedir. Özellikle tüm uzun yol şoförleri ya da taşımacılık sektörü için geçerli sonuçlar çıkarmak bu sınırlama nedeniyle mümkün değildir. Bununla birlikte sektöre özel bilgiler sunmaktadır.

Araştırma belirli bir süre içinde gerçekleştirilmiş olup, zaman kısıtlamaları nedeniyle daha geniş bir örneklem veya farklı firmalardan veri toplamak mümkün olmamıştır. Bu da bir diğer kısıtı oluşturmaktadır.

Araştırmada katılımcıların görüşleri esas alınarak veri toplanmıştır. Bu, katılımcıların subjektif değerlendirmelerine dayalı olabileceği için şoförlerin gerçek görüşlerini yansıtamayabilir. Yanıtların doğruluğu ve tutarlılığı, katılımcıların kişisel bakış açılarına ve anlatım biçimlerine bağlı olarak oluşmuştur.

Bir başka kısıt ise araştırmacının uygulamayı yönetici olarak çalıştığı taşımacılık firmasında gerçekleştirmiş olmasıdır. Firmadaki pozisyonu katılımcıların yanıtlarını etkilemiş olabilecektir. Şoförler, yöneticilerine karşı duydukları saygı veya endişeler nedeniyle daha olumlu veya sosyal olarak kabul edilebilir cevaplar vermiş olabilirler. Bu durum, araştırmanın objektifliğini ve tarafsızlığını sınırlamış olabilir.

4.2. Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan şoförlerin tanımlayıcı özellikleri ile performanslarını etkileyen belirleyici faktörler tablolar halinde sunulmuştur.

4.2.1. Demografik Verilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Şoförlerin tanımlayıcı özellikleri olarak cinsiyet, yaş, eğitim durumu, deneyim süresi, mevcut işyerinin kaçıncı işyeri olduğu ve sigara kullanımına ilişkin bilgileri yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Yaş	**Cinsiyet**	**Medeni Durum**	**Eğitim Durumu**	**Deneyim Süresi**	**Mevcut İşyeri Kaçıncı İşyeri**	**Sigara Kullanımı**
K1	59	E	Evli	Lise	30	3	Evet
K2	51	E	Evli	İlkokul	23	3	Evet
K3	39	E	Evli	İlkokul	15	5	Hayır
K4	55	E	Bekar	İlkokul	30	3	Evet
K5	44	E	Evli	Lise	23	3	Hayır
K6	60	E	Evli	Ortaokul	35	7	Hayır
K7	55	E	Bekar	İlkokul	30	3	Evet
K8	48	E	Evli	Ortaokul	15	4	Hayır

K9	58	E	Evli	Lise	32	2	Evet
K10	57	E	Evli	İlkokul	30	4	Hayır
K11	62	E	Evli	Lise	10	2	Evet
K12	57	E	Evli	İlkokul	28	4	Evet
K13	48	E	Bekar	Lise	20	2	Evet
K14	49	E	Evli	Ortaokul	22	3	Hayır
K15	43	E	Bekar	Lise	18	5	Evet
K16	46	E	Evli	Lise	20	2	Evet
K17	57	E	Evli	Lisans	35	4	Evet
K18	29	E	Bekar	Ön Lisans	3	4	Evet
K19	56	E	Bekar	İlkokul	33	5	Hayır
K20	59	E	Evli	İlkokul	31	3	Hayır

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmaya katılan şoförlerin tamamı erkektir (n=20;%100).

Yaş aralıkları; %60'ı 51 ve üzeri (n=12) yaş grubunda olup %30'u 41-50 arasında (n=6), % 5'i 31-40 arasında (n=1) ve %5'i 25-30 arasında (n=1) dır. Örneklemin tamamı erkeklerden oluşmaktadır. ***Medeni durum*** olarak %70'i evli (n=14) ve %30'u bekardır (n=6).

Eğitim düzeyleri değerlendirildiğinde %40'ı ilkokul (n=8), %15'i ortaokul (n=3), %35'i lise (n=7), %5'i ön lisans (n=1), %5'i lisans (n=1) mezunudur. ***Çalışma hayatı kıdemi*** olarak %60'ı 21 ve üzeri yıl olarak görülmektedir. %20'si 11-20 yıl arasında, %5'i 6-10 yıl arasında (n=1), %5'i 1-5 yıl arasında (n=1) kıdeme sahiptir.

Mevcut işyerlerinin kaçıncı işyeri olduğu değerlendirildiğinde %35'inin 3'üncü (n=7), %20'sinin 2'inci (n=4), %20'sinin 4'üncü (n=5), %15'inin 5'inci, %5'inin ise 7'inci (n=1) işyeridir. ***Sigara kullanımı*** konusunda şoförlerin %60'ı (n=12) sigara kullanmaktadır.

Cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların tamamının erkek, 51 yaşından büyük ve evli olanların çoğunlukta olduğu en az 3 yıllık mesleki deneyimlerinin bulunduğu söylenebilir. İlk öğretim ve lise mezunu ağırlıklı olunmasının yanı sıra mevcut işyeri kıdemlerinin oldukça düşük olduğu ve sigara kullanımının ağırlıklı yaşandığı ifade edilebilir.

4.2.2. İstatistiki Veri Analizleri

Araştırmada elde edilen veriler, her bir soruya yönelik temalar halinde gruplanarak tablo halinde sunulmuştur. Her alt tema, ilgili yanıtların sayısı ve yüzdesiyle birlikte gösterilerek, hangi faktörlerin daha yaygın bir şekilde belirtildiği ve şoförlerin hangi konularda benzer düşüncelere sahip oldukları ortaya konulmuştur.

4.2.2.1. Yolculuk Başarısını/Performansını Etkileyen Değişkenlere İlişkin Bulgular

Uzun yol şoförlerinin yolculuk başarısını ve performanslarını etkileyen çeşitli değişkenler altı alt temada sınıflandırılmıştır. Bunlar ***"deneyim ve bilgi", "takım çalışması ve iletişim", "fiziksel ve psikolojik durum", "planlama ve hazırlık", "araç ve yol koşulları"*** ile ***"sosyal yetkinlikler ve profesyonellik"*** şeklinde oluşmuştur.

Tablo 2: Yolculuk Başarısını/Performansını Etkileyen Değişkenlere İlişkin Bulgular

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Deneyim ve Bilgi	8	40	*Tecrübe çok önemlidir/ Dikkat, sürat yapmamak, yolcuyla fazla muhabbet etmeden ulaşılması gereken yere götürmek/ Bana göre, şoförün başarısını en çok deneyimi, dikkatli olması ve başkalarına yardımcı olması etkiler/ Bu faktörlerin başında bilgi ve tecrübe gelir. Yolculuk sırasında karşılaşabileceğimiz zorlukları bilmek daha güvenli bir yolculuk yapmanı sağlar bu da performansını etkiler/Şoförün deneyimidir. Bir şoför deneyimli değilse nasıl davranması gerektiğini bilmez/ Yolculuk esnasında oluşabilecek herhangi bir olumsuz durumu hızlıca çözme etkiler. Tecrübe çok önemli/ Yolculuk başarısı, şoförün deneyimi ile ilgilidir. Güvenli sürüş tekniklerini iyi bilmek önemli/ Bilgi ve deneyim önemlidir. Şoför, zamanında varmak, istenileni bekleneni vermek için tecrübe gerekir*
Takım Çalışması ve İletişim	5	25	*Takım çalışması ve iş birliği çok önemlidir; özellikle yardımcı personel ve diğer şoförlerle uyumlu çalışmak, yolculuğun aksamadan tamamlanmasını sağlar/ ekip arkadaşlarım etkiler. Ne kadar birbirimizle iyi anlaşırsak yolculuk o kadar çekilir olur/ Arkadaşlarımla birlik beraberlik olunca başarımız artıyor/ Şoförün sadece kendi yolculuğuna odaklanmak yerine, çalışma arkadaşlarıyla da uyumlu olması, birbirini desteklemesi gerektiğine inanıyorum. /Çalıştığım arkadaşım çok önemli bazen çok pozitif biri ile yola çıkıyorum. O zaman çok keyifli oluyor, yol çabuk geçiyor. Bazen de negatif biri geliyor yol bitmek bilmiyor sanki.*
Fiziksel ve Psikolojik Durum	3	15	*Uyku çok önemli uzun yolda/ Yola eksiksiz ve kontrollü çıkmak gerekir. Dikkatini toplayabilmeli, psikoloik olarak bile hazırlanmalısınız/ Şoförün yeterli uykusunu alması ve iyi dinlenmiş olması en önemlisidir.*
Planlama ve Hazırlık	2	10	*İş yerindeki düzen, yöneticilerin anlayışlı ve bu iş hakkında üst düzey bilgi sahibi olması/ Yolculuk başarısını etkileyen en büyük faktör, iyi bir planlama yapmaktır. Hava durumu, yolcu grupları, aracın durumu gibi faktörleri göz önünde bulundurarak yolculuğa çıkmak çok önemli*
Araç ve Yol Koşulları	1	5	*Performansı etkileyen en önemli faktörlerden biri araç ve yol koşullarıdır. Araç sağlam değilse, yolculuk sık sık kesintiye uğrar*
Sosyal Yetkinlikler ve Profesyonellik	1	5	*Konuşması diksiyonu, hareketleri, duruşu, davranışları bunlar çok önemli*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

"Deneyim ve bilginin" performans başarısı açısından en önemli değişken olarak ifade edilmektedir. Deneyimli şoförlerin, daha az deneyime sahip olanlara kıyasla, çeşitli yol koşullarında daha etkili kararlar alabildikleri ve sorunlara karşı daha hızlı adapte oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum, şoförlerin zamanla geliştirdiği sezgisel bilgi ve problem çözme yeteneklerinin, günlük performanslarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda "takım çalışması ve iletişim" uzun yolda günlerce süren yolculuklarda dayanıklılığı artıran bir faktör olarak ifade edilmektedir.

4.2.2.2.Kişisel Performans Değerlendirmeye İlişkin Bulgular

Şoförlerin kendi performanslarını değerlendirirken odaklandıkları ana noktalar "***iş performansı ve verimlilik", "zorluklarla başa çıkma ve kriz yönetimi", "yolcu ilişkileri ve iletişim", "araç***

güvenliği ve teknik bilgi" ile ***"iş tatmini ve motivasyon"*** temaları üzerinde durdukları gözlenmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Kişisel Performans Değerlendirme Bulguları

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
İş Performansı ve Verimlilik	5	25	*Performansımı, yolculuklarımı sorunsuz bir şekilde gerçekleştirebilmem üzerinden değerlendiriyorum. Örneğin, birkaç hafta önce zor hava koşullarında, yoğun yağışta bir yolculuk yaptım. Hava koşullarına rağmen güvenli bir şekilde vardık, hem yolcuları hem de aracı korudum. Bu benim için yüksek performans anlamına gelir/ Son olarak gittiğim uzun yolculukta, rotada bir trafik kazası yüzünden büyük bir tıkanıklık yaşandı. Planlama yaparak, farklı bir güzergâh belirledim ve gecikmeden kurtulduk. Bu, benim performansımın yüksek olduğunu gösteriyor. Bu tür durumlarda sakin kalabilmek, hızlı düşünmek ve doğru kararlar almak çok önemli/ Uzun yıllardır şoförlük yapıyorum. İşimde iyi olduğumu düşünüyorum. Yol ve hava koşullarına rağmen yolcu memnuniyetini sağladıysam, her hangi bir kaza veya trafik cezası almadıysam, zamanında ulaştıysam iyi bir iş çıkardığımı düşünüyorum. Benden beklenen performansı karşıladığımı düşünüyorum/ Kaza yapmamam, çok dikkatli olmam, bir şikayetin gelmemesi. Bu konularda da iyi olduğumu düşünüyorum. Yoksa uzun yıllar bir yerde çalışamazdım./Performansımı yüksek tutmaya çalışıyorum. Örneğin, uzun yolculuklarda yolda karşılaştığım zorluklara (kötü hava koşulları, yorgunluk vb.) rağmen hep zamanında varmaya özen gösterdim.*
Zorluklarla Başa Çıkma ve Kriz Yönetimi	5	25	*Yıllardır bu işi yapıyorum ve bu süre zarfında yolculuklarımda başarı sağladım. Hiç mi kaza yapmadık veya aracımız yolda kalmadı. Bunlar oldu tabii ki ama çok şükür can kaybı olmadı. Yolda kalan araç çokta önemli değil o sadece gideceğin yere geç götürür. En önemlisi can kaybı olmaması bunu sağlamanın tek yolu da kaza anında paniklememek ve nasıl koruyabilirim insanları diye doğru karar verebilmek/ Performansımı, yolculuğa çıkmadan önce hazırlık yaparım. Gerekli tüm belgeleri kontrol ederim ve gidilecek yol hakkında bilgi toplarım. Acil durumda kullanabileceğimiz ekipmanları kontrol ederim. Her türlü önlemi alırım/ Geçen hafta mesela, yoğun bir yağmurda uzun yolculuk yaptım. Hava berbat, göz gözü görmüyor ama ben her şeyin farkındaydım. Hızımı kestim, arayı genişlettim, dikkatle yol aldım. Yolcu da çok memnun oldu. Onlar için belki fark etmiyor ama ben ne kadar dikkat edersem, güvenli varmak o kadar kolay oluyor./ Yıllardır uzun yol şoförlüğü yapıyorum ve her seferinde güvenliği en ön planda tutuyorum. Dinlenme saatlerine titizlikle uyarak yorgunluk riski oluşturmuyorum. Yolda kaldığımda ya da bir problem yaşadığımda her zaman yolcuyla iletişimde kalırım, böylece herhangi bir aksama olmadığından emin olurum/Performansımı yolculuk sırasında olumsuz durumlardan kaçınarak değerlendiriyorum. Yolculuğa çıkmadan hazırlığımı iyi yaparım aracımın her detayını kontrol ederim. Gideceğim yolu bilmiyorsam eğer dikkatimi kat arttırırım.*
Yolcu İlişkileri ve İletişim	4	20	*İyi bir şoför olduğumu düşünüyorum. Her zaman için yaptığımız yolculukları kazasız belasız taşıdığımız yolcuları da mutlu şekilde gidecekleri yere ulaştırmaya çalışıyorum/ İşimi severek yaptığım için iyi yaptığıma inanıyorum. Özenli yapıyorum, dikkatli davranıyorum. Bire bir ilişkilerde yolcuyla ile konuşmama seviyeme dikkat ederim./ İyi olduğumu düşünüyorum. Ama işyerindeki haksızlıklar, yolcunun ters konuşması etkiler. Yola çıkarsın performansın yüksektir, ordan yolcu tersler ya da bir ters kelime kullanır modunu düşürür/ Genelde gideceğim yere zamanında ulaşma, araca dikkat etme ve yolculuk sırasında yolculara en iyi hizmeti verme gibi şeylere çok dikkat ederim.*
Araç Güvenliği ve Teknik Bilgi	3	15	*Her işimde iyi olduğumu düşünmüşümdür. Örneğin, geçen hafta araçta teknik bir sorun oldu. Hemen müdahale ettim. Bu sorunu çözmek beni mutlu etti. Aracı tanımamız lazım/ Yolculuklarımı her zaman dikkatli yapıyorum. Yolculuk sırasında araç kontrolünü her zaman düzenli şekilde sağlıyorum. Geçen ay, araçta bir fren sorunu fark ettim ve yetkililerimize haber verdim, bu sayede büyük bir kazadan kurtuldum/ Performansım iyidir. Deneyimli bir şoförüm, ne yapmam gerektiğini iyi biliyorum. Buna göre de kaza falan olsa o anda pratik bir şekilde davranıyorum.*

İş Tatmini ve Motivasyon	3	15	*Bana çay kahve ver gece gündüz yol giderim. İşimi çok iyi yaparım ve severim./ Ücretimizin iyi olması, yöneticilerin ılımlı sıcak olması, anlayışlı olmaları bizi pozitif yönde etkiliyor. İnsanların bekletilerinin çok üst düzey olması negatif etkiliyor./İşimi severek yaptığım için iyi yaptığıma inanıyorum. Özenli yapıyorum, dikkatli davranıyorum. Bire bir ilişkilerde yolcuyla ile konuşmama seviyeme dikkat ederim*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şoförlerin anlatımlarında kişisel faktörlerin performansları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin bulunduğu görülmektedir.

Şoförlerin performanslarını yüksek olarak değerlendirdikleri durumlardan bazıları güvenli bir şekilde yolculuk yapmaları, zorlu hava ve yol koşullarında kriz yönetimini başarabilmeleri ve teknik bilgiye sahip olmaları ile ilişkilendirilmiştir. Kriz anlarında doğru karar verme, teknik sorunları hızlıca çözme ve yolcularla sağlıklı iletişim kurma kişisel performans üzerinde pozitif etki yaratan unsurlar arasında yer almaktadır. Kriz yönetimi sırasında soğukkanlılık ve doğru karar verme becerisi, şoförlerin güvenliği sağlama konusunda başarılı olmalarını ve işlerini daha verimli yapmalarını sağlamaktadır. Bir şoförün "*Yolda kalan araç önemli değil, can kaybı olmaması daha önemli. Bunu sağlamanın yolu da kaza anında panik yapmadan doğru kararlar almak*" ifadesi, stres yönetimi ve kriz anlarında doğru karar vermenin performans üzerindeki olumlu etkisini açıklamaktadır.

Performanslarını olumsuz etkileyen bazı kişisel ve çevresel faktörler de ifade edilmektedir. İşyerindeki haksız uygulamalar, düşük ücret politikaları, olumsuz yönetici tutumları ve yolcularla yaşanan iletişim sorunları şoförlerin motivasyonlarını düşürmekte ve performanslarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bir şoförün "*İşyeri haksızlıkları veya yolcunun ters konuşması, performansımı olumsuz etkileyebilir*" ifadesi, bu duruma açık bir örnek teşkil etmektedir.

4.2.2.3. Güvenilir ve Etkili Çalışma Ortamı Özelliklerine İlişkin Bulgular

Güvenilir ve etkili çalışma ortamı özelliklerine dair bulgular 5 tema da toplanmıştır. Bu temalar; ***"yöneticilerin tutumu ve desteği", "çalışma düzeni ve güvenliği", "araçların durumu ve bakımı", "çalışanların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları"*** *ile* ***"takım çalışması ve işbirliği"****dir.*

Tablo 4: Güvenilir ve Etkili Çalışma Ortamı Özellikleri

Alt Temalar	**Yanıt Sayısı**	**Yüzde (%)**	**Şoför Söylemleri**

Yöneticilerin Tutumu ve Desteği	7	35	*Çalışma ortamında haksızlık olmaması en önemlisi/ Vallahi çalıştığım firma olsun bana yeter, gerisi teferruat. Sonsuz güvenim var. Çalışanlar, yöneticiler, verilen imkanlarımız çok iyi. Böyle bir firmada çalışıyorsan problem yok. Güvenilir olduğu içinde benim motivasyonumu yükseltiyor/ Güvenilir bir çalışma ortamı, çalışma arkadaşlarım ve yöneticilerle güven ilişkisi kurarak işimi daha verimli yapabiliyorum. /Çalışma ortamının şoförlerin ihtiyaçlarına saygı gösterilen bir ortam olması gerektiğini düşünüyorum. Araçların düzenli bakımları, çalışma saatlerinin kanunlara uygun olması. Güvenilir ve etkili bir çalışma ortamı, açık iletişim, güçlü bir takım olmalıdır. Ayrıca, işyerinde şoförler arası desteğin olması, zorluklarla başa çıkmada oldukça önemli/İşverenin önce işçisine iyi bir ortam sunması lazım, imkanların iyi olması lazım, işyerinde aile ortamı olursa daha iyi bir performans alabilir/ Güvenilir bir çalışma ortamı, saygı gerektirir. Bize anlayış gösteren, stresli bir iş olduğu için, yöneticilerden destek bekleriz / Bazen yolda moral bozukluğu yaşayabiliyoruz, bu çok normal. Ama işyerinde biraz anlayış gösterildiğinde ve psikolojik destek alabileceğimiz bir ortam sağlandığında çok daha iyi hissediyoruz*
Çalışma Düzeni ve Güvenliği	5	25	*İşverenin önce işçisine iyi bir ortam sunması lazım, imkanların iyi olması lazım, işyerinde aile ortamı olursa daha iyi bir performans alabilir/ Öncelikle kafamızın rahat olması gerekiyor konuşmamın başında da söylediğim gibi çalışma ortamının düzenli olması, maaşımızın iyi olması yani geçim sıkıntısı yaşamamız gerekiyor. Çünkü bu bizim araç kullanma performansımızı, işi yönetme performansımızı olumsuz etkiliyor. Bunlar düzgün olduğu zaman performansımız yüksek olacaktır/ İyi bir çalışma ortamı, öncelikle güvenliği sağlamalı. Yolların düzgün, araçların bakımlı olması gerekir/ Çalışma ortamı odaklanabilmeyi kolaylaştıran bir ortam olmalı. Ayrıca, araçların sürekli bakımları yapılmalı, diğer şoförler arasındaki iletişim iyi olmalıdır. Yola çıktığımda yoldan başka bir şey düşünmemem lazım/ Çalışma ortamının düzenli olması gerekir. Araçların bakımlarının zamanında yapılması ve şoförlere değer verilmesi gerekir. Ayrıca, dinlenme alanlarımızın iyi olması gerekir. Bu durumlar sağlanmadığında performansımı doğrudan etkilenir*
Araçların Durumu ve Bakımı	4	20	*Çalışma ortamı çok önemli insanlar için. Birincisi araç iyi olacak, ikincisi aracın bakımları iyi yapılacak ki insana güven versin/ Bu soruya vereceğim cevapta ilk etapta araç çünkü kullandığım arabanın ne kadar sorunsuz olursa benim de tek düşündüğüm şey yol olur. Bu şekilde yaptığım işe odaklanırım/İyi bir çalışma ortamı, en başta güvenliği sağlayacak her şeyin yerli yerinde olmasıyla başlar. Araç bakımlı olmalı, araçta ne eksik ne fazla olmalı/Araçlarımın düzenli bakımı benim için çok önemli. Çünkü her gün uzun saatler yolda oluyorum ve aracımın güvenli olması, herhangi bir arıza yaşamadan yola devam etmemi sağlar*
Çalışanların Fiziksel ve Psikolojik İhtiyaçları	3	15	*Çalışma saatlerinin uzun olduğu bu işte, dinlenme alanlarının düzgün olması çok önemli. Uzun yolculuklardan sonra dinlenip biraz rahatlayabileceğimiz, temiz ve rahat bir ortamın olması gerekiyor/ Yolculuklar bazen gerçekten yorucu olabiliyor, bu yüzden ara vermek ve dinlenmek için uygun koşulların olması şart. Özellikle işin stresli yanlarını düşününce, dinlenme ve uyuma fırsatlarımız olmalı. Ayrıca, çalışma saatlerimizin kanunlara uygun olması da çok önemli/ Yolda olmak gerçekten zorlu bir iş, hem fiziksel hem de psikolojik olarak uzun süre dikkatli olmak gerekiyor. Rahat hissetmediğimizde, işimize olan konsantrasyonumuz da düşer.*
Takım Çalışması ve İşbirliği	1	5	*Şoför Arkadaşlarımızla anlaşmamız, bu işin olmazsa olmazı. Yolda yalnız kalmak bazen zorlayıcı olabilir, ama diğer şoförlerle iyi bir iletişim kurduğumuzda, işler çok daha kolaylaşıyor. İyi bir ekip içinde, bilgi paylaşımı ve yardımlaşma çok önemlidir.*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şoförler, çalışma ortamının güvenli, düzenli ve destekleyici olmasının performanslarını doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Özellikle araçların bakımlı olması, işyerinde adaletin sağlanması, dinlenme alanlarının uygun koşullarda düzenlenmesi ve yöneticilerle açık bir iletişim kurulması gibi unsurlar motivasyonu artıran faktörler olarak vurgulanmaktadır. Araç bakımlarının aksaması, çalışma ortamında haksızlık yaşanması, şoförler arası iletişim eksikliği gibi olumsuz durumlar da performansı düşüren faktörler arasında yer almaktadır.

Güvenli bir çalışma ortamının konsantrasyonlarını artırdığını ve stres seviyelerini düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Şoförlerin söylemleri, performanslarının yalnızca bireysel çaba ve

yeteneklerinden değil, aynı zamanda işyerindeki koşullar ve sosyal ilişkilerden de etkilendiğini göstermektedir. Pozitif bir çalışma ortamı sağlandığında motivasyon düzeyleri artarken, olumsuz bir ortam performansı düşürmekte ve stres yaratmaktadır.

4.2.2.4.İş Yükü, Zaman Baskısı, Denetim ve Belirsizliğin Performansa Etkisine İlişkin Bulgular

Tablo 5'de yer alan beş tema da ***"denetimler ve gözetim"," zaman baskısı", "belirsizlik"," iş yükü"*** *ile* ***"kişisel dayanıklılık ve tutum"*** konuları vurgulanmıştır.

Tablo 5: İş Yükü, Zaman Baskısı, Denetim ve Belirsizliğin Şoförlerin Performansına Etkileri

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Denetimler ve Gözetim	6	30	*Eğer denetimler çok sıkı olursa, doğal olarak baskı hissediyorum ve bu da rahat çalışmamı zorlaştırıyor. Fakat, işimi düzgün yapmak için bunların üzerine durmamaya çalışıyorum. / İş yükü, zaman baskısı etkilemiyor ama araçlardaki kameraların ses kaydı alması beni çok rahatsız ediyor. Denetimler saçma geliyor. Bundan etkileniyorum açıkçası. Hakları yok beni dinlemeye./ Kötü etkilediğini düşünüyorum. Çünkü bazen rotamız, uğramamız gereken durakların çokluğu ve böyle bir yoğunluktayken de sürekli kontrol altında olmak ve rapor vermek yorucu oluyor. Bu da dolasıyla stres yaratıyor./Bazen her hareketim izleniyormuş gibi hissediyorum. Bu da benim özgürlüğümü kısıtlıyor ve stres yaratıyor. İşimi düzgün yapmak istiyorum ama her an denetleniyor olmak, rahat çalışmamı engelliyor/ Yoğun dönemlerde işler gerçekten zorlayıcı oluyor. Özellikle rotamız çok kalabalıksa, her durakta durmamız gerektiğinde, hep bir şeyler eksik yapıyormuş gibi hissetmek stres yaratıyor. Operasyoncumuz ne yaptınız diye aradığın da bu baskıyı arttırıyor. Her zaman düzgün olmak zorunda kalmak, hem fiziken hem de psikolojik olarak yoruyor/Yolculuk sırasında her şeyin kaydediliyor olması beni rahatsız ediyor. Sürekli bir denetim altında hissetmek, doğal olarak baskı yaratıyor. Benim işime olan güveni sorgulamak, dikkati dağıtıyor. Kameraların varlığından ötürü sürekli dikkatli olmam gerektiğini hissediyorum*
Zaman Baskısı	4	20	*Zaman baskısı, işimi yaparken en çok zorladığım faktörlerden biridir. Aceleyle hareket etmekten hoşlanmam/ Zaman baskısı da acele etmek istemediğim için stres yaratıyor. Ceza yiyoruz sonra da niye ceza yediniz dikkatli olmalısınız diye uyarı alıyoruz. Bu da ister istemez performansımızı etkiliyor./ Saatlerimiz belirli ve kısıtlı olduğu için iş yükümüz öyle çok yok. Ama zaman baskısı var özellikle yolcular tarafından acele ediyorlar. Tabii biz bildiğimiz şekilde gitmek zorundayız. Yine de tutumları rahatsız ediyor. Bu sefer de şirkete şikayet geliyor. Hızlı gitsek ceza yicez, işyerine savunma vercez. Sırf sıkıntı./ Vallahi zaman baskısı çok zor. Hani hızlanman gereken bir yolculuk olunca, hem trafikle uğraşıyorsun hem de sağa sola bakıyorsun. Yolda bir şey olursa, gecikmelerin derdi bitmez.*
Belirsizlik	4	20	*Belirsizlik, benim için en zorlayıcı şeylerden biri. Yola çıkmadan önce neyle karşılaşacağımızı bilmiyoruz/Bazen rotada belirsizlik olduğu zaman gerçekten zorlanıyorum.Belirli bir yol ve rota bilinse, en azından hazırlıklı olabiliriz/Belirsizlik, özellikle hava koşulları ve araç durumlarıyla ilgili oluyor. Eğer araçta bir problem varsa ya da hava şartları kötüleşirse, ne olacağına dair hiçbir fikrimiz olmuyor/ Bazen yapılan programda aksaklıklar oluyor, net bir bilgi vermiyorlar. O zaman çok kızıyorum.*
İş Yükü	3	15	*İş yükü diye bir şey yok. Zaten programlı ve yasal sürelerde çalıştığımız için ekstra bir iş yükü çıkmıyor bize. Yasalarla belirlenmiş çalışma düzeninin dışına çıkamıyorsunuz. / Saatlerimiz belirli ve kısıtlı olduğu için iş yükümüz öyle çok yok/ İş yükümüz yok ama zaman baskısı da beni strese sokar, bu da performansımı olumsuz etkiler*
Kişisel Dayanıklılık ve Tutum	3	15	*Böyle şeyler oluyor zaman zaman olumsuz etkiliyor. Ama bu durumdan ilk zamanlar etkileniyorsunuz. Tecrübe kazandıkça bu tür şeyler ufak tefek şeyler oluyor. Çabuk atlatıyorsunuz. / Kendime güven duyduğum için öyle sorunlarım yok benim. Etkilenmiyorum yani/ Hiç etkilemiyor. Benim modum kolay kolay düşmez. Ben pozitif bir insanımdır. Çokta önemli dert edilecek şeyler değiller*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şoförler, özellikle araçlardaki kameraların sürekli kayıt yapması ve yöneticilerin sık sık kontrol etmesi gibi denetim uygulamalarının iş süreçlerinde bir baskı yarattığını ve stres altında kalmalarına yol açtığını ifade etmektedir. Zaman baskısı da önemli bir stres kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Rotaların yoğunluğu, trafik şartları ve yolcuların aceleci tutumlarının zaman baskısını artırdığı da belirtilmektedir. Bu baskı sonucunda performanslarının olumsuz etkilediği cezalar ile şirket içi uyarılar gibi unsurların bu stresi daha da artırdığı belirtilmektedir.

Belirsizlik teması altında yer alan ifadelerde yola çıkmadan önce karşılaşacakları koşullar hakkında net bilgi sahibi olmamanın yarattığı streste de ifade edilmektedir. Özellikle hava koşulları, araçların teknik durumları ve rotadaki aksaklıklar, belirsizlik faktörünü artırmakta ve bu durum, şoförlerin performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bazı şoförler denetim ve baskıya rağmen kişisel dayanıklılıkları sayesinde bu durumlarla başa çıkabildiklerini ve zamanla bu tür sorunların etkisini azalttıklarını ifade etmişlerdir. Kişisel faktörlerin performans üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

4.2.2.5.Yönetim ve Yöneticilerin Performans Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgular

Yönetim ve yöneticilerin performans üzerindeki etkilerine dair sonuçlar ***"yöneticilerin davranışları ve iletişim tarzı", "motivasyon ve moral destek", "adalet ve haksızlık algısı***" ile ***"çalışma koşulları ve iş ihtiyaçları"*** başlıklı 4 tema altında toplanmıştır *(Tablo 6).*

Tablo 6: Yönetim ve Yöneticilerin Performansa Etkileri

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Yöneticilerin Davranışları ve İletişim Tarzı	8	40	*Ilımlı olması, bilgi sahibi olmaması bizim performansımızı direk etkiler./ Yönetici size karşı ne kadar yumuşak, daha samimi davranırsa çalışmanızı da o kadar etkiliyor./Uzun yıllar çalıştığım ve iyi bir sürücü olduğum için yöneticilerimle aram iyidir. Kötü bir izlenimim olsaydı işten çıkarırlardı beni. Tabii ki üslup önemli, onların bana yaklaşımları iyidir. Biri artı biri eksi olursa kutuplaşırız. Kutuplaştığımızda da performansım, çalışma düzeyim herşey düşer. Onların patron, işveren olarak sana ılımlı yaklaşırsa sende işine daha çok sarılırsın. Onlar beni seviyor ben onları seviyorum diye aile ortamı gibi gelişir. Kötü davranırlarsa da sende aracı hor kullanırsın, kaza riskin çoğalır, kafan oraya takılır. Yola kendini veremezsin. Bir sürü detay gelir başına ondan bu önemli./Yöneticiler performansımı etkiler tabii. Zorlayıcı bir yöneticim olsa çalışamam ki. Daha önce de dediği gibi denetim, zaman kısıtı durumlarında anlayışlı olmaları gerektiğini düşünüyorum/ Bazen iyi bazen kötü, aşırı baskı kurdukları zaman stresim arttığı için olumsuz etkileniyorum. Motivasyonum düşüyor. Takdir edici şekilde yaklaştıklarında da artıyor./ Yöneticim, her zaman arkamda durur, zor durumda kaldığımda destek olur. Böyle olunca daha rahat çalışıyorum, işimi daha iyi yapıyorum. Güven ve destek çok önemli./Yöneticimle olan iletişimim çok iyi. Bazen zor zamanlar geçirsek de, o bizi dinliyor, anlayış gösteriyor ve destek veriyor. Bu durum, işimi daha rahat yapmamı sağlıyor. Onun bize gösterdiği güven ve yaklaşımdan dolayı işime daha çok sarılıyorum/ Yöneticilerimizin davranışları gerçekten önemli. Çünkü onların söylediği bir şey bütün günümü etkiliyor.*
Motivasyon ve Moral Destek	5	25	*Bazen iyi bazen kötü, aşırı baskı kurdukları zaman stresim arttığı için olumsuz etkileniyorum. Motivasyonum düşüyor. Takdir edici şekilde yaklaştıklarında da artıyor. /Yöneticilerden aldığımız destek, işlerimizi kolaylaştırıyor. Ayrıca, gerektiğinde yöneticilerden aldığımız moral ve destek mutlu ediyor. /Yöneticilerim, işimi daha iyi yapabilmem için gerekli tüm destek ve bilgilendirmeyi sağlıyor. Bize karşı anlayışlı olması önemli. Gerektiğinde izin alabilmemiz, ihtiyacımıza yanıt vermeleri bunlara anlayış göstermeleri beni motive eder. /Yöneticilerim çok iyi abi kardeş gibiyiz. Bu da benim tabii ki motivasyonumu, performansımı olumlu olarak etkiliyor. Motive edici davranışları var/ Yöneticilerimin desteği, performansımı doğrudan etkiliyor. Yöneticinin işe hakim olması gerekir yani şoförlüğün, yolun ne*

			olduğunu bilmesi gerekir. İş yerimde yöneticim sık sık kahvaltılar düzenliyor, bu da performansımı tabii ki artırıyor
Adalet ve Haksızlık Algısı	4	20	*Çok etkilidir. Şu sıralar haksızlığa uğradığımızı düşünüyoruz ekip arkadaşlarımla. Bu da bizi çok etkiliyor. /Son zamanlarda, iş yerinde haksızlık yapıldığını düşünüyoruz. Bizim gibi çalışanların emekleri, bazen göz ardı ediliyor. Örneğin, ekstra mesai yapanlar ya da daha fazla sorumluluk üstlenenler, aynı ödülleri almıyor. Bu durum hem motivasyonumuzu düşürüyor hem de takım içindeki huzursuzluğu artırıyor. Adaletli bir yaklaşım, herkesin emeğine değer verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Yöneticilerden eşit bir muamele bekliyoruz/ Çalışma ortamında adalet çok önemli. Bazen bazı arkadaşlarımıza daha fazla fırsat verildiğini düşünüyoruz. Mesela, aynı işi yapmamıza rağmen, bazılarına sürekli ek izinler ya da primler veriliyor, bazılarına ise hiçbir şey yok/ Bazen bir şoförü belirliyorlar turlara hep o gidiyor, bu sefer biz para kazanamıyoruz. Bu da benim moralimi çok bozuyor.*
Çalışma Koşulları ve İş İhtiyaçları	3	15	*Yolculuk sırasında çok uzun süre araç kullanmak zorunda kalıyoruz. Eğer yöneticimiz, dinlenme aralarını düzenli olarak kontrol eder ve yeterli dinlenme süreleri sağlarsa, performansım çok daha iyi olur. İşin yoğun olduğu zamanlarda, işyerinden böyle bir destek almak, moral kaynağı oluyor. / Çalışma koşullarımız çok değişken. Hızlı gitmemizi isteyen bir yönetici, sonrasında sorun yaşadığında çok zor durumda kalabiliyoruz. /Uzun saatler boyunca yolda olmak ve sürekli dikkatli olmak gerekiyor. Yöneticimizin bu koşulları göz önünde bulundurarak, iş yükümüzü dengelemesi ve gerektiğinde yardımcı olması önemli.*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yöneticilerin performans üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Şoförler yöneticilerinin takdir edici, destekleyici ve anlayışlı yaklaşımının performanslarını artırdığını belirtirken, baskıcı ve adaletsiz tutumların ise stres yarattığını, motivasyonlarını düşürdüğünü ve dolayısıyla performanslarını olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Yöneticilerin samimi, anlayışlı ve güven verici tutumlarının işlerine daha çok sarılmalarını sağladığını da vurgulamaktadırlar. Yöneticilerin gösterdikleri ilgi, moral desteği ve anlayış daha rahat çalışılmasına ve stresin azalmasına yardımcı olmaktadır. Şoförler, yöneticilerinin bu tutumları sayesinde daha verimli çalıştıklarını ve daha yüksek motivasyonla performans gösterdiklerini dile getirmişlerdir.

Diğer yandan, yöneticilerin baskıcı ve adaletsiz davranışları şoförlerin performansını olumsuz etkilemektedir. Aşırı baskı altında kalındığında motivasyonlarının düştüğünü, streslerinin arttığını ve bunun da performanslarını zayıflattığını ifade etmektedirler. Haksızlık algısı gibi duygularında şoförlerin moralini bozduğu ve çalışma verimliliğini olumsuz etkilediği belirtilmektedir.

4.2.2.6. İş Arkadaşlarının Performansa Etkilerine İlişkin Bulgular

İş arkadaşlarının performansa etkileri ***"iletişim ve işbirliği"***, ***"bağımsız çalışma"***, ***"uyum ve anlayış"*** ile ***"güven ve sorumsuzluk"*** temalarında toplanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7: İş Arkadaşlarının Performansa Etkileri

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri

İletişim ve İşbirliği	7	35	*İş arkadaşlarımın desteği ve işbirliği, yolculukların başarısı için kritik öneme sahip. Yardımcı şoförlerin desteği, mola düzenlemeleri gibi konularda birlikte hareket etmek, işleri çok daha verimli hale getiriyor./ Bizim işte ekip olmak çok önemli bir unsur. İyi anlaştığım bir ekip ile birlikteysem performansımı iyi etkiliyor/ Birlikte çalışırken, özellikle uzun yolculuklarda yardımlaşmak ve destek olmak çok önemlidir. Yol boyunca size destek olabilecek ve yardıma koşabilecek tek tanıdığınız insandır. O yüzden iyi anlaşmak çok önemli. Bir kere yolculukta ufak çaplı kalp krizi geçirdim. Hemen yanımdaki yedek kaptan doktora götürdü. Orda benimle ilgilendi, destek oldu. Ailemizden bile çok görüyoruz./ İş arkadaşlarım, benim performansımı doğrudan etkiler. Eğer ekip içinde kutuplaşma varsa işlerim aksar, yola kendimi vermekte zorlanırım. Ama aramızda dayanışma varsa hem moralimi artırır hem de yolculuğun daha iyi geçmesini sağlar./ İş arkadaşlarımın desteği ve iyi ilişkiler, dikkatli biri olması da benim için çok önemli. Birlikte çalıştığımızda birbirimize yardımcı olabiliriz, sorunları daha kolay çözebiliriz./Tabii ki etkileri var. Suratsız, sürekli söylenen biriyle yola çıktığında insanı kötü etkiliyor. Anlaşabildiğim biri olması lazım./ Yolda iletişim çok önemli. Nerede mola vereceğimizi, ne durumda olduğumuzu anlamak için sürekli iletişimde olmalıyız ki yolculuğumuz sorunsuz geçsin*
Bağımsız Çalışma	5	25	*Bence etkisi yoktur. Herkes kendinden sorumludur. Herkes kendi aracından kendi işinden sorumludur. İş arkadaşlarımız tabii ki arkadaşlarımız sonuçta ama performans açısından pozitif veya negatif etkileyeceğini düşünmüyorum. Herkes kendi zamanında aracını kullanıyor. Daha sonra geçip yatıyor. Ufakta olsa etkiler ama çokta üzerinde durulmaz. Süreleri bilirsiniz başlangıç bitiş 10 gün sürecektir. Sonucunu bildiğiniz için çok fazla etkisi olmaz/ Bana Etkisi yok ben işime bakarım. Bu iyi şoför kötü şoför diye dedikodusunu yapmam. Beni ilgilendirmez ben kendime bakarım./ Beni çok etkilemez. Genelde gülerim ama karşımdakinin modu düşük olunca tabi yolda çekilmiyor./Her şeyin başı kişisel sorumluluktur. İş arkadaşlarımın moral durumu, çalışırken pek aklımı meşgul etmez. Kendi aracımda, kendi işimi yaparım. Ne olursa olsun, ne kadar iyi ya da kötü çalışırlarsa çalışsınlar, ben yine işimi yaparım. Sonuçta herkes kendi zamanında yola çıkar ve görevini yerine getirir/ Kendi işimi yapmak, beni en iyi şekilde motive eder. İş arkadaşlarımın davranışları, benim performansımı etkilemez. Eğer biri iyi çalışıyorsa, güzel. Ama kimseye karışmam, kendi işime bakarım. Sonuçta, iş arkadaşımın tavırları veya ruh hali, benim işimi yapmamı engellemez/Eğer biri iyi ya da kötü çalışıyorsa, bu tamamen onun meselesidir. Ben kendimi düşünür, işimi düzgün yaparım. Çalışma süremiz belli, bitiş zamanı da aynı. Kendi işimi yaparken kimseye bağlı kalmam.*
Uyum ve Anlayış	5	25	*Yolculuk sırasında bir arkadaşım yorgun düşerse, hemen yardımcı olurum. Birlikte çalışmak, birbirimize destek olmak çok önemli/ Birlikte çalıştığımızda birbirimize her anlamda destek oluyoruz. Birimizin sağlığı bozulduğunda veya işi çıktığında hemen onun yerini alarak birbirimize yardımcı oluyoruz./ İyi bir uyum yakalayamadığım bir şoförle çalışmak gerçekten zorlayıcı. Geçen yıl İspanya turunda, yedek kaptanla hiç anlaşamadık. Sürekli birbirimizi anlamadık ve bu durum yolculuğumuzu çok zorlaştırdı. O kadar kötü oldu ki, ya beni turdan alacaklardı ya da ben onu. Anlayışsız bir insanla çalışmak, hem moralimi düşürür hem de işin verimliliğini etkiler./ Yolculuklarda, birbirimizi anlamak çok önemli. Eğer ekip içinde kopukluk olursa, işler aksar. Birlikte çalıştığım kişilere, sadece mesleki anlamda değil, insani açıdan da uyum göstermek gerek. Birçok kez, anlaşmazlıklar yüzünden işlerim zorlaştı. Yolculuğa tahammülümün azaldığı oldu./ İnsanlar birbirine karşı nazik ve anlayışlı olduğunda işler daha kolay halledilir hale geliyor. Birlikte çalıştığım biriyle düzgün, anlayışlı bir şekilde iletişim kurmak gerekir. Yoksa, işi tek başına yüklenirsin.*
Güven ve Sorumsuzluk	3	15	*İş arkadaşları da önemli sorumsuz iş arkadaşı oldu mu yaptığın emeğe acıyorsun. Sen iyi bir şeyler yapmaya çalışıyorsun. Onun vurdum duymaz tavırları olumsuz yönde etkiliyor/ İyi bir ekip için en önemli şey güven. Eğer iş arkadaşım güvenilmezse, yani sorumsuz davranıyorsa, işlerim hemen aksar. Birçok kez birlikte çalıştığım şoförlerin yaptığı hatalar yüzünden zaman kaybettik veya büyük sorunlar yaşadık. Mesela, bir arkadaşım geç kaldığında ya da dikkatsiz davrandığında, tüm programı ve süreci benim de riske atıyor. Bu tür sorumsuzluklar, sadece kendisini değil, beni de etkiliyor. İşin sonunda, güvenmediğim birine yardım etmeye çalışmak beni hem yoruyor hem de işime odaklanmamı engelliyor/ Yolculuklarda, güvenemediğiniz biriyle yol almak çok zor olur diye düşünüyorum. Adama güvenmiyorsun, sonra yola odaklanmaya çalışır durursun.*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şoförlerin performanslarını etkileyen faktörler arasında, sosyal ilişkiler de önemli bir yer tutmaktadır. Uzun yolculuklar gibi zorlu çalışma şartlarında, şoförlerin iş arkadaşlarıyla olan ilişkileri, işlerin verimli ve başarılı bir şekilde yapılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Görüşler, bazı şoförlerin yalnızca kendi işlerine odaklanarak performanslarını değerlendirdiğini ve iş arkadaşlarının tutumlarının bu performansı çok fazla etkilemediğini belirtmektedir. Bu şoförler kendi sorumluluklarını yerine getirirken, takım arkadaşlarının ruh hali, davranışları veya tutumlarından bağımsız olarak işlerini yapmaya devam etmektedir. Bu şoförler için, iş arkadaşlarının desteği veya moral durumu performans üzerinde belirleyici bir etkiye sahip değildir. Bununla birlikte, bazı şoförler için iş arkadaşlarının tutumu, desteği ve işbirliği çok daha kritik bir öneme sahiptir. Uzun yolculuklarda ekip içindeki uyum ve dayanışma hem şoförlerin moralini hem de performanslarını artırmaktadır. Yardımlaşma, özellikle stresli ve zorlu yolculuklarda büyük önem taşımaktadır. İş arkadaşlarıyla ilişkiler, aynı zamanda işin fiziksel ve psikolojik yükünü hafifletebilmektedir. Yolda zor durumda kalan bir şoföre yardımcı olan bir ekip arkadaşı, yalnızca işin teknik boyutunda değil aynı zamanda moral desteği de sağlayarak işin verimliliğini artırabilme gücüne sahiptir.

İş arkadaşlarının sorumsuzluğu veya kötü tutumları şoförlerin performansını olumsuz etkileyebilmektedir. Uzun yolculuklarda güvenilmez bir iş arkadaşıyla çalışmak hem psikolojik hem de fiziksel olarak şoförleri zorlayabilmekte genel performans düşüşüne yol açabilmektedir. İş arkadaşları şoförlerin performansını hem olumlu hem de olumsuz etkileyebilmektedir.

4.2.2.7. Performansı Etkileyen Kişilik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Performansı etkileyen kişilik özellikleri ***"Sabır", "sakinlik ve öfke kontrolü", "dikkat ve stres yönetimi", "öz güven ve kararlılık"*** ile ***"deneyim ve bilgi"*** başlıkları altında beş ayrı temada sınıflandırılmıştır (Tablo 8).

Tablo 8: Performansı Etkileyen Kişilik Özellikleri

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Sabır	7	35	Çok sabırlıyım. Kızmam kolay kolay/ Benim en önemli *özelliğim sabırlı olmam. Yolda en büyük düşman sabırsızlık. Soğukkanlı kalmak gerek. Bir de dikkatli olmam, her şeyi gözümün önünde tutmam önemli. Yolda her şey olabilir, anlık reaksiyonlarla doğru karar almak gerek./Benim kişiliğimi en çok etkileyen özelliklerim sabır ve insancıl biri olmamdır. Her durumda sorumluluk almaktan da kaçınmam. Bunların olumlu etkilediğini düşünüyorum/ Dikkatli ve sabırlı olmak, uzun yolculuklarda performansımı artıran özelliklerimdir. Onun dışında uyumlu bir insanımdır. Bununda iş ilişkilerimde işe yaradığını düşünüyorum./Ben biraz aceleci biriyim bu kötü etkiliyor. Ama onun dışında işime özen gösteririm. Yolda dikkatli davranırım./ Bizim işin en büyük düşmanı sabırsızlıktır. Bekleme sürelerimiz var, trafik var, hava koşulları var. Bu gibi durumlarda acele eder, sabretmezsek. İş çığrından çıkar, kaza olur, yolcu ile kavga edersin, bu gibi durumlar yaşarsın. /Yolda gerginlikler olabilir, ama sabırlı olduğumda panik yapmadan doğru kararlar alabiliyorum. Özellikle uzun yolculuklarda sabır, hem benim hem de yolcularımın güvenliği için çok önemli.*
Sakinlik ve Öfke Kontrolü	5	25	*Sakin yapı da bir insanım. Bence bu olumlu etkiliyor. Eleştiriye açık değilim sanırım. Yıllardır icra ettiğimiz işi bize yeniden öğretmeye çalışanlar olunca sinirleniyorum. Bu kişilik özelliklerimde performansımı en çok etkileyen özelliklerim. / Çoğu zaman pozitifimdir. Bazen öğrenci grupları şarteli attırıveriyorlar. Ama hemen geçiyor. Napayım hep takılıp kalırsam işimi riske atarım. Hiç birşeyin üzerinde durmamak gerek/ Benim sinirli bir yapım var bizim iş siniri kaldırmaz. O yüzden kendimi sakinleştirmeye çalışırım. Çok sinirlensem de yoldan kopmamaya çalışırım. Bu da performansımı etkiliyor. Çaba sarf ediyorum o zaman./ Sakin biri olmam diyebilirim. Bizim işin stresleri çok ama sakin olduğumda,*

			hem kendimi hem de yolcularımı daha güvenli bir şekilde yönlendirebiliyorum/ uzun yolculuklarda sakin olduğumda, dikkatimi kaybetmeden yolculuğa odaklanabiliyor, olumsuz koşullara rağmen işimi daha verimli yapabiliyorum.
Dikkat ve Stres Yönetimi	5	25	*Temkinli biri olmam, detaylara önem vermem performansımı pozitif yönde etkiler./ Yolda her an her şey olabilir, bu yüzden dikkat çok önemli. Dikkatsiz davranıp, kendini napıcam ben diye kaptırdın mı? İşin içinden çıkamazsın.Allah korusun kötü şeylere yol açabilir. O anda Stres yapmıcaksın birde./ Stresini kontrol etmek bence en önemli özellik. Stresimi kontrol edemezsem, hatalı kararlar verebilirim ve bu da hem kendimi hem de yolcularımı tehlikeye atar. Bu yüzden yolda dikkatli olmak ve stresli durumlarda sakin kalabilmek benim için öncelikli./ Dikkatli olmam. Küçük bir ayrıntıyı kaçırmak, büyük sorunlara yol açabilir. Mesela yola bir hayvan atladı ve sen o anda dikkat etmedin. Bu hem beni canımdan eder hem yolcuları. Bu yüzden dikkatli olmak benim performansımı etkileyen en önemli faktör bence.*
Öz Güven ve Kararlılık	2	10	*Kendime güvenmem bence olumlu yönde etkiliyor. En azından bir sorun olduğunda endişelenmiyorum. Panik yapmıyorum/ Benim en önemli özelliklerimden biri öz güvenim, bunun sebebi ise yıllardır bu işi yapıyor olmam. Stresli bir durum olduğunda soğukkanlı ve kararlı bir şekilde işimi yapıyorum. Bu da zaten kendi kendime performansımı arttırıyor.*
Deneyim ve Bilgi	1	5	*İyi bir problem çözücüyüm. Bunun performansımı etkileyen en önemli kişilik özelliğim olduğunu düşünüyorum. Trafikte karşılaştığım zorluklarla başa çıkarken sakin kalabilmem ve kararlı bir şekilde çözüm üretmem, iyi bir yolculuk yapmamı sağlıyor*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şoförlerin ifadelerinde performanslarını etkileyen kişisel faktörlerin çeşitliliği gözlemlenmektedir. %35'i sabırlı olmanın performansları üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu belirtmiştir. ***Sabırlı olmanın*** trafikteki zorlu koşullarda doğru kararlar almalarına yardımcı olduğunu hem kendilerinin hem de yolcularının güvenliğini sağladığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, ***sakinlik ve öfke kontrolünün*** de performansı artıran önemli ikinci bir etken olduğu görülmektedir. Stresli durumlarda sakin kalabilmenin ve öfkelerini kontrol edebilmenin işlerini daha verimli sonuçlandırmalarını vurgulamışlardır. Şoförlerin sabırlı, sakin ve dikkatli olmaları gibi pozitif kişisel faktörler, performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu kişisel faktörlerin olumsuz etkileri de söz konusudur. Bir şoförün aceleci olduğunu ve bu özelliğinin işini olumsuz etkilediğini ifade etmesi, kişisel faktörlerin negatif yönlerinin performansı düşürebileceğini göstermektedir.

Şoförlerin özellikle ***stres düzeyleri*** performanslarını olumsuz etkileyen önemli bir faktördür. Şoförlerin %25'i dikkat ve stres yönetimi konusuna vurgu yapmaktadır. Trafikte her an her şeyin olabileceği ve bu yüzden sürekli dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir. Stresin kontrol edilememesi durumunda hatalı kararlar alınabileceği ve bu hataların hem şoförlerin hem de yolcuların güvenliğini tehlikeye atabileceği ifade edilmiştir. Stres yönetimi şoförler için hayati bir öneme sahiptir. Stres düzeyi yüksek olan bir şoförün dikkati dağılabilmekte hem kendi hem de yolcuların güvenliğini riske atabilmektedir. Ayrıca stres fiziksel yorgunlukla birleştiğinde daha büyük olumsuz etkilere yol açabileceği de belirtilmiştir. Özellikle gece yolculuklarında ve yetersiz dinlenme sürelerinde şoförlerin stres seviyesinin arttığı ve bu durumun performansı düşürdüğünün ifade edildiği görülmektedir.

4.2.2.8.Performansı Yüksek Tutmada Motive Eden Değişkenlere İlişkin Bulgular

"Ücret ve finansal teşvikler", "yönetici yaklaşımı", "mesleği sevmek" *ile* ***"aile desteği"*** temaları performansı yüksek tutmada motive eden değişkenler olarak oluşmuştur.

Tablo 9: Performansı Yüksek Tutmada Motive Eden Değişkenler

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Ücret ve Finansal Teşvikler	8	40	*İyi bir ücret (harcırahlar ve tipler), performansımı artıran önemli faktörlerdir/ İyi bir gelir elde etmek beni motive ediyor. Tabii bu gelir durumu bazen değişkenlik gösteriyor/Kazancım en çok motive eden şey tabii ki.Ücret, benim için işin en önemli yönlerinden biri. Yaptığım işin karşılığında aldığım paranın doğru ve adil olması motivasyonumu doğrudan etkiliyor/Ücretin düzenli olması gerçekten önemli. Bazen kazandığımız ücretteki dalgalanmalar motivasyonumu olumsuz etkileyebiliyor./ Ücret, beni işimde daha dikkatli ve verimli olmaya itiyor. Ne kadar çok çaba harcayıp başarı elde edersek, bunun karşılığında adil bir ödeme almak çok önemli. Yüksek ücretler, sadece benim için değil, takım olarak çalıştığımızda tüm grup için bir motivasyon kaynağı bence./ İyi bir ücret, sadece maddi değil, psikolojik olarak da motive edici bir faktör. İyi para kazandığımda, işime daha değerli ve saygı gösterilen bir çalışma olarak bakmamı sağlıyor./ Bana göre ücret, motivasyon kaynağım. Eğer aldığım maaş, işimin zorluklarına ve harcadığım çabaya uygun değilse, motivasyonum düşer. Tam tersi, doğru bir ödeme aldığımda, işimi daha hevesli yapar, zorlukları daha kolay aşarım. /Ailemin geçimini sağlamak için çalışıyorum ve bu yüzden ücretin en önemli motivasyon kaynağım olduğunu söyleyebilirim/ Maddi olarak rahat olmak, stres seviyemi düşürür ve işime daha odaklanmamı sağlar.*
Yönetici Yaklaşımı	5	25	*İş yerindeki yöneticiler, amirler ne kadar verimli çalışırsa seni de o kadar etkiliyor/ Yöneticilerimizin bize karşı olan tavırları da önemli, takdir edici yaklaşım işimi severek yapmamı kolaylaştırır/ Ücret, yönetici yaklaşımı beni en çok etkileyen durumlar/ Yöneticilerin takdir edici ve destekleyici tutumları benim için çok önemli. Bir yöneticinin, işimdeki çabalarımı fark edip teşekkür etmesi, motivasyonumu ciddi şekilde artırıyor/ Yöneticilerin açık iletişim kurması ve sorunlar karşısında yardımcı olması motivasyonumu doğrudan etkiliyor. Yöneticimin anlayışlı ve empatik yaklaşımı beni olumlu yönde etkiliyor.*
Mesleği Sevmek	4	20	*En büyük motivasyonum, işimi seviyor olmam/ İşimi sevmem motivasyonumu artırır./ Mesleği sevmek, mesleği sevdiğin zaman deneyimde, yönetici yaklaşımının iyi olması da hepsi beraberinde geliyor/ İşimdeki zorluklar bazen yorucu olabilir, ancak mesleğime olan sevgim, bu zorlukları daha motive bir şekilde karşılamama yardımcı oluyor.*
Aile Desteği	3	15	*Ailemin beni desteklemesi, uzun süre yolda olmam durumunda anlayışla karşılamalarıdır./ Ailem için iyi bir yaşam sağlama amacım motivasyonumu artırır/ İyi bir gelir dışında ailemin desteği beni motive eder*
Toplam	20	100	

Ücret, şoförlerin kişisel motivasyonlarını doğrudan etkileyen öncelikli faktör olarak ifade edilmiştir. Şoförler, ücretin işin en önemli yönlerinden biri olduğunu ve iyi bir ücretin motivasyonlarını artırdığını belirtmektedir. Adil, düzenli ve tatmin edici ücret performansı artırarak verimli çalışmaya teşvik edebilmektedir. Ücretin yetersiz ya da düzensiz olması, motivasyonu olumsuz yönde etkilemektedir.

Yönetici yaklaşımı da şoförlerin motivasyonunu doğrudan etkileyen ikinci faktördür. Yöneticilerin takdir edici ve destekleyici tutumları işlerine olan bağlılıklarını artırmaktadır. Şoförlerin söylemlerinde, yönetici yaklaşımının hem pozitif hem de negatif etkiler yaratabileceği, işlerine olan ilgileri ile performansını etkileyebileceği belirtilmektedir. Yöneticilerinin empatik ve anlayışlı tutumları önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmektedir. ***Mesleği sevmek*** ise işlerine olan bağlılıklarını güçlendiren üçüncü

önemli faktör olarak ifade edilmiştir. İşi sevmek karşılaşılan zorluklarla başa çıkmaya yardımcı olup genel motivasyonlarını artırmaktadır. ***Aile desteği*** de son motivasyon kaynağı olarak belirtilmiştir. Ailelerinin verdiği destek ve onların geçimini sağlama amacı motivasyon kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, şoförlerin motivasyonunu artıran unsurların hem maddi hem de manevi yönleri içerdiği ve her iki faktörün de birbirini tamamlayıcı bir şekilde rol oynadığı söylenebilir.

4.2.2.9.Dış Etkenlerin Performansa Etkilerine İlişkin Bulgular

Dış etkenlerin uzun yol şoförlerinin performansına etkilerine dair görüşler ***"araç donanımı ve yeterlilik", "yolcu ilişkileri", "hava ve yol koşulları"*** ile ***"yolcu güvenliği"*** temaları altında oluşmuştur (Tablo 10).

Tablo 10: Dış Etkenlerin Performansa Etkileri

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Araç Donanımı ve Yeterlilik	7	35	*Araçlarımız gerçekten çok iyi, her zaman bakımlı ve güvenli. Bu, sürüş güvenliğimi ve konforumu artırıyor/Araç ne kadar iyi olursa, sürüşüm de o kadar rahat oluyor. Yola çıkmadan önce aracın her şeyinin düzgün olduğunu bilmek çok önemli/Araçlarımızın donanımı çok iyi, bu da performansımı tabii ki artırıyor/ Araçlarımız çok güzel, bakımlı, istediğimiz talep ettiğimiz bakımlar anında yapılıyor./ Yolcular ve araç donanımı etkiliyor. Araç ne kadar iyi olursa o kadar iyi sürüş yapabiliyorsun./ Araçta arıza oluştu mu çok kötü bir sürü sıkıntıyı da beraberinde getiriyor. Bu yüzden araçlara özen gösterilmesi gerekiyor./ Araçlarda güvenlik donanımları mevcut ve bunlar işimi kolaylaştırıyor. Haliyle üzerimde de iş yükü yaratmıyor.*
Yolcu İlişkileri	7	35	*Yolcularla olan ilişkilerimde bazen zorluklarla karşılaşabiliyorum, ama profesyonel olduğum için bunu aşabiliyorum/ Yolcu davranışları, sürüşümü doğrudan etkileyebiliyor. Her zaman sabırlı olmak gerekiyor/Bazı yolcular çok sorumsuz olabiliyor, bu da bazen benim işimi zorlaştırabiliyor/ Yolcularla olan ilişkilerde, bazen stresli anlar yaşasam da, işimi severek yapıyorum/ Bazı yolcuların tavırları performansımı etkiliyor. Bu tür durumlarla aklı başında bir şekilde başa çıkmak gerekiyor./ Yolcuların sabırsızlıkları bazen moralimi bozabiliyor ama genellikle anlayışlı olmaya çalışıyorum./ Yolcu ilişkileri, bazen zorlasa da, genelde iyi anlaşabiliyorum. İşimi iyi yapmak için bunları aşmalıyım.*
Hava ve Yol Koşulları	3	15	*Yol koşulları kötü olduğunda, araçla ilgili zorlanmalar yaşanabiliyor. Bu durumda dikkatli olmak gerekiyor./ Hava durumu, özellikle kışın, yolculuk sırasında büyük bir engel oluşturabiliyor. Sık sık yol koşullarına göre hızımı ayarlıyorum/ Yol ve hava durumu, bazen sürüşü zorlaştırıyor. Ama modumu düşürmüyorum. Dikkatli sürmeye özen gösteriyorum.*
Yolcu Güvenliği	3	15	*Yolcuları güvende tutmaya çalışıyorum. Bu da bende baskı yaratıyor/ Yolcu güvenliği ile ilgili en ufak bir risk almıyorum. Her an tetikte olmam gerekiyor. Bazen üzerimde çok stres olduğunu hissediyorum. Ama işim bu insanların can güvenliğini koruyarak bir yere götürmek. İnsan sorumluluklarından kaçamaz.*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Uzun yol şoförlerinin performansını etkileyen dış etkenlerden ilki ***araç donanımı ve yeterliliğidir***. Performans üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir. Bakımlı, güvenli ve donanımlı araçların, sürüş güvenliğini ve konforunu artırdığını belirtmişlerdir. Araçlarda meydana gelen arızaların performansı olumsuz etkilediği ifade etmişler ve araç donanımıyla ilgili arızaların çeşitli zorluklara yol açtığı ve bu durumun önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yolcu ilişkileri de bir diğer dış faktör olarak performans üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Şoförler, profesyonel yaklaşımları ve sabırları sayesinde yolcularla yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bazı yolcuların sorumsuz veya sabırsız davranışlarının moral bozukluğuna ve stresli anlara yol açarak performansı olumsuz etkileyebildiği söylenmektedir. Buna rağmen, şoförler genellikle bu tür durumlarla sağduyulu bir şekilde başa çıkmaya çaba göstermektedir. ***Hava ve yol koşulları*** da performansı etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle kötü hava koşulları ve bozuk yol şartlarının sürüşü zorlaştırdığı belirtilmiştir. Ayrıca, ***yolcu güvenliği*** de şoförlerin üzerinde önemli bir sorumluluk ve stres yaratmaktadır.

4.2.2.10.Toplumsal Bakış Açısının Performans Üzerinde Etkilerine İlişkin Bulgular

Toplumun bakış açısının performans üzerindeki etkileri Tablo 11'de ***"mesleğin değeri ve bilinçlenme", "toplumsal bakışın yansımaları"*** *ile* ***"mesleğin toplumda konumlanması"*** temaları altında görüşleri değerlendirilmiştir.

Tablo 11: Toplumsal Bakış Açısının Performansı Üzerindeki Etkileri

Alt Temalar	Yanıt Sayısı	Yüzde (%)	Şoför Söylemleri
Mesleğin Değeri ve Bilinçlenme	8	40	*Eğer insanlar mesleğimize saygı gösterse, biz de daha verimli çalışabiliriz. Mesleğimizin toplum tarafından değerli görülmesi, hem bizim motivasyonumuzu artırır hem de daha iyi hizmet vermemizi sağlar/Bu işi yaparken, bazen saygı görmek çok önemli. İnsanlar bizi sadece bir 'taşıyıcı' gibi görüyor, ama bu iş, sabır, dikkat ve güvenlik gerektiriyor. Daha fazla değer görmeliyiz/Bu mesleği daha değerli hale getirebilmek için insanları eğitmek gerekiyor. Şoförler, sabır ve dikkat gerektiren çok önemli bir iş yapıyor. Toplum, bu gerçeği bilmeli. Canlarını taşıyoruz./ Şoför olarak toplumun gözünde daha fazla değer görmek istiyorum. Mesleğimiz, sadece araba sürmekten çok daha fazlasını içeriyor. Bu yüzden şoförlerin daha fazla saygı görmesi gerekiyor/ Şoförlük mesleğini hak ettiği değeri bulmalı. Biz, insanları güvenli bir şekilde taşırken, bazen toplumsal anlamda değerli görülmüyoruz/Yolcular bazen sadece gidecekleri yere odaklanıyorlar, ama biz şoförler, onları güvenli şekilde götürmek için bir sürü risk alıyoruz. Bizim işimiz daha çok takdir edilmeli/ Toplum bizi çok kolay yargılıyor. Bizleri değersizleştirip, sıradan görüyorlar. Hiç birşeyin farkında olmadan sadece yorum yapıp, eleştiriyorlar. / İşini yaparsan iyisin yapmazsan kötüsün. Bizim belirli duraklarımız var İstediği yerde indirmedik mi Allah belanı versin, Allah seni bildiği gibi yapsın, insan mısınız siz diye hakaret edip, bela okuyorlar. Bazen yapılacak iş değil diyorum. Mesleğe bakış açısı çok kötü insanların. Basit görüyorlar. / Bizim mesleğimiz göz önünde olan bir meslek. Hiç iç açıcı gelmiyor bakış açıları, insanlar bizi pasif görüyorlar. Haberlerde bile otobüs kaptanı şöyle yaptı, otobüs kaptanı böyle yaptı diye çıkıyor. İçin burkuluyor, moralin bozuluyor ister istemez. Ama toplumun yorumları gelip geçiyor.*
Toplumsal Bakışın Yansımaları	7	35	*Toplumun bizlere bakışı, zaman zaman işimizi yapma isteğimizi etkileyebiliyor. Meslek sadece 'taşıma' olarak görüldüğü zaman, bu bizi mutsuz ediyor. Bir işi sevmezseniz, o işi en iyi şekilde yapmanız çok zor olur./ Hepimiz işimizi iyi yapmaya çalışıyoruz, ama insanlar şoförleri genellikle küçümseyerek 'Yalnızca araba kullanıyorlar' diyor. Bu çok zor bir iş ve saygıyı hak ediyoruz./ Toplumda şoförlerin işi çok basitmiş gibi görülüyor. Bizi genellikle eğitim almamış, başka seçenekleri olmayan insanlar olarak değerlendiriyorlar. Oysa biz hayat taşıyoruz, bu kadar basit değil./Toplum, şoförlerin yaşadığı zorlukları anlamıyor. Yolculukların uzunluğu, sürekli araçta olmak, ailemizden uzakta kalmak zorunda kalıyoruz. Ama insanlar hep 'Şoförlük kolay bir iş, işsiz insan işi diyor' diye düşünüyor/ Bize genellikle 'Hiçbir şey başaramayanlar şoförlük yapar' gibi bakılıyor. Oysa bize, hayatlarını teslim ediyorlar./ Yani yaklaşımlar kötü değil bence. Gayet saygı gösteriyorlar. Tabii aramızda problemli şoförler de var. Onlar yüzünden hepimize kötü bakıyorlar./ Toplumda şoförlere genellikle saygı gösterildiğini düşünüyorum, ama bazen trafik kazaları gibi olumsuz durumlarla*

			karşılaşılınca olumsuz bir düşünce oluşturabiliyor. Yine de insanlar, şoförlerin işlerinin zor olduğunu kabul ediyorlar. /Toplumun şoförlere karşı genelde olumsuz bir bakışı olduğunu düşünüyorum. Ama benim performansım üzerinde bir etkileri yok. Ben ne iş yaptığımı biliyorum. Hakkımla paramı kazanıyorum. İnsanlar zaten herkese, herşeye bir kulp bulurlar.
Mesleğin Toplumda Konumlanması	5	25	*Şoförlerin hayatlarını idame ettirebilmesi için çok çalışması gerekiyor. Ama toplum, bu işin kolay olduğunu düşünüyor. Gerçekten iyi bir şoför olmak için yalnızca araba kullanmak yetmez. Her gün trafikte insan hayatını taşıyoruz, ama pek çok kişi bunun farkında değil./ Toplumda şoförlük mesleği, neredeyse alt sınıf bir iş olarak görülüyor. Çoğu insan bizim işimizi 'kolay' ve 'yapması basit' olarak değerlendiriyor. Ama şoförlük, ciddi bir uzmanlık gerektiriyor/ Herkes bizi, sadece arabayı süren biri olarak görüyor. Ama biz, zaman yönetimi, insan ilişkileri ve güvenlik gibi konularda uzmanız. Bu mesleğe hak ettiği saygı verilmiyor./Toplumda şoförlük, genellikle düşük bir iş olarak kabul ediliyor. Şoförler, genellikle 'yapabileceği başka bir işi olmayan kişiler' gibi algılanıyor./ Birçok kişi, bizim sadece direksiyon başında oturduğumuzu düşünüyor. Aslında biz, uzun süreli eğitimlerden geçiyoruz. Zeka, pratiklik gerektiriyor bizim iş. /Bize 'Biraz dikkatli olsanız, işler hep düzgün gider' deniyor. Ancak biz sürekli risk altında çalışıyoruz ve bu sorumluluk büyük. Yolda her şey kontrolümüz altında değil.*
Toplam	20	100	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şoförlerin ifadelerinden ***mesleklerinin*** toplum tarafından ***basit ve değersiz bir iş*** olarak görülmesinin motivasyonları ile mesleki bağlılıklarını olumsuz etkilediği sonucuna varılabilir. Şoförler, mesleklerine karşı oluşan bu önyargılı tutumun, toplumun mesleğin gerçek zorluklarını anlamamasından kaynaklandığını belirtmektedirler.

Şoförler, yolcuların ve diğer insanların ***saygısız veya küçümseyici davranışlarının***, moral bozucu ve yıpratıcı olduğunu sıkça dile getirmektedir. Yolcuların şoförlere hakaret etmesi, gereksiz yere eleştirmesi ve şoförlüğü "*başka bir iş yapamayanların işi*" olarak değerlendirmesi, şoförlerin iş motivasyonunu olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Şoförler, toplumun mesleklerine daha fazla değer verdiği ve destekleyici bir tutum sergilediği durumlarda daha iyi performans gösterebileceklerini aktarmışlardır.

5.SONUÇ

Araç kullanmak kolay bir iş değildir ve bunu tam zamanlı bir iş haline getirmek onu daha da zorlaştırmaktadır. Uzun yol şoförleri yorgunluğa yatkındır ve saatlerce araç kullanırken uyanık olmak zorundadırlar. Sürücüler uzun süre yolda kalır ve sürüş genellikle gece gerçekleşir. Uzun yol şoförleri günlük görevlerini, sağlıklarına zararlı olan ve tartışılan kronik tıbbi rahatsızlıkları/sendromları geliştirme risklerini artıran bir ortamda gerçekleştirmektedir. Şoförler haftada kırk beş saatten uzun süre çalışmaktadır. Aynı zamanda düzensiz çalışma saatleri nedeniyle değişken vardiya sistemlerinde çalışırlar ve bu da iyileşme ve gevşeme için yetersiz fırsatlara yol açmaktadır (von Wielligh, 2014: 38-39).

Araştırmada öncelikli ve ağırlıklı olarak yolculuk başarısını ***"deneyim ve bilgi"***nin, kişisel performansı ***"zorluklarla başa çıkma ve kriz yönetimi"nin,*** güvenilir ve etkili çalışma ortamını ***"yöneticilerin tutumu ve desteği"***nin, iş yükü ve zaman baskısını ***"denetimler ve gözetim"*** in, yönetim ve yöneticilerin etkilerini ***"yöneticilerin davranışları ve iletişim tarzı"***nın, iş arkadaşlarının etkisini ***"iletişim ve işbirliği"***nin, kişilik özelliklerini ***"sabır"***ın, performansı

yüksek tutan motivasyon faktörünü **"ü*cret ve finansal teşvikler"*** in, dış etkenleri ***"araç donanımı ve yeterlilik"*** in ve toplumsal bakış açısını ***"mesleğin değeri ve bilinçlenme"*** nin oluşturduğu temalara dayalı sonuçlar elde edilmiştir.

Güney Afrika'lı 614 erkek uzun mesafe kamyon şoförleri ile gerçekleştirilen bir araştırmada haftada 2 gece çalışmanın kronik ağrıyla ilişkili olduğu ve fiziksel aktivitenin koruyucu olduğu bulunmuştur. Depresif belirtiler, gündüz uyuşukluğu ve kötü uyku kalitesi haftada 2 gece çalışmayla ilişkili çıkmıştır. Boş zamanlarda daha az fiziksel aktivite yapmanın daha kötü uyku kalitesiyle ilişkili olduğu bilgisi de elde edilmiştir (Wadley vd., 2020). Yolcuların şoförün performansını değerlendirdiği bir başka çalışmada 100 yolcunun %58'i şoför performansının zayıf olduğunu ve iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Tannady vd., 2017: 22).

Gerçek bir yol sürüşü çalışması, ticari otobüs sürücülerinin sürüş performansı ve toparlanması üzerindeki sürüş süresi ve dinlenme süresinin etkilerini araştırmak için yürütülmüştür. 33 ticari otobüs sürücüsünün katılımı ile gerçekleştirilen uygulamada 2, 3 ve 4 saatlik sürüşler sonrasında öznel yorgunluk ile sürüş performansı ölçümleri uygulanmıştır. 2 saatlik sürüşten sonra hem öznel yorgunluk hem de sürüş performansı ölçümlerinin kötüleşmeye başladığı tespit edilmiştir. 4 saatlik sürüşten sonra ise derinlik algısı hariç tüm sürüş performansı göstergeleri önemli ölçüde değişmiştir. Belirli bir dinlenme süresi yorgunluğun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmıştır. Çalışmada 15 dakikalık bir dinlenme süresi şoförlerin iki saatlik sürüş görevi yorgunluğundan kurtulmasını sağlamıştır. 3 ile 4 saatlik sürekli sürüş görevleri için bu sürenin 30 dakikaya uzatılması gerektiği belirtilmektedir (Wang ve Pei, 2014: 11).

Araştırmalardan elde edilen farklı sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde uzun yol şoförlerinin performansını artırmak için farklı faktörlerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir. Şoförlerin deneyim ve bilgi seviyelerini artıracak mesleki eğitim programlarının sunulması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, fiziksel ve psikolojik sağlıklarının korunması ve etkin bir iletişim ortamının sağlanması, sektörün güvenli ve verimli bir şekilde işlemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yönetimin şoförleri profesyonel bir şekilde çalışmaya motive etmede güçlü bir destek sağlaması gerekmektedir. Böylece şoförlerin beklentileri karşılayabilmeleri ve performans gösterebilmeleri mümkün olabilecektir.

Otobüs taşımacılığı şirketlerinin yöneticileri ya da bireysel otobüs sahipleri, aşağıdan yukarıya iletişim yaklaşımı gibi etkili iletişim stratejileri uygulamalı, şoförlerin güvencesiz çalışma koşullarını belirlemek ve ele almak için periyodik değerlendirmeler yapmalı, yolda güvenliğini sağlayarak olası kazalar ve ilişkili ölümlerin azaltması konusunda en üst düzey duyarlılık va farkındalık ile kararlar alıp uygulanmasını sağlamalıdır.

Çalışanlar ve performansı yüksek olan şoförler arasındaki etkileşimleri kolaylaştıran programlar, çalışan davranışlarında olumlu değişiklikleri teşvik etmek için gereken beceri ve bilgi transferlerini teşvik edebilir. Çalışan düzeyindeki iyileştirmeler nispeten küçük olarak gerçekleşebilir ancak ekonomik ve çevresel sonuçlar üzerindeki toplam etki daha büyük ve anlamlı olabilir. Benzer şekilde düzenli olarak geri bildirim toplantıları ve raporlamaları gerçekleştirilerek performans değişimleri gözlemlenebilir ve iyileştirilebilir konumda yapılandırılabilir. Karşılıklı iletişim farklı yöntemlerle sağlıklı bir şekilde uygulanabilir.

Çalışma ile taşımacılık sektöründe faaliyet gösteren şirketlere, şoförlerinin performansını artırmaya yönelik stratejik kararlar alırken rehberlik edebilecek bulgular sunulmaktadır. Şirketlerin, çalışanlarının performansını artırmaya yönelik sürekli iyileştirme çalışmaları gerçekleştirmeleri hem şirket verimliliği hem de toplumsal fayda açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bu süreçte, şoförlerin iş tatminini artıracak ve motivasyonlarını yükseltecek politikaların benimsenmesi, sektördeki genel güvenlik ve kalite standartlarının yükselmesine de katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Amoadu, M., Wilson Ansah, E.,Owusu Sarfo, J. Psychosocial work conditions and traffic safety among minibus and long-bus drivers, Journal of Occupational Health, 66, 1, uiad019, 2024b.

Amoadu, M., Wilson Ansah, E., Owusu Sarfo, J. Psychosocial work factors affecting safety incidents of long-distance bus drivers in Ghana: Mediating role of psychological well-being, Heliyon, 10, e26878, 2024a.

Ariani, M**.,** Ratnasari, D. Effect of emotional intelligence against employee performance in department of labor and social, Journal of Business and Finance in Emerging Markets, 1, 1, 2018.

Azar, M., Shafighi, A.A. (). The effect of work motivation on employees' job performance (Case Study: Employees of Isfahan Islamic Revolution Housing Foundation), International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences September, 3, 9, 2013.

Iskandar, M.F., Ratnasari, A., Nurhidayah, R., Saparuddin, D., Mauliani, R. Analysis of the influence of training effectiveness, work environment and job satisfaction on employee performance in the tourism industry, JEMSI (Jurnal Ekonomi, Manajemen, dan Akuntansi), JEMSI (Jurnal Ekonomi, Manajemen, Dan Akuntansi), 10, 2, 2024.

Mohamad, M. ve Jais, J. (2015). *Emotional Intelligence and Job Performance: A study among Malaysian Teachers.* 7th International Economics & Business Management Conference, 5th & 6th October 2015. Procedia Economics and Finance, 35, 2016.

Motowidlo, S.J., Kell, H.J., *Job Performance. In Handbook of Psychology*, 2nd ed.; Weiner, I., Ed.; Wiley: Hoboken, NJ, USA, 2012.

Murphy**,** K.R. Performance evaluation will not die, but it should, *Human Research Management Journal*, 30, 2020.

Ratnasari, S.L., Sutjahjo, G., Adam. (2020)The effect of job satisfaction , organization, culture, and leadership on employee performance, *Ann Trop Med & Public Health*; 23, S13A: SP231329, 2020.

Rugbeer, N., Neveling, N., Sandla, T. The prevalence of work-related musculoskeletal disorders in longdistance bus drivers, *SAJSM*, 28, 2, 2016.

Suprayogi, W., Sanjaya, B., Nurjannah, S., Tjalla, A., Suparno, Febriantina, S., Nafiudin, Fawzan. Individual performance in perception theory of work performance, *Jurnal Riset Manajemen Sains Indonesia (JRMSI)*, 14, 1, 2023.

Sverke, M., Låstad, L., Hellgren, J., Richter, A., Näswall, K. (2019). A meta-analysis of job insecurity and employee performance: Testing temporal aspects, rating source, welfare regime, and union density as moderators, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 14, 2019.

Tannady, H., Ismuhadjar, Zami, A. Factors affecting the performance of driver: The experience of Transjakarta bus driver, *International Journal of Research Science & Management*, 4, 11, 2017.

van der Beek, A.J. World at work: truck drivers, *Occup Environ Med*., 69:291e295, 2012.

von Wielligh, B.K. *An Analysis of the Lifestyle Risk Factors for Long-distance Truck Drivers*. Master in Business Administration Nort-West University, 2014.

Wadley, A.L., Iacovides, S., Roche, J., Scheuermaier, K., Venter, W.D.F., Vos, A.G., et al. (2020) Working nights and lower leisure-time physical activity associate with chronic pain in Southern African long-distance truck drivers: A crosssectional study, *PLoS ONE*, 15, 12: e0243366, 2020.

Wang, L., Pei, Y. (2014). The impact of continuous driving time and rest time on commercial drivers' driving performance and recovery, *Journal of Safety Research*, 50, September, 2014.

PANDEMİ ÖNCESİNDE VE SONRASINDA TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE MARMARA BÖLGESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Aslı Cansu Akdora

Afyon Kocatepe Üniversitesi

aslicansu@icloud.com - 0009-0007-5295-8025

Yüksek Lisans Öğrencisi Emircan Dalkılıç

Afyon Kocatepe Üniversitesi

emircandalkilic0@gmail.com - 0009-0004-6595-4814

BİLDİRİ ÖZETİ

Marmara Bölgesi, Türkiye'de dış ticarette önemli paya sahip bölgelerden biridir. Marmara Bölgesi ithalat ve ihracat açısından bakıldığında stratejik olarak iyi bir konumda bulunmaktadır ve İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Sakarya, Balıkesir, Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Yalova, Bilecik gibi illeri kapsamaktadır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birlikte Marmara Bölgesindeki illerin ,ithalat ve ihracat rakamlarında değişimler görülmektedir. Bu çalışmada Marmara Bölgesi'ndeki on bir ilin 2013-2024 yıllarında yapılan ithalat ve ihracatına yönelik veriler analiz edilerek, pandemi öncesi ve sonrasında dış ticarette oluşan değişiklikler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Pandemi öncesi dönemde Marmara Bölgesi'ndeki ithalat ve ihracat hacmi düzenli bir büyüme gösterirken, pandemi ve sonrası dönemde yani 2020 yılında küresel ekonomik durgunluk, lojistik aksaklıkları ve tedarik zincirindeki kırılmalar sebebiyle ithalat ve ihracatta düşüşler yaşanmıştır.

Bu çalışmada, Marmara Bölgesi'ndeki ithalat ve ihracat verileri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmada Marmara Bölgesi'nin pandemi öncesi ve sonrasında Türkiye dış ticaretinde ne derecede aktif rol aldığı incelenmektedir. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun web sitesinden alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İthalat, ihracat, dış ticaret, pandemi, Marmara Bölgesi

ABSTRACT

The Marmara Region is one of the key regions in Turkey with a significant share in foreign trade. Strategically, the Marmara Region holds a strong position in terms of imports and exports and includes the provinces of Istanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Sakarya, Balıkesir, Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Yalova, and Bilecik. With the onset of the Covid-19 pandemic, changes have been observed in the import and export figures of these provinces. In this study, data on imports and exports of these eleven provinces between 2013 and 2024 were analyzed, and the changes in foreign trade before and after the pandemic were examined in detail.

Before the pandemic, the import and export volume of the Marmara Region showed steady growth. However, during and after the pandemic, particularly in 2020, global economic stagnation, logistical disruptions, and supply chain breakdowns led to declines in imports and exports.

This study provides a detailed analysis of import and export data in the Marmara Region. It examines the extent to which the Marmara Region played an active role in Turkey's foreign trade before and after the pandemic. The data used in this study were obtained from the website of the Turkish Statistical Institute (TÜİK).

Keywords: Import, export, foreign trade, pandemic, Marmara Region

GİRİŞ

21. yüzyılda küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ülkelerin ekonomik gelişim stratejilerinde dış ticaretin önemi belirgin şekilde artmıştır. Dış ticaret, yalnızca ülkeler arasında mal ve hizmet alışverişiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sermaye akışları, bilgi ve teknoloji transferi ile küresel ekonomik bütünleşmenin de itici gücü olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ekonomiler, üretim kapasitelerini artırmak ve kalkınmalarını hızlandırmak amacıyla dış pazarlara yönelme eğilimindedir (Krugman & Obstfeld, 2021).

Türkiye ise dışa açık büyüme stratejisini benimseyen ülkeler arasında yer almakta, 1980 sonrası dönemde yürürlüğe konan liberal dış ticaret politikalarıyla ihracat merkezli sanayileşme sürecine geçiş yapmıştır. Bu sürecin etkisiyle dış ticaret hacmi büyümüş ve ekonominin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir (Yeldan, 2017; Kılavuz & Altay, 2012). İhracat, üretim kapasitesini genişletirken aynı zamanda sanayinin modernleşmesine katkı sağlamış; ithalat ise, özellikle ara malı ve teknoloji temininde üretim süreçlerinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Kısa vadede dışa bağımlılık riski taşımasına karşın, uzun vadede ithalatın verimlilik ve teknolojik dönüşüm açısından teşvik edici bir etkisi bulunmaktadır (Aydın & Esen, 2019).

Dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısı, literatürde birçok çalışmayla desteklenmiştir. Örneğin, Balassa (1985) ile Helpman ve Krugman (1985), ihracat artışının özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretkenliği artırdığına dikkat çekmişlerdir. Türkiye'ye özgü çalışmalarda da benzer bulgular yer almaktadır. Özer ve Erdoğan (2006), ihracatın uzun vadeli büyüme üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu vurgularken, Utkulu ve Özdemir (2004) ise ithalatın da büyümeye destek olduğunu savunmaktadır.

Son dönemde dış ticaretin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesine geçerek çevresel ve dijital boyutlar kazandığı görülmektedir. Avrupa Birliği tarafından benimsenen Yeşil Mutabakat (Green Deal), karbon salımının azaltılması ve sürdürülebilir üretim standartlarının sağlanması doğrultusunda dış ticarete yeni bir yön vermektedir (European Commission, 2020). Türkiye'nin bu yeni düzene uyum sağlaması, hem çevresel duyarlılığı artırmak hem de uluslararası pazarlarda rekabet gücünü korumak açısından büyük önem taşımaktadır (Küçük & Durmaz, 2022).

2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi, dünya genelinde dış ticaret faaliyetlerinde ciddi aksamalara neden olmuştur. Lojistik zincirlerindeki bozulmalar, maliyet artışları ve talep

daralması gibi unsurlar, ithalat ve ihracat süreçlerini sekteye uğratmıştır (Baldwin & Tomiura, 2020). Türkiye'de özellikle Marmara Bölgesi gibi sanayisi gelişmiş bölgeler bu durumdan doğrudan etkilenmiş olsa da, güçlü altyapı olanakları sayesinde bu etki kısa sürede telafi edilmiştir (TÜSİAD, 2021).

Marmara Bölgesi, Türkiye'nin dış ticaret hacminde merkezi bir role sahiptir. İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ ve Sakarya gibi iller; gelişmiş sanayi altyapıları, liman erişimleri ve ulaşım imkanları sayesinde Türkiye'nin dış dünyaya açılan en önemli kapılarını oluşturmaktadır. 2023 yılı itibarıyla ülke ihracatının yaklaşık yarısının Marmara Bölgesi kaynaklı olması, bölgenin ekonomik ağırlığını açıkça göstermektedir. Aynı zamanda ithalatın büyük kısmı da bu bölgedeki üretim tesislerinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve yarı mamullerin temini kapsamında gerçekleştirilmektedir (Köse & Kılavuz, 2019).

Bu çalışma, 2013–2024 yılları arasında Marmara Bölgesi'nin dış ticaret performansını kapsamlı biçimde analiz etmeyi, özellikle pandemi süreciyle birlikte yaşanan değişimleri ortaya koymayı ve bu doğrultuda politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada TÜİK verileri temel alınmakta olup, ithalat ve ihracatın sektörel ve iller bazında değerlendirilmesi yapılmaktadır. Literatür taraması, teorik çerçevenin oluşturulmasına katkı sağlarken; bölgesel veriler üzerinden yapılan analiz, çalışmayı ampirik olarak da güçlendirmektedir.

Marmara Bölgesi Türkiye'nin dış pazara açılmasında en büyük rol oynayan bölgesidir. Marmara Bölgesi'nin konumu sebebi ile Türkiye'nin ithalat- ihracat dengesinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle bu etki yoğun olarak pandemi dönemi yani 2019 ve 2020 yıllarında çok büyük ithalat-ihracat verilerinde değişime yol açmıştır. TÜİK'ten alınan 2013-2024 yılları arasındaki ithalat-ihracat verilerine ait bilgiler Tablo 1. ve Tablo 2. olarak verilmektedir.

İL	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
İSTANBUL	146 056 467	139 891 414	121 178 389	117 092 959	135 791 869	125 175 604	109 280 926	126 858 302	138 122 531	178 524 528	203 489 153	194 387 696	15 410 075
TEKİRDAĞ	2 797 361	1 977 055	1 572 873	1 405 695	1 559 286	1 707 202	1 639 959	1 651 160	2 502 562	3 221 065	3 047 694	2 701 848	189 281
EDİRNE	102.278	106.793	72.828	79.949	95.580	66.722	90.074	108.731	116.582	87.128	152.298	112.955	12.599
KIRKLARELİ	5.967	131.334	187.606	176.637	200.293	152.196	190.144	149.754	132.565	325.991	102.929	115.969	158.238
BALIKESİR	671.785	724.978	607.347	511.212	401.905	412.547	398.221	402.148	395.799	437.317	495.317	611.161	73.205
ÇANAKKALE	15.262	132.264	164.811	155.981	111.486	86.511	67.659	85.086	87.016	79.552	78.401	80.548	96.702
BURSA	9.583.676	10.624.838	10.184.061	8.534.858	7.606.514	7.982.429	8.892.031	9.524.265	9.139.341	8.361.708	8.465.324	8.266.123	703.994
BİLECİK	116.556	104.032	96.260	87.687	53.889	52.414	119.226	122.158	110.827	89.357	138.192	102.732	7.305
SAKARYA	320.980	4.333.085	3.950.370	3.549.891	3.255.468	2.915.926	3.035.322	3.244.739	3.185.522	2.205.251	1.600.861	1.751.246	1.769.366
KOCAELİ	16.302.954	18.061.414	18.379.504	14.838.591	9.560.514	8.848.257	14.508.972	22.006.951	8.899.210	9.579.959	13.015.339	12.810.449	1.355.617
YALOVA	879.179	905.737	1.010.158	1.078.006	649.002	641.957	573.198	610.612	169.424	191.955	177.283	173.144	59.191

Tablo 1. Marmara Bölgesi İllerinin Türkiye Dış Ticaretinde İthalat Verileri

Tablo 1.'ya göre Türkiye'nin Marmara Bölgesindeki iller tek tek incelendiğinde 2013 yılında İstanbul ilinin 146.056.467 $'lik ithalat hacmine sahip olarak Marmara Bölgesi illeri arasında en başı çektiğini görürken arkasından 16.302.954 $'lik ithalat hacmi ile ikinci sırayı çektiğini, üçüncü sırayı 9.583.676 $ ile Bursa ilimiz gelirken, dördüncü sırayı 2.797.361 $'lik ithalat hacmi ile Tekirdağ ili geliyor, bunun yanı sıra arkasında beşinci sırada 879.179 $ ile Yalova ili

geliyor hemen takibinde altınca sırada 671.785 $ ithalat hacmi ile Balıkesir gelmekte olup, yedinci sırada 320.980 $ ithalat hacmi ile Sakarya ili yer almaktadır, verileri takip edecek olursak sırasıyla sekizinci sırada 116.556 $ ile Bilecik, dokuzuncu sırada 102.278 $ ithalat hacmiyle Edirne, sondan bir önceki ilimiz olarak ise 15.262 $ ithalat hacmiyle Çanakkale ili gelmekte ve illerin dağılımı Tablo 1.'deki gibi görülürken 2013 yılında en az ithalat hacmine sahip il olarak 5.967 $ ile Kırklareli ili gelmektedir.

Sırasıyla 2014 yılına bakıldığı zaman İstanbul ili en yüksek ithalat hacmi ile 139.891.414 $ ile ilk sırada yer alırken ikinci sırada yıllık ithalat hacmi 18.061.414 $ ile Kocaeli ili gelirken, sırayı takip edecek olursak eğer veriler ışığında üçüncü sırada 10.624.838 $ ile Bursa ili gelirken, dördüncü sıradaki ilimiz 4.333.085 $'lik ithalat hacmi ile Sakarya ili yer almakta olup ithalat hacmini bir önceki yıla oranla %13,49 geliştirmiş olup, arkasından gelen Tekirdağ ili 1.977.055 $ ile beşinci sırada gelmiş olup, altıncı sırada Yalova ili 905.737 $, yedinci sıramızda ise 724.978 $ ile Balıkesir ili, sekizinci sırada ise Çanakkale ili 132.264 $ olmakta olup, 131.334 $'lik ithalat hacmi ile Kırklareli ili Çanakkale ilinin arkasından gelmiş bulunmakta ve listede dokuzuncu sırada yer almakta, Edirne ilimiz ise 106.793 $ ile sondan bir önceki ilimiz olarak ise onuncu sırada yerini almış durumda ve Marmara Bölgesi'nin ithalat verilerine baktığımız zaman 2014 yılının en düşük ithalat hacmine sahip Bilecik ili yıllık 104.032 $ ile iller arasında son sırada yer almaktadır.

Tablo 1.' ya göre 2015 yılında Türkiye'nin Marmara Bölgesi illerinden en büyük ithalat hacmi tekrardan İstanbul olarak göz önüne çıkmaktadır. İstanbul 2015 yılında toplam 121.178.389 $ ile en başta gelirken onu 18.379.504 $ ithalat hacmi ile Kocaeli ili takip etmekte olup arkasından 10.184.061 $ ile üçüncü sırada Bursa ili gelmekte, listemizin dördüncü sırasına baktığımız zaman 3.950.370 $ ile Sakarya ili Bursa ilinin arkasından gelmiş olup, beşinci sıramızda ise 1.572.873 $ ithalat hacmi ile Tekirdağ ili gelmekte olup arkasından sırasıyla altıncı olarak 1.010.158 $ ile Yalova, yedinci olarak 607.347 Balıkesir, sekizinci olarak 187.606 $ ile Kırklareli, dokuzuncu sıramızda ise 164.811 $ ile Çanakkale ili gelirken, onuncu sırada 96.260$ ile Bilecik ili gelmekte olup verilerimize baktığımız zaman Edirne ili ise yıllık 72.828 $'lık ithalat hacmi ile Marmara Bölgesi illeri arasında son sırada gelmeye devam etmektedir.

Tablo 1.'ya göre 2016 yılında Marmara Bölgesi illerinden ithalat hacmi en büyük olan il yıllık ithalat hacmi 117.092.959$ ile İstanbul ili olurken, arkasından ikinci sırada 14.838.591$ ile Kocaeli ili, 8.534.858$ ile üçüncü sırada Bursa ilimiz olurken dördüncü sırada yıllık ithalat hacmi 3.549.891$ ile Sakarya ili gelirken, ithalat hacimlerine bakmaya devam ettiğimizde beşinci sıradaki ilimiz 1.405.695$ hacmi ile Tekirdağ ilimiz gelirken, altıncı sırada Yalova ilimiz 1.078.006$ ithalat hacmine sahipken onun yarısı kadar ithalat hacmine sahip olan ilimiz 511.212$ ile Balıkesir ilimiz yedinci sırada yer almakta olup sekizinci sırada ise 176.637$ ithalat hacmi ile Kırklareli ili listemizde yer almaktadır, listeye bakmaya devam ettiğimiz zaman dokuzuncu sırada 155.981$ ithalat hacmi ile Çanakkale, onuncu sırada 87.687$ ithalat hacmi ile Bilecik ve listemizin son sırasında yani on birinci sırasında 79.949$ ithalat hacmi ile Edirne ilimiz yer almış bulunuyor.

2017 yılı itibariyle Marmara Bölgesi'nde en yüksek ithalat hacmine sahip il 135.791.869$ ile İstanbul ili olurken, onu 9.560.514$'lık hacimle Kocaeli ili takip etmiştir. Üçüncü sırada 7.606.514$ ile Bursa ili yer alırken, dördüncü sıradaki 3.255.468$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Beşinci sırada Tekirdağ ili 1.559.286$ ile yer almakta; onu sırasıyla

649.002$ ile Yalova ili, 401.905$ ile Balıkesir ili ve 200.293 ile Kırklareli ili izlemektedir. Çanakkale ili 111.486$ ile dokuzuncu sırada bulunurken, Edirne ili 95.580$ ile onuncu sırada yer almıştır. En düşük ithalat hacmi ise 53.889$ ile Bilecik'e aittir.

İstanbul ili, 2018 yılında 125.175.604$'lık ithalat hacmiyle Marmara Bölgesi arasında lider konumundadır. Kocaeli ili 8.848.257$ ile ikinci, Bursa ili ise 7.982.429$ ile üçüncü sıradadır. Sakarya ili, 2.915.926$' lık ithalatı sayesinde dördüncü sıraya yerleşirken, beşinci sırada 1.707.202$ ile Tekirdağ ili, altıncı sırada ise 641.957$ ile Yalova ili yer alır. Balıkesir ili 412.547$ile yedinci sıradayken, Kırklareli ili 152.196$ sekizinci sırada bulunur. Dokuzuncu sırada 86.511$'lık hacimle Çanakkale, onuncu sırada ise 66.722$ ile Edirne yer almaktadır. Marmara Bölgesi illerinden en düşük ithalat hacmine sahip il ise 52.414$ ile Bilecik olmuştur.

2019 yılına geldiğimiz zaman bu yıl içerisinde başlayan ve küresel olarak dünyayı etkisi altına alan Çin Halk Cumhuriyetinde ortaya çıkan Covid-19 pandemisinin yani Koronavirüs hastalığının ortaya çıkmasıyla birlikte ülkelerin ithalat ve ihracat verilerinde yüksek oranda dalgalanmalar meydana gelmiş olup küresel ticareti büyük oranda etkilemiştir. Bunun üzerine yaptığımız bu çalışmada Marmara Bölgesi illerinin 2019 yılında ithalat hacmi olarak yıllık 109.280.926 $ ile ilk sırada İstanbul ili olmaya devam etmekte olup onun ardından gelen Kocaeli ili 14.508.972$ ile ikinci sırada, Bursa ili ise 8.892.031$ ile üçüncü sırada yer almaktadır. Dördüncü sıradaki Sakarya'nın ithalat hacmi 3.035.322$ olurken, Tekirdağ ili beşinci sırada 1.639.959$ ile listelenmiştir. Altıncı sırada 573.198$ ile Yalova ili, yedinci sırada 398.221$ ile Balıkesir ili, sekizinci sırada ise 190.144$ ile Kırklareli ili yer almaktadır. Dokuzuncu sırada 119.226$ ile Bilecik bulunmakta listenin onuncu sırasına bakıldığında 90.074$ ile Edirne ili, ve Marmara Bölgesinin 2019 yılında en düşük ithalat hacmine sahip olan ili ise 67.659$ ile Çanakkale ili yer almaktadır.

Pandemi döneminin devam ettiği yıllarda 2020 yılına ait Tablo 1. İncelendiğinde, Marmara Bölgesi illeri arasında en fazla ithalat yapan ilin İstanbul olduğu görülmektedir. İstanbul ili toplamda 126.858.302$' lık ithalat hacmiyle ilk sırayı alırken, onu 22.006.951$ ile Kocaeli ili takip etmektedir. Üçüncü sırada 9.524.265$ ile Bursa ili yer alırken, dördüncü sıradaki Sakarya ilinin ithalat hacmi 3.244.739$ olarak kaydedilmiştir. Beşinci sırada yer alan Tekirdağ ili 1.651.160$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Onu sırasıyla 610.612$ ile altıncı sıradaki Yalova ili, 402.148$ ile yedinci Balıkesir ili, 149.754$ ile sekizinci sırada Kırklareli ve 122.158 ile dokuzuncu sıradaki Bilecik ili takip etmektedir. Listenin son iki sırasına baktığımız zaman ise onuncu sıraya 108.731$ ile Edirne yerleşirken, 85.086$ ile Çanakkale ili Marmara Bölgesi'nde son sırada yer almaktadır.

Pandeminin etkisinin yavaş yavaş azaldığı 2021 yılına geldiğimiz zaman ithalat hacmi olarak en yüksek hacmi sahip olan il yıllık 138.122.531 $ ile İstanbul olurken, İstanbul'un ardından 9.139.341$ ile Bursa ili ikinci sırada, 8.899.210$ ile Kocaeli ili üçüncü sırada bulunmaktadır. Sakarya ili 3.185.522$'lık hacmiyle dördüncü sırayı alırken, Tekirdağ ili 2.502.562 ile beşinci sıradadır. Altıncı sırada 395.799$ ile Balıkesir yer alırken, onu yedinci sırada 169.424$ ile Yalova ili takip etmektedir. Sekizinci sırada 132.565$'lık ithalat hacmiyle Kırklareli ili, dokuzuncu sırada 116.582$ ile Edirne ili yer almakta, onuncu sırada ise 110.827$ ili ile Bilecik ili bulunmaktadır. Marmara Bölgesi illerinden 2021 yıllına ait ithalat verileri analiz edildiğinde en düşük ithalat hacmine sahip ili 87.016$ ile Çanakkale ilidir.

Pandemi döneminin etkisinin yavaş yavaş sona erdiği ve normal bir hastalık olarak görüldüğü 2022 yılına baktığımız zaman İstanbul ilini 178.524.528 $ ile ithalat hacmini pandemi yılları itibariyle daha fazla arttırdığını gözler önüne sermekte olup Marmara Bölgesinin ithalat hacmi en yüksek ili olmayı korumuş olup, ardından 9.579.959$ ile Kocaeli ili ikinci sıraya yerleşmektedir. Üçüncü sırayı 8.361.708$'lık ithalat hacmi ile Bursa ili yer alırken, Tekirdağ ili 3.221.065$'lik ithalat hacmi ile dördüncü sıraya yerleşmiştir. Beşinci sırada 2.205.251$ ile Sakarya ili yer alıyorken; altıncı sırada 437.317$ ile Balıkesir ili yer almaktadır. Veriler ışığında sıralamaya devam edecek olursak yedinci sırada 325.991$ ile Kırklareli ili, sekizinci sırada 191.955$ ile Yalova ili, dokuzuncu sırada ise 89.357$ ile Bilecik ili bulunmaktadır. Son iki sıraya baktığımızda onuncu sıradaki Edirne 87.128$'lık ithalat hacmine sahipken, son sırada ise 79.552$ ile Çanakkale ili yer almaktadır.

Tablo 1'deki verilere göre 2023 yılında Marmara Bölgesi illeri arasında ithalat hacmi en çok olan il İstanbul ili olmuş ve 203.489.153$'lık hacimle ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada 13.015.339$ ile Kocaeli ili bulunurken, Bursa ili 8.465.324$ ile üçüncü sırada yer almaktadır. Tekirdağ ili ise 3.047.694$'lık ithalatla dördüncü sırada yer alırken, onu beşinci sırada 1.600.861$'lık ithalat hacmi ile Sakarya ili takip etmektedir. Altıncı sıradaki Balıkesir ili 495.317'lık hacme sahipken, yedinci sırada Yalova ili 177.283$ ile yer almıştır. Sekizinci sıradaki Edirne ili 152.298$ ithalat gerçekleştirirken, dokuzuncu sıradaki Bilecik ili 138.192$ ile sıralanmıştır. Kırklareli 102.929$ ile onuncu sıradayken, 78.401$ ile Çanakkale ili en az ithalat hacmine sahip olan Marmara Bölgesi ili olmuştur.

Son olarak elde ettiğimiz veriler ışığında 2024 yılını göz önüne aldığımız zaman 194.387.696$ ile önceki yıla oranla biraz düşürmüş olunsa da İstanbul en üst sırada ithalat hacmi ipini ilk sırada göğüslemektedir. İstanbul'un ardından 12.810.449$ ile Kocaeli ili ikinci sırada bulunmakta olup, bu il de sanayi altyapısı, liman kapasitesi ve ulaşım imkanlarıyla dış ticarette önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Üçüncü sırayı ise 8.266.123$'lık ithalat hacmiyle Bursa ili yer almaktadır; bu durum, otomotiv ve tekstil gibi sanayi kollarının Bursa ekonomisindeki etkisini bir kez daha gözle önüne sermektedir. Listenin dördüncü sırasında yer alan Tekirdağ ili, 2024 yılında gerçekleştirdiği 2.701.848$ tutarındaki ithalatla Bursa'yı takip etmekte; bu ilin de liman ve serbest bölge imkanlarından yararlanarak bölge ekonomisine katkı sağladığı anlaşılmıştır. Tekirdağ ilini beşinci sırada 1.751.246$ ile Sakarya ili izlemekte olup, bölgedeki sanayi yatırımları ve gelişen lojistik yapısı ile dikkat çekmektedir. Altıncı sırada bulunan Balıkesir ili ise 611.161$' lık ithalat hacmiyle listenin orta sıralarında yer alırken, onu 173.144$ ile Yalova ili takip etmektedir. Bu iki ilin sanayi potansiyelinin artmasıyla birlikte önümüzdeki yıllarda daha üst sıralara çıkma potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir. Sekizinci sıraya geldiğimizde, Kırklareli ilinin 115.969$ değerindeki ithalat hacmiyle aldığı görülmektedir. Dokuzuncu sırada ise 112.955$ ile Edirne ili yer almakta olup, arkasından yani onuncu sırada 102.732$ ile Bilecik ili gelmektedir. Listenin son sırasında yer alan 80.548$lık ithalat hacmi ile Çanakkale ili olup bu ilin sınırlı sanayi altyapısına rağmen ithalat faaliyetlerinin sürdüğü anlaşılmaktadır.

Bu tablo, Marmara Bölgesi içerisinde iller arası dış ticaret farklarının oldukça belirgin olduğunu ve özellikle sanayi, liman altyapısı ve lojistik olanaklara sahip şehirlerin daha yüksek ithalat rakamlarına ulaştığını göstermektedir.2013-2024 yılları arasındaki ithalat verilerini göz önüne aldığımızda ilk sırayı İstanbul'un geldiğini ardından ise Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Sakarya, Balıkesir, Yalova, Kırklareli, Edirne, Bilecik ve son olarak sıraya

koyacağımız ilimiz Çanakkale gelmektedir. Verileri incelediğimiz sırada özellikle 2019 yılı Covid-19 itibari ile ithalat hacminde yıllar dağılımına göre çok büyük etkisinin olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışmanın diğer bir kısmında, Türkiye'nin ekonomik ve ticari açısından en dikkat çeken bölgelerinden biri olan Marmara Bölgesi'ne ait 2013-2024 yılları arasındaki ihracat verileri incelenerek bölgenin dış ticaret performansı analiz edilecektir ve aynı zamanda verilere baktığımızda Covid-19 döneminin etkisinin Marmara Bölgesinin ihracat performansındaki etkisine bakılacaktır. Çalışmanın verileri ithalat verilerinde olduğu gibi TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından yayınlanan veriler ışığında Marmara Bölgesi illerinin ihracat hacimlerindeki yıllık değişimleri ortaya koymaktadır.

Bu çalışma kapsamında İstanbul, Kocaeli, Bursa, Sakarya, Tekirdağ, Yalova, Çanakkale, Kırklareli, Edirne ve Bilecik olmak üzere toplam 11 ilin 2013-2024 yılları arasındaki ihracat verileri ele alınacaktır. Bu illerin yıllar içerisindeki ihracat performansları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecek.

İL	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
İSTANBUL	81.576.600	84.831.850	79.274.723	77.766.581	83.448.092	88.203.471	88.827.640	82.815.389	108.666.008	124.661.773	127.221.911	125.890.410	10.496.112
TEKİRDAĞ	1.819.296	1.760.276	1.541.084	1.495.402	1.616.206	1.913.609	1.948.239	1.953.247	2.745.656	3.057.386	3.125.567	3.088.706	228.836
EDİRNE	31.353	42.830	36.947	39.333	42.166	51.762	60.057	68.399	82.895	86.590	105.125	105.206	8.350
KIRKLARELİ	256.097	400.155	502.029	183.247	164.326	175.743	188.102	193.095	263.865	343.114	359.160	325.165	21.802
BALIKESİR	619.082	533.940	516.550	519.248	533.760	598.754	579.246	601.312	765.927	913.523	1.089.385	1.135.981	80.678
ÇANAKKALE	198.011	149.209	129.482	108.963	124.917	152.911	169.681	147.031	198.449	213.453	183.416	192.751	12.619
BURSA	9.456.295	9.970.943	9.140.463	10.364.727	11.066.414	11.716.921	10.898.036	9.553.588	11.647.717	12.778.086	12.710.130	12.357.701	960.382
BİLECİK	80.079	79.830	124.304	77.180	96.923	101.366	89.502	109.618	131.179	147.639	142.548	147.652	10.006
SAKARYA	2.352.657	2.724.406	2.077.529	2.685.657	5.364.278	5.735.632	5.351.062	4.624.192	5.325.110	5.275.079	6.102.853	6.592.818	466.484
KOCAELİ	9.346.061	9.068.910	7.403.620	6.495.764	8.134.520	9.035.750	9.917.083	7.728.329	12.271.836	14.462.056	13.051.340	13.192.034	1.087.731
YALOVA	305.967	265.139	256.569	358.030	380.152	310.864	438.857	533.549	927.931	581.067	826.093	645.676	54.600

Tablo 2. Marmara Bölgesi İllerinin Türkiye Dış Ticaretinde İhracat Verileri

Tablo 2.' ye göre Marmara Bölgesi illerinin ihracat hacimleri incelendiğinde 2013 yılında en yüksek ihracat hacmine sahip olan ili 81.576.600$ ile İstanbul ili olmaktadır ve arkasında ikinci sırada en yüksek ihracat hacmine sahip olan Marmara Bölgesi ili ise 9.456.295$ ile Bursa ili olmaktadır. Kocaeli ili 9.346.061$ ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Sakarya ili ise 2.352.657$'lık ihracatla dördüncü sırada yer alırken, arkasından beşinci sırada ise 1.819.296$'lık ihracat hacmi ile Tekirdağ ili takip etmektedir. Altıncı sıradaki Marmara Bölgesi ilimiz ise Balıkesir ili olarak yıllık 619.082$'lık ihracat hacmine sahipken, yedinci sırada ise Yalova ili 305.967$ gelmektedir. Sekizinci sıradaki Kırklareli ili 256.097$ ihracat gerçekleştirmeyken, dokuzuncu sıradaki Çanakkale ili 198.011$ ile sıralanmıştır. Bilecik ili 80.079$ ile onuncu sıradayken, Marmara Bölgesi illerinde 2013 verilerine dayanarak en düşük ihracat hacmine sahip olan ili ise 31.353$ ile Edirne ili olmaktadır.

Tablo 2. verilerine göre, 2014 yılında Marmara Bölgesi illeri arasında en yüksek ihracat hacmine ulaşan il 84.831.850$ ile İstanbul olmuştur. İstanbul'un ardından gelen 9.970.943$ değerindeki ihracat hacmiyle ikinci sırada yer alırken, üçüncü sırada 9.068.910$ ile Kocaeli ili bulunmaktadır. Sakarya, 2.724.406$'lık ihracatla dördüncü sıraya yerleşmiş; 1.760.276$ ile beşinci sırada Tekirdağ ili gelmektedir. Altıncı sırada yer alan Balıkesir ili yıllık 533.940$ ihracat hacmine ulaşırken, Kırklareli 400.155$ ile yedinci sırada konumlanmıştır. Yalova, 265.139$ ile sekizinci, Çanakkale ise 149.209$ ile dokuzuncu sırada yer almıştır. Bilecik,

79.830$ ile onuncu sıraya yerleşirken, Edirne ise yalnızca 42.830$'lık ihracat hacmi ile Marmara Bölgesi illeri listesinin en sonunda yer almaktadır.

2015 yılına ait Tablo 3 verileri incelendiğinde, Marmara Bölgesi illeri arasında ihracat hacmi açısından en üst sırada yer alan ili 79.274.723$ ile İstanbul olduğu görülmektedir. İstanbul'u 9.140.463$ ile ikinci sırada yer alan Bursa takip ederken, Kocaeli ise 7.403.620$'lık ihracatla üçüncü sırada konumlanmıştır. Sakarya, 2.077.529$ ile dördüncü sıraya yerleşmiş, ardından 1.541.084$ ihracat gerçekleştiren Tekirdağ beşinci olmuştur. Balıkesir, 516.550$ ile altıncı sırada yer alırken; Kırklareli 502.029$'lık hacmiyle yedinci sırada yer almaktadır. Yalova 256.569$, Çanakkale ise 129.482$ ile sırasıyla sekizinci ve dokuzuncu sırada yer almaktadır. Bilecik, 124.304$ ihracat hacmiyle onuncu sıraya yerleşmiş, Edirne ise yalnızca 36.947$ ile en düşük ihracat gerçekleştiren il olarak listenin sonunda yer almıştır.

2016 yılı verilerine göre Marmara Bölgesi'nde en fazla ihracat yapan il, 77.766.581$ ile açık ara farkla İstanbul olmuştur. Onu 10.364.727$ ile Bursa, 6.495.764$ ile de Kocaeli takip etmektedir. Bu üç ilin ardından Sakarya 2.685.657$'lık ihracatıyla dördüncü, Tekirdağ ise 1.495.402$ ile beşinci sırada yer almıştır. Balıkesir, 519.248$ ile altıncı sırada bulunurken, Yalova 358.030$, Kırklareli 183.247$, Çanakkale ise 108.963$ ile sıralamada alt kademelerde yer almıştır. Bilecik, 77.180$ ihracat hacmiyle onuncu sıradayken, Edirne 39.333$ ile listenin en alt sırasında yer almıştır.

Tablo 3'te yer alan 2017 yılı ihracat verilerine göre Marmara Bölgesi illerinin dış ticaret performansında en yüksek ihracat değerine ulaşan il İstanbul olmuş ve 83.448.092$ ile listenin zirvesinde yer almıştır. Bursa ili 11.066.414$ ile ikinci sırada, Kocaeli ise 8.134.520$ ile üçüncü sırada yer almaktadır. Sakarya'nın ihracatı 5.364.278$, Tekirdağ'ınki ise 1.616.206$ olarak gerçekleşmiş ve bu iller sırasıyla dördüncü ve beşinci sırada yer almıştır. İlk beşi takip eden iller arasında Balıkesir 533.760$, Yalova 380.152$, Kırklareli 164.326$, Çanakkale ise 124.917$ ihracat gerçekleştirmiştir. Listenin son sıralarında ise Bilecik 96.923$, Edirne ise 42.166$ ile yer almaktadır.

2018 yılında Marmara Bölgesi illeri arasında ihracatta en büyük payı alan il yine İstanbul olurken, gerçekleştirdiği 88.203.471$ ile diğer tüm illere fark atmıştır. İkinci sırada yer alan Bursa, 11.716.921$'lık hacmiyle İstanbul'un oldukça gerisinde kalmıştır. Onu hemen ardından gelen Kocaeli, 9.035.750$ ile takip etmiştir. Diğer illerle kıyaslandığında Sakarya 5.735.632$ ve Tekirdağ 1.913.609$ da önemli ihracat rakamlarına ulaşmıştır. Orta sıralarda yer alan Balıkesir, Yalova ve Kırklareli sırasıyla 598.754$, 310.864$ ve 175.743$'lık ihracat gerçekleştirmiştir. Listenin alt sıralarındaki Çanakkale 152.911$, Bilecik 101.366$ ve Edirne 51.762$ ise nispeten düşük ihracat hacimleriyle dikkat çekmektedir.

2019 yılı verilerine göre Marmara Bölgesi'nde ihracatın lideri İstanbul, 88.827.640$ ile bölgede ve Türkiye genelinde dış ticaretin önemli direği olmuştur. İstanbul'u 10.898.036$ ile Bursa ve 9.917.083 ile Kocaeli takip etmektedir. Sakarya'nın 5.351.062$ ve Tekirdağ'ın 1.948.239$'lık ithalat hacimleri bölgeyi destekler niteliktedir. Orta segmentte Balıkesir 579.246$, Yalova 438.857$ ve Kırklareli 188.102$ yer alırken, sınırlı kapasiteye sahip iller arasında Çanakkale 169.681$, Bilecik 89.502$ ve Edirne 60.057$ dikkati çekmektedir. 2019 yılının sonlarına doğru, pandemi belirtilerinin ortaya çıkmasıyla uygulamaya konulan kısıtlamalar ve tedarik zincirindeki aksamalar, ihracat performansında ilk dalgalanmalara

neden olmakla birlikte, güçlü yapısal temellere sahip Marmara Bölgesi illeri, toparlanma sürecinde önemli rol oynamıştır.

2020 yılı ihracat verileri, COVID-19 pandemisinin küresel ticaret üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen, Marmara Bölgesi illerinin güçlü ekonomik altyapını koruduğunu ortaya koymaktadır. Pandemi koşullarında bile dış ticarette lider konumunu sürdüren İstanbul, 82.815.389$'lık ihracat hacmiyle bölgenin ve Türkiye'nin dış ticaretinde belirleyici rol oynamıştır. İstanbul'u sırasıyla 9.553.588$ ile Bursa ve 7.728.329$ ile Kocaeli takip etmektedir. İlk üç sırayı geçtikten sonra diğer illerde, Sakarya 4.624.192$ ve Tekirdağ 1.953.247$ ihracat rakamlarıyla dördüncü ve beşinci sıralarda yer almıştır. Orta segmentte Balıkesir 601.312$, Yalova 533.549$ ve Kırklareli 193.095$ bulunurken; daha sınırlı imkanlara ve olanaklara sahip olan Çanakkale 147.031$, Bilecik 109.618$ ve Edirne 68.399$ ise listenin alt sıralarında konumlanmıştır. Bu veriler, pandemi sürecinde bile Marmara Bölgesi'nin ihracat performansının, bölgesel sanayi ve lojistik altyapısının sağlamış olduğu direnç sayesinde belirli ölçüde stabil kalmayı ve durumu iyi bir şekilde idare ettiğini göstermektedir.

2021 yılı, COVID-19 pandemisinin küresel etkilerinin sürdüğü bir dönem olmasına rağmen, Marmara Bölgesi illeri ihracatta toparlanma sürecine girmiştir. Bölgenin ihracat lideri İstanbul, 108.666.008$ ile yine ilk sırada yer alırken, onu Kocaeli 12.271.836$ ve Bursa 11.647.717$ ile takip etmiştir. Sanayi gücüyle öne çıkan Sakarya 5.325.110$ ve Tekirdağ 2.745.656$'lık ihracatla sıralamada üst sıralarda konumlanmıştır. Orta düzeyde gerçekleştirilen ihracat gerçekleştiren Yalova 927.931$, Balıkesir 765.927$ ve Kırklareli 263.865$ ile bölgesel katkı sağlamışlardır. Daha düşük hacimli ihracat yapan iller ise sırasıyla Çanakkale 198.449$, Bilecik 131.179$ ve Edirne 82.895$ olarak sıralanmıştır. Veriler ışığında, Marmara Bölgesinin pandemiye karşı direnç göstermeyi bırakıp önceki yıllardaki ihracat hacimlerini arttırarak iyi bir performans sergiledikleri görülmüştür.

Tablo 2'ye göre 2022 yılı, COVID-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin azalmaya başladığı, küresel ticaretin yeniden artış gösterdiği bir yıl olmuştur. Bu dönemde, Marmara Bölgesi illeri ihracat performanslarının belirgin şekilde artırarak bölgenin ekonomik güçlenişini gözler önüne sermektedir. İstanbul 124.661.773$ ihracat hacmiyle liderliğini sürdürürken, üretim kapasitesi ve ticaret altyapısı güçlü olan Kocaeli ve Bursa sırasıyla 14.462.056$ ve 12.778.086$ ile ikinci ve üçüncü sıralarda yer almıştırlar. Sakarya 5.275.079$ ihracat hacmiyle dördüncü ve Tekirdağ 3.057.386$ ihracat hacmiyle beşinci sırada yer alırken bu gibi kentler de sanayi ve yoğun nüfuslu iller ihracata önemli katkılar sağlamaktadırlar. Listenin geri kalanına baktığımız zaman Balıkesir, Yalova ve Kırklareli sırasıyla 913.523$, 581.067$ ve 343.114$ ihracat hacimleriyle listenin altıncı, yedinci ve sekizinci sıralarında bulunmaktadırlar. Çanakkale 213.453$, Bilecik 147.639$ ve Edirne 86.590$ olmak üzere bu iller ise daha düşük hacimlerle listenin alt sırasında kalmıştır.

2023 yılı itibarıyla Marmara Bölgesi'nin ihracat performansı, pandemi sonrası toparlanma sürecine eş değer olarak önemli bir artış göstermiştir. Bölgenin en önde gelen ili olan İstanbul, 127.221.911$'lık ihracat hacmi ile bölgedeki en yüksek paya sahip olup, Türkiye genelinde de büyük bir rol oynamaktadır. Onu sırasıyla 13.051.340$ ile Kocaeli ve 12.710.130$ ile Bursa izlemektedir. Dördüncü sırada yer alan Sakarya 6.102.853, sanayi üretiminin güçlü olduğu bir ili olarak ihracatını önceki yıllara göre arttırmış, Tekirdağ ise 3.125.567 ile beşinci sırada yer almıştır. Orta sıralarda yer alan Balıkesir 1.089.385$, Yalova 826.093$ ve

Kırklareli 359.160$, sınırlı ihracat hacimleriyle ekonomiye katkı sağlarken, Çanakkale 183.416$, Bilecik 142.548$ ve Edirne 105.125$ ihracat hacimleriyle daha düşük ihracat performansları ile listenin en alt sıralarında kalmışlardır. Pandeminin etkilerinin hala bazı sektörlerde hissediliyor olmasına rağmen, 2023 yılında Marmara Bölgesi illeri, küresel tedarik zincirindeki toparlanması işlerinin devam etmesiyle ihracat hacimlerinde ciddi bir artış kaydetmiştir.

Son olarak Tablo 2'ye göre 2024 yılı ve son yılımızı ele alacak olursak pandeminin etkisinin seyreldiği günümüzün normal hastalığı olarak sayılan bu yılda Marmara Bölgesi illerini incelemeye devam ettiğimiz zaman İstanbul daha önceki yıllardaki gibi ihracat hacmi en yüksek Marmara Bölgesi ili olma potansiyelini korumaktadır. İstanbul, 125.890.410$ ile en yüksek ihracat hacmine sahip olmaya devam etmektedir, ancak bu rakam bir önceki yıla göre bir düşüş göstermektedir. İstanbul'u takip eden Kocaeli ili, 13.192.034$ ile ikinci sırada yer almakta ve bu il, sanayi altyapısı, liman kapasitesi ve ulaşım avantajları ile dış ticaretteki etkinliği sürdürmektedir. Üçüncü sırada 12.357.701$ ile Bursa bulunmakta, özellikle otomotiv ve tekstil sanayilerinin katkısıyla bu ilin ekonomisi güçlü bir şekilde olduğu gözükmektedir. Dördüncü sırada 6.592.818 ile Sakarya ili yer almakta olup, bu il de sanayi yatırımları ve İstanbul'a yakın lojistik konumuyla dikkat çekmektedir. Beşinci sırada Tekirdağ ili 3.088.706$ yer almakta, bu il liman ve serbest bölge avantajları sayesinde bölgeye önemli katkılar sağlamaktadır. Altıncı sırada ise 1.135.981$ ihracat hacmiyle Balıkesir ili, yedinci sırada 645.676$ ihracat hacmiyle Yalova ili, sekizinci sırada 325.165$ ihracat hacmiyle Kırklareli ili gelmektedir; bu iller ihracat hacimleri diğer Marmara Bölgesi illerine göre daha düşük olmasına rağmen sanayi kapasitesinin artmasıyla ilerleyen yıllarda daha yüksek sıralara tırmanma potansiyeli taşımaktadırlar. Son sırada ise Çanakkale, Bilecik ve Edirne, sırasıyla 192.751$, 147.652$ ve 105.206$ ile bölgedeki daha sınırlı ihracat hacimleriyle dikkat çekmektedirler.

2013–2024 yılları arasında Marmara Bölgesi illerinin ihracat performansları incelendiğinde, İstanbul'un her yıl açık ara farkla bölgenin ve Türkiye'nin dış ticaretinde lider konumda yer aldığı görülmektedir. İstanbul'un ardından Bursa ve Kocaeli illeri, üretim kapasiteleri, sanayi altyapıları ve lojistik avantajları sayesinde istikrarlı bir şekilde yüksek ihracat hacimlerine ulaşmıştır. Sakarya ve Tekirdağ gibi iller, sanayi yatırımlarındaki artış ve coğrafi konum avantajlarıyla üst sıralarda yer almaya devam ederken; Balıkesir, Yalova ve Kırklareli gibi iller ise ihracatlarını istikrarlı biçimde artırarak orta sıralarda konumlanmıştır. Çanakkale, Bilecik ve Edirne gibi iller ise daha sınırlı üretim ve sanayi potansiyelleri nedeniyle genellikle alt sıralarda yer almışlardır.

Özellikle COVID-19 pandemisinin etkili olduğu 2020 yılı ve sonrasında, bölge genelinde kısa süreli dalgalanmalar yaşansa da Marmara Bölgesi güçlü sanayi temeli ve lojistik ağı sayesinde toparlanma sürecine hızla girmiştir. 2021 yılından itibaren ihracat rakamlarında yeniden yükseliş gözlemlenmiş, 2022 ve 2023 yıllarında bu toparlanma daha da ivme kazanmıştır. 2024 yılına gelindiğinde ise, bazı illerde hafif düşüşler görülmekle birlikte, genel olarak Marmara Bölgesi ihracat kapasitesini korumayı başarmış ve bölgenin ekonomik dinamiklerinin sürekliliğini ortaya koymuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Marmara Bölgesi'nin 2013–2024 yılları arasındaki dış ticaret performansı, özellikle ithalat ve ihracat verileri ışığında pandemi öncesi ve sonrası dönemler dikkate alınarak kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Marmara Bölgesi'nin Türkiye dış ticaretindeki stratejik önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

İthalat açısından değerlendirildiğinde, İstanbul ili her yıl açık ara farkla en yüksek ithalat hacmine sahip il olmuştur. İstanbul'u sırasıyla Kocaeli, Bursa ve Tekirdağ gibi sanayi ve liman altyapısı gelişmiş iller takip etmiştir. Pandemi döneminde (özellikle 2020 yılı) ithalat hacminde genel bir düşüş yaşanmasına rağmen, bu iller güçlü üretim ve lojistik altyapıları sayesinde toparlanma sürecine hızla uyum sağlamıştır. 2024 yılı itibarıyla ithalat rakamları yeniden yükselme eğilimi göstermiştir.

İhracat açısından benzer bir tablo gözlemlenmiş, İstanbul ili ihracatta da lider konumunu korumuş, Bursa ve Kocaeli illeri ise İstanbul'un ardından yüksek ihracat performansı sergilemiştir. Sakarya ve Tekirdağ gibi iller, ihracat hacimlerini istikrarlı şekilde artırarak dış ticarette etkinliklerini artırmıştır. Daha sınırlı sanayi kapasitesine sahip olan Bilecik, Edirne ve Çanakkale gibi iller ise daha düşük dış ticaret hacmiyle alt sıralarda yer almıştır.

COVID-19 pandemisi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ve özellikle Marmara Bölgesi'nde dış ticaretin kısa vadede daralmasına neden olmuştur. Ancak Marmara Bölgesi'nin altyapısal gücü, sanayi çeşitliliği ve ulaşım olanakları sayesinde bu olumsuzluklar hızlı bir şekilde telafi edilmiş; 2021 yılından itibaren hem ithalat hem de ihracatta yeniden yükseliş yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

Aydın, C., & Esen, Ö. (2019). Türkiye'de İthalatın Büyüme ve Cari Açık Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 223–240.

Baldwin, R., & Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. *Economics in the Time of COVID-19*, CEPR Press.

European Commission. (2020). *The European Green Deal*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640

Kılavuz, E., & Altay, T. (2012). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990–2010 Dönemi. *İktisat ve Finans Dergisi*, 27(314), 1–20.

Krugman, P., & Obstfeld, M. (2021). *International Economics: Theory and Policy* (11th ed.). Pearson Education.

Küçük, Ö., & Durmaz, M. (2022). Yeşil Mutabakat Süreci ve Türkiye İhracatına Olası Etkileri. *Dış Ticaret Dergisi*, 8(1), 22–36.

Özer, M., & Erdoğan, L. (2006). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(60–61), 93–110.

Utkulu, U., & Özdemir, M. (2004). Türkiye'de İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 85–102.

Yeldan, E. (2017). *Makroekonomi: Politik İktisadın bir yeniden inşası*. İletişim Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.). *Ana sayfa*. https://www.tuik.gov.tr

KISA VİDEO İÇERİK ÖZELLİKLERİNİN ALGILANAN MÜŞTERİ DEĞERİ, MÜŞTERİ KATILIMI VE MÜŞTERİYİ ELDE TUTMAYA ETKİSİ

Doç. Dr. Nurettin Ozan Bakır

Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi

obakir@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6854-638X

Arş. Gör. Deniz Serbest

İstanbul Kent Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

deniz.serbest@kent.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2840-3891

ÖZET

Sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı ve gitgide yaygınlaşması, tüketicilerin hem sosyal çevreleri hem de markalar ile kurdukları iletişimde ağırlıklı olarak sosyal medya platformlarını tercih etmelerine sebep olmuştur. Bu bağlamda, sosyal medyada yer alan içeriklerin markalar ile tüketiciler arasındaki ilişki bağlamındaki önemi ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple, markaların içerik pazarlaması stratejileri işletmelerin uzun vadeli pazarlama hedeflerine ulaşmada anahtar bir rol üstlenmektedir. Bu bilgiler ışığında, araştırmanın amacı içerik pazarlaması bağlamında, içerik özelliklerinin tüketicilerin algılanan hedonik ve faydacı değeri üzerinde etkisini tespit etmektir. Aynı zamanda, araştırma içerik özelliklerine yönelik algılanan değerin müşteri katılımı ve müşteriyi elde tutma üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, araştırma amaçlarına ulaşmak için çevrimiçi anket yöntemi ile toplanan 294 veri SPSS-26 ile analiz edilmiştir. Bulgular, hedonik değerin eğlendirme, içerik değeri, kişiselleştirme ve trend olma faktörleri tarafından, faydacı değerin ise içerik değeri ve kişiselleştirme unsurları tarafından pozitif etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca, değer boyutları olan hedonik ve faydacı değerin müşteri katılımı ve müşteriyi elde tutma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İçerik Pazarlaması, Algılanan Değer, Müşteri Katılımı, Müşteriyi Elde Tutma

1. GİRİŞ:

Her geçen gün gelişmeye devam eden teknoloji, pek çok sektörde devrimsel değişimler yaşanmasını sağlamıştır. Sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı ve gitgide yaygınlaşması ile de medya sektörü bu gelişmelerden en çok etkilenen sektörlerden biri haline gelmiştir. Günümüzde tüketiciler, hem sosyal çevreleri hem de markalar ile kurdukları iletişimde ağırlıklı olarak sosyal medya platformlarını tercih etmektedir (Casaló, Flavián, Ibáñez-Sánchez 2017: 1). Statista (2025) tarafından sunulan verilere göre, dünya çapında her geçen yıl sosyal medya kullanıcılarının sayısı artmakla birlikte 2024 yılında 5,17 milyar kişi sosyal medya kullanmaktadır. Artan sosyal medya kullanımı, markalar ile tüketiciler arasında çift yönlü bir iletişimi mümkün kılarak, sosyal medya platformlarını markalar için yeni birer iletişim kanalı haline getirmiştir. Bu bağlamda, içerik pazarlaması kavramı son yıllarda gittikçe popülerlik kazanmış ve geleneksel pazarlamanın etkisinin azalmasına sebep olmuştur (Bubphapant, Brandão 2024: 1). Sosyal medya platformlarında görsel, yazılı ya da uzun veya kısa video formatları gibi çeşitli türlerde içeriklerin paylaşıldığı görülmektedir. Özellikle kısa video formatındaki içerikler, tüketicilerin içerik tüketim alışkanlıklarını kökten değiştirerek markaların pazarlama ve iletişim stratejilerinde de yeni bir dönemi başlatmıştır.

YouTube, Instagram ve TikTok gibi sosyal medya platformlarında sıkça kullanılan içerik pazarlaması, bir marka deneyimi yaratma ve tüketici değeri sunma gibi alanlarda güçlü bir yaklaşım olarak görülmeye başlanmıştır (Zhang, Zhang 2024: 1). Dijital bir içeriğin somut olmaması ve yeniden üretim maliyetlerinin somut bir ürüne kıyasla oldukça düşük olması sebebiyle, müşterilerin dijital içeriğe yönelik değerlendirmeleri büyük ölçüde algıladıkları deneyimsel değere dayanmaktadır (Jia, Kim 2010: 227). Söz konusu platformlar, kullanıcıların hem eğlence ve bilgi edinme gibi hedonik ve faydacı ihtiyaçlarını karşılayan dinamik bir içerik ekosistemi sunmaktadır. Bu bağlamda, tüketilen içeriklerin özellikleri, kullanıcıların içeriğe yönelik algıladıkları değeri şekillendiren temel unsurlardan biridir.

Sosyal medya platformlarında iletişimin çift yönlü bir hal alması müşterilerin markalar tarafından paylaşan içerikler ile etkileşimde bulunabilmesine de olanak tanımaktadır. Müşteri katılımı, müşterilerin marka ile kurduğu bilişsel, duygusal ve davranışsal bağlantılar sonucu doğan etkileşimlerdir (Hollebeek 2011: 790). Bu bağlamda, söz konusu platformlarda gerçekleşen müşteri katılımı markalar ve tüketiciler arasında anlamlı ilişkilerin geliştirilmesini mümkün kılmaktadır (Tsai, Men 2013: 77). Müşteriler ile anlamlı ilişkiler kurmaya ek olarak kurulan ilişkiyi sürdürmek de bir o kadar önemlidir. Dolayısıyla, algılanan değerin müşteri katılımı ve müşteriyi elde tutma üzerindeki etkisini incelemek, kısa video içeriklerinin nasıl daha etkili bir şekilde kullanıcı bağlılığı oluşturabileceğine dair önemli ipuçları sunacaktır.

Söz konusu çalışmanın amacı, kısa video içeriklerinin karakteristik özelliklerinin hedonik ve faydacı değer algısı üzerindeki etkisini ortaya koymak ve bu algılanan değerin müşteri katılımı ve müşteriyi elde tutma üzerindeki rolünü incelemektir. Araştırma hem teorik hem de pratik açıdan önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

2. Literatür Taraması:

2.1. İçerik Pazarlaması:

İçerik pazarlaması kavramı, belirlenen bir hedef kitleyi çekmek, elde tutmak ve bu sürecin sonunda kâr yaratacak müşteri eylemlerini mümkün kılmak adına, değerli, alakalı ve tutarlı içerikler oluşturmaya ve de söz konusu içerikleri yaymaya odaklanan stratejik bir pazarlama yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Content Marketing Institute, 2025). İçerik pazarlamasının en eski örneklerinin, markaların hedef kitlelerinin ilgisini çekmek adına basılı medyada oluşturduğu içeriklere dayandığı bilinse de gittikçe artan dijitalleşme ile birlikte 2000'li yıllardan itibaren ilgi çekici içeriklere olan talebin artması, işletmelerin yöntemlerini çeşitlendirerek blog yazıları, video içerikleri ve sosyal medya ve internetteki çeşitli formatlarda içerikler üretmeye başlamasına sebep olmuştur (Shevchenko 2023: 87). Dijital pazarlamanın aynı zamanda bir içerik pazarlamasının da varlığını gerektirdiği perspektifinden yola çıkarak, işletmelerin çevrimiçi iletişiminin başarısının önemli ölçüde içerik pazarlamasının kalitesine bağlı olduğu söylenebilir (Baltes 2015: 111). Hollebeek ve Macky (2019: 27) dijital içerik pazarlamasını, tüketicileri doğrudan satın almaya ikna etmek yerine, dijital platformlarda mevcut veya potansiyel müşterilere uygun marka etkileşimi, güven ve ilişkiler geliştirmek adına, markaya yönelik alakalı ve değerli içeriklerin oluşturulması ve yayılması olarak kavramsallaştırmıştır. İlgili literatür incelendiğinde içerik türlerine yönelik farklı yaklaşımlar ve sınıflandırmalar olduğu görülmektedir. Altamira, Putri ve Samudra (2023), içerik türlerini bilgilendirici içerik, eğitici içerik ve etkileşim içeriği olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Shevchenko (2023: 91) ise içeriklerin karakteristik özelliklerini, kalite, özgünlük, benzersizlik, alakalı olma durumu, değer, görsel çekicilik, yapılandırılmış format ve harekete geçirici mesaj olarak sekiz kategoride incelemiştir. Han ve Wang (2023: 329) ise kısa video içeriklerini eğlence içeriği, bilgi içeriği, sosyal etkileşim içeriği ve işlev içeriği olarak dört boyutta incelemiştir. Bu bağlamda, bu araştırma içerik türlerini bilgilendirme, eğlendirme, içerik değeri, etkileşim, kişiselleştirme ve trend olma olmak üzere altı boyutta ele almaktadır.

Kısa video içerikleri olarak tanımlanan içerikler genellikle 5 saniye ile 5 dakika arasında uzunluğa sahiptir (Rizomyliotis vd. 2024: 932). Han (2022: 195) ise kısa video içeriklerini 15 ila 60 saniye uzunluğunda olan ve çeşitli yeni medya platformlarında oynatılan, mobil durumda ve kısa süreli eğlence durumunda izlenmeye uygun olan ve sıkça yüklenen, birkaç saniyeden birkaç dakikaya kadar değişen uzunluklardaki video içerikleri olarak tanımlamaktadır. Kısa videoların halk arasında giderek popülerleşmesi, işletmeler için yeni iş modellerinin keşfedilmesine olanak sağlamıştr. Bu doğrultuda işletmeler, kısa video içeriklerinin paylaşıldığı çeşitli uygulama ve kanallar üzerinden ürün veya hizmetleri ile ilgili kısa video içerikleri sunmaya başlamıştır (Li, Zheng 2021: 240). Özellikle sosyal medya platformlarında yer alan kısa video içeriklerinin, üretilmesinin basit olması, popüler müzik ve mekanların birlikte kullanımıyla oldukça ilgi çekici olması ve internette hızla yayılma potansiyelinin olması, onları yeni medya çağında çeşitli işletmeler tarafından tercih edilen yeni bir pazarlama iletişimi trendi haline getirmiştir (Han 2022: 195). Başka bir deyişle, kısa video içerikleri son yıllarda hızla gelişerek izleyicileri eğlendirme işlevinin

yanı sıra işletmelerin ticari faaliyetlerinin de bir parçası olmaya başlayarak yeni bir pazarlama aracı haline gelmiştir (Qian 2021: 22).

2.2. Algılanan Değer:

Tüketicilerin tüketim davranışlarını ve marka tercihlerini anlayabilmek için, öncelikle tüketici tercih davranışının arkasındaki nedenleri kavramak gerekmektedir (Kuikka, Laukkanen 2012: 529). Bu bağlamda tüketicilerin söz konusu ürün ya da hizmetlere ilişkin değer algılarının oldukça önemli olduğu düşünülebilir. Değer kavramına genel perspektiften bakıldığında, bu kavramın faydacı ve hedonik (hazcı) değer olmak üzere insan davranışlarında iki temel ödül biçimini içerdiği görülmektedir (Babin, Darden, Griffin 1994: 645). Literatür incelendiğinde, araştırmacıların tüketicilerin bir ürünü değerlendirirken iki farklı boyutu dikkate aldığını öne sürdüğü görülmektedir. Bunlardan ilki, ürünün ne kadar işlevsel ve faydalı olduğunu ölçen faydacı boyuttur. İkincisi ise, ürünle ilişkilendirilen duygusal deneyimlerin ne kadar keyifli ve hoş olduğunu değerlendiren hedonik boyuttur (Batra, Ahtola 1991: 161). Başka bir deyişle, hedonik ve faydacı alışveriş değerleri, tüketicilerin iki farklı alışveriş koşulu tarafından yönlendirildiğini ifade etmektedir (Vieira, Santini, Araujo 2018: 426).

Özellikle 1980'lerden sonra, ürünler ve markalar üzerindeki sembolik anlamların artması ve kitlelerce kabul görmesiyle birlikte, sembolik tüketimin duygusal motivasyonları hedonik tüketimle ilişkilendirilmiş ve bu alanda çok sayıda araştırma yapılmıştır (Coskun, Marangoz 2019: 519). Hirschman ve Holbrook (1982: 92) hedonik değeri, tüketicilerin ürüne yönelik deneyimlerinin çoklu duyusal (tat, ses, koku, dokunsal izlenimler ve görsel algılar), hayali ve duygusal yönleri olarak tanımlamıştır. Duygusal yönlere odaklanan hedonik değer, daha rasyonel bir bakış açısına sahip olan faydacı değere göre daha subjektiftir. Örneğin, çikolata tüketimi hedonik değere sahip olan ve genellikle hedonik motivasyonlarla tüketilen bir ürünün mükemmel bir örneği olarak öne çıkmaktadır (Kuikka, Laukkanen 2012: 530). Bu bağlamda, hedonik değer odaklı bir perspektif ile gerçekleştirilen tüketimler, bir iş yükü olarak algılanmamaktadır (Babin, Darden, Griffin 1994: 646).

Faydacı tüketim değerinde ise, hedonik tüketim değerinin aksine alışveriş davranışı bir iş yükü olarak değerlendirilmektedir (Türk 2018: 858). Batra ve Ahtola (1991: 161), tüketicilerin ürünlere yönelik genel değerlendirmelerin hedonik belirleyicisinin tüketicinin üründen aldığı keyif, faydacı belirleyicisinin ise ürünün işlevsel özelliklerinin sağladığı araçsal değer olduğunu savunmaktadır. Başka bir deyişle, araştırmacılar hedonik değerin duygusal, faydacı değerin ise rasyonel sebepler ile şekillendiğini vurgulamaktadır. Bir alışverişin faydacı değeri, tüketicinin belirli bir ihtiyacının karşılanıp karşılanmadığına bağlıdır. Genellikle bu, ürünün bilinçli ve verimli bir şekilde satın alınması anlamına gelir (Babin, Darden, Griffin 1994: 646).

Shang, Du ve Wu (2022) tarafından yapılan çalışmada, eğlence ve bilgi uygulamaları incelenmiş ve söz konusu uygulamaların içerik özelliklerinin algılanan fonksiyonel, duygusal ve sosyal değer üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Casaló, Flavián ve Ibáñez-Sánchez (2017) ise Instagram'da paylaşılan içerikler üzerine yaptıkları araştırma bağlamında içeriklerinin algılanan orijinallik ve algılanan kalitesi gibi özelliklerini inceleyerek algılanan orijinalliğin algılanan hedonizm üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Wu ve Kim (2023) ise özgünlük, bilgi kalitesi ve görsel çekicilik gibi

içerik özelliklerinin hedonik deneyim üzerindeki etkisini inceleyerek özgünlüğün hedonik deneyim üzerinde güçlü bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

2.3. Müşteri Katılımı:

Müşteri katılımı kavramı nispeten yeni ve son derece zengin bir kavram olmakla birlikte, 2006 yılından beri literatürde tartışılmasına rağmen 2010 yılına kadar ön plana çıkmamıştır (Lim vd. 2022: 439). Literatürde kapsamlı bir şekilde tartışılmış olan müşteri katılımı için bir fikir birliğine varılamadığı ve bu bağlamda araştırmacıların kavrama yönelik farklı bakış açıları içeren tanımlar önerdiği bilinmektedir (Bozkurt, Gligor, Gligor 2022: 410). Pansari ve Kumar (2017: 195), müşteri katılımını bir müşterinin firmaya doğrudan veya dolaylı katkı yoluyla sağladığı katma değer mekanizması olarak tanımlamıştır. Araştırmacılar müşteri katılımını, doğrudan katılım (satın alma davranışı) ve dolaylı katılım (müşteri tavsiyeleri, müşteri etkileri ve müşteri geri bildirimleri) olarak iki alt boyuta ele almaktadır. Bowden (2009: 65) ise müşteri katılımını yeni müşterilerde sadakat oluşması ve sürdürülmesinde bir temel oluşturan psikolojik bir süreç olarak tanımlamıştır. Müşteri marka katılımı Hollebeek (2011: 790) tarafından, bireysel müşterilerin doğrudan marka etkileşimlerindeki bilişsel, duygusal ve davranışsal faaliyetlerinin belirli düzeyleriyle karakterize edilen motivasyonel, markayla ilgili ve bağlama bağlı zihin durumunun düzeyi olarak tanımlanmıştır.

Sosyal ağ siteleri bağlamında müşteri katılımı, genellikle müşterilerin sitelerde yer alan içeriklere aktif bir şekilde ya da yalnızca söz konusu paylaşımı tüketmesi gibi pasif bir şekilde katılması veya bu içerikleri paylaşması şeklinde oluşmaktadır (Ashley, Tuten 2015: 17). Müşteri katılımı, müşterilerle etkileşim kurma sürecidir ve müşterilerle uzun vadeli ilişkiler kurulmasına olanak tanır (Ajina 2019: 73). Sosyal ağ siteleri ilişki merkezli ve doğası gereği katılım odaklı olduğundan, söz konusu sitelerdeki müşteri katılımı anlamlı ilişkilerin geliştirilmesine yol açmaktadır (Tsai, Men 2013: 77). Bu bağlamda, markalar sosyal medya üzerinde yaptıkları faaliyetler ile marka bilinirliği ve marka beğenisini artırmaya çalışmalarına ek olarak müşteri katılımını ve sadakatini de teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Ashley, Tuten 2015: 17).

Penkitti ve Lekmat (2022) tarafından yapılan çalışmada, ses temelli sosyal platformlarda hedonik ve faydacı değerlerin kullanıcı katılımı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Marbach, Lages ve Nunan (2016: 518), çevrim içi müşteri katılımının müşterilerin algılanan değerlerinin bir sonucu olduğu çıktısına ulaşmıştır. Itani, Kassar ve Loureiro (2019: 78) tarafından yapılan çalışmada ise, müşteri katılımı teorisi ve ilişki pazarlaması literatürüne dayanarak, müşteri tarafından algılanan değerin ve kurulan ilişki kalitesinin müşteri katılımının öncülleri olduğu tespit edilmiştir.

2.4. Müşteriyi Elde Tutma:

Müşteriyi elde tutma, müşterinin firma ile işlem yapmaya devam etmesi olarak tanımlanmaktadır (Ascarza vd., 2018: 66). Müşteriyi elde tutma kavramı, temelde alışveriş davranışının tekrarlanmasına odaklandığından, genellikle tekrar satın alma davranışı ve marka sadakati ile yakından ilişkili olarak görülse de tutumsal bir boyut içermemesi ve müşterinin değil, pazarlamacının aktif taraf olması gibi unsurlarla söz konusu kavramlardan farklılaşır (Hennig-Thurau, Klee 1997: 741). Başka bir deyişle, müşteriyi elde tutma

kavramı pazarlama faaliyetleri tarafından tetiklenen tekrar satın alma davranışını tanımlamaktadır. Müşteriyi elde tutma, gelecekte müşteri tatminine dönüşmesi beklenen bir hedefi ifade etmektedir. Müşteri ile kurulan ilişkinin uzun vadeli olması ise tatmin ile sağlanmaktadır (Alkitbi vd., 2020: 657). Dolayısı ile, müşteriyi elde tutma kavramının işletmeler açısından hayati öneme sahip olduğu görülmektedir (Kumar vd. 2017: 93). Çünkü müşteriyi elde tutma oranı, işletmeler için oldukça önemli bir unsur olan pazar payını belirleyen en önemli bileşenlerden biridir (Alkaya, Sahin 2021: 22). Ek olarak, işletmelerin mevcut müşterilerini elde tutması, yeni müşteri kazanmalarına kıyasla çok daha az maliyete sahiptir ve bu sebeple işletmeler mevcut müşterilerini ellerinde tutmaya büyük önem vererek onlarla düzenli olarak iletişim halinde kalmaya çalışmaktadır (Köroğlu, Yıldız 2021: 1107).

Teknolojinin yeni iletişim teknolojilerinde yarattığı çarpıcı gelişmelerin, kişilerin iletişim kurma şekilleri üzerinde ciddi bir dönüştürücü etkisi olduğu ve medyanın da bu gelişmelerden etkilendiği görülmektedir (Özbey 2022: 373). Geleneksel medya kanalarında sunulan mesajların tek yönlülüğü, markaların müşteriyi elde tutma gibi unsurlar üzerinde mutlak bir kontrole sahip olmasına sebep olmaktaydı. Ancak, sosyal medya platformlarının yükselişi ile markalar söz konusu kontrollerini kaybetmiş ve tüketiciler ile kurdukları iletişim tek yönlülükten çıkarak çok yönlü bir hal almıştır (Hennig-Thurau vd. 2010: 313). Bu bağlamda sosyal medya, pazarlamacılar tarafından yeni bir iletişim aracı olarak benimsenmiş ve müşteri edinme ve müşterileri elde tutma gibi unsurları geliştirmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Hamşıoğlu 2020: 2020). İçerik pazarlaması bağlamında bakıldığında, müşteri katılımının daha iyi bir müşteriyi elde tutma oranına ulaşmak konusunda oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Ajina 2019: 73). Van Doorn vd. (2010: 263), yapmış oldukları çalışmada müşteriyi elde tutmanın müşteri katılımının öncüllerini etkileyebilme potansiyeline sahip olduğunu belirterek, müşteriyi elde tutma konusunda yapılacak çalışmaların reklam, müşteriyi elde tutma, şikâyet yönetimi ve ödül ve sadakat programları gibi diğer pazarlama girişimleriyle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Edward ve Sahadev (2011: 339) tarafından mobil hizmet sağlayıcılar üzerine yapılan çalışmada algılanan değerin müşteriyi elde tutma üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Hanaysha (2018: 14), perakende sektörü üzerinde yaptığı çalışmada algılanan değerin müşteriyi elde tutma üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Romagia, Indrayani ve Damsar (2025: 195), dijital pazarlamanın müşteriyi elde tutma üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve bu ilişkide müşteri tarafından algılanan değerin aracı bir rol üstlenerek bu ilişkiyi güçlendirdiğini tespit etmiştir. Araştırmacılar, içerik kişiselleştirme ve hızlı yanıt veren etkileşimler gibi etkili dijital pazarlama stratejilerinin müşteri tarafından algılanan değeri artırabileceğini öne sürmektedir.

3. YÖNTEM

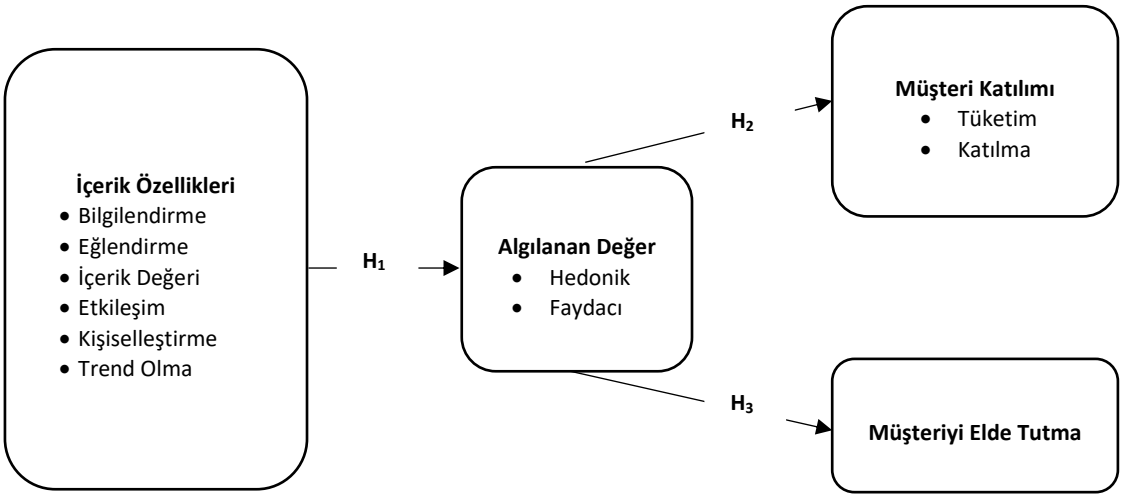
3.1. Araştırmanın Amacı

Gelişen teknoloji ile birlikte tüketicilerin istek ve ihtiyaçları da her geçen gün farklılık göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, teknolojinin hız kazanan gelişimi esnasında, sosyal

medya platformları ve artan içerik üretim olgusu gibi ortaya çıkan yeni olanaklar tüketicilerin ilgisini çekerek, bilgiye ulaşma yolunu kolaylaştırmıştır. Ayrıca, tüketicilerin, işletmelerin sunduğu ürün ve hizmetler ile ilgili bilgileri elde etme yoluna ilişkin talepleri de değişmiştir. Bu nedenle, işletmeler tüketicilerin değişen istek ve ihtiyaçlarına uyum sağlamak adına tüketicilerini bilgilendirecekleri iletişim kanallarında değişikliğe giderek, içerik pazarlaması olarak nitelendirilen strateji de kendilerini geliştirmeye ve göstermeye başlamıştır.

Günümüzdeki trendleri göz önüne alındığında, özellikle Instagram Reels, Youtube Shorts ve Tiktok gibi platformların da etkisiyle, kısa videoların gittikçe popülerlik kazandığı görülmektedir. Bahsedilen platformlarda tüketicilerin beklentilerini karşılamak için ürün ve hizmetleriyle ilgili kısa videolar hazırlayan işletmeler, temel olarak tüketicilerin bu alandaki ilgisinden de faydalanarak, arzu ettikleri bilgi edinme şekline de uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, tüketicilerin beklentileriyle, işletmelerin tüketicilerini bilgilendirmek istedikleri ürün, hizmet veya markalarıyla ilgili hazırladıkları içeriklerin özelliklerinin birbirleriyle uyuşması önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla, işletmelerin sosyal medya kanallarında yayınladıkları kısa video içeriklerinin bilgilendirici, eğlenceli, interaktif, trende uygun olma, kişiselleştirilebilir gibi özellikler, tüketicilerin bu içerikleri izlemeye değer bulması konusunda ayrıştırıcı bir etken sayılabilmektedir. Bu nedenle, tüketicilerin hedonik ve faydacı değer yargılarına uygun içerikler üretebilen işletmeler, bu içerikler aracılığıyla tüketicilerine ulaşmaktadır. Bu durum, işletmeler açısından içerik pazarlaması kapsamında, mevcut müşteriyi elde tutmayı kolaylaştırmanın yanı sıra, yeni müşterilerin kazanılmasına da yardımcı olabilmektedir. Bu sebeple, içerik pazarlaması stratejileri, işletmelerin uzun vadeli pazarlama hedeflerine ulaşmada anahtar bir rol üstlendiği söylenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında, bu araştırmanın amacı içerik pazarlaması bağlamında, içerik özelliklerinin tüketicilerin algılanan hedonik ve faydacı değeri üzerinde etkisini tespit etmektir. Aynı zamanda, içerik özelliklerine yönelik algılanan değerin müşteri katılımı ve müşteriyi elde tutma üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın amacına yönelik olarak oluşturulan araştırma modeli ve hipotezleri aşağıdaki gibidir.



Şekil 1: Araştırma Modeli

H_1: İçerik özelliklerinin algılanan değer üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1a}: İçerik özelliklerinin hedonik değer üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1b}: İçerik özelliklerinin faydacı değer üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_2: Algılanan değerin müşteri katılımı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2a}: Hedonik değerin tüketim üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2b}: Faydacı değerin katılma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H_3: Algılanan değerin müşteriyi elde tutma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.2. Anakütle, Örneklem ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın ana kütlesi, Instagram Reels, YouTube Shorts ve Tiktok isimli kısa video izleme platformlarını kullanan tüketicileri kapsamaktadır. Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme, bu araştırmanın örnekleme yöntemini oluşturmaktadır. Yazarlar tarafından, Google Forms üzerinden oluşturulan anket formu sayesinde, veriler online olarak toplanmış olduğundan, veri toplama yöntemi olarak, çevrimiçi anket yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın geçerliliğini yükseltmek amacıyla, anketin ilk sorusu olarak, "Instagram Reels, YouTube Shorts ve TikTok gibi kısa video izleme platformlarını kullanıyor musunuz?" ifadesi filtre sorusu olarak eklenmiştir. Belirtilen filtre sorusuna "hayır" cevabı verenlerin anketi sonlandırılmıştır. Veriler 15 Kasım 2024 ve 30 Aralık 2024 tarihlerinde toplanmış olup, toplamda 320 kişiye ulaştırılmıştır. 320 yanıtlayıcının 294'ü filtre sorusuna evet cevabı verirken, geri kalanlar "hayır" cevabı vermiştir. Green (1991)'e göre, çok değişkenli analizlerde yer alacak her bir değişken için en az 50 yanıtlayıcı olması gerektiğini belirlemekte ve $N > 104 + m$ (bağımsız değişken sayısı) formülünün kullanılmasını önermektedir. Buradan yola çıkarak $104 + 49 = 153$ olarak belirlenmiştir. Bu veri ışığında, toplamda 294 anket ile araştırmaya devam edilmiştir. Yapılan araştırma tanımsal bir araştırmadır.

3.3. Anket Formu Tasarımı ve Kullanılan Ölçekler

Anket formunun birinci bölümünde yukarıda bahsedilen filtre sorusuna yer verildikten sonra, yanıtlayıcıların en çok kullandığı kısa video izleme platformu sorusuna yer verilmiştir. Anketin ikinci kısmında, içerik özellikleri ile ilgili 23 ifadeli ölçek Ducoffe (1996) ve Yadav & Rahman (2017), algılanan değer ile ilgili 15 ifadeli ölçek Babin vd. (1994), algılanan katılımı ile ilgili 7 ifadeli ölçek Tsai ve Men (2013) ve müşteriyi elde tutma ile ilgili 4 ifadeli ölçek Hennig-Thura vd. (2010) çalışmalarından uyarlanmıştır. Belirtilen ifadeler 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde 5'li Likert tipi ölçekten yararlanılarak ölçülmüştür. Anketin son kısmında ise, cevaplayıcıların demografik özellikleri ile ilgili sorulara yer verilmiştir. Yaklaşık 83 kişilik bir örnek grup üzerinde bir ön test gerçekleştirilmiş olup, ön test sonucunda oluşturulan anket formunda herhangi bir eksiklik veya yanlış bir ifadeye rastlanmamıştır.

Tablo 1'de araştırmada yer alan cevaplayıcıların demografik özelliklerine yer verilmiştir. Tabloya göre, cevaplayıcıların %66,3'ü kadın, %33,7'sinin erkek olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %75,6'sı bekârdır. Cevaplayıcıların yaş dağılımı incelendiğinde %46,6'sının

18-24 yaş aralığında ve %35,7'lik oranınsa 25-34 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Yanıtlayıcıların %38,8'i üniversite lisans mezunu olduğu, %39,1'nin 17.002 TL ve altında gelire sahip olduğu, %41'inin öğrenci, %39,5'nin ise özel sektör çalışanı olduğu görülmektedir. Katılımcıların en fazla ikamet ettiği %62,2 ile İstanbul'dur.

Çizelge 1. Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	**Yüzde (%)**		**Frekans**	**Yüzde (%)**
CİNSİYET			**GELİR DURUMU**		
Kadın	195	66,3	17.002 TL ve altı	115	39,1
Erkek	99	33,7	17.003 - 27.000 TL	48	16,3
YAŞ DAĞILIMI			27.001 - 37.000 TL	29	9,9
18 - 24 yaş	137	46,6	37.001 - 47.000 TL	34	11,6
25 - 34 yaş	105	35,7	47.001 - 57.000 TL	24	8,2
35 - 44 yaş	30	10,2	57.001 - 67.000 TL	15	5,1
45 - 54 yaş	18	6,1	67.001 TL ve üzeri	29	9,9
55 yaş ve üzeri	4	1,4	**MEDENİ DURUM**		
ÖĞRENİM DURUMU			Bekâr	223	75,9
İlköğretim Mezunu	4	1,4	Evli	71	24,1
Lise Mezunu	85	28,9	**İKAMET İLİ**		
Üniversite (önlisans) Mezunu	27	9,2	İstanbul	183	62,2
Üniversite (lisans) Mezunu	114	38,8	İzmir	46	15,6
Üniversite (lisansüstü) Mezunu	64	21,8	Ankara	11	3,7
MESLEK			Bursa	11	3,7
Özel Sektör Çalışanı	117	39,5	Antalya	4	1,4
Kamu Çalışanı	22	7,5	Balıkesir	4	1,4
Öğrenci	122	41,5	Kocaeli	3	1
Ev Hanımı	6	2	Diğer İller	32	11
Emekli	9	3,1			
Çalışmıyor	18	6,1			

Tablo 2'de araştırmaya katılanların kısa video izleme davranışları özetlenmiştir. Buna göre, yanıtlayıcıların en fazla takip ettiği kısa video izleme platformu %78,2 ile Instagram Reels olarak ortaya çıkarken, 83 yanıtlayıcının (%28,2) kısa videoları günlük

izleme süresinin 31-60 dakika olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yanıtlayıcıların kısa video içeriklerinde en fazla izledikleri video kategorisi "komedi /mizah / eğlence) olurken, bu kategoriyi %23,12 ile "moda / giyim /trendler" kategorisi takip etmiştir.

Çizelge 2. Cevaplayıcıların Kısa Video İzleme Davranışları

	Frekans	**Yüzde (%)**		**Frekans**	**Yüzde (%)**
KISA VİDEO İZLEME PLATFORMU			**EN FAZLA İZLENEN VİDEO KATEGORİLERİ**		
Instagram Reels	230	78,2	Komedi / Mizah / Eğlence	122	41,49
Youtube Shorts	21	7,1	Moda / Giyim / Trendler	68	23,12
TikTok	43	14,6	Kozmetik / Cilt Bakımı	63	21,42
GÜNLÜK İZLEME SÜRESİ			Yemek / Mekan önerisi	55	18,7
30 dakika ve altı	74	25,2	Futbol / Basket / Spor Aktiviteleri	51	17,34
31- 60 dakika	83	28,2	Seyahat / Gezi / Vlog	47	15,98
61 - 120 dakika	72	24,5	Ürün / Marka Tanıtımı / Alışveriş	45	15,3
121 - 180 dakika	49	16,7	Haber / Gündem / Siyaset	32	10,88
181 - 240 dakika	10	3,4	Film / Dizi kesitleri	31	10,54
241 dakika ve üzeri	6	2	Kişisel Gelişim / Eğitim	30	10,2

Aşağıdaki tabloda araştırma kapsamında kullanılmış olan ölçeklere ait ortalama ve standart sapma değerleri özetlenerek gösterilmiştir. Tablo 3'e göre, içerik özellikleri ölçeğinin en yüksek ortalamaya sahip ifadesi 4,2483 ile *"Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek eğlencelidir."* olurken, "Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek önemlidir" ifadesi ise 2,3231 en düşük ortalamaya sahiptir. Müşteri katılımı ölçeğinde ise en yüksek ortalamaya sahip ifade *"Seçtiğim kısa video izleme platformunda trend olan her şey mevcuttur"* iken, en düşük ortalamaya sahip ifade ise "Seçtiğim kısa video izleme platformunda paylaşılan video altındaki yorumlarda diğer kullanıcılar ile sohbet ederim" olarak çıkmıştır. Algılanan değer ölçeği incelendiğinde, *"Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek, benim için bir zorunluluk değildir, istediğim için izlerim"* ifadesi en yüksek ortalamaya sahip iken, *"Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, ihtiyaç duyduğum ürünler veya markalar karşıma çıkmazsa farklı kaynaklara bakma fikri beni hayal kırıklığına uğratır"* ifadesi en düşük ortalama olarak tespit edilmiştir. Son olarak müşteriyi elde tutma ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip ifade 3,7891 ile *"Seçtiğim kısa video izleme platformu kısa video izlemek için ilk tercihim olacaktır"* ifadesi iken, en düşük ortalamaya sahip ifade 3,4320 ile *"Seçtiğim kısa video izleme platformunun sadık bir kullanıcısıyım"* olmuştur.

Çizelge 3. Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Soru No	Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
İÖ1	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün veya marka ile ilgili bilgi almak için iyi bir kaynaktır.	3,3844	1,1765
İÖ2	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün veya markayla ilgili bilgiler sağlamaktadır.	3,5952	1,0973
İÖ3	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün ve markayla ilgili ihtiyaç duyduğum zamanda bilgi sağlamaktadır.	3,1973	1,2178
İÖ4	Seçtiğim kısa video izleme platformu ürün ve markayla ilgili güncel bilgileri almak için iyi bir kaynaktır.	3,4456	1,1953
İÖ5	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün ve markayla ilgili bilgilere anında erişebilmemi sağlamaktadır.	3,2483	1,2432
İÖ6	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün ve markayla ilgili bilgi edinmek için kullanışlı bir kaynaktır.	3,4286	1,2142
İÖ7	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek eğlencelidir.	**4,2483**	0,9685
İÖ8	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek keyiflidir.	4,2143	1,0211
İÖ9	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek memnun edicidir.	3,9524	1,0761
İÖ10	Seçtiğim kısa video izleme platformunun kullanımı eğlencelidir.	4,0952	1,0856
İÖ11	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek heyecan vericidir.	3,3878	1,2472
İÖ12	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek yararlıdır.	2,7823	1,1359
İÖ13	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek değerlidir.	2,5544	1,2038
İÖ14	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek önemlidir.	2,3231	1,2258
İÖ15	Seçtiğim kısa video izleme platformun bir ürün veya markayla ilgili mevcut içeriği paylaşmamı sağlar	3,3367	1,1882
İÖ16	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün veya markanın takipçileri ve hayranlarıyla düzenli olarak etkileşime girmesine olanak tanır.	3,8741	1,0553
İÖ17	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün veya markayla ilgili takipçilerimle iki yönlü bir etkileşime girmemi sağlar.	3,6599	1,0772
İÖ18	Seçtiğim kısa video izleme platformu bana ihtiyaçlarım doğrultusunda satın alma önerileri yapar.	3,3061	1,2399
İÖ19	Seçtiğim kısa video izleme platformunu kullanırken bir ürün veya markayla ilgili ihtiyaçlarımın karşılanabileceğini düşünüyorum.	3,0986	1,1860
İÖ20	Seçtiğim kısa video izleme platformu bir ürün veya markayla ilgili kişiselleştirilmiş bilgi aramama olanak sağlar.	3,2619	1,1400
İÖ21	Seçtiğim kısa video izleme platformunda karşıma çıkan içerikler son trendlere uygundur.	3,8367	0,9882
İÖ22	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek günümüzün modasıdır.	4,0034	1,0660
İÖ23	Seçtiğim kısa video izleme platformunda trend olan her şey mevcuttur.	3,7449	1,1082
MK1	Seçtiğim kısa video izleme platformunda ürünlerin veya markaların videolarını izlerim.	3,5000	1,2050
MK2	Seçtiğim kısa video izleme platformunda ürünlerin veya markaların görsellerini incelerim.	3,5068	1,2022
MK3	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kullanıcı yorumlarını okurum.	**3,6361**	1,3194

MK4	Seçtiğim kısa video izleme platformunda paylaşılan videoyu beğenirim ya da yorum yaparım.	2,9116	1,3597
MK5	Seçtiğim kısa video izleme platformunda paylaşılan video altındaki yorumlarda diğer kullanıcılar ile sohbet ederim.	1,9660	1,2980
MK6	İzlemiş olduğum kısa videoları kişisel sayfamda paylaşırım.	2,0782	1,3182
MK7	Paylaşılan videoları takipçilerime öneririm.	2,6803	1,4357
AD1	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek benim için bir zevktir.	3,6088	1,1625
AD2	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek, günlük rutin hayatımdan bir kaçış gibidir.	3,5578	1,2591
AD3	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek, benim için heyecan vericidir.	3,0884	1,3215
AD4	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken harcadığım zaman bana zevkli gelir.	3,2109	1,2650
AD5	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, yeni ürünlere bakmaktan zevk alırım	3,4286	1,1742
AD6	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videoları, ihtiyacım olduğu için değil, bana zevk verdiği için izlerim	3,7721	1,1354
AD7	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, düşünmeden hareket ederim.	2,9762	1,3760
AD8	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, hayatımdaki sorunları unutabilirim.	2,8980	1,3282
AD9	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, bir maceranın içerisindeymişim gibi hissederim.	2,5408	1,2997
AD10	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek, benim için hayatımda güzel bir mola gibidir.	3,3571	1,2468
AD11	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlemek, benim için bir zorunluluk değildir, istediğim için izlerim.	**4,1531**	1,0582
AD12	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, istediklerimi gerçekleştirebiliyorum.	3,0782	1,2243
AD13	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, ihtiyacım olan ürünler veya markalar karşıma çıkar.	3,3605	1,1662
AD14	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, sadece ihtiyacım olan ürünlere veya markalara bakarım.	2,9456	1,3207
AD15	Seçtiğim kısa video izleme platformunda kısa videolar izlerken, ihtiyaç duyduğum ürünler veya markalar karşıma çıkmazsa farklı kaynaklara bakma fikri beni hayal kırıklığına uğratır.	2,4592	1,2705
MET1	Gelecekte izleyeceğim kısa videoları seçtiğim kısa video izleme platformu üzerinden izlemeye devam edeceğim.	3,5816	1,0701
MET2	Seçtiğim kısa video izleme platformunun sadık bir kullanıcısıyım.	3,4320	1,2504

MET3	Bir sonraki izleyeceğim kısa video seçtiğim kısa video izleme platformu üzerinden gerçekleşecektir.	3,7041	1,1165
MET4	Seçtiğim kısa video izleme platformu kısa video izlemek için ilk tercihim olacaktır.	**3,7891**	1,2014

İÖ: İçerik Özellikleri; **MK:** Müşteri Katılımı; **AD:** Algılanan Değer; **MET:** Müşteriyi Elde Tutma

Belirli bir ölçekte yer alan ifadelerin, birbirleriyle tutarlı olup olmadığı durumunun ölçülmesinde güvenilirlik analizi kullanılır (George ve Mallary, 2001:209). Araştırma kapsamında yapılmış olan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, her bir ölçeğe yönelik Cronbach Alpha değerleri; içerik özellikleri ölçeği 0,944; müşteri katılımı ölçeği 0,811, algılanan değer ölçeği 0,899 ve müşteri vatandaşlık davranışı ölçeği 0,884 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, her bir ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,70'in üzerinde olduğundan, ölçeklerin fazlasıyla güvenilir olduğu neticesine varılabişir (Nunnaly,1979).

Ölçeklerin temel yapısının orijinallerindeki gibi korunup korunmadığını incelemek için, ölçeklerin tümü keşfedici faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonuçlarına göre, ölçeklere ait KMO örneklem yeterliliği istatistik değerleri sırasıyla içerik özellikleri ölçeği 0,922; müşteri katılımı ölçeği 0,755, algılanan değer ölçeği 0,890 ve müşteriyi elde tutma ölçeği 0,830 olarak bulunmuştur. Ayrıca araştırmada yer alan tüm ölçeklerin Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, söz konusu teste yönelik sonuçların 0,000 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak, belirtilen tüm ölçeklerde hem örneklem faktör analizine uygun, hem de ölçeklerde yer alan değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki bulunmuştur. Yapılan keşfedici faktör analizine göre, içerik özellikleri ölçeği beş faktör, müşteri katılımı ölçeği iki faktör, algılanan değer ölçeği üç faktör ve müşteriyi elde tutma ölçeği ise tek faktör altında toplanmıştır. Ancak, yapılan analize göre, elde edilen faktörlerin anlamlı olmadığı ve ölçeklerde yer alan bazı değişkenlerin orijinalinden farklı olarak başka faktörler altında toplandığı bulunmuştur. Bu nedenlerden ötürü, belirtilen ölçeklerin orijinal yapısının kullanılmasına karar verilmiştir. Böylelikle içerik özellikleri ölçeği *"bilgilendirme", "eğlendirme", "içerik değeri", "etkileşim"*, *"kişiselleştirme"* ve *"trend olma"* olarak altı faktör; müşteri katılımı ölçeği *"tüketim"* ve *"katılma"* olarak iki faktör; algılanan değer ölçeği *"hedonik"* ve *"faydacı"* olarak iki faktör ve müşteriyi elde tutma ölçeği ise tek faktör olarak ele alınmıştır.

Araştırmada yer alan içerik özellikleri ölçeğine ait altı boyutun, algılanan değer ölçeğinde yer alan hedonik ve faydacı boyutlarına yönelik etki dereceleri ayrı ayrı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, belirtilen ölçeklere at boyutlar regresyon analizine tabi tutulmuştur. Hem hedonik hem de faydacı boyut için regresyon analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

Çizelge 4. İçerik Özellikleri ve Algılanan Değer Boyutlarına İlişkin Regresyon Modeli Özetleri ve Anova Tablosu

Model	Bağımlı Değişken	R	R^2	Düzeltilmiş Kare	Standart Hata Oranı	Karelerin Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	sig
Model 1	Hedonik Değer	0,768	0,590	0,581	0,574	136,345	6	22,724	68,757	0,000
Kalıntı						94,854	287	0,331		
Toplam						231,199	293			
Model 2	Faydacı Değer	0,658	0,433	0,421	0,658	94,960	6	15,827	36,458	0,000
Kalıntı						124,590	287	0,434		
Toplam						219,550	293			

Bağımsız Değişkenler: Bilgilendirme, Eğlendirme, İçerik Değeri, Etkileşim, Kişiselleştirme, Trend Olma

Tablo 4'e göre birinci regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile ilişkisinin 0,768 olduğu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki değişiminin %59'unu açıkladığı tespit edilmiştir. İkinci modelde ise, faydacı değişkeninin, içerik özelliklerine ait altı bağımsız değişken ile ilişkisinin 0,658 olduğu, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan faydacı değişken üzerindeki değişiminin %43,3'ünü açıklayabildiği görülmektedir. Bu tabloya göre regresyon modellerinin her ikisinin de anlamlılık değeri 0,000 olduğundan hem H_{1a} hem de H_{1b} hipotezleri kabul edilmektedir.

Çizelge 5. İçerik Özellikleri ve Algılanan Değer Boyutlarına İlişkin Regresyon Katsayıları Tablosu

		Standardize Olmayan Katsayılar	Standardize Olmuş Katsayılar	T Değeri	Anlamlılık
Model		**B**	**Beta**		
1	(Sabit)	0,203		1,191	0,235
	Bilgilendirme		-0,057	- 0,961	0,338
	Eğlendirme		***0,399****	7,589	0,000
	İçerik Değeri		***0,242****	5,375	0,000
	Etkileşim		0,083	1,571	0,117
	Kişiselleştirme		***0,142****	2,527	0,012

	Trend olma		***0,160****	3,093	0,002
2	(Sabit)	0,917		4,701	0,000
	Bilgilendirme		0,066	0,940	0,348
	Eğlendirme		-0,025	-0,403	0,687
	İçerik Değeri		***0,139****	2,623	0,009
	Etkileşim		-0,023	-0,366	0,714
	Kişiselleştirme		***0,492****	7,420	0,000
	Trend olma		0,107	1,764	0,079

Model 1 Bağımlı Değişken: Hedonik Değer

Model 2 Bağımlı Değişken: Faydacı Değer

*p<0,05

Regresyon analizi sonuçlarına göre çıkan modeller aşağıda gösterilmiştir. Bu göre;

Hedonik Değer = 0,399 (Eğlendirme) + 0,242 (İçerik Değeri) + 0,142 (Kişiselleştirme) + 0,160 (Trend Olma)

Faydacı Değer = 0,917 + 0,139 (İçerik Değeri) + 0,492 (Kişiselleştirme)

Tablo 6'ya göre üçüncü regresyon modelinde hedonik değer ve faydacı değerin bağımlı değişken ile ilişkisi 0,626 çıkmıştır. Ayrıca bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki değişiminin %39,2'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Dördüncü modelde ise, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile ilişkisi 0,462 iken, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki değişiminin açıklanma oranı %21,4 olarak bulunmuştur. Bu tabloya göre regresyon modellerinin her ikisinin de anlamlılık değerleri 0,000 olduğundan hem H_{2a} hem de H_{2b} hipotezleri kabul edilmektedir.

Çizelge 6. Algılanan Değer ve Müşteri Katılım Boyutlarına İlişkin Regresyon Modeli Özetleri ve Anova Tablosu

Model	**Bağımlı Değişken**	**R**	**R^2**	**Düzeltilmiş Kare**	**Standart Hata Oranı**	**Karelerin Toplamı**	**sd**	**Ortalama Kare**	**F**	**sig**
Model 3	Tüketim	0,626	0,392	0,387	0,781	114,363	2	57,182	93,653	0,000
Kalıntı						177,676	291	0,611		
Toplam						292,039	293			

Model 4	Katılma	0,462	0,214	0,208	1,000	79,452	2	39,726	39,506	0,000
Kalıntı						292,624	291	1,006		
Toplam						372,076	293			

Bağımsız Değişkenler: Hedonik Değer, Faydacı Değer

Çizelge 7. Algılanan Değer ve Müşteri Katılım Boyutlarına İlişkin Regresyon Katsayıları Tablosu

		Standardize Olmayan Katsayılar	**Standardize Olmuş Katsayılar**	**T Değeri**	**Anlamlılık (sig)**
Model		**B**	**Beta**		
3	(Sabit)	0,831		4,319	0,000
	Hedonik Değer		***0,379****	6,983	0,000
	Faydacı Değer		***0,334****	6,146	0,000
4	(Sabit)	0,132		0,532	0,595
	Hedonik Değer		***0,230****	3,733	0,000
	Faydacı Değer		***0,295****	4,780	0,000

Model 3 Bağımlı Değişken: Tüketim

Model 4 Bağımlı Değişken: Katılma

*p<0,05

Regresyon analizi sonuçlarına göre oluşan modeller şu şekildedir.

Tüketim = 0,831 + 0,379 (Hedonik Değer) + 0,334 (Faydacı Değer)

Katılma = 0,230 (Hedonik Değer) + 0,295 (Faydacı Değer)

Çizelge 8. Algılanan Değer ve Müşteriye Elde Tutmaya İlişkin Regresyon Modeli Özetleri ve Anova Tablosu

Model	**Bağımlı Değişken**	**R**	**R^2**	**Düzeltilmiş Kare**	**Standart Hata Oranı**	**Karelerin Toplamı**	**sd**	**Ortalama Kare**	**F**	**sig**
Model 5	Müşteriyi Elde Tutma	0,698	0,487	0,484	0,719	142,878	2	71,439	138,16	0,000

Kalıntı	150,465	291	0,517
Toplam	293,343	293	

Bağımsız Değişkenler: Hedonik Değer, Faydacı Değer

Tablo 8'e göre beşinci regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile ilişkisinin 0,698 olduğu ve bağımsız değişkenler olan hedonik ve faydacı değerlerin, bağımlı değişken olan müşteriyi elde tutma üzerindeki değişimi %48,7 olarak tespit edilmiştir. Bu tabloya göre regresyon modellerinin her ikisinin de anlamlılık değeri 0,000 olduğundan H_3 hipotezi kabul edilmektedir.

Çizelge 9. Algılanan Değer ve Müşteriyi Elde Tutmaya İlişkin Regresyon Katsayıları Tablosu

		Standardize Olmayan Katsayılar	Standardize Olmuş Katsayılar	T Değeri	Anlamlılık (sig)
Model		**B**	**Beta**		
5	(Sabit)	0,882		4,977	0,000
	Hedonik Değer		***0,633****	12,701	0,000
	Faydacı Değer		***0,109****	2,182	0,000

Model 5 Bağımlı Değişken: Müşteriyi Elde Tutma

*p<0,05

Regresyon analizi sonucu göre aşağıda şu şekilde bir model oluşmuştur.

Müşteriyi Elde Tutma = 0,882 + 0,633 (Hedonik Değer) + 0,109 (Faydacı Değer)

4. Bulguların Değerlendirilmesi ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı içerik pazarlaması bağlamında, içerik özelliklerinin tüketicilerin algılanan hedonik ve faydacı değeri üzerinde etkisini tespit etmektir. Aynı zamanda, içerik özelliklerine yönelik algılanan değerin müşteri katılımı ve müşteriyi elde tutma üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada öncelikle, yanıtlayıcıların kısa video izleme davranışı özellikleri incelenmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların %78'i Instagram Reels izlerken, %14,6'sının ise TikTok izlediği ortaya çıkmıştır. Yanıtlayıcıların kısa video izleme süreleri incelediğinde, yaklaşık %78'inin 120 dakika ve altında olduğu, %16,7'sinin ise 121-180 dakika arası izlediği tespit edilmiştir. Son olarak yanıtlayıcıların yaklaşık %42'si komedi/mizah/eğlence kategorisini daha fazla izlediği gözlemlenmiştir.

Araştırmada dahilinde, tüm ölçeklere ait ortalamalara bakılmıştır. Buna göre, yanıtlayıcıların seçmiş oldukları kısa video platformlarında kısa video izlemelerinin eğlenceli ve trend olan her şeyin mevcut olduğu bulunmuştur. Ayrıca, yanıtlayıcıların seçmiş oldukları kısa video izleme platformlarında, kendi hoşuna giden kategorileri daha

fazla seyrettikleri ve hangi kısa video platformunu tercih ederlerse, o platformdan belirttikleri kategorideki videoları izlediklerini dile getirmişlerdir.

Çalışmada, keşfedici faktör analizi sonuçlarına göre, elde edilen faktörlerin anlamlı olmadığı ve ölçeklerde yer alan bazı değişkenlerin orijinalinden farklı olduğu bulunmuştur. Bu yüzden ölçeklerin orijinal yapısının kullanılmasına karar verildiği için, içerik özellikleri ölçeği *"bilgilendirme", "eğlendirme", "içerik değeri", "etkileşim", "kişiselleştirme"* ve *"trend olma"* olarak altı faktör; müşteri katılımı ölçeği *"tüketim"* ve *"katılma"* olarak iki faktör; algılanan değer ölçeği *"hedonik"* ve *"faydacı"* olarak iki faktör ve müşteriyi elde tutma ölçeği ise tek faktör olarak ele alınmıştır. Yapılan regresyon analizleri de, belirtilen ölçeklerin faktörlerine göre yapılmıştır.

İlk olarak, içerik özelliklerinin tüketicilerin algılanan hedonik ve faydacı değeri üzerinde etkisi incelenmiştir. Yapılan regresyon analizlerine göre, içerik özelliklerinde yer alan bilgilendirme ve etkileşim faktörlerinin hedonik değeri etkilemediği, eğlendirme, içerik değeri, kişiselleştirme ve trend olma faktörlerinin ise, hedonik değeri pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre, bilgilendirme faktörü hedonik değeri en fazla etkilerken, onu sırasıyla içerik değeri, trend olma ve kişiselleştirme faktörlerinin takip ettiği gözlemlenmiştir. Faydacı değer üzerinde yapılan regresyon analizinde ise, sadece içerik değeri ve kişiselleştirme değerinin faydacı değer üzerinde pozitif etkisinin olduğu, diğer faktörlerin ise faydacı değeri etkilemediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kişiselleştirme değeri faydacı değeri en fazla etkilemiştir.

Çalışmada ikinci olarak, algılanan değer boyutları olan hedonik ve faydacı değerin müşteri katılım boyutlarını ne derecede etkileyip etkilemedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, müşteri katılım boyutlarından tüketim faktörünü hem hedonik hem de faydacı değerin pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Müşteri katılım boyutlarından müşteri faktöründe de benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ancak, tüketim faktörünü en fazla etkileyen hedonik değer iken, müşteri faktörünü en fazla etkileyen faydacı değer olarak tespit edilmiştir.

Son olarak, algılanan değer boyutlarının müşteriyi elde tutma üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre, hem hedonik değer hem de faydacı değerin müşteriyi elde tutma üzerinde pozitif etkili olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre, müşteriyi elde tutmayı en fazla etkileyen unsurun hedonik değer olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça:

Ajina, A. (2019). The Role of Content Marketing in Enhancing Customer Loyalty: An Empirical Study on Private Hospitals in Saudi Arabia. Innovative Marketing, 15 (3), 71-84.

Alkaya, A., Sahin, F. (2021), "Rekabet Avantaji Yaratmada Sosyal Medyanin Müşterİ Tatmİnİ, Müşterİ Bağlliği Ve Müşterİyİ Elde Tutma Üzerİndekİ Etkİsİnİn İncelenmesİ", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi30: 19-38.

Altamira, M. B., Putri, K. D. A. P.,Samudra, R. M. R. T. (2023). The Role of Creative Content in Digital Marketing Strategies in Educational Institution Social Media (Case Study: Instagram of Vocational Education Program, Universitas Indonesia). Proceedings,

Ashley, C., Tuten, T. (2015), "Creative Strategies in Social Media Marketing: An Exploratory Study of Branded Social Content and Consumer Engagement", Psychology & marketing, 32/1: 15-27.

Babin, B. J., Darden, W. R.,Griffin, M. (1994), "Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value", Journal of consumer research, 20/4: 644-656.

Babin, B.J., Darden, W.R. ve Griffen, M. (1994). Work and/or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value, Journal of Consumer Research, 20(4), 644-656.

Baltes, L. P. (2015), "Content Marketing-the Fundamental Tool of Digital Marketing", Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series V: Economic Sciences: 111-118.

Batra, R., Ahtola, O. T. (1991), "Measuring the Hedonic and Utilitarian Sources of Consumer Attitudes", Marketing letters, 2/: 159-170.

Bowden, J. L.-H. (2009), "The Process of Customer Engagement: A Conceptual Framework", Journal of marketing theory and practice, 17/1: 63-74.

Bozkurt, S., Gligor, D.,Gligor, N. (2022), "Investigating the Impact of Psychological Customer Engagement on Customer Engagement Behaviors: The Moderating Role of Customer Commitment", Journal of Marketing Analytics, 10/4: 408-424.

Bubphapant, J., Brandão, A. (2024), "Content Marketing Research: A Review and Research Agenda", International Journal of Consumer Studies, 48/1: e12984.

Casaló, L. V., Flavián, C.,Ibáñez-Sánchez, S. (2017), "Understanding Consumer Interaction on Instagram: The Role of Satisfaction, Hedonism, and Content Characteristics", Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 20/6: 369-375.

Content Marketing Institute. (2025), “What Is Content Marketing?”, https://contentmarketinginstitute.com/what-is-content-marketing

Coskun, T., Marangoz, M. (2019), "Hedonik Ve Faydacı Tüketim Davranışları Ölçeğinin Geliştirilmesi: Güvenirlik Ve Geçerlik Çalışması", Business and Economics Research Journal, 10/2: 517-540.

Ducoffe, R.H. (1996). Advertising Value and Advertising on the Web, Journal of Advertising Research, 36(5), 21-21.

Edward, M., Sahadev, S. (2011), "Role of Switching Costs in the Service Quality, Perceived Value, Customer Satisfaction and Customer Retention Linkage", Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 23/3: 327-345.

George, D. ve Mallery, P. (2001). Spss For Windows Step By Step: A Simple Guide and Reference 10.0 Update. Third Edition, USA: Allyn & Bacon Comp.

Green, S.B. (1991). How Many Subjects Does It Take to Do A Regression Analysis?, Multivariate Behavioral Research, 26(3), 499-510.

Hamşıoğlu, A. (2020), "Stratejİk Pazarlama Yönlülüğün Sosyal Medya Performansi Üzerİndekİ Etkİsİ: Antalya Organİze Sanayİ BölgesİNde BİR Araştirma", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1: 43-56.

Han, D., Wang, S. (2023), "Research on the Impact of Short Video Content Marketing on Thailand Outbound Tourists' Pre-Trip Behavior Intention", Journal of Roi Kaensarn Academi, 8/1: 328-341.

Han, W. (2022). Research on Short Video Marketing Model in the New Media Era. 2022 International Conference on Comprehensive Art and Cultural Communication (CACC 2022),

Hanaysha, J. R. (2018), "Customer Retention and the Mediating Role of Perceived Value in Retail Industry", World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development, 14/1: 2-24.

Hennig-Thurau, T., Klee, A. (1997), "The Impact of Customer Satisfaction and Relationship Quality on Customer Retention: A Critical Reassessment and Model Development", Psychology & marketing, 14/8: 737-764.

Hennig-Thurau, T., Malthouse, E. C., Friege, C., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A.,Skiera, B. (2010), "The Impact of New Media on Customer Relationships", Journal of service research, 13/3: 311-330.

Hennig-Thurau, T., Malthouse, E.C., Friege, C, Gensler, S., Lobschat, L, Rangaswamy, A. ve Skiera, B. (2010). The Impact of New Media on Customer Relationships, Journal of Service Research, 13(3), 311- 330.

Hirschman, E. C., Holbrook, M. B. (1982), "Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions", Journal of marketing, 46/3: 92-101.

Hollebeek, L. D. (2011), "Demystifying Customer Brand Engagement: Exploring the Loyalty Nexus", Journal of marketing management, 27/7-8: 785-807.

Hollebeek, L. D., Macky, K. (2019), "Digital Content Marketing's Role in Fostering Consumer Engagement, Trust, and Value: Framework, Fundamental Propositions, and Implications", Journal of interactive marketing, 45/1: 27-41.

Itani, O. S., Kassar, A.-N.,Loureiro, S. M. C. (2019), "Value Get, Value Give: The Relationships among Perceived Value, Relationship Quality, Customer Engagement, and Value Consciousness", International Journal of Hospitality Management, 80/: 78-90.

Jia, W., Kim, S. (2010), "The Mediating Effect of Experiential Value on Customers' Perceived Value of Digital Content: China's Anti-Virus Program Market", Journal of Global Academy of Marketing Science, 20/2: 219-230.

Köroğlu, A., Yıldız, S. (2021), "Sosyal Medya Ve Hedonik Tüketimin Tüketici Tutumu Ve Tatmin Üzerindeki Etkisi", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10/2: 1106-1123.

Kuikka, A., Laukkanen, T. (2012), "Brand Loyalty and the Role of Hedonic Value", Journal of Product & Brand Management, 21/7: 529-537.

Kumar, A., Luthra, S., Khandelwal, D. K., Mehta, R., Chaudhary, N.,Bhatia, S. (2017), "Measuring and Improving Customer Retention at Authorised Automobile Workshops after Free Services", Journal of Retailing and Consumer Services, 39/: 93-102.

Li, X., Zheng, J. (2021). Research on the Influencing Mechanism of Vlog Content Marketing on Consumer's Brand Identity and Purchase Intention. 6th International Conference on Economics, Management, Law and Education (EMLE 2020),

Lim, W. M., Rasul, T., Kumar, S.,Ala, M. (2022), "Past, Present, and Future of Customer Engagement", Journal of Business Research, 140/: 439-458.

Marbach, J., Lages, C. R.,Nunan, D. (2016), "Who Are You and What Do You Value? Investigating the Role of Personality Traits and Customer-Perceived Value in Online Customer Engagement", Journal of marketing management, 32/5-6: 502-525.

Nunnaly, J. (1979). Psychometric Theory, New York, Mc Graw Hill

Özbey, İ. B. (2022), "Dijitalleşme, Sosyal Medya Ve Risk Toplumu", İmgelem, 6/10: 141-158.

Pansari, A., Kumar, V. (2017), "Customer Engagement: The Construct, Antecedents, and Consequences", Journal of the Academy of Marketing Science, 45/: 294-311.

Penkitti, A., Lekmat, L. (2022), "The Effects of Perception of Utilitarian, Hedonic and Social Values on User Engagement in Audio-Based Social Platforms", Journal of Family Business & Management Studies, 14/2.

Qian, L. (2021). Analysis of Short Video Marketing Strategy under the Background of Social E-Commerce. 2021 2nd International Conference on E-Commerce and Internet Technology (ECIT),

Rizomyliotis, I., Lin, C. L., Konstantoulaki, K.,Phan, T. (2024), "Tiktok Short Video Marketing and Gen Z's Purchase Intention: Evidence from the Cosmetics Industry in Singapore", Journal of Asia Business Studies.

Romagia, R., Indrayani, I.,Damsar, D. (2025), "The Role of Digital Marketing in Shaping Customer Retention: A Mediated Analysis of Perceived Value", Golden Ratio of Marketing and Applied Psychology of Business, 5/1: 195-207.

Shang, S., Du, C.,Wu, J. (2022), "Comparison on Effect Mechanism of Continuance Usage between Entertainment and Knowledge Apps: A Qualitative Analysis of Online Reviews", The Electronic Library, 40/1/2: 38-62.

Shevchenko, M. (2023), "Content Marketing: Creating Attractive and Accessible Online Content", Modern engineering and innovative technologies26-02: 87-94.

Statista. (2025), Number of social media users worldwide from 2017 to 2028, https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/

Tsai, W.-H. S., Men, L. R. (2013), "Motivations and Antecedents of Consumer Engagement with Brand Pages on Social Networking Sites", Journal of Interactive Advertising, 13/2: 76-87.

Tsai, W.H.S. ve Men, L.R. (2013). Motivations and Antecedents of Consumer Engagement With Brand Pages on Social Networking Sites, Journal of Interactive Advertising, 13(2), 76-87.

Türk, Z. (2018), "Hedonik Ve Faydacı Tüketim Eğiliminin Plansız Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma", OPUS International Journal of Society Researches, 9/16: 853-878.

Van Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V., Nass, S., Pick, D., Pirner, P.,Verhoef, P. C. (2010), "Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions", Journal of service research, 13/3: 253-266.

Vieira, V., Santini, F. O.,Araujo, C. F. (2018), "A Meta-Analytic Review of Hedonic and Utilitarian Shopping Values", Journal of Consumer Marketing, 35/4: 426-437.

Wu, S., Kim, S. Y. (2023), "The Co-Creation of Luxury Brand Hedonic Experiences in Social Media: Luxury Brand Strategies from a Design Perspective", Archives of Design Research, 36/3: 27-47.

Yadav, M. ve Rahman, Z. (2017). Measuring Consumer Perception of Social Media Marketing Activities in E-Commerce Industry: Scale Development and Validation, Telemating and Informatics, 34(7), 1294-1307.

Zhang, X., Zhang, Y. (2024), "Content Marketing in the Social Media Platform: Examining the Effect of Content Creation Modes on the Payoff of Participants", Journal of Retailing and Consumer Services, 77/: 103629.

DİJİTALLEŞME BAĞLAMINDA SAHİPLİK OLGUSUNDAKİ DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ: FİZİKSEL VE DİJİTAL SAHİPLİK OLGULARI ÜZERİNDE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Batuhan Sarıgül
Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü
batuhansrg98@gmail.com - 0009-0001-1651-7464

Prof.Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi
altunr@sakarya.edu.tr- 0000-0001-7934-1841

ÖZET

Sahiplik, tarihsel olarak yalnızca ekonomik ilişkilerde değil, aynı zamanda kişisel kimliği ve sosyal yapıları şekillendirmede de temel bir rol oynamıştır. 21. yüzyılda dijitalleşmenin yükselişiyle birlikte, sahiplik kavramı derin bir dönüşüm geçirerek somut, fiziksel sahiplikten erişime dayalı dijital modellere doğru kaymıştır. Bu çalışma, fiziksel ve dijital sahipliği psikolojik, sosyal ve ekonomik perspektiflerden incelemeyi ve karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Spotify, Netflix, Kindle ve Steam gibi dijital platformların, kalıcı kontrol yerine geçici erişimi vurgulayarak sahiplik deneyimini nasıl yeniden tanımladığını ve böylece tüketicilerin "sahip oldukları" şeylerle olan duygusal ve davranışsal ilişkilerini nasıl değiştirdiğini tartışmaktadır. Çalışma, dijital bağlamlarda sahipliğin değişen anlamını keşfetmek için psikolojik sahiplik, tüketici kültürü teorisi ve kullanımlar ve tatminler teorisi dahil olmak üzere teorilerden yararlanmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, bu değişimin tüketici kimliğini, bağlanmayı ve kullanım modellerini nasıl etkilediğini anlamak ve bu geçişin gelecekteki tüketim uygulamaları için çıkarımlarını analiz etmektir. Sonuç olarak, makale hem fiziksel hem de dijital biçimlerin faydalarını birleştiren hibrit sahiplik modellerinin, dijital çağda tüketiciler için daha sürdürülebilir ve duygusal olarak daha tatmin edici bir çerçeve sunabileceği iddiasında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Fiziksel Sahiplik, Dijital Sahiplik, Tüketim, Dijitalleşme

CONCEPTUAL REFLECTIONS ON THE EVOLUTION OF OWNERSHIP IN THE DIGITAL AGE: A COMPARATIVE INQUIRY INTO PHYSICAL AND DIGITAL POSSESSION

Abstract

In the rapidly evolving landscape of global trade and digital technologies, the concept of ownership has undergone a significant transformation. This study presents a comparative theoretical analysis of physical and digital ownership, focusing on their psychological, legal, and behavioral implications for consumers. Traditional models of ownership—anchored in physical possession and national legal frameworks—are contrasted with emerging forms of digital ownership such as non-fungible tokens (NFTs), subscription-based access, and platform-specific virtual assets. Drawing upon theories of consumer behavior including psychological ownership, the endowment effect, and perceived control, the paper explores how consumers across cultures perceive and interact with ownership in both digital and physical contexts. Additionally, the study examines how trust, regulatory environments, and cultural values shape attitudes toward intangible assets. The findings aim to inform marketers, policymakers, and platform designers striving to align digital ownership experiences with evolving consumer expectations. This research is also critical for understanding how ownership influences global consumer behavior, offering insights that can help brands design better digital experiences, adapt marketing strategies across cultures, and align product offerings with the psychological expectations of modern consumers.

Keywords: Physical Ownership, Digital Ownership, Consumption, Digitalization

Giriş

Mülkiyet kavramı, insanlık tarihi boyunca yalnızca maddi bir sahiplik ilişkisini ifade etmekten öte, bireylerin kimlik inşasında ve toplumsal yapıların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Sanayi Devrimi'nden itibaren, üretimden ziyade tüketim eksenli bir ekonomik ve kültürel model gelişmiş; tüketim, bireylerin toplumsal statülerini belirleyen bir unsur haline gelmiştir. Baudrillard (1981)'in de belirttiği gibi, modern toplumlarda ekolojik meşruiyet, tüketim yoluyla elde edilen bir yaşam tarzına dönüşmüştür. Bu bağlamda, bireylerin sosyal kimlikleri ve aidiyet duyguları, büyük ölçüde tükettikleri ürünler ve sahip oldukları nesneler aracılığıyla tanımlanmıştır. Belk (1988), sahiplik olgusunun birey için yalnızca ekonomik bir değer taşımadığını; aynı zamanda psikolojik ve sosyal anlamlar da barındırdığını öne sürer. Ona göre bireyler, sahip oldukları nesneler aracılığıyla benlik algılarını oluşturur ve bu nesneleri kimliklerinin bir uzantısı olarak görürler. Ancak, 21. yüzyılda dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte sahiplik kavramı evrilerek fiziksel mülkiyetin yerini giderek daha fazla erişim tabanlı tüketim biçimleri almaya başlamıştır.

Jeremy Rifkin (2000), bu dönüşümü "erişim çağı" olarak tanımlamakta ve bireylerin sahip olmaktan ziyade, ürün ve hizmetlere erişimi önceleyen bir tüketim modeline yöneldiğini öne sürmektedir. Bu eğilim, yalnızca ekonomik bir değişim olmanın ötesinde, mülkiyetin bireyler

üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerini de yeniden şekillendiren yapısal bir dönüşüm niteliği taşımaktadır. Geleneksel anlamda sahiplik, bireyin bir nesne üzerinde kalıcı haklara sahip olmasını ifade ederken, günümüzde dijitalleşme ile birlikte tüketiciler bu kalıcılığı giderek daha az önemsemekte, bunun yerine esneklik, maliyet etkinliği ve anlık erişim gibi faktörleri öncelemektedirler. Örneğin, fiziksel mülkiyetin yerini alan Spotify, Netflix ve Kindle gibi dijital platformlar, bireylerin sahiplik anlayışını kökten değiştiren mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bardhi ve Eckhardt (2012), bu dönüşümün yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyolojik bir kırılma olduğunu öne sürerek, bireylerin tükettikleri içerik ve hizmetlerle kurdukları ilişki biçiminin köklü bir değişime uğradığını ifade etmektedirler.

Bu dönüşümün en dikkat çekici yönlerinden biri, sahiplikten erişime geçiş sürecinde bireylerin psikolojik mülkiyet algılarının da değişime uğramasıdır. Geleneksel fiziksel mülkiyet, bireyin sahip olduğu nesneler üzerinde tam kontrol sağlamasına ve bu nesneler aracılığıyla bir kimlik inşa etmesine olanak tanırken, dijitalleşme çağında bu ilişki giderek zayıflamaktadır. Pierce ve diğ., (2001)'e göre, tüketiciler artık nesnelere yalnızca kullanım süresi boyunca değer atfetmekte ve sahiplik duygusunun psikolojik boyutları giderek azalmaktadır. Tüketiciler, dijitalleşmenin sunduğu esneklik, maliyet avantajı ve kullanım kolaylığı gibi etkenler doğrultusunda fiziksel mülkiyetten uzaklaşarak daha pragmatik hale gelmektedir. Sahipliğin bireysel ve toplumsal boyutları, bu yeni dinamikler çerçevesinde yeniden şekillenmekte ve bireylerin tüketim alışkanlıkları üzerinde derin etkiler bırakmaktadır.

Bu çalışma, sahiplikten erişime geçiş sürecinin bireyler, ekonomi ve kültürel yapı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamakta; fiziksel ve dijital mülkiyet kavramlarını karşılaştırmalı olarak ele alarak, bu dönüşümün sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutlarını tartışmaktadır. Dijitalleşmenin sahiplik anlayışı üzerindeki etkileri, yalnızca tüketim pratiklerinde değil, aynı zamanda bireylerin kendilerini tanımlama biçimlerinde de köklü değişimlere yol açmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, sahiplik ve erişim arasındaki dönüşümün çok yönlü etkilerini irdeleyerek, bireylerin mülkiyetle kurdukları ilişkiyi yeni bir perspektiften ele almaktır.

1. Dijital ve Fiziksel Sahiplik Kavramları

Sahiplik, tarihsel olarak bireyin bir nesne üzerindeki fiziksel kontrolünü, kullanım hakkını ve bu nesneyle kurduğu kalıcı bağları ifade eden temel bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel sahiplik, yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda psikolojik, toplumsal ve kültürel düzeyde de birey-benlik ilişkisini yapılandıran bir olgudur. Belk'e (1988) göre bireyler, kişisel eşyalarını benliklerinin bir uzantısı olarak görür ve bu nesneler aracılığıyla kimliklerini kurar, ifade eder ve pekiştirirler. Bu bağlamda sahiplik, bireyin kendilik algısının oluşumunda merkezi bir rol oynar.

Ancak 21. yüzyılın dijitalleşme dinamikleri, sahiplik anlayışını köklü biçimde dönüştürmüş; fiziksel mülkiyetin yerini erişime dayalı kullanım modellerine bırakmasına neden olmuştur. Bu yeni paradigmanın merkezinde yer alan dijital sahiplik, dijital formatta üretilen içeriklerin (örneğin e-kitaplar, müzik dosyaları, filmler, yazılımlar ve dijital oyunlar) bireyler tarafından doğrudan satın alınması ya da çeşitli platformlar aracılığıyla erişilmesiyle oluşan sınırlı ve koşullu bir mülkiyet biçimini temsil eder (Watkins ve diğ., 2016). Dijital sahiplikte fiziksel temas, kalıcı kontrol ve özgürce paylaşım gibi sahipliğe dair geleneksel unsurlar büyük ölçüde

ortadan kalkmakta; bunların yerine, lisansa dayalı erişim ve platformlara bağlı kullanım biçimleri geçmektedir.

Spotify, Netflix, Amazon Kindle ve Steam gibi dijital platformlar, bu dönüşümün sektörel düzeydeki somut örnekleri arasında yer almaktadır. Spotify aracılığıyla kullanıcılar milyonlarca müzik parçasına erişim sağlayabilmekte; ancak bu içerikler üzerinde kalıcı mülkiyet hakkı bulunmamaktadır (Wlömert ve Papies, 2016). Benzer şekilde, Kindle kullanıcıları dijital kitaplara erişebilmekte; fakat DRM (Dijital Haklar Yönetimi) sistemleri nedeniyle bu kitaplar yalnızca belirli cihazlarda okunabilmekte ve geleneksel sahiplik hakları olan paylaşım, ödünç verme ya da ikinci el satışı gerçekleştirilememektedir (Reynolds, 2011). Oyun sektöründe ise Steam gibi dijital mağazalar kullanıcıların lisans yoluyla içeriklere ulaşmasını sağlamakta, ancak platformdan kaldırılan içerikler ya da kısıtlanan kullanıcı hesapları neticesinde sahiplik hissi aniden kesintiye uğrayabilmektedir (Sinclair, 2020).

Bu dijitalleşme süreci yalnızca mülkiyetin teknik sınırlarını değil, aynı zamanda bireylerin sahiplik algısına dair psikolojik boyutları da yeniden şekillendirmektedir. Pierce ve arkadaşlarının (2001) ortaya koyduğu "psikolojik sahiplik" kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital ürünlere yönelik duygusal bağlılık düzeyi, fiziksel sahiplikteki kadar güçlü olmayacaktır. Çünkü dijital ürünler genellikle soyut, görünmez ve paylaşımı kısıtlıdır; bu da onları benliğin bir uzantısı haline getirme sürecini zorlaştırmaktadır. Fiziksel bir kitabın sayfalarına yazılan notlar, altı çizilmiş cümleler ya da bir müzik CD'sinin kişisel arşivde yer alması gibi deneyimlerin, dijital içeriklerde karşılığı oldukça zayıf olacaktır.

Buna rağmen dijital sahiplik; esneklik, taşınabilirlik, erişim kolaylığı ve düşük maliyet gibi avantajlarıyla kullanıcıları cezbetmekte, özellikle genç kuşaklar arasında geleneksel mülkiyet anlayışına karşı alternatif bir tüketim kültürünün gelişmesine neden olmaktadır. Bu kültür, bireylerin tüketim pratiklerinde pragmatik tercihlere yönelmelerine, çevresel etkileri azaltan dijital çözümleri benimsemelerine ve paylaşım ekonomisine daha açık hale gelmelerine imkan vermektedir. Bununla birlikte, bu dönüşüm dijital platformlara bağımlılığı artırmakta ve sahipliğin bireyden çok hizmet sağlayıcının kontrolünde şekillenmesine yol açmaktadır.

Sonuç olarak, dijital sahiplik kavramı yalnızca teknolojik bir yenilik olarak değil, aynı zamanda sahipliğin anlamına ve bireyin kimlik inşasına dair daha derin kültürel ve psikolojik dönüşümlerin göstergesi olarak ele alınmalıdır. Fiziksel sahiplikten erişime dayalı dijital modellerin yaygınlaşması, tüketici davranışlarının, şirket stratejilerinin ve toplumsal sahiplik normlarının yeniden inşa edildiği çok boyutlu bir geçiş sürecini temsil etmektedir.

2. Sahiplik Olgusuna İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Sahiplik, yalnızca hukuki veya ekonomik bir statü değil; aynı zamanda bireyin kimliğiyle, toplumsal ilişkileriyle ve kültürel aidiyetiyle doğrudan bağlantılı çok yönlü bir kavramdır. Özellikle dijitalleşmeyle birlikte sahiplik deneyimi, fiziksel nesnelere olan bağlılık yerine dijital içeriklerle kurulan ilişkiyi ön plana çıkarmakta; bu da sahiplik olgusunun farklı kuramsal açılardan yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, ilgili yazında sahipliğe dair

psikolojik, sosyolojik, kültürel ve antropolojik perspektifleri bir araya getiren çeşitli teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan bazılarına aşağıda değinilmektedir.

Psikolojik Sahiplik Teorisi (Pierce, Kostova ve Dirks, 2001), bireylerin nesnelere karşı geliştirdikleri sahiplik hissini açıklamak üzere geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, bireyler bir nesne ya da fikir üzerinde kontrol sahibi olduklarında, ona emek harcadıklarında veya o nesneyle ilgili toplumsal tanınırlık kazandıklarında psikolojik bir sahiplik geliştirirler. Dijital içerikler üzerinde fiziksel temas mümkün olmadığından, sahiplik hissi kimi zaman zayıflayabilir. Ancak kişiselleştirme, kullanım süresi, içerikle duygusal bağ kurma ve sosyal temsiller, bu psikolojik sahiplik duygusunu dijital ortamlarda da mümkün kılar (Jussila ve diğerleri, 2015).

Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi (Katz, Blumler ve Gurevitch, 1973), bireylerin medya ve dijital içerikleri belirli ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığını savunur. Dijital platformlar; bilgi edinme, sosyalleşme, eğlence ve kendini ifade etme gibi beklentilere yanıt vererek kullanıcılar için fonksiyonel ve duygusal doyum sağlar. Bu da sahiplik hissini şekillendiren önemli bir psikolojik ve davranışsal temeldir (Ruggiero, 2000).

Tüketici Kültürü Teorisi (CCT), sahipliği kültürel pratiklerin bir sonucu olarak ele alır. Arnould ve Thompson (2005), tüketimi yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanması olarak değil, kimlik inşasının, aidiyetin ve bireysel sembolleştirmenin aracı olarak değerlendirir. Dijital sahiplik biçimleri – örneğin kişisel çalma listeleri, oyun avatarları, dijital sanat koleksiyonları gibi– bireyin sosyal kimliğini yeniden üretmesine imkân tanır. Böylelikle sahiplik, sadece bir mülkiyet göstergesi değil, aynı zamanda bireyin benliğini ifade etme biçimi haline gelir.

Sosyolojik perspektif ise sahipliği toplumsal yapılar ve ilişkiler bağlamında yorumlar. Sahiplik, bireyin toplumsal hiyerarşideki yerini belirleyen ve ona sosyal sermaye sağlayan bir olgu olarak görülür. Özellikle dijital içeriklerin paylaşımı ve gösterimi (örneğin sosyal medyada dijital koleksiyonları sergilemek), bireylerin sosyal statü elde etme arzusunun bir parçasıdır. Sahiplik burada bir sembolik güç göstergesidir (Bourdieu, 1984). Dijital sahipliğin paylaşım ekonomisiyle birleşmesi, bu ilişkileri daha da dinamik hale getirir.

Antropolojik yaklaşımlar ise sahipliği kültürel normlar, ritüeller ve toplumsal değerler bağlamında analiz etme yoluna gitmektedir. Malinowski ve Mauss gibi antropologların çalışmalarında mülkiyet ve değiş-tokuşun topluluklar arası bağ kurucu rolü vurgulanmıştır. Günümüzde dijital ürünlerin hediyeleşmesi, dijital aboneliklerin paylaşımı veya NFT gibi dijital varlıkların "benzersiz sahiplik" iddiası, bu ritüellerin dijital formda yeniden üretildiğini göstermektedir. Böylece sahiplik, bireyler arası sosyal bağların güçlenmesini sağlayan kültürel bir pratik olarak da karşımıza çıkar.

Sonuç olarak, sahiplik olgusu yalnızca bir nesneyle kurulan mülkiyet ilişkisini değil; aynı zamanda bireyin kimliğiyle, toplumsal konumlanışıyla ve kültürel aidiyetiyle kurduğu çok katmanlı ilişkiler ağını ifade eder. Dijitalleşen dünyada bu çok katmanlılık daha da belirginleşmekte; sahiplik hem bireysel anlam arayışının hem de toplumsal bağ kurmanın merkezi bir öğesi haline gelmektedir. Aşağıdaki tabloda geleneksel ve dijital sahiplik kavramlarının kıyaslanması yapılmaktadır.

Çizelge 1: Geleneksel Sahiplik vs. Dijital Sahiplik Karşılaştırması

Özellik	Geleneksel Sahiplik	Dijital Sahiplik
Fiziksel Varlık	Mevcut ve somuttur; ürün fiziksel olarak elde tutulabilir	Maddi olmayan; ürün sadece dijital ortamda erişilebilir
Kontrol ve Erişim	Sahip kişi, ürünü tam kontrol eder ve erişim süresini kendisi belirler	Erişim genellikle platforma, lisansa veya abonelik süresine bağlı
Devredilebilirlik	Satış, hediye etme, miras bırakma gibi yollarla el değiştirilebilir	Genellikle devredilemez; platform politikalarına tabidir
Kullanım Bağımsızlığı	Kullanım, fiziksel mekânla sınırlı olabilir ancak platform bağımsızdır	Platforma ve cihazlara bağlıdır; DRM kısıtlamaları olabilir
Psikolojik Aidiyet	Yüksek; kullanım süresi, emek ve yatırım duygusal bağlılığı güçlendirir	Görece düşüktür; kişiselleştirme ve kullanım süresi etkili olur
Kalite ve Dayanıklılık	Fiziksel aşınma, bozulma mümkündür	Fiziksel bozulma yoktur; ancak dosya formatları veya erişim süresi sınırlı olabilir
Yasal Statü	Genellikle mülkiyet hakkı doğurur	Çoğunlukla erişim hakkı sunar; yasal olarak “mülkiyet” tanımı dışındadır
Ekonomik Değer	İkinci el pazarı mümkündür; yeniden satılabilir	Genellikle ikinci el değeri yoktur; lisanslar kişiye özeldir

3. Sahiplik Kavramı ve Dijitalleşme: Psikolojik, Sosyal ve Ekonomik Perspektiften Bir İnceleme

Sahiplik, sadece fiziksel nesnelerle kurulan bir ilişki değil, aynı zamanda dijital ortamlarla etkileşimimizin biçimlerini de şekillendirir. İnsanlar, sahip oldukları şeylerle farklı düzeylerde bağlantı kurar; bu bağlantı, nesnelerin onlara verdiği psikolojik, sosyal ve işlevsel değerlerle güçlü bir şekilde ilişkilidir. Sahiplik, kimlik inşasında önemli bir rol oynar ve bireylerin dünyadaki yerini anlamalarına yardımcı olur. Ancak teknolojik ilerlemeler ve dijitalleşme ile birlikte sahiplik kavramı, evrim geçirmekte ve geleneksel anlayışlardan farklı bir boyuta taşınmaktadır. Bu yazı, fiziksel ve dijital sahiplik arasındaki farkları, dijital sahipliğin avantaj ve dezavantajlarını, bunun yanı sıra bu değişimin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

3.1. Sahiplik ve Kimlik: Psikolojik ve Sosyal Boyutlar

Sahiplik, insanların kimliklerini güçlendiren, toplumsal anlam kazandıran ve kişisel değer yaratmalarına olanak sağlayan bir olgudur. Belk'in (1988) sahiplik üzerine yaptığı çalışmalar, insanların sahip oldukları nesneler aracılığıyla kendilerini ifade ettiklerini ve sosyal kimliklerini inşa ettiklerini öne sürmektedir. Sahiplik, duygusal bağlanma ve sosyal ifade için bir temel işlevi görürken, aynı zamanda fiziksel dünyadaki varlıklarını güvence altına alır. Örneğin, bir evin sahibi olmak, sadece fiziksel bir alanı kontrol etme anlamına gelmez; aynı zamanda bireyin toplum içindeki statüsünü, güven duygusunu ve bağımsızlığını simgeler. Bu bağlamda, sahiplik, kişisel ve sosyal düzeyde bir güçlenme hissi yaratır (Pierce, Kostova ve Dirks, 2001).

Dijitalleşmenin etkisiyle, sahiplik anlayışı daha karmaşık hale gelmiştir. Dijital dünyada sahiplik, fiziksel nesnelerle kurulan ilişkiye benzer şekilde psikolojik ve sosyal anlam taşır, ancak bu ilişki, daha soyut ve geçici olabilir. Dijital ürünler, fiziksel dünyadaki nesnelerle kıyaslandığında daha fazla erişim kolaylığı ve esneklik sunsa da bu durum aynı zamanda sahiplik hissinin zayıflamasına yol açabilir. Bu değişim, dijital sahipliğin bireylerin kimlik inşası üzerindeki etkilerini sorgulamayı gerektirir.

4. Dijital Sahipliğin Artıları ve Eksileri

Dijital sahiplik, geleneksel sahiplikten farklı olarak daha geniş fırsatlar ve bazı sınırlamalar sunar. Dijital ürünler, fiziksel eşyaların aksine, daha kolay erişilebilir ve daha az yer kaplar. İnternet üzerinden herhangi bir yerden erişilebilen dijital içerikler, zaman ve mekân bağımsızlığını artırır. Ayrıca dijital ürünler, ekonomik olarak daha avantajlı olabilir. Abonelik modelleri veya kullanım başına ödeme gibi sistemler, genellikle fiziksel ürünlerin satın alınmasından daha ekonomik bir seçenek sunar (Watkins ve ark., 2016). Örneğin, bir müzik albümünü dijital ortamda dinlemek, fiziksel bir albüm almaktan çok daha ucuz ve pratik olabilir. Dijital ürünlerin çevresel etkisi de daha düşüktür; fiziksel ürünlerin üretimi ve taşınması, karbon ayak izini artırırken dijital ürünler, daha sürdürülebilir bir tüketim modeline katkıda bulunur (Lehdonvirta, 2009).

Bununla birlikte, dijital sahipliğin bazı önemli dezavantajları da vardır. İlk olarak, dijital içeriklerin fiziksel bir nesne ile etkileşimi mümkün değildir; bu da sahiplik hissini olumsuz etkileyebilir (Pierce ve ark., 2001). Dijital ürünler genellikle platforma bağımlıdır ve içerikler sadece belirli bir platform üzerinden erişilebilir hale gelir. Örneğin, bir müzik uygulamasında satın alınan bir şarkı, yalnızca o platformda dinlenebilir. Bu durum, dijital sahiplik duygusunu zedeler ve kullanıcıyı sınırlayabilir. Ayrıca, dijital içeriklerin sürekliliği sağlanamayabilir. Teknik problemler, internet bağlantısının kopması veya cihaz uyumsuzlukları, dijital ürünlerin kullanılabilirliğini tehdit edebilir (Moeller ve Wittkowski, 2010).

5. Dijitalleşme ve Sahiplik Algısı: Geleceğe Yönelik Perspektifler

Dijitalleşme, sahiplik algısını dönüşüme uğratırken, bu dönüşümün ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutları üzerinde de derin etkiler yaratmaktadır. Dijital ürünlerin artan popülaritesi, geleneksel sahiplik anlayışını zayıflatırken, hibrit sahiplik modellerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Bugün dijital mülkler, mülkiyetin daha esnek ve dinamik bir şekilde yeniden şekillendirilmesine olanak tanır. Ancak bu yeni sahiplik biçimlerinin, özellikle psikolojik sahiplik duygusu üzerindeki etkilerini anlamak, önemli bir araştırma alanıdır.

Dijital sahiplik ve geleneksel sahiplik arasındaki farkları incelemek, özellikle farklı nesillerin sahiplik algılarını anlamak için büyük bir fırsat sunmaktadır. Genç nesiller, dijital sahiplik kavramına daha yatkın olabilirken, daha yaşlı bireyler fiziksel sahiplik kavramını daha somut ve değerli olarak görebilirler. Bu bağlamda, dijital sahipliğin psikolojik boyutunu derinlemesine inceleyen kullanıcı arayüzü ve deneyimi tasarımı üzerine yapılacak araştırmalar, gelecekteki tüketici davranışlarının şekillendirilmesine katkıda bulunabilir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Dijitalleşme ile birlikte sahiplik anlayışındaki değişimler, bireylerin psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını farklı şekillerde karşılamaktadır. Dijital sahiplik, kullanıcılar için daha fazla esneklik, erişim kolaylığı ve ekonomik avantajlar sunsa da sahiplik hissinin zayıflamasına neden olabilir. Sahiplik duygusunun kaybolması, markalar için yeni stratejik fırsatlar yaratmaktadır. Markaların, fiziksel ve dijital sahipliği birleştiren hibrit modeller geliştirmeleri, tüketiciye sahiplik hissi sunarken aynı zamanda dijitalleşmenin sunduğu avantajlardan yararlanmalarını sağlayabilir.

Gelecekte, dijital sahipliğin psikolojik ve sosyal boyutlarına dair daha fazla araştırma yapılması gerektiği açıktır. Özellikle, dijital ürünlerin sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri ve dijital atıkların çevresel sonuçları gibi konular, dijital sahipliğin daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Ayrıca, dijitalleşmenin kuşaklar arası farklılıklara ve kültürlerarası sahiplik algılarına nasıl yansıdığını anlamak, dijital sahiplik üzerine yapılacak araştırmaların bir diğer önemli yönünü oluşturacaktır.

Sonuç olarak, dijital sahiplik ve fiziksel sahiplik arasındaki sınırlar giderek daha belirsiz hale gelirken, bu dönüşüm, markaların tüketici deneyimini daha etkili bir şekilde şekillendirmelerine olanak tanıyacaktır. Markaların hibrit sahiplik modelleri tasarlamaları hem dijital dünyanın sunduğu fırsatları hem de fiziksel sahipliğin sağladığı kimlik ve güven duygusunu birleştiren stratejiler geliştirmeleri kaçınılmaz bir durum olarak karşımızdadır.

Kaynakça

Arnould, E. J., & Thompson, C. J. (2005). Consumer culture theory (CCT): Twenty years of research. Journal of Consumer Research, 31(4), 868–882.

Bardhi, F., & Eckhardt, G. M. (2012). Access-based consumption: The case of car sharing. Journal of Consumer Research, 39(4), 881–898.

Baudrillard, J. (1981). Simulacres et simulation. Paris: Galilée.

Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. Journal of Consumer Research, 15(2), 139–168.

Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgement of taste. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Jussila, J. J., Siponen, M., & Tuunainen, V. K. (2015). Psychological ownership and consumer behavior in the digital context. Journal of Information Technology Theory and Application, 16(1), 5–25.

Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. Public Opinion Quarterly, 37(4), 509–523.

Lehdonvirta, V. (2009). Virtual item sales as a revenue model: Identifying attributes that drive purchase decisions. Electronic Commerce Research, 9(1–2), 97–113.

Malinowski, B. (1922). Argonauts of the Western Pacific. London: Routledge.

Mauss, M. (1966). The gift: Forms and functions of exchange in archaic societies (I. Cunnison, Trans.). London: Cohen & West. (Original work published 1925)

Moeller, S., & Wittkowski, K. (2010). The burdens of ownership: Reasons for preferring renting. Journal of Marketing Theory and Practice, 18(2), 139–151.

Pierce, J. L., Kostova, T., & Dirks, K. T. (2001). Toward a theory of psychological ownership in organizations. Academy of Management Review, 26(2), 298–310.

Reynolds, G. (2011). E-books, DRM and licensing: The shift from ownership to access. Information Technology and Libraries, 30(2), 58–62.

Rifkin, J. (2000). The age of access: The new culture of hypercapitalism, where all of life is a paid-for experience. New York: Tarcher/Putnam.

Ruggiero, T. E. (2000). Uses and gratifications theory in the 21st century. Mass Communication & Society, 3(1), 3–37.

Sinclair, B. (2020). Digital property and its discontents: The shifting terrain of digital ownership. Media, Culture & Society, 42(3), 394–409.

Watkins, R., Denegri-Knott, J., & Molesworth, M. (2016). The value of digital virtual consumption in postmodern capitalism: A post-structuralist discourse analysis. Journal of Marketing Management, 32(11–12), 1103–1129.

Wlömert, N., & Papies, D. (2016). On-demand streaming services and music industry revenues—Insights from Spotify. International Journal of Research in Marketing, 33(2), 314–327.

HER MAÇIN HİKÂYESİ AYRI. KADIN HAKEMLERİN VAROLUŞ SANCISI

Sabiha Gizem ENGİN

Spor Yöneticiliği Bölümü, Yozgat Bozok Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

s.gizem.engin@bozok.edu.tr, 0000-0003-0898-8474

ÖZET

Bu araştırma, kadın futbol hakemlerinin mesleki yaşamlarında karşılaştıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, bu eşitsizliğin neden olduğu fiziksel ve psikolojik zorlukları ve taraftarların tutumlarının bu süreçteki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kadın hakemlerin, futbolun hâlâ "erkek sporu" olarak görülmesi nedeniyle mesleklerinde çeşitli engellerle karşılaştığı vurgulanmaktadır. Araştırmada, kadın hakemlerin erkek meslektaşlarına kıyasla daha az maç fırsatı bulduğu, kariyer ilerlemesinde cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kaldığı ve yeterliliklerine bakılmaksızın üst liglerde görev almalarının engellendiği belirtilmiştir. Ayrıca, kadın FIFA hakemlerinin genellikle yalnızca kadın müsabakalarında görevlendirilmesi de bu eşitsizliğin açık bir örneği olarak ele alınmaktadır. Araştırma, nitel yöntemle gerçekleştirilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak farklı klasman ve yaş gruplarından kadın hakemlerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde, taraftarların kadın hakemler üzerindeki etkileri, önyargılar, toplumsal cinsiyet normlarının hakemlik mesleğine yansımaları ve kadın hakemlerin bu süreçteki deneyimleri ele alınmıştır. Veriler, farklı kodlayıcılar tarafından analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Bulgular, kadın hakemlerin erkek meslektaşlarına kıyasla daha fazla baskı, ayrımcılık ve önyargıya maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kadın hakemlerin mesleki motivasyonlarını olumsuz etkilerken, özellikle maç sayısı ve tecrübe eksikliği nedeniyle kariyer gelişimlerini de sınırlandırmaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre, kadın hakemler taraftarlar ve meslektaşlarından psikolojik şiddet, eleştiri ve cinsiyetçi söylemlerle karşılaşmaktadır. Bazı katılımcılar, aile ve yakın çevrelerinden destek aldıklarını belirtirken, meslektaşlar ve yöneticilerden gelen olumsuz tutumların motivasyonlarını ve mesleki bağlılıklarını zayıflattığını dile getirmiştir. Araştırma, kadın hakemlerin toplumsal cinsiyet normları nedeniyle mesleki yeterliliklerinin gölgelenmesine ve spor alanında cinsiyetçi metaforların yeniden üretilmesine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, kadın hakemlerin karşılaştığı zorlukların aşılması için cinsiyet temelli ayrımcılığın ortadan kaldırılması, destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve toplumsal farkındalık oluşturacak çalışmaların artırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışma, kadın hakemlerin yaşadığı sorunların anlaşılması ve sporda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması adına önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Kadın hakem, Deneyim, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

This research aims to examine the gender inequality experienced by female football referees in their professional lives, the physical and psychological difficulties caused by this inequality, and the effects of spectators' attitudes on this process. It is emphasized that women referees face various barriers in their profession because football is still regarded as a "men's sport." The study states that female referees have fewer opportunities to officiate matches compared to their male counterparts, are exposed to gender-based discrimination in career advancement, and are denied assignments in top leagues regardless of their qualifications. Additionally, the fact that female FIFA referees are generally assigned only to women's matches is considered a clear example of this inequality. The research was conducted using a qualitative method, and semi-structured interview forms were used to conduct interviews with female referees from different classifications and age groups. During the interviews, the effects of spectators on female referees, prejudices, the reflections of gender norms on the refereeing profession, and the experiences of female referees in this process were addressed. The data were analyzed and interpreted by different coders. The findings reveal that female referees are subjected to more pressure, discrimination, and prejudice compared to their male colleagues. This situation negatively affects the professional motivation of female referees and also limits their career development, especially due to a lack of match experience. According to the participants' statements, female referees encounter psychological violence, criticism, and sexist remarks from spectators and colleagues. While some participants stated that they received support from their family and close environment, they also expressed that negative attitudes from colleagues and administrators weakened their motivation and professional commitment. The research highlights that the professional competencies of female referees are overshadowed by gender norms and that sexist metaphors are reproduced in the field of sports. As a result, it is emphasized that gender-based discrimination needs to be eliminated, support mechanisms need to be strengthened, and studies to raise social awareness need to be increased in order to overcome the difficulties faced by female referees. This study makes an important contribution to understanding the problems experienced by female referees and to ensuring gender equality in sports.

Keywords: Football, Female referee, Experience, Gender.

1. GİRİŞ

Futbol, uzun yıllar boyunca erkek egemen bir alan olarak görülmüş ve bu durum, sporun tüm paydaşlarını olduğu gibi hakemlik mesleğini de derinden etkilemiştir. Türkiye‟de kadın futbol hakemlerinin sayısı son yıllarda artış gösterse de, bu meslekte kadınların karşılaştığı zorluklar ve deneyimler, toplumsal cinsiyet normlarının ve ataerkil spor kültürünün etkisiyle şekillenmektedir (Kavasoğlu & Yaşar, 2016; Şahin vd., 2020; Herdem, 2020). Kadın hakemler, hem saha içinde hem de saha dışında, mesleki ilerlemelerini ve kişisel gelişimlerini doğrudan etkileyen çok katmanlı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Engin vd., 2021).

Kadınların futbol hakemliğinde varlık göstermesi, yalnızca bireysel bir başarı değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin de önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Türkiye‟de kadın hakemlerin sayısı artmakla birlikte, toplam hakemler içinde oranları halen oldukça düşüktür; örneğin 2023–2024 sezonunda Türkiye Futbol Federasyonu‟na bağlı 1.345 hakemin yalnızca %7,6‟sı kadındır (Eratlı Şirin & Öz). Bu düşük temsil oranı, kadınların üst liglerde görev almasının önündeki görünmez engelleri, yani “cam tavan”ı da gözler önüne sermektedir (Nordstrom vd., 2016).

1.1. Toplumsal Cinsiyet ve Hakemlikte Cam Tavan

Hakemlik mesleği, tarihsel olarak eril bir iş olarak görülmüş ve kadınların bu alanda ilerlemesi çeşitli önyargılarla engellenmiştir (Kavasoğlu & Yaşar, 2016; Şahin vd., 2020). Kadın hakemlerin, mesleğin gerektirdiği esnek saatler ve sık seyahatler gibi koşullar nedeniyle bu işi yapamayacağına dair toplumsal yargılar oldukça yaygındır (Herdem, 2020). Ayrıca, erkek egemen yapıda biçimsel olmayan iletişim ağlarının güçlü olması, kadın hakemlerin bu ağların dışında kalmasına ve mesleki yalnızlık yaşamalarına neden olmaktadır (Şahin vd., 2020; Engin vd., 2021).

Kadın hakemlerin kariyerlerinde karşılaştıkları en büyük engellerden biri, “cam tavan” olarak adlandırılan, görünmez ve yapısal bariyerlerdir (Eratlı Şirin & Öz). Araştırmalar, kadın hakemlerin üst liglerde görev alma oranlarının düşüklüğünü, atamalarda cinsiyetin yetkinlikten daha belirleyici bir faktör olmasını ve mesleki ilerlemede erkek meslektaşlarına göre daha fazla engelle karşılaşmalarını ortaya koymaktadır (Nordstrom vd., 2016; Öztürk ve Koca, 2018; Engin vd., 2021). Türkiye özelinde, kadın hakemlerin üst düzey maçlarda görev almasının önündeki engellerin, hem kurumsal hem de kültürel faktörlerden kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Eratlı Şirin & Öz).

1.2. Kişisel Deneyimler ve Güçlenme Pratikleri

Kadın futbol hakemlerinin deneyimleri, yalnızca karşılaştıkları zorluklarla sınırlı değildir; aynı zamanda spor yoluyla güçlenme, özgüven artışı ve sosyal ilişkilerde gelişim gibi olumlu temalar da öne çıkmaktadır (Özkar, 2018). Nitel araştırmalarda, kadın hakemlerin spora başlama süreçlerinde aile ve sosyal çevre desteğinin belirleyici olduğu, mesleki deneyimlerinin ise özgüven kazanmalarına katkı sağladığı görülmektedir (Seifi & Mahdavi, 2015; Orta, 2018). Ancak, bu güçlenme pratikleri çoğu zaman cinsiyet temelli ayrımcılık, dışlanma ve mesleki yalnızlık gibi olumsuz deneyimlerle gölgelenmektedir (Demirel, 2020; Engin vd., 2021).

Kadın hakemler, mesleki yaşamlarında sıkça cinsiyetçi söylemlerle, erkek meslektaşları tarafından rakip olarak görülme ve kabul edilmeme gibi tutumlarla karşılaşmaktadırlar (Demirel, 2020; IIENSTITU, 2025). Bu durum, kadınların hakemlikte kalıcı olmasını ve mesleki ilerlemesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, hakemlerin saha içinde ve dışında fiziksel şiddet, psikolojik baskı ve sosyal izolasyon gibi risklerle karşı karşıya oldukları da literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Koca, 2022).

1.3. Kurumsal ve Politik Gelişmeler

Son yıllarda, Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) ve Merkez Hakem Kurulu (MHK), kadın hakemlerin sayısını artırmak ve mesleki gelişimlerini desteklemek amacıyla çeşitli programlar uygulamaktadır (IIENSTITU, 2025). Kadınlara yönelik tanıtım seminerleri, mentorluk programları ve eğitim çalışmaları ile kadın hakemlerin teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, UEFA ve FIFA gibi uluslararası spor kuruluşlarının toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları, ulusal düzeyde de olumlu değişimlerin önünü açmaktadır (Öztürk ve Koca, 2018; Eratlı Şirin & Öz).

Bununla birlikte, yapılan araştırmalar, kurumsal politikaların ve toplumsal farkındalığın artmasına rağmen, kadın hakemlerin mesleki ilerlemesinde hâlâ önemli yapısal engellerin varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Nordstrom vd., 2016; Engin vd., 2021). Kadın hakemlerin mesleki deneyimlerinde, pozitif ayrımcılık uygulamaları ve erkek meslektaşlarından alınan destek gibi olumlu yönler bulunsa da, genel olarak cinsiyet temelli ayrımcılık ve cam tavan olgusu hâkimdir (Eratlı Şirin & Öz).

1.4. Uluslararası Perspektif ve Karşılaştırmalar

Dünyada da kadın hakemlerin yaşadığı sorunlar büyük ölçüde benzerdir. Gelişmiş ülkelerde kadın hakemlerin üst düzey maçlarda daha fazla yer bulabildiği, ancak yine de cinsiyet temelli önyargıların tümüyle ortadan kalkmadığı belirtilmektedir (Demirel, 2020; Nordstrom vd., 2016). Uluslararası alanda kadın hakemlerin başarıları, Türkiye‟deki kadın hakemler için de ilham kaynağı olmakta ve mesleki motivasyonu artırmaktadır (IIENSTITU, 2025).

2. YÖNTEM

Bu araştırma, kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimleri ve karşılaştıkları zorlukların derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür (Creswell, 2003; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2016). Nitel araştırma deseni, katılımcıların yaşanmışlıklarına ve düşüncelerine dair zengin ve ayrıntılı verilere ulaşmaya olanak tanımaktadır.

Araştırmanın evreni, 2025 yılı Şubat ayı itibarıyla Yozgat ilinde futbol hakemliği yapan kadın hakemlerdir. Örneklem ise, amaçlı ve kolayda örnekleme teknikleri gözetilerek, Yozgat‟ta aktif olarak hakemlik yapan ve Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Yozgat şubesine bağlı kadın hakemler ve bu kuruma bağlı hakemlik yapmış fakat şuan faal olmayan hakemler arasından seçilmiştir. Örneklem grubunda, bu dönemde aktif olarak görev yapan ve hakemlik deneyimlerini paylaşmaya gönüllü olan kadın hakemler yer almaktadır.

Veri toplama sürecinde, nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır (Cihan vd., 2023). Bu teknik, katılımcıların mesleki deneyimlerini, karşılaştıkları sorunları ve kişisel algılarını özgürce ifade edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Görüşmelerde, alanyazın taraması ve güncel durum analizi doğrultusunda hazırlanan soru havuzu ile ilgili uzmanların görüşleri alınarak ve geri bildirimler doğrultusunda revize edilmiş, toplam 14 sorudan oluşan bir görüşme formu araştırmacılar tarafından uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Görüşme soruları, katılımcıların hakemlik sürecindeki deneyimleri, mesleki gelişimleri, karşılaştıkları zorluklar ve çözüm önerileri gibi temaları kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Sorular, Tablo 1"de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Görüşmelerde Kullanılan Yarı Yapılandırılmış Formundaki Sorular

Neden futbol hakemliğini seçtiniz?
Hakemlik kariyerinizde sizi en çok motive eden olay nedir?
Futbol hakemliği, kadın ve erkekler için zorluğu aynı düzeyde mi?
Futbol müsabakalarına çıkarken tedirgin olur musunuz?
Müsabakaya çıkmak istemediğiniz zamanlar oldu mu?
Hiç eleştiri, argo ya da psikolojik şiddete maruz kaldınız mı?
Futbolcu ya da taraftarların size fiziksel teması oldu mu?
Hakemlik kariyerinizde destek aldığınız kişiler kimlerdi?
Ailenizin futbol hakemliğine bakış açısı nasıldı?
Karşı cinsten olumlu/olumsuz tepki aldınız mı?
Hakemlikte cinsiyet eşitliği konusunda düşünceleriniz neler?
Toplumsal cinsiyet normlarının hakemlik kariyerinizdeki yansımaları nelerdir?

Çalışmanın evrenini, 2025 yılı Şubat ayı itibarıyla Yozgat ilinde yer alan ve Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Yozgat şubesine bağlı kadın hakemler ve bu dernek altında geçişte görev yapmış kadın hakemler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, bu grupta yer alan tüm kadın hakemlere ulaşılabilmiştir. Toplamda 10 kadın hakem çalışmaya katılım göstermiştir. Katılımcıların dört tanesi hakemlik görevini bırakmış durumda iken, altısı halen aktif olarak hakemlik mesleğine devam etmektedir. Görüşmeler, katılımcıların mesleki deneyimleri ve karşılaştıkları zorluklar üzerine derinlemesine bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilmiş olup, görüşme süreleri en kısa 21 dakika, en uzun 43 dakika olarak kaydedilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Hakemlik Mesleğini Seçme ve Motivasyon

Katılımcıların hakemlik mesleğini seçmelerinde aile ve yakın çevrenin futbol geçmişinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle aileden gelen destek ve inanç, kadın hakemlerin bu yola adım atmalarını ve motivasyonlarını artırmaktadır. Katılımcılar, başarabileceklerine inanılmasının kendilerini motive ettiğini ve bu desteğin mesleki yolculuklarında önemli bir dayanak olduğunu ifade etmektedir. Alıntılar şu şekildedir;

Katılımcı-8: "Futbol geçmişim vardı. Babam ve amcam futbol kulüp oyuncusuydu o yüzden seçtim."

Katılımcı-10: "Şöyle söyleyebilirim destek görmek beni en çok motive eden şeylerden biri. Benim bir şeylere başarabileceğime inanmaları beni bu yolda desteklemeleri benim motivasyonumu çok yükseltir.

3.2. Hakemlikte Karşılaşılan Zorluklar

Kadın hakemler, mesleki süreçlerinde cinsiyet temelli önyargılar, psikolojik ve fiziksel baskılar ile karşılaşmaktadır. Maçlardan önce ve sonra yaşanan stres, eleştiriler ve taraftar baskısı, kadın hakemlerin motivasyonunu olumsuz etkilemektedir. Katılımcılar, erkek hakemlere göre daha fazla baskı hissettiklerini ve bu durumun mesleki performanslarını etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca, regl dönemi gibi fizyolojik faktörlerin de zaman zaman maçlara çıkmayı zorlaştırdığı ifade edilmektedir. Alıntılar şu şekildedir;

Katılımcı-3: "Bence değil. Kadınlar bence erkek hakemlere göre biraz daha duygusal yaklaşıyor olabiliyorlar. Bana göre futbolcu ve teknik direktörlerin kadın hakemler üzerinde daha çok baskı uyandırdıklarını düşünüyorum. Erkek hakemler için daha kolay olduğunu düşünüyorum.«

Katılımcı-2:"Çok dizlerimi titrediğini bilirim. İşte kaygıdan stresten daha çok hani maça çıkacağımın heyecanını bir kenara bırakıyordum. Maçtan sonra gideceğim o antrenmanda yaşayacağım o laflardan o baskıdan hak etmediğim halde.«

Katılımcı-1: "Müsabakaya çıkmak istemediğim zamanlar müsabaka günü hiç olmadı. Ama biz kadın olarak regl dönemlerimde maçlardan çok çok önce yani birtakım ağrılar çektiğimiz için ve o ağrılardan kaynaklı bazen bende şu oluyor ya hiç çıkasım yok dediğim oluyor.

Katılımcı-9: "Psikolojik şiddet olarak da taraftarlardan alıyoruz. Çok defa eleştiri aldım. İşte bu hakem bilgisayar mı? Niye hiçbir şeye tepki vermiyor? Uyuyor musun? Hakemine yardımcı olacak mısın? Yapamıyorsan bayrağı bırak git vesaire.

Katılımcı-7: "Fiziksel temas oldu. İlk başladığım zamanlardı bir tane oyuncu koşa koşa bana itirazlar geldi bana doğru çok yaklaştı bunun sonucunda da ister istemez koluma teması oldu."

3.3. Hakemlikte Destek ve İlişkiler

Kadın hakemlerin mesleki yaşamlarında aile, arkadaş ve hakem camiasından gelen destek önemli bir motivasyon kaynağıdır. Ancak, bazı katılımcılar dış görünüşleri veya tesettürlü olmaları nedeniyle destek alamadıklarını, hatta olumsuz tepkilerle karşılaştıklarını belirtmektedir. Özellikle İl Hakem Kurulu başkanı ve bazı hakem arkadaşlarından gelen olumsuz yaklaşımlar, kadın hakemlerin iş doyumunu düşürmektedir. Alıntılar şu şekildedir;

Katılımcı-3: "Başta annem olmak üzere birçok kişiden destek aldım. Bunların devamında ablam, babam, akrabalarım, arkadaşlarım ve diğer hakem arkadaşlarımla destek alıyorum.«

Katılımcı-1:"Ben tesettürlü olduğum için dış görünüşünden dolayı sıkıntı çekeceğimi hani bunu kaldıramayacağını yapamayacağımı hatta bunun uygun olmadığını dış etkenlerden dolayı uygun olmadığını düşündüler. O yüzden destek olmadılar.«

Katılımcı-11: "Hakem arkadaşlarımdan ve İl Hakem Kurulu başkanımızdan tepki alıyordum. İl hakem kurulu başkanından genelde kötü odaklı çok fazla olumsuz şey duyuyordum."

3.4. Cinsiyet Eşitliği ve Toplumsal Normlar

Katılımcılar, erkek hakemlerin daha fazla maça çıktığını ve bu durumun cinsiyet eşitsizliğine yol

açtığını vurgulamaktadır. Kadın hakemlerin daha az maça çıkmaları, tecrübe kazanma ve mesleki gelişim açısından dezavantaj yaratmaktadır. Katılımcılar, maç sayılarının dengelenmesi gerektiğini ve bu şekilde cinsiyet eşitliğinin sağlanabileceğini düşünmektedir. Alıntılar şu şekildedir;

Katılımcı-7: "Bana kalırsa erkek hakemlerin kadın hakemlere göre daha fazla maça çıktığını söyleyebilirim. Bu da ortada bir eşitsizliğin olduğunu gösterir. Eğer biz az maç alırsak gelişmemiz erkek hakemlere göre daha yavaş olacak. Bundan kaynaklı erkek hakemlerimiz daha çok tecrübeye sahip olurken ben ve diğer kadın hakem arkadaşlarım daha az tecrübeye sahip olacaklar bence.«

Katılımcı-10: "Gelişemiyoruz çünkü erkek hakemlerle aynı oranda maça çıkmadığını için onlar daha tecrübe kazanmış oluyor. Biz kadın hakemler olaraktan daha az maça çıktığımız için daha az tecrübe sahibi olabiliyoruz. Bunun dengelenmesi gerekiyor."

3.5. Hakemlikte Kişisel Gelişim ve Kariyer

Kadın hakemler, mesleki gelişimlerini sürdürmek için düzenli antrenman, eğitim ve kural kitabı okuma gibi çalışmalar yapmaktadır. Ancak, bazı katılımcılar tükenmişlik hissi yaşadıklarını ve bu nedenle hakemliği bıraktıklarını ifade etmektedir. Mesleki süreçte yaşanan olumsuz deneyimler, kadın hakemlerin camiadan uzaklaşmasına ve kariyerlerini sonlandırmalarına neden olabilmektedir. Alıntılar şu şekildedir;

Katılımcı-4: "Güncel olmak çok önemli. Antrenmanlarıma ama düzenli katılmaya çalışıyorum. Belirli aralıklarla eğitimlerimiz oluyor onlara katılım sağlamaya çalışıyorum. Kural kitabını okuyorum. Analiz yapıyorum. Maç izliyorum.«

Katılımcı-7: "Hakemliği bırakmayı elbette düşündüm. Zaten şu an aktif olarak devam etmiyorum. Tükenmişlik hissi yaşadım. Camiadan uzaklaştım. Daha sonra bıraktım. Şu an daha mutluyum."

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Yozgat'ta faaliyet gösteren kadın futbol hakemlerinin deneyimlerine ilişkin bu araştırma, kadın hakemlerin mesleki yolculuklarında karşılaştıkları zorlukların ve motivasyon kaynaklarının, küresel ve ulusal literatürdeki bulgularla büyük ölçüde örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadeleri, aile ve yakın çevrenin desteğinin hakemlik mesleğini seçmede ve sürdürmede kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'de ve dünyada kadın hakemlerin motivasyon kaynakları üzerine yapılan çalışmalarla uyumludur (Özkar, 2018; Seifi & Mahdavi, 2015; Orta, 2018).

Kadın hakemlerin mesleki deneyimlerinde cinsiyet temelli önyargılar, psikolojik ve fiziksel baskılar, taraftar ve teknik direktörlerin olumsuz tutumları gibi engeller öne çıkmaktadır. Katılımcılar, erkek hakemlere göre daha fazla stres ve baskı altında olduklarını, bu durumun performanslarını ve motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Bu bulgular, kadın hakemlerin stres düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu ve futbolda erkek egemen yapının bu farklılığı artırdığını gösteren araştırmalarla desteklenmektedir (International Journal of Human Sciences, 2020; Can vd., 2011; Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2016). Ayrıca, kadın hakemlerin taraftar ve teknik direktörler tarafından daha fazla

eleştiri ve baskıya maruz kaldığı, bu durumun uluslararası literatürde de sıklıkla vurgulandığı görülmektedir (Genevieve Henry, 2024; Demirel, 2020; Nordstrom vd., 2016).

Araştırmada, kadın hakemlerin daha az maça çıkması ve erkek hakemlere göre daha az tecrübe edinmeleri, cinsiyet eşitsizliğinin önemli bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Türkiye Futbol Federasyonu'nun (TFF) 2023-2024 sezonu istatistiklerinde de görülmektedir: 1.345 hakemin yalnızca %7,6'sı kadındır ve üst liglerde kadın hakem sayısı yok denecek kadar azdır (Eratlı Şirin & Öz). Bu eşitsizlik, kadın hakemlerin mesleki gelişimlerini ve kariyer ilerlemelerini engellemekte, "cam tavan" olgusunu güçlendirmektedir (Nordstrom vd., 2016; Engin vd., 2021).

Destek ve ilişkiler bağlamında, kadın hakemlerin aile ve arkadaşlarından aldıkları destek, mesleki motivasyonlarını artırmakta; ancak dış görünüşleri veya tesettürlü olmaları nedeniyle olumsuz tepkilerle karşılaşmaları, iş doyumlarını düşürmektedir. Bu bulgular, kadın hakemlerin toplumsal cinsiyet normlarından kaynaklanan ayrımcılıkla mücadele etmek zorunda kaldıklarını göstermektedir (Şahin vd., 2020; Demirel, 2020; IIENSTITU, 2025).

Kişisel gelişim ve kariyer bağlamında, kadın hakemlerin mesleki gelişimlerini sürdürmek için çaba gösterdikleri, ancak tükenmişlik hissi ve olumsuz deneyimler nedeniyle hakemliği bırakanların olduğu görülmektedir. Bu durum, kadın hakemlerin mesleki sürekliliklerini sağlamalarının önündeki engelleri göstermektedir (Koca, 2022; Engin vd., 2021).

Lale Orta ve Stephanie Frappart gibi öncü kadın hakemlerin başarıları, Türkiye'deki kadın hakemler için motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Ancak, bu başarıların sayısının artması ve kadın hakemlerin üst liglerde daha fazla temsil edilmesi için kurumsal ve toplumsal dönüşümün gerekli olduğu açıktır (Daily Sabah, 2020; IIENSTITU, 2025; DW, 2022).

Sonuç olarak bu araştırma, Yozgat'ta faaliyet gösteren kadın futbol hakemlerinin mesleki deneyimlerini ve karşılaştıkları zorlukları derinlemesine ortaya koymuştur. Bulgular, kadın hakemlerin mesleki yolculuklarında aile ve yakın çevre desteğinin önemli olduğunu, ancak cinsiyet temelli önyargılar, psikolojik ve fiziksel baskılar, taraftar ve teknik direktörlerin olumsuz tutumları gibi engellerle karşılaştıklarını göstermektedir. Kadın hakemlerin daha az maça çıkması ve erkek hakemlere göre daha az tecrübe edinmeleri, cinsiyet eşitsizliğinin ve "cam tavan" olgusunun önemli göstergeleridir.

Kadın hakemlerin mesleki gelişimlerini ve kariyer ilerlemelerini desteklemek için, kurumsal politikaların ve toplumsal farkındalığın artırılması, kadın hakemlere daha fazla maç ve görev verilmesi, mentorluk ve destek programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca, kadın hakemlerin mesleki sürekliliklerini sağlamaları için psikolojik destek ve olumlu bir çalışma ortamının sağlanması önem taşımaktadır.

Türkiye'de ve dünyada kadın hakemlerin sayısının ve temsilinin artması, futbolun daha kapsayıcı ve adil bir spor haline gelmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, Lale Orta ve Stephanie Frappart gibi öncü kadın hakemlerin başarıları, kadın hakemlerin mesleki motivasyonlarını ve özgüvenlerini artırmaktadır. Ancak, kadın hakemlerin mesleki yolculuklarında karşılaştıkları

zorlukların aşılması için, kurumsal ve toplumsal dönüşümün sürdürülmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Balcı, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler* (12. baskı). Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

Can, H., Karabıyık, H., & Özkan, A. (2011). Futbol hakemlerinde kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 22(2), 65-71.

Cihan, B. B., Araç Ilgar, E., & Hanayoğlu, T. (2023). Futbol hakemlerinin spor kulübü yöneticileri hakkındaki görüşleri. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 68-80.

Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2nd ed.). Sage Publications.

Daily Sabah. (2020, 20 Eylül). Dialoguing with women who cut their own paths in Turkish football. https://www.dailysabah.com/sports/football/dialoguing-with-women-who-cut-their-own-paths-in-turkish-football

Demirel, S. (2020, 8 Şubat). Türkiye'de 'kadın hakem' olmak: Seçim Demirel. *Gazete Duvar*. https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/02/08/turkiyede-kadin-hakem-olmak-secim-demirel

DW. (2022). World Cup 2022: How Frappart and co. overcame misogyny. https://www.dw.com/en/world-cup-2022-how-frappart-and-co-overcame-misogyny/a-62300624

Engin, S. G., Yüce, A., & Katırcı, H. (2019). Erkek dünyasında pembe kartlar: yeşil sahalardaki kadınların hakemliğe bakışı. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, *2*(1), 54-75.

Eratli Şirin, Y., & Öz, G. (2024). Women football observers' experiences: a perspective from system justification and glass ceiling. *Frontiers in Psychology*, *15*, 1495843.

Genevieve Henry. (2024). The experiences and challenges of female referees. *Beyond the Pitch*, 11 Eylül 2024. https://beyondthepitch24.substack.com/p/the-experiences-and-challenges-of?action=share

Herdem, S. (2020). Kadın ve erkek futbol hakemlerinin mesleki deneyimleri. *Spormetre*,

18(4), 123-140.

IIENSTITU. (2025, 6 Nisan). Türkiye'nin ilk kadın hakemleri. https://www.iienstitu.com/blog/turkiyenin-ilk-kadin-hakemleri

International Journal of Human Sciences. (2020). Futbol hakemlerinde stres, özgüven, karar verme. https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/download/4213/2020/0

Kavasoğlu, İ., & Yaşar, M. (2016). Toplumsal cinsiyet normlarının dışındaki sporcular. *Spor Bilimleri Dergisi*, *27*(3), 118-132.

Koca, T. F. (2022). *Türkiye'de Sosyal Güvenlik Haklarına Sahip Olmayan Futbol Hakemleri Ve Gözlemcilerinin Kazalar/Yaralanmalar Yönünden Durumlarının Değerlendirilmesi.* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitürsü, Çevre Sağlığı Disiplinlerarası Anabilim Dalı (Yükseklisans Tezi, Aydın).

Lale, O. R. T. A. (2018). Sporda cinsiyet eşitliği. *Journal of Awareness (JoA)*, *3*(Special), 101-108.

Nordstrom, H., Warner, S., & Barnes, J. C. (2016). Behind the stripes: female football officials' experiences. *International Journal of Sport Management and Marketing*, *16*(3-6), 259-279.

Özkar, S. (2018). *Kadın futbol hakemlerinin deneyimlerinin toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmesi. İstanbul Gedik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri anabilim Dalı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul).

Öztürk, P., & Koca, C. (2018). Uluslararası politika belgeleri kapsamında spor ve toplumsal cinsiyet politikaları. *Spor Bilimleri Dergisi*, *29*(3), 114-130.

Seifi, L., & Mahdavi, M. S. (2015). The survey of effective social factors on the trend to karate in female karate players of Tehran city. *Journal of Novel Applied Sciences*, *4*(7), 758-763.

Şahin, S., Dal, S., & Donuk, B. (2020). Basketbol Hakemlerinin Cam Tavan Algısı ve Kadın Hakemlerin Üst Klasmanlara Yükselmesindeki Engeller. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *18*(1), 120-130.

Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği. (2025, 14 Mart). Genel Başkanımız Yozgat'ta hakem ve gözlemcilerimizle buluştu. https://tffhgd.org.tr/2025/03/14/genel-baskanimiz-yozgatta-hakem-ve-gozlemcilerimizle-bulustu/

ANTİK OLİMPİYAT OYUNLARI KURULUŞUNA İLİŞKİN EFSANELER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Doç.Dr. Erol DOĞAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi
erol.dogan@omu.edu.tr 0000-0001-9986-0366
Prof.Dr. Osman İMAMOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi
osmani55@hotmail.com 0000-0001-6671-6042

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, Antik Olimpiyat Oyunları'nın kuruluşuna dair efsaneler ve mitolojik anlatılar çerçevesinde güncel literatürde yer alan bilgileri derleyerek sunmaktır. Bu doğrultuda nitel bir yaklaşım benimsenmiş ve literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Antik kaynakların yorumlanması ile birlikte, bu alanda çalışma yapan modern araştırmacıların görüşleri temel alınmıştır. Antik Olimpiyat Oyunları'nın kökenleri mitolojik unsurlarla iç içe geçmiş durumdadır. Bu oyunlar, yalnızca sportif etkinlikler değil, aynı zamanda dönemin inanç sistemi ve kültürel değerlerini yansıtan dinsel törenler olarak da değerlendirilmiştir. Özellikle Tanrı Zeus'u onurlandırma amacıyla düzenlenen bu oyunlar, Yunan mitolojisinin önemli figürlerinden Herakles ve mitolojik kral Pelops gibi karakterlerle ilişkilendirilmiştir. Antik Yunan medeniyetinin kültürel yapısı, oyunların düzenleniş biçimi ve anlam dünyası üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Sonuç: Antik Olimpiyat Oyunları'nın ortaya çıkışı, dini inanışlar, mitolojik anlatılar ve kahramanlık temaları ile şekillenmiştir. Tanrıları onurlandırma arzusu, bireysel başarıları kutsama ihtiyacı ve rekabet etme isteği, bu oyunların temel motivasyon kaynakları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, oyunların başlangıcı dini ritüellerle ve savaş kültürüyle iç içe geçmiş, zamanla mitolojik bir anlatıya dönüşerek kutsal bir gelenek haline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Antik Oyunlar, Yunan, Tanrı, Spor, Din

Reflections on the Myths of the Founding of the Ancient Olympic Games

Abstract

The primary aim of this study is to present current information from the literature concerning the legends and mythological narratives surrounding the origins of the Ancient Olympic Games. A qualitative approach has been adopted, utilizing literature review as the primary research method. Interpretations of ancient sources, along with the perspectives of modern scholars who have studied this subject, form the basis of the analysis. The origins of the Ancient Olympic Games are deeply intertwined with mythological elements. These games were not merely athletic events but also religious ceremonies that reflected the belief systems and cultural values of the time. They were particularly organized to honor the god Zeus and are frequently associated in ancient sources with significant mythological figures such as Heracles and the legendary King Pelops. The cultural structure of Ancient Greek civilization played a significant role in shaping both the organization and symbolic meaning of these games. **Conclusion:** The emergence of the Ancient Olympic Games was shaped by religious beliefs, mythological narratives, and themes of heroism. The desire to honor the gods, celebrate individual victories, and engage in competitive struggle were among the core motivations behind these events. In

this context, the inception of the games can be understood as a tradition that originated from religious rituals and the warrior culture, eventually evolving into a sacred narrative embedded within Greek mythology.

Key words: Ancient Games, Greek, God, Sports, Religion

Giriş ve amaç

Antik kaynaklara göre, Olimpia'da gerçekleştirilen ilk atletik etkinlik olan ayak yarışının M.Ö. 776 yılında başladığına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır (Christesen, 2007). Bununla birlikte, bazı araştırmacılar bu başlangıcı M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine (Morgan, 1990: 27–105) ya da ibadetin çok daha erken dönemlerine dayandırmaktadır (Valavanis, 2018). Başlangıçta bu etkinliklerin ritüel bir törenle doğrudan bir bağlantısı bulunmamakla birlikte, zamanla farklı yarışmalarla zenginleşmiş ve Arkaik Dönem'den itibaren Olimpia, tapınağın artan itibarıyla birlikte tüm Panhelenik kutsal alanların en önemlisi hâline gelmiştir. Bu süreç sonunda gelişen oyunlar, günümüzdeki modern Olimpiyat Oyunları'nın temelini oluşturmuştur (Miller, 2004; Scott, 2010). Antik Olimpiyat Oyunları'nın kuruluşuna dair birçok efsane bulunmakta olup, bu efsaneler temelde iki ana kategoriye ayrılır. Birinci grup, oyunların kurucusu olarak Yunan kahramanı Herakles'i gösterirken; ikinci grup, oyunların kökenini mitolojik kral Pelops'a atfeder. Antik Olimpiyatların gerçek başlangıç tarihi tarihsel belirsizliklerle örtülüdür. Bununla birlikte bazı anlatılar, bu etkinliklerin Tanrı Zeus'un babası Kronos'u bir güreş müsabakasında yenerek evrenin hâkimi olmasını anmak amacıyla başlatıldığını ileri sürer. Diğer anlatımlar ise oyunların Zeus'un oğlu Herakles ile ölümlü kadın Alkmene tarafından kurulduğunu belirtir. Oyunlara ilham veren olay ne olursa olsun, Olimpiyatlara dair ilk yazılı kayıt M.Ö. 776 yılına aittir.

Olimpiyat Oyunları, M.S. 393 yılına kadar Batı Mora Yarımadası'nda yer alan Olimpia'da düzenlenmeye devam etmiştir. Her ne kadar sözde tanrıları onurlandıran dinsel bir festival niteliği taşısa da, bu etkinliklerin büyük kısmı genç erkeklerin fiziksel güç, hız, çeviklik ve becerilerini sergilediği rekabet ortamlarıydı. Beş gün süren bu büyük organizasyonda seyirciler, koşu, uzun atlama, cirit ve disk atma gibi atletik yarışmaların yanı sıra boks, güreş, pankrasyon ve at arabası yarışlarını izleme fırsatı buluyordu. Oyunlar M.S. 2. yüzyılda zirve noktasına ulaştığında, yaklaşık 40.000 seyirci stadyumu dolduruyor, çok daha fazlası ise Olimpia dışında düzenlenen şenlikleri takip ediyordu. Ancak M.S. 393 yılında Hristiyan Roma İmparatoru I. Theodosius'un tüm pagan festivalleri yasaklamasıyla, yaklaşık 12 yüzyıllık bu gelenek sona ermiştir (URL-1). Modern sporun temellerinin, özellikle ulusal ve uluslararası şampiyonalar ile Olimpiyat Oyunları bağlamında, Batı dünyasında Yahudi-Hıristiyan kültürel yapısı ile Antik Yunan mitolojisinin etkileriyle şekillendiği ileri sürülmektedir (Mendot ve ark., 2021).

Bu çalışmanın amacı Antik Olimpiyat oyunları kuruluşuna ilişkin efsaneler üzerine güncel bilgileri sunmaktır.

Gelişme ve sonuç

1-**Onurlandırma amacı**: Klasik şair Pindar'a (M.Ö. 522-443) göre Olimpiyat Oyunları, Zeus'un oğlu ilahi kahraman Herkül (Herakles) tarafından babasını onurlandırmak amacıyla kurulmuştur. Olimpiyat oyunlarının kuruluşuyla ilişkilendirilen iki farklı Herakles vardır. Theban Herakles olarak bilinen ilki, Zeus'un görünüşte imkansız olan on iki işi tamamlamak zorunda kalan kahraman oğluydu. Yunan şair Pindar, onuncu Olimpiyat Ode'sinde, Herakles'in beşinci işi olarak ahırlarını boşaltmak zorunda kaldığı et yiyen atların

sahibi Augeas'ın yeğenlerini mağlup etmesinin ardından Olimpiyat oyunlarını kuran Thebaili Herakles'e itibar eder. Zeus'un kanunları beni, Herakles'in, Poseidon ve Eurytos'un kusursuz oğlu Cteatos'u bir vasiyetle öldürdükten sonra, altı sunaklı antik Pelops mezarının yanında kurduğu olağanüstü yarışma yerinin şarkısını söylemeye teşvik ediyor. Romalı yazar Pausanias ise Dactyl Herakles'i oyunlara bağlayan bir efsaneyi kaydeder. Dactyl'ler, sayıları beş ila on arasında değişen bir grup erkek ruhtu ve genellikle metal işçiliğinin keşfiyle Intaglio'ya atfedilirdi. Pausanias'ın kaydettiği efsanede, Dactyl'lerin en büyüğü olan Herakles, diğer dört erkek kardeşini bir koşu yarışına davet etti ve her dört yılda bir oyun düzenleme geleneğini kurdu. Oyunların doğuşuyla ilgili daha az bilinen ama daha ilginç hikaye, Gök Gürültüsü ve Şimşek Tanrısı Zeus'un oğlu Herakles'i içeriyor. Bir Tanrının oğlu olan Herakles, insanüstü bir güce sahipti ama bununla birlikte öfke patlamaları da vardı. İlk olaylardan biri Herakles müzik dersinin ortasındayken meydana geldi. Herakles'in müzik öğretmeni Linus ona liri (Müzik aletini) pekiyi çalmadığını söyledi. Herakles öfkeye kapıldı, lirini salladı ve öğretmenini tek vuruşta öldürdü. Yıllar geçtikçe Herakles öfkesi nedeniyle çeşitli yaratıkları öldürdü, ancak sonunda Tanrılar devreye girdi ve Herakles bir öfke krizi geçirerek kendi çocuklarından birini öldürdü (Hubbard,2007; Kakkar,2016).

2- Zaferler anısına: Oyunların kuruşu Araba yarışında Pisa kralı Oenomaus'a karşı kazandığı zaferin anısına oyunlar düzenleyen efsanevi kral Pelops'a atfedilir. Antik Olimpiyatların kurucusu olduğu söylenen tek bir Pelops olsa da onun mitolojisi de Herakles'inki kadar çeşitli ve karmaşıktır. Temel hikaye şu şekildedir: Elis kralı Oinomaos'un Hippodameia adında birçok kişinin evlenmek istediği güzel bir kızı vardı. Oinomaos, herhangi bir taliplinin onu bir araba yarışında yenmesini istedi; Yenilginin bedeli onların hayatıydı. Pelops, Oinomaos'un meydan okumasını kabul etti ve onu yenmeyi başardı, bu da yaşlı adamın ölümüne yol açtı. Pelops, zaferine teşekkür ederek Zeus'u onurlandırmak için Olimpiyat oyunlarını düzenledi. Efsanelerin üzerinde hemfikir olduğu hikaye budur. Ancak Oinomaos'un kızının evlenmemesini istemesinin nedenleri ve Pelops'un yarışı tam olarak nasıl kazanmayı başardığı versiyondan versiyona değişiyor. Pseudo-Apollodoros'a göre Oinomaos, savaş arabası sürücüsü Myrtilos'un arabanın tekerleklerini sıkmaması nedeniyle kaybetmiştir. Bu, Myrtilos'un aşık olduğu ama kendisi de Pelops'a aşık olan Hippodameia'nın isteği üzerine olmuştur. Böylece Pelops da kur yapmaya geldi; Hippodamia onun güzelliğini görünce ona aşık oldu ve Hermes oğlu Myrtilos'u ona yardım etmesi için ikna etti; Çünkü Myrtilos, Oinomaos'un arabacısıydı. Bunun üzerine Myrtilos, ona aşık olduğundan ve onu memnun etmek istediğinden dingil çivilerini tekerleklerin kutularına sokmamış ve böylece Oinomaos'un yarışı kaybetmesine ve dizginlere takılıp ölüme sürüklenmesine neden olmuştur. Pindar, ilk Ode'sinde Pelops'un zaferini, ona büyülü atlarla dolu altın bir araba veren eski sevgilisi Poseidon'un yardımına bağlar:Pelops tanrıya şöyle dedi: "Eğer Kıbrıslı Afrodit'in sevgi dolu armağanları bir minnetle sonuçlanırsa, Poseidon, o zaman Oinomaos'un bronz mızrağını zapt et ve beni en hızlı savaş arabasıyla Elis'e sür ve beni zafere ulaştır... Böyle konuştu ve tamamlanmamış sözlere değinmedi. Tanrı onu onurlandırmak için ona altın bir araba ve yorulmak bilmez kanatlı atlar verdi. Oinomaos'un gücüne galip geldi ve kızı kendine gelin olarak aldı. Pelops'un başarısının üçüncü açıklaması eski bir bilim adamının Homer hakkındaki yorumunda bulunur. Bu versiyona göre, mağlup bir talip olan Killos, Pelops'a bir rüyada göründü ve Pelops'tan onun adına cenaze törenleri düzenlemesini istedi. Pelops'un kendisi için düzenlediği cömert cenaze törenine minnettar olan Killos, Oinomaos'a karşı zaferini garantiledi: İkincisi [Killos], kendisi

için aşırı üzüntü içinde olan Pelops'a bir rüyada göründü. Killos kendi yıkımına üzüldü ve bir cenaze töreni yapılmasını istedi. Üstelik ölümünden sonra bile Killos, yarışta Oinomaos'u yenmek için Pelops'a yardım ediyor gibi görünüyordu. Oinomaos'un kızıyla evlenme konusundaki isteksizliğine ilişkin açıklamalar da aynı derecede çeşitlidir. Pherekydes, Pseudo-Apollodoros ve Hyginus'un versiyonlarına göre Oinomaos, damadı tarafından öldürüleceğine dair bir kehaneti savuşturmaya çalışıyordu; bu kehanet, bundan kaçınma girişimleri sayesinde ortaya çıktı. Pseudo-Apollodoros ayrıca bazı yazarlara göre Oinomaos'un Hippodameia'ya aşık olduğunu da belirtiyor. Oyunların kökeniyle ilgili en popüler efsane, oyunların nihai kurucusu Pelops'tur. Pelops, Olympia'nın yerel bir kahramanıydı ve son derece yakışıklı bir adamdı. Bu hikaye, Elis'e yakın bir bölge olan Pisa'nın kralı Oinomaos'un Hippodameia adında güzel bir kızı olmasıyla başlıyor. Bir kehanete göre Oinomaos, kızının kocası tarafından öldürülecektir. Bu nedenle, bunun olmasını önlemek için kral, kızıyla evlenmek isteyen her erkeğin onu arabasıyla birlikte götürmesi gerektiğine ve Oinomaos'un başka bir arabayla onu takip edip, eğer onlara yetişirse talihi mızraklayacağına karar verdi. Kral, arabası Deniz Tanrısı Poseidon'un sunduğu olağanüstü hızlı atlar tarafından çekildiği için planının kusursuz olduğundan emindi. Ancak kralın kızı Pelops'u görür görmez ona aşık oldu ve babasının arabacısına, kralın arabasının bronz aks pimlerini balmumu olanlarla değiştirmesi için rüşvet verdi. Planladığı gibi, takip sırasında balmumu eridi ve kral arabasından düşerek öldürüldü. Pelops, Hippodamia ile evlendi ancak bu zaferden sonra Pelops, kayınpederini öldürme suçundan arınmak istedi. Tanrılara teşekkür etmek ve Kral Oinomaos'u onurlandırmak için araba yarışları düzenledi. Bunlar tarihteki ilk Olimpiyat oyunları oldu (Hansen,2000;Kakkar,2016).

3- **Dini etki ve Tanrıları onurlandırma:** Antik Yunanda oyunların temeli dine dayandırılmıştır (Yananer ve ark.,2021). Dini bağlılık eski Oyunların ayrılmaz bir parçasıydı. Etkinliğe tanrılara, özellikle de Olimposluların kralı Zeus'a adanan ayrıntılı törenler ve ritüeller damgasını vurdu. Katılımcılar ve seyirciler, oyunların başarısı için tanrıları onurlandırmak ve onların onayını almak amacıyla kurbanlar, dualar ve geçit törenleri düzenlediler. Pausanias, Olimpiyat oyunlarının bir başka potansiyel kurucusundan söz ediyor: Zeus. Romalı yazar, bazılarının Elis'in bulunduğu yerin, Zeus'un babası titan Kronos ile evrenin kontrolü için güreştiği yer olduğuna inandığını ve Zeus'un Olimpiyatları zafer oyunları olarak düzenlediğine inandığını bildirir: Bazıları Zeus'un burada taht için Kronos'la güreştiğini söylerken, bazıları da oyunları Kronos'a karşı kazandığı zaferin şerefine düzenlediğini söylüyor. Galip gelenler arasında Hermes'i geride bırakan ve boksta Ares'i yenen Apollo da yer alıyor. Bu görüşe göre oyunlar sadece Zeus'u onurlandırmakla kalmıyor, aynı zamanda gücün Gaea (Dünya) ve Uranos'un (Gökyüzü) çocukları Titanlardan Olimpos tanrılarına geçişini de kutluyor. Antik Olimpiyatların mitolojisi basit bir şey değildir; yazarların ve sivil gündemlerin sonucu olan sayısız birleştirilmiş versiyonun ürünüdür. Ancak bu mitlerin tamamında ortak bir nokta var: Oyunlar beklenmedik bir zaferin kutlanması, dini imalar içeren bir kutlama. Bu mitolojik temel, Pers ve Peloponnesos savaşları sırasında Olimpiyatların işlevini anlamak için önemli bir bağlam sağlayacaktır. Perikles, Atinalıları "oyunlarının ve fedakarlıklarının" sıklığından dolayı övdü ve antik Yunan sporu ve dininin, modern spor ve kurumsal sponsorluklar kadar doğal bir şekilde bir araya geldiği genel olarak doğru görünüyor. Antik Yunan'da spor ve din arasındaki ilişki yeterince açık olmasına rağmen, bu bağlantının nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği hala bir bilmece olarak kalıyor (Murray,2014).

4- Rekabet etme isteği: Antik Olimpiyat ahlakının temel yönlerinden biri "agon" veya rekabet kavramıydı. Oyunların amacı, çeşitli Yunan şehir devletlerinden ve kolonilerinden gelen katılımcı sporcuların fiziksel güçlerini ve becerilerini sergilemekti. Sporcular koşma, atlama, atma, güreş ve araba yarışı gibi çeşitli disiplinlerde yarıştı. Kazananlara zeytin çelengi veya "kotinos" verilmesi ve kendi topluluklarında büyük bir onur ve tanınma elde edilmesiyle bireysel başarı ve kişisel mükemmellik vurgulandı.
Antik Oyunların bazı özellikleri: Antik Olimpiyatlar yalnızca sportif yeteneklerin bir gösterisi değildi, aynı zamanda fiziksel ve ahlaki erdemlerin ve centilmen davranışların uyumuna gönderme yapan "kalos kagathos", kelimenin tam anlamıyla "güzel erdem" idealinin de kutlanmasıydı . Oyunlar, belirli uygunluk kriterlerini karşılayan özgür doğmuş Yunan erkeklerine açıktı ve katılımcıların adil oyun, saygı ve dürüstlük kurallarına uymaları bekleniyordu. Hile ve suiistimal ciddi şekilde cezalandırıldı ve Olimpiyat Ateşkesi gözetilerek, oyunlar sırasında Yunan şehir devletleri arasındaki düşmanlıkların geçici olarak durdurulması sağlandı.
Antik Oyunlarda kadın Ritüeli: Antik Olimpiyatlarda madalya ve kadın olmamasına rağmen, antik Yunan mitolojisinden bir kadın figürü, 1896'dan bu yana Oyunların modern canlanışının merkezinde yer aldı ve şu ya da bu şekilde, dünyanın en başarılı sporcuları kadınlara verilen hemen hemen her madalyada yer aldı (Fulkaner,2012).

Antik Oyunlar Hakkında Gerçek Kabul Edilen Bazı Görüşler:
*Güreşçiler ve pankreas sporu yapanlar (boks ve güreşi birleştiren karma bir dövüş sanatı) yarışmacıları, yağla kaplı olarak savaştı.
*Yolda hatalı bir başlangıç, bedensel cezanın (kırbaçlama) gerekçesiydi.
*Pankreas sporunda yalnızca iki kural vardı; ısırmak ve oymak yok.
*Boksta puan, zaman sınırlaması ve ağırlık sınıflandırması yoktu.
*Dövüş sporlarındaki sporcular işaret parmaklarını kaldırarak teslim olduklarını belirtmek zorundaydı; bazıları bunu yapamadan öldü.
*Savaşan Yunan devletleri, gezginlerin güvenli bir şekilde katılabilmeleri için Oyunlar öncesinde ve sırasında ateşkes ilan edeceklerdi.
*Olimpiyat yarışmacılarının çoğunluğu asker olmasına rağmen çiftçilerden kraliyet mirasçılarına kadar tüm özgür Yunan erkeklerinin katılmasına izin verildi.
*Kadınların ilk Oyunlara katıldığına dair bazı kanıtlar olsa da, MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde kadınların rekabete ve Oyunlara katılması bir bütün olarak yasaklanmıştı.
*Kazananların başlarına bronz, gümüş veya altın madalya yerine zeytin yapraklarından oluşan bir çelenk yerleştirildi. Çelenkler Herakles'le ilişkilendirildi.
*İngilizce 'stadyum' kelimesi, Oyunların bir parçası olan yaklaşık 190 metrelik bir yaya yarışı anlamına gelen Yunanca "stade" kelimesinden gelmektedir (URL-1).

Sonuç:
Antik oyunlara ilişkin bilgiler eski kaynakların yorumlanması ve zaman içinde bu konularda çalışan yazarların belirttiği düşünceler ile temellendirilmiştir. Antik olimpik oyunların amaçları mitolojik bir duruma dönüşmüştür. Antik Olimpik Oyunlar Yunan mitolojisine dayandırıldığı için o dönem yunan medeniyeti kültüründen etkilenmişlerdir. Özellikle Tanrı Zeus'u onurlandırma, Herakles ve mitolojik kral Pelops kaynaklarda çokça zikredilir. Antik Oyunların Tanrıları onurlandırma, kazanılan zaferleri anlamlandırma ve rekabet etme isteği gibi faaliyetlerinden dolayı dinin ve savaşların etkisiyle başladığı kabul edilebilir.

Kaynaklar
Christesen P. (2007). Olympic Victor Lists and Ancient Greek History. Cambridge: Cambridge University Press.

Faulkner N. (2012). “Myths”. In A Visitor’s Guide to the Ancient Olympics, 77-102. New Haven: Yale University Press,

Hansen W. (2000). “The Winning of Hippodameia”. In Transactions of the American Philological Association (1974-2014), 19-40. Baltimore: The Johns Hopkins University Press,

Hubbard T. K. (2007).“Pindar, Heracles the Idaean Dactyl, and the Foundation of the Olympic Games”. In Onward to the Olympics: Historical Perspectives on the Olympic Games, edited by Gerald P. Schaus, 27-45. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
Kakkar R. (2016). “The Ancient Olympic Games And The Myths Surrounding Its Origin”, https://swarajyamag.com/sports/the-ancient-olympic-games-and-the-myths-surrounding-its-origin

Mendot İ.E-O., Şener O.A., İmamoğlu O. (2021).Sports and Its Reflections in Greek Mythology, 10 International Turkish Folks Traditional Sports Games Symposium Poceding Book, (Editor: Kayrat BELEK -Mehmet TÜRKMEN- Adem KAYA), 160-166, Bishkek.

Miller S.G. (2004). Ancient Greek Athletics. New Haven and London: Yale University Press.

Murray C.S. (2014). The Role of Religion in Greek Sport, *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, First Edition. Edited by Paul Christesen and Donald G. Kyle. © 2014 John Wiley & Sons, Inc. Published 2014 by John Wiley & Sons, Inc.

Scott M. (2010). Delphi and Olympia. The Spatial Politics of Panhellenism in the Archaic and Classical Periods. Cambridge: Cambridge University Press.

Valavanis P. (2018). Popular religion and the beginnings of the Olympic Games,pp.165-168, Popular Religion and Ritual (edit: Giorgos Vavouranakis - Konstantinos Kopanias - Chrysanthos Kanellopoulo), Archaeopress Publishing Ltd, Printed in England by Oxuniprint, Oxford,www.archaeopress.com

Yamaner F., İmamoğlu O.,Yamaner Y.,Yamaner E. (2021). **Spor İle Din İlişkisi Ve Antik Olimpiyatların Din İle Bağlantısı**, 14. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metinleri, (Editörler: Hatem Fahd Hno - Ömer Bozkurt -Sid Ahmed Soufiane), Volüm VI, 1707-1714, Yayınevi: Recent Academic Studies.https://www.recentsocialstudies.org/tr/.

URL-1: History of the Ancient Olympic Games, https://discover.sportsengineplay.com/olympics/history-of-the-ancient-olympic-games

GÜNÜMÜZ OLİMPİYAT DİSİPLİNLERİNDE VE SPORLARDA HİNT ORİJİNLİ SPORLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Doç.Dr. Erol DOĞAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi
erol.dogan@omu.edu.tr 0000-0001-9986-0366
Prof.Dr. Osman İMAMOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi
osmani55@hotmail.com 0000-0001-6671-6042

Özet

Bu çalışmanın amacı, günümüz Olimpiyat disiplinlerinde yer alan ve Hindistan kökenli olduğu kabul edilen spor dalları ile geleneksel Hint oyunları üzerine güncel literatürde yer alan bilgileri derleyerek sunmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve bu doğrultuda literatür taraması yapılmıştır. Araştırmalar, bazı modern olimpik spor dallarının kökenlerinin Antik Hint uygarlıklarına ve destanlarına kadar izlenebileceğini göstermektedir. Hint spor kültürünün tarihi, Vedik Çağ'a kadar uzanmakta; bu dönemde spor, fiziksel güç kadar sosyal statü ve onur göstergesi olarak da değerlendirilmektedir. Özellikle Ramayana ve Mahabharata gibi büyük epik metinlerde, seçkin erkeklerin okçuluk, binicilik, güreş, halter, yüzme ve avcılık gibi spor dallarında ustalaştıkları görülmektedir. Hint kültürünün evrensel etkisi, yalnızca fiziksel sporlarla sınırlı değildir. Yoga, fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimi hedefleyen bir disiplin olarak Hindistan'da ortaya çıkmış ve Budist düşünce sistemiyle şekillenmiştir. Ayrıca satranç ve çeşitli masa oyunlarının erken biçimlerinin Hindistan'da geliştirildiği; badminton, güreş ve polo gibi sporların da Hint kökenli versiyonlarının bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu oyunlar zamanla farklı coğrafyalarda evrilmiş ve uluslararası spor kültürünün temel taşlarından biri hâline gelmiştir.

Sonuç: Günümüz Olimpiyatlarında yer alan bazı spor disiplinlerinin, Hindistan'da oynanan eski oyunların gelişmiş biçimleri olduğu öne sürülmektedir. Satranç, güreş, polo, okçuluk ve hokey gibi sporlar, kökeni Hindistan'a dayanan ve bu ülkenin zengin spor mirasının bir parçası olarak kabul edilen disiplinler arasında yer almaktadır. Bu bulgular, Hindistan'ın dünya spor tarihine olan katkılarını gözler önüne sermekte ve geleneksel Hint oyunlarının evrimsel sürecine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Spor Tarihi, Destanlar, Yoga, Budizm, Olimpiyat Disiplinleri

Thoughts on Sports of Indian Origin in Today's Olympic disciplines and sports

Abstract:

The aim of this study is to present current information from the literature regarding sports disciplines included in today's Olympic Games that are believed to have originated in India, as well as traditional Indian games. A qualitative research approach was adopted, and a comprehensive literature review was conducted. Studies indicate that the origins of some modern Olympic sports can be traced back to ancient Indian civilizations and epic narratives. The history of Indian sports dates back to the Vedic period, during which sport was considered not only a physical activity but also a symbol of social status and honor. In major epics such as the *Ramayana* and *Mahabharata*, it is observed that elite men excelled in disciplines like archery, horseback riding, wrestling, weightlifting, swimming, and hunting. The global influence of Indian culture extends beyond physical sports. Yoga, which aims at physical,

mental, and spiritual development, emerged in India and evolved under the influence of Buddhist philosophy. Additionally, early forms of chess and various board games were developed in India, and sports such as badminton, wrestling, and polo have versions that trace their roots to the Indian subcontinent. Over time, these games have evolved in different regions and have become foundational elements of international sports culture.

Conclusion: It is suggested that some of the sports disciplines included in today's Olympic Games are evolved forms of traditional games once played in India. Chess, wrestling, polo, archery, and field hockey are among the sports believed to have originated in India and are considered integral parts of the country's rich sporting heritage. These findings highlight India's significant contributions to global sports history and shed light on the evolutionary development of traditional Indian games.

Keywords: India, Sports History, Epics, Yoga, Buddhism, Olympic Disciplines

Giriş

Hindistan bir dizi oyun geliştirdi. Satranç, yılanlar ve merdivenler gibi oyunlar, Oyun kâğıdı, yarış, polo, judo, Hindistan'da spor olarak ortaya çıktı ve onlara bir armağandı. Dünya. Başlangıçta bunlar Hindistan'da başlatıldı, ancak diğer ülkeler modernize edildiler. Hindistan'da spor, Hindistan'da oynanan çok çeşitli oyunları ifade eder. Antik çağlardan kalma kabile oyunlarından modern sporlara kriket, badminton, futbol vb. Hindistan'ın kültür, din açısından çeşitliliği spor disiplinlerinin çok çeşitliliğine yansıyor (Singh ve ark,2021).

Vedik Hindistan'da dehvada veya beden yolu "tam aydınlanmaya giden yollardan biri" olarak tanımlanır. Rig-Veda, Ramayana ve Mahabharata zamanlarında, itibar ve şartlara sahip erkekler, araba yarışı, okçuluk, binicilik, askeri taktikler, güreş, ağırlık kaldırma, yüzme ve avcılık konularında birbirleriyle yetkinleştiler. Hindistan'da spor, Budizm uygulamaya girdiğinde yeni boyutlara ulaştı. Villas Mani'deki Tiruvedacharya birçok büyüleyici oyunu anlatıyor. Bunlar okçuluk, binicilik, çekiç atma ve araba yarışıdır. Manas Olhas (MS 1135) sırasında Someshwar, Bhrashram (günümüz ağırlık kaldırma), Bhramanshram (bugünkü zamanda yürüyüş) ve ayrıca Mall-Stambha (güreş sporu) hakkında yazıyor (KreedOn Network,2023).

Hindistan, Yoga, Ayurveda, Zero vb. gibi dünyaca ünlü birçok icadın ülkesi olmuştur. Ülkenin icatları sadece sanat, el sanatları, mutfak, bilim ve kültürle sınırlı değil, sporla da sınırlıdır. Diğer ülkelerde gelişen modern oyunların çoğunun Hindistan'da başladığını bilmek şaşırtıcıdır (https://www.educationworld). Antik çağlardan beri Hindistan'da eğlence, zihinsel ve fiziksel kondisyon için oyunlar oynanmaktadır. İç mekan oyunlarından açık hava sporlarına kadar bunların bazıları artık uluslararası alanda oynanıyor (Jain,2022).

Gelişme ve sonuç:

Vedik Dönemde Hindistan'da Spor Tarihi: Hint sporlarının tarihi Vedik çağa kadar uzanmaktadır. Ramayana ve Mahabharata döneminde, MÖ 1900 – MÖ 7000 civarında, statü ve onur sahibi erkeklerin Okçuluk, binicilik, güreş, halter, yüzme ve avcılık gibi sporlarda rekabetçi olması bekleniyordu. 3000-3200 yıl önce yazılan Vedalardan biri olan Atharvaveda'da "Görev sağ elimde, zaferin meyveleri ise solumda" diyor. Esasen geleneksel Olimpiyat yemininin aynı duygusunu taşıyor (KreedOn Network,2023)

Antik Dönem: Vedik dönemde araba yarışı ve güreş çok ünlüydü. Bunun dışında saklambaç, sallanma gibi birçok oyun da hem erkekler hem de kadınlar tarafından oynanıyordu. O dönemde kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olduğundan spor konusunda aralarında hiçbir fark yoktu. Vedik çağın sonlarında yoga ve meditasyon da başlatıldı ve tüm dünyada maneviyatın yerini

aldı. Vedik dönemin en sevilen eğlenceleri avlanmak, filleri evcilleştirmek, dans etmek, müzik ve kumardı. Antik Hindistan'da kumar o kadar popülerdi ki, kralın sarayına bir kumar salonu eklendi. Böylece eski Hint Kutsal Yazıları oyunlara ilişkin çok gelişmiş bir bilgi sergiler. Hindistan'da sporun tarihi Ramayana ve Mahabharata gibi Hint destanlarında da açıkça görülmektedir. Ramayana döneminde avcılık, okçuluk, binicilik ve yüzme kraliyet oyunlarıydı. Lord Ram bile Okçuluk, at ve savaş arabaları konusundaki ustalığıyla biliniyordu. Ayodhya, kiskindha ve lanka birçok oyun ve sporun merkeziydi. Mahabharata zar atma, jimnastik, güreş, shatranj vb. sporlarda iz bıraktı. Bu dönemde kadın ve erkekler tarafından ağırlık atma ve kaldırma, yüzme ve su sporları, kapsamlı fiziksel aktiviteler yapıldı. 100 kaurava ve 5 panadav çeşitli güç, beceri ve eğlence oyunları oynadı (Singh ve ark,2021).

-Chaturanga/Satranç: Bu dönemde çok ünlüydü. Oradan dünyanın geri kalanına yayıldı ve artık Satranç olarak biliniyor. Lord Krishna, Yamuna kıyısında Gullidanada'yı oynadı. Arjuna Okçuluk ve atışta kahramandı. Dolayısıyla bu dönemde insanlar spora büyük ilgi gösterdi (Singh ve ark,2021).

- Dhanu Veda veya Okçuluk: Takshila ve Nalanda gibi üniversiteler bu dönemde kuruldu. Bu üniversiteler askeri eğitim, güreş ve dağcılıkla ünlüydü. Okçuluktan Jataka hikayelerinde bahsedilmektedir. Bhımsena Jataka, Boddisatva'nın okçuluğu Takshila'da öğrendiğini söylüyor. Dhanu Veda veya okçuluk bilimi gibi konular çalışmalarının bir parçasıydı ve dünyanın her yerinden insanlar bu konuları incelemek ve öğrenmek için oraya geliyorlardı. -**Yoga**: Yoga o dönemde geliştirildi ve o dönemde insanların günlük yaşamının önemli ve ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bhagwatgita da onu Yogasastra olarak değerlendirdi (Singh ve ark,2021).

Hindistan'ın Dünya Sporuna Kattıkları:

-Malllakamb: Mallakhamb, 12. yüzyılda güreşçiler ve savaşçılar için bir eğitim egzersizi olarak ortaya çıktı. Sporun özünü tanımlamak için güreşçi anlamına gelen "Malla" ve direk anlamına gelen "Khamb" kelimesinden oluşur. Kurallar ve Stratejiler: Mallakhamb, dikey bir tahta direk veya asılı bir ip üzerinde akrobatik ve jimnastik hareketleri yapmayı içerir. Katılımcılar güç, esneklik ve dengeyeteneklerini sergilerler (Ade,2023).

-Chaturanga/ Satranç: Hindistan dünyaya pek çok icat kazandırdı. Bunlardan en öne çıkanı ise Satranç'tır. Antik çağda " Chaturanga " olarak bilinen satranç, MS 280'den 550'ye kadar süren Gupta Hanedanlığı tarafından icat edildi. Chaturanga, kelimenin tam anlamıyla 'dört tümen' veya 'dört kolordu' anlamına gelir. Satranç oyununa ' Shatranj' adını veren Araplar sayesinde satrancın dünyanın geri kalanına yayılması ve bugünkü şekline ulaşması o dönemde olmuştur. Hindistan, satranç oyununun yanı sıra dünyaya Snake and Ladder, Suits ve Ludo gibi diğer popüler masa oyunlarını da verdi (KreedOn Network,2023). Satranç Antik Hindistan'da Chaturanga olarak bilinen satrancın, 6. yüzyılda Hindistan'da (Gupta İmparatorluğu, MS 6. yüzyıl civarı) ortaya çıktığına inanılıyordu. Bu, dört askeri tümeni (piyade, süvari, filler ve savaş arabaları) simgeleyen, bir strateji savaş simülasyonu olarak tasarlanmış bir strateji oyunuydu. Modern çağda sırasıyla piyonları, atları, filleri ve kaleleri temsil etmek daha popüler hale geldi. Kurallar ve Stratejiler: 8x8'lik bir tahtada oynanan oyunda her oyuncu, rakibinin şahını mat etmeye çalışır. Oyun zihinsel çeviklik, stratejik düşünme ve öngörü gerektirir. Oyuncu hamleleri planlamalı, rakibinin hareketlerini tahmin etmeli ve tahtadaki değişen dinamiklere hızla uyum sağlamalıdır (Ade,2023). Satranç Hindistan'da icat edildi ve Ashtapada (64 kare anlamına gelir) olarak biliniyordu. Oyun bugünkü oynanışından farklı olarak, damalı bir tahta üzerinde zarlarla oynanıyordu, ancak siyah beyaz kareler yoktu. Birkaç yıl sonra oyuna Chaturanga (dörtlü) adı verildi. Bir ordunun dört kolunu simgeleyen angas adı verilen dört parçaya bölünmüştü. MS 600 yılında Persler bu oyunu öğrenip Shatranj adını verdiler . 'Şah mat', oyundaki Farsçadaki terim Şah-Mat'tan gelir , 'kral öldü' anlamına gelir. Güney Asya'da ve birkaç Orta Doğu ülkesinde popüler olarak oynanan bir vur-cep masa oyununun, karambolün Hindistan yarımadasından kaynaklandığı söyleniyor. Belirli bir kanıt

olmasa da Hintli Maharajaların oyunu yüzyıllar önce icat ettiği söyleniyor. Patiala, Pencap'ta eski bir cam karambol tahtası bulabilirsiniz. Carrom, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra popülerlik kazandı ve artık aile toplantılarında veya sosyal toplantılarda eğlence için oynanıyor (Jain,2022). Hindistan'da ortaya çıkan en eski oyunlardan biri olan satranca başlangıçta 'Ashtapada' adı verildi. Oyun daha sonra Gupta İmparatorluğu'nun yönetimi sırasında 'Chaturanga' olarak anılmaya başlandı. Antik Hindistan'a giden Persler bu oyunu alıp ona 'Shatranj' adını vermişlerdi. Ayrıca İndus Vadisi uygarlığının arkeolojik alanlarında satranca benzer masa oyunlarının olduğuna dair belirtiler var. Popülaritesi İngilizlerle de arttı. Bugün bile Hindistan, eski Dünya Satranç Şampiyonu ve şu anda Dünya Hızlı Satranç Şampiyonu olan Viswanathan Anand sayesinde dünyada satranç oyununa liderlik ediyor(https://www.educationworld).

-Okçuluk (Dhanurvidya): Antik Hindistan'da Dhanurvidya olarak bilinen okçuluk, savaş, avcılık ve sporda kullanılan saygın bir beceriydi. Hint mitolojisinde ve tarihi metinlerde büyük öneme sahiptir. Kurallar ve Stratejiler: Okçuluk, bir hedefi vurmak için yay ve ok kullanmayı içerir. Spor, atışta hassasiyet, odaklanma ve tutarlılık gerektirir. Eski Hindistan'da yetenekli okçulara büyük saygı duyulurdu ve okçuluk, yöneticiler ve savaşçılar için temel bir sanat olarak kabul edilirdi(Ade,2023).

-Kabaddi: Kabaddi (Hu-Tu-Tu): Kabaddi Hu-Tu-Tu olarak bilinen eski bir güreş sporudur. Kabaddi yaklaşık 4000 yıllık bir temas sporudur. Ülkenin aynı zamanda saha sporlarına da önemli katkılarda bulunduğu biliniyor. Dünyaca ünlü Kabaddi sporu eski Hindistan'da icat edildi. Sporun kesin kökeni hala tartışmalı olsa da Kabaddi'nin Vedik Hindistan'da geliştirildiğine inanılıyor. Sporun ülkenin batı yakasında yaşayan eski bir topluluk olan Yadavalar tarafından da severek oynandığına inanılıyor. Arjuna'nın düşman bölgelerine gizlice girip düşmanları zarar görmeden alt etmeyi nasıl başardığını anlatan Mahabharata'dan bir miktar kanıt elde edilebilir. Bu Kabaddi'nin oynanışına çok uygun. Bununla birlikte, çelişkili iddialara rağmen, Hindistan'ın, sporu rekabetçi bir spor haline getirerek popülaritesini arttırdığı düşünülmektedir (KreedOn Network,2023). Kabaddi'nin kökenleri eski Hindistan'a kadar uzanır; başlangıçta oyuncular arasında güç ve çeviklik sergilemek için oynanırdı. Fiziksel uygunluğu ve kendini savunmayı teşvik ediyor, şu anda Kabaddi Hindistan'da popülerlik kazanmış ve çeşitli yarışmaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Mesela 2014 yılında başlayan Pro Kabaddi Ligi, bugüne kadar dokuz sezonu başarıyla tamamladı. Dünya çapında erkekler profesyonel Kabaddi'nin en önemli liglerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kurallar ve Stratejiler: Kabaddi, bir takımdan bir oyuncunun rakibin sahasına giderek mümkün olduğu kadar çok defans oyuncusunu etiketlemeyi ve yakalanmadan güvenli bir şekilde geri dönmeyi hedeflediği bir takım sporudur. Savunmacılar zincirler oluşturarak ve el ele tutuşarak o oyuncuyu durdurmaya çalışır. Akıncı, rakibin bölgesindeyken nefes almadan "Kabaddi, Kabaddi" diye bağırmalıdır(Ade,2023). Tamil Nadu'da başlayan ve eski köy savunma taktikleri ve grup avcılığından gelişen başka bir spordur. Kabaddi bir şemsiye terimdir ve onun altında Sanjeevani, Amar, Punjabi ve Gaminee gibi birçok başka biçimin yanı sıra bazı uluslararası kurallara da sahiptir. Ragbi ve güreşin özelliklerini birleştiren kabaddi, büyük bir güç ve beceri gerektirir. Oyun 40 dakika sürer ve her iki tarafta da yedi oyuncu bulunur (Jain,2022). Kabaddi, Pro Kabaddi Ligi'nin ülkemizde ortaya çıkmasından sonra popüler bir spor olarak tanındı. 4000 yıllık bu sporun kökeninin Tamil Nadu'dan geldiğine inanılıyor. Üstelik bu spor ülkemizde Suranjeevii, Gaminee, Amar, Circle, Goongi olmak üzere beş biçimde tanınmaktadır (https://www.educationworld).

-Güreş veya Pehlwan: Güreşin antik Yunan ve Roma İmparatorluğu'nda geliştiğine inanılsa da, bu sporun eski Hindistan'da da yapıldığına dair somut kanıtlar vardır. Aslında o zamanlar güreşe " Malla-Yuddha" deniyordu. En azından MÖ 5. binyıl kadar erken bir tarihte uygulandığına inanılıyor. Aslında sporla ilgili Malla Purana adında bir ansiklopedi var. 13. yüzyılda geliştirilen bu spor, modern güreşin öncüsüydü (KreedOn Network,2023).

- **Badminton:** Kökeni İngiltere'de olmasına rağmen, Badminton'un modern biçimi Hindistan'da geliştirildi. Oyun modern şeklini 1860'larda asker şehri Poona'da aldı. Aslında İngilizler tarafından oynandığında halk arasında ' Poona ' adıyla biliniyordu (KreedOn Network,2023). Badmintonun modern versiyonu aslında Hindistan'da doğdu. Oyunun modern versiyonunun ilk patronları İngilizlerdi. 1870'lere gelindiğinde sadece oyunda ustalaşmakla kalmadılar, aynı zamanda ekipmanı da eve taşıdılar. Oyundan o kadar etkilendiler ki, oyunun 1873 yılında Avrupa'ya tanıtıldığı iddia ediliyor. Daha sonra birçok ülke oyunu benimsedi(https://www.educationworld).
- **Kho-Kho:** Oyun Kho-Kho tamamen Hindistan'da icat edilmiştir. Bu oyun daha önce kırsal alanda oynandı ama şimdi çoğunlukla ülkenin her yerinde popüler. Bu oyunda harcamaların daha fazla katılımı yoktur ve ayrıca daha az alan gereklidir. Oyunların daha iyi performansı için performans yapısı anlaşılmalıdır ve Kho-Kho oyunu için bir istisna değildir. Performans yapısı hakkında tam olarak bilgi sahibi olduktan sonra bu oyun herhangi biri tarafından tanıtılabilir (Paul ve ark.,2013). Kho-kho veya 'kovalamaca oyunu' daha önce Maharashtra'da oynanıyordu. En popüler geleneksel Hint sporlarından biridir. Antik çağda, rath'lar (savaş arabaları) üzerinde oynanırdı ve Prettya olarak adlandırılırdı. Akhil Maharashtra Shareerika Shikshan Mandal 1935'te oyunun kurallarını resmi olarak yayınladığında kho-kho popüler oldu. Hindistan Kho-Kho Federasyonu bünyesinde ilk kho-kho şampiyonası 1959 yılında düzenlendi. 1982 yılında ise Hindistan olimpiyat komitesine dahil edildi (Jain,2022). Kho-Kho, Hindistan'ın en popüler geleneksel sporlarından biri olarak adlandırılıyor. Ancak pek çok tarihçi, Kho-Kho'nun antik çağlarda koşma ve kovalamacayla ünlü olduğuna, çoğunlukla 'rath'ler veya savaş arabaları üzerinde oynandığına ve imparatorlar tarafından Prettya olarak bilindiğine inanıyor (https://www.educationworld).
-**Judo ve Karate:** Bu dövüş sanatı formlarının eski Hindistan'dan kaynaklandığı iddia ediliyor. Dahası, bu dövüş sanatlarının ortaçağ Hindistan'ındaki Budist rahipler tarafından benimsendiği ve daha sonra seyahat ettiklerinde diğer Asya ülkelerine de yayıldığı söyleniyor. Ancak dünya bu savaş sanatlarını Çin, Kore ve Japonya gibi Doğu Asya ülkelerinin mirası olarak görüyor (https://www.educationworld).
- **Carrom Pe/ Carrom Board Oyunu:** Hint versiyonunda spor tabanlı bir masa üstü oyunudur. Carrom veya Karrom Bilardo veya karambol bilardonun Hint versiyonudur.

Kalaripayattu gibi dövüş sanatlarının değişik şekilleri:

Budizm'in Rolü: Hint sporlarının tarihi hakkında konuştuğumuzda Budizm, Hindistan'da spor kültürünün yayılmasında hayati bir rol oynamıştır. Gautama Buddha, Okçuluk ve Çekiç atmada ustaydı. Manas Olhas - Chalukya tarafından yaklaşık 850 yıl önce yazılan bir klasik, Mallakhamb'dan (bir jimnastikçinin dikey sabit veya asılı bir direk, baston veya ip ile havada yoga duruşları yaptığı ve güreş tutuşu yaptığı), okçuluktan (Dhanurvidya), silahlı düellolardan bahsetmektedir. Babürlüler Hindistan'a geldiklerinde bile, birçok telif hakkıyla popüler hale gelen oyunu yanlarında getirdiler. Askeri ve fiziksel sporlar aktif askerler arasında popülerdi. Hindistan'da Babürlüler tarafından tanıtılan Polo oyunu, tüm sınıflar arasında popüler hale geldi. Afganların gelişiyle popülerlik kazandı. Vatandaşlar at yarışlarına da büyük ilgi gösterdi. Hatta Orta Çağ'da atların alışkanlıkları, beslenmesi ve beslenmesi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Polo ve binicilik dışında güreş, boksör, eskrim, ok atıcılığı ve diğer sporlar o dönemde oldukça popüler bir şekilde oynanıyordu (Singh ve ark.,2021). Hint sporlarının tarihi hakkında konuştuğumuzda Budizm, Kuzey Hindistan'ın çoğu bölgesinde spor ve sağlık kültürünün yayılmasında oldukça hayati bir rol oynamıştır. Lider Gautama Buddha'nın kendisi de okçuluk ve Çekiç Fırlatmada profesyonel olduğunda bu çok açık görünüyor. Chalukya'nın 850 yıl önce yazdığı bir klasik olan Manas-Olhas, Mallakhamb'dan bahsetmektedir. 700 yıl sonraki Peshwa Bajirao hükümdarlığı sırasında bu spor geniş bir tanıtım yaptı. Manas-Olhas'ın yazıları arasında okçuluk, silahlı düellolar ve atlarda oynanan bir oyun da vardı. Babürlüler polo oyununun hevesli hayranlarıydı ve Hindistan'a geldiklerinde birçok telif hakkıyla popüler

hale gelen oyunu yanlarında getirdiler. Krallar sadece poloyu değil, güreşi ve boksörü de bir spor olarak benimsediler. Hindistan'ın en büyük kişiliklerinden biri olan Swami Vivekananda bir keresinde şöyle demişti: ″Futbol aracılığıyla Cennete Gita çalışmaktan daha yakın olacaksın." Vivekananda'nın kendisi de bir eskrimci, boksör, jimnastikçi ve yüzücüydü. Bu da sporun önemini ve hayatları nasıl iyileştirebileceğini anlamak için yeterliydi (KreedOn Network,2023).

-**Polo:** Antik polonun kökeni Orta Asya'da bulunsa da, modern polonun temelini atan Hindistan'daki Manipur'du. Babür 15. yüzyılda Babür imparatorluğunu kurduğunda bu sporu oldukça ünlü hale getirdi. Daha sonra İngilizler Hindistan'a gelince bu sporu benimsediler ve yavaş yavaş dünyaya yayıldı. Çoğunlukla bu oyun at sırtında oynanır, ancak İngilizler başka bir varyasyon icat etti: fil sırtında. Fil polosu bugün Hindistan'ın Rajasthan eyaletinde, Sri lanka, Nepa ve Tayland gibi ülkelerde popülerdir(Jain,2022). Polonun Manipur'da ortaya çıktığına inanılıyor ve eski Hindistan'da hükümdarların eğlence amaçlı 'Fil Polosu' oynadığını bilmek sizi şaşırtacak. Hatta Manipur krallarının Cheitharon Kumpapa saray tarihçesinde MS 33 yılında tahta çıkan kralların oynadığı bir Polo oyunundan bahsedilmektedir. Hint kökenli bu spor daha sonra İngilizler tarafından yaygınlaştırıldı ve artık tüm dünyada popüler (https://www.educationworld).

-Kızma Birader (Pachisi): Başlangıçta Pachisi olarak bilinen Ludo, MS 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Babür imparatorları ve soyluları tarafından oynandı; Başlangıçta iki kişilik takımlar halinde dört oyuncu tarafından beğenildi. Bu, en eski masa oyunlarından biridir ve eski Kızılderililer bunu devasa kumaş tahtalarda oynarlardı. Kızma Birader ilk olarak 6. yüzyılda oynandı ve 'Pachisi' adı verilen oyun, Kauravas ve Pandavas tarafından oynanan 'Chausar' adlı çok eski bir oyundan geliştirildi. Birçok tarihçi Ellora mağaralarında bu oyunun tasvirinin bulunduğunu belirtiyor. Ludo, Babür imparatorları, özellikle de Akbar tarafından da beğenildi. İngilizler daha sonra oyunu, zar fincanlı kübik bir zar kullanacak şekilde değiştirdiler ve 1896'da İngiltere'de 'Kızma Birader' olarak patentini aldılar (https://www.educationworld). Kurallar ve Stratejiler: Amaç, dört jetonun tamamını başlangıç noktasından tahtanın merkezine taşımaktır. Altı atış ekstra bir dönüş sağlar. Oyuncular tek bir jetona mı odaklanacaklarına yoksa aynı anda birden fazla jetonla strateji mi geliştireceklerine karar vermelidir. Strateji, şans ve beceri unsurlarını birleştirir (Ade,2023). Pachisi, Ludo'nun daha eski bir şekliydi. Kızma Birader hepimizin en az bir kez oynadığı bir masa oyunudur. Daha önce Hindistan'da buna Pachisi deniyordu ve tahta kumaştan veya jütten yapılıyordu. Maharashtra'daki Ajanta mağaralarında bulunan Pachisi tasviri, oyunun Orta Çağ'da oldukça popüler olduğunu gösteriyor. Hindistan'ın Babür İmparatorları da Pachisi oynamayı severdi. 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'de aynı oyunun farklı varyasyonları oynandı; 1896'da Ludo adı verilen benzer bir oyun ortaya çıktı ve böylece adı patentlendi.

-Yılanlar ve Merdivenler (Moksha Patam): Başlangıçta Moksha Patam olarak bilinen Yılanlar ve Merdivenler, eski Hindistan'da hayatın iniş çıkışlarının bir yansıması olarak icat edildi. İyi işlerin faziletlerini ve kötü işlerin sonuçlarını sembolize ediyordu. Antik Hindistan'da Yılanlar ve Merdivenler'e Moksha Patam, Mokshapat ve Parama Padam deniyordu. 13. yüzyılda Sant (aziz) Gyandev tarafından yaratılan bu kötülük ve erdem oyunu, Hindu Dharma'da çocuklara iyi değerleri öğretmek için kullanıldı. Yılanlar ahlaksızlığı, merdivenler ise erdemleri temsil ediyordu. Merdivenlerin bulunduğu kareler erdemleri tasvir ediyordu; örneğin, 12. kare inançtı, 51 güvenilirlikti, 76 bilgiydi vb. Benzer şekilde yılanların bulunduğu karelere de mengene deniyordu. 41. kare itaatsizlikti, 49. kare kabalıktı, 84. kare öfkeydi vs. Yüzüncü kare Moksha'yı veya Nirvana'yı temsil ediyordu. Zamanla oyun bir takım değişikliklere uğradı, ancak anlamı aynı kaldı (Jain,2022). Kurallar ve Stratejiler: Oyuncular tahtadaki numaralı kareler boyunca ilerlemek için zar atarlar. Merdivenler kişiyi yukarıya doğru iten erdemleri temsil ederken, yılanlar düşüşe yol açan kötü alışkanlıkları temsil eder. Oyun, eski Hindistan'da çocuklara ahlaki değerleri öğretmek için kullanıldı (Ade,2023). Bu oyun bir

ahlak oyunu olarak ortaya çıktı ve eski Hindistan'da bu oyunun çeşitli şekillerde Gyan Chaupar, Mokshapat ve Moksha Patamu olarak adlandırıldığı keşfedildi. Ludo gibi Yılanlar ve Merdivenler de İngilizler tarafından benimsendikten sonra dünya çapında popüler hale geldi (https://www.educationworld).

-Boğa dövüşü: Tamil Nadu'nun boğa evcilleştirme sporu Hindistan'da Jallikattu , Manju Virattu ve Eruthazhuvathal gibi çeşitli isimlerle biliniyor. Çoğunlukla Pongal kutlamaları sırasında oynanır. Boğalar bu spor için özel olarak yetiştirilmektedir. Daha önce boğa güreşi, Tamil Nadu'nun eski kabilelerinde popüler bir spordu. Cesareti sergileyen bir platform, bir tür eğlence ve para ödülü kazanmanın bir yolu haline geldi (Jain,2022).

Oyun kâğıtları: Kağıt oynamak ülkemizde en yaygın eğlencedir ve günümüzde Okey, Bluff, Briç vb. oyunlara sıklıkla yöneliyoruz. Ancak kart oyunlarının Hindistan'da ortaya çıktığını bilmek çok ilginç; 16. yüzyılda Babür imparatorları tarafından tanıtıldılar ve oyuna "Ganjifa" adı verildi. Oyun, fildişi veya kaplumbağa kabuğundan yapılmış ve çeşitli değerli taşlarla süslenmiş cömert kart setleriyle oynanırdı (https://www.educationworld).

Zar: Bazı açıklamalara inanılacak olursa, Lothal, Alamgirpur, Kalibangan, Desalpur ve Ropar gibi Harrapan bölgelerinde yapılan kazılarda dikdörtgen zarlar bulundu. Bu zarlar daha önce kumar oynamak için kullanılıyordu. Zar daha sonra İran'a yayıldı ve oradaki popüler masa oyunlarının bir parçası haline geldi. Zarlardan ilk kez Rig Veda ve Atharva Veda'da da bahsedilmektedir(Jain,2022).

Kartlar: Modern oyun kartları eski Hindistan'da ortaya çıktı ve Krida-Patram olarak adlandırıldı. Kumaş parçalarından yapılmışlardı ve Ramayana ile Mahabharata'nın eski tasarımlarını sergiliyorlardı. Ortaçağ Hindistan'ında bunlara Ganifa kartları deniyordu ve Rajputana, Keşmir (daha sonra Kashyapa Meru), Odisha (daha sonra Utkal), Deccan bölgesi ve Nepal'in kraliyet mahkemelerinde oynanıyordu. Bu kartların tamamı el yapımıydı ve geleneksel olarak boyanmıştı. Kartlara yeterli kalınlık sağlamak için birkaç kumaş parçası birbirine yapıştırıldı. Daha sonra kaplumbağa kabuğundan veya fildişinden yapılmış, inci ve değerli metallerle süslenmiş kartlar toplumun her kesiminde oynanmaya başlandı (Jain,2022).

Sonuç: Günümüz Olimpiyat disiplinlerinin Hindistan'da oynanan eski oyunların gelişmiş versiyonları olduğu ileri sürülür. Bunlar Satranç, güreş, polo, okçuluk ve hokey (muhtemelen polonun farklı bir türü) Hindistan'da ortaya çıktığına inanılan oyunlardan bazılarıdır ve Hindistan'daki büyük spor tarihinin bir parçasıdır.

Kaynaklar

Ade A. (2023). Ancient Indian Sporting Heritage: 6 Games That Found Their Way Into Our Modern Lives, https://school.careers360.com/articles/ancient-indian-sports-that-are-still-popular-today

Jain R. (2022). Popular Games that Originated in Ancient India, https://theculturetrip.com/asia/india/articles/11-popular-games-that-originated-in-ancient-india

https://www.kreedon.com/author/koadmin/KreedOn Network. (2023).https://www.kreedon.com/sports-in-india-history/,From Tradition to Transformation: The Dynamic Journey of Sports in India

Paul S.,Misra A., Sundar Das S. (2013).Performance Structure Of Natiojnal Level Kho-kho Players: Performance Structure of Kho-kho game, LAP LAMBERT Academic Publishing, https://www.amazon.com.tr/Performance-Structure-Natiojnal-Kho-kho-Players/dp/3659362948

Singh M.,Tiwari D.,Tiwari U. .(2021). Scenario of Sports in India- From Ancient Period to Modern Period, International Journal of Fitness, Health, Physical Education & Iron Games, 7(2):38-43, https://internationalironjournals.com/

https://www.educationworld.in/popular-games-that-originated-in-ancient-india/

PROCEEDING BOOK - ISBN NR: 978-625-5962-76-8

EXAMINATION OF INTERNET ADDICTION LEVELS OF STUDENTS STUDYING AT THE FACULTY OF SPORT SCIENCES IN TERMS OF THE CLASS THEY STUDY

Yüksek Lisans Öğrencisi Uğur OSANMAZ
Gaziantep Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı,
ugurosanmaz@gmail.com, ORCID: 0009-0001-2214-1512
Prof. Dr. Fikret ALINCAK
Gaziantep Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi,
alincakfikret27@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3459-3441

ABSTRACT

Internet addiction and misuse has become a problem for both people and society. Computer and internet technology, which is used more and more in society day by day, brings many problems with it. Therefore, it is an inevitable fact that while many positive aspects of the internet will be mentioned, excessive use of the internet will lead to addiction and as a result, it will bring some problems. The aim of this study is to examine the internet addiction levels of the students studying at the Faculty of Sport Sciences in terms of the class variable. The population of the study consisted of students studying in faculties of sport sciences, and the sample group consisted of 511 (202 female, 309 male) students selected on the basis of volunteerism. “Internet Addiction Scale” developed by Young (1998) and adapted into Turkish by Bayraktar (2001) was used as a data collection tool. SPSS 22.0 program was used to analyze the data. It was determined that the data in the study showed normal distribution and parametric tests were applied. Descriptive statistical calculations and percentage frequency analysis were performed. Independent samples t-test and One Way Anova analyses were used to determine the difference between independent variables, and the numerical data were interpreted in tables and analyzed at 0.05 significance level. As a result of the research, while there was a significant difference between the groups, it was concluded that the internet addiction levels of the students studying in the 1st grade were higher than the students studying in the 2nd and 3rd grades, and the internet addiction levels of the students studying in the 4th grade were higher than the students studying in the 3rd grade.

Keywords: Sport sciences, Student, Classroom, Internet addiction

INTRODUCTION

The opportunities offered by technology to individuals have affected people's lifestyles and caused changes in their thoughts and behaviors. While the lifestyles of individuals who gain different experiences in the internet environment change drastically, opportunities such as interacting with different individuals or groups also emerge. Thus, individuals assume various roles and this situation diversifies their social interactions (Yamamato & Şekeroğlu, 2014).Internet addiction is considered a subtype of behavioral addictions and can have negative effects on individuals' mental, emotional and physical health (Ko et al., 2012). This may lead to various consequences such as weakening of social relationships, decreased academic performance and increased physical health problems. Social media and gaming addiction, which is especially prevalent among young people, can trigger problems such as disrupted sleep patterns, obesity, vision problems and musculoskeletal disorders. In addition, uncontrolled internet use can negatively affect individuals' intellectual and cultural development (Rehm, 2003).

Recent studies show that internet addiction has serious effects on mental health, especially among young people. The increase in internet usage rates during the pandemic period has caused addiction to spread to wider masses (Király et al., 2020). Moreover, specific types of addiction, such as digital game addiction, negatively affect individuals' daily life activities and academic achievement (Chen et al., 2020). For example, a study showed that excessive gaming increased feelings of loneliness and depression in individuals (Pontes et al., 2021).

The fact that the rate of internet use in Turkey increases every year reveals the importance of this issue once again. Raising awareness about internet addiction, especially among young people, plays a critical role in reducing the negative effects of this addiction. Examining the behaviors of young people in Turkey in the digital world is important for understanding the effects of such addictions and developing solutions. Internet addiction is a phenomenon that can cause problems not only on an individual but also on a societal level. Its effects on education, social life and business world are too great to be ignored (TÜİK, 2024). In this context, the aim of this study is to examine the internet addiction levels of prospective physical education teachers in terms of the class variable.

METHOD

Research Model

This study is a descriptive research in the survey model. Internet addiction levels of university students studying in sports sciences faculties were examined. The survey model is a research model that aims to determine a past or current situation as it exists. The event, individual or object that is the subject of the research is tried to be defined in its own conditions and as it is. No effort is made to change or influence them in any way. The thing to be known exists and is there. The important thing is to observe and determine it appropriately (Karasar, 2014).

Population and Sampling

The study was conducted on the basis of volunteerism on students studying in the faculties of sport sciences in the 2023-2024 academic year. 532 students voluntarily participated in the study. Incomplete or incorrectly filled scales were excluded from the study and the scales filled by a total of 511 students (202 Female 309 Male) were evaluated within the scope of the study.

Data Collection Tool

The “Internet Addiction Scale” developed by Young (1998) and adapted into Turkish by Bayraktar (2001) was used to determine the participants' internet addiction. The scale consists of 20 items. The scale is based on participants' self-reports. Participants are expected to mark one of the options “never”, “rarely”, “occasionally”, ‘mostly’, “very often” and “constantly” for each item. The scale is evaluated on a total score. In the total score calculation, a total score was calculated by giving a score of “0” for never and “5” for always. The minimum score is 0 and the maximum score is 100 points. The Croncbach's alpha value of the translated version of the scale was 0.91 and the Spearman-Brown value was 0.87.

Data analysis

SPSS 22.0 program was used for statistical analysis of the data. It was determined that the data in the study showed normal distribution and parametric tests were applied. Descriptive statistical calculations and percentage frequency analysis were performed. Independent samples t-test and One Way Anova analyzes were used to determine the differences between independent variables and numerical data were interpreted in tables.

RESULTS

Table 1. Comparison of the participants' scores obtained from the scale in terms of the class of study (Anova Table)

Factor		Grade Level	N	X̄	SS	F	p	Difference
Internet Addiction Scale	**A**	1st grade	175	1,4352	,90949	6,444	**,000**	**A>B**
	B	2nd grade	69	1,1955	,68153			**A>C**
	C	3rd grade	178	1,0962	,64712			**D>C**
	D	4th grade	89	1,4036	,96935			

Groups: A: Grade 1, B: Grade 2, C: Grade 3, D: 4th Grade

Table 1 shows the comparison of the participants' scores obtained from the scale in terms of gender variable. When the results of one-way analysis of variance (ANOVA) of the participants' scores obtained from the Internet addiction scale according to the class variable were examined, it was determined that there was a significant difference between the groups. Post hoc (LSD) test was performed to determine which groups this difference was between, and it was determined that it was between the participants who attended the first grade and the participants who attended the second and third grades, and between the participants who attended the third grade and the participants who attended the fourth grade. From this point of view, we can state that the internet addiction levels of the students studying in the 1st grade are higher than the students studying in the 2nd and 3rd grades, and the internet addiction levels of the students studying in the 4th grade are higher than the students studying in the 3rd grade.

DISCUSSION AND CONCLUSION

When we look at the averages of the scores obtained from the internet addiction scale in terms of the class variable in which the participants were studying, it was determined that there was a significant difference between the groups. It was determined that there was a significant difference between the participants who attended the first grade and the participants who attended the second and third grades, and between the participants who attended the third grade and the participants who attended the fourth grade. From this point of view, we can state that the internet addiction levels of the students studying in the 1st grade are higher than the students studying in the 2nd and 3rd grades, and the internet addiction levels of the students studying in the 4th grade are higher than the students studying in the 3rd grade. In a similar study, it was observed that internet addiction increased as the grade level increased (Ayas & Horzum, 2013).

Kısa (2018) states that as students grow older, their interest in the Internet increases along with their social and cognitive development. In similar studies conducted on the subject, it was concluded that as the grade levels of the students increased, their internet addiction levels also increased and this change was significant (Çelik & Odacıoğlu, 2013; Taş, 2019).

Miao et al. (2024) found that there were significant differences between the internet addiction levels of students according to the grade level variable in their study with secondary school students. When we look at the studies conducted on high school students in our country, it is possible to come across studies in which the internet addiction of older, generally upper class students is seen less than other classes (Çam & Nur, 2015). On the other hand, in the studies conducted on students studying at different levels, it was concluded that the Internet addiction levels of students did not differ significantly according to the grade level (Balcı & Gölcü, 2013; Eryılmaz, Sarıçayır, & Yıldız, 2020; Jung & Shim, 2012).

As a result, while it was seen that there was a significant difference between the groups, it was concluded that the internet addiction levels of pre-service teachers studying in the 1st grade were higher than the pre-service teachers studying in the 2nd and 3rd grades, and the internet addiction levels of pre-service teachers studying in the 4th grade were higher than the pre-service teachers studying in the 3rd grade.

REFERENCES

Ayas T, Horzum MB. (2013). Relation between depression, loneliness, self-esteem and internet addiction. Education, 133,3:283-290.

Balcı, Ş., & Gölcü, A. (2013). Facebook Addiction among university students in Turkey: "Selcuk University example". Selcuk University Journal of Turciyat Research, 1(34), 255-278.

Bayraktar F. (2001). The Role of Internet Use in Adolescent Development. Ege University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis, Izmir.

Chen, I. H., Chen, C. Y., Pakpour, A. H., Griffiths, M. D., & Lin, C. Y. (2020). Internet-related behaviors and psychological distress among schoolchildren during COVID-19 school suspension. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 59(10), 1099-1106.

Çam HH, Nur N. (2015). Investigation of the relationship between the prevalence of internet addiction and psychopathological symptoms and obesity in adolescents. TAF Preventive Medicine Bulletin. Jul 22;14(3):181-8.

Çelik, Ç. B., & Odacı, H. (2013). The relationship between problematic internet use and interpersonal cognitive distortions and life satisfaction in university students. Children and Youth Services Review, 35(3), 505-508.

Eryılmaz, S., Sarıçayır, D., & Yıdız, G. (2020). Examining students' perception of information technology self-efficacy and internet addiction. Journal of Education and Society Research, 7(2), 609-638.

Jung, E. S., & Shim, M. S. (2012). Family function and internet addiction in lower grade elementary school students. Journal of Korean Public Health Nursing, 26(2), 328-340.

Karasar, N. (2014). Scientific Research Method. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kısa, Ö.(2018). Investigation of the Relationship Between Loneliness and Social Skill Levels and Internet Addiction in Secondary School Students [Master's thesis, KırklareliÜniversitesi].

Király, O., Potenza, M. N., Stein, D. J., King, D. L., Hodgins, D. C., Saunders, J. B., & Demetrovics, Z. (2020). Preventing problematic internet use during the COVID-19 pandemic: Consensus guidance. Comprehensive Psychiatry, 100, 152-180.

Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Chen, C. S., & Chen, C. C. (2012). The association between internet addiction and psychiatric disorder: A review of the literature. European Psychiatry, 27(1), 1-8.

Miao, S., Xu, L., Gao, S., Bai, C., Huang, Y., & Peng, B. (2024). The association between anxiety and internet addiction among left-behind secondary school students: the moderating effect of social support and family types. BMC psychiatry, 24(1), 406.

Pontes, H. M., & Griffiths, M. D. (2021). A new era for gaming disorder research: Time to shift from consensus to consistency. Addiction Research & Theory, 29(1), 1-3.

Rehm, L. M. (2003). The internet and critical issues for families. Journal of Family Consumer Sciences Education, 21(2), 33-43.

Taş, İ. (2019). Self-regulation and anxiety sensitivity as predictors of internet addiction among secondary school 7th-and 8 th-grade students. International Journal of Education Technology and Scientific Researches (IJETSAR), 4(9), 205-217.

Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2024). Internet usage rates. https://tuik.gov.tr.

Yamamoto, T, G. ve Şekeroğlu, K. Ö. (2014). Sosyal Medya ve Blog, İstanbul: Kriter Basım Yayın.

Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. CyberPsychology & Behavior, 1(3), 237-244.

EXAMINATION OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' EPISTEMOLOGICAL BELIEFS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES

Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet KIZILBOĞA
Gaziantep Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı,
ahmetkizilboğa1@gmail.com, ORCID: 0009-0007-1478-7122
Prof. Dr. Fikret ALINCAK
Gaziantep Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi,
alincakfikret27@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3459-3441

ABSTRACT

This research is a descriptive study conducted to examine the epistemological beliefs of physical education teachers in terms of different variables. The population of the study consists of physical education teachers working in different provinces in the 2024-2025 academic year, and the sample group consists of 212 (129 male, 83 female) teachers selected on the basis of volunteerism. The “Epistemological Beliefs Scale” developed by Aypay (2011) by adapting it to Turkish was used as a data collection tool in the study. SPSS 22.0 program was used to analyze the data. The arithmetic averages and standard deviations of the data were calculated and normality tests of the data sets were performed. The normality assumption of the scale data was checked with Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests; it was determined that the data were normally distributed and parametric tests were applied. Descriptive statistics summarized demographic characteristics, frequency, percentage, mean and standard deviation values. The significance of the data was evaluated at 0.05 level. The results showed that teachers' epistemological beliefs were significantly affected by some variables such as marital status and the presence of a gymnasium in the school. In particular, it was found that single teachers had higher scores in general epistemological beliefs and innate/fixed ability sub-dimension compared to married teachers. In addition, teachers working in schools with a gymnasium were found to have higher belief levels in the innate ability and certainty of knowledge sub-dimensions. On the other hand, other demographic and occupational factors such as gender, age, educational level, professional seniority, weekly class hours, and active sports participation did not have a significant effect on epistemological beliefs.

Keywords: Physical education, Teacher, Epistemological beliefs

INTRODUCTION

Changes and advances in many areas of the world have also had an impact on education and training systems. The transition from traditional, teacher-centered methods to the student-centered constructivist approach has been one of the most important transformations in the field of education. Constructivism is a theory that explains knowledge acquisition and learning processes rather than teaching methods. This theory is based on the fundamental construction of knowledge by the individual (Demirel, 2000). In constructivist education, newly acquired knowledge prepares the ground for the knowledge to be acquired later. In this approach, there is a relationship between existing knowledge and learned knowledge. The aim in this approach is not to collect information. Teachers and students are asked to reconstruct and interpret information (Sadıç and Çam, 2015).

Epistemology was initiated in Greece by the Sophists who questioned the possibility of knowledge. The Sophist Protagoras, an epistemological subjectivist, argued that appearances (appearances) are the only facts that can be known. The Sophists argued that knowledge has a personal nature and therefore knowledge is relative to each individual. Socrates and Plato opposed this epistemological relativism in their philosophy. Socrates explained the concept of 'description' and argued that description is not the relative judgment of an individual, but reveals the fundamental properties of things. He also stated that description should be developed by analyzing different aspects of things and looking for commonalities. This method was later called 'induction'. In his epistemological objectivist approach, Plato argued that knowledge exists independently of the knowing subject and opposed the sophists. According to Plato, the idea that knowledge consists of perception is false because the object of perception should not depend on the nature of the perceiver. Epistemology is the study of what knowledge is, where it comes from, where it can be reached, whether it is possible to obtain knowledge, which knowledge is real, which knowledge is unreal, and which knowledge can be reached by which means. Epistemology is a branch of philosophy that deals with the cumulative nature, source and scope of knowledge and is also referred to as epistemology. However, it would be more accurate to think of epistemology as a 'theory of knowledge'. Epistemology deals with knowledge in its natural structure, diagnoses problems related to knowledge, and examines the cumulative nature and provability of knowledge (Stroll, 2021). Essentially, epistemology is a critical examination of the principles, hypotheses and achievements of various fields of science (Moser, 2003).

Questions such as the ways in which individuals acquire knowledge, the basis on which they believe that knowledge is true or false, and how they define the concept of “knowing” within their mental structures are becoming increasingly important in today's society (Bahçıvan, 2016). Epistemology, or the philosophy of knowledge, which studies in the context of philosophy and education, is the branch of philosophy that deals with knowledge in general and in this context investigates the problems related to knowledge, namely the nature, source, accuracy and limits of knowledge (Çüçen, 2003). Epistemological belief, on the other hand, describes a person's perspective on what knowledge is, how it is learned, taught and produced in relation to reality (Tezci ve Uysal, 2004).

It requires a re-evaluation of teachers' epistemological beliefs as well as their professional competencies. In particular, physical education teachers are important actors who can contribute to the mental and emotional development of students beyond physical activities. In this context, understanding teachers' approaches to knowledge and learning is one of the key elements of creating an effective educational process. This study aims to examine physical education teachers' epistemological beliefs on the basis of different variables. In this context, it is planned to seek answers to the following questions. In our study; It is aimed to examine the epistemological beliefs of physical education teachers in terms of different variables.

METHOD

Research Model

This study is a descriptive research to examine physical education teachers' beliefs about knowledge in terms of various variables. The aim of the study is to determine whether there is a significant difference between the participants' knowledge beliefs and their socio-demographic characteristics.

Population and Sample of the Study

The scope of the study consists of physical education teachers working in Turkey. The sample consists of physical education teachers selected by considering accessibility and time limitations. In this study, personal information form and epistemological beliefs scale will be directly applied to the physical education teachers included in the sample.

Data Collection Methods

As data collection methods in the study, "Personal Information Form" was used to learn the socio-demographic information of the participants and "Epistemological Beliefs Scale" translated into Turkish by Aypay (2011) was preferred to evaluate their epistemological beliefs. This scale is a tool prepared with 17 questions and a 5-point Likert response option. Statistical

methods such as normality tests, t-test and ANOVA will be applied in data analysis using SPSS 22. 0 program.

Data Collection

Research data will be collected through personal information form and epistemological beliefs scale. The personal information form was prepared in line with the expert opinions on the subject. In the data collection phase, face-to-face application will be carried out by the researchers to the physical education teachers in the sample. The collected data will be transferred to SPSS 22. 0 software and analyzed here.

Data Analysis

In this study, the significant levels of differentiation between the epistemological beliefs of Physical Education teachers and variables such as gender, age, educational status, marital status, years of professional seniority, weekly course hours, type of school, place of work, availability of school gymnasium, ability to do active and regular sports, ability to teach out-of-field courses, liking the teaching profession, and satisfaction with the working environment were examined. The analysis of the significant differences between the participants' personal information (gender, age, educational status, marital status, years of professional seniority, weekly teaching hours, type of school, place of work, availability of the school gymnasium, active and regular sports, teaching outside the field, liking the teaching profession, satisfaction with the working environment) and epistemological beliefs was carried out using SPSS 22.0 software. The normality assumption of the scale data was checked with Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests; it was determined that the data were normally distributed and parametric tests were applied. Descriptive statistics summarized demographic characteristics and reported frequency, percentage, mean and standard deviation values.

RESULTS

Table 1. Independent samples t-test analysis of participants' gender status and epistemological beliefs scale and its sub-dimensions

	Gender	**N**	**X**	**SS.**	**T/p. Değeri**
Epistemological Beliefs Scale	Female	83	100,53	10,078	T=-1,22
	Male	129	102,32	10,496	p.=,220
Learning Process Authority/	Female	83	43,20	3,847	T= -,691
Skepticism of Expert Knowledge	Male	129	43,61	4,402	p.=,491
	Female	83	22,48	5,688	T=,382
Innate/Fixed Talent	Male	129	22,17	5,849	p.=,703

	Female	83	19,27	3,104	T= -1,79
Learning Effort	Male	129	20,04	3,048	p.=,075
Certainty of Knowledge	Female	83	15,58	4,226	T= -1,57
	Male	129	16,50	4,108	p.=,118

In Table 1, there is no statistically significant difference between the Epistemological Beliefs scale and its sub-dimensions according to the gender of the participant teachers (p.>,05). In the general scale scores, the average of female teachers was calculated as 100,53±10,078 and the average of male teachers as 102,32±10,496, and this difference was not significant (p.=0,220). In the sub-dimension of Doubt in Authority/Expert Knowledge in the Learning Process, the mean of female teachers was 43.20±3.847 and the mean of male teachers was 43.61±4.402 and the difference was not significant (p.=0.491). In the Inborn/Fixed Talent dimension, the mean of female teachers was 22.48±5.688 and the mean of male teachers was 22.17±5.849, but this difference was not significant (p.=0.703). In the Learning Effort dimension, the mean of female teachers was calculated as 19,27±3,104 and the mean of male teachers as 20,04±3,048, but this difference was not statistically significant (p.=0,075). Finally, in the Precision of Knowledge dimension, the mean of women was 15.58±4.226 and the mean of men was 16.50±4.108, but this difference was not significant (p.=0.118). These findings show that female and male teachers exhibit similar attitudes in terms of epistemological beliefs and sub-dimensions. It can be concluded that gender has no significant effect on teachers' beliefs about the learning process, perception of ability, level of effort and certainty of knowledge.

DISCUSSION AND CONCLUSION

According to the results of the effect of gender on epistemological beliefs, the study shows that there is no significant difference between male and female teachers in terms of general epistemological beliefs and sub-dimensions (Doubt in Authority/Expert Knowledge of Learning Process, Innate/Fixed Ability, Effort to Learn, Certainty of Knowledge) ($p > 0.05$). This reveals that gender does not play a determining role in shaping Physical Education teachers' epistemological beliefs. This finding is consistent with some studies. For example, Özbay and Köksal (2021) reported that gender differences in science teachers' epistemological beliefs were minimal. Similarly, Gholami and Husu (2010) argued that teachers' epistemological beliefs are independent of gender.

Moreover, Özkan and Arı (2017) stated that gender had a minimal effect on professional attitudes. In this study, the fact that Physical Education teachers did not differ in their

epistemological beliefs depending on gender may be related to the specific conditions of this field. For example, both male and female teachers in Physical Education may have similar education and experiences, which may lead to similar beliefs (Macdonald, 1995). The structure of the education system in Turkey, which emphasizes gender roles less, may also explain this result (Polatcan, 2022). In addition, the fact that teachers' professional training processes are standardized regardless of gender may support this finding (Kuzey, 2020). In this context, the limited effect of gender on epistemological beliefs may suggest that the professional identities of Physical Education teachers are shaped independently of gender. The fact that gender has no effect on epistemological beliefs shows that the gender differences of Physical Education teachers in this field are minimal. This can be explained by the nature of the field, the fact that teachers have similar education and experiences, and the structure of the education system in Turkey that does not emphasize gender roles.

The results showed that teachers' epistemological beliefs were significantly affected by some variables such as marital status and the presence of a gymnasium in the school. In particular, it was found that single teachers had higher scores in general epistemological beliefs and innate/fixed ability sub-dimension compared to married teachers. In addition, teachers working in schools with a gymnasium were found to have higher belief levels in the innate ability and certainty of knowledge sub-dimensions. On the other hand, other demographic and occupational factors such as gender, age, educational level, professional seniority, weekly class hours, and active sports participation did not have a significant effect on epistemological beliefs.

REFERENCES

Aypay, A. (2011). Epistemolojik İnançlar Ölçeğinin Türkiye Uyarlaması ve Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançlarının İncelenmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 1-15.

Bahçivan, E. (2016). Investigating the relationships among PSTs' teaching beliefs: Are epistemological beliefs central? Educational Studies, 42(2), 221-238.

Çüçen, A. K. (2003). Felsefeye giriş (4. baskı). Bursa: Asa Kitabevi.

Demirel, Ö. (2000). *Eğitimde Program Geliştirme.* Ankara: Pegema Yayınevi.

Gholami, K., & Husu, J. (2010). How do teachers reason about their practice? Representing the epistemic nature of teachers' practical knowledge. Teaching and Teacher Education, 26(8), 1520–1529.

Kuzey, Ö. (2020). Beden Eğitimi öğretmenlerinin mesleki gelişim algıları. Spor Bilimleri Dergisi, 32(2), 45–60.

Macdonald, D. (1995). The role of physical education teacher socialization: The development of beliefs about teaching. Research Quarterly for Exercise and Sport, 66(2), 200–210. https://doi.org/10.1080/02701367.1995.10608836

Moser, P. K. (2003). *Epistemology: A contemporary introduction to the theory of knowledge* (2nd ed.). Routledge.

Özbay, Ç., & Köksal, M. (2021). Bilim öğretmenlerinin epistemolojik inançları. Eğitim ve Bilim, 46(207), 123–145. https://doi.org/10.15390/EB.2021.9234

Özkan, H., & Arı, E. (2017). Öğretmenlerin yaşam tarzı ve mesleki inançları. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(2), 56–68.

Polatcan, M. (2022). Beden Eğitimi öğretmen adaylarının eğitim inançları. Spor Bilimleri Dergisi, 33(1), 12–25.

Sadıç, A., & Çam, A. (2015). 8. Sınıf Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları İle Pısa Başarıları ve Fen Ve Teknoloji Okuryazarlığı. *Journal of Computer and Education Research*, *3*(5), 18-49.

Stroll, A. (2021). *Epistemology: The classic readings*. Blackwell.

Tezci, E. & Uysal, A. (2004). Egitim teknolojisinin gelisimine epistemolojik yaklasimlarin etkisi. *TOJET:* The Turkish Online Journal of Educational Technology, 3(2);158-164.

EVALUATION OF SCHOOL PRINCIPALS' VIEWS ON THE CONCEPT OF SCHOOL MANAGEMENT

Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet KIZILBOĞA
Gaziantep Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı,
ahmetkizilboğa1@gmail.com, ORCID: 0009-0007-1478-7122
Prof. Dr. Fikret ALINCAK
Gaziantep Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi,
alincakfikret27@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3459-3441

EXAMINING THE VIEWS OF SCHOOL PRINCIPALS ON EFFECTIVE SCHOOL MANAGEMENT

ABSTRACT

It is of great importance to conduct scientific research and create new things in the educational environment. In this sense, schools are one of the most important institutions that determine the future of society. In addition to the qualified education provided in schools, an effective learning environment should also be provided. The aim of this study is to evaluate the views of school principals on the concept of school management. The research is a qualitative study. The research group consists of 10 school principals and this study group was determined by maximum diversity sampling method. In the research, face-to-face interview technique was used with school principals working in schools affiliated to Gaziantep Provincial Directorate of National Education on the basis of volunteerism. Interview method, one of the qualitative research methods, was used in the study and the data obtained were analyzed by content analysis method. As a result of the research, it came to the forefront that school principals should have the necessary competence in the field and love the profession for the concept of school management. In addition, the school principals participating in the research concluded that school culture should be created for school management, economic conditions should be improved, physical and environmental conditions should be improved a little more, and school-teacher-family cooperation should be ensured.

Keywords: School principal, School management, Concept.

INTRODUCTION

The school is defined as the most important part of the education system, the concrete organization that determines its operational boundaries and environment, and the first level of production (Ekinci, 2010). The effects of school on students should not be evaluated only within the classroom environment. The school has a multifaceted impact on students. The school also provides a suitable environment for group interaction (Çiftçi, 2015).

It can be predicted that the effective management of schools has positive effects on student achievement, the quality of teaching, the success of teachers and the environment. Açıkalın's (1998) assertion that "a school is only as good as its administrators" is important in terms of revealing the importance of school administrators' competencies in school management. However, it can also be said that schools and school management are as good and high quality as they are valued by the society, adequately resourced, politically, pedagogically and legally supported and well managed. Undoubtedly, we cannot think of school management independently of physical conditions, legislation, curriculum, parents, teacher and student characteristics, principal characteristics and educational policies. According to Bursalıoğlu (2000), the elements affecting school management are administrators, teachers, students, staff, parents, pressure groups and leaders, management structure, labor market and central organization. The coordination, interaction and cooperation of these elements play an important role in the effectiveness of school management and in solving the problems encountered.

The duties of school administrators are very important in terms of school efficiency and functionality. This is because school administrators draw and plan the future of the school with their skills and knowledge and bring the change in the school up in a positive direction (Baltacı, 2017). Expectations from school administrators are increasing day by day. In a rapidly developing and changing world, administrators who will successfully carry schools into the next century should read the school and society very well, lead the school to be successful in the education and training process, and continuously improve themselves (Bartell & Birch, 1995).

In an effective school, it is possible to talk about a quality school environment as well as a quality curriculum. Considering that the school environment has an impact on both teachers and students, it is important to structure the school environment at a level that meets the needs of school stakeholders (Syomwene, 2018). The ultimate goal of the school administration and all stakeholders of the school is to increase the effectiveness of the school in every field. In this context, an effective or successful school is defined as a school that realizes the goals set with the help of school stakeholders. At the same time, an effective school can be defined as a school

where the cognitive, affective, psycho-motor and social development of students is significantly supported and an educational ecosystem where learning is continuous is created (Taş, 2009). These schools actively use the physical spaces, the tools and materials necessary for learning and all the resources available in the school in order to create all the situations that require student success (Özdemir, 2000). The most important element of school management is undoubtedly the teacher. From this point of view, the aim of this study is to examine the views of school principals on effective school management.

METHOD

Interview, one of the qualitative research methods, was used in the study. Qualitative research is a method that offers the researcher more flexibility than quantitative research and offers different approaches to data collection, analysis and research design (Gay, Mills, & Airasian, 2006). Qualitative research is defined as research in which qualitative data collection methods such as observation, interview and document analysis are used and a qualitative process is followed to reveal perceptions and events in a realistic and holistic way in a natural environment. Qualitative research is an approach that emphasizes investigating and understanding social phenomena within their environment with an understanding based on theorizing (Yıldırım & Şimşek, 2013). The research design is phenomenology, one of the qualitative research designs. The phenomenology design focuses on phenomena that we are aware of but do not have an in-depth and detailed understanding. In the study, the interview method was used since it would be effective in obtaining more detailed and detailed information about examining the views of school principals on effective school management, their approaches and their comments on the definition. Through the interview, which is a systematic data collection process determined by a research design, unobservable phenomena such as experiences, attitudes, thoughts, intentions, interpretations, mental perceptions and reactions are tried to be understood (Yıldırım & Şimşek, 2013). The interview method is designed to obtain the same type of information from different people by focusing on similar topics (Patton, 1987:111; cited in Yıldırım & Şimşek, 2013).

Research Group

In the study, the views of school principals on effective school management were examined. For this purpose, the study group of the research consists of school principals working in schools affiliated to Gaziantep Provincial Directorate of National Education. In the selection of the study group, maximum diversity sampling, one of the purposeful sampling methods, was used. According to Yıldırım and Şimşek (2013), the aim is to create a relatively small sample

and to reflect the diversity of individuals who may be party to the problem being studied in this sample to the maximum extent. The purpose of creating a sample based on maximum diversity is to try to find out whether there are any common or shared facts among diverse situations in order to make generalizations and to reveal different dimensions of the problem according to this diversity (Yıldırım & Şimşek, 2013:137). The number of school administrators in the sample group in this study was determined as 10."

Preparation and Implementation of the Open-Ended Question Form

In the study, a semi-structured interview form consisting of 1 item was used to collect qualitative data. Through the interview technique, which is frequently used in qualitative research, the researcher tries to understand unobservable situations such as attitudes, experiences, intentions, thoughts, mental perceptions, interpretations and reactions (Yıldırım & Şimşek, 2013:148). In order to prepare the interview form, a comprehensive literature review was conducted and an interview form was prepared. While preparing the semi-structured interview form used as a data collection tool, the researcher first conducted a literature review and created a semi-structured interview form question pool with questions that could be asked to school administrators on the subject. Then, the questions were examined by three experts and the semi-structured interview form was finalized. None of the participants included in the study were forced to participate in the research, and the principle of confidentiality was carefully observed during the application and collection of the questionnaires. In the study, 10 volunteer school principals working in schools affiliated to Gaziantep Provincial Directorate of National Education were interviewed using a semi-structured interview form. The interviews were recorded with a voice recorder and then these recordings were transcribed.

Data Analysis

The data obtained from the interview form used in the research were recorded with a voice recorder. After the application, the qualitative data in the audio recordings including the answers of the school administrators were transferred to the computer environment by the researcher. Qualitative data were then analyzed by content analysis method. The frequently used content analysis technique was used to analyze the data obtained from the questions in the interview form. The aim is to reach concepts that can explain the collected data (Yıldırım and Şimşek, 2013:259).

RESULTS

Table 1. Distribution of school principals' views on what should be done for effective school management.

Themes	N	%
By creating school culture	10	13.8
Economic conditions should be improved	10	13.8
By establishing healthy communication with teachers and students	9	12.4
By reducing school enrollment	8	11
By improving physical and environmental conditions	8	11
By ensuring discipline	7	9.5
By meeting personnel needs	7	9.5
By making teachers and students love school	7	9.5
By ensuring school-teacher-family cooperation	7	9.5
Total	**73**	**100**

When the opinions of the school principals participating in the study on what should be done for effective school management are analyzed in Table 1, 13.8% of them stated that it can be done by creating school culture and improving economic conditions. In addition, 12.4% of the school principals stated that effective school management can be achieved by establishing healthy communication with teachers and students, and 11% stated that effective school management can be achieved by reducing school enrollment and improving physical and environmental conditions. In addition, 9.5% of the school principals stated that effective school management can be achieved by ensuring discipline, meeting personnel needs, making teachers and students love school, and ensuring school-teacher-family cooperation.

DISCUSSION AND CONCLUSION

When we look at the opinions of the school principals participating in the research about what should be done for an effective school management, it was seen that 13.8% of them stated that it could be done by creating school culture and improving the economic conditions in the school. In addition, the school principals participating in the research stated that for an effective school management; establishing healthy communication with teachers and students, reducing school enrollment will make school management more effective, and effective school management will be provided by improving physical and environmental conditions a little more. On the other hand, some school principals stated that effective school management can be achieved by ensuring discipline within the school, meeting the personnel needs, making teachers and students love school, and ensuring school-teacher-family cooperation. In this

sense, we can say that school administrators should be able to create school culture within the school in order to be successful. At the same time, we can state that in order to provide effective management in schools, economic conditions should be improved, discipline should be ensured and there should be sufficient personnel. In addition, we can say that school-teacher-family cooperation will be effective for effective school management.

Supporting the emphasis of school administrators, Balcı (2014) mentioned the importance of teachers in the formation of effective schools, Aydoğan (2002) mentioned effective schools and leadership, Özmen and Kömürlü (2010), Koçak and Helvacı (2010) mentioned the importance of school administrators in the emergence of effective schools.

Similar to the research results, there are research results that school administrators have problems with physical conditions in schools and that the material resources of schools are not sufficient (Aküzüm, 2017; Aslan, 2021; Aslanargun & Bozkurt, 2012).

Memduhoğlu and Meriç (2014) state that the maintenance and repair needs of schools cannot be met in a timely and sufficient manner, and that cultural and social activity venues are insufficient.

As a result, it has come to the forefront that school principals should have the necessary competence in the field and love the profession regarding effective school management. In addition, the school administrators who participated in the research concluded that for effective school management, school culture should be created, economic conditions should be improved, physical and environmental conditions should be improved a little more, and school-teacher-family cooperation should be ensured.

REFERENCES

Açıkalın, A. (1998). Technical and social aspects of school administration. Ankara: Pegem A Publishing.

Aküzüm, C. (2017). The main administrative problems faced by founding principals in the context of school management and their solution suggestions. Electronic Journal of Social Sciences, 16(60), 161-185.

Aslan, G. (2021). Vital problems of primary and secondary schools and solution suggestions: A qualitative analysis based on the opinions of school administrators. Journal of Qualitative Research in Education, 25, 204-242.

Aslanargun, E., & Bozkurt, S. (2012). Problems faced by school principals in school administration. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 11(2), 349-368.

Aydoğan, İ. (2002). Effective management. Journal of Institute of Social Sciences, 13, 61-75.

Baltacı, A. (2017). The Relationship Between School Principals' Self-Efficacy Perceptions and Attitudes Towards Profession. Uşak University Journal of Educational Research, 3(2), 35-61.

Bartell, C. A. & Birch, L. W. (1995). Restructuring administrator preparation for california. Thrust for Educational Leadership, 24(5), 28-31.

Bursalıoğlu, Z. (2000). New structure and behavior in school administration. Pegem Publishing.

Çiftçi, A.S. (2015). The Relationship Between Primary School Teachers' Classroom Management Styles and Their Views on Democratic Values. Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Educational Sciences, Master's Thesis, Çanakkale.

Ekinci, A. (2010). The Views of Principals and Teachers Working in Primary Schools on Professional Problems. İlköğretim Online, 9(2):734-748.

Gay, L., Mills, G., Airasian, P. (2006). Educational Research: Competencies For Analysis and Application (8th ed.). New York: Prentice Hall.

Koçak, F., & Helvacı, M. A. (2011). Effectiveness of school administrators (The case of Uşak province). Journal of Educational Sciences Research, 1(1), 33-55.

Memduhoğlu, H. B., & Meriç, E. (2014). The main problems faced by school principals in the management process in the context of the functions of educational administration. International Journal of Social Research, 7(33), 653-666.

Özdemir, S. (2000). Organizational innovation in education. Ankara: Pegem A Publishing.

Özmen, F. and Kömürlü, F. (2010). Problems in selecting and appointing administrators to educational organizations and solution suggestions based on administrators' opinions. Journal of Social and Human Sciences, 2(1), 25-33.

Syomwene, A. (2018). Etki kalite için aktif okul göstergeleri müfredat uygulama işlem. Afrika Günlük ile ilgili. Eğitim, Bilim Ve Teknoloji, 4(3), 150-159.

Taş, S. (2009). The relationship between effective communication of primary school principals and school climate. 1st International Turkish Education Research Congress Proceedings, 531-543.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). Qualitative Research Methods in Social Sciences (9th Edition). Ankara: Seçkin Publishing House.

OKUL SAĞLIK EĞİTİMLERİNE YÖNELİK İLKOKUL 3. SINIF ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Hacer EFE
Yıldız Teknik Üniversitesi
hacerefe94@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2963-7879

Prof. Dr. Ünsal UMDU TOPSAKAL
Yıldız Teknik Üniversitesi
topsakal@yildiz.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-0565-7891

ÖZET

Okul sağlık eğitimleri, sağlıklı bir yaşam için gerekli bilgi ve becerilerin nesillere aktarımını sağlayan önemli bir eğitim alanıdır. Bu kapsamda okul sağlık eğitimleri, bireylerde sağlık kültürü oluşturarak sağlıklı bir yaşam için gerekli alışkanlıkları kazandırmayı ve sürdürmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin okul sağlık eğitimleriyle ilgili görüşlerini alarak incelemektir. Bu kapsamda 13 ilkokul 3. Sınıf öğrencisiyle yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerde araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formundan yararlanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler araştırmacılar tarafından içerik analiziyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda; sağlık eğitimi öğrenciler tarafından sağlıklı yaşam alışkanlıklarını öğreten bir eğitim olarak tanımlanmıştır. Çalışmada öğrenciler sağlık eğitiminin sağlıklı olmamız için gerekli olduğunu ve bu eğitimi almak istediklerini belirtmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu sağlık eğitiminin ilkokulda, günlük sağlıklı yaşam davranışları üzerine ve uygulamalı olarak verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışmanın sonuçlarının okul sağlık eğitimleri çalışmalarına katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul sağlık eğitimi, sağlıklı yaşam, ilkokul öğrencileri, görüşler, fen eğitimi

1. GİRİŞ

Sağlıkla ilgili birçok alışkanlık çocukluk çağlarında kazandırılmaktadır. Bu nedenle çocuklar için sağlık eğitimlerinin daha çok küçük yaşlarda verilmesi önemlidir (Virtanen ve diğ., 2019). Sağlık ve eğitim birbirini etkileyen iç içe iki kavramdır. Öyle ki, sağlığı bozulan öğrenciler okula devam edemediğinden eğitim hayatları etkilenir. Aynı şekilde eğitim alamayan öğrenciler de sağlıklarına gerekli özeni göstermediğinde sağlıkları kötü etkilenebilir (Shalahuddin ve diğ., 2022).

Okullar çocuklarda sağlık bilgisi ve davranışlarını öğretebilecek ve geliştirebilecek güce sahip kapsamlı kurumlardır (Adnani ve diğ., 2018). Okul sağlık eğitimleri, öğrencilere sağlıklı yaşamla ilgili bilgi ve farkındalık oluşturmayı ve böylece sağlıklı yaşam alışkanlıkları aşılamayı amaçlayan eğitimlerdir. Ayrıca bazı bölgelerde okul sağlık eğitimi, çeşitli sağlık sorunlarının önlenmesine yönelik düzenlenmektedir (Kosasih ve diğ., 2021). Bu noktada okul sağlık eğitimleri, toplumların sağlık standartlarını korumada ve iyileştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Winskell ve diğ., 2014). Literatür incelendiğinde, okul sağlık eğitimlerinde öğrencilere yönelik fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda her açıdan sağlık müdahaleleri geliştirilerek uygulanmaktadır. Buna göre, müfredat öğretimiyle birlikte çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmektedir ve etkileri incelenmektedir (Goldberg ve diğ., 2019). Bu kapsamda okul sağlık eğitimleri için bazı ülkeler fonlama yaparak desteklemektedir. Ancak son yıllardaki eğitim fonları incelendiğinde; zaman, kaynak ve maddi yönlerden kısıtlama yaşandığına ulaşılmaktadır (Herlitz ve diğ., 2020).

Okul sağlık eğitimlerinin önemi düşünüldüğünde, bu çalışmada okul sağlık eğitimlerine yönelik öğrencilerin görüşleri önemsenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma problemi "İlkokul 3. Sınıf öğrencilerinin okul sağlık eğitimlerine yönelik görüşleri nasıldır?" şeklinde belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 13 ilkokul 3. Sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma için öğrencilerin seçilmesinde uygun örnekleme metodu uygulanmıştır. Uygun örnekleme metoduna göre, araştırmacılar için uygun görülen erişimi kolay katılımcılar seçilmektedir (Mweshi ve Sakyi, 2020).

2.2. Veri Toplama Araçları ve Analizi

Çalışmada öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Hazırlanan görüşme formunda nitel açık uçlu sorular yer almaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler araştırmacılar tarafından içerik analiziyle analiz edilmiştir. İçerik analizleri, incelenecek verilerde içeriğe odaklanarak daha fazla nitel sonuç elde etmeyi amaçlamaktadır (Jaspal, 2020).

3. BULGULAR

Öğrencilerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular her soru için örnek öğrenci cevaplarıyla birlikte sunulmuştur.

- Soru 1 : Sence sağlık eğitimi nedir ?

Bu soruya verilen öğrenci cevaplarından sağlıklı yaşam alışkanlıkları kategorisi oluşturulmuştur ve bu kategoride değerlendirilen örnek cevapları şu şekildedir:
"Bence sağlık eğitimi, beslenmeyi öğreten bir eğitimdir. Mesela, kahvaltı yapmalı mıyız ve neler yemeliyiz neler yememeliyiz, bununla ilgili bir eğitim geliyor aklıma".
"Temiz olmayı öğretebilir, günlük bakım ve temizlikle ilgili bir sağlık eğitimi almak isterdim".
"Sağlık eğitimi spor yapmayı öğreten bir eğitim, beden eğitimi dersi gibi bir eğitim olabilir, nasıl spor yaparız ve sağlıklı kalırız bunu öğretir Benim aklıma böyle bir eğitim geldi".

- Soru 2 : Sağlık eğitimi almak ister miydin? Evetse/ hayırsa neden ?

Bu soruda öğrencilerin tamamı sağlık eğitimi almak istediğini belirtmiştir. Bunun gerekçesi olarak ise, çoğunluk gerekli olduğunu belirtmiştir. Örnek öğrenci cevapları şu şekildedir:
"Sağlık eğitimi alırsak sağlıklı oluruz, sağlığımızı nasıl koruyacağımızı öğreniriz".
"Sağlık eğitimi alırsak sağlıklı olmamız için neler yapmalıyız onları öğreniriz, bunun için gerekli bir eğitim bence almak isterim".

- Soru 3 : Sence sağlık eğitimi nasıl olmalı ?

Bu soruya verilen öğrenci cevaplarından örnekler şu şekildedir:
"Bence sağlık eğitimi böyle ders gibi değil de canlandırdığımız etkinliklerle verilmeli. Mesela biri kaza geçirsin biz müdahale edelim".
"Oyunlarla öğrenebiliriz, oyunlarda sağlık olsun ve oynadıkça öğrenelim. Bence böyle eğlenceli olur".

- Soru 4 : Sence sağlık eğitimi ne zaman verilmeli ?

Bu soruda verilen öğrenci cevaplarından örnekler şu şekildedir:
"Bizim yaşımızda verilebilir (ilkokul) bence, bize uygun bir sağlık eğitimi verilebilir".
"Sağlık eğitimi önemli bir eğitim şimdiden öğrenirsek iyi olabilir bence, işimize yarayacak bilgiler öğrenebiliriz".

- Soru 5 : Sence sağlık eğitiminde ne(ler) öğretilmeli?

Bu soruya verilen öğrenci cevaplarından örnekler şu şekildedir:
"Sağlıklı bir insan neler yapar, nasıl beslenir nasıl davranır sağlık eğitimi bunları öğretir".
"Bence sağlık eğitimi sağlıklı alışkanlıkları öğretmeli. Örneğin, dişlerimizi fırçalamalıyız, ellerimizi yıkamalıyız, düzenli beslenmeliyiz, bunları öğretebilir".
"Mesela günlük hayatımızda neler yaparsak sağlıklı oluruz, bize okul ev için sağlıklı alışkanlıklardan öğretebilir".

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Analizler sonucunda; sağlık eğitimi öğrenciler tarafından sağlıklı yaşam alışkanlıklarını öğreten bir eğitim olarak tanımlanmıştır. Benzer şekilde, López ve diğ. (2021) tarafından yapılan çalışmada sağlık eğitimlerinin sağlıklı yaşam alışkanlıkları oluşturmada önemli eğitimler olduğuna ulaşılmıştır. Salmoirago-Blotcher ve diğ. (2018) tarafından yapılan çalışmada da, okul temelli sağlık eğitimlerinin sağlıklı davranışlarla ilişkili olduğuna ulaşılmıştır. Çalışmada

öğrenciler sağlık eğitiminin sağlıklı olmamız için gerekli olduğunu ve bu eğitimi almak istediklerini belirtmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu sağlık eğitiminin ilkokulda, günlük sağlıklı yaşam davranışları üzerine ve uygulamalı olarak verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışma ilkokul 3.sınıf öğrencileri ve yarı yapılandırılmış görüşmelerle sınırlıdır. Çalışmanın sonuçlarının genişletilebilmesi için farklı sınıf kademeleri ve veri toplama teknikleri uygulanabilir. Çalışmanın sonuçlarının okul sağlık eğitimleri çalışmalarına katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adnani, H., Subiyanto, A. A., Hanim, D., Sulaeman, E. S. Health promotion in clean and healthy behavior programs in traditional markets. International research journal of management, IT and social sciences, 5(4), 46-52, 2018.

2. Goldberg, J. M., Sklad, M., Elfrink, T. R., Schreurs, K. M., Bohlmeijer, E. T., Clarke, A. M. Effectiveness of interventions adopting a whole school approach to enhancing social and emotional development: a meta-analysis. European Journal of psychology of Education, 34, 755-782, 2019.

3. Herlitz, L., MacIntyre, H., Osborn, T., Bonell, C. The sustainability of public health interventions in schools: a systematic review. Implementation science, 15, 1-28, 2020.

4. Jaspal, R. Content analysis, thematic analysis and discourse analysis. Research methods in psychology, 1, 285-312, 2020.

5. Kosasih, C. E., Lukman, M., Solehati, T., Mediani, H. S. Effect of dengue hemorrhagic fever health education on knowledge and attitudes, in elementary school children in West Java, Indonesia. Linguistics and Culture Review, 191-200, 2021.

6. López, M., Alcoceba, I., Castro, M. J., Cao, M. J., García, S., Frutos, M., Jiménez, J. M. Assessment of an Educational Intervention to Improve Healthy Life Habits in Children Living in Vulnerable Socioeconomic Conditions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(9), 4495, 2021.

7. Mweshi, G. K., Sakyi, K. Application of sampling methods for the research design. *Archives of Business Review–Vol*, *8*(11), 180-193, 2020.

8. Salmoirago-Blotcher, E., Druker, S., Frisard, C., Dunsiger, S. I., Crawford, S., Meleo-Meyer, F., ... Pbert, L. Integrating mindfulness training in school health education to promote healthy behaviors in adolescents: Feasibility and preliminary effects on exercise and dietary habits. *Preventive medicine reports*, *9*, 92-95, 2018.

9. Shalahuddin, I., Rosidin, U., Sumarna, U., Sumarni, N., Yamin, A., & Lukman, M. Health education about dental health of school children at SDN 7 Sukamenteri, Garut Kota District. *ABDIMAS: Jurnal Pengabdian Masyarakat*, *5*(2), 2371-2378, 2022.

10. Virtanen, J. I., Muikku, T., Similä, T., Cinar, A. B., Pohjola, V. Physical activity, BMI and oral health behaviour among adolescents: Finnish School Health Promotion Study. European Journal of public health, 29(2), 296-302, 2019.

11. Winskell K, Evans D, Stephenson R, del Rio C, Curran JW. Incorporating global health competencies into the public health curriculum. Public Health Rep., 129:203–8. doi: 10.1177/003335491412900216, 2014.

OKUL SAĞLIK EĞİTİMLERİ ÜZERİNE FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Dr. Hacer EFE
Yıldız Teknik Üniversitesi
hacerefe94@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2963-7879

Prof. Dr. Ünsal UMDU TOPSAKAL
Yıldız Teknik Üniversitesi
topsakal@yildiz.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-0565-7891

ÖZET
Sağlık eğitimleri, toplumların refah seviyelerinin belirlenmesinde önemli bir yeri olan sağlık standartlarının korunması ve yükseltilmesi için önemli bir noktadadır. Okullardaki sağlık eğitimleri ise, bireylere sağlıklı yaşam tarzını aşılayarak olası hastalıkların önüne geçmeyi ve böylece sağlığı korumayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin okul sağlık eğitimleriyle ilgili görüşlerini incelemektir. Bu doğrultuda 7 fen bilimleri öğretmeniyle yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görüşmelerde araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formlarından elde edilen veriler içerik analiziyle analiz edilmiştir. Görüşme verileri sonucunda; öğretmenlerin çoğunluğu sağlık eğitimini herkesin alması gereken zorunlu bir eğitim olarak tanımlamıştır. Çalışmada öğretmenler sağlık eğitiminin toplumların sağlığını sürdürmede ve geleceğini inşa etmede önemli olduğunu ve bu yüzden yaşam boyu verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca öğretmenler sağlık eğitiminin genel sağlık üzerine ve uygulamalı şekilde verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışmanın sonuçlarının literatürdeki sağlık eğitimi çalışmalarına katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul sağlık eğitimi, genel sağlık, öğretmen, görüşler, fen eğitimi

2. GİRİŞ

Sağlık eğitimleri, toplumların sağlık refahını yükseltmeyi amaçlayan, sağlık ve eğitimi bir araya getirerek disiplinler arası bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle; sağlık eğitimlerinde fiziksel, mental, ruhsal yönlerden bireylere ve ailelere destek sağlayan eğitim stratejileri olarak tanımlanabilmektedir (Kolbe, 2019).

Okul sağlık eğitimleri hem bireysel hem de toplumsal çapta sağlık iyileştirmelerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda başlatılan "sağlığı geliştiren okullar"; sağlık okuryazarlığının iyileştirilmesini sağlarken, sağık davranışlarında değişiklikler yaratmayı amaçlamaktadır (Lee ve diğ., 2019). Bireylerde sağlık okuryazarlığının gelişmesi, günlük hayatta işlerine yarayabilecek sağlık bilgisi ve tutumun öğrencilere kazandırılmasını sağlar (Wager ve diğ., 2018).

Okul sağlık eğitimleri sağlık davranışlarıyla ilgili bilgi edinmede uzun vadede fırsatlar sunmaktadır (Love ve diğ., 2020). Ayrıca bu eğitimler, bireylere önemli halk sağlık sorunlarıyla baş etmede gerekli motivasyonu sağlamaktadır (Aranda ve diğ., 2018). Okul sağlık eğitimlerinin evrensel anlamda öğrenci ve öğretmenlerin sağlık ihtiyaçları genelinde düzenlenmesi beklenmektedir (Kivimäki ve diğ., 2019). Bu doğrultuda bu çalışmada öğretmenlerle okul sağlık eğitimleri hakkında görüşmeler gerçekleştirilerek sağlık eğitimleriyle ilgili öğretmen düşünceleri ve (varsa) önerileri incelenmek istenmiştir. Buna göre çalışmanın araştırma problemi "Fen bilimleri öğretmenlerinin okul sağlık eğitimleri hakkındaki görüşleri nasıldır?" şeklinde belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 7 fen bilimleri öğretmeni oluşturmaktadır. Öğretmenlerin çalışmaya seçilmesinde uygun örnekleme metodu uygulanmıştır. Uygun örnekleme metoduna göre, çalışma için erişim ve kaynak yönünden kolaylık sağlayan katılımcılar seçilmektedir (Etikan ve Babatope, 2019). Buna göre, çalışma için araştırmacıların kolay erişim sağladığı gönüllü öğretmenler seçilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Analizi

Çalışmada veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme uygulanırken; görüşmelerde veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşme öncesi belirlenen görüşme sorularına görüşmeler esnasında yeni sorular eklenebilmektedir, böylece esnek bir görüşme formatı sunmaktadır (Aung ve diğ., 2021). Görüşmeler öğretmenlerle birebir gerçekleştirilmiş ve görüşmeler sırasında araştırmacılar tarafından notlar alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizinde, nitel veri analizinde uygulanabilen ve detaylı inceleme gerektiren analizlerdir (Salehijam, 2018).

3. BULGULAR

Soru 1 : Sağlık eğitimini nasıl tanımlarsınız ?

Bu soruda öğretmen cevapları doğrultusunda gerekli (zorunlu) eğitim kategorisi oluşturulmuştur. Bu kategoride değerlendirilen örnek öğretmen cevapları şu şekildedir :

“Bence sağlık eğitimleri, yediden yetmişe herkesin alması gereken bir eğitim. Çünkü sağlık eğitimi toplumların sağlığı için gerekli bundan dolayı sağlık eğitiminin verilmesi gerektiğini düşünüyorum”.

“Sağlık eğitimleri hem öğrenciler hem de öğretmenler için alınması gereken bir eğitim. Önce öğretmenlere verilebilir, sonra onlar da öğrencilere aktarabilir”.

Soru 2 : Sizce sağlık eğitimi gerekli mi ? Neden ?

Bu soruda öğretmenlerin tamamı sağlık eğitiminin gerekli olduğunu söylemiştir. Öğretmenlerin çoğunluğunun cevaplarına göre, toplum sağlığı ve geleceği kategorisi oluşturulmuş ve bu kategoride değerlendirilen öğretmen cevapları şu şekildedir :

“Gerekli bence, çünkü sağlıklı birey sağlıklı toplum demek. Bu yüzden herkes için gerekli bir eğitim”.

“Bence sağlık eğitimi toplumdaki her bireye tüm eğitim kademelerinde verilmeli, sağlık eğitimine her yaşta ihtiyaç var sonuçta”.

“Sağlıklı yarınlar için sağlık eğitimi şart, sağlık bilgisi ve sağlıklı alışkanlıkları olmayan insanların sağlıklı bir gelecek kurması imkansız”.

Soru 3 : Sağlık eğitimi nasıl ve ne üzerine verilmeli?

Bu soruda uygulamalı genel sağlık kategorisi oluşturulmuştur. Bu kategoride değerlendirilen öğretmen cevapları şu şekildedir :

“Sağlık eğitiminin tüm insanları kapsaması için genel sağlık üzerine verilmesi gerektiğini düşünüyorum, böylece daha kapsamlı olur”.

“Sağlık eğitiminin kalıcılığını artırmak için eğitim bence teorik değil de teorik ve uygulamalı birlikte veya sadece uygulamalı bir şekilde verilmeli. Örneğin, günümüz öğrencilerine uygun uygulamalı etkinlikler yapılabilir”.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Görüşme verileri sonucunda; öğretmenlerin çoğunluğu sağlık eğitimini herkesin alması gereken zorunlu bir eğitim olarak tanımlamıştır. Çalışmada öğretmenler sağlık eğitiminin toplumların sağlığını sürdürmede ve geleceğini inşa etmede önemli olduğunu ve bu yüzden yaşam boyu verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Literatür incelendiğinde de, okul sağlığı toplum sağlığıyla ilişkilendirilmektedir (Middleton ve diğ., 2020; Reidy, 2021). Ayrıca öğretmenler sağlık eğitiminin genel sağlık üzerine ve uygulamalı şekilde verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışma fen bilimleri öğretmenleriyle ve görüşmelerle sınırlıdır, çalışmanın sonuçlarının genellenebilmesi için farklı branşlarda öğretmenlerle farklı veri toplama teknikleriyle çalışmalar gerçekleştirilebilir. Çalışmanın sonuçlarının literatürdeki sağlık eğitimi çalışmalarına katkıda bulunması beklenmektedir.

.

KAYNAKÇA

1. Aranda, K., Coleman, L., Sherriff, N. S., Cocking, C., Zeeman, L., Cunningham, L. Listening for commissioning: a participatory study exploring young people's experiences, views and preferences of school-based sexual health and school nursing. Journal of clinical nursing, 27(1-2), 375-385, 2018.

2. Aung, K. T., Razak, R. A., Nazry, N. N. M. Establishing validity and reliability of semi-structured interview questionnaire in developing risk communication module: A pilot study. Edunesia: Jurnal Ilmiah Pendidikan, 2(3), 600-606, 2021.

3. Etikan, I., Babatope, O. A basic approach in sampling methodology and sample size calculation. Med Life Clin, 1(2), 1006, 2019.

4. Kivimäki, H., Saaristo, V., Wiss, K., Frantsi-Lankia, M., Ståhl, T., Rimpelä, A. Access to a school health nurse and adolescent health needs in the universal school health service in Finland. Scandinavian journal of caring sciences, 33(1), 165-175, 2019.

5. Kolbe, L. J. School health as a strategy to improve both public health and education. Annual review of public health, 40(1), 443-463, 2019.

6. Lee, A., Lo, A. S. C., Keung, M. W., Kwong, C. M. A., Wong, K. K. Effective health promoting school for better health of children and adolescents: indicators for success. BMC public health, 19, 1-12, 2019.

7. Love, P., Booth, A., Margerison, C., Nowson, C., Grimes, C. Food and nutrition education opportunities within Australian primary schools. Health promotion international, 35(6), 1291-1301, 2020.

8. Middleton, J., Lopes, H., Michelson, K., Reid, J. Planning for a second wave pandemic of COVID-19 and planning for winter: A statement from the Association of Schools of Public Health in the European Region. International journal of public health, 65, 1525-1527, 2020.

9. Reidy, J. Reviewing school uniform through a public health lens: Evidence about the impacts of school uniform on education and health. Public Health Reviews, 42, 1604212, 2021.

10. Salehijam, M. The value of systematic content analysis in legal research. Tilburg Law Review, 23(1-2), 2018.

11. Wager, J., Stahlschmidt, L., Heuer, F., Troche, S., Zernikow, B. The impact of a short educational movie on promoting chronic pain health literacy in school: A feasibility study. European journal of pain, 22(6), 1142-1150, 2018.

SOCIAL COMMUNICATION SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN WITH DIVORCED PARENTS

Yusuf PARLAK, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü e-mail: yusufparlak222@gmail.com ORCID:0009-0002-0510-5509
Sena Nur EKİCİ, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü e-mail:senanurekici98@gmail.com ORCID:0009-0006-7172-3152
Prof. Dr. Ayşegül KESKİNKILIÇ, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi e-mail: aysegul.ulutas@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6497-6534

Abstract

Marriage and the accompanying concept of family, which begins with a legal contract, may not always proceed as planned, ending with the death of one of the spouses. Situations between spouses may lead to the dissolution of the marriage. With the end of marriage, the spouses' responsibilities towards each other are almost over. However, if the spouses have children, their responsibilities towards their children continue for life. It is very important that parents who continue to have responsibilities towards their children are able to continue their children's development in a healthy way. When parents end their marriages, children, regardless of their age group, are very much affected. It is possible to say that especially preschool children are more affected by this process. Support is provided for the development of children's communication skills and socialization skills in the preschool period, which is known as a critical period for many developmental areas in children. As a result of the divorce, parents should be fully aware of their responsibilities towards their children in order not to raise individuals with introversion, tendency towards depression and low self-esteem, especially at a later age. If this awareness is not acted upon, there are serious problems in children's social communication skills.

Key words: Social communication, preschool children, divorce

Introduction

Marriage and the accompanying concept of family, which begins with a legal contract, may not always proceed as planned, ending with the death of one of the spouses. Situations between spouses may lead to the dissolution of the marriage. With the end of marriage, the spouses' responsibilities towards each other are almost over. However, if the spouses have children, their

responsibilities towards their children continue for life. It is very important that parents who continue to have responsibilities towards their children are able to continue their children's development in a healthy way. When parents end their marriages, children, regardless of their age group, are very much affected. It is possible to say that especially preschool children are more affected by this process. Support is provided for the development of children's communication skills and socialization skills in the preschool period, which is known as a critical period for many developmental areas in children. As a result of the divorce, parents should be fully aware of their responsibilities towards their children in order not to raise individuals with introversion, tendency towards depression and low self-esteem, especially at a later age. If this awareness is not acted upon, there are serious problems in children's social communication skills. In order to examine the extent to which children are affected by this process, the relevant literature was reviewed and the situations experienced by the children of divorced parents with preschool children during this process were included in this study. The family can be defined as a social home that is based on the marriage contract and forms the basic structure of the society in which it exists from the earliest times of humanity to the present day and plays a major role in shaping the relations between the individual and society (Okumuş, 2012). It is very difficult to make a clear definition of the concept of family that is universally accepted. There are many different definitions of the concept of family. The family institution, which has a universal and social characteristic, is a social institution shaped around phenomena such as the number of members in the family, the relations of family members with each other, the authority within the family, property and kinship (İçli, 1997). Arslan and Arslan (2015) stated that the family institution is the most fundamental institution for people to experience their sexual drives, sense of belonging in a community, and feelings of love and compassion. The family institution is an indispensable social structure of the society, even though it has been structurally changed day by day (Erkal, 1999). In a different definition, Güvenç (1979), who defines the family from an anthropological perspective, argues that the family is a socio-cultural institution that regulates relations between men, women and children. According to Cüceloğlu (2012), family is explained as a structure that forms the foundation of society. When we look at the balance between parents and children, it is possible to say that there is no static balance. The nature of relationships between people is dynamic. In other words, each individual in the family has a mutual influence on each other. Children affect their parents and parents affect their children (Bee & Boyd, 2009).

Family and Divorce

"The institution of marriage is an institution that is intended to continue as long as death does not separate the spouses". However, when some processes are experienced, it may become necessary to disrupt this institution. Divorce is a legal termination of marriage (Özgüven, 2001). In reality, divorce is a transition to a new living arrangement with changes in housing, income, family roles and responsibilities. After one of the parents leaves home, possible events in the divorce process threaten the relationship between children and parents (Berk, 2013). It should also be noted that although the arrangements for the care of children after divorce are generally in favor of the mother, it is seen that fathers also gain custody rights in some cases. This situation may vary depending on legal frameworks, traditional family understanding of the society and cultural norms. In particular, the mother's deep emotional bond with the child and the critical role of the mother figure in the child's growth process is one of the main factors influencing this situation. In addition, historically, in many cultures, the mother has played a more decisive role in the care and education of the child, and therefore custody has often been vested in the mother. Today, however, this approach is changing. In divorced couples, fathers are now granted legal rights to participate in childcare and spend more time with their children. This change is shaped by fathers' desire for closer relationships with their children and an understanding of gender equality. In all cases, it is essential to make the most appropriate decision for the best development of the child and to ensure a healthy process for the child (Kalkavan & Büken, 2017). Divorce affects not only parents but also children. In a study conducted by Öngören (2017), it was stated that preschool children have very high egocentric attitudes with the effect of the developmental period they are in, and for this reason, children in this period think that the events around them are caused by themselves. In addition, Türkaslan (2007) stated in a study that one of the biggest problems experienced by children in this period in case of divorce is the feeling of guilt. In a study, it is pointed out that divorce may affect the emotional needs of children and emotional support of parents is of great importance in this process (Johnson ve Smith, 2022). Divorce may also cause children in this period to experience problems in social communication skills (Erkal, 1999). In a study conducted by Erwin (2000), it is stated that the social communication skills developed during this period are of great importance for the rest of the child's life. Divorce can occur as a result of many different situations. The fact that women are in working life is also among the factors affecting divorce rates (Başkaya & Ünal, 2017). The concept of divorce is the legal termination of the marriage process (Tarhanacı, 2017). Divorce is the destruction of the family, which is the smallest building block of society. This

situation between divorcing couples will indirectly affect their relatives and children around the couple. This situation indicates that the phenomenon of divorce creates a social problem (Ayhan, 2018). The health of relationships within the family determines and influences the social, psychological and biological development and overall functioning of individuals (Okasha, Elkholy & El-Ghamry, 2012). Another situation that emerges with divorce is single-parent families. Following the recent increase in the number of divorces, there has been an increase in single-parent families in the society. A single-parent family is a family structure in which one of the divorced parents spends more time with the child, one parent is more interested in the care of the child, and most or most of the responsibilities related to the child are left to one of the divorcing couples (Demir & Çelebi, 2017).

Divorce and Social Communication Skills in Preschool Children

Today, with the increase in divorce rates, the separation of parents brings with it many risks for preschool children. There is no doubt that divorce causes trauma on children. It would be correct to evaluate the factors that existed before the divorce in the context of the negative effects of divorce (Bee & Boyd, 2009). Children are the most affected by the divorce process. Because the best place for children to complete their psychological and physical development is the family environment. Children are affected developmentally by divorce. Children need parental attention, affection and love. In order for children to fulfill these needs in a healthy way, they need to be in an ideal family (Türkaslan, 2007). The child's deprivation of one parent may cause anxiety in the child, as expected. The child will try to compensate for this deprivation by getting closer and more attached to the parent next to him/her, through a dependent relationship. When a parent moves away from home due to divorce, it can cause anxiety for the young child who does not know what negative consequences the divorce will bring to him/her (Hopper, 2001). As parents fight more and more and fail to provide warmth, involvement in their children's lives and consistent guidance, children may also experience adjustment problems (Berk, 2013). In addition, a study on the effects of divorce on children's social adjustment processes revealed that some children may become socially isolated or experience changes in their friend groups after divorce (Davis & Johnson, 2021). Children take the individuals in the family environment as the first role models in their lives. Therefore, the family has a great share in order for children to complete the socialization process in the best way. When the divorce process is completed, the spouses only end the union between themselves. There is no divorce from the role of motherhood and fatherhood. Therefore, it is very important for parents to make their children

feel that they will be with them and that they will still love them after the divorce process is completed (Tarhan, 2016). In many countries, marriage plays an important role in child development. Today, however, the relationship between marriage and parenting varies significantly across different cultures. Alongside these changes, it is widely recognized that divorce and single-parent family structure have significant impacts on children and change their lives. In this context, societies converge on a common point (Coşan,2018). Çetin & Şirin (2024) reported in their study that divorce has consequences such as surprise, shock, sadness, sadness, anger and resentment, guilt, anxiety, separation anxiety in children. Having divorced parents can cause problems in children's personality and self-development, especially in the preschool period. Children experience anxiety and depression during the divorce process and may develop behavioral reactions against the divorce process (Ogelman et.al., 2015). Tarhan (2016), who also describes the processes that children experience due to negative effects after the divorce process of couples in his studies, states that although it is not only associated with divorce, children's attitudes towards crime and substance abuse increase with the increasing number of divorces. Er & Bartan (2019) found that regression behaviors such as fear and anxiety, stuttering, and bedwetting emerged in young children with single-parent families. In a study conducted by Lee (1997), it was determined that conflicts between parents after divorce predicted the emergence of problematic behaviors in children. In a study conducted by Akkaya (2022), it was stated that preschool children whose parents were divorced had more introverted attitudes rather than positive behaviors especially in social skills and showed aggression behaviors. In his study, Büyükşahin (2009) revealed that social adaptation in children of divorced parents was at a lower level compared to children from married families. In addition, it has been reported that preschool children whose parents are divorced are lagging behind in terms of first observing the environments they enter and communicating until they feel safe. In the same study, when the peer relations of preschool children whose parents were divorced were examined, it was found that while divorced and non-divorced children had a common shyness, preschool children whose parents were divorced exhibited a remarkably high level of aggression behavior. In addition, divorce rates vary across the world and tend to be higher in some countries. Among such countries, the United States of America, the United Kingdom, Canada, Australia, Sweden, Norway, Denmark, Belgium, Portugal, Spain, Italy, Greece, Turkey, South Korea, Japan, Taiwan, Singapore, China, Brazil and Argentina stand out (Kıral, 2018). This shows that divorce has an important place in the world. How the divorce process and its aftermath should be spent is important for children and parents in every society.

Conclusion and Recommendation

The concept of family, which begins with the marriage contract, is planned to continue uninterruptedly until the death of one of the spouses. However, spouses also have the right to end their marriages when they experience problems and disagreements at the point of maintaining life together. The separation of parents causes fear and anxiety in children. This separation, which children may encounter for the first time in their lives, may cause psychologically significant problems as it is an unknown situation for children. The level at which children are affected by this process may vary according to the developmental period they are in. Especially if the child is in the pre-school developmental period, much more attention is required. Preschool period is of critical importance in terms of developmental areas. Parents have a great responsibility to prevent these situations and to ensure that social communication skills, which are the areas that are especially desired to be developed in preschool children, progress at the desired level. Depending on introversion and withdrawal, withdrawal from peer interaction, increased aggression behavior, bullying of peers, exclusion by peers and being an unwanted child may occur. These processes that may be experienced in the preschool period may cause the child to lay the foundations of different behavioral and psychological problems both in the academic life of the child when he/she starts school and at a later age. Therefore, couples who end their marriage should first of all remember that they will only be separated from each other and that their duties as mothers and fathers will continue.

KAYNAKÇA

Akkaya, B. (2022). Ebeveyni Boşanmış ve Boşanmamış Okul Öncesi Çocukların Sosyal İlişkilerindeki İletişim Becerilerinin Ebeveyn Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 9 (3), 1067-1103.

Arslan, D. A., & Arslan, G. (2016). Kırsal Türkiye'de, Geçmişten Geleceğe Kadın, Evlilik ve Aile. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. (37), 629-684.

Ayhan, S. (2018). Sebep ve Sonuçlarıyla Türkiye'de Boşanma Sorunu. *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi*.

Başkaya, Z., & Ünal, A. (2017). Türkiye'de Evlenme ve Boşanma Oranlarının İller Düzeyinde Zamansal Değişimi (2001-2015). *Journal of International Social Research*, *10*(53). 338-358.

Bee, H. & Boyd, D. (2009). Çocuk gelişim psikolojisi. İstanbul: Kaktüs Yayınları.

Berk, L.E. (2013). Çocuk gelişimi. Ankara: İmge Yayınevi.

Büyükşahin, G. (2009). Boşanmış ve boşanmamış (tam) ailelerden gelen 11-13 yaş arası çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimlerinin sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Coşan, B. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Bir Problem Olarak Tek Ebeveynli Aile Olgusunun Çok Boyutlu Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(41), 259-294.

Cüceloğlu, D. (2012), İnsan ve Davranışı. İstanbul: Remzi Yayınevi.

Çetin, A., & Şirin, Ş. (2024). Film analizi yöntemi ile farklı kültürlere bakış: Boşanma ve çocuk. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 44(1), 737-769.

Davis, A., & Johnson, L. (2021). The Impact of Divorce on Children's Social Adjustment: A Comparative Study. *Child Development Journal*, 25(3), 321- 335.

Demir S., A., Çelebi Genç, Ş. (2017). Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 8, 13.

Er, H., & Bartan, M. (2019). Investigating the opinions and the implementations of preschool teachers towards the children of single-parent families. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 20(2), 364-383.

Erkal, M. (1999), Sosyoloji. Trabzon: KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

Erwin, P. (2000). Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık, (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Alfa Yayınları.

Güvenç, B. (1979). İnsan ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hopper J. (2001). The symbolic origins of conflict in divorce. *J Marriage Fam,* 63:430- 445.

İçli, G. (1997). Aile Araştırmalarında Yöntem ve Yaklaşım, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 3.

Johnson, E. & Smith, T. (2022). The Impact of Divorce on Children's Emotional Adjustment: A Longitudinal Study. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 30(2), 205-218.

Kalkavan, İ., & Büken, E. (2017). Boşanma davalarında çocuğun velayet hakkı için uygun ebeveynin belirlenmesi. *Adli Tıp Bülteni,* 22(1), 54-63.

Kıral, E. (2018). Avrupa Birliği ülkelerinin boşanma oranı analizi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi,* 4(1), 19-38.

Lee, M. Y. (1997). Post-divorce interparental conflict, children's contact with both parents, children's emotional processes, and children's behavioral adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(3-4), 61-82.

Ogelman, H. G., Seçer, Z., Yalçın, S., Önder, A., & Sarıkaya, H. E. (2015). Comparison of ego resiliency of preschool children according to the variable of divorce. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (33), 87-96.

Okasha, T., Elkholy, H., & El-Ghamry, R. (2012). Overview of the family structure in Egypt and its relation to psychiatry. *International Review of Psychiatry,* 24(2), 162-165.

Okumuş, T. (2012). Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi, Erzincan.

Öngören, S. (2017). Boşanma ve Boşanmanın Erken Çocukluk Dönemi Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi.* 4(13), 73-87.

Özgüven, İ. E. (2001), Ailede İletişim ve Yaşam, 1. Basım, Ankara: PDREM Yayınları.

Tarhan, N. (2016), Mutlu Evlilik Psikolojisi Öncesi Sonrasıyla Evlilik. Timaş Yayınları, 22. Baskı.

Tarhanacı, M. (2017). Boşanma Avukatlarının Anlatısıyla Trabzon'da Aile ve Boşanma Olgusu. *İmgelem,* 1(1), 89-120.

Türkarslan, D. N. (2007). Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 11, 99-108.

PERCEPTION OF DEATH AND GRIEF IN CHILDHOOD

Sena Nur EKİCİ, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü e-mail:senanurekici98@gmail.com ORCID:0009-0006-7172-3152
Yusuf PARLAK, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü e-mail: yusufparlak222@gmail.com ORCID:0009-0002-0510-5509
Prof. Dr. Ayşegül KESKİNKILIÇ, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi e-mail: aysegul.ulutas@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6497-6534

Abstract

It is quite possible for children to encounter the concept of death, which can be explained as the end of life. The concept of death, which children are likely to encounter in their daily lives, can be a concept that children ask their parents or teachers a lot of questions about. Both parents and teachers should take into account the developmental stage of the child when answering these questions. Knowing the way the concept of death is perceived in the developmental period of the child is very important in terms of having an idea about how to explain death to the child and understanding how these ways of thinking differ according to age. Studies on the concept of death and mourning in children were examined and transferred within the framework of the concept of relativity to the child. Considering all these situations, the perception of death in childhood, the reactions of children in the face of death and the issues that are important for the healthy conduct of this process are discussed in the light of studies. It is understood that the child's ability to cope with this difficult situation depends on the right support strategies in the environment. The way in which the phenomenon of death, which children may encounter even if they do not experience it themselves, is conveyed to the child plays a major role in the child's understanding of the situation. Considering this situation and the fact that the way death is perceived in childhood, which is an important stage of life, is different, in this study, how the concept of death affects the child according to the developmental periods and the age of the child and the child's perspective on death are discussed and the researches on this subject are included.

Key words: Perception of death, grief, childhood

Introduction

It is quite possible for children to encounter the concept of death, which can be explained as the end of life. The concept of death, which children are likely to encounter in their daily lives, can be a concept that children ask their parents or teachers a lot of questions about. Both parents and teachers should take into account the developmental stage of the child when answering

these questions. Knowing the way the concept of death is perceived in the developmental period of the child is very important in terms of having an idea about how to explain death to the child and understanding how these ways of thinking differ according to age. Studies on the concept of death and mourning in children were examined and transferred within the framework of the concept of relativity to the child. Considering all these situations, the perception of death in childhood, the reactions of children in the face of death and the issues that are important for the healthy conduct of this process are discussed in the light of studies. It is understood that the child's ability to cope with this difficult situation depends on the right support strategies in the environment. The way in which the phenomenon of death, which children may encounter even if they do not experience it themselves, is conveyed to the child plays a major role in the child's understanding of the situation. Considering this situation and the fact that the way death is perceived in childhood, which is an important stage of life, is different, in this study, how the concept of death affects the child according to the developmental periods and the age of the child and the child's perspective on death are discussed and the researches on this subject are included. The concept of death, which all living beings will face, is explained as the end of a life without any return (Willis, 2002). Death can also be defined as the loss of vitality as a result of the cells becoming dysfunctional and thus the end of life, regardless of plant, animal and human distinction. This phenomenon is unknown for people of all ages. The unknownness of this situation brings anxiety and fear. Considering that the stress caused by this fear and anxiety and the way death is perceived vary according to age, it can be said that this concept creates greater fear and anxiety in childhood (Slaughter, 2005). However, for both adults and children, grief reactions following a loss are an attempt to adapt to the situation rather than a sign of illness. Therefore, grief is an experience to be lived, not a condition to be overcome (National Alliance for Children's Grief, 2013). It is known that death can be understood by children at an early stage and children can react emotionally to death (Dyregrov, 2008). In general, children's understanding of death may vary according to their level of cognitive development. In particular, the basic features of death such as irreversibility, dysfunctionality and universality may be difficult for children to grasp in the pre-processing (2-7 years) and concrete processing (7-12 years) stages. Irreversibility implies that death is not temporary but permanent, that the deceased will not return to life. Dysfunctionality, on the other hand, indicates that with death, all the functions that ensure the continuation of life in the living body come to an end. The concept of universality reflects the fact that every living thing will die one day (Apaydın, 2020). The concept of death, which arouses curiosity for adults, is also of interest to children. Children

are usually inevitably introduced to the phenomenon of death around the age of three to six (Yörükoğlu, 2004). In this case, providing the child with false information about the loss, not being present at the funeral and changing daily habits are risk factors that can negatively affect the child's grief process. For example, a child may have the idea that the deceased person will come back whenever they want. In this framework, children who experience loss are expected to accept that death is a permanent reality, to experience and experience the emotions that arise after the loss without suppressing them, to adapt to the new situation, to make sense of the loss, and to resolve unfinished issues related to the deceased person (Lowenstein, 2021). It can be said that young children begin to ask questions about death in order to end an uncertainty and resolve the complexities in their minds. The answers to the questions allow children to develop a healthy perception of death. These questions differ according to the age of the children, and accordingly, the form of the answers to be given also differs (Berk, 2013). Explanations to be made to children about death may differ according to the developmental characteristics of the child. Children's way of thinking may differ according to their developmental periods. It has also been found that 1 in 5 children are at risk of developing mental health problems if the grief process is not properly processed and resolved. It has been observed that 94% of young people in substance abuse treatment had previously lost someone close to them. Similarly, a study of 300 young people who had served a prison sentence found that 96% of them had experienced a significant loss in the past (Grief Heroes, 2022). Therefore, explanations should be made in this direction and in a healthy manner (Menekli ve Fadıloğlu, 2014; Şahin Zeteroğlu, 2018).

Perception of Death in Children According to Developmental Periods

The concept of death, which has always remained mysterious, is influenced by cultural and religious structures. Parents who tell their children that deceased people go to be with God may actually create more question marks in their children's minds instead of removing them. Concepts such as afterlife, heaven and hell are not sufficient for children to directly define the concept of death (Konuk, 1994).

Children's view of death differs according to their developmental stages. Considering these differences, children should be informed about the concept of death. Thanks to this information, children who will face the situation of death can be ensured to leave this bad process with the least psychological damage and will be supported to internalize this concept in their lives in a healthier way without a significant increase in their anxiety levels. For this reason, in this study, children's perception of death according to periods was explained.

Infancy (0-2 years): This is not a period in which death can be comprehended, but the death of a caregiver may lead the baby to have emotional reactions after the ninth month. In the first nine months, this situation does not manifest itself as a serious problem and if the child is cared for in appropriate conditions, this situation does not result in major reactions of the child (Yıldız, 2004). According to Bowlby (1980), the pioneer of Attachment Theory, it was revealed that children's conceptual perception of death begins to develop at seventeen months. It has been reported that around seventeen months of age, infants show sadness, rejection and feeling helpless in cases of separation and loss. Since babies gain the function of keeping the lost object in mind during this period, it is possible to say that the concept of death begins to develop in infants. The death of a baby's caregiver can affect the baby's living arrangements and cause some changes in his or her life. They can signal emotional problems. The loss of a caregiver after the ninth month of life can lead to a risk that the baby will be late in accepting or reacting to the new caregiver (Slaughter ve Griffiths, 2007).

3-6 Years: Children may exhibit beliefs about the possibility of life after death. It is possible to say that the perception of death in children in this age group can be an event that can be reversible and dependent on external factors (Orbach ve Glaubman 2005). During this period, children experience mental confusion about death as something irreversible. They do not see death as a finite end, they often have illusions that they will see the deceased person again and they look forward to their return (Yıldız 2004). It is known that if this process does not take place in a healthy way, this may cause behavioral problems in the child and age-inappropriate behavior may be exhibited by the child (Şahin Zeteroğlu, 2018). The mourning process after the death of a relative, such as the behavior of the child's family, the tradition factor, the education, television, cinema, cartoons, the influence of the media and religious beliefs play an important role in shaping the realities of the child's life. Since there is no clear concept of death in early childhood, what the child may fear is the threat of separation from his or her parents (Tahta, Tahta & Dernek, 2015).

6-9 Years: During this period, the child knows that death is challenging. They may experience serious emotional difficulties as they comprehend death. Children may think that they are the cause of death. It will be possible for them to develop correct thinking skills by explaining death to them correctly. Beliefs about death may show similar characteristics in different geographies, cultures and societies (Selvi, 2019; Dülgerler, Engin & Çam, 2005). The child should be supported with appropriate explanations. Detailed explanations should be given about the situations in which the child experiences anxiety and the child should be relieved about the

issues he/she is worried about. Also in this age group, children may exhibit behaviors that are not in their routines. Appropriate guidance after these behaviors is very important. The child's past experiences about death play an effective role in shaping the new situation (Kıvılcım ve Gümüş, 2014; Santrock, 2015).

9-12 Years: They realize that death will create a long-term change in their lives. They ask questions about the causes of death and begin to look critically at the phenomenon of death. The concept of death, which remains unclear and confusing at the beginning of the period, increases towards the end of this period, and the questioning of the causes and consequences of this concept increases in parallel. If not managed appropriately, this can lead to serious depression in the child (Bildik 2013). During this period, the child realizes that death is an undeniable reality for every living being, and that he/she and the people around him/her can die (Koytak 2008).

12-18 Years: In this period, reactions are similar to those of adults, but the mourning period may be more challenging due to the psychological state and self-centeredness of the adolescent and the fact that it is a period of increased questioning (Rutter & Taylor 2002). It is possible to say that death became more abstract as adolescents started to investigate whether there is a concept of soul, what happens with death, and the physical changes that occur in the deceased. With the development of abstract thinking skills during adolescence, imagining what death is like, anxiety and religious interpretations can be observed. The consequences of death may also be better comprehended with abstract thinking (Sezer ve Saya, 2009). The development of self-compassion in children plays an important role in the healthy process of overcoming painful experiences (Germer & Neff, 2013). Increased self-esteem also increases resilience in some situations. The development of self-esteem before this period supports the child in a crisis situation (Hayter & Dorstyn, 2014). Parents' honest and informative conversations with their children about death also influence their children's perspectives on death and thus affect their attitudes and behaviors in this regard (Longbottom & Slaughter, 2018).

Children's Reactions to Death

There are many factors that determine how the child will go through the grief process and the degree of difficulty they will experience during and after the grief. Many factors such as the child's age, temperament, whether the deceased person is the caregiver, the deceased person's bond with the child, the manner of death, whether the child witnessed the death, the child's past experiences related to the death, whether the support around the child is healthy or not can be counted as the main factors that determine the duration of the mourning and how the mourning

process will progress. Other factors that can be considered are the individual's character traits, degree of closeness to the deceased, coping methods, cultural values, belief system, presence of mental illnesses, strength of social support network, socioeconomic status of the family, and how the individual perceives death. These elements are among the factors that determine the difficulties encountered during the mourning period and how these difficulties will be overcome. For those who see death as annihilation, the end, nothingness, death can be perceived as an enemy that destroys human relationships and life (Karakuş, Öztürk & Tamam, 2012; Bildik, 2013; Woorden, 2008). Given how childhood bereavement and trauma can affect children's development, understanding the different degrees of these losses can play an important role in directing policy and services to those who need help the most. Understanding this situation from the child's perspective and approaching it appropriately enables preventive interventions and resources to be provided more effectively. It is also important in this respect (Burns, Griese, King ve Talmi, 2020). The fact that it is impossible for infants to fully understand the concept of death shows that mourning processes do not take place fully and sequentially in infants. However, this does not make it possible to say that babies do not experience grief processes. Babies can react to the situation with certain behaviors. Babies who experience loss may experience restlessness, crying and sleep problems (Bildik, 2013). Considering the level of cognitive development, especially in young children, concrete concepts about death causing dysfunction in the body should be presented. Children should be allowed to express their feelings comfortably, ask questions, cry and avoid explanations that the deceased person is asleep or has gone away (Ürer, 2017). Difficulties are also experienced during and after the grieving process. The child's inability to form a complete schema makes his/her grief process different from that of adults. Problems may occur when this process is not managed correctly. Children may think that death is temporary and expect that the person they have lost will somehow return. This is because they have not yet fully developed the ability to evaluate things in the long term. For this reason, the grieving process in childhood may take longer than the grieving process in adults and children may need more support during this period (Kaufman & Kaufman, 2005). The child's previous experiences with death, the age of the child, the age-appropriateness of the child's development, the developmental period of the child, how this situation is discussed with the child after death, how the death is explained to the child, the cognitive level of the child, whether there is a child with special needs are among the important factors that determine how the mourning will pass, its duration and the situations to be experienced during the mourning process (Fitzgerald, 2013). Although the grieving

process manifests itself more clearly in adults, it similarly occurs in children in various phases. These stages include denial, anger, bargaining, depression and finally acceptance. Children may find it difficult to express themselves during this process, but their reactions reflect these phases (KüblerRoss & Kessler, 2014). Events such as murder, witnessing a murder, suicide, suicide bombings are traumatic events that deeply affect society. Following such events, people may develop complex grief reactions. Such traumatic events may cause the grieving process to be more intertwined and prolonged. The severity of the trauma may complicate the emotional and psychological healing process of individuals, and this may cause grief to deviate from its normal course and turn into a deeper emotional turmoil (Dyregrov & Dyregrov, 2013).

Conclusion

Children's perception of death and their physical and psychological attitudes towards death are shaped according to their developmental level and individual differences. It is known that explaining death in a manner appropriate to the developmental period of the child helps the child to go through a healthy mourning process. The fact that each age has its own characteristics makes it necessary to know what kind of meanings children have in which periods in order to follow a correct way in conveying the concept of death. Approaching the child by knowing the periodic characteristics positively affects the child's psychological health and makes it easier to support the child in the post-mortem grief process. It is seen that a death narrative without using the right strategies can prevent the child from managing the possible mourning situation when faced with death and increase the child's anxiety level towards life and lead to various problems in children. For this reason, it is necessary to know the stages of development and the explanations to be made to the child should be made by taking these stages and developmental levels into account. The fact that children's perception of time is different from adults makes it more difficult to understand death. This shows the importance of the issues addressed in this study. It is thought that developing and strengthening appropriate social support networks during the mourning process, providing trainings to parents to explain the concept of death to children correctly, receiving support from experts in case the mourning process is prolonged, and disseminating this support will have an important place in the correct management of this process.

Kaynakça

APAYDIN, S., (2020). Çocuk ve Ergenlerde Ölüm, Kayıp ve Yas. Yas Danışmanlığı (pp.53-86), Ankara: Anı Yayıncılık.

Berk E. L. (2013). Bebekler ve çocuklar doğum öncesinden orta çocukluğa. (Çev. N. Işıkoğlu Erdoğan). Ankara: Nobel Yayınevi.

Bildik T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi,* 52(4): 223-229.

Bowlby J. (1980). Attachment and loss: Sadness and depression. New York: Basic Books.

Burns, M., Griese, B., King, S., & Talmi, A. (2020). Childhood bereavement: Understanding prevalence and related adversity in the United States. *American Journal of Orthopsychiatry,* 90(4), 391–405.

Dülgerler Ş, Engin E, Çam O. (2005). Çocuklarda ölüm kavramı ve yas sürecinde psikiyatri hemşiresinin rolü. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi,* 21 (1): 197-209.

Dyregrov A. (2008). Grief in children a handbook for adults. USA: Jessica Kingley Publishers.

Dyregrov, A., & Dyregrov, K. (2013). Complicated grief in children the perspectives of experienced professionals. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 67(3), 291-303.

Fitzgerald, H. (2013). The grieving child: A parent's guide: Simon and Schuster.

Germer, C. K. & Neff, K. D. (2013). Self-compassion in clinical practice. *Journal of Clınıcal Psychology,* 69(8), 1-12.

Grief, Heroes. (2022). Childhood Bereavement In The USA. https://www.griefheroes.org/griefstatistics

Hayter, M. R. & Dorstyn, D. S. (2014). Resilience, self-esteem and self-compassion in adults with spina bifida. *Spinal Cord,* 52, 167-171.

Karakuş, G., Öztürk, Z., & Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi,* 21(1), 42-79.

Kaufman, K. R., & Kaufman, N. D. (2005). Childhood mourning: Prospective case analysis of multiple losses. *Death studies,* 29(3), 237-249.

Kıvılcım M, & Gümüş Doğan D. (2014). Çocuk ve ölüm. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 21(1): 80-85.

Konuk, Yurdagül. 1994. Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi (Dini Konularda Anne Çocuk İletişimi). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı ve Ticaret İşletmesi Yayınları.

Koytak N S. (2008). 7-11 yaş grubundaki çocuklarda ölüm kavramı ve ölüm kaygısının araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kübler-Ross, E., & Kessler, D. (2014). On grief and grieving: Finding the meaning of grief through the five stages of loss: Simon and Schuster.

Longbottom S., Slaughter V. (2018). Sources of children's knowledge about death and dying. Phil. Trans. R. Soc. B 373: 20170267.

Lowenstein, L. (2021). Yas sürecindeki çocuklar için yaratıcı müdahaleler. Epona.

Menekli, T. & Fadıloğlu, Ç. (2014). Hemşirelerin ölüm algısının ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi.* 17(4), 222-229.

National Alliance for Children's Grief. (2013). About childhood grief. https://nacg.org/resources-andsupport/

Orbach, I.,Glaubman, H. (2005). Children'sperception of death as a defensiveprocess. *Journal of Abnormal Psychology, 88*(6), 671-674.

Rutter M, Taylor EA. (2002). Child and adolescent psychiatry, USA: Blackwell Publishing.

Santrock J W. (2017). Ölüm ölmek ve yas. (Çev. G. Yüksel). Yaşam boyu gelişim içinde (s.620-643). Ankara: Nobel Akademi.

Selvi, Y. (2019). Terminal Dönemdeki Hastalara Bakım Veren Hemşirelerin Ölüme Karşı Tutumları, Manevi Destek Algıları ve Bunlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Nevşehir.

Sezer, S. & Saya, P. (2009). Gelişimsel açıdan ölüm kavramı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi.* 13, 151-165.

Slaughter V. (2005). Young children's understanding of death. *Australian Psychologist*, 40(3): 179-186.

Slaughter V, Griffiths M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 12*(4): 525-535.

Şahin Zeteroğlu, E. (2018). Yanyana bulunmaması gereken iki kavram: Çocuk ve ölüm (Ed: P. Bayhan ve İ. Artan). Sağlık kuruluşlarında çocuk içinde (s.97-117). Ankara: Hedef Yayıncılık.

Tahta, F., Tahta, K. & Dernek, S. (2015). Çocukların yakınlarının ölüm kavramlarını algılama üzerine kurdukları sistemler ve oyunlar. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal,* 1(1).

Ürer, E. (2017). Çocuklarda ölüm ve yas üzerine bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 20, (52), 131-140.

Willis C. A. (2002). The grieving process in children: Strategies for understanding, educating, and reconciling children's perceptions of death. *Early Childhood Education Journal,* 29(4): 221-226.

Worden, J. W. (2008). Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner: Springer Publishing Company.

Yıldız A. (2004). Çocuk, ölüm ve kayıp. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12): 125-144.

Yörükoğlu, A. (2004). Çocuk ruh sağlığı. İstanbul: Özgür Yayınları.

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR DERSİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Mecit ASLAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
maslan4773@gmail.com- 0000-0002-7970-5892

Dr. Öğr. Üyesi Naciye AYNAS
Hakkari Üniversitesi,
naciyeaynas@hakkari.edu.tr - 0000-0002-6128-1382

Öğrt. Mehmet Mert ORBAÇ
TC. Milli Eğitim Bakanlığı
mertorbac@gmail.com - 0009-0000-3738-8529

ÖZET

Bu araştırma, beden eğitimi ve spor dersinde karşılaşılan sorunların incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma nitel araştırma yöntemi ve olgubilim deseniyle tasarlanmış olup, çalışma grubunu Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde görev yapan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinden rastlantısal örneklem yolu ile seçilmiş 15 gönüllü öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve formdan elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

Beden eğitimi derslerinde karşılaşılan temel sorunlar arasında ders alanlarının yetersizliği, malzeme eksiklikleri, öğrenci motivasyonundaki düşüş ve fiziksel yeterlilik farklılıkları yer almaktadır. Bu sorunlar, özellikle kalabalık sınıflarda ve dış mekân etkinliklerinde daha belirgin hale gelmektedir. Öğrencilerin fiziksel olarak zorlayıcı aktivitelerden kaçınmaları ve derse katılım göstermemeleri, öğretmenlerin karşılaştığı önemli zorluklardandır. Bu bağlamda, derslerin eğlenceli ve dinamik bir şekilde sunulması, öğrenci ilgi alanlarına uygun etkinlikler düzenlenmesi ve pozitif geri bildirimlerin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, fiziksel yetersizlikleri olan öğrenciler için kişiselleştirilmiş eğitim programlarına ve düşük etkili aktiviteler sunulmasına ihtiyaç duyulduğu iade edilmektedir. Öğrencilerin motivasyon eksikliklerinin giderilmesi için derslerin monotonluktan uzak, öğrenci odaklı hale getirilmesi ve grup oyunlarının teşvik edilmesi önemlidir. Okulun fiziki şartlarının iyileştirilmesi,

özellikle spor salonlarının genişletilmesi ve modern ekipmanlarla donatılması, derslerin etkinliğini artıracaktır. Sonuç olarak, öğretmenlerin, okul yönetimlerinin ve ailelerin iş birliğiyle, öğrencilerin katılımı ve motivasyonu artırılabilir, daha etkili bir öğrenme ortamı yaratılabilir.

Anahtar Kelimeler: Beden eğitimi, Spor, Öğretmen, Sorun

1. GİRİŞ

Eğitim, bireyin deneyimleri doğrultusunda belirlenen hedeflere ulaşarak davranış değişikliği oluşturma sürecidir. Doğumdan ölüme kadar devam eden bu süreç, kişinin toplumunda değer taşıyan yetenek, tutum ve davranış biçimlerini geliştirdiği tüm aşamaları kapsar (Mirzeoğlu, 2013). Eğitim, çevresel faktörlerin etkisiyle olduğu gibi, belirli bir plan ve amaç doğrultusunda da gerçekleştirilebilir. Planlı ve kontrollü bir ortamda, istenilen yönde davranış değişiklikleri, eğitim kurumlarında sağlanmaktadır. Modern eğitim anlayışına göre, eğitim amacının gerçekleştirilmesi yalnızca zihinsel değil, aynı zamanda fiziksel eğitimle de mümkündür (Kangalgil vd., 2006).

Eğitim sistemlerinin temel hedeflerinden biri, bireylerin bilişsel gelişimlerinin yanı sıra fiziksel, duygusal ve sosyal yönlerden de dengeli bir şekilde gelişmelerini sağlamaktır. Bu bağlamda beden eğitimi ve spor dersleri, öğrencilerin fiziksel yeterliliklerini artırmanın ötesinde, disiplin, takım çalışması, liderlik, özgüven ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları kazanmalarına katkı sunan çok yönlü bir eğitim alanı olarak öne çıkmaktadır (Aktop & Karahan, 2012; Demirhan, 2003; Hardman & Marshall, 2009). Ancak, günümüzde beden eğitimi dersinin eğitim sistemindeki konumu, uygulama süreci ve bu süreci etkileyen faktörler noktasında ciddi tartışmalar bulunmaktadır.

Beden eğitimi ve spor, bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlamanın yanı sıra, spor bilinciyle yaşamlarını sürdürebilmelerine, ahlaklı, kurallara uyan ve topluma uyumlu bireyler olmalarına katkı sağlar. Ayrıca, yetenekli öğrencilerin doğru spor branşlarına yönlendirilmesi, ülke sporunun gelişmesini ve uluslararası alanda ülkemizi temsil edecek sporcuların yetişmesini destekler. Bu nedenle, beden eğitimi ve spor dersleri, eğitim faaliyetleri içerisinde önemli bir misyona ve öneme sahiptir (Hekim, 2016).

Beden eğitimi ve spor dersleri, doğası gereği diğer derslerden farklı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu derslerin yapıldığı ortam, kullanılan araç-gereçler, öğretmen ve öğrencilerin kıyafetleri gibi özellikler, ilk bakışta diğer derslerden ayıran unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Ünlü ve Aydos, 2010). Ayrıca bu derslerin ağırlıklı olarak uygulama temelli bir doğaya sahip olması, öğretim sürecinin çeşitli çevresel, yönetsel ve pedagojik faktörlerden etkilenmeye açık bir alan olması da dersin farklılıklarındandır. Beden eğitimi ve spor derslerinin yapıldığı sınıflar genellikle spor salonları ve okul bahçeleridir. Normal sınıf ortamlarına kıyasla daha geniş alanlarda gerçekleştirilen bu derslerde öğrencilerin hareket halinde olmaları beklenir. Bu nedenle öğretmenlerin, ders süresince sürekli gözlem yapmalarını ve güvenlik endişeleriyle ders işlemelerine de neden olabilmektedir. Normal sınıf ortamlarında bu tür endişeler genellikle

daha az önem taşırken, beden eğitimi derslerinde bu durum daha belirgindir (Temiz ve Sivrikaya, 2021).

Beden eğitimi ve spor derslerinin işlenmesini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler arasında okul yönetimiyle yaşanan iletişim eksiklikleri, dersin akademik başarı odaklı sistemde geri planda kalması, yetersiz fiziksel altyapı, malzeme eksikliği gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır (Temiz & Sivrikaya, 2021). Ayrıca hizmet içi eğitimlerin yetersizliği, dersin statüsünün düşük algılanması ve sürekli değişen eğitim politikaları (Alagül & Gürsel, 2018), çalışma koşullarının zorluğu, veliler ve öğrencilerle ilişkiler, öğrencilerin tutum ve davranışları, altyapı ve malzeme teminindeki zorluklar, öğretmenlerin meslekleri dışında ek rolleri (kulüp başkanlığı, disiplin sağlama, liderlik, antrenörlük, resmi bayramlarda görevler, ilk yardım gibi) gibi unsurlar da dersi etkileyen önemli faktörlerdendir. Bu faktörler hem dersin işlenişini hem de öğretmenlerin verimliliğini etkileyebilir. Bu durum, öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerini artırmakta ve dersin etkinliğini doğrudan etkilemektedir (Al-Mohannadi & Capel, 2007). Bu nedenle, beden eğitimi ve spor derslerindeki öğretmen problemlerinin belirlenmesi ve bu sorunların çözülmesi, istenilen eğitim kazanımlarına ulaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, beden eğitimi ve spor derslerinde öğretmenlerin karşılaştığı sorunları belirlemek ve bu sorunların nedenlerini çok yönlü bir bakış açısıyla analiz etmektir. Çalışmada, öğretmen deneyim ve görüşlerinden yola çıkılarak beden eğitimi ve spor derslerinde karşılaşılan sorunların çok yönlü olarak incelenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini ortaya koymak ve bu doğrultuda eğitim politikalarına katkı sunabilecek veriler elde etmek çalışmanın hedeflerindendir.

Beden eğitimi derslerinin eğitim sistemindeki yeri ve işlevi, yalnızca fiziksel gelişim açısından değil, aynı zamanda öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimleri açısından da kritik öneme sahiptir. Ancak bu dersin uygulama sürecinde karşılaşılan sorunlar, dersin etkililiğini azaltmakta ve öğrencilerin bu dersten alabilecekleri kazanımları sınırlamaktadır. Bu çalışmanın bulguları, beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin yaşadığı sorunları açık bir şekilde ortaya koyarak, politika yapıcıların dikkatini bu alana çekmek ve daha nitelikli bir beden eğitimi anlayışının geliştirilmesine katkı sağlamak açısından önemlidir.

3. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseniyle yürütülmüştür. Fenomenoloji deseni, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını, anlamlarını ve algılarını derinlemesine incelemeyi amaçlar (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu bağlamda, beden eğitimi ve spor dersinde karşılaşılan sorunlar, doğrudan bu süreci deneyimleyen öğretmenlerin bakış açısından ele alınarak çok boyutlu şekilde incelenmiştir. Bu yaklaşım, öğretmenlerin deneyimlerini anlamak ve bu deneyimlerden yola çıkarak ortak temaları belirlemek adına uygun bir yol olarak kabul edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Şanlıurfa ili Ceylanpınar ilçesinde farklı ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde görev yapan 15 beden eğitimi öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Bu yöntemde araştırmacı yakın ve erişilmesi kolay gruplara ulaşır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Katılımcılara ilişkin bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Öğretmen	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Okul Kademesi	Mesleki Kıdem
BÖ-1	Erkek	32	Bekar	Ortaokul	6
BÖ-2	Erkek	28	Bekar	Ortaokul	3
BÖ-3	Erkek	35	Evli	Ortaokul	10
BÖ-4	Erkek	47	Evli	Ortaokul	14
BÖ-5	Erkek	24	Bekar	Ortaokul	1
BÖ-6	Erkek	28	Bekar	Ortaokul	2
BÖ-7	Kadın	26	Bekar	Lise	3
BÖ-8	Erkek	40	Evli	Lise	15
BÖ-9	Erkek	32	Evli	Ortaokul	5
BÖ-10	Kadın	36	Evli	Ortaokul	9
BÖ-11	Kadın	30	Evli	Ortaokul	4
BÖ-12	Kadın	45	Evli	Lise	18
BÖ-13	Kadın	29	Bekar	Lise	2
BÖ-14	Erkek	38	Evli	Ortaokul	10
BÖ-15	Kadın	31	Evli	Ortaokul	5

Çizelge 1'de görüldüğü üzere;

- Katılımcı öğretmenlerin 5'i kadın 10'u erkektir.
- Katılımcı öğretmenler yaşa aralığı 24-47 arasında değişmektedir. Öğretmenlerin yaş ortalaması yaklaşık 33'tür.
- Katılımcı öğretmenlerden 6'sı bekar, 9'u evlidir.
- Katılımcı öğretmenlerden 4'lü lise düzeyinde, 11'i ise ortaokul düzeyindeki okullarda görev yapmaktadırlar.
- Katılımcı öğretmenlerin mesleki kıdem yılı 1 ila 18 arasından değişmektedir.

2.3. Veri toplama araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda birinci bölümde katılımcıların bazı demografik bilgilerine yer verilmiştir. İkinci kısımdaysa öğretmenlerin beden eğitimi ve spor dersinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin bilgi elde etmek amacıyla 5 açık uçlu soruya yer verilmiştir. Görüşme formu, araştırmanın amaç ve alt problemleri doğrultusunda hazırlanmış;

beden eğitimi ve spor derslerinde öğretmenlerin karşılaştığı sorunları derinlemesine anlamayı hedeflemiştir. Görüşme formundaki sorular, öncelikle literatür taraması sonucunda oluşturulmuş ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda revize edilerek içerik geçerliliği sağlanmıştır (Polat, 2022; Yıldırım & Şimşek, 2018).

Görüşmeler bire bir şekilde, yüz yüze veya çevrim içi ortamlarda gerçekleştirilmiş olup görüşmeler katılımcıların izniyle ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Her görüşme ortalama 30–35 dakika sürmüştür.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiş ve betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Betimsel analizde araştırmacı, verileri doğrudan alıntılarla destekleyerek katılımcıların görüşlerini olduğu gibi yansıtır. Bu yönüyle, araştırmacının yorumları sınırlı tutulur; daha çok katılımcı ifadeleri ön plandadır (Creswell, 2013). Betimsel analiz çerçevesinde veriler iki araştırma tarafından okunmuş buna yinelik kodlar oluşturulmuş ve tablolaştırılmıştır. Her araştırma sorusuna ilişkin ortaya çıkan bulgularda, dikkat çeken öğretmen görüşlerine doğrudan alıntılarla BÖ-1, BÖ-2, .. Şeklinde kodlarla yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde görüşme sorularına yönelik katılımcı cevaplarından elde edilen kodlar, açıklamalar, frekanslar ve katılımcılardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

3.1. Birinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Beden eğitimi ve Spor dersinde karşılaşılan sorunları incelemek için öğretmenlere “Beden eğitimi derslerinde en sık karşılaştığınız sorunlar nelerdir? Ne önerirsiniz?” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve elde edilen bulgular kategorilere ayrılarak Çizelge 2’de belirtilmiştir.

Çizelge 2: Birinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Kategoriler	Katılımcılar	Frekans (n)
Malzeme Eksikliği ve Ders Alanı Yetersizliği	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-3, BÖ-4, BÖ-6, BÖ-7, BÖ-8, BÖ-11	8
Öğrenci Katılımı ve Motivasyon Sorunları	BÖ-2, BÖ-5, BÖ-8, BÖ-9, BÖ-10	5
Fiziksel Yetersizlik ve Seviyeler Arasındaki Farklılıklar	BÖ-2, BÖ-8, BÖ-5, BÖ-14	4
İklim Koşulları ve Fiziksel Alan Sorunları	BÖ-4, BÖ-5, BÖ-6	3

Öğrenci Davranışları ve Disiplin Sorunları	BÖ-9, BÖ-10, BÖ-12, BÖ-13	4
Sağlık Sorunları ve Fiziksel Yetersizlik	BÖ-14, BÖ-5	2

Çizelge 2'de görüldüğü üzere katılımcılar en çok "Malzeme Eksikliği ve Ders Alanı Yetersizliği"(n=9) kategorisine yönelik görüşler belirtmişlerdir. Bunu takip eden bir diğer görüş ise "Öğrenci Katılımı ve Motivasyon Sorunları"(n=5) kategorisinde olmuştur. Katılımcılara ait bazı görüşler şu şekildedir.

BÖ-3: Malzeme eksikliği. Bakanlığın her sene ufakta olsa bir miktar ödenek vermesi gerekir.

BÖ-6: Meslekte karşılaştığım en sık sorun ekipman eksikliği yer mekan eksikliğidir. Bunlar için sene başında okulumuzun belli bir ödenek kısmı beden eğitimi derslerine ayrılabilir örneğin bir fen bilgisi öğretmeninin aldığı ödenekle beden eğitimi öğretmeninin aldığı ödenek arasında dünya kadar fark vardır bunlar gözünün önünde bulundururlarsa en azından ekipman eksiklerini çözebiliriz.

BÖ-9: Beden eğitimi derslerinde en sık karşılaştığım sorun, bazı öğrencilerin derslere ilgisiz olması ve gruplar arası iletişim eksikliği. Takım oyunlarında öğrenciler arasındaki iletişimi güçlendirecek aktiviteler ve motivasyon artırıcı ödüller kullanılabilir.

BÖ-10: Derslerde sıklıkla disiplinsizlik ve zaman yönetimi sorunlarıyla karşılaşıyorum. Net kurallar belirlenip dersin başında kısa bir program planlaması yapılabilir.

3.2. İkinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Beden eğitimi ve Spor dersinde öğrencilerin motivasyonlarının nasıl olduğunu öğrenmek için "Öğrencilerin derslere olan ilgisi ve motivasyonu hakkında ne gibi gözlemleriniz var? Bu durumu iyileştirmek için neler yapıyorsunuz? Önerileriniz nedir?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve elde edilen bulgular kategorilere ayrılarak Çizelge 3'de belirtilmiştir.

Kategoriler	**Katılımcılar**	**Frekans (n)**
Motivasyon, İlgi Kaybı, Dersin Eğlenceli ve Dinamik Hale Getirilmesi	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-3, BÖ-5, BÖ-6, BÖ-8, BÖ-9, BÖ-12, BÖ-13	9
Öğrencilerin Katılımını Artırma	BÖ-5, BÖ-7, BÖ-8, BÖ-9, BÖ-12, BÖ-14	6
Öğrencilerin Başarı ve İlerleme Takibi	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-9, BÖ-10	4
Fiziksel Alan ve Ekipman İhtiyaçları	BÖ-4, BÖ-5	2

Sosyal Kaygılar ve Çekingenlik	BÖ-12, BÖ-15	2
Zorluk Seviyesi ve Öğrenci Çeşitliliği	BÖ-6, BÖ-12, BÖ-15	3
Rekabet ve İş Birliği	BÖ-15	1

Çizelge 3: İkinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Çizelge 3'te görüldüğü üzere katılımcıların en sık karşılaştıkları sorunlar ve önerileri "Motivasyon, İlgi Kaybı, Dersin Eğlenceli ve Dinamik Hale Getirilmesi" (n=9) kategorisine yönelik olduğu belirlenmiştir. Bunu takip eden diğer görüş ise "Öğrencilerin Katılımını Artırma"(n=6) ve "Öğrencilerin Başarı ve İlerleme Takibi"(n=4) kategorisinde olmuştur. Bu kapsamda bazı katılımcılara görüşleri şöyledir;

BÖ-1: Öğrencilerin ilgisi genellikle monotonluk ve zorlayıcı aktivitelerle azalabiliyor. İlgi çekici ve eğlenceli etkinlikler sunarak, grup çalışmalarıyla motivasyonu artırıyorum. Ayrıca, bireysel başarıyı ödüllendirerek her öğrencinin gelişimine odaklanıyorum. Motivasyonu artırmak için çeşitlilik, ödüller ve pozitif geri bildirim öneririm.

BÖ-5: Öğrenciler genel olarak hareketli aktiviteleri seviyor, ancak ekipman eksikliği ve sürekli aynı etkinliklerin yapılması ilgilerini azaltabiliyor. Ayrıca, bazı öğrenciler beden eğitimi dersini oyun dersi olarak algılayıp ciddiyet göstermiyor. Spora yatkın öğrenciler derse daha fazla ilgi gösterirken, spora yatkın olmayan öğrenciler ise derse pek katılmak istemiyorlar.

BÖ-8: Bazı öğrenciler spora ilgi gösterirken, diğerleri çekimser kalıyor ve motivasyonları düşük olabiliyor. Herkesin katılımını artırmak için eğlenceli ve çeşitli etkinlikler düzenliyorum. Ders planlamasında öğrencilerin ilgi alanlarına daha fazla yer verilmelidir.

BÖ-12: Bazı öğrenciler dersleri sadece eğlence olarak görürken, bazıları performans kaygısı nedeniyle geri planda kalıyor. Herkesi cesaretlendirmek için başarı odaklı değil, keyif odaklı etkinlikler yapıyorum. Derslerde öğrencilerin bireysel çabaları takdir edilerek katılım teşvik edilebilir.

3.3. Üçüncü Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Beden eğitimi ve Spor derslerinde öğrencilerin derse katılım göstermelerini engelleyen şeylerin neler olduğunu öğrenmek için "Beden eğitimi derslerinde öğrenci katılımını etkileyen en büyük engeller nelerdir? (Fiziksel yetersizlik, motivasyon eksikliği, derse ilgi azlığı vb.) Bu engellerin giderilmesi adına önerileriniz nedir?" şeklinde bir soru yöneltilmiş elde edilen bulgular kategorilere ayrılarak Çizelge 4'de belirtilmiştir.

Çizelge 4:Üçüncü Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Kategoriler	Katılımcılar	Frekans (n)
Fiziksel Yetersizlik ve Motivasyon Eksikliği	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-3, BÖ-6, BÖ-8, BÖ-9	6
Derse İlgisizlik	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-8	3
Fiziksel Mekân ve Ekipman Eksiklikleri	BÖ-4, BÖ-5, BÖ-7, BÖ-11, BÖ-14	5
Sosyal ve Kültürel Faktörler	BÖ-5	1
Zorluk Seviyesi ve Yetkinlik Farkları	BÖ-12	1
Çekingenlik ve Sosyal Kaygılar	BÖ-10	1
Zaman Yönetimi	BÖ-13	1
Öğrencilerin Fiziksel Dayanıklılığı	BÖ-15	1

Çizelge 4'de görüldüğü üzere katılımcılar en çok "Beden Eğitimi Alanlarının Yetersizliği" kategorisine yönelik cevap vermişlerdir. Bunu takip eden en çok cevaplar ise "Kapalı Alanların Yetersizliği ve Eksiklikleri", "Açık Alanların Yetersizliği" ve "Zemin ve Ekipman Sorunları" kategorisinde olmuştur. Katılımcılara ait bazı görüşler ise şöyledir

BÖ-2: Beden eğitimi derslerinde öğrenci katılımını etkileyen en büyük engeller arasında fiziksel yetersizlik, motivasyon eksikliği ve derse ilginin azlığı yer alıyor. Özellikle bazı öğrenciler, fiziksel engeller veya sağlık sorunları nedeniyle aktivitelerde zorlanabiliyorlar. Bunun dışında, dersin monoton olması veya öğrencilerin yeterli donanıma sahip olmamaları da katılımı olumsuz etkileyebiliyor. Bu engelleri aşmak için, dersleri daha çeşitli ve eğlenceli hale getirmek önemli. Öğrencilere seviyelerine uygun, düşük etkili aktiviteler sunmak, motivasyonlarını artırabilir. Ayrıca, daha fazla grup çalışması, yarışmalar ve ödüller gibi teşvik edici unsurlar, öğrencilerin derse katılımını artırabilir.

BÖ-3: Fiziksel yetersizlik, kıyafet veya ayakkabının olmaması, bazı öğrencilerin liselere giriş sınavından dolayı ilgisiz olması. Sınav kaygısını gidermek işe yarayabilir.

BÖ-6: Beden eğitimi derslerinde öğrenci katılımını etkileyen en büyük engellerden biri motivasyon eksikliğidir bir öğrencinin ben bunu başaramam ben bunu yapamam gibi cümleler söylemesi öğrencinin derse katılımdaki en büyük engeldir bu engellerin giderilmesi için öğrenciye motivasyon açısından bir şeyi başaracağına dair inancını yerine getirirsek o öğrenci kendini hazır hisseder ve derse katılır.

BÖ-14: Ekipman yetersizliği nedeniyle bazı öğrenciler derslerde yeterince aktif olamıyor. Spor malzemeleri artırılmalı ve her öğrenciye eşit kullanım imkânı sağlanmalıdır.

3.4. Dördüncü Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Beden eğitimi ve Spor dersi için ayrılan alanların yeterli olup olmadığını incelemek için öğretmenlere "Okulunuzda beden eğitimi dersleri için ayrılan alanlar yeterli mi? Fiziksel mekânın durumu hakkında ne gibi sorunlar yaşanıyor? Ne önerirsiniz?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve elde edilen bulgular kategorilere ayrılarak Çizelge 5'de belirtilmiştir

Çizelge 5: Dördüncü Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Kategoriler	Katılımcılar	Frekans (n)
Beden Eğitimi Alanlarının Yetersizliği	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-5, BÖ-8, BÖ-9, BÖ-13, BÖ-14	6
Kapalı Alanların Yetersizliği ve Eksiklikleri	BÖ-2, BÖ-3, BÖ-5, BÖ-8, BÖ-9, BÖ-13	6
Açık Alanların Yetersizliği	BÖ-4, BÖ-5, BÖ-7, BÖ-11, BÖ-14	5
Zemin ve Ekipman Sorunları	BÖ-1, BÖ-5, BÖ-8, BÖ-9	4
İç ve Dış Alanların Verimli Kullanımı	BÖ-1, BÖ-2, BÖ-6	3
Güvenlik Sorunları ve Riskler	BÖ-5, BÖ-8	2
Çok Amaçlı Kullanım ve Zaman Yönetimi	BÖ-15	1
Çeşitli Spor Alanları ve İş Birlikleri	BÖ-6	1

Çizelge 5'den de görüldüğü üzere katılımcılar en çok "Beden Eğitimi Alanlarının Yetersizliği"(n=6) ve "Kapalı Alanların Yetersizliği ve Eksiklikleri"(n=6) kategorilerine yönelik görüş belirtmişlerdir. Bunu takip eden diğer görüşler ise "Açık Alanların Yetersizliği" ve "Zemin ve Ekipman Sorunları" kategorisinde olmuştur. Bazı katılımcı görüşleri ise şöyledir;

BÖ-5: Okulumuzda beden eğitimi dersleri için ayrılan alanlar maalesef yeterli değil. Spor salonu bulunmuyor ve mevcut açık alanlar, beton veya taşlı zeminlerden oluşuyor. Bu durum, özellikle sıcak yaz günlerinde ve yağışlı havalarda derslerin işlenmesini zorlaştırıyor. Ayrıca, güvenlik riski nedeniyle bazı aktivitelerden vazgeçmek zorunda kalıyoruz. Bu sorunların giderilmesi için okul bahçesinin uygun bir spor sahası olarak düzenlenmesini, zeminin güvenli hale getirilmesini ve kapalı bir spor salonunun inşa edilmesini öneririm

BÖ-7: Alan yeterli değil. Mevsim şartlarına uygun bir alan değil. Bu sorunu idare ile görüşüp derse uygun bir alan ayarlanması gerekmektedir.

BÖ-9: Okulumuzdaki beden eğitimi alanları genellikle dar ve spor salonu yeterince donanımlı değil. Malzeme eksikliği ve açık alanların düzenlenmemesi derslerin verimini düşürüyor. Alanların genişletilmesi, modern spor ekipmanları temin edilmesi ve açık alanların daha etkin kullanımı sağlanmalıdır.

BÖ-11: Yaz şartlarında yeterli alan bulabiliyoruz fakat kış şartlarında maalesef yeterli değil. Kapalı spor salonu ya da oyunları oynatacak etkinlikleri yaptıracak kapalı alanlar yaptırılabilir.

3.5. Beşinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

Beden eğitimi ve Spor dersi için ayrılan alanların yeterli olup olmadığını incelemek için öğretmenlere "Okulunuzda beden eğitimi dersleri için ayrılan alanlar yeterli mi? Fiziksel mekânın durumu hakkında ne gibi sorunlar yaşanıyor? Ne önerirsiniz?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve elde edilen bulgular kategorilere ayrılarak Çizelge 6'da belirtilmiştir

Çizelge 6: Beşinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Kategoriler	Katılımcılar	Frekans (n)
Fiziksel Aktivite Uyarlamaları	BÖ-1, BÖ-3, BÖ-7, BÖ-9, BÖ-10, BÖ-8, BÖ-11, BÖ-12, BÖ-14, BÖ-15	10
Bireysel İhtiyaçlar ve Destek	BÖ-1, BÖ-3, BÖ-5, BÖ-7	4
Sosyal ve Duygusal Destek	BÖ-2, BÖ-6, BÖ-8, BÖ-15	4
Eğitimde Esneklik ve Alternatif Yöntemler	BÖ-2, BÖ-9, BÖ-10	3
Özel Eğitim Planları ve Sağlık İzlemi	BÖ-1, BÖ-7, BÖ-5	3
Pozitif Ayrımcılık ve Katılım	BÖ-4, BÖ-12, BÖ-11	3

Çizelge 6'da görüldüğü üzere katılımcılar en çok "Fiziksel Aktivite Uyarlamaları"(n=10) kategorisine yönelik görüş belirtmişlerdir. Bunu takip eden en çok cevaplar ise "Bireysel İhtiyaçlar ve Destek"(n=4) ve "Sosyal ve Duygusal Destek"(n=4) kategorisinde olmuştur. Katılımcılara ait birebir cevaplar ise şöyledir;

BÖ-3: Onlara sıkıntı yaşamayacağı egzersizler yaptırıyoruz. Örneğin astımı veya nefes darlığı olan öğrenciyi koşturmuyoruz ama çalışmalara dahil ediyoruz.

BÖ-6: Derslerde fiziksel yetersizlik veya sağlık sorunları nedeniyle zorlanan öğrencilerle daha çok birebir eğitim yapıyorum bu sorunlar için önerim ise derslerde fiziki yeterliğe ve sağlık sorunlarına göre birden fazla seçmeli dersler konulmasını isterim.

BÖ-8: Fiziksel yetersizlik veya sağlık sorunları olan öğrencilere hafif ve bireysel egzersizler vererek onları derse dahil etmeye çalışıyorum. Her öğrencinin kapasitesine uygun aktiviteler planlanmalı ve sağlık durumlarını göz önünde bulundurarak alternatif görevler sunulmalıdır..

BÖ-12: Fiziksel yetersizlikleri olan öğrencileri grup oyunlarında destekleyici pozisyonlara yerleştiriyorum ve daha az efor gerektiren aktivitelerle motive ediyorum. Bu öğrenciler için özel egzersiz planları hazırlanmalı ve fiziksel performansın değil, çabanın önemsendiği bir ortam oluşturulmalıdır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Beden eğitimi ve spor dersinde karşılaşılan sorunların öğretmen görüşleri çerçevesinde ele alındığı bu araştırmada elde edilen bulgular, beden eğitimi ve spor derslerinin uygulama

sürecinde karşılaşılan sorunların çok boyutlu olduğunu ve bu sorunların dersin etkililiğini doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Öğretmen görüşlerine göre en sık karşılaşılan temel sorunlar, ders alanlarının yetersizliği, malzeme eksiklikleri, kalabalık sınıflar ve öğrencilerin düşük motivasyonu gibi faktörlerdir. Bu sorunlar, özellikle büyük okullarda, kalabalık sınıflarda ve dış mekân etkinliklerinde daha belirgin hale gelmekte, öğretmenlerin ders planlama ve uygulama süreçlerini zorlaştırmakta; öğrencilerin derse katılımını ve öğrenme düzeylerini olumsuz etkilemektedir. Bu bulgular, Temiz ve Sivrikaya'nın (2021) beden eğitimi öğretmenlerinin karşılaştığı yapısal ve pedagojik sorunlara ilişkin çalışmasıyla ve Dağdeviren vd.'nin (2024) beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunların tespiti ve çözüm önerileri isimli çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Eraslan ve Hacıcaferoğlu (2015) tarafından yapılan bir araştırmada da, Türkiye'deki beden eğitimi öğretmenlerinin meslek yaşamlarında ve beden eğitimi derslerinde karşılaştıkları çeşitli sorunlar ortaya konmuştur. Bu sorunların başında, beden eğitimi derslerinde kullanılan spor ekipmanlarının yetersizliği, sınıf geçmenin kolay olması nedeniyle öğrencilerin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının düşük olması, öğrenci sayısının fazlalığı nedeniyle ders planlarının ve uygulamasının sağlıklı yapılamaması gibi sorunlar belirtilmiştir.

Dersin etkinliğini ve öğrencilerin derslere katılımını olumsuz yönde etkileyen bu engeller, öğretmenlerin ders işleme süreçlerini zorlaştırmakta ve öğrencilerin derslere olan ilgisini azaltmaktadır. Öğrencilerin fiziksel olarak zorlayıcı aktivitelerden kaçınmaları ve derse aktif katılım göstermemeleri, öğretmenlerin karşılaştığı bir diğer önemli sorundur.

Araştırma sonuçları, öğrencilerin motivasyon eksikliklerinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda çevresel ve yönetsel faktörlerle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, derslerin daha eğlenceli, dinamik ve öğrenci merkezli hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aktop ve Karahan (2012), beden eğitimi derslerinde etkili öğretim yöntemlerinin öğrencilerin ilgisini artırmada önemli rol oynadığını belirtmiş; özellikle oyun temelli etkinliklerin ve grup çalışmalarının öğrencilerin katılımını olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. Benzer şekilde, Demirhan vd., (2014), beden eğitimi derslerinde karşılaşılan sorunların çözümünde okul yönetimi, veli ve öğrenci iş birliğinin önemine dikkat çekmişlerdir.

Fiziksel yetersizlikleri olan öğrencilerin derse katılımını sağlamak amacıyla bireyselleştirilmiş eğitim planlarının hazırlanması gerektiği yönündeki bulgular da literatürle tutarlıdır. Hardman ve Marshall (2009), kapsayıcı beden eğitimi uygulamalarının öğrencilerin fiziksel yeterlilik düzeylerine göre uyarlanmasının, hem akademik hem de sosyal gelişim açısından olumlu sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilere yönelik bilgi ve becerilerle donatılması, hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi gerektiği söylenebilir.

Sonuç olarak, beden eğitimi derslerinin daha etkili ve kapsayıcı bir yapıya kavuşabilmesi için çok yönlü bir yaklaşım benimsenmelidir. Fiziksel altyapının iyileştirilmesi, ders içeriklerinin çeşitlendirilmesi, öğrenci motivasyonunun artırılması ve öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin desteklenmesi bu sürecin temel bileşenleridir. Ayrıca, okul yönetimlerinin ve eğitim politikalarının beden eğitimi dersine verdiği önemin artırılması, bu dersin eğitim sistemindeki yerini güçlendirecektir. Bu doğrultuda yapılacak yapısal ve

pedagojik iyileştirmeler, öğrencilerin fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Aktop, A., & Karahan, N. (2012). Physical education teacher's views of effective teaching methods in physical education. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 46, 1910–1913. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.401
2. Alagül, Ö., & Gürsel, F. (2018). Beden eğitimi öğretmenlerinin pedagojik yenilik öğrenirken çalışma koşullarının rolü. In S. Dinçer (Ed.), Değişen Dünyada Eğitim (ss. 385–394). Ankara: Pegem Akademi.
3. Al-Mohannadi, A., & Capel, S. (2007). Stress in physical education teachers in Qatar. Social Psychology of Education, 10, 55–75. https://doi.org/10.1007/s11218-006-9004-9.
4. Creswell, J. W. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
5. Dağdeviren, i. c., melek, k. ö. k., nazım, d. ü. z., & manav, ö. (2024). Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunların tespiti ve çözüm önerileri. Usbilim Sosyal Bilimler Dergisi, 6(10), 37-61.
6. Demirhan, G., Bulca, Y., Saçlı, F., & Kangalgil, M. (2014). Beden eğitimi öğretmenlerinin uygulamada karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29(2), 57–68.
7. Demirhan, G. (2003). Beden eğitimi öğretimi: Kuramdan uygulamaya. Ankara: Gazi Kitabevi.
8. Eraslan, M. ve Hacıcaferoğlu, B. (2015). Türkiye'de beden eğitimi öğretmenlerinin beden eğitimi derslerinde ve meslek yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar. Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(3), 1-11.
9. Hardman, K., & Marshall, J. J. (2009). Second world-wide survey of school physical education. UNESCO.
10. Hekim, M. (2016). Çocuklarda beden eğitimi, spor ve oyun etkinliklerine katılımın kemik gelişimi üzerine etkilerinin değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 5(2), 66-71Kangalgil, M., Hünük, D. ve Demirhan, G. (2006). İlköğretim, lise ve üniversite öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. Spor Bilimleri Dergisi, 17(2), 48-57.

11. Mirzeoğlu, D. (2013). Eğitim (pedagoji) temelleri. N. Mirzeoğlu (Ed.), Spor Bilimlerine Giriş içinde (95). Ankara: Spor Yayınevi.
12. Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 161–182.
13. Temiz, C. N., & Sivrikaya, A. H. (2021). Beden eğitimi ve spor dersinde karşılaşılan sorunların incelenmesi (Yurt içi ve yurt dışı değerlendirmesi). Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi, 3(1), 12–39. https://doi.org/10.47778/ejsse.891512
14. Ünlü, H. ve Aydos, L. (2010). Beden eğitimi öğretmenlerinin sınıf yönetimi davranışları. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 15(1), 45-56.
15. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

OKULLARDA UYGULANAN ÇEVREME DUYARLIYIM DEĞERLERİME SAHİP ÇIKIYORUM (ÇEDES) PROJESİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Mecit ASLAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
maslan4773@gmail.com - 0000-0002-7970-5892

Dr. Öğr. Üyesi Naciye AYNAS
Hakkari Üniversitesi,
naciyeaynas@hakkari.edu.tr - 0000-0002-6128-1382

Öğrt. Adem YOLCU
TC. Milli Eğitim Bakanlığı
yolcuadem63@gmail.com - 0009-0003-2396-0653

ÖZET

Bu çalışmada, okullarda uygulanan ÇEDES (Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum) Projesi'nin öğretmen görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma nitel yöntemle yapılmış olup durum çalışması deseniyle tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde görev yapan 12 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yolu ile seçilmiş olup katılımcıların ÇEDES projesinde görev almış olmaları ölçüt olarak temel alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme sonucu elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Katılımcı öğretmenler, projenin öğrencilerin milli, manevi ve ahlaki değerlerini geliştirdiğini, sorumluluk bilinci, işbirliği ve empati gibi erdemleri pekiştirdiğini belirtmişlerdir. Ancak, maddi sorunlar, kaynak eksiklikleri, fiziksel koşulların yetersizliği, öğrencilerin motivasyonunun düşüklüğü ve velilerin sınırlı katılımı gibi zorluklar da vurgulanmıştır. Öğretmenler, projenin başarıya ulaşmasında önemli bir rol üstlenmiş ve özverili çalışmalarıyla projeyi desteklediklerini ifade etmişlerdir. ÇEDES Projesi'nin

sürdürülebilirliğinin artırılması için kurumsal desteklerin güçlendirilmesi ve öğretmenlerin daha fazla inisiyatif almasına olanak tanınması gerektiği şeklinde öneriler sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: ÇEDES Projesi, Öğretmen, Çevre Bilinci, Değerler eğitimi

1. GİRİŞ

Günümüzde toplumun ihtiyaç duyduğu nitelikte ve toplumsal ahlaki donanıma sahip bireyler yetiştirme görevi büyük oranda eğitim kurumlarınındır. Eğitim kurumları sosyal yapıların dinamiklerini bünyesinde barındıran, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapılarını dönüştürmeyi hedefleyen kapsamlı bir yapıdır (Öntaş, 2016).

Eğitim kurumları öğrencilerin bireysel, toplumsal ve çevresel sorumluluk duygularını geliştirmeyi ve pekiştirmeyi hedeflemektedir. Bunlar eğitimin duyuşsal hedeflerindendir. Bu duyuşsal hedeflerden önemli biri değerler ve değer eğitimidir. Değerler bireylerin olay, durum ve nesnelere yönelik tutumlarını şekillendirerek insanlara rehberlik eder (Turner, 2004). Değerler eğitimi ise, bireylerin tüm bu tutumlarını etkileyerek bireylerin ahlaki olgunluğa ulaşmasını, topluma karşı duyarlı ve sorumlu bireyler haline gelmelerini sağlayan önemli bir süreç olarak görülmektedir (Demircioğlu & Tokdemir, 2008). Bireyler değer eğitimini öncelikle aileden alsalar da daha planlı ve programlı haliyle bu eğitimin sunulmasından sorumlu eğitim kurumları bu noktada daha büyük bir misyona sahiptir.

Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen pek çok proje arasında yer alan "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum (ÇEDES)" projesi "öğrencilerin hem çevresel duyarlılık geliştirmelerini hem de millî-manevî değerleri içselleştirmelerini hedeflemek üzere uygulanmaya konulan önemli bir projedir (MEB, 2023). ÇEDES Projesi, eğitimin, yalnızca bilgi aktarma süreci değil, aynı zamanda bireyin karakter gelişimini destekleyen bütüncül bir yapı olması gerektiği anlayışıyla oluşturulmuştur. Proje, okul yöneticileri, öğretmenler ve öğrenciler olmak üzere tüm okul topluluklarını kapsayan ve sorumluluk paylaşımı gerektiren bir yaklaşımla hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında özellikle değerler eğitimi, çevre bilinci, gönüllülük çalışmaları ve sosyal sorumluluk projeleri gibi alanlara öncelik verilmekte; öğrencilere yaşadıkları çevreyle güçlü bir bağ kurmaları, toplumsal değerlere karşı farkındalık geliştirmeleri teşvik edilmektedir. Böylece hem bireysel gelişime katkı sağlanmakta hem de sürdürülebilir bir toplumsal yapının temelleri atılmaktadır.

ÇEDES, çevre ve değerler eğitimi alanlarında bir bütünleşik yaklaşım sunarak, öğrencilerin hem çevresel hem de toplumsal değerler konusunda duyarlı bireyler olarak yetişmelerini sağlamayı hedeflemektedir (MEB, 2023). Eğitim ortamlarında yürütülen bu tür projelerin etkili biçimde uygulanabilmesi ve amaçlarına ulaşabilmesi, süreci yöneten öğretmenlerin bakış açıları ve katkılarıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak proje henüz yeni uygulanmaya başlayan bir proje olması sebebiyle öğretmenlerin bu projeyi ne ölçüde içselleştirdiği, projeyi uygulama sürecinde karşılaştıkları zorluklar, yeterli eğitim ve destek alıp almadıkları, proje ile ilgili algıları ve deneyimleri hakkında çalışmaların oldukça sınırlı olduğu gözlenmiştir. Öğretmenlerin projeye ilişkin görüşlerinin, projeye yükledikleri anlamların ve

uygulama sürecindeki deneyimlerinin incelenmesi; projenin etkililiğine dair önemli ipuçları sunmasının yanı sıra gelecekteki uygulamalara da ışık tutacaktır.

Bu çalışma, öğretmenlerin ÇEDES projesine ilişkin görüşlerini inceleyerek, proje uygulamalarındaki güçlü yönleri ve karşılaşılan zorlukları belirlemek, böylece çevre eğitimi ve değerler eğitimi süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin projeye ilişkin görüşlerinin, projeye yükledikleri anlamların ve uygulama sürecindeki deneyimlerinin incelenmesinin; projenin etkililiğine dair önemli ipuçları sunmasının yanı sıra gelecekteki uygulamalara da ışık tutacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel bağlam ya da ortam içindeki bir durumu çoklu bilgi kaynakları (mülakatlar, dokümanlar vb.) ile derinlemesine bilgi toplayarak bir durumu betimlemesidir (Creswell, 2020).

Bu çalışmada da ÇEDES projesi sürecinde öğretmen deneyimlerinin derinlemesine incelenerek bu sürecin daha iyi anlamlandırılması amaçlandığından çalışmanın durum çalışması desenine uygun olduğu düşünülmektedir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde görev yapan 12 öğretmen oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi; araştırmanın amacına uygun, toplanması gereken veri yönünden gereken kriterleri sağlayan veya gerekli özellikleri barındıran kişilerin araştırmaya dahil edildiği yöntem şeklinde ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2020). Ölçüt örnekleme yöntemi ise önceden belirtilmiş bir dizi ölçütü karşılayan tüm durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada ölçüt tüm katılımcıların ÇEDES projesinde görev almış olmalarıdır. Katılımcı bilgileri Çizelge 1'de belirtilmiştir.

Çizelge 1: Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Öğretmen	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Okul Kademesi	Mesleki Kıdem
Ö-1	Erkek	27	Evli	Lise	3
Ö-2	Erkek	30	Evli	Ortaokul	5
Ö-3	Erkek	33	Evli	Lise	8
Ö-4	Erkek	26	Bekar	Ortaokul	3
Ö-5	Erkek	28	Bekar	Ortaokul	2
Ö-6	Erkek	30	Evli	Ortaokul	5

Ö-7	Kadın	33	Bekar	Ortaokul	10
Ö-8	Erkek	31	Bekar	Ortaokul	5
Ö-9	Erkek	33	Evli	Lise	10
Ö-10	Kadın	27	Bekar	Lise	4
Ö-11	Erkek	32	Evli	Lise	6
Ö-12	Erkek	33	Evli	Ortaokul	10

Çizelge 1'de görüldüğü üzere;

- Katılımcıların 10'u erkek 2'si ise kadın öğretmenlerden oluşmaktadır.
- Katılımcıların yaş aralığı 26-33 arasıdır. 26 yaşında olan 1 öğretmen, 27 yaşında olan 2 öğretmen, 28 yaşında olan 1 öğretmen, 30 yaşında olan 2 öğretmen, 31 yaşında olan 1 öğretmen, 32 yaşında olan 1 öğretmen, 33 yaşında olan 4 öğretmen bulunmaktadır.
- Katılımcıların 7'si evli 5'i bekardır.
- Katılımcıların 7'si ortaokul düzeyinde bir kurumda çalışırken 5'i lise düzeyinde bir kurumda çalışmaktadır.
- Katılımcıların mesleki kıdem yılı aralığı 2-10 arasıdır. 2 yıllık kıdeme sahip 1 öğretmen, 3 yıllık kıdeme sahip 2 öğretmen, 4 yıllık kıdeme sahip 1 öğretmen, 5 yıllık kıdeme sahip 3 öğretmen, 6 yıllık kıdeme sahip 1 öğretmen, 8 yıllık kıdeme sahip 1 öğretmen, 10 yıllık kıdeme sahip 3 öğretmen bulunmaktadır.

2.3. Veri toplama araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Uzmanlar tarafından hazırlanan formda birinci bölümde katılımcıların bazı demografik bilgilerine yer verilmiştir. İkinci kısımdaysa öğretmenlerin ÇEDES projesine yönelik bilgilerinin öğrenilmesi bakımından 8 açık uçlu yer almıştır. Görüşme formunun oluşturulma sürecinde görüşme formunda ÇEDES projesine ilişkin öğretmenlerin duygu, düşünce ve deneyimlerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan sorulara yer verilmiştir. Araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşme formunda soruların kolaylıkla anlaşılmasına, çok boyutlu olmamasına, katılımcıyı yönlendirici olmamasına dikkat edilmiştir (Bogdan ve Biklen, 1992; Akt. Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Görüşme formundaki sorular, öncelikle literatür taraması sonucunda oluşturulmuş ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda revize edilerek içerik geçerliliği sağlanmıştır (Polat, 2022; Yıldırım & Şimşek, 2018).

Araştırma kapsamında her bir katılımcı ile yaklaşık 40-45 dk süren görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görüşmeler katılımcı izni ile ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Elde edilen veriler bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde, nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz; elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı, görüşülen bireylerin görüşlerinin çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla sık sık doğrudan alıntıların kullanıldığı ve elde edilen sonuçların neden- sonuç ilişkileri çerçevesinde yorumlandığı analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Katılımcılara sorulan 8 soruya yönelik öğretmenlerin belirttiği görüşler 2 araştırmacı tarafından okunmuş ve buna yönelik kodlar oluşturulmuş ve tablolaştırılmıştır. Katılımcıların belirttiği görüşler doğrudan alıntı yoluyla Ö-1, Ö-2, .. Şeklinde kodlarla bulgularda belirtilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde görüşme sorularına yönelik katılımcı cevaplarından elde edilen kodlar, açıklamalar, frekanslar ve katılımcılardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

3.1. Birinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"ÇEDES projesi hakkında genel olarak ne düşünüyorsunuz, bu projenin eğitim-öğretim sürecine nasıl bir katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 2'de belirtilmiştir.

Çizelge 2: Birinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Eğitim ve Değerler Eğitimi	ÇEDES Projesi, öğrencilerin milli, manevi ve ahlaki değerlerini geliştirmeyi hedeflemektedir.	Ö-1, Ö-4, Ö-7, Ö-8, Ö-9, Ö-11, Ö-12	7
Duyuşsal Davranışlar ve Sorumluluk	Proje, öğrencilerin duyuşsal davranışlarını, sorumluluk bilincini ve toplumsal duyarlılığını artırmaktadır.	Ö-3, Ö-6, Ö-10	3
Eğitimde Katkı ve Etkililik	Projenin eğitim-öğretim sürecine katkıları genel olarak olumlu görülmekte, ancak bazı katılımcılar sınırlı etkilerden bahsetmiştir.	Ö-2, Ö-5, Ö-10	3
Çeşitlilik ve Uygulama Hassasiyeti	Projenin uygulanmasında toplumsal hassasiyetlere ve tarafsızlığa dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-4	1
Eksiklikler	Çevre duyarlılığı ve bazı konularda eksiklikler olduğu belirtilmiştir.	Ö-5	1

Çizelge 2'den ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesi hakkındaki görüşleri en çok "ÇEDES Projesi, öğrencilerin milli, manevi ve ahlaki değerlerini geliştirmeyi

hedeflemektedir."(n=7) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüşler ise "Proje, öğrencilerin duyuşsal davranışlarını, sorumluluk bilincini ve toplumsal duyarlılığını artırmaktadır."(n=3) ve "Projenin eğitim-öğretim sürecine katkıları genel olarak olumlu görülmekte, ancak bazı katılımcılar sınırlı etkilerden bahsetmiştir."(n=3) şeklinde olmuştur. Bu soruya ilişkin bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-3: Öğrencilerin duyuşsal davranışlarını geliştirmesi açısından ve öğrencilere sorumluluk bilinci vermesi açısından olumlu bir çalışma olarak görüyorum.

Ö-4: ÇEDES Projesi, değerler eğitimi ve manevi gelişime katkı sağlamayı amaçlıyor. Ancak eğitimde çeşitlilik ve tarafsızlık önemli olduğundan, uygulanmasında toplumsal hassasiyetlere dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Doğru uygulanırsa, öğrencilerin kişisel gelişimine katkı sağlayabilir.

Ö-5: Projenin değerler kısmı konusunda yeterli ama çevreye duyarlılığı kısmında eksik kaldığı kanısındayım. Proje öğrencinin eğitimde aktif olması açısından öğrenciye somut öğrenmeler açısından katkı sağlamaktadır.

Ö-12: Proje, öğrencilerin sosyal ve kültürel gelişimi açısından katkı sağlamaktadır. Ayrıca öğrencilerin manevi ve milli değerlerini öğrenmesine ve pekiştirmesine de önemli derecede katkı sağlamaktadır.

3.2. İkinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"ÇEDES projesinin çevreye duyarlılık ve değerler eğitimi alanındaki önemini nasıl değerlendiriyorsunuz, öğrencilerin karakter gelişimine ve sosyal ilişkilerine etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 3'te belirtilmiştir.

Çizelge 3: İkinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Çevreye Duyarlılık	Projenin çevre duyarlılığı konusundaki katkıları bazı katılımcılar tarafından sınırlı görülmekte, ancak bu alandaki etkinliklerin önemli olduğu belirtilmiştir.	Ö-4, Ö-5, Ö-6, Ö-7, Ö-12	5
Değerler Eğitimi	Proje, milli ve manevi değerlerin öğrencilere kazandırılması açısından önemli görülmektedir. Değerler eğitimi, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimine katkı sağlar.	Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-8, Ö-9, Ö-11, Ö-12	7
Karakter Gelişimi	Proje, öğrencilerin ahlaki, kişilik ve karakter gelişimini desteklemekte, bu süreçte empati, sorumluluk ve özgüven gibi erdemlerin pekişmesine yardımcı olmaktadır.	Ö-2, Ö-3, Ö-6, Ö-8, Ö-9, Ö-10, Ö-11	7

Sosyal İlişkiler ve İletişim	Grup çalışmaları ve etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin sosyal ilişkilerinde empati, iş birliği ve sorumluluk bilinci gelişmektedir.	Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-10, Ö-12	5
Uygulama ve Özveri	Projenin başarıya ulaşması, öğretmen ve idarecilerin özverili çalışmaları ile ilişkilendirilmiştir.	Ö-1	1
Etkinliklerin Kalıcılığı ve Etkililiği	Proje kapsamında yapılan etkinliklerin, öğrencilerde somut öğrenmeler ve özgüven gelişimi sağladığı ifade edilmiştir.	Ö-6, Ö-10, Ö-11	3

Çizelge 3'den ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinin değerler eğitimine olan katkılarını yönelik görüşleri en çok "Proje, milli ve manevi değerlerin öğrencilere kazandırılması açısından önemli görülmektedir. Değerler eğitimi, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimine katkı sağlar."(n=7) ve "Proje, öğrencilerin ahlaki, kişilik ve karakter gelişimini desteklemekte, bu süreçte empati, sorumluluk ve özgüven gibi erdemlerin pekişmesine yardımcı olmaktadır."(n=7) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden görüşler ise "Projenin çevre duyarlılığı konusundaki katkıları bazı katılımcılar tarafından sınırlı görülmekte, ancak bu alandaki etkinliklerin önemli olduğu belirtilmiştir."(n=5) ve "Grup çalışmaları ve etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin sosyal ilişkilerinde empati, iş birliği ve sorumluluk bilinci gelişmektedir."(n=5) şeklinde olmuştur. Bu soruya ilişkin bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-3: Öncelikle etkinlikler bireysel değil grup içerisinde yapıldığı için öğrencilerin sosyal iletişim becerilerini ve sosyal sorumluluk duygularını geliştirmektedir. Ayriyeten ÇEDES projesinin temelinde ahlaki erdemler olduğu için öğrencilerin karakteri gelişiminde elbette olumlu etkilemektedir.

Ö-5: Çevreye duyarlılık noktasında çok da katkı sağladığını düşünmüyorum ama değerler konusunda gerek bilişsel gerekse duyuşsal anlamda önemi yadsınamaz bir gerçektir. Sosyal ilişkilerde de öğrenci-veli-öğretmen ilişkisi açısından sosyal gelişimlerine katkı sağlamaktadır.

Ö-6: ÇEDES Projesi, öğrencilerin etkin katılımı sayesinde öğrencilerde kalıcı öğrenmeleri ve sağlıklı bir ahlaki gelişimi sağlamaktadır. Öğrenciler farklı etkinliklerle özgüvenlerini artırabilmekte ve çevreye, arkadaşlarına, hayvanlara, büyüklerine, küçüklerine ve değerlerimize karşı daha hassas davranmayı öğrenebilmektedir.

Ö-11: Öğrencilerin karakter gelişiminin şekilleneceği yaşlarında, 5 yaşından 17 yaşına değin milli ve manevi değerlerle yoğrulmasına bir vesile olarak görüyorum. Yapılan etkinliklerle öğrencilerde özgüven, kendini ifade yeterliliklerinin artmasına da katkı sağlamaktadır.

3.3. Üçüncü Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"ÇEDES projesinin uygulama süreçlerinde karşılaştığınız zorluklar nelerdir, bu zorlukları nasıl aştınız veya aşmayı planlıyorsunuz?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 4'de belirtilmiştir.

Çizelge 4. Üçüncü Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Maddi ve Kaynak Yetersizliği	Projenin uygulanmasında maddi sorunlar, kaynak yetersizliği ve fiziksel imkânların sınırlılığı gibi problemler yaşanmaktadır	Ö-1, Ö-4, Ö-8, Ö-9, Ö-12	5
Etkinliklerin Uygulanabilirliği	Okul dışı etkinliklerde velilerin izni, kurum onay süreçleri ve çevresel koşullar gibi faktörler, etkinliklerin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır.	Ö-3, Ö-9, Ö-12	3
Öğrenci ve Veli Katılımı	Öğrenci motivasyonunun düşük olması ve velilerin projeye yönelik ön yargıları, uygulama süreçlerinde önemli engeller arasında yer almıştır.	Ö-6, Ö-8, Ö-9	3
Proje Tanıtımı ve Farkındalık	Projenin yeterince tanıtılmaması, öğrenciler ve veliler arasında bilinirlik ve farkındalık eksikliğine yol açmaktadır.	Ö-6	1
Raporlama ve İş Yükü	Uygulama süreçlerinin sonunda yapılan raporlamanın öğretmenler üzerinde iş yükü oluşturduğu belirtilmiştir.	Ö-5	1
Etkinlik Kılavuzlarına Bağlılık	Etkinlik kılavuzlarına bağlı kalma zorunluluğu, özgün etkinliklerin uygulanmasında kısıtlılık yaratmaktadır.	Ö-11	1
İletişim ve İş Birliği Eksikliği	Zorlukların çözümünde iletişim kanallarının güçlendirilmesi ve kurumlar arası iş birliğinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-4, Ö-8, Ö-12	3
Zorluk Yaşanmayan Durumlar	Bazı katılımcılar, uygulama süreçlerinde herhangi bir zorluk yaşamadıklarını belirtmiştir.	Ö-7, Ö-10	2

Çizelge 4'den ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinin uygulanmasında karşılaştıkları zorluklara yönelik görüşleri en çok "Projenin uygulanmasında maddi sorunlar, kaynak yetersizliği ve fiziksel imkânların sınırlılığı gibi problemler yaşanmaktadır."(n=5) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüşler ise "Okul dışı etkinliklerde velilerin izni, kurum onay süreçleri ve çevresel koşullar gibi faktörler, etkinliklerin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır."(n=3), "Öğrenci motivasyonunun düşük olması ve velilerin projeye yönelik ön yargıları, uygulama süreçlerinde önemli engeller arasındadır."(n=3) ve "Zorlukların çözümünde iletişim kanallarının güçlendirilmesi ve kurumlar arası iş birliğinin artırılması gerekmektedir."(n=3) şeklinde olmuştur. Bu soruya ilişkin bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-1: Bu süreçte daha çok maddi sorunlarla karşılaşıyorum. Diğer öğretmenlerimizin desteğiyle aşmaya çalışıyoruz bu sorunu.

Ö-4: ÇEDES Projesi'nin uygulama süreçlerinde kaynak yetersizliği ve devam sorunu gibi zorluklarla karşılaşılabiliyor. Bu zorlukları aşmak için iletişim kanallarını güçlendirmek, öğretmenlere yönelik eğitimler düzenlemek ve proje uygulamalarında şeffaf bir yaklaşım benimsemeyi planlıyoruz.

Ö-9: Projenin uygulama aşamasında okul ve bulunduğumuz ilçenin fiziki şartlarının yetersiz kalması verimi düşürmektedir. Bununla birlikte sosyal medya ve bazı art niyetli insanların ÇEDES hakkında olumsuz düşünceleri ailelerin projeye karşı ön yargılı olmasına sebep olmuştur.

Ö-11: Bu yıl uygulamaya başlanan etkinlik kılavuzlarındaki etkinliklere bağlı kalmaya çalışmak, özgün etkinlikleri uygulamadaki kısıtlılık kısmen zorlamaktadır.

3.4. Dördüncü Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"Proje sürecinde kullanılan yöntem ve materyalleri nasıl değerlendiriyorsunuz, eğitim içeriklerinin öğrenciler açısından etkili ve yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 5'te belirtilmiştir.

Çizelge 5. Dördüncü Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Yöntem ve Materyallerin Etkisi	Yöntem ve materyallerin genel olarak faydalı olduğu ancak daha dinamik, interaktif ve bölgesel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.	Ö-4, Ö-6, Ö-8, Ö-10, Ö-12	5
Eksiklikler ve İyileştirme İhtiyacı	Materyal eksiklikleri, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve bölgesel farklılıkların yetersizliklere yol açtığı vurgulanmıştır.	Ö-1, Ö-5, Ö-9, Ö-11	4
Eğitim İçeriklerinin Yeterliliği	Eğitim içeriklerinin genel olarak etkili olduğu ancak sürekli geri bildirim ve güncellemelerle daha da iyileştirilebileceği ifade edilmiştir.	Ö-4, Ö-6, Ö-7, Ö-8	4
Bölgesel ve Okul Farklılıkları	Farklı bölgelerde ve okullarda kaynakların sınırlı olması nedeniyle projelerin etkinliği azalabilmektedir.	Ö-1, Ö-9, Ö-12	3
Özgün Etkinliklere İhtiyaç	Öğretmenlere daha fazla inisiyatif tanınarak özgün etkinliklerin desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.	Ö-3, Ö-11	2
Zengin ve Çeşitli İçerikler	İçeriklerin genel olarak çeşitli ve faydalı olduğu ancak daha fazla yaparak yaşayarak öğrenmeye yönelik aktivitelerle zenginleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-6, Ö-7, Ö-11	3

Faydalı Materyaller ve Yöntemler	Proje materyallerinin genel olarak yeterli olduğu ancak daha etkili kullanım için ders müfredatına dâhil edilmesi gerektiği önerilmiştir.	Ö-7, Ö-8	2

Çizelge 5'den ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinde yöntemlerin değerlendirilmesinde yönelik görüşlerinde en çok "Yöntem ve materyaller genel olarak faydalı ancak daha dinamik, interaktif ve bölgesel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gerekmektedir."(n=5) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüşler ise "Materyal eksiklikleri, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve bölgesel farklılıklar yetersizliklere yol açabilmetedir."(n=4) ve "Eğitim içerikleri genel olarak etkili ancak sürekli geri bildirim ve güncellemelerle daha da iyileştirilebilir."(n=4) şeklinde olmuştur. Bu kapsamda bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-4: Proje sürecinde kullanılan yöntem ve materyaller genel olarak etkili olsa da öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre daha dinamik ve interaktif hale getirilebilir. Eğitim içeriklerinin yeterli olduğunu düşünüyorum, ancak sürekli geri bildirimlerle güncellenmesi önemlidir

Ö-5: Uygulama sürecinde kullanılan yöntemlerin zengin fakat materyal noktasında eksiklerin olduğunu düşünüyorum. Eğitim içeriği elbette ki öğrenci açısından etkisi var fakat eksikliklerden dolayı henüz yeterli olduğunu düşünmüyorum.

Ö-8: Proje sürecinde kullanılan yöntem ve materyalleri faydalı buluyorum; eğitim içeriklerinin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun, etkili ve yeterli olduğunu düşünüyorum.

Ö-9: Okul, ilçe imkânları bölge ve şehirlere göre farklılık gösterdiği için yetersiz kalmaktayız.

3.5. Beşinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"Proje sürecinde kullanılan yöntem ve materyalleri nasıl değerlendiriyorsunuz, eğitim içeriklerinin öğrenciler açısından etkili ve yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 6'da belirtilmiştir.

Çizelge 6. Beşinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Rehberlik ve Rol Model Olma	Öğretmenlerin öğrencilerin rehberi ve rol modeli olarak, değerlerin kazandırılmasında ve öğrencilerle etkileşimde kritik bir rol oynadığı belirtilmiştir.	Ö-4, Ö-7, Ö-8, Ö-9, Ö-12	5
Kişisel ve Mesleki Gelişim	Projenin öğretmenlerin kişisel ve mesleki değerlerini güçlendirdiği, farkındalık yarattığı ve onların gelişimine katkı sağladığı ifade edilmiştir.	Ö-1, Ö-3, Ö-4, Ö-5, Ö-8, Ö-12	6

Sorumluluk ve İş Yükü	Projenin öğretmenlere ek sorumluluklar yüklediği ancak bu yükün okulda paylaşılması gerektiği, iş birliğinin önem taşıdığı vurgulanmıştır.	Ö-6, Ö-10, Ö-11	3
Öğretmenlerin İstek ve Özverisi	Projede öğretmenlerin istekli ve özverili olması, projenin başarısında ve öğrencilere değer kazandırılmasında belirleyici bir faktör olarak görülmektedir.	Ö-2, Ö-7, Ö-9, Ö-11	4
Etkinliklerin Çeşitliliği ve Katkıları	Öğretmenlerin seçtiği etkinliklerin, öğrenciler ve öğretmenler için önemli deneyimler sunduğu, bu etkinliklerin etkili ve zengin içeriklere sahip olduğu ifade edilmiştir.	Ö-5, Ö-10	2
Toplumsal Katkı ve Değerler	Projenin öğretmenlerin toplumsal katkılarını daha görünür kıldığı ve değerlerin aktarımında güçlü bir araç olduğu belirtilmiştir.	Ö-4, Ö-9, Ö-12	3

Çizelge 6'dan ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinde öğretmenlerin sorumluluklarına yönelik görüşleri en çok "Projenin öğretmenlerin kişisel ve mesleki değerlerini güçlendirdiği, farkındalık yarattığı ve onların gelişimine katkı sağlamaktadır."(n=6) ve "Öğretmenler öğrencilerin rehberi ve rol modeli olarak, değerlerin kazandırılmasında ve öğrencilerle etkileşimde kritik bir rol oynamaktadır."(n=5) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüşler ise "Projede öğretmenlerin istekli ve özverili olması, projenin başarısında ve öğrencilere değer kazandırılmasında belirleyici bir faktör olarak görülmektedir."(n=4) şeklinde olmuştur. Bu kapsamda bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-4: ÇEDES Projesi kapsamında öğretmenler, öğrencilerin rehberi ve rol modeli olarak çok önemli bir role sahip. Bu proje, öğretmenlerin kişisel ve mesleki değerlerini pekiştirirken, aynı zamanda sorumluluklarını artırarak onların toplumsal katkılarını daha görünür kılabilir.

Ö-7: Öğretmenin istekli ve özverili öğrencilere rehber olması gerektiğini düşünüyorum.

Ö-11: İş yoğunluğuma biraz daha yük bindirse de faydalı olmaya çalışmayı sevdiğimden ötürü gönüllü olarak yaptığım bir proje olarak görüyorum.

Ö-12: Proje öğretmenlerin kişisel ve mesleki değerlerde farkındalık oluşturmakta ve öğrencilerin geleceği için önemli küçümsenmeyecek etkiler bırakmaktadır.

3.6. Altıncı Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"ÇEDES projesinde veli iş birliği ve ailenin katılımı ne düzeyde sağlanabiliyor, ailelerin sürece daha fazla dâhil olmasını sağlamak adına hangi adımlar atılabilir?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 7'de belirtilmiştir.

Çizelge 7. Altıncı Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n
Veli Katılım Düzeyi	Velilerin projeye katılımının genelde sınırlı düzeyde olduğu, hatta bazı ailelerin projeden haberdar dahi olmadığı belirtilmiştir.	Ö-1, Ö-3, Ö-4, Ö-6, Ö-8, Ö-10,	6
Bilgilendirme ve Tanıtım İhtiyacı	Velilerin projeye katılımını artırmak için bilgilendirici seminerler, toplantılar, broşürler ve etkili tanıtım yapılması gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-1, Ö-3, Ö-4,Ö-8, Ö-10, Ö-12	6
Aile Etkinliklerinin Artırılması	Ailelerin sürece daha fazla dahil olabilmesi için katılımcı etkinliklerin artırılması ve ailelerin süreçte aktif roller üstlenmesi önerilmiştir.	Ö-2, Ö-4, Ö-7, Ö-9, Ö-10	5
Engeller ve Çözüm Önerileri	Ailelerin günlük meşguliyetler, çalışma hayatı ve zaman kısıtlamaları gibi nedenlerle katılım sağlayamadığı, teşvik edici adımlar atılması gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-6, Ö-10, Ö-12	3
Aile Katılımının Geleceği	Projenin yeni olması nedeniyle süreç içinde aile katılımının artacağına ve daha verimli hale geleceğine dair umutlu bir yaklaşım dile getirilmiştir.	Ö-9	1
Ödüllendirme ve Teşvik	Aile katılımını artırmak için teşvik ödülleri verilmesi ve katılımın ödüllendirilmesi gibi yöntemlerin uygulanabileceği belirtilmiştir.	Ö-10, Ö-12	2

Çizelge 7'den ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinde velilerin iş birliği ve aile katılımına yönelik görüşlerinde en çok "Velilerin projeye katılımı genelde sınırlı düzeyde, hatta bazı ailelerin projeden haberdar dahi değiller."(n=6) ve "Velilerin projeye katılımını artırmak için bilgilendirici seminerler, toplantılar, broşürler ve etkili tanıtım yapılması gerekmektedir."(n=6) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüş ise "Ailelerin sürece daha fazla dahil olabilmesi için katılımcı etkinliklerin artırılması ve ailelerin süreçte aktif roller üstlenmesi gereklidir."(n=5) şeklinde olmuştur. Bu kapsamda bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-3: Bu konuda çok başarılı olunabildiğini düşünmüyorum. Ailelerin birçoğunu böyle bir projeden haberi dahi yoktur. Bu açıdan ilk önce isteğe bağlı olarak gönüllü olan ailelere projenin anlam ve önemi hakkında seminerler verilmeli ve bu ailelere projedeki etkinlikler uygulanırken çeşitli sorumluluklar verilmelidir.

Ö-8: ÇEDES projesinde veli iş birliği ve katılımı genellikle sınırlı düzeyde kalabiliyor; bu katılımı artırmak için bilgilendirme toplantıları, aile etkinlikleri ve iletişim kanallarını güçlendirme gibi adımlar atılabilir.

Ö-10: Veli katılımı maalesef istenen seviyede değil. Ancak veli katılımı artarsa hem öğrenciler hem de öğretmenler için etkinlikler daha verimli hale gelebilir. Katılımı artırmak için veliyi okula davet etme, velilerinde ulaşabileceği ortak bir alana taşıma, velilere proje bilgilendirme yapma (broşür, seminer vs.) ödüllendirme yapmak gibi seçenekler düşünülebilir.

Ö-10: Veli katılımı maalesef istenen seviyede değil. Ancak veli katılımı artarsa hem öğrenciler hem de öğretmenler için etkinlikler daha verimli hale gelebilir. Katılımı artırmak için veliyi okula davet etme, velilerinde ulaşabileceği ortak bir alana taşıma, velilere proje bilgilendirme yapma (broşür, seminer vs.) ödüllendirme yapmak gibi seçenekler düşünülebilir.

3.7. Yedinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"ÇEDES projesi kapsamında hangi değerler üzerinde ne gibi etkinlikler, aktiviteler gerçekleştirdiniz, etkinliklerin öğrenciler üzerindeki etkileri konusunda gözlemleriniz nelerdir?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 8'de belirtilmiştir.

Çizelge 8. Yedinci Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Değerlerin Kazandırılması	Sevgi, saygı, yardımseverlik, dürüstlük gibi değerlerin çeşitli etkinlikler ve uygulamalar yoluyla öğrencilere kazandırıldığı vurgulanmıştır.	Ö-1, Ö-3, Ö-4, Ö-6, Ö-7, Ö-8, Ö-9, Ö-11	8
Etkinliklerin Çeşitliliği	Drama, grup çalışmaları, doğa etkinlikleri, seminerler ve panolar gibi etkinliklerin öğrencilerin duyarlılıklarını artırdığı ifade edilmiştir.	Ö-3, Ö-5, Ö-6, Ö-8, Ö-10, Ö-12	6
Toplumsal Katkı ve Sorumluluk	Projenin sosyal yardımlaşma, çevre temizliği ve diğer sorumluluk alanlarında öğrenciler ve öğretmenler için önemli bir araç olduğu belirtilmiştir.	Ö-4, Ö-7, Ö-9, Ö-11	4

Çizelge 8'den ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinde yapılan etkinlik ve aktivitelere yönelik görüşlerin en çok "Sevgi, saygı, yardımseverlik, dürüstlük gibi değerlerin çeşitli etkinlikler ve uygulamalar yoluyla öğrencilere etkinlikler yapılmaktadır."(n=8) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüş ise "Drama, grup çalışmaları, doğa etkinlikleri, seminerler ve panolar gibi etkinlikler öğrencilerin duyarlılıklarını arttırmaktadır."(n=6) şeklinde olmuştur. Bu kapsamda bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-3: Bu konuda çok çeşitli etkinlikler uyguladık. Adalet erdemi ile ilgili adalet timi oluşturuldu. Yardımseverlik erdem'i ile ilgili öğrencilerle beraber ihtiyaç sahibi ailelere ulaşıldı. Yine bununla ilgili olarak sokak hayvanlarına yiyecekler bırakıldı. Ve hatta geçen yıl

bu projedeki erdemleri her bir sınıfa isim olarak dağıttık ve yıl içerisinde öğrencilerin hepsi kendi erdemiyle ilgili Özgün ve çok çeşitli etkinlikler gerçekleşti.

Ö-6: Dürüstlük, temizlik, saygı, çevre bilinci gibi değerler üzerinde etkinlikler yaptık. Öğrencilerle beraber fidan dikimi gerçekleştirdik. Konularla ilgili animasyonlar, filmler izlendi. Panolar hazırlandı. Oyunlar oynandı. Tüm bunlar öğrencilerin bu değerlere karşı daha hassas ve titiz olmalarını sağladı.

Ö-10: Her ay hangi değer var ise o konu hakkında öğrencilerin görebileceği bir yere pano çalışması yapılıyor. Sınıflarda grup etkinliği, soru cevap etkinlikleri, canlandırmalar, video izleme, seminer vermek gibi etkinlikler yapıldı. Bu etkinliklerin konusu adalet, özgürlük, saygı, estetik vs.

Ö-12: Öğrencilerin bizzat hazırladığı panolar yapıldı, çevre temizliği yapıldı, kitap okuma ödülleri, şiir yarışmaları, boyama ve çizme etkinlikleri yapıldı. Etkinliklere öğrenciler bizzat katıldığı için çevre duyarlılığı ve değerlerin farkına varma duygusu oluştuğu için öğrenciler olumlu etkilenmiş ve yeni etkinlikler için istekte bulunmuşlardır.

3.8. Sekizinci Görüşme Sorusuna İlişkin Bulgular

"ÇEDES projesi kapsamında hangi değerler üzerinde ne gibi etkinlikler, aktiviteler gerçekleştirdiniz, etkinliklerin öğrenciler üzerindeki etkileri konusunda gözlemleriniz nelerdir?" sorusuna ilişkin katılımcı görüşleri kodlanarak Çizelge 9'da belirtilmiştir.

Çizelge 9. Sekizinci *Soruya İlişkin Katılımcı Görüşleri*

Tema	Açıklama	Katılımcılar	Frekans (n)
Maddi ve Fiziki Destek	Projenin sürdürülebilirliği için okullara gerekli maddi kaynakların sağlanması, fiziki şartların iyileştirilmesi ve materyal desteği verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.	Ö-1, Ö-4, Ö-6, Ö-12	4
Öğrenci ve Veli Katılımı	Projenin etkili olabilmesi için öğrencilerin ilgisini çekecek özgün etkinlikler yapılması, velilerin projeye dahil edilmesi ve bilgilendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-3, Ö-6, Ö-8, Ö-9	4
Eğitim ve Değerlendirme	Düzenli eğitimler, değerlendirme çalışmaları, geri bildirim alınması ve etkinliklerin sürekli izlenmesiyle projenin sürdürülebilirliğinin artırılabileceği belirtilmiştir.	Ö-4, Ö-8	2
Motivasyon ve Teşvik	Projenin sürdürülebilirliğini sağlamak için öğrencilere, öğretmenlere ve velilere teşvik ödülleri verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Özgün etkinlik önerileri ödüllendirilebilir.	Ö-3, Ö-10, Ö-12	3

Müfredat Entegrasyonu	Projenin daha kalıcı ve etkili olabilmesi için ahlaki eğitim konularının okul müfredatına ders olarak eklenmesi gerektiği önerilmiştir.	Ö-7	1
Etkinliklerin Çeşitlendirilmesi	Etkinliklerin özgün ve ilgi çekici olması gerektiği, sıradan etkinliklerin öğrencilerin ilgisini kaybettirebileceği vurgulanmıştır.	Ö-2, Ö-10	2
Toplumsal Farkındalık	Projenin toplumda daha geniş bir kitle tarafından sahiplenilmesi için tanıtım çalışmalarının artırılması gerektiği belirtilmiştir.	Ö-9	1
İş Yükünün Paylaşılması	Proje ile ilgili iş yükünün paylaşılması ve iş birliğinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir.	Ö-6	1
Destekleyici Kurumlar	Kurumsal desteklerin artırılması ve rehber öğretmenlere yönelik destekleyici politikaların oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır.	Ö-12	1

Çizelge 9'dan ulaşılan bulgulara göre öğretmenlerin ÇEDES projesinin sürdürülebilirliğine yönelik görüşleri en çok "Projenin sürdürülebilirliği için okullara gerekli maddi kaynakların sağlanması, fiziki şartların iyileştirilmesi ve materyal desteği verilmesi gerekmektedir."(n=4) ve "Projenin etkili olabilmesi için öğrencilerin ilgisini çekecek özgün etkinlikler yapılması, velilerin projeye dâhil edilmesi ve bilgilendirilmesi gerekmektedir."(n=4) şeklinde olmuştur. Bunu takip eden diğer görüş ise "Projenin sürdürülebilirliğini sağlamak için öğrencilere, öğretmenlere ve velilere teşvik ödülleri verilmesi gerekmektedir. Özgün etkinlik önerileri ödüllendirilebilir."(n=3) şeklinde olmuştur. Bu kapsamda bazı öğretmen görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Ö-4: ÇEDES Projesi'nin sürdürülebilirliği için düzenli değerlendirmeler yapılmalı, öğrenci ve velilerden geri bildirim alınmalı ve öğretmenlere sürekli destek sağlanmalıdır. Ayrıca, yerel halkla iş birliği artırılarak kaynakların verimli kullanılması sağlanabilir. Projenin etkisini artırmak için içeriklerin güncel ve kapsayıcı olması da önemli.

Ö-7: Okul müfredatına ders olarak gelmesi gerektiğini ve ahlaki eğitime daha yönelim olmasının faydalı olacağını düşünüyorum.

Ö-10: Proje etkinlikleri daha ilgi çekici olabilir. Öğrenciler için sıradan etkinlikler bir süre sonra artık ilgi çekmiyor. Etkinlik önerisi alınıp en özgün etkinlik önerisi veren ve uygulayan öğrencilere ise ödül verilebilir.

Ö-12: Projenin devamlılığı için etkinlikler ile ilgili kurumsal anlamda daha destek olunabilir. Ayrıca okullarda devamlılığı için rehber öğretmen ve katılan öğrencilere küçük de olsa teşvik ödülleri verilebilir. Fiziksel materyallerin okullara gönderilmesi de bu devamlılığı arttıracaktır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Okullarda uygulanan ÇEDES (Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum) Projesi'nin öğretmen görüşleri çerçevesinde ele alındığı bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre; projenin milli, manevi ve ahlaki değerlerin öğrencilere kazandırılmasında önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır. Projenin özellikle öğrencilerin sorumluluk bilinci, empati ve özgüven gibi erdemlerinin gelişimine katkı sağladığı belirtilmiştir. .Bunun yanı sıra grup çalışmaları, drama etkinlikleri ve çevre duyarlılığı temalı uygulamaların, öğrencilerin sosyal ilişkilerini ve toplumsal farkındalıklarını güçlendirdiği görülmüştür. Öğretmenler, projenin öğrencilere somut kazanımlar sağladığını ve öğretim süreçlerini olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir. Yıldızhan ve Ay (2023) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları ile Öztaş ve Çetin (2025) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları bu araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Söz konusu araştırmalar ÇEDES projesinin öğrencilere önemli kazanımlar sağlayacağını, sevgi ve saygı ile yoğrulmuş ahlaklı bireylerin çoğalmasına katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır.

Ancak projenin uygulanmasında bazı sorunlarla karşılaşıldığı da tespit edilmiştir. Maddi kaynakların yetersizliği, fiziksel koşulların sınırlılığı ve velilerin projeye katılımındaki eksiklikler, uygulama süreçlerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, etkinlik kılavuzlarına bağlı kalma zorunluluğu ve öğretmenler üzerindeki iş yükü gibi sorunlar, özgün etkinliklerin gerçekleştirilmesini kısıtlamıştır. Öğretmenler, projede rehberlik ve rol model olma sorumluluğunu üstlenerek öğrencilerin değer kazanım süreçlerinde kritik bir rol oynamışlardır. Bununla birlikte, projenin sürdürülebilirliği için daha fazla maddi ve kurumsal destek sağlanması, öğretmenlerin inisiyatif almasına olanak tanınması ve projeye yönelik eğitimlerin düzenli olarak güncellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra velilerin de projeye dâhil edilmesi ve farkındalıklarının artırılması gerektiği yönünde öneriler dile getirilmiştir. Bu sonuçlarla örtüşen bazı bulgular Gül (2023) tarafından yapılan araştırma sonuçlarında da ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmanın sonuçları, araç gereçlerin sayısının yeterli düzeyde arttırılması, içeriğin geliştirilmesi ve etkinliklerin çeşitlendirilmesi suretiyle projenin desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer bulgulara Bakan Fışkın (2023) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarında da rastlamak mümkündür. Söz konusu araştırma ekonomik sorunlar ve bundan kaynaklı ulaşım, mekan, materyal temininde zorluk yaşandığına ve bunlara ilişkin öneriler sunarak projenin daha verimli olacağına vurgu yapmaktadır. Ek olarak çalışmada yönetimle ilişkilerin daha güçlü hale getirilmesi için adımlar atılması gerektiği projenin bu çözüm önerileri ile hedeflere ulaşma konusunda daha etkili hale geleceğini ifade edilmektedir.

Sonuç olarak, ÇEDES Projesi'nin eğitim-öğretim süreçlerine önemli katkılar sağladığı görülmekle birlikte, sürdürülebilirliğini artırmak ve daha etkili bir şekilde uygulanabilmesini sağlamak adına, çeşitli iyileştirme ve destek mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Projenin başarısının, öğretmenlerin özverili çalışmaları ve kurumlar arası iş birliğinin güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerden “Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum (ÇEDES) Projesi’nin daha uygun zeminde gençlere ulaşabilmesi için birtakım öneriler geliştirmiştir. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Uygulayıcılara öneriler:

- ÇEDES uygulaması kapsamında yapılacak etkinlikler için ödenek tahsisi ile verimlilik artırılabilir.
- ÇEDES projesinde görev alan ya da sorumlu olan tüm paydaşların bir eğitim sürecinden geçirilmesi sağlanabilir.
- Velilerin proje hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmelerini sağlamak amacıyla seminerler düzenlenebilir.
- Projeden sorumlu kurumların işbirliğini artırmak projenin kapsamının genişlemesine fayda sağlayabilir.

Araştırmacılara öneriler:

- Projenin diğer paydaşlarının görüşlerinin alınması ile projenin etkilerinin daha açık anlaşılması sağlanabilir.
- Araştırma verileri Projede görev alan öğretmenlerin görüşleri ile sınırlıdır. Bu projenin uygulandığı öğrencilerden de görüşler alınarak farklı bir bakış açısı elde edilebilir.

KAYNAKÇA

16. Bakan Fişkin, K. (2024). Milli Eğitim Bakanlığının" Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi hakkında nitel bir araştırma (Master's thesis, Pamukkale University).
17. Creswell, J. W. (2020). Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. (Çev. S. B. Demir, M. Bütün). Ankara: Siyasal Yayın. (Orijinal yayın tarihi, 2013).
18. Demircioğlu, İ. H., & Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: Amaç, işlev ve içerik. Değerler eğitimi dergisi, 6(15), 69-88.
19. Gül, A. (2023). Diyanet gençlik merkezlerinde yürütülen değerler eğitimi çalışmalarının öğretmen, öğrenci, veli ve Diyanet İşleri Başkanlığı personeli görüşleri çerçevesinde incelenmesi. Mevzu–Sosyal Bilimler Dergisi, (10), 543-583.
20. MEB, Milli Eğitim Bakanlığı “2023 Eğitim Vizyonu” https://selim.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=266 (Erişim tarihi 13.06.2025)
21. Öntaş, T. (2016). İdeolojinin kültürel yorumu olarak değerler ve bir değerler ideolojisi olarak muhafazakârlık. Değerler Eğitimi Dergisi, 14(31),159-185.
22. Öztaş, T., & Çetin, M. (2025). Okul Yöneticilerinin ve Okul Proje Temsilcilerinin “Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum” Projesine İlişkin Görüşlerinin

İncelenmesi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 12(115), 193-201.

23. Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 161–182.
24. Turner, T. N. (2004). Essentials of elementary social studies (5th ed.). Personal Education Inc.
25. Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2011). Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumların- daki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11 (2), 635-650.
26. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (11.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
27. Yıldızhan, Ş., & Ay, M. E. (2024). Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi. Socıal Scıences Studıes Journal (SSSJournal), 9(110), 6795-6811.

ÇİZİM-TAHMİN OYUNU GARTIC.IO'NUN GÖRSEL SANATLAR ALANINDA ÖĞRENCİLERİN YARATICILIK VE ÜRÜN OLUŞTURMA SÜRELERİNE ETKİSİ

Dr. Sinem ALPASLAN
Şehit Cafer Kaşan Anadolu Lisesi
sinem_alpaslan_@hotmail.com - 0000-0003-1392-1231

ÖZET

Bu araştırmanın amacı çevrim içi çizim-tahmin oyunu olan Gartic.io'nun lise 9.sınıf öğrencilerinin çizim aşamasındaki yaratıcılık ve ürün oluşturma sürelerine etkisini ortaya koymaktır. İki farklı 9. sınıfta, aynı sayıda öğrenci ile görsel sanatlar dersinde yapılan uygulamada öğrenciler, iki gruba ayrılmıştır. Bir grup çizim yapan, diğer grup tahmin eden öğrencilerden oluşmaktadır. Çizim ve tahmin etme durumu A sınıfında Gartic.io çevirim içi uygulaması kullanılarak yapılırken B sınıfında manuel yöntemle yani kağıt kalem kullanılarak yapılmıştır. Her iki sınıfta da çizim yapan gruba aynı kelimeler verilmiştir. Bu kelimeler oyun sitesinin otomatik olarak verdiği kelimeler olup önceden oyuncular tarafından seçilememektedir. Dolayısıyla B sınıfının kelimeleri de oyun sitesinin seçtiği kelimelerin aynısı olmuştur. A sınıfında öğrenciler uygulamaya kendi cep telefonlarıyla giriş yapmışlardır. Araştırma bulgularına nitel yöntem verileri, gözlem ve öğrenci anket verileri kullanılarak ulaşılmıştır. Gartic.io uygulamasını kullanan A sınıfında çizim ve tahmin etme süresinin belirgin derecede daha kısa olduğu görülürken, yaratıcılık ve doğru tahmin etme konusunda sınıflar arası farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler : Gartic.io, görsel sanatlar, çizim, tahmin.

THE IMPACT OF THE DRAWING-GUESSING GAME GARTIC.IO ON STUDENTS' CREATIVITY AND PRODUCT CREATION TIMES IN THE FIELD OF VISUAL ARTS

Dr. Sinem ALPASLAN
Şehit Cafer Kaşan Anatolian High School
sinem_alpaslan_@hotmail.com - 0000-0003-1392-1231

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the effect of Gartic.io, an online drawing-guessing game, on the creativity and product creation times of 9th grade high school students during the drawing phase. In two different 9th grade classes, with the same number of students, the

students were divided into two groups in the visual arts class. One group consisted of students who drew, and the other group consisted of students who guessed. The drawing and guessing activities were conducted using the Gartic.io online application in Class A, while Class B used a manual method; paper and pencil. The same words were given to the drawing group in both classes. These words were automatically generated by the game site and could not be selected in advance by the players. Therefore, the words given to Class B were the same as those selected by the game site. In Class A, students logged into the application using their own mobile phones. The research findings were obtained using qualitative method data, observations, and student survey data. While the drawing and guessing time was significantly shorter in Class A, which used the Gartic.io application, different results emerged between the classes in terms of creativity and correct guessing.

Key Words: Gartic.io, visual arts, drawing, guessing.

1. GİRİŞ

Glăveanu (2014, s. 68) "yaratıcılık özünde sadece fikir üretmeye indirgenmiş psikolojik bir süreçse, onun zamansallığı ve faydalılığı ikinci planda kalır" diyerek kişinin ruh halini düşünme eyleminde ön plana çıkarmıştır. Örneğin "Freud, yaratıcılığı, sanatçının hastalıklı (nevrozlu) hâlinin bir yansıması olarak görür ve sanatçıyı 'hasta insan' olarak niteler" (Gezeroğlu, 2016, s. 26). Buradan yola çıkılarak yaratıcı düşüncenin insanın yalnızca olumlu duygudurumları değil, aynı zamanda nevrotik hallerinin de bir ürünü olduğu söylenebilir. Fakat insanı yaratıcı düşünmeye sevk eden şeyin ne olduğu sorusu, psikolojik ya da bilişsel, yani nasıl olduğu sorusunun zaman zaman önüne geçmektedir. Çünkü gün geçtikçe "daha fazla insan kurum/kuruluşlar için temel olan beceri gereksiniminin, yaratıcı düşünce olduğunu fark etmektedir" (Coulson-Thomas, 2017, s. 3). Peki bir kişi ya da zümreye göre yaratıcı olduğu düşünülen fikir, herkes için öyle midir?

Simon'a göre (1985, s. 5) "her alan kendi yaratıcılık kriterlerine, her biri neyin yeni olduğuna ve hangi ürünlerin ilginç veya değerli olduğuna karar vermelidir". Dolayısıyla içinde bulunulan durum ve üzerinde düşünülen konuya göre en yeni, en farklı, en değerli gibi yaratıcı üründen beklenen kavramlar değişkenlik gösterebilmektedir. Zamana paralel olarak görsel sanatlar alanında da sanat ürünleri kimi zaman estetik, kimi zaman semiyotik, kimi zamansa pragmatik açıdan yaratıcılıklarıyla ön plana çıkmaktadır. Yaratıcı düşüncede estetiğe bakıldığında, estetik kavramı çağdaş sanat için eskisi kadar olmasa da genel itibariyle gereklilik hali "kuruluşların kendilerini dış dünyaya, tasarımına ve sunumuna sürekli dikkat gerektiren materyaller aracılığıyla sunma fırsatlarını artırmasıyla açıklanabilir" (Carr & Hancock, 2003, s 187). Yaratıcı semiyotik ürünler ise "bir tasarım sürecine etkileşimli olarak katılan bilişsel sistemde ortaya çıkan temsillerin türünü ve bunların işlevlerini belirlemeyi sağlar" (Darzentas, 2007, s. 62). Hepsinden öte bir ürünün yaratıcı olduğundan söz edilebiliyorsa maddi ya da manevi faydalılığı muhakkaktır. Van Camp'a göre "kişisel standartların zamanla değiştiğini, sanat türleri ile farklı gruplar arasındaki fikir ayrılıklarını yalnızca pragmatik bir yaklaşım kabul edebilir" (Van Camp, 2006, s. 43). İçinde bulunulan durum ve koşullar için yapılması gereken

hamleye karar vermek gerçekçi bir bakış açısıyla mümkündür. Sadece sanat alanında değil üretim yapılan zanaat da dahil pek çok alanda günümüzde hız, daha doğrusu zamanı verimli kullanma, kişi ya da kurumlara önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu yüzden teknoloji ve sunduğu imkanlar, değişimi zorunlu kılmakta; yaratıcılık ise kişilerin amaçlarına ne derece hizmet ettiği oranda anlamına ulaşmaktadır.

"20. yüzyılda iletişim araçlarının değişimi sanatı ve algılamayı derinden etkilemiştir. Yaşanan teknolojik gelişmeler, iletişim ve yeni ortamların varlığı düşün yapısını değiştirmiştir" (Tuğal, 2018, s. 58). Günümüzde belli bir yaş grubu olmamakla beraber özellikle Z ve Alfa kuşağı için neredeyse olmazsa olmaz haline gelen sanal alem de bu yeni ortamlara ev sahipliği yapmaktadır. Ücretli ya da ücretsiz başta sosyal mecralar olmak üzere içerisinde oyun, eğlence, eğitim, haberler vb. birçok içerik hizmeti veren internet site ve uygulamaları hızla artmaktadır. Bu içerikler, özellikle de çocuk ve gençler için ebeveyn kontrolünde, sınırlı süre zarfında, ihtiyaçlar doğrultusunda seçildiği taktirde kişinin gelişimine büyük katkı sağlamaktadır. Uzaktan eğitimlerle doğrudan; fakat eğlenceyi önceleyen gruplar için dolaylı yönden kişiyi geliştirecek oyunlar gibi çevrimiçi pekçok seçenek mevcuttur. "Bilgisayar oyunlarının eğitimde kullanılabilirliği konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde; bilgisayar oyunlarının fen, matematik, tıp, mühendislik, dil öğrenme, problem çözme ve stratejik düşünme becerisini geliştirme gibi alanlarda kullanımının artmaya başladığı görülmektedir" (Çakıroğlu ve diğerleri, 2009, s. 7). Üstelik bu oyunlar sadece bilgisayarlarla sınırlı kalmayıp artık cep telefonu ve tablet gibi elektronik cihazlara da entegrasyonu sağlanmış yazılımlara sahiptirler.

"Çağın gerektirdiği ve ortaya koyduğu teknolojik yeniliklerle biçimlenen ve dönüşen görsel sanat yapıtlarında ışığın optik kullanımı her zaman önemli olmuştur. Teknolojik gelişmelere sonucu ortaya çıkan optik temelli araçlar görsel algılamayı etkilemiştir" (Tuğal, 2018, s. 22). Bu etkinin olumlu-olumsuz ne yönde olduğu araştırmaya açık bir konudur. Günümüzde dijital oyunların eğitsel katkıları ya da bağımlılık gibi olumsuz yansımaları, araştırmacıların ilgisini çeken konu başlıklarındandır. Eğitimciler dijital oyunları öğrenip, büyük oranda internetle iç içe büyümüş öğrencilerle ders kazanımları doğrultusunda kullanabilmelidir. Derse karşı ilgi ve motivasyon geliştirmek mümkündür. "Buna bağlı olarak günümüz öğrencileri için oyun tabanlı öğrenme etkili bir araç olacaktır yorumu yapılabilir" (Savaş ve diğerleri, 2021, s. 125).

2. GARTIC.IO

Gartic.io ilk kez 2020 yılında piyasaya sürülen çok oyunculu çevrim içi bir web oyunudur. Yaş sınırlaması olmayan oyunda uygulama çizme ve tahmin etme üzerinedir. Oyunda çizen taraf da tahmin eden taraf da aynı oturumda puan kazanır. Verilen kelimeyi iyi çizmek, ki çizimin ne kadar iyi olduğunu katılımcıların ne kadar hızlı tahmin edebildikleri belirler, en kısa sürede ne çizildiğini tahmin etmek oyunculara puan kazandırır. En hızlı doğru tahmin eden oyuncu 10 puan alırken, ondan sonra tahmin edenler, tahmin süresine paralel olarak 10 ila 1 arasında giderek azalan puan karşılığı alırlar. Çizim-tahmin süresi aynıdır ve 1 dakikadır. Çizen taraf da tahmin eden taraf da aynı süre zarfında yarışır.

Oyun başlamadan çizimi yapılacak kategori seçme hakkı oturum sahibinindir. Oyunun güncel sitesinde sunduğu kategoriler "genel, animeler, futbol, Narulo (Manga), oyunlar, Youtuberlar,

LOL, Minecraft, The Sims ve Fortnite" olmak üzere 10 konu başlığı şeklindedir. Bu kategorilerin oyun içerik üreticileri tarafından özellikle genç kitlenin internette tercih ettiği popüler yönelimlere göre oluşturulduğu gözlenmektedir. Oyun sitesinin otomatik olarak sunduğu kelime, katılımcılardan yine otomatik olarak seçilen bir oyuncu tarafından çizilir. Diğer katılımcılar çizimle ilgili tahminlerini yazarak gönderirler. Oyun katılımcıları tüm süreci aynı anda kendi giriş yaptıkları cihaz (bilgisayar/tablet/cep telefonu) ekranından görürler. Oyun başlamadan ekranda yasak olan davranışlar çıkar. Bunlar harf, sayı ve sembol kullanımıdır. Oyunun katılımcılara sunduğu bazı opsiyonel seçenekler de mevcuttur. Resmi çizen oyuncu çizdiği kelime ile ilgili ip ucu vermek isterse harf sayısı ve harf verme butonuna tıklayabilir. Oyuncular rakiplerinin uygunsuz bir davranışta bulunduğunu tespit ettiklerinde onu şikayet etme hakları ve oyun oturumunu oluşturan kişinin şikayet edilen kişiyi oyundan atma hakkı vardır.



Görsel 1. Gartic.io oyun uygulaması afişi

Oyunda süre sebebiyle çizim yapan oyuncu verilen kelimeyi hızlı bir şekilde anlatma çabasıyla standart siyah tek kalem tipi ile çizmeye başlar. Oyunda Microsoft Windows'un Paint yazılımında yer alan temel silgi, farklı kalem ucu kalınlıkları, renk seçenekleri ve şablon içi doldurma araçları bulunmaktadır. Çizen oyuncu vaktini iyi kullandığı taktirde bu araçlardan yararlanabilir.

3. YÖNTEM

Araştırmada karma yöntem uygulanmıştır. Nitel yöntemle literatür taraması yapılmış, gözlem verileri ve anket sonuçları ile nicel bulgulara ulaşılmıştır. Lise kademesi 9. sınıf öğrencileri çalışma grubu olarak seçilmiştir. İki farklı sınıftan 20 öğrenci belirlenmiştir. Dijital bir ekran üzerinden oyun içinde çizim yapacak deney grubu A sınıfı; klasik yöntemlerle, manuel olarak çizim yapacak kontrol grubu B sınıfı olarak adlandırılmıştır. Her iki gruptaki öğrencilerin de daha önce Gartic.io oyunu oynamamış olması bir kriterdir. A sınıfında öğrenciler https://gartic.io sitesinden açılan oda bağlantısını kullanarak oyuna kendi cep telefonları ile katılmışlardır. Oyun sitesinin otomatikman belirlediği ilk 10 kelimenin çizimi ve tahmini

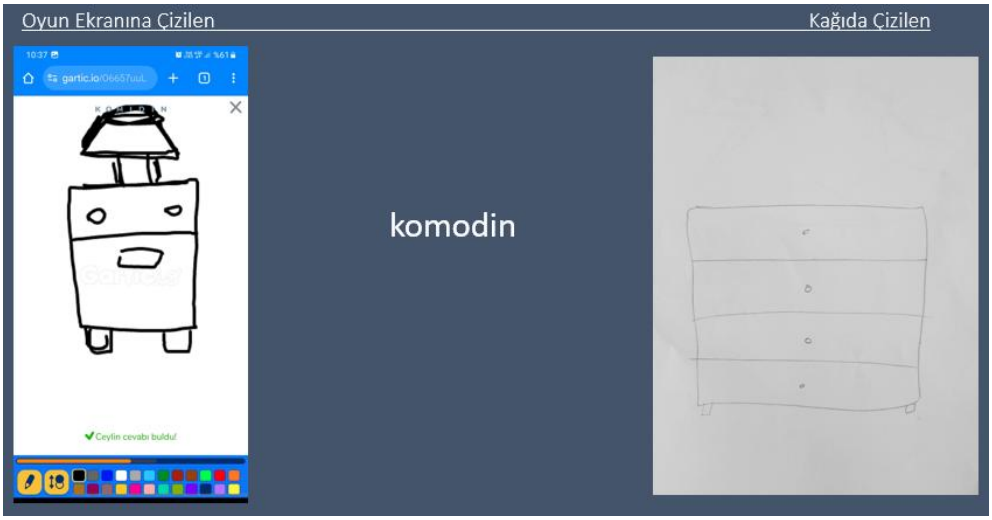
tamamlanana kadar oyuna devam edilmiştir. Dolayısıyla 20 öğrencinin 10 tanesi çizim yaparken kalan 10 tanesi sadece tahmin eden grupta yer almıştır. Aynı kelimelerin B sınıfında da oyunun sunduğu süre ve puanlamaya sadık kalınarak çizim-tahmini yapılmıştır. Yine 10 öğrenci sırayla A sınıfında çizilen kelimeleri çizerken kalan 10 öğrenci tahmin yapmıştır. Ancak A sınıfından farklı olarak B sınıfında tahmin aşaması çizim aşamasıyla aynı dakikada gerçekleşmemiştir. Çünkü kağıt üzerine kelime çizilirken her oyuncu aynı açı ve uzaklıktan görüp tahmin etme şansına sahip değildir. Bu yüzden çizim dakikası dolduktan sonra tahmin için ayrıca süre tutulmuştur. Araştırma uygulamasının yapıldığı aşamada öğrencilerin çizim ve tahminleri gözlenmiştir. Klasik yöntemin uygulandığı B sınıfında da gartic.io uygulamasındaki gibi süre tutulmuştur. Uygulama sonrası her iki çizim gubunun da deneyimlerini ifade edebilecekleri 11 sorudan oluşan Likert tipi anketi doldurmaları sağlanmıştır.

4. BULGULAR

Gartic.io uygulaması tarafından öğrencilere otomatikman atanan kelimeler sırasıyla komodin, şimşek, badem, şelale, ahır, dağ, manav, kel, gardırop ve posta kutusu olmuştur.

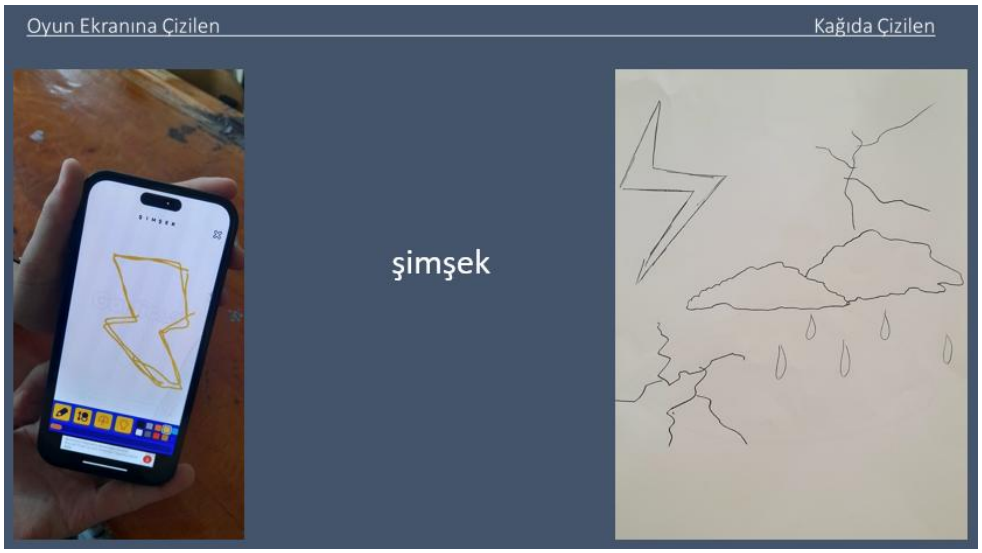
4.1. Gözlemden Elde Edilen Bulgular

Uygulama esnasında her iki sınıftan 20 öğrenci de 1 dakikalık süre zarfında kelimeyi ifade edecek az ya da çok bir görsel çizmeyi başarmıştır. A ve B sınıfından öğrencilerin etkinlik süresince yaptıkları çizimler ve ele edilen gözlemler aşağıdaki gibidir:



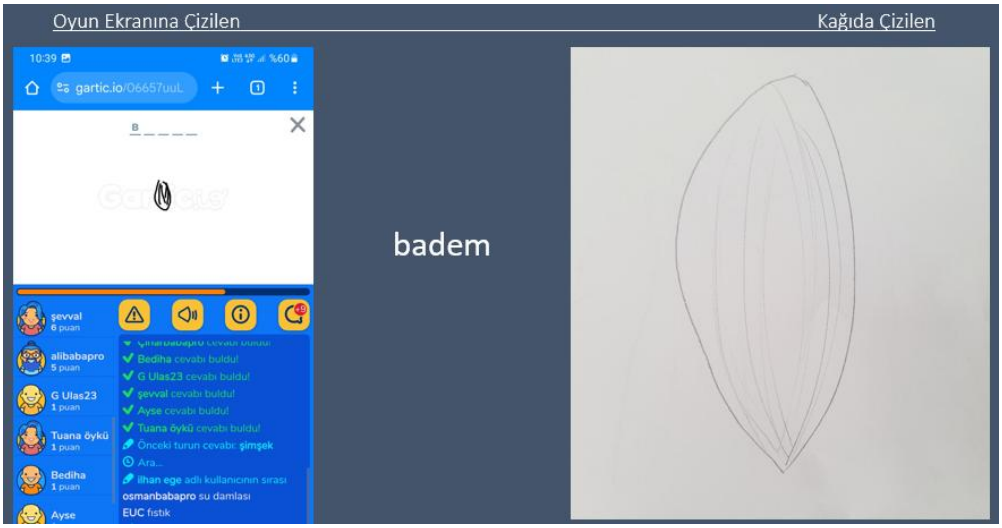
Görsel 2. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

A sınıfında komodin kelimesini çizen öğrenci, süresi bitene kadar çizimine eklemeler yapmaya devam etmiştir. Onuncu saniyeden itibaren oyunculardan doğru tahminler yazılmaya başlanmıştır. Bir öğrenci dışında hepsi bu oturumdan puan kazanmıştır. O öğrencinin puan alamama sebebi ise doğru bilip yanlış yazması olmuştur. B sınıfındaki komodin çizen öğrenci ise 12 saniyede çizimini bitirmiş ve ekleme yapma gereği duymamıştır. Fakat A sınıfında olduğu gibi 1 öğrenci dışında hepsi 10. saniyeden itibaren doğru cevap vermeye başlamıştır.



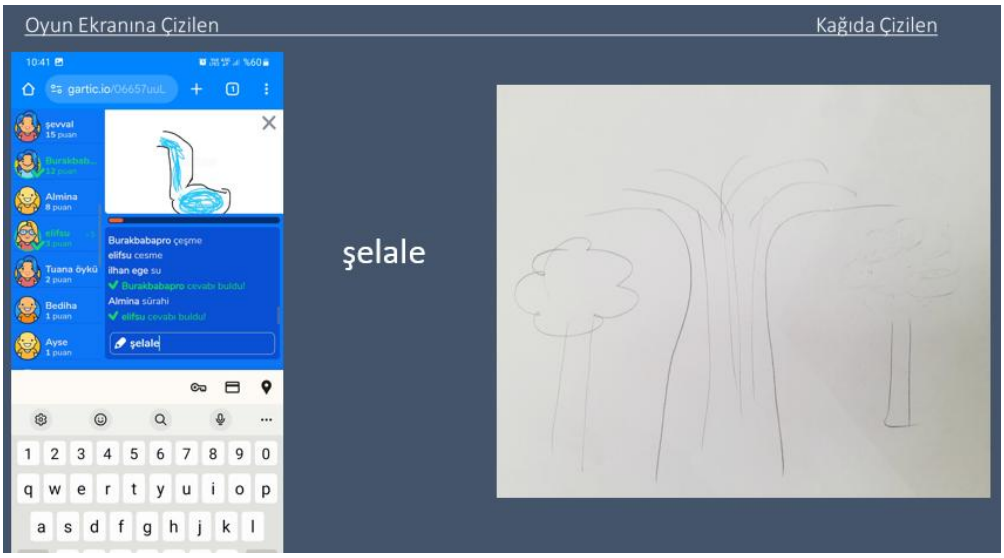
Görsel 3. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Şimşek kelimesini A sınıfında çizen öğrenci sarı rengi seçerek 10 saniyede çizimini tamamlamış ve daha çizimini tamamlamadan 3. saniyede doğru tahminler yazılmaya başlanmıştır. Oyuncuların hepsi puan bu oturumdan puan kazanmıştır. B sınıfında çizen öğrenci süresi dolana kadar çizmeye, kelimeyi destekleyecek yardımcı görsellerle çizimini desteklemeye devam etmiştir. Sadece 5 öğrenci bu oturumdan puan alabilmiştir.



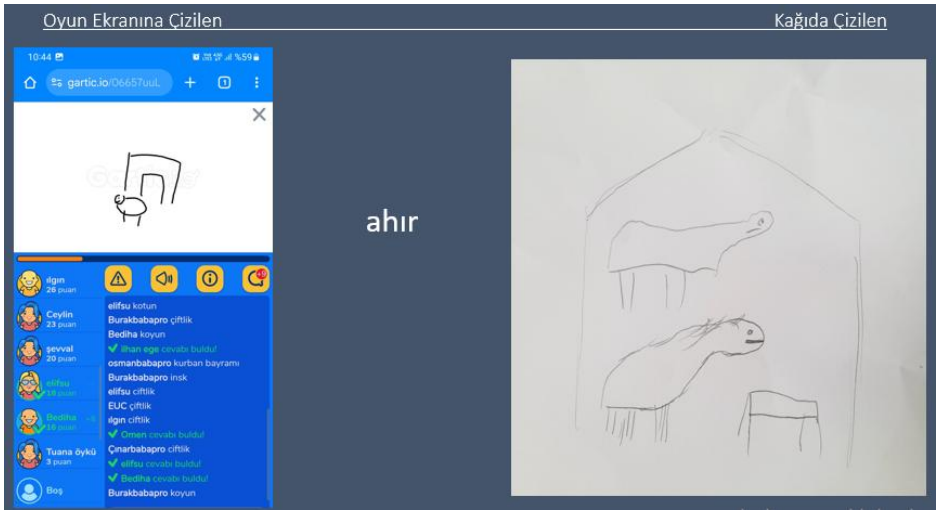
Görsel 4. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

A sınıfında badem kelimesinin çizimi 5 saniyede tamamlanmış olmasına rağmen, son saniyelere dek hiçbir oyuncu doğru tahmin edememiştir. Bunun üzerine çizen oyuncu, oyunun başında kurallar belirlenirken ipucu verilmesinin yasak olması kararı alınmasına rağmen ipucu sembolüne tıklamıştır. Son saniyelerde kelimenin"B" harfiyle başladığını gören oyunculardan yalnızca 3 tanesi doğru tahmini yazarak puan kazanabilmiştir. B sınıfında ise çizim 13 saniye sürmüş, 9. saniyeden itibaren 1 öğrenci dışında hepsi doğru cevabı yazmıştır. A sınıfında telefona yapılan çizim badem kelimesinin gerçek hayattaki boyutu kadar çizilirken, B sınıfında çizilen badem kağıdı kaplayacak boyutta çizilmiştir.



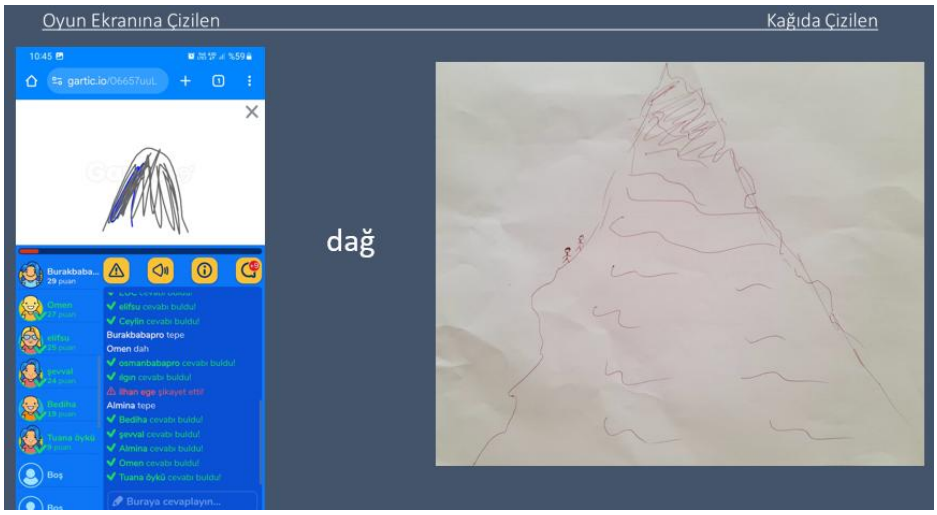
Görsel 5. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Şelale kelimesinin çizimi her iki sınıfta da 20 saniye sürmüştür. A sınıfındaki oyuncu renk de kullanarak suyu mavi ile çizmiş, 22. saniyeden itibaren doğru tahminler yazılmaya başlanmış, sadece 2 öğrenci puan alamamıştır. B sınıfındaki çizen oyuncu ise şelale tasvirinin sağına ve soluna ağaç resmi eklemiştir. Ancak 52. saniyeden itibaren sadece 4 oyuncu doğru tahminde bulunmuş, diğerleri genellikle ağaç ve bitki isimleri yazarak yanlış tahminlerde bulunmuşlardır.



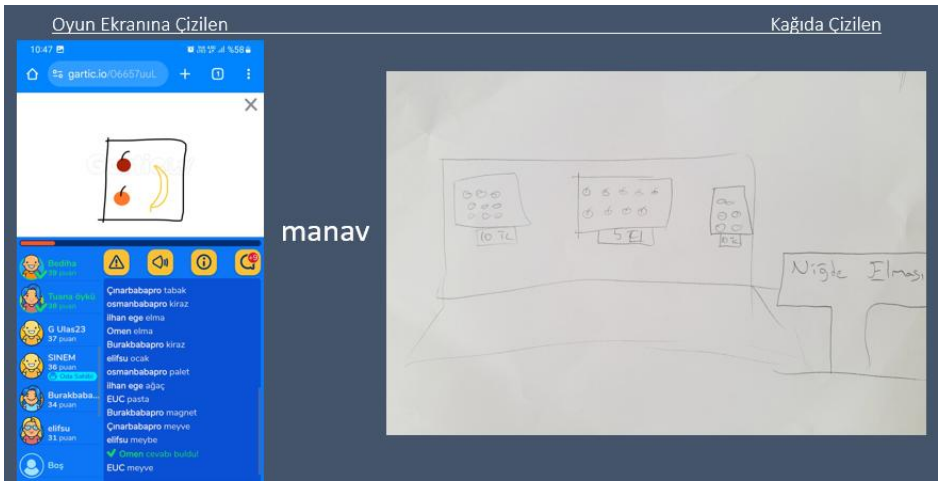
Görsel 6. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Her iki sınıftaki çizen oyuncu, ahır kelimesinin çiziminde hayvan tasvirine de yer vermiştir. Her iki sınıfta da çizimler son saniyelere kadar devam etmiş, çizen oyuncular diğerlerine nazaran daha fazla silgi kullanmışlardır. A sınıfında sadece 4 oyuncu son 10 saniyede doğru cevabı yazarken, B sınıfındaki oyunculardan sembolik üçgen çatı çiziminin altına yerleştirilmiş hayvan görseline 8 tanesi, 33. saniyeden itibaren doğru cevap vermeye başlamıştır.



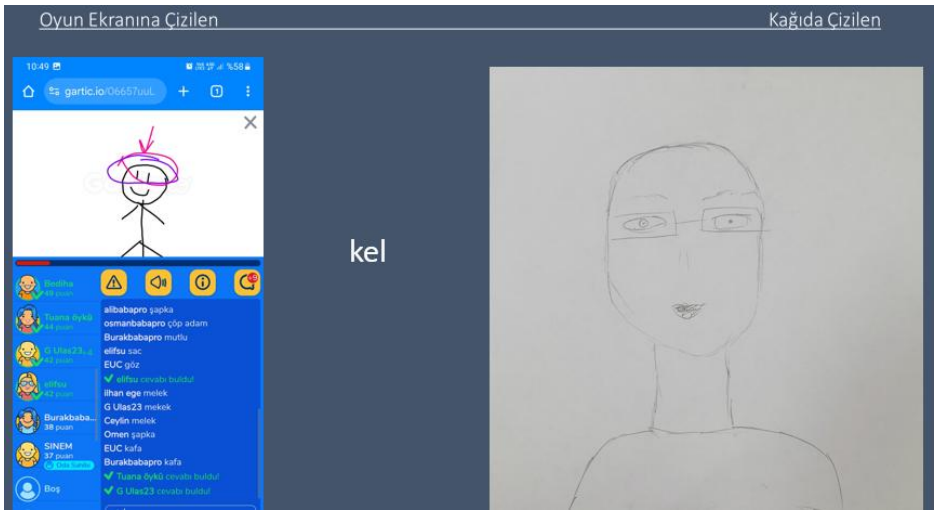
Görsel 7. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Dağ kelimesinde her iki sınıfta da çizim yaklaşık 18 saniye sürmüştür. Her iki grupta da 5. saniyeden itibaren doğru cevaplar yazılmaya başlanmış, bütün oyuncular bu oturumdan puan kazanmıştır.



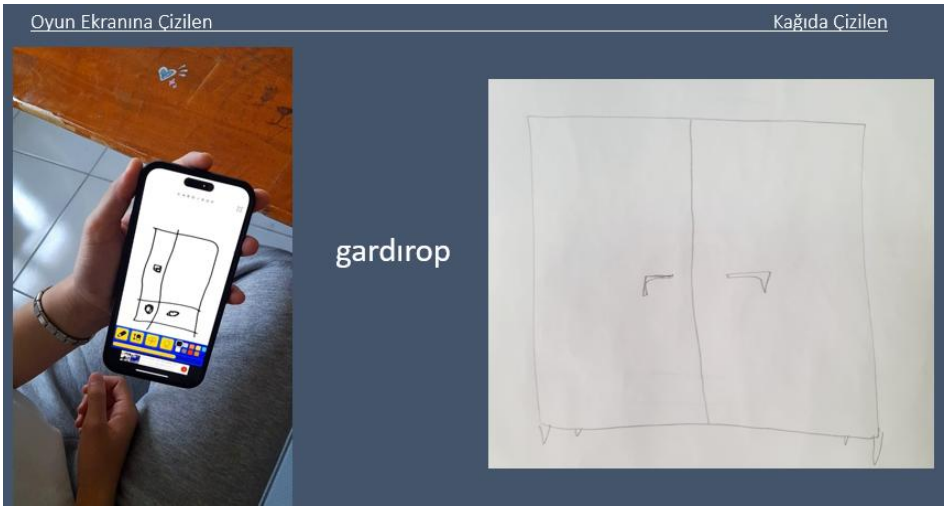
Görsel 8. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Manav kelimesinin çiziminde her iki sınıfın çizen oyuncusu da süre bitene dek çizime devam etmiştir. A sınıfındaki çizen oyuncu bir çok kez çizip tekrar silmiştir. Renk ve şablon kullanımasına rağmen yalnızca 1 öğrenci 49. saniyede doğru cevabı yazabilmiştir. B sınıfında ise çizen öğrenci kural ihlali yaparak harf ve rakam kullanmıştır. Bu yüzden 10. saniyeden itibaren doğru kelime yazılmaya başlanmış ve hepsi hangi kelime olduğunu bulmuştur; fakat kural ihlali sebebiyle puan kazanılmamıştır.



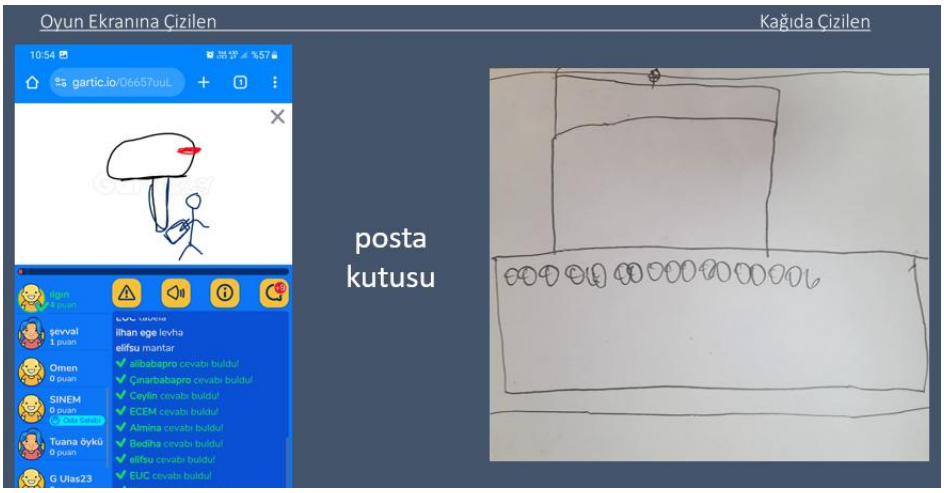
Görsel 9. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Kel kelimesinin çiziminde A sınıfında çizim 18. saniyede tamamlanmış, fakat 32. saniyeden sonra sadece 4 kişi tarafından doğru tahmin edilmiştir. B sınıfında ise son 4 saniyede sadece 2 kişi doğru kelime tahmininde bulunmuş; fakat çizimin tamamlanması son saniyeye kadar devam etmiştir.



Görsel 9. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Gardırop çizimi A sınıfında 14, B sınıfında 16 saniyede tamamlanmıştır. A sınıfında 28. saniyeden sonra 4, B sınıfında 42. saniyeden sonra 5 oyuncu puan kazanabilmiştir. Bu oturumda diğer öğrenciler kelimeyi tanımış; fakat doğru yazılışını bilmedikleri için puan alamamışlardır.



Görsel 9. A sınıfı ve B sınıfı çizimleri

Son kelime posta kutusunun çizimi A sınıfında da B sınıfında da son saniyeye kadar devam etmiştir. A sınıfında insan figürünün elindeki zarfın kırmızı ile boyanmasının ardından 50. saniyeden itibaren 1 kişi hariç tüm oyuncular doğru tahminde bulunmuşlardır. Fakat B sınıfında cevabı bulan olmamıştır.

4.2. Anket Sonucundan Elde Edilen Bulgular

Cep telefonuna çizim yapan A ve kağıda çizim yapan B sınıflarında çizimleri gerçekleştiren 10'ar öğrenciye yöneltilen sorular ve seçenekleri işaretleme oranları aşağıda verilmiştir. Her iki sınıfın çizen katılımcılarının sorulara verdikleri yanıtlar karşılaştırıldığına A sınıfında da B sınıfında da öğrencilerin yarısı yanıtlarında karşılaştıkları kelimeleri ilk kez çizdiklerini belirtmiştir. Her iki sınıfta katılımcıların çoğu çizim yaparken süre sıkıntısı yaşamadıklarını fakat sınırlı süreleri olmasa daha iyi çizeceklerini de belirtmiştir. Yanıtlara göre her iki grupta da katılımcıların çoğu hem telefon-tablet gibi elektronik araçlarla hem de mürekkepli/asetatlı kalemler, tebeşir/pastel gibi klasik araçlarla çizim yapmaktan hoşlanmaktadır. A sınıfının yarısı görsel sanatlarda çizmek için farklı fikirler bulma aşamasında zorlandığını belirtirken B sınıfının çoğu çizmek için farklı fikirler bulma aşamasında zorlandığını belirtmiştir. Her iki sınıfın katılımcılarının çoğu çizimlerinin çevresindekiler tarafından beğenildiğini destekleyen seçenekleri işaretlemiştir. Belirgin derecede A ve B sınıfları arasındaki farklı seçimlere bakıldığında ise A sınıfı katılımcılarının çoğu verilen kelimeyi anlatmak için yardımcı olacak farklı kelimelerin görsellerini çizimlerinde kullanmayı tercih etmezken B sınıfı bunu olumlayan seçenekleri işaretlemiştir. A sınıfının çoğu verilen ifadeyi dijital araçlarla çizerken zorlanmadığını belirtirken B sınıfı zorlandığını belirtmiştir. Anketin sonuçlarındaki son farklı durum ise A sınıfının çoğu çizim-tahmin oyunundan keyif alırken B sınıfının az bir kısmı bu ifadeye katılmıştır.

Çizelge 1. A sınıfı Çizim Grubu Yanıtları

İfadeler:	**Kesinlikle katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Kaarsızım**	**Katılmıyorum**	**Kesinlikle Katılmıyorum**
1. Gartic.io oyununda karşılaştığım kelimeyi ilk kez çizdim.	4	1	2	-	3
2. Çizim yaparken zorlanmadım.	3	2	2	2	1
3. Çizim yaparken süre sıkıntısı yaşamadım.	7	1	-	2	-
4. Süre tutulmasa daha iyi çizerdim.	5	1	3	-	1
5.Verilen kelimeyi anlatmak için yardımcı olacak farklı kelimelerin görsellerini de çizimlerimde kullandım.	3	1	-	**5**	1
6.Tablet-telefon gibi elektronik araçlarla çizim yapmaktan hoşlanırım.	7	-	1	-	2
7. Mürekkepli/asetatlı kalemler, tebeşir/pastel gibi klasik araçlarla çizim yapmaktan hoşlanırım.	5	1	2	1	1
8.Görsel sanatlarda çizmek için farklı fikirler bulma aşamasında zorlanırım.	2	3	2	2	1
9. Zihnimde oluşturduğum imgeyi dijital araçlarla çizerken zorlanırım.	2	1	-	1	**6**
10. Çizimlerim çevremdekiler tarafından beğenilir.	3	2	1	2	2
11.Çizim-tahmin oyunundan keyif aldım.	**8**	1	1	-	-

Çizelge 2. B sınıfı Çizim Grubu Yanıtları

İfadeler:	**Kesinlikle katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Kaarsızım**	**Katılmıyorum**	**Kesinlikle Katılmıyorum**
1. Verilen kelimeyi ilk kez çizdim.	3	2	2	3	-
2. Çizim yaparken zorlanmadım.	5	2	1	-	2
3. Çizim yaparken süre sıkıntısı yaşamadım.	6	1	-	2	1
4. Süre tutulmasa daha iyi çizerdim.	5	1	3	1	-
5.Verilen kelimeyi anlatmak için yardımcı olacak farklı kelimelerin görsellerini de çizimlerimde kullandım.	**4**	3	2	1	-
6.Tablet-telefon gibi dijital araçlarla çizim yapmaktan hoşlanırım.	6	-	1	-	3
7. Mürekkepli/asetatlı kalemler, tebeşir/pastel gibi klasik araçlarla çizim yapmaktan hoşlanırım.	7	-	2	-	1
8.Görsel sanatlarda çizmek için farklı fikirler bulma aşamasında zorlanırım.	6	1	3	-	-
9. Zihnimde oluşturduğum imgeyi çizerken zorlanırım.	**4**	1	2	2	1
10. Çizimlerim çevremdekiler tarafından beğenilir.	3	2	3	1	1
11.Çizim-tahmin oyunundan keyif aldım.	**3**	2	**3**	1	1

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gartic.io, katılan oyuncuları sadece görsel-uzamsal alanda değil; kelimelerin doğru bir şekilde yazılmaması halinde puan vermediği için dilbilgisi alanında da doğru yazmaya teşvik etmektedir. Çiziminde daha çok detaya yer veren, sadece kelimenin kendisini değil de onu destekleyecek görselleri de çizen oyuncuların çizimlerinin, daha az kişi tarafından, daha uzun sürede tahmin edildiği görülmüştür. Çünkü farklı görsel öğeleri gören tahmin grubu, asıl kelimenin diğer görsellere ait olabileceği ihtimaliyle farklı kelimelerle yanlış tahminlerde bulunmuştur. Bu sonuç, oyunun amacı kelimeyi en iyi şekilde tanıtacak çizimi yapmak olması sebebiyle, daha yaratıcı olan çizimlerin, daha az detaylı, doğrudan kelime üzerine çalışılan çizimler olduğu fikrini doğurmuştur. Çizilen kelimelerin boyutunun büyük olmasının anlaşılırlığını artırdığı görülmüştür. Ayrıca dijital ortamda çizim yapmayı çoğu öğrenci sevmesine rağmen kalem yerine parmak kaydırarak yapılan çizimlerde ayrıntıları çizmek zor olmuştur. Detay gerektiren çizimlerde kağıt üzerine kalemle yapılanlar daha başarılı olmuştur.

Oyunun sınırlı süre sunması, genel olarak yaratıcı düşünme için gerekli görülen zaman ihtiyacını karşılamadığı için oyuncuları sembolik şablon çizimlere sevk etmiştir. İnsanı temsilen “Cin Ali/Tel Ali” gibi klişe çizimler buna örnek verilebilir. Çizimlerde vurgulanmak istenen görselin farklı renkte olması da ayrıca yaratıcı bir hamle olarak kabul edilebilir.

Dijital ekran üzerinden yapılan çizimlerin ortalama süresi 32 saniye iken kağıt kalemle yapılan çizimler ortalama 42 saniye sürmüştür. Ekrandan bakılarak yapılan çizim tahminlerinin ortalama süresi 28 saniye iken kağıda bakılarak yapılan çizim tahminlerinin ortalama süresi 34 saniyedir. Bu sonuç katılımcıların, kağıda yapılan çizimlerde daha fazla detaya yer vermesine rağmen ekrana yapılan çizimlerde ve bu dijital çizimlerin tahmininde daha hızlı olduklarını ortaya koymuştur. Kalemle yapılan çizimlerin parmakla ekrana yapılan çizimlere göre detaylandırmaya daha elverişli olması büyük bir etkendir. Ancak aynı uygulama tablet ya da telefon ekranına bu cihazların kendi kalemleriyle yapıldığında farklı sonuçlar verebilir.

Anket sonucunda dijital çizim yapan katılımcıların çoğunun hedef kelime dışındaki farklı görsellere yer vermediği görülürken kalemle çizen katılımcıların çoğu kağıda yardımcı görseller çizmeyi tercih etmiştir. Burada kalem kağıdın kişilerin yaratıcılığını yansıtmalarına daha fazla imkan sunduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğu dijital araçlarla çizim yapmakta zorlanmadıklarını belirtirken kağıt kalem kullananların çoğu bazı imgeleri çizmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Buna rağmen kağıda çizilen görsellerin daha kolay tahmin edilmesi, çizime daha fazla zaman ayıran ve daha çok zorlanan katılımcıların daha anlaşılır çizimler ortaya koyduğunu destekler niteliktedir. Son olarak internet üzerinden Gartic.io oynayan her 10 katılımcıdan 8’i oyundan keyif aldığını belirtirken, klasik yöntem kullanan diğer sınıfta bu oran 3/10’dur. Bu sonuç ise zamanının kayda değer bir kısmını internette geçiren gençler için şaşırtıcı değildir.

Gartic.io oyun uygulamasının vereceği kelimeyi belirleyen kategoriler farklı ders alanlarını kapsayacak şekilde genişletilebilir. Örneğin sanat, spor, matematik vb. alan terimleri içeren bir

konu başlığı ya da şehirler gibi coğrafi terimleri içeren bir konu başlığı ile oyuncuların oynarken kendilerini o alanda geliştirmeleri sağlanabilir. Böylece oyun, sadece görsel ya da yazınsal alanda değil farklı alanlarda da eğitimciler tarafından kullanılabilir.

KAYNAKÇA

1. Carr, A., & Hancock, P. (Eds.). (2003). Art and aesthetics at work. Springer.
2. Coulson-Thomas, C. (2017). The Case for The Creative Arts.
3. Çakıroğlu, Ü., Çebi, A. & Akkan, Y. (2009). *Bilgisayar Oyunlarının Eğitim Amaçlı Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri*. 9th International Educational Technology Conference, Ankara, 6-13.
4. Darzentas, J. (2007). *Exploring creativity in the design process: A systems-semiotic perspective.* Cybernetics & Human Knowing, *14*(1), 37-64.
5. Gezeroğlu, S. (2016). *Ferit Edgü'nün" Yazar ve Yazman" Adlı Öyküsünde Yaratıcı Yazarlık Bağlamında Benlik Algısı*. Söylem Filoloji Dergisi, *1*(1), 25-34.
6. Glăveanu, V. P. (2014). *Distributed creativity: what is it?* (pp. 65-79). Springer International Publishing.
7. Savaş, S., Güler, O., Kaya, K., Çoban, G. & Güzel, M. S. (2021). Eğitimde Dijital Oyunlar ve Oyun ile Öğrenme. *Inational Journal of Active Leraning*, *6*(2), 2021, 117-140.
8. Simon, H. A. (1985). *What We Know About The Creative Process.* Frontiers in creative and innovative management, 4, 3-22.
9. Tuğal, S. A. (2018). Oluşum Sürecinde Dijital Sanat. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
10. Van Camp, J. C. (2006). A pragmatic approach to the identity of works of art. *The Journal of Speculative Philosophy*, *20*(1), 42-55.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN DİLEK GENÇ V. TÜRKİYE KARARININ VERGİ YARGILAMASINA OLASI ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Araş. Gör. Dr. Mevlüt UZUNÖNER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Hukuk Fakültesi

mevlut.uzunoner@erdogan.edu.tr - 0000-0003-1178-5934

ÖZET

Vergilendirme sürecinden kaynaklanan uyuşmazlıkların yargı aşamasında çözümü idari yargılama usulüne ilişkin kurallara tabidir. Yargılama sürecinde tanık beyanı deliline dayanılabilmesi hususunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Gerek Vergi Usul Kanunu m. 3/B'nin yargılama süreci açısından uygulanabilirliği gerekse İdari Yargılama Usulü Kanunu m. 31'de Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun uygulanacağı hususlar arasında tanık deliline yer verilmemiş olması bu tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca idari yargılama usulünde geçerli olan re'sen araştırma ilkesinin ve bu ilkenin bir sonucu olarak gösterilen delil serbestisinin varlığı da bu tartışmalara ayrı bir boyut kazandırmaktadır. Zira İdari Yargılama Usulü Kanunu m. 20/1 doğrultusunda idari yargı mercileri bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapabileceklerdir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi konuya ilişkin güncel kararı olan Dilek Genç v. Türkiye (Başvuru no. 74601/14 ve 78295/14) (21 Ocak 2025) kararında, Mahkeme'ye sunulan Danıştay içtihatları ve başta İdari Yargılama Usulü Kanunu olmak üzere ilgili mevzuatı göz önünde bulundurarak somut olayda başvurucunun adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır. Kanaatimizce vergi davalarında tanık dinlenilmesine engel bir hüküm bulunmamakta, söz konusu ihlaller yargı mercilerinin uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Ancak Dilek Genç v. Türkiye kararı çerçevesinde, olası ihlallerin önüne geçmek amacıyla konu ile ilgili yerleşik bir içtihat oluşturulması ya da mevzuatta açık bir düzenleme yapılması zaruret haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler : Tanık, Vergi Davaları, Dilek Genç v. Türkiye.

1. GİRİŞ

Vergi davaları idari yargılama usulüne tabidir. Vergilendirme sürecinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümünde İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) ile Vergi Usul Kanunu'nun (VUK) ilgili hükümlerinin uygulanacağında kuşku bulunmamaktadır. İYUK m. 31'de Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) ile VUK'un uygulanacağı durumlara yer verilmektedir. Anılan hükümde HMK'nın tanıklıkla[1] ilgili düzenlemelerine atıf yapılmaması ve VUK m. 3/B'de yer alan hükmün yargılama safhasında uygulanabileceği noktasında tartışma bulunması, konu ile ilgili Danıştay içtihatları, adil yargılanma hakkına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m. 6'da yer alan hükümler ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Anayasa Mahkemesi'nin konuya yaklaşımı meselenin çözümünü karmaşık hale getirebilmektedir.

Çalışmada öncelikle tanık ifadelerinin[2] vergi davalarındaki yeri İYUK ve VUK'un ispata ilişkin hükümleri kapsamında irdelenerek konu ile ilgili görüşümüze yer verilecektir. Sonrasında tanık ifadelerinin vergi davaları açısından adil yargılanma hakkı karşısındaki konumu, AİHM ile Anayasa Mahkemesi'nin temel içtihatları çerçevesinde açıklanacaktır. Nihayet AİHM'in vergi davalarında tanık ifadesi delili açısından çok önemli olduğunu düşündüğümüz *Chap Ltd v. Ermenistan* kararı ile idari yargılama usulüne ilişkin kuralları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirdiği *Dilek Genç v. Türkiye* kararı çerçevesinde meseleye ilişkin görüş ve değerlendirmelerimize yer verilecektir.

2. TANIK İFADESİ DELİLİNİN VERGİ DAVALARINDA UYGULANABİLİRLİĞİ

İYUK m. 31/2 "*Bu Kanun ve yukarıdaki fıkra uyarınca Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa atıfta bulunulan haller saklı kalmak üzere, vergi uyuşmazlıklarının çözümünde Vergi Usul Kanununun ilgili hükümleri uygulanır*" şeklinde kaleme alınmış olup, bu doğrultuda VUK mük. m. 378'in uygulanabilirliği noktasında bir kuşku bulunmamaktadır. VUK mük. m. 378 ise "*Danıştay ve Vergi Mahkemelerinde yapılacak duruşmalarda, iddia ve savunmanın gerekli kıldığı hallerde, mahkeme vergi davasına konu olan tarhiyatın dayanağı incelemeyi yapmış bulunan inceleme elemanları ile, mükellefin duruşmada hazır bulundurduğu mali müşaviri veya muhasebecisini de dinler*" şeklindedir. Anılan hükmün vergi davaları açısından cari olduğu *Dilek Genç v. Türkiye* kararında da dile getirilmiştir.[3]

Buna karşın VUK m. 3/B'de "*Vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti yemin hariç her türlü delille ispatlanabilir. Şu kadar ki, vergiyi doğuran olayla ilgisi tabii ve açık bulunmayan şahit ifadesi ispatlama vasıtası olarak kullanılamaz*"[4] şeklinde

---

[1] "*Tanıklık, üçüncü kişilerin (davanın tarafları dışındaki kişilerin), dava ile ilgili bir vakıa hakkında, dava dışında bizzat edinmiş oldukları bilgiyi mahkemeye bildirmeleridir.*" Baki Kuru, **İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku**, İstanbul, Legal Yayıncılık, 2016, s. 399.

[2] "*Belirtilmesi gereken, delil olanın 'tanık' değil, 'tanığın beyanı' olduğudur. Çünkü, tanık delil değil, delil kaynağıdır.*" Yusuf Karakoç, **Türk Vergi Yargılaması Hukukunda Delil Sistemi**, 2. Baskı, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 77, 1997, s. 143.

[3] AİHM, *Dilek Genç v. Türkiye*, (74601/14 ve 78295/14), 21.01.2025, para. 70.

[4] VUK'ta konu ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemesine karşın, vergiyi doğuran olay ile tanık ifadesi arasında doğal ve açık bir ilgi konusunda, "*tanığın vergiyi doğuran olayla doğrudan doğruya bir iktisadi ilişkisinin bulunması gerektiği*" bir ölçüt olarak kullanılabilecektir. Bu bakımdan tesadüfi bir ilişkiye bağlı verilen tanık ifadesinin delil olarak değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Vergi hukukunda tanık ifadesi için bu yönde bir kısıtlamanın konulma amacı mükelleflere güvenlik sağlamaktır. Selim Kaneti, Esra Ekmekci, Gülsen Güneş, Mahmut Kaşıkcı, **Vergi Hukuku**, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2021, s. 84-86. Benzer yönde blz.: Karakoç, **Delil Sistemi**, s. 149.

yer alan kuralın vergi yargılaması açısından geçerli olup olmadığı noktasında tartışma bulunduğu söylenebilir.[5]

İYUK'ta tanık dinlenebileceğine dair bir düzenlemenin bulunmaması, İYUK m. 31'de HMK'ya atıf yapılan müesseselerin arasında tanık ifadesinin yer almaması, duruşmaya ilişkin İYUK m. 17 ve devamındaki maddelerde tanıklıkla ilgili bir kuralın düzenlenmemiş olması ve idari yargılamanın yazılılık usulü çerçevesinde ilerlemesi idari yargıda tanık dinlenemeyeceğine dair görüşün gerekçeleri olarak sıralanmaktadır.[6]
Buna karşın İYUK m. 31/2'de vergi uyuşmazlıklarının çözümünde VUK'un ilgili hükümlerinin uygulanacağına dair düzenleme[7] ile yukarıda yer verilen ve VUK m. 3B kapsamında vergiyi doğuran olay ile ilgisi doğal ve açık olan tanıkların dinlenebileceğine dair kural kapsamında vergi mahkemelerinin tanık dinleyebileceği belirtilmektedir.[8]

---

[5] Sonraki paragrafta hükmün yargı aşamasında da geçerli olduğuna dair görüşe yer verilmektedir. Bu nedenle burada sadece hükmün vergilendirme sürecinde, yani idari işlem boyutunda geçerli olduğu kanısında olan yazarlara atıf yapılacaktır. Hükmün sadece idari işlem boyutunda, adil işlem ilkesinin ve onun türevi olan silahların eşitliği ilkesinin bir yansıması olduğu ve idari işlem sürecine indirgenmesi gerektiği yönünde bkz.: Mahmut Kaşıkcı, **Vergi Yargılaması Hukukunda Yargılamanın Yenilenmesi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2017, s. 139-140. Benzer yönde bkz.: Mustafa Akkaya, **"Vergi Yargısında Yargılama Süreçlerinin Yeniden Değerlendirilmesi"**, Danıştay ve İdari Yargılama Günü 144. Yıl Sempozyumu, (Ed.) Oğuz Sancakdar, Danıştay Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012, ss. (179-184), s. 183, aktaran: Gizem Kapucu, Metin Kocatepe, **"Vergi Yargılamasında Tanık"**, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1, Ocak 2021, ss. (133-165), s. 147, dp. 78; Oytun Canyaş, "**İdari Yargılama Usulü Kanunu ve Vergi Usul Kanunu Arasındaki Çatışmaların Klasik Yöntemle Çözümü**", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 110, 2014, ss. (189-218), s. 212-213; Kapucu/Kocatepe, **a.g.m.**, s. 155-156.

[6] Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 86; Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 141. Bu yönde görüşler için bkz.: A. Şeref Gözübüyük, **Yönetsel Yargı**, 37. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2020, s. 437; Celal Işıklar, **"İdari Yargıda Duruşma"**, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, C. 2, S. 4, 2011, ss. (45-100), s. 81; Ender Ethem Atay, **İdari Yargılama Hukuku**, 3. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2021, s. 79.
"*Anılan Yasa hükümleri ve yerleşmiş idari yargılama usulü ilkelerine göre; yazılı yargılama yapmak zorunda olan idari yargı yerlerinin kendiliğinden yapacakları her çeşit inceleme için, lüzum gördükleri ve taraflar veya ilgili yerlerden isteyebilecekleri evrak ve bilgiler kapsamında, tanık veya şahit dinlenmesi yada ifade alınması şeklinde bir yöntem bulunmamaktadır. Ayrıca, Hukuk Usulü Muhakemeleri Yasasına atıfda bulunulan konular arasında da bu yönde bir kural mevcut değildir*." Danıştay 8. Dairesi, E. 2003/3369, K. 2004/917, T. 25.2.2004, **Lexpera**, 15.06.2025.Tanıklık konusundaki sorunun vergi yargılaması hukukunda geçerli olan yazılılık, re'sen araştırma ve delil serbestisi ilkelerinin birbiriyle çatışmasından kaynaklandığı yönünde bkz.: Karakoç, **Delil Sistemi**, s. 143.
"*Vergi Usul Kanunu yanında İdari Yargılama Usulü Kanunu da ispat hukukunu ilgilendiren hükümler taşıdığından; bu kanunlar arasında veya kendi içlerinde birbiriyle çelişen, tutarsız hükümlerin yarattığı karmaşık bir yapının varlığı, en temel hususlar açısından dahi ortaya çıkmaktadır. Vergi Usul Kanunu delil serbestîsi, re'sen araştırma ve ekonomik yaklaşım ilkelerini düzenlemişken, İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda hem yazılılık ilkesinin hem de re'sen araştırma ilkesi ile birlikte –belli durumlarda talep halinde zorunlu olmak üzere- duruşma yapılabileceğinin kabul edilmesi; duruşma sırasında tanık dinlenmesinin düzenlenmemesi, diğer yandan VUK'un mükerrer 378'inci maddesi gereğince inceleme elemanı ve yükümlünün mali müşavirinin ve muhasebecisinin dinlenebilmesi birbiriyle çelişen kurallara verilebilecek örneklerdir*." Gamze Gümüşkaya, **Vergi Hukukunda İspat**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2024, s. 112.

[7] "*Bu düzenleme de konuyu ayrıntılı ele almaktan kaçınılarak, çıkabilecek sorunlar konusunda eleştiriden kaçınmak amaçlı yapılan atıflardan birisidir.*" Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 136.

[8] Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 513-514; Mualla Öncel, Ahmet Kumrulu, Nami Çağan, Cenker Göker, **Vergi Hukuku**, 33. Baskı, Ankara, Turhan Yayınevi, 2024, s. 248-249; Yusuf Karakoç, **Genel Vergi Hukuku**, 7. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2014, s. 393; Nihal Saban, **Vergi Hukuku**, 9. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2019, s. 509-510; "*Bu görüşümüzün önemli bir dayanağı da söz konusu maddede 'yeminin' ispat vasıtası olarak kullanılamayacağının belirtilmiş olmasıdır. Yemin, esasen yargılama sırasında başvurulan bir delil türü olduğundan, bu delil türüne ilişkin hüküm içeren söz konusu maddenin, 'yargılama' ile ilgili bulunduğu açıktır*." Zehreddin Aslan, İrfan Barlass, Nilay Arat, Mutlu Kağıtçıoğlu İskenderoğlu, Halil Altındağ, Gamze Gümüşkaya, Mehmet Akif Bardakçı, Cihan Yüzbaşıoğlu, **Madde Sistematiği ile İdari Yargılama Hukuku**, Ed. Zehreddin Aslan, 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2024, s. 261; Gümüşkaya, **a.g.e.**, s. 333; Yusuf Ziya Taşkan, **Vergi Hukuku**, 2. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 441, aktaran: Kapucu/Kocatepe, **a.g.m.**, s. 146, dp.

VUK m. 3B uygulamasının yargı aşamasına sirayet edilip edilmeyeceği konusundaki tartışma bir tarafa, aslında İYUK m. 20/1 hükmünün bu sorunun çözümü için yeterli olacağını düşünmekteyiz. Zira İYUK m. 20/1'de yer alan, "*Danıştay, bölge idare mahkemeleri ile idare ve vergi mahkemeleri, bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapar. Mahkemeler belirlenen süre içinde lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilirler*" şeklindeki hüküm idari yargıda geçerli olan re'sen araştırma ilkesinin dayanağını teşkil etmektedir ve bu ilkenin bir sonucu olan[9] delil serbestisi ilkesi kapsamında idari yargıda ve dolayısıyla vergi davalarında tanık dinlenebilecektir.[10] Kaldı ki aşağıda yer verileceği üzere AİHS m. 6/1 ile m. 6/3-d birlikte okunduğunda, Anayasa 90/5 gereğince tanık dilenmesi önünde uygulama dışında herhangi bir engel bulunmamaktadır.[11]

3. ADİL YARGILANMA HAKKI VE VERGİ UYUŞMAZLIKLARI

AİHS m. 6'da düzenlenen adil yargılanma hakkının güvencelerinden faydalanılabilmesi için somut olayın medeni hak ve yükümlülüklere ilişkin olması veya somut olayda bir suç isnadının bulunması gerekmektedir.[12] Bu bağlamda AİHM'e göre medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili olan idari kararlar dahi adil yargılanma hakkı kapsamındadır ancak doğrudan vergi aslına ilişkin uyuşmazlıklar açısından aynı yönde bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.[13] Zira AİHS, "*devletin vergilendirme yetkisini bir ayrıcalık kabul etmekte ve saklı tutmaktadır.*"[14] AİHS m. 6 doğrultusunda, adil yargılanma hakkı ceza yargılamaları açısından da uygulama alanı bulabilecektir.[15] Bu bağlamda kişi suç ile itham edilmelidir. Mahkeme'ye göre ulusal hukuktaki yaklaşımdan bağımsız bir biçimde değerlendirilecek, otonom bir kavram olan *"hakkında bir suç isnadı bulunan kişi kavramı*" açısından adil

72. Tanıklığın sadece vergiyi doğuran olayla sınırlı olmadığı yönünde bkz.: Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 515.

[9] Karakoç, **Genel Vergi Hukuku**, s. 913.

[10] Karakoç, **Delil Sistemi**, s. 143; Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 142. Ayrıca bkz.: Gürsel Kaplan, **"İdari Yargılama Hukukunda Sözlülük Usulü ve Tanık Dinlenebilmesi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme"**, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 1, Yıl 13, ss. (33-46), s. 7-8; Kapucu/Kocatepe, **a.g.m.**, s. 151.

[11] Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 143.

[12] Billur Yaltı Soydan, **"İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil Yargılanma Hakkı – I"**, Vergi Sorunları Dergisi, S. 143, Ağustos 2000, ss. (151-167), s. 154.

[13] Billur Yaltı, **Vergi Yükümlüsünün Hakları**, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2006, s. 83; Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 563; Sibel İnceoğlu, **Adil Yargılanma Hakkı**, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 4, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018, s. 7; Kader Melis Topçu, **Vergi Hukuku Özelinde Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 316.

[14] Karen Reid, **A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights**, Londra, 1996, s. 372, aktaran: Gülsen Güneş, **Verginin Yasallığı İlkesi**, 4. Tıpkı Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 268. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokol 1, Mülkiyetin Korunması başlıklı m. 1: "*Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.*
Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez."
Örneğin, AİHM, *Faccio v. İtalya* kararında (kabul edilmezlik), vergilendirme yetkisinin kamusal niteliğine ve ayrıcalık olduğuna vurgu yapmıştır. AİHM, *Faccio v. İtaly,* (33/04), 31.3.2009, (Çevrimiçi) https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-1577%22]},5.6.2025; Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 563, dp. 214.

[15] Yaltı, **a.g.e.**, s. 96.

yargılanma hakkı kapsamındaki koruma isnattan itibaren başlamaktadır. Bu açıdan her somut olayın kendine özgü koşulları dikkate alınarak değerlendirme yapılması gerekmektedir.[16]

AİHM bir suçun cezai nitelik taşıyıp taşımadığına yönelik ölçütleri *Engel ve diğerleri v. Hollanda* kararında ortaya koymuştur. Bu ölçütler:[17]

"*1. Suçun ulusal hukuktaki sınıflandırması (classification)*

2. Suçun niteliği (nature of the offence)

3. Cezanın niteliği ve ağırlığı (the degree of severity)" şeklinde sıralanmaktadır.[18] Bu noktada da son iki kriterin alternatif olduğu ve otonom bir biçimde değerlendirmeye tabi tutulduğunu belirtmek gerekir.[19] AİHM nezdinde idari nitelikteki vergi para cezalarının, AİHS m. 6 kapsamında cezai niteliği ilk kez *Bendenoun v. Fransa* davasında kabul edilmiş, *Jussila v. Finlandiya* kararı ile vergi cezalarının bu niteliği tekrar vurgulanmıştır.[20] *Jussila v. Finlandiya* kararında Engel kriterlerine başvurmaksızın kuralın caydırıcı ve cezalandırıcı amaç taşımasına vurgu yaparak suçun niteliğinin daha önemli olduğunu belirtmiştir.[21] Bu bakımdan içinde vergi cezalarının da bulunduğu uyuşmazlıklarda mükellef bir haklar bloku olan adil yargılanma hakkına ilişkin güvencelerden faydalanabilecektir.[22]

Anayasa Mahkemesi'nin konuya yaklaşımının AİHM'den farklı olduğu söylenebilir. Zira Anayasa Mahkemesi, vergi aslına ilişkin uyuşmazlıklar bakımından da adil yargılanma hakkının (ve bu haklar blokunda yer alan türev hakların) ihlaline yönelik olarak inceleme yapmaktadır.[23] Bu yaklaşım aslında bir zorunluluk sonucunda ortaya çıkmıştır. Zira ülkemizde

---

[16] Billur Yaltı Soydan, **"İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil Yargılanma Hakkı – II"**, Vergi Sorunları Dergisi, S. 144, Eylül 2000, ss. (104-120), s, 104-105; Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 342.

[17] *Engel ve diğerleri v. Hollanda*, (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08.06.1976, para. 82. (Çevrimiçi) https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-57479%22]}, 8.6.2025.

[18] Billur Yaltı, **"İdari Vergi Cezası Davalarında Duruşmasız Yargılanma: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihadında Bendenoun Kriterlerinden Jussila Kriterlerine"**, Vergi Sorunları Dergisi, S. 225, Haziran 2007, Çevrimiçi Erişim. Ayrıca bkz.: Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 142-143.

[19] Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 342.

[20] "*Vergi cezalarında suç isnadının tespitine yönelik olarak Bendenoun v. Fransa davasından yola çıkarak, 'yetkili merciler tarafından kişinin bir suç işlediği iddiasını içeren resmi bildirimin yapılması ya da suç iddiasının belirtilerini gösteren ve keza şüphelinin durumunu maddi olarak etkileyen diğer bazı eylemlerde bulunulması' adil yargılanma hakkına ilişkin düzenlemeler bağlamında isnat olgusunun ortaya koyulması için yeterlidir. Bu durumlar, genel kuralın yansıması niteliğinde olup, anılan davada mahkeme vergi cezalarının cezai niteliğini tespit ederken kümülatif bir değerlendirme yapmıştır. Bu bakımdan AİHM'e göre vergi cezalarında isnat, cezanın kesilmesidir. Mahkeme bu yaklaşımını Hozee v. Hollanda davasında da teyit etmiş olup, Mahkeme'nin vergi cezasının kesilmesini resmi bildirimle eşdeğer tuttuğu belirtilebilir.*" Yaltı Soydan, **"Adil Yargılanma Hakkı – II"**, s. 107. Vergi ceza ihbarnamesinin tebliğ edilmesiyle birlikte suç isnadının gerçekleştiği yönünde bkz.: Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 201.

[21] *Jussila v. Finlandiya*, para. 83; Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 342. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Topçu, **a.g.e.**, s. 316 vd.

[22] Konu ile ilgili detaylı bilgi ve anılan kararların içeriklerine ve önemlerine ilişkin olarak bkz.: Yaltı, **"Bendenoun Kriterlerinden Jussila Kriterlerine"**, Çevrimiçi Erişim.

[23] Erdem Ateşağaoğlu, Mevlüt Uzunöner, **"Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararları Çerçevesinde Yasal Süresi Geçtikten Sonra Verilen Beyannamelerde Mükellefin Adil Yargılanma ve Mülkiyet Haklarının İhlali"**, Vergi Yükümlüsünün Haklarının Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması Projesi ve Proje Konferansı Kitabı, Ed. Esra Ekmekci, Gülsen Güneş, Gamze Gümüşkaya, 2024, ss. (61-77), s. 74-75. Bkz.: E.T.Y.İ. A.Ş. Başvurusu, (Başvuru Numarası: 2013/596), 08.05.2014; Garanti Bankası A.Ş. Başvurusu, (Başvuru Numarası: 2013/4553), 16.04.2015; Narsan Plastik San. Tic. Ltd. Şti. Başvurusu, (Başvuru Numarası: 2013/6842), 20.4.2016; Billur Yaltı, **"Vergi Yargılamasında Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesi Kararlarında Uygulama Alanı Genişlemesi"**, s. 1-2 ve buradan aktaran: Yeliz Neslihan Akın, **"İHAM'ın 'Chap Ltd v. Armenia' Kararının İncelenmesi: Engel Kriterleri Temelinde Vergisel Yükümlülüklere İlişkin Adil Yargılanma Hakkının Değerlendirilmesi"**, Prof. Dr. Süheyl Donay'a Armağan, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2020, ss. (218-270), s. 258-259.

vergi idaresi tarafından yapılan tarhiyatlarda eş zamanlı olarak vergi ziyaı cezası uygulanmaktadır.[24]

3.1. AİHM'in Chap Ltd v. Ermenistan Kararı

Bu noktada AİHM'in *Chap Ltd v. Ermenistan*[25] kararına değinmek gerekir. Zira AİHM, başvurucuya kesilen vergi aslı, ek vergiler ve vergi cezalarına karşı açılan davada, davacı şirket aleyhine kullanılan tanıkların dinlenilmesi talebinin, ilgisiz olduğu gerekçesiyle reddedilmesinden ötürü adil yargılanma hakkının ihlaline karar vermiştir.

Vergilendirme süreci özetle şu şekildedir: Chap Ltd Şirketi, 1999 yılında Gümrü'de kurulmuş, 2005 yılında yerel bölgede yayın yapmak amacıyla Gala TV adında bir TV kanalı kurmuştur. 23 Şubat 2005 tarihinde şirkete Gümrü ve çevresinde yayın yapmak üzere yedi yıllık bir süre için izin verilmiştir. 29 Ekim – 12 Kasım 2007 tarihleri arasında Devlet Gelir İdaresi tarafından yapılan denetim sonucunda yayınlanan raporda, Chap Ltd Şirketi'nin reklam gelirlerini gizlemek suretiyle vergi yükümlülüğünü eksik beyan ettiği, Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Kanunu'na uymaksızın, sunmuş olduğu hizmetlerin fiyatlarını faturalara dahil etmediği veya kayıtlarını tutmadığı, ayrıca lisanssız biçimde havai fişek üretip sattığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bu rapor, diğer hususların yanı sıra, Ulusal Televizyon ve Radyo Komisyonu başkanı Gr.A.'dan talep edilen ve sonrasında sunulan belgeler ile bazı şirket başkanları ve iş adamlarının, Gala TV'de reklam verdikleri ve fakat bu hizmetler için yapılan ödemelere dair şirketten herhangi bir belge almadıkları yönündeki ifadelerine dayanmaktadır. Raporda tespit edilen ve ödenmesi gerektiği belirtilen tutar 25.665.100 Ermenistan dramı, yani yaklaşık olarak 51.000 Euro'dur.[26]

Chap Ltd Şirketi 17 Aralık 2007 tarihinde, vergi denetim raporunun sonuçlarına itiraz etmek amacıyla Devlet Gelir İdaresi aleyhine karşı dava açmış, diğer hususların yanı sıra şirket yöneticileri ve iş adamlarından alınan ifadeler ve Gr.A.'dan elde edilen bilgilerin, rapordaki bulguları destekleyen deliller olarak kullanılamayacağını ileri sürmüştür. 12 Mart 2008 tarihinde, Chap Ltd Şirketi'nin avukatı Gala TV'de reklam veren ve Devlet Gelir İdaresi tarafından denetlenen şirketlerin vergi kayıtlarını elde etmek ve bu kayıtları incelemek amacıyla davanın görüldüğü İdare Mahkemesi'ne talepte bulunmuştur. Zira Chap Ltd Şirketi'nin avukatı, bu kayıtların Devlet Gelir İdaresi tarafından delil olarak ileri sürülen hususları çürütebilecek bilgi ve belgeleri içerdiğini iddia etmiştir. Bu talep İdare Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Aynı gün İdare Mahkemesi'nden Devlet Gelir İdaresi'nin raporunda atıfta bulunulan ilgili şirketlerin yöneticileri ve iş adamlarının, yani A.J., S.A., S.M., H.P., G.S., G.A. ve H.M.'nin de tanık olarak, Gr.A.'yı ise Devlet Gelir İdaresi'ne sağladığı bilgi ve belgeler hakkında ifade vermesi ve bu belgelerin doğruluğunu teyit etmesi için çağrılmasını talep etmiştir. Bu talepler de ilgisiz oldukları gerekçesiyle reddedilmiştir.[27] Yapılan yargılama sonucunda İdare Mahkemesi, para cezası, gecikme faizi ve diğer kalemler de dahil olmak üzere 25.116.700 Ermenistan dramı, yani yaklaşık 50.000 Euro tutarında bir ödemenin yapılması gerektiğine karar vermiştir. İdare Mahkemesi, kararında, KDV Kanunu ve Vergiler Kanunu'nun ilgili hükümlerine atıfta bulunmuş, Chap Ltd Şirketi'nin vergisel yükümlülüklerini belirlerken, diğerlerinin yanı sıra Gr.A. tarafından sağlanan belgelere ve Devlet Gelir İdaresi'nin raporunda

[24] Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 546.
[25] *Chap Ltd v. Ermenistan*, (15485/09), 04.05.2017, Kesinleşme Tarihi: 04.08.2017. (Çevrimiçi) https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-173366%22]}, 09.06.2025; Karar metninin Türkçe çevirisi ve kararın detaylı bir değerlendirmesi için bkz.: Akın, **a.g.m.**, s. 218-270.
[26] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 6-10.
[27] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 16, para. 19-22.

ismi geçen A.J., S.A., S.M., H.P., G.S., G.A. ve H.M.'nin beyanlarına dayanmıştır. Chap Ltd Şirketi tarafından yapılan itiraz ve temyiz başvuruları reddedilmiştir.[28]

Chap Ltd Şirketi, tanıkları (Gr.A., A.J., S.A., S.M., H.P., G.S., G.A. ve H.M.) sorgulama fırsatını bulamadığı ve bu durumun adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini (AİHS m. 6/1 ve m. 6/3-d) ileri sürerek AİHM'e başvuru yapmıştır.[29] AİHM, kabul edilebilirlik incelemesinde Şirket'e ödenmesi gereken vergi tutarının %60'ından fazla para cezası ve ek vergi olmak suretiyle oldukça yüksek cezalar uygulandığı tespitinde bulunmuştur. Ayrıca cezai yönün uygulanabilirliği açısından Engel kriterleri yönünden de değerlendirme yapmak suretiyle AİHS m. 6'nın cezai yönü ile ödenmemiş veya eksik ödenmiş kazanç vergisi ile KDV için para cezası ve ek vergi uygulanmasına ilişkin yargılamalar açısından da geçerli olacağını belirterek başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir.[30]

Sonrasında esasa yönelik incelemesine geçmiştir. Burada ilk olarak, Chap Ltd Şirketi aleyhine herhangi bir ifade vermemiş olması nedeniyle Gr.A.'yı diğer kişilerden ayırarak, AİHS m. 6/3-d kapsamında tanık olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini irdelemiştir. Bu bağlamda "*tanık*" teriminin "*özerk*" bir anlam taşıdığını ve AİHS m. 6/1 ile m. 6/3-d hükümlerinde öngörülen güvencelerin, karara esas alınabilecek bir tanık ifadesine uygulanacağını belirterek, Gr.A.'nın Chap Ltd Şirketi ile ilgili sözlü veya yazılı bir beyanda bulunmadığını ve vergi idaresinin talebi üzerine Ulusal Televizyon ve Radyo Komisyonu başkanı sıfatıyla ilgili belgeleri sunmuş olduğunu, bu belgelerin Devlet Gelir İdaresi raporunda Chap Ltd Şirketi'nin vergi yükümlülüğünü tespit etmek amacıyla kullanıldığını ve İdare Mahkemesi'nin kararında da bu belgelere atıf yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Gr.A.'nın dinlenilmesi için yapılan başvuru, kendisine sadece sunduğu bilgi ve belgeler kapsamında sorular sormak amacıyladır. Bu bakımdan Gr.A. tarafından sağlanan bilgilerin doğruluğu sorgulanmaktadır. AİHM, bu noktada Gr.A. tarafından sağlanan belgelerde yer alan bilgilerin AİHS m. 6/1 ve m. 6/3-d hükümlerinde yer alan güvencelerin uygulandığı vergi makamları ve mahkemeler için delil teşkil ettiğini vurgulamıştır.[31] İdare Mahkemesi tarafından şirketin tanıkları çağırma talebinin, tanıkların ifadelerinin dava ile ilgisiz olduğu gerekçesiyle reddedilmesi sonucunda, dava ile ilgisiz olup olmadıklarının tartışılma imkanı dahi olmamıştır. Ayrıca her ne kadar dosyadaki tek delil olmasa da Gr.A. tarafından sunulan belgeler ile diğer tanıkların beyanlarının şirket aleyhine delil kabul edildiği tespitine yer verilmektedir. Bu bakımdan tanık ifadelerinin Chap Ltd Şirketi'nin vergi yükümlülüklerinin belirlenmesine dayanak teşkil ettiği söylenebilir. Bunun yanı sıra AİHM, Chap Ltd Şirketi'nin tanıkları sorgulayamaması nedeniyle maruz kaldığı dezavantajları telafi edebileceği herhangi bir usuli güvence bulunmadığını, davayı esastan inceleyen tek mahkeme olan İdare Mahkemesi'nin Chap Ltd Şirketi'nin ilgili tanıkları çağırma talebinin reddedilmesine karşın aynı tanık ifadelerinin mahkeme kararına dayanak alındığını, yine mahkemenin Chap Ltd Şirketi'nin, kendisinden uygun şekilde belgelenmiş hizmet almadıklarını iddia eden şirketlerin ve iş adamlarının vergi kayıtlarını incelemek için yaptığı talebi reddederek, tanık ifadelerinin güvenirliğini değerlendirmek için bir fırsat sunabileceğini belirtmiştir. AİHM tüm bu gerekçelerle AİHS m. 6/1'in m. 6/3-d ile birlikte okunduğunda adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.[32]

3.2. AİHM'in Dilek Genç v. Türkiye Kararı

[28] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 23-27.
[29] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 31.
[30] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 34-38.
[31] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 46-48.
[32] *Chap Ltd v. Ermenistan*, para. 49-53.

AİHM'in en güncel kararlarından olan *Dilek Genç v. Türkiye*[33] kararında davanın konusu, İYUK'ta idare mahkemeleri önünde tanık dinletme imkanı verecek bir hüküm bulunmadığı ve ulusal mahkemelerin başvurucunun itirazlarını reddetme gerekçelerini açıklamaması nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkindir.[34] AİHM başvuruyu incelerken öncelikle ilgili hukuki düzenlemelere yer vermiştir. Bu bakımdan İYUK m. 1, m. 17, m. 18, m. 20, m. 31'in ilgili hükümlerine, PVSK m. 6, Kabahatler Kanunu m. 2, m. 19 ve m. 20 hükümlerine değinmiştir. Akabinde Hükümet tarafından sunulan Danıştay içtihatlarını aktarmıştır. Bu içtihatların ikisinde tanıkların dinlenilmesine gerek görülmediği şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yine 2022 yılında verilen bir kararda İYUK'ta davaların birleştirilmesine ilişkin bir hüküm bulunmadığı ve İYUK'un HMK'ya yaptığı atıflar arasında bu yönde bir müesseseye yer verilmediği belirtilerek davalı aleyhine farklı mahkemelerde görülmekte olan davaların birleştirilemeyeceğine karar verilmiştir.[35]

AİHM şikayeti AİHS m. 6/1 ve m. 6/3-d kapsamında incelemiştir.[36] Bu bağlamda somut olaydaki para cezalarının Engel kriterleri karşılamadığına yönelik Hükümetin itirazları karşısında, Engel kriterleri açısından değerlendirme yaparak para cezalarının AİHS m. 6

[33] *Dilek Genç v. Türkiye*, (74601/14 ve 78295/14), 21.01.2025. (Çevrimiçi) https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-240182%22]}, Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı'nın yapmış olduğu Türkçe çeviri için bkz.: (Çevrimiçi) https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22appno%22:[%2274601/14%22,%2278295/14%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-243020%22]}, 10.06.2025.

[34] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 1.
Dava konusu olay şu şekildedir: Başvurucu, İzmir'de alkol ruhsatlı bir müzikholün sahibi olup, Bornova Belediye Encümeni tarafından 22 Haziran 2011 tarihinde, 2559 sayılı PVSK m. 6 uyarınca, belediyeler tarafından umuma açık eğlence yerleri için hafta içi 00:00 ve hafta sonu 00:30 olarak belirlenen resmi kapanış saatlerine riayet etmediği gerekçesiyle başvurucuya idari para cezası kesmiştir. Encümen, başvurucunun aynı fiili bir yıl içinde ikinci kez gerçekleştirmesi sebebiyle iki kat idari para cezası uygulamıştır (3.680 TL, o günün döviz kuruna göre yaklaşık 1.593 Euro). Bir başka denetimin ardından, 6 Temmuz 2011 tarihinde başvurucuya aynı miktarda ikinci bir para cezası kesilmiştir. Para cezaları 13 Mayıs 2011 ve 8 Haziran 2011 tarihlerinde polis memurları tarafından düzenlenen ve sırasıyla 01:15 ve 00:50 saatlerinde müzikholün hala açık olup içerisinde müşteriler olduğunu belirten tutanaklara dayandırılmıştır. Başvurucu 24.12.2012 tarihli dilekçesinde para cezalarının yalnızca polis tutanaklarına dayanılarak kesildiğini, bu tutanaklarda yer alan bulguların aksini ispatlama imkanından yoksun bırakıldığını, ilgili saatlerde çalışanların mekanı temizlemekte olduğunu ileri sürerek polis tutanaklarına karşı tanıkların dinlenilmesini talep etmiştir. İzmir İdare Mahkemesi 29 Ocak 2013 tarihinde, başvurucu tarafından açılan davaları reddetmiş, kararlarında başvurucunun iddialarını değerlendirmemiş ve tanık dinletme taleplerini de dikkate almamıştır. Başvurucu bu karara karşı, diğer hususların yanı sıra, tanık dinletme talebinin dikkate alınmaması nedeniyle polis tutanaklarındaki bulgulara etkili bir şekilde itiraz edemediğini ileri sürerek, İzmir Bölge İdare Mahkemesine başvurmuştur. Sonrasında 14 Haziran 2013 tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne iki ayrı bireysel başvuruda bulunarak, (i) İdare Mahkemesinin sadece polis tutanaklarına dayanması ve bu tutanakların inandırıcılığını sorgulamaması ve (ii) tanıklarını dinletmek için yapmış olduğu talepler karşısında İdare Mahkemesinin sessiz kalması nedeniyle adil yargılanma hakkının (silahların eşitliği ilkesi, gerekçeli karar hakkı ve davasının hakkaniyete uygun dinlenilmesini isteme hakkı) ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Anayasa Mahkemesi 7 Nisan ve 27 Haziran 2014 tarihlerinde, adil yargılanma ve tanık dinletme hakkı ile ilgili şikayetlerinin açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle bireysel başvurular hakkında kabul edilemezlik kararı vermiştir. Bu kararların gerekçesi olarak ise özetle, İzmir İdare Mahkemesi'nin yazılı yargılama usulünü işleterek dosya içeriği ve ulusal mevzuat hükümleri ışığında karar verdiğini, başvurucunun diğer iddialarına yönelik olarak ise bilgi ya da kanıt sunamadığını, İdare Mahkemesi kararlarının bariz takdir hatası veya açıkça keyfilik içermemesi sebebiyle kanun yolu şikayeti niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Tanık dinletilememesine yönelik olarak ise idari yargı ilk derece mahkemelerinde yazılı yargılama usulünün uygulandığını, bu bakımdan başvurucunun kapanış saatlerine uymadığı hususunun İzmir İdare Mahkemesince polis tutanaklarına atıfla ve tanık dinlenilmesine gerek görülmeksizin sabit bulunduğunu kaydetmiştir. *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 5-15.

[35] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 16-23.

[36] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 25-26.

kapsamında cezai niteliği haiz olduğunu belirtmiştir.[37] Yine Hükümet tarafından bunların dışında kabul edilebilirlik koşullarından önemli bir zararın bulunmadığı, iç hukuk yollarının tüketilmediği ve başvurunun açıkta dayanaktan yoksun olduğu ileri sürülmüşse de AİHM bu itirazları reddetmiştir.[38]

Esasa yönelik inceleme açısından başvurucunun görüşlerini sunmadığını belirtmek gerekir. Hükümet bu noktada yazılı yargılama usulünün amacını, İYUK kapsamında duruşma yapılabileceğini ve tanık dinlenilmesini engelleyecek hüküm bulunmadığını, re'sen araştırma ve delil serbestisi ilkeleri kapsamında tanık dinlenebileceğini, idari yargıda tanık dinlenilmemesine yönelik uygulamanın içtihada dayandığını belirtmiştir. Yine tanık dinlenilmesini açıkça reddetmeyen iki Danıştay kararı sunmuştur. Ayrıca Hükümete göre somut olayda başvurucu, tanık dinlenilmesine ya da delil ve ispat kurallarına yönelik gereklilikleri yerine getirmemiştir.[39] Başvurucu ise diğer hususların yanı sıra, polis tarafından sunulan delillere etkili bir şekilde itiraz edemediğini, çünkü Türk hukukunda idare mahkemelerinde görülen davalarda tanığın sözlü olarak dinlenilmesine yönelik bir düzenleme bulunmadığını ileri sürmüştür. Hükümet cevap olarak sorunun uygulamadan kaynaklandığını yinelemiştir. Hükümete göre, başvurucunun duruşma talep etmemesi ve tanıklarının isimlerini veya hangi

[37] Somut olaydaki para cezalarının Engel kriterlerini karşılamadığına yönelik Hükümet itirazları karşısında AİHM, öncelikle Engel kriterlerini sıralamış, mevcut dava ile neredeyse aynı olan ve Türkiye aleyhine açılan davaları ve Anayasa Mahkemesi'nin görüşünü aktarmıştır. Sonrasında Engel kriterleri bakımından değerlendirmeye geçmiştir. İlk kriter olan suçun ulusal hukuktaki sınıflandırılması açısından başvurucuya isnat edilen eylemin ve buna karşılık gelen yaptırımın Türk Ceza Kanunu'nda öngörülmediğini belirtmekle birlikte bu durumun AİHS m. 6'nın ceza yönünden uygulanabilirliği açısından belirleyici olmadığını, suçun niteliğinin daha önemli olduğunu, para cezalarının idari bir organ tarafından kesilmiş olmasının AİHS m. 6 kapsamında bir farklılık oluşturmadığını belirtmiştir. İkinci kriter olan suçun niteliği açısından ise AİHM'in her zaman ihlal edilen kuralın hedef aldığı grubu, korunan menfaatlerin türünü ve niteliğini, caydırıcı ve cezalandırıcı bir amacın varlığını göz önünde bulundurduğunu belirterek somut olayda 2559 sayılı Kanun m. 6/1-b'nin ekonomik faaliyet yürüten belirli bir grup insan için açılış ve kapanış saatlerine uymamak gibi hafif bir suç öngördüğünü, dolayısıyla toplumun genelini hedef almadığını ifade ederek, niteliğine ve amacına bağlı olarak bu tür bir suçun AİHS m. 6'nın ceza kapsamı dışında kaldığını destekler nitelikte olduğunu belirtmiş ve ikinci kriter açısından cezalandırıcı bir amacın varlığını aramıştır. Hükümet hükmün caydırıcı ve fakat cezalandırıcı olmadığını savunmaktadır. AİHM ise Kabahatler Kanunu'nun genel müesseselerine atıfla hükmün cezai niteliği haiz olduğunu belirtmiştir. Üçüncü kriter açısından ise cezanın niteliği ve ağırlığını denetlemektedir. Burada öncelikle 2559 sayılı Kanun'un m. 6/1-b'nin öncelikli amacının suçluları cezalandırmak olduğunu ifade etmiştir. Zira anılan hüküm kapsamındaki idari para cezalarının hiçbir belediyeler tarafından belirlenen çalışma saatlerine uyulmamasından kaynaklanan zararın maddi olarak telafi edilmesini amaçlamamaktadır. Ayrıca fiilin tekrarlanması halinde kesilecek idari para cezası tutarının artırılmasını öngören 2559 sayılı Kanun m. 6/son hükmü de yaptırımın cezai amacını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu para cezaları ile hem caydırıcı hem de cezalandırıcı bir amaç güdülmektedir. Mahkemeye göre bu durum, mevcut davadaki suçun ceza niteliğini ortaya koymaktadır. AİHM sonuç olarak somut olaydaki fiilin AİHS m. 6 kapsamında cezai olarak nitelendirilmesi gerektiği ve hükmün uygulanabileceği kanaatine ulaşmıştır. *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 36-41.

[38] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 42-57.

[39] Zira Hükümete göre, somut olayda müzikholün denetim sırasında kapalı olduğu hususunun tanıkların dinlenilmesiyle kanıtlanabileceği iddia edilmiş olsa da başvurucu İdare Mahkemesine çağrılmasını istediği tanıkların isimlerini vermemiş veya hangi konularda ifade vereceklerini belirtmemiş, duruşma talebinde de bulunmamıştır. Buna rağmen İdare Mahkemesi başvurucunun tanık çağırma talebini incelemiş ancak eldeki verilerin para cezalarının hukuka uygun olduğunu göstermede yeterli olduğu kanaatine varmıştır. Başvurucunun polis tutanaklarının uygulamada çürütülmesinin imkansız olduğunu ileri sürmesine karşın kendisine yöneltilen suçlamalardan haberdardır ve Bornova Belediyesi tarafından sunulan delillerin doğruluğuna itiraz etme ve kendisine uygulanan para cezalarının hukuka aykırı olduğu iddiasına ilişkin argümanlarını sunma imkânına sahiptir. Kaldı ki sözlü tanık ifadeleri başvurucunun iddialarını kanıtlama açısından tek belirleyici delil değildir, ayrıca başvurucunun noter tasdikli yazılı ifadeleri İdare Mahkemesine delil olarak sunabilecek, müzikhole güvenlik kameraları yerleştirebilecek ve bu kameralar vasıtasıyla video ve fotoğraflardan yararlanabilecektir. *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 58-65.

konularda ifade vereceklerini belirtmemesi, kendisine tanınan usuli haklardan yararlanmamayı seçtiği şeklinde yorumlanmalıdır.[40]

AİHM, başvurucunun duruşma talebinde bulunmaması ile ilgili olarak İYUK'ta iptal davaları açısından taraflardan birinin talebi üzerine duruşma yapılacağının öngörülmesine karşın, duruşmalarda tanıkların dinlenilmesine yönelik bir usul ortaya konulmadığını, İYUK m. 18'de de buna yönelik bir düzenleme yapılmadığını, tanıklar için tek istisnanın VUK mük. 378 olduğunu, ayrıca Hükümet tarafından sunulan yerel mahkeme kararlarının hiçbirinin kamuya açık duruşmalarda tanık delillerinin dinlendiği göstermediğini belirtmiştir.[41]

AİHM, başvurucunun tanıklarının isimlerini belirtmemesi ile ilgili olarak bu durumun doğru olduğunu, somut olayda tanık talebinin yeterince gerekçelendirilmiş olmaması nedeniyle *Murtazaliyeva* testini[42] geçemeyeceğini belirtmektedir. Bununla birlikte bu testin, yerel mevzuatın bu tür yargılamalarda tanık dinlenilmesine olanak sağlanması durumunda geçerli olacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda İYUK'ta bir düzenleme bulunmadığını ve en önemlisi, Anayasa Mahkemesi'nin "*kararlarını yazılı delillere dayanarak alması gereken ilk derece idare mahkemeleri önündeki yargılamalarda yazılı bir usulün uygulandığını*" belirtmiştir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nin tespiti Hükümetin iddialarıyla zıttır ve fakat AİHM'in tespitleriyle örtüşmektedir. Ayrıca Hükümet tanık dinlenilmesi gibi bir konuya ilişkin olarak açık bir idari yargı kararı sunamamıştır. Hatta sunulan kararların birinde İYUK m. 31'de açıkça düzenlenmemiş bir husus için HMK'ya dayanılamayacağı belirtilmektedir. Ayrıca kararlar 2018, 2021 ve 2022 yıllarına aittir ve başvuru 2014 yılında yapılmıştır. Son olarak re'sen araştırma ilkesinin idare mahkemelerinin idari yargılamalarda tanıkları dinlemesine olanak sağladığını savunurken, bu ilkeye ilişkin olarak da yorumlarını destekleyen tek bir yargı kararı sunmamıştır.[43]

AİHM, tüm bu durumları göz önünde bulundurarak idari para cezası kesilmesine esas teşkil eden olaylara itiraz etme imkanının kısıtlandığı ve bu durumun İYUK'tan ya da uygulamadan kaynaklanmasının bir öneminin bulunmadığı vurgulayarak, bunun AİHS m. 6/1 kapsamında adil yargılanma hakkının sağladığı güvencelerden biri olan çelişmeli yargılama ilkesine aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca başvurucunun tanıklarının ismini vermiş olsa dahi mevzuat hükümleri ve uygulama karşısında yerel mahkemenin AİHS m. 6/1 ve m. 6/3-d kapsamında tanıkları dinleyeceği şeklinde bir kanaate ulaşılamayacağının altını çizmiştir. Bu bakımdan *Murtazaliyeva* testinin uygulanamayacağı görüşündedir.[44] Son olarak Hükümet, başvurucunun tanıklarının noter tasdikli ifadelerini sunmadığını, polis memurlarının yalan söylemek için bir nedenlerinin olmadığını ve başvurucunun müzikhole kameralar yerleştirip görüntüleri delil olarak sunabileceğini savunsa da AİHM bu savunmaları da reddetmiştir.[45]

AİHM tüm bu hususları göz önünde bulundurarak, kesilen idari para cezalarının temelini oluşturan ve somut olayda yegane delil olan polis tutanaklarına karşı gerek ulusal mahkeme içtihatları gerekse ulusal mevzuat çerçevesinde başvurucunun yerel mahkeme önünde tanık dinletme imkanının olmamasına da vurgu yaparak, başvurucunun adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.[46]

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

[40] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 68.
[41] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 70.
[42] Bkz.: *Murtazaliyeva v. Russia*, (36658/05), 18.12.2018, para. 139.
[43] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 71-77.
[44] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 78-79.
[45] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 80-84.
[46] *Dilek Genç v. Türkiye*, para. 85.

İdari yargıda geçerli olan re'sen araştırma ve delil serbestisi ilkeleri ve İYUK'un duruşma yapılmasına yönelik düzenlemeleri dikkate alındığında, aslında mevzuat açısından idari yargıda tanık dinlenilmesine bir engel bulunmamaktadır. Buna karşın, içtihatlar çerçevesinde aksi yönde bir uygulamanın varlığından bahsedilebilir. AİHM, vergi cezalarına karşı açılan davalarda, davacının AİHS m. 6'da düzenlenen adil yargılanma hakkının güvencelerinden faydalanması gerektiği kanaatindedir. Kaldı ki Anayasa Mahkemesi'nin AİHM'in aksine salt vergi aslına karşı açılan davalar ile vergi cezaları ile birlikte vergi aslına karşı açılan davalar arasında bir ayrım gözetmediği de vurgulanmalıdır. Bu bakımdan Anayasa m. 90/5 de dikkate alındığında, idari para cezalarına (ve bu bakımdan vergi cezalarına) açılan davalarda, tanıklarının dinlenilmesine engel olunması adil yargılanma hakkının ihlaline sebebiyet verebilecektir.

Kanaatimizce vergisel uyuşmazlıklar açısından en önemli kararlardan birisi *Chap Ltd v. Ermenistan* kararıdır. Bu karar çok açık bir biçimde AİHS m. 6'nın cezai alanda uygulanabilirliği açısından diğer koşulların da sağlanması halinde, cezalı vergi tarhiyatlarına karşı açılan davalarda davanın esası bakımından ilgisiz olarak nitelendirilemeyecek tanıkların dinlenilmesine engel teşkil edecek her türlü uygulamanın, kişilerin (davacı/başvurucu) adil yargılanma hakkının ihlaline sebebiyet vereceğini göstermektedir.[47]

Dilek Genç v. Türkiye kararında ise AİHM somut olayın koşulları çerçevesinde, idari yargılama usulüne ilişkin mevzuatı bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmiştir.[48] AİHM tarafından ihlal kararının verilmesinde idari yargıda tanık dinlenilmesine ilişkin açık bir hüküm bulunmamasının yanı sıra kanaatimizce Hükümet'in bu noktadaki savunmaları da etkili olmuştur. Zira AİHM'e idari yargıda açıkça tanık dinlenildiğini gösteren bir içtihat sun(a)mamıştır. Bununla birlikte yukarıda da belirttiğimiz üzere re'sen araştırma ve delil serbestisi ilkeleri gereğince idari yargıda tanık dinlenebileceğine dair savunmaya katılmamak mümkün değildir. İhlal kararının çıkmasında bir diğer etken ise başvuru tarihi ile Hükümet tarafından sunulan Danıştay kararları arasındaki azımsanamayacak bir sürenin bulunmasıdır. Zira her ne kadar açıkça tanık dinlenildiğine dair bir Danıştay kararı sunul(a)mamış olsa da sunulan kararlarda somut olayların özellikleri çerçevesinde tanık dinlenilmesine gerek görülmemesi de vurgulanması gereken bir husustur.

Sonuç olarak re'sen araştırma ve delil serbestisi ilkeleri çerçevesinde vergi davaları açısından idari yargıda tanık dinlenilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca AİHS m. 6/1 ve m. 6/3-d hükümleri doğrultusunda ve Anayasa 90/5 çerçevesinde tanıkların dinlenilmesi de gereklidir. Ancak *Chap Ltd v. Ermenistan* ve özellikle *Dilek Genç v. Türkiye* kararı dikkate alındığında adil yargılanma hakkı kapsamında olası ihlallerin önüne geçmek amacıyla yerleşik bir içtihat oluşturulması ya da kanuni düzenleme yapılması zaruret halini almıştır.[49]

KAYNAKÇA

1. Akın, Y.A., "İHAM'ın 'Chap Ltd v. Armenia' Kararının İncelenmesi: Engel Kriterleri Temelinde Vergisel Yükümlülüklere İlişkin Adil Yargılanma Hakkının

[47] Kaneti/Ekmekci/Güneş/Kaşıkcı, **a.g.e.**, s. 515-516 ve dp. 133; Akın, **a.g.m.**, s. 262-263. Bu karar özelinde duruşmanın önemli bir usuli güvence olduğu yönünde bkz.: Aslan v.d., a.g.e., s. 262, dp. 697.
[48] Ersan Şen, Erkan Duymaz, **"İdari Yargıda Tanık Dinlenmemesi Sorunu ve İHAM'ın Dilek Genç kararı"**, 06.03.2025, Çevrimiçi Erişim.
[49] *Dilek Genç v. Türkiye* kararı özelinde benzer sonuç için bkz.: Şen/Duymaz, **a.g.m.**, Çevrimiçi Erişim.

Değerlendirilmesi", Prof. Dr. Süheyl Donay'a Armağan, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020, ss. (218-270).

2. Akkaya, M., "Vergi Yargısında Yargılama Süreçlerinin Yeniden Değerlendirilmesi", Danıştay ve İdari Yargılama Günü 144. Yıl Sempozyumu, (Ed.) SANCAKDAR, Oğuz, Danıştay Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012, ss. (179-184).
3. Aslan, Z., Barlass, İ., Arat, N., Kağıtçıoğlu İskenderoğlu, M., Altındağ, H., Gümüşkaya, G., Bardakçı, M.A., Yüzbaşıoğlu, C., *Madde Sistematiği ile İdari Yargılama Hukuku*, Ed. Zehreddin Aslan, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2024.
4. Atay, E.E., *İdari Yargılama Hukuku*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.
5. Ateşağaoğlu, E., Uzunöner, M., "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararları Çerçevesinde Yasal Süresi Geçtikten Sonra Verilen Beyannamelerde Mükellefin Adil Yargılanma ve Mülkiyet Haklarının İhlali", Vergi Yükümlüsünün Haklarının Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması Projesi ve Proje Konferansı Kitabı, Ed. Esra Ekmekci, Gülsen Güneş, Gamze Gümüşkaya, 2024, ss. (61-77).
6. Canyaş, O., "İdari Yargılama Usulü Kanunu ve Vergi Usul Kanunu Arasındaki Çatışmaların Klasik Yöntemle Çözümü", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 110, 2014, ss. (189-218).
7. Gözübüyük, A.Ş., *Yönetsel Yargı*, 37. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2020.
8. Gümüşkaya, G., *Vergi Hukukunda İspat*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2024.
9. Güneş, G., *Verginin Yasallığı İlkesi*, 4. Tıpkı Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
10. Işıklar, C., "İdari Yargıda Duruşma", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, C. 2, S. 4, 2011, ss. (45-100).
11. İnceoğlu, S., *Adil Yargılanma Hakkı*, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 4, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018.
12. Kaneti, S., Ekmekci, E., Güneş, G., Kaşıkcı, M., *Vergi Hukuku*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2021.
13. Kaplan, G., "İdari Yargılama Hukukunda Sözlülük Usulü ve Tanık Dinlenebilmesi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 1, Yıl 13, ss. (33-46).
14. Kapucu, G., Kocatepe, M., "Vergi Yargılamasında Tanık", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1, Ocak 2021, ss. (133-165).
15. Karakoç, Y., *Genel Vergi Hukuku*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 393.
16. Karakoç, Y., *Türk Vergi Yargılaması Hukukunda Delil Sistemi*, 2. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 77, İzmir, 1997.
17. Kaşıkcı, M., *Vergi Yargılaması Hukukunda Yargılamanın Yenilenmesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017.
18. Kuru, B., *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2016,
19. Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N., Göker, C., *Vergi Hukuku*, 33. Baskı, Turhan Yayınevi, Ankara, 2024.

20. Reid, K., *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights,* Londra, 1996.

21. Saban, N., *Vergi Hukuku*, 9. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2019.

22. Şen, E., Duymaz, E. "İdari Yargıda Tanık Dinlenmemesi Sorunu ve İHAM'ın Dilek Genç kararı", 06.03.2025, Çevrimiçi Erişim.

23. Taşkan, Y.Z., *Vergi Hukuku*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

24. Topçu, K.M., *Vergi Hukuku Özelinde Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

25. Yaltı Soydan, B., "İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil Yargılanma Hakkı – I", Vergi Sorunları Dergisi, S. 143, Ağustos 2000, ss. (151-167).

26. Yaltı Soydan, B., "İnsan Hakları Açısından Vergi Yükümlüsünün Adil Yargılanma Hakkı – II", Vergi Sorunları Dergisi, S. 144, Eylül 2000, ss. (104-120).

27. Yaltı, B., "İdari Vergi Cezası Davalarında Duruşmasız Yargılanma: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihadında Bendenoun Kriterlerinden Jussila Kriterlerine", Vergi Sorunları Dergisi, S. 225, Haziran 2007, Çevrimiçi Erişim.

28. Yaltı, B., *Vergi Yükümlüsünün Hakları*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2006.

YARGITAY 9. HUKUK DAİRESİNİN 10.03.2025 TARİHLİ KARARI IŞIĞINDA İŞVERENİN YILLIK ÜCRETLİ İZİN SÜRESİNE AİT ÜCRETİ İZİN BAŞLAMADAN ÖNCE PEŞİN VEYA AVANS OLARAK ÖDEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Araş. Gör. Dr. Eren YILDIZ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Hukuk Fakültesi,

eren.yildiz@erdogan.edu.tr - 0000-0002-1815-9736

ÖZET

Çalışanların dinlenme hakkı, Anayasa ile güvence altına alınmış temel haklardan biridir. Anayasa'nın 50. maddesinde, çalışanların yıllık ücretli izin hakkına sahip oldukları ve bu hakkın kullanım koşullarının kanunla düzenleneceği açıkça belirtilmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında yıllık ücretli izin hakkına ilişkin düzenlemelere m. 53 vd. hükümlerde yer verilmiştir. İş Kanunu m. 57/1 uyarınca, işveren, yıllık ücretli iznini kullanan her işçiye, izin dönemine ilişkin ücretini izne başlamadan önce peşin olarak ödemek ya da avans vermekle yükümlüdür. Bu düzenlemeyle birlikte, işçinin herhangi bir ücret kaygısı taşımaksızın, iznini kesintisiz ve etkili biçimde kullanabilmesi amaçlanmıştır. İşverenin bu yükümlülüğe aykırı davranması hâlinde, işçinin iş sözleşmesini haklı nedenle feshedip edemeyeceği hususunda ilk derece ve bölge adliye mahkemeleri nezdinde farklı değerlendirmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. ve 15. Hukuk Dairelerinin, işverenin peşin ödeme yükümlülüğünün ihlalinin sonuçlarına ilişkin olarak birbirinden farklı nitelikte kararlar vermesi sonucunda uyuşmazlığın giderilmesine yönelik verilmiş olan Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 10.03.2025 tarihli, 2025/2024 Esas ve 2025/2487 Karar sayılı kararında yıllık izin ücretinin işçiye izne başlamadan önce peşin ödenmesinin, işverenin emredici bir yükümlülüğü olduğunu ve bu yükümlülüğün işçinin herhangi bir talebi bulunmasa dahi yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Daire, bu yükümlülüğe aykırılığın işçi bakımından haklı nedenle fesih sebebi oluşturduğunu kabul etmiştir. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin son derece isabetli olan bu kararı, çalışma hayatı bakımından önem arz etmektedir. Bu bildiride, işverenin yıllık izin ücretini, izin başlamadan önce peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğü, ilgili Yargıtay kararı, mevzuat hükümleri, karşılaştırmalı hukuk düzenlemeleri ve öğretideki görüşler çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yıllık Ücretli İzin, Peşin Ödeme, Dinlenme Hakkı, Avans Ödeme

GİRİŞ

Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde tüm çalışanların ve bu kapsamda işçilerin sağlığının korunması ve işgücünün yenilenmesi amacıyla dinlenme hakkı tanınmaktadır[1]. Dinlenme hakkı, anayasal bir sosyal hak olan çalışma hakkının ayrılmaz bir unsuru olup, yerine getirilmesi zorunlu haklar arasında yer almaktadır[2]. Bu kapsamda 1982 Anayasası m.50/3 fıkrasında dinlenmenin çalışanların hakkı olduğu açıkça hüküm altına alınmıştır.

Yıllık izin hakkı, işçilere tanınan dinlenme hakkının somut biçimde yaşama geçirilmesini sağlayan en temel haklardan biridir. Bu kapsamda yıllık izin hakkı, Anayasa m.50/4 fıkrasında ayrıca düzenlenerek anayasal güvence altına alınmıştır. Bu hükme bakıldığında yıllık iznin ücretli bir şekilde sağlanması gerektiği düzenlenmiştir. Zira yıllık ücretli izin hakkı, yalnızca işyerinden fiilen uzaklaşarak dinlenmeyi değil; aynı zamanda bu süreye ilişkin ücretin ödenmesini de kapsamakta olup, ücret unsuru bu hakkın ayrılmaz bir parçasıdır[3]. Nitekim işçilerin izin sürelerinde yeterince dinlenebilmeleri, ancak gelirlerinde bir azalma olmaması hâlinde mümkün olabilecektir. Aksi takdirde, yıllık iznin ücretsiz olması ya da ücrette azalma yaşanması hâlinde, geçimini büyük ölçüde elde ettiği ücretle sağlayan işçilerin izin kullanmaktan kaçınmaları veya bu dönemde başka işlerde çalışmak zorunda kalmaları söz konusu olabilecektir[4]. Bu doğrultuda İş Kanunu'nun 57. maddesinin birinci fıkrasında, ücretin çalışıldıktan sonra ödeneceği kuralının bir istisnası olarak işverenin yıllık ücretli iznini kullanan işçiye, yıllık izin ücretini peşin/avans olarak ödemesi öngörülmüştür. Ayrıca İş Kanunu m. 58 hükmü uyarınca, bir işçinin, yıllık ücretli izin süresi zarfında başka bir işte çalıştığının tespiti hâlinde, söz konusu izin süresine ilişkin kendisine ödenmiş bulunan ücretin işveren tarafından geri alınabileceği öngörülmüştür. Bu düzenlemelerle birlikte işçinin, izin süresine ilişkin ücretini önceden alması yoluyla gelirinde bir azalma yaşanmaması, gelir kaybı yaşamayan işçilerin daha fazla gelir elde etmek amacıyla izin süresinde başka işlerde çalışmasının engellenmesi ve yıllık iznin temel amacı olan dinlenme hakkının korunması hedeflenmiştir.

İşverenlerin İş Kanunu m.57/1'de öngörülen peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne aykırı davranmaları hâlinde, işçilerin yıllık ücretli izin dönemine ilişkin gelirlerini önceden elde etmeleri mümkün olmamaktadır. Bu durumda gelirinden yoksun kalan işçinin dinlenme hakkının zedelenmesi ihtimali açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim çalışma hayatı uygulamasında, işverenlerin bu yükümlülüklerine çoğunlukla uymadıkları ifade edilmektedir[5]. Bununla birlikte, işverenin bu yükümlülüğe aykırı davranması hâlinde uygulanacak yaptırımlar ile işçilerin sahip olacağı haklara ilişkin olarak İş Kanunu'nda doğrudan bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu durum öğretide farklı görüşlerin ileri sürülmesine ve yargı kararlarında uygulama birliğinin sağlanamamasına yol açmıştır. Anılan yükümlülüğe uygulamada sıklıkla

[1] Sarper Süzek/Süleyman Başterzi, **İş Hukuku**, 24. bs, İstanbul, Beta, 2024, s. 892.
[2] Hamdi Mollamahmutoğlu/Muhittin Astarlı/Ulaş Baysal, **İş Hukuku**, 7. bs, Ankara, Lykeion, 2022, s. 1365; N. Binnur Tulukçu, **İş Hukukunda Dinlenme Hakkı**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2012, s. 10.
[3] K. Ahmet Sevimli, "Yıllık Ücretli İznin Kullandırılmamasının Hukuki Sonuçları Hakkında Kısa Bir Not", **Sicil İHD**, Sa. 18, 2010, s. 41.
[4] Serkan Bingöl, **Yıllık Ücretli İzin**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2012, s. 86; Barış Duman, **4857 sayılı İş Kanunu Kapsamındaki İşçilerin Yıllık Ücretli İzin Hakkı**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2020, s. 275.
[5] Ömer Ekmekçi/Esra Yiğit, **Bireysel İş Hukuku**, 5. bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2023, s. 305.

riayet edilmemesi ise, bu aykırılığın hukuki sonuçlarının tespiti gerekliliğini daha da önemli hâle getirmektedir.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 10.03.2025 tarihli, 2025/2024 esas ve 2025/2487 karar sayılı kararıyla, işverenlerin, izin öncesi ücreti peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğüne uymamalarının, işçiler açısından haklı fesih nedeni teşkil edeceği yönünde önemli bir değerlendirme yapılmıştır. İzmir Bölge Adliyesi 9. ve 15. Hukuk Daireleri'nin anılan yükümlülüğe ilişkin farklı yöndeki kararları sonucunda ortaya çıkan uyuşmazlığın giderilmesine yönelik bu karar, özellikle işçilerin haklı fesih hakkına ilişkin isabetli tespitler içermekte ve uygulamaya yön gösterici nitelik arz etmektedir[6]. Nitekim Yüksek Mahkeme, kararında, işverenin yıllık ücretli izin süresine ilişkin ücreti işçiye izne başlamadan önce peşin olarak ödeme yükümlülüğünün emredici nitelikte olduğunu belirtmiş; bu yükümlülüğün işçinin talebi olmasa dahi işveren tarafından yerine getirilmesi gerektiğini oldukça isabetli bir biçimde vurgulamıştır.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, bu çalışmada işverenlerin, izin süresine ilişkin ücreti peşin veya avans ödeme olarak yükümlülüğü ile bu yükümlülüğe aykırılığın hukuki sonuçları; Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin anılan kararı, İzmir Bölge Adliye Mahkemesi kararları, ilgili mevzuat hükümleri, karşılaştırmalı hukuk düzenlemeleri ve öğreti görüşleri ışığında incelenecektir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Anayasa m.50/4'te yıllık ücretli izin hakkı ile bu hakkın şartlarının kanunla düzenleneceği hüküm altına alınmıştır. Bu doğrultuda Türk hukukunda çalışma hayatını düzenleyen çeşitli mevzuatlarda yıllık ücretli izne ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Nitekim İş Kanunu m.53 vd. hükümlerinin yanı sıra; 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu m. 422 vd., 854 sayılı Deniz İş Kanunu m.40 ile 5953 sayılı Basın İş Kanunu m.21 hükümlerinde de yıllık ücretli izne dair düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 10.03.2025 tarihli, 2025/2024 esas ve 2025/2487 karar sayılı ilamında yalnızca İş Kanunu m. 53 vd. hükümleri esas alındığından, inceleme yalnızca bu kanun çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

I. GENEL OLARAK YILLIK ÜCRETLİ İZİN KAVRAMI

Yıllık ücretli izin hakkı, anayasal güvence altındaki dinlenme hakkının temel unsurlarından birini teşkil etmektedir. Anayasa'nın 50. maddesinin son fıkrasında yer alan "*Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir.*" hükmüyle bu durum açıkça ortaya konulmuştur. Öğretide farklı tanımlar bulunmakla birlikte yıllık ücretli izin hakkını, "*belirli bekleme süresini tamamlayarak yorulan ve halen iş görebilir durumdaki işçiye, birbirini takip eder şekilde ve kural olarak bölünmeden, ücretli olarak sağlanan yıllık dinlenme olanağı*" olarak tanımlamak mümkündür[7].

Yıllık ücretli izin aracılığıyla işçilerin her yıl belirli bir süreyle, ücretleri ödenerek dinlendirilmesi sağlanmakta; böylece hem sağlıklarının korunması hem de işgüçlerinin

[6] Karar metni için bkz. https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/e-2025-2024-k-2025-2487-t-10-03-2025, E.T. 13.06.2025.
[7] Tanım ve farklı tanımlar için bkz. Bingöl, s. 19; Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal, s. 1382; Ercan Akyiğit, "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Yıllık Ücretli İzin", **Sicil İHD**, Sa. 24, Aralık 2011, s. 55.

yenilenmesi amaçlanmaktadır[8]. Zira işçi, kendisine tanınan yıllık ücretli izin hakkı sayesinde fiziksel ve zihinsel yorgunluğunu atarak işgücünü koruma ve yeniden kazanma imkânına kavuşmakta; böylece çalışma yaşamına daha verimli bir şekilde dönebilmektedir[9]. Ayrıca yıllık ücretli izin hakkı, işçinin korunmasına yönelik bireysel bir hak olmanın ötesinde, aynı zamanda sosyal kamu düzenine ilişkin bir düzenleme niteliği taşır. Zira bu hak, bir sosyal politika tedbiri olarak, işçinin yalnızca bedensel ve ruhsal sağlığının korunmasına değil, aynı zamanda kişiliğinin gelişimine katkıda bulunmakta; bu yolla sağlıklı bireylerden oluşan bir toplum düzeninin tesis edilmesine hizmet etmektedir[10]. Bu nedenle İş Kanunu m.53/2'de yıllık ücretli izin hakkından vazgeçilmesinin mümkün olmadığı düzenlenmiş ve işçinin bu hakkı kendisinin yapabileceği hukuki işlemlere karşı da korunmuştur[11].

İş Kanununda yıllık ücretli izin hakkı, m.53 vd. hükümlerinde düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, işçinin işyerinde fiilen çalışmaya başladığı tarihten itibaren, deneme süresi de hesaba katılmak suretiyle en az bir yıllık bir çalışma süresini tamamlamış olması hâlinde yıllık ücretli izin hakkı doğmaktadır. İsviçre hukukunda, İsviçre Borçlar Kanunu'nun (Obligationenrecht, OR) 329a maddesinin üçüncü fıkrasında, tamamlanmamış bir hizmet yılı bakımından, iş ilişkisinin o yılki süresiyle orantılı olarak yıllık izin verilmesi gerektiği açıkça hüküm altına alınmıştır. Ancak mehaz kanunda yer alan bu düzenlemeye, yıllık ücretli izin hakkını konu alan 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 422. maddesinde yer verilmemiştir. Bu çerçevede İş Kanunu kapsamına giren işçiler bakımından, bir hizmet yılından daha kısa süreli çalışmalar için orantılı yıllık ücretli izin hakkına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bir yıllık kıdem süresini doldurmayan işçilerin orantılı olarak yıllık ücretli izin hakkı elde etmeleri mümkün değildir[12].

Yıllık ücretli izne hak kazanmak için aranan bir yıllık çalışma süresi, hem ilk defa izin hakkının doğumu hem de izleyen yıllarda bu haktan yararlanabilmek bakımından önem taşımaktadır. Müteakip yıllarda kullanılacak izinler açısından bu bir yıllık sürenin başlangıç noktası, bir önceki yıl izne hak kazanılan tarihtir. Dolayısıyla her izin dönemine ilişkin olarak, işçinin bir önceki izne hak kazanıldığı tarihten itibaren yeniden bir yıllık çalışma süresini tamamlamış olması gerekmektedir[13]. İş Kanunu m.54/1 hükmünde gösterildiği üzere, bir yıllık sürenin hesaplanmasında, işçinin aynı işverene ait bir veya birden fazla işyerinde çalıştığı süreler birlikte değerlendirilir. Ayrıca, İş Kanunu kapsamındaki bir işyerinde çalışmakta olan işçinin, aynı işverene ait olmakla birlikte bu Kanun kapsamı dışında kalan işyerlerinde geçirdiği

[8] Süzek/Başterzi, s. 906; Bingöl, s. 19-20.
[9] Bingöl, s. 20; Fatma Burcu Savaş Kutsal/Yeliz Bozkurt Gümrükçüoğlu, "COVID-19 Pandemisi Gölgesinde Yıllık Ücretli İzin Hakkı ve Uygulaması", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sa. 2, 2021, s. 740.
[10] İştar Urhanoğlu, **Türk Hukukunda Yıllık Ücretli İzin**, Yetkin Yayınları, 2020, s. 25-26.
[11] Süzek/Başterzi, s. 906; Urhanoğlu, İzin, s. 24; Senem Değer Ermumcu/Ayça İzmirlioğlu, "4857 Sayılı İş Kanunu Bakımından Yıllık Ücretli İzin Uygulaması ve Avans İzin", **Sicil İHD**, Sa. 44, 2020, s. 98.
[12] Süzek/Başterzi, s. 907; Çelik, Nuri/Caniklioğlu, Nurşen/Canbolat, Talat/Özkaraca, Ercüment, **İş Hukuku Dersleri**, 36. bs, Beta, 2023, İstanbul, s. 819; Ekmekçi/Yiğit, s. 539; Savaş Kutsal/Bozkurt Gümrükçüoğlu, s. 741; Cevdet İlhan Günay, "Yıllık Ücretli İzin Hakkı ve Ücretli İzin Alacağı", **Sicil İHD**, Sa. 20, 2010, s. 30-31; Bingöl, s. 29; Hasan Kayırgan, "Yargı Kararları Işığında Yıllık Ücretli İzin Hakkı", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 4, Sa. 2, 2021, s. 588.
[13] Süzek/Başterzi, s. 910; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat/Özkaraca, s. 819-820; Ekmekçi/Yiğit, s. 539.

çalışma süreleri de yıllık ücretli izin süresinin hesabında göz önünde bulundurulmaktadır[14]. Aynı şekilde yıllık izne esas hizmet sürelerinin birleştirilmesinde, önceki iş sözleşmesinin türü, sona erme şekli ve nedeni, çalışma dönemlerinin sayısı ve süresi, çalışma dönemlerindeki arasındaki kesintilerin süresi veya her dönem sonunda işçiye alacaklarının ödenip ödenmemesi önem arz etmemektedir[15].

Ayrıca İş Kanunu m.55 hükmünde, yıllık ücretli izin hakkının hesabında fiilen çalışılmamış olmakla birlikte, çalışılmış gibi kabul edilen farazi süreler de düzenlenmiştir. Bu hüküm çerçevesinde, yıllık izin hakkının doğumu için aranan bir yıllık sürenin hesaplanmasında, yalnızca işçinin fiilen çalıştığı süreler değil, aynı zamanda maddede sınırlı olarak sayılan ve çalışılmış gibi değerlendirilen süreler de dikkate alınmaktadır[16]. Buna karşılık İş Kanunu m.55 hükmünde yer almayan ve bu kapsamda çalışılmış sayılmayan diğer çalışılmayan süreler, bir yıllık kıdem süresinin oluşmasını geciktirici niteliktedir. Bir başka ifadeyle işçinin bu hüküm kapsamı dışında kalan çalışılmayan sürelerinin bulunması hâlinde, işçinin yıllık ücretli izne hak kazanabilmesi için gereken sürenin uzayacağı ifade edilmelidir[17]. Bu durum İş Kanunu m.54/2'de de, "*Bir yıllık süre içinde 55 inci maddede sayılan haller dışındaki sebeplerle işçinin devamının kesilmesi halinde bu boşlukları karşılayacak kadar hizmet süresi eklenir ve bu suretle işçinin izin hakkını elde etmesi için gereken bir yıllık hizmet süresinin bitiş tarihi gelecek hizmet yılına aktarılır.*" şeklinde açıkça hüküm altına alınmıştır.

İşçilere verilecek yıllık ücretli izin süreleri, hizmet süresine göre İş Kanunu m.53/4 fıkrasında belirtilmiştir. Bu hüküm uyarınca; "*a) Hizmet süresi bir yıldan beş yıla kadar (beş yıl dâhil) olan işçilere on dört günden, b) Hizmet süresi beş yıldan fazla, on beş yıldan az olan işçilere yirmi günden, c) Hizmet süresi on beş yıl (dâhil) ve daha fazla olan işçilere ise yirmi altı günden*" az yıllık ücretli izin verilemez. Bunların yanı sıra İş Kanunu m.53/5 fıkrasında; on sekiz yaşını doldurmamış ve elli yaş ve üzerindeki işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresinin yirmi günden az olamayacağı hükme bağlanmıştır.

Kanunda öngörülen yıllık ücretli izin süresi asgari nitelikte olup, bu sürenin bireysel iş sözleşmeleri veya toplu iş sözleşmeleriyle artırılması mümkündür. Nitekim bu husus, İş Kanunu m.53/5'te açıkça düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra işçinin yıllık izin hakkının belirlenmesinde iznin kullanıldığı tarih değil, hak kazandığı tarihteki durum önem taşır. Dolayısıyla yıllık iznin süresi, bu tarihteki kıdeme göre belirlenir[18].

Ayrıca İş Kanunu m.56 hükmünde, yıllık ücretli iznin uygulanmasına ilişkin esaslara yer verilmiştir. Bu hüküm uyarınca, yıllık ücretli izin kural olarak işveren tarafından bölünemez; bu iznin, yukarıda gösterilen İş Kanunu m.53 hükmünde belirtilen süreler dâhilinde kesintisiz

[14] Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Süzek/Başterzi, s. 907 vd.; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat/Özkaraca, s. 819 vd.; Ekmekçi/Yiğit, s. 539; Tulukçu, s. 255 vd.; Urhanoğlu, **İzin**, s. 79 vd.; Kayırgan, s. 578 vd.; Duman, s. 79 vd.
[15] Çelik/Caniklioğlu/Canbolat/Özkaraca, s. 820; Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal, s. 1389-1391. Bu konuda değerlendirmeler hakkında bkz. Ercüment Özkaraca, "Aynı İşveren Yanındaki Aralıklı Çalışmalarda Yıllık Ücretli İzin Hakkı", **Sicil İHD**, Sa. 39, s.90 vd.; Aynı Yazar, "Yıllık Ücretli İzne Esas Hizmet Süresinin Tasfiye Edilememesi", **Tekstil İşveren**, Sa. 148, Aralık 2022, s.2 vd.
[16] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süzek/Başterzi, s. 911; Ekmekçi/Yiğit, s. 541; Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal, s. 1386-1387; Urhanoğlu, **İzin**, s. 116 vd.; Duman, s. 112 vd.
[17] Ekmekçi/Yiğit, s. 541.
[18] Süzek/Başterzi, s. 914; Ekmekçi/Yiğit, s. 548; Kayırgan, s. 586-587.

olarak kullandırılması zorunludur. Bununla birlikte hükmün üçüncü fıkrasında düzenlendiği üzere söz konusu yıllık ücretli izin sürelerinin tarafların mutabakatıyla bir bölümü on günden az olmamak kaydıyla parça parça kullanılabilmesi mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki yargı uygulamasında yıllık ücretli iznin Kanun'a aykırı şekilde bölünerek kullandırılması durumunda, bu iznin hiç kullanılmamış sayılmasına yönelik bir yaklaşıma genellikle yer verilmemektedir[19]. Ayrıca yıl içinde işveren tarafından kullandırılan diğer ücretli veya ücretsiz izinler ile dinlenme ve hastalık izinleri, yıllık ücretli izin süresinden düşülemez. Aynı şekilde iznin kullanıldığı döneme rastlayan ulusal bayram, genel tatil ve hafta tatili günlerinin, yıllık izin süresinden düşülmesi söz konusu değildir[20].

İşçiler, hak kazandığı yıllık ücretli izni tek taraflı olarak ve dilediği zaman kullanma yetkisine sahip değildir. Yıllık ücretli iznin ne zaman kullanılacağı, yönetim hakkı kapsamında işverence belirlenmektedir[21]. Nitekim Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği[22] m. 7 uyarınca işçi, izni hangi dönemde kullanmak istediğini en az bir ay önceden işverene yazılı olarak bildirmekle yükümlüdür. Bununla birlikte, Yönetmelik m. 8/2 hükmü uyarınca işveren, işçinin izin kullanma talebiyle bağlı değildir. İzin çizelgeleri hazırlanırken işçinin talebi ve işin durumu dikkate alınmakla birlikte, işverenin Yönetmelik m. 5 ve m. 8 hükümleri uyarınca işin niteliği ve işyerinin düzenine göre izin dönemlerini belirleme yetkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, yıllık izin tarihlerinin belirlenmesinde son söz işverene aittir[23]. Dolayısıyla işverenin onayı olmaksızın işçinin kendiliğinden izne ayrılması halinde işçinin devamsızlığı söz konusu olur[24]. Ayrıca işçinin izin talebinde bulunmamış olması dahi işverenin izin kullandırma yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacaktır. Başka bir ifadeyle işçi talep etmese dahi işveren işçiye yıllık ücretli izin kullandırmakla yükümlüdür[25].

Son olarak yıllık ücretli izin ücretinin hesabında, işçinin temel ücreti dikkate alınacaktır[26]. Nitekim Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği m.21/1 hükmünde "*İzin ücretinin belirlenmesinde; fazla çalışma karşılığı alınacak ücretler, primler, sosyal yardımlar ve işyerinin devamlı işçisi olup, normal saatler dışında hazırlama, tamamlama, temizleme işlerinde çalışan işçilerin bu işler için aldıkları ücretler hesaba katılmaz.*" şeklinde bu durum açıkça gösterilmiştir.

---

[19] Kayırgan, s. 590; Ekmekçi/Yiğit, s. 553; Günay, s. 33. Bu yönde bkz. "*...Dosya içeriğine göre, davacının kullanmadığı yıllık izin sürelerine ait ücret hesaplanırken 01-08/10/2007 tarihlerinde kullandığı yedi günlük yıllık izin, İş Kanunu 56. maddesi gereğince 10 günün altında kaldığı gerekçesi ile dikkate alınmamıştır. İş Kanunu 56/3. maddesindeki, yıllık izin sürelerinin tarafların anlaşması ile bir bölümü on günden aşağı olmamak üzere en çok üçe bölünebileceği yönündeki düzenleme, davacının bir defada kullandığı on günün altındaki yıllık izin sürelerinin hesaplama sırasında dikkate alınmasına engel değildir...*" Yargıtay 22. HD, 21.02.2018, E. 2017/10003, K. 2018/4249, Lexpera, E.T. 06.06.2025.

[20] Yıllık ücretli iznin uygulanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süzek/Başterzi, s. 915 vd.; Ekmekçi/Yiğit, s. 546 vd.; Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal, s. 1405 vd.; Tulukçu, s. 332 vd.

[21] Ekmekçi/Yiğit, s. 550; Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal, s. 1405; İştar Urhanoğlu, "Yargıtay Kararları Çerçevesinde Yıllık Ücretli İznin Kullanılma Zamanı", **Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, Sa. 2, 2021, s. 281; Kayırgan, s. 589; Günay, s. 32.

[22] R.G. 03.03.2004, Sa. 25391.

[23] Sevimli, s. 41.

[24] Sevimli, s. 41-42; Kayırgan, s. 589; Urhanoğlu, **Kullanılma Zamanı**, s. 282.

[25] Ekmekçi/Yiğit, s. 551; Sevimli, s. 42; Günay, s. 36; Değer Ermumcu/İzmirlioğlu, s. 99.

[26] Süzek/Başterzi, s. 918; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat/Özkaraca, s. 833; Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal, s. 1408; Kayırgan, s. 591.

II. YILLIK İZİN SÜRESİNE İLİŞKİN ÜCRETİN PEŞİN VEYA AVANS OLARAK ÖDENMESİ

A. GENEL OLARAK

İş Kanunu m.57/1 fıkrasında, işverenlerin, izin süresine ilişkin ücreti peşin veya avans şeklinde ödemekle yükümlü olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu hüküm, *"İşveren, yıllık ücretli iznini kullanan her işçiye, yıllık izin dönemine ilişkin ücretini ilgili işçinin izine başlamasından önce peşin olarak ödemek veya avans olarak vermek zorundadır."* şeklindedir. Ayrıca Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği m.21/2 fıkrasında da bu yönde bir düzenlemeye yer verilmiştir. Bu hüküm de "*İşveren veya işveren vekili, yıllık ücretli iznini kullanan her işçiye izin dönemine ilişkin ücreti ile ödenmesi bu döneme rastlayan diğer ücret ve ücret niteliğindeki haklarını izine başlamadan önce peşin olarak vermek veya avans olarak ödemek zorundadır.*" şeklindedir. Bunların yanı sıra İş Kanunu m.57/6 ve Yönetmelik m.21/4 fıkralarında özdeş bir biçimde yıllık ücretli izin süresine rastlayan hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatil günlerinin ücretlerinin işçiye ayrıca ödeneceği hüküm altına alınmıştır.

Ücret, kural olarak çalışmanın ardından ödenmektedir. İşçinin yıllık izin süresine ilişkin ücretinin peşin veya avans şeklinde ödenmesi zorunluluğu, bu kuralın bir istisnasını oluşturur[27]. Kanunda, böyle bir yükümlülüğe yer verilmesinin temel amacı, işçinin dinlenme hakkı kapsamında izin süresince gelir kaygısı taşımadan serbestçe dinlenmesini sağlamak ve böylece çalışmak zorunda kalmasının önüne geçmektir. Bu amacın gerçekleşebilmesi için, kullanılacak izin süresine ilişkin ücretin tam olarak ödenmesi gerekir; ücretin kısmi ödenmesi ise bu amacı engeller[28]. Zira yıllık iznin ücretsiz olması ya da ücrette azalma yaşanması hâlinde, geçimini büyük ölçüde elde ettiği ücretle sağlayan işçilerin izin kullanmaktan kaçınmaları veya bu dönemde başka işlerde çalışmak zorunda kalmaları söz konusu olabilecektir[29]. Dolayısıyla İş Kanunu m.58 hükmünde düzenlenen başka işte çalışma yasağı, ancak İş Kanunu m.57/1'de öngörülen yıllık izin süresine ilişkin ücretin peşin veya avans olarak ödenmesi zorunluluğuyla birlikte anlam ifade edecektir. Nitekim "*izinde çalışma yasağı*" başlıklı İş Kanunu m.58 hükmü, "*Yıllık ücretli iznini kullanmakta olan işçinin izin süresi içinde ücret karşılığı bir işte çalıştığı anlaşılırsa, bu izin süresi içinde kendisine ödenen ücret işveren tarafından geri alınabilir.*" şeklindedir. Dolayısıyla işçinin yıllık ücretli izin sırasında başka bir işte çalışması hâlinde, işverenin bu süreye ilişkin olarak ödediği ücreti geri alabilmesi için, söz konusu ücret ödemesinin *izin süresi içinde*, başka bir ifadeyle peşin veya avans olarak işçiye yapılmış olması gerekir. Aksi takdirde henüz ödenmemiş bir ücretin iadesinden söz edilemeyecektir[30]. Yıllık izne ilişkin ödemenin izin öncesi ücreti peşin veya avans şeklinde ödendiğini ispat yükü işverene aittir[31].

Yıllık izin süresine ilişkin ücretin peşin olarak ödenmesi, işçinin kullanacağı yıllık ücretli izin dönemine denk gelen ücretinin, izin başlamadan önce eksiksiz bir biçimde işveren tarafından

[27] Ekmekçi/Yiğit, s. 305; Duman, s. 275.
[28] Tulukçu, s. 364; Urhanoğlu, **İzin**, s. 226.
[29] Ercan Akyiğit, "Yeni Borçlar Kanunu'nda Yıllık Ücretli İzin", **Sicil İHD**, Sa. 21, Mart 2011, s. 36; Bingöl, s. 86; Duman, s. 275.
[30] Benzer yönde bkz. Günay, s. 35.
[31] Günay, s. 39; Bingöl, s. 115.

ödenmesi anlamına gelmektedir. Ancak yıllık izin süresine ilişkin ücretin avans olarak ödenmesi kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda hükümde bir açıklık bulunmamaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki avans izin uygulaması ile yıllık izin süresine ilişkin ücretin avans olarak ödenmesi farklı kavramlardır. Avans izin, yıllık ücretli izne henüz hak kazanmamış olan veya hak kazandığı izin süresini tamamen kullanmış bulunan bir işçiye, işverenin tek taraflı takdiriyle veya işçinin isteği üzerine işverenin kabulüyle, ileride doğacak yıllık ücretli izin hakkına mahsuben izin kullandırılması anlamına gelmektedir[32]. Yıllık izin süresine ilişkin ücretin avans olarak ödenmesi ise işçiye verilecek olan yıllık izne ilişkin ücretinin, izin dönemi öncesinde avans olarak ödenmesidir. Nitekim TBK m.406/4 hükmünde ücretin avans ödenmesi hususu, "*İşveren, işçiye zorunlu ihtiyacının ortaya çıkması hâlinde ve hakkaniyet gereği ödeyebilecek durumda ise, hizmetiyle orantılı olarak avans vermekle yükümlüdür.*" şeklinde düzenlenmiştir.

Öğretide farklı görüşler bulunmakla birlikte, yıllık izin süresine ilişkin ücretin "avans" olarak ödenmesi kavramının, işçinin yıllık ücretli izne hak kazanmış olması koşuluyla, henüz kullanmadığı izin süresine ilişkin ücretin izin döneminden önce ödenmesi anlamına geldiği kabul edilmelidir[33]. Kanaatimizce ücreti avans olarak ödenmiş yıllık ücretli izinlerin hangi dönemde kullanılacağının belirli olması yahut makul bir süre içinde fiilen kullanılacağının öngörülebilir olması gerekir. Aksi halde, yalnızca ücret ödenmek suretiyle yıllık iznin çok daha sonraki bir tarihte veya belirsiz bir zaman diliminde kullanılmasının kabulü; izin hakkının fiilen kullanılmaksızın ortadan kaldırılması sonucunu doğurabilir. Böylesi bir uygulama ise İş Kanunu'nun 53. maddesinin ikinci fıkrasında açıkça ifade edilen ve işçinin yıllık ücretli izin hakkından vazgeçemeyeceğini öngören mutlak emredici hükümle bağdaşmamaktadır.

İşçinin yıllık ücretli izne henüz hak kazanmadığı durumlarda, bu iznin ücretinin avans olarak ödenmesi kural olarak mümkün değildir[34]. Bununla birlikte işyerinde toplu izin uygulamasına gidilmesi durumunda, bazı işçilerin henüz yıllık ücretli izne hak kazanmak için gerekli olan bir yıllık kıdem süresini tamamlamamış olmalarına rağmen izne çıkarılmaları söz konusu olabilir. Bu gibi hallerde, henüz izne hak kazanılmamış olsa da fiilen kullanılan izin süresine ilişkin ücretin avans olarak ödenmesinin mümkün olduğu kabul edilebilir[35].

B. AYKIRILIĞIN SONUÇLARI

Çalışma hayatı uygulamasında, işverenlerin, izin süresini ilişkin ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne çoğunlukla uymadıkları ifade edilmektedir[36]. Ancak yukarıda değinildiği üzere İş Kanunu m. 57/1'de, yıllık ücretli izin süresine ilişkin ücretin, işveren tarafından işçiye izne başlamadan önce peşin olarak ya da avans şeklinde ödenmesi zorunludur. Bununla birlikte

[32] Avans izin hakkında bkz. Değer Ermumcu/İzmirlioğlu, s. 1100; Savaş Kutsal/Bozkurt Gümrükçüoğlu, s. 741; Artür Karademir, "İsviçre ve Alman Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak Yıllık Ücretli İzin Hakkına Genel Bir Bakış ve Avans İzin Uygulaması", **Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sa. 2, 2022, s. 1092 vd.
[33] Tulukçu, s. 365; Urhanoğlu, **İzin**, s. 227; Hatice Kübra Polat, "4857 sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Yıllık Ücretli İzin Hakkı", İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 69.
[34] Tulukçu, s. 365; Urhanoğlu, **İzin**, s. 227; Polat, s. 69.
[35] Tulukçu, s. 365; Urhanoğlu, **İzin**, s. 227.
[36] Ekmekçi/Yiğit, s. 305.

işverenin bu yükümlülüğe aykırı davranması hâlinde doğacak sonuçlara ilişkin kanunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır.

1) Yıllık Ücretli İzin Hakkının Kullanımı Bakımından Değerlendirme

İşverenlerin, izin süresini ilişkin ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması halinde öncelikle işçiye yıllık ücretli izin hakkının hiç kullandırılmamış olduğunun kabul edilmesi kanaatindeyiz. Şöyle ki,

Ücret, yıllık ücretli izin hakkının kurucu unsurlarından biridir. Yıllık iznin ücretsiz bir şekilde kullandırılması hâlinde, bu hakkın asıl amacı olan işçinin fiziksel ve zihinsel yorgunluğunu gidererek iş gücünü koruma ve yeniden kazanma imkânına kavuşması; dolayısıyla çalışma yaşamına daha verimli şekilde dönebilmesi mümkün olamaz. Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 2022 yılında Deniz İş Kanunu'na tabi bir iş ilişkisi bakımından vermiş olduğu bir kararında, "*2. Somut olayda davacı, işverence izne çıkarıldığı dönemlerde aylık ücretinin ödenmediğini iddia etmiş, davalı ise dosyaya izin formlarını sunmak suretiyle izne çıkmadan önce izin dönemine ait ücretinin peşin olarak davacıya ödendiğini savunmuştur. Mahkemece davacı asılın ....11.2018 tarihli celsedeki beyanı ile izin kullandığını kabul ettiği ancak izin kullandığı bu dönemlerde aylık ücretinin ödenmediği gerekçesiyle davacının bu izinli sayıldığı dönemlerde yıllık iznini kullandığının kabul edilemeyeceği sonucuna varılmıştır.3. Dosya içerisinde yer alan ücret bordroları incelendiğinde davacının izin kullandığı dönemlerde aylık ücretinin tam olarak tahakkuk ettirilmediği, hak edilen aylık ücretten daha az ücret tahakkuku yapıldığı görülmüştür. Yıllık izin kullanılan dönemlerde, bu döneme ilişkin ücretin tam olarak tahakkuk ettirilerek ödenmemesi hâlinde yıllık ücretli iznin usulüne uygun olarak kullandırıldığından söz edilemez.*" şeklinde yıllık iznin kullanıldığı dönemlere ilişkin ücretin tam ve eksiksiz bir şekilde tahakkuk ettirilip ödenmemiş olması durumunda, yıllık ücretli iznin usulüne uygun şekilde kullandırıldığının kabul edilemeyeceği ve bu dönemler bakımından işçinin yıllık ücretli izin hakkını kullanmamış sayılacağı yönünde karar verilmiştir.

İş Kanunu m. 57/1 hükmü, işverenlerin, izin süresini ilişkin ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğünü emredici nitelikte düzenlemiştir. Bu nedenle işverenin bu yükümlülüğe aykırı davranması halinde, işçiye yıllık ücretli izin hakkının usulüne uygun olarak kullandırıldığı söylenemez. Nitekim yıllık ücretli izin hakkının asıl amacı, işçinin izin süresince dinlenmesini sağlamaktır. Ancak bu dinlenme, işçinin gelirinde azalma olmaması ve dolayısıyla izin ücretinin önceden kendisine sağlanması durumunda mümkündür. Aksi takdirde gelir kaygısı yaşayan işçinin izin süresince gerçek anlamda dinlenmesi çoğu kez mümkün olmaz. Bu bağlamda yıllık izin ücretinin peşin veya avans olarak ödenmediği hallerde, tıpkı ücretin hiç veya eksik ödenmesi durumunda olduğu gibi, işçilerin yıllık ücretli izni usulüne uygun olarak kullandırılmamış sayılmasının daha yerinde bir sonuç olacağı kanaatindeyiz.

2) İdari Para Cezası Yaptırımı Bakımından Değerlendirme

İşverenlerin, izin öncesi ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması halinde idari para cezasının uygulanmasının mümkün olup olmadığı konusunda öğretide farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin inceleme konusu yapılan 10.03.2025 tarihli, 2025/2024 esas ve 2025/2487 sayılı kararında da bu konuda bir ifadeye yer verilmiştir.

Öğretideki bir görüşe göre, işverenlerin izin öncesi ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması hâlinde, bu durum İş Kanunu m. 103 kapsamında değerlendirilerek işverene idari para cezası uygulanması gerekir[37]. Buna karşılık, öğretide yer alan diğer bir görüşe göre, kanunilik ilkesi gereği cezai yaptırım öngören hükümlerin yorum yoluyla genişletilmesi mümkün olmadığından, İş Kanunu m. 103'te açıkça düzenlenmeyen bu yükümlülüğe aykırılık hâlinde idari para cezası uygulanamayacağı ileri sürülmektedir[38].

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 10.03.2025 tarihli, 2025/2024 esas ve 2025/2487 sayılı kararında "*... Söz konusu Yönetmelik'in "Ücretin Ödenmesi" başlıklı 21. maddesinin 2. fıkrasına göre* "*İşveren veya işveren vekili, yıllık ücretli iznini kullanan her işçiye izin dönemine ilişkin ücreti ile ödenmesi bu döneme rastlayan diğer ücret ve ücret niteliğindeki haklarını izine başlamadan önce peşin olarak vermek veya avans olarak ödemek zorundadır.*"*...4857 sayılı Kanun'un 57/1 hükmü ve 103. maddesi ile Yönetmelik'in ilgili hükümleri dikkate alındığında; işverence yıllık ücretli izin kullanan her işçiye, izin dönemine ilişkin ücretinin izne başlamadan evvel peşin olarak verilmesi veya avans olarak ödenmesi mutlak emredici şekilde düzenlenmiş olup bunun için işçinin ayrıca yıllık izin ücretinin ödenmesi hususunda bir talepte bulunmasına gerek yoktur.*" şeklindeki ifadeyle, işverenin bu yükümlülüğe aykırı davranması hâlinde, İş Kanunu m.103 uyarınca idari para cezası uygulanabileceği kabul edilmiştir.

Kanaatimizce de kanunilik ilkesinin bir gereği olarak, işverenin yıllık izin ücretini izinden önce peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması halinde, İş Kanunu m. 103 hükmü uyarınca idari para cezası verilmesi mümkün değildir. Zira İş Kanunu m.103 hükmünde; yıllık ücretli izni m. 56'ya aykırı şekilde bölen, izin ücretini m. 57/3-4'te öngörülen usule aykırı biçimde ödeyen veya eksik ödeyen, m. 59 kapsamında hak kazanılmış izni kullandırmadan iş sözleşmesini sona erdirip buna ilişkin ücreti ödemeyen ya da m. 60'ta belirtilen Yönetmelik hükümlerine aykırı şekilde izin kullandıran veya eksik kullandıran işveren ya da işveren vekiline idari para cezası uygulanacağı düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere İş Kanunu m. 57/1'de öngörülen peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne aykırılık, İş Kanunu m. 103'te açıkça sayılmamıştır. Halbuki idari para cezaları, kabahat niteliğinde olup cezai yaptırım olarak değerlendirilir. Bu nedenle ceza hukukunun temel ilkelerinden olan kanunilik ilkesi idari yaptırımlar bakımından da geçerlidir. Nitekim 5326 sayılı Kabahatler Kanunu m.4/1'te de, "*Hangi fiillerin kabahat oluşturduğu, kanunda açıkça tanımlanabileceği gibi; kanunun kapsam ve koşulları bakımından belirlediği çerçeve hükmün içeriği, idarenin genel ve düzenleyici işlemleriyle de doldurulabilir.*" hükmü yer almaktadır. Bu bağlamda, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin söz konusu yükümlülüğe aykırılığı, Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği m. 21/2 kapsamında değerlendirerek idari para cezası uygulanabileceğini kabul ettiği varsayılabilir. Ancak anılan Yönetmelik hükmü incelendiğinde, esasında İş Kanunu m. 57/1'in tekrarından ibaret olduğu ve buna ek bir yükümlülük getirmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, kanunkoyucu yıllık ücretli izin hakkı kapsamında hangi yükümlülüklere aykırılık hâlinde idari yaptırım öngördüğünü açıkça İş Kanunu m. 103'te düzenlemişken, m. 57/1'deki yükümlülüğü anılan maddede zikretmemesi, bu yükümlülüğe aykırılık durumunda idari para cezası öngörmediğini göstermektedir. Bu sayılan nedenlerle Yönetmelik hükmünün, kanunun tekrarı

[37] Tulukçu, s. 364; Urhanoğlu, **İzin**, s. 226.
[38] Bingöl, s. 125; Duman, s. 362.

mahiyetinde olması karşısında, yalnızca bu hükme dayanılarak idari para cezası uygulanacağının kabulü hem kanunkoyucunun açık iradesine hem de Kabahatler Kanunu m. 4/1'de yer alan çerçeve düzenleme anlayışının sınırlarına aykırı düşecektir.

3) Ücretin Ödenmesini Talep Hakkı Bakımından Değerlendirme

İşverenin, yıllık izin ücretini izinden önce peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğüne aykırı davranarak işçiye izin kullandırması hâlinde, işçinin söz konusu ücretin ödenmesini talep edebilmesi mümkündür.

Bu durumda yıllık izin ücretini izinden önce peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğünü yerine getirmeyen işverenin temerrüde düştüğü kabul edilmelidir. Nitekim İş Kanunu m.57/1 uyarınca, yıllık izin ücreti en geç işçinin izne ayrılmasından hemen önce ödenmelidir. Dolayısıyla işverenin işçinin yıllık izne başladığı tarihte temerrüde düştüğü ve bu sebeple işçinin gecikme faizi talep edebileceği sonucuna varılmalıdır[39]. Uygulanacak faiz oranının belirlenmesinde ise, İş Kanunu m.34 hükmü dikkate alınmalıdır. Bu kapsamda işverenin söz konusu yükümlülüğüne aykırı davranması hâlinde, işçiye ödenecek yıllık izin ücreti bakımından mevduata uygulanan en yüksek faiz oranı esas alınmalıdır[40].

4) İş Sözleşmesinin Haklı Nedenle Fesih Hakkı Bakımından Değerlendirme

Yukarıda açıklandığı üzere uygulamada, işverenlerin işçiye yıllık izne başlamadan önce izin öncesi ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne genellikle riayet etmedikleri belirtilmektedir[41]. Bu nedenle işverenin bu yükümlülüğe uymamasının işçi açısından haklı fesih nedeni sayılıp sayılmayacağının tespiti, çalışma hayatı bakımından büyük önem taşımaktadır.

Öğretide işverenlerin bu yükümlülüğüne aykırı davranmasının, işçinin anayasal güvence altındaki dinlenme hakkının ihlali niteliğinde olduğu; bu nedenle de işçiden iş sözleşmesine devam etmesinin, dürüstlük kuralı uyarınca beklenemeyeceği yönünde görüşler bulunmaktadır[42]. Nitekim işverenin, işçiye dinlenme hakkını hukuka uygun şekilde sağlamaması, işçiyi gözetme borcunun; yıllık izin ücretini izne başlamadan önce ödememesi ise, ücret ödeme yükümlülüğünün ihlali anlamına gelecektir. Bu çerçevede işverenin söz konusu yükümlülüğe aykırı davranması hâlinde, işçinin iş sözleşmesini haklı nedenle feshedebileceği kabul edilmelidir[43].

Yargı uygulamasına bakıldığında, işverenlerin, işçiye izin öncesi ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğüne aykırı davranmasının, işçiye iş sözleşmesini haklı nedenle feshetme hakkı verip vermeyeceği hususunda farklı yönde yargı kararlarının bulunduğu görülmektedir. Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 10.03.2025 tarihli kararına konu İzmir Bölge Adliye Mahkemesi kararlarına bakıldığında, işçiye yıllık izne başlamadan önce izin ücretinin peşin veya avans şeklinde ödenmemiş olması hususunda farklı yönde değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin 2019 yılında aynı konuya ilişkin vermiş olduğu bir kararında, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nden farklı bir sonuca ulaştığı dikkati çekmektedir. Bu

[39] Tulukçu, s. 385; Polat, s. 84.
[40] Tulukçu, s. 385; Urhanoğlu, **İzin**, s. 249.
[41] Ekmekçi/Yiğit, s. 305.
[42] Duman, s. 313.
[43] Duman, s. 313-314.

bölümde öncelikle ilgili yargı kararlarına yer verilecek; ardından konuya ilişkin değerlendirmelerimiz sunulacaktır.

a) İşçiye Haklı Nedenle Fesih Hakkı Vermeyeceği Yönündeki Kararlar

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi'nin 22.03.2024 tarihli, 2022/1708 esas ve 2024/758 karar sayılı kararı ile Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin 03.12.2019 tarihli, 2016/24594 esas ve 2019/22240 karar sayılı kararı incelendiğinde, izin öncesi ücreti peşin veya avans ödenmesi yükümlülüğüne aykırı davranılmasının, işçilere doğrudan haklı nedenle fesih hakkı tanımadığının kabul edildiği görülmektedir.

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi'nin ilgili kararına bakıldığında, davacı işçinin, işverenin söz konusu yükümlülüğüne aykırı davranması sonucunda iş sözleşmesini feshettiği ve kıdem tazminatı ile ödenmemiş yıllık izin ücretini talep ettiği görülmektedir. Davacının bu talebi ilk derece mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Dosyanın davacı tarafından aynı nedenle İlk derece mahkemesinin davayı reddetmesi üzerine dosyayı inceleyen İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi, "*İş akdi davacı işçi tarafından yıllık izne çıktığında yıllık izin ücretinin peşin olarak ödenmemesi nedeniyle feshedilmiştir. Her ne kadar 4857 sayılı yasanın 57.maddesinde yıllık izne çıkan işçiye izin dönemine ilişkin ücretinin izne başlamadan önce peşin olarak ödeneceği hükmü düzenlenmiş ise de, davacının izin talebinde bulunurken ayrıca kullanacağı yıllık izin süresine göre izin ücreti talebi bulunmamaktadır. Bu durumda davacı haklı fesih iddiasını ispatlayamamıştır. Davanın reddine yönelik yerel mahkeme kararında hata görülmemiştir. (Yargıtay 22. Hukuk Dairesinin 03/12/2019 tarih, 2016/24594 Esas, 2019/22240 Karar sayılı karar içeriği de benzerdir.)*" şeklinde davacının istinaf talebini reddetmiştir.

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi'nin kararında atıfta bulunulan Yargıtay 22. Hukuk Dairesi'nin 03.12.2019 tarihli, 2016/24594 esas ve 2019/22240 karar sayılı kararının ilgili bölümü, "*Somut olayda, davacı yıllık ücretli izin talebinde bulunurken aynı zamanda bu döneme ilişkin ücretinin ödenmesini de talep ettiğini, ancak davalı işveren tarafından bu konudaki talebinin kabul edilmediğini, bu durumun ise Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliğinin 21.maddesine aykırı olduğunu belirterek, hizmet sözleşmesini keşide etmiş olduğu 12.10.2015 tarihli ihtarname ile haklı olarak feshettiğini ileri sürmüştür. Davalı ise davacının fesih gerekçesinde belirttiği hususların gerçeği yansıtmadığını, yıllık ücretli izin talebinde bulunurken ayrıca ücret istemediği gibi izin döneminde ödenen aylık maaş ücretlerini de ihtirazi kayıtsız aldığını, davacının kötü niyetle hareket ettiğini savunmuştur. Mahkemece yapılan değerlendirmede davacının iş akdini feshetmesinin haklı nedene dayalı olduğu kabul edilerek kıdem tazminatı alacağı hüküm altına alınmış ise de varılan sonuç dosya kapsamı ile örtüşmemektedir. Dosyada yer alan izin talep formundan davacının " 34 günlük yıllık izni bulunduğunu, 31.08.2015 tarihinden itibaren yıllık izne çıkabilmesi için müsade istediğini" belirttiği, ancak bu döneme ilişkin ücret alacağının peşin olarak ödenmesi hususunda başkaca herhangi bir talebinin bulunmadığı görülmektedir. Her ne kadar dava dilekçesi ekinde izin ücretinin peşin olarak ödenmesi talebinin yer aldığı belge sunulmuş ise de, söz konusu belgenin incelenmesinde davalı şirketi ilzam edebilecek şekilde herhangi bir şirket kaşesi ve/veya imza bulunmadığı anlaşılmaktadır. Davacı iddiasını ispat için başkaca delil de sunamamıştır. O halde davacı kıdem tazminatı talebine dayanak yaptığı iddiasını, dosya kapsamına göre*

yöntemince ispat edemediğinden, talebin reddine karar verilmesi gerekmekte iken eksik inceleme ve yanılgılı değerlendirme ile yazılı şekilde kabulü hatalı olup bozmayı gerektirmektedir." şeklindedir.

Söz konusu kararlardan hareketle, Yargıtay 22. Hukuk Dairesi ile İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi'nin, işverenin İş Kanunu m. 57 kapsamında işçiye yıllık izin ücretini izne başlamadan önce peşin olarak ödenmesi yükümlülüğünün, ancak işçinin bu yönde açık bir talepte bulunması hâlinde doğacağı yönünde bir yorum benimsedikleri anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, söz konusu kararlar çerçevesinde, işveren tarafından izin süresine ilişkin ücretin peşin ödenmemesi tek başına haklı fesih nedeni olarak değerlendirilmemekte; bu durumun, ancak işçinin ödeme talebinde bulunmasına rağmen işverenin bu talebi karşılamaması hâlinde, işçi bakımından iş sözleşmesini haklı nedenle feshetme hakkı doğuracağı kabul edilmektedir. Bu nedenle, dava konusu her iki olayda da, işçilerin yıllık izin ücretinin peşin olarak ödenmesine ilişkin bir talepleri bulunmadığından hareketle, bu gerekçeyle gerçekleştirilen fesihler haklı nedenle fesih olarak kabul edilmemiştir.

b) İşçiye Haklı Nedenle Fesih Hakkı Verdiği Yönündeki Kararlar

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 15. Hukuk Dairesi'nin 22.04.2021 tarihli, 2021/310 esas ve 2021/736 karar sayılı kararında ise, işveren tarafından yıllık izin süresine ilişkin ücretin peşin olarak ödenmemesi, işçinin bu yönde bir talepte bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, doğrudan haklı fesih nedeni olarak değerlendirilmiştir. Kararda, işverenin bu yükümlülüğe aykırı davranışının, işçinin dinlenme hakkının ve ücret güvencesinin ihlali niteliğinde olduğu; bu durumun da iş sözleşmesinin işçi tarafından haklı nedenle feshedilmesini meşru kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kararın ilgili bölümleri, "*4857 Sayılı iş Kanunu'nun konuyu düzenleyen "Yıllık izin ücreti" başlıklı 57. Maddesine göre "İşveren, yıllık ücretli iznini kullanan her işçiye, yıllık izin dönemine ilişkin ücretini ilgili işçinin izine başlamasından önce peşin olarak ödemek veya avans olarak vermek zorundadır." Ayrıca, Kanun'un 24/2-e maddesi uyarınca "İşveren tarafından işçinin ücreti kanun hükümleri veya sözleşme şartlarına uygun olarak hesap edilmez veya ödenmezse " işçinin iş akdini haklı nedenle feshedilebilecektir… Dosya kapsamındaki yazı, bilgi ve belgelere, yasaya uygun gerektirici nedenlere, İlk Derece Mahkemesince taraflarca gösterilen delillerin toplanmasında, değerlendirilmesinde usul ve esas bakımından hukuka aykırılık bulunmamasına, kararın dayandığı delillerle kanuna uygun sebeplere göre ve özellikle; Kanunun emredici hükmüne rağmen işçi ücretinin kanun tarafından belirlenen sürede ödenmemiş olmasına göre davacı işçi feshinin haklı olduğu, davalı vekilinin itirazının ise yerinde olmadığı anlaşıldığından, HMK'nın 359. maddesine 28/07/2020 tarihli 31199 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 7251 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanunun 38. maddesiyle eklenen fıkra ile HMK'nın 353/1. fıkrası (b-1) bendi uyarınca davalı vekilince yapılan istinaf başvurusunun esastan reddine karar vermek gerektiği anlaşılmakla aşağıdaki şekilde hüküm kurulmuştur.*" şeklindedir.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 10.03.2025 tarihli kararında, İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi ile İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 15. Hukuk Dairesi arasında aynı uyuşmazlık konusunda ortaya çıkan görüş ayrılığını, İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 15. Hukuk Dairesi'nin anılan kararını isabetli bularak gidermiştir. Bu kararın ilgili bölümü, "*…4857 sayılı Kanun'un*

57/1 hükmü ve 103. maddesi ile Yönetmelik'in ilgili hükümleri dikkate alındığında; işverence yıllık ücretli izin kullanan her işçiye, izin dönemine ilişkin ücretinin izne başlamadan evvel peşin olarak verilmesi veya avans olarak ödenmesi mutlak emredici şekilde düzenlenmiş olup bunun için işçinin ayrıca yıllık izin ücretinin ödenmesi hususunda bir talepte bulunmasına gerek yoktur… 4857 sayılı Kanun'un 24/II-(e) hükmünde işveren tarafından işçiye ücretinin kanun hükümlerine uygun olarak ödenmemesi ve aynı maddenin (f) alt bendinde çalışma şartlarının uygulanmaması, haklı fesih nedeni olarak düzenlenmiştir. Şu hâlde anılan hükümler gereğince yıllık izne ilişkin ücretin, yıllık izne ayrılmadan evvel işverence peşin ödenmediği gerekçesiyle yapılan fesih haklı nedene dayalıdır. Bu açıklamalara göre başvuru konusu Bölge Adliye Mahkemesi kararları arasındaki uyuşmazlığın, 4857 sayılı Kanun'un 57/1 hükmü uyarınca işverenin işçinin yıllık izin dönemine ilişkin ücretinin izinden önce peşinen veya avans olarak ödeme zorunluluğuna ilişkin yükümlülüğüne aykırı davranışının işçi bakımından haklı nedenle fesih sebebi teşkil edeceğine dair İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 15. Hukuk Dairesinin 22.04.2021 tarihli ve 2021/310 Esas, 2021/736 Karar sayılı kararı doğrultusunda giderilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır." şeklindedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, işverenin İş Kanunu m. 57 kapsamında işçiye yıllık izin ücretini izne başlamadan önce peşin olarak ödeme yükümlülüğünün, ancak işçinin bu yönde açık bir talepte bulunması hâlinde doğacağını kabul eden İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi'nin yukarıda değinilen 22.03.2024 tarihli kararına karşı, karara ekli muhalefet şerhinde benzer yönde bir görüş savunulmuştur. Nitekim anılan bu muhalefet şerhinde, *"…4857 Sayılı Kanunun 57.maddesinde işverenin işçinin yıllık izin dönemine ilişkin ücretinin izinden önce nakden ya da avans olarak ödeme zorunda olduğu belirtilmektedir. Aynı kanunun 24/II-e madde ve fıkrasında işçinin kanun hükümleri uyarınca ücreti ödenmez ise bu durumun haklı fesih nedeni olduğu belirtilmektedir. Bu düzenlemede belirtilen ücret geniş manada ücret olup, işçinin ücretli izin hakkını da içermektedir. Somut olayda işverenin davacı işçiyi yıllık ücretli izne gönderdiği halde izin dönemine ilişkin ücreti peşin ya da avans olarak ödemediği sabittir. Bu durum 4857 sayılı kanunun 24/II-e madde ve fıkrası uyarınca haklı fesih nedenidir.*" ifadelerine yer verilerek, işverenin yıllık izin süresine ilişkin ücreti peşin olarak ödememesinin, işçinin bu yönde bir talepte bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, doğrudan haklı fesih nedeni olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur.

c) Değerlendirme

Kanaatimizce işverenin yıllık izin ücretini peşin veya avans şeklinde ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması halinde, işçinin sözleşmeyi haklı nedenle derhal feshedebileceği kabul edilmelidir.

Öncelikle, işverenin çalışma koşullarını mevzuat ve sözleşme hükümlerine aykırı şekilde uygulaması, İş Kanunu m.25/II-f uyarınca işçi açısından haklı fesih nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, işçilere İş Kanunu m.53.ve devamı hükümlerine uygun şekilde yıllık ücretli izin hakkı tanınması, yalnızca kanuni bir yükümlülük değil, aynı zamanda Anayasa tarafından güvence altına alınmış temel bir çalışma koşulu niteliğindedir. Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 2019 tarihli bir kararında şu ifadelere yer verilmiştir: "*Yıllık izin kullandırma zamanını belirlemek işverenin yönetim hakkı kapsamında olsa da işçinin yıllık olarak dinlenme hakkının sağlanması işyeri çalışma koşulları arasında yer alır. Başka bir anlatımla işçinin yıllık*

dinlenme hakkının tanınması, dayanağı Anayasa olan çalışma koşulu olup aksine uygulama, 4857 Sayılı Yasa'nın 24/II-f bendine göre işçi açısından haklı fesih nedeni oluşturur. Somut olayda; davacı işçiye 6 yılı aşan süre içinde sadece 14 gün yıllık izin kullandırılmıştır. İşçiye uzun bir süre dinlenme hakkının sağlanmaması, işçi açısından yukarıda sözü edilen madde gereği haklı fesih nedeni oluşturur." şeklinde yıllık izin hakkının işçi bakımından bir çalışma şartı olduğunu ve bu hakkın kullandırılmamasının, dinlenme hakkının ihlali yoluyla işçiye İş Kanunu m.24/II-f hükmü uyarınca haklı nedenle fesih imkânı tanıdığını açıkça ortaya koymaktadır[44]. Bu bağlamda işçiye hiç yıllık izin kullandırılmamasının yanı sıra, işverenin İş Kanunu m.57 uyarınca öngörülen izin ücretini peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde de, çalışma koşullarının mevzuata uygun şekilde sağlanmadığını kabul etmek gerekir. Zira anayasal güvence altına alınmış dinlenme hakkının etkili biçimde kullanılabilmesi, ancak işverenin izin süresine ilişkin ücreti eksiksiz ve zamanında ödemesi ile mümkündür. Kanun koyucunun bu düzenlemeyle güttüğü amaç, işçinin izin süresi boyunca gelir kaygısı taşımaksızın dinlenmesini sağlamak ve bu süreçte çalışmak zorunda kalmasının önüne geçmektir. Aksi takdirde, geçimini büyük ölçüde ücret gelirine dayandıran işçilerin izin hakkını kullanmaktan kaçınmaları ya da izin süresi içinde başka bir işte çalışmak zorunda kalmaları ihtimali doğacaktır. Bu nedenle, işverenin anılan peşin ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması, işçilerin anayasal düzeyde korunan dinlenme hakkının fiilen kullanılamaz hâle gelmesine ve bu suretle söz konusu hakkın ihlaline yol açmaktadır. Bu itibarla İş Kanunu m. 57'de düzenlenen yükümlülüğün işveren tarafından yerine getirilmemesi, işçinin dinlenme hakkının ihlali sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla işçiye, mevzuattan kaynaklanan çalışma koşullarının gereği gibi sağlanmadığı gerekçesiyle, İş Kanunu m. 24/II-f hükmü uyarınca iş sözleşmesini haklı nedenle feshetme imkânı tanıdığı kabul edilmelidir. Dolayısıyla Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 10.03.2025 tarihli kararında yer alan "*4857 sayılı Kanun'un 24/II-(e) hükmünde işveren tarafından işçiye ücretinin kanun hükümlerine uygun olarak ödenmemesi ve aynı maddenin (f) alt bendinde çalışma şartlarının uygulanmaması, haklı fesih nedeni olarak düzenlenmiştir. Şu hâlde anılan hükümler gereğince yıllık izne ilişkin ücretin, yıllık izne ayrılmadan evvel işverence peşin ödenmediği gerekçesiyle yapılan fesih haklı nedene dayalıdır.*" ifadesinin m. 24/II-f bendinde düzenlenen "*çalışma şartlarının uygulanmaması"* bakımından oldukça yerinde bir değerlendirme olduğu ifade edilmelidir.

Ayrıca işverenin İş Kanunu'nun m. 57. hükmü uyarınca öngörülen yıllık izin ücretini peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemesi, yalnızca çalışma şartlarının gereği gibi sağlanmaması anlamına gelmemekte, aynı zamanda İş Kanunu m.24/II-e bakımından da değerlendirilmelidir. Söz konusu hükümde işçinin ücretinin kanun hükümleri veya sözleşme şartlarına uygun olarak hesaplanmaması ya da ödenmemesinin haklı fesih nedeni teşkil ettiği düzenlenmiştir. İş Kanununda, işverenin ücret ödeme borcu, işçinin iş görme ediminin karşılığı olan asli edimi olarak düzenlenmiştir. Kanun m.8'de yer alan, "*İş sözleşmesi, bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşmedir.*" şeklindeki iş sözleşmesi tanımı da ücretin, iş görme ediminin karşılığı olduğunu açıkça düzenlemektedir. Bununla birlikte sosyal hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak, bu kurala bazı istisnalar getirilmiştir. Gerçekten de Kanun koyucu, hafta tatili (m. 46), ulusal

[44] Yargıtay 9.HD, 08.04.2019, E.2017/10772, K.2019/8028, Ekmekçi/Yiğit, s. 552. Benzer yönde Sevimli, s.43.

bayram ve genel tatil günleri (m. 47) ile yıllık ücretli izin (m. 57) gibi işçinin fiilen çalışmadığı hâllerde de ücret ödenmesini öngörmüştür. Bu nedenle yıllık izin ücreti, iş görme borcunun karşılığı olmayan, sosyal ücret niteliğinde kabul edilmektedir[45]. Bu bağlamda İş Kanunu m. 24/II-e bendi kapsamında "*ücret*" kavramı, yalnızca işçinin temel ücretini değil, aynı zamanda ücret niteliği taşıyan tüm ödemeleri, yani geniş anlamda ücreti de kapsamaktadır[46]. Dolayısıyla sosyal ücret niteliğindeki yıllık izin ücretinin usulüne uygun şekilde peşin veya avans şeklinde ödenmemesi de İş Kanunu m. 24/II-e hükmü çerçevesinde işçiye haklı nedenle fesih hakkı tanıyabilecektir.

İşçinin, ücretin ödenmemesi sebebiyle iş sözleşmesini haklı nedenle feshedebilmesi için, işçinin bu ücrete hak kazanmış bulunması ve ücret ödeme döneminin gelmiş olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle ücretin muaccel olması gerekir[47]. Bu durumda işçinin, fesih hakkını kullanmadan önce işverenden ücretin ödenmesini talep etmesi ya da ödeme için süre vermesi yönünde bir yükümlülüğü bulunmamaktadır[48]. Esasında İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi ile İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 15. Hukuk Dairesi kararlarına bakıldığında iki karar arasındaki en temel ayrımın ücretin muacceliyeti konusunda olduğu görülmektedir. Zira İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. Hukuk Dairesi, işverenin İş Kanunu m. 57 kapsamında işçiye yıllık izin ücretini izne başlamadan önce peşin olarak ödeme yükümlülüğünün, ancak işçinin bu yönde açık bir talepte bulunması hâlinde doğacağını; dolayısıyla yıllık izin ücretinin, ancak işçinin talebiyle birlikte muaccel hâle geleceğini kabul etmektedir.

Ancak ne İş Kanununda ne de Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliğinde işçinin izin ücretinin ödenmesini talep etmesi gerektiğine dair herhangi bir düzenlemeye yer verilmiştir. Yönetmelik m.7'de yalnızca işçinin, yıllık ücretli iznini kullanmak istediği zamanı işverene yazılı olarak bildireceği belirtilmiş olup, bu hükümden işçinin ayrıca izin ücretini de talep etmesi gerektiği yönünde bir anlam çıkarılamaz. Aksine İş Kanunu m.57 ile Yönetmelik m.21'de açıkça yıllık izin ücretinin izne başlanmadan önce peşin veya avans olarak ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hükümler, söz konusu yükümlülüğün doğumu bakımından işçinin yalnızca yıllık izne çıkarılmış olmasının yeterli kabul edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla işverenin bu yükümlülüğü yerine getirmesi için işçiden ayrıca bir ücret talebinde bulunmasını beklemek hem açık yasal düzenlemelerle bağdaşmamakta hem de iş hukukunun temelini oluşturan işçiyi koruma ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

Kaldı ki yıllık iznin kullanılacağı zamanı belirleme yetkisi, işverenin yönetim hakkı kapsamındadır. Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği m. 5 ve m. 8 hükümleri uyarınca işveren, işin niteliği ve işyerinin düzenine göre yıllık izin dönemlerini belirleyebilir ve işçinin izin tarihine ilişkin talebiyle bağlı değildir. Ayrıca işçinin izin talebinde bulunmamış olması dahi işverenin izin kullandırma yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacaktır[49]. Dolayısıyla işverenin işçiye yıllık ücretli izin kullandırma yükümlülüğü bakımından dahi işçinin talebine bağlılık aranmazken,

[45] Tulukçu, s. 357; Urhanoğlu, **İzin**, s. 215; Duman, s. 253.
[46] Ekmekçi/Yiğit, s. 770.
[47] Bu yönde bkz. Yargıtay 9. HD, 30.05.2022, E. 2022/5932, K. 2022/6735, Lexpera, E.T. 05.06.2025.
[48] Bu yönde bkz. Yargıtay 9.HD, 25.02.2021, E. 2021/449, K. 2021/5111, Ekmekçi/Yiğit, s. 771.
[49] Ekmekçi/Yiğit, **a.g.e.**, s. 551; Sevimli, s. 42.

izne çıkacak işçiden ayrıca izin ücretini talep etmesinin beklenmesi -üstelik mevzuatta bu yönde açık bir düzenleme bulunmaksızın- isabetli bir yaklaşım olmayacaktır.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında, işverenin, işçinin bu yönde bir talepte bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, yıllık izin süresine ilişkin ücreti izne başlamadan önce peşin ya da avans olarak ödeme yükümlülüğü bulunduğu; bu yükümlülüğün yerine getirilmemesinin ise işçi açısından doğrudan haklı fesih nedeni teşkil ettiği kabul edilmelidir. Bu çerçevede Yargıtay 9. Hukuk Dairesi'nin 10.03.2025 tarihli kararında benimsenen yaklaşımın, yukarıda açıklanan yasal düzenlemeler ve işçiyi koruma ilkesiyle uyumlu olduğu ve isabetli bir değerlendirme içerdiği kanaatindeyiz.

Son olarak belirtmek gerekir ki İş Kanunu m. 57/1 hükmü emredici nitelik taşıdığından, işverenin bu yükümlülüğünü işçinin talebine bağlayan sözleşme hükümleri geçersiz kabul edilmelidir.

SONUÇ

Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde tüm çalışanların ve bu kapsamda işçilerin sağlığının korunması ve işgücünün yenilenmesi amacıyla dinlenme hakkı tanınmaktadır. Yıllık ücretli izin hakkı, işçilere tanınan dinlenme hakkının en somut ve temel görünümlerinden biri olup hem işçilerin korunması hem de toplumsal düzeyde önemli işlevler üstlenmektedir. Bu hakkın etkin biçimde kullanılabilmesi, yalnızca yıllık izin süresinin tanınmasıyla değil, aynı zamanda bu sürede işçinin gelir güvencesinin korunmasıyla mümkündür. Bu kapsamda işverenlerin, izin süresine ilişkin ücreti peşin veya avans ödeme yükümlülüğünü düzenleyen İş Kanunu m. 57/1 hükmü, bu amaca hizmet eden emredici bir düzenlemedir.

İşverenlerin, uygulamada, söz konusu yükümlülüklerini çoğunlukla yerine getirmediği görülmektedir. Dolayısıyla işverenlerin peşin veya avans ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemesinin sonuçları oldukça önem arz etmektedir. Öncelikle işverenin yıllık izin ücretini izinden önce peşin veya avans olarak ödeme yükümlülüğüne aykırı davranması hâlinde, yıllık ücretli izin hakkını kullandırmamış sayılacağı ve temerrüde düşeceği kabul edilmelidir. Bu durumda işçi, söz konusu ücretin yanında, İş Kanunu m. 34 uyarınca mevduata uygulanan en yüksek faiz oranını da talep edebilmelidir. Bu yükümlülüğe aykırılık hâlinin işçiler açısından haklı fesih nedeni teşkil edip etmeyeceği konusunda ise yargı kararlarında farklı ve zaman zaman birbiriyle çelişen yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. Nitekim yakın tarihte İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 9. ve 15. Hukuk Dairelerinin aynı konuya ilişkin olarak birbirinden farklı yönde kararlar vermesi üzerine Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 10.03.2025 tarihinde uyuşmazlığın giderilmesine yönelik oldukça önemli bir karar vermiştir. Söz konusu karar, işverenin işçiye yıllık izin süresine ait ücretin peşin olarak izinden önce ödememesi hâlinde, işçinin iş sözleşmesini haklı nedenle feshedebileceğini kabul ederek, uygulamada uzun süredir devam eden belirsizliklerin giderilmesine yönelik önemli bir adım teşkil etmiştir.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi söz konusu kararında, bu yükümlülüğün emredici nitelikte bir yükümlülük olduğu açıkça vurgulanmıştır. Bu bağlamda söz konusu yükümlülüğün doğumu bakımından işçinin ayrıca bir talepte bulunmasına gerek olmadığı ifade edilmiş; böylece işverenin bu hususta yükümlülüğü, anayasal güvence altındaki dinlenme hakkının sağlanması amacı ve iş hukukunun işçiyi koruma ilkesi doğrultusunda yorumlanmıştır. Bu kapsamda

Yüksek Mahkeme, söz konusu yükümlülüğün yerine getirilmemesini İş Kanunu m.24/II-f kapsamında işverenin çalışma şartlarına aykırı davranışı niteliğinde olduğunu belirtmiş; ayrıca yıllık izin süresine ait ücretin ödenmemesini, İş Kanunu m.24/II-e kapsamında da değerlendirmiştir. Böylece işçinin, söz konusu ihlaller nedeniyle iş sözleşmesini haklı nedenle feshedebileceği yönünde isabetli bir sonuca ulaşılmıştır. Bu karar, uygulamada işverenler tarafından sıklıkla göz ardı edilen söz konusu yükümlülüğün yerine getirilmesi bakımından bir dönüm noktası niteliğindedir. Karar, aynı zamanda işçilerin Anayasa ile güvence altına alınan dinlenme hakkının uygulamada daha etkin bir şekilde korunmasına hizmet etmesi bakımından da olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere, işverenlerin söz konusu yükümlülüğe aykırı davranması hâlinde idari para cezası uygulanıp uygulanamayacağı da tartışmalı bir konudur. Her ne kadar Yargıtay 9. Hukuk Dairesi anılan kararında idari yaptırımın uygulanabileceğine işaret etmişse de, İş Kanunu m. 103 hükmünde bu yönde açık bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Kanaatimizce, cezai yaptırımlar bakımından geçerli olan kanunilik ilkesi uyarınca, m. 57/1'deki bu yükümlülüğün m. 103 kapsamında değerlendirilmesi ve bu yolla idari para cezası uygulanması mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Akyiğit, Ercan: "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda Yıllık Ücretli İzin", **Sicil İHD**, Sa. 24, Aralık 2011, s. 55-73.

Akyiğit, Ercan: "Yeni Borçlar Kanunu'nda Yıllık Ücretli İzin", **Sicil İHD**, Sa.21, Mart 2011, Sa.21, s. 25-39.

Bingöl, Serkan: **Yıllık Ücretli İzin**, Seçkin Yayıncılık, 2012.

Çelik, Nuri/Caniklioğlu, Nurşen/Canbolat, Talat/Özkaraca, Ercüment, **İş Hukuku Dersleri**, 36. bs, Beta, İstanbul, 2023.

Değer Ermumcu, Senem/İzmirlioğlu, Ayça: "4857 Sayılı İş Kanunu Bakımından Yıllık Ücretli İzin Uygulaması ve Avans İzin", **Sicil İHD**, Sa. 44, 2020, s. 96-117.

Duman, Barış: **4857 sayılı İş Kanunu Kapsamındaki İşçilerin Yıllık Ücretli İzin Hakkı**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2020.

Ekmekçi, Ömer/ Yiğit, Esra: **Bireysel İş Hukuku**, 5. bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2023.

Günay, Cevdet İlhan: "Yıllık Ücretli İzin Hakkı ve Ücretli İzin Alacağı", **Sicil İHD**, Sa. 20, 2010, s. 28-50.

Karademir, Artür: "İsviçre ve Alman Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak Yıllık Ücretli İzin Hakkına Genel Bir Bakış ve Avans İzin Uygulaması", **Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sa. 2, 2022, s. 1091-1117.

Kayırgan, Hasan: "Yargı Kararları Işığında Yıllık Ücretli İzin Hakkı", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 4, Sa. 2, 2021, s. 577-596.

Mollamahmutoğlu, Hamdi/Astarlı, Muhittin/Baysal, Ulaş: **İş Hukuku**, 7. bs, Ankara, Lykeion, 2022.

Özkaraca, Ercüment: "Aynı İşveren Yanındaki Aralıklı Çalışmalarda Yıllık Ücretli İzin Hakkı", **Sicil İHD**, Sa. 39, s. 90-104.

Özkaraca, Ercüment: "Yıllık Ücretli İzne Esas Hizmet Süresinin Tasfiye Edilememesi", **Tekstil İşveren**, Sa. 148, Aralık 2022, s. 2-10.

Polat, Hatice Kübra: "4857 sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Yıllık Ücretli İzin Hakkı", İstanbul, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2021.

Savaş Kutsal, Fatma Burcu/Bozkurt Gümrükçüoğlu, Yeliz: "COVID-19 Pandemisi Gölgesinde Yıllık Ücretli İzin Hakkı ve Uygulaması", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Sa. 2, 2021, s. 737-753.

Sevimli, K. Ahmet: "Yıllık Ücretli İznin Kullandırılmamasının Hukuki Sonuçları Hakkında Kısa Bir Not", **Sicil İHD**, Sa. 18, 2010, s. 40-47.

Süzek, Sarper/Başterzi, Süleyman: **İş Hukuku**, 24. bs, Beta, 2024.

Tulukçu, N. Binnur: **İş Hukukunda Dinlenme Hakkı**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2012.

Urhanoğlu, İştar: "Yargıtay Kararları Çerçevesinde Yıllık Ücretli İznin Kullanılma Zamanı", **Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, Sa. 2, 2021, s. 277-312.

Urhanoğlu, İştar: **Türk Hukukunda Yıllık Ücretli İzin**, Yetkin Yayınları, 2020.

YEŞİLKAYA SAVCISI BAŞLIKLI ROMAN ÖZELİNDE EDEBİYAT- HUKUK İLİŞKİSİ

Ulaş Göktuğ DURMUŞ

Bahçeşehir Üniversitesi

ulas.durmus@bahcesehir.edu.tr

ORCID ID:0009-0009-1872-7893

ÖZET

1955 yılında yayımlanan *Yeşilkaya Savcısı* başlıklı eser otobiyografik bir yapı arz eder. Romanın yazarı İlhan Tarus, Cumhuriyet dönemi roman ve hikâyemizin önemli isimlerindendir. Yazar, eğitim ve meslek hayatını Anadolu'nun farklı merkezlerinde geçirmiş olmanın sağladığı avantajla halkın günlük yaşamını yakından gözlemlemiştir.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Tarus, 1928-1931 yılları arasında çeşitli illerde savcı ve hakim olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla *Yeşilkaya Savcısı* başlıklı romanda, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olarak Anadolu'ya atanan genç savcı, Tarus'tur

Romanın insani boyutunu Anadolu'nun sosyal ve siyasi durumuna yönelik tahliller oluşturur. Savcı, bu tahlilleri, mesleğini hangi toplumsal koşullar altında icra etmeye çalıştığını ortaya koymak adına yapar. Çünkü o Yeşilkaya'ya atandığında toplumsal bir düzen vardır ve aksıyor olsa da işlemektedir. Aksaklıkların öne çıkanı, Anadolu'nun yokluk ve yoksulluğudur.

Savcı göreve başladıktan sonra vicdan ve hukuka uygun kararlar vermeye, bu yolda yerleşik düzenle mücadeleye başlar. Onun dikkatleri üzerine çekmek pahasına hukuksuzluğa karşı giriştiği mücadele, diğer hukukçuların da övgüsünü kazanır. Her ne kadar bunların bir kısmı savcı hakkında yalan beyan ve şahitlik yapacaksa da görevinin ilk günlerinde takdir toplar.

Yazar İlhan Tarus, bu romanında hukuk bilgisini ve mesleki tecrübelerini aktarır. Dolayısıyla romanın arka planında kanunlar ve uygulamalar, vakayı yönlendiren olgulardır. Bunun bir nedeni de Yeşilkaya'da tüm halkın mahkemelerle, kanunlarla, adliye ile yakından ilgili olmasıdır.

Yeşilkaya Savcısı başlıklı roman, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinin sıkıntılarını hukuki zeminde tahlil eden bir eserdir. İlhan Tarus'un bizzat yaşadığı açıkça belli olan hukuki problemleri kaleme almak amacıyla yazdığı bu eser, ayrıca sosyolojik açıdan da değer taşır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Hukuk, *Yeşilkaya Savcısı*

GİRİŞ

1955 yılında yayımlanan *Yeşilkaya Savcısı* başlıklı eser otobiyografik bir yapı arz eder. Romanın yazarı İlhan Tarus, Cumhuriyet dönemi roman ve hikâyemizin önemli isimlerindendir. Yazar, eğitim ve meslek hayatını Anadolu'nun farklı merkezlerinde geçirmiş olmanın sağladığı avantajla halkın günlük yaşamını yakından gözlemlemiştir. Biriktirdiği olgu ve durumları, insan ve toplumun, "*aksayan yönlerini bütün çıplaklığıyla ortaya koymak için*" tahlil eden Tarus, (https://tees.yesevi.edu.tr. İlhan Tarus- 01.04.2025) hikâyeden tiyatroya, romandan makaleye edebiyatın farklı türlerini dener. Bu uğraş alanlarında Tarus, "*kendi fikirlerini doğrudan, sanat amacı gütmeden söylemeyi, eserleri yoluyla amaç edinmiş bir aydın*" kimliğiyle konuşur. (Körükçü, 1967: 5) Fakat bu noktada, Tarus'un her türlü olay ve her çeşit kahraman kurgulayabilme eğiliminin, "*sanatçı titizliği ile yapılmış ayıklamaya*" engel olduğunu da belirtmek gerekir. (Alangu, 1968:197)

Yukarıda belirtildiği gibi *Yeşilkaya Savcısı* otobiyografiktir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Tarus, 1928-1931 yılları arasında çeşitli illerde savcı ve hakim olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla *Yeşilkaya Savcısı* başlıklı romanda, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olarak Anadolu'ya atanan genç savcı, Tarus'tur. Roman, bu Genç Savcı'nın vazifeye başladığı ilk gün verdiği bilgilerle açılır. O, okuruna, bir defter tuttuğunu ve ileride bu defteri okuyacak insanlar olacağı için titiz davranacağını söyleyerek işe başlar. Sonra geriye döner ve kendisinin ve arkadaşlarının Ankara'dan, Gazi ve çeşitli devlet adamları eşliğinde uğurlandığı bilgisini verir. Parlak bir öğrenci olduğu için hocaları akademik yaşama atılmasını yahut yurt dışında eğitimine devam etmesini telkin etmişse de o, "*adliye mesleğinde*" ilerlemek adına, Anadolu'da sahada çalışmayı tercih etmiştir. (Tarus, 1955: 6)

Savcı'nın tuttuğu defter 8 İlkteşrin'den 18 Mart'a kadar yaklaşık bir buçuk yıllık bir süreci kapsar. O, defterinde, 21 yaşında genç bir savcı olarak geldiği Yeşilkaya'da mesleğini layıkıyla yapmak, hukuki düzeni tertip etmek için giriştiği mücadeleyi anlatır. Savcı, hukuk adına gerekli adımları atarken vicdanına ve kanunlara sadık kalmaya dikkat eder. Fakat kendisine kurulan kumpaslarla baş edemez ve ihraç edilir. Roman, bu kısa süreçte Savcı'nın iç ve dış dünyasında yaşadığı çelişkiler üzerine kuruludur. Dolayısıyla idealist bir Savcı'yı ihraça taşıyan yolun takip edildiği romanda, adımlar, insani ve hukuki olmak üzere iki boyutta atılır. Çalışmada bu boyutlar birbirinden ayrıştırılarak tahlil edilecek ve Tarus'un hayatından ve mesleki tecrübesinden kaynaklanan tahlillerini, edebiyatla nasıl harmanladığı ortaya koyulacaktır.

1. İnsani Boyut

Bu boyutun ilk ayağını, Anadolu'nun sosyal ve siyasi durumuna yönelik tahliller oluşturur. Savcı, bu tahlilleri, mesleğini hangi toplumsal koşullar altında icra etmeye çalıştığını ortaya koymak adına yapar. Çünkü o Yeşilkaya'ya atandığında toplumsal bir düzen vardır ve aksıyor olsa da işlemektedir. Aksaklıkların öne çıkanı, Anadolu'nun yokluk ve yoksulluğudur. "*Çulsuz, azıksız*" (1953: 28) Anadolu köylüsü, açlığın, yoksulluğun, hastalıkların kıskacında "*çetin*" bir yaşam sürmektedir. (1955: 29) Cumhuriyet'in ilk yıllarının söz konusu olduğu romanda eğitim, daha doğru ifadeyle eğitimsizlik, halkın layık olduğu yaşam koşullarının önündeki en büyük engellerdendir. Doğru dürüst okul olmadığı gibi, yeni alfabeye alışamayan

halk, sömürüye açıktır. Din, iman söylemleri ile korkutulan halk; ferasetini ortaya koymaya kalktığı her an "*hırslarını cami minberlerine kadar çıkarmaktan çekinmeyen herifler*" nedeniyle sinmektedir. (1955: 198) Hemen hiçbir alanda işinin ehli insan yoktur. Kadınlar, kızlar kaldırılıp kullanılmakta birer paçavra gibi hayatları söndürülmektedir.

Devlet elbette yaşananların farkındadır ve önemli adımlar atmaktadır. Örneğin Anadolu "*demir ağlarla*" örülmeye çalışılmakta, yol, su, elektrik şantiyeleri dört bir yanda yükselmektedir. Yeşilkaya civarında da iki yıldır süren demiryolu çalışmaları, halka iş ve aş sağlamıştır. Fakat henüz ulaşım atlarla ve at arabalarıyla yapılmaktadır. Savcı'nın herhangi bir suç mahaline giderken zorlanması ulaşımdaki yoklukla yakından ilintilidir. Yanında jandarmalar olmak suretiyle günlerce süren yolculuklar esnasında Savcı, bir kez kurşunlanır bir kez de önünü eşkıya keser. Yine ölümle sonuçlanan suçlar için otopsi yapacak doktor ve sağlık görevlisinin olmayışı da onun işlerini zorlaştıran bir başka nedendir.

Savcı, Anadolu'da devam eden "*ağalık*" düzeninin neden olduğu sorunlara da çok mesai harcar. Romanın hemen ilk sayfalarında hakkında konuşulan ve devamındaki rolleri ile bu olumsuz yargıların doğruluğunu ispatlayan Ali Ağa, önemli bir figürdür. Öyle ki civardaki tüm suçların, haksızlıkların ve yanlışların altında o ve adamlarının parmağı vardır. Devlet görevlilerini, yolu Yeşilkaya'ya düşmüş tüm önemli insanları yedirip içirerek nüfusunu arttıran Ali Ağa, kadın düşkünlüğü nedeni ile de birçok suça karışmıştır. Kendisini; "*ekinin tanesi, insanın saç teli, armudun çekirdeği, itin biti... Aklına ne geliyorsa, ne varsa hepsi benimdir... Tapuları, faturası, vesikası, girdisi, çıktısı, benim adımadır*..." şeklindeki sözlerle tamamlayan Ali Ağa; zulmüyle de can yakar. (1955: 116) Adamları da kendisi gibi fakiri ezer, kadınlara zulmeder, köylüleri her türlü suça teşvik eder.

Savcı ise "*bu devirde, koca bir köyü, bir ağanın çiftliği olarak tanımam ben… koca bir köy halkını, bir ağanın köleleri olarak tanımam ben… Tanırsam, kursağımdaki millet lokması, tıkar beni*…" şeklindeki sözleriyle birçok kez Ali Ağa'ya karşı çıkar. (1955: 119)

Romanın son bölümünde ise onun kurmaya çalıştığı hukuki nizama müdahale ederek çıkarlarını gözeten bir milletvekili vardır. Savcı bu cüretkar milletvekilinin de haddini bilmesi konusunda uyarır. Ama şahsi gücü ne Ali Ağa'nın ne vekilin merkezdeki etkisini yok etmeye yeter.

Sayılan olumsuzluklar Savcı'yı mesleğinden soğutmaz; aksine mesleğini icra konusunda daha kararlı davranmaya iter. Çünkü o aynı zamanda bilinçli bir aydındır ve "*Cumhuriyet'in ilk doğum sancılarını atlatamadığının*" farkındadır. (1955: 200) Yeni bir sosyal siyasi düzen, elbette hızlı ve kolay tanzim edilemez. Demek ki kendisi gibi eğitimli insanların önce bu gerçeği kabullenmesi, ardından da değişimi/ dönüşümü hızlandırmak için çabalaması gerekir. Onun tüm tuzaklara rağmen, hukuk adına bildiğinden vazgeçmemesi aydın sorumluluğunun gereğidir.

Romanda adı verilmeyen Yeşilkaya Savcısı'nın daha Anadolu'ya gelmeden, öğrencilik yıllarında bellediği bu sorumluluk, aydının halkını tanımadığı ve sağlıklı tahlil edemediği gerçeğiyle ilişkilidir. Savcı, Yeşilkaya'da göreve başlayacağı gün, uzun bir yolculuk yapar. Yolculuk esnasında yanındaki kasabalılara söyledikleri, onun bahsi geçen gerçeğin farkında

olduğunu ve bu nedenle ön yargılı aydınlardan ayrıştığını gösterir. Savcı'ya göre memleketin okuryazarı, hep büyük şehirlerden çıkar. Bu nedenle Anadolu'yu görmeyen ve tanımayan eğitimli insanlar, "*memleketin acemisi*"dirler. "*Memleketin derdi*"ni bilmeyen bu insanlar, okullarda edindikleri bilgileri, bu dertlerin "*üstüne giydirmeye*" çalışırken yanıldıklarını görmezler. (1955: 16-17) Bizim memleketimizin halkı kendine özgü olduğu için, sorunları da kendine özgüdür. Bu nedenle evrensel düzen ve hukuk, kimi zaman halkımızın kendine özgü problemlerini çözmeye yetmez. Savcı'ya göre memleketin önce, kendi hukuki problemlerini yerinde belirlemesi, bu problemleri Anadolu halkının gerçeklerini gözeterek milli hukuk nizamı ile çözmesi gerekir. Evrensel hukuk daha sonra uygulanması gereken kurallar bütünüdür. Ona göre ülkemiz aydın'ı "*salt bir memlekete salt bir yurda mahsus dertler*" olduğunu bilmediği için, evrensel hukuk diye tutturmuştur. (1955: 19) Kendisi önce, milli hukuk nizamını savunduğuna göre, yapılması gereken ilk şey, Anadolu halkının "*acı duyduğu, ızdırap çektiği, tiksindiği, iğrendiği*" şeyleri bulmak ve anlamaktır. (1955: 19) Savcı'ya göre aydın, "*dağarcığındaki bilgiyi*" bunu başardığı an çözüm olarak sunması gereken kişidir. Ülkemizde işlenen kimi suçlara verilen cezaların caydırıcı olmamasının nedeni de halkı iyi tahlil edememektir. Örneğin, kız kaçırma, kan davası gibi meselelerde ne tür ceza verilirse verilsin, bu suçların sonu gelmez. Demek ki hukuki kuralların işleyebilmesi için önce verilen suçların kaynağını bulmak gerekir. (1955: 20) "*Mesele o suçun işlenmesine yardım eden şeyleri bulmakta*" diyen Savcı, hukukun, sosyolojik gerçeklikle uyumunu, şart koşmaktadır. (1955: 20) Ona göre şehirli ile köylü, suçu farklı nedenler ile farklı şartlar altında işler. Dolayısıyla hukuki kurallar, cezalar, insan profiline bağlı olarak düzenlenmelidir. (1955: 20)

Savcı roman boyunca ülke aydınının, şehirlisinin, Anadolu köylüsünü tanımadığını hatta onu sevmediğini belirtir. Bu nedenle ülkemizde "*şehirli-taşralı çaprazı*" yaşandığını düşünür. (1955: 212) Türk aydını köylünün içine girmedikçe, onunla kaynaşmadıkça bu "*çapraz*" çözülemez ve elbette hukuk bundan zarar görür.

Tarus, Savcı'nın bu düşüncelerini somuta dökmek için Yeşilkaya'ya birini daha görevlendirir. Atalay Berkan isimli bu yargıç yardımcısı, eğitimini yurtdışında tamamlamış, doktora da yapmıştır. Fakat Anadolu gerçeğinden öylesine uzaktır ki düşünceleri bir yana davranış ve yaşam şekli ile de iğretidir. Bu Yargıç Yardımcısı Avrupa'da öğrendiklerini Yeşilkaya'da tatbik etmeye çalışır. Örneğin modern infaz usullerinden bahsederken cezaevine radyo koymaktan, hükümlüleri müzikle eğitmekten bahseder. Oysa Yeşilkaya cezaevinde hela dahi yoktur. "*Psikopatolojik*" ölçütlerden bahsederek kimi zaman kendi uydurduğu âlimlerin sözleriyle "*caka satan*" bu kişi, sanık veya davalıların alnını, burnunu cetvelle ölçecek kadar yapaydır. Yeşilkaya Savcısı ise memleketin insan realitesinden kopuk olan bu aydın takımının, Batı medeniyetinin usul ve nizamını, henüz ilkokulu olmayan köylerde tatbik etme çabasını saçma bulmaktadır. (1955: 169) Yeşilkaya Savcısı'nın eğitimini yurt dışında devam ettirme tekliflerine karşı çıkma nedeni, bu saçmalığın içinde olmamaktır. Belirlediği bu hedef, onun mesleki idealizminin çıkış noktasıdır. Romanda, Yeşilkaya Savcısı'nın insani boyutta tahlil edilmesi gereken en önemli özelliği, idealizmidir.

Savcı, devletin memurlarını "*memleketin işini görsün*" diye tayin edip maaş verdiğine, mesleğine başlamadan inanmaktadır. (1955: 14) Yeşilkaya'ya ilk gelişinde yolculuk yaptığı insanlara söyler bunu. Daha mesleğe başlamamıştır; ana hedefi, memleketin dertleriyle

mücadele etmektir. (1955: 16) Bu nedenle Yeşilkaya halkına "*ben geldim, artık buradayım, yanınızdayım*" şeklinde vereceği mesajları aklından geçirir durur. (1955: 30) Bununla birlikte bu ilk saatlerde, ilk günlerde bile içinde; "Bu küçücük yurt köşesinde yaşayan insanların yüreklerine hakkın emniyetini, adaletin emniyetini sokabilecek miyim acaba?" şeklinde sorular da vardır. (1955: 30)

Savcı göreve başladıktan sonra vicdan ve hukuka uygun kararlar vermeye, bu yolda yerleşik düzenle mücadeleye başlar. Onun dikkatleri üzerine çekmek pahasına hukuksuzluğa karşı giriştiği mücadele, diğer hukukçuların da övgüsünü kazanır. Her ne kadar bunların bir kısmı savcı hakkında yalan beyan ve şahitlik yapacaksa da görevinin ilk günlerinde takdir toplar. Örneğin Avukat Atıf; "*Savcı Bey'in çalışmasına bilgisine hayranız... Kısacası, görmedik böyle savcı*" şeklindeki sözleriyle kasaba halkı adına şükreder. (1955: 47) Adliye Müfettişi Sakıp Bey hakkındaki şikâyetleri değerlendirmek üzere kasabaya gelip Savcı'yı sorguladıktan sonra, onun idealizmini över: "*Cumhuriyetin istediği beklediği memursun*" şeklindeki sözlerinin devamında ise Savcı'ya dikkati elden bırakmamasını önerir. (1955: 130) Çünkü Yeşilkaya'da Savcı'nın uygulamalarını beğenmeyenler az değildir ve hepsi onun ayağının kayması için şehre ve bakanlığa başvurularda bulunmaktadır.

Savcı hakkındaki kumpaslardan haberdarsa da işini özenle ve dikkatle icraya devam eder. Ama baskının arttığı dönemlerde o da insani zaaflar yaşar ve idealizmi kaybolur. Rüyalarına, dualara sığınacak kadar acziyet yaşar; dost bildiği insanların yanında ağlayacak kadar zayıf düşer. (1955: 183) Bu anlardan birinde "*Neler kurmuştum Yarabbi... Ne rüyalar ne hülyalar*" şeklindeki sözleriyle hayal kırıklığını dışa vurur. (1955: 179) Fakat hemen bu sözlerinin ardından "*yenilmeyeceğim*" diyerek hakkındaki şikâyetlerin asılsızlığına vurgu yapar. Umudunu kaybetmeyecektir, çünkü "*güneşi balçıkla sıvamak*" mümkün değildir. (1955: 180)

Hadiseler, Savcı'nın öngördüğü biçimde gitmez, bir soruşturmayı ceza almadan atlatmasına rağmen, hakkındaki şikâyetlerin dava konusu olmasını engelleyemez. Vilayet Ağırceza Mahkemesi'nde yargılandığı süreçte de "*Gör, nasıl eziyorlar insanı? Memleket meselesi ha... Vatan meselesi ha... Türk halkının hak hukuku ha... Al bakalım*." diyecek kadar pişman olmuş, tüm ideallerinden vazgeçmiştir. 13 Eylül'de başlayan bu duruşmanın sonucu 18 Mart'ta ihraçtır. Savcı, tüm pişmanlığına, çelişkilerine rağmen bu altı aylık süreçte de hukuksuz hiçbir karar vermez, etrafındaki insanların hukuksuz davranmalarına müsaade etmez. "*Dilsiz kalabalıklar, mutsuz çaresiz kalabalıklar ben sizin için çalışmaya hazırım. Gerekirse hayatımı fedaya da hazırım*" şeklindeki sözleriyle hakkında verilecek hükmü yok sayacağını belirtir. (1955: 211) Roman sonunda ihraç edilse de "*şimdi kendime yeniden bir plan çizmeliyim... Yılmadığımı göstermeliyim... Yılmamalıyım*" demektedir. Ona göre "*Doğruların yardımcısı olan Hazreti Millet*" elidnen tutacak ve idealizmini geri kazanmasına yardım edecektir. (1955: 211)

2. Hukuki Boyut

Daha önce belirtildiği gibi *Yeşilkaya Savcısı* otobiyografik bir eserdir. Yazar İlhan Tarus, bu romanında hukuk bilgisini ve mesleki tecrübelerini aktarır. Dolayısıyla romanın arka planında kanunlar ve uygulamalar, vakayı yönlendiren olgulardır. Bunun bir nedeni de

Yeşilkaya'da tüm halkın mahkemelerle, kanunlarla, adliye ile yakından ilgili olmasıdır. Savcı, bunu mesleğe başlar başlamaz anlamıştır: "*Nerede iki satır konuşsanız, nerede iki insan yüzü göreyim deseniz, mutlaka mahkeme konusu açılır... Bir mahkeme dosyasıyla ilgilenmeyi, ilgi kurmayı, buralılar bir çıkar meselesi veya bir şeref sanıyorlar*." (1955: 49) Nitekim kasabaya ilk gelişindeki yolculuk arkadaşları da Savcı'ya "*adalet bu mu*" diyerek iltimastan, hükümetteki bağlantısından ve parasından güç alarak hukuk insanlarına yön veren kuvvetleri şikâyet ederler. (1955: 23) Ama Savcı teferruat öğrenmek isteyince "*başınızı ağrıtmayalım*" diyerek açıklama yapmazlar.

Günler ilerledikçe Savcı'nın açıklamaya veya teferruata ihtiyacı kalmaz. Geldiğinin üçüncü günü cezaevini teftişe çıktığında anlar bunu. Cezaevinde iki tutuklu dikkatini çeker. Bunların kim olduğunu sorunca haklarındaki soruşturmanın devam ettiğini öğrenir. Yani suçları sabit olmayan, tevkif kararı bulunmayan iki kişi, şüpheli görüldükleri gerekçesiyle on beş gündür cezaevinde tutulmaktadır. Savcı olaya hemen el atar ve cezaevinin, nezarethane gibi kullanılmasına karşı çıkar. Gardiyanı çağırtır ve bu iki kişiyi jandarmaya teslim etmesini söyler. Aynı gece uyku tutmadığı için cezaevinde dolaşırken bu kişileri yine görür. Buna göre şüpheliler jandarmaya teslim edilmişse de geç saatlerde yine cezaevine gönderilmişlerdir. Savcı sinirlenir ve gardiyana: "*Oğlum bu iki adam kanuna aykırı olarak hapsedilmişler. Aç kapıyı çıkıp gitsinler*" emri verir. (1955: 35) Kapıyı açtırır ve "*serbestsiniz*" diyerek şüphelileri bırakır. Kaymakam, Jandarma Yüzbaşısı, Başçavuş bu hadisenin tanıdığıdırlar. Kaymakam, Savcı'ya bunun bir kereye mahsus hata olduğunu söylese de Savcı, "*bu adamlar kanun nazarında usulsüz hapsedilmişlerdir...*" diyerek tepki gösterir. (1955: 35) Ertesi gün Mübaşir Kâzım, Savcı'ya gelir ve cezaevinde başka usulsüzlüklerin de yapıldığını belirtir. Öyle ki Başçavuş, rüşvete göre istediğini cezaevinde yatırıp çıkarmaktadır. (1955: 36) Bu hadise genç bir savcının; başçavuşun, jandarmanın ve kaymakamın otoritesini sarstığı gerekçesiyle halk tarafından ilginç karşılandığı ilk hadisedir. Savcı, artık tüm kasabanın radarındadır.

Tarus, tezli bir eser kaleme almak istediği için, Savcı'nın halkla ve nüfuzlu kişilerle karşı karşıya kaldığı hadiseleri art arda sıralamaya bu ilk hadiseden sonra, hız verir. Hatta hadiselerin ardı arkası kesilmeyince okur, kaçınılmaz sona doğru bir akışın olduğunu fark eder. Bu nedenle her hukuki hadiseyi tahlil yerine, Savcı'nın bu hadiselerle ilgili karar ya da çelişkilerini işlemek daha yerinde bir davranış olur.

İkinci hadise, Tutarak köyünden Nuri'nin hadisesidir. Savcı'nın daha önce usulsüzlük yaptığına dair duyumlar aldığı Başçavuş, Nuri'nin ahırında uyuşturucu bulmuş ve onu tutuklamıştır. Nuri'nin babası, Başçavuş'un, köylerde suçsuzları bu yöntemle alt edip para kopardığını söyleyerek Savcı'dan yardım ister. Savcı, Başçavuş'u delilleri nasıl topladığı, nasıl eliyle bulmuş gibi keşfettiği konusunda sorgulayınca içinde şüphe uyanır. Başçavuş bu sorgunun devamında, Savcı'ya maaş yetmediği için usulsüzlük yaptığını ve dilerse Savcı'yı da bu yolla zengin edebileceğini söyler. Savcı sert tepki göstermese de vicdanı duydukları karşısında şöyle harekete geçer: "*Haklıyı haksız, haksızı haklı yerine koymanın vicdanımızda yarattığı tesiri hesaba katmayacak mıyız? O ne diyecek bize acaba? Uykularımızı kaçırmayacak mı?... Haram paranın faydadan çok zarar getireceği de gelmeyecek mi aklımıza*?…" (1955: 85)

Savcı geceler boyu düşünür ve masumiyetine inandığı Nuri hakkında "*tatbikata mahal*" olmadığı kararını verir. Bu kararı Nuri'nin babasından rüşvet aldığı şeklinde yorumlanırsa da vicdanı rahat, kulakları tıkalıdır.

Yeşilkaya ve civarındaki cinayet soruşturmaları, Savcı'nın en çok zorlandığı hadiselerdendir. Çünkü yöre halkı cesetleri, doktor ve savcı geç geldiği gerekçesiyle otopsi yapılmadan gömmektedir. Yazları cesedi topraktan çıkarıp otopsi yapmak çok zordur, kışları ise nispeten işleri kolaylaşır. Savcı, ilk iş olarak, cenazelerin savcı ve doktor gelmeden gömülmemesi yolunda haberler gönderir. Kirazlı köyündeki bu tür bir vakaya, ancak üç gün sonra zor bela gelen doktorla giderler. Ölü gömülmediği için, kokuşmaya başlamıştır. Savcı mevtaya uygulanan otopsiyi teferruatlarıyla anlatır. Bu sayede İlhan Tarus'un mesleki tecrübesini konuşturduğu ortadadır. Çünkü bu sahne; Anadolu'da görevin nasıl zor şartlarda icra edildiği, otopsinin nasıl ilkel koşullar altında gerçekleştirildiğine dair tezleriyle, belli ki okur kafasında adalet mekanizmasının işleyişi hakkında somut görüntüler yaratma çabasının sonucudur. Üstelik Savcı Kirazlı dönüşü kurşunlanmış, canını evine zor atmıştır.

Ama iyi şeylerde olmuyor değildir. Örneğin Yeşilkaya'ya arabayla dahi 10-12 saat uzaklıktaki Yassıviran köyünde toprak meselesi yüzünden silahlı kavga yaşanır. Savcı köye vardığında Muhtar, ondan özür diler. Romanın az sayıda bilinç sahibi kahramanlarından olan Muhtar, adaleti kendi başlarına sağlamaya çalıştıkları hükümete karşı suç işledikleri için özür dilemiştir.

Savcı, Yassıviran dönüşü, makamında Ali Ağa'yı bulur. Ali Ağa'nın köyünde iki kişi, ekin bölüşümünde silahla çatışmışlardır ve Ali Ağa bu meseleyi konuşmak için gelmiştir. Ali Ağa ile hiçbir ilişkisi olmayan bu olaya aşırı tepki göstermesi Savcı'ya ilginç gelir. Bunu söyleyince Ali Ağa, köpeğin bile kendisinden habersiz havlayamadığı köyde, ekin bölüşmeyi hele de ekin için silah çekmeyi, otoritesine saldırı kabul ettiği için, boş boş bağırmaya başlar. Ama Savcı onu dikkate almaz ve kimsenin bir başkasını malı ve kulu olarak göremeyeceğini, karşılaştığı herkese söyler. Daha sonra, Ali Ağa'nın bağlardaki evlerinde kadınlar tuttuğunu bildiği için önlemler alır. Bu evlerin güvenliği Ali Ağa'nın muhafızları tarafından sağlanmaktadır. Savcı, bir tezkere ile halkın güvenliğinden devletin sorumlu olduğunu bildirir ve jandarma eliyle Ali Ağa'nın adamlarını bağ evlerinden uzaklaştırır. Haber, Ali Ağa'yı küplere bindirse de Savcı kararından vazgeçmez.

Bir hafta sonra Adliye Müfettişi Sakıp Bey'in Savcı hakkındaki şikâyetleri soruşturmak üzere Yeşilkaya'ya gelmesi ise tesadüf olmasa gerektir. Belli ki Ali Ağa ve adliye içindeki uzantıları, Savcı'yı sıkıştırma peşindedir. Sakıp Bey bu soruşturmada; ayda kaç dava baktığını, kaç mütalâa verdisiğini, cezaevindeki tutuklu sayısını, sulh cezadaki dosya sayısını, verdiği cezalardaki dayanaklarını art arda sorarak sıkıştırmaya çalışır. Ama Savcı her bir soruyu sağduyu ve mantıklı cevaplarla karşılar. Duydukları nedeniyle Savcı'nın işinin ehli olduğunu anlayan Sakıp Bey, dudak kenarıyla gülerek sormaktadır sorularını. Giderken de Savcı'ya dikkatli olması, dedikodu malzemesi olmaktan çekinmesi ve kimseye güvenmemesi konusunda öğütler verir. Soruşturma Savcı'nın lehinde sonuçlanmıştır.

Bunun yarattığı pozitif etkiden olsa gerek, tahrirat kâtibi Yetim, Savcı'ya gelir. Anlattığına göre köyün birindeki hırsızlık meselelerini, Başçavuş ile aralarında halletmişlerdir.

Taraflardan birinin malını geri vermiş, diğerini de dövmüşlerdir; yani konu kapanmıştır. Ama aradan zaman geçmiş ve Yetim'e mahkeme celbi gelmiş, taraflardan biri hem Başçavuş'u hem Yetim'i dava etmiştir. Yetim şimdi Savcı'dan hakkında olumlu karar vermesini istemektedir. Mahkemeye intikal etmesi gereken bir meseleyi kapatan Başçavuş ise kendini kurtarmak için, suçu Yetim'e yüklemiştir.

Savcı bu olayda Yetim için ceza talep eder; ama Asliye ceza beraat kararı verir. Deliller açık olmasına rağmen verilen bu karar Savcı'yı şaşırtır. Bu nedenle esaslı sebeplere dayandırdığı bir temyiz dilekçesi yazar ve kararın bozulacağına inanır. Açık delillere karşı gerçekleşen bu beraat, Yetim ve Başçavuş'un Savcı hakkındaki kumpaslarından biri olarak romanda yer bulur. Bu iki kişi, örgütledikleri karalama kampanyasında, adım adım ve sağlam ilerlemektedir.

Savcı, görev süresince cezaevi koşulları ve çalışanlarıyla da yakından ilgilidir. Gardiyanlar da kurulan rüşvet ve yolsuzluk çarkının içinde olduğunu bildiği için değiştirilmeleri konusunda bakanlığa sık sık dilekçe verir. Burada aklına yatmayan gardiyanların idare makamları tarafından tayin edilmesidir. Çünkü cezaevinin "*canlı kısmından*" savcılık sorumludur. Savcı bu çelişkinin düzelmesini adalet sistemi adına şart koşar. Bu tür gardiyanların savcılığa bağlanmaz ise rollerine devam edeceğine inanmaktadır çünkü.

Savcı'nın Yeşilkaya'da yolu sık sık Ali Ağa ile kesişir. Daha doğrusu işlenen her suçun ucu ona ve adamlarına çıktığı için, kesişmemesi mümkün değildir. Örneğin Yetim'den sonraki vakada Ulubel civarında bir kulübede bir kadın cesedi bulunmuştur. Savcı, tahkikata vali, Kaymakam, Doktor ve Emniyet Müdürü ile katılır. Doktorun otopsi yaptığı sahnenin teferruatlı anlatıldığı bölümde, kadının tecavüze uğradığı ve başına vurularak öldürüldüğü tespit edilir. Sıra suçu kimin işlediği sorusuna gelir. Savcı civardaki demir yolu inşaatında görevli tüm işçileri dinler. İnşaat çevresinde Ali Ağa'nın adamlarının da nöbet beklediğini duyunca onları da çağırtır. Sorgulamalar esnasında sigara paketi altına konulmuş parayı da görmezden gelir. Bu arada kadında frengi mikrobuna rastlandığı bilgisi verilmiştir kendisine. Doktor ve kimyager, hem işçilerden hem Ali Ağa'nın adamlarından kan örneği alır ve laboratuvarda çalışmaya başlarlar. Ali Ağa'nın adamlarından Davut da frengi mikrobuna rastlanınca cinayeti onun işlediği anlaşılır. Zaten Davut da kısa sürede çözülür ve kadınla arasında neler geçtiğini anlatır. Savcı Davut'u tutuklatır, kasabada bu vaka Ali Ağa'nın bir kez daha Savcı'ya yenildiği şeklinde yorumlara neden olur. Ali Ağa, haber gönderip Savcı ile görüşmek isterse de Savcı reddeder, fakat işlerin aleyhinde geliştiğinin farkındadır.

Bu arada yaşanan iki hadise, söz konusu gelişmeleri daha da hızlandırır. Şöyle ki daha önce adliye makamları ve vakaları ile içli dışlı olmayı sevdiğini söylediğimiz Yeşilkaya halkı, bu ilgiyi paraya da dökmüştür. Kimin yalancı şahide ihtiyacı varsa halk onun yanında, para karşılığı yaptığı yalancı şahitlikle geçim peşindedir. Savcı bu yalancı şahitlere de savaş açar. Ama sayılarının çokluğu nedeniyle tam başarı sağlayamaz. Ayrıca bu insanlar için yalancı şahitlik olağan bir vakadır. Savcı yaptıklarının "*rezilce, bayağı*" olduğuna inandıramamıştır onları. (1955: 154)

Yine Türkçe bilmeyenler için tercümanlık yapan kasaba sakinleri de adaleti yanılttıkları için Savcı'nın hedefi olurlar. Çünkü bu tercümanlar, şikâyetçinin veya davalının söylediklerini

birebir okutmak yerine, kendi yorumlarıyla bezeyerek çevirirler. Hatta önceden para karşılığında aldıkları bilgileri de yanlış aktararak mahkemeleri yanıltırlar. Savcı'nın yalancı şahitlerle tercümanların kökünü kazımak için başlattığı mücadele, halkı sinirlendirir. Çünkü Savcı bir geçim kaynaklarını yok etmek üzeredir.

Göreve başlarken suçu, kaynağını bularak çözebileceğine inanan Savcı, yalancı şahitlik ve tercümanlık meselesinde kaynağı bulmuş ama çözümü üretememiştir. Şahsi çabası buna yetmediği gibi, düşmanları da çoğalmaktadır. Kimisi kendisinden borç para alıp geri ödemediğini, kimisi el alemin kızında karısında gözü olduğunu yaymaktadır. Başçavuş ise Ali Ağa'nın adamları ile köylerde Savcı'nın aleyhine konuşacak insanlar aramaktadır.

Savcı'ya kader oyununu oynamaya devam eder. Kiremitli Köyü'nde namus meselesi diye işlenen cinayet için soruşturmadadır. Yeşilkaya'ya yanında jandarma olmak üzere at ile dönerken yollarını eşkıya keser. Adamlardan biri Savcı'nın Yeşilkaya'ya gelir gelmez cezaevinden haksız tutuldukları gerekçesiyle serbest bıraktığı kişilerdendir. Savcı'yı tanır ve zarar vermeden dönmesini sağlar.

Eşkiyadan kurtulmuş ama çevresindeki hukukçuların ahlâk dışı hareketlerine son verememiştir. Avukat Atıf, daha önce övmüş olduğu Savcı'yı yalancı şahitler meselesinde çıkarı örselendiği için düşman kesilmiştir. Bir gün Savcı'ya siz ancak ceza mahkemesindeki işlere karışırsınız, hukuk mahkemesinde benim ne yaptığımı sorgulayamazsınız diyerek kafa tutmuştur. Yine, Savcı Hüseyin'in de halkın şikayetleri ile ilgili tarife uyguladığını anlamış, ama engel olamamıştır.

Savcı hakkındaki şikâyetler artınca vekaletten bir müfettiş daha görevlendirilir. Yeşilkaya halkı akın akın savcı aleyhinde tanıklık etmek üzere adliyededir. Nihayet istenilen olur ve Savcı Vilayet Ağır ceza Mahkemesi'nde yargılanmaya başlanır.

Maddeler halindeki suçlamalara karşı doğru savunmalar yapan Savcı'yı da mahkeme heyetine de şaşırtan gelişmeler olur. Örneğin adliye çalışanları Savcı'nın karşısındaki odanın kapısında olan bir çatlaktan Savcı'yı gözetlemiş ve halktan rüşvet alıp cebine koyduğunu görmüştür. Bu tür mesnetsiz suçlamalar artınca mahkeme başkanı Savcı'nın dosyasındaki kimi suçlamaları atlar. Savcı onu uyarınca Ceza Kanunu'nda suç olarak tanımlanmayan iddiaları dikkate almadığını söyler. (1955: 192) Nitekim bu dava beraatle biter ve Savcı kendisine yılmamak üzere bir kez daha söz verir.

Oysa kader ağlarını örmeye devam etmektedir. Örneğin yine Ali Ağa'nın karıştığı bir suç gündemdedir. Ali Ağa sağ kolu olan adamlardan birini bağ evinde hapsetmiş, işkence yapmıştır. Savcı suçüstü yapar ve adamı kurtarır. Ama adam Ali Ağa'nın ne olursa olsun kendisini öldüreceğinden emin olduğu için, serbest kalmak istemez. Savcı, Ali Ağa'nın yakalanarak getirilmesini isteyince Ali Ağa'nın kayıplara karıştığı anlaşılır. Ali Ağa bu olaydan sonra kasabada değildir. Civarda aranır, ama bulunamaz. Belli ki Savcı hakkında oyun düzenleme işini organize etmektedir. Nitekim bir müddet sonra milletvekili gelir ve Savcı'yı sorguya çekmeye başlar. Savcı, kendisinin vekil dahil yetkili olmayan herhangi birine izahat verme zorunluluğu olmadığını söyleyerek tersler. Bu olay Savcı hakkında düzenlenen

kumpaslar içinde bardağı taşıran son damla olur. Savcı "*yargçılık şerefini ihlal eden hareketlerden dolayı*" ihraç edilmiştir. (1955:221)

SONUÇ

Yeşilkaya Savcısı başlıklı roman, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinin sıkıntılarını hukuki zeminde tahlil eden bir eserdir. İlhan Tarus'un bizzat yaşadığı açıkça belli olan hukuki problemleri kaleme almak amacıyla yazdığı bu eser, ayrıca sosyolojik açıdan da değer taşır. Çünkü eser Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'da insanların ne ve nasıl yaşadığı ile ilgili birçok bilgi ve teferruat barındırır. Yeşilkaya'ya görevlendirilen Savcı, bu koşullardan ayrışarak yaşamayı tercih etmediği ve başaramadığı için, sosyolojik arka plan, okurun onun iç dünyasını anlaması açısından önem taşır. Romanın bir boyutu Savcı'nın iç dünyasında; aklını ve vicdanını çalıştırma gayretinden ibarettir. Diğer boyutta elbette "hukuk" bilimi çıkış noktasıdır. Savcı civarda işlenen suçları, usulsüzlükleri çözmek adına insanüstü çaba sarf eder. Yokluğun ve yoksulluğun gölgesinde harcadığı çabası, hem halk hem adli merciler tarafından bir çok kez sekteye uğratılır. Ama o, suç mahalindeki soruşturmayı, otopsiyi, suçla ilgili kararı nasıl verdiğini ve yaptığını anlatarak okuruna hukuki bilgi vermeyi hiç bırakmaz.

Bu durum Tarus'un eserine bir takım tezler yerleştirme çabası ile ilgilidir. Belli ki yazar hukukun herhangi bir suç ve usulsüz durumu düzenlemek için ne tür icraatlara izin verdiğini açıklamayı görev bellemiştir. Dolayısıyla metindeki hukuki zemin ve tahliller; savcılığın görev tanımından cezaevlerinin nizamına, otopsi kurallarından adli makamların ödenek tanzimine kadar verdiği bilgilerle hukuk bilimine de ışık tutmaktadır.

Romanın hukuk tarihi bakımından değer taşıması da bir başka boyutudur. İlgililer herhangi bir hukuki icraat, kanun, düzenlemenin tarih içindeki seyrini takip edebilecekleri eseri değerlendirirken bu zenginliği de dikkate almalıdırlar.

KAYNAKÇA

Alangu, T. *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1968.

Arslan, F. İlhan Tarus. https:/tees.yesevi.edu.tr. 2018. Erişim tarihi. 01.04.2025.

Körükçü, M. Ziya Osman Saha ve İlhan Tarus. *Varlık*, 687,15, 1967.

Tarus, İ. *Yeşilkaya Savcısı*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1955.

J. PAUL SARTRE VE SÖMÜRGECİLİĞE BAKIŞI

Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI

Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil

ORCİD: 000-0003-1052-6092

sevrafirinci@gmail.com

Özet

Bu çalışmada varoluşçu felsefenin en önemli ismi Jean Paul Sartre ve onun görüşleri tanıtılmıştır. Sartre, İkinci Dünya Savaşı sonrası insanlığın içine düştüğü durumun ardında yatan nedenlere odaklanır ve insana yönelerek onun varoluş problemine odaklanır. Zira onun yaşadığı dönemde dünya, akılcılığın zirveye ulaştığı ancak en akıl dışı ve insanlık dışı eylemlerin gerçekleştiği bir dönemden geçmektedir. Böylece burjuvazi, bu sınıfın değer anlayışı, dünya savaşları, nazizim ama özellikle sömürgecilik anlayışı yazarın sorguladığı temel konular içine girer. Dünya Savaşlarını meydana getiren sömürgeleştirme hareketinin temelindeki etnosantrik tutumu kendi ülkesi özelinde eleştiren yazara göre bu durum insanlığın utancıdır. İnsanlık büyük sınavını kendisinden farklı kültürleri yok ederek, baskı altında sömürerek yaydığı bu sistem nedeniyle verememiştir. Özellikle Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirme adımlarını tek tek anlattığı eserinde bu sistemin yayılma mantığını ve bir halkın diğeri üzerindeki sömürüsünü meşrulaştırma mantığını anlatır. Cezayir halkı dilini, kültürünü, topraklarını kaybetmiş ve artık kendi ülkesinde emeğini satan bir köle konumuna düşmüştür. J. Paul Sartre sömürge mantığının bitmesi ve bu şekilde sömürülen halkların hepsinin özgürlüğe kavuşması gerektiğini savunarak ülkesi Fransa'yı bu politikası ve yayılmacı mantığı nedeniyle ağır şekilde eleştirmiştir. Bu nedenle görüşleri hala güncel olan sosyal ve politik bir çok problemin çözümünde önemli bir yere sahip olan Sartre'ın yaklaşımı ve sömürgeleştirmeye olan eleştirileri bu çalışmada incelenmeye değer görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: J. P. Sartre, Varoluş, Sömürgeleştirme

Abstract

This study introduces Jean Paul Sartre, the most important name of existentialist philosophy, and his views.

Sartre focuses on the reasons behind the situation that humanity has fallen into after the Second World War and focuses on the human being and his problem of existence. In his time, the world was going through a period in which rationalism had reached its peak but the most irrational and inhuman acts were taking place.

Thus, the bourgeoisie, this class's understanding of values, world wars, Nazism, but especially the understanding of colonialism become the main subjects that the author questions. According to the author, who criticizes the ethnocentric attitude underlying the colonization movement that brought about the World Wars, this situation is the shame of humanity. Humanity has failed its greatest test because of this system that it spread by destroying cultures different from its own and exploiting them under oppression. Especially in his work, in which he describes the steps of France's colonization of Algeria one by one, he explains the logic of the spread of this system and the logic of legitimizing the exploitation of one people over another. The Algerian people have lost their language, culture and land, and have now become slaves selling their labor in their own country. J. Paul Sartre argued for the end of the colonial logic and the liberation of all colonized peoples and heavily criticized his country France for this policy and its expansionist logic. For this reason, his views still have an important place in the solution of many current social and political problems.

KeyWords: J. P. Sartre, Existence, Colonization

Jean Paul Sartre, Fransız entelektüel ve yazardır. Sartre'ın edebiyat eleştirileri, edebi yapıtları ve tiyatro oyunları bulunmaktadır. Sartre'ı dünyaya tanıtan yönü varoluşçu akımın kurucusu olması ve bu yöndeki fikirleriyle özellikle 1950'li yıllarda ve sonrasında çok etkili bir isim haline gelmesidir. "21 Haziran 1905'te Paris'te doğan Sartre'ın babası, o çok küçük yaştayken ölünce, annesi ailesinin yanına döndü. La Rochelle Lisesi'ne devam etti, olgunluk sınavını Louis Le Grand Lisesi'nde verdi. Eğitimini Ecole Normale Superieure'de, İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi'nde ve Berlin'deki Fransız Enstitüsü'nde sürdürdü. 1929 yılında Simone

de Beauvoir'la tanıştı… 1930'lu yıllar, Sartre'ın yaşam çizgisinde en az bilinen ve en ilginç dönemdir. Bu, aynı zamanda sürekli bunalımlar dönemidir de; Sartre, bu yıllarda hem bir dünya görüşü geliştirir hem felsefi ve edebi yapıtlarını kaleme alır, hem de yazarlık etiğini olgunlaştırır.Sartre başka bir düzleme geçer, otoriteyi sosyal anlamda reddedişini sosyalleştirir ve tam anlamıyla alternatif bir karşıt-toplum oluşturur, çevresini ikna eder, hiçbir görüşle asla hiçbir biçimde uzlaşmaz" (Kayra, 2006: 30).

1930'larda anarşist bir çizgide başlayan bu entelektüel çaba, 1950'lere doğru onun varoluşçu felsefesini ortaya koymasıyla devam eder. Bilindiği gibi varoluşçuluk dünya savaşları sonrası ortaya çıkan bunalım, anlamsızlık, iç sıkıntısı sorunlarına en önemlisi aklın her şeyi çözdüğü iddiasına karşı yeni argümanlarıyla karşı çıkan felsefi akımdır. Buna göre akıl, pozitivizm ve evrensel geçerliliği kabul edilen durumlar sorgulanmalı, aklın yerine duygular devreye girmeli, insan bu dünyadaki konumu üzerine çok daha derin düşünmeye yönelmelidir. "Yaşamın tüm alanında hakim olan aklın üstünlüğü, insana duygusal yanını unuttururken, onun yalnızlığını ve acısını çoğaltmıştı. Bu yüzyılda gerçekleşen iki dünya savaşı, akla rağmen olmuştu. Öyleyse, insan, bu akla nasıl güven duyulabilirdi? Her şeye rağmen, insan, var olanı bütün yönleriyle anlamlandırmak ve yorumlamak, kendini yeniden oluşturmak ve anlamak zorundadır" (Coşkun, 2015: 80). Varoluşçu yaklaşıma göre öznelerin birey olarak var olmaları, kendilerini gerçekleştirmeleri ve ölüm, yalnızlık, hiçlik ve savaşlar çağında umutsuzluk ve varoluşsal krize bağlı iç sıkıntısı gibi konulara yönelmek gerekmektedir.

Sosyalist çizgiye hep yakın duran Sartre özellikle içinden geldiği sınıf olan burjuvaziyi, bu sınıfın değer anlayışını sürekli eleştirmiştir. "21 Haziran 1905'te Paris'te doğdu… Arkadaşlarıyla birlikte genç yaşta sınıfının, burjuvazinin değer ve geleneklerini eleştirmeye başladı. Bir süre felsefe öğretmenliği yaptı, sonra felsefe eğitimini Berlin'deki Fransız Enstitüsü'nde sürdürdü. İlk felsefi metinlerinden itibaren varoluşçuluğa götürecek bir düşüncenin özgürlüğü göze çarpar. Sartre, büyük kitlelerce daha çok anlatılarıyla tanındı. Zamanın sorunlarını ele almaya özen gösteren Jean Paul Sartre yaşamının sonuna dek yoğun bir siyasal etkinlik gösterdi" (Noyan, 2005: 1).

Onun yaşamı, politik görüşleri ile örtüşür. Mülkiyetle bağına bakıldığında burjuva sınıfına yönelik eleştirilerinin yaşamıyla örtüştüğünü söylemek mümkündür. Sartre özellikle kendi ülkesi olan Fransa'ya yönelik eleştirel görüşleriyle bilinmektedir. Yayılmacı sömürgecilik anlayışını sonuna kadar ve oldukça sert şekilde eleştirdiğini söylemek mümkündür. Kendi ülkesi Fransa'yı ve Fransa gibi sömürge sistemi ile dünyaya yayılan tüm

insanlık dışı eylemleri ve bunları meşrulaştıran politik hamleleri eleştirmiştir. Dolayısıyla yazarın tüm dünyada hakim olan şiddet, sömürü ve insanlık onurunu çiğneyen eylemlere karşı sert bir eleştirel duruş ortaya koyduğu söylenebilir.

> … Politik analizleri ve sözgelimi Cezayir ve Vietnam Savaşlarına karşı çıkışlarında somutlaşan eylemciliği yoluyla Sartre uluslar arası olayların akışına etki etmeye çalışmıştır (Cevizci, 2005: 1453).

Sartre insanın nasıl bir varlık olduğu, irade gücü ve kendini var etme potansiyeli üzerine bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığı dolayısıyla insanın özgürlük, sorumluluk ve etik sorununu bir arada çözmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Kişinin dünyayla ilişkisinde sorumluluğunun, özgürlüğünün, iradesinin ve vicdanının etkilerini felsefesinin merkezine alır.

> İnsanın kendi yazgısını belirlemedeki aktif rolünü vurgulayan ve Marx, Husserl ve Heidegger gibi düşünürlerden etkilenmiş olan Sartre'ın temel çıkış noktası, insan ile öteki nesnelerin varlığı arasındaki farklılık üzerine bir incelemedir. Başka bir deyişle, bilincin yapısını betimlemek üzere fenomonolojik yöntemi kullanan Sartre, öncelikle "Bir insan olmanın ne anlama geldiği?" sorusunu ele alır.
>
> Descartes'in yaptığı gibi, özneden yola çıkan Sartre, Kant'ın problemini, yani şeylerin ya da nesnelerin nedensel olarak belirlenmiş dünyasında, insanın özgürlük ve sorumluluğunun nasıl açıklanabileceği problemini ortaya koyup, bu probleme bir çözüm getirmeye çalışır. Bu yüzden, onun etik temelli pratik bir felsefe olarak varoluşçuluğunun merkezinde öncelikle bir varoluşsal fenomenoloji ve kişi – dünya ilişkisinin diyalektik analizi bulunur (Cevizci, 2005: 1454).

Aynı insana bakışında olduğu gibi dünyadaki ve ülkesindeki gelişmeleri de bu tartışmaların odağına alarak eleştirilerini ortaya koyduğunu belirtmek mümkündür. Sartre özellikle burjuvazi, sömürgeleştirme politikaları, insanın insana karşı acımasızlığı ve bunun ülkeler ile ideolojiler çerçevesindeki boyutlarına yönelik teorik ve pratik düzlemde güçlü bir mühalif duruş sergilemiştir. Kendi ülkesi olan Fransa'nın sömürgecilik siyasetini, ve sömürgeleştirme politikalarını insanlık adına büyük bir utanç olarak tanımlar. Özellikle 1954-1962 yılları arasında kaleme aldığı Hepimiz Katiliz eseri bu yönde kült denilebilecek yapıtlardan biridir. Bu eserinde Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirmesini eleştiren yazarın, sömürgeyi bir siyaset ve yöntem gibi gören yaklaşıma karşı uyarıda bulunduğu görülmektedir.

> Sizi "yeni sömürgecilik aldatmacası" denilebilecek şeye karşı uyarmak isterim. Yeni – sömürgeciler, iyi sömürgecilerin ve çok kötü sömürgecilerin var olduğunu düşünürler. Kötü sömürgecilerin işlediği suçlar nedeniyle sömürgelerin durumu kötüleşmiştir.
>
> Aldatmaca şurada yatmaktadır: sizi alır Cezayir'de gezdirirler, halkın içinde bulunduğu korkunç sefaleti gönüllü olarak gösterirler, kötü sömürgecilerin Müslümanları nasıl aşağıladıklarını anlatır ve eklerler: "Ve bu nedenle en iyi Cezayirliler silaha sarıldılar artık dayanamıyorlardı. "Eğer beceriyle düzenlendiyse şu inançla geri dönersiniz:
>
> 1-) Cezayir sorunu, ilk planda ekonomik bir sorundur. Söz konusu olan iyi düşünülmüş reformlarla dokuz milyon insana ekmek verebilmektir.
>
> 2-) Cezayir sorunu, ikinci planda, sosyal bir sorundur: doktor ve ilaç sayısı arttırılmalıdır.
>
> 3-) Cezayir sorunu, nihayet psikolojik bir sorundur: … Kötü muamele gören, kötü beslenen, okuma yazma bilmeyen Cezayirli, efendilerine karşı aşağılık kompleksi duymaktadır. Eğer bu üç faktöre etkide bulunulursa, bu kompleksi hafifletmek olanaklıdır: Yeterli yiyeceğe ve işe sahip olur, okuma yazma öğrenirse, alt-insan olmaktan utanmak zorunda kalmayacak ve bizler de eski Fransız – Arap kardeşliğine yeniden kavuşacağız (Sartre, 1999: 15).

Sömürge mantığının altında yatan etnosantrik gerçekliğe dikkat çeken yazarın sömürgeyi ironik bir dille eleştirdiğini söylemek mümkündür. Fransa Cezayir'i sömürgeleştirirken daha önceki sömürgelerden çok daha iyi niyetler ve amaçlarla geldiğini belirtmiş, Sartre'a göre sömürge mantığını bu yöntemle kabul ettirme ve meşrulaştırma yöntemini benimsemiştir. Ancak kötü sömürge veya iyi sömürge adı altında oynanan bu oyunun aynı sonuçlar için benzer manevralardan başka bir şey olmadığını belirten yazara göre sömürge mantığı ortadan kalkmadıkça insanlık dışı eylemler de yeryüzünden silinmeyecektir.

> … İyi sömürgecilerin, bir de diğerlerinin, yani kötü sömürgecilerin olduğu doğru değildir. Sadece sömürgeciler vardır, hepsi bu. Eğer bunu kavrarsak, Cezayirlilerin bu ekonomik sosyal ve politik sisteme karşı neden önce politik mücadeleye başladıklarını ve gerek onların kurtuluşunun gerekse de Fransa'nın kurtuluşunun neden sadece sömürgeciliğin yıkılmasından doğabileceğini anlarız (Sartre, 1999: 16).

Fransa'nın sömürgeleştirme mantığının bu stratejiyi izlediğini ve bu meşrulaştırma ile yapılan sömürgeleştirmenin kendi ülkesi bir utanç olduğunu belirtmiştir. Sartre'a göre bu durum aynı zamanda bir insanlık suçudur. Kendi ülkesi Fransa'nın Cezayir'i nasıl bir strateji ile sömürgeleştirdiğini anlatan yazara göre bu, tamamen yabancı bir kültürden gelen hukuk sisteminin dayatılmasıyla başlamıştır.

> Cezayir tarihi, Avrupalıların toprak mülkünün, Cezayirlilerin toprakları hesabına giderek daha yoğunlaşmasının tarihidir. Bütün yollar mubahtı. Başlangıçta en ufak direnişten mülksüzleştirmek, ya da el koymak için yararlanıldı… Başlarına medeni kanunumuzu sardık. 1873'te araştırma komiserleri büyük ortak toprakları bireysel toprak parçalarına dönüştürmekle görevlendirilmişlerdi. Her miras hissesi için, herkese verdikleri pay belgesi hazırlamışlardı. Bu pay belgelerinin bazıları hayaliydi… son derece karmaşık olan Fransız muhakeme usulü bütün pay sahiplerini mahvetmişti ve Avrupalı spekülatörler bütün parçaları bir dilim ekmek fiyatına almışlardı.
>
> …Cezayir'de Müslümanlara, kasıtlı olarak, utanmazca yabancı bir hukuk dayatılmıştı, çünkü bu hukukun onlara uygun olmadığı, Cezayir toplumunun içyapılarını yok edeceği biliniyordu. Operasyon 20. Yüzyılda, ekonomik bir yasanın kör zorunluluğuyla sürdürüldüyse eğer, bunun nedeni, Fransız devletinin, feodal bir tarım ülkesinde, kapitalist liberalizmin yaşam koşullarını yapay ve vahşi biçimde yaratmış olmasıdır. Ne var ki bu, daha kısa süre önce Ulusal Mecliste bazı konuşmacıların, hukukumuzun Cezayirlilere zorla kabul ettirilmesini "Fransız uygarlığının iyiliklerinden biri" olarak övmelerine engel olamamıştır (Sartre, 1999: 20).

Cezayir halkına iyilik yapıyormuş gibi sunulan yeni hukuk sistemi özünde bir ülkenin diğerini işgal planıdır. Ve son derece akılcı, gerekli gibi gösterilen bu hukuk sistemi son derece vahşi bir karakterde toplumun tüm kültürel ve ekonomik özgürlüğünü elinden almıştır. Önce yeni hukuk sistemi ile topraklarına el konulan Cezayir halkının yeni konumu toprak sahipliğinden, kendi topraklarının işçiliği konumuna kaymıştır. Toprak parçalanarak ellerinden alınmış, kolektif bir güç ortaya koymaları sistematik ve planlı şekilde engellenmiş ardından topraklar Fransız devletine geçmiştir. Bu süreçten sonra Cezayir halkı Fransız toprağında, toprağı işleyen bir köle konumuna gelmiştir. Fransa önce en verimli toprakları adım adım ele geçirmiş Cezayir halkına ise çöllerde ve verimsiz olan toprak alanlarını bırakmıştır.

> 1850'de sömürgeciler 115 000 hektar toprağa sahiplerdi. 1900'de bu 1 600 000 hektar, 1950'de ise 2 703 000 hektardı. Bugün 2 703 000 hektar… Kısaca Cezayirlilerin topraklarının üçte ikisini yitirmesine bir yüzyıl yetmiştir… Toprak Fransızlaştırılarak ve parçalanarak, yerine herhangi bir şey konmadan, toplumun eski kabile yapısı yıkılmıştır. Kadroların bu imhası sistematik olarak teşvik edilmiştir: bunun nedeni, birinci planda direniş güçlerinin ortadan kaldırılması ve kolektif güçlerin yerine dağınık bireyleri koymasıdır. İkinci planda bu işgücünü serbest kılacaktır… Böylece sömürgecilik Cezayir halkını dev bir kır proletaryasına dönüştürmüştür. 1830'ların insanlarından farkları yok, aynı topraklarda çalışıyorlar, sadece artık bu toprakların sahibi değil, toprağa sahip olanların kölesi haline geldiler (Sartre, 1999: 20).

Sartre Cezayir kültürünün de topraklar ele geçirildikten sonra tarımla yavaş yavaş yok edildiğini vurgular. Çünkü ele geçirilen yerlerde Fransızlar Cezayirlilerin yemediği ve tüketimlerinde kullanmadıkları ürünlerle doldurmuşladır. Bu durum aslında bir kültürün topraklarının yanında yaşam alışkanlıklarına yani geçmişine ve kültürel yapısına müdahaledir. Fransa ele geçirdiği topraklarda şarap için üzüm bağları yetiştirmeye başlar. Oysa Cezayir halkı şarap içememektedir. Cezayir halkının tahıl ektiği tüm alanlar şarap için üzüm bağlarıyla donatılmış böylelikle kendi gıda maddeleri ellerinden alınmıştır. Sartre'a göre kalan topraklar da çok verimsiz olduğundan Cezayir halkı bir anlamda yoksulluğa, açlığa mahkum edilmiş ve Fransa'ya bağımlı hale getirilmiştir.

> Sistemin mantığı gereği, sömürgeci, yerlilerin gereksinimlerini Fransa'da yaşayan Fransızların gereksinimlerine feda etmiştir. 1927 ile 1937 arasında bağcılık 173 000 hektar daha kazanmış, bunun yarısından fazlası Müslümanlardan alınmıştır. Oysa Müslümanlar şarap içmezler. Ellerinden alınan bu topraklara Cezayir pazarı için tahıl ekiyorlardı. Bu kez toprakları sadece gasp edilmekle kalınmamış, bu topraklara asma kütüğü ekerek, Cezayir halkının elinden, temel gıda maddesi de alınmıştı. En verimli topraklardan koparılıp alınmış ve sadece bağcılığa ayrılmış yarım milyon hektar, Müslüman kitleler için ürün vermez ve esasen kayıp topraklardır. Bütün bunların sonucunda tahıl ekimi yıldan yıla daha güneye çekilmiş, Sahra'ya dayanmıştır. Bunun Fransa'nın ihsanlarından biri olduğunu kanıtlamaya hazır birileri her zaman bulunur: Eğer ekili alanlar değişikliğe uğruyorsa, bunun nedeni, mühendislerimizin ülkeyi çölün sınırına kadar sulamalarıydı. Bu yalanlar anayurdun her şeye inanan, ya da kayıtsız kalan sakinlerini yanıltabilir: oysa fellah, Güneyin sulanmadığını biliyor: eğer orada

> yaşamak zorunda bırakıldıysa, bunun nedeni Fransa'nın, velinimetinin, kendisini kuzeyden kovmasıdır. Verimli topraklar ovada, kentlerin çevresinde bulunuyor, sömürgeleştirilmiş halka ise çölü bıraktılar (Sartre, 1999: 21).

Zamanla kurulan fabrikalarda ucuz işgücü olmak dışında Cezayir halkı için bir seçenek kalmaz. Böylece büyük zenginlikler içindeki ülkelerinde toprak sahibiyken işçi ve köle konumuna düşen Cezayirliler makineleşme ile birlikte emek sömürgesi haline de gelir. Yoksulluk ve açlıkla mücadele eden ucuz işgücü Fransızlar gelmeden önce büyük kaynaklara, topraklara ve zenginliğe sahip bir ülke konumundaydı.

> … Önce ülke işgal edilir, sonra topraklara el konulur ve toprağın eski sahipleri karın tokluğuna sömürülür. Nihayet makineleşmeyle birlikte bu ucuz işgücü pahalı gelmeye başlar: böylece yerlilerin elinden çalışma hakkı da alınır. Artık Cezayirlinin payına, kendi ülkesinde, büyük zenginliklere sahip bir ülkede açlıktan ölmek düşer (Sartre, 1999: 23).

Özellikle sömürgeleştirilen halkın diline ve kültürüne müdahale edilerek son darbe vurulur. Sömürgeleştirilen halkın kendi dilini konuşması yasaklanır. Bu yasaklar ülkeye dayatılan yeni hukuk sistemiyle meşrulaştırılır. Bu şekilde halkın ortak kültürü, geçmişi, dili ve tabi ki bilinci felç edilir. Kendine ait bir ortak kültürü ve dili olmayan bir halkın sömürgeyi fark etmesi ya da ona karşı durması imkansız olduğundan sömürgeleştirme mantığının en önemli hamlesi burada yatar. Bu durum sömürge ideolojisinin son büyük ve en önemli adımıdır. Onun zaferi de bu kültürel kazımadan ve tarih bilincini yok ettikten sonra gerçekleşir.

> Şanlı kültürümüze gelince Cezayirlilerin bu kültürü edinmek için özel bir istekte bulunup bulunmadıklarını biliyor musunuz? Kesin olan, bizim bu kültürü onlara dayatmış olmamızdır. 19. Yüzyıl başlarına kadar yürürlükte olan bir yasayla, zenci kölelere okuma yazma öğretmeyi ceza tehdidiyle yasaklayan bir yasaya sahip ABD'nin Güney Devletleri gibi utanmazca davrandığımızı söylemek istiyorum. Fakat son tahlilde "İslami kardeşlerimiz" i okuma yazma bilmeyen bir halk haline getirmeyi yine de başardık. Bugün hala Cezayir'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 80'dir. Eğer onlara sadece bizim dilimizi kullanmayı yasaklasaydık mazur gösterilebilirdi. Fakat sömürgeleştirilen halkın tarihi öğrenmesini engellemek, sömürge sisteminde içkindir; Avrupa'da ulusal talepler dil birliğine dayandığı için Müslümanların kendi dillerini konuşmaları engellenmişti. 1830'dan beri Cezayir'de Arapça yabancı dil olarak

> görülmektedir. Arapça hala konuşuluyor ama daha çok gizli bir yazı dili olarak. Hepsi bu: Arapların birleşmesini engellemek için Fransız yönetimi dillerine el koymuştur (Sartre, 1999: 25).

Sömürgeleştirme mantığında medyanın yadsınamaz gücüne değinen yazara göre kitle iletişim araçları ile halkın bilinçlenmesi engellenmektedir. Fransız medyası en başta yaşanan gerçeklikleri doğru yansıtmayarak veya çarpıtarak halkın bilincini uyuşturmaktadır. Fransız halkı içinde sömürgeye karşı olabilen muhalif kesim de böylece olan bitenden habersiz kalmaktadır. Bu bilinçli ve sistematik olarak geliştirilen sömürgeleştirme hamlesinin ayaklarından sadece bir tanesidir.

> İşkence edilen bir çocuğun çığlıklarını, dehşete kapılmadan dinleyebilecek kadar derin saplanmadık batağa. Bu çığlıklar bir kez, sadece bir kez ulaşabilseydi kulağımıza, her şey ne kadar da kolaylaşır, her şey ne kadar çabuk yoluna girerdi. Oysa bize iyilik yapıp bu çığlıkları boğuyorlar. Bizi yozlaştıran küstahlık değil, nefret değil; hayır bizi içinde tutulduğumuz yapay bilgisizlik yozlaştırıyor. Yöneticilerimiz, huzurumuzun bozulmaması için, bize karşı özenlerini, düşünce açıklama özgürlüğünün altını oymaya kadar götürüyorlar: gerçek gizleniyor, ya da bulandırılıyor. “Fellahlar” bir Avrupalıyı katlettiklerinde, büyük gazeteler bizi, hiçbir şeyden parçalanmamış cesetleri görmekten bile, esirgemezler. Fakat bir Arap hukukçu, kendisine işkence eden Fransızlar karşısında intihar etmekten başka çare bulamadığında ise bu olayı bize, duygularımızı incitmemek için, üç satırla yansıtırlar (Sartre, 1999: 38).

Sartre, bir ülkenin değerlerinin insanlık değerleriyle örtüşmesi gerektiğini aksi halde o ülkede vatanseverlikten bahsedilemeyeceğini savunmaktadır. Bu nedenle ona göre kendi ülkesi olan Fransa kendi vatanseverliğini sorgulamalıdır. Çünkü ülkesinin sömürgeleştirme politikaları insanlık değerleriyle örtüşmemekte, insanlık adına utanç içeren eylemlerle doludur. Ona göre başka bir halkı mahvetmek uğruna zenginliği hedefleyen bir yurtseverlik anlayışı insanlığa sığmaz. Yurtseverlik gerçek insanlık değerlerini savunduğu ve bunu herkes için istediği ölçüde gerek bir yurtseverliktir.

> Eğer yurtseverlik bizi sadece alçaklığa sürüklüyorsa, halkların, evet bütün insanlığın canavarlaşmasını önleyebilecek bir engel, hiçbir yerde ve hiçbir zaman yoksa insan olmak, ya da insan kalmak için neden bunca çaba harcayalım: İnsanlık dışı olan, işte bizim gerçeğimiz bu. Peki, ama tek gerçek buysa, eğer insan ya terörize edecek, ya da

> terör sonucunda ölecekse, yaşamak ya da yurtsever kalmak için neden çaba harcayalım? (Sartre, 1999: 49).

Bir halkın diğerini terbiye etmek adı altında sömürme, kültürünü yok etme, topraklarına el koyma ve tutuklayıp işkence etme mantığının savunulacak yanı yoktur ve Sartre'a göre sömürgeleştirilen halkların örneğin Cezayir halkının şiddet kullanmadan bu insanlık dışı durumdan kurtulma ihtimali yoktur. Ve ona göre kendini savunmak adına şiddet uygulamalıdır. Ona göre Fransa Cezayir halkına yaptıkları için özür dilemeli ve bu utançtan kurtulmalıdır. Hatta Cezayir halkı ile birlikte özgürlüklerini geri alabilemeleri adına silha başına geçmelidir. Cezayir özgürlüğü ele geçirdikten sonra da iki halk arasında barışçıl görüşmelerle süreç devam etmelidir.

> Eğer bu iğrenç ve karanlık vahşete son vermek, Fransa'yı bu utançtan, Cezayirlileri ise cehennemden kurtarmak istiyorsak, sadece tek bir çaremiz var: Her zaman tek çare olan ve bundan sonra da tek çare olacak görüşmelere başlamak, barış yapmaktır (Sartre, 1999: 59).

Sartre, genel anlamda sömürgenin bir utanç olduğunu ve bunun kendi ülkesi adına da içinden çıkılması gereken büyük bir ayıp olduğunu vurgulamıştır. Sömürge bir insanlık suçudur ve bir an önce sonlandırılmalıdır. Zira bir kültürün diğeri üzerinde baskı ve hileyle çıkarlarını ve kültürünü üstün tutarak terbiye etme çabaları insanlık onuruna yakışmayan en korkunç eylemlerden biridir. Ve bu nedenle sonlanmalıdır. Kendi ülkesindeki sömürgeleştirme hamlelerini tek tek anlatıp eleştirse de, nerde olursa olsun bir halkın diğeri üzerindeki bu tahakkümünün sonlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

CEVİZCİ, A, (2005),"Sartre Jean Paul", Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul

COŞKUN, S, (2015), "Varoluş ve Özgürlük Problemi", Felsefe Dünyası Düşünce Dergisi, Yaz, Sayı: 61

KAYRA, B, (2006), "J. Paul Sartre'ın Özgürlük Anlayışı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

NOYAN, M, I, (2005),"Jean Paul Sartre", Altona Mahpusları, Çeviri: M. Noyan, İthaki Yayınları, İstanbul

SARTRE, J, P, (1999) “Sömürgecilik Bir Sistemdir”, Hepimiz Katiliz, Çeviri: Süheyla Kaya, Belge Yayınları, İstanbul

SARTRE, J, P, (1999), “Harikasınız”, Hepimiz Katiliz, Çeviri: Süheyla Kaya, Belge Yayınları, İstanbul

SARTRE, J, P, “Bir Zafer Henri Alleg’in “Sorgu”su Üzerine”, Hepimiz Katiliz, Çeviri: Süheyla Kaya, Belge Yayınları, 1999, İstanbul

EDEBİ METİNLERDE KİMLİK VE AİDİYET

Prof. Dr. Kelime ERDAL
Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
kelime@uludag.edu.tr
ORCID:0000-0001-8205-2530

ÖZET

Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü; etiket olarak tanımlanan kimlik, bir anlamda insanı var eden bir kavramdır. Kimlik, kişinin doğuştan getirdiği özelliklerin yanı sıra sonradan edindiği değerler ve yaşadığı çevreye aidiyetini sağlayan unsurları da kapsayan geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Aidiyet, kimliği oluşturan temel ögelerdendir. Kimliksiz aidiyet, aidiyetsiz de kimlik olmaz. Bireysel veya toplumsal konular izah edilirken bölgesel veya küresel problemler açıklanırken muhakkak kimliğe birçok defa atıfta bulunuyor. Fiili savaşlar, ideolojik çatışmalar, fikri tartışmalar kimlik üzerinden yürütülüyor. Teknolojinin insan yaşamına etkisi, insan bireyinin günlük rutinleri bir şekilde de olsa kimlik ile ilişkilendiriliyor. Bireyler veya gruplar arası ilişkiler veya bu ilişkileri şekillendiren ölçü ve kaideler kimlikten ayrı ele alınmıyor ve hatta alınamıyor. İnsanın sosyo-kültürel bir varlık olması onun kendi varlık sınırları ve ruhsal dünyasını kavramasıyla kimlik oluşmaya başlar. Bireyin kimlik inşasında kullandığı dil, inandığı dini değerler, yaşayarak deneyimlediği kültürel kodlar, içinde bulunduğu ekonomik durum, kimlik kurgusunun ana eksenini oluşturur. Bu açıdan insan, kendi bireysel varlığını, toplumsal olarak açımlayarak birçok kimliksel rolle kazanır. Her ağacın bir kökü vardır. Ağaç kökünden beslenmezse dalından da hayır gelmez. Milletlerin kökü sağlam, dalları göğe yükselen meyveli bir ağaç misali nesiller yetiştirmeleri bu açıdan kıymetlidir. Her bireyin veya grubun en az bir kimliği olmuştur. Birey veya grup, kimliği ile anlam kazanmış ve bu anlam üzerinden ilişkilerini şekillendirmiştir.

Kimlik ve aidiyet, birbirini tamamlayan, insanın varlık ve benlik inşasında önemli kavramlardır. Bu iki kavram, özellikle vatan, millet, ulus, bayrak, dil, din… gibi değerleri işleyen yazarların eserlerinde sıkça dile getirilmiştir. Bu araştırmada, kimlik ve aidiyet duygusunun edebiyat eserlerine yansıması incelenmiş elde edilen bulgulardan yola çıkılarak sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, edebi metin, kimlik, aidiyet

IDENTITY AND BELONGING IN LITERARY TEXTS

Abstract

Identity, defined as a label; the totality of signs, qualities and characteristics that show what kind of person a person is as a social being, is a concept that, in a sense, brings a person into being. Identity is evaluated in a wide range that includes the characteristics that a person brings from birth, as well as the values that he/she acquires later and the elements that ensure his/her belonging to the environment he/she lives in. Belonging is one of the basic elements that constitutes identity. There is no belonging without identity, and no identity without belonging. When explaining individual or social issues, regional or global problems, there is always reference to identity. Actual wars, ideological conflicts, and intellectual debates are conducted through identity. The impact of technology on human life and the daily routines of

the human individual are somehow associated with identity. The relationships between individuals or groups or the measures and rules that shape these relationships are not considered separately from identity and cannot even be considered. Identity begins to form when a person is a socio-cultural being and grasps his/her own boundaries of existence and spiritual world. The language an individual uses in constructing his/her identity, the religious values he/she believes in, the cultural codes he/she experiences through living, and the economic situation he/she is in constitute the main axis of his/her identity construction. From this perspective, man gains his individual existence through social disclosure and many identity roles. Every tree has a root. If a tree is not nourished by its roots, no good will come from its branches. It is valuable for nations to raise generations that are like a tree with strong roots and fruitful branches rising to the sky. Every individual or group has at least one identity. The individual or group has gained meaning with its identity and shaped its relationships through this meaning.

Identity and belonging are complementary concepts that are important in the construction of a person's existence and self. These two concepts have been frequently mentioned in the works of writers who deal with values such as homeland, nation, nation, flag, language, religion, etc. In this research, the reflection of identity and belonging in literary works has been examined and conclusions have been reached based on the findings obtained.

Keywords: Literature, literary text, identity, belonging

Giriş

Kimlik ve aidiyet, kamusal alan tartışmaları için belirleyici olduğu için önemli ve birbiriyle iç içe geçmiş iki kavramdır denilebilir. Kimlik hakkında konuşulduğunda kişinin kim olduğu sorusuna cevaben sahiplendiği değerler, dinî inançlar, milliyeti, vatan algısı, içinde bulunduğu sosyal gruplar, fikir olarak etkilendiği kültürel çevre öne çıkıyor. Dolayısıyla bir kişinin neye ne kadar bağlı olduğu üzerinden aidiyet ilişkisi kurulurken, bir taraftan da o kişinin kim olduğunun yanıtı verilmiş oluyor. Bu doğrultuda "öteki" olan da aidiyet atfedilen değer ve bağların dışında kalan kimse olarak karşımıza çıkıyor. Böylece kimlik aynı zamanda kişinin "kim olmadığı" üzerinden de kurgulanabiliyor (Erçin, 2021: 16). Birey kendini tanımaya başladığı andan itibaren bir kimlik kurgusu oluşturmaya başlar. Bu açıdan "Kimlik kurgusu, toplumsal ve bireysel anlam dünyalarının inşasında belirleyici referanslardan biridir. Çünkü kimlikler hem toplumsal hem de bireysel olarak inşa edilmektedir." Birey, kendi benlik alanlarını bireysel 'ben'in kendilik açılımlarıyla inşa ettikçe 'öteki' benin taarruzları azalır ve bir kimliğe dönüşür. Nitekim 'ben ve öteki'nin çatışması, benlik inşasının sağladığı gibi kimlik ve kimlik kurgusunu oluşturur. İnsanın bireysel ve toplumsal yaşantısı, onun sürekli olarak kendi bilinç alanları ve toplumsal yaşantılarını tanımasını gerekli kılmasının yanında bir kimlik kazanımı, kimlik kurgusu oluşturmasını da yardımcı olur. İnsan yaşadığı coğrafya, zaman ve kültürün ürünü olduğu için kimlik kurgusu ve oluşumu bu unsurlara bağlı olarak şekillenir. Aynı zamanda mensubu olduğu milletin kendilik değerleri ve dünyanın evrensel içtenlik değerleri bireyin kimlik kurgusunda önemlidir (Kanter, 2014: 75).

Kimlik, günümüz dünyasında Psikoloji gibi bireyle ilgili bilimlerden, Sosyoloji, Antropoloji, Siyaset Bilimi gibi toplumsal yapıyla ve toplumsal yaşamla ilgili bilimlere varıncaya kadar birçok farklı bilimsel alanda merkezi konuma sahip bir terim haline gelmiş bulunuyor. Her zaman her bireyin veya grubun en az bir kimliği olmuştur. Birey veya grup, kimliği ile anlam kazanmış ve bu anlam üzerinden ilişkilerini şekillendirmiştir. Ancak kimlik, hiçbir zaman sosyal bilimlerde, gündelik politikalarda ve dolayısıyla gündelik yaşamda 20. yüzyılın ikinci yarısındaki kadar temel konumda yer almamıştır. Üstelik bireysel ve toplumsal bilimlerdeki önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Nesnesi birey veya toplum olan akademik bir araştırma veya raporda yahut politik bir konuşmada şu veya bu şekilde de olsa kimlik muhakkak dile getiriliyor. Bireysel veya toplumsal konular izah edilirken, bölgesel veya

küresel problemler açıklanırken muhakkak kimliğe birçok defa atıfta bulunuyor. Fiili savaşlar, ideolojik çatışmalar, fikri tartışmalar kimlik üzerinden yürütülüyor. Teknolojinin insan yaşamına etkisi, insan bireyinin günlük rutinleri bir şekilde de olsa kimlik ile ilişkilendiriliyor. Bireyler veya gruplar arası ilişkiler veya bu ilişkileri şekillendiren ölçü ve kaideler kimlikten ayrı ele alınmıyor ve hatta alınamıyor. Ailede eşlerin birbirleriyle olan iletişimleri, bireylerin diğer insanlarla ve eşyayla ilişkileri dile getirilirken kimlik hep eksende yer alıyor (Vatandaş, 2020: 221). İnsanın sosyo-kültürel bir varlık olması, onun kendi varlık sınırları ve ruhsal dünyasını kavramasıyla kimlik oluşmaya başlar. Bireyin kimlik inşasında kullandığı dil, inandığı dini değerler, yaşayarak deneyimlediği kültürel kodlar, içinde bulunduğu ekonomik durum, kimlik kurgusunun ana eksenini oluşturur. Bu açıdan insan, kendi bireysel varlığını, toplumsal olarak açımlayarak birçok kimliksel rolle kazanır. Her ağacın bir kökü vardır. Ağaç kökünden beslenmezse dalından da hayır gelmez. Milletlerin kökü sağlam, dalları göğe yükselen meyveli bir ağaç misali nesiller yetiştirmeleri bu açıdan kıymetlidir.

Vatan sevgisi ve yurt bilinci, toplumların yeryüzünde kendi kimliklerini inşa etmede ve yaşatmada çok önemlidir. Üzerinde yaşanılan mekân, ontolojik olarak ilk sığınılan ve dünyaya kök saldığı içtenlik mekanıdır. İnsan yaşadığı coğrafya ve mekânın kimliksel kodlarını taşıdığı gibi üzerinde yaşanan mekân ve coğrafya da üzerinde yaşayan insanların tarihsel, kültürel ve dinsel kodlarını taşır. Yurt-vatan, üzerinde yaşanan sıradan bir toprak parçası değil, tarihsel anlamda geçmişin değerlerini üzerinde taşıyan ve bu değerleri kimliksel kodlara dönüştürerek gelecek kuşaklara aktaran bir alandır. Çünkü insan kimliksel kurgusunu ilk olarak mekânda bulur. İçinde oturduğumuz mekân, vatan veya üzerinde yaşadığımız toprak parçası yurt kendi değerlerini üzerinde yaşayan kişilerin kimliklerine dönüştürdükçe millet olma ve yurt olma algısını oluşturur (Şahin, 2016: 130).

BULGULAR

Toplumsal konuları içine alan edebiyatın kimlik ve aidiyet kavramlarını konu edinmesi doğal bir durumdur. Bu iki kavram, edebiyatın pek çok türünde işlenmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan bazı eserlerde kimlik edebiyata ait bulgulara aşağıda yer verilmiştir.
Mütareke yıllarında, Yahya Kemal'in Türk Şiirinde gerçekleştirmek istediği şeyi tam olarak kavrayamayan Ziya Gökalp Yahya Kemal'e:
Harâbîsin harâbâtî değilsin
Kökün mazidedir âtî değilsin! deyince;
Yahya Kemal de buna karşılık:
Ne harâbî ne harâbâtîyim
Kökü mâzîde olan âtîyim cevabını verir.
Bu cevap, şairin kimlik inşasında geçmişi reddetmeden geleceğe yönelişini anlatmaktadır.
Mehmet Emin Yurdakul, eserlerinde kimlik vurgusunu yurt ve vatan bilinciyle birleştirir.
Ben bir Türk'üm dinim, cinsim uludur
Sinem, özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evlâdı evde durmaz, giderim.

Bu topraklar ecdadımın ocağı
Evim köyüm hep bu yurdun bucağı
İşte vatan! İşte Tanrı kucağı!
Ata yurdun evlât bulmaz, giderim.

Yaradan'ın kitabını kaldırtmam
Osmancığın bayrağını aldırtmam

Düşmanımı vatanıma saldırtmam
Tanrı evi viran olmaz giderim.

Tanrım şahit duracağım sözümde
Milletimin sevgileri özümde
Vatanımdan başka şey yok gözümde
Yâr yatağın düşman almaz, giderim.

Ak gömlekle gözyaşımı silerim
Kara taşla bıçağımı bilerim
Vatanımçün yücelikler dilerim
Bu dünyada kimse kalmaz, giderim (www.siir.gen.tr).

Mehmet Akif Ersoy, Çanakkale Şehitlerine şiirinde vatanseverlik duygusunu işleyerek aidiyet duygusunu dolaylı olarak kuvvetlendirmektedir. Atalarının vatan toprağı için canını feda ettiğini bilen gençler, vatanını sevecek, vatanına aidiyet duygusu artacaktır.

Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor;
Bir hilâl uğruna ya Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi...
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târîhe" desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
"Bu, taşındır" diyerek Kâ'be'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ nâmıyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyle;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına.
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.
Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,
O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla berâber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülsen taşacaksın... Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber.

Necmettin Halil Onan, Bir Yolcuya şiirinde ülke topraklarının sıradan bir toprak olmadığını, vatanın kalbinin attığı yer olduğunu belirtir. Vatan, onun uğrunda can veren Mehmetçikler

sayesinde çok değerli ve vazgeçilmezdir. Vatan uğrunda can veren Mehmetçikler, özgür bir vatanda yaşamayı da armağan etmişlerdir.

Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın
Bu toprak, bir devrin battığı yerdir.
Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın
Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

Bu ıssız, gölgesiz yolun sonunda
Gördüğün bir tümsek, Anadolu'nda,
İstiklâl uğrunda, namus yolunda
Can veren Mehmed'in yattığı yerdir.

Bu tümsek, koparken büyük zelzele,
Son vatan parçası geçerken ele,
Mehmed'in düşmanı boğduğu sele
Mübarek kanını kattığı yerdir.

Düşün ki, haşr olan kan, kemik, etin
Yaptığı bu tümsek, amansız, çetin
Bir harbin sonunda bütün milletin
Hürriyet zevkini tattığı yerdir.
Arif Nihat Asya, Bayrak şiirinde bayrak ve vatanı sevme ve bu değerlerin kutsallığına vurgu yapar. Bayrak, vatanın, bağımsızlığın, özgür yaşamanın, var olmanın sembolüdür. Bu kutsal değer için can vermek de kutsaldır.
Ey mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü,
Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü,
Işık ışık, dalga dalga bayrağım!
Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım.

Sana benim gözümle bakmayanın
Mezarını kazacağım.
Seni selamlamadan uçan kuşun
Yuvasını bozacağım.

Dalgalandığın yerde ne korku ne keder...
Gölgende bana da bana da yer ver.
Sabah olmasın, günler doğmasın ne çıkar:
Yurda ay yıldızının ışığı yeter.

Ey şimdi süzgün, rüzgârlarda dalgalı;
Barışın güvercini, savaşın kartalı
Yüksek yerlerde açan çiçeğim.
Senin altında doğdum.
Senin altında öleceğim (www.siir.gen.tr).
Mithat Cemal Kuntay, On Beş Yılı Karşılarken şirinde:
“Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır.
Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır” dizeleriyle vatan sevgisini, bayrağı ve vatanı anlamlı kılan değerleri vurgular.

Mekânlar kimlik inşasında önemlidir. Çünkü mekânlar, kişilerin veya karakterlerin aidiyet ya da ait olmama duygusunu pekiştirir. Yahya Kemal Beyatlı, Koca Mustâpaşa şiirinde mimari yapıların kimlik ve aidiyet duygularına katkısını vurgular. Vatan, içinde yer alan mimari yapılar ve bu yapıların manevi havasıyla anlam kazanır. Aidiyet duygusunun olmayışı şiirde "köksüzlük" sözcüğü ile ifade edilir. Köksüz bitkinin yaşama olasılığı azdır.

Geç vakit semtime döndüm Koca Mustâpaşa'dan
Kalbim ayrılmadı bir an o güzel rü'yâdan.
Bu muammâyı uzun boylu düşündüm de yine,
Dikkatim hâdisenin vardı derinliklerine;
Bu geniş ülkede, binlerce lâtîf illerde,
Nice yıl, cedlerimiz kökleşerek bir yerde,
Mânevî varlığının resmini çizmiş havaya.
-Ki bugün karşılaşan benzetiyor rü'yâya.-

Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan.
Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz yaradan;
Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük;
Budur âlemde hudutsuz ve hazîn öksüzlük.
Sızlatır bâzı saatler dayanılmaz bir acı,
Kökü toprakta kalıp kendi kesilmiş ağacı.
Rûh arar başka tesellî her esen rüzgârda.
Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o topraklarda! (Beyatlı, Koca Mustâpaşa).

Yahya Kemal, Süleymaniye'de Bayram Sabahı şiirinde benzer duyguları anlatır. Süleymaniye, uhrevi havasıyla insanları bir araya toplamış, birliktelik ruhunu kuvvetlendirmiştir. Bu camiye toplanan insanları bir araya getiren de dil, din ve iman birliğidir. Bu unsurlar, kimlik ve aidiyetin vazgeçilmez bileşenleridir.

Ulu mabed! Seni ancak bu sabah anlıyorum;
Ben de bir vârisin olmakla bugün mağrurum;
Bir zaman hendeseden abide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhura bakarken şimdi,
Senelerden beri rüyalarda görüp özlediğim
Cedlerin mağfiret iklimine girmiş gibiyim.
Dili bir, gönlü bir, imanı bir insan yığını
Görüyor varlığının bir yere toplandığını (Beyatılı, Süleymaniye'de Bayram Sabahı).

Şairin Açık Deniz şiirinde de çocukluk günlerine ve vatan topraklarına özlem, vatan hasreti ile dile gelmiştir. Bu şiirde de cedlerin vatan için savaşmaları ve bundan duyulan gurur ifade edilerek bu maneviyatın hem kimliğe hem aidiyete katkısı örtük olarak ifade edilir. Yaşanılan ülkenin dağları, denizleri, rüzgarı, havası… geçmiş yaşantılarla birleştiğinde ben kimim, nerden geldim, nereye aitim sorularına da anlam katar.

Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum;
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.
Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını,
Duydum, akıncı cedlerimin ihtirâsını,
Her yaz, şimâle doğru asırlarca bir koşu...
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...
Mağlûpken ordu, yaslı dururken bütün vatan,
Rü'yâma girdi her gece bir fâtihâne zan.

Hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular...
Mahzun hudutların ötesinden akan sular,
Gönlümde hep o zanla beraber çağıldadı,
Bildim nedir ufuktaki sonsuzluğun tadı!
Bir gün dedim ki "istemem artık ne yer ne yâr!"
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar;
Gittim son diyara ki serhaddidir yerin,
Hâlâ dilimdedir tuzu engin denizlerin!

Ruhunla karşı karşıya kaldım o med günü,
Şekvânı dinledim, ezelî muztarip deniz!
Duydum ki ruhumuzla bu gurbette sendeniz,
Dindirmez anladım bunu hiçbir güzel kıyı;
Bir bitmeyen susuzluğa benzer bu ağrıyı (Beyatlı,).

Yahya Kemal'in "Ezansız semtler" başlıklı yazısında inançla sıkı sıkıya bağlı bir Türklük tanımı ortaya koyar: "Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık, biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlayamayacaklar!" (Beyatlı, 1989: 130).

Yahya Kemal, 26 Ağustos 1922 şiirinde vatan ve milliyet duygularını şöyle ifade eder:
Şu kopan fırtına Türk ordusudur yâ Rabbi.
Senin uğrunda ölen ordu budur yâ Rabbi.
Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmın,
Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın.

Sezai Karakoç, Masal şiirinde Doğulu bir babanın yedi oğlunu batı ülkelerinde kaybetmesinin hazin öyküsü anlatılmaktadır. Babanın altı oğlu kimlik ve kültürüne sahip çıkamadığı ve ait olduğu değerleri unuttuğu için Batı özentisi içinde hayatını kaybeder. Yedinci oğul, Batıda değişmeden kalmak için kendini kazdığı bir çukura gömer ve Doğulu ölmek için oradan çıkmaz. Sonunda o da ölür ama değişmemiştir, Doğulu olarak ölmüştür.
Doğuda bir baba vardı
Batı gelmeden önce
Onun oğulları batıya vardı
Birinci oğul batı kapılarında
Büyük törenlerle karşılandı
Sonra onuruna büyük şölen verdiler
Söylevler söylediler babanın onuruna
Gece olup kuştüyü yastıklar arasında
Oğul masmavi şafağın rüyasında
Bir karaltı yavaşça tüy gibi daldı içeri
Öldürdüler onu ve gömdüler kimsenin bilmediği bir yere
Baba bunu havanın ansızın kabaran gözyaşından anladı
Öcünü alsın diye kardeşini yolladı

İkinci oğul Batı ülkesinde
Gezerken bir ırmak kıyısında
Bir kıza rastladı dağların tazeliğinde
Bal arılarının taşıdığı tozlardan

Ayna hamurundan ay yankısından
Samanyolu aydınlığından inci korkusundan
Gül tütününden doğmuş sanki
Anne doğurmamış da gök doğurmuş onu
Saçlarını güneş destelemiş
Yıllarca peşinden koştu onun
Kavuşamadı ama ona
Batı bir uçurum gibi girdi aralarına
Sonra bir kış günü soğuk bir rüzgâr
Alıp götürdü onu
Ve ikinci oğlu
Sivri uçurumların ucunda
Buldular onulmaz çılgınlıkların avucunda
Baba yağmurlardan anladı bunu
Yağmur suları acı ve buruktu
İşin künhüne varsın diye
Yolladı üçüncü oğlunu

Üçüncü oğul Batıda
Çok aç kaldı ezildi yıkıldı
Ama bir iş buldu bir gün bir mağazada
Açlığı gidince kardeşlerini arayacaktı
Fakat batinin büyüsü ağır bastı
İş çoktu kardeşlerini aramaya vakit bulamadı
Sonra büsbütün unuttu onları
Şef oldu buyruğunda birçok kişi
Kravat bağlamasını öğrendi geceleri
Gün geldi mağazası oldu onu parmakla gösterdiler
Patron oldu ama hala uşaktı
Ruhunda uşaklık yuva yapmıştı çünkü
Bir gün bir hemşehrisi onu tanıdı bir gazinoda
Ondan hesap sordu o da
Sırf utançtan babasına
Bir çek gönderdi onunla
Baba bu kağıdın neye yarayacağını bilemedi
Yırttı ve oynasınlar diye köpek yavrularına attı
Bu yüklü çeki
İyice yaşlanmıştı ama
Vazgeçmedi koyduğundan kafasına
Dördüncü oğlunu gönderdi Batıya

Dördüncü oğul okudu bilgin oldu
Kendi oymak ve ülkesini
Kendi görenek ve ülküsünü
Günü geçmiş bir uygarlığa yordu
Kendisi bulmuştu gerçek uygarlığı
Batı bilginleri bunu kutladı
O da silindi gitti binlercesi gibi
Baba bunu da öğrendi sihirli tabiat diliyle
Kara bir süt akmıştı bir gün evin kutlu koyunundan

Beşinci oğul bir şairdi
Babanın git demesine gerek kalmadan
Geldi ve batının ruhunu sezdi
Büyük şiirler tasarladı trajik ve ağır
Batının uçarılığına ve doğunun kaderine dair
Topladı tomarlarını geri dönmek istedi
Çöllerde tekrar ede ede şiirlerini
Kum gibi eridi gitti yollarda

Sıra altıncı oğulda
O da daha batı kapılarında görünür görünmez
Alıştırdılar tatlı zehirli sulara
İçkiler içti
Kaldırım taşlarını saymaya kalktı
Ev sokak ayırmadı
Geceyi gündüzle karıştırdı
Kendisi de bir gün karıştı karanlıklara
Baba ölmüştü acısından bu ara

Yedinci oğul büyümüştü baka baka ağaçlara
Baharın yazın güzün kışın sırrına ermişti ağaçlarda
Bir alınyazısı gibiydi kuruyan yapraklar onda
Bir de o talihini denemek istedi
Bir şafak vakti Batıya erdi
En büyük Batı kentinin en büyük meydanında
Durdu ve tanrıya yakardı önce
Kendisini değiştiremesinler diye
Sonra ansızın ona bir ilham geldi
Ve başladı oymaya olduğu yeri
Başına toplandı ve baktılar Batılılar
O aldırmadı bakışlara
Kazdı durmadan kazdı
Sonra yarı beline kadar girdi çukura
Kalabalık büyümüş çok büyümüştü
O zaman dönüp konuştu:
Batılılar!
Bilmeden
Altı oğlunu yuttuğunuz
Bir babanın yedinci oğluyum ben
Gömülmek istiyorum buraya hiç değişmeden
Babam öldü acılarından kardeşlerimin
Ruhunu üzmek istemem babamın
Gömün beni değiştirmeden
Doğulu olarak ölmek istiyorum ben
Sizin bir tek ama büyük bir gücünüz var:
Karşınızdakini değiştirmek
Beni öldürseniz de çıkmam buradan
Kemiklerim değişecek toz ve toprak olacak belki
Fakat değişmeyecek ruhum

Onu kandırmak için boşuna dil döktüler
Açlıktan dolayı çıkar diye günlerce beklediler
O gün gün eridi ama çıkmadı dayandı
Bu acıdan yer yarıldı gök yarıldı
O nurdan bir sütuna döndü göğe uzandı
Batı bu sütunu ortadan kaldırmaktan aciz kaldı
Hâlâ onu ziyaret ederler şifa bulurlar
En onulmaz yarası olanlar
Ta kalplerinden vurulmuş olanlar
Yüreğinde insanlıktan bir iz taşıyanlar… (Karakoç, 1974: 57).

Mehmet Akif Ersoy, Çanakkale Şehitlerine şiirinde vatan sevgisi üzerinden biz kimiz, nereye aitiz, bizi bu topraklara bağlayan değerler nelerdir sorularını sorar. Uğruna can verilen topraklar, şehit kanlarıyla sulanarak manevi bir değer kazanmış, vatan sevgisinin sembolü olmuştur.
Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi?
En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,
-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde -gösterdiği vahşetle- "bu: bir Avrupalı! "
Dedirir -yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yahut kafesi!
Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tûfan gibi, mahşer mahşer. (1)
Yedi iklîmi cihanın duruyor karşına da, (2)
Ostralya'yla beraber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sâde bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani, tâ'ûna da züldür bu rezîl istîlâ!
Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyle sefîl,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.
Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lağam,
Atılan her lağamın yaktığı: Yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müthiş tipidir: Savrulur enkaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara, vâdîlere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tûfanlar, alevden seller.

Veriyor yangını, durmuş da açık sînelere,
Sürü hâlinde gezerken sayısız tayyâre.
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdide güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'â mı göğsündeki kat kat iman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te'sis-i İlâhî o metîn istihkâm.
Sarılır, indirilir mevki'-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkîf edemez sun'-i beşer;
Bu göğüslerse Hudâ'nın ebedî serhaddi;
"O benim sun'-i bedî'im, onu çiğnetme" dedi.
Âsım'ın nesli...diyordum ya...nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi namusunu, çiğnetmeyecek.
Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rükû olmasa, dünyada eğilmez başlar,
Yaralanmış tertemiz alnından, uzanmış yatıyor, (3)
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târîhe" desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
"Bu, taşındır" diyerek Kâ'be'yi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyle;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan, (4)
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebriz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.
Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultanı Salâhaddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,
O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, ruhunla beraber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülsen taşacaksın... Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber.

Mehmet Akif Ersoy - Atiyi Karanlık Görerek Azmi Bırakmak şiirinde de vatan sevgisi, vatana sahip çıkma, sorunlara rağmen umudunu kaybetmeme duyguları işlenmektedir.
Sâhipsiz olan memleketin batması haktır; Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.
Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar… Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.
Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır! Yok, yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
'İş bitti… Sebâtın sonu yoktur!' deme, yılma. Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma.
Kimlik ve aidiyet söz konusu olduğunda akla gelen önemli kavramlardan biri de Türkçedir. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Üç Dil şiirinde Türkçeyi "elin ayağın kadar senin" ifadesiyle aidiyetin parçası olarak anlatır. Ana dilini iyi bilmek ve etkili kullanmak insana değer katar:
En azından üç dil bileceksin,
En azından üç dilde
Ana avrat dümdüz gideceksin…
En azından üç dil bileceksin,
En azından üç dilde düşünüp rüya göreceksin.
En azından üç dil…
Birisi ana dilin
Elin ayağın kadar senin
Ana sütü gibi tatlı
Ana sütü gibi bedava
Nenniler, masallar, küfürler de caba…
Bedri Rahmi Eyüboğlu, Türküler Dolusu şiirinde memleket sevgisini memlekete ait değerler üzerinden anlatır.
Kirazın derisinin altında kiraz
Narın içinde nar
Benim yüreğimde boylu boyunca
Memleketim var
Canıma ciğerime dek işlemiş
Canıma, ciğerime, sapına kadar…
Yerliyim yerli olmasına
İlmik ilmik, damar damar
Yerliyim
Bir dilim Trabzon peyniri
Bir avuç tiftik
Bir çimdik çavdar
Bir tutam şile bezi gibi
Dişimden tırnağıma kadar
Ressamım
Yurdumun taşından, toprağından sürüp gelir nakışlarım
Taşıma toprağıma toz konduranın
Alnını karışlarım
Şairim
Zifiri karanlıkta gelse şiirin hası
Ayak sesinden tanırım
Ne zaman bir köy türküsü duysam
Şairliğimden utanırım
Şairim
Şiirin gerçeğini köy türkülerimizde bulmuşum
Türkülerle yunmuş yıkanmış dilim
Onlarla ağlamış, onlarla gülmüşüm

Hey hey, yine de hey hey
Salınsın türküler bir uçtan bir uca
Evvel Allah hepsinde varım
Onlar kadar sahici
Onlar kadar gerçek
İnsancısına, erkekçesine
"Bana bir bardak su" dercesine
Bir türkü söylemeden gidersem yanarım
Ah bu türküler
Türkülerimiz
Ana sütü gibi candan
Ana sütü gibi temiz
Türkülerde tüter dağ-dağ, yayla-yayla
Köyümüz, köylümüz, memleketimiz
Ah bu türküler
Köy türküleri
Dilimizin tuzu biberi
Memleket ahvalini onlardan sor
Kitaplarda değil, türkülerde ara Yemen'i
Öleni, kalanı, gidip gelmeyeni
Ben türkülerden aldım haberi
Ah bu türküler, köy türküleri
Mis gibi insan kokar, mis gibi toprak
Hilesiz hurdasız, çırılçıplak
Dişisi dişi, erkeği erkek
Kaşı kaş, gözü göz, yarası yara, bıçağı bıçak…
Ah bu türküler, köy türküleri
Ne düzeni belli ne yazanı
Altlarında imza yok ama
İçlerinde yürek var

Millî edebiyatın öncü isimlerinden Ömer Seyfettin, Türkçü-Turancı fikir doğrultusunda hemen hemen bütün eserlerinde millî kimlik inşası ve milliyetçilik fikirlerini ön plana çıkarmış dönemin aydınları ile paralel olarak eserlerinde Türk kimliğinin ve Türklük duygusunun yayılmasına önem vermiştir. Ömer Seyfettin Türk-İslam tarihinden almış olduğu malzemeyi yeni bir dil anlayışıyla işlemiştir. Türk milletine adını, dilini ve tarihini öğretmek onun ülküsü olmuştur. Ömer Seyfettin kültürel bellek algısında en önemli unsur olan dili millî kimliğin en önemli temel taşı olduğunu fark eder ve bunu hikâyelerinde vurgulamayı ihmal etmez. Hikâyelerinde dil ile ilgili bilgisi olmayanlara ironik bir yaklaşım sergiler (Özhan, 2019: 656).

Ömer Seyfettin, "Tütün" hikâyesinde Cabi Efendi, ev işlerine yardımcı olan Şulever Bacı'nın mutluluğunu dili üzerinden sorgular: "… Kendi ana lisanını unutan, Türkçeyi öğrenemeyen bu Sudanlı ihtiyar, dokuza kadar sayamadığı halde nasıl tiryaki, nasıl keyif sahibi olabiliyordu?" (Ömer Seyfettin, 1999a: 63).

Yazar, "Primo Türk Çocuğu"nda kimliğini unutan Kenan Bey'in kimliğinin farkına varmasını anlatır:

"Yanından geçen devriye polisi "Kimdir bu?" gibi yüzüne bakıyordu. Bütün hayatında ne kadar yanlış ve çürük fikirlerle aldandığını, kavmiyetsizliğin, milliyetsizliğin, "beynelminelcilik ve masonluk" hülyasının biraz düşünebilen bir adamı hüngür hüngür ağlatacak derecede gülünç bir budalalık olduğunu anlıyor, istemeyerek, içinden:

- Ben neyim?... Diye kendi kendine soruyor, fakat:
-Türk'üm!... demeye cesaret edemiyor, şimdiye kadar ruhu zapt olunmuş kıymetsiz bir cesetten başka bir şey olmadığını idrak ile hiddetinden ve utanmasından ağlamak istiyordu. Ve bu memlekette kendisi gibi tarihinin büyüklüğünü, mazisinin şerefini, dedelerinin şanını bilmeyen, inkâr eden, milliyetinden utanan ne kadar Avrupalılaşmış renksiz vardı?" (Ömer Seyfettin, 1999b: 170).

Refik Halit Karay, Eskici öyküsünde anne ve babasını kaybedince dilinin konuşulduğu vatan topraklarından uzak kalan, Arabistan'daki akrabaların yanına gönderilen beş yaşındaki Hasan'ın Türkçe ve vatan özlemi anlatılır: "O zaman gördü ki küçük çocuk, memleketlisi minimini yavru ağlıyor… Sessizce, titreye titreye ağlıyor. Yanaklarından gözyaşları birbiri arkasına, temiz vagon pencerelerindeki yağmur damlaları dışarının rengini geçiren manzaraları içine alarak nasıl acele acele, sarsıla çarpışa dökülürse öyle, bağrının sarsıntılarıyla yerlerinden oynayarak, vuruşarak içlerinde güneşli mavi gök, pırıl pırıl akıyor.

-Ağlama be!.. Ağlama be!..

Eskici başka söz bulamamıştır. Bunu işiten çocuk hıçkıra hıçkıra, katıla katıla ağlamaktadır. Bir daha Türkçe konuşacak adam bulamayacağına ağlamaktadır.

"Ağlama diyorum sana! Ağlama!...

Bunları derken onun da katı, nasırlanmış yüreği yumuşamış, şişmişti. Önüne geçmeye çalıştı, ama yapamadı, kendisini tutamadı, gözlerinin dolduğunu ve sakallarından kayan yaşların – Arabistan sıcağıyla yanan kızgın göğsüne– bir pınar sızıntısı kadar serin, ürpertici, döküldüğünü duydu".

Sonuç ve Öneriler

Kimlik ve aidiyet, birbirini tamamlayan, insanın varlık ve benlik inşasında önemli kavramlardır. Bu iki kavram, özellikle vatan, millet, ulus, bayrak, dil, din… gibi değerleri işleyen yazarların eserlerinde sıkça dile getirilmiştir. Bu araştırmada, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Arif Nihat Asya, Sezai Karakoç, Necmettin Halil Onan'ın eserlerinden bazıları kimlik ve aidiyet duygularını işlemeleri bakımından incelenmiştir.

Vatanseverlik duygusu aidiyet duygusunu dolaylı olarak kuvvetlendirmektedir. Atalarının vatan toprağı için canını feda ettiğini bilen gençler, vatanını sevecek, vatanına aidiyet duygusu artacaktır. Vatan, onun uğrunda can veren Mehmetçikler sayesinde çok değerli ve vazgeçilmezdir. Vatan uğrunda can veren Mehmetçikler, özgür bir vatanda yaşamayı da armağan etmişlerdir. Bayrak, vatanın, bağımsızlığın, özgür yaşamanın, var olmanın sembolüdür. Bu kutsal değer için can vermek de kutsaldır.

Mekânlar kimlik inşasında önemlidir. Çünkü mekânlar, kişilerin veya karakterlerin aidiyet ya da ait olmama duygusunu pekiştirir. Mimari yapılar kimlik ve aidiyet duygularına katkı sağlar. Vatan, içinde yer alan mimari yapılar ve bu yapıların manevi havasıyla anlam kazanır. Din ve iman birliği, kimlik ve aidiyetin vazgeçilmez bileşenleridir.

Yaşanılan ülkenin dağları, denizleri, rüzgarı, havası… geçmiş yaşantılarla birleştiğinde ben kimim, nerden geldim, nereye aitim sorularına da anlam katar. Batı özentisi içinde kimlik ve kültürüne sahip çıkamayan ve ait olduğu değerleri unutanlar yok olurlar. Uğruna can verilen topraklar, şehit kanlarıyla sulanarak manevi bir değer kazanmış, vatan sevgisinin sembolü olmuştur.

Kimlik ve aidiyet söz konusu olduğunda akla gelen önemli kavramlardan biri de Türkçedir. Ana dilini iyi bilmek ve etkili kullanmak insana değer katar ve ana dilin önemi yabancı bir ülkedeyken daha iyi anlaşılır.

KAYNAKÇA

Beyatlı, Yahya Kemal, (1989). Aziz İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul

Erçin, Ömer, (2021). "Kamusal Yaşamın Yapı Bozumu", Memleketim, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Sayı 4.

Kanter, Fatih (2014). Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu, Kitabevi Yayınları, İstanbul

Karakoç, Sezai (1974). Şiirler II, Diriliş Yayınları, İstanbul

Ömer Seyfettin, (1999a). Bütün Hikayeleri 3. Hazırlayan: Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul

Ömer Seyfettin (1999b). Bütün Eserleri Hikâyeler 1, Hazırlayan: Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul

Özhan, Özge, (2019). "Millî Kimlik İnşası Bağlamında Ömer Seyfettin'in Turan Hikâyeleri", International Journal of Humanities And Education (Ijhe), Volume 5, Issue 11, P. 652 – 667.

Şahin, Veysel, (2016). Mehmet Emin Yurdakul'un Şiirlerinde Kimlik Kurgusu ve Benlik Algısı, Journal of Turkish Language and Literature Volume:2, Issue: 4, Autumn 2016.

Vatandaş, Saniye, (2020). Bireysel ve Toplumsal Gerçeklikten, Sosyal Medyanın Sanallığına: Bireysel ve Kolektif Kimliklerin Anlamsal ve İşlevsel Değişimi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

https://www.siir.gen.tr/siir/a/arif_nihat_asya/bayrak.htm

https://www.siir.gen.tr/siir/m/mehmet_emin_yurdakul/cenge_giderken.htm

ÇOCUK KİTAPLARININ DİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Kelime ERDAL
Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
kelime@uludag.edu.tr
ORCID:0000-0001-8205-2530

ÖZET

İnsan yaşamında ana dili önemli bir yer tutar; çünkü insan, hayatı boyunca bu dille konuşur, bilgi alır, duygu ve düşüncelerini yazar. Ana dilinin insanın yaşamında önemli bir yeri olması ana dilin eğitimini de önemli hale getirir. İyi bir ana dili eğitimi görmüş birey kendisine anlatılmaya çalışılan bir bilgi, duygu ya da düşünceyi, herhangi bir noktayı atlamadan, sırasını bozmadan olduğu gibi kavrayabilir, anlayabilir; anlatmak istediklerini de tam, doğru ve amacına uygun olarak anlatabilir. Kitaplar, çocukların genel dilsel algılama ve kavrama yeteneklerini artırır; çocuğa dil gelişimi açısından son derece önemli olan cümle yapısındaki doğru özne, nesne, yüklem, sıfat ve tümleç sıralamasını öğretir. Okurken edinilen dil bilgisinin konuşulurken edinilenden çok daha yoğun ve kalıcı olduğu, çünkü çocuğun kitabı yeniden ve yeni yorumlarla okuma şansına sahip bulunduğu bunun da dili doğru öğrenme açısından avantaj olduğu belirtilmektedir. Çocuk kitaplarında açık, anlaşılır, duru ve akıcı bir dil kullanılmalıdır. Anlatım, okuyanın rahat anlayabileceği biçimde olmalıdır. Cümleler hitap ettiği grubun düzeyine uygun uzunlukta, genellikle kısa olmalıdır. Devrik cümle kullanımı az olmalı, cümleler özne-yüklem ilkesine uygun olmalıdır. Argo ve yabancı sözcük kullanımından kaçınılmalıdır. Dil bilgisi konusunda yanlışsız olmalıdır. Anlatımda tek özne ve yüklemden oluşan cümlelere öncelik verilmelidir. Çocukların sözcük hazinelerini geliştirecek sözcük ve deyimler kullanılmalıdır. Yöresel kelime ve deyimler kullanılmamalıdır. Kitaplarda dizgi yanlışları olmamalı, noktalama işaretleri doğru ve özenle kullanılmalıdır. Ana dilini doğduğu andan itibaren çevresinden duyarak öğrenmeye başlayan çocuklara küçük yaşlardan itibaren kitap okumaları önerilir. Amaç, çocuğun dil gelişimini desteklemek, hızlandırmak ve dilini en iyi şekilde kullanmasını sağlamaktır. Çocuk, okuduğu kitaplarda karşılaştığı Türkçeyi öğrenecek ve kullanacaktır. Yazım yanlışları, anlatım bozukluğu ve dizgi hataları ile dolu, özensiz hazırlanmış kitapların çocuklara faydadan çok zarar vereceği unutulmamalı, bu konuda herkes üzerine düşen görevi yerine getirmelidir.

Araştırma kapsamında seçilen eserler, dili kullanımı açısından incelenmiş, elde edilen bulgulardan sonuçlara ulaşılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Çocuk, çocuk kitapları, dil eğitimi

A STUDY ON THE LANGUAGE OF CHILDREN'S BOOKS

Abstract

The mother tongue has an important place in human life because people speak, receive information, and write their feelings and thoughts in this language throughout their lives. The fact that the mother tongue has an important place in a person's life makes the education of the

mother tongue also important. A person who has received a good mother tongue education can grasp and understand the information, emotion or thought that is being conveyed to him/her without skipping any points or changing the order; he/she can also tell what he/she wants to say completely, accurately and in accordance with the purpose. Books increase children's general linguistic perception and comprehension skills; they teach children the correct order of subject, object, predicate, adjective and complement in sentence structure, which is extremely important for language development. It is stated that the grammar acquired while reading is much more intense and permanent than that acquired while speaking, because the child has the chance to read the book again and with new interpretations, which is an advantage in terms of learning the language correctly. Clear, understandable, clear and fluent language should be used in children's books. The narration should be in a form that the reader can easily understand. Sentences should be of appropriate length to the level of the target group, generally short. Inverted sentences should be used sparingly, and sentences should conform to the subject-predicate principle. Use of jargon and foreign words should be avoided. Grammar should be flawless. Priority should be given to sentences consisting of a single subject and predicate in narration. Words and idioms that will develop children's vocabulary should be used. Local words and idioms should not be used. There should be no typographical errors in books, and punctuation marks should be used correctly and carefully. Children who start learning their native language by hearing it from their environment from the moment they are born are advised to read books from an early age. The aim is to support and accelerate the child's language development and to ensure that they use their language in the best possible way. The child will learn and use the Turkish he/she encounters in the books he/she reads. It should not be forgotten that carelessly prepared books full of spelling mistakes, grammar mistakes and typesetting errors will do more harm than good to children, and everyone should do their part in this regard.

Within the scope of the research, the selected works were examined in terms of language use, conclusions were reached from the findings and suggestions were made.

Keywords: Child, children's books, language education

Giriş

İnsan yaşamında ana dili önemli bir yer tutar; çünkü insan, hayatı boyunca bu dille konuşur, bilgi alır, duygu ve düşüncelerini yazar. Eğitimi süresi boyunca ana diliyle öğrenir, öğrendiklerini de bu dille anlatır. Bu bakımdan dile verilen önem, insanlığa verilen önemle özdeştir. Düşünsel bakımdan sağlıklı bireylerin yetişmesi, sağlıklı toplumların, ulusların ve köklü bir kültürün oluşmasında ve korunmasında, gelecek kuşaklara aktarılmasında tek araç dildir. Ana dilinin insanın yaşamında önemli bir yeri olması onun eğitimini de önemli hale getirir. İyi bir ana dili eğitimi görmüş kimse, kendisine anlatılmaya çalışılan bir bilgi, duygu ya da düşünceyi, herhangi bir noktayı atlamadan, sırasını bozmadan olduğu gibi kavrayabilir, anlayabilir; anlatmak istediklerini de tam, doğru ve amacına uygun olarak anlatabilir.

Temelleri ailede atılan ana dili önceleri sistemsizdir; aile ve çevrenin dil özelliklerini yansıtır, ilköğretim döneminde bir sistem içine sokulur. Bu dönemde yapılacak çeşitli etkinliklerle çocuk, dilinin dayandığı kuralların farkına varmaya ve bunları iletişim sürecinde uygulamaya başlar. Okuma ve yazma davranışlarının kazanılması, çocuğa içinde yaşadığı dünyayı daha iyi anlayabilmenin, düşündüklerini tam ve doğru olarak anlatabilmenin kapılarını açar. Bu dönemde çocukların dinlemelerinde, konuşmalarında, okumalarında, yazmalarında, sözcük dağarcıklarında ve okuma alışkanlıklarında önemli gelişme ve ilerlemeler kaydedilir. (Aşılıoğlu, 2000, s. 433–447.) Bir çocukta dilin gelişiminde en önemli ölçütlerden birisi çocuğun sahip olduğu kelime dağarcığıdır. Kitap çocuğun kelime dağarcığını geliştirerek, onun dil gelişimine çok anlamlı bir katkı sağlamaktadır. Çünkü kelime dağarcığındaki zenginlik, çocuğun, okuma beceri, zevk ve alışkanlığını artıran, toplumsallaşmasını kolaylaştıran ve okul başarısını sağlayan bir olgudur. Çocuk kitapları çocukta doğru bir dil bilinci, dil sevgisi, dil disiplini ve dil tadı oluşmasına yardımcı olur. Onda olumlu bir dil duygusu oluşturur. Dilinin zenginliğini, güzelliğini, inceliğini ve kıvraklığını okuduğu çocuk kitapları ile kavrar. Çocuk kitaplarının dil gelişimine en önemli katkılarından birisi de dilin doğru öğrenilmesindeki rolüdür. Kitaplar, çocuğa dilini doğru ve gelişmiş bir biçimde kullanma fırsatı yaratmaktadır. Dilinin kurallarını (yazım kuralları, noktalama işaretleri) en kolay ve kalıcı biçimde bu kitaplardan öğrenebilir. Düzgün cümle kurma, kelimeleri yerinde ve uygun anlamlarıyla kullanma, noktalama işaretlerinden doğru biçimde yararlanma, yalın bir anlatım biçimine, kısaca gelişmiş bir dile sahip olmada çocuk kitapları çok önemli işlevler görmektedirler. Kuşkusuz, dilin doğru kullanımı olgusu hem konuşma hem yazma hem de anlama eylemlerini içeren bir olgudur. Kitapların dile katkısı her üç alan için de geçerli olmaktadır. Kitaplar, çocukların genel dilsel algılama ve kavrama yeteneklerini artırmaktadırlar. Kitaplar, çocuğa, dil gelişimi açısından son derece önemli olan cümle yapısındaki doğru özne, nesne, yüklem, sıfat ve tümleç sıralamasını öğretirler. Okurken edinilen dil bilgisinin konuşulurken edinilenden çok daha yoğun ve kalıcı olduğu, çünkü çocuğun kitabı yeniden ve yeni yorumlarla okuma şansına sahip bulunduğu bunun da dili doğru öğrenme açısından avantaj olduğu belirtilmektedir (Özkan ve Yılmaz, 2001: 147).

1. Çocuk kitaplarında açık, anlaşılır, duru ve akıcı bir dil kullanılmalıdır.
2. Anlatım, okuyanın rahat anlayabileceği biçimde olmalıdır.
3. Cümleler hitap ettiği grubun düzeyine uygun uzunlukta, genellikle kısa olmalıdır.
4. Devrik cümle kullanımı az olmalı, cümleler özne-yüklem ilkesine uygun olmalıdır.
5. Argo ve yabancı sözcük kullanımından kaçınılmalıdır.
6. Dil bilgisi konusunda yanlışsız olmalıdır.
7. Anlatımda tek özne ve yüklemlerden oluşan cümlelere öncelik verilmelidir.

8. Kitaplar özenle hazırlanmalıdır.
9. İfade ve sözcükler çocukların yaş, yaşam düzeyleri ve kavrama güçlerine uygun olmalıdır.
10. Çocukların sözcük hazinelerini geliştirecek sözcük ve deyimler kullanılmalıdır.
11. Yöresel kelime ve deyimler kullanılmamalıdır.
12. Kitaplarda dizgi yanlışları olmamalıdır.
13. Noktalama işaretleri doğru biçimde ve özenle kullanılmalıdır. (Özkan ve Yılmaz: 2001: 147).

Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen eserlerde dilin kullanımı açısından elde edilen bazı bulgu ve tespitler aşağıda verilmiştir.

Polyanna adlı eserde hemen her sayfada dizgi hatasına rastlanmaktadır:

"…yapayalnız **sir** kişiydi.

"Bu **kadoar** çok…"

"Her şeyden **mutlulut** duyuyorum."

"Öğrenmek için elimden gelen "**çebeyı**" göstereceğim."

Kitapta noktadan sonra küçük harf kullanımına rastlanmaktadır:

"…. Fırın gibi sıcaktı**. k**oruyucu tel…"

"…. Pencereler açılmamıştı**. i**ri bir sinek…"

"… dikkatli tut**. k**ahvaltı sabah yedi buçukta."

"Doktorların hepsi yanımda durup gülümsediler. Hemşirele**rde** ağlaştılar." (Porter, 2007: 16).

Zeliş Tutumlu Olmayı Öğreniyor adlı kitapta bitişik yazılması gereken "ki" ayrı yazılmıştır: "Zeliş'in odasında ki lambalar da devamlı yanardı."

Birçok kelimesi ayrı yazılmıştır: "Dünyamızda bir çok çocuk ve bir çok insan, yiyecek bulamadığı için açlıktan ölüyorlardı."(Şafak ve Coşkun 2008: 6).

Ayrı yazılması gereken "de"nin "te"li şekli olmamasına rağmen İki Arkadaş adlı kitabın genelinde bu kullanıma rastlanmaktadır:

"Mehmet te o zamanlar iyi para kazanırdı."

"Ahmet te artık Mehmet gibi…"

"Mehmet te güzel bir ayakkabıcı dükkanı açtı."

"Ahmet te Mehmet te çok çalışıyordu." (Köseoğlu, 2018)

Küçük Yunusun Dansı adlı kitapta, ayrı yazılması gereken 'de'nin bitişik yazıldığı görülmektedir.

"Üstelik çokta güzel figürler yapıyorsun"

"Küçük yunusta dans etmişti"

"İşte küçük yunusta hep imrenirdi ona."

"Bizim küçük yunusta dalgaların üzerinden atladı." (Avcı Çakman, 2009: 3).

Çamaşırlar Kurudu adlı kitapta konuşmalardan önce kimi zaman iki nokta kimi zaman nokta kimi zaman da virgül kullanılmıştır. Bu kullanımların arka arkaya yapılması dikkat çekicidir:

"Beyaz Gömlek yanındaki Tişört'e bakıp söylendi.
-Ne kadar da kibirli konuşuyorlar. Sanki yalnızca onlar işe yarıyormuş gibi…
Tişört,
-Tabi ki biz de işe yarıyoruz."
Beyaz Gömlek şaşkınlıkla sordu:
-Gerçekten mi?" (Tekeş Ergül, 2007: 7).

Dede Korkut Hikâyeleri isimli eserde pek çok bilinmeyen sözcük olmasına rağmen kitapta sözlük yer almamaktadır:
"Ala sayvanı gökyüzüne yükselmişti."
"O kırk namert karış geldiler, dediler ki:
-Oğlun sağdır, endir, avdadır."
"Yedi bin kişi, kaftanın ardı yırtmaçlı, yarımından kara saçlı sası dinli, din düşmanı, alaca atlı kafir bindi, ılgar etti."(Akvaryum Yayınevi, 2007: 9) .

Şebnem Burcuoğlu, Kocan Kadar Konuş kitabında Türkçede argo olarak değerlendirilen kullanımlara yer vermiştir. Kitapta kelimelern yanlış kullanımına da sıklıkla rastlanılmaktadır:
"Arabesk dinliyorum, gözlerim kapalı."
«Kalbim yerinden çıkacak şimdi. İlk defa telefon karıştıracağım. Ay çok heyecanlandım.»
Bana bu gazı veren ananeme, anneme ve kardeşlerime teşekkürü borç bilirim."

-Kız onu demiyom, dert almican yani başına. Kaynanayla görümceyle uğraşmican.
- E belki severdim görümcemi?
-Hangi görümce sevilmiş bugüne kadar? Elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar. Çok yakın zamana geliyo bu çocuk.
"Yani kocan varsa varsın, yoksa da geçmiş olsun. Kocan kadar konuş kızaaaam»
«Bu çocuklar benim olsa Allah verdi demeden evire çevire döverim, döverken de klasik müzik dinlerim.»
«Sorgulamayı kes. Okumayı bırak artık. Yeter bu kadar yıl kitaplara gömdüğün kafanı. Çocuk ne derse 'Ay çok tatlısın, en çok sen haklısın' de, gülümse geç. Kuyumcuların önünden geçir çocuğu. Aşk filmine gidin. Yemekte de sor bakalım geleceğine dair planları neymiş. Ayda kaç para kazanıyormuş, onu sor bir de.» (Burcuoğlu, 2013: 86).

Büşra Yılmaz'ın Ölüme Fısıldayan Adam kitabında da anlatım bozukluğu ve yazım yanlışı içeren cümleler yer almaktadır:

«İlk görüşte ölüme aşık olmuştum ben.»

"……..babası bir akşam yemek yerken kalp krizinden ölüyor çat diye"
«Annelik babalık gibi şeyler de kavramsal… Biyolojik bir olayın abartılmış hali. Sadece sığınacak liman arama çabası insanoğlunun. Fazla abartmışlar anne baba gibi değerleri. Umurunda olmasın anne ya da baba… olmasa da oluyor.»
«Bu bariz belliydi.»
«Özgür'ün beni terk edip gittiği uzun dar sokakta, ben ve terk edilişim yaşıyor gibiydik.»
«Düşe kalka, ruhumdaki yaralara fiziksel dostlar edinerek koştum.»

«Pınar'a her sarıldığında kolları kül olsa da, kokusunu içine çekerken çürümüş kalbinde kiraz çiçekleri açtığı için her uyandığı gün daha da özel olmaya başlamıştı.» (Yılmaz, 2016: 271).

«Derslerime, arkadaşlarıma çok önem veren biyolojik gereksize derslerimle bir tekme vuramıyorsam arkadaş çevremle vuracaktım.» (Küçük, 2017: 14).

«Kötü çocuklarla takılan masum kızına "merhaba" demeye hazır olsan iyi olur, biyolojik gereksiz babam.» (Küçük, 2017: 14).

«Bu adam, dengesiz kelimesinin sözlükteki anlamıydı.» (Küçük, 2017: 15).

«Ruhu öküz gibi olan bu adam…»(Küçük, 2017: 15).

"… kötü bir ebeveyn bozuntusu…»(Küçük, 2017: 24).

«...biyolojik haddini bilmez gereksiz…» (Küçük, 2017: 26).

Cahit Zarifoğlu, Anlamak şiirinde çocuğun dünyasını, bakış açısını, algı düzeyini başarılı bir şekilde anlatmıştır.

Bazen anlıyorum, bazen anlamıyorum,
annemi, babamı ninemi.
Annem şöyle der göstererek beni:
Cin gibi maşallah.
Cin ne demek?
Gibi ne demek?
Babam diyor ki bana bakarak:
Altını üstüne getirmiş evin.
Hiç yapabilir miyim dediklerini?
Ninemse der bana: Topaç gibi…
Bir dedem açık insan, pek de zeki.
Dilinden bal akar.
'Attaya gidelim der, al sana şeker' der.
Göz kırpar.
Okşar.
Sever.
Bir de gıdıklar.
Dedemi çok anlıyorum (www.antoloji.com).

Fazıl Hüsnü Dağlarca, Yüzükoyun şiirinde çocuğun algı dünyasını çocuğun diliyle anlatmaktadır. Küçük çocuklar deyimleri ya da soyut kavram ve söylemleri anlayamazlar.

Yüzükoyun yatma diyor annem
Yatar mıyım hiç,
İster miyim
Yüzümün

Koyun olduğunu? (siir.sitesi.web).

Yalvaç Ural, Bir Soru şiirinde çocuğa bazı hayvan isimlerini eğlenceli şekilde öğretmektedir. Soru sorarak da çocuğun konu üzerinde düşünmesini ve sorgulamasını sağlamaktadır.

İnsanın yavrusu çocuk,
Koyununki kuzu,
Keçinin oğlak,
Ceylanın ceren,
Atın tay,
Devenin daylak.
'Tilki'ninki neden tilki?
'Kurt'un neden kurt?
'Yılan'ın neden yılan?
Hiç düşündünüz mü çocuklar? (www.siir.gen.tr).

Sonuç ve Öneriler

Ana dilini doğduğu andan itibaren çevresinden duyarak öğrenmeye başlayan çocuklara, küçük yaşlardan itibaren kitap okumaları önerilir. Amaç, çocuğun dil gelişimini desteklemek, hızlandırmak ve dilini en iyi şekilde kullanmasını sağlamaktır. Çocuk, okuduğu kitaplarda karşılaştığı Türkçeyi öğrenecek ve kullanacaktır.

Dilin etkili ve doğru kullanımının uygulama alanı olan çocuk kitaplarında dilin çocuğun düzeyine uygunluğu yanında, yazım kurallarına dikkat edilmesi de çok önemlidir. Yazım yanlışları, anlatım bozukluğu ve dizgi hataları ile dolu, özensiz hazırlanmış kitapların çocuklara faydadan çok zarar vereceği unutulmamalı, bu konuda herkes ve her kurum üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmelidir.

Yayınevlerinin en az bir dil danışmanı ile çalışması gerekir. Dil danışmanları, üniversitelerin Türkçe Eğitimi veya Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olmuş, bu konuda iyi yetişmiş uzmanlardan seçilmelidir.

Çocuk, kitabın dilini anlarsa kitabı sever ve okur. Dil ve anlatım bakımından çocuğun dünyasına uygun yazılmış eserler, çocukların okuma alışkanlığı edinmelerinde önemlidir. Okuyan bir toplum olmanın yolu, okuyan çocuklardan geçer. Unutmayalım ki çocuk okuru olmayan bir toplumun yetişkin okuru da olmaz.

KAYNAKÇA

Aşılıoğlu, Bayram, (2000). "İlköğretim Türkçe Programının Amaçlarının Gerçekleştirilmesinde Çocuk Kitaplarının Yeri", 1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu Sorunlar ve Çözüm Yolları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi Yayınları, Ankara, ss. 433–447.

Avcı Çakman, Koray, (2009), Küçük Yunusun Dansı, Arı Çocuk Yayınları, İstanbul

Burcuoğlu, Şebnem (2013). Kocan Kadar Konuş**,** Doğan Egmont, İstanbul

Dede Korkut Hikayeleri, (2007), MEB Tavsiyeli 100 Temel Eser, Akvaryum Yayınevi, İstanbul

Küçük, Büşra, (2017). Kötü Çocuk, Ephesus Yayınları, İstanbul

Nazmiye Özkan, Bülent Yılmaz (2001). Çocuk Kitaplarında Dil Sorunu, The lssue of Language in Children Books, Bilgi Dünyası 2001, 2(2).

Porter, Eleanor, (2007). Pollyanna, Akvaryum Yayınevi, İstanbul

Şafak, Gülinaz, Coşkun, Ayşegül, (2008). Zeliş Tutumlu Olmayı Öğreniyor, Küçükler Yayıncılık, İstanbul

Tekeş Ergül, Gamze, (2007). Çamaşırlar Kurudu, Morpa, İstanbul

Yılmaz, Büşra, (2016). Ölüme Fısılayan Adam, Epsilon Yayınevi, İstanbul

https://siir.sitesi.web.tr/fazil-husnu-daglarca/yuzukoyun.html

https://www.siir.gen.tr/siir/y/yalvac_ural/bir_soru.htm

https://www.antoloji.com/anlamak-77-siiri/antolojim-uyeler/#google_vignette

EDEBÎ, İLMÎ VE SİYASİ BİR DERGİ: *DEMET DERGİSİ*'NDE TÜR VE TEMA ÖRGÜSÜ

Dr. Öğr. Üyesi Demet KOÇYİĞİT
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
dkocyigit@fsm.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-5480-1151

ÖZET

1908 yılında yalnızca yedi sayı yayımlanabilen *Demet Dergisi*, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan ilk kadın dergisi olmasıyla dikkat çeker ve dönemin dergicilik çalışmalarına önemli bir örnek teşkil eder. Kısa ömürlü olmasına rağmen, dergide yer alan metin türleri ve konuların ele alınış biçimi dönemin fikrî ve edebî havasını yansıtabilecek niteliktedir. Telif ve tercüme eserlerin yer aldığı dergide; şiir, hikâye, mektup, hatıra gibi farklı türlerdeki edebî metinler yazı dizileri, tefrikalar ve tematik bölümler aracılığıyla okura sunulmuştur. "Hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" alt başlığıyla kadınlara hitap eden dergi, kendini aynı zamanda "edebî, ilmî, siyasi" bir yayın olarak tanımlamıştır. Bu çalışma, *Demet Dergisi*'ni metin türleri ve temaları açısından ele almakta; derginin beyan ettiği edebî, ilmî ve siyasi kimliğinin, içerdiği metinlerle nasıl örtüştüğünü sorgulamaktadır. Derginin yapısal analizine dayanarak, esas belirleyici yönünün didaktiklikten çok edebî karakteri olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca *Demet Dergisi*'nin dönemin diğer kadın yayınlarıyla benzerlik ve farklılıklarını tartışmakta; kadınlara yönelik basın içinde sahip olduğu özgün konumu vurgulamaktadır. Dergide yayımlanan metinlerin yanı sıra, bu metinleri kaleme alan yazar ve şairlerin oluşturduğu imajı değerlendiren çalışma, yaygın kanının aksine, *Demet Dergisi*'nin son derece planlı ve bilinçli bir yapıda ilerlemeyi amaçladığı iddiasını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Demet Dergisi*, Kadın Hareketi, edebî türler

A LITERARY, SCIENTIFIC, AND POLITICAL PERIODICAL: THE STRUCTURE OF GENRES AND THEMES IN *DEMET* MAGAZINE

ABSTRACT

Published in only seven issues in 1908, *Demet* magazine stands out as the first women's periodical to appear following the proclamation of the Second Constitutional Era and serves as a significant example of the journalistic endeavors of the time. Despite its short lifespan, the diversity of literary forms and the way topics are handled in the magazine reflect the intellectual and literary atmosphere of the period. Containing both original and translated works, the magazine presented literary texts in various genres -poetry, short stories, letters, memoirs- through serialized writings, narrative sequences, and thematic sections. With the subtitle "Illustrated Weekly Magazine for Ladies," *Demet* targeted a female readership, while also defining itself as a "literary, scientific, political" publication. This study examines *Demet* in terms of literary genres and thematic structures, questioning how its declared identity as a literary, scientific, and political periodical aligns with its actual content. Based on a structural analysis, the study argues that the defining characteristic of the magazine

lies not in its didacticism but in its literary quality and intent. Moreover, the study explores the similarities and differences between *Demet* and other contemporary women's publications, emphasizing the magazine's distinctive position within the women's press of the era. In addition to the published texts, it also considers the collective image shaped by the authors and poets contributing to the magazine. Contrary to popular belief, the study asserts that *Demet* was not a sporadic or improvised effort, but rather a highly deliberate and consciously structured publication.

Keywords: *Demet* Magazine, Women's Movement, literary genres

1. GİRİŞ

II. Meşrutiyet Dönemi basın ortamı, yayın yasaklarının kalkması nedeniyle yayın sayısındaki güçlü artışla anılagelmiştir. Öyle ki bu döneme gelindiğinde 120 olan gazete ve dergi sayısı yedi ay içinde 730'a kadar çıkmıştır.[1] Basın özgürlüğünün imkân tanıdığı şartlarda yayımlanmasının yanı sıra "Hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" alt başlığıyla kendini takdim eden *Demet Dergisi*, dönemin kadın hareketi içinde de değerlendirilmelidir. Dünyada 18-19. yüzyılda gelişen, feminist bakışın ve siyasi, ekonomik dönüşümlerin yansıması olarak değerlendirilen kadın hareketinin Osmanlı'daki yansıması Tanzimat sürecinde ürünlerini ortaya çıkarmıştır.[2] İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisaiyye, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi kadın örgütlenmeleri Tanzimat itibariyle bu hareketin ürünleridir.[3] Yine Tanzimat sonrası yayımlanan *Şükûfezar, Terakki-i Muhadderat, Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat, Ayine, Aile, İnsaniyet, Şükûfezar, Hanımlara Mahsus Gazete, Alem-i Nisvan* adlı yayınlar da II. Meşrutiyet'e kadar kadın hareketinin kadın odaklı yayınları niteliğindedir. 1869-1906 arasına tarihlenen bu yayınlardan sonra II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte *Demet, Mehasin, Genç Kadın, Ev Hocası, İnci, Siyanet, Hanımlar Alemi, Kadınlar Dünyası* okura sunulmuştur. Cumhuriyetten önce yayımlanmış olan kadın dergisi sayısı kırk civarıdır.[4] *Demet Dergisi* ise II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk kadın dergisidir. Dergi, 17 Eylül 1324 (30 Eylül 1908)'den 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Kasım 1908)'e kadar haftalık olarak sadece yedi sayı yayımlanabilmiştir.

II. Meşrutiyet sonrasında yayımlanan kadın dergileri, kadınların toplumsal konumlarına ilişkin sorgulamaları ve toplumdaki rolleri üzerine tartışmaları, kadın eğitimi hakkındaki fikirleri ve çeşitli hak taleplerini daha görünür hâle getirmiştir.[5] *Demet Dergisi* kısa süren yayın hayatına rağmen hem Osmanlı kadın hareketi hem de II. Meşrutiyet dönemi basını içinde özgün bir yere sahiptir. Literatürde *Demet Dergisi,* genellikle II. Meşrutiyet basını içinde kadın dergisi olması yönüyle ele alınmış; metin türlerine kısmî olarak değinilmiş olsa da tür, tema ve yapısal açıdan bütünlüklü bir analiz sunan kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Oysa derginin işlevini ve dönemin kadın yayınları içindeki yerini anlayabilmek için, içerdiği tür ve temaların yapısal bütünlük içinde değerlendirilmesi gereklidir. Bu çalışma, *Demet Dergisi*'nin imajını belirleyen unsurları ortaya koymayı; dergideki edebî türleri, temaları ve yapı biçimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

2. *DEMET DERGİSİ*'NİN YAYIN POLİTİKASI VE KÜLTÜREL KONUMU

2.1. Derginin Yayın Politikası, Hedef Kitlesi ve İletişim Biçimi

İlk sayısı 17 Eylül 1324'te çıkan *Demet Dergisi* 29 Teşrin-i Evvel 1324'te çıkan son sayısıyla toplamda 7 sayı yayımlanmıştır. Serlevhasında "edebî, ilmî, siyasi" ve "hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" olarak kendini tanımlayan *Demet Dergisi*'yle ilgili genel bilgiler şöyledir:

[1] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2018), 87.
[2] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 55-57; Songül Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı," *Belleten* 79, no. 286 (2015): 1073-1097.
[3] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde devlet, aile ve feminizm," içinde *Sosyo/Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, cilt 1 (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992), 231.
[4] Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 60-86; Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16, no. 2 (1999): 110.
[5] Süheyla Kırca Schroeder, *Popüler Feminizm: Türkiye ve Britanya'da Kadın Dergileri* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007), 137; Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 5; Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı," 1073-1074.

- İmtiyaz sahibi: Hakkı Behiç

- Ser muharriri: Celal Sahir (Erozan)

- Musavviri: Server İzzet

- Adres: Bab-ı âli caddesi, Hilâl Matbahanesi

-Nüshası 2 kuruştur.

- Abone ücreti: İstanbul için abone bedeli senelik 95, altı aylık 50 kuruş; taşra için abone bedeli senelik 120 kuruş ve altı aylık 65 kuruştur.[6]

Demet Dergisi, ilk sayısında hedefini şöyle açıklamaktadır:

"Emelimiz pek saftır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine hizmet etmek, onlara haftada bir kere birkaç ân-ı edebî ve ilmî imrâr ettirmek istiyoruz. Gazetemiz edebî, ilmî ve siyasidir. Ara sıra eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak ve muasır olan her şey toplu iğnemizin nazik darbelerine hedef olacaktır."[7]

Demet Dergisi'nin "hanımlara mahsus" ibaresiyle sunduğu hedef kitlesi kadınlardır. Kadın eğitimi ve çocuk terbiyesi; kadınların sosyal hakları ve özgürlüğü; aile, annelik ve kadının modern toplumdaki rolü gibi konularda metinler dergide yer almıştır. Ayrıca sağlık ve siyasi konulara da kısmen yer verilmiştir. Derginin genel okur kitlesine hitabı ise ağırlıklı olarak şiir ve hikâye türündeki metinlerde kendini göstermektedir. Bununla birlikte genel okur kitlesine de uygun bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kadınlara yönelik olmasıyla birlikte derginin kendini "edebî, ilmî, siyasî" olarak tanımlaması temel yayın politikasını oluşturmaktadır. Dergide ağırlıklı olarak edebî metinler, ardından bazı ilmî yazılar ve az sayıda siyasi yazı yer almaktadır. *Demet Dergisi*'nin yapısı genel olarak yayın politikasıyla uygum göstermektedir. Derginin ifade kısımlarında uzun soluklu bir yayın için planların yansımaları görülmektedir. Yarım kalan veya başlayamayan yazı serileri ve hikâye/roman tefrikaları bunun göstergeleri arasındadır. Dergi Osmanlı kadının terakkisini sadece okunacak metinler sunarak değil okurlarına da söz hakkı tanıyarak, onları yazmaya ve fikir beyan etmeye teşvik ederek sağlamaya çalışmıştır.

Derginin ilk sayısından itibaren hem kendi eksiklerini eleştiren tavrı hem de okurlarının eleştirilerini ve önerilerini dikkate alması da yayın politikasının işlevsel yansımalarındandır. Derginin ilk sayısında şu ifade yer almaktadır:

"*Sözünde duran ilk gazeteci olmak için birinci "Demet"imizi bugün meşam-ı dimağınıza takdim ediyoruz. İtiraf ederiz ki Demetimizin çiçeklerinde değil fakat tarz-ı tanzim ve revabıtında nekayıs var. Ve eksik çiçek çok. Lakin biz onları o kadar acele topladık ki bir çoklarını unuttuk ve düşürdük. Nail olacağımız rağbet bizi terakki ve tekemmüle sevk edecektir."*[8]

Sonraki sayılarda bazı eleştiriler ve gönderilen yazı ve mektupların yayımlanması derginin bahsettiği terakki ve tekemmüle yönelik çabası olarak görülmelidir. Dergide "çiçekler" diye zikredilenler hem metinler hem de yazarlar olarak anlaşılabilir. Yazar kadrosunda çeşitliliğin görüldüğü derginin metinlerinde yukarıda görülen tür ve yapılanmaya yakından bakıldığında yayın politikasına hizmet eden tercihler görülmektedir.

[6] *Demet*, 17 Eylül 1324, no. 1.
[7] İmzasız, "Kariat ve Kariinimize," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324): 16.
[8] Ay.

Burada dikkat çekilmesi gereken husus derginin beyanının muhtevasıyla örtüşme derecesini yayın sürecindeki bazı durumların etkilemesidir. Derginin ilk sayısında rastlanan "Maatteessüf bu hafta siyasi ve mizahi kısımlarımız yetişemedi."[9] ifadesi, yayımlanması planlanan konularda metinler için ilgili yazar bulunamaması ve okurdan yardım talebi[10], okura ödüllü bir öneri ve eleştiri talebinde bulunulması[11] bu durumlara örnektir.

2.2. Dergide Kadın İmgesinin İnşası ve Toplumsal Rolleri

Demet Dergisi, Osmanlı'nın terakkisini kadının terakkisine bağlı görmektedir:

"Merâmımız Osmanlı kadınlığının terakkisine, şu suretle Osmanlı medeniyetinin teâlîsine hizmettir, çünkü biz mutekidiz ki bir millette kadınların tarz-ı hayât ve seviye-i efkâr ve hissiyâtı o milletin mir'ât-ı terakkisidir."[12]

Bu yazıda maarif meselesinin asıl hedefi olduğunu belirten dergi, kadınların en acil ihtiyacının da maarif olduğunu belirtmektedir. Bu görüşten hareketle hem kadınlar için metinlerini düzenlemekte hem de kadınların yazılarını göndermelerini teşvik etmektedir. Derginin düz yazıları dışında hem şiirlerinde hem de hikâye metinlerinde kadın, aile ve terakki konusunu vurgulayan metinlere rastlanmaktadır.[13] Önemli bir husus da dergide önemli kadın şahsiyetlere yer verilmesidir.

Asaf Nefi'nin "Kadın Muharrirler" yazı serisi[14], Logofet Fuat'ın "Osmanlı Meşahir-i Nisvanı" yazı serisi[15] ve Nigâr bint-i Osman'ın "Zeynep Sünbül Hanım"[16] başlıklı yazısı bu noktada öne çıkmaktadır.

Logofet Fuat Madam Zabel Asadur'u tanıttığı yazıya "Bu muhterem edibeyi [saygın kadın edebiyatçıyı] Müslüman kız kardeşlerine birkaç satırla teklifsizce takdim etmek istediğim…" şeklinde başlamaktadır. Madam Duchabes Paşa'dan söz ederken şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Bizde feminist efkârı mürevviç ilk eserlerden madut olan bu üç kitapta Madam Düsap Paşa sevilen bir hakikatin telkin ettiği mukni bir lisanla nisvanın muhafaza-ı hukuk ve serbestisi davasını müdafaa etmiştir."

Fatih Altuğ "Müslüman kız kardeşlerine … takdim" ve "bizde feminist efkârı mürevviç" ifadelerinden yola çıkarak Logofet Fuat'ın Madam Zabel Asadur, Madam Duchabes Paşa ve Madam Zabel Yeseyan'ın Ermeniliklerini silmeden Osmanlılık yönlerini vurguladığını; ulusal

[9] Ay.
[10] *Demet*, no. 2 (24 Eylül 1324).
[11] İmzasız, "Demet'in Karielerinden İstimzacı," *Demet,* no. 6 (22 Teşrin-i Evvel 1324): 88.
[12] Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, "Kariatımıza," *Demet*, no. 2 (24 Eylül 1324): 17.
[13] Bunlardan bazıları şöyledir: Mehmet Emin, "Bir Genç Kıza," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324): 4; Ahmet Samim, "Valideme," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324): 4; Server Cemal, "Kızıma," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324): 5; Mehmet Emin, "Babacığım," *Demet*, no. 2 (24 Eylül 1324): 19; Halide Salih, "Raik'in Annesi," *Demet*, no. 6 (22 Teşrin-i Evvel 1324): 88-92; Atıfet Celal, "Çocukluk Hatıratımdan," *Demet*, no. 7 (29 Teşrin-i Evvel 1324): 97-98; Behiye Refet, "Valide Rüyası," *Demet*, no. 7 (29 Teşrin-i Evvel 1324): 98; Halide Salih, "Raik'in Annesi," *Demet*, no. 7 (29 Teşrin-i Evvel 1324): 107-109.
[14] Asaf Nefi, "Kadın Muharrirler: Madam de Sévigné," *Demet*, no. 3 (1 Teşrin-i Evvel 1324): 37-39; Asaf Nefi, "Kadın Muharrirler: Madam Roland," *Demet*, no. 5 (15 Teşrin-i Evvel 1324): 68-71; Asaf Nefi, "Kadın Muharrirler: Madam de Borde Valmor," *Demet*, no. 7 (29 Teşrin-i Evvel 1324): 101-102.
[15] Logofet Fuat, "Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel Asadur," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324): 7-8; Sibil [Madam Zabel Asadur], "Gözyaşları," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324) 8; Sibil [Madam Zabel Asadur], "Bulut," *Demet*, no. 1 (17 Eylül 1324): 8-9; Logofet Fuat, "Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Duchabes Paşa," *Demet*, no. 2 (24 Eylül 1324): 20-21; Logofet Fuat, "Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel Yeseyan," *Demet*, no. 6 (22 Teşrin-i Evvel 1324): 82-83.
[16] Nigâr bint-i Osman, "Zeynep Sünbül Hanım," *Demet*, no. 7 (29 Teşrin-i Evvel 1324): 99-100.

kimlik ve dini farklılıklara rağmen, kadın kimliği etrafında bir araya gelme arzusunu dile getirdiğini belirtir. Bu tutum, *Demet Dergisi*'nin yaklaşımını örneklemesi açısından önemlidir. Fakat daha da önemlisi yine Altuğ'un tespitine göre 1869-1928 döneminde yayımlanan kadın dergilerinde 20.000'e yakın metin üretilmişken Osmanlı gayrı Müslimlerinin bu dergilerdeki yazıları 20'yi geçmemektedir.[17] Bu yazıların bir bölümünün *Demet Dergisi*'nde yer alması, derginin dönemi ve hatta genel olarak kadın dergiciliği ile kadın hareketi içindeki kritik rolünü göstermektedir.

2.3. Derginin Yazar Kadrosu ve Osmanlı Kadın Basını İçindeki Ağları

Demet Dergisi'nin yazar kadrosunu çeşitli açılardan ele almak mümkündür. Bunlardan ilki derginin henüz ilk sayısının yayımlanışıyla gelen tepkiler nedeniyle yazarların cinsiyet dağılımıdır. Derginin ilk sayısında erkek yazarın çoğunlukta olmasından kaynaklanan eleştirilere ikinci sayıda cevap veren ve "Bir hanım gazetesi olduğuna nazaran hanım imzalarıyla dolu bulunmalıydı."[18] diyen dergi, aşağıdaki ifadede kadın yazarlara yer verme arzusunu ve nedenini vurgulamaktadır:

"*Hanım imzalarına gelince bundaki serzeniş bize mi ait olmak lazım gelir? Kabahatimiz- bazı gazetelerin yaptığı gibi- sahte kadın imzaları altında erkek yazarları neşretmemek midir? Gazetemizi neşretmekle zaten ifade etmiş olduğumuz bir ricayı şimdi açıktan açığa tekrar ediyoruz: Gazetemiz kadınların menâfiini muhâfaza etmek ve onların fikirlerine, yazılarına ma'kes olmak üzere te'sis etmiştir. Mesleğimiz, vazifemiz yalnız budur. Ve bir kadının, kadınların ihtiyâcâtını daha iyi takdîr edeceğine mûtekidiz. Binâenaleyh bütün sâhifelerimiz onlarındır.*"[19]

Dergideki bu davetkâr ifadeler yazar kadrosunu genişletmeye ve dolayısıyla metin türü ve fikir çeşitliliğini arttırmaya elverişli bir yayın politikasını işaret etmektedir. Planlanan yazılar için okurlarından yardım talep etmesi de bu politikanın bir örneğini sunmaktadır:

" '*Osmanlı Meşahir-i Nisvanı' altında din ve mezhep tefrik etmeksizin edebiyata ve uluma hizmet etmiş bütün fazilat-i nisvanımızın tercüme-i hallerini ve resimlerini (Müslümanların yalız hatt-ı destlerinin fotoğrafisini) neşr etmek arzusundayız. Rum kadınlarının meşahiri hakkında malumat almak üzere -teşkil ettiğini gazetelerde okuduğumuz- Rum Cemiyyet-i Edebiyyesine tahriren müracat ettik, bir cevap alamadık.*

Sırf Osmanlı kadınlığına hizmet maksadıyla olan şu teşebbüsümüzde bize teshil-i muvaffakiyet edecek vatanperverlere müteşşekkir olacağız." [20]

Aslında *Demet Dergisi*'nde yazar kadrosunun cinsiyet dağılımından çok daha önemli bir husus var ki o da yayımlandığı dönemde birçok yazar ve şair tarafından önemsenmiş olması ve dolayısıyla çok çeşitli bir yazar kadrosuna sahip olmasıdır. Dergideki yazar ve şairler alfabetik olarak şöyle sıralanbilir: Ulviye (Bintü'l-Asım Ulviye), Ali Zeki, Ahmet Esat, Ahmet Samim, Asaf Nefi, Atıfet Celal, Behiye Refet, Celal Sahir (Erozan), Cenap Şahabettin, Enis Avni (Aka Gündüz), Faik âli (Ozansoy), Fazıl Ahmet (Aykaç), Galip Ata, Hakkı Behiç, Halide Salih (Halide Edip Adıvar), Hüseyin Cahit, Hüseyin Siret, İlyas Macit, İsmet Hakkı, Jülide, Kırmızı Beyaz Kulübü, Logofet Fuat, M. Rüştü, Mahmut Sadık, Mehmet Akif (Ersoy), Mehmet Emin

[17] Fatih Altuğ, "Ermeni Kadın Yazarların Müslüman Kız Kardeşlerine Takdimi," *K24*, 28 Ekim 2020, https://k24.org/k24-yazi/ermen%C4%B1-kad%C4%B1n-yazarlar%C4%B1n-musluman-kiz-kardeslerine-takdimi.
[18] Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, "Kariatımıza."
[19] Ay.
[20] *Demet*, no. 2 (24 Eylül 1324).

(Yurdakul), Mehmet Rauf, Mithat Cemal (Kuntay), Muhyittin, Mustafa Kemal, Mustafa Namık, Nigâr bint-i Osman, Nezih, Nuri Bekir, Orhan Tahsin, Raif Necdet, Ruhsan Nevvare, Sabih, Selim Sırrı (Tarcan), Server Cemal, Süleyman Fehmi, Süleyman Nazif, Şiven Peride, Tahsin Nahit ve Tekir Kedi.

Dergide mütercim olarak eserleri yer alanlar şöyledir: Abdülehat Davut, Ahmet Samim, Fatma Müzehher, Fazıl Ahmet (Aykaç), Kırmızı Beyaz Kulübü, Mahmut Celal, Mehmet Ali.

Tercüme edilen eserleri vesilesiyle dergide yer alan isimler şunlardır: Henri Lave, Jules Fréval, Marcel Prévost, Sibil [Madam Zabel Asadur].

Derginin yazar kadrosunda Ahmet Samim, Hüseyin Cahit (Yalçın), Faik Ali (Ozansoy) gibi Jön Türk'lerin yer aldığı görülmektedir.[21] Bunun yanında önemli edebî figürlerin de *Demet Dergisi*'ne katkıda bulunması dikkat çekmektedir. Örneğin 1908 yılında kurduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti vesilesiyle Halide Edip Adıvar kadın hareketi açısından önemli bir edebî simadır.[22] Dergide "Safahat-ı Hayattan: Bebek Yahud Hakk-ı Karar" adlı şiiri yayımlanan Mehmet Âkif Ersoy ise Meşrutiyet'in ilanından 20 gün sonra yayımlanan uzun soluklu *Sırât-ı Müstakîm* ile hatırlanabilir. Aşağıda farklı örneklerinin de görüleceği yazar kadrosunun niteliğiyle *Demet Dergisi*'nde önemli bir konumdadır. Bu bağlamda derginin imajının sadece içerikle değil, kalem sahipleriyle şekillendiğini düşünmek mümkündür.

II. Meşrutiyet sonrasında "*Kadın, Mehâsin, Demet ve Kadınlar Dünyası'*dır. Bunların dışında çoğu kısa ömürlü olan *Musavver Kadın, Kadın (İstanbul), Erkekler Dünyası, Güzel Prenses, Kadınlık, Siyanet, Seyyale, Hanımlar Alemi, Kadınlar Alemi, Kadınlık Hayatı, Bilgi Yurdu Işığı, Türk Kadını, Genç Kadın, Kadın Duygusu, İnci, Diyane, Kadınlar Saltanatı, Hanım* vs. pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir."[23] *Demet Dergisi* II. Meşrutiyet Dönemi itibariyle yayımlanan diğer dergi ve gazetelerle çeşitli açılardan benzerlik göstermektedir. Özellikle terakki için kadının eğitiminin birincil önemde sayılması dönemin diğer yayınlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kadının kişisel bakımına ve çocuk terbiyesine dair yazılar da diğer dergilerde olduğu gibi *Demet Dergisi*'nde de yer almıştır.[24]

Kadın dergilerinde Osmanlı kadın hareketinin önemli simalarının yer alması açısından da dergi dönemin örnekleriyle benzeşmektedir. Halide Edip'in *Demet Dergisi*'ne eseriyle katkıda bulunmasına benzer biçimde 1908'de Selânik'te çıkmaya başlayan *Kadın Dergisi*'nde Osmanlı kadın hareketinin en önemli kadın şahsiyetlerinden Emine Semiye karşımıza çıkmaktadır.[25] Bu dönemin dergilerinde önemli simaların birden fazla dergiye yazı veya şiirleriyle katkıda bulunduğu görülmektedir. Celal Sahir, Halide Edip ve Mehmet Rauf gibi yazarların *Mehasin,*

[21] Sabiha Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar (1850-1950)" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2010), 65.
[22] Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde devlet, aile ve feminizm," 231.
[23] Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı," 1074.
[24] Detaylı bilgi için bkz.: Tülay Keskin, "Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24, no. 37 (2008): 289-312; Susin Gören Kekeç ve Raci Taşcıoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında Kadın: Mehasin Dergisi Üzerine Bir İnceleme," içinde *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, cilt 1 (Elazığ, 2018), 689-723; Demet Koçyiğit, "Osmanlı Modernleşmesinde Kız Çocuklarının Eğitimi ve Kadın Hareketi: *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Kadınlar Dünyası* Üzerine Nitel Bir İçerik Analizi," içinde *Uzman Araştırmacı Eğitim Programı Makaleler - I*, haz. Turgay Anar (İstanbul: İstanbul Bilimler Akademisi, 2017), 137-169; Karabıyık, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Kadın Dergileri: Demet ve Kadın (İnceleme ve Metin)*;" Umut Akagündüz, "II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları (1908-1918)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012); Doğan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar (1850-1950);" Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı;" Yunus Emre Tansü ve Gök Mesure, "II. Meşrutiyet Döneminde Kadınlara Yönelik Basın Faaliyetlerinin Aile Hayatına Etkileri," *Pearson Journal* 5, no. 6 (2020): 210-218.
[25] Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı," 1075.

Kadınlar Dünyası ve Musavver Kadın gibi süreli yayınlara da katkı sunduğu dikkate alındığında, derginin entelektüel çevreyle bağlantısı daha açık hâle gelmektedir:

Çizelge 1. Demet Dergisi'nin Yazar Kadrosunun Katkı Sunduğu Diğer Yayınlar[26]	
Yazar Adı	**Yazdığı/Yer Aldığı Dergi veya Yayın**
Celal Sahir Erozan	*Kadın*, *Musavver Kadın, Süs, Mehasin, Kadın (İstanbul)*
Halide Edip Adıvar	*Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mehasin, Bilgi Yurdu Işığı, Kadın (İstanbul), Kadınlık, Kadınlar Dünyası*
Nigâr bint-i Osman	*Hanımlara Mahsus Gazete*, *Kadın* (İstanbul), *Kadın* (Selanik), *Mehasin, Kadınlık (baş yazar), Hanımlar Âlemi, Mürüvvet, Parça Bohçası*
Mehmet Rauf	*Mehasin (baş yazar), Süs, Kadın*, *Kadınlar Dünyası*, *Musavver Kadın*, *Güzel Prenses, Firuze, Hanımlar Âlemi*
Faik Ali Ozansoy	*Kadın*, *Mehasin, Kadın Yolu, Süs, Türk Kadını*
Fazıl Ahmet Aykaç	*Mehasin*, *Firuze*, *Kadınlık*, *Kadınlar Dünyası, İnci*
Hüseyin Cahit Yalçın	*Mehasin, Kadın*, *Kadın (İstanbul)*
Mehmet Emin Yurdakul	*Kadın, Kadınlık*, *Türk Kadını, Genç Kadın, Kadın* (Selanik),
Süleyman Nazif	*Mehasin*
Cenap Şahabettin	*Mehasin, Kadın*, *Musavver Kadın, Süs*
Mustafa Namık	*Kadınlar Dünyası*, *Kadın*, *Hanım*, *Seyyale*
Enis Avni (Aka Gündüz)	*Kadın (Yazı Müdürü, Selanik), Kadınlar Dünyası*, *Süs*
Mithat Cemal Kuntay	*Kadınlık*, *Kadınlar Alemi*
Selim Sırrı Tarcan	*Kadınlar Dünyası*, *Kadınlık, Kadınlık Hayatı, Hanım, İnci*
Behiye Refet	*Kadınlar Dünyası*, *Kadınlık*, *Kadınlık Hayatı*
Atıfet Celal	*Kadınlık Hayatı, Kadın Duygusu*

[26] Bu tablo hazırlanırken bazı tez ve makalelerle birlikte şu kaynaktan faydalanılmıştır: Z. Toska et al., *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)* (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1993).

3. *DEMET DERGİSİ*'NDE TÜRLER VE TEMA ÖRGÜSÜ

3.1. Dergideki Metin Türlerinin Dağılımı ve Tematik Bölümlerin Dağılımı

Demet Dergisi'ndeki tür ve temalar derginin yapısını kurarken aynı zamanda dönemi içindeki konumunu da belirginleştirmektedir. Dergide yer alan metin türleri, dönemin edebî ortamı ve kadınlara yönelik kültürel beklentilerle doğrudan ilişkilidir. Dergide şiir, hikâye, mektup, hatıra gibi edebî türlerin yanı sıra didaktik söyleme yaslanmayan, bireysel ve toplumsal duyguları yansıtan mensur şiir türünde metinlere de rastlanır. Bu tür zenginliği yalnızca estetik çeşitlilik değil, aynı zamanda kadına yönelik yeni bir anlayışın edebiyat yoluyla inşasına hizmet eder. Yedi sayıda sunulan edebî ve fikrî metinler, biçimsel görünümü etkileyen görseller, derginin kendini sunduğu ifade kısımları ve okurlarıyla iletişimini örnekleyen mektuplarla onlara verilen cevaplar *Demet Dergisi*'nin yayın politikası ve imajına dair bilgi sunduğu gibi derginin dönemi içindeki rolünü de öne çıkarmaktadır. Dergideki tür dağılımı incelendiğinde şiir, hikâye, mektup ve çeşitli konularda bilgilendirici bir tür olarak deneme türünün öne çıktığı görülmektedir (Bkz. Çizelge 2 ve Çizelge 4).[27]

Çizelge 2. *Demet Dergisi*'nde Yer Alan Metin Türleri

No	1. Sayı 17 Eylül 1324	2. Sayı 24 Eylül 1324	3. Sayı 1 Teşrin-i Evvel 1324	4. Sayı 8 Teşrin-i Evvel 1324	5. Sayı 15 Teşrin-i Evvel 1324	6. Sayı 22 Teşrin-i Evvel 1324	7. Sayı 29 Teşrin-i Evvel 1324
	Okura Hitap	Okura Hitap	Okura Hitap	Okura Hitap	Okura Hitap	Okura Hitap	Okura Hitap
1	Şiir	Okura Hitap	Eleştirel Deneme	Şiir	Mensur Şiir	Şiir	Mensur Şiir
2	Mensur Şiir	Okura Hitap	Şiir	Şiir	Şiir	Şiir	Şiir
3	Şiir	Şiir	Mensur Şiir	Deneme	Mensur Şiir	Şiir	Hatıra
4	Hikâye	Mensur Şiir	Şiir	Şiir	Şiir	Şiir	Hikâye
5	Şiir	Şiir	Mensur Şiir	Mensur Şiir	Şiir	Şiir	Şiir
6	Mensur Şiir	Şiir	Şiir	Şiir	Şiir	Biyografi (Portre Deneme)	Şiir
7	Şiir	Hikâye	Mensur Şiir	Mensur Şiir	Hikâye	Deneme	Şiir
8	Mektup-deneme	Şiir	Şiir	Küçük Hikâye	Şiir	Deneme	Mensur Şiir
9	Mensur Şiir	Hikâye	Şiir	Hikâye	Biyografi (Portre Deneme)	Mektup	Şiir
10	Şiir	Biyografi (Portre Deneme)	Hatıra	Deneme	Deneme	Mektup	Şiir

[27] Derginin muhtevasını gösteren tablo için bkz.: Ek 1 Çizelge 4. *Demet Dergisi* İçindekiler Tablosu

11	Deneme	Küçük Hikâye	Biyografi (Portre Deneme)	Deneme	Hikâye	Okura Hitap	Biyografi (Portre Deneme)
12	Şiir	Mektup	Eleştirel Deneme	Eleştirel Deneme	Eleştirel Deneme	Hikâye (Roman)	Biyografi (Portre Deneme)
13	Biyografi (Portre Deneme)	Deneme	Hikâye	Mektup	Deneme	Mektup	Eleştirel Deneme
14	Şiir (Nesir hâlinde tercüme edilmiştir.)	Deneme	Hikâye	Hatıra	İlan	Hikâye	Hikâye
15	Şiir (Nesir hâlinde tercüme edilmiştir.)	Deneme	Deneme makale	Haber		Haber	Deneme
16	Küçük Hikâye	Deneme	Mektup	İlan		İlan	Hikâye (Roman)
17	Mektup	Sahne/Tiyatro	Okura Hitap				Mektup
18	Küçük Hikâye	İlan	Hikâye				Hikâye
19	Deneme		Haber				Haber
20	Deneme		Tashih				İlan
21	Hikâye		İlan				
22	Okura Hitap						
	İlan						

Demet Dergisi'nin tüm sayılarında "Şiir" ve "Hikâye" bölümleri yer almaktadır. Hikâyeler "Hikâye" veya "Küçük Hikâye" başlığıyla, tercüme ve telif olarak bulunabilmektedir. Bunlara ek olarak derginin birinci sayısında "Hayât-ı Hakikiye Sahneleri", "Osmanlı Meşâhir-i Nisvânı", "Muharrerat", "Kısm-ı İlmî", "Musahabe-i Tıbbiye" başlıkları yer almaktadır. İlerleyen sayılarda "Hanımlara Hıfzıssıhhat", "Biraz Hande", "Kadın Muharrirler", "Ahlaki Fıkralar", "Serâir-i Hüsn ü Ân", "Kısm-ı Siyasi", "Şehirli Düşünceler", Muhaberat", "İ'lan" ve "Tashih" kısımları da yer almaktadır. Bu başlıklar her sayıda tekrar etmemiştir. Hatta tefrika veya yazı serisi olduğu anlaşılan bazı metinler bir defa yayımlanabilmiştir. Bu noktada derginin kısa sürede yayın hayatının bitmiş olması temel sebeptir. Dergideki tür ve tematik çeşitlilik yalnızca muhteva zenginliği değil, aynı zamanda Demet'in yayın politikası, hedef kitlesi ve edebî konumunu da görünür kılmaktadır. Bu bağlamda, aşağıda incelenen tür ve tema örüntüleri, derginin II. Meşrutiyet dönemindeki kadın yayıncılığı içindeki yerini belirginleştirmektedir.

3.2. *Demet Dergisi*'nde Edebî Metinlerin İşlevi

Demet Dergisi'nde yer alan metinlerden şiir türü, özellikle mensur şiir örneklerinin yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi Türk edebiyatında mensur şiir popüler bir edebî türdür. Hatta o dönemde mensur şiirlerini *Buhran* (1909) ve *Siyah Kitap* (1911)'ta toplayan Celâl Sâhir Erozan'ın şiirlerinin bir kısmı *Demet*'te yayımlanmıştır.[28] Dergi mensur şiirlerin son derece lirik örneklerini sunmakla birlikte hatıra veya mektup biçiminde hitaba sahip mensur şiirler de görülmektedir.

Demet Dergisi Türk edebiyatının deneme literatürü açısından farklı örneklerini ihtiva etmektedir. Dergide klâsik tarzda denemeler bulunmakla beraber farklı biçimde kaleme alınmış deneme örnekleri de yer almıştır. Yer yer siyasi bazı yazıların eleştirel veya güncel deneme tonunu yakaladığı görülmektedir. Özellikle kadınları tanıtan denemeler portre deneme olarak nitelendirilebilir. Bazı denemelerde açık mektup biçimi de kullanılmıştır.[29]

Kadınlara yönelik *Hanımlara Mahsus Gazete, Mehâsin, Kadınlar Dünyası* gibi diğer dergilerde olduğu şekilde *Demet Dergisi*'nde de şiirler genellikle kadınlık duygusu, aile, ahlaki değerler ve bireysel duygular gibi konulara odaklanır; hikâyeler ise kadınların eğitimi, aile içi rolleri ve fedakârlıklarını ön plana çıkarır.[30]

3.3. Telif, Tercüme, Tefrika ve Yazı Dizisi Bağlamında Tür Politikası

Dergide yer alan metinlerin türsel çeşitliliği yalnızca edebi türlere değil, metinlerin üretim biçimlerine de yansımaktadır. Telif ve tercüme ayrımı ile birlikte bazı yazıların tefrika veya dizisel nitelik taşıması, yayın politikası açısından dikkate değerdir. *Demet*'te yer alan metinlerin büyük çoğunluğu teliftir, ancak dönemin dergicilik anlayışında yaygın olan tercüme metinler de yer almaktadır.[31] Okurun ilgisini çekme konusunda edebî metinler kadar farklı konularda tercümeler de dikkate alınmış görünmektedir. Tercüme metinlerin özellikle kadın portreleri ve Batı'daki kadınların başarılarını tanıtma amacına hizmet ettiğini söylemek de mümkündür. Bu yönüyle, dergi hem yerli hem de yabancı kaynakları bir araya getirerek okuyucusunda hem kültürel farkındalık hem de öz güven oluşturmaya çalışır.

Demet Dergisi'nde yer alan metinlerden şiir ve mensur şiir dışında kalan diğer metinler yazı dizileri ve tefrikalar biçiminde sayılara dağılmış durumdadır. Derginin yapısını belirleyen önemli etken de bu dağılımla ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte çoğu sayısında tercüme metinlere rastlanmaktadır. Bu metinlerin dağılımı Çizelge 3.te verilmiştir.

Çizelge 3. *Demet Dergisi*'nde Telif, Tercüme, Tefrika ve Yazı Dizisi Dağılımı

[28] Cafer Gariper, "Türk edebiyatında mensur şiir literatürü," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4, no. 7 (2006): 361-409.
[29] Deneme türlerinin adlandırılarak tasnif edildiği bir çalışma için bkz.: Nesrin Mengi, "Bir edebi tür olarak deneme ve Türk edebiyatındaki yeri," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 2 (2005): 353-368.
[30] Koçyiğit, "Osmanlı Modernleşmesinde Kız Çocuklarının Eğitimi ve Kadın Hareketi: *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Kadınlar Dünyası* Üzerine Nitel Bir İçerik Analizi," Gören Kekeç ve Taşcıoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında Kadın: Mehasin Dergisi Üzerine Bir İnceleme."
[31] Dergiciliğin bu anlayışın örnekleri için bkz.: Meral Demiryürek, "Müslüman Türk Kadın Dergilerinin 'Kadın Meselesi'ne Osmanlı ve Rus Emperyal Bakışları: *Âlem-i Nisvan, Kadınlar Âlemi, Kadın*," *Journal of Modern Turkish Studies* 11, no. 2 (2014): 186-209.

No	1. Sayı 17 Eylül 1324	2. Sayı 24 Eylül 1324	3. Sayı 1 Teşrin-i Evvel 1324	4. Sayı 8 Teşrin-i Evvel 1324	5. Sayı 15 Teşrin-i Evvel 1324	6. Sayı 22 Teşrin-i Evvel 1324	7. Sayı 29 Teşrin-i Evvel 1324
1							
2							
3							
4							
5			Tefrika				
6						Yazı Serisi/Yazı Köşesi	
7						Yazı Serisi/Yazı Köşesi	
8						Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Tefrika
9					Yazı Serisi/Yazı Köşesi		
10		Yazı Serisi/Yazı Köşesi		Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Yazı Serisi/Yazı Köşesi		
11		Tercüme	Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Tercüme			
12				Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Tefrika	Yazı Serisi/Yazı Köşesi
13	Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Tercüme / Yazı Serisi/Yazı	Tercüme / Tefrika	Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Tercüme / Tefrika	Yazı Serisi/Yazı Köşesi
14	Tercüme		Yazı Serisi/Yazı Köşesi	Yazı Serisi/Yazı Köşesi		Tercüme / Tefrika	Tercüme
15	Tercüme		Tercüme / Yazı Serisi/Yazı				Yazı Serisi/Yazı Köşesi

16			Yazı Serisi/Yazı Köşesi				Tefrika
17		Yazı Serisi/Yazı Köşesi					Tercüme / Tefrika
18	Tercüme		Tercüme / Tefrika				Tercüme / Tefrika
19	Yazı Serisi/Yazı Köşesi						
20	Yazı Serisi/Yazı Köşesi						
21	Tercüme / Tefrika						
22							

3.4. *Demet Dergisi*'nde Didaktik ve Edebî Denge

Demet Dergisi kendini nitelediği edebî, ilmî ve siyasi duruşunu dergide yer verdiği metinlere doğrudan yansıtmayı hedeflemiştir. Bu hedefin ne kadar gerçekleştiği ise metinlerin tür ve tema dağılımından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dergi sabit bir yazar kadrosu veya tür-tema planından ziyade okurlara, yazı gönderenlere ve değişen bazı kararlara göre gelişimini sürdürmüştür.

Derginin kendini ifade ettiği bölümlerde ve okurlarla derginin yazıştığı mektup-cevap kısımlarında ilmî ve siyasi çerçeve ayrımı olmaksızın didaktiklik ve edebîlik gerilimi oluşmuştur. Dergi ilmî ve siyasi yazılara yer vermeyi hedefleyerek yayın politikasında didaktik gayelere bir yer ayırmıştır. Ancak edebî metinlere de özel bir alan açmıştır. Bu durum hem derginin yayın politikasıyla hem de beklenmeyen gelişmelerle olmuştur.

Dergi ilk sayısında kendi amacını ortaya koyarken aynı zamanda okurlarının eleştirilerine de sayfalarında yer vereceğini duyurmaktadır.[32] Bunun ilk örneği ikinci sayıda uzunca bir eleştiri mektubuna yer verilmesidir. *Demet*'in ilk sayısını hevesle bekleyen erkek okurun hayal kırıklığını anlatan bu eleştirel mektup, dergide kadının eğitiminden ziyade edebî metinlerin ve özellikle Fransızcadan tercüme edilen eserlerin çoğunlukta olmasından duyulan rahatsızlığı vurgulamaktadır. Kadının asıl görevi olan anne ve eş rolünü vurgulayan okur mektubu, bu yönleriyle kadınları derginin geliştirmesini beklediğini söylemektedir. Dergi cevaben teşekkür notu düşerek mektup sahibinin ismini öğrenmek istemiştir.[33] Mektubu yazanın adıyla ilgili bilgi gelmemişse de 3. sayıda daha uzun bir cevap metni yer almaktadır. Mektuptaki Fransız

[32] İmzasız, "Kariat ve Kariinimize."
[33] İmzasız, "Muharrerat: İmzasız Bir Mektup," *Demet*, no. 3 (1 Teşrin-i Evvel 1324): 23-24.

medeniyeti eleştirisine ve *Demet*'in muhteva eleştirisine cevap verilen bu metinde dergi, biraz fazlaca edebî olduğunu da kabul etmektedir:

" 'Demet'imizin birinci kusuru belki biraz fazla edebî olmasıdır. Fakat dikkat etmeli, büsbütün edebiyatsız olsun demiyorum; çünkü -Şark vatan-ı şiir ve hayal olduğundan mıdır, bilmem?- edebiyatı hepimiz severiz." [34]

Derginin birkaç sayısını meşgul eden söz konusu okur mektubu ve ona verilen cevaplar, derginin yayın politikasını anlatmasına ve yazılardaki planlamaya dair bilgi verilmesine de imkân tanımıştır. Buna göre dergi ilk olarak ilmî ve siyasi bir muhtevayı; yani kadınların terakkisini, maarifi hedeflemektedir. Bununla birlikte hedef kitlesine muhtevasını ulaştırmak için uygun bir dil ve üslup belirlemek amacıyla edebî yönünü güçlü tutmayı öncelemiştir. Nitekim maarifi ulaştırmak için öncelikle okurlarında "mütalaa" arzusu uyandırmak istemektedir. Yani dergideki edebî tecihler biraz da okur kitlesini "mütalaa"ya alıştırmak üzere bir strateji olarak da değerlendirilmelidir.[35] Bu nedenle, Fransızcadan aktarılan tercümeler derginin politikasına hizmet etmektedir. Bir yandan bilgi diğer yandan kadın örnekliği bu tercümeler kanalıyla aktarılmaktadır. Dahası bu metinler dergideki edebî yapıyı güçlendirirken dil ve üslûp da bu durumdan etkilenmektedir.

Derginin kadınlara hitap eden bir yayın olmakla birlikte erkek yazarların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Yine de yazıların üslup ve tematik yönleriyle kadın duyarlılığına hitap ettiğini söylemek mümkündür. Derginin farklı gelişmelerden etkilenerek hedeflediği metinlere yer veremediği durumlar söz konusudur. İlk sayıda yer verilemeyen yazıların olması[36] ve siyasi ve mizahi kısımların yetişememesi[37] gibi durumlar olmuştur. Okurların didaktik yapı beklentisine rağmen ilk sayıda edebî kısmın ağırlıklı olmasına karşılık "O kadar edebî yazılar arasında adeta gâip olan kısm-i ilmî biraz daha geniş olmalıydı." değerlendirmesinin ardından yazıların niteliği ve gelişimiyle ilgili dergide şu şekilde bir açıklama yer almaktadır:

"İşte bu hafta elimizden gelen ıslahatı yapıyoruz: Kısm-ı ilmîmiz daha zengindir. Biraz da buyı inşirah ve neşat isteyenlerin de arzularını ihmal etmedik. Gelecek hafta da kısm-ı siyasimiz başlayacak." [38]

Derginin "Şiir" ve "Hikâye" bölümleri edebî niteliğini öne çıkarırken diğer bölümler didaktik yönünü oluşturmaktadır. Bu iki yönü dergiyi sadece popüler bir edebiyat dergisi olmak veya sadece kadın eğitimini esas almak gibi bir sınırlılıktan kurtarmaktadır. Kısa ömürlü olmasına rağmen, yaygın kanının aksine, *Demet Dergisi*'nin son derece planlı ve bilinçli bir yapıda ilerlemeyi amaçladığı görülmektedir.
Bu yönüyle Demet, dönemin kadın yayıncılığına dair genel "amatörlük" yargısına istisnai bir örnek teşkil eder.

Demet Dergisi'nin diğerlerinden iki önemli farkı söz konusudur. İlk olarak dergi kendini siyasi olarak tanımlayan ilk kadın dergisidir. Bununla ilişkili olarak II. Meşrutiyet sonrasında çıkan ilk kadın dergisi olarak siyasi konulara ve siyasi makaleler yer veren ilk kadın dergisi olmuştur.[39] İkinci farkı ise edebî yönünün ağırlıklı olmasıdır.

---

[34] İmzasız, "İmzasız Mektup Sahibine," *Demet*, no. 3 (1 Teşrin-i Evvel 1324): 46. Aynı okurun ikinci mektubu ve derginin verdiği cevap için bkz.: İmzasız, "Muharrerat: İmzasız İkinci Mektup," *Demet,* no. 6 (22 Teşrin-i Evvel 1324), 86-87; İmzasız, "Demet," *Demet,* no. 6 (22 Teşrin-i Evvel 1324): 87.
[35] İmzasız, "İmzasız Mektup Sahibine."
[36] İmzasız, "Kariat ve Kariinimize."
[37] Ay.
[38] Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, "Kariatımıza."
[39] Semra Gökçimen, "Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi," *Yasama Dergisi*, no. 10 (2008): 13.

Derginin dönemin yayınları arasında edebî yönüyle farklı olduğu görülmektedir. Kısa ömürlü olmasına rağmen, dergide yer alan metin türleri ve konuların ele alınış biçimi dönemin fikrî ve edebî havasını yansıtabilecek niteliktedir. Telif ve tercüme eserlerin yer aldığı dergide; şiir, hikâye, mektup, hatıra gibi farklı türlerdeki edebî metinler yazı dizileri, tefrikalar ve tematik bölümler aracılığıyla okura sunulmuştur. Derginin yapısal analizine dayanarak, esas belirleyici yönünün didaktiklikten çok edebî karakteri olduğunu ileri sürmek mümkündür. Hatta denilebilir ki *Demet Dergisi*, ilmî ve siyasi içeriğini edebî kimliğinin adetâ ardında veya çevresinde tutmuştur.

SONUÇ

Osmanlı kadınının II. Meşrutiyet döneminin yeni şartları içinde terakkisini hedef tayin eden *Demet Dergisi*, bunu yaparken estetik zevki önemseyerek edebî kimliğini ön planda tutmuştur. Müslüman ve gayrimüslim önemli kadın kimlikleri okurlarına tanıtan dergi, kadın okurlarının yazar olarak dergi sütunlarında yer alması için de samimiyetle uğraşmıştır. Derginin Osmanlı kadın hareketi içindeki özgün konumunu bu özelliklerinin belirlediğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, *Demet Dergisi* yalnızca kadınlara hitap eden bir yayın olarak kalmamış, dönemin düşünsel çerçevesiyle bütünleşen bir kültürel aktör olarak öne çıkmıştır. Derginin tür çeşitliliği ve tema örgüsü, kadınlara estetik bir duyarlılık kazandırma ve onları kültürel olarak konumlandırma amacıyla planlı biçimde işlenmiştir.

Bu çalışma, *Demet Dergisi*'ni yalnızca içerik üzerinden değil, aynı zamanda edebî türler, temalar ve metinlerin üretim biçimi açısından inceleyerek yapısal bir perspektifle değerlendirmiştir. Derginin bilinçli bir kurgu ve süreklilik stratejisiyle yayımlandığını ortaya koyan ve bu yapıyı tür ve tema analizi ile temellendiren ve edebî kimliğinin altını çizen bu yaklaşım, II. Meşrutiyet kadın basınının yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda edebî ve yapısal bir okumasını da mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akagündüz, Umut. "II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları (1908-1918)." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Altuğ, Fatih. "Ermeni kadın yazarların Müslüman kız kardeşlerine takdimi." *K24*, 28 Ekim 2020. https://t24.com.tr/k24/yazi/ermeni-kadin-yazarlarin-musluman-kiz-kardeslerine-takdimi,2919 (Erişim tarihi: 3 Haziran 2025).

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

Demiryürek, Meral. "Müslüman Türk Kadın Dergilerinin 'Kadın Meselesi'ne Osmanlı ve Rus Emperyal Bakışları: *Âlem-i Nisvan, Kadınlar Âlemi, Kadın*." *Journal of Modern Turkish Studies* 11, no. 2 (2014): 186-209.

Doğan, Sabiha. "Tanzimat'tan Cumhuriyete Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar (1850-1950)." Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2010.

Gariper, Cafer. "Türk edebiyatında mensur şiir literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4, no. 7 (2006): 361-409.

Gökçimen, Semra. "Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi." *Yasama Dergisi*, no. 10 (2008): 5-59.

Gören Kekeç, Susin ve Raci Taşcıoğlu. "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında Kadın: Mehasin Dergisi Üzerine Bir İnceleme." İçinde *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, haz. Merve Uğur, Cilt 1, 689-723. Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

Toska, Zehra, Ayşe Akal, Ülkü Ünlü, ve diğerleri. *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1993.

Karabıyık, Sibel. "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Kadın Dergileri: Demet ve Kadın (İnceleme ve Metin)." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Keskin, Tülay. "Demet Dergisi'nde kadın ve ilerleme anlayışı." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24, no. 37 (2008): 289-312.

Kırca Schroeder, Süheyla. *Popüler Feminizm: Türkiye ve Britanya'da Kadın Dergileri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.

Koçyiğit, Demet. "Osmanlı Modernleşmesinde Kız Çocuklarının Eğitimi ve Kadın Hareketi: *Hanımlara Mahsus Gazete*ve *Kadınlar Dünyası* Üzerine Nitel Bir İçerik Analizi." İçinde *Uzman Araştırmacı Eğitim Programı Makaleler - I*, haz. Turgay Anar, 137-169. İstanbul: İstanbul Bilimler Akademisi, 2017.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2018.

Keçeci Kurt, Songül. "II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı." *Belleten* 79, no. 286 (2015): 1073-1097.

Mengi, Nesrin. "Bir edebi tür olarak deneme ve Türk edebiyatındaki yeri." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 2 (2005): 353-368.

Özcan Demir, Nilüfer. "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16, no. 2 (1999): 107-115.

Tansü, Yunus Emre, ve Mesure Gök. "II. Meşrutiyet döneminde kadınlara yönelik basın faaliyetlerinin aile hayatına etkileri." *Pearson Journal* 5, no. 6 (2020): 210-218.

Toprak, Zafer. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde devlet, aile ve feminizm.” İçinde *Sosyo/Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 1, 228-237. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.

Uğur, Zeynep Bengisu. “Demet Dergisi ve Dergideki Erkeklik Algısı.” İçinde *International Conference on Management and Social Sciences*, haz. Kıyal Kamchybekova Abdiraim, 236-245. İstanbul: Uysad, 2018.

EK 1

Çizelge 4. *Demet Dergisi* İçindekiler Tablosu

No	1. Sayı ***Demet,* no. 1, 17 Eylül 1324**	2. Sayı ***Demet,* no. 2, 24 Eylül 1324**	3. Sayı ***Demet,* no. 3, 1 Teşrin-i Evvel 1324**	4. Sayı ***Demet,* no. 4, 8 Teşrin-i Evvel 1324**	5. Sayı ***Demet,* no. 5, 15 Teşrin-i Evvel 1324**	6. Sayı ***Demet,* no. 6, 22 Teşrin-i Evvel 1324**	7. Sayı ***Demet,* no. 7, 29 Teşrin-i Evvel 1324**
1	Nigâr bint-i Osman, "Çırpınma", s. 2.	Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, "Kariatımıza", s. 17.	İmzasız, "Esef ü Hayret", s. 33.	Faik Âli, "İstasyonda" , s. 49.	Ruhsan Nevvare, "Beyaz Düşünceler", s. 65.	Şiven Peride, "İhtiyac-ı Garam", s. 81.	Halide Salih, "Karanlıklarda", s. 97.
2	Jülide, "Gözyaşlarıma", s. 2.	"Kırmızı Beyaz Kulübü Müessesât-ı Muhteremesine" , s. 18.	Bintü'l-Asım [elif]. Ulviye, "Hanımlarımız İçin", ss. 33-34.	Mehmet Akif, "Safahat-ı Hayattan: Bebek Yahud Hakk-ı Karar", ss. 49-50.	Şiven Peride, "Aşk ve Gözyaşları: Şimdi Sensiz", s. 65.	E [elif]. Ulviye, "Mevkib-i Hayat", s. 81	E [elif]. Ulviye, "Otomobil Geçerken", s. 97.
3	Cenap Şahabettin, "İhdaiye", s. 2.	Hüseyin Siret, "Marmara'ya Karşı", s. 18.	Nezih, "Usanç Dakikaları", s. 34.	Server Cemal, "Köy Tahassüsleri: Mart Akşamı", ss. 50-51.	Jülide, "Senin İsmin", ss. 66.	Süleyman Nazif, "Sarir-i Hame", ss. 81-82.	Atıfet Celal, "Çocukluk Hatıratımdan", ss. 97-98.
4	Hüseyin Cahit, "Hayat-ı Hakikiye Sahneleri: Deli", s. 3.	Mehmet Rauf, "Dağlı Şarkısı", s. 18.	Faik Âli, "Selam-ı Aşinayi", s. 34.	Mithat Cemal, "Panteon", s. 51.	Faik Âli, "İki Hemrah", s. 66.	Celal Sahir, "Sinir Hali", s. 82.	Behiye Refet, "Valide Rüyası", s. 98.
5	Mehmet Emin, "Bir Genç Kıza", s. 4.	Faik Âli, "Baykuş", ss. 18-19.	Fazıl Ahmet, "Zehir Katreleri", s. 35.	İlyas Macit, "Leylak", s. 52.	Tahsin Nahit, "Nazm-ı Serbest: Kış Gecesi", ss. 66-67.	Tahsin Nahit, "Elin Elimde", s. 82.	Faik Âli, "Melal", s. 98.
6	Ahmet Samim, "Valideme", s. 4.	Mehmet Emin, "Babacığım", s. 19.	M. Rüştü, "Bostancı'da", s. 35.	Ali Zeki, "Denize", s. 52.	Ali Zeki, "Bir Kartpostala Cevap", s. 67.	Logofet Fuat, "Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel Yeseyan", ss. 82-83.	Tahsin Nahit, "Bir Ruh-ı Necibe Karşı", s. 98.

7	Mustafa Namık, “Elhan-ı İnkisar”, s. 4.	Fazıl Ahmet, “Papatyalar”, s. 19.	Raif Necdet, “Sevda-yı Şafak”, s. 35.	Celal Sahir, “Buhran”, ss. 52-53.	Sabih, “Hayat-ı Hakikiye Sahneleri: Telhi-i Leziz”, s. 67.	Selim Sırrı, “Kısm-ı İlmi 2: Çocuk Terbiyesi”, ss. 83-84.	Enis Avni, “Hicranlardan Sonra”, ss. 98-99.
8	Server Cemal, “Kızıma”, s. 5.	Celal Sahir, “Hilkatin Yâdı”, ss. 19-20.	Tahsin Nahit, “Demet”, s. 35.	Kırmızı Beyaz Kulübü , “Genç Kızlar Arasında”, ss. 53-55.	Celal Sahir, “Matmazel N’nin Kartpostal Mecmuasına”, ss. 67-68.	Dr. Orhan Tahsin, “Musahabe-i Tıbbiye: Hastalık, Mikroplar, Sirayet”, ss. 84-86.	Fazıl Ahmet, “Zehir Katreleri”, s. 99.
9	Mustafa Kemal, “Ölüm”, s. 5.	Celal Sahir, “Niçin mi?”, s. 20.	Celal Sahir, “Matmazel K.'ya”, s. 36.	Ahmet Samim, “Kızımın İsmi”, ss. 55-59.	Asaf Nefi, “Kadın Muharrirler: Madam Roland”, ss. 68-71.	İmzasız, “Muharrerat: İmzasız İkinci Mektup”, ss. 86-87.	Muhyittin, “Yalnızsın”, s. 99.
10	Celal Sahir, “Bir Hayal”, ss. 5-6	Logofet Fuat, “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Duchabes Paşa”, ss. 20-21.	Ahmet Esat, “Gedikpaşa Tiyatrosu”, s. 37.	Dr. Nuri Bekir, “Kısm-ı İlmi: Niçin İhtiyarlıyoruz?”, ss. 59-61.	Mahmut Sadık, “Şehirli Düşünceler: Muharebe-Fonograf”, ss. 72-72.	İmzasız, “Demet” [mektup], s. 87.	Celal Sahir, “Heyecanat-ı Mahasin”, s. 99.
11	Fazıl Ahmet, “Ölümüm”, ss. 6-7.	Henri Lave, “Ölüm Korkusu”, mtc. Ahmet Samim, ss. 22-23.	Asaf Nefi, “Kadın Muharrirler: Madam de Sévigné”, ss.37-39.	İmzasız, “Rayihalar”, mtc. Mahmut Celal, ss. 61-62.	Ahmet Samim. “Gazal-ı Hürriyet”, ss. 74-76.	İmzasız, “Demet’in Karielerinden İstimzacı”, s. 88.	Nigâr bint-i Osman, “Zeynep Sünbül Hanım”, ss. 99-100.
12	Celal Sahir, “Sergüzeşt”, s. 7.	İmzasız, “Muharrerat: İmzasız Bir Mektup”, ss. 23-24.	Süleyman Nazif, “Sergüzeşte Dair”, ss. 39-40.	İmzasız, “Kısm-ı Siyasi: Zabıta ve Kadınlarımızın Muhafaza-i Hukuku”, ss. 62-63.	Server Cemal, “Temaşa Tenkidi: Milli Tiyatro”, ss. 76-78.	Halide Salih, “Milli Hikâye: Raik’in Annesi”, ss. 88-92.	Asaf Nefi, “Kadın Muharrirler: Madam de Borde Valmor”, ss. 101-102.
13	Logofet Fuat, “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel	İsmet Hakkı, “Kısm-ı İlmi: Kadınlarız ve Maarif”, ss. 24-27.	İmzasız, “Ahlaki Fıkralar: Esrarengiz Çekmece”, mtc. Fatma	Marcel Prévost, “Françoise'a Mektuplar”, mtc. Kırmızı Beyaz	Hakkı Behiç, “Siyasi: Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız”, ss. 78-80.	Marcel Prévost, “Françoise’a Mektuplar”, mtc. Kırmızı Beyaz	Mahmut Sadık, “Şehirli Düşünceler: Gücüme Gitti”, s.102-103.

	Asadur", ss. 7-8.		Müzehher, ss. 40-41.	Kulübü, s.63.		Kulübü, ss. 92-95.	
14	Sibil [Madam Zabel Asadur], "Gözyaşları" , s. 8.	Atıfet Celal, "Terbiye-i Nisvaniye", ss. 27-28.	Selim Sırrı, "Biraz Hande: Hüsna Hanım", ss. 41-43.	Tekir Kedi, "Biraz Hande: Hatırat", s. 64.		İmzasız, "Kıssa-i Garam", mtc. Fazıl Ahmet, ss. 95-96.	Jules Fréval, "Izdırabat-ı Meçhule: Monsieur Prévost'nun Hatası", mtc. Mehmet Ali, ss. 103-105.
15	Sibil [Madam Zabel Asadur], "Bulut", ss. 8-9.	Süleyman Fehmi, "Hüsn-i Ahlaki", s. 28.	İmzasız, "Serair-i Hüsn ü Ân: Buruşuklar", mtc. Abdülehat Davut, ss. 41-43.				Hakkı Behiç, "Kısm-ı Siyasi: Mümtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet", ss. 105-107.
16	Fazıl Ahmet, "Kırlangıçlarımız", ss. 9-10.	Dr. Galip Ata, "Hanımlara Hıfzıssıhhat: Hava ve Ziya", ss. 29-31.	Kırmızı Beyaz Kulübü, "Muharrerat: Demet Gazetesi Sermuharrirliğine", s. 46.				Halide Salih, "Raik'in Annesi", ss. 107-109.
17	Nigâr Hanım, "Muharrerat", s. 10.	F. K., "Biraz Hande: Bir Sahne", ss. 31-32.	İmzasız, "İmzasız Mektup Sahibine", s. 46.				Marcel Prévost, "Françoise'a Mektuplar", mtc. Kırmızı Beyaz Kulübü, ss. 109-111.
18	Server Cemal, "Beklenilmeyen Bir Hediye", ss. 10-12.		İmzasız, "Kıssa-i Garam 2: Mevasim", mtc. Fazıl Ahmet, ss. 47-48.				İmzasız, "Kıssa-i Garam", mtc. Fazıl Ahmet, ss. 111-112.
19	Selim Sırrı, "Kısm-ı İlmi: Çocuk Terbiyesi", ss. 12-13.						
20	Op. Dr. Orhan Tahsin,						

	"Musahabe-i Tıbbiye", ss. 13-14.						
21	İmzasız, "Kıssa-i Garam 1: Şecer-i Zerrin", mtc. Fazıl Ahmet, ss.14-15.						
22	İmzasız, "Kariat ve Kariinimize" , s. 16.						

HALK İNANÇLARINDA MEKÂNIN KUTSALLAŞMASI: MENDERES HAVZASI ÖRNEĞİ

Dr. Bircan KAYACAN[1]

Özet

Kutsal mekân, gündelik olanla aşkın olan arasındaki ayrımı simgeleyen, kutsalın dünyada görünür hâle geldiği anlam yüklü bir uzamdır. Bu mekânlar bireyin evrenle, geçmişle ve ilahi olanla kurduğu bağın somutlaştığı simgesel alanlar olarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli işlevler üstlenmektedir. Bu bağlamda Menderes Havzası, tarihsel süreçte inançların ve dinlerin yoğun olarak kendini gösterdiği bir yerleşim yeri olarak dikkat çekmektedir. Dinî kolektif hafızanın sürdürülebilirliğini görmek ve dinsel kimliğin dışavurumunu anlamak açısından da özel bir öneme sahiptir. Adeta kutsalın tezahür ettiği bu bölge, kült merkezli pek çok inanç ve dine ev sahipliği yapmıştır. Antik dönemden günümüze kadar uzanan bu kutsal alanlar, yalnızca dinî ibadetlerin gerçekleştiği yerler değil, aynı zamanda kolektif hafızayı besleyen ve kültürel sürekliliği sağlayan sembolik mekânlardır.

Bu çalışma, Menderes Havzası'nda halk inançları bağlamında kutsal mekânların oluşumunu, kutsallaşma dinamiklerini ve bu mekânların kültürel bellekteki yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Halk inançlarının mekânla kurduğu çok katmanlı ilişkiyi çözümleyerek, kutsal mekânların nasıl inşa edildiği, bu inşanın bireysel deneyimlerle nasıl anlam kazandığı ve kolektif bellekte nasıl süreklilik sağladığı, elde edilen veriler doğrultusunda ortaya konmaktadır. Kuramsal çerçeve olarak Mircea Eliade'nin kutsal mekân anlayışından yararlanılmış; kutsalın zaman ve mekân içindeki görünürlüğünü ifade eden "hiyerofani" kavramı temel alınmış; kutsal mekânların oluşum süreci, halk anlatıları, deneyimler, doğaüstü göstergeler aracılığıyla nasıl gerçekleştiği saha araştırmalarında tespit edilmiştir. Çalışmada halkın kutsalı nasıl deneyimlediğine ve bu deneyimlerin mekânsal karşılıklarının nasıl şekillendiğine dair örnek olaylar ve tematik çözümlemeler sunulacaktır. Çalışma, kutsal mekânları yalnızca dinsel bağlamda değil aynı zamanda kültürel hafıza, kimlik inşası ve mekânın kültürel anlamlandırılması süreçleriyle olan etkileşimleri çerçevesinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedeflemekte; ayrıca bölgede gözlemlenen senkretik inanç yapılarına dikkat çekerek, farklı kültürel ve dinî unsurların aynı mekânda iç içe geçerek süreklilik sağladığına dair özgün bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Mekân, Hiyerofani, Halk İnançları**,** Menderes Havzası

[1] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Dr, Aydın Valiliği Adnan Menderes Demokrasi Müzesi, Uzman, bircan-kayacan@hotmail.com. ORCID: https://orcid.org/0000-0002- 8353-7983;.

THE SANCTIFICATION OF SPACE IN FOLK BELIEFS: THE CASE OF THE MENDERES BASIN

Abstract

A sacred space is a meaning-laden realm that symbolizes the distinction between the mundane and the transcendent, wherein the sacred becomes manifest in the world. These spaces function as symbolic arenas in which the individual's connection with the cosmos, the past, and the divine is concretized, assuming significant roles on both personal and societal levels. In this context, the Menderes Basin emerges as a prominent settlement where various belief systems and religions have been vividly expressed throughout history. It holds particular importance in terms of observing the sustainability of religious collective memory and understanding the expression of religious identity. This region, where the sacred seems to be manifested, has served as a host to numerous belief systems and religions centered around cultic traditions. The sacred sites extending from antiquity to the present are not merely places of religious worship but also serve as symbolic centers that nourish collective memory and ensure cultural continuity.

This study aims to analyze the formation of sacred spaces within the framework of folk beliefs in the Menderes Basin, the dynamics of sanctification, and the place of these spaces within cultural memory. By examining the multi-layered relationship between folk beliefs and space, the study reveals how sacred spaces are constructed, how this construction gains meaning through individual experiences, and how continuity is maintained within collective memory based on the data obtained. The theoretical framework is grounded in Mircea Eliade's conception of sacred space; various modes through which sacredness is ascribed to space—via narratives, experiences, and supernatural signs—have been identified through field research. The article presents case studies and thematic analyses that illustrate how the sacred is experienced by local people and how these experiences acquire spatial manifestations. The study adopts a holistic approach, aiming to evaluate sacred spaces not only in a religious context but also in relation to cultural memory, identity construction, and the cultural interpretation of space. Furthermore, by highlighting the syncretic nature of belief systems observed in the region, it offers a unique perspective on how diverse cultural and religious elements intertwine within the same spatial settings to sustain continuity.

Keywords: Sacred Space, Hierophany, Folk Beliefs, Menderes Basin.

GİRİŞ

Halk inançları, bireyin doğrudan deneyimleyemediği ya da açıklamakta zorlandığı doğaüstü, metafizik ve kutsal olgular karşısında geliştirdiği kültürel ve dini tepkilerin bütünüdür. Bu inançlar, yazılı geleneklerin dışında gelişerek nesilden nesile aktarılan, toplumun kolektif hafızasında yer bulan güçlü kültürel yapılardır. Boratav'a (1997:7).) göre halk inanışları, yerleşik dinî sistemlerin dışında kalan, fakat halk arasında yoğun biçimde yaşatılan ve yeni dinî formlarla sentezlenebilen yapılardır. Kılıç (2001: 416) ise halk inançlarını, bireyin teknik gelişmelerden gündelik yaşama, doğumdan ölüme kadar her alanda başvurduğu kültürel ve dini kodlar olarak tanımlar. Bu bağlamda halk inançları, toplumların kültürel sürekliliğinde ve kimlik inşasında merkezi bir role sahiptir.

Mekân ise halk inançlarında sadece fiziksel bir yer değil; kutsallığın, hatıranın, mistik deneyimin ve metafizik gücün yansıdığı bir alan olarak karşımıza çıkar. Kutsal mekânların oluşumu, çoğu zaman bir rüya, ilahi bir işaret, mistik bir deneyim ya da olağanüstü bir olayla başlar; bu deneyimler toplumsal bellekte anlam kazanarak mekânı sıradanlıktan çıkarır ve dini bir odak hâline getirir (Eliade, 1992: 133). Bu süreçte kutsal olanın tezahürü, o mekânın sadece coğrafi değil aynı zamanda ontolojik olarak da farklılaşmasına neden olur. Kutsal mekân, zaman içinde halkın ritüel pratikleriyle (ziyaret, kurban, adak, dua vb.) daha da pekiştirilerek kolektif bir inanç merkezi hâline gelir.

Bu çalışmada, mekânın kutsallaşması olgusu halk inançları bağlamında ele alınmakta; söz konusu olgunun tarihsel, kültürel ve dini boyutları teorik temellerle birlikte değerlendirilmektedir. Özellikle Anadolu'nun tarihî ve kültürel açıdan önemli bölgelerinden biri olan Menderes Havzası örneği üzerinden, halk arasında kutsal sayılan mekânların hangi dinamiklerle belirlendiği, ne tür anlatılarla desteklendiği ve bu mekânların nasıl ziyaret yerlerine dönüştüğü somut örneklerle incelenmektedir. İlk bölümde, "Kutsal Mekân Algısının Teorik Temelleri ve Halk İnançlarındaki Yansımaları" başlığı altında, kutsallık kavramının felsefi ve dinî kökenleri; Eliade, Halbwachs ve Assmann gibi kuramcıların görüşleri çerçevesinde açıklanacaktır. Bu çerçevede, kutsalın zaman ve mekân üzerindeki kurucu etkisi, kolektif hafıza içindeki rolü ve halk inancındaki karşılıkları incelenecektir. İkinci bölümde, "Menderes Havzası'nda Mekânın Kutsallaşma Süreci ve Kutsal Mekânlar" başlığıyla, kutsal mekânların halk arasında nasıl anlam kazandığı ele alınacaktır. Kutsal mekânın oluşumuna zemin hazırlayan çeşitli halk inançları ve anlatı türleri aşağıdaki alt başlıklar altında detaylandırılacaktır: Bu doğrultuda araştırma hem teorik literatüre katkı sunmakta hem de halk anlatıları ve inanç pratiklerinin derlenmesiyle kültürel belleğin görünür kılınmasına hizmet etmektedir. Ayrıca halk inançlarıyla şekillenen mekânsal kutsallığın bireysel ve toplumsal kimlik oluşumundaki rolünü ortaya koyarak halk bilimi, din sosyolojisi ve kültürel antropoloji gibi alanlarda yapılacak benzer araştırmalar için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Mekânın sadece fiziki bir unsur değil aynı zamanda kolektif hafızada şekillenen, ritüellerle pekişen ve inançsal anlam yüklenen bir unsur olduğunu ortaya koyması bakımından da çalışma özgün bir katkı niteliği taşımaktadır.

1) Kutsal Mekân Algısının Teorik Temelleri ve Halk İnançlarındaki Yansımaları

Kutsal kavramı, insan deneyiminde derin ve çok katmanlı bir anlam taşır; bu anlam, bireylerin ve toplumların hayatında hem psikolojik hem de sosyal yapının temel taşlarından biri olarak işlev görür. Kutsal olan, sadece bireysel inanç ve duyguları şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumların değer sistemlerini, normlarını ve ritüellerini oluşturur. Türk Dil Kurumu'nun (1992) sözlüğünde "kutsal" terimi, "tapınılacak veya yolunda can verilecek mukaddes, karşı çıkılmaması gereken, Tanrı'ya adanmış olan, Tanrısal olan" şeklinde tanımlanmakta olup, bu tanım kutsallığın hem dini hem de toplumsal boyutlarını açıkça ortaya koyar. Kutsallık, genellikle insanın sınırlarını aşan, yüce ve dokunulmaz bir gerçeklikle ilişkilendirilir; bu da kutsal olana karşı saygı, hayranlık, hatta korku gibi güçlü duyguların ortaya çıkmasına neden olur. Böylelikle kutsal, sadece soyut bir kavram olmaktan çıkarak bireylerin manevi yaşamında, toplumsal yapıların meşruiyetinde ve kültürel kimliklerin inşasında somut bir güç hâline gelir. Kutsal, bu yönüyle hem kişisel anlamda bir sığınak hem de kolektif düzeyde toplumsal dayanışmanın ve düzenin simgesi olarak işlev görür.

Batı dillerinde Yunanca "*hagios*" ve Latince "*sacrum*" terimleriyle karşılanan bu kavram, metafizik olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik bir gerçekliği de içinde barındırır. Rudolf Otto'ya göre kutsal, insanın aklıyla kavrayamayacağı ölçüde gizemli hem korku hem hayranlık uyandıran "mysterium tremendum" niteliğinde bir deneyimdir (Otto, 1958: 13). Bu deneyim, bireyin tamamen kendisinden farklı ve aşkın bir güç karşısında duyduğu derin duygularla tanımlanır. Nathan Söderblom ise kutsalın, dinin en temel ve belirleyici ögesi olduğunu, hatta Tanrı anlayışının bile öncesinde geldiğini ileri sürer (Söderblom, 1951: 731). Ona göre kutsal, ilkel dinlerde iki farklı biçimde tecrübe edilir: Melanezya'da "mana" olarak adlandırılan yaratıcı ve pozitif güç ile Polinezya'da "tabu" adı verilen yasaklayıcı ve negatif güç. "Mana" gizemli bir etkinlik ve güç taşırken, "tabu" daha çok korku, uzak durma ve tehlike ile ilişkilendirilir (Söderblom, 1951: 731). Hinnells ve John kutsalı, yaratıcıyla kurulan ilişkiyle şekillenen özel bir nitelik olarak tanımlar ve dini bir amaca tahsis edilen nesne ya da mekânlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunur (Hinnells & John, 1988: 151). Sharpe ise kutsallık tecrübesinin, kişiyi Tanrı'ya, ibadet ritüellerine, dini cemaate ve doktrine bağlayan temel bir unsur olduğunu ifade eder (Sharpe, 1983: 62). Bu bağlamda kutsal, inanan bireyin dinî çerçevede kalmasına katkı sağlayan duygusal ve yapısal bir güçtür. Mircea Eliade'ye göre ise kutsal, her zaman profan (gündelik) olandan tamamen farklı bir gerçeklik olarak tecrübe edilir. O, kutsalın dünyaya "hiyerofani" aracılığıyla yani kendini göstererek girdiğini ve kutsal olanın bu yolla belirli nesneler, mekânlar ve zamanlar aracılığıyla tezahür ettiğini ifade eder (Eliade, 1992: 17). Ona göre, kutsal doğal gerçekliğin dışında ve ötesindedir, çoğu zaman soyut bir fikir olarak kalmaz; belirli zamanlarda ve mekânlarda tezahür ederek insan tecrübesinde somut bir varlık hâline gelir. Dolayısıyla kutsalın tezahür ettiği bu özel alanlar sıradan mekânlardan ayrılarak kutsal mekânlara dönüşür. Bu noktada kutsalın, yalnızca bireysel inanç sistemi içerisinde değil, toplumsal ve kültürel hafızada da belirleyici bir rol oynadığı görülür. Kutsal mekânlar; ritüellerin icra edildiği, kutsal anlatıların yer bulduğu ve kolektif kimliğin inşa edildiği yerler olarak, kutsalın zamansal ve mekânsal boyutlarını bir araya getirir. Bu çerçevede,

kutsal mekân kavramının derinlemesine anlaşılması için Mircea Eliade'nin din ve mekân ilişkisine dair kuramsal yaklaşımı önemli bir referans noktası oluşturur.

Mircea Eliade, kutsalın mekânla ilişkisini ele alırken, dinî düşünce tarihinde mekânın yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda ontolojik bir farklılık taşıyan bir gerçeklik olduğunu ileri sürer. Eliade'ye göre evren, yukarıda da bahsedildiği üzere baştan itibaren kutsal olanla profan olanın keskin biçimde ayrıldığı bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Bu ayrımın en belirgin şekilde ortaya çıktığı yer ise kutsal mekândır (Eliade, 1992: 26). Kutsal mekân, profan mekânın kaotik ve izafî yapısına karşılık, kozmik düzenin bir yansıması olarak algılanır. Eliade'nin kutsal mekân anlayışında, her kutsal mekân evrenin merkezi (axis mundi) olarak kabul edilir. İnsan için kutsal mekân, sadece ibadet edilen bir alan değil, dünya ile gökyüzü arasındaki bağlantı noktasını temsil eden kozmik bir merkezdir (Eliade, 1992: 38). Bu merkez, insanların evrene anlam vermesini, kaostan kozmos yaratmasını ve yerleşik bir dünya inşa etmesini mümkün kılar. Kutsal mekâna yönelmek, bu merkez üzerinden Tanrı ile ilişki kurmak anlamına gelir. Bu nedenle Eliade, kutsal mekânı yalnızca dinsel bir işlevle değil, ontolojik ve kozmolojik işlevlerle de ilişkilendirir. Ayrıca Eliade'ye göre kutsal mekânın keşfi, insanın dünyayı anlamlandırma ve yerleşme sürecinde temel bir başlangıç noktasıdır. Kutsal mekânın merkez kabul edilmesiyle birlikte, mekân sembolik olarak dört yöne genişler ve kozmos yaratılır (Eliade, 1992: 29). Bu yönüyle kutsal mekân, sadece ibadet edilen bir yer değil, aynı zamanda evrenin yapısını yansıtan bir kozmogram niteliğindedir. Tapınaklar, mabetler, dağlar, ağaçlar ya da kutsal taşlar; insanın kutsalla temas kurduğu, kozmik düzeni yeniden ürettiği merkezî noktalardır.Bu mekânlar, ritüeller aracılığıyla kutsallıklarını yeniden üretir ve birey ile kozmik düzen arasında köprü işlevi görür. Eliade'nin kutsal mekân kavramı, kutsalın soyut bir metafizik gerçeklik olmaktan çıkarak, somut ve deneyimlenebilir bir varlık düzeyine yükseldiğini ortaya koyar. Bu bağlamda kutsal mekân, yalnızca dini metinlerde veya ritüellerde yer alan teorik bir kavram değil, aynı zamanda insanın evreni anlamlandırma ve varoluşu çabasının merkezinde bulunan somut bir olgudur (Eliade, 1992: 29).

Halk inançları ise bu kuramsal çerçevenin yaşam içinde somutlaşmış biçimidir. Halkın yaşadığı coğrafyayı anlamlandırma sürecinde, belli mekânlar kutsal nitelikler kazanır; bu alanlar sadece fiziksel mekânlar olmaktan çıkarak, toplumsal hafızanın, kültürel normların ve kolektif kimliğin şekillendiği kutsal merkezlere dönüşür. Bu süreçte, halk inançlarında mekânın kutsallaşması, bireysel deneyimlerin ötesine geçerek toplumsal bir kimlik ve aidiyet alanı oluşturur. Ritüeller, anlatılar ve gelenekler aracılığıyla bu kutsallık sürekli kılınır, kutsal mekânlar hem toplumun manevi yaşamının hem de kültürel sürekliliğinin temel unsurları haline gelir. Böylece halk inançları bağlamında kutsal mekân, Eliade'nin ontolojik ve kozmolojik perspektifi ile iç içe geçen hem metafizik hem de sosyokültürel bir olgu olarak varlığını sürdürür. Bu noktadan hareketle, halk inançlarında mekânın kutsallaşması, kutsalın gündelik yaşamda somut biçimlerde tezahür ettiği, toplumun değer ve inanç sistemleriyle şekillenen dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkar.

2. Menderes Havzası'nda Mekânın Kutsallaşma Süreci ve Kutsal Mekânlar

Kutsal mekânların oluşum süreci, çoğu zaman sıradan bir yerin olağanüstü bir olaya sahne olmasıyla başlar. Bu olay, halkın kolektif belleğinde anlatılar ve ritüeller aracılığıyla pekiştirilerek, söz konusu mekâna kutsal bir statü kazandırır. Bu durum yalnızca bireysel bir tecrübenin ürünü değil; aynı zamanda toplumsal hafıza, ortak anlatılar ve dini pratikler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir inşa sürecidir.

Kutsalın teolojik-fenomenolojik temelleri düşünüldüğünde Rudolf Otto'nun katkısı dikkat çekicidir. Otto, kutsal deneyimi akıl dışı, gizemli ve büyüleyici bir gerçeklik olarak tanımlar ve bu durumu "numinosum" kavramıyla açıklar (Otto, 1923: 56). Numinosum, bireyde hem korku hem hayranlık uyandıran bir duygu yaratır ve bu ikili doğayı "mysterium tremendum et fascinans" şeklinde adlandırır. Bu tür deneyimler, kişide kendisini sıradan dünyanın ötesinde, aşkın bir gerçeklikle karşı karşıya hissettiren yoğun bir varoluşsal farkındalık yaratır. Otto'ya göre sıradan bir mekân, bir hiyerofani—yani kutsalın tezahürü—ile dönüşüme uğrar. Bu dönüşüm, yalnızca bireysel bir tecrübe değil, zamanla kolektif bilinçte yer eden bir anlam sistemine dönüşür. Böylece kutsal mekânlar, hem çekici (fascinans) hem de korkutucu (tremendum) bir karakter taşıyarak toplumsal bilinçte yer edinir.

Kutsal mekânların oluşumunu yalnızca bireysel mistik deneyimlerle açıklamak yetersiz kalır. Bu noktada, Maurice Halbwachs'ın kolektif hafıza kuramı devreye girer. Halbwachs'a göre bireysel bellek, toplumsal bir çerçeve içinde işler; kişisel deneyimler ancak toplumsal olarak kabul gören semboller, anlatılar ve anlam haritalarıyla birleştiğinde kalıcı hâle gelir (Halbwachs, 1992). Bu bağlamda kutsal mekânlar da sadece bireysel yaşantılarla değil, bu yaşantıların anlatılar, ritüeller ve toplu deneyimler yoluyla kolektif belleğe dâhil edilmesiyle kutsallık kazanır. Bu çalışma kapsamında Menderes Havzası'nda mekânların nasıl kutsallaştığı ve halk arasında nasıl anlam kazandığı belirli tematik alt başlıklar çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1.Rüyalar ve İlahi İşaretler Yoluyla Mekânın Kutsallaşması

Rüya, bireyin uyku sırasında yaşadığı zihinsel imgeler, duygular, sesler ve semboller bütünüdür. Uyku evrelerinden REM (Rapid Eye Movement) döneminde en yoğun şekilde yaşanan rüyalar hem bilişsel hem de psikodinamik açılardan insanlık tarihi boyunca çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Psikanaliz kuramının kurucusu Sigmund Freud (1978: 160), rüyaları bastırılmış arzuların ve bilinçaltındaki dürtülerin dışa vurumu olarak ele almış, "rüyalar arzunun yerine geçmesidir" diyerek rüyaların bireysel psikolojideki işlevine dikkat çekmiştir. Freud'un ardından Carl Gustav Jung (1978: 38-42), rüyaların yalnızca bireysel bilinçaltına değil, aynı zamanda kolektif bilinçdışına ait arketipleri de yansıttığını savunmuştur. Jung'a göre rüyalar, bireyin içsel dünyasıyla ve evrensel semboller aracılığıyla ruhsal gelişimiyle ilişkili anlamlı mesajlar taşır. Modern psikoloji ise rüyaları hem nörofizyolojik hem de bilişsel süreçlerin ürünü olarak değerlendirmekte; özellikle Francis Crick ve Graeme Mitchison (1983:111) rüyaların öğrenilen bilgilerin yeniden düzenlenmesi ve gereksiz olanların ayıklanması sürecinde görev aldığını öne sürmektedir.

Rüyalar sadece psikolojik ya da nörobiyolojik bir fenomen değil; aynı zamanda kültürel, dini ve sosyolojik boyutlar içeren bir olgudur. Rüya, sıradan zamandan koparak kutsal zamana geçişi mümkün kılar; özellikle kutsal mekânların keşfi, peygamberlik deneyimleri veya ilahi yönlendirmeler bu rüya-zaman ilişkisinin birer tezahürüdür. Özellikle kutsal mekânların teşekkülü, halk anlatılarında çoğu zaman bir rüya deneyimiyle ilişkilendirilmiş (Çelepi, 2012: 712); bu rüyalar, bir yapının nereye inşa edileceği, kimin adına adanacağı ya da nasıl ziyaret edileceği gibi bilgileri taşıyan sembolik ve yönlendirici mesajlar olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, rüyalar yalnızca bireysel değil; mekânsal kutsallığın ortaya çıkmasında belirleyici, ilahi kaynaklı bir işaret olarak da algılanmıştır. Anadolu coğrafyasında da rüyalar yoluyla kutsallaşan mekânlara ilişkin anlatılar gerek yazılı tarihî kaynaklarda gerekse sözlü gelenekte ayrıntılı biçimde yer bulmuş; bu anlatılar sayesinde pek çok türbe, yatır, ziyaretgah veya kutsal dağ-tepe, halk inançları içerisinde ayrıcalıklı ve dokunulmaz bir statü kazanmıştır. Rüyalar aracılığıyla şekillenen bu mekânlar, sadece fiziksel değil, aynı zamanda metafiziksel bir aidiyet alanı olarak da anlam kazanmış ve zaman içinde inanç pratiklerinin odak noktası hâline gelmiştir. Anadolu coğrafyasında bu süreç, Antik Dönem'den başlayarak hem Hristiyanlık hem de İslamî dönemlerde çeşitli örneklerle görülmektedir.

Roma ve Helenistik dönemlerde kutsal mekânların kuruluşu rüyalar ve kehanetler yoluyla şekillenmiştir. İzmir'in Bayraklı ilçesinde bulunan Antik Smyrna Kenti, Roma Dönemi'nde önemini kaybetmiş olsa da kentin kuruluşuna dair en çok bilinen anlatı Büyük İskender'in gördüğü rüya ile ilgilidir. İskender, Pagos Tepesi (günümüz Kadifekale) üzerinde uyuyakaldığında, Nemeseis adlı tanrısal varlıklar tarafından ziyaret edilir ve yeni kenti burada kurması ilahi bir işaret olarak rüyasında bildirilir. Bu rüya, Apollon Klaros kutsal alanında yorumlanmış ve Smyrna'nın kurulmasına vesile olmuştur. İskender'in rüyasının, Roma İmparatoru Marcus'a ait bir bronz sikke üzerinde tasvir edilmesi de rüyanın kültürel önemini gösterir (Şahin, 1988: 23).

İzmir ili, Urla ilçesinde yer alan Yılanlı Ada Kilisesi bu bağlamda dikkat çeken yapılardandır. Halk arasında "kır kiliseleri" ya da "ekiloksi" adıyla bilinen bu tip yapılar, genellikle bir aziz veya dinî şahsiyetin rüyada görünerek kendi adına bir şapel inşa edilmesini istemesiyle ortaya çıkmaktadır. Rivayete göre; Yılanlı Kilisesi de bir azizin rüyaya girerek yerini bildirmesi üzerine inşa edilmiştir. Bu durum, mekânın kutsallığını rüya yoluyla kazandığını göstermektedir. Benzer bir kutsallaşma anlatısı, İzmir ili Selçuk ilçesinde yer alan Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi önünde bulunan ve "Kral Kızı Mezarı" olarak bilinen yapıyla ilgilidir. Rivayete göre burada yatan kişi, Bizans tekfurunun kızı Anastasia'dır. Anadolu beylerini desteklediği için ihanetle suçlanan Anastasia'nın intihar ettiği, ayak izlerinin mezar başında görüldüğü ve mezarının rüyada görülen işaretlerle keşfedildiği anlatılmaktadır (Cangul, 2024: 287-288). Mezara günümüzde de ziyaretler yapılmakta, mum yakılmakta ve dualar edilmektedir.

Aydın ili Koçarlı ilçesi Şenköy Mahallesi'nde bulunan Bilal Dede Türbesi de rüya ve işaretler aracılığıyla kutsallaşan mekânlara örnek teşkil eder. Rivayete göre Bilal Dede, yaşadığı dönemde geleceği görme yetisine sahip bir erendir. Ölümünden sonra bir köylünün rüyasına girerek türbesinin yapılacağı yeri göstermiştir. Anlatıya göre Bilal Dede, asasını fırlatmış ve

asa nereye düştüyse türbesi de oraya inşa edilmiştir (Cangul, 2024: 178). Günümüzde ziyaret edilmeye devam eden türbe, yerel halk tarafından adak ve dua mekânı olarak kullanılmaktadır.

Bir diğer örnek ise Aydın ili Bozdoğan ilçesi Olukbaşı Mahallesi'nde yer alan Meryem Türbesi'dir. Halk arasında Meryem Ana olarak bilinen kadın savaşçının, bir kişinin rüyasına girerek kendi mezarının yerini bildirdiği ve bu yere türbe yapıldığı anlatılmaktadır. Türbenin içinde iki mezar bulunduğu, ilkinin kıbleye ters, ikincisinin ise kıbleye dönük olduğu belirtilmektedir. Bu durum, türbenin farklı inanç katmanlarını yansıtmakta ve senkretik bir kutsallık taşıdığını göstermektedir. Rüyada türbenin ışıklandırılması gerektiği de bildirilmiş ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılmıştır (Cangul, 2024: 179). Türbe, özellikle çocuğu olmayan kişiler tarafından ziyaret edilmekte, adaklar adanmakta ve mumlar yakılmaktadır. Bu örnekler, rüya ve ilahi işaretlerin halk inançlarında mekânın kutsallaşmasında oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Rüyalar yoluyla ortaya çıkan bu kutsal alanlar hem bireysel deneyimleri hem de kolektif hafızayı beslemekte, kutsallığın halk kültürü içindeki dinamik yapısını gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu anlatılar, sadece İslamî gelenekle sınırlı kalmamakta, Hristiyan inancına ait kutsal mekânları da içermektedir. Yılanlı Ada Kilisesi gibi yapılar, rüya ve ilahi işaretler aracılığıyla kutsallaşan erken dönem Hristiyan şapelleri olarak dikkat çekerken; Bilal Dede, Meryem Türbesi ve Aydınoğlu Mehmed Bey gibi İslamî yatırlar da benzer biçimde kutsal mekânlar olarak şekillenmiştir. Bu durum, farklı inanç sistemlerinin benzer kutsama pratikleri geliştirdiğini ve rüya gibi kişisel deneyimlerin, inançlar arası ortak bir kutsallık inşasında etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Anadolu'da mekânın kutsallaşması süreci dinî farklılıklara rağmen ortak anlatı kalıpları ve deneyimler üzerinden gelişmiş; rüya, işaret ve keşif temaları bu sürecin merkezinde yer almıştır.

2.2.Toplu Görüler ve Mistik Deneyimler ile Mekânın Kutsallaşması

Kutsal mekânların oluşumunda kolektif deneyimler belirleyici rol oynar. Özellikle toplu görüler ve mistik tecrübeler, halkın bir mekânı kutsal kabul etmesine aracılık eden temel unsurlar arasında yer alır. Maurice Halbwachs'ın (1992: 125) kolektif hafıza kuramında belirttiği gibi, toplulukların ortak hafızaları, belli mekânlarla bütünleşerek bu yerlerin anlamını sabitler ve yeniden üretir. Bu bağlamda kutsal mekân, yalnızca kutsal olanın tezahür ettiği yer değil aynı zamanda toplumun bu oluşuma verdiği ortak tepki ve anlam yüklemesiyle kutsallık kazanır. Mekânın bu şekilde kutsallaşması, farklı inanç sistemlerinde benzer işleyişlere sahiptir.

Aydın ili Sultanhisar ilçesinde yer alan Nysa Antik Kenti'ne bağlı Akharaka kutsal alanı dikkat çekici bir örnek olarak öne çıkar. Akharaka, adını Luwi kökenli "Ulu Su" anlamına gelen bir ifadeden alır ve Antik Çağ'da termal tedavi merkezi olarak işlev görmüştür. Özellikle kükürt içeren yer altı sularının ve gazların yoğun bulunduğu bu alan hem fiziksel hem de ruhsal şifa merkezi olarak kabul edilmiştir. Bölgenin bu özellikleri, onu Asklepios kültüyle benzerlik gösteren bir mistik şifalanma mekânına dönüştürmüştür. Nitekim Antik kaynaklar, Akharaka'da kuluçka (inkübasyon) tedavileri ve şok terapileri gibi uygulamalardan bahsederken; bu tedavi süreçlerinin yalnızca bedensel değil aynı zamanda rüyalar aracılığıyla ruhsal bir dönüşüm yarattığına da işaret eder (Huber, 2005: 367). Bu yönüyle Akharaka, bireysel mistik deneyimlerin kolektif hafızaya eklemlendiği ve zamanla kutsiyet atfedilen bir

mekâna dönüştüğü nadide örneklerden biridir. Hem tedaviye gelenlerin yaşadığı iyileşme tecrübeleri hem de rüya ve semboller aracılığıyla sağlanan içsel dönüşümler, mekânın sıradan bir coğrafi alan olmaktan çıkıp kutsal bir uzama dönüşmesini sağlamış ve halk arasında "şifa ocağı" olarak kutsanmıştır.

Strabon'un aktardığına göre Tralleis ile Nysa arasında, Akharaka kentine yakın bir bölgede yer alan ve inkübasyon (rüya yoluyla tedavi) uygulamalarının yapıldığı kutsal alan, yalnızca Antik dönem tıbbı açısından değil aynı zamanda mekânın kutsanma süreçleri bağlamında da dikkat çekici bir örnek sunar. Bu bölgede bulunan Plutonion ve Kore'nin şapelleri, yeraltı tanrılarıyla bağlantılı olarak zaten başlı başına kutsiyet taşıyan yapılardır. Ancak bu kutsallık, yalnızca tanrısal bir temsile değil aynı zamanda halkın deneyimlediği ve düzenli olarak katıldığı ritüel pratiklere dayanarak sürekli yeniden üretilmektedir. Özellikle Kharonion adı verilen mağaranın "olağanüstü doğası", mekânın sıradanlıktan ayrılarak kutsallaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu mağara, herkesin girmesinin yasaklandığı, sadece rahipler eşliğinde hastaların belirli ritüellerle kabul edildiği, hatta ölümcül tehlike taşıdığı belirtilen bir alan olarak tanımlanır (Strabon, 1917-1932: I. 44). Mekânın tehlikeli ve sınır aşan doğası, Mircea Eliade'nin belirttiği gibi, sıradan mekânın kutsal mekâna dönüşümünün temel şartlarından biri olan ayrışma (heterotopi) durumunu gözler önüne serer. Eliade'ye göre (1992: 56), kutsal mekân; profan mekânla kıyaslandığında, yön duygusu verir, anlam kazandırır ve "başka bir gerçekliğe" açılır. Kharonion mağarası da bu bağlamda hem fiziksel tehlike barındırması hem de metafizik bir şifa umudu sunmasıyla bu tür bir hiyerofanik alan hâline gelmiştir.

Mekânın kutsiyetini pekiştiren bir diğer unsur, burada uygulanan inkübasyon ritüelleridir. Rahiplerin hastaları belirli ayinler ve rüyalar aracılığıyla tedavi etmesi, mekânda tanrısal bir iradenin aktif olarak var olduğuna duyulan inancı güçlendirir. Söz konusu rüya yoluyla şifa alma süreci, sadece bireysel bir deneyim değil aynı zamanda toplumsal hafıza yoluyla mekânın kutsiyetinin sürekli olarak aktarılmasını sağlar. Ayrıca her yıl düzenlenen festival sırasında mağaraya boğanın sürülmesi ve burada kendi iradesiyle ölmesi, kurban ritüelinin mekâna yüklenen anlamı nasıl dramatik bir biçimde pekiştirdiğini ortaya koyar. Boğanın düşerek can vermesi, doğrudan tanrısal müdahalenin bir işareti olarak yorumlanır. Bu tür olağan dışı olaylar halkın zihninde mekânın farklılaşmasına, sıradan yerlerden ayrılarak kutsal bir boyut kazanmasına neden olur. Buradaki örüntü, mekânın olağandışı bir olay ya da kutsal varlıkla teması sonucu kutsallaşması yönündeki halk inançlarıyla örtüşür. Dolayısıyla Akharaka yakınındaki bu kutsal alan, hem tanrısal varlıklarla ilişkilendirilmiş yapılar (Plutonion, şapeller, mağara) hem de ritüel uygulamalar ve halk katılımı yoluyla, sıradan coğrafi bir noktadan öteye geçmiş; şifa, gizem ve korku ekseninde şekillenen bir kutsal mekân hâline gelmiştir. Burası artık yalnızca bir tedavi merkezi değil; dinsel aidiyetin, kolektif deneyimin ve toplumsal hafızanın yeniden üretildiği bir yerdir.

Menderes Havzası'nda yer alan İslami Dönem yatır ve türbelerin kutsallaşma süreci incelendiğinde genel olarak bu mekânların ortaya çıkışı, olağanüstü olaylarla ilişkilendirilen anlatılar üzerinden meşruiyet kazanmıştır. Işık ya da ateş görülmesi, bir sesin işitilmesi, şifalanma veya manevi bir varlıkla karşılaşma gibi deneyimler, bu alanların kutsal olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. Örneğin Aydın ili Bozdoğan ilçesi Hisar Mahallesi'nde yer alan

Sülüklük Yatırı, kaynak kişilerin aktardığına göre çeşitli zamanlarda türbe çevresinde görülen ışıklarla ilişkilendirilerek kutsallaştırılmıştır. Benzer biçimde Karacasu ilçesi Küçükdağlı Mahallesi'nde yer alan Hursinli Dede Türbesi de halkın kolektif mistik deneyimleriyle kutsallaşmış mekânlardan biridir. Türbenin Horasanlı bir dedeye ait olduğu belgelerde belirtilmiş olsa da halk arasında "Hursinli Dede" adıyla bilinmekte, sinirsel rahatsızlıkları olan kişiler buraya getirilerek şifa aramaktadır. Her perşembe ve pazar gecesi türbede toplanan meczup bireylerin uçarak "yolculuk" yaptığına dair anlatılar, mekânın sadece bir ziyaret yeri değil, aynı zamanda mistik bir deneyim alanı olduğunu göstermektedir (Cangul, 2024: 121).

Manisa'da anlatılan Hamza Baba rivayeti de bu bağlamda dikkate değerdir. Hamza Baba'nın gömüleceği yer için iki tabut hazırlanır, biri Manisa'ya, diğeri köye gönderilir. Sabah olunca, tabutun köy tarafında kaldığı görülür ve bu durum onun iradesi şeklinde yorumlanarak mezar yeri belirlenir. Yine rivayetlere göre, Manisa'da yapımı süren bir caminin taşları geceleri kaybolur ve Hamza Baba'nın kabristanında bulunur. Bu olağanüstü olaylar, mekânın kutsallığını halk nezdinde pekiştirir (Onarlı, 2012: 54–55).

Topallar Yatırı örneği de dikkat çekicidir. Bozdoğan ilçesi Alhisar Mahallesi'nde bulunan bu yatır, bir oğlağın burada iyileştiği inancı üzerinden kutsallaştırılmıştır. Kör topal olan oğlak, bu alanda bir süre dolaştıktan sonra iyileşmiş ve bu olay halk tarafından kutsal bir işaret olarak yorumlanmıştır (Cangul, 2024: 232).

Mistik bir olayın ve toplu görünün etkisiyle şekillenen halk kutsallığının somutlaştığı bir hafıza mekânı niteliği taşıyan bir diğer ziyaret mekânı Aydın ili, Nazilli ilçesi, Sümer Mahallesi'nde bulunan Nuri Baba Yatırı'dır. Rivayete göre; halk arasında miskin bir kişi olarak tanınan Nuri Baba'nın vefatının ardından cenazesine kimse katılmaz. Bu duruma öfkelenen Nuri Baba'nın, ölümünden sonra mezarından kalkarak köy kahvesine gittiği ve "Hacı Nuri Dede imam oldu, buyurun cenaze namazına" dediği aktarılmaktadır. Bu olağanüstü duruma kahvede oturanların şahit olması, olayı toplu bir görsel deneyim hâline getirir. Köylüler, tabutun camide ayağa kalktığını ve ardından cemaatin topluca cenaze namazına koştuğunu ifade etmektedir. Yatır çevresinde zamanla gelişen halk pratikleri de bu kutsallığı pekiştirmiştir. Çocukların "orada dede var" diyerek uyarılması, bölgeye mum dikilmesi ve küçük yuvarlak taşların (karpuza benzeyen taşların) üzerine bu mumların yerleştirilmesi, mekânın halk tarafından kutsal kabul edildiğini ve ritüelleştirildiğini göstermektedir (Cangul, 2024: 395). Görüldüğü üzere ister Hristiyan ister Müslüman inanç sisteminde olsun, mistik deneyimlerin ve kolektif görülerin halk belleğinde mekânın kutsallaşmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu deneyimler, toplulukların mekâna dair ortak kanaat üretmesini sağlamakta ve sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılarak mekânın kutsiyetini kalıcı hâle getirmektedir.

2.3.Tabiat ile İlgili Doğal Olaylar ve Anomalilerle Mekânın Kutsallaşması

Mekânların kutsallaşmasında doğa olayları, halk inançları açısından önemli bir rol oynar. Özellikle doğadaki sıra dışı olaylar veya aniden gelişen tabiat hadiseleri, belli bir mekânın

metafizik bir anlam kazanmasına zemin hazırlar. Efes'in kuruluş miti, bu bağlamda dikkat çekici bir örnektir. Efsaneye göre, Atina kralı Kodros'un oğlu Androklos, yeni bir şehir kurmak üzere Apollon'un kehanetine başvurur. Delfi'deki bilicilik merkezinde kâhinler, "Size bir balık işaret edecek, bir domuz da yol gösterecek" kehanetinde bulunurlar. Bir gün balık avı sırasında pişirilen bir balığın ateşi çalılıklara sıçrar, çıkan yangınla birlikte bir yaban domuzu ortaya çıkar. Androklos, domuzu oku ile öldürür ve bu olayın kehanetle örtüştüğünü fark ederek Efes şehrini tam bu noktada kurar (Akurgal, 2014: 310). Buradaki kutsallaşma süreci, doğa olayı (yangın) ile sembolik bir hayvanın (domuz) işaret vermesi üzerinden şekillenir.

Anadolu'da mekânın kutsallaşması sürecinde suyun da kutsal işlevi süreklilik göstermektedir. Hristiyanlık inancında "ayazma" adı verilen kutsal su kaynakları, genellikle bir aziz ya da azizeye atfedilen mucizeler aracılığıyla kutsal addedilmiştir. Halk, bu ayazmalardan şifa bulacağına inanarak hastalıklarına çare aramakta ve bu mekânları adak, dua ya da içsel arınma amacıyla ziyaret etmektedir. Ayazmalar çoğunlukla mucizevi bir biçimde ortaya çıkan su kaynaklarıdır ve bunların etrafında zamanla ibadet mekânları şekillenmiştir. İzmir'deki Aziz Vukolos Kilisesi bu anlamda dikkat çekici bir örnek teşkil eder. Rivayete göre, Aziz Vukolos'un kilisenin bahçesinde ayağını yere vurmasıyla birlikte topraktan bir su kaynağı fışkırmıştır. Bu suyun gençleştirici bir özelliğe sahip olduğuna inanılmış ve bu anlatı, kilisenin çevresini kutsal bir ziyaret mekânına dönüştürmüştür. Halk inancına göre, bu sudan içen kimselerin hastalıklarından arındığı ve gençleştiği söylenmektedir (Babür, 2019: 88). Bu örnek, suyun doğaüstü bir şekilde ortaya çıkışıyla birlikte hem fiziksel bir anomaliye hem de mistik bir şifalama sürecine işaret etmektedir.

Benzer şekilde Menderes Havzası'nda, tabiat olaylarına dayalı kutsallaşma anlatılarının izlerine İslamî gelenekte de rastlanmaktadır. Aydın ili, Nazilli ilçesi, Hisarcık Mahallesi'nde bulunan Kıran Dedecik Yatırı, bu türden bir örnektir. Bu yatır, bölge halkı tarafından kuraklık zamanlarında yağmur duası için ziyaret edilen bir mekândır. Mekâna dair aktarılan anlatılar, doğa ile inanç arasındaki bağı açıkça ortaya koyar. Derleme çalışmaları kapsamında yapılan bir saha araştırmasında, Saliha Manduz şunları ifade etmiştir:"Bizim köyümüzden buraya yağmur duasına gelinir. Kıyafetler ters giyilir, çocuklar ağlatılır ve okunmuş taşlarımız var, herkes imam da dahil o taşları ağzına alır. Hayvanların yavrusu alınır ve hep birlikte buraya geliriz. Buraya para da gömülür. Sonrasında da şıkır şıkır yağmur yağar" (Cangul, 2024: 369). Bu anlatıya göre, halkın mekâna yönelmesi yalnızca inançsal değil; doğayla kurulan deneyimsel bir bağa da dayanmaktadır. Kıran Dedecik Yatırı'nın bulunduğu alan, bu doğa temelli tecrübe etrafında anlam kazanmış ve zamanla bir yağmur duası merkezine dönüşmüştür. Burada yaşandığına inanılan yağmur mucizesi, mekânın kutsallık kazanmasında belirleyici olmuş ve toplumsal bellekte ritüel pratikler aracılığıyla yaşatılmıştır. Böylece fiziksel bir coğrafya, halk inancı ile birleşerek tabiat olayı eksenli bir kutsal mekân hâline gelmiştir.

Anadolu'da kutsal mekânların oluşumuna dair anlatılar arasında, doğa olaylarıyla bağlantılı menkıbeler de önemli bir yer tutar. Doğal afetler, iklimsel değişimler ya da olağan dışı coğrafi olaylar, halkın zihninde metafizik bir anlam kazanarak belirli bir mekânın kutsallaşmasına zemin hazırlar. Bu tür örnekler, kutsal mekânın sadece tarihsel veya teolojik değil, aynı zamanda deneyimsel ve çevresel temellerle inşa edildiğini de gösterir. Bu bağlamda, Aydın ili

Nazilli ilçesi Pirlibey Mahallesi'nde bulunan Garip Dede Yatırı, dikkat çekici bir örnek sunar. Kim olduğu kesin olarak bilinmeyen Garip Dede hakkında halk arasında dolaşan en yaygın rivayet, onun Menderes Nehri'nin yönünü değiştirdiği yönündedir. Rivayete göre Garip Dede, Menderes Nehri kıyısında bulunurken nehir aniden taşarak onun üzerine doğru akmaya başlar. Çevresindekiler "Hadi Dede, kendini göster!" diyerek yardım ister. Bunun üzerine Garip Dede dua eder ve Menderes Nehri'nin suları, onun önünde durarak tersine akar. Söylenceye göre nehrin o bölgedeki yatağı bu olaydan sonra kurumuş ve Garip Dede'nin yatırının bulunduğu yer bu mucizeyle kutsal bir hâl almıştır (Cangul, 2024: 371). Bu anlatı, tabiat olaylarının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda mistik ve kutsal bir anlam kazanmasına da örneklik eder. Nehrin akış yönünün değişmesi gibi sıra dışı bir doğa olayı, Garip Dede'nin kudretine atfedilerek bölgenin kutsal kimliğini pekiştirmiştir. Böylece doğal bir anomali, halk anlatısı aracılığıyla keramet olarak yorumlanmış ve mekânın kutsallığı yerel inanç sistemine kök salmıştır. Bu tür anlatılar, doğa ile inanç arasında kurulan güçlü bağın somut birer örneğidir ve mekânın kutsallaşmasında doğal çevrenin dönüştürücü rolünü gözler önüne serer.

2.4.Tarihi ve Dini Olaylarla Mekânın Kutsallaşması

Tarihi ve dini olaylara sahne olmuş mekânlar, bu olayların taşıdığı kutsiyetin etkisiyle halk inançlarında özel bir anlam kazanarak zamanla kutsal kabul edilir. Bu tür kutsal mekânlar genellikle ziyaret, adak, kurban ve dua gibi pratiklerle canlı tutulur. Böylece tarihsel olayla ilişkilendirilen kutsiyet, yalnızca geçmişe dair bir anı değil, güncel bir ibadet ve inanç pratiğine dönüşür.Bu bağlamda, İzmir'de yer alan St. Polikarp Kilisesi, dini ve tarihsel olayın iç içe geçtiği sembolik bir mekân örneğidir. M.S. 2. yüzyılda İzmir'de yaşayan ve Hristiyanlığın ilk döneminde Smyrna Episkoposu olan Aziz Polikarp, Roma Dönemi'nde pagan inanca karşı geldiği gerekçesiyle yakılarak öldürülmüştür. Onun bu ölümü, Hristiyanlık tarihinde bir şehitlik olayı olarak kabul edilmiş ve ölümünün gerçekleştiği bölge kutsallaştırılmıştır (Tanyu, 2007: 275). Aziz Polikarp'ın hatırasına inşa edilen kilise, sadece bir ibadet mekânı değil aynı zamanda tarihi bir tanıklığın ve dini bir mücadelenin mekânsal hafızasıdır.

Hristiyan inancına göre İsa'nın annesi Meryem, havarilerden Yuhanna ile birlikte Kudüs'ten Efes'e gelmiş ve ömrünün son yıllarını burada geçirmiştir. Bu anlatı, Hristiyan kutsal metinlerinde açıkça yer almamakla birlikte, 19. yüzyılda Almanya'da yaşayan mistik bir kadın olan Anna Katharina Emmerick'in vizyonlarıyla somutlaşmış, ardından arkeolojik ve geleneksel verilerle desteklenmiştir. Emmerick'in anlattığı vizyonlara dayanılarak Efes yakınlarındaki Bülbül Dağı'nda bulunan yapı, Meryem Ana'nın yaşadığı ve öldüğü yer olarak kabul edilmiş ve zamanla kutsal bir hac mekânına dönüşmüştür. 1891 yılında Vatikan'dan gelen heyet tarafından onaylanan bu yapı, günümüzde Katolikler ve Ortodokslar için önemli bir kutsal ziyaret merkezidir (Yitik, 2001: 45). Burada düzenlenen ayinler ve hac ziyaretleri, dini bir olayın (Hz. Meryem'in hayatı ve ölümü) mekâna kutsiyet kazandırmasının somut bir örneğidir.

Yedi Uyurlar Efsanesi hem Hristiyan hem de İslami anlatılarda yer alan müşterek bir kutsal anlatıdır. Rivayete göre, putperest Roma Dönemi'nde yaşayan yedi genç, Hristiyan oldukları için zulümden kaçarak bir mağaraya sığınmış ve burada mucizevi bir şekilde yüzyıllarca uyuyarak korunmuşlardır. İslam geleneğinde Kehf Suresi'nde anlatılan bu olay, Allah'ın

kudretinin ve ölüleri diriltme gücünün bir göstergesi olarak yorumlanır. Bu olayın geçtiğine inanılan mağara, Efes Antik Kenti yakınlarında, bugünkü Selçuk ilçesinde yer almaktadır (Karaoğlan, 2022: 1701). Zamanla hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edilen bu mağara, tarihi bir olayın dini anlamla birleşerek mekânı kutsal hâle getirmesinin tipik bir örneğidir.

Tarihi olayların ve savaş temalı anlatıların halk inançlarında mekânın kutsallaşmasına nasıl zemin hazırladığı, Oyuk Baba Yatırı üzerinden somut biçimde gözlemlenebilir. Aydın ili, Nazilli ilçesi, Şimselli mahallesinde bulunan Oyuk Baba Yatırı'na dair anlatılar, bu zatın asıl adının Davut olduğunu ve bir savaş sırasında başının kesildiğini ifade eder. Ancak anlatıya göre Oyuk Baba, başını koltuğunun altına alarak yürümeye devam etmiş ve kan damlayan her noktaya taşlar yerleştirilmiştir. Sonunda ise bugünkü yatırın bulunduğu yerde durarak oraya defnedildiğine inanılmıştır (Cangul, 2024: 407). Bu anlatı, halk kültüründe sıkça karşılaşılan keramet göstergesi olarak kesik baş motifi ile şehitlik ve kutsal ölüm inançlarıyla iç içe geçmiştir. Özellikle vücudun parçalanmasına rağmen ruhsal gücün devam etmesi, İslam öncesi Türk kültüründeki kahramanlık ve ermişlik figürleriyle de benzerlik taşımaktadır. Oyuk Baba'nın yatırının yer aldığı alan, bir savaş sonrası mucizevî bir yürüyüşün son durağı olarak kabul edilmekte ve bu olaydan dolayı dini-tarihi bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Kan damlayan yerlere taş konulması da bu güzergâhın halk belleğinde bir ziyaret yolu hâline dönüşmesine katkı sunmuştur. Bu örnek hem tarihsel bir olayın (savaş ve şehadet) hem de mistik bir olayın (başsız yürüyüş ve kutsal beden) mekânı kutsallaştırma sürecinde nasıl bir araya geldiğini göstermektedir. Oyuk Baba Yatırı, bu yönüyle hem yerel dini hafızanın hem de kolektif kahramanlık bilincinin mekâna yansıyan güçlü bir simgesidir.

Denizli ilinde bulunan Selim Dede Türbesi ve onunla ilişkilendirilen Kanlı Çam, bu bağlamda dikkat çekici bir örnektir. Rivayete göre, Edhemî tarikatına mensup Selim Dede, haramiler tarafından yol kenarında bir çam ağacının altında saldırıya uğrar. Ölüm anında dervişlik bilinciyle ağaca yönelerek şu şekilde dua eder: "Ey çam! Benim kanım yere senin sayende düştüğüne sen de kan akıtıp tanıklık eyle." Bu dua sonrası Selim Dede'nin ruhunun Hakk'a yürüdüğü ve kanının çam ağacının dibine aktığı aktarılmaktadır. O günden bu yana "Kanlı Çam" olarak adlandırılan ağaçtan yaz-kış kızıl bir sıvının aktığına inanılır. Çamın dibinde, Selim Dede'nin şehit düştüğü yere gömüldüğü ve bölgenin zamanla halk tarafından ziyaretgâh olarak kutsallaştırıldığı belirtilmektedir (Kahraman ve Dağlı c.9: 219-220). Bu örnekte hem bir tasavvuf büyüğünün şehadeti hem de doğanın tanıklık etmesi üzerinden gelişen kutsallık anlatısı söz konusudur. Kanlı Çam, hem bir dini olayın mekâna kazınması hem de doğa unsurlarının kutsal olayla ilişkilendirilerek sembolleşmesi bakımından özgün bir hafıza mekânı oluşturur.

2.5.Halk İnancında Devlet Yöneticilerine Ait Mezarların Kutsallaşması

Orta Çağ Anadolu'sunda hükümdarlık ve siyasi otorite, sadece dünyevi değil aynı zamanda uhrevi bir meşruiyetle de temellendirilmiştir. Tanrı tarafından verildiğine inanılan "kut" anlayışı, yöneticinin sadece siyasî bir lider değil, aynı zamanda halkın gözünde ilahi bir murakabe ile donatılmış bir figür hâline gelmesini mümkün kılmıştır (Dursun, 2018:21). Bu çerçevede bey, sultan veya emir statüsündeki kişilerin vefatlarından sonra da halk belleğinde varlıklarını sürdürmeleri onların türbe ve mezarlarının birer kutsal mekâna dönüşmesiyle somutluk kazanmıştır.

Aydınoğulları Beyliği örneği bu dönüşümü gözlemlemek açısından oldukça çarpıcıdır. Beyliğin kurucusu Mehmed Bey'in 1334 yılında Birgi'de vefat etmesinin ardından (Enverî, Düstûrnâme: 48- 49) inşa edilen türbesi yalnızca bir siyasal figürün mezarı olarak değil, zamanla halkın dua ettiği, adak adadığı ve ritüeller gerçekleştirdiği bir ziyaretgâh hâline gelmiştir. Bu türbenin çevresinde gelişen halk anlatıları, özellikle Bizans tekfurunun kızı Anastasia'nın da aynı yerde yattığına inanılması ve bu mezarın da eren mezarı gibi ziyaret edilmesi, halk inancında tarihsel şahsiyetlerin nasıl kutsiyet kazandığını açıkça göstermektedir.

Mehmed Bey'in oğulları olan Umur Bey, Süleymanşah, Hızır Bey ve İbrahim Bahadır Bey gibi figürler de farklı bölgelerdeki mezarlarıyla aynı kutsiyet çerçevesinde halk inanç sistemine dâhil edilmişlerdir. Umur Bey'in gaza faaliyetleri ve şehit oluşu, onu halk nezdinde "gazi-eren" kimliğiyle anılır kılmıştır. Tire'deki İbn-i Melek Medresesi'ndeki Süleymanşah Türbesi ile Kuyucak Başaran Mahallesi'ndeki Hafsa Hatun Türbesi, bu kutsiyet inşasının mekânsal boyutunu yansıtan diğer önemli örneklerdir. Özellikle Hafsa Hatun'un, Yıldırım Beyazıd'ın eşi olarak tarihsel metinlerde yer almasına rağmen, halk anlatılarında bir çoban ve şehit olarak tanımlanması; onun bir bey kızı olmasına rağmen halkın değer verdiği "çoban-eren" motifine evrilmesi, sözlü kültürdeki senkretik dönüşümün güçlü bir örneğidir. Bu kutsiyet inşası yalnızca Aydınoğulları ile sınırlı kalmamış; Karesioğulları Beyliği'nden Mehmedü'l-İns'in "Çoban Dede", Rum Mehmed Paşa'nın "Arap Dede" ve Kazanoğlu Mehmed Bey'in "Beniayıran Dede" adlarıyla halk arasında anılması, devlet adamlarının mezarlarının halk inancında nasıl bir evliya ve eren kimliğine büründüğünü açıkça göstermektedir (Cangul, 2024: 401). Bu örnekler, halk inancında siyasal figürlerin kutsal bir kimlik kazanmasının, tarihsel kimlikten ziyade halkın ruhsal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren bir anlam çerçevesinde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2.6.Kutsal Nesne Aracılığıyla Yer Tayini ve Mekânın Kutsallaşması

Halk inançlarında kutsal mekânların belirlenmesinde çeşitli sembolik ve mistik araçların rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle Hristiyanlık geleneğinde önemli bir yere sahip olan relik (aziz kalıntısı veya ona ait nesne) kültü, kutsal mekânın tayin edilmesinde merkezi bir rol oynamıştır (Uygun, 2020: 20-40). Reliklerin bir mekâna yerleştirilmesiyle birlikte o alan sadece sembolik değil, aynı zamanda işlevsel bir kutsallık kazanır. Hristiyan geleneklerinde, bir azize veya şehide ait kutsal emanetin rastgele bir yere değil, ilahi iradenin yönlendirmesiyle "seçilen" yere bırakıldığına inanılır. Rivayetlere göre bu emanetler bazen belirli bir yere bırakılıp dua edilir ve yerinden kımıldamaması, olağanüstü bir işaretin belirmesi ya da doğal bir engelin çıkması, o alanın Tanrı tarafından kutsanmış olduğuna işaret sayılır. Bu uygulama,

mekânın fiziki veya mimari özelliklerinden çok, kutsal nesne aracılığıyla seçilmesi ilkesine dayanır. Aziz Augustinus'un reliklerin mucizevi gücüne dair yazdıkları, bu anlayışın Orta Çağ'da nasıl kurumsallaştığını ortaya koymaktadır. Nitekim reliklerin sergilendiği kiliseler, yalnızca ibadet mekânı olmanın ötesinde, Tanrısal kudretin tezahür ettiği alanlar olarak görülmüş ve bu sayede binlerce hacı tarafından ziyaret edilmiştir. Kilisenin kuruluş yeri çoğu zaman, reliklerin sergilendiği veya mucize gösterdiği yer üzerinden belirlenmiş; inşa süreci bu kutsal nesneye göre şekillenmiştir. Aziz'in kalıntıları ya da ona ait bir nesnenin bulunduğu yer, Tanrı'nın yeryüzündeki bir göstergesi gibi algılanmış ve bu sayede o mekân da kutsanmıştır. Bu anlayış sadece Hristiyanlıkla sınırlı değildir. İslam kültüründe de peygamber ve evliya türbeleri, onların kutsal bedenleri ya da eşyalarıyla ilişkilendirilen mekânlar zamanla kutsallık kazanmıştır. Bu bağlamda, kutsal nesne aracılığıyla yer tayini olgusu, dinler arası ortak bir kutsama pratiği olarak da değerlendirilebilir.

Çalışma kapsamında Müslümanlara ait ziyaret mekanlarının kutsallaşma sürecinde anlatılarda karşılaşılan nesnelerin başında asa, baston veya sopa gibi objeler gelmektedir. Bu nesneler sadece maddî birer eşya değil aynı zamanda kutsal şahsiyetin iradesini ve manevi gücünü yansıtan araçlar olarak da anlam kazanmıştır. Söz konusu nesneler, bir olay veya keramet neticesinde belirli bir yöne fırlatılır ve nesnenin düştüğü yer, kutsal mekânın yeri olarak tayin edilir. Bu yer, halk nezdinde zamanla ziyaretgâh niteliği kazanır; çevresinde türbe, mescit veya kutsal kabul edilen başka yapılar inşa edilir. Yer tayini sürecinde kutsal şahsiyetin karizmatik otoritesi, halkın ona atfettiği keramet gücüyle birleşerek mekânın metafizik anlam kazanmasına imkân tanır.

Aydın ili Koçarlı ilçesinde yer alan Bilal Dede Türbesi ve yine Aydın'da halk arasında saygı gören Şeyh Kemal anlatıları, bu durumu örneklendiren halk anlatılarındandır. Bilal Dede'nin keramet sahibi bir kişi olduğu, köylüler tarafından fark edildikten sonra onun kendisine türbe yapılacak yeri bir çoban sopası aracılığıyla belirlediğine inanılmaktadır. Anlatıya göre, Bilal Dede, bir beyin çobanıdır. Beyin hacca gidişi esnasında, hanımı sarma yapar ve iç geçirerek "bey bu sarmayı ne kadar çok severdi" der. Bu sırada Bilal Dede, Kâbe'de namaz kılmakta olan beyi selam verirken görür, sarmayı oraya bırakır ve bey de Bilal'i fark eder. Bey, dönüşünde bu kerameti halka açıklar ve Bilal'e "dile benden ne dilersen" der. Bunun üzerine Bilal Dede, elindeki sopayı atar ve "bu sopa nereye düşerse mezarımı oraya yap" der. Rivayete göre, sopa yaklaşık on beş kilometre mesafedeki bugünkü türbenin bulunduğu yere düşer. Buranın ardından türbesi inşa edilir ve halk arasında ziyaretgâh hâline gelir. Anlatıya göre, bu bölge özellikle Mısır kökenli Araplar tarafından ziyaret edilmekte ve türbenin çevresinde tavaf tutulmaktadır (Cangul, 2024: 416).

Benzer bir motif, Şeyh Kemal anlatısında da mevcuttur. Rivayete göre, Şeyh Kemal Aydın'ın Tepeköy (eski adıyla Tamdere) mevkiine gelir ve orada bir kadından su ister. Kadın, suyu bir çocukla yollar. Şeyh Kemal, bu suyla içini ferahlatır ve kaybolan sopasını aramaya başlar. Sonrasında, asasını Sarayönü'nde bir ormanın tepesinde görür ve bastonunun bulunduğu yere yerleşir. Bu bölge halk tarafından "Dedeyanı" olarak anılmaya başlanır. Vefatının ardından, Şeyh Kemal'in müritleri çardağın çevresini taşla çevirir; ancak çatı yapmak istediklerinde çıkan yangınlar sebebiyle mezarın üzeri kapatılamaz. Bu durum, halk tarafından Şeyh Kemal'in bunu

istemediği şeklinde yorumlanır. Müritleri daha sonra yakın bir alana mescit inşa eder, ancak türbe alanı doğrudan kapatılmaz. Şeyh Kemal'in bir başka kerameti ise bölgedeki "şifalı su" inanışıyla ilişkilidir. Anlatıya göre, Osmanlı askerleri tarafından "su yok mu" denildiği bir anda Şeyh Kemal bastonunu fırlatır ve bastonun düştüğü yerden su fışkırır. Bugünkü "Dede Oluk" olarak bilinen bu yer, kutsallık atfedilen ve halk arasında şifa arayışıyla ziyaret edilen bir alan hâline gelmiştir (Cangul, 2024: 422). Bu anlatılar, kutsal nesnenin yalnızca bir keramet aracı değil aynı zamanda mekânsal kutsallığın belirlenmesinde işlevsel bir sembol olduğunu göstermektedir.

2.7.Halk Arasında Yaşanan Uğursuzluklarla Mekânın Kutsallaşması

Mekânın kutsallaşması yalnızca olumlu deneyimler, mucizeler ya da manevi tecelliler üzerinden gerçekleşmez; kimi zaman uğursuzluk, ani ölüm, beklenmedik kaza ya da doğaüstü ceza gibi olumsuz olaylar da bir mekâna kutsiyet atfedilmesine zemin hazırlar. Halk arasında yaşanan bazı olağan dışı durumlar, bir tür ilahi müdahale olarak yorumlanarak o mekânın "bozulmuş düzene karşı bir uyarı alanı" olduğuna inanılır ve zamanla bu yerler kutsallaşarak ziyaret mekânı hâline gelir. Bu inanç örüntüsü halk inanç sistemlerinde oldukça yaygın olup hem korku hem de saygı unsurlarını bir arada taşımaktadır.

Antik Dönem inanç sistemlerinde de benzer bir kutsama mekanizması gözlemlenir. Strabon'un aktardığına göre, Tralleis ile Nysa arasında yer alan Akharaka kenti yakınlarında bulunan kutsal alan, "tanrılardan şifa niyaz edilen", inkübasyon (rüya yoluyla tedavi) uygulamalarının gerçekleştirildiği bir merkezdir. Bu merkezde yer alan Plutonion ve Kharonion mağarası, sıradan halk için yasak ve öldürücü olarak tanımlanırken, yalnızca özel rahipler aracılığıyla hastaların girebildiği ve rüyalarla tedavi sürecine yön verildiği bir yer olarak anlatılır. Mekânın tehlikeli ve ölümcül niteliği, onun doğrudan kutsallaşmasına değilse de mistik ve korkulan bir "sınır uzamı" hâline gelmesine yol açmıştır. Bu mağara, aynı zamanda her yıl düzenlenen festival sırasında kurban edilen boğanın kendi iradesiyle mağarada ölmesi gibi dramatik ve olağan dışı bir ritüelle de kutsiyetini pekiştirir (Strabon, 14.1.44).

Benzer şekilde, Batı Anadolu'daki halk anlatılarında da beklenmedik ölümler ya da kazalar, doğrudan ilahi ceza olarak yorumlanmakta ve bu olayın gerçekleştiği yerler zamanla "yatır" ya da "keramet mekânı"na dönüşmektedir. Aydın ili Kuyucak ilçesindeki Arap Dede yatırında, bölge halkının saygısızlığına kızarak ormanda yangın çıkardığı anlatılan Dede hem cezalandıran hem de koruyan bir figür olarak kutsanmıştır. Yine aynı ilçedeki Kaşıkçı Dede anlatısında, bir semercinin kavak ağacını kesmeye teşebbüs ettiği anda üç kez düşmesi ve en sonunda bir "el" tarafından 1,5 km öteye fırlatılması, halkın bu ağacı ve çevresini kutsal ilan etmesine neden olmuştur. Bu anlatı, ağaç kültünün Anadolu'daki güncel izlerinden biridir (Cangul, 2024: 93).

İzmir'in Tire ilçesindeki Ali Baba Türbesi yanında yer alan ağaç anlatısında da benzer bir olay yaşandığı anlatılmaktadır. Ziyaretçiler tarafından çaput bağlanarak kutsanan ağacı kesmek isteyen türbedarın aniden ağaçtan düşmesi, olayın halk arasında doğaüstü bir müdahale olarak yorumlanmasına ve mekânın çevresinde yeni ritüel pratiklerin oluşmasına neden olmuştur (Cangul, 2024: 206). Bu anlatıların ortak özelliği, uğursuz görünen bir olayın, halk inançları

çerçevesinde kutsalın bir tezahürü olarak kabul edilmesi ve zamanla bu mekânların halk tarafından düzenli ziyaret edilen, adak adanan, ritüellerin gerçekleştirildiği yerlere dönüşmesidir. Olumsuzlukla kutsallaşan bu mekânlar, kutsalın sadece iyilik, güzellik ya da lütufla değil; korku, ceza ve gizemle de belirdiği inancının halk arasındaki güçlü bir yansımasıdır.

SONUÇ

Mekânın kutsallaşması olgusu yalnızca bir yerin fiziksel olarak seçilmesiyle değil; rüya, ilahi işaret, mistik deneyim, toplu görüler, tarihi olaylar ve kutsal nesneler gibi unsurların bir araya gelerek anlam yüklediği çok katmanlı bir süreçtir. Bu süreçte halk inançları, bireysel deneyimlerle toplumsal hafızayı iç içe geçirerek mekâna kutsallık atfeder ve onu ritüeller, ziyaretler, adaklar ve anlatılar yoluyla yaşatır. Menderes Havzası'nda yapılan bu çalışmada da görüldüğü üzere, bölge halkı arasında kutsal kabul edilen mekânlar yalnızca dinsel bir işaretin değil aynı zamanda tarihsel tecrübenin, kültürel sürekliliğin ve psikososyal ihtiyaçların birer izdüşümüdür.

Menderes Havzası örneği, halk inançlarında kutsal mekânların nasıl belirlendiğini ve nasıl işlev kazandığını göstermesi bakımından son derece önemli bir saha sunmaktadır. Rüyalar ve ilahi işaretlerle şekillenen mekânlar; toplu görüler ve mistik deneyimlerle kutsallaşan alanlar; tarihi-dini olaylarla anlam kazanan yerler; devlet yöneticilerine ait mezarların çevresinde oluşan kutsiyet algısı ve kutsal nesneler aracılığıyla tayin edilen alanlar, bu çok yönlü yapının örnekleridir. Halk arasında uğursuzlukla ilişkilendirilen ya da doğaüstü güçlerin varlığına inanılan yerler de mekânsal kutsallığın bir başka boyutunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, halk inançlarının mekân üzerinde nasıl bir kutsiyet inşa ettiğini göstermesi açısından halk bilimi, din sosyolojisi, kültürel antropoloji ve mekân kuramları bağlamında önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, halk anlatıları aracılığıyla yerel bellekteki kutsal mekânların nasıl korunduğu, yeniden üretildiği ve toplumsal kimliklerin oluşumunda nasıl bir rol oynadığı da bu bağlamda açığa çıkarılmıştır. Dolayısıyla, mekânın kutsallaşması olgusu, bireysel inançla kolektif hafızanın, maddi çevreyle manevi arayışın etkileşim alanında yer alan güçlü bir kültürel dinamizmi temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

Assmann, J. *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political*

Akurgal, E. *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2014.

Babür, Y. Müslüman Evliyası ile Hristiyan Azizlerin Menkıbe ve Kerametleri Üzerine Bir Mukayese Denemesi. *Gazi Türkiyat* (25), 87-145, 2019.

Boratav, P, N. Folklor ve Edebiyat I-II, Adam Yayınları, İstanbul, 1997.

Cangul, B. Menderes Havzası'nda Kutsal Mekânlar, Ritüeller (Uygulamalar) ve Mistik Anlatılar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.

Çelepi, M. S. *Türk Halk Kültüründe Rüya*, Yayımlanmamış doktora tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2012.

Dursun, A. Mit, Destan ve Halk Hikâyelerinde Birinci Dereceden Kahramanların Statüleri Üzerine Bir İnceleme. *Söylem Filoloji Dergisi*.Muğla, 2018.

Eliade, M. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. C. I. Çev. Ali Berktay. Ankara: Kabalcı Yayınları, 2007.

Eliade, M. *Kutsal ve Dindışı*, Tercüme: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, 1992. Evrak Yayınları, Ankara, 2001.

Freud, S. Rüyalar ve Yanılgılar Psikolojisi. Çeviren: A. Seden. İstanbul: Altın Kitaplar,1978.

Halbwachs, M. *On Collective Memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago *imagination* (R. Livingstone, Trans.). Press. (Original work published 1950), 1992.

Hinnels, John R. *Dictionary of Riligions* (DR), Great Britain, 1988.

Huber, I. *Rituale Der Seuchen Und Schadensabwehr İm Vorderen Orient Und Griechenland*, Formen Kollektiver Krisenbewaltigung İn Der Antike, 2005.

Jung, C, G. *Memories,Dreams,Reflections* ,ed.Aniela Jaffé,Vintage Books, New York 1989.

Kahraman, S., A. Ve Dağlı, Y. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: L. Cilt 1. Kitap ve 2. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Karaoğlan, H. Hristiyanlıkya Yedi Uyurlar, International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences Joshas Journal, 8,4, 2022.

Kılıç, A. "Isparta Yöresi Halk İnançları", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri,

Onarlı, İ. Hamza Baba, İstanbul: Can Yayınları, 2001.

Otto, R. *The Idea of the Holy*, London, 1958.

Otto, R. *The idea of the holy: An inquiry into the non-rational factor in the idea of the divine and its relation to the rational* (J. W. Harvey, Trans.). Oxford University Press, 1923.

Sharpe, Eric J. Understanding of Religion. London: Duckworth, 1983.

Söderblom, N. '*Holiness*', *The Encyclopedia of Religion and Ethic*, Ed. James Hasting, New York, 1951.

Strabon, G. *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika: Kitap XII-XIII-VIV), (Çev: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1917.

Şahin, N. *Klaros/Apollon Klarios Bilicilik Merkezi*, İzmir, Ege Yayınları, 1988.

Tanyu, H. *Türkiye'de Adak ve Adak Yerleri*, Elips Yayınları, 2007.

Yitik, A.İ. *Hz. Meryem ve Efes*. İzmir, Tibyan Yayıncılık, 2001.

TARİHÎ TÜRK DİLİNDE *CONTRONYMY* ÖRNEĞİ: *ERTE ~ İRTE*

Arş. Gör. Dr. Ayşe Beril KARA

Ankara Üniversitesi/Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Eski Türk Dili Anabilim Dalı

abkara@ankara.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-1400-944X

ÖZET

Bu çalışmada; çokanlamlılık (*polysemy*) alttürü olan kontroniminin (*contronymy*) Tarihî Türk yazı dilindeki örneği *erte ~ irte* sözcükbirimi üzerinde durulacaktır. Bir sözcükbirimin birden fazla sözlüksel birimlerinin olması çokanlamlılık; bu sözlüksel birimlerin karşıt anlamlılık ilişkisine sahip olması kontronimidir. En temelde tek bir sözcükbirimin iki sözlüksel birimi arasında olan mikro düzeydeki karşıtlık anlamına gelmektedir. *erte ~ irte* sözcükbiriminin Eski Türkçe döneminde sözlüksel birimleri "erken" ve "sabah" olarak tanımlanmaktayken Orta Türkçe döneminde bu sözlüksel birimlere "yarın" eklenmiştir. Sadece aynı dönemde değil; aynı metinde bu sözcükbirimin hem SABAH kavramına gönderimi hem de YARIN kavramına gönderimi vardır. *erte* sözcükbiriminin sözcükbilimsel analizi yapıldıktan sonra sözcükbirimin kontronymy motivasyonu izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Dili, Tarihsel Sözcükbilim, Sözcükbilim, Anlambilim, Çokanlamlılık, Kontronimi.

CONTRONYMY IN HISTORICAL TURKIC: THE CASE OF *ERTE ~ İRTE*

In this study, the example of contonymy, which is a subtype of polysemy, in the Historical Turkic written language will be focused on the word unit *erte ~ irte*. The existence of multiple lexical units for a word unit is referred to as polysemy; the relationship of antonymy among these lexical units is known as contronymy. At its core, contronymy refers to the micro-level opposition between two lexical units of a single word unit. The lexical units of the word unit erte ~ irte are defined as "early and "morning" during the Old Turkic period, and during the Middle Turkic period, "tomorrow" was added to these lexical units. Not only in the same period but also in the same text, this word unit has references to both MORNING and TOMORROW. After the lexical analysis of the word unit *erte* is conducted, the motivation for contronymy of the word unit will be explained.

Key words: Old Turkic, Historical Lexicology, Lexicology, Semantics, Polysemy, Contronymy.

GİRİŞ

erte sözcükbiriminin sözcükbilimsel analizi yapılırken çokanlamlılık üyelerinin Eski Türkçe I-II dönemlerinde "sabah", "erken" ve Orta Türkçe döneminde (Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Memlük Temas Lehçesi) "sabah", "erken", "önce, evvel, ilk" ve "yarın" olduğu tespil edilmiştir. Bu sözcükbirimin OT döneminde "sabah" ve "yarın" sözlüksel birimlerinin *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Gülistân Tercümesi*'nde aynı anda takip edilmeleri sözcükbirimin karşıtlık küme ilişkisine sahip iki sözlüksel birimi olduğunu göstermektedir.

İlk bakışta bir sözcükbirimin aynı anda iki veya daha fazla sözlüksel birimi arasında kontrast küme ilişkisi olması imkânsız gibi gözükebilir. Çokanlamlılık alttürü olan kontronymy Karaman tarafından (2008, 2009) hem İngilizcede hem de Türkiye Türkçesinde örnekleriyle ortaya konulmuştur. Karaman, Meid'in (1976) doğal dillerde böyle bir olgunun imkânsız olduğu fikrini aktardıktan sonra Almancada bu olgu için *Gegensinn* denildiğini, terimin diğer eşanlamlılarının *antilogy*, *auto-antonym*, *amphibolous word*, *enantiodromic word*, *enantiodrome*, *fence-sitter* terimler olduğunu bildirmektedir (Karaman, 2008, s. 174). Bu çalışmada bu terim için *kontronimi*, *kontronim* tercih edilmiştir.

Mikro düzeyde (aynı sözcükbirimde) sözlüksel birimler arasındaki karşıtlık küme ilişkisini ifade eden kontroniminin İngilizcedeki örneklerini araştıran Karaman (2008), ilk aşamada *dust* sözcükbirimini örneklendirmektedir: (1) *to dust the cake with icing sugar*; (2) *to dust the books* (Karaman, 2008, s. 175). İlk örnekte pastanın üzerine *toz serpmek* şeklinde tanıklanan *dust* sözcükbirimi ikinci örnekte ise *kitabın tozunu almak* şeklinde tanıklanmaktadır. Karaman'ın (2009) Türkiye Türkçesi için verdiği örneklerden birine bakılacak olursa son sözcükbirinin kontronimi küme ilişkisine sahip sözlüksel birimleri örnek verilebilir: (1) *İspanyon futbol yorumcuları Fenerbahçe forması giyen son gol kralını eleştirdiler*, (2) *Atatürk'ün son dakikaları*. İlk örnektesi *son* sözcükbirimi "en son veya en yakın zamanlı" sözlüksel birimiyle tanıklanmaktayken ikinci örnekte "sonuncu, nihai olan" sözlüksel birimleri vardır (Karaman, 2009, s. 1646). Yani sözlüksel birimlerden ilki zamansal olarak YENİ ve YAKIN TARİHLİ kavram alanına gönderimde bulunurken ikincisi ESKİ kavramına/kavram alanına gönderimde bulunmaktadır. Bu da sözcükbirimin kendi sözlüksel birimleri arasında karşıtlık ilişkisine sahip olduğu anlamına gelmektedir. *erte* sözcümbiriminin ZAMAN kavram alanına gönderimli sözlüksel birimlerinin olması ("sabah", "erken", "önce, evvel" ve "yarın") *son* sözcükbiriminin kontronimik gelişimine koşut bir örnek olarak verilebilir.

Aslında bir sözcükbirimin sözlüksel birimleri arasında karşıtlık ilişkisinin bulunması sanılanın aksine olağandır. Pek çok sözcük anlambilim çalışmaları, dizisel ilişkilerin sözcükler arasındaki ilişkiler değil, sözcüğün anlamı arasındaki ilişkiler olduğunu kabul eder ve bu yüzden onlara anlam ilişkileri (*sense relations* ya da *meaning relations*; Lyons, 1977; Allan, 1986) adını verir. Murphy (2003) ise dizisel ilişkilerin anlam ilişkileri değil, sözcük ilişkileri olduğunu savunur. Ona göre 'bir şeyin ısı değerinin yüksek olması' anlamı, 'bir şeye yakın olmak' anlamı ve 'bir şeyin radyoaktif' olması anlamı birbirleriyle ilişkili değildir. Oysa ısı değerini ifade eden *hot* sözcüğü, bir çocuk oyununda akıldan tutulan nesneye yakınlığı bildirmek için kullanılan *hot* sözcüğü ve radyoaktif değerin yüksekliğini bildiren *hot* sözcüğü birbiriyle ilişkilidir (Murphy, 2003: 11). Hatta meseleye daha yakından bakıldığında sözcük ilişkileri demek bile daha genel

bir yaklaşımın sonucu gibi gözükmektedir. Çünkü aslında bu sözcükbirimler arasındaki ilişkiden daha fazlasıdır, yani sözlüksel birimler arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Lipka da bu konuda dizimsel ve dizisel ilişkilerin sözcükbirim değil, sözlüksel birimler meselesi olduğunu bildirmektedir (Lipka, 1992: 132). Çünkü çokanlamlı bir sözcükbirimin bir sözlüksel birimi başka bir sözcükle, diğer sözlüksel birimi ise daha başka bir sözcükle dizisel ilişkili olabilmektedir. Bu Karaman'ın (2008, 2009) bildirdiği gibi makro düzeyde dizisel ilişkidir. O zaman dizisel ilişkilerin bir anlam ilişkisi değil de sözlüksel birimler arasındaki ilişki olarak kabul edilmesi; tıpkı farklı sözcükbirimlerin sözlüksel birimleri arasındaki ilişkilerin normalliği gibi, aynı sözcükbirime ait sözlüksel birimler arasındaki karşıtlıkları da olağan karşılamayı gerekli kılmaktadır.

Öncelikle *erte* sözcükbiriminin sözcükbilimsel analizi yapılacak ardından sözcükbirimin kontronimi motivasyonuna dair gereklilikler izah edilecektir.

1. *erte* ~ *irte* sözcükbiriminin sözcükbilimsel çözümlemesi

1.1. ET-I

erte sözcükbiriminin ilk tanıklandığı bağlam: O D 7 *irte sület<d>im tir ermiş* (Aydın, 2017, s. 124) "Sabah ordu sevk ettim dermiş." Bu bağlamda *irte* sözcükbirimi "sabah" sözlüksel birimiyle tanıklanmaktadır.

AY'de "sabah" sözlüksel birimiyle tanıklanmaktadır: *taŋda erte tal çıbıkın tançulap tişin arıtıp agızın yunzun* (Çetin, 2020, s. 272) "sabah vakti ağaç dalını çiğneyip ağzını temizlesin." AY'de "erken" sözlüksel birimiyle tanıklanmaktadır: AY 776-777 *ertimlig töröke siŋirtip erte kırılu teginmiş* "ölümlülük/fanilik tarafından yutulmuş erken kırılmış/ölmüş" (Gulcalı, 2021, s. 321)

Sözcükbirimin tarihsel süreçte ilk takip edildiği bağlam olması bakımından köken bilgisi ile ilgili açıklama yapmak gerekmektedir. Clauson, *erte* sözlüksel girdisinde (*lexical entry*) EDPT'de "sabahın erken saatleri" açıklamasını verir ve ilk dönemde *taŋ͡g* sözcüğü ile birlikte dizimlendiğini Orta Türkçe döneminde ise "yarın" ve "daha önce" şeklinde iki karşıtanlamlı sözlüksel birimlerinin sözcükbirime dahil olduğunu aktarır. Ancak bu semantik açıklamaların dışında sözcüğünün morfolojisi hakkında herhangi bir izah yer almamaktadır (Clauson, 1972, s. 202b). Bang, *Köktürkçeden Osmanlıcaya* adlı çalışmasında *er* için "erken" anlamını verir ve *+DA* biçimbirimi için bulunma durumu demektedir. *taŋ͡gda*'nın izahını da aynı biçimbirimsel bileşim olarak yapmaktadır (Bang, 1996, s. 60). Gabain bu biçimbirimi isimden sıfat yapan ekler başlığında yani türetim morfolojisi olarak değerlendirmektedir (Gabain, 1988, s. 128). Aynı biçimbirim Erdal'da hem *ablative* işaretleyicisi hem de *-(X)gIl* (sıfat-fiil eki) türetim eki işlevi ve anlambilimsel yapısıyla izah edilmektedir (Erdal, 2004, s. 14). Bununla beraber OTWF I-II'de (1991) biçimbirimle ilgili herhangi bir başlık yer almamaktadır. Ablative işaretleyicisi olarak da değerlendirdiği için word-formation başlığı altında değerlendirmemiş olabilir.

Bu konuda Azılı'nın (2021) "Eski Uygur Türkçesinde Gözden Kaçmış Bir Niteleyici: *ärtä*" adlı çalışmasından bahsetmek gerekmektedir. Azılı, Eski Türkçenin *ärtä* formuyla *ertä* formunun aynı olmadığını, bunların ayırt edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Çünkü bu iki form aynı sözcükbirim olarak kabul edilmiş ve çalışmaların dizin bölümlerinde de aynı maddede değerlendirilmiştir. Röhrborn'un (2017) UW'de bu iki formun farkını *ärtä* "sehr, ganz, stark,

extrem" ve ertäye gönderip *ärtä* şeklinde iki farklı sözlüksel girdide değerlendirerek ortaya koyduğunu aktarır (Azılı, 2021, s. 97). Azılı, *ärtä* formunun "çok" anlamına gelen bir niteleyici (*modifier*) olduğunu; bunun hem ortografik hem etimolojik ve dolayısıyla hem de semantik olarak *ertä* (yani *erte* ~ *irte*)'den farklı olduğunu izah eder (Azılı, 2021, s. 93). "çok" sözlüksel birimiyle bir niteleyici olarak görevli *ärtä* formunun *ärt-* "geçmek, aşmak" sözcükbiriminden -*A* zarf-fiil biçimbirimiyle genişleyerek miktar ve zamansallık açısından yeni bir kavram alanına sahip olduğunu belirtir (Azılı, 2021, s. 97, 98).

Bu durumda iki form için aynı sözcükbirim denilemeyeceği açıktır. Araştırılılan dil kesitinin tarihsel yazı dili olması nedeniyle eşsesli (*homophone*) oldukları da söylenemez. Bu iki sözcükbirimin Eski Uygur metinlerinde yazım farklılıkları olması nedeniyle (*ärtä* ≡'RT' ve *ertä* ≡ 'YRT') aslında eşyazımlı (*homographe*) olarak kabul edilmeleri pek uygun değildir.

erte ~ *irte* sözcükbiriminin bileşen biçimbirimleri *er* "erken" ve +*DA* türetim ekidir. Derlem[1] alanı içerisinde bulunan bağlamlarda ve etimolojik sözlüklerde *er* "erken" sözcükbirimi tanıklanamasa da aynı kavrama yani SABAH'a[2] gönderimde bulunan *tang͡da* sözcükbiriminin bileşenleri (*tang͡* + *da*), *er* tabanı (*base of er*) ve +*te* türetimini (*derivative of +DA*) kabul etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu durumda +*DA* biçimbirimini bulunma durumu (ablative) eki olarak çekim kategorisi yerine adcıl (*denominal*) türetim kategorisinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Bu durumda ET I döneminde dildışı (*extra-linguistic*) dünyada SABAH kavramını karşılamak için sözcükbirime ihtiyaç duyulduğunda bunu ERKEN kavramını karşılayan veya karşıladığı düşünülen **er*[3]sözcükbirimini +*DA* biçimbiriyle işlemleyen, türetim bandına dahil eden dil kullanırı olduğu düşünülebilir. Sözcükbirimin dönem içerisinde bağlamlarda tanıklanan ilk gönderimi de yukarıda tanıklandığı gibi SABAH kavramınadır (O 7). Sözcükbirimin ilk kavramsal anlamı "sabah" olduğu ve "erken" sözlüksel birimini kazanması yani sözcükbirimin çokanlamlılaşması hakkında aslında aynı alanlarda bulunan bu iki kavramın (SABAH ve ERKEN), birinin (SABAH), diğerini (ERKEN) anlatmada referans noktası olduğu ve *erte*'nin "erken" yeni anlamına erişiminin "sabah" sözlüksel birimiyle sağlandığı, yani metonimik haritalamanın mevcudiyeti söylenebilir.

1.2. ET-II

KB'de sözcükbirimin "**sabah**" sözlüksel birimiyle tanıklandığı bağlamlar: KB 5661 *kiçe yattı* ***erte*** *turup yundı kör* / *atın mindi ilig tapa bardı kör* "Gece yattı, sabah kalkıp abdest aldı; atına binip saraya gitti." (Arat, 2008, s. 942-3). KB 5940 *kiçe yattı* ***erte*** *yana atlanıp* / *turup ḳarşıḳa kirdi attın inip* "Gece yattı **sabah** tekrar atına binip saraya geldi ve inip içeri girdi." (Arat, 2008, s. 984-5). Bu bağlamlarda *erte* sözcükbirimi için kiçe "gece" ile karşıtanlamlılık küme ilişkisine sahip olduğu "sabah" sözlüksel birimini kabul etmek daha uygundur. KB'de "**erken**" sözlüksel birimiyle takip edildiği bağlam: 1506 *kiçe yatsa kiç yat yana* ***erte*** *tur* / *yatıp* ***erte*** *kopġan ḳutın*

[1] Sözcükbilimsel çözümleme yapılabilmesi adına verilerin sağlanacağı derlem malzemeleri *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Örnekleminde Adlara Sözcükbilimsel Bir Çözümleme* (2024) adlı yayımlanmamış doktora tezinde bildirilmektedir.

[2] Sözcükbirimin dil-dışı dünyada eşlendiği kavramların gösterimi için tamamı büyük harf olup puntosu küçük harfe eşdeğer yazım yani *small capitals* yöntemi tercih edilmiştir: YARIN, SABAH, ERKEN vb

[3] Burada varsayımsal köke işaret etmek için "*" kullanılmakta olup kullanılması düşünülemez, kullanılamayacak veya dilde mantıklı olmayan ifadeler için kullanılmamaktadır.

arturur (Arat, 2008, s. 331). “Gece **geç** yat yine de **erken** kalk; **erken** kalkan bahtını artırır.” Bu bağlamda da erte sözcükbiriminin sözlüksel birimi; *kiç* “geç” ile karşıtanlamlılık küme ilişkisine sahip olan “erken” sözlüksel birimidir.

KT-R *erte* sözcükbirimi “**sabah**” sözlüksel birimi ile tanıklanmaktadır: KT-R 31-7b2 *işāret ḳıldı olarḳa kim tesbīḥ kılıŋ̂lar tip **erte** hem **keçe*** (Ar. Bukrat; Far. bāmdī) (Ata, 2019, s. 60).

KT-R’de *erte* “sabah” sözcükbirimi genellikle *kiçe* “gece” sözcükbirimiyle dizimlenmektedir. Ancak *erte* ve *tün* kullanımı da takip edilmektedir.*tün* ve *erte*’nin karşıtanlamlılık küme ilişkisinde olduğu dizim: *sizler keçer sizler olar üze **ertelerde***[4] *hem **tünle*** (Ata, 2019, s. 245).

DLT’de *erte* ~ *irte* “sabahın erken saati” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 62). Bu sözlüksel girdide “sabahın erken saati” dikkat çekicidir. Çünkü KM tarafından düşülen bu notta dil kullanırının daha erken bir vakit için gönderimde bulunmak istediğinde *erte* sözcükbirimini kullandığını düşündüren bir sözlüksel girdidir. Sınıflar mantığına göre bir üst-düzey ulamın kaplamı daha geniştir ve buna koşut olarak da alt-düzey ulamların içlemi daha geniş olacaktır (Lipka, 1992: 48). Dildışı dünyadaki kavram bilgisi de hesaba katılacak olursa SABAH kavramının taban alanı SABAHIN ERKEN SAATİ kavramına göre daha geniştir. Bu durumda sözcükbirimin gelişim hikâyesinde belki de *erte* sözcükbiriminin bir üst-ulamı olabilir ve bu SABAH kavramına gönderimde bulunabilir. *erte*’nin içerik bilgisi belki de sözcükbirimin tabanında bulunan sözcükbirimin (**er*) içerik bilgisinde bulunan “erken” anlambirimciğinden ötürü daha geniş olabilir. Bu da SABAH kavramını karşılayan bir *taŋ̂da* sözcükbirimi varken SABAHIN ERKEN SAATİ kavramı neden *erte*’ye ihtiyaç duyulduğunu açıklayabilecektir. Eldeki derlem yalnızca yazılı metinler olması ve doğal dil kullanırının olmadığı tarihsel yazı dillerini incelemek bu fikri “belki” yani varsayımsal aşamada bırakan sınırlılıklardandır.

ET II için *erte*’nin “yarın” sözlüksel birimi, yani YARIN kavramı için tercih edilen sözcükbirim henüz *erte* değildir. Bu kavrama gönderimi olan sözcükbirim *yarın*’dır: KB 6254 *bizin̂ge turur iş yarın ay bügü* “Ey hâkim, bu iş yarın bize de gelecektir.” (Arat, 2008, s. 1032-3).

ET I-II için erte sözcükbirimin çokanlamlılık üyeleri “sabah” ve “erken” sözlüksel birimidir. Belki bu birliğe “sabahın erken saati” sözlüksel birimi de eklenebilir. Ancak sözcükbirimin henüz çokanlamlılık birliklerinde “yarın” sözlüksel biri takip edilmemektedir. Yani sözcükbirim ET döneminde henüz bir çokanlamlılık alt-türü olan *contronymy* değildir.

1.3. OT-H

HŞ’de *irte* “**sabah**” sözlüksel birimiyle takip edilmektedir: 2938 *her **irte** kiçe künde iki nevbet yayıp ḫan ḫalḳḳa yidürür irdi niʿmet* (Demirci & Karslı, 2014, s. 190) “Han, her (gün) **sabah** ve gece günde iki kez (olmak üzere) halk için (sofra) serip yemek yedirirdi.”

KE-L’de “**sabah**” sözlüksel birimiyle takip edildiği bağlam: KE 86v5 *iliglerin̂gizni kestin̂giz men **erte keçe** körer igeç neteg ṣabr ḳılayın* (Ata, 2019, s. 166). “Ellerimizi kestiniz, ben **sabah akşam** gördükçe nasıl sabredeyim?”. KE-T’de “**erken**” sözlüksel biriminin takip edildiği bağlam: 171a19 … *künde **keç** kelür erdin̂giz, bu kün ne boltı **erte** keldin̂giz?* (Ata, 2019, s. 229). “Her gün **geç** gelirdiniz, bugün ne oldu (da) **erken** geldiniz?”. KE-L’de *erte* sözcükbiriminin

[4] Ar. *Muṣbiḥ*; Far. *der-bambād*.

"**önce, evvel**" sözlüksel birimiyle tanıklandığı bağlam: 171r6-10 *bir ḳurtḳa ʿĪsī'ġa kelip yıġladı, oġlum öldi, oġlanları ḳaldı, olarnı baḳarġa küçüm yoḳ. ʿĪsī duʿā ḳıldı, oġlı tirilip topraḳdın ḳoptı, telim yıllar tirildi oġlanları boldı. Ol ḳavmları aydılar: sin tüneki ölügni tirgüzür sin, bir* ***erteki*** *ölügni tirgüzgil. … Nūḥ oġlı Sām'nı tirgüzgil.* (Ata, 2019, s. 332). "İhtiyar bir (adam) Hz. İsa'ya gelip oğlum ölldü, evlatları (yetim) kaldı, onlara bakacak gücüm yok diye ağladı. Hz. İsa dua etti ve (ihtiyarın) oğlu topraktan kalktı ve dirildi, yıllar geçti, (yine) evlatları dünyaya geldi. Onun akrabaları "sen (daha) dünkü (yeni) ölüyü diriltirsin, daha **önceki** ölüyü dirilt … (mesela) Hz. Nuh'un oğlu Sam'ı dirilt dediler." Sözcükbirimin çokanlamlılık birliğine dahil edilebilecek "önce, evvel" sözlüksel birimi takip edilmektedir. Sözcükbirim bu sözlüksel birimini "sabah" sözlüksel birimi üzerinden değil; "erken" sözlüksel birimi üzerinden yine aynı kavram alanının üyeleri olmaları sebebiyle metonimik bir haritalanma ile kazanmıştır. Sözcükbirimin çokanlamlılaşma süreci veya yönü: S1 "sabah" → S2 "erken" → S3 "önce" şeklindedir. Bu, Tournier'in zincir kayma (*enchaînement mutasyon*) şeklinde tasnif ettiği çokanlamlılık sürecidir (Tournier, 1985, s. 200). Bu tipte bir anlam (*seme*) veya anlambirimcik (sememe) yani S1, diğer anlam veya anlambirimciğin yani S2'nin oluşumuna yol açar ve ardından S3, S4 vb.'ye yol açacaktır yani böylece her yeni anlam bir öncekinden türetilebilecektir (Lipka, 1992, s. 128).

ME-B'de dikkat çeken bir dizim mevcuttur: "sabah" anlamına gelen *tañg* sözcükbirimi *aynu kün* satırında takip edilmektedir: 4v9 *aynu kün* / *tañg öñgleri* / *tañg nişānları* / *tañg yaruḳınıñg öñgi* / *künüñg evveli*, *tañg* (Aytekin, 2024, s. 55). Ancak *erte* sözcükbirimi hem bugün SABAH hem de sonraki günkü SABAH kavramı için de kullanılmaktadır: 5r1 *bu kün erte* / *yarın erte* / *ḳuşluḳ* / *kenç ḳuşluḳ* (Aytekin, 2024, s. 55). Bu da ilgili dönem için dil kullanırının *tañg* sözcükbirimini sadece aynı gün içerisindeki SABAH kavramı için tercih ettiği, *erte* sözcükbirimini daha genel bir SABAH kavramına gönderimde bulunmak için kullandığı yani kullanım alanı, taban alanı daha geniş bir duruma işaret ettiğini bildirebilir. Yukarıda DLT'de tanıklanan taban alanı kıyaslamasının tam tersi içerik bilgisine işaret etmektedir. Yani orada tañg sözcükbirimi SABAH kavramı için daha genel, yani üst-düzey bir sözcükbirimdi ve erte sözcük birimi SABAHIN ERKEN SAATİ kavramına gönderimde bulunarak kaplamı daha dar ancak içlemi daha genişti. Bu durumu destekleyen bir durum daha söz konusudur. Taban alanı geniş olan *erte* sözcükbiriminin kullanımı daha geniş olduğu için işlekliği (*productivity*) *tañg*'a göre daha fazla olabilir. Yani ME-B bağlamında bileşiklerde veya dizimlerde *erte* daha çok takip edilmektedir: *erte uḍḳusı* (Aytekin, 2024, s. 185) "sabah uykusu"; *erte şarābı* (Aytekin, 2024, s. 145, 178) "sabah şarabı", *erte aşı* (Aytekin, 2024, s. 85) "kahvaltı". Bu noktada *tañg tatuḳı* "kahvaltı" (Aytekin, 2024, s. 85); ancak *tañg uḍḳusı, tañg şarābı* takip edilmemektedir. Belki en başta yani tanıklayabildiğimiz en erken evre olan ET I döneminde *tañg* sözcükbiriminin kullanım alanı SABAH kavramı nedeniyle daha genişti, ancak sürece ilk aşamada SABAHIN ERKEN SAATİ kavramına gönderimde bulunarak dahil olan *erte* sözcükbirimi zamanla *tañg*'ın anlam ve görev alanlarını işgal ederek daralttı ve buna koşut olarak kendi alanını genişletti.

NF'nin *erte* sözcükbirimi adına sağladığı bağlamlar diğer derlem üyelerine göre daha farklıdır. Bu bağlamda sözcükbirim aynı anda hem "sabah" hem de "yarın" sözlüksel birimlerine sahiptir. *erte* **"sabah"** sözlüksel biriminin tanıklandığı bağlam: NF 66 5-7 … *tamuġnuñg teriñgliki ol*

ḳadar turur kim yer taḳı kök arası kim biş yüz yıllıḳ yer turur. Eger bir pāre bir kişi başınça taşnı ***erte*** *kemişseler, aḫşamdın burunraḳ yerke tüşgey* (Eckmann, 2014, s. 49) "Cehennemin derinliği şu kadardır: yer ve göğün arası beş yüz yıllık yerdir. Eğer bir kişi başı kadar taşı sabah fırlatsa akşamdan biraz önceki (vakitte) yere düşecek(tir)." "**yarın**" sözlüksel biriminin tanıklandığı bağlam: NF 81 16 – 82 2 *Peyġāmber ʿas aydı: Ne işke keldiñgiz? tidi erse Bābūya aydı: Kesrī melik bizlerni ıḍa birdi kim ol kişi kim bizke bitig ıḍa berdi, anı mañga alıp keliñg tip. İmdi biz keldük kim sizni Kesrī melikke ileteliñg tip tidiler erse Peyġāmber ʿas aydı:* ***Bu kün*** *munda egleniñg* ***erte*** *Tañgrı teʿaladın mañga kökdin ḫaber kilse sizlerke cevāb ayġay-men tidi.* (Eckmann, 2014, 60). "Peygamber (a.s.) sordu: "Niçin geldiniz?" dediğinde Babuya cevap verdi: "Melik Kesrî bizleri gönderdi. "Onu (peygamberi) bana getirin." diye o bize ferman buyurdu. Şimdi biz sizi Melik Kesrî'ye götürmek için geldik" dediklerinde Peygamber (a.s.) (şöyle) buyurdu: **Bugün** burada bekleyin **yarın** Yüce Allah'tan, semâdan bana haber geldiğinde sizlere cevap vereceğim." dedi. *erte* **"yarın"** NF 213 7-9 *İbrāhīm peyġāmber ʿas İsmāʿīl anası Hācer'ġa aydı: Yā Hācer bu İsmāʿīl'niñg tonlarını yuvġıl taḳı başını tarāġıl.* ***Erte*** *bu oġlum İsmāʿīl birle bir dōstum bar, anıñg ziyāratınġa barur-men tedi* (Eckmann, 2014, s. 146) "İbrahim Peygamber (a.s.), (İsmail'in) annesine şöyle söyledi: Yâ Hâcer, bu İsmail'in giysilerini yıka, saçını tara. **Yarın** oğlum İsmail ile bir dostum var, onun ziyaretine gideceğim." dedi.

Sözcükbirimin bu yeni çokanlamlılık üyesi olan "yarın"ı, sözcükbirimin "sabah" sözlüksel birimi üzerinden kazandığı düşünülebilir. Aspekt olarak aynı günde olan dil kullanırı "sabah"ı çoktan geçmiş bir saatte (öğle, akşam veya gece) herhangi bir işini planlarken geniş bir vakte ihtiyaç duyduğunda "ertesi gün sabah" başlayabileceğini ifade etmek için *erte* sözcükbirimini, "sabah" sözlüksel birimine gönderimde bulunarak kullanmış olabilir. Bu durumda bir sonraki günün sabah vaktinde başlanılan bu işi için aslında zaman dilimi olarak "yarın"ı bildirmiş olacaktır. Yani sözcükbirimin gönderimde bulunduğu SABAH kavramı, aynı alanlarda (ZAMAN kavramları) YARIN kavramına erişim için bir referans noktası olmuştur. Sözcükbirimin bu sözlüksel birimlerine ait gönderimler aynı kavram alanı içerisinde olduğu için çokanlamlılaşması metonimik bir haritalama ile gerçekleşmiştir. Bu durumda OT-H için sözcükbirimin çokanlamlılık üyeleri "sabah", "erken", "önce" ve "yarın"dır.

1.4. OT-K

BM'de *erte* sözlüksel girdisinin karşısında "yarın (Ar. ġadā)" takip edilmektedir (Zajackowski, 1958, s. 20).

CCI'de *erte* sözlüksel girdisinin karşısında Lat. *tempestiue* "zamanında"[5] (Argunşah & Güner, 2015, s. 193); CCII "**sabah**" sözlüksel birimiyle: 60a32 ***kiçe*** *kelir kara ulaḫ* / ***irte*** *barır ḳara ulaḫ* (*tünlik*) (Argunşah & Güner, 2015, s. 255) "**gece** gelir kara oğlak, **sabah** gider kara oğlak (çadır penceresi; baca)" şeklinde tanıklanmaktadır.

GT'de de tıpkı NF'de olduğu gibi hem bugünün "sabah"ı hem de "yarın" sözlüksel birimlerine sahiptir. *irte* "**sabah**" GT 145 13 – 146 1 ***kiçeler*** *ʿibādet üçün tururda köñgülge bu saḳış kilür kim* ***irte*** *oġul kız turup ni yigey* (Karamanlıoğlu, 2019, s. 72) "**Geceleyin** ibadet ederken gönlüne

[5] OLD at the right time, opportunley, seasonably (OLD, 1968, s. 1914) https://archive.org/details/aa.-vv.-oxford-latin-dictionary-1968/page/1913/mode/2up

sabah kız evlat uyandığında ne yiyecek fikri gelir." *irte* "**yarın**" GT 153 6-7 ***bu kün*** *toprạḳ bol andan burunraḳ / kim* ***irte*** *gül tenin̂g toprạḳ bolġay* (Karamanlıoğlu, 2019, s. 76) "**Yarın** gül tenin toprak olacak ki **bugün** ondan önce sen toprak ol."

OT-K için sözcükbirimin bağlamlarda takip edilen çokanlamlılık üyeleri: "sabah" ve "yarın"dır.

1.5. MTL

BH'de "**sabah**" sözlüksel birimiye takip edildiği bağlam: 32b13 *Yā Cebrā'il, ne vaḳte degin ḳapular açuḳ bolur? Ayıttı: daŋ yiri belürinçe açuk durası durur.* (Şiir) 19-20 e*y cānlar, yidi ḳat kök ḳapularını açup* ***irteye*** *degin size baḳarlar, meger tevbe ḳılalar mu kim yazuġların yarlıġayavuz* (Canpolat, 2018, s. 79) "Ey Cebrail, ne zamana kadar (göğün) kapıları açık durur? (Cebrail): "Tan yeri belirginleşinceye kadar açık durur. Ey canlar, eğer tövbe ederlerse günahlarını bağışlayacağız diye yedi kat gök kapılarını açıp **sabaha** kadar size bakarlar." dedi."

Kİ'de *irte* sözlüksel girdisi "yarın (Ar. *il-ġad*)" ile karşılanmaktadır (Aldemir, 2020, s. 100).

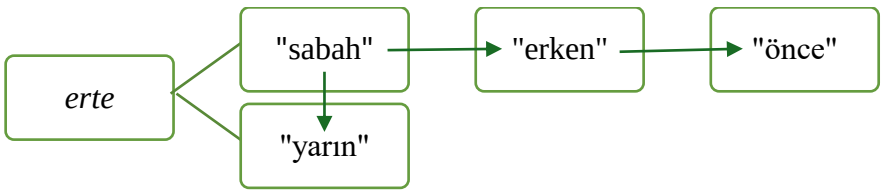
MTL için sözcükbirimin bağlamlarda takip edilen çokanlamlılık üyeleri: "sabah" ve "yarın"dır.

1.6. Sözcükbiriminin şemaları:

erte sözcükbiriminin tarihsel olarak dönemlendirildiği çokanlamlılık şeması:

	ET I	ET II	OT-H	OT-K	MTL
sözlüksel birim	"sabah"	"sabah"	"sabah"	"sabah"	"sabah"
	"erken"	"erken"	"erken"		
			"önce"		
			"yarın"	"yarın"	"yarın"

erte sözcükbiriminin çokanlamlılık şeması:



2. Sözcükbirimin *kontronimi* olarak gerekçelendirilmesi

erte sözcükbirimin aynı anda (aynı bağlamda) iki çokanlamlılık üyesi dizisel ilişki olarak bir kontrast küme ilişkisi içerisindedir. Yani *erte*'nin iki sözlüksel birimi bir karşıtlık bildirmektedir. *erte* sözcükbiriminin "sabah" ve "yarın" veya "önce" ve "yarın" sözlüksel

birimleri arasındaki karşıtlığın, kontroniminin hangi alttürü ile ilişkilendirilebileceği konusunda Murphy'nin (2003) dizisel ilişkileri alttürlere ayırma yani taksonimik açıdan tasarlanmaları hakkındaki görüşlerini aktarmak gerekmektedir. Onun bu izahı makro düzeydeki karşıtlıklar için geçerlidir ve bu ilke ile mikro düzey hakkında da aynı çıkarımlar yapılabilir.

Dizisel ilişkilere yönelik birçok yaklaşım, bu ilişkilerin taksonomilerinin tasarlanmasını içermiştir. Lyons'un (1977) karşıtlık için dört temel türü vardır: *complemantary*, *contrary*, *directional*, *converse*. Daha sonra *directional* türünü de *orthogonal* ve antipodal olmak üzere iki alttüre ayırır. Cruse(1986) ise dizisel ilişkileri üçe ayırır: *contrary*, *complementary* ve *directional*. Yine bunları da birden çok alt türe ayırır. Murphy (2003), bu tür taksonimik yaklaşımların türlerin ne zaman mükemmel bir taksonomiye indirgendiğini belirlemek için bir yolun olmaması nedeniyle sorunlu bir yaklaşım olduğunu bildirmektedir. Üç veya dört karşıtanlamlılık türünü veya dört tür parça-bütün ilişkisini tanımlamanın bir sonraki aşama için ne tür bir veri sağlayabileceğini sorgulamaktadır (Murphy, 2003, s. 36).

Öte yandan iki sözcüğün birbiriyle birden fazla türde ilişki içinde olması tamamen mümkündür. Çünkü bu ilişkiler sözcükler veya kavramlar arasında değil; sözlüksel birimler arasındadır. Bu nedenle, örneğin yönsel (*directional*) ve karşıt (*converse*) karşıtanlamlılığı farklı ilişki türleri olarak düşünülmesi, her ikisinin de basit karşıtlıklar olduğu genellemesinin kaçırılmasına neden olur. *kuzey*/*güney*'in yönsel karşıtlığın bir örneği olduğu gerçeği, yönlerin diğer yönlere karşıt olması gerektiği gerçeğinden tahmin edilebilir. Benzer şekilde *verme*/*alma* karşıt (*converse*) örneklendirir, tek boyutlu hareketi içeren eylemlerin Kaynağın perspektifi ve hedefin perspektifi olmak üzere iki perspektiften görülebilmesi gerçeğinden tahmin edilebilir (Murphy, 2003: 36).

Makro düzeyde karşıtlıklar, karşıtanlamlılıkların taksonimik görünümlerini izah etmek ilgili sözcükbirim üyelerinin gönderimde bulunduğu kavramsal bilgiyi tekrarlamak demektir. Dil-dışı dünya bilgisinin taksonimisinden ziyade dile-içkin verilerin ortaklıkları üzerinden bir genelleme yapılması daha uygun görünmektedir. Bunun mikro düzeyde de geçerli olması aslında bu tür dizisel ilişkiler sözcüklerle ilgili olması dışında sözlüksel ilişkiler arasında görülüyor olmasından kaynaklanmaktadır. ET-II döneminde *erte* sözcükbiriminin "sabah" sözlüksel birimi ile yarın sözcükbiriminin "yarın" sözlüksel birimi arasında kontrast küme ilişkisinden ve OT-H döneminde yine *erte* sözcükbiriminin "sabah" sözlüksel birimiyle "yarın" sözlüksel biriminin kontrast küme ilişkisinden söz edilebilmektedir.

Bu taksonimik tasarlamalar yerine Murphy'nin (2003) dizisel ilişkilerin karşıtanlanlılık, eşanlamlılık, altanlamlılık, parça-bütün v.d.) sekiz ortak motivasyonunu izah ettiği Pragmatist kuramı ile ilgilenmek daha uygun görünmektedir. Bu ortak özelliklerden biri işleklik (*productivity*)'tir ve hem makro düzeyde hem de mikro düzeydeki örgüleniş takip edilebilirse belki sözcük-yapımı süreçlerinin işleklikleri gibi bir noktaya kadar bu da ortaya koyulabilecektir. Eski Türk dili için makro düzeydeki karşıt anlamlılık küme ilişkisinin işleklik özelliği daha önce KARA (2025) *Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk Örnekleminde Sözcükbilimsel Çözümleme Önerisi: Oğlan* makalesinde bahsedilmişti. Buradaki ilgili örnek aşağıda özetlenmiştir.

Bu konuda *oġlan* "erkek çocuk" sözlüksel birimiyle aynı ulamda (İNSAN) yer alan *ḳız* ve *ḳatun* sözcükbirimlerinin verilerinde *oġlan*'a koşut bir türetim durumu tespit edilmiştir. *oġlan* sözcükbiriminin "erkek çocuk" sözlüksel birimi ile *ḳız* sözcükbiriminin "kız çocuk" sözlüksel biriminin dizisel ilişki olarak karşıt anlamlılık kümesinin eş-üyeleri oldukları söylenebilir. Yine, *oġlan* sözcükbiriminin "erkek köle" sözlüksel birimiyle *ḳız* sözcükbiriminin bakıldığında "kız köle, cariye" sözlüksel birimleri de karşıtanlamlılık ikili küme ilişkisi üyeleridir. Burada sistematik bir süreç gözlemlenmektedir. Murphy'nin (2003) Pragmatist kuramının bildirdiği sekiz özellikten biri takip edilmektedir: İşleklik. Bu motivasyon aynı üretim bandından birbirlerine koşut anlamların veya kullanımların türetilmesini sağlamaktadır. Bu durumda *oġlan* sözcükbiriminin "erkek çocuk" üyesi ile *ḳız* sözcükbiriminin "kız çocuk" üyesi karşıt anlamlı olmakla beraber; aynı zihinsel türetim sürecinden geçerek türetilen "erkek köle" ve "kız köle" üyeleri de karşıt anlamlıdır. *ḳatun* sözcükbiriminin yalnızca "yetişkin kadın" sözlüksel birimi ile değil, aynı zamanda "yetişkin kadın köle" sözlüksel birimi de *ḳız* sözcükbiriminin her iki sözlüksel birimiyle karşıtlık ilişkisi içerisinde olduğunu göstermektedir. Burada ḳız1/oġlan1, ḳız2/oġlan2; ḳız1/ḳatun1 ḳız2/katun2'yi karşıtanlamlılık kümelerinin ve ḳız1/oġlan1/ḳatun1; ḳız2/oġlan2/ḳatun2 kontrast kümelerinin üyeleri yapan dizisel ilişki süreçleri işlektir ve bir alanda olan dizisel ilişki, zihin tarafından diğer alanda da türetilmiş olup diğer alan matrislerinde ve sınıf üyeliklerinde de devam ettirilmiştir.

Karaman'ın (2008) kotroniminin hem tek dilli genel amaçlı sözlüklerde, hem de tek dilli özel amaçlı sözlüklerde etiketlenmesine olan ihtiyaç vurgulamaktadır (Karaman, 2008, s. 188). Tarihsel yazı dilleriyle ilgili de sözcükbirimlerin sözlüksel girdilerde kontronimi olarak işaretlenmesi yukarıda bahsedilen dizisel ilişkilere dair işleklik özelliğinin takibi için öncül hedef olmalıdır. Alan araştırmacıları için, sözlüksel girdilerde sözcükbirimin karşıtanlamlılık üyeleri, eşanlamlılık üyeleri nasıl bildiriliyorsa kontronimi de bir etiket olarak bildirilmelidir.

SONUÇ

erte sözcükbirimi Eski Türkçe döneminden itibaren "sabah" ve "erken" üyeleriyle çokanlamlı bir sözcük olarak takip edilmektedir. Orta Türkçe döneminde sözcükbirimin "sabah" ve "erken" sözlüksel birimlerinin yanında "önce, evvel" ve "yarın" sözlüksel birimleri de bu üye ilişkisine dahil olmuştur. Sözcükbirimin yeni çokanlamlılık üyesi "yarın"'ı, sözcükbirimin "sabah" sözlüksel birimi üzerinden kazandığı düşünülebilir. Aspekt olarak aynı günde olan dil kullanırı "sabah"ı çoktan geçmiş bir saatte (öğlen, akşam veya gece) herhangi bir işini planlarken geniş bir vakte ihtiyaç duyduğunda "ertesi gün sabah" başlayabileceğini ifade etmek için *erte* sözcükbirimini, "sabah" sözlüksel birimine gönderimde bulunarak kullanmış olabilir. Bu durumda bir sonraki günün sabah vaktinde başlanılan bu işi için aslında zaman dilimi olarak "yarın"ı bildirmiş olacaktır. Yani sözcükbirimin gönderimde bulunduğu SABAH kavramı, aynı kavram alanında bulunan YARIN kavramına erişim için bir referans noktası olmuştur. ZAMAN kavram alanına gönderimde bulunan bu iki sözlüksel birimin yönsellik özellikleri nedeniyle karşıtlık barındırmaları muhtemeldir.

Dizisel ilişkiler anlamlar arasında değil; sözcükler ve hatta sözlüksel birimler arasında olduğu için hem farklı sözcükbirimlerin sözlüksel birimlerini ifade eden makro düzeyde hem de aynı sözcükbirimin sözlüksel birimlerini ifade eden mikro düzeyde takip edilebilmektedir. Dizisel

ilişkilerin taksonimik sınıflandırılması ilgili sözlüksel birimlerin gönderimde bulunduğu dil-dışı dünyaya dair kavram bilgisini tekrar tasarlamaya yönelik olduğu için dile-içkin sistematikliğinin ortaya koyulması daha faydalı olacaktır. Yani gerek tarihsel süreçte gerekse eşzamanlı süreçte bu ilişkilerin *işleklik* gibi türetim ilkeleri ortaya koyulabilirse zihnin yeni sözcük türetim prensipleri daha açık hâle getirilebilir.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
AY	Altun Yaruk
bas.	Baskı
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk fî Lugâti't-Türk ve'l-Kıfçak
BH	Behcetü'l-Hadâ'ik Fî Mevʿizati'l-Halâik
C.	Cilt
CCI	Codex Cumanicus I. Cilt
CCII	Codex Cumanicus II. Cilt
çev.	Çeviren
DLT	Dîvânü Lugâti't-Türk
Ed.	Editör
ed.	Baskı
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century
ETI	Erken Eski Türkçe Dönemi
ETII	Geç Eski Türkçe Dönemi
GT	Gülistan Tercümesi (Seyfî Sarâyî)
haz.	Hazırlayan
KB	Kutadgu Bilig
KE-L	Kısasü'l-Enbiyâ Londra Nüshası (Rabgûzî)
KE-T	Kısasü'l-Enbiyâ Tahran Nüshası
KF	Kitâb fi'l-FıKh
Kİ	Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk
KT-R	Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası
ME-B	Mukaddimetü'l-Edeb Berlin Nüshası

MTL Memlûk Temas Lehçesi

OLD Oxford Latin Dictionary

OT-H Orta Türkçe – Harezm Altın Ordu Türkçesi

OT-K Orta Türkçe – Kıpçak Türkçesi

OTWF Old Turkic Word Formation

OY Orhon Yazıtları

S. Sayı

s. Sayfa

TDK Türk Dil Kurumu

TTK Türk Tarih Kurumu

vd. ve diğerleri

Yay. Yayın

Kaynakça

ALLAN, K. (1986). *Linguistic Meaning*, London: Routledge.

ARAT, R.R., (2008). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ARGUNŞAH, M. & G. Güner (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.

ALDEMİR, Ü. (2020). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kaynak Eserler (Kitâbu'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Atrâk Örneği)*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ATA, A. (2019a). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, (3. bas.), TDK Yayınları, Ankara.

ATA, A. (2019b). *Rabġuzī Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamberler Kıssası) Giriş-Metin-Dizin,* Ankara: TDK Yayınları.

AYDIN, E. (2017). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AYTEKİN, M. (2024). *Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb Adlı Eserinin Berlin Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

AZILI, K. (2021). Eski Uygur Türkçesinde Gözden Kaçmış Bir Niteleyici: ärtä. *Dil Araştırmaları*, 15(28), 93-104.

BANG, Willi (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya* (Çev. T. Aktaş). Ankara: TDK Yayınları.

CANPOLAT, M (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mevʿizati'l-Halâik*, Ankara: TDK Yayınları.

CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

CRUSE, D. A. (1986). *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press

ÇETİN, E. (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Ankara: TDK Yayınları.

DEMİRCİ, Ü. Ö. & S. Karslı (2014), *Kutb'un Husrav u Şīrīn'i Dizin,* İstanbul: Kesit Yayınları.

ECKMANN, J., (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs Uştmaḫlarnıng̑ Açuq Yolı (Tıpkıbasım ve çeviri yazı)* S. Tezcan & H. Zülfikar (Ed.), Ankara: TDK Yayınları.

ERCİLASUN, A. B. & Z. Akkoyunlu (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*, 3. bas., Ankara: TDK Yay.

ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word-Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.

GABAIN, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.

GULCALI, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*, TDK Yayınları: Ankara.

KARA, A. B. (2025). Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk Örnekleminde Sözcükbilimsel Çözümleme Önerisi: Oğlan, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 100-132. https://doi.org/10.32321/cutad.1662576

KARAMAN, B. İ. (2008). On Contronymy, *In The International Journal of Lexicography*, ed. by Paul Bogaards, pp. 173 192. Oxford: Oxford University Press.

KARAMAN, B. İ. (2009).Contronymy In Turkish, *Journal of Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall, pp. 1642-51.

KARAMANLIOĞLU, A. F. (2019). *Seyfî Sarāyī, Gülistan Tercümesi,* Ankara: TDK Yayınları.

LIPKA, L. (1992). *An Outline of English Lexicology, Lexical Structure, Word Semantics, and Word-Formation*, 2. ed., Tübingen: Max Niemeyer Verlag Tübingen.

LYONS, J. (1977). *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

MURPHY, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon, Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*, Cambridge: Cambridge University Press.

RÖHRBORN, Klaus (2017). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung, I. Verben, Band 1: aş-äzük*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag

TOURNIER, J. (1985). *Introduction descriptive à la lexicogénétique de l'anglais contemporain*, Paris-Genève: Champion-Slatkine.

ZAJACKOWSKI, A. (1958). *Vocabulaire Arabe-Kıpchak de l'epoque de l'Etat Mamelouk, Bulġat al Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq, II- ére partie, Le nom*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe (PWN).

ALİMDEN AYDINA EPİSTEMİK SÜREKLİLİK: 'HAKİKAT REJİMİ' BAĞLAMINDA YORUMUN İKTİDARI

Arş. Gör. Dr. Melike Güngör
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
mgungor@aybu.edu.tr - 0000-0001-5485-1458

ÖZET

Modernleşme literatüründe alim ile modern entelektüel figürleri arasında keskin bir epistemik kopuş olduğu yönündeki yaklaşımı oldukça kabul gören bir yaklaşımdır. Literatürdeki yaygın anlatıya göre, geleneksel İslamî bilgi rejimi —özellikle fıkıh— aşkın ve dogmatik bir hakikat üretirken; modern aydın, seküler devletin rasyonel bilgi aktörü olarak ortaya çıkmış ve ulemanın yerini almıştır. Şerif Mardin merkez-çevre teorisinde bu geçişi bir elit dönüşümü olarak tanımlarken; Niyazi Berkes modernleşmeyi gelenekten kopuş olarak değerlendirmektedir. Bu çalışma ise, Michel Foucault'nun "hakikat rejimi" ve Talal Asad'ın İslamî bilgi biçimlerinin antropolojik sürekliliği üzerine kurduğu kavramsal çerçeveden hareketle, alimden aydına geçişi epistemik kopuş olarak gören yaklaşımı sorgulamaktadır. Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi ve Asad'ın söylem içi norm üretimi anlayışı doğrultusunda hem alim hem de modern aydın figürlerinin, dönemin bilgi rejimleri içinde yorumlama yetkisi ve meşruiyet üretme işlevi bakımından benzer konumlar üstlendikleri savunulmaktadır. Bu görüş çerçevesinde, alim kutsal metin yorumuyla, aydın ise bilimsel bilgi aracılığıyla siyasal iktidarın yeniden üretimine katkı sunar. Dolayısıyla bu çalışma, alimden aydına geçişi bir kopuş değil, yorumlama rejiminin seküler biçimde yeniden yapılandırılması olarak ele almakta; bilgi otoritesinin dönüşen formlarla süreklilik taşıdığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler : modernleşme, bilgi felsefesi, aydınlar sosyolojisi

1. Giriş

Türkiye'nin modernleşme tarihi, çoğu zaman bir kopuşun ya da devrimsel sıçramanın hikâyesi olarak anlatılagelmiştir. Bu anlatılar, özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte aklın, bilimin ve sekülerliğin yükselişiyle birlikte geleneksel yapıların tasfiye edildiğini ve yerlerine modern, rasyonel kurumların ikame edildiğini varsayan bir çizgide ilerler. Bu ilerlemeci çerçevede, entelektüelin konumu da yeniden tanımlanır: Geleneksel toplumun uleması yerini bilimsel bilgi üreten, seküler ve akılcı Cumhuriyet aydınına bırakmıştır. Mardin merkez-çevre kuramına ek olarak Türkiye'de aydınların tarihsel gelişimini incelediği çalışmaları oldukça gelişmiş bir çerçeve sunmaktadır. Mardin'in Shils'e referansla geliştirdiği merkez-çevre ilişkileri tezi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte merkezin (bürokrasi, asker-sivil elitler) çevreye (taşra, dini gruplar, geleneksel toplumsal yapılar) karşı konumunu ve bu iki alan arasındaki yapısal gerginliği anlamak için işlevsel bir araç olarak görülmüştür.

Ancak bu çalışmada, söz konusu merkez-çevre ikiliğinin ya da gelenekten moderne geçiş anlatısının altında yatan epistemolojik varsayımlar sorgulanmaktadır. Bu çerçevede temel varsayım şudur: Modernleşme yalnızca kurumsal ya da siyasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda bilgi üretiminin ve meşruiyetinin yeniden yapılandırılmasıdır. Bu bağlamda modern entelektüelin doğuşu, yalnızca bir aktör değişimi değil, bilgi-iktidar ilişkisinin farklı bir düzlemde yeniden inşası anlamına gelir. Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisini çözümleyen yaklaşımı ve hakikat rejimi kavrayışı bu dönüşümün beraberindeki iktidar mekanizmasını görünür kılmak açısından önemli bir teorik imkân sunar. Foucault'nun tarihsel epistemolojiye dayalı çözümlemesi, bilginin iktidardan bağımsız, aşkın bir hakikat alanı olmadığını; bilakis, belirli iktidar rejimlerinin içinde ve onlar aracılığıyla kurulduğunu ortaya koyar.

Foucault'ya ek olarak, Talal Asad'ın sekülerliğe dair eleştirileri ve İslam'ın söylemsel inşasına dair çalışmaları da modern Türkiye'nin bilgi rejimini analiz etmede önemli katkılar sunar. Asad, İslam'ın antropolojik incelemesinin yapılma yollarını sorgularken, dinlerin belli ritüeller ve semboller üzerinden geleneksellik atfedilen biçimlerinin söylemsel inşalarını metodolojik olarak eleştirir. Türkiye özelinde ise bu durumu, toplumsal geleneği de içine alarak değerler sistemini muhafaza etmeyi öneren bir taraf olarak İslami bilginin karşısına sekülerleşmiş, topluma yabancı, rasyonel bilginin yerleştirildiği bir ikilik olarak gözlemleyebiliriz. Bu söylemsel zıtlığın modernleşme sürecinde farklı biçimlerde eğitim, bürokrasi, devlet aygıtı, yargı gibi alanlarda yeniden üretildiğini ve bilgi hiyerarşisini örten bir mücadele dilini yerleştirdiğini söyleyebiliriz.

Bu çalışma, söz konusu bilgi rejimi dönüşümünü, Türkiye'deki entelektüelin rolü üzerinden takip etmeyi amaçlamaktadır. Şerif Mardin, Niyazi Berkes ve Nikki Keddie gibi isimlerin çalışmalarını bu çerçevede inceleyerek, bilgi-iktidar ilişkisine dair nasıl farklı pozisyonlar aldıklarını ve hangi varsayımlarla modernleşme sürecini tanımladıklarını tartışacaktır. Böylece entelektüelin yalnızca bir tarihsel aktör değil, aynı zamanda epistemolojik bir figür olarak nasıl konumlandığı; onun bilgiyle, gelenekle ve iktidarla ilişkilerinin nasıl yeniden kurulduğu sorgulanacaktır.

2. Türkiye'de Modernleşme Tarihi Okumalarında Bilginin Dönüşümü

Şerif Mardin'in yaygın bir biçimde Türkiye siyasi tarihi değerlendirmelerinde kullanılan tanınmış analizi çevre-merkez ilişkileri tezi Shils'in sosyolojik analizine dayanmaktadır. Bu çalışmasında, Shils toplumun bir merkeze sahip olduğunu, merkezin sahip olduğu sosyal kaynaklar ve değerlerin toplumun temel biçimi haline geldiğini ve kültürel farklar bakımından bu temel ile kurulan ilişkiler yoluyla belirlendiğini belirtmektedir (Shils, 2002:70). Shils'in sosyal değişim ve dönüşümü toplumsal merkeze dayanarak açıkladığı çalışmasına referansla, Mardin de Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu istisnai özelliklerin merkez-çevre arasındaki farklılaşmanın nedenleri olarak yorumlar. Bu istisnai özellikler, Osmanlı'da yönetici sınıfın küçük yaşlardan itibaren dini azınlıklar arasından seçilen kişilerden oluşması ve bu zümrenin reaya içinde toplumsallaşarak ve vergi toplama ile toprak yönetimi sistemleri aracılığıyla kontrol edilmeleridir (Mardin, 1973:169-170). Yönetici sınıfın bu karakteristiği hem toprak sisteminde hem vergilendirmede hem de idari alanda ve kültürel sistemde merkezi bir toplumsal yapı kurarken yerel yerleşimleri bu sistemle ilişkilenmeye çalışan çevre pozisyonuna sokmuştur. Osmanlı'nın modernleşme sürecindeki özellikle bürokratik dönüşümler, güçlenen üst bürokratik elit ve 2. Mahmud döneminde başlayan padişah ile bu elitlerin ittifakı Müslüman toplumun ideolojisinde ve yapısında çetrefilli bir durum yaratmıştır (Mardin, 2000:110). Cumhuriyet'e geçişle birlikte bu farklılıklar çeşitli politik ve idari tercihler yoluyla derinleşmiş, merkez ile çevre arasındaki kültürel karşıtlıklar Türkiye siyasetini belirleyen temel politik karşılaşmalar haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyet'indeki modernleşme sürecindeki bürokrasinin batılılaşması ile ele ele giderken temelde devleti güçlendirme motivasyonunu taşıyordu (Mardin,1973:183). Bu açıdan Tanzimat ile başlayan batılı bürokratik elitin yaratılması süreci Cumhuriyet modernleşmesinde de güçlü devlet temelinde sürdürülmüştür.

Yüksek ve alt kültür arasındaki farklılığı da besleyen modernleşme süreçleri aynı zamanda farklı din ve dille de derinleşir. Yüksek kültürün temsilcisi sayılan memurlar, mülki memurlar ve ulemadan oluşan saray eşrafı Arapça ve Farsça yüklü bir dil kullanırken Ortodoks-Sünni İslam'ın hakimiyetindeydiler. Halk ise halk Türkçesiyle konulurken, heterodoks İslami akımlar ve tarikatların egemenliğinde yaşam sürmekteydi (Atay, 2016: 151). Merkez ile çevre arasındaki ayrışma, çevrenin Cumhuriyet'in seküler amaçlarına karşıt düşman merkezi olarak görülmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Hatta Mardin Mustafa Kemal'in bu çatışmayı aşmak amacıyla 1930'lar sonrasında yönünü Türklere yeni bir milli kimlik oluşturma amacıyla dil problemleri, kültürel konular ve tarihsel mitlere çevirdiğini söylemektedir (1973:182).

Mardin merkez-çevre teorisini aynı zamanda idari, dini ve eğitim alanındaki dönüşümlerle birlikte merkez elitinin ortaya çıkışı olarak da yorumlar (1973:179-180). Bir diğer deyişle, modernleşme sürecinde, imparatorluğun çözülmesiyle birlikte güçlenen bürokratik elit ve bürokratların Sultanla iş birliği halkı yönetime yabancı konuma getirmiştir. Bu açıdan, sekülerizm ve İslam arasında merkez ile çevre arasındaki karşıtlık çevrenin kültürel ve siyasi olarak merkezi kültürden dışlanmasının sonucunda yabancılaşma hissini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Mardin'in Cumhuriyet öncesi modernleşme sürecini de dahil ederek ortaya koyduğu kopuş rejime dönüşümüyle ilgili olduğu kadar toplum ile devletin bağına dair de bir yeni bir döneme işaret etmektedir. Ulemanın yeni yükselen bürokrat sınıf karşısındaki güç kaybının ise temelde üç nedeni bulunmaktadır: devletin, eğitimin ve yargının sekülerleşmesi (Mardin, 2000:127). 19.yüzyıldan itibaren ulemanın dini okullardan almış

oldukları eğitimin devlet görevinde eski statülerini sağlamaması edinmiş oldukları dini bilginin de devlet nezdinde meşruiyetinin azaldığının bir göstergesidir.

Benzer bir biçimde, Türkiye'deki sekülerleşmeyi çağdaşlaşma süreci olarak gören Niyazi Berkes'e göre sekülerizm laiklikten farklı olarak toplumsal alandaki sosyal ve kültürel yapıların dünyevi olana dönüşümünü ifade etmektedir (Yıldız, 2012:4). Sekülerleşmeyi dünyevi ve ruhani olanla kurduğu zıtlık üzerinden okumanın yanında Berkes'in Türkiye'deki çağdaşlaşma sürecini askeri, dini ve eğitim alanlarında 2. Mahmut ile başlayan modernleşme süreçleriyle yaşanan dönüşüme işaret etmesi oldukça önemlidir. Bu süreci, Berkes devletin dinin tahakkümünden kurtulması olarak yorumladığını görürüz. Bu açıdan Türkiye'deki çağdaşlaşmayla birlikte İslam'ın dogmatik ve statik bilgi yapısının yerini modernleşmeyle birlikte rasyonel, bilimsel düşüncenin aldığını savunmaktadır (1973). Dolayısıyla İslami bilgi ile rasyonel bilgi arasında bir karşıtlık kurulur ve rasyonel bilgi hiyerarşik olarak sosyal değerlerdeki kaçınılmaz dönüşümün gerektirdiği bir bilgi biçimi olarak ortaya konulur.

Modern ile geleneksel arasındaki karşıtlığı analizinin temeline alan bir diğer yaklaşım Keddie'de görülür. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı-tipi eğitimi, yeni askeri rejimi ve teknik okulları içeren modernleşme süreçleri bu yeni okullardan mezun olan modern aydınların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Keddie, 1972: 47). Keddie bu tarihsel okuma üzerinden aydınları modern olanla ilişkilendirirken ulemayı İslami olandan ziyade geleneksel olanla ilişkilendirir. Burada çarpıcı olan bir benzerlik ise Berkes ile Keddie'nin geleneğe ilişkin çıkarımlarında görülür. Berkes Osmanlı'nın ne feodal ne de teokratik bir sistemi olduğunu söylerken, aksine laikliğin çağdaşlaşmayla gelişim sürecini kutsallaştırılmış geleneğe dayalı bir rejim ile karşıtlığı üzerinden kurar (Yıldız, 2012:5). Siyasi rejimin dinsellik yerine geleneksellik üzerine inşa edildiği iddiası bir anlamda sadece toplumsal ilişkilerin ve ona içkin maneviyatın İslam ile belirlenmediğini aynı zamanda siyasi rejimin de geleneksellik ile meşrulaştırılmış İslami söylem ile biçimlendiğini göstermektedir. Bu açıdan baktığımızda, ona göre, nizamı aleme dayanan bu yönetimsellik anlayışı ancak sekülerizmle dönüşür. Fakat bu çalışmanın ana odağı olan epistemolojik yaklaşımla baktığımızda, bilginin iktidarla ilişkisinin dönüştüğü ve Cumhuriyet ile dini tahakkümden kurtulduğu iddiası oldukça şüpheli görünmektedir.

3. Foucault'nun 'Bilgi-İktidar' Kavramı ve Asad'ın 'geleneksellik' kavrayışı

Bilginin iktidarla ilişkisinin ulemadan entelektüele geçişle değiştiği iddiası bizi Foucault'nun bilgi-iktidar kavrayışı ile Talal Asad'ın İslam'ın geleneksellik söylemini sorgulayışına getirir. Foucault'nun bilgi-iktidar kavrayışı pozitivizmin bilimsel bilgiyi objektiflikle, toplumsal değerlerden bağımsız olmasıyla yücelten anlayışına karşı bilgiye dair kurulan hiyerarşinin otoriteden ayrı olmadığını ortaya koyar. Bir diğer deyişle, objektif, değer yüksüz herhangi bir bilgi biçimi yoktur (Foucault et.al., 2015, p. 208). Dahası, Foucault'nun hakikat rejimi dediği sistemi yaratan bilginin şeylere yüklediği yanlış-doğru değerlerinin atfı üzerinden oluşturulan bir birikimdir (McNay, 2007, p. 27). Bu bağlamda, Foucault hakikatin de saf, pür ve objektif olamayacağını aksine söylemsel ve bilginin hiyerarşik doğası gereği operasyonel bir araç olarak inşa edildiğini söylemektedir.

Foucault'nun oluşturduğu bu epistemolojik çerçeve bu çalışmanın konusu açısından Talal Asad'ın çalışması aracığıyla bir referans noktası bulmaktadır. Asad İslam'ı antropolojik bir gözle incelediği çalışmasında Gellner, Geertz gibi sosyoloji alanında tanınmış isimlerin İslam'a bakış açılarını indirgemeci ve özcü bir kategorileştirme eğiliminde olmaları nedeniyle eleştirir

(2009:12). İslam'ın tarihsel olarak çok farklı ritüeller ve söylemsel referanslar içerdiği düşüncesiyle bir tek biçim olarak, doğru ve homojen bir İslam'ın doğru bir analiz nesnesi olmadığını söyler. Buna göre geleneksellik iddiasıyla belli bir ritüeli, inanış biçimini ve sahip olduğu kurallar bütününü ortodoksi olarak öne sürmek söylemsel bir girişimden farklı değildir. Bu anlamda İslam'ın gelenek değil ama tarihsel bir söylem olduğu fikrine dayanarak antropolojik bir yol izlemeye çalışır Asad. Söylemsel analiz bu anlamda İslam'ın antropolojik, tarihsel ve sosyolojik dayanaklarını tüm çeşitliliği ve dönüşümlerini de içine alarak daha doğru bir yol sağlayacaktır. Hem Foucault'nun hem de Asad'ın bilgiye ve geleneksellik vurgusu üzerinden kurulan doğruluğa dair kavrayışını düşündüğümüzde, her ne kadar alim ile entelektüel arasında sekülerleşme sürecinin getirdiği modern eğitim kurumları üzerinden bir farklılık ortaya konulsa da her ikisi de otoriteden ayrı-bağımsız değildir. Buradaki temel iddia bilginin bir iktidarın sözcüsü olmasından ziyade bilginin belli bir söylemsel meşruiyet sağlama aracı olduğu kadar o sözün sahibine de bilginin sahibi olarak bir meşruiyet sağladığıdır. Bu anlamda alimin ve modern aydının sahip oldukları epistemolojik hiyerarşi sorgulamaya değerdir.

4. Tartışma ve Sonuç

Arap-İslam dünyasında entelektüelleri araştıran al-Cabiri, İslam düşünce tarihinde Batı'daki entelektüelin nerede ve kim olabileceğini sorgular (2019). Sorgulamasında eleştirel düşüncenin doğuşunun Batı'daki entelektüelin düşünsel kökeni olduğu savından hareketle, Arap-İslam siyasi tarihinde felsefenin doğuşunu araştırır. Buna göre Hz.Ali'nin ölümünden sonra ortaya çıkan farklı mezhepler ve düşünce okulları bir alternatif arayışının ürünü olarak kelamın, felsefenin İslam düşüncesinde ortaya çıkışına işaret etmektedir. Bu bağlamda, kelamcı da Batı'daki entelektüele karşılık gelmektedir. Benzer arayışlar entelektüeller üzerine literatürde oldukça yaygındır.

Keddie de benzeri bir arayışla farklı bir sonuca varır çünkü ona göre bu yeniden değerlendirme, felsefi yorumlama arzusu ulemanın değil modern aydınların işlevidir çünkü ulema hem var olan bilgi rejimini hem siyasi rejimi korumayı hedeflemektedir (Keddie, 1972:42-3).

Yine benzer bir yaklaşımla, Lambton da Arap-İslam siyasi tarihinde 8.yüzyılın ulemanın İslam doktrininin eğitimi ile görevlendirildiği döneme işaret ettiğini, bu işlevle kendilerini yaşayan geleneğin eğitimcisi olarak belirlediklerini söylemektedir (Lambton, 1981:3). Bu ortak yaklaşımlar yorumlamayı, eleştiriyi akıl ve modernlik ile eşleştirirken geleneksel olanı onların karşı kutbuna yerleştirmektedir. Mardin Tanzimat sonrası yükselen bürokratları Ali ve Fuat paşalar özelinde incelediği makalesinde, değişen yargı, din ve eğitim sistemlerinin de bürokrasiye ek olarak ulemanın statü kaybında etkin nedenler olduğunu söylemektedir (2000). Bunu açıklarken güçlenen yeni bürokratlar ile ulema arasındaki bilgi, ilm üzerinden doğan çekişmenin öte yandan da bir otorite mücadelesi olduğunu gözler önüne sermektedir.

Buna ek olarak, Recep Şentürk'ün (2007) ve Dorroll'un (2014) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve İlahiyat Fakültelerinin kurulması üzerine yaptıkları incelemeler de Cumhuriyet'in dini söyleminin kurumsal inşasını görebilmemizi sağlar. Yukarıda sözü edilen modern/geleneksel veya akıl/geleneksel karşıtlığı üzerinde yükselen Türkiye sekülerizminin İslam'ı yeniden modernize etme amacında Diyanet İşleri Başkanlığı önemli bir yerde durmaktadır. Aynı zamanda İlahiyat Fakülteleri'nin kurulması ve müfredatlarının oluşturulması sözü edilen

modernizasyon amacına uygun bir biçimde İslam'ın kolektif, cemaate dayalı yapısının manevi ve bireysel bir süreç olarak dönüştürülmesi amacını yansıtmaktadır.

Ulema ve aydın figürleri, sıklıkla birbirine karşıt iki bilgi öznesi olarak kurgulansa da, her iki figür de belirli tarihsel bağlamlarda bilgi üretme ve aktarma tekeline sahip olan, yani bilgiyle birlikte meşruiyet ve otorite üreten yapılardır. Modern/geleneksel karşıtlığının uzantısı olarak, literatürde genellikle ulema geleneğin koruyucusu olarak gösterilirken, aydın ise modern eleştirel düşünceyle özdeşleştirilmektedir. Ancak ilerlemecilik ve muhafazakarlığın yansıması olarak işaretlenen bu karşıtlık iki figür arasındaki tarihsel otorite mücadelesini ve bilginin iktidar mekanizmasının içinde yer aldığını görünmez kılmaktadır. Ulema yalnızca dini bilginin aktarıcısı, yorumlayıcısı değil geçmişle şimdi arasında kurulan geleneksellik bağının da epistemik üreticisidir. Aynı şekilde modern aydın da dini bilginin karşısına konumlandırılmış rasyonel, objektif, bilimsel bilginin taşıyıcısı değil belirli bir hakikat rejiminin temsilcisi ve üreticisidir. İkisinin de bilgiyle kurduğu ilişki, Foucault'nun kavramsallaştırdığı biçimiyle toplumsal normları ve sınırları belirleme gücünü elinde tutan bir konuma işaret eder. Dolayısıyla bu figürlerin ayrımı, özsel değil, hakikatin söylemsel düzenleniş biçimine bağlıdır. Bu anlamda buradaki dini bilgi de İslam geleneği üzerinde otorite inşa etme amacını göstermektedir. Bu açılardan bakıldığında ulemanın da aydının bilgi-iktidar pratikleri ve operasyonlarının saf, pür, objektif bir bilgiyle ilişkilendirilemeyeceği, bunu yerine iktidar mücadelesinin epistemolojik dayanakları olarak görülebilecekleri iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

Asad, T. The idea of an anthropology of Islam. Qui Parle, 17(2), 1–30, 2009.

Atay, T., Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler, İletişim, İstanbul, 2016.

Berkes,N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.

Dorroll, P., "The Turkish Understanding of Religion": Rethinking Tradition and Modernity in Contemporary Turkish Islamic Thought. Journal of the American Academy of Religion, 82 (4), 1033-1069, 2014.

El-Cabiri, M.A., Arap-İslam Medeniyetinde Entelektüeller, Mana Yayınları, 2019.

Foucault, M., Davidson, A. I., & Burchell, G., *Lectures on the will to know*. Palgrave Macmillan, 2015.

Keddie, N. R., Intellectuals in the Modern Middle East: A Brief Historical Consideration, *Daedalus*, *101*(3), 39–57, 1972.

Lambton, A. K. S., *State and Government in Medieval Islam*, Routledge, 2013.

Mardin, Ş.,"Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Daedalus, 102 (1), 169-190, 1973.

Mardin, Ş., The Genesis of Young Ottoman Thought, Syracuse University Press, 2000.

McNay, L., *Foucault and feminism: power, gender and the self* (Repr), Polity Press, 2007.

Şentürk, R., Intellectual Dependency: Late Ottoman Intellectuals between fiqh and Social Science, Die Welt Islams, 47 (3/4), 283-318, 2007.

Shils, E., Merkez ve Çevre, Türkiye Günlüğü, 70: 86-96, 2002.

Yıldız, A., Niyazi Berkes ve *Türkiye'de Çağdaşlaşma'nın* Gelişimi, Sosyoloji Konferansları, 46, 1-33, 2012.

SAĞLIK BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ: ÖRNEK UYGULAMALAR

Ayşe KEMER
Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Konya, Türkiye
ayseekemer@gmail.com- ORCID: 0009-0002-7323-2382

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, Konya, Türkiye
sebnemaslan27@hotmail.com- ORCID: 0000-0003-2135-242X

Özet

Teknolojinin gün geçtikçe gelişimi sayesinde, iş ve hizmet sektörlerinde birçok alanda yenilikler ortaya çıkmaktadır. Bu alanlardan birisi ve en önemlisi sağlık sektörüdür. Bireyler daima sağlık hizmetlerinden yararlanmakta ve yer alan uygulamaları aktif bir şekilde kullanmaktadır. Sağlıkta bilişim teknolojileri, bu uygulamalara yönelik yenilikler geliştirerek bireylerin daha konforlu ve hızlı bir şekilde hizmet almasına katkı sağlamaktadır. Bu katkılar bir yandan hasta memnuniyetini olumlu yönde etkilerken; diğer yandan kurum içi personelin performansını ve hizmet kalitesini arttırmaktadır. Yaşanan tüm bu gelişmeler özellikle tele tıp, mobil sağlık, elektronik sağlık kaydı sistemleri ve giyilebilir teknolojiler sayesinde kendini göstermiştir. Bu çalışmada tüm bu bilişim teknolojileri ele alınarak her bir dijital teknolojiye ait örnek uygulamalar görsellerle desteklenerek incelenmiştir. Ayrıca ele alınan uygulamalarda teknolojinin ne kadar etkili olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlıkta Bilişim Teknolojileri, Tele-Tıp, Mobil Sağlık, Elektronik Sağlık Kaydı Sistemleri, Giyilebilir Sağlık Teknolojileri

HEALTHCARE INFORMATION TECHNOLOGIES: SAMPLE APPLICATIONS

Abstract

Thanks to the development of technology, innovations are emerging in many areas in the business and service sectors. One of these areas, and the most important one is health sector. Individuals always benefit from health services and actively use the applications. Information technologies in health contribute to individuals receiving services more comfortably and quickly by developing innovations for these applications. While these contributions, on the one hand, positively affect patient satisfaction, on the other hand, they increase the performance of in-house staff and service quality. All these advecements have especially manifested thanks to telemedicine, mobile health, electronic health record systems and wearable technologies. In this study examines these health information technologies, analyzing each digital innovation with illustrative examples supported by visuals. Morever, the study highlights the effectiveness of technology in these applications.

Keywords: Health, Health Information Technology, Telemedicine, Mobile Health, Electronic Health Record Systems, Wearable Health Technologies

GİRİŞ

Sağlık tüm bireyleri yakından ilgilendiren vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Thamjamrassri vd.,2018). Sağlık kavramı ile ilgili pek çok tanım yapılmakla birlikte genel anlamıyla yapılan tanımlara bakıldığında bireylerin sosyal, fiziksel ve ruhsal açıdan iyilik halinde olmasının yanı sıra çevresinde ortaya çıkan her türlü duruma ayak uydurabilmesine denilmektedir (Huber ve ark., 2011).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sağlık alanında büyük bir yenilik yaşanmıştır. Bu yeniliklerden biri de bilişim teknolojileridir (Bal vd., 2012: 35-36). Yeni teknolojik araçların ortaya çıkmasıyla birlikte sağlık sistemleri olumlu yönde etkilenmiş ve değişikliklere gitmiştir. Bilişim teknolojilerinin de etkisiyle verimliliğin artması sağlanarak kurum içi kaliteli sunum gerçekleştirilmiştir (Beam & Kohane, 2016). Sağlık hizmetlerinde verilen sunumun kaliteli olması ise bireyleri olumlu yönde etkilemektedir. Bu süreçte sağlık kurumları iyileştirmelerde bulunarak hasta odaklı yaklaşımları benimsemeli ve sağlığı korumaya yönelik önlemler almalıdır (Akalın ve Veranyurt,2020).

Sağlık alanında bilişim teknolojilerinin kullanımıyla birlikte pek çok sağlık uygulaması ortaya çıkmış ve bireyler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte dijital anlamda yeniliklerin olduğu bir dönüşüme geçilmiştir (Tezcan,2016). Bu dönüşüm sürecinde uygulamalar etkin bir şekilde kullanılarak sağlık hizmetlerinde verimlilik sağlanmış aynı zamanda oluşabilecek tıbbı hatalar en aza indirgenmiştir (Ülke ve Attila,2020).

Sağlık alanındaki bilişim teknolojilerinin sağlamış olduğu faydaların yanı sıra dikkat edilmesi gereken unsurlar da bulunmaktadır. Özellikle yapılan işlemler sırasında hataların olmaması gerekmektedir. Çünkü sağlık alanında oluşabilecek ufak hatalar bile ciddi probleme yol açabilmekte bu durum ise hastaları ve sağlık çalışanlarını olumsuz etkilemektedir (Yılmaz ve Demirkan, 2012: 20).

1.SAĞLIK, SAĞLIK BİLİŞİMİ VE SAĞLIK BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KAVRAM VE KAPSAMI

Geçmişten günümüze kadar sağlık kavramı ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Farklı tanımlamaların yer alması ise bireylerin sağlık kavramına yönelik bakış açılarının değişkenlik göstermesinden kaynaklanmaktadır (Huber ve ark., 2011). Sağlık kavramının genel anlamda pek çok tanımı bulunmasına rağmen içlerinde en bilinir olanı Dünya Sağlık Örgütü'nün yapmış olduğu tanımdır. DSÖ'ye göre "*sağlık, yalnız hastalık ve sakatlık hali değil, bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir*" şeklinde açıklanmıştır (aktaran Fişek, 1983: 1). Bu tanımda da ifade edildiği gibi sağlık her yönden ele alınan vazgeçilmez en temel haklardan biri olmaktadır.

Bilişim, Türk Dil Kurumu'na göre "insanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullanmış olduğu ve bilimin dayanağı olan bilginin özellikle elektronik makineler aracılığı ile düzenli ve akla uygun bir şekilde işlenmesi bilimi, enformatik" şeklinde ifade edilmektedir (https://sozluk.gov.tr/,Erişim Tarihi: 06.03.2025). Sağlık bilişimi ise işlenen verilerin sağlık alanında Bilgi İletişim Teknolojileri kullanılarak işlemlerin yürütülmesidir **(**Sood & McNeil, 2017, s. 119). Burada ifade edilen bilgi iletişim teknolojileri, sağlık alanında kullanılması açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle de sistemsel olarak bütüncül bir şekilde hareket eden kurumlarda etkisini daha kolay göstermektedir (Kuo, Liu & Ma, 2013, **s.** 90).

Sağlık bilişimi ve bilgi teknolojileri alanında yetkililer tarafından çalışmalar yürütülmekte ve uygulamaların devamlılığı için çaba harcanmaktadır. Burada tek taraflı olmamakla birlikte uygulamaların verimli olabilmesi adına herkesin sürece katılım göstermesi büyük önem taşımaktadır (Uğurluoğlu ve Sönmez, 2017).

Teknolojinin hızla değişmesi ve gelişmesi pek çok alanı etkisi altına almaktadır. Bu alanlardan biri de şüphesiz sağlıktır (Ülke ve Atilla,2020). Sağlıkta teknoloji kullanımının artması ve teknolojinin sağlığa yansımasıyla birlikte birtakım önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve pek çok açıdan avantajlar sağlanmıştır. Bu avantajlar özellikle bilişim teknolojilerinin kendisini göstermesiyle birlikte artmıştır (Akalın ve Veranyurt, 2020).

Sağlık bilgi teknolojileri uygun yer ve zamanlarda kullanıldığı zaman kurum içi verimliliğin artarak çalışanların motivasyonlarının yükselmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra maliyetlerin düşmesine olanak tanıyarak kaliteli sağlık hizmeti sunmaktadır (Daim vd.2010).

2.SAĞLIK ALANINDAKİ BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE ÖRNEK UYGULAMALAR

Bu kapsamda tele-tıp, mobil sağlık, elektronik sağlık kaydı sistemleri, giyilebilir sağlık teknolojileri araştırmada incelenen başlıklar olarak ele alınmaktadır.

2.1.Tele-Tıp

2.1.1. Tele-Tıp Kavram ve Kapsamı

Tele-tıp, sağlık hizmetlerinin uzaktan verilmesi olarak adlandırılmaktadır. Hizmet sunumu gerçekleştirilirken her türlü dijital gereçlerin kullanılması söz konusudur. Bunlar arasında cep telefonlarıyla gerçekleştirilen konsültasyonlar başta olmak üzere uzaktan yapılan her türlü teknolojik hizmet yer almaktadır (Dilbaz, Kaplanoğlu ve Kaplanoğlu,2020). Genel anlamıyla tele-tıp kavramı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre yapılan tanımda şu şekilde ifade edilmiştir**: "**Bireylerin ya da toplumların sağlık düzeylerinin daha iyi duruma getirilmesi amacıyla**;** sağlık profesyonellerinin uygun eğitimleri alması sağlanarak teknolojiler aracılığıyla sağlık hizmetlerinin uzaktan verilmesidir**"** (WHO, 2010). Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi

kişilere uygun olan hizmetler teknolojiler yardımıyla uzaktan verilmektedir. Burada sağlık çalışanlarının ve hastaların sürece aktif bir şekilde katılımı önemli bir rol oynarken; sağlık kurumlarının dijital açıdan yeterli donanıma sahip olması da önemli bir etken olmaktadır (Dilbaz, Kaplanoğlu ve Kaplanoğlu,2020).

Tele-tıp alanında yapılan uygulamalar ve verilen hizmetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte sağlık hizmetlerine istedikleri zaman erişim sağlayamayan ya da erişmeye çalışırken ulaşım ve maliyet gibi konulardan dolayı hizmetlerden yararlanamayan kişilere büyük kolaylık sağlamaktadır (Korkmaz ve Hoşman, 2018). Dolayısıyla sağlık kurumları dijital alt yapısını sağlamlaştırarak eksiklerini tamamlamalı sürece katılım gösteren sağlık çalışanlarına ise eğitimler düzenlemelidir. Eğitimlere düzenli katılım sağlayarak kavramalı ve hastalara eksiksiz bir şekilde sunmalıdır. Bu sayede hastalar açısından hasta memnuniyeti sağlanırken hizmet kalitesinde de artış ortaya çıkmaktadır (Arık,2023).

Tele tıp tek bir başlık olarak ele alınmamakla birlikte birçok uygulamayı da içinde barındırmaktadır. Bu uygulamalar ise şu şekildedir (Korkmaz ve Hoşman,2018):

- “Tele-radyoloji,
- Tele-dermatoloji,
- Tele-patoloji,
- Tele-konsültasyon,
- Tele-psikiyatri,
- Tele-evde bakım”

2.1.2. Tele-Tıp Alanında Yapılan Örnek Uygulamalar

Türkiye’de tele-tıp ile ilgili uygulamaların ortaya çıkmasına yönelik ilk çalışmalar 2007 yılında Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile başlamıştır. Bununla birlikte bireylerin sağlık durumları ile ilgili bilgilerin toplanarak kayıtların elektronik ortamda depolanması gerek görüldüğü zaman ise kullanıma açılması planlanmıştır (Korkmaz ve Hoşman, 2018). Tele-tıp özellikle COVID-19 döneminde sağlık hizmetlerinin sunumu gerçekleştirilirken kendine önemli bir yer edinmiştir (Mouchtouris vd., 2020). COVID-19 döneminde tüm bilgilendirmeleri yapan sayfalar yer almıştır. Verilen bilgiler sürekli güncellenmiş ve sağlık profesyonelleri tarafından kesintisiz bir şekilde sağlık hizmet sunumu gerçekleştirilmiştir. Uzman hekimler, tele tıp sayesinde hastalara uzaktan bilgilendirmelerde bulunmuşlardır. Böylelikle bireyler, sağlık kuruluşuna gitmeden tedavi sürecine başlayabilmişlerdir (Song, Liu ve Wang, 2020). Buradan da anlaşıldığı gibi tele-tıp COVID-19 döneminde hastalar için önemli bir yer edinmiştir. Ülkemizde de tele-tıp teknolojileri aktif olarak kullanılmış ve başta aile hekimliğinin bireylere yönelik uzaktan kontrol sağlamasıyla birlikte kişilerin rahatsızlıkları dinlenerek uygun tedavi seçeneklerinin belirlenmesi konusunda yardımcı olunmuştur (Önal ve Kaya,2020).

Özetlemek gerekirse gerçekleşen pandemi sürecinde tele-tıp hizmetleri bütün dünyada yaygın bir şekilde kullanılarak sağlık hizmetlerinin sunumunu kolaylaştırmıştır (Önal ve Kaya, 2020). Tele-tıp içerisinde tele radyoloji, tele-psikiyatri, tele-dermatoloji, tele-patoloji gibi uygulamalar da yaygın olarak kullanılmaktadır (Korkmaz ve Hoşman,2018). Tele radyoloji, bulunulan ortam dışında sanal olarak çalıştığı için çalışanların iş akış sürecini hızlandırarak daha hızlı ve etkili bir şekilde raporları aktarabilme diğer sağlık çalışanlarının raporları kolaylıkla görüntüleyebilmesiyle onlardan görüş olma gibi durumları ortaya çıkarmaktadır (Kutsal ve Aslan,2021). Tele-psikiyatri ise bireylerde bulunan psikolojik rahatsızlıkların teknolojik cihazlar yardımıyla uzaktan iletişim kurarak gerçekleştirilmesidir. Bu süreçte psikolog veya psikiyatri uzmanlarının yer alması hastalar açısından önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Bal, Yılmaz, Tamam ve Çakmak, 2015). Ciltte meydana gelen hastalıkların tedavisi ve gerekli bakımları hususunda verilen tedaviye uzaktan görüş bildirilmesi olarak tanımlanan tele-dermatolojinin yanı sıra mikroskopla incelenen görüntülerin uzaktan aktarılması anlamına gelen tele-patoloji önemli uygulamalar içinde yer almaktadır (Mendi, 2016:154).

Son olarak tele-tıp ile ilgili olarak gerçekleştirilen tüm uygulamaların uzaktan sağlandığı için hastaların olası bir durumla karşı karşıya kalması sonucunda hekimin zarar görme ihtimaline karşı gerekli yasal düzenlemelerin yeniden yapılması ya da güçlendirilmesi gerekmektedir (Önal ve Kaya,2020).

2.2.Mobil Sağlık

2.2.1. Mobil Sağlık Kavram ve Kapsamı

Literatürde mobil sağlık ile ilgili çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Global e-Sağlık Gözlemevi'nin tanımına göre mobil sağlık, kısa adıyla m-sağlık: "başta mobil cihazlar olmak üzere tabletler, diğer taşınabilir cihazlar gibi unsurlarla desteklenerek hem halka yönelik hem de tıbba yönelik uygulamalar" şeklinde açıklanmıştır (WHO, 2011: 6**).** Diğer bir ifadeyle sağlığın mobil ortamlarda dijital olarak kullanılması mobil sağlık ya da m-sağlık olarak adlandırılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yapmış olduğu tanıma göre mobil sağlık, "sağlık alanında kullanılabilecek uygulamaların mobil teknolojiler tarafından desteklenmesiyle halkın kullanımına sunulması" olarak açıklanmaktadır (WHO, 2014). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kişiler konusunda hiçbir kısıtlama olmadan her bireyin kullanımına açık bir şekilde sunularak kullanım kolaylığı sağlayan uygulamaları içermektedir. Sağlamış olduğu kolaylık, bireyleri mobil sağlığa yönlendirmekle birlikte kullanımları sırasında yararlanmak istedikleri hizmete yönelik anında erişim tanımaktadır (Kopmaz ve Arslanoğlu, 2018).

Bu uygulamalar, bireyleri bilgilendirici ve onların gelişimlerini destekleyici uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin gelişimlerinin desteklenmesiyle birlikte kişiler kendilerini daha rahat ve güvende hissetmektedirler. Böylelikle mobil sağlık uygulamaları kişileri olumlu yönde etkileyerek onların yaşam kalitelerini de arttırmaktadır (Yayla ve Çizmeci, 2022). Bireylere olumlu yönde katkı sağlamasının yanı sıra en büyük yardımcıları olarak

nitelendirilebilen akıllı sağlık uygulamaları, özellikle sağlık konusunda devamlı kullanıma açık olan ve bireylerin de sıklıkla yararlandığı alan olarak yerini almıştır (Kopmaz ve Arslanoğlu, 2018). Bireyler bu sayede sağlık konusunda ortaya çıkan yeni bilgilere kolayca erişim sağlayarak bunlardan faydalanabilirken; günlük yaşantılarında kendilerine destek olacak uygulamaları da benimsemiş olabilmektedir. Bu durum bireylerin bilinçli birey olarak ilerlemelerini sağlayarak sağlık çalışanlarının karşılaşmış olduğu iş yükünün azalmasını sağlayabilmektedir (Atalay vd.,2022).

Mobil sağlık, hayatımızın her anında ihtiyaç duyduğumuz ve tüm alanlarda sıklıkla kullanılan önemli bir kavramdır. Bu alanlardan bir tanesi de şüphesiz sağlıktır. Özellikle sağlıkta teknolojilerin gelişmesi mobil sağlık alanında uygulamaların yaygınlaşmasına fırsat tanıyarak olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır (Kopmaz ve Arslanoğlu, 2018). Bu uygulamalar sayesinde bireyler kendi ihtiyaçlarına yönelik sağlık hizmetlerine erişim sağlayabilir ve buna göre bir yol izleyebilmektedirler. Burada asıl önemli olan bireylerin aktif bir şekilde mobil sağlık uygulamalarını kullanarak bu teknolojilerin sağlamış olduğu avantajlardan faydalanabilmeleridir (Atalay vd. ,2022).

2.2.2. Mobil Sağlık Alanında Yapılan Örnek Uygulamalar

Mobil sağlık alanında yapılan uygulamaların her biri, farklı bir amaca hizmet etmektedir (Değerli,2021). Bu uygulamalar, her bireye yönelik olabileceği gibi, kişisel ihtiyaçlara özel olarak da tasarlanmış olabilmektedir. Öne çıkan uygulamalara örnek olarak herkes tarafından bilinen e-Nabız ve MHRS gibi platformlar verilebilir. Bunların dışında ise sayısız mobil sağlık uygulaması bulunmaktadır (Kopmaz ve Aslanoğlu,2018).



Görsel 1: *E-Nabız logosu*. Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2024).

Başta gelen mobil sağlık uygulamaları arasında yer alan e-nabız uygulaması Sağlık Bakanlığı tarafından 2015 yılında Türkiye'nin ilk kişisel sağlık platformu olarak karşımıza çıkmıştır (Tezcan, 2016). Bu uygulamada bireyin sağlık alanındaki tüm geçmişi, hastalıkları, sağlık hizmeti alımı sırasında yaptırmış olduğu tahlil sonuçları, sağlık profesyonellerinin yazmış olduğu reçeteler, sağlık kurumlarına yapmış olduğu bütün ziyaretler, bireyin alerjileri vb. gibi bireyin sağlığı konusunda geniş açıdan ele alınan bilgileri bulunmaktadır**.** (https://enabiz.gov.tr/).



Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS)

Görsel 2: *Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) logosu.* Kaynak: Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) (2025).

Merkezi hekim randevu sistemi kısa adıyla (MHRS)'nin ortaya çıkmasıyla birlikte uygulama üzerinden, Alo182 Randevu hattından ve web sitesinden kolaylıkla randevu oluşturulabilmektedir (Seçtim,2019). Bu sayede istenilen hekime istenilen zamanda randevu sırasının alınmasıyla birlikte hastanelerde bekleme sürelerinin azalması sağlanmıştır. Aynı zamanda bireyler uygulama üzerinden aile hekimine de randevu alabilmektedir. Çok yönlü olması ve bireylere kolaylık sağlaması açısında hastane randevularında tercih edilen bir uygulamadır (Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Merkezi Hekim Randevu Sistemi, 2025).



Formda Kal Türkiye

Görsel 3: *Formda Kal Türkiye logosu*. Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2025).

Formda kal Türkiye uygulaması Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilmiştir. Uygulamanın içerisinde kişiye yönelik adımsayar, kilo vermeye yönelik bazı öneriler ve kalori cetveli gibi birtakım unsurları barındıran bir hesaplayıcı yer almaktadır. Hesaplayıcı sayesinde bireyler kendilerine ait hesaplamaları görüntüleyerek buna uygun hareket edebilmektedirler (Kopmaz ve Arslanoğlu,2018).



112 Acil Yardım Butonu

Görsel 4: *112 Acil Yardım Butonu*. Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2024).

112 Acil yardım butonu uygulaması, Sağlık Bakanlığı tarafından ortaya çıkmıştır. Bireyler uygulama sayesinde kendi çevrelerinde veya içinde bulunduğu ortamda herhangi bir acil durumla karşı karşıya kaldığı zaman tuşa basmaktadır. 112 servisinin konumu tespit etmesiyle birlikte bölgeye kısa sürede ulaşılması sağlanmaktadır (112 Acil Yardım Butonu).

Mobil sağlık kişilere özel tasarlanmış uygulamaları da içermektedir. Bunlar arasında diyabet günlüğü, adımsayar, ilaçların ne zaman alınacağına dair hatırlatıcı ve günlük su tüketimine yönelik kolaylık sağlayan takip uygulamaları gibi sayısız uygulama örneği verilebilmektedir. (Tezcan 2016). Aynı zamanda sadece kişilerin sağlık durumlarını ya da sağlıkları konusunda yapması gerekenleri takip etmelerine yardımcı olmakla kalmaz; bireylerin günlük hayatlarında sağlıklı yaşam alışkanlığı kazanmalarına da yol göstermektedir. Uygulamaların bireylere göstermiş olduğu faydalar kadar topluma yönelik de birçok faydası bulunmaktadır (Atalay, Uyaroğlu, Koyutürk ve Akçay,2022).



Diyabet Uygulamaları: Bu uygulamalar, bireylerin şeker düzeylerine yönelik uyarılarda bulunarak birtakım öneriler sunmaktadır (Liu ve ark., 2011).

Görsel 5: Diyabet Uygulamaları. Kaynak: Sirma Tıbbi Sistemler A.Ş. (2021).



Fiziksel Aktivite Pedometre: Bireylerin yürüyüş yaptığı sırada veya koşu halindeyken atmış oldukları her bir adımı kendi bünyesinde kayıt altına alan uygulamalardır (Can, Arslan ve Ersöz, 2014).

Görsel 6: Adım Sayar ve Pedometre Sayaç.
Kaynak: Appenvision Ltd. (2025).



İlaç Hatırlatıcı Uygulamaları: Kişilerin düzenli olarak kullanması gereken ilaçlara yönelik hatırlatmalarda bulunmaktadır (Silva ve ark., 2014).

Görsel 7: İlaç Hatırlatıcı Uygulamaları. (2024).



Su Tüketimi Takibi Uygulamaları: Bireylerin günlük olarak tüketmeleri gereken su miktarlarını göstermektedir. Bireylerde tükettikleri miktarları uygulamaya kaydetmektedirler. Uygulama su içmeye yönelik hatırlatmalarda da bulunmaktadır (Yıldırım, Bozyiğit, Özcanhan ve Semih, 2017).

Görsel 8: Su Hatırlatma - Su Takip Uygulamaları. QR & Barcode Scanner (2025).

2.3. Elektronik Sağlık Kaydı Sistemleri

2.3.1. Elektronik Sağlık Kaydı Sistemleri Kavram ve Kapsamı

Elektronik sağlık kayıtları (ESK) yetkili kişilere, hastanın sağlığı ile ilgili bilgiler konusunda anında erişim imkânı tanıyan kayıtlardır. Bu kayıtlar içerisinde hastaların tıbbı geçmişleri, hastalıkları hakkında konulan tanılar ve bunlara yönelik tedavilerin yanı sıra radyoloji

görüntüleri ve laboratuvar sonuçları da bulunmaktadır (Kutsal ve Aslan,2021). Elektronik sağlık kayıtlarının kullanımı ile işlemler sırasında oluşabilecek riskler, en aza indirgenerek hasta memnuniyetlerinde artış yaşanması ve bakım kalitesinin yükselmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (Demirhan ve Güler,2011). Elektronik sağlık kayıtlarının bilgileri doğru bir şekilde ele alarak sisteme işleyebilmesi için ulusal sağlık veri sözlüğü standartlarına uygun olarak ele alınması önem arz etmektedir (Şengül,2019). Bunun yanı sıra kayıt bütünlüğünün sağlanması açısından hastaların sağlıkları ile ilgili bilgileri gizlilik hususuna dikkat ederek yasal ve etik kurallara uygun şekilde depolamak ise bir diğer önemli konu arasında yer almaktadır (Arslan ve Demir, 2017). Gizlilik hususuna dikkat edilmesiyle birlikte hastalara ait sağlık kayıtlarının sadece yetkili kişiler tarafından görünmesi ve bilgi sahibi olması onun dışındaki kişilerin görmemesi sağlanmaktadır (Dülger, 2015).

2.3.2. Elektronik Sağlık Kaydı Sistemlerinde Örnek Uygulamalar

Medula

Görsel 9: *SGK Medula logosu*. Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu (2024).

Medula Ulak Sistemi kısa adıyla (MEDULA) bireylerin ihtiyaçlarına yönelik almış olduğu ilaçların Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından karşılanmasını ifade eden bir uygulamadır. Bu doğrultuda bireylere ait tüm ilaç raporları ve bireylerin hastalıkları ile ilgili konulan tanılar yer almaktadır (Altundağ,2022). Medula sistemi gerek hastalara gerekse sağlık çalışanları ve yetkililere pek çok açıdan fayda sağlamıştır. Bunlar arasında en gözle görülür olanı ise kayıtların dijital ortamda tutulmasıyla birlikte oluşan kâğıt tüketiminin azaltılarak önlenmesi ve bu sayede oluşabilecek risklerin en aza indirilmesidir (Kördeve,2017).

E-Reçete

Görsel 10: E-Reçete. Sağlık Bakanlığı (2025).

Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) uygulaması olarak yer alan e-reçete sağlık hizmet sunumunu gerçekleştiren hekimlerin oluşturmasıyla bir diğer önemli uygulama olan MEDULA'da kayıt altına alınarak dijital ortamda verilen numaralı reçeteler şeklinde ifade edilmektedir (Yiğit vd., 2019).

Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS)



Görsel 11: Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS) Kaynak: Medisoft Hastane Yönetim Sistemi (2025).

Hastane bilgi yönetim sistemi, hastane içerisindeki bütün verileri bir araya getirerek bu verileri gerek gördüğü zaman kullanmayı hedefleyen sistemler olarak ifade edilmektedir (Kayacıoğlu ve Duru, 2022). Hastane bilgi yönetim sistemleri, ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturarak verimliliği arttırmakta ve elde ettiği bütün bilgileri depolayarak gerek görüldüğü zaman birimler arasında aktarım sağlamaktadır. Böylelikle bireyler açısından oluşabilecek güvenlik risklerini en aza indirgemekte ve kaliteli hizmet sunumu gerçekleştirmektedir (Haux,2006).

2.4.Giyilebilir Sağlık Teknolojileri

2.4.1. Giyilebilir Sağlık Teknolojileri Kavram ve Kapsamı

Giyilebilir teknolojiler, vücuda ya da herhangi bir yere takılabilen cihazlara denilmektedir. Bu cihazlar, bireylerin yapmış olduğu hareketleri anlık olarak kayıt altına alarak diğer cihazlara aktarmaktadır (Aydın,2019). Giyilebilir teknolojiler, her alanda yaygın olarak kullanılmakla birlikte sağlık alanında da sıklıkla kullanılmaktadır. Giyilebilir teknolojiler sayesinde bireyler hastalıkları hakkında anında bilgi sahibi olabilmekte ve ilerde oluşabilecek hastalıkların önüne geçilebilmektedir (Öksüz, 2018: 36-39). Bunun yanı sıra sağlık durumlarının uzaktan izlenmesiyle hasta hakkındaki tüm bilgiler hekimin erişimine açık hale gelebilmektedir. Böylelikle bireylerin sağlık kurumlarına gitmelerine gerek kalmayacak; hastanelerde ise yoğunluk azaltılmış olacaktır (Demirci, 2018).

2.4.2. Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinde Örnek Uygulamalar

Giyilebilir sağlık ürünlerinin kullanımı ile hastaların düzenli bir şekilde hastalıkları konusunda takipleri yapılabilmektedir. Aynı zamanda kan şekeri ve kişinin nabzı gibi pek çok bilgiyi bünyesinde saklayarak olumsuz durumlarda bilgilendirmelerde bulunmaktadır Böylelikle bireylerin hastalıkları konusunda erken teşhiste bulunulmasını sağlanmaktadır (Çakır, Aytekin ve Tümiçin, 2018).

Akıllı İmplantlar



Görsel 12: Akıllı İmplantlar. Novartis (2025).

Diş tedavilerinde sıklıkla kullanılan akıllı implantlar, özelikle çene kemiğinin yapısında bozukluk olan bireyler için geliştirilmiş bir giyilebilir teknolojidir.Bu implantlar aynı zamanda meydana gelen kemik erimelerini de ciddi oranda önlemektedir (Çakır, Aytekin ve Tümiçin, 2018).

Giyilebilir **tıbbi teknolojilere** ise şu örnekler verilmiştir (Tezcan, 2016: 61-162):
Zephyr BioHarness BT



Görsel 13: Zephyr BioHarness BT. Kaynak: Zephyr Technology (2013).

Giyilebilir teknolojiler içerisinde önemli bir yere sahip olan Zephyr BioHarness BT, kullanan bireylerin solunum sayılarını ve hareketlerine bağlı olarak kalp hızlarını bağlı olduğu akıllı cihazlara göndermektedir. Böylelikle cihaz, bireylerin sağlıkları konusunda riskli bir durum olup olmadığını kolaylıkla anlamalarını sağlamaktadır [1]

The Zoll LifeVest

[1] Zephyr Technology, *BioHarness BT Product Manual*, 2013.



Görsel 14: The Zoll LifeVest. Kaynak: ZOLL Medical Corporation (2025).

The Zoll LifeVest, olarak nitelendirilen giyilebilir teknoloji ise özellikle kalp hastalığı bulunan bireyler için kurtarıcı konumundadır. Bu cihaz sayesinde bireylerde oluşabilecek ani kalp krizi durumları izlenerek kalp ritminde bozukluk hissedildiğinde normal hale getirecek şekilde bireye şok dalgası göndermektedir. [2]

SONUÇ

Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte dijitalleşme hayatımızın her alanına nüfuz ederek etkisi altına almıştır. Bu alanlardan biri de sağlıktır (Şimşir ve Mete,2021). Sağlıkta dijital teknolojilerin kullanımının artmasıyla sağlık hizmetlerinin sunumu sürekli değişmekte ve yeni uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalar sayesinde daha kaliteli hizmet sunumu verilmekte ve sağlığın geliştirilmesine yönelik her türlü etkinliğin aktif bir şekilde yürütülmesi sağlanmaktadır (Tilahun, vd., 2021). Dijital sağlık teknolojilerinin etkin kullanımı beraberinde erken tanı ve tedavi yöntemlerinin belirlenmesini sağlayarak yanlış tıbbı işlemlerin yapılma olasılığını en aza indirgemektedir (Göktaş vd.,2017). Aynı zamanda bu uygulamalar, sağlık alanında verilen her türlü hizmete erişilebilirliği kolaylaştırmaktadır. Böylelikle hem topluma hem de bireylere sayısız fayda sunmaktadır (Tunçsiper, 2023).

Sağlıkta bilişim teknolojileri adı altında yer alan uygulamalar, sayısız olmakla birlikte bu çalışmada tele tıp, mobil sağlık, elektronik sağlık kaydı sistemleri ve giyilebilir teknolojiler ele alınarak incelenmiştir. Tele tıp sağlık hizmetlerinin hasta ve sağlık personeli arasında uzaktan gerçekleştirilmesidir (Dilbaz, Kaplanoğlu ve Kaplanoğlu,2020). Mobil sağlık sağlıkla ilgili her alanda bireyleri bilgilendirmek ve bilinçli birer toplum olmalarını sağlamak amacıyla geliştirilmiş olan her türlü dijital uygulamaya denilmektedir (Tezcan, 2016). Sağlık kurumunda yer alan yetkili kişilere, hastanın sağlığı ile ilgili bilgiler konusunda anında erişim imkânı tanıyan kayıtlar ise elektronik sağlık kaydı olarak adlandırılmaktadır (Kutsal ve Aslan,2021). Sağlık hizmetlerinin sunumu gerçekleştirilirken günlük hayatımızda en çok kullandığımız bir diğer önemli teknoloji ise giyilebilir teknolojilerdir. Bu teknolojiler sayesinde bireyde bulunan hastalıklara yönelik ön bilgilendirmeler yapılabilmekte ve erken teşhisler ortaya konulabilmektedir (Uysal ve Ulusinan, 2020). Bütün bu teknolojiler, bireylere anında paylaşımlarda bulunarak onları hastalıkları konusunda nasıl hareket etmeleri konusunda yönlendirmektedir. Böylelikle bireyler bu teknolojilere bağlı olarak davranışlarını

[2] ZOLL Medical Corporation, *Zoll LifeVest Product Manual*, 2025.

gerçekleştirmekte ve kendilerine uygun tedavi yöntemlerini seçmektedir (Pagoto ve Bennett, 2013).

Çalışmada kısıtlı sayıda teknoloji ele alınmıştır. Bu teknolojiler gün geçtikçe artmaktadır. Araştırmanın kısıtlı yanını, sağlık alanındaki tüm bilişim teknolojilerinin değil; öne çıkan birkaçının ele alınması oluşturmaktadır. İleriki araştırmalarda bu teknolojilerin sağladığı sağlık sistem sunucularına maliyet ve hizmet alanlara memnuniyet çalışmalarının nicel ve nitel yöntemlerle araştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Altundağ TG. Kişilerin Sağlık Verilerini Paylaşmaya Zorlanması Bağlamında Medula Genelgesi. TJOB. 2022;9(4):164-6.

Appenvision Ltd. (2025). Adım Sayar ve Pedometre Sayac logosu [Görsel 6]. Adım Sayar ve Pedometre Sayac. https://apps.apple.com/tr/app/ad%C4%B1m-sayar-ve-pedometre-sayac/id1457975722?l=tr

Arık, Y. (2023). Tele-Tıp Uygulamalarının Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Kapsamında Değerlendirilmesi. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 26(2), 511-534.

Arslan, E. T., & Demir, H. (2017). Sağlık çalışanlarının hasta mahremiyetine ilişkin tutumu: nitel bir araştırma. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(4), 191220.

Atalay, E. S., Uyaroğlu, M. B., Koyutürk, G., Akçay, S. (2022). Mobil Teknolojilerin Sağlıkta Kullanımı. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi, 4(1), 67-75. https://doi.org/10.46413/boneyusbad.1025203

Bal, C. G., Serkan, A. D. A., & Çelik, A. (2012). Bilişim Sistemleri Başarı Modeli ve Aile Hekimliği Bilişim Sistemleri. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 35-46.

Bal, U., Yılmaz, E., Tamam, L. ve Çakmak, S. (2015). Tele Psikiyatri Şimdi ve Burda, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar- Current Approaches in Psychiatry, 7(2), 136-148.

Beam AL, Kohane IS. Translating artificial intelligence into clinical care. JAMA- J Am Med Assoc.2016;316(22):2368–9.

Can, S., Arslan, E., & Ersöz, G. (2014). Güncel bakış açısı ile fiziksel aktivite. SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 12(1), 1-10. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000248

Daim T., Başoğlu N. and Tan J. (2010). Health Management Information System Innovation: Managing Innovation Diffusion in Healthcare Services Organizations. In Tan J. (ed.) Adaptive Health Management Information Systems. Jones ve Barlett Publishers, Massachusetts. 2010;319-336.

Değerli, M. (2021). Mobil Sağlık Uygulamalarına Genel Bir Bakış ve Özgün Bir Mobil Sağlık Uygulaması Geliştirilmesi. EMO Bilimsel Dergi, 11(21), 59-69.

Demirci, Ş. (2018). Giyilebilir Teknolojilerin Sağlık Hizmetlerine ve Sağlık Hizmet Kullanıcılarına Etkileri. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(6), 985-992.

Demirhan, A., & Güler, İ. (2012). Bilişim ve Sağlık. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 4(3), 13-20.

Dilbaz, B., Kaplanoğlu, M. ve Kaya, D. (2020). Teletıp ve Telesağlık: Geçmiş, Bugün ve Gelecek. Avrasya Sağlık Teknolojileri Değerlendirme Dergisi, 4(1), 40-56.

Dülger, M. V. (2015). Sağlık hukukunda kişisel verilerin korunması ve hasta mahremiyeti. İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2), 43-80.

Fişek, N. (1983). Halk Sağlığına Giriş. Hacettepe Üniversitesi Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırıcı Yetiştirme Merkezi, Yayın No: 2, Ankara.

Göktaş, B., Önder, Ö.R., Duran, M., Şakar, S., Yılmaz, M., Güler, S., Çınar İ, Çamlıdağ T, Şenkal Y, & Özdemir, G. (2017). Türkiye'de Sağlık Bilgi Sistemleri Üzerine Bir Araştırma. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, (1-2-3), 125-138.

Haux, R. (2006). Health information systems – past, present, future. International Journal of Medical Informatics, 75(3-4), 268-281.

Hbys, Medisoft Hastane Yönetim Sistemi. (2025). Hbys logosu [Görsel 11]. Hastane Bilgi Yönetim Sistemi. https://www.medisoft.com.tr/medisoft-hastane-otomasyonu/ https://enabiz.gov.tr/,Erişim Tarihi:17.02.2025

Huber, M., Knottnerus, J. A., Green, L., et al. (2011). How should we define health? BMJ, 343, d4163.

Ilaç Hatırlatma. Hap Alarmı. (2021). Ilaç Hatırlatma. Hap Alarmı logosu [Görsel 7]. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.tablet.dzmitry&hl=tr

Korkmaz, S., & Hoşman, İ. (2018). Sağlık Sektöründe Tele-Tıp Uygulamaları: Tele-Tıp Uygulama Boyutlarını İçeren Bir Araştırma. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 4(3), 251-263.

Koska, Alaeddin- Göksu, Nusret. "Hastanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı ile Hasta Güvenliği Kültürü Arasındaki İlişki". Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi 5/4 (Ekim 2017), 181-188. https://doi.org/10.25272/j.2147-7035.2017.5.4.14.

Kördeve, M., (2017), Sağlık Ödemelerinde Yeni Bir Kavram. Medikal Muhasebe. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1-13.

Kuo, K.M., Liu, C.F., & Ma, C.C. (2013). An Investigation of The Effect of Nurses' Technology Readiness on The Acceptance of Mobile Electronic Medical Record Systems. BMC Medical Informatics and Decision Making, 13 (1), 88-102. doi: 10.1186/1472-6947-13-88.

Lee, J. J., & English, J. C. (2018). Teledermatology: a review and update. American journal of clinical dermatology, 19(2), 253-260.

Liu C., Zhu Q., Holroyd A. K., Seng K. E., (2011), Status And Trends Of Mobile-Health Applications For Ios Devices: A Developer's Perspective, The Journal Of Systems and Software, 84, 2022– 2033.

Mendi, B. (2016). Sağlık Bilişimi ve Güncel Uygulamalar. İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri.

Mouchtouris, N., Lavergne, P., Montenegro, T. S., Gonzalez, G., Baldassari, M., Sharan, A., ... & Evans, J. J. (2020). Telemedicine in neurosurgery: Lessons learned and transformation of care during the COVID-19 pandemic. World Neurosurgery, 140, e387-e394.

Muhammet Bilal Kayacıoğlu-Özlem Ateş Duru. (2022). Tıbbi Cihazların HBYS (Hastane Bilgi Yönetim Sistemi) Entegrasyonunun Sağlık Ekonomisine Katkıları.SOCIAL Mentalıty And Researcher Thınkers Journal (Smart Journal)

Novartis. (2025). Akıllı İmplant logosu [Görsel 12]. Akıllı İmplantlar. https://www.mediport.novartis.com.tr/akilli-implantlar

Öksüz, E. (2018). "Giyilebilir Sağlık Teknolojileri", Actual Medicine, 26 (4), 35-41.

Önal S, Kaya U. Pandemi srecinde uzaktan hasta takibi uygulamalarında tele-tıp ve birinci basamaktaki yeri. Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi 2020;12(3):98-106.

Pagoto, S., Bennett, G. G. (2013). "How behavioral science can advance digital health", Translational Behavioral Medicine, 3(3), 271–276.

QR & Barcode Scanner. (2025). Su Hatırlatma- Su Takip logosu [Görsel 8]. https://play.google.com/store/apps/details?id=watertracker.waterreminder.watertrackerapp.drinkwater&hl=tr

Seçtim, H. (2019). Sağlıkta dönüşüm programı üzerine bir değerlendirme. Management and Political Sciences Review, 1(1), 117-133.

Silva B., Rodrigues J., Canelo F., Lopes I., Lloret J., (2014), Towards A Cooperative Security System For Mobile-Health Applications, Electronic Commerce Research, 10660-0149154-3.

Sirma Tıbbi Sistemler A.Ş. (2021). Diyabet:M logosu [Görsel 5]. Diyabet: M. https://apps.apple.com/tr/app/diabetes-m/id1196733537

Sood, H. S., McNeil, K. (2017). How is Health İnformation Technology Changing the Way We Deliver NHS Hospital Care? Future Hospital Journal, 4(2), 117-120.doi: 10.7861/futurehosp.4-2-117.

Sosyal Güvenlik Kurumu. (2024). SGK Medula logosu [Görsel 9]. SGK. https://medula.sgk.gov.tr

Sönmez Çakır, F., Aytekin, A., & Tüminçin, F. (2018). Nesnelerin İnterneti ve Giyilebilir Teknolojiler. Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, 4(5), 84-95.

Şimşir, İ., & Mete, B. (2021). Sağlık hizmetlerinin geleceği: Dijital sağlık teknolojileri. Journal of Innovative Healthcare Practices, 2(1), 33-39.

T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Merkezi Hekim Randevu Sistemi (2025, 20 Şubat). Erişim adresi: https://www.mhrs.gov.tr/Vatandas/

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). 112 Acil Yardım Butonu [Görsel 4]. https://apps.apple.com/tr/app/112-acil-yardım-butonu/id1016361307?l=tr

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). E-Nabız logosu [Görsel 1]. E-Nabız. https://enabiz.gov.tr

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). Formda Kal Türkiye [Görsel 3]. https://apps.apple.com/tr/app/formda-kal-türkiye/id964427903?l=tr

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) logosu [Görsel 2]. MHRS. https://www.mhrs.gov.tr/

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). Reçetem logosu [Görsel 10]. Reçetem. https://recetem.enabiz.gov.tr/

Tezcan, C. (2016). Sağlığa Yenilikçi Bir Bakış Açısı: Mobil Sağlık. In: İstanbul: TÜSİAD-T

Thamjamrassri, P., Song, Y., Tak, J., Kang, H., Kong, H.J., & Hong, J. (2018). Customer Discovery as The First Essential Step for Successful Health Information Technology System Development. Healthcare Informatics Research, 24(1), 79-85. doi: 10.4258/hir.2018.24.1.79.

Tilahun, B., Gashu, K. D., Mekonnen, Z. A., Endehabtu, B. F. ve Angaw, D. A. (2021). Mapping the Role of Digital Health Technologies in Prevention and Control of COVID-19 Pandemic: Review of the Literature. Yearbook of Medical Informatics, 30(01), 026–037. Doi:10.1055/s-0041-1726505

Uğurluoğlu, Ö. & Sönmez, S. (2017). Sağlık kurumlarında paydaş analizi. International Journal of Management Economics and Business, 13(1), 223-245. https://doi.org/10.17130/ijmeb.20173126271

Ülke, R., & Atilla, E. A. (2020). Sağlık Hizmetlerinde Bilişim Sistemleri ve E-Sağlık: Ankara İli Örneği. Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 6(1), 86-100. https://doi.org/10.30855/gjeb.2020.6.1.006

WHO, (2011). "MHealth New horizons for health through mobile Technologies, Global Observatory for eHealth series", Volume 3.

World Health Organization (WHO) Telemedicine: Opportunities and Developments in Member States: Global Observatory for eHealth Series-Volume 2. Switzerland: WHO Press; 2010. p. 1-93.

World Health Organization. (2014). Reducing maternal and child mortality in Zanzibar: Wired Mothers (No.WHO/RHR/14.33). Available from: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/184986/WHO_RHR_14.33_eng.pdf;jsessionid=0C1B5C7316BB250230F8BA2A219ADDE1?sequence=1

Yayla, E. N., & Çizmeci, B. (2022). T.C. Sağlık Bakanlığı'nın Mobil Sağlık Uygulamalarının Bilinirliğine Yönelik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13(33), 254-270. https://doi.org/10.21076/vizyoner.897754

Yıldırım, P., Bozyiğit, F., Özcanhan, M. H., Utku, S. (2017). Bulut Tabanlı Mobil Diyabet Kontrol Uygulaması: Mobil Diyabetim. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 10(2), 153-159. https://doi.org/10.17671/gazibtd.309295

Yılmaz, M. ve Demirkan, A. E. (2012). Hastane Yönetim ve Bilgi Sisteminin Kullanılabilirliğinin Değerlendirilmesi, Bilişim Teknolojileri Dergisi, 5(3), 19-28.

Yiğit E. ve ark. Elektronik reçete uygulaması hakkında kalitatif bir değerlendirme. Jour Turk Fam Phy 2019; 10 (1): 02-17. Doi: 10.15511/tjtfp.19.00102.

Zephyr Technology (2013). Zephyr BioHarness BT logosu [Görsel 13].). Zephyr BioHarness BT. https://www.zephyranywhere.com/media/download/bioharness-bt-user-guide.pdf

ZOLL Medical Corporation (2025). The Zoll LifeVest logosu [Görsel 14]. The Zoll LifeVest. https://lifevest.zoll.com

KÜRESEL BİR UNUTKANLIK: DİJİTAL AMNEZİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Ayşe KEMER
Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi Konya, Türkiye
ayseekemer@gmail.com - ORCID: 0009-0002-7323-2382

Prof. Dr. Şebnem YÜCEL
Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, Konya, Türkiye
sebnemaslan27@hotmail.com - ORCID: 0000-0003-2135-242X

Özet

Günümüzde teknolojinin her alana nüfuz etmesiyle birlikte, kişilerin bilgiye erişim ve depolama konularında birtakım önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin en dikkat çekici yansımalarından biri de dijital amnezidir. Dijital amnezi, Kaspersky Lab tarafından yapılan çalışma sonucunda, literatür de yerini almıştır. Bu kavram, kişilerin dijital cihazlara güven duyması sonucunda, bilgileri hatırlama durumlarının zayıflaması ya da zihnin işlevini yitirmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu durum sadece bireyler üzerinde değil toplum üzerinde de bazı etkiler bırakmaktadır. Çalışmada dijital amnezinin toplumsal etkileri eğitim, sağlık ve sosyal ilişkiler üzerinden disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu dönüşümün hem birey hem de toplum üzerindeki kısa ve uzun vadeli sonuçları kapsamlı bir biçimde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Amnezi, Toplumsal Bellek, Dijital Amneziyi Önleme Stratejileri

Abstract

Today, with the penetration of technology into every field, some important changes have occurred in how people access and store information. One of the most striking reflections of these changes is digital amnesia. Digital amnesia has taken its place in literature as a result of the study conducted by Kaspersky Lab. This concept is expressed as the weakening of people's ability to remember information or the loss of mental function as a result of their reliance on digital devices. This phenomenon has implications not only for individuals but also for society as a whole. In this study, the social effects of digital amnesia are tackle an interdisciplinary perspective through education, health and social relations. The short- and long-term consequences of this transformation on both the individual and society are comprehensively evaluated.

Keywords: Digital amnesia, Social Memory, Strategies for Preventing Digital Amnesia

GİRİŞ

Teknolojinin gelişim göstermesi beraberinde dijitalleşmeyi getirmiştir. Dijitalleşme ise teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi sonucunda günümüzde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbey, 2022). Dijitalleşen dünyada kişiler, sıklıkla dijital cihazları kullanmakta ve kullanımları sonucunda birtakım etkiler ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda cihazların sürekli kullanımı, bireylerin hafızalarını ve belleklerini doğrudan etkilemektedir (Erdoğan, 2024).

Bireylerin dijital cihazları kullanmaları belleği etkilemektedir. Bellek geçmiş ve gelecek arasında bağ kuran ve şu an içinde bulunduğumuz olayları zihinde tutarak yeri geldiğinde canlandıran önemli bir olgudur. Bellek, bireyleri etkileyebildiği gibi toplumları da etkilemekte ve toplumsal bellek adı altında kavram da bulunmaktadır (Atik ve Erdoğan, 2014). Dijital cihazların kullanımında bellek kadar hafıza da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle tablet, bilgisayar ve telefon gibi cihazların kullanımı zihnin odaklanma sürecini zorlaştırarak dikkatin dağılması gibi problemlere neden olmaktadır (Tanil,2020).

Kişilerin yeni edindikleri bilgileri kayıt altına alma durumlarında ve bilgilere erişme konusunda dijital cihazlara başvurmaları sonucunda hafızalarının zayıflaması veya işlevini yitirmesi dijital amnezi olarak adlandırılmaktadır (Kanbay, vd.,2025). Dijital amnezi de cihazların aşırı kullanımına bağlı kişilerin hafızalarına olumsuz etki yaratması ön plandadır (Lodha, 2019). Bu kavram ile ilgili ilk çalışma Kaspersky Lab tarafından 2015 yılında yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda dijital amnezi, kişilerin dijital cihazlara güvenmeleri sonucunda bilgileri unutması olarak açıklanmıştır (Swaminathan 2020). Dijital amnezinin kişiler ve toplum üzerinde birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Özellikle bireylerin bilgileri hatırlama durumlarında ve depolama kapasitelerinde azalma meydana gelmesine yol açmaktadır (Kanbay, vd.,2025). Buna yönelik kişilerin hafızalarını dengede tutabilmek ve zayıflamasını önlemek adına bilgilendirmelerde bulunularak kişiye uygun beceriler tespit edilerek uygulamaya konulmalıdır (Musa, Muhtaruddin ve Bakkara,2023).

Dijital amnezinin yaratmış olduğu olumsuz etkilerden korunmak adına önleme stratejileri ortaya konulmalı veya geliştirilmelidir. Buna yönelik dijital detoks, uyku sağlığı ve fiziksel aktiviteler gibi uygulamalar yapılmalıdır. Aynı zamanda topluma ve bireylere yönelik farkındalık çalışmaları yapılarak bilinçli olmaları sağlanmalıdır (Kanbay vd.,2025). Bunların yanı sıra bilgileri canlı tutmaya yönelik eleştirel becerilerin geliştirilmesi adına etkili teknikler geliştirilmelidir (Musa, Muhtaruddin ve Bakkara,2023).

1. DİJİTAL AMNEZİ

Dijital amnezi kavramı yaygın olarak kullanılmamakla birlikte aslında bireylerin telefon, bilgisayar gibi teknolojik cihazlara güven duymalarıyla öğrenmiş oldukları ya da yeni edindikleri bilgileri bu cihazlara kaydetmeleri olarak nitelendirilmektedir (Musa ve Ishak, 2020). Buna bağlı olarak dijital amnezide kişiler dijital cihazları kolaylıkla kullanabilecekleri ve erişim sağlayabilecekleri için öğrenilen bilgileri kaydetme safhasında bu teknolojileri sıklıkla kullanmalarına bağlı olarak hafızaları zayıflayabilmektedir (Swaminathan 2020). Bu durumda dijital amnezide bireyler, bilgileri zihinlerine kaydetmek yerine ilk olarak dijital cihazlara kaydetme gereksinimi duydukları için hafıza kapasitelerinin azalması da kaçınılmaz

bir gerçektir (Musa ve Ishak, 2020). Bireyler üzerinde özellikle böyle bir etki bırakmasından dolayı önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Kanbay vd.,2025).

Dijital amnezide bireyler, bilgileri ararken ya da kayıt altına alırken dijital cihazlara bağımlı oldukları için ilk olarak doğrudan bu cihazlara başvurmaktadırlar. Cihazları sıklıkla kullanma sonucunda ise kişilerin zihin işlevlerinin yitimi ortaya çıkmaktadır. Bu yitim ise hafızanın zayıflamasıyla kendini göstermektedir (Kaspersky Lab 2015, Wimber ve ark. 2015). Zayıflayan hafıza beraberinde beyin gelişiminin yavaşlamasına ve önemli görülmeyen bilgilerin kolayca zihinden silinerek unutulmasına yol açmaktadır (Lodha,2019). Bu nedenle cihazlara olan bağımlılığın azaltılması adına hafızayı geliştiren uzun süreli çalışmaların yapılması gerekmektedir (Kaspersky Lab, 2015, Wimber ve ark. 2015).

Dijital amnezi ile ilgili bireylerin çevrimiçi kaynaklar aracılığıyla bilgiye sürekli erişiminin bu bilgileri hafızalarında depolama ihtiyacını nasıl azalttığı ve bunun hafıza işlevlerini nasıl etkilediği üzerine yapılan birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle bireysel ve toplumsal düzeyde ele alınmıştır (Kanbay, vd.,2025). Yapılan incelemelerde özellikle, bilgilerin zihinde tutulması yerine hemen dijital cihazlarda kaydedilmesinin kişilerde eleştirel düşünme ve bilgiye erişimde ortaya çıkan problemleri çözme becerilerinin cihazları kullanma sürelerine göre nasıl değişkenlik gösterdiği ortaya konulmuştur (Dixon, 2015).

Sonuç olarak bakıldığında dijital teknolojiler, gelişim göstermeye devam ettiği sürece kişilerin cihazları kullanma olasılığı da artmış bu da beraberinde bağımlılığı ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bağımlılık, hafızanın zayıflamasına yol açtığı gibi zihnin işlevini yitirmeye de sebep olmuştur (Greenwood ve Quinn,2017). Günümüzde dijital cihazların olumlu ve olumsuz tüm yönlerini ele alarak bunları kavramak ve buna uygun davranmak oldukça önemlidir. Çünkü bireylerin bunlar hakkında bilgi sahibi olmaları hem kendileri hem de toplum için faydalı olmaktadır (Dixon, 2015). Bu yüzden dijital cihazlar sayesinde bilgilere kolay bir şekilde erişim sağlayabildiğimiz kadar zihinsel ve ruhsal açıdan olumsuz etkilerinin de olabileceği unutulmamalı buna yönelik bilinçli olunmalıdır. Daha bilinçli davranmaya yönelik ise dijital amneziyi önleme stratejileri gözden geçirilmelidir (Storm ve Stone 2014).

2.DİJİTAL AMNEZİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Dijitalleşmenin asıl başlangıcı 1950'li yıllarda ortaya çıkan bilgisayarın keşfedilmesi olarak kayıtlara geçmiştir. O döneme kadar dijitallik yaygın değilken bilgisayarların ortaya çıkmasıyla beraber dijital kelimesinden sıklıkla bahsedilmeye başlanmıştır.1990'lı yıllara gelindiğinde ise internet keşfedilmiş ve dijitalleşme süreci hızlandırılmıştır (Acun, 2020).

Dijitalleşmeyle birlikte yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan biri de dijital amnezidir. Amnezi, yeni öğrenilen veya geçmişte öğrenilmiş olan bilgilerin kayıt altına alınmadığında unutulması olarak nitelendirilmektedir. Bu unutma, bireylerde özellikle hafıza kayıplarının yaşanmasıyla birlikte zihnin işlevinde azalmalar olmasını ifade etmektedir (Langer, 2021, s. 40). Zihnin işlevini yerine getirmemeye başlaması ise bireyler için önemli bir tehdit unsuru olmaktadır (Lodha, 2019, s. 18).

Dijital amnezi ilk defa Manfred Spitzer (2012) tarafından dijital demans olarak ifade edilmiştir. Manfred Spitzer (2012), aynı zamanda ifade etmiş olduğu bu kelimeyi, dijital teknolojilerin

sıklıkla kullanılması sonucunda bireylerin zihinsel yeteneklerinde zayıflamaların meydana gelmesi şeklinde açıklamıştır (Prasetyo, Tjahyana ve Goenawan,2024). Bundan sonra ise dijital amnezi alanında çeşitli çalışmalar kendini göstermiştir (Swaminathan,2020). Farklı alanlarda faaliyetler yürüten pek çok araştırmacı, grup şeklinde bir araya gelerek dijital amnezi alanında incelemelerde bulunmaya başlamıştır (Prasetyo, Tjahyana ve Goenawan, 2024). Bu alanda bilinen ilk çalışma ise 2015 yılında Opinion Matters isimli bir araştırma merkezinin yardım etmesi üzerine Rusya merkezli bir güvenlik şirketi olan Kaspersky Lab (2015) tarafından ortaya konulmuştur (Swaminathan, 2020). Yapılan bu çalışmada, bireylerin dijital cihazlara olan bağımlılığının ne derece olduğu ve buna bağlı olarak bireylerin yaşam faaliyetlerini nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır (Lodha, 2019). Amaçları belirli olan bu önemli çalışma, başta ABD ve Avrupa merkezli olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Hollanda gibi ülkelerde yapılmıştır (Çelik, 2025). Çalışmaya bu ülkeler içerisinden 6.000'den fazla kişinin katılım sağladığı ifade edilmiştir (Lodha, 2019). Aynı zamanda katılım gösteren bireylerin 16 ve 55 yaş aralığında olan kişiler olduğu ve sadece bunlara yönelik çalışma verilerinin toplandığı da belirtilmiştir (Çelik,2025).

Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre ABD'li tüketicilerin %92'sinin dijital cihazları beyinleriyle eş düzey tuttuğu yani beyinlerinin yapabildiği tüm işlevleri cihazların da yapabileceğini, Avrupalı tüketicilerin ise sadece %32'sinin bu şekilde düşünerek cevaplandırma yaptığı ortaya konulmuştur (Kaspersky Lab, 2015). Araştırma sonucunda ortaya çıkan rakam ve yüzdelik değerlere göre teknolojinin gelişim göstermesiyle dijital cihazlara olan bağımlılığın giderek arttığı ve beraberinde hafıza sorunlarının ortaya çıktığı belirtilmiştir (Çelik, 2025). Sonuç olarak ise Kaspersky Lab (2015), yapılan çalışma neticesinde "Dijital Amnezi" terimini ortaya koymuştur (Lodha, 2019).

3. DİJİTAL AMNEZİNİN TOPLUMSAL YANSIMALARI

3.1.Dijital Amnezinin Toplumsal Bellek Üzerindeki Etkileri

Hayatımızın her alanında bellek terimiyle sıklıkla karşılaşmakta ve çeşitli tanımlamalarını görmekteyiz. Bu kavrama kısaca değinilecek olursa, bellek; geçmişte yaşanan her türlü olayın geleceğe aktarılmasında köprü görevi gören önemli bir unsurdur, şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldız, 2019). Bellek, bireysel olarak ifade edilebildiği gibi toplumsal olarak da ifade edilmektedir. Toplumsal bellek, toplumların geçmişte veya şimdi yaşadıkları olayları, içinde bulundukları çevreye ait kültürel değerlerini korumakta ve paylaşmaktadır. Bireyselden farklı olarak toplumların ortak unsurlarına odaklanmakta ve bunları koruma altına almaktadır (Erdoğan, 2024). Genel anlamıyla bakıldığında ise bellek, bireylerin önemsiz gördükleri bilgileri dahi kayıt altına alan, hatırlama ve unutturma unsurlarını belirleyen önemli bir kavramdır (Çelik,2025).

Dijital amnezi, bireylerin erişmek istedikleri ya da kayıt altına almak istedikleri bilgileri, dijital cihazların saklama alanına güvenerek bu cihazlarda bulundurmaları sonucunda hafızalarında zayıflık oluşması şeklinde belirtilmektedir. Burada kişilerin belleklerinde yer edinmiş olan bilgiler de etkilenmektedir (Ceylan, 2024). Bireylerin cihazlara bağımlı hale gelmesi beraberinde bellekte yer alan verileri silmesine sebep olmakta ve cihaza olan güven sonucu belleğin zayıflaması problemi ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bilgilere dijital cihazlardan

bakma ihtiyacı duyan kişilerde bellek kaybının yaşanma ihtimali de sıklıkla ortaya çıkmaktadır (Sparrow vd. 2011). Kişiler bilgileri dijital cihazlara kaydederek bu bilgileri hafızalarında tutma ihtiyacı hissetmeden belleklerinden silmekte ve hatırlama işlevlerinde cihazlardan destek almaktadırlar. Cihazların bozulma veya herhangi bir hasar alma durumlarında ise bilgileri hatırlamakta güçlük çekmektedirler (Ceylan,2024). Burada kişilerin hafızalarında güçlük yaşamaya başladıktan sonra dijital cihazlara olan güvenlerini sorgulamaya başladıkları görülmektedir (Çelik, 2024).

Dijital cihazların bellek ve hafıza üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi pek çok olumsuz etkisi de bulunmaktadır. Bunlardan biri de cihazları birden fazla alanda kullanmaları sonucunda kişilerin çalışma belleklerinin düzeninin bozacağı şeklindedir (Suarez, vd.,2024). Bu düzenin bozulmaması adına bellek, ihtiyaç duyduğu zamanlarda bilgileri yeniden hatırlayarak göz önüne getirebilmektedir (Erdoğan, 2024). Burada ifade edilen hatırlama unsuru kaynağını geçmişe dayandırarak yapısal olarak farklı şekillerde sınıflara ayrılmakta ve buna göre bilgileri açığa çıkarmaktadır (Çelik,2025).

Sonuç olarak bakıldığında belleğin oluşmasında toplumun büyük bir rolü bulunmaktadır. Özellikle geçmişe yönelik bilgilerin toplanmasında belleğin işlevi önemli bir yer tutmaktadır. Bellek sayesinde toplumda yaşanan olaylar gözle görülmekte ve korunmaktadır (Bakar ve Budak, 2021). Aynı zamanda bireyler açısından da toplumu ve çevreyi tanıma gibi durumlarda bellekten faydalanılmaktadır. Bellek hem toplumsal hem de bireysel açıdan bir toplumun hafızasını meydana getirmektedir (Erdoğan, 2024).

3.2.Eğitimde Dijital Amnezi: Dijital Öğrenme

Hayatımızın vazgeçilmez unsurlarından biri olan dijital cihazlar, pek çok alanı etkisi altına aldığı gibi eğitim alanını da içine almıştır. Dijitalleşmenin eğitime yansıması beraberinde bazı unsurları da getirmiştir. Eğitimlerin dijital cihazlarla desteklenmesi sonucu bilgiye hızlı ulaşım sağlanmış ve birtakım kolaylıklar ortaya çıkmıştır (Korkuran, vd.,2023). Burada ifade edilen dijital cihazlar yoluyla verilen eğitimlerde ise en önemli faktör internet ve bilgisayar olarak belirlenmiştir. Genellikle yüz yüze eğitimlerin verilemediği zamanlarda bunlardan sıklıkla faydalanılmakta ve iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Öge, vd., 2021). Eğitimin dijitalleşmesiyle hem eğitim kurumlarının hem de öğrenci ve öğretmenlerin yapılarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişime göre eğitim sanal ortamlara aktarılmış ve herkesin aynı anda aynı bilgilere erişimi kolaylıkla sağlanmıştır (Özçelik ve Akçay, 2005). Dijital ortamlarda verilen eğitimlerin öğrencilerin kolay erişim sağlaması açısından olumlu etki bıraktığı ifade edilirken bu cihazların sürekli kullanımı odaklanma problemi ve dikkat dağınıklığı gibi olumsuz durumları meydana getirdiği ifade edilmektedir (Suarez, vd.,2024). Dijital cihazlar, burada eğitim almak amacıyla kullanışlı bir unsur olarak görülse de uzun süreli ve düzensiz kullanımı hafızanın zayıflamasına ve dikkatin kolaylıkla dağılarak odaklanma problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Açıkel, 2019; Bilginer, 2019). Dikkat süresinin azalması ise uyku problemleri ve sosyal çevre ile kurulan ilişkilerin zayıflamasına yol açmaktadır. Uyku sorunlarının ortaya çıkması ise kişileri doğrudan etkilemekte ve huzursuzluk hissinin oluşmasına neden olmaktadır (Suarez, vd.,2024).

Dijital amnezinin eğitime etkileri arasında önceden yapılan çalışmalar ele alınarak bakıldığında öğrencilerin dijital cihazlara duydukları güven sonucunda öğrendikleri bilgileri buraya kaydederek belleklerinde bilgiyi depolama alanlarının zayıflayabileceği ifade edilmektedir (Kanbay, vd., 2025). Aynı zamanda dijital amnezide bilgiler sıklıkla cihazlarda kayıtlandığı için kişilerin eğitimdeki motivasyonlarını ve başarılarını da doğrudan etkilemektedir. Çünkü bireyler cihaza bağımlılık yaşadıkları için eğitimi geri planda bırakmakta ya da buna yönelik duyarsız davranışlar sergilemektedir (Musa ve Sobhi Ishak, 2020). Bahsi geçen duyarsız davranışlar arasında en yaygın olanları ise eğitimlerin dijital yapılması sonucunda öğrencilerin derse katılım konusunda rahat olmaları ve öğrencilerin sanal ortamlarda eğitim almalarıyla sosyal çevrelerinden ya da arkadaş ortamlarından uzak kalması şeklinde ifade edilmektedir (Öge, vd.,2021). Eğitimde dijitalleşmenin bu şekilde olumsuz sonuçları olabildiği gibi olumlu sonuçları da bulunmaktadır (Suarez, vd., 2024). Bunlardan en çok bilineni ise eğitimin dijital ortamlarda yapılmasıyla verilere hızlı bir şekilde ulaşma imkânının tanınması olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda sanal ortamlarda verilen eğitimlerde ders materyalleri video ve görsellerin daha fazla zenginleştirilerek öğrencilere sunulması şeklindedir (Öge, vd.,2021).

Dijital amnezinin eğitim alanındaki etkisi çok yönlüdür. Olumsuz sonuçları olabildiği gibi olumlu sonuçları da yer almaktadır. Burada olumsuz durumların etkileri en aza indirilerek birtakım stratejiler geliştirilmelidir (Suarez, vd.,2024).

3.3. Dijital Amnezinin Sağlık Üzerindeki Uzun Vadeli Etkileri

Dijitalleşen yaşam, olumlu ve olumsuz pek çok unsuru beraberinde getirmiştir. Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte kişiler, edindikleri bilgileri hemen dijital cihazlara kaydetme ihtiyacı hissetmiş bu durum ise teknolojiye olan bağımlılığı arttırmıştır (Marangoz ve Kale, 2024). Ortaya çıkan bu bağımlılık, kişilerin bilgilere erişim sağlarken veya kaydederken cihazları kullanma sürelerine göre değişkenlik göstermektedir. Bunun yanı sıra sağlığa yönelik hafızanın yavaşlaması veya hafıza kaybının yaşanması gibi etkiler ortaya çıkmaktadır (Yadav, 2019). Kaygı ve huzursuzluk durumları baş gösterebileceği gibi bilgileri cihazlara kaydetmek yerine not alma ya da zihinde tutma gibi uygulamalar ise stresi ortaya çıkarmaktadır (Marangoz ve Kale, 2024). Bütün bu durumların ortaya çıkması, bireylerin davranışlarında bazı değişikliklerin belirmesine sebep olmaktadır (Dirin, Alamaki ve Finlandiya, 2019). Bireylerin herhangi bir iş ya da görev yaparken dikkat sürelerinin azalması, işlerini yerine getirirken konsantrasyonlarında düşüş meydana gelmesi gibi durumlar, en belirgin davranış değişiklikleri olarak belirtilmektedir (Small ve Vorgan, 2008). Aynı zamanda kişilerin bilgileri, dijital cihazlara bakarak söylemeleri ise dil ve yazma becerilerinin gelişmesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Madigan vd. ,2019). Tüm bunlar, bireylerin günlük yaşamlarını etkisi altına alabildiği gibi genel anlamda sağlıklarında da uzun vadeli değişiklere neden olmaktadır (Small ve Vorgan, 2008).

Dijital amnezinin sağlığa yönelik uzun vadeli etkileri kaygı, stres, huzursuzluk ve hafıza ile ilgili durumlar olabildiği gibi uyku düzenine yönelik olumsuz durumlar da olabilmektedir (Kanbay, vd.,2025). Burada dijital amnezinin uykuya dalma ve uyku düzeni konusunda önemli olumsuz etkileri yer almaktadır (Robert ve Kadhiravan 2022) Kişiler bilgileri kaydetme esnasında teknolojiye bağımlı oldukları için hemen dijital cihazlara başvurmakta bu durum ise

bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Bu bağımlılık ise uyku düzensizliğine ve beraberinde ise uyku sorunlarına neden olmaktadır (Yamamoto vd. 2018).

Dijital amnezi alanında yapılan tüm çalışmalara bakıldığında sağlığa yönelik uzun vadeli etkileri arasında hafızanın yavaşlaması ya da azalması gibi birtakım değişikliklere sebep olabileceği belirlenmiştir (Kanbay, vd.,2025). Dijital cihazların fazlaca kullanıldığı çalışmalara bakıldığında ise dijital amnezide bireyler, teknolojik cihazlara bağımlılık duyacağından bu bağımlılığın zihinsel sağlık sorunlarını beraberinde getirebileceği öngörülmüştür (Kuss & Griffiths, 2011, s. 3528). Burada zihin sağlığını korumak adına başta hafızamızı anlamak ve onu korumak gerçeği de unutulmamalıdır çünkü hafıza ne kadar korunursa bireyin zihin sağlığı da o kadar gelişmiş olmaktadır (Yadav, 2019). Buna yönelik teknolojiye bağımlı olmamak adına yürüyüş, bisiklet sürme gibi dikkat ve hafıza geliştirme teknikleri uygulanabilmektedir (Ali, Janarthanan ve Mohan, 2024). Aynı zamanda sağlığı korumak için dijital cihazlar konusunda eğitim ve farkındalık çalışmaları yapılarak kişilerin cihazları daha etkin ve verimli bir şekilde kullanmaları sağlanarak gereksiz yere kullanmalarının da önüne geçilmektedir. Böylelikle kişilerin zihin sağlıkları dengede kalarak hafıza gelişimleri desteklenmiş olmaktadır (Kanbay, vd.,2025).

3.4. Dijital Amnezinin Sosyal İlişkiler ve İletişim Üzerindeki Etkileri

Teknolojinin gelişim göstermesi, bireylerin dijital cihazlara bağlı kalarak sosyal ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Özellikle tablet, telefon gibi taşınabilir cihazların sıklıkla kullanımı iletişimi etkilemiş ve kopuklukların ortaya çıkmasını meydana getirmiştir (Tanil, 2020).

Bireylerin yeni edindikleri veya kayıt altına almak istedikleri verileri, dijital cihazlara not alma ihtiyacından dolayı kişiler arası iletişimde bozulmalar meydana gelmiştir. Kişiler sosyal çevreden uzaklaşmış; iletişimlerini dijital cihazlardan kurmaya başlamışlardır (Seidman,2013). İletişimin yüz yüze kurulması yerine cihazlardan kurulması ise beraberinde bir süre sonra insanlardan uzaklaşmaya ve dikkat dağınıklığına sebep olmuştur (Tanil, 2020). Cihazlara olan bağlılık, aynı zamanda başka insanlarla iletişim kurmanın zorlaşması ve sosyalleşmenin zayıflamasını da ortaya çıkarmıştır (Seidman, 2013). Sosyalleşme ortamının olmaması veya zayıflaması ise yetişkinlerde görülmekle birlikte küçük yaşlarda da sıklıkla görülebilmektedir. Özellikle küçük yaşlarda kişilerin teknolojiye bağımlı hale gelmesi sonucunda sosyal etkinliklerle desteklenmesi önem arz etmektedir (Aral ve Keskin, 2020). Kişilerin cihazlara olan bağımlılığı, onların yaşam kalitesini düşürmesi nedeniyle; bunu önlemek için sosyal çevre ile ilgili yapılacak olan aktivitelerin ve uygulamaların da desteklenmesi gerekmektedir (Can ve Iflazoğlu,2021).

3.5.Bilgi Tüketimi ve Hafıza: Dijitalleşen Toplumların Yeni Alışkanlıkları

Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte dijital cihazlar, toplumların yaşamlarında büyük rol oynamıştır. Kişilerin dijital cihazları uzun süreli kullanmaları sonucu bağımlılıkları artmış ve bu durum da beraberinde zaman yönetimini olumsuz yönde etkilemiştir (Marangoz ve Kale, 2024). Kişiler, bağımlı hale geldiklerinde zamanı kontrol edememeye ve yaşamlarında yapmaları gereken görevleri yerine getirememeye başlamışlardır. Bununla birlikte bağımlı

olmaları, günlük programlarını yaparken zorluk çekmelerine ve düzenlerinin bozulmasına da sebep olmaktadır (Çelik ve Akkol, 2025). Düzenin bozulmasıyla sosyal ilişkilerinde kopukluk ve dijital cihazları kontrolsüz bir şekilde kullanma durumları ortaya çıkmıştır (Marangoz ve Kale, 2024). Kişilerin dijital araçları uzun süreli kullanması ise başta yalnızlığa sebep olmakla birlikte pek çok davranış değişikliğini ortaya çıkarmaktadır. Yalnızlaşmaya başlamanın etkisiyle bireyler kendilerini toplumdan soyutlamış ve gerçek yaşamdan uzaklaşmışlardır (Beyaz, 2022). Bu uzaklaşma, bireylerin yaşamlarında başkalarıyla iletişim kurmalarını zorlaştırdığı gibi iletişimlerini geliştirme konusunda da zorluklar yarattığını ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2019). Bununla birlikte bireyler, gün geçtikçe kendilerine karşı da yabancılaşmaya başlamakta ve kendi değerlerinin farkına varamamaktadır (Beyaz,2022).

Dijitalleşme sürecinin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi toplumlara yeni alışkanlıklar kazandırmış ve kişiler buna göre yaşantılarını devam ettirmiştir. Yaşanan dönüşümden ise fiziksel, bedensel ve ruhsal açılardan etkilenmeleri olumlu ve olumsuz pek çok değişimi meydana getirmiştir (Gencer ve Aktan, 2021).

4.DİJİTAL AMNEZİ İLE MÜCADELE: ÖNLEME STRATEJİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dijital amnezi, çeşitli uygulamaların kullanılmasıyla en aza indirilmekte ya da kişinin uygulamaları kullanma sürelerine göre tamamen önlenebilmektedir (Kanbay, vd.,2025). Dijital amnezinin önlenebilmesi adına ilk olarak dijital cihazlar olarak nitelendirilen bilgisayar, telefon, tablet gibi nesnelerden uzak durularak bunlara olan bağımlılık azaltılmalıdır. Böylelikle bireyler, cihazlardan uzak kalacağı için yeni edindikleri bilgileri cihazlara kaydetmek yerine hafızalarında tutmaya alışacaklardır (Oleşko ve Oleşko, 2020). Bilgileri hafızada tutmak için ise hafıza güçlendirici egzersizler yaparak zihnin işlevinin artmasına yardımcı olmak gerekmektedir. Dijital cihazlarda kayıtlı olan bilgilere hemen bakmak yerine ilk olarak zihinde düşünme çalışmaları yapmak, bu egzersizler içerisinde en yaygın olanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ceylan,2024). Bilgileri hatırlama çalışması yapmadan önce kayıt altına alınan verileri ezberleme çalışmaları yaparak da yine aynı şekilde zihin sağlığı dengede tutulabilmektedir. Böylelikle önemli görülen veriler, ezberlendiği zaman dijital cihazlara olan bağımlılık da azalmış olmaktadır (Lodha, 2019). Bunların yanı sıra hafıza oyunlarına yer vermek ve çeşitli bulmacaları çözmek de zihin sağlığının gelişiminde büyük rol oynamaktadır (Valenzuela ve Sachdev 2009). Bu sayede zihnin tembelleşmesi önlenerek işlevini kaybetmeme olasılığı artmaktadır (Ceylan,2024).

Bu uygulamaların yanı sıra kişiler kendilerine uygun hatırlama teknikleri geliştirerek bireye özgü yöntemlerle dijital cihazlardan uzaklaşabilmektedirler (Musa, Bakkara, 2023). Burada dijital cihazlardan uzaklaşmak adına kişiler, önemli bilgileri cihaza kaydetmek yerine elle not alma yöntemini deneyerek bilgileri hatırlama olasılıklarını artırmaktadır. Not alınan bilgilerin hafızada yer edinmiş yerlere ya da gözle görülebilir alanlara konulması da önem taşımaktadır (Kanbay, vd.,2025). Böylelikle bireyler hafızalarının güçlenmesini daha etkili bir şekilde destekleyerek dengelemektedirler (Musa, Bakkara, 2023).

Dijital amnezinin önlenebilmesi adına yapılabilecek bir diğer önemli uygulama ise bireylerin sosyal çevre içerisinde yer almalarıdır. Kişiler, farklı çevreler içerisinde bulunarak veya

bulunduğu çevrede iletişim kurarak stres seviyelerini azaltmaktadırlar. Bu durum, bireylerin dijital cihazların yaratabileceği olumsuz durumlardan kaçınmasını sağlamaktadır (Kanbay, vd.,2025). Bireylerin sosyal çevrede bulunmasını desteklemek adına yüz yüze etkileşimler kurmak, olumlu etki bıraktığı gibi dijital cihaz kullanımını da ciddi oranda azaltmaktadır (Holt-Lunstad ve diğerleri, 2010). Sosyal çevrenin yanı sıra açık alanlarda veya ev ortamında fiziksel aktiviteler yapmak da dijital amneziyi azaltan bir diğer önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aktiviteler, bireylerin belirli hareketlere odaklanarak bunları gerçekleştirmesi sonucunda odaklanma sürecini olumlu yönde etkileyerek zihinsel işlevlerin azalmasını önlemektedir (Kanbay, vd.,2025). Aynı zamanda fiziksel aktivitelerde bulunmaya yönelik farkındalığın arttırılması adına birtakım faaliyetler ve çalışmalar yapılarak dijital amneziyi önleme ya da azaltma konusuna katkılar sağlanabilmektedir (Radesky vd. 2015).

Dijital amneziyi önleme stratejilerinden bir diğeri ise kişilerin uyku hijyenine dikkat etmesidir. Burada yer alan uyku hijyeninde sadece kişinin rahat ve konforlu bir uyku geçirmesi değil aynı zamanda yatmadan önce dijital cihazlardan uzaklaşması da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Kanbay, vd.,2025). Özelikle yatmadan önce gerçekleştirilen dijital cihaz kullanımı bireylerin uyku kalitesini etkileyebildiği gibi uyku düzeni konusunda da sorunlar ortaya çıkararak zihnin işlevinin zayıflamasına sebep olmaktadır. Zihnin işlevinin zayıflık göstermesi ise doğrudan hafızayı etkileyerek kişilerin bilgilere ulaşma konusunda dijital cihazlara başvurma olasılığını arttırmaktadır (Carter vd. 2016). Yatmadan önce dijital cihazları kullanmamanın yanı sıra bu cihazları uyumadan önce kapatarak başka odaya koymak da kişilere iyi bir uyku kalitesi sağlamaktadır. Bu sayede dijital cihaz kullanımı sınırlandığı için kişiler cihaz kullanmak yerine zihinlerini zorlayarak hafıza egzersizi de gerçekleştirmiş olmaktadırlar (Korkmaz, vd., 2023). Bu egzersizler, yetişkinler için önemli olduğu gibi çocuklar için de önemlidir Dijital cihazları kullanan çocukların zihin gelişimine yönelik hafıza çalışmaları yapmaları ve uyumadan önce ekran süresini sınırlamanın bilincinde olmaları gerekmektedir (Carter vd. 2016). Uykudan önce cihazlardan uzaklaşmak, bireylere zor gelebileceği için vücudun uyku halini düzene koymak adına belirli saatlere yönelik programlar oluşturulabilmektedir (Korkmaz, vd., 2023).

Bunların yanı sıra dijital detoks da dijital amneziyi azaltan uygulamalardan biridir. Dijital detoks, kişilerin belirli süreler boyunca dijital cihazlardan uzak durması anlamına gelen önemli bir unsurdur (Anandpara, vd.,2024). Aynı zamanda bireylerin teknolojiyi kullanma süresini kısıtlayarak olumlu etkiler bırakmaktadır (Marangoz ve Kale, 2024). Bu kısıtlama, bireyler tarafından bilinçli bir şekilde cihazlardan uzak durmayı içermektedir. Böylelikle bilgilere ulaşma veya kaydetme hususunda cihazları kullanmak yerine zihinde tutmak devreye girmektedir. Zihinde tutma çalışmaları sayesinde hafıza güçlenmekte ve zayıflamasının da önüne geçilmektedir (Anandpara, vd.,2024).

Dijital detoks programları, birçok alana katkı sağladığı gibi dijital amnezi alanına da sağlamaktadır. Bu programlar sayesinde bireyler, belli sürelerde dijital cihazlardan uzak durdukları için hem zihinsel hem de duygusal anlamda yenilenmiş olmaktadırlar (Marangoz ve Kale,2024). Yenilenmeyle birlikte kişilerde dijital cihazlara olan bağımlılıktan kaynaklanan stres ve kaygı durumu da azalmış olmakta ve kişilerin daha bilinçli bir şekilde hareket etmesi sağlanmaktadır (Radesky vd. 2015).

Bireylerin bilgileri dijital cihazlara kaydetmeleri ya da bilgilere erişim sağlamak için cihazlara bakmaları hafızalarının zayıflaması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Burada dijital detoks uygulamaları sayesinde farkındalık arttırılarak yeterli düzeyde bilgilendirmelerin yapılması gerekmektedir (Marangoz ve Kale, 2024). Bunların yanı sıra dijital amnezinin olumsuz etkileri benimsenerek uygun davranışlar ortaya konulmalı ve bu davranışların gerçekleşebilmesi adına etkili yöntemler geliştirilmelidir (Musa, Bakkara, 2023). Böylelikle dijital detoks, kişilerin cihazlara bağımlı olmalarını önleyerek daha dengeli bir yaşam sürdürmelerine olanak tanımaktadır (Marangoz ve Kale, 2024).

SONUÇ

Geçmişten günümüze gelinceye kadar teknolojinin hayatımızın her alanında olduğu ve sürekli yenilik göstererek bizlere kolaylıklar sağladığı kaçınılmaz bir gerçektir (Gencer ve Aktan, 2021). Teknolojinin gelişim göstermesiyle birlikte dijital cihazlara olan bağımlılık artmış ve ortaya çıkan her yeni teknoloji beraberinde birtakım olumlu ve olumsuz sonuçları ortaya çıkarmıştır (Bozkurt, vd.,2021).

Teknoloji alanında sıklıkla dijital cihazlar kullanılmaktadır. Dijital cihazlar, topluma fayda sağladığı gibi bireylere de eğitim ve sağlık gibi alanlarda kolay erişim imkânı ve fayda sağlamaktadır. Ancak kişilerin sürekli dijital cihazları kullanmaları birtakım olumsuz durumları meydana getirebilmektedir (Marangoz ve Kale,2024).

Kişiler yeni bilgi öğrendiklerinde veya var olan bilgilere erişim sağlamak istediklerinde sıklıkla dijital cihazları kullanmaktadır. Burada cihazları sürekli kullanmaları sonucunda hafızanın zayıflaması durumu dijital amnezi olarak nitelendirilmektedir (Swaminathan, 2020). Dijital amnezide kişilerin cihazlara güven duymaları sonucunda her şeyi burada kayıt altına alması sonucunda hafızalarının işlevini yitirmesi veya zayıflaması ön plandadır (Musa ve Ishak, 2020). Burada dijital amnezinin ne anlama geldiğini kavramak ve buna yönelik bilinçli davranarak önleme stratejilerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır (Kanbay, vd., 2025). Her dijital cihazın hayatımıza kolaylık getirdiği kadar topluma ve kişilere yönelik tehlikeli durumları ortaya çıkarabileceği de unutulmamalıdır (Bozkurt., vd., 2021).

Dijital neslin cihazları sürekli kullanımının önüne geçmek adına birtakım faaliyetlerde ve bilinçlendirme çalışmalarında bulunulmalıdır (Musa ve Ishak,2020). Aynı zamanda sıklıkla kullanımının sosyal çevreye ve sağlığa yönelik olumsuz sonuçlar doğurabileceği bilinmeli buna göre hareket edilmelidir (Suarez, vd.,2024). Son olarak ise bireyler ve aynı zamanda toplumun dengeli bir şekilde ilerlemesi sağlanarak dijital amnezinin olası olumsuz etkilerinden korunmak adına çalışmalar yürütülmelidir (Musa, Bakkara, 2023).

Kaynakça

Açıkel, S. B. (2019). 12-18 yaş arası çocuklarda psikolojik problemler ve dijital dünya. (Ed.: Günüç, S.), Dijital dünyada organik çocuklar yetiştirmek, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 243-258.

Ali, Z., Janarthanan, J., & Mohan, P. (2024). Understanding Digital Dementia and Cognitive Impact in the Current Era of the Internet: A Review. Cureus, 16(9), e70029. https://doi.org/10.7759/cureus.70029

Anandpara, G., Kharadi, A., Vidja, P., Chauhan, Y., Mahajan, S., & Patel, J. (2024). A Comprehensive Review on Digital Detox: A Newer Health and Wellness Trend in the Current Era. Cureus, 16(4), e58719. https://doi.org/10.7759/cureus.58719

Aral, N. ve Keskin, A. D. (2020). Çocuklarda teknoloji bağımlılığı. (Ed.: Şahin, C., ve Günüç, S.), Teknoloji Bağımlılıkları, Ankara: Nobel Yayıncılık, 237-261.

Aslan, A. ve Küçükvardar, M. (2019). Dijital hastalıkların tespitinde etik bir model önerisi. Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 10(39). https://doi.org/10.5824/ajite.2019.04.001.

Atik, A., & Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). TOPLUMSAL BELLEK VE MEDYA. Atatürk İletişim Dergisi (6), 1-16.

Beyaz Özbey, İ. (2022). "Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Risk Toplumu", 6 (10): 141-158

Bilginer, S. Ç. (2019). Okul çağı çocuklarda (6-11 yaş) duygusal, davranışsal ve psikolojik problemler ve dijital dünya. (Ed.: Günüç, S.), Dijital dünyada organik çocuklar yetiştirmek, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 227-242.

Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Liman Kaban, A., Taşçı, G., vd. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 7(2), 35-63. https://doi.org/10.51948/auad.911584

Can, İ., & İflazoğlu, N. (2021). Postmoderniteye karşı dijital detoks turizmi. Multidisipliner Akademik Turizm Dergisi, 6(1), 7-15. https://doi.org/10.31822/jomat.801813

Carter, B., Rees, P., Hale, L., Bhattacharjee, D., & Paradkar, M. S. (2016). Association Between Portable Screen-Based Media Device Access or Use and Sleep Outcomes: A Systematic Review and Meta-analysis. JAMA pediatrics, 170(12), 1202–1208. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2016.2341

Clemente-Suárez, V. J., Beltrán-Velasco, A. I., Herrero-Roldán, S., Rodriguez-Besteiro, S., Martínez-Guardado, I., Martín-Rodríguez, A., & Tornero-Aguilera, J. F. (2024). Digital Device Usage and Childhood Cognitive Development: Exploring Effects on Cognitive Abilities. Children (Basel, Switzerland), 11(11), 1299. https://doi.org/10.3390/children11111299

Çelik, F. (2025). Dijital Amnezi: Dijital Dünyanın Yerlilerinde Bellek Sorunu. Selçuk İletişim, 18(1), 1-32. https://doi.org/10.18094/josc.1573814

Dirin, A., Alamäki, A. & Suomala, J. (2019). Digital Amnesia and Personal Addiction to Smart Devices: A Challenge for Artificial Intelligence. Ketamo, H. & O'Rourke, P. (eds.): Proceedings of the Fake Intelligence Online Summit 2019, May 7, Pori, Finland, pp. 31-36

Dixon, S. (2015). Dijital performans: Tiyatro, dans ve performansta yeni medyanın tarihi sanat ve enstalasyon.MIT Basını.

G. Seidman, "Self-presentation and belonging on Facebook: How personality influences social media use and motivations", Personal. Individual Difference, 2013.

Gencer, T.E. ve Aktan, M.C. (2021). Dijitalleşen çağda ve toplumdadeğişen ihtiyaçlar ve sorunlar: esosyal hizmet (sosyal hizmet 2.0) gereksinimi. Toplum ve SosyalHizmet, 32(3), 1143-1175. DOI:10.33417/tsh.875908

Greenwood, C. ve Quinn, M. (2017), "Dijital amnezi ve geleceğin turisti", Journal of Tourism Futures, Cilt 3 No. 1, s. 73-76. https://doi.org/10.1108/JTF-11-2016-0037

Holt-Lunstad J, Smith TB, Layton JB (2010) Sosyal ilişkiler ve ölüm riski: meta-analitik bir inceleme. PloS Med, 7: e1000316.

Kanbay Y, Babaoğlu E, Akkurt Yalçıntürk A, Akçam A. Digital Amnesia: The Erosion of Memory. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. Eylül 2025;17(3):544-553. doi:10.18863/pgy.1539145

Kaspersky Lab. (2015). The rise and impact of digital amnesia: Why we need to protect what we no longer remember (Research report). Opinion Matters.

Korkmaz, Z., Çiçek, İlhan, Yıldırım, M., & Ünsal, F. (2023). Sosyal medya ve uyku kalitesi arasındaki ilişki: sanal dünyanın ergenler üzerindeki etkisi. Yaşadıkça Eğiti m, 37 (3), 844- 856. https://doi.org/10.33308/ 26674874.202337365 4

Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction—A review of the psychological literature. International journal of environmental research and public health, 8(9), 3528-3552.

L. Hood, R. Balling and C. Auffray, “Revolutionizing medicine in the 21st century through systems approaches,” Biotechnology. J., 2012.

Langer, K. G. (2021). The history of amnesia—A review. Current Neurology and Neuroscience Reports, 21(8), 40. https://doi.org/10.1007/s11910-021-01126-x

Madigan S, Browne D, Racine N, Mori C, Tough S. Association Between Screen Time and Children's Performance on a Developmental Screening Test. JAMA Pediatr. 2019 Mar 1;173(3):244-250. doi: 10.1001/jamapediatrics.2018.5056. Erratum in: JAMA Pediatr. 2019 May 1;173(5):501-502.

Marangoz, M., & Kale, G. (2024). Digital Diseases and Digital Detox. International Journal of Scholars in Education, 7(2), 197-205. https://doi.org/10.52134/ueader.1372897

Musa N, Mohd Sobhi Ishak. Identifying the Behavior of Students with Digital Amnesia Syndrome and Google Effect in the Department of Library Science at Ar-Raniry State Islamic University- Indonesia. International Journal of Information Technology and Library Science. 2020; 9: 1-8.

Musa, N. ve Ishak, MS (2020). Dijital amnezi öğrencilerinin davranışlarının belirlenmesi Endonezya Ar-Raniry Devlet İslam Üniversitesi Kütüphane Bilimleri Bölümü'nde sendromlar ve Google etkisi. Uluslararası Bilgi Teknolojileri ve Kütüphane Bilimi Dergisi,9(1), 1-8.

Musa, N., Muhtaruddin ve Bakkara, VF (2023). Dijital Amnezinin Bilgi Oluşturma ve Hafızanın Kalıcılığı Üzerindeki Etkileri. Khizana Al-Hikmah: Jurnal Ilmu Perpustakaan, Informasi, Dan Kearsipan, 11(2).

Oleshko VF, Oleshko EV. Digital Amnesia of the Young Mass Media Audience and Ways to Overcome It. KnE Social Sciences. 2021: 159-167.

Prasetyo, J., Tjahyana, LJ ve Goenawan, F. (2025). Endonezya'da Z Kuşağı'nda Dijital Amnezi Instagram'da Reklam Bilgilerinin Emilimi. Kutsal Yazılar, 14 (2), 187–194. https://doi.org/10.9744/scriptura.14.2.187-194

Radesky, J.; Schumacher, J.; Zuckerman, B. Mobile and Interactive Media Use by Young Children: The Good, the Bad, and the Unknown. Pediatrics 2015, 135, 1–3.

Robert, S. J., & Kadhiravan, S. (2022). Prevalence of digital amnesia, somatic symptoms and sleep disorders among youth during COVID-19 pandemic. Heliyon, 8(8), 1-6.

Small, Gary and Gigi Vorgan. 2008. iBrain: Surviving the Technological Shift of the Modern Mind. New York: Collins Living.

Sparrow B, Liu J, Wegner DM. Googleeffects on memory: cognitive consequences ofhaving information at our fingertips. Science.2011;333(6043):776-778.

Spitzer, M. (2012). Digitale Demenz: Wie wir uns und unsere Kinder um den Verstand bringen. Droemer Knaur.

Swaminathan S (2020) Dijital amnezi: Akıllı telefon ve modern Hintli öğrenci. Beşerî Bilimler ve Sosyal Bilimler Dergisi Fen Bilimleri Çalışmaları, 2:23-31.

Tanil CT, Yong MH. Cell phones: The impact of their presence on learning and memory. PLoS ONE. 2020; 15: 0219233.

Tanil CT, Yong MH. Cep telefonları: Varlığının öğrenme ve hafıza üzerindeki etkisi. PLoS ONE. 2020; 15: 0219233.

Uluçay, D. M., & Kobak, K. (2020). Dijital Detoks: Teknoloji Bağımlılığına Karşı Yeni bir Eğilim ve Genç Yetişkinler Özelinde bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 7(2), 325-350. https://doi.org/10.24955/ilef.827235

Valenzuela M, Sachdev P (2009) Can cognitive exercise prevent the onset of dementia? Randomized Longitudinal follow-up clinical trials. Am J Geriatr Psychiatry. 17:179-187.

Yadav A. 'Digital Amnesia' Increases as We Subcontract Our Memory to the Web. Journal of Critical Review. 2019; 6: 234- 241.

Yamamoto H, Ito K, Honda C, Aramaki E (2018) Dijital demans var mı? 2018 AAAI Bahar Sempozyumu- Palo Alto, CA,310-311.

SAĞLIKTA DİJİTALLEŞME VE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Arş. Gör. Semanur ÇELİK
Marmara Üniversitesi,
semanur.celik@marmara.edu.tr - 0000-0003-3922-4207

Doç. Dr. Erdal EKE
Süleyman Demirel Üniversitesi,
erdaleke@sdu.edu.tr - 0000-0002-9529-5889

ÖZET

Günümüz toplumlarının en vazgeçilmez süreçlerinden birisi hiç kuşkusuz dijitalleşmedir. Gündelik hayatın hemen her alanında dijitalleşme odaklı bir yaşam tarzı söz konusudur. Sağlık hizmetleri de bu alanlardan birisi olarak öne çıkmaktadır. 2000'li yıllarla birlikte sağlık teknolojilerindeki çok sayıda gelişme yaşanmış ve sağlık hizmetleri hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde dijitalleşmeye başlamıştır. Doğal olarak bu gelişim, gelişmiş ülkelerde çok daha hızlı ve yoğun yaşanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sağlıkta dijitalleşmeye yeni bir pencere açıp dünyada ve Türkiye'deki gelişmeleri betimleyerek bu alanda öne çıkan iyi uygulama örneklerine vurgu yapmaktır. Bu bağlamda güncel bir literatür taraması yapılarak öncelikle Türkiye'nin dijital sağlık konsepti açısından mevcut durumu ele alınmakta ve akabinde Estonya, İsveç, İngiltere, Güney Kore ve Hollanda'da sağlıkta dijitalleşme bağlamında öne çıkan uygulamalara değinilmektedir. Bu süreçte Covid-19 pandemisinin ilerlemekte olan sağlıkta dijitalleşme serüvenini daha da hızlandırdığı, yapay zeka odaklı uygulamaların hem hastalıkların teşhis edilmesinde hem de hizmet sunumunun diğer boyutlarında daha yoğun kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri başta olmak üzere sağlık hizmetlerinin bütün alanlarında daha yoğun bir teknolojik dönüşümün devam edeceği öngörüsünden hareketle bütün ülkelerin bu alanda stratejik plan ve programlar hazırlayarak sağlıkta dijital ekosistemlerini oluşturma sürecine odaklanmaları gerektiğine dair öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkta Dijitalleşme, Dijital Sağlık, Dijital Sağlık Uygulamaları.

ABSTRACT

One of the most indispensable processes of today's societies is undoubtedly digitalization. There is a digitalization-focused lifestyle in almost every area of daily life. Health services stand out as one of these areas. In the 2000s, there have been many developments in health technologies and health services have begun to be digitalized in both developed and developing countries. Naturally, this development is much faster and more intense in developed countries. The aim of this study is to open a new window to digitalization in health, describe the developments in the world and in Turkey, and emphasize the best practice examples that stand out in this field. In this context, a current literature review is conducted to first address Turkey's current situation in terms of the concept of digital health, and then to address the prominent applications in the context of digitalization in health in Estonia, Sweden, England, South Korea and the Netherlands. In this process, it has been determined that the Covid-19 pandemic has further accelerated the ongoing digitalization adventure in health, and that artificial intelligence-focused applications have begun to be used more intensively both in diagnosing diseases and in other dimensions of service delivery. In this context, based on the prediction that a more intense technological transformation will continue in all areas of health services, especially in preventive and curative health services, suggestions have been made that all countries should focus on the process of creating their digital ecosystems in health by preparing strategic plans and programs in this field.

Keywords: Digitalization in Health, Digital Health, Digital Health Applications.

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, son yıllarda her sektörde olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de dönüşüm yaratmakta ve sağlık sistemleri yeniden şekillenmektedir (Meskó, Drobni, Bényei, Gergely, & Győrffy, 2017). Dijital sağlık uygulamaları, sağlık hizmetlerinin sunumundan yönetimine, veri analizinden bireysel sağlık takibine kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda, elektronik sağlık kayıtları, mobil sağlık, tele-tıp uygulamaları, yapay zekâ destekli tanı sistemleri ve uzaktan izleme teknolojileri gibi araçlar ön plana çıkmaktadır (Coiera, 2015). Sağlıkta dijitalleşmenin temel hedefleri arasında hasta güvenliğini artırmak, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini yaygınlaştırmak ve maliyetleri azaltmak yer almaktadır (Kellermann & Jones, 2013; Fatehi & Wootton, 2012).

Özellikle COVID-19 pandemisi, dijital sağlık teknolojilerinin zorunluluk haline geldiği bir dönüm noktası olmuştur. Fiziksel temasın risk taşıdığı ve sağlık tesislerine erişimin kısıtlandığı bu dönemde, uzaktan sağlık hizmetleri önemli bir boşluğu doldurmuş; dijital sağlık sistemleri aracılığıyla hem hasta takibi hem de tedavi süreçleri yürütülmüştür (Ohannessian, Duong, & Odone, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), pandemiyle birlikte dijital çözümlerin yaygınlaştırılmasını sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir gereklilik olarak tanımlamıştır (WHO, 2021). Bu süreçte mobil uygulamalarla temaslı takibi, uzaktan görüntülü muayene sistemleri ve e-reçete uygulamaları gibi teknolojik yenilikler, sağlık hizmet

sunumunun etkinliğini artıran başlıca araçlar olarak öne çıkmıştır (Iyengar, Jain, & Vaishya, 2020).

Türkiye'de dijital sağlık uygulamaları son yıllarda sağlık politikalarının temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın yürüttüğü e-Nabız, Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), Teletıp, Tele Radyoloji ve e-Reçete gibi dijital çözümler, bireylerin kendi sağlık verilerine ulaşmasını kolaylaştırmakta ve sağlık profesyonellerinin veri temelli karar alma süreçlerini desteklemektedir (Tosun & Kaptanoğlu, 2023). Ancak dijitalleşmenin her alanda olduğu gibi sağlık alanında da beraberinde getirdiği çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Kişisel sağlık verilerinin gizliliği ve güvenliği konusunda yaşanan endişeler, hem hastaların hem de sağlık çalışanlarının bu sistemlere olan güvenini doğrudan etkilemektedir (Şahin & Özaydın, 2024). Bu doğrultuda, dijital sağlık okuryazarlığının yaygınlaştırılması; bireylerin mobil sağlık uygulamalarını bilinçli, etkin ve güvenli biçimde kullanmalarını kolaylaştıracak, böylece dijital sağlık teknolojilerine yönelik toplumsal kabulü ve sistemin işlevselliğini artıracaktır (Kaya & Eke, 2023). Bu çalışma, dünyada ve Türkiye'de sağlıkta dijitalleşme ve iyi uygulama örnekleri çerçevesinde değerlendirme içermektedir.

2. SAĞLIKTA DİJİTALLEŞME

Geleneksel olarak yazılı belgelerle yürüyen yaşam düzeni, giderek dijital yapılar üzerine kurulu bir sisteme dönüşmektedir. Bu dijitalleşme, tüm sektörlerde hizmet sunum modellerini de köklü bir şekilde değiştirmektedir. Sağlık sektöründe de dijital araçların ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte sağlık hizmetleri, yüz yüze hizmetten uzaklaşıp uzaktan hizmet modeline yönelmektedir (Uysal & Ulusinan, 2020, s. 47). COVID-19 pandemisiyle birlikte, dünya genelinde sağlık hizmetlerinde dijital araçlara olan ihtiyaç daha da belirgin hale gelmiştir. Salgının etkilerini azaltmak ve yayılım hızını kontrol altına almak için farklı ülkelerde çeşitli teknolojik önlemler devreye alınmıştır. Toplum sağlığını korumak amacıyla bireylerin hareketliliğini izleme ve temaslı takibi gibi alanlarda dijital çözümler yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Martens, Wolf, Vadendriessche, Evens, & Marez, 2021, s. 1). Bu süreç, dijital sağlık sistemlerine olan ilgiyi artırmış ve birçok ülkede kalıcı yapısal dönüşümlerin kapısını aralamıştır.

Dijital sağlık uygulamaları, yalnızca teknolojik bir dönüşüm sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda hasta ve hekim arasındaki iletişimin güçlenmesinde ve bireylerin sağlık süreçlerine aktif bir şekilde katılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler sayesinde, bireyler kronik hastalık yönetiminde daha etkili hale gelmekte ve tedaviye uyum süreçleri de iyileşmektedir (Lupton, 2013, s. 257). Ayrıca, dijital sistemlerin gerçek zamanlı veri aktarım yeteneği, bireylerin sağlıkla ilgili davranışlarını doğrudan etkileyip yönlendirebilmektedir (Pagota & Bennett, 2013, s. 271).

Dünya Sağlık Örgütü, dijital sağlığı; sağlıkla ilgili hizmetlerin tüm aşamalarında bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması olarak tanımlamaktadır (WHO, 2021). Avrupa Komisyonu ise dijital sağlık kavramını, dijital sağlık, bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak sağlık hizmetlerinin tüm aşamalarında etkinliği artırmayı, bakım kalitesini yükseltmeyi ve bireylerin sağlık yönetiminde daha aktif rol almasını amaçlayan çok paydaşlı bir uygulama alanıdır. (European Comission, 2022). Bu sistemlerin etkili bir şekilde

kullanılabilmesi için dikkate alınması gereken temel ilkeler arasında hasta güvenliği, etik ilkelere uygunluk, veri gizliliği, sistemler arası uyum, maliyet verimliliği, katılımcılık ve insan merkezli tasarım gibi unsurlar bulunmaktadır (WHO, 2021).

Dijital sağlık sektörü, bu alandaki teknolojileri, süreçleri ve yapıları kapsayan, aynı zamanda birçok aktörü içinde barındıran geniş bir ekosistemi temsil etmektedir. Long ve arkadaşlarına (2018) göre, dijital teknolojilerin yönetim süreçlerine entegrasyonu, gelişmekte olan ülkelerin küresel ölçekte rekabet gücünü artırmak için stratejik bir gerekliliktir (Long, Pariyo, & Kalland, 2018). Tüm bu değişimlerin ışığında, sağlık hizmet sunumunun şekli değişmekte ve dijital sistemler aracılığıyla daha kapsayıcı, şeffaf ve etkili bir sağlık yapısı inşa edilmektedir. Bu durum, dijital sağlık ekosistemi kavramını da gündeme getirmektedir. Çünkü dijital sağlık, sadece teknolojik araçlardan ibaret değil, aynı zamanda yapı, süreç ve insan faktörünü bir arada ele alan entegre bir sistem yaklaşımı sunmaktadır (UNESCO, 2017, s. 2).

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAĞLIKTA DİJİTALLEŞME

Küresel sağlık sistemleri, son yıllarda dijital teknolojilerin hızlı bir şekilde gelişmesiyle büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. Dijital sağlık uygulamaları, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerinin sunumu, yönetimi, izlenmesi ve değerlendirilmesinde sistematik bir şekilde kullanılmasıyla, sağlık sektörünün daha etkili, erişilebilir ve sürdürülebilir hale gelmesine yardımcı olmaktadır (WHO, 2021). Bu süreç, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde dijitalleşmenin farklı boyutlarını görmemize yardımcı olmaktadır.

Dünya genelinde sağlıkta dijitalleşme süreci, üç temel unsur etrafında şekillenmektedir: elektronik sağlık kayıtlarının yaygınlaştırılması, hasta merkezli dijital hizmetlerin geliştirilmesi ve büyük veri ile yapay zekâ temelli karar destek sistemlerinin entegrasyonu. Örneğin, Avrupa Birliği ülkeleri, 2018 yılında yayımlanan Dijital Sağlık Eylem Planı ile ulusötesi veri paylaşımına, e-reçete sistemlerinin entegrasyonuna ve yapay zekâ odaklı sağlık araştırmalarına odaklanmıştır (European Comission, 2018). ABD ise Medicare ve Medicaid gibi kamu programları aracılığıyla dijital sağlık yatırımlarını teşvik etmiş, özellikle pandeminin etkisiyle uzaktan sağlık (telehealth) uygulamalarında hızlı bir büyüme göstermiştir (Keesara, Jonas, & Schulman, 2020). Dijitalleşme, yalnızca altyapısal değişiklikleri değil, aynı zamanda hizmet sunum paradigmasının da değişimini beraberinde getirmiştir. Sağlık hizmetleri giderek daha fazla "önleyici", "kişiselleştirilmiş" ve "hasta odaklı" bir yapıya bürünmektedir. Yapay zekâ destekli görüntüleme sistemleri, dijital triyaj algoritmaları ve giyilebilir sensörlerle donatılmış izleme platformları bu dönüşümün somut örnekleridir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde mobil sağlık (mHealth) çözümleri, özellikle kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerine erişimi artırmak amacıyla önemli bir rol oynamaktadır (Labrique, ve diğerleri, 2018).

Türkiye'de dijitalleşme süreci, Sağlık Bakanlığı'nın 2003 yılında başlattığı Sağlıkta Dönüşüm Programı ile adım adım şekillendirilmiştir. Özellikle Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü'nün öncülüğünde geliştirilen Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS), e-Nabız Kişisel Sağlık Sistemi ve Teletıp uygulamaları, dijital sağlık hizmetlerinin en belirgin parçaları arasında yer almaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2025). e-Nabız sistemi, bireylerin laboratuvar sonuçlarından reçetelerine, aşı kartlarından görüntüleme verilerine kadar pek çok sağlık

verisine tek bir platformdan ulaşmalarını sağlamakta; bu da hem vatandaşlar hem de sağlık profesyonelleri için veri odaklı sağlık yönetimini mümkün kılmaktadır (Toprak, 2024).

Ayrıca, Türkiye Ulusal Sağlık Veri Sözlüğü ve Sağlık.NET gibi uygulamalar sayesinde sağlık verilerinin standartlaştırılması ve kamu sağlık kurumlarında dijital arşivleme altyapısının güçlendirilmesi sağlanmaktadır (Şengül, 2019, s. 16). COVID-19 pandemisi sırasında Hayat Eve Sığar (HES) uygulaması, halk sağlığı politikalarının yönlendirilmesinde kritik bir rol oynamış, dijital altyapının kriz dönemlerinde ne kadar etkili kullanılabileceğini göstermiştir (Alkış & Fındık Çoşkunay, 2021, s. 368) Ancak Türkiye'deki dijitalleşme süreci sadece teknik altyapıyla sınırlı değil; veri güvenliği, dijital okuryazarlık ve sağlık çalışanlarının bu sistemleri benimsemesi gibi sosyal boyutlar da sürecin başarısını etkileyen önemli unsurlar arasındadır (Uyar, Aka, & Koç, 2025). Sonuç olarak, sağlıkta dijitalleşme, hem dünyada hem de Türkiye'de sağlık hizmetlerinin geleceğini şekillendiren temel dinamiklerden biri olduğu düşünülmektedir. Ancak bu dönüşüm süreci yalnızca teknolojiye yatırım yapmakla değil, aynı zamanda insan kaynağı, politika uyumu ve toplumsal adaptasyonla da desteklenmelidir.

4. İYİ UYGULAMA ÖRNEĞİ OLAN ÜLKELER

Dijital sağlık teknolojileri, küresel ölçekte sağlık hizmetlerinin sunumunda dönüşüm yaratmış ve birçok ülkede hastaların bakım kalitesini artıran başarılı uygulamalar geliştirmiştir. Bu uygulamalar, yalnızca sağlık verilerinin dijitalleştirilmesi ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda yapay zekâ, mobil sağlık uygulamaları, sanal gerçeklik ve giyilebilir teknolojiler gibi yenilikçi çözümleri de kapsamaktadır. Dünya genelinde iyi uygulama örnekleri incelendiğinde, dijitalleşmenin sağlık sistemlerine olan katkısı açıkça görülmektedir. Konuyla ilgili bazı örnekler aşağıda sıralanmaktadır.

Estonya, dijital sağlıkta öncü ülkelerden biri olarak gösterilmektedir. 2008 yılında kurulan ulusal e-Health sistemi sayesinde tüm vatandaşların sağlık kayıtları merkezi bir platformda dijital olarak toplanmakta, bu verilere hem sağlık profesyonelleri hem de bireyler güvenli bir şekilde erişebilmektedir. Ülkenin sisteminde blokzincir teknolojisi ile veri güvenliği sağlanmakta, böylece sağlık bilgilerinin kötüye kullanım riski en aza indirilmektedir (e-Estonia, 2023). Benzer şekilde İsveç'te uygulanan 1177 Vårdguiden adlı ulusal sağlık portalı, bireylerin sağlık bilgilerine erişmelerini, randevu almalarını ve doktorlarla dijital ortamda iletişim kurmalarını mümkün kılmaktadır. Bu sistem, bireylerin kendi sağlıklarını yönetme kapasitesini güçlendirirken, sağlık hizmetlerine erişimi de kolaylaştırmaktadır (Bauer, Ring, & Wiedemann, 2019). İngiltere Ulusal Sağlık Hizmetleri (NHS) tarafından geliştirilen NHS App ve NHS Spine uygulamaları, hastaların kendi sağlık verilerine doğrudan erişimini sağlamakta ve hizmetler arası veri paylaşımını kolaylaştırmaktadır. NHS Spine, sağlık profesyonellerine hasta geçmişi, ilaç geçmişi ve tıbbi tetkikler gibi kritik bilgilere anlık erişim olanağı sunarak hizmetlerin koordinasyonunu ve etkinliğini artırmaktadır (National Health Service, 2023).

Güney Kore'deki akıllı hastane konsepti, yapay zekâ destekli tanı sistemleri, robotik hemşireler ve IoT tabanlı hasta izleme teknolojileri ile dikkat çekmektedir. Bu uygulamalar, hasta deneyimini iyileştirmenin yanı sıra sağlık personelinin iş yükünü de azaltmakta ve sağlıkta kaliteyi artırmaktadır (Healthcare IT News, 2022). Yapay zekâ destekli sağlık hizmetleri alanında IBM'in Watson for Oncology sistemi, kanser hastalarının tanı ve tedavi süreçlerinde

yapay zekâ analizlerinden faydalanarak kişiselleştirilmiş tedavi planları önermektedir. Sistem, büyük miktardaki klinik veriyi analiz ederek hekimin karar verme sürecine bilimsel katkı sunmaktadır (Liu, ve diğerleri, 2018). Mobil sağlık çözümleri kapsamında WHO tarafından önerilen, İspanya/Barcelona merkezli QuitNow uygulaması, bireylerin sigarayı bırakmalarına destek olmak üzere kişisel hedefler, hatırlatmalar ve motive edici mesajlar sunmaktadır. Davranışsal değişimi teşvik eden bu uygulama, halk sağlığı politikalarının dijital araçlarla desteklenmesine örnek teşkil etmektedir (QuitNow, 2022).

Son olarak, Hollanda'da uygulanan Reducept adlı sanal gerçeklik temelli terapi aracı, kronik ağrı yönetimi alanında etkili bir dijital çözüm olarak kullanılmaktadır. Bu uygulama, kullanıcıların ağrıyı algılama biçimini yeniden yapılandırarak non-farmakolojik tedavi yöntemlerini güçlendirmektedir (Reducept, 2022). Bu örnekler, sağlıkta dijitalleşmenin sadece teknolojik bir dönüşüm olmadığını, aynı zamanda sağlık sistemlerinin hasta merkezli, erişilebilir ve etkili hale gelmesini sağlayan stratejik bir değişim olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin dijital sağlık politikalarının bu uluslararası iyi uygulamalardan ilham alarak şekillendirilmesi, sağlık sisteminin geleceği açısından önem arz etmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Dijitalleşme, sağlık sektöründe hasta-hekim ilişkisini, hizmet sunumunu ve veri yönetimini yeniden yapılandırmada önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel, kağıt tabanlı uygulamaların yerini, yapay zekâ destekli sistemler, mobil sağlık uygulamaları, tele-sağlık hizmetleri, giyilebilir teknolojiler ve sanal gerçeklik temelli yaklaşımlar gibi yenilikçi çözümler almaya devam etmektedir. Bu dönüşüm, özellikle COVID-19 pandemisinin getirdiği zorluklar ve artan dijital beklentiler; sağlık sistemlerinin önleyici, kişiselleştirilmiş ve hasta odaklı hale gelmesinde hızlandırıcı etki sağlamıştır.

Uluslararası örnekler, dijital sağlık uygulamalarının sağlık hizmetlerine sunduğu avantajları gözler önüne sermektedir. Estonya'nın 2008'de hayata geçirilen ulusal e-Health sistemi, sağlık verilerinin merkezi ve güvenli bir platformda toplanmasını ve blokzincir teknolojisi ile korunmasını mümkün kılarken; İsveç'teki 1177 Vårdguiden portalı, vatandaşların dijital ortamda sağlık bilgilerine ulaşmasını, randevu işlemlerini gerçekleştirmesini ve doktorlarıyla etkili iletişim kurmasını sağlamaktadır. İngiltere'de, NHS App ve NHS Spine gibi uygulamalar, sağlık geçmişlerine anlık erişim imkânı sunarak hizmet sunumunun etkinliğini artırmaktadır. Güney Kore'de ise akıllı hastane modeli; yapay zekâ tabanlı tanı sistemleri, robotik hemşireler ve IoT destekli izleme teknolojileriyle hasta deneyimini iyileştirirken, IBM'in Watson for Oncology uygulaması büyük veri analiziyle kişiselleştirilmiş tedavi yaklaşımları sunmaktadır. Bunlara ek olarak, mobil sağlık çözümleri ve sanal gerçeklik destekli terapi araçları da dijitalleşmenin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de dijital dönüşüm, Sağlıkta Dönüşüm Programı'ndan bu yana geliştirilen Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS), e-Nabız, Hayat Eve Sığar (HES) ve veri standardizasyonunu sağlayan uygulamalar aracılığıyla somut bir boyut kazanmıştır. Bu sistemler, sağlık verilerinin güvenli, erişilebilir ve güncel bir biçimde yönetilmesini mümkün kılarken, dijital okuryazarlık, veri gizliliği ve sağlık çalışanlarının bu teknolojileri benimseme sürecinin de önemini ortaya koymaktadır. Genel olarak, dijital sağlık dönüşümü teknolojik

altyapının ötesinde, insan odaklı, etik ilkelere uygun ve kapsamlı bir ekosistem inşa etmeye yöneliktir. Hem uluslararası iyi uygulama örneklerinden ilham alınması hem de yerel dinamiklerin göz önünde bulundurulması, sağlık hizmetlerinin daha kapsayıcı, şeffaf ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlayacaktır. Bu süreç, mevcut sağlık sistemlerinin kalite düzeyinin yükseltilmesinde ve politika temelli yaklaşımlar aracılığıyla daha yenilikçi ve sürdürülebilir bir sağlık yapısının inşasında belirleyici bir rol üstlenecektir.

Bu değerlendirme, dijital teknolojilerin sağlık hizmetlerine entegrasyonunun, önleyici bakım uygulamaları, kişiselleştirilmiş tedavi modellerinin ve entegre veri yönetiminin artırılması yönündeki potansiyelini vurgularken, hem küresel hem de yerel düzeyde stratejik adımların atılması gerekliliğine işaret etmektedir. Gelecekte, bu dönüşümün daha da derinleşerek sağlık sistemlerinde geniş etkiler yaratması ve hasta odaklı çözümlerle birleşen bir dijital ekosistemin inşa edilmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Alkış, N., & Fındık Çoşkunay, D. (2021). Covid-19 Salgınında Hayat Eve Sığar (HES) Uygulamasının Kullanıcılar Tarafından Benimsenmesi: Ampirik Bir Çalışma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi, 14*(4), 367-376. https://doi.org/10.17671/gazibtd.883789

Bauer, M., Ring, J., & Wiedemann, M. (2019). 1177 Vårdguiden: A successful Swedish example of citizen e-health. In Digital Health: Changing the Way Healthcare is Conceptualised and Delivered. *Information Infrastructures within European Health Care* (s. 65-79). içinde Springer. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK543680/ adresinden alındı

Coiera, E. (2015). *Guide to Health Informatics* (3 b.). CRC Press. https://doi.org/10.1201/b13617

e-Estonia. (2023). *e-Estonia*. 05 24, 2025 tarihinde e-Health: https://e-estonia.com/solutions/e-health-2/e-health-records/ adresinden alındı

European Comission. (2018). *Communication on enabling the digital transformation of health and care in the Digital Single Market; empowering citizens and building a healthier society.* 05 30, 2025 tarihinde European Comission: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0233 adresinden alındı

European Comission. (2022). *Digital health and care.* 05 29, 2025 tarihinde European Comission: https://health.ec.europa.eu/ehealth-digital-health-and-care/digital-health-and-care_en adresinden alındı

Fatehi, F., & Wootton, R. (2012). Telemedicine, telehealth or e-health? A bibliometric analysis of the trends in the use of these terms. *Journal of Telemedicine and Telecare, 18*(8). https://doi.org/10.1258/jtt.2012.gth10

Healthcare IT News. (2022). *South Korea's smart hospital concept puts patient needs first*. 05 25, 2025 tarihinde https://www.healthcareitnews.com/news/asia/south-koreas-smart-hospital-concept-focus-patients-need-and-experience adresinden alındı

Iyengar, K., Jain, V., & Vaishya, R. (2020). Pitfalls in telemedicine consultations in the era of COVID 19 and how to avoid them. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews, 14*(5), 797-799. https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.06.007

Kaya, E., & Eke, E. (2023). Bireylerin Mobil Sağlık Uygulaması Kullanım Durumu ve E-Sağlık Okuryazarlığı İlişkisi. *İşletme Bilimi Dergisi, 11*(1), 1-15. https://doi.org/10.22139/jobs.1159206

Keesara, S., Jonas, A., & Schulman, K. (2020). Covid-19 and Health Care's Digital Revolution. *The New England Journal of Medicine, 382*(23), 1-3. https://doi.org/10.1056/NEJMp2005835

Kellermann, A., & Jones, S. (2013). What it will take to achieve the as-yet-unfulfilled promises of health information technology. *Health Affairs, 32*(1), 63-68. https://doi.org/10.1377/hlthaff.2012.0693

Labrique, A., Wadhwani, C., Williams, K., Lamptey, P., Hesp, C., Luk, R., & Aerts , A. (2018). Best practices in scaling digital health in low and middle income countries. *Globalization and Health, 14*(103), 1-8. https://doi.org/10.1186/s12992-018-0424-z

Liu, C., Liu, X., Wu, F., Xie, M., Feng, Y., & Hu, C. (2018). Using Artificial Intelligence (Watson for Oncology) for Treatment Recommendations Amongst Chinese Patients with Lung Cancer: Feasibility Study. *J Med Internet Res., 20*(9). https://doi.org/10.2196/11087

Long, L.-A., Pariyo, G., & Kalland, K. (2018). Digital Technologies for Health Workforce Development in Low- and Middle-Income Countries: A Scoping Review. *Global Health, Science and Practice, 10*(6), 41-48. https://doi.org/10.9745/GHSP-D-18-00167

Lupton, D. (2013). The digitally engaged patient: Self-monitoring and self-care in the digital health era. *Social Theory & Health, 11*(3), 256-270.

Martens, M., Wolf, R., Vadendriessche, K., Evens, T., & Marez, L. (2021). Applying contextual integrity to digital contact tracing and automated triage for hospitals during COVID-19. *Technology in Society, 67*(1), 1-10. https://doi.org/doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101748

Meskó, B., Drobni, Z., Bényei, É., Gergely, B., & Győrffy, Z. (2017). Digital health is a cultural transformation of traditional healthcare. *mHealth*(3), 1-8. https://doi.org/10.21037/mhealth.2017.08.07

National Health Services. (2023). *NHS Digital*. Spine: https://digital.nhs.uk/services/spine adresinden alındı

Ohannessian, R., Duong, T., & Odone, A. (2020). Global Telemedicine Implementation and Integration Within Health Systems to Fight the COVID-19 Pandemic: A Call to Action. *JMIR Public Health Surveillance, 6*(2). https://doi.org/10.2196/18810

Pagoto, S., & Bennett, G. (2013). How behavioral science can advance digital health. *Transl Behav Med., 3*(3), 271-276. https://doi.org/10.1007/s13142-013-0234-z

QuitNow. (2022). *QuitNow*. 05 30, 2025 tarihinde Quit Smoking: https://www.quitnow.app/en adresinden alındı

Reducept. (2022). *Reducept*. 05 30, 2025 tarihinde https://www.reducept.nl/ adresinden alındı

Şahin, M., & Özaydın, Ö. (2024). Sağlık Çalışanlarının Bilgi Güvenliği Farkındalık Düzeylerinin ve Elektronik Sağlık Kayıtlarının Gizliliğine İlişkin Tutumlarının

İncelenmesi. *Journal of Business Administration and Social Studies*, 123-131. https://doi.org/10.5152/JBASS.2024.24011

Şengül, Y. (2019). Türkiye'de Sağlık Bilişimi Altyapısının Kamusal Alandaki Gelişimi ve E-Sağlık Hizmetleri. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 14-20.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). *Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü*. 05 21, 2025 tarihinde https://sbsgm.saglik.gov.tr/ adresinden alındı

Toprak, M. (2024). E-Nabız Kişisel Sağlık Sistemi Uygulamasının Kullanım Durumunun Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Tosun, N., & Kaptanoğlu, R. (2023). Sağlık Hizmetlerinde Dijital Dönüşüm. İ. Bozkurt (Dü.) içinde, *Güncel Gelişmeler Işığında Sağlık Yönetimi* (s. 33-41). Özgür Yayınları. https://www.ozguryayinlari.com/site/catalog/book/86 adresinden alındı

UNESCO. (2017). *Digital Health: A Call for Government Leadership and Cooperation between ICT and Health.* Broadband Comission. 05 22, 2025 tarihinde https://broadbandcommission.org/wp-content/uploads/2021/09/WGHealth_Report2017-.pdf adresinden alındı

Uyar, F., Aka, N., & Koç, O. (2025). Sağlık Okuryazarlığından Dijital Sağlık Okuryazarlığına: Tıbbi Sekreterlik Eğitiminin Evrimi. O. Koç (Dü.) içinde, *Yapay Zeka ve Bilgi Yönetimi: Sağlık, Eğitim ve Toplum İçin Yenilikçi Uygulamalar* (s. 29-42). Gaziantep: Özgür Yayınları.

Uysal, B., & Ulusinan, E. (2020). Güncel Dijital Sağlık Uygulamalarının İncelenmesi. *Selçuk Sağlık Dergisi*(1), 46-60.

WHO. (2021). *Global strategy on digital health 2020-2025.* Geneva: World Health Organization. 05 29, 2025 tarihinde https://www.who.int/docs/default-source/documents/gs4dhdaa2a9f352b0445bafbc79ca799dce4d.pdf adresinden alındı

DİJİTAL SAĞLIK EKOSİSTEMİ OLUŞTURMA YOLUNDA TÜRKİYE: MEVCUT DURUM ANALİZİ

Arş. Gör. Semanur ÇELİK
Marmara Üniversitesi,
semanur.celik@marmara.edu.tr - 0000-0003-3922-4207

Doç. Dr. Erdal EKE
Süleyman Demirel Üniversitesi,
erdaleke@sdu.edu.tr - 0000-0002-9529-5889

ÖZET

Dijital sağlık, dünyadaki bütün ülkelerin en önemli gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Bu doğrultuda başta gelişmiş ülkeler olmak üzere çok sayıda ülke, sağlık sistemlerindeki dijitalleşme sürecini göz önüne alarak dijital sağlık ekosistemi oluşturma yolunda stratejik adımlar atmaya başlamış ve dijital dönüşüm üzerine makro düzeyde politikalar geliştirerek bunları uygulamaya dönüştürmeye çalışmaktadır. Türkiye, 2000'li yıllarla birlikte hayata geçirilen Sağlıkta Dönüşüm süreciyle birlikte sağlık hizmetlerinde dijitalleşme eğilimini arttırmış ve her geçen gün dijital hizmet kapasitesini güçlendirmeye odaklanmıştır. Bu noktadan yola çıkarak çalışmada, Türkiye'nin dijital sağlık ekosistemi oluşturma sürecine dair bir mevcut durum analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan ve 2020-2025 yıllarını kapsayan Dijital Sağlık Küresel Stratejisi açısından üye ülkelere yönelik dijital ekosistem önerileri ve Türkiye'nin dijital sağlık dönüşümüne dair politikalarına ve uygulamalarına dikkat çekilmiştir. Dijital sağlık ekosistemi unsurları vurgulanarak gelecek dönemde Türkiye'nin bu yöndeki kapasitesinin güçlendirilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği kısa, orta ve uzun vadeli stratejilerin dikkate alınması, dijital sağlık ekosistemini güçlendirmek için sağlık hizmeti sunumunda dijital teknolojilerin kullanımının teşvik edilmesi, altyapının güçlendirilmesi, hizmetlerin yaygınlaştırılması, etik ilkelerin ve hasta memnuniyetinin gözetilmesi, tele-tıp gibi hizmet modellerinde yasal çerçevenin belirlenmesi gibi önerilerin öne çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Sağlık, Dijital Sağlık Ekosistemi, Sağlıkta Dijitalleşme.

ABSTRACT

Digital health has become one of the most important agenda items for all countries in the world. In this direction, many countries, especially developed countries, have started to take strategic steps towards creating a digital health ecosystem by taking into account the digitalization process in their health systems and are trying to develop macro-level policies on digital transformation and put them into practice. With the Health Transformation process implemented in the 2000s, Turkey has increased its tendency towards digitalization in health services and has focused on strengthening its digital service capacity day by day. Based on this point, the study aims to conduct a current situation analysis regarding Turkey's process of creating a digital health ecosystem. In this context, the recommendations for digital ecosystems for member countries in terms of the Digital Health Global Strategy published by the World Health Organization and covering the years 2020-2025 and Turkey's policies and practices regarding digital health transformation are highlighted. By emphasizing the elements of the digital health ecosystem, various suggestions have been made to strengthen Turkey's capacity in this direction in the coming period. For example, considering the short, medium and long-term strategies suggested by the World Health Organization, encouraging the use of digital technologies in health service delivery to strengthen the digital health ecosystem, strengthening the infrastructure, expanding services, observing ethical principles and patient satisfaction, and determining the legal framework for service models such as telemedicine are some of the prominent suggestions.

Keywords: Digital Health, Digital Health Ecosystem, Digitalization in Health.

1. GİRİŞ

Dijital sağlık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerine entegre edilmesiyle, hem sağlık sistemlerinin işleyişini hem de hasta ve sağlık çalışanı deneyimini dönüştüren kapsamlı bir alandır. Sağlık hizmetlerinin dijitalleştirilmesi; elektronik sağlık kayıtları, tele-tıp uygulamaları, mobil sağlık sistemleri, yapay zekâ destekli karar sistemleri ve giyilebilir teknolojiler gibi birçok bileşeni içermektedir (Broadband Commission, 2017). Türkiye'de dijital sağlık dönüşüm süreci, 2003 yılında başlatılan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ile ivme kazanmış ve özellikle 2015 sonrası dönemde e-Nabız, MHRS ve Teleradyoloji gibi uygulamalarla yaygınlaşmıştır (Şimşir & Mete, 2021).

Bu süreçte Sağlık Bakanlığı, HIMSS EMRAM modeli çerçevesinde hastanelerin dijital olgunluk seviyelerini değerlendirmeye başlamış, böylece Türkiye genelinde dijital hastane uygulamaları kurumsal düzeyde yaygınlaştırılmıştır (Özdemir & Uysal Şahin, 2024). Dijital sağlık sistemlerinin başarısı, sadece uygulamaların varlığına değil, aynı zamanda bu sistemleri etkin kullanacak insan kaynağına ve kültürel adaptasyona bağlıdır. Öte yandan, dijitalleşme sürecinde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri kişisel sağlık verilerinin güvenliği ve mahremiyetidir. Dijital sistemlerde depolanan ve aktarılan sağlık verilerinin korunması, hasta haklarının korunması kadar, sistemlere olan güvenin tesis edilmesi açısından da kritiktir (Yılmaz, Ergüner Özkoç, & Öğütçü Ulaş, 2021).

Dijital sağlık uygulamaları yalnızca teknolojik araçlardan ibaret değildir; bu uygulamaların etkili biçimde işleyebilmesi için bir dijital sağlık ekosisteminin inşa edilmesi gerekmektedir. Bu ekosistem; sağlık hizmeti sunucuları, teknoloji sağlayıcıları, düzenleyici kurumlar, akademik çevreler, hasta temsilcileri ve politika yapıcılar gibi çok sayıda paydaşın eşgüdüm içinde çalıştığı bütünleşik bir yapıyı ifade etmektedir (Kılıç & Tosun, 2021). Dünya Sağlık Örgütü (WHO), dijital sağlık ekosistemini; dijital sağlık uygulamalarının sürdürülebilirliği için veri güvenliği, birlikte çalışabilirlik, insan kaynağı ve yönetişim gibi temel bileşenlerin senkronize edilmesini gerektiren bir çerçeve olarak tanımlamaktadır (World Health Organization, 2021).

Dijital sağlık teknolojileri, yalnızca modern araçlar ve uygulamalardan ibaret olmayıp, aynı zamanda bu araçların etkin ve sürdürülebilir şekilde kullanılmasını sağlayacak geniş çaplı bir dijital sağlık altyapısının oluşturulmasını gerektirmektedir (Meskó , Drobni, Bényei, Gergely, & Győrffy, 2017). Kim ve diğerleri (2023) dijital sağlık ekosisteminin başarısının, verilerin güvenli yönetimi, sistemlerin birbirleriyle uyumlu çalışabilmesi ve uygun yönetişim mekanizmalarının sağlanmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle, dijital sağlık çözümleri, hem hasta bakımının kalitesini artıracak hem de sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıracaktır.

2. DİJİTAL SAĞLIK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital sağlık, sağlık hizmetlerinin sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) yaygın biçimde kullanılmasıyla ortaya çıkan kapsamlı bir kavramdır (World Health Organization, 2021). Bu alan, sadece teknolojik altyapıların geliştirilmesini değil; aynı zamanda sağlık sistemlerinde sosyal, yönetsel ve politik dönüşümleri de beraberinde getirmektedir (Topol,

2019). Dijital sağlık, hasta takibinden tanı koymaya, tedavi süreçlerinden veri yönetimine kadar sağlık hizmetlerinin her aşamasında etkinliğinin artırılması amacıyla çeşitli dijital araç ve uygulamaların entegrasyonunu ifade etmektedir (Lupton, 2014).

Dijital sağlık uygulamaları; mobil sağlık (m-sağlık), tele-tıp, elektronik sağlık kayıtları (ESK), yapay zeka destekli sistemler, giyilebilir teknolojiler ve büyük veri analitiği gibi alt başlıklara ayrılabilir. Bu teknolojiler, sağlık profesyonellerinin karar alma süreçlerini kolaylaştırırken, hastaların sağlık durumlarını daha etkin yönetmelerine imkân tanımaktadır. Örneğin, mobil uygulamalar ve giyilebilir cihazlar aracılığıyla bireyler, kronik hastalıklarını evlerinden izleyebilmekte ve sağlık verilerini anlık olarak takip edebilmektedir (Turgut, Danışan, Güven, & Eren, 2023). Ancak bu verilerin etkin bir şekilde kullanılması, aynı zamanda güvenliğinin sağlanmasına da bağlıdır. Sağlık verileri son derece hassas ve kişisel bilgiler içerdiğinden, bu verilerin korunması ve yetkisiz erişime karşı güvenlik önlemlerinin alınması kritik öneme sahiptir (Eroğlu, 2018). Veri güvenliği, sadece teknik altyapının sağlamlığıyla değil, aynı zamanda yasal düzenlemeler ve etik ilkeler çerçevesinde de sağlanmalıdır. Böylece hasta mahremiyeti korunurken, dijital sistemlere olan güven artırılabilir. Bununla birlikte, sağlık sisteminin dijital dönüşümü, yalnızca teknolojik altyapının kurulması ile sınırlı kalmayıp, sağlık çalışanları ve vatandaşların aktif katılımını gerektirmektedir. Katılımcı yaklaşımlar, dijital sağlık araçlarının etkin kullanımını artırmakta ve dijital okuryazarlığın gelişmesini desteklemektedir (Ekinci, Tutgun Ünal, & Tarhan, 2021).

3. DİJİTAL SAĞLIK EKOSİSTEMİ

Dijital sağlık ekosistemi sağlık yönetimi literatüründe yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu konuda çeşitli tanımlamalar yapılabilmektedir. Dijital sağlık ekosistemi şu şekilde tanımlanabilir; "Sağlık hizmetlerinin sunumu, yönetimi ve erişimi için dijital teknolojilerin kullanıldığı entegre bir yapı." Bu ekosistem, sağlık hizmetlerinin daha etkin, erişilebilir ve kişiye özel olmasını sağlarken, sağlık sektörünün verimliliğini ve kalitesini artırmayı hedeflemektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2020-2025 yıllarını kapsayan Dijital Sağlık Küresel Stratejisi yayınında, dijital sağlık ekosisteminin temel özelliğinin sağlık verilerinin kullanıcılar arasında sorunsuz ve güvenli bir şekilde alışverişini sağlamak olduğunu belirtmektedir. (World Health Organization, 2021, s. 11-12). Bu yayında "Üye Ülkeler, Genel Sekreterlik ve Ortaklar İçin Önerilen Eylemler" başlığı altında kısa, orta ve uzun vadeli stratejiler bulunmaktadır. Üye ülkelere dijital sağlık üzerine küresel stratejiyi uygulamak için 4 strateji adımı önerilen bu yayının odaklandığı konular aşağıda yer almaktadır:

Çizelge 1. Üye Ülkelere Dijital Sağlık Üzerine Küresel Stratejiyi Uygulamak İçin Önerilen Eylemler

1.Dijital Sağlık Alanında Küresel İşbirliğini Teşvik Etme Ve Bilgi Aktarımını İlerletme		
Kısa Vadeli (1-2 Yıl)	**Orta Vadeli (2-4 Yıl)**	**Uzun Vadeli (4-6 Yıl)**
• Ulusal düzeyde dijital sağlığın önceliklendirilmesini sağlamak için ülkelere politika diyalog platformu ve teknik destek sağlamak. • Acil durumlarda hazırlanmak da dahil olmak üzere halk sağlığı	• Ülkenin tanımladığı ihtiyaçlarla uyumlu dijital sağlık çözümlerini değerlendirmek ve teşvik etmek için mükemmellik merkezleri veya inovasyon merkezleri kurun.	• Ülkenin dijital sağlık konusundaki kapasitesini artırmak için uygulama toplulukları ve müfredata dayalı eğitim girişimleri aracılığıyla ortak öğrenmeyi kolaylaştırın.

öncelikleri ve ihtiyaçlarına bağlamsallaştırılmış dijital sağlık ve inovasyonun artırılmasını desteklemek için çok paydaşlı gruplara katılın veya katılın. • BM Genel Sekreteri tarafından toplanan çok paydaşlı dijital katılım koalisyonuna katılın. • Üye Devletleri desteklemek için paydaşların bilgi deposunu ve dijital sağlık çözümlerini geliştirmek. • Üye Devletlerin dijital sağlıkta öğrenilen iyi uygulamaları ve dersleri tanımlamasına, sistemleştirmesine ve paylaşmasına yardımcı olmak için kapasite geliştirme metodolojileri, araçları ve eğitim materyalleri geliştirin.	• Dijital sağlığa öncelik verme çabalarına katkıda bulunmak için bölgesel ve küresel özel kuruluşlara ve yönetişim mekanizmalarına katılın. • Acil durumlar da dahil olmak üzere halk sağlığı öncelikleri ve ihtiyaçları bağlamına oturtulmuş sağlam ortak ilkelere dayalı, uygun ve sürdürülebilir bir dijital sağlık ekosistemi oluşturmak. • Evrensel sağlık kapsamına doğru devam eden ulusal dijital sağlık olgunluk düzeyini (dijital sağlık altyapısı, bilgi, teknolojiler ve kullanım vb. bilgiler dahil) ölçmek için bilgi paylaşımını sağlamak, daha sağlıklı nüfus ve acil durumlar Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve WHO'nun On Üçüncü Genel Çalışma Programı, 2019–2023.	• Devlet çapında dijital sağlık gelişimine sektörler arası ve entegre katılımı teşvik edin ve dijital sağlık çözümlerinin benimsenmesi ve yönetilmesine yönelik desteği genişletin.
2.Milli Dijital Sağlık Stratejilerinin Uygulamasını İlerletme		
Kısa Vadeli (1-2 Yıl)	**Orta Vadeli (2-4 Yıl)**	**Uzun Vadeli (4-6 Yıl)**
• Bir paydaş analizi yapın ve hazırlık ve yanıt dahil olmak üzere farklı halk sağlığı durumlarına bağlamsallaştırılan her grubu dahil etmek için uygun eylemleri belirleyin. • Dijitalleşmeyi yönlendirmek için altyapı ihtiyaçlarını ve çözümlerini belirlemek için mevcut donanım ve bağlantı ortamının kapsamlı bir değerlendirmesini yapın. • Dijital sağlığın yönetişimi için iyi bilgilendirilmiş ve etkili ulusal koordinasyon mekanizmaları oluşturmak. • Ulusal bir dijital sağlık stratejisi veya eşdeğer bir stratejik çerçeve geliştirmek (veya yerinde olmasını sağlamak). • Birinci basamak sağlık hizmetleri ve evrensel sağlık kapsamını desteklemek için dijital sağlığa ulusal yatırım yapmaya öncelik verin.	• Gerekli donanım altyapısı, yazılım, işgücü kapasitesi oluşturma ve gerekli diğer teknik kaynakların edinme veya lisanslama, uygulama ve bakım maliyetini desteklemek için yeterli finansmanı seferber edin. • Dijital sağlık müdahalelerinde kullanılacak bir dizi açık sağlık veri standardını uyum ve uygulama mekanizması ile geliştirmek ve/veya uyarlamak. • Ortaya çıkan veya en ileri dijital sağlık teknolojileri konusunda farkındalığı arttırmak ve bu teknolojilerin uygulanabilirliğini ve kullanımını değerlendirmek. • Ulusal dijital sağlık gelişiminde aktif katılımcılar olarak ulusal bilimsel, profesyonel ve hasta derneklerini teşvik etmek.	• Araçlar ve eğitim materyalleri de dahil olmak üzere mevcut araçları veya olgunluk modelini uyarlayarak veya kullanarak dijital sağlığın performansını ve ilerlemesini izleyin, dijital sağlık stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanması ilerleme durumu hakkında. Bilinen kurumsal mimari çerçevesini veya metodolojisini kullanarak esnek bir ulusal dijital sağlık mimarisi planının geliştirilmesini ve uygulanmasını destekleyin. • Dijital çözümlerle desteklenen entegre sağlık hizmetleri sunmak için uygulama, ödeme ve akreditasyon ile ilgili politikalar oluşturmak ve uygulamak.

• Mesleki dernekler, hasta ve aile örgütleri de dahil olmak üzere dijital sağlığın planlanması ve uygulanmasına paydaşları dahil etmek. Dijital girişimlerden yararlanmaya ve teşvik etmeye yardımcı olmak için (1) şampiyonları belirleyerek topluluklarla, sağlık çalışanlarıyla ve diğer sektörlerdeki kişilerle etkileşimi teşvik etmek ve (2) sağlıkla ilgili yenilikler için merkezi ve sektörler arası yönetişim mekanizmaları. • Dijital sağlık işgücünü genişletin ve dijital sağlık için ulusal stratejileri ve yatırım planlarını geliştirmek, güncellemek ve uygulamak için kapasite geliştirmeyi teşvik edin. • Programlar, riskler ve değişim yönetimi için yönetim prosedürlerini uygulamak. • Veri gizliliği, güvenlik, gizlilik, standardizasyon, değişim, erişilebilirlik ve birlikte çalışabilirlik ile ilgili olarak gerekirse belirli yasa ve politikaları gözden geçirmek, geliştirmek ve/veya revize etmek. • Mevcut veya yeni bölgesel ve küresel ağlar aracılığıyla diğer ülkeler ve uluslararası toplumla öğrenilen iyi uygulamaları ve dersleri paylaşın.		
3.Dijital Sağlığın Küresel, Bölgesel Ve Ulusal Düzeyde Yönetişimini Güçlendirmek		
Kısa Vadeli (1-2 Yıl)	**Orta Vadeli (2-4 Yıl)**	**Uzun Vadeli (4-6 Yıl)**
• Sağlık ve refah üzerinde sürdürülebilir bir etkisi olabilecekleri belirlemek için yenilikçi çözümler üzerinde çalışan ulusal girişimleri analiz edin ve belgeleyin. • Sağlık sisteminin güçlendirilmesi, sağlık acil müdahalesi ve sağlıklı nüfus bağlamında dijital sağlık	• Hükümetler, politika yapıcılar, uygulayıcılar ve genel olarak halk için bilinçli kararlar alabilmeleri, güven oluşturabilmeleri ve dijital sağlık yatırımlarını destekleyebilmeleri adına araştırmalar geliştirin ve kapasite inşasını teşvik edin. • WHO'nun düzenleyici, karşılaştırmalı değerlendirme veya sertifika verme çerçeveleri	• Özellikle düşük kaynak ayarlarının ihtiyaçları ile ilgili dijital sağlık uygulamaları için hedef ürün profilleri ve öncelik özellikleri geliştirin; zorlukları tanımlayın ve bu ürünlere daha fazla erişim için bir yol haritası çizin. • Birinci basamak sağlık hizmetleri ve halk sağlığı acil müdahalesinde sağlık

teknolojileri için bir uygulama planı geliştirin. • Eğitim kurumlarının dijital sağlık okuryazarlığını oluşturma ve/veya genişletme kapasitesini sağlamak, dijital sağlık için yaşam boyu öğrenme fırsatları sağlamak ve bu tür dijital sağlık programlarının ilgili makamlar tarafından uygun şekilde akredite edilmesini sağlamak.	altında yapay zeka kullanımı ve dijital sağlık tıbbi cihazlarında kapasite oluşturun ve geliştirin. • Ulusal veri yönetişim mekanizmalarını, küresel düzeyde düzenleyici çerçevenin geliştirilmesine uygun olarak kurun. • Ülke özeline göre, dijital hastaneler ve dijital terapötikler, yer tabanlı hizmetler, rutin ve acil sağlık hizmeti sunumu sırasında infodemi yönetimi planlama ve kullanımında kapasite geliştirin. • WHO tarafından yönlendirilen dijital sağlık için küresel uyumluluk standartlarının belirlenmesi süreçlerine katılın ve bu standartlara uyun. • Dijital sağlık ekosistemini analiz edin ve evrensel sağlık kapsayıcılığının hedeflerine, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ve WHO'nun On Üçüncü Genel Programı'nın, 2019-2023 hedeflerine ulaşmayı ilerletmek için somut politika eylemleri önerin.	çalışanlarının kapasite artırımını güçlendirmek için dijital sağlık teknolojilerinin sunduğu fırsatlara yatırım yapın ve en üst düzeye çıkarın.
4.Dijital Sağlık Tarafından Etkinleştirilen İnsan Merkezli Sağlık Sistemlerini Savunun		
Kısa Vadeli (1-2 Yıl)	**Orta Vadeli (2-4 Yıl)**	**Uzun Vadeli (4-6 Yıl)**
• Dijital sağlık teknolojilerini ve sistemlerini anlama imkanı sağlayan erişilebilir bir araç vasıtasıyla okur-yazarlığı önceliklendirin. • Profesyonel kuruluşlar, hasta dernekleri ve sivil toplum kuruluşları ile dijital sağlık gelişimi ve yeniliklerinde aktif katılımcılar olarak iş birliği yapın. • Dijital sağlık teknolojilerine olan kamu güvenini güçlendirin ve kurum, derece seviyesi, uzmanlık alanı ve maliyet açısından dijital sağlık üzerine farklı eğitim ve eğitim programlarını değerlendirin,	• Dijital yeteneklere ve cinsiyet dengesine sahip bir sağlık iş gücü geliştirin. • Tüm sağlık profesyonelleri ve yardımcı çalışanların eğitim ve öğretim müfredatlarında dijital sağlık konusundaki yetkinliklerin dahil edildiğinden emin olun ve bu yetkinliklerin hem resmi eğitim hem de gayri resmi eğitim tüm seviyelerinde sağlandığından emin olun. • Sağlık ve refahı tepkisel bakım modellerinden aktif toplum tabanlı modellere taşıyan dijital sağlık çözümleri aracılığıyla nüfus sağlığı yönetimi yaklaşımlarını geliştirin.	• WHO tarafından yönlendirilen bir çerçeve altında dijital sağlık araçlarının ve hizmetlerinin performansını doğrulamak için bireysel geri bildirim sağlama kapasitesini geliştirin. • Elektronik hasta sağlık kayıtlarının oluşturulduğundan emin olun. • Nüfus düzeyinde dijital sağlık okuryazarlığını teşvik edin ve hastaların hakları ile dinamik onay kavramının farkındalığını artırın. • Dijital sağlık çözümlerinin, sağlığın sosyal belirleyicileri tarafından bilgilendirildiğinden emin olun.

mevcut trendleri ulusal düzeyde analiz edin. • Toplum sağlığı yönetimi ve cinsiyet eşitliği yaklaşımlarının dijital sağlık uygulamaları aracılığıyla kullanımını teşvik ederek, sağlık ve refahı tepkisel bakım modellerinden aktif toplum tabanlı modellere geçirin.		• Kişiselleştirilmiş tıp alanında kapasite geliştirin. • Ulusal araştırmaları sentezleyin ve dijital sağlık müdahalelerinin sağlık sistemlerinin performansına ve insanların sağlığı ile refahına olan katkıları hakkında kanıtları yayınlayın.

Kaynak: (World Health Organization, 2021, s. 45-57)

Dünya Sağlık Örgütü'nün üye ülkelere önerdiği dört strateji adımı, dijital sağlık üzerine küresel bir stratejiyi etkili bir şekilde uygulamak için kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu stratejik adımların kısa, orta ve uzun vadeli olarak ayrıntılandırılması, ülkelerin zaman içinde somut ve sürdürülebilir ilerleme kaydetmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Ülkelerin belirtilen maddelere uyum sürecini gerçekleştirmesi durumunda dijital sağlık ekosistemi oluşturmada önemli gelişmeler kaydedeceği açıktır. Bu konuda Türkiye geçmiş yıllardan beri çalışmalarını yürütmektedir.

4. TÜRKİYE'DE DİJİTAL SAĞLIK EKOSİSTEMİ OLUŞTURMA SÜRECİ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye'de sağlık hizmetlerinde dijitalleşme süreci 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Hastane Bilgi Yönetim Sistemi (HBYS)'nin hayata geçirilmesi de bu dönemde yer almış fakat yaygın kullanımı 2000'li yılların başında sağlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2021, s. 34). Türkiye, sağlıkta dijitalleşme adına köklü atılımları 2003 yılında "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ile atmış olup, bu süreçte birçok proje tamamlamış ve günümüzde de yeni projeler geliştirmeye devam etmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlıkta Dönüşüm Programı, 2007). 2012 yılında yayımlanan T.C. Sağlık Bakanlığı 2013-2017 Stratejik Hedefleri sağlık sisteminde dijitalleşme konusu üzerine dört ayrı amaç belirlemiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2012);

1. Doğru ve Sürekli Bilgi İhtiyaçlarının Karşılanması
2. İlaç (İTS) ve Ürün (ÜTS) Takip Sistemleri
3. Sağlık Hizmetlerinde Kalitenin Artırılması
4. Hasta Odaklı, Kişiye Özel Tedavi

Bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Elektronik Belge Yönetim Sistemi (E-BYS), Teleradyoloji, Sağlık Bilişim Ağı (SBA), E-Nabız gibi birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Covid-19 döneminde artan talep üzerine daha fazla geliştirilen uygulamalar, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunumunu sağlamakta ve sağlık hizmeti alıcılarının hayatlarını kolaylaştırmaktadır. Bu uygulamalar, randevu alma süreçlerini optimize etmekten, uzaktan sağlık hizmetleri sunmaya kadar çeşitli alanlarda hizmet vermektedir. 2000'li yılların başında başlayan bu dijital dönüşümün ayrıntıları Çizelge 2.'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Sağlıkta Dijital Dönüşüm

Yıllar	Uygulamalar
2004	TSBSE
2006	Çekirdek Kaynak Yönetim Sistemi
2007	Ulusal Sağlık Veri Sözlüğü
2008	Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi Sağlık-Net
2010	Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS)-Tek Düzen Muhasebe Sistemi (TDMS)
2012	İlaç Takip Sistemi (İTS)
2013	Elektronik Belge Yönetim Sistemi (E-BYS)
2015	Teleradyoloji-Sağlık Bilişim Ağı (SBA)-E-Nabız
2016	Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (ESİM)-Mekansal İş Zekası (MİZ)-Halk Sağlığı Yönetim Sistemi (HSYS)
2017	E-Reçete-Beyaz Kod-Acil Sağlık-Otomasyon Sistemi (ASOS)
2018	MELİS (Merkezi Laboratuvar Sistemi)-Ekip-E-Rapor Sistemi-Ölüm Bildirim Sistemi (ÖBS)-Uzmanlık Eğitim Takip Sistemi (UETS)-Sağlık Turizm Portalı-Hastalık Yönetim Platformu (HYP)-Sağlıkta İstatistik ve Nedensel Analizler (SİNA)
2020	Pandemi Yönetim Sistemi-Korona Önlem-Filyasyon ve İzolasyon Takip Sistemi (FİTAS)-Hayat Eve Sığar-Sağlık Pano-SİNA COV19-Özel Çocuklar Destek Sistemi-Ekip Vaka Paylaşım Portalı-COV19 Karar Uygulaması-Ruh Sağlığı Destek Sistemi (RUHSAD)- Dr. e-Nabız
2021	Aşıla Uygulaması-Health Pass-Neyim Var?

Kaynak: (Birinci & Doğruyol, 2022, s. 16; aktaran EY (Ernst & Young), 2023, s. 9)

Türkiye'nin dijital dönüşümü, sağlık sektöründe de belirgin bir şekilde görülmektedir. Yukarıda belirtilen tarihlerde uygulamaya konulan çeşitli sağlık bilgi sistemleri ve dijital platformlar, sağlık hizmetlerinin sunumunda ve yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sistemlerin ve platformların sağladığı avantajlar arasında, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması, hasta takibinin ve izlenmesinin daha etkin bir şekilde yapılabilmesi, sağlık verilerinin dijital ortamda güvenli bir şekilde saklanması ve paylaşılması gibi unsurlar yer almaktadır.

Dijital dönüşüm sürecinde önemli bir rol oynayan kavram dijital hastane kavramıdır. Dijital hastane dijital sağlık ekosisteminin önemli bir bileşenidir ve sağlık hizmetlerinin sunulması ve yönetilmesinde dijital teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. HIMSS (Sağlık Hizmetleri Bilgi ve Yönetim Sistemleri Topluluğu) sağlık hizmeti sunucularının dijital sağlık boyutlarını ölçerek dijital hastane olma yolunda kritik bir rol oynamaktadır. Dijital sağlık göstergesinin değerlendirmesi şu şekildedir (HIMSS, 2024);

1. Yönetişim ve İşgücü: Veri yönetimi ve güvenliğinin dijital sağlığın iş akışlarına ne kadar iyi entegre edildiği.

2. Birlikte Çalışabilirlik: Sağlık sistemlerinin ne kadar bağlantılı olduğu ve gizli veri alışverişi sorunlarını tespit etme.

3. Tahmine Dayalı Analitik: Klinik uygulama ve operasyonlarının tahmine dayalı analitik kullanımında ne kadar gelişmiş olduğu.

4. Kişinin Etkinleştirdiği Sağlık: Hasta portalları ve veriye dayalı bakım da dahil olmak üzere, kişi odaklı sağlığa yaklaşım.

HIMSS, Elektronik Medikal Sağlık Kaydı Adaptasyon Modeli (EMRAM) adını verdiği bir ölçüm aracıyla hastanelerin dijital olgunluk düzeylerini değerlendirmektedir. EMRAM, hastaneleri 0 ile 7 arasında derecelendirirken, her bir seviye için belirli koşullar belirlenmiştir. 6. ve 7. seviye hastaneler dijital olgunluğa ulaşmış olarak kabul edilmektedir (Bozdoğan, 2022, s. 153). Türkiye'de dijital olgunluğa ulaşmış 7. Seviye hastanelerin listesi Çizelge 3'te yer almaktadır.

Çizelge 3. Türkiye'deki 7. Seviye Dijital Hastaneler

EMRAM Seviye 7	O-EMRAM Seviye 7
• Yozgat Şehir Hastanesi • İzmir Tire Devlet Hastanesi • İzmir Ödemiş Devlet Hastanesi • İstanbul Bahçelievler Devlet Hastanesi • İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi • İstanbul Kartal Koşuyolu Yüksek İhtisas Eğitim ve Araştırma Hastanesi • Isparta Şehir Hastanesi • Sinop Ayancık Devlet Hastanesi	• Sakarya Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi • İstanbul Bahçelievler Devlet Hastanesi • Düzce Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi

Kaynak: (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024)

EMRAM ve O-EMRAM 7. Seviye hastaneler, dijital sağlık alanında önemli birer örnek teşkil ederek, dijitalleşme sürecindeki başarıları temsil etmektedir. Bu başarılar, sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırarak hastaların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak ve sağlık bakımı kalitesini yükseltmek için önemli bir adım olarak düşünülmektedir.

Türkiye'nin sağlıkta dijital dönüşüm sürecindeki başarılı adımları, sağlık hizmetlerinin modernizasyonunda ve sağlık alanında kaliteli ve erişilebilir hizmetlerin sunumunda önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu başarıların sürdürülebilirliği ve sektörün daha ileriye taşınması için stratejik bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

Dijital sağlık ekosistemi için stratejik bir yaklaşımın oluşturulması, veri entegrasyonunun sağlanmasına dayanmaktadır. Veri entegrasyonu, farklı sağlık kuruluşları ve sağlık hizmeti sunucuları tarafından üretilen verilerin bir araya getirilmesini ve uyumlu bir şekilde paylaşılmasını sağlamaktır. Veri entegrasyonunun kapsadığı diğer unsurlar Görsel 1.'de gösterilmektedir.



Görsel 1. Dijital Sağlık Ekosistemi Unsurları[1]

Dijital sağlık ekosistemi kapsamında ulusal aktörlerin öncelik vermesi gereken temel unsurlar bulunmaktadır. İlk olarak, etkileşimli uygulamalar, tele-tıp, yapay zeka, sanal ve artırılmış gerçeklik ile giyilebilir teknolojiler gibi dijital araçların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla Türkiye'nin dijital sağlık alanında önemli ilerlemeler kaydetmesi mümkündür. Bu uygulamalar, hastaların sağlık durumlarını izlemeleri ve yönetmelerine büyük kolaylık sağlamaktadır (Lupton, 2014; Yorgancıoğlu Tarcan, Yalçın Balçık & Sebik, 2024). Bununla birlikte, dijitalleşmenin sağlık hizmetleri sunumuna etkisi de göz ardı edilememektedir. Sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi, elektronik sağlık kayıtları gibi uygulamalarla hasta bakımını iyileştirmekte, iş süreçlerinde verimliliği artırmakta, hasta güvenliğini sağlamaya katkıda bulunmakta ve veri analitiği ile karar destek sistemlerinin kullanımını mümkün kılmaktadır. Ayrıca dijitalleşme, operasyonel maliyetlerin düşürülmesine de olanak tanımaktadır (Gültekin, 2021). Ancak, dijitalleşme sürecinde verilerin güvenliği konusu kritik bir önem taşımaktadır. Veri güvenliği, teknik altyapı ile insan faktörüne bağlı zorluklar nedeniyle ciddi riskler barındırmakta ve sağlık verilerinin korunması için güçlü şifreleme, erişim kontrolü ve yasal düzenlemelerin etkin şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu sayede sağlık verilerinin gizliliği ve bütünlüğü korunabilir, yetkisiz erişim riski azaltılabilir (Mızrak & Aslan, 2023; Koca, Gülhan & Yılmaz, 2017; Dwivedi ve diğerleri, 2015; Terlemez, Şahin & Dilek, 2014; Holmgren & Adler-Milstein, 2017).

Veri güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte, sağlık kuruluşlarının operasyonel süreçlerinin desteklenmesi de büyük önem taşımaktadır. Dijital sağlık ekosisteminde destek hizmetleri, sağlık kuruluşlarının günlük operasyonlarının etkin yönetilmesini sağlayarak hizmet kalitesinin artmasına katkıda bulunacaktır. Bu hizmetlerin dijitalleştirilmesi, kaynak kullanımının optimize edilmesi ve sağlık hizmetlerinin verimliliğinin yükseltilmesi açısından önemli olduğu

[1] Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

düşünülmektedir. Sağlık finansmanı ve ödemeler alanında dijital teknolojilerin kullanımı; maliyetlerin izlenmesi, kaynakların etkin dağılımı ve hizmet kalitesinin artırılmasına etki edecektir. Ancak bu alanda da veri güvenliği, gizlilik ve uyumluluk konuları kritik öneme sahiptir. Sağlık verilerinin güvenli işlenmesi, sistemin sürdürülebilirliği ve hasta güveninin sağlanması için gereklidir (Şimşir & Mete, 2021).

Son olarak, dijital teknolojilerin sağlık turizmine etkisi değerlendirilmelidir. Dijital sağlık turizmi, hastaların coğrafi kısıtlamalar olmaksızın sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmakta ve sektöre yeni fırsatlar sunmaktadır. Ancak uluslararası standartlara uyum, veri güvenliği ve hasta mahremiyetinin korunması, bu alandaki sürdürülebilirlik ve güvenilirlik açısından öncelikli unsurlardır. Dijital platformların etkin kullanımı, sağlık turizminin ulusal ve uluslararası düzeyde büyümesini desteklemektedir (Yılmaz & Yılmaz, 2022).

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Dijital dönüşüm, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulmasını sağlamanın yanı sıra, sağlık hizmetlerine erişimi artırmak ve sağlık sonuçlarını iyileştirmek için bir fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin dijital dönüşüm sürecinde gelecek adımları planlarken, hastaların ihtiyaçlarına odaklanarak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmaya yönelik stratejiler geliştirerek ilerlemesi gerekmektedir.

Uluslararası aktörlerin ulusal alandaki etkisi büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin dijital sağlık ekosistemi oluşturulurken öncelikle Dünya Sağlık Örgütü'nün önerdiği kısa, orta ve uzun vadeli stratejileri dikkate alması gerekmektedir. Bu öneriler, uluslararası standartlara uygun, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir dijital sağlık ekosistemi oluşturulması yolunda Türkiye'nin ilerlemesine yardımcı olacaktır. Dünya Sağlık Örgütü'nün önerileri doğrultusunda dijital sağlık ekosisteminin bir parçası olarak dijital hastaneler geliştirilmelidir. Dijital hastanelerin sayısının artırılması sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Ülkenin dijital sağlık ekosistemini güçlendirmek için, ulusal aktörler, sağlık hizmeti sunumunda dijital teknolojilerin kullanımını teşvik etmeli, altyapıyı güçlendirmeli ve bu hizmetlerin yaygınlaşmasını desteklemelidirler. Ayrıca, sağlık hizmeti sunumunda etik ilkelerin ve hasta memnuniyetinin gözetilmesi de önemlidir. Bu bağlamda, tele-tıp gibi uzaktan sağlık hizmeti sunumu modellerinin yasal çerçevesinin belirlenmesi ve bu hizmetlerin kalitesinin ve güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.

Sağlık hizmeti sunucuları ve alıcıları için geliştirilen ileri düzey yazılımlar ve teknolojiler, işlerini kolaylaştırmada büyük rol oynamaktadır. Ancak insanlar, duygusal bağlantılar kurma ve kriz zamanlarında stratejik düşünme gibi becerilerle donatıldığı için, bu teknolojilerin tamamen insan faktörünü ortadan kaldırmaması gerektiği önemle vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

Bates, D., Cohen, M., Leape, L., Overhage, J., Shabot, M., & Sheridan, T. (2001). Reducing The Frequency Of Errors İn Medicine Using İnformation Technology. *J Am Med Inform Assoc, 8*(4), 299-308. doi:10.1136/jamia.2001.0080299

Birinci, Ş., & Doğruyol, A. (2022). Yıkıcı Değişim Çağında Sağlığın Dijital Dönüşümüne Liderlik Etmek Ve Başarmak. *Sağlık Bilişimi ve Teknolojileri Konferansı ve Fuarı* (s. 1-40). Antalya: HIMSS Eurasia. 03 2024, 18 tarihinde https://himsseurasia.com/wp-content/uploads/2023/03/HIMSS2022_RAPOR_TR-FINAL.pdf adresinden alındı

Bozdoğan, C. (2022). Türkiye'deki Özel Hastanelerin Dijitalleşmesi ve Akreditasyon Sürecine İlişkin Hastane Yöneticilerinin Görüşleri. *International Journal of Arts & Social Studies (ASSTUDIES) Dergisi, 5*(9), 149 - 166.

Broadband Commission. (2017). *Digital health: A call for government leadership and cooperation between ICT and health.* https://www.broadbandcommission.org/Documents/publications/WorkingGroupHealthReport-2017.pdf adresinden alındı

Dwivedi , Y., Wastell, D., Laumer, S., Zinner Henriksen, H., Myers, M., Bunker, D., . . . Srivastava, S. (2015). Research on information systems failures and successes: Status update and future directions. *Information Systems Frontiers, 17*(1), 143-157. doi:10.007/s10796-014-9500-y.

Ekinci, Y., Tutgun Ünal, A., & Tarhan, N. (2021). Dijital Sağlık Okuryazarlığı Üzerine Bir Alanyazın İncelemesi. *BAYTEREK | Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, 4*(2), 148-165. doi:10.48174/buaad.42.1

Eroğlu, Ş. (2018). Dijital Yaşamda Mahremiyet (Gizlilik) Kavramı ve Kişisel Veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Mahremiyet ve Kişisel Veri Algılarının Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 130-153. doi:10.32600/huefd.439007

EY (Ernst & Young). (2023). Dijital Sağlıkta Dünya ve Türkiye Perspektifi. 03 24, 2024 tarihinde https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/tr_tr/pdf/2023/dijital-saglikta-dunya-ve-turkiye-perspektifi-raporu.pdf adresinden alındı

Gültekin, V. (2021). Elektronik Sağlık Kayıtları ve Yapay Zeka Uygulamaları. Ö. Yalçınkaya , & K. Zayim Gedik (Dü) içinde, *Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programı ve Mesleki Uygulamalar* . İstanbul: Hiper Yayın.

HIMSS. (2024). *Dijital Sağlık Göstergesi*. 03 24, 2024 tarihinde https://www.himss.org/what-we-do-solutions/digital-health-indicator adresinden alındı

Holmgren, A., & Adler-Milstein, J. (2017). Health Information Exchange in US Hospitals: The Current Landscape and a Pathto Improved Information Sharing. *Journal of Hospital Medicine, 12*(3), 193-198. doi:10.12788/jhm.2704

Kılıç, T., & Tosun, N. (2021). Akıllı Sağlık Ekosistemi Ve Güncel Uygulama Örnekleri. *İşletme Bilimi Dergisi, 9*(3), 543-564. doi:10.22139/jobs.1019007

Kim, J., Boag, W., Gulamali, F., Hasan, A., Hogg, H., Lifson, M., . . . Sendak, M. (2023). Organizational Governance of Emerging Technologies: AI Adoption in Healthcare. *FACCT*, 1396 - 1417.

Koca, M., Gülhan, Y., & Yılmaz, S. (2017). İn Terms of Hospital Management, Employee Perception of Hospital Automation System. *Press Academia Procedia, 3*(1), 770 - 782. doi:10.17261/Pressacademia.2017.657

Lupton, D. (2014). Health promotion in the digital era: a critical commentary. *Health Promotion International, 30*(1). doi:10.1093/heapro/dau091

Meskó , B., Drobni, Z., Bényei, É., Gergely, B., & Győrffy, Z. (2017). Digital Health İs A Cultural Transformation Of Traditional Healthcare. *Mhealth, 3*(38). doi: 10.21037/mhealth.2017.08.07

Mızrak, H., & Aslan, S. (2023). Hastaların Elektronik Sağlık Kayıt (ESK) Sistemleri için Güvenli Blok Zincir Destekli Bulut Sistemi. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 35*(2), 517-526.

Özdemir, B., & Uysal Şahin, Ö. (2024). Türkiye'de Dijital Hastanelerin Geleceği: GZTF Analizi. *Journal of Awareness, 9*(4), 381-392. doi:10.26809/joa.2582

Şimşir, İ., & Mete, B. (2021). Sağlık Hizmetlerinin Geleceği: Dijital Sağlık Teknolojileri. *Journal of Innovative Healthcare Practices (JOINIHP), 2*(1), 33-39.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. (2021). *Türkiye'de Sağlık Sektörü Ar-Ge ve Mühendislik Kabiliyetleri Raporu.* Medikal Teknolojiler. 03 2024, 23 tarihinde https://www.invest.gov.tr/tr/library/publications/lists/investpublications/saglik-sektoru-ar-ge-ve-muhendislik-kabiliyetleri.pdf adresinden alındı

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2007). *Sağlıkta Dönüşüm Programı.* 03 22, 2024 tarihinde https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html adresinden alındı

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2012). *Stratejik Plan 2013-2017.* 03 22, 2024 tarihinde https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/9843/0/saglik-bakaligi-stratejik-plan--2013-2017pdf.pdf?_tag1=732DB6BBC0692DEE6FC458B05035CFCDB14F1F97 adresinden alındı

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2024). *Dijital Hastane*. https://dijitalhastane.saglik.gov.tr/ adresinden alındı

Terlemez, B., Şahin, D., & Dilek, F. (2014). Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Uygulama Ve Araştırma Merkezindeki Tibbi Sekreterler Ve İdari Personelin Bilgi ve Arşiv Sistemleri Hakkındaki Düşünceleri. *EJOVOC (Electronic Journal of Vocational Colleges), 4*(3), 364-378.

Topol, E. (2019). *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again.* Basic Books.

Turgut, Z., Danışan, T., Güven, E., & Eren, T. (2023). Yaşlı Bireyler İçin Giyilebilir Teknolojilerinin Kullanımı ve Değerlendirilmesi. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 8*(3), 167-178.

World Health Organization. (2021). *Global strategy on digital health 2020-2025*. Geneva: Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. 03 2024, 19 tarihinde https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/344249/9789240020924-eng.pdf adresinden alındı

Yılmaz, D., Ergüner Özkoç, E., & Öğütçü Ulaş, G. (2021). Elektronik Sağlık Kayıtlarında Farkındalık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24*(4), 777-792.

Yılmaz, H., & Yılmaz, N. (2022). Dünyada ve Türkiye'de Dijital Sağlık Turizmi Uygulamaları. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 9*(1), 64-72.

Yorgancıoğlu Tarcan, G., Yalçın Balçık, P., & Sebik, N. (2024). Türkiye ve Dünyada Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Dergisi, 14*(1), 50-60.

STRATEGIC PRIORITIES FOR STRENGTHENING NATIONAL SECURITY IN UZBEKISTAN

Sotvoldiyev Jakhongir Sultonali ogli[1]
[1] Student of Bukhara State University, Faculty of History and Law,
https://orcid.org/0009-0005-3554-8011

ABSTRACT

Today, security issues remain the most pressing issue in the world. The increasing spending by countries on their defense systems and military sectors every year confirms our view. The fact that more than 300 major and minor conflicts were recorded in the second half of the 20th century on state-legal, ethno-territorial, and ethno-demographic grounds confirms the validity of this idea. As long as nations exist, relations among them will persist. Therefore, today, finding effective mechanisms to prevent the negative impacts of globalization on these relations is one of the most urgent tasks facing all nations that value their independence, freedom, and unique identity. However, simply having modern weapons does not ensure security. Because, as we are witnessing, modern destructive forces do not engage in open warfare, but instead use nefarious methods such as sudden sabotage operations and targeting civilians rather than military personnel. This article describes the concept of ensuring national security in Uzbekistan and the main tasks in this area, the implementation of measures to protect the constitutional system, sovereignty, and territorial integrity of the republic, as well as the priority areas of policy in the field of interethnic relations, and the essence of the concept of state policy in the religious sphere. The object of this article is the scientific and theoretical study of the specific features of security, religious tolerance, and interethnic harmony. The subject of the research is the processes of ensuring security, promoting interethnic harmony and religious tolerance, as well as the reforms being implemented in the field of a well-considered, mutually beneficial, and practical foreign policy, along with the stages of their implementation.

Keywords: security, openness, tolerance, peace, sovereignty, cooperation, reform, SCO, international law, stability.

1. INTRODUCTION

"Security" is a concept that harmonizes the interests of the individual, society, and the state, expressing a set of factors of stability, peace, creativity, and innovation [1]. Today, the security problem has transcended national borders and has become global. Today, the security problem has transcended national borders and has become global. Just as ensuring the security of a single state is closely linked to ensuring the peace and security of the entire world or region, it is natural that unrest in a state or the presence of other factors that threaten its security poses a threat to regional security, and a threat to global security. International security law is a set of norms that regulate the relations of states in the field of ensuring global peace and security, including preventive activities. Eliminating the causes of hostility between states and preventing international tension is the most reliable means of ensuring international security. Modern

international law is entirely aimed at this goal. At the same time, a number of specific measures have been developed in this direction in international relations.

2. METHODS

The article uses scientific methods of cognition such as analysis and synthesis, retrospective, comparative analysis, generalization, as well as dialectical and synergetic approaches. The theoretical foundation of the research is based on the ideas related to the topic and the conceptual tasks put forward in the works of the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev. In addition, the works and monographs of leading scholars in our country who have studied this field have also served as important theoretical and methodological sources for the research.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Such international legal measures usually fall into several groups:

1) creating a collective security system;

2) restricting and controlling weapons;

3) trust and control measures.

At the current stage of taking measures to ensure international security in international practice, the following urgent issues are being emphasized:

1. Arms race and disarmament process.
2. Verify compliance with arms control and disarmament agreements.
3. Implementation of measures aimed at strengthening confidence.
4. Establish guaranteed security measures [2].

The Address of our President paid special attention to the issue of ensuring and guaranteeing national security. Naturally, other socio-economic, political, and legal issues cannot be resolved without ensuring stability and security. That is why our President does not ignore this topical topic at almost every event.

The Presidential Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan” of February 7, 2017, sets the tasks of ensuring religious tolerance and resolving the following issues as priority areas in the field of foreign policy:

- ✓ protecting the constitutional system, sovereignty, and territorial integrity of the Republic of Uzbekistan; ensuring information security and improving the information protection system, organizing timely and appropriate actions against threats in the information sphere;
- ✓ strengthening peace and harmony among citizens, nations and religions;
- ✓ davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, O’zbekiston Qurolli Kuchlarining jangovar qudrati va salohiyatini oshirish;
- ✓ prevention of environmental problems that harm the environment, public health, and gene pool;
- ✓ Improving the system for preventing and eliminating emergencies [3].

As for priorities in the field of thoughtful, mutually beneficial, and practical foreign policy:

- ✓ strengthening the independence and sovereignty of the state, increasing the country's place and role as an equal subject of international relations, joining the ranks of developed democratic states, and creating an environment of security, stability, and good neighborliness around Uzbekistan;

- ✓ Strengthening the international prestige of the Republic of Uzbekistan, providing the world community with objective information about the reforms being carried out in the country;
- ✓ Improving the regulatory and legal framework of the foreign policy and foreign economic activities of the Republic of Uzbekistan and the contractual and legal framework of international cooperation;
- ✓ resolving issues of demilitarization and demarcation of the state border.

The newly adopted Defense Doctrine plays an important role in increasing the effectiveness of the reforms being carried out in our national army, which is a reliable pillar of our country's security. This doctrine expresses the principle of openness in Uzbekistan's foreign policy, the development of friendly and practical relations with close neighbors. It clearly defines the strong protection of the independence and sovereignty of our state as a priority task.

Taking into account the specific geostrategic location of our country, as well as the emerging military-political situation in the region, the tasks and structures of the Armed Forces formations have been revised. A National Guard has been established, and comprehensive measures are being implemented to provide the army with new weapons and modern military equipment. A State Committee for the Defense Industry was established. The activities of the Armed Forces Academy have been fundamentally reorganized based on the ongoing systemic changes in the field of military personnel training. Significant work is being done to provide social protection for military personnel, their families, and veterans. Speaking of which, it is worth noting that in 2017, 56 multi-storey houses were built for military personnel, and this work will continue on a larger scale next year.

As another innovation in the strategy of actions, further strengthening the defense capabilities of our state and increasing the combat power and potential of our army are also among our most important tasks. It was determined that it is necessary to adopt a state program for the formation and development of the Defense Industrial Complex to provide the Armed Forces with modern weapons and military equipment.

Security depends on internal and external factors. Therefore, the main principle of Uzbekistan's foreign policy is to resolve any conflict through peaceful, political negotiations, and firmly rejects methods such as the use of force or the threat of force. National security largely depends on the socio-political situation in the region [4].

At the thirteenth plenary session of the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Defense Doctrine of the Republic of Uzbekistan" was approved by senators. Depending on the changes in the scale of threats to national security in the military sphere, the conditions of the military-political situation, the nature of current military conflicts, and the tasks and directions of developing the military structure of our country, certain provisions of the Defense Doctrine may be clarified and supplemented in accordance with the procedure established by law. In this regard, the priority areas of state activity in the field of ensuring military security are determined by the President of the Republic of Uzbekistan - Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces. The defense doctrine is open-ended, which is consistent with foreign experience in adopting similar conceptual documents. The document strengthens and develops the openness of Uzbekistan's foreign policy, the priority of developing practical relations with close neighbors, and also ensures the transparency of our country's defense policy, creating organizational and legal

conditions for effective military-political relations and cooperation with other foreign countries in the field of security and defense [5].

Uzbekistan is one of the initiators of the Shanghai Cooperation Organization, which was established to ensure regional and international security, and believes that international security will be collectively reliable and guaranteed.

One of the most important documents of the SCO - the Convention on Combating Terrorism, Extremism and Separatism - is adopted At the 2002 SCO summit, its Charter was adopted and the SCO Regional Anti-Terrorism Structure, based in Tashkent, was created. The SCO Secretariat is located in Shanghai. By the 2000s, the organization's activities had expanded significantly, and now its agenda includes issues of cooperation between member states in the economic, cultural, transport, energy, and security sectors.

Uzbekistan is also striving to take its place in the international system. The foreign policy of our state has gone through several stages since the first years of independence.

At the initial stage, the tasks of adapting to the international system, learning to conduct independent politics, and introducing the country and people to the world were of great importance for the newly independent state. In 1994, the law “On the Principles of Foreign Policy of Uzbekistan” was adopted. It reflects the principles put forward in the work of the First President of the Republic of Uzbekistan, Islam Karimov, entitled “Uzbekistan: The Path of Renewal and Development”. They consist of:

- ✓ ensuring the priority of their national interests, taking into account mutual interests, and not falling into the spheres of influence of any great powers;
- ✓ Ensuring the primacy of universal values in relations between people and states, the republic strives to strengthen peace and security on the international stage and resolve conflicts peacefully;
- ✓ equality and mutual benefit, non-interference in the internal affairs of other states;
- ✓ ensuring the principle of openness in foreign policy, regardless of ideological views;
- ✓ the primacy of international law over national law; Establishing bilateral and multilateral foreign relations based on full trust, deepening cooperation within international organizations.

As Uzbekistan entered international politics, its activity and initiative in international issues increased. For example, the Republic of Uzbekistan has become a member of more than 100 international organizations. Among these are the UN, SCO, CIS, OSCE, Organization of the Islamic Conference, and others.

Relations with major powers are of particular importance in Uzbekistan's foreign policy. On March 12, 2002, a declaration was signed between Uzbekistan and the United States on the “Fundamentals of Strategic Partnership and Cooperation”. Two years later, in June 2004, the leaders of Uzbekistan and Russia signed a Strategic Partnership Agreement. Uzbekistan has also raised its relations with China, Japan, and the European Union to the level of strategic cooperation [6].

In conclusion, the foreign policy of the Republic of Uzbekistan is being formed and developed in a complex international environment. The new world order that is taking shape after the end of the Cold War is having a serious impact on the countries of Central Asia, and especially Uzbekistan. In particular, Uzbekistan is not immune to the geopolitical struggle that

is escalating in the region. At the beginning of the 21st century, our state is undergoing an important test of adapting to the new world order and the international system in general, while pursuing an independent policy.

REFERENCES

[1] Mamadaliyev O., Tojiboyev T., Kholyigitov A. *The idea of national independence and national security,* Academy of the Ministry of Internal Affairs of Uzbekistan, Tashkent, 2007. –p.82.

[2] Lukashuk I.I., Saidov A.Kh. *Fundamentals of the theory of modern international law,* Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan, Tashkent, 2007. –p.311.

[3] Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan, Kahlq suzi, February 7, 2017.

[4] Majidov I.U., Khodiev B.Yu., A.Sh. Bekmurodov, Sh.I. Mustafakulov *Scientific and popular guide dedicated to the study and promotion of the Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Supreme Assembly among the general public,* Ma'naviyat, Tashkent, 2019. –p.238.

[5] Qosimov R.S., Majidov I.U., B.Yu. Khodiev., O.P. Umurzakov, A.Sh. Bekmurodov. *Scientific and popular guide dedicated to the promotion of the Address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan among the general public,* Ma'naviyat, Tashkent, 2018. -p.169.

[6] http://www.uza.uz/oz/politics/mudofaa-doktrinasi-senatorlar-tomonidan-ma-ullan-21-12-2017
(Accessed: 25.05.2024)

BEKLENTİ TEORİSİNİN KOLEKTİF HAFIZA VE DUYGULAR EKSENİNDE GENİŞLETİLMESİ: KIBRIS ÇATIŞMASINA YÖNELİK KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Ezgi YARAMANOĞLU
Yeditepe Üniversitesi,
ezgi.yaramanoglu@nds.k12.tr - 0009-0002-9882-5686

ÖZET

Bu çalışma, dış politikada kolektif ve duygusal temelli yeni bir karar verme modelini tanıtarak Beklenti Teorisi'nin genişletilmesini önermektedir. Beklenti Teorisi, bireylerin algılanan kazanç ve kayıplara nasıl farklı tepki verdiklerini açıklamakla birlikte, ulusal karar vermenin kolektif doğasını ve tarihsel hafızanın duygusal ağırlığını hesaba katmamaktadır. Bu boşluğu gidermek için Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli tanıtılmaktadır. Bu model, ortak travmalar, kimlik anlatıları ve duygularla şekillenen kolektif referans noktalarının, bir durumun kazanç mı yoksa kayıp mı olarak algılandığını belirlediğini ve böylece bir devletin risk davranışını etkilediğini varsayar. Çalışma, Kıbrıs çatışmasını örnek alarak, Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum topluluklarının çatışmayı duygusal ve tarihsel olarak nasıl çerçevelendirdiğini karşılaştırmaktadır. Bulgular, her iki tarafın da farklı kolektif hafızalar oluşturduğunu ortaya koymaktadır: Kıbrıslı Türklerin anlatısı, 1963-1974 dönemindeki varoluşsal tehdidi merkeze alırken, 1974 müdahalesini kurtuluş olarak çerçevelemektedir. Kıbrıslı Rumların anlatısı ise 1974'ü işgal ve kayıpla işaretlenmiş ulusal bir felaket olarak görmektedir. Bu birbiriyle çelişen referans noktaları, zıt risk eğilimleri ortaya çıkarmaktadır: statükoyu korumak isteyen riskten kaçınan Türk tarafı ve tazminat talebiyle motive olan risk arayan Rum tarafı. Çalışma, duygusal yüklü tarihsel anlatıların aynı olayların uyumsuz çerçevelerini nasıl sağlamlaştırdığını ve diplomatik uzlaşmayı nasıl zorlaştırdığını göstermektedir. Çalışma, çözümsüz çatışmalarda risk tercihlerini anlamak için sadece stratejik çıkarları değil, tarihsel hafızaya dayanan kolektif duyguları da incelemek gerektiğini savunmaktadır. Kıbrıs örneği, duygusal çerçevelemenin risk davranışını nasıl şekillendirdiğini ve siyasi çıkmazın devamlılığını nasıl açıkladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Beklenti Teorisi, Kolektif Hafıza, Risk Davranışı, Kıbrıs Çatışması, Dış Politikada Duygular, Çözümsüz Çatışmalar

Giriş

Kıbrıs adası, yüzyıllar boyunca derinleşen bir etno-politik bölünme ile karakterize edilmiştir. Osmanlı döneminde (1571-1878) şekillenen 'iki ayrı halk' dinamiği (Kıbrıs (Tarihsel Bakış), 2025) 20. yüzyılda Enosis (Yunanistan ile birlik) talepleri ile bölünme (Özkan, 2015; Stelgias, 2025) talepleri arasındaki çatışmayla yoğunlaşmış ve 1960 yılında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını yaşamıştır (Volkan, 1979). 1963-1974 yılları arasında yaşanan

şiddet, yerleşim bölgesi yaşamı ve sosyal travmalar (Stavrinides, 2009; Volkan, 1979) 1974 askeri müdahalesi ve adanın fiilen bölünmesiyle sonuçlandı (Özkan, 2015), karşıt 'kurtuluş' ve 'felaket' anlatılarını partilerin kolektif hafızasına gömdü (Zeka, 2015; Burke, 2018). Bu tarihsel süreç, karşılıklı kimlik reddini, derin güvensizliği ve uluslararası tanınırlıkla ilgili sorunları körükleyerek çözümün önünde kronik bir engel haline geldi (Stelgias, 2025).

Bu çalışma, Kıbrıs sorununun tarihsel kolektif bellek ve kimlik anlatılarıyla bütünleştirilerek çözümlenebilirliğini açıklamak için Beklenti Teorisinden (Kahneman & Tversky, 1979; Levy, 1997) yararlanan Duygusal-Tarihsel Bir Çerçeveleme Modeli önermektedir. Model üç temel psiko-sosyal teori üzerine inşa edilmiştir: Bilişsel Değerlendirme Teorisi, Grup Arası Duygu Teorisi ve Duygusal Zeka Teorisi. Modelin ana argümanı, tarafların müzakere konumlarının ve risk alma eğilimlerinin, tarihsel olayların (referans noktalarının) kayıp veya kazanç olarak nasıl çerçevelendiğine ve bu çerçevelemenin tetiklediği kolektif duygulara (öfke, korku, gurur) göre şekillenmesidir. Kıbrıs Rum toplumu için 1960 öncesi birleşik ada ve uluslararası tanınma genellikle kilit referans noktalarıdır. Buna karşılık, Kıbrıs Türk toplumu için 1974 olaylarının ardından güvenlik ve özerklik kilit referans noktalarıdır. Bu farklılık, önerilen çözüm planlarının bir tarafın zarar, diğer tarafın kazanç olarak algılanmasına yol açarak uzlaşmayı imkansız hale getirmektedir (Burke, 2018; Zeka, 2015).

Bu çalışma, söz konusu modeli Kıbrıs meselesindeki dört kritik dönüm noktası üzerinden analiz edecektir: (1) 1974 Müdahalesi: Kıbrıs Rum tarafı için 'felaket' (kayıp), Kıbrıs Türk tarafı için 'kurtuluş' (kazanç); (2) 1983 KKTC Deklarasyonu: Kıbrıslı Rum'da (3) 2004 Annan Planı Referandumu: Kıbrıslı Rum açısından 'kazanç kaybı' korkusu (Hayır), Kıbrıslı Türk açısından 'izolasyondan kaçış' umudu (Evet); (4) 2017 Crans-Montana Müzakereleri: Tarafların "tam adalet" (Kıbrıslı Rumlar) ve "mutlak güvenlik" (Kıbrıslı Türkler) kırmızı çizgileri arasındaki çatışma (Ioannides & Latif, 2023; Ergüven & Köprülü, 2023).

Analiz, tarihsel bellek ve kimlik anlatılarının nasıl duygusal çerçeveler yarattığını ortaya çıkarmayı amaçlar ve bu da rasyonel çıkar hesaplamalarını aşan direniş noktaları ve müzakere başarısızlıkları üretir. Çalışma, Kıbrıs'taki çözülmemiş durumun sadece siyasi köklerine değil, derin psiko-tarihsel köklerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Tarihsel Arka Plan

Kıbrıs, farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmış; “iki ayrı halk” problemi tarih boyunca gündemde olmuştur (Cyprus (Historical Overview), 2025). Osmanlı millet sistemi, Rum Ortodoks Kilisesi aracılığıyla Rum toplumunun kimliğini korumasını sağlarken (Hill, 1952), Türk toplumu ise Anadolu'dan getirdiği kültür, dil ve İslam dini temelinde ayrı bir kimlik geliştirmiştir (Volkan V. D., 1979). İki grubun ayrı okullara gitmesi ve sınırlı sosyal etkileşim, kimliklerin farklılaşmasını pekiştirmiştir [(Hill, 1952); (Burke, 2018)]. Ortak bir "Kıbrıs milleti" kimliği gelişmemiş; her iki grup, kendini daha geniş Türk veya Yunan ulusal kimliklerinin bir parçası olarak görme eğiliminde olmuştur (Burke, 2018). 1571 fethi ve sonraki yönetim, iki toplumun tarihsel hafızalarında farklı yer tutar: Türk-Kıbrıslılar bu dönemi adadaki varlıklarının temeli olarak görürken, Rum anlatısında ise bu dönem “acı ve sıkıntı” dönemi olarak vurgulanır. Bu farklı algılar, milliyetçi söylemlerin zeminini oluşturmuştur (Zeka, 2015).

1950'li yıllarda, İngiliz yönetimi altındaki Kıbrıs'ta, Rum çoğunluğun Enosis (Yunanistan'la birleşme) talepleri ile Türk azınlığın taksim veya Türkiye'ye bağlanma arzusu, giderek derinleşen bir çatışma ortamı yaratmıştır [(Özkan, 2015); (Stelgias, 2025)]. Enosis, bu dönemde özellikle Rum toplumu için güç kazanan ve geniş kesimlerce benimsenen bir millî dava haline gelmiştir (Hill, 1952). 1955 yılında, Yunanistan destekli milliyetçi Rum örgütü EOKA, İngiliz yönetimine karşı Enosis hedefi doğrultusunda silahlı mücadele başlatmıştır (Zeka, 2015; Stelgias, 2025). Bu gelişmeye karşılık, 1958'de Türk toplumunun içinde, EOKA'ya karşı bir direniş örgütü olarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur. Bu yıllar, iki toplumun karşıt hedeflerinin çatıştığı ve sürecin sivil şiddete evrildiği bir dönem olarak öne çıkar (Zeka, 2015). EOKA ve TMT gibi örgütlerin varlığı ve eylemleri, Türk ve Rum kimliklerinin daha da keskinleşmesine, toplumsal ayrışmanın derinleşmesine ve karşılıklı güvensizlik ile korkunun artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu örgütler, kendi toplulukları içinde egemen olan millî anlatıların konsolide edilmesinde de işlev görmüştür [(Stelgias, 2025); (Burke, 2018)]. Rum millî anlatısında EOKA genellikle adanın bağımsızlığı için mücadele eden bir örgüt olarak sunulurken (Burke, 2018), TMT ise Türk-Kıbrıs toplumunun kendini savunması ve taksim fikrinin güçlendirilmesi açısından kilit bir rol üstlenmiştir.1959–1960: Londra-Zürih Anlaşmaları imzalandı, 1950'lerdeki çatışmalar sona erdi ve 1960'ta bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu (Volkan V. D., 1979). Rum anlatısına göre bu anlaşma, "dayatılmış" bir çözümdü (Burke, 2018).

1963–1964 yılları, Kıbrıs'ta anayasal krizlerin derinleştiği ve iç çatışmaların şiddetlendiği bir dönemi temsil eder (Öksüzoğlu, 2024). Rum-Kıbrıslıların anayasal düzeni değiştirerek Türk-Kıbrıslıları azınlık statüsüne indirgeme yönündeki girişimleri, Türk tarafınca Enosis'in ön hazırlığı olarak değerlendirilmiştir (Stavrinides, 2009). Aralık 1963'te patlak veren ve "Kanlı Noel" olarak anılan olaylar ile başlayan süreç, Türk-Kıbrıslıların kolektif hafızasında derin travmatik izler bırakmıştır (Volkan V. D., 1979). Bu olaylar, Türk-Kıbrıslılar tarafından bir varoluşsal tehdit ve sistematik bir imha girişimi olarak algılanmış; şiddetin yaygınlaştığı ve toplumlar arası fiili ayrılığın başladığı bir dönemin kapısını aralamıştır [(Stavrinides, 2009); (Öksüzoğlu, 2024); (Zeka, 2015)].

Bu süreçte Türk toplumu için korku, yoksulluk ve enklav (getto) yaşamı bir norm haline gelirken, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün adaya müdahalesi dahi iki taraf arasındaki derin güvensizlikleri azaltamamıştır (Volkan V. D., 1979). Her iki toplum da bu dönemde yaşanan travmaları unutamamış, geçmişin izleri kolektif hafızalarda yer edinmiştir (Zeka, 2015). Türk-Kıbrıs anlatısında 1963–1974 arası dönem, büyük acılar ve şiddetli çatışmaların damga vurduğu bir tarihsel kırılma olarak konumlandırılır (Zeka, 2015). Kuzey Kıbrıs'taki resmi söylemde bu olaylar, "barbar Rumların" "masum Türklere" karşı uyguladığı sistematik zulüm biçiminde çerçevelenir (Öksüzoğlu, 2024). Buna karşın, Rum-Kıbrıs anlatısı bu dönemi büyük ölçüde görmezden gelir veya adada toplumlar arasında ciddi düzeyde bir zulüm yaşanmadığı izlenimi vermeye çalışır (Zeka, 2015). Resmi Rum söylemine göre, 1974 yılına dek adada tüm etnik gruplar barış içinde yaşamıştır (Öksüzoğlu, 2024). Ancak, bazı sol görüşlü Rum-Kıbrıslılar, bu süreçte Türk toplumuna yönelik şiddetin varlığını kabul etmektedir (Zeka, 2015). Dönemin şiddet olayları ve özellikle enklav yaşamının dayattığı sosyal izolasyon, Türk-Kıbrıslıların

kolektif hafızasında kalıcı ve travmatik etkiler yaratmıştır (Stavrinides, 2009).1974 Darbesi ve Türkiye'nin Müdahalesi

15 Temmuz 1974'te Yunanistan'daki askeri cunta tarafından desteklenen EOKA-B örgütü, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirmiştir. Darbenin temel amacı, adanın Yunanistan'a ilhak edilmesini sağlamak olmuştur (Özkan, 2015). Bu gelişmeyi takiben, Türkiye garantör devlet sıfatıyla 20 Temmuz 1974'te askeri müdahalede bulunmuştur. Müdahale, Temmuz ve Ağustos aylarında iki aşamalı olarak gerçekleşmiş ve Türkiye, adanın kuzeyinde yaklaşık %36'lık bir alanı kontrol altına almıştır (Özkan, 2015). Bu gelişme, Rum tarafında bir "milli felaket" olarak tanımlanırken; Türk tarafında bir "kurtuluş" ve "varoluş" eylemi olarak yorumlanmıştır (Özkan, 2015; Stavrinides, 2009). Müdahale sonucunda yaklaşık 150.000 Rum Kıbrıslının kuzeyden güneye, 60.000'e yakın Türk Kıbrıslının ise güneyden kuzeye göç etmek zorunda kaldığı ve adanın fiilen ikiye bölündüğü ifade edilmiştir (Özkan, 2015; Volkan, 1979).

1974 sonrası algılar Rum anlatısının merkezinde Türkiye'nin müdahalesi "Afet" olarak adlandırılmış ve bu müdahalenin barbar Türklerin vahşeti, işgal, sefalet ve adaletsizlik getirdiği şeklinde çerçevelendiği görülmüştür (Zeka, 2015; Burke, 2018; Öksüzoğlu, 2024). Bu anlatı çatışmanın başlangıcını 1974 olarak vurgulamıştır (Burke, 2018). Rum tarafı 1963 krizini Türk-Kıbrıslıların ayrıcalıklarını kötüye kullanmasına, 1967 Kofinou krizini ise Türk isyancılara bağlamıştır. 1974 darbesi Kıbrıs tarihinin en büyük ihaneti olarak görülmüş ve Türkiye'nin bu darbeyi fırsata çevirerek yayılmacı emellerini hayata geçirdiği iddia edilmiştir (Burke, 2018). Türk-Kıbrıs anlatısında ise 1974 müdahalesi 1963–1974 dönemindeki yok olma tehdidine karşı kazanılmış bir kurtuluş ya da barış harekâtı olarak değerlendirilmiştir. Müdahale Türk toplumu için güvenliğin sağlandığı, özgürlüğün elde edildiği ve yeni bir başlangıcın mümkün kılındığı bir dönüm noktası olarak hatırlanmıştır [(Volkan V., 2008); (Stelgias, 2025)]. Bu zıt algıların zamanla derin bir duygusal kutuplaşma ve karşılıklı güvensizlik yarattığı gözlemlenmiştir (Papadakis, 2008; Zeka, 2015).

1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiş, bu ilan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından kınanmış ve yalnızca Türkiye tarafından tanınmıştır. KKTC, uluslararası hukukta bağımsız bir devlet olarak kabul görmemiş; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Türkiye'ye bağlı yerel bir yönetim olarak tanımlanmıştır (Kıcıroğlu & Kıcıroğlu, 2024). Uluslararası toplum ise 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni adanın tamamının meşru hükümeti olarak tanımaya devam etmiştir. 1974'teki Türk müdahalesi işgal, 1983'teki KKTC ilanı ise tek taraflı ayrılma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Kıbrıs Rum tarafı bu süreçte mağduriyet ve meşruiyet anlatısını başarılı biçimde uluslararasılaştırmıştır (Stelgias, 2025). Buna karşılık Kıbrıs Türk tarafı bu ilanı 1963'ten itibaren uğradıkları hak kayıplarına karşı kendi kaderini tayin etme hakkının bir ifadesi olarak değerlendirmiştir. Ancak bu bakış açısı uluslararası düzeyde geniş kabul görmemiştir (Olgun, 2015).

1974 sonrasında Türk-Kıbrıs toplumunda belirgin kimlik kırılmaları yaşanmıştır. Kimi bireyler kendilerini Türkiye'nin doğal bir uzantısı olarak konumlandırırken, kimileri Kıbrıslı kimliğini ön plana çıkarmış; bazıları ise Rum-Kıbrıslılara kültürel olarak daha yakın hissetmiştir. Bu

çeşitlenme, travmalarla başa çıkma stratejileri ve geçmişin inkârıyla birleştiğinde kimlik karmaşasını derinleştirmiştir (Volkan V., 2008).

Rum-Kıbrıs anlatısı, Türk-Kıbrıslıları genellikle "kukla" ya da "işgalci" olarak tanımlayarak onların siyasi varlığını gayrimeşru saymaktadır. Türk-Kıbrıslılar ise Rum-Kıbrıslıları "Rum" olarak adlandırarak bu kimliği Osmanlı dönemine referansla tanımlamış ve Yunan kimliğini reddetmişlerdir. Bu karşılıklı kimlik reddi, kalıcı çözümün önündeki en ciddi psikolojik engellerden birini oluşturmaktadır. Özellikle 1963 ile 1974 arasındaki enklav yaşamı, korku, güvensizlik ve travmayı derinleştirmiştir (Volkan V., 2008; Zeka, 2015). 1974'te yaşanan müdahale, Rum anlatısında bir "Afet" olarak kodlanmış ve adaletsizlik ile kayıp duygularını perçinlemiştir. Bu süreçte "geri dönüş" ve "adaletin tesisi" arzusu Rum toplumunda güçlü bir duygusal beklenti haline gelmiştir (Burke, 2018). Uzun süredir devam eden çatışma ortamı, karşılıklı güvensizlik ve karşı tarafın şeytanlaştırılması eğilimini artırmıştır. Günümüzde dahi Enosis ve Taksim, her iki taraf için karşı grubun gizli gündemi olarak görülmekte; bu da kolektif şüpheciliği derinleştirmektedir (Özkan, 2015). Her iki toplumun önemli bir kesimi, kendi "anavatanlarına" karşı dahi mesafeli ve eleştirel bir tutum sergilemekte; bu da aidiyet ve güven duygularında belirgin bir zayıflamaya neden olmaktadır.

2004 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği, Kıbrıs Türklerine de facto olarak AB vatandaşlığı hakları sağlamıştır (Akçalı, 2015). Ancak bu gelişmeye rağmen, Kıbrıs Türk toplumu uluslararası ambargolar nedeniyle ciddi bir izolasyon süreci yaşamaya devam etmiştir (Stelgias, 2025). Avrupa Birliği'nin izolasyonu sonlandırmaya yönelik verdiği sözleri yerine getirmemesi, Kıbrıs Türkleri arasında hayal kırıklığı yaratmış; bu durum mağduriyet ve güvensizlik duygularının daha da derinleşmesine neden olmuştur (Stelgias, 2025; Kyris, 2015). Bu dönemde Türkiye'den adaya gerçekleşen göç hareketliliği, Kıbrıs Türk toplumu içinde yeni kimlik tartışmalarını ve iç bölünmeleri tetiklemiştir. Bazı Kıbrıslı Türkler, ana kara Türklerine karşı mesafeli ve zaman zaman olumsuz tutumlar sergileyerek kültürel farkları dile getirmiş; kendilerini farklı bir toplumsal aidiyetin taşıyıcısı olarak konumlandırmışlardır (Volkan V., 2008).

Tüm bu gelişmelerin ışığında kolektif duygular oldukça karmaşık bir yapı kazanmıştır. 1974'teki Türk müdahalesi, güvenlik ve özgürlük duygularını pekiştiren bir dönüm noktası olarak hatırlanmakta; KKTC'nin varlığı ise bir tür kolektif başarı ve gurur kaynağı olarak görülmektedir. Ancak bununla birlikte 1963-1974 arasındaki şiddet ve enklav yaşamının travmaları, 1974 sonrası uluslararası izolasyonun yarattığı dışlanmışlık hissi, iç toplumsal kırılmalar ve ana kara Türklerine yönelik çelişkili duygular da kolektif hafızanın ayrılmaz parçalarıdır (Zeka, 2015; Volkan V., 2008; Stelgias, 2025; Stavrinides, 2015).

Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ve iki bölgeli, iki toplumlu federal çözüm ile Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliğini hedefleyen Annan Planı, 24 Nisan 2004 tarihinde adanın her iki kesiminde referanduma sunulmuştur. Kıbrıs Türk toplumu, izolasyondan kurtulma arzusu, ekonomik refah beklentisi, AB'ye entegrasyon umudu, güvenlik endişeleri ve mevcut statükoya duyulan memnuniyetsizlik gibi gerekçelerle planı %65 oranında onaylamıştır (Öksüzoğlu, 2024; Kyris, 2015; Volkan V., 2008). Buna karşılık, Kıbrıs Rum toplumu planı %75 oranında reddetmiştir. Bu ret kararında, 1974'teki askeri müdahalenin sonuçlarını meşrulaştırma algısı,

planın adil bulunmaması, zaten garantilenmiş olan AB üyeliği, Türk-Kıbrıslılara duyulan güvensizlik ve planın dışarıdan dayatıldığına dair inanç belirleyici olmuştur (Burke, 2018). Her iki toplumun farklı tarihsel deneyimleri ve kolektif hafızaları doğrultusunda planı farklı şekillerde çerçevelemiş olmaları, bu sonuçta önemli bir rol oynamıştır. Kıbrıs Türk tarafı Annan Planı'nı uluslararası tecritten çıkış ve siyasi tanınma adına umut verici bir "yeni başlangıç" olarak görmüş; buna karşın Kıbrıs Rum tarafı planı, mevcut devletin ortadan kaldırılması girişimi ve dış güçlerce kurgulanmış bir "komplo" olarak algılamıştır (Burke, 2018; Öksüzoğlu, 2024). Bu çerçeveleme farkı, planın başarısızlıkla sonuçlanmasının temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik en kapsamlı girişimlerden biri olan Crans-Montana Konferansı, 2017 yılında İsviçre'nin Crans-Montana kentinde düzenlenmiş ve iki toplumlu, iki bölgeli federal bir yapının tesisi hedeflenmiştir. Bu sürece, Kıbrıs Cumhuriyeti Başkanı Nikos Anastasiades ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı doğrudan taraf olarak katılmış; Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık ise garantör devletler sıfatıyla müzakerelere dâhil olmuştur. Konferans, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in himayesinde yürütülmüş ve taraflar, uzun süredir çözülemeyen yapısal meseleleri yeniden ele almıştır (Ergüven & Köprülü, 2023). Müzakerelerde ele alınan temel meseleler güvenlik ve garantörlük sisteminin geleceği, yönetim ve güç paylaşımı, toprak düzenlemeleri ile mülkiyet hakları gibi başlıklardan oluşmuştur (Ioannides & Latif, 2023; Sözen & Şahin, 2025). Guterres tarafından önerilen ve literatürde "Guterres Çerçevesi" olarak anılan metin, taraflar arasında bir uzlaşma zemini yaratmayı amaçlamış; ancak sürecin en çetin tartışma alanı güvenlik ve garantiler başlığı olmuştur. Özellikle Türkiye'nin adadaki askerî varlığı ve garantörlük hakkının devamı meselesi, müzakere sürecinin en kritik kırılma noktalarından birini teşkil etmiştir (Ioannides & Latif, 2023).

Kıbrıs Rum tarafı, adanın egemenliğini zedelediğini düşündüğü garantörlük sisteminin tamamen sona erdirilmesini ve Türk askerinin adadan tamamen çekilmesini talep etmiştir. Buna karşılık Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye, 1963–1974 yılları arasında yaşanan travmatik deneyimlerin tekrar etmemesi adına, Türkiye'nin etkin ve fiili garantörlüğünü bir güvenlik teminatı olarak görmüş ve bu sistemin devamını savunmuştur (Bardakçı, 2023). Taraflar arasında derin güven eksikliği ve güvenlik anlayışlarındaki yapısal farklılıklar nedeniyle konferans, somut bir anlaşmaya varılamadan sona ermiştir (Ergüven & Köprülü, 2023). Bu başarısızlık, Kıbrıs Türk tarafında federal çözüm modeline olan inancın ciddi şekilde sarsılmasına neden olmuş; bunun sonucunda, müteakip dönemlerde Türkiye ve KKTC, "egemen eşitlik" temelinde iki devletli bir çözüm modelini daha fazla ön plana çıkarmaya başlamıştır (Ioannides & Latif, 2023).

Modelin Teorik Temelleri

Beklenti Teorisi, karar alıcıların tercihlerinin yalnızca belirli sonuçların olasılıkları ve ilgili maddi değerleri üzerinden belirlenmediğini, aynı zamanda bu sonuçların "kazanım" mı yoksa "kayıp" mı olarak algılandığına bağlı olduğunu vurgulayan psikolojik bir karar alma modelidir (McDermott, 2001). Kahneman ve Tversky (1979) tarafından geliştirilen bu teori, karar alıcıların mevcut durumu genellikle bir referans noktası olarak belirlediğini ve bu referans

noktasına göre hareket ettiklerini ileri sürer (Levy J. S., 1997). Teoriye göre, bireyler (ve uluslararası ilişkiler bağlamında devletler ya da liderler), referans noktasının üzerindeki potansiyel kazanımlarla karşı karşıya kaldıklarında genellikle riskten kaçınma eğilimi gösterirler. Buna karşılık, referans noktasının altında kalan potansiyel kayıplarla yüzleştiklerinde ise statükoyu korumak veya kayıplarını telafi etmek amacıyla beklenenden daha riskli politikalar izleme eğiliminde olabilirler (McDermott, 2001). Kayıplar, psikolojik olarak eşdeğer kazanımlardan daha fazla etkili olabilir [(Levy J. S., 1997); (Dreher, 2007)].

Beklenti Teorisi, uluslararası ilişkiler alanında da karar alma süreçlerini anlamak için kullanılmış ve çeşitli çalışmalarda uygulanmıştır (Levy J. , 1992). Örneğin, Suez Krizi gibi durumlarda, kayıp alanında hareket eden devletlerin (İngiltere ve Fransa gibi), statükoyu kurtarmak için ciddi riskler aldığı ve bu risklerin sonuçlarının belirgin olduğu gösterilmiştir [(Levy J. S., 1997); (McDermott, 2001)]. McDermott (1998), İngiliz ve Fransız liderlerin kayıp alanında risk alırken, kazanım alanındaki ABD liderinin (Eisenhower) daha temkinli davrandığını belirtir. Haas (2001)'ın Küba Füze Krizi üzerine yaptığı çalışma da, liderlerin kayıp alanında ve orta ila yüksek olasılık tahminleri varken aşırı riskli davranışlar sergilediğini, ancak olasılıklar kesinliğe yaklaştıkça daha temkinli hale geldiğini ortaya koymuştur. Bu risk arayışının, rasyonel modellerin tahminlerinden farklı olabileceği belirtilir (Haas, 2001). Ancak, mevcut literatürde referans noktasını tam olarak neyin belirlediği sorusu ve seçeneklerin nasıl "çerçevelendiği" (framing) meselesi, teorinin uygulaması ve öngörü gücü açısından bazı zorluklar ve analitik eksiklikler yaratabilmektedir [(Levy J. , 1992); (Levy J. S., 1997); (McDermott, 2001)]. Ayrıca, teori başlangıçta bireysel karar almayı incelemek üzere geliştirildiğinden, devletler gibi kolektif aktörlerin karar alma süreçlerine uygulanması da ek karmaşıklıklar getirmektedir (Levy J. S., 1997).

Geliştirilen Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli, çerçeveleme ve referans noktası belirleme süreçlerine tarihsel kolektif hafızanın ve kimlik anlatılarının etkisini entegre ederek Beklenti Teorisi'ni genişletir. Birincisi, model, devletlerin veya liderlerin bir olayı "kazanım" mı yoksa "kayıp" mı olarak algılama biçiminin, büyük ölçüde grup tarafından paylaşılan tarihsel kolektif hafızalar ve kimlik anlatıları tarafından şekillendiğini öne sürer. Geçmiş travmalar veya zaferler, mevcut olayların tehdit veya fırsat olarak değerlendirilmesine yol açabilir. Örneğin, geçmiş bir statükoyu (örneğin 1960 öncesi birlik durumu gibi) referans noktası olarak kabul eden bir taraf, mevcut durumu bu tarihsel referans noktasına göre bir kazanç ya da bir kayıp olarak yorumlayacaktır (Zeka, 2015). Bu, Beklenti Teorisi'nde referans noktasını belirleyen etkenlerin çoğunlukla göz ardı edildiği (Levy J. S., 1997), ancak Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli' nin tarihsel bağlamı merkeze aldığı bir noktadır.

İkincisi, Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli, bu hafıza çerçevesi içinde uyandırılan duygusal tonun, yani korku, öfke, gurur gibi duyguların, risk tercihini doğrudan etkilediğini vurgular. Psikoloji araştırmaları, özellikle de Appraisal Theory ve Affective Intelligence Theory çerçevesinde yapılan çalışmalar, öfkenin daha iyimser bir risk algısı ve risk arayışına, korkunun ise daha kötümser bir risk algısı ve riskten kaçınmaya yol açtığını göstermiştir (Lerner & Keltner, 2001). Bu duygusal değerlendirmeler, bilişsel değerlendirme süreçleriyle birleşerek karar almayı etkiler [(Smith & Ellsworth, 1985); (Lerner & Keltner, 2001); (Levy J. S., 1997)].

Sonuç olarak, Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli, geçmişin günümüz algısını ve dış politika davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak amacıyla geliştirilmiş olup; liderlerin risk alma eğilimleri ve dış politika tercihlerinin belirlenmesinde, grupça paylaşılan tarihî referans noktaları ile bu referanslara bağlı olarak deneyimlenen kolektif duyguların ve kimlik anlatılarının birlikte ele alındığı karmaşık bir etkileşim sürecini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu model, özellikle kolektif hafıza, travmalar, duygular ve grup kimliklerinin çatışma ve dış politika süreçlerindeki rolünü açıklamak üzere, aşağıda detaylandırılan üç temel teoriye dayanmaktadır:

Appraisal Theory (Bilişsel Değerlendirme Teorisi): Bu teori, duygusal deneyimlerin, çevrenin belirli bilişsel boyutlarda değerlendirilmesiyle yakından ilişkili olduğunu öne sürer. Bir olay veya durum hakkında yapılan değerlendirmeler (örneğin, bir olayın hedeflere uygunluğu veya engellenmesi, başa çıkma potansiyeli gibi), hissedilen spesifik duyguyu belirler (Smith & Ellsworth, 1985). Smith & Ellsworth (1985) gibi bu alandaki öncüler, farklı duygusal durumların belirli bilişsel değerlendirme kalıplarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, grup hafızaları ve yaşanmış kolektif travmalar veya zaferler, mevcut olayların nasıl değerlendirileceğini (bir tehdit mi, bir fırsat mı olduğu gibi) şekillendirir (Zeka, 2015). Bu değerlendirme süreci, hissedilen kolektif duyguların temelini oluşturur.

Intergroup Emotion Theory (Grup Arası Duygu Teorisi): Bu teori, sosyal kimliğin belirgin hale geldiği durumlarda, gruba dayalı değerlendirmelerin dış gruplara yönelik spesifik duyguları ve eylem eğilimlerini ortaya çıkardığını vurgular. Bireyler, grup üyeleri olarak, öfke, korku veya gurur gibi duyguları sadece kişisel düzeyde değil, aynı zamanda kolektif bir çerçevede deneyimler (Mackie, Devos, & Smith, 2000). Bu duygular, grup kimliklerine ve gruplar arası ilişkilere yüklenen anlamı belirler. Mackie, Devos ve Smith (2000) tarafından yapılan ampirik çalışmalar, algılanan iç grup gücünün, dış gruba yönelik öfke duygusunu artırdığını ve bu öfkenin, dış gruba karşı saldırgan eylemde bulunma eğilimini pekiştirdiğini göstermiştir. Bu, grup aidiyetinin, duyguların kolektif olarak deneyimlenmesine ve gruplar arası çatışmadaki davranışsal dürtülerin şekillenmesine nasıl yol açtığını açıklar.

Affective Intelligence Theory (Duygusal Zekâ Teorisi): Marcus, Neuman ve MacKuen (2000) tarafından geliştirilen bu teori, duyguların bilgi işleme süreçlerini ve karar alma mekanizmalarını etkilediğini savunur. Teori, iki ana duygusal değerlendirme sistemine işaret eder: gözetim (surveillance) ve eğilim (disposition). Kaygı/korku ile ilişkilendirilen gözetim sistemi, genellikle yeni veya potansiyel olarak tehdit edici durumlarda etkinleşerek daha dikkatli bilgi işlemeye ve potansiyel olarak riskten kaçınma davranışına yol açabilir. Öfke gibi diğer duygular ise farklı eylem eğilimleriyle ilişkilendirilebilir, bazı bağlamlarda risk alma eğilimini etkileyebilir. Affective Intelligence Theory, duyguların sadece rasyonel modellerde olduğu gibi basit tercihler değil, aynı zamanda karmaşık psikolojik süreçler aracılığıyla siyasi yargıları ve davranışları şekillendirdiğini vurgular (Marcus , Neuman, & MacKuen, 2000).

Bu teorik çerçeve, tarihsel hafızanın (özellikle travmaların), duygular aracılığıyla grupların referans noktalarını ve karşıt anlatılarını nasıl şekillendirdiğini ve bu sürecin çatışma çözümü ve dış politika davranışları üzerinde nasıl önemli bir etkisi olduğunu açıklamaktadır.

Analiz

Bu bölümde Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli kullanılarak 1974'ten 2017'ye kadar Kıbrıs Sorunu çerçevesinde belirlenen 4 kırılma üzerinden bir analiz yapılacaktır.

1974 Müdehalesi

1974 müdehalesi, Kıbrıslı Türk ve Rum toplumlarının kolektif hafızasında zıt referans noktaları yaratarak, bugüne dek devam eden bir çerçeveleme asimetrisinin temelini atmıştır. 1974 sonrası Rum tarafı için referans noktası, birleşik bir Kıbrıs vizyonu olmuştur. 1960 Anayasası ile uluslararası olarak tanınan meşruiyet, Enosis hayalleri ve adanın tek bir ulus çatısı altında yaşama arzusu bu vizyonun referans noktalarının parçalarıdır. Ancak bu referans noktası, Türkiye'nin askeri müdahalesiyle bir anda "kayıp" alanına dönüşmüştür.

Rum hafızasında 1974 müdahalesi, "istenmeyeni kontrol dışı, hedeflere engel" olarak değerlendirilmiş ve bu, topun öfke ve korku duygularını tetiklemiştir. Ortak "mağduriyet kimliği" inşa edilmiş, kolektif öfke Rum ulusal kimliğinin merkezine yerleştirilmiştir. Bu korku ve öfke karışımı, özellikle güvenlik ve egemenlik konularında Rum tarafını aşırı temkinli ve statükoyu geri kazanma yönünde risk almaya açık hale getirmiştir.

Türk toplumu için ise 1974, 1963'ten beri yaşadıkları sistematik dışlanma, enklav yaşantısı ve varoluşsal tehditlerin ardından gelen bir kurtuluş anıdır. Türk toplumunun referans noktası, daha önceki "güvensizlik ve tehdit ortamı"dır (Güney, 2023). 1974 ise bu tehdidin ortadan kaldırıldığı bir "kazanç alanı" olarak çerçevelenir.

Bu açıdan Kıbrıslı Türkler'in hafızasında Türkiye'nin müdahalesi, "hedefe uyguni tehdit giderici ve kontrol edilebilir" olarak değerlendirilmiş; kolektif gurur, rahatlama ve güvenlik duygularıyla bütünleşmiştir. Türk kimliği bu kurtuluş anlatısı üzerinden inşa edilmiş, Rumlar ise dış grup olarak "tehdit" çerçevesinde konumlandırılmıştır. Hissedilen öfke, geçmişte yaşanan kayıpların intikamını alma motivasyonunu, gurur ise statükonun korunmasına yönelik güçlü bir bağlılık hissini doğrumuştur. Bu nedenle Türk tarafı için 1974'teki mevcut durum "kazanç alanı"dır ve bu statükonun kaybedilmesi yeni bir "kayıp" anlamına gelir. Yani Türk toplumu risk almaya kapalı, değişim önerilerine karşı dirençli bir pozisyondadır.

1983: KKTC'nin İlanı

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 15 Kasın 1983'te ilanı Rum tarafı için halihazırda "kayıp" alanında hissedilen bir durumun kurumsallaşması anlamına gelmiştirç Rumlar 1974'te kaybettiklerini hissettikleri toprağın ve egemenliğin bu noktada "geri dönüşsüz" olarak kaybedildiği hissine kapılmışlardır. Adanın tamamının Rum egemenliğinde olmasını referans noktası alan toplum için, KKTC bu vizyonlarını doğrudan tehdit etmiş ve referans noktalarını daha da uzağa itmiştir.

KKTC'nin ilanı, "kontrol edilemez, adaletsiz ve engellenemez" bir gelişme olarak çerçevelenmiş; öfke, kırgınlık ve derin bir güvensizlik duygusunu doğrumuştur. Bu olay Türkleri yalnızca "öteki" değil, aynı zamanda "yasadışı", "gayrımeşru" ve "bölücü" olarak çerçevelemiştir. Böylece Rumların kolektif mağduriyet anlatısı perçinlenmiştir. 1974'ten sonra zaten "kayıp alanında" olduğunu hisseden Rum tarafı için KKTC'nin ilanı bir nevi "yeniden

travmatizasyon" olmuş; bu durumu takip eden çzöüm adımlarına dair daha fazla güvensizlik ve "risk almaya hazır ama sert" bir siyasi tavır oluşturmuştur.

Türk tarafı için ise, KKTC'nin ilanı, 1974'teki askeri müdahaleyle kazanılan güvenlik ve özerklik statüsünün siyasi ve sembolik tescili anlamına gelmiştir. Bu, sadece meşru bir devlet ilanı değil; 1963-1974 döneminde yaşanan travmaların ardından gelen "kendi kaderimizi tayin edebiliriz" hissinin de kurumsallaştırılmasıdır. Referans noktası 1974 sonrası statüko olan Türk tarafı için bu durum artık "normal" ve hatta "vazgeçilmez" hale gelmiştir.

KKTC'nin ilanı, özellikle enklav yaşamı gibi geçmiş travmalar karşısında "kontrol kazanımı", "öz-yeterlilik" ve "baş etme gücü" olarak değerlendirilmiş; kolektif özgüven ve gurur hissini artırmıştır. Bu ilani Kıbrıslı Türklerin ayrı bir halk olduğunu, Rumlar tarafından bastırılmaya çalışılsa da direndiklerini vurgulayan bir "biz" anlatısı yaratmıştır. Bu anlatının dış grubun ötekileştirilmesiyle iç grubu bir arada tutucu fonksiyonu güçlenmiştir. Bütün bunların yanında, bu dönemde öfke ve güvensizlik hala baskındır. Bu duygular, dış dünyaya karşı "kendimizi ilan ettik çünkü mecburduk" tavrıyla birleşmiş, duygusal bağımsızlık ve güvenlik arayışı, risk alma yönünde motive edici bir faktör olmuştur.

2004: Annan Planı

Kıbrıs Cumhuriyeti olarak uluslararası alanda zaten tanınmış, AB üyeliğini garantilemiş ve uluslararası destekten emin olan Rum tarafı için Annan Planı, bugüne kadar sahip oladıkları kazanımların tehlikeye atılması anlamına geliyordu. Bu noktada referans noktası uluslararası tanınma, AB üyeliği ve tek egemen devlet olan Rum tarafında, bu kazanımların geri verileceği endişesi yükselmişti.

Annan Planı, "belirsiz, kontrol edilemeyen ve kazanımlara zarar verebilecek" bir teklif olarak değerlendirilmiş; korku, kaygı ve öfke hislerini öne çıkarmıştır. Plan, Türk tarafının işgalini meşrulaştırıyor gibi algılandığı için Rum kimliğinde yer etmiş "mağduriyet ve haklılık" anlatısına aykırı görülmüştür. Zira bu anlatıi "biz doğruyuz, haklıyız ve kurbanız" çerçevesiyle uyumlu değildi. Bu yüksek risk algısı, duygusal olarak "statükoyu koruma" refleksini tetiklemiş ve bu duygusal savunma mekanizmasının sonucu olarak referandumdan %75 oranında "hayır" oyu çıkmıştır.

Kıbrıslı Türkler için ise 2004, 1983'teki KKTC ilanından sonra gelen uluslararası izolasyon, ekonomik ambargo ve tanınmama travması gibi kayıpların biriktirdiği büyük bir yükle yaşanmıştır. Bu yük, Annan Planı'nı "kazanca geçme fırsatı" olarak çerçevelemelerine neden olmuştur. Bu noktada rederans noktası izolasyon ve tanınmama olan Türkler için bu durum tahammüül edilemez hale geldiğinden plan, bir çıkış kapısı olarak algılanmıştır.

Annan Planı, "mevcut tehditleri azaltacak", "kontrol edilebilir" ve "hedeflere uygun" bir fırsat olarak değerlendirilmiş, bu da umut, rahatlama ve sevinç gibi duyguları tetiklemiştir. Planın kabulü, "biz barış istiyoruz, onlar istemiyor" anlatısına hizmet etmiş; bu da Kıbrıslı Türklerin kendilerini "uygar, barışçıl ve çözüm isteyen" bir grup olarak yeniden konumlandırılmalarını sağlamıştır. Korku hala baskın olmasına rağmen, bu duurmda öfkeyle karışmamıştır. Aksine bu korku, daha iyi bir gelecek umuduyla risk alma motivasyonunu desteklemiş; referandumdan çıkan %65 "evet" oyu da bu duygusal çerçevenin bir tezahürü olmuştur.

2017: Crans-Montana Müzakereleri

Rum tarafı için Crans-Montana, bir "tam adalet" kırmızı çizgisi olmuştur. Türk askerlerinin çekilmemesi ve garantörlük sisteminin devamı gibi maddeler ise duygusal referans alanlarını açıkça ihlal etmiştir. 1974 öncesi birleşik Kıbrıs ve 2017 şartlarındaki uluslararası tanınma ve AB üyeliği referans noktasından koşullanan Rumlar için bu çıta, herhangi bir "eşit ortaklık" önerisinin bile duygusal olarak bir kayıp olarak çerçevelenmesine sebep olmuştur.

Crans-Montana'nın verdiği siyasi eşitlik, dönüşümlü başkanlık ve garantörlükle uzlaşma gibi olası tavizler "hakkaniyetsiz", "belirsiz" ve "kabul edilemez" görülmüş; Rum tarafında kayıp korkusu ve öfke duygularını canlandırmıştır. Türk tarafı "işgalci", "meşru olmayan bir yönetim" olarak görülmeye devam etmiş ve böyle bir aktörle eşitlik pazarlığı yapmak Rum anlatısındaki ahlaki üstünlüğü tehdit etmiştir. Bu nedenle Rum tarafı çözüm önerilerini "taviz değil, adaletin tesisi" olarak görmek istemiş ancak Türk tarafı bunu "statümüze gasp girişimi" olarak okumuştur. Burada da korku ve öfkeyle iç içe, geçmişi tekrar yaşama endişesi ile hareket edilmiş; ancak bu kez, AB üyeliği ve uluslararası destek Rumlara risk almam konforu sağlamıştır. Yani kendilerini "kazanç alanında" hissettiklerinden, riskten kaçınma davranışları baskınlaşmıştı.

Kıbrıslı Türklerin ise Crans-Montana masasına getirdiği en temel psikolojik çerçeve "güvenlik kaygısı" idi. 1974 sonrası kazanılan güvenlik ve kendi kaderini tayin edebilme kapasitesi referans noktasının altına düşen her öneri, duygusal olarak "kayıp" çerçevesinde algılanmıştır.

Gueterres Çerçevesi ve Türk askerinin çekilmesini öngören plan "tehdit", "kontrol kaybı" ve "başa çıkılamaz risk" olarak değerlendirilmiş, Kıbrıslı Türklerde korku ve savunma duygularını canlandırmıştır. Rumların "bizi işgal ediyorlar" söylemi de Türk tarafında öfke ve güvensizlik doğurmuştur. Korkunun hakim olduğu bu çerçevede Türkler daha dikkatli, daha savunmacı ve daha az esnek davranışlar sergilemiştir. Bütün bunlara rağmen arka planda çalışmaya devam eden gurur hissi, direnme isteğini pekiştirmiştir.

Crans-Montana görüşmeleri, teknik olarak bir çözüm masasından çok, karşılıklı kırmızı çizgilerin kalınlaştırıldığı bir psikolojik eşiğe dönüşmüştür. Zira iki tarafın da duygusal referans noktaları, hafızaları ve korkuları, çözüm ihtimalinden daha baskın gelmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Kıbrıs sorununun kronik çözümsüzlüğünü açıklamak üzere geliştirilen Duygusal-Tarihsel Çerçeveleme Modeli aracılığıyla, Beklenti Teorisi'ni kolektif hafıza, kimlik anlatıları ve duygusal dinamiklerle bütünleştirmiştir. Model, 1974'ten 2017'ye uzanan dört kritik dönüm noktasındaki (1974 Müdahalesi, 1983 KKTC İlanı, 2004 Annan Planı, 2017 Crans-Montana) müzakere süreçlerinin analiziyle test edilmiş ve şu temel bulgulara ulaşılmıştır:

Asimetrik Referans Noktaları, tarafların tarihsel deneyimlerindeki köklü farklılıklardan kaynaklanır. Rum toplumu için referans noktası (1960 öncesi birleşik ada ve uluslararası tanınırlık), 1974'ü "mutlak kayıp" olarak çerçevelemelerine yol açar. Türk toplumu içinse referans noktası (1963-1974 arası varoluşsal tehdit ve travma), 1974'ü "kurtuluş", KKTC ilanını ise "kazanılmış statünün tescili" olarak kodlar. Bu zıt çerçeveleme, aynı olayın bir taraf

için “kazanç” diğeri için “kayıp” anlamı taşımasına ve uzlaşmaz bir psikolojik asimetriye (Volkan, 2008) neden olur.

Bu zıt tarihsel çerçeveleme, Kolektif Duyguları derinden şekillendirir. Rum tarafında, kayıp ve mağduriyet anlatısından beslenen öfke (haksızlığa uğrama) ve korku (statükonun kalıcılaşması), riskten kaçınma ve statükoyu geri kazanmaya yönelik sert tutumları besler. Türk tarafında ise kurtuluş anlatısıyla beslenen gurur, geçmiş travmalardan kaynaklanan korku ve güvensizlikle birleşerek statükoya direnç ve değişimden kaçınmayı tetikler. Korku, güvenlik konularında savunmacı davranışları pekiştirirken, öfke uzlaşma olasılığını zayıflatır.

Kimlik ve Anlatılar, bu süreçte kilitlenme yaratır. Her iki toplumun ulusal kimliği, zıt tarihsel anlatılar ve karşılıklı ötekileştirme üzerine inşa edilmiştir (Papadakis, 2008). Bu anlatılar iç grup dayanışmasını güçlendirirken, dış gruba yönelik duygusal mesafeyi derinleştirir, müzakere esnekliğini ve meşruiyet tanımayı engeller. Annan Planı ve Crans-Montana başarısızlıkları, çözüm önerilerinin tarafların kimlik anlatıları ve duygusal çerçeveleriyle uyumsuzluğunun doğrudan sonucudur.

Model, Beklenti Teorisi’nin kolektif düzeydeki açıklama boşluklarını (referans noktasının sosyo-tarihsel kökenleri, çerçevelemenin duygusal dinamikleri) doldurarak müzakere çıkmazlarını tutarlı biçimde açıklar. Analizler, aktörlerin rasyonel çıkar hesaplarının ötesinde, tarihsel travmalar (1963-74, 1974), zaferler (1974, 1983) ve bunlardan beslenen kolektif duygular (korku, öfke, gurur) tarafından şekillendirilen risk algılarıyla hareket ettiğini ortaya koyar (Levy, 1997). Crans-Montana sonrası Türk tarafının "iki devletli çözüm"e yönelimi, federal modelin yarattığı "güvenlik kaybı" algısının bu duygusal-tarihsel çerçevede kabul edilemez bulunmasının yansımasıdır.

Teorik olarak çalışma, uzun süreli kimlik çatışmalarında rasyonel modellerin yetersiz kaldığını; psikolojik (duygu, risk algısı) ve sosyolojik (hafıza, kimlik) faktörlerin entegre analizinin elzem olduğunu kanıtlamaktadır. Pratik çatışma çözümü açısından ise, geleneksel diplomasi ve "teknik" paketler (Annan Planı, Guterres Çerçevesi), tarafların zıt referans noktalarından kaynaklanan duygusal-kimliksel kilitlenmeyi göz ardı ettiği sürece başarısız olmaya mahkûmdur.

Kıbrıs sorunu, salt toprak veya egemenlik mücadelesi değil; nesiller boyu aktarılan çatışan hafızalar, kimlikler ve bunlarla iç içe geçmiş kolektif duyguların (korku, öfke, gurur, mağduriyet) beslediği psiko-tarihsel bir çıkmazdır. Bu çıkmazın aşılması, siyasi iradenin yanı sıra, her iki toplumun birbirinin acılarını tanıdığı, güven inşasını merkeze alan ve duygusal-tarihsel çerçeveleri dönüştürmeyi hedefleyen köklü bir psiko-sosyal süreci gerektirir.

References

Akçalı, E. (2015). A New Vision of Good Neighbourliness. In J. Ker-Lindsay, *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (pp. 16-23). London: I.B.Tauris.

Bardakçı, M. (2023). Türkiye's Shifting Policies Toward the Cyprus Issue and the Eastern Medditeranean Dispute . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 238-253.

Burke, J. (2018). *Britain and the Cyprus Crisis of 1974.* New York: Routledge.

Cyprus (Historical Overview). (2025, Haziran 3). Retrieved from REPUBLIC OF TÜRKİYE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS: https://www.mfa.gov.tr/cyprus-_historical-overview_.en.mfa#:~:text=The%20Island%20of%20Cyprus%2C%20which,never%20been%20a%20Greek%20Island

Dreher, J.-C. (2007). Sensitivity of the brain to loss aversion during risky gambles. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 270-272.

Ergüven, H., & Köprülü, N. (2023). Back to Basics: The Re-Securitization of Cyprus by Turkey After Crans Montana. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 1057-1074.

Grigoriadis, I. N. (2017). Cyprus Negotiations Thwarted by Issues on Security and Guarantees. *SWP Comments*.

Güney, N. A. (2023). Why Turkish Cypriots Deserve an Equal and Independent State. *Horizons*, 192-200.

Haas, M. L. (2001). Prospect Theory and the Cuban Missile Crisis. *International Studies Quarterly*, 241-270.

Hill, G. F. (1952). *A History of Cyprus.* CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS.

Ioannides, I., & Latif, D. (2023). Exogenous factors underpinning the Cyprus problem: shifting political and societal ramifications. *CENTRE FOR APPLIED TURKEY STUDIES*.

Kıcıroğlu, M. C., & Kıcıroğlu, N. F. (2024). Türkiye-Greece-Cyprus, and the west: a Lacanian family portrait. *Critical Studies on Security*.

Kyris, G. (2015). How and Why the European Union Still Matters. In J. Ker-Lindsay, *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (pp. 170-177). London: I.B.Tauris.

Lerner, J., & Keltner, S. (2001). Fear, Anger, and Risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*(1), 146-159.

Levy, J. (1992). Theory and International Relations: Theoretical Applications and Analytical Problems. *Political Psychology*, *13*(2), 283-310.

Levy, J. S. (1997). Prospect Theory, Rational Choice, and International Relations. *International Studies Quarterly*, 87-112.

Mackie, D., Devos, T., & Smith, E. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 602-616.

Mallinson, W. (2005). *Cyprus: A Modern History*. I.B.Tauris.

Marcus , G. E., Neuman, W. R., & MacKuen, M. (2000). *Affective Intelligence and Political Judgment.* Chicago: The University of Chicago Press.

McDermott, R. (2001). *Rish-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy.* The University of Michigan Press.

Öksüzoğlu, G. (2024). COLLECTIVE IDENTITY DURING SOCIETAL REGRESSION: TRANSFORMATION FROM SELF-IDENTIFICATION TO SUB-HUMAN TRAIT ASSOCIATIONS. *ARHUSS*, 20-38.

Öksüzoğlu, G. (2024). Construction of collective memory through official history education in North Cyprus (1971-2003) . *Turkish History Education Journal*, 142-169.

Olgun, M. E. (2015). One Final Chance for Federalism. In J. Ker-Lindsay, *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (pp. 209-219). London: I.B.Tauris.

Özkan, B. (2015). Making Cyprus a national cause in Turkey's foreign policy, 1948–1965. *Southeast European and Black Sea*.

Papadakis, Y. (2008). Narrative, Memory and History Education in Divided Cyprus: A Comparison of Schoolbooks on. *History and Memory*, 128-148.

Smith, C. A., & Ellsworth, P. C. (1985). Patterns of Cognitive Appraisal in Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 813-838.

Sözen, A. (2015). Blending Idealism with Pragmatism. In J. Ker-Lindsay, *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (pp. 245-253). London: I.B.Tauris.

Sözen, A., & Şahin, D. (2025). Renewing hope for Cyprus peace: a novel approach to reconcile the negotiation positions of the Turkish Cypriot side and the Greek Cypriot side. *New Perspectives on Turkey*, 70–89.

Stavrinides, Z. (2009). Dementia Cypria: On the Social Psychological Environment of the Intercommunal Negotiations. *The Cyprus Review*, 175-186.

Stavrinides, Z. (2015). The Role of "Invaluable Assets". In J. Ker-Lindsay, *Resolving Cyprus: New Approaches to Conflict Resolution* (pp. 254-263). London: I.B.Tauris.

Stelgias, N. (2025). Divided narratives: How news agencies reinforce one-sided narratives in Cyprus. *Media, War & Conflict*, 1–19.

Volkan, V. (2008). Trauma, Identity and Search for a Solution in Cyprus. *Insight Turkey*, 95-110.

Volkan, V. D. (1979). *Cyprus—War and Adaptation A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflict* . THE UNIVERSITY PRESS OF VIRGINIA .

Zeka, J. V. (2015). Cyprus: From an Argued Past to a Shared Future. *European Journal of Sustainable Development*, 141-154.

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ BAĞLAMINDA 2. KARABAĞ SAVAŞI

THE SECOND KARABAKH WAR IN THE CONTEXT OF CONFLICT RESOLUTION

Yüksek Lisans Öğrencisi Adıl Mammadov
Bursa Teknik Üniversitesi
adilmemmedov1015@gmail.com
ORCID: 0000-000-7939-6930

ÖZET

2. Karabağ Savaşı, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki onlarca yıl süren ihtilafın askeri açıdan yeniden alevlendiği ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik dengelerini köklü şekilde değiştiren önemli bir çatışma olmuştur. Bu bildiride, söz konusu savaşın tarihsel arka planı, çatışmanın nedenleri, gelişimi ve sonuçları, çatışma çözümü perspektifinden ele alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca savaşın ardından barış inşası süreçlerinin nasıl kurgulandığı ve bu süreçlerin ne derece başarılı olduğu analiz edilmiştir. Savaş, 27 Eylül 2020'de başladı, 44 gün sürmüş ve Azerbaycan'ın geniş çaplı bir askeri zaferiyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan, 1990'lı yıllarda kaybettiği toprakların büyük bir bölümünü geri almış ve Ermenistan tarafı önemli stratejik noktaları kaybetmiştir. Çatışmanın arka planı, Sovyetler Birliği dönemine kadar uzanmakta olup, etnik ve siyasi sorunlar 1991'deki bağımsızlıklardan sonra derinleşmiştir. 1992-1994 yılları arasında yaşanan birinci Karabağ Savaşı, yüz binlerce Azerbaycanlının yerinden edilmesine ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ dahil olmak üzere çevre yedi rayonu işgal etmesine yol açmıştır. Bu statüko, yaklaşık otuz yıl boyunca sürdürülebilir bir barış sağlanamadan devam etmiştir. Minsk Grubu'nun ara buluculuğunda sürdürülen görüşmelerden sonuç alınamaması, 2020'deki ikinci savaşın zeminini hazırlamıştır. Bölgesel ve küresel güçlerin müdahil olduğu bu süreçte diplomatik baskılar ve enerji politikaları da çatışma dinamiklerini etkilemiştir. Azerbaycan'ın savaşta kullandığı yüksek teknolojili insansız hava araçları, elektronik harp sistemleri ve modern askeri stratejiler, çatışmaların doğasını değiştirmiş ve klasik savaş tekniklerinden farklı bir tablo ortaya çıkarmıştır. Ancak askeri zaferin kalıcı bir barışa dönüşmesi için diplomatik, toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanma şarttır. Bu noktada, Johan Galtung'un "pozitif barış" ve John Paul Lederach'ın "çatışma dönüşümü" kuramları, çatışmanın çözümüne yönelik kuramsal bir zemin sunmaktadır. Bu

kuramlar, sadece çatışmayı durdurmayı değil, aynı zamanda temel nedenlerin ortadan kaldırılmasını ve toplumlar arası uzlaşıyı hedeflemektedir.

Rusya'nın aracılığıyla imzalanan 9 Kasım 2020 tarihli üçlü bildirge, savaşı sonlandırsa da taraflar arasında tam anlamıyla bir barış antlaşması yapılmamıştır. Bildirinin ardından Ermenistan askeri güçlerini Karabağ'dan çekerken, Azerbaycan topraklarında yeniden egemenlik tesis edilmiştir. Türkiye'nin desteğiyle kurulan ortak gözlem merkezi ve ilerleyen süreçte planlanan Zengezur Koridoru gibi bölgesel projeler, Güney Kafkasya'nın geleceğini şekillendirebilecek önemli gelişmelerdir. Ayrıca İran, Rusya, Türkiye ve Batılı aktörlerin bölgeye yönelik farklı vizyonları, barış sürecini karmaşıklaştıran dış faktörler arasında yer almaktadır. 2. Karabağ Savaşı sadece bir askeri çatışma değil, aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin yeniden inşa edildiği, uluslararası hukuk, insan hakları, etnik kimlikler ve kolektif hafıza gibi birçok alanda derin etkiler bırakan bir süreçtir. Savaş sonrası süreçte barışın kalıcılığı, güvenin yeniden inşası, yerinden edilmiş insanların dönüşü, azınlık haklarının korunması ve çok taraflı diplomasinin işletilmesi gibi başlıklar kritik önem taşımaktadır. Medya, sivil toplum ve eğitim politikalarının bu sürece entegrasyonu, kalıcı barış kültürünün yerleşmesi açısından stratejik rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çatışma sonrası dönem sadece yeniden yapılanma değil, aynı zamanda toplumsal barışın yeniden inşası süreci olarak değerlendirilmelidir. Akademik çevrelerin, politika yapıcıların ve yerel halkların ortak katkısıyla şekillenecek kapsayıcı çözümler, Güney Kafkasya'da uzun vadeli barış ve istikrarın teminatı olabilir.

Anahtar Kelimeler: 2. Karabağ Savaşı, çatışma çözümü, pozitif barış,

ABSTRACT

The Second Karabakh War was a major conflict that reignited the decades-long conflict between Azerbaijan and Armenia from a military perspective and radically changed the geopolitical balances of the South Caucasus. This report evaluates the historical background of the war, the causes, development and consequences of the conflict from a conflict resolution perspective. It also analyzes how peacebuilding processes were structured after the war and how successful these processes were. The war began on September 27, 2020, lasted 44 days and resulted in a large-scale military victory for Azerbaijan. Azerbaijan regained a large part of the territories it lost in the 1990s, and the Armenian side lost important strategic points. The

background of the conflict dates back to the Soviet Union period, and ethnic and political problems deepened after independence in 1991. The First Karabakh War, which took place between 1992 and 1994, led to the displacement of hundreds of thousands of Azerbaijanis and the occupation by Armenia of seven surrounding regions, including Nagorno-Karabakh. This status quo has continued for nearly thirty years without a sustainable peace. The failure to achieve results in the talks mediated by the Minsk Group has paved the way for the second war in 2020. In this process, in which regional and global powers intervened, diplomatic pressures and energy policies have also affected the dynamics of the conflict. The high-tech unmanned aerial vehicles, electronic warfare systems and modern military strategies used by Azerbaijan in the war have changed the nature of conflicts and have created a picture different from classical war techniques. However, diplomatic, social and economic reconstruction is essential for the transformation of military victory into a lasting peace. At this point, Johan Galtung's "positive peace" and John Paul Lederach's "conflict transformation" theories provide a theoretical basis for resolving the conflict. These theories aim not only to stop the conflict but also to eliminate the root causes and achieve reconciliation between societies.

The trilateral declaration signed on November 9, 2020, mediated by Russia, ended the war, but a full peace treaty was not signed between the parties. Following the declaration, Armenia withdrew its military forces from Karabakh, while Azerbaijan reestablished sovereignty in its territories. Regional projects such as the joint observation center established with the support of Türkiye and the Zangezur Corridor planned in the future are important developments that could shape the future of the South Caucasus. In addition, the different visions of Iran, Russia, Turkey and Western actors towards the region are among the external factors complicating the peace process. In this section, the Second Karabakh War is not only a military conflict, but also a process in which regional balances of power are rebuilt, leaving deep impacts on many areas such as international law, human rights, ethnic identities and collective memory. In the post-war period, topics such as the permanence of peace, the reconstruction of trust, the return of displaced people, the protection of minority rights and the operation of multilateral diplomacy are of critical importance. The integration of media, civil society and education policies into this process plays a strategic role in establishing a culture of permanent peace. In this context, the post-conflict period should be evaluated not only as a process of reconstruction but also as a process of rebuilding social peace. Inclusive solutions that will be shaped with the joint contribution of academic circles, policy makers and local people can be the guarantee of long-term peace and stability in the South Caucasus

Keywords:2. Karabakh War, conflict resolution, positive peace

GİRİŞ

2020 yılında patlak veren ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı, sadece sahadaki askeri avantajın değişimi değil; Aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin dönüşümünü, uluslararası hukuk çerçevesinde egemenlik haklarının yeniden tartışmaya açılmasını ve Sovyet sonrası coğrafyada barışçıl büyümenin dinamiklerini dağıttığı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu sistematik sözlü konu çalışması, İkinci Karabağ Savaşı'nı tuz bir askeri başarı yahut sınırın kırılması yerine, çatışma çözümü, barış inşası ve kalıcı istikrarın inşası açısından sistematik bir analiz çabasını içermektedir. Savaşın yalnızca politik ve askeri uçakta değil, aynı zamanda sosyokültürel ve uluslararası boyutlarıyla incelenmesi; Barışçıl çözüm arayışlarının çok disiplinli ve çok aktörlü bir yaklaşımla ele alınması gerekli kılmaktadır.

Bu savaşın başlangıçtaki savaşın durumu ve siyasi arka plan analiz edilecek, ardından çatışmanın patlak verisi, gelişim süreci ve sonuçları ayrıntılı olarak ele alınacak. Bu süreçte yerel, küresel ve aktörlerin rolleri ile bu rollerin barış süreci üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca savaşın ardından oluşan yeni statükonun yerel halklar üzerindeki sosyo-ekonomik ve kültürel yansımaları da tartışılacak.Kuramsal çerçeve olarak Johan Galtung'un "yapısal ve kültürel şiddet" kavramları, John Paul Lederach'ın "tabandan barış inşası" modeli ve I. William Zartman'ın "çatışmanın bozulmasısı" teorisi esas olarak alınmıştır. Bu teorik yaklaşımlar, hem çatışmanın nedenlerini hem de kalıcı barış için geliştirilecek tekniklerin anlaşılmasında önemli bir referans noktası sunmaktadır.
Yöntem olarak kaliteli bir araştırma stratejisi izlenmiştir. Uluslararası hukuk bilgileri, akademik yayınlar, saha haberleri, medya kaynakları ve resmi açıklamalar kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Böylece hem çatışmanın çok yönlü hem de çözüm aramalarını sürdürebilmek için bütüncül bir çerçeve halinde tutulabilir.

İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından ortaya çıkan strateji dönüşümü, sadece Güney Kafkasya ile sınırlı değil, Avrasya güvenlik mimarileri, enerji yolları, dış politika paradigması ve barışın olmasına dair yeni sorgulama alanları doğurmuştur. Bu araştırma, sadece geçmişin analizine değil, aynı zamanda geleceğe yönelik barış inşası perspektiflerine de katkı sunmayı hedefliyor.

1.TARİHSEL ARKA PLAN

Karabağ meselesi, Güney Kafkasya'nın kültürel, kültürel ve politik kırılmalarını temsil eden bir alan olmuştur. Osmanlı, Pers ve Rus İmparatorlukları arasında yüzyıllar boyunca el yaygın olarak bu bölge, 19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası'nın hakimiyetine girdi. Bu dönemde uygulanan demografik mühendislik politikaları sonucunda Ermeni düzeyde bölgesel olarak yoğun biçimde, daha sonra yaşanacak etnik bölünme çatışmalarının ayrılması oluşturuldu. 1923 yılında Sovyetler Birliği döneminde, Dağlık Karabağ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk oblast (bölge) uygulamalarıyla sınırlıdır. Sovyet merkezi yönetimi, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki tarihi gerilimleri baskı alarak kontrol etmeye çalışmıştır. Ancak Gorbaçov döneminde ilan edilen glasnost ve perestroyka politikaları, etnik taleplerin yeniden gündeme gelmesine ve ulusçu akımların yükselişine neden olmuştur (Caspersen,2012).

1992-1994 yılları arasında Ermenistan destekli güçlerin Azerbaycan ordusuna karşı yürüttüğü askeri operasyonlarla birlikte Dağlık Karabağ'ın yanı sıra Laçin, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Zengilan ve Gubadlı rayonları da işgal edildi. Sivil halk katliamları, zorunlu göç ve mültecilik gerçeğiyle yüz yüze kalanlar. Özellikle 1992'de Hocalı Katliamı , Azerbaycan kamuoyunda büyük bir travma yaratmıştır. Bişkek Ateşkesi ile savaş sona ermiş olsa da, bu sadece bir "dondurulmuş çatışma" ortamı yaratmıştır. AGİT Minsk Grubu'nun yürüttüğü müzakereler, tarafların taraflarındaki uzlaşmazlıklar nedeniyle tıkanmıştır. Azerbaycan, işgal altında topraklardan vazgeçmezken; Ermenistan, Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini ve özgürlüğünü savundu. 2001 Key West Görüşmeleri, 2009 Madrid Prensipleri ve Kazan görüşmeleri somut sonuç doğurmamıştır. Bu süreçte, Azerbaycan'ın siyasi ve işleyişi olarak sürdürülürken; Ermenistan diasporasının ve Rusya'nın güvenlik şemsiyesi adına girmiştir. Uluslararası toplum ise statükonunun devamını fiilen kabul edilmiştir. Bu durum, Azerbaycan'da derin bir adaletsizlik ve çözüm umutsuzluğu hissi yaratmıştır. 2020'ye gelindiğinde Azerbaycan, bu saldırıların üstesinden gelmek üzere askeri hazırlıklarını tamamladı (Kucera,2021).

2.KARABAĞ SAVAŞI'NIN GELİŞİMİ VE SONUÇLARI

27 Eylül 2020 tarihinde başlayan 2. Karabağ Savaşı, 44 gün süren yüksek yoğunluklu bir çatışma sürecidir. Azerbaycan, yıllar boyu süren yapısal tıkanıklık ve uluslararası toplumsal

etkisizliği karşısında, işgal altında topraklarını geri almak için askeri çözüm yolunu tercih etmiştir. Savaşın farklı düzenleyici yönlerinden biri, klasik muharebe yöntemlerinin yanı sıra yüksek teknolojik silah sonuçları (özellikle Türk yapımı SİHA'lar - Bayraktar TB2) etkin kullanımı olmuştur.

.

2.1.Askeri Strateji ve Teknolojik Üstünlük

Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, savaş asimetrik savaş seçenekleri ile hem konvansiyonel hem de hibrit mücadele yürütmüştür. Özellikle drone'lar, kamikaze İHA'lar, elektronik harp sistemleri , topçuların desteklediği ani taarruzlar ve bilgi savaş taktikleri sayesinde Ermeni mevzilerine büyük kayıplar verildi. Harita üzerinde kayıtlı olan Füzuli, Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı, Hadrut ve Şuşa gibi merkezler teker teker ele geçirilmiştir. Bu başarı, Azerbaycan'ın ordusunu son 15 yılda modernize etmiş, Türkiye ve İsrail'den alınan silah sistemleri ve eğitim programları etkili olmuştur. Ermenistan askeri olarak eski Sovyet sistemlerine dayalı, merkezi olmayan ve motivasyon problemi yaşayan bir orduya sahipti.

2.2.Bilgi Savaşı ve Diplomatik Manevralar

Savaş yalnızca sahada değil, aynı zamanda medya ve uluslararası uçaklarda da yürütülmektedir. Azerbaycan, sosyal medya, uluslararası basın ve görsel içeriklerle "haklı savaş" algısını inşa etmeye çalıştık; Ermenistan ise sivil kayıplar ve tarihi anlatılarla "soykırım tehdidi" arasındaki bağlantı üzerinden uluslararası destek aramıştır.

Türkiye'nin açık siyasi ve operasyonel desteği, sahada stratejik konumu ve askeri teknoloji transferi ile Azerbaycan'ın yanında net bir tutum sergilemesi savaşın gidişatını etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Buna karşılık Rusya, temsili görüntü ayetinde, çatışmanın belirgin bir dengeye oturması için örtük şekilde müdahale edilmiştir (Kramer,2016).

2.3 Savaşın Sonuçları

10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan üçlü bildirim ile savaş sona ermiştir. Bu anlaşmaya göre:

- Azerbaycan, 7 işgal altında rayın büyük bir kısmını geri almıştır.
- Rusya, 5 yıl süren (otomatik uzatma olasılığı olan) bir barış gücü misyonu ile Karabağ'ın kalan bölgelerinde konuşulmaktadır.

- Ermenistan, Laçin Koridoru üzerinden Karabağ Ermenileri ile bağlantıları korurken, Azerbaycan da Nahçıvan ile bağlanmayı sağlayan Zengezur Koridoru için hak kazanmıştır.

Savaşın sonunda Ermenistan'da büyük bir oluşum ve moral kaybı yaşarken, Azerbaycan'ın askeri başarısı kadar psikolojik bir zafer de elde etti. Ancak aynı zamanda bölgede yeni tür bir barışsızlık ve gerilim potansiyeli oluşur.

3. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN ROLÜ

3.1.Türkiye: Kapsamlı Stratejik Ortaklık

Türkiye ile Azerbaycan arasında "bir millet, iki devlet" ilkesiyle şekillenen ilişkiler, 2. Karabağ Savaşı'nda oluşturulan bir ortaklığa dönüşmüştür. Türkiye'nin askeri desteği yalnızca silah sevkiyatı ile sınırlı kalmamış, eğitim, danışmanlık, ortak tatbikatlar ve askeri istihbarat paylaşımı gibi alanlara da yayılmıştır. Savaş sırasında ve sürecinde düzenlenen "TurAz Kartalı" tatbikatları, Azerbaycan taktiklerinin özelliklerini artırmıştır.

Ayrıca Türkiye, savaş boyunca uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'ın tezlerini savunmuş, Türk medyası ve birimleri aracılığıyla Ermeni işgaline karşı bir kamuoyunda ortaya konmuştur. Savaş sonrası dönemde ise Türkiye'nin Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a bağlanmasını sağlama Zengezur Koridoru projesiyle bölgesel ulaşım ve enerji denkleminde rol daha da aktif hale getirildi (Kocatepe,2022).

3.2. Rusya: Hegemonik Kontrolü Korumak

Rusya açısından Güney Kafkasya, geçmişteki hinterlandın bir parçası olup, güvenlik ve paylaşım politikalarının merkezinin yerini alır. Rusya, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) aracılığıyla Ermenistan'ın resmi müttefiki olsa da, savaş sürecinde doğrudan müdahalede bulunmamış, Ermenistan'ın destek çağrılarına temkinli yaklaşmıştır. Bu davranış, Erivan'da hayal ürünü yaratmış ve Paşinyan yönetiminin Batı'ya yakınlaşmanın kaybıyla karşı bir mesaj olarak değerlendirilmiştir. Rusya'nın savaşı sonunda imzaladığı 10 Kasım Ateşkesi ile Karabağ'ın belirli bölgelerine 2.000 kişilik barış gücü konuşması, statükoyu yeniden şekillendirme çabasının bir parçası olmuştur. Böylece hem Ermenistan'ın üzerindeki iklim koşulları sürdürmüş hem de Türkiye'nin uygunluk bağlantılarına çalışmıştır.

3.3 İran: Statükonunun Değişmesinden Kaygı

İran'daki savaş özellikle güney sınır hattına yakın bilgilerin yaşanmasından dolayı bilmediği bir tutum benimsemiştir. Azerbaycan'ın işgal altında topraklarının geri alması, İran'ın yaygın olarak yaşayan Azeri kökenli nüfus arasında mili bilincin yükselmesine neden oldu. Bu durumda, İran'da iç siyasi dengeleri tehdit edebilecek potansiyel bir gelişme olduğu görülmektedir. İran ayrıca, savaş sonrası başlatma önerisi gelen Zengezur Koridoru'nun kendisini bölgesel ticaret yollarından dışlayabileceğini düşünmekte ve buna karşı Ermenistan ile iş birliğini artırmaktadır. Bu yüzden çekince, İran'ın savaş sonrasında bölgesinde daha aktif bir dış politika yürütülmesine neden olmuştur.

4. ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ TEORİLERİYLE ANALİZ

Karabağ Savaşı, sadece ülke iki arasındaki bir toprak mücadelesi değil, aynı zamanda derin gerginlik, bölgesel ve kimliksel bir tezahürü olarak ele geçirilmesi. Bu çatışma çatışma çözümüne çeşitli kuramsal çerçeveler, çatışmanın doğasını anlamamıza ve çözüm yollarını analiz etmemize yardımcı olur.

4.1.Realist Teori ve Güç Dengesi

Realist teoriye göre uluslararası sistem devletler, kendi çıkarlarını maksimuma çıkarmak için rekabet içindedirler. Bu bağlamda durumların gidişatı temel değildir, güçtür (Narine,2010). Azerbaycan'ın 1990'ların başındaki askeri ve ekonomik zayıflığı nedeniyle kaybedilen toprakları, 2020 yılında askeri varlığını artırmasıyla geri alabilmesi, bu teorinin doğruluğunu destekleyen önemli bir örnektir.

Azerbaycan, 1994'ten itibaren uygulanan petrol ve doğal gelirlere dayalı ekonomik kalkınma stratejisiyle askeri altyapısını modernize etmiş, dış politika alanında ise özellikle Türkiye ve İsrail ile geliştirilen yeniden yapılandırma ortaklığı sayesinde savaşta üstünlük kurmuştur. Bu bağlamda realist paradigma, çatışmanın birleşip güçlendiği ana merkez ve ulusal çıkarların yeniden açılma ile genişletilebilir.

4.2. Yapısal Çatışma Yaklaşımı

Yapısal çatışma çatışmaları, çatışmaların yalnızca görünen kısmı değil, toplumlar arası eşitsizlik, dışlanma, ulusal hak iddiaları ve kimlik sorunlarıyla da ilgili olması devam ediyor. Karabağ meselesi, Azerbaycan ve Ermenistan toplumlarının yaşadıkları hafızasında travmatik biçimde yer edinmiş; özellikle 1992'deki Hocalı Katliamı ve 1988'de başlayan göç dalgaları onun iki toplumsal hafızasında derin yaralar bırakmıştır.

Ayrıca Karabağ'daki Ermenilerin Azerbaycan'a entegre edilmemesi ve Azerbaycanlıların uzun yıllar mülteci olarak yaşamak zorunda kalması, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Yapısal eşitsizlikler, sadece fiziksel alanlarda değil, eğitim, kültür, dil ve medya yoluyla da çatışmayı yeniden üretmemiştir. Bu nedenle çatışmanın çözümü yalnızca toprak meselesiyle değil, toplumlar arası yeniden güven inşası ile doğrudan bağlantılıdır.

4.3. Çatışma Dönüşümü Modeli

John Paul Lederach'ın gelişen çatışma yaşadığı model, çatışmayı yalnızca bir kriz anı olarak değil, sürekli bir toplumsal ilişki olarak görüyor. Bu yaklaşıma göre hedefe, çatışmayı ortadan kaldırmak değil, onu dönüştürerek analiz etmek hale getirmektir (Lederach,1997). Karabağ meselesinde ise bu dönüşüm henüz gerçekleşmemiştir. Taraflar savaştan sonra karşılıklı olarak suçlamaya devam etmiş, karşılıklı diyalog üyeleri oluşturulamamıştır.

Savaş sonrasında Azerbaycan tarafından sürdürülen imar çalışmaları ve göç ettirilen bakım geri dönüş programları, çatışmanın izlenebilmesi için fırsat olarak görülebilir. Ancak bu süreçte Ermenilerin dışlandığı algısı , onların tek başlarına kaldıkları görülmektedir. Gerçek bir dönüşüm için onun iki toplum toplumunun, dini temsilcilerin, sivil toplumların ve gençlerinin süresinin dahil edilmesi gerekir.

4.4. Barış İnşası ve Sürdürülebilirlik

Barış inşası teorileri, bir çatışmanın çözümünün yalnızca askeri zaferle değil, sosyal adaletin sürdürülmesi ve travmaların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olduğu savunuluyordu. Azerbaycan savaşının ardından Karabağ'da iletişim, havaalanları, konutlar ve altyapı projeleri başlatılarak barış inşaatı süreci maddi zeminde sürdürülmeye başlandı. Ancak bu tek yönlü çaba, sosyal ve boyutsal boyutlar ardı ardına devam ediyor.

Özellikle 2023'te Karabağ'daki Ermeni yönetiminin tamamen dağılması ve Ermenilerin büyük bölümünün ayrılması, etnik temizlik tartışmalarının da yeniden alevlenmesi. Bu da, çatışmanın henüz sona ermediğini, sadece bir ateşkes düzeyinde kontrol olarak alındığını gösteriyor. Sürdürülebilir barışın sağlanması için sadece altyapı değil, toplumsal uzlaşma, adalet ve hakikatin gerçekliğinin da gerçekçi olması gerekmektedir.

4.5.Alternatif Yaklaşımlar: Uzlaşma, Müzakere ve Ara Buluculuk

Karabağ sorununun özelinde, klasik arabuluculuk rejimi olan AGİT Minsk Grubu başarısız olmuştur. Bunun en önemli nedeni hukuki müzakereye değil, pozisyonlarını korumaya yönelik

hareketlerdir. Tarafsız ve güvenilir bir üçüncü tarafın eksikliği, özellikle Fransa'nın açık şekilde Ermenistan'dan yana tavır alması nedeniyle daha da derinleşmiştir.

Gelecekte olası bir çözüm süreci, Güney Kafkasya merkezli bölgesel iş birliği yapıları (örneğin 3+3 platformu: Türkiye, İran, Rusya + Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) uzlaşma için yeni bir zeminde yaşayanlar. Aynı zamanda çatışmanın çözümünde çok katlı diplomasinin (halklar arası diplomasi, sivil toplum, medya ve dini liderler aracılığıyla) değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

2.Karabağ Savaşı, yalnızca iki mülkiyet toprak bölünmesi değil, aynı zamanda uluslararası hukuk normları , insancıl hukuk , işgal hukuku ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı gibi kritik kavramlar çerçevesinde ele alınabilir. Bu bölümdeki savaşın hukuki boyutu detaylandırılmakta; Savaş öncesi, savaş süreci ve sonrasındaki hukuki durum analizi yapılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 1993 yılında 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarla Ermenistan güçlerinin Azerbaycan'a ait topraklardan aralıksız ve koşulsuz olarak uzatılmasını talep etmiştir. Bu anlaşmazlıklar, uluslararası toplumun Dağlık Karabağ ve sağlam yedi rayonun Azerbaycan'a ait olduğunu kabul ettiğini göstermektedir (Kaya,2005).

Azerbaycan, bu kararlara dayanarak 2020'deki askeri operasyonlarını uluslararası hukuka uygun bir şekilde "işgal altında topraklarını kurtararak" sürdürmeyi sürdürdüğünü savundu. Uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkı çerçevesi, Azerbaycan'ın bu askeri müdahalesi bazı gelişmiş "hukuken savunulabilir" olarak değerlendirilmiştir.

5.1. Ermenistan'ın İşgalci Konumu ve Ermeni Nüfusun Durumu

Uluslararası hukuk açısından, bir sorumluluğun başka bir bölümünün kesintili topraklarını işgal etmesi "yasa dışı eylem olarak" kabul edilir. Ermenistan, 1990'ların Dağlık Karabağ'dan başlayarak yedi Azerbaycan rayonunu kontrol altında tutmuş, buralarda fiili bir yönetim kurmuştur. Bu durum, işgal hakkı kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak bölgedeki Ermeni rejimi, bu işgal döneminde "kendi kaderini tayin hakkı"na dayanan aralıklarla ilanlar vermesi, uluslararası hukukta tanınmamıştır. Zira bu hakkın, toprak bütünlüğü ilkesiyle çatıştığında , genellikle devletlerin toprak bütünlüğünün saklıdır.

5.2. Savaş Sonrası ve Uluslararası Hukukun Rolü

2020'de imzalanan ateşkes anlaşması, Azerbaycan'ın elindeki askeri Egemenlik yapısından oluşuyor. Bu anlaşmanın, uluslararası hukuki statü kazanmasına da, fiili durumun hukuki çerçeveye dönüşmesine giden bir adım olarak görülmektedir. Ancak anlaşmanın taraflarından biri olan Rusya'nın "garantör" konumunda, anlaşmanın meşruiyeti ve uygulanabilirliği konusunda tartışmalara neden olmuştur. Ermenistan'dan gelen Karabağ Ermenilerinin geleceği ise uluslararası hukuk açısından belirsizdir. Mültecilerin geri dönüşü, özgürlük hakları, vatandaşlık statüleri gibi siyasetler, gelecekte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi gibi hizmetlerin önünde dava söz konusu olabilir.

Dağlık-Karabağ'da İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ve onu takip eden Ateşkes Antlaşması ile ortaya çıkan yeni statüko çerçevesinde çok önemli bazı değişiklikler mevcutken, bazı kritik sorunlar çözümsüz bırakılmıştır. Ancak sorunun taraflarının yanı sıra yeni statükoda önemli roller oynayan diğer devletler, mevcut ateşkesin nihayetinde kalıcı bir barışa dönüşebilmesi için er veya geç bu sorunlara yönelik çözümler geliştirmelidir. Dağlık Karabağ sorununun kalıcı bir barış zeminine kavuşturulması için bu soruna müdahil olan bölgesel ve küresel güçler de yapıcı politikalar ortaya koyarak çözüme katkıda bulunmalı ve aksi tutumlardan özenle kaçınmalıdır. Bu çözüm çabaları ortaya konurken ise Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde bu zamana kadar tekerrür eden hatalardan kaçınılmalı, sorunun tarihsel arka plânı iyi analiz edilmeli ve uluslararası hukukun sağladığı imkanlardan azami ölçüde yararlanmak tüm tarafların temel ilkesi olmalıdır (Hekimoğlu,2015).

5.3. Uluslararası Toplumun ve Kurumların Tepkileri

Savaş sırasında ve sonrasında çok sayıda uluslararası kurum – Avrupa Birliği, AGİT, BM – karşıt maçlara itidal maçta katılmıştı, ancak somut müdahalelerde bulunmamıştı. Bu pasiflik, özellikle AGİT Minsk Grubu'nun başarısının büyük ölçüde kaybolmasına neden olmuştur. Ayrıca bazı ülkelerin (Fransa, ABD gibi) savaş sonrasındaki süreçteki tutumları, uluslararası hukuk evrenselliği ve açıklamaları konusunda soru işaretleri doğurmuştur. Azerbaycan bu durumu uluslararası platformlarda sık sık gündeme geliyor.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Karabağ Savaşı, yalnızca iki arasındaki bir askeri çatışmanın dağılımı, bölgesel jeopolitik dengeleri, uluslararası hukukun kırılması ve çatışma çözümü yaklaşımlarını yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılan çok boyutlu bir olaydır. Bu savaş, klasik politikaların etkin

şekilde sürdürülebilmesi için askeri yöntemlerin mevcut rejimler için bir seçenek olduğu gösterilmiştir. Ancak savaşın getirdiği yıkım ve insani dramlar, barışın kalıcı şekilde inşasının ne kadar elzem olduğu da ortaya çıktı. Azerbaycan, uluslararası hukuk nezdinde kendine ait olan toprakları geri getirmiş ve bu sayede ülkeyi yeniden tesis etmiştir. Bu bağlamda 2. Karabağ Savaşı, "haklı savaşı" teorisi değerlendirildiğinde, birçok devlet ve uluslararası kuruluş tarafından meşru bir mücadele olarak kabul edilmiştir.

Öte yandan, Ermenistan'ın hem askeri gücündeki bozulma, hem de ülkenin siyasi dengeleri altüst edilmiş ve Paşinyan hükümeti büyük bir meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda, savaş sadece cephede değil, siyasal yapılarda önemli kırılmalar yaratabileceği görülüyor.

Çatışma sonrasında periyodik olarak dikkat çeken en önemli unsurlardan biri, yeniden inşa ve normalleşmenin çok boyutlu olması. Altyapı projeleri, göçmenlerin geri dönüşü, kültürel birikimin onarımı gibi konular, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik ve toplumsal bir oluşum için gerekli kılmaktadır. Ancak bu sürdürülebilirliğin sürdürülebilir olması için kalıcı, barışa dayalı bir vizyonun kapsamı genişletilir. Bu noktada Türkiye, Rusya, İran ve Batılı ülkelerin politikalarına katkıları, sürecin barışçıl bir rotada ilerlemesi için önem arz etmektedir.

2.Karabağ Savaşı'nın çatışma çözümleme analizi, bize bu önerileri sunuyor:

- Uzun süre çözümsüz bırakılan bağışlar, ani ve yıkıcı şekilde yeniden patlak verebilir.
- Uluslararası toplumun etkisizliği, aktörlerin daha parçalı olarak üstlenmesine neden olabilir.
- Barış, sadece silahların susması değil, aynı zamanda toplumlar arası güvenin ve iş birliğinin yeniden inşasıyla mümkündür.
- Adil ve sağlıklı bir barış için hem hukuki hem de meşruiyet içeren çözümler önemlidir.

Sonuç olarak, 2. Karabağ Savaşı, çatışma çözümü literatürüne yeni açılımlar sunmakta ve barış inşası geniş kapsamlı dersler içermektedir. Bu deneyim, sadece Güney Kafkasya için değil, benzer etnik-toprak masraflar yaşayan diğer bölge için de önemli bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Lederach, J. P. (1997). Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. United States Institute of Peace Press.

Caspersen, N. (2012). Unrecognized States and the Dilemma of Sovereignty: The Case of Nagorno-Karabakh. Journal of International Relations.

Cornell, S. E. (2017). The Nagorno-Karabakh Conflict. Report, Harvard University Press.

Kucera, J. (2021). The Role of Drones in the 2020 Nagorno-Karabakh War. Defense Studies.

Narine, S. (2010). Regional Security Complex Theory. In Theories of International Relations. Stanford University Press.

Kramer, M. (2016). The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Legal Aspects. Caucasus Analytical Digest.

Stedman, S. J. (1997). Spoiler Problems in Peace Processes. International Security.

Zartman, I. W. (2000). Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond. In International Conflict Resolution.

Kocatepe, Ö. F. (2022), Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin güvenlik ve savunma iş birliği boyutu, Uluslararası Geçmişten Geleceğe İpekyolu Sempozyumu Bildiri Kitabı, 385-400.

Cornell, S. E. (2011), Azerbaijan since independence, M.E. Sharpe.

Sambanis, N. (2004). Using Case Studies to Expand Economic Models of Civil War. Perspectives on Politics.

Elena Teslova, “Russia suggests 3+3 format with Turkey, Iran, Azerbaijan, Armenia, Georgia in Caucasus,” Anadolu Agency, 6 Ekim 2021, https:// www.aa.com.tr/en/politics/russia-suggests-3-3-format-with-turkey-iran-azerbaijan-armenia-georgia-in-caucasus/2384679.

Hekimoğlu MM, ‘Self-Determinasyon Bağlamında Dağlık Karabağ Sorunu’ (2015) 11(41) Uluslararası Hukuk ve Politika 103-121.

Abdullahzade C, ‘Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan’ın Rolü ve Sorumluluğu’ (2021) 69(4)AÜHFD 1541-1568.

Öztarsu MF, ‘Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Arayışlarında Minsk Grubu ve Bölgesel Aktörlerin Rolü’ iç Nezir Akyeşilmen (ed), Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi (Odtü Yayıncılık 2012).

Akıncı, A., & Kaba, S. G. (2023), Kafkasya’nın jeopolitik önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur koridoru örneği, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 9(1), 88-106.

Yılmaz, Reha. Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi, SosyalBilimler Araştırmaları Dergisi, 2, 2010, ss. 69-93.

Keskin, Funda. Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş Karışma ve Birleşmiş Milletler, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Aliyev A, Azerbaycan Uluslararası Suçların Hedefinde: Hukuki İnceleme, (Nurlar NPM 2018).

Carley P, ‘Nagorno-Karabakh: Searching For a Solution’ (1998) A United States Institute of PeaceRoundtable Report https://www.usip.org/sites/default/files/PW25-Nagorno-Karabakh.PDF Erişim Tarihi 19 Mayıs 2021.

De Waal, T. (2021). Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York University Press.

Kaufman, S. J. (2001). Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War. Cornell University Press.

Caferov N ve Aslanlı A, ‘Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya’ (2016) (53) Ermeni Araştırmaları 239-260.

THOMAS JEFFERSON'IN YERLİ HALKLARA YÖNELİK SÖYLEMİ VE EPİSTEMİK TAHAKKÜM: HARRİSON (1803) VE HUMBOLDT (1813) MEKTUPLARI ÜZERİNDEN BATI YÖNLÜ GENİLŞEMEYİ MEŞRULAŞTIRMAK

Yüksek Lisans Öğrencisi Hatice Kübra DEMİR[1]
Yalova Üniversitesi /Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
hatice.demirhkd@gmail.com - https://orcid.org/0000-0003-1915-4723

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali UĞUR
Danışman

ÖZET

Bu çalışma, Thomas Jefferson'ın batıya doğru genişleme stratejisinin ardındaki söylemsel yapıyı görünür kılmak için Vali William H. Harrison'a (1803) ve Baron Alexander von Humboldt'a (1813) yazdığı iki mektubu Derrida'nın yapısöküm yöntemiyle incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, Thomas Jefferson'ın mektuplarında yer alan "medenileştirici" ve paternalist söylemi çözümlemektir. Görünürde insancıl bir dile sahip bu söylem, derinlemesine incelendiğinde Yerli halkları özne konumundan dışlayan bir tahakküm biçimi olarak belirmektedir. Aynı zamanda mektuplar, Amerika'nın İngiltere'ye karşı bilgi-iktidar düzenini yeniden kurmaya yönelik epistemik bir stratejinin parçası olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda Jefferson'ın mektuplarında sıkça vurguladığı "dostane ilişkiler" ideali ile sürekli bir şekilde Yerli halkın yerinden edilmesine dair planlar arasındaki çelişki irdelenmektedir.

Çalışmanın temel hipotezi, Jefferson'ın söyleminin, Amerika'nın batıya doğru ilerleyişini meşrulaştıran, ama aynı zamanda sömürgeleştirilecek topraklar üzerinde epistemik bir tahakküm yürüten bir ideolojik aracı olduğudur. Çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır: Jefferson, mektuplarında Yerli halklar yönelik nasıl bir dil kullanmaktadır ve bu dili hangi fikirleri meşrulaştırmak için kullanmaktadır?" "Jefferson'ın dostluk ve medeniyet getirme gibi ifadeleri, aslında nasıl bir sömürgeci bakış açısını normalleştirmektedir ve bu yolla halkların

[1] Bu bildiri, yazarın yüksek lisans düzeyinde sürdürmekte olduğu *"İsrail'in 'Yerleşimci' Politikasının Amerikan Kökenleri: Post-Yapısalcı Bir Değerlendirme"* başlıklı tez çalışmasından türetilmiştir.

asimile edilmesi nasıl haklı gösterilmektedir?" "Jefferson'ın söylemi Amerika ile İngiltere arasındaki epistemik rekabetin bir parçası mıdır?

Çalışmanın yöntemi, Jacques Derrida'nın yapısöküm yöntemi ile mektuplarda yer alan ikili karşıtlıklar, çelişkiler ve sessizlikler ifşa edilecektir. Çalışma sonucunda, Jefferson'ın mektuplarındaki dostluk ve medeniyet söyleminin, yerli halkları özne konumundan dışladığını gösterilmektedir. Bu söylem, Amerika'nın batıya genişlemesini meşrulaştıran bir tahakküm aracıdır. Aynı zamanda Jefferson'ın mektuplarında İngiltere'ye karşı bir bilgi-iktidar üstünlüğü kurmayı hedeflediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jefferson, Yapısöküm (Deconstruction), Epistemik Tahakkü, .Medenileşme Söylemi

Giriş

Amerikan tarihinin kurucu babalarından bir olan Thomas Jefferson sıklıkla hümanist, aydınlanmacı ve ilerlemeci bir devlet adamı olarak tanıtılmaktadır(Demir,2025). Aynı zamanda Yerli Amerikalılara yönelik geliştirdiği politik söylemlerle "medenileştirici" bir figür olarak yüceltilmektedir (Drinnon, 1997). Ancak bu çalışmada açıklanacağı üzere, Jefferson'ın kullandığı insancıl ve dostane dil yalnızca yüzeysel bir yapıyı temsil etmektedir. Jefferson'ın mektuplarında kullandığı söylemin derin yapısında ise epistemik bir tahakküm**,** iktidar stratejisi ve özneleştirme süreçlerinin gizlendiğidir. Bu bağlamda çalışma, Jefferson'ın Indiana Valisi William H. Harrison'a 1803 yılında ve doğa bilimci Alexander von Humboldt'a 1813 yılında yazdığı iki mektubu Derrida'nın yapısöküm yöntemiyle söylemin iç çelişkilerini ve bastırdığı anlamın katmanlarını ortaya koymaya çalışacaktır. Mektuplarda görünürde barışçıl ve korumacı olan bu dilin, aslında nasıl bir sömürgeci ideolojik düzenin parçası olduğunu tartışmak çalışmanın temel amacıdır.

Çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır:

Jefferson, mektuplarında Yerli halklara yönelik nasıl bir dil kullanmaktadır ve bu dili hangi fikirleri meşrulaştırmak için tercih etmektedir?

"Dostluk", "barış" ve "medeniyet" gibi kavramlar, söylemsel düzeyde hangi tahakküm biçimlerini örtmektedir?

Jefferson'ın söylemi, yalnızca yerli halklara yönelik bir iç politika mı yoksa İngiltere karşısında kurulan bir epistemik üstünlük stratejisinin parçası mıdır?

Bu sorular, Jacques Derrida'nın yapısöküm **(*deconstruction*)** yöntemi çerçevesinde ele alınmaktadır. Derrida, her metnin anlamının yalnızca dile getirilen açık ifadelerde değil; aynı zamanda bastırılan, ertelenen ve dışlanan unsurlarda saklı olduğunu ileri sürmektedir (Derrida,1967, akt.Spivak,1976). Bu bağlamda yapısöküm, Jefferson'ın kullandığı kavramların içsel çelişkilerini, söylemsel boşluklarını ve ikili karşıtlıklarını (***binary oppositions***) açığa çıkararak, metnin inşa ettiği tahakküm düzenini görünür kılmaktadır (Nealon, 1992; Balkin,1995,akt.Küçükalp ,2004).

Çalışmanın ilk bölümünde, Jefferson'ın 1803 tarihli mektubu paternalist bir dille analiz edilmekte; "koruma", "birlikte yaşama" ve "eğitim" gibi pozitif kavramların, Yerli Amerikalıların kültürel ve siyasi özneliğini nasıl ortadan kaldırdığı tartışılmaktadır. Logosentrik (***logocentrism)*** eleştiri kullanılarak, Batı'nın kendi normlarını evrenselleştirme girişimi ve diğer yaşam formlarını dışlayarak nasıl bastırdığı gösterilmektedir (Fairclough, 1992; Derrida, 1967, akt. Spivak,1976; Demir, 2025).

İkinci bölümde ise, Jefferson'ın 1813 tarihli mektubu üzerinden İngiltere ile kurduğu söylemsel çatışma analiz edilmektedir. Burada Jefferson, Amerika'nın yerli halklarla birleşmesini engelleyen unsur olarak İngiltere'yi "çıkarcı", "vahşi" ve "ahlaken yozlaşmış" olarak tanımlamakta; bu söylemle, Amerika'yı doğruluğun ve medeniyetin yeni merkezi olarak konumlandırmaktadır (Jefferson, 1813; Ashley, 1988). Derrida'nın différance (erteleme) kavramı doğrultusunda, bu tür kavramların anlamlarının bağlamsal olarak ertelendiği ve söylem içerisinde iktidar aracı hâline geldiği gösterilmektedir (Derrida, 1967,akt. Bass,1978).

Çalışmanın sonunda yapılan değerlendirme, Jefferson'ın mektuplarındaki insani ve medeni görünümdeki dilin, aslında söylemsel düzeyde zorunlu rıza üretimi**,** mülksüzleştirme**,** asimilasyon ve özneleştirme pratiklerinin meşrulaştırılması için kullanıldığını ortaya koymaktadır. Jefferson'ın "barışçıl birleşme" söylemi, Derrida'nın belirttiği gibi, şiddetin izlerini taşımakta ve Batı-merkezli bir hakikat rejiminin taşıyıcısı olarak işlemektedir (Foucault, 1997, akt. Bertani,Fontana ve Macey, 1997; Derrida, 1967,akt. Bass,1978).

Bu bağlamda çalışma, yalnızca Jefferson'ın siyasi dilini çözümlemekle kalmamakta; aynı zamanda post-yapısalcı kuramın sunduğu yöntemlerle, yerleşimci sömürgeci söylemlerin nasıl işlediğini ve bu söylemlerin hangi stratejik araçlarla meşrulaştığını ortaya koymaktadır.

Jefferson'ın Söyleminde Medenileştirme: Paternalist Dil ve Tahakküm

Thomas Jefferson, kamuoyunda genellikle Yerli Amerikalılara karşı koruyucu ve insancıl bir figür olarak anılmaktadır (Drinnon, 1997). Ancak bu çalışmada ele alınacak iki mektup, bu algının ardında gizlenen ideolojik temelleri ve genişleme stratejilerini açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda özellikle, Jefferson'ın 27 Şubat 1803 tarihinde Indiana Valisi William Henry Harrison'a yazdığı mektup dikkat çekicidir. Jefferson, mektubun girişinde daha önceki yazışmalara atıfta bulunarak başlamakta ardından Kızılderililere dair planlarını detaylandırmaktadır.

Mektubun yüzeysel anlatısı, insaniyet, cömertlik ve barışçıl birleşme arzusuyla örülmüştür. Jefferson bu bölümde şu ifadeleri kullanmaktadır(Jefferson, 1803, s. 1):"Sistemimiz, Kızılderililerle sürekli barış içinde yaşamak, onların bizlere sevgiyle bağlanmasını sağlamak için akıl ve ölçü dâhilinde elimizden gelen tüm adil ve cömert yaklaşımları sergilemek, onları kendi insanlarımızın zararlarından etkili bir şekilde korumaktır… Onları tarıma, iplik eğirme ve dokumaya yönlendirmek istiyoruz…"

Bu ifadeler, yüzeyde paternalist bir merhamet ve rasyonalite taşısa da, Jacques Derrida'nın yapısöküm yöntemiyle analiz edildiğinde, söylemin içinde bastırılan tahakküm ilişkileri ve içsel çelişkiler görünür hale gelmektedir(Kotlu,2020;Güler,2018). Derrida'nın da vurguladığı üzere, bir metnin anlamı, sadece açık ifadelerinde değil; aynı zamanda bastırılan, ertelenen ve dışlanan öğelerde gizlidir (Derrida,1967, akt. Spivak,1976). Bu bağlamda Jefferson'ın söyleminde "biz" ve "onlar" arasında kurulan ikili karşıtlıklar (***binary oppositions***) dikkat çekmektedir.

"Biz" kategorisi, akıl, ölçülülük, koruyuculuk ve rehberlik gibi olumlu değerlerle yüklenirken, Kızılderili özne "eğitilmesi", "korunması" ve "yönlendirilmesi" gereken edilgen bir nesneye indirgenmektedir. Bu hiyerarşik yapı, ötekinin özne konumunu ortadan kaldırmakta; onu, egemen söylemin şekillendireceği pasif bir alıcıya dönüştürmektedir. Derrida'nın terimiyle, söylemin merkezinde yer alan bu "logocentrik yapı" aslında bir iktidar düzeni kurmaktadır (Derrida, 1967, akt. Spivak, 1976). Bu bağlamda egemen söylem kendini akıl ve hakikatin özdeşi olarak görmektedir. Böylelikle egemen söylem merkezde konumlanarak iktidar düzenini kurmaktadır.

Jefferson'ın mektubundaki ikililikler(***binary oppositions)*** koruyucu olan/korunması gereken, medeni/ilkel, barışçıl/direnç üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda ikilikleri tersine çevirdiğimizde ve söylemin dışında bıraktığı soruları sormaya başladığımızda, yeni bir anlam düzlemi açılmaktadır: "Barışçıl birleşme" söylemi, gerçekten kim için ve ne uğruna inşa

edilmiştir? Korunması gereken kimdir? Ve daha da önemlisi, bu koruma söylemi kimin çıkarına hizmet etmektedir? Dolayısıyla Jefferson her ne kadar tarafsız ve insani gibi görünen bir dil kullansa da aslında belirli çıkarları savunmaktadır.

Jefferson'ın mektubu ilk okumada koruma amaçlı bir dil ile oluşturduğu görülmektedir. Fakat satır aralarına bakıldığında Batı'nın değer yargılarını evrensel bir norm olarak dayatıldığı fark edilmektedir(Jefferson,1803;Ashley,1988). Yerli halkın kolektif ve avcılığa dayalı yaşam tarzı göz ardı edilerek, tarım, özel mülkiyet ve ev içi üretim gibi Batı merkezli normlara yönlendirilmeleri önerilmiştir(Fairclough, 1992;Miller,2006;Miller, Ruru, Behrendt, ve Lindberg, 2010). Bu yaklaşım, Batı'nın kendi değerlerini evrensel ve üstün sayan anlayışının tipik bir örneğidir.

Jefferson'ın "barışçıl" ve "koruyucu" ifadelerine dayanan söylemi, Derrida'nın logosentrizm eleştirisine bağlamında ötekiyi görünmez kılan bir iktidar pratiği olarak ortaya çıkmaktadır. Derrida'ya göre Batı düşüncesi, anlamı daima bir merkez (akıl, uygarlık, hakikat) etrafında kurar ve bu merkezin dışındakileri değersizleştirir (Derrida,1967,akt. Spivak,1976;Demir,2025;Zucker,1991; Nealon,1992). Jefferson'ın söylemi de bu merkeziyetçi yapıya dayanmakta; Kızılderililerin farklı yaşam pratiklerini dışlayarak, onları "doğru" kabul edilen Batılı formlara asimile etmeye çalışmaktadır(Drinnon,1997).

"Uygarlaştırma" adı altında sunulan bu proje, Derrida'nın yapısöküm yönteminde, aslında farklı yaşam dünyalarının bastırılması ve homojenleştirilmesi anlamına gelmektedir(Fairclough, 1992; Ashley,1988). Jefferson'ın söylemi, sadece bir politik strateji değil; aynı zamanda Batı'nın hakikat rejimini tesis eden söylemsel bir tahakküm örneğidir(Demir,2025).

Jefferson'ın mektubunda "barış", "cömertlik" ve "sevgi" gibi olumlu kavramlarla başlayan söylem, ilerleyen satırlarda Yerli halkların topraklarının nasıl alınacağına dair açık bir stratejiye dönüşmektedir. Jefferson şöyle yazmaktadır(Jefferson, 1803, s. 2):"Kendilerinde fazlasıyla bulunan bu toprakları, bizim fazlamız olan gereçlerle takas etme eğilimlerini teşvik etmek için ticaret merkezlerimizi yaygınlaştıracağız ve etkili, nüfuz sahibi bireylerin borçlanmasını memnuniyetle karşılayacağız..."

Bu ifadeler, yüzeyde iş birliği gibi görünse de, aslında ekonomik bağımlılık aracılığıyla mülksüzleştirme planını yansıtmaktadır(Geyikdağı,2022). Derrida'nın différance (erteleme) kavramı, bu tür söylemlerde anlamın sabit olmadığını; "barış" ve "dostluk" gibi kelimelerin, bağlam içinde ertelenerek "toprak devri" ve "borçlandırma" gibi karşıt anlamlarla iç içe

geçtiğini göstermektedir (Derrida,1967, akt. Spivak,1976). Böylelikle "sevgiyle kazanma" söylemi, gerçekte iktisadi baskıyla yerli halkı sistem dışına iten bir araca dönüşmektedir. Söylem, kendi iç çelişkileriyle birlikte okunduğunda, insancıl bir yüzeyin ardındaki tahakküm ilişkilerini açığa çıkarmaktadır.

Sonuç olarak Jefferson'ın stratejik planı yalnızca fiziksel alanların devri değildir. Öznelik pozisyonlarının da devrini içermektedir. Kızılderili kabileleri "iktidarla konuşabilen özneler" olmaktan çıkarılmaktadır. Yerleşim, borç, mülkiyet, sınır, anlaşma gibi kavramlar Batı'nın hukuk sistemine göre işlerken, Kızılderililerin hak iddiası "gönül alma" stratejileriyle etkisizleştirilmektedir(Geyikdağı,2022). Yapısöküm, bu süreçte kullanılan yumuşak kavramların (cömertlik, adalet, dostluk) aslında yapısal şiddetin yedeği olduğunu ortaya koymaktadır(Derrida, 1967, akt. Spivak ,1976).

Söylemsel Çelişkiler ve Epistemik Üstünlük: Dostluk, Tahakküm ve Jefferson'ın İki Cepheli Stratejisi

Jefferson'ın söyleminde belirginleşen dostane ifadeler, yerli halklara dair yürütülen politikaları masumlaştırmakla kalmamakta; Batı'nın kendini "medeniyetin taşıyıcısı" olarak konumlandırdığı bir epistemik hiyerarşinin yeniden üretimine hizmet etmektedir(Jefferson,1803;Ashley,1988;Derrida, 1967, akt. Spivak ,1976). Kurulan epistemik tahakkümün en iyi örneğini Jefferson Harrison'a yazdığı mektupta açıkça belli etmektedir. Yapısöküm bağlamında okunduğunda, bu kavramların yalnızca yüzeysel anlamlar taşımadığı; aksine, söylemin derin yapısında işleyen yapısal şiddet ve söylemsel üstünlük kurma biçimini gizlediği ortaya çıkmaktadır (Derrida, 1967,akt. Bass,1978; Balkin, 1995,akt.Küçükalp 2004). Derrida'ya göre, her kavram kendi anlamını yalnızca doğrudan karşıtıyla olan ilişkisinde kurmaktadır; bu sebeple medeniyet ancak barbarlık varsayımı üzerinden tanımlanabilmektedir (Derrida, 1967,akt. Bass, 1978; Zuckert, 1991).

Jefferson'ın mektubunda dile getirdiği "dostane birleşme" ideali, söylemin yüzeyinde bir uzlaşma ve birlik çağrısı gibi görünmektedir. Fakat metnin devamında ortaya çıkan(Jefferson, 1803, s. 2) "ya bizimle bütünleşerek vatandaş olacaklar ya da Mississippi Nehri'nin ötesine çekileceklerdir" ifadesi, bu uzlaşmanın şartlı ve hiyerarşik bir yapıya dayandığını açığa çıkarmaktadır. "Bütünleşme" burada, gönüllü bir uyumu değil, kültürel silinmeyi ve özne-olmaktan çıkarılmayı gizleyen bir tahakküm biçimini ortaya koymaktadır (Ashley, 1988; Demir, 2025).

Jefferson'ın kavramları, yalnızca ideolojik tercihler olarak kullanmamaktadır. Aynı zamanda Batı-merkezli bir bilgi sisteminin, alternatif yaşam biçimlerini geçersiz kılmak ve kendi değerlerini evrenselleştirmek üzere inşa ettiği anlam kurucu işlevi görmektedir (Fairclough, 1992; Güler, 2018; Kotlu, 2020). Yapısöküm yöntemi, bu merkezin –medeni Amerikalı- aslında kendini farklılıklar (differance) üzerinden tanımladığını ve dışlananın –yani Kızılderili öznenin– medeniyet söyleminin meşrulaştırıcı arka planında sürekli bastırıldığını göstermektedir(Derrida, 1967, akt.Spivak 1976; Nealon, 1992).

Thomas Jefferson yalnızca Kızılderililere yönelik söylemlerinde değil, aynı zamanda İngiltere'ye karşı hegemonik mücadele bağlamında da bilgi-iktidar ilişkisini stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. 6 Aralık 1813 tarihinde doğa bilimci Alexander von Humboldt'a yazdığı mektup, Jefferson'ın İngiltere'ye karşı geliştirdiği söylemsel direnişin taşıyıcısı konumundadır. Mektubun bir bölümünde Jefferson, Kızılderililerle "kan karışımı" yoluyla zamanla tek bir halk hâline gelme idealinden söz etmektedir(Jefferson,1813). Fakat bu sürecin İngiltere'nin "çıkarcı ve ilkesiz politikaları" tarafından sabote edildiğini belirtmektedir (Jefferson, 1813). Bu noktada Jefferson, Amerika'daki yerli nüfusla barışçıl bir birliktelik tasavvur ettiğini vurgulamakta; ancak bu idealin bozulmasından İngiltere'yi sorumlu tutmaktadır. Böylelikle anlam inşası bağlamında bir "öteki" konumlandırmasını bu kez İngiltere'ye karşı yapmaktadır(Derrida, 1967, akt.Spivak 1976,Ashley,1988;Jefferson,1813).

Jefferson' İngiltere'yi de bir tehdit rejimi içinde tanımlamakta ve bilgi üretimi üzerinden bir güç ilişkisi kurmaktadır (Ashley,1988).

> …İngiltere'nin çıkarcı ve ilkesiz politikası, bu talihsiz insanları kurtarmak için gösterdiğimiz tüm çabaları boşa çıkardı. Komşuluğumuzdaki kabilelerin büyük kısmını bize karşı silahlanmaya ikna ettiler… sınırlarımızda ki kadın ve çocuklara yönelik gerçekleştirdikleri vahşi katliamlar, artık bizi ya onları yok etmeye ya da ulaşamayacağımız yeni yerlere sürmeye zorlayacaktır(Jefferson,1813.s3).

Bu söylem, Jefferson'ın Amerikan değerlerini, rasyonalite, barış kavramlarını yeniden tanımlama yolunu açmaktadır. İngiliz emperyalizmini "kışkırtıcı", "vahşi katliamların sorumlusu" ve "ahlaki yozlaşmanın temsilcisi" olarak konumlandırmasına olanak sağlamaktadır (Drinnon, 1997; Miller, 2006).

Bu mektupta "barış" ve "birleşme" gibi olumlu kavramlar Derrida'nın yapısökümcü çözümlemesi açısından değerlendirildiğinde, bastırılmış bir iktidar şiddetini ve dışlayıcı bir Batı-merkezli epistemolojiyi maskelemektedir (Derrida, , 1967,akt. Bass 1978; Balkin, 2004). Jefferson'ın "onları yok etmek ya da sürmek zorunda kalacağız" ifadesi, mektubun başında kurulan insani birliktelik idealinin altını oymaktadır. Dolayısıyla, söylemin içsel çelişkisini

görünür kılmaktadır. Görülmektedir ki, Jefferson'ın İngiltere'ye karşı kurduğu söylem, yalnızca diplomatik bir eleştiri değil; aynı zamanda Batı merkezli bilgi kurgusunun çatışmasına bir örnektir. Amerika'nın bilgi ve değer üretimi üzerinden kendi medeniyet merkezini kurma çabası, hem yerli halk hem de İngiltere üzerinden işletilen bir söylemsel tahakküm düzeniyle şekillenmektedir (Fairclough, 1992; Ashley, 1988).

Sonuç olarak, Jefferson'ın "barış" ve "dostluk" gibi pozitif kavramlar eşliğinde sunduğu söylem, Derrida'nın deyişiyle "şiddetin izlerini" taşımaktadır. Çünkü bu kavramlar, göç, borçlandırma ve toprak devri gibi toplumsal yeniden yapılandırma tekniklerini görünmez kılarak meşrulaştırmaktadır. Böylelikle, bu söylem yalnızca ideolojik bir örtü değil, aynı zamanda söylemsel düzeyde zorunlu bir rıza üretiminin aracına dönüşmektedir (Demir, 2025; Balkin, 1995,akt.Küçükalp, 2004).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Thomas Jefferson'ın Yerli Amerikalılara yönelik olarak kaleme aldığı iki mektubu —1803 tarihli William H. Harrison'a ve 1813 tarihli Alexander von Humboldt'a yazdığı metinleri— Jacques Derrida'nın yapısöküm yöntemi bağlamında söylem çözümlemesine tabi tutmaktadır. Elde edilen bulgular, Jefferson'ın yüzeyde barışçıl, cömert ve insani görünen dilinin, derin yapısında epistemik tahakküm**,** özneleştirme stratejileri ve söylemsel şiddet barındırdığını göstermektedir.

Jefferson'ın "medenileştirme" projesinin merkezinde yer alan paternalist söylem, Derrida'nın logosentrik ***(logocentrism)*** eleştirisiyle okunduğunda, Batı'nın kendi anlam merkezini (akıl, uygarlık, hakikat) evrensel ve üstün sayan bir iktidar düzeni kurduğunu açığa çıkarmaktadır (Derrida, 1967, akt.Spivak 1976). Jefferson'ın "biz" ve "onlar" ayrımı üzerine kurulu söylemi, Yerli halkları edilgen nesneler konumuna indirgerken, Batı öznesini evrensel aklın ve değerlerin taşıyıcısı olarak sunmaktadır. Bu ikilik, Derrida'nın gösterdiği üzere, anlamın yalnızca karşıtlıklar üzerinden üretildiği bir söylemsel oyunun ürünüdür(Beribey,2021). Bu oyunda "barış", "dostluk" gibi olumlu kavramlar çoğunlukla iktidarın stratejik araçları hâline gelmektedir (Derrida, 1967,akt. Bass, 1978; Balkin, 1995,akt.Küçükalp, 2004).

Analiz edilen mektuplarda yer alan "koruma", "birliktelik" ve "gönüllü asimilasyon" gibi ifadeler, görünürde iyi niyetli bir yaklaşım sunmaktadır. Yapısökümsel bağlamda bu kavramların alt katmanında işleyen ekonomik bağımlılık, borçlandırma, toprak devri ve

yerinden etme pratiklerinin ideolojik olarak meşrulaştırıldığını göstermektedir (Geyikdağı, 2022; Miller ve diğ., 2010). Bu noktada Jefferson'ın stratejisi yalnızca fiziksel alanların değil, öznelik konumlarının devrini de hedeflemektedir. Yerli halk, artık iktidarla eşit koşullarda konuşabilen bir özne değil; devletin tanıdığı ve şekillendirdiği bir nesneye dönüşmektedir.

Jefferson yalnızca Yerli Amerikalılara karşı değil, İngiltere'ye yönelik Amerika'yı hakikatin merkezi olarak sunmaya çalışmaktadır. Humboldt'a yazdığı mektupta İngiltere'yi "vahşiliği teşvik eden", "ahlaki yozlaşmanın kaynağı" olarak tanımlaması, bu söylemsel konumlandırmanın açık bir örneğini teşkil etmektedir (Drinnon, 1997; Jefferson, 1813). Böylece Jefferson, yalnızca "öteki" Yerli halklar üzerinde değil; Batı içi bir mücadele alanı olan İngiltere karşısında da kendi hakikatini belirleme yetkisini gütmektedir (Ashley, 1988; Fairclough, 1992).

Sonuç olarak Jefferson'ın söylemi, Derrida'nın yapısöküm anlayışında vurguladığı gibi, kendi iç çelişkileri ve bastırdığı anlamlar üzerinden okunmalıdır. Jefferson'ın "barışçıl birliktelik" ve "dostane birleşme" çağrıları, aslında zorunlu rıza üretimi**,** sistematik özne dışlama**,** Batılı değerlerin evrenselleştirilmesi ve iktidar ilişkilerinin doğallaştırılması gibi mekanizmaları maskelemektedir. Jefferson'ın mektupları ilk bakışta bir tarihi belge olarak görülmektedir. Ancak derin bir okuma yapıldığında metinlerin anlamı merkezileştirme çabasının bir parçası olarak görülmektedir. Bu bağlamda ötekiyi dışlayarak üstünlük kurmaya çalışan stratejik yapıları ortaya çıkarmaktadır(Foucault,1997, akt. Bertani ve diğ.,1997; Derrida, 1967, akt.Spivak 1976).

Bu bağlamda çalışma, yalnızca Jefferson'ın ikili stratejisini açığa çıkarmakla kalmamakta; aynı zamanda post-yapısalcı düşüncenin sunduğu araçlarla, siyasal söylemlerin nasıl çalıştığını ve bu söylemlerin özneleştirme süreçlerinde nasıl işlev gördüğünü görünür kılmaktadır. Jefferson örneği, Derrida'nın ifadesiyle, "anlamın ertelenmişliği" (***différance***) içinde bilginin hiçbir zaman sabit olmadığını, her zaman yeniden yazıldığını ve iktidar ilişkileri içinde üretildiğini kanıtlamaktadır.

Kaynakça:

Aitken, S. ve Valentine, G.(2006), *Approaches to Human Geography*, London, Sage Publications,

Ashley, R. K.(1988), Untying the Sovereign State: A Double Reading of The Anarchy Problematique, *Millennium: Journal of International Studies*, 17(2), 227–262. https://doi.org/10.1177/03058298880170020901.

Balkin, J. M.(2004),Yapısöküm (K. Küçükalp, Çev.), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *13*(1), 321–332

Berk, Y., ve Yıldırım, K.(2015),Yapısalcılık ile Post-yapısalcılık Bağlamında Dil ve Metinden Anlam Kurma, *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları / Research in Reading & Writing Instruction*, *3*(2), 39–45

Beribey,T.(2021),*Post-yapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler,* https://kureselcalismalar.com/postyapisalcilik-ve-uluslararasi-iliskiler/

Erengil, O.(2023), *Sınır Duvarlarının Postyapısalcılık Bağlamında Analizi: ABD-Meksika Sınır Duvarı Örneği,*(Tez No:1988)[Yüksek lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi], YÖK Tez Merkezi.

Demir, H. K.(2025), *İsrail'in "Yerleşimci" Politikasının Amerikan Kökenleri: Post-yapısalcı Bir Değerlendirme.*[Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yalova Üniversitesi.

Derrida, J.(1976), *Of Grammatology* (G. C. Spivak, Trans.), Baltimore, Johns Hopkins University Press.

Derrida, J.(1948), *Writing and Difference* (A. Bass, Trans.), London:Routledge,

Drinnon, R.(1997), *Facing West: The Metaphysics of Indian-Hating and Empire-Building*, Norman, OK,University of Oklahoma Press.

Fairclough, N.(1992), *Discourse and Social Change*, Cambridge, Polity Press.

Foucault, M.(1997), *Society Must Be Defended: Lectures at The Collège de France, 1975–1976* (Çev.M. Bertani ve A. Fontana, D. Macey), New York: Picador

Geyikdağı, V. N.(2022), *Kuzey Amerika Soykırımı: Kızılderililer Nasıl Yok Edildi?,*İstanbul, Kaynak Yayınları.

Güler, B.(2018), Dil ve Temsil Arasında Bir Gerilim Olarak Çeviri: Derrida ve Çevirinin İmkânsızlığı, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, (63), 87–100.

Jefferson, T.(6 Aralık 1813), *To Alexander von Humboldt*. The Letters of Thomas Jefferson 1743–1826. University of Groningen. https://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jefl224.php

Jefferson, T.(27 Şubat 1803) *To Governor William H. Harrison*. The Letters of Thomas Jefferson 1743–1826. University of Groningen.

https://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jefl151.php 27 Şubat 1803.

Kardaş, Ş. ve Balcı, A.(2014), *Uluslararası İlişkilere giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. İstanbul, Küre Yayınları.

Kotlu, E.(2020), *Post-yapısalcı Düşünce Bağlamında Dilin Toplumsal İnşası,* (Tez No: 621401) [Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi],YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Mc Morrow, A.(2018), Introducing Poststructuralism in İnternational Relations Theory. *E-International Relations*. https://www.e-ir.info/2018/02/13/introducing-poststructuralism-in-international-relations-theory/

Miller, R. J. (2006),*Native America, Discovered and Conquered: Thomas Jefferson, Lewis & Clark, and Manifest Destiny*, London,Praeger

Miller, R. J., Ruru, J., Behrendt, L., ve Lindberg, T. (2010), *Discovering Indigenous Lands: The Doctrine of Discovery in the English Colonies*, Oxford University Press.

Nealon, J. T.(1992), The Discipline of Deconstruction. *PMLA*, 107(5), 1266–1279. https://www.jstor.org/stable/462879

Rutli, E. E(2016), Derrida'nın Yapısökümü. *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (5), 49–68

Türk, Z.(2023), *Jacques Derrida'nın Yapısökümü ve Feminist Öğreti* (Tez No:783756) [Yüksek Lisans Tezi,Çankırı Karatekin Üniversitesi],YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Zuckert, C.(1991), The Politics of Derridea and Deconstruction, *Polity*, 23(3), 335–356.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE TARIMDA TEKELLEŞME: İNCİR ÜRETİMİ VE SMYRNA FİG PACKERS LTD. ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Meral BALCI

Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mbalci@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3638-5339.

Mehmet Şirin PİROL

YL Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, mehmet.pirol@marun.edu.tr, ORCID: 0009-0006-3923-6426.

ÖZET

XIX. yüzyılın sonlarında sanayisi gelişmemiş bir tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve çoğu gayrimüslim olan sermaye sahibi insanlar, ülkedeki tarım potansiyeli üzerinden bir iktisadi faaliyete girişmişlerdir. Bu bağlamda Batı Anadolu'da (Ege Bölgesi) bol miktarda yetişen incir ve üzüm üretimi ticari/ endüstriyel bir tarımsal faaliyet alanı olmaya başlamıştır. Demir yollarının yaygınlaşması ticari bir ağın oluşmasına, İzmir gibi imparatorluğun önemli bir liman kentinin bu bölgede bulunması da bu ticaret faaliyetinin uluslararası bir ağa dönüşmesine vesile olmuştur. Bu süreçte ilk önce incir, daha sonra da üzüm meyvelerinin alınıp satılması konusunda tekelleşme başlamıştır. İncir, daha çok Aydın ilinde üretiliyor olsa da kurulan "İncir Sendikası/Tröstü" yüzünden tekelleşmenin merkezi İzmir kenti olmuştur. "The Smyrna Fig Packers Ltd." adlı firma ve elinde bulundurduğu tekelin önemi bölge halkı ve ileri gelenleri tarafından idrak edilince ülkedeki "ilk Tarım satış kooperatifi ve ilk tarımla ilgili Kooperatif Bankası" olan "Aydın İncir ve Himaye-i Zürra-i Osmani Anonim Şirketi" kurulmuştur. Bu çalışmada, incir tarımının mahiyeti ve tekelleşmesi, tarihi ve iktisadi önemine dayanılarak "The Smyrna Fig Packers Ltd.- İzmir İncir Toptancıları Şirketi" örneği üzerinden ele alınmıştır.

Nitel araştırma teknikleri olan, süreç ve içerik analizleri kullanılarak yazılmış olan bu çalışmanın kaynaklarını, konuyla ilgili yazılan kitap, makale, bildiri ve arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ege Bölgesi, İncir, Tekel, Tarım, Ticaret

MONOPOLIZATION IN AGRICULTURE IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE: FIG PRODUCTION AND THE EXAMPLE OF SMYRNA FIG PACKERS LTD.

Assoc. Prof. Dr. Meral BALCI

Marmara University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations, mbalci@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3638-5339.

Mehmet Şirin PİROL

M.A. Student, Marmara University, Institute of Turkıc Studies, Department of Atatürk's Principles and Revolutionary History, mehmet.pirol@marun.edu.tr, ORCID: 0009-0006-3923-6426.

ABSTRACT

In the late 19th century, capital-owning people, mostly non-Muslims, living in the Ottoman Empire, which was an agrarian society with no developed industry, embarked on an economic activity based on the agricultural potential of the country. In this context, fig and grape production, which grew abundantly in Western Anatolia (Aegean Region), became a commercial/industrial agricultural activity. The expansion of railways led to the formation of a commercial network, and the presence of an important port city of the empire such as İzmir in this region led to the transformation of this trade activity into an international network. In this process, first figs and then grapes became monopolised in the buying and selling of fruits. Although figs were mostly produced in Aydın province, the centre of monopolisation became İzmir city due to the 'Fig Syndicate/Trust' established. 'When the importance of the company named 'The Smyrna Fig Packers Ltd.' and the monopoly it held was realised by the people and notables of the region, 'Aydın İncir ve Himaye-i Zürra-i Osmani Anonim Şirketi', the first agricultural sales cooperative and the first agricultural cooperative bank in the country, was established. In this study, the nature and monopolisation of fig agriculture is discussed through the example of 'The Smyrna Fig Packers Ltd.' based on its historical and economic importance.

The sources of this study, which was written using qualitative research techniques, process and content analyses, consist of books, articles, papers and archive documents written on the subject.

Keywords: Fig, Monopoly, Agriculture, Trade

GİRİŞ

M.Ö. 7-10. bin yıl kadar önce insanlar, sadece avcılık ve toplayıcılıkla yaşamayı bırakıp tarım yapmaya başlamışlardır. Neolitik (Cilalı Taş Devri) Çağ'da başlayan toprağı işleyerek ürün elde etme faaliyeti insanlık tarihini en çok etkileyen iki devrimden biridir. Tarım Devrimi ile insanların yaşam biçimleri değişmeye başladı. M.Ö. 6000-3000 yılları arasında Mezopotamya'da ilk yerleşim yerleri görüldü. Kısa süre sonra da Sümer Kent Devletleri ortaya çıktı. Yerleşik hayata geçmekle beraber değişen yaşam tarzının bir sonucu olarak doğan "Mülkiyet Bilinci" ile birlikte tarım işçiliği ve toprak köleliği ortaya çıktı. Kent devletlerini yönetenler bu yeni sosyal ve ekonomik düzeni idare etmek için yasalar yaptılar ve statükoyu korumak için de ordular meydana getirip topraklarını genişletmek için savaştılar. Tarım Devrimiyle yerleşik hayata geçen insanlar tarih boyunca günümüze kadar etki eden birçok sosyal yapı meydana getirdiler. Temeli tarıma ve toprak hâkimiyetine dayanan ticaret biçimi ise hiçbir zaman önemini yitirmemiştir.

İnsanlık tarihini en çok etkileyen ikinci devrim olan Sanayi Devrimi olduğunda da tarım faaliyetini icra etme ve tarım toplumlarının meydana getirdiği sosyal yapılar önemini yitirmemiştir. Sadece form değiştirerek insan hayatını etkilemeye devam etmiştir. Köyden kente göç, demografik değişimler, fabrikasyon üretimine geçilmesi, yeni bir tür işçi sınıfının ortaya çıkması ile birlikte bazı ülkeler Tarıma dayalı Merkantilizmden Sanayi toplumuna evrildiler (Arslan, Ergün, 2012, s. 124). Bu dönemde birçok sosyal yapı sadece form değiştirmiştir. Örneğin çiftçiliğe dayanan işgücü fabrika isçiliğine evrilmiştir. Ama işçinin çalışma yükümlülüğü ve işverene bağımlılığı, buna karşılık işverenin işçiye bakma/ücret ödeme yükümlülüğü değişmemiştir (Arslan, Ergün, 2012, s. 123).

Sanayi Devrimi tarımın önemini ve kapasitesini olumsuz etkilememiştir. Kırsalda tarım yapan köylü sınıfı daha özgürce ve daha kapsamlı biçimde tarım yapmaya devam etmiştir. Zira tarım işçisinin sayısı azalsa da genel nüfusun artması, beslenme ihtiyacını, yani tarımsal faaliyete duyulan ihtiyacı artırmıştır. Sonuçta daha modern yöntemlerle yapılan makinalaşmaya dayalı tarımsal üretim ile birlikte ürün miktarı da artmıştır. Bu yüzden geniş topraklara sahip olan aristokratlar topraklarını işlemek isteyen burjuvazi mensuplarına kiralamaya başladılar. Bu kiracıların finanse edilmeleri konusu yeni bir iş alanını ortaya çıkardı. Birçok yerde tarımsal kredi kuruluşları ve kooperatifler ortaya çıkmaya başladı (Arslan, Ergün, 2012, s. 125). Böylece değişen sosyolojik durumda yeni sosyal yapılar ortaya çıkmış oldu.

İnsanlar geleneksel olarak beslenme, barınma ve giyinme hususlarında bitkilerden istifade etmekteydi Fakat modern zamanlarda bitkilerden faydalanılan alanlar çeşitlenmiştir. Günümüzde tekstil, ilaç, kimya, inşaat ve yakıt (bio-yakıt) gibi birçok sektörde de bitkilere ihtiyaç vardır. Bu durumda bazı tarım ürünlerine olan ihtiyaç onları birer endüstri ürünü haline getirmiş ve böylece "Endüstriyel Tarım" denen bir kavram ortaya çıkmıştır. Ülkemizde yetişen çay, fındık, kahve, pamuk, haşhaş, mısır, tütün, şeker pancarı, ay çiçeği, incir, üzüm, gül gibi ürünler birer endüstriyel bitki haline gelmiştir.

Osmanlı Devletinden önce sanayi ve tarımın ilişkisini doğru kurgulayabilen batılı ülkelerde tarımın kendisi bir sanayi kolu haline gelmiştir. Endüstriyel gelişmelerle birlikte önemini ve kapasitesini arttıran tarımsal üretimin itici gücüyle ekonomik olarak gelişen ülkeler uluslararası

sahada ticari faaliyetlerini arttırdıkları için endüstriyel gelişimlerini idame ettirebilmek için tarımsal hammaddeye ihtiyaç duymaktaydılar (Aydemir, Pıçak, 2008, s. 130). Hammaddeye duyulan ihtiyaç yabancıların dünyanın ulaşabildikleri bölgelerinde tarımsal ürünler üzerinde bir tahakküm kurmasına sebep olmuştur. Hammaddeye ulaşanlar için tek avantaj daha sonra bu ürünün işlenmesi, piyasaya sunulması satılacak pazarın bulunması vb. olmamıştır. Tarımsal ürünün çeşitlenmesi[1], bu ürünlerin üretildiği işletmelerin çeşitlenmesi[2], ürünlerin piyasaya sunulması sürecinde yeni iş kollarının[3] ortaya çıkması gibi hususlar tarımın ulusal ekonomi üzerindeki doğrudan etkisini maksimize etmektedir (Aydemir, Pıçak, 2008, s. 134-135).

Tarımın bu denli önemli olması üzerine ülkeler üretim çeşitliliği ve verimliliği artırabilmek amacıyla tarımsal eğitim kurumları ve kooperatifler gibi kurumların açılmasına önem vermişlerdir. Böylece insanlığın yerleşik hayata geçerek medenileşmesine sebebiyet veren tarım, Sanayi Devrimine de yön veren önemli bir sektör olarak varlığını devam ettirebilmiştir.

OSMANLI TOPRAKLARINDA TARIMSAL FAALİYETLER, İNCİR TİCARETİ VE TEKELLEŞME

Anadolu coğrafyası iklimsel çeşitliliği olan bir yapıya sahip olduğu için hemen her mevsim zirai faaliyetin yapılması mümkün olagelmiştir. Bu da Anadolu topraklarını, tarih boyunca, bölgenin önemli bir tarımsal merkezi haline getirmiştir. Osmanlı döneminde de bu durum değişmemiştir. Bir tarım toplumu olan Osmanlı'da iktisadi hayatın en önemli öğesini zirai faaliyetler oluşturmaktaydı. Bu dönemde çok çeşitli tarımsal faaliyetler vardı. İnsanlar sahip oldukları arazinin türüne ve ebadına uygun olarak "çift, nîm, bennâk, caba, mücerred" gibi isimler alıyorlar ve buna göre devlete vergi veriyorlardı (Yavuz, Çağlayan, 2015, s. 3). Tımar Sistemini sağlıklı biçimde işlediği dönemlerde hem topraklar sağlıklı biçimde işleniyor hem de devletin en büyük askeri gücü olan "Tımarlı Sipahiler" devlete yük olmadan organize oluyordu. Ancak Tımar Sistemi bozulup İltizam Sistemine geçilmesiyle beraber ülkedeki tarımsal faaliyetler ciddi bir şekilde darbe almaya başlamıştır. Tanzimat Döneminde[4] tamamen kaldırılıncaya kadar bu sistem Osmanlı ekonomisine büyük zararlar vermiştir (Genç, 2000, s. 55).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı topraklarında yetişen endüstriyel ürünlerin farkına varan yabancılar Anadolu'ya yönelmeye başlamışlardır. Osmanlı topraklarına gelen batılılar, ilk önce şeker pancarı tarımına daha sonra da 1860'lardan itibaren pamuk tarımına yoğunlaşmaya başlamışlardır. Osmanlının kendi yerli dokuma sanayisi gelişmemiş olduğu için kısa sürede bu sektör İngiliz ve Almanların kontrolüne geçmeye başlamıştır. Daha sonra ipek

[1] Örneğin; domatesten ketçap, salça domates suyu vb. üretilmesi tarım ürünlerinin sadece toplanması ve tüketilmesinin yanısıra işlenmesi konusunun da ayrı bir endüstri koluna dönüşmesini sağlamıştır.
[2] Yeni ürün toplama ve işleme tesisleri, fabrikalar vb. beraberinde klasik tarım işçisinin dışında bir işçi grubu ihtiyacını doğurmaktadır.
[3] Ürünlerin halka arz edilmesi sürecinde nakliye, pazarlama, reklam ve sigorta gibi yeni iş kollarına ihtiyaç duyulmaktadır.
[4] Gülhane Hatt-ı Humayu'nunda (3 Kasım 1839), ""... âlât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfiası görülmeyen iltizâmât usûl-i muzırrası" ifadesiyle İltizam Sitemi için " hiçbir faydası görülmeyen zararlı usul" ifadesi kullanılmıştır. Nitekim kısa süre sonra, Mart 1840'ta İltizam Sistemi tamamen kaldırılmıştır (Gen., 2000, s.56).

üretimi için gerekli olan dut, türün, incir ve üzüm gibi tarım ürünlerinde üretim miktarı hızla artmaya başlamıştır (Yavuz, Çağlayan, 2015, s. 6).

Osmanlı devletinin son dönemlerinde ise idareciler halkın çoğunun geçim kaynağı olan tarım sektöründe bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmek istiyordu. Osmanlının tarımına önem veren devlet adamları da mevcuttu. Bu dönemde muhtelif yerlerde altyapı çalışmaları yapılmış ve sulama kanalları açılmış, nehir yatakları ıslah edilmiş, üreticiye kredi verilmiş, tohum dağıtılmış ve tarım okulları ve kooperatifler açılmıştır (Yavuz, Çağlayan, 2015, s. 7). Fakat devletin içinde olduğu mali krizin sonucunda Duyunu Umumiye idaresinin vergi gelirlerinin çoğuna el koyması, özel sektör gücünün olmaması, sermaye yetersizliği, kapitülasyonların yerel ekonomiye verdiği zarar, aşar vergisinin ağır bir yük teşkil etmesi gibi sebeplerle ülkede istenen seviyede bir kırsal kalkınma hamlesi gerçekleşemiyordu (Çetin, 2013: 59).

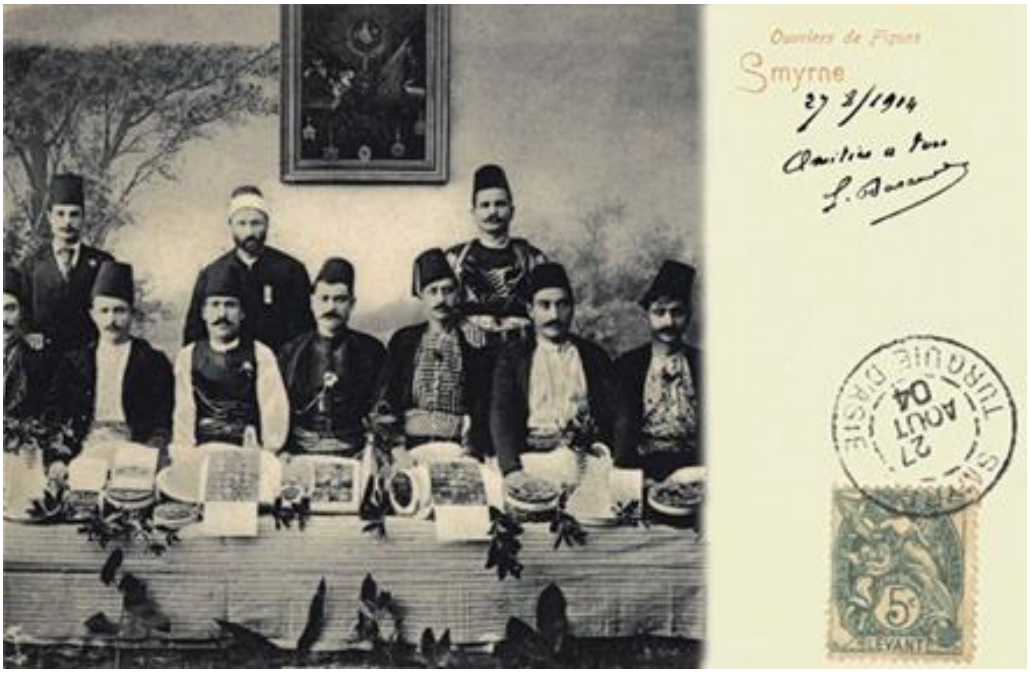
XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki sanayileşmenin artması ile birlikte hammadde ihtiyacı da buna paralel olarak artmıştır. Böylece Avrupa ülkeleri kapitülasyonlarla ticari imtiyaz elde ettikleri Osmanlı Devleti'ne yönelmişlerdir. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin Osmanlı'dan en çok ithal ettiği ürünler pamuk, yün ve ipektir (Elibol, 2005: 63). Daha sonra bu ürünlere zeytinyağı, tütün, buğday, kâğıt ve şeker gibi bitki veya yan ürünleri eklenmiştir (Elibol, 2005: 64).

Çalışmanın konusu olan incirin ihraç edilmesiyle ilgili en eski kayıt, 1780'lerde Londra limanında ithal edilen malların isminin bulunduğu bir listede geçen "Smyrna Fig- İzmir İnciri" ibaresidir (İnal, 2019: 554). Bu ticarette ilginç olan nokta ise yetiştirilen ürünün satışı noktasında Türklerin rolünün sadece nakliyattan ibaret olmasıdır. Yabancılara tanınan ticari imtiyazlar ve ticaret serbestisi sayesinde Batılılar ve içerideki bazı işbirlikçileri bu ticarete istedikleri gibi yön vermişler ve bunun devlete pek bir faydası olmamıştır (Elibol, 2005: 66). Osmanlı tebaası olan Rum, Ermeni ve Yahudiler gibi gayrimüslimler bu ticaretten asıl fayda görenlerdir. Bu dönemde Osmanlı ekonomisini en zor duruma sokan gelişme, 1838-Balta Limanı Anlaşması ile Avrupalılara verilen serbest ticaret hakları olmuştur. Bu haklar daha sonra kalıcı hale gelmiştir. Bu sayede Osmanlı'nın tarımsal ihracatı artarken dışarıdan alınan sanayi ürünleri çoğalmış ve devlet 1854-Kırım Savaşı sırasında ilk defa dış borç almak zorunda kalmıştır. 1881'de kurulan Duyunu Umumiye İdaresi ile de Osmanlı ekonomisi tamamen batılıların kontrolüne girmiştir (Berci, 2023: 4).

Tanzimat döneminde (1839), gayrimüslim tebaa yabancılarla yerel satıcılar arasında aracılık yaparak zenginleşmişlerdir. Zamanla denizaşırı ülkelerde bağlantılar kurarak bu ticarete hâkim olmaya başlayanlar da tekelleşmeye başlamıştır. Özellikle Rumlar ve Yahudiler Viyana, Leipzig, Paris, Marsilya ve Londra gibi Avrupa'nın ticaret merkezleriyle ilişkiler kurmuşlardır (Elibol, 2005: 70-71). II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin ekonomisinin devlet tarafından himaye edilmesi ve Türklerin ekonomik faaliyetlerde hâkim olması için Türkçülük ideolojisinin de etkisiyle "Milli İktisat Politikası (1910-1914)" adlı bir politika yürütmüş fakat çıkan savaşlar yüzünden hedeflerine ulaşamamıştır (Berci, 2023: 19). Her şeye rağmen İttihat Terakki yönetimi ülkede tarımın kalkınmasına önem vermiştir. Bu noktada hem endüstriyel tarım ürünlerinin üretilmesi hem de örgütlenme ve milli burjuvazi oluşumunu hızlandırma açısından uygun sosyo-ekonomik vaziyeti yüzünden Batı Anadolu'ya

önem vermiştir (Berci, 2023: 13). Batı Anadolu'da o dönem en çok yetiştirebilen ve dışarıya satılan ürünler üzüm ve incirdi.

Dünya'da en önemli incir kültürünün olduğu yer Türkiye'dir. Türkiye'de ise incirin en çok yetiştiği yerler ise Ege Bölgesinde bulunan Büyükmenderes, Küçükmenderes ile Gediz ve Bakırçay vadilerinin olduğu bölgedir. Burada yetişen ince kabuklu, çabuk şekerlenmeyen, uzun ömürlü ve kurutmaya müsait olmak gibi özellikleri olan incirler dünya çapında bir kaliteye sahiptir. Ülkedeki incirlerin %80'i Aydın ili ve civarında yetişmektedir (Günal, 2008: 569-570). Osmanlı döneminde 1909, 1913 ve 1914 yıllarında yapılan istatistiklere göre yaklaşık 60-90 bin ton arası incir üretimi yapılmaktadır (Günal, 2008: 574).



Görsel 1. Egeli İncir İşçileri, Kaynak: APİKAM (Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir Levantenleri Sergisi Kataloğu.

Ege incirinin kalitesi sadece yurtiçinde değil yurt dışında da bilinirlik sağlamıştır. ABD'li bitki bilimci George Christian Roeding (1868-1928), buraya gelerek yetişen incir türünü incelemiş (Roeding, 1903: 13-18)ve buradan incir ağacının doğal tozlayıcısı olan "Smyrna İncir Arısı" (Roeding, 1903: 73) türünü kendisiyle ABD'ye götürerek California eyaletinde incir üretmeye başlamıştır. Bu konudaki deneyimlerini de kendi imkânlarıyla basıp dağıttığı "The Smyrna Fig at Home And Abroad" adlı bir kitapta yayınlamıştır.

Yukarıda bahsedilen 1838-Balta Limanı Anlaşması ile Avrupalılara verilen serbest ticaret hakları sayesinde yabancıların Batı Anadolu'ya olan ilgisi artmıştır. Bu sözleşmeyle çeşitli ürünler ve mallar üzerindeki devlet tekelleri kalkmış ve özel sektörün tekelleşmesinin önü açılmıştır. 1838'de Fransa, 1839'da Hansa şehirleri (Hamburg, Bremen, Rostock vb. Alman kentleri) ve Sardinya Krallığı, 1840'ta Hollanda, Prusya, Belçika, İspanya, İsveç ve Norveç'le ve 1841'de Danimarka ile benzer imtiyaz anlaşmaları yapılmıştır (İnal, 2019: 560). Bu çerçevede İzmir'e gelen tacirler incir ve üzümden yapılan kuru meyveleri Avrupa ve Kuzey Amerika'ya taşımaya başladılar. Bu durum başta İngiliz tüccarlar olmak üzere yerel simsarlar,

acenteler, aracılar ve üreticiler için iş fırsatı haline geldi. Bu durumun oluşmasında Batı Anadolu bölgesini saran demiryolu hattının da çok önemli bir yeri vardı (İnal, 2019: 561).

İNCİR SENDİKASI/ TRÖSTÜ ve THE SMYRNA FIG PACKERS LTD.

Ege bölgesinin en önemli tarımsal ihraç ürünleri üzüm ve incirdir. Ülkemizin en önemli üzüm yetişen merkezi Manisa, incir yetişen merkezi de Aydın'dır. Türkiye'deki incirin takriben %15'inin yetiştiği İzmir, daha merkezi konumu ve limanıyla uluslararası alanda incir alışverişinin merkezi olmuştur (Koç, 2005: 145-146).

Avrupalılar Yeniçağ'da, Doğu Akdeniz bölgesi için "Levant" tabirini kullanıyordu. Fransızca, doğulu anlamında kullanılan "Levanten" ifadesi büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan batılılar için kullanılmıştır. Ege Adaları, Selanik, İzmir, İstanbul, İskenderun, Halep, Hayfa, Beyrut ve İskenderiye önemli Levanten yerleşim yerleriydi. İzmir uygun iklimi ve limanıyla öne çıkmaktaydı (Eryeşil ve Çıldır, 2020: 1-2). İzmirli Levantenler, ticaret ve endüstri başta olmak üzere bankacılık, finans, sigortacılık ve lojistik gibi neredeyse tüm sektörlerde ön plandaydılar. Tarım alanında ise üzüm, incir, pamuk, tütün, meyan kökü ve afyon gibi tarımsal ürünler Avrupa ve Amerika'ya, ham madde olarak gıda, ilaç ve dokuma gibi farklı sektörlere pazarlanıyordu (Eryeşil ve Çıldır, 2020: 6). İncir ticaretinde İzmir merkezli bir tekel vardı ve bu tekel Levantenler ve yabancı ortaklarının elindeydi.



Görsel 2. İzmir İncir Hanının İç Mekânı, Kaynak: APİKAM (Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir Levantenleri Sergisi Kataloğu.

İzmir'de Ocak 1912'de, 200.000 Lira sermayeyle "The Smyrna Fig Packers Ltd.-İzmir İncir Toptancıları Şirketi" adlı bir şirket kuruldu. Bu şirketin ana kurucuları İzmirli Levanten Wilkinson ailesi ve kentin tanınmış Ermeni tüccarları olan Hamparsumyan ve Elmasyan idi. Şirketin büyük sermayedarları ise İngiliz Whittall ve Giraud aileleri idi. Şirketin merkezi Londra'daydı (Eryeşil ve Çıldır, 2020: 7).

Şirketin nizamnamesi tam bir tekelleşme örneğidir. Buna göre her şirket; her biri 1 Liralık olan 200 bin tane hisse senedi çıkaracak, ortak olacak kişilerin iş unvanı ve firması bu şirkete devrolunacak ve ortak olan kişi yirmi yıl boyunca hem kendi başına hem de başka kişi ve kurumlarla incir ticareti yapamayacaktı. Böylece şirketin hissedarı olan herkes şirkete tam sadakatle çalışacaktı. Yani şirket hem alıcı hem de satıcı olacaktı. Şirket, kısa sürede İzmir merkezli olarak, Ege bölgesinde tek incir alıcısı ve satıcısı haline geldi. Bu yapısından dolayı şirkete halk arasında "Sendika veya İncir Tröstü" adı verilmekteydi (Yetkin, 1994: 115).



Görsel 3. İzmir İncir Hanında Çalışan Kadınlar ve Batılı İncir Tüccarları, Kaynak: APİKAM (Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir Levantenleri Sergisi Kataloğu.

The Smyrna Fig Packers şirketi kuruluş aşamasından itibaren devlet tarafından yakından takip edilmiştir. Bu hususta Şurayı Devlet ve Sadaret kurumlarına mahsus evrak Başbakanlık Osmanlı arşivinde mevcuttur. Şirket ilk kurulduğunda şirketin resmi evrakları (BOA, ŞD., 2819– 1) Şurayı Devlete gönderilerek konu hakkında ilgili devlet kurumları bilgilendirilmiştir.[5] Bir başka arşiv belgesi[6] ise Sadaret makamına gönderilen evrakları içermektedir (BOA, ŞD., 2823). Bu belgeler şirketin faaliyetlerinin resmi makamlar tarafından yakından takip edildiğini göstermektedir.

[5] BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ŞD., 2819 – 1; H. 14.10.1332 (M. 04.09.1914) tarihli bu belge "İzmir'de Teşekkül eden ve azası İzmir'in yerli ve yabancı sakinlerinden oluşan, ancak merkezi Londra'da bulunan ecnebi bir anonim şirketi şubesi tarzında gösterilen incir tüccarının inhisarı altında The Smyrna Fix Pakers Limited adlı şirketinin fiyat tertibleri ile kurulacak incir sendikasına dair teferruat." Başlığını taşımaktadır. Toplam 32 Lef'ten oluşan bu arşiv belgelerinde şirket ve teşkil ettiği inhisar (tekel) ile ilgili başkente düzenli bilgiler verildiği görülmektedir.

[6] BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ŞD., 2823 – 13; H. 23.01.133 (M.11.12.1914) tarihli bu belge ise Sadaret Makamına (Başbakanlık) gönderilmiş evrakları içermektedir. "İzmir'de müteşekkil "De Smyrna Fix Pakers Limited" incir şirketi hakkında yeniden karar alınması ile teferruatına dair yazışmalar" başlıklı 13 Lef'ten oluşan bu arşiv belgelerinde Hariciye Nezaretinin (Dışişleri Bakanlığı) konuyla ilgili bilgilendirme yazıları mevcuttur.

Şirketin tekel ve sömürü düzeni şu şekilde işliyordu: İzmir'de halkın ürettiği İnciri satın alan "Yemiş Çarşısı" adı verilen (bir nevi incir borsası) bir yer vardı. Buraya hâkim olan, sayıları 45 kişi kadar olan yerel tüccar/simsar kendi aralarında oluşturduğu komisyonda toplanarak o yılın incir fiyatını belirlerlerdi. Üretici mecburen, incirini getirip bunların belirlediği fiyattan bu kişilere satardı. Yemiş çarşısıtüccarının satın aldığı incirlerin tamamı ise The Smyrna Fig Packers şirketi tarafından satın alınırdı. Bu tekel çarkı halk tarafından da bilinirdi. Yörede çıkan Anadolu ve Ahenk gibi gazeteler sık sık bu durumu gündeme getirip acilen kooperatifleşmek gerektiğini belirtiyorlardı (Yetkin, 1994: 114). Şirket ortakları, bu şirketi kurmak suretiyle incir ticaretinde tam hâkimiyeti sağladığına inandığı için resmen kurulduğu Ocak 1912'de Yemiş çarşısından rekabeti kaldırdıklarını ve artık kendilerinin belirlediği fiyattan incirin kendi belirledikleri tüccarlar tarafından satın alınarak şirkete getirileceğini ilan ettiler. Yerel basın, 400 bin insanın geçim kaynağının bu şekilde sömürülmesini engellemek için herkesi harekete geçmeye ve bir "Ziraat Kongresi" toplamaya çağırıyordu. Yemiş çarşısı tüccarları ise alenen "rençberin kıt akıllı olduğunu, kendi başına bir şey yapamayacağını ve kongreden bir sonuç alınamayacağını" söylüyordu (Yetkin, 1994: 116-117).

Aslında Aydın'da; Türkiye'nin ilk Tarım satış kooperatifinin, ilk tarımla ilgili kooperatif bankasının ve Tariş'in (Tarım Satış Kooperatifler Birliği) atası olan bir kooperatif vardı. Bu, Aydın eşrafının Ticaret ve Ziraat Bakanlığının izniyle 28 Ağustos 1911'de, Aydın merkezli kurduğu "Aydın İncir ve Himaye-i Zürra-i Osmani Anonim Şirketi" adlı kurum idi. Bu kuruluş yöredeki incir tekelini kırmayı ve incir üreticisine uygun krediler sunmayı hedefleyen, yani bir nevi kooperatif bankacılığı yapmayı amaçlayan bir kuruluştu. 50 yıllık faaliyet izni alan bu kuruluş gerekli sermayeyi toplamakta zorluk yaşadığı için faaliyete başlayamadı ve sonradan kurulan bankaya iltihak etti (Can, 2021: 291-292). O sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilan ettiği Milli İktisat politikası gereği Anadolu'nun birçok yerinde mahalli kooperatifler veya mahalli bankalar açılmaya başlamıştı. Cemiyetin Aydın temsilcilerinin başını çektiği bir grup Aydın'da bir banka ve tarım kooperatifi kurmayı başardılar. Bankanın 10 kurucusundan 9'u Cemiyetin üyesiydi (Hatipoğlu, 2012: 20-21). Böylece Milli Aydın Bankası 24 Eylül 1913'te resmen kuruldu. Eşraf bankanın 50.000 lira olan sermayesini aralarında topladı. Türk tarımına destek vermek için kurulmuş olan Ziraat Bankası da 25 bin liralık hisse alarak bankaya ortak oldu (Çetin, 2013: 60). Bankanın faaliyetleri şunlar olacaktı; İncir üreticilerine kredi temin etmek, incir satışıyla ilgili mali ve sarrafiye işlemlerini gerçekleştirmek, Aydın'da kurulacak olan kooperatiflere verilecek krediyi belirlemek, şirket adına cari hesap açmak ve borç vermek, Ticari ciroları kabul etmek (Can, 2021: 295-296).

Bölgedeki tekel ve sömürü sistemini engellemeyi başaran bu banka iki dünya savaşı ve Kurtuluş Savaşına rağmen ayakta kaldı. 1929 Ekonomik krizi esnasında banka depolarını kooperatife dönüştürerek etki alanını genişletmiş ve sonra da 7 tane kooperatifi birleştirerek Türkiye'nin ilk "Kooperatifler Birliğini" kurmuştur (Çetin, 2013: 61).

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin son dönemlerinin ekonomik çöküntüsünün bir ürünü olan İzmir'deki incir tekeli, yerel halkın el birliği ile kurmuş oldukları yapılar sayesinde etkinliğini yitirmiştir. Bu şirket ticari faaliyetlerine devam etmiştir. Fakat bir daha incir ticaretinin tek hâkimi olmayı başaramamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arslan, Y. R., Ergün, A. G. H. (2012). John Hicks'e Göre Tarım Merkantilizminden Sanayi Devrimine Emeğin Evrimi. Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi, 1(1), 117-126. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84746 (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
2. Aydemir C. - Pıçak M. (2008), Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri, Dicle Ünv. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 10, 129-147, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787179 (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
3. Berci İ. (2023). Osmanlı Devleti'nin Milli İktisat Politikası Arayışı Bağlamında Aydın Vilayeti Seyyar Ziraat Ve Rençberlik Sergisi. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 7(1), 1-26. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2809654 (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
4. Can A., *İkinci Meşrutiyet Dönemi Milli Bankacılık Faaliyetleri (1908-1918),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2021.
5. Çetin, H., *Türkiye'de Ekonomi Politikaları ve Tarım Satış Kooperatifçiliği İlişkisinin Dönemsel Gelişimi*, 21. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, 1-23, Karabük, 2015.
6. Elibol, N. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 61-76. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113017 (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
7. Eryeşil O. ve Çıldır Ç., İzmir Levantenleri Sergisi Kataloğu, APİKAM (Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi), İzmir, 2020. https://www.apikam.org.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/%C4%B0zmir%20Levantenleri%20Sergi%20Katalo%C4%9Fu-TR.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
8. Genç, M. (2000). "İltizam", DİA, XXII, 154-158
9. Günal, N. (2008). Türk Dünyasında İncir Kültürü, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5, 561-581 https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/nurten_gunal_turk_dunyasinda_incir_kulturu.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
10. Hatipoğlu G. O., *Türkiye'de Kapanmış Bankalar Ve Kapanma Nedenleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2012.
11. İnal, O. (2019). Fruits of Empire: Figs, Raisins, and Transformation of Western Anatolia in the Late Nineteenth Century. Environment and History, Volume 25, Number 4, 549-574 https://www.liverpooluniversitypress.co.uk/doi/abs/10.3197/096734018X15254461646404 (Erişim Tarihi: 13.03.2025)
12. Koç A., Türkiye'de Tarımsal Ürün ve Girdi Piyasaları, Yavuz F. (Ed.) (2005), Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yay., s.130-160, Ankara, 2005.
13. Roeding G.C., *The Smyrna Fig at Home And Abroad,* Fresno, California, 1903.

14. Yavuz F., Çağlayan T., Türkiye Tarımının Tarihi, Yavuz F. (Ed.) (2005), Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yay., s.1-17, Ankara, 2005

15. Yetkin, S. (1994). Ege Bölgesinde İlk İncirciler (Ziraat) Kongresi Ve Türkiye'de Satış Kooperatifleri'nin Doğuşu. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 2, sy. 4, 111-114 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233185 (Erişim Tarihi: 13.03.2025)

Arşiv Belgeleri

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ŞD., 2819- 1

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ŞD., 2823- 13

HAZAR'IN HUKUKİ VE ULUSLARARASI STATÜSÜ BAĞLAMINDA İRAN VE TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. Meral BALCI

Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mbalci@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3638-5339.

Mehmet Şirin PİROL

YL Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, mehmet.pirol@marun.edu.tr, ORCID: 0009-0006-3923-6426.

ÖZET

Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu konusu hem coğrafyacıların hem jeologların hem de hukukçu ve siyaset bilimcilerin tartıştığı bir meseledir. Kuşkusuz oluşum biçimi veya büyüklüğü temel alınarak Hazar'ın göl veya deniz olduğunu tespit etmek uluslararası bir anlaşmazlık konusu değildir. Asıl anlaşmazlık mevzusu haline gelen bunu hukuki ve siyasi olarak tanımlamaktır. Zira Hazar'ın göl veya deniz olarak tanımlanması Hazar'a kıyısı olan beş ülke arasında bir uluslararası mesele haline gelmiştir. Çünkü Hazar'ın barındırdığı zenginliklerin dağılımı ve paylaşılması meselesi onun göl veya deniz olmasına göre değişiklik arz etmektedir. SSCB döneminde bu paylaşım sadece iki ülke arasında olan bir konuydu ve SSCB ile İran bu noktada bir uzlaşmaya varmışlardı. Ancak SSCB dağıldıktan sonra bu paylaşım denklemine üç ülke daha katıldı: Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan. Haliyle Hazar'ın bu beş ülkenin istifadesi amacıyla hakkaniyetli bir şekilde paylaşılması konusu önem kazanmış oldu. Bu doğrultuda "Hazar Beşlisi" olarak adlandırılan bu beş ülkenin çıkarları Hazar'ın göl veya deniz olup olmadığı noktasındaki duruşlarını şekillendirmektedir. Bu ülkelerden bazıları BM'nin Deniz Hukuku çerçevesinde bir paylaşım talep ederken diğer ülkeler de ülkede Hazar'ın jeolojik oluşumu ve coğrafi olarak kapalı bir havza olmasından hareketle- büyüklüğünden bağımsız olarak- aslında bir göl olduğunu ve BM Deniz Hukuku kurallarının bir göl için geçersiz olacağını öne sürmektedir.

Çalışmada öncelikle Hazar'ın göl mü deniz mi olduğu tartışmaları süreci, bu tartışmanın belirleyiciliği vasfıyla birlikte ele alınmıştır. Daha sonra Hazar Beşlisi içerisinde, kendine has özellikleri olan İran ve Türkmenistan ilişkileri, Hazar'ın paylaşımı ekseninde izah edilmiştir.

Bu çalışmanın ana kaynaklarını konuya taraf olan ülkelerde yazılmış çeşitli dillerdeki akademik çalışmalar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazar, Deniz, Göl, Ticaret, İşbirliği

IRAN AND TURKMENISTAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE LEGAL AND INTERNATIONAL STATUS OF THE CASPIAN SEA

Assoc. Prof. Dr. Meral BALCI

Marmara University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations, mbalci@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3638-5339.

Mehmet Şirin PİROL

M.A. Student, Marmara University, Institute of Turkıc Studies, Department of Atatürk's Principles and Revolutionary History, mehmet.pirol@marun.edu.tr, ORCID: 0009-0006-3923-6426.

ABSTRACT

Whether the Caspian is a lake or a sea is a matter of debate among geographers, geologists, lawyers and political scientists. Certainly, determining whether the Caspian is a lake or a sea based on its formation or size is not a matter of international dispute. It is the legal and political definition that has become a matter of dispute. The definition of the Caspian as a lake or a sea has become an international issue between the five Caspian littoral states. This is because the issue of the distribution and sharing of the riches of the Caspian Sea varies depending on whether it is a lake or a sea. During the USSR period, this sharing was an issue between only two countries and the USSR and Iran had reached a consensus on this point. However, after the collapse of the USSR, three more countries joined this sharing equation: Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan. Consequently, the issue of equitable sharing of the Caspian Sea for the benefit of these five countries gained importance. Accordingly, the interests of these five countries, the so-called “Caspian Five”, shape their stance on whether the Caspian is a lake or a sea. While some of these countries demand a sharing within the framework of the UN Law of the Sea, other countries argue that the Caspian is actually a lake - regardless of its size - based on its geological formation and the fact that it is a geographically closed basin, and that the UN Law of the Sea rules would be invalid for a lake.

In the study, first of all, the process of the debate on whether the Caspian is a lake or a sea is discussed together with the determinant characteristic of this debate. Then, the relations between Iran and Turkmenistan, which have their own characteristics within the Caspian Five, are explained on the axis of Caspian sharing.

The main sources of this study are academic studies in various languages written in the countries that are parties to the issue.

Keywords: Caspian, Sea, Lake, Trade, Cooperation

GİRİŞ

Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu tartışmalarını belirleyen iki ana eksen vardır. İlki coğrafi ve jeolojik eksen, ikincisi de hukuki ve politik eksendir. Coğrafi ve jeolojik olarak tartışmaya vesile olan durum Hazar'ın büyüklüğüdür. Zira neredeyse Karadeniz kadar büyük olan bu su kütlesinin bir deniz olarak adlandırılmasını doğru bulanlar olduğu kadar jeolojik oluşum ve kapalı bir havza olması, yani başka hiçbir büyük su kitlesi ile bağlantısının olmaması açısından göl olarak adlandırılmasının doğru olduğunu savunanlar vardır. Ayrıca Hazar'ın suyunun tuzluluk oranı ve Hazar'daki biyolojik çeşitlilik de ancak bir denizde görülebilecek boyuttadır. Kuşkusuz bu coğrafi ve jeolojik tartışma, ikinci tartışma eksenini teşkil eden hukuki ve politik tartışmalar karşısında çok da dikkat çeken bir tartışma zemini teşkil etmemektedir. Zira Hazar'ın barındırdığı petrol ve doğalgaz rezervlerinin paylaşılması problemi, etrafındaki beş ülkenin bu hususta bir konsensüse varmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır. Fakat dâhili ve harici müdahalelerden doğan bazı zorlayıcı sebepler "Hazar Beşlisi" diye adlandırılan Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın 2018 yılında, Kazakistan'ın Aktau kentinde düzenlenen zirvede anlaşmasını mecburi kılmıştır. Fakat burada bile hukuki anlamda net olarak Hazar için göl veya deniz tanımlarından birinde uzlaşılmamıştır. Hazar, daha çok "Özel Statülü Su Havzası" (Taganova, 2019, s.13) olarak isimlendirilmektedir.

Hazar'ın jeolojik ve jeomorfolojik oluşumu dikkate alındığında bir göl olduğu tespit edilmektedir. Bu yüzden modern uluslararası hukukta "sınır aşan göl, dünyanın en büyük gölü" gibi biçimlerde isimlendirilmektedir (Alekseyevich, 2024, s. 150; Batyr, 2019, s. 51). Öte yandan Hazar, 370 bin km^2'lik büyüklüğü, 6400 km'lik kıyı uzunluğu ve 190 bin km^3'lük su hacmi yüzünden deniz olarak isimlendirilmektedir. Tarihi olarak da genelde bu şekilde adlandırılan Hazar'a İslam coğrafyacıları da "Bahrü'l-Hazar (Hazar Denizi)" adını vermiştir. Miladi çağlardan öncesine kadar uzanan tarihsel süreçte Hazar bölgenin en önemli ticaret yollarının güzergâhında olmuştur. Ural, Volga, Terek, Sulak, Samur ve Kura (Gür) nehirleri yoluyla gelen su taşıtları ve kervanlarla Kafkasya ve Orta Asya arasında kuru yük, kereste, taş blokları, pamuk ve tuz ürünlerin yanısıra yolcu taşımacılığı da yapılmıştır (Erinç, 1998, s. 108-109).

BM 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesinin (UNCLOS) 122. Maddesine göre[1] bir su kütlesinin deniz sayılabilmesinin temel şartlarından biri bir şekilde başka bir deniz veya okyanusla bağlantılı olmasıdır. Aslında fiilen bu şekilde bir bağ olması şartının gerçek olup olmadığı tartışmalı bir konudur. BM Coğrafi Uzmanlar Grubu Hazar'ın, Volga nehri vasıtasıyla Karadeniz ve Azak Denizi'ne bağlandığını ve bu yüzden de bir "İç Deniz" olarak nitelendirilebileceğini söylemektedirler. Hazar'a kıyısı olan beş ülke kendi dillerinde burası için "Hazar Denizi" ifadesini kullanırlar. Fakat SSCB ve İran, Hazar'ın paylaşımı ile ilgili kendi aralarında yaptıkları anlaşmalarda burası için "Göl" ifadesini kullanmışlardır. Bilinçli yapılan bu tanımlamayla BM Deniz Hukuku'nun Hazar üzerinde bir tesirinin olması engellenmek

[1] BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) Madde 122: "Tanım: İşbu Sözleşmenin amaçları uyarınca "kapalı veya yarı kapalı deniz"den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır." Bkz. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, BM Enformasyon Merkezi UNIC- s. 39.

istemişlerdir (Zimnitskaya ve Von Geldern, 2011, s. 1-2). Bu göl tanımlamasının kasten yapıldığı açıktır. Eğer Hazar'ın Volga nehri veya Baltık kanalıyla Karadeniz'e bağlandığı kabul edilir ve buradan hareketle de Hazar "Yarı Kapalı Bir Deniz" kabul edilirse, bu durumda Hazar sadece BM Deniz Hukukuna tabi kalmaz. Volga ve Baltık kanalları da uluslararası hukuka tabi kabul edilerek devletlerin serbest geçişine açık hale gelir. Dolayısıyla SSCB ve İran Hazar'a göl diyerek bu yolu peşinen tıkamışlardır (Taganova, 2019, s. 13). Öte yandan SSCB dağıldıktan sonra Hazar'ı çevreleyen beş ülkenin Hazar üzerindeki haklarının tanımlanması zarureti kıyıdaş ülkelerin bir karar almasını mecburi kılmıştır.

Hazar sadece sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervi yönünden kıymetli değildir. Deniz ulaşımının yanısıra Hazar, dünyadaki Mersin Balığının takriben % 90'ına ev sahipliği yapmaktadır. Bu balıklardan elde edilen havyarın kilosu türüne ve kalitesine göre 7-24 bin dolar arasında satılmaktadır. Burada üretilen havyarın yanı sıra petrol ve doğalgaz rezervleri Hazar'a kıyısı olan beş devletin gayrisafi yurtiçi hasılasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Özellikle Rusya Federasyonu ekonomisi için Hazar ve onunla bağlantı olarak Azak Denizi ve Karadeniz'de elde edilen petrol ürünleri, kömür, sıvılaştırılmış doğalgaz, gübre, tahıl ve demir metalleri taşımacılığı da büyük önem taşımaktadır (Alekseyevich, 2024, s. 154-155).

Hazar'ın tabanında ve çevresinde zengin petrol ve gaz rezervi mevcuttur. Petrolün çoğu Azerbaycan ve Kazakistan'da, doğalgazın ise Türkmenistan'da bulunmaktadır. Dünyanın kanıtlanmış petrol rezervinin %16'sı ve doğalgazın ise %12'si buradadır (Clawson, 1998, s. 1). Hazar havzasında bulunan ülkelerin hâlihazırda 15 adet doğalgaz ve petrol işleme tesisi bulunmaktadır. Bunların taşındığı birçok enerji nakil hattı mevcuttur. Kuzey Güzergâhı İhracat Boru Hattı (Northern Route Export Pipeline), Batı İhraç Boru Hattı (Bakü-Supsa), Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC), Uzen-Atyrau-Samara Boru Hattı, Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı, Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı ve Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı (TAPI) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Hazar'dan çıkarılan petrol ve doğalgaz tankerlerle İran ve Hindistan limanların da taşınmaktadır (Aslanlı, 2018, s. 7-8).

Hazar üzerinden iki önemli taşımacılık hattı geçmektedir. Bunlardan ilki; beş Orta Asya ve üç de Kafkasya devletinin 1993'de uygulamayı kararlaştırdığı ve 1998'de Bakü'de imzaladıkları anlaşmayla hayata geçirdikleri "Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA)" adlı Hazar'dan geçerek Avrupa'ya ulaşan nakliye yoludur. İkincisi ise Çin'den başlayarak Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Ukrayna'ya uzanan "Trans-Hazar Uluslararası Nakliye Güzergâhı (Trans-Caspian International Transport Route – TITR)" adlı yoldur (Aslanlı, 2018, s. 12-13; Balcı ve Khanayev, 2025, s. 201). Ayrıca Hazar'la ilgili hukuki sorunun çözülmesi üzerine hayata geçirilmeye çalışılan Hazar'dan geçen iki yol daha mevcuttur; Çin'den Avrupa'ya uzanan "Doğu-Batı Yolu" ve Hindistan ve İran üzerinden Rusya ve Avrupa'ya uzanan "Kuzey-Güney Yolu" (Aslanlı, 2018, s.15).

Hazar, sadece kendisini çevreleyen beş ülke için değil, jeopolitik ve jeostratejik konumu dolayısıyla bölgesel ve küresel güçler için de çok değerlidir. Hazar konusu Rusya, İran, ABD, AB ülkeleri ve hatta Çin'in de içinde olduğu bir güç mücadelesinin eksenini teşkil etmektedir. Zira buradaki rezervin varlığı kadar bunun dünya piyasalarına taşınması ve arzı, bölgesel ve küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu manzarada Hazar'ın statüsü ile ilgili topluca olarak; tarihi,

coğrafi, ekolojik, ekonomik, hukuki ve jeopolitik sebeplerle (Sezer, 2025, s. 214-215) yıllarca potansiyel bir istikrarsızlık meselesi haline gelmiş ve bu meselenin çözüme kavuşması bahsi uluslararası bir boyuta erişmiştir.

1. Tarihi ve Jeopolitik Arka Planıyla Birlikte Hazar'ın Hukuki Statüsü Tartışmaları

1.1. Tarihi Süreciyle Birlikte Hazar'la İlgili Yapılan Anlaşmalar

Dünyanın en büyük kapalı su havzası olan Hazar ile ilgili olarak ilk anlaşmalar Hazar'ın kuzey ve güney yakasındaki Rus ve İranlıların ulaşım, balıkçılık faaliyetleri, hidrokarbon kaynaklarının dağılımı ve sınır ihtilafları gibi konulara netlik kazandırmak için yapılmıştır (Sezer, 2025, s. 220).

Çizelge.1. Hazar Denizi İle İlgili Yapılan Tarihi Anlaşmalar

TARAF ÜLKELER	YAPILAN ANLAŞMALAR
Rus Çarlığı - İran	12 Ekim 1813 - Gülistan Barış Antlaşması
	10 Şubat 1828 - Türkmençayı Antlaşması
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)	26 Şubat 1921 - Moskova Dostluk Antlaşması
SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) - İran	27 Ağustos 1935 - Kuruluş, Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması
	1 Ekim 1927 - Garanti ve Tarafsızlık Antlaşması
	25 Mart 1940 tarihli Tahran Antlaşması

Kaynak. Yazar tarafından oluşturulmuştur. (Sezer, 2025, s. 220; Merdan ve Kahraman, 2020, s. 441; Alekseyeviç, 2024, s. 151; Danova, 2024, s. 3-4)

Bu tarihi anlaşmaların tümünde Ruslar ve İranlılar, Hazar'ı kendi aralarındaki bir göl olarak nitelendirmişlerdir. Bu durum SSCB yıkılana kadar da devam etmiştir. Sadece SSCB bir ara, 1970'lerde hâkim olduğu deniz alanını Hazar'a kıyısı olan Sovyet Cumhuriyetleri arasında sektörlere bölmüştür (Merdan ve Kahraman, 2020, s. 436). Bu uygulama ise sadece bir dâhili tasarruf olup hukuki bir mahiyeti haiz değildir.

Çizelgede adı geçen anlaşmalarda Hazar, Rusya ve İran arasında sınırı belirlemiş ve burada iki ülke arasında taşımacılık ve balık avcılığı hususları tespit edilmiştir. 1921 Moskova Anlaşması ile iki ülkenin Hazar'daki seyrüsefer hakları tespit edilmiş, 1935 yılındaki anlaşmada ise Hazar'dan "Sovyet ve İran Denizi" adıyla bahsedilmiştir. 1940'da da bu isim kullanılmış ve iki ülkenin balıkçılık ve seyrüsefer hakları tekrar teyit edilmiştir (Sezer, 2025, s. 220-225; Merdan ve Kahraman, 2020, s. 441). Bu anlaşmalara dair belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır. Hazar'ın, İran ve Sovyet gemiciliği dışında herkese kapalı olduğu, her iki tarafın da

Hazar'a eşit erişime ve sularında eşit muameleye sahip olduğu ve Hazar'ın kaynaklarını etkileyen her türlü kararın taraflarca ortaklaşa alınması gerektiği gibi bir dizi önerme içermesine karşın bu antlaşmalarda deniz yatağı ve toprak altı kaynaklarının işletilmesi konusu henüz mevcut değildi (Zimnitskaya ve Von Geldern, 2011, s. 7).

Neticede 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar Hazar iki ülke arasında sorunsuz bir şekilde paylaşılmıştır. 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra Hazar'la ilgili denklemde iki yerine beş ülke yer almaya başlamıştır; İran, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan... SSCB yıkıldıktan sonra kurulan Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkmenistan, Ermenistan, Belarus, Moldova, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Ukrayna, 1991 yılında Kazakistan'ın başkenti Almatı'da toplanarak SSCB'nin dağıldığını teyit etmişlerdir (Sezer, 2025, s. 225). Ayrıca kendi aralarında "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)" adıyla yeni bir konfederatif yapı kurduklarına dair bir anlaşma imzalamışlardır. Almatı Deklarasyonunda bulunan bir madde ile BDT üyeleri SSCB döneminde imzalanan tüm anlaşmaları kabul edeceklerini beyan ediyorlardı (Merdan ve Kahraman, 2020, s. 441). Daha sonra bu kabul durumu 2002 yılında Moldova'da imzalanan "BDT Kişinev Sözleşmesi" ile tekrar kayıt altına alındı. Buna göre BDT bileşenleri, ihtilaflı konularda birbirlerine karşı sorumlu bir tutum almak mecburiyetindeydiler (Strigunova, 2024, s. 156). İran İslam Cumhuriyeti yönetimi daha önceki anlaşmaların devamlılığını kabul ediyordu (Alekseyevich, 2024, s. 151). Böylece SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmalar geçerliliğini korumaya devam etti. Fakat denkleme yeni giren üç devlet bu durumdan hoşnut değildi. Bu yüzden Hazar'ın yeni statüsünü belirlemek amacıyla yeni anlaşmalar yapıldı.

Çizelge. 2. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Hazar'la İlgili Yapılan Anlaşmalar

Katılımcı Ülkeler	**Tarih - Yapılan Anlaşmalar**
Hazar Beşlisi	1998 - Hazar Çevre Programı
Rusya – Kazakistan	1998 - Yeraltı Kullanımına İlişkin Egemen Hakların Uygulanması Amacıyla Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Tabanının Farklılaştırılmasına İlişkin Anlaşma
Rusya – Azerbaycan	2002 - Hazar Denizi Tabanının Bitişik Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma
Rusya – Kazakistan - Azerbaycan	2003 - Hazar Denizi'nin Dibinde Bitişik Sahaların Sınır Hatlarının Birleşme Noktasına İlişkin Anlaşma
Hazar Beşlisi	2003 - Tahran Sözleşmesi

Kaynak. Yazar tarafından oluşturulmuştur. (Sezer, 2025, s. 225-229)

Bu anlaşmaların ikisi tüm Hazar ülkelerinin katılımıyla gerçekleştirilmiş ve bu anlaşmalarda sadece deniz kirliliğini azaltmak, bio-çeşitliliği korumak ve bölgesel iş birliğini sürdürmek gibi konularda uzlaşmaya varılabilmiştir. Asıl paylaşım konusu çözüme kavuşamamıştır. Her ülkenin konuya kendi menfaatleri çerçevesinde bakması ve taviz vermeye yanaşmaması

meseleyi çözümsüz bırakmıştır. Rusya Federasyonu, Hazar'ın eskisi gibi kendi hâkimiyeti altında kalmasını istiyordu. Öncelikle Batılı petrol şirketlerini bölgeden uzak tutarak Lukoil başta olmak üzere kendi şirketlerinin bu devletlerle anlaşma yapmasını sağlıyordu. Rusların Azerbaycan ve Kazakistan'la yaptığı anlaşmalarda amacı, bu devletlere 15-20 millik bir alanı bırakmak ve geri kalan kısmı ortak alan yapmaktı. Bu ortak alandan da en çok, nüfusu en fazla olan ülke olarak Rusya Federasyonu istifade edebilecekti (Taganova, 2019, s. 14-15).

İran ise Hazar Denizi'ni "Sınır Gölü" olarak adlandırmış ve kıyı şeridinin -uzunluğuna bakılmaksızın- kıyısı boyunca uzanan ülkeler arasında eşit olarak bölünerek eşit bir paylaşım yapılmasını önermiştir. Buna ek olarak İran, kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın kaynaklarından %20'şer pay almasını önermiştir. İran, başka devletlerin karışmamasını, Hazar "Gölü'nün" ortak kullanımını, ulusal sektörlere ayrılmamasını ve Hazar'ın dibi ile ilgili ikili anlaşmalar yapılmamasını savunuyordu. Ancak bu öneri önce Azerbaycan, ardından da diğer ülkeler tarafından reddedildi (Danova, 2024, s. 4). Hazar Denizi'ne ilişkin ilk hukuki ihtilaf, Azerbaycan'ın Batılı enerji şirketleriyle, özellikle de British Petroleum (BP) ile Azerbaycan'ın Hazar'daki yeraltı kaynaklarının aranması ve kullanılmasına ilişkin müzakerelere başlamasıyla çıkmıştır (Danova, 2024, s. 7). İran, BP'nin gemilerine çıkarma yapmayı bile yeltenmiş ve 2002 yılındaki Aşkabat Zirvesinde, Azerbaycan'a karşı Türkmenistan'ı yanına çekerek petrol rezervleri ile ilgili işbirliği imkânı sağlamıştır. Akabinde de 2007 Tahran Zirvesinde beş ülkenin birlikte tavır belirlemesini kabul ettirmiştir (Taganova, 2019, s. 16-17). İran'ın temel görüşü daima Hazar'ın beş ulusal sektöre bölünmesine karşı çıkmak olmuştur. Bunun temel sebebi ABD başta olmak üzere Batılı Devletlerin, anlaşmalar yaparak bu bölgeye sirayet etmesini engellemektir (Merdan ve Kahraman, 2020, s. 448).

Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar'ın bir "İç Deniz" olarak kabul edilmesini ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (UNCLOS) göre petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemenlik haklarının tanınmasını istiyorlardı. Bunun için de Rusya ile anlaşmalar yapmışlardır. Fakat bu tutuma da İran ve Türkmenistan karşı çıkmıştır (Taganova, 2019, s. 17). Kazaklar, Hazar'ın tabanını "eşit uzaklık" ilkesine göre bölen ve su kütlesini ortak kullanıma bırakan bir uzlaşma modeli teklif ediyordu. 2001'de Rusya'yla, 2003'te de Azerbaycan'la bu doğrultuda anlaşmalara imza attılar. Böylece Hazar'ın tabanının ulusal sektörlere bölünmesi görüşünde sabit kaldılar (Merdan ve Kahraman, 2020, s. 444). Kazakistan'ın Hazar'ın deniz olarak adlandırılması ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne tabi olunması yönündeki istikrarlı duruşuna mukabil Hazar'la ilgili en radikal adımları Azerbaycan'ın attığı söylenebilir. Zira Azerbaycan daha 1995'te Anayasasına "Azerbaycan toprakları; Hazar Gölü'nün Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan bölümünü" kapsar ve bu bölüm toprakların bir parçası olarak "hiçbir zaman, hiç kimseye ve hiçbir şekilde devredilemez" ifadesini koyarak kendi sınırlarını tek başına tayin etmiştir. 1921, 1927 ve 1940 anlaşmalarının hükümlerini tek taraflı olarak feshetmiştir. İran hemen bu durumu protesto etmiştir. Azerbaycan, Rusların bunu tehdit olarak algılamasına rağmen, 18 Aralık 1998'de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile BP Exploration Limited arasında arama, geliştirme ve petrol paylaşımı konusunda anlaşma imzalanmasına izin veren bir yasal düzenleme yapmıştır. (Alekseyevich, 2024, s. 152; Danova, 2024, s. 6).). Sonuçta Ruslar buna engel olmak için Azerbaycan'la, 23 Eylül 2002 tarihinde Moskova'da bir anlaşma yaparak

Hazar Denizi yatağının bitişik alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşmaya varmıştır. (Alekseyevich, 2024, s. 153).

Türkmenistan ise SSCB dönemindeki anlaşmaların uygulanmasını ve Hazar'ın ortak göl olmasını savunuyordu. İlk önce 1999'da önce Moskova Zirvesinde paylaşım konusunda Azerbaycan'la anlaştı. Fakat sonra Bakü kentinin bulunduğu Abşeron Yarımadasının içeri doğru çok sokulması yüzünden Hazar'daki kıta sahanlığı bölgesinden Azerbaycan'ın çok fazla pay aldığı gerekçesiyle anlaşmadan vazgeçerek İran'la hareket etmeye başladı (Taganova, 2019, s. 19-20). Türkmenistan Serdar/ Kepez petrol sahasının[2] mülkiyeti konusunda ihtilaflı olduğu Azerbaycan'a karşı İran'ın desteğini sağlamak istemiştir (Merdan ve Kahraman, 2020, s. 449). Fakat Türkmenler Hazar konusunda Ruslarla diyalogunu kesmemiştir. En son 2 Ekim 2017'de Aşkabat'ta imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması ile iki devlet, Hazar'ın doğal ve mineral kaynaklarının geliştirilmesi konusunda işbirliği yapmak hususunda anlaşmıştır (Alekseyevich, 2024, s. 153). Azerbaycan ve Türkmenistan sınır ihtilafı halen çözülememiş bir problemdir. Öyle ki 2018'de Aktau'da, Hazar Beşlisi ortak bir anlaşmaya varmışlarsa da Azerbaycan, Türkmenistan ve İran arasındaki deniz sınırının belirlenmesi konusu Aktau'da çözüme kavuşmayan en önemli mesele olarak ortada durmaktadır (Danova, 2024, s. 6).

Hazar'ın aslında bir göl mü ya da deniz mi olduğu tartışması görüldüğü üzere çok büyük olaylara sebebiyet verebilecek jeopolitik ve jeostratejik bir olaydır. Bu durum göstermektedir ki Hazar'ın ne olduğu meselesi coğrafi veya jeolojik bir problem olmaktan daha çok politik/hukuki bir problem olma kapasitesine sahiptir. Bu girift manzara içerisinde Hazar'a kıyısı olan beş ülke ancak 2018 yılındaki Aktau Zirvesinde ortak bir anlaşmaya varabilmiştir.

1.2. Aktau Anlaşması (Convention on the Legal Status of the Caspian Sea - Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme -12 Ağustos 2018)

Hazar'ın hukuki statüsünün tespit edildiği Aktau anlaşmasına kadar Hazar ülkeleri, 1996-2018 arasında Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde 51 geçici çalışma grubu toplantısı, 10'dan fazla Dışişleri Bakanları toplantısı ve 5 adet Cumhurbaşkanları Zirvesi (2002'de Aşkabat'ta, 2007'de Tahran'da, 2010'da Bakü'de, 2014'te Astrahan'da, 2018'de Aktau'da) gerçekleştirilmiştir (Batyr, 2019, s. 51). Hazar'ın hukuki statüsünün tespit edilmesini acil bir konu haline getiren önemli bir faktör de Batılı devletlerin, özellikle ABD'nin, TransKafkasya ve Orta Asya bölgelerine sirayet etme isteğidir. Bu, Hazar Beşlisinin 2018 yılında Kazakistan'ın liman kenti Aktau'da bir uzlaşmaya varmasını hızlandıran en önemli sebeptir.

ABD, SSCB'nin dağılması ihtimalinin güçlendiği 1997'den itibaren bölgeyle ilgili bazı politikalar geliştirdi. Buna göre dört hedef belirlendi: Doğabilecek bölgesel çatışmalar ve etnik çatışmalara (Ermeni-Azeri, Tacik iç savaşı vb.) çözüm bulma, Hazar havzası enerji kaynaklarına ulaşabilme, bölgedeki enerji nakil hatlarında söz sahibi olabilme ve İran'ın burada kilit bir rol almasını engelleme. Ayrıca, bunları yaparken Rusları kışkırtmamak ve enerji nakil hatlarının İran yerine NATO üyesi olan Türkiye üzerinden güvenle geçmesini sağlamak da

[2] Azerbaycan ve Türkmenistan arasında kalan ve zengin doğalgaz yatakları bulunan bu deniz alanına Azerbaycan Kepez, Türkmenistan Serdar adını vermektedir. İki devlet 30 yıllık anlaşmazlıktan sonra 2021'de buranın ortak işletilmesi konusunda uzlaşmaya varmış ve bölgeye "Dostluk" adını vermişlerdir. Bkz. Yalçınkaya, A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı. Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi(3), s. 1.

gerekmekteydi (Clawson, 1997, s.2). ABD, Orta Asya'da nüfuzunu artırabilmek amacıyla Orta Asya enerji politikasını, bölgesel işbirliği, enerji güvenliği ve çeşitlendirme, sürdürülebilir kalkınma ve stratejik hedefler başlıkları altında incelenebilecek hedefler tespit etmiştir[3]. Bu doğrultuda ABD; "Orta Asya Enerji Hizmetleri Ortaklığı (Central Asia Energy Utility Partnership)" gibi proje ve programlar tertip etmekte ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID- U.S. Agency for International Development) adlı kuruluşla, "Orta Asya'nın sosyal ve ekonomik kalkınmasına destek olmak üzere" bölgeye nüfuz etmektedir. Hazar Bölgesindeki ülkelerle işbirliği amacıyla "C5+1[4]" adlı bir projeyle bölgeye enerji yatırımcılarını çekmek için yardım etmek istemektedir. ABD, 2005'te "Büyük Orta Asya" kavramıyla Orta Asya'yı Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a bağlamak istemektedir. Temel amacı; Kazak petrolü, Türkmen gazı ve Kırgız ve Tacik Hidroenerjisini Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'a ulaştırabilmektir (Sezer, 2025, s. 190-191). ABD'nin bölgedeki varlığı yeni birlikler kurulmasına yol açtığı gibi bölge ülkelerinin belli mihraklara yanaşmasını da sağlamaktadır. Örneğin ABD'ye yakın bölge devletleri arasında GUAM (Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna, Moldova) adlı birlik kurulmuştur. Özellikle Azerbaycan'ın burada olması yüzünden onunla sınır ihtilafları olan Türkmenistan, katı tarafsızlık ilkesi gereği üye olmasa da- bölgedeki Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) veya Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) yakınlaşmıştır. İran ise ŞİÖ'ne üye olmuştur (Yalçınkaya, 2024, s. 7). ABD'nin başka doğrudan veya dolaylı etkileri de olmuştur. Bu çerçevedeki önemli bir tesiri de Kazakistan'la yaptığı anlaşmalar olmuştur. Bu anlaşmalar, Aktau Zirvesi'nde bir uzlaşmaya varılmasını özellikle Rusya Federasyonu ve İran için bir mecburiyet haline getirmiştir.

ABD ile Kazakistan arasında Eylül 2017'de New York'ta imzalanan bir protokolde ABD'nin talebine göre; Afganistan'a askeri kargo transferi için Hazar Denizi'ndeki iki Kazak limanını (Kuryk ve Aktau) kullanabilecekti. Ayrıca Afganistan'daki ABD askeri birliklerine giden kargolar Gürcistan ve Azerbaycan ve Hazar Denizi üzerinden Kazakistan'a, oradan da demiryoluyla Özbekistan üzerinden Afganistan'a ulaşacak ve Kazaklar, Aktau'da bir NATO üssü inşa edilmesine izin verecekti. Fakat Kazakistan, sadece "Afganistan'ın istikrara kavuşmasına yardımcı olmak için tüm uluslararası toplumun genel çabalarının bir parçası olarak transit geçiş sağlamaya" katılacaklarını fakat bir NATO üssüne izin vermeyeceğini bildirdi. Böylece ABD ve Kazakistan arasında Nisan 2018'de Kazakistan Cumhuriyeti toprakları üzerinden sadece ticari demiryolu transit geçişinin sağlanmasına ilişkin bir protokol imzalandı (Batyr, 2019, s. 57). Bu protokolde askeri bir içerik bulunmamasına rağmen, ABD'nin talepleri Rusya Federasyonu ve İran'ı harekete geçmeye zorladı. İvedilikle Kazakistan'ın Hazar kıyısındaki liman kenti olan Aktau'da bir zirve toplandı. Burada ABD'nin Hazar bölgesindeki politikasını bozmak isteyen Rusya ve İran bazı tavizler vererek uzlaşma

[3] ABD'nin TransKafkasya ve Orta Asya bölgeleri ile ilgili politikaları bu mütevazı çalışmayı aşan bir hacme sahip bir konudur. Bu yüzden meselenin teferruatına inilmeden ana başlıklar zikredilmiştir. Zira ABD'nin bölge ile ilgili politikaları için uluslararası arenada "Great Game- Büyük Oyun" ifadesi kullanılmaktadır. ABD siyasetinin önemli teorisyenlerinden sayılabilecek olan Zbigniew Brzezinski'nin ABD'nin Orta Asya Politikalarını anlatan kitabının adının "Grand Chessboard- Büyük Satranç Tahtası" (Yalçınkaya, 2024, s. 5) olması meselenin büyüklüğünü izah etmektedir.

[4] C5+1: Caspian 5+1, Hazar Beşlisi+1 (Rusya, İran, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan + ABD)

temin ettiler. Bu tavizler İran ve Rusya'da iç siyasette eleştirilse de tatbik edildi (Danova, 2024, s. 7).

Hazar'a kıyıdaş Devletler olan Azerbaycan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan arasında 12 Ağustos 2018'e Aktau'da imzalanan 24 maddelik anlaşmanın giriş kısmında anlaşmanın "Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukukun ilke ve normlarına uygun" olduğu belirtilmektedir (Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme), Aktau, 2018).



Görsel: **Aktau Zirvesi çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü. Kaynak:** Anadolu Ajansı (https://www.aa.com.tr/tr/dunya/enerji-denizi-hazar-yarin-hukuki-statuye-kavusacak/1228247)

Bu anlaşmanın önemli yönleri şöyle sıralanabilir:

- Anlaşmada Hazar "Deniz" olarak tanımlanmıştır.[5] Fakat bu deniz tabirine rağmen Hazar için özel bir statü oluşturulmuştur. Buna göre daha Giriş kısmından itibaren kıyıdaş devletlerin Hazar Denizi ve kaynakları üzerinde egemenlik haklarına sahip oldukları; Hazar Denizi ile ilgili konuların onların münhasır yetkisi dâhilinde olduğu belirtilmektedir (Batyr, 2019, s. 53). Bu ifadeyle aslında Hazar'ın deniz olarak adlandırılması uluslararası hukuk dâhilinde bir adlandırma değildir. Daha ziyade Hazar, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi rejiminin dışında bırakılarak sadece "bir su kütlesi" olarak tanımlanmıştır. Bu aynı zamanda Hazar'daki yük ve yolcu taşımacılığını da bir sorun haline getirmiştir. Fakat bu noktada Aktau Sözleşmesinde BM Deniz Hukukunun bu hususlaki hükümleri esas alınarak problem aşılmıştır (Strigunova, 2024, s. 155).
- Madde 3'te Hazar'da her devletin deniz güvenliğini sağlamaktan ve kaynaklarını yönetmekten sorumlu olduğu ve anlaşmanın taraflarına ait olmayan hiçbir ülkenin silahlı kuvvetlerinin Hazar Denizi'nde bulunamayacağı karara bağlanmıştır (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, s. 3).
- Madde 7 ile her taraf ülkenin karasularının genişliği 15 mil olacaktır (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, s. 4).
- Madde 9'a göre ise her taraf ülke karasularına bitişik 10 deniz mili genişliğinde bir balıkçılık bölgesine sahip olacaktır (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, s. 5).
- Bu sözleşme ile devletler kendi deniz yatağı sektörlerinde yapay adalar, tesisler ve yapılar kurma ve bunların etrafında 500 metrelik güvenlik bölgeleri oluşturma münhasır hakkını elde etmiştir. 14. Madde ile Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler, Hazar Denizi yatağına denizaltı kanalları ve boru hatları döşeyebilirler (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, s. 10).
- Anlaşma ile taraf ülkeler Hazar'ın ekolojik sistemini ve biyolojik çeşitliliği korumak, restore etmeyi ve sürdürülebilir bir şekilde muhafaza etmeyi taahhüt etmişlerdir.

Görüldüğü üzere Aktau Anlaşması Hazar için özel bir hukuki statü inşa etmektedir. Ayrıca taraf ülkeler arasında bir işbirliği ve uzlaşma tesis etmekte ve harici ülkelerin Hazar'a dair konulara müdahale etmesinin önüne set çekmektedir. Özellikle (ABD başta olmak üzere) bölge dışı devletlerin Hazar'a ve çevresine askeri olarak nüfuz etmesini kesin bir biçimde engellemektedir.

2. İran ve Türkmenistan İlişkileri

Hazar, Kazakistan, İran ve "Afganistan'la çevrili olan Türkmenistan'ın 5 milyonluk nüfusunun %81'i Türkmenlerden, % 9'u Özbekler ve yüzde 3'ü ise Ruslardan oluşur. Geriye kalan % 7'nin içinde dikkate değer miktarda Fars kökenli nüfus mevcuttur. Türkmenistan İran'la sınırı olan tek Orta Asya Türki Cumhuriyetidir. Ülke 1991'de bağımsızlık ilan ettiğinde onu Türkiye'den sonra ikinci tanıyan ülke İran'dır (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 207-208).

Saparmurat Niyazov, Türkmenistan Yüksek Sovyet Şurası adına 22 Ağustos 1990'da Türkmenistan'ın egemenliğini ilan etmiş, 26 Ekim 1990'da ise Türkmenistan Yüksek Sovyet'i toplanarak bu kararı tescil etmiştir. 27 Ekim 1991'de yapılan bağımsızlık referandumundan sonra bağımsızlık dünyaya ilan edilmiştir. Aralık ayında da Türkmenistan Komünist Partisi

[5] 1. Maddeden itibaren "Hazar Denizi" ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne ilişkin Sözleşme), 2018, s.1.

kendisini feshederek Niyazov'un liderliğinde "Türkmenistan Demokratik Partisi" adını almıştır (Nurbibi ve Güven, 2020, s. 381).

İlk Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, milliyetçi ve otoriter bir rejim tesis etmiştir. Devletin tüm yönetim erkleri devletin başındaki "Türkmenbaşı" lakaplı Niyazov'a bağlı idi. Kendisinin yazdığı "Ruhname" adlı kitap ülkede Kuran-ı Kerim'den sonra ikinci en önemli kitap olarak görülür ve ilkokuldan üniversiteye kadar zorunlu ders kitabı olarak okutulur (Nurbibi ve Güven, 2020, s. 383). Niyazov 2006 yılında öldükten sonra yerine geçen Gurbanguly Berdimuhammedov bu yapıyı devam ettirmiş ve adeta ülkesini dış dünyadan izole etmiştir. 2022 yılında ise yerine oğlu Serdar Berdimuhammedov'u Cumhurbaşkanı seçtirmiştir (Sadat, 2025, s. 14-15). Türkmenistan'ın üç önemli gelir kaynağı vardır. Ülkenin ihracatının yüzde 33'ünü doğal gaz, yüzde 30'u petrol ve petrol ürünleri, yüzde 18'i ise pamuk meydana getirmektedir (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 208). Türkmenistan'ın dâhili politik yapısı dış politikasını da etkilemiştir. Niyazov, iç politikada istikrarı sağlamak için "Abadancılık Politikası", dış politik istikrar için de "Daimî Tarafsızlık Politikası" adlı iki politika yürürlüğe koymuştur (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 210). Niyazov, 1997'de görev süresinin dolmaması için Aralık 1993'de "On yıl Abadancılık (On Yıllık İstikrar ve Refah Programı)" adlı bir program ortaya koymuş ve bu vesileyle 1994'de görev süresini 10 yıl daha uzatmıştır. Akabinde 1995'de çıkarttığı yeni anayasada "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı"[6] adını verdiği bir prensip yürürlüğe koymuştur (Nurbibi ve Güven, 2020, s. 381).

Niyazov, ilk olarak 1992'de, Helsinki'de düzenlenen AGİT toplantısında ülkesinin daimi tarafsızlık politikasını deklare etmiştir. Kısa süre içinde ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) Bağlantısızlar Hareketi ve nihayet BM, Türkmenistan'ın "Daimi Tarafsız" pozisyonunu kabul etmiştir. 12 Aralık 1995'te ilan edilen BM Genel Kurulu Bildirisi sonucunda Türkmenistan'ın "Daimî Tarafsız" devlet statüsünün 185 ülke tarafından tanındığı açıklanmıştır (Mammetşeripov, 2019, s. 16-17). BM'nin bu kararı bağlayıcılıktan yoksun olduğu için Türkmenistan'ı herhangi biçimde koruyacak veya güvenliğini sağlayacak bir yükümlülüğü de yoktur. Bu sadece BM üyelerinin Türkmenistan'ın tarafsızlığına saygı duymaları anlamına gelmektedir. Fakat Türkmenistan, her hâlükârda tarafsız kalma konusunda anayasal olarak da kendisini bağlamıştır. Uluslararası askeri ittifaklara girmemeyi, ülkesinde yabancı bir askeri üs barındırmamayı, nükleer, kimyasal, biyolojik silahları ülkesine sokmamayı, meşru savunma dışında bir savaşa girmemeyi ve askeri çatışmaya sebep olabilecek herhangi bir siyasi ve diplomatik anlaşmazlığa sebebiyet vermemeyi taahhüt etmiştir. Bu karar ülkede bir siyasi kültür geliştirmiştir (Mammetşeripov, 2019, s. 18-19).

[6] Türkmenistan Anayasası: "*Madde 1; Türkmenistan, demokratik, hukuk ve dünyevi bir Devlet olup, Devlet yönetimi başkanlık cumhuriyet hükümeti şeklindedir. Türkmenistan, kanunla belirlenen esaslara göre daimi tarafsızlık statüsüne sahiptir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulu, 12 Aralık 1995 tarihli "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı" isimli kararında,*
1. Türkmenistan'ın ilan ettiği daimi tarafsızlık statüsünü kabul eder ve destekler;
2. "Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın üye devletlerini, Türkmenistan'ın bu statüsüne saygı göstermeye ve desteklemeye, ayrıca bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye çağırır." Dünya birliği tarafından kabul edilen, Türkmenistan'ın daimi tarafsızlığı, iç ve dış politikasının temelidir." (Nurbibi ve Güven, 2020, s. 381-382).

Türkmenistan'ın "Daimi Tarafsızlık" siyaseti kendisinin uluslararası işbirlikleri için engel değildir. Nitekim her ülke gibi Türkmenistan'ın anlaşmazlıklar yaşaması muhtemeldir. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi konusu diğer dört ülke gibi Türkmenistan için de bir gerilim noktası teşkil etmiş ve Türkmenistan bu hususta bölgesel işbirlikleri yapma yoluna gitmiştir. Bu süreçte Türkmenistan ve İran arasında kayda değer bir yakınlaşma vuku bulmuştur. Türkmenistan'ın güney komşusu olan İran'la arasında takriben 1200 km'lik uzun bir kara sınırı vardır ve bu sınıra yakın bölgelerde takriben 1,5-2 milyona yakın Türkmen nüfus yaşamaktadır. İran nüfusunun % 2'sine tekabül eden bu Türkmen etnik grubu, çoğunlukla İran'ın kuzeydoğusundaki "Türkmen Sahra"[7] bölgesinde yaşamaktadır. Ağırlıkla Sünni-Hanefi olan bu halk Golestan, Razavi Horasan ve Kuzey Horasan eyaletlerine de yayılmışlardır. İran Türkmenlerinin yönetimden siyasi bir talepleri yoktur. Daha çok kültürel ve sosyal haklar talep etmektedirler (Allamyradov, 2022, s.1; Tongyu, 2024, s. 181-182). İran Hükümeti bu duruma olumlu yaklaşarak Türkmenlerin yoğunlukla yaşadığı Golestan Eyaleti'ni "Etnik Kültürlerin Başkenti" ilan etmiştir. Burada "Uluslararası İran Etnik Kültür Festivali" tertip ederek etnik çeşitliliğe saygı gösteren bir politika yürüten İran, ayrıca iki ülke sınırında kooperatifler kurarak sınır ticaretini de teşvik etmektedir. Bu kooperatifler yasadışı göçü önlemek, geçim kaynaklarını güçlendirmek, tarım ve ticaret fuarları düzenleyerek bölge sakinlerini kaçakçılıktan meşru ticarete yönlendirmek, mal tedarikini sağlamak, yaşam koşullarını iyileştirmek, artan gıda fiyatlarıyla mücadele etmek gibi birçok işleve sahiptir. İran ayrıca üç ayda bir yaptığı "Border Watch ve Border News" gibi yayınlarla sınır haberlerini halka ulaştırarak dezenformasyona engel olmaktadır (Tongyu, 2024, s. 183). İran-Türkmenistan arasında Hazar kıyısındaki Hasankali Körfezinden başlayıp Afganistan sınırına dek uzanan 1200 kilometrelik sınır boyunda toplam 160 tane geçiş noktası olduğu göz önüne alındığında sınırın önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Seyedi Asl ve Bahremani, 2021, s. 681).

İran, İslam Devriminden sonra Batı dünyası tarafında izole edilmeye çalışılmışken 1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra Orta Asya'ya nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu yolla siyasi, ekonomik ve bölgesel güvenlik gibi konularda müttefikler edinmeye ve ABD başta olmak üzere Batılı Devletlerin izolasyonundan sıyrılmaya çalışmıştır (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 213-214). İran'ın Orta Asya bölgesine yönelik çok yönlü bir politika yürütmeyi tasarladığı bu dönemde Hazar meselesi iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaya vesile olmuştur. İki ülkenin jeostratejik konumu onları birbirine yaklaştırmıştır. Nitekim SSCB dağıldıktan sonra Tahran'ı ziyaret eden ilk Orta Asya Cumhuriyeti lideri Niyazov olmuştur (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 215-216).

Tüm bu bilgilerin ışığında, İran ve Türkmenistan arasında çok yönlü bir ilişki kurulduğu görülmektedir. İran Türkmenistan'ın denize ulaşabileceği en pratik yol, Türkmenistan da İran'ın Orta Asya'ya açılan kapısıdır (Allamyradov, 2022, s. 1). Bu durum İran ve Türkmenistan topraklarını birbirinin jeopolitik tamamlayıcısı haline getirmektedir (Seyedi Asl ve Bahremani, 2021, s. 671). Bunun bilincindeki iki ülke çok yönlü ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler yürütmektedir. Ortak Ekonomik İş birliği Komitesi gibi ticari mekanizmalar, İran-Türkmenistan- Kazakistan Demiryolu projesi, karayolları, Razavi Eyaletindeki ortak baraj inşaatı, COVID-19 Pandemisi sırasındaki sağlık iş birliği, ortak sportif faaliyetler, ortak Nevruz

[7] Golestan Eyaletinde bulunan ve Türkmenlerin "Türkmen Sahra" dediği bölgeye İranlılar "Deşt-i Gorgan" adını vermektedir (Seyedi Asl ve Bahremani, 2021, s. 682).

Bayramı kutlamaları IRIB (İran Radyo TV Kurumu) ile Türkmenistan resmi medyasının ortak yapımları (Allamyradov, 2022, s.2; Tongyu, 2024, s. 185-186) bu çok kapsamlı ve pragmatik ilişkilerin bir tezahürüdür. Ayrıca İranlılar iki ülkenin bin yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu söyleminden hareketle ortak bir tarihi geçmişleri olduğu söylemini de kullanmaktadırlar (Atai ve Azizi, 2012, s. 3).

İki ülke arasındaki ideolojik ve yapısal farklılıklara rağmen işbirlikleri halen devam etmektedir. İki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen faktör, soğuk savaştan sonra İran'ı düşman olarak gören ve hareket alanını kısıtlamaya çalışan ABD'dir. İran'ın Rusya Federasyonu ve Çin ile kurduğu ilişkiler, ABD'nin İran'ı iyiden iyiye bir tehdit olarak görmesine ve ona karşı tecrit politikası uygulamak istemesine sebebiyet vermektedir. Bu noktada ABD yönetimi İran'ın teokratik yönetimine mukabil bölgede demokratik ve laik Türkiye'yi destekleyerek İran'ı sınırlandırmak istemektedir. Türkiye, etnik yakınlığı ve modern yapısıyla, Orta Asya ülkelerine İran' karşı model ülke olarak sunulmuştur (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 219-220). ABD'nin bu tutumuna karşılık Rusya İran'la ilişkilerini derinleştirmektedir. Özellikle Hazar konusunda hemfikir olan bu iki ülke ABD'yi rahatsız edecek işbirlikleri yapmaktadır. İran'ın nükleer programına destek veren Rusya, Buşehr kentindeki nükleer reaktör inşaatını gerçekleştirmektedir. Bu tutumuyla Rusya, İran ve Türkmenistan ilişkisine de destek vererek bu konuda belirleyici bir rol oynamaktadır (Erol ve Çakıroğlu, 2001, s. 221-222). Öte yandan herhangi bir açık denize erişimi olmayan Türkmenistan için mevcut doğal kaynaklarını pazarlayabilme kabiliyeti sadece ekonomik bir mesele değildir. Türkmenistan gerçek bir ekonomik bağımsızlık için Rusya dışında iş birliği yapabileceği partnerlere ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada da İran Türkmenler için kilit bir role sahip olmaktadır (Atai ve Azizi, 2012, s. 1-2).

Mevcut Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhammedov 2022'de başkanlığa seçilince Rusya'dan sonra ikinci resmi ziyaretini İran'a yapmıştır. İki ülke arasında enerji, tarım ve ulaşım ve iletişim alanlarında sürdürülen işbirliği daha da derinleştirilmiştir. Berdimuhammedov ve İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi arasında Haziran 2022'de yapılan temaslarda; ekonomik, kültürel, iletişim, enerji ve yakıt ticareti, ortak yayınlar gibi konularda dokuz ayrı mutabakat içeren bir paket imzalanmıştır. Bu görüşmede İran ve Türkmenistan arasında 20 yıllık iş birliğine dair stratejik bir belge imzalanması konusunda mutabakata varılmıştır (Selimova, 2022, s. 2-3). Mesut Pezeşkiyan döneminde de bu ilişkilere ağırlık verilmiştir. Nitekim 2024 yılında iki ülke yıllık 10 milyar metreküp Türkmen gazının sevkiyatını öngören bir anlaşma imzalayarak ekonomik ve politik münasebetlerin devamlılığında ısrarlı olduklarını göstermişlerdir (Tongyu, 2024, s. 188).

2.1. Hazar Ekseninde İran ve Türkmenistan İş birliği

Sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri 21. Asırda Hazar havzasının küresel siyasetteki yerini belirleyen asıl faktör olmuştur. Özellikle halen devam eden Rusya-Ukrayna savaşı buradaki batıya enerji nakli konusunda Rusya'ya alternatif olabilecek güzergâhların önemini arttırmıştır. Bu doğrultuda bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi kadar hangi yolla taşınacağı konusu meseleyi bölgesel bir konu olmaktan çıkarıp küresel bir olay haline getirmiştir. Türkmen gazının Avrupa'ya taşınmasının en pratik ve sorunsuz yolu İran üzerinden Türkiye'ye gidecek bir enerji nakil hattının yapılmasıdır (Shayan ve Basiri, 2023, s. 249). Bu

noktada da Türkmenistan ve İran arasındaki ilişki daha çok önem kazanmıştır. Evvelce bahsedildiği üzere, SSCB döneminde Hazar havzasını paylaşımı sadece iki egemen gücün karar verdiği bir durum olmuştur. İran ve SSCB, Hazar'ı dış güçlerin müdahale edemeyeceği bir biçimde "Göl" olarak isimlendirip aralarında bir paylaşım yapmışlardı. Fakat 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra bu beş ülkenin uzlaşması gereken bir mesele haline gelmiştir. 1991-2018 arasındaki periyotta Hazar havzasının paylaşımı konusunda kıyıdaş beş ülke arasında değişik iş birlikleri olmuştur. Bu süreçte İran ve Türkmenistan arasında da genelde uzlaşmaya dayanan bir işbirliği yaşanmıştır. Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar'ın açık deniz olması tezine karşılık, Hazar'ın ortak yönetim ve eşit paylaşımını savunan İran ve Türkmenistan en başta birbirlerine yaklaşmıştır. Kurulan ilişkiler sayesinde İran, Türkmenistan'ın Rusya'dan sonra en çok ticaret yaptığı ikinci ülke haline gelmiştir (Atai ve Azizi, 2012, s. 3).

Türkmenistan, Hazar'daki paylaşım tartışmaları çerçevesinde genelde Azerbaycan'la anlaşmazlığa düşmüş ve İran'a yaklaşmıştır. Türkmenistan ve Azerbaycan arasında deniz sınırının belirlenmesi ciddi bir sorun haline gelmiştir. Azerbaycan'a ait Abşeron Yarımadası ve Chilov adasının[8] Hazar'ın içine doğru uzanması, iki ülke arasında deniz yatağı sınırını belirlemeyi zorlaştırmaktaydı. Buna bağlı olarak Kepez/Serdar ve Çırak/Osman[9] enerji sahalarının kime ait olduğu konusu sorun teşkil etmekteydi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev bu konu daha çözüme kavuşmadan 1994 yılında BP (British Petroleum) ile bu bölgelerde petrol aramaları başlatmış ve 1997'de de bu sefer Rus Lukoil ve Rossneft şirketleriyle anlaşmalar yapmıştı. Türkmenistan'ın itirazıyla bu anlaşmalar yürürlüğe girmemiştir. Buna karşılık Türkmenler 1998'de ABD şirketi Mobil ile anlaşmış ve bu anlaşma da Azerbaycan'ın itirazıyla uygulanamamıştır. 2022'de Aşkabat'ta yapılan zirvede de bir anlaşma çıkmayınca Azerbaycan bu bölgelerde petrol çıkarmaya başlamış ve iki ülke ilişkileri iyice gerilmiştir (Kaya, 2024, s. 175-176). 2006'da Türkmenistan lideri olan Gurbanguly Berdimuhammedov, bu sefer Umman ve Kanada ortaklığı olan Buried Hill şirketiyle anlaşmış ve 2009'da sorunu Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne (ICA) götürmek ve tazminat davaları açmak istemiştir (Kaya, 2024, s. 177). Bütün bu süre boyunca iki ülke karşılıklı olarak büyükelçilerini geri çekmiş ve sağlıklı bir diplomatik ilişki kurmamıştır. İlk ciddi adımlar ise 2008'de atılmıştır (Yalçınkaya, 2024, s. 11).

Aliyev ve Berdimuhammedov arasında ziyaretler gerçekleştiyse de çözüm hemen sağlanamamıştır. 2012'de bir Azerbaycan devriye botu tartışmalı bölgelerde bir Türkmen deniz araştırma gemisine müdahale edince tansiyon iyice yükselmiş ve sonunda Türkiye araya girmiştir. 2014 yılından itibaren "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı" yapılmaya başlanmıştır (Kaya, 2024, s. 178-179). Nihayetinde Türkiye'nin çabalarıyla iki ülke 2021'de anlaşmaya vardılar. 21 Ocak 2021 tarihli Dostluk Anlaşması ile imzalanan mutabakat metnine göre; iki ülke tartışmalı bölgelerde birlikte petrol çıkaracak, bu petrolün % 70'i Türkmenistan'a ait olacaktı. Ayrıca Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun inşa edilecek, Hazar'a yeni limanlar yapılacak ve taşımacılık kapasitesi artırılarak ticaret büyütülecekti (Kaya, 2024, s. 181-182). Bu anlaşmayı sağlayan önemli bir noktada Türkmen

[8] Abşeron yarımadası başkent Bakü'nün bulunduğu yarımadadır. Chilov adası da bu yarımadaya bağlı, petrol platformlarının bulunduğu karaya yakın bir adadır.
[9] Azerbaycan'ın Kepez adını verdiği bölgeye Türkmenler Serdar, Çırak adını verdiği bölgeye de Osman adını vermekteydi (Kaya, 2024, s. 175)

gazının TANAP Boru Hattı[10] ile nakledilmesi bahsinin açılmasıdır. Bu süreçte Türkmen gazının Bakü üzerinden Türkiye'ye ve buradan da dünya pazarlarına ulaştırılması kararlaştırılmıştır (Yalçınkaya, 2024, s. 12).

Türkmenistan, hâlihazırda dünyadaki 5. Büyük doğalgaz ihracatçısıdır. BP'nin verilerine göre; 2020 yılı itibarıyla, ülkenin Hazar havzasında sahip olduğu rezerv dünyadaki 4. büyük rezervdir (Allamyradov, 2022, s. 3). Türkmenistan'ın doğalgaz rezerviyle kıyaslanamayacak bir petrol rezervi vardır ve bu konuda dünyada 40. rezerve sahiptir. Türkmenlerin çıkardığı petrolün yarısından fazlası iç tüketime gitmektedir. Türkmen petrol tesislerinin az gelişmiş olması, yeteri kadar nakil hattının olmaması, petrol kuyularının verimsizliği ve yüksek maliyeti yüzünden dış yatırımcıların pek ilgisini çekmemektedir. Ülkenin petrol üretiminin sadece % 6,5'i yabancı şirketlerin elindedir. 2002'de Exxon Mobil ve ardından da Shell firmaları Türkmen petrol pazarından çekilmişlerdir. Bu durumu fırsat bilen İran hem petrol hem de doğalgaz konusunda Türkmenistan'la birçok proje gerçekleştirmiştir (Atai ve Azizi, 2012, s. 5-6).

Daha önce belirtildiği üzere İran ve Türkmenistan jeostratejik olarak birbirini tamamlayan iki ülkedir. İran dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olmasına karşın iç tüketimi ve yatırım azlığı yüzünden istediği miktarda doğalgaz üretememektedir. Ayrıca ürettiği doğalgaz ülkenin birbirinden uzak ve dağınık bölgelerinde olduğu için bunları nakletmek sorun teşkil etmektedir. Kuzeyden güneye çekilecek bir boru hattıyla Türkmen gazını İran'a taşımak çok daha zahmetsiz ve ekonomik olacaktır (Atai ve Azizi, 2012, s. 4). İran'ın Devletabad Gaz üretim sahasına yakın olan Hazar havzasının Türkmenistan'a ait bölümünde keşfedilen Yoloten Gaz sahasının rezerv büyüklüğü İran'ın ilgisini daha da arttırmıştır (Shayan ve Basiri, 2023, s. 252). İki ülke arasında 1995'te, dönemin devlet başkanları Saparmurat Niyazov ve Ali Ekber Hâşimi Rafsancani'nin anlaşmasıyla, ilk boru hattının inşasına başlanmıştır. 200 milyon dolara mal olan Korpedje- Kordkoy Boru hattı 1997'de tamamlandı ve İran'ın kuzeyine gaz taşınmaya başladı (Shayan ve Basiri, 2023, s. 242; Selimova, 2022, s. 4). Daha sonra bu nakil hatları konusuna Türkiye başta olmak üzere başka ülkelerde dâhil olmuşlardır. İran ve Türkmenistan arasında bahis konusu olan nakil hatlarının ilki 1995 yılında inşası başlayıp 1997'de biten Korpedje - Kordkoy hattıdır. İkinci hat ise 2010 yılında yapılan bu hatla İran'ın Devletabad gaz sahasına gelen doğalgaz İran'ın kuzeydoğusundaki Semnan, Mazandaran, Golestan, Rezavi ve Horasan eyaletlerine dağıtılmaktadır (Selimova, 2022, s. 4).

Aslında iki ülkenin başka enerji nakil hattı projeleri de vardı. Fakat bunlar çoğunlukla İran'ı bölgede tecrit etmek isteyen ABD'nin veya nakil hatlarının kendi inisiyatifindeki topraklardan geçmesini isteyen Rusya'nın engellemeleri yüzünden gerçekleşememiştir. Bunlardan en önemlisi Türkmen gazını İran üzerinden Türkiye'ye ulaştırıp dünya pazarlarına sunma projesidir. Bu konuda Türkiye tarafında ilk adımlar 1996 yılında, Türkiye Başbakanı Necmettin atılmış, İran İslam Cumhuriyeti ile bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre 1997'den itibaren 22 yıl boyunca, İran'dan Türkiye'ye yıllık 30 milyar m^3 doğalgaz satılacak, bunun 190 milyar

[10] Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı – TANAP: Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birlikte Güney Gaz Koridorunun en önemli halkasını oluşturan TANAP; Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa'nın en uzun (1811 km) ve en büyük çaplı (56") doğal gaz boru hattıdır. Bu hatla Azerbaycan'ın Şah Deniz Sahasında üretilen doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. Bkz. TANAP resmi İnternet Sayfası, https://www.tanap.com/tanap-projesi

m^3'lük kısmı Türk iç piyasasında kullanılacak ve gerisi ise Avrupa'ya aktarılacaktı (Shayan ve Basiri, 2023, s. 255). Fakat ABD'nin baskısı sonucu Ankara bu anlaşmayı iptal ederek Trans-Hazar boru hattı vasıtasıyla gazı doğrudan Türkmenistan'dan alacağını açıkladı (Atai ve Azizi, 2012, s. 12; Allamyradov, 2022, s. 6). ABD'nin bu itirazlarına rağmen İran ve Türkiye arasında yapılan ve 1996-2001 arasında inşa edilen, 2500 km'lik Tebriz-Erzurum-Ankara Boru Hattından Türkiye'ye gaz satmaktadır. Fakat bu gazın Türkmen gazı olup olmadığı konusu net değildir. Bunun haricinde Hazar havzasında çıkan doğalgazı Avrupa'ya taşıyan Nabucco Boru Hattı'nın[11] güzergâhına ABD'nin itirazıyla İran alınmamıştır (Atai ve Azizi, 2012, s. 12).

İran ve Azerbaycan arasında zikredilmesi gereken bir diğer önemli enerji başlığı da elektriktir. Türkmenistan sahip olduğu doğalgazla hatırı sayılır bir miktarda elektrik üretmektedir. Bu elektrik, Afganistan, Pakistan ve İran gibi komşu ülkelerin yanısıra tesis edilen enerji nakil hatları vasıtasıyla Türkiye'ye de satılmaktadır. Türkmenistan Enerji ve Sanayi Bakanlığı geliştirdiği "Türkmenistan Elektrik Sektörünün Geliştirilmesi Konsepti- 2013-2020" ile belirtilen tarihlerde 14 tane doğal gazla çalışan elektrik santrali inşa etmiş ve elektrik ihracatını iki katından fazla arttırmıştır. 2024 yılı itibariyle Türkmenistan'ın yıllık elektrik üretimi 33 milyar kilovat saate ulaşmıştır (Selimova, 2022, s. 8-9). İran bu tarihlerden önce Türkmenistan'dan elektrik almaya başlamıştır. İki ülke arasında yapılan Balkanabad - Gombad iletim hattı ile gelen elektrik İran'ın iç ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca iki ülke birlikte Türkmenistan'ın Marı[12] kentindeki HES'in (Hidro Elektrik Santrali) modernizasyonunu sağlayıp iki yeni enerji nakil hattı inşa etmişlerdir. Bu hatlar Marı - Serahs – Meşhed Hattı ve gene Balkanabad'daki HES'i modernize edilmesiyle Gombad'a ulaşan ikinci bir hattır. Bu projeler sayesinde İran üzerinden Ermenistan'a da elektrik satılmaktadır (Selimova, 2022, s. 9).

İran ve Türkmenistan arasında gelecek vadeden bir konuda ulaşım sektörüdür. BM Genel Kurulu'nun 69. Oturumunda Türkmenistan'ın Asya ve Avrupa arasındaki ulaşımda kilit rolüne değinilerek Orta Asya ve Hazar Denizi bölgelerinde yeni ulaşım yolları yapılmasının önemine değinilmiştir. Bu bağlamda İran ve Türkmenistan arasında "Büyük İpek Yolu" projesi kapsamında yeni hava, kara, deniz ve demiryolları yapılması kararlaştırılmıştır. "Kuzey-Güney Uluslararası Ulaşım Koridoru" projesi bağlamında Türkmenistan'dan İran'ın Çabahar Limanına[13] uzanan bir yol yapılmıştır. Bu amaçla yeni inşa edilen Çabahar Limanı ile taşınan hidrokarbon yakıtlar bu limandan küresel pazarlara ulaştırılabilecektir. Bunun haricinde inşa edilen Kazakistan-Türkmenistan-İran (Zhanaozen-Bereket-Gorgan) demiryolu hattı ile de Çabahar'a yeni bir ulaşım hattı tesis etmek istenmektedir (Selimova, 2022, s. 11-12). 2011-2016 arasında yapılan Özbekistan Türkmenistan - İran - Umman – Katar Transit yolu ile Orta Asya'dan Basra Körfezi ve Hint okyanusuna yeni bir transit ulaşım yolu açılmıştır (Selimova, 2022, s. 12).

[11] Nabucco Boru Hattı Hazar Doğalgazını Erzurum ve Ankara üzerinden Bulgaristan'a ulaştırmayı planlayan bir enerji nakil hattıdır.
[12] Marı veya Merv kenti Türkmenistan'ın dördüncü büyük kentidir.
[13] Çabahar Limanı, Basra Körfezi değil de Umman Denizi kıyısındadır. Bu nedenle bu limana gelen tankerler Hürmüz Boğazından geçmeden direkt Hint Okyanusuna bağlanabilmektedir. Çabahar Limanının bu özelliğinden dolayı Hindistan da bu projeye dâhil olarak Çabahar'a kadar ulaşan bir demiryolu hattı inşa etmeye başlamıştır. (Selimova, 2022, s. 11).

Bu çok yönlü ulaşım projeleri sayesinde ABD ve diğer ülkelerin itiraz ve engellemelerine rağmen Hazar Havzasının iki önemli ülkesi olan Türkmenistan ve İran arasındaki ilişkiler, bölgesel ve küresel anlamda sürekli olarak daha önemli ve görünür hale gelmektedir.

SONUÇ

Hazar'ın bir deniz veya göl olması meselesi coğrafi/jeolojik bir tartışma konusu olmaktan daha ziyade politik/hukuki bir mesele olagelmiştir. Hazar oluşum yönünden bir göl olarak nitelendirilmesine karşın büyüklüğü, suyunun tuzluluğu ve bünyesinde barındırdığı biyolojik çeşitlilik gibi sebeplerden bir deniz olarak nitelendirilmeyi hak eden bir su kütlesidir. Fakat Hazar'la ilgili asıl problem alanı politik saiklerle yapılacak hukuki nitelendirme noktasındadır. Zira Hazar'ı deniz olarak nitelendirmek onu BM Deniz Hukukunun konusu haline getireceği için esasında kıyıdaş beş ülke için de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Zira ABD, Çin ve AB ülkeleri başta olmak üzere bölgeye girmek isteyen aktörlerin iddiası güçlenir. Bu durumun kısa vadede olmasa bile uzun vadede kıyıdaş beş ülkenin zararına olacağı açıktır. 2340 km ile en uzun kıyı şeridine sahip olan Kazakistan ve Hazar'ın içine doğru uzanan Abşeron Yarımadasına sahip olan Azerbaycan, BM Deniz Hukuku sayesinde daha fazla kıta sahanlığı hakkı elde edebileceği savıyla hareket etmiş ve bu haklarını elde etmek düşüncesiyle Hazar'ın deniz olması gerektiğini savunmuşlardır. Öte yandan tarihi açıdan Hazar'ın iki sahibi olan İran ve Rusya ise harici güçlerin müdahalesini engellemek amacıyla Hazar'ı göl olarak nitelendirmişler ve bu hukuki statünün devamını savunmuşlardır. Kuşkusuz bu daha akıllıca bir yoldur. Fakat sorunu beş ülke kendi aralarında çözmek konusunda pek hızlı davranamadıklarından dolayı olay bir problem haline gelmiştir. Hatta, ABD'nin Kazakistan'la 2018'de yaptığı ekonomik içerikli anlaşmaya askeri bazı maddeler eklemek istemesi, İran ve Rusya'yı endişelendirmiştir. Acilen Kazakistan'da bir zirve toplanmasını sağlamışlar ve düşüncelerinden tavizler vererek bir anlaşmanın yapılmasını sağlamışlardır. 2018 Aktau Anlaşmasıyla (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme) Hazar için deniz ifadesi kullanılmışsa da hukuki açıdan "Özel Statüye Sahip bir Su Kütlesi" tanımlaması yapılarak Hazar'ın deniz mi göl mü olduğu konusu gene hukuki anlamda netleştirilmemiştir.

Son olarak, jeopolitik bakımdan birbirini tamamlayan iki ülke olan İran ve Türkmenistan ilişkileri Hazar ekseninde incelenmiş: İran'ın, Türkmenistan'ı uluslararası sulara ulaşma imkânı; Türkmenistan'ın da İran'ı Orta Asya'ya açılma kapısı olarak gördüğü ifade edilmiştir. Dolayısıyla iki ülkenin coğrafi konumu sadece Hazar'a olan kıyıdaşlık veya enerji ticareti açısından önemli bir konu değildir. 1200 km civarındaki sınır komşuluğu ve bölgesel dengeler kadar küresel politik dengeler de bu iki ülkenin iş birliği yapmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Alekseyevich, F. D. (2024). Kaspiyskoye More: İstoriya stanovleniya i razvitiya pravovogo rezhima ispol'zovaniya, transportnoye pravo i bezopasnost', No:1(49), 149-

156 https://trans-safety.ru/tpb/articles/2024/pdf/49/14_filippov.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
2. Allamyradov, G. (2022). Iran's key role as Turkmenistan's gateway to the world market, International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR), Volume 4, Issue 5, 1-8 https://www.ijfmr.com/papers/2022/5/761.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
3. Atai, F. ve Azizi, H. (2012). The Energy factor in Iran–Turkmenistan relations, Iranian studies, *45*(6), 745–758. https://www.cambridge.org/core/journals/iranian-studies/article/abs/energy-factor-in-iranturkmenistan-relations/83344AF6651E7C82CFD291548924867A (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
4. Aslanlı, K. (2018). Hazar Denizi'nin jeopolitik ve jeoekonomik konumu: enerji, taşımacılık, hukuk ve çevre boyutları, İRAM İran araştırmaları Merkezi, Analiz, https://iramcenter.org/uploads/files/Hazar_DeniziYnin_Jeopolitik_ve_Jeoekonomik_Konumu.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
5. Balcı, M. ve Khanayev, A., *Black Gold of Baku, The History and Future of Azerbaijan's Oil*, TESAM Yayınevi, İstanbul, 2025.
6. Batyr, V. A. (2019). Sbalansırovannyi sovremennyy osobyi mezhdunarodno-pravovoi status Kaspıy skogo morya, Mezhdunarodnoye Pravo Jus Gentium, No. 9 (154), 51-62 https://cyberleninka.ru/article/n/sbalansirovannyi-sovremennyi-osobyi-mezhdunarodno-pravovoi-status-kaspii-skogo-morya (Erişim Tarihi: 13.04.2025)
7. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, 2001.
8. Clawson, P. (1997). Iran and Caspian basin oil and gas, Journal of International Affairs, Volume II- Number 4, 1-7 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/817193 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
9. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne ilişkin Sözleşme), Aktau, 2018 https://tehranconvention.org/system/files/web/convention_on_the_legal_status_of_the_caspian_sea_en.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
10. Danova, A.N. (2024). Pozıtsıya Irana po pravovomu statusu Kaspıyskogo Morya, ızvestiya. seriya: Mezhdunarodnyye otnosheniya i regionovedeniye, 56(2). 1-9 https://bulletin-irr.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/474/301 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
11. Erinç, S. (1998). "Hazar Denizi", DİA, VVII., 108-109.
12. Erol, M. S. ve Çakıroğlu, L. N. (2001). Köpetdağı'nın iki tarafındaki komşular: Türkmenistan-İran ilişkilerinin son 10 yılı. Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt: 7, Sayı: 2, 206-234 https://21yyte.org/assets/uploads/files/206-234%20MEHMET.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
13. Kaya, E. (2024). Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri ve son dönemdeki yakınlaşmanın ana dinamikleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (*46*), 172-207. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3632952 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
14. Mammetşeripov, T. *Gurbanguly Berdimuhammedov Döneminde Türkmenistan'ın Komşuları ile İlişkileri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Ankara, 2019.

15. Merdan, A. S. ve Kahraman, F. Ş. (2020). Hazar Denizi'nin hukuki statüsü. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(21), 434-468. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180603 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
16. Nurbibi, K. ve Güven Ö. F. (2020). Uluslararası İlişkilerde konstrüktivizm ve konstrüktivizm bakış açısına göre Türkmenistan dış politikasında Niyazov döneminin değerlendirilmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research , Cilt: 13 Sayı: 69, 372- 387, https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/constructivism-in-international-relations-and-evaluation-of-niyazov-period-inturkmenistan-foreign-policy-from-the-perspe.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
17. Sadat, S. A. *Soğuk Savaş Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikaları,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2025.
18. Shayan, F. ve Basiri, M. A. (2023). Tahlil ve revabit-i enerji meyan-i İran, Turkmenistan ve Turkiye ez didegah-i mıntıka-gerayi, University of Tehran Journal of Central Eurasia Studies, Volume 15, Issue 2, 241-263 https://jcep.ut.ac.ir/article_91043_0ab38db59ec31b122f7235786aa07732.pdf?lang=en (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
19. Selimova, F. (2022). Sovremennoye sostoyaniye i perspektivy otnosheniy Irana i Turkmenistana v sfere energetiki i transporta, Caspian İnstitute for Strategic Studies, https://caspian.institute/product/selimova-femida/sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-otnoshenij-irana-i-turkmenistana-v-sfere-ehnergetiki-i-transporta-38329.shtml (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
20. Seyedi Asl, S. ve Bahremani, A. O. (2021). The Impact of geopolitical borders factors on Iran-Turkmenistan relations, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 5(2), 668-698. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1929345 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
21. Sezer, E. *Neoliberal Bakış Açısıyla Orta Asya'da Enerji Güvenliği: Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Örnekleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Edirne, 2025.
22. Strigunova, D. P. (2024). K voprosu o pravovom regulirovanii mezhdunarodnykh kontraktov v stranakh prikaspiyskogo regiona, Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, No. 4, 153-158 https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovom-regulirovanii-mezhdunarodnyh-kontraktov-v-stranah-prikaspiyskogo-regiona (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
23. Taganova, L., *SSCB'nin Dağılmasından Sonra Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar Enerji Politikası,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Sakarya, 2019.
24. Tongyu, Wu, (2024). Iran-Turkmenistan relations: cross-border ethnic groups and comprehensive governance strategies, International Relations and Diplomacy, Vol. 12, No. 5, 181-190 https://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/674d2aadab84b.pdf Erişim Tarihi: 13.04.2025).

25. Yalçınkaya, A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan enerji anlaşmasının stratejik anlamı. Deniz Araştırmaları Ve Mavi Strateji Dergisi (3), 1-15. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4451762 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
26. Zimnitskaya, H. ve Von Geldern, J. (2011). Is The Caspian Sea a sea; and why does it matter?, Journal of Eurasian Studies 2, 1–14 https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366510000424 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).

İnternet Kaynakları:

1. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/enerji-denizi-hazar-yarin-hukuki-statuye-kavusacak/1228247 (Erişim Tarihi: 13.04.2025).
2. https://www.tanap.com/tanap-projesi (Erişim Tarihi: 13.04.2025).

GELENEKSEL OLMAYAN GÜVENLİK TEHDİTLERİ, SİBER GÜVENLİK, ARAP BAHARI, YAPAY ZEKA VE HİBRİT TEHDİTLERİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi İrem TABİRLİOĞLU
İzmir Demokrasi Üniversitesi
iremtabirlioglu@gmail.com – ORCID 0009-000-6450-6260

ÖZET

Geleneksel olmayan güvenlik tehditleri, günümüzde uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Bu tehditler, siber güvenlik, yapay zeka, hibrit tehditler gibi dijital ve teknoloji odaklı riskleri içermektedir. Siber güvenlik, devletler, kuruluşlar ve bireyler için her geçen gün daha büyük bir tehdit haline gelmektedir. Özellikle Arap Baharı gibi toplumsal hareketlerde, dijital platformların rolü belirginleşmiş, hükümetler ve muhalefet grupları arasındaki çatışmalar çevrimiçi ortamlara taşınmıştır. Yapay zeka, savunma sistemlerinden siber saldırılara kadar pek çok alanda güvenlik tehditlerini şekillendirmekte ve bu teknoloji, hem saldırgan hem de savunma amaçlı kullanılarak yeni riskler doğurmaktadır. Hibrit tehditler ise, siber saldırılar ve geleneksel askeri gücün birleştirilmesiyle, devletler arası ilişkileri daha karmaşık hale getirmektedir. Bu tehditlerin önlenmesi ve yönetilmesi, geleneksel güvenlik anlayışlarının ötesinde, çok disiplinli ve teknolojik çözümler gerektirmektedir. Sonuç olarak, bu yeni güvenlik paradigması, uluslararası ilişkilerde devletlerin stratejilerini yeniden şekillendirmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu makale, geleneksel olmayan güvenlik tehditleri, siber güvenlik, Arap Baharı'nın dijital boyutları, yapay zekânın güvenlik üzerindeki etkisi ve hibrit tehditlerin doğası üzerinde durulacaktır. Makalede savunulan hipotezler; Devletler siber saldırıları askeri saldırılar gibi ulusal güvenlik tehdidi olarak kabul etmektedir. Arap baharı sürecinde sosyal medyanın aktif kullanımı bilgi toplumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yapay zekanın kötüye kullanımı karşısında mahremiyet sorunları yaşanacak ve bu durum sosyal huzursuzluğa yol açacaktır. Yapay zekanın terörist gruplar tarafından kullanımı halkların devletlere olan güvenlerini sarsacaktır. Uluslararası konjonktür değişiminden kaynaklı olarak günümüzde hibrit güvenlik tehditleri geleneksel güvenlik tehditlerinden daha ön planda olacaktır.
Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Yapay Zeka, Siber alan, Hibrit tehditler

1. GİRİŞ

Açıkça söylemek gerekirse, eski bir dünya, yanında yeni bir dünya yükseldiğini gördüğünde, diyalektik olarak sorgulanır ve artık aynı şekilde eski kalmaz.
David Berlinski

Güvenlik (security) terimi Latince kökenlidir. Se (“olmaksızın”) ve cura (“endişe”) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. “Endişeden uzak olma hali” anlamına gelmektedir. Kökü, securitas sözcüğüdür (Arends, 2015). Ancak Akademik alanda güvenliğin tanımı konusunda henüz bir uzlaşıya varılamamıştır. “Güvenlik nedir?” sorusuna verilebilecek

net bir yanıt bulunmamaktadır. Güvenlik kavramının anlam değişimine ve farklılığına uğramasında uluslararası sistemdeki aktörlerin amaçları ve bakış açıları etkili olmaktadır (GlobalAcademy,2023). Günümüz dünyasında güvenlik, yalnızca fiziksel tehditlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dijital alandaki risklerle de şekillenmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijitalleşmenin hayatın her alanına entegre olması, yeni nesil güvenlik tehditlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Geleneksel güvenlik tehditlerinden farklı olarak, siber güvenlik alanındaki riskler, karmaşık ve çok yönlü hale gelmiştir. Özellikle Arap Baharı gibi kitlesel toplumsal hareketlerde, teknoloji ve dijital araçlar önemli bir rol oynamış, bu süreçlerde internetin ve sosyal medyanın etkisi gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ayrıca, yapay zekâ ve hibrit tehditlerin yükselişi, siber saldırıların daha sofistike hale gelmesine yol açarken, bunların yönetimi ve önlenmesi daha karmaşık bir hal almıştır. Bu makalede, geleneksel olmayan güvenlik tehditleri, siber güvenlik, Arap Baharı'nın dijital boyutları, yapay zekânın güvenlik üzerindeki etkisi ve hibrit tehditlerin doğası üzerinde durulacaktır. Makalede savunulan hipotezler; Devletler siber saldırıları askeri saldırılar gibi ulusal güvenlik tehdidi olarak kabul etmektedir. Arap baharı sürecinde sosyal medyanın aktif kullanımı bilgi toplumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yapay zeka alanında yaşanan gelişmeler devletlerin diğer devletler ve devlet dışı aktörlerle giriştiği silahlı mücadelelerde robotik savaş makineleri ve otonom silahlar kullanmasının önünü açmıştır. Yapay zekanın kötüye kullanımı karşısında mahremiyet sorunları yaşanacak ve bu durum sosyal huzursuzluğa yol açacaktır. Yapay zekanın terörist gruplar tarafından kullanımı sivil altyapıların tahribatı, toplumsal çöküşler ve halkların devletlere olan güvenlerini sarsacaktır. Uluslararası konjonktür değişiminden kaynaklı olarak günümüzde hibrit güvenlik tehditleri geleneksel güvenlik tehditlerinden daha ön planda olacaktır.

2. Geleneksel Olmayan Güvenlik Tehditleri

1983 yılında Bary Buzan People, States and Fear eserinde geleneksel güvenlik algısının değiştiğinin altını çizmiştir. Uluslararası sistemdeki tehditler yalnızca askeri alanda değildir (Buzan,1999) . Bu durum güvenlik kavramının genişletilmesini beraberinde getirmiştir. Buzan sektörel bir analiz yapmıştır. Askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik olmak üzere güvenliğin beş sektörden oluştuğunu savunmuştur. Bununla birlikte güvenliğin referans noktasının birey, grup, toplum ve sistem gibi devlet dışı aktörler de olabileceğini ileri sürmüştür. Bu durumu güvenliğin derinleşmesi kavramıyla açıklamıştır (Buzan, Weaver & Wilde, 1998). Kopenhag Ekolü, genişlemekte olan güvenlik kavramıyla, çevre, refah ve kimlik gibi soğuk savaş döneminde alt politika olarak görülen alanların da güvenliğin çalışma alanları olabileceğini ve güvenliğin referans öznesinin yalnızca devlet değil devlet dışı aktörlerin de olabileceğini savunmuştur. Güvenliğin derinleşmesi (deepening security) ile de birey, grup, devlet, sistem grupları seviyelerinde analiz sürecine eklenmelidir (Bilgin, Booth, & Jones, 1998). Aberyswith Ekolüne göre, güvenliğin tanımlanması için iki temel soruya önem atfedilmelidir. Bu sorular: "Güvenlik nedir?" Ve "kimin güvenliği?" Birinci sorunun cevabı Ken Booth'a göre "bizim ne yaptığımız". İkinci sorunun cevabı ise güvenliğin en önemli öznesi bireydir. Bununla birlikte özgürleştirme (emancipation) kavramı önem taşımaktadır (Booth,1994). Paris Ekolüne göre güvenlik, yalnızca devlet güvenliği olarak anlaşılmamalıdır. Didier Bigo'ya göre güvenlik olgusu sivil toplum güvenliği, çevre, kaza ve ekonomiyle ilgili sorunları da kapsamalıdır (Bigo, 2001). Güvenlik kavramı yalnızca bireylerin hayatta kalma dürtüsünden ibaret değildir, güvenlik ekonomik ve sosyal boyutlara da sahiptir. Güvenlik sadece yaşamaın devam ettirilmesi,

ölümden kaçma ya da korunma haline indirgenmemelidir. Bireylerin hayatını nasıl yönettiği, sosyal, ekonomik, siyasal ve yapısal koşulları da içerisinde barındıran kapsayıcı bir konsepttir (Bigo, 2008).

2.1 Ekonomik Güvenlik

1970'li yıllardan itibaren ABD Başkanı Richard Nixon tarafından ABD dolarını altına endeksleyen Bretton Woods sisteminin çöküşü ve 1973'te gündeme gelen Petrol Krizi'nin getirdiği ekonomik sorunlar, ekonomi alanının devletlerin güvenlik gündeminde yer almasına sebep olmuştur. Stremlau'ya (1994) göre, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte, dış politika ve ulusal çıkarlar ticari ilişkiler bağlamında şekillenmeye başlamıştır. Bu noktada ekonomik diplomasi sorunların barışçıl çözümünde etkin bir rol oynamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, komünist ideolojinin çöküşü ve Avrupa'yı ikiye ayıran demir perdenin yıkılması ile küresel çapta finansal ve ekonomik değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Devletler zenginleşme ve teknolojik ilerleme alanlarına öncelik tanımıştır. Neoliberal uluslararası sistemin bir gerekliliği olan karşılıklı bağımlılık ilkesinin güç kazanmasıyla devletler, uluslararası sistemde söz sahibi olabilmek ve prestijli bir konum elde edebilmek amacıyla küresel ölçekte üretim faaliyetlerine ağırlık veren, küresel lojistik ve ticaret ağları ile alt yapılarını geliştiren, istikrarlı ve büyümeye öncelik veren politikalar üretmeye başlamışlardır. Devletler refah seviyelerini yükseltip ekonomik gelişmelerini hızlandırırken, aynı zamanda olası ulusal ve uluslararası ekonomik krizlere karşı da önlemler almaya başlamışlardır. Ekonomik güvenlik, milli güvenlik ve toplumun refahı alanlarını kapsamaktadır. Ekonomik güvenliğin bileşenleri ticaret üretim vergi ve kotaları, ithalat ve ihracatın devlet tekelinde gerçekleşmesidir. Devlet ve ulusal güvenliğe birincil öncelik atfeden bu bakış açısı çerçevesinde koruma altına alınması gereken unsurlar devletin ekonomik çıkarları, refahı, dış ticareti ve enerji kaynaklarıdır. Bu noktada devletlerin dış politika araçlarından biri olan ekonomik yaptırımlardan bahsedilmelidir. Devletler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar, diplomatik, siyasi ve ekonomik hedeflere ulaşmak ve dış politika vizyonlarını hayata geçirmek amacıyla bir veya birden fazla devlet ya da uluslararası kuruluş tarafından başka bir devlet, kuruluşa veya bireye(lere) karşı uygulanan cezalardır. Yaptırımlar çeşitli yöntemlerle uygulanabilir (GlobalAcademy,2023). Bu yöntemler arasında, ambargolar, tarifeler, kotalar ile birlikte hedef devlete yönelik ithalat ve ihracata sınırlamalar getirmek, hedef devletin varlıklarını dondurmak, mali işlemlerini engellemek veya uluslararası bankacılık sistemlerine erişimi kısıtlamak, seyahat ve alışveriş yasakları getirmek ve silah ticaretini azaltmak olarak sıralanabilir. Ekonomik yaptırımlar devletleri müzakerelere katılmaya yönlendirmek, insan hakları ihlalleri, nükleer silahların yayılması veya terörizme destek veren devletlerin uluslararası sistemden dışlanarak bu devletleri uyguladıkları politikalardan caydırmak amaçlı uygulanmaktadır. Ekonomik yaptırımlar bu noktaya kadar devletlerin sert güç araçları olarak görülse de devletlerin yumuşak güç artırımına da etki etmektedirler. Örneğin devletlerce diğer devletlere yapılan ekonomik yardımlar politika değişim ve dönüşümlerinde etkin bir rol oynamaktadır. Ekonomik yardımın tanımı, ekonomik zorlukları aşmak ve sürdürülebilir kalkınmayı daimi kılmak amacıyla yapılan finansal yardım, teknik destek ve kaynakların sağlanmasıdır (GlobalAcademy,2023). Ekonomik yardımların miktarı açısından denge kurmak önem taşımaktadır. Çünkü bir yandan ekonomik yardımlar, yardımı kabul eden devletler için ticaret avantajları ve pazara erişim sağlarken diğer yandan da

dışa bağımlılığını artırarak donör devletin uluslararası sistemdeki bir uydusu veya "piyonu" konumuna gelebilir. Ekonomik güvenliği somutlaştırmak için , 2022 yılında başlayan ve günümüzde hala devam etmekte olan Rusya-Ukrayna Savaşı örnek olarak gösterilebilir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi Avrupa'nın enerji ve ekonomik güvenliğini tehdit etmiştir, çatışmanın yalnızca bölgesel etkileri olmamış aynı zamanda küresel sistemin dinamiklerine de etki etmiştir. Global alanda yaratılan olumsuzlukların en net örneği Kovid-19 pandemisi sonrası toparlanmaya çalışan küresel ekonominin yeniden bir zorlukla karşılaşmasıdır. OECD verilerine göre Ukrayna'daki savaş piyasalar için "büyük ve tarihi bir enerji şoku" olmuştur (OECD,2022). Dünya Bankası verilerine göre savaş sonrası, Ukrayna'nın yeniden inşasının maliyeti 349 milyar dolar olacaktır. Bu meblağ, Ukrayna'nın işgal öncesi GSYİH'ndan ve savaşın başlangıcından günümüze kadar Ukrayna'ya yapılan tüm yardımlardan daha büyüktür. Rusya Ukrayna Savaşının meydana getirdiği bir diğer sorun ise göçmen krizidir (GlobalAcademy,2023).

2.2. Göç Güvenliği

Göç güvenliğini en iyi şekilde anlamak için göçün tanımının bilinmesi gerekmektedir. Uluslararası göç örgütü (IOM) göçü "başka bir ülkede devamlı ya da belli bir süreliğine yerleşerek geldiği ülkeyi veya ikamet ettiği ülkeyi terk eden kişilerin hareketi" olarak tanımlar. Göç itici ve çekici faktörlerin bir bileşenidir. İtici faktörler iç çatışmalar, ekonomik zorluklar, zulüm, baskı, insan hakları ihlalleri ve kuraklık gibi faktörlerdir. Bu faktörler bireyleri ülkelerini terk etmeye yönlendirmektedir. Çekici faktörler ise barış, refah, güvenlik, aile birleşimi, ekonomik zenginlik, özgür düşünce ortamı, gelişmiş hukuk sistemleri ve elverişli doğa ve yaşam koşulları gibi faktörlerdir. Bu faktörler bireyleri bu cazibe unsurlarına sahip ülkelere göç etmeye yönlendirmektedir. Sığınmacı (asylum seeker) ve mülteci (refugee) kavramları göç terminolojisi açısından önem taşır. Mülteciler ve özellikle kadın ve çocuklar sağlık imkanlarına erişememekte, hareket özgürlükleri kısıtlanmakta, şiddete maruz kalmakta ve çalışma hakları engellenmektedir. Göçmenler illegal göç yolları ile Avrupa kıtasında ulaşmayı hedeflerler ve bu sebeple insan kaçakçıları tarafından güvenli olmayan yollarla kaçmayı denemektedirler. Göç güvenliğini sağlamaya yönelik girişimlerden biri NATO'nun Akdeniz'deki Deniz Muhafızı Harekatı'dır. Rota gözetimini artırarak deniz güvenliğine katkı sağlamaktadır. Zor durumda kalan gemileri tespit ederek insani yardım ulaştırmaktadır (GlobalAcademy,2023).

2.3 Çevre Güvenliği

Sanayi devriminden günümüze kadar Anthropocene Çağı olarak adlandırılan modern dünyada insanın doğa üzerindeki hakimiyetinin artmasıyla birlikte Çevre, insanların amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir araca dönüşmüştür. çevre insanlar tarafından tahribata uğraması sebebiyle bir zarar gören ve varlığı tehdit edilen bir referans nesnesi haline gelmiştir. Doğal kaynakların bilinçsiz tüketimi, nüfus artışı ile doğru orantılı olarak artan enerji talebi, hava, su, toprak ve gürültü kirliliği, kıtlık, biyoçeşitliliğin azalmasıyla canlıların nesillerinin tükenmesi, çölleşme, ormansızlaşma, ozon tabakasının delinmesi, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi faktörler çevreyi ve habitatları olumsuz yönde etkilemişlerdir. Bu noktada 1960 yılından itibaren çevre bilinci artmaya başlamıştır. Önde gelen araştırmacılar

eserler yayınlamış ve çevre güvenliği 1-16 Haziran 1972'de Stockholm'de düzenlenen "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı" ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çevre güvenliği hem hükümetler arası uluslararası organizasyonların dikkatini çekmiş hem de Greenpeace gibi hükümetlerden oluşmayan sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu alanda 1992 tarihinde Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin imzalanması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Barnett çevresel güvenliği, insanların çevresel değişikliklere uyum sağlaması ya da bunlardan kaçınması böylelikle bireylerin refahı için gerekli şartların olumsuz etkilerden korunması yetisi olarak tanımlamıştır (Barnett, 2007). Buzan'a göre çevre, yerel ve gezegensel biyosferin korunması ile ilgili bir sektördür (Buzan, 1983). Çevre güvenliği uluslararası ilişkilerin yeşil teorisinin çalışma alanıdır. Çevre güvenliği uzun vadede etkisini gösteren ve dikkate alınmadığı takdirde devletin egemenliği ve meşruiyetine yönelik bir tehdit konumuna gelebilir. Dünya genelinde yapılan araştırmalara bakıldığında Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED) 2018'de 281 doğa olayını analiz etmiştir. Buna göre yaklaşık 62 milyon insan sel, kıtlık ve kuraklık gibi aşırı hava olaylarından etkilenmiştir (WMO, 2019). NASA'ya göre hem Kuzey Kutbu hem de Antarktika'daki buzullar 2002 yılından bu yana kütle kaybetmektedir ve buz kütlesi kaybı 2009'dan bu yana hızlanmıştır (NASA, 2017). iklim değişikliği ve güvenlik arasındaki ilişki ekosistemi de etkilemektedir. Bu, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkileriyle ilgilidir. Bu anlamda, korunması ve güvenlikleştirilmesi gereken şey ekosistemdir ve tehdit insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Dell vd. (2011), sıcaklığın gelir üzerindeki etkilerini belirlemek için ülkelerdeki tarihsel sıcaklık dalgalanmalarına bakmışlardır. Çalışmaları sonucunda yüksek sıcaklıkların devletlerin ekonomik büyümeleri üzerinde önemli negatif etkisi olduğunu, fakat bunun sadece yoksul ülkelerde görüldüğünü bulmuşlardır. Yüksek sıcaklıklar buharlaşmayı artırmaktadır. Bu durum, sulama kaynaklarını azaltmakta ve tarım ürünlerinin verimini düşürmektedir .Sahra Altı Afrika'daki devletlerde, yaşanan ciddi kuraklık sırasında hayvancılık sektöründe yüzde 20 ila 60 arasında zarar edilmiştir. Çevre güvenliğini anlamak için öncelikle dünya genelindeki somut örneklerle bakılmalıdır. İlk örnek Irak askerlerinin geri çekilirken Kuveyt petrol kuyularını yakmasıdır. 700 kadar petrol kuyusunun yanması çevreye zarar vermiştir. İkinci örnek Güney komşumuz Suriye'nin iç savaş sırasında su alt yapıları ve tarım alanlarının kimyasallardan dolayı hasar görmesidir. Üçüncü örnek 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı sırasında Dnipro nehrinin askeri operasyonlar sebebiyle kirlenmesi içme suyuna ulaşım konusunda sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Dördüncü örnek Yemen iç savaşı sürecinde yaşanan hava kirliliğidir. Çevre güvenliği açısından yapılan çalışmalara bakıldığında kollektif bir güvenlik örgütü olmasına rağmen NATO'nun etkin bir aktör olduğunu görmekteyiz. 2003 yılında NATO Askeri Komitesi "Çevrenin Korunması için NATO Askeri Prensipleri ve Politikaları" belgesini kabul etmiştir. 2006 yılında NATO'nun Bilim Komitesi CCMS ile birleşerek "Barış ve Güvenlik için Bilim" programını oluşturmuştur. 2012 yılında, çevre konularını da kapsayan çeşitli alanlarda bilimsel araştırmaların teşviki için NATO Bilim ve Teknoloji Örgütü'nü kurmuştur (Global Academy,2023). Çevre güvenliğinin yanı sıra iklim güvenliği de göz önünde bulundurulması gereken bir faktördür. İklim güvenliğinin göz ardı edilmesi sel, kuraklık, fırtına gibi doğa olayları elverişsiz yaşam koşullarının oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum göç dalgalarını tetiklemektedir. Örneğin Malavi siklonu neticesinde 1,7 milyon insan olumsuz

etkilenmiştir.(Euronews,2019) Şehir altyapıları ve tarım arazileri hasar görmektedir. İklim güvenliği uluslararası sistemde süper güç olarak konumlandırılan devletlere bile tahribat verebilen ciddi bir güvenlik meselesidir. Örneğin ABD'deki Harvey kasırgası ülkeyi 125 milyar dolar zarara uğratmıştır. NATO Eski Genel Sekreteri Jeans Stoltenberg, farkındalık, azaltım ve uyum ilkelerinin iklim değişikliği ile mücadelede önem atfedilmesi gereken noktalar olduğunun altını çizmiştir. 2022 Madrid ve 2023 Vilnus NATO zirvelerinde iklim değişikliği ve çevre güvenliği gündemde olmuştur (GlobalAcademy,2023).

2.4 Enerji Güvenliği

Enerji güvenliğinin geleneksel unsurlarını enerji arzı (üreticiler), talep merkezleri (tüketiciler) ve jeopolitik ve piyasa yapıları olarak tanımlamaktadır Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) enerji güvenliğini "kesintisiz ve uygun fiyatlı enerji kaynaklarının mevcudiyeti" olarak tanımlamaktadır (IEA, 2022). Enerji güvenliğini dört ana faktör üzerinden tanımlamak mümkündür: Bulunabilirlik, erişilebilirlik, satın alınabilirlik ve sürdürülebilirlik (Çelikpala, 2014). Von Hippel vd. (2011) tarafıdan ortaya koyulan "yeni kapsamlı enerji güvenliği paradigması" altı boyut (enerji arzı, ekonomi, teknoloji, çevre, sosyo-kültürel ve askeri güvenlik) içermektedir, Vivoda (2010) ise beş boyut (talep yönetimi, verimlilik, insan güvenliği, uluslararası ve politika) daha eklemektedir. Sovacool (2011) ise enerji güvenliğinin kullanılabilirlik ve karşılanabilirlik dahil olmak üzere 20 boyutunu önermiştir. Gelişmekte olan ekonomilerin enerji jeopolitiğine ilişkin analizinde, enerji jeopolitiğinin, enerji rezervlerinin kontrolünü, arama teknolojilerini, enerji altyapısını, enerji kaynaklarının taşınmasını ve nihai kullanımını etkileyen tüm jeopolitik ve stratejik unsurların analizi olarak anlaşılabileceğini ileri sürmektedir. Enerji jeopolitiği analizinin değişkenleri şunlardır:

(1) enerji kaynaklarının ana rezervlerinin ve belirli enerji kaynağı türlerinin coğrafi konumu ve dağılımı

(2) ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ve büyük tüketici ve üretici merkezlerin coğrafi konumu

(3) ithalatçı ve ihracatçı devletler arasında enerji kaynaklarına ilişkin jeopolitik ve stratejik anlaşmazlıkların veya büyük enerji tüketicileri arasındaki anlaşmazlıkların rolü ve

(4) ülkelerin, ülke gruplarının veya büyük güçlerin kendi enerji güvenliklerini sağlamak veya enerji alanında diğer ülkeleri etkilemek için benimsedikleri stratejilerdir. Enerji merkezleri olarak Rotterdam, Kaliforniya ve Singapur'un yanı sıra transit devletler olarak Ukrayna, Türkiye ve Belarus gibi güncel örnekler, enerji güvenliği, ekonomik istikrar ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli unsurlar olarak belirmektedirler. (GlobalAcademy,2023)

2.5 Feminist Güvenlik

Feminist güvenlik çok boyutlu ve çok seviyeli her türlü şiddetin azaltılması olarak tanımlanmıştır (Tickner, 2001). Bu güvenlik kavramı aşağıdan yukarı bir yaklaşımdır mikro seviyedeki gizli saklı kalmış savaş sebeplerini açıklamayı hedefler ve kadınların barış inşaa süreçlerinde geri plana atılmasını eleştirmekteydi (Youngs, 2004) . Ana sorunsalı devletler güvenlik anlayışını hegemonik erkekliğe başvurarak nasıl meşrulaştırdığıdır. Feminist güvenlik yaklaşımı soğuk savaş sonrasında Ruanda, Kuzey Uganda ve Bosna Hersek de kadınların yaşadığı sorunlara dikkat çekmektedir. Günümüzde IŞİD terör örgütünün Yezidi kadınlara yönelik baskı ve zulmü de eleştirilerin odağında yer almaktadır. Kadın bedenlerinin

kontrol edilmesi iktidarın bir aracı olması kürtaj gibi uygulamalarla bedenlerine müdahale edilmesi üreme rollerinin vurgulanması ve eylemliliklerinin kısıtlanmaları feminist güvenlik anlayışının yapı taşlarını oluşturmaktadır. Kadınların ev içi rollerle kısıtlı kalması, kamusal ve siyasal alanlara katılımlarının sınırlandırılması feminist güvenlik yaklaşımının dikkat çektiği diğer unsurlar arasında gösterilmektedir. BM 1325 sayılı kanun ve Pekin Deklarasyonu ile kadın güvenliği uluslararasılaşmıştır. NATO 2030 çalışmaları da bu faktörleri göz önünde bulundurarak kadın barış ve güvenlik gündemini çalışmalarının bir parçası haline getirmiştir (Global Academy,2023).

2.6 Sağlık Güvenliği

Sağlık güvenliği, bir toplumun sağlığının hem doğal hem de insan kaynaklı tehdit ve risklerden korunmasını ifade etmektedir. Nüfus artışı hızlı kentleşme çevresel bozulma ve antibiyotiklerin yanlış kullanımı gibi etkenler dünyanın mikrobiyal dengesine zarar vermektedir. 2003 yılında patlak veren Sars, 2009 yılında ortaya çıkan domuz gribi (H1N1) ve 2019 yılında başlayan Kovid-19 gibi hastalıkların yol açtığı epidemi ve pandemiler küresel çapta eşi benzeri görülmemiş sosyoekonomik tahribatlara yol açmaktadır. Bu durum sağlık güvenliği konusunun devletlerin gündeminde olmasına zemin hazırlamıştır. Sağlık güvenliğinin tesis edilebilmesi için salgına hazırlanma biyolojik ve kimyasal tehditlerin minimuma indirilmesi, acil durum müdahalelerinin hız kazanması, küresel sağlık diplomasinin etkin şekilde yürütülmesi ,aşı programlarının doğru uygulanması ,sağlık hizmetleri alt yapısının güçlendirilmesinin araştırma geliştirme çalışmalarının hız kazanması,
sağlık iletişimi ile gözetleme ve erken uyarı sistemlerinin devletlerce kullanılması gerekmektedir. Dünya sağlık örgütü DSİ Birleşmiş Milletler BM Dünya Ticaret Örgütü DTÖ Avrupa Birliği'nin hükümet dışı örgütler kapsamında sınır tanımayan Doktorlar uluslararası Kızılağaç ve Kızılay gibi örgütler devletlere sağlık güvenliğinin sağlanması konusunda asiste etmektedirler. Ek olarak NATO'nun askeri tıbbi hizmetler başkanları komitesi devletlerin sağlık krizlerine dahil olmak üzere ulusal acil durumlarda NATO'dan yardım talep etmelerine imkan sağlamaktadır (Global Academy,2024).

2.7 Siber Güvenlik

Siber uzay terimi ilk defa William Gibson tarafından Neuromancer eserinde kullanılmıştır. Beşinci muharebe alanı olarak da bilinmektedir. Siber savaşlar ülkelerin kritik bilgi işlem tesislerini hedef alıp baraj kapaklarını açma, hava trafik kontrol sistemlerini ele geçirme, uçak kazalarına yol açma, gıda fabrikalarının yazılımlarına sızıp formülleri değiştirerek toplu ölümlere yol açma, sosyal düzeni bozma, korku ve dehşet ortamı oluşturma gibi alanlarda yürütülmektedir (Güldoğan,2022,s.290). Siber saldırıların muhteviyat, amaç ve araçlardan oluşur (Çelik,2013,s.143). Siber güvenlik aktörleri organize suç örgütleri, istihbarat mensupları, bilgisayar korsanları, hackerlar, endüstri casusları, kurum içi casuslar, yabancı devletler, devlet içi siber ordular ve siber teröristlerdir. Bilgisayar korsanları, hedefledikleri bilgisayarlardaki verileri kopyalayabilen, okuyabilen ve değiştirebilen aktörlerdir. Bireysel çalışabilirler veya aktivitelerini topluluklar oluşturarak yürütebilirler. İşletim sistemleri, internet teknolojileri ve yazılım sistemlerindeki açıkları tespit ederek saldırılarını gerçekleştirirler. Bilgisayar korsanları üç gruptan oluşmaktadır. Birinci grup siyah şapkalı bilgisayar korsanlarıdır. Kötü amaçlar güderek ve zararlı yazılımlar malware kullanarak sistemlere sızarlar. Kişisel bilgileri ele geçirip

yok etmeye yönelik saldırılarda bulunurlar. İkinci grup gri şapkalı bilgisayar korsanlarıdır. Motivasyonları meraktır ve art niyetli değillerdir ancak suç unsuru teşkil edebilmektedirler. Üçüncü grup beyaz şapkalı bilgisayar korsanlarıdır. Bu grup, siyah şapkalı bilgisayar korsanlarından gelecek muhtemel tehditleri savuşturmaya yönelik çalışmalarda bulunurlar. Siber alanda etkili olan bir diğer aktör de toplum mühendisleridir. Toplum mühendisleri psikoloji ve sosyoloji bilgisine sahip olan ve istihbarat alanında insanlar üzerindeki açıkları belirleyerek yazılım yapmaktan ziyade toplum algısını belirlemeye yönelik adımlar atarlar. Toplum mühendislerinin yanında kripto analizcileri de siber uzayda yer edinmiş bir topluluktur. Kripto grafik sistemleri ve algoritmaları analiz ederler. Ağ sistemleri uzmanları da ağların etkin ve sorunsuz çalışmasından sorumludurlar. Sorunların kaynaklarını bulurlar ve çözüm yolları ararlar (Güntay,2018, s.92-106). Siber güvenlik aktörlerinin en somut örneği anonymous grubudur. Siber güvenlik kavramlarından ilki bakteridir. Bakteriler bulundukları bilgisayarda kendi kendilerine bağımsız olarak çoğalıp kendi türlerini yaratabilen programlardır. Çoğalan türler çalışırken disk alanı ve işletim zamanı işgal ederler. İkinci kavram solucanlar (kurtlardır). Bakteriler gibi bağımsız ve kendi kendilerine çoğalabilen solucanlar bir ağ boyunca diğer cihazlara yayılan programlardır. Saniyeler içerisinde görevlerini yerine getirebilirler dolayısıyla hız avantajları vardır. Üçüncü kavram virüslerdir. Virüsler de önceki program türleri gibi kendi kendine çoğalabilen ancak başka programlara bağımlı bir yazılım türüdür. Tıpkı biyolojik virüslerde olduğu gibi sanal bilgisayar virüsleri de bir teknolojik cihazdan diğerine atlayabilir kısacası "bulaşıcılık" özelliğine sahiptir. Dördüncü kavram Truva atıdır. Yararlı bir program gibi gözükmesine karşın yerleştiği bilgisayara zarar verme amacı taşımaktadır. Kötü niyetli fonksiyonu harekete geçirmek için duruma bağlı bir test içermektedir. Beşinci kavram mantık bombasıdır. Belirli bir zaman veya durumda çalışan programlardır. Bilgisayarda gizlice calişacağı günü bekler veya kullanılan programda zamanı
geldiğinde çalışmayı bekler. Bilgisayarlara zarar vermek için programlanmıştır. Altıncı kavram arka kapıdır.(tuzak kapı) Yalnızca saldırgan tarafından bilinir. Kimlik kontrol mekanizmalarına gerek duymadan sistemlere gizli kanallar yoluyla ulaşmaktadır. Yedinci kavram köle bilgisayarlardır. Bilgisayara yüklenen bir kontrol vasıtasıyla cihaz uzaktan kontrol edilebilmektedir. Kullanıcı bilgisayara gizlice yüklenen program sayesinde internet bağlantısı yoluyla izlenir. Sekizinci kavram kök kullanıcı takımıdır. Dokuzuncu kavram tuş dinleyicilerdir. Klavyede basılan tuşları kaydederek bunları metin haline getirerek ağ üzerinden saldırgana ulaştırır. Siber istihbarat alanında sıkça kullanılmaktadır. Onuncu kavram scriptlerdir. Web sayfalarında çalışan kod topluluklarıdır. Botlarla birlikte toplu siber saldırılarda kullanılırlar. On birinci kavram sahte web siteleridir. İnternetteki popüler sitelerin kopyalarını yapılması yoluyla oluştururlar, amaçları kullanıcıların kişisel verilerine ulaşmaktır. On ikinci kavram taklit e-postalardır (Güntay,2018, s.82-84). İlk siber saldırı 1982 yılında ABD tarafından Rusya'ya karşı düzenlenen Sibirya doğalgaz saldırısıdır. 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a girişi sebebiyle ABD SSCB'ye ambargo uygulamıştır. Bu dönemde SSCB yönetimi ambargoyu delmek için Kanada'da bulunan bir doğalgaz boru hattını kontrol eden programı ele geçirmeye çalışmış ancak bu durum CIA tarafından fark edilmiş ve Rus yazılımının içine akıllı bomba adı verilen kötü huylu bir yazılım entegre etmiştir. Ay ışığı labirenti olarak bilinen siber saldırı ABD'nin askeri, altyapı, enerji ve uzay alanlarına yönelik düzenlenmiştir. Saldırının Rusya tarafından yapıldığı 1998 yılında saldırıdan iki yıl geçtikten

sonra tespit edilebilmiştir. Saldırı neticesinde askeri harita ve tesisler, pentagon ve NASA'daki Ar-Ge verileri çalınmıştır (Güldoğan,2022,s.294). İlk siber savaş 1999 yılı Kosova krizi sırasında meydana gelmiştir. NATO uçakları yanlışlıkla Çin büyükelçiliğine çarpmıştır. Bunun üzerine Çin kırmızı hacker ittifakı NATO ve ABD'nin askeri web sitelerine saldırmıştır. Bu saldırı sonucu NATO'nun internet sitesi kesintiye uğramıştır ve üye devletlerin e-posta adreslerinde erişim sorunları yaşanmıştır. NATO websitelerine bırakılan mesajlar saldırganların kimliklerini ve amaçlarını göstermişlerdir. NATO Kosova Savasında amacına ulaşmış olmasına rağmen siber güvenlik alanında yetersiz olduğunun farkına varmıştır. Bu durum NATO'nun yeni bir stratejik vizyon oluşturmasının önünü açmıştır. Bilgi sistemlerinin koruması NATO gündemlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Güleç ve Kişman,2021,s.142). 2007 yılında Rusya, Estonya'nın savunma sistemleri, kamu ve özel kuruluşları, devlet kurumları, bankalar ve medya organlarını felç edecek siber saldırılar düzenlemiştir. Bu olay neticesinde NATO siber saldırıları öncelikli tehdit kategorisine almıştır. 2008 Bükreş Zirvesinde siber savaşlara önem atfedilmiştir. Estonya merkezli Merkez Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi (CCD COE) kurulmuştur (Güleç ve Kişman,2021,s.143). 2009 yılında Estonya'nın başkenti Talinn'de NATO Müşterek Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezinde uzman bir heyet siber saldırı hukuku alanında Talinn Kullanım Kılavuzunu oluşturmuştur. Bu kılavuzun 1. maddesine göre siber saldırılar güç kullanımı olarak nitelendirilmektedir. 23. Maddesi uyarınca siber saldırıya maruz kalan her ülkenin meşru müdafaa hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (Güldoğan,2022, s.304). 20. Madde silahlı çatışma hukukunun uygulanabilirliği başlığı altında siber çatışmaları da silahlı çatışma hukukuna uygun şekilde yürütülmesi gerektiğini vurgular. 21. Madde ise coğrafi sınırlamalar başlığı altında siber savaşın kara, deniz, hava ve uzayda gerçekleşebileceğini açıklamıştır. 7 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan'da ayrılıkçı grupların ayaklanmasıyla büyüyen olaylar siber saldırılarla birlikte geniş çaplı bir çatışmaya evrilmiştir. Gürcistan'a yönelik saldırılar Estonya'ya yönelik saldırılara benzerlik göstermiştir. Saldırılar Rusya tarafından yürütülmüştür. Gürcistan'da yaşanan çatışmalar bir hibrit savaş örneğidir. Geleneksel savaş yöntemlerinin kullanılmasının yanı sıra çatışmalar siber alana da taşınmıştır. Bu savaş aynı zamanda Rusya'nın "karma savaşı" olarak tanımlanmıştır. Literatürde melez savaş olarak adlandırılır (Aras & Yıldırım, 2022). Bir başka siber saldırı örneği de ABD dış işleri bakanlığına ait 1996-2010 yılları arasındaki devlet sırrı niteliğindeki yazışmaların daha önce ABD'nin Irak Savaşı'nda bölgede istihbarat çalışmalarında bulunan ABD ordusu mensubu Bradley Manning tarafından WikiLeaks web sitesi üzerinden tüm dünyayla paylaşılması "WikiLeaks skandalı" olarak ortaya çıkmıştır. Bu internet sitesinde sızdırılan bilgilerin arasında Kenya'da yapılan infazlar, Fildişi Sahiline bırakılan kimyasal atıklar, Guatanamo hapishanesindeki insanlık dışı eylemler ve insan hakları ihlalleri gibi "Amerika'nın karanlık yüzü" olarak nitelendirilen bilgiler kamuoyuna deşifre edilmiştir. ABD'yi ilgilendiren bir başka siber saldırı 2016 yılında yapılan başkanlık seçimlerine yönelik Rusya'nın yaptığı siber saldırılardır. Rusya, demokrat aday Hillary Clinton'a seçim süreci boyunca destek veren Colinn Powell ve John Podests'nin e-posta adreslerini ele geçirmiş, kamuoyuna sızdırmış ve seçimleri Rusya çıkarlarına uygun ve cumhuriyetçi aday Donald Trump'ın lehine olacak şekilde manipüle etmiştir. Rusya'nın bu saldırıyı düzenleme amacı Clinton'ın seçilmesini engellemek, ABD'deki fikirsel ve yöntemsel bölünmüşlüğü derinleştirmek ve ABD kurumlarının güvenilirliğini zedelemek olmuştur

(Güldoğan,2022,S.296). İran'ın nükleer santrallerine yönelik ABD ve İsrail iş birliğince yapılan Stuxnet saldırısı tarihteki en geniş çaplı siber saldırılardan biri olarak bilinmektedir (Guldogan,2022,s.295). Siber saldırılar asimetrik savaş örneklerinden biridir (Tugay ve Tugay, 2019, s.380). Ortadoğu bölgesinde gerçekleşen bir başka siber saldırı örneği ise 2024 yılında İsrail'in Lübnan'da Hizbullah personellerinin telsizlerini uzaktan patlatmasıdır. İsrail "yeni bir savaş" döneminin başladığını belirtmiştir. Lübnan Sağlık Bakanlığı saldırıda siviller de dahil en az 20 kişinin hayatını kaybettiğini ve 450 kişinin yaralandığını belirtmiştir (CNNWorld,2024).

3. Arap Baharı

Arap Baharı tepeden inme bir hareket değil halkların refah seviyelerini yükseltmek için iktidarı zorlayarak sivil itaatsizlik ve geniş kitlelerce yürütülen aktivizmler yoluyla gerçekleşmiş bir demokrasi mücadelesidir (Karakaya ve Çelik, 2021, s.177). Bahar olarak adlandırılmasının nedeni yüzyıllardır süregelen diktatörlüklere karşı çıkan isyanlar olmalarından kaynaklanmaktadır. 17 Aralık 2010 tarihinde 26 yaşındaki bilgisayar mühendisi diplomalı işsiz Muhammed Bouazizi'nin Tunus valiliği önünde kendisini ateşe vermesiyle başlamıştır. Hastaneye kaldırılan Bouazizi yaşam savaşını kaybetmiştir. Bu olay milyonlarca kişiyi etkileyen toplumsal bir hareketin katalizörü olmuştur. Arap Baharından etkilenen ülkeler Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Suriye, Irak, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen olmuştur. Arap Baharı'nın sebeplerinden birincisi işsizlik, hızlı nüfus artışı ve toplumsal bunalımdır. Örneğin Tunus'ta üniversite mezunu işsiz oranı %55 iken Suriye'de 25 yaş altı işsizlik %50 ve total işsizlik oranı %25 seviyelerindeydi. İkinci etken gıda enflasyonu olmuştur. Üçüncü etken ise siyasi yozlaşma ve yolsuzluk ile gelen göstermelik parlamenter uygulamalar, millet iradesinin sandıklara yansımaması, azınlık ve Şiilerin ortak temsil hakkının olmamasıdır. Dördüncü etken ifade özgürlüğünün kısıtlanması olmuştur. Beşinci etken kötü yaşam koşullarının getirdiği istikrarsızlıklar olarak gözlemlenmiştir. Altıncı etken despot yönetimler ve orduların Batı'ya sırtlarını dayayarak ülkelerini yönetmeleri olmuştur ve bu durum radikal akımların yükselişine ortam hazırlamıştır. Yedinci etken zengin doğal kaynak ve AB'den gelen yardımların azınlık siyasal elitin tekelinde olması ve bu finansal gücün sanayileşme, kalkınma, sağlık ve eğitim yatırımlarında kullanılmamasıdır. Son etken ise 2008 finansal krizine hazırlıksız yakalanmaktır. Ortadoğu'nun görece daha zengin ülkelerinden olan körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan dahi kriz yönetiminde zorluklar yaşamıştır. Bu durum Ortadoğulu işçilerin ülkelerine döviz gönderememesine ve ekonomik krizin derinleşmesine yol açmıştır. Arap Baharının başladığı ülke olan Tunus birçok gösteri ve mitinge sahne olmuş ve süreç 23 yıl boyunca ülkeyi yöneten Zeynel Bin Abidin'in ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum yalnızca bu küçük Kuzey Afrika ülkesi için değil tüm Ortadoğu bölgesi için yepyeni bir sayfa açmıştır. Otoriteryenizmden demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan tüm zorluklara rağmen kişisel hak, özgürlükler ve demokratik alandaki kazanımlarını korumayı başaran Tunus devrimin ekonomik beklentilerini somutlaştıramadığı için sosyoekonomik hoşnutsuzluk devam etmiştir. Arap baharı kapsamında halk ayaklanmalarının patlak verdiği diğer ülkeler ise Tunus'un aksine kazanımlarını koruyamayan daha otoriter yönetimler ve benzer ekonomik sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kaldı. Arap Baharı'nın en derinden etkilediği ülkelerden bir diğeri Mısırdır. 25 Ocak 2010 tarihinden beri devam eden halk seferberliğine dayalı sokak gösterileri, protestolar ve sivil itaatsizliğin bütünüdür. Altta yatan sebeplerden biri 2000'li

yıllardan itibaren Mübarek'in özelleştirme politikaları gelir eşitsizliğini artırmıştır, buğday fiyatları %70 artmıştır bu da dar gelirli halk kesimini açlık tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Tahir meydanı Arap Baharı'nın simgesi haline gelmiştir süreçte sosyal medya kullanımının büyük bir etkisi olmuştur ve Facebooktan yapılan paylaşımlar tüm dünyanın haberdar olmasının önünü açmıştır hepimiz Halit Said'iz grubu kurulmuştur eski bir polis olan Omar Afifi polis şiddeti üzerine yazmıştır kitap yasaklanınca ABD ye gitmiştir ve mücadelesini sosyal medya organları üzerinden yürütmeye devam etmiştir diğer platformlar ise başkanlık için El Baradei ve blogger Nawara Negm yazılarıdır. 25 Ocak Facebook sayfası da önemli bir platform olmuştur. Tweetler devrime sebep olmaz ancak devrimler tweet atılır sözü de bu süreci açıklar. Süreç sonunda Hüsnü mübarek ülkeyi terk etmiş iktidar partisi dağılmış parlamento askıya alınmış ve silahlı kuvvetler yönetimi ele geçirmiştir. Bu noktada Facebook ilk kullanımı özellikle Mısır'da Arap baharında katkı sağlamıştır (Meral ve Meral, 2021). Arap Baharı tarafından radikal bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçen bir başka üle
olan Libya'da, Muammer Kaddafi iktidarı son bulmuştur. İngiliz terör uzmanı Winston Kaddafi hakkında şayet terörizmi için bir Nobel ödülü olsaydı Kaddafi en bariz aday olurdu demiştir. Libya'da 42 yıl boyunca iktidarını koruyan Muammer Kaddafi'ye karşı başlatılan gösterilere yönetimin cevabı sert oldu. 7 Şubat 2011 de silahlı mücadele ve sonrasında iç savaşı evrilmesini takiben 19 Mart 2011 tarihinde Paris'te düzenlenen toplantıya uluslararası müdahalenin yolu açıldı. Arap Baharı isimli sürecini hafızalarda iz bırakan en önemli sahnelerinden biri de devrik lider Kaddafi'nin 20 ekim 2011'de Sirte'de öldürüldüğünü gösteren görüntüler oldu ülkedeki çalkantılı durum 7 Temmuz 2012'deki seçimlerle bir süre açılsa da ülkenin doğusundaki gayrimeşru silahlı güçlerin lideri Halife Hafter yönetim boşluğundan yararlanarak kontrol ettiği alanı genişletmeye çalıştı Libya'nın BM nezdindeki meşru hükümeti Türkiye ile Kasım 2019 tarihinde deniz yetki alanlarının sınırlandırılması askeri ve güvenlik işbirliğinin mutabakat muhtıraları imzaladı. Türkiye'nin desteğiyle Libya hükümeti 2020 yılının ilk yarısında Hafter ve uluslararası destekçilerini ülkenin batısından çıkarmayı başardı ve çatışmalara denge getirdi (AA,2021). Suriye'nin Dera şehrinde 15 Mart 2010 birde başlayan barışçıl protestolar daha sonraki süreçte Beşar Esed rejiminin kanlı saldırılarıyla iç savaşa bıraktı evrildi. Binlerce sivil katledilirken milyonlarca Suriyeli yerinden edilerek sığınmacı durumuna düştü uluslararası güçlerin askeri hesaplaşma alanı haline gelen Suriye insan hakları ihlallerine sahne olmuştur. Bu noktada insan güvenliği ihlallerinin en somut örneği Sednaya hapishanesinde görülmüştür. Hapishane insan mezbaası olarak da adlandırılmıştır. Kırmızı binada tutulan mahkûmlar dayak, tecavüz, gıda ve ilaca erişimin kısıtlanması gibi çeşitli işkencelere maruz bırakılmışlardır. Bu süreçte yaşadıkları fiziksel istismarın yanı sıra psikolojik şiddetin de kurbanı olmuşlardır. Beyaz binada infazlar gerçekleştirilmiştir. Uluslararası Af örgütünün verilerine göre her bir mahkum en az bir ölüme tanıklık etmiştir. 2011-2015 yılları arasında 13.00 kişi infaz edilmiştir ve her hafta 50 kişilik gruplar halinde toplu ölümler gerçekleşmiştir. Mahkumların ölüm nedenleri işkenceye bağlı uzuv kaybı, elektroşok ve asılma gibi dış faktörlere bağlı olmasına karşın devlet tarafından düzenlenen ölüm belgelerinde sebeplerin solunum yetmezliği ve kalp krizi gibi "doğal" yollardan gerçekleştiği ifade edilmiştir. Elektroşoka maruz kalan bir öğrenci süreci "olaydan sonra ruhumun bir parçası öldü, bir daha ne mutluluk hissedebildim ne de gülebildim," demiştir. Sednaya Hapishanesi'nde görev yapmış eski bir gardiyan hapishane ile ilgili "Sednaya hayatın sonu-insanlığın bitişidir." sözlerini sarf etmiştir (Doğan ve

Durgun,2012,s. 72). Sosyal medyanın Arap baharı döneminde kullanılması dünyanın küresel bir köy haline
gelmesi metaforuyla açıklanmaktadır (Kırık, 2012, s.87).

4. Yapay Zeka

Soğuk savaş sonrası uluslararası sistemde küreselleşmenin güç kazanması ile ulus devletlerarası rekabet siber alana taşınmıştır. Bu durum uluslararası sınırların önem kaybetmesine ve dünyanın küresel bir köy haline gelmesine olanak sağlamıştır (Tugay ve Tugay, 2019, s.377) .Tarihte üç büyük önem taşıyan olay vardır. Birinci olay evrenin oluşumudur, ikinci olay yaşamın başlangıcıdır. Bu ikisi kadar önemli olan üçüncü olay ise yapay zekanın ortaya çıkışıdır. Edward Fredkin'in bu sözleri yapay zekanın önemini anlatmaktadır. Yapay zeka, belirli görevleri yerine getirebilmek için insan zekasını taklit eden ve topladıkları bilgileri yineleyerek kendilerini geliştirebilen sistemlerdir. Günümüz teknolojik gelişmelerinden ayıran en önemli özelliği insan zekasını taklit edebilme yetisine sahip olmasıdır. Ayni zamanda zeki makineler ve bilgisayar programları tasarlama mühendisliği olarak da bilinmektedir. İki tür yapay zeka bulunmaktadır, bunlardan ilki özel görev ve işleri yerine getirmek için tasarlanan ve programlanan dar yapay zekalardır. İkinci yapay zeka türü ise insanların zeka ve bilgi birikimleri sayesinde yapabilecekleri herhangi bir işi yapabilen genel yapay zekalardır (Kanat ve Akoğuz, 2024, s.63). Yapay zeka bilgi toplumunun bir ürünüdür. Manuel Castells'e göre bilgi toplumu ağlar tarafından şekillendirilmektedir ve bu toplumun oluşumunda kapitalist küresel sistem önemli bir yer tutmaktadır (Tugay ve Tugay, 2019, s.378). Yapay zekanın ilk kullanım alanları bilgisayar oyunları gibi eğlence sektörü alanlarında kullanılırken günümüzde zeki makineler oluşturma ve insanların yapabileceklerini yapabilme prensipleri üzerinden üretilmektedir. Yapay zeka sayesinde zaman ve mekânın önemi azalmıştır. Yapay zeka kavramı ilk defa 1956 yılında Hannover New Hampshire'da bulunan Darthmound College'de düzenlenen konferansta John McCarthy, M. Minsky, C. Shannon, A. Newell ve H. Simon tarafından gündeme getirilmiştir (Çağlar,2022,s.4). Yapay zekanın öncü ismi Alain Turing'dir. 1936 yılında "On Computable Numbers" ve 1950 yılında "Can a Machine Think" eserleri ile yapay zeka alanındaki klasik çalışmaların önünü açmıştır. Turing'in yapay zeka çalışmalarına en büyük katkısı "düşünme deneyi" olarak da bilinen "Turing Testi'dir". Test bir kişinin bir başka birey ya da bir makine ile teletip bir iletişim kurması ilkesine dayanır. Bilgisayar insansı cevaplar veriyorsa ve kendisini insan gibi olduğuna inandırırsa ya da karşı taraf bilgisayarın insan olduğunu düşünürse karşı taraf yanılabilir. Turing testi zekanın insan eliyle yaratılıp yaratılamayacağı sorusuna cevap aramaktadır. Deneyin temel prensibi bu hipotez ile şekillenmiştir (Tugay ve Tugay, 2019, s.379). Yapay zeka siber güvenlik, veri taraması, insansız teknoloji ve otonom askeri araçlar alanlarında gelişmelerin önünü açmış ve devrimsel bir dönüşümün katalizörü haline gelmiştir (Kanat ve Akoğuz, 2024, s. 62). Yapay zeka zengin veri içeriklerini kısa süre içerisinde analiz ederek değerlendirme ve karar alma süreçlerini daha etkin kılmayı amaçlamaktadır. Devletlerin ekonomi alanında ürettiği siyasaları ve toplumsal hareketlerin boyutunu kavramada kolaylık sağlamaktadır. Devletler yapay zekayı ulusal güvenliğin tesisi ve askeri güç alanında ilerleme sağlamak için kullanmaktadır (Kanat ve Akoğuz, 2024, s.64). Yapay zeka siber güvenliğin yeni bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Soğuk savaş döneminde hakim olan geleneksel devleti referans obje olarak alan ve devlet bekasına yönelik tehditlerin ancak başka bir devletten gelebileceğini ileri süren anlayışta bir paradigma kayması yaşanmasına yol açmıştır. Örneğin yapay zeka, devletlere gözetim ve istihbarat alanlarında avantajlar sağlarken devletlerin farkındalık lafını da güçlendirmektedir (Kanat ve Akoğuz, 2024, s.67). Aynı zamanda insansız hava aracları (İHA), kara araçları, su altı droneları gibi insana gerek

duyulmadan savaş alanında kullanılabilen icatlar neticesinde askeri personel can kayıplarının önüne geçilmekte ve lojistik alanında ilerlemeler sağlanmaktadır. Örneğin Türkiye'nin Bayraktar İHA ve SİHA'ları Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Nagorno Karabağ gerilimi ve 2022 yılında patlak veren Rusya Ukrayna savaşında etkin bir askeri güç olduğunu göstermiştir. Yapay zekanın siber güvenlik alanında sağladığı en önemli fayda tehditlerin önceden bilinebilmesine olanak sağlamasıdır, böylelikle ulusal güvenlik altyapıları koruma altına alınabilmektedir. Realist uluslararası ilişkiler teorisine göre yapay zeka, savaş sahası alanının derinleşerek yeni bir boyut kazanmasıyla dünya genelindeki güç dengesi ve statükoyu etkileme yetisine sahiptir. Devletlerin uluslararası arenadaki güç dengesini konsolide etme amacı onları yapay zeka teknolojilerinde ilerleme sağlamaya teşvik etmekte ve devletlerarası rekabeti körüklemektedir. Yapay zeka aynı zamanda devletlerarası hiyerarşinin değişmesine olanak sağlarken hegemonik değişim ve dönüşümlerin de mümkün kılınması noktasında etkili bir araç olarak görülmektedir. Realist teorinin bir diğer argümanı da yapay zekanın uluslararası ilişkilerde siber alanda kullanılmasıyla yaratılan fırsatların yalnızca modernite ve iyilik için kullanılacağı kanısının akılcılıktan uzak olduğudur. Liberal uluslararası ilişkiler teorisi yapay zekayı, iş birliği yapılması gereken bir alan olarak değerlendirmektedir. Dünya genelindeki devletler koordinasyon sağlayarak teknolojik ilerlemenin barışçıl yollarla tesis edilmesini ve devletlerin yapay zeka alanında inovasyon çalışmalarına destek vermesini hedeflemekteydi. (Kanat ve Akoğuz, 2024, s.65) . Barışın daimi kılınması ilkesine mutabık kalınmalıdır. Yapay zeka Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlarca denetime tabii tutulmalıdır. Regülasyonlar ve küresel yönetişimin gerekliliğini ifade etmektedir. Kompleks ekonomik karşılıklı bağımlılık ilkesince devletler iktisadi gelişimlerini serbest piyasa ekonomisinin gereklilikleri çerçevesinde yapay zeka kullanımı ile tahsis etmelidirler. Liberal teoriye göre yapay zekanın demokrasinin özendirilmesinde bir araç olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır. İstikrara önem atfedilmesinin gerekliliğinin altı çizilmektedir. Liberalizm, öne sürdüğü tezler ile realizme karşı bir kontrast oluşturmaktadır. Yapısalcı uluslararası ilişkiler teorisi, devletlerin yapay zekaya karşı tutumlarının ve yapay zekayı kullanım biçimlerinin, devletlerin kimliklerinin, fikirlerinin ve inançlarının farklılıklarından dolayı çeşitlilik gösterdiğini savunur. Devletin "kimliği" ana sorunsaldır. "Yapay Zeka etiği" üzerinde durulan noktalardandır. Yapay zekanın ne tür alanlarda kullanılması gerektiği normlarca belirlenmelidir. Marksist uluslararası ilişkiler teorisi, yapay zeka alanındaki gelişmelerin küresel çaptaki eşitsizlikleri arttıran, gelişmiş devletlerin ilerlemesini hızlandırırken gelişmekte olan ve az gelişmiş devletlerin geride kalmasına sebep olan, çok uluslu şirketlerin menfaatlerine hizmet eden, devletlerarası bağımlılık ve sömürünün sistem içerisinde köklenmesini sağladığını öne sürmektedir. Yapay zeka, gelir eşitsizliklerin ve devletlerin refah seviyeleri arasındaki farklılıkların derinlemesine yol açmaktadır. Yapay zekanın kullanımına somut bir örnek kumarhanelerde insanların parasını almak için tasarlanmış olan 'Libratus' adlı yapay zeka kapitalizmin bir aracı olarak görülmüş ve marksist teorisyenlerce kullanımı eleştirilmiştir (Çağlar, 2022,s.13). Feminist uluslararası ilişkiler teorisi, yapay zekanın küresel siyasetteki cinsiyet dinamikleri ve kadın-erkek eşitsizlikleri üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Feminizm yapay zekanın bir alanı olan "deepfake" teknolojisini toplumsal cinsiyet eşitliği ve birey eksenli güvenliğin bir parçası olarak kadınların güvenliğinin tesis edilmesi açısından tehlikeli görmektedir. Çünkü kadınların yüz, beden ve seslerinin izinsiz şekilde manipüle edilerek onları yapmadıkları şeyleri yaptıkları ve söylemedikleri şeyleri söyledikleri gibi göstermektedir. Bu durum cinsiyetler arası eşitsizlikleri derinleştirmekte ve kadınların sömürülmesine yol açmaktadır. Bu noktada insan haklarının ihlalleri, mahremiyet ve özel hayatın gizliliği gibi alanlarda güvenlik zaafiyetleri yaşanmaktadır. Örneğin Oxford üniversitesi ve

Google Deep Mind'in ortaklığı ile yapay zeka dudak okuma yetisi kazanmıştır. Yapay zeka yolu ile insana ait kızgınlık, neşe, üzüntü, sevinç, şaşırma ve korku gibi duyguların bile mahremiyeti, özel tutulup saklanması ortadan kalkabilir. İnsan beynine yollanan EEG sinyalleri ile söz konusu bireyin ruh hali teşhis edilebilir. Siyaset arenasında bu durum liderlerin karakter analizinde kullanılabilir. Deepfake yalnızca kadınları etkileyen bir alan değil siyasetçilerden sanatçılara toplumun geniş bir kesimini hedef alan ve seçim sonuçlarını dahi etkileyebilecek ciddi sonuçlar doğuran bir gelişmedir. Yapay zeka alanına en çok yatırım yapanlar Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Amerikalı fizikçi Stephen Hawking yapay zeka ile ilgili "Güçlü bir yapay zekanın yükselişi insanlığın başına gelen en iyi ya da en kötü şey olabilir. Yapay zeka insanlığın en büyük icadı veya sonu olacaktır. Hangisi olacağını bilmiyoruz." Sözlerini sarf etmiştir. SpaceX ve Tesla şirketlerinin kurucusu milyarder iş insanı Elon Musk'a göre "Çin, Rusya'da görüldüğü gibi pek yakında tüm ülkelerde de güçlendirilmiş bir bilgisayar bilimine sahip olmanın önemi anlaşılacaktır.. Yapay zeka alanındaki rekabet Üçüncü Dünya Savaşı'na sebep olabilir ve yapay zeka nükleer silahlardan daha tehditkar bir ortam yaratabilir." ABD Google işbirliği ile Project Maven'i yürülüğe koymuştur. YouTube bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. 2015 yılında ABD teknoloji şirketi Intel Çin'e işlemci ihracatını yasaklamıştır (Samsun, 2021, s.28). Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) yapay zekanın siber savunma alanında kullanılmasının gerekliliği üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Siber güvenlik siyasaları devletlerin iç ve dış politikalarında yapay zeka alanında bilinçlendirme ve farkındalığı artırmak, tehdit algılamalarının önceden tespiti ve tehditlere müdahalelerin etkinliğini artırmak alanlarında iyileştirmelere gidilmesini hedeflemektedir (Kanat ve Akoğuz, 2024, s.69). Eski NATO Genel Sekreteri Rasmussen yapay zeka ile üretilen robotların askeri ordularda kullanılmasının küresel bir istikrarsızlık ortamı oluşturacağını belirtmiştir. Örneğin Çin yapay zeka teknolojisi kullanarak CCTV (close circuit television) kapalı devre televizyon görüntüleri sayesinde suçluları tespit edebilmektedir (Kanat ve Akoguz, 2024, s.68). Çin hükümeti dış işleri bakanlığında yapay zekanın kullanımını teşvik etmektedir (Tugay ve Tugay, 2019, s.381). 2016 yılında GoogleDeepMind şirketinin AlphaGo programının milyonlarca Cinlinin gözleri önünde Güney Koreli Lee Sedol'u yenmesi Çin'in yapay zeka alanındaki çalışmalara ağırlık vermesini hızlandıran en önemli faktör olmuştur. Yapay zeka teknolojilerini devlet politikalarında aktif bir şekilde kullanan diğer bir devlet ise Rusya'dır. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin yapay zekanın önemi ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir. "Yapay zeka yalnızca Rusya için değil bütün insanlığın geleceğini etkilemektedir. Büyük imkan ve olanaklar sağladığı gibi öngörülmesi güç olan tehditler de yaratmaktadır. Yapay zeka alanında liderliği eline geçiren devlet dünyayı yönetecektir (Tugay ve Tugay, 2019, s.377). Körfez ülkeleri de yapay zeka alanında ilerleme kat etmişlerdir. Örneğin Birleşik Arap Emirlikleri dünyanın ilk yapay zeka bakanını atamıştır, Suudi Arabistan'da ilk robot vatandaş belirlenmiştir ve Dubai'de güvenlik amaçlı robot polisler göreve başlamışlardır. Bilgi ağlarında yaşanan değişim ve dönüşüm suç yelpazelerini genişletmiştir. Yapay zekanın beraberinde getirdiği sorunlardan en önemlisi teknolojinin terörist gruplarca kullanılmasıyla toplumlarda kaos ve şiddet ortamının yaratılmasıdır. Bu durum makro ölçekte jeopolitik gerilimlerin sıklaşmasına zemin hazırlamaktadır (Kanat ve Akoğuz, 2024, s.66). Yapay zeka insanların düşünme yetisini tehdit etmektedir çünkü bilgi çağına geçiş ile birlikte felsefe ve tarih gibi sosyal bilimlere yönelik ilgi azalmıştır (Tugay ve Tugay, 2019, s.382).

5. Hibrit Tehditler

Hibrit savaş nizami ve gayri nizami savaş unsurlarını içinde barındıran komplike bir savaş formudur. Hibrit savaşın bileşenleri asimetrik Savaş Siber saldırılar manevra savaşı teknolojik ve elektronik savaş

topyekün savaş ekonomik yaptırım iç karışıklığı desteklenmesi diplomatik ve siyasi savaş istihbarat savaşın sosyolojik ve kültürel Savaş geleneksel savaş psikolojik savaş ve propagandadır. Hibrit savaşı geleneksel savaştan ayıran etken savaş ilan edilmeden ve mümkün olduğunca karşı tarafa fark ettirilmeden düşük yoğunlukta çatışmanın sürdürülmesidir. Bu tür savaşlarda saldırı olduğunu anlamak ve başlangıç zamanını tahmin etmek bile zordur. Hibrit savaşın aktörleri özel kuvvetler, militanlar, düzensiz güçler düzenli birlikler, ülkedeki kaos ortamını destekleyen ve teşvik eden yerel güçlerdir. Hibrit savaş konjonktüre uygun şekilde silahlı güçler ya da silahsız güçlerin askeri/sivil ölümcül/ölümcül olmayan bütün araçları kullanarak düşmanı isteklerini kabul etmeye zorlamasıdır. Geleneksel savaşın psikolojik savaş ve elektronik harp unsurlarına ek olarak hibrit savaşta belirsizlik ve gizlilik kavramları yer almaktadır. Hibrit savaş iki gücün direkt olarak karşı karşıya gelmesinden ziyade vekalet savaşları şeklinde gelişir. Artık iki düşmanın karşı karşıya gelip savaştığı kültür yerini kendileri için başkalarına savaştıran bir şekil almıştır. Bu duruma örnek olarak Afganistan'da ABD'nin himayesine girişen cihatçı grupların önce Rusya'ya sonra Irak ve Afganistan'da Amerika'ya karşı savaşması verilebilir. Hibrit savaşlar Mary Kaldor terimi ile" Yeni Savaşlar" olarak adlandırılır. Hibrit savaşların ortaya çıkışından SSCB'nin yıkılması ile birlikte artık Amerika'nın ideolojik bir rekabet halinde olmamasıyla kuşatma stratejisi anlamsızlaşmıştır Bu sebeple yeni stratejilere doğru yönelme farz olmuştur. Ayrıca Zygmunt Baumann'ın deyişiyle hızlı değişen ve akışkan bir yapıya sahip olan devlet dışı aktörler uluslararası sistemde etkinlik kazanmaya başlamıştır. (Bıçakçı,2019). Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ın ilhakı sürecinde enformasyon harbi, propaganda ve siber saldırıların görülmesi hibrit savaş örneğidir (Aras ve Yıldırım, 2022). Protesto ve direniş araçlarının sindirilmesi hedeflenmiştir. Rusya genelkurmay Başkanı General Valery Gerasimov tarafından yazılan ve Gerasimov doktrini olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım özel kuvvetlerin yanında silahlı düzensiz güçlerin ve özel askeri şirketlerin harekat alanında kullanımı ile birlikte karşılaşılan yeni aktörler olarak öne çıkmaları önem kazanmaktadı (Işıkçı ve Kiraz, 2020, s.256).

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bilgiler ışığında, güvenlik tehditlerinin evrimi, teknolojinin gelişimiyle paralel bir şekilde ilerlemektedir. Geleneksel olmayan güvenlik tehditleri, 21. yüzyılın güvenlik anlayışını yeniden şekillendirmiştir. Siber güvenlik, Arap Baharı, yapay zeka ve hibrit tehditler gibi unsurlar, devletlerin ve toplumların savunma stratejilerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Siber güvenlik, devletlerin kritik altyapılarını ve ulusal güvenliklerini tehdit eden en dinamik alanlardan biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, siber saldırılar, hem ekonomik hem de siyasi sonuçlar doğurarak modern güvenliğin temel unsurlarından biri olmuştur. Güvenliğin ekonomik, çevresel ve teknolojik boyutları, uluslararası iş birliğini hem zorunlu hale getirmiş hem de daha karmaşık bir hale sokmuştur. Örneğin, siber güvenlik tehditleri, sınır ötesi bir doğaya sahip olduğu için devletlerin ulusal egemenlik anlayışını aşan kolektif çözümler geliştirmesini gerektirmiştir. Yapay zeka ise, askeri teknolojilerden diplomatik karar alma süreçlerine kadar geniş bir yelpazede küresel rekabeti yeniden tanımlamaktadır. Geleneksel güvenlik anlayışlarının, siber güvenlik ve hibrit tehditler karşısında yetersiz kaldığı, her geçen gün daha belirgin hale gelmektedir. Arap Baharı örneği, dijital mecraların toplumsal olaylar üzerindeki etkisini ve potansiyelini gözler önüne sermiştir. Arap Baharı gibi sosyo-politik hareketler, yalnızca rejimleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda devletler arası ilişkilerde ve bölgesel güvenlik dinamiklerinde kalıcı izler bırakmıştır. Bu tür halk hareketleri, devletlerin iç politikalarından uluslararası güvenlik politikalarına kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur.

Öte yandan, yapay zeka ve teknolojik gelişmeler, güvenlik alanında yenilikçi çözümler sunarken, aynı zamanda yeni tehditleri de beraberinde getirmiştir. Yapay zekanın yanlış kullanımına yönelik riskler, özellikle etik ve düzenleme tartışmalarını ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda yapay zekânın siber güvenlikteki rolü, saldırıların daha sofistike ve öngörülemez bir hale gelmesine yol açarken, bu teknolojinin doğru şekilde yönetilmesi büyük bir öneme sahiptir. Yapay zeka özünden dolayı değil insan faktöründen dolayı tehlike arz etmektedir. Mühim olan sujenin niteliğidir (Tugay ve Tugay, 2019,s. 383). Bilgili, bilinçli, iyi yönetilen ve tutarlı bir toplum hibrit savaşlara karşı bir devletin yapabileceği en iyi savunmadır (Işıkçı ve Kiraz, 2020, s.260). Son olarak, hibrit güvenlik tehditleri, siber saldırılar, dezenformasyon ve ekonomik manipülasyon gibi unsurları birleştirerek, karmaşık ve çok katmanlı tehdit ortamları yaratmıştır. Bu durum, devletlerin yalnızca askeri güçle değil, aynı zamanda diplomasi, teknoloji ve çok taraflı işbirliğiyle bu tehditlere karşı koyması gerektiğini göstermektedir. Uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrildiği bir dönemde, bu geleneksel olmayan tehditler, devletler arası güç mücadelelerini yeni alanlara taşımaktadır. Aynı zamanda, güvenlik konularında uluslararası iş birliği ile rekabetin iç içe geçtiği bir tablo oluşmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkiler disiplininin, güvenliğin artık sadece askeri bir mesele olmadığını, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve teknolojik bir sorunsal haline geldiğini kavraması hayati önem taşımaktadır. Geleceğin güvenlik politikaları, bu dinamikleri anlayabilen ve etkili çözümler üretebilen aktörler tarafından şekillendirilecektir. Gelecekte, geleneksel olmayan güvenlik konuları, uluslararası güvenlik stratejilerinin merkezinde yer almaya devam edecek ve hem devletler hem de toplumlar için uzun vadeli bir sınav niteliği taşıyacaktır. Hibrit tehditler ise, siber saldırıların geleneksel tehditlerle birleşerek, devletler, kuruluşlar ve bireyler için daha büyük bir risk oluşturduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, güvenlik stratejilerinin yeniden yapılandırılması, çok disiplinli yaklaşımların benimsenmesi ve dijital tehditlere karşı daha esnek ve dinamik çözümler geliştirilmesi gerektiği açıktır.

KAYNAKÇA

Al Jazeera. Syria Hanged 13.000 in Saydnaya Prison: Amnesty. https://www.aljazeera.com/news/2017/2/7/syria-hanged-13000-in-saydnaya-prison-amnesty. 2017.

Amnesty International. End The Horror in Syria's Torture Prisons. https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2016/08/syria-torture-prisons/?utm_source=google&utm_medium=cpc&gad_source=1&gbraid=0AAAADiFSPRO944F4drjTj7Ox_lQWxHWD&gclid=CjwKCAjwq7fABhB2EiwAwk-YbAs3ffUe4taSItKaQf4E5Qz_dP_WQ0zmPH4xtDYA4AZCcrNIy3xjKRoCSkkQAvD_BwE 2016.

Amnesty International. Syria: Secret Campaign of Mass Hangings and Extermination at Saydnaya Prison. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/02/syria-investigation-uncovers-governments-secret-campaign-of-mass-hangings-and-extermination-at-saydnaya-prison/ 2017.

Aras, H. & Yıldırım, Y. Rusya'nın 2014 Ukrayna Krizindeki Hibrit Savaş Stratejisi. Yönetim ve ekonomi, 29(3), 2022.

Buzan, B., Waever, O, & Wilde. J.D. Security: A New Framework For Analysis, London, Lynne Rienner Publishers. 1998.

Bıçakçı, S. Hibrit Savaş. Güvenlik Yazıları Serisi, 33. 2019.
Booth, K.,"Security and Emancipation", *Review of International Studies*, 17(4), ss.313-326. 1991.
CNN World. 'New Era of War Beginning, Israel Says, As More Hezbollah Devices Explode Across Lebannon, https://edition.cnn.com/2024/09/18/middleeast/lebanon-explosions-intl/index.html. 2024.
Çağlar, A. (2022). Uluslararası İlişkilerde Yapay Zeka Kullanımının İdealist ve Realist Teoriler Bağlamında Analizi. *TRK Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi*, 3(1).
Çelikpala, M.(2014). "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), ss. 75-99.
Çelik, Ş. Stuxnet Saldırısı ve ABD 'nin Siber Savaş Stratejisi: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanmaktan Kaçınma İlkesi Çerçevesinde bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 137-275. 2013.
Doğan, G., Durgun, B. Arap baharı ve Libya: tarihsel süreç ve demokratikleşme kavramı çerçevesinde bir değerlendirme. Süleyman Demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi, 15(15), 61-90. 2012.
Global Academy. Ekonomik Güvenlik Araçları. https://www.globacademy.org/topic/ders-3-ekonomik-guvenlik-araclari/. 2023.
Global Academy. Güvenlik Kavramı: Güvenliğin Genişlemesi ve Derinleşmesi. https://www.globacademy.org/topic/ders-1-guvenlik-kavrami-guvenligin-genislemesi-ve-derinlesmesi/. 2023.
Global Academy. Sağlık Güvenliğinde NATO'nun Rolü. https://www.globacademy.org/topic/ders-6-saglik-guvenliginde-natonun-rolu/. 2024.
GlobalAcademy. Toplumsal Cinsiyet ve Güvenlik Alanında NATO'nun Rolü. https://www.globacademy.org/topic/ders-6-toplumsal-cinsiyet-ve-guvenlik-alaninda-natonun-rolu/. 2023.
Güldoğan, M. V. Siber Savaşta Mütekabiliyet. *Academic Journal of Information Technology*, 13 (51), 288-319. 2022.
Güleç, Ö. & Kişman, Z. A. Uluslararası İlişkiler Açısından Siber Güvenlik ve NATO'nun Siber Güvenlik Stratejileri. *Akademik Açı*, 1(1), 127-154. 2021.
Güntay, V. Siber Güvenliğin Uluslararası Politikada Etki Aracına Dönüşmesi ve Uluslararası Aktörler. *Güvenlik Stratejileri*, 14(27), 79-111. 2018.
Işıkçı, E. & Kiraz, E. Hibrit Savaş Kavramının Yeni Savaşlar Perspektifinden İncelenmesi. *SAVSAD Savaş Araştırmaları Dergisi* , 30(2), 253-266. 2020.
Kanat, S., Akoguz, N.O. Uluslararası İlişkiler ve Yapay Zeka: Uluslararası Güvenlik Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 25(54), 60-73. 2024.
Karakaya, İ, Çelik, M. E. Ortadoğu'da Arap Baharı süreci ve Libya iç Savaşı, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6 (1), 175-192. 2021.
Kırık, A. M.. Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(3), 87-. 2012.
Meral, K. Z., Meral, Y. Sosyal Medyanın Arap Baharındaki Rolü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1), 26-34. 2021.
Samsun, A. T.. Yapay Zeka Yarısında Avrupa Birliği'nin Konumu. *Europolitika* (8). 24-31. 2021.

Singer P.W. & Friedman, A. Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press. 2014.

Sovacool, B. K.. "Evaluating Energy Security in the Asia Pacific: Towards a More Comprehensive Approach", *Energy Policy*, 39(11), ss. 7472-7479. 2011.

Tugay, B. Tugay, R.. Uluslararası Sistemin Geleceğini Yapay Zeka Üzerinden Analiz Etmek. *Journal of Academic Vakur Studies*, 5(3), 376-384. 2019.

Tickner, J. A. (2001). Gendering World Politics: Issues and Approaches in The Post-Cold War Era, New York, Columbia University Press.

Vivoda, V.. "Evaluating Energy Security in The Asia-Pacific Region: A Novel Methodological Approach", *Energy Policy*, 38(9), ss. 5258-5263. 2010.

Von H., David, vd. "Energy Security and Sustainability in Northeast Asia", *Energy Policy*, 39(11), ss. 6719-6730. 2011.

Youngs, G. (2004). "Feminist International Relations: A Contradiction in Terms? Or: Why Women and Gender are Essential to Understanding The World 'we' live in", *International Affairs*, 80 (1), ss. 75-87.

ÇOCUK KİTAPLARINDAKİ RESİMLERİN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELENME

Y.L. Öğr. Özge ORHAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi, 135ozge@gmail.com
Y.L. Öğr. Ahmet Kemal GÜNDÜZ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Güzel Sanatlar Eğitimi Resim-İş Eğitimi, ahmet.kemal.tc@gmail.com
Doç. Orhun TÜRKER
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Grafik Sanatlar Bölümü, turkreorhun@gmail.com, 0000-0001-5106-570X

ÖZET

İlkokul öğrencilerine yönelik hazırlanan okuma kitaplarının, öğrencilerde okuma alışkanlığı kazandırmak, hikayeleştirilmiş olaylarla ahlaki, kültürel, manevi gibi konularda bilgi vermek ve çocuklara kitap sevgisi kazandırmayı amaçladığı söylenebilir. Çocuk kitaplarında farklı konsept ve çeşitli tasarım ilkeleri kullandığı bilinmektedir. İlkokul seviyesinde öğrenim gören öğrencilerin okuma kitaplarıyla ilgili belirli değişkenlerin incelendiği bu araştırmada, çocuk kitaplarındaki çizim, görsel ve resimlerin gerçekçi ölçülere yakınlığı incelenmektedir.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmış olup, belirlenen yayınevine ait aynı düzeydeki 10 kitap incelenmiştir. İnceleme kapsamında çocuk kitaplarındaki resimlerin anlatım gücü, işlevselliği ve özellikleri detaylı bir şekilde ele alınmış, resimlerin metinle olan ilişkisi, resmedilen figürlerin sayısı, çeşitliliği, figürlerin ifade ettiği duygular, mekanlar ve bitki öğeleri gibi unsurlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca, sayfalarda kullanılan kelime sayısı ile yazı ve resimlerin kapladığı alan oranları karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmiş olup çalışmada resimlerin gerçeğe yakınlık ve soyut olma düzeyi da belirlenmiştir. Bahsedilen değişkenlerin incelenmesi bağlamında bu araştırmanın, çocuk kitapları hakkında yapılacak araştırmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.
Anahtar Kelimeler: Çocuk Kitabı, Çocuk Kitabı Resimleme, Görsel Sanatlar.

1. GİRİŞ

Lüle'ye (2007) göre çocuk edebiyatı, ilgi alanlarını, ihtiyaçlarını, hayal dünyasını merkeze alan, çocuğun algı düzeyine yönelik bir dille kaleme alınmış metinlerden oluşmaktadır. Doğru ve etkili bir yaklaşımla hazırlanan eserler, çocuklara okuma sevgisini oluştururken, dil ve kurgu açısından yetersiz ya da hatalı olan kitaplar çocukları okumaktan uzaklaştırabilir. Lukens, Smith, Coffel'e (2021) göre Çocuklar için kaleme alınan metinler değerlendirilirken, yetişkin edebiyatına yönelik ölçütlere benzer edebi kriterlerin kullanılması mümkündür. Çocuklar da tıpkı yetişkinler gibi dünyayı keşfetme, mevcut gerçeklikten uzaklaşma, kendilerini tanıma ya da başkalarının bakış açılarını deneyimleme arzusu ile okuma eylemini gerçekleştirirler.

Kitaplar, çocuğun okuma ve öğrenme süreçlerinde önemli bir rol üstlenir. Nitelikli kitapların okunması, çocuğa edebî, bilişsel ve dilsel gelişim açısından katkı sağlar. Dinleme becerisi, konuşma eğitiminin temelini oluşturur ve öğrenme sürecinde önemli bir adımdır. Çocuk, çevresini dinleyerek tanır; bu süreç aracılığıyla görsel-işitsel algı, ayrım ve hafıza becerileri gelişir (Gönen,1991).

Kitapların, çocukların öğrenme süreçlerine önemli ölçüde katkı sağlayan temel araçlardan biri olduğu bilinmektedir. Özellikle resimli kitaplar, çocukların gelişimlerinin en hızlı olduğu ve temel yaşam becerilerini kazanmaya başladıkları erken çocukluk döneminde onların hayatına girmektedir. Bu tür kitaplar, okul öncesi dönemdeki çocuklar için özel olarak tasarlandığından, içerdiği görsel unsurlar sayesinde çocukların dil gelişimlerini desteklemekte ve ilkokula hazırlık düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir (Sever, 2008).

Severe' (2002) göre "Çocuk kitabı her şeyden önce bir sanat ürünüdür. Çocuk kitabı çizerlerinin uyması gereken temel bir ilke kabul edilmelidir. Bu sebeple, çocuk kitabı çizerlerinin çocuğun dünyasını yakından tanıyan, onun ilgi alanlarını ve ihtiyaçlarını doğru şekilde analiz edebilen yetkin sanatçılar olması beklenir. Işıktaş'a (2005) göre İlkokul düzeyindeki çocukların okuduğu ya da kendilerine okunan kitaplar "Resimli Kitaplar" başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Bu tür kitaplarda genellikle basit kurgulu bir öykü yer almakta; ardışık resimlerle ya da hem resim hem metin kullanılarak anlatım sağlanmaktadır. Bazı durumlarda ise metin hiç bulunmayabilir.

Çocuklar, resimli kitaplarla etkileşim kurduklarında, çevrelerinde bulunan yetişkinlerin rehberliğiyle yalnızca yeni sözcükler öğrenmekle kalmaz; aynı zamanda eleştirel düşünme, görsel okuma ve medya okuryazarlığı gibi çok yönlü beceri alanlarında da gelişim gösterirler. (Bay,2014). Resimli hikâye kitapları, çocuk okurların karşılaştığı ilk iletişim araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu kitaplar, çocukların yaşamlarının erken dönemlerinde onların dünyasına girerek, metin ve görseller aracılığıyla duygu ve düşünce dünyalarını etkilemekte ve harekete geçirmektedir. Resimler, çocuk edebiyatında dilin ses ve anlam boyutlarına rehberlik eden önemli görsel unsurlar olarak işlev görür. Bu tür hikâye kitaplarında kullanılan dil ise sade ve anlaşılır olup, doğrudan çocuğa yönelik bir anlatım biçimi benimser (Güleç, Çakmak, Gönen, Sofuoğlu,1997).

Kitaplar, çocukların zihinsel gelişiminde önemli bir rol oynar ve onların daha etkili öğrenmelerine katkı sağlar. Özellikle okul öncesi döneme yönelik hazırlanan kitaplar, büyük ölçüde ya da tamamen görsellerden oluşmaktadır. Bu süreçte çocukların kitapla kurdukları ilk temas genellikle resimler aracılığıyla gerçekleşir. Zamanla bu etkileşim, resim-öykü

kombinasyonuna, ardından az resimli-çok metinli kitaplara ve en sonunda yalnızca metin içeren kitaplara doğru gelişimsel bir ilerleme gösterir (Gönen, 1991).

Resimler, metinle anlam bütünlüğü oluşturarak hikâyenin tamamlayıcı bir parçası hâline gelir. Bu bağlamda, kelimeler görseller olmaksızın eksik ve tamamlanmamış kabul edilebilir. Görseller, kimi zaman duyguları ve olayları anlatma konusunda kelimelerle ifade edilemeyen ayrıntıları okuyucuya daha etkili ve anlaşılır bir biçimde aktarır. (Lewis, 2006) ve Nikolajeva, Scott, 2000). Aynı zamanda resimler, metne hem ipuçları sunar hem de içeriğin daha kolay kavranmasını sağlar (Manning, 2004). Hikâyenin ilerleyişi boyunca görseller, okuyucunun dikkatini çekerek onu hem bilişsel hem de duyuşsal açıdan sürece dâhil eder ve böylece yazarın anlatımına derinlik kazandırır (Wason, Ellam, 2010). Bu nedenle, çocuk kitaplarında yer alan görsellerin açık, anlaşılır ve içerikle uyumlu olması büyük önem taşır. Ayrıca kullanılan renklerin metni desteklemesi ve betimlemelerle örtüşmesi, çocukların algısını olumlu yönde etkiler (Erdal, 2007).

Northrup'a (2012) göre, çocuk kitaplarında sözcükler ile görsellerin birlikte ve bütüncül bir şekilde işlemesi gerektiğini vurgulayarak, "biri diğerini destekler, üzerine inşa edilir ve karşılıklı olarak birbirini dönüştürür" ifadesiyle bu ilişkiye dikkat çeker. Northrup, metinle çizimlerin tam bir uyum içinde olması gerektiğini savunur. Benzer şekilde Sever'e (2008) göre de çocuk kitaplarında yer alan resimlerin önemine değinirken, adeta resme bir kimlik kazandırır. Sever çocuk kitaplarındaki görseller, metinle birlikte düşünüldüğünde yalnızca anlamı tamamlamakla kalmaz; aynı zamanda açıklayıcı, genişletici bir rol üstlenir ve kimi zaman metne yeni estetik anlamlar da kazandırır. Bu yönüyle resimler, yalnızca görsel bir unsur değil, aynı zamanda anlatının yapı taşı hâline gelir.

Kitaplarda yer alan resimler, çoğu zaman yalnızca betimleyici unsurlar olarak değil, aynı zamanda anlam yüklü ve ironik semboller olarak değerlendirilir. Bu değerlendirme, görsellerin neyi temsil ettiğine dikkatle bakıldığında ortaya çıkar ve resimli kitapların anlatı gücünü gözler önüne serer. Resimler, metnin vermek istediği mesajı destekleyerek, sözcüklerin işaret ettiği duygu, davranış ve nesneleri somutlaştırır. Görüntü kalitesiyle birleşen bu imajlar, okuyucunun metni daha derinlemesine kavramasına olanak tanır (Nodelman, Perry, 2005).

Resimli çocuk kitapları parlak renkli resimlerden oluşan, farklı illüstrasyonların güzel şekilde harmanlanmasıyla adeta okumamız için iştahımızı kabartan kitaplardır. Resimli çocuk kitapları içerisinde barındırdığı canlı resimler, çağrışımcı ve zengin dil, dokunaklı ve anlamlı temalarıyla kaç yaşında olursak olalım her okurun okumak isteyeceği tarzda kitaplardır. Bu kitaplar insanla tıpkı fotoğrafların konuştuğu gibi konuşmaktadır. Duygularımıza dokunan, duyularımızı harekete geçiren, içinde bulundurduğu mizahi ögelerle bizi güldüren ve çocukluk anılarımızı geri getirmemize yardımcı olan bir yapıda hazırlanmaktadır (Mitchell, 2003).

Tüm bu kuramsal birikim ve literatür doğrultusunda, resimli çocuk kitaplarının yalnızca sözel içerikleriyle değil, aynı zamanda görsel ögeleriyle de çocukların bilişsel, duyuşsal ve dilsel gelişimlerine önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Çocuk kitaplarında yer alan resimler, yalnızca metni süsleyen görsel ögeler değil; aynı zamanda hikâyenin duygusallığını yansıtan, anlatımı derinleştiren ve çocuğun hayal gücünü geliştiren güçlü araçlarıdır.

Renklerin canlılığı, çizimlerin sadeliği ya da detay zenginliği, çocuğun dikkatini çekmekle kalmaz; aynı zamanda anlatılan olayları daha iyi anlamasına, karakterlerle bağ kurmasına ve metinle etkileşim hâlinde olmasını sağlar. Resimler, metindeki soyut kavramları somutlaştırarak çocukların dünyasına uygun hâle getirebilir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, resimli çocuk kitaplarının görsel ve sözel ögelerinin çocukların bilişsel, dilsel ve duyuşsal gelişimleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaçla, kitaplarda yer alan resimlerin metinle olan ilişkisi; çocukların dil gelişimi, görsel okuryazarlık ve estetik algıları bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca kitapların yapısal özellikleri, figür sayısı, doğal nesne ve hayvan varlığı, kelime sayısı ile görsellerin sayfadaki kapladığı alan gibi ölçütler doğrultusunda incelenerek, çocuklara sunulan görsel içeriğin niteliği değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, resimli çocuk kitaplarının eğitsel, estetik ve anlatımsal katkılarını çok boyutlu bir yaklaşımla analiz etmek amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında, çocuk kitaplarında resimleme yöntemlerinin estetik ve sanatsal yönlerinin analiz edilip bu doğrultuda görsel içeriklerin çocukların gelişimine uygun olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır.

Çocuk edebiyatı alanında çalışan yazarlar, çizerler, eğitimciler için yol gösterici niteliğinde olması ve bu bağlamda çocuklara göre resim içerik üretiminde daha bilinçli çalışmalar yapılmasında yardımcı olması amaçlanmıştır.

Önem

Çocuk kitabı resimlerinin analiz edilmesi, çocuk edebiyatı ve eğitim bilimleri alanlarında önemli bir araştırmadır. Görsel unsurlar, çocuk kitaplarında yalnızca estetik bir unsur olarak değil; aynı zamanda metni destekleyen, anlamı pekiştiren, çocuğun düşünsel ve duygusal gelişimini etkileyen güçlü bir iletişim aracıdır. Bu bağlamda çocuk kitabı resimlerinin biçimsel, anlamsal ve işlevsel açıdan incelenmesi, çocukların görsel okuryazarlık becerilerinin gelişimini anlamak açısından büyük önem taşır. Özellikle erken çocukluk döneminde, çocukların bilişsel yapıları soyut kavramları anlamaya yeterince uygun olmadığından, resimler bu boşluğu doldurmakta, çocuğun metni anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, kullanılan renkler, çizim tarzı, kompozisyon düzeni, karakter tasarımı ve mekân betimlemeleri gibi görsel ögelerin her biri, çocuğun hikâyeyle kurduğu ilişkiyi doğrudan etkiler. Ayrıca, resimlerin metinle ne derece örtüştüğü, görsel anlatımın metne alternatif veya tamamlayıcı bir rol üstlenip üstlenmediği gibi ölçütler, resimlerin eğitsel ve sanatsal değerini belirlemede kritik rol oynar.

Yapılan analizler, yalnızca çocuklara yönelik kitapların kalitesini değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda illüstrasyonların çocukların dil gelişimi, hayal gücü, empati kurma becerileri ve estetik algılarındaki etkilerini de ortaya koyar. Bu tür analizler hem çocuk kitabı yazarlarına hem de çizerlerine daha bilinçli üretimler yapmaları açısından rehberlik etmesi için önemlidir.

1. YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, nitel araştırma desenlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, olguların doğal ortamlarında, anlamlı ve bütüncül bir şekilde incelenmesini amaçlayan yaklaşımlardır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu bağlamda, çocuk kitaplarında yer alan görsellerin metinle ilişkisi, estetik özellikleri, figür yoğunluğu, gerçekçilik düzeyi gibi unsurlar, belirli temalar doğrultusunda detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Doküman analizi, araştırmacıların daha önce yazılıp yayımlanmış ya da yayımlanmamış materyalleri sistematik biçimde incelemelerine olanak sağlayan bir yöntemdir. Bu çalışmada da araştırmanın amacı doğrultusunda seçilen çocuk kitapları, birincil veri kaynağı olarak değerlendirilmiş; kitapların sayfa içerikleri, belirlenen kodlama kriterleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, araştırmacılara doğrudan gözlem yapmaksızın doğal bağlamda veriye ulaşma ve karşılaştırmalı içerik çıkarımı yapma imkânı tanımıştır (Bowen, 2009).

Araştırma sürecinde, çocuk kitaplarının görselleri yalnızca betimleyici olarak değil; aynı zamanda işlevsel, anlatımsal ve eğitsel açıdan da ele alınmıştır. Böylelikle hem kitapların görsel dilinin çocuk gelişimi üzerindeki etkileri hem de resimlerin metinle kurduğu bütüncül bağ değerlendirilmiştir.

Doküman analizi yöntemi, aynı zamanda görsellerin içeriğe katkısını açıklamak, anlatı yapısındaki rolünü ortaya koymak ve kitapların estetik bütünlüğünü değerlendirmek açısından etkili bir veri toplama ve çözümleme aracı olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiş, elde edilen veriler temalar altında toplanarak anlamlı kategoriler oluşturulmuştur.

Bu yöntemsel tercih, çalışmanın hem kuramsal çerçeveyle uyumunu sağlamış hem de nitel veriyle yapılan içerik incelemelerine dayalı güvenilir çıkarımlar yapılmasına olanak tanımıştır.

Çalışma Materyali

Bu araştırmada çocuk kitaplarının içeriksel analizini yapmak amacıyla toplamda 10 çocuk kitabı, her biri 32 sayfadan oluşacak şekilde sistematik olarak incelenmiştir. Kitapların sayfa analizleri, 11 tane soru aracılığıyla incelenmiştir. Her bir sayfa için aşağıdaki kategoriler doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Ata Yayınevine ait rastgele seçilmiş 10 adet çocuk kitabı analiz edilmiş, her kitap tek tek incelenmiş ve her sayfadaki içerik, belirlenen kategoriler doğrultusunda sistematik bir şekilde kodlanarak Excel dosyasına aktarılmıştır. Kodlama süreci tamamlandıktan sonra veriler kategorilere ayrılmış, benzerlik ve farklılıklar belirlenerek içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Çözümlenmesi

Bu araştırmada yayınlanmış 10 çocuk kitabı veri kaynağı olarak seçilmiştir. Kitaplar fiziksel olarak temin edilmiş, her biri sayfa sayfa incelenmiş ve belirlenen kategoriler doğrultusunda içerikleri analiz edilmiştir. Kitapların sayfa analizleri, 11 tane soru aracılığıyla incelenmiştir. Her bir sayfa için aşağıdaki kategoriler doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır:

1. Resim alanının kapladığı yer (sayfanın tamamı, yarısı, azı, yok)
2. Yazı alanının kapladığı yer
3. Resimlerde yer alan insan figürü sayısı ve cinsiyeti
4. Hayvan figürü sayısı ve türü
5. Sayfadaki kelime sayısı
6. Resimlerin gerçekçi ya da hayali oluşu
7. Doğal nesnelerin varlığı
8. İnsan figürlerinin duygusal durumları
9. Mekân ve çevre tasviri (iç/dış mekanlar)
10. Bitkisel ögelerin varlığı
11. Kompozisyonun tek sayfada mı yoksa çift sayfa bütünlüğünde mi yer aldığı

Veriler, her kitap için ayrı ayrı düzenlenmiş Excel sayfalarına işlenmiş ve bu sayfalardan elde edilen, “kitaplara ait genel özelliklerin karşılaştırılması yapılmıştır. Tüm analizlerde betimsel analiz yöntemi esas alınmıştır.

2. BULGULAR

Bu çalışmanın bulguları, resimli çocuk kitaplarında yer alan görsel unsurların yalnızca estetik işlev taşımadığını; aynı zamanda metni tamamlayan, anlatımı güçlendiren ve çocuğun bilişsel, duyuşsal ve dilsel gelişimine doğrudan katkı sağlayan çok yönlü araçlar olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekçi figür tasarımları, duyguların net biçimde aktarılması, doğa ve mekân betimlemeleri ile yazı-resim dengesinin sağlanması, çocukların hem metni anlamlandırmasını kolaylaştırmakta hem de görsel okuryazarlık becerilerini geliştirmektedir.

Ayrıca, illüstrasyonların çocukların hayal dünyasını zenginleştirmesi, olay örgüsüne duygusal derinlik kazandırması ve kitapla kurdukları etkileşimi artırması yönüyle eğitsel ve sanatsal değeri büyüktür. Bu yönüyle, resimli çocuk kitaplarının hazırlanmasında yalnızca metin içeriği değil; görsel tasarım unsurlarının da pedagojik ve estetik ilkeler doğrultusunda oluşturulması gerekliliği bir kez daha vurgulanmaktadır.

Çizelge 1: Resim ve Yazı Alanlarının Dağılımı

Kriter	Yaygın Kullanım	Açıklama
Resim Alanı	Sayfanın Tamamı ve Yarısından Fazla	Özellikle duygusal ve hareketli sahnelerde resimlerin büyük alan kapladığı gözlemlendi
Yazı Alanı	Sayfanın Yarısı & Yarısından Az	Metin yoğunluğu hikâyeye bağlı olarak değişmekte, çoğunlukla sayfanın yarısı kadar yer kaplamaktadır.

Kitaplarda görsellerin sayfa düzenindeki kullanım oranı dikkat çekicidir. Resimlerin çoğunlukla sayfanın tamamını veya yarısından fazlasını kapladığı gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle duygusal yoğunluğu yüksek, hareketli veya anlatının dönüm noktası olan sahnelerde öne çıkmaktadır. Yazı alanı ise genellikle sayfanın yarısı veya daha azını kapsamakta, bazı sayfalarda hiç yazıya yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, resimlerin anlatının asli bir taşıyıcısı olarak kurgulandığını göstermektedir (Bkz. Çizelge 1).

Çizelge 2: **İnsan ve Hayvan Figürlerinin Kullanımı**

Kriter	Gözlemler	Açıklama
İnsan Figürleri	Kız ve Erkek Çocuklar	Figürlerin cinsiyet açısından dengeli dağıldığı, çoğunlukla çocuk figürlerinin yer aldığı tespit edildi.
Hayvan Figürleri	Kedi, Köpek, Kuş	Hayvan figürleri daha çok doğa temalı kitaplarda kullanılmıştır. Bazı kitaplarda hiç hayvan figürü bulunmamaktadır.

İnsan figürlerinin kullanımında cinsiyet dengesi gözetildiği ve genellikle kız ve erkek çocuk karakterlerin eşit biçimde temsil edildiği görülmektedir. Figürlerin çoğunun çocuk olması, hedef kitleyle özdeşleşmeyi kolaylaştırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Hayvan figürleri ise daha çok doğa temalı kitaplarda karşımıza çıkmakta; kedi, köpek ve kuş gibi türlere yer verildiği saptanmıştır. Bununla birlikte, bazı kitaplarda hiç hayvan figürünün bulunmadığı da görülmüştür (Bkz. Çizelge 2).

Çizelge 3: Görsellerin Gerçekçiliği ve Hayal Dünyası

Kriter	Gözlemler	Açıklama
Gerçekçi Görseller	Yoğun Kullanım	Hikâyelerin çoğunda gerçekçi çizimler tercih edilmiştir.
Hayali Unsurlar	Sınırlı Kullanım	Masalsı veya hayal dünyasını betimleyen sahnelerde yer verilmiştir.

Kitaplarda yoğunlukla gerçekçi görsellere yer verildiği, çizimlerin günlük yaşamla uyumlu şekilde tasarlandığı tespit edilmiştir. Özellikle figürlerin mimik, duruş ve çevreyle ilişkisi bakımından gerçeklik ilkelerine bağlı kalındığı anlaşılmaktadır. Hayali unsurlar ise sınırlı biçimde, masalsı anlatıların bulunduğu sahnelerde kullanılmıştır. Bu yaklaşım, çocukların hem gerçek dünyayla bağ kurmalarını hem de hayal güçlerini geliştirmelerini destekleyici bir işlev görmektedir (Bkz. Çizelge 3).

Çizelge 4: Doğal Unsurlar ve Mekân Kullanımı

Kriter	Gözlemler	Açıklama
Doğal Nesneler	Ağaç, Çiçek, Bulut	Doğa temasının işlendiği kitaplarda doğal nesneler sıkça görülmüştür.
Mekânlar	Ev, Okul, Dış Mekânlar	Hikâyelerin geçtiği mekânlara uygun olarak iç ve dış alanlar dengeli kullanılmıştır.

Doğal unsurlar, özellikle ağaç, çiçek ve bulut gibi bitkisel ve çevresel figürlerle görsellerde yer bulmuştur. Bu ögelerin yalnızca dekoratif amaçlı değil, hikâyenin atmosferini güçlendirmek amacıyla kurgulandığı anlaşılmaktadır. Mekân kullanımı açısından ise iç (ev, okul) ve dış (bahçe, park, orman) alanlar dengeli biçimde resmedilmiştir. Farklı yaşam alanlarının sunulması, çocuklara çeşitli çevresel bağlamları tanıtma açısından eğitsel değer taşımaktadır (Bkz. Çizelge 4).

Çizelge 5: Duygular ve Kompozisyon Kullanımı

Kriter	Gözlemler	Açıklama
Duygular	Mutlu, Üzgün, Şaşkın	İnsan figürlerinde duygular belirgin şekilde resmedilmiştir.
Kompozisyon	Tek Sayfa ve İki Sayfa Birleşimi	Önemli sahnelerde iki sayfa birleşimi tercih edilmiştir. Genel olarak ise tek sayfa kompozisyon yaygındır.

İnsan figürlerinde mutluluk, üzüntü, şaşkınlık gibi temel duygular açık biçimde yansıtılmıştır. Özellikle yüz ifadeleri, beden dili ve mimiklerle bu duyguların güçlü biçimde iletildiği görülmüştür. Kompozisyon yapısında ise ağırlıklı olarak tek sayfa kullanımı tercih edilmekle birlikte, önemli sahnelerde çift sayfalık bütünsel illüstrasyonlara yer verilmiştir. Bu tür kompozisyonlar, anlatının duygusal etkisini artırmakta ve çocuk okuyucunun dikkatini belirli noktalara odaklamayı kolaylaştırmaktadır (Bkz. Çizelge 5).

Çizelge 6: Kelime Yoğunluğu

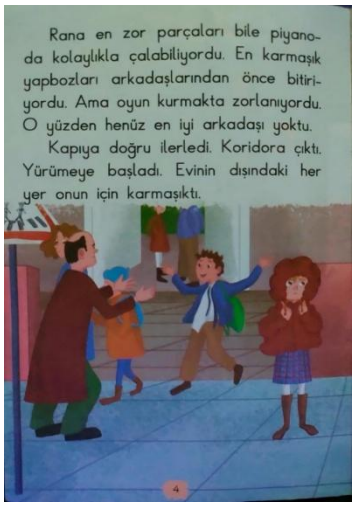
Kriter	Gözlemler	Açıklama
Sayfa Başı Kelime Sayısı	30-100	Görsellerin yoğun olduğu sayfalarda daha az, anlatımsal bölümlerde daha fazla kelime kullanılmıştır.
Kitap Başına Kelime Sayısı	800-1200	İncelenen kitapların toplam kelime sayıları bu aralıkta yer almaktadır.

Kelime yoğunluğu açısından kitaplarda ortalama sayfa başına 30 ile 100 kelime arasında değişen bir yapı görülmektedir. Görsellerin baskın olduğu sayfalarda metin yoğunluğu azalmakta, anlatının metinle ilerlediği bölümlerde ise kelime sayısı artmaktadır. Kitapların tamamında kelime sayısının 800 ile 1200 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bu durum, yaş grubu dikkate alındığında dil gelişimine uygun ve dikkat süresini gözeten bir yapı olarak değerlendirilebilir (Bkz. Çizelge 6).

Resim Alanı Kullanımı

İncelenen çocuk kitaplarında resimlerin sayfa üzerindeki kullanım oranı dikkat çekicidir. Çoğunlukla resimler sayfanın tamamını veya yarısından fazlasını kaplamakta, bu durum özellikle hikâyenin vurucu sahnelerinde yoğunlaşmaktadır. Sayfanın büyük bölümünü kaplayan bu görseller, metni desteklemektedir. Görsel alanın bu denli geniş tutulması, çocuk okuyucunun dikkatini metne yönlendirmekle birlikte bir, duygusal bağ kurmasını da kolaylaştırmaktadır (Görsel 1A).





Görsel 1A. Tam Sayfa Resim Örneği, 21cm, 2025
Görsel 1B: Yazı ve Resim Alanı Dengesi, 21cm, 2025

Yazı Alanı Kullanımı

Yazı alanları genellikle resimlerle dengeli şekilde konumlandırılmıştır. Bazı sayfalarda yazı bulunmazken, anlatının yoğun olduğu bölümlerde yazı alanı genişlemektedir. Yazı ve görsel dengesinin bu şekilde düzenlenmesi, çocukların hem okuma sürecine aktif katılımını artırmak da hem de okuryazarlık becerilerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır (Görsel 1B).

İnsan Figürleri ve Cinsiyet Dağılımı

Çocuk kitaplarında insan figürleri ağırlıklı olarak kız ve erkek çocuk karakterlerden oluşmaktadır. Cinsiyet dağılımı dengelidir, ancak hikâyeye göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu dengenin hikâyenin içeriğine, tematik yapısına ve anlatılmak istenen mesaja göre değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir. Bazı kitaplarda kız çocuğu karakterini ön plandayken bazı anlatılarda erkek karakterlerin ön planda yer aldığı görülmektedir.



Görsel 3: Kız ve Erkek Figürlerinin Kullanımı, 21 cm, 2025

Hayvan Figürleri ve Çeşitliliği

Kitaplarda hayvan figürlerine sıkça rastlanmaktadır. Evcil hayvanlar (kedi, köpek) başta olmak üzere doğada bulunan hayvanlar (kuş, tavşan) görsellerde yer almaktadır. Hayvan figürleri, çocukların hem duygusal hem de bilişsel gelişimine katkı sağlayan unsurlar olarak değerlendirilebilir.



Görsel 4: Hayvan Figürü Örneği, 21cm, 2025

Sayfa Başı Kelime Sayısı

Kelime sayısı kitap türüne göre değişmekte olup, resim ağırlıklı kitaplarda azalmaktadır. Ortalama sayfa başı kelime sayısı 30-100 arasında değişmektedir.

Gerçekçi ve Hayali Görsellerin Kullanımı

Çoğunlukla gerçekçi çizimler tercih edilirken, bazı kitaplarda hayali unsurlara yer verilmiştir. Bu durum hikâyenin konusuna göre farklılık göstermektedir. Genellikle günlük yaşamdan sahneler çocukların gerçek dünyayla bağlantı kurmalarını kolaylaştıracak biçimde resmedilmiştir.



Görsel 5: Hayali Görsel Örneği, 21 cm, 202

Doğal Nesnelerin Kullanımı

Ağaç, çiçek, bulut gibi doğal nesneler, kitaplarda görsel zenginlik sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu unsurlar, yalnızca arka planda doldurmak ya da görsel çeşitlilik sağlamak amacıyla değil bir gün aynı zamanda hikâyenin atmosferini güçlendirmek ve anlatımı desteklemek amacıyla da kullanılmaktadır.

İnsan Figürlerinin Duyguları

Çocuk kitaplarında insan figürlerinin duyguları (mutluluk, üzüntü, şaşkınlık vb.) görsellerde açık ve belirgin şekilde ifade edilmiştir. Özellikle mutluluk, üzüntü, şaşkınlık, korku, öfke gibi temel duygular karakterlerin yüz ifadeleri, Beden duruşları ve jestleri mimikleri aracılığıyla güçlü bir şekilde yansıtılmaktadır. Görsel anlatımda, çocuğun karakterlerin yaşadığı durumları daha kolay anlamasını ve hikâyeyi duygusal olarak algılamasını sağlamaktadır.



Görsel 6. Mutluluk Duygusunu Yansıtan Figür, 21 cm, 2025

Mekân Betimlemeleri
İç (ev, okul) ve dış (park, orman) mekânlar dengeli şekilde resmedilmiştir. Bu mekân çeşitliliği, çocuklara farklı yaşam alanlarını tanıtmanın yanı sıra, olayların geçtiği ortamların atmosferinde güçlendirmektedir. Ayrıca farklı mekanların dengeli kullanımı bir tür görsel çeşitlilik sunarak çocuk okuyucunun ilgisini canlı tutmakta ve kitabın estetik bütünlüğünü desteklemektir.

Bitkisel Ögeler
Bitkiler, özellikle doğa temalı hikâyelerde sıkça yer almaktadır. Ağaç, çiçek gibi ögeler, arka planlarda veya olay örgüsünde destekleyici unsur olarak kullanılmıştır. Özellikle doğayla içi içe kurgulanan sahnelerde bitkiler hem anlatının estetik bütünlüğünü tamamlamakta hem de çocuğun doğa sevgisi ve çevre bilincini geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

Kompozisyon Düzeni (Tek Sayfa / İki Sayfa Birleşimi)
Çoğunlukla tek sayfa görseller kullanılırken, önemli sahnelerde iki sayfa birleşimli büyük kompozisyonlar tercih edilmiştir. Bu çift sayfalık görseller, olayın duygusal etkisini artırmakta okuyucunun dikkatini o anın yoğunluğuna çekmekte ve anlatıma görsel bir vurgu katmaktadır. Bu tür düzenlemeler, çocukların hikâyeyi daha derinlemesine dahil olmalarını sağlamaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmada, ilkokul öğrencilerine yönelik olarak hazırlanmış resimli çocuk kitaplarının görsel ve metinsel unsurları, belirlenen kategoriler doğrultusunda incelenmiş; çizimlerin gerçeklik düzeyi, anlatı gücü ve metinle olan ilişkileri çok boyutlu olarak değerlendirilmiştir. İncelenen 10 kitap, çocuklara okuma alışkanlığı kazandırmanın yanı sıra ahlaki, kültürel ve manevi değerlere ilişkin mesajlar vermeyi amaçlamakta; bu hedefleri gerçekleştirirken farklı konseptlerde ve çeşitli tasarım ilkelerinde hazırlanmış görsel anlatımlarıyla dikkat çekmektedir.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, çocuk kitaplarındaki resimlerin yalnızca estetik bir unsur olarak değil, aynı zamanda eğitsel, duyuşsal ve anlatımsal işlevleriyle metni tamamlayan güçlü öğeler olduğunu ortaya koymuştur. Görseller, özellikle hikâyenin duygusal ve hareketli sahnelerinde sayfanın tamamını veya yarısından fazlasını kaplamakta, bu da metnin

etkisini güçlendiren önemli bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Yazı alanları ise genellikle sayfanın yarısı veya daha azını kaplamakta olup, görsel-metin dengesi hedef kitlenin yaş düzeyine uygun bir şekilde kurgulanmıştır (Bkz. Çizelge 1).

İnsan figürlerinin kullanımında kız ve erkek çocuk karakterlerin dengeli biçimde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, çocukların kendileriyle özdeşlik kurabilecekleri modelleri görmelerine imkân tanımaktadır. Hayvan figürleri ise çoğunlukla doğa temalı hikâyelerde kullanılmış; kedi, köpek, kuş gibi tanıdık türler tercih edilmiştir (Bkz. Çizelge 2).

Resimlerin gerçekçiliği ile ilgili yapılan analizlerde, figürlerin ve çevre betimlemelerinin çoğunlukla gerçek dünyaya yakın ölçütlerde çizildiği görülmüştür. Bu gerçekçilik, çocukların anlatıyla daha kolay bağ kurmasına yardımcı olurken; sınırlı sayıdaki hayali unsur ise hayal gücünü destekleyici bir işlev görmektedir (Bkz. Çizelge 3). Doğa unsurları ve mekân kullanımı incelendiğinde, ağaç, çiçek, bulut gibi doğal ögelerin yalnızca arka planı zenginleştirmekle kalmayıp, olayın geçtiği atmosferi tamamlayıcı bir rol üstlendiği saptanmıştır. Mekânlar açısından iç (ev, okul) ve dış (park, orman) alanların dengeli biçimde kullanıldığı belirlenmiştir (Bkz. Çizelge 4).

Duyguların aktarımı, çocuk kitaplarının resimleme özellikleri açısından öne çıkan bulgulardandır. İnsan figürlerinin mutluluk, üzüntü, şaşkınlık gibi temel duyguları mimik, beden duruşu ve jestler aracılığıyla açık ve anlaşılır biçimde yansıtılmıştır. Kompozisyon düzeninde ise genellikle tek sayfa kullanımına yer verilmiş, fakat anlatının kritik sahnelerinde iki sayfayı kapsayan geniş kompozisyonlar tercih edilerek görsel vurgular güçlendirilmiştir (Bkz. Çizelge 5).

Sayfa başına düşen kelime sayısı 30–100 arasında değişmekte olup, resimlerin yoğun olduğu bölümlerde metin miktarı azaltılmıştır. Kitapların tamamında toplam kelime sayısının 800–1200 arasında değiştiği görülmüştür. Bu yapı, çocukların yaş düzeyi ve dikkat süreleri göz önüne alındığında dil gelişimi açısından uygun bir dağılım olarak değerlendirilebilir (Bkz. Çizelge 6).

Ayrıntılı analizlerin ışığında, aşağıdaki tematik alt başlıklar öne çıkmaktadır:

- Resimlerin Sayfa Kullanımı: Resimler çoğunlukla büyük alan kaplamakta, hikâyeye duygusal ve görsel derinlik katmaktadır.
- İnsan ve Hayvan Figürleri: Cinsiyet dengesi sağlanmış, doğa temalı içeriklerde hayvan figürleri sıklıkla kullanılmıştır.
- Gerçekçilik ve Hayal Dünyası: Gerçekçi çizimler hâkimdir; sınırlı sayıda hayalî sahne, temaya bağlı olarak eklenmiştir.
- Doğal Unsurlar ve Mekânlar: Görseller, hem doğa sevgisini teşvik eden hem de mekânsal çeşitliliği destekleyen niteliktedir.
- Duyguların İfadesi ve Kompozisyon: Temel duygular başarılı şekilde aktarılmış, anlatının kritik noktalarında çift sayfa kompozisyonlarla vurgu yapılmıştır.
- Kelime Yoğunluğu: Görsellerle desteklenen yapıda metin miktarı dengeli biçimde dağıtılmıştır.

Bu kapsamlı bulgular doğrultusunda, çocuk kitaplarındaki görsellerin yalnızca estetik bir unsur değil; aynı zamanda eğitsel, anlatımsal ve duyuşsal birer yapı taşı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Görsellerin gerçekçiliği, anlatım gücü, metinle olan ilişkisi ve çocuğun gelişim düzeyine uygunluğu; kitapların çocuklara kazandırmak istediği değerleri etkili bir şekilde iletebilmesi açısından kritik rol oynamaktadır.

Bu yönüyle, çocuk kitaplarının hazırlanmasında yalnızca metin içeriklerine değil; görsel anlatımın niteliğine de özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmalı, çizerlerin çocukların dünyasını anlayan, pedagojik duyarlılığa sahip sanatçılar olmasına dikkat edilmelidir. Araştırma bulguları, bu doğrultuda çocuk edebiyatı, görsel sanat eğitimi ve yayıncılık alanlarında çalışan yazar, çizer ve eğitimcilere yol gösterici niteliktedir.

KAYNAKÇA

Bay, Y., ABD'nin Anasınıfı ve İlköğretim Birinci Sınıf Okuma Kitaplarının Kelime Öğretimi Açısından İncelenmesi, Electronic Turkish Studies, Nisan 9.12, 2014.

Erdal, G., *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Çocuk Kitaplarının Resimlemelerine genel Bakış,* II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 2007.

Gönen, M., *İşitme özürlü okulöncesi çocukların eğitiminde kullanılan resimli kitapların özellikleri*, Türk Kütüphaneciliği*, 1991.*

Güleç-Çakmak, H. ve Gönen-Sofuoğlu, M*., Resimli Öykü Kitaplarının Resimlendirilme ve Fiziksel Özellikleri Yönünden İncelenmesi. Türk Kütüphaneciliği, 1997.*

Işıtan, S., *Resimli çocuk kitaplarının benlik kavramıyla ilgili konuları içermesi yönünden incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı, Ankara, 2005.

Lewis, D.*, Reading Contemporary Picturebooks, Picturing Text, Routledge,* New York, 2006.

Lukens, R.J., Smith, J.J., Coffel, C.M., *Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*, Erdem Yayınları, 2021.

Lüle, E. (2007). Yedi farklı çocuk kitabının çocuk yazını ilkelerine uygunluğunun değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8 (14), 17-30.*

Maltepe, S., Türkçe Öğretmeni Adaylarının Çocuk Edebiyatı Ürünlerini Seçebilme Yeterlilikleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (21), 2009.

Nikolajeva, M. ve SCOTT, C., The Dynamics of Picturebook Communication, Children's Literature in Education, 31, 225-23, 2000.

Manning, M., "Visual Cues, Teaching, K-8, 34 (6), 91-92, 2004.

Mitchell, D., Children's Literature: An Invitation to the World. Boston: Allyn and Bacon, 2003.

Nikolajeva, M. ve SCOTT, C., The Dynamics of Picturebook Communication, Children's Literature in Education, 31, 225-239, 2000.

Northrup, M., Picture Books for Children : Fiction, Folktales, and Poetry (E-Book). United States: ALA Editions, 2012.

Nodelman, P., Decoding the Images: Illustration and Picture Books‖. Understanding Children's Literature. Peter Hunt (Ed.). New York ve London. Routledge: 79–80, 2005.

Sever, S., *Çocuk ve Edebiyat*. İzmir, 2008.

Sever, S., *Okulöncesi Dönemdeki Çocuklara Seslenen Kitaplarda Bulunması Gereken Temel Özellikler. Çocuk Edebiyatı,* Anadolu Üniversitesi Yayını, 2002.

Sever, S., *Çocuk Kitaplarında Dilsel ve Görsel Duyarlık*. 1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu, 631-646, Ankara, 2000.

Wason-Ellam, L., Children's Literature as a Springboard to Place-Based Embodied Learning, Environmental Education Research, 16, 3: 279-294, 2010.

RESİMDE IŞIK VE GÖLGE: DİJİTAL UYGULAMALAR[1]

Doç. Şuayyip YÜCEL
Kırıkkale Üniversitesi,
suayyip@gmail.com -0000-0003-3013-5304
Aslınur KOÇ
Kırıkkale Üniversitesi,
aslinurkoc.2125@gmail.com–0009-0009-7479-3481

ÖZET

"Işık ve gölge" kavramları, kökeni Yunancaya dayanan ve "ışıkla ve gölgeyle yazmak" anlamına gelen terimlerle tanımlanır. Işık, aydınlık alanların temel kaynağını oluştururken; gölge, karanlığın estetik bir katmanı olarak değerlendirilir. Resim sanatında ışık ve gölge, yalnızca siyah-beyaz veya karanlık-aydınlık zıtlıklarını ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda biçimlerin hacim kazanmasında ve derinlik algısının oluşmasında da temel rol oynar. Işık, elektromanyetik dalgalar şeklinde yayılırken; gölge, saydam olmayan bir nesnenin ışığı geçirmeyen bölgesinde oluşan karanlık alandır. Güneş gibi doğal ya da yapay ışık kaynakları, nesnelerin ışıklı ve gölgeli bölümlerini meydana getirir. Sanatçılar tarih boyunca ışık ve gölgeyi, özellikle kompozisyon tasarımlarında figür ve nesnelere dramatik etki kazandırmak amacıyla kullanmışlardır. Bu bağlamda, Rönesans, Barok ve Romantizm dönemlerine ait eserlerdeki ışık-gölge düzenlemeleri hem teknik hem de estetik açıdan dikkat çekicidir. Sunulan bu projede, söz konusu dönemlere ait başyapıtlar günümüz dijital teknolojileri aracılığıyla analiz edilmiş; ışık ve gölge kurguları, çağdaş görsel analiz araçlarıyla yeniden değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, Rönesans, Barok ve Romantizm dönemlerine ait on dört farklı ressamın eserleri seçilerek, bu eserlerdeki ışık ve gölge kullanımı detaylı biçimde incelenmiştir. Dijital uygulamalarla gerçekleştirilen analizler, biçimsel ve içeriksel açıdan dikkat çekici sonuçlar ortaya koymuştur. Bu uygulamalar, yaratıcı düşünceyi destekleyen ve alternatif kompozisyon üretimini kolaylaştıran bir nitelik taşımaktadır. Çalışmalar, resim üretim süreci öncesinde sınırsız sayıda dijital eskiz oluşturma imkânı sunarak, başyapıtların farklı kurgu ve yorumlarla yeniden görselleştirilmesine olanak tanımaktadır. Işık ve gölgenin kompozisyon kurma, görsel yanılsama oluşturma ve duygu durumlarını ifade etmedeki rolü, araştırmanın sanatsal değerini ve çağdaşlığını artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Işık ve gölge, dijital görsel analiz, kompozisyon, Rönesans, Barok.

[1]Bu araştırma/proje TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından desteklenmiştir.

LIGHT AND SHADOW IN PAINTING: DIGITAL APPLICATIONS[2]

ABSTRACT

The concepts of “light and shadow” are defined by terms rooted in Greek, meaning “to write with light and shadow.” While light serves as the fundamental source of illuminated areas, shadow is considered an aesthetic layer of darkness. In the art of painting, light and shadow not only express the contrast between black and white or dark and bright areas, but also play a crucial role in creating the perception of depth and giving forms volume. Light propagates as electromagnetic waves, while shadow forms in the areas where an opaque object blocks the light. Natural or artificial light sources, such as the sun, generate both illuminated and shaded areas on objects.Throughout history, artists have used light and shadow, particularly in compositional design, to create dramatic effects in figures and objects. In this context, the light-shadow arrangements seen in artworks from the Renaissance, Baroque, and Romantic periods stand out both technically and aesthetically. In this project, masterpieces from these periods have been analyzed using contemporary digital technologies, and their light and shadow structures have been reinterpreted through modern visual analysis tools.As part of the research, works by fourteen different painters from the Renaissance, Baroque, and Romantic periods were selected, and their use of light and shadow was examined in detail. The analyses conducted through digital applications yielded results that are striking in both formal and conceptual terms. These applications support creative thinking and facilitate the production of alternative compositions. They also allow for the creation of unlimited digital sketches prior to the painting process, enabling the reinterpretation of masterpieces through new narrative and compositional frameworks. The role of light and shadow in building composition, creating visual illusions, and expressing emotional states enhances both the artistic value and contemporary relevance of this research.

Key Words: Light and shadow, digital visual analysis, composition, Renaissance, Baroque.

RESİMDE IŞIK VE GÖLGE: DİJİTAL UYGULAMALAR

1. GİRİŞ

Işık ve gölge kavramlarının kökeni Yunancaya dayanır. “ışık ve gölge ile yazmak” anlamına gelmektedir. Işık aydınlık alanların kaynağıyken, gölgeler ise karanlığın estetik bir değer katmanı olarak görülebilir. Resimde ışık gölge, siyah-beyaz veya karanlık-aydınlık gibi zıtlık anlamına gelmektedir (Burner, 2006). Işık, nesnelerin görülmesini sağlayan parlak bir enerji formudur ve görsel sanatlar için büyük önem taşır. Zamanla sanat eserlerinde hem malzeme hem de konu olarak yer bulmuştur. Rönesans, Barok ve Romantizm gibi akımlar da ışığı figürleri aydınlatmak ve üç boyutluluk hissi vermek için kullanmıştır; ancak bu dönemlerde ışığın kaynağı genellikle belirsizdir. 19. yüzyılda realist ressamlarla birlikte açık hava resminde doğal ışık önem kazanmaya başlamıştır (Honour ve Fleming, 2009). Işık geçirmeyen bir nesnenin üzerine düşen ışığın engellenmesi nedeniyle kendi üstünde ya da kendi dışında oluşturduğu karanlık bölgedir. Bir rengin karanlık değeridir (Ocvirk ve diğerleri, 2012).

Resimde hacim ve derinlik, ışık-gölge ilişkisinin kurulması ile elde edilir. Açık lekeler ışığı, koyu lekeler ise gölgeyi ifade eder. Rönesans döneminde sanatçılar ışık-gölge kontrastını

[2]This research/project was supported by the TÜBİTAK Scientific Research Support Programs Presidency (BİDEB) 2209-A University Students Research Projects Support Program.

derinlik yaratmak; heykelsi bir etki yaratmak için kullanmıştır. Barok dönemde ise sanatçılar duyguların anlatımı için ışık-gölgeyi sıkça kullanmıştır (Bird, 2016). Sanat tarihinde ışık ve gölge, yalnızca birer teknik değil; aynı zamanda mekân derinliği, hacim yanılsaması ve duygusal atmosferin aktarımında önemli birer anlatım aracıdır. John Constable, bu anlatımı güçlendirmek adına gününün teknolojisi olan fotoğraf makinesini kullanarak ışık ve gölgeyi doğayla bütünleştirmiş, bu yönüyle Empresyonizm ve Romantizmin öncülerinden biri olmuştur (Gombrich,1992). Georg Hirth ise ışık-gölgeyi sıcak-soğuk renk geçişleriyle ifade ederek "ışık denklemi" kavramını sanatına taşımıştır (Gombrich,1992).

Ressam/sanatçılar da ışık ve gölgeyi kompozisyon oluştururken tarih boyunca ele almıştır. Çalışmalarındaki kompozisyon oluşturma, görsel yanılsama ve ruh hallerini ifade ederken kullanmışlardır (Kong,2011). Böylelikle kullanılan figür ve nesnelerin kuvvetli bir görünüme sahip olabilmeleri için ışık ve gölge tekniğine ihtiyaç duymuşlardır. Rönesans döneminde sanat eğitimi, atölyelerden akademilere kaymış, bu değişim sanat anlayışını da dönüştürmüştür. Leonardo da Vinci ve Michelangelo gibi sanatçılar, yalnızca uygulamaya dayalı eğitim anlayışını yetersiz bularak, kuramsal bilgiye dayalı bir akademi eğitiminin gerekliliğini savunmuşlardır. Bu doğrultuda, 1563 yılında Floransa'da Accademia del Disegno kurulmuştur (Öndin, 2021, s. 447). Perspektif, bu dönemde sanat ile bilimi birleştiren bir unsur haline gelmektedir. (Alberti, 1991, s. 35 vd.; Edgerton, 2006, s. 161). Anatomi bilgisi de sanatçılar için önemli hale gelmiştir. Leonardo da Vinci, kadavralar üzerinde yaptığı çalışmalarla insan vücudunu en ince ayrıntılarına kadar çizmiş ve bu gözlemlerini sanatına yansıtmaktadır. Leonardo'nun ifadesiyle: "Ondan fazla insan gövdesini kesip parçalara ayırdım… Tek bir gövde uzun süre dayanmadığından bunu aşamalar halinde birçok gövdede sürdürmem gerekti" (White, 2001, s. 285–286). Bu durum, Rönesans sanatçısının yalnızca estetik değil, bilimsel bilgiye de sahip olması gerektiği anlayışını yansıtır (Öndin, 2021, s. 447). Rönesans döneminde figür ve nesneler ışık ve gölge tekniğiyle oldukça önemli hacimler kazanmıştır. İnsanların kas yapıları, motifler, süslemeler gibi unsurlar oldukça etkileyicidir. Rönesans döneminde dini temaların yazı sıra mitolojik sahneler, bireysel portreler ve gündelik yaşamdan sahneler de konu olarak oldukça sık işleniştir.

Barok dönem sanatında mimari yapılar gibi resim sanatı da oldukça gösterişli, abartılı, heyecan dolu bir yönde ilerlemiştir. Mimaride görülen girinti ve çıkıntılar, Barok resim sanatında da ışık-gölge ile sağlanmıştır. Özellikle duygusal yönün daha ağır bastığı eserler barok dönemde ortaya çıkmıştır. Barok resim sanatında biçimleme yeniçağın ilerleyişine paralel bir tutum göstermiştir. Bu dönemin resimlerinde göze çarpan özelliklerin başında; ışık-gölge, renk kullanımı, sadelikten uzak görkemli eserler yer alır. "Barok resim sanatında doğa incelemesi esastır. Ancak bu inceleme sonunda hafızada tutulan kayda değer elemanlar hayal gücüyle pekiştirilerek resim kompozisyon olarak belirir" (Hasanoğlu, 1995, s. 12). Barok dönemi sanatçıları eserlerinde ışığı tek bir noktadan vererek çalışan sanatçılardır. Resimlerde vurgulanmak istenen noktaya tek bir noktadan, pencereden vs. gelen ışıkla belirtilir ve geriye kalan kısımlar ise daha koyu tonlarda resmedilmektedir.

Rokoko sanatı, Barok dönemin görkemli ve dramatik üslubuna tepki olarak 18. yüzyılın başlarında Fransa'da doğmuştur. "Rocaille" (kıvrımlı süslemeler) kelimesinden türetilen Rococo, zarif, hafif, duygusal ve dekoratif ögeleriyle tanınır. Bu tarz, özellikle aristokrasinin

yaşam tarzını yansıtan iç mekân tasarımları, resimler ve dekoratif sanatlarda kendini gösterir (Gombrich, 2006, s. 431). Rokoko sanatı, özellikle iç mimaride duvar süslemeleri, pastel renkler, asimetrik formlar, doğal motifler (çiçekler, kabuklar, kıvrımlar) ve narinlik duygusuyla tanınır. Barok'un dinsel ve dramatik tonu yerini, Rokoko'da daha çok dünyevi zevklere ve eğlenceye bırakmıştır (Clark, 2004, s. 179).

Rönesans ve Barok dönemlerinde üretilen sanat eserleri, ışık ve gölge kullanımıyla oluşturulan dramatik etki ve güçlü kompozisyon yapılarıyla dikkat çekmektedir. Bir ressam olarak, bu dönem sanatçılarının ışık ve gölgeye ilişkin teknik yaklaşımları ve kompozisyon kurguları, sanatsal ilgimin ve araştırma merakımın odağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu başyapıtlardaki ışık-gölge düzenlemeleri ile kompozisyon yapılarını günümüz dijital analiz araçlarıyla incelemek ve bu incelemeler sonucunda ne tür görsel çıktılar elde edilebileceğini sorgulamak, bu çalışmanın temel araştırma sorusunu meydana getirmektedir.

Bu bildiri, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında, 2023–2024 eğitim-öğretim döneminde Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde yürütülen "Resimde Işık ve Gölge: Dijital Uygulamalar" başlıklı sanatsal araştırma projesine dayanmaktadır. Proje, tarafımdan yürütülmüş ve Doç. Dr. Şuayyip Yücel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, Rönesans ve Barok dönemlerine ait 14 farklı sanatçının başyapıtları seçilerek, bu eserlerdeki ışık ve gölge kullanımı dijital ortamda analiz edilmiştir. Disiplinler arası bir yaklaşımla yürütülen bu proje hem sanat tarihi hem de çağdaş dijital görselleştirme olanakları açısından özgün bir katkı sunmakta; aynı zamanda yaratıcı düşünceyi destekleyen yeni üretim biçimlerine de zemin hazırlamaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Rönesans, Barok ve Rokoko dönemlerine ait 14 sanatçının birer eserini dijital uygulamalar aracılığıyla ışık ve gölge açısından bir ressamın bakış açısıyla analiz etmektir. Yapılan analizlerle açık-koyu dengesi, sıcak-soğuk alanlar ve ışık-gölge oranları gibi ögeler tespit edilerek görselleştirme ve böylece çıplak gözle fark edilemeyen detayları dijital tasarımlarla ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, projenin ana sorusu şu şekilde belirlenmiştir: "Rönesans, Barok ve Rokoko dönemi ressamlarının başyapıtlarındaki ışık ve gölge ile resimlerinde uyguladıkları kurguları/kompozisyonları günümüz teknolojik araçlarla analiz etsek nasıl görsel sonuçlara ulaşılacaktır?"

1.2. Araştırmanın Alt Amaçları

Araştırmada, "Rönesans, Barok ve Rokoko dönemi ressamlarının başyapıtlarında kullandıkları ışık, gölge ve kompozisyon kurguları günümüz teknolojik araçlarıyla analiz edildiğinde nasıl görsel sonuçlara ulaşılabilir?" sorusuna yanıt aramak amacıyla aşağıdaki alt amaç sorularına odaklanılmıştır.

Araştırma kapsamında, aşağıda yer alan beş alt soruya yanıt arayarak temel probleme açıklık getirilmesi amaçlanmıştır.

1. Resimler daha ışıklı veya daha karanlık olsaydı, aynı etkiyi sağlayacak mıdır?
2. Resimlerin ışık ve gölgenin tonal (açık-orta-koyu) açıdan "kompozisyon kurgusu" nasıl yapılmıştır?
3. Resimlerin ışık ve gölge açısından "görsel yanılsama" nasıl yapılmıştır?

4. Barok ve Rönesans döneminde yapılan eserler akademilerde öğretilen klasik/geleneksel kairoskuro (ışık ve gölge) tekniğinin yerine, ışık ve renkli bir palet olan fovistlerin ışık –gölge "ışık denklemi" yanılsaması ile yapılsaydı etkisi nasıl olurdu?
5. Dijital olarak analiz edilen ışık ve gölge kompozisyonları, sanatın elemanları (çizgi, renk, doku, ton, biçim, ölçü, yön, şekil)ve ilkeleri (denge, vurgu, tutarlılık, hizalama, oran orantı, görsel hiyerarşi, bütünlük)açısından ne tür biçimsel katkılar sağlamaktadır?

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, belli dönemlere ait sanat eserlerinin dijital ortamda ışık ve gölge açısından incelenmesini konu aldığı için nitel bir yaklaşım tercih edilmelidir. Spesifik bir bağlam ve sınırlı sayıda görsel materyal analiz edildiği için en uygun model:Tekil durum çalışması"(intrinsiccasestudy) olacaktır. Yöntemi tercih edilme nedeni ise; araştırmanın, belirli dönemlere (Rönesans, Barok, Romantizm) ait görsellerin detaylı analizine odaklanıyor, araştırmacının sanatsal ilgisi ve bakış açısı ile iç içe yürüyor ve görsel veriye dayalı uygulama temelli olmasındandır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s..77-80). Literatür taramasıyla ışık ve gölge kavramlarının tarihsel ve teknik çerçevesi belirlenmiştir. Çalışmanın sınırlığı 14 Rönesans, Barok ve Romantizm dönemi sanatçının birer eseri ile sınırlıdır. 14 sanatçının birer eseri seçilerek dijital uygulamalar (Snapseed, Gradients.app, Photoshop, Procreate) kullanılarak analiz edildi. Bu analizlerde siyah-beyaz ton dengeleri, renk paletleri, monokrom değerler, invert (ters) görünümler oluşturuldu. Araştırmada Rönesans, Barok ve Rokoko sanatında ışık-gölge üslubu ve teknikleri hakkında detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Resimde ışık-gölge tekniği üzerine tarihsel ve çağdaş kaynaklar incelenmiştir. Araştırma sürecinde, seçilen sanat eserleri; sanatın elemanları (çizgi, renk, doku, ton, biçim, ölçü, yön, şekil) ve sanatın ilkeleri (denge, vurgu, tutarlılık, hizalama, oran-orantı, görsel hiyerarşi, bütünlük) doğrultusunda analiz edilmiştir. Bu analizlere dayalı olarak üretilen dijital tasarımlar, foto blok formatında basılarak sergiye dönüştürülmüştür. Tüm süreç, akademik danışmanın rehberliğinde belgelenmiş ve arşivlenerek kayıt altına alınmıştır.

1.4. Araştırmanın Uygulama Süreci ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırma sürecinde, Rönesans, Barok ve Rokoko dönemlerine ait seçilmiş sanat eserleri, sanatın temel elemanları (çizgi, renk, doku, ton, biçim, ölçü, yön, şekil) ve sanatın ilkeleri (denge, vurgu, tutarlılık, hizalama, oran-orantı, görsel hiyerarşi ve bütünlük) doğrultusunda sistematik olarak analiz edilmiştir. Bu analizlerde, hem biçimsel (formalist) hem de içeriksel (anlamsal) yaklaşımlar benimsenmiş; eserlerdeki ışık ve gölge kullanımı dijital görsel analiz araçları yardımıyla detaylandırılmıştır. Araştırmada veriler doküman inceleme ve sanat eseri üzerinden elde edilmiştir.

Araştırmada verilerin analizi için betimsel analiz tercih edilmiştir. "Betimsel analizde amaç, elde edilen verilerin araştırma sorularına göre özetlenmesi ve yorumlanmasıdır. Elde edilen veriler temalar çerçevesinde sunulur, bulgular doğrudan alıntılarla desteklenir." (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 224) Analizlerden elde edilen bulgular doğrultusunda, araştırmacı/ressam tarafından dijital ortamda yeniden yorumlanmış kompozisyonlar üretilmiştir. Bu dijital

tasarımlar, çağdaş grafik yazılımlar kullanılarak oluşturulmuş ve ardından yüksek çözünürlükte foto blok (photoblock) formatında baskıya hazırlanmıştır. Üretilen bu çıktılar, araştırma kapsamında düzenlenen bir sergi ortamında izleyiciyle buluşturularak uygulama süreci sonlandırılmıştır.

Tüm uygulama süreci, araştırmanın akademik danışmanı eşliğinde yürütülmüş; her bir üretim aşaması düzenli olarak belgelenmiş ve dijital arşivleme yöntemiyle kayıt altına alınmıştır. Böylece, hem sanat eğitimi açısından sürece dayalı bir belge üretimi sağlanmış, hem de araştırmanın yeniden değerlendirilebilirliğine katkıda bulunulmuştur.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Yalnızca 14 sanatçının birer eseri analiz edilmiştir; daha geniş bir sanatçı yelpazesi çalışmanın kapsamını aşmıştır.
- Kullanılan uygulamalar belirli dijital cihazlarla sınırlı kalmış, VR veya AR teknolojileri dahil edilmemiştir.
- Dijital analizlerin görsel algıya etkisi konusunda deneysel göz izleme gibi bilimsel ölçüm teknikleri uygulanmamıştır.

2. BULGULAR

Araştırmanın "Rönesans, Barok ve Rokoko dönemi ressamlarının başyapıtlarındaki ışık ve gölge ile resimlerinde uyguladıkları kurguları/kompozisyonları günümüz teknolojik araçlarla analiz etsek nasıl görsel sonuçlara ulaşılacaktır?" sorusuna cevap ararken aşağıdaki alt problemlerin cevabı aranmıştır. Alt problemlere ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir. Araştırmada Rönesans, Barok ve Romantizm dönemlerine ait 14 farklı sanatçı seçerek onların birer eseri üzerinden konu ile ilgili analizler yapılmıştır. Rönesans (14. yüzyıl sonu – 16. yüzyıl başı) döneminden; Leonardo, Raphael, Tiziano, Barok (1600–1750) döneminden; Caravaggio, Rembrandt, Vermeer, Velázquez gibi dramatik ışık-gölge ustaları ve Romantizm'den (18. yüzyıl sonu – 19. yüzyıl ortası) John Constable seçilmiştir.

Seçilen sanatçılar ve eserleri şunlardır.

1. Raffaello Sanzio da Urbino (1483–1520), Atina Okulu (The School of Athens), 1509–1511, Fresko (fresco), yaklaşık 5.5 × 7.7 m, Vatikan, Stanzadella Segnatura, Roma, İtalya.
2. Hans Holbein (1497–1543), Elçiler (The Ambassadors), 1533, Yağlı boya (oil on panel), 207 × 209,5 cm, National Gallery, Londra, İngiltere.
3. Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571–1610), *İsa'nın Mezara Konması* (*The Entombment of Christ*), 1603–1604, Yağlı boya (oil on canvas), – cm, Pinacoteca Vaticana, Vatikan, İtalya.
4. Georges de La Tour (1593–1652), *Mary Magdalene* (*Magdalene with the Smoking Flame*), ca. 1640, Yağlı boya (oil on canvas), 133.4 × 102.2 cm, Los Angeles County Museum of Art (veya Louvre), ABD/Fransa.
5. Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606–1669), *Gece Devriyesi* (*The Night Watch*), 1642, Yağlı boya (oil on canvas), 363 × 437 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, Hollanda.

6. Jan Josephszoon van Goyen (1596–1656), *Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni* (*River Landscape with Windmill*), ca. 1640–1650, Yağlı boya (oil on canvas), 29.4 × 36.3 cm, (koleksiyon belirtilmemiş) Board of Trustees of the National Gallery, Londra.
7. Diego Rodríguez de Silva y Velázquez (1599–1660), *Nedimeler* (*Las Meninas*), 1656, Yağlı boya (oil on canvas), 318 × 276 cm cm, Museo del Prado, Madrid, İspanya.
8. Adriaen van Ostade (1610–1685), *Resim Atölyesi* (*ThePainter'sStudio*), 1663 (veya ca. 1647–1650), Gravür/Etching, yaklaşık 38 × 35.5 cm (levha), Rijksmuseum, Amsterdam, Hollanda.
9. Johannes Vermeer (1632–1675), *Terazi Tutan Kadın* (*Woman Holding a Balance*), 1664, Yağlı boya (oil on canvas), 45.5 × 38 cm, National Gallery of Art, Washington D.C., ABD.
10. Frans Hals (1582–1666), *Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette* (*Officers of the St. George Militia Company at a Banquet*), 1616, Yağlı boya (oil on canvas), 175 × 324 cm, Frans Hals Museum, Haarlem, Hollanda.
11. John Constable (1776–1837), *Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe* (Salisbury Cathedral from the Bishop's Grounds), 1823, Yağlı boya (oil on canvas), 87.6 × 111.8, Victoria and Albert Museum, Londra.
12. Leonardo da Vinci (1452–1519), Meryem ve Çocuk İsa (The Virgin and Child with Saint Anne), 1503-1519 civarı, Yağlı boya (oil on wood), 168 × 130 cm, Muséedu Louvre, Paris, Fransa.
13. Jacopo Tintoretto (1518–1594), Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III, 1590-1592, teknik ve boyutlar belirtilmemiş, koleksiyon bilgi yok
14. Tiziano Vecellio (1488–1576), Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç (Portrait of Doge Antonio Grimani with Allegory of Faith), 1555-1593, tuval üzerine yağlıboya, 375 × 814 cm, Sala delle Quattro Porte, Palazzo Ducale, İtalya.

2.1. Işık Yoğunluğunun Görsel Etki Üzerindeki Rolü

Bu bölümde, aydınlık ve karanlık düzeylerinin anlatım gücüne etkisi on dört resim üzerinden değerlendirilmiştir. "Resimler daha ışıklı veya daha karanlık olsaydı, aynı etkiyi sağlayacak mıdır?" sorusuna cevap aranmıştır. On dört sanatçının birer eserinin belirlemiş olduğumuz soruya yönelik en uygun dijital uygulamasını bularak "Snapseed" uygulaması üzerinden her biri üç farklı siyah-beyaz ton değerindeki uyarlamalar incelenmiştir. En açık ton, en koyu ton ve klasik ton değerleriyle her bir eser tek tek analiz edilmektedir. Analizlerimizin sonucunda bazı eserlerde resmin en açık ton değerinde aslında eserde net bir şekilde belli olmayan, karanlığın içerisinde kaybolan nesnelerin, figürlerin ortaya çıktığını rahatlıkla gözlemleyebilmekteyiz. Bir sonraki en koyu ton değeri analizinde ise eserde var olan nesneler ve figürlerin arada kaybolduğu, eserin kendini göstermesine engel olduğu gözlemlenmektedir. Yapılan 3 uygulamaya da baktığımızda ise eserin kendi klasik siyah-beyaz ton değerlerinin her zaman daha etkileyici durduğu çıkarımında bulunmaktayız. Ayrıca, Snapseed ile yapılan siyah-beyaz ton analizlerinde gölge yoğunluğu daha açık biçimde görülebilmiş, izleyicilerin dikkat odağının nerede yoğunlaştığı tespit edilebilmiştir.

2.1.1. Raffaello Sanzio da Urbino, Atina Okulu

Raffaello Sanzio'nun "Atina Okulu" adlı freski, üç farklı siyah-beyaz ton değerine göre dijital olarak manipüle edilerek ışık yoğunluğunun kompozisyon üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.



Görsel 1"Atina Okulu" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 2"Atina Okulu" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 3"Atina Okulu" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

En açık ton değerine sahip Görsel 1'de, aydınlık hâkimiyeti eserdeki figürlerin yüzeysel kalmasına ve mekân derinliğinin silikleşmesine neden olmuştur. Gölge alanlar neredeyse yok olurken, anlatı gücü zayıflamıştır. Buna karşılık, Görsel 2'deki yoğun karanlık tonlar dramatik bir atmosfer yaratmış, fakat aynı zamanda figürlerin ve mimari unsurların ayırt edilebilirliğini zorlaştırmıştır. Bu görsel, "Işık-Gölge Dengesinin Duygusal ve Estetik Algıya Katkısı" bağlamında değerlendirildiğinde, baskın gölgeler duygusal ağırlık yaratmakla birlikte görsel okunurluğu azaltmıştır. Klasik siyah-beyaz ton değerine sahip Görsel 3 ise, ışık ve gölge dağılımında dengeli bir yapı sunarak hem figürlerin hem de mekânsal yerleşimin net biçimde algılanmasını sağlamıştır. Bu yönüyle, "Kompozisyonda Işık Değerlerinin Etkileyicilik Üzerindeki Belirleyiciliği"ni açık biçimde göstermekte ve orijinal eserin ifade gücünü en tutarlı biçimde yansıtmaktadır.

2.1.2. Hans Holbein, Elçiler

Hans Holbein'in "Elçiler" isimli bu üçlü dijital manipülasyon, eserin ışık yoğunluğuna bağlı anlatım gücünü görsel olarak karşılaştırma imkânı sunar. En açık ton değerine sahip Görsel 4'te, zemin ve arka plan detayları net biçimde seçilmekle birlikte, figürlerin hacmi zayıflamış ve kompozisyonun genel derinliği azalmıştır. Işığın fazlalığı, görsel bütünlük yerine yüzeysel bir etki yaratmıştır.



Görsel 4"Elçiler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 5"Elçiler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 6 "Elçiler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Görsel 5'teki yoğun karanlık tonlar, özellikle fon ve figür arasındaki sınırları flu hâle getirmiş, dramatik bir etki üretmiştir. Ancak bu etki, sembollerin ve ikonografik detayların okunabilirliğini azaltarak kompozisyonun anlatım gücünü sınırlandırmıştır. Klasik ton değerine

sahip Görsel 6 ise, ışık ve gölgenin dengeli dağılımıyla hem figürlerin plastisitesini hem de sembolik detayları görünür kılar. Bu dengeli yapı sayesinde eser, hem estetik hem de içeriksel açıdan en güçlü etkiyi bırakmaktadır.

2.1.3. Michelangelo Merisi da Caravaggio: İsa'nın Mezara Konması

Caravaggio'un "İsa'nın Mezara Konması" çalışmasında, açık tonlu Görsel 7'de sahne genel olarak aydınlık görünmekle birlikte figürlerin dramatik etkisi büyük ölçüde azalmıştır; özellikle ışığın yüzeyde yayılması, hacim ve derinlik algısını zayıflatmıştır.



Görsel 7 "İsa'nın Mezara Konması" Resmi dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 8 "İsa'nın Mezara Konması" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 9 "İsa'nın Mezara Konması" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton

Koyu tonlu Görsel 8 ise Caravaggio'nun natüralist yaklaşımına uygun yoğun bir dramatik atmosfer sunar, ancak bu yoğunluk detayların seçilmesini güçleştirir ve anlatımın bir kısmını gölgede bırakır. Klasik siyah-beyaz dengeye sahip Görsel 9, hem dramatik etkiyi hem de figürlerin netliğini koruyarak Caravaggio'nun ışık-gölge kullanımındaki ustalığını en dengeli biçimde yansıtır. Bu görsel, kompozisyonun duygusal gücünü ve anlatı bütünlüğünü en etkili biçimde ortaya koyar.

2.1.4. Georges de La Tour, Mary Magdalene



Görsel 10 "Mary Magdalene" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 11 "Mary Magdalene" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 12 "Mary Magdalene" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.

Georges de La Tour'un "Mary Magdalene" isimli çalışmasının açık tonlu Görsel 10'da eserin içsel dinginliği bozulmuş, ışığın yayılımı detayları silikleştirmiştir; atmosferik derinlik zayıflamıştır. Koyu tonlu Görsel 11'de ise ışık kaynağı olan mumun etkisi dramatik biçimde güçlenmiş; figür ve nesneler belirginleşmiş fakat bazı alanlarda okunabilirlik azalmıştır. Klasik ton dengesine sahip Görsel 12 ise ışık-gölge ilişkisini en dengeli şekilde sunar; içsel tefekkür,

yalnızlık ve mistik atmosfer güçlü biçimde hissedilir. Bu görsel, La Tour'un ışığı biçimlendirici ve anlatımı derinleştirici kullanımı açısından en etkili versiyondur.

2.1.5. Rembrandt Harmenszoon van Rijn, Gece Devriyesi

Rembrandt'ın "Gece Devriyesi" adlı eseri, ışık ve gölgenin anlatımda ustalıkla kullanıldığı başyapıtlardan biridir. Görsel 13'te, açık ton manipülasyonu sahneyi genel olarak aydınlatmış; ancak bu durum dramatik etkiyi önemli ölçüde azaltmış, özellikle figürlerin üç boyutlu etkisi ve mekânsal derinlik kaybolmuştur. Aydınlık tonlar, resmin gizemli doğasını bastırarak kompozisyonu daha düz ve yüzeysel bir yapıya indirgemiştir.



Görsel 13 "Gece Devriyesi" Resmi dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 14 "Gece Devriyesi" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 15 "Gece Devriyesi" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Görsel 14'te, koyu ton ağırlığı sahneye teatral ve yoğun bir atmosfer kazandırmış; ancak ışığın yönü ve figürlerin hareketi hakkında bilgi veren detaylar gölgede kaybolmuştur. Bu nedenle anlatı gücü dramatik olsa da görsel bütünlük kısmen bozulmuştur. Klasik siyah-beyaz dengesi sunan Görsel 15, Rembrandt'ın ışığı nasıl bir anlatım aracı olarak kullandığını en iyi biçimde gösterir. Figürlerin öne çıkışı, arka plandaki kitle ve mimari unsurlar arasında kurulan hiyerarşi hem ışığın yönü hem de gölgenin hacim oluşturucu etkisiyle dengeli bir şekilde hissedilir. Bu görsel, eserin özgün yapısındaki görsel ritim ve duygusal derinliği en başarılı şekilde yansıtan versiyondur.

2.1.6. Jan Josephszoon Van Goyen, Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni



Görsel 16 "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 17 "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 18 "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.

Jan Josephszoon van Goyen'in "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" resminin Görsel 16'da açık ton yoğunluğu, manzaraya hafif ve pastoral bir hava kazandırmakla birlikte bulut dokularını silikleştirmiş, gökyüzü ile zemin arasındaki kontrastı azaltmıştır. Görsel 17'de ise koyu tonlar sayesinde gökyüzünün dramatik etkisi ve derinlik hissi artmış, fakat ön plandaki figür ve peyzaj detayları gölgeler içinde kaybolmuştur. Görsel 18'deki klasik ton dengesi hem

atmosferik perspektifi hem de yel değirmeni ve manzara arasındaki uyumu korur. Işık-gölge dengesi sayesinde doğal manzaranın hem durağanlığı hem de etkileyici genişliği başarılı biçimde aktarılmıştır. Bu görsel, izleyicinin hem mekânı hem de doğanın devinimini hissedebileceği dengeli bir yorum sunmaktadır.

2.1.7. Diego Rodriguez de Silvay Velazquez, Nedimeler

Velázquez'in "Nedimeler" adlı başyapıtı, ışık-gölge organizasyonu ve mekânsal kurgu açısından sanat tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu çalışmada, eserin üç farklı siyah-beyaz ton değerinde dijital manipülasyonu üzerinden görsel etkiler karşılaştırılmıştır.



Görsel 19"Nedimeler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 20"Nedimeler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 21"Nedimeler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Görsel 19'daki açık ton manipülasyonu, sahneyi genel olarak aydınlatmakta ve derinliği azaltmaktadır. Özellikle arka planla ön plan arasındaki mesafe silikleşmiş, figürlerin hacmi ve mekânsal katmanlar zayıflamıştır. Aydınlık yoğunluğu nedeniyle Velázquez'in aynadaki yansıma ve kapıdaki figür gibi anlatı öğeleri görünürlüğünü korusa da, sahnenin teatral etkisi zedelenmiştir. Görsel 20'de ise koyu ton baskınlığı sahneye güçlü bir dramatik atmosfer katmakla birlikte, figürlerin detaylarını ve resmin iç mimari yapısını kısmen gizlemiştir. Işığın yalnızca bazı yüzeylerde kırılması, algıyı yönlendirse de bütünsel okunabilirliği zorlaştırmıştır. Görsel 21'deki klasik siyah-beyaz dengesi, Velázquez'in ışıkla kurduğu hiyerarşik anlatımı başarıyla yansıtır. Işık-gölge dağılımı hem mekân derinliğini hem de figürler arası ilişkileri görünür kılar. Bu dengeli yapı sayesinde, Velázquez'in kompozisyonu yalnızca resimsel değil, sahneleme yönüyle de güçlü bir anlatım kazanmaktadır. Klasik ton değeri, hem içerik hem estetik açıdan eserin en etkileyici yorumunu sunmaktadır.

2.1.8. Adriaen van Ostade, Resim Atölyesi

Barok dönem sanatçılarından Adriaen van Ostade'nin "Resim Atölyesi" adlı eseri, iç mekân düzenlemesi, ışık geçişleri ve sanatçının gündelik yaşama bakışı açısından önemli bir örnektir. Eserin üç farklı ton değerinde dijital manipülasyonu üzerinden ışık-gölge kullanımının etkisi değerlendirilmiştir. Görsel 22'de açık ton değerleriyle yapılan düzenlemede, sahne fazla aydınlanmış, pencere detayları ve zemindeki nesneler belirginleşmiştir. Ancak bu durum, iç mekânın atmosferini yumuşatarak derinlik hissini zayıflatmış ve dramatik etkiyi azaltmıştır. Görsel 23'te koyu ton hakimiyetiyle birlikte daha gizemli, yoğun bir atmosfer oluşmuştur. Işık, belirli alanlarda vurguyu güçlendirse de figür ve detayların kaybı izleyiciyle bağ kurmayı zorlaştırmaktadır.



Görsel 22 “Resim Atölyesi” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 23 “Resim Atölyesi” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 24 “Resim Atölyesi” Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Klasik siyah-beyaz ton dengesine sahip Görsel 24’te ise atölyenin doğal ışık alışı, içeri giren ışık huzmeleri ve figürün odaklanması dengeli bir şekilde yansıtılmıştır. Hem mekân hissi hem de sanatçının yoğunlaşmış hâli, izleyiciye güçlü bir anlatı sunar. Bu denge sayesinde, eserin içeriği ve atmosferi daha etkili bir biçimde aktarılmaktadır.

2.1.9. Johannes Vermeer, Terazi Tutan Kadın



Görsel 25“Terazi Tutan Kadın” Resmi dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 26“Terazi Tutan Kadın” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 27“Terazi Tutan Kadın” Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Vermeer’in iç mekân kompozisyonlarında ışık, yalnızca fiziksel değil aynı zamanda sembolik bir anlatı aracıdır. “Terazi Tutan Kadın” eserinde de pencere ışığı, kadının düşünsel duruşuyla birleşerek zamansız bir dengeyi ifade eder. Bu analizde, üç farklı ton değerine göre yapılan dijital manipülasyonlar ışığın bu anlatıdaki rolünü belirginleştirmiştir. Görsel 25’teki açık ton düzenlemesi, genel aydınlık hissini artırmış ancak figürün plastisitesi ve mekânın mistik derinliği zayıflamıştır. Yüzeyler fazlaca parlamış, anlam yüklü gölge alanları silikleşmiştir. Görsel 26’da, koyu ton baskınlığıyla dramatik bir atmosfer oluşturulmuştur. Ancak ışığın yönü ve sembolik anlamı gölgeler arasında kaybolduğundan, sahnedeki dengeli anlatım bozulmuştur. Görsel 27’de yer alan klasik siyah-beyaz ton dengesi ise Vermeer’in ışıkla kurduğu anlatısal dengeyi korur. Kadının teraziyle kurduğu ilişki, pencere ışığının yönlendirdiği sade ama derin anlatımla birleşerek hem estetik hem de duygusal etkiyi güçlendirir. Bu ton yapısı, eserin özgün ışık-gölge kompozisyonunu en iyi yansıtan versiyon olarak öne çıkar.

2.1.10. Frans Hals, Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette



Görsel 28 “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 29 “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 30 “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Grup portrelerinin ustası Frans Hals, “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” adlı eserinde, ışık ve gölge aracılığıyla hareketli bir topluluğu ritmik ve canlı bir kompozisyonla sunar. Bu çalışma, üç farklı ton değerinde dijital olarak manipüle edilmiş ve ışık yoğunluğunun görsel etki üzerindeki belirleyiciliği değerlendirilmiştir. Görsel 28’de açık ton değerleriyle düzenlenen versiyonda, figürler belirginleşmiş ve yüz ifadeleri netleşmiştir. Ancak bu parlaklık sahnenin derinliğini azaltarak dramatik etkiyi zayıflatmıştır. Aydınlık yüzeyler göz yorar niteliktedir. Görsel 29’da koyu ton yoğunluğu, tabloya ciddi ve neredeyse teatral bir atmosfer kazandırmış, ancak figürlerin arka plana gömülmesine neden olmuştur. Özellikle detayların okunabilirliği azalmıştır. Görsel 30’da ise klasik siyah-beyaz ton dengesi, figürlerin toplu sahne içindeki ilişkilerini ve perspektif derinliğini başarılı bir biçimde yansıtır. Işık, yüzeyler arasında ritmik geçişler yaratır ve izleyicinin bakışını yönlendirir. Bu dengeli ton yapısı, Hals’ın anlatımındaki dinamizmi ve toplu kompozisyonun iç uyumunu korur niteliktedir.

2.1.11. John Constable, Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe



Görsel 31 “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 32 “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 33 “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Bu üç görsel, John Constable’ın “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” adlı eserinin farklı ton değerleriyle dijital olarak manipüle edilmiş versiyonlarıdır. Her biri, ışık ve gölgenin kompozisyon üzerindeki etkisini farklı bir düzlemde ortaya koymaktadır. En açık ton değere sahip resim (Görsel 1) versiyonunda, tonlar oldukça açık tutulmuş, karanlık alanlar neredeyse yok edilmiştir. Resimdeki formlar ve derinlik algısı zayıflarken, dramatik etki de kaybolmuştur. Aydınlık hâkimiyeti, resme hafiflik ve hatta yüzeysellik katarken, anlatım gücünü azaltmıştır. En koyu ton değer e sahip resim (Görsel 2) versiyonda, gölgeler yoğunlaştırılmış, ışıklı alanlar baskılanmıştır. Resim daha dramatik, gizemli ve içe dönük bir atmosfer kazanmıştır. Fakat ışık kaynağı neredeyse görünmez hale geldiğinden, kompozisyonun okunabilirliği azalmıştır. Estetik algı daha “duygusal” ama aynı zamanda da “boğucu” bir düzleme kaymıştır. Klasik

(orijinal)siyah-beyaz ton değere sahip resim (Görsel 3) versiyonunda ise; orijinal eserin ışık-gölge dengesi korunmuş; hacim, derinlik ve atmosfer başarılı biçimde hissedilmektedir. Görsel hem teknik hem estetik açıdan denge sunar; ışığın yönü, gölgelerin uzanışı ve figürlerin algılanabilirliği anlam kazanır. Bu versiyon, Constable'ın doğal ışık kullanımıyla kompozisyonu nasıl kurduğunu anlamak açısından referans niteliğindedir. Bu üç manipülasyon, ışık ve gölge değerlerindeki değişimlerin bir eserin anlatım gücünü, estetik algısını ve kompozisyonun etkileyiciliğini doğrudan etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Aşırı aydınlık veya aşırı karanlık müdahaleler, anlatım zenginliğini zedeleyebilirken; dengeli bir ışık-gölge dağılımı, eserin orijinal duygusal ve estetik derinliğini korur.

2.1.12. Leonardo da Vinci, Meryem ve Çocuk İsa

Leonardo'nun "Meryem ve Çocuk İsa ile Aziz Anna" kompozisyonu, ışık-gölge geçişlerindeki ustalığı ve figürler arası yumuşak bağlarıyla tanınır. Bu dijital manipülasyon çalışmasında, farklı ton değerleri üzerinden ışığın eserin anlatısına katkısı incelenmiştir.



Görsel 34 "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 35 "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 36 "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Görsel 34'te, açık ton değeriyle yapılan düzenleme figürleri ve arka planı daha net görünür kılmış, fakat bu açıklık hacim algısını zayıflatmıştır. Özellikle Leonardo'nun sfumato tekniğiyle oluşturduğu yumuşak geçişler, parlaklık içinde kaybolmuş ve figürlerin plastisitesi zedelenmiştir. Görsel 35'te, koyu ton hâkimiyetinde, figürler ve yüz ifadeleri gizemli bir atmosfere bürünmüş; fakat bu yoğun karanlık, detayların seçilmesini zorlaştırmış ve anlatıdaki dinginliği dramatize etmiştir. Görsel 36'da yer alan klasik siyah-beyaz dengesi ise Leonardo'nun ışık-gölgeyi denge içinde kullandığı sfumato yaklaşımını en doğru biçimde yansıtmaktadır. Hem figürler arası ilişkiler hem de mekânsal derinlik doğal biçimde okunur hâle gelmiş; ışığın duygu durumları üzerindeki etkisi güçlü biçimde korunmuştur. Bu ton değeri, eserin orijinal anlatımına en yakın ve en dengeli yorum olarak öne çıkar.

2.1.13. Jacobo Tintoretto, Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III



Görsel 37“Doge Ziani’nin Elçileri Barbarossa’nın Barış Yapması Boşuna Alexander III” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



Görsel 38“Doge Ziani’nin Elçileri Barbarossa’nın Barış Yapması Boşuna Alexander III” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



Görsel 39“Doge Ziani’nin Elçileri Barbarossa’nın Barış Yapması Boşuna Alexander III” Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

Tintoretto’nun dramatik kompozisyon anlayışını yansıtan bu büyük ölçekli eser, hem mimari derinliği hem de figür yoğunluğuyla ışık-gölge kullanımının anlatı gücünü öne çıkarır. Üç farklı ton değerinde yapılan dijital manipülasyonlar, bu yapının görsel etkisini farklı açılardan değerlendirme olanağı sunar. Görsel 40’ta açık ton değerinde, mekânın genel formu ve figürler daha belirgin hale gelmiştir. Ancak bu aşırı aydınlatma sahnedeki dramatik anlatımı zayıflatmış, sahne yüzeysel bir kurguyla algılanır hâle gelmiştir. Derinlik etkisi kaybolmuştur. Görsel 41’deki koyu ton değerinde ise, sahne çok daha yoğun ve karanlık bir atmosfere bürünmüş; izleyiciyi içine çeken bir içsel gerilim oluşturmuştur. Ancak bu gölge baskınlığı, bazı figürlerin detaylarını gözden kaçırmamıza sebep olur. Görsel 42’deki klasik siyah-beyaz ton dengesi, Tintoretto’nun ışığı yönlendirme biçimini en etkili şekilde yansıtır. Işık dramatik sahneye yön verirken, figürlerin hiyerarşisi ve mekân derinliği daha dengeli ve okunur bir yapı kazanır. Bu versiyon, kompozisyonun anlatı gücünü koruyarak görsel bütünlüğü en iyi şekilde sunar.

2.1.14. Tiziano Vecellio, Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç

Tiziano’nun bu eseri, dini simgeler ve figüratif zenginliğiyle ışık-gölge ilişkisini alegorik düzlemde kurgular. Yapılan üç farklı ton manipülasyonu, bu kompozisyonun anlatım gücünü farklı biçimlerde ortaya koymaktadır. Görsel 37’de, en açık ton değeriyle yapılan düzenleme figürleri ve arka planı belirginleştirse de, sahnedeki dramatik derinliği azaltmış, özellikle “İnanç” figürünün kutsallığını ve ağırlığını zayıflatmıştır. Arka planla ön plan arasındaki ayrım neredeyse silinmiş, figürlerin etkisi yüzeyselleşmiştir. Görsel 38’de, en koyu ton değeriyle ışık baskılanmış ve sahne oldukça dramatik, neredeyse teatral bir görünüm kazanmıştır. Ancak bu yoğun karanlık, özellikle alt sahnedeki detayların seçilmesini zorlaştırmakta ve kompozisyonun okunurluğunu düşürmektedir. Görsel 39’da yer alan klasik siyah-beyaz ton dengesi, Tiziano’nun ışık ve form ilişkisini dengeli biçimde ortaya koymaktadır. “İnanç” figürü güçlü bir odak noktası hâline gelirken, çevresindeki figürlerin yönelimi, ışığın simgesel işlevini desteklemiştir. Bu tonlama, eserin alegorik anlamını en iyi yansıtan versiyon olarak değerlendirilebilir.



Görsel 40 “Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en açık ton değeri.



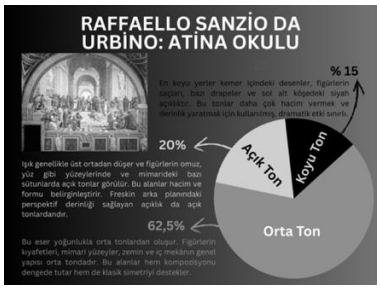
Görsel 41 “Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç” Resminin dijital manipülasyon edilmiş en koyu ton değeri.



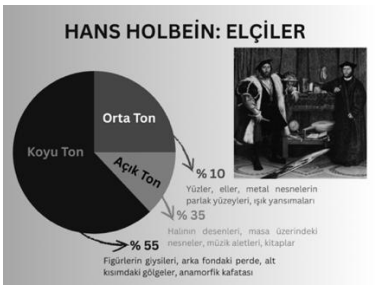
Görsel 42 “Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç” Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.

2.2. Görsel Yapının İnşasında Tonal Ağırlıkların Dağılımı

Bu bölümde, “Resimlerin ışık ve gölgenin tonal (açık-orta-koyu) açıdan kompozisyon kurgusu nasıl oluşturulmuştur?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Önceki analiz süreciyle bağlantılı olarak, bu sorunun temelini oluşturacak veriler elde edilmiştir. Sanat eserlerinin kompozisyon yapısı, ışık ve gölge dağılımı bakımından dijital manipülasyon yöntemiyle siyah-beyaz klasik ton değerleri üzerinden analiz edilmiş; bu süreçte yapay zekâ destekli yazılımlar kullanılarak yüzdelik dilimlerle yeniden değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, kompozisyonun ne kadarının koyu alanlardan ne kadarının açık tonlardan oluştuğunu ve orta gri tonların kullanım oranını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle Barok dönemine ait eserlerde -örneğin Caravaggio’nun dramatik ışık kullanımıyla- bu analizler sayesinde ışık-gölge kurgusu dijital ortamda daha belirgin ve okunur hâle gelmiştir.



Görsel 43 “Atina Okulu” Resminin dijital manipülasyon edilmiş %’lik oranları.



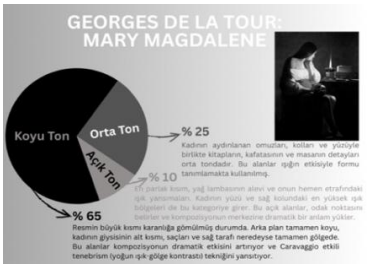
Görsel 44 “Elçiler” Resminin dijital manipülasyon edilmiş %’lik oranları.

Görsel 43’te yer alan Raffaello Sanzio’nun “Atina Okulu” adlı eseri, dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerinde analiz edilmiş ve yapay zekâ yardımıyla yüzdelik oranlarla değerlendirilmiştir. Eserde %62,5 oranında orta tonlar hâkimdir; figürlerin kıyafetleri, mimari yapı ve zemin bu tonlardadır ve kompozisyonun dengesini sağlayarak simetriyi desteklemektedir. %20 oranındaki açık tonlar, üst ortadan gelen ışığın etkisiyle figürlerin yüzlerinde ve omuzlarında görülmekte; bu da hacim ve formu belirginleştirmektedir. %15’lik koyu tonlar ise kemer içi desenlerde, figürlerin saçlarında ve drapelerde yer almakta; derinlik ve hacim oluşturmaktadır. Görsel 44’te yer alan Hans Holbein’in “Elçiler” adlı eseri, dijital manipülasyonla siyah-beyaz klasik ton değeri üzerinden yapay zekâ yardımıyla analiz edilerek yüzdelik dilimlerle değerlendirilmiştir. Eserde %55 oranında koyu tonlar; figürlerin

giysilerinde, arka fonda ve gölge alanlarda baskındır. %35 oranındaki açık tonlar halı desenlerinde, masa üzerindeki nesnelerde ve kitaplarda görülmektedir. %10'luk orta ton ise yüzlerde, ellerde ve metal nesnelerin parlak yüzeylerinde belirginleşmektedir.



Görsel 45 "İsa'nın Mezara Konması" Resmi dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.



Görsel 46 "Mary Magdalene" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.

Görsel 45'te yer alan Caravaggio'nun "İsa'nın Mezara Konması" adlı eserinde, dijital manipülasyonla siyah-beyaz klasik ton değeri üzerinden yapay zekâ yardımıyla yapılan analiz, yüzdelik dilimlerle değerlendirilmiştir. %55'lik koyu tonlar arka plan, giysilerdeki derin kırmızı, kahverengi, koyu yeşil alanlar ve gölgelerde etkilidir. %30'luk orta ton, giysilerdeki sıcak renklerde, cilt tonlarında ve taş bloktaki gri alanlarda görülür. %15'lik açık ton ise İsa'nın teninde, beyaz örtüde ve ışığın vurduğu yüz ile ellerde belirgindir. Görsel 46'daki Georges de La Tour'un "Mary Magdalene" eserinde de dijital siyah-beyaz ton analizi yapılarak yüzdelik dağılım belirlenmiştir. %65'lik koyu ton, arka plan, giysinin alt kısmı ve saçlarda baskındır; bu, dramatik etkiyi artırır. %25'lik orta ton, figürün omuzları, kolları, yüzü ile masa ve kitap detaylarında görülür. %10'luk açık ton ise yağ lambasının alevi ile kadının yüzü ve sağ kolunda ışık yansımaları oluşturarak odak noktası yaratır.



Görsel 47 "Gece Devriyesi" Resmi dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.



Görsel 48 "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.

Görsel 47'de Rembrandt'ın "Gece Devriyesi" eserinde, kompozisyon kurgusu ışık ve gölge bakımından dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeriyle yapay zeka yardımı ile analiz edilerek yüzdelik dilimlerle yeniden ele alınmıştır. %65'lik koyu ton, arka plan, figürlerin kıyafetleri ve gölgelerde etkili olmuştur. %25'lik orta ton, karakterlerin yüzleri, giysilerdeki detaylar ve zırh gibi yansıtıcı yüzeylerde görülmektedir. %10'luk açık tondan ise, aydınlatılmış figürler (ortadaki küçük kız ve sağdaki beyaz giyimli adam) ile resmin dramatik etkisini oluşturmaktadır. Görsel 48'deki Jan Josephszoon van Goyen'in "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" eserinde, dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton klasik ton analizi yapılarak yapay zeka yardımı ile analiz edilip yüzdelik dilimlere dönüştürülmüştür. Resmin belirili bir büyük bölümüne hakim olan %50'lik koyu ton, zemin, göl kıyısı, figürler, değirmen ve bazı

bulut gölgelerinde etkilidir. %25'lik orta ton, bulutlu gökyüzü, zemin detayları ve ufuk çizgisinde görülmektedir. %25'lik açık ton, gökyüzündeki aydınlık alanlar ve ufuktaki ışık alan yerlerde belirgindir.

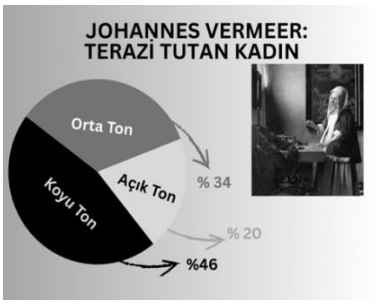


Görsel 49 "Nedimeler" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.



Görsel 50 "Resim Atölyesi" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.

Görsel 49'daki Velázquez'in "Nedimeler" eserinde, dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton analizi yapılmıştır. %60 koyu ton, odanın arkası, tavan, kıyafetlerin büyük kısmı ve gölgeli alanlarda etkilidir. %30 orta ton, karakterlerin yüzleri ve ışığın kısmen vurduğu alanlarda görülür. %10 açık ton, prensesin elbisesi, ışık alan zemin ve pencereden gelen ışıkta belirgindir. Görsel 50'de Adriaen van Ostade'nin "Resim Atölyesi" adlı başyapıtında kompozisyon kurgusu ışık ve gölge bakımından dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri ile yapay zeka yardımıyla analiz edilerek yüzdelik dilimlere dönüştürülmüştür. %60'lık koyu ton, odanın arkası, tavan, kıyafetlerin büyük kısmı ve gölgeli alanlarda etkili olmuştur. %30'luk orta ton, karakterlerin yüzleri ve ışığın kısmen vurduğu alanlarda görülür. %10'luk açık ton değeri, prensesin elbisesi, ışık alan zemin ve pencereden gelen ışıkta belirgindir.



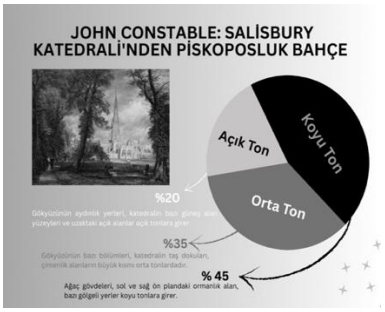
Görsel 51"Terazi Tutan Kadın" Resminin dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeri.



Görsel 52"Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.

Görsel 51'de Vermeer'in "Terazi Tutan Kadın" eserinde, dijital manipülasyonla siyah-beyaz klasik ton değeriyle yapay zeka yardımı ile yüzdelik dilimlere analiz edilmiştir. %46'lık koyu ton, figürün kıyafetinin bir bölümü, arkasındaki çerçeve ve sol alt köşedeki kumaşlı alanda etkilidir. %34'lük orta ton, duvardaki yansıma, masadaki eşyalar ve kumaşlarda görülmektedir. %20'lik açık ton, sol taraftaki pencereden gelen ışıkla aydınlanan duvar ve kadının üzerinde belirgin bir şekilde verilmiştir. Görsel 52'deki grup portrelerinin ustası Frans Hals'in "Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette" eserinde, kompozisyon kurgusu ışık ve gölge bakımından dijital manipülasyon edilmiş siyah-beyaz klasik ton değeriyle yapay zeka yardımı ile analiz edilerek yüzdelik dilimlerle yeniden ele alınmıştır. Resimdeki ilk izlenimle birlikte eserin yarısı, büyük bir çoğunluğu, giysilerdeki siyah kumaşlar, arka plan perdeleri, gölgeler ve saç detayları %50'lik oranla koyu ton değerini vermektedir. %35'lik orta ton, yüzler, eller,

masadaki nesneler ve elbiselerdeki detaylarda görülmektedir. Masa örtüsü, ışık yansıyan yüzeyler ve pencere arkası manzarada %15'lik açık ton değeri vermektedir.



Görsel 53"Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.



Görsel 54 "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.

Görsel 53'te yer alan John Constable'a ait "Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" adlı eser, ışık ve gölge açısından siyah-beyaz klasik ton değeriyle dijital olarak analiz edilmiştir. Yapay zekâ destekli bu çalışmada, %45'lik koyu ton ağaç gövdeleri, ormanlık alanlar ve gölgelerde etkilidir. %35'lik orta ton gökyüzünün bazı bölümleri, katedralin taş yüzeyleri ve çimenlik alanlarda görülür. %20'lik açık ton ise gökyüzünün aydınlık yerleri, katedralin güneş alan yüzeyleri ve uzaktaki açık alanlarda belirgindir. Görsel 54, Leonardo da Vinci'nin "Meryem ve Çocuk İsa ile Aziz Anna" adlı eserine aittir. Kompozisyon, dijital manipülasyonla siyah-beyaz klasik ton analizine tabi tutulmuş, yüzdelik dağılım yapay zekâ ile belirlenmiştir. %25'lik koyu ton, figürlerin saçları, ağaçlar ve sağ arka plan gölgelerinde etkilidir. %30'luk açık ton gökyüzü, uzak manzara ve ışık alan figür yüzeylerinde gözlenir. %45 oranındaki orta ton ise giysiler, kayalar ve manzara geçişlerinde belirgindir; bu, Leonardo'nun sfumato tekniğiyle koyu ve açık değerler arasında sağladığı yumuşak geçişlerden kaynaklanmaktadır.



Görsel 55 "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.



Görsel 56"Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resminin dijital manipülasyon edilmiş %'lik oranları.

Görsel 55'te, Tintoretto'nun dramatik anlayışını yansıtan "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexandre III" adlı eser, ışık ve gölge açısından siyah-beyaz klasik ton değerinde dijital olarak analiz edilmiştir. Yapay zekâ destekli analizde %57.38 koyu ton, arka plan, kıyafetler ve gölgelerde yoğunlaşarak dramatik etkiyi güçlendirmektedir. %28 oranındaki orta ton giysiler, zemin ve ten tonlarında; %14.28'lik açık ton ise odak noktalarını vurgulayan taht figürü, yüzler ve pencere açıklıklarında görülmektedir. Görsel 56'da yer alan Tiziano'nun "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" adlı eseri de benzer şekilde siyah-beyaz klasik tonla analiz edilmiştir. %40'lık koyu ton, sağ arka plandaki

perdeler, sütunlar, zırhlı figürler ve gölgelerde; %35'lik açık ton kadın figürü, çevresi ve aydınlık bölgelerde; %25'lik orta ton ise elbise, haç yüzeyi ve gökyüzü geçişlerinde etkili bir biçimde yer almaktadır.

2.3 Negatif Görüntü Üzerinden Işık-Gölge Temelli Görsel Yanılsama

Bu bölümde, "Resimlerin ışık ve gölge açısından görsel yanılsaması nasıl oluşturulmuştur?" sorusuna yanıt aranmıştır. Sanatçıların eserleri, ışık ve gölge açısından değerlendirilerek görsel yanılsama analizi kırmızı ve mavi tonlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, "Negative Image" (negatif görüntü) yöntemi kullanılarak eserler ters çevrilmiş (invert edilmiş) ve çıplak gözle fark edilemeyen ışık-gölge ilişkileri dijital olarak görünür hâle getirilmiştir. Bu işlem sonucunda, eserlerdeki koyu alanların açık tonlara; açık tonların ise koyu alanlara dönüştüğü açıkça gözlemlenmiştir. Dijital araçlarla elde edilen bu veriler, görsel algının gelişimine katkı sağladığı gibi, sanatsal dilin ve yorumun oluşumuna da rehberlik etmiştir.



Görsel 57 Raffaello Sanzio da Urbino "Atina Okulu" Resmi



Görsel 58 Raffaello Sanzio da Urbino "Atina Okulu" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 59 Raffaello Sanzio da Urbino "Atina Okulu" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Görsel 57'de Raffaello'nun "Atina Okulu" eserinin orijinal hali verilmiştir. Işık ve gölge açısından yapılan değerlendirmede, görüntü iki farklı renk tonuyla —kırmızı ve mavi— invert (renkleri tersine çevirme) edilerek analiz edilmiştir. Görsel 58'de mavi tonla, Görsel 59'da ise kırmızı tonla yapılan uyarlamalarda, açık ton değerine sahip orta bölümün koyu tonlara; koyu tonlu çevresel düzenlemenin ise açık tonlara dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bu analizler, negatif görüntüleme tekniğiyle ışık-gölge dağılımının algısal etkisini ters yüz ederek; klasik kompozisyonlarda gözle fark edilmeyen yapısal ilişkileri görünür kılmakta ve görsel yanılsama potansiyelini artırmaktadır.



Görsel 60 Hans Holbein "Elçiler" Resmi



Görsel 61Hans Holbein "Elçiler" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 62 Hans Holbein "Elçiler" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Görsel 60'ta Hans Holbein'in "Elçiler" eserinin orijinal hali sunulmuştur. Işık ve gölge açısından yapılan değerlendirmede, görüntü iki farklı renk tonuyla —kırmızı ve mavi— invert (renkleri tersine çevirme) edilerek analiz edilmiştir. Görsel 61'de mavi tonla, Görsel 62'de ise kırmızı tonla yapılan uyarlamalarda; koyu alanlara sahip kumaşların açık tonlara, zemin, figür yüzleri ve nesne gibi açık tonlu bölgelerin ise

koyu tonlara dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm, negatif görüntüleme tekniğiyle kompozisyondaki ışık-gölge düzeninin yapay olarak tersine çevrilmesi sayesinde, eserin biçimsel derinliğini vurgulamakta ve görsel algıda yeni bir okuma katmanı oluşturmaktadır.



Görsel 63 Michelangelo Merisi da Caravaggio "İsa'nın Mezara Konması" Resmi



Görsel 64 Michelangelo Merisi da Caravaggio "İsa'nın Mezara Konması" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 65 Michelangelo Merisi da Caravaggio "İsa'nın Mezara Konması" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Görsel 63'te Caravaggio'nun "İsa'nın Mezara Konması" eserinin orijinal hali sunulmuştur. Işık ve gölge açısından yapılan analizde, görüntü mavi (Görsel 64) ve kırmızı (Görsel 65) tonlarla invert (renkleri tersine çevirme) edilerek yeniden değerlendirilmiştir. Yapılan bu dijital dönüşümde, açık tonlara sahip İsa figürü, ten dokuları ve bazı kumaş detayları koyulaşırken; arka plan, figürlerin siluetleri ve zemin gibi koyu alanlar aydınlanmış, kontrast roller tersine çevrilmiştir. Bu uygulama, ışık ve gölge dağılımının algısal gücünü ortaya koymakta; özellikle dramatik anlatımlarda görsel yanılsamanın nasıl ters yüz edilebildiğini net bir şekilde göstermektedir.



Görsel 66 Georges de La Tour "Mary Magdalene" Resmi



Görsel 67 Georges de La Tour "Mary Magdalene" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 68 Georges de La Tour "Mary Magdalene" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Görsel 66'da Georges de La Tour'un "Mary Magdalene" eserinin orijinal hali sunulmuştur. Işık ve gölge açısından yapılan analizde, görüntü mavi (Görsel 67) ve kırmızı (Görsel 68) tonlarla invert (renkleri tersine çevirme) edilerek değerlendirilmiştir. Bu uygulama sonucunda, resmin genelinde baskın olan koyu tonlar açık değerlere dönüşürken; kadının teni, üst giysisinin parlak kıvrımları ve mum ışığının vurduğu alanlar koyulaşarak dramatik etkinin yönü tersine çevrilmiştir. Bu durum, negatif görüntü uygulamasının kompozisyonun duygusal merkezini nasıl değiştirdiğini ve izleyicinin algısal odağını yeniden şekillendirdiğini göstermektedir.



Görsel 69 Rembrandt Harmenszoon van Rijn "Gece Devriyesi" Resmi



Görsel 70 Rembrandt Harmenszoon van Rijn "Gece Devriyesi" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 71 Rembrandt Harmenszoon van Rijn "Gece Devriyesi" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi

Görsel 69'da Rembrandt'ın "Gece Devriyesi" eserinin orijinal resmi verilmiştir. Işık ve gölge açısından bakıldığında kırmızı ve mavi ton olmak üzere iki renk tonunda invert (renkleri tersine çevirme) edilerek analiz edilmiştir. Görsel 70'de mavi renkte, Görsel 71'de ise kırmızı renk tonunda uyarlamalar yapılmıştır. Yapılan uyarlamalar sonucunda açık alanlara sahip öndeki iki figürün, bayrağın ve ön düzenleme zeminin koyu tonlara, resmin geneline hakim olan koyu ton değerindeki kıyafetlerin, arka planın ve çeşitli nesnelerin açık tonlara geçtiği görülmektedir. Bu dönüşüm, ışık ve gölge ilişkilerinin ters çevrilmesiyle kompozisyondaki hiyerarşiyi yeniden yapılandırarak figürlerin önceliklerini değiştirmiş; böylece izleyicinin odak noktası ve anlatımın dramatik gücü farklı bir düzleme taşınmıştır. Bu durum, negatif görüntü tekniklerinin görsel yanılsamayı derinleştirme ve sanat eserine alternatif bir okuma kazandırma potansiyelini ortaya koymaktadır.



Görsel 72 Jan Josephszoon Van Goyen "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resmi



Görsel 73 Jan Josephszoon Van Goyen "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.



Görsel 74 Jan Josephszoon Van Goyen "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.

Görsel 72'de Jan Josephszoon Van Goyen'in "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" adlı eserinin orijinali yer almaktadır. Işık ve gölge açısından değerlendirilen bu çalışma, kırmızı ve mavi olmak üzere iki renk tonunda invert (renkleri tersine çevirme) yöntemiyle analiz edilmiştir. Görsel 73'te mavi, Görsel 74'te ise kırmızı tonlarında yapılan dijital uyarlamalar sonucunda; açık tonlara sahip nehir yüzeyi ve sol üstten gelen bulutlar koyu değerlere dönüşmüş, koyu alanlardaki ön plan, değirmen yapısı ve sağ köşedeki bulutlar ise açık tonlara evrilmiştir. Bu durum, negatif görüntüleme tekniğinin ışık-gölge ilişkilerindeki görsel dengenin ters yüz edilerek mekânsal algının yeniden yapılandırılmasına olanak sağladığını göstermektedir.



Görsel 75 Diego Rodriguez de Silvay Velazquez "Nedimeler" Resmi



Görsel 76 Diego Rodriguez de Silvay Velazquez "Nedimeler" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi

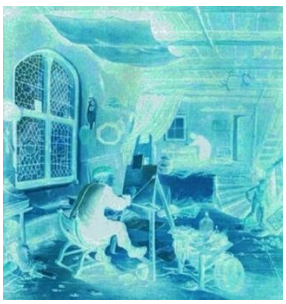


Görsel 77 Diego Rodriguez de Silvay Velazquez "Nedimeler" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

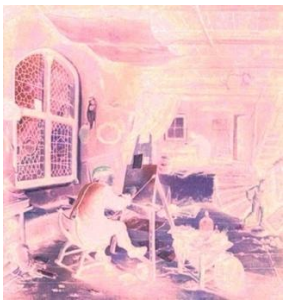
Görsel 75'te Diego Velazquez'in "Nedimeler" adlı eserinin orijinali yer almaktadır. Işık ve gölge açısından incelendiğinde, kırmızı ve mavi ton değerleriyle invert (renkleri tersine çevirme) yöntemi uygulanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Görsel 76'da mavi, Görsel 77'de ise kırmızı tonlarında yapılan uyarlamalar sonucunda; arka duvar, figürlerin kıyafetleri ve bazı nesnelerde bulunan koyu tonların açık değerlere, açık tonlara sahip ön düzenleme, figürlerin tenleri ve bazı kumaşlar ise koyu tonlara dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm, negatif görüntüleme tekniğinin ışık-gölge dağılımını ters yüz ederek, izleyicide farklı bir mekânsal ve duygusal algı yaratabildiğini göstermektedir.



Görsel 78 Adriaen van Ostade "Resim Atölyesi" Resmi



Görsel 79 Adriaen van Ostade "Resim Atölyesi" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 80 Adriaen van Ostade "Resim Atölyesi" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Görsel 78'de Adriaen van Ostade'nin "Resim Atölyesi" adlı eserinin orijinali sunulmaktadır. Işık ve gölge açısından değerlendirildiğinde, kırmızı ve mavi tonlar olmak üzere iki farklı renkte invert (renkleri tersine çevirme) yöntemiyle analiz gerçekleştirilmiştir. Görsel 79'da mavi, Görsel 80'de ise kırmızı renk tonlarında yapılan uyarlamalarda; pencereden gelen ışıkla aydınlanan orta düzenleme ve çeşitli resim malzemeleri koyu tonlara dönüşürken, resmin arka düzenlemesi ve bazı nesnelerdeki koyu alanlar açık tonlara dönüşmüştür. Bu durum, negatif görüntüleme tekniğinin, ışık ve gölgenin algısal sınırlarını tersine çevirerek mekânsal derinliği ve atmosferi yeniden yapılandırabildiğini göstermektedir.

Görsel 81'de Johannes Vermeer'in "Terazi Tutan Kadın" adlı eserinin orijinali sunulmaktadır. Işık ve gölge açısından değerlendirildiğinde, kırmızı ve mavi olmak üzere iki farklı renkte invert (renkleri tersine çevirme) yöntemiyle analiz yapılmıştır. Görsel 82'de mavi, Görsel 83'te ise kırmızı tonlarda yapılan uyarlamalarda; koyu ton değerine sahip kumaş detayları, arka plandaki çerçeve ve sol taraftaki duvar açık tonlara dönüşmüş, açık ton değerine sahip arka duvar ile

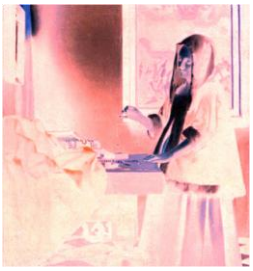
figürün üzerine yansıyan ışıklı alanlar ise koyu tonlara evrilmiştir. Bu durum, negatif görüntüleme tekniğinin ışık-gölge dengesi üzerinden algısal odakları değiştirerek izleyicide farklı bir görsel yanılsama yarattığını ortaya koymaktadır.



Görsel 81 Johannes Vermeer "Terazi Tutan Kadın" Resmi



Görsel 82 Johannes Vermeer "Terazi Tutan Kadın" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 83 Johannes Vermeer "Terazi Tutan Kadın" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Görsel 84'te yer alan Frans Hals'ın "Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette" adlı eseri, ışık ve gölge kullanımındaki denge ve detaylarıyla dikkat çeken bir grup portresidir. Dijital ortamda yapılan mavi (Görsel 85) ve kırmızı (Görsel 86) renk tonlarında invert uygulamaları sonucunda, açık ve koyu alanların yer değiştirmesiyle ışık kaynaklarının etkisi tersine çevrilmiş; bu durum özellikle yüz ifadeleri, giysi detayları ve masa üzerindeki objelerde görsel algıyı belirgin biçimde değiştirmiştir.



Görsel 84 Frans Hals "Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette" Resmi



Görsel 85 Frans Hals "Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 86 Frans Hals "Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Negatif görüntüleme, ışık ve gölge ilişkisini ters yüz ederek izleyicide farklı bir algısal yanılsama yaratmış, eserin mekânsal derinliğini ve figüratif düzenini alternatif bir estetik bakışla yeniden sunmuştur. Bu bağlamda, negatif görüntü üzerinden oluşturulan ışık-gölge temelli analizler, izleyicinin kompozisyonu alışılmışın dışında bir dikkat düzeyiyle değerlendirmesini sağlamaktadır.



Görsel 87 John Constable "Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" Resmi



Görsel 88 John Constable "Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 89 John Constable "Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

John Constable'ın "Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" adlı eserinde yapılan mavi (Görsel 88) ve kırmızı (Görsel 89) invert uygulamaları, ışık-gölge dengelerini tersine çevirerek mekân derinliğini ve doğa atmosferini görsel olarak farklılaştırmıştır. Negatif görüntüleme sayesinde açık gökyüzü karanlık hale gelirken, ağaç gövdeleri ve zemin aydınlanmış gibi görünür; bu da izleyicide optik bir yanılsama oluşturarak sahne algısını yeniden yapılandırır.



Görsel 90 Leonardo da Vinci "Meryem ve Çocuk İsa" Resmi



Görsel 91 Leonardo da Vinci "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 92 Leonardo da Vinci "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Leonardo da Vinci'nin "Meryem ve Çocuk İsa" (Görsel 90) eserinde yapılan mavi ve kırmızı invert uygulamaları, sfumato tekniğiyle oluşturulmuş yumuşak geçişleri zıt tonlarla yeniden yorumlar. Açık alanların kararması, özellikle figürlerin yüz ve bedenlerinde dramatik bir görsel yanılsama yaratır; bu da izleyicide yeni bir ışık kaynağı varmış gibi algı oluşturur.

Jacobo Tintoretto'nun bu anıtsal kompozisyonunda (Görsel 93) yapılan mavi ve kırmızı invert uygulamaları, sahnedeki dramatik ışık-gölge dengesini tersine çevirerek güçlü bir görsel yanılsama yaratır.



Görsel 93 Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resmi



Görsel 94 Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 95 Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Özellikle tahtta oturan figür ve merdivenler gibi odak noktaları, renk terslemeyle birlikte arka plana itilirken, normalde gölgede kalan figürler daha belirgin hâle gelir. Bu durum, ışığın yönü ve yoğunluğu hakkındaki algıyı değiştirerek izleyicide farklı bir mekânsal algı oluşturur.

Tiziano Vecellio'nun bu görkemli eserinde (Görsel 96) uygulanan mavi ve kırmızı invert analizleri, ışık-gölge ilişkilerini tersine çevirerek dramatik etkiyi farklı bir düzleme taşır. Özellikle merkezde yer alan kadın figürünün aydınlık alanları karanlığa dönüşürken, arka

plandaki gölgeler açık tonlara evrilir. Bu terslik, figüratif öncelikleri değiştirerek izleyicide alışılmış görsel hiyerarşinin dışına çıkan yeni bir algı yaratır ve ışığın yönüyle birlikte duygusal yoğunluğu da yeniden kurgular.



Görsel 96 Tiziano Vecellio "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resmi



Görsel 97 Tiziano Vecellio "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resminin dijital alanda mavi renkte invert edilmesi.



Görsel 98 Tiziano Vecellio "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resminin dijital alanda kırmızı renkte invert edilmesi.

Bu bölümde, negatif görüntü analizi, ışık ve gölge değerlerini tersine çevirerek eserlerdeki görsel hiyerarşiyi yeniden yapılandırmakta, izleyicide alışılmış algıların ötesinde güçlü bir görsel yanılsama ve farkındalık yaratmaktadır.

2.4 Renk Paleti Ayrıştırması ve Mozaik Uygulamasıyla Işık-Gölge Değerinin Görsel Etkisi

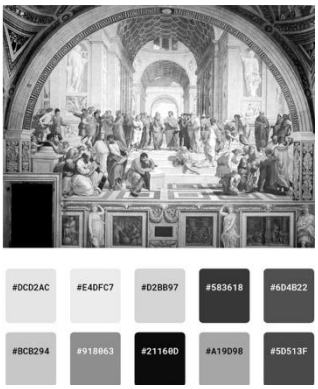
Bu bölümde, "Barok ve Rönesans Dönemi'nde üretilen eserler, akademilerde öğretilen klasik/geleneksel kairoskuro (ışık ve gölge) tekniği yerine, ışık ve renk temelli bir palete sahip fovistlerin 'ışık denklemi' yanılsamasıyla yapılsaydı nasıl bir etki yaratırdı?" sorusuna yanıt aranmıştır. Fovist sanatçılar, renk tonu modellemesini en aza indirerek renkleri olduğu gibi kullanma eğilimindedir. Bu bağlamda belirlenen eserler incelenmiş ve bu eserlerdeki renkler, olduğu gibi kullanılabilirlik açısından dijital ortamda analiz edilmiştir.

Renk analizi yapabilmek amacıyla, orijinal resimlerin renk paletleri Gradients uygulaması aracılığıyla dijital olarak ayrıştırılmıştır. Süreç boyunca renkler, saf tonlarıyla değerlendirilmiş; bu renkler aynı zamanda ham halleriyle mozaik düzende yeniden yapılandırılmıştır. Bu uygulama, ışık ve gölgenin yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda duygusal ve estetik düzeyde de kompozisyona önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Kairoskuro, İtalyanca chiaroscuro teriminden türetilmiştir ve "ışık-gölge" anlamına gelir. İki boyutlu bir yüzeyde üç boyutlu bir yanılsama oluşturmak için kullanılan ışık ve gölge geçişlerini temel alan kairoskuro tekniği, Rönesans dönemi sanatçıları tarafından geliştirilmiştir. Kairoskuro tekniğinin en iyi örneklerini Caravaggio ve Rembrandt'ın yapıtları oluşturmaktadır (Keser, 2009). Degrades, bir renkten diğerine; bir rengin açık bir tonundan koyu tonuna; büyük biçimlerden küçük biçimlere, kaba dokulardan pürüzsüz dokulara doğru kademeli ve ince geçişlerle yapılan görsel düzenlemelerdir. Sanatın bir ilkesi olarak, sanatın elemanları arasında değerler arası geçişlerin yavaş yavaş ve derece derece düzenlenmesini ifade eder (Keser, 2009).

Renk paleti ve ton analizleri aracılığıyla klasik eserler farklı açılardan yeniden değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Öğrenciler, renk paleti ve ton analizleri sayesinde klasik eserleri farklı açılardan yorumlama olanağı bulmuştur.



Görsel 99 Raffaello Sanzio da Urbino "Atina Okulu" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 100 Raffaello Sanzio da Urbino "Atina Okulu" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

Görsel 99'daki Raffaello'nun "Atina Okulu" eserinde, fovist sanatçıların renk tonu modellemesine ulaşmak amacıyla eserin orijinal renkleri sadeleştirilmiş ve temel renk paletleri oluşturulmuştur. Görsel 100'de ise bu oluşturulan renk paleti dijital olarak manipüle edilerek siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki görselde de eserin genelinde kahverengi tonlarının koyu alanları, krem rengi tonlarının ise orta ton alanlarını tanımladığı gözlemlenmektedir. Renk paleti ayrıştırması ve mozaik uygulamasıyla yapılan bu çalışma, ışık-gölge değerlerinin kompozisyon üzerindeki görsel etkisini belirginleştirerek, hacimsel derinliğin ve mekânsal algının yeniden inşa edilebileceğini göstermektedir.



Görsel 101 Hans Holbein "Elçiler" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 102 Hans Holbein "Elçiler" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 103 Michelangelo Merisi da Caravaggio "İsa'nın Mezara Konması" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 104 Michelangelo Merisi da Caravaggio "İsa'nın Mezara Konması" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

Görsel 101'de, Hans Holbein'in "Elçiler" adlı eserinde orijinal renk tonları sadeleştirilerek sanatçının renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 102'de ise bu renk paleti dijital olarak manipüle edilerek siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki çalışmada da kahverengi, yeşil ve kırmızı gibi renk tonlarının en koyu değerlerinin kullanıldığı ve resmin genelinde koyu tonların hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca koyu ton pembe kullanımıyla eserde aydınlık ve açık alanlar da oluşturulmuştur. Görsel 103'te, Caravaggio'nun "İsa'nın Mezara Konması" adlı eserinde genel bir renk paleti elde etmek amacıyla renk tonları ayrıştırılmıştır. Görsel 104'te ise bu palet siyah-beyaz ton değerine dönüştürülerek ışık-gölge ilişkisi görselleştirilmiştir. Her iki

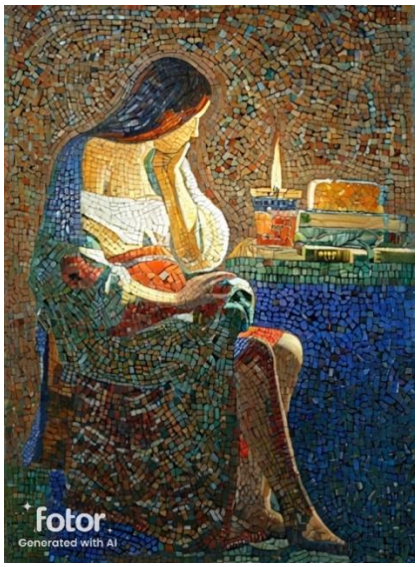
analizde kahverengi, turuncu ve siyah tonlarla resmin büyük kısmı koyu alanlar olarak tanımlanırken; ten rengi ve gri gibi tonlarla açık alanların oluşturulduğu tespit edilmiştir. Renk paleti ayrıştırması ve mozaik uygulamasıyla yapılan bu analizler, ışık-gölge değerlerinin kompozisyon içindeki vurguyu nasıl belirlediğini ve anlatım gücünü nasıl etkilediğini somut biçimde ortaya koymaktadır.



Görsel 105 Georges de La Tour "Mary Magdalene" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 106 Georges de La Tour "Mary Magdalene" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 107 Georges de La Tour "Mary Magdalene" Resminin dijital alanda mozaik oluşturulması.

Görsel 105'te Georges de La Tour'un "Mary Magdalene" adlı eseri, orijinal renk tonları sadeleştirilerek sanatçının renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 106'te ise bu palet, dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki analizde de, renk paletinin alt sıralarında yer alan renklerin koyu tonları; üst sıralardaki renklerin ise açık tonları temsil ettiği gözlemlenmektedir. Görsel 107'da ise mozaik analizi uygulanmış, böylece eser biçimsel olarak parçalanarak deformasyona uğratılmıştır. Bu analizler, renk paleti ayrıştırması ve mozaik uygulamaları yoluyla, ışık-gölge değerlerinin görsel etkisinin yapısal bütünlüğe ve algısal hiyerarşiye nasıl yön verdiğini göstermektedir.

Görsel 108'de Jan Josephszoon Van Goyen'in "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" adlı eserinde, fovist sanatçıların renk tonu modellemesine ulaşabilmek adına eserin orijinal renkleri sadeleştirilerek renk paletleri oluşturulmuştur. Görsel 108'de ise bu palet, dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki analizde de mavi tonlarının açık alanları, kahverengi tonlarının ise koyu alanları oluşturduğu gözlemlenmektedir.

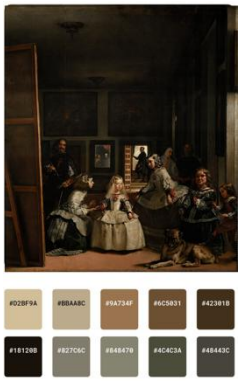
Görsel 110'da Velazquez'in "Nedimeler" adlı eserinde, orijinal renk tonları sadeleştirilerek sanatçının renk paleti ortaya konulmuştur. Görsel 111'da ise bu palet, dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerine çevrilmiştir. Her iki düzenlemede de kahverengi ve ten rengi tonları açık alanları; siyah ve gri tonlar ise koyu alanları tanımlamaktadır.



Görsel 108 Jan Josephszoon Van Goyen "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 109 Jan Josephszoon Van Goyen "Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 110 Diego Rodriguez de SilvayVelazquez "Nedimeler" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 111 Diego Rodriguez de SilvayVelazquez "Nedimeler" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

Görsel 112'de Adriaen van Ostade'nin "Resim Atölyesi" adlı eserinde, sanatçının genel renk paletine ulaşabilmek amacıyla resmin renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 113'de ise elde edilen bu palet, siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki görsele bakıldığında, kırmızı ve kahverengi tonlarının orta tonları; gri ve mor renklerin ise açık tonları temsil ettiği gözlemlenmektedir.



Görsel 112 Adriaenvan Ostade "Resim Atölyesi" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 113 Adriaenvan Ostade "Resim Atölyesi" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 114 Johannes Vermeer "Terazi Tutan Kadın" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 115 Johannes Vermeer "Terazi Tutan Kadın" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

Görsel 114'te Vermeer'in "Terazi Tutan Kadın" adlı eseri, orijinal renk tonlarıyla birlikte sadeleştirilerek sanatçının renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 115'te ise bu palet, dijital manipülasyon ile siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki analizde de mavi ve tonlarının koyu alanları, okra ve pembe gibi açık tonlu renklerin ise aydınlık bölgeleri belirlediği görülmektedir. Bu analizler göstermektedir ki, renklerin ton değerlerine

indirgenmesi, ışık-gölge etkisini daha belirgin hale getirerek izleyicinin kompozisyonu daha yapısal ve biçimsel düzeyde algılamasını sağlamaktadır.



Görsel 116 Frans Hals “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 117 Frans Hals “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

Görsel 116’da Frans Hals’ın “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” adlı eserinde, fovist sanatçıların renk tonu modellemesine ulaşabilmek adına orijinal renklerle birlikte renkler en aza indirgenmiş ve bir renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 117’de ise bu palet dijital manipülasyon yoluyla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki analizde de kahverengi, kırmızı ve siyah tonlarının koyu alanları, mavi ve yeşil tonlarının ise açık alanları oluşturduğu görülmektedir. Bu tür ayrıştırmalar, izleyicinin görseldeki derinlik, yoğunluk ve ışık-gölge ilişkisini daha soyut ve yapısal düzeyde algılamasına imkân tanımaktadır.



Görsel 118 John Constable Bahçe “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 119 John Constable Bahçe “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 120 John Constable “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin fovist sanatçıların kullandığı renklerle yeniden uyarlanması.

Görsel 118’de John Constable’ın “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” adlı eseri, orijinal renk tonlarıyla birlikte ele alınarak renkleri en aza indirgenmiş ve sanatçının renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 119’da bu palet dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki görsel incelendiğinde, yeşil ve tonlarının koyu alanları, gri tonların ise açık alanları oluşturduğu gözlemlenmektedir. Görsel 120’de ise yalnızca tek bir renk tonundan yola çıkılarak yapılmış manipülasyon analizine yer verilmiştir. Bu tür uygulamalar, bir eserdeki ışık-gölge derinliğinin renk yoğunlukları aracılığıyla nasıl kurulduğunu görsel

olarak ortaya koymakta ve sanat eserinin yapısal dinamiklerini daha somut biçimde analiz etmeye olanak tanımaktadır.



Görsel 121 Leonardo da Vinci "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 122 Leonardo da Vinci "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 123 "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin dijital alanda mozaik oluşturulması.

Görsel 121'de Leonardo da Vinci'nin "Meryem ve Çocuk İsa" adlı eserinde, sanatçının genel bir renk paletine ulaşabilmek amacıyla resmin renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 122'de ise elde edilen bu renk paleti dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki görsel incelendiğinde, kahverengi ve turuncu kullanımlarıyla eserin büyük kısmının orta tonları oluşturduğu, ten rengi ve gri tonların ise açık alanları tanımladığı görülmektedir. Görsel 123'te ise eserin mozaik analizi yapılarak yapısal biçimde deformasyona uğratıldığı gözlemlenmiştir. Bu tür analizler, ışık ve gölgenin renk paleti içerisindeki dağılımını açığa çıkararak, sanat eserinin hacim, derinlik ve kompozisyon dengesi üzerindeki etkilerini somutlaştırmakta ve görsel algıya dayalı yorum gücünü artırmaktadır.



Görsel 124 Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.

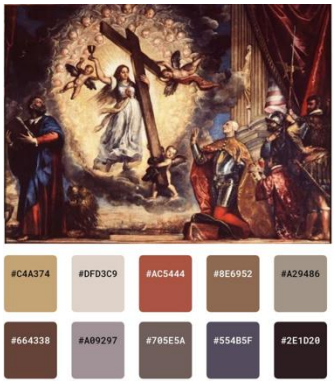


Görsel 125 Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

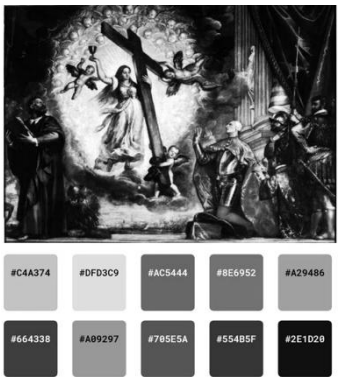


Görsel 126 Görsel 125: Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin dijital alanda mozaik oluşturulması.

Görsel 124'te Jacobo Tintoretto'nun "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" adlı eseri, orijinal renk tonlarıyla birlikte analiz edilerek renkler en aza indirgenmiş ve sanatçının renk paleti oluşturulmuştur. Görsel 125'te ise elde edilen bu renk paleti dijital manipülasyonla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki analizde de renk paletinin alt sırasında yer alan tonların orta değerleri, üst sıradaki turuncu ve kahverengi tonların ise koyu alanları temsil ettiği gözlemlenmiştir. Bu tür uygulamalar, sanat eserinin ışık-gölge dağılımını daha anlaşılır hâle getirerek, izleyicide oluşan hacim, mekânsal algı ve kompozisyon bütünlüğünü somut verilerle desteklemektedir.



Görsel 127 Tiziano Vecellio "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resminin dijital alanda renk paletlerinin oluşturulması.



Görsel 128 Tiziano Vecellio "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resminin dijital alanda siyah-beyaz renk paletlerinin oluşturulması.

Görsel 125'te Tiziano Vecellio'nun "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" adlı eserinde, fovist sanatçıların renk tonu modellemesine ulaşabilmek adına eserin orijinal renkleri sadeleştirilerek renk paletleri oluşturulmuştur. Görsel 126'da ise bu renk paleti dijital manipülasyon yoluyla siyah-beyaz ton değerine dönüştürülmüştür. Her iki görselde de turuncu, mor ve pembe tonlarının açık alanları; mavi, bordo ve kahverengi tonlarının ise koyu alanları oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu analiz, rengin tonal karşılıklarının yapısal etkisini ortaya koyarak, ışık-gölge organizasyonunun kompozisyon üzerindeki işlevini daha okunur ve ölçülebilir hâle getirmektedir.

Renk paleti ayrıştırması ve mozaik uygulamasıyla yapılan bu analizler, ışık-gölge değerlerinin kompozisyon içindeki vurguyu nasıl belirlediğini ve anlatım gücünü nasıl etkilediğini somut biçimde ortaya koymaktadır.

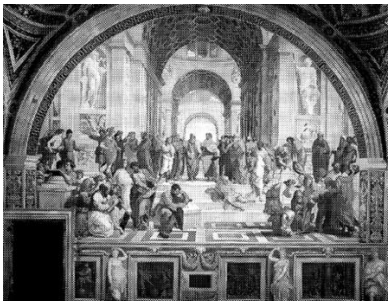
2.5 Işık-Gölge Üzerinden Sanatın Eleman ve İlkelerin Dijital Analizi

Bu bölümde, "Dijital olarak analiz edilen ışık ve gölge kompozisyonları, sanatın elemanları (çizgi, renk, doku, ton, biçim, ölçü, yön, şekil) ve ilkeleri (denge, vurgu, tutarlılık, hizalama, oran orantı, görsel hiyerarşi, bütünlük) açısından ne tür biçimsel katkılar sağlamaktadır?" sorusuna yanıt aranmıştır. İncelenen eserlerde, gözle doğrudan algılanamayan ancak dijital araçlar yardımıyla tespit edilebilen sanatın eleman ve ilkeleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu analizlerde, belirli oranların artırılması durumunda eserlerde bozulmaların ve yeni görsel biçimlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Uyarlaması yapılan çalışmalarda, noktalama işlemi uygulandığında gölgeli alanların daha da koyulaştığı; çizgisel uyarlamalarda ise koyu ve açık alanların daha açık tonlarda seyrettiği tespit edilmiştir. Bu durum, ışık ve gölgenin kompozisyon kurgusundaki etkisinin dijital olarak daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir.

Sanatın İlkeleri, bir sanat eserini üretirken sanatın elemanlarını seçme, düzenleme ve kompozisyon oluşturmada rehberlik eden temel niteliklerdir. Sanatçılar, çalışmalarını tasarlarken bu ilkeleri gözeterek tasarım aşamalarında çeşitlilik ve bütünlük sağlamaya çalışmaktadır (Keser, 2009).

Sanatın başlıca ilkeleri şunlardır. Denge, vurgu, armoni, sınırlama, hareket, biçim, düzen, birlik ve ritim. Sanatın elemanları ise sanatçının bir eseri oluştururken kullandığı temel öğelerdir: nokta, çizgi, leke, doku, renk, boşluk, ışık-gölge, motif ve form. Bu öğeler, kendi başlarına da anlam taşıyabilir. Sanatın ilkeleri ise bu elemanların düzenlenmesiyle ortaya çıkan denge, ritim, derinlik ve armoni gibi görsel sonuçlardır (Keser, 2009).

Sonuç olarak, dijital analizler ışık ve gölgenin sanat yapıtındaki kompozisyonun işlevini görünür kılmış; görsel yapının altında yatan temel ilkeleri anlamaya katkı sunmuştur. Işık ve gölgenin kompozisyon kurgusundaki yeri dijital olarak belirginleştirilmiştir.



Görsel 129 Raffaello Sanzio da Urbino “Atina Okulu” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 130Hans Holbein “Elçiler” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 131Michelangelo Merisi da Caravaggio “İsa'nın Mezara Konması” Resminin sanatın elemanlarından olan çizgiyi kullanarak yeniden ele alınması.

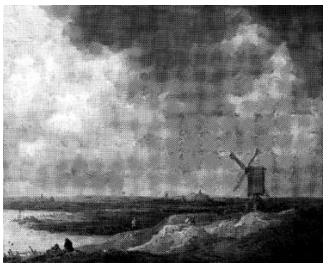
Bu üç görselde sanatın elemanları olan nokta ve çizgi dijital olarak yeniden yorumlanmıştır. “Atina Okulu” (Görsel 129) ve “Elçiler” (Görsel 130) eserlerinde nokta kullanımı, ışık ve gölge geçişlerini yoğunlukla tanımlayarak mekânsal derinlik ve figür vurgusu yaratmıştır. “İsa’nın Mezara Konması” (Görsel 131) çalışmasında ise çizgi kullanımı dramatik kompozisyonu güçlendirirken, figürlerin hareketi ve duygusal yoğunluğu etkileyici şekilde belirginleşmiştir.



Görsel 132 Georges de La Tour “Mary Magdalene” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



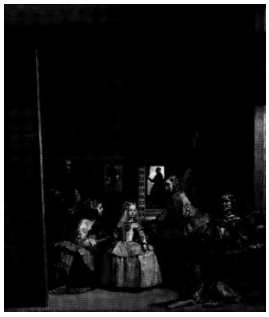
Görsel 133 RembrandtHarmenszoon Van Rijn “Gece Devriyesi” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



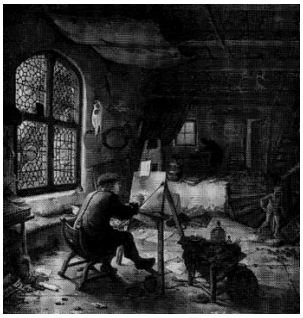
Görsel 134 Jan Josephszoon Van Goyen “Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.

Bu üç eserde nokta elemanı, ışık ve gölge etkisini yeniden yapılandırmak için etkin biçimde kullanılmıştır “Mary Magdalene” (Görsel 132) eserinde nokta yoğunluğu, ışık kaynağı etrafında odaklanarak dramatik atmosferi artırır. “Gece Devriyesi” (Görsel 133) çalışmasında,

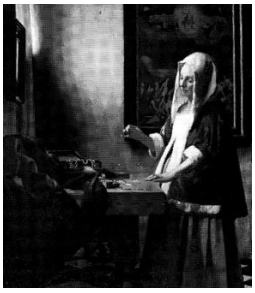
noktasal dağılım figürlerin ön plana çıkmasını sağlarken kompozisyonun derinliğini vurgular. “Yel Değirmeni” (Görsel 134) manzarasında ise nokta kullanımı, doğadaki ışık geçişlerini ve atmosferik etkiyi belirginleştirir.



Görsel 135 Diego Rodriguez de Silvay Velazquez “Nedimeler” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 136AdriaenvanOstade “Resim Atölyesi” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 137Johannes Vermeer “Terazi Tutan Kadın” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.

Bu üç eserde nokta öğesi, ışık-gölge geçişlerini tanımlamada belirleyici bir rol üstlenmiştir. “Nedimeler”de (Görsel 135) noktasal dağılım, mekânın derinliğini ve figürlerin konumunu vurgular. “Resim Atölyesi” (Görsel 136) eserinde nokta kullanımı, ışığın iç mekânda yayılışını betimleyerek atmosferi zenginleştirir. “Terazi Tutan Kadın”da (Görsel 137) ise noktalar, pencere ışığının dağılımını ve figürün üzerindeki vurguyu etkili şekilde tanımlar.



Görsel 138 Frans Hals “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.

Frans Hals’ın “Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette” adlı eserinde (Görsel 138), nokta öğesiyle yapılan dijital yeniden yorumlama, figürlerin oturuş düzeni ve bakış yönlerini vurgulayan görsel bir ritim yaratır. Noktasal yoğunluk, özellikle yüzler ve giysilerde toplanarak sahnedeki sosyal hiyerarşiyi ve etkileşimi belirginleştirir; bu da eserin kompozisyon bütünlüğünü güçlendirir.



Görsel 139 John Constable “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin sanatın elemanlarından olan noktayı kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 140 Görsel 140: John Constable “Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe” Resminin sanatın elemanlarından olan çizgiyi kullanarak yeniden ele alınması.

John Constable'ın "Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe" eserinde nokta ve çizgi öğeleriyle yapılan dijital yorumlamalar, doğa ile mimarinin ilişkisini farklı biçimlerde ortaya koymaktadır. Görsel 139'daki noktasal yaklaşım, özellikle yaprak dokuları ve ışık-gölge geçişlerinde yüzey derinliğini arttırırken, Görsel 140'taki çizgisel çözümleme ise mimari formları belirginleştirerek katedralin dikey vurgusunu ve kompozisyondaki yön hissini öne çıkarmıştır. İki yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, eser hem atmosferik derinlik hem de yapısal bütünlük açısından zenginleşmiştir.



Görsel 141 Leonardo da Vinci "Meryem ve Çocuk İsa" Resminin sanatın elemanlarından olan çizgiyi kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 142 Jacobo Tintoretto "Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III" Resminin sanatın elemanlarından olan çizgiyi kullanarak yeniden ele alınması.



Görsel 143TizianoVecellio "Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç" Resminin sanatın elemanlarından olan çizgiyi kullanarak yeniden ele alınması.

Görsel 141'de Leonardo da Vinci'nin "Meryem ve Çocuk İsa" eserinde çizgi kullanımı, figürlerin yumuşak geçişlerle birbirine bağlanmasını sağlayarak kompozisyon bütünlüğünü güçlendirmiştir. Görsel 142'de Tintoretto'nun dramatik sahnesi, çizgisel vurgularla yön ve hareket duygusunu öne çıkarmakta; özellikle figürlerin bakış ve jestleriyle sahneye dinamik bir yapı kazandırmaktadır. Görsel 143'te ise Tiziano'nun eserinde çizgi kullanımı, kompozisyonun merkezindeki figürü öne çıkarmış; diyagonal düzenlemelerle izleyicinin gözünü yönlendiren güçlü bir görsel hiyerarşi oluşturmuştur. Her üç yorumda da çizgi, yalnızca biçim değil, aynı zamanda anlatım gücünü destekleyen bir yapı taşı olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışma kapsamında incelenen sanat eserleri, ışık ve gölge değerleriyle yapılan dijital analizler ve sanatın temel elemanları bağlamında yeniden yorumlanarak çok katmanlı bir görsel okuma imkânı sunmuştur. Nokta, çizgi, ton gibi plastik ögelerin dijital manipülasyonlarla yeniden düzenlenmesi; eserlerin anlatım gücünü, duygusal atmosferini ve kompozisyon kurgusunu daha görünür ve analiz edilebilir hâle getirmiştir. Rönesans'ın dengeli ve hacimsel yapıları, Barok'un dramatik ışık kullanımı ve Romantik akımın doğaya dayalı duygusal yaklaşımı, çağdaş dijital araçlarla yeniden yapılandırıldığında, klasik eserlerin günümüz estetik anlayışıyla buluştuğu yaratıcı bir zemin oluşmuştur. Bu sonuçlar, yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda sanatsal anlam üretimi ve görsel algı geliştirme açısından da önemli katkılar sağlamıştır.

3. SONUÇLAR

Bu proje kapsamında yapılan araştırma, klasik sanat eserlerinin dijital ortamda yeniden ele alınmasının, sadece analiz kolaylığı değil aynı zamanda yeni kompozisyon olanakları

sunduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmada, Rönesans, Barok ve Romantizm dönemine ait 14 farklı sanatçının birer başyapıtı, günümüz dijital teknolojileriyle ışık ve gölge yönünden analiz edilmiştir. Dijital uygulamalar aracılığıyla açık-koyu dengesi, sıcak-soğuk renk alanları ve ışık-gölge oranları görselleştirilerek, çıplak gözle fark edilmesi zor olan detaylar somut biçimde ortaya konmuştur. Görsel tasarım kompozisyonları sanatın temel elemanları (çizgi, ton, renk, biçim, yön vb.) ve ilkeleri (denge, vurgu, bütünlük, ritim, orantı vb.) çerçevesinde ele alınmış; yapılan uygulamalar, ışık-gölge oranlarında yapılan en küçük değişimlerin bile eserin bütünsel yapısında bozulmalara yol açabileceğini göstermiştir. Bu bulgu, klasik resimlerde ışık ve gölgenin yalnızca teknik değil, aynı zamanda estetik bir bütünlük unsuru olduğunu ortaya koymuştur. Analiz sürecinde kullanılan Snapseed uygulaması, eserlerin siyah-beyaz ton değerlerindeki geçişleri değerlendirmede etkili olmuş; resimler farklı ışık ortamlarına göre yeniden yorumlanarak, ışığın yoğunluğu arttığında ya da azaldığında kompozisyonun ilk etkileyiciliğini kaybettiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, Gradients.app, Photoshop ve Procreate gibi dijital araçlarla yapılan uyarlamalar, sanat analizinde ve uygulama pratiğinde, klasik eserlerdeki ışık ve gölge yapısını daha derinlikli biçimde anlama ve yeniden kurgulama imkânı sunmuştur.

Sonuç olarak, dijital araçların ve uygulamaların resim sanatındaki analiz süreçlerine büyük katkı sağladığı görülmüş; bu yöntemlerin hem görsel sanat eğitimine hem de sanat eserlerinin yeni nesil analiz ve yorumlama biçimlerine önemli bir zemin sunduğu belirlenmiştir.

- Işık ve gölgenin sanatsal kompozisyondaki işlevi, dijital analiz yöntemleriyle daha görünür ve ölçülebilir hâle gelmiştir. Rönesans, Barok ve Rokoko dönemlerine ait eserlerde ışık-gölge dengesi hem biçimsel derinlik hem de dramatik anlatım açısından belirleyici bir unsur olarak öne çıkmıştır.
- Siyah-beyaz ton değerlerine, negatif imajlara ve renk paleti analizlerine dayalı dijital uygulamalar, klasik eserlerin farklı yorumlarla yeniden değerlendirilmesine olanak sağlamış; bu da çağdaş sanatsal ifade biçimlerinin gelişimine katkıda bulunmuştur.
- Sanatın elemanları ve ilkeleri bağlamında yapılan çözümlemeler, klasik dönem eserlerinin dijital ortamlarda yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlamış, görsel yanılsama ve ifade gücünün nasıl manipüle edilebileceğini somut olarak ortaya koymuştur.

3.1. Öneriler

- Bu tür dijital analizlerin, sanat eğitimi sürecine entegre edilmesi, klasik eserlerin çağdaş bakış açılarıyla analiz edilmesini ve yeniden üretilmesini destekleyecektir.
- Daha fazla sanatçı ve dönem kapsamına alınarak benzer dijital analizler genişletilmeli; Gotik, Empresyonizm, Kübizm gibi farklı üsluplar da ışık-gölge bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.
- Göz izleme (eye-tracking), yapay zekâ tabanlı ışık yoğunluğu haritalama gibi deneysel ölçüm teknikleri ile dijital analizler desteklenerek daha bilimsel veriler elde edilebilir.
- Sergi çıktılarının sanal gerçeklik (VR) veya artırılmış gerçeklik (AR) uygulamalarıyla izleyiciye sunulması hem interaktif hem de yenilikçi sanat deneyimleri yaratacaktır.

KAYNAKÇA

Alberti, L.B., (1991). *On Painting, PenguinClassics*, England.Copenhaver , B.P. ve Schmidt, C.B., (1992). A History of Western P

Bird, M. (2016). *Sanatı değiştiren 100 fikir. (Çev. Deniz Öztürk)*. Literatür Yayıncılık.

Burner, A. M. (2006). *Colorchoreography: Foundationalstudies in colordesign.*Cengage Learning.

Clark, K. (2004). Sanatın Hikayesi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gombrich, E. H. (1992). Sanat *ve yanılsama: Görsel imge dünyasında psikoloji.* (Çev. Ahmet Cemal). Remzi Kitabevi.

Gombrich, E. H. (2020). *Gölgeler: Düşen gölgenin Batı sanatında tasviri*. (Çev. Dilek Zaptçıoğlu). Everest Yayınları.

Gombrich, E. H. (2006). *Sanatın Öyküsü* (B. Aslan, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hasanoğlu, A. T. (1995). *Barokçağ ve içindeki ışık Rembrandt (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Honour, H., &Fleming, J. (2009). Dünya Sanat Tarihi (13. baskı). İnkılap Kitabevi.

Keser, N. (2005). *Sanat sözlüğü.* Ütopya Yayınevi.

Kong, J. T. (2011). *ThenewMunsellstudentcolor set*. FairchildBooks.

Ocvirk, O. G., Stinson, R. E., Wigg, P. R., Bone, R. O., &Cayton, D. L. (2012). Art fundamentals: Theoryandpractice (11th ed.). McGraw-Hill.

Öndin, N., (2020). *Gotik Resim ve Heykel Sanatı*, Hayalperest Yayınları, İstanbul.

Öndin N. (2021). *Rönesans ve Eğitim*, MSGÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Dergipark

Özdemir, F. (2020). *Dijital sanat uygulamaları ve çağdaş sanat eğitimi*. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 25(1), 45–58.

Snapseed. (n.d.). *RetrievedJune 12, 2025*, from

Gradients.app. (n.d.). *RetrievedJune 12, 2025*, from

White, M., (2001). *Leonardo İlk Bilgin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (12. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Görsel 1. Raffaello Sanzio da Urbino (1483–1520), Atina Okulu (The School of Athens), 1509–1511, Fresko (fresco), yaklaşık 5.5 × 7.7 m, Vatikan, Stanzadella Segnatura, Roma, İtalya. https://tr.wikipedia.org/wiki/Atina_Okulu

Görsel 2. Hans Holbein (1497–1543), Elçiler (The Ambassadors), 1533, Yağlı boya (oil on panel), 207 × 209.5 cm, National Gallery, Londra, İngiltere. https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/hans-holbein-the-younger-the-ambassadors

Görsel 3. Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571–1610), *İsa'nın Mezara Konması* (*The Entombment of Christ*), 1602–1603, Yağlı boya (oil on canvas), 300 × 203 cm, Pinacoteca Vaticana, Vatikan, İtalya. https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Michelangelo_Merisi_da_Caravaggio_-_The_Entombment_-_WGA04148.jpg

Görsel 4. Georges de La Tour (1593–1652), *Mary Magdalene* (*Magdalenewith the Smoking Flame*), ca. 1640, Yağlı boya (oil on canvas), 133.4 × 102.2 cm, Los Angeles County Museum of Art (veya Louvre), ABD/Fransa. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436839

Görsel 5. Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606–1669), *Gece Devriyesi* (*The Night Watch*), 1642, Yağlı boya (oil on canvas), 363 × 437 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, Hollanda. https://www.wga.hu/html_m/r/rembrand/26group/05group.html

Görsel 6. Jan Josephszoon van Goyen (1596–1656), *Bir Nehir Kenarında Yel Değirmeni* (*River Landscapewith Windmill*), ca. 1640–1650, Yağlı boya (oil on canvas), 29.4 × 36.3 cm, (koleksiyon belirtilmemiş) Board of Trustees of the National Gallery, Londra. https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Goyen_1642_A_Windmill_by_a_River.jpg

Görsel 7. Diego Rodríguez de Silva y Velázquez (1599–1660), *Nedimeler* (*LasMeninas*), 1656, Yağlı boya (oil on canvas), 318 × 276 cm, Museo del Prado, Madrid, İspanya. https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/v/velazque/08/0802vela.html

Görsel 8. Adriaen van Ostade (1610–1685), *Resim Atölyesi* (*ThePainter'sStudio*), 1663 (veya ca. 1647–1650), Gravür/Etching, yaklaşık 38 × 35.5 cm (levha), Rijksmuseum, Amsterdam, Hollanda. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adriaen_van_Ostade_006.jpg

Görsel 9. Johannes Vermeer (1632–1675), *Terazi Tutan Kadın* (*Woman Holding a Balance*), 1664, Yağlı boya (oil on canvas), 45.5 × 38 cm, National Gallery of Art, Washington D.C., ABD.

Görsel 10. Frans Hals (1582–1666), *Aziz Giorgio Birliği'nin Subayları Ziyafette* (*Officers of the St. George Militia Company at a Banquet*), 1616, Yağlı boya (oil on canvas), 175 × 324 cm, Frans Hals Museum, Haarlem, Hollanda. https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Johan_van_Napels_-_detail_of_The_Banquet_of_the_Officers_of_the_St_George_Militia_Company_in_1616_by_Frans_Hals.jpg

Görsel 11. John Constable (1776–1837), *Salisbury Katedrali'nden Piskoposluk Bahçe* (Salisbury Cathedral from the Bishop'sGrounds), 1823, Yağlı boya, 87.6 × 111.8, Victoria and Albert Museum, Londra. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/435922

Görsel 12. Leonardo da Vinci (1452–1519), Meryem ve Çocuk İsa (The Virgin and Child with Saint Anne), 1503 - 1519 civarı, Yağlı boya (oil on wood), 168 × 130 cm, Muséedu Louvre, Paris, Fransa. https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Leonardo_da_Vinci_-_Virgin_and_Child_with_St_Anne_C2RMF_retouched.jpg

Görsel 13. Jacopo Tintoretto (1518–1594), Doge Ziani'nin Elçileri Barbarossa'nın Barış Yapması Boşuna Alexander III, 1590-1592, teknik ve boyutlar belirtilmemiş, koleksiyon bilgi yok. https://artsandculture.google.com/asset/the-ambassadors-of-doge-ziani-petition-in-vain-for-barbarossa-to-make-peace-with-alexander-iii/HwF-qwUNJX4k7w?hl=en

Görsel 14. Tiziano Vecellio (1488–1576), Doge Antonio Grimani Figürünün Önünde İnanç (Portrait of Doge Antonio Grimani with Allegory of Faith), 1555-1593, tuval üzerine yağlıboya, 375 × 814 cm, Sala delle Quattro Porte, Palazzo Ducale, İtalya. https://www.savevenice.org/project/votive-picture-of-doge-antonio-grimani-known-as-la-fede

PRESERVATION AND RESCUE OF CULTURAL HERITAGE ASSETS THREATENED BY DAM CONSTRUCTION PROJECTS

Sebahattin KUCUK

Asst Prof., Department of Conservation and Restoration of Cultural Heritage, Higher School of Conservation and Restoration of Cultural Heritage, Mimar Sinan Fine Arts Universty,
Orcid:0000-0002-8504-1703
sebahattin.kucuk@msgsu.edu.tr

Abstract

The construction of dams and reservoirs, though vital for water supply, agriculture, and energy production, poses a significant threat to cultural heritage assets situated within affected areas. These assets—ranging from archaeological remains to historical monuments—face the risk of submersion, structural degradation, or total loss. This study explores the multi-faceted strategies adopted to mitigate such impacts in Turkey, focusing on three principal methods: documentation, in-situ preservation, and relocation. Drawing on historical cases such as the Keban, Atatürk, Ilısu, and Hasankeyf projects, the paper examines legal frameworks, engineering techniques (e.g., soil stabilization, structural reinforcement, protective backfilling), and interdisciplinary collaboration in the protection process. It also critically evaluates the ethical implications of relocating heritage, where context and authenticity are often compromised. The study ultimately argues that effective heritage preservation in dam zones must prioritize early planning, context-sensitive solutions, and the integration of conservation goals into infrastructure development policies.

Keywords: Cultural Heritage, Dam Construction, Preservation, İn-Situ Conservation, Relocation, Archaeological Rescue, Environmental Impact, Heritage Management

1. INTRODUCTION

Throughout human history, civilizations have been established in regions with easy access to water; river valleys, lake shores and wetlands have been the main settlement areas where cultural accumulation has been shaped. Today, the importance of water has gone beyond being a source of life; it has become a strategic resource in areas such as energy production,

agricultural irrigation and drinking water supply. Accordingly, dam and pond projects are among the indispensable investments for national development and are intensively implemented especially in developing countries for the efficient use of water resources. The areas where dam constructions are planned often overlap with historically inhabited and archaeologically rich regions (Başgelen, 2021). This situation brings with it the need for the protection and preservation of many cultural assets that are at risk of being submerged underwater. In a country like Turkey, which has been home to different civilizations throughout history, a careful and balanced approach must be developed between dam projects and the protection of cultural heritage. Indeed, during large-scale dam projects in the past, systematic conservation efforts were carried out for many immovable cultural assets, thus supporting the country's water management policies and ensuring the transfer of cultural richness to future generations (Everest and Yılmaz, 2018, Başkan, 2018).

In Turkey, the legal framework for the protection of cultural heritage is defined by Article 63 of the Constitution, which in turn shapes practices under the Law No. 2863 on the Protection of Cultural and Natural Heritage (Dülger, 2014). In line with these regulations, cultural assets in the regions where dam construction is planned should be identified, documented, evaluated and protected in an appropriate way. The General Directorate of Cultural Heritage and Museums under the Ministry of Culture and Tourism and regional conservation boards assume responsibility in this process; scientific commissions consisting of experts are established when necessary and a multidisciplinary evaluation is carried out (Dülger, 2014).

With the decision of the Ministry of Culture and Tourism, High Council for the Protection of Cultural Assets No. 36 "Regarding the Protection of Immovable Cultural Assets Affected by Dam Areas", it is possible to shape the works for the protection of cultural assets affected by dam projects under three main headings. These are documentation, preservation in situ and re-location steps respectively. The applicability of each step depends on many factors such as the location of the cultural property, its physical condition, the construction system, the technical features of the dam and the geological structure of the area. Documentation stands out as the most basic conservation method and aims to record cultural assets in detail. In-situ conservation aims to preserve the structures by strengthening them in their current location. The re-location method, on the other hand, is based on the principle of removing the artifacts from their current locations and moving them to a safe area. These methods, alone or in combination, produce both scientific and practical solutions. In this study, the basic conservation and preservation principles applied to cultural assets that need to be taken under protection due to dam projects

will be explained. The aim is to provide information within the framework of general principles and to summarize the experiences gained from past practices without getting bogged down in technical details. In this context, documented practices, legal approaches and implementation principles for the protection of cultural heritage will be presented in a systematic manner.

2. DOCUMENTATION METHODS

The first and most fundamental step towards the conservation of cultural assets is to document them in detail. Documentation is critical in terms of generating information, risk assessment, archiving and creating data sets that can be reconstructed when necessary. In this respect, documentation forms the basis of all other conservation methods and enables processes to be carried out with scientific accuracy.

Documentation studies are usually carried out in a way that reveals the architectural features, material conditions, historical development and environmental position of the buildings. Traditional methods include drawing, measuring and photography, but today these processes are supported by advanced digital technologies. Laser scanners (LiDAR), photogrammetry software, drone-assisted imaging systems, georadar (GPR) scans and archaeometric analysis are important tools in this field (Güngör, 2022). Thanks to these technologies, three-dimensional digital models can be obtained and the internal structure of the structure and its relationship with the ground can be analyzed. Documentation studies have played an important role in many dam projects realized in Turkey in the past years. For example, during the construction of the Keban Dam, a detailed survey of the Pertek Mosque was prepared before it was moved, while in the Hasankeyf settlement within the scope of the Ilısu Dam, mosaic floors, mosques and tombs were documented and archived. Some of the mosaics unearthed as a result of excavations in the Ancient City of Zeugma were preserved in situ, while others were documented in detail before they were moved. The data obtained during the documentation process contributes not only to conservation efforts but also to cultural heritage education, virtual museology and public relations activities. This makes it possible to re-experience works that are physically inaccessible or lost in digital environments.

3. IN-SITU PRESERVATION PRACTICES

The preservation of cultural assets in their location is considered to be the most ideal method in terms of both preserving their original context and maintaining the physical integrity of the structures. "In-situ Conservation" practices are frequently preferred for buildings threatened by

dam projects; they are especially applied to works that cannot be re-located or have high transportation costs (Tellioğlu and Satıcı, 2023).

The in-situ conservation process generally consists of phases such as **ground improvement**, **structural reinforcement**, **restoration-conservation** and installation **of protective cover systems**. These processes are designed according to the nature of the conservation process and the risks carried by the building. For example, the direct contact of water with the structure can be prevented by creating filling layers around a mound or building complex in a dam lake area. In this application, layered systems such as clay, geotextile felt, lime mortar and aggregate are used respectively to provide both physical protection and waterproofing. Ground consolidation is also an integral part of in-situ protection. In this context, micro-piles, grouting techniques, foundation deepening and widening are used. Since the deterioration of the soil properties on which the structures sit may cause collapses and cracks over time, it is of great importance to carry out detailed ground surveys before protection (Fırat et al. 2020). Examples of in-situ conservation are found in many dam projects in Turkey. Approximately 30% of the areas within the scope of Bilecik Dam were protected by this method. In Hasankeyf, embankment cover and conservation sediment works were carried out for some structures (Ahunbay, 1998). Similar protection embankments and embankment systems have been proposed for Philae Island and Seuthopolis in Bulgaria, and some of them have been implemented.

An important issue to be considered in such applications is the control of environmental impacts in the long term. Systems designed by taking into account the direction of water flow, lake elevation, seasonal fluctuations and groundwater movements contribute to long-term protection.

4. RE-LOCATION METHOD

Although the relocation of immovable cultural assets to another area is the most complex and costly method in terms of implementation, in some cases it stands out as an inevitable solution. This method is especially applied for artifacts that will be submerged under a dam lake but cannot be preserved in-situ.

The re-location process is carried out with several different techniques. These are

- **Partial (modular) re-location:** The dismantling of building elements by numbering them and rebuilding them in a new area with the original construction technique. Example: Pertek Mosque at the Keban Dam.

- **Mass re-location:** Cutting the building as a whole from its foundation and moving it to a new site with rail systems or hydraulic shifting techniques. Example: Zeynel Bey Tomb at the Ilısu Dam.
- **Regional transportation:** Relocating only parts of the building, documenting and preserving the rest in situ. Example: Re-location of inscribed blocks at the Karamagara Bridge.

The re-location process should be planned in detail, taking into account the material, size, soil relationship, environmental conditions and the relationship with the new settlement. Engineering, conservation, architecture and transportation specialists should work in coordination throughout the project.

Internationally, the Abu Simbel Temples, the ruins of Philae Island and the Temple of Dendur are known as pioneering examples of this method. In Turkey, many successful re-location practices have been implemented within the scope of Hasankeyf, Ilısu, Deriner and Atatürk Dams.

5. GENERAL PRINCIPLES AND PLANNING RECOMMENDATIONS

Large-scale infrastructure investments such as dam projects require a comprehensive process that includes not only engineering and environmental planning, but also cultural heritage management. Therefore, it is crucial that intervention methods for the protection of cultural heritage are put **in place at the earliest stages of project planning**, not only during the mplementation phase. Early intervention ensures that potential risks are anticipated even before the project starts and appropriate conservation strategies are developed.

The basic principles to be followed in this process can be summarized as follows:

a) *Inventory and Preliminary Identification Studies*

A comprehensive identification of the cultural assets in the project area is the first link in the chain of protection. A detailed **cultural inventory** should be prepared in line with archaeological surveys, literature reviews and local knowledge. In this way, it is decided on a scientific basis which assets will be moved, which can be preserved in situ or documented and archived.

b) *Interdisciplinary Approach*

Conservation processes should be carried out not only by archaeologists or architects, but also with the contribution of experts from a wide range of fields such as art historians,

geological engineers, soil specialists, conservation technologists, and urban planners. Such scientific commissions both strengthen the decision-making process and increase the sustainability of implementation.

c) *Selection of Techniques Suitable for the Type of Conservation*

The method to be applied for each cultural asset differs. For example, while a stone mosque with a solid foundation can be preserved with in-situ reinforcement, re-location may be inevitable for an adobe building built on alluvial soil. Therefore, the choice of method should be made by considering **the type of structure, material properties and ground conditions**.

d) *Continuation of Documentation at Every Stage*

Regardless of the type of conservation method, documentation should not only be done at the beginning but should be maintained throughout the entire intervention process. Detailed records made before, during and after relocation are valuable for scientific accuracy as well as for education and archiving.

e) *Public Participation and Awareness*

Cultural heritage is the common value of society, not only of academic circles or public institutions. In this context, it should be ensured that the local community participates in the processes through information, that the relocated buildings are re-lived in the new location, and that they find a place in the social memory.

6. CONCLUSION

The risk to cultural heritage from dam projects necessitates a careful balance between modern development processes and historical heritage. Within the scope of this study, three main methods - documentation, preservation in situ and re-location - are discussed with examples for cultural assets directly or indirectly affected by dam constructions. Each method has its own advantages, limitations and implementation conditions, and successful results can only be achieved with a holistic approach. The evaluations reveal that conservation is not only a technical issue, but also a part of cultural continuity. Integrating assessments related to cultural assets from the planning stage of dam projects and selecting interventions that are appropriate for the historical texture of the area, the physical characteristics of the structure and the existing environmental conditions will lead to successful results in the long term.

Many dam projects implemented in our country in the past offer important experience in this respect; the experiences gained in the process from Seyhan to Ilısu provide guidance for future studies. The protection of cultural heritage is not only the remembrance of the past, but also the

construction of a common memory to be passed on to the future. In this context, every practice should observe both technical accuracy and cultural responsibility.

REFERENCES

Ahunbay, Z. (1998). *Hasankeyf'in Korunması: Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar*. GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu Bildirileri, 325–335. Şanlıurfa: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Başgelen, N. (2001). *Türkiye'de Barajlar ve Göl Alanlarındaki Kültürel ve Doğal Miras*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Başkan, S. (2018). *Çoruh Barajları Suları Altında Kalan Tarihî Üç Caminin Taşıma ve Rekonstrüksiyon Uygulamaları Hakkında Bir Değerlendirme*. Vakıflar Dergisi, 49, 187–211.

Dülger, M.V. (2014). Kültür Varlıklarının ve Sanat Eserlerinin Hukuki Açıdan Korunması. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (1), 2014; 107-161.

Everest, A., Yılmaz, L. (2018). *UNESCO ve Barajların Kültür Mirasına Ekolojik Yansımaları*. V. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (ISMS), 687–708.

Fırat, S., Işık, N.S., Selçuk, E. (2020). Tarihi Yapıların Temel Sistemlerinin Güçlendirilmesi, *Türk Doğa ve Fen Dergisi,* Cilt 9, Özel Sayı, 182-189.

Güngör, M. (2022). Yersel Lazer Tarayıcıların Arkeolojik Alanlardaki Kullanımının İncelenmesi. *Türkiye LİDAR Dergisi* 2022: 4(2); 85-90.

Tellioğlu, S., Satıcı, B. (2023). Tarihi Yapılarda Restorasyon Tekniklerine Göre Uygulanacak Malzemelerin Belirlenmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi,* Cilt 6, No 1, s. 37-49

.

YENİ KAVRAMSALCILIK AKIMI İLE SERAMİĞİN KAVRAMSAL SANAT BAĞLAMINDA GÖRÜNÜRLÜĞÜ

Gizem YÜKSELER

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanatta Yeterlik

gizemyukseler@hotmail.com – 0000-0001-8015-7507

ÖZET

20. yüzyılın son çeyreğinde kavramsal sanatın dönüşümüyle birlikte şekillenen Yeni Kavramsalcılık akımı, yalnızca düşünsel içeriği değil, bu içeriği taşıyan araçların ve malzemelerin kültürel bağlamlarını da sorgulayan bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, sanat dünyasında geleneksel olarak zanaat ile ilişkilendirilen seramik gibi malzemelere yönelik algının değişmesini ve seramiğin çağdaş sanatın kavramsal ekseninde yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Yeni Kavramsalcı sanatçılar, seramiği yalnızca estetik veya biçimsel bir unsur olarak değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bir temsil aracı olarak da konumlandırmışlardır. Seramiğin içerdiği bu göstergeler yeni kavramsalcıların söylem merkezli yapısıyla örtüşerek kavramsal derinlik kazanmıştır. Bu durum, seramiğin yalnızca plastik sanatların bir alt disiplini olmaktan çıkıp, çağdaş sanat söyleminin eleştirel ve teorik alanına dâhil olmasını sağlamıştır.

Bu bildiri, Yeni Kavramsalcılık çerçevesinde üretilen seramik temelli sanat eserlerinin, seramiğin çağdaş sanat sahnesindeki görünürlüğünü nasıl artırdığını incelemeyi amaçlamaktadır. Seramiğin, kavramsal anlatı ile bütünleşerek zanaat statüsünden çıkıp sanatın entelektüel alanına taşınmasındaki rolü, örnekler ve kuramsal çerçeve eşliğinde değerlendirilecektir. Böylece seramiğin, çağdaş sanatın eleştirel dinamikleri içinde edindiği yeni konum ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kavramsalcılık, Seramik, Postmodernizm, Kavramsal Sanat, Malzeme, Gösterge.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanatın dönüşüm geçirmesi, özellikle 1960'lar sonrasında kavramsal sanatın yükselişiyle ivme kazanmıştır. Bu dönüşümün postmodernizm ile birleşerek 1980'lerde yeni bir biçim kazandığı görülmektedir. “Yeni Kavramsalcılık” olarak adlandırılan bu yönelim, sanatın salt biçimsel estetiğinden ziyade düşünsel boyutunu ön plana çıkararak, sanatı bir söylem alanı olarak konumlandırır. Bu bağlamda sanatçılar, kullanılan malzemenin anlam ve bağlamını da yeniden sorgular hâle gelmiştir. Seramik, bu yeni anlayışta yalnızca geleneksel bir zanaat ürünü değil, kavramsal derinliği olan bir temsil aracı olarak sanat pratiklerine dâhil edilmiştir.

Bu çalışma, Yeni Kavramsalcılık akımı çerçevesinde üretilen seramik temelli sanat eserlerinin seramiğin çağdaş sanat sahnesindeki görünürlüğünü nasıl artırdığını incelemektir. Seramiğin kavramsal anlatıyla birleşerek zanaat statüsünden çıkıp sanatın entelektüel ve eleştirel alanına taşınmasındaki rolünü örnekler ve kuramsal yaklaşımlar eşliğinde değerlendirmek hedeflenmektedir.

2. YENİ KAVRAMSALCILIK VE KAVRAMSAL MALZEME ANLAYIŞI

Yeni Kavramsalcılık, klasik kavramsal sanatın fikir odaklı yaklaşımını sürdürmekle birlikte, metin, video, nesne ve yerleştirme gibi çoklu medyumları kullanarak izleyicinin katılımını teşvik eder. Bu dönemde sanat üretiminde kullanılan her malzeme, yalnızca estetik veya fonksiyonel bir araç değil; aynı zamanda tarihsel, sosyokültürel ve politik anlamlarla yüklü bir göstergedir (Osborne, 2002). Sanatçıların bu çerçevede seramiğe yönelmeleri, malzemenin geleneksel anlamlarının dönüştürülerek güncel sanatın kavramsal taleplerine hizmet etmesini sağlar.

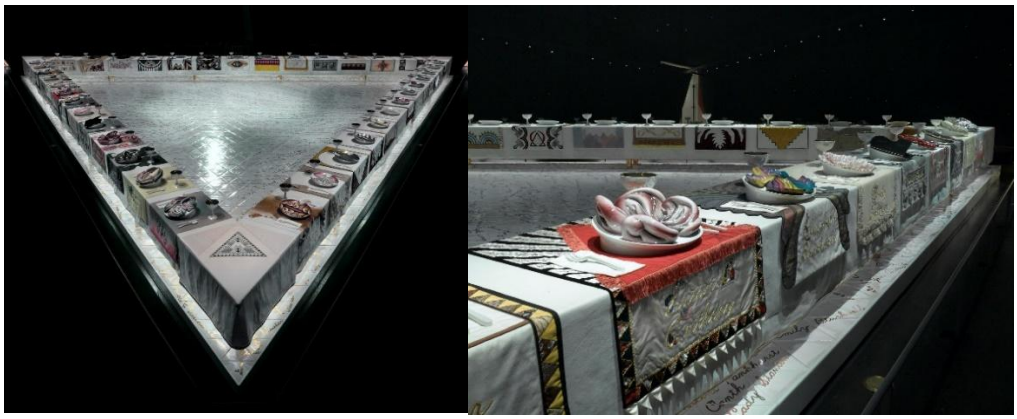


Görsel 1. Haim Steinbach, Stay With Friends (Kelloggs And Telma), 1986

1. Seramiğin Kavramsal Sanatta Kullanımı Gösterge Değeri ve Eleştirel Anlamı

Seramik, tarih boyunca işlevsel objeler üretmek amacıyla kullanılan bir zanaat malzemesi olarak görülmüştür. Ancak bu malzeme aynı zamanda, kültürel aktarımın, hafızanın, kırılganlığın ve sürekliliğin taşıyıcısıdır (Garth Clark, 2003). Yeni Kavramsalcı sanatçılar, seramiğin bu çok katmanlı yapısını kavramsal sanatın diline entegre ederek hem zanaat-sanatı ayrımını sorgulamakta hem de seramiği bir düşünsel alan hâline getirmektedirler.

Yeni Kavramsalcı sanatçılar seramiği hem görsel hem de düşünsel bir temsil düzleminde işlerken, aynı zamanda bu malzemenin taşıdığı tarihsel ve sosyokültürel kodları eleştirel biçimde sorgularlar. Özellikle seramiğin tarihsel olarak "kadın işi", "ev içi üretim" ve "zanaat" kategorilerine hapsedilmesi, feminist ve postkolonyal sanat pratiklerinde sanatçılar tarafından bilinçli bir malzeme politikasıyla yeniden ele alınmaktadır (Jones, 2000). Bu bağlamda seramiğin seçimi, yalnızca bir estetik tercihten öte, sanatçının malzeme aracılığıyla sanat tarihindeki dışlayıcı yapıları eleştirmesinin bir aracı hâline gelir. Barbara Kruger'ın Dinner Party isimli enstalasyon çalışması zanaatin kadın ile özdeşleştirilmesi ile de ilgilidir.



Görsel 2 ve Görsel 3: Barbara Kruger, Dinner Party, Seramik Tabak, 1463 x 1463 cm ,1974–1979

Bu bağlamda seramik, Yeni Kavramsalcılıkta sadece görsel bir ifade değil; toplumsal yapıları görünür kılan, sorgulayan ve yerleşik anlamları dönüştüren eleştirel bir söylem aracı olarak öne çıkmaktadır. Malzemenin kırılganlığı, çatlaması, biçimleniş süreci ve el emeği doğası, eserin anlam katmanlarına doğrudan katkı sunarak sanatçının eleştirel niyetini biçimsel olarak da desteklemektedir.

2. Seramiğin Görünürlüğünün Artması: Kimlik, Hafıza ve Kültürel Temsiller

Seramik, tarihsel olarak işlevsel objelerin üretiminde kullanılan, geleneksel ve el emeğine dayalı bir zanaat malzemesi olarak sınıflandırılmıştır. Ancak çağdaş sanat pratiklerinde bu geleneksel algı kırılmaya başlanmış; seramik, kültürel hafızanın, kırılganlığın, kalıcılığın ve aidiyetin taşıyıcısı olarak kavramsal sanat bağlamında yeniden değerlendirilmiştir (Clark, 2003). Bu çok katmanlı anlam yapısı, sanatçıların seramiği yalnızca estetik bir nesne değil, bir söylem aracı olarak kullanmalarını mümkün kılmıştır.

Örneğin, Damien Hirst seramik kapları sergilediği eserinde yalnızca nesneler değil, aynı zamanda tarihsel ve duygusal anlatıların taşıyıcıları olarak konumlandırmıştır. Kişisel hafızanın ve çağrışımının sessiz göstergeleri olarak yer almışlardır.



Görsel 4. Damien Hirst, We've Got Style (Vazo Koleksiyonu-Sarı), 1993

Görsel 5. Damien Hirst Home Sweet Home, Porselen Obje Üzeri Çoklu Baskı, 21.2 × 21.2 × 2.4 Cm, 1996

Seramiğin tarihsel olarak dışlanan veya değersizleştirilen bir zanaat formu oluşu, postmodern ve yeni kavramsal sanat içinde bir karşı söylem üretme potansiyeline dönüşmüştür. Seramiğin tarihsel olarak dışlanan veya değersizleştirilen bir zanaat formu oluşu, postmodern ve yeni kavramsal sanat içinde bir karşı söylem üretme potansiyeline dönüşmüştür. Jeff Koons'un porselen heykelleri bu konumlandırmaya örnek olarak gösterilebilir.



Görsel 6. Jeff Koons, Michael Jackson and Bubbles, 106.7 x 179.1 x 82.6 cm, 1988

Görsel 7. Jeff Koons, Pink Panther, 1988, 104.1 x 52 x 48.2 cm

Bu bağlamda seramik, hegemonik sanat anlatısının sınırlarını aşan bir eleştirel platforma evrilmiştir (Jones, 2000; Clark, 2003). Bu dönüşüm, seramiğin görünürlüğünü yalnızca fiziksel olarak değil, kuramsal ve politik düzlemde de artırmaktadır.

3. SONUÇ

Yeni Kavramsalcılık, seramiği yalnızca biçimsel bir malzeme olarak değil, kültürel ve tarihsel bağlamlarıyla bir düşünsel araç olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım sayesinde seramik, plastik sanatların alt disiplini olmaktan çıkarak çağdaş sanatın kavramsal, eleştirel ve teorik alanına dahil olmuştur. Böylece seramiğin postmodern sanatın dinamikleri içinde sahip olduğu yeni görünürlük ve işlev, sanatın sınırlarını ve malzeme algısını dönüştürmüştür.

Yeni Kavramsalcılık ile birlikte sanat, yalnızca bir ifade biçimi değil, aynı zamanda bir düşünme ve sorgulama pratiği hâline gelmiştir. Bu yeni yaklaşım içinde seramiğin yeniden değerlendirilmesi hem malzemenin estetik potansiyelini hem de kültürel gösterge değerini görünür kılmıştır. Seramiğin günümüz kavramsal sanatında daha sık kullanılmaya başlanması, bu malzemenin artık yalnızca bir zanaat ürünü olarak değil, aynı zamanda eleştirel ve teorik bir araç olarak konumlandığını göstermektedir.

Bu bağlamda seramik, Yeni Kavramsalcılık içerisinde hem geçmişle bir bağ kurmakta hem de güncel sanatın eleştirel söylemine katkı sunarak görünürlüğünü giderek artırmaktadır.

Kaynakça

- Clark, Garth. *Ceramics and the New Narrative*. Abbeville Press, 2003.
- Jones, Amelia. *Feminism and Visual Culture Reader*. Routledge, 2000.

- Osborne, Peter. *Conceptual Art*. Phaidon, 2002.
- Taylor, Brandon. *Contemporary Art: Art since 1970*. Laurence King Publishing, 2005.

AMBALAJIN DÖNÜŞEN ROLÜ: YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR VE TÜKETİCİ DENEYİMİ

Öğretim Görevlisi Sabri Mert ARIK
Yaşar Üniversitesi
Sanat ve Tasarım Fakültesi
Endüstriyel Tasarım Bölümü
mert.arik@yasar.edu.tr, ORCID: 0009-0003-4679-044X

ÖZET

Bu çalışma, ambalajların yalnızca bir taşıma aracı olmanın ötesinde, koruduğu ürünün doğrudan bir parçası ya da kullanıcı deneyimi bağlamında bir uzantısı olarak kullanıcı tercihlerini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Ürün tasarımının, pazarlama stratejilerinden başlayarak ambalajlanmasına kadar nasıl bütüncül bir süreç oluşturduğu, uluslararası pazardan seçilen örnek ambalaj çalışmaları üzerinden değerlendirilecektir. Tasarımcı, yalnızca bir stilist değil; aynı zamanda fonksiyonel kaygılarla hareket eden bir problem çözücüdür. Tasarım süreçlerinde hedeflenen çıktılar, içinde bulunduğumuz dünyanın sosyo-ekonomik koşullarıyla ilişkilendirilmelidir. Bu bağlamda geliştirilen ürünler, markanın ekonomik hedeflerine katkı sağlarken, tüketici deneyimini de gözeterek marka ile kullanıcı arasında sürdürülebilir bir ilişki kurmalıdır. Bu çerçevede, iyi tasarlanmış bir ürünün pazarda yer edinebilmesi için tüketici yararını da gözetmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Markaların ambalaj tasarımları aracılığıyla pazarda nasıl ayrıştığı, tüketicisine kendisi hakkında nasıl mesajlar verdiği ve bu doğrultuda pazarda nasıl konumlandığı, seçilen örnekler üzerinden incelenecektir. Araştırma kapsamında incelenen örnek çalışmalar; işlevsellikleri, tüketici davranışlarına etkileri ve marka konumlandırmasına katkıları açısından ele alınacaktır. Bildiri, ambalaj tasarımını ürün tasarım sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmeyi ve bu yaklaşımın kazandırdığı değerleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Literatür taraması yoluyla nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş, uluslararası pazardan derlenen örnek proje analizleri ile bu araştırma desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ambalaj Tasarımı, Kullanıcı Deneyimi, Fonksiyonel Tasarım, Pazarlama, Marka Konumlandırması

THE EVOLVING ROLE OF PACKAGING:

INNOVATIVE APPROACHES AND CONSUMER EXPERIENCE

ABSTRACT

This study aims to explore how packaging, beyond being merely a means of transportation, can influence user preferences by functioning as a direct component of the product or as an extension of the user experience. The research examines how product design forms a holistic process—from marketing strategies to packaging—through selected examples from the international market. The designer is not merely a stylist, but also a problem solver driven by functional concerns. The intended outcomes of design processes should be contextualized within the socio-economic conditions of the current world. In this framework, products developed with this mindset should contribute to the brand's economic goals while also considering the consumer experience, thereby establishing a sustainable relationship between the brand and the user. The study emphasizes that a well-designed product must also serve consumer benefit in order to establish a presence in the market. Through selected examples, it investigates how brands differentiate themselves through packaging design, what messages they convey to consumers, and how they position themselves in the market accordingly. The case studies analyzed within the scope of this research are evaluated in terms of their functionality, influence on consumer behavior, and contribution to brand positioning. The paper aims to highlight packaging design as an integral part of the product design process and to demonstrate the value this approach can offer. A qualitative research method was adopted through literature reviews, supported by the analysis of selected project examples from the international market.

Keywords: Packaging Design, User Experience, Functional Design, Marketing, Brand Positioning

1. GİRİŞ

Günümüzde küresel rekabetin artması, tüketici alışkanlıklarının hızla değişmesi ve sosyal sorumluluk bilincinin güçlenmesi, ürünlerin pazardaki başarısını etkileyen faktörleri çeşitlendirmiştir. Ürünlerin sadece işlevsel özellikleri değil, aynı zamanda kullanıcıyla kurduğu duygusal ve deneyim temelli bağlar da satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bu durum, ambalaj tasarımının rolünü yeniden tanımlamayı gerekli hale getirmiştir. Değişen modern dünyada satın alma alışkanlıklarının değişmesiyle artık tüketici, ambalajı bir deneyim olarak görmektedir (İlisulu, 2019: 196). Böylelikle ambalaj, yalnızca bir koruma ya da taşıma aracı değil; ürünün kimliğini yansıtan ve markanın tüketiciyle ilk temasını kuran önemli bir iletişim aracıdır.

Günümüz dünyasında, ambalaj tasarımında sadece işlevselliğe değil, aynı zamanda sürdürülebilirliğe, estetiğe ve yenilikçi çözümlere de büyük önem verilmektedir (Caferoğlu, 2021: 2307). Bu doğrultuda, ambalaj sadece estetik unsurlarıyla öne çıkan görsel bir yüzey değil; bilgi aktaran, deneyim sunan ve marka hikâyesini kullanıcıya ileten çok yönlü bir iletişim aracına dönüşmüştür. Grafik tasarımın ötesinde; malzeme seçimi, işlevsellik, çevresel etki ve kullanıcı ihtiyaçlarına odaklanan tasarım anlayışları, ambalajların hem görsel hem de işlevsel açıdan dönüşmesini sağlamıştır. Bu dönüşüm, markaların pazarda farklılaşmasını kolaylaştırırken, tüketicilerin de daha bilinçli ve seçici hale gelmesine ön ayak olmaktadır. Bu nedenle ambalaj tasarımı, ürün tasarımı sürecinden bağımsız düşünülemez ve ambalaj, ürünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Bu çalışmada, ambalajın dönüşen rolünü, tasarımın pazarlama stratejileriyle ilişkisi, marka konumlandırmasındaki etkisi ve tüketici davranışlarına yansımaları üzerinden ele alınmaktadır. Literatür taramasına dayalı olarak yürütülen bu nitel araştırmada, uluslararası pazardan seçilen yenilikçi ambalaj örnekleri üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir. Söz konusu örnekler, işlevsellik, kullanıcı deneyimi ve marka algısına katkıları yönünden değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, ambalaj tasarımının yalnızca bir koruyucu kabuk değil, ürünün ayrılmaz bir parçası olarak nasıl yeniden konumlandığını ortaya koymak ve bu bağlamda tasarımın marka-tüketici ilişkisinde üstlendiği stratejik rolü tartışmaktır. Bu araştırma, ambalaj tasarımının marka gücü ve tüketici etkileşimi üzerindeki rolünü anlamaya yönelik sonraki çalışmalara zemin hazırlamaktadır.

2. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AMBALAJ TASARIMINDA YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

Ambalaj tasarımı, tarihsel süreç içerisinde yalnızca ürünün korunması ve taşınmasına hizmet eden işlevsel bir araç olmaktan çıkarak; marka kimliği, kullanıcı deneyimi, sürdürülebilirlik ve görsel iletişim gibi çok boyutlu alanlarla kesişen bir tasarım pratiğine dönüşmüştür. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ambalaj, grafik tasarım ve pazarlama stratejileriyle bütünleşerek markaların tüketiciyle ilk temas noktası ve algı yönetimi aracı haline gelmiştir.

Bu bağlamda, günümüzde ambalaj tasarımı, yalnızca fiziksel bir kabın ötesinde; markanın değerlerini, anlatısını ve sorumluluk anlayışını yansıtan bir iletişim aracıdır. Tasarımcılar, ambalaj aracılığıyla hem ürünün kimliğini anlatmakta hem de kullanıcıda belirli duygular ve davranış kalıpları oluşturmayı hedeflemektedir. Buna paralel olarak, çevresel sürdürülebilirliğin tasarım disiplinleri üzerindeki etkisinin artması, ambalaj tasarımının üretimden tüketime uzanan tüm yaşam döngüsü içinde yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Bu çalışmada, ambalajın marka anlatısındaki rolü ile sürdürülebilir tasarım anlayışı çerçevesinde kazandığı yeni işlevler değerlendirilecektir. İncelenecek örnekler aracılığıyla, yenilikçi ambalaj yaklaşımlarının yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda kültürel, çevresel ve davranışsal bağlamlarda nasıl anlam kazandığı ortaya konulacaktır.

3. AMBALAJ TASARIMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısında çevresel krizlerin ve doğal kaynakların sınırlı oluşunun küresel ölçekte gündeme gelmesiyle birlikte öne çıkmıştır. 1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Brundtland Raporu 27. maddesi, “İnsanlık, kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğine sahiptir; böylece bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisini tehlikeye atmamış olur.” (Birleşmiş Milletler, 1987: 15) der. Bu madde, sürdürülebilirliğin düşünsel çerçevesini oluşturmuştur. Başlangıçta çevresel koruma ve kaynak yönetimi ile sınırlı olan sürdürülebilirlik anlayışı, zamanla toplumsal sorumluluk ve ekonomik denge boyutlarını da içine alarak daha bütüncül bir yapıya evrilmiştir.

Sürdürülebilir Ambalaj Koalisyonu, sürdürülebilir ambalajı; ambalajlı ürünlerin tasarımı, üretimi ve dağıtımına yönelik bir yaklaşım olarak tanımlar. Bu yaklaşım, ambalajın hammaddeden üretime, hatta kullanım sonrası bertarafına kadar tüm yaşam döngüsünü kapsayan bütüncül ilkelere dayanır (Sustainable Packaging Coalition, 2024: 6). Bu bağlamda ambalaj tasarımı, sürdürülebilirliğin en görünür ve etkili biçimde uygulandığı alanlardan biri haline gelmiştir. Aynı zamanda, tüketicinin çevre dostu tercihler yapmasını teşvik eden bir farkındalık aracına dönüşmüştür.

Sürdürülebilirlik, yalnızca fiziksel malzeme seçimi değil, tüketim davranışlarını yönlendiren bir strateji olarak da önem kazanmıştır. Markalar, sadeleşmiş ambalaj estetiği, doğa temalı grafik dili ve açık geri dönüşüm bilgileri ile tüketicide çevre bilincini teşvik etmeye çalışmaktadır. Bu noktada ambalaj, hem ürünün çevresel etkisini azaltmakta hem de marka imajının etik, sorumlu ve bilinçli bir zeminde şekillenmesine katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, sürdürülebilirlik ilkeleri ambalaj tasarımı alanında yalnızca bir trend değil, çağdaş tasarım anlayışının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Günümüzde tasarımcılar, sadece estetik ya da işlevsel değil, aynı zamanda ekolojik sorumluluk taşıyan ambalajlar üretmeyi topluma borçludurlar. Ambalaj tasarımının geleceği, malzeme bilimiyle kullanıcı

alışkanlıklarını, ekonomik gerekliliklerle etik duyarlılığı bir araya getiren çok yönlü ve sürdürülebilir çözümler geliştirmekle şekillenecektir.

4. AMBALAJIN MARKA ANLATISINDAKİ ROLÜ

Ambalaj, yalnızca bir ürünün korunmasını ve taşınmasını sağlayan fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda markanın kendini ifade ettiği ilk temas noktasıdır. Tüketici ile ürün arasındaki etkileşim çoğu zaman ambalaj üzerinden kurulur. Bu bağlamda ambalaj, markanın görsel ve duygusal anlatısını taşıyan öncül yüzeydir. Ambalajın, ürüne dikkat çekmek, ürünün imajını ve görünürlüğünü güçlendirmek, ürünün özelliklerini doğru bir şekilde aktarmak ve tüketicileri ikna etmek için cazip yöntemler geliştirmek gibi temel pazarlama işlevlerine sahip olması gerekmektedir (Böcek, 2019; 29). Renk seçimi, malzeme türü, tipografi, grafik düzenlemeler ve hatta açılma biçimi gibi unsurlar, tüketiciye markanın değerlerini, kişiliğini ve hedeflediği yaşam tarzını iletmede kritik rol oynar.

Marka anlatısı, bir markanın kendini nasıl konumlandırdığı, neyi temsil ettiği ve tüketiciyle nasıl bir ilişki kurmak istediğiyle doğrudan ilişkilidir. Ambalaj, bu anlatının fiziksel taşıyıcısı olarak, tüketiciye markayla ilgili ilk ve en kalıcı mesajı sunar. Örneğin sade ve doğal malzemelerden üretilmiş bir ambalaj, çevreye duyarlı, sade yaşamı destekleyen bir marka imajını desteklerken; parlak, katmanlı ve sofistike tasarımlar, premium ya da lüks algısı yaratabilir. Bu yönüyle ambalaj, markanın kimlik inşasında ve tutarlılığında merkezi bir rol üstlenmektedir.

Ambalaj, marka stratejisinin bir uzantısı olarak, ürünün mesajını taşımanın ötesinde markanın dünyasını temsil eden çok katmanlı bir iletişim aracıdır. Özellikle rekabetin yoğun olduğu pazarlarda, ambalajın markanın sesini duyurabilen, fark yaratabilen ve tüketicide duygusal bir iz bırakabilen bir araç olarak kurgulanması, marka anlatısının başarısı açısından kritik önemdedir.

5. AMBALAJ TASARIMINDA YENİLİKÇİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Yenilikçi ve sorumlu bir bakış açısıyla geliştirilen ambalaj tasarımları, yalnızca çevreye verilen olumsuz etkiyi azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda markaların değer önerilerini görünür kılan yenilikçi çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda, ambalaj tasarımı işlevselliği ve estetiği kadar, üretim süreci, yaşam döngüsü veya koruduğu ürünün yeniden kullanım potansiyeline yaptığı katkı ile de değerlendirilmektedir. Aşağıda incelenecek örnekler, sürdürülebilirlik odaklı tasarım anlayışını farklı biçimlerde yorumlayarak, kullanıcı deneyimi ve marka anlatısı ile bütünleşen özgün çözümler ortaya koymaktadır.

5.1. HEINEKEN WORLD BOTTLE (WOBO)
Fonksiyonel ve Sosyal Tasarımın Erken Bir Örneği

1960'lı yıllarda Alfred Heineken tarafından geliştirilen WOBO (World Bottle), tasarım tarihinde çok işlevli ambalaj kavramının öncülerinden biri olarak kabul edilir. Bu fikir Heineken'in Antiller'e yaptığı bir ziyaret sırasında, adalarda çevreye atılmış çöplerin miktarına şaşkınlıkla tanık olmasıyla ortaya çıkmıştır. Üstelik bu atıkların bir kısmı kendi bira şişelerine aittir (Heineken Collection Foundation, 2025). Ayrıca o dönem bölgedeki yapı eksikliği ve yol açtığı sosyal problemler de dikkat çekicidir. Heineken, kullanıldıktan sonra yapı malzemesi olarak işlev görebilecek yeniden kullanılabilir bir şişe tasarlama fikriyle, Mimarlar Araştırma Vakfı (SAR) direktörü mimar John Habraken'e başvurur. Habraken'in önerisi, bugün WOBO olarak bildiğimiz üründür: düz kenarlara sahip, kabartma yüzeyli ve içbükey tabanlı bir şişe. 1964 yılında Heineken, bu tasarımdan hem 33 cl hem de 50 cl hacminde toplam 100.000 adet ürettirir. Şişeler, Leerdam'daki Vereenigde Glasfabrieken cam fabrikası tarafından üretilmiş ve bu tasarım dünya çapında patentlenmiştir (Heineken Collection Foundation, 2025).



Görsel 1. Heineken WoBo

Nicky Rachard, ArchDaily isimli web sitesinde WOBO'nun tasarım prensiplerine şöyle değinmiştir;

> *"WOBO, her şeyden önce işlevsel bir bira şişesi olarak düşünülmüştü; ancak boşaltılıp yan yatırıldığında, kendiliğinden hizalanan ve birbirine kenetlenen bir cam tuğlaya dönüşüyordu. Habraken'in tasarımı, bir şişenin boynunun bir sonrakinin tabanına yerleşmesini mümkün kılıyor; şişelerin yan yüzeylerine yerleştirilen küçük çıkıntı sıraları ise hem hizalamayı hem de harcın yüzeye tutunmasını kolaylaştırıyordu. Bu tasarım sayesinde, yaklaşık 9 metrekarelik basit bir kulübe, bin adet tuğlayla inşa edilebiliyordu. Köşe ve açıklıkların oluşturulmasında şişelerin kesilmesi veya değiştirilmesi gerekliliğini ortadan kaldırmak amacıyla, şişeler 500 mm'lik tam boy ve 350 mm'lik "yarım tuğla" versiyonu olmak üzere iki farklı boyutta tasarlanmıştı (ArchDaily, 2013)."*

Büyük ölçekli bir ticari kuruluş ile bir mimari tasarımcı arasında gerçekleşen bu iş birliği, çevresel sorunlara ve atık üretiminin oluşturduğu tehdide yönelik bir farkındalık ve çözüm arayışını ortaya koymaktadır. Başlangıçta, Antiller adalarında yaşayan pek çok kişinin karşı karşıya olduğu uygun fiyatlı yapı malzemesi eksikliği ve yetersiz barınma koşullarına yanıt olarak geliştirilen WOBO, günümüzde endüstriyel geri dönüşüm ve basit, uyarlanabilir

malzeme yeniden kullanımı açısından öncü bir örnek olarak değerlendirilmektedir (V&A Museum, 2015).

Tüm bunların beraberinde WOBO, yalnızca endüstriyel bir çözüm değil, aynı zamanda dönemin şartlarına göre oldukça stratejik bir marka iletişim aracıdır. Bu tasarım, markanın yalnızca bira üreticisi kimliğinden sıyrılarak, geniş toplumsal sorunlara duyarlı ve vizyoner bir aktör olarak algılanmasına katkı sağlamıştır. Bu da WOBO projesinin, yalnızca ürün odaklı değil, değer temelli bir pazarlama stratejisinin parçası olduğunu gösterir. Marka, bu proje aracılığıyla tüketiciyle "sorumluluk sahibi üretici" kimliği üzerinden bir bağ kurmuştur.

Marka konumlandırması ve algı yönetimi açısından ele alacak olursak da bu girişim, Heineken'in sadece bir bira üreticisi olarak değil, tasarımsal yenilik ve sosyal fayda üretme yetkinliğiyle de tanınmasını sağlamıştır. Bu türden bir tasarımın markanın prestijine katkısı, klasik pazarlama yöntemlerinden çok daha uzun vadeli ve duygusal bir etkide bulunur. Ambalajın "şişe" ile "tuğla" arasında yaratıcı bir geçiş sunması, tüketici gözünde markanın sadece bir içecek üreticisi değil, insan ihtiyaçlarına çözüm arayan yenilikçi bir aktör olarak konumlanmasına katkı sağlamıştır.

Ambalajın kullanım ömrünü tamamladıktan sonra bir atık değil, değerlendirilebilecek bir kaynak olması fikri, tüketici nezdinde çevre bilinci ve fayda arayışı ile örtüşmektedir. Bu durum, modern tüketicinin tercihlerini belirleyen "anlamlı satın alma" davranışının ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ürünle kurulan fiziksel etkileşim, kullanıcının ürünü aktif bir biçimde deneyimlemesini sağlar. Bu da ambalajın, tüketici hafızasında kalıcılığı artıran bir iletişim aracı haline gelmesini mümkün kılar.

5.2. ORVILLE REDENBACHER'S POP UP BOWL
Ambalajın Kendine Yetebilen Tüketim Deneyimi

Ambalaj tasarımında işlevselliğin, kullanıcı deneyimini doğrudan etkileyen bir unsur haline geldiği örneklerden biri de Orville Redenbacher's markalı patlamış mısır ürünüdür. Bu ambalaj türü, geleneksel patlamış mısır poşetlerinden farklı olarak, mikrodalga fırına girdiğinde genişleyerek kendi başına bir kese formuna dönüşür. Tüketici, ürünü hazırladıktan sonra ayrıca bir servis kabına ihtiyaç duymaz; ambalaj hem pişirme hem de sunum işlevini üstlenir.

Bu tasarım, özellikle gençler, öğrenciler, ofis çalışanları ve tek kişilik haneler gibi hızlı ve pratik tüketim beklentisi olan kullanıcılar için geliştirilmiştir. Ambalaj, ürünle kurulan fiziksel teması azaltırken, aynı zamanda kullanım kolaylığı ve hijyen avantajı sunar. Tasarımın özünde, "tek adımda tüketim" ilkesi yer almaktadır: Hazırlama, tüketme ve atma süreci tek bir araçla çözülür.



Görsel 2. Orville Redenbacher's Popcorn

Orville Redenbacher's markası, bu fonksiyonel ambalaj tasarımıyla yalnızca kullanıcıya kolaylık sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ambalajın doğrudan ürün deneyimine entegre olduğu çağdaş bir tasarım anlayışını yansıtır. Bu ambalaj formu, kullanıcıyı ambalajla doğrudan ve pratik bir etkileşime sokarak, ürünün tüketimini hem fiziksel hem duygusal olarak kolaylaştırır.

Markanın bu özel ambalaj çözümü, yalnızca fonksiyonel bir iyileştirme değil, aynı zamanda güçlü bir ürün konumlandırma stratejisidir. "Hazır, hızlı, temiz ve tek başına yeterli" bir ürün deneyimi vaat eden bu ambalaj, ürünün reklam kampanyalarında da öne çıkarılarak "akıllı tüketim" fikriyle ilişkilendirilmiştir. Ambalaj, burada yalnızca bir saklama aracı değil, ürünün mesajını ileten bir iletişim aracı olarak kullanılmış; tüketicinin algısında ürünün konfor ve teknolojiyle birleştiği bir tüketim biçimi olarak yer etmesi sağlanmıştır.

Fonksiyonel ambalaj yaklaşımı, Orville Redenbacher's mısırlarını yalnızca bir "atıştırmalık" değil, modern yaşam tarzına uygun pratik çözümler sunan bir kolaylaştırıcı olarak konumlandırmıştır. Ürün, yalnızca lezzetiyle değil, sunum biçimiyle de fark yaratmış; ambalaj aracılığıyla markanın yenilikçi, kullanıcı odaklı ve yaşam ritmine uyumlu kimliği pekiştirilmiştir. Özellikle yoğun hayat temposuna sahip bireyler için geliştirilen bu paketleme çözümü, markanın "hayatı kolaylaştıran" algısını güçlendirmiştir.

Bu tür bir tasarım yaklaşımı, tüketicinin ürünle kurduğu ilişkiyi dönüştürmektedir. Kullanıcı, ambalajı sadece açıp çöpe atmaz. Yiyeceğini doğrudan onun içinde hazırlar, servis eder ve tüketir. Böylece aktif ve uzun süreli bir deneyim yaşar. Hijyen, kullanım kolaylığı ve zaman tasarrufu sağlayan bu yapı, günümüz tüketicisinin özellikle talep ettiği çabasız konfor anlayışıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda ambalaj, ürün deneyiminin pasif bir unsuru değil, tüketicinin ürünü seçme gerekçelerinden biri haline gelmektedir.

5.3. RITTER SPORT SNAP-OPEN
Ambalajla Tasarımın Davranışa Dönüştüğü Bir Deneyim

Alman çikolata markası Ritter Sport, ambalaj tasarımını rakiplerinden farklı olarak ürünle kullanıcı arasında doğrudan etkileşim kuran bir unsur olarak kurgulamıştır. Markanın ikonik "snap-open" (kırılarak açılan) ambalajı, tüketiciye çikolatasına ulaşırken basit, eğlenceli ve hafızada kalan bir deneyim sunar. Interpack Magazine, 13 Mayıs 2025 tarihli bir blog yazısında markanın ikonik ambalajını şöyle tarif ediyor;

> *"Patentli açılma mekanizması, neredeyse çikolata barının şekli kadar ünlüdür ve 1976'dan bu yana tüketicilerin tüp formunda üretilen ambalajı kolayca açabilmesini sağlamaktadır. Üstelik çikolatanın bir kısmını daha sonra tüketmek isteyenler için ambalajı tekrar kapatmak da aynı derecede kolaydır."(Interpack Magazine, 2025).*



Görsel 3. Ritter Sport Snap-Open

Ambalajın ortasındaki özel ek yeri, kullanıcıların iki baş parmağıyla bastırarak paketi tam ortadan, zahmetsizce açmasını sağlar. Bu fiziksel eylem, çikolatanın karakteristik tasarımıyla bütünleşerek, markanın ayırt edici bir özelliği haline gelmiştir. Bu basit ama etkili çözüm, ürünü herhangi bir makas, bıçak ya da yırtma hareketi gerektirmeden erişilebilir kılarken; aynı zamanda görsel, işitsel ve dokunsal duyulara hitap ederek tüketim anını çok boyutlu bir deneyime dönüştürür. Böylece ambalaj, yalnızca ürünün muhafazası için değil, kullanıcı ile ürün arasında duygusal bir bağ kurmak amacıyla da tasarlanmıştır.

Ritter Sport'un ambalajı, markanın "Quadratisch. Praktisch. Gut." (Kare. Pratik. Güzel.) sloganıyla uyum içindedir. Marka ürününü "travel size" olarak konumlandırır. Kare şekli, kolay taşınabilirlik sağlar; "snap-open" mekanizması ise bu işlevselliği güçlendirir. Bu tasarım, pazarlama stratejisinde yalnızca görsel kimliği desteklemekle kalmaz, aynı zamanda ürünün vaadini somutlaştırır. Ambalajın açılma hareketi, reklam kampanyalarında da sıkça kullanılarak, tüketicinin zihninde markayla özdeşleşmiş ikonik bir jest haline getirilmiştir.

Bu tasarım çözümü, Ritter Sport'un çikolatayı yalnızca bir yiyecek değil, ritüel haline gelen bir tüketim eylemi olarak konumlamasına katkıda bulunmuştur. Diğer çikolatalardan farklı olarak, hem şekil hem açma biçimi açısından ayırt edici olan bu ürün, markanın raflarda fiziksel olarak

da fark edilmesini sağlar. Bu ambalaj biçimi, Ritter Sport'un "kendi yolunu çizen" ve fonksiyonelliği önceleyen bir marka imajı oluşturmasına olanak tanımıştır.

"Snap-open", ürünle etkileşimi fiziksel bir eyleme dönüştürdüğü için tüketici davranışında somut bir iz bırakır. Ambalajın ortasından bastırılarak açılması, tüketiciye tatmin edici bir kontrol ve tamamlanmışlık hissi verir. Üstelik bu hareket, çikolatanın simetrik ve düzgün şekilde iki parçaya bölünmesini sağlar; böylece hem hijyenik hem de paylaşımı kolaylaştıran bir tüketim biçimi sunar. Bu durum, özellikle sosyal ortamlarda ürünü birlikte tüketen kullanıcılar arasında paylaşma, dikkat çekme ve olumlu deneyim oluşturma açısından pozitif etki yaratır. Ambalajın kullanımı, sıradan bir eylemi markaya özgü bir jest haline getirerek tüketicinin ürünü hem fiziksel hem duyusal olarak hatırlamasını sağlar.

5.4. COCA-COLA PLANTBOTTLE
Sürdürülebilirlik Odaklı Ambalaj Yeniliği

Coca-Cola, 2009 yılında tanıttığı PlantBottle ambalajıyla, plastik şişe tasarımında sürdürülebilirlik odaklı önemli bir dönüşüme öncülük etmiştir. Dönemin Coca-Cola CEO'su Muhtar Kent 2011 tarihli bir demecinde, İşleri büyütürken karbon ayak izini büyütmemeye çalıştıklarını, bitki bazlı plastik şişe üretiminde öncü içecek şirketi olduklarını ve plastik şişelerinin %30'unun fosil yakıtlar yerine şeker kamışından üretilen bioplastiklerden oluştuğunu vurguluyor (Harward Business Review, 2011: 96). Bu sayede ikonik kola şişesi, plastik formuyla da tamamen geri dönüştürülebilir kılmakta; bu da PlantBottle'ı, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen bir tasarım olarak öne çıkarmaktadır.



Görsel 4. CocaCola PlantBottle

PlantBottle yalnızca bir malzeme yeniliği değil, aynı zamanda Coca-Cola'nın marka değerleriyle örtüşen, çevreye duyarlılık ve küresel sorumluluk ilkelerinin somut bir yansımasıdır. Şirketin sürdürülebilir ambalaj stratejilerinin temel taşlarından olan bu tasarım, dünya genelinde bir çok ülkede kullanılmakta ve geniş tüketici kitleleriyle buluşmaktadır.

Bu yenilikçi şişe, Coca-Cola'nın "Dünyayı daha iyi bir yer haline getirme" söylemini destekleyen, reklam kampanyalarında sıkça kullanılmış güçlü bir iletişim aracı olarak tüketici ile buluşmuştur. Üzerindeki özel grafiklerle desteklenen bu ambalaj, çevre bilinci yüksek

tüketicilere doğrudan hitap etmektedir. Coca-Cola, bu şişeyi yalnızca çevre dostu bir inovasyon olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik temelli marka anlatısının pazardaki yüzü olarak konumlandırmıştır. Reklam kampanyalarında PlantBottle şişeler, doğa görselleri, genç kullanıcılar ve dönüşüm mesajları ile ilişkilendirilerek duyarlılık temelli marka imajı güçlendirilmiştir.

Coca-Cola'nın yalnızca geleneksel değerleri temsil eden bir marka değil, aynı zamanda yenilikçi, teknolojiye yatırım yapan ve çevresel sorumluluk alan bir küresel aktör olarak yeniden konumlanmasında PlantBottle gibi projelerin rolü büyüktür. Bu proje, şirketin karbon ayak izini azaltmaya yönelik uzun vadeli hedefleriyle uyumlu biçimde, markayı "sorumlu lider" olarak konumlandırmıştır. Bu durum, özellikle genç kuşak ve çevre dostu yaşam biçimlerine yönelen tüketicilerle daha güçlü bağlar kurulmasını sağlamıştır.

PlantBottle ayrıca, tüketicinin sadece ürünle değil, markanın değerleriyle de etkileşime girmesine katkı sağlar. Geleneksel plastik şişeyle görsel olarak neredeyse aynı olan bu tasarım, özellikle bilinçli tüketiciler için satın alma kararını etkileyen unsurlardan biri haline gelmiştir. Ambalajın arkasındaki hikâyeyi öğrenen kullanıcılar, ürünle daha kişisel ve değer temelli bir ilişki kurmakta; bu da markaya karşı sadakat ve bağlılık duygularını güçlendirmektedir.

5.5. PUMA CLEVER LITTLE BAG
Ambalajın Dönüşen Rolü

Puma, 2010 yılında Fuseproject tasarım stüdyosu ile iş birliği yaparak geliştirdiği Clever Little Bag projesiyle, geleneksel ayakkabı kutularına yepyeni bir yaklaşım getirmiştir. Bu ambalaj sistemi, karton kutu yerine yalnızca ayakkabıyı saran bir karton çerçeve ile birlikte, ayakkabıların yerleştirildiği yeniden kullanılabilir kumaş çantadan oluşmaktadır. Ambalaj, yalnızca fiziksel bir taşıyıcı değil, aynı zamanda çevre dostu, işlevsel ve uzun ömürlü bir ürün, hatta bir reklam malzemesi olarak işlev kazanmıştır. Puma'nın bu tasarımı, hem çevresel etkileri azaltmayı hem de kullanıcı deneyimini zenginleştirmeyi hedefleyen bütüncül bir tasarım yaklaşımı sunar.



Görsel 5. Puma Clever Little Bag

Puma tarafından paylaşılan verilere göre: bu yeni ambalaj sayesinde şirket, 8.500 ton kâğıt, 20 milyon megajul elektrik, 1 milyon litre fuel oil ve su tasarrufu sağlamayı başarmıştır. Başka bir deyişle, bu ambalajın kullanımına geçilmesinden 2018 yılına kadar şirket, doğal kaynak tüketimini yıllık olarak %60 oranında azaltmayı başarmıştır (Sutanto, S. M., 2018: 40).

Clever Little Bag, Puma'nın çevreci ve yenilikçi marka stratejisinin somut bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Ambalajın minimalist, pratik ve sade tasarımı, markanın çevre dostu vizyonunu tüketiciye doğrudan ileten bir pazarlama aracına dönüşmüştür. Puma, bu ambalaj sistemini yalnızca ambalaj maliyetlerini düşürmek ya da lojistik verimlilik sağlamak için değil, markanın sürdürülebilirlik söylemini güçlendirmek amacıyla bir iletişim unsuru olarak kullanmıştır. Ambalaj tasarımı, bu doğrultuda kampanyalarda sıklıkla vurgulanmış; "packaging is not trash" (ambalaj çöp değildir) gibi mesajlarla desteklenmiştir.

Bu tasarım sayesinde Puma, spor giyim pazarında yalnızca performans odaklı değil, aynı zamanda çevreye duyarlı, etik değerlere sahip ve geleceği düşünen bir marka olarak yeniden konumlanmıştır. Clever Little Bag, markanın sadece ürün değil, değer üreten bir şirket olarak algılanmasına katkı sunmuştur. Sürdürülebilirlik kaygılarının giderek öne çıktığı tüketici ortamında, bu tür ambalaj çözümleri markaların rakiplerinden ayrışmasını sağlayan önemli etmenlerden biri haline gelmiştir. Puma, bu ambalajla tüketiciye yalnızca bir çift ayakkabı değil, onunla birlikte gelen sorumlu bir yaklaşım da vadetmektedir.

Yenilikçi yaklaşımı sayesinde marka, tüketiciyle sadece satış anında değil, ambalajın tüm yaşam döngüsü boyunca temas kurar. Kumaş çanta, ambalajı bir taşıma ya da saklama çözümü olmanın ötesine taşıyarak tüketicinin gündelik yaşamına dahil olur. Bu etkileşim, tüketicide ürüne ve markaya karşı aidiyet hissini güçlendirir. Tüketici, artık sadece ürüne değil, markanın çevreye olan duyarlılığına da yatırım yapmış olur**.**

6. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında, ambalaj tasarımında yenilikçi yaklaşımların tarihsel gelişimi ve günümüzdeki çok boyutlu işlevleri örnekler üzerinden incelenmiş; özellikle marka anlatısı ve tüketici gözündeki marka imajına katkıları bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır. Görüldüğü üzere ambalaj, yalnızca bir koruma ya da taşıma aracı olmaktan çıkarak, ürünün kimliğini temsil eden, tüketici ile marka arasında duygusal ve işlevsel bağ kuran bir iletişim nesnesine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, hem endüstriyel üretim pratiklerini hem de kullanıcı davranışlarını etkileyen bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik, çağdaş ambalaj tasarımında belirleyici bir eksen haline gelmiş; çevreye duyarlı üretim teknikleri, geri dönüştürülebilir malzemeler ve kullanım sonrası değere sahip ambalaj yapıları ön plana çıkmıştır. Ambalajın tüm yaşam döngüsünü kapsayan bu yaklaşım, yalnızca çevresel etkileri azaltmakla kalmamakta, aynı zamanda markaların etik duruşunu görünür kılmaktadır. Bu noktada sürdürülebilir tasarım, ürünün fiziksel varlığını aşarak, markanın sosyal ve kültürel anlatısına katkı sunan bir araç haline gelmiştir.

Bu bağlamda incelenen ambalaj örnekleri, yalnızca işlevsel yenilikleriyle değil, aynı zamanda kullanıcı deneyimini dönüştürmeleri ve markaların sürdürülebilirlik vizyonunu tüketiciye doğrudan iletmeleri açısından dikkat çekici örneklerdir. Her bir tasarım, ambalajın değer üretme kapasitesini farklı bir açıdan ortaya koymuş; kimi zaman bir yapının inşa malzemesi olmuş, kimi zaman tüketimi kolaylaştırmış, kimi zaman da çevresel farkındalığı gündelik kullanım alışkanlıklarına entegre etmiştir.

Tüm bunlara ek olarak gözden kaçırılmamalıdır ki; bu yenilikçi ve devrimsel yaklaşımlar ticari anlamda her zaman uzun soluklu ya da karlı girişimler olmamıştır. Bu nedenle de örneklerden bazıları günümüz pazarında kullanımdan kaldırılmış ve yerlerini daha geleneksel çözümlere bırakmışlardır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, çoğu zaman pragmatist bir yaklaşım gösteren tüketicinin alışkanlıklarını şekillendirmek sadece ürünlerin söylemlerini değiştirmekle ya da farklı kullanım alanları yaratmakla mümkün olmamaktadır. Bu yaklaşım her ne kadar tüketici lehine gibi görünse de bazen tüketici gözünde bir ayakkabı kutusu, sadece bir ayakkabı kutusu olmalıdır. Ya da bir içecek şişesini tuğla olarak kullanma fikri her tüketici için cazip olmayabilir. Herşeye rağmen, bazı projeleri artık raflarda görmüyor olmamız onları markalar için değersiz yapmaz. Aksine bu projeler satış ölçeğinde karlı bulunmayıp rafa kaldırılmış olsalar da, markaya kattıkları değer, tüketici gözündeki marka imajı ve şirket değerlerinin görünürlüğünün arttırılması gibi alanlarda son derece karlı yatırımlar olmuşlardır.

Sonuç olarak, ambalaj tasarımı günümüz dünyasında yalnızca estetik ya da teknik bir tasarım alanı değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve marka stratejisi gibi çok katmanlı kavramların kesiştiği bir etkileşim alanıdır. Gelecekte, malzeme bilimi, kullanıcı odaklılık ve döngüsel ekonomi prensiplerinin daha da derinlemesine entegre edildiği ambalaj çözümleri öne çıkacaktır. Bu çalışma, ambalaj tasarımının yalnızca bir yüzey tasarımı değil, aynı zamanda ürünün kimliğini, markanın değerlerini ve kullanıcıyla kurulan ilişkiyi taşıyan bir platform olduğunu ortaya koyarak, alana dair daha kapsamlı ve disiplinler arası yaklaşımların gerekliliğini vurgulamaktadır.

.

KAYNAKÇA

1. İlisulu, T. İ., Bir Meslek Olarak Ambalaj Tasarımı, Sanat ve Tasarım Dergisi, Aralık 2019

2. Caferoğlu, M., Yenilikçi ve Sürdürülebilir Yaklaşımla Biyoplastik Malzemelerin Ambalaj Tasarımında Kullanımı, International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, Aralık 2021

3. Birleşmiş Milletler, Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development, 1987

4. Sustainable Packaging Coalition, Definition of Sustainable Packaging, 2023

5. Böcek, B. M., Ambalaj Tasarımı ve Sürdürülebilirlik, Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, İzmir, 2019

6. www.heinekencollection.com/en/stories/the-story-behind-the-wobo (Erişim Tarihi: 09.06.2025)

7. https://www.archdaily.com/348692/heineken-wobo-when-beer-met-architecture (Erişim Tarihi: 09.06.2025)

8. https://collections.vam.ac.uk/item/O1322483/wobo-bottle-bottle-john-habraken (Erişim Tarihi: 09.06.2025)

9. https://www.interpack.com/en/Media_News/interpack_Magazine/CONFECTIONERY_PACKAGING/Confectionery_Industry_News/Packing_Ritter_Sport_in_paper (Erişim Tarihi: 10.06.2025)

10. https://resource.tcdc.or.th/article/8694/30110100325253/30110100325253_12.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2025)

11. Sutanto, S. M, "Clever Little Bag" Green Packaging Innovation from Puma, VCD 3-1, 2018

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANLARININ DİLİNDƏ ARXAİK HƏRBİ TERMİNLƏR

Həcər Hüseynova
Filologiya elmləri doktoru, professor.
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, MMU, BAAU
hacerhuseynova@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-3223-427X

Xülasə

Qorqudşünaslıqda məlum məsələdir ki, dastandakı sözlərin əksəriyyəti eynilə və ya müəyyən fonetik dəyişmələrlə müasir ədəbi dilimizdə və daha çox dialektlərimizdə işlənir. Həmin söz laylarından biri də leksik sistemin əsas hissəsini təşkil edən arxaizmlərdir. Arxaizmlər zaman-zaman tədqiq edilsə də, dastanda işlənmiş , müasir ədəbi dilimiz üçün arxaikləşmiş olan dil vahidləri dialektlərimizdə, xüsusilə də qərb ləhcəsində bu günə qədər işlənməkdədir. Hətta statistikaya əsaslansaq, iki yüzədək söz ya eynilə, ya da cüzi fonetik dəyişikliklərlə qərb şivələrində işlənir.

“Kitab”ın dilində müşahidə olunan sözlərin müəyyən qismi müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik sayılsa da, hazırda dialektlərimizdə canlı şəkildə qalır və yerli ünsiyyətdə istifadə olunur: becid, güz, yəxni, gədik, seyvan, suç, aya, ağırlamaq, öylə (nahar və vaxt mənasında), döşürmək, ismarlamaq, ülüş-ülüşmək, güvəzələmək, qu (xəbər), manrı, us, biləsincə (özü ilə), bozlamaq, yeng, duş kimi onlarla söz».

Bu qrupa daxil olan sözlərin müəyyən bir qismi müasir ədəbi dilimiz üçün arxaikləşmiş hərbi sözlərdir. Məqalədə həmin sözlərdən bəzilərinə münasibət bildirəcəyik.

Açar sözlər: dastan, söz, termin, hərb sənəti, dialekt

Archaic military terms in the language of the “Kitabi-Dade Gorgud” epics

Summary

It is a well-known fact in Gorgud studies that most of the words in the epic are used identically or with certain phonetic changes in our modern literary language and, more importantly, in our dialects. One of these word layers is archaisms, which constitute the main part of the lexical system. Although archaisms are studied from time to time, the linguistic units used in the epic, which have become archaic for our modern literary language, are still used in our dialects, especially in the western dialect. Even if we rely on statistics, up to two hundred words are used either identically or with slight phonetic changes in western dialects.

Although a certain number of words observed in the language of the "Book" are considered archaic for our modern literary language, they are still alive in our dialects and are used in local communication: becid, guz, yakhni, gedik, seyvan, suç, aya, ağırlamaq, öyle (meaning lunch and time), düşürmek, ismarlamak, ülüş-ülüşmek, güvezaleq, qu (news), manrı, us, bilasince (with oneself), bozlamak, yeng, duş, and dozens of other words.

A certain number of words included in this group are military words that have become archaic for our modern literary language. In the article, we will comment on some of these words.

Keywords: epic, word, term, martial art, dialect

“Kitabi-Dade Gorgud” destanlarının dilindeki arkaik askeri terimler

Özet

Gorgud çalışmalarında, destandaki sözcüklerin çoğunun modern edebi dilimizde ve daha da önemlisi lehçelerimizde aynı şekilde veya belirli fonetik değişikliklerle kullanıldığı iyi bilinen bir gerçektir. Bu sözcük katmanlarından biri de leksikal sistemin ana bölümünü oluşturan arkaizmlerdir. Arkaizmler zaman zaman incelense de, destanda kullanılan ve modern edebi dilimiz için arkaik hale gelen dil birimleri, özellikle batı lehçesinde, lehçelerimizde hala kullanılmaktadır. İstatistiklere güvensek bile, batı lehçelerinde iki yüz kadar sözcük aynı şekilde veya hafif fonetik değişikliklerle kullanılmaktadır.

"Kitap" dilinde gözlemlenen belirli sayıda kelime, modern edebi dilimiz için arkaik kabul edilse de, lehçelerimizde hala yaşıyor ve yerel iletişimde kullanılıyor: becid, guz, yakhni, gedik, seyvan, suç, aya, ağırlamaq, öyle (öğle yemeği ve zaman anlamına gelir), düşürmek, ismarlamak, ülüş-ülüşmek, güvezaleq, qu (haber), manrı, us, bilasince (kendisiyle), bozlamak, yeng, duş ve onlarca başka kelime.

Bu gruba dahil edilen belirli sayıda kelime, modern edebi dilimiz için arkaik hale gelen askeri kelimelerdir. Makalede, bu kelimelerden bazılarını yorumlayacağız.

Anahtar kelimeler: destan, kelime, terim, dövüş sanatı, lehçe

Giriş.

Dastanın dilində işlənmiş leksik vahidlərin: buŋalmaq, cılasun, saqar, sayramaq, pusarıq, taraqa, toxınc, dərilmək, mərə, qurumsı, qədim, qoy-ver, üç otuz on kimi sözlərin qərb ləhcəsində qorunub saxlanması “Dastan”ın arxaik leksik qatını qərb ləhcəsi ilə bağlı olduğunu əsaslandırır.

Bu haqda E.Əzizov yazmışdır ki, «əgər müasir ədəbi dilimiz üçün arxaikləşən, lakin şivələrdə mühafizə edilən sözlər müxtəlif dövrlərin yazılı abidələrində işlənirsə, şübhə yoxdur ki, həmin leksik vahidlər abidənin yarandığı dövrün şivələri üçün də işlək olmuşdur» (1, 223).

“Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası” əsərində Ə.Tanrıverdiyev göstərmişdir ki, dilimizdə arxaikləşən sözlərin daha çox qərb ləhcəsində mühafizə olunmasına istinad etsək, «Kitabi-Dədə Qorqud»un formalaşdığı dövrdə qərb ləhcəsi və onun şivə qrupları aparıcı olmuşdur qənaətinə gəlmək mümkündür” (Tanrıverdiyev Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası” (6, 202).

«Kitabi-Dədə Qorqud»dakı arxaizmlərlə bağlı Ə.Dəmirçizadə yazırdı ki, müasir Azərbaycan dilində heç bir iz buraxmadan unudulmuş, istemaldan düşmüş müasir Azərbaycan dili üçün ölmüş sözlər; məs.: cılasun, alp, əvrən (qəhrəman –“ərənlər başçısı”); uçmaq (cənnət); ərcil (kür, pozğun, nadinc); aytmaq (söyləmək); duşaq (buxov); əsən (sağlam, salamat); inaq (vəzir, nədim); qapa (uca); tanuq (şahid); yöm (fal, xeyir xəbər, istixarə); sası (üfunətli) və s. sözlərin ölməsini mübarizədə məğlub olmaq kimi başa düşmək lazımdır. Bu sözlərin çoxu başqa tayfa dillərinə mənsub sözlər olaraq, ümumxalq dili halında yenicə təşəkkül tapan Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində başqa bir tayfaya və ya xalqa mənsub eyni mənalı sözlə

müvazi işlənmiş, mübarizə etmiş və nəticədə məğlub olmuşdur. Buna görə də Azərbaycan dili üçün ölmüş olan bu sözlərin bir qisminin indi mövcud digər türk dillərində canlı surətdə işləndiyini görürük; məs.: Orta Asiya türk dillərinin çoxunda "ayt", "alp", "əsən", "səmiz" sözləri ümumi sürətdə işlənir" (2, 143-144).

"Kitabi-Dədə Qorqud"un dili baxımından səciyyəvi olan keyik, soy, sağış (məhşər), yazı, damu, tanıq, bəbək (bala), kendu, şol, dünlə (gecə ikən), irmək, sayrımaq (oxumaq), işırmaq, ilətmək, tümən, yayan (piyada), çəri, əsən, sayru və s. kimi leksik vahidlərin XVII əsrə qədərki ədəbi dilimiz üçün işlək vahidlər olduğunu konkret faktlarla əsaslandıran T.Hacıyev "Kitabi-Dədə Qorqud" və dialektlərimiz məsələsinə də toxunur:

"Kitab"ın dilində müşahidə olunan sözlərin müəyyən qismi müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik sayılsa da, hazırda dialektlərimizdə canlı şəkildə qalır və yerli ünsiyyətdə istifadə olunur: becid, güz, yəxni, gədik, seyvan, suç, aya, ağırlamaq, öylə (nahar və vaxt mənasında), döşürmək, ismarlamaq, ülüş-ülüşmək, güvəzələmək, qu (xəbər), manrı, us, biləsincə (özü ilə), bozlamaq, yeng, duş kimi onlarla söz» (3, 65-66).

Yağı. "Düşmən" anlamlı "yağı" sözü "Dastan"da daha çox işlənən sözlərdəndir (Oğlan aydır: "Yağı" deyü, nəyə deyirlər?" Qazan aydır: "Oğul, anuŋçun yağı deyirlər ki, biz anlara yetsəvüz, öldürəriz. Anlar bizə yetsə, öldürər», - dedi). A.Qurbanov ayıtmaq (demək), əsrük (sərxoş), yey (yaxşı), irişmək (çatmaq), yazı (çöl) və s. kimi sözlərlə bərabər, düşmən anlamlı «yağı» sözünü də leksik arxaizmlər sırasında izah edir.4

"Yağı" sözü qərb ləhcəsində ilkin semantikası və fonetik tərkibini eynilə mühafizə etməkdədir (Bir-birŋizə yağı kəsilmiyiŋ). Onu da əlavə edək ki, "Kitab"da "yağı" sözü əsasında yaranan "yağılıq" sözü də müşahidə edilir. Maraqlıdır ki, bu söz də qərb ləhcəsində ilkin semantikasını – "düşmənlik", "düşmənçilik" mənasını eynilə saxlamaqdadır. Məsələn, A bala, yağılıx bizim nəslə yaraşmer..

Alay. "Dastan"da "böyük dəstə" mənasındadır (Bir alay atlu gəlür). Alay sözü qərb ləhcəsi üçün səciyyəvi olan arxaik apelyativli Halay//Haley antroponimində mühafizə olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, son on ilə qədər arxaizm hesab olunan "alay" sözü Azərbaycanda yeni dövlət və ordu quruculuğu ilə baglı olaraq hərbi termin kimi yenidən işləkliyə qaytarılmışdır. Bu cür sözlər barədə Y.Məmmədlinin fikirləri maraqlıdır. Müəllif yazır: "Bir çox hərbi terminlərin müəyyənləşməsində dilin lüğət tərkibində bir qədər arxaikləşmiş və passivləşmiş dil vahidləri fəal rol oynayır".

Bu baxımdan 1992-ci ildə "serjant" hərbi rütbəsinin Azərbaycan dilində "çavuş"; "starşina" və "praporşik" rütbələrininsə, "gizir" terminilə əvəz olunması, o cümlədən də batalyon-tabır, polk-alay, rota-taqım kimi əvəzlənmələr buna misal ola bilər. Burada əsasən dildə müəyyən qədər passivləşmiş və unudulmaqda olan dil vahidləri yenidən aktivləşir. 1926-cı ildə Ə.Şıxlinskinin çap etdirdiyi lüğətdə də bu yola üstünlük verilmişdir" (7).

Bu mənada **"alay"** sözünü tam arxaikləşmiş vahid kimi yox, yenidən işləkliyə qayıdan söz kimi başa düşmək lazımdır. Ocaq. "Kitab"da ev-eşik, yurd, tayfa, nəsil mənasındadır (Ocağıŋa bunuŋ kibi övrət gəlməsün; Oğul, ocağım issiz qoma, kərəm eylə, varma). «Ocaq» sözü qərb ləhcəsində tayfa, nəsil mənasını eynilə saxlamaqdadır (Bizim ojağa haram tüşmör. - Bizim nəslə haram düşmür). Şayqa. VI Boyda işlənmişdir (Qanturalı gəldi, qara şayqalu təkura səlam verdi). Qorqudşünaslıqda «şayqa» sözü barədə iki fikir vardır: 1. V.V.Bartoldun «şapka»

kimi başa düşdüyü yazılış şəkli (….odetomu v çernuö şapku).2 Bu, H.Araslı tərəfindən də məqbul hesab edilmişdir: Qanturalı gəldi, qara şapqalı təkura salam verdi (4, 7); (6, 215).

.F.Zeynalov və S.Əlizadənin nəşrində "şayqa" sözünün «böyük quldur dəstəsi» mənasında olduğu göstərilir: Qanturalı gəldi, böyük quldur dəstəli təkura salam verdi (2).

V.V.Bartold və H.Araslının yox, F.Zeynalov və S.Əlizadənin izahlarının düzgün olduğunu təsdiqləyir. Belə ki, qərb ləhcəsində nəsil anlamlı ojax, tirə, çiləh, coyğa sözləri ilə bərabər, onların sinonimi olan "şaqqa" sözü də işlənməkdədir (Bizim bu kənt iki şaqqadı).3 Göründüyü kimi, "KDQ"dakı "dəstə" anlamlı "şayqa" qərb ləhcəsindəki nəsil anlamlı "şaqqa" ilə eyni semantik şaxədə - topluluq bildirmə xəttində birləşir. Onu da əlavə edək ki, "şayqa" sözü rus dilində "şayka" fonetik tərkibli vahid kimi "quldur dəstəsi", "böyük cinayətkar dəstə" mənasında işlənməkdədir (4).

Qədim türk leksik qatının müəyyən hissəsinin rus dilində mühafizəsi, həmçinin türk dillərinin dialekt və şivə materialları təsdiqləyir ki, rus dilindəki "böyük cinayətkar dəstə" anlamlı "şayka" sözü türk mənşəlidir.

"Dəstə" anlamlı "şayka" sözü türk mənşəlidir. Yığnaq. "Dastan"da yığıncaq, məclis, yığılmaq mənasındadır: *Taş Oğuz bəgləri həp yığnaq oldu*. Müasir ədəbi dilimizdə "yığnaq" sözünün kök morfemi olan "yığmaq" feili əsasında yaranmış onlarla söz işlənsə də, yığıncaq, məclis anlamlı "yığnaq" sözü işlənmir. Qərb ləhcəsində isə "mərəkə" sözünün sinonimi olan "yığıncaq", məclis anlamlı "yığnax"sözü işlənməkdədir (1). Məsələn; *Görəsəŋ, bu nə yığnaxdı - Görəsən, bu nə yığıncaqdır*. Göründüyü kimi, qərb ləhcəsindəki «yığnax» sözü qədim forma və mənasını, əsasən, eynilə saxlamaqdadır

Çavuş. "Orta əsrlərdə hökmdarların gəldiyini elan edərək yol açan, "camaatı uzaqlaşdıran adam"1 mənasında olan "çavuş" sözü "Kitab"da işlənən titullardandır (Çağıruban dad verəndə yol çavuşlu). Çavuş sözü dialekt və şivələrimizin əksəriyyətində ilkin semantikasına uyğun işlənməkdədir. Həmin söz qərb ləhcəsində fonetik dəyişmə ilə işlənir (Orabura getməx'dən coyuş olmuşam). Onu da əlavə etmək lazımdır ki, arxaik "çavuş" sözü ölkəmizdə yeni ordu quruculuğu ilə bağlı olaraq yenidən ədəbi dilə daxil edilmişdir. Əvvəlki səhifələrdə qeyd etdiyimiz kimi "serjant" sözü "çavuş"la əvəz olunmuşdur. "Çavuş" sözünü də şərti olaraq arxaizm hesab edirik.

Qaravaş. "Dastan"da nökər, qulluqçu qadın mənasındadır (Qaravaşa ton geyürsəŋ, qadın olmaz). Şivələrimizin əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan "qaravaş" sözü qərb ləhcəsində fonetik dəyişməyə uğramadan qədim mənasına uyğun işlənməkdədir (Sizə qaravaş a döyləm. - Sizə qaravaş ha deyiləm).

Qulağız. "Kitab"da bələdçi mənasındadır (Bazırgan dəxi öglərinə düşdü, qulağız oldı). Şivələrimizin əksəriyyətində alağuz, qılvız, qulğuna, quloyşa kimi sözlər "xəbərçi", "araqarışdıran" mənasında işlənməkdədir (məsələn, qərb ləhcəsində. - Alağuz adam yalannan məm sözümü saŋa xavar gətirer, səŋ sözüŋü maŋa xavar gətirer, ara qarışdırer dana!).2

Bu sözlərdən alağuz, qılvız, qulğuna həm fonetik tərkib, həm də semantika baxımından "KDQ"dakı "qulağız" sözünü xatırladır. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, "KDQ"dakı bələdci anlamlı "qulağız" müsbət, şivələrimizdəki alağuz, qılvız, qulğuna kimi sözlər isə mənfi anlamlıdır. Fikrimizcə, bu vahidlər "xəbər vermə", "xəbər çatdırma" mənalarına görə eyni semantik şaxədə birləşir. Deməli, "KDQ"dakı bələdçi anlamlı "qulağız" şivələrimizdə fonetik dəyişmələrlə qılvız//qılavız şəklində işlənsədə, qulağız sözündən törəmişdir.

Ədəbiyyat

1 Əzizov E.Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, 1999
2. Dəmirçizadə Ə. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının dili.Bakı,1959, s.143-144.
3. T.Hacıyev. Azərbaycan dili tarixi. Bakı, 1976, s.65-66.
4. Məmmədli Y. Azərbaycan dilində hərbi terminlərin tarixi-müqayisəli təhlili. NDA, Bakı,1996
5 Kniqa moeqo Deda Korкyta Mosкva-Leninqrad, 1962, s.66
6. Tanriverdiyev Ə. «Kitabi-Dədə Qorqud»un söz dünyası" Bakı, 2006
7. Şıxlinski Ə. "Rusca-Türkcə qısa hərbi lüğət". Bakı, 1926

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN İNKİŞAF TARİXİ

Dos. Yeganə Əliyeva
Milli Müdafiə Universiteti, HETİ, Humanitar Şöbə
E/mail:hacerhuseynova@mail.ru; Orcid ID:0000-0002-0976-4545

XÜLASƏ

Azərbaycanşünaslıq-Azərbaycanın tarixini, mədəniyyətini, dilini və s. öyrənməklə məşğul olan elmlərin məcmusudur. Azərbaycanşünaslıq ölkəşünaslığın tərkib hissəsidir. Azərbaycanşünaslıq elminin bir çox mühüm problemlərinin həlli birbaşa arxeoloji axtarışlarla bağlıdır.

Azərbaycanşünaslığın formalaşmasında türkoloqlar, iranşünaslar, qafqazşünaslar, semitoloqlar, demək olar ki, eyni dərəcədə iştirak etmişlər, ona görə də həmin elm sahələri üzrə mütəxəssislərin çox zaman biri digərini tamamilə inkar edən mülahizələri azərbaycanşünaslıqda sinkretik (və "beynəlmiləl!") bir "sistem" təşkil edir.

Dövlət olaraq Azərbaycanın türkləşməsi ölkənin etnik tarixi üçün elə bir həlledici hadisədir ki, onu təfsilatı ilə öyrənmədən Azərbaycanda gedən etnik proseslərin mahiyyətini dərk etmək çətindir.

Azərbaycanşünaslığın ən mühüm problemi, heç şübhəsiz, Azərbaycan xalqının mənşəyi (etnogenezi) problemidir ki, 30-cu illərdən başlayaraq o, müxtəlif şəkillərdə "həll edilmişdir".

Azərbaycanda yaşayan qeyri-türk mənşəli müxtəlif etnoslar, xalqlar yalnız Azərbaycan türkcəsi əsasında deyil, eyni zamanda (və bəlkə də daha çox) Azərbaycan türklərinin tarixi birləşdiricilik missiyası əsasında ünsiyyətə girib Azərbaycan xalqını, Azərbaycan cəmiyyətini təşkil edirlər.

Azərbaycanşünaslığın qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də öz xalqına öz ana dilini mükəmməl mənimsəməsinə kömək etməkdir. Dilinə, dininə və adət-ənənələrinə hörmət edən və onu qoruyub-saxlayan xalq hər zaman öz mövcudluğunu da qoruyub-saxlamaq iqtidarında olacaqdır.

Açar sözlər: Qafqaz, tarix, etnos, türk, ölkəşünaslıq

HISTORY OF DEVELOPMENT OF AZERBAIJANSTIOLOGY

SUMMARY

Azerbaijan Studies is a set of sciences that study the history, culture, language, etc. of Azerbaijan. Azerbaijan Studies is an integral part of country studies. The solution of many important problems of Azerbaijan Studies is directly related to archaeological research.

Turkologists, Iranologists, Caucasian scholars, Semitologists participated in the formation of Azerbaijan Studies to almost the same extent, therefore, the opinions of specialists in these fields of science, often completely denying one another, form a syncretic (and "international!") "system" in Azerbaijan Studies.

The Turkification of Azerbaijan as a state is such a decisive event for the country's ethnic history that it is difficult to understand the essence of the ethnic processes taking place in Azerbaijan without studying it in detail.

The most important problem of Azerbaijani studies is undoubtedly the problem of the origin (ethnogenesis) of the Azerbaijani people, which has been “solved” in various ways since the 1930s.

Various ethnoses and peoples of non-Turkic origin living in Azerbaijan communicate not only on the basis of Azerbaijani Turkish, but also (and perhaps more so) on the basis of the historical unifying mission of Azerbaijani Turks, forming the Azerbaijani people and Azerbaijani society.

One of the main issues facing Azerbaijani studies is to help its people perfectly master their native language. A people that respects and preserves its language, religion and traditions will always be able to preserve its existence.

Keywords: Caucasus, history, ethnos, Turk, regional studies

AZERBAYCAN TİYOLOJİSİNİN GELİŞİM TARİHİ

ÖZET

Azerbaycan Çalışmaları, Azerbaycan'ın tarihini, kültürünü, dilini vb. inceleyen bir bilimler topluluğudur. Azerbaycan Çalışmaları, ülke çalışmalarının ayrılmaz bir parçasıdır. Azerbaycan Çalışmaları'nın birçok önemli sorununun çözümü doğrudan arkeolojik araştırmalarla ilgilidir.

Türkologlar, İranologlar, Kafkas bilim adamları, Semitologlar Azerbaycan Çalışmaları'nın oluşumuna neredeyse aynı ölçüde katılmışlardır, bu nedenle bu bilim alanlarındaki uzmanların görüşleri, genellikle birbirlerini tamamen reddederek, Azerbaycan Çalışmaları'nda senkretik (ve "uluslararası!") bir "sistem" oluşturur. Azerbaycan'ın bir devlet olarak Türkleştirilmesi, ülkenin etnik tarihi açısından o kadar belirleyici bir olaydır ki, Azerbaycan'da yaşanan etnik süreçlerin özünü detaylı bir şekilde incelemeden anlamak zordur.

Azerbaycan çalışmalarının en önemli sorunu, şüphesiz, 1930'lardan beri çeşitli şekillerde "çözülen" Azerbaycan halkının kökeni (etnogenezi) sorunudur.

Azerbaycan'da yaşayan çeşitli etnoslar ve Türk kökenli olmayan halklar, yalnızca Azerbaycan Türkçesi temelinde değil, aynı zamanda (ve belki de daha fazla) Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan halkını ve Azerbaycan toplumunu oluşturan tarihi birleştirici misyonu temelinde iletişim kurarlar.

Azerbaycan çalışmalarının karşı karşıya olduğu temel sorunlardan biri, halkının ana diline mükemmel bir şekilde hakim olmasına yardımcı olmaktır. Diline, dinine ve geleneklerine saygı duyan ve bunları koruyan bir halk, varlığını her zaman koruyabilecektir.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, tarih, etnos, Türk, bölgesel çalışmalar

Giriş

Azərbaycanşünaslıq elmi-nəzəri cəhətdən geniş yayılmışdır. Azərbaycanşünaslıq dünyanın müxtəlif ölkələrində vaxtilə böyük ərazidə tarixi Azərbaycanda məskunlaşmış azərbaycanlıların dünyagörüşünə çevrilməkdə olan azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-metodoloji əsasını təşkil edir. Azərbaycan xalqının mənşəyinin formalaşması barədə müxtəlif konsepsiyaların mövcudluğunu göstərirlər. Azərbaycan xalqının iki mərhələdə formalaşdığını

– I mərhələni eramızdan əvvəl II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərinə qədərki böyük bir dövrü, ikinci mərhələni isə ondan sonrakı yüzillikləri əhatə edir[9:10]. Azərbaycan xalqı birinci mərhələdə əsasən irandilli etnoslsrın təmərküzləşməsi nəticəsində formalaşmışdır. İkinci mərhələdə isə xalqın türkləşməsi daha geniş mənada özünü göstərmişdir. Bu proses klassik ədəbiyyatda, mədəniyyətdə, incəsənətdə və onun yaranmaqda olan statik, həm də dinamik sənət növlərində formalaşmaqla müşahidə olunmuşdur (1).

Azərbaycan haqqında müxtəlif mənşəli, müxtəlif xarakterli mənbələrin verdiyi bu və ya digər dərəcədə elmi məlumatlar qədim dövrlərdən başlasa da, azərbaycanşünaslıq kifayət qədər mükəmməl bir elm olaraq XX əsrin 30-cu illərində formalaşmışdır. Azərbaycanşünaslığın meydana çıxması Azərbaycanda elmi təfəkkürün inkişafı ilə yanaşı (bəlkə də daha çox) azərbaycançılıq dünyagörüşünün təşəkkülü ilə bağlı olmuşdur ki, bu da özünü milli-ictimai təfəkkürün müxtəlif sahələrində göstərmişdir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindən etibarən azərbaycanlı mütəfəkkirlər türklük, müsəlmanlıq və müasirlikdən ibarət bir məmləkət barəsində düşünməyə (hətta döyüşməyə!) başlamış, təsəvvürlərində yaratdıqları həmin məmləkəti - Azərbaycanı ilk dəfə 1918-1920-ci illərdə bütün reallığı ilə gördükdən sonra onların düşüncələri (və döyüşləri, mücadilələri) daha konkret, daha məqsədyönlü, daha elmi xarakter almışdır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, haqqında söhbət gedən dövrdə azərbaycançılıq dünyagörüşü Azərbaycanda geniş yayılmış müxtəlif ideologiyaların ardıcıl təzyiqinə məruz qaldığı, olduqca gərgin ideya münaqişələri gedişində formalaşdığı üçün daxili ziddiyyətlərdən, yaxud metodoloji eklektikadan xilas ola bilməmişdir (3).

XX əsrin 20-ci, 30-cu illərində, yəni azərbaycanşünaslığın bir elm olaraq konturlarının sürətlə müəyyənləşdiyi dövrdə ideoloji münaqişələr bu və ya digər dərəcədə aradan qalxsa da, vulqar sosiologizm, sovet "beynəlmiləlçiliyi" həmin elmin bir sıra əsas problemlərinin (xüsusilə etnogenez probleminin) düzgün həllinə imkan vermədiyi kimi, azərbaycançılıq dünyagörüşünün təşəkkülü prosesinə də mane olmağa başladı. Beləliklə, bir tərəfdən, milli-ictimai (intellektual!) təfəkkür azərbaycanşünaslığın elmi əsaslar üzərində yüksəlməsini tələb edir, digər tərəfdən, siyasi-ideoloji şərait obyektiv araşdırmalara mane olur, elmi həqiqətləri müxtəlif "konsepsiyalar" arxasında gizlətməyə çalışırdı. XX əsrin 20-ci, xüsusilə 30-cu illərində azərbaycançılıq dünyagörüşünə özünəməxsus bir emosionallıq, romantik vüsət gəldi ki, bu, bizim fikrimizcə, həmin dünyagörüşünün sosial-siyasi perspektivliliyini göstərirdi.

Həm azərbaycançılıq dünyagörüşünün, həm də azərbaycanşünaslıq elminin XX əsrin 30-cu illərində müəyyənləşmiş əsas prinsipləri sonrakı onilliklərdə, demək olar ki, dəyişmədi, yalnız 70-ci illərdən müəyyən "etirazlar" doğurmağa başladı ki, bu "etirazlar" da müxtəlif formalarda təzahür edirdi. Ümumiyyətlə, keçən əsrin (və minilliyin) sonlarına qədər həm azərbaycançılıqda, həm də xüsusilə azərbaycanşünaslıqda mübahisəli məsələlər mübahisəsiz məsələlərdən müqayisə edilməyəcək qədər çox olmuşdur. Odur ki, bu barədə bəhs edərkən əksəriyyətin ilk cəhddən qəbul edəcəyi fikirlər söyləmək nəinki çətin, hətta, qeyri-mümkündür-olduqca müxtəlif mülahizələrlə, eyni fakt üzərində qurulmuş bir-birinə əks nəzəriyyələrlə qarşılaşmaq, həqiqəti məhz mübahisələrdən çıxarmaq lazım gəlir ki, bu da azərbaycanşünaslığın polemik xarakterli, əsasən problemlərdən ibarət bir elm olmasını şərtləndirir (4).

Əlbəttə, beynəlmiləl, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət hər bir xalqın mükəmməlliyini, mədəni səviyyəsinin yüksəkliyini göstərir; bununla belə, hər hansı xalqı zorla

beynəlmiləlləşdirmək ona heç bir "hüquq", yaxud nüfuz gətirməz, əksinə, həmin xalqı öz kökündən, tipologiyasından ayırıb dünya proseslərinin önündə gedənlərin kölgəsinə çevirər. XX əsrdə Azərbaycanda geniş yayılmış bir sıra kvazibeynəlmiləlçi konsepsiyalara əsaslansaq, onda gərək özümüzü konqlomerat bir etnik hadisə hesab edək, tarix isə heç zaman belə bir şey yaratmamışdır.

Azərbaycanın türkləşməsi və etnik tərkibinin müəyyən edilməsi geniş tədqiqat tələb edən məsələdir. Məsələnin mahiyyəti isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda türklərin sayı artdıqca yerli əhali ölkənin əsasən dağlıq regionlarına təcrid olunurlar. Çünki türklər çöl həyatına adət etmişdilər ...Və onların böyük mənəvi mədəniyyətinin, yüksək dövlətçilik təcrübəsinin mövcudluğu artıq süqut dövrü keçirən qeyri- mütəşəkkil yerli əhalidən nəyisə öyrənməyi mümkünsüz edirdi. Xüsusilə oğuz türkləri Azərbaycanın qədim tarixinə tamamilə laqeyd idilər. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, islamı qəbul etmiş, onun qılıncı missiyasını öz üzərlərinə götürmüş oğuz türkləri üçün hər hansı tarixin elə bir əhəmiyyəti yox idi, onların özlərinin tarix yaratmaq dövrü idi...

Türklər Azərbaycanda və həmhüdud regionlarda nə qədər böyük ictimai-siyasi nüfuza malik olsalar da, Qafqaz, İran və b. etnosları bilavasitə sıxışdırmadılar. Ümumiyyətlə, onlar Qərbdən Şərqə doğru yayıldıqları böyük bir dövrdə heç bir etnosa qarşı düşmənçilik münasibəti göstərməmiş, əksinə, özünü yerli hesab edən xalqlarla sıx əlaqələr yaratmağa çalışmışlar. Lakin hər yerdə olduğu kimi, Azərbaycanda da passionarlıq dövrünü artıq keçirmiş qeyri-türk mənşəli müxtəlif etnoslar özlərini nəinki türklərdən, hətta həmtayfalarından belə təcrid etməyə meylli olmuşlar. Məsələn, Qafqazlılardan udilər, buduqlar, xınalıqlar.., İran etnoslarından talışlar, tatlar... bu cür özünütəcridə nümunə ola bilərlər. Onlar sosial-mədəni, iqtisadi-təsərrüfat əlaqələrinə çox sonralar cəlb edilmişlər (5).

Azərbaycan xalqının tarixini dərindən öyrəndikcə türkologiya azərbaycanşünaslığın nəinki metodoloji "qida mənbəyi"nə, bütövlükdə kontekstinə çevrilir. Bizim fikrimizcə, azərbaycanşünaslıq getdikcə daha çox türkologiyanın üzvi tərkib hissəsi olacaqdır. Bununla belə, nə iranşünaslığı, nə semitologiyanı, nə qafqazşünaslığı azərbaycanşünaslıqdan ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycanşünaslığın elə problemləri vardır ki, həmin elm sahələrinin bilavasitə iştirakı olmadan keçinmək olmaz.

Azərbaycanşünaslığın yaranıb inkişaf edərək dövlət ideologiyası səviyyəsinə çatması yüz ildən artıq bir prosesin nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu anlayış əvvəlcə mətbuatda və ədəbiyyatda öz əksini tapmış, sonra siyasi-ideoloji xarakter daşımışdır.

Müşahidələr göstərir ki, XIX əsrə qədər Azərbaycan xalqının necə adlandırılması məsələsi elmi – ideoloji mühitin ciddi maraq dairəsində olmamışdır. Bu dövrə qədərki uzun zaman ərzində Azərbaycan ya geniş anlamda ümumtürk məkanında dəyərləndirilmiş, daha çox isə aid olduğu dövlətin adı altında ifadə edilmişdir. Atabəylər, Ağqoyunlular, Şirvanşahlar, Səfəvilər və sair kimi dövlət adlarından hər biri qüvvətli, yaxud zəif, habelə bütöv və ya natamam olmasından asılı olmayaraq, Azərbaycan məfhumunu bütün tamlığı ilə ifadə etmək imkanlarına malik deyildi. Ona görə də, mövjud proses milli mənsubiyyəti bildirmək mənasında əvvəlcə müsəlman, bir az sonra isə tatar anlayışlarını meydana çıxarmışdı. Bu anlayışları bəlkə də Azərbaycanı əritmək istəyən hərbi-siyasi qüvvələr, ümummüsəlman doktrinaları ortaya atmışdı. Azərbaycanı xanlıqlara parçalanma zərurəti qarşısında qoymaq da təkcə daxili ziddiyyətlərlə bağlı olmayıb, kənar güclərin təsiri ilə də əlaqədar idi (3).

XVIII əsrdə Azərbaycanın xanlıqlara ayrılması ilə əlaqədar yaranmış mürəkkəb vəziyyət artıq gələcəkdə Azərbaycan adlandırılacaq ərazilərin və ümumən Azərbaycanlıların parçalanması, bəlkə də əridilib itirilməsi üçün ciddi əsasların formalaşdırıldığını nəzərə çarpdırırdı. Amma xoşbəxtlikdən əksinə proseslər də getməkdə idi. Parçalanmanın böyük fəlakətlərə apardığını dərk edən bəzi Azərbaycan xanlıqları nicat yolunun kənarlardan dayaq axtarmaqdan daha çox ittifaqda, yaxud «mədəni – mənəvi bütövlük» prinsiplərini qoruyub saxlamaqda olduğunu dərk etməyə başlamışdılar. Fikrimizcə, Azərbaycançılıq düşüncəsinin təməli tumurcuq şəklində olsa da bu zaman qoyulmuşdur. Ayrı – ayrı xanlıqların müttəfiqliyə, ittifaqa, birgə mübarizəyə doğru atmalı olduqları məcburi addımlar daxildə vahid Vətən, heç olmazsa doğma ərazi, ana yurd anlayışlarının ilkin tezislərini doğurmaqda idi. Bundan başqa, XIX əsrin birinci yarısında Rusiyanın işğalına qarşı olan əks reaksiya ziyalı mühitində ictimai mübarizə meydanı səviyyəsinə yüksəlməsə də milliləşmə prosesinə öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Eyni zamanda, əvvəlki dövrlərlə müqayisədə xeyli dərəcədə üstün və fərqli səviyyədə gedən maarifçilik hərəkatı da Vətən və millət uğrunda mübarizəni yetişdirməkdə idi. Beləliklə, XVIII əsrin sonu, XIX əsrin birinci yarısında baş verən ictimai – siyasi və maarifçi proseslər konkret olaraq Azərbaycan və Azərbaycanşünaslıq anlayışlarının gündəliyə çıxarılması üçün münbit zəmin hazırlamışdı. Həmin əsrin ikinci yarısından, daha konkret desək yetmişinci illərindən etibarən isə Azərbaycanşünaslıq məsələsi aktual bir problem kimi maarifçi mühitin gündəliyində özünə müəyyən yer tutmağa başlamışdır. Bu prosesdə milli teatrın meydana çıxması və Mirzə Fətəli Axundzadənin sadə, təmiz ana dilində yazılmış əsərlərinin mərkəzdə və əyalətlərdə tamaşaya qoyulması müstəsna əhəmiyyət kəsb etməkdə idi.

Hər bir xalqın ən böyük əsəri onun yaratdığı müstəqil dövlətidir. Azərbaycan xalqının, millətinin də ən böyük əsəri onun dövləti, uzun bir tarixə malik olan Azərbaycan Respublikasıdır.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev digər bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycanşünaslıq istiqamətində də ulu öndərin siyasi və dövlətçilik xəttini böyük uğurla davam etdirərək ardıcıllıqla həyata keçirir. Yeni tarixi epoxada dövlət xadimi və siyasi xadim kimi özünəməxsus görkəmli yeri və mövqeyi olan Prezident İlham Əliyev özünəqədərki Azərbaycanşünaslıq prinsiplərini və ənənələrini müasir dövrün reallıqlarından gələn zəruri amillərlə zənginləşdirərək dövlətimizi və xalqımızı daha böyük gələcəyə doğru irəli aparır. Yeniləşən, müasir Azərbaycan sözün böyük mənasında Azərbaycançılığın möhtəşəm qalasıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. N. CƏFƏROV, Xalq qəzeti, 2009 - 7 may - S. 2, Bakı
2. N. Cəfərov. Azərbaycanşünaslığa giriş, Bakı, AzAll, 2002
3. N.Cəfərov. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı, 2005
4. Q.Kazımov. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı,2003
5. Д.Айтмуратов. Тюркские этнонимы. «Наука»,1986
6. Z.Məmmədov. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi Bakı. “Bilik”. İrşad mərkəzi, 1994.
7. Psixologiya. Prof. S.İ.Seyidov və prof. M.Ə.Həmzəyevin elmi redaktorluğu ilə. Bakı, “Nurlan” – 2007- 700 səh.
8. V.Cəfərov Diplomatik etiket və ünsiyyət, Bakı 2003 - 124 səh

GAZETECİ KEMAL SALİH SEL'İN POLONEZKÖY İZLENİMLERİ (1929)

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
Ege Üniversitesi
mevlutcelebi@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8244-661X

ÖZET

Dünya'nın en güzel şehirlerinden birisi olan İstanbul, kendi içerisinde de pek çok güzelliği barındırmaktadır. Tarihi ve doğal zenginliği ve güzellikleri dillere destan olan İstanbul'un kuruluş öyküsüyle de sıra dışı beldeleri içerisinde Polonezköy de özel bir yere sahiptir. Polonya'dan Osmanlı Devleti'ne sığınan Polonyalı mültecilerin yerleştirilmesiyle kurulan Polonezköy, kuruluşundan itibaren ilgi odağı oldu. Türkiye-Polonya ilişkilerinde de yapıcı rolü olan Polonezköy'ün Türk kamuoyunda tanıtılması yönündeki çabalar cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gider.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Polonezköy'ün basın aracılığıyla Türk kamuoyuna tanıtılmasında Cumhuriyet gazetesi Yazı İşleri Müdürü Kemal Salih Sel'in Polonezköy'ü ziyareti önemli bir yere sahiptir. Kemal Salih Sel, 1929 yazında yaptığı Polonezköy seyahatine ait izlenimlerini 24-28 Ağustos 1929 tarihinde gazetesinde yayımladı. Bu izlenimler Polonezköy'ün Türk basını aracılığıyla kamuoyuna tanıtılmasının ilk örneklerindendir.

Bildirimizde Kemal Salih Sel'in Polonezköy izlenimlerini anlaşılır bir üslupla naklederek bu şirin köyün tanıtılmasına yardımcı olacağız. Bu seyahate ait izlenimlerin yayımlandığı dönemde yarattığı etkilerden de söz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Polonezköy, Kemal Salih Sel, Cumhuriyet gazetesi.

GAZETECİ KEMAL SALİH SEL'İN POLONEZKÖY İZLENİMLERİ (1929)

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
Ege Üniversitesi
mevlutcelebi@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8244-661X

ÖZET

Dünya'nın en güzel şehirlerinden birisi olan İstanbul, kendi içerisinde de pek çok güzelliği barındırmaktadır. Tarihi ve doğal zenginliği ve güzellikleri dillere destan olan İstanbul'un kuruluş öyküsüyle de sıra dışı beldeleri içerisinde Polonezköy de özel bir yere sahiptir. Polonya'dan Osmanlı Devleti'ne sığınan Polonyalı mültecilerin yerleştirilmesiyle kurulan Polonezköy, kuruluşundan itibaren ilgi odağı oldu. Türkiye-Polonya ilişkilerinde de yapıcı rolü olan Polonezköy'ün Türk kamuoyunda tanıtılması yönündeki çabalar cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gider.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Polonezköy'ün basın aracılığıyla Türk kamuoyuna tanıtılmasında Cumhuriyet gazetesi Yazı İşleri Müdürü Kemal Salih Sel'in Polonezköy'ü ziyareti önemli bir yere sahiptir. Kemal Salih Sel, 1929 yazında yaptığı Polonezköy seyahatine ait izlenimlerini 24-28 Ağustos 1929 tarihinde gazetesinde yayımladı. Bu izlenimler Polonezköy'ün Türk basını aracılığıyla kamuoyuna tanıtılmasının ilk örneklerindendir.

Bildirimizde Kemal Salih Sel'in Polonezköy izlenimlerini anlaşılır bir üslupla naklederek bu şirin köyün tanıtılmasına yardımcı olacağız. Bu seyahate ait izlenimlerin yayımlandığı dönemde yarattığı etkilerden de söz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Polonezköy, Kemal Salih Sel, Cumhuriyet gazetesi.

GİRİŞ

İstanbul'un kendi özgü yönleriyle benzerlerinden ayrılan müstesna bir sayfiyesi olan Polonezköy, kuruluşundan itibaren hep ilgi çekmiştir. Osmanlı Devleti, tarihinin en zor dönemini yaşıyor olmasına rağmen, Avrupa'dan kaçıp kendisine sığınan mültecilere topraklarını açma alicenaplığını XIX. yüzyılda da göstermiştir. Ülkelerinden kaçan Polonyalılara verdiği bölgede kurulan Polonezköy, önemini ve güncelliğini her dönemde korumuştur. Polonezköy'ün tarihi adı Adampol idi. Polonezköy 1830 Polonya Ayaklanması sırasında hükümet başkanı, daha sonra da Polonyalı sürgünlerin siyasi lideri olan Prens Adam Czartoryski tarafından 1842 yılında kurulmuştur. Köyün adı kurucusunun adı olan Adam'dan dolayı Adamköy (Lehçe: Adampol) olarak türetilmiştir. O zamanlar Polonyalıların siyasi göçünün merkezi Paris'ti, Prens Adam Czartoryski'nin amacı ise ikinci bir siyasi merkezini Osmanlı Devleti sınırları içinde kurmaktı. Bu amaçla Michal Czajkowski'yi temsilcisi sıfatıyla Osmanlı Devleti'ne gönderdi. İstanbul'a geldikten sonra 1850 yılında İslamiyet'i kabul ederek Mehmet Sadık Paşa adını alan Czajkowski, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Lazaryen rahiplerden gelecekte Adampol'un kurulacağı ormanlık bir araziyi satın aldı. 1851'de 18 kişinin oturduğu köye sonraki yıllarda 200 sakin yerleşti. Yerleşimciler büyük ölçüde hayvancılıkla

uğraşmakta, çok sayıda sığır yetiştirmekteydi. Elde edilen peynir ve tereyağı ile sebzelerin bir kısmı İstanbul'da satılmaktaydı. Köyde hayat yavaş yavaş canlanmakta ve yerleşimciler kendine yeter hale gelmekteydi. Yıllar geçtikçe Polonezköy/Adampol gelişti, köyün nüfusu 1830 Polonya ayaklanması ve 1853 Kırım Savaşına katılan askerlerin yanı sıra Sibirya sürgünü ve Çerkez esaretinden kaçan Polonyalılarla arttı. İlk Polonezköy sakinleri çiftçilik, hayvancılık ve ormancılıkla meşguldü. Bununla birlikte, daha II. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak tatilciler Polonezköy'e gelmeye başladı. 1938 yılında Polonezköy sakinleri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edildi ve 1968'de, işledikleri topraklar üzerinde tapu hakkına sahip oldular.[1]

Geçmişte köyün adının değiştirilmesi de gündeme gelmiştir. Gazeteci Hikmet Feridun Es'in 17 Nisan 1934'te *Akşam* gazetesinde yazdığına göre İstanbul Şehir Meclisi, İstanbul'daki bazı yerleşim yerlerini isimlerini değiştirmiş, Polonezköy de Kirazköy olarak değiştirmiştir.[2] Ancak bu değişikliğin uygulamaya sokulduğu hakkında bilgilere rastlanmamıştır. Atatürk'ün köyü ziyaretinden sonra bazı bürokratların, köyün adının Kirazköy'e çevrilmesi veya Çingene Konağı olarak isimlendirilmesi önerisi de hayata geçirilmemiştir.[3] Günümüzde İstanbul'un Beykoz ilçesine bağlı bir mahalle statüsündeki Polonezköy'de 2024'te adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre 208 erkek ve 180 kadın olmak üzere toplam 388 kişi yaşamaktadır.[4]

1. KEMAL SALİH SEL'İN POLONEZKÖY İZLENİMLERİ

Kuruluşu ve yaşayanların farklı kültür ve inanç yapıları, olağan üstü derecede güzel doğasıyla geçmişte de kamuoyunun dikkatini çekmiş olan Polonezköy'ü ziyaret eden Cumhuriyet gazetesi Yazı İşleri Müdürü Kemal Salih (Sel)[5], izlenimlerini 24-28 Ağustos 1929 tarihinde gazetesinde kaleme almıştır. 26 Ağustos 1929 günü hariç olmak üzere, 4 tefrika

[1] Polonezköy'ün kuruluşu ve gelişim hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Hacer Topaktaş Üstüner, *180 Lat Histori I, Polonezköy, 180 Yıllık Mazi*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul, 2022, s. 53-103.

[2] Hikmet Feridun, "Yeni Köy İsimlerine Dair", *Akşam*, 17 Nisan 1934.

[3] Hacer Topaktaş Üstüner, *age*., s. 227.

[4] http://www.nüfusune.com/191717-istanbul-beykoz-polonezkoy-mahallesi-nüfusu
(Erişim tarihi: 28. 05. 2027)

[5] Kemal Salih Sel (1900-1975): İstanbul'da doğdu. Yunus Nadi'nin (Abalıoğlu) başyazarlığını yaptığı Tasvir-i Efkâr'da gazeteciliğe başladı. Daha sonra Yeni Gün gazetesine geçti. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine İngilizler Yeni Gün gazetesinin matbaasını basarak yayınına son verdiler. Bunun üzerine Yunus Nadi, Yeni Gün'ü Ankara'ya taşıdı. Eğitimini yarıda bırakan Kemal Salih, Ankara'ya giderek Yeni Gün'de sorumlu yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. Kemal Salih 1921'de Ankara'da "Anadolu'da Kalem" adlı edebî bir mizah gazetesi çıkardı. Cumhuriyet ilan edildikten sonra, 7 Mayıs 1924'te Yunus Nadi, Yeni Gün'ün devamı sayılan Cumhuriyet gazetesini çıkardı. Gazeteye Cumhuriyet ismini teklif eden de Mustafa Kemal Atatürk'tür. İstanbul'da Cumhuriyet rejimini desteklemek ve halka benimsetmek amacıyla kurulan gazetenin yazar kadrosunda Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Yakup Kadri gibi isimlerle birlikte Kemal Salih de yer alır. Cumhuriyet gazetesinin kurucuları arasında yer alan Zekeriya Sertel'in gazeteden ayrılmasından sonra Kemal Salih, yazı işlerini müdürlüğüne getirildi. Aynı zamanda Haftalık Mecmua, Aylık Mecmua ve Haftada Bir Gün gibi dergileri çıkardı. Yazılarından bir bölümü Kitap Sohbetleri başlığı altında yayınladı. Çıkardığı gazete ve dergilerle Cumhuriyet rejiminin kökleşmesi için çaba sarf etti. Kemal Salih'in vefatı üzerine Milliyet gazetesinde yazdığı yazıda Burhan Felek, onun kaleminin kıvraklığıyla, dikkat çeken makaleleri ya da ateşli polemikleriyle Bâbıâli'de tanınan bir gazeteci olmadığını, aksine Cumhuriyet Devrinin en büyük gazetelerini kuran, bu gazetelerin yazı işlerini idare eden, imzasız yazılarıyla devlet politikasını etkileyen ve belki de en önemlisi Bâbıâli'nin ünlü gazetecilerini ve yazı işleri müdürlerini yetiştiren bir gazeteci olduğunu vurguladı. Özgül Özbek Giray, "Kemal Salih Sel'in Yayıncılık Faaliyetleri ve Aylık Mecmua", *Edebî Eleştiri Dergisi*, Takvim-i Vekâyi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, (Aralık 2021), s. 265-266.

halinde anlatılan anılar, bu şirin köyü ve köylülerini yakından tanımamıza yardımcı olacak bilgiler içermektedir.

24 Ağustos günü başladığı anılarında ilk olarak Polonezköy'e nasıl gidilebileceğini anlatan Kemal Salih'in dört günlük izlenimlerinin kısmen sadeleştirilerek bazı yazım yanlışlarına müdahale edilen metni aşağıdadır:

"İstanbul'dan Polonez köyüne. 'Polonez' köyünün ismini işitenler çok, fakat orasını gidip görenler pek azdır. Şimdiye kadar olduğu gibi, hâlâ da şehrin yanı başında bulunan bu güzel sayfiyenin sefasını hep gayrimüslimler sürmektedir. Bana, yaz tatilimin bir kısmını bu köyde geçirmemi tavsiye ve burasını tanımamı temin eden dostlarıma pek müteşekkirim. Onun içindir ki ben de bu şirin sayfiye yerini Cumhuriyet okurlarına tanıtmak emelindeyim.

Vesaitinizi evvelden temin ettiğiniz takdirde Polonezköy'e dört saat zarfında gidebilmek mümkündür. Ancak bu seyahat pek yorucu olduğu için sabahleyin gidip akşama dönmek veya bir gece kalıp ertesi günü dönmek, sizi gittiğinize gideceğinize pişman eder. Polonezköy'e gitmek kararını verirseniz orada en aşağı bir hafta kalmayı göze almalısınız.

En iyi yol, Paşabahçe yoludur. En müsait zaman da akşamüzeridir. Saat dörtte Köprü'den hareket eden vapura binersiniz. Bir buçuk saat kadar devam edecek olan bu seyahat esnasında Boğaz'ın tatlı serinliğinden azami istifade etmenizi tavsiye ederim. Çünkü biraz sonra karşılaşacağınız devamlı bir toz deryası vardır. Boğazın serinliğini toz dumanlarına karşı depo etmiş olmak ihtiyatlı bir tedbirdir.

Vapur birçok iskelelere uğradıktan sonra saat beş buçuğa doğru Paşabahçe'ye varır. Eğer elinizde çantanız falan varsa bunları almak için yanınıza gelecek küçük küfeciler sizi Polonezköy arabacılarının bulundukları yere kadar götürürler. Paşabahçe'ye ilk defa geçiyorsanız, burada karşınıza çıkacak arabaları biraz hayretle temaşa edeceksiniz. Gerçekte bu arabalar ne bizim Tatar arabası dediklerimize, ne de kağnılara benzemeyen, ikisinin arası, upuzun bir şeydir. Oturulacak yer bir kanepeye benzetilebilir. Üstü tentelidir. Ayaklarınızın sarktığı tarafta bir de iskele vardır ki, nispeten sarsılmamanızı temin eder. Paşabahçe-Polonez yolunda otomobil veya fayton işletmek mümkün değildir. Bu yola mahsus olarak yapılmış olan uzun arabaların bile ekseriya iniş ve yokuşlarda arka tekerleklerini bağlamak zarureti mevcuttur. Seyahat toz dumanlar içerisinde devam eder.

Bu ıstıraplı yolculuğu hafifleten yegane şey manzarasının fevkaladeliğidir. Etraf gözünüzün alabildiğine koruluk ve ormanlıktır. Her vadiye girdikçe ve her tepeye çıktıkça mütemadiyen ormanlar içinden geçersiniz. Gözleriniz bu doyum olmayan manzaraya dalmışken havanın yavaş yavaş karardığını görürsünüz. Artık akşam olmaya başlamıştır.

İki buçuk, üç saatlik mesafenin ilk 15-20 dakikası Paşabahçe'ye bitişik olan ve âdeta buranın iki mahallesi halinde bulunan İncirköy ve Tepeköy arasında geçer. Tepeköy'e varıncaya kadar ve orasını geçtikten sonra bir müddet daha yol pek fenadır. Asıl ormanlıklar bundan sonra başlar. Bu sırada karşı tepelerin en hâkiminde ormanlar içinde gayet zarif bir köşk gözünüze ilişir. Bu köşk eski Hidiv'e aittir. Arabacının anlattığına göre şimdi içinde yalnız bir korucunun oturduğu bu köşkün bütün aksamı İsviçre'den özel olarak getirilmiştir.

Köşk gözünüzden kaybolduğu zaman ilk geniş nefesinizi alabilirsiniz. Artık yolun yarısına gelmiş sayılırsınız. Bundan sonra eski hanedana ait olan ormanlıklar başlar. Yolda mütemadiyen gelip giden Polonez arabalarına ve odun yüklenmiş hayvanlara tesadüf edersiniz. Biraz sonra arabanız devamlı yokuşlar inmeye başlar. Artık arabacının ilk müjdesini işitirsiniz. Size karşıki tepeleri gösterir:

- İşte, der, bu inişten sonra şu karşıki tepeleri çıkacağız, onları aştık mı, artık Polonezköy'e geldik demektir.

Buradan itibaren bir saatlik yolunuz vardır. Hava artık iyice kararmıştır. Yanınızda hoş sohbet bir arkadaşınız yoksa sabrınız adam akıllı tükenir. Biraz sonra uzakta bir ışık görürsünüz ve bir saatin geçtiğini, Polonez ışıklarının gözüktüğünü zannedersiniz. Halbuki burası bir çiftliktir ve Polonez'e yarım saatten fazla mesafe vardır.

İne çıka, dağ tepe ve dere aşa aşa nihayet Zindankapısı'na gelirsiniz. Zindankapısı ağaçların yolu tamamen kapadığı bir yerdir, o kadar ki, yağmur bile yağsa altında ıslanamazsınız! Üç saatten beri ağır ağır yürüyen hayvanlar köyün kokusunu alarak artık hızlanmıştır. Biraz sonra geniş bir saha dahilinde uzun mesafelerle dağılmış on beş yirmi ışık birden görürsünüz.

İşte burası Polonezköy'dür."[6]


Polonez köyüne nasıl gidilir?
İki üç makalelik kısa bir " seyahatname!,

Görsel 1. (*Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1929.)

[6] Kemal Salih, "Polonez Köyüne Nasıl Gidilir?", *Cumhuriyet,* 24 Ağustos 1929.

İlk yazısında İstanbul'dan Polonezköy'e nasıl gidileceğini hoş bir üslupla anlatan Kemal Salih Bey'in sonraki yazıları köy hakkındadır. Köyün kuruluşu hakkında da bilgi verdiği ikinci yazısında Cumhuriyet yazarı, şu gözlemlerde bulunmuştur:

"Polonez Köylüsü Nasıl Çalışıyor? Dağ havası almak isteyenlere tavsiye edilecek en iyi yer Polonezköy'dür. Köy, sık ağaçlı ormanlarla çevrilmiş bin beş yüz dönümlük arazi üzerinde yekdiğerinden birkaç yüzer metre fasıla ile yapılmış 30-45 evden ibarettir. Hepsi de 180 kişiden ibaret olan Polonezlilerin sahibi oldukları arazi beş bin dönümdür. Bunun mühim bir kısmını ormanlık arazi teşkil etmektedir.

Köy 1856'da tesis edilmiştir. Asıl ismi 'Adampol'dur. Bu isim mülteci bir Leh prensine aittir. Arazi bu prense hediye edilmiştir. Prens de Leh mültecilerine terk etmiştir. Kırım Muharebesi'nde askerlerimizle yan yana Ruslara karşı harp eden mülteciler buraya yerleştikleri zaman beş parasız, çıplak ve perişan bir halde idiler. Bugün onların çocukları müreffeh birer aile yuvası kurmuşlardır. Polonezköy'ün her ailesi beş on bin liralık ve daha fazla birer servet sahibidirler. Hepsinin ekilmiş arazisi, hayvanları, meyve ağaçları hülasa küçük birer çiftliği vardır. Esasen burada her ev geniş bahçesi, hesapsız meyve ağaçları, tarlaları, kümesleri, ahırları ile küçük birer çiftlikten farksızdır.

1856'da yerleşenlerden hiç biri bugün hayatta değildir. Bunlardan 107 yaşına kadar yaşayan İgnas Kempka 1928 başlarında vefat etmiştir. Biz Polonezköy'de bu ailenin evine misafir olmuştuk. İyi bir tesadüf eseri olarak köyün en güzel suyu bu evin bahçesindeki kuyudan çıkıyor, en güzel Polonez kızı da bu evin içinde oturuyordu.

Bu ailenin reisi Yaşo Kampka müteveffa İgnas Kempka'nın oğludur. Altmış küsur yaşında olmasına rağmen dinç bir adamdır. Beşi kız olmak üzere altı çocuk sahibi olmuş, bunlardan üçünü evlendirmiştir.

Polonezler fevkalade çalışkan insanlardır. Bütün vazifeler kadın, erkek aile halkı arasında taksim ve tevzi edilmiştir. Herkes kendi işini yapmasını ve başarmasını öğrenmiştir. Polonez erkeklerinin güneşin altında yanmış koyu esmer renklerine mukabil Polonez kadınları süt beyazdır. Kadınların ev içinde başlayan vazifesi, bahçe kapısında bitiyor. Buna mukabil erkeklerin işi bahçeden başlıyor ve harice çıkıyor.

Burada kadın yemek pişiriyor, çamaşır yıkıyor, evi temizliyor, süt sağıyor, yayıkta yağ ve peynir yapıyor, kışlık zahireyi hazırlıyor, çiçeklerle meşgul oluyor ve havludaki tavuklara, domuzlara yem ve yiyecek veriyor. Akşam evinde çiçeklerle süslenmiş temiz bir masa etrafında sıcak ve lezzetli yemeğini yiyen erkek ise bütün gününü tarlalarda geçirmektedir. Sabahleyin gün doğmadan iş başına giden Yaşo Kempka ve yirmi yaşını geçmiş olan oğlu, akşam güneş battıktan çok sonra evlerine dönüyorlar.

Şu iki kuvvetli misal Polonezlilerin çalışkanlıklarını ne güzel ifade ediyor: Bir akşam yemeğimizi yemiş kahvelerimizi içiyorduk. Saat dokuzu geçiyordu. Ev sahibi Yaşo Kempka tarladan dönüyordu. Bizi selamlayarak yanımızdan geçti. Birkaç dakika sonra, Yaşo Kempka'nın elinde bir gemici feneriyle tekrar dışarıya doğru gittiğini gördük.

- Nereye, dedik.

- On altı saat devam eden güneş kâfi gelmiyor, dedi. Harmana gidiyorum, biraz daha iş var.

Bir cumartesi günü akşamı Madam Yaşo'ya ertesi günü kiliseye saat kaçta gideceklerini sordum. Polonezlilerin dini merasimi pek enteresan oluyormuş. Grup grup ayrılan kadınlar ve erkekler ayrı ayrı teganni ediyor (şarkı söylüyor) ve ruhani merasim bundan sonra yapılıyormuş. Madama kilise saatini sormaktan maksadım, orada hazır bulunmak istediğimden idi.

Madam dedi ki:

-Ne yazık ki istediğiniz olamayacak. Çünkü biz kiliseye on beş günde bir Pazar günleri gidiyoruz. Burada papaz tutmayız. Çünkü hem masraflı oluyor, hem de erkeklerimizi, kadınlarımızı işten güçten alıkoyuyor. On beş günde bir merasim için ücretle bir papaz getirterek Allah'a karşı ibadet işini yapmış oluyoruz."[7]

Sonraki yazısında Polonezköy'ü anlatmaya devam eden Kemal Salih, tanıtıcı bilgiler vermiştir:

"Polonezköy'de Nasıl Vakit geçirmeli? Polonezköy'ün suları gayet iyi, meyvesi fevkalade boldur. Her evin bahçesinde çeşitli elma, armut, incir, kiraz, vişne ve fındık ağaçları vardır.

Polonezlilerin esas meşguliyetleri hayvan yetiştirmek ve ziraat yapmaktır. Bilhassa patates ziraatı fevkalade gelişmiştir. Bu havalinin en güzel patatesini Polonezliler yetiştiriyor ve hayli ihracat yapıyorlar. Süt, tereyağı ve kaymağına ise diyecek yoktur.

Polonezköy'ün en büyük mazhariyeti, belediye sınırları dışında olmasıdır. Onun için köy gayet temiz, hayat pek ucuzdur.

Köy evleri, hemen umumiyetle birer katlıdır, bunların mahzen katları zahire ambarı olarak kullanılıyor. Bizim oturduğumuz evin bir büyük sofası ve ikisi geniş olmamak üzere dört odası vardı. Odaların ikisini misafirlere, ikisini de kendilerine tahsis etmişler. Misafirlere diyorum çünkü burada pansiyonerlerin ismi 'Misafir'dir.

Odaların hepsi de bol hava ve güneş alıyor. Bizim köylerimizde karyolanın ismi bilinmez, halbûki Polonezler yere yatak sermeyi işitmemişlerdir. Yataklar ve yastıklar kuş tüyü ile doldurulmuştur. Üç günde bir değiştirilen çarşaflar muntazaman yıkanır ve ütülenir. Polonezköy'ün bu tertemiz evlerinde günde 260 kuruş mukabilinde bol bol yer, içer, yatar, istirahat edebilirsiniz.

Biz Polonezköy'de günlerimizi şöyle geçiriyorduk:

İstanbul'da geç yatmamızın ve bunun sonucu olarak geç kalkmamızın verdiği itiyatla sabahları uykudan ancak saat yedide, yedi buçukta kalkabiliyorduk. Biz yıkanıp giyininceye kadar saat sekiz buçuğu buluyordu. Bu sırada evin girişinde sabit iki tahta kanepe arasında hazırlanmış kahvaltı masasına geçiyorduk. Evin girişi bize yemek odası vazifesini görüyordu.

[7] Kemal Salih, "Polonez Köyü ve Polonezliler. Allah'a İbadet İşi 15 Günde Bir de Yapılabilir", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1929.

Burası ağaçların ve sarmaşıkların gölgelendirdiği serin ve rahat bir yerdi. Polonezköy'ün en zevkli taraflarından biri de sabah kahvaltısıdır. Biraz evvel sağılmış ve su katılmamış hâlis ve taze süt, bu senenin mahsulünden yapılmış nefis reçel, yayıktan henüz çıkarılmış mükemmel bir tereyağı, bol ekmek ve çay. Bazı günler kahvaltıya 'Ekşimik' de ilave ediyorlardı. Ekşimik, sütten mâmûl, yoğurtla peynir arasında gayet lezzetli bir yiyecektir.

Öğleye kadar zamanımız kâh çardak altında kâh civardaki ormanlıklara gezmeye gitmekle geçiyordu. Öğle yemeğini on iki ile bir arasında yiyor ve sabah kahvaltısını çok kuvvetli yapmış olmamıza rağmen iyice acıkmış bir halde sofra başına geçiyorduk. Çok lezzetli yemek pişiren Polonez kadınlarının bilhassa patates kızartmakta ihtisasları vardır. Öğle yemeklerinde ekseriya kızartılmış patates, etli sebze, pilav veya makarna veriyorlardı. Tatlı olarak çoğunlukla krema veya muhallebi, bazen da meyve yiyorduk.

Akşam kahvaltısına kadar zamanımızı bahçede geniş gölgelik yapan büyük ağaçlar altında uzanmakta ve biraz uyku kestirmekle geçirebilirsiniz. Akşam kahvaltısından sonra yemek zamanına kadar geçen üç, dört saati gezmeye tahsis etmek muvafıktır. Dört tarafı ormanlarla çevrilmiş olan Polonezköy'de hangi tarafa gitseniz memnun kalırsınız. En iyi yer, deredir. Dereyi biraz takip ederseniz 'Medine' ismi verilen küçük bir kaynağa tesadüf edersiniz. Medine kaynağının gayet saf, berrak ve o nispette soğuk bir suyu vardır. Bu suyu içtikten sonra, sabah kahvaltısından farksız bir iştahla yediğimiz ikindi kahvaltısını da eritir ve akşam yemeği için hazırlanmış olursunuz.

Bir gün akşamüzeri gezmeye giderken genişçe bir meydanlığa tesadüf eden yol üzerinde kepenkleri açılmış bir dükkâna tesadüf ettik. Burası Polonezköy'ün yegâne bakkal dükkânıdır. Mübarek bakkal dükkânı değil, bonmarşe. Ne ister ve ne arasanız burada, hem de İstanbul fiyatına, hatta daha ucuz bulabilmek mümkündür. Kibrit kutusu burada da yüz paradır. Tekel idaresinin içkileri burada da üzerinde yazılı fiyata satılır. Gramofon iğneleri burada da İstanbul depolarındaki satış fiyatına verilir. Şehirden üç beş saat uzak bir yerde fiyatlara beş para bile nakliye ücreti eklemeyen Polonez bakkalının kanaatkârlığına hayran kaldık ve âdeta bu adamın köye şeref versin diye bu dükkânı fisebilillah açmış olduğuna hükmettik!

Polonez'in bakkal dükkânı sabahları ve akşamları birer saat açılıyor. Günün diğer saatlerinde dükkân sahibi tarlasında işi ve gücüyle meşgul olur.

Polonezköy'de kuruluş tarihinden beri iki sene evveli hariçten gelen bir Rusun işlediği cinayet müstesna tek zabıta vukuatı olmuş değildir. Burada köylü arasında arazi meselesinden veya diğer hususlardan dolayı küçük büyük ihtilaflar ortaya çıktığı zaman köylüler bu işi mahkemeye düşürmeden hallediyorlar. Köy ihtiyarları toplanıp bir meclis kuruyor, iki tarafı dinliyor ve hakem vazifesini görerek ihtilaflarını sulh yoluyla hallediyorlar. Bütün köy halkı zaten birbirlerinin akrabası vaziyetindedirler. Fakat birbirine yalnız akrabalıkta değil, karşılıklı yardım hisleriyle ve derin bir dostlukla bağlıdırlar. Bizim köylerimizi bilenlerin Polonezköy'e ve köylülerine gıpta etmemesine imkân yoktur."[8]

[8] Kemal Salih, "Polonez Köyü'nde Hayat. Günde 260 Kuruşa Dört Defa Yemek ve Bir Oda", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1929.

Kemal Salih'in son yazısı, gazeteciliğin biraz da magazin yönüne dönük mesajlara ayrılmıştır. Türkiye'de ilki 1929'da Cumhuriyet tarafından düzenlenen "Güzellik Yarışması"na göndermede bulunan Kemal Salih'in Polonezköy'ün kızlarının güzellikleri ve eğlence hayatı hakkındaki yazısı da şöyledir:

"Polonezli yemesini, içmesini, iyi giyinmesini hülasa yaşamasını bilen bir adamdır. Polonezli ile konuşurken, kendi seviyenizde bir adamla konuşmanın zevkini tamamen alabilirsiniz. Polonezli memleketin kanunlarını, nizamlarını öğrenmiştir. Gazete okur ve günü gününe takip ettiği dünya hadiselerini sizin kadar bilir.

Polonez'de bulunduğum zaman harman mevsimi idi. Harmanı biten her ev harman sonu şerefine bir eğlence tertip ediyor, Polonezliler bu gece eğlencesine balo ismini veriyorlar. Bütün Polonezler ve Polonez'de yaz tatillerini geçirenler bu balolara pek ziyade rağbet etmektedirler. Balolar, harman yerinde verilmektedir. Burada büyük bir lüks lambası yakılıyor ve Polonez kızları bu lambanın ışıkları altında gramofona ayak uydurarak dans ederler.

Polonez kızlarının, İstanbul hanımlarından çok daha iyi giyindikleri iddia edilebilir. Hatta denilebilir ki, moda Paris'ten gelirken istikamet değiştirerek evvela Polonezköy'e uğruyor ve sonra İstanbul'a geçiyor. İstanbul hanımlarının tuvaletleri büyük terzihanelerde dikilmesine ve yüzlerce liraya mal olmasına mukabil, Polonez kızlarının elbiseleri âdi basmadan yapılıyor, fakat biçiliş ve dikiliş itibarıyla bizim burada gördüğümüz tuvaletlere kat kat üstünlük sağlıyor.

Polonez kızları, temiz hava, iyi gıda almanın neticesi birbirinden güzeldirler. Acaba bunların en güzeli kim? Malum ya, serde 'Cumhuriyet'çilik var. İstanbul'da güzellik müsabakası yapıyoruz da, Polonezköy'de niçin yapmayalım?

Bir gece, iştirak ettiğimiz balodan istifade ederek Polonez'in en güzel kızını seçmeye karar verdik. Üç hanım ve üç erkek aramızda bir hakem heyeti teşkil ettik. Herhangi bir muhalefete meydan vermemiş olmak için meseleden Polonezlileri haberdar etmedik ve dansa çıkan bütün Polonez kızlarını birer birer tetkike başladık.

Bir saat sonra ittifakla verdiğimiz karar şu idi: Polonezköy'ün en güzel kızı Matmazel Silvestra'dır. Matmazel Silvestra, bizim oturduğumuz evin güzel kızı idi. Onun içindir ki Polonezköy'e ait ilk yazımda bu hüsni tesadüften bahsetmiştim. Bizim oturduğumuz evin bahçesinde köyün en güzel suyu, evinde de en güzel dilber kızı vardı.

Matmazel Silvestra, ortanın üstünde boyu, fevkalade mütenasip vücudu, süt beyaz teni, kumrala yakın saçları, derin bakışları, iri kestane rengi gözleri ile hakikaten güzel bir kızdır. Bizim 'Cumhuriyet'in güzellik müsabakasına iştirak eden güzeller işitmesin ama Matmazel Silvestra bu müsabakaya iştirak etmiş olsaydı kraliçelik tacı tehlikeye girmiş olurdu!

Hayatlarını iyi kazanan, her biri birkaç lisan konuşan ve çocuklarını İstanbul'daki ecnebi mekteplerinde yatılı olarak tahsil ettiren Polonezlilerin umumi bir dertleri vardır: Hep birbirlerinin kızlarını aldıkları için nesilleri gittikçe bozuluyor. Polonezliler dinç ve sağlam adamlar olmakla beraber gün geçtikçe nesilleri bozulmaya doğru gidiyor. Ataları doksan, yüz, yüz on yaşına kadar yaşadıkları halde şimdi genç yaşta ölenler çoktur. Polonezliler, nesillerini sağlamlaştırmak için, evlilik çağına gelen çocukları için Polonya'dan kız almayı

düşünmektedirler. Eğer bu düşüncelerini de tatbik mevkine koyarlarsa o zaman 'yolsuzluk'tan başka hiçbir dertleri kalmayacak.

'Yolsuzluk' diyorum. Hakikaten Polonezköy'ün, hem Polonezliler için, hem de oraya gidenler için müşterek derdi budur. Dünkü yazımda 'Polonezköy'ün en büyük mazhariyeti belediye hududu haricinde olmasıdır' demiştim. Gerçekten bu sayede Polonezköy'de ucuzluk ve temizlik vardır. Fakat buna mukabil Polonezköy'ün en büyük felaketi de idare-i hususiyeye tâbi olmasıdır. Bu yüzden Polonezköy'ün on dört kilometreden ibaret olan yolu bir türlü yapılamamaktadır. Eğer buranın denizle bağlantısı muntazam bir yolla temin edilmiş olsaydı İstanbul şehrinin en güzel sayfiyesi muhakkak Polonezköy olurdu."[9]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Polonezköy ve burada yaşayanlar hakkında son derece dikkat çekici değerlendirmelerin yapıldığı 4 günlük tefrikanın burasını ve burada yaşayanları tanımamıza ve anlamamıza yardımcı olduğu muhakkaktır. Polonezköy; sadece kuruluşu ve ikamet edenleri bakımından değil; Türkiye-Polonya ilişkilerinde bir dostluk unsuru olarak görülmektedir. Polonezköy hakkında böylesine özet ama o derecede faydalı bilgilerin verildiği benzeri bir tefrika bundan önce yayınlandı mı, bilemiyoruz. Ancak, bu yazı dizisinde verilen bilgilerin, pek çok açıdan ele alınacak araştırmaları hak eden Polonezköy hakkında yapılacak daha geniş çaplı incelemelere katkıda bulunmasını dileriz.

Kuruluşunun üzerinden çok fazla zaman geçmediği için o döneme tanıklık eden ya da tanıkların anlattıklarını dinleyen kişilerle görüşmesi de kıymetli bilgiler elde etme şansı doğurmaktadır.

Aslında bu ziyaretin yankılarını o dönemde de görmek mümkündür. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, başyazısında ve seyahati ve Polonezköy'ü ele almıştır:

"İstanbul civarında, Boğaziçi'nin Anadolu akasında Paşabahçe'den yirmi kilometre içeride adına Polonezköyü denilen ve filhakika Polonyalı köylüler tarafından meskun ve müşekkel bulunan bir köy vardır, ki İstanbul civarında bir sayfiye şöhretini haizdir. Biz henüz gidip görmedik ama her gidenden onun hep methini işitiriz. Nihayet Tahrir Müdürlerimizden Kemal Salih Bey bu sene mezuniyetinin bir kısmını çoluğu çocuğu ile gitti, bu köyde geçirdi geldi ve çok memnun geldi. Arkadaşımız dahi köyü methede ede bitiremiyor, Oradaki müşahedelerinin bir kısmını Cumhuriyet'te yazdı da. Bu, güzel ve hatta ideal bir köy numunesidir.

Biz Türkler tarihte Polonyalılarla bazen düşman, fakat ekseriya dost olarak çok alâkadar olmuşuz. Osmanlı İmparatorluğu Polonya'nın siyaneti namına Rus Çarlığı ile büyük harplere tutuşmuştur. Tarihin en büyük felâket geçirmiş milletlerinden biri de Polonyalılardır. Bu nikbetin hakiki esbabı mucibesini burada tahlile mahal yoktur. Polonya'da siyasi ihtirasların tevlit ettiği kör tefrikalarla Ayan Meclisinin suiistimal ettiği veto hakkı ve buna munzam olarak civardaki devletlerin ihtirasları tarihin başlı başına tetkik edilecek mevzularıdır. Umumi

[9] Kemal Salih, "Polonez Köyü'nün En Güzel Kızı Mel. Silvestra", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1929.

Harp'te Lehistan devlet ve milletinin basübadelmevt sırrına mazhariyet şeklinde bir hayatiyetle yeniden dünya haritasında mevki tutmasından bittabi biz Türkler dahi bilhassa memnun olduk. Vaktinde çok tekrar edilmiş olduğu üzere, Polonya'nın bu yeniden hayat bulması için Polonya'da öteden tekrar olunagelen bir mucize tahakkuk etti: Türk atları Vistül nehrinden su içtiler!

Hikayeyi hep biliyorsunuz: Polonya'da talihin kahir bir cilvesi zayi olan avdeti için bir hadisenin tahakkukuna bel bağlamak için âdeta anane olarak orada hep:

- Ne vakit Türk atları Vistül nehrinden su içerlerse Polonya'nın mevcudiyet ve istiklâli o zaman yeniden teessüs edecektir denilegeliyormuş. Umumi Harp'te bu hadise tahakkuk etti. Türk süvarileri Vistül kenarına kadar gittiler ve Türk atları bu nehrin suyunu içtiler. Ecdadımız vaktiyle de bu nehrin üzerinde savaşlar vermişlerdi.

Hürriyet ve istiklâli şunun bunun tahakkümü altında payimal olan Polonya'nın hürriyete susamış çocukları iltica edebilecekleri her yerde vatan mefkûresinin ateşiyle yanıp kavrulagelmişlerdi. Bu cümleden olarak Kırım muharebesine bir Polonez alayı da iştirak etmişti. Demek ki ta o tarihlerde Türkiye'ye iltica etmiş Polonyalılar vardı. İşte bunlardan Türkiye'de kalanların bir kısmı gidip Boğazın Anadolu yakasının arkasında şimdiki Polonez köyünü teşkil etmişlerdir. Üç çeyrek asırdan beri teessüs etmiş bulunan bu Polonez köyünün çalışkan halkı kendi muhitlerinde mesut bir hayat yaşamanın bütün şeraitinde bütün dünyaya model olacak bir vaziyet muhafaza etmişlerdir. |Pürüzsüz, temiz bir sây hayatı. Tabiatın servetine insanın kuvvet ve himmeti de zamm olunmak suretiyle istihsal olunabilen saadetin azami haddi: İşte Polonez köyü budur.

Ya Rab nedir bu keşmekeşi derdi ihtiyaç

İnsanın ihtiyacı ki bir lokma nanedir?

diyen şair Polonez köyünü görse idi bir lokma ekmek ile saadetin nasıl temin olunabileceğini anlar ve belki başka bir beyit ile ihtiyaç derdi keşmekeşinin biraz daha insanların bilgisizliğin den doğma bir afet olduğunu söylerdi.

Tertemiz, yeşil ağaçlar içinde hayat dolu bir köy. Halkı müsmir bir surette çalışarak iyi mahsul elde ediyor ve bu mahsulün temin ettiği halde ile iyi bir hayat yaşamakta devam ediyor. Köyün mektebi var, kilisesi var. Sabah akşam birer ikişer saat açılan bir bakkal dükkânı var. Bu açılma saatleri haricinde dükkân sahibi gidip tarlasında çalışıyor. Avrupa memleketlerindeki köylerin dahi iyilerinden biri olan bizim Polonezköy'den biraz ileri giderek tesadüf edeceğiniz diğer köylerle bu köy arasında hiçbir nispet kurmaya imkan yoktur. Onlar ne için öyle bu ne için böyle? Onların hepsini yavaş yavaş böyle yapmak kabil değil midir?

Neden kabil olmasın ki? İşte ortada insanların yaptığı fiilen mevcut bir numune vardır. Öteki köylerde oturanlar bu köyde oturanlardan ne daha az zekidirler ne de daha az kabiliyetli? O halde?

O halde bu işin bütün köylerimizde bu suretle tahakkukuna mani olan sebepleri araştırmak, bulmak ve izale etmek lazım geliyor. Bunlar arızi şeylerdir. Mutlaka bertaraf olunur ve binaenaleyh bütün Türkiye'nin köyleri bu köy gibi yapılabilir ve bunun bir neticesi olarak

da Türk vatanı dünya cenneti olup çıkar. Zahmetine değecek kadar parlak bir neticedir sanırız."[10]

Polonezköy, kuruluşundan günümüze kadar aralarında devlet adamı, sanatçı, diplomat bulunan pek çok tanınmış kişi tarafından ziyaret edildi. 1847'de Macar Besteci Franz Liszt, 1850'de Fransız Yazar Gustave Flaubert, 1904'te Çek yazar Karel Droż ilk akla gelenlerdir. 1958-1963 yılları arasında "XXIII. Jan" olarak Papalık yapan Piskopos Giuseppe Roncalli de 1938'de köyü ziyaret edenler arasındadır. 1985'teki ziyaretinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren Polonezköy'de oldukça ilgi görmüştür. 1992 Hüsamettin Cindoruk Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve 1998'de Mesut Yılmaz Başbakan olarak Polonezköy'ü ziyaret eden Türk siyasetçilerdir. Polonya Cumhurbaşkanı Leh Wałęsa'nın 1991 ve 1994'te köye yaptığı iki ziyaret belleklerde derin izler bırakmıştır. 1996 ve 2000 yıllarında Polonya Cumhurbaşkanı Aleksander Kwaśniewski de Polonezköy'ü ziyaret ederek köyün tarihi mekânlarında incelemeler yapmıştır. Bu ziyaretten birkaç yıl sonra 2004'te bu kez Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer köyü ziyaret etmiştir. 2007'de Polonya Cumhurbaşkanı Lech Kaczyński, 2014'te Polonya Cumhurbaşkanı Bronisław Komorowski ve son olarak 2021'de Polonya Cumhurbaşkanı Andrzej Duda, Polonezköy'ün meşhur ziyaretçilerindendir.[11]

Polonezköy'ü ziyaret edenler arasında Atatürk'ün özel bir yeri vardır. Atatürk'ün Polonezköy'ü ziyaretini ilk sayfadan veren 29 Temmuz 1937 tarihli Son Posta'daki haberin ilgili kısmı şöyledir:

"Cumhurreisi Atatürk evvelki gün sabahleyin beraberlerinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile yaverleri olduğu halde motorla Paşabahçe'ye gitmiş, orada Beykoz jandarma komutanı ve diğer zevat tarafından karşılanmışlardır. Atatürk ve maiyeti hemen Paşabahçe'ye getirilen otomobillerle Polonez köyüne hareket etmişler, saat on beşe kadar orada kalmışlardır. Cumhurreisimiz köylülerin hallerini yakından tetkik buyurmuşlar, dertlerini sormuşlardır."[12]

[10] Yunus Nadi, "Köy Hayatı", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1929.

[11] Kuruluşundan itibaren Polonezköy'ü ziyaret eden tanınmış kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Hacer Topaktaş Üstüner, *age*., s. 337-345.

[12] *Son Posta*, 29 Temmuz 1937. Bu haber aynen bir İzmir gazetesinde de yer almıştır: *Yeni Asır*, 29 Temmuz 1937.



HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sene 8 — No. 2512 — PERŞEMBE 29 — TEMMUZ 1937 — İdare işleri telefonu : 20203 — Fiatı 5 kuruş

Çinliler Japonlara ilk darbeyi vurdular

Atatürk köylü arasında

Polonez ve Cumhuriyet köylerinde köylünün vaziyetlerini tetkik ettiler, dertlerini dinlediler

Cumhurreisi Atatürk evvelki gün sabahleyin beraberlerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile yaverleri olduğu halde motörle Paşabahçeye gitmiş, orada Beykoz ilçebayı, jandarma komutanı ve diğer zevat tarafından karşılanmışlardır.

Atatürk ve maiyeti hemen Paşabahçeye getirilen otomobillerle Polonez köyüne hareket etmişler, saat on beşe kadar orada kalmışlardır. Cumhurreisimiz köylülerin hallerini yakından tetkik buyurmuşlar, dertlerini dinlemişlerdir.

Ondan sonra son yıllar içinde yeniden teşekkül eden Cumhuriyet köyüne de uğramış ve memleket dışından gelip kavuştukları Anavatanda müstahsil olmağa çalışan bu köy halkının da vaziyetlerini yakından tetkik eylemişlerdir.

Köy halkından Bay Mustafa köyü teşkil eden arazinin evvelce Çavuşlu namile bir çiftlik olduğunu, kısmen Ziraat Bankasına borçlanmak suretile çiftliği satın alarak yerleştiklerini, fakat tabii ârızalar ve sermaye-

(Devamı 11 inci sayfada)

JAPON SAĞ CENAHI TEHDİT ALTINA ALINDI

Harp sahasına 27 Çin tayyaresi daha geldi

İlk Çin muvaffakiyeti üzerine Şanghayda coşkun tezahürat yapıldı, şehirde münakalât durdu

Tokyo, Çinlilerin zehirli gaz imaline başladıklarını bildiriyor, Şanghay da Japonların gizlice sulh teklif

Görsel 2. (*Son Posta*, 29 Temmuz 1937.)

Atatürk'ün Polonezköy'ü ziyaret etmesini haber yapan Tan gazetesi de 30 Temmuz 1937 günü şu bilgileri vermiştir:

"Atatürk Köylüler Arasında: Cumhurreisimiz Atatürk iki gün evvel, Dâhiliye Vekili Bay Şükrü Kaya yanında olduğu halde Polonez köyüne şeref vermişler, o civarda köylünün hayatıyla çok yakından alakadar olmuşlar, bu arada Cumhuriyet köyüne de uğrayarak müstahsil olmak gayretinde bulunan bu köy halkının Ziraat Bankası'na olan 35 bin liralık borçlarının ödenmesi hususunda kolaylıklar gösterilmesini emir buyurmuşlardır."[13]



Görsel 3. Atatürk, Plonezköy'de.
(Üstüner, *age*., s. 339.)

[13] *Tan*, 30 Temmuz 1937.

KAYNAKÇA

http://www.nüfusune.com/191717-istanbul-beykoz-polonezkoy-mahallesi-nüfusu (Erişim tarihi: 28.05.2027)

Giray, Ö., Ö., "Kemal Salih Sel'in Yayıncılık Faaliyetleri ve Aylık Mecmua", *Edebî Eleştiri Dergisi*, Takvim-i Vekâyi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, (Aralık 2021)

Kemal Salih, "Polonez Köyüne Nasıl Gidilir?", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1929

Kemal Salih, "Polonez Köyü ve Polonezliler. Allah'a İbadet İşi 15 Günde Bir de Yapılabilir", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1929.

Kemal Salih, "Polonez Köyü'nde Hayat. Günde 260 Kuruşa Dört Defa Yemek ve Bir Oda", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1929.

Kemal Salih, "Polonez Köyü'nün En Güzel Kızı Mel. Silvestra", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1929.

Hikmet Feridun, "Yeni Köy İsimlerine Dair", *Akşam*, 17 Nisan 1934.

Son Posta, 29 Temmuz 1937.

Tan, 30 Temmuz 1937.

Ü., T., Hacer, *180 Lat Histori I, Polonezköy, 180 Yıllık Mazi*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul, 2022.

Yeni Asır, 29 Temmuz 1937.

Yunus Nadi, "Köy Hayatı", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1929.

MUSSOLINI'NİN BAŞARISIZ BİR GİRİŞİMİ: İTALYA-TÜRKİYE-YUNANİSTAN ÜÇLÜ İTTİFAKI

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
Ege Üniversitesi
mevlutcelebi@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8244-661X

ÖZET

1922'de iktidara gelen Ulusal Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini, yönetimde kaldığı 1943'e kadar Yunanistan ve Türkiye için tehdit oluşturdu. Romalıların "mare nostrum" olarak isimlendirdikleri Adriyatik ve Akdeniz bölgesinde hak iddia eden Mussolini yayılmacı bir dış politikaya yöneldi. 1923'te Yanya'da Yunanlılar tarafından İtalyan askeri heyeti üyelerinin öldürülmesinin yarattığı sorun, Yunan egemenliğindeki Korfu'nun İtalyanlar tarafından işgaliyle sonuçlandı. Bu gövde gösterisinin de etkisiyle Mussolini, Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Türkiye'nin İngiltere ile Musul sorunu nedeniyle ilişkilerinin bozuk olmasından faydalanarak Türkiye'den gerekirse savaş yoluyla bazı imtiyazlar elde etmeye çalıştı.

Türkiye ve Yunanistan üzerinde istediği baskıyı kuramayan Mussolini, kendisine rakip olarak gördüğü Fransa'nın Balkanlar ve Akdeniz'de etkisini önlemeyi planladı. Bunun için, Türkiye ve Yunanistan ile birlikte üçlü bir ittifak antlaşması imzalamaya çalıştı. Mussolini, bu antlaşmayla iki ülkeyi nüfuzu altına alarak Balkanlarda ve Akdeniz'de etkinliğini artırmayı hedefledi. 1928'e kadar iki ülkeyi bir antlaşmaya ikna etmeye çalışan Mussolini, Türkiye'nin böyle bir antlaşmaya yanaşmaması üzerine, her iki ülkeyle ayrı ayrı dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzaladı. Mussolini'nin bu zorlamaları üçlü bir antlaşma imzalanması için yeterli olmadı. Fakat Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk Balkanlardaki İtalyan tehdidine karşı bir ittifak antlaşmasına zemin oluşturdu.

Anahtar Kelimeler: Mussolini, İtalya, Türkiye, Yunanistan.

MUSSOLINI'NİN BAŞARISIZ BİR GİRİŞİMİ: İTALYA-TÜRKİYE-YUNANİSTAN ÜÇLÜ İTTİFAKI

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
Ege Üniversitesi
mevlutcelebi@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8244-661X

ÖZET

1922'de iktidara gelen Ulusal Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini, yönetimde kaldığı 1943'e kadar Yunanistan ve Türkiye için tehdit oluşturdu. Romalıların "mare nostrum" olarak isimlendirdikleri Adriyatik ve Akdeniz bölgesinde hak iddia eden Mussolini yayılmacı bir dış politikaya yöneldi. 1923'te Yanya'da Yunanlılar tarafından İtalyan askeri heyeti üyelerinin öldürülmesinin yarattığı sorun, Yunan egemenliğindeki Korfu'nun İtalyanlar tarafından işgaliyle sonuçlandı. Bu gövde gösterisinin de etkisiyle Mussolini, Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Türkiye'nin İngiltere ile Musul sorunu nedeniyle ilişkilerinin bozuk olmasından faydalanarak Türkiye'den gerekirse savaş yoluyla bazı imtiyazlar elde etmeye çalıştı.

Türkiye ve Yunanistan üzerinde istediği baskıyı kuramayan Mussolini, kendisine rakip olarak gördüğü Fransa'nın Balkanlar ve Akdeniz'de etkisini önlemeyi planladı. Bunun için, Türkiye ve Yunanistan ile birlikte üçlü bir ittifak antlaşması imzalamaya çalıştı. Mussolini, bu antlaşmayla iki ülkeyi nüfuzu altına alarak Balkanlarda ve Akdeniz'de etkinliğini artırmayı hedefledi. 1928'e kadar iki ülkeyi bir antlaşmaya ikna etmeye çalışan Mussolini, Türkiye'nin böyle bir antlaşmaya yanaşmaması üzerine, her iki ülkeyle ayrı ayrı dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzaladı. Mussolini'nin bu zorlamaları üçlü bir antlaşma imzalanması için yeterli olmadı. Fakat Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk Balkanlardaki İtalyan tehdidine karşı bir ittifak antlaşmasına zemin oluşturdu.

Anahtar Kelimeler: Mussolini, İtalya, Türkiye, Yunanistan.

GİRİŞ

İki dünya savaşı arası dönemde, Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak ortaya çıkan İtalya'nın Başbakanı Benito Mussolini[1], Avrupa siyasetini etkileyen liderlerden biridir. 31

[1] Benito Mussolini (1883-1945): İtalya'nın Emilia-Romagna bölgesinde yoksul bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Babası Alessandro, oğlunun adını; Meksika'da halk ayaklanmasının önderi Benito Juàrez'e atfen Benito, Romagnalı bir anarşistin adı olan Amilcare Capriani'den Almicare, çevredeki sosyalistlerin başı Andrea Costa'ya özendiği için Andrea koydu. Zor bir çocukluk dönemi geçiren Mussolini, gençlik yıllarında sosyalist fikirleri benimsedi. 1900'de İtalya Sosyalist Partisi'ne kayıt oldu. 1901'de ilkokul öğretmenliği diploması alarak mezun oldu ve bir süre öğretmenlik yaptı. Mussolini, 1902'de, askerliğini yapmamak için İsviçre'ye göç etti. 1904'te çıkarılan aftan faydalanarak ülkesine döndü. Mussolini, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesini protesto etmek için düzenlenen ve polisle çatışmalar yaşanan bir gösteriye katıldı. 14 Ekim 1911'de tutuklanarak yargılandı ve bir süre hapis yattı. Mussolini'nin hayatında gazeteciliğin özel bir yeri vardır ve gazetecilik faaliyeti 1904'te başladı. İtalya Sosyalist Partisi'ndeki aktif faaliyetleri, 1912'de, bu partinin yayın organı Avanti! gazetesinin genel

Ekim 1922'de iktidara gelen Mussolini, aslında son 40 yıldır bazı İtalyan siyasetçiler tarafından denenen ancak başarılı olunamayan dış politika konseptine yeni bir canlılık kazandırdı. Romalıların "mare nostrum" (Bizim Deniz) olarak isimlendirdikleri Adriyatik ve Akdeniz'de aktif bir siyaset takip eden İtalya Ulusal Faşist Partisi lideri Mussolini, Balkanlarda ve Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa ile rekabet edebilecek bir İtalya meydana getirmek istedi. Geniş bir bölgede etkinlik kurmak isteyen, bunun için tehdit ve şantajdan iktisadi yardım ve siyasi nüfuz elde etmeye kadar pek çok yönteme başvuran Mussolini, uluslararası sorunlara müdahil olarak İtalya'nın menfaatlerini korumayı gaye edindi.

Faşistlerin iktidara gelişiyle, İtalya, kendi milli taleplerini karşılamak için irredentist politikalara yöneldi. Akdeniz'deki Roma İmparatorluğu'ndan kalma hatıralar canlandı.[2] Faşistlerin, Akdeniz bölgesinde hak iddia etme tutkusu bütün İtalyan politikasını derinden

yayın müdürlüğüne getirilmesini sağladı. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Mussolini'nin de "Ruhsal Bunalımı" başladı. Savaşın başlarında tarafsızlığı savunan Mussolini, 1915'te İtalya'nın savaşa girmesi gerektiğini ileri sürdü. Savaşa gönüllü olarak katılma talebi önce reddedilen Mussolini, 31 Ağustos 1915'te askere alındı. Ertesi yıl onbaşı rütbesine terfi eden Mussolini, 23 Şubat 1917'de yapılan tatbikat sırasında meydana gelen bir kazada ağır yaralandı. İtalya siyasetindeki etkisi savaştan sonra daha da artan Mussolini, yarı sivil bir darbeyle ve koalisyonla iktidara geldi. (1922) 1925'ten itibaren diktatörlük gücü elde eden Mussolini içeride muhalefetsiz bir idare kurarken, dış politikada 1935'te Habeşistan'ı (Etiyopya) işgal etti. Dünyanın hızla ve kontrolsüz bir şekilde yeni bir savaşa gitmesinde bu savaşın etkisi büyüktür. Beklenen savaş Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgaliyle başladı. Başlangıçta bu savaşta da tarafız kalmayı tercih eden İtalya, Mussolini'nin ağırlığını koymasıyla 1940'ta savaşa Almanya ve Japonya'nın yanında dahil oldu. Savaşta beklemediği yenilgiler alması üzerine İtalya'da Mussolini'ye olan muhalefet yaygınlaşmaya başladı. Huzursuzluk partisi Ulusal Faşist Parti'de de dile getirilmeye başlandı. 24 Temmuz 1943 günü yapılan Büyük Faşist Konsey toplantısında Kral'ın anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanarak Mussolini'nin hükümetteki görevlerine son verilmesi önerisi oylandı. 7 aleyhte ve 2 çekimser oya karşılık 19 oyla kabul edildi. Ancak bu oylamanın herhangi bir yasal dayanağı yoktu. 25 Temmuz günü görüşmek üzere gittiği İtalya Kralı Vittorio Emanuele III, Mussolini'ye, görevden alındığını bildirdi. Görüşme sadece bir görev değişikliği görüşmesi değildi; Mussolini tutuklandı. Sıkı güvenlik önlemleriyle bilinen Gran Sasso'ya götürüldü. Almanlar tarafından 12 Eylül günü düzenlenen Quercia Operasyonuyla kurtarılan Mussolini, 23 Eylül 1943'te İtalya Sosyal Cumhuriyeti'ni (La Repubblica Sociale Italiana) kurdu. Bu, bir İtalyan devleti olmaktan çok, Almanya ve Hitler'in Kuzey İtalya'yı kontrol altında tutmak için kurdurdukları bir uydu devletti. Alman ve İtalyan ordularının savunduğu Gotik Hattı'nın Nisan 1945'te çökmesi, Mussolini'yi karar vermeye zorladı. Mussolini, 25 Nisan 1945'te İsviçre'ye kaçmaya karar verdi ve 27 Nisan sabahı sadık bazı adamları ve metresi Clara Petacci ile bir Alman konvoyuyla birlikte yola çıktı. İsviçre sınırına birkaç kilometre uzaklıkta Dongo'da Partizanlar tarafından tanınan Mussolini, tutuklandı. Mussolini, Dongo Belediye Binasında sorgudan geçirildi. Faşistler tarafından kurtarılması ihtimali ve Müttefiklerin eline geçtiği takdirde yargılamasının bütün İtalyan halkını sorumlu tutacak bir şekle dönüşeceği endişesi, infazın hızla yapılmasına yol açtı. İnfaz 28 Nisan 1945 Cumartesi günü gerçekleştirildi ve Benito Mussolini, Clara Petacci ile birlikte Como Gölü kıyısındaki Giulino di Mezzegra'da Partizan Albay Walter Audisio tarafından kurşuna dizildiler.

Mevlüt Çelebi, "Benito Amilcare Andrea Mussolini (1883-1945)", https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/benito-amilcare-andrea-mussolini-1883-1945/ (Erişim Tarihi: 01. 06. 2025)

[2] İbrahim Seyfullah, *Italien im östlichen Mittelmeer*, Berlin-Grunewald, 1930, s. 69.

etkiledi.[3] Mare Nostrum anlayışı, yeni İtalya'da Mussolini'nin bir nutkunda da ifade ettiği gibi şöyle algılanıyordu: "Roma, bizim çıkış noktamız ve referansımızdır. O bizim bir sembolümüz ya da mitimizdir. Biz akıllı ve güçlü, disiplinli ve emperyal bir Roma İtalya'sı hayal ediyoruz. Roma'nın ölümsüz ruhu Faşizmin içinde yeniden dirilip yükselecektir."[4]

"Mare nostrum" politikasıyla kendi emellerine odaklanan Mussolini, olağan üstü bir dönemde yaşadığını düşünüp, eski Roma İmparatorluğu'nu kurmak adına yapılacak her yanlışın masum olduğuna inanıyordu.[5] 1920'lerde Mussolini'nin dış politikasındaki ana tema, revizyonizm idi. Mussolini, revizyonist siyaseti sayesinde; Güneydoğu Avrupa'da İtalya'nın yayılmasına imkan verecek bir statü değişikliğini umuyordu.[6] Aslında Mussolini, İtalya için yeni bir Akdeniz politikası icat etmedi; temelleri Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino tarafından atılan ve St. Jean de Maurienne ve Londra Antlaşmaları ve Paris Barış Konferansı'nda İtalyan menfaatlerini garanti altına alan emperyalist dış politikaya geri döndü.[7]

Mussolini, İtalya'nın dış politika hedeflerinde bir değişiklik getirmedi. Mussolini, İtalyan dış politikasına yeni bir tarz getirdi. Richard Bosworth'un yazdığı gibi, aslında Liberal ve Faşist İtalya'nın dış politikadaki amacı farklı değildi, sadece yöntem değişmişti.[8] Faşizm öncesinde İtalyan dış politikası, emperyalist yayılma karakteri gösteriyordu. Faşizmden önceki 40 yıla bakınca, 1880 ve 1890'larda Afrika'da yayılma, Libya'yı istila ve Anadolu'da ekonomik nüfuz etme projeleri, 1914 öncesindeki bu emperyalist siyasetin uzantıları olduğu görülüyor.[9] "Bir millet, yaptığı dış politika kadar vardır"[10] tespitinde bulunan Mussolini, Şubat 1923'te İtalyan parlamentosunda yaptığı konuşmada niyetini şöyle açıkladı: "Şunu söylemek cesaretine sahip olmamız gerekir ki, İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalamaz ve bu deniz Adriyatik olsa bile. Adriyatik'ten başka Akdeniz de var."[11]

---

[3] Romain Rainero, "Kemal Atatürk Devrimin İtalya'daki Yankıları", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları,* (2-6 Kasım 1981), Uluslararası Sempozyum, TTK Yayını, Ankara, 1983, s. 122.

[4] Hazal Pabuççular, *Turkish-Italian Relations in the Interwar Period,* Boğaziçi University, Istanbul, 2009, s. 12.

[5] Yücel Güçlü. "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey." *Belleten*, Cilt: LXIII, Sayı: 238 (Aralık 1999), s. 814.

[6] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar period*, Westport, Connecticut London, 1997, s. XIII.

[7] Türkkaya Ataöv, "Turkish Foreign Policy: 1923-1938", *The Turkish Yearbook of International Relations,* Volume: 2 (1961), s.133.

[8] Hazal Pabuççular, *age.,* s.11.

[9] Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna, il fascismo e le sue guerre*, Volume: Nono, Feltrinelli, Milano, 1996, s.159.

[10] Giuseppe Bevione, "Undici anni di politica estera Mussoliniana", *Gerarchia*, Anno: XIII, No: 10 (29 Ottobre 1933), s. 815.

[11] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918,* (2. Baskı), T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.173; Emre Con, *Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi (1922-1945),* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 60.

Francesco Bertonelli, "Il nostro mare" (Bizim Denizimiz) başlıklı kitabında, İtalya için Akdeniz'in önemini şöyle ifade izah eder: "İtalya için Akdeniz'e sahip olmak, hayatının kaynağıdır. Sebebi de şudur: Geçmişte Akdeniz bölgesine egemen olmuş bir millet olarak, Akdeniz, savaşta ve barışta İtalyanların güvenliği için son derece önemlidir. Aynı zamanda İtalya'nın yayılma sahası olarak da önemi olduğu gibi, bu ülkenin Atlantik-Hint Okyanusu ve Karadeniz bağlantısını buradan yapması da önemlidir."[12]

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla İtalya, Türkiye ve Yunanistan, çeşitli nedenlerden ötürü iç siyasete ağırlık verdiler. Ancak İtalya ile Yunanistan arasında yaşanan ciddi bir gerilimin savaş noktasına gelmesi, dış konuları ön plana çıkarttı. Olay, Yunanistan ile Arnavutluk arasındaki sınırın tespiti için kurulan komisyonun çalışmaları esnasında patlak verdi. Düzenleme için kurulan komisyondaki İtalyan heyetinin başkanı General Enrico Tellini ile üyeler Tabib Binbaşı Luigi Corti ve Teğmen Mario Bonacini, 27 Ağustos 1923 sabahı Yunanistan sınırları içinde ve Arnavutluk sınırındaki Yanya'da öldürüldü. Saldırıda heyetin şoförü ve tercüman da hayatlarını kaybetti.[13]

Cinayete İtalya hükümeti ve kamuoyu çok sert bir tepki gösterdi. Yunanistan'a ağır bir ültimatom veren İtalya hükümeti, cinayet hakkında tatmin edici bir açıklama istedi ve suçluların yakalanıp cezalandırılmasını, ölen İtalyan görevliler için resmî bir tören düzenlenmesini ve kendilerine 50 milyon liret tazminat ödenmesini talep etti.[14] Atina'daki İtalyan temsilcisine üzüntülerini ileten Yunan hükümeti, 30 Ağustos tarihli cevabi notada; resmî üzüntülerini bildirmeyi, cenazeler için dini tören yapmayı ve kurbanların ailelerine maddi yardımda bulunmaya hazır olduğunu bildirdi.[15] Sorunun diplomatik yollarla çözümlenememesi halinde askeri güç kullanma kararında olan İtalya, donanmasını Yunan karasularına gönderdi.[16] Başta 50 milyon liretlik tazminat olmak üzere bazı şartların kabul edilmemesi üzerine İtalya, askeri harekete girişerek 31 Ağustos günü Korfu adasını işgale başladı.[17] Yunanistan, işgali Milletler Cemiyeti'ne taşırken[18] İngiltere ve Fransa'nın da devreye girmesi üzerine işgalin sonlandırılması için çalışıldı. Yunanistan'ın, İtalya'dan özür dilemesi ve 50 milyon liretlik tazminatı ödemeyi kabul etmesi üzerine İtalyanlar, Korfu adasını 27 Eylül 1923'te boşalttılar.[19]

Türkiye, hemen yanı başında meydana gelen ve Faşist İtalya'nın, karşılaştığı uluslararası sorunları çözme metodun açısından ilk olay olan Korfu'nun işgalini yakından takip eti. İtalyan askeri heyetinin maruz kaldığı saldırıdan dolayı, Türk hükümeti resmî olarak taziyede bulundu. Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suad (Davaz) Bey, 1 Eylül 1923 günü Dışişleri Bakanlığı'na giderek Mussolini'yi ziyaret etti ve Türk hükümeti adına taziyede bulundu. Mussolini,

[12] Francesco Bertonelli, *Il nostro mare,* Firenze, 1930, s. 15.

[13] *Il Giornale d'Italia,* 30 Agosto 1923.

[14] Indro Montanelli, *Storia d'italia,* Vol: VII, (1919-1936), Edizione per Oggi, Milano, 2006, s.147; Giorgio Candeloro, *age.,* s.165; H. James Burgwyn, *age.,* s. 23.

[15] *Il Giornale d'Italia,* 1 Settembre 1923.
[16] *L'Epoca,* 30 Agosto 1923.
[17] *L'Epoca,* 2 Settembre 1923.
[18] *La Tribuna*, 2 Settembre 1923.
[19] Giorgio Candeloro, *age.*, s. 165.

ziyaretten ötürü teşekkür ederek, Türkiye ile İtalya arasındaki dostane ilişkilerin devamı ve güçlendirilmesi arzusunu ifade etti.[20]

Korfu'nun işgali, Mussolini'nin 1920'lerde en saldırgan hareketiydi[21] ve yeni Roma İmparatorluğu'nun başlangıcı gibi görünüyordu.[22] Bu gövde gösterisi, İtalya'nın Akdeniz'de öncülük iddiasını gösterdi.[23] Her ne kadar kaba güce dayalı diplomasi, (Gambot diplomasisi) Korfu'yu İtalyan mülkü yapmada başarısız olduysa da iç politikada propaganda ve demagoji konusunda son derece başarılı olundu.[24]

1. İTTİFAK İÇİN DİPLOMATİK ZORLAMALAR

Faşist dış politikanın, yayılmacı ve sömürgeci anlayışının bütün Doğu Akdeniz milletleri için rahatsızlık ve huzursuzluk doğurduğu bir gerçektir. Bu huzursuzluğu ilk hisseden de Adriyatik bölgesi ve bu bölgede Yugoslavya oldu. Yugoslavya'nın, Adriyatik'te ortaya çıkan bu yeni kuvvetten endişe etmede haksız olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Korfu'daki gövde gösterisinden de cesaret alan Mussolini, Fiume meselesini ele aldı. Fiume (Rijeka), 1920 Kasımında İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan bir antlaşma ile bir serbest şehir olarak bağımsız bir statüye kavuşturulmuştu. Mussolini iktidara gelir gelmez bu meseleyi ele aldı ve Yugoslavya üzerinde baskı kurarak, 27 Ocak 1924'te bu devletle yaptığı bir anlaşma ile Fiume'nin İtalya'ya katılmasını sağladı.[25]

Yukarıda kısaca anlattığımız olayların yaşandığı dönemde Türkiye ile İtalya arasında diplomatik ilişkiler yeniden kuruluyordu. Lozan Barış Antlaşması'nı onaylayan ilk İtilaf Devleti olan İtalya, Türkiye'ye büyükelçi olarak Cesare Montagna'yı atadı. 26 Şubat 1924'de İstanbul'a gelerek görevine başlayan Montagna, "İki memleket arasındaki iyi ilişkileri pekiştirmek emeliyle İstanbul'a geldiğini"[26] açıkladı. Bu diplomatik lisana rağmen Montagna, Dışişleri Bakanlığı'na 23 Mart 1924'te gönderdiği telgrafta, Türkiye'deki atmosferi şöyle yansıttı: "İtalya'nın, Anadolu'nun önemli bir kısmında kısa ya da uzun vadede hâkimiyetini genişleteceği korkusunun, Türk hükümetinin, yöneticilerinin ve kamuoyunun müzmin bir düşüncesi olduğu görülüyor. Burada, barışçı nüfuz etme kisvesi altında toprak fetih planının gizlendiğine inanılıyor. İtalya'nın, büyük bir nüfusa sahip toprak olarak büyük bir ülke olmadığı ve hayatını devam ettirmek için ekonomik ihtiyaçları olduğu söyleniyor." Halkın, kafasında var olan İtalyanların Antalya bölgesini ve Rodos'a yakın Anadolu bölgesini ele geçireceği fikrini

---

[20] *Vakit,* 2 Eylül 1923.

[21] H. James Burgwyn, *age.,* s. 23.

[22] İbrahim Seyfullah, *age.*, s. 69.

[23] Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar),* Çeviren: Birtane Karanakçı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 343.

[24] H. James Burgwyn, *age.,* s.24.

[25] Giorgio Candeloro, *age.,* s.166; Indro Montanelli, *age.,* s.147; H. James Burgwyn, *age.,* s.25.

[26] Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. 371.

ortadan kaldırmak gerektiğinden" söz eden Montagna, Türk basınının da bu yöndeki endişelerini saklamadığını da belirtti.[27] Montagna, Türkiye'deki havayı yansıtırken faşist entelektüellerden Roberto Cantalupo, şunları yazıyordu: "Mantık ve insan yapısı itibarıyla değiştiği ve yeniden doğduğu iddia edilen Türkiye ile ilgilenmek bizim Doğu politikamız için gereklidir."[28]

Yeni Türkiye ile Yeni İtalya arasındaki ilk diplomatik kriz, 1924 yazında yaşandı. İtalyanların Mayıs sonlarında Rodos adasındaki askeri birliklerini 2-3 alaylık kuvvetle takviye etmesi Türkiye'de büyük endişe ve tepki meydana getirdi. İtalyanların; "İtalya karşıtı kampanya" başlatmakla suçladığı Türk basınının da yakından takip ettiği bu olay hakkında Ankara Hükümeti İtalya'dan bilgi istedi. Roma Hükümeti bunun Türkiye'ye karşı bir hareket olmadığını açıkladı. Ancak, resmî açıklamalar gerçeği yansıtmaktan uzaktı. Biliyoruz ki, Mussolini, 1924 Haziranında Savaş Bakanı Antonino Di Giorgio'yu, Türkiye'nin askerî bakımdan işgalini içeren bir planı incelemekle görevlendirdi. Bu plan, Aralık ayında hazır olmasına rağmen, ülke içinden ve bilhassa uluslararası camiadan gelecek tepkilerden çekinen Mussolini, bundan vaz geçmek zorunda kaldı. Fakat İtalya, Türkiye ile diğer devletler arasındaki ilişkileri, kendi menfaatleri doğrultusunda takip ederek faydalanmaya çalışmaktan geri durmadı. Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul meselesini Türkiye'ye karşı "şantaj" vesilesi olarak kullanan İtalya'nın, "eğer Türkiye Musul'u işgal ederse, Anadolu'ya çıkacağı" söylentileri, Türkiye'yi telaşa ve askeri önlemler almaya sevk etti.[29]

İki ülkeyle yaşanan kriz geride bırakıldıktan sonra İtalya, Türkiye ve Yunanistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. 1924'te zirveye çıkan, 1926'da tekrarlanan gerginlik Türkiye'yi, İtalya'nın Yunanistan ile ilişkilerini daha da dikkatli takip etmeye yöneltti. Türkiye için olabilecek en kötü ihtimal, İtalya ve Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı bir ittifaka girmeleriydi. Nitekim Mart 1926'da Roma'yı ziyaret eden Yunanistan Dışişleri Bakanı Loukas Kanakaris-Rufos'un İtalyan yetkililerle yaptığı görüşmeler Türkiye'de kaygı yarattı. İtalya-Yunanistan görüşmelerini Türkiye açısından inceleyen 10 Mart 1926 tarihli Daily Telegraph gazetesi, Ankara'nın Mussolini-Rufos görüşmelerinden ötürü "sinirli olduğunu"[30] yazdı. Bu görüşmelere dair ortaya atılan söylentiler, İtalya ile Yunanistan arasında Türkiye aleyhinde gizli bir ittifak yapıldığı noktasına gelince, Mussolini, bu haberlerin "maksad-ı mahsusa besleyen çevreler tarafından yayıldığını"[31] açıklamak zorunda kaldı.

İtalya-Yunanistan ittifakının önüne geçmenin bir yolu olarak her iki ülkeyle ilişkileri geliştirmekte gören Türkiye, saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzalamak için çabalarını

[27] *Archivio Storico Diplomatico Ministero Degli Affari Esteri*-Affari Politici *(ASDMAE*-AP.), 1919-1930, Busta (B), 1701-7851.

[28] Roberto Cantalupo, *L'Italia Musulmana*, Roma, 1928, s. 356.

[29] Rodos krizi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, TTK Yayını, Ankara, 2020, s. 83-117.

[30] *Corriere della Sera,* 11 Marzo 1926.

[31] *Hâkimiyet-i Milliye,* 17 Haziran 1926.

artırdı. 1924'te bir gazetede dile getirilen[32] İtalya ile ikili bir antlaşma imzalanması, ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü (Aras) Bey ile İtalya'nın Türkiye Büyükelçisi Orsini Baroni arasında 4 Şubat 1926 günü yapılan görüşmede ele alındı. Görüşmede Tevfik Rüşdü Bey, "İki ülke arasındaki her türlü zorluk kapasitesine rağmen ilişkileri bir antlaşmaya taşımak istediklerinden"[33] söz etti. Ancak İtalya, böyle bir antlaşmaya bu dönemde niyetli değildi. 1927'den itibaren Akdeniz'de Fransa ile yaşanan rekabet, İtalya'yı, Adriyatik ve Balkanlarda, Türkiye ve Yunanistan ile birlikte bir Ege bloğu oluşturma fikrini gündeme getirdi.[34] İngiliz siyasi çevrelerine göre de İtalya Türkiye ve Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak Fransa'nın etkisini azaltmayı planlamaktaydı.[35] Aynı zamanda, Küçük Antant'a karşı olan Mussolini, Türkiye ve Yunanistan ile yapacağı bir antlaşmayla denge oluşturmak istiyordu.[36] Mussolini, Türkiye ve Yunanistan ile ortak bir ittifak antlaşması imzaladığı takdirde, bu ülkeler üzerinde nüfuz kuracağı gibi, adı geçen iki ülkenin başta Balkanlar olmak üzere, Doğu Akdeniz'de kendi başlarına ve bağımsız politikalar geliştirmelerinin de önüne geçmiş olacaktı. Bu şekilde hareket etmekle Mussolini, iki şeyi hedefliyordu: İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü kabul eden iki ülke İtalya'nın himayesine girmiş olacaktı. Böylece İtalya, ilk olarak Arnavutluk olmak üzere Balkanlar'a nüfuz etmeye başlayacaktı.[37]

Bu nedenledir ki, sonraki iki yıl, Türkiye'nin ikili (Türkiye-İtalya), İtalya'nın ise üçlü (İtalya-Türkiye-Yunanistan) bir antlaşma yönündeki çabalarıyla geçti. Üç ülke diplomasisinin gündemi de bir saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasının imzalanmasına odaklandı. Sorun, bunun ikili antlaşmalar şeklinde mi yoksa üçlü mü olacağıydı.

İtalya, Türkiye'den gelen antlaşmanın bir an önce imzalanması tekliflerini çeşitli gerekçelerle geri çevirmeye devam etti. İki ülke arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalanması konusunda hükûmetinin resmî teklifini Roma Büyükelçisi Suad Davaz, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini'ye sundu. Görüşmeyi İtalya'nın Atina Büyükelçisi Mario Arlotta'ya, 21 Şubat 1928'de bildiren Mussolini, Türk teklifi hakkındaki görüşünü de belirtti: "Bu üç ülke arasında Akdeniz'de ortak menfaatlerini gözeten ve dostluğu kalıcı hale getirecek daha verimli ve daha mantıklı üçlü bir antlaşma imkânı varken, Türkiye ile İtalya arasındaki bir antlaşma fikrinin kendisini güldürdüğünü" yazdı. İtalya Başbakanına göre, "Bir Türk-İtalyan antlaşması Yunanistan'da alarm etkisi meydana getirir; bir İtalyan-

[32] *İleri,* 26 Nisan 1340.

[33] *I Documenti Diplomatici Italiani,* Serie: VII (1922-1935), Vol: 4, (15 Maggio 1925- 6 Febbraio 1927), Roma, 1962, s. 167-168, No: 235.

[34] Dilek Barlas- Serhat Güvenç, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929–32*", Middle Eastern Studies 38,* No: 4 (October 2002), s.146.

[35] Mustafa Sıtkı Bilgin, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi, (1923-1930)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: XX, Sayı: 60 (Kasım 2004), s. 810.

[36] Yılmaz Altuğ, "Turkish Italian Diplomatic Relations (1919-1938)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 3-4-5 (1993), s. 204.

[37] Enrico Di Nolfo, *Mussolini e la politica estera italiana,* Padova, 1960, s. 238.

Yunan antlaşması Türkiye'yi şüpheci yapabilir. Oysa üçlü bir antlaşma bütün bu sakıncaları ortadan kaldıracaktır."[38]

Mussolini'nin, Yunan hükümeti nezdinde en kısa zamanda araştırma yapması talimatı doğrultusunda girişimde bulunan Arlotta, 25 Şubat günü Yunan Dışişlerinden Mavrudis ile görüştü. Mavrudis, prensip olarak, İtalya-Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak üçlü bir antlaşmada hiç bir sakınca görmedikleri gibi, hatta avantajları olacağına inandıklarını söyledi.[39] İtalya-Türkiye-Yunanistan üçlü antlaşması hakkında Atina'dan yukarıdaki gibi olumlu bir hava yayılırken, İtalya'nın Türkiye Büyükelçiliğindeki diplomatlar da Türk yetkililer nezdinde nabız yokladı. Macaristan elçiliğinde 8 Mart akşamı verilen resepsiyonda Tevfik Rüşdü Bey ile İtalya Büyükelçiliği Maslahatgüzâr Francesco Maria Taliani gizli bir görüşme yaptılar. Taliani'nin görüşmeden edindiği intibaya göre, Türk bakan, şimdilik, Yunanistan'ın dışarıda bırakılmasını, gelecekte Türkiye ile Yunanistan arasında bir antlaşmanın daha yararlı olacağı kanaatine sahipti.[40] Ankara'daki diplomat bu düşünceyi bildirirken, Cenevre'deki başka bir İtalyan diplomatı, Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı Paulucci de Calboli, İtalya'nın Türkiye ile bir antlaşma yapmasına itiraz ediyordu. Anılan İtalyan diplomat, Türkiye-İtalya antlaşmasının sonuçlandırılmasının Yunanistan'da ciddi bir siyasi krize yol açabileceğini ki, bundan İtalya'nın bir yarar sağlayamayacağı gibi, bu krizin sonunda İtalya-Yunanistan ilişkilerinin kötüleşebileceğini ileri sürdü.[41]

İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ı kendi yanına çekerek üçlü bir antlaşma yapmakta Türk tarafının direncine, devam etmekte olan Türk-İtalyan dostluk antlaşmasının müzakerelerini sürüncemede bırakmakla cevap verdi. Mussolini'nin "Roma'ya giden yol Atina'dan geçer"[42] yaklaşımı sonraki dönem Türkiye-İtalya ilişkilerinin önündeki en büyük engel oldu. İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında üçlü bir antlaşma yapma fikrinin en ayrıntılı olarak masaya yatırıldığı yer, Milano'dur. Milano'da Mussolini ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi, 2 Nisan 1928'de Tevfik Rüşdü ve 4 Nisan 1928 günü Yunan Dışişleri Bakanı Andreas Michalakopoulos arasında yapılan görüşmelerde ele alındı. Grandi'nin görüşmeler hakkındaki notlarına göre, Tevfik Rüşdü, Türkiye-İtalya-Yunanistan üçlü antlaşma argümanını önlemeye çalışırken, Türk-İtalyan dostluk antlaşmasından coşkuyla söz etti. İtalyan tarafı, Türk hükümetini, üçlü bir antlaşmaya zorlamak için, Türk-İtalyan dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının müzakerelerinin sonucunu da, Türkiye-Yunanistan ilişkilerine bağladı. Bu antlaşmanın bir "proje" ve "ortak arzu" olduğunu dile getiren Grandi, Tevfik Rüşdü'ye, şunları söyledi: "Durumun anahtarı, sizin Yunanistan ile görüşmelerinizdir. Sizin ve Atina

[38] *I Documenti Diplomatici Italiani,* Serie: VII (1922-1935), Vol: 6, (1 Gennaio-23 Settembre 1928), (*DDI*, VII/6), Roma, 1967, s.109-110, No: 120.

[39] *DDI,* VII/6, s. 115-117, No: 129. Arlotta'dan Mussolini'ye, 25 Şubat 1928.

[40] *DDI,* VII/6, s. 131-132, No: 149. Orsini Baroni'den Mussolini'ye, 9 Mart 1928.

[41] *DDI,* VII/6, s.161-162, No: 185. Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı Paulucci de Calboli'den Mussolini'ye, 25 Mart 1928.

[42] Mustafa Sıtkı Bilgin, *agm*, s.811.

hükûmetinin aranızda çözüm bekleyen bütün sorunlarınızdan kurtulduğunuz gün anlaşmanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konuşulabilir. Şimdi alınan haberler, bir antlaşma ihtimalinin hâlâ uzak olduğunu gösteriyor." Aslında iki ülkeyi de kendi noktasına çekmek için "şantaj" yolunu kullanan İtalyan diplomat, İtalyan-Yunan ve İtalyan-Türk veya Türk-Yunan antlaşmalarının İtalya tarafından kabul edilemez olduğunu, çünkü bunun, üçlü bir antlaşmaya götürmediği fikrindeydi. Üçlü antlaşmanın ne olacağını sorup cevabını da kendisi veren Grandi, bunun bir Akdeniz antlaşması olacağını, uzun bir süreli iş birliği içinde üç Akdeniz halkının menfaatlerini koruyup, Doğu Akdeniz'deki sorunların çözümüne hizmet edeceğini söyledi. Müsteşar, böyle bir antlaşmayla, Avrupa'dan körüklenen, İtalya'nın Doğu siyasetine karşı kuşkuları ortadan kaldırıp karşılıklı sınır güvenliği sağlayacağını da inanıyordu. Grandi, İtalya'nın, Yunanistan'ı dışarıda bırakacak bir antlaşmayı sonuçlandıramayacağını söyledi ve böyle bir antlaşma yapıldığı gün, Yunanistan'ın Sırbistan ile yakınlaşıp bir Balkan koalisyonunun kurulmasına yol açacağı düşüncesindeydi.[43]

2. MUSSOLINI'NİN İTTİFAK ARAYIŞINDAN VAZGEÇMESİ

İtalyan belgelerinden anlaşıldığına göre, Milano görüşmeleri Mussolini'de, üç ülke arasında bir antlaşma yapma fikrini hayat geçirmenin son derece zor olduğunu gösterdi. Mussolini, Türkiye Büyükelçiliğine gönderdiği 11 Nisan 1928 tarihli yazıda, Tevfik Rüşdü ve Michalakopoulos ile yaptığı görüşmeler sonunda, Türk ve Yunan tarafını üçlü bir antlaşma etrafında bir araya getirmenin zorluğundan bahsetti.[44] Aynı tarihli başka bir yazısında da Mussolini, Roma'da eşzamanlı olarak İtalya ile Yunanistan ve Türkiye arasında iki adet saldırmazlık, tarafsızlık ve adli uzlaşma antlaşması imzalanacağını bildirdi.[45]

Üçlü bir antlaşmanın imzalanmayacağı hemen hemen kesinleşmiş olmasına rağmen, konu hakkında çeşitli polemikler ve İtalyanların gayretleri devam etti. Diğer bir ifadeyle bir yandan Türkiye-İtalya saldırmazlık, tarafsızlık ve dostluk antlaşmasının müzakereleri devam ederken, 4 Mayıs günü İtalyan temsilci Arlotta, Dışişleri bakanı Michalakopoulos'u ziyaret etti. İtalyan temsilci, üçlü antlaşma hakkında Yunanlıların düşüncesini ve bu antlaşmaya katılmayı arzu edip etmediklerini sordu.[46] İtalya-Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve bu devletler arasında bir ittifak antlaşması imzalama çabaları diğer ülke diplomatları ve basını tarafından da takip edildi. Berliner Tageblatt gibi bazı Alman gazeteleri, Türkiye-Yunanistan-İtalya arasında 8 Mayısta bir antlaşma imzalandığını yazdı. Bu yanlış haber, başka Alman gazetelerinde de yer buldu.[47]

Gelişmelerin son ana kadar üçlü bir antlaşma için çabalayan İtalyanların arzu ettiği ve Alman gazetelerinin yazdığı gibi olmadığını biliyoruz. 1928, İtalya'nın üçlü antlaşma fikrinden tamamen vaz geçmese de, hiç olmazsa öteleyip, Türkiye ve Yunanistan ile ayrı ayrı dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzaladığı yıl oldu. Önce 30 Mayıs 1928'de Türkiye-

[43] *DDI,* VII/6, s. 185-187, No: 216.

[44] *Archivio Storico Diplomatico Ministero Degli Affari Esteri*-Ambasciata d'Italia in Turchia, B., 333-1.

[45] *DDI,* VII/6, s. 206-207, No: 243. Mussolini'den İtalya'nın Türkiye ve Yunanistan büyükelçilerine, 11 Nisan 1928.

[46] *Oriente Moderno,* Anno: VIII, No: 5 (Maggio 1928), s.191.

[47] *Il Popolo d'Italia,* 10 Maggio 1928.

İtalya Antlaşması, ardından da 23 Eylül 1928'de İtalya-Yunanistan dostluk anlaşması imzalandı. Mussolini'nin, Roma-Ankara-Atina arasında üçlü bir antlaşmayı başaramaması kendisi açsından bir hayal kırıklığı olduğu gibi, sonrasında, her iki ülkeyle ayrı ayrı yaptığı antlaşmalar da Akdeniz'e dönüktü, Balkanlarla ilgisi yoktu.[48]

Umberto Nani gibi Türk-İtalyan, İtalyan-Yunan antlaşmalarının imzalandığını hatırlatarak İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında bir antlaşma imzalanmış olsaydı "daha iyi olurdu"[49] diye düşünen İtalyan yazarlar olmasına rağmen, İtalyanlar, iki ülke üzerinde etki kurma çabalarına devam ettiler. Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümünün gecikmesinden ötürü "kızgın"[50] olan Mussolini bu kez, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümlenip bir antlaşma imzalanması için ara buluculuk rolüne soyundu. Hariciye Vekâleti'ne, 27 Temmuz 1928'de gönderilen yazıdaki şu ifade Türk-Yunan müzakerelerinin seyri hakkında fikir vermektedir: "Türk-Yunan müzakerelerinin kesintiye uğramasından sonra buradaki Yunan çevrelerinde biraz telaş görülmüş ise de şimdi de Musolini'nin ara buluculuğuyla işin hallolacağı haber verilmektedir."[51] Mussolini'nin rolü sadece diplomatik yazışmalarda belirtilmemiş, bazı basın organlarında da ifade edilmiştir. Bir örnek olarak 17 Ocak 1929 tarihli Akbaba dergisi verilebilir. "Mussolini, Türk-Yunan Dostluğunu temine çalışıyor" üst yazısıyla verilen karikatürde. Ortada Mussolini, sağında Venizelos, solunda Tevfik Rüşdü Bey, ellerini birbirlerine yaklaştırıp tokalaştırmaya çalışıyor ve şöyle diyor: "Haydi, müzakereyi uzatacağınıza birbirinize ellerinizi uzatınız!"[52]



Görsel 1. (*Akbaba*, Sene: 7, No: 637, (17 Kânunusani 1929), s. 2.)

[48] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia Fascista,* Bari, 1969, s. 149.

[49] Umberto Nani, "La Turchia e l'Occidente", *Educazione Fascista,* Anno:VI, No: 12 (Dicembre 1928), s.731.

[50] Mustafa Sıtkı Bilgin, *agm*., s. 811.

[51] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*-Hâriciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 00024-00109-001.

[52] *Akbaba*, Sene: 7, No: 637, (17 Kânunusani 1929), s. 2.

Mussolini'nin de yapıcı çalışmaları sonuç verdi ve 30 Ekim 1930'da Türkiye-Yunanistan dostluk, saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması imzalandı. Tevfik Rüştü Bey, Mussolini'ye gönderdiği telgrafta, Yunanistan ile böyle bir antlaşmanın imzalanmasındaki kolaylaştırıcı rolü, yardım ve katkılarından dolayı teşekkür etti.[53] Büyükelçi Baroni, Ankara'dan Roma'ya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 4 Kasım 1930 tarihli raporda, Türk-Yunan antlaşması ve üç ülke ilişkileri hakkında çarpıcı değerlendirmede bulundu. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan dostluk, saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması sonrası gelişmeleri yansıtan raporda, gelinen noktanın, Milano siyasetinin bir sonucu olduğuna işaret edilmektedir. Antlaşmanın imzalanmasında Venizelos'un rolüne değinen büyükelçi, Doğu Akdeniz ve Akdeniz'de meydana gelen bu gelişmenin Londra ve Paris hükûmetlerinde meydana getirdiği tepkiye de dikkat çekti. İtalyan diplomat, Türkiye'nin Yunanistan ile yaptığı bu antlaşmanın, Bulgaristan'ın da dâhil olmasıyla bir Balkan Birliği kurulmasına zemin hazırlayabileceği öngörüsünü dile getirdi. Baroni, Fransa'nın bu gelişmelerdeki yerine de değinerek, Paris hükûmetinin, kendi egemenliğindeki bir Panavrupa siyasetinde, Balkan birliğini, Avrupa Birliği fikrinin öncüsü olarak gördüğünü yazdı. Bu gelişmeler karşısında ülkesinin takınacağı tavır hakkında da değerlendirmeler yapan İtalyan diplomat, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmeyi tavsiye etti.[54] Ankara'daki Büyükelçilikten Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Raffaele Guariglia'ya, gönderilen 8 Kasım 1930 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre Türk-Yunan antlaşmasıyla ortaya çıkan yeni durum, İtalyan tarafında bir umut yarattı.[55]

Bu umut uzun süreli olmadığı gibi gelecek de vaat etmiyordu. Gerçekten de 1930'lardaki gelişmeler, hiç de İtalyanların arzu ettiği gibi gelişmedi. Bu, İtalyanların 1930'larda Türkiye ve Yunanistan üzerinde etkili olma ve bu ülkelerle bir ittifak kurma isteğinden tamamen vaz geçtiği anlamına gelmemelidir.[56] 1930'lar, bir bütün olarak Avrupa'da önemli dönüşümlerin yaşandığı ve hızla yeni bir savaşa doğru gidildiği dönem olmuştur. İtalya, 1930'larda daha dominant bir ülke görüntüsü vermiş ve iki ülkeyle ilişkilerini, esas olarak kendi lehinde olarak geliştirmek istemiştir. İki savaş arası dönemde, Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de egemen olma isteği bütün İtalyan dış politikasını şekillendirmiştir. Buna ulaşmada 1930'larda, Türkiye ve Yunanistan üzerinde olmasa bile Balkanlarda ve Afrika'da bir İtalyan yayılmasından söz etmek mümkündür. 1935'te Habeşistan'ın ve 1939'da Arnavutluk'un işgalleri, iki ülke üzerindeki İtalyan tehdidini kısmen azaltmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Devletlerin iç ve dış politikalarında kırılganlıklar yaşanması sık rastlanan bir durumdur. Özellikle demokrasiyle idare edilmeyen ülkelerde bu daha kolay meydana gelebilmektedir.

[53] *Corriere della Sera*, 1 Novembre 1930. Fransız Information gazetesine göre de Türkiye-Yunanistan antlaşması, İtalyan diplomasisinin eseridir. *Cumhuriyet*, 10 Teşrinisâni 1930.

[54] *ASDMAE*-AP., 1919-1930, B., 1732-1/11.

[55] *ASDMAE*-AP., 1919-1930, B., 1732-1/11.

[56] İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Carlo Galli, Mussolini'ye, 20 Ağustos 1935'te gönderdiği telgrafta, 19 Ağustosta Tevfik Rüşdü Aras ile yaptığı görüşmeyi bildirdi. Görüşmede, İtalyan tarafının İtalya-Türkiye-Yunanistan paktı ile Türk tarafının İtalya-Balkan Devletleri paktı önerilerinin ele alındığı anlaşılıyor. *I Documenti Diplomatici Italiani,* Serie: VIII (1935-1939), Vol: 1, (15 Aprile-31 Agosto 1935), Roma, 1991, s. 791-793, No:778.

Merkez sağ ve sol görüşteki hükûmetlerin başarısızlığı halkları marjinal partilere yöneltmekte, bu da aslında daha büyük felaketlerin yaşanması tehlikesini beraberinde getirmektedir. Hükûmetlerin iç politikada yaptıkları değişikliklerin sonuçlarının görülmesi zaman alırken, dış politikadaki değişiklikler, hem daha kısa zamanda sonuçlar vermekte, hem de başka ülkeleri ve bölgeleri de etkileyebilmektedir. İktidara gelen bir partinin ve liderin iç ve dış politikada ne gibi değişiklikler yapabileceğinin ve bunun Avrupa ve dünyayı ne kadar olumsuz etkileyebileceğinin en iyi örneklerinden birisi İtalya'da yaşandı. Ulusal Faşist Parti ve lideri Benito Mussolini'nin iktidarda kaldığı 21 yıl, İtalya kadar Avrupa'yı, hatta dünyayı felaketlere götürecek zincirleme hataların yapıldığı dönem olarak tarihe geçti.

Mussolini liderliğindeki İtalya'nın yayılmacı siyaseti öncelikle komşu ülkeleri ve bölgeleri etkiledi. Yunanistan, Faşist İtalya'nın deyim yerindeyse azabını ilk yaşayan ülke oldu. Onu Yugoslavya ve Türkiye takip etti. Doğu Akdeniz'deki egemenlik mücadelesinde hedef coğrafya olan bu ülkelere karşı saldırgan siyasetinin semerelerini kısa vadede almış olsa da uzun vadede kaybeden İtalya oldu. Komşu ülkeler tarafından tehdit olarak görülen ve gerçekten de tehdit olan Faşist İtalya'ya karşı daimi bir kuşku beslendi, güvensizlik hissedildi. Gerçi Mussolini idaresindeki, Korfu krizinden maddi tazminat alarak ve prestij kazanarak çıktı. Yugoslavya üzerindeki baskılar sonucu Fiume'nin İtalya'ya iltihakını sağladı. Ancak asıl hedef olan Türkiye üzerindeki baskılarından istediği sonucu alamadı. Mussolini, Rodos ve On İki Ada nedeniyle komşu olduğu Türkiye'ye karşı sindirme siyasetinden istediği imtiyazları alamadı. Bunda uluslararası koşullar ve daha ziyade başta Atatürk olmak üzere Türkiye'yi yönetenlerin dirayetli siyasetleri etkili oldu.

Türkiye'nin tavrını kırmak için yeni bir manevra yapan Mussolini, Doğu Akdeniz'de ve Balkanlarda etkinlik kurmanın yolu olarak bölgesel paktlar kurmayı denedi. Türkiye buna da yanaşmadı. İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında üçlü ittifak meydana getirmek suretiyle bu iki ülkeyi kontrolü altına almak ve bu şekilde Akdeniz'de hâkimiyet kurmak istedi. Mussolini'nin, İtalya-Türkiye-Yunan arasında bir ittifak meydana getirme çabalarının sonuçsuz kalmasında Türkler tarafından kabul edilmemesi[57] ve Yunan tarafının da Türklere destek vermesi etkili oldu.[58]

İtalya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde 1937 yılı dosyasındaki Dışişleri Bakanlığı antetli bir bilgi notu, bu girişimin neden başarısız olduğuna ışık tutmaktadır. Belgede, 1927'den beri Mussolini'nin inisiyatifiyle İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında, Ankara ile Atina arasındaki "çetrefilli sorunları çözmek amacıyla" üçlü bir pakt için çalışıldığı yazılmıştır. Aras ile Mussolini arasında Nisan 1928'de Milano'da yaptıkları görüşmeyle başlayan "Milano Politikasını" üçlü bir pakt ile taçlandırmak için çalışıldı tespiti yapılan notta, üçlü pakt fikrinin, Türklerin net olarak karşı çıkması ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların hızla çözümlenmeye başlaması nedeniyle terk edildiği belirtilmiştir.[59] Sonuç olarak şunu belirtebiliriz: Mussolini, İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında, İtalyan belgelerinde geçtiği

[57] Giampiero Carocci, *age*., s.139.
[58] Muriel Currey, *Italian foreign policy 1918-1932,* Ivor Nicholson and Watson Ltd, London, 1932, s. 232.
[59] *ASDMAE*-AP., 1931-1945, B. 21-2.

şekliyle bir Akdeniz paktı, Ege Bloğu ya da "Akdeniz Birliği" (Unione Mediterranea)[60] oluşturmayı başaramadı. Ancak, aralarındaki sorunların çözümünde yardımcı olduğu Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin dostane bir boyuta gelmesine, Balkanlarda, İtalyan tehdidine karşı bir Balkan Antantı kurulmasına zemin hazırladı.

KAYNAKÇA

Akbaba, No: 637, (17 Kânunusani 1929)

Altuğ, Y., "Turkish Italian Diplomatic Relations (1919-1938)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 3-4-5 (1993)

Archivio Storico Diplomatico Ministero Degli Affari Esteri

Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918,* (2. Baskı), T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

Ataöv, T., "Turkish Foreign Policy: 1923-1938", *The Turkish Yearbook of International Relations,* Volume: 2 (1961)

Barlas, D.- Güvenç, S., "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929–32*", Middle Eastern Studies 38,* No: 4 (October 2002)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Bertonelli, F., *Il nostro mare,* Firenze, 1930.

Bevione, G., "Undici anni di politica estera Mussoliniana", *Gerarchia*, Anno: XIII, No: 10 (29 Ottobre 1933)

Bilgin, M., S., "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Diplomasisi, (1923-1930)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: XX, Sayı: 60 (Kasım 2004)

Burgwyn, H. J., *Italian Foreign Policy in the Interwar period*, Westport, Connecticut London, 1997.

Candeloro, G., *Storia dell'Italia moderna, il fascismo e le sue guerre*, Volume: Nono, Feltrinelli, Milano, 1996.

Carocci, G., *La politica estera dell'Italia Fascista,* Bari, 1969.

Con, E., *Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi (1922-1945),* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

Corriere della Sera, 11 Marzo 1926; 1 Novembre 1930.

Currey, M., *Italian foreign policy 1918-1932,* Ivor Nicholson and Watson Ltd, London, 1932.

Çelebi, M., "Benito Amilcare Andrea Mussolini (1883-1945)", *https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/benito-amilcare-andrea-mussolini-1883-1945/* (Erişim Tarihi: 01. 06. 2025)

Çelebi, M., *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, TTK Yayını, Ankara, 2020.

[60] Mario Del Sordo, "La Turchia di Kemal e l'Italia", *La Rassegna Italiana,* Anno: XI, Vol: XXII, (Ottobre 1928), s. 940.

Çelebi, M., *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

Del Sordo, M., "La Turchia di Kemal e l'Italia", *La Rassegna Italiana,* Anno: XI, Vol: XXII, (Ottobre 1928)

Di Nolfo, E., *Mussolini e la politica estera italiana,* Padova, 1960.

Güçlü, Y., "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey." *Belleten*, Cilt: LXIII, Sayı: 238 (Aralık 1999)

Hâkimiyet-i Milliye, 17 Haziran 1926.

I Documenti Diplomatici Italiani, Serie: VII (1922-1935), Vol: 6, (1 Gennaio-23 Settembre 1928), (*DDI*, VII/6), Roma, 1967.

I Documenti Diplomatici Italiani, Serie: VII (1922-1935), Vol: 4, (15 Maggio 1925- 6 Febbraio 1927), Roma, 1962.

I Documenti Diplomatici Italiani, Serie: VIII (1935-1939), Vol: 1, (15 Aprile-31 Agosto 1935), Roma, 1991.

Il Giornale d'Italia, 30 Agosto 1923; 1 Settembre 1923.

Il Popolo d'Italia, 10 Maggio 1928.

Kennedy, P., *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar),* Çeviren: Birtane Karanakçı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990.

L'Epoca, 30 Agosto 1923; 2 Settembre 1923.

La Tribuna, 2 Settembre 1923.

Montanelli, I., *Storia d'italia,* Vol: VII, (1919-1936), Edizione per Oggi, Milano, 2006.

Nani, U., "La Turchia e l'Occidente", *Educazione Fascista,* Anno:VI, No: 12 (Dicembre 1928)

Pabuççular, H., *Turkish-Italian Relations in the Interwar Period,* Boğaziçi University, Istanbul, 2009.

Rainero, R., "Kemal Atatürk Devrimin İtalya'daki Yankıları", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları,* (2-6 Kasım 1981), Uluslararası Sempozyum, TTK Yayını, Ankara, 1983.

Roberto, C., *L'Italia Musulmana*, Roma, 1928.

Seyfullah, İ., *Italien im östlichen Mittelmeer*, Berlin-Grunewald, 1930.

Vakit, 2 Eylül 1923.

NORMANLARIN GÜNEY İTALYA'DAKİ YÜKSELİŞİ: 1059 MELFİ KONSÜLÜ'NDEN SİCİLYA NORMAN KRALLIĞI'NIN KURULUŞUNA GİDEN SÜREÇTE NORMANLARIN ASKERÎ VE SİYASİ FAALİYETLERİ*

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞEN

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

fatihsen@hotmail.co.uk – ORCID ID: 0000-0003-3449-8700

ÖZET

Viking Çağı'nda Batı Avrupa'da meydana gelen akınlar sonucunda Normandiya'ya yerleşen Viking toplulukları, burada Fransa Kralı III. Charles'dan aldıkları imtiyazlar ile 911 yılında Normandiya Düklüğü'nü kurmuşlardır. XI. yüzyılın başlarından itibaren bu düklükten çıkan yetenekli Norman paralı askerleri, miras sorunları, nüfus artışı ve toprak kıtlığı gibi etkenlerle Güney İtalya'ya yönelmişlerdir. Yerel güçler arasındaki çekişmeleri fırsata çeviren Normanlar, hem Lombard prenslikleriyle hem de Bizans İmparatorluğu ile mücadele ederek bölgedeki siyasi hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. 1059 Melfi Konsülünde Papa'nın ruhani lordluğunu tanımalarıyla birlikte Norman egemenliği Papalıkla meşrulaştırılmış ve Güney İtalya'daki topraklar sembolik olarak Papalığa bağlanmıştır. Bu süreçte Bizans İmparatorluğu bölgedeki son topraklarını kaybetmiş olsa da özellikle II. Manuel Komnenos döneminde sınırlı da olsa geri dönüş çabaları olmuştur. Ancak bu girişimler kalıcı bir sonuç doğurmamıştır. Normanlar ve mezkûr güçler arasında meydana gelen mücadeleler Güney İtalya tarihinin en önemli dönemlerinden birisini teşkil etmektedir. Normanların belirleyici aktörler oldukları bu sürecin sonunda Güney İtalya'da uzun bir aradan sonra yeniden siyasi bir birlik sağlanmıştır. Normanların Güney İtalya'daki askerî ve siyasî faaliyetleri, yalnızca bölgesel güç dengelerini değil, aynı zamanda Papalık'ın İtalya'daki konumunu da derinden etkilemiştir. Bu çalışma, 1059 Melfi Konsülü'nden başlayarak Normanların Güney İtalya ve Sicilya'daki etkinliğini ve bu etkinliğin Bizans ve Papalık üzerindeki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Normanlar, Bizans, Güney İtalya, Sicilya, Papalık

* Bu bildiri yazarın "Normanların Güney İtalya ve Sicilya'yı Fetihleri, 1059-1130" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

THE RISE OF THE NORMANS IN SOUTHERN ITALY: MILITARY AND POLITICAL ACTIVITIES FROM THE COUNCIL OF MELFI (1059) TO THE ESTABLISHMENT OF THE NORMAN KINGDOM OF SICILY

Asst. Prof. Üyesi Fatih ŞEN

Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of History

fatihsen@hotmail.co.uk – ORCID ID: 0000-0003-3449-8700

ÖZET

As a result of Viking raids during the Viking Age in Western Europe, Viking groups settled in Normandy and, with privileges granted by King Charles III of France, established the Duchy of Normandy in 911. From the early 11th century onward, skilled Norman mercenaries from this duchy began to move toward Southern Italy due to factors such as inheritance disputes, population growth, and land scarcity. Taking advantage of conflicts among local powers, the Normans fought against both the Lombard principalities and the Byzantine Empire, gradually gaining political control in the region. In the Council of Melfi in 1059, by recognizing the Pope's spiritual authority, Norman rule was legitimized through Papal support, and the territories in Southern Italy were symbolically tied to the Papacy. Although the Byzantine Empire lost its last strongholds in the region during this period, limited attempts to regain influence were made, particularly during the reign of Manuel Komnenos II. However, these efforts did not produce lasting results. The struggles between the Normans and the aforementioned powers marked one of the most important periods in the history of Southern Italy. By the end of this process, in which the Normans were key actors, political unity was reestablished in the region after a long period of fragmentation. The military and political activities of the Normans in Southern Italy significantly affected not only the local balance of power but also the position of the Papacy within the Italian Peninsula. This study aims to examine Norman influence in Southern Italy and Sicily starting from the Council of Melfi in 1059 and to analyze its impact on both the Papacy and the Byzantine Empire.

Key Words: Normans, Byzantium, Southern Italy, Sicily, Papacy

1. GİRİŞ

Normanların Güney İtalya'daki yükselişi, yalnızca bir askerî fetihler zinciri değil aynı zamanda Latin Batı'nın, Bizans'ın ve Papalığın karşılıklı mücadeleleri ile şekillenen çok katmanlı bir siyasî dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir. 911 yılında Frank Kralı III. Charles'ın verdiği imtiyazlarla Normandiya'da yerleşip devletleşen bu Viking kökenli topluluk, XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Frank topraklarından taşarak Akdeniz'in güneyine, özellikle Güney İtalya'ya yönelmiştir. Bu yeni dönemde Normanlar savaşçı özellikleriyle beraber esnek ittifak yapıları ve yerel siyasal boşlukları değerlendirme becerileriyle de dikkat çekmişlerdir. Güney İtalya, Orta Çağ boyunca Bizans, Arap, Lombard ve Papalık otoriteleri arasında el değiştiren karmaşık bir yapıya sahipti. Normanlar bu bölgeye ilk olarak paralı askerler şeklinde girmiş ve kısa sürede yerel güç mücadelelerinin başrolleri hâline gelmişlerdir. Özellikle Lombard prenslikleri arasındaki rekabet ve Bizans'ın bölgedeki zayıflayan hâkimiyeti, Normanların çıkarlarına uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu süreçte öne çıkan figürlerden biri olan Robert Guiscard ve kardeşi Roger, Norman hâkimiyetini kalıcı hâle getiren karizmatik liderler olarak öne çıkmıştır. Ancak Normanların Güney İtalya'daki faaliyetleri sadece yerel güç dengeleriyle sınırlı kalmamış, Papalık ile kurdukları ilişkiler vasıtasıyla daha geniş bir Hristiyan dünyası bağlamında meşrulaştırılmıştır. Papa II. Leo'nun ölümünün ardından Papalık kurumu içinde yaşanan krizler ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile girilen çekişmeler Papalık nezdinde alternatif ittifak arayışlarını gündeme getirmiştir. Başlangıçta Normanları yağmacı ve disiplinsiz paralı askerler olarak gören Papalık, özellikle 1053 Civitate Savaşı sonrası Normanlara karşı siyaset değişikliğine gitmiştir. Bu savaşta Papa IX. Leo'nun Normanlara karşı aldığı ağır yenilgi Papalık ile Normanlar arasında diplomatik bir yakınlaşmanın kapısını aralamıştır. Bu yakınlaşmanın kurumsal ifadesi, 1059'da Melfi'de toplanan konsülde vücut bulmuştur. Papa II. Nicolaus tarafından düzenlenen bu toplantıda, Robert Guiscard'a Calabria ve Sicilya dükü unvanı resmen verilmiş ve Norman egemenliği Papalık tarafından tanınarak meşrulaştırılmıştır. Bu gelişme, Normanlar için yalnızca siyasi değil, aynı zamanda dinî meşruiyet açısından da stratejik bir başarıya işaret eder. Papalık ise bu ittifakla Doğu'daki Bizans etkisini dengeleyecek bir güç kazanmıştır. Böylece Papalık, ruhani otoritesini Güney İtalya'da yeniden inşa etme fırsatı bulurken, Normanlar da dinî meşruiyet zemini üzerinde kendi siyasal yapılanmalarını sağlamlaştırmışlardır.

1059 Melfi Konsülü dini bir konsül olmasının yanında Papalık-Norman ilişkilerinin hukuki zemin kazandığı, Bizans'ın bölgedeki son etkilerinin silindiği ve Latin Hristiyan dünyasında yeni bir güç dengesinin inşa edildiği bir toplantıdır. Dolayısıyla bu çalışma, Normanların 1059 Melfi Konsülü sonrası faaliyetlerini, bu faaliyetlerin Papalık ve Bizans üzerindeki etkilerini ve Güney İtalya ve Sicilya'daki siyasî dönüşümdeki rollerini incelemeyi amaçlamaktadır.

2. MELFİ KONSÜLÜ SONRASI MEŞRUİYET ARAYIŞLARI

1059 yılının Haziran ayında Melfi'de toplanan konsil, Papalık ile Güney İtalya'daki Normanlar arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Papa II. Nicholaus'ın bizzat katıldığı ve Capualı Richard ile Robert Guiscard tarafından karşılandığı bu konsil, Civitate Muharebesi gibi daha önceki çatışmalara rağmen Normanların Papalığa gösterdiği saygının ve Papalığın Normanlarla uzlaşmacı bir zeminde buluşma arayışının somut bir göstergesiydi.

Konsilin en önemli kararları Norman liderlerinin statülerinin Papalık tarafından resmen tanınmasıydı. Papa, Richard'ı Capua Prensi olarak tasdik ederken, Robert Guiscard'ı Apulia, Calabria Dükü ve henüz fethedilmemiş olmasına rağmen sembolik de olsa "Sicilya Dükü" olarak atamıştır (Wieruszowski, 1963: 47; Van Houts, 2000: Karaca, 2012: 106). Bu atamaların meşruiyetini pekiştirmek amacıyla Papa, Norman liderlerine yönetim sembolleri de vermiştir (Loud, 2006a: 106-107). Bu gelişmeler neticesinde Normanlar, Papalığın Güney İtalya'daki vasalları konumuna gelmişlerdir. G. Loud'un (2006b: 107) işaret ettiği üzere, Normanlar bu vasal statüsünü fethettikleri topraklar üzerindeki hakimiyetlerinin hem resmi hem de ruhani olarak tanınmasını ve dolayısıyla fetihlerinin meşrulaşmasını sağlayacağı için arzulamışlardır. Papalık açısından ise bu ittifak, Güney İtalya ve Sicilya'yı potansiyel düşmanları olan Normanlara teslim etmek anlamına gelse de bu anlaşmanın önemli avantajları da olmuştur. Zira Richard ve Robert, Papa'ya bağlılık yemini ederek Kilise topraklarına ve kurumlarına saldırmayacaklarını taahhüt etmişlerdir (Loud, 2002: 154-155). Ayrıca, Guiscard'ın Sicilya Dükü ilan edilmesi, Papalığın Sicilya'daki Bizans ve Müslüman varlığına karşı Norman askeri gücünden faydalanma umudunu doğurmuştur. Norman liderleri, fethettikleri topraklar karşılığında Papa'ya yıllık vergi ödemeyi de kabul etmişlerdir (William, 1963: 32).

Melfi Konsili'nin sonuçları, Güney İtalya'daki diğer güç odaklarını derinden etkilemiştir. Salernolu Gisulf'un Normanlara karşı Papalık'tan beklediği destek umudu tükenmiş, Roma aristokrasisi ise bu yeni ittifaktan çekinerek geri plana çekilmiştir. Bizans İmparatorluğu, İtalya'daki topraklarının savunmasız kaldığını görmüş ve 1060'ta Calabria'yı kaybettikten sonra, Bari dışında, yarımadadan büyük ölçüde çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum, ana karayı güvence altına alan Robert ve kardeşi Roger'ın 1061'de başlayıp 1091'de tamamlanacak olan Sicilya'nın fethine yönelmelerine zemin hazırlamıştır. Papalık, Müslümanların kontrolündeki Sicilya'yı Latin Hristiyan dünyasına katmayı şiddetle arzulamaktaydı. Ancak bu amacı gerçekleştirecek askeri güce sahip değildi ve Bizans ile de Grek Kilisesi'ni temsil etmesi nedeniyle ittifak kurmak istemiyordu. Bu noktada Papalık, eski düşmanları yeni müttefikleri Normanların askeri gücüne başvurmuş, hatta Normanların Sicilya seferini bir "haçlı seferi" olarak nitelendirmiştir. Normanların Sicilya'yı fethetme motivasyonu ise Papalık'tan farklıydı; onlar adayı yeni bir yurt edinmek ve adanın zenginliklerinden faydalanmak istemekteydi, Papalığın ruhani desteği ise bu amaçlarını motive edici bir unsur olmuştur. Melfi'deki atamalarla Güney İtalya'nın en güçlü aktörü haline gelen Normanlar, Lombard ve Bizans tehditlerini bertaraf ederek Apulia ve Calabria gibi stratejik bölgelerde kalıcı hakimiyet kurma niyetlerini göstermişlerdir. Her ne kadar Bari gibi bazı noktalar henüz tam kontrolleri altına girmemiş olsa da 1059 Melfi Konsili sonrası süreçte hem Güney İtalya'yı tamamen egemenlikleri altına alma hem de eş zamanlı olarak Sicilya'nın fethini gerçekleştirme çabasına girmişlerdir.

Roger ve Robert Guiscard kardeşlerin Sicilya'ya sefer düzenleme kararı, Papalık tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve Papa, bu girişimleri nedeniyle iki lideri de takdis etmiştir. Sicilya'ya yönelik ilk fetih teşebbüslerinin planlandığı bu dönemde, adanın içyapısı Normanlar için elverişli görünmekteydi; Hristiyanlar birçok bölgede çoğunluktayken, Müslüman yöneticiler kendi aralarında derin anlaşmazlıklara düşmüşlerdi ve Normanları

durduracak etkili bir ordudan yoksundular. Ada, son Kelbî emiri Hasan'ın ölümünün ardından üç bağımsız emir arasında paylaşılmıştı: Mazarra ve Trapani'de Abdullah, Enna'da İbn el-Havvâs, Sirakuza ve Katanya'da ise İbn es-Sumna hüküm sürmekteydi ve bu emirler yaklaşık yirmi beş yıldır birbirleriyle savaş halindeydi (Theotokis, 2010b: 387; Metcalfe, 2002: 293). Dönemin vakanüvislerinden Malaterra, Guiscard'ın Sicilya'yı almak istemesini Sicilya'nın hem bir ruhani kazanç hem de maddi menfaat açısından faydalı bulmasına bağlar (Malaterra, 2005: 85-86). Monte Cassinolu Amatus ise Normanların Sicilya'ya ilk geçiş teşebbüslerini daha çok dini bir coşku ve ilahi takdir temelinde anlatır. Robert Guiscard'ın Tanrı'nın yazgısına inanarak hazırlık yaptığını, Geoffrey Ridel'i komutan atadığını ve adamlarına Ridel ile Sicilya siyasetini iyi bilen Emir Sumna'nın tavsiyelerine uymalarını emrettiğini son olarak da Müslümanları adadan sürmek için Normanlara çağrı yaptığını belirtir (Amatus, 2004: 136).

3. SİCİLYA VE GÜNEY İTALYA'NIN FETHİ

Sicilya seferinin arifesinde Apulia'da yeniden beliren Bizans tehlikesi, Normanları iki cephede savaşmaya zorlayarak Sicilya'ya gereken önemi vermelerini engellemiştir. Robert ve Roger arasında yapılan işbölümüne göre, Roger Apulia'daki Bizans tehdidiyle ilgilenirken, Sicilya seferi tamamen Robert'in sorumluluğuna bırakılmıştır. Robert, Reggio'nun alınmasından kısa bir süre sonra Messina'ya ilk geçiş denemesinde bulunmuş, ancak Müslümanların hazırlıklı olması nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır (Malaterra, 2005: 87). Messina'nın anakaraya yakınlığı Roger için cezbedici bir unsurdu (Theotokis, 2010b: 385). Apulia'daki Bizans İmparatoru X. Konstantinos'un (1059-1067) gönderdiği ordu nedeniyle Robert 1060 Ekim'inde anakaraya çağrılmış, Bizans kuvvetleri Doğu İtalya kıyılarının çoğunu ele geçirip Melfi'yi kuşatınca, Roger da Ocak 1061'de Melfi'ye yardıma gönderilmiş ve Sicilya seferi kesintiye uğramıştır (Davis-Secord, 2010: 66-67). Bu dönemde Sicilya'daki Müslüman emirler arasındaki çekişmeler Normanların işini kolaylaştırmıştır. Özellikle İbn el-Havvâs ile İbn es-Sumna arasındaki rekabet kızışmıştı (Seyyid, 2000: 78). Sumna'nın Havvâs'ın kızıyla evliliği dahi aralarındaki gerilimi düşürmemiş ve Havvâs kızını geri alıp hapsetmiştir (İbnü'l-Esir, 1989b: 172). Sumna, eşini kurtarma girişiminde başarısız olup yenilince (Seyyid, 2000: 78; Abulafia, 2011: 282) Havvâs'ın kendisine karşı büyük bir ordu hazırladığını öğrenerek Roger'dan yardım istemiştir; bu yardım talebi Sicilya'daki Norman hâkimiyetinin temellerini atmıştır (Seyyid, 2000: 78; Ahmad, 1975: 36; Johns, 2002: 32; Metcalfe, 2002: 289). Şubat 1061'de Mileto'da buluşan ikiliden Sumna, Havvâs'ı yenmesi karşılığında Roger'e ada yönetimini vaat etmiş (Abu'l-Farac, 1945: 325) bu teklif bazılarınca ihanet olarak yorumlanmıştır. Roger, Geoffrey Ridel'in de aralarında bulunduğu bir kuvvetle Sumna'nın desteğiyle Milazzo ve Rometta'yı ele geçirmiştir (Amatus, 2004: 167; Malaterra, 2005: 92). Milazzo ve Rometta'daki bu başarılar üzerine Messina'dan gönderilen bir Müslüman ordusu, Roger'ın daha kuvvetli ve ihtiyatlı olması sayesinde, Serlo'nun oğlu Roger'ın uyguladığı sahte geri çekilme taktiğiyle mağlup edilmiş ve pek çok Müslüman kılıçtan geçirilmiştir (Malaterra, 2005: 88-89). XI. asırda adadaki Müslüman yönetiminin iç çekişmelerle zayıflamış olması (Davis-Secord, 2010: 67) Roger'ı Messina'nın savunmasız kaldığı düşüncesiyle Mayıs 1061'de şehre yöneltmiş, ancak güçlü Müslüman direnişi ve ordusunun zarar görmemesi adına geri çekilme emri vermiştir. Normanların geri çekilmesiyle cesaretlenen şehir halkının takibi ve olumsuz hava koşulları nedeniyle takviye alamayan Roger, üç gün süren çatışmalar ve

kayıpların ardından Reggio açıklarında Müslüman donanmasının saldırısına uğramış ve bu Messina seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Lopez, 1969: 61).

Başarısız Messina seferinden sonra Roger, kardeşi Robert'a katılarak Apulia'da Bizans'a karşı başarılı seferler düzenlemiş, Melfi kuşatmadan kurtarılmış ve Brindisi ve Oria yeniden ele geçirilmiştir. Bizans'ın Bari'ye çekilmesiyle Normanlar Sicilya'ya daha büyük bir operasyon planlayabilir hale gelmişlerdir. Emir Havvâs'ın Messina'yı 800 şövalye ve 24 gemi ile güçlendirmesi üzerine Norman liderleri, gecikmenin Havvâs'ı daha da güçlendireceğinin farkında olarak sonbaharı sefer hazırlıklarıyla geçirmişlerdir (Norwich, 1992: 160). Amatus'a göre Roger, 1061 Mayıs'ında 270 süvariyle Napoli yakınlarından hareket ederek Messina'nın güneyine çıkmış, takviyelerle asker sayısı 500'e ulaşmıştır (Amatus, 2004: 138). Robert Guiscard'ın gelişini beklemeyen Roger, Messina'ya yaptığı saldırıda şehri hızla ele geçirmiş, Müslümanlar şehri terk ederken limandaki gemileri de batıya çekilmiştir (Amatus, 2004: 139; Malaterra, 2005: 97-98). Robert, şehri Sicilya seferleri için üs haline getirmiş ve Emir Sumna'nın Havvâs'a karşı yardım karşılığında ada denetimini Normanlara bırakma teklifini kabul etmiştir. Guiscard, Sumna ve Roger'ın yardımıyla Sicilya seferinin ikinci aşamasında, Messina'nın güvenliği için önemli olan ve Sumna'ya bağlılığını sürdüren Rometta'yı savaşsız teslim almıştır (Malaterra, 2005: 92; Theotokis, 2010b: 395). Paternò da büyük bir mücadele verilmeden alınmıştır. Ancak Emir Havvâs'ın Enna'da topladığı büyük ordu üzerine Robert Enna'ya yönelmiş (Malaterra, 2005: 93) fakat alınması zor olan bu kaledeki Müslüman direnişi kırılamayınca kışın yaklaşmasıyla kuşatmayı kaldırıp Messina'ya dönmüştür. Robert Messina'ya döndükten sonra Roger ile Calabria'daki merkezleri Mileto'ya gitmiş, fakat Roger burada fazla kalmayarak Kasım ayında 250 adamıyla Sicilya'ya dönmüş ve nüfusunun çoğunluğunu Bizans Rumlarının oluşturduğu Troina'yı almıştır (Malaterra, 2005: 95).

Guiscard'ın 1062'de Petralia kuşatması sürerken kardeşi Robert ile fetihlerin paylaşımını ve Sicilya'nın statüsünü görüşmek üzere anakaraya dönmesi Norman stratejilerinde önemli bir düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Robert Guiscard, 1059 Melfi Konsili'nde geleceğin Sicilya Kontu olarak atanmış olsa da Roger'in adadaki artan başarıları ve nüfuzu, Robert'in onu Sicilya işlerinde serbest bırakması ve ona önceden fethedilmiş Calabria topraklarını vermesiyle sonuçlanan bir anlaşmaya yol açmıştır (Malaterra, 2005: 72-73). Bu anlaşmanın hemen ardından Roger'in Sicilya'daki müttefiki Emir Sumna'nın pusuya düşürülerek öldürülmesi, Emir Havvâs'ı cesaretlendirmiş ve Normanların Petralia ile Troina'daki birliklerinin Messina'ya çekilmesine neden olmuştur (Lopez, 1969: 62). Kardeşiyle meseleleri halledip Sicilya'ya dönen Roger, Troina'yı yeniden kontrol altına alarak fetihlerine devam etmiştir (Metcalfe, 2009: 96; Theotokis, 2010b: 395). Ancak, Troina'nın yeniden alınmasından sonra Normanların yerel halka kötü davranması bir isyana yol açmış (Metcalfe, 2009: 96), Müslümanların da katıldığı bu isyan Normanları şehirdeki kaleye sığınmaya zorlamıştır. 1063 kışında Roger, kuşatma altındaki muhafızların uyuduğunu fark ederek ani bir gece saldırısıyla şehri yeniden ele geçirmiştir (Norwich, 1992: 177). Adadaki Müslümanların İfrîkıye'deki Zırî Sultanı Temîm ile ittifakı, Roger için yeni bir tehlike oluşturmuştur. Temîm'in oğulları Ali ve Eyub, büyük bir orduyla Sicilya'ya gelerek 1063 yazında Roger'in üssü Troina'ya ilerlemişlerdir (İbnü'l-Esir, 1989b: 173; Arı, 2011: 422; Curtis, 1912: 66; Metcalfe, 2009: 95). Sadece 300 adamı kalan ve

Guiscard'dan yardım alamayan Roger, yeni kuvvetler toplamak için anakaraya dönmüştür (Johns, 2002: 32-33). Kısa süre sonra az sayıda yeni kuvvetle dönen Roger, Cerami'de Müslüman ordusuyla karşılaşmış ve üç günlük bekleyişin ardından ilk saldırıyı gerçekleştirerek ertesi gün Müslümanlara ağır bir yenilgi yaşatmıştır (Malaterra, 2005: 107; Lopez, 1969: 62). 1063'teki Cerami Savaşı, Normanların Messina'dan Troina'ya kadar olan topraklarını güvenceye almış, Papa II. Alexander tarafından "haçlı seferi" ilan edilerek Roger'e özel bir sancak gönderilmiştir (Curtis, 1912: 66; Boghosian, 2010: 23). Roger, Pisalılardan gelen Palermo kuşatma teklifini ordusunun hazır olmaması nedeniyle reddetmiş, Pisalıların tek başına saldırısı başarısız olsa da Müslümanlara maddi kayıp verdirmiştir (Lopez, 1969: 63; Malaterra, 2005: 111-112; Krueger, 1969: 50).

Anakarada Apulia'da Brindisi, Oria ve Taranto'nun yeniden Normanların eline geçmesi (Takayama, 1990: 78), Robert Guiscard'ın Roger'e yardım edebilecek konuma gelmesini sağlamıştır. İki lider 1064'te Palermo'ya saldırmış (Metcalfe, 2009: 99), ancak Robert'in üç aylık kuşatması sonuçsuz kalmıştır (Houben, 2002: 15). Takip eden dört yılda büyük bir Norman seferi olmazken, Müslümanlar zaman zaman saldırmış, Roger merkezini Petralia'ya taşımıştır. Bu arada yeni bir Zırî ordusunun gelişi Havvâs ile aralarında iç savaşa yol açmıştır (İbnü'l-Esir, 1989b: 173). 1064'te Robert Guiscard'ın Apulia'daki vasalları Bizans desteğiyle isyan etmiş (Malaterra, 2005: 117-118) ancak Bizans'ın Anadolu'ya odaklanmasıyla isyancılar güç kaybetmiş ve Robert otoritesini sağlamlaştırmıştır (Loud, 2006b: 108). Apulia'daki isyandan bir yıl önce Sicilya'daki Müslümanlar yeniden örgütlenmiştir. Zırî komutanı Eyub ile Havvâs arasındaki savaş Havvâs'ın ölümüyle sonuçlanmış (Lopez, 1969: 63; Metcalfe, 2009: 85), Eyub kendisini Palermo, Agrigento ve Enna'nın hâkimi ilan etmiştir (İbnü'l-Esir, 1989b: 172). Cerami'nin intikamını almak isteyen Eyub, 1068'de Misilmeri'de Normanlarla karşılaşmış (Metcalfe, 2009: 97) ve kısa süren savaşta ordusunun neredeyse tamamı öldürülmüştür. Misilmeri, adadaki Müslüman savunmasını kırmış ve sonunda Eyub Kuzey Afrika'ya dönmek zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esir, 1989b: 173).

Robert Guiscard, 1068 Ağustos'unda Bizans'tan intikam almak için Bari kuşatmasına başlamıştır; Bari, Bizans'ın İtalya'daki en önemli üssüydü (Theotokis, 2010a: 167). Robert, 5 Ağustos 1068'de şehri hem karadan hem de denizden ablukaya almıştır. Bizans valisinin İstanbul'dan getirdiği yardımcı donanmanın gelişiyle kuşatma 1069-1070 boyunca sürmüştür (Malaterra, 2005: 117-118). 1071 başında Roger'in yardıma gelmesi ve Bizans İmparatoru IV. Romanos'un gönderdiği donanmanın Normanlar tarafından mağlup edilip komutanı Jocelin'in esir alınmasıyla Normanlar ilk büyük deniz zaferini kazanmıştır. Bari, 16 Nisan 1071'de teslim olmuş (Vasiliev, 1952: 294; 105; Ostrogorsky, 2011: 320), Bizans Güney İtalya'dan tamamen atılmış ve Guiscard bölgenin tek hâkimi olmuştur (Haldon, 2005: 115; Karaca, 2012: 107). Bu tecrübeler Palermo fethine zemin hazırlamıştır (Theotokis, 2010a: 175). Bari'nin fethinden sonra Roger, Palermo fethi için Robert'ten önce Sicilya'ya varmış, Ağustos 1071'de Messina'da buluşup plan yapmışlardır. Roger, Malta seferi bahanesiyle Katanya'yı almış (Malaterra, 2005:124) ardından Oreto nehri ağzına ulaşmış, Guiscard da buraya gelerek Yahya Kalesi'ni ele geçirmiştir (Norwich, 1992: 204). Robert Guiscard, 7 Ocak 1071 Palermo'ya saldırı emri vermiş, şehir kuşatılmıştır. Müslümanlar direnmiş (William, 1963: 33) ancak iki

günlük direniş sonrası açlık ve Norman üstünlüğüyle Ocak 1072'de şartlı teslim olmuşlardır (Lopez, 1969: 64; Lewis, 1988: 97; Bennet, 2003: 89).

Palermo'nun fethinin ardından anakaradaki isyanla mücadele etmek üzere Güney İtalya'ya dönen Robert Guiscard, 1073'te Melfi'de vasalarını toplayarak bir ordu kurdu ve Adriyatik kıyısına ilerledi. 2 Şubat'ta Trani'yi (William, 1963: 44) ardından Corato, Giovinazzo, Bisceglie ve Andria'yı ele geçirdi (Alexander, 2010: 19). İsyancı liderler Tranili Peter ve Herman hapsedilirken, martta Cisternino teslim oldu. Su kıtlığı yaşayan Cenosa da direniş göstermeden düştü. Böylece Apulia isyanı üç aydan kısa sürede bastırıldı ve Tranili Peter sadakati karşılığında topraklarına geri döndü (Norwich, 1992: 219). Bu dönemde Roma'da Hildebrand, Nisan 1073'te Papa II. Alexander'in ölümüyle VII. Gregorius (1073-1085) adıyla Papa seçildi (Ullman, 1972: 94). Bizans, Gregorius'a Türklere karşı yardım teklif etti. Gregorius, İtalya'daki Guiscard tehlikesi nedeniyle hemen yardım gönderemese de Normanlara karşı Toskanalı Beatrice, Lorraine Kontu Hunchback gibi liderlerle ittifak kurmaya çalıştı (Norwich, 1992: 221) ve Lenten Konsili'nde Guiscard'ı aforoz etti (Alexander, 2010: 5). Güçlenen Papa, Guiscard'ı Benevento'ya çağırdı. Ancak Capualı Richard'ın Guiscard ile arasının bozuk olması ve Papa'nın vasalları arasındaki hizipleşmeler Papalık ordusunun dağılmasına yol açtı. Bu durum da Guiscard'ı büyük bir tehlikeden kurtardı. Birkaç yıl sonra Kutsal Roma-Germen İmparatoru IV. Heinrich, taç giyme töreni için Roma'ya yöneldi. Gregorius'u tanımayan Heinrich, 24 Ocak 1076'da Worms Konsili'nde onu azlettiğini duyurdu (Robinson, 2000: 144). Papa Gregorius, en güçlü müttefiki Toskanalı Kontes Matilda'nın Heinrich'in tarafına geçmesiyle yeni bir ittifak kuramadı ve daha önce aforoz ettiği Guiscard'dan yardım istedi. Heinrich de Guiscard'ı kendi yanına çekmek için ona İtalya'daki tüm toprak ve unvanlarının tanınacağını teklif etti, ancak Guiscard Papalığa bağlılığını öne sürerek reddetti. Bu sırada Guiscard, Capualı Richard ile arasını düzeltti (Norwich, 1992: 234). Gregorius, Şubat 1076'da Lenten Konsili'nde Heinrich'i ve isyancı liderleri aforoz etti. Papa'nın Guiscard'ı daha önce aforoz etmiş olması (Loud, 2007: 141) nedeniyle, Mart 1076'da Robert'e kiliseye yardım etmesi karşılığında günahlarının affedileceğini ve aforozunun kaldırılacağını bildiren bir mektup gönderdi. Richard ile anlaşan Guiscard, 1076 yazında Salernolu Gisulf'a saldırarak Salerno'yu kuşattı. Müttefiksiz kalan ve İtalya'daki diğer güçlerle arası iyi olmayan Gisulf, Papalık'tan da destek alamadı. Salerno'daki kıtlık Normanların işini kolaylaştırdı ve 13 Kasım 1076'da Salerno düştü (Norwich, 1992: 237). Gisulf Mayıs 1077'ye kadar direndikten sonra teslim oldu. Böylece son Lombard prensliği tarihe karıştı ve Guiscard, Salerno'yu yeni başkenti yaptı (Skinner, 2000: 628-629).

Napoli, Güney İtalya'da mezkûr mücadeleler yaşanırken bağımsızlığını devam ettiren nadir büyük şehirlerden birisiydi (Curtis, 1912: 73). Capualı Richard, Napoli'yi almak için Guiscard ile anlaştı ve ikisi şehri kuşattılar. Bu sırada Papa'nın yeğeni Loritellolu Robert ve Richard'ın oğlu Jordan, kilise topraklarına saldırdı. Robert Guiscard da Benevento'ya saldırdı. Papa, Guiscard'ı yeniden aforoz etti. Ancak Richard, 3 Mart 1078'de öldü. Yerine geçen oğlu Jordan, Papa'ya sadakatini bildirerek Napoli kuşatmasındaki birliklerini geri çekti ve kuşatma sonuçsuz kaldı; şehir ancak II. Roger zamanında 1130'da Norman topraklarına katılacaktır (Skinner, 2002: 80). Guiscard da Benevento'daki birliklerini çekti. Papa, Jordan'ın desteğiyle

Guiscard'ın topraklarında bir isyan başlattı, ancak Guiscard 1079 yazında bu isyanı bastırdı (Norwich, 1992: 245). 1080'de yeni bir Heinrich tehlikesi baş gösterince, Capualı Jordan taraf değiştirerek IV. Heinrich'e sadakatini bildirdi (William, 1963: 59). Askeri birlikten yoksun kalan Papa, Guiscard ile görüşmeleri başlatması için Monte Cassino başrahibi Desiderius'u görevlendirdi. Guiscard, 29 Haziran 1080'de Ceprano'da Papa VII. Gregorius'a sadakat yemini etti (Skinner, 2000: 629). Bu uzlaşma Papalığa nefes aldırdı ve Robert, Amalfi ile Salerno'nun hakimiyetini Papa'ya kabul ettirdi. Dört gün önce ise IV. Heinrich, Brixen'de VII. Gregorius'u azlederek III. Clemens'i papa seçtirmişti (Collins, 2009: 215).

Güney İtalya ve Sicilya'da yukarıda bahsedilen siyasi ve askeri hadiseler yaşanırken Normanlar aynı zamanda Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına da saldırılarda ve fetihlerde bulunmuşlardı. Draç'ın alınmasıyla İllyria Normanların eline geçmişti. Ancak Guiscard Kastoria'dayken, İtalya'dan Aleksios Komnenos'un ajanlarının halkı kışkırttığı ve Heinrich'in Roma kapılarına dayandığı haberini aldı (Robinson, 2000: 212-213; Malaterra, 2005: 163). Guiscard, oğlu Bohemond'u Balkanlarda bırakarak 1082 ilkbaharında İtalya'ya döndü (Vasiliev, 1952: 316; Ostrogorsky, 2011: 331). Heinrich, Guiscard Balkanlardayken rahatça hareket ediyordu. Aforoz edilen Capualı Jordan, Heinrich'e biat etti. Guiscard'ın oğlu Roger Borsa ise Heinrich'e karşı yetersiz kalıyordu (Stephenson, 2002: 158). Guiscard İtalya'ya döndüğünde Heinrich Toskana'ya çekilerek Papa Clemens'i Roma'da bıraktı. 1083 başında Heinrich Roma'ya dönerek Leonine şehrini aldı ve Vatikan'a girdi (Robinson, 2000: 218; Malaterra, 2005: 163). Gregorius Sant'Angelo Kalesi'ne sığındı. Guiscard Apulia'daki isyanlarla uğraştığı için hemen yardıma gelemedi. 1084'te Romalılar Heinrich'e teslim olunca Sant'Angelo hariç tüm Roma Heinrich'in eline geçti ve Heinrich'e Papa III. Clemens tarafından imparatorluk tacı giydirildi (Curtis, 1912: 79; Hamilton, 2003: 382). Roma'nın teslim haberini alan Guiscard, mayıs başında ordusuyla kuzeye yönelerek 24 Mayıs 1084'te Roma surları önüne kamp kurduysa da daha sonra Heinrich, Roma'yı terk etti. 27 Mayıs akşamı Guiscard, şehre saldırarak Papa'yı kurtarıp Lateran Kilisesi'ndeki makamına oturttu (Curtis, 1912: 79; Norwich, 1992: 270). Bu zafer Guiscard'ın gücünü zirveye taşıdı. Ancak Gregorius, Norman yardımının bedelini ağır ödedi; Guiscard, askerlerinin Roma'yı yağmalamasına izin verdi (Hamilton, 2003: 385; Takayama, 2004: 60). Heinrich tehlikesi bertaraf edildikten sonra Guiscard, Bizans seferini tamamlamak için Balkanlara dönmek istedi. Ancak Papa III. Clemens hâlâ hayattaydı. Fakat Papa Gregorius 25 Mayıs 1085'te Salerno'da öldü ve yerine III. Victor seçildi (Collins, 2009: 218). 1085 kışında yeni bir Bizans-Venedik ittifakı Normanları tehdit etti ve Normanlar ağır kayıplar verdiler. Guiscard, oğlu Bohemond'u asker toplaması için Bari'ye gönderdi. Daha sonra güneye ilerleyen Guiscard aniden rahatsızlandı ve 17 Temmuz 1085'te Kefalonia adasında öldü. Edmund Curtis (1912: 81), Guiscard'ı Güney İtalya fetihlerinin kahramanı, zekâsı ve devlet becerisiyle Norman tarihinin önemli bir şahsiyeti olarak tanımlar. Guiscard, vasiyeti üzerine Venosa'daki Trinita Kilisesi'ne gömüldü. Eşi Sichelgaita, Roger Borsa'yı varisi gösterdi ve Eylül 1085'te Normanların yeni dükü oldu (Skinner, 2000: 631; Takayama, 1990: 90). Guiscard'ın ölümüne kadar Normanlar, Güney İtalya'daki yerlerini sağlamlaştırmış, fetihlerini meşrulaştırmışlardı. Ancak Sicilya'da hâlâ bağımsız Arap emirleri bulunuyordu ve Roger, adayı tamamen fethetmek için mücadelelerine devam edecekti.

4. SİCİLYA NORMAN KRALLIĞININ KURULUŞU

Robert Guiscard'ın ölüm haberi Sicilya'ya ulaştığında, kardeşi Roger Sirakuza kuşatmasıyla meşguldü. Palermo'nun fethinden sonra Roger, Müslüman direnişini kırmaya odaklanmıştı. 1077'de Trapani'nin (Metcalfe, 2009: 100), Ağustos 1079'da ise Taormina'nın düşüşüyle Sicilya'nın kuzeyi büyük ölçüde Norman kontrolüne girmişti. Ancak 1079 sonları ve 1080'de Giato ve Cinisi'deki Müslüman ayaklanmaları ilerleyişi kesintiye uğrattı (Metcalfe, 2009: 103). Guiscard, anakaradaki isyanlar nedeniyle Roger'i çağırmış, Roger döndükten sonra Katanya ve Gerace'de iki isyanla karşılaşmıştı. Oğlu Jordan, Katanya'yı geri alarak Roger'in Sicilya'ya güvenle dönmesini sağladı. 1082'de Guiscard tarafından yeniden yardıma çağrılan Roger, 1083'te oğlu Jordan'ın isyanıyla Sicilya'ya dönmek zorunda kaldı. Ancak isyan büyümeden bastırıldı ve Roger isyan liderlerini cezalandırırken Jordan'ı affetti. 1084 yazında Sirakuza Emiri Bernavert, Calabria'ya saldırarak Nicotera ve Reggio civarını ele geçirdi (Malaterra, 2005: 177). Roger, 1086 Mayıs'ında Bernavert'e karşı harekât başlattı. Sirakuza açıklarında yapılan savaşta Müslüman gemileri imha edildi, Emir Bernavert boğularak öldü. Lidersiz kalan Sirakuzalılar şehri Roger'e teslim etti (Metcalfe, 2009: 102-104). Guiscard'ın ölümünden sonra anakarada Roger Borsa, Eylül 1085'te Apulia Dükü olarak tanınmak istedi. Ancak Guiscard'ın oğlu Bohemond bu iddiaya karşı çıktı ve ikisi arasında mücadele başladı (Malaterra, 2005: 172). Sicilya Kontu Roger'in desteğini alan Roger Borsa, Venosa'da yeni kont seçildi. Ancak Bohemond hemen saldırarak Taranto, Oria ve Otranto'yu ele geçirdi. Barış, bu yerlerin Bohemond'a verilmesi ve onun Taranto Prensi olarak tanınmasıyla sağlandı (Takayama, 1990: 91; Malaterra, 2005: 180).

Roger, 1086 Nisan'ında Agrigento'yu kuşatarak Temmuz'da teslim aldı. Emir Hamud'un ailesi esir alındı. Roger, Sicilya'daki konumunu güçlendirdi. Enna, Butera ve Noto Müslümanların elindeydi (Houben, 2002: 18). 1087'de Hamud'un davetiyle Enna'ya giden Roger, onu pusuya düşürerek esir aldı. Hamud vaftiz olmayı kabul etti ve Calabria'da toprak verilerek Sicilya işlerinden uzaklaştırıldı (Malaterra, 2005: 182). Roma'da Papalık tahtı boşalmıştı. Kardinaller 1086'da Desiderius'u III. Victor adıyla Papa seçti. Ancak Roma'da isyan çıkınca Victor, Monte Cassino'ya sığındı. Daha sonra Capualı Jordan'ın yardımıyla Mart 1087'de Papalığını yeniden ilan etti. Roger Borsa'nın desteğiyle Norman birlikleri eşliğinde Roma'ya getirildi (Norwich, 1992: 297-298). Bu sırada Bohemond ve Roger Borsa arasındaki mücadele yeniden alevlendi ve Güney İtalya'daki Norman ilerleyişi Bohemond'un 1096'da Haçlı Seferi'ne katılmasına kadar durdu. Bohemond, 1090'da Bari'yi ve Kuzey Calabria'daki bazı kasabaları ele geçirdi. 1095'te Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'ndeki çağrısıyla (Dvornik, 1990: 36) Bohemond ve pek çok Norman şövalyesi Haçlı Seferleri'ne katıldı (Lloyd, 1995: 36; Riley-Smith, 2003: 58; Ralph, 2005: 57). Bohemond, Antakya kuşatmasının kilit isimlerinden oldu (Wieruszowski, 1969: 5 Albert, 2007: 95; Ralph, 2005: 23) ve Antakya Haçlı Kontluğu'nun yöneticiliğini yaptı. İbnü'l-Esir'e göre, Kudüs Kralı Baldwin, Roger'e İfrîkıye'yi kuşatmayı teklif etmiş ancak Roger anlaşmaları nedeniyle bunu reddetmiştir (İbnü'l-Esir, 1989b: 227). 1100'de Bohemond, Danişmendlilere esir düştü (Ostrogorsky, 2011: 337). Üç yıl sonra kurtulup 1105'te İtalya'ya döndü, Fransa Kralı'nın kızı Constance ile evlendi (Komnena, 1996: 360) ve hedefi İstanbul oldu. 1107'de Draç'a yürüdü, yenilerek 1108'de Aleksios ile anlaştı (Ostrogorsky, 2011: 338). 1111'de Apulia'da öldü (Albert, 2007: 825).

Capualı Jordan 1090'da öldü. Papa II. Urbanus'un Sicilya Kontu Roger'i ziyareti sırasında Butera ve 1091'de Noto Normanlara teslim oldu (Malaterra, 2005: 179). Sicilya tamamen Norman toprağı oldu (Takayama, 1990: 94). Roger aynı yıl Malta'yı aldı (Johns, 2002: 34). Urbanus, Roger'e Haçlı Seferleri'ne katılmasını teklif ettiyse de Roger bunu reddetti (Wieruszowski, 1969: 6). Kont Roger, vasallarıyla iyi ilişkiler kurarak Güney İtalya'nın en güçlü kontu oldu. Papalık, Sicilya'da Latin kilisesi oluşturuyordu. Roger Ortodoks kiliselerini destekliyordu. 1097'de II. Urbanus, Troina ve Messina Piskoposu Robert'i Sicilya'daki Papalık elçisi atadı (Malaterra, 2005: 212). Bu kriz, Capualı Jordan'ın oğlu Richard'ın Roger'den yardım istemesiyle çözüldü. 1098 Mayıs'ında Capua kuşatıldı ve Richard tahtına oturdu (Malaterra, 2005: 207-209). 5 Temmuz 1098'de Papa II. Urbanus, Roger'in dominyonlarında Papalık ataması yapılamayacağını bildirdi (Norwich, 1992: 307).

22 Haziran 1101'de Sicilya Kontu Roger öldü. Arkasında yönetim yaşında varis bırakmadığı için kontluk eşi Adelaide'in naipliği altına girdi (Alexander, 2010: 4). Adelaide, kontluğu başarılı bir şekilde yönetti. Oğlu Simon'un 1105'te ölümüyle diğer oğlu Roger Sicilya'nın yeni kontu seçildi. Adelaide, 1112'de Palermo'yu yeni başkent yaptı (Houben, 2002: 25-27). Kudüs Kralı I. Baldwin, Adelaide'ye evlenme teklif etti (Vitalis, 1854: 137). Adelaide, Kudüs tahtının Sicilya'ya bağlanması şartıyla kabul etti ve 1113'te Kutsal Topraklara gitti (Takayama, 1990: 121; Takayama, 2004: 61). Ancak evlilikleri yürümedi ve Adelaide 1118'de Sicilya'ya döndü (Wieruszowski, 1969: 7) ve ertesi yıl da öldü. II. Roger, 18 yaşında tahta oturdu. Ancak onun Papa II. Paschalis ile ilişkileri kötüleşti. II. Roger, Kuzey Afrika'ya saldırmaya karar verdi. Sicilya ile Kuzey Afrika ilişkileri iyiydi. 1118'de Gabes Emiri Rafi ibn-i Makkan'ın faaliyetlerini bahane ederek saldırı başlattı (Boghosian, 2010: 46; İbnü'l-Esir, 1989b: 422-423). II. Roger, Ebu Abdullah istilası nedeniyle akının yönünü Apulia'ya çevirdi. 1122'de Murabıtlı komutan Ebu Abdullah Nikotera ve Calabria'ya saldırdı. Roger, 1123'te 300 gemi ve 1000'den fazla şövalyeyle Mehdiye'ye donanma gönderdi (İbnü'l-Esir, 1989b: 483). Komutan Christodulus, Mehdiye'yi alınamaz bularak Marsala'ya geri döndü (Metcalfe, 2009: 132). XI. asırda Güney İtalya'nın fethi bölgenin yapısını değiştirmişti. 1127-1130 arasında II. Roger, Güney İtalya'yı ve Sicilya'yı birleştirerek Sicilya Krallığı'nı kurdu. Robert Guiscard'ın ölümünden sonra Apulia Düklüğü çöküyordu. Oğlu Roger Borsa 1111'de öldü, yerine oğlu William geçti. II. Roger güneye müdahale etmeye karar verdi. William'ın maddi gücü ve otoritesi yoktu. William, yardım için Roger'e gitti. Roger, Calabria, Palermo ve Messina'nın denetimini istedi. 1125'te Roger, William'dan ölümünden sonra varisi olarak tanınmasını istedi. William, 25 Temmuz 1127'de öldü. Ancak William mirasını Roma'ya bırakmıştı. Böyle olınca II. Roger, Güney İtalya'yı hâkimiyeti altına almaya başladı. Papa II. Honorius, II. Roger'in gücünün artmasından endişe ediyordu (Matthew, 1992: 31). Bu arada II. Roger'in liderliğine muhalefet eden şehirler de bulunmaktaydı. Örneğin o ağustos'ta Salerno'ya gelmiş ancak şehir halkı ona kapıları açmamıştı (Alexander, 2010: 4). Daha sonraki süreçte Salerno üç şartla teslim oldu ve Roger "Apulia Dükü" olarak tanındı. Amalfi de üstünlüğünü kabul etti (Alexander, 2010: 5). II. Roger'in gücü çok artınca Papa onu aforoz etti (Alexander, 2010: 5). II. Roger, Benevento surları önüne geldi. Papa ile anlaşamayan Roger, Troia'ya, Melfi'ye geçti ve Reggio'da Calabria üzerindeki iddiaları tanınarak Sicilya'ya döndü (Norwich, 1992: 348). Papa, II. Roger'e karşı Ekim'de ittifak kurdu (Alexander, 2010: 5). 1128 Mayıs'ında II. Roger,

büyük bir orduyla anakaraya döndü ve Haziran'da Güney İtalya topraklarına hâkim oldu. Papa'nın ordusu dağıldı ve Papa görüşmeye hazır olduğunu bildirdi (Alexander, 2010: 6). 22 Ağustos 1127'de II. Roger "Apulia Dükü" olarak atandı (Alexander, 2010: 7). Papa aforozu kaldırdı. II. Roger'in hedefinde artık krallığını ilan etmek vardı ve 1130'da Sicilya Norman Krallığı'nı kurdu.

SONUÇ

Normanların 1059 Melfi Konsülü'nden başlayarak Güney İtalya ve Sicilya'da yürüttükleri askerî ve siyasî faaliyetler yalnızca bölgesel bir fetih tarihi değildir. Bu faaliyetler aynı zamanda Ortaçağ Latin Batı'sında Papalık, Bizans ve yerel güçler arasındaki ittifakların, çatışmaların ve meşruiyet arayışlarının merkezinde şekillenen çok yönlü bir dönüşüm sürecidir. Melfi Konsülü'nün sonuçları, Papalık otoritesinin yeniden inşası adına Papalığa büyük katkılar sunmuş, Normanlar ise bu konsülden sonra hem toprak değil hem de dinî meşruiyet de elde etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda Papalık açısından hem Bizans'ın gücünü dengelemek hem de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu karşısında yeni bir vasal gücü himaye altına almak anlamına gelmiştir. Bu yönüyle Melfi Konsülü, klasik feodal hiyerarşi ve ruhani otoritenin yeniden yorumlandığı bir dönüm noktasıdır. Normanların askeri dehası kadar, bölgesel dengeleri ustalıkla okuma ve esnek ittifaklar kurma yetenekleri de bu başarının asıl gerçekleşme nedenleridir. Özellikle Robert Guiscard ve II. Roger'in liderlikleri, Sicilya ve Güney İtalya'nın Norman kontrolüne geçişinde belirleyici olmuştur. Normanlar, hem Müslüman emirlikleri ve Bizans'a karşı hem de Papalık içindeki hiziplerle ve İmparatorluk yanlısı aktörlerle de mücadele etmişlerdir. Fakat her defasında stratejik manevralarla üstünlüğü ellerinde tutmayı başarmışlardır. Özellikle Sicilya'nın fethi sürecinde Müslümanlar arasındaki çekişmelerin kullanılması ve adanın çok dinli ve çok kültürlü yapısının yönetilmesindeki zorlukları Norman egemenliğinin kalıcılığını sağlamıştır.

Bizans İmparatorluğu'nun Güney İtalya'daki son kaleleri elden çıkarması Doğu Roma'nın Batı Akdeniz'deki etkisinin sona erdiğini tescillemiş ve Normanların Latin Hristiyan dünyasında yeni bir güç merkezi haline gelmelerine zemin hazırlamıştır. Norman hâkimiyetinin pekişmesiyle birlikte Sicilya Krallığı'nın 1130 yılında kurulması, yalnızca siyasî bir birleşme değil aynı zamanda Papalık'ın bölgedeki meşruiyet üretme kapasitesinin, haçlı ideolojisinin ve Batı Avrupa'daki feodal yapının Güney Akdeniz'e ulaşmasını sağlamıştır. Sonuç olarak, Normanların bu dönemdeki faaliyetleri hem Papalık-Bizans rekabetini derinden etkilemiş hem de Latin Hristiyanlık dünyasında yeni bir düzenin habercisi olmuştur. Normanlar, yalnızca silah gücüyle değil stratejik zekâları, diplomatik kabiliyetleri ve zamanın ruhunu okuyabilme yetileriyle Güney İtalya ve Sicilya'da Ortaçağ Avrupası'nın en dinamik ve karmaşık siyasi yapılarından birini kurmayı başarmışlardır. Bu yapının temelinde Papalık ile kurulan meşruiyet ilişkisi kadar Bizans'ın gerilemesi ve bölgesel aktörlerin parçalanmışlığı da belirleyici olmuştur.

KAYNAKÇA

Abulafia, David, *The Great Sea A Human History of the Mediterranean*, Oxford University Press/New York, 2011.

Abu‟l-Farac, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi C. I-II,* (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları/Ankara, 1945.

Ahmad, Aziz, *A History of Muslim Sicily,* Edinburg University Press/Londra, 1975.

Albert of Aachen, *Historie Ierosolimitana, History of the Jurney to Jeruselam* (Çev. ve Ed. S. Edgington), Clerendon Press/New York, 2007.

Alexander of Teles, *The deeds Done By King Roger of Sicily* (Çev. Graham A. Loud), Leeds Universty Press/Leeds, 2010.

Amatus of Monte Cassino (2004), *The History of the Normans by Amatus of Monte Cassino* (Çev. Prescott N. Dunbar), Boydell Press/Woodbridge, 2004.

Arı, Mehmet Salih, "Temîm b. Muiz", *TDVİA* içinde Cilt: 40 (421-422), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul, 2011.

Bennett, Matthew, "The Normans in the Mediterranean", Elizabeth van Houts ve Christopher Harper-Bill (Ed.), *A Companion to the Anglo-Norman World* içinde (87-102), The Boydell Press/Woodbridge, 2003.

Boghosian, Ryan, *Pirates and Crusaders: The Fight for Mahdia in the Middle Ages*, Yüksek Lisans Tezi, California State University, Los Angeles, 2010.

Curtis, Edmund, *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy 1016-1154,* G. P. Putnam's Sons/New York, 1912.

Collins, Roger (2009), *Keepers of the Keys of the Heaven, A History of papacy*, Basic Books/New York, 2009.

Davis-Secord, Sarah C., Medieval Sicily and Southern Italy in Recent Historiographical Perspective, History Compass, 8,1, 2010.

Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a,* (Çev. Mehmet Aydın), Türk Tarih Kurumu Yayınları/Ankara, 1990.

Haldon, John F., *The Palgrave Atlas of Byzantine History*, Palgrave-Macmillan/New York, 2005.

Hamilton, Luis I., Memory, Symbol, and Arson: Was Rome "Sacked" in 1084?, Speculum, 78, 2, 2003.

Houben, Hubert, *Roger II of Sicily A Ruler between East and West* (Çev. Daine Milburn ve Graham A. Loud), Cambrige University Press/Cambridge, 2002.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi Cilt 10* (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Bahar Yayınları/İstanbul, 1989.

Johns, Jeremy, *Arabic Administration in Norman Sicily, The Royal Diwan,* Cambrige University Press /New York, 2002.

Karaca, Sevtap G., XI. Yüzyılda Bizans-Norman İlişkilerine Bakış, Tarih İncelemeleri Dergisi, 27, 1, 2012.

Krueger, Hilmar C., "The Italian Cities and the Arabs before 1095", Kenneth M. Setton (Ed.), *A History of the Crusades, Vol. 1, The First Hundred Years* içinde (40-53), The University of Wisconsin Press/Madison, Milwaukee, Londra, 1969.

Komnena, Anna, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası* (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi/İstanbul, 1996.

Lewis, Archibald R., *Nomads and Crusaders A.D. 1000-1368,* Indiana University Press/Bloomington, Indianapolis, 1988.

Lloyd, Simon, "The Crusading Movement, 1096-1274", Jonathan Riley-Smith (Ed.), *The Oxford History of the Crusades* içinde (35-68), Oxford University Press/New York, 1995.

Lopez, Robert S., "The Norman Conquest of Sicily", Kenneth M. Setton (Ed.), *A History of the Crusades, Vol. I, The First Hundred Years* içinde (54-67), University of Wisconsin Press/Medison, Milwaukee, Londra, 1969.

Loud, Graham A., "The Papacy and the Rulers of Southern Italy, 1058-1198", Alex Metcalfe ve Graham A. Loud (Ed.), *The Society of Norman Italy* içinde (151- 184), Brill Academic Publishing/Londra, Boston, Köln, 2002.

Loud, Graham A., "Southern Italy in the Eleventh Century", David Luscombe ve Jonathan Riley-Smith (Ed.), *New Cambridge Medieval History, Vol. IV, c.1024-c.1198, Part II* içinde (94-119), Cambridge University Press/New York, 2006.

Loud, Graham A., *The Latin Church in Norman Italy,* Cambridge University Press/New York, 2007.

Malaterra, Geoffrey, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of Duke Robert Guiscard his Brother* (Çev. K. B. Wolf), The University of Michigan Press/Ann Arbor, 2005.

Matthew, Donald, *The Norman Kingdom of Sicily,* Cambridge/Cambridge University Press, 1992.

Metcalfe, Alex, "The Muslims of Sicily Under Christian Rule", Alex Metcalfe ve Graham A. Loud (Ed.), *The Society of Norman Italy* içinde (289-317), Brill Academic Publishing/Leiden, Boston, Köln, 2002.

Metcalfe, Alex, *The Nuslims of Medieval Italy,* Edinburg University Press/Edinburg, 2009.

Norwich, John J., *The Normans in the South,*Penguin Books/Londra, 1992.

Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History of England and Normandy Vol. IV* (Çev. Thomas Forester), Covent Garden/Londra, 1856.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları/Ankara, 2011.

Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi* (Çev. B. S. Bachrach ve D. S. Barcrach), Ashgate/Hampshire, Burlington, 2005.

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading,* Continuum/Londra, New York, 2003.

Robinson, I. S., *Henry IV of Germany 1056-1106,* Cambridge University Press/New York, 2000.

Seyyid, Eymen Fuad, "İbnü'l-Havvâs", *TDVİA* içinde Cilt: 21, (78-79), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/İstanbul, 2000.

Skinner, Patricia, 'Halt! Be Man!': Sikelgaita of Salerno and the Norman Conquest of Southern Italy, Gender&History*,* 12, 3, 2000.

Stephenson, Paul, *Byzantium's Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press/Londra, 2002.

Takayama, Hiroshi, *Exploring a Medieval Kingdom of Mystery: The Norman Kingdom of Sicily and its Administration (Volumes I and II),* Doktora Tezi, University of Yale, New Haven, 1990.

Takayama, Hiroshi, "Law and Monarchy in the South", Abulafia David (Ed.), *Italy in the Middle Ages* içinde (58-81), Oxford University Press/New York, Oxford, 2004.

Theotokis, Georgios, *The Campaigns of the Norman Dukes of Southern Italy Against Byzantium in the Years Between 1071 and 1108 AD,* Doktora Tezi, University of Glasgow, Glasgow, 2010.

Theotokis, Georgios, The Norman Invasion of Sicily, 1061-1072: Numbers and Military Tactics, War in History*,* 17, 4, 2010.

Ullmann, Walter, *A Short History of Papacy in the Middle Ages,* Routledge/Londra, New York, 2003.

Vasiliev, Alexander A., *History of the Byzantine Empire, 324-1453, Vol I-II*, The University of Wisconsin Press/Madison, Milwaukee ve Londra, 1952.

Van Houts, Elizabeth, *The Normans in Europe,* Manchester University Press/Manchester, New York:

Wieruszowski, Helene, Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, In Twelfth-Century Political Thought, Speculum, 38, 1, 1963.

Wieruszowski, Helene, "The Norman Kingdom of Sicily and the Crusades", Kenneth M. Setton (Ed.), *A History of Crusades, Vol. I, The First Hundred Years* içinde (3-44), The University of Wisconsin Press/Madison, Milwaukee, Londra, 1969.

William of Apulia, *The Deeds of Robert Guiscard* (Çev. Graham A. Loud), Palermo, 1963.

Ş.MERCANİ ESERLERİNDEKİ "KAZAKLAR" VE "KAZAK HANLIĞI" SORUNLARI

Temirlan MARATULI,
Ç.Ç.Ualihanov'un adını taşıyan Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, temmaratuli@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9108-8472

ÖZET

Günümüzde Kazak hanlığı tarihine ait pek çok yeni yazılı kaynaklar ve araştırmaların bulunması bu devletin tarihine yeni bir perspektiften bakmamıza ve üzerinde çok az çalışılmış veya hiç araştırılmamış konuları kapsamlı bir şekilde ele almamıza olarak sağlamaktadır. Bügüne kadar Kazak hanlığı hakkında bilim çevresinde pek çok az araştırılan bir tatar tarihçisi Ş.Mercani'yin eserlerindeki Kazak hanlığı tarihine ilgili metinleri araştırmak makalemizin konusudur.

Tatar tarihçisi ve şarkiyatçısı Ş. Mercani kendisinin en ünlü araştırması «Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgarında» Kazak hanlığına ait kendisi tarafından okuyan ve kaynak olarak kullanan birkaç eserleri getirmiş. Devletin kurusucuları olarak tanınan Kerey ve Canibek hanlardan başlayarak Tauke hana kadar kazakların tarihin söyleyen Ş.Mercani ortaçağ tarihçileri Mirza Muhammet Haydar Duğlat, Kadir Ali-bey, Ebülgazi hanlara, rus araştırıcıları A.İ.Levşin, V.V.Velyaminov-Zernovların eserlerine dayandı ve bu devletin tarihin kendi düşüncesine göre yazmıştı. Mesalen, o zamanda kazakların için kullanılan «Kazaçkaya Orda (V.V.Velyaminov-Zernov)», «Kirgiz-kaysakskaya orda (A.İ.Levşin)», «Kirgiz-Kaysakskaya step (Ya.P.Gaverdovskyi)» terimlerinen vazgeçerek «kazak», «Kazakstan» isimlerin kullandı. Araştırma çalışmasının amacı Ş.Mercani eserine dayanarak Kazak hanlığı ve kazaklara ait sorununları anlatmaktadır. Bundan başka eserleri ve öğrencileri tarafından yayımlanan araştırmalarda Ş.Mercani'yin kazaklar ile kuran iletişimleri gösterilmesi çalışma amaçlarının birisidir.

Anahtar kelimeler: Ş.Mercani, kazaklar, Kazak hanlığı, hanlar, ortaçağ kaynakları, Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar, Veliyyetü'l-eslaf ve tahiyyetü'l-ahlaf.

Giriş

Günümüzde XIX yüzyılın önde gelen, tatarlar arasından çıkan bir tarihçi, din adamı, ıslahatçı ve ilahiyatçi Şihabuddin Mercani türk halkları tarihinde önemli bir yer almıştı. 30'dan fazla eser eserleri kaleme alan Ş.Mercani türk halklarının geçmişini ve geleceğini, genç nesiller için tarihin önemini ve bilgiyi bir bilim olarak gören, zamanının önde gelen isimlerinden biri olan büyük bir tarihçi ve bilim adamıydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya İmparatorluğu topraklarında yaşayan Türk halklarının tarih bilincinin ve milli hafızanın uyanmasına, türk halklarının bütünleşmesine vesile olan kişilerden biridir.

Müelifin geride bıraktığı en ünlü eseri "Müstafadü'l-ahbar fi ahval-i Kazan ve Bulgar" ("Kazan ve Bulgar'ın Durumu Hakkında Haberlerden Derleme") idi. Bu çalışmasında hem Türkçe hem Arapça hem Farsça tarihi kaynakları müracaat eden Şehabeddin Mercani türklerin tarihin yeni açısından göstermek için çalıştı. İdil ve Ural arasındaki müslüman türk kavimlerinin tarihini başlayarak XIX. yüzyılına kadarki bütün Rüsya devletinde yaşayan türk milletlerinin tarihini anlattı. İki ciltten oluşan bu çalışmanın ilkisi Rus işgaline kadar dönemi ele almaktadır. Altın Ordu, Kazan, Kasım, Kırım, Deşti-Kipçak, Maveraünnehr ve Harizm toprakların yöneten

hanlıklar ve Çuci neslinden gelen hükümdarlarının tarihi anlatılan bü eserde Şehabeddin Mercani türk devletlerinin tarihini yeniden canlandırmak istedi. Eserin ilk cilti 1885 yılında yazıldı ve 1897 yılında Kazan'daki B.L.Dombrovsky'nın matbaasında (Mercani, 1897), ikinci cildi 1900 yılında Kazan Üniversitesi yayınevinde basılmıştı (Mercani, 1900). Kiril alfabesiyle Tatarca tercümesi 1989 yılında A.N. Khairullin tarafından yayımlanmıştır (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989). Ancak o dönemdeki Sovyet ideolojisinin yönelimine uygun pek çok bölümün tercümeleri yayımlanmadı. Çeviride Kazan, Hacıtarhan ve Kerman şehirlerinde kurulan hanlıkların tarihi anlatılsa da Altın Ordu, Kırım, Ak Ordu, Kazak, Sibir, Harizm, Maveraünnehr ile Buhara, Hive ve Kokand hanlıklarının tarihi tercüme edilmedi ve yayımlanmadı. 2005 yılında Valiullah Hazreti Yakub'un editörlüğünde çıkan "Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar" adlı eserin ilk cildi I.M. Mirgaleev'in değerlendirmesine göre hatalarla doluydu, tarihi olaylara ve bilgilere ilişkin herhangi bir açıklama yoktu, Ş. Mercani verdiği bilgilerin çoğu kısaltılmış, birkaç kelime eklenmiş veya bir cümleyle sınırlandırılmış (Миргалеев, 2009: 239-241). Araştırma amacı bü eserde "Kazak Hanlığı" ve müelifin diğer eserlerinde "kazaklar" hakkında veren bilgileri bir yerde getirmektir. Mesalen 1Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar'da1 Kazak hanlarına özel bir bölüm ayrılmıştır: "Deşt-i Kıpçak Kazak hanları bölümü" (Mercani, 1897: 151–156).

"Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar" eserinde müelif Altın Ordu devletinin en son güçlü hükümdarı Tohtamış Han'ın hükümetinin sona erdiği sırada bütün Deşt-i Kipçak, Cuci ulusu ve Berriyetu'l-Bereke'de kabileler arasında bölünme süreçinin başlayıp, Cuci neslinden gelen şehzadelerin taht kavgasınında kendi devletlerin kurduğunu söyler (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 46). Bu mücadele sonunda bütün Altın Ordu devleti topraklarında farklı devletler kuruldu ve Ş.Mercani bu devletler listesinde Kazak hanlığı hakkında da söyler (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 47-48).

Ş.Mercani'nin Müslüman alimi olması nedeniyle o kendi araştırmasında "Kazaklar" için "kırgız" veya "kyrgyz-kaysak" terimlerine vazgeçerek, "kazak" ismi kullanır. O zamanda kazakların devleti için kullanılan «Kazaçkaya Orda (V.V.Velyaminov-Zernov)», «Kirgiz-kaysakskaya orda (A.İ.Levşin)», «Kirgiz-Kaysakskaya step (Ya.P.Gaverdovskyi)» terimlerin kullanmaz. Kazakların yaşadığı yer için Ş.Mercani tarafından eserinde "Kazakstan" ismini rastlayabiliriz.

Kazak hanlığın kurucuları olarak müelif Barak Han b. Kıyırcık Han b. Irıs (Urus) Han'ın iki oğlu Canibek ve Giray Hanları söyler (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 172) . Ama bu sırada Ş.Mercani tarafından yanlışlık olduğu söylememiz lazım. Çünkü bu iki sültanların Cuci neslinden gelmesi çüphesiz olsa da, babaları farklı insanlar. Ortaçağ tarihçilerin eserlerine dayanarak Kazak hanlığın kurucuların biri Giray (Girey, Kiray, Kerey şeklinde de geçer) büyük babası Tohtakiya Han'ın olduğu, bu Han'ın ardından Anike-Bulad, Buğuçak ve Tengriberdi diyen oğulların kaldığını ve Anike-Bulad şehzadenin Girey diyen oğlu olduğu söylenir. Mirza Muhammed Haydar Duglat'ın "Tarih-i Raşidi" eserinde yer alan "Kazak Hanlığının kuruluşu" hakkında biligiye dayanarak devletin 870/1465 yılında kurulduğunu yazdı (Тарих-и Рашиди, 2015: 82; Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 47).

Girey Han'dan sonra tahta geçen oğlu Burunduk Han hakkında şü bilgiler var: "hakimet onun oğlu Burunduk Han'a geçti. Canibek'in vasiyetine göre İrancı-han, Yadik-han ve Kasım-han ona tabi oldular" (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 173). Mirza Muhammed Haydar Duglat'ın "Tarih-i Raşidi" eserinde şu bilgiler var: "Yukadıra geçen Kasım Han Caniber Han'ın oğlu oldu ve babası gibi, her konuda Burunduk Han'ı dinliyor ve itaat ediyordu" (Тарих-и Рашиди, 2015: 256).

Burunduk Han'dan sonra tahta geçen Canibek Han'ın oğlu Kasım Han hakkında Ş.Mercani "Tarih-i Raşidi" eserinde yazılan bilgileri kullanır: "Yadik Han'ın vefatından sonra kardeşi Kasım Han üstünlük kurdu ve Burunduk Han görünüşte han oldu. Sonuçta sürgün edildi ve Semerkand'da öldü. Ardından işbaşına amcası Abû Said Canibek'in oğlu olan yeğeni Kasım

Han geçti. Bu Kasım Han cömert, yiğit, akıllı, tutumlu ve güçlü bir kişiydi. Deşt-i Kipçak'ın tamamını ele geçirmeyi başardı. Söylenene göre Cağatay Han'dan beri bu krallığı boyunduruk altına alabilen tek hükümdar Kasım Han'dır. Güçlü ve kudretli olmasına rağmen Şeybani Han bile ona karşı koyamadı. Sonuçta Kasım Han'dan korktuğu için mağlup oldu ve İsmail as-Sefevi kuvvetleri tarafından öldürüldü. Kasım Han 930 (1523) yılında Sarayçik şehrinde vefat etti" (Тарих-и Рашиди, 2015: 256-257).

"Veliyyetü'l-eslaf ve tahiyyetü'l-ahlaf" ("Önceliklerin Anısı ve Haleflere Selam") eserinde Ş.Mercani Kasım Han'ın künyesi "Ebü el-Müzaffar" olduğunu söyler: "925 (1523-1524) yıl geçti. Bu yılda Ebu el-Müzaffar Kasım han b. Said han b. Abu Said Canibek Han b. Barak Han b. Kuyurcuk Han b. Rus Han at-Turki el-Uzbeki öldü" (Юзеев, 2003: 125). "Arap toplumunda kişiler için kullanılan ve genelde ebu kelimesiyle yapılan tanıtıcı ibare" anlamına gelen bü sözcük "kimsenin babası" manasını verir. Ama tarihte Kasım Han'ın "Müzaffar" diyen çöçüğünün olmaması için bü "Ebü el-Müzaffer" sözücünün "baba-kazanan (galip)" manasını vermesi lazım.

Bu eserde Ş.Mercani Kasım Han'ın isyanı basıp, devlet içlerini doğru yöne koyduğunu ve askerinin sayısı 300 bin insan olduğu söyler. 915/1510 yılında onun Şeybani Han'ı yendiğini, Hacitarhan şehrin yönettiğini ve hükümdarlığını kardeşi Yadıkten sonra aldığını, ondan sonra tahta oğulları Haknazar Han'ın, Muhas Han (Mamaş Han olmalıdır) ve kardeşi Yadik oğulları Tahir Han, Buvidaş Han'ların devleti yönettiğini söyler (Юзеев, 2003: 125).

Kasım Han öldüğünden sonra Ş.Mercani onun halefleri hakkında şu belgileri verir: "Ondan sonra yerine oğlu Haknazar geçti, ardından onun kardeşi Mamaş-Han, sonra da onun yeğeni Tahir b. Yadik Han geldi, [onun zamanında mangıtlar üstünlük sağladı, bu da Kazak devletinin zayıflanmasına neden oldu. Moğolistan'dan yardım istemesi ise bir sonuç vermedi]. Daha sonra onun oğlu Salamış Han hükümdar oldu, ardından amcası Tuğum Han, zamanında 940/1533 yılında destekçisilerinin sayısı yirmi bine düştü. Daha sonra kardeşi Buydaş Han tahta çıktı, Moğolistan'da hileyle (zorla) üç bin kişilik bir kuvvet topladı, Burak Han'ın oğlu Darvış Han'a karşı sefere çıktı ve öldürüldü" (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 173-174).

XVI yüzyılın ilk yarısında, Kasım Han'dan sonra tahta oturan hanlar hakkında söylediği sırada Ş.Mercani bazı yanlışlıklar yapmıştı. Kasım Han'dan sonra gelen halefleri hakkında söylediği sırada müelif ondan sonda tarha geçen sültan'ın oğlu Haknazar'ın olduğu söyler. Muhtemelen o zamanda küçük yaşta olan Haknazar taht mücadelesinde yer almamış. Moskova çari III Vasiliy zamanında Azak şehrinde hapiste olan çar'in haberşisi Zanya Zudov Kazak Hanlığında 1521 yılında Kasım Han öldüğünden sonra iki sültanın taht mücadelesinde olduğunu, ama tahtta tahtta oturmadığıların söyler (Исин, 2002: 66). "Tarihi-Reşidi" eserinde Kasım Han'dan sonra taht kavgasının başlayıp, Han'dan sonta tahta oğlu Mamaş oturduğu söylenir (Тарих-и Рашиди, 2015: 82, 257). Zh.M.Sabitov taht mücadelesinde Mamaş Han'ın rakibi kardeşi Büydaş Han olduğunu, ilk başta Kasım Han'dan sonra Mamaş Han ile aynı zamanda Han olduğunu, ama sonra 1522 yılında hükümdarlığının elden alındığını söyler (Сабитов, 2020: 63-64).

Ş.Mercani Mamaş Han'dan sonra tahtta Tahir Han'ın geçtiği söyler. Aslında o Yadik Han'ın oğlu değil, Yadik Han'ın ağabeyi Adik Sultan'ın oğlu oldu. Bu Han zamanında kazaklar'ın çogu ondan vazgeçerek Alaç ve Agiş başlığındaki mangıtlar gitti. Tahir Han'ın "zülüm" olduğu için de halk onu terk etti (Тарих-и Рашиди, 2015: 354-355). Mühammed Haydar Duğlat o hakkında şöyle der: "Tahir Han döneminde Kazaklar büyük sıkıntılar yaşadılar" (Тарих-и Рашиди, 2015: 82). Bu için kendi halkından ayrılan Tahir Han'a sonra Moğolistan ülkesinde yaşayan kırgızlar katıldı (Тарих-и Рашиди, 2015: 351, 355). Tahir Han'ın oğlu Sulamiş'ın Han olduğu hakkında ortaçağ kaynaklarda bilgiler çok az. Sadece XIX yüzyılda Abd el-Kadir tarafınan yazılan "Macma'l – Ansab ve'l-Aşcar" eserinde Tahir Han'ın

Sulamiş Han isimli oğlunun olduğunu bahsedebiliriz (История Казахстана в персидских источниках, Т. II, 2005: 275).

Şibanî Hanedanı'ndan Burak Han'ın oğlu Özbek hükümdarı Darvış Han ile yapılan savaşta öldüğüne dair bilgi, Kadır Ali Bey'in "Cami' at-Tavarih" ("Tarihler Derlemesi") adlı eserinde yer almaktadır (Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері, V том, 2006: 168). Ancak bu kaynakta onun Moğollardan üç bin asker aldığı bilgisi geçmez.

Haknazar Han'dan sonra tahta geçen Şigay Han hakkında Ş.Mercani şöyle der: "Ondan sonra tahta 988/1578 yılında vefat eden ve gümüş süslemeli elbiseyle defnedilen Şigay han Bahadur geçti" (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 174). 2005 yılında yayımlanan bu eserde Şigay Han'nın "gümüş süslemeli elbiseyle defnedildiği" tercüme yapan insanın hatasıdır. Kadir Ali-Bek'in "Cami at-Tavarih" eserinde onun Kumiskent'te, Ali-Ata yanında defnedildiği diten bilgi var (Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері, V том, 2006: 168). Hafiz Teniş'in eserine dayanan V.V.Velyaminov-Zernov, Şigay Han'ın 1582 yılında öldüğünü söyler (Вельяминов-Зернов, 1864: 324).

"Mustafad al-Ahbar fi Ahval Kazan va Bulgar" eserinin giriş bölümünde Şigay Han'dan sonra tahta geçen Tevekkel Han hakkında şu bilgiyi görebiliriz: "Birçok kez Tevekkel Han bin Şigay Han bin Yadik Han, Semerkand'ı basarak alıp, oradan Buhara'ya giderek, Pirmuhammed Han'ı muhasara altına aldı. O dönemde, Han Hükümeti'nin yönetimi altında yaşayan kavimlerle birlikte, batılarında yaşanan Başkırtları daha da batıya sürdüler" (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 47). Eserin "Kazak hanlarına" ait bölümünde "Ardından oğlu Tukel Han hükümdar oldu. O Abdullah Han'un ordusuna karşı zafer kazandı ve bundan sonra Semerkand'ı ve Maverünnehir'in büyük bir kısmını ele geçirdi. Abdullah Han ve oğlu Abd el-Mumin Han'ın ölümünden sonra, Pir Muhammed Han'ın hükümdarlığı sırasında Buhara'yı kuşattı. Yaralanarak kendi karargâhına döndü ve 1007/1598 yılında öldü" (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 47). Muhtemelen V.V.Velyaminov-Zernov'ın eserine dayanarak yazılan bu bilgilerde yanlışlık yoktur.

Tevekkel Han'dan sonra Kazak Hanlığı'nın hükümdarı olan İşim (Yesim) Han zamanı hakkında şu bilgileri görebiliriz: "Ondan sonra tahta kardeşi İşim Han geçti, o bin elli yıllarında (1640) Tursun Han'ı öldürdü ve Taşkent'i ele geçirdi (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 174). Bu bilgede ismi rastlanan Tursun Han'ın seçeresi hakkında Zh.M.Sabitov onun Zhalim Sultan'ın oğlu ve İşim Han'ın kuzeni olduğunu söyler (Сабитов, Брагин, 2016: 39). Tursun Han 1613/1614 yılında Buhara Hanı İmamkuli tarafından Taşkent Hanı olarak ilan edildi. Katağan kavimi'nin desteğiyle bağımsız olarak ilan edilen Tursun Han İşim Han'a karşı çıktı ve İmamkuli Han ile ittifak yaptı, ama 1623-1624 yılında Tursun Han muttefiği İmamkuli Han'a karşı savaşmaya başlamıştı. 1624 yılında İşim Han ile Tursun Han arasında bir ittifak yapıldı. Sonra ikisi de doğuda yaşatan cungarlar ile ittifak yaptı. Ama 1625 yılından sonra İşim Han'ın doğuda Kaşgarda göçebe eden cungarlara karşı seder yapmak isteği bu ittifaka son verdi. İşim Han'ı cezalandırmak için Tursun Han onun başkenti Turkestan şehrine sefer yaptı. Bu haberi alan İşim Han Tursun Han merkezine geldi, Tursun Han askerine karşı zafer kazandı. Tursun Han bu savaşta öldü (Сабитов, Брагин, 2016: 41-42). Ş.Mercani eserinde geçen Tursun Han'ın 1050/1640 yılında ölüm tarihi doğru değil. Araştırmalara göre Han'ın 1626/1627 yılında öldüğü tarihlendirmektedir .

İşim Han'ın oğlu Cangir Han (Cahangir Han) hakkında "Mustafad al-Ahbar fi Ahval Kazan va Bulgar'da" sadece onun "Kazak topraklarının tamamını kendisine bağladı" diyen bilgi yer almaktadır (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 174).

Cangir Han'ın halefi, oğlu Tauke Han hakkında eserin giriş bölümünde şöyle yazılır: "Peygamberin hicretinden 1000 (1658) yıl sonra Tüke Han b. Cihangir Han döneminde Kazakistan'ı Büyük (Uluğ) Cüz, Orta Cüz, Küçük (Kiçi) Cüz diye adlandırarak üçe bölerlerdi. O, Büyük Cüzü Tüle Bi (Bey), Orta Cüzü Kuzu Bi, Küçük Cüzü Aytak bi adlı üç hakime verdi. Bir süre daha her biri (cüzler) kendi arasında han seçti ve bölünerek, sonunda Rus hakimiyetine

girdiler (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 47-48). “Kazak Hanlığına” ait bölümde Tauke Han zamanında devletin en güçlü dönemini yaşadığını söyler ve Han’ın 1129 (1717) yılında öldüğünü söyler (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 174).

2005 yılında hazırlanan baskıda Tauke Han’dan sonra Tula Han geldiğine ve onun 1180 (1167) yılında hayatta olduğunu söyler. Sonra kazakların Yulbarıs Han, Nurali Han b. Ebülhayır b. Ebu Said Ayrış b. İçik b. Bulakay b. Usek b. Ebu Said Canibek Han, İşim Han, Kayıb Han, Şameke Han, Ebu el-Mühammed Han b. Bolad Han b. Tuka (Tauke) Han, Abılay Han, Ayhoca Han b. Ebu el-Mühammed, Kayıp Han b. Kosrausültan b. Sardaksültan b. İşim Han b. Şigay Han, diğer bir Kayıp Han, onun oğlu Ebülgazi Han, Aringazi Han, Ayşuvak Han, Cantöre Han, Şirgazi Han, Bökey Han, Vali Han, Cahangir b. Bökey diyen hükümdarlarının isimlerin adlandırır (Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара, 2005: 174-175).

Bundan başka Ş.Mercani Kirmen şehri’nin hükümdarı olan Kazak şehzadesi, Şigay Han’ın büyük oğlu Undan hakkında bilgi verir: “[Kirmen Şehrinde kurulan Kasımiye Devleti’nin] on birinci hükümdarı Urazmuhammed’dir. Nasreddin Ebu’l-Feth Urazmuhammed Han b. Undan b. Şigay Han b. Yadik Han b. Canibek Han b. Barak Han b. Koyırcık Han..... (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 186). Kadir Ali-bey verdiği bilgileri dayanarak şöyle der: “1008/1599 yılında Zilhicce ayının onunda, yirmi yaşında Kirmen tahtına oturup, 1019/1610 yılında Ramazan’ın on dokuzunda öldü. Babası öldüğünde on üç yaşında idi” (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 186). 1147/1734 yılında Orenburg şehrin kuran ve 1731 yılında Küçük Cüz’e gidip, bu Cüz’ü Rus Hakimiyeti altına getiren Kutlugmuhammed b. Tevekkel’in babası bü Urazmuhammed’dir (Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар, 1989: 205-206).

G.Gumari kendi hatıralarında Ş.Mercani ile Astrahan eyaleti’ndeki Bokey (İç) Ordası’nda yaşayan Gubaydullah Haci’yi ziyaret etmek için yola çıktığı söyler. Volga nehri boyunca vapur gemisinde giderken Orda Kazaklarından ünlü bir Ömer-Halife diyen insanla karşılaştı. O ndan G.Gumariden Mercani ile kendisi için bir görüşme yapmasını istedi. Sonunda ikisi bir süre konuştu: “Bökey Ordasına geldiği sırada Ş.Mercani ile bazı Kazak mollaları görüştü, buluştuğu sırada Sterlibaşev ve Sterlitamak hazretlerinin Kazaklar için yaptığı iyilikleri anlattı. Bu yaptıklarının dine büyük bir hizmet olduğunu belirterek sevimcini dile getirdi. Mercani ayrıca Kazakların birçok yönden değiştiğini, Buhara gezisi sırasında aralarında gördüğü duruma kıyasla daha iyi olduklarını söyledi” (Гомәри, 2001: 59-60).

Sonuç

Çağdaşları tarafından “Tatar Herodotu” olarak anılan Ş. Mercani, yabancı tarih yazımında araştırılıyor ve eserleri tercüme ediliyorlar. Alimin vefatının üzerinden bir buçuk asır geçmesine rağmen tarihçinin eserlerinde bıraktığı düşünce, özet, fikir ve bilgiler yeniden gözden geçirilerek yeni bir anlam kazandırılmaktadır. Müelif’in eserlerinde “Kazaklar” ve “Kazak Hanlığı” hakkında bilgilerin bulunması günümüzde Kazakistan Cümhüriyeti tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ş.Mercani “Müstafadü’l-ahbar fi ahval-i Kazan ve Bulgar”, “Veliyyetü'l-eslaf ve tahiyyetü'l-ahlaf” eserlerinde ve kendi öğrencileri hatırasında kazaklar hakkında bu milletin tarihina diyen kendi düşüncesin iyi bir kapsamda göstermişti. Ortaçağ tarihçileri Mirza Muhammed Haydar Duğlat, Kadir Ali-bek Kosımoğlu, Ebü’l-Gazi Han’ın eserlerine ve çağdaş araştırıcılar A.I.Levşin ve V.V. Velyaminov-Zernov’ın araştırmalarına dayanarak Kazak Hanlığı’nın kuruluş döneminden başlayarak, XVIII yüzyılda Rus hakimiyetine girdiği zamanı, Rus sömürgeçiliği zamanındaki kazakların durumu hakkında yazdı. Kendi döneminde Rus tarih araştırmalarında kabul edilen “kirgiz” terminolojisinden vazgeçerek, “kazak” ismin kullanan

da bu şahıstır. Dolayısıyla onun eserlerini tercüme ettirmek ve ileride tarihçilerimizin bu eserleri tanımasına geniş bir yol açmak daha doğru olacaktır.

Kaynakça

Вельяминов-Зернов В.В. (1864). Исследование о Касимовских царях и царевичах. Ч. 2. [Kasimov hanları ve şehzadeleri hakkında araştırma. Cilt II.]: СПб. - 498 с.

Гомәри Г. (2001). Мәржани хәзрәте берлан булгар сәфәр хатиратым [Mercani Hazret ile seyahat anılarım] // Мәржани. II том. – Казан: «Иман» нәшрияты. – 59-61 б.

Извлечение вестей о состоянии Казани и Булгара. Часть I. [Kazan ve Bulgar konusunda yararlanılan haberler. Cilt I]. (2005), Казань: Издательство «Фэн» АН РТ. – 255 с.

İsin, 2002: 66

Исин А. (2002), Казахское ханство и Ногайская Орда во второй половине XV-XVI в. [XV y. II yarısı – XVI yüzyıldarda Kazak Hanlığı ve Nogay Ordusu]. Семипалатинск: «Тенгри». – 139 с.

История Казахстана в персидских источниках. Т. II. [Fars kaynaklarında Kazakistan tarihi. Cilt I.]. (2005). Алматы: Дайк-Пресс. – 692 с.

Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. V том [Türk kaynaklarında Kazakistan tarihi. Cilt I.]. (2006). Алматы: Дайк-пресс. – 440 б.

Mercani, Ş. (1897), *Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar* [Kazan ve Bulgar konusunda yararlanılan haberler]. Cilt I. Kazan: Dombrovsky Yayınevi. – 264 s.

Mercani, Ş. (1900), *Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar* [Kazan ve Bulgar konusunda yararlanılan haberler]. Cilt IÎ. Kazan: Üniversite Yayınevi. – 368 s.

Мәржани, Ш. (1989), *Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар (Казан һәм Болгар хәлләре турында файдаланылган хәбәрләр). Кыскартылып төзелде.* [Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan va Bulgar (Kazan ve Bulgar konusunda yararlanılan haberler). Kısaltılmış biçimde]. / Төз. Ә.Н.Хәйруллин. Казан: Татар. кит. нәшр. - 415 бит.

Миргалеев И.М. (2009), *К вопросу о достоверности перевода на русский язык книги Ш.Марджани «Мустафад ал-ахбар»* [Ş.Mercani'nin "Müstefadü'l-Ahbar" kitabının Rusçaya tercümesinin güvenilirliği meselesi üzerine] // Золотоордынская цивилизация. Выпуск 2. – Казань: Изд. «Фэн» АН РТ. - С. 239-241.

Сабитов Ж.М., Брагин А. (2016). Политическая деятельность Турсун-Мухаммед-хана [Tursun-Muhammed Han'ın siyasi faaliyeti] // Археография және деректану ұлттық орталығының хабарлары. №2. – Астана. – С. 37-48.

Сабитов Ж.М. (2020), XV ғасыр мен XVI ғасырдың ортасындағы қазақ хандары билігінің хронологиясы [Kazak hanlarının XV-XVI. yüzyıl ortalarındaki hakimiyetinin kronolojisi] // Medieval History of Central Eurasia. №3. – Нұр-Сұлтан: Astana International University. – 61-71 p.

Тарихи-Рашиди [Tarihi-Reşidi], (2015) // Құрастырушы М.Қойгелді. Алматы: «ҚАЗақпарат». – 494 б.

Юзеев, А.Н. (2003), Очерки Марджани о восточных народах [Mercani'nin doğu halkları üzerine yazıları]. Казань: Татар.кн.изд-во. – 175 с.

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİNİN (XIV. YÜZYIL) TIP LİTERATÜRÜNE DESTEKLERİ

Furkan TURHAN

turhanfrkn@gmail.com - https://orcid.org/0009-0003-1569-3532

ÖZET

Bugün İzmir, Aydın illeri ve civar yöreyi fethettikten sonra Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından 1308 senesinde Aydınoğulları Beyliği kurulmuştur. Aydınoğulları Ege Denizi'nin kıyılarında tersaneler yaparak donanma oluşturmuş ardından Ege Denizi'nde seferlere çıkmış ve Ege Denizi'nin adalarında ve sularında söz sahibi olmuştur. Aydınoğulları gaza faaliyetlerinin yanı sıra bilime ve sanata büyük önem vermişlerdir. Beyliğin ilk hükümdarı olan Mehmed Bey'i Birgi'de ziyaret eden Orta Çağ'ın ünlü seyyahı İbn Battûta seyahatnâmesinde Aydınoğlu Mehmed Bey'in sarayındaki toplantıya gelen bir Yahudi doktorun varlığından ve doktorun gördüğü hürmetten söz eder. Yine Mehmed Bey, Konya' da doğan sonra tıp eğitimi almak için Mısır'a giden devrin meşhur hekimi Hacı Paşa'yı memleketine davet etmiş burada çalışmalarını sürdürmesini istemiştir. Aydınoğulları tarafından büyük bir saygı gösteren Hacı Paşa bu ortam da telif tercüme eserlere imza atmıştır. Hacı Paşa'nın yanı sıra İbnü'l Baytâr, Hekim Bereket, Mecusi Ali bin Abbas'ın eserleri de Türkçe'ye tercüme edilerek Aydınoğulları Beyleri'ne takdim edilmiş böylece bu eserler Selçuklular'dan sonra özellikle Anadolu'da başlayan Türkçecilik hareketine bir ivme kazandırmış ve bu tıp bilginlerinin eserleri erken tarihlerde Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bildirimi bu tıp yazmaları üzerine sunacağım. Bu eserlerden bir örnek vermek gerekirse Aydınoğulları'nın ikinci Ulu Bey'i olan Umur Bey için Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilen Müfredat kısa ismi ile bilinen İbnü'l Baytâr'ın telif ettiği Kitâbü'l-Câmiʿli-müfredâti'l-edviye ve'l-ağziye, isimli Ege, Akdeniz, Makedonya ve Orta Doğu coğrafyasını gezerek topladığı bitkilerin şifalarını anlattığı eseri yüzyıllar boyunca müstensihlerce çoğaltılmış ve elden ele okunmuştur.

Anahtar Kelimeler : Aydınoğulları, Türkçecilik, Tıp yazmaları

1. GİRİŞ

Selçukluların zayıflaması ve ardından tarihten çekilmesinden sonra Anadolu'da Beylikler Devri başlamıştır. Bu hükümetlerin çoğunluğu Bizans'a karşı giriştikleri gaza faaliyetleri ile meşruiyetlerini sağlamış ve memleketlerini kılıçlarıyla fethettikleri topraklar üzerinde kurmuştur. Bugünkü Kütahya ili ve civar bölgeye hâkim olan Germiyanoğulları Beyliği'nde Subaşı olan Aydınoğlu Mehmed Bey Yukarı İzmir yahut Müslüman İzmir denilen kısmı, Tire'yi, Ayasuluk'u (bugün Selçuk ilçesi), Sultan Hisarı ve Ödemiş'i fethetmiş ve bugünkü İzmir ve Aydın illeri ile civar bölgeye hâkim olmuştur, 1308'de Birgi'yi kendine merkez kabul ederek hükümetini kurmuştur. Birgi'de kendi ismi ile anılan bir ulu camii ve medrese kurmuştur.

Mehmed Bey'in ardından tahta oğlu Umur Bey çıkmıştır. Umur Bey şehzadelik devrinde İzmir'in sahil kısmın topraklarına katmış ve kurduğu donanma ile Ege Denizi'nde, bugünkü Yunanistan'da, Trakya'da ve Balkanlar'da seferler yapmıştır. Bizans'ın iç siyasetine

de etkileri olan Umur Bey'in gazaları asırlarca sonra dahi Balkanlar'da gaza yapan Osmanlı yeniçerileri için dilden dile aktarılıp Umur Bey başı için yeminler vermişlerdir. Umur Bey devrinde ganimet Bektaşi börkleri ile bölüşüldüğü ve börklerin altınla bezendiğinden bu başlığa "Umur Bey Kisbeti" denmiş ve yeniçerilerin Çorbacıları ve Solakları bu başlığı giymiştirler. Umur Bey'inde farklı bölgelerde mescit cami gibi imar faaliyetleri olmuştur. Papa VI. Clement'in kurduğu Haçlı donanmaları birliği Rodos, Kıbrıs, Venedik ve Cenova ittifakı İzmir Limanı'nı 1344'de Aydınoğulları'ndan aldı. Sahil kısmındaki İzmir'i Haçlı İşgalinden kurtarmak için verdiği savaş da 1348 yılında şehit olan Umur Bey'in ardından tahta ağabeyi Hızır Bey geçmiştir.

Hızır Bey'in devrinde seferler ve gaza sürmemiş fakat ticaret hayatı canlılığını korumuştur. Hızır Bey'in ardından en küçük kardeşi İsa Bey tahta oturmuştur. İsa Bey'in Arapça ve Farsça bildiğini ilim ve edebiyatla ilgilenen bir bey olmuştur.

İsa Bey'de bugünkü Selçuk ilçesinde bulunan büyük ve sanatlı bir camii yaptırmış ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. 1390'da Osmanoğlu Yıldırım Bayezid'ın bölgeye gelmesi ile sulh ile beyliğin idaresini Osmanlılara bırakmış ve kızı Hafsa Hatun ile Yıldırım Bayezid'i evlendirmiştir. Daha sonra Tire'ye çekilen İsa Bey'in burada vefat ettiği düşünülüyor. Babası Mehmed Bey'in Birgi'deki türbesine abileri ile birlikte defnedilmiştirler.

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra değişen siyasi durumla birlikte Timur beylikleri eski hanedanlarına verdi. Bu süreç içinde II. Umur Bey, Musa Bey, Mustafa Bey ve Cüneyd Bey beyliğin idaresini aldılar fakat tüm Anadolu gibi kaos içinde geçen bu devir 1426'da son buldu. Ayıneli toprakları II.Murad Bey zamanında Osmanlıların idaresine geçti

Aydınoğulları, bu seferlerden elde edilen ganimetler kazanmış, Aydıneli topraklarının verimliliği buraya Türk göçlerini çekmiş nüfus artmış, limanları uluslararası ticaretten gelir elde etmiş bu siyasi askeri gücün yanında ekonomik refahında olması farklı âlim, şair ve sanatçıları topraklarına çekmiştir. Orta Çağ'ın ünlü seyyahı İbn Battûta, Aydıneli'ne yaptığı ziyarette Mehmed Bey ve oğlu Umur Beyle görüşmüş, memleketin için de bulunduğu refah ortamını ve şatafatı detaylıca tasvir etmiştir. Özellikle Mehmed Bey'in, Birgi'de bulunan sarayındaki her iki köşesinde tunçtan arslan heykellerinin ağzından su akan geniş bir havuzu olan salonda ki toplantıya katılan bir Yahudi doktorun bu meclise katılmasından ve Mehmed Bey dahil herkesin doktora hürmet ettiğini aktarır. Hanedanlar akıl ve sanat ehlinin ülkelerinde olmasından iftihar etmiş hatta Halil İnalcık'ın ifadesi ile "hademde ve haşemde" yarışır olmuşlardır. Hükümdarlar sanat ve ilim ehlini himaye etmekte, bu kişiler de hükümdara eserlerini beğendirme ve ihsan görme umuduyla hükümdarlara sunmaktaydılar. Hükümdarlar da bazı eserlerin kendilerine hazırlanmasını yahut tercüme edilmesini isterlerdi. Bu bildirinin de konusunu Aydınoğlu Beyleri 'ne sunulan telif ve tercüme tıp eserleri üzerine olacaktır.

2. AYDINOĞLU BEYLERİNE TIP SAHASINDA SUNULAN KİTAPLAR

Hârizm menşeli bir âlim olan Hekim Bererket'in İbn Sinâ'nın ***el-Kanun fi-1-tıbb'ının*** ikinci kitabı olan ***Kitab el-Edviyet el-Müfrede*** isimli eserinden faydalanarak hazırladığı bitkilerle hazırlanan ilaç reçetelerine yer verdiği eseri bugün tespit edilen Anadolu'da yazılan en eski Türkçe eserdir, önce Arapça olarak ***Lübâbü'n Nühâb*** ismiyle yazılmış, sonra eserini Farsça'ya tercüme ederek ***Tuhfe-i Mübarizi*** ismiyle Dânişmendoğullarından ve Selçuklu devlet adamlarından Emir Mübariziddin Halifet El Gazi'ye sunmuş, daha sonra Gazi'nin isteği ile Türkçeye de tercüme etmiştir. Aynı müellif ***Hülasa-der İlm-i Tıb*** ismin de Türkçe eserini yine Emir Mübariziddin Halifet Gazi'ye sunmuştur, böylelikle Selçuklu Türkiye'sinde Türkçe

eserlerin on üçüncü asrın başından itibaren telif edildiği ortaya çıkıyor.[1] Aynı eseri mütercimin kim olduğu bilinmemekle beraber Aydınoğlu Mehmed Bey'e Arapça'dan tercüme edilerek sunulmuştur. Sadece iki nüshası vardır Paris ve Konya nüshaları olarak bilinir. Bir nüshası Konya'da İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 2004'te ikinci olan diğer nüshası Paris, Bibliotheque Nationale (bk. Cat. Blochet, Paris 1952, I, 7)'de Türkçe yazmalar arasındadır.[2]

Hacı Paşa'nın asıl ismi Hızır bin Ali bin Ali'dir. Konya'da doğmuştur. İlk öğrenim hayatına Konya'da başladıktan sonra Mısır'a tıp öğrenimi için gitmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra Aydınoğulları Beyliği'nde hekimlik ve kadı efendilik yaptığı bilinir.
Müntehab-ı Şifâ, isimli eserini ***Şifâü'l Eskâm ve Devaü'l Elâm***'ın özeti mahiyetinde diğer Arapça tıp kitaplarından yararlanarak Hacı Paşa'nın Türkçe olarak Mehmed Bey'in ismine telif ettiği tıp kitabıdır, üç kısımdan oluşur. 1681 tarihinde istinsah edilen nüshası Topkapı Sarayı Türkçe Yazmalar No: 1757 bulunur.[3]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Umur Bey adına Türkçe manzum bir ***Tabiatnâme***'den bahsediyor ama detay vermiyor.[4] Sağlıklı yaşam için bilgiler veren kitap, faydalı yiyecekleri ve zararlı yiyecekleri, uykudan hamama kadar sağlık için yapılması gerekenleri koku ve tatlılara kadar geniş bir alanı sağlık açısından konu olarak almıştır, bu eser mütercimi Tutmacı tarafından Farsça telif edilmiştir. Farsça'dan tercüme etmiştir, son bölümü noksandır.

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Seminer Kitaplığı'nda No: 4036'da bulunan nüshasının şu an için nerede olduğu bilinmezken, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan nüshası 12049 No'da bulunurken ***Tuhfe-i Mübarizî*** ve ***Hulasatu't-Tıbb*** eserleri ile aynı cildin içinde bulunmaktadır. Başka bir nüshası da Paris'de Biblioteque Nationale'de Manustrurcs Turk/ Ancient Fonts bölümünde No: 171 de yine ***Tuhfe-i Mübarizî*** ve ***Hulasatu't-Tıbb*** eserleri ile aynı cildin içinde bulunmaktadır.

Eserde yer alan şu ifadeler Umur Bey'e genç yaşlarında sunulduğunu düşündürmektedir.
"Hamza heybetlü Alî sîretlüdür
Kiçi yaşlu vü ulu devletlüdür"[5]

Eyyubi'ler zamanın da Mısır'da baş botanikçi olan ünlü İbnü'l – Baytâr'ın Arapça kaleme aldığı 2353 maddeden müteşekkil basit ilaçlar hakkında en güvenilir ve mühim kaynaklardan kabul edilen ***Kitab-ı Tercüme-i Müfredat*** ismi ile ünlü olmuştur, ***Câmiu'l-***

[1] Mikail Bayram, "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", Erdem, Cilt: 12, Sayı 36, (2000) s. 899- 906., M.C.Şehabeddin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I". Türkiyat Mecmuası, Cilt 16, (1971) s. 133-162.
[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, Ankara, TTK,2023, s.67., A.Süheyl Ünver, İlimler Tarihimizde Aydınoğlu İsa Beyle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında, Belleten, Cilt: 25, Sayı: 95, (1960) s.447-456. Ramazan Şeşen, "Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları", Editörler, Nil Sarı ve Hüsrev Hatemi, Tıp Tarihi Araştırmaları 5 , İstanbul, 1993, s.11-20.
[3] A. Süheyl Ünver, Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1953, s.25., Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu Cilt I, İstanbul, Topkapı Sarayı, 1961, s.569.
[4] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, TTK, Ankara,2023, s.69
[5] Fatma Şentürk, Aydınoğulları Beyliği'nde Edebi ve Kültürel Hayat, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2014, s.56., Tutmacı, Tabiatnâme, Hazırlayan Yakup Karasoy, Ankara, TDK, 2025, s.11-23.

Edviyeti ve'l-Ağziyeti'l-Müfrede – Basit İlaçları ve Gıdaları Kapsayan Kitap- [6] Türkçeye çevrilmiştir, birçok nüshası vardır, Umur Bey'e sunulmuştur. Anadolu'yu da gezen İbnü'l Baytâr'ın eserin de Anadolu'nun bitkilerinin de bulunması önemini bir kat daha arttırmaktadır. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar No: 1204 [7]

Mecûsî Ali bin Abbas, bugün İran'nın Huzistan Eyaleti'nin yönetim merkezi olan Ahvaz'da doğmuştur. Ailesi Mecûsî olduğu için bu şekilde anıldı. Şîraz'ın ünlü hekimlerinden Ebû Mâhir Mûsâ b. Seyyâr'dan ders aldı. Büveyhîler'den Adudüddevle'nin (v.983) sarayında hekimdir ve bu hükümdara ithaf ettiği ***el-Kitâbü'l Melekî*** yahut ***Kâmilü's – Sınâati'l- Tıbbiye*** Umur Bey için tercüme edilmiştir ama mütercimi bilinmiyor, otuz kısımdan oluşmaktadır. Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi No: 819.[8]

Aydınoğulları Beyliği'nde kadı efendilik, müderrislik ve saray hekimliği yapan, döneminin İbn Sinâ'sı olarak kabul edilen Hacı Paşa'nın 1380'de İsa Bey için Arapça olarak telif ettiği ***Şifâü'l Eskâm ve Devaü'l Elâm*** isimli önemli bir tıp kitabı vardır. Hacı Paşa Kanunu olarak da bilinir. [9] Yüzyıllar boyunca okunmaya devam edilen bu kitap her zaman için başvurulan kitapalr arasında yer almıştır. Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi No: 2070 de kendi el yazısıyla hazırladığı nüshadır, bu eserin birçok nüshası vardır

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

İlk olarak elde edilen sonuç Aydınoğlu tahtında bulunan Mehmed Bey, Umur Bey ve İsa Bey tıp ilmine duydukları ilginin sonucunda kendilerine bu sahada eserler sunulmuştur. Hızır Bey'e ve 1402-1426 yılları arasında tahtta bulunan II. Umur Bey, Musa Bey, Mustafa Bey ve Cüneyd Bey için tıp sahasında şu ana kadar tespit edilebilen bir eser bulunmadığı gibi bu alana yönelik ilgilerine dair bir ipucu da henüz keşfedilmemiştir.

Mehmed Bey'in hem sarayında Yahudi bir doktoru ağırlaması hem Mısır'da eğitim gören Hacı Paşa'yı ülkesine davet etmesi ve adına sunulan iki tıp eserinin bulunması nasıl bir ihtiyaçtan doğduğu bilinmemekle birlikte net verilerdir.

Aynı şekil de genç yaşlarında ve aktif bir yaşam süren seferlere katılan savaşçı bir hükümdar olan Umur Bey'in de adına üç farklı eserin sunulması ve bu eserlerden Tutmacı'nın Tabiatnâmesi gibi yiyeceklerden uykuya hamama kadar her sahada sağlığı koruma üzerine bilgiler veren bir eserin dikkate alınması sağlığa verilen kıymetin bir göstergesidir.

---

[6] Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn II. Cilt, Çeviren: Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s.454

[7] Kader Altın ve Elif Kömürcü, "Beylikler Döneminin Anadolu'nun Türkleşmesine Katkıları", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, (2021), s.170 – 186., Mahmut Kaya, "İBNÜ'l-BAYTÂR", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-baytar (06.04.2025). , Turhan Baytop, Türkiye Bitkiler ile Tedavi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984, s.34., Turhan Baytop, Türk Eczacılık Tarihi, İkinci Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001,s.40

[8] Fatma Şentürk, Aydınoğulları Beyliği'nde Edebi ve Kültürel Hayat, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2014, s.58. AYŞEGÜL DEMİRHAN ERDEMİR, "ALİ b. ABBAS el-MECÛSÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-b-abbas-el-mecusi (15.05.2025).

[9] A. Süheyl Ünver, Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1953, s.41 ve s.174.

Yine İsa Bey'in birçok sahada eserler okuduğunu ve ilimle ilgilendiğini bildiğimiz bir hükümdarın yine tıp alanına da ilgi duymuş olması şaşırtıcı olmamıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Aydınoğulları Beylerli'nin pozitif bilimlere verdiği kıymeti ve himaye ettikleri bilim insanları sayesinde daha önce Arapça ve Farsça kaleme alınmış olan eserlerin artık Türkçe telif ettirilerek yahut Türkçe 'ye tercüme edilerek dilimize kazandırmış oldular. Bu eserler hem sahanın uzmanlarınca tıp bilimindeki kıymetlerinin üstünlüğü vurgulanmıştır. Yüzyıllar boyunca müstensihlerce çoğaltılan farklı istinsah tarihli el yazması nüshaların oluşu ve farklı coğrafyalardaki kütüphanelerde bulunması ne kadar yaygın ve uzun soluklu okuduklarını ve fayda görüldüğüne dair önemli bir ipucudur.

KAYNAKÇA

1. Baytop, Turhan, Türk Eczacılık Tarihi, İkinci Baskı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001
2. Baytop, Turhan, Türkiye Bitkiler ile Tedavi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984
3. Karatay, Fehmi Edhem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu Cilt I, İstanbul, Topkapı Sarayı, 1961
4. Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn II. Cilt, Çeviren: Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007
5. Tutmacı, Tabiatnâme, Hazırlayan Yakup Karasoy, Ankara, TDK, 2025
6. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi I, Ankara, TTK, 2023
7. Ünver, A. Süheyl, Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1953
8. Şentürk, Fatma, Aydınoğulları Beyliği'nde Edebi ve Kültürel Hayat, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2014
9. Altın,Kader ve Elif Kömürcü, "Beylikler Döneminin Anadolu'nun Türkleşmesine Katkıları", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, (2021), s.170 – 186.,
10. Bayram, Mikail, "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", Erdem, Cilt: 12, Sayı 36, 2000
11. Şeşen Ramazan "Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları", Editörler, Nil Sarı ve Hüsrev Hatemi, Tıp Tarihi Araştırmaları 5 , İstanbul, 1993
12. Tekindağ, M.C.Şehabeddin, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I". Türkiyat Mecmuası, Cilt 16, 1971
13. Ünver, A.Süheyl, İlimler Tarihimizde Aydınoğlu İsa Beyle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında, Belleten, Cilt: 25, Sayı: 95, 1960
14. Kaya, Mahmut, "İBNÜ'l-BAYTÂR", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-baytar (06.04.2025). ,
15. Erdemir Demirhan, Ayşegül, "ALİ b. ABBAS el-MECÛSÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-b-abbas-el-mecusi (15.05.2025).

YAPAY ZEKÂ YETENEĞİNİN ÖRGÜTSEL YARATICILIK VE ÖRGÜT PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep ULUTAŞ
Gebze Teknik Üniversitesi,
zeynep.kole@kuveytturk.com.tr- 0009-0005-2906-3552
Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU
Gebze Teknik Üniversitesi,
imamoglu@gtu.edu.tr- 0000-0002-7160-2370
Ar. Gör. Dr. Hülya TÜRKCAN
Gebze Teknik Üniversitesi,
hturkcan@gtu.edu.tr- 0000-0001-7452-0461

ÖZET

Günümüzde yapay zekâ alanında önemli gelişmeler kaydedilmekte ve bu gelişmeler firmaları yakından ilgilendirmektedir. Nitekim yapay zekâ firmalar için kritik bir rekabet aracı olarak kabul edilmektedir. Ancak yapay zekânın firmalar için nasıl avantaj sağlayacağı, örgütsel yetenekleri ve çıktıları nasıl etkileyeceği hususlarında literatürde boşluk mevcuttur. Bu çalışmanın amacı yapay zekâ yeteneği, örgütsel yaratıcılık ve örgüt performansı arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda İstanbul ve Kocaeli'deki 215 firma yöneticisinden anket tekniği ile veri toplanmıştır. Araştırma hipotezleri yapısal eşitlik modeli kullanılarak test edilmiştir. Araştırma sonucunda yapay zekâ yeteneğinin hem örgütsel yaratıcılık ile hem de örgüt performansı ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte örgütsel yaratıcılık ile örgüt performansı arasında da pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ Yeteneği, Örgütsel Yaratıcılık, Örgüt Performansı.

THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE CAPABILITY ON ORGANIZATIONAL CREATIVITY AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

ABSTRACT

Today, significant developments are being made in the field of artificial intelligence and these developments are of great interest to firms. Indeed, artificial intelligence is considered a critical competitive tool for firms. However, there is a gap in the literature on how artificial intelligence will provide advantages for firms and how it will affect organizational capabilities and outputs. The purpose of this study is to examine the relationships between artificial intelligence capability, organizational creativity and organizational performance. For this purpose, data was collected from 215 firm managers in Istanbul and Kocaeli using a survey technique. The research hypotheses were tested using the structural equation model. As a result of the research, it was found that artificial intelligence capability is positively related to both organizational creativity and organizational performance. In addition, a positive relationship was found between organizational creativity and organizational performance.

Keywords: Artificial Intelligence Capability, Organizational Creativity, Organizational Performance.

1. GİRİŞ

Yapay zekâ iş yapma biçimlerini önemli ölçüde etkileyen, çevreyle etkileşim şeklini dönüştüren ve yeni bir iş modeli aracı olarak görülen bir teknoloji olarak hem araştırmacıların hem de uygulayıcıların yoğun olarak ilgi gösterdikleri bir kavramdır (Wamba-Taguimdje vd., 2020). Ancak sunduğu pek çok fırsata rağmen yapay zekâdan beklenen sonuçlar elde edilemeyebilir. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte temel sebebi uygulamadaki sorunlardır. Bu durum yapay zekânın ötesinde onu tamamlayan kaynaklara olan ihtiyacı işaret etmektedir (Mikalef ve Gupta, 2021). Yapay zekâ yeteneği ise örgütsel bir kaynak olarak, firmaların yapay zekâ teknolojilerini uygulamalarına, süreçlerine ve faaliyetlerine etkili bir şekilde entegre etmelerini ve böylece bu yeni teknolojinin sunduğu fırsatlardan yararlanarak stratejik bir avantaj elde etmelerini sağlamaktadır (Neiroukh vd., 2024).

Yapay zekâ, örgütün derin bir bilgi altyapısına ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Bunun ötesinde yeni fikirleri tetikleme, öneride bulunma, seçenek sunma ve seçimleri değerlendirme gibi özellikleri de bulunmaktadır (Figoli vd., 2022). Yapay zekâ yeteneği ise örgütsel bir yetenektir ve yapay zekâyı kullanarak firma için değer yaratıp rekabet avantajı elde etmeyi sağlama potansiyeline sahiptir (Ritala vd., 2024). Yani yapay zekâ yeteneği, yapay zekânın sunduğu yaratıcılığı destekleyip bu fırsatlardan yararlanmayı sağlayarak örgütsel yaratıcılığa

katkı sunabilir. Diğer yandan yapay zekânın, firmaların performans göstergelerini olumlu olarak etkilediğine yönelik bir görüş hakimdir. Ancak yapay zekâ teknolojisine sahip olmak ve onu çeşitli şekillerde kullanmak, sağladığı tüm fırsatlardan yararlanmayı sağlamayacağı gibi, diğer firmalar da kolaylıkla bunu yapabileceğinden performans açısından önemli bir fark oluşturmayabilir. Ancak yapay zekâ yeteneği firmaya has ve taklit edilemez bir kaynak olduğundan firmayı rakiplerinden ayrıştırabilir ve sürdürülebilir bir şekilde yüksek performans göstermesini mümkün kılabilir (Mikalef ve Gupta, 2021). Ancak literatürde yapay zekâ yeteneğinin örgütsel yaratıcılık ve performans ile ilişkisini inceleyen kısıtlı sayıda çalışma mevcuttur ve bunların çoğu ise gelişmiş ülkelerde yapılmış çalışmalardır. Ulusal literatür incelendiğinde ise yapay zekâ yeteneğinin etkilerine ilişkin hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Örgütsel yaratıcılık, karmaşık, belirsiz ve değişken pazar şartlarında yeni çözümler üreterek firmanın değer yaratmasını ve bu pazar ortamına uygun yanıtlar vermesini sağlamaktadır (Awan vd., 2022). Ayrıca örgütün yenilikler ortaya koymasını ve iyileştirmeler yapmasını mümkün kılmaktadır (Rumanti vd., 2023). Bu sebeple yaratıcılık örgüt performansı açısından kritik bir belirleyici olarak değerlendirilmektedir (Boso vd., 2017). Ancak yaratıcılığın kabul edilen etkisine rağmen, bu etkinin dolaylı olduğunu ve yaratıcılığın yenilik gibi çeşitli faktörlere katkı sunarak performans iyileştirmesi sağladığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Ferreira vd., 2020). Bu durum yaratıcılık ve performans ilişkisine yönelik hala bir tartışmanın sürdüğünü işaret etmektedir.

Bu çalışmanın amacı yapay zekâ yeteneği, örgütsel yaratıcılık ve örgüt performansı arasındaki ilişkileri incelemektir. Böylece literatürdeki boşlukları doldurmak ve tartışmalara katkı sunmak hedeflenmektedir. Bununla birlikte yapay zekâ yeteneğinin önemi ve etkilerine yönelik ampirik sonuçlar sunarak, firma yöneticilerinin bu konuda farkındalığını artırmak da çalışmanın önemli bir hedefidir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Yapay Zekâ Yeteneği

Yapay zekâ hızla gelişen, hem akademik çevrede hem de iş dünyasında popüler olan veri odaklı bir teknoloji olarak öne çıkmaktadır (Said vd., 2023). Yapay zekâ temelde insan zekâsını taklit eden bir teknolojidir (Giachino vd., 2024) ve "bir sistemin dış verileri doğru şekilde yorumlama, bu tür verilerden öğrenme ve bu öğrendiklerini esnek adaptasyon yoluyla belirli hedeflere ve görevlere ulaşmak için kullanma yeteneği" olarak tanımlanmaktadır (Haenlein ve Kaplan, 2019). Kısaca bir sistemin belirli görevleri yürütmek üzere insan zekâsının yerine getirdiği faaliyetleri gerçekleştirebilme yeteneği olarak açıklanabilir (Al-kahtib vd., 2025).

Yapay zekâ işletmeler tarafından önemli bir kaynak olarak görülse de bundan yararlanabilmek için başka kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Yapay zekâdan azami verimi sağlamak için en önemli kaynak ise firmanın yapay zekâ kaynaklarını seçme ve bundan yararlanmasını sağlayan yapay zekâ yeteneğidir (Mikalef ve Gupta, 2021). İnsan yaşamının ve firmaların çeşitli açılardan işlerini kolaylaştıran ve hızlı hale getiren yapay zekânın sunduğu avantajlardan faydalanmak için örgütler bu yeteneğini geliştirmeye odaklanmaktadır (Al-kahtib vd., 2025).

Çünkü yapay zekâ yeteneği, firmanın yapay zekâ teknolojilerini etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmesini mümkün hale getirmekte, böylece firma, yapay zekâ teknolojilerini kullanarak kendisi için değer yaratabilmektedir (Almheiri vd., 2025).

2.2. Örgütsel Yaratıcılık

Artan rekabet ve yüksek değişim hızı, firmaların bilinmeyeni öngörebilmelerini ve yenilikçi fikirler ortaya koyabilmelerini hayati bir özellik haline getirmiştir. Ancak bunun için yani yaratıcılık ortaya koymak için yaratıcı bireyleri işe almak yeterli değildir. Bunun ötesinde örgütün genel anlamda yaratıcı olması gerekmektedir (Blomberg vd., 2017). Başka bir deyişle örgütsel yaratıcılık, çalışanların bireysel yaratıcılıklarının toplamı değildir. Örgüt içi süreçleri ve örgütsel yapıyı da içeren ve bunlardan etkilenen örgütsel bir kaynaktır (Balkan Akan, 2025). Ayrıca dinamik pazar yapısında değerli ve kritik öneme sahip bir örgütsel kaynak olduğu literatürde geniş kabul görmektedir (De Vasconcellos vd., 2019).

Örgütsel yaratıcılık, 1980'lerin sonlarından itibaren bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır (Fetrati vd., 2022). Örgütsel yaratıcılık, bireylerde başlayan ve onların yaratıcı fikirlerini destekleyici bir ortamda paylaşmalarıyla gelişen, bireysel yaratıcılık becerilerinin birleşerek örgütsel bir yeteneğe dönüştüğü stratejik bir kaynak olarak ifade edilebilir (De Vasconcellos vd., 2019). Woodman vd. (1993) ise örgütsel yaratıcılığı, örgüt içindeki çalışanların faydalı ve yenilikçi fikir, ürün ve süreçler oluşturması olarak tanımlamışlardır. Kısaca örgütsel yaratıcılık, örgütün iş sonuçlarındaki yenilikçiliğini ve faydalılığını ifade etmektedir (Gao vd., 2021). Tanımlardan da görüleceği üzere örgütsel yaratıcılık yeniliğin önemli bir kaynağı olmakla birlikte, günümüzde rekabet avantajı kazanmak için de kritik öneme sahiptir (Beheshtifar ve Kamani-Fard, 2013).

2.3. Örgüt Performansı

Örgüt performansı bir örgütün başarısına ilişkin en kritik gösterge olarak kabul edilmektedir (Osintsev ve Khalilian, 2023). Bu sebeple yönetim araştırmalarında sıklıkla üzerinde durulan ve ilgi odağı olan en kritik değişkenlerden biridir (Richard vd., 2009; Soniewicki vd., 2022).

Örgüt performansı, örgütün hedeflerine ulaşma derecesini ifade etmektedir (Zhang vd., 2023). Bu hedefler finansal hedefler olabileceği gibi pazar odaklı hedefler de olabilir (Akintokunbo, 2018). Örgütün çıktıları ve elde ettiği sonuçların önceden planlanmış hedeflerle ve örgütsel amaçlarla karşılaştırılmasıyla örgüt performansının yüksek ya da düşük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Joseph vd., 2023). Nitekim tüm örgütün temel hedefi performansı iyileştirmektir (Osintsev ve Khalilian, 2023). Bununla birlikte örgüt performansı, firmanın rakiplerine kıyasla karı, pazar payı ve başarısı gibi konularda performans durumuna ilişkin bilgi sağlamaktadır (Okeke vd., 2018).

3. HİPOTEZ GELİŞTİRME

3.1. Yapay Zekâ Yeteneği ve Örgütsel Yaratıcılık

Büyük verileri işleme, öğrenme ve zekâ gibi sahip olduğu bilişsel özellikler sebebiyle yapay zekâ, yaratıcılık için eşsiz bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Ameen vd., 2024). Dahası yapay zekâ doğru tahminler yaparak, çeşitli senaryoları simüle ederek, soru ve sorunlara çeşitli yanıtlar üreterek ve sonuçlara ilişkin gerçekçi tahminler yaparak yaratıcılığa katkı sunabilir (Gazi vd., 2024). Yani yapay zekâ pek çok açıdan yeni fikir üretmeyi destekleyebilir. Ancak bu ele alınması gereken bazı riskleri de içermektedir. Bu sebeple firmaların yapay zekâyı kullanmanın ötesinde, yapay zekâ araçlarını değerlendirerek en faydalı uygulamaları en uygun operasyonlarına entegre etmeleri gerekmektedir (Brem ve Hörauf, 2025). Bu durum yaratıcılık açısından yapay zekâ yeteneğinin önemine işaret etmektedir.

Yapay zekâ yeteneği sayesinde firmalar, birçok veriye ulaşıp bunları analiz edebilirler ve bu durum onların yeni fikir oluşturma süreçlerine katkı sağlar (Gazi vd., 2024). Spesifik olarak müşterilere ve pazar ihtiyaçlarına ilişkin verileri analiz edilebileceklerinden pazarda başarılı olma potansiyeli olan yeni fikirler geliştirmeleri mümkün hale gelmektedir (Zhang vd., 2020). Diğer yandan, yapay zekâ yeteneği sayesinde örgüt içinde birçok süreç otomatikleştirilebilir. Bu durum çalışanların otomatikleştirilebilir işlerde zaman harcamasının önüne geçmekte ve yaratıcı fikirler üzerine çalışmalarına olanak sağlamaktadır (Mikalef ve Gupta, 2021). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H1. Yapay zekâ yeteneği ile örgütsel yaratıcılık arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.2. Yapay Zekâ Yeteneği ve Örgüt Performansı

Yapay zekâ teknolojileri genel olarak firmaların çevrelerini daha iyi anlamalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla yapay zekâdan azami düzeyde faydalanan firmalar, çevreye en iyi şekilde uyum sağlayabilirler (Wamba-Taguimdje vd., 2020). Bu durum değişen pazar şartlarında bile yüksek örgüt performansına erişmeyi sağlayabilir. Ayrıca yapay zekâ yeteneği firmanın karar verme hızını artırarak performans artışına katkıda bulunmaktadır (Neiroukh vd., 2024). Nitekim hızlı karar verebilen firmalar, zamanında aksiyon alarak öncü olma potansiyeline sahip olabilirler. Bununla birlikte firmanın mevcut süreçlerini optimize etmesini ve dahası otomatikleştirmesini, hataların azaltılmasını, kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmasını ve böylece maliyetlerini düşürmesini mümkün kılar (Wamba-Taguimdje vd., 2020). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H2. Yapay zekâ yeteneği ile örgüt performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

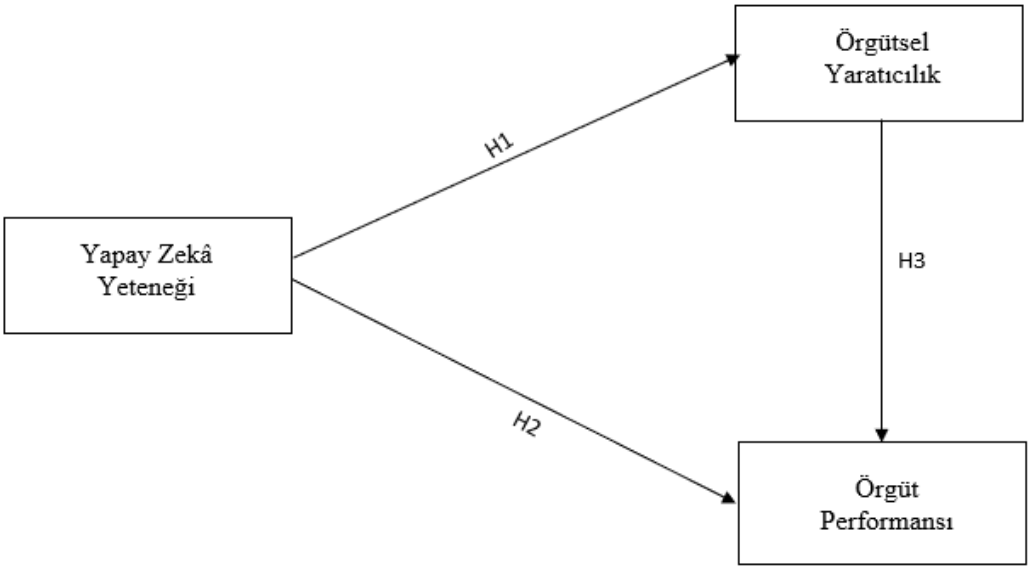
3.3. Örgütsel Yaratıcılık ve Örgüt Performansı

Yeni fikirler yenilikçi çıktıların ortaya konmasını sağlamaktadır. Bu durum ise performansın iyileşmesine katkı sunmaktadır (Rumanti vd., 2023). Nitekim bu yenilikçi çıktılar, yeni ürünler olabilir ve yeni ürünler yüksek firma performansının önemli bir öncülüdür. Diğer yandan bu yenilikçi çıktılar yeni süreçler olduğunda ise bu durum süreçlerde iyileşmeyi ve maliyetleri düşürmeyi sağlayabilir. Bu sebeple örgütsel yaratıcılık, örgüt performansı açısından önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte örgütsel yaratıcılık sayesinde örgütsel problemlere faydalı çözümler bulmak da mümkündür (Dityo vd., 2023). Çünkü yaratıcılık, örgütsel problemleri

çeşitli açılardan ele almayı, yenilikçi ve faydalı çözüm yolları geliştirmeyi ve uygulamayı sağlamaktadır. Böylece problemler ortadan kaldırılarak performans çıktıları iyileştirilebilir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H3. Örgütsel yaratıcılık ile örgüt performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Araştırma hipotezleri doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Görsel 1'de sunulmuştur.



Görsel 1. Araştırma Modeli

4. YÖNTEM VE BULGULAR

2.1. Ölçüm ve Örneklem

Araştırma hipotezlerini test etmek üzere gerekli olan veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anketi oluştururken ilgili değişkenleri ölçmek üzere geçmiş çalışmalarda kullanılmış ölçeklerden faydalanılmıştır. Yapay zekâ yeteneği ölçeği Al-kahtib vd.'nin (2025) çalışmasından uyarlanmıştır. Ölçek beş ifadeden oluşmaktadır. Örgütsel yaratıcılığı ve örgüt performansını ölçmek için Lee ve Choi (2003) tarafından yapılmış olan çalışmadan faydalanılmıştır ve bu ölçekler beşer ifade ile ilgili değişkenleri ölçmektedir. Ölçeklerin tamamı 5'li Likert yapıdadır.

Anketin hazırlanmasının ardından İstanbul ve Kocaeli'de bulunan çeşitli sektörlerdeki firma yöneticilerine ulaşılmıştır. 215 yöneticiden geri dönüş olmuştur. Veriler incelendiğinde eksik veri olmadığı görülmüştür. Bu sebeple elde edilen verilerin tamamı analizlerde kullanılmıştır. Kapsamlı istatiksel analizlerden önce katılımcıların demografik özellikleri incelenmiştir.

Katılımcılar finans/bankacılık (%47.9), üretim (%20.6), bilişim (%11.7), eğitim (%4.7) ve diğer sektörlerde faaliyettedir. Firmaların çoğunluğunda (%62) en az 500 çalışan vardır ve 30 yıldan uzun süredir faaliyette olanlar örneklemin %65.4'ünü oluşturmaktadır. Katılımcıların %54'ü 35 yaşından küçüktür, %57.2'si erkektir ve %86.1'i en az lisans mezunudur. Demografik özellikler ayrıntılı olarak Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Demografik Özellikler

	Frekans	**Yüzde (%)**
Faaliyet Süresi		
<10	14	6.5
10-20 yıl	31	14.5
21-30 yıl	29	13.6
31-40 yıl	102	47.2
41-50 yıl	21	9.8
>50	18	8.4
Toplam	215	100.0
Çalışan sayısı		
<250	103	48
250-500 arası	30	14
>500	82	38
Toplam	215	100.0
Cinsiyet		
Kadın	92	42.8
Erkek	123	57.2
Toplam	215	100.0
Yaş		
<25	19	8.8
25-35	114	53.1
36-45	67	31.1
46-50	11	5.1
>50	4	1.9
Toplam	215	100.0
Eğitim Durumu		
Lise - Meslek Lisesi	14	6.5
Ön lisans	16	7.4
Lisans	118	54.9
Yüksek Lisans - Doktora	67	31.2
Toplam	215	100.0

2.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırma hipotezlerini test etmeden önce geçerlilik ve güvenilirlik test edilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz neticesinde uyum

iyiliği indekslerinin iyi bir uyumu işaret ettiği tespit edilmiştir ($\Delta\chi^2/df$= 1.863, CFI= 0.983, NFI= 0.964, TLI= 0.978, RMSEA= 0.063) ve sonuçlar Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. DFA Sonuçları

Faktör	İfade	1	2	3
1. Yapay Zekâ Yeteneği	YZyeteneği5	0.902		
	YZyeteneği4	0.884		
	YZyeteneği3	0.902		
	YZyeteneği2	0.947		
	YZyeteneği1	0.891		
2. Örgüt Performansı	Performans1		0.891	
	Performans2		0.856	
	Performans3		0.924	
	Performans4		0.882	
	Performans5		0.943	
3. Örgütsel Yaratıcılık	Yaratıcılık5			0.915
	Yaratıcılık4			0.913
	Yaratıcılık3			0.908
	Yaratıcılık2			0.936
	Yaratıcılık1			0.891

Sonrasında korelasyon analizi yapılmıştır. Geçerlilik ve güvenilirliği test etmek üzere ise ortalama açıklanan varyans (AVE), birleşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach Alfa değerleri incelenmiştir. Tüm değişkenler için AVE değerleri 0.50'nin, CR değerleri 0.70'in üzerindedir. Bununla birlikte AVE değerlerinin karekökü de ilgili korelasyon katsayılarından büyüktür. Bu durum ölçüm geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Cronbach

Alfa değerlerinin de 0.70'in üzerinde olduğu görülmüş ve böylece ölçümün güvenilirliği desteklenmiştir (Nunnally, 1978). Bu sonuçlar Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	CR	AVE	Cronbach alpha	1	2	3
1. Örgütsel Yaratıcılık	0.961	0.833	0.963	(0.913)		
2. Yapay Zekâ Yeteneği	0.958	0.820	0.960	0.779*	(0.905)	
3. Örgüt Performansı	0.955	0.810	0.959	0.825*	0.705*	(0.900)

*p<0.05, Parantez içindeki değerler, AVE değerlerinin karekökü'dür.

2.3. Hipotez Testi

Araştırma hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modeli (YEM) uygulanmıştır. Uyum iyiliği indeksleri iyi bir uyum olduğunu göstermektedir ($\Delta\chi^2$/df= 1.863, CFI= 0.983, NFI=0.964, TLI= 0.978, RMSEA= 0.063). Analize ilişkin sonuçlar Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	Sonuç
H1	Yapay Zekâ Yeteneği	Örgütsel Yaratıcılık	0.779	13.551*	Desteklendi
H2	Yapay Zekâ Yeteneği	Örgüt Performansı	0.159	2.162*	Desteklendi
H3	Örgütsel Yaratıcılık	Örgüt Performansı	0.701	8.858*	Desteklendi

*p<0.01

Hipotez testi sonucunda, yapay zekâ yeteneği ile örgütsel yaratıcılık arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (β=0.779, p<0.05). Bu sebeple H1 desteklenmektedir. Ayrıca yapay zekâ yeteneğinin örgüt performansıyla da pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (β=0.159, p<0.05) ve H2 de desteklenmektedir. Örgütsel yaratıcılık ve örgüt performansı arasında da pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (β=0.701, p<0.05). Dolayısıyla H3 de desteklenmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma kapsamında yapay zekâ yeteneği, örgütsel yaratıcılık ve örgüt performansı arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Böylece ampirik sonuçlarla ilgili alanın gelişimine katkı sunmak ve uygulayıcılara içgörü sağlamak hedeflenmiştir.

Araştırma bulgularına göre yapay zekâ yeteneği ile örgütsel yaratıcılık arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Geçmiş çalışmalar incelendiğinde, bu ilişkiye yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu, bu çalışmalarda yapay zekâ yeteneği ile örgütsel yaratıcılık arasında pozitif bir ilişki bulunduğu görülmektedir (Ali ve Simmou, 2025; Gazi vd., 2024; Mikalef ve Gupta, 2021). Çalışma sonucumuz bu çalışmaların bulgularıyla benzerdir. Bu sonuca göre yapay zekâ yeteneği, örgüt içinde yenilikçi fikirlerin gelişmesine ve örgüt için faydalı çıktılara dönüşmesine katkı sunmaktadır. Firmaların değişen pazarda ayakta kalmak için fark yaratan yenilikçi fikirlere imza atmak üzere yani yaratıcılıklarını geliştirmek üzere yapay zekâ teknolojisinden faydalanmaları büyük öneme sahiptir. Burada firma yöneticilerinin dikkat etmeleri gereken temel husus, bu teknolojiye sahip olmanın ötesinde ondan maksimum verimi almak için yapay zekâ yeteneğinin gelişimine önem vermeleridir. Ancak bu şekilde rakiplerden farklılaşan yaratıcı çözümler ortaya koymak mümkün olabilir.

Araştırma sonucunda yapay zekâ yeteneği ve örgüt performansının pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu konuda yapılmış geçmiş çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Fosso Wamba vd., 2024; Mikalef ve Gupta, 2021; Neiroukh vd., 2024). Dolayısıyla çalışma bulgusu, geçmiş araştırmalarla uyumludur. Bu sonuç yapay zekâ yeteneğinin firma için değerli bir örgütsel yetenek olduğunu ve fark yaratan bir gelişme olanağı sunduğunu doğrulamaktadır. Firma yöneticilerinin bunu dikkate alarak, yapay zekâyı etkin bir şekilde kullanmaya önem göstermeleri, uygulamalarında, operasyonlarında ve süreçlerinde en doğru yapay zekâ teknolojisine yönelmeleri ve entegre etmeleri önem arz etmektedir. Böylece günümüz değişken pazar şartlarında performanslarına katkı sunan çözümlere ulaşabilmeleri mümkün olabilir.

Son olarak örgütsel yaratıcılık ve örgüt performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişkiyi inceleyen geçmiş çalışmalarda da pozitif ilişkili oldukları bulunduğundan (Almheiri vd., 2025; Rumanti vd., 2023; Shahzad vd., 2016), araştırma sonucu geçmiş araştırmalarla uyumludur. Örgütsel yaratıcılık, firmanın çıktılarında yenilikçi ve faydalı çözümler ortaya koymasını sağlamaktadır. Dolayısıyla örgütsel yaratıcılık, değişimin süreklilik kazandığı ve rekabetin daha da çetin hale geldiği şartlarda firmanın buna ayak uydurmasını ve dahası bu şartlarda bile öne çıkmasını sağlama potansiyeline sahiptir. Firma yöneticilerinin yaratıcılık ve yenilikçilik kültürünü örgüt içine tamamen entegre etmeleri, risk almaktan çekinmemeleri, yaratıcı fikirlere açık olmaları ve çalışanları bu doğrultuda teşvik etmeleri örgütsel yaratıcılığın gelişmesine önemli katkı sağlayabilir. Böylece yaratıcı fikirlerle ortaya konan yenilikçi çözümler performans artışı için önemli birer değer haline gelebilir.

Bu araştırmanın çeşitli katkılarının yanı sıra bazı sınırlılıkları da mevcuttur. Bu sınırlılıklardan ilki örneklemle ilgilidir. Çalışma kapsamında İstanbul ve Kocaeli'deki çeşitli sektörlerde

bulunan yöneticilerden veri elde edilerek bu sonuçlara ulaşılmıştır. Başka bir şehir ya da ülkede yapılacak çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Ayrıca belirli bir sektör özelinde yapılacak çalışmalarda da farklı bulgular elde edilebilir. İkinci sınırlılık ise çalışmada kullanılan verilerin anket tekniği ile tek bir zaman diliminde toplanmış olmasıdır. Gelecek çalışmalarda boylamsal araştırmalar yapılması daha kesin sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Bununla birlikte bu çalışmada yapay zekâ yeteneği, örgütsel yaratıcılık ve örgüt performansı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda yapay zekâ yeteneği ve örgütsel yaratıcılığın hangi performans türüyle nasıl ilişkili olduklarını daha ayrıntılı olarak ortaya koymak için yenilik performansı, pazar performansı ve finansal performans ile ilişkileri incelenebilir.

KAYNAKÇA

Akintokunbo, O. O. (2018). Market focus strategy and organizational performance of telecommunication companies in Port Harcourt. International Journal of Innovative Research and Advanced Studies, 5(3), 258-263. https://www.ijiras.com/2018/Vol_5-Issue_3/paper_48.pdf

Ali, N. W. and Simmou, W. (2025). Framework for Measuring the Impact of a Firm's Artificial Intelligence Capability on Creativity within the Organizational and Performance of the Firm. Journal of Intelligence Technology and Innovation (JITI), 3(1), 74-94. https://www.itiptw.com/JITI/JITI-103-DOI-005.pdf

Al-kahtib, A., Alghababsheh, M. and Khattab, M. (2025). The role of organizational ambidexterity and frugal innovation in enhancing circular supply chains: The effect of artificial intelligence capabilities. Technological Forecasting and Social Change, 210, 123905. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123905

Almheiri, H. M., Ahmad, S. Z., Khalid, K. and Ngah, A. H. (2025). Examining the impact of artificial intelligence capability on dynamic capabilities, organizational creativity and organization performance in public organizations. Journal of Systems and Information Technology, 27(1), 1-20. https://doi.org/10.1108/JSIT-10-2022-0239

Ameen, N., Tarba, S., Cheah, J. H., Xia, S. and Sharma, G. D. (2024). Coupling artificial intelligence capability and strategic agility for enhanced product and service creativity. British Journal of Management, 35(4), 1916-1934. https://doi.org/10.1111/1467-8551.12797

Awan, U., Bhatti, S. H., Shamim, S., Khan, Z., Akhtar, P. and Balta, M. E. (2022). The role of big data analytics in manufacturing agility and performance: moderation–mediation analysis of organizational creativity and of the involvement of customers as data analysts. British Journal of Management, 33(3), 1200-1220. https://doi.org/10.1111/1467-8551.12549

Balkan Akan, B. (2025). A bibliometric analysis of organizational creativity research. International Journal of Innovation Science, 17(2), 296-318. https://doi.org/10.1108/IJIS-12-2022-0238

Beheshtifar, M. and Kamani-Fard, F. B. (2013). Organizational creativity: A substantial factor to growth. International journal of academic research in business and social sciences, 3(3), 98-104. https://hrmars.com/papers_submitted/9507/organizational-creativity-a-substantial-factor-to-growth.pdf

Blomberg, A., Kallio, T. and Pohjanpää, H. (2017). Antecedents of organizational creativity: drivers, barriers or both?. Journal of Innovation Management, 5(1), 78-104. https://doi.org/10.24840/2183-0606_005.001_0007

Boso, N., Donbesuur, F., Bendega, T., Annan, J. and Adeola, O. (2017). Does organizational creativity always drive market performance?. Psychology & Marketing, 34(11), 1004-1015. https://doi.org/10.1002/mar.21039

Brem, A. and Hörauf, D. (2025). 'Artificial Creativity?'AI's Short-and Long-Term Impact on Creativity. Research-Technology Management, 68(2), 54-58. https://doi.org/10.1080/08956308.2025.2450756

De Vasconcellos, S. L., Garrido, I. L. and Parente, R. C. (2019). Organizational creativity as a crucial resource for building international business competence. International Business Review, 28(3), 438-449. https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2018.11.003

Dityo, D. R., Kurniawati, A. and Rumanti, A. A. (2023). Organizational performance through organizational creativity and open innovation in small and medium enterprises (SMEs). International Journal of Innovation, Management and Technology, 14(4), 143-147. https://doi.org/10.18178/ijimt.2023.14.4.951

Ferreira, J., Coelho, A. and Moutinho, L. (2020). Dynamic capabilities, creativity and innovation capability and their impact on competitive advantage and firm performance: The moderating role of entrepreneurial orientation. Technovation, 92, 102061. https://doi.org/10.1016/j.technovation.2018.11.004

Fetrati, M. A., Hansen, D. and Akhavan, P. (2022). How to manage creativity in organizations: Connecting the literature on organizational creativity through bibliometric research. Technovation, 115, 102473. https://doi.org/10.1016/j.technovation.2022.102473

Figoli, F. A., Rampino, L. and Mattioli, F. (2022). *AI in design idea development: A workshop on creativity and human-AI collaboration.* Proceedings of DRS, 1-17. Bilbao, Spain, 2022.https://doi.org/10.21606/drs.2022.414

Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. Journal of Marketing Research, 18(1), 39–51.https://doi.org/10.2307/3151312.

Fosso Wamba, S., Queiroz, M. M., Pappas, I. O. and Sullivan, Y. (2024). Artificial intelligence capability and firm performance: a sustainable development perspective by the mediating role of data-driven culture. Information Systems Frontiers, 26, 2189–2203. https://doi.org/10.1007/s10796-023-10460-z

Gao, Y., Zhao, X., Xu, X. and Ma, F. (2021). A study on the cross level transformation from individual creativity to organizational creativity. Technological Forecasting and Social Change, 171, 120958. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120958

Gazi, M. A. I., Rahman, M. K. H., Masud, A. A., Amin, M. B., Chaity, N. S., Senathirajah, A. R. B. S. and Abdullah, M. (2024). AI capability and sustainable performance: unveiling the mediating effects of organizational creativity and green innovation with knowledge sharing culture as a moderator. Sustainability, 16(17), 7466. https://doi.org/10.3390/su16177466

Giachino, C., Cepel, M., Truant, E. and Bargoni, A. (2024), Artificial intelligence-driven decision making and firm performance: a quantitative approach, Management Decision, In press. https://doi.org/10.1108/MD-10-2023-1966

Haenlein, M. and Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. California Management Review, 61(4), 5-14. https://doi.org/10.1177/000812561986492

Joseph, B. N., Amanawa, D. E. and Uelee, M. N. (2023). The Impact of Flexible Work Schedules on Organizational Performance in Textile Production Companies Operating in Rivers State, Nigeria. International Journal of Academic Multidisciplinary Research, 7(1), 269-279. http://ijeais.org/wp-content/uploads/2023/1/IJAMR230135.pdf

Lee, H. and Choi, B. (2003). Knowledge management enablers, processes, and organizational performance: An integrative view and empirical examination. Journal of management information systems, 20(1), 179-228. https://doi.org/10.1080/07421222.2003.11045756

Mikalef, P. and Gupta, M. (2021). Artificial intelligence capability: Conceptualization, measurement calibration, and empirical study on its impact on organizational creativity and firm performance. Information & management, 58(3), 103434. https://doi.org/10.1016/j.im.2021.103434

Neiroukh, S., Emeagwali, O. L. and Aljuhmani, H. Y. (2024). Artificial intelligence capability and organizational performance: unraveling the mediating mechanisms of decision-making processes. Management Decision. In press. https://doi.org/10.1108/MD-10-2023-1946

Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory.* New York: McGraw-Hill.

Okeke, M. N., Aganoke, C. U. and Onuorah, A. N. (2018). Operational risk management and organizational performance of banks in, Edo State. International Journal of Academic

Reserach in Economics and Management Sciences, 7(4), 75-90. https://doi.org/10.6007/IJAREMS/v7-i4/5187

Osintsev, N. and Khalilian, B. (2023). Does organizational performance increase with innovation and strategic planning. Journal of operational and strategic analytics, 1(1), 25-33. https://doi.org/10.56578/josa010104.

Richard, P. J., Devinney, T. M., Yip, G. S. and Johnson, G. (2009). Measuring organizational performance: Towards methodological best practice. Journal of management, 35(3), 718-804. https://doi.org/10.1177/0149206308330

Ritala, P., Aaltonen, P., Ruokonen, M. and Nemeh, A. (2024). Developing industrial AI capabilities: An organisational learning perspective. Technovation, 138, 103120. https://doi.org/10.1016/j.technovation.2024.103120

Rumanti, A. A., Rizana, A. F. and Achmad, F. (2023). Exploring the role of organizational creativity and open innovation in enhancing SMEs performance. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 9(2), 100045. https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100045

Said, N., Potinteu, A. E., Brich, I., Buder, J., Schumm, H. and Huff, M. (2023). An artificial intelligence perspective: How knowledge and confidence shape risk and benefit perception. Computers in human behavior, 149, 107855. https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107855

Shahzad, K., Bajwa, S. U., Siddiqi, A. F. I., Ahmid, F. and Raza Sultani, A. (2016). Integrating knowledge management (KM) strategies and processes to enhance organizational creativity and performance: An empirical investigation. Journal of modelling in management, 11(1), 154-179. https://doi.org/10.1108/JM2-07-2014-0061

Soniewicki, M., Paliszkiewicz, J., Koohang, A. and Nord, J. H. (2022). Critical components affecting organizational performance. Journal of computer information systems, 62(5), 965-974. https://doi.org/10.1080/08874417.2021.1954564

Wamba-Taguimdje, S. L., Fosso Wamba, S., Kala Kamdjoug, J. R. and Tchatchouang Wanko, C. E. (2020). Influence of artificial intelligence (AI) on firm performance: the business value of AI-based transformation projects. Business process management journal, 26(7), 1893-1924. https://doi.org/10.1108/BPMJ-10-2019-0411

Woodman, R. W., Sawyer, J. E. and Griffin, R. W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. Academy of management review, 18(2), 293-321. https://doi.org/10.2307/258761

Zhang, H., Song, M. and He, H. (2020). Achieving the success of sustainability development projects through big data analytics and artificial intelligence capability. Sustainability, 12(3), 949. https://doi.org/10.3390/su12030949

Zhang, L., Kim, D. and Ding, S. (2023). Cultivating organizational performance through the performance measurement systems: Role of psychological empowerment and creativity. Frontiers in Psychology, 14, 1116617. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1116617

DEPREM SONRASI ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNDE DEĞİŞME OLDU MU? KAHRAMANMARAŞ'TA NİCEL BİR ARAŞTIRMA.

Doç.Dr. Ahmet Melih EYİTMİŞ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
a_melih@hotmail.com - 0000-0003-1236-7689
Cenk OTLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
cenkotlu@gmail.com - 0000-0003-2386-4277

ÖZET

Doğal afetler, bireylerin yaşamlarında derin etkiler bırakmakla birlikte, çalışma yaşamını da önemli ölçüde etkilemektedir. Ülkemizde asrın felaketi olarak adlandırılan Kahramanmaraş merkezli depremlerde birçok vatandaşımız hem maddi hem de manevi olarak etkilenmiştir. Sosyal hayatı olumsuz bir şekilde etkileyen bu deprem aynı zamanda çalışma hayatımızı da etkilemiştir. Deprem travması depremden veya depremin açtığı ağır tahribatlara tanık olunmasıyla ortaya çıkan bir semptomdur. Özellikle bu büyüklükteki depremler, çalışanların fiziksel güvenlik algısını, psikolojik durumunu ve iş ortamına ilişkin tutumlarını doğrudan etkilemektedir.

Çalışan memnuniyeti, bireyin iş ortamından, işin niteliğinden ve iş ilişkilerinden duyduğu genel tatmini ifade eder. Literatürde, kriz veya travma sonrası çalışanların memnuniyet düzeylerinde düşüş yaşandığı, bu düşüşün ise performans, bağlılık ve tükenmişlik gibi sonuç değişkenler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak bu tür afetlerin çalışan memnuniyetine etkisini doğrudan ve sayısal verilerle ortaya koyan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, çalışan memnuniyeti gibi örgütsel davranışla ilişkili kavramlar, afet sonrasında yeniden değerlendirme gereksinimi doğurmaktadır.

Bu araştırma, 2023 yılında Türkiye'de meydana gelen büyük depremin ardından çalışan memnuniyetinde anlamlı bir değişiklik olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında farklı sektörlerde görev yapan mavi yaka çalışanlar, beyaz yaka çalışanlar, yöneticiler ve işverenlerin memnuniyet düzeyleri, güvenilir ve geçerli ölçekler yardımıyla ölçülmüş; analizler yoluyla deprem sonrasındaki değişimler incelenmiştir. Elde edilen bulgular, afet sonrası çalışan memnuniyetinin azalıp azalmadığını veya sabit kaldığını ortaya koyarak, insan kaynakları politikaları ve çalışma hayatı açısından önemli veriler sunmaktadır. Aynı zamanda akademik literatüre katkı sunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler : Deprem travması, Çalışan memnuniyeti, İş tatmini, Nicel Araştırma.

ABSTRACT

Natural disasters leave profound impacts on individuals' lives and significantly affect working life as well. In the earthquakes centered in Kahramanmaraş—referred to as the disaster of the century in Türkiye—many citizens were affected both materially and emotionally. While this disaster adversely influenced social life, it also disrupted the professional sphere. Earthquake trauma emerges either from directly experiencing the event or from witnessing the severe destruction it causes. Particularly disasters of this magnitude directly influence employees' perceptions of physical safety, psychological well-being, and attitudes toward their work environment.

Employee satisfaction refers to the overall contentment individuals derive from their work environment, the nature of the job, and interpersonal relationships within the workplace. The literature indicates that employee satisfaction tends to decrease following crises or traumatic events, and such a decline can have significant consequences on performance, organizational commitment, and burnout. However, empirical studies that quantitatively examine the direct impact of such disasters on employee satisfaction remain limited. In this context, organizational behavior concepts like employee satisfaction require re-evaluation in the aftermath of major disasters.

This study aims to determine whether there was a significant change in employee satisfaction following the major earthquake that occurred in Türkiye in 2023. The research involved measuring the satisfaction levels of blue-collar workers, white-collar employees, managers, and employers across various sectors using reliable and valid scales. Through quantitative analyses, changes in satisfaction levels post-earthquake were examined. The findings offer valuable insights into whether employee satisfaction declined, remained stable, or shifted in other ways after the disaster, thus providing important implications for human resource policies and working life. The study also seeks to contribute to the academic literature in this field.

Keywords: Earthquake trauma, Employee satisfaction, Job satisfaction, Quantitative research.

1. GİRİŞ

Doğal afetler, insan yaşamını derinden etkileyen karmaşık olaylar olarak, sadece fiziksel hasar bırakmakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin psikososyal durumlarında ve iş yaşamlarındaki algılarında da kalıcı değişikliklere neden olur. Depremler, ani ve yıkıcı doğasıyla özellikle çalışanların iş ortamındaki güvenlik algısını zedeleyerek, psikolojik stres ve motivasyon kaybı gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Türkiye gibi deprem riski yüksek ülkelerde, yaşanan büyük çaplı depremlerin ardından çalışanların iş doyumu ve bağlılığında gözle görülür dalgalanmalar yaşandığı bilinmektedir.

2023 yılında Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen deprem, Türkiye'de iş yaşamı ve çalışan psikolojisi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu afet, çalışanların iş yerindeki tutum ve davranışlarını etkileyerek, iş stresi, işe bağlılık ve işten ayrılma niyetinde farklılaşmalara yol açmıştır. Özellikle iş güvenliği ve çalışma koşullarına ilişkin endişelerin artması, örgütlerin insan kaynakları politikalarını yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda, çalışan memnuniyetinin durumu ve değişim dinamikleri üzerine yapılacak çalışmalar, hem afet sonrası toparlanma süreçlerinde hem de geleceğe yönelik strateji geliştirmede kritik bir rol oynamaktadır.

Çalışan memnuniyeti, iş yerinde deneyimlenen genel tatmin ve motivasyonun bir yansıması olarak, örgütlerin performansı ve verimliliği üzerinde doğrudan etkili olan bir kavramdır. Afet gibi kriz durumları sonrası bu memnuniyetin ne yönde değiştiğinin belirlenmesi, çalışanların ihtiyaçlarının anlaşılması ve destek mekanizmalarının oluşturulması için temel oluşturur. Bu çalışma, deprem sonrası dönemde farklı sektörlerde çalışanların memnuniyet düzeylerindeki değişimi nicel verilerle inceleyerek, afetin iş yaşamı üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR

Türkiye, sismik olarak oldukça aktif bir bölgede, Anadolu levhası üzerinde yer almakta olup, tarih boyunca can ve mal kaybına yol açan birçok büyük depreme sahne olmuştur (SBB, 2023, 6). Türkiye'de meydana gelen doğal afetlerin incelendiği istatistiksel veriler, depremlerin en yıkıcı ve ölümcül afet türü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Ergünay, 2007, 5). Bu duruma en güncel örnek, 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri olan iki büyük depremdir. İlki saat 04:17'de 7,7; ikincisi ise saat 13:24'te 7,6 büyüklüğünde gerçekleşmiş ve bu sarsıntılar ciddi yapısal yıkımlara yol açmıştır. Bazı uzmanlar, bu depremlerin etkisini 60 ila 100 Hiroşima Atom Bombası gücünde olduğunu belirtmiştir (BBC, 2023). Toplamda 11 ili etkileyen, yaklaşık 13,5 milyon kişiyi doğrudan etkileyen bu afet, hem coğrafi kapsamı hem de yol açtığı yıkım bakımından "Yüzyılın Felaketi" olarak tanımlanmıştır.

Depremler, bireylerin yaşamında derin psikolojik etkiler bırakabilen ciddi doğal afetlerdir. Bu tür afetler, özellikle travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), kaygı bozuklukları ve depresyon gibi ruhsal problemleri tetikleyebilir. Türkiye'de yaşanan 1999 Marmara Depremi sonrasında yapılan çeşitli araştırmalar, bu olayların sadece bireysel yaşamı değil, iş yaşamını da doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Depremi deneyimleyen bireylerde güvenlik algısının

zedelendiği, işyerine dair güvenin azaldığı ve performansın düştüğü gözlemlenmiştir (Karanci & Aksit, 2000, 406).

Motivasyon, bireyin içsel ve dışsal yönelimleriyle işine bağlı kalma gücünü ifade eder. Afet gibi olağanüstü durumlar, bireylerin temel ihtiyaçlarını tehdit altına aldığı için motivasyon düzeylerinde ciddi düşüşlere neden olabilir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre, güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçlar karşılanmadığında, birey daha üst düzey motivasyon kaynaklarına ulaşmakta zorlanır (Maslow, 1943, 372). Motivasyon, çalışanların görevlerini istenilen kalite ve miktarda yerine getirebilmeleri amacıyla onları yönlendirme ve harekete geçirme süreci olarak tanımlanabilir (Başaran, 1984, 45). Daha genel bir ifadeyle, birey ya da bireyler grubunu belirli bir hedef doğrultusunda istikrarlı bir biçimde davranmaya sevk etmeye yönelik yapılan bilinçli çabaların bütünüdür.

İş tatmini, bireyin işinden duyduğu genel memnuniyet düzeyini tanımlar ve işin içeriği, çalışma koşulları ve yöneticilerle olan ilişkiler gibi birçok unsurdan etkilenir. Özellikle kriz dönemlerinde bu memnuniyet düzeyinde düşüş yaşanması olağandır. Locke'un tanımına göre iş tatmini çok boyutlu bir yapıdır ve iş güvenliği gibi çevresel faktörlerin eksikliği, tatmini önemli ölçüde azaltabilir (Locke, 1976, 1300). İş tatmini, bireyin işin niteliği ve çalışma koşulları (yönetim tarzı, işin kendisi) ile elde ettiği çıktıları (örneğin, ücret düzeyi, iş güvenliği) kendi değer yargıları, beklentileri ve normları doğrultusunda değerlendirmesi sonucunda oluşan kişisel bir memnuniyet durumudur. Bu değerlendirme, bireyin iş ve iş ortamına yönelik algılarına karşı geliştirdiği içsel bir tepkiyi ifade eder (Çekmecelioğlu, 2005, 24).

İşe bağlılık kavramı, ilk olarak Allport (1943) tarafından çalışanın işine katılımı aracılığıyla saygınlık ve statü gibi kişisel ihtiyaçlarını karşılama düzeyi olarak ele alınmıştır (Blau, 1985, 20). İşe olan bağlılığı yüksek bireyler, işlerini hayatlarının merkezine yerleştirir. Bu kişilerin yaşam memnuniyeti, çoğunlukla işte gösterdikleri performansla doğru orantılıdır. İşteki başarıları, özsaygılarını doğrudan etkileyebilir. İşine bağlı olan çalışanlar, görevlerini büyük bir özenle yerine getirir ve genellikle üstün performans sergiler (Chughtai, 2008, 169).

İş stresi, bireyin iş ortamındaki görevleri yerine getirirken algıladığı zorlayıcı ve tehdit edici durumları ifade eder. Lazarus ve Folkman (1984, 10), stresin değerlendirme ve başa çıkma süreciyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

İşten ayrılma niyeti, çalışanların mevcut işlerinden ayrılma eğilimini ölçer ve birçok faktörden etkilenir. Mobley'e göre düşük iş tatmini ve yüksek stres, işten ayrılma niyetini doğrudan artırır (Mobley, 1977, 240). Kriz dönemlerinde, özellikle deprem gibi afetlerde, belirsizlik ve güvensizlik duygusu çalışanları alternatif iş aramaya yöneltebilir. Koçel'in (2019, 175) incelemesinde de bu eğilim açıkça ifade edilmiştir.

Çalışan memnuniyeti; işyerindeki genel deneyim, ücret, çalışma koşulları ve yönetsel ilişkiler gibi unsurları kapsayan bir memnuniyet durumudur. Robbins ve Judge (2019, 150), memnuniyetin hem bireysel hem de örgütsel performans açısından kritik olduğunu belirtmişlerdir.

3. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amaçları, kapsamı, evreni, örneklemi, araştırmanın varsayımları, sınırlılığı, veri toplama araçları, modeli ve hipotezler ele alınacaktır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önem

Bu araştırma, Kahramanmaraş il merkezinde bulunan özel sektör çalışanlarının deprem travma düzeyleri, motivasyon, iş tatmini, işe bağlılık, iş stresi, işten ayrılma niyeti ve çalışan memnuniyetine olan etkisini araştırmaktır. Bu doğrultuda bir anket uygulaması gerçekleştirilmiş, deprem görmüş özel sektör çalışanlarının çalışan memnuniyetleri ile ilgili görüşlerine ilişkin analizler yapılmıştır. Bu bağlamda çalışma bir alan çalışması ile desteklenerek belirtilen amaçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

3.2.Araştırmanın Kapsamı

Araştırma örnekleminin evreni temsil edeceği ve anketlerin örneklem grubu tarafından samimi ve güvenilir olarak doldurulacağı araştırma kapsamında kabul edilen temel varsayımlar olarak ele alınmıştır.

3.3.Araştırmanın Varsayımları Ve Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları; veri toplama ve çözümlemede kullanılan yöntem ve elde edilecek bulguların niteliğine göre, araştırmadan yapılabilecek çıkarımların sınırlarının önceden belirtilmesidir. Araştırmanın sınırlarının çizilmesi, araştırmanın neleri içerdiğinin ve neleri içermediğinin belirlenmesi anlamına gelir.

- Bu çalışmanın sadece Kahramanmaraş il merkezindeki özel sektör çalışanlarına yapılması,
- Anketi doldurmada gönüllülük esası,
- Bazı çalışanların anket sorularını algılama derecesi,
- Çalışmanın belirlenmiş olan zaman süreci içerisinde başlayıp bitmesi,
- Bazı anket formlarının analiz kapsamına alınmaması,
- Araştırma sonuçları, anket formunda kullanılan ölçeklerden elde edilen veriler ile sınırlıdır.

Yukarıda belirtilen maddeler çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmuştur.

3.4. Araştırmanın Evren Ve Örneklemi

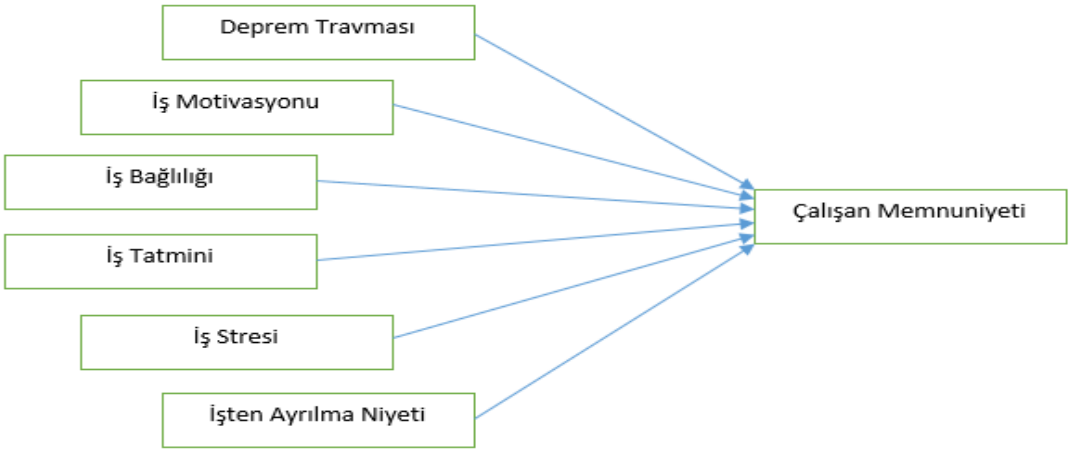
Özel sektör çalışanlarının bu araştırmayla ilgili fikirlerini ölçebilmek amacıyla veri toplama yöntemi olan anket formundan yararlanılmıştır. 8 bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 11 soru hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş il merkezindeki fabrika ve işletmelerde çalışan tahmini olarak yaklaşık 9.000 kişi oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Kahramanmaraş il merkezindeki fabrika, işletme vb. yerlerde çalışan 335 özel sektör çalışanı meydana getirmiştir. Çalışma BAP birimi tarafından desteklenmiş olup çalışanlara anket formları anketörler

tarafından ve yüz yüze dağıtılmıştır. Bu formları gönüllülük esasına göre doldurmaları istenmiştir. Çalışmada kullanılan ölçekler aşağıda sıralanmıştır:

Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği: Tanhan, F. ve Kayri, M (2013) tarafından geliştirilmiştir. Van depremi sonrasında bireylerde TSSB belirtilerini hızlı ve kolay değerlendirebilecek bir ölçme aracını geliştirmek bu araştırmanın amacı olmuştur. Ölçekte 20 madde bulunmakta ve bu maddeler davranış problemleri, heyecansal sınırlık, duyuşsal, bilişsel yapı ve uyku problemleri olmak üzere 5 alt boyutu temsil etmektedir.
Motivasyon Ölçeği: Çalışan motivasyonunu ölçebilmek amacıyla, Patchen, Pelz, and Allen (1965)' ın "Some Questionnaire Measures Of Employee Motivation And Morale" isimli kitabından derlenerek oluşturulan bu ölçek, tek boyut ve 6 sorudan oluşmaktadır.
İş Tatmini Ölçeği: Wright ve Cropanzano'nun (1998) tarafından yapılan çalışmadaki ölçekte beş madde ölçek kullanılmıştır.
Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği (UWES-9): Schaufeli ve arkadaşları 2006 yılında ölçeğin kısa formu olan UWES-9'u geliştirmişlerdir. Ölçeğin asıl 17 soruluk formundan kısaltılarak oluşturulmuş bu yeni kısa form yine 3 boyut altında incelenmiş ve her boyutun altına 3 soru gelecek şekilde tasarlanmıştır(Schaufeli v.d., 2006).
İş Stresi Ölçeği: Katılımcıların iş hayatında yaşadığı stresin derecesini belirleyebilmek amacıyla House & Rizzo (1972) tarafından geliştirilen iş stresi ölçeği kullanılmıştır. İş stresi ölçeği tek boyuttan ve 7 ifadeden oluşan bir ölçektir.
İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Mobley, Horner ve Hollingsworth (1978) tarafından geliştirilmiştir ve Türkçe adaptasyonu Örücü ve Özafşarlıoğlu (2013, 341) tarafından yapılmıştır. İşten ayrılma niyeti ölçeği 3 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır.
Çalışan Memnuniyeti Ölçeği: Çalışan memnuniyeti ölçeği ise Macdonald, S., & Maclntyre, P. (1997) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek 10 önerme ve tek boyuttan oluşmaktadır.

3.5.Araştırmanın Model Ve Hipotezleri

Görsel 3.1'de bu çalışmanın ana değişkenleri ve modeli yer almaktadır. Model; deprem travması, motivasyon, iş tatmini, iş bağlılığı, iş stresi ve işten ayrılma niyetinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.



Görsel 3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmıştır:
H1: Deprem travması çalışan memnuniyetini negatif yönde etkiler.
H2: İş motivasyonu çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.
H3: İş tatmini çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.
H4: İşe bağlılık çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.
H5: İş stresi çalışan memnuniyetini negatif yönde etkiler.
H6: İşten ayrılma niyeti çalışan memnuniyetini negatif yönde etkiler.

4.BULGULAR

Bu bölümde alan araştırmasından elde edilen verilerin analiz sonuçları sunulmaktadır. Analizde SPSS 25.0 istatistik hazır paket programı kullanılmıştır. İlk olarak, ankete katılan çalışanların demografik özelliklerine dair tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ardından, araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri yer almaktadır. Elde edilen verilere korelasyon, regresyon, analizleri yapılmıştır.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri İle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Çizelge 4.1 Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Medeni Durum	***Frekans***	***Yüzde***	***İşyerinde Çalışma Yılı***	***Frekans***	***Yüzde***
Evli	237	70,7	0-5 Yıl	79	23,6
Bekar	98	29,3	6-10 Yıl	150	44,8
Toplam	335	100	11-20 Yıl	78	23,3
Cinsiyet	***Frekans***	***Yüzde***	20 yıl ve üzeri	28	8,4
Erkek	142	42,4	Toplam	335	100
Kadın	193	57,6	***Aylık Gelir***	***Frekans***	***Yüzde***
Toplam	335	100	0-17.000 TL	43	12,8
Yaş Aralığı	***Frekans***	***Yüzde***	17.001-25.000 TL	192	57,3
18-25	49	14,6	25.001 TL ve üzeri	100	29,9
26-35	93	27,8	Toplam	335	100
36-45	142	42,4	***İş Yeri Pozisyonu***	***Frekans***	***Yüzde***
45 ve üzeri	51	15,2	Mavi Yaka	108	32,2
Toplam	335	100	Beyaz Yaka	134	40,0
Öğrenim Durumu	***Frekans***	***Yüzde***	Yönetici	85	25,4
Lise ve altı	64	19,1	İşveren	8	2,4
Önlisans	105	31,3	Toplam	335	100
Lisans	132	39,4	***Deprem sırasında neredeydiniz?***	***Frekans***	***Yüzde***
Lisansüstü ve üzeri	34	10,2	Bir binada	283	84,5
Toplam	335	100	Dışarıda	40	11,9
Eviniz depremde ne derece etkilendi	***Frekans***	***Yüzde***	Motorlu taşıtta	12	3,6
Hasar görmedi	31	9,3	Toplam	335	100
Az hasar gördü	113	33,7	***Depremde kaybetme durumu***	***Frekans***	***Yüzde***
Orta hasar gördü	103	30,7	Kayıp Yok	67	20,0
Ağır hasar gördü	54	16,1	Ebeveyn/Kardeş	47	14,0
Yıkıldı	34	10,1	Eş/Çocuk	13	3,9

Toplam	335	100	Akraba	98	29,3
			Arkadaş	110	32,8
			Toplam	335	100

Bu başlık altında araştırmaya katılanların demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, kıdem, çalışma süresi, aylık geliri vb.) belirlemek amacıyla frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Frekans analizi sonucunda elde edilen bulgular, yukarıdaki çizelgede detaylı bir şekilde sunulmuştur.

4.2.Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Bu araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri, Cronbach's Alpha yöntemi analizleriyle yapılacak, bu sayede elde edilen verilerin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanacaktır ve ilgili güvenilirlik analizi sonuçları Çizelge 4.2'de gösterilmiştir:

Çizelge 4.2 Ölçeklere İlişkin Cronbach's Alpha Katsayıları

Ölçekler	***Madde Sayısı***	***Alpha Katsayısı***
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme	20	,975
Motivasyon	6	,942
İş Tatmini	5	,935
İşe Bağlılık	9	,960
İş Stresi	7	,957
İşten Ayrılma Niyeti	3	,931
Çalışan Memnuniyeti	10	,960

4.3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Bu calışmanın amacı, deprem travması sonrasında çalışanların motivasyon, iş tatmini, iş stresi, işe bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenlerinin, çalışan memnuniyetini nasıl etkilediğini incelemektir. Bu kapsamda deprem sonrası travma düzeyi, motivasyon, iş tatmini, işe bağlılık, iş stresi, işten ayrılma niyeti ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Çizelge 4.3'te sunulmuştur:

Çizelge 4.3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	$\overline{X}$	SS	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
DSTDB (1)	3,03	1,09	1						
Motivasyon (2)	3,38	1,14	-,245**	1					
İş Tatmini (3)	3,32	1,18	-,226**	,909**	1				
İşe Bağlılık (4)	3,31	1,12	-,205**	,934**	,919**	1			
İş Stresi (5)	2,75	1,21	,400**	-,562**	-,541**	-,532**	1		
İşten Ayrılma Niyeti (6)	2,50	1,30	, 359**	-,594**	-,591**	-,604**	,726**	1	
Çalışan Memnuniyeti (7)	3,35	1,08	-,194**	,894**	,887**	,929**	-,563**	-,605**	1

4.4. Regresyon Analizi Sonuçları

Bu bölümde, araştırma değişkenleri arasındaki nedensel ilişkileri belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Çoklu regresyon analizi, bir bağımlı değişkenin, birden fazla bağımsız değişken ile olan ilişkisini incelemeye yarayan bir istatistiksel tekniktir. Bu analiz, bağımlı değişkenin değerini, bağımsız değişkenlerin değerleri üzerinden tahmin etmeyi amaçlar ve bu ilişkinin yapısını matematiksel bir modelle ifade eder (Büyüköztürk, 2020).

Çizelge 4.4. Regresyon Analizi Sonuçları

	Standardize Edilmemiş		Standardize edilmiş			İç İlişki İstatistikleri	
Bağımsız değ.	B	S. Hata	Beta (β)	T	P	TD	VIF
Sabit	,593	,136		4,357	,000		
DSTDB	,037	,021	,038	1,764	,079	,821	1,219
Motivasyon	,110	,056	,116	1,968	,050	,107	9,361
İş Tatmini	,139	,048	,151	2,862	,004	,134	7,445
İşe Bağlılık	,618	,061	,636	10,176	,000	,097	10,465
İş Stresi	-,072	,027	-,080	-2,705	,007	,423	2,361
İşten Ayrılma Niyeti	-,015	,025	-,018	-,579	,563	,400	2,500

F: 391,688, R2: ,878, ΔR2: ,875, Bağımlı değişken: Çalışan Memnuniyeti, (*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001)

Yukarıdaki çizelgede bağımsız değişkenlerin (Motivasyon, İş Tatmini, İşe Bağlılık, İş Stresi, İşten Ayrılma Niyeti) bağımlı değişken (Çalışan Memnuniyeti) üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. "Deprem travması, motivasyon, iş tatmini, işe bağlılık, iş stresi, işten ayrılma niyeti; çalışan memnuniyetini etkiler" hipotezi yapılan analiz sonucunda istatistiki olarak anlamlı (p<0,00) bulunmuştur. Bu regresyon modeli, çalışan memnuniyetindeki değişimin %87,8'ini açıklamaktadır. Bu, modelin çok yüksek açıklayıcılığa sahip olduğunu gösterir. Altı bağımsız değişkenin etkileri ve çoklu bağlantı problemi için yapılan analizlerde çizelge 4.4'te sunulmuştur.

Elde edilen veriler ışığında H1a: "Deprem travması çalışan memnuniyetini negatif yönde etkiler." hipotezi; yapılan analizde, deprem travmasının çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisi pozitif yönde bulunmuştur (B = ,037; β = ,038) ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir (p = ,079 > 0,05). Bu nedenle H1a hipotezi desteklenmemiştir. H1b: "İş motivasyonu çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler." hipotezi; yapılan analizde, motivasyonun çalışan memnuniyeti üzerinde pozitif yönlü ve sınırda anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir (B = ,110; β = ,116; p = ,050). Bu bulgu doğrultusunda H1b hipotezi kabul edilmiştir. H1c: "İş tatmini çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler." hipotezi; yapılan analizde, iş tatmininin çalışan memnuniyetine anlamlı ve pozitif yönde etki ettiğini göstermektedir (B = ,139; β = ,151; p = ,004<,005). Bu nedenle H1c hipotezi istatistiksel olarak desteklenmektedir. H1d: "İşe bağlılık çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler." hipotezi; yapılan analizde, işe bağlılık değişkeninin çalışan memnuniyeti üzerinde oldukça güçlü ve anlamlı bir pozitif etkisi olduğu saptanmıştır (B = ,618; β = ,636; p=,000 < ,001). Bu sonuç H1d hipotezinin güçlü bir şekilde desteklendiğini ortaya koymaktadır. H1e: "İş stresi çalışan memnuniyetini negatif yönde etkiler." hipotezi; yapılan analizde, iş stresi değişkeninin çalışan memnuniyetini anlamlı ve negatif yönde etkilediği belirlenmiştir (B = -,072; β = -,080; p = ,007<0,01). Dolayısıyla H1e hipotezi desteklenmiştir. H1f: "İşten ayrılma niyeti çalışan memnuniyetini negatif yönde etkiler." hipotezi; yapılan analizde, işten ayrılma niyetinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisi negatif yönde olmakla birlikte bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir (B = -,015; β = -,018; p = ,563>0,05). Bu nedenle H1f hipotezi desteklenmemektedir.

12. SONUÇ

Bu çalışmada, Kahramanmaraş il merkezinde özel sektörde çalışan bireylerin deprem travması sonrasında yaşadıkları psikolojik ve mesleki etkilerin, iş yaşamı ile ilişkili çeşitli değişkenler üzerinden çalışan memnuniyetine yansımaları incelenmiştir. Araştırma kapsamında; deprem travması, motivasyon, iş tatmini, işe bağlılık, iş stresi ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenlerin, çalışan memnuniyeti üzerindeki etkileri bütüncül bir model dâhilinde analiz edilmiştir. Ayrıca, deprem travmasının bu ilişkilerde aracılık etkisinin bulunup bulunmadığı da araştırılmıştır.

Araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri oldukça yüksektir. Cronbach's Alpha katsayıları genel olarak 0.93 ile 0.97 arasında değişmiş, bu da ölçeklerin iç tutarlılığının çok yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir. Özellikle çok boyutlu yapıya sahip ölçeklerde (örneğin DSTDBÖ ve UWES), hem genel ölçekler hem de alt boyutlar güçlü güvenilirlik düzeyleri sergilemiştir. Bu durum, araştırmada elde edilen bulguların ölçüm hatalarından arındırılmış ve istikrarlı bir veri yapısına dayandığını ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, çalışan memnuniyetini etkileyen temel faktörlerin başında **işe bağlılık**, **motivasyon** ve **iş tatmini** olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda, bu üç değişkenin çalışan memnuniyetiyle olan ilişkisi hem pozitif yönde hem de yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Özellikle işe bağlılık ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki, korelasyon katsayısı açısından en güçlü bağ olarak ön plana çıkmaktadır ($r = ,929$; $p < .01$). Bu durum, çalışanların örgütsel kimliğe duyduğu aidiyet duygusunun memnuniyet düzeyini doğrudan etkileyen kritik bir unsur olduğunu göstermektedir. Motivasyon ($r = ,894$; $p < .01$) ve iş tatmini ($r = ,887$; $p < .01$) ile çalışan memnuniyeti arasında da benzer şekilde güçlü ve pozitif yönlü ilişkiler saptanmıştır. Bu sonuçlar, literatürde yer alan içsel motivasyonun ve işten alınan doyumun, genel memnuniyet üzerindeki belirleyici rolünü destekler niteliktedir. İş motivasyonu yüksek olan bireylerin, çalıştıkları kuruma yönelik olumlu algılara daha fazla sahip oldukları ve bu durumun doğrudan iş tatmini ve memnuniyet duygusunu beslediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, iş stresi ile çalışan memnuniyeti arasında negatif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r = -,563$; $p < .01$). Bu bulgu, iş ortamındaki stres faktörlerinin çalışanların memnuniyetini olumsuz yönde etkilediğini açıkça göstermektedir. Stresin; bireyde psikolojik baskı oluşturmasının yanı sıra, aidiyet duygusunu ve mesleki tatmini azaltıcı etkileri olduğu görülmektedir. İşten ayrılma niyeti ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki ise beklenenin aksine istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Her ne kadar korelasyon negatif yönde olsa da bu ilişki anlamlılık düzeyine ulaşmamış, dolayısıyla bu hipotez desteklenmemiştir. Bu durum, çalışanların işlerinden ayrılma düşüncesiyle memnuniyet algılarının paralel ilerlemeyebileceğini göstermekte; ekonomik zorunluluklar, bölgesel istihdam imkanları ve psikososyal faktörlerin bu ilişkide belirleyici olabileceğini düşündürmektedir. Deprem travmasının, doğrudan çalışan memnuniyeti üzerinde negatif yönde ancak düşük düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre ($r = -,194$; $p < .01$), travmanın bireylerin çalışma hayatındaki genel memnuniyetini sınırlı ölçüde de olsa olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu etki, özellikle motivasyon ve iş tatmini gibi içsel süreçler üzerinden dolaylı olarak yansıma göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları, örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi literatürüne birkaç açıdan katkı sunmaktadır:

- Deprem veya benzeri afet sonrası süreçte çalışanların psikolojik durumlarının iş yaşamına yansımaları, Türkiye bağlamında sınırlı sayıda çalışmada ele alınmıştır. Bu araştırma, bu boşluğu dolduracak nitelikte ampirik veriler sunmayı amaçlamaktadır.
- İş stresi, motivasyon, işe bağlılık ve tatmin değişkenleriyle birlikte "deprem travması"nın modellenmesi, literatürde sıklıkla ele alınmayan bir yapıyı analiz etmiş, böylece bu kavramın iş psikolojisi içindeki yerini daha somut hale getirmiştir.
- Çalışmada kullanılan kapsamlı model, çalışan memnuniyetini etkileyen değişkenlerin bir arada değerlendirilmesini sağlamış ve örgütsel analizlerde bütüncül yaklaşımın önemini göstermiştir.
- Türkiye bağlamında kullanılan çeşitli ölçeklerin (DSTDBÖ, UWES, İş Tatmini Ölçeği) farklı bir örneklem üzerinde yüksek güvenirlik ve geçerlilikle çalıştığını göstermiştir. Bu durum, bu ölçeklerin ileri araştırmalarda kullanılabilirliğine dair önemli bir kanıt sunmaktadır.
- Deprem travması gibi dışsal, kontrol edilemeyen bir değişkenin işyeri deneyimleri üzerindeki etkisinin ölçülmesi, kriz yönetimi ve afet sonrası işyeri politikaları geliştirilmesi açısından yöneticilere stratejik öngörüler sunmaktadır.
- Stresin çalışan memnuniyetini düşürmesi, örgütlerin kriz yönetim stratejilerine "işyeri stres yönetimi" uygulamalarını entegre etmelerinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Psikolojik danışmanlık, esnek çalışma modelleri ve yöneticilere stres azaltıcı liderlik becerilerinin kazandırılması gibi uygulamalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.
- Örgütsel bağlılığın çalışan memnuniyeti üzerindeki belirleyici rolü, işverenlerin sadece maaş ve yan haklara değil, aynı zamanda aidiyet duygusunu besleyecek kurumsal kültür, takdir sistemleri ve katılımcı yönetim yaklaşımlarına yönelmelerini gerektirdiğini göstermektedir.

Araştırmanın genel sonuçları çalışan memnuniyetinin sürdürülebilirliği açısından motivasyon, işe bağlılık ve iş tatmini temel belirleyici unsurlar olarak öne çıktığını göstermektedir. Travmatik bir olay olan deprem, çalışanların ruhsal durumunu olumsuz etkilese de, memnuniyet üzerinde tek başına güçlü bir belirleyici rol oynamamaktadır. Bu durum, bireylerin psikolojik dayanıklılığını, örgütsel bağlılıklarını ve toplumsal destek sistemlerinin önemini vurgulayan bir başka kanıt olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, özel sektör işletmelerinin çalışan memnuniyetini artırmak adına sadece iş koşullarına değil, aynı zamanda travma sonrası psikolojik destek hizmetlerine ve örgütsel güven inşasına da odaklanmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Allport, G. (1943). The ego in contemporary psychology. *Psychological Review, 50(5),* 451–476. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0055375

Başaran, İ. E. (1982). *Örgütsel Davranışın Yönetimi*, AÜ EF Yayını.

Blau, G. J. (1985). A multiple study investigation of the dimensionality of job involvement. *Journal of Vocational Behavior, 27(1),* 19–36. https://doi.org/10.1016/0001-8791(85)90050-8

Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Pegem Akademi.

British Broadcasting Corporation, (15 Ağustos 2023). Erişim adresi https://www.bbc.com/turkce/articles/c72l1ydqrl0o (Erişim tarihi: 22.05.2025)

Chughtai, A. A. (2008). Impact of job involvement on in-role job performance and organizational citizenship behaviour. *Journal of Behavioral and Applied Management, 9(2),* 169–183.

Çekmecelioğlu, H. G. (2005). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrilma niyeti üzerindeki etkisi: bir araştırma. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 23-39.

Ergünay, O. (2007). Türkiye'nin afet profili, *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Mattek Matbaacılık.

House, R. J., & Rizzo, J. R. (1972). *Role conflict and ambiguity as critical variables in a model of organizational behavior*. *Organizational behavior and human performance*, *7*(3), 467-505. https://doi.org/10.1016/0030-5073(72)90030-X

Karanci, N. A., & Aksit, B. (2000). Building disaster-resistant communities: Lessons learned from past earthquakes in Turkey and suggestions for the future. *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*, *18*(3), 403-416. https://doi.org/10.1177/028072700001800303

Koçel, T. (2019). *İşletme yöneticiliği.* Beta Yayıncılık.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.

Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 1297–1349). Rand McNally.

Macdonald, S., & Maclntyre, P. (1997). The generic job satisfaction scale: Scale development and its correlates. *Employee Assistance Quarterly*, *13*(2), 1-16. https://doi.org/10.1300/J022v13n02_01

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, *50*(4), 370–396. https://doi.org/10.1037/h0054346

Mobley, W. H. (1977). Intermediate linkages in the relationship between job satisfaction and employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, *62*(2), 237–240.

Mobley, H. W., Rodger, G., Herbert H. H., ve Bruce, M. (1979). "Review and conceptual analysis of the employee turnover process", *Psychological Bulletin*, 86, 493-522. https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.3.493

Norris, F. H., Friedman, M. J., & Watson, P. J. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes, 65*(3), 207–239.

Örücü, E. & Özafşarlıoğlu, S. (2013). *Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Güney Afrika Cumhuriyetinde Bir Uygulama* . Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 10 (23) , 335-358.

Patchen, Pelz, and Allen (1965). *Some Questionnaire Measures Of Employee Motivation And Morale.*

Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). *Organizational behavior* (18th ed.). Pearson.

Salanova M, Schaufeli WB, Llorens S (2001). *Desde el "burnout" al "engamement": Una nueva perspectiva [From "burnout" to "engagement": A new perspective]*. Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones, 16:117-134.

ZEYTİNYAĞI SEKTÖRÜNDE ENDÜSTRİYEL SİMBİYOZ: BİR DURUM ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Hüseyin ŞENKAYAS
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
hsenkayas@adu.edu.tr- Orcid: 0000-0002-9533-9853

Özcan AKDEMİR
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
akdemirozcan@gmail.com - Orcid: 0000-0003-2624-1745

ÖZET

Sürdürülebilirlik ilkeleri kapsamında günümüzde işletmeler arası ilişkiler değişime uğramıştır. Tedarik zincirinin evrilmesiyle oluşan yeni dönüşümde endüstriyel simbiyoz kavramı ortaya çıkmıştır. Bir işletmenin ürün veya atığının diğer işletme tarafından girdi olarak kullanılma yöntemi olan bu sistem ile kaynak verimliliği konusunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu çalışmada Aydın ilinde zeytinyağı sektörünün yoğunluğu dikkate alınmış ve bu alana yönelik ilk endüstriyel simbiyoz çalışması olması nedeniyle bir durum çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda simbiyotik eşleşme yapılabilen ve eko-endüstriyel park sistemine uygun 6 işletme belirlenmiştir. Endüstriyel simbiyoz uygulamalarına yönelik sonuç bölümünde öneriler sunulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Endüstriyel Simbiyoz, Eko-endüstriyel Park, Kaynak Verimliliği,

INDUSTRIAL SYMBIOSIS IN THE OLIVE OIL SECTOR: A CASE STUDY

ABSTRACT

Today, within the scope of sustainability principles, inter-business relations have changed. The concept of industrial symbiosis has emerged in the new transformation that occurred with the evolution of the supply chain. With this system, which is the method of using the product or waste of one business as input by another business, progress has been made in resource efficiency. In this study, the density of the olive oil sector in Aydın province was taken into account and a case study was conducted because it was the first industrial symbiosis study in this area. As a result of the study, 6 businesses that could be symbiotically matched and were suitable for the eco-industrial park system were determined. Suggestions for industrial symbiosis applications were presented in the conclusion section.

KEYWORDS: Industrial Symbiosis, Eco-industrial Park, Resource Efficiency.

1.GİRİŞ

Endüstrileşme ile birlikte kaynaklar hızlı tüketilmiş ve atık sorunu ortaya çıkmıştır. Kaynakların etkin kullanımı konusunda 2000'li yıllara doğru farkındalık oluşmuş ve yasal mevzuatlar geliştirilerek çevrenin korunmasına yönelik adımlar atılmıştır. İşletmelerin hammadde tedariki, ürün üretimi ve atık yönetimi kapsamında yapmış oldukları yeni uygulamalar ile dünyada yeni bir dönüşüm başlamıştır. Sürdürülebilirlik kavramının doğuşu ile birlikte endüstriyel alanda sadece işletmeye değil; topluma ve çevreye fayda amacı da benimsenmeye başlamıştır.

İşletmelerin üretim sürecinde kullanılan hammadde ve yarı mamüllerin temininde yaşanan sorunlar nedeniyle, işletmeler arası ilişkilerde endüstriyel simbiyoz adı verilen yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Tedarik zincirinin güncellenmiş şekli olan bu sistem ile işletmeler ürünlerini ve atıklarını kendi alanına değil paydaş bir işletme ya da ihtiyaç duyulan bir alana yönlendirmektedir.

Bu çalışmada bir endüstriyel simbiyoz tasarımının Aydın ilinde uygulanabilirliğine yönelik nitel bir çalışma yapılmıştır. Çalışma ile Aydın zeytinyağı sektörünün farklı sektörler ile simbiyotik ilişki kurması sonucunda; maliyet, verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından sağlayacağı katkılar konusunda insanlarda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca endüstriyel simbiyoz konusunda yapılan çalışmaların kısıtlı olması nedeniyle de akademik alanda gelecek çalışmalara katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışma Aydın iline özel bir çalışma olup; sürdürülebilirlik kavramı yönünden uygulanması mümkün öneriler sunması nedeniyle önem arz etmektedir.

Bu çalışmada endüstriyel simbiyozun aynı alanda uygulanma biçimi olan eko-endüstriyel park kavramı ile ilgili nitel analiz yöntemlerinden durum çalışması yapılmış ve bir model oluşturulmuştur. Birinci bölümde endüstriyel simbiyoz kavramlarına yönelik tanımlama ve bilgilendirme yapılmıştır. İkinci bölümde ise uygulama icra edilmiş ve elde edilen veriler ışığında yeni bir endüstriyel bölge tasarımı değerlendirilmiştir.

2.ENDÜSTRİYEL SİMBİYOZ

Simbiyoz kelimesi varlıklarını sürdürmek için birlikte yaşayan organizmaların kurmuş olduğu ortak yaşam olgusudur (Mücevher, 2021:174). Endüstriyel simbiyoz kavramı da bu kelimeden yola çıkarak birlikte var olan ve ortak hareket eden işletme yapılarını temsil etmektedir. Sürdürülebilirliğe olumlu etkisi olan endüstriyel simbiyoz uygulamalarında işletmeler ile birlikte toplum ve çevre de fayda görmektedir.

Endüstriyel simbiyoz kavramı birbirinden bağımsız işletmeler açısından iki uygulama biçimi ile öne çıkmaktadır. Birinci uygulamada bir işletmenin atığı diğer işletmenin hammaddesi olmaktadır (Fraccascia vd., 2017:274) . Uygulanan yöntem sayesinde atıklar ya hammadde ya da alternatif yakıt olarak kullanılmakta, dolayısıyla CO_2 emisyonlarının azaltılmasına olanak sunulmaktadır (Endüstriyel Simbiyoz Kılavuzu, 2023:5). İkinci uygulamada ise işletmeler üretim sürecine katkı sağlamak maksadıyla kaynaklar, üretilen ürünler ve ortaya çıkan atıklar ile bilgi alışverişinde bulunmaktadır (Chertow, 2000:314).

Günümüzde ürün tasarımından lojistik faaliyetlere; teknoloji desteğinden eğitim ve atık yönetimine kadar birçok alanda simbiyotik ortaklıklar kurulmaktadır (Başer, 2014:62).

Chen vd. (2022:131) tasarruf edilen unsurlar yönünden endüstriyel simbiyozu değerlendirmiş ve dört farklı boyutta yorumlamıştır: maddi simbiyoz, su simbiyozu, enerji simbiyozu ve sinerjistik simbiyoz. Maddi simbiyoz farklı işletmelerin işbirliği içinde atık veya yan ürünlerini paylaşarak üretime kaynak yönünden katkı sağlaması olarak belirtilmiştir. Su simbiyozu sudan tasarruf etmek maksadıyla tekrarlayan sistem oluşturmak ve verimli kullanılmasını sağlamak olarak nitelendirilmiştir. Enerji simbiyozu maksimum enerji tasarrufu sağlamak maksadıyla geliştirilen yöntemlerden oluşmuştur. Sinerjistik simbiyoz ise iki veya daha fazla boyutun birlikte uygulandığı sistemler olarak tanımlanmıştır.

Endüstriyel simbiyozun faydaları çevresel, ekonomik sosyal kategorilerde değerlendirildiğinde sürdürülebilirliğin vazgeçilmez uygulaması olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çevresel faydalar verimli kaynak kullanımının artırılması, yenilenemeyen kaynakların ise üretim sürecinde minimum düzeyde kullanılması ve kirletici emisyon oranının düşürülmesi olarak belirtilmiştir. Ekonomik faydalar; üretim ve atık maliyetlerindeki azalmalar, kaynak talebinin kolay karşılanması ve atık yönetimi ile meydana gelen ek gelir olarak sıralanmıştır. Sosyal faydalar ise yeni ürün dolayısıyla yeni istihdam, çalışılabilir ve çevreye duyarlı bir iş ortamı, kalite seviyesi yükselmiş işler ve dolaylı olarak çevreyle sağlanan olumlu ilişkiler olarak ifade edilmiştir (Demircioğlu ve Ever ,2020:469)

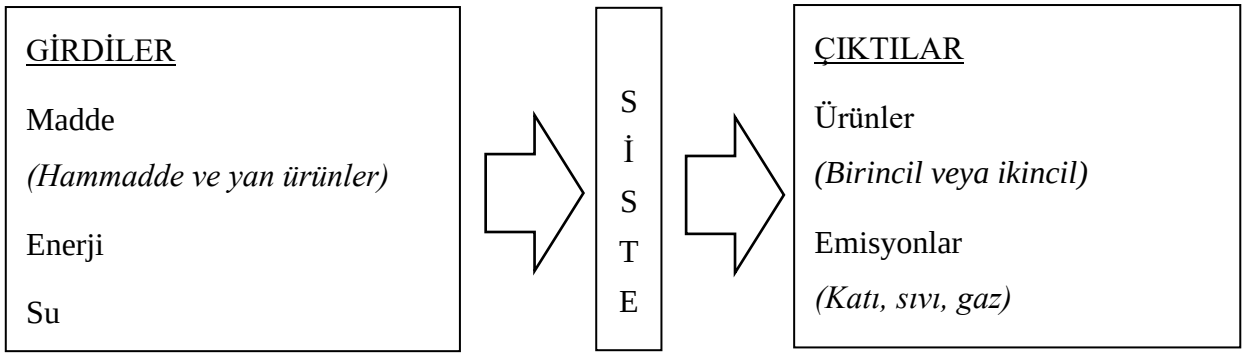
2.1.Endüstriyel Simbiyozda Kullanılan Yöntemler

Endüstriyel simbiyozun uygulanma sürecinde mevcut durumun tespiti için veri analizi yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Simbiyotik bir ilişkinin kurulabilmesi için işletmelerin genel yapılarının incelendiği bu süreçte; ağırlıklı olarak malzeme akış analizi, yaşam döngüsü analizi ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden faydalanılmaktadır (Özkan vd., 2018:88).

2.1.1.Malzeme Akış Analizi

Malzeme akış analizi ile işletmenin girdileri ve çıktıları sayısal verilerle belirlenmekte, simbiyotik faaliyete uygunluğu değerlendirilmekte ve hangi girdi çıktılar konusunda eşleşme yapılacağına karar verilmektedir (Özkan vd., 2018:88). Genel olarak malzeme akış analizinde tespit edilen girdi çıktı malzemeleri Görsel 1'de gösterilmiştir.

Endüstriyel simbiyoz uygulamasında başka işletmelerce kullanılabilir çıktıların değerlendirilmesi sağlanmaktadır. Heeres vd. (2004:986) özellikle atıkların kullanımına yönelik, yenilenemeyen fosil yakıtlar gibi kaynakların kullanımının azaltılması, yenilenebilir kaynakların ise dengeyi koruyacak şekilde üretime dahil edilmesini ve tüm kaynakların maksimum verimle kullanılmasını önermiştir.



Görsel 1. Malzeme Akış Analizi, Özkan, A., Günkaya, Z., Özdemir, A. ve Banar, M., 2018

2.1.2.Yaşam Döngüsü Analizi

Bir hammadde veya ürünün kullanılmaya başlanmasından atığa dönüşümünü tamamladığı sürece kadar olan dönemin analizi yaşam döngüsü analizi ile yapılmaktadır. Hammaddelerin üretim sürecinde ve ürünlerin üretim sonrası yaşam evreleri hakkında raporlar hazırlanmakta ve çevresel etkileri irdelenmektedir. Üretim sürecinin tamamlanmasını müteakip bertaraf işleminin çevreye zarar vermeden yapılması önem arz etmektedir (Özkan vd., 2018:89). Sokka (2011:290) kağıt hamuru ve kağıt üretimi ile ilgili bir işletmede elektrik santralinin hem turba hem de odun kullanan bir santrale dönüşümü ile yaklaşık %45-55 oranında emisyonlarda azalma olduğunu tespit etmiştir.

2.1.3.Çok Kriterli Karar Verme

İşletmeler soyut veya somut veriler ışığında farklı kriterler esas alınarak en uygun alternatif belirleme ya da sıralama yapmak maksadıyla çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmaktadır. Alternatifleri değerlendirmede kullanılan kriterlerin fazla olduğu durumlarda karar vericiler çok kriterli karar verme yöntemlerine başvurmakta; birbiriyle çelişen kriterler değerlendirilmekte ve optimum kararların alınması sağlanmaktadır (Çakır ve Perçin, 2013).

2.2.Endüstriyel Simbiyoz ile İlgili Kavramlar

Endüstri 5.0 sürecinin konuşulmaya başlandığı günümüzde sürdürülebilirlik ilkesi esas alınmakta; endüstriyel simbiyoz uygulamalarına daha fazla önem verilmektedir. Bu alanda yapılan akademik çalışmaların da son yıllarda yoğunlaştığı gözlenmektedir. Endüstriyel simbiyoz kavramının önemini ve sürdürülebilirlik ile ilişkisini daha iyi anlamak için birtakım kavramların incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Endüstriyel simbiyoz kavramından bahsedilen bir süreçte bu kavramlardan da söz etmek durumunda kalınmaktadır.

2.2.1.Endüstriyel Ekoloji

Endüstriyel ekoloji kavramını dünyaya Frosch ve Gallopoulos (1989) duyurmuştur. Eendüstriyel simbiyoz kavramının bir üst basamağı olarak nitelendirilmektedir (Genç, 2020:4). Endüstriyel ekoloji ile bir üretim sisteminden atıkların tekrar kullanılmış olduğu döngüsel yapıya dönüşüm sağlanmaktadır (Ulutaş, 2017:6).

Garner ve Keoleian (1995:3) endüstriyel ekolojiyi tanımlamak yerine temel başlıklarda değerlendirmiştir. Bu başlıklar aynı zamanda özellikleri olarak da yorumlanabilmektedir.

• Endüstriyel ve ekolojik sistemler arasında sistematik bir yapı bulunmaktadır.

• Bu yapı ile girdi sürecinde üretime dahil olan hammadde enerjinin dönüşümüne odaklanmaktadır.

• Endüstriyel ekoloji multidisipliner bir yaklaşıma sahip durumdadır.

• Açık üretim sisteminden döngüsel (kapalı) bir dönüşüm sistemine geçilmektedir.

• Sistemler çevresel etkileri azaltmaya yönelik uygulamalar icra etmektedir.

• Endüstriyel faaliyetler ile ekolojik sistem arasında bir entegrasyon sağlanmaktadır.

• Endüstriyel sistemleri doğal sistemlerin yapısına benzetmek suretiyle yeni çalışma yöntemleri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

2.2.2.Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomi kavramı ilk defa Pearce ve Turner (1990:29) tarafından kullanılmıştır. Bu model ile hammadde ve ürünler yeniden aynı veya farklı üretim sürecine dahil edilmektedir. Dolayısıyla kaynaklar ve enerji kullanımına yönelik verimlilik artmakta; atık geri dönüşümü sağlanabilmektedir (Sapmaz Veral, 2021:10).



Görsel 2. Döngüsel Ekonomi Düzeni, (isbirsentetik.com)

Döngüsel ekonomi sisteminde üretim sürecine dahil olan girdiler üretim sonrasında da yeni bir sürece dahil edilmektedir. Böylece çevreye zarar verilen bir atık durumu söz konusu olmamaktadır. Sürdürülebilirlik uygulamalarından yeniden kullanım, yeniden üretim, yenileme ve nihai olarak geri dönüşüm kullanılarak; olumsuz çevresel etkinin azaltılması sağlanmaktadır (Durusoy, 2024:565). Döngüsel ekonomi genel olarak kendi sektörü içinde uygulanmakta olup; endüstriyel simbiyoz uygulamalarında da başvurulmaktadır. Döngüsel ekonominin uygulanış

biçimi işletmeden işletmeye değişiklik göstermektedir. İşbir Sentetik Dokuma Sanayi A.Ş.'nin döngüsel ekonomi düzeni Görsel 2'de gösterilmiştir.

2.2.3.Temiz Üretim

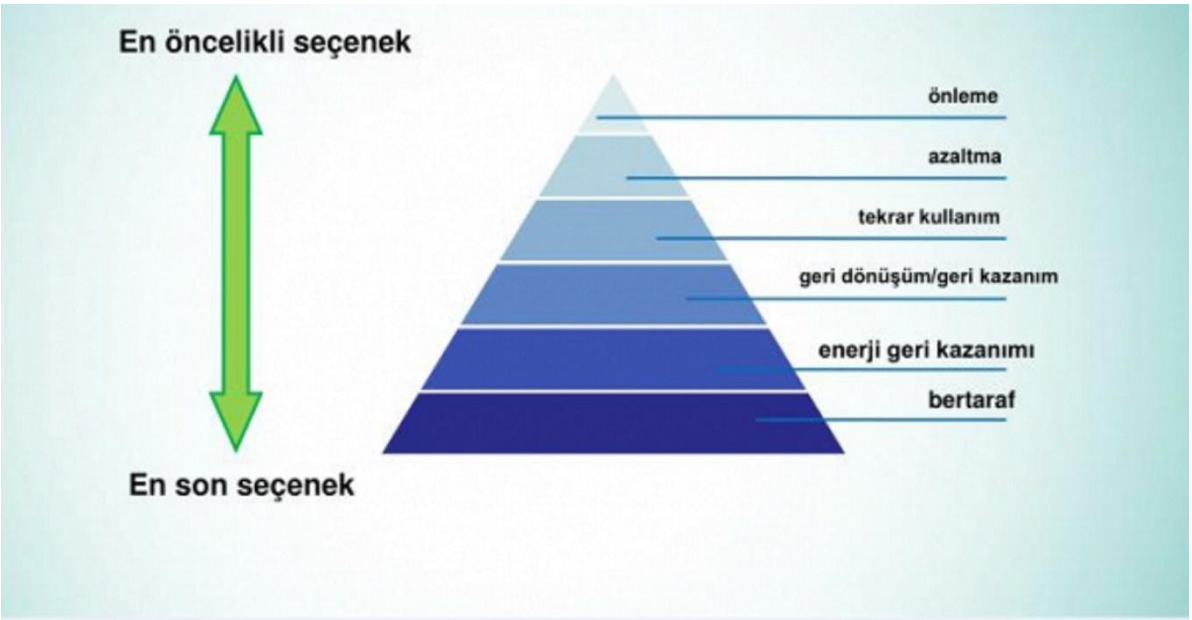
Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından 1989 yılında adı konulan temiz üretim kavramı, insana ve çevreye yönelik tehlike barındıran hususları azaltmak ya da bertaraf etmek için bir çevre stratejisi belirlenmesi ve bunun tüm iş akışına uygulanması olarak tanımlanmıştır (TTGV, 2009: 15). Temiz üretimde doğal kaynak kullanımı ile atık üretiminin azaltılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle ürün yaşam döngüsünün her aşamasında gerçekleştirilebilmektedir (Karahan Özbilen, 2023:17).

Temiz üretim proaktif bir yaklaşım olması sebebiyle, kirlilik kontrol yöntemlerinden ayrılmaktadır. Proaktif önlemler arasında iyi işletme uygulamaları, süreç ve teknoloji değişikliği gibi uygulamalar bulunmaktadır. Bu sayede çevre kirliliğinin önlenmesinin yanı sıra verimlilik artışına da katkı sağlanmaktadır (Yücel, 2011:159).

Temiz üretimin faydalarını değerlendirdiğimizde; süreç verimliliği ve karlılıkta artış, yenilenemeyen atık miktarının azalmasıyla atık maliyetlerinin de düşme görülmektedir. Ayrıca daha az hammadde ve enerji ihtiyacı nedeniyle de ekonomik ve çevresel yönden fayda sağlamaktadır. Temiz üretim yapan işletmeler mevzuat yönünden çevresel suçlara maruz kalmamaktadır. Ayrıca çalışanlar yönünden motivasyon artırıcı etki görülmektedir (Yücel, 2011: 157).

2.2.4.Yeşil Büyüme

Yeşil büyüme kavramı 2005 yılında BM Çevre ve Kalkınma Bakanlar Konferansında ortaya çıkmıştır (UNESCAP,2005). Yeşil büyüme ile ekolojik düzeni bozmadan, çevrenin korunmasını sağlayarak, ülkelerin ekonomik büyüme sürecine yönelmesi amaçlanmaktadır (Yılmaz, 2018:82). Yeşil büyüme yaklaşımının iki amacı bulunmaktadır. Birinci amacı çevresel bozulmaları engellemek ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamaktır. İkinci amacı ise sürdürülebilir kalkınmanın devamını sağlamak maksadıyla yeni iş alanları oluşturmaktır (Arlı Yılmaz 2014:9).



Görsel 3. Atık Yönetimi Stratejisi, (sifiratik.co)

2.2.5.Atık Yönetimi

Atık yönetimi bir işletmede üretim sonucunda oluşan ürün dışı kullanım ihtiyacı bulunmayan her türlü malzemedir. Atıklar ile ilgili sırasıyla önleme, azaltma, tekrar kullanım, geri dönüşüm, enerji geri kazanımı ve yok etme stratejileri uygulanmaktadır (Gündüzalp ve Güven, 2016:5). Görsel 3'te atık yönetimi stratejileri gösterilmiştir. Bu stratejilerdeki temel amaç; kullanılabilir durumda olan atıkların yeniden üretim sürecine dahil edilmesi yoluyla ekolojik dengenin korunmasını sağlamaktır.

2.2.6.Eko-Endüstriyel Park

Eko-endüstriyel park kavramı 1992 yılında BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda dile getirilmiştir (UN, 1992). Eko-endüstriyel parklar ile sürdürülebilir bir endüstri ortamı oluşturulmaktadır. Bu maksatla ortak altyapı tesisleri kullanılmakta; dolayısıyla çevre, kaynaklar ve enerjinin korunması sağlanmaktadır (Uzun ve Öztaş, 2024:96). Oluşturulan eko-endüstriyel parklar ile endüstriyel sinerji oluşturulmakta; kaynakların korunması, geri dönüşüm ve atık yönetimi teşvik edilmektedir. Kaynak verimliliğini artıran eko-endüstriyel parklar sayesinde hammadde, su ve enerji kullanımı azalmakta, dolaylı olarak üretim maliyetleri düşmektedir. Pazar payı ve karlılığın artmasının yanında; yeni teknolojilere ve finansal desteğe ulaşım ise kolaylaşmaktadır. (UNIDO, 2017:23).

Eko-endüstriyel parklar dünyada iki farklı yöntem ile uygulanmaktadır. Birinci yöntem temelden geliştirme yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Bu yöntemde park sıfırdan kurulmakta ve faaliyete geçmektedir. İkinci yöntem ise yeniden geliştirme yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntemde ise bölgede oluşmuş sanayi ile ilgili potansiyel işbirliği imkanları analiz edilmekte, uygun işletmeler arasında eşleşme yapılmakta ve işbirliği içerisinde süreç başlatılmaktadır (Başer, 2017:87). Bu çalışmada da Aydın ilinin zeytinyağı sektörüne yönelik oluşmuş yapısı analiz edilerek yeniden geliştirme yaklaşımı ile bir eko-endüstriyel park tasarımı yapılmıştır.

2.3. Literatür Taraması

Demircioğlu ve Ever (2020) döngüsel ekonomiye yönelik endüstriyel simbiyoz sisteminin maliyetlere nasıl etki ettiği ile ilgili nitel bir çalışma yapmıştır. Kavramsal açıklama ile birlikte uygulanan yöntemleri irdelemiştir.

Cao vd. (2020) Çin'de demir-çelik, termik güç, çimento endüstrisi ile sosyal sektör tarafından oluşturulan simbiyoz sisteminin enerji tasarrufu ve emisyon azaltma etkisini belirlemeye odaklanmıştır. Çalışmada aşağıdan yukarıya modeli ve yaşam döngüsü modeli birleştirilerek simülasyon modellemesi yapılmıştır. Çalışma sonucunda endüstriyel simbiyoz performansı değerlendirilmiştir.

Patala vd. (2020) Finlandiya Ulusal Simbiyoz Ağı ile endüstriyel simbiyoz uygulamaları arasındaki ikileme yönelik bir vaka çalışması yapmıştır. Uygulamada açıklık ve değer gösterme kavramları yönünden aracı ile işletme arasında ikilem yaşandığı tespit edilmiştir. İşbirlikçi aracılık yöntemi ile sorunun üstesinden gelinebileceği ifade edilmiştir.

Haq vd. (2021) Finlandiya'nın Sodankylä bölgesinde endüstriyel simbiyoz ağına yönelik bir olay çalışması yapmıştır. Çalışmada simbiyotik ağların tespiti yapılmış, malzemelerin yaşam döngüsü esas alınarak sürdürülebilir bir model ortaya konmuştur.

Mendez-Alva vd. (2021) enerji-yoğun endüstrilerin döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde endüstriyel simbiyoz stratejisini uygulamaya yönelik keşifsel bir analiz çalışması yapmıştır. Yapılan analiz sonucunda enerji, su ve karbondioksit akışının yoğun olduğu kimya sektörüne ağırlık verilmesine karar verilmiş olup; sürdürülebilirliğe yönelik etkisi incelenmiştir.

Yıldız ve Kaygın (2022) Bartın, Karabük ve Zonguldak illerini kapsayan TR 81 Düzey 2 bölgesinde bulunan orman ürünleri işletmelerinin endüstriyel simbiyoz farkındalığını tespit etmek maksadıyla 25 sorudan oluşan bir farkındalık ve beklenti anketi uygulamıştır. Anket çalışması bu konuya ait ilk Türkçe anket olması sebebiyle önemli olmakla birlikte güvenilirliği test edilmelidir. Ayrıca ankete katılanların endüstriyel simbiyoz konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları ancak sürdürülebilirlik kavramlarına olumlu baktıkları ve işbirliği eğilimlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Demirel (2023) endüstriyel simbiyoz kavramını örgütsel bakış açısıyla analiz etmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemini kullanmış olduğu çalışmada Web of Science veri tabanından 1993-2022 yılları arasındaki makaleleri incelemiştir. Tespit ettiği 196 eseri wosviewer programı ile yazar, dergi ve ülkeler bazında analiz etmiştir. Buna göre en çok yayının ABD'ye ait olduğu, en çok atıfın ise Davis ve Eisenhardt'ın literatüre kazandırdığı "Rotating Leadership and Collaborative Innovation: Recombination Processes Administrative Science Quarterly" isimli makaleye ait olduğu tespit edilmiştir.

Yeşilkaya vd. (2023) orman ürünleri endüstrisinde endüstriyel simbiyoz ile ilgili SWOT analizi yapmıştır. Analiz sonucunda endüstriyel simbiyoz sisteminin Türkiye orman ürünleri sektöründe uygulanmasının mümkün olduğu ancak işletmelerin vergi muafiyetleri, vb. teşviklerle ikna edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Hamam vd. (2023) tarımsal gıda sektöründe endüstriyel simbiyoz ile ilgili içerik analizi çalışması yapmıştır. Çoklu yazışma analizi yöntemiyle yapılan çalışma sonucunda vaka çalışmalarında iletişim ve işbirliği konularının ihmal edildiği tespit edilmiştir.

Son vd. (2023) Güney Kore'de eko-endüstriyel park projeleri ile eko-endüstriyel kalkınma stratejileri arasındaki ilişkiye yönelik yaptığı çalışmada sıralı ölçek değerlendirme yöntemini kullanmıştır. Eko-endüstriyel park uygulamalarının %63,1'inde eko-endüstriyel kalkınma stratejilerinin değerlendirildiği tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda stratejilerin uygulanmasının faydalı olduğu vurgulanmıştır.

Uzun ve Öztaş (2024) ulusal eko-endüstriyel park kurulmasına yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada OSB'lerin eko-endüstriyel parklara dönüşüm süreci için, 9 çevresel kategori, 26 alt kategori ve 29 gösterge belirlenmiştir. Çalışmanın yeni endüstriyel alanların inşasına olumlu etkisi olacağı savunulmuştur.

Hossain vd. (2024) endüstriyel simbiyoz konusunda Bangladeş'te bir giyim endüstrisine yönelik çalışma yapmıştır. Çalışmada engelleri belirlemek ve önceliklendirmek için Bayes teoremi ile En İyi-En Kötü Yöntemi bütünleşik olarak kullanılmıştır. Tespit edilen 17 engel arasında teknoloji ve altyapı eksikliği, işbirliği eksikliği ve yönetim desteğinin eksikliği en önemli engeller olarak tespit edilmiştir.

3.ENDÜSTRİYEL SİMBİYOZ UYGULAMALARI

Dünyada ve Türkiye'de endüstriyel simbiyoz uygulamaları incelendiğinde; endüstriyel simbiyoz farkındalığının henüz istenen seviyede oluşmadığı görülmektedir. Farkındalığın artmasıyla birlikte ülkelerde yasal zorunluluklar oluşturularak işbirliği sağlanacak işletmelerin artacağı değerlendirilmektedir. Türkiye'de de bu alanda akademik çalışmalarda son yıllarda yoğunlaşma olduğu ancak uygulama aşamasında olan endüstriyel simbiyoz projelerinin başarı durumuna yönelik yapılan bir çalışma tespit edilememiştir.

3.1.Dünyada Endüstriyel Simbiyoz Uygulamaları

3.1.1.Kalundborg Eko-Endüstriyel Parkı

Kalundborg eko-endüstriyel parkı ilk endüstriyel simbiyoz örneği olarak kabul edilmektedir. Danimarka'da 1972 yılında kurulmuş olan bu döngüsel ekonomi sistemi, bütün dünyaya sürdürülebilirlik ve endüstriyel simbiyoz alanında öncü olmuştur. 16 işletme arasında birbirine girdi olarak aktarılan 30'dan fazla kaynak ile sürdürülebilirliğe katkı sağlanmaktadır. Eko-endüstriyel park tarafından 4 milyon m^3 yeraltı suyu ve 62.000 ton atık geri dönüştürülmüştür. Ayrıca 586.000 ton CO_2 emisyonu %80 oranında azaltılmıştır (Kalundborg Symbiosis)

3.1.2.Ulsan Eko-Endüstriyel Parkı İnisiyatifi

Güney Kore'de bulunan Ulsan Eko-Merkezinin 2007 yılında paydaşlarının katkısıyla eko-endüstriyel park dönüşümü gerçekleşmiştir. Toplanan veriler analiz edilerek endüstriyel simbiyoz potansiyeli olan 41 işletme tespit edilmiş ve 13 simbiyotik ağ oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda simbiyotik dönüşüm maliyetinin geri ödeme süresinin kısa vadeli olduğu ve karlılık oranının arttığı tespit edilmiştir. Otomotiv sanayi gibi ağır sanayi unsurlarının

bulunduğu bölgede endüstriyel atık, enerji kullanımı ve atık su konularında azalma meydana gelmiştir. Ayrıca doğaya zararlı olan CO_2, CO ve azot emisyonlarında da ciddi azalma olduğu gözlenmiştir (Behera vd., 2012:110).

3.1.3.Kwinana Sanayi Bölgesi

Avustralya Kwinana sanayi bölgesinde bulunan çimento, petrol, kimya ve gaz sektörlerinde bulunan 30 işletme arasında kurulan simbiyotik ilişki sayesinde 47 proje uygulanmaya başlanmıştır. Bu projenin en büyük özelliği sosyal ağ sistemi ile iletişim kurulmasıdır. ASPIRE adı verilen sosyal ağ ile işletmeler kendi bilgilerini paylaşmanın yanında atık verilerini ilan etmektedir. Sosyal ağ sayesinde oluşturulan bağ fiziksel bağlantıya geçiş kolaylığı sağlamış, ayrıca alternatif bir tedarik zinciri olarak yeni fırsatlar sunmuştur (endustriyelsimbiyoz.ikvp.izka.org).

3.2.Türkiye'de Endüstriyel Simbiyoz Uygulamaları

Türkiye'deki endüstriyel simbiyoz uygulamalarından ikisi aşağıda açıklanmıştır.

3.2.1.İskenderun Körfezi'nde Endüstriyel Simbiyoz Projesi

Türkiye'de yürütülen ilk endüstriyel simbiyoz projesi olarak İskenderun Körfezi projesi bilinmektedir. 2021 yılına kadar yapılan çalışmalar sonucunda 8 pilot proje hayata geçirilmiştir. Proje ile bir yılda 327.250 ton atığın geri dönüşümünün sağlanabileceği hesaplanmıştır. Ayrıca 6500 m^3 su ve 276.253 ton doğal kaynak tasarrufu yapılabileceği tespit edilmiştir. Sağlayacağı 33.581.155 kWh enerji tasarrufu ve 36.680 ton CO_2 emisyonu azaltılması ile de sürdürülebilir olduğu belirlenmiştir (Alkaya, 2021:28-33).

3.2.2.Ankara Ostim Endüstriyel Simbiyoz Projesi

Ankara Ostim'de endüstriyel simbiyoz olanaklarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar sonucunda atık değişim bazlı 252 simbiyotik duruma 84 işletmenin uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Hayata geçecek uygulamalar ile yapılacak atık yönetimi sayesinde hammadde ve enerji tasarrufu sağlanabileceği belirlenmiştir. Yapılan simbiyotik uygulamaların Türkiye'de diğer OSB'ler tarafından bir model olarak kullanılabileceği ifade edilmiştir (Alkaya, 2021:33-36).

4.UYGULAMA

Bu çalışmada zeytinyağı sektöründe endüstriyel simbiyoz uygulanabilirliği üzerine bir eko-endüstriyel park tasarımı yapılmıştır. Uygulama safhası 2 aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada zeytinyağı üretimi ve kullanım alanlarına yönelik bilgiler sunulmuştur. İkinci aşamada simbiyotik ilişki kurulabilecek işletmeler belirlenmiş ve tasarlanan model oluşturulmuştur.

4.1.Yöntem

Endüstriyel simbiyoz sistemine yönelik yapılan bu çalışmada nitel analiz yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması bir sistemin işleyişinin neden ve nasıl olduğuna yönelik derinlemesine incelendiği ve elde edilen veriler ile durumun tanımlandığı nitel çalışmalardır. Bu yöntemde veri analizleri beş yöntem ile yapılmaktadır: Örnek eşleştirme,

açıklayıcı yapı, zaman serisi analizi, mantıksal modeller ve çapraz durum sentezidir (Subaşı ve Okumuş, 2017:420-424). Daha sonraki çalışmalara fikir vermesi bakımından, bu çalışmada açıklayıcı durum çalışması modeli uygulanmıştır. Açıklayıcı durum çalışması araştırmaya konu olan durum hakkında bilgilendirme ve bilinen durumlarla betimleme yapmak suretiyle durumu bilinir hale getirme işlemidir.

Çalışmada Aydın ilinde endüstriyel simbiyoz uygulaması kapsamında zeytinyağı endüstrisi ele alınmıştır. Zaman kısıtı nedeniyle geçmiş yıllarda yayınlanan verilerden faydalanılmıştır. Çalışma ile ilgili bir butik zeytinyağı işletmesi, bir zeytin ve zeytinyağı fabrikası yerinde incelenmiş, yapılan gözlem ve sorumlu 4 personel ile görüşmeler uygulama sürecinde değerlendirilmiştir.

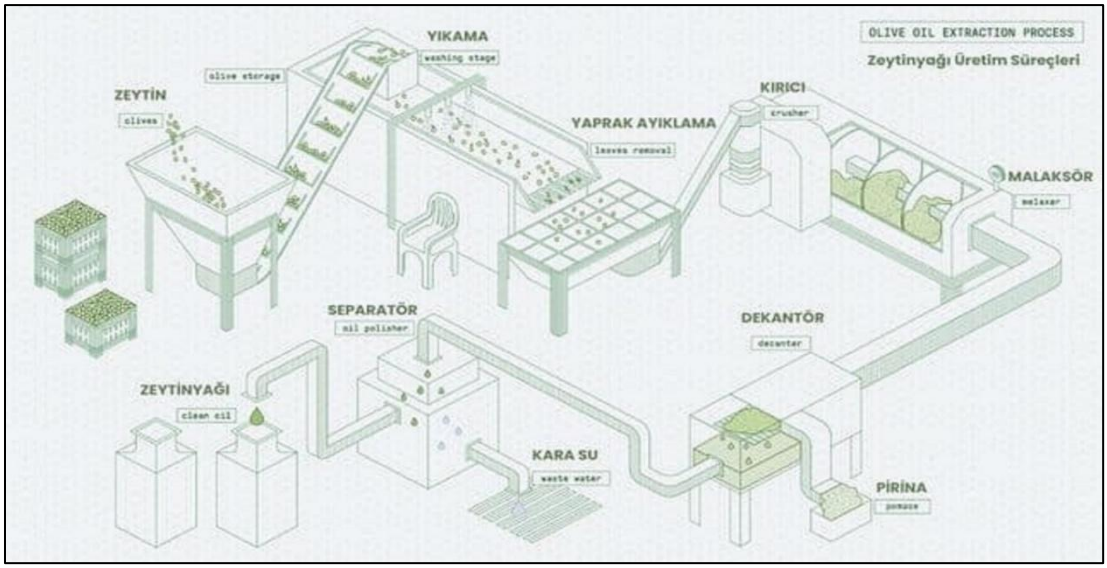
4.2.Zeytinyağı Üretimi ve Kullanım Alanları

4.2.1.Zeytinyağı Üretimi

Aydın ili zeytin sektöründe Türkiye'nin önemli üretim merkezlerinden birisidir. Son beş yıllık verilerin ortalamasına göre Türkiye'de üretilen zeytinin %10,66'sı, zeytinyağının ise %16,02'si Aydın ilinde üretilmiştir (Karabulut, 2023:9). TOBB kayıtlarına göre, Aydın ilinde 2023 yılında yalnız zeytinyağı ile ilgilenen işletme sayısı 42, pirina dahil diğer atıkları işleyen işletme sayısı ise 65 olarak tespit edilmiştir (TOBB). Bu çalışmada zeytinyağı fabrikalarına yönelik bir endüstriyel simbiyoz sistemi kurulması tasarlanmıştır.

Çalışmada fizibilite öncesi durum değerlendirmesi konusuna odaklanılmıştır. Mevcut veriler ışığında uygun işletmeler belirlenerek, eko-endüstriyel park kurulmasına yönelik öneriler sunulmuştur. Öncelikle zeytinyağı fabrikası ile simbiyotik ilişki kurabilecek işletme alanları belirlenmiştir. Atıkların kullanımına yönelik literatürden faydalanılmış, ayrıca işletmelerde yerinde gözlem ve görüşme teknikleriyle veriler değerlendirilmiştir.

Bir zeytinyağı fabrikasında zeytinyağı üretimi genel olarak dört işlem sonucunda gerçekleşmektedir. Birinci aşamada üreticiden teslim alınan zeytin temizlenmekte, yaprakları ayrılarak yıkama işlemi yapılmaktadır. İkinci aşamada zeytin kırma işlemi yapılmakta ve hamur haline getirilmektedir. Üçüncü aşamada dekantasyon denilen katı ve sıvı fazların ayrılması süreci tamamlanmaktadır. Son aşamada ise separasyon adı verilen zeytinyağına karışan su ve posa kalıntıları ayrıştırılmaktadır. Makineden çıkan zeytinyağı muhafaza edilmek üzere tanklarda depolanmakta, ihtiyaç durumuna göre istenen ambalajlama sistemine dolum yapılmaktadır (zeytinay1). Zeytinyağı üretim aşamaları Görsel-4'te gösterilmiştir (wikimedia.org)



Görsel 4. Zeytinyağı Üretim Aşamaları, (wikimedia.org)

Zeytinyağı üretimi sonucunda katı ve sıvı atık oluşmaktadır. Katı atık zeytinin arta kalan posası ve çekirdeğidir. Pirina ismiyle anılan bu katı atık genelde yakıt amaçlı kullanılmaktadır. Sıvı atık ise karasu ve yıkama suyu olarak ikiye ayrılmaktadır. Yıkama sularının kirletici özelliği düşüktür. Karasu atığı çevreyi kirletici özelliğiyle bertaraf etme sürecinde; hem işletmenin hem de çevresinde yaşayanların rahatsız olmasına sebebiyet vermektedir. Zeytinyağı üretiminde 2 fazlı ve 3 fazlı olma durumuna göre 1000 ton zeytinin işlendiği süreçte kullanılan su miktarı ve atık miktarı Çizelge 1'de gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere iki fazlı sistemin çevreye daha duyarlı olduğu görülmektedir (zeytinay2).

Çizelge 1. Su ve Atık Durumu (Zeytinay2)

	2 FAZLI SİSTEM	3 FAZLI SİSTEM
KULLANILAN SU MİKTARI	250-350 m3	880-950 m3
ATIKSU MİKTARI	250-280 m3	1200 m3
KİRLİLİK YÜKÜ	1.250 kg	96.0

4.2.2.Zeytinyağı Kullanım Alanları

Zeytinyağında yüksek miktarda fenolik bileşen bulunmaktadır. Bu bileşenler antioksidan özellik göstermekte ve zeytinyağının gıda sektörü dışında sağlık alanında da kullanılmasına olanak sunmaktadır. İlaç yapımı ve alternatif tıp alanında fenolik bileşeni yüksek yağlar tercih edilmektedir. Kozmetik sektöründe ise doğal sabun, şampuan, bakım ürünleri (saç, cilt, vücut), saç boyaları, merhem vb. yapımında zeytinyağı hammadde olarak kullanılmaktadır (Özata ve Cömert, 2016:107).

4.2.3.Pirina Kullanım Alanları

Pirina toz ve yağ hali ile birçok alanda kullanılmaktadır. Ucuz maliyet ile zeytinyağı üretiminde elde edilebilmektedir. 100 kg pirinadan ortalama 6-8 kg pirina yağı ile 60-70 kg toz pirina elde edilmektedir. Elde edilen pirina yağı, pirinanın hemen işlenmesi ve çıkan yağın rafine edilmesi şartıyla yemeklik olarak kullanılabilmektedir. Ekolojik olması, 5000kcal/kg oranı nedeniyle kaliteli olması ve daha az kül oluşumu ve kükürt içermeyen durumu nedeniyle alternatif yakıt olarak tercih edilmektedir (Toparlak ve Kola, 2022:7). Literatürde tespit edilen diğer alanlar ise hayvansal yem olarak kullanılması, biyogaz enerji elde edilmesi, kozmetik gibi çeşitli sektörlerde kullanılması ve kompost elde edilmesi olarak belirtilmiştir (TÜBİTAK, M. (2015:54).

4.2.4.Karasu Kullanım Alanları

Karasuyun arıtımına yönelik henüz kabul edilebilir bir yöntem geliştirilememiştir. Türkiye'de depolama ve buharlaştırma yöntemiyle bertaraf seçeneği uygulanmaktadır. Zeytin karasuyunun %99 oranında arıtılması, tarım amaçlı kullanımı ve gıda endüstrisinde kullanımı ile ilgili çalışmalar devam etmektedir (Toparlak ve Kola, 2022:10).

4.3.Zeytinyağı Endüstrisine Yönelik Eko-Endüstriyel Park Tasarımı

Eko-endüstriyel park sistemi için işletmeler arasında eşleşme sağlanmalı; çıktılar diğer işletmelerin girdisi olmalıdır. Bu çalışmada sadece zeytinyağı ile ilgili atıklar dikkate alınmıştır. Zeytinyağı fabrikası ile ilgili 4 eşleşme, pirina fabrikası ile ilgili de 4 eşleşme tespit edilmiştir. Uygulama kapsamında 6 işletmenin eşgüdümünde bir eko-endüstriyel park sisteminin kurulabileceği öngörülmüştür. Yapılacak ar-ge çalışmaları ile oluşturulan modeldeki eşleşme sayılarının artması beklenmektedir. Eko-endüstriyel park sisteminin başarılı olması için doğru eşleşme ve işletmeler arası iyi iletişimin sağlanması gerekmektedir.

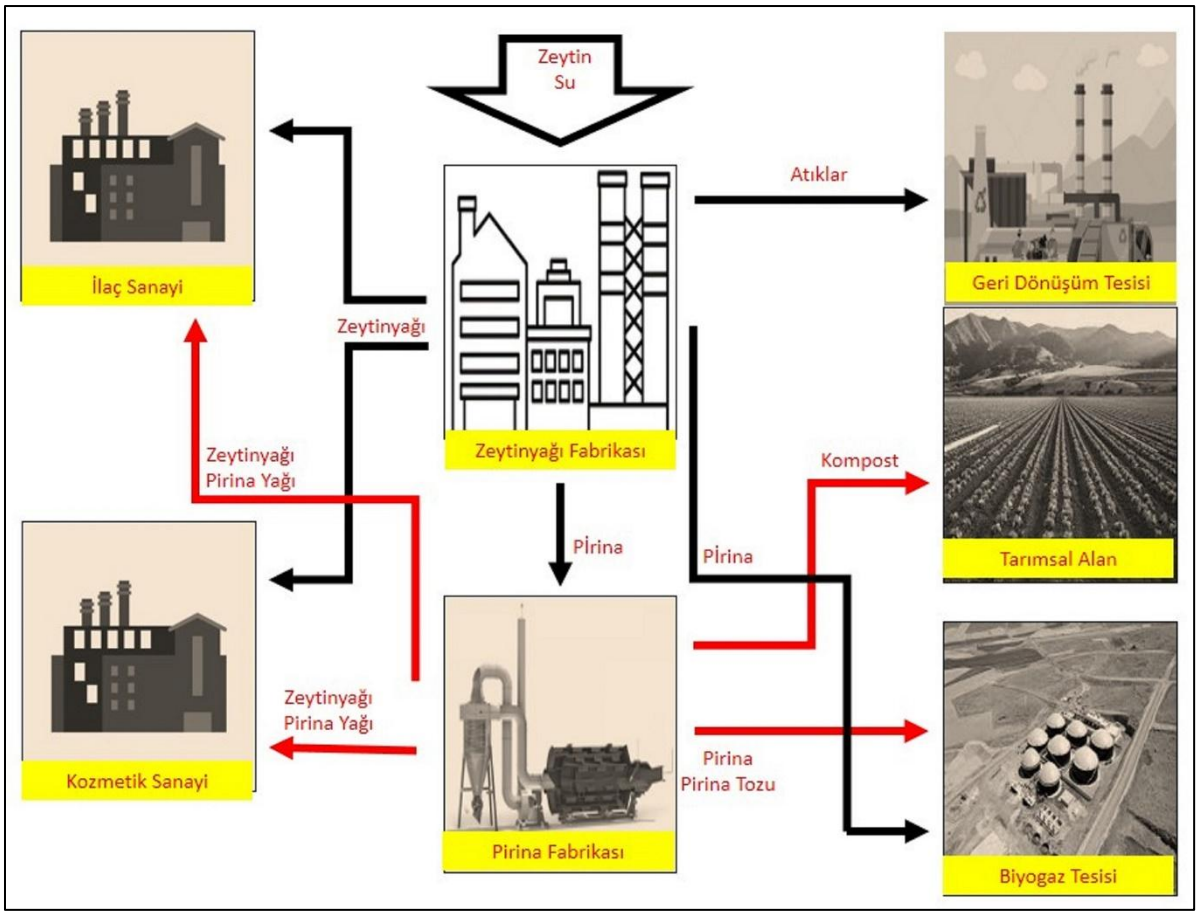
Zeytinyağı işletmesinden ürün olarak çıkan zeytinyağı yemeklik olarak tüketiciye ulaşmaktadır. Özellikle butik işletmelerde uygulanan hassas üretim ile fenolik bileşeni yüksek yağlar ilaç sanayisine gönderilmektedir. Kozmetik sanayisi de zeytinyağını hammadde olarak kullanmaktadır. Fabrikadan atık olarak çıkan karasu mevcut sistemde bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Atık su ile ilgili geri dönüşüm imkanı bulunmaktadır. Pirinadan ise pirina tozu ve pirina yağı üretilmektedir. Atıklar eşleşme yapılan fabrikalara kaynak olarak sunulmaktadır. Yapılan araştırma kapsamında eko-endüstriyel park tasarımına uygun işletmeler Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2 Eko-Endüstriyel Park İşletmeleri

S.No.	**İşletme**	**Girdiler** *(Hammadde, Yan Ürün)*	**Çıktılar** *(Ürün)*	**Çıktılar** *(Atık)*
1	Zeytinyağı İşletmesi	Zeytin, Su,	Zeytinyağı	Atık Su, Pirina, Karasu
2	Pirina İşletmesi	Pirina	Pirina Yağı Pirina Tozu	Yemeklik Yağ Yakıt Hayvansal Yem Kompost
3	İlaç Sanayi	Zeytinyağı	İlaç	

		Pirina Yağı	Merhem
4	Kozmetik Sanayi	Zeytinyağı Pirina Yağı	Sabun Şampuan Bakım Ürünleri Saç Boyası Merhem
5	Biyogaz Tesisi	Pirina Pirina Tozu	Enerji
6	Tarımsal Alan	Kompost	Tarımsal Ürün

Zeytinyağı fabrikası ve pirina fabrikasından çıkan ürün ve atıkların verimli şekilde kullanılma imkanı bulunmaktadır. Sadece mevcut teknoloji kapsamında karasu atığına yönelik uygulamaya dahil edilebilir bir eşleşme tespit edilememiştir. Uygulanan eko-endüstriyel park ile ilgili model Görsel 5'te gösterilmiştir.



Görsel 5. Eko-Endüstriyel Park Modeli

Zeytinyağı fabrikası ile pirina fabrikasında üretilen ürün ve atıklar diğer işletmeler tarafından kaynak olarak kullanılabilecek şekilde oluşturulmuştur. İlaç sanayi ve kozmetik sanayi zeytinyağı ve pirina yağını girdilere dahil etmiştir. Biyogaz tesisine gönderilen pirina ve

pirina tozu ile de enerji üretme imkanı ortaya çıkmıştır. Tarımsal alanda kullanılan kompost ile de toprak verimliliğine katkı sunulacağı değerlendirilmiştir.

5.SONUÇ

Günümüzde doğal kaynakların korunması, yaşanabilir bir çevre oluşturulması ve insanlığın geleceği ile ilgili kaygıları gidermek maksadıyla işletme alanında da kabul gören sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır. Farkındalık oranı arttıkça sürdürülebilir işletme eğiliminde endüstriyel simbiyoz kavramı gibi yeni yöntemler gelişmiştir.

Bu çalışmada endüstriyel simbiyoz sisteminin eko-endüstriyel park örneğinde uygulanabilirliğine yönelik bir durum çalışması ele alınmıştır. Yapılan araştırma kapsamında zeytinyağı sektöründe halen uygulanmakta olan sistem güncellenmiştir. Simbiyotik ilişki kurulabilecek diğer işletmeler literatür baz alınarak tespit edilmiştir. Eko-endüstriyel park sistemi ile üretimde verimlilik artışı sağlanabileceği, atık yönetimi stratejileri ile kaynakların verimli kullanılabileceği vurgulanmıştır.

Çalışmanın zeytinyağı sektöründe yapılan ilk nitel çalışma olması nedeniyle, açıklayıcı ve bilgilendirici olmasına önem verilmiştir. Gelecek çalışmalarda fizibilite verilerinin istatistiksel olarak analiz edilmesi halinde literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir. Verimlilik analizleri ile zeytinyağı fabrikalarının yoğun olduğu bölgelerde, daha gerçekçi ve güvenilir sonuçlara ulaşılabileceği öngörülmüştür. Ortaya çıkan sonuçlarla eko-endüstriyel park uygulamalarına geçişin, yerel veya ulusal alanda başlayabileceği tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak endüstriyel simbiyozun aynı bölgede bir bütün halinde uygulanma biçimi olan eko-endüstriyel park sisteminin, zeytinyağı sektöründe uygulanabilir olduğu değerlendirilmiştir. Sistemin Aydın ilinde uygulanabilirliğini teyit etmek maksadıyla nicel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sistemin başarılı olması halinde Türkiye'de bulunan zeytin üretim sahalarında benzer sistemlerin kurulması için farkındalık oluşturacağı; ekonomik, çevresel ve sosyal yönden fayda sağlayabileceği kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

Alkaya, E. (2021) Türkiye'de Endüstriyel Simbiyoz: Mevcut Durum Raporu NİHAİ RAPOR https://endustriyelsimbiyoz.ikvp.izka.org.tr/wp-content/uploads/2022/05/EK-6.-Endustriyel-Simbiyoz-Mevcut-Durum-Raporu_public.pdf (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Arlı Yılmaz, S. (2014). *Yeşil İşler ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Alanındaki Potansiyeli*. Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

Atık Yönetimi Stratejisi. https://sifiratik.co/2018/10/17/entegre-atik-yonetimi-hiyerarsisi-nedir/ (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Başer, N. (2017). Kalkınmada Sürdürülebilirliğe Yönelik Bir Araç Olarak Endüstriyel Simbiyoz Yaklaşımı. TC Kalkınma Bakanlığı.

Behera, S.K., Kim, J.H., Lee, S.Y., Suh, S. and Park, H.S. (2012). Evolution of Designed Industrial Symbiosis Networks in the Ulsan Eco-industrial Park: "Research and Development into Business" as the Enabling Framework. *Journal of Cleaner Production*, 29, 103-112.

Cao, X., Wen, Z., Zhao, X., Wang, Y. and Zhang, H. (2020). Quantitative Assessment of Energy Conservation and Emission Reduction Effects of Nationwide Industrial Symbiosis in China. *Science of the Total Environment*, 717, 137114.

Chen, X., Dong, M., Zhang, L., Luan, X., Cui, X. and Cui, Z. (2022). Comprehensive Evaluation of Environmental and Economic Benefits of Industrial Symbiosis in Industrial Parks. *Journal of Cleaner Production*, 354, 131635.

Chertow, M.R. (2000). Industrial Symbiosis: Literature and Taxonomy. *Annual Review of Energy and the Environment*, 25(1), 313-337.

Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Ekim 13 (4), 449-459

Demircioğlu, E.N. ve Ever, D. (2020). Döngüsel Ekonomiye Geçişte Endüstriyel Simbiyozun Maliyetler Üzerine Etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 461-473.

Demirel, E. (2023). Örgütsel Bakış Açısıyla Simbiyotik İlişkilerin Bibliyometrik Analizi ve Haritalaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 13(2), 738-769.

Döngüsel Ekonomi https://www.isbirsentetik.com/dongusel-ekonomi/

(Erişim tarihi: 07.05.2025)

Endüstriyel Simbiyoz Kılavuzu. (2023) Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.

Fraccascia, L., Albino, V. and Garavelli, C.A. (2017). Technical Efficiency Measures of Industrial Symbiosis Networks Using Enterprise Input-Output Analysis. *International Journal of Production Economics*, 183, 273–286.

Frosch, R.A. and Gallopoulos, N.E. (1989). Strategies for Manufacturing. *Scientific American*, 261(3), 144-153..

Garner A, Keoleian G.A. (1995). Industrial Ecology: An Introduction. In Pollution Prevention and Industrial Ecology. *National Pollution Prevention Center for Higher Education*, 3

Genç, O. *Doğadan İlham Alan Sürdürülebilir Eko-Endüstriyel Park Gelişimi ve Tasarımı.* Doktora Tezi. İskenderun Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü. Hatay. 2020.

Gündüzalp, A.A. ve Güven, S. (2016). Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, Şubat 2016, 1-19

Hamam, M., Spina, D., Raimondo, M., Di Vita, G., Zanchini, R., Chinnici, G., Tóth, J. And D'Amico, M. (2023). Industrial Symbiosis and Agri-Food System: Themes, Links, and Relationships. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 6, 1012436.

Haq, H., Välisuo, P. and Niemi, S. (2021). Modelling Sustainable Industrial Symbiosis. *Energies*, 14(4), 1172.

Heeres, R.R., Vermeulen, W.J. and De Walle, F.B. (2004). Eco-Industrial Park Initiatives in the USA and the Netherlands: First Lessons. *Journal of Cleaner Production*, 12(8-10), 985-995.

Hossain, M., Al Aziz, R., Karmaker, C.L., Debnath, B., Bari, A.M. and Islam, A.R.M.T. (2024). Exploring the Barriers to Implement Industrial Symbiosis in the Apparel Manufacturing Industry: Implications for Sustainable Development. *Heliyon*, 10(13).

İzmir Bölgesinde Endüstriyel Simbiyoz Proje Bülteni. (2023). https://endustriyelsimbiyoz.ikvp.izka.org.tr/wp-content/uploads/2023/05/Endustriyel_Simbiyoz_Proje_Bulteni-Sayi09.pdf

(Erişim tarihi: 07.05.2025)

Kalundborg Symbiosis https://www.symbiosis.dk/en/ (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Karabulut C. (2023) Aydın Ticaret Borsası Zeytin ve Zeytinyağı Sektör Raporu

Karahan Özbilen, Ş. (2023). Türkiye İmalat Sanayinde Temiz Üretim Uygulamaları. Aydın, M.E. ve Engin, G., (Editörler) *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* içinde (9-35). Ankara. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Mendez-Alva, F., Cervo, H., Krese, G. and Van Eetvelde, G. (2021). Industrial Symbiosis Profiles in Energy-Intensive Industries: Sectoral Insights from Open Databases. *Journal of Cleaner Production*, 314, 128031.

Mücevher, M.H. (2021). Örgütlerde Simbiyotik Yaşam: İşbirlikçiler, Sığıntılar ve Asalaklar. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, 6(15), 172-184.

Özata, E. ve Cömert, M. (2016). Zeytinyağı ve Sağlıklı Yaşam. *Zeytin Bilimi*, 6(2), 105-110.

Özkan, A., Günkaya, Z., Özdemir, A. ve Banar, M. (2018). Sanayide Temiz Üretim ve Döngüsel Ekonomiye Geçişte Endüstriyel Simbiyoz Yaklaşımı: Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi - B Teorik Bilimler*, 6(1), 84-97.

Patala, S., Salmi, A., & Bocken, N. (2020). Intermediation Dilemmas in Facilitated Industrial Symbiosis. *Journal of Cleaner Production*, 261, 121093.

Pearce, D. W. and Turner, R.K. (1990). *Economics of Natural Resources and the Environment*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland.

Sapmaz Veral, E. (2021). Döngüsel Ekonomi: Engeller, Stratejiler ve İş Modelleri. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 8(1), 7-18.

Sokka, L., Pakarinen, S. and Melanen, M. (2011). Industrial Symbiosis Contributing to More Sustainable Energy Use–an Example from the Forest Industry in Kymenlaakso, Finland. *Journal of Cleaner Production*, 19(4), 285-293.

Son, C. H., Oh, D. and Ban, Y.U. (2023). Eco-Industrial Development Strategies and Characteristics According to the Performance Evaluation of Eco-Industrial Park Projects in Korea. *Journal of Cleaner Production*, 416, 137971.

Subaşı, M., ve Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.

TOBB https://tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/sanayi-kapasite-raporu-istatistikleri.php (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Toparlak, E. ve Kola, O. (2022). Zeytin Yaprağı, Pirina ve Karasuyu Gıda ve Yem Sektörlerinde Değerlendirme Çalışmaları. *Gıda ve Yem Bilimi Teknolojisi Dergisi*, (28), 1-17.

TTGV; (2009). *Türkiye'de Temiz Üretim Uygulamalarının Yaygınlaştırılması İçin Çerçeve Koşulların ve Ar-Ge İhtiyacının Belirlenmesi Raporu*, TTGV Yayınları, Ankara.

TÜBİTAK, M. (2015). *Zeytin Sektörü Atıklarının Yönetimi Projesi*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Ulutaş, F. (2017). Endüstriyel Ekoloji. *Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Yayınları VI.* https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/endc3bcstriyel_ekoloji.pdf

(Erişim tarihi: 07.05.2025)

UN (1992, August 12). *Rio Declaration on Environment and Development.*

UNESCAP (2005). Çevre ve Kalkınma Konulu Bakanlar Konferansı Raporu

UNIDO (2017). Advancing Economic Competitiveness, UNIDO Annual Report. https://www.unido.org/resources/publications/flagship-publications/annual-report/annual-report-2017 (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Uzun, G. ve Öztaş, S.K. (2024). Eko Endüstriyel Parklar için Ulusal Ölçekte Çevresel Kategori ve Göstergelerin Belirlenmesi. *Online Journal of Art and Design*, 12(3).

Yeşilkaya, M., Daş, G. S. ve Yaşin, M. F. (2023). Türkiye Orman Ürünleri Sektörünün Döngüsel Ekonomi ve Endüstriyel Simbiyoz Bağlamında Değerlendirilmesi. *Journal of Turkish Operations Management*, 7(2), 1701-1723.

Yıldız, Ö. ve Kaygın, B. (2022). TR 81 Düzey 2 Bölgesi Orman Ürünleri Sanayinin Endüstriyel Simbiyoz Potansiyeli ve Endüstriyel Aktörlerin Altyapı Kapasite Uygunluğu. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 24(3), 488-503.

Yılmaz, V. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Büyüme Arasındaki İlişki. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 6(2), 79-89.

Yücel, M. (2011). Çeşitli Endüstrilerde Temiz Üretim Sistemi Uygulamalarının İşletme Ekonomilerine Sağladığı Faydalar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 150-166.

Wikimedia. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=38124062 (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Zeytinay1. https://zeytinay.csb.gov.tr/genel-bilgiler-i-5616 (Erişim tarihi: 07.05.2025)

Zeytinay2. https://zeytinay.csb.gov.tr/zeytinyagi-uretim-proseslerinin-karsilastirilmasi-i-5620 (Erişim tarihi: 07.05.2025)

DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI ADÜ TEKNOPARK FİRMALARINDA BİR UYGULAMA

Gözde DEMİR

ADÜ Teknoloji Gel. Mrk.,

demirgosde35@gmail.com - 0000-0003-0045-4718

Prof.Dr. Hüseyin ŞENKAYAS

ADÜ Nazilli İİBF,

hsenkayas@adu.edu.tr - 0000-0002-9533-9853

ÖZET

Dijitalleşme, endüstri 4.0 ile birlikte işletmeler üzerinde önemli bir dönüşüm süreci başlatmıştır. İnsan kaynakları yönetimi, dijitalleşme sürecinde değişen ihtiyaçlara yanıt verebilecek stratejiler geliştirmelidir. Dijital Dönüşüm süreci işletmenin tüm fonksiyonlarında etkisini göstermiştir. Geçmişten günümüze hızla gelişen teknoloji ile birlikte insan kaynakları yönetimi bu dönüşümün etkisi altına girmiştir. Çalışmada, dijital dönüşümün özellikleri ve etkileri, dijital işe alma, dijital eğitim ve geliştirme konularında bilgi verilmiştir. Daha sonra, dijital dönüşüm sürecinde işletmelere ve girişimlere yenilikçi teknolojilere erişim imkânı sunan teknoparklarda insan kaynakları yönetimi dönüşüm sürecinin nasıl uygulandığını ortaya konmuştur. Bu amaçla Adnan Menderes Teknoloji Geliştirme Bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerin insan kaynakları uzman ve yöneticilerine yönelik nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ve kotalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler neticesinde ulaşılan verilerle içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin dijital dönüşüm süreçlerini takip ettiği ve uzaktan çalışma modellerini uyguladığı gözlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde insan kaynakları uygulamalarını büyük ölçüde etkilediklerini dijitalleşme ile gelen değişiminde farkında olduğunu ve gelişmeleri yakından takip ettiği görülmüştür. Aynı zamanda çalışma modellerinde değişim yaşandığını, uygun adayı bulma ve adaptasyon konusunda sorun yaşanabildiğini uzaktan ve esnek çalışma modellerinin aktif olduğunu, dijital platformlarda eğitim süreçlerinden önemli ölçüde kullanıldığı görülmüştür. İlerleyen süreçte dijital dönüşümün farklı yansımalarının görüleceğini düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, insan kaynakları yönetimi, teknokent

1.DİJİTAL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Dijital dönüşüm, günümüz iş dünyasında organizasyonların operasyonel süreçlerinden stratejik karar alma mekanizmalarına kadar birçok alanda köklü değişikliklere yol açarak rekabet edebilmek için kritik bir unsur haline gelmiştir. Bu süreç, yalnızca teknolojik altyapının güncellenmesiyle sınırlı kalmayıp, iş yapış biçimlerinin yeniden tanımlanmasını ve insan kaynakları yönetimi gibi işletmenin en temel fonksiyonlarının dijitalleşen dünyaya uyum sağlamasını da gerektirmektedir. İnsan kaynakları yönetimi, dijitalleşme sürecinde işletmelerin değişen ihtiyaçlarına yanıt verebilecek esnek ve yenilikçi stratejiler geliştirme gerekliliğiyle karşı karşıya kalırken, aynı zamanda çalışan deneyimini iyileştirmek, verimliliği artırmak ve dijital yetkinliklere sahip bir iş gücü oluşturmak gibi önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Bu bağlamda, Adnan Menderes Üniversitesi Teknopark bünyesindeki firmalarda dijital dönüşümün insan kaynakları yönetimine etkilerini incelemek, bu sürecin dinamiklerini anlamak ve uygulamalı bir çerçeve sunmak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Günümüz iş dünyasında teknolojinin gelişmesiyle birlikte toplumların ve işletmelerin yapısında değişimler yaşanmaya başlamıştır. Dijitalleşme kavramı 2000'li yılların başından itibaren günlük hayatta ve iş hayatının önemli bir alanını kapsamaktadır. Dijitalleşme anlayışı internetin yaşamın her alanında aktif kullanımı ile birlikte daha büyük gelişim göstermiştir. (Nalbantoğlu,2021:194). Dijitalleşme kavramı ilk olarak 1970 yılında toplumsal alanda ve örgütsel faaliyet alanında kullanılması buharlı makinenin keşfi ve sanayileşme adımlarıyla başlamıştır. İlerleyen süreçte gerçekleşen endüstri 2.0 ile teknoloji alanında devrim yaşanmıştır. 20.yüzyıla gelindiğinde yaşanan savaşlar teknoloji alanında gerilemeler yaşanmasına sebep olsa da 1950li yıllarda bilgisayar teknolojilerinde gelişmeye başlanması üçüncü sanayileşme dönemine yöneltmiştir.

Zamanla bilgisayar kullanımında artış, cihazların, materyallerin günlük hayatımızda kullanımının yaygınlaşması ve internetin hızla gelişmesi Endüstri 4.0 olarak belirtilmiştir. Bu dönem dijital çağın tüm yenilikleri ile bilişimin yeni yüzünü yansıtmaktadır (Tarı-Kasnakoğlu ve Kalender, 2020:1-2). Teknolojide yaşanan gelişmeler verilerin daha düşük maliyetle daha kolay elde edilmesi, depolanabilmesi, analiz edilerek bir çıktı elde edilip kullanılmasına olanak sağlanmıştır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası düzeyde veriler birbirine entegre edilirken teknolojiler yenilenerek daha hızlı etkin güvenli ve hizmet akışı için akıllı cihazlar, ağlar ve sistemler geliştirilmiştir (Yılmaz ve Mecek, 2021:103-104). Dijitalleşme kavramı ile birlikte ortaya çıkan dijital dönüşüm; günlük hayattan iş hayatına büyük çapta organizasyonel değişime neden olmuştur. Dijital dönüşüm, bir şirketin belirlediği iş tasarımında dijital teknolojilerin ortaya çıkardığı değişim ile ilgili bir kavramdır (Matt vd., 2015:339). Konuya ilişkin yapılan bir diğer tanıma göre, teknolojinin sunduğu avantajlar ile birlikte değişen toplumsal ihtiyaçlara işletmelerin fayda sağlayabilmesi sürecidir (Bohnsack vd., 2018, 197).

1.1.Dijital Dönüşüm Trendleri

Gelişen iş dünyası ve artan rekabet koşullarında işletmeler, dijital dönüşüm ile birlikte düşük maliyetle, daha verimli bir şekilde iş süreçleri yürütmeyi hedeflemektedir. Endüstri 4.0 ile birlikte son dönemlerde çeşitli dijital teknoloji trendleri oluşmuştur. Bu teknoloji trendleri nesnelerin interneti, bulut bilişim, yapay zeka, otonom robotlar, Erp sistemleri, sanal ve arttırılmış gerçeklik olarak sıralanabilir.

1.1.1.Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin İnterneti (IoT), düşük maliyetli çipler ve gömülü sensörler sayesinde cihazların internete bağlanarak veri alışverişinde bulunmasını sağlayan bir dijital dönüşüm unsurudur. Geniş kullanım alanına sahip olan bu teknoloji, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın insanlar ve cihazlar arasında sürekli bağlantı kurulmasına imkân tanımaktadır (Akçay, 2024: 14).

1.1.2.Bulut Bilişim

Bulut bilişim kişisel yaşamda ve iş yaşamında önemli bir nokta hale gelen yedekleme, depolama ve paylaşmanın sağlanabilmesi için oluşturulmuş yapıdır. Düşük depolama kapasitesine sahip işletmeler verilerini saklanabilme özelliği ve daha sonrasında kullanılabilme özelliği ile bulut bilişimi avantajlı hale gelmiştir (Akçay,2024: 14). Jaeger ve diğ. (2008)'e göre " bulut bilişimi, " İlgili büyük bir verilerin büyük bir merkezde toplanarak bilimsel çalışmalardan online e -ticari işlemlere kadar tüm gereksinimlerin karşılanmasına yönelik oluşturulan bilgi işlem platformudur. Bulut depolama, verilerin internet veya farklı ağlar üzerinden, üçüncü taraf sağlayıcılar tarafından sunulan dış kaynaklı sistemlerde yedeklenip saklanmasını sağlayan bir teknolojidir. E-posta, fotoğraf, video gibi kişisel dosyaların yanı sıra şirketler de farklı konumlar arasında veri paylaşımı için bu sistemlerden yararlanmaktadır (Paşaoğlu ve Cevheroğlu, 2020:185).

1.1.3.Yapay Zeka

Yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte birçok kez karşımıza çıkan yapay zeka 1950 yılında fikir olarak ortaya çıkmıştır. Alan Turing tarafından insan gibi düşünen sistemler olarak tanımlanırken 1956 yılında John Mc Carty tarafından kavram genişletilmiştir(Pirim,2006: 83). Yapay zekanın temeli, makinelere insan zihninin geleneksel olarak gerektirdiği görevleri yapabilme yeteneği kazandırmaya yöneliktir. Yapay zeka tabanlı sistemler uygulama, adaptasyon, işlem hızı ve yetenekler açısından hızla gelişerek pek çok farklı sektöründe farklı iş kolunu büyük ölçüde dönüştürerek değer katacaktır(Glosh vd.,2018:208).

1.1.4.Otonom Robotlar

Otonom robotlar 1954 yılında George Devol tarafından ilk kez dile getirilmiştir. Evrensel otomasyon olarak tanımladığı ilk robot ile tasarımdan yapım aşamasına yönelik tüm süreçlerde duyusal geri dönüşüm bildirimlerine kadar tüm süreçte bilgisayar destekli sistemler aracılığıyla oluşturulan ağ sistemidir. Şirketlerin imalat süreçlerinde işletme içi akıllı otomasyonlar robotik alanın önemini ortaya koymaktadır(Gulati vd., 2015:1).

1.1.5.ERP Sistemleri

ERP Sistemleri "Enterprise Resource Planning" kelimesinin kısaltılması olarak ifade edilir. Türkçe çevrildiğinde Kurumsal Kaynak Planlaması anlamına gelmektedir. ERP sistemleri merkez belirlenen bir veri tabanı üzerinden firmaların sahip olduğu tüm kaynakların daha etkin ve kaliteli bir şekilde kullanılmasına yönelik oluşturulan bir sistemdir. Bu sistemde işletmenin iç ve dış bilgi alışverişinin yapılması ve verilerin anlamlı bilgiler olacak şekilde entegre edilmesidir (Namlı, 2019:3).

1.1.6.Sanal ve Arttırılmış Gerçeklik

Teknolojik gelişmelerle birlikte geliştirilen materyaller, internet erişimini genişletmiş ve bilgi paylaşımını artırmıştır. Bu süreçte sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojileri, inovatif yaklaşımlarla gelişerek bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve kullanıcıya gerçeklik hissi sunmuştur. Söz konusu teknolojiler; eğitim, sağlık, turizm, mühendislik ve işletme gibi birçok alanda etkin şekilde kullanılmaktadır (Demirezen, 2019:2).

2. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

İnsan kendi has özellikleri yeniliklere ve gelişime açık yapısı ile işletmede stratejik bir unsur olarak görülmektedir. Bu amaçla işletmelerde insan kaynağının daha verimli kullanabilmesi için insan kaynakları politikalarının geliştirilmesi önem kazanmıştır ve işletmelerde insan kaynakları yönetimi fonksiyonu kavramı oluşmaya başlamıştır (Akyüz, 2001:124). İnsan kaynakları yönetimine ilişkin önem artmaya başladıkça pek çok araştırma yapılmaya başlanmıştır.

Literatürde pek çok tanım yer almaktadır. Armstrong'a (2017:6) göre insan kaynakları yönetimi, "İşletme bünyesinde adayların işe alımı ile başlayıp çalışanın geliştirilmesi refahının arttırılmasına yönelik stratejik bir yaklaşım olarak" belirtmiştir. Başka bir tanımda şirketin gelişen iş dünyasında ve artan rekabet koşullarında geleceğini şekillendiren insan faktörünün kazanılması, işletmenin performansının arttırılması örgüte yönelik bağlılığın arttırılmasına yönelik stratejileri içeren yaklaşımdır (Bilgin vd., 2014: 150). İşletmenin hedeflerine ulaşması için uygun personeli bünyesine dahil etmeyi, çalışan motivasyonunu artırarak işgücündeki mali yükü azaltmayı hedeflemektedir(Akın ve Çolak, 2012:186).İnsan kaynakları yönetiminin fonksiyonları genel olarak işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer ve yetenek yönetimi, performans değerleme, ücret yönetimi gibi süreçleri içerir (Bayraktaroğlu, 2006: 10). İşletme sürecin daha etkin ve verimli yürütülebilmesi için örgütsel bağlılığın sağlanması ve iletişim tekniklerinin arttırmak için insan kaynakları fonksiyonlarından yararlanılır (Sabuncuoğlu, 2013: 5). Küreselleşme ile birlikte gelişen iş dünyasında teknolojik yapıdaki değişimler ile "Dijital Çağ" olarak bahsedilen devrim niteliğinde bir dönem başlamıştır (Yalçın Kayıkçı ve Kutluk Bozkurt, 2018: 55).

Dijital dönüşüm, işletmelerde verimliliğin sürdürülmesi ve yüksek kârlılık elde etme amacındadır. Teknoloji geliştirme düzeyi yükseldikçe dijitalleşme ile birlikte iş dünyasının benimsenen ilkeleri değişmektedir. Bu bağlamda yüksek niceliklere sahip personeli bünyesinde tutmak isteyen işveren ile çalışan arasında uygun bir dengenin kurularak işletmenin insan kaynaklarını dijital araçlar ile yapılandırması gerekmektedir (Çiftçioğlu, Mutlu ve Katırcıoğlu, 2019: 45). Dijital dönüşüm ile yeni süreçte akıllı fabrikalar, dijital otomasyonlarla birlikte müşterinin istek ve ihtiyaçlarını şekillendiren gözlem yaparak planlama yapan aktif çalışanlara ihtiyacı arttıracaktır. İnsan kaynakları planlaması ile mevcut iş ile birlikte işi geliştiren kişileri yetiştirmeyi zorunlu kılar (Alçın, 2016: 46-47). Dijital dönüşüm süreci ile birlikte İK uygulamaları pek çok fayda sunar: (Göktaş ve Baysal, 2018)

- İşe Alım ve Yetenek Yönetimi: Dijitalleşme ile birlikte doğru adayın doğru işe

yerleştirilmesi süreci daha kısa sürede ve daha verimli şekilde yürütülmesini sağlar.

- Esnek Çalışma Çözümleri ve Çalışan Memnuniyetinin Artması: Dijital dönüşüm ile birlikte esnek, hibrit ve uzaktan çalışma imkanları oluşmaktadır. Çalışanlar arasında iş yaşam dengesinin kurulmasına olumlu etki ederek çalışan memnuniyetini arttırmaktadır.
- Bilginin Erişilebilirliği ve Fırsatların Analizi: Hem işçi hem işveren açısından bilgiye ulaşım hızının arttırılmasında önemli fırsatlar sunmaktadır. Farklı kaynaklara erişim süresi azalıp sonuçlara ulaşımlarını git gide kolaylaştırmaktadır.
- Zamanın Etkili Kullanımı: İşyeri bünyesi içerisinde personellerin özlülük dosyaları işlemleri, eğitim süreçleri gibi işlemler ve performans değerlendirmeleri süreçleri işleyişte zaman alan ve iş yükü oluşturan durumlardır. Dijitalleşme süreci ile birlikte verilerin güvenle saklanmasını ve bilgilere daha hızlı ulaşım imkanı sağlanmıştır. Eğitim süreçlerini ise online platformlar aracılığıyla kullanılarak çalışanlara kolaylıkla ulaşabilecekleri eğitimler verilme imkanı sunar.

2.1.Dijital İşe Alım

İnsan kaynağı, işletmenin geleceğini şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Bu sebeple işe alım süreçleri özenle yönetilmelidir. İşe alım süreçleri günümüzde dijital platformlar üzerinden yürütülmektedir. Dijital işe alım süreçleri öncelikle uygun adayların belirlenmesine yönelik çalışmalar ile başlar. Daha sonra dijital araçlar ile birlikte ilan verilir. Uygun adayların seçilmesi için yapılan başvurular filtrelenir ve değerlendirme sürecine alınır. (Fındıkçı, 2018:167).

Dijital dönüşüm süreci işe alım süreçlerinde adayların daha interaktif hale geldiği bir yapı haline dönüşmüştür. Bu durum işe alım süreçlerinin daha hızlı düşük maliyetle yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu süreçte dijital araçlar ile ulusal ve uluslararası tüm kaynaklara duyurulması sağlanmış olur. Böylelikle farklı kaynaklardan elde edilen adaylardan oluşan büyük istihdam havuzu oluşur. Oluşturulan istihdam havuzu ile doğru adayın doğru işe yerleştirilmesi sağlanır. Dijital işe alım araçları başvuru süreçlerinin yürütülmesi değerlendirilmesi aşamalarını yürüterek iş yükünü azaltır. Adaylar ile dijital platformlar üzerinden direkt diyaloğa geçebilme şansı oluşturabildiği için hızlı geri dönüşler sağlanabilir ve süreç daha iyi yürütülebilir (Alkahlout ve Karabat, 2024: 2023).

2.2.Dijital Eğitim ve Geliştirme

Şirketlerin hedeflerine ulaşabilmesi için çalışanlara bu özelliklerin kazandırılması sürecidir (Sabuncuoğlu, 2013: 124). Dijital dönüşüm süreci ile birlikte online eğitim araçları aktif olarak kullanılmaya başladı. Bu doğrultuda dijital eğitim süreçleri ile birlikte vakit ve yer kısıtı olmadan eğitim alabilmelerini sağlar. Eğitim süreçlerinde eğitime katılan kişilere özel kapasite, kabiliyetlerine göre programlar oluşturularak verimlilikler arttırılmaya çalışılır.

2.3.Dijital Performans Yönetimi

Performans yönetimi, personelin iş tanımında belirtilen yapılması gereken işlerin personelin bu işi ne kadar yapabildiğine ilişkin işin değerlendirme ve analiz sürecini içerir (Akyüz, 2001:82). Böylelikle personelin şuanki koşullarına göre mevcut performansını değerlendirerek işin gereklerini karşılayıp karşılamadığını ortaya koyar. Bu duruma göre hangi alanlarda geliştirilmesi gerektiği ile ilgili değerlendirmeleri ortaya koyar. Tüm bu yürütülen süreçlerin dijital araçlar ile yürütülmesi personelin daha şeffaf ve dikkatli yürütülme olanağı sunar. Böylelikle doğru analizler ve düzenli geri bildirimlerle çalışanın gelişimi sağlanabilir.

2.4.Dijital Ücret Yönetimi

Dijital ücret yönetimi, teknolojik gelişmeler ile birlikte ücret sistemlerinin dijital ortama aktarılmasını ve dijital ortamda muhafaza edilmesini sağlar. Böylelikle geleneksel ücret yönetimi sistemleri ile daha yavaş ilerleyen süreç yerine dijital araçlar ile daha hızlı ve dinamik bir şekilde sürecin yürütülmesi sağlanır. Böylelikle ödeme süreçlerinin kolaylıkla yapılmasını sağlar (Allahverdi,2006: 36).Örgütlerde personellerin özlülük hakları ile birlikte ortaya çıkan aylık ücretleri, mesai, izinler, sahip olduğu hakların vergi ve aile durumlarının bilgilendirilmesi gibi konularda kolaylıkla takip edilmesini işlenmesini ve iş yükünü azaltarak yanlışlıkları azaltılmasını sağlamıştır (Kılıç Kırılmaz,2020:188).

2.5.Dijital İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi

Dijital dönüşüm ile birlikte iş sağlığı ve iş güvenliğinde insan etkisinin azaltılarak otomasyon sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilmesini sağlayan yapıdır. İşletme bünyesinde kurum içerisinde oluşabilecek iş kazalarına ve meslek hastalıklarına yönelik açıklamalı bilgilerle olası durumları çalışanlar ile dijital platformda paylaşarak iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Doğan,2011: 90).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Yürütülen bu çalışmada işletmelerde dijital dönüşüm sürecinde işletmelerde insan kaynak yönetimi uygulamaları üzerine gerçekleştirilen araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan araştırma ile dijital dönüşüm sürecinde insan kaynak yönetimi uygulamaları üzerine Adnan Menderes Teknoloji Geliştirme Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerdeki durum incelenmek istenmiştir. Bu doğrultuda araştırmaya ilişkin olarak öncelikle araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi belirtilmiştir. Daha sonra araştırmadan elde edilen sonuçlara göre değerlendirmeler yapılmıştır.

3.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dijital dönüşüm, iş dünyasında köklü değişikliklere yol açan ve işletmelerin rekabet ortamında hayatta kalabilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda, dijital dönüşümün işletmelerde farklı alanları etkisini gösterirken insan kaynakları yönetimi etkilediği temel alanlardan biridir. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ve dijital dönüşüm, birbirini tamamlayan iki önemli unsur olarak görülmektedir. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, dijital dönüşüm teknolojilerinin geliştirildiği ve uygulandığı yerlerdir. Dijital dönüşüm ile birlikte Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, yerel ekonomileri küresel düzeyde rekabet edebilir hale getirmekte ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Adnan

Menderes Teknoloji Geliştirme Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerde dijital dönüşüm sürecinde işletmelerde insan kaynak yönetimi uygulamalarının etkisini belirlemektir.

3.2.Araştırma Yöntemi

Yürütülen araştırma kapsamında literatürde konuya ilişkin kaynaklar incelenmiştir. Literatürde konuya ilişkin yapılan incelemeler doğrultusunda nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın örneklemini Adnan Menderes Teknoloji Geliştirme Bölgesinde faaliyet gösteren işletmede çalışan insan kaynakları uzman ve yöneticileri oluşturmaktadır. Görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden soru cevap biçiminde yüz yüze 23.12.2024-03.01.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup ortalama yirmi dakika sürmüştür.

3.3.Araştırma Bulguları

Dijital dönüşüm sürecinde işletmelerde insan kaynak yönetimi uygulamaları alanında kolayda örnekleme yöntemiyle on bir insan kaynakları uzman ve yöneticilerine yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle veriler toplanmıştır. Yapılan görüşmeler doğrultusunda araştırmaya yönelik yanıtları değerlendirmek için içerik analizlerinden yararlanılmıştır. İçerik analizini gerçekleştirmek için öncelikle katılımcılara kodlar verilmiştir. Katılımcı kodları (A1)'den (A11)'e kadar on bir insan kaynakları uzman ve yöneticileri çalışanı bu şekilde kodlanmıştır. Yürütülen çalışma ile katılımcıların sahip olduğu demografik bilgiler ve firma bilgilerine ilişkin genel dağılımı belirlemek amacıyla katılımcılara ilk soru yöneltilmiştir.

Soru 1: Firmanız ile ilgili kısaca bilgi verebilir misiniz? (Demografik bilgiler, Çalışılan pozisyon, çalışma süresi sektör hakkında bilgi verebilir misiniz?

Çizelge 1. Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler

	Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Çalışılan Pozisyon	Çalışan Süresi	Yer Aldığı Sektör
1	A1	25	Erkek	Lisans	Yönetici	1 yıl	YAZILIM
2	A2	28	Erkek	Lisans	İnsan Kaynakları uzmanı	2yıl	
3	A3	26	Erkek	Lisans	Yönetici	2 yıl	
4	A4	28	Erkek	Lisans	İnsan Kaynakları Uzmanı	1yıl	
5	A5	30	Erkek	Lisans	Yönetici	2yıl	
6	A6	31	Kadın	Lisans	Yönetici	2 yıl	
7	A7	33	Kadın	Lisans	Yönetici	2yıl	
8	A8	35	Kadın	Yüksek Lisans	Yönetici	2yıl	

9	A9	30	Erkek	Yüksek Lisans	Yönetici	1yıl	
10	A10	32	Erkek	Lisans	Yönetici	4 yıl	
11	A11	33	Erkek	Lisans	Yönetici	3yıl	

Katılımcıların yaş grubu dağılımlarının 30-35 yaş aralığında daha fazla olduğu görülmüştür. Cinsiyete göre dağılım erkek katılımcılar daha fazladır. Katılımcılar daha çok lisans düzeyinde eğitim aldıkları belirtilmiştir. Firmada çalıştıkları pozisyon ve çalıştıkları süre incelendiğinde 1-5 yıl arasında yönetici pozisyonunda daha çok kişi çalışmaktadır.

Soru2: Kurumunuzda dijital dönüşüm süreçleri takip ediliyor mu? Takip ediliyorsa bu süreç şirketinizde nasıl gerçekleştiriliyor?

Çizelge 2. İşletmelerin Dijital Dönüşüm Süreçleri Takip Süreçlerine Ait İçerik Analizi

Katılımcılar	İfadeleri
A1	Evet, Dijital dönüşümdeki gelişmeleri takip ediyoruz. Uygun olan gelişmeleri şirkete entegre etmeye çalışıyoruz.
A2	Ediliyor. Uygunsa araştırma yapıp şirketimize uyarlıyoruz.
A3	Ediyoruz. Sektör gereği aslında takip etmek zorundayız. yoksa sektörden yok oluruz diyebilirim.
A4	Kullanamıyoruz tam olarak bence çünkü bütçemiz kısıtlı.
A5	Evet, küresel gelişmeleri de baz alarak uygulamaya çalışıyoruz.
A6	Ediyoruz. Sektör gereği olmak durumda.
A7	Evet aksi söz konusu pek değil
A8	Evet, yer aldığımız sektör gereği bu dönüşüme ayak uydurmaya çalışıyoruz.
A9	Evet, mecburen bu dönüşümü yakalamak zorundayız.
A10	Evet, Dijital dönüşümdeki gelişmeleri takip ediyoruz. Uygun olanları şirkete entegre ederek ilerliyoruz.
A11	Ediyoruz. Sektör gereği aslında takip etmek durumundayız.

Soru3: Kurumunuzda insan kaynakları yönetimi bazında dijital dönüşüm süreçleri hakkında düşünceleriniz nelerdir? Ne gibi süreçler yürütülüyor?

Çizelge 3. İşletmelerin İnsan Kaynakları Bazında Dijital Dönüşüm Süreçleri Hakkında Düşüncelerine İlişkin İçerik Analizi

Katılımcı	İfadeleri
A1	Dijital dönüşümdeki gelişmeleri takip ederken özellikle dijitalleşme ve dönüşüm sürecine uygun aday bulamıyoruz. Yani en büyük sıkıntı bence dijital dönüşüm anlamında yetkin kişi.
A2	Dijital dönüşüm ve covid ile uzaktan çalışma kavramı ortaya çıktı. Bu durum bence ik çok etkilendi. Uzaktan çalışma kavramıyla da fiilen burada olmasak evden sürekli çalışmak durumundayız. İş ve günlük hayat birbirine karıştı diyebilirim. Maddi anlamda mesai –ücret kavramına farklı evrildi. Ücret yönetiminde uzaktan çalışma olduğu için online sistemdeki takibe göre ücret belirlenmesi buna örnektir.
A3	Personelimizin gelişmesi dijital eğitim modülleri olması ve uygulanması önemli katkı olduğunu düşünüyorum.
A4	Bütçeden dolayı zorlandığımız için dijitalleşmeye yetkin aday bulamıyoruz
A5	Bazı çalışanlar dijital sürece tam olarak adapte olamadı.
A6	Dijital dönüşüm ile birlikte program geliştirme bölümümüz sayesinde tüm aşamalar için eğitim modüllerini dijital olarak kullanabilmek bence çok avantajlı. Modülleri tamamladıkça kariyerdeki yetkinliğimizi ölçen sistem sayesinde performans alanında büyük gelişmelere neden olmuştur.
A7	Çalışanlar izin, e-bordro gibi kısımları tamamen dijital ve uygulama üzerinden giriş yapabilmesi çok büyük bir avantaj olmuştur.
A8	İSG yazılımları noktasında dijital dönüşüm sayesinde tüm eğitimleri, sanal gerçeklikle yapılan materyallere dönüştürdük. En büyük katkı bu İK bazında. Ayrıca eğitim modüllerimizi yazılımları sayesinde yürütme fırsatımız oldu.
A9	Uzaktan çalışma olayını çıkardı dijital dönüşüm. Tüm işlemlerimizi halledebildiğimiz pek çok platform kullandığımız için işlerimiz kolaylaştı işe gidip gelme derdinden kurtulduk daha rahat koşullarda çalışıyoruz . Çalışan verimliliğini performansını önemli ölçüde arttırdığını düşünüyorum.
A10	Uzaktan çalışma gibi kolaylıklar sağladı. Programlama dili öğrenmemizi sağladı. Yapay zekaya dayalı işe alım erp sistemleri
A11	İş planlamamızdaki akışı değiştirdi diyebilirim. Uzaktan çalışma durumu Online sistem aracılığıyla başka şehirde yaşayan personelle entegre sistem içerisinde

	hareket edebilmemizi sağladı.

Yapılan analize göre işletmelerin dijital dönüşüm süreçlerini firmanın yakından takip ettiği gözlenmiştir. Uzaktan çalışma modelleri, dijital araçların kullanımı, dijital işe alım ve personellerin adaptasyonu, dijital ücret yönetimi, dijital eğitim süreci kavramları ön plana çıkmıştır.

Soru4: Kurumunuzda insan kaynakları yönetimi bazında dijital dönüşümün avantajları ve dezavantajları hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Çizelge 4. İşletmelerin İnsan Kaynakları Bazında Dijital Dönüşümün Avantajları ve Dezavantajları Hakkında Düşüncelerine İlişkin İçerik Analizi

Katılımcı	İfadeleri
A1	Dijital dönüşümdeki en büyük katkısı yapılan işleri kolaylaştırılması ve dijital dünyaya aktararak işlemleri hızlandırılması. Dezavantajı ise insanların dijital dünyaya hapsetmesi iş dünyasında insan ilişkilerine zarar vermesi denilebilir.
A2	Dijital dönüşüm iş süreçlerinin şeklinde değişim yarattı. Kolaylaştırdı ve süreci kısalttı bu yönden bakarsak büyük avantaj sağladı. Fakat dönüşüm sürecinde çalışanlara bakış açısı değişti bence sürekli bu değişimi takip etmesi gerekliliği dayatıldı.Yoksa kötü çalışan algısı oluştu bu açıdan da negatif olduğunu düşünüyorum.
A3	Çalışan gelişimi açısından dijital eğitim modellerini çok tercih ettiğimiz için bence uzaktan çalışma ile maliyet olmadan her türlü eğitime ulaşabilmemiz büyük bir avantaj. Ama tabi evden çalışma ve teknolojik cihazlarla yaşamak sosyalleşmeyi çok azalttı.
A4	Dijital dönüşüme tamamen evrilmek bence çok maliyetli bu yüzden maalesef dezavantajlı.
A5	Dijital dönüşüm tabiki büyük avantajlar sağladı. Neredeyse tüm ik faaliyetleri dijital kapsamında yürüyor. Belirli alanlarda tabiki dezavantajı illaki vardır ama dijital yapılmasa her şey daha çok zor ve zaman alıcı olurdu.
A6	Dijital dönüşüm ile eğitim modülleriyle tüm dünyadaki gelişmeleri ve eğitimleri çok rahat alabilmek bence büyük avantaj. Çalışanların kariyer gelişimini mobil uygulamadan takip ediyoruz bu da mesela avantaj personelin gelişim sürecini görüyoruz. Dezavantajı dijital platformların her geçen gün artması almasak olmuyor alırsak da ekstra maliyet
A7	Bence pek dezavantajı yok her açıdan avantaj. İşler kolaylaştı zaman sorunu azaldı daha ne olsun.

A8	İSG yazılımları için normalde ekipman falan uğraşılıyordu. Şimdi artık dijital sistem pratik ve hızlı. En büyük katkısı bu İK bazında. Dezavantajı pek yok.
A9	Esnek çalışma fırsatları sunmasıyla büyük bir avantaj iş hızında iyileşme oldu. Gereksiz beklemiyoruz. Dezavantajı sosyalleşememek.
A10	Verimlilik ve karlılığımız arttı, dezavantajı yok bence.
A11	Dezvantajı var diyemem, uzaktan çalışma ve esnek çalışma imkanları oldu büyük bir avantaj.

Yapılan içerik analizine göre dijital dönüşüm sürecinde insan kaynakları yönetimi uygulamaları genel olarak avantajlı olduğunu şirketin ilerleyişi anlamında büyük öneme sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

Soru5: Kurumunuzda insan kaynakları yönetimi bazında dijital dönüşümün geleceği hakkında düşünceleriniz nelerdir ?

Çizelge 5. İşletmelerin İnsan Kaynakları Bazında Dijital Dönüşümün Avantajları ve Dezavantajları Hakkında Düşüncelerine İlişkin İçerik Analizi

Katılımcı	İfadeleri
A1	Biraz önce bahsettiğim gibi dijital dönüşümdeki bence en büyük katkısı yapılan işleri kolaylaştırılması ve dijital dünyaya aktararak işlemleri hızlandırılması. Gelecekte bu işleri yapan robotlar yapay zeka olması muhtemel gibi. Alternatif dijital araçlar da ortaya çıkacaktır.
A2	Artık her işi robotlar yapabilir gibi. İk nın tüm fonksiyonları ayrı ayrı robotlar yönetecek.
A3	Dijital dönüşüm farklı noktalara ulaşacak artık işlerini onlar yapacak gibi.
A4	Yapay zeka robotlar olacağı söyleniyor. İnsan önemliyken artık önemsizleşecek bence.
A5	Bence iş dünyası evrilecek bu konuda git gide. Geçmişte hayal etmediğimiz tüm konuyu şuan yaşadığımız için ik faaliyetleri çok farklı boyutlarda yapay zeka ile karşımıza çıkacak.
	Yeni dijital platformları beraberinde getirecek ve belki de her geçen gün insana olan ihtiyaç azalacak
A6	İk da her şeyi yapay zeka yapacak git gide . Personele yönelik ihtiyaç azalacak.

A7	Veriler konusunda güvenlik açıkları olacak. Artık otonom sistemler üzerinden yürüyecek tüm süreçler.
A8	Otomasyon , ver analitiği, yapay zekaya dayalı insan kaynaklarında yer alan konular daha çok ön plana çıkacak.
A9	Robotlar başımızın tacı olacak git gide. IoT, yapay zeka, bilişim, siber güvenlik konuları başlıca gündemimiz olacağı için ik da bu perspektifte olacak.
A10	Yapay zekaya dayalı ik sistemleri ve modülleri oluşacak. İnsansız cihazlarla belirli durumlar yönetilmeye başlanabilir.
A11	Otomasyona dayalı yapay zeka başta olmak üzere dijital araçlar kullanılarak süreç genişletilecek.

İçerik analizi tablosuna göre, dijital dönüşüm sürecinin ilerleyen süreçlerde büyük gelişmeler göstereceğini yapay zeka otonom sistemler ve yeni dijital araçlarla dönüşümler yaşamaya devam edeceğini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Günümüz iş dünyasında dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler ile birlikte yönetim süreçlerinde büyük ölçüde değişimler yaşanmaktadır. İşletmenin temel fonksiyonları arasında yer alan insan kaynakları yönetimi bu dönüşüm sürecinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Dijitalleşme ile birlikte sadece teknik altyapıdaki düzenlemelerle değil aynı zamanda çalışanların işe alım sürecinden, eğitim ve geliştirmeye, performans değerlendirmesine, iş sağlığı ve güvenliği ve ücret yönetimi gibi insan kaynakları yönetiminin alt fonksiyonlarında yeniden düzenleme ve güncelleme ihtiyacını ortaya koymuştur.

Yürütülen çalışma ile dijital dönüşüm sürecinde insan kaynakları uygulamalarının Adü Teknopark firmalarında ne gibi etkileri olduğunu ve süreçlerin nasıl yürütüldüğü ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Araştırma ile birlikte elde edilen bulgulara göre firmaların dijital dönüşüme genel olarak uyum sağladığı, dijitalleşme süreçlerini yakından takip ettikleri gözlenmiştir. İlerleyen süreçlerde dijitalleşme ile birlikte yaşanan gelişmeleri kendi yapılarına entegre etmeye çalıştıkları ifade etmişlerdir.

Dijital dönüşüm süreci, ADÜ Teknopark firmalarında insan kaynakları yönetiminin fonksiyonlarının yapısını yeniden şekillendirmiştir. Dijital dönüşüm ile birlikte işe alım süreçlerinde özellikle ön eleme, değerlendirme ve yerleştirme sürecinde yararlandığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda işe alım süreçlerinin hızlandığı zaman ve maliyet tasarrufu sağlandığı belirtilmiştir. Çalışanların özlülük hakları doğrultusunda ortaya çıkan bordro izin ve rapor gibi işlemlerin dijital ortamda gerçekleştirilerek bu konuda çalışanların iş yükünün hafifletilerek hem verimlilik artırılmakta hem de maliyetler düşürüldüğü gözlenmiştir. Ayrıca çalışanların gelişimine yönelik katkı sağlamak amacıyla yapılan eğitimlerin zamana ve

mekâna bağlı kalmadan dijital sistemler aracılığıyla gerçekleştirilebilme imkanın avantaj yarattığı vurgulanmıştır.

Pandemi döneminden sonra daha çok gündeme gelen uzaktan ve esnek çalışma modelleri için olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkilerinden de söz edilmektedir. Bu doğrultuda işletmeler çalışma modellerine uygularken verimlilik analizi çalışmaları yürütülebilir. Dijital dönüşümle paralel olarak yenilikçi yetenek yönetimi stratejileri benimseyerek çalışmalarını yürütmeleri önerilir.

KAYNAKÇA

Akçay Y. (2024).Dijital Dönüşüm Algısının Çalışan Performansına Etkisinde Yenilikçi İş Davranışının Aracı Rolü, Algılanan Örgütsel Desteğin Düzenleyici Rolü: Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akyüz, Ö. F. (2001). Değişim Rüzgarında Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması (Birinci Baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık

Akın, Ö., ve Çolak Erdost, H. E. (2012). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarıyla Örgütsel Performans Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (2), 85-114.

Alçın, S. (2016). Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları, Ekonomi ve İnsan Popüler Yönetim Dergisi, 63: 46-47

Alkahlout, O., ve Çetin Karabat, B. (2024). Dijital Dönüşüm Sürecinin İşe Alım İşlevine Etkileri: Bir Kamu Kuruluşunda Dijital İşe Alım Uygulamalarının İncelenmesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 22(54), 2117-2143.

Allahverdi, M. (2006). Elektronik insan kaynakları yönetimi ve Türkiye'deki uygulamalarına yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Altay, U. (2007). Kurumsal kaynak planlaması ve uygulamaları üzerine bir araştırma. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Armstrong M. (2017). Armstrong'un Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi El Kitabı İstanbul: Nobel Yayıncılık

Çiftçioğlu Aydem, B.; Mutlu, M. ve Katırcıoğlu, S. (2019). Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetiminin İlişkisi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(1): 31-53.

Bayraktaroğlu, S. (2006). İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul: Sakarya Yayıncılık.

Brian, Hayes (2008). "Cloud Computing," Communications of the ACM, Vol.51, No.7, 2008, s. 9-11.

Beyza, E. (2020). Bayarcelik Dijital Dönüşümün İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri Dijital Dönüşüm ve Süreçler. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları Maltepe University.

Bilgin, L., Taşçı, D., Kağnıcıoğlu, D., Benligiray, S., & Tonus, H. Z. (2010). İnsan Kaynakları Yönetimi. (Birinci Baskı). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi Web Ofset Tesisleri.

Calp, M. H., & Doğan, A. (2019). İnsan Kaynakları Yönetiminde Dijital Dönüşüm. Uluslararası Bilimler Akademisi Dergisi

Cranmer, E. E. (2017). Developing an Augmented Reality Business Model for Cultural Heritage Tourism: The Case of Geevor Museum, (Dissertation), (Published Doctoral Thesis), Department of Operations, Technology, Events and Hospitality Management The Manchester Metropolitan University.

Demirezen B.(2019) Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması" Uluslararası Turizm Araştırmaları Dergisi 3(1),1-26

Doğan, A. (2011). Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Fonksiyonları. Journal of Internet Applications and Management, 2(2), 51-80.

Fındıkçı, İ. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi (Dokuncu Baskı) İstanbul: Alfa Yayınları

Ghosh, Ashish, Debasrita Chakraborty, Anwesha Law, "Artificial Intelligence in Internet of Things," CAAI Transactions on Intelligence Technology, Vol. 3, No.4, 2018, p.208-218.

Gulati, M., Anand, V., Salaria, S., Jain, N. ve Gupta, S. (2015). Computerized implant dentistry : Advances toward automation. J Indian Soc Periodontol, 19 (5), 22.

Göktaş, P. ve Baysal, H. (2018). Türkiye'de Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminde Bulut Bilişim, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(4): 1409-1424.

Heavın, C., & Power, D. J. (2018). Challenges For Digital Transformation–Towards A Conceptual Decision Support Guide For Managers. Journal Of Decision Systems, 27(1), 38-45.

Kasnakoğlu Tarı B. ve Kalendar Y (2020), "Formal and Informal Components of the Service Relationship in Health Care", Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 13(1), 101-118.

Koca, H. (2010). İnsan Kaynakları Yönetimi. (İkinci Baskı) İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Kılıç Kırılmaz, Selma (2020), "Digital Transformation in Human Resources Management: Investigation of Digital HRM Practices of Businesses", Research Journal of Business and Management (RJBM), S.7(3), ss.188-200.

Matt, C., Hess, T., Benlian, A. (2015). Digital Transformation Strategies. Bus. Inform. Syst. Eng. 57 (5), 339–343

Nalbantoğlu, B. (2021), "Dijital Dönüşümün Örgüt Kültürü Üzerine Yansımaları", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23(40), 193-207.

Namlı, O. (2019). Centralization and harmonization of financial management processes for erp ımplementation. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İstanbul.

OECD Legal Instruments. (2019). 31 Aralık 2024, tarihinde Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. Organization for Economic Cooperation and Development, https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL adresinden alınmıştır.

Özler, D. (2018). E-insan kaynakları yönetimi, e-iş süreçleri içinde. Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.

Paşaoğlu, C., Cevheroğlu, E. (2020). Bulut Bilişim Sistemleri Kapsamında Kişisel Verilerin Şifreleme Yöntemleri ile Korunması, Bilişim Teknolojileri Dergisi, 13(2), 183-194.

Pirim, H. (2006). Yapay Zekâ. Yaşar Üniversitesi Dergisi, 1(1), 81-93.

Sabuncuoğlu, Z. (2013). Uygulama Örnekleriyle İnsan Kaynakları Yönetimi. (Yedinci Baskı) İstanbul: Beta Yayınları.

Savić, D. (2019). From digitization, through digitalization, Digital Transformation. Online searcher, 43(1), 36-39.

Yalçın Kayıkçı, M. ve Kutluk Bozkurt, A. (2018). Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zeka Uygulamaları ve Turizme Yansımaları, Sosyal Bilimler Metinleri, 1: 54-64

Yılmaz,V. ve Mecek, M(2021), “Kavram ve Kuramsal Açıdan Türkiye’de Dijital Kamu Yönetimi ve Dönüşümü”, Kamu Yönetiminde Değişim Olgusu: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar Nobel Yayınları, Ankara.

PERAKENDE SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI AÇISINDAN TOKSİK LİDERLİK İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE ETİK İKLİMİN ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Nilay KOSAL
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı
nnilaykosal@gmail.com - 0009-0008-4127-2906

Prof.Dr. Serdar BOZKURT
Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
sbozkurt@yildiz.edu.tr - 0000-0002-4745-9965

ÖZET

Toksik liderlik manipülatif, küçümseyici davranış sergileyen, genellikle çalışanlarla olumsuz iletişim kuran ve kendi çıkarlarını ön planda tutan bir liderlik tarzı olarak tanımlanmaktadır (Schmidt, 2008). Toksik liderlik davranışları çalışanlarda motivasyon düşüklüğü, moral bozukluğu, depresyon gibi olumsuz sonuçlar doğmasına sebep olabilir. Bu doğrultuda toksik liderlik davranışlarının, çalışanların yaptıkları işe yönelik memnuniyet düzeyini olumsuz yönde etkileyebileceği öngörülmektedir.

Diğer taraftan etik iklim ise, organizasyon içerisinde doğru ve yanlış davranışların neler olduğunun belirlenmesi ve etik konuların örgüt içinde nasıl ele alınması gerektiğini tanımlamaktadır (Teresi vd., 2019). Bu nedenle, örgütsel yaşamda önemli bir rol oynar.

Bu çalışmada perakende sektöründe toksik liderlik davranışlarının çalışanların iş tatmini üzerinde olumsuz etkilerinde etik iklimin aracılık rolüne yönelik bir model önerilecektir. Çalışmadaki önermelerin literatürdeki çalışmalar için katkı sağlaması amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toksik liderlik, iş tatmini, etik iklim

EXAMINING THE ROLE OF ETHICAL CLIMATE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN TOXIC LEADERSHIP AND JOB SATISFACTION FOR RETAIL SECTOR EMPLOYEES

ABSTRACT

Toxic leadership is defined as a management style that is manipulative and condescending, communicates negatively with employees, and prioritizes personal interests over those of the organization (Schmidt, 2008). Toxic leadership behaviors may lead to negative outcomes for employees, such as low motivation, low morale, and depression. Accordingly, it is predicted that toxic leadership behaviors may negatively affect the job satisfaction level of employees.

On the other hand, the ethical climate defines what constitutes accurate behavior within the business and how ethical issues should be addressed within it (Teresi et al. 2019). Therefore, it has a significant role in organizational life.

This study proposes a model examining the role of ethical climate in mitigating the negative effects of toxic leadership behaviors on employee job satisfaction in the retail sector. The propositions in this study purpose to contribute to the existing literature.

Keywords: Toxic leadership, job satisfaction, ethical climate

1.GİRİŞ

Çalışma ortamında liderlerin sergilediği tutum ve davranışlar, çalışan deneyimini şekillendiren en önemli faktörlerden biridir. Toksik liderlik davranışları, çalışanların kendilerini değersiz, baskı altında ve tükenmiş hissetmelerine yol açarak iş tatminini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ancak bu ilişkiyi yumuşatabilecek bazı örgütsel dinamikler bulunmaktadır. Bunlardan biri olan etik iklim, örgütte adalet, saygı ve sorumluluk gibi değerlere dayalı bir atmosferin oluşmasını sağlayarak çalışanların yaşadığı olumsuzlukları dengeleyici bir etki yaratabilir. Bu çalışmada, perakende sektöründe toksik liderlik ile iş memnuniyeti arasındaki ilişki ele alınmakta ve etik iklimin bu ilişkideki olası aracılık rolü incelenmektedir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Toksik Liderlik

Toksik liderlik kavramı, literatürde ilk kez Whicker'ın (1996) "*Toxic Leadership: When Organizations Go Bad"* adlı çalışmasında karşımıza çıkmaktadır. Whicker, toksik lideri; doyumsuz, uyumsuz, hedeflerine ulaşmak uğruna başkalarına zarar vermekten çekinmeyen, kin tutan, kişilik eksikliklerini gizleyen ve aldatıcı davranışlarda oldukça başarılı birey olarak tanımlamaktadır (Biçer, 2023). En yalın haliyle toksik liderlik, takipçileri üzerinde olumsuz etkiler bırakan bir liderlik biçimi olarak tanımlanabilir. Bu tür liderler, kasıtlı ve bilinçli biçimde izleyicilerine zarar vererek örgüte olumsuz katkı sağlamaktadırlar. Buradaki "kasıtlılık" vurgusu, tesadüfi veya içsel güdülerle gerçekleşen olumsuz davranışlardan ayrılmak adına özellikle önem taşımaktadır çünkü bu davranışların bilinçli bir niyet taşımaması durumunda lider toksik olarak değerlendirilmemektedir (Goldman, 2006). Toksik liderler, genellikle örgüt içindeki bireylere karşı empati göstermekte yetersizdir. Olaylara yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda yaklaşır, benmerkezci tutumlar sergiler ve kendilerini diğer üyelerden üstün görme eğilimindedir. Bununla birlikte çevrelerindeki kişilerin kendilerine olumlu yaklaşmalarını da beklemektedirler. Schmidt (2008) yapmış olduğu çalışmada toksik liderliği *istismarcı yönetim, otoriter liderlik, narsist davranış, kendini ön plana çıkarma ve öngörülmez davranışlar* olmak üzere beş boyutta ele almıştır. Bu boyutları kısaca açıklamak gerekirse; istismarcı yönetim, liderin astlarını sindirmeye çalışması veya aşağılayıcı davranışların kullanılması anlamına gelir. Bu boyut; zorbalığı ve düşmanca bir çalışma ortamı oluşturan bir dizi olumsuz etkileşimi kapsar. Araştırmalar, bu tür davranışların iş tatmininin azalmasına, daha yüksek işten ayrılma oranlarına ve çalışanlar arasında artan strese yol açabileceğini göstermektedir (Tepper, 2000). Otoriter liderlik, ekip üyelerinden gelen girdinin eksikliğiyle

karakterize edilir, liderler kararları tek taraflı alır ve katı bir uyum bekler. Bu tarz, astların katkılarının ne değer gördüğünü ne de dikkate alındığını hissetmesiyle korku ve güvensizlik kültürünü besler. Ortaya çıkan güç dinamikleri yenilikçiliği engelleyerek durgun bir organizasyon iklimine yol açabilir (Bass & Bass, 2008). Toksik liderlikteki narsistik davranış, kişinin kendi önemiyle aşırı meşgul olması, hayranlık duyma ihtiyacı ve başkalarına karşı empati eksikliği ile belirginleşmektedir. Narsisizm sergileyen liderler genellikle kolektif başarıdan çok kişisel takdir ararlar ve bu da işbirliğini zayıflatabilir (Rosenthal ve Pittinsky, 2006). Kendini ön plana çıkarma; liderin güçlü yanlarını, katkılarını veya başarılarını vurgulayarak başkalarına kendisi hakkında olumlu bir imaj sunmayı amaçlayan bir izlenim yönetimi biçimidir (Den Hartog, De Hoogh & Belschak, 2020). Öngörülemez davranışlar ise, liderin ne yapacağını veya nasıl davranacağını önceden bilmenin veya belirlemenin olanaksız olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu tarz davranan liderler ne yapacaklarını veya nasıl davranacaklarını söylememektedirler (Atalla, & Mostafa, 2023).

2.2. İş Tatmini

İş tatmini kavramının kökeni Latince olup, "satis" kelimesinden türetildiği belirtilmektedir (Alper, 2018). Kavram içerisinde bireysel, duygusal ve sosyal yönleri barındıran, dışarıdan gözlemlenemeyen ve yalnızca kişinin kendisi tarafından hissedilebilen içsel bir doyum durumunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda iş tatmini de karmaşık ve kişisel bir kavram olarak öne çıkmaktadır (Örücü vd., 2006). Locke (1976), iş tatminini bireyin yaptığı işe veya iş ortamında yaşadığı deneyimlere yönelik geliştirdiği olumlu duygusal durum olarak tanımlamaktadır. Kaya'ya (2007) göre ise iş tatmini, bireylerin işlerine karşı geliştirdikleri olumlu duygu ve düşüncelerin bütünüdür. Yalçın ve arkadaşları (2005), iş tatmininin, çalışanın beklentileriyle işin özelliklerinin örtüşmesi durumunda ortaya çıktığını, bu uyum arttıkça iş tatmin düzeyinin de yükseldiğini belirtmiştir. İş tatmin düzeyi, bireyin maddi, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının ne ölçüde karşılandığına bağlıdır ve bireyin bu ihtiyaçlarının karşılandığı algısı arttıkça iş memnuniyeti de artmaktadır (Saari & Judge, 2004). Ayrıca motivasyon, iş tatmininin belirleyici unsurlarından biridir. Başarıya ulaşma arzusu, kendini gerçekleştirme, takdir edilme, sorumluluk alma, liyakat ve gelişim gibi faktörler iş tatminini artıran temel motivasyon kaynakları arasında yer almaktadır (Arslan & Demir, 2017).

2.3. Etik İklim

Etik iklim kavramını daha iyi kavrayabilmek için öncelikle "etik" ve "iklim" terimlerinin ne ifade ettiğini açıklamak yararlı olacaktır. Yunanca kökenli olan "etik" kelimesi, "ethos" sözcüğünden türemiş olup karakter ve mizaç anlamlarına gelmektedir. Etik, ahlaki normları ve değerleri esas alarak ideal olanı ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Büte, 2011). Bir başka tanıma göre ise etik, bireylerin davranışlarını şekillendirirken dayandıkları ahlaki ilkelerdir. Etik, belirli davranış kalıplarına körü körüne uymak değil, ahlaki bir tutumun ne olduğunu belirleyip onun gerçekleşmesini istemekle ilgilidir (Koçdemir & Pustu, 2021).

İklim kavramı köken olarak yine Yunancadan gelmekte olup, "eğilim" veya "yönelim" anlamlarına sahiptir. İşletme literatüründe ise iklim çalışanların örgütün içsel ve dışsal çevresine ilişkin algılarını ifade etmektedir (Haller, 1971). Burada temel olan, bireyin çevresine dair algısıdır ve bu algı, çevresel unsurlar tarafından şekillenmektedir. Kişisel algıların

farklılığı, davranışlarda da çeşitliliğe yol açar. Zamanla bu bireysel algılar ortaklaşarak, örgüte özgü bir iklim yani örgüt iklimi oluşturmaktadır (Çavuş, 2021).

Etik iklim ise, örgüt içerisindeki kurallar ve uygulamalarla ilgili olarak çalışanların üzerinde uzlaştığı yargılar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Elçi & Alpkan, 2006). Etik iklimin oluşabilmesi için, örgütte karar alma süreçlerini yönlendiren normlar ve standartların, çalışanlar tarafından kabul görmesi gerekir. Bu yönüyle etik iklim, bireylerin kişisel etik anlayışlarını değil, tıpkı diğer örgütsel iklim türlerinde olduğu gibi, örgüt üyeleri tarafından algılanan ve çevrelerini yorumlama biçimlerini yansıtan bir yapıyı temsil eder (Cullen vd., 2003).

3. DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİLER

3.1. Toksik Liderlik ve İş Tatmini Arasındaki İlişki

Toksik liderlik davranışları çalışanların iş tatminini etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Toksik liderlik davranışları, çalışanların kendilerini değersiz ve baskı altında hissetmelerine neden olarak iş tatminini azaltmaktadır (Schmidt, 2008). Toksik özellikler taşıyan örgütsel yapılarda çalışanların yalnızca takdir edilmemesi değil, aynı zamanda küçümsenme ve alaycı tutumlara maruz kalmaları da söz konusu olabilmektedir ve bu tür toksik liderlik davranışlarının çalışanların iş tatminini olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir (Demir, 2020). Işık ve Kızıltuğ (2022) yaptığı çalışmada toksik liderliğin samimiyetsiz, yıldırıcı ve baskıcı tutumlar içeren davranışlarının çalışanların iş tatmini üzerinde negatif yönde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışanların karşılaştığı toksik liderlik davranışları arttıkça iş tatmini ve performans düzeylerinde düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır.

Önerme 1: Toksik liderlik davranışları ile çalışanların iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

3.1. Etik İklim ile İş Tatmini Arasındaki İlişki

Çevirgen ve Üngüren (2009), yaptığı çalışmada konaklama işletmeleri çalışanlarının etik iklim algılamaları ile iş tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yüksel ve Düşükcan (2019) yılında yaptığı çalışmada Çevirgen ve Üngüren (2009) çalışmasına benzer bir sonuç elde etmiş ve çalışanların etik iklim algılamaları ile iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yine bu araştırma, çalışanlarının iş tatmin düzeylerinin yüksek olabilmesini örgütlerin etik iklim algılarını çalışanlar üzerinde hissettirebilmeleriyle ilişkilendirmişlerdir.

Önerme 2: Etik iklim ile çalışanların iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

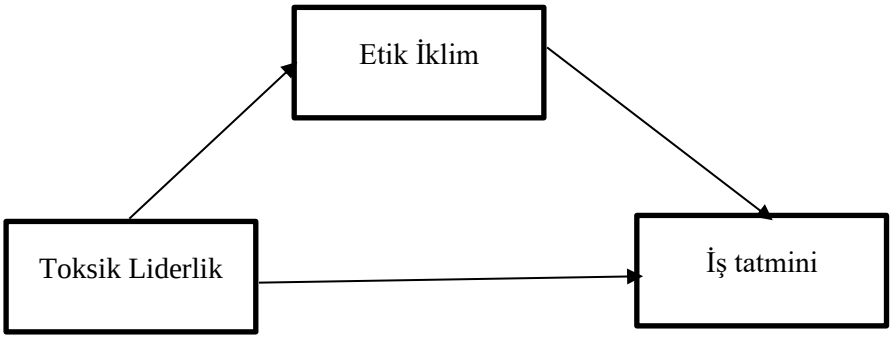
3.1. Toksik Liderlik ve İş Tatmini Arasındaki İlişkide Etik İklimin Aracılık Rolü

Literatürde toksik liderlik davranışları ile iş tatmini arasındaki ilişkinin incelendiği ancak etik iklimin bu ilişkideki rolüne yönelik yapılan çalışmalara rastlanmamıştır. Yukarıda açıkladığımız ilişkiler doğrultusunda etik iklimin bu ilişkide toksik liderliğin olumsuz etkilerini azaltacak bir rol üstleneceği beklenmektedir.

Önerme 3: *Toksik liderlik davranışları ile çalışanların iş tatmini arasındaki ilişkide etik iklimin aracı rolü üstlenmesi beklenmektedir.*

3.4. Araştırma Modeli

Önerilen araştırma modeli değişkenler arası ilişkiyi gösterecek biçimde Şekil 1'de gösterilmiştir.



Şekil 1. Önerilen Araştırma Modeli

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma toksik liderlik davranışlarının çalışanların iş memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemeyi ve bu ilişki çerçevesinde etik iklimin olası aracılık rolünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatürde toksik liderliğin çalışanların bireysel ve örgütsel deneyimlerini olumsuz yönde etkileyebileceği ifade edilirken iş tatmini çalışanların işle ilgili duygusal değerlendirmelerini yansıtan önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Etik iklim ise çalışanların örgütteki etik değer ve normlara ilişkin ortak algılarını ifade eden bir kavram olarak toksik liderlik ve iş tatmini arasındaki ilişkide belirleyici bir rol üstlenebileceği düşünülen bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma doğrultusunda toksik liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması ve bu etkileşimde etik iklimin aracılık etkisinin olup olmadığının ortaya konulması hedeflenmektedir. Araştırma bulgularının literatüre katkı sunmasının yanında perakende sektöründe sürdürülebilir ve verimli bir iş ortamı oluşturulmasına yönelik uygulamalara öncülük etmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Alper, G. Ö., (2018). Otellerin Mutfak Bölümünde Yöneticilere Duyulan Güvenin Örgütsel Bağlılığa ve İş Tatminine Etkisi Üzerine Bir Uygulama: Antalya ve Çevresindeki Otel İşletmeleri Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Arslan, E. T., Demir, H. (2017) İşe Angaje Olma ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Hekim ve Hemşireler Üzerine Nicel Bir Araştırma, Yönetim ve Ekonomi Dergisi. *24*(2), 371-389.

Atalla, D. G. A., & Mostafa, W. H. (2023). Relationship between toxic leadership and work outcomes: a cross-sectional study. *Egyptian Journal of Health Care*, *14*(1), 199-211.

Bass, B. M. & Bass, R. (2008). The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications.

Biçer, T. (2023) Toksik Liderlik ile İşten Ayrılma Niyeti ve Genel Sağlık Durumu İlişkisinde Kişilik Özelliklerinin Rolü, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Büte, M. (2011). Etik iklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, *25*(1), 171-192.

Çavuş, M. F. (2021). Entropic organizational climate (EOC): Development and validation of new scale. Organizational Psychology, 11(3), 106-119.

Çevirgen, A., & Üngüren, E. (2009). Konaklama İşletmelerinde Etik İklim ve İş Tatmini İlişkisi. 10. Ulusal Turizm Kongresi, 21-24.

Cullen, J. B., Parboteeah, K. P., & Victor , B. (2003). The Effects of Ethical Climates on Organizational Commitment: A Two-Study Analysis. Journal of Business Ethics, 46, 127-141

Demir, B. (2020). Örgütlerde toksik lider ve toksik ilişkiler. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 31-35.

Den Hartog, D. N., De Hoogh, A. H., & Belschak, F. D. (2020). Toot your own horn? Leader narcissism and the effectiveness of employee self-promotion. *Journal of Management*, *46*(2), 261-286.

Elçi, M. & Alpkan, L. (2006). Etik iklimin örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkileri. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24 (1), 141-170.

Goldman, A. (2006). High toxicity leadership: Borderline personality disorder and the dysfunctional organization. Journal of Managerial Psychology, 21(8), 733–746.

Haller, Gilmer Von. (1971), Industrial and Organizational Psychology, New York.

Işık, M., & Kızıltuğ, S. (2022). Karanlık liderlik algısının işgören performansı ve iş tatminine etkisi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 21 (43), 307-326

Kaya, O. (2007). Örgütsel Bağlılık: Emniyet Genel Müdürlüğü Merkez Biriminde Bir Uygulama. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmış yüksek lisans tezi).

Koçdemir, M., & Pustu, Y. (2021). Yasama Etiği: Demokrasi ve Yasama Yolsuzluğu İlişkisi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(1), 1-19.

Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), Handbook Of Industrial and Organizational Psychology (1297-1349). Chicago, IL: Rand McNally.

Örücü, E., Yumuşak, S., & Bozkır, Y. (2006). Kalite yönetimi çerçevesinde bankalarda çalışan personelin iş tatmini ve iş tatminini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma. Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13, 39-51.

Rosenthal, S. A., & Pittinsky, T. L. (2006). Narcissistic leadership. *The leadership quarterly*, *17*(6), 617-633.

Saari, L. M. and Judge, T. A. (2004). Employee attitudes and job satisfaction. Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management, 43(4), 395-407

Schmidt, A., A. (2008). Development and Validation of the Toxic Leadership Scale [Master Thesis, University of Maryland].

Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of management journal*, *43*(2), 178-190.

Teresi, M., Pietroni, D. D., Barattucci, M., Giannella, V. A., & Pagliaro, S. (2019). Ethical climate (s), organizational identification, and employees' behavior. *Frontiers in psychology*, *10*, 1356.

Whicker, M. L. (1996). Toxic leaders: When organizations go bad. Westport, Conn: Quorum Books.

Yalçın, A., Öztürk, A., & Özgen, H. (2005). İnsan kaynakları yönetimi (2. baskı). Nobel Tıp Kitapevleri.

Yüksel, Ö. F., Düşükcan, M., (2019). Etik İklim Algısının İş Görenlerin İş Tatmini Düzeyleri ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Etkisi: Arçelik A.Ş. Adana ve Elazığ Bölge Yöneticiliklerinde Uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22 (1), 53-65.

MEKÂNIN TOPLUMSAL ÜRETİMİ VE METALAŞMASI: NEOLİBERAL KENTLEŞME VE DİJİTAL GÖSTERİ PRATİKLERİ BAĞLAMINDA ANKARA BOTANİK PARKI

Doç. Dr., Günce DEMİR
Kırıkkale Üniversitesi / İTBF Sosyoloji Bölümü,
gunceyilmaz@gmail.com - ORCID 0000-0001-7747-6769

Yüksek Lisans Öğrencisi, Aleyna TAYDAŞ
Kırıkkale Üniversitesi İTBF /Sosyoloji Anabilim Dalı
Atyds2000@gmail.com - ORCID 0009-0003-0758-4774

ÖZET

Ankara Botanik Parkı'nda 1970'lerde "Çiçek Serası "olarak inşa edilen ve uzun süre âtıl kalan mekân, neoliberal kentleşme süreçleri ile sosyal medya temsilleri bağlamında sosyolojik perspektiften değerlendirilmiştir. Başlangıçta doğa deneyiminin toplumsal erişime açılması ve ekolojik çeşitliliğin korunması amacıyla tasarlanan mekân, neoliberal politikaların etkisiyle işlevsel bir dönüşüm geçirmiştir; son dönemde "Lithops Botanik Coffee" adı altında ticari ve sosyal bir mekânsal alana dönüşerek kent sakinleri tarafından yoğun ilgi görmüştür. Bu durum, yeşil kamusal alanın içindeki bu mekânın hem doğallık hem tüketim kültürü bağlamda yeniden anlamlandırıldığına işaret etmektedir. Henri Lefebvre'nin mekânın toplumsal üretimi kuramsal perspektifi ve Debord'un gösteri toplumu kavramsal inşası çerçevesinde mekânsal ve toplumsal dönüşümü ele alınmaktadır. Lefebvre'nin mekânın algılanan, tasarlanan ve temsil edilen boyutları üzerinden, alanın tarihsel kamusal işlevinin neoliberal sermaye söylemi üzerinden yeniden inşa edilerek sosyal medya aracılığıyla ticarileştirilen bir deneyim alanına dönüştüğü ortaya konulmaktadır. Instagram gibi platformlarda mekânı paylaşılan görsel ve metinler yoluyla bir tüketim ve statü nesnesi olarak yeniden üretimi, kamusal alanın metalaşma sürecini hızlandırmaktadır. Yöntem olarak, saha gözlemleri, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar ve sosyal medya analizi bir arada kullanılarak mekânsal alanın çok boyutlu dönüşümü incelenmiştir. Mekânın yeşil ve doğa bağlamına rağmen, sosyal medya gösterisi ve kapitalist tüketim kültürünün etkisiyle tercih edilme sebebi, kullanıcıların deneyim algısı ve mekânsal pratikleri bağlamında tartışılmıştır. Bulgular, alanın doğal çevre unsurlarıyla kamusal işlevler arasında konumlandığını; ancak bu yapının, sosyal medyada dolaşıma giren tüketim odaklı gösteri pratikleri aracılığıyla baskın bir biçimde yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Mekân, doğal ve kamusal işlevini aşarak sosyal medya aracılığıyla statü ve tüketim nesnesine dönüşmekte; bu da kamusal alanın politik ekolojisini değiştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alanın metalaşması, gösteri toplumu, sosyal medya temsilleri.

The Social Production and Commodification of Space: Ankara Botanik Park in the Context of Neoliberal Urbanization and Digital Spectacle Practices

Abstract

The space constructed as a "Flower Greenhouse" in the 1970s in Ankara Botanical Park and left idle for a long time has been evaluated from a sociological perspective in the context of neoliberal urbanization processes and social media representations. Initially designed with the aim of making the experience of nature publicly accessible and preserving ecological diversity, the space underwent a functional transformation under the influence of neoliberal policies. Recently, it has attracted great attention from urban residents by being transformed into a commercial and social spatial area under the name "Lithops Botanik Coffee." This indicates that the space within the green public area has been reinterpreted in terms of both naturalness and consumer culture. The spatial and social transformation is examined within the theoretical framework of Henri Lefebvre's production of social space and Guy Debord's concept of the society of the spectacle. Through Lefebvre's dimensions of perceived, conceived, and lived space, it is revealed that the historically public function of the area has been reconstructed through the discourse of neoliberal capital and transformed into a commodified experience space via social media. The reproduction of the space as an object of consumption and status through visuals and texts shared on platforms like Instagram accelerates the commodification process of public space. As a method, field observations, semi-structured in-depth interviews, and social media analysis were used together to examine the multidimensional transformation of the spatial area. Despite the space's green and natural context, its preference under the influence of social media spectacle and capitalist consumer culture is discussed in terms of users' perception of experience and spatial practices. Findings show that the space is positioned between natural environmental elements and public functions; however, this structure has been predominantly reshaped through consumption-oriented spectacle practices circulated on social media. The space, surpassing its natural and public function, is transformed into an object of status and consumption through social media; this, in turn, alters the political ecology of public space.

Keywords: Commodification of public space, society of the spectacle, social media representations.

1. Giriş

Kamusal yeşil alanlar, özellikle kent merkezlerinde yer alanlar, neoliberal kentleşme baskısıyla birlikte işlevsel, simgesel ve mekânsal dönüşümler geçirmektedir. Bu dönüşüm, sadece fiziksel düzenlemeleri değil, aynı zamanda alanların anlam dünyasını, kullanım biçimlerini ve toplumsal hafızadaki yerini de kapsamaktadır. Türkiye bağlamında, özellikle büyükşehirlerde gözlemlenen bu süreç, kamusal alanın asli işlevi olan toplumsal bütünleşmeyi ve eşit erişimi gölgede bırakmakta; yerini ticarileşmiş, seçici ve çoğunlukla orta-üst sınıflara hitap eden "deneyim alanlarına" bırakmaktadır. Ankara'daki Botanik Park, bu yapısal değişimin önemli bir örneğini sunmaktadır. 1970'lerde "Çiçek Serası" olarak doğa ile insan arasındaki bağı güçlendirmek, ekolojik farkındalık yaratmak ve kamusal erişimi artırmak gibi kamusal değerlerle inşa edilen bu yapı, uzun süre işlevsiz kalmasının ardından, son dönemde "Lithops Botanik Coffee" adıyla yeniden işlevlendirilmiştir. Ancak bu dönüşüm salt fiziksel bir restorasyon süreci değil, aynı zamanda mekânın temsili değerinin ve kullanım motivasyonlarının değişimine işaret etmektedir. Yeni kullanım biçimi, mekânı doğaya dönük deneyimlerin sahnesi olmaktan çıkarıp, dijital platformlarda teşhir edilen ve tüketim odaklı bir yaşam tarzının vitrini haline getirmiştir. Böylece, kamusal alanın hem maddi hem de simgesel düzeyde yeniden üretilmesi söz konusu olmuştur.

2. Kuramsal Çerçeve

Lefebvre'in (1991) "mekânın toplumsal üretimi" kuramsal yaklaşımı çerçevesinde temellendirilmektedir. Lefebvre'e göre mekân, yalnızca fiziksel ya da coğrafi bir varlık değil; toplumsal ilişkilerin, ideolojilerin ve ekonomik güç ilişkilerinin iç içe geçtiği bir üretim alanıdır. Mekân, toplumsal olarak hem şekillendirilir hem de toplumu şekillendiren bir unsur hâline gelir. Lefebvre'in ortaya koyduğu üçlü yapı —algılanan mekân (spatial practices), tasarlanan mekân (representations of space) ve yaşanan mekân (representational spaces)— mekânın çok katmanlı doğasını kavramamıza imkân tanır (Lefebvre, 1991). Bu model, özellikle mekânın teknik, simgesel ve deneyimsel boyutlarını bir arada değerlendirme imkânı sunarak, kamusal alanların geçirdiği dönüşümleri anlamlandırmada son derece işlevseldir. Ankara Botanik Parkı'ndaki "Çiçek Serası" yapısının, ilk tasarımında doğa ile bütünleşik kamusal bir işlev

taşırken; günümüzde "Lithops Botanik Coffee" adı altında daha çok görsellik, deneyim ve tüketim odaklı bir mekânsal organizasyona evrilmesi, bu üçlü yapının yeniden kodlandığını göstermektedir.

Bu kuramsal zemin, Guy Debord'un (1967) "gösteri toplumu" kavramıyla bütüncül bir anlam kazanmaktadır. Debord, modern kapitalist toplumun giderek daha fazla temsiller, imgeler ve seyirlik düzenekler aracılığıyla yapılandığını; gerçekliğin yerini bu temsillerin aldığını öne sürer. "Gösteri", bireyin gündelik yaşamında doğrudan deneyimle kurduğu ilişkiyi koparark onu dışsallaştırır ve medyatik formlar üzerinden yeniden üretir (Debord, 1994 [1967]). Sosyal medya platformları, bu gösteri mantığının güncel teknolojik araçlarıdır ve mekânları yalnızca deneyimlenen değil, aynı zamanda "paylaşılan", "beğenilen" ve "görselleştirilen" nesnelere dönüştürmektedir (Couldry, 2012). Botanik Park'taki dönüşüm, yalnızca fiziksel bir yeniden işlevlendirme değil, aynı zamanda mekânın temsil boyutunda da ciddi bir değişimi işaret eder: Doğal ve kamusal bir alan, sosyal medya platformlarında estetikleştirilmiş bir "gösteri mekânına" evrilmiştir. Böylece, mekân sadece içinde bulunulan bir yer değil, bireyin dijital kimliğini ve toplumsal statüsünü yansıttığı bir vitrin hâlini almıştır (Zukin, 2010).

Lefebvre'in toplumsal mekân üretimi yaklaşımı ile Debord'un gösteri toplumu eleştirisi bir arada düşünüldüğünde, kamusal yeşil alanların nasıl metalaştığı, estetikleştirildiği ve dijital gösteri rejimleri içinde nasıl yeniden kodlandığı çok boyutlu biçimde anlaşılabilir hâle gelmektedir. Bu çerçeve, günümüz kent deneyiminin hem mekânsal hem de kültürel-politik dönüşümlerine dair kapsamlı bir analiz imkânı sunmaktadır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırma sürecinde nitel yöntem tercih edilmiş; bu bağlamda, araştırma sorularına derinlemesine yanıtlar aramak amacıyla durum çalışması deseninden yararlanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2022). Kamusal yeşil alanların neoliberal dönüşümünü ve dijital gösteri pratiklerini anlamak amacıyla, mekâna özgü çok katmanlı bir analiz çerçevesi benimsenmiştir. Mekânda gerçekleştirilen sistematik gözlemler aracılığıyla kullanıcı davranışları, mekânsal pratikler ve fiziksel dönüşüm incelenmiştir. Gözlemler, farklı gün ve saat aralıklarında toplam 10 oturumda gerçekleştirilmiştir. Toplam 10 katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmelerde, mekânın kullanım biçimleri, tercih edilme nedenleri, sosyal medya etkisi ve kamusallık algısı üzerine odaklanılmıştır. Katılımcılar, mekânı aktif olarak kullanan farklı yaş ve sosyoekonomik gruplardan seçilmiştir. Instagram platformunda mekânla ilgili yapılan paylaşımlar (fotoğraflar,

açıklamalar) incelenmiştir. Toplanan nitel veriler, tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Görüşme kayıtları yazıya dökülmüş ve içerik kodlaması yapılarak ortak temalar belirlenmiştir. Sosyal medya verileri ise görsel söylem analizi ile desteklenmiş ve Lefebvre'nin "mekânın toplumsal üretimi" kuramı ile Debord'un "gösteri toplumu" yaklaşımı çerçevesinde yorumlanmıştır.

3.1. Araştırma kapsamında elde edinilen bulgular

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler sonucunda veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve dört temel tema etrafında bulgular yapılandırılmıştır: Mekânsal Dönüşümün Algılanışı**,** Doğallık, Estetik ve Tercih Pratikleri**,** Sosyal Medya ve Gösteri Pratikleri ve Kamusal Alanın Ticarileşmesi**.**

3.1.1. Mekânsal Dönüşümün Algılanışı

Katılımcılar, mekânın fiziksel dönüşümünü olumlu değerlendirmiş ve geçmişte "izbe" olarak nitelendirilen alanın bugün "aydınlık", "şık" ve "gençlere uygun" bir atmosfere kavuştuğunu belirtmiştir:

"Güzel oldu çevresi yapılınca, etraf aydınlandı. İzbe gibi yerdi. Yüzü güzü açıldı. Hele kafe güzel oldu. Gençlere uygun bir mekân artık." (K-1)

Bu ifade, mekânın fiziksel dönüşümünün yalnızca estetik değil, aynı zamanda sosyal işlevsellik bağlamında da kullanıcılar tarafından olumlu algılandığını göstermektedir. Bir başka katılımcının anlatımlarından ise mekânın zaman içindeki değişimini önceki kullanımlar ışığında değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Mekânın önceden "harap" ve "bakımsız" olduğu vurgulanırken, bugünkü düzenlemenin olumlu karşılandığı görülmektedir:

"Ben burayı çok eskiden beri biliyorum. Harap haldeydi. Şimdi değişti çok güzel oldu... önceden yeşilin içinde bakımsız bir bina kötü görünüyordu." (K-3)

Bu ifade, Lefebvre'nin "tasarlanan mekân" kavramı açısından değerlendirildiğinde, fiziksel çevredeki iyileştirmenin kullanıcı algısını doğrudan etkilediğini göstermektedir.

3.1.2. Doğallık, Estetik ve Tercih Pratikleri

Katılımcıların çoğu, doğallık arzusundan ziyade mekânın estetik ve görsel düzenlemelerini tercih sebebi olarak belirtmiştir. Mekânın "yeşil" olması olumlu değerlendirilmekle birlikte, bu doğallığın sorgulanabilir olduğu vurgulanmıştır:

“Doğallık ve yeşillik ne kadar doğal burada tartışılır ama ortam şık ve güzel.” (K-1) “Sonuçta insan eliyle yapılmış bir yer. Doğal değil bence ama yeşil. Eee sera olsun o kadar…” (K-1)

Bu bulgular, doğa ile kurulan ilişkinin "organik deneyim “den çok "görsel uyaran" düzeyinde şekillendiğine işaret etmektedir.

3.1.3. Sosyal Medya ve Gösteri Pratikleri

Günümüzde sosyal medya platformları, kamusal mekânların deneyimlenme ve temsil edilme biçimlerini önemli ölçüde dönüştürmektedir. Özellikle kentsel yeşil alanlarda yaşanan bu dönüşüm, mekânın yalnızca fiziksel bir çevre olmanın ötesine geçerek, dijital gösteri pratiklerinin sahnesine dönüşmesine yol açmaktadır. Katılımcıların deneyimleri üzerinden yapılan analizler, bu alanların sosyal medya aracılığıyla nasıl metalaştığını ve kullanıcıların mekânı hem doğallık hem de görünürlük aracı olarak nasıl yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Debord’un (1994) gösteri toplumu kavramı, sosyal medya temelli mekânsal dönüşümlerin anlaşılmasında kritik bir kuramsal araç olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcının kafe ortamına ilişkin gözlemleri, Debord’un (1994) *Gösteri Toplumu* kavramı ışığında anlam kazanmaktadır. Katılımcı, mekânın estetik açıdan “çok şık” olduğunu belirtirken, aynı zamanda burada yaşanan deneyimin sosyal medya odaklı bir gösteri alanına dönüştüğünü ifade etmektedir:

“Kafesi bence çok şık, ama biraz da ‘görünmek’ için yapılmış gibi. Otururken çevrede sürekli biri birini çekiyor, story çekiyor, video çekiyor. Bazen böyle bir ‘sahne’de gibi hissediyorsunuz.”(K-4)

Bu durum, mekânın gerçek doğa deneyiminden ziyade, sosyal medya için üretilen bir görsel performans sahnesine evrildiğine işaret eder. Katılımcının, “doğayla baş başa kalmak değil, doğayı fon olarak kullanmak” şeklindeki tespiti, mekânsal deneyimin doğallıktan çok temsile dayalı yeniden üretimini göstermektedir.

Öte yandan, katılımcı bu duruma yönelik kendi içinde yaşadığı çelişkiyi de şu sözlerle dile *getirmektedir:*

"Bu beni biraz düşündürüyor. Ama yine de, açıkçası kendim de bundan çok kopamıyorum. Paylaştığım bir fotoğraf çok beğeni alınca hoşuma gidiyor. Bu da bir çelişki sanırım..."(K-4)

Burada, sosyal medya aracılığıyla kamusal alanın deneyimlenmesinin birey üzerinde yarattığı ikilemler açıkça görülmektedir. Mekân artık sadece fiziksel bir çevre değil, aynı zamanda sosyal statü ve görünürlük için kullanılan dijital bir gösteri alanı haline gelmiştir. Bu dönüşüm, kamusal alanların geleneksel erişilebilirlik ve eşitlik işlevlerini zayıflatmakta, mekânsal deneyimi kapitalist tüketim kültürüne entegre etmektedir.

3.1.4. Kamusal Alanın Ticarileşmesi

Ankara Botanik Parkı'nın sosyal medya etkisiyle artan popülaritesi, mekâna yönelik ziyaretçi yoğunluğunu ciddi şekilde artırmıştır. Katılımcılar bu durumu hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle değerlendirmektedir:

"Çok insan geliyor. Fakat burada daha çok fotoğraf çekmek ve paylaşım için geliyorlar. Çok popüler olursa çevre bozulur diye korkuyorum." (K-7)

K-7'nin yukarıda yer verilen söylemine göre , kamusal yeşil alanların sosyal medya temelli tüketim pratikleriyle dönüşümünün, mekânın ekolojik ve toplumsal işlevleri üzerinde baskı oluşturduğunu göstermektedir. Ziyaretçi yoğunluğunun artması, alanın doğallık ve erişilebilirlik işlevini zayıflatırken, sürdürülebilir kullanımı tehdit etmektedir.

4. SONUÇ

Sonuç olarak, bu çalışma neoliberal kentleşme süreçleri ile sosyal medya temelli dijital gösteri pratiklerinin kamusal yeşil alanların dönüşümünde belirleyici ve yönlendirici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ankara Botanik Parkı örneği, kamusal alanların yalnızca fiziksel mekânlar olmanın ötesine geçerek, ticarileşmiş ve sosyal statü sembollerine dönüştürülmüş dijital-toplumsal alanlara evrildiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, kamusal alanların kapsayıcı ve eşitlikçi işlevlerinin erozyonuna yol açmakta; mekânsal kullanımın belirli sosyal gruplarla sınırlandırılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, kamusal yeşil alanların korunması ve demokratik erişimin sağlanabilmesi için neoliberal kent politikalarının ve dijital medya

dinamiklerinin eleştirel ve disiplinler arası bir perspektifle incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu tür mekânsal dönüşümlerin sürdürülebilirlik ilkeleri ışığında, kentsel planlama ve politika üretimi süreçlerine entegre edilmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

Couldry, N. (2012). *Media, society, world: Social theory and digital media practice*. Polity.

Debord, G. (1994). *The Society of the Spectacle* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Zone Books. (İlk baskı 1967)

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell. (Fransızca orijinali: 1974)

Zukin, S. (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford University Press.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2022). *Nitel araştırma yöntemleri* (12. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DOĞANIN METALAŞMASI VE KENTSEL TAHAKKÜM: ANTROPOSEN ÇAĞINDA HOBİ BAHÇELERİ

Doç. Dr., Günce DEMİR
Kırıkkale Üniversitesi / İTBF Sosyoloji Bölümü,
gunceyilmaz@gmail.com - ORCID 0000-0001-7747-6769

Yüksek Lisans Öğrencisi, Aleyna TAYDAŞ
Kırıkkale Üniversitesi İTBF /Sosyoloji Anabilim Dalı
Atyds2000@gmail.com - ORCID 0009-0003-0758-4774

ÖZET

Antroposen çağı, bireylerin eylem ve pratiklerinin yeryüzünün jeolojik ve ekolojik dengeleri üzerinde belirleyici hale geldiği bir döneme işaret ederken, kentleşme süreci bu çağın en görünür yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan kentleşme, sadece fiziksel mekanları değil, aynı zamanda doğaya yönelik algı, yaklaşım ve müdahale biçimlerini de köklü biçimde dönüştürmektedir. Bu bağlamda, doğa, ekonomik değer ve rant üzerinden yeniden anlamlandırılarak metalaştırılmış; insan ve doğa ilişkisi neoliberal rasyonalite içerisinde araçsallaştırılmıştır. Kent yaşamı içinde bireylerin doğayla yeniden ilişki kurma biçimlerinden biri olarak ortaya çıkan "hobi bahçeleri", mikro ölçekli ekolojik pratikler bağlamında önem kazanmaktadır. Ancak bu alanlar, kapitalist söylemin sınırsız büyüme söylemine içkin şekilde, toplumsal sınıflar arası farklılaşmayı yeniden üretmekte; sürdürülebilirlik kavramının içeriğini dönüştürerek ideolojik bir işlev üstlenmektedir. Slavoj Zizek'in ideoloji eleştirisi ekseninde değerlendirildiğinde hobi bahçeleri sadece çevresel değil, aynı zamanda toplumsal ve ideolojik bir kırılmanın sembolik uzamları haline gelmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, doğanın temsili, tahakkümü ve tüketimi bağlamında hobi bahçelerinin ne tür anlamlar inşa ettiğini sorgulanmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi kapsamında yapılanmış olup, Ankara 'da bulunan hobi bahçesi bulunan 10 katılımcı ile gerçekleştirilecek derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışma, katılımcıların hobi bahçeleri aracılığıyla doğayla kurdukları anlam ilişkilerini inceleyerek, bu deneyimlerin Antroposen'de yalnızca mekânsal değil, yaşamsal bir dönüşüme işaret edip etmediğini tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, hobi bahçeleri, 5393 Sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde yasal statü kazanma imkânı bulmuştur ve ekolojik sürdürülebilirlik anlamı, Antroposen çağında kent ve doğa ilişkisi bağlamında eleştirel olarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak çalışma,

sosyolojik, çevrebilimsel ve eleştirel kuram ekseninde çok boyutlu çözümleme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antroposen çağı, hobi bahçeleri, ekolojik sürdürülebilirlik.

Commodification of Nature and Urban Domination: Allotment Gardens in the Anthropocene Era

Abstract

The Anthropocene epoch refers to a period in which individuals' actions and practices have become decisive over the geological and ecological balances of the Earth, while the process of urbanization appears as one of the most visible reflections of this era. Urbanization, which has gained speed since the second half of the 20th century, has profoundly transformed not only physical spaces but also perceptions of, approaches to, and forms of intervention in nature. In this context, nature has been redefined through economic value and profit, and commodified; the relationship between humans and nature has been instrumentalized within the neoliberal rationality. "Hobby gardens," which emerge as one of the ways individuals re-establish a relationship with nature within urban life, gain importance in the context of micro-scale ecological practices. However, in line with the discourse of unlimited growth inherent in capitalist discourse, these spaces reproduce differentiation between social classes and undertake an ideological function by transforming the content of the concept of sustainability. From the axis of Slavoj Žižek's critique of ideology, hobby gardens become symbolic spaces not only of environmental but also social and ideological rupture. Therefore, this study questions what kinds of meanings hobby gardens construct in the context of the representation, domination, and consumption of nature. The research is structured within the qualitative research method and in-depth interviews were conducted with 10 participants who have hobby gardens in Ankara. This study aims to examine the meaningful relationships participants establish with nature through hobby gardens and to discuss whether these experiences indicate not only a spatial but also a vital transformation in the Anthropocene. In addition, hobby gardens have had the opportunity to gain legal status within the framework of Law No. 5393 on Municipalities, and their meaning regarding ecological sustainability is critically analyzed within the context of the relationship between city and nature in the Anthropocene era. As a result, the study aims to present a multidimensional analysis within the axes of sociology, environmental science, and critical theory.

Keywords: Anthropocene era, hobby gardens, ecological sustainability

1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

1.1. Antroposen'de Doğanın Temsili, Mekânın Üretimi ve İdeolojik Formasyon

Gerçekleştirilen çalışma, Antroposen çağında kentsel doğa pratiklerinin anlamını çözümlemek amacıyla çok katmanlı bir kuramsal çerçeve yansıtmaktadır. Antroposen kavramı, yalnızca bireylerin ekolojik sistemler üzerindeki etkinliğini değil, aynı zamanda bahsedilen etkinliğin nasıl kültürel, ekonomik ve ideolojik biçimlerde üretildiğini de görünür kılmaktadır. Bu bağlamda hem doğanın temsili hem de onunla kurulan ilişkinin niteliğini yeniden üretildiği göz ününde bulundurulmalıdır.

Antroposen, insanların gezegen üzerindeki dönüştürücü etkilerinin ölçeğini, oranını/hızını, eşzamanlılığını ve karmaşıklığını vurgulayan bir terimdir (Haraway,2015). Bu kavramsallaştırma, insan kaynaklı (antropojenik) süreçlerin üzerinde etkili olduğunu kabul eder. Ancak esas tartışma, bu etkilerin hangi noktada niteliksel bir dönüşüme uğrayarak türsel bir değişimi tetiklediği üzerindedir. Dolayısıyla, insan-merkezci yaklaşımları aşan bu bakış, gezegensel dönüşümlerin çok türlü ortaklıklar, karşılıklı etkileşimler ve güç ilişkileri çerçevesinde anlaşılması gerektiğini öne sürer. Bu açıdan, antroposen yalnızca bir iklim değişikliği değildir aynı zamanda ekosistemin basitleşmesini içeren büyük sistem çöküşlerini de kapsamaktadır. Örneğin tarım da binlerce yıldır büyük etkiler yaratmıştır. Ancak antoroposen'in temel meseleleri, mevcut olan değişikliklerin ne de tür kalıcı dönüşüme uğradığıdır.

Jason W. Moore'un (2015), "*ucuz doğa*" kavramıyla ifade ettiği dönem ise, kapitalist üretim ve tüketim biçimlerinin doğa üzerindeki talanını ve gezegenin doğal rezervlerinin hızla tüketilmesini işaret eder. Böylece Antroposen, sadece insan etkisinin büyüklüğüyle değil, bu etkinin tarihsel, ekonomik ve politik yapılarla şekillenen tahakküm ilişkileri üzerinden anlaşılması gereken çok katmanlı bir olgu haline gelir. Dolayısıyla, Antroposen'in anlamı, yalnızca çevresel bir kriz olarak değil, aynı zamanda doğa ile insan arasındaki ilişkilerin yeniden kavramsallaştırılmasını ve kapitalist dünya-ekolojisinin eleştirel bir şekilde sorgulanmasını zorunlu kılan tarihsel ve toplumsal bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu dönüşüm, doğa ve insan ilişkilerinin sadece ekolojik bir çerçeveden değil, aynı zamanda ekonomik, politik ve kültürel bağlamlar içerisinde çok katmanlı bir analizle ele alınması gerektirir. Bu açıdan, kapitalist dünya ekolojisi yaklaşımı, doğanın

ucuzlatılması ve metalaştırılması süreçlerini tarihsel olarak incelerken, bu süreçlerin aynı zamanda toplumsal eşitsizliktik ve güç dinamikleri nasıl yeniden inşa ettiğine odaklanmaktadır. Bu açıdan, Antroposen, bir yandan küresel çevresel krizlerin göstergesi olurken, diğer yandan neoliberal kapitalizmin doğa ve gündelik yaşam pratikleri üzerine tahakkümünü görünür kılmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde ortaya çıkan çevresel sorunlar, yalnızca biyolojik veyahut da fiziksel değişimlerle sınırlı kalmayıp, ideolojik ve sosyopolitik mücadelelerin de merkezi haline gelmektedir.

Slavoj Žižek'in ideoloji eleştirisi Antroposen tartışmalarına önemli bir boyut kazandırmaktadır. Žižek'e (2017) göre, ekolojik krizler sadece çevresel sorunlar değil, aynı zamanda hâkim ideolojilerin ve toplumsal yapıların krizidir. Kapitalist sistem, doğa ile olan ilişkisini "sürdürülebilirlik" ve "ekolojik sorumluluk" gibi kavramlar aracılığıyla ideolojik bir meşrulaştırma sürecine tabi tutar. Bu durum, gerçek ekolojik dönüşümü engelleyen bir yanılsama yaratırken, sistemin devamını ve mevcut eşitsizliklerin sürmesini sağlar. Žižek'in yaklaşımı, Antroposen'in sadece bir ekolojik problem olmadığını, aynı zamanda kapitalist toplumun yapısal çelişkilerinin ve ideolojik mekanizmalarının dışa vurumu olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, ekolojik mücadeleler, sadece doğayı koruma ekseninde değil, aynı zamanda kapitalizmin ideolojik aygıtlarına karşı yürütülen toplumsal ve politik bir direniş olarak da ele alınmalıdır. Böylece, doğa krizleri ile toplumsal adalet mücadeleleri birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kavranabilir.

Žižek'in ideoloji eleştirisi, Antroposen'in ekolojik krizlerinin toplumsal ve ideolojik boyutlarını açığa çıkarırken, Lefebvre'nin mekân teorisi kentin doğa ile olan ilişkisini anlamada önemli bir kavramsal araç sunar. Lefebvre (2023), mekânı salt fiziksel bir alan değil, toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin üretildiği ve yeniden üretildiği sosyal bir süreç olarak tanımlar. Bu perspektiften bakıldığında, kent sadece ekonomik ve ekolojik süreçlerin bir sahası değil, aynı zamanda doğa ve insan arasındaki tahakkümün somutlaştığı ve yeniden üretildiği ideolojik bir mekân haline gelmektedir. Dolayısıyla, Antroposen çağında kent ve doğa ilişkisini anlamak, Lefebvre'nin mekân teorisi ve Žižek'in ideoloji eleştirisinin kesişiminde mümkün olur.

Žižek'in ideoloji eleştirisi bağlamında, Antroposen'in ekolojik krizlerinin kent bağlamında da toplumsal ve ideolojik bir yansıması olduğu görülmektedir. Kentler, kapitalist sistemin

doğa ve yaşam alanları üzerindeki tahakkümünün en görünür mekânlarıdır; burada sürdürülebilirlik söylemleri, kentsel doğa pratikleri aracılığıyla ideolojik olarak meşrulaştırılmaya çalışmaktadır. Hobi bahçeleri bu noktada, bireylerin doğayla ilişki kurma biçimleri olarak ortaya çıkarken, Žižek'in işaret ettiği "sistemi sürdürme" ve "yanılsama yaratma" işlevlerini barındırır. Hobi bahçeleri, kapitalist kent yaşamında doğayla yeniden bağlantı kurma imkânı sunsa da bu pratikler aynı zamanda neoliberal ideolojinin sınırları içinde şekillenir. Burada doğa, metalaştırılır ve bireysel tüketim ve rekreasyon alanı olarak yeniden tanımlanır; sürdürülebilirlik söylemi ise kapitalist büyüme ve eşitsizliklerin üzerini örtmek için kullanılır. Böylece, hobi bahçeleri toplumsal sınıf farklılaşmalarını yeniden üretir ve ekolojik direnişin gerçek potansiyelini sınırlamaktadır.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışma, Antroposen çağında kentte doğa ile kurulan ilişkilere dair mikro ölçekli ekolojik pratiklerin özellikle hobi bahçelerinin anlamını derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde tasarlanmıştır. Nitel araştırma, bireylerin deneyimlerini derinlemesine anlamaya yönelik esnek ve bağlamsal bir yaklaşım sunar (Creswell, 2014). Araştırma, katılımcıların doğayla kurdukları ilişkileri, bu ilişkilerin ideolojik ve toplumsal bağlamlarını anlamaya yönelik yorumlayıcı bir yaklaşımı benimsemektedir. Çalışma, Ankara'da çeşitli hobi bahçelerinde bulunan ve bu alanları aktif olarak kullanan 10 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, farklı sosyoekonomik ve demografik özelliklere sahip bireyler arasından, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu seçim, ekolojik pratiklere yönelik çeşitlilik ve derinlik sağlamaya yönelik olarak planlanmıştır. Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşme rehberi, katılımcıların hobi bahçelerinde doğa ile kurdukları ilişkiler, bu alanları kullanma motivasyonları, doğa ve sürdürülebilirlik algıları ve kent yaşamındaki yerlerine dair sorulardan oluşmuştur. Ayrıca, katılımcıların ifadelerinin bağlamını zenginleştirmek amacıyla gözlem notları da tutulmuştur.

Toplanan görüşmeler, içerik analizi yöntemi kullanılarak tematik kodlamaya tabi tutulmuştur. Bu süreçte, katılımcıların doğa ile kurdukları anlam dünyaları, ideolojik yaklaşımlar ve toplumsal sınıf farklılaşmaları gibi ana temalar ortaya çıkarılmıştır.

2.1. Araştırma Kapsamında Elde Edinilen Bulgular

2.1.1. Doğa ile kurulan yeniden bağlantı

Katılımcılar, hobi bahçelerini sıklıkla kentsel yaşamın karmaşasından ve yoğunluğundan uzaklaşmanın, dinginlik ve sakinlik bulmanın alanları olarak tanımlamaktadır. Bu mekanlar, günlük stresin azaltılması ve doğayla daha doğrudan bir ilişki kurma imkânı sunması bakımından anlamlıdır. Örneğin, bir katılımcı,

"Buraya geldiğimde şehir gürültüsünden uzaklaşıyorum, toprağa dokunmak, bitkilerle uğraşmak içimi rahatlatıyor (K-3)"

K-3'ün ifadeleriyle hobi bahçelerinin psikolojik bir sığınak işlevi gördüğünü belirtmiştir. Bu bağlamda, sakinlik teması, kentte doğa pratiklerinin bireysel iyilik ve kaçış stratejisi olarak algılanmasına işaret etmektedir. Hobi bahçelerinin erişimi ve kullanımı bağlamında belirgin sınıfsal farklılıkların varlığına da ışık tutmaktadır. Katılımcıların bazıları, bu alanların kentte doğaya erişimde ayrıcalıklı bir yer olduğunu ve sosyoekonomik statünün etkili olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, bir katılımcı,

"Bu bahçeye sahip olmak herkesin harcı değil, belli bir gelir ve boş zaman gerektiriyor(k-1)"

K-1'in yukarıda yer verilmiş olan ifadesinde, hobi bahçelerinin sınıfsal bir sembol ve ayrıcalık alanı olduğunu vurgulamıştır. Böylece, hobi bahçeleri, neoliberal kentsel dönüşümün ve ekolojik pratiklerin içindeki eşitsizlikleri yeniden üreten mekanlar olarak okunabilir.

2.1.2. Sürdürebilirlik algısı ve ideolojik yansımaları

Hobi bahçeleri kullanıcılarının çoğu, bu alanları doğaya saygılı, sürdürülebilir bir yaşam pratiği olarak görse de bazı ifadeler bu algının kapitalist sistem tarafından şekillendirilen bir ideolojiye hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, bir katılımcı,

"Burada kendi sebzemi yetiştiriyorum, ama bununla sistemi değiştirdiğimi düşünmüyorum; daha çok kendime iyi geliyor(k-4)"

K-4 'nün söylemi üzerinden, bireysel ekolojik pratiklerin sistemin genel yapısını dönüştürmediğine dair farkındalığını dile getirmiştir. Bu durum, Žižek'in sürdürülebilirlik söyleminin ideolojik bir meşrulaştırma aracı olduğu tezini desteklemektedir.

2.1.3. Doğaya karşı Tahakküm ve Kontrol İlişkileri

Hobi bahçelerinde doğayı kontrol altında tutma ve düzenleme arzusu ile hareket ettiklerini ifade etmiştir. Örneğin,

"Toprağı ne zaman nasıl işleyip, hangi bitkiyi ekeceğime ben karar veriyorum, burada doğaya hakimim (K-7)"

K-7'ninsöylemi, doğa ile insan arasındaki güç ilişkilerini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Antroposen bağlamında doğanın metalaştırılması ve neoliberal kapitalist rasyonalite içerisinde araçsallaştırılması tartışmalarıyla paralellik göstermektedir.

3. SONUÇ

Bu çalışma, Antroposen çağında kent yaşamı içerisinde doğayla kurulan mikro ölçekli pratiklerden biri olan *hobi bahçeleri*ne odaklanarak, bu alanların sadece çevresel değil, aynı zamanda toplumsal, ideolojik ve mekânsal boyutlarını da irdelemeyi amaçlamıştır. Nitel veri toplama ve analiz süreci, bireylerin doğayla yeniden kurduğu ilişkilerin, ideolojik söylemler ve sınıfsal dinamikler tarafından nasıl şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları göstermiştir ki, hobi bahçeleri ilk bakışta bireylerin doğayla yeniden bağlantı kurma arzularını, kent yaşamının yarattığı stres ve yabancılaşmadan uzaklaşma isteklerini karşılıyor gibi görünse de bu pratikler çoğunlukla neoliberal rasyonalite içerisinde sınırlandırılmakta ve doğa ile kurulan ilişki, bireysel tüketim ve kontrol alanı çerçevesinde araçsallaştırılmaktadır. Katılımcı ifadeleri, bu alanların bireyler için bir sığınak işlevi gördüğünü gösterirken, aynı zamanda bu alanlara erişimin sosyoekonomik statüye bağlı olması, hobi bahçelerinin sınıfsal ayrışmanın mekânsal bir tezahürüne dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Zizek 'in ideoloji eleştirisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, hobi bahçeleri sürdürülebilirlik söylemi aracılığıyla sistem içi bir "yeşil" çözüm yanılsaması yaratmakta, böylelikle kapitalist sistemin yapısal çelişkileri görünmez hale getirilmektedir. Doğa ile kurulan ilişkinin "kontrol" ve "hakimiyet" temelli olması ise, Antroposen'de doğanın hâlâ insan-merkezli ve tahakkümcü bir bakışla kavrandığını göstermektedir. Bu durum, doğanın temsili ve tüketimi bağlamında ele alınması gereken ideolojik ve politik yapıları görünür kılmaktadır. Sonuç olarak, hobi bahçeleri her ne kadar doğayla ilişkiyi yeniden kurma çabası olarak ortaya çıksa da bu pratikler kentsel mekânda neoliberal sistemin ideolojik aygıtları içinde şekillenmektedir. Bu nedenle, hobi bahçeleri yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda sınıfsal, kültürel ve ideolojik kırılma alanları olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications.

Haraway, D. J. (2015). Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making kin. *Environmental Humanities*, *6*, 159–165. https://www.environmentalhumanities.org

Lefebvre, H., *Mekânın Üretimi*, Sel Yayıncılık/İstanbul, 2000. (Çev. Işıl Ergun)

Moore, J. W. (2014). The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis. *The Journal of Peasant Studies*, 41(5), 785–814. https://doi.org/10.1080/03066150.2014.964568

Žižek, S., "Lessons from the 'Airpocalypse'," *In These Times*, 10 Ocak 2017. Erişim adresi: https://inthesetimes.com/article/lessons-from-the-airpocalypse (Erişimtarihi: 12.06.2025)

KUŞAKLARARASI DEĞİŞEN KOMŞULUK İLİŞKİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Buket ŞEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi[1]/Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
buket.bekdas.sen@gmail.com - ORCID ID0009-0003-2439-8033

ÖZET

İnsanlığın bir arada ortak yaşam sürmeye başladığı andan itibaren komşuluk var olmuştur. Toplumları anlamak için komşuluğun geçirdiği sosyolojik değişimlerin analiz edilmesi önem taşımaktadır. Komşuluk ilişkileri geçmişten günümüze farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. Yaşanılan mekanın değişmesi, ekonomi, hızlı gelişen teknoloji ve değişen ilişki yapıları komşuluğu derinden etkilemiştir. Köy hayatından şehir yaşamına geçilmesi, gecekondulaşma, aparman hayatı, mahalle-site yaşantısı komşuluk ilişkilerinde yeni anlayışları ortaya çıkarmıştır. Komşu, fiziki olarak bireye en yakın olan toplumsal yapıdır. Bu çalışmada dönüşen komşuluk ilişkilerinin analizi kuşaklar açısından incelenmiştir. Çalışmada Mannnheim'ın "Sosyal Kuşaklar Yaklaşımı" temel alınarak X kuşağı (1965-1979) ile Y kuşağı (1980-1999) arasındaki komşuluk ilişkileri nitel bir araştırma ile ele alınmıştır. Araştırmada X ve Y kuşaklarından 10 ar katılımcıyla mülakat yapılmıştır. Nitel bir çalışma modeli tercih edilmiştir. Katılımcılar yaşlarına göre farklı yerlerde ikamet eden kişilerden seçilmiştir. Katılımcıların çoğu komşuluğu hayatı paylaşmak, yardımlaşmak ve ailesinden daha yakın kişiler olarak tanımlamıştır. Katılımcı iki grup da kendi yaş dönemlerine göre eski komşulukların daha samimi olduğunu belirtmiştir. Bu durum bize komşuluk ilişkilerinin giderek zayıfladığını ifade etmektedir. Yaşanılan mekanlardaki değişim, mahalleden site hayatına geçiş, teknolojinin gelişmesi, kadının çalışması komşuluk ilişkilerini de değiştirmiştir. Teknoloji, kentleşme, bireyselleşme vb. olumsuz etkenlere rağmen komşuluk form değiştirerek hayatımızda var olmaya devam etmektedir. Komşusuzluk düşünülemez. Değişen yeni formuyla komşuluk sitelerin ortak kullanım alanlarında inşa olmaktadır. Komşuluğun bu yeni formu birincil ilişkilerdeki kadar samimi olmasa da komşuluğun sürdürülebilirliği için önemlidir. Komşuluk ilişkilerinin zayıflaması toplumsal ve kültürel bir çöküşü beraberinde getirecektir. Sağlıklı bir toplumsal yapı için sağlıklı komşuluk ilişkilerine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Komşuluk, kuşaklararası komşuluk, birincil ilişkiler, mahalle

[1] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

A RESEARCH ON INTERGENERATIONAL CHANGING NEIGHBORLY RELATIONS

Buket ŞEN
Ankara Hacı Bayram Veli University[2]/ Ministry of Family and Social Services
buket.bekdas.sen@gmail.com - ORCID ID0009-0003-2439-8033

ABSTRACT

From the moment humanity began to live together in shared spaces, the concept of neighborliness has existed. Analyzing the sociological transformations of neighborly relations is essential to understanding societies. Neighborly relationships have manifested in different forms throughout history. Changes in living environments, economic conditions, rapidly advancing technology, and shifting social structures have deeply influenced neighborliness. The transition from rural life to urban living, the rise of informal housing, apartment living, and the shift from neighborhood to gated community life have introduced new understandings of neighborly relations.A neighbor is the closest social structure to the individual in a physical sense. This study examines the transformation of neighborly relationships from an intergenerational perspective. Based on Mannheim's "Theory of Generations," this qualitative research explores neighborly relations between Generation X (1965–1979) and Generation Y (1980–1999). Interviews were conducted with 10 participants from each generation. A qualitative research model was chosen, and participants were selected from various locations according to their age. Most participants defined neighborliness as sharing life, mutual support, and individuals who can sometimes be closer than family. Both generational groups stated that past neighborly relations were more sincere during their respective time periods. This indicates that neighborly relations have gradually weakened. Changes in residential environments, the transition from neighborhoods to gated communities, technological advancements, and the increasing participation of women in the workforce have altered neighborly relations. Despite negative factors such as technology, urbanization, and individualization, neighborliness continues to exist in new forms. A life without neighbors is unimaginable. In its new form, neighborliness is being reconstructed within the shared spaces of modern housing complexes. While this new form may not be as intimate as traditional primary relationships, it remains important for the sustainability of neighborly bonds. The weakening of neighborly relations may lead to social and cultural decline. A healthy social structure requires strong neighborly ties.

Keywords: Neighborliness, intergenerational neighbor relations, primary relationships, neighborhood

[2] Ankara Hacı Bayram Veli University Graduate Education Institute, Department of Sociology, PhD Program Student

1.KUŞAKLARARASI DEĞİŞEN KOMŞULUK İLİŞKİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

2.KOMŞU KİMDİR? KOMŞULUK NEDİR?

Komşu, mesken ve işyeri gibi mekânsal yerleşim alanlarında insanların birbirine yakınlığını ifade etmektedir (Çağrıcı, 2002: 157).

Geçmişteki sakin yaşamın aksine günümüzde kentler birbirine yabancı insanların yaşadığı mahalle, site ve apartmanlara dönüşmüştür. Bu sorunu çözmek adına uzmanlar, "komşuluk birimini" formülüze etmişlerdir. Komşuluk birimi belirli bir alan ve nüfus büyüklüğüne sahip olan, insanların günlük yaşamının geçtiği bir yerleşim alanını ifade etmektedir. Ayrıca komşuluk, sosyal etkileşimin gerçekleştiği bir alanın ifadesidir (Gökçe, 2007). Komşuluk, fiziksel durum ve psiko-sosyal duruma göre farklı tanımlara sahiptir. Fiziksel tanımda komşuluk konut yakınındaki değişik hizmet kategorilerini ve tesisleri içermektedir ki bunlar çoğunluğunun yaya olarak ulaşılabilecek mesafede olan sağlık (hastane, klinik, eczane), rekreasyon (spor, yeşil alanlar), kulüpler, ticari, kültürel ve dini tesisleri içermektedir. Psiko-sosyal anlamda ise komşuluk kullanıcıların oluşturduğu sosyal ilişkilerin bağlantısına izin veren alandır (Kellekci ve Berköz, 2006:78).

Alver' e göre komşuluk; insanın özlük alanıyla ilgili bir olgu olduğu kadar toplumsal bir olgudur da. Komşuluk, yüz yüze birincil ilişkilerin yaşandığı, eldeki bir şeylerin paylaşıldığı, aile ve akrabalıktan sonra gelmekle birlikte bazı zamanlar aile içinde gerçekleşemeyecek düzeyde bir sosyalleşmeyi getiren, hayatın katılığını esnetip canlandıran ve üstelik bütün bunların zorunlu değil, iradi olarak geçekleşmesini sağlayan bir ilişki biçimidir (Alver, 2012a: 24)

Ayata'ya göre de komşuluk, bir fiziki yakınlık kadar bu fiziki yakınlıktan kaynaklanan yakın oturulmasa bile sürebilen bir sosyal ilişki türü ve oldukça köklü ve sürekli bir sosyal olgu olarak tarif edilmektedir (Ayata, 1996).

Komşuluk, yakın çevre arasında iletişimin olduğu ve ortak bir şeyler paylaşma hissinin yaşandığı yerdir. Komşuluk insanın tek başına yaşayamayacağı, sosyal bir varlık olarak kendini gerçekleştirdiği alandır. İnsanın, toplumun bir parçası olduğunun ifadesidir.

Komşu, bireye yakın olan, kişinin yanı başında olandır, komşu varlığının tanığı olunan kişidir, kişiler toplamıdır. Komşu mekânsal yakınlığın bir ifadesidir. Temelde evin, kimi zaman da dükkanın, arazi, tarla, iş yeri, okul, büro, fabrika gibi çalışma mekanlarının hatta köy, şehir, mahalle, ülke gibi büyük yaşam birimlerinin belirlediği bir yakınlıktır. Aslında komşu, hem mekan hem de toplumsal bir çevreyi ifade eder. Komşu yüz yüze bakılan, gün içinde görüşülen yardımlaşılan sohbet edilen kişidir. Komşu bir paylaşma aktörüdür. Bir adım öteden gerektiğinde el uzatan kişidir. Yaşam mekanlarının yakınlığı sebebiyle insanların komşusuz olması düşünülemez. Komşu bu kadar yakınken bir aile ve bir akraba değildir. Sıralama olarak ele alındığında aile ve akrabadan sonra gelir. Komşuluk, belli bir mesafenin içinde, belli değerler etrafında kurulan bir iletişim ağıdır. Bu yüzden mesafe komşuluğun gereğidir.

Komşuluk bazen bir çatışma alanı olarak da var olabilir. İnsanın iletişimde olduğu her alanda olabileceği gibi komşuluk ilişkilerinde de bazı çatışmalar görülebilir. (Alver, 2013: 23-25).

Komşu hanemize yakın oturan kişilerdir. Komşuluk ise yakın çevremizde oturan kişilerle kurduğumuz sosyal ilişkilerdir. Toplumsal yaşamda komşu çok önemli bir yere sahiptir. Kültürümüzde genellikle olumlu söylemlerle anılmaktadır. Toplumsal birçok alanı etkileyen ve yeniden inşa eden sosyal değişme, komşuluk ilişkilerinde de bir dönüşüme yol açmıştır. Özellikle teknolojinin etkisiyle bu değişim ve dönüşün çok hızlı ve süreklilik arz etmektedir.

Komşuluk, Türkler için tesadüfen evlerin yan yana düşmesi değildir. Komşuluk hayatı paylaşmayı, ortak biçimde hareket etmeyi gerektirir (Bayraktar, 2002: 137).

3.KUŞAKLARARASI KOMŞULUK

Kuşaklar sosyolojisine yönelik metodolojik girişimler, Mannheim'in tarihsel kuşak okumasına yapılan tadilatlarla birlikte bu alanın genişlemesini ve ayakları yere basan bir çalışma alanı haline gelmesini sağlamıştır. Kuşaklar sosyolojisinin gelişme süreci içinde ele alınması gereken en kapsamlı metodolojik girişim, sosyal kuşaklar yaklaşımıdır. Kuşak sorununu tarihsellikten kurtarmayı hedefleyen sosyal kuşaklar yaklaşımı, güncel sosyal problemlerin kuşak değişkeniyle birlikte analiz edilmesine yönelik bir açılım olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün temel tartışma alanlarından biri olan kuşaklar arası farklılık olgusunun, sosyal kuşaklar çerçevesinde daha anlaşılır ve araştırılabilir hale geleceği açıktır. (Çakır, Azman: 2022: 335)

Kuşak teorisinde modern toplumların işleyişi, kültürel olarak ele alınır ve Mannheim'in bilgi sosyolojisinin doğal bir ürünü olarak toplumsal bilginin kuşaklar arasında sürekli olarak takas edilmesi söz konusu olur. Burada; (1) toplumsal grupların kültürel etkileşimine yeni üyelerin (gençlerin) katılımı düzenlilik gösterirken, (2) eski katılımcıların (yaşlıların) da aynı düzenlilik içinde toplumdan çekilmesi gerekir. (3) Bu süreçte eski veya yeni fark etmeksizin bir kuşağın üyeleri, tarihsel süreci kısmen deneyimler. (4) Bu kısmi durum, kültürel mirasın aktarılması için önemli bir rol üstlenmeleri anlamına gelir. (5) Son olarak bu kültürel aktarım sürecinin kesin bir süreklilik göstermesi, modern toplumun temel karakteristiğidir (Çakır, Azman: 2022: 335 Aktaran Parry ve Urwin 2017:11)

4.GEÇMİŞTEN GÜNÜNMÜZE KOMŞULUK

Komşuluk, yaşadığımız çevrenin sosyal kültürel hayatı ve toplum yapısının önemli bileşenidir. Fakat toplumun varlığı için önem arz etmesine karşılık komşuluk alanında detaylı saha çalışmaları kısıtlıdır. Toplumsal kurum ve sosyal ilişkiler bağlamında önem arz eden komşuluk, toplumdan topluma, bölgeden bölgeye ve bulunduğu mahalle ve sokaklar içinde hatta apartmanda katlar arasında dahi farklılık gösterebilen özelliklere sahiptir. Günümüzde teknoloji ile hızla değişen toplumsal yaşam nedeniyle yakın mesafelerde bile farklı dinamkilere sahiptir.

İnsanlığın ortak yaşamaya başladığı ilk zamanlardan itibaren, dünyadaki bütün toplumlarda, toplu yaşamanın doğal bir sonucu ve gereği olarak bir arada yaşayan insanlar arasında bazı hak ve görevler ortaya çıkmıştır. Ortak yaşamın karşılıklı sorumlulukları genellikle kanunlar hâlinde düzenlenmiştir. Aynı zamanda bu hak ve görevlere insanî unsurlar da ilâve edilmiş ve zaman zaman kanunların da üzerinde uygulamalarla "Komşuluk kültürü" ortaya çıkmıştır. Bu komşuluk kültürünün oluşmasında önemli iki unsur vardır. Bunlardan birisi din ve onun en önemli unsurlarından olan ahlâk, diğeri ise örf, âdet ve geleneklerdir. Dinî kaynaklarda komşuluk hukukunun önemini vurgulayan pek çok hüküm, emir ve yasak vardır. Örf ve adetlerde komşuluk hukuku ise; kısa, öz, fakat en iyi şekilde atasözlerinde ifade edilmiştir: "Ev alma komşu al"; "Komşu komşunun külüne muhtaçtır"; "Komşunun köpeği komşuya havlamaz" gibi.

Geçmişten günümüze komşuluk kültür ve dinle iç içe geçmiş durumdadır. İnanç sitemleri komşuluk ilişkilerine önem vermiştir. Türk İslam geleneğinde komşulukla ilgili ayet ve hadisler sosyokültürel hayatı şekillendirici unsur olmuştur.

Din sosyolojisi açısından incelendiğinde komşuluk, bireyin dini sosyalleşme çevresini oluşturan ana unsurlardan biridir. Komşuluk dini düşünce, tutum ve davranışların etkileşime girdiği bir sosyokültürel olgudur. Dini sistemler komşuluğu ilahi amaca uygun sosyal bir çevre olarak meşru bir temelde ele alır. Dini tecrübe ve anlamın paylaşılması ve benimsenmesi, devamlılığının sağlanması onun yakın çevrelerce yani komşular tarafından da yaygınlaşmasıyla mümkündür. Komşuluk, komşularla ilişki aslında dini tecrübenin öznel bağlamdan nesnel ve toplumsal boyuta çıkmasının ilk aşamalarından biridir. Kutsal metinlerde komşularla iyi ilişkiler kurulması, dayanışmaya yönelik söylemler komşuluğun toplumsal önemiyle alakalıdır. (Çelik, 2013: 69,70)

İslam şehir geleneğinde mahallelerin yapılanması sosyal ve kültürel hayatın yaşandığı mekanları içermesi komşuluğu güçlendirmiştir. Özellikle camilerde bir araya gelen komşular çevreleriyle ilgili paylaşımları burada yapmaktadır. Yakın çevresinde düğün, cenaze, hastalık, yardım gerektiren durumlar vb. konular mahalle camisindeki paylaşımlarla öğrenilir. Ortak bir yaşam alanı olan mahalle komşuluk ilişkilerinin de güven ve ahlaka dayanması gerekliliğini vurgular.

İslamiyette komşu hakları kul hakkı çerçevesinde ele alınmıştır. Komşuluk hukukunun temel dayanağını hadislerden aldığını görüyoruz. “Allah katında en hayırlı komşunun, komşularına en çok iyilik eden kimse olduğu” (Timizi, Birr, 28) bildirilmektedir.” Ayrıca “Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse cennete giremez” (Müslim, İman, 73, Hadis No: 181). Hadislerde görüldüğü üzere Müslüman kültürü komşulukla ilgili söylemlerde komşuya karşı iyi olmayı, iyilik etmeyi vurgulamıştır.

Komşuluk ilişkileri İslâm toplumunda mühim bir yere sahiptir; çünkü gündelik hayatta yakın akrabalardan sonra karşılıklı hak ve sorumlulukların oluştuğu tarafların başında komşular gelir. Gerek müşterek menfaatlerin olması, gerekse ortak mekânların kullanılması komşular arasında birbirlerine özenli davranmalarını gerektirir. Komşu haklarıyla ilgili sık sık hatırlatmalarda bulunan Hz. Muhammed (SAV). bunu, “Cebrail bana komşuyla ilgili o kadar tavsiyede bulundu ki onu varis yapacağını zannettim” sözüyle Hz. Cebrail’in uyarıları

üzerinden de vurgulamaktadır (Buharî, "Edeb", 28 [hadis no: 6014-6015]; Tirmizî, "Birr", 28 [hadis no: 1950]).

Komşuluk insan ilişkilerinin var olduğu andan günümüze kadar uzanmıştır. Modern öncesi toplumlar, inanç sistemleri, toplumsal yaşam mekanlarının çeşitliliğine göre farklı yapılanmalarda olmuştur. İnsan, eksik bir varlıktır, var olmak için yakın çevresine ihtiyacı vardır. İşte komşuluk insanın yakın çevresinde kendini gerçekleştirdiği bir alandır.

Komşuluk yapılanmasını daha iyi analiz edebilmek için geçmişten günümüze kadarki konumunu analiz etmek gerekir. Modern öncesi ve modern toplumlardaki insan ilişkilerini açıklamak için birçok tasnif yapılmıştır. Bu tasniflerden biri Tönnies tarafından yapılan Cemiyet (Gesellschaft) ve Cemaat (Gemienschaft) dır. Çeşitli cemaat tanımları: Cemaat yerlere göre hacmi değişik, belirli bir coğrafi bölgede oturan ve aynı kültüre bağlı, aralarında akrabalık, manevî dayanışma gibi sıkı bağlar bulunan cinsten bir zümredir. Sosyal organizasyon bakımından bir cemaat, aile ve akrabalık sisteminin başrolü oynadığı bir sosyal birim olma özelliğini gösterir, öyle ki, bir cemaat üyesinin prestiji dahi büyük ölçüde mensup olduğu ailenin cemaat içindeki statüsüne bağlıdır. (Gezgin, 2011: 182) Cemaat modern öncesi dönemde akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin samimi olduğu sosyal hayatı açıklar. İlişkiler bireysel değildir, toplumun yararı gözetilir, iş bölümü ve uzmanlık yaygın değildir. Sosyal hayat resmi kurum ve kuruşlardan ziyade tanıdıklar ve komşular arasındaki samimiyetle sürer.

Cemiyet ise belirli bir kurallar bütünüyle yönetilen kentsel hayatı ifade eder. Cemiyet, iş bölümünün ve uzmanlaşmanın olduğu çıkar ilişkilerinin bulunduğu gruplardan oluşur. Modern şehir yaşamı ve kent hayatındaki ilişkiler cemaati ifade eder (Erkal, 2006).

Türk toplum yapısın özellikle geleneksel dönemlerinde baskın olan komşuluk değerleri vardır. Bu değerler Türk toplum yapısı içinde ilişkilerinin tabiatını göstermesi yanında samimiyetine, sağlamlığına da işaret etmektedir. Borç alıp verme, hasta ziyareti, doğum-ölüm-düğün gibi hallerde gereken maddi-manevi dayanışma ve yardımlaşma, sevince, hüzne ortak olma, kokusu yayılan yemekten ikramda bulunma, komşu evinin ışık ve havadan faydalanmasını engellemeyecek ölçüde ev inşası vs dayanışma ve yardımlaşma etkileşimleri en bilindik komşuluk ilişkileri örneklerindendir (Meriç, 2006: 18).

Modernleşme ile kırsal hayattan kentsel hayata geçiş yaşanmıştır ve kırsaldaki samimi cemaat yapılanması yerini kentlerdeki cemiyet toplumlarına bırakmıştır. Tabi bu geçiş çok keskin hatlarda yaşanmamıştır. Hala kırsal hayatta cemaat ilişkileri kuran toplumlar bulunmaktadır. Bu iki tarz iç içe geçmiş konumdadır. Hızlı kentleşme ile yaşanan sosyal değişmede kentlerde samimi insan ilişkileri yerini soğuk-mesafeli ilişkilere bırakmıştır. Komşuluk tüm bu geçiş sürecinin gözlemlendiği yaşamın kendisidir. Komşuluk ilişkilerinin geçirdiği dönüşüm kentleşme ve modernleşme ile şekil almıştır. Günümüzde pozitif mutlu anılarla anılan komşuluk aslında cemaat toplumlarındaki samimi ilişkilere ve islamiyetin komşulukla ilgili söylemlerine dayanmaktadır.

Nitekim yaşadığımız zaman dilimi ailenin yaşadığı kaderi komşuluğun da benzer nitelikte paylaştığını göstermektedir. Bu kader genel tabirle, sanayileşme ve modernleşme süreciyle birlikte değişen toplumsal değerlerdir. Bu süreçle birlikte komşuluk algısında da değişimler yaşanmıştır. Çünkü değişen iş hayatı ve ekonomik imkânlar, öğrenim durumu,

kentleşme, medya ve eğlence alışkanlıkları gibi faktöreler nedeniyle geleneksel komşuluk ilişkilerinde, temel ciddi değişimler ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple de komşuluk ihtiyacı da sadece aynı mekânı paylaşan insanlar arasında yaşanan ilişkiler ağı olmaktan çıkıp, iş, okul gibi özel kurum, kuruluş ve bürokratik çevreler içinde yaygınlık kazanmıştır.

Bu bağlamda günümüz kentsel yaşam biçiminin belirgin nitelikleri olan, çoğunlukla, toplumbilimsel olarak, birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alması, akrabalık bağlarının zayıflaması, ailenin toplumsal açıdan öneminin zayıflaması, komşuluğun kaybolmaya başlaması ve toplumsal dayanışmasının geleneksel temelinin zayıflaması günümüz toplumsal ilişkilerin bir ifadesi olarak belirtilmektedir (Wirth, 2002: 101).

Mahalle gibi mekânsal ilişki ortamlarında fiziki temasın ve özellikle yüz yüzeliğin büyük bir önemi vardır. İlişkinin gerçekleştiği mekânsal yerleşim biçiminin yatay ve dikey olmasının bile önemi büyüktür. Sosyolojik gözlemler gösteriyor ki yan yana yatay düzlemde yer alan evlerde oturan aileler arasındaki komşuluk, dikey düzlemde yer alan aileler arasındaki komşuluktan daha canlıdır. Çok katılı evlerden oluşan mahallelerde komşuluk ilişkileri daha zayıf işlemektedir (Koyuncu , 2013: 38).

Mevcut kent yaşamında komşuluk ilişkileri çeşitli nedenlerle samimiyetle yürütülememektedir. Artık insanlar komşularıyla yakın ilişki kurmaktan çekinmektedir. Çünkü yakın samimi birincil ilişkiler emek, ilgi, yardımlaşma ve zaman ayırmayı gerektirmektedir. Ancak kent yaşamına bireyselleşme çok fazladır. Komşuluğun samimi ilişkileri kent yaşamındaki bireyin normlarına ters düşmektedir. Bu nedenle kentsel yaşamda bireyler yeni insanlar tanımaya, ilişki kurmaya uzaktır. İngiltere' de komşuluk üzerine yapılmış bir araştırmada ailelerin yüzde elliden fazlasının komşularının adını bilmediğini ortaya koymuştur (Aydın, 2013: 48-49)

5.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, nitel yöntemle karşılaştırmalı şekilde yapılmıştır. İki kuşaktan katılımcıların söylemleri içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

5.1ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde hızla dijitalleşen ve kentleşen ortamlarda yaşayan X kuşağı ile daha çok yüz yüze etkileşime dayalı mahalle kültüründe yetişen Y kuşağının komşuluk ilişkilerine yönelik tutum ve davranışlarını karşılaştırarak analiz etmektir. Çalışma, her iki kuşağın komşuluk kavramını nasıl algıladıklarını, geçmişteki komşuluk ilişkileri ile günümüzdeki komşuluk ilişkilerinin karşılaştırılmasını ortaya koymayı hedeflemektedir.

5.2.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmada X ve Y kuşaklarından 5'er katılımcı olmak üzere toplamda 10 katılımcı ile mülakat yapılmıştır. Nitel bir çalışma modeli tercih edilmiştir. Araştırmanın özgün olması

amacıyla katılımcılar birbiriyle komşu olan kişilerden değil, farklı yerlerde ikamet eden kişiler seçilmiştir.

5.3.ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcılara yöneltilen sorular;

1. Sizce komşuluk nedir?
2. 10 yıl önce komşuluk ilişkileriniz nasıldı? (Görüşme sıklığı, ne tür faaliyetlerde bir araya geliniyordu vb.)
3. Günümüzde komşuluk ilişkileriniz nasıl? Geçmişle günümüzdeki komşuluk ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Her iki kuşağa yöneltilen sorular, komşuluk ilişkilerini tanımlama, geçmişteki komşuluk ilişkilerini tanımlama ve geçmişle güncel komşuluk ilişkilerinin karşılaştırılması başlıklarında analiz edilmiş ve katılımcıların söylemleri ile detaylandırılmıştır.

5.3.1.Komşuluk İlişkileri Tanımlama

X kuşağı katılımcıları komşuluğu samimiyet, yakın arkadaşlıklar olarak ifade etmiştir. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Komşuluk her şeyi paylaşmaktır, zaman zaman ailemden kardeşlerimden yakın hissettiğim kişilerdir."

"Komşuluk bence insanın kendisini karşısında bulduğu kişidir. Komşu insana kendi kadar yakındır. Sadece evler değil kalpler de yakındır.

Y kuşağı katılımcıları komşuluğu aileden daha yakın olan kişiler olarak tanımlamıştır. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Komşuluk her şeyi paylaşmaktır. Maddi manevi sevinçleri hüzünleri bir arada yaşamaktır. Komşu yaşamın yükünü alan arkadaştır benim için."

"Komşuluk benim için aile demek. Ailem her an yanımda olamıyor ama komşularım her zaman benim yanımda.

"İnsanın iyi bir komşusunun olması ona mutluluk veriyor."

"Komşu bence aileden önce gelen, iyi kötü her anda çaldığın ilk kapı. 8 yıldır bir sitede apartman dairesinde oturuyorum. İlk iki sene oturduğum evden taşınmam gerekti yine aynı sitede olabilmek için sitede dairelerden birinin boşalmasını bekledim. Komşularımdan ayrılamadım."

Görüldüğü üzere iki kuşaktan katılımcılar komşuluğu "hayatı paylaşmak, yardımlaşmak ve komşuları ailesinden daha yakın kişiler" olarak tanımlamıştır. Katılımcı iki grup da kendi

yaş dönemlerine göre eski komşulukların daha samimi olduğunu belirtmiştir. Bu durum bize komşuluk ilişkilerinde geçmişe bir özlem duyulduğunu ifade etmektedir.

5.3.2.Geçmişteki Komşuluk İlişkilerini Tanımlama

X Kuşağı katılımcıları, 10 yıl önceki komşuluk ilişkilerini (görüşme sıklığı, ne tür faaliyetlerde bir araya geliniyordu vb.) daha samimi olarak nitelendirmektedir. Özellikle ev oturmalarında bir araya gelerek gün düzenlemek, Kur'an-ı Kerim okumaları, kermes organizasyonları yaparak vakit geçirdiklerini ifade ettiler. Kışlık hazırlıkları, yapılacak zahmetli yemekleri (turşu, mantı, yaprak sarma vb.) birlikte yaptıklarını belirttiler. Bu görüşmelerde yakın ilişkiler kurarak dertlerini paylaştıklarını ifade ettiler. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Komşularla sık görüşürdük. Sabah kahvesi içmeye mutlaka birbirimize gider gelirdik. Perşembe günleri mahalle pazarına giderdik, Cuma günleri sırayla evlerimizde Kur' an-ı Kerim okurduk."

"10 yıl öncesinde köyde kışın akşam oturmalarımız çok olurdu. Gündüz hayvanların bahçenin işi çok olduğu için akşamları ailecek görüşürdük. Gündüz yapacağımız iş yardımlaşa gerektirirse bir aray gelirdik. Komşularla birlikte yaprak sarardık, turşu kurardık. Kuran-ı Kerim okumak için toplanırdık. Çok güzel zamanlar geçirik.

"10 yıl önceki komşularım çok iyiydi. Apartmanda oturuyorduk hepsiyle çok samimiydik. Taşındığımız halde hala görüşmeye devam ediyoruz."

Y Kuşağı katılımcıları 10 yıl önceki komşuluk ilişkilerini (görüşme sıklığı, ne tür faaliyetlerde bir araya geliniyordu vb.) samimiyete, yardımlaşma sayesinde sürekli paylaşımda olmaya dayandırmaktadır.

"10 yıl önce bekardım ailemle müstakil bir evde yaşıyordum. Komşularla sabah kahvaltıda bir araya gelirdik öğlen kahve, akşam 5 çayı derken kimin yardım gerektiren işi varsa yapılırdı. Hep bir arada yenilip içilirdi bu nedenle de paylaşım çok olurdu. Kışın ev oturmaları olurdu, gün yapılırdı. Yazın da bahçelerde bir arada olurduk komşularımızla."

"10 yıl önce tek başıma bir apartman dairesinde oturuyordum. İşe gidip geldiğim için evi otel gibi kullanıyordum pek komşum yoktu. Sadece apartmanda görürsem selam veriyordum. Evlere gidip gelme oturma samimiyet yoktu. Annemin apartmanında kadınlar çalışmıyordu o nedenle samimi komşuluk ilişkileri vardı. Gün düzenliyorlardı, birlikte Pazar alış verişi yapıyorladı. Ben o dönemde çalıştığım için komşuluk ilişkisi kuramadım."

"10 yıl önce bekardım ailemle yaşıyordum. Annemin komşularıyla çok keyifliydik. Annem hala orada oturuyor ve komşulukları devam ediyor. Kuran-ı Kerim okuma günleri, piknikler, günler yapıyorlar. Her zaman en zor zamanlarında komşularımız yanımızdaydı. Babam vefat ettiğinde ilk olarak komşularımız geldi, her zorluğu kolaylaştırmak için ellerinden geleni yaptılar. İnsan sevinçlerini üzüntülerini komşularıyla paylaşıyor."

"10 yıl önce komşuluk çok daha samimiydi. Şimdi binalar yükseldikçe komşuluk da azaldı. 10 yıl önce Bahçelievler' de bir apartmanda oturuyordum. Yardımlaşma , selamlaşma, muhabbet

vardı. Daha da önceleri ailemle yaşadığım dönemlerde komşu teyzeler bizim için çok kıymetliydi. Gün yapılırdı, Kur'an-ı Kerim okunurdu."

Yaşanılan mekanlardaki değişim, mahalleden site hayatına geçiş, teknolojinin gelişmesi, kadının çalışması komşuluk ilişkilerini de değiştirmiştir. Teknoloji, kentleşme, bireyselleşme vb. olumsuz etkenlere rağmen komşuluk form değiştirerek hayatımızda var olmaya devam etmektedir.

5.3.3.Günümüzdeki Komşuluk İlişkilerini Tanımlama ve Kuşaklararası Değişime Bakış Açısı

X kuşağı katılımcıları günümüzdeki komşuluk ilişkilerini genel olarak samimi bulmadıklarını ifade ettiler. Teknoloji nedeniyle samimiyetin olmadığını düşünmekteler. Katılımcılar, geçmişteki komşuluk ilişkilerine özlem duymaktalar. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Günümüzdeki komşuluk ilişkileri çok zayıf. Şimdi on katlı bir apartmanda oturuyorum. Site çok büyük. Kimse kimseyi tanımıyor. Aparmanda ara sıra selamlaştığım kahve içtiğim bir komşum var ama eski samimiyet asla yok. Eski komşuluk günlerini özlüyorum."

"Ankara' da hiç yakın komşuluk yok. Herkesin elinde telefon var, eşim 67 yaşında onunda elinde sürekli telefon var. İnsanlar birbirine güvenmiyor kimse evini samimiyetle birbirine açmıyor."

"Şimdiki komşularımdan da memnunum. Güzel zaman geçiriyoruz ancak eski komşularımla daha keyifliydik. Şimdi insanlar birbirinden çekiniyor. Samimiyet çok azaldı. Şimdi herkes telefonla, sosyal medyayla görüşüyor o nedenle samimiyet yok."

"Şimdilerde insanlar birbiriyle iletişim kurmuyor ki komşuluk ilişkisi olsun. Herkes telefonlarda. Eskiden her şey gibi komşuluk da güzeldi. Komşuyla yapılan göz göze sohbet insanı rahatlatırdı. Şimdi herkes derdini ya içine atıyor ya da sosyal medyadan göndermeli sözler paylaşıyor. Komşu insana yoldaştı eskiden. Şimdiki apartmanda da komşularım var ama eski komşularım başka. Hala onlarla görüşüyorum."

"Ben aynı yerde aynı komşularımla oturuyorum ama eski samimiyetimizi zaman zaman arıyorum. Mesela günleri dışarda yapmak bana samimi gelmiyor. Bir insanı eve davet etmek ona değer kıymet vermek yaşadığım yerde seni görmek istiyorum demekti."

Y kuşağı katılımcıları komşuluk ilişkilerinin var olduğunu ama farklı şekillerde decam ettiğini belirtti. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Günümüzde teknoloji nedeniyle gösterişe ve etikete önem verilir oldu. Bu nedenle de çıkar ilişkisiyle komşuluk ilişkileri kurulur oldu. Eskiden bir araya gelinince sohbet konusu oluyordu gezilen yerler yapılan şeyler ama şimdi herkes sosyal medyadan paylaşıyor. Bir araya gelince de zaten biliyoruz neler yaptığını vs. o nedenle sohbet de güzel olmuyor. Aslında eskiden komşular günlük yaklaşık üç saat bir araya geliyordu, hayatlarının o kadarlık kısmına şahit

oluyorlardı. Şimdi teknoloji nedeniyle komşular neredeyse birbirlerinin tüm yaşamına şahit oluyor ama içten duygu paylaşımı eskiye göre daha az. Samimiyet çok zayıf.

"Günümüzde bence insanlar pandemi döneminde birbirinin kıymetini anladı. Kimse yalnız kalmak istemiyor o nedenle de komşuluk ilişkileri kurmak istiyor. Eskiye göre şekli değişti komşuluğun. Eskiden evlerde çok samimi ilişkiler varken şimdi sitelerin sosyal alanları komşuluk ilişkileri canlı tutuyor."

"Ben beş yıldır sitede oturuyorum. Burada komşuluk ilişkilerimiz çok güzel. Çocuklarımız birbiriyle oyunlar oynayıp sosyalleşiyor. Yakın görüştüğümüz 10-15 kişiyiz. Birlikte kahve içiyoruz. Çocukları parka indirdiğimizde ikramlık hazırlayıp sohbet ediyoruz. Bence komşuluk ilişkileri şimdi de çok güzel ama şekli değişti. Daha öncesinde yardımlaşma odaklıyken şimdi daha çok birlikte sohbet eğlence şeklinde."

"Eskiden komşulara daha çok güveniliyordu. Şimdi insanlarda güven problemi var ama bizim sitemiz diğer yerlere göre daha samimi. Çoğu yerde komşu hakkı gözetilmiyor. Aslında komşuluk biraz da kişinin kendisine bağlı. Siz güzel komşuluk yapmak isterseniz çevrenizde ona göre şekilleniyor."

"Ben şu anda iki bloklu bir sitede oturuyorum. Bizim burada bir grup komşu ile diyaloğumuz çok güzel. Çocuklarımızla sosyal alanlarda bir araya geliyoruz o nedenle samimi bir ortam oluştu. Gün yapıyoruz, mutfak işlerinde yardımlaşıyoruz. Tabi tüm siteyle samimi olmak mümkün değil. Geçmişe göre bence komşuluğun yapısı değişime uğradı. Eskiden evlerde daha çok görüşülürken şimdi ortak kullanılan alanlarda komşular görüşüyor."

Her iki kuşaktan katılımcılar 10 yıl önceki komşuluk ilişkilerini (Görüşme sıklığı, ne tür faaliyetlerde bir araya geliniyordu vb.) daha samimi olarak nitelendirmektedir. Özellikle ev oturmalarında bir araya gelerek gün düzenlemek, Kur'an-ı Kerim okumaları, kermes organizasyonları yaparak vakit geçirdiklerini ifade ettiler. Kışlık hazırlıkları, yapılacak zahmetli yemekleri (turşu, mantı, yaprak sarma vb.) birlikte yaptıklarını belirttiler. Bu görüşmelerde yakın ilişkiler kurarak dertlerini paylaştıklarını ifade ettiler. Burada ilginç olan iki kuşağın da kendinden önceki 10 yılı komşuluk ilişkileri açısından daha samimi olarak değerlendirmesidir. Yaşanılan mekanlardaki değişim, mahalleden site hayatına geçiş, teknolojinin gelişmesi, kadının çalışması komşuluk ilişkilerini de değiştirmiştir. Teknoloji, kentleşme, bireyselleşme vb. olumsuz etkenlere rağmen komşuluk form değiştirerek hayatımızda var olmaya devam etmektedir. Toplumları anlayabilmemiz için komşuluk ilişkilerinin analizi önem arz etmektedir. Bu sebeple günümüzdeki yeni nesil komşuluk modelinin çalışılması, anlaşılması saha için katkı sağlayacaktır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Komşuluk çoğu kişinin hafızasında olumlu yer edinmiş bir kavram. Özellikle birincil samimi ilişkilerin olduğu mahalle kültüründe büyümüş nesiller komşuluğun en güzel örneklerini yaşayan nesillerdir. Yaşanılan mekanlardaki değişim, teknolojinin gelişmesi, iş hayatındaki farklılaşmalar komşuluk ilişkilerini de değiştirmiştir. Ancak toplumlar bu değişimin farkında değiller. Bu çok tehlikeli bir durumdur. Sosyalizasyon sürecine giren

çocuklar kurum bakımıyla tanışıyorlar. Oysa komşuluk ortamında büyüyen çocuk gerçek samimiyet ve güven duygusuyla büyür. Kültürel aktarım ve sosyal öğrenme daha sağlıklı olur. Komşuluk ilişkilerinin zayıflaması toplumsal ve kültürel bir çöküşü beraberinde getirecektir.

Komşuluk ilişkileri büyük şehirlerde dikey mimari evlerde, çalışan nüfus nedeniyle giderek farklılaşmaktadır. Site yaşantısı da komşuluğun formunu değiştiren önemli bir unsurdur. Kadının iş hayatında aktif yer alması komşuluk ilişkisini daha resmi bir zeminde yaşamasına neden olmaktadır. Çalışan kadınların zaman kısıtından dolayı birincil samimi ilişkilerle komşuluk yapması giderek zorlaşmaktadır.

Bu çalışmada komşuluğun kuşaklararası kültürel aktarımın detaylarını daha iyi ortaya koymak amacıyla x ve y kuşağı ile görüşmeler yapılmış ve komşuluğun geçmiş ve günümüzdeki mevcut durumu hakkında bilgiler toplanmıştır. İki grup katılımcıları da komşuluğu olumlu olarak tanımlamıştır. Genel olarak katılımcılar teknolojinin ve kentleşmenin getirdiği yaşam koşullarını, samimi komşuluğun önündeki engel olarak görmektedir. Araştırmaya katılan X kuşağı katılımcılarından birinin hem köy hayatında evi vardır hem de şehirde apartman dairesinde evi vardır. Yaz döneminde köy evini kış döneminde ise şehirdeki evi kullanmaktadır. Ona göre köydeki samimiyet şehirdeki aparman dairesinde yoktur. Yaşanılan mekanların komşuluğu etkilediğini görüyoruz. Yakın geçmişte özellikle şehirleşmenin yoğun olduğu bölgelerde mahalle kavramı, yerini sitelere bırakmaktadır. Günümüzde de yeni metropol şehirlerde siteler sosyal donatılarla zenginleştirilmiş bir yaşam alanı sunmaktadır. Sitenin içinde okul, kreş, restoran, market, spor sahaları/salonları, yüzme havuzları, park vb. kısacası bir hanenin tüm bireylerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde donatılar yer almaktadır. Araştırmaya katılan ve çoğunluğu sitede yaşayan Y kuşağı katılımcıları komşuluk ilişkilerinin sitenin sosyal donatıları aracılığı ile şekillendiğini ifade etmişlerdir. Buradan anlıyoruz ki komşuluk ilişkileri ortak kullanım alanı sunan sosyal mekanlarda yeniden şekillenmektedir. Yani günümüzdeki komşuluk mekana ve teknolojiye göre yeni bir form kazanmıştır.

Komşuluğun tarihsel süreçten günümüze kadarki mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda derin bir kültürel öneme sahi olduğunu görmekteyiz. Teknoloji, kentleşme, bireyselleşme vb komşuluk ilişkilerini olumsuz etkileyen etmenlere rağmen komşuluk yeni halleriyle hayatımızda var olmaya devam etmektedir. Komşusuzluk düşünülemez. Değişen yeni formuyla komşuluk, ortak kullanım alanlarında inşa olmaktadır. Komşuluğun bu yeni formu birincil ilişkilerdeki kadar samimi olmasa da komşuluğun sürdürülebilirliği için önemlidir. Sosyal anlamda birincil ilişkilerle hayatı paylaşan bireyler sosyal ve ruhsal olarak daha mutlu bireylerdir. Topumun mutluluğu ve huzuru için bireyin en yakınındaki sosyal ağ olan komşusu ile iyi ilişkiler içinde olması öncelikle bireyin kendisi için daha sonrasında da sağlıklı bir toplum yapısı açısından için önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ALVER, K. (2013), "Komşu Kimdir?" , Sosyoloji Divanı, Yıl:1, Sayı:2, Ss.23-25

ALVER, K. (2012 a), "Komşuluk" Kent Sosyolojisi, Ed. Köksal Alver, Ankara Hece Yayınları

AYATA, Sencer ve Ayata, Ayşe G. (1996). *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*. Ankara: ODTÜ Basım İşliği.

AYDIN, M. (2013), "Dramdan Ütoptyaya Komşuluğun Dönüşümü" , Sosyoloji Divanı Dergisi Sayı: 2, Yıl: 2013, S.s. 37-53

BAYRAKTAR, Fatma Sibel. (2002). "Komşu' Sözcüğü Üzerine". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12/2, 129-138.

ÇAĞRICI, Mustafa, 2002, "Komşu" , Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları s.157

ÇAKIR, H., AZMAN, A. (2022). "Sosyal Kuşaklar: Kuşaklar Sosyolojisinde Metodolojik Bir Açılım", İMGELEM, 6 (11): 331-350)

ÇAKIR, H., AZMAN, A. (2022). "Sosyal Kuşaklar: Kuşaklar Sosyolojisinde Metodolojik Bir Açılım", İMGELEM, 6 (11): 331-350) Aktaran: (Parry ve Urwin 2017: 141). Parry, E., Urwin, P. (2017). The Evidence Base For Generational Differences: Where Do We Go From Here? Work, Aging and Retirement, 3(2)

ÇELİK, C. (2013), "Din ve Komşuluk" Sosyoloji Divanı Dergisi, Sayı:2 Yıl: 2013. S.s. 69-78

DURU B. ve ALKAN A. (Der. ve Çev.) (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme (Louis Wirth). *20. Yüzyıl Kenti.* (1. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 77–106.

ERKAL, Mustafa, 2006, *Sosyoloji*, Der yay., İstanbul.

GEZGİN, Y. D. D. M. (2011). Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies. Istanbul Journal of Sociological Studies(22), 183.

GÖKÇE Ş. 2007. Sosyal Etkileşimi Geliştirecek Peyzaj Tasarımı Üzerine Bir Araştırma: Çukurambar Mahallesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara

KELLEKÇİ Ö., L. ve BERKÖZ L. 2006. Mass Housing: User Satisfaction in Housing and Its Environment Istanbul, Turkey. Eur. J. Housing Policy, 6(1), 77-99.

KOYUNCU, A. (2013), "Ailenin Sosyal Çevresi İle Kurduğu İlişkide Toplumsal Yakınlığın Öznesi Olarak Komşuluk", Değişen Dünyada Aile, Ed.Gökhan Tuncel Malatya: BİLSAM Sempozyum Serisi Yayın No: 4, s.25-42

MERİÇ Ü., SÖZEN E., ŞEN M., ve DEMİRDAĞ D. (Yay. Haz.) (2006). *Konya'da Komşuluk Araştırması- Konya Büyükşehir Belediyesi Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları-4*. İstanbul: Genar Baskı.

KİTAPLAR KONUŞURSA: SARTRE İLE ZİHİNSEL HASBİHAL

Dr. Öğr. Üyesi SERHAT SOYŞEKERCİ [1]

[1] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, serhatsoysekerci@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8427-0184

ÖZET

Zamanın tozuna bulanmış raflardan yankılanan sessizlik, en derin diyaloğun habercisidir. Her kitap bir nefes, her satır bir düşünce gibi fısıldarken, varoluşun ağırlığını omuzlarında taşıyan Jean Paul Sartre dolanıverir zihin kıvrımlarımızda. "Var olmak bilinçle yüzleşmektir" der ve ciltlerin arasından bir bakar bir kaybolur. Böylece kütüphane bir mekân olmaktan çıkar, varlığın ve hiçliğin iç içe geçtiği tefekkür odasına dönüşür. Sayfalar arasında dolaşan sohbet, insanın kendine dair sorularıyla örülür; özgürlük, sorumluluk ve yalnızlık kavramları raflardan taşınıp zihnimize dokunur. Sartre'la yapılan bu sessiz hasbihal, kelimelerin ötesinde bir iç yolculuğun kapılarını aralamaktadır. Sartre, bireyin özgürlüğüyle lanetlendiği, ama aynı zamanda bu özgürlüğün tek gerçek kurtuluş olduğu fikrinde yoğunlaşır. Bu yüzden her kitap Sartre'ın gözünde bir aynadır; kimi zaman kendimizi, kimi zaman kaçtığımız hakikati gösteren bir ayna.

Anahtar Kelimeler: Sartre, varoluş, özgürlük, yalnızlık, yabancılaşma.

GİRİŞ

Jean Paul Sartre için biyolojik olarak var olmanın dışında, varoluş sürecinde bilinçli şekilde yaşamak, seçimler yapmak, sorumluluk almak ve yaşama anlam kazandırmak önem taşır. Onun bu düşüncesi, "varoluş özden önce gelir" ilkesiyle örtüşür. Sartre'a göre, insan önce dünyaya fırlatılır (var olur), ardından kendi seçimleriyle kim olduğunu belirler. Bu aynı zamanda Viktor Frankl'ın *İnsanın Anlam Arayışı'*nda ileri sürdüğü gibi, insanda en temel itkinin haz değil, anlam bulma arzusu olduğunu gösterir. Anlam, bazen acıda, bazen aşkta, bazen sanatta, bazen başkalarına hizmette, bazen de raflardaki kitaplardadır. Ancak kişi, bu anlamı aktif olarak aramalı ve yaratmalıdır. Böylece hayatın hem sorumluluğunu hem de özgürlüğünü omuzlarına yüklemiş olur. Çünkü asıl mesele var olmak değil neden ve nasıl yaşadığımızdır. Örneğin Sartre'ın *Bulantı*sı, bir roman olmanın ötesine geçerek varoluşçuluğun en sarsıcı ve derinlikli ifadesi olarak değerlendirilebilir. Pek çok düşünür ve edebiyatsever için bu kitap, Sartre'ın varoluşçu manifestosunun ete kemiğe bürünmüş halidir. *Bulantı,* klasik anlamda bir olay

örgüsüne sahip olmaktan çok, varlığın ve hiçliğin iç içe geçtiği felsefi sezgiyle örülmüştür. İçinde kurgu arayan gözler için bu kitap hayal kırıklığı yaratabilir; burada esas olan, olaylar değil onların ardında yatan 'metafizik' boşluktur. Kitap, *Alain Roquentin* adlı kahramanın günlüğü biçiminde yazılmış olsa da, aslında bu karakter herkesin içindeki "ben"dir:[1] "Bulantı biraz yakamı bıraktı. Ama geri döneceğini biliyorum; benim normal halim o. Ne var ki bugün, vücudum onu kaldıramayacak kadar bitkin. Hastalar da, kimi zaman acılarını duymayacak kadar bitkin düşerler. Canım sıkılıyor, başka bir şey değil. Ara sıra öyle şiddetle esniyorum ki, gözlerimden yaş geliyor. Derin, kopkoyu bir sıkıntı bu; varoluşun ta kendisi; benim yapıldığım hamur. Ama işi hırpaniliğe vurmuyorum, tam tersine, bu sabah yıkandım, tıraş oldum. Bu minicik bakım işlerini düşününce, onları nasıl da yapabildiğimi kavrayamıyorum; o kadar boşuna şeyler ki! Onları, benim yerime alışkanlıkların yaptıkları besbelli. Alışkanlıklar hâlâ canlı, uğraşıp duruyorlar, ağlarını usulca belli etmeden kuruyorlar; sütanneler gibi yıkıyor, kuruluyor, giydiriyorlar." Burada, varoluşun içindeki anlam krizi, kelimelerin içine gizlenmiş bir sancı gibi okuyucuya geçmektedir. *Duvar*'da ise, özgürlüğün, insan varoluşunun temel taşı olduğunu vurgular Sartre. Bir devrimci olan *Pablo*'nun, ölümle yüzleştiği anları konu alan bu eser, özgürlüğün ne denli kırılgan ve aynı zamanda ne denli belirleyici bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Nihayet Sartre, şu derin soruyu ortaya atar: "Eğer ne zaman öleceğinizi bilseydiniz, nasıl yaşardınız?" Ve *Pablo*'nun ağzından şu yanıt dökülür: "Tüm hayatım değersizdir çünkü bitmişti artık... Beni böyle bir ölüm beklediğini bilseydim kılımı bile kıpırdatmazdım." Bu itiraf, kaderin insanın iradesinden bağımsız değil, onun bizzat kararlarıyla şekillendiğini betimlemektedir. Ancak Sartre'ın altını çizdiği mesele, ölüm bilgisiyle çırılçıplak kalan varoluşun trajik yalnızlığıdır. Ölümün bilgisi, insanın geçmişine yabancılaşmasına yol açar; yaşanmışlıklar anlamını yitirir, zaman anlamsız bir yüke döner. *Duvar*, bu içsel yıkımı, hapishane hücresindeki soğuk taşların diliyle anlatır. *Pablo*'nun özgürlüğü elinden alınmıştır ve o artık yaşanmamış hayatın son saatlerinde bekleyen bir gölge gibidir. Sartre'ın ifadesiyle, varoluş tam da bu noktada, buz gibi bir taştır ve suratımıza çarpar. Ölüm karşısındaki mutlak eşitliği, *Pablo*'nun şu sözlerinden anlıyoruz: "şimdi ikiz kardeşler gibi birbirimize benziyorduk işte. Salt birlikte gebereceğimiz için." Demek ki varlık, ölüm karşısında çözülerek hiçliğe doğru akmaktadır. Ama ölümün o nihai ânı gelip çattığında, (Camus'nün de işaret ettiği gibi) yaşama arzusu birden kendini gösterir. İşte hem bu arzu hem de bu çaresizlik, insanın önüne örülmüş

[1] Sartre, *Bulantı, .s.212.*

görünmez bir duvar gibi dikilir. Bu yüzden *Duvar* yalnızca bir öykü değil, insanın varoluşsal gerilimini bütün çıplaklığıyla anlatan felsefi bir yankıdır.

SARTRE'IN DÜŞÜNCE İZLEĞİ

Sartre'ın metin kahramanları genelde gelecek yaratma kaygısında değildir*, ertelenmiş şimdi*yi yaşarlar:[2] "Kolları ağır ağır indi, döndüler. Her biri kendi yoluna gitti. Ötede, harap pistin üzerinde, genç bir çift birbirine sarılmış, yeniden yaşamak umuduyla dans ediyordu." Burada ne geçmişin ağırlığı ne de geleceğin beklentisi vardır; sadece "şimdi" söz konusudur. Sartre, *İş İşten Geçti* adlı eserinde, zamanın çizgisel bir ok gibi fırlatılmadığını, genişleyen ve daralan bir iç boşluk haline geldiğini anlatmak ister gibidir. Bu kahramanlar geçmişin zincirinden kurtulmuş değillerdir ama onu artık tanımaya çalışmazlar. Gelecek ise tahayyül edilememekte, yalnızca belirsizliğin başka bir yüzüne karşılık gelmektedir. Kolların ağır ağır inmesi bile yaşamın ağırlığını taşıyan bir yavaşlıktır. Üstelik bu bir hareket değil bir vazgeçiştir. Burada dans, tıpkı Berson'un "yaşamsal atılımı" gibi bir yaşam metaforudur. Kesinlikle bir anıyı uzatma ya da geleceği kurma çabası değildir. Çift, belki yalnızca birkaç dakikalığına da olsa yok olan her şeyin içinden *şimdi*ye tutunmaktadır. Sartre'ın kahramanları, eylemi kutsamaz; eylemsizliği de yüceltmez. Onlar sadece var olurlar. Bu varoluş bazen bir sigara içimidir, bazen bir sokaktan geçiştir ama hep ertelenmiş şimdiye sıkışmıştır. Onların umudu geleceğe dayanmaz, bu anın içerdiği yoğunlukta saklıdır. Çünkü insan her zaman yalnızdır, her seferinde kendi yoluna gidecektir. Bu konuda tasavvur edilecek başka bir hikâye ise şöyledir: Sibirya'da, ıssız bir istasyonda, yazarın biri tren beklerken bir aşağı bir yukarı dolanıp durmaktadır. Ne bir kulübe ne insan vardır ufukta. Yazar, koskoca kasvetli kafasını omuzlarının üzerinde güçlükle taşımaktadır. Miyoptur, bekârdır, prostatını ve borçlarını düşünmektedir. Raylar boyunca uzanan yolda arabasıyla genç bir kadın belirir. Arabadan iner, hiçbir zaman görmediği ama kendisine gösterilmiş gümüş levha üzerine çekilmiş fotoğraftan tanıdığını ileri sürdüğü yolcuya doğru koşar, eğilir, sağ elini tutar, onu öper. Hikâye burada sona erer. Aslında bu son bir başlangıçtır. Çünkü hikâye tam burada kurulur ve her şey bu basitlikten doğar. Yazarın aniden güzel bir kadınla karşılaşması ve ona unuttuğu şöhretini hatırlatması, doğumudur. Ama daha derinden bakılınca, aslında onun ölümüdür.[3] Sartre, varoluşun *Bulantı*daki formülünü ana

[2] Sartre, *İş İşten Geçti*, s.143.
[3] Sartre, *Sözcükler*, s.142.

çizgileriyle karakterin ağzından verirken, varoluşçuluğun felsefesini açıklamaktadır:[4] "Nesneler isimlerini kaybediyorlar. Yapayalnız, kelimesiz ve güçsüz olan "ben"i kuşatıyorlar. Her yanımı dolduruyorlar. Bulantıyı artık anladım. Varoluşum her tarafımdan içeri dalıyor. Bu ne bir hastalık ne geçici bir huzursuzluk. Kendi öz varlığım. Şu var oluşan fazlalıklardan birini ortadan kaldırmak için ölmeyi bile isterdim. Ama ölümüm bile fazlalık olacaktı. Şu bahçe, masa, televizyon, ben ve kendim. Her şey temelsiz ve nedensizce. Bunun farkındayım ve yüreğim bulanıyor. Atkestanesinin köküydüm ya da daha çok onun bilinci. Ondan kaybolmuş, onunla tek gövde olmuştum. Bir andan öteki ana nasıl geçtiğimin farkında bile değildim. Ama birden kökün varoluşunu düşünemez hale gelmiştim. Hareket, hiçlikten doğar ve iki varoluş[5] arasındaki geçişle olgunlaşır. Sonunda, varoluşlarına doğuş anında tanıklık edecektim. Dünya her yandaydı; önde, arkada. *Ön*den önce hiçbir şey yoktu. Onun var olmadığı an yoktu. Hiçlik sadece kafamdaki düşünceydi ve varoluştan önce gelmemişti. O da ötekiler gibi bir varoluştu ve birçoğundan sonra ortaya çıkmıştı." Öyleyse varoluş, yalnızca var olmaktan ibaret değildir. O, farkındalıkla yoğrulduğunda ağırlaşmaktadır. Bu ağırlığın adı ise *bulantı*dır. Bulantının söze dökülmüş hali Sartre için varoluşçuluğun felsefesini oluşturmaktadır.

Aslına bakılırsa Sartre'ın varoluşçuluğunda insan, sert ve hoyrat bir şekilde dünyaya "atılmış" olarak tahayyül edilse de, Hıristiyanlıkta Augustinus'un da insanı "dünyaya atılmış varlık" olarak tasviri arasında benzerlik vardır. Fakat bu yüzeysel bir benzerliktir çünkü bir yerlerde şöyle demektedir Sartre:[6] "İki çeşit varoluşçuluk vardır. *Birincisi*, Alman Karl Jaspers ile Katolik Fransız Gabriel Marcel'in Hıristiyan varoluşçuluğu. *İkincisi*, ateist varoluşçular. Bunlar arasında Alman Heidegger ile kendimi saymaktayım." Sartre'ın düşünce dünyasında Hıristiyanlıktaki gibi bir Tanrı yoksa da, bu konuda tutarlı bir bağlantı kurduğu apaçıktır. Bu durumda, Tanrı yoksa hiç değilse bir varlık vardır ki, varoluş özden önce gelmektedir. Çünkü bu herhangi bir kavramla belirlenmeden önce var olmuştur. İşte bu varlık insandır, ya da Heidegger'in ağzıyla söylemek gerekirse, *insan gerçekliği*dir.[7] Sartre, şöyle der:[8] "O, kendini

[4] Sartre, *Bulantı*, s.172, 183.
[5] Burada iki varoluş derken, yaşam ve ölümü kastediyor.
[6] Sartre, *Materyalizm ve Devrim*, s.70.
[7] Hıristiyan varoluşçuları ile kıyaslandığında, "benim de temsil etmekte bulunduğum ateist varoluşçular, der Sartre, daha tutarlıdır. Eğer Tanrı yok ise, hiç değilse bir varlık vardır ki, onda *varoluş* (existence) *öz*den (essence) önce gelir. Bir varlık ki, herhangi bir kavramla belirlenmeden önce var olmuştur. Varoluşun özden önce geldiği şu demektir: İnsan ilkin var olur, kendiyle karşılaşır, dünyada ortaya çıkar da, ancak ondan sonra kendi kendini tanımlar, özünü ortaya kor. İnsan kendini nasıl anlıyorsa öyledir, hatta yalnız öyle değil, nasıl olmak istiyorsa, *var oluştan sonra* kendini nasıl görüyorsa, bu varoluşa doğru atılıştan sonraki kişiliğinin nasıl olmasını istiyorsa öyledir. (*Materyalizm ve Devrim*, s.71.)
[8] Sartre, *Sözcükler*, s.77.

kendisi yaratmış değildir. Öte yandan özgürdür, çünkü bir kez yeryüzüne atılmış olarak yaptığı her şeyden sorumludur." Rafları karıştırdığımızda bu özgürlük coşkusu *Mathieu*'da görülür.[9] *Mathieu*, özgürlük tutkusu ve birey olarak kendi kendinin sorumluluğunda olma kararlılığıyla insanlardan ve toplumdan yabancılaşarak bir tür yalnızlığa mahkûm olmanın hüznünü yaşar. Ancak özü kavradıktan sonra hüzün denilen şey var oluşacaktır, tıpkı Marcel Duchamp'ın dediği gibi:[10] "Hiçbir şeyi ipleme, keyfine bak!"

SONUÇ

Sartre'ın varoluşçuluğu edebi eserlerinde felsefi bir üslup kazanır. İnsan, doğduğu an bir tanım taşımaz; belki adı vardır ama bir özü yoktur. Kendi anlamını yaşadıklarıyla, seçimleriyle, başarısızlıkları ve zaaflarıyla inşa etmek zorundadır. Bu zorunluluk aslında bir sorumluluktur. Her karar insanı biraz daha "kendisi" yapar, her tereddüt onu biçimlendirir. Ve insan, her sabah uyandığında, "Kim olmak istiyorum?" sorusuna verdiği cevaba göre yeniden doğar. Bu nedenle Sartre'ın dünyasında sorumluluk büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü kendini yaratan varlık, aynı zamanda tüm insanlığı da temsil etmektedir. Temel diskur şöyledir: "Ben neyi seçiyorsam, bir anlamda insanlık adına da onu seçmiş olurum." İşte bu özgürlük, aynı zamanda bir yalnızlıktır. Çünkü bu inşada insana rehberlik edecek bir dogma, önceden çizilmiş bir yol haritası yoktur. Sadece kendisi ve seçimleri vardır. Sartre'ın anlatısı, "Varoluş özden önce gelir" ilkesiyle açıklanır. Böylece insan kendi kaderinin yazarı olduğunu kabul eder. İşte böylesi bir yazarlık, hayatın en ağır ama en yüce yüküdür.

KAYNAKLAR

Camus, Albert, *Yaz*, 2. Baskı, çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları, İstanbul, 2002.

Sartre, Jean Paul, *Sözcükler*, çev. Selâhattin Hilâv, 2. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 1994.

_____, *Materyalizm ve Devrim*, 4. Baskı, çev. Emin Türk Eliçin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, Jean Paul, *İş İşten Geçti*, 10. Baskı, çev. Zübeyir Bensan, Varlık Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, Jean Paul, *Bulantı*, 3. Baskı, çev. Selâhattin Hilâv, Can Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, Jean Paul, *Yaşanmayan Zaman*, çev. Gülseren Devrim, Can Yayınları, İstanbul, 2021.

[9] Sartre, *Yaşanmayan Zaman*, s.51.
[10] Camus, *Yaz*, s.112.

SOSYAL MEDYA VE LİNÇ KÜLTÜRÜ: FENOMENLER ÖRNEĞİ

Dr. Leyla YILDIRIM
Piri Reis Üniversitesi,
yildirimleyla.y@gmail.com - 0000-0001-7511-2013

Dr. Semra AĞCABAY
Bağımsız Araştırmacı,
semragcabay@gmail.com- 0000-0002-3478-6983

ÖZET

Sosyal medya, kişilerin fikrilerini özgürce paylaşabildiği bir alandır ancak özgürce fikirleri ifade etmek bazı durumlarda diğer kişilerin yaşamları ile ilgili yorumlara yol açmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının zaman içerisinde başka kişiler tarafından yapılan paylaşımlara yorum yapabiliyor olması ve zaman zaman yorumların, yorum yapılan kişilerin yaşantılarına dair ciddi eleştirel düşünceleri kapsaması yeni bir toplumsal sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorun ‘’linç kültürü’’ olarak adlandırılmaktadır. Linç kültürü; bir kişinin geçmişteki hatası, sözü ya da davranışı nedeniyle sosyal medya kullanıcıları tarafından topluca ve çoğu zaman ölçüsüz biçimde hedef alınmasıdır. Bu kültür, sosyal medyanın hızla yaygın hale gelmesi, gün geçtikçe daha fazla kişi tarafından takip ediliyor olması, grup psikolojisi ve bazı toplumsal sorunların yansıması ile daha da yaygınlaşmıştır.

Bu çalışma, sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan linç kültürünü ve sosyal medyada ünlü olarak adlandırılan fenomenlere yapılan bu söylemleri incelemektedir. Linç kültürü, bir kişinin geçmiş ya da güncel eylemleri nedeniyle dijital ortamda başka kullanıcılar tarafından hedef alınması ve kamusal biçimde cezalandırılmasıdır. Linç kültürü aynı zamanda, toplumsal kutuplaşmayı da artırmakta ve kamusal alandaki tartışma ortamlarını da farklı bir boyuta taşımaktadır. Bu çalışmada, bir sosyal medya mecrası olan Insragram platformunda fenomen olarak adlandırılan 5 fenomenin, gündemde mevcut olan bir duruma karşı edindikleri duruş sebebiyle yaşadıkları olaylar ve aldıkları yorumlar, linç kültürü kapsamında incelenmiştir. Araştırma, 20 Mart 2025 ile 1 Mayıs 2025 tarih aralığında beş instagram fenomenine yapılan yorumların ‘’Kelime Bulutu Analizi’’ ile incelenmesini kapsayacaktır. Araştırma sonucunda linç kültürünün boyutları tartışılmakta ve bu kültüre karşı etkili mücadele yolları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Linç Kültürü, Nefret Söylemi, Fenomenler

SOCIAL MEDIA AND CANCEL CULTURE: EXAMPLES OF INFLUENCERS

ABSTRACT

Social media is a platform where individuals can freely express their opinions; however, in some cases, this freedom of expression leads to commentary on other people's lives. Over time, social media users have gained the ability to comment on content shared by others, and at times, these comments include serious critical judgments about the lifestyles of those being commented on. This situation has given rise to a new social issue referred to as “cancel culture.” Cancel culture refers to the collective and often disproportionate targeting of an individual by social media users due to a past mistake, statement, or behavior. This culture has become increasingly widespread due to the rapid proliferation of social media, the growing number of users, the influence of group psychology, and reflections of broader societal problems.

This study examines the cancel culture that has emerged alongside the widespread use of social media and focuses specifically on public discourse directed at so-called “influencers.” Cancel culture involves targeting individuals for their past or current actions in digital spaces and subjecting them to public condemnation. It also intensifies social polarization and transforms public discourse into a more divisive arena. Within the scope of this study, five influencers on the social media platform Instagram are analyzed under the framework of cancel culture, based on the backlash and public comments they received due to their stance on a current issue. The research covers the period between March 20, 2025, and May 1, 2025, during which the comments directed at these five influencers are analyzed using the “Word Cloud Analysis” method. The study discusses the dimensions of cancel culture and proposes effective strategies to counteract its negative consequences.

Keywords: Social Media, Cancel Culture, Hate Speech, Influencers

Giriş

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme günden güne artış göstermektedir. Sosyal medya platformları ise bu kapsamda kişilerin kendilerini özgürce ifade edebildiği, fikirlerini açıkça söyleyebildiği, kolayca yorum yapabildikleri ve toplumsal olaylara rahatlıkla tepki verebildikleri mecralar haline gelmiştir (Boyd, 2014). Bu platformlar, kişilerin ifade özgürlüklerini desteklemektedir ancak kitlesel etkileşimlere de ortam hazırlamaktadırlar. Bu sorunlardan biri de günümüzde sıkça tartışılan ‘’linç kültürü’’dür (Yaşa, 2024).

Linç kültürü, kişilerin geçmişte veya günümüzde gerçekleştirdiği bir eylem nedeniyle sosyal medya kullanıcıları tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmesi, hedef gösterilmesi ve sosyal medya platformlarında cezalandırılması şeklinde tanımlanmaktadır (Ng, 2020). Bu durum çoğu zaman sınırsız ve ölçüsüz bir şekilde gerçekleşmektedir. Aslında halka açık bir şekilde suçlu olarak düşünülen kişilerin, bir grup tarafından cezalandırılması olarak düşünülmektedir (Gibson, 1979). Sosyal medya üzerinden organize şekilde yürütülen bu dijital linçler, yalnızca hedef alınan bireyler üzerinde değil, aynı zamanda ifade özgürlüğü, toplumsal diyalog ve psikolojik güvenlik üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır (Ronson, 2015).

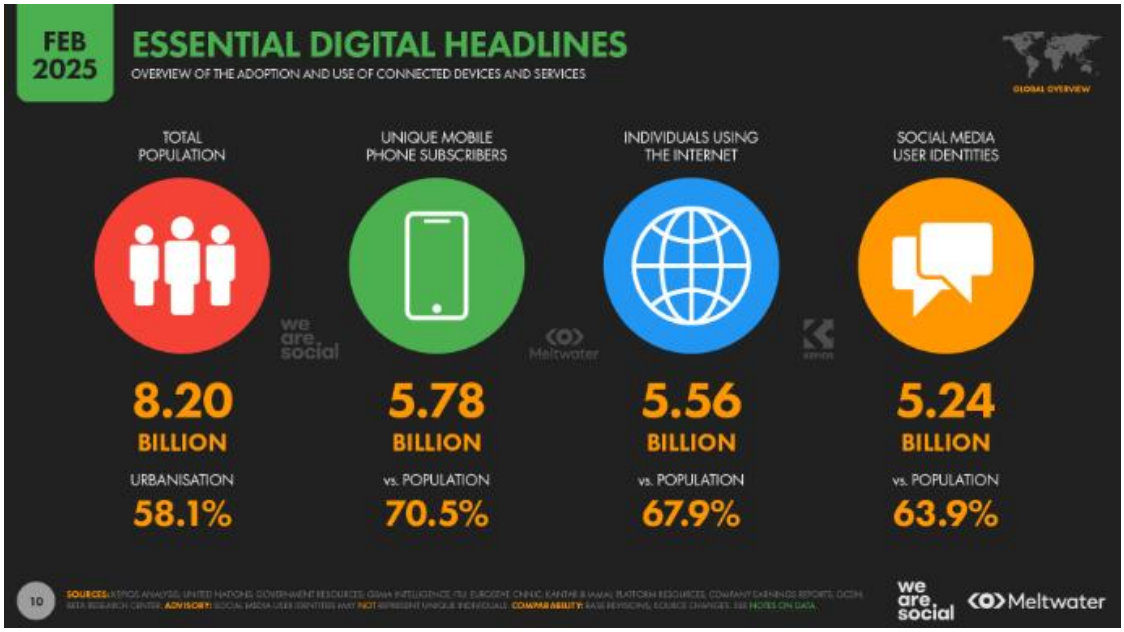
Günümüzde sosyal medya, kişiler arası iletişimi kolaylaştırmaktadır. Ancak bununla beraber farklı toplumsal davranış biçimleri de kazandırmıştır. Bu davranış biçimlerinden en yaygın olanı ise linç kültürü ve nefret söylemidir. Bu iki kavram da dijital çağın getirileri ile beraber farklı bir formda yer almaya başlamıştır. Özellikle sosyal medyada yapılan yorumlar özelinde düşünüldüğünde ciddi psikolojik, sosyal ve hukuki sonuçlar doğurmaktadır (Tufekci, 2015).

Bu araştırmada, sosyal medyanın linç kültürünü nasıl şekillendirdiği, bu kültürün bireyler ve toplum üzerindeki yansımaları ve özellikle "fenomen" olarak tanımlanan sosyal medya figürlerinin bu süreçteki konumları ele alınacaktır. Ayrıca, linç kültürünün neden olduğu toplumsal kutuplaşma, dijital şiddet ve etik tartışmalar da analiz edilecek; bu bağlamda olası çözüm yolları tartışmaya açılacaktır. Araştırmanın yöntemi, kelime bulutu analizi olacaktır. Instagram platformunda fenomen olarak adlandırılan Aslı Güler ve Gökhan Ünver’in, gündemde mevcut olan bir duruma karşı edindikleri duruş sebebiyle yaşadıkları olaylar ve aldıkları yorumlar, linç kültürü kapsamında incelenmiştir. Araştırma, 20 Mart 2025 ile 1 Mayıs 2025 tarih aralığında yapılmıştır. Aslı Güler, Nalet Bebe, Ceren Yaldız, Ali Biçim ve Kafalar .isimli fenomenlere yapılan yorumlar, ‘’Kelime Bulutu Analizi’’ ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda linç kültürünün boyutları tartışılmış ve bu kültüre karşı etkili mücadele yolları önerilmiştir.

Sosyal Medya ve Gelişimi

Sosyal medya, internet aracılığı ile zaman ve mekandan bağımsız şekilde çift yönlü iletişime imkan tanıyan bir iletişim ortamıdır (Yengin, 2012). Bu platform, sosyal ağ siteleri, bloglar, içerik toplulukları gibi gruplardan oluşmakta ve resim, kelime, video gibi web tabanlı bilgileri barındırmaktadır (Safko ve Brake, 2009).

Sosyal medyanın geçmişine baktığımızda ilk faaliyetin 1997 yılında profil oluşturulabilen ve arkadaş ekleme yapılabilen bir sosyal ağ olduğu görülmektedir. 1999 yılında ise insanların günlük yazmaya başladığı ve bloglar paylaştığı livejournal.com faaliyete geçmiştir. 200'li yıllardan itibaren ise bu sosyal ağları diğerleri takip etmeye başlamıştır (Ayan, 2016). 2003 yılında bugün kullandığımız Linkedin ile beraber pek çok uygulama ortaya çıkmıştır. 2004 yılında Facebook, 2005 yılında Yahoo!360 ve Youtube, 2006 yılında Twitter, 2010 yılında ise Instagram gibi uygulamalar var olmaya başlamıştır.



Şekil 1: İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Rakamları (wearesocial.com)

Wearesocial.com 2025 verilerine göre dünya nüfusu 8.20 milyardır. Nüfusun %70.5'i yani 5.78 milyar kişi cep telefonu kullanmaktadır. 5.56 milyar kişi ise interneti kullanmaktadır, bu da %67.9'luk bir orana denk gelmektedir. 5.24 milyar kişi de sosyal medya kullanmaktadır, bu rakam dünya nüfusunun %63.9'una denk geldiğini göstermektedir.

Mavnacıoğlu'na göre (2009) sosyal medya, zaman ve mekandan bağımsız olmasıyla kişilerin ürettiklerini kolayca paylaşabildiği, tüketirken aynı zamanda üretebildiği, her daim aktif olabildiği, aynı zamanda yoğun etkileşim içerisinde bulunabildiği bir ortamdır.

Sosyal Medyanın Özellikleri şu başlıklar altında toplanabilir (Kırık, 2010);

- Katılım: Kişileri cesaretlendirerek her türlü etkileşime katılmaya teşvik eder.
- Açıklık: Kullanıcılarına kullanım konusunda ve herhangi bir içeriğe erişim konusunda destek sağlar.
- Etkileşim: Karşılıklı iletişime olanak sağlayarak çift yönlü işleyiş yaratmaktadır.
- Topluluk: Çeşitli konularda ilgilenen insanlarla topluluklar kurmayı sağlamaktadır.
- Bağlantısallık: Kullanıcılarına, diğer site ve kaynaklara ulaşma imkanı sağlamaktadır.

Sosyal Medya Platformları

Sosyal medya, internetin ortaya çıkmasından sonra var olan ve kişilerin dijital ortamda bir araya gelmesini sağlayan platformlardır. Tüm sosyal medya platformları, kullanıcıların içeriklerinden beslenmektedir. Farklı işlevlere sahip sosyal medya mecraları, talebe göre değişiklik göstermektedir (Metin ve Karakaya, 2017; 116).

- Bloglar: Web tabanlı resim ve video gibi paylaşımların yapıldığı günlükler.
- Mikrobloglar: Kullanıcılar tarafından anlık olarak mesaj yazılabilen platformlar.
- Sosyal Ağ Siteleri: Facebook, Instagram ve Whatsapp gibi uygulamalardan oluşmaktadır.
- İçerik Paylaşım Siteleri: YouTube, Instagram, TikTok, Pinterest gibi uygulamalardan oluşmaktadır.
- Wikiler: Erişimi olan herkesin içerik değişikliği yapabileceği Wikipedia gibi uygulamalardan oluşmaktadır.
- Forumlar: Kişilerin bilgilerini ve yorumlarını yazarak paylaştıkları platformlardır. Memurlar.net örnek olarak gösterilebilir.
- Arama Motorları: Kişilerin aradıkları bilgiye ulaşabilmelerini sağlayan uygulamalardır. Google, Yandex, Yahoo örnek olarak gösterilebilir.

Linç Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Linç, TDK'ya göre, ''Çok sayıda kişinin kendilerine göre yanlış olan davranıştan ötürü yargılamasız olarak taş, sopa vb. araçlarla döverek öldürülmesi'' şeklinde tanımlanmaktadır. bir cezalandırma eylemidir (Bora, 2018;11). Hukukun devre dışı kaldığı veya hukukun devre dışında kaldığının düşünüldüğü durumlarda devreye girmektedir. Eylemi gerçekleştiren kişi, saldırıda bulunan kişi veya kişiler tarafından yargılanmış ve cezası kesilmek istenmektedir (Nisbet, 2021; 50). Linç kültürü, bazı kişilerin olaylara verdiği tepki neticesinde bazı gruplar tarafından dışlanmaları ve çeşitli şekillerde cezalandırılmalarıdır.

Linç kültürü, bir kişi ya da kişilerin sosyal medya aracılığı ile yargılanması ve cezalandırılması anlamını da taşımaktadır. Bu durum, belirli gruplar tarafından yargılanan kişi veya kişilerin itibar kaybetmesine neden olmaktadır. Ronson'a göre (2015), sosyal medyada meydana gelen linçler, modern toplumun bir nevi görünmeyen infaz biçimidir. Bu süreçte, hedef alınan kişiye karşı alınan tavır ve söylemler, sınırları aşmakta ve ''hesap sorma'' adı altında meşrulaştırılarak şiddet içeren durumlara yol açmaktadır.

Toplumlar tarih boyunca hak ve adalet arayışında olmuşlardır. Hak ve adaletin işlemediğini düşündükleri yerde de kendilerine göre bir yargılama sistemi oluşturmuşlardır. Bu kapsamda, kendi düşüncelerinin dışında kalanları dışlayarak bir anlamda lince maruz bırakmışlardır (Imıl ve Dağdemir, 2021; 10). Linçlerin çoğu, etnik köken ve dini sebepten kaynaklanmıştır. Bu gerekçelerle kişiler dışlanmış ve şiddet görmüşlerdir (Değirmencioğlu, 2006; 45). Linçler, genellikle toplumun dışında kalan kişilerin gerçekleştirdikleri eylemlerin, hukuk karşısında alınan cezaya rağmen topluluk önünde bir değeri olmayışı veya yetersiz gelişi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Geçmişte daha çok şiddet içeren ve zaman zaman kişinin ölümüne sebebiyet veren linçler, günümüzde daha çok kişilerin dışlanması, toplum tarafından ‘’kötü’’ olarak tanıtılması ve psikolojik bir şiddete maruz bırakılarak gerçekleşmektedir (Özgür, 2007; 9).

Linç kültürü, sosyal medya ile yeni bir form kazanmış ve başka bir formda sosyal medya platformları üzerinden devam etmektedir. Aslında kişiler beğenilme ve bir gruba ait olma gibi dürtülerle, kendini ait hissettiği topluluklarla beraber hareket edebilmektedir. Sosyal medyada olmanın verdiği rahatlık ile nefret söylemlerinin de rahat bir şekilde gerçekleştiğini görmek mümkündür. Dijital linçlere katılımın hızlı olmasının sebebi ise erişim kolaylığı, hukuki açıdan risklerin olabildiğince az olması ve istedikleri lokasyondan kolaylıkla gerçekleştirebiliyor olmalarıdır (Karataş, 2022).

Linç Kültürü ve Nefret Söylemi

Linç olayları, daha çok politik olarak ve sokak eylemleri şeklinde gerçekleşmiştir. Günümüzde ise dijital ortamda şiddet olarak kendini göstermektedir. Linç olaylarına bakıldığında çok fazla etkenin rol aldığı görülmektedir. Etnik, dini, siyasi, kültürel vb. olayların yanı sıra ekonomik problemler, maddi olanaksızlıklar ve savaş durumları gibi durumlar da etkili olabilmektedirler Korkmaz, 2021).

Linç durumları, kitle olma halini içinde barındırmaktadır çünkü kişiler kalabalıklardan güç bulmaktadır. Kişiler, olaylara tepki verirken kişisel duygu ve düşüncelerini askıya alarak yargılama ve kıyaslama iradesini içinde bulunduğu topluluğa uyarlamaktadır. Linç girişimleri şiddet olgusunu da içerisinde barındırmaktadır. Şiddet başka bir canlıya zarar vermek olarak görülse de psikolojik şiddet biçimlerini de konuşmak gereklidir. Az gelişmiş ve kanunlara olan inancın zayıfladığı toplumlarda şiddet olayları daha fazla görülebilmektedir. Linç olaylarında ise hukuka olan güvenin zayıflaması ve toplumda var olan şiddet kültürünün yansıması etkin olmaktadır (Korkmaz, 2021).

Nefret söylemi ise belirli bir kişi veya kişilere yönlendirilmiş olumsuz yorumları kapsamaktadır. Nefret söylemi, her türlü olumsuz duygu, tutum, davranış ve düşünce ile meydana gelen ifadeler bütünüdür. Sosyal medya, nefret söyleminin üretilmesi için çok elverişli bir ortamdır. Kişiler de kendi düşüncelerini sosyal medyada kolaylıkla söyleyebilmektedirler. Nefret söylemi, hedef aldığı kişileri düşman olarak göstermektedir. Oluşturulan belli gruplar arasında hedef alınan kişiyi dışlama, değersizleştirme ve düşmanlaştırma işidir. Sosyal medyada ise yapılan bu eylem, başlatıldığı andan itibaren yorumlar eklenerek büyüyüp gitmektedir (Nisbet, 2021).

Toplumda, kişilerin az veya çok kendi duyguları mevcuttur. Kitle olmak ise belirli duyguların ötesinde hareket etmeyi gerektirmektedir. Kitlesel hareketlerde bireysellikten uzak etik ve vicdan ölçekleri kaybolmaktadır. Kitleyle beraber daha keskin, kontrolsüz ve sert bir bakış açısına sahip olunmaktadır. Kitlelerin sahip olduğu gruplar bu tarz nefret söylemlerini içerisinde barındırmaktadır. Özellikle milliyetçilik duyguları ve kendilerinden farklı olana tahammül olmaması, nefret söylemlerini desteklemektedir (Aksöz, 2019; 44).

Nefret söyleminin yaygın görüldüğü toplumlarda hoşgörü ve empati eksik kalmaktadır. Bu toplumlarda tahammülsüzlük ve hoşnutsuzluğun giderek arttığı ve barış ortamının da giderek yerini nefret ortamına bıraktığı görülmektedir (Korkmaz, 2023). Sosyal medya, herkesin kullanabildiği platformlardır. İçerikler ise çok kısa zamanda çok sayıda kullanıcıya ulaşabilmektedir. Söylemler özellikle nefret söylemleri, kişiler ve gruplar arasında büyük bir etkileşim yaratarak sosyal medya platformları aracılığıyla çığ gibi büyüyebilmektedir. Bu nedenle, nefret söylemi, sosyal medya platformlarında daha da tehlikeli hale gelmektedir. Sosyal medya, nefret söylemlerinin yaygınlaşmasına imkan sağlamaktadır. Hem üreticiler hem de tüketiciler yani kullanıcılar tarafından kabul edilmesine ve normal hale getirilmesine imkan vermektedir (Eles, 2024).

Sosyal Medyada Linç Kültürü

Sosyal medyada linç kültürü 2017 yılında yaygınlaşmaya başlamıştır. Eylemi gerçekleştiren kişiler, sosyal medya hesaplarında dışlama eylemini yapan kişi veya kişiler tarafından kötü yorumlara maruz kalmaktadırlar. Bu tarz davranışlara maruz kalan kişiler, sosyal medyada saldırıya uğramakta ve ciddi başka durumlarla karşılaşmaktadırlar(Ouvrein ve ark., 2018).

Geleneksel medyanın aksine sosyal medyanın daha etkileşimli olması, hipermetinsellik ve eşzamansız olması sebebiyle linç kültürünün yaygınlaşması ve nefret söylemlerinin üretilmesi-yayılması için oldukça geniş bir alan açılmıştır. Sosyal medya sayesinde kişiler hiç tanımadıkları insanlarla bir araya gelme ve fikir alışverişinde bulunma olanağını yakalamışlardır. Daha kendini özgür hissettiği bu alanda topluluğa uyum sağlama ve fikir beyan ederek kendini daha iyi hissetme gibi durumları da yaşayarak linç kültürünün pekişmesine neden olmaktadır (Nisbet, 2021).

Dijital linç, herhangi bir mecrada kişilerin veya grupların herhangi bir durum karşısında hedef gösterilerek belirli şiddet eylemlerine ve hareket içeren söylemlere maruz kalması durumudur. Sosyal medya, kullanıcılarla sanal bir kitle yaratmakta ve kullanıcıların davranışlarını tek tip hale getirmektedir (Çebi ve Akıllı, 2021). Kullanıcılar, anonimleşerek desteklediği grup içerisinde kaybolarak, o grubun kimliğini taşımaya başlamaktadır. Bu kapsamda, kullanıcılar, ait oldukları grup çerçevesinde desteklemediği grup veya kişilere yönelik kin, öfke ya da nefret gibi olumsuz duyguları dışa vurabilecek dijital linç içeriklerini hızlı bir şekilde hayatlarına dahil edebilmektedirler (Yaşa, 2024).

Sosyal medyada hukuki anlamda tam bir karşılığı olmayan bir eylem haline gelen linç kültürü, denetimsiz ve kontrol edilemez bir durumdadır. Sosyal medya hukukunun henüz gelişmekte olduğu düşünülürse boşlukların ve yetersizliklerin olması oldukça normaldir (Uluç ve Süslü,

2016). Sosyal medya yapısı gereği linç kültürü için oldukça elverişli bir ortamdır. Bu nedenle, kişilerin, birbirlerinden etkilenmeleri ve en ufak bir söylemin nefret söylemi haline gelerek dalga dalga yayılması kaçınılmazdır. Özellikle de sosyal medyanın her kesimden her bölgeden her düşünceden kişileri bünyesinde barındırması sebebiyle, anlaşmazlıkların oldukça fazla olduğu yorumlardan da anlaşılmaktadır. Bu sebeple, ayrımcılık ve öteki kavramları üzerinde yoğunlaşabilen linç kültürü için sosyal medyanın oldukça uygun olduğu söylenebilmektedir (Karataş, 2022).

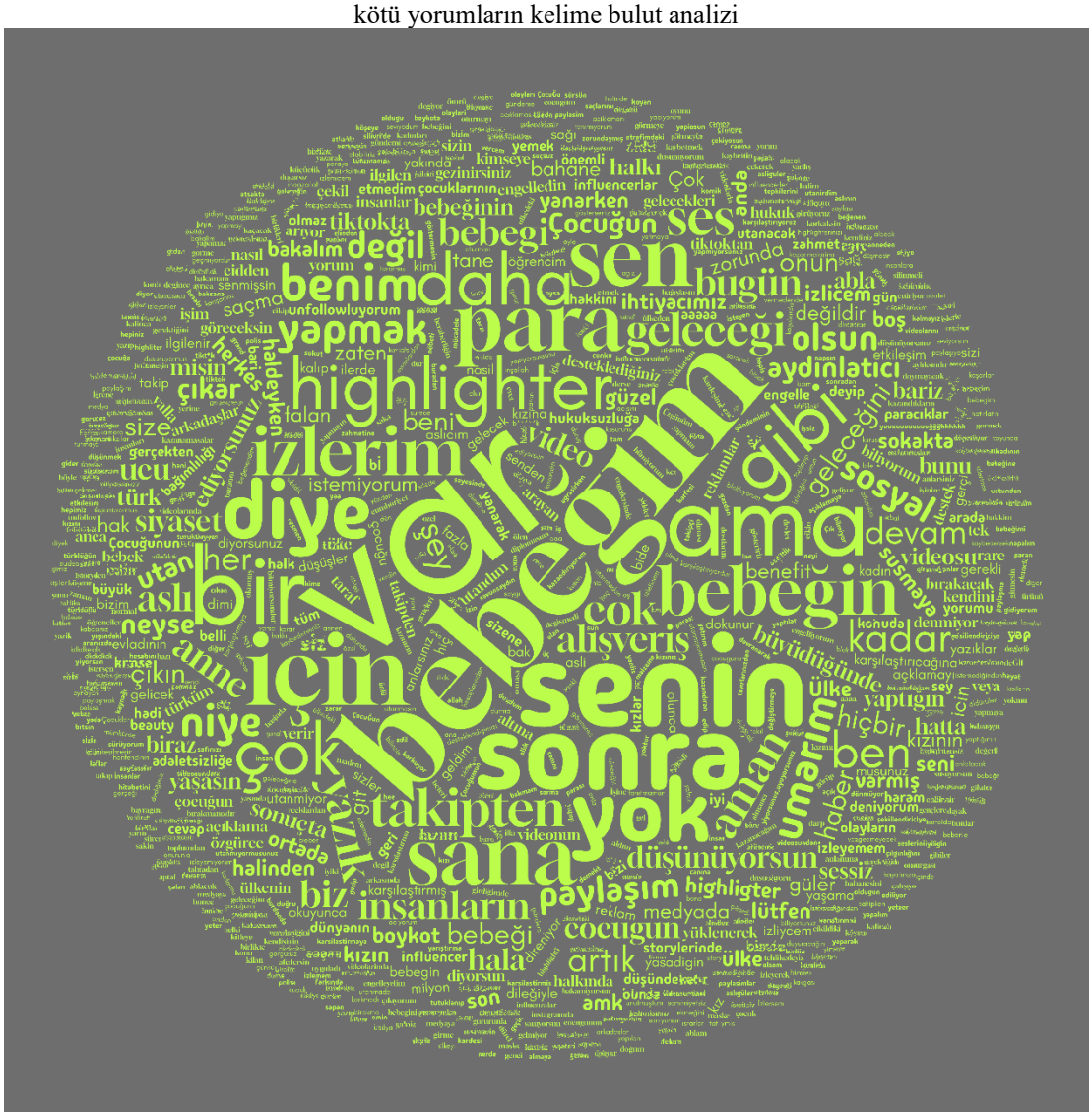
Araştırmanın Önemi ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, linç kültürü kavramının sosyal medyada geldiği boyutu anlamak ve nasıl önlemler alınabileceğine dair öneriler getirmektir. Sosyal medya yapısı gereği linç kültürüne elverişli bir ortamdır. Kitlelerin, kendi aralarındaki iletişimi ve hızlı etkileşime girmeleri sebebiyle nefret söylemi, ayrımcılık, ötekileştirme, dışlama, tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlük gibi girişimlere zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, sosyal medyada gündemdeki olaylar ile ilgili linç kültürü fenomenler özelinde incelenmiştir. Bu araştırmada, sosyal medya kullanıcılarının, belirli bir olay sonrasında sosyal medya üzerinden gösterdikleri tepkiler ve akabinde bu tepkilerin nasıl üretildiği ile tanınmış kişilere nasıl mal edildiği araştırılmıştır. Bu araştırmada, bir sosyal medya mecrası olan instagram platformunda fenomen olarak adlandırılan 5 tanınmış kişinin, mevcut duruma karşı aldıkları tavır sebebiyle kitleler tarafından eleştirilmeleri ve kötü yoruma maruz kalmaları linç kültürü kapsamında incelenmiştir. Araştırma, 20 Mart 2025 ile 1 Mayıs 2025 tarih aralığında beş instagram fenomenine yapılan yorumların ‘’Kelime Bulutu Analizi’’ ile incelenmesini kapsayacaktır. Araştırma sonucunda linç kültürünün boyutları tartışılmakta ve bu kültüre karşı etkili mücadele yolları önerilmektedir.

Araştırmanın Bulguları

19 Mart 2025 tarihinde başlayan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu’nun terör ve yolsuzluk suçlarıyla gözaltına alınması ardından yolsuzluk suçlamasıyla cezaevine gönderilmesi Türk halkının büyük bir kesiminin duruma tepki göstermesine yol açmıştır. Bu duruma tepki göstermek için sokaklarda gösteriler düzenleyip sosyal medyada konuyla ilgili paylaşımlar yapmışlardır. Vatandaşlar böyle bir ortamda takipçileri yüksek olan fenomenlerin duruma tepki göstermelerini ve sosyal medyada konuyla ilgili paylaşım yapmalarını beklemişlerdir. Bazı fenomenler vatandaşların istediğini gibi paylaşımlar yaparlarken bazı fenomenler konuya ilgili sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bu durum özellikle demokrasi arayışında olduklarını belirten vatandaşların sessiz kalan fenomenlere karşı tepki göstermelerine yol açmıştır. Araştırma kapsamında konunun yoğun bir şekilde tartışıldığı 20 Mart-1 Mayıs tarihleri arasında fenomenlerin gönderilerine gelen yorumlar kelime bulutu analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmaya dahil edilen fenomenler şu şekildedir: Aslı Güler, Nalet Bebe, Ceren Yaldız, Ali Biçim ve Kafalar.

Şekil 1: Instagram'da Aslı Güler'in paylaşımlarına yapılan kötü yorumların kelime bulut analizi

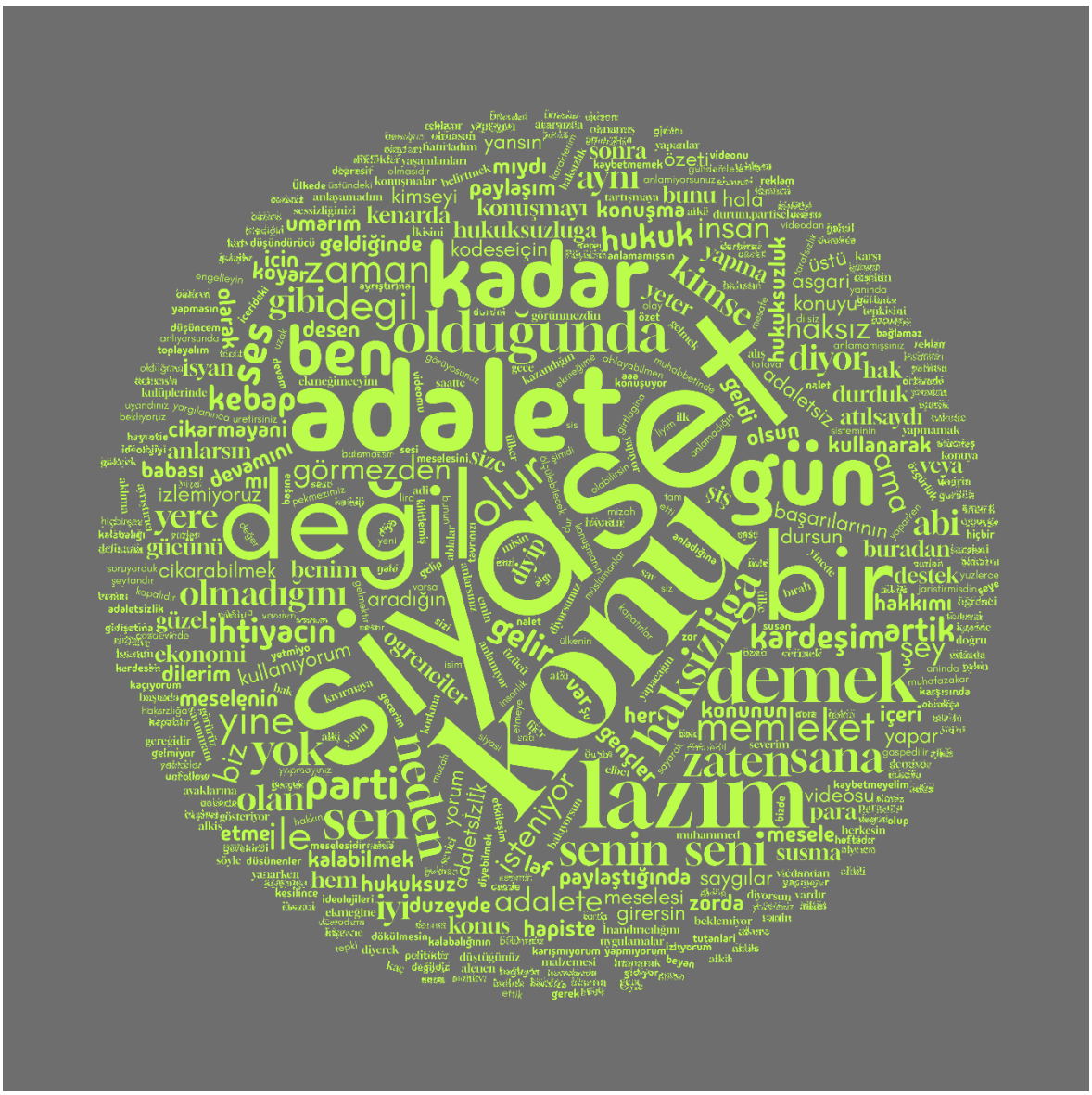


Aslı Güler'e ait 136 yorum ve 1037 kelimeden meydana gelen kelime bulutu görselinde Aslı Güler'in gönderilerine gelen kötü yorumlar yer almaktadır. Aslı Güler kendisine gelen tepkilere karşılık bir bebeğinin olduğunu, bu nedenle siyasetten uzak durduğu ve para kazanmak için paylaşımlarına devam edeceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Güler'in konuyla ilgili paylaşım yapmak yerine highlighter yani aydınlatıcı ürün tanıtımı yapması vatandaşların bu duruma ağır tepki göstermesine yol açmıştır. Kelime bulutu analizine bakıldığında "bebeğim", bebeğin, highlighter, para ve alışveriş ifadelerinin ön plana çıkması kötü yorumların özellikle bu konulara odaklandığını göstermektedir. Güler'e gelen ve linç ifadeler barındıran bazı yorumlar şu şekildedir:

Şekil 2: Aslı Güler adlı fenomene yapılan yorumlar



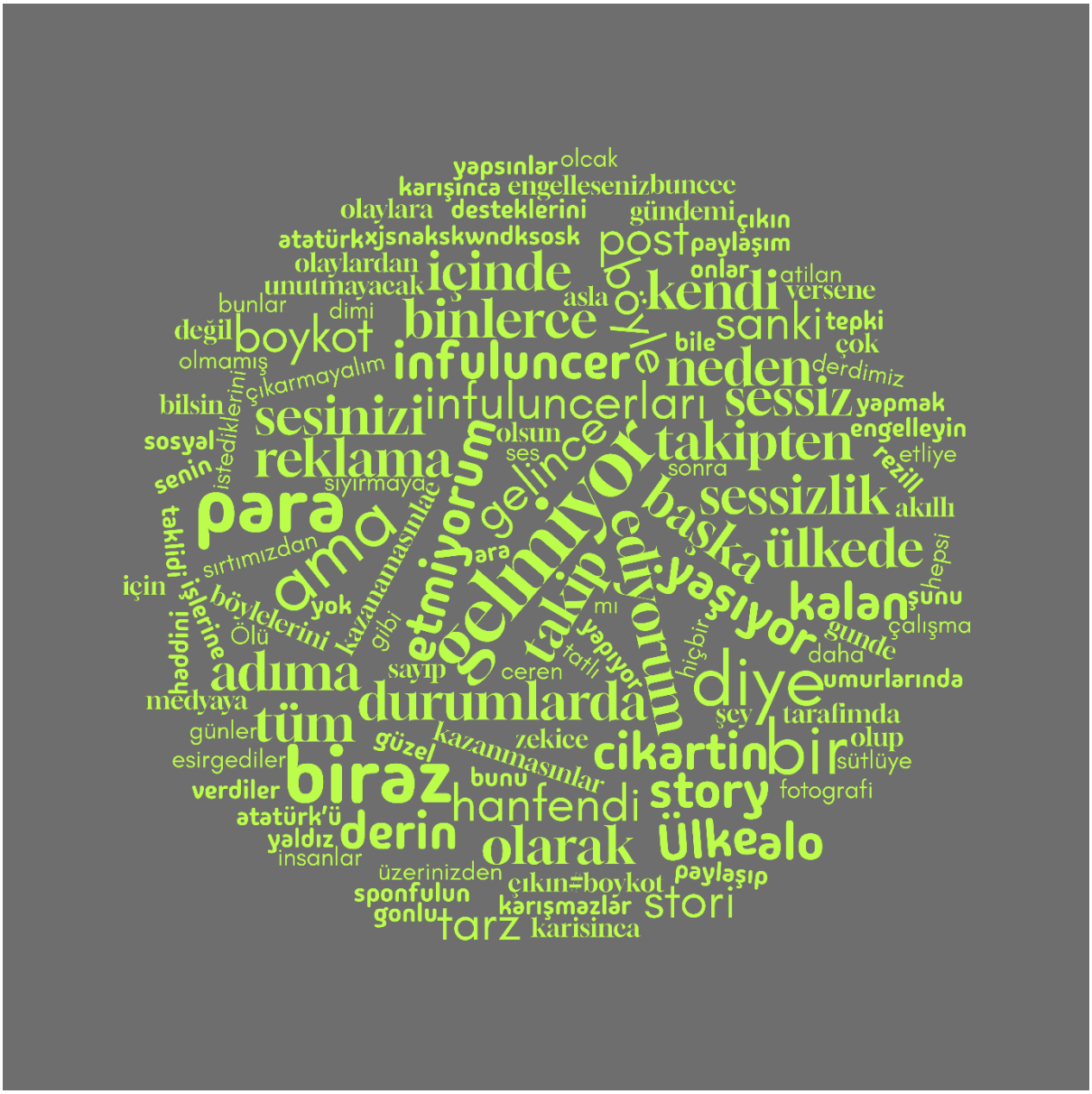
Şekil 3: Instagram'da Nalet Bebe adlı kullanıcının paylaşımlarına yapılan kötü yorumların kelime bulut analizi


siyaset
konuşmak
adalet
kadar
değil
bir
gün
lazım
demek
olduğunda
ben
zaten
sana
senin
seni
neden
sen
ile
yok
yine
olan
parti
memleket
hukuksuzluğa
hukuk
insan
kimse
zaman
gibi
ses
kebap
haksız
diyor
hak
durduk
atılsaydı
abi
destek
hakkımı
artık
şey
kardeşim
buradan
başarılarının
dursun
arma
veya
kullanarak
olsun
adaletsizliğe
hakszilige
gelir
gençler
yapar
içeri
videosu
para
mesele
susma
paylaştığında
saygılar
adalete
meselesi
girersin
zorda
hapiste
konus
iyi
hem
hukuksuz
kalabilmek
etmek
dilerim
ekonomi
meselenin
güzel
ihtiyacın
olmadığını
benim
cikarabilmek
yere
gücünü
izlemiyoruz
babası
devamını
anlarsın
cikarmayanı
görmezden
size
olur
aynı
sonra
yansın
miydı
paylaşım
konuşmayı
konuşma
hala
bunu
kenarda
umarım
geldiğinde
kodeseiçin
yapına
hukuksuzluk
asgari
üstü
konuyu
yeter
olarak
için
koyar
desen
ekmeğinceyim
isyan
kullanıyorum
ögreniciler
yargılamıyorum
aradığın
diyip
yetmiyor
kaçıyorum
kardeşim
yorum
adaletsizlik
isteniyor
laf
hukuksuzluk
ideolojileri
düşünceler
yapmasın
toplayalım
düşüncem
kalabalığının
tepki
diyerek
politikter
düştüğünüz
karışmıyorum
yapmıyorum
mabemesi
inanarak
beyan
alkış
gidiyor
gerek
tutanları
inandırıcılığını
ingulamalar
dökülmesin
kesilince
ekmegine
ekmeğinceyim
videonu
videodan
reklam
videoyu
yapıyor
yapıyorum
yapıyorsunuz
yapıyorsun
yapıyorsunuz
yapıyorsun
yapıyorsunuz
yapıyorsun

Şekil 4: Nalet Bebe adlı fenomene yapılan yorumlar



Şekil 5: Instagram'da Ceren Yaldız adlı kullanıcının paylaşımlarına yapılan kötü yorumların kelime bulut analizi

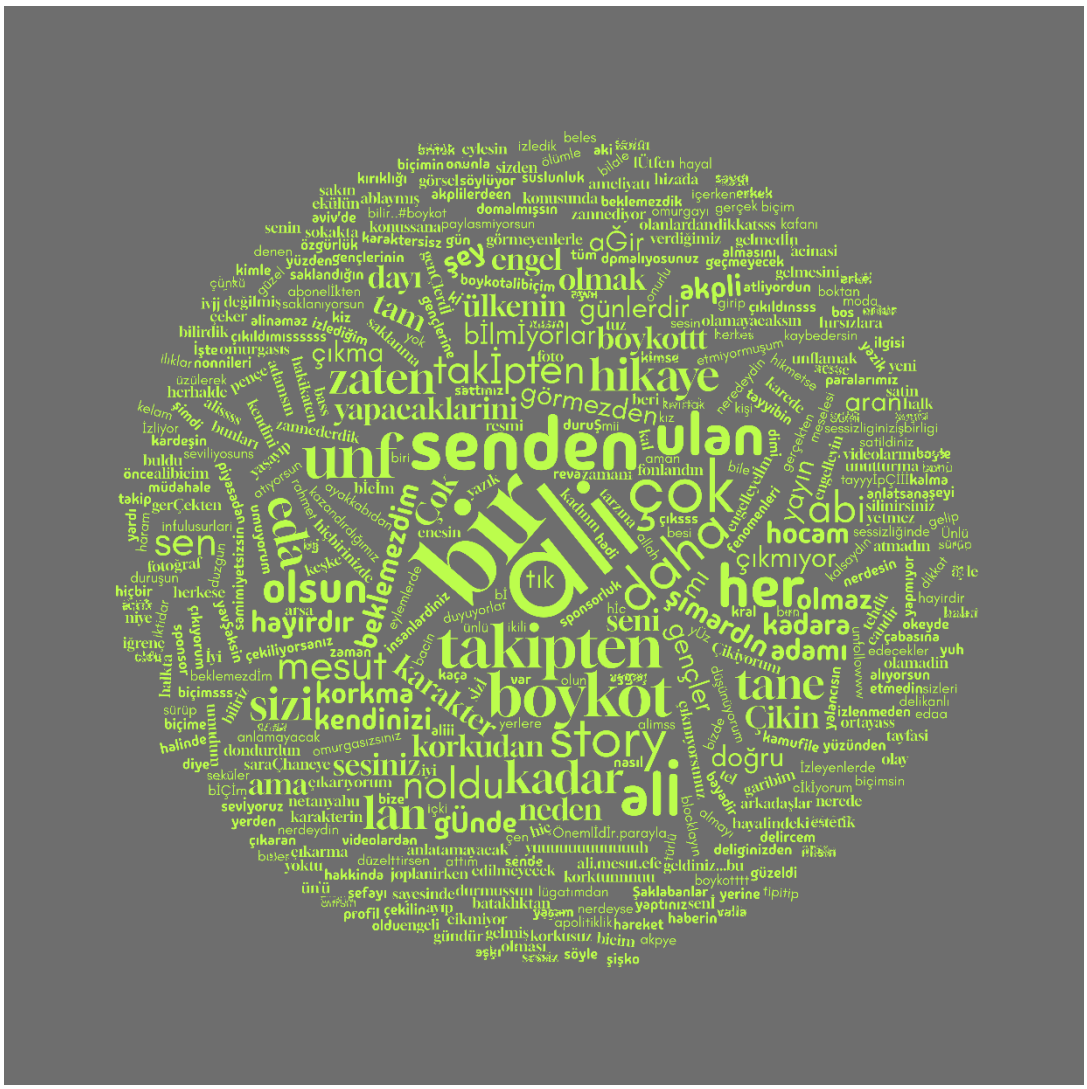


Ceren Yaldız adlı fenomenin paylaşımlarına gelen 23 yorum ve 127 kelimenden oluşan kötü yorumlar bu kelime bulutu görselinde yer almaktadır. Kelime bulutuna bakıldığında reklam, para, Influencer, sessiz, takipten çıkartın, çıkın, boykot gibi ifadeler yer almaktadır. Ön plana çıkan kelimelerden hareketle kullanıcıların ses çıkarmayan Influencerların öncelikli kaygısının para olduğunu ve ülke gündemini önemsemedikleri yönünde düşüncelere sahip oldukları çıkarımı yapılabilmektedir. Yorumların bazıları şu şekildedir;

Şekil 6: Ceren Yaldız adlı fenomene yapılan yorumlar



Şekil 7: Instagram'da Ali Biçim adlı kullanıcının paylaşımlarına yapılan kötü yorumların kelime bulut analizi



Ali Biçim'e ait 94 yorum ve 427 kelimeden meydana gelen bu kelime bulutu analizinde; ali, senden, ulan, unf, takipten çıkıyorum, boykot, lan, şaklabanlar, boykotalibiçim gibi ifadeler yer almaktadır. Konuyla ilgili paylaşım yapmayan Ali Biçim'e yönelik sen, ulan ve lan gibi ifadeler kullanılarak direkt suçlayıcı ve ağır eleştiriler barındıran yorumlarda bulunulmuştur. Biçim sessiz kaldığı için eleştirilmiş, kullanıcıların pek çoğu takipten çıktıklarını ifade etmişlerdir. Yorumlardan bazıları şu şekildedir;

Şekil 8: Ali Biçim adlı fenomene yapılan yorumlar



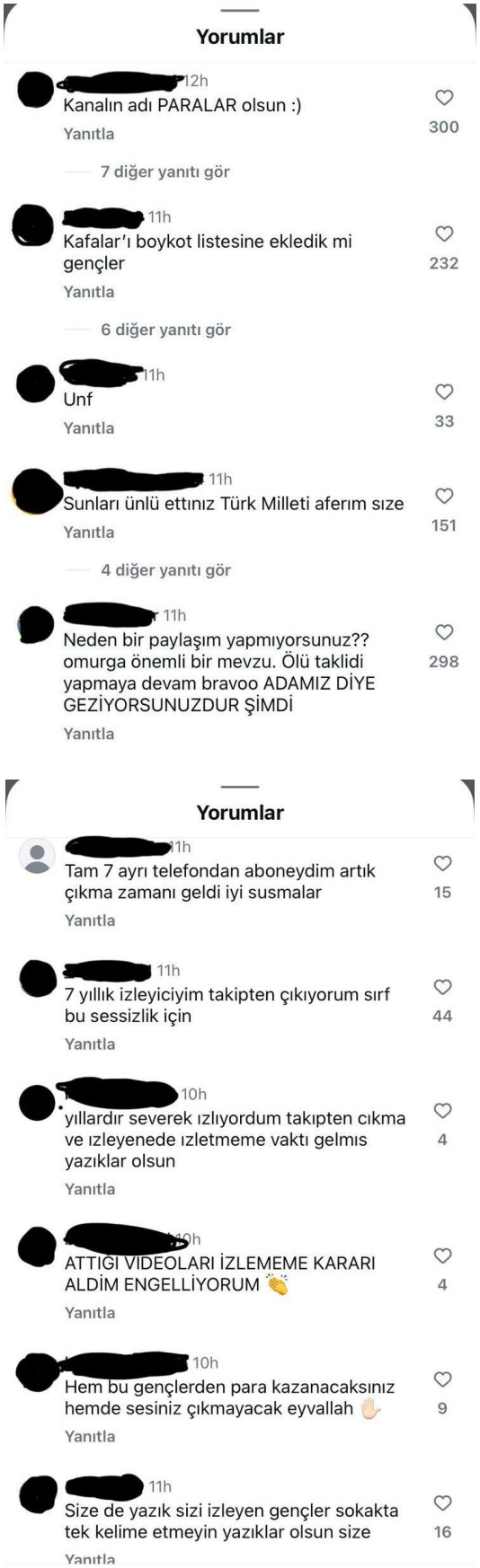


Şekil 9: Instagram'da Kafalar adlı kullanıcının paylaşımlarına yapılan kötü yorumların kelime bulut analizi



Kafalar adlı hesaba ait 36 yorum ve 167 kelimeden meydana gelen kelime bulutu görselinde boykot, takipten, unf, yazık, para, size, engelliyorum gibi ifadelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yorumlardan hareketle takipçi kitlesinin gündeme dair paylaşım yapmadığı için Kafalar ekibine kızgın oldukları bu nedenle takipten çıkacakları anlaşılmaktadır. Yorumlarda özellikle boykot vurgusu yapıldığı dikkati çekmektedir. Yorumların bazıları şu şekildedir;

Şekil 10: Kafalar adlı fenomene yapılan yorumlar



Sonuç ve Öneriler

İnternetin ve sosyal medyanın yıllar içerisinde gelişimiyle birlikte bireyler, fiziksel mekanların dışında bu sosyal medya ortamlarında sıklıkla vakit geçirmektedirler. Sosyal medya bireylerin birbirleriyle iletişim kurmalarına, paylaşım yapmalarına ve başkalarının yapmış olduğu paylaşımlara yorum yapabilmelerine olanak sağlayan bir ortamdır. Katılımcı yapısıyla bireylerin duygu ve düşüncelerine ifade etmelerini mümkün hale getiren sosyal medya bu anlamda insanlara özgürlükler sunmaktadır. Sosyal medya aracılığıyla birbirini hiç tanımayan insanlar kolayca iletişim kurabilmekte duygu ve düşünce paylaşım yapabilmektedirler. Bununla birlikte kişiler, ünlü ve tanınmış isimlere çok daha kolay bir şekilde ulaşabilmektedirler. Özellikle de yüksek takipçiye sahip fenomenler kişilerin çokça ilgi gösterdiği ve etkileşim kurduğu isimlerdir.. Her ne kadar avantajlı tarafları bulunsa da sosyal medyanın bu gücü beraberinde bazı olumsuz durumları da getirmektedir. Birbirleriyle kolayca iletişime geçebilen insanlar aynı zamanda birbirlerinin hayatına çok daha rahat bir şekilde müdahale edebilmektedirler. Söz konusu müdahaleden en fazla nasibini alan isimler fenomenlerdir. Sosyal medyada takipçi sayısı yüksek olan bu kişiler takipçisi olan kullanıcıların beğenilerinin yanında eleştiri hatta küçümseme, zorbalık, küfür ve linç içeren yorumlarına maruz kalabilmektedirler. Sosyal medya linçleme eyleminin kolaylıkla gerçekleştiği bir ortamdır. Çünkü burada karşılıklı iletişim çok daha basit ve kolaydır. İletişimin yüz yüze olmaması bireyleri kötü yorum yapmaları konusunda cesaretlendirebilmektedir.

Bireyler kendi düşüncesiyle farklı görüşte olan insanlara veya önemli bir konuda istediği şekilde ses çıkarmayan insanlara karşı tahammülsüz bir şekilde yaklaşım sergileyebilmektedirler. Özellikle siyasi konularda bu durumun yansımalarını görmek mümkündür. Siyasi anlamda zıt görüşe sahip olan bireyler birbirlerini kolayca yargılayabilmekte ve ötekileştirmektedirler. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'nun 19 Mart 2025 tarihinde gözaltına alınması ve cezaevine gönderilmesinin ardından pek çok kişi bu durumu demokrasiye aykırı bulmuş ve tepki göstermiştir. Tepki gösteren vatandaşlardan bazıları da aynı şekilde tutuklanmıştır. Daha öncesinde de çocuk ve kadın cinayetleri gibi önemli suçları işleyenlerin hak ettikleri gibi cezalandırılmamaları gibi durumlar ülkede hak, hukuk ve adaletin düzgün bir şekilde işlemediği yönünde düşüncelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu ortam, sosyal medyada bu duruma ses çıkaranlar ve sessiz kalanlar şeklinde algı oluşmasına sebebiyet vermiştir. Hak arayışında olduklarını belirten vatandaşlar, özellikle yüksek takipçi sayısına sahip kullanıcıların bu duruma ses çıkarmalarını beklemişlerdir. Bazı fenomenler konuyla ilgili sıkça paylaşım yaparlarken bazıları sessiz kalmayı tercih etmişler konuyla ilgili herhangi bir paylaşım yapmamışlardır. Paylaşım yapmayan fenomenlere ise pek çok kullanıcı aşağılayıcı, nefret ve küfür içeren yorumlar yapmışlardır.

Bu çalışmada yukarıda sözü edilen gündeme dair sosyal medya hesabında paylaşım yapmayan bu nedenle linçlenen fenomenlerin sosyal medya paylaşımlarına gelen yorumlar kelime bulutu analizi yöntemiyle incelenmiştir. Aslı Güler, Nalet Bebe, Ceren Yaldız, Ali Biçim ve Kafalar sözü edilen sosyal medya fenomenleridir. Gündemde yer alan konuyla ilgili sessiz kalmakla suçlanan bu isimlere "omurgasız", "utan", "görgüsüz", "iğrenç", "rezil", "boş beleş", "yavşak"

ve “ampülcüler” şeklinde ifadelerle hakeretler edildiği ve linçlenen feneomenlerin boykot, takipten çıkma ve engellenme şeklinde eylemlerle cezalandırıldıkları yapılan inceleme sonucunda ortaya konmuştur. Bu durum pek çok bireyin kendi istediği gibi davranmayan bireylere karşı hoşgörüsüz ve tahammülsüz olduğunu göstermektedir.

Bu durumun önüne geçilmesi ve linç kültürünün azaltılması amacıyla bazı öneriler sunulmuştur. Fenomenler için medya okuryazarlığı eğitimi artırılmalıdır. Sosyal medya fenomenlerinin dijital itibar yönetimi, kriz iletişimi ve etik paylaşım konularında bilinçlenmesi, olası linç durumlarının engellenmesinde önemli rol oynayabilir. Ek olarak, sosyal medya platformlarında daha etkin filtreleme sistemleri geliştirmelidir. Nefret söylemi, hakaret ve tehdit içerikli mesajlar daha hızlı tespit edilmeli, kullanıcıların kendilerini koruyabilmesi için içerik filtreleme, yorum kısıtlama gibi araçlar daha görünür hale getirilmelidir. Yasal düzenlemeler güçlendirilmelidir. Linç kültürüne karşı caydırıcı hukuki yaptırımların uygulanması, özellikle çocuk yaştaki kullanıcıları da kapsayacak şekilde daha kapsamlı hale getirilmelidir. Ayrıca, topluma dijital etik eğitimi verilmelidir. Bireylerin sosyal medyada hak arama veya tepki gösterme yollarını bilinçli şekilde kullanmaları için dijital vatandaşlık ve etik değerler eğitimi teşvik edilmelidir. Bununla beraber, fenomenlerin kriz anı iletişimine hazırlıklı olması sağlanmalıdır. Son olarak, toplumda empati ve dijital sorumluluk kültürü desteklenmelidir. Takipçilerin, sosyal medyada gördükleri içeriklere önyargısız yaklaşmaları ve bireyleri hedef göstermeden fikirlerini beyan etmeleri gerektiği vurgulanmalıdır.

Kaynakça

Aksöz, C. (2019). Sosyal Medyada Narsisizm ve Linç Kültürü. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Ayan, B. (2016), *Sosyal Ağlar Tarihi*, İstanbul:Abaküs Kitap.

Boyd, D. (2014). *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale University Press.

Değirmencioğlu, S. (2006). Şiddet Batağı: Linç Girişimleri ve Türkiye. 05.05.2025 tarihinde https://bianet.org/haber/siddet-sarmali-linc-girisimleri-ve-turkiye-85571#google_vignette adresinden elde edildi.

Eles, F.(2024). Sosyal Medyada Kadına Yönelik Linç Kültürü: Twitter (X) Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Bolu.

Gibson, R. A. (1979). *The negro holocaust: lynching and race riots in the United States,* New Haven, CT: Yale University Press. *1880–1950*.

Imıl, M. Ve Dağdemir, E. (2021). Taştan Klavyeye Linç. Vadi Yayınları. İstanbul.

Karataş, Z. (2022). Sosyal Medyada Yaygınlaşan Linç Kültürünün Twitter Mecrası Özelinde İncelenmesi ve Linç Atlası Uygulaması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Kırık, A. M. (2010). Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya-Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 2, 27-40.

Korkmaz, S. (2021). Türkiye'de Linç Kültürünün Yeni Medyada Yeniden Üretimi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.

Korkmaz, B. (2023). Beden Algısı Kapsamında Sosyal Medyada Linç Kültürü Üzerine Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Mavnacıoğlu, K. (2009). *İnternette Kullanıcıların Oluşturduğu ve Dağıttığı İçeriklerin Etik Açıdan İncelenmesi: Sosyal Medya Örnekleri,* Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Etik Semp. Elazğ.

Metin, O., ve Karakaya, Ş. (2017). Jean Baudrillard Perspektifinden Sosyal Medya Analizi Denemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 109-121.

Nisbet, L. (2021). Sosyal Medyada Linç Kültürü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü.

Ng, E. (2020). No Grand Pronouncements Here...: Reflections on Cancel Culture and Digital Media Participation. *Television & New Media*, 21(6), 621–627. https://doi.org/10.1177/1527476420918828.

Ouvrein, G., De Backer, C. J. ve Vandebosch, H. (2018). Online celebrity aggression: A combination of low empathy and high moral disengagement? The relationship between empathy and moral disengagement and adolescents' online celebrity aggression. *Computers in Human Behavior, 89*, 61-69.

Özgür, A. (2007). Türkiye'de linç olgusu: Farklı gurupların linç ve toplumsal şiddet konusundaki düşünceleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü.

Roca, T. (2018). Türkiye'nin Linç Rejimi. İstanbul. Birikim Kitapları.

Ronson, J. (2015). *So You've Been Publicly Shamed*. Riverhead Books. A Member of Penguin Gropu (USA). NewYork.

Safko, L. ve D., Brake, (2009). *The Social Media Bible: Tactics, Tools And Strategies Of Business Success,* (2. Baskı). New Jersey:John Wiley & Sons.

Tufekci, Z. (2015). Algorithmic Harms Beyond Facebook and Google. *Colorado Technology Law Journal*, 13(2), 203–218.

Uluç, G., & Süslü, B. (2016). Örnek yargı kararlarıyla sosyal medya hukuku. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Yaşa, H. (2024). Twitter'da (X) Linç Kültürü Pratikleri: Yonca Evcimik Örneği. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34 (2), 975-992.

Yengin, D. (2012). *Yeni medya ve…,* (!.Basım), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Wearesocial.com (2025). 06.05.2025 tarihinde https://wearesocial.com/wp-content/uploads/2025/02/GDR-2025-v2.pdf adresinden elde edilmiştir.

DİJİTAL MEDYADA BAĞIMSIZ, OBJEKTİF VE GÜVENİLİR HABERCİLİK MÜMKÜN MÜ?

Prof. Dr. Mustafa İNCE
Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

Fatih ÜNLÜ
Karabük Üniversitesi, muhabir78@gmail.com-ORCID ID: 0009-0000-3940-6209

ÖZET

Haber alma ihtiyacı insanoğlunun ilk zamanlardan beri temel gereksinimleri arasında yer almıştır. Bu nedenle tarihin hemen her döneminde habercilik faaliyetleri var olmuştur. Bu faaliyetler gelişen teknolojiler ve ihtiyaçlar çerçevesinde dönemsel olarak farklı şekillerde kendini göstermiştir. Özellikle iletişim çağı olarak kabul edilen yirminci yüzyılda iletişim ve basın faaliyetleri çeşitlenmiş ve toplum üzerinde de etkili olmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ise internet ve bilgisayar sistemini merkeze alan medya yayıncılığı hâkim olmuştur.

İnsanların medyadan esas beklentisinin haber ve bilgi edinmek olduğu gibi, medyanın da temel işlevlerinden birisi yine haber ve bilgi vermektir. Elbette burada medyadan asıl beklenti, haber ve içeriklerin objektif ve doğru şekilde topluma aktarılmasıdır. Ancak günümüzde bu objektif ve doğru habercilik ne yazık ki işlevini kaybetmiş, tam tersi bugünün medyasının temel sorunu haline gelmiştir. Bilhassa internet yayıncılığı, sahip olduğu bazı teknik/teknolojik özelliklerden dolayı objektif ve doğru haberciliğin yıprandığı, hatta neredeyse yok olduğu bir alan olmuştur. Bu çalışmanın amacı, günümüz internet yayıncılığında objektif, doğru ve güvenilir haberciliğin uygulanmasının mümkün olup olmadığını ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışma kapsamında internet haberciliğinde, kamu yararı yayıncılığını esas alan, tarafsız ve güvenilir haberciliğin uygulanabilir bir modeli bir örnekle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İnternet haberciliği, objektiflik, güvenilirlik, doğruluk, bir model

Giriş

Teknolojik gelişmeler, birçok alanda olduğu gibi medya alanında da köklü değişikliklere yol açmıştır. Medya, tarihsel olarak mağara duvarlarına çizilen resimlerle başlayıp, yazının ve matbaanın bulunmasıyla büyük bir devrim geçirmiştir. İnternetin gelişmesiyle ise medya, adeta ikinci büyük devrimini yaşamıştır. Bu devrimle birlikte medya, ‘Yeni Medya’ olarak tanımlanırken, gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi geleneksel kitle iletişim araçları ‘eski’ medya olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Yeni medya veya dijital medya, internetin sunduğu imkanlarla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Başta internet medyası olmak üzere sosyal medya platformları (Twitter, Instagram, Facebook, YouTube) günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. İndernet medyası, çoklu ortam (metin, grafik, ses, görüntü) sunarak, mekân ve zaman kısıtlamalarını ortadan kaldırmakta, sürekli güncellenebilen ve taşınabilen içerikler sunmaktadır. Yayıncılıkjital

yayıncılık için ihtiyaç duyulan bir web sitesi kurmanın maliyeti, geleneksel medya araçlarına kıyasla çok daha düşüktür ve ayrıca basım- dağıtım için ek bir aracıya gerek yoktur.

Yeni medya, haber ve bilgiyi sadece yaymakla kalmayıp, aynı zamanda bu bilgilerin yeniden üretildiği ve farklı biçimlerde sunulduğu bir ortam yaratmıştır. İnternet, bireylere özgür bir bilgi akışı sağlamanın yanı sıra okuyuculara haberlerle ilgili yorum yapabilme, eleştirilerde bulunabilme imkânı da tanımıştır. Bu da interneti, geleneksel medyanın sunduğu tek yönlü iletişimden farklı olarak, etkileşimli bir hale getirmiştir. İnternet medyasında, içerikler sürekli yenilenebilir ve güncellenebilirken, izleyicilerle birebir etkileşim de mümkündür.

Ayrıca, internet medyasının önemli bir avantajı da daha özgür ve demokratik bir yapıya sahip olmasıdır. İnternet, katılımcı demokrasiyi artıran bir mecra haline gelmiş, her birey birer muhabir olabilme fırsatına sahip olmuştur. Kendi internet sitelerini kuran, bloglar açan, cep telefonlarıyla olayları anında kaydeden bireyler sayesinde, medya artık sadece büyük medya kuruluşlarına ait bir alan olmaktan çıkmıştır.

Ancak, internet medyasının bazı zorlukları da bulunmaktadır. Özellikle Türkiye'de, internet medyası hâlâ geleneksel yazılı gazetelerle kıyaslandığında üstünlük sağlayamamıştır. Bunun nedeni, internetin fiziki şartları, haber sitelerinin kurumsal yapılarının tam olarak oluşmaması, içeriklerin güvenilir olmaması, denetimsizlik ve sosyal, kültürel, ekonomik faktörlerin de etkisiyle toplumun interneti ve internet yayıncılığını algılayış biçimidir. Ancak internet yayıncılığıyla ilgili temel sorun güvenilirlik ve tarafsızlık sorunudur. İnternet medyasının çoğunlukla yanlı yayın yapması, ekonomik bağımsızlığının bulunmaması, nitelikli çalışan istihdam edilmemesi gibi hususlar internet yayıncılığını objektif yayıncılıktan uzaklaştırmaktadır. Bu çalışmada, internet yayıncılığında objektifliğin tesis edilmesi noktasında örnek bir uygulama denemesi yapılacaktır.

Medya ve toplumsal işlevleri

Medyanın birey ve toplum üzerindeki etkisi tartışmasız bir gerçektir; ancak bu etkinin nasıl ve ne düzeyde olduğu sürekli tartışılmaktadır. Medya, haber ve bilgi aktarma, eğitme, eğlendirme ve kamuoyu oluşturma gibi çeşitli fonksiyonlarıyla toplumsal yapıyı şekillendiren önemli bir güçtür. Geleneksel kitle iletişim araçları (gazete, radyo, televizyon) geçmişte bilgi edinmede temel kaynaklar iken, günümüzde internetin yaygınlaşmasıyla medya daha da etkili hale gelmiştir.

Medya, tarihsel süreç içinde sadece haber ve bilgi verme işleviyle sınırlı kalmamış, dönemsel koşullara göre değişen çeşitli roller üstlenmiştir. Özgür olduğu dönemlerde kamuoyunun sesi olmuş, baskı altında olduğunda ise farklı işlevlere bürünmüştür. Medyanın sunduğu içerikler zamanla toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenmiş ve medya, toplum üzerinde belirleyici bir konuma yükselmiştir (Arslan, 2001). Solzhenitsyn'e göre bazı Batı toplumlarında medya, yasama, yürütme ve yargıdan bile daha güçlü hale gelmiştir (Rivers, 1982).

Gelişen teknolojiyle birlikte medya, bireylerin günlük yaşamını yönlendiren bir rehber haline gelmiştir. Siyasi, ekonomik ve sosyal kararlarını medya etkisiyle alan bireylerin sayısı artmıştır. Medya, toplumları yönlendirme ve şekillendirme gücüne sahip olduğu kadar, kültürel gelişime

ve demokratik süreçlere de katkı sağlayabilir (Vural, tarih yok). Ancak bu durum, medyanın tarafsız ve objektif olması gerektiği gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Özellikle reklamlar ve dolaylı mesajlar aracılığıyla medya, bireylerin tüketim alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilir. Örneğin, 1960'larda sigaranın sağlığa zararlı değil, hatta faydalı olduğu inancı yayılmış, margarin zeytinyağı ve tereyağından üstün gösterilmiştir. Tüm bu yanlış algıların oluşmasında medya önemli bir rol oynamıştır.

Televizyon, sosyalleşme sürecinde büyük bir değişim yaratmış, geleneksel sosyalleşme biçimlerinin yerini almıştır. Popüler kültür, meslek seçiminden bireylerin hayat tarzlarına kadar birçok alanda belirleyici hale gelmiştir. Günümüzde medya, bağımsız düşünme yerine yönlendirilmiş bireyler ortaya çıkarmaktadır. Medyaya sürekli maruz kalan topluluklar, onun sunduğu bilgi ve yönlendirmeler doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır (Karppinen & Moe, 2014).

Ancak medya, kamu yararına hizmet eden içerikler sunduğunda toplumsal gelişime katkı sağlayabilir. Bilim, teknoloji ve sanayi gibi konulara odaklanarak toplumun bilinçlenmesine yardımcı olabilir. Medya, farklı kültürel ve sosyal gruplar arasında uyumu sağlama noktasında da önemli bir role sahiptir (Alkan, 1989).

Günümüzde internetin yaygınlaşması, medyanın bireyler üzerindeki etkisini daha da çeşitlendirmiştir. Kitle iletişim araçları artık sadece bilgi aktaran platformlar olmaktan çıkmış, bireyleri yönlendiren ve bazen de yalnızlaştıran bir güce dönüşmüştür. İnternet medyasının çeşitli kaygılar nedeniyle kamu yararı ilkesinden taviz vermesi medyaya güveni zedelemiştir. Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle bireylerin manipülasyona açık hale gelmesi ve doğru bilgiye ulaşma konusundaki zorlukları artmıştır.

Medya ve objektif habercilik üzerine

Medya, toplumun haber alma hakkını sağlayan en önemli araçlardan biridir. Bilgiye hızlı erişimin arttığı dijital çağda, haber kaynaklarının güvenilir ve objektif olması büyük bir önem taşımaktadır. Ancak günümüzde birçok medya kuruluşu, çeşitli baskılar, ekonomik zorluklar/ kaygılar veya ideolojik eğilimler nedeniyle taraflı yayın yapabilmektedir. Bu durum, toplumun doğru bilgiye ulaşmasını zorlaştırırken, güvenilir habercilik anlayışını da zedelemektedir.

Objektif habercilik, olayları tarafsız (nesnel) bir şekilde aktarmayı, yorumlardan ve kişisel görüşlerden arındırılmış bilgiyi sunmayı gerektirir. Gerçek habercilik, yalnızca belirli kesimlerin çıkarlarını gözetmeden, tüm toplumu bilgilendirmeye yönelik olmalıdır. Haberin kaynağının doğruluğu, farklı bakış açılarına yer verilmesi ve manipülasyondan uzak bir dil kullanılması, objektifliğin temel kriterlerindendir. Ancak günümüzde, dijital mecralarda ve özellikle sosyal medya platformlarında hızla yayılan yanlış ve/veya eksik bilgiler, objektif haberciliği tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır.

Dijitalleşmeyle beraber haber kaynaklarının çeşitlenmesi, farklı maksatlarla (sözde) habercilik faaliyetlerinin yürütülmeye çalışılması, okuyucuların daha uyanık, bilinçli ve seçici olmasını gerektirmektedir. Haber tüketicilerinin, sadece kendi görüşlerine uygun haberleri okumak

yerine, farklı kaynaklardan bilgi edinmeye özen göstermesi gerekmektedir. Ayrıca, medya kuruluşlarının bağımsız bir yayın politikası benimsemesi, tarafsızlıklarını koruyabilmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Reklam verenlerin veya siyasi grupların etkisi altına giren medya kuruluşları, zamanla güvenilirliklerini yitirmekte ve toplum nezdinde etkilerini kaybetmektedir.

Neticede, medya kuruluşlarının temel görevi, halkı doğru bilgilendirmek ve toplumu aydınlatmaktır. Objektif haberciliğin sağlanabilmesi için her şeyden önce gazetecilerin etik ilkelere bağlı kalması, haberlerin doğruluğunu titizlikle kontrol etmesi ve tarafsız bir dil kullanması gerekmektedir. Medya okuryazarlığının artırılması, okuyucuların bilinçlenmesini sağlarken, toplumda daha sağlıklı bir bilgi dolaşımını mümkün kılacaktır. Güvenilir ve tarafsız haber alma hakkı, demokratik toplumların vazgeçilmez unsurlarından biridir ve korunması gereken önemli bir değerdir**.**

Objektif dijital medya sistemi üzerine örnek çalışma

Dijital medyanın özellikleri arasında yer alan; Hiper metin, çoklu ortam (multimedya), içeriğe müdahale (düzeltme), zaman – mekân serbestisi, anındalık (canlı aktarım), hız, dağıtım, atlatma haber, farklı bilgilere (linklerle) ulaşma, ölçüm ve tespit, arşiv, haber seçme özgürlüğü, haber paylaşımı, yorum yazma (tepki verme / interaktiflik) gibi özellikler internet haberciliğini bambaşka bir mecraya taşımış, internet yayıncılığını çok avantajlı konuma yükseltmiştir. Ancak bütün bu avantajların doğru kullanılmaması durumunda habercilik ilkelerine zarar verme potansiyeli taşıdığının da unutulmaması gerekir.

Başta ekonomik nedenler olmak üzere, yetkin personel, son sistem ekipman ve malzemeler, ileri teknoloji kullanımını gerektiren alt yapı kurulumu vb. unsurlar yayıncılık faaliyetlerinin ücretsiz sunulmasını mümkün kılmamaktadır. Türkiye'de de internet haberciliği, en nihayetinde ABD, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde yaygınlaşan abonelik sistemine geçmek zorunda kalacaktır. Bunun uygulanmadığı günümüzde, dijital medyada habercilik anlayışı giderek yozlaşmış, okuyucuların doğru ve kaliteli habere ulaşması zorlaşmıştır. Geleneksel medyanın pasifleşmesiyle güvenilir haberlere erişim bir ihtiyaç haline gelmiş, bunun da bir bedeli olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bazı güvenilir internet haber siteleri ücretli hale gelecektir, gelmek zorunda kalacaktır. Ancak, Türkiye'de herhangi bir kuruluşa veya reklam gelirine bağlı olmadan böyle bir habercilik sisteminin kurulması ve işletilmesi mümkün müdür? Tamamen abonelik sistemiyle çalışan bağımsız bir haber sitesi kurmak ve işletmek mümkündür?

Bu çalışmada, abonelik sistemi yöntemi kullanılmak suretiyle bağımsız bir internet sitesinin nasıl kurulup çalıştırılabileceği örnek bir uygulama üzerinden yapılacaktır.

Söz konusu bu bağımsız haber sitesi, okuyuculara günlük ve anlık olarak doğru ve güvenilir haberler sunmayı, tamamen bağımsız olmayı ve objektifliği etkileyebilecek türde reklam almamayı garanti etmektedir. Toplumsal konularda halkı bilgilendirecek, uzman görüşlerini paylaşacak ve abonelerini gerektiğinde bir olay veya konu hakkında özel olarak uyaracaktır. Kullanıcılar, bir uygulama üzerinden üye olacak ve şifre doğrulamasıyla giriş yaparak siteye

erişebilecektir. Okuyucularla güçlü bir bağ kurmayı amaçlayan bu site, onların şikâyet, dilek ve önerilerini de dikkate alacak, okuyucularını paydaş olarak görecektir. Ayrıca doğum günleri ve özel günlerde onlarla (yazarlara veya gazetecilere doğrudan ulaşım, e-kitap erişimi, oyunlar, alışveriş çekleri vb.) sürprizler sunarak güçlü bağlar kuracak ve kullanıcı/okuyucu deneyimini zenginleştirecektir.

Hedef, ilk aşamada Türkiye genelinde 200 bin aboneye ulaşmaktır. Bu, 1000 kişide ortalama 2-3 kişinin abone olması anlamına gelmektedir. Her aboneden ayda 10 TL ücret alınmak suretiyle aylık 2 Milyon TL gelir elde edilmesi planlanmaktadır. Aboneler ödemelerini yıllık, 6 aylık veya aylık olarak kredi kartı ya da havale/EFT ile yapabileceklerdir. Ayrıca her abone, yeni abone kazandırdığında bir sonraki yıl %25 indirim hakkı kazanacaktır.

Objektif haber sitesi kurulmasına yönelik çalışmaya dair bazı koşullar şu şekilde belirlenmiştir:

‘TümTürkiyeHaber.com’ **Haber Sitesi Kurulum Planı**

1. Genel Merkez ve Personel Yapılanması: Haber sitesinin merkezi, medya sektörünün en önemli merkezlerinden biri olan İstanbul'da konumlandırılmalıdır. Haber merkezinde aşağıda belirtilen profesyonel kadro/kadrolar görev alacaktır:

- 1 Genel Yayın Yönetmeni
- 10 kişilik haber/editör ekibi (Türkçe dil editörü, röportaj uzmanı, kameramanlar, fotoğrafçılar, reklam uzmanları ve muhabirler dâhil)
- 3 grafiker
- 3 web sistemleri uzmanı
- 5 kişilik idari personel (ofis hizmetleri, yemek, şoför, muhasebe vb.)
- 2 kişilik avukat ekibi (sözleşmeli)

2. Teknik Donanım ve Altyapı: İstanbul merkez ofisinde aşağıdaki teknik ekipmanlar bulundurulacaktır:

- 3 adet profesyonel kamera
- 3 adet iş istasyonu (Workstation PC)
- 3 adet kurgu, montaj ve grafik bilgisayarı
- 10 adet kişisel bilgisayar
- Gerekli internet alan adları, internet sağlayıcı hizmetleri ve altyapı yatırımları

3. Ankara ve İzmir Temsilcilikleri: Ankara ve İzmir'de birer temsilcilik (büro) açılacak olup, her birinde şu yapılanma olacaktır:

- 2 editör

- 1 adet profesyonel kamera
- 1 adet kişisel bilgisayar
- Gerekli internet alan adları, internet sağlayıcı hizmetleri ve altyapı yatırımları

4. Haber Ajansları Abonelikleri: Anadolu Ajansı ve diğer haber ajanslarına görsel ve görsel-işitsel içerik aboneliği yapılacaktır.

5. Editoryal Kontrol Mekanizması: Yayınlanan tüm haberler, editör kontrolünden geçtikten sonra yayınlanacak olup, haberin yayınlanmasından sorumlu kişi ya da rumuzu haberde belirtilecektir.

6. Okuyucu ve Abone Etkileşimi: Okuyuculardan ve abonelerden gelen talepler bir görevli tarafından (otomatik veya manuel olarak) yanıtlanacak, bu talepler kayıt altına alınacaktır (yorumlar hariç).

7. Reklam ve Tanıtım Politikaları: Haber sitesi ticari reklam yayınlamayacak olup, aşağıdaki koşullar dahilinde tanıtım yayınları gerçekleştirilecektir:

- Kamu kurumlarından zorunlu tanıtımlar yayınlanabilecektir.
- STK'lar, vakıflar ve derneklerden gelen tanıtım talepleri değerlendirilebilecektir.
- Kamu yararına hizmet eden duyurular öncelikli olarak yayınlanacaktır.

8. Yayın ve Meslek İlkeleri: Haber sitesi, gazetecilik meslek ilkelerine bağlı olacak ve tüm çalışanlar bu ilkelere uymakla yükümlü olacaktır. Çalışanlar ile bu bağlılığı teminat altına alan sözleşmeler yapılacaktır.

9. İstihdam Politikaları: Tüm çalışanların alanında uzman olmaları zorunlu tutulacak olup, nitelikli personel istihdamı sağlanacaktır.

10. Kurumsal Yapı: TurkiyeHaber.com haber sitesi, anonim şirket (A.Ş.) statüsünde kurulacak olup, sermaye ve ortaklık yapısı buna göre belirlenecektir.

11. Haber Araştırma Bütçesi: Her ay özel haberler için bütçe ayrılacak ve belirlenen konular üzerine yurt içi veya yurt dışında haber içerikleri oluşturulacaktır.

12. Hukuki ve Mesleki Uyumluluk: Haber sitesi, Türkiye Cumhuriyeti yasalarına ve gazetecilik etik ilkelerine uygun olarak faaliyette bulunacaktır.

13. Uzman Görüşleri ve Analizler: Ekonomi, siyaset ve hukuk gibi alanlarda uzman görüşleri yayınlanabilecek olup, ihtiyaç halinde konu bazlı köşe yazıları ve analizler yayınlanacaktır.

14. Tanıtım ve Pazarlama Stratejileri: Kuruluş aşamasında, bir ay süreyle ulusal çaplı bir tanıtım kampanyası düzenlenecektir. Bu kapsamda televizyon, gazete, radyo, açık hava reklamları ve sosyal medya platformlarında duyurular yapılacaktır.

Bütçe Hesaplaması ve Aylık Sabit Giderler:

- İstanbul Merkez Ofisi : 130.371 TL/ay
- İstanbul Personel Giderleri : 655.957 TL/ay
- Ankara Bürosu : 93.064 TL/ay
- İzmir Bürosu : 93.064 TL/ay
- Haber Ajansları Abonelik Bedeli : 12.299 TL/ay
- Yurt içi ve yurt dışı habercilik giderleri : 81.995 TL/ay
- Vergi ve sigorta giderleri : 81.995 TL/ay
- Hukuki ve uzmanlık hizmetleri : 81.995 TL/ay
- Diğer giderler : 81.995 TL/ay

Genel Toplam **: 1.312.733 TL/ay**

Kuruluş ve demirbaş masrafları hariç, bu hesaplamalara göre Türkiye'de 200 bin aboneye ulaşıldığı ve her aboneden ayda 10 TL ücret alındığı takdirde aylık 2 Milyon TL gelir elde edilecek ve tüm masraflar bu şekilde karşılanmış olacaktır. Maddi açıdan bağımsız olan medya kuruluşu objektif yayın yapabilecektir.

Gelecekte haber siteleri daha da çeşitlenerek geliştirilebilecek ve habercilik, sadece olayları aktarmakla kalmayıp, onların anlamını açıklamayı da içerecektir. Gazeteciler ve köşe yazarları, dijital platformlarda yazılarını paylaşacak, alanında uzman yazarları barındıran haber siteleri öne çıkacaktır. Özel haberler, rutin haberlerden daha fazla önem kazanacak, okuyucular özel haber üreten sitelere abone olarak destek sağlayacaktır.

Haber siteleri rekabet ortamında okuyucu kazanmak için promosyonlar ve farklı abonelik paketleri sunacaktır. Standart, premium ve elit paketler gibi farklı hizmet seviyeleri olacak; bazı paketlerde yalnızca haber okuma imkânı sunulurken, diğerlerinde yazarlarla etkileşim, özel içeriklere erişim gibi avantajlar bulunacaktır. Haberlerde görsel ve video kullanımı yaygınlaşacak, haberler hem okunabilecek hem de izlenebilecektir. Ayrıca robot gazetecilik ile haberler otomatik olarak yazılacak, editörler sadece son kontrolleri yapacaktır. Özel veya bireysel haber siteleri, normal yollarla ulaşılamayan özel haber ve öznel bilgileri paylaşarak kendilerine sadık bir okuyucu kitlesi oluşturacaktır. Ayrıca belirli alanlara odaklanan haber siteleri yaygınlaşacak, özellikle gazetelerin yetersiz kaldığı uzmanlık gerektiren konulara yoğunlaşacaktır.

Gazetecilik hakkıyla icra edildiğinde nasıl kutsal bir meslek ise tam tersi bir uygulama durumda da toplumları zehirleyebilir. O nedenle medyada güven ve tarafsızlık esastır. Bunun için medyanın, özellikle sınırlı bir gelire sahip dijital medyanın ekonomik bağımsızlığı objektiflik

ile ilişkilidir. Yukarıda bahsettiğimiz (objektif medya uygulamasına yönelik) bu çalışma her bakımdan geliştirilebilir, genişletilebilir.

Sonuç

Geleneksel medyanın yerini giderek dijital medyanın alması, haber tüketim alışkanlıklarını ve medya endüstrisini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Yeni medya, internetin sunduğu esneklik, hızlı erişim ve etkileşim imkanlarıyla bilgiye ulaşmayı daha demokratik hale getirmiştir. Ancak bu yeni düzende haberin güvenilirliği, tarafsızlığı ve etik ilkeler doğrultusunda yayınlanması kritik bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, abonelik sistemine dayalı, reklamsız ve tamamen bağımsız bir dijital haber platformunun hayata geçirilmesi önemli bir çözüm modeli olarak önerilmektedir. Çalışma kapsamında sunulan bu model, kaliteli ve doğru habere erişim ihtiyacına cevap vermeyi, okuyucuların haber kaynaklarına duyduğu güven eksikliğini gidermeyi ve medya çeşitliliğini artırmayı hedeflemektedir.

Dijital medya alanında objektifliğin korunması ve okuyucu merkezli bir haber anlayışının geliştirilmesi, toplumun bilgiye erişim hakkını güvence altına alacak ve medya okuryazarlığının artmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle, bağımsız ve tarafsız bir medya ekosisteminin inşa edilmesi, uzun vadede sadece haber sektörü için değil, toplumun bilinçli ve doğru bilgiye ulaşan bireyler yetiştirmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Son olarak, dijital medya platformlarının abonelik sistemine geçişi, nitelikli haber sunumunu destekleyen bir model olarak hayata geçirilmeli ve okuyucular, bilinçli bir şekilde bu yapıya katılmalıdır. Güvenilir, şeffaf ve tarafsız bir haber kaynağı oluşturmak, medya sektörünün geleceği için kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Kaynakça

Birsen, H., (2005). İnternet Haberciliği ve Aktif İzlerkitle İlişkisi Çerçevesinde Etik Tartışmalar, Selçuk İletişim, 3.4, 68-79

Bulunmaz, B. (2012). Yeni medya eski medyaya karşı: savaşı kim kazandı ya da kim kazanacak? Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Yıl: 4 Sayı: 7

Çakır, H. (2007). Geleneksel Gazetecilik Karşısında İnternet Gazeteciliği, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 22 Yıl: 2007/1

Dönmez, İ. H. (2010). İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve 'Kapan' Manşetler", Akdeniz Üniversitesi İletişim Fa-kültesi Dergisi, Aralık 2010, Sayı: 14, Sayfa: 105-129. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 14 (105-129).

İnce, M. (2018). Haber Edinme Aracı Olarak Internet ve Internet Haberciliği, Konya: Eğitim Kitabevi.

İnce, M. ve Koçak, M.C (2018) Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi ile İlgili Yayınlanan Haberlerde Söylem ve İdeoloji. İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018 Sayfa: 1969-1999

İnce, M. ve Koçak, M.C. (2018) THE USE OF TV IN USA PRECIDENCY ELECTIONS AS A MASS MEDIA. Electronic Turkish Studies. Spring2018, Vol. 13 Issue 13, p37-51. 15p.

İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1), 1-11.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). ANA HABER BÜLTENLERİNDE HABERLERİN KONUSU VE SUNUM TARZI İLE REYTİNG ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(1), 416-441. https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(2), 1111-1144. https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(3), 726-741.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye'de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi(11), 160-186. https://doi.org/10.21733/ibad.897332

Kalsın, B. (2016). Geçmişten Geleceğe İnternet Gazeteciliği: Türkiye Örneği, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 42, p. 75-94, Winter III 2016, (ss.75-94)

Kara, E. ve Yanık H. (2017). İnternet haberciliğinde dil sorunu-argo kullanımı üzerine bir içerik analizi, Sobider, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 11, Haziran 2017, s. 832-846

Kazaz, M. (2013). Geleneksel Habercilikten İnternet Haberciliğine Geçiş Sürecinde Spor Basını. Selçuk İletişim, 4(4), 220-229. https://doi.org/10.18094/si.45955

Kazaz, M., (2007). Geleneksel Habercilikten İnternet Haberciliğine Geçiş Sürecinde Spor Basını, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi

MEGEP (2011). İnternet Haberciliği Ders Notları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara

Toruk, İ. (2008). Gutenberg'den Dijital Çağa Gazetecilik, Türki-ye'de haber siteleri, İstanbul: Literatürk Yayınları.

Törenli, N. (2005). Bilişim teknolojileri temelinde haber medya-sının yeniden biçimlenişi: Yeni Medya, yeni iletişim or-tamı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Uzun, R. (2005). Haber Telif Hakları ve İnternet Gazeteciliğinde İntihal, İletişim, 2005 / 21

Varol, A. (2011). İnternet Yayıncılığında Etiksel Sorunlar, II. Medya ve Etik Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, 13-15 Ekim 2011, Bildiri CD'si, Elâzığ.

Yalınız, M. F., & Özsoy, S. (2022). Yerel İnternet Gazetelerinin Tık Sayısını Arttırmak İçin Kullandıkları Yöntemler: Bolu Örneği. Yeni Medya, 2022(12), 156-181. https://doi.org/10.55609/yenimedya.1070683

AMATÖR FUTBOLUN POPÜLERLEŞMESİNDE MEDYA VE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ[1]

Fatih ÜNLÜ

Karabük Üniversitesi, muhabir78@gmail.com-ORCID ID: 0009-0000-3940-6209

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

ÖZET

Genel olarak medya, sporun geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlarken, sosyal medya da özellikle amatör sporların ve sporcuların görünürlüğünü artırmak, yerel toplulukları harekete geçirmek ve bireylerin amatör futbola olan ilgisini güçlendirmek için önemli bir araç konumundadır.

Bu araştırma, amatör futbola ilgiyi artırmada medya ve sosyal medyanın rolünü incelemektedir. Geleneksel ve dijital medyanın amatör kulüplerin görünürlüğü, katılım ve sponsorluk üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Karabük'te 393 katılımcıyla yapılan anket çalışması, spor-medya ilişkisi ve sosyal medya etkisini değerlendirmiştir. Sonuçlara göre, katılımcıların %75,8'i amatör takımları medya aracılığıyla tanırken, %87'si sosyal medyanın bilinirliği artırdığını belirtmiştir. Sosyal medya, sürdürülebilirlik ve sponsorluk açısından güçlü bir araç olsa da geleneksel medya hâlâ güvenilir bir kaynak olarak görülmektedir. Araştırma, medyanın olumlu etkilerinin yanı sıra amatör branşlara ve kadın sporculara yeterli yer verilmemesi gibi eksiklikleri de ortaya koymuştur. Bu bulgular, amatör futbolun geleceği için daha kapsayıcı medya kullanımının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amatör futbol, sosyal medya, geleneksel medya, tanıtım, spor yönetimi, sponsorluk, taraftar katılımı.

Giriş

Futbola olan ilginin artmasında basın ve sosyal medyanın etkisi büyük bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformları, futbol kulüplerine ve sporculara hayranlarıyla daha doğrudan iletişim kurma imkânı sunarak taraftar katılımını artırmaktadır. Araştırmalar, kulüplerin sosyal medyada etkin varlık göstermesinin, taraftar sadakatini artırdığını ortaya koymaktadır (Girsang, 2022).

Futbol kulüplerinin sosyal medya stratejileri, özellikle büyük turnuvalar sırasında taraftar katılımını artırmak için farklı içerikler sunmaktadır. Örneğin, Chelsea FC'nin Şampiyonlar Ligi

[1] Bu çalışma, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası İletişim Ana Bilim Dalı'nda Fatih Ünlü tarafından hazırlanan "Amatör Futbola İlginin Artmasında Basın ve Sosyal Medyanın Etkisi" konulu Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

maçları öncesinde ve sonrasında sosyal medyayı etkin kullanması, bu platformların viral pazarlama aracı olarak önemini göstermiştir (Rosier, 2018).

Sosyal medya, sadece taraftarlarla değil, aynı zamanda yatırımcılar ve sponsorlarla da ilişkiler kurmada bir köprü işlevi görmektedir. Sosyal medya metrikleri, kulüplerin piyasa değeri ve gelirleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu da sosyal medya stratejilerinin ekonomik değer yaratmadaki rolünü ortaya koymaktadır (Lardo ve ark., 2017).

Medya ve tarihsel süreci

Medya, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren iletişim ve bilgi paylaşımında temel bir araç olmuştur. Tarih boyunca toplumsal değişimlerle birlikte medya da evrim geçirmiştir. İlk başlarda sözlü anlatımlar ve mağara resimleri kullanılırken, yazının icadı ile bilgi aktarımı kalıcı hale gelmiştir (Ipsen, 2002).

15. yüzyılda matbaanın icadı, bilginin daha hızlı yayılmasını sağlamış; 20. yüzyılda radyo, televizyon ve sinemanın gelişimiyle kitle iletişiminde devrim yaşanmıştır (Rudakov, 2023). Dijital devrim ve internet, bilgiye erişim olanaklarını sınırsız hale getirmiş ve bireylerin medya tüketim alışkanlıklarını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Scolari, 2023).

Medyanın kitleler üzerindeki etkisi

Medya, modern toplumlarda sosyal, politik ve kültürel yapıları şekillendiren güçlü bir aktördür. Doğru bilgi sağlayan medya içeriği, bireylerin demokratik süreçlere katılımını artırabilir (Newton, 1999). Ancak, medya aynı zamanda şiddet ve yanlış bilgi yayılımı gibi olumsuz etkilere de neden olabilir (Phillips, 1986).

Geleneksel medya, gazete, radyo ve televizyon gibi mecralar aracılığıyla bilgi aktarımında uzun süre boyunca birincil kaynak olmuştur. Toplumsal güvenilirlik ve geniş erişim kapasitesi sayesinde toplumların bilgiye ulaşım şeklini belirlemiştir (Khanna ve Khanna, 2016). Geleneksel medya aynı zamanda kültürel değerlerin korunması ve aktarılmasında da önemli bir rol oynamıştır (Bangari, 2013).

Yeni medya, dijital teknolojilerin ilerlemesiyle ortaya çıkan ve bireylerin içerik üretimi, paylaşımı ve etkileşimi için yeni olanaklar sunan bir kavramdır (Rosen ve Nelson, 2008). Yeni medya, kullanıcıları pasif tüketiciler yerine aktif içerik üreticileri haline getirmiştir (Constantinides ve Fountain, 2008).

Web 1.0 döneminde internet statik ve tek yönlü bir bilgi kaynağı olarak kullanılırken (Lewis, 2006), Web 2.0 ile birlikte sosyal medya platformları ve bloglar gibi interaktif içerik paylaşımını destekleyen yapılar ortaya çıkmıştır (Murugesan, 2007). Kullanıcıların ortak katkılarıyla oluşan "kollektif bilgelik" kavramı, bilgiye erişimi daha demokratik hale getirmiştir.

1. SPOR VE MEDYA İLİŞKİSİ

Spor ve medya arasındaki ilişki, modern toplumlarda kültürel, ekonomik ve sosyal dinamikleri etkileyen önemli bir faktördür. Medya, sporun görünürlüğünü artırarak geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, spor da medya için büyük bir içerik kaynağı sunmaktadır. Televizyon ve dijital platformların gelişimi, sporun küresel bir endüstri haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Spor organizasyonları ve etkinlikleri medya aracılığıyla dünya çapında izleyicilere ulaşmaktadır. Özellikle televizyon yayınları, sporun izlenmesini kolaylaştırarak reklam ve sponsorluk gelirlerini artırmıştır. Sosyal medya platformları ise taraftarların sporla ilgili içerikler üretmesine olanak tanıyarak izleyicileri aktif katılımcılar haline getirmiştir.

Medya, sporun tanıtımında ve izleyici kitlesini artırmada kritik bir rol oynar. Sosyal medya platformları, spor organizasyonlarının hedef kitlelerine doğrudan ulaşmasını sağlayarak sporun popülerliğini artırmaktadır. Futbolcular ve takımlar, sosyal medya aracılığıyla taraftarlarıyla etkileşim kurarak marka değerlerini yükseltmektedir. Ancak medya, zaman zaman sporcularla gerginliklere de yol açabilmektedir.

Futbol, medya ile en güçlü bağı olan spor dalıdır. Televizyon yayınları ve dijital platformlar sayesinde futbol, küresel bir fenomen haline gelmiş ve büyük bir ekonomik sektör oluşturmuştur. Örneğin, İngiltere Premier Ligi'nin televizyon yayın hakları kulüplerin en önemli gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir. Sosyal medya da futbolun etkileşimli bir deneyime dönüşmesini sağlamış, futbolcuların kişisel markalarını güçlendirmelerine yardımcı olmuştur.

Medya, futbolun kurallarını ve yönetim biçimini de etkilemiş, VAR (Video Yardımcı Hakem) gibi teknolojik yeniliklerin gelişmesine yol açmıştır. Uluslararası turnuvalar ise futbolun kültürel ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir araç olmasını sağlamıştır.

Futbol, dünya genelinde en popüler spor dalıdır. Bunun en büyük sebepleri, kurallarının basitliği, her yaştan insanın oynayabilmesi ve geniş kitlelere hitap edebilmesidir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı, futbolu bir şekilde takip etmekte veya oynamaktadır. FIFA Dünya Kupası ve UEFA Şampiyonlar Ligi gibi organizasyonlar, futbolun küresel çekiciliğini artırmaktadır.

Ekonomik açıdan futbol, en büyük spor endüstrilerinden biridir. Yayın hakları, sponsorluklar, bilet satışları ve oyuncu transferleriyle milyarlarca dolarlık bir ekonomi yaratmaktadır. Dünya Kupası gibi organizasyonlar, futbolun ekonomik büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Futbol, sadece bir spor değil, aynı zamanda bir kültürel ve sosyal etkileşim aracıdır. Taraftarlar arasında güçlü bir aidiyet duygusu oluşturur ve farklı kültürlerden insanları bir araya getirerek toplumsal dayanışmayı artırır.

Futbol hem profesyonel hem de amatör düzeyde oynanabilir. Profesyonel futbol, yüksek düzeyde eğitim, bilimsel antrenman programları ve ekonomik kazanç odaklıdır. Oyuncuların performansları gelişmiş teknolojilerle takip edilir ve büyük bir finansal sistemin parçasıdır.

Amatör futbol ise daha çok sporun keyif alınarak oynandığı, ekonomik kazançtan çok sosyal etkileşim ve eğlencenin ön planda olduğu bir alan olarak tanımlanabilir. Mahalle maçları, okul turnuvaları gibi organizasyonlar amatör futbolun temel bileşenleridir.

Profesyonel futbol, FIFA, UEFA gibi kurumların yönetiminde, ulusal ve uluslararası düzeyde kurumsallaşmış bir yapıya sahiptir. Liglerin fikstürleri önceden belirlenir, kulüpler büyük gelirler elde eder ve sponsorluk anlaşmalarıyla desteklenir.

Amatör futbol ise daha küçük ölçekli organizasyonlardan oluşur. Kulüplerin bütçeleri genellikle küçük bağışlarla veya oyuncuların kendi katkılarıyla döner. Ekonomik kazançtan çok, futbolun sosyal bir araç olarak kullanılması ön plandadır.

Profesyonel futbol, medya ve büyük organizasyonlarla küresel bir fenomen haline gelirken, amatör futbol yerel toplulukların sosyalleşmesini sağlar. Profesyonel futbolcular küresel markalar haline gelirken, amatör futbol daha çok bireylerin fiziksel aktivite yapmasını ve sosyalleşmesini destekleyen bir yapıdadır.

Profesyonel futbolcular, fiziksel ve zihinsel olarak gelişmiş antrenman programlarına tabidir. Performans analizleri yapılır, beslenme ve psikolojik destek sağlanır. Özel antrenörler, teknolojik araçlar ve gelişmiş tesisler kullanılır.

Amatör futbolcular ise daha çok hobi amaçlı futbol oynar ve profesyonel destek almazlar. Antrenmanlar daha az sıklıkla yapılır ve performans odaklı değil, eğlence ve sosyalleşme amacı taşır.

Spor ve medya arasındaki ilişki, sporun küresel bir endüstri haline gelmesini sağlamış, futbol ise bu sürecin en büyük temsilcisi olmuştur. Profesyonel futbol, büyük ekonomik ve sosyal etkilere sahipken, amatör futbol daha çok bireylerin sosyal bağlarını güçlendiren bir spor dalıdır. Medyanın gelişmesiyle futbol sadece bir oyun olmaktan çıkıp, kültürel ve ekonomik bir fenomen haline gelmiştir.

2. ARAŞTIRMA

Araştırmanın amacı ve önemi

Bu çalışmanın önemi, amatör futbolun medya ve sosyal medya aracılığıyla tanıtımını, görünürlüğünü ve toplumsal etkilerini incelemesinden kaynaklanmaktadır. Spor, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığına olan katkılarıyla toplumsal yaşamın önemli bir unsuru olmasının yanı sıra, kültürel değerlerin aktarımı ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesi açısından da kritik bir role sahiptir. Ancak, amatör futbol gibi spor dalları, profesyonel sporların gölgesinde kalmakta ve bu durum, amatör sporların tanıtım, destek ve sürdürülebilirlik açısından zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır.

Medya, sporun geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, sosyal medya özellikle amatör sporların ve sporcuların görünürlüğünü artırmak, yerel toplulukları harekete geçirmek ve bireylerin amatör futbola olan ilgisini güçlendirmek için eşsiz bir araç sunmaktadır. Bu çalışma, sosyal medyanın amatör futbol üzerindeki etkilerini ele alarak hem bireysel sporcular hem de yerel topluluklar için fırsatlar ve zorlukları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu çalışma amatör futbolun tanıtımı ve desteklenmesi için medya ve sosyal medya kullanımına dair somut öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Literatürde amatör futbolla ilgili medya ve sosyal medyanın etkilerini ele alan çalışmaların sınırlı olması, bu araştırmayı daha da önemli hale getirmektedir. Mevcut araştırmaların genellikle profesyonel spor odaklı olması, amatör sporların hak ettiği akademik dikkati görmediğini göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve amatör futbolun medya ve sosyal medya aracılığıyla daha geniş bir perspektifte değerlendirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmanın yöntemi

Bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Karabük ilinde yaşayan amatör futbola ilgi duyan insanlar oluştururken, örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş 393 kişi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak 30 sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Anket Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 2024/09(24) sayılı Kurul Kararı ile onaylanmıştır. Anketin birinci bölümünde araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu yer almakta olup, bu bölüm 8 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde ise Ünsal, 2013 tarafından geliştirilen spor-medya ilişkisine yönelik çoktan seçmeli 25 soru bulunmaktadır. Araştırmanın temel amacı, amatör futbola olan ilginin artırılmasında medya ve sosyal medyanın rolünü belirlemek ve bu bağlamda veri analizi gerçekleştirmektir. Elde edilen veriler, frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırma Hipotezleri / Problem

Amatör futbola yönelik ilginin profesyonel sporlar karşısında giderek azalması ve literatürde amatör futbola yönelik çalışmaların yok denecek kadar az olması, bu spor dalının tanıtımı, sürdürülebilirliği ve toplumsal faydalarının yeterince ortaya konulamaması sorunlarını beraberinde getirmektedir; bu bağlamda, medya ve sosyal medya platformlarının amatör futbol üzerindeki etkisini anlamak, bu spor dalının daha geniş kitlelere ulaştırılması ve toplum nezdinde hak ettiği değeri görmesi açısından kritik bir ihtiyaçtır.

1. Medya ve sosyal medyanın amatör futbola ilgiyi artırmadaki etkisi nedir?
2. Amatör futbolun sosyal medya aracılığıyla yerel topluluklarda ve küresel ölçekte görünürlüğü nasıl sağlanmaktadır?
3. Amatör futbolun sosyal medya üzerinden tanıtımı, yerel toplulukların katılımını nasıl etkilemektedir?
4. Medya ve sosyal medya, amatör futbol takımlarının sponsorluk bulma süreçlerini nasıl kolaylaştırmaktadır?

3. BULGULAR

3.1 Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken	Gurup		N	%
	Yaş	18-25 Yaş	150	38,2
		26-32 Yaş	66	16,8
		33-37 Yaş	50	12,7
		38-44 Yaş	61	15,5
		45-51 Yaş	42	10,7
		52-58 Yaş	15	3,8
		59 Yaş ve üstü	9	2,3
	Medeni Durum	Bekar	188	47,8
		Evli	205	52,2
	Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	3	0,8
		İlköğretim	30	7,6
		Lise	142	36,1
		Ön Lisans	60	15,3
		Lisans	133	33,8
		Lisansüstü	25	6,4

Meslek	Çalışmıyor	32	8,1
	Öğrenci	102	26
	Serbest Meslek	33	8,4
	Özel Sektör	122	31
	Memur	88	22,4
	Emekli	16	4,1
Amatör spor kulübünü basından ya da sosyal medyadan duyduğunuz oldu mu?	Evet	298	75,8
	Hayır	54	13,7
	Fikrim yok	41	10,4
Desteklediğiniz takımın haberlerini basın ya da sosyal medyada görmek sizi daha iyi hissettiriyor mu?	Evet	367	93,4
	Hayır	13	3,3
	Fikrim yok	13	3,3
Sosyal medyanın yaygınlaşması ile daha fazla amatör takımın bilindiğini düşünüyor musunuz?	Evet	342	87
	Hayır	27	6,9
	Fikrim yok	24	6,1
Takımların basın ve sosyal medyada daha fazla görüşmesi ilke daha kolay sponsor bulabildiğini düşünüyor musunuz?	Evet	305	77,6
	Hayır	45	11,5
	Fikrim yok	43	10,9
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı göstermektedir. Katılımcıların %38,2'si 18-25 yaş aralığında olup, %16,8'i 26-32 yaş aralığında, %12,7'si 33-37 yaş aralığında, %15,5'i 38-44 yaş aralığında, %10,7'si 45-51 yaş aralığında, %3,8'i 52-58 yaş aralığında ve %2,3'ü 59 yaş ve üstü grubundadır. Medeni durum açısından, katılımcıların %52,2'si evli, %47,8'i bekardır. Eğitim durumuna bakıldığında, %36,1'i lise mezunu, %15,3'ü ön lisans mezunu, %33,8'i lisans mezunu, %6,4'ü ise lisansüstü eğitim almıştır.

Meslek gruplarına göre, %31'i özel sektörde çalışmakta, %22,4'ü memur, %8,4'ü serbest meslek sahibi, %4,1'i ise emeklidir. Ayrıca, %26'sı öğrenci ve %8,1'i çalışmamaktadır.

Amatör spor kulüplerini basından veya sosyal medyadan duyma oranı %75,8 ile oldukça yüksektir. Katılımcıların %93,4'ü destekledikleri takımların haberlerini basında veya sosyal medyada görmenin kendilerini daha iyi hissettirdiğini belirtmiştir. Sosyal medyanın yaygınlaşması ile daha fazla amatör takımın bilinir hale geldiğini düşünenlerin oranı %87'dir. Ayrıca, katılımcıların %77,6'sı, takımların basın ve sosyal medyada daha fazla yer almasının sponsor bulma süreçlerini kolaylaştırdığını düşünmektedir.

Bu veri setinde, genç yaş gruplarının (%18-25 yaş), eğitim düzeyi lisans ve üzeri olan bireylerin, evli olanların ve amatör spor kulüplerine sosyal medya üzerinden erişimi yüksek katılımcıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca, sosyal medyanın amatör sporlar üzerindeki olumlu etkisi katılımcılar tarafından büyük ölçüde kabul edilmektedir.

3.2 Katılımcıların Spor Medyasının Yayınlarından Memnuniyet Durumları

Soru	Gurup	N	%
Spor medyasının yayınından memnun musunuz?	Evet	156	39,7
	Hayır	85	21,6
	Kısmen	135	34,4
	Fikrim yok	17	4,3
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 2. Katılımcıların Spor Medyasının Yayınlarından Memnuniyet Durumları

Tablo 2'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %39,7'sinin spor medyasının yayınlarından memnun olduğu, %34,4'ünün kısmen memnun olduğu görülmektedir. Katılımcıların %21,6'sı spor medyasının yayınlarından memnun olmadığını ifade ederken, %4,3'lük bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.3 Katılımcıların Spor Medyasında Yanıltıcı Haberler Konusunda Düşünceleri

Soru	Gurup		N	%
Spor medyasında yanıltıcı haberler olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	199	50,6
		Hayır	57	14,5
		Kısmen	110	28
		Fikrim Yok	27	6,9
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 3. Katılımcıların Spor Medyasında Yanıltıcı Haberler Konusunda Düşünceleri

Tablo 3'teki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %50,6'sının spor medyasında yanıltıcı haberler olduğunu düşündüğü, %28'inin kısmen yanıltıcı haberler olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Katılımcıların %14,5'i spor medyasında yanıltıcı haber olmadığını düşünürken, %6,9'luk bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.4 Katılımcıların Spor Medyasında Yer Alan Kişilerin Yeterli Bilgi Birikimine Sahip Olup Olmadığı Konusundaki Düşünceleri

Soru	Gurup		N	%
Spor medyasında yer alan kişilerin yeterli bilgi birikimine sahip olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	79	20,1
		Hayır	112	28,5
		Kısmen	176	44,8
		Fikrim yok	26	6,6
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 4. Katılımcıların Spor Medyasında Yer Alan Kişilerin Yeterli Bilgi Birikimine Sahip Olup Olmadığı Konusundaki Düşünceleri

Tablo 4'teki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %20,1'inin spor medyasında yer alan kişilerin yeterli bilgi birikimine sahip olduğunu düşündüğü, %44,8'inin bu konuda kısmen olumlu görüş belirttiği görülmektedir. Katılımcıların %28,5'i yeterli bilgi birikiminin olmadığını ifade ederken, %6,6'lık bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.5 Okuyucunun Beklentilerinin Spor Medyasının Yayın Politikalarında Dikkate Alıp Almadığı Konusu

Soru	Gurup		N	%
Spor medyası yayın politikalarında okuyucunun beklentilerini dikkate alıyor mu?		Evet	128	32,6
		Hayır	94	23,9
		Kısmen	125	31,8
		Fikrim yok	46	11,7
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 5. Okuyucunun Beklentilerinin Spor Medyasının Yayın Politikalarında Dikkate Alıp Almadığı Konusu

Tablo 5'teki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %32,6'sının spor medyasının yayın politikalarında okuyucunun beklentilerini dikkate aldığını düşündüğü, %31,8'inin bu konuda kısmen olumlu görüş belirttiği görülmektedir. Katılımcıların %23,9'u okuyucunun beklentilerinin dikkate alınmadığını ifade ederken, %11,7'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.6 Katılımcıların Taraftarı Olduğu Kulübün Sportif Başarısından Duyduğu Mutluluğun Spor Medyasını Takip Etmesinde Etken Olup Olmadığı Konusu

Soru	Gurup		N	%
Taraftarı olduğunuz kulübün sportif başarısından duyduğunuz mutluluk spor medyasını takip etmenizde etken mi?		Evet	298	75,8
		Hayır	38	9,7
		Kısmen	44	11,2

	Fikrim yok	13	3,3
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 6. Katılımcıların Taraftarı Olduğu Kulübün Sportif Başarısından Duyduğu Mutluluğun Spor Medyasını Takip Etmesinde Etken Olup Olmadığı Konusu

Tablo 6'daki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %75,8'inin taraftarı oldukları kulübün sportif başarısından duydukları mutluluğun spor medyasını takip etmelerinde bir etken olduğunu düşündüğü görülmektedir. Katılımcıların %11,2'si bu durumun kısmen etkili olduğunu belirtirken, %9,7'si bir etkisi olmadığını ifade etmiş, %3,3'lük bir kesim ise bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.7 Katılımcıların Kulüp Yazarlığını Etik Açıdan Uygun Bulup Bulmaması

Soru	Gurup	N	%
Kulüp yazarlığını etik açıdan uygun buluyor musunuz?	Evet	199	50,6
	Hayır	52	13,2
	Kısmen	92	23,4
	Fikrim yok	50	12,7
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 7. Katılımcıların Taraftarı Olduğu Kulübün Sportif Başarısından Duyduğu Mutluluğun Spor Medyasını Takip Etmesinde Etken Olup Olmadığı Konusu

Tablo 7'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %50,6'sının kulüp yazarlığını etik açıdan uygun bulduğu, %23,4'ünün bu durumu kısmen uygun gördüğü görülmektedir. Katılımcıların %13,2'si kulüp yazarlığını etik açıdan uygun bulmazken, %12,7'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.8 Spor Medyasının Karşılaşmalar Sonrasında Sporcuları Kahraman ya da Kurban Olarak Göstermesini Katılımcıların Doğru Bulup Bulmaması

Soru	Gurup	N	%
Spor medyasının karşılaşmalar sonrasında sporcuları kahraman ya da kurban olarak göstermesini doğru buluyor musunuz?	Evet	59	15
	Hayır	252	64,1
	Kısmen	67	17
	Fikrim yok	15	3,8
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 8. Spor Medyasının Karşılaşmalar Sonrasında Sporcuları Kahraman ya da Kurban Olarak Göstermesini Katılımcıların Doğru Bulup Bulmaması

Tablo 8'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %64,1'inin spor medyasının karşılaşmalar sonrasında sporcuları kahraman ya da kurban olarak göstermesini doğru bulmadığı, %17'sinin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %15'i bu yaklaşımı doğru bulurken, %3,8'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.9 Katılımcıların Spor Medyasının Şiddeti Körükleyip Körüklememesi Hakkında Görüşleri

Soru	Gurup	N	%
Spor medyasının şiddeti körüklediğini düşünüyor musunuz?	Evet	148	37,7
	Hayır	120	30,5
	Kısmen	113	28,8
	Fikrim yok	12	3,1
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 9. Katılımcıların Spor Medyasının Şiddeti Körükleyip Körüklememesi Hakkında Görüşleri

Tablo 9'daki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %37,7'sinin spor medyasının şiddeti körüklediğini düşündüğü, %28,8'inin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %30,5'i spor medyasının şiddeti körüklemediğini ifade ederken, %3,1'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.10 Spor Medyasının Fair-Play Anlayışına ve Sporun Gelişmesine Olumlu Etkisinin Olup Olmaması

Soru	Gurup		N	%
Spor medyasının fair-play anlayışına ve sporun gelişmesine olumlu etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	184	46,8
		Hayır	83	21,1
		Kısmen	89	22,6
		Fikrim yok	37	9,4
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 10. Spor Medyasının Fair-Play anlayışına ve sporun gelişmesine olumlu etkisinin olup olmaması

Tablo 10'daki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %46,8'inin spor medyasının fair-play anlayışına ve sporun gelişmesine olumlu etkisi olduğunu düşündüğü, %22,6'sının bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %21,1'i spor medyasının bu alanlara olumlu bir etkisi olmadığını ifade ederken, %9,4'lük bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.11 Spor Branşlarının Yaygınlaşmasında Medyanın Rolü Olup Olmaması

Soru	Gurup		N	%
Spor branşlarının yaygınlaşmasında medyanın rolü olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	298	75,8
		Hayır	32	8,1
		Kısmen	52	13,2
		Fikrim yok	11	2,8
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 11. Spor Branşlarının Yaygınlaşmasında Medyanın Rolü Olup Olmaması

Tablo 11'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %75,8'inin spor branşlarının yaygınlaşmasında medyanın rolü olduğunu düşündüğü, %13,2'sinin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %8,1'i medyanın bu konuda bir rolü olmadığını ifade ederken, %2,8'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.12 Spor Medyasının Takipçilerini Aktif Spora Yönlendirip Yönlendirmemesi

Soru	Gurup		N	%
Spor medyasının takipçilerini aktif spora yönlendirdiğini düşünüyor musunuz?		Evet	216	55
		Hayır	54	13,7
		Kısmen	101	25,7
		Fikrim yok	22	5,6
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 12. Spor Medyasının Takipçilerini Aktif Spora Yönlendirip Yönlendirmemesi

Tablo 12'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %55'inin spor medyasının takipçilerini aktif spora yönlendirdiğini düşündüğü, %25,7'sinin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %13,7'si spor medyasının takipçilerini aktif spora yönlendirmediğini ifade ederken, %5,6'lık bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.13 Medyanın Ülkemizdeki Spor Yönetimine Etkisi Olup Olmaması

Soru	Gurup		N	%
Medyanın ülkemizdeki spor		Evet	262	66,7

yönetimine etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?	Hayır	30	7,6
	Kısmen	80	20,4
	Fikrim Yok	21	5,3
	TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 13. Medyanın Ülkemizdeki Spor Yönetimine Etkisi Olup Olmaması

Tablo 13'teki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %66,7'sinin medyanın ülkemizdeki spor yönetimine etkisi olduğunu düşündüğü, %20,4'ünün bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %7,6'sı medyanın spor yönetimine etkisi olmadığını ifade ederken, %5,3'lük bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.14 Katılımcıların Yerel Medyanın Spor Kültürünün Yaygınlaşmasında Etkili Olup Olmaması Hakkındaki Görüşleri

Soru	Gurup		N	%
Yerel medyanın spor kültürünün yaygınlaşmasında etkili olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	239	60,8
		Hayır	51	13
		Kısmen	86	21,9
		Fikrim yok	17	4,3
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 14. Katılımcıların Yerel Medyanın Spor Kültürünün Yaygınlaşmasında Etkili Olup Olmaması Hakkındaki Görüşleri

Tablo 14'teki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %60,8'inin yerel medyanın spor kültürünün yaygınlaşmasında etkili olduğunu düşündüğü, %21,9'unun bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %13'ü yerel medyanın bu konuda etkili olmadığını ifade ederken, %4,3'lük bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.15 Spor Medyasının Toplumsal Değişime Katkısı Olup Olmaması

Soru	Gurup		N	%
Spor medyasının toplumsal değişime katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	221	56,2
		Hayır	50	12,7
		Kısmen	98	24,9
		Fikrim yok	24	6,1
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 15. Spor Medyasının Toplumsal Değişime Katkısı Olup Olmaması

Tablo 15'teki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %56,2'sinin spor medyasının toplumsal değişime katkısı olduğunu düşündüğü, %24,9'unun bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %12,7'si spor medyasının toplumsal değişime katkısı olmadığını ifade ederken, %6,1'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.16 Katılımcıların Medyanın Spor Branşlarını Kitle Kültürü Haline Getirmede Etkisi Hakkındaki Düşünceleri

Soru	Gurup		N	%
		Evet	235	59,8
Medyanın spor branşlarını kitle kültürü haline getirmede etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?		Hayır	34	8,7
		Kısmen	101	25,7
		Fikrim yok	23	5,9
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 16. Katılımcıların Medyanın Spor Branşlarını Kitle Kültürü Haline Getirmede Etkisi Hakkındaki Düşünceleri

Tablo 16'daki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %59,8'inin medyanın spor branşlarını kitle kültürü haline getirmede etkisi olduğunu düşündüğü, %25,7'sinin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %8,7'si medyanın bu konuda bir etkisi olmadığını ifade ederken, %5,9'luk bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.17 Medyada Yer Alan Spor İçerikli Reklamların Toplumun Spora Yönlendirmede Etkili Olup Olmaması Konusu

Soru	Gurup		N	%
Medyada yer alan spor içerikli reklamların toplumun spora yönlendirmede etkili olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	221	56,2
		Hayır	55	14
		Kısmen	103	26,2
		Fikrim yok	14	3,6
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 17. Medyada Yer Alan Spor İçerikli Reklamların Toplumun Spora Yönlendirmede Etkili Olup Olmaması Konusu

Tablo 17'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %56,2'sinin medyada yer alan spor içerikli reklamların toplumun spora yönlendirmede etkili olduğunu düşündüğü, %26,2'sinin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %14'ü bu tür reklamların etkili olmadığını ifade ederken, %3,6'lık bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.18 Sporda Uluslararası Arenada Başarımızın Yükselmesinde, Toplumun Spor Konusunda Medya Tarafından Bilinçlendirilmesinin Etkisi Konusu

Soru	Gurup		N	%
Sporda uluslararası arenada başarımızın yükselmesinde, toplumun spor konusunda medya tarafından bilinçlendirilmesinin etkili olacağını düşünüyor musunuz?		Evet	282	71,8
		Hayır	31	7,9
		Kısmen	62	15,8
		Fikrim yok	18	4,6
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 18. Sporda Uluslararası Arenada Başarımızın Yükselmesinde, Toplumun Spor Konusunda Medya Tarafından Bilinçlendirilmesinin Etkisi Konusu

Tablo 18'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %71,8'inin sporda uluslararası arenada başarının yükselmesinde, toplumun spor konusunda medya tarafından bilinçlendirilmesinin etkili olacağını düşündüğü, %15,8'inin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %7,9'u bu konuda bir etkisi olmadığını ifade ederken, %4,6'lık bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.19 Toplumda Spor Bilincinin Yaygınlaştırılması Konusunda Toplum Tarafından Sevilen Kişilerin Medyada Yer almasının (Politikacı, Sanatçı, Ünlü, Sporcu vb.) Olumlu Etkisinin Bulunup Bulunmadığı Konusu

Soru	Gurup		N	%
Toplumda spor bilincinin yaygınlaştırılması konusunda toplum tarafından sevilen kişilerin medyada yer almasının (politikacı, sanatçı, ünlü, sporcu vb.) olumlu etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?		Evet	264	67,2
		Hayır	40	10,2
		Kısmen	69	17,6
		Fikrim yok	20	5,1
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 19. Toplumda spor bilincinin yaygınlaştırılmasında toplum tarafından sevilen kişilerin medyada yer almasının (politikacı, sanatçı, ünlü, sporcu vb.) olumlu etkisinin olup olmadığı konusu

Tablo 19'daki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %67,2'sinin, toplumda spor bilincinin yaygınlaştırılması konusunda toplum tarafından sevilen kişilerin medyada yer

almasının olumlu etkisi olduğunu düşündüğü, %17,6'sının bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %10,2'si bu durumun olumlu bir etkisi olmadığını ifade ederken, %5,1'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.20 Katılımcıların Spor Karşılaşmalarının Paralı-Şifreli Kanallarda Yayınlanmasının Haber Alma Hakkını Engellediğini Düşünüp Düşünmemesi

Soru	Gurup		N	%
Spor karşılaşmalarının paralı-şifreli kanallarda yayınlanmasının haber alma hakkınızı engellediğini düşünüyor musunuz?		Evet	314	79,9
		Hayır	27	6,9
		Kısmen	40	10,2
		Fikrim yok	12	3,1
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 20. Katılımcıların Spor Karşılaşmalarının Paralı-Şifreli Kanallarda Yayınlanmasının Haber Alma Hakkını Engellediğini Düşünüp Düşünmemesi

Tablo 20'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %79,9'unun spor karşılaşmalarının paralı-şifreli kanallarda yayınlanmasının haber alma hakkını engellediğini düşündüğü, %10,2'sinin bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %6,9'u bu durumun haber alma hakkını engellemediğini ifade ederken, %3,1'lik bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.21 Medyanın Bayan Sporculara Yeterli Derecede Yer Verip Vermemesi

Soru	Gurup		N	%
Medyanın bayan sporculara yeterli derecede yer verdiğini düşünüyor musunuz?		Evet	95	24,2
		Hayır	179	45,5
		Kısmen	98	24,9
		Fikrim yok	21	5,3
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 21. Medyanın Bayan Sporculara Yeterli Derecede Yer Verip Vermemesi

Tablo 21'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %45,5'inin medyanın bayan sporculara yeterli derecede yer vermediğini düşündüğü, %24,9'unun bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %24,2'si medyanın bayan sporculara yeterli derecede yer verdiğini ifade ederken, %5,3'lük bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.22 Medyanın Amatör Branşlara Yeterli Derecede Yer Verip Vermemesi

Soru	Gurup		N	%
Medyanın amatör branşlara yeterli derecede yer verdiğini düşünüyor musunuz?		Evet	59	15
		Hayır	243	61,8
		Kısmen	77	19,6
		Fikrim yok	14	3,6
		TOPLAM	**393**	**100,0**

Tablo 22. Medyanın Amatör Branşlara Yeterli Derecede Yer Verip Vermemesi

Tablo 22'deki analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların %61,8'inin medyanın amatör branşlara yeterli derecede yer vermediğini düşündüğü, %19,6'sının bu durumu kısmen doğru bulduğu görülmektedir. Katılımcıların %15'i medyanın amatör branşlara yeterli derecede yer verdiğini ifade ederken, %3,6'lık bir kesim bu konuda fikir belirtmemiştir.

3.23 Katılımcıların Medyanın Futbol Dışındaki Branşlara Yeteri Kadar Önem Verdiğini Düşünüp Düşünmemesi Hakkındaki Görüşleri

Soru	Gurup	N	%

Medyanın futbol dışındaki branşlara yeteri kadar önem verdiğini düşünüyor musunuz?	Evet	83	21,1
	Hayır	205	52,2
	Kısmen	87	22,1
	Fikrim yok	18	4,6
TOPLAM		**393**	**100,0**

Tablo 23. Katılımcıların Medyanın Futbol Dışındaki Branşlara Yeteri Kadar Önem Verdiğini Düşünüp Düşünmemesi Hakkındaki Görüşleri

Çalışmada elde edilen bulgular, medyanın futbol dışı branşlara yeterince yer vermediği yönündeki genel algıyı açıkça ortaya koymuştur. Katılımcıların %52,2'si bu görüşü doğrudan desteklerken, %22,1'i kısmen aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Bu durum, medya içeriklerinde çeşitliliğe duyulan ihtiyacı gözler önüne sermektedir.

Araştırma kapsamında Karabük ilinde amatör futbolla ilgilenen farklı grupların (futbolcular, yöneticiler, hakemler, taraftarlar ve sporcu yakınları) sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte amatör futbola olan ilginin de belirgin şekilde arttığı görülmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu, amatör spor kulüplerini sosyal medya ve basın aracılığıyla tanıdıklarını belirtmiş; bu durum, medya ve sosyal medyanın tanıtımda ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.

Araştırmada yöneltilen temel sorular (hipotezler) tablo verileriyle desteklenerek cevaplanmıştır. Örneğin, "Medya ve sosyal medyanın amatör futbola ilgiyi artırmadaki etkisi nedir?" sorusu, Tablo 1'de yer alan ve katılımcıların daha önce duymadıkları kulüpleri medya aracılığıyla tanıyıp tanımadıklarını ölçen sorularla açıklanmıştır. %75,8'lik oran, bu etkinin oldukça güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, sosyal medyanın amatör futbolun yerel ve hatta küresel düzeyde görünürlüğünü artırdığı, erişim kolaylığı ve içeriklerin coğrafi sınır tanımaksızın yayılmasıyla desteklenmektedir. Bu bulgu, Tablo 14'te yer alan "Yerel medyanın spor kültürünün yaygınlaşmasındaki etkisi" sorusuyla da ilişkilendirilmiştir.

Yerel toplulukların amatör futbola katılımı ve medyanın bu süreçteki rolü, Tablo 11 ve 12'de yer alan sorularla değerlendirilmiş; medya ve sosyal medya içeriklerinin izleyicileri aktif spora yönlendirmedeki gücü vurgulanmıştır. Ayrıca, sponsorluk süreçlerinde sosyal medyanın rolü de net şekilde ortaya konmuştur: Katılımcıların %77,6'sı, basın ve sosyal medyada daha fazla yer alan takımların sponsor bulmasının kolaylaştığını belirtmiştir. Bu durum, sosyal medyanın düşük maliyetli, erişilebilir ve etkileşim odaklı yapısı sayesinde amatör takımlar için büyük fırsatlar sunduğunu göstermektedir.

Karabük ilindeki amatör futbolun yapısal gelişimi de çalışmanın dikkat çeken yönlerinden biridir. 2017-2018 sezonunda 11 takımdan oluşan 1. Amatör Lig'in, 2021-2022 sezonunda 19 takıma çıkması, yeni kulüplerin kurulması ve bu artışın yerel medya ilgisiyle doğrudan bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir. Yerel basının amatör takımlara yer vermesi, halkın bu takımlara olan sempatisini ve ligleri takip etme isteğini artırmıştır. 2022 yılında İhlas Haber Ajansı kaynaklı "Karabük'te amatör maçlara ilgi giderek artıyor" başlıklı haber de bu ilgiyi destekleyen örneklerden biridir.

Tüm bu veriler, sosyal medya ve yerel medyanın amatör futbolun tanıtımı, gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından stratejik bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu platformlar

sayesinde hem yerel düzeyde halkın ilgisi artırılmakta hem de kulüpler ekonomik anlamda güç kazanmaktadır.



Resim 1. Amatör futbol müsabakası taraftarları

Sonuç ve değerlendirme

Bu çalışma, amatör futbola olan ilginin artırılmasında medya ve özellikle sosyal medyanın rolünü çok boyutlu olarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, medya ve sosyal medya araçlarının amatör futbolun tanıtımı, sürdürülebilirliği ve toplumsal etkileri üzerindeki önemli katkılarını ortaya koymuştur.

Geleneksel medya hâlâ geniş kitlelere ulaşma ve güvenilirlik açısından etkili bir araç olarak varlığını sürdürmektedir. Televizyon ve basılı yayınlar, amatör futbolun tanıtımında kritik rol oynamaktadır. Ancak sosyal medya, etkileşim imkânı ve doğrudan iletişim avantajı sayesinde amatör takımlar için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, amatör kulüpleri sosyal medya veya basın aracılığıyla tanıdığını belirtmiştir. Sosyal medyada bu takımların görünürlüğü arttıkça, taraftar bağlılığı da artmakta ve sponsorluk süreçleri kolaylaşmaktadır.

Araştırma sonuçları, sosyal medyanın sadece tanıtım aracı olarak değil; aynı zamanda kulüplerin yerel topluluklarla bağlarını güçlendiren, taraftarların ilgisini canlı tutan ve ekonomik anlamda sürdürülebilirlik sağlayan stratejik bir platform olduğunu göstermektedir. Özellikle genç kullanıcılar arasında sosyal medyanın etkisi daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Bu da dijital yerlilerin, amatör futbolun yeni hedef kitlesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, medya içeriklerinde bazı yapısal eksiklikler de dikkat çekmektedir. Amatör futbola ve diğer branşlara yeterince yer verilmemesi, kadın sporculara olan ilgisizlik ve zaman zaman yanıltıcı haberlerin yapılması, medyanın eleştirilen yönleri arasında yer almaktadır. Katılımcılar, medyanın daha kapsayıcı ve adil bir yayın anlayışına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

Ayrıca çalışmada, sosyal medya ve internetin reklamcılık alanında da geleneksel medyanın önüne geçtiği belirtilmiştir. Sponsorların da artık dijital platformları daha çok tercih ettiği görülmekte ve bu da amatör kulüpler için yeni finansal fırsatların doğmasına katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, amatör futbolun tanıtımı ve gelişimi için medya ve sosyal medyanın bilinçli ve stratejik kullanımı büyük önem taşımaktadır. Amatör kulüplerin bu platformları etkin biçimde kullanmaları, görünürlüklerini artırmaları ve sponsorluk olanaklarını değerlendirmeleri önerilmektedir. Aynı zamanda, geleneksel medya ile sosyal medya arasında bir denge kurulması, bu iki mecranın birbiriyle entegre biçimde kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu çalışma, medya ve sosyal medyanın amatör futbol üzerindeki olumlu etkilerini detaylı biçimde ele alarak, kulüplerin bu alanlarda atacakları adımlara dair önemli bir rehber sunmaktadır. Medya araçlarının doğru ve kapsayıcı kullanımı, amatör futbolun yerel ve ulusal ölçekte daha güçlü bir konuma ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abeza, G., O'Reilly, N., ve Reid, I. (2013). Relationship Marketing and Social Media in Sport. *International Journal of Sport Communication*, 6, 120-142. https://doi.org/10.1123/IJSC.6.2.120.

Andersson, T., ve Carlsson, B. (2009). Football in Scandinavia: a fusion of welfare policy and the market. *Soccer ve Society*, 10, 299- 304. https://doi.org/10.1080/ 14660970902771365.

Bangari, B. (2013). Role Of Traditional Folk Media in Rural Development.

Batmunkh, E. (2021). Role of Football in International Business and Economy. *Management Science and Business Decisions*. https://doi.org/10.52812/ msbd.20.

Besters, L. (2018). Economics of professional football. .

Bhalerao, A., Tripathi, A., Kumar, B., Paul, S., Singha, A., Jat, P., ve Bordoloi, R. (2016). Traditional Media of North East: An Effective Tool for Technology Transfer. *Journal of Global Communication*, 9, 23-34.

Birkner, T., ve Nölleke, D. (2016). Soccer Players and Their Media-Related Behavior: A Contribution on the Mediatization of Sports. *Communication ve Sport*, *4*(4), 367-384. https://doi.org/10.1177/2167479515588719

Breitbarth, T., ve Harris, P. (2008). The Role of Corporate Social Responsibility in the Football Business: Towards the Development of a Conceptual Model. *European Sport Management Quarterly*, 8, 179 - 206. https://doi.org/10.1080/16184740802024484.

Buraimo, B., Paramio, J., ve Campos, C. (2010). The impact of televised football on stadium attendances in English and Spanish league football. *Soccer ve Society*, 11, 461 - 474. https://doi.org/10.1080/14660971003780388.

Büyükbaykal, G. N., İnce, M., ve Yılmaz, M. (2021). *Küreselleşmenin spor endüstrisine etkileri.* Akademisyen Kitabevi.

Cleland, J. (2011). The media and football supporters: a changing relationship. *Media, Culture ve Society*, 33, 299- 315. https://doi.org/10.1177/0163443710393866.

Constantinides, E., ve Fountain, S. (2008). Web 2.0: Conceptual foundations and marketing issues. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 9, 231-244. https://doi.org/10.1057/PALGRAVE.DDDMP.4350098.

Dian-J, H. (2013). Discussion on the Relationship between Traditional Media and New Media. .

Du, F. (2017). Study on the Role of Football in College Physical Education Teaching and Training. . https://doi.org/10.25236/eduer.2017.113.

Duck, J., ve Mullin, B. (1995). The perceived impact of the mass media: Reconsidering the third person effect. *European Journal of Social Psychology*, 25, 77-93. https://doi.org/10.1002/EJSP.2420250107.

Dutta-Bergman, M. (2004). Complementarity in Consumption of News Types Across Traditional and New Media. *Journal of Broadcasting ve Electronic Media*, 48, 41 - 60. https://doi.org/10.1207/s15506878jobem48013.

Fearing, F. (1954). Social Impact of the Mass Media of Communication. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, 55, 165- 191. https://doi.org/ 10.1177/016146815405501008.

Filo, K., Lock, D., ve Karg, A. (2015). Sport and social media research: A review. *Sport Management Review*, 18, 166-181. https://doi.org/10.1016/J.SMR.2014.11.001.

Galeano, E. (1998). *Gölgede ve güneşte futbol* (E. Önalp ve M. N. Kutlu, Çev.). Can Yayınları.

Gantz, W., ve Lewis, N. (2014). Sports on Traditional and Newer Digital Media. *Television ve New Media*, 15, 760- 768. https://doi.org/10.1177/ 1527476414529463.

Gaum, C., ve Prohl, R. (2018). On the worlds of football and the core of the game. *German Journal of Exercise and Sport Research*, 48, 201-210. https://doi.org/10.1007/S12662-018-0509-0.

GIRSANG, Zefanya. The Impact of Social Media Marketing on Football – Fan Loyalty. *Quality in Sport*. Online. 4 November 2022. Vol. 7, no. 3, pp. 28-39. https://doi.org/10.12775/QS.2021.07.03.016

Grant, A. (2018). Traditional media.. *Health technology directions*, 7 2, 1-12 . https://doi.org/10.4324/9781315177274-3.

Gül, M. (2016). Dijital yerliler ve dijital göçmenlerde sosyal medya kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi*.

Harrison, T., ve Barthel, B. (2009). Wielding new media in Web 2.0: exploring the history of engagement with the collaborative construction of media products. *New Media ve Society*, 11, 155- 178. https://doi.org/10.1177/1461444808099580.

Hornig, M., Aust., F., ve Güllich, A. (2016). Practice and play in the development of German top-level professional football players. *European Journal of Sport Science*, 16, 105-96. https://doi.org/10.1080/17461391.2014.982204.

Hui-Sheng, W. (2013). Relationship among Sports Medias. *Journal of Sports Adult Education*.

İnce, M. ve Koçak, M.C (2018) Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi ile İlgili Yayınlanan Haberlerde Söylem ve İdeoloji. İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018 Sayfa: 1969-1999

İnce, M. ve Koçak, M.C. (2018) THE USE OF TV IN USA PRECIDENCY ELECTIONS AS A MASS MEDIA. Electronic Turkish Studies. Spring2018, Vol. 13 Issue 13, p37-51. 15p.

İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1), 1-11.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). ANA HABER BÜLTENLERİNDE HABERLERİN KONUSU VE SUNUM TARZI İLE REYTİNG ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.

Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(1), 416-441. https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(2), 1111-1144. https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462

İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(3), 726-741.

İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye'de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(*11*), 160-186. https://doi.org/10.21733/ibad.897332

Kshirsagr, R. P. (2019). Importance of media in sports. *Think India Journal*, *22*(13), 631-634.

Kumbhar, H., Kulkarni, R., ve Limkar, S. (2013). Legacy to Web 2.0. , 517-525. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02931-3_59.

Lewis, D. (2006). What is web 2.0?. *ACM Crossroads*, 13, 3. https://doi.org/ 10.1145/1217666.1217669.

Mihai, A. (2014). Classical Media Relations And New Media Relations In Sport. *Sea: Practical Application Of Science*, 91-100.

Murugesan, S. (2007). Understanding Web 2.0. *IT Professional*, 9. https://doi.org/10.1109/MITP.2007.78.

Naglo, K. (2019). Core Activity, Event and Crisis: Making the Small Worlds of Amateur Football1.

Natale, S., ve Balbi, G. (2014). Media and the Imaginary in History. *Media History*, 20, 203 - 218. https://doi.org/10.1080/13688804.2014.898904.

Newton, K. (1999). Mass Media Effects: Mobilization or Media Malaise?. *British Journal of Political Science*, 29, 577- 599. https://doi.org/10.1017/ S0007123499000289.

Phillips, D. (1986). The Impact of Mass Media Violence on Suicide and Homicide. *Media International Australia*, 39, 52 - 52. https://doi.org/10.1177 /1329878X8603900117.

PwC. (2023). Küresel eğlence ve medya sektörüne bakış 2023-2027 raporu. PwC Türkiye. https://www.pwc.com.tr/kuresel-eglence-ve-medya-sektorune-bakis-2023-2027

Ronconi, J., Knight, B., ve Michalopoulos, S. (2022). Divided for Good: Football Rivalries and Social Cohesion in Latin America. .

Rosen, D., ve Nelson, C. (2008). Web 2.0: A New Generation of Learners and Education. *Computers in the Schools*, 25, 211- 225. https://doi.org/10.1080/07380560802370997.

Rosier, H. (2018) *Marketing football in social media and the digital world.* Undergraduate theses, University of Chichester.

Scolari, C. (2023). On the Evolution of Media. https://doi.org/10.4324/ 9781003215233.

Shivakumaraswamy, K., Nikam, K., ve Muthuraj, T. (2015). Web 2.0 and Libraries. .

Telander, R. (1984). The Written Word: Player-Press Relationships in American Sports. *Sociology of Sport Journal*, 1, 3-14. https://doi.org/10.1123/SSJ.1.1.3.

Tutkun, E. (2023). *Futbolu seviyorsan acı çekmeyi öğrenmelisin*. Akademisyen Kitabevi.

Webb, T. (2018). Referees and the media: a difficult relationship but an unavoidable necessity. *Soccer ve Society*, 19, 205-221. https://doi.org/10.1080/ 14660970.2015.1133414.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ONLINE ORFF-SCHULWERK EĞİTİMİ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR, GELİŞTİRİLEN STRATEJİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

CHALLENGES IN THE ONLINE ORFF-SCHULWERK EDUCATION PROCESS AND STRATEGIES FOR OVERCOMING THEM

Fulya ÖCAL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Çanakkale

fulyaocal89@gmail.com,

Prof. Dr. Begüm ÖZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Çanakkale

begumusic@gmail.com,

ÖZET

Pandemi sürecinde çeşitli çevrimiçi eğitim modelleri uygulanmaya başlanmış, ancak Orff-Schulwerk yaklaşımına dayalı müzik ve hareket eğitimi bu süreçte ciddi kesintilere uğramıştır. Bu durum, eğitmenleri dijital ortamlarda alternatif çözüm yolları geliştirmeye yöneltmiştir. Bu çalışmanın amacı, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitimi sürecinde karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklara karşı geliştirilen stratejilerin değerlendirilmesidir.

Araştırmada, uzman Orff eğitmenlerinden elde edilen nitel veriler ve güncel literatür ışığında geliştirilen çevrimiçi eğitim programı, örnek uygulamalarla analiz edilmiştir. Bu analizler MAXQDA içerik analizi yazılımı kullanılarak yürütülmüştür. Ders programı önerileri, Taba-Tyler program geliştirme modeli temel alınarak yapılandırılmış ve örnek ders kaydıyla desteklenmiştir. İçerik analizinde "öğrenme becerileri," "dikkatin etkinlik üzerine yoğunlaştırılması," "dinleme," "sıra alma" ve "iş birliği yapma" gibi olumlu davranışlara ilişkin kodların sıkça ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda geliştirilen öneriler şunlardır: öğretmenlerin teknoloji yeterliliklerinin artırılması, öğrenci desteği ve ebeveyn iş birliğinin güçlendirilmesi, dijital müzik eğitimi platformlarının kullanımı, programlı öğretim yaklaşımı, teknolojik sorunlara hazırlıklı olunması, öğrenci merkezli yöntemlerin benimsenmesi, olağanüstü durumlara yönelik esnek planlamalar, yaratıcı öğretim tekniklerinin entegrasyonu ve sosyal iletişimin desteklenmesi.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Orff-Schulwerk, Online Eğitim.

[1] Bu çalışma, Prof. Dr. Begüm Öz danışmanlığında yürütülen "Okulöncesi Dönem Çocukları İçin Online Orff Eğitimi Programının Geliştirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

During the pandemic, various online education models were adopted; however, music and movement education based on the Orff-Schulwerk approach faced significant disruptions. This situation led educators to seek alternative solutions in digital environments. The aim of this study is to evaluate the challenges encountered during the online Orff-Schulwerk education process and the strategies developed to address them.

The research was based on qualitative data collected from expert Orff instructors and supported by current literature. The developed online education program was analyzed through sample applications using the MAXQDA content analysis software. The curriculum suggestions were structured according to the Taba-Tyler program development model and supported by video recordings of sample lessons. Content analysis revealed a high frequency of positive behavior codes such as “learning skills,” “focused attention on activities,” “listening,” “taking turns,” and “collaboration.”

Based on the findings, the following recommendations were developed: enhancing teachers’ technological competencies, strengthening student support and parent collaboration, effective use of digital music education platforms, adoption of a programmed teaching approach, preparedness for technological problems, implementation of student-centered methods, flexible planning for emergencies, integration of creative teaching techniques, and support for social communication.

Keywords: Preschool, Orff-Schulwerk, Online Education

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, eğitim sisteminin tüm kademelerinde olduğu gibi sanat ve müzik eğitimi alanında da köklü değişikliklere yol açmıştır (Mishra, Gupta & Shree, 2020). Yüz yüze yürütülen eğitimlerin çevrimiçi platformlara taşınması, eğitmenleri alternatif yöntem ve stratejiler geliştirmeye zorlamıştır. Bu süreçte, özellikle Orff-Schulwerk yaklaşımıyla yapılandırılan müzik ve hareket eğitimi uygulamaları, fiziksel ortamın sunduğu etkileşimsel boyutlardan mahrum kalmış ve ciddi kesintilere uğramıştır (Frazee & Kreuter, 1987; Orff & Keetman, 1978).

Orff-Schulwerk yaklaşımı, çocuğun müzikal öğrenmesini doğaçlama, ritim, hareket ve konuşma gibi çok boyutlu yollarla destekleyen bütüncül bir pedagojik çerçeve sunar (Frazee & Kreuter, 1987). Ancak bu yaklaşımın temelini oluşturan bedensel katılım, grup içi etkileşim ve birlikte üretim süreçlerinin dijital ortama aktarımı, çeşitli pedagojik ve teknik zorlukları beraberinde getirmiştir (Darrow, 2008). Bu bağlamda, müzik eğitmenleri pandemi koşullarında Orff uygulamalarını çevrimiçi ortamlarda sürdürebilmek amacıyla yeni stratejiler geliştirme yoluna gitmişlerdir.

Bu çalışmada, pandemi sürecinde çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitiminin uygulanabilirliğini artırmak üzere geliştirilen örnek ders programlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Taba ve Tyler'ın program geliştirme modelleri temel alınarak oluşturulan bu çevrimiçi eğitim önerileri, uzman Orff eğitmenlerinin görüşleri doğrultusunda şekillendirilmiştir (Taba, 1962; Tyler, 2013). Programın örnek bir uygulamasına ait süreçler kayıt altına alınmış, elde edilen veriler nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Böylece, pandemi gibi olağanüstü durumlarda müzik eğitiminin sürdürülebilirliğine yönelik çözüm önerileri sunulması hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma modeline dayanmaktadır. Nitel araştırmalar, olay ve durumların doğal ortamlarında incelenmesi, ilgili bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılması ve doküman analizleri gibi tekniklerle veri toplayarak konunun gerçekçi bir şekilde ortaya konmasını amaçlar (Creswell & Creswell, 2017; Şen, 2005). Özellikle müzik eğitimi alanında psikolojiye dayalı çalışmalarda, nitel araştırmalar anlamlı ve derin verilerin elde edilmesini sağlar (Aytemur, 2022).

Araştırma deseni olarak aksiyon araştırması ve durum çalışması (case study) yöntemleri benimsenmiştir. Aksiyon araştırması, eğitim uygulamalarını iyileştirmeye ve süreçte karşılaşılan sorunlara çözüm geliştirmeye odaklanırken; durum çalışması, belirli bir durumu çok boyutlu ve derinlemesine inceleyerek çoklu veri kaynaklarından yararlanmayı mümkün kılar (Aytaçlı, 2012).

Araştırmanın amacı, pandemi sürecinde uygulanan online Orff-Schulwerk eğitiminin, eğitimcilerin görüşleri ve çocuklarla gerçekleştirilen uygulamalar temelinde kapsamlı bir şekilde incelenmesidir. Bu bağlamda online Orff-Schulwerk eğitimi bir vaka olarak ele alınmış, alanında uzman 9 eğitmenle detaylı görüşmeler yapılmıştır. Uzman eğitmenlerin deneyimleri, görüşleri ve önerileri raporlanarak analiz edilmiştir. Ayrıca, çevrimiçi ders programları hazırlanmış, gönüllü okul öncesi öğrencilerle uygulanarak elde edilen veriler MAXQDA-22 içerik analizi programı ile değerlendirilmiştir.

Araştırmada kullanılan örneklem, üç farklı örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur. Online Orff-Schulwerk eğitimi veren uzmanlara ulaşmak için kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, sınırlı sayıda ve belirli özelliklere sahip bireylere erişimde etkili olup, küçük bir örneklemle başlanıp önerilerle genişletilen bir gruptur (Şahin & Karakuş, 2019). Araştırmanın kapsamını genişletmek amacıyla ise amaçlı örnekleme yöntemiyle, çevrimiçi eğitim alan ve Orff-Schulwerk yaklaşımını bilen üç okul öncesi öğrenci seçilmiştir.

Katılımcılar, Türkiye'nin farklı illerinde görev yapmakta olan, pandemi süresince okul öncesi çocuklara çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitimi vermiş dokuz uzman eğitmenden oluşmaktadır. Eğitmenlerin büyük çoğunluğu uluslararası Orff-Schulwerk eğitmen eğitimi sertifikalarına sahip olup, okul öncesi müzik eğitimi alanında en az 7-10 yıllık deneyime sahiptir. Bu nitelikli uzmanların seçilmesi, araştırmanın iç geçerliliğini güçlendirmiş ve elde edilen verilerin derinliğini artırmıştır. Ayrıca, eğitmenlerin deneyimleri, çevrimiçi Orff uygulamalarına dair kapsamlı içgörüler sağlamış; böylece veri çeşitliliği ve araştırmanın güvenilirliği yükseltilmiştir.

Son olarak, programların uygulanması ve revizyon sürecinde okul öncesi öğrencilerin ve öğretmenlerin görüşlerine başvurulmuş, bu sayede program geliştirmeye çok boyutlu katkılar sağlanmıştır. Bu çoklu veri kaynağı kullanımı, araştırmanın güvenirliğini ve inandırıcılığını artırmaktadır (Aytemur, 2022).

3. BULGULAR

Bu araştırmada, pandemi sürecinde çevrimiçi yürütülen Orff-Schulwerk temelli müzik ve hareket eğitiminde öğrencilerin müziksel ve sosyal öğrenme süreçlerine yönelik bulgular nitel içerik analizi yoluyla detaylandırılmıştır. Bulgular, MAXQDA analiz programı kullanılarak kodlanmış ve tematik başlıklar altında sunulmuştur. Elde edilen bulgular, dikkati ve odaklanmayı sürdürme, motivasyon ve güdüleme, öğrenme ve rehberlik stratejileri, öğretim stratejileri, teknoloji ve ekran kullanımı, iletişim ve etkileşim ile uygulamanın verimliliği olmak üzere altı ana tema altında özetlenmiştir.

3.1.Dikkat ve Odaklanma

Araştırmada çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitimi uygulamalarında öğrencilerin dikkat ve odaklanma süreçleri uzman eğitmen görüşleri ve ders gözlemleri doğrultusunda analiz edilmiştir. Uzman eğitmenler, çevrimiçi ortamda çocukların dikkat sürelerinin kısa olabileceğini ve ekran başında dikkatlerini toplamakta zorluk çekebileceklerini vurgulamışlardır. Özellikle okul öncesi öğrencilerde dikkat dağınıklığının sık yaşandığı ve ekran kullanımının sınırlı olabildiği belirtilmiştir. Bu durum öğretmenlerin ders sırasında öğrenci dikkatini canlı tutmak için farklı stratejiler geliştirmelerini gerektirmiştir. Örneğin, öğretmenlerin derse katılımı artırmak amacıyla ritmik ve müzikli sorular kullanarak öğrencilerin ilgisini çekmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Ders başlangıcında bazı öğrencilerin öğretmenin sorularına geç cevap verdikleri ya da öğretmenin adını hatırlayamadıkları görülmüştür. Bu durumun, öğrencilerin odağını etkinlikten ziyade şarkıya veya performansa yönlendirmeleri ya da teknik aksaklıklar nedeniyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Özellikle "Yedi Adım Dansı" etkinliğinde öğrenciler arasında

başlangıçta çekingen davranışlar gözlenmiş, ancak ders ilerledikçe öğrencilerin etkinliklere aktif katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Ders sürecinde öğrencilerin dikkat çekme ve dikkatlerini etkinlik üzerine odaklayabilme davranışları da analiz edilmiştir. Bazı öğrencilerin öğretmenle iletişim kurarken arkadaşlarına ya da velilerine yöneldikleri, bu durumun öğretmenin tekrar müdahalesiyle kontrol altına alındığı görülmüştür. Öğretmenin ders boyunca sürekli sorular sorarak, öğrencileri fikir paylaşmaya teşvik ederek ve farklı müzikli etkinliklerle dersin temposunu artırarak dikkati canlı tutmaya çalıştığı gözlemlenmiştir.

Ayrıca öğrencilerin ders içindeki grup dinamiği içerisinde birbirleriyle iletişim kurdukları, sırayla konuşmayı sürdürdükleri ve öğretmenin yönlendirmelerine olumlu tepkiler verdikleri tespit edilmiştir. Öğretmenin dersin hedeflerini açıkça ifade etmesi ve öğrencilere örnekler vererek yönlendirmesi, öğrencilerin ders içeriğine daha kolay odaklanmalarına katkı sağlamıştır. Çocukların etkinlik sırasında göz kontağı kurmaları ve nesne, ses ve kişi takibi yapabilmeleri, dikkatin sürdürülebilirliği açısından olumlu birer gösterge olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, öğrencilerin dikkat sürelerinde gözlenen farklılıklar çevrimiçi eğitimin sınırlılıkları ve yaş gruplarının özellikleriyle ilişkilendirilmiş; öğretmenlerin dersin ilerleyen dakikalarında öğrenci katılımını artırmak için farklı öğretim stratejileri kullandıkları tespit edilmiştir. Bu bulgular, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitiminin dikkat ve odaklanma süreçlerinde öğretmenin aktif rolünün kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.Motivasyon ve Güdüleme

Araştırma bulguları, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitiminde öğrencilerin motivasyon düzeylerinin ve güdülenme süreçlerinin öğretmen stratejileriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Derslerin başlangıcında sınıfa sekiz öğrencinin katılacağı öngörülmüş olsa da, bağlantı sorunları ve katılım eksiklikleri nedeniyle dersler genellikle iki veya üç öğrenci ile yürütülmüş ve bu durum başlangıçta motivasyon üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Ancak öğretmenin olumlu pekiştireçler kullanarak öğrencilere cesaret verdiği ve katılımı sürdürdüğü gözlemlenmiştir.

Öğretmen, öğrencilerin motivasyonunu artırmak için "*Deneyebilir miyiz? Hadi bir dene*!", "*Bravo tebrik ediyorum seni*." gibi teşvik edici ifadeler kullanmış, ayrıca öğrenciye bireysel sorumluluklar vererek (ör. çalgı gösterme, ismini ritimle söyleme) katılımı desteklemiştir. Ç1'in aktif katılımı ve Ç2'nin çekingenliği öğretmenin stratejileriyle dengelenmiş; öğretmen, Ç2'ye söz ve hareket alanı açarak onun derse katılımını kolaylaştırmıştır. Ayrıca öğretmen,

öğrencilerin ilgisini sürdürmek amacıyla bireysel çalgı gösterimi ve oyuncak isimleri gibi kişiselleştirilmiş yaklaşımlar kullanmıştır.

Velilerin desteği ve öğretmen-veli iletişimi de motivasyonu güçlendiren unsurlar arasında yer almıştır. Ç3'ün kamerayı açmak istememesi üzerine öğretmen, öğrencinin derse izleyici olarak katılmasına olanak tanıyarak katılımı esnek biçimde yönetmiştir. Ders sürecinde öğrencilerin "Biz çok iyi bir grup olduk değil mi?" gibi ifadeler kullanarak sosyal motivasyon geliştirdikleri de gözlemlenmiştir.

Ders boyunca öğretmen, öğrencilerin yaptığı her başarılı etkinliği pozitif pekiştireçlerle ödüllendirerek onların öğrenme süreçlerini desteklemiştir. "Pekiştirme" uygulamalarında öğrencilere sözlü dönütler ("*Ooo hem şarkılı hem ritimli söyledin, tebrik ediyorum*.") verilmiş, bu da motivasyonu artıran önemli bir etken olmuştur. Ayrıca ders boyunca olumlu ve olumsuz durumlar birlikte gözlemlenmiştir. Örneğin, bazı teknik sorunlar (ses kaybı, görüntü donması) motivasyonu olumsuz etkilerken; öğrencilerin çalgılarını paylaşmaları, öğretmenin dersin temposunu canlı tutması ve öğrencilerin bir sonraki dersi sabırsızlıkla beklemeleri olumlu motivasyon örnekleri olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, çevrimiçi Orff-Schulwerk derslerinde motivasyon ve güdüleme süreçleri, öğretmenin esnek ve öğrenci odaklı yaklaşımları, pozitif pekiştireç kullanımı ve bireysel farklılıklara saygılı stratejileri sayesinde başarıyla desteklenmiştir. Bu bulgular, çevrimiçi ortamlarda öğrenme motivasyonunun sürdürülebilirliği için öğretmenlerin aktif rolünün kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.Öğrenme ve Rehberlik Stratejileri

Bu araştırmada, çevrimiçi Orff-Schulwerk derslerinde öğretmenlerin öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemek amacıyla uyguladığı rehberlik stratejileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Öğretmen, ders başlangıcında öğrencilerin derse uyum sağlamalarını kolaylaştırmak ve motivasyonlarını artırmak amacıyla **ön bilgileri sunma** stratejisini etkili biçimde kullanmıştır. Bu kapsamda öğretmen, yapılacak etkinlikler hakkında ipuçları vererek öğrencileri derse hazırlamış ve ritmik etkinliklerin akışını açıklamıştır.

Uyarıcıları sunma aşamasında, öğretmen ve yardımcı öğretmen, hedef davranışlara yönelik örnekleri ritmik şekilde sunarak öğrencilerin katılımını teşvik etmiştir. Özellikle "Adını ritmiyle vur" ve "Benim adım Fulya" gibi cümlelerle beden perküsyonu kullanarak örnekler verilmiştir. Bu aşamada, öğrencilerin ilgisini çekmek ve ritmik farkındalık kazandırmak için tekrarlamalar yapılmış, görsel ve işitsel uyarıcılardan yararlanılmıştır.

Öğrenme rehberi sağlama stratejisi kapsamında, öğretmen, bağlantı sorunları ve katılım eksiklikleri gibi olumsuz durumları yönetmek için moderatör desteği kullanmış ve velilerle iletişimi sürdürmüştür. Katılım bekleme süresinde yaşanan aksaklıklar, öğretmenin grup bilinci oluşturma ve öğrencileri derse adapte etme çabalarıyla dengelenmiştir. Özellikle sınıf bütünlüğünün korunması amacıyla dengeli pekiştireçler kullanılmış ve öğrencilerin motivasyonu canlı tutulmuştur.

Göstererek yaptırma stratejisinde öğretmen, hedef davranışları kendi üzerinde uygulayarak öğrencilere model olmuş ve yardımcı öğretmenle birlikte örneklemeler yaparak öğrencilerin ritmik uygulamaları daha kolay anlamasını sağlamıştır. Bu süreçte, öğrencilerin kamera kullanımlarındaki farklılıklar da dikkate alınarak yönlendirmeler yapılmıştır.

Öğrenme becerileri açısından öğretmen, öğrencilerin yeni davranışlar kazanmalarını ve öğrendiklerini kullanabilmelerini desteklemiştir. Ders sonunda öğrencilerin "çok merak ediyorum" gibi ifadeler kullanmaları, öğrenme sürecine yönelik isteklerini ortaya koymuştur.

Öğrenmeyi kontrol etme sürecinde öğretmen, öğrencilerin öğrendiklerini hatırlamaları ve uygulamaları için tekrarlar yapmış, "hatırlıyor musun?" gibi sorularla öğrencilerin önceki öğrenmelerini yeni öğrenmelere transfer etmelerini desteklemiştir.

Öğrencilerin dinleme, yönerge takip etme ve gözden geçirme süreçleri de dersin önemli bir parçası olmuştur. Özellikle öğretmenin ders planlamasında yedek planlar hazırlaması ve çevrimiçi ortamdaki olası aksaklıklara karşı önlemler alması gerektiği vurgulanmıştır.

Öğretim stratejileri geliştirme sürecinde uzman görüşlerinden yararlanılarak, yüz yüze derslerde uygulanan Orff ilkelerinin çevrimiçi ortama uyarlanmasında esneklik sağlanmıştır. Uzmanlar, teknolojik aksaklıkları aşmak için mikrofon yönetimi, video programları ve kayıtlı müzik kullanımı gibi çözümler önererek öğretim sürecine katkıda bulunmuşlardır. **Çözüm üretme** sürecinde öğretmenler, internet bağlantısı sorunları, ses ve görüntü gecikmeleri gibi aksaklıkları gidermek amacıyla yenilikçi yaklaşımlar geliştirmişlerdir.

Öğrencilerin *iş birliği yapma, taklit etme, sıra alma, yaratma, transfer, hatırlama ve gözden geçirme* gibi becerileri de ders sürecinde gözlemlenmiştir. Öğretmen, öğrencilerin bireysel yaratıcılıklarını desteklemek amacıyla onlara yeni hareketler buldurmuş ve öğrendiklerini günlük yaşamla ilişkilendirmeleri için fırsatlar tanımıştır. Bu süreçte öğrencilerin motivasyonu ve aktif katılımı artarken, öğretmen-öğrenci iletişimi güçlenmiştir.

Sonuç olarak, çevrimiçi Orff-Schulwerk derslerinde öğrenme ve rehberlik stratejileri, öğretmenlerin esnek, yaratıcı ve öğrenci odaklı yaklaşımları sayesinde etkili bir şekilde uygulanmıştır. Bu stratejiler, öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılımlarını destekleyerek, dersin verimliliğini ve etkililiğini artırmıştır.

3.4.Öğretim Stratejileri

Araştırma kapsamında Orff-Schulwerk'in öğretim stratejileri, çevrimiçi ortamın sınırlılıkları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Orff-Schulwerk'in yüz yüze derslerde öne çıkan çemberde çalışma, birlikte çalıp söyleme ve hareket gibi temel prensipleri, çevrimiçi ortama uyarlanırken hedeflerin ve içeriklerin esnek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Uzman görüşleri, çevrimiçi derslerde öğretim stratejilerinin kritik önemini vurgulamaktadır. Örneğin, çocukların dikkat sürelerine göre ders sürecinin yapılandırılması gerektiği (K2) ve öğrencilerin bulundukları ev ortamlarının derse katılımı etkileyebileceği (K3) belirtilmiştir. Bazı öğretmenler yüz yüze ders programlarını çevrimiçi ortama uyarladıklarını ve bu süreçte teknolojiden yararlanarak klasik müzik eserleri, nesne yansıtma ve ritim çalışmaları yaptıklarını ifade etmişlerdir (K4).

Çevrimiçi derslerin yüz yüze derslere kıyasla daha fazla çözüm üretilmesini gerektirdiği görülmüştür. İnternet bağlantısı sorunları, moderatörlük ihtiyacı, ses ve görüntü gecikmeleri gibi teknik sorunlar öğretimi olumsuz etkileyebilmiştir. Bu nedenle, öğretmenler mikrofon yönetimi, kayıtlı müzik kullanımı, üç boyutlu hareket gösterimleri ve yeni video programları gibi teknik çözümler geliştirmişlerdir. Katılımcı görüşlerine göre, teknolojik eksiklikler nedeniyle bazı içeriklerin farklı şekillerde sunulmasının (ör. kayıtlı müzik kullanımı) etkili olduğu (K5) ve derslerin esnek planlanmasının önemli olduğu anlaşılmıştır.

Dersin işlenişinde moderatör desteğinin öğretim sürecini aksatmadan yürütülmesine katkı sağladığı belirtilmiştir. Öğrenci sayısındaki değişiklikler nedeniyle ders akışında esnek düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca Orff-Schulwerk'in yaratıcı öğretim felsefesi doğrultusunda öğretmenler, beden perküsyonu ve hareket çalışmalarını öğrencilerin bireysel katkılarıyla şekillendirmişlerdir. Öğrencilerden sıralı cevap alma, ritim ve isim vurma çalışmaları, öğretmenin yönlendirmesiyle etkileşimli şekilde gerçekleştirilmiştir.

Uzman görüşleri, yaratıcılığın özellikle çevrimiçi derslerde desteklenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (*K4, K7*). Öğretmenler, öğrencilerin öğrendikleri davranışları transfer edebilmeleri için örneklemeler ve tekrarlamalar kullanarak öğrencilerin önceki öğrenmelerini yeni öğrenmelere bağlamalarını sağlamışlardır. Hatırlama ve gözden geçirme stratejileriyle öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirmeleri desteklenmiştir. Öğretmenlerin, ders planlarının esnekliğini sağlamak için yedek planlar hazırladıkları ve süreci kaydederek değerlendirilebilir veri ürettikleri vurgulanmıştır.

Bu bulgular, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitiminin öğretim stratejilerinin teknoloji kullanımı, esnek planlama, moderatörlük desteği ve öğrenci merkezli uygulamalar çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.5.Teknoloji ve Ekran Kullanımı

Araştırma bulguları, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitiminin teknoloji ve ekran kullanımı açısından çeşitli zorluklar ve ihtiyaçlar barındırdığını ortaya koymuştur. Ekran açısının doğru şekilde ayarlanması, çocukların yaşları ve teknolojik bilgi düzeyleri nedeniyle önemli bir sorun olarak öne çıkmıştır. Özellikle okul öncesi öğrencilerde dikkat sürelerinin kısa olması ve ekran başında uzun süre kalamama eğilimi, ekran açısının sürekli ayarlanmasını gerektirmiştir. Bu durum uzman görüşlerinde de vurgulanmıştır: "*Okul öncesi çocuklarda şöyle bir şey var; çok fazla oturtamıyorsunuz, belli bir miktar hareket koymanız gerekiyor, dikkat çok çabuk dağılıyor, ekrana bakmayı seviyorlar ama o sırada evde de oldukları için ekranı terk edip bir şeyler de göstermek isteyebiliyorlar*" (*K2*) ifadesi dikkat çekicidir. Ayrıca öğretmenler, "*Online Orff eğitimlerinde sorunlar yaşadım. Çocuğu kamera açısında tutmak zordu*" (*K7*) şeklinde teknolojiye uyum sorunlarını dile getirmişlerdir.

Uygulama derslerinde, ekran açısı ayarlama konusunda bazı öğrenciler desteklenmiştir. Örneğin, Ç1 ekran açısını uygun şekilde ayarlayabilirken; Ç2 uzun süre kamera açısını ayarlamada zorlanmış, Ç3 ise kamerayı açmak istememiştir. Ç4'ün ise teknik sorunlar nedeniyle derse katılamadığı görülmüştür.

Kamera kullanımı sırasında öğrencilerin oturduğu alanlar, kullanılan cihazlar ve internet bağlantıları dersin akışını etkilemiştir. Ç2'nin uygun bir alanı olmadığı ve telefonu kullanarak derse bağlandığı için kamera açısının kaydığı; Ç1'in ise ayağa kalktığında yüzünün görünmediği ancak öğretmenin yönlendirmesiyle bu sorunu düzeltebildiği gözlemlenmiştir. Öğretmen, "Birazcık kamerayı yukarı çek" gibi yönlendirmelerle ekran açısının doğru ayarlanmasına destek olmuş, öğrencilerin aktif katılımını sağlamıştır.

Uzman görüşleri, hem öğretmenlerin hem de velilerin teknoloji kullanım yeterliliklerinin derslerin verimliliği açısından kritik olduğunu vurgulamıştır. Örneğin bir uzman, "Zoom programını kullanmaktan başlayarak, Final Cut programı gibi videoları kesip birleştirme üzerine kullanılan programlarla ilgili eğitimler aldık" (K4) diyerek teknolojik gelişime yapılan yatırımı belirtmiştir. Uzmanlar, pandemi sürecinin müzik eğitiminde teknoloji kullanımını geliştirdiğini ve yeni nesil bir müzik eğitimi anlayışının ortaya çıktığını ifade etmişlerdir (K4, K6).

Bununla birlikte, çevrimiçi derslerde bazı teknik sorunlar yaşandığı belirlenmiştir. Ses gecikmeleri, kısa süreli görüntü kaybı, kayıttan açılan müziklerde kesintiler, aynı anda konuşmalarda bir kişinin sesinin duyulması ve öğrencilerin bağlantı sorunları sıklıkla raporlanmıştır. Örneğin öğretmenin "Aaa bir dakika sesin kesildi, bir daha söyleyebilir misin, duyamadım?" ifadesi bu sorunlara örnek teşkil etmektedir. Bu bulgular, çevrimiçi Orff-

Schulwerk eğitiminin teknolojiye dayalı kısıtlılıkları aşmak için öğretmenlerin rehberliğine ve teknoloji okuryazarlığının geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

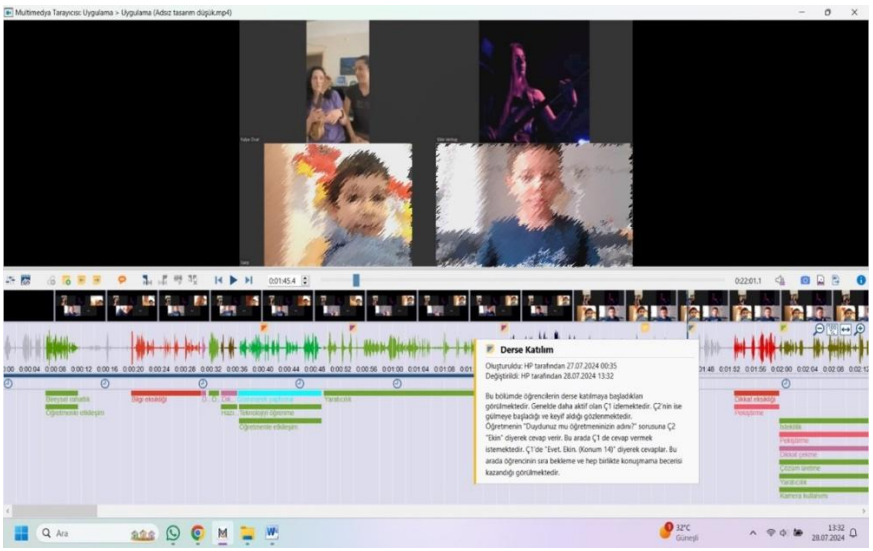
3.6.İletişim ve Etkileşim

Araştırmada, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitimi sürecinde öğretmen-öğrenci etkileşimi ve öğrenciler arası iletişim detaylı olarak incelenmiştir. Öğrencilerin öğretmenle etkileşim düzeyleri genel olarak yüksek bulunmuştur. Dersin başlarında bazı teknik aksaklıklar nedeniyle öğretmenin sorularının öğrenciler tarafından tam olarak duyulamadığı, ancak ders ilerledikçe iletişimin güçlendiği gözlemlenmiştir. Öğrencilerle öğretmen arasındaki diyalogların pozitif olduğu ve karşılıklı sıcak bir iletişim ortamı sağlandığı tespit edilmiştir. Dersin sonunda öğretmenin samimi ifadeleri (“Pazartesi günü görüşmek üzere!”) ve öğrencilerin karşılıklı tepkileri (el sallama, bay bay deme) iletişim düzeyinin güçlendiğini göstermiştir.

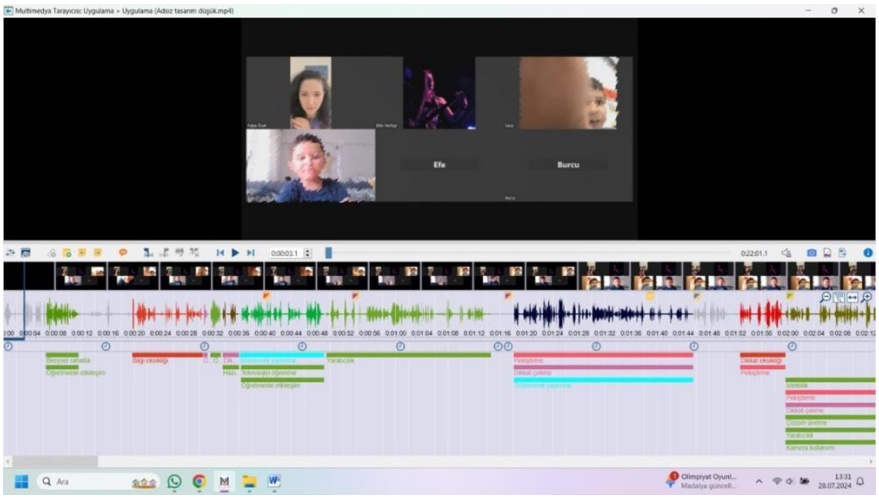
Ada tepkisi, öğrencilerin çevreye ve kişilere karşı duyarlılık düzeyini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Ç2’nin dersin başlarında öğretmenin sorularına geç yanıt verdiği, ancak ilerleyen dakikalarda uyaranlara daha hızlı ve doğru şekilde tepki verdiği belirlenmiştir. Şarkı içerisinde öğretmenin adının geçmesi durumunda Ç2’nin bunu fark edemediği, ancak Ç1’in öğretmenin adını doğru söyleyebildiği gözlenmiştir. Bu durum öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Uygulanabilirlik ve verimlilik açısından, ders başlarında verilen örneklemeler sonrasında öğrencilerden isimlerini ritmik olarak söylemeleri istenmiş, ilk denemelerde hedef davranışlar tam olarak gerçekleşmemiştir. Ancak tekrarlanan örneklerle öğrencilerin istenen davranışı başarıyla gerçekleştirdikleri görülmüştür. Dans etkinliğinde ses gecikmelerine bağlı olarak hareketlerde zaman zaman gecikmeler yaşansa da öğrenciler genel olarak hareketleri doğru uygulayabilmişlerdir. Ders bitiminde öğrencilerin dersten keyif aldıklarını ve bir sonraki derse merak duyduklarını ifade etmeleri, dersin etkililiğini göstermektedir. Velilerle yapılan görüşmelerde de olumlu geri bildirimler alınmıştır.

Bireysel rahatlık başlığında, öğrencilerin derse katılım ve iletişim düzeyleri analiz edilmiştir. Ç1’in derse yüksek motivasyonla ve aktif şekilde katıldığı, Ç2’nin ise başlangıçta çekingen davranmasına rağmen ders ilerledikçe iletişime daha çok dâhil olduğu gözlenmiştir. Ç3 ise kamera çekingenliği nedeniyle derse aktif katılım göstermemiş; ancak kamera kapalı şekilde dersi takip etmiş ve dersten kopmamıştır. Bu durum öğrencilerin bireysel farklılıklarının çevrimiçi öğrenme süreçlerinde dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

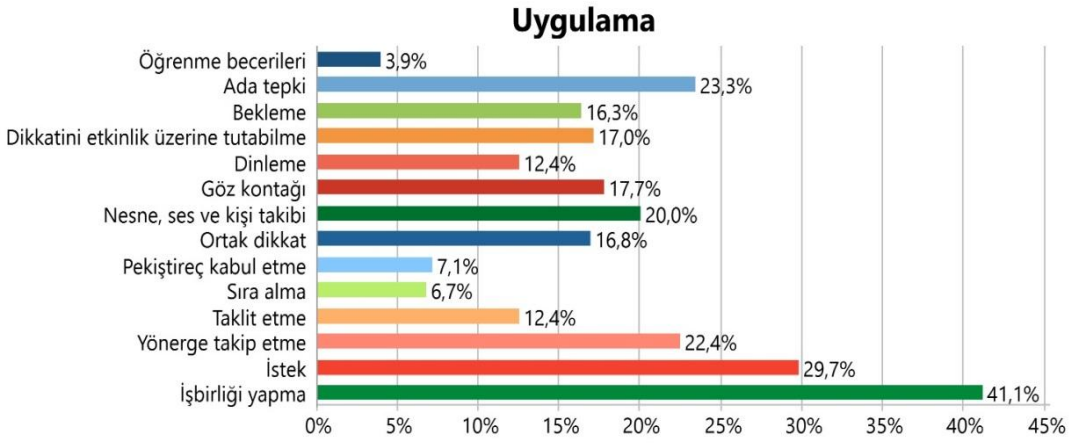


Görsel 1. Online Orff dersi uygulaması örnek ders.



Görsel 2. Online Orff dersi uygulaması örnek ders.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER



Bu araştırmada gerçekleştirilen uygulama analizlerine göre, öğrencilerin çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitimi sürecinde en yüksek düzeyde temsil edilen becerilerin "işbirliği yapma" (%41.1) ve "istek" (%29.7) olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin ders etkinliklerine katılım konusunda oldukça istekli olduklarını ve birbirleriyle işbirliği yapma becerilerinin yüksek olduğunu göstermektedir. "Göz Kontağı" (%17.7) ve "Nesne, Ses ve Kişi Takibi" (%20.0) kategorileri ise öğrencilerin dikkat ve konsantrasyon becerilerinin önemli göstergeleri olarak öne çıkmaktadır. Öğrencilerin göz kontağı kurmaları ve çevresel uyaranları takip etmeleri, ders içeriğine odaklanmalarını ve etkin katılım sağlamalarını desteklemiştir.

"Dikkatini Etkinlik Üzerine Tutabilme" kategorisinde elde edilen %17.0'lik oran, öğrencilerin dikkat sürelerinin genel olarak iyi olduğunu, ancak bu becerilerin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. "Ada Tepki" (%23.3) kategorisi ise öğrencilerin isimlerine duyarlılık ve çevrelerindeki olaylara hızlı yanıt verme düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık "Öğrenme Becerileri" kategorisinde görülen %3.9'luk oran, bu becerilerin başlangıç aşamasında daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu analiz sonuçları, çevrimiçi derslerde öğrenci performansını, dikkat düzeylerini ve uygulamanın etkililiğini değerlendirmek açısından kritik bir yol haritası sunmaktadır. Öğretmenlerin bu bulguları kullanarak öğretim süreçlerini planlamaları ve stratejilerini şekillendirmeleri önerilmektedir.

Araştırma kapsamında öğretmenler için online Orff-Schulwerk derslerinde uygulanabilecek bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Dikkat Çekme: Öğrencilerin derse başlangıçta odaklanmalarını sağlamak için dikkat çekici uygulamalara yer verilmelidir. Ancak bu beceri dersin ilerleyen aşamalarında da sürdürülebilir olmalıdır.

Hedeften Haberdar Etme: Öğrencilerin dersin hedeflerini bilmesi, onların motivasyonunu artırmakta ve derse katılımını güçlendirmektedir.

Motivasyonu Sağlama: Öğrencilerin derse olan ilgisini ve öğrenme isteğini artırmak için öğretmenlerin çeşitli motivasyon tekniklerini (pozitif pekiştireç, övgü vb.) kullanmaları önemlidir.

Gözden Geçirme: Öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirebilmeleri için düzenli olarak gözden geçirme etkinlikleri yapılmalıdır.

Ön Bilgileri Sunma: Yeni bilgilerin öğrenilmesinden önce öğrencilerin mevcut bilgilerinin hatırlatılması, yeni öğrenmeleri kolaylaştırmaktadır.

Uyarıcıları Sunma: Öğrencilerin dikkatini çekmek ve ilgilerini canlı tutmak için çeşitli görsel ve işitsel uyarıcılardan faydalanılmalıdır.

Öğrenme Rehberi Sağlama: Öğretmenlerin öğrencilere öğrenme sürecinde rehberlik etmeleri, sürecin verimliliğini artırmaktadır.

Göstererek Yaptırma: Öğrencilerin yaparak öğrenmelerini sağlayacak uygulamalara yer verilerek aktif katılım desteklenmelidir.

Dönüt Sağlama: Öğrencilerin performanslarına yönelik düzenli ve pozitif geri bildirim verilerek öğrenme süreçleri güçlendirilmelidir.

Performansı Değerlendirme: Öğrencilerin öğrenme süreçleri boyunca performansları izlenmeli ve gerektiğinde öğretim stratejileri gözden geçirilerek uyarlamalar yapılmalıdır.

Elde edilen grafikler, her bir öğrenme becerisinin uygulamadaki oranlarını göstermiş ve öğretim sürecinde hangi becerilerin daha fazla ön planda olduğu, hangilerinin ise desteklenmeye ihtiyaç duyduğu konusunda öğretmenlere yol gösterici olmuştur. Özellikle "motivasyon sağlama" ve "dönüt verme" becerilerinin yüksek oranlarda kullanılması, öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılımını ve ilgilerini artırmada kritik rol oynamaktadır. Bu bulgular, çevrimiçi Orff-Schulwerk eğitiminde öğretim stratejilerinin ve öğrenme becerilerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek açısından önemli bir veri seti sunmaktadır. Öğretmenlerin bu verileri dikkate alarak eğitim süreçlerini planlamaları ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerini zenginleştirmeleri önerilmektedir.

Çeşitli kaynaklardan ve görüşmelerden elde edilen verilere göre aynı anda çalıp söylemeye yönelik sınırlılıklar, ebeveyn destekli çalışmalar, çocukların evde bulabilecekleri materyallerle ses üretmelerine yönelik çalışmalar ders planlarına entegre edilmiştir. Özellikle okul öncesi yaş dönemi çocuklarının, uzmanlar tarafından ekran başında kalma sürelerinin maksimum 20-30 dk olarak belirlenmiş olması, ders planlarında göz önünde bulundurulmuştur (Akın ve Aslan, 2021). Ayrıca derslerde enstrümanla çalınan ve söylenen şarkıların dışında kayıttan müzikler, masal anlatımlarında Şekil materyal kullanımları da yine uzman eğitmenlerin görüşleri doğrultusunda planlanmıştır.

Örnek online Orff dersi uygulamasından elde edilen sonuçlara göre;

- Derse katılım oranının beklenenden düşük olduğu, bu sebepten planlanan derste anlık plan değişikliğine gidilerek öğrencilerin daha aktif katılım sağlayacağı bir ders planına evrilmesi gerektiği düşünülmüştür.
- Öğrenciler başlangıçta derse katılım sağlamakta zorlanan arkadaşlarını beklemek durumunda kaldıkları için ilgi düzeyleri düşük görünmekte fakat bu sırada özellikle iki öğrencinin bekleme sürecinde birbirleriyle yaptıkları konuşmalar sayesinde bu bekleme süresinin akran iletişimi konusunda pozitif etki sağladığı görülmektedir.
- Online ders sırasında ses gecikmeleri sebebiyle çocukların aynı anda hareket etmeleri zorlaşmış ve öğretmene göre hareketleri gecikmiştir. Fakat etkinlik boyunca dikkatleri dağılmamış ve yönergelere uymuşlardır.
- Ders bitiminde öğretmenin dersle ilgili çocuklara sorduğu değerlendirme sorularından alınan pozitif cevaplara göre çocukların uygulama dersinden memnun kaldıkları ve bir sonraki derse karşı heyecan duydukları görülmüştür.
- Ders bitiminden bir sonraki derse kadar velilerle yapılan görüşmelerde ise çocukların tanışma şarkısını tekrarladıkları bilgisine ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(1), 1–9.
2. Aytemur, B. (2022). Müzik araştırmalarında nitel veri analizi. Ü. S. Şen (Ed.), *Müzik araştırmalarında bilimsel yöntem ve yaklaşımlar* (ss. 233–261). Nobel Akademik Yayıncılık.
3. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). Sage Publications. http://www.ceilconicet.gov.ar/wp-content/uploads/2015/10/Creswell-Cap-10.pdf
4. Darrow, A. A. (2008). Adaptations in the classroom: Teaching music to students with disabilities. *General Music Today, 21*(2), 35–38. https://doi.org/10.1177/10483713080210020108
5. Frazee, J., & Kreuter, K. (1987). *Discovering Orff: A curriculum for music teachers*. Schott Music Corporation.
6. Mishra, L., Gupta, T., & Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *International Journal of Educational Research Open, 1*, 100012. https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100012
7. Orff, C., & Keetman, G. (1978). *Music for children: Pentatonic*. Schott Music.
8. Şahin, Ç., & Karakuş, G. (2019). Katılımcıları seçme: Evren ve örneklem. In Ş. Karasar (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (ss. 179–216). Pegem Akademi.
9. Şen, Ü. S. (2005). Sanat eğitiminde bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(1), 343–360.
10. Taba, H. (1962). *Curriculum development: Theory and practice*. Harcourt, Brace & World.
11. Tyler, R. W. (2013). *Basic principles of curriculum and instruction*. University of Chicago Press. (Original work published 194

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

AKREDİTASYONA YÖNELİK ÖĞRENCİ TUTUMLARI: GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİ ALANINDA BİR DURUM ÇALIŞMASI

Lara Nil KARCIK
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
larakarcik2@gmail.com - ORCID ID:0009-0005-9491-5467
Prof. Dr. Begüm ÖZ
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
begumusic@gmail.com - ORCID ID:0000-0001-83467308

ÖZET

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerin akreditasyon süreçlerine ilişkin tutum ve algılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 2024–2025 eğitim-öğretim yılı içerisinde Müzik Öğretmenliği (n=49) ve Resim-İş Eğitimi (n=28) programlarında öğrenim gören toplam 77 öğrenci ile yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak Meraler (2011) tarafından geliştirilen "Yükseköğretimde Kalite Algısı Ölçeği" ile açık uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu kullanılmıştır. Nicel veriler frekans analiziyle, nitel veriler ise tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, öğrencilerin büyük çoğunluğunun akreditasyonun eğitim kalitesini artıracağına, uluslararası hareketliliği destekleyeceğine ve istihdam olanaklarını genişleteceğine inandığını ortaya koymaktadır. "Ders içeriklerinin güncellenmesinin eğitim sürecine katkısı" ifadesine verilen yüksek orandaki olumlu yanıtlar (%91,8 Müzik; %96,4 Resim-İş), sürecin öğrenciler tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca katılımcılar, akreditasyonu yalnızca biçimsel bir uygulama değil, kalite güvencesine hizmet eden bütüncül bir süreç olarak değerlendirmektedir. Açık uçlu yanıtların analizinde kalite artışı, kurumsal saygınlık ve kariyer gelişimi gibi temalar öne çıkarken, tüm öğrenciler öğrenci temsilcilerinin sürece aktif katılımının önemine vurgu yapmıştır. Bulgular, öğrenci bilgilendirme toplantılarının ve temsil mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akreditasyon, Eğitimde kalite güvencesi, Öğrenci görüşleri, Müzik öğretmenliği, Resim-iş eğitimi

STUDENT ATTITUDES TOWARD ACCREDITATION: A CASE STUDY IN FINE ARTS EDUCATION

Lara Nil KARCIK
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
larakarcik2@gmail.com - ORCID ID:0009-0005-9491-5467
Prof. Dr. Begüm ÖZ
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
begumusic@gmail.com - ORCID ID:0000-0001-83467308

ABSTRACT

This study aims to examine the attitudes and perceptions of students enrolled in the Fine Arts Education Department at Çanakkale Onsekiz Mart University regarding accreditation processes. The research was conducted during the 2024–2025 academic year with a total of 77 students from the Music Education (n=49) and Art Education (n=28) programs. Data were collected using the "Perception of Quality in Higher Education Scale" developed by Meraler (2011), along with a semi-structured interview form consisting of open-ended questions. Quantitative data were analyzed through frequency analysis, while qualitative data were evaluated using thematic analysis.

The findings indicate that the majority of students believe accreditation enhances the quality of education, supports international mobility, and expands employment opportunities. The high rate of positive responses to the statement "updating course content contributes to the educational process" (91.8% in Music; 96.4% in Art Education) reveals a strong student endorsement of the process. Furthermore, participants perceive accreditation not merely as a formal procedure, but as a comprehensive mechanism for ensuring educational quality. Themes such as quality improvement, institutional reputation, and career development emerged from the analysis of open-ended responses. Notably, all students emphasized the significance of active student representation in accreditation processes. The results highlight the need to strengthen student information sessions and participatory mechanisms, suggesting that the contribution of the student dimension is essential to the institutional impact of accreditation.

Keywords: Accreditation, Quality assurance in education, Student perceptions, Music education, Art education

1. GİRİŞ

Yükseköğretimde kalite güvencesinin sağlanmasında program akreditasyonu önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Program akreditasyonu, tanımlı standartlara göre bir programın kalite kriterlerini karşılayıp karşılamadığının dış değerlendirmesini ifade eder (Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK], t.y.). Son zamanlarda öğretmen eğitimi bölümlerinde kalite güvencesine dair çalışmalar artmıştır. Bu doğrultuda akreditasyon, öğretmen eğitiminde gelişmeyi destekleyerek yetkin öğretmenler yetiştirmeyi ve nitelikli bir toplum inşa etmeyi hedefleyen bir gelişim süreci olarak değerlendirilmiştir (Adıgüzel, 2022). Örneğin, Adıgüzel (2022) tarafından yapılan meta-analiz çalışmalarında, farklı ülkelerdeki uygulamalarda öğretmen eğitimi akreditasyonunun başlıca hedefinin öğretmen eğitiminde üst düzey yeterlilik ve kaliteyi artırmak olduğuna dikkat çekilmiştir (Adıgüzel, 2022). Türkiye'de ise Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) yükseköğretim programlarının ulusal akreditasyonundan sorumlu olarak, akreditasyonun "dış kalite güvence süreci" olduğunu belirtmektedir (Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK], t.y.). Öğrencilerin akreditasyona dair görüş ve tutumları, akreditasyonun kabul görmesi ve ve işlevsel biçimde uygulanması bakımından dikkate değer bir bulgudur. Akreditasyonun, kurumsal bağlamda saygınlık, diploma sonrası tercih edilme düzeyi ve eğitim yeterliliği açısından önceki çalışmalarda olumlu yansımaları olduğu sıklıkla ele alınmaktadır (American Association of Family & Consumer Sciences [AAFCS], n.d.). Ancak, öğrencilerin bu sürece dair tutum ve beklentileri bağlamındaki çalışmalara ülkemizde kayda değer ölçüde rastlanmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Güzel Sanatlar Eğitimi Fakültesi Müzik Öğretmenliği ve Resim-İş Eğitimi programı öğrencilerinin akreditasyona dair beklenti ve görüşlerini tanımlamak ve elde edilen bulguların hangi etmenlerle bağlantılı olduğunu saptamaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nicel ve nitel veriler içeren karma yöntem uygulanmıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Fakültesinde eğitim gören Müzik Öğretmenliği (n=49) ve Resim-İş Eğitimi (n=28) programı öğrencileri araştırma grubunu oluşmaktadır. Veriler, iki farklı anket formu ile toplanmıştır. İlki, akreditasyona yönelik tutumları ölçmek için 5'li likert ölçeğinde hazırlanmış kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır.

İkincisi ise hem kapalı hem de öğrencilerin akreditasyon hakkındaki görüş ve önerilerini serbestçe ifade edebilecekleri açık uçlu sorulardan oluşmaktadır.

Aynı zamanda bildirinin etkileşimli bölümünde, katılımcılara “Eğitimde kalite denildiğinde aklınıza ilk gelen kelime nedir?” sorusu yöneltilmiş ve yanıtlar anlık olarak dijital bir platform aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen veriler eş zamanlı olarak yansıtılmış ve en çok tekrar eden kavramların görselleştirildiği bir kelime bulutu oluşturulmuştur. Bu yöntem, öğrencilerin eğitimde kaliteye dair algılarını hızlı ve görsel bir şekilde ortaya koymak amacıyla tercih edilmiştir.

Toplanan nicel veriler betimsel olarak frekans ve yüzde analizi istatistikleriyle çözümlenmiştir. Açık uçlu sorulardan elde edilen nitel veriler ise tematik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Tematik analiz sürecinde, öğrenci yanıtları kodlanmış ve içerik birimleri temel tema başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Bu aşamada, benzer ifadeler gruplandırılarak ortak görüşler ortaya çıkarılmıştır. Akreditasyonun algılanan yararlarıyla ilgili literatürdeki kavramlarla mukayese yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Nicel Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan bazı Likert tipi ifadelere verilen öğrenci yanıtlarının dağılımları Çizelge 1 ve Çizelge 2’de sunulmuştur. Örneğin, “Akreditasyon sürecinde ders içeriklerinin güncellenmesinin eğitim sürecinize katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?” sorusuna, öğrencilerin büyük çoğunluğu olumlu yanıt vermiştir (Müzik Öğrencileri: %91,8 “Evet”; Resim-İş Öğrencileri: %96,4 “Evet”). Benzer şekilde, “Akreditasyonun mezuniyet sonrası iş bulma şansınızı artırabileceğini düşünüyor musunuz?” sorusuna müzik öğrencilerinin %73,5’i, resim-iş öğrencilerinin ise %81,5’i olumlu yanıt vermiştir. Bu sonuçlar, öğrencilerin genel olarak akreditasyonun eğitim sürecine katkı sağlayacağı ve istihdam olanaklarını artıracağı görüşünde olduklarını göstermektedir.

Çizelge 1. Öğrencilerin akreditasyon sürecine ilişkin bilgilendirilme isteği

Program	**Evet (%)**	**Hayır (%)**	**Toplam**
Müzik Öğretmenliği (n=49)	83,7	16,3	100
Resim-İş Eğitimi (n=28)	89,3	10,7	100

Çizelge 1'e göre, hem Müzik Öğretmenliği hem Resim-İş Eğitimi programı öğrencileri büyük ölçüde akreditasyon hakkında daha fazla bilgi sahibi olma ihtiyacı duymaktadır (Müzik: %83,7; Resim-İş: %89,3). Bu durum, öğrencilerin sürece daha aktif katılmak istediklerini göstermektedir..

Elde edilen bulgular, öğrencilerin akreditasyonun eğitim kalitesine doğrudan katkı sağlayacağına inandıklarını göstermektedir. "Ders içeriklerinin güncellenmesi" ifadesine ilişkin verilen yanıtlar incelendiğinde, Müzik Eğitimi öğrencilerinin %91,8'i ve Resim-İş Eğitimi öğrencilerinin %96,4'ü bu sürecin öğretim sürecine olumlu katkı sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca, "Akreditasyon öğretim elemanlarının performansını etkiler mi?" sorusuna verilen yanıtlar da dikkat çekicidir: Öğrencilerin yaklaşık %59–61'i bu sürecin öğretim elemanlarının performansını artıracağı yönünde görüş bildirmiştir. Bu veriler, öğrencilerin akreditasyonun yalnızca yapısal bir düzenleme değil, aynı zamanda öğretim süreçlerini ve kadrosunu da olumlu yönde etkileyen bir kalite güvencesi aracı olarak gördüklerini göstermektedir.

3.1.2. Akreditasyonun Biçimsel Bir Süreç Olup Olmadığı

"Akreditasyon sadece formalite bir süreç midir?" sorusuna verilen yanıtlar, öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu süreci biçimsel bir zorunluluk olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Müzik Öğretmenliği Programı öğrencilerinin %55,1'i bu ifadeye "hayır" yanıtını verirken, "evet" yanıtı yalnızca %8,2'de kalmıştır. Resim-İş Eğitimi Programı öğrencilerinde ise "hayır" diyenlerin oranı %35,7, "evet" diyenlerin oranı ise %7,1 olarak belirlenmiştir. Bu veriler, öğrencilerin akreditasyonu, eğitim sürecine ve kurum kültürüne doğrudan katkı sağlayan yapıcı bir süreç olarak değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

3.1.3. Akreditasyonun Kariyer Fırsatlarına Etkisi

Öğrencilerin büyük bir bölümü, akreditasyonun mezuniyet sonrası kariyer olanaklarını artırabileceğini düşünmektedir. İlgili soruya verilen yanıtlar doğrultusunda, Müzik Öğretmenliği Programı öğrencilerinin %73,5'i ve Resim-İş Eğitimi öğrencilerinin %81,5'i, akreditasyonun iş bulma şanslarını artıracağı yönünde görüş bildirmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin akreditasyonu yalnızca mevcut eğitim kalitesiyle değil, aynı zamanda mezuniyet sonrası istihdam olanaklarıyla da ilişkilendirdiğini göstermektedir.

3.2. Nitel Bulgular

Katılımcıların açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar tematik analiz yöntemiyle incelenmiş ve beş ana tema belirlenmiştir: (1) Eğitim kalitesi ve iyileştirme, (2) Kurum saygınlığı ve tanınırlık, (3) İş ve kariyer fırsatları, (4) Donanım ve altyapı iyileştirmeleri, (5) Öğrenci katılımı. Bu temalar, öğrencilerin akreditasyona ilişkin algılarını derinlemesine yansıtmaktadır. Belirlenen temalar ve öğrenci görüşlerinden alınan örnekler, Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2: Öğrenci görüşlerine göre akreditasyonun temel etkileri ve örnek ifadeler

Tema	**Örnek Öğrenci Görüşü**
Eğitim Kalitesi ve İyileştirme	"Daha kaliteli bir eğitim almak imkanları artar; önceden dikkat edilmeyen şeyler düzeltilebilir."
Kurum Saygınlığı ve Tanınırlık	"Diplomanızın uluslararası anlamda kabul görmesi ve mezun olduktan sonra iş imkânının artması."
İş ve Kariyer Fırsatları	"Mezun olunduğunda yurtdışında çalışma imkânı tanıması; iş imkânı sağlaması."
Donanım ve Altyapı İyileştirmeleri	"Bölümümüzdeki eksikler giderilebilir; teknolojik ve yeni güncel ders içeriklerine ulaşmak ve çağdaş bir eğitim almak."
Öğrenci Katılımı	"Öğrencilerin fikirlerini veren temsilciler komisyonlarda yer almalı."

Bu temalar, öğrencilerin akreditasyon sürecini yalnızca bir kalite denetimi mekanizması olarak değil; aynı zamanda eğitim ortamlarının iyileştirilmesi, öğrenci merkezli yaklaşımların benimsenmesi ve geleceğe yönelik fırsatların artırılması bağlamında da anlamlı bulduklarını ortaya koymaktadır. "Eğitim Kalitesi ve İyileştirme" teması, öğrencilerin pedagojik gelişim

beklentilerini yansıtırken; “Donanım ve Altyapı” vurgusu, fiziksel ve teknolojik olanakların geliştirilmesine yönelik taleplerini ön plana çıkarmaktadır.

Örneğin, bir öğrenci “Daha kaliteli bir eğitim almak, imkânların artması; önceden dikkat edilmeyen şeylerin düzeltilmesi” şeklindeki ifadesiyle sürecin doğrudan eğitsel katkılarına dikkat çekerken; bir diğeri “Diplomamızın uluslararası anlamda kabul görmesi ve mezun olduktan sonra iş imkânlarının artması” görüşüyle, akreditasyonun mezuniyet sonrası faydalarına odaklanmıştır.

Özellikle “Kurum Saygınlığı” ve “Kariyer Fırsatları” temaları, öğrencilerin akreditasyonu yalnızca mevcut öğrenim süreçleriyle değil, aynı zamanda mezuniyet sonrası yaşamlarıyla da yakından ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Bu doğrultuda, bir katılımcının “Diplomamızın hem Türkiye genelinde hem uluslararası anlamda kabul görmesi ve iş imkânlarımızın artması” ifadesi, bu beklentiyi somut biçimde ortaya koymaktadır.

“Öğrenci Katılımı” teması ise akreditasyonun demokratik yönüne işaret etmektedir. “Akreditasyon komisyonlarında öğrenci temsilcilerinin yer almasını gerekli buluyor musunuz?” sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu olumlu yanıt vermiştir. Bir öğrenci, bu katılımın önemini şu sözlerle vurgulamıştır: “Öğrenciler sürecin en önemli parçasıdır, görüşleri alınmadan eğitim kalitesi artmaz.” Bu tür görüşler, yükseköğretimde öğrenci merkezli kalite güvence anlayışının önem kazandığını ve literatürde tanımlanan öğrenci temelli kalite kültürü yaklaşımıyla (Harvey & Williams, 2010) örtüştüğünü göstermektedir.

Tematik analiz bulgularını destekleyen kelime bulutu analizinde ise “nitelik”, “öğretmen”, “donanım”, “eşitlik”, “fırsat” ve “gelişim” gibi kavramların öne çıktığı gözlemlenmiştir (Bkz. Görsel 1). Bu bulgu, öğrencilerin eğitimde kaliteyi yalnızca öğretim içeriğiyle sınırlı görmediklerini; insan kaynağı kalitesi, fiziksel olanaklar ve fırsat eşitliği gibi bileşenlerle birlikte değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.



Görsel 1: Eğitimde Kalite Algısına İlişkin Kelime Bulutu

4. TARTIŞMA

Araştırma bulguları, öğrencilerin program akreditasyonuna büyük oranda olumlu yaklaştıklarını ve süreci yalnızca biçimsel bir zorunluluk olarak değerlendirmediklerini ortaya koymaktadır. Öğrenciler, akreditasyonun ders içeriklerinin güncellenmesi, öğretim elemanlarının performansının artması, mezuniyet sonrası iş olanaklarının gelişmesi ve kurumsal tanınırlığın yükselmesi gibi çok boyutlu katkılar sunduğunu belirtmişlerdir. Bu değerlendirmeler, literatürde yer alan bulgularla da örtüşmektedir. Örneğin, Amerikan Aile ve Tüketim Bilimleri Derneği'ne (AAFCS, 2025) göre akreditasyon, programın ulusal standartlara uygunluğunu belgeleyerek mezunların istihdam edilebilirliğini artırmakta ve kurumun güvenilirliğine katkı sunmaktadır. Benzer şekilde, Mesleki Öğretim Standartları Konseyi (CVESD: Council for Vocational Education & Skill Development), akreditasyonu mesleki yeterliliklerin güvencesi olarak tanımlamaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin, diplomalarının ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını istemeleri bu görüşlerle paralellik göstermektedir.

Öğrencilerin akreditasyonun yalnızca eğitim sürecine değil, mezuniyet sonrası yaşamlarına da etkisi olduğuna inandıkları; diplomaların uluslararası kabulü, görünürlük ve kurumsal saygınlık gibi kavramlar üzerinden ifade edilmiştir. Bu bulgular, Adıgüzel'in (2022) öğretmen eğitimi odaklı meta-analizinde yer verilen kalite ve mükemmeliyet odaklı yaklaşımlarla da örtüşmektedir. Akreditasyonun öğretmen yetiştirme programlarında topluma yetkin bireyler kazandırma amacı taşıması, öğrencilerin kalite beklentileriyle uyumludur.

Öte yandan, öğrenciler akreditasyon süreciyle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarını da dile getirmişlerdir. Hem Müzik Öğretmenliği hem de Resim-İş Eğitimi programlarında yüksek oranda öğrenci, sürece ilişkin daha fazla bilgilendirilme talep etmiştir. Bu durum, Meraler'in (2010) çalışmasında da vurgulandığı üzere, öğrencilerin kalite algısını şekillendiren en önemli etkenlerden birinin bilgiye erişim olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim Kurdoğlu'nun (2023) bulguları da öğrenci görüşlerinin eğitim kalitesiyle doğrudan ilişkili olduğunu ve akreditasyon sürecinin bu kaliteyi destekleyici işlev gördüğünü göstermektedir.

Bu çerçevede öğrencilerin sürece aktif katılım gösterme isteği, öğrenci merkezli kalite güvencesi yaklaşımını desteklemektedir. Katılımcıların neredeyse tamamı akreditasyon komisyonlarında öğrenci temsilcilerinin yer alması gerektiğini ifade etmiş; bu taleplerini seminer, toplantı ve bilgilendirme materyalleri gibi önerilerle somutlaştırmıştır. Harvey ve Williams (2010), bu yaklaşımı "öğrenci temelli kalite kültürü" olarak tanımlamış; kalite güvencesi süreçlerinde öğrenci temsiliyetinin sürecin şeffaflığı ve etkililiği açısından vazgeçilmez olduğunu vurgulamıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma kapsamında, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü'nde öğrenim gören Müzik Öğretmenliği ve Resim-İş Eğitimi programı öğrencilerinin akreditasyon sürecine ilişkin tutumları ve algıları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun akreditasyonu yalnızca biçimsel bir zorunluluk olarak görmediğini; aksine, eğitim kalitesinin artırılması, öğretim elemanlarının performansının gelişmesi, kurumsal saygınlığın yükselmesi ve mezuniyet sonrası iş olanaklarının artması gibi çok boyutlu kazanımlar sunduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur.

Öğrencilerin kalite beklentileri, yalnızca içerik güncellemeleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda fiziksel altyapı, insan kaynağının niteliği ve fırsat eşitliği gibi bileşenleri de kapsamaktadır. Bu bulgu, Meraler'in (2010) kalite algısı boyutlarıyla, Kurdoğlu'nun (2023)

kaliteyi öğrenci görüşleriyle ilişkilendiren çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Öğrencilerin kalite süreçlerine aktif katılım beklentileri, öğrenci merkezli kalite güvence sistemlerinin gerekliliğini ve bu bağlamda kurumsal planlamaların öğrenci temsiliyetini gözeterek yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda aşağıdaki öneriler sunulabilir:

Bilgilendirme ve Farkındalık Çalışmaları: Akreditasyon süreci hakkında öğrencilere yönelik sistematik bilgilendirme faaliyetleri (oryantasyon seminerleri, bilgilendirici broşür ve dijital içerikler) planlanmalıdır. Süreçle ilgili bilgi eksikliği, öğrencilerin katılımını sınırlayabilmekte ve kalite kültürünün kurumsallaşmasını engelleyebilmektedir.

Öğrenci Temsiliyetinin Güçlendirilmesi: Akreditasyon komisyonlarında öğrenci temsilcilerine aktif roller verilmesi, sürecin şeffaflığı ve çok sesliliği açısından önemlidir. Bu yaklaşım, Harvey ve Williams'ın (2010) tanımladığı öğrenci temelli kalite kültürüyle örtüşmektedir.

Sürekli Geri Bildirim Mekanizmaları: Akreditasyon süreci boyunca öğrenci görüş ve önerilerine düzenli olarak başvurulmalı; anket, açık uçlu formlar ve öğrenci odaklı odak grup çalışmaları yoluyla geri bildirim alınmalıdır. Öğrencilerin ders içeriklerinde ve altyapı koşullarında iyileştirme talebi, bu sürece aktif olarak dahil edilmelerini gerekli kılmaktadır.

Altyapı ve Donanım Yatırımları: Öğrenciler, fiziki olanakların ve teknolojik araçların eğitimin niteliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle, akreditasyon sürecinde tespit edilen altyapı eksikliklerine yönelik somut yatırım planları oluşturulmalı ve uygulanmasına öncelik verilmelidir.

Sonuç olarak, öğrencilerin akreditasyona ilişkin görüşleri yalnızca sürece dair tutumları değil, aynı zamanda eğitim kalitesine ve kurumsal gelişime katkı sağlayacak nitelikli geri bildirimlerdir. Bu nedenle, öğrenci temelli bakış açısının kalite güvencesi politikalarına entegre edilmesi, yükseköğretimde sürdürülebilir kalite yönetimi açısından kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, A. (2022). Bazı ülkelerin öğretmen eğitimi akreditasyon uygulamalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Milli Eğitim*, 51(233), 137–164. (Erişim tarihi: 11.06.2025).
2. American Association of Family & Consumer Sciences. (2025). *Benefits of accreditation*. https://www.aafcs.org/credentialing/accreditation/benefits-of-accreditation
3. Council for Vocational Education Standards. (2025). *The role of accreditation in assuring vocational competence*. https://www.cvesd.co.in/
4. Harvey, L., & Williams, J. (2010). Fifteen years of quality in higher education. *Quality in Higher Education*, 16(1), 3–36. https://doi.org/10.1080/13538321003679457
5. Kurdoğlu, C. (2023). *Müzik öğretmeni adaylarının akreditasyon sürecine ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi.
6. Meraler, S. (2010). *Yükseköğretimde kalite olgusu ve öğrenci boyutuyla değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi.
7. QAHE (International Association for Quality Assurance in Pre-Tertiary and Higher Education). (2024). *Driving global standards of accreditation for vocational schools and institutions*. QAHE. https://www.qahe.org/article/driving-global-standards-of-accreditation-for-vocational-schools-and-institutions
8. Yükseköğretim Kalite Kurulu Başkanlığı. (2025). *Program akreditasyonu*. https://www.yokak.gov.tr/program-akreditasyonu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

OKULLARDA ÇATIŞMA NEDENLERİ SONUÇLARI VE ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ ÜZERİNE SİSTEMATİK BİR DERLEME

Dr. Tuğçe KAÇAR

Bağımsız Araştırmacı

tugcem57@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0001-8369-5685

ÖZET

Okullarda gerçekleşen çatışmaların nedenleri, çatışmadan kaynaklanan sonuçlar ve çözüm sürecinde uygulanan yöntemler ile ilgili araştırmaların incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmada verilerin toplanması sürecinde, tez ve makale gibi basılı ve dijital bilimsel kaynaklardan faydalanılmıştır. Alan yazında incelenen araştırmaların eğitim bilimleri alanında, 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış, okulda yaşanan çatışmaların nedenleri, sonuçları ve çatışmayı çözme yöntemleri veya stratejileri üzerine temalar içeren araştırmalar dikkate alınmıştır. Ayrıca, araştırmalar incelenirken nicel, nitel ve karma yöntem ile veri sunan; okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise seviyelerini kapsayan çalışmalar dikkate alınmıştır. Bu bakımdan çalışmanın kriterlerine uygun alan yazında 47 araştırma incelenmiştir. İçerik analizi yöntemi kullanılarak incelenen çalışma verileri, okullarda yaşanan çatışma nedenleri, sonuçları ve çatışmayı çözme yöntemleri, ayrı başlıklar altında tema, kategoriler ve kodlar şeklinde sınıflandırılmış ve çizelgeler aracılığıyla sunulmuştur. İncelenen araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre “iletişim eksikliği”, “farklı kişilik özellikleri”, “fikir çatışması”, “kaynak yetersizliği”, “adaletsiz tutum” ve “yönetsel yetersizlik” gibi nedenlerle okullarda çatışmaların daha sık yaşandığı; okullarda yaşanan çatışmalarda “fikirler geliştirip çözümler sunma”, “iletişim becerilerini kullanma”, “psikolojik etkileri”, “okulun verimliğini düşürme”, “gruplaşma” ve “okul iklimini olumsuz etkileme” gibi olumlu ve olumsuz sonuçlarının olduğu; “bütünleştirme”, “uzlaşma” ve “kaçınma” gibi çatışma yönetim stratejilerinin daha fazla kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çatışma nedenleri, Çatışma sonuçları, Çatışma çözüm yöntemleri.

1.GİRİŞ

Çatışma kavramı, sadece sosyal psikolojiyle sınırlı olmayıp, felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve antropoloji gibi çeşitli disiplinlerde de incelenmektedir. Bu geniş kapsamlı incelemelere rağmen çatışma kavramının tanımında hala bir fikir birliği bulunmamaktadır (Yeniçeri, 2009). Alan yazında çatışma kavramına yönelik tanımlar incelendiğinde, bu kavramın çeşitli bakış açılarıyla ele alındığı görülmektedir. Çatışma, "bir örgütte bireyler ve grupların birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan ve normal faaliyetlerin durmasına veya karışmasına neden olan olaylardır" (Eren, 2003, s.609; akt., Gülşen ve Gökyer, 2012, s.353). Bayar (2015, s.131) çatışmayı, "iki kişi ya da iki grup arasında farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlık durumu" olarak ifade etmiştir. Çatışma, bir tarafın çıkarlarının diğerleri tarafından olumsuz etkilenmesi veya engellenmesi algısı ortaya çıktığında yaşanır. Okul yöneticileri ve öğretmenler, huzurlu bir çalışma ortamı istese de çatışmalar eğitim kurumlarında kaçınılmazdır. Çatışmalardan kaçınılması, kısa vadede huzuru korusa da uzun vadede daha büyük sorunlara yol açabilir. Bu bağlamda, eğitim yöneticilerinin çatışmaları çözme ortamı oluşturması ve etkili çözüm stratejileri geliştirmesi gerekmektedir (Turan, 2014). Çatışma gereklidir çünkü sorunları gündeme getirip ele almaya yardımcı olur. İnsanları en uygun konularda çalışmaya teşvik eder, gerçekçi olmalarını sağlar ve katılımı motive eder. Ayrıca, farklılıkları tanıma ve bu farklılıklardan faydalanma becerisini geliştirir ancak bazı durumlarda çatışma, üretkenliği engeller, morali düşürür, daha fazla ve süregeldikçe artan çatışmalara yol açar ve ayrıca uygunsuz davranışlara neden olması gibi nedenlerle sorun haline dönüşebilir (Ghaffar, 2009).

Yetkin okul yöneticileri, okullarındaki gruplar ve çatışmalar hakkında bilgi sahibi olurlar. Çatışmaların varlığını kabul etmek, çözüm sürecini kolaylaştırır. Okul yöneticisinin amacı, çatışmayı okul hedeflerine yönlendirmektir. Bazen çatışmalar, okul amaçlarının daha etkili bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli olabilir. Bu nedenle müdürlerin, grupların yapısı, çatışma türleri, işleyişi ve liderleri hakkında doğru bilgilere sahip olmaları önemlidir (Açıkalın, 1998). Çatışmanın kaçınılmaz olduğu göz önünde bulundurulduğunda, okulda etkili bir yaklaşım, çatışmayı istenen hedeflere ulaşacak şekilde kullanmak olmalıdır. Okul müdürü, çatışmaları olumlu sonuçlar elde etmek ve olumsuz etkilerden kaçınmak için uygun bir şekilde yönetebilmelidir. Müdürler, çatışmadan kaçınmak yerine, okulun dinamikliğini destekleyecek ve programları engellemeyecek şekilde çatışmaları yönetmelidir (Larasati ve Raharja, 2019).

Örgütlerde meydana gelen çatışma nedenleri bireysel, yönetimsel, amaçlardan ve organizasyonun yapısından kaynaklanmaktadır. Farklı değer yargıları ve kişilikleri, kıt kaynaklar için yapılan rekabet, statülerin farklı algılanması, bireylerin amaçlarının uyuşmaması, örgütlerde hedef değişimi, yönetim anlayışlarındaki farklılıklar, görev ve yetkilerin belirsizlikleri, iletişim ve bilgi eksikliği gibi unsurlar örgütlerde çatışmaya neden olarak görülmektedir (Yeniçeri, 2009). Okullarda çatışmaya bazı unsurlar neden olabilir. Çatışmaya yol açan etmenler arasında "görevler arası birbirine bağımlılık", "zayıf iletişim", "kaynakların kısıtlılığı", "yetki çatışmaları", "adaletsizlik algısı" ve "rol çatışması" sayılabilir. *Sınırlı kaynaklar;* okulda kaynakların sınırlı olması öğretmenlerin ve müdürlerin ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşmada zorluk yaşamalarına neden olur. Kaynak kısıtlamaları ne kadar fazla olursa, çatışma potansiyeli de o kadar artar. *Zayıf iletişim;* okul müdürleri, yeniliğin doğası

ve faydaları hakkında okulun paydaşlarına eğitim vermeden tanıtırlarsa, işbirliği ve katılım beklemek zor olur ve ayrıca kararların etkili bir şekilde iletilmemesi gibi durumlar çatışmaya yol açabilir. *Görevler arasında birbirine bağımlılık;* bir öğretmenin görevleri başka bir öğretmenin çalışmasına bağlı olduğunda çatışma potansiyeli doğar. Yetki çatışmaları; aynı faaliyet veya görevler için birden fazla öğretmen ya da bölüm yetki talep ettiğinde, çatışma meydana gelme olasılığı artar. *Adaletsizlik algısı;* öğretmenin, personel uygulamalarının yürütülmesi ile ödül ve ceza sistemlerinde adaletsizlik algısı, gerginlik ve çatışmalara yol açabilir. *Rol çatışması;* bazı öğretmenlerin davranışları, beklenen rollerle tutarsız olabilir. Rol uyumsuzluğu ve belirsizliği, okulda yetersiz rol tanımlarından kaynaklanarak çatışmalara yol açabilir (Mullius, 2010; akt., Isabu, 2017).

Çatışma, sorunları çözmede bir araçtır ve yokluğu gerçek problemlerin göz ardı edilmesine işaret eder. Aynı zamanda grup bağlılığını artırır ve etkinliği güçlendirir. Örgütlerde fazla çatışma olmaması başarısızlığa yol açabilir. Durgunluk, genellikle geç fark edilen bir tehdit oluşturur. Çatışma konforu bozduğundan, genellikle hoş karşılanmaz (Robbins ve Judge, 2015). Çatışma kaçınılmaz olduğundan, ondan korkmak yerine bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. İdeal çatışmalar, örgütün dinamizmini ve verimliliğini yansıtır aynı zamanda sorunların çözümüne olanak tanır. Yöneticilerin çatışma yönetimi konusundaki bilgi ve becerisi, bu süreci etkin şekilde yönetmelerini sağlar (Kılıç ve Çabucak, 2023). Çatışmaları çözmek için üç farklı yöntem kullanılır (Gordon, 2003): Kazan-kaybet yöntemi ve kaybeden-yok yöntemleridir. Kazan-kaybet yöntemi insanlar arasındaki çatışmalarda birinin kaybetmesi, ötekinin kazanması anlamına gelmektedir. Kazan-kaybet yöntemi iki türlüdür. Birinci yöntem, "ben kazanayım sen kaybet"; ikinci yöntem ise "sen kazan, ben kaybedeyim" olarak anılır. Birinci yöntem, tek yanlı karar verme, otoriter karar verme ve lider merkezli karar verme; ikinci yöntem, ödün verme, yumuşak yönetim, çalışan merkezli karar verme ve bırakınız yapsınlar liderliği gibi çeşitli adlarla anılır. Kaybeden-yok yönteminde kimsenin kaybetmediği, karşılıklı gereksinim doyumu sağlayan bir çözümü ortaya çıkarır. Bu yöntemde iki tarafın kesin olarak sonucunu bilmediği, sorun çözümüne açık uçlu bir yaklaşım sunar.

Chinyere (2016) çatışma yönetimini üç alanda sınıflandırmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. *Tek taraflı çatışma yönetimi:* Bu yaklaşım, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları çatışmaları çözmek için kullanabilecekleri çatışma yönetim stillerini içerir. Bu stiller, "rekabet etme", "kaçınma", "uyum sağlama", "işbirliği yapma" ve "uzlaşma" şeklinde sıralanabilir. *Ortak çatışma yönetimi:* Bu yaklaşım, iki tarafın çatışmayı çözmek için kullanabileceği stratejilerden oluşur. Taraflar, görüş ayrılıklarını çözmek ve karşılıklı kabul edebilecekleri bir anlaşmaya varmak için üçüncü bir tarafın müdahalesi olmaksızın bir araya gelirler. "Müzakere", bu yaklaşımın bir örneğidir. *Üçüncü taraf çatışma yönetimi:* Bu yaklaşımda, tarafsız bir üçüncü kişi çatışan taraflara çözüm bulmalarında yardımcı olmak için davet edilir. "Arabuluculuk", "kolaylaştırma", "uzlaştırma", "hüküm ve dava süreçleri" bu yaklaşımın örnekleridir.

Örgüt içindeki çatışmalar, fırsata dönüştürülebileceği gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Bu durum, çatışma yönetiminin önemini vurgulamaktadır (Okçu vd.,2018). Çatışma çözümü için bazı taktikler, stratejiler veya stiller önerilmektedir. Bu taktikler şunlardır (Behfar vd., 2008; Seronson, 1999; akt., Turan, 2014): "Bilmezlikten ve görmezlikten gelme" (yöneticinin

çatışmaya müdahale etmeyip çözümü zamana bırakması), "erteleme ve geciktirme" (yöneticinin çatışmayı çözmeden çözümün kendiliğinden gerçekleşmesini beklemesi), "yumuşatma ve ikna etme" (yöneticinin örgüt hedefleri doğrultusunda tarafları birleştirmeye çalışması), "sorun çözme yaklaşımı" (yöneticinin tarafları dinleyip çatışmayı anlamak ve çözüm üretmek için alternatifler geliştirmesi), "yasal güç kullanma" (yöneticinin tarafları ikna edemediği durumlarda otoritesini kullanarak çözüm sağlaması), "hakem ve reye başvurma" (çatışma çözülmediğinde güvenilen üçüncü bir kişinin aracılığıyla çözüm sağlanması), "kura çekme" (yöneticinin taraflar arasında şansla çözüm araması), "pazarlık ve ödün verme" (çatışan tarafların karşılıklı tavizler vermesi), "kaynakları artırma" (sınırlı kaynakların artırılması), "meşgul etme ve yeni hedefler belirleme" (yöneticinin tarafları daha önemli konularla meşgul ederek çatışmadan uzaklaştırması), "üst amaçlar belirleme" (ortak amaçlar oluşturularak çatışmanın çözülmesi), "yer değiştirme" (çatışan tarafların pozisyonlarının değiştirilmesidir).

Thomas (1976) çatışma çözümü için bazı stratejiler önermektedir. Bu stratejiler şunlardır (Akt., Turan, 2014): "Rekabetçi" (bireyin işbirliği yapmaktan kaçınarak kendi çıkarlarını ön planda tutması ve diğer tarafın isteklerine karşı olumsuz bir tutum sergilemesi), "yardımcı" (birey, ilişkinin devamı için kendi çıkarlarından vazgeçmesi), "kaçınmacı" (çözüm sürecinde tarafsız kalmaya ve çatışmayı görmezden gelmeye eğilim), "uzlaşmacı" (hem kendi hem de diğer taraf için ortak bir çözüm arayışında olması) ve "işbirlikçi" (herkesin kazanacağı bir çözüm yolu izleyerek sorunları birlikte çözmeyi tercih etmesidir). Diğer çatışma stilleri, tümleştirme (bütünleştirme) ve hükmetme stilidir. Tümleştirme yada bütünleştirme stili, bilgi alışverişine dayalı sorun çözme yaklaşımı olan bu stil, zaman alıcı olsa da örgütün gelişimine büyük katkı sağlar (Karip, 2013; akt., Çelik ve Tuna, 2023). Hükmetme stilinde ise zorlayıcı veya baskıcı davranışlar görülür. Bazen güçlü bir kişi, her koşulda kazanmak ister ve kendi gücünü kullanarak görüşlerini karşı tarafa zorla kabul ettirmeye çalışır (Rahim, 2001; akt: Çelik ve Tosun, 2019).

Eğitim kurumlarındaki çatışmalar doğru şekilde yönetilmezse, kurum kültürüne zarar verebilir ve okulun tüm paydaşları arasındaki iletişimi bozarak başarıyı düşürebilir. Kaliteli eğitim, çatışmaların etkili bir şekilde çözülmesiyle mümkün olur (Aksoy vd., 2024). Okullarda çatışmalar, çeşitli sebeplerle meydana gelebilir. Ancak çatışmalardan kaçınmak veya onları görmezden gelmek yerine, çatışmaları bir fırsat olarak değerlendirmek, bu çatışmaların yarattığı olumlu etkilerinden faydalanmak ve sorunların çözülmesinde bir yöntem olarak kullanmak önemlidir. Bu bağlamda, anlaşmazlıklara yönelik etkili çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan araştırmanın amacı, okullarda meydana gelen çatışmaların nedenlerini, olumlu ve olumsuz sonuçlarını ve çözüm sürecinde uygulanan yöntem veya stratejilerin neler olduğunu belirleyerek bu konuda yapılmış araştırmaları incelemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. İncelenen araştırmalarda, okullarda yaşanan çatışmaların nedenleri nelerdir?

2. İncelenen araştırmalarda, okullarda yaşanan çatışmaların olumlu ve olumsuz sonuçları nelerdir?

3. İncelenen araştırmalarda, okullarda yaşanan çatışmalar nasıl çözümlenmektedir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Türkiye'de 2014-2024 yılları arasında okullarda yaşanan çatışma nedenleri, sonuçları ve çatışma çözüm yöntemleri ile ilgili araştırmaların incelendiği bu çalışmada "sistematik derleme yöntemi" kullanılmıştır. Sistematik derlemeler "belirli bir konuda yayınlanmış iki veya daha fazla çalışmanın üzerinde inceleme yapılarak bulgu, sonuç ve değerlendirmelerini sentezleyen çalışmalardır. Genellikle o alanda uzman olan kişiler tarafından belirli bir yöntem izlenmeksizin, farklı yollarla ve farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin derlendiği yazılardır" (Burns & Grove, 2009; Gerrish & Lacey, 2010; Moule & Goodman, 2009; akt., Karaçam, 2013, s.27).

2.2. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında; "doküman incelemesi" yöntemi uygulanmıştır. Doküman incelemesi, "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım & Şimşek, 2018, s.189). Araştırmada verilerin toplanması sürecinde, tez ve makale gibi basılı ve dijital bilimsel kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca, Google Akademik ve YÖK Tez gibi veri tabanlarından makale ve tezler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Alan yazın taraması yapılırken Türkçe aramalarda "okullarda çatışma", "çatışma yönetimi stratejileri" ve "okullarda çatışmanın sonuçları" terimleri, İngilizce aramalarda ise "conflict management strategies in schools", "causes of conflict in schools" ve "outcomes of school conflict" ifadeleri tercih edilmiştir. Çalışmada incelenen araştırmaların seçiminde göz önünde bulundurulan ölçütler şunlardır:

- İncelenen araştırmaların eğitim bilimleri alanında gerçekleştirilmiş olmasına ve çalışmaların 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış olmasına dikkat edilmiştir.
- İncelenen araştırmalarda çalışma grubunun; okul yöneticileri, okul müdürleri ve öğretmenlerden oluşmasına özen gösterilmiştir.
- Türkiye'de okullardaki çatışma nedenleri, sonuçları ve çatışmayı çözme yöntemleri veya stratejileri üzerine temalar içeren araştırmalar dikkate alınmıştır.
- Okullarda uygulanan çatışma yönetim stratejilerinin demografik özelliklere (cinsiyet, medeni durum vb.) göre farklılıkları, bu strateji alt boyutlarının bir değişkeni yordama gibi unsurlar araştırmaya dâhil edilmemiş; ancak betimsel istatistik analizleri dikkate alınmıştır.
- Nitel, nicel ve karma yöntem ile veri sunan araştırmalar dikkate alınmıştır. İncelenen araştırmalarda kullanılan araştırma desenleri şunlardır:

Nicel araştırmalar; (Arslan, 2022; Avcı, 2023; Baydilli, 2015; Çağlı, 2019; Çakı, 2015; Çelik ve Tosun, 2019; Çelik ve Tuna, 2023; Çufaoğlu, 2024; Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa, 2020; Karahan, 2024; Kaymak ve Keskinkılıç Kara, 2016; Okçu vd., 2018; Özer, 2014; Sevimli, 2024; Sucuoğlu, 2015; Şanlı Güneş, 2019; Şener, 2019; Tan, 2016; Yurdunkulu ve Oktay, 2020).

Nitel araştırmalar; (Akgöz ve Cemaloğlu, 2020; Akın vd., 2023; Aksoy vd., 2024; Başsayın, 2022; Bayar, 2015; Bayraktar, 2023; Bilgir, 2018; Dikmen Ada ve Özcan, 2023; Dülger ve Dülger, 2022; Ertürk, 2022; Göçer ve Şahin, 2022; Göksoy ve Argon, 2016; Gültekin vd., 2022;

Hartoka, 2017; Kanat, 2023; Karataş vd., 2023; Koçyiğit ve Polat, 2022; Özdemir, 2022; Sağır, 2022; Saylık vd., 2023; Temiz vd., 2023; Uğur vd., 2023; Yolcu Üşme vd., 2023).

Karma araştırmalar; (Çobanoğlu ve Yüksel, 2020; Doğan, 2016; Girgin, 2020; Külekçi Akyavuz, 2020; Yılmaz, 2014).

- Araştırmalarda okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise seviyelerinde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. İncelenen araştırmalarda belirtilen okul düzeyleri şunlardır:

Okul öncesi; (Akın vd., 2023; Dikmen Ada ve Özcan, 2023; Kanat, 2023; Yolcu Üşme vd.,2023).

İlkokul; (Akın vd., 2023; Avcı, 2023; Bayraktar, 2023; Bilgir, 2018; Çakı, 2015; Çelik ve Tosun, 2019; Çelik ve Tuna, 2023; Çufaoğlu, 2024; Dülger ve Dülger, 2022; Ertürk, 2022; Hartoka, 2017; Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa, 2020; Sevimli, 2024; Karataş vd., 2023; Kaymak ve Keskinkılıç Kara, 2016; Külekçi Akyavuz, 2020; Okçu vd., 2018; Saylık vd.,2023; Yılmaz, 2014; Şanlı Güneş, 2019; Şener, 2019; Tan, 2016; Uğur vd., 2023; Yurdunkulu ve Oktay, 2020).

Ortaokul; (Akgöz ve Cemaloğlu, 2020; Akın vd.,2023; Aksoy vd., 2024; Avcı, 2023; Başsayın, 2022; Baydilli, 2015; Çakı, 2015; Çelik ve Tosun, 2019; Çelik ve Tuna, 2023; Çufaoğlu, 2024; Doğan, 2016; Ertürk, 2022; Göçer ve Şahin, 2022; Hartoka, 2017; Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa, 2020; Karahan, 2024; Karataş vd., 2023; Kaymak ve Keskinkılıç Kara, 2016; Okçu vd., 2018; Sağır, 2022; Saylık vd., 2023; Sevimli, 2024; Şanlı Güneş, 2019; Şener, 2019; Tan, 2016; Uğur vd., 2023; Yılmaz, 2014; Yurdunkulu ve Oktay, 2020).

Lise; (Akın vd., 2023; Arslan, 2022; Çakı, 2015; Çelik ve Tosun, 2019; Çelik ve Tuna, 2023; Çufaoğlu, 2024; Ertürk, 2022; Girgin, 2020; Gültekin vd., 2022; Hartoka, 2017; Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa, 2020; Sevimli, 2024; Karataş vd.,2023; Özer, 2014; Saylık vd.,2023; Sucuoğlu, 2015; Yılmaz, 2014).

2.3. Verilerin Analizi

Alan yazın taramasında bu çalışmanın kriterlerine uygun olarak okullarda yaşanılan çatışma nedenleri, sonuçları ve çatışma yönetimi ile ilgili 18 lisansüstü tez ve 29 makale olmak üzere toplamda 47 araştırma incelenmiştir. Çalışmada veriler, "içerik analizi yöntemi" kullanılarak incelenmiştir. Nitel çalışmalarda "veri analizi için verilerin hazırlanmasını (yani transkriptte olduğu gibi metin verilerinin veya fotoğraflarda olduğu gibi görsel verilerin) verileri kodlamayı ve kodların bir araya getirmesiyle temalara indirgemeyi ve son olarak veriyi şekiller, tablolar veya bir tartışma halinde sunmayı içermektedir" (Creswell, 2020, s.182). İncelenen araştırmalarda, okullarda yaşanan çatışma nedenleri, çatışmanın olumlu ve olumsuz sonuçları ve bu çatışmaların nasıl çözümlendiği ayrı başlıklar altında tema, kategoriler ve kodlar şeklinde sınıflandırılmış ve çizelgeler aracılığıyla sunulmuştur. Veriler analiz edilirken, literatürde sıkça rastlanan ifadeler dikkate alınmıştır. Örneğin, okullarda meydana gelen çatışmanın sonuçları arasında "liderlik rollerini geliştirme" (Ertürk, 2022), okullarda çatışma çözme stratejileri arasında "hakemliğe başvurma" (Özdemir, 2022), "rekabet" (Hartoka, 2017) ve "kaynakların artırılması" (Akgöz ve Cemaloğlu, 2020) gibi ifadeler yer almaktadır. Ancak, bu bulgular

literatürdeki diğer çalışmalarda yaygın olarak bulunmadığı için çizelgeye dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda, alan yazında nadiren karşılaşılan ifadelere yer verilmemiştir.

Sistematik derleme yazılarının doğru bir şekilde raporlanabilmesi için PRISMA kontrol listesinin kullanılması önerilmektedir. Bu liste, başlık, özet, giriş, metot, bulgular ve tartışma bölümlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır (Karaçam, 2013). Bu doğrultuda, bu çalışmada, giriş bölümünde araştırmanın amacı ve soruları net bir şekilde belirtilmiş, yöntem bölümünde ise verilerin toplanmasında kullanılan kaynaklar ve veri tabanları, dâhil etme ve dışlama kriterleri, anahtar kelimeler doğrultusunda gerçekleştirilen alan yazın taraması, veri analizinde uygulanan yöntem, her bir araştırma sorusunun bulgularının sentezi ile sonuçlar yorumlanarak, uygulayıcılar ve araştırmacılar için öneriler sunulmuştur. Tüm bu süreçlerde araştırmacının tarafsızlık ilkesi gözetilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde alan yazında incelenen araştırmalarda okullarda yaşanan çatışmanın nedenlerine, çatışmanın yarattığı olumlu ve olumsuz sonuçlara ve çatışmaların nasıl çözümlendiğine ilişkin bulgular sunulmuştur.

3.1. İncelenen Araştırmalarda Okullarda Yaşanan Çatışmaların Nedenlerine İlişkin Bulgular

Alan yazın incelendiğinde okullarda yaşanan çatışmaların nedenlerinin *bireysel*, *örgütsel* ve *yönetsel* olmak üzere üç kategori altında sınıflandırılmıştır. Çatışma nedenleri Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Okullardaki Çatışmanın Nedenleri

Tema	Kategoriler	Kodlar	İncelenen Araştırmalar
	Bireysel nedenler	İletişim eksikliği	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Aksoy vd. (2024), Başsayın (2022), Bayar (2015), Çakı (2015), Dikmen Ada ve Özcan (2023), Doğan (2016), Dülger ve Dülger (2022), Ertürk (2022), Göçer ve Şahin (2022), Göksoy ve Argon (2016), Gültekin vd. (2022), Kanat (2023), Karataş vd. (2023), Koçyiğit ve Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020),Özdemir (2022), Saylık vd. (2023), Sucuoğlu (2015), Temiz vd. (2023), Uğur vd.(2023), Yılmaz (2014), Yolcu Üşme vd. (2023), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
		Farklı kişilik özellikleri	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Başsayın (2022), Bayar, (2015), Çakı (2015), Dikmen Ada ve Özcan (2023), Doğan (2016), Dülger ve Dülger (2022), Ertürk (2022), Gültekin vd. (2022), Kanat (2023), Koçyiğit ve Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020), Saylık vd. (2023)
		Fikir çatışması	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Başsayın (2022), Çakı (2015), Dikmen Ada ve Özcan (2023), Ertürk (2022), Göçer ve Şahin (2022), Göksoy ve Argon (2016), Karataş vd. (2023), Koçyiğit ve Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020), Yolcu Üşme vd. (2023)
		İdeolojik/Siyasi farklılıklar	Akın vd. (2023), Bilgir (2018), Doğan (2016), Dülger ve Dülger (2022), Göksoy ve Argon

			(2016), Gültekin vd. (2022), Külekçi Akyavuz (2020), Saylık vd. (2023), Sucuoğlu (2015), Temiz vd. (2023), Yılmaz (2014)
		Güç mücadelesi (kendini kanıtlama, çıkar çatışması vb.)	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Başsayın (2022), Kanat (2023), Karataş vd. (2023), Külekçi Akyavuz (2020), Saylık vd. (2023), Sucuoğlu (2015), Yılmaz (2014), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
Okullardaki çatışmanın nedenleri		Saygısızlık	Akın vd. (2023), Aksoy vd. (2024), Başsayın (2022), Göçer ve Şahin (2022), Göksoy ve Argon (2016), Sucuoğlu (2015), Temiz vd. (2023), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
		Empati eksikliği	Başsayın (2022), Bilgir (2018), Çakı (2015), Göçer ve Şahin (2022), Göksoy ve Argon (2016), Karataş vd. (2023), Koçyiğit ve Polat (2022), Saylık vd. (2023)
		Ortak değer ve amaç farklılıkları	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Bayar (2015), Dikmen ve Özcan (2023), Dülger ve Dülger (2022), Kanat (2023), Koçyiğit ve Polat (2022), Uğur vd. (2023), Yolcu Üşme vd. (2023)
		Dedikodu	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Başsayın (2022), Bilgir (2018), Ertürk (2022), Kanat (2023), Külekçi Akyavuz (2020)
		Gruplaşma	Başsayın (2022), Ertürk (2022), Kanat (2023), Sucuoğlu (2015), Yılmaz (2014), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
		Statü-rol farklılıkları	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Başsayın (2022), Bayar (2015), Kanat (2023), Yolcu Üşme vd. (2023)
	Örgütsel nedenler	Kaynak yetersizliği	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Arslan (2022), Başsayın (2022), Bayar (2015), Bilgir (2018), Ertürk (2022), Gültekin vd. (2022), Kanat (2023), Külekçi Akyavuz (2020), Özdemir (2022), Sağır (2022), Sucuoğlu (2015), Yılmaz (2014), Yolcu Üşme vd. (2023)
		Örgütün büyük olması (öğretmen sayısı gibi)	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Başsayın (2022), Bayar (2015), Dülger ve Dülger (2022), Gültekin vd. (2022), Koçyiğit ve Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020)
		Okullardaki bürokrasi	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Başsayın (2022), Gültekin vd. (2022), Kanat (2023), Sağır (2022), Temiz vd. (2023)
		Veli kaynaklı sorunlar (olumsuz tutum, şikâyet vb.)	Başsayın (2022), Bilgir (2018), Kanat (2023), Özdemir (2022), Sağır (2022), Saylık vd. (2023)
		Öğretmenlerin disiplin eksikliği gösteren davranışları	Aksoy vd. (2024), Bilgir (2018), Ertürk (2022), Doğan (2016)

		(nöbete, derse gecikme vb.)	
	Yönetsel nedenler	Adaletsiz tutum (eşit davranmama, kayırmacılık vb.)	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Arslan (2022), Başsayın (2022), Bilgir (2018), Çakı (2015), Dikmen Ada ve Özcan (2023), Ertürk (2022), Gültekin vd. (2022), Kanat (2023), Karataş vd. (2023), Külekçi Akyavuz (2020), Saylık vd. (2023), Yolcu Üşme vd. (2023)
		Yönetsel yetersizlik (bilgi eksikliği, ders programı, nöbet gibi unsurlar)	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Arslan (2022), Bilgir (2018), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Koçyiğit ve Polat (2022), Sucuoğlu (2015), Yılmaz (2014), Yolcu Üşme vd. (2023), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
		Görev dağılımdaki adaletsizlik	Akın vd. (2023), Çakı (2015), Doğan (2016), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Koçyiğit ve Polat (2022), Özdemir (2022), Temiz vd. (2023)
		Yönetim tarzı farklılıkları	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Bayar (2015), Bilgir (2018), Gültekin vd. (2022), Kanat (2023), Özdemir (2022)
		Görev veya sorumluluktan kaçma	Akın vd. (2023), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Temiz vd. (2023)

Çizelge 1'e göre okullarda yaşanan en sık çatışma nedenlerinin "iletişim eksikliği", "farklı kişilik özellikleri", "fikir çatışması", "kaynak yetersizliği", "adaletsiz tutum" ve "yönetsel yetersizlik" olduğu görülmüştür.

3.2. İncelenen Araştırmalarda Okullarda Yaşanan Çatışmaların Olumlu ve Olumsuz Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Alan yazın incelendiğinde okullarda yaşanan çatışmaların olumlu ve olumsuz sonuçlarına ilişkin bulgular Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2.Okullardaki Çatışmanın Olumlu ve Olumsuz Sonuçları

Tema	Kategoriler	Kodlar	İncelenen Araştırmalar
	Olumlu sonuçları	Fikirler geliştirip çözümler sunma	Akın vd. (2023), Başsayın (2022), Bayraktar (2023), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Özdemir (2022), Sağır (2022)
		İletişim becerilerini kullanma (etkin dinleme, empati vb.)	Akın vd. (2023), Başsayın (2022), Bayraktar (2023), Göksoy ve Argon (2016), Ertürk (2022), Karataş vd. (2023)
		Uzlaşmayı sağlama	Akın vd. (2023), Başsayın (2022), Göksoy ve Argon (2016), Karataş vd. (2023)
		Sorun ve hataları görme	Başsayın (2022), Göksoy ve Argon (2016), Özdemir (2022)
		Farklı görüşlere saygı duyma	Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Karataş vd. (2023)
		Verimliliği artırma	Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Koçyiğit ve Polat (2022)
		Psikolojik etkileri (stres/moral düzeyi, motivasyon	Akın vd. (2023),Aksoy vd. (2024), Başsayın (2022), Bayraktar (2023), Bilgir, (2018), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Koçyiğit ve

		düşüklüğü, hayal kırıklığı, üzüntü, huzursuzluk vb.)	Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020), Özdemir (2022), Sağır (2022), Temiz vd. (2023), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
Okullardaki çatışmanın sonuçları	Olumsuz sonuçları	Okulun akademik başarısını veya verimliliği düşürme	Akın vd. (2023), Bayraktar (2023), Bilgir (2018), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Külekçi Akyavuz (2020), Özdemir (2022), Sağır (2022), Temiz vd. (2023), Yurdunkulu ve Oktay (2020)
		Gruplaşma	Akın vd. (2023), Bayraktar (2023), Göksoy ve Argon (2016), Ertürk (2022), Koçyiğit ve Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020), Özdemir (2022)
		Okul iklimini olumsuz etkileme	Akın vd. (2023), Aksoy vd. (2024), Başsayın (2022), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Külekçi Akyavuz, (2020), Sağır (2022)
		İletişimi azaltma	Başsayın (2022), Bilgir, (2018), Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Koçyiğit ve Polat (2022), Külekçi Akyavuz (2020)
		Negatif duyguların artması (nefret saldırganlık, şiddet vb.)	Aksoy vd. (2024), Göksoy ve Argon (2016), Külekçi Akyavuz (2020), Özdemir (2022), Temiz vd. (2023)
		Okul yönetimini karmaşık hale getirme	Akın vd. (2023), Ertürk, (2022), Göksoy ve Argon, (2016), Koçyiğit ve Polat (2022), Temiz vd. (2023)
		İşbirliğini azaltma	Ertürk (2022), Göksoy ve Argon (2016), Koçyiğit ve Polat (2022), Özdemir (2022)
		Öğretim süreçlerinin kesintiye uğraması	Aksoy vd. (2024), Başsayın (2022), Koçyiğit ve Polat (2022)

Çizelge 2'ye göre okullarda yaşanan çatışmalarda; "fikirler geliştirip çözümler sunma", "iletişim becerilerini kullanma", "olumsuz psikolojik etkileri", "okulun akademik başarısını veya verimliliği düşürme", "gruplaşma", "okul iklimini olumsuz etkileme" ve "iletişimi azaltma" gibi olumlu ve olumsuz sonuçlarının daha fazla olduğu görülmüştür.

3.3. İncelenen Araştırmalarda Okullardaki Çatışmayı Çözme Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Alan yazın incelendiğinde okullarda yaşanan çatışmaların nasıl çözümlendiği veya hangi çatışma yöntem, teknik veya stratejilerinin kullanıldığına ilişkin bulgular Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Okullardaki Çatışmayı Çözme Yöntemleri

Tema	Kategoriler	Kodlar	İncelenen Araştırmalar
	Çatışma yönetim stratejileri	Bütünleştirme/ Tümleştirme/İşbirliği	Akın vd. (2023), Aksoy vd. (2024), Avcı (2023), Başsayın (2022), Bayar (2015), Baydilli (2015), Bayraktar (2023), Çağlı (2019), Çakı (2015), Çelik ve Tuna (2023), Çobanoğlu ve Yüksel (2020), Doğan (2016), Dülger ve Dülger (2022), Girgin (2020), Göçer ve Şahin (2022), Gültekin vd. (2022), Hartoka (2017), Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa (2020), Kanat (2023), Karahan (2024), Külekçi Akyavuz (2020),

			Okçu vd. (2018), Özdemir (2022), Özer (2014), Sağır (2022), Saylık vd. (2023),Sevimli (2024), Sucuoğlu (2015), Şanlı Güneş (2019), Şener (2019), Tan (2016), Uğur vd. (2023), Yılmaz (2014)
		Uzlaşma	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Avcı (2023), Başsayın (2022), Bayar (2015), Bayraktar (2023), Çağlı (2019), Çakı (2015), Çelik ve Tosun (2019), Çelik ve Tuna (2023), Çobanoğlu ve Yüksel (2020), Çufaoğlu (2024), Doğan (2016), Dülger ve Dülger (2022), Ertürk (2022), Girgin (2020), Göçer ve Şahin (2022), Gültekin vd. (2022), Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa (2020), Kanat (2023), Karahan (2024), Kaymak ve Keskinkılıç Kara (2016), Külekçi Akyavuz (2020), Okçu vd. (2018), Özdemir (2022), Sağır (2022), Saylık vd. (2023), Şanlı Güneş (2019), Şener (2019), Tan (2016), Uğur vd. (2023), Yılmaz (2014)
Okullardaki çatışmanın çözümü		Kaçınma/Görmezden gelme	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Aksoy vd. (2024), Başsayın (2022), Bayar (2015), Bayraktar (2023), Çağlı (2019), Çakı (2015), Doğan (2016), Dülger ve Dülger (2022), Ertürk (2022), Girgin (2020), Göçer ve Şahin (2022), Gültekin vd. (2022), Hartoka (2017), Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa (2020), Kanat (2023), Külekçi Akyavuz (2020), Sağır (2022), Yolcu Üşme vd. (2023)
		Ödün verme/Uyma	Aksoy vd. (2024), Bayar (2015), Bayraktar (2023), Çağlı (2019), Çakı (2015), Çelik ve Tosun (2019), Çufaoğlu (2024), Doğan (2016), Hartoka (2017), Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa (2020), Karahan (2024), Kaymak ve Keskinkılıç Kara (2016), Külekçi Akyavuz (2020), Şanlı Güneş (2019)
		Hükmetme/Zorlama	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Aksoy vd. (2024), Bayar (2015), Bayraktar (2023), Doğan (2016), Göçer ve Şahin (2022), Kabaklı Çimen ve Bağdatlı Sarıboğa (2020), Kanat (2023), Karahan (2024), Sağır (2022)
	Çatışmayı yönetme biçimleri	Etkili iletişim (empati-ikna)	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Bilgir (2018), Dikmen Ada ve Özcan (2023), Ertürk (2022), Kanat (2023), Koçyiğit ve Polat (2022), Özdemir (2022), Sağır (2022), Saylık vd. (2023)
		Yönetsel bilgi ve becerilerin geliştirilmesi (eğitim, seminer,	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Bilgir (2018), Koçyiğit ve Polat (2022), Özdemir (2022), Saylık vd. (2023), Uğur vd. (2023)

	mevzuata hâkim, uygulama vb.)	
	Olumlu okul iklimi (saygılı, adil, objektif, demokratik vb.)	Akgöz ve Cemaloğlu (2020), Akın vd. (2023), Ertürk (2022), Dikmen Ada ve Özcan (2023),Özdemir (2022), Sağır (2022), Saylık vd. (2023)

Çizelge 3'e göre okullarda en sık uygulanan çatışmayı çözme stratejilerinin "bütünleştirme", "uzlaşma" ve "kaçınma" olduğu; bunun yanı sıra "etkili iletişim", "yönetsel bilgi ve becerilerin geliştirilmesi" ile "olumlu okul ikliminin" de çatışma çözümünde önemli yöntemler olarak kullanıldığı görülmüştür.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Okullarda taraflar arasında meydana gelen çatışmaların nedenlerinin, bu çatışmalardan kaynaklanan olumlu ve olumsuz sonuçlarının ve çözüm sürecinde uygulanan yöntem veya stratejilerinin neler olduğunu belirlemek için araştırmalar incelenmiştir. İncelenen araştırmalardan elde edilen bulgularda, okullarda yaşanan çatışma nedenlerinin daha çok bireysel, örgütsel ve yönetsel nedenlerden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bireysel nedenlerde "iletişim eksikliği", "farklı kişilik özellikleri", "fikir çatışması", "ideolojik/siyasi farklılıklar", "güç mücadelesi", "saygısızlık", "empati eksikliği", "ortak değer ve amaç farklılıkları", "dedikodu", "gruplaşma" ve "statü-rol farklılıkları"; örgütsel nedenlerde "kaynak yetersizliği", "örgütün büyük olması", "okullardaki bürokrasi", "veli kaynaklı sorunlar" ve "öğretmenlerin disiplin eksikliği gösteren davranışları"; yönetsel nedenlerde "adaletsiz tutum", "yönetsel yetersizlik", "görev dağılımdaki adaletsizlik", "yönetim tarzı farklılıkları" ve "görev veya sorumluluktan kaçma" olduğu belirlenmiştir.

İncelenen araştırmalarda okullarda yaşanan çatışmaların olumlu ve olumsuz sonuçlarının olduğu görülmüştür. Bu araştırmalarda, "fikirler geliştirip çözümler sunma", "iletişim becerilerini kullanma", "uzlaşmayı sağlama", "sorun ve hataları görme", "farklı görüşlere saygı duyma" ve "verimliliği artırma" gibi olumlu sonuçların olduğu; ancak "psikolojik etkileri", "okulun akademik başarısını veya verimliliği düşürme", "gruplaşma", "okul iklimini olumsuz etkileme", "iletişimi azaltma", "negatif duyguların artması", "okul yönetimini karmaşık hale getirme", "işbirliğini azaltma" ve "öğretim süreçlerinin kesintiye uğraması" gibi olumsuz sonuçlarının da olduğu görülmüştür. Okullarda yaşanan çatışmaların çözüm sürecinde "bütünleştirme", "uzlaşma", "kaçınma", "ödün verme" ve "hükmetme" gibi çatışma yönetim stratejileri uygulanmaktadır. Ayrıca "etkili iletişim", "yönetsel bilgi ve becerilerin geliştirilmesi" ve "olumlu okul iklimi" oluşturulması da çatışmaların çözümünde kullanılan diğer yöntemler arasında yer almaktadır. Okullarda meydana gelen çatışmalar, hem olumlu hem de olumsuz etkiler doğurabilir. Bu etkilerin olumluya dönüşmesi, çatışmaların nasıl yönetildiğine ve çözüm süreçlerine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Etkili çatışma yönetimi, okul iklimini olumlu yönde şekillendirerek, okul verimliliğini artırma, okuldaki tüm paydaşların sağlıklı iletişim kurmalarına, karşılıklı saygıyı pekiştirmelerine, çözümler geliştirmelerine ve yeni bakış açılarını hoşgörüyle kabul etmelerine imkân tanıyabilir.

İletişime kapalı olma, fikir ayrılıkları gibi nedenlerle ortaya çıkan çatışmaların çözümünde, tarafların ortak bir çözüm bulmalarını sağlamak ve bilgi alışverişinde bulunma gibi stratejilerin

izlenmesi önemlidir. Kaynak yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan çatışmaların çözülmesi için, okulların çevre okullarla işbirliğini güçlendirerek fazla kaynakları paylaşmaları önerilmektedir. Ayrıca, okullarda etkili iletişimin teşvik edilmesi amacıyla seminerler düzenlenmesi, adaletsiz tutum, yönetsel yetersizlik ve yönetim stilindeki farklılıklar gibi sorunlar göz önünde bulundurularak okul müdürlerinin ve müdür yardımcılarının yönetsel becerilerinin geliştirilmesine yönelik mesleki hizmet içi eğitim etkinliklerinin daha fazla organize edilmesi önerilmektedir. Okullarda taraflar arasında meydana gelen çatışmaların nedenleri derinlemesine araştırılmalı, etkili çözüm yolları ortaya konulmalı, çatışmanın oluşturduğu olumlu etkilerden faydalanılırken yarattığı olumsuz etkilerin en aza indirilmesi sağlanmalı ve çatışmanın olumsuz sonuçlarının nasıl ortadan kaldırılacağına ilişkin araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Açıkalın, A., Toplumsal Kurumsal ve Teknik Yönleriyle: Okul Yöneticiliği, Ankara, Pegem Akademi, 1998.

Akgöz, E. E., Cemaloğlu, N. Ortaokullarda Çatışma Nedenleri ve Çözümüne İlişkin Yönetici ve Öğretmen Görüşleri, The Journal of International Education Science, Mart, 22, 7, 2020.

Akın, M. A., Karadaş, H., Kılıç, A. Okul Müdür ve Müdür Yardımcıları Arasında Yaşanan Çatışmaların İncelenmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos, 20, 2, 2023.

Aksoy, Ş., Yüksel, B., Bozdoğan, N., Yolcu, V., Yönetici ve Öğretmen Çatışma Yönetim Sürecinin İncelenmesi: Nitel Bir Araştırma, International Journal of Original Educational Research, 2, 1, 2024.

Arslan, D., *Okul Yöneticileri ile Öğretmenler Arasında Yaşanan Çatışma Nedenleri*, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Düzce, 2022.

Avcı, B. B. *Okul Müdürlerinin Çatışma Yönetim Stillerinin Öğretmenlerin İşlerini Anlamlı Bulma Düzeyine Etkisi,* Doktora Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2023.

Başsayın, N. *Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Çatışma ve Çatışma Yönetimine İlişkin Görüşleri*, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 2022.

Bayar, A. Bir Örgüt Olarak Okulda Meydana Gelen Çatışma Nedenleri ve Çözüm Yollarına Yönelik Okul Müdürlerinin Görüşleri, Sakarya University Journal of Education, Aralık, 5, 3, 2015.

Baydilli, Z. *Ortaokul Öğretmenlerinin Çatışma Yönetim Stilleri ile Öfke Tarz Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2015.

Bayraktar, G. İlkokullardaki Müdürlerin Çatışmayı Yönetmede Kullandıkları Çatışma Yönetme Stratejilerine Yönelik Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi, Babür, Şubat, 2, 1, 2023.

Bilgir, D. *İlkokullarda Öğretmen-Yönetici Çatışmaları ve Çözüm Yöntemleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Chinyere, A. N. School Conflict: What Teachers Should Know, International Journal of Capacity Building in Education and Management (IJCBEM), July, 3, 1, 2016.

Creswell, J. W., Nitel Araştırma Yöntemleri (M. Bütün ve S.B. Demir, çev.), Ankara, Siyasal Yayın, 2020.

Çağlı, M. *Eğitim Yöneticilerinin Liderlik Tarzları ile Çatışma Yönetim Stratejileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.

Çakı, R. *Öğreticilerin ve Yöneticilerin Çatışmayı Yönetme Becerileri*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Çelik, K., Tosun, A. Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetim Stilleri İle Örgütsel Sağlık Arasındaki İlişki, Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Haziran, 9, 1, 2019.

Çelik, M., Tuna, C. Öğretmen Görüşlerine Göre Okul Yöneticilerinin Çatışma Çözme Stillerinin İncelenmesi, Eğitim Yönetimi & Politikaları Dergisi, Haziran, 4, 1, 2023.

Çobanoğlu, F., Yüksel, Y. M. Çatışma Yönetim Stilleri: Öğretmen Motivasyonu Açısından İncelenmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13, 74, 2020.

Çufaoğlu, E. E. *Öğretmen Algılarına Göre Lider-Üye Etkileşimi ve Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2024.

Dikmen Ada, B., Özcan, M. A. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Öğretmenlerinin Örgütsel Çatışmaya Etki Eden Faktörlere İlişkin Algıları: Nitel Bir Çalışma, Temel Eğitim Araştırmaları Dergisi, Temmuz, 3, 2023.

Doğan, S. Conflicts Management Model in School: A Mixed Design Study, Journal of Education and Learning, March, 5, 2, 2016.

Dülger, i. Dülger, Ş. Okul Müdürlerinin Görüşlerine Göre Okullarda Karşılaşılan Çatışmalar ve Çözüm Yöntemlerinin İncelenmesi, Ulusal Eğitim Dergisi, Haziran, 2, 2, 2022.

Ertürk, R. Conflict in Schools: A Qualitative Study, Participatory Educational Research (PER), January, 9, 1, 2022.

Ghaffar, A. Conflict in Schools: Its Causes & Management Strategies, Journal of Managerial Sciences, 3, 2, 2009.

Girgin, S. *Öğretmenlerin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetim Tarzları ile Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Doktora Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Gordon, T., E.L.E. Etkili Liderlik Eğitimi, Katılımcı Yönetimin Temeli (E. Aksay, çev.), İstanbul, Sistem Yayıncılık, 2003.

Göçer, O., Şahin, A. Ortaokul Müdürlerinin Çatışmalara İlişkin Görüşleri ve Çatışma Yönetimi Stratejileri, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, 19, 1, 2022.

Göksoy, S., Argon, T. Conflicts at Schools and Their Impact on Teachers, Journal of Education and Training Studies, April, 4, 4, 2016.

Gülşen, C., Gökyer, N., Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Ankara, Anı Yayıncılık, 2012.

Gültekin, A., Bilmez, İ., Gün, İ., Çınar, S. Liselerde Çatışma Nedenleri ve Çözümüne Yönelik Yönetici Görüşlerinin İncelenmesi, International Social Sciences Studies, March, 8, 96, 2022.

Hartoka, E. *Okul Yöneticilerinin Çatışma Çözme Stilleri*, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 2017.

Isabu, M. O. Causes and Management of School Related Conflict. African Educational Research Journal, May, 5, 2, 2017.

Kabaklı Çimen, L., Bağdatlı Sarıboğa, F. Okul Müdürlerine ve Öğretmenlerin Algılarına Göre Çatışma Yönetimi Stillerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Kasım, 8, 110, 2020.

Kanat, M. A. Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Çatışma Nedenleri ve Çözüm Önerilerine İlişkin Öğretmen Görüşleri, ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities, Eylül, 7, 3, 2023.

Karaçam, Z. Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 6, 1, 2013.

Karahan, Z. *Öğretmenlerin Empatik Eğilim Düzeyleri ile Çatışma Yönetme Stilleri Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van, 2024.

Karataş, F., Özkal, Ö., Durmuş, V. Eğitim Kurumlarında Yönetici ve Öğretmenler Arasındaki Çatışmanın İncelenmesi, Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, Aralık, 6, 2, 2023.

Kaymak, M. S., Keskinkılıç Kara, S. B. Okul Yöneticilerinin İletişim Becerileri ile Çatışmayı Yönetme Stratejileri Arasındaki İlişki, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 12, 2016.

Kılıç, M., Çabucak, E. Eğitim Kurumlarında Örgütsel Çatışma Kaynakları ve Problem Odaklarının Çözümüne Yönelik Stratejilerin İncelenmesi. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 30, 2023.

Koçyiğit, A., Polat, S. Okul Yöneticilerinin Kendi Aralarındaki Çatışmalarının Nedenleri, Çatışmaların Önlenmesi İçin Yapılması Gerekenler ve Bu Çatışmaların Öğretmenlere Etkisi, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Haziran, 11, 4, 2022.

Külekçi Akyavuz, E., Öğretmenlerin Çatışma Yaşadıkları Durumlar ve Kullandıkları Çatışma Yönetim Stratejileri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Temmuz, 35, 3, 2020.

Larasati, R., Raharja, S. *Conflict Management in Improving Schools Effectiveness,* Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 3rd International Conference on Learning Innovation and Quality Education (ICLIQE), 397, 2019.

Okçu, V., Doğan, E., Dayanan, İ. Öğretmenlerin Okul Kültürü Algılarının Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetimi Stilleri Üzerindeki Etkisi (Şırnak İli Örneği), Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi, 6, 2, 2018.

Özdemir, S. Okullarda Yöneticilerin Yaşadıkları Çatışmalar (Malatya İli Örneği), Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, 1, 1, 2022.

Özer, İ. *Okullarda Öğretmenlerin Yaşadığı Çatışma ve Çatışma Yönetim Stilleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Robbins, S. P., Judge, T. A., Örgütsel Davranış, (İ. Erdem, çev. ed.), İstanbul, Nobel Yayınevi, 2015.

Sağır, H. *Okul Müdürlerinin Çatışma Yönetim Şekillerinin İncelenmesi: Nitel Analiz Çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Saylık, T., Karatopçu, C., Mengeş, S., Kazancı, H. Eğitim Kurumlarında Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejilerine Yönelik Tutumlar: Okul Müdürleri Örneği, Ulusal Eğitim Dergisi, 3, 4, 2023.

Sevimli, A. *Okul Müdürlerinin Örgütsel Çatışma Yönetimi Stratejileri ile Öğretmenlerin İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2024.

Sucuoğlu, E. Devlet Lisesi Öğretmenlerinin Çatışma Nedenleri ve Çatışma Yönetimi Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30, 4, 2015.

Şanlı Güneş, E. N. *İlk ve Ortaokul Yöneticilerinin Çatışma Yönetimi Stilleri ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van, 2019.

Şener, E. K. *İlkokul ve Ortaokullarda Görevli Öğretmenlerin Çatışma Çözme Stilleri, İş ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Tan, G. *Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetme Stilleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Temiz, A., Özçelik, A., Işık, K., Özçelik, P. Okul Müdürlerinin Görüşlerinden Hareketle Okullarda Öğretmenler Arasında Yaşanan Çatışmalar ve Sonuçları, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, Ocak, 6, 1, 2023.

Turan, S., Çatışma Yönetimi. (S. Turan, Ed.), Eğitim Yönetimi, Teori, Araştırma ve Uygulama içinde (134-153), Ankara, Pegem Akademi, 2014.

Uğur, M., Seyitoğlu, M., Karakuzu, E. G., Uzunkaya, S. Kamu Okullarında Meydana Gelen İletişim Kaynaklı Çatışma Nedenleri ve Bu Çatışmaların Çözümüne Yönelik Öğretmen Görüşleri, Cihanşümul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, 3, 5, 2023.

Yeniçeri, Ö., Örgütlerde Çatışma ve Yabancılaşma Yönetimi, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Yıldırım, A., Şimşek, H., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2013.

Yılmaz, S. *Okul Yöneticilerinin Çatışmayı Yönetme Stilleri ile Müzakere Becerileri Arasındaki ilişki*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2014.

Yolcu Üşme, G., Özsümer, A., Akaslan, S., Doğru, M., Karakaya, K., Erdim, G. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Yöneticileri ile Yaşadığı Sorunlara İlişkin Algıları, International Social Sciences Studies Journal, Şubat, 9, 108, 2023.

Yurdunkulu, A., Oktay, A. İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Çatışma Durumları ve Çatışma Yönetimi Stratejilerinin İncelenmesi, Trakya Eğitim Dergisi, Şubat, 10, 1, 2020.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK SAĞLAMLIKLARININ YORDAYICISI OLARAK BİLİŞSEL KONTROL VE ESNEKLİK: BİR VAKIF ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNER
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
osman.soner@izu.edu.tr - 0000-0001-9741-5357

Özet

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinin psikolojik sağlamlıkları üzerindeki yordayıcı etkisini incelemektir. Bu doğrultuda ilişkisel tarama modeli kapsamında yordayıcı korelasyonel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma evrenini İstanbul ilinde bulunan bir vakıf üniversitesindeki öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme, araştırmacının erişiminin daha kolay olduğu bireylerin seçilmesine olanak tanıyan pratik bir örnekleme yöntemidir. Araştırmaya 145'i kadın ve 134'ü erkek olmak üzere toplam 279 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 21.12'dir. Veriler, psikolojik sağlamlık, duygular üzerinde bilişsel kontrol ve değerlendirme ile başa çıkma esnekliği ölçekleri aracılığıyla toplanmıştır. Veriler çevrimiçi ortamda toplanmış olup öncelikle veri setleri üzerinde normallik sayıltılarına bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri kabul edilebilir aralıkta olduğu görülünce parametrik testler kullanılmıştır. Bilişsel kontrol ve esneklik ve psikolojik sağlamlığın cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşma durumunu belirlenmesi için t-testi kullanılmış olup bilişsel kontrol ve esnekliğin anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Ayrıca elde edilen veriler doğrultusunda yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, duygular üzerinde bilişsel kontrolün psikolojik sağlamlık üzerinde anlamlı ve güçlü bir yordayıcı olduğu, değerlendirme ve başa çıkma esnekliğinin ise daha düşük düzeyde ama anlamlı bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinin psikolojik sağlamlığın yaklaşık %55'ini açıkladığı bulunmuştur. Sonuç olarak, bireylerin psikolojik sağlamlıklarını güçlendirmede duygular üzerinde kontrol becerileri ile esneklik özelliklerinin önemli değişkenler olduğu söylenebilir. Bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik sağlamlık, bilişsel kontrol ve esneklik, yordama, üniversite öğrencisi

Cognitive Control and Flexibility as Predictors of Psychological Resilience in University Students: A Foundation University Example

Abstract

The purpose of this study is to examine the predictive effect of university students' cognitive control and flexibility levels on their psychological resilience. In this context, a predictive correlational design was used within the scope of a correlational survey model. The study population consists of students at a foundation university in Istanbul. Convenience sampling was preferred in determining the participants. Convenience sampling is a practical sampling method that allows the researcher to select individuals who are easier to access. A total of 279 students, 145 female and 134 male, participated in the study. The average age of the participants was 21.12. Data were collected using scales measuring psychological resilience, cognitive control over emotions, and coping flexibility. Data were collected online, and normality assumptions were first examined on the data sets. Since the skewness and kurtosis values were within acceptable ranges, parametric tests were used. A t-test was used to determine whether cognitive

control, flexibility, and psychological resilience differed significantly by gender, and it was found that cognitive control and flexibility differed significantly. Additionally, based on the obtained data, multiple regression analysis revealed that cognitive control over emotions is a significant and strong predictor of psychological resilience, while assessment and coping flexibility are lower-level but significant predictors. Furthermore, it was found that cognitive control and flexibility levels explained approximately 55% of psychological resilience. In conclusion, it can be said that emotional control skills and flexibility traits are important variables in strengthening individuals' psychological resilience. The findings were discussed within the framework of the relevant literature, and recommendations were presented.

Key Words: Psychological resilience, cognitive control and flexibility, reasoning, university student

GİRİŞ

Günümüzde üniversite öğrencileri, sosyal, akademik ve kişisel gelişim süreçlerinde çok boyutlu stres etkenleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Üniversite yaşamı, bireyin sadece mesleki bilgi edinmesini değil, aynı zamanda psikososyal yönden gelişimini de kapsayan bir süreçtir. Ancak bu süreçte öğrencilerin karşılaştığı akademik yoğunluk, sınav baskısı, gelecek kaygısı, finansal problemler ve sosyal uyum gibi faktörler, öğrencilerin ruh sağlığını doğrudan etkileyebilir. Bu durum bireylerin stresle başa çıkma becerilerini, duygusal dayanıklılıklarını ve psikolojik sağlamlık düzeylerini test etmektedir. Psikolojik sağlamlık, bireylerin yaşadıkları olumsuzluklara rağmen işlevselliklerini sürdürebilmeleri ve bu süreçten güçlenerek çıkabilmeleri açısından önemli bir kişilik özelliğidir. Özellikle genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin psikolojik sağlamlıklarının desteklenmesi hem bireysel hem toplumsal refah açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Psikolojik sağlamlık (resilience), bireylerin stres, travma, zorluklar ve olumsuz yaşam olayları karşısında uyum sağlayabilme ve toparlanma kapasitesini ifade eden çok boyutlu bir psikolojik yapıdır. İlk olarak 1970'lerde Anthony ve Cohler tarafından çocukların zorlu yaşam koşullarına nasıl adapte olduklarını inceleyen çalışmalarla gündeme gelmiştir. Daha sonra Werner ve Smith (1982), risk altındaki çocuklarla ilgili uzunlamasına çalışmalarda psikolojik sağlamlığı "olumsuz koşullara rağmen gelişimsel olarak sağlıklı bir şekilde işlev gösterebilme yeteneği" olarak tanımlamışlardır. Psikolojik sağlamlık sadece stresli olaylara karşı direnç göstermeyi değil, aynı zamanda bu süreçten öğrenerek güçlenmeyi de kapsayan dinamik bir süreçtir. Üniversite öğrencileri özelinde yapılan çalışmalarda, psikolojik sağlamlığın özsaygı, sosyal destek algısı, öz yeterlik, umut, belirsizliğe tahammülsüzlük, yaşam doyumu ve akademik başarı gibi değişkenlerle anlamlı düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Dalmış et al., 2025, Kartol ve Söner, 2023, Söner ve Gültekin, 2021). Ayrıca psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek bireylerin, akademik stres, sınav kaygısı ve depresif belirtilerle daha etkili başa çıkabildikleri ve bu bireylerde öznel iyi oluş düzeyinin daha yüksek olduğu gösterilmiştir. Psikolojik sağlamlık, bireyin içsel kaynaklarını (özfarkındalık, öz denetim, içsel motivasyon) ve çevresel kaynaklarını (aile desteği, arkadaş ilişkileri, topluluk bağlantıları) bütüncül bir şekilde kullanma becerisini içerir. Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerini etkileyen etmenlerin belirlenmesi, ruh sağlığı hizmetlerinin daha hedefli ve etkili bir biçimde tasarlanabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Bilişsel kontrol, bireyin dikkatini belirli bir hedefe yönlendirme, düşünce süreçlerini düzenleme, hedef odaklı davranışları sürdürme ve gereksiz tepkileri baskılayabilme yeteneği olarak tanımlanır. Bu yeti, özellikle stresli durumlarla başa çıkma, karar verme, problem çözme ve duygusal düzenleme gibi yüksek düzeyde bilişsel çaba gerektiren durumlarda devreye girer. Öte yandan bilişsel esneklik, bireyin mevcut durumu değerlendirme biçimini değiştirme, alternatif çözüm yolları üretme ve değişen çevre koşullarına hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlama kapasitesidir. Her iki kavram da yürütücü işlevler kapsamında değerlendirilen ve bireyin adaptif davranış geliştirmesinde kilit rol oynayan özelliklerdir (Gabrys vd., 2018). Nakhostin-Khayyat ve arkadaşları (2024) tarafından yapılan çalışmada, üniversite

öğrencilerinde bilişsel esnekliğin psikolojik sağlamlık ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve öz düzenleme becerilerinin bu ilişkiyi kısmen açıkladığı bulunmuştur. Donat Bacioğlu ve Onat Kocabıyık'ın (2024) çalışmasında ise bilişsel kontrol ve esnekliğin, algılanan stresin psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisini anlamlı düzeyde azaltabildiği gösterilmiştir. Bu sonuçlar, bireyin bilişsel süreçleri üzerindeki hakimiyetinin, psikolojik dayanıklılığını doğrudan etkileyen bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle duygular üzerinde bilişsel kontrol sağlama becerisi, kişinin stresli durumlar karşısında kendini regüle edebilmesini kolaylaştırmakta ve ruhsal çöküntü riskini azaltmaktadır. Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin açıklanmasında bilişsel kontrol ve esneklik becerilerinin birlikte değerlendirilmesi, literatür açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Psikolojik sağlamlık, bireyin yaşam kalitesi ve akademik başarısı üzerinde doğrudan etkili bir değişken olmasına rağmen, bu sağlamlığı etkileyen bilişsel mekanizmalar henüz yeterince derinlemesine araştırılmamıştır. Özellikle Türkiye bağlamında, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerini etkileyen bilişsel faktörler üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut çalışmalar genellikle sosyal destek, benlik saygısı veya yaşam doyumu gibi psikososyal değişkenlere odaklanmış; bilişsel kontrol ve esneklik gibi daha derin ve içsel mekanizmalar daha az incelenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu çalışma, duygular üzerinde bilişsel kontrol ve değerlendirme-başa çıkma esnekliğinin, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıkları üzerindeki etkilerini analiz ederek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca çalışmanın İstanbul'da bir vakıf üniversitesinde gerçekleştirilmiş olması, hem örneklemin farklı sosyoekonomik düzeylerdeki öğrenci profillerini yansıtması hem de bulguların uygulamalara dönüştürülmesi açısından dikkat çekicidir. Araştırma bulgularının, özellikle üniversitelerde öğrenci danışmanlığı, psikolojik destek ve stresle başa çıkma eğitimleri gibi müdahale programlarının geliştirilmesinde kullanılabilir bir temel sağlaması beklenmektedir. Bu yönüyle çalışma, hem teorik katkı hem de pratik fayda sağlayan özgün bir yapıya sahiptir. Literatürde bilişsel kontrol ve esneklik üzerine yapılan nitelikli çalışmaların artmasına katkı sunmasının yanı sıra, üniversite düzeyinde psikolojik sağlamlığı artırıcı önleyici politikaların geliştirilmesine de yol gösterebilir. Bu bağlamda, araştırmanın soruları şu şekilde belirlenmiştir;

1. Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve bilişsel kontrol ve esneklik cinsiyeete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
2. Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve bilişsel kontrol ve esneklikleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Üniversite öğrencilerinin bilişsel kontrol ve esnekliklerinin psikolojik sağlamlıkları anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin, bilişsel kontrol ve esneklik becerileri tarafından ne ölçüde yordanabileceğini incelemek amacıyla yordayıcı ilişkisel araştırma modeli kullanılmıştır. Yordayıcı ilişkisel desen, bir ya da daha fazla bağımsız değişkenin, bir bağımlı değişken üzerindeki etkisini tahmin etmek ve bu etkilerin yönünü ve gücünü ortaya koymak amacıyla tercih edilen nicel araştırma yöntemlerinden biridir (Karasar, 2005; Creswell, 2017). Araştırma kapsamında psikolojik sağlamlık bağımlı değişken olarak belirlenmiş; duygular üzerinde bilişsel kontrol ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliği ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Bu sayede, söz konusu bilişsel değişkenlerin psikolojik sağlamlık üzerindeki yordayıcı etkileri analiz edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın evrenini, İstanbul ilinde bulunan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde eğitim görmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme, araştırmacının erişiminin nispeten daha rahat olduğu bireyleri seçmesine dayanan bir yöntem olarak tanımlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmaya dahil edilen

üniversite öğrencilerinin 145'i kadın ve 134'ü erkek'tir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 21.12'dir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada araştırmacılar tarafından geliştirilen 'Kişisel Bilgi Formu' ile aşağıda geçerlik ve güvenirlik bilgileri verilen 'Bilişsel Kontrol ve Esneklik' ve 'Psikolojik Sağlamlık Ölçeği' kullanılmıştır.

***Bilişsel Kontrol ve Esneklik*:** Bu araştırmada, öğretmenlerin bilişsel esneklik ve kontrol düzeylerini değerlendirmek amacıyla Gabrys ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen, Türkçeye uyarlaması ise Demirtaş (2019) tarafından gerçekleştirilen Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği kullanılmıştır. Demirtaş'ın uyarlama çalışması üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, ölçeğin dilsel eşdeğerliğini değerlendirmek amacıyla 47 katılımcı (%66 kadın, %34 erkek) ile çalışma yapılmıştır. İkinci aşamada, yapı geçerliliği ve güvenirlik analizleri için 241 katılımcı (%65 kadın, %35 erkek) yer almıştır. Üçüncü aşamada ise ölçeğin diğer yapılarla ilişkileri, iç tutarlılığı, madde geçerliği ve güvenirlik düzeyleri 352 katılımcı üzerinde incelenmiştir. Böylece toplamda 640 kişiyle kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Toplam 18 maddeden oluşan bu ölçek, iki alt boyut içermektedir: "Duygular Üzerinde Bilişsel Kontrol" ve "Değerlendirme ve Başa Çıkma Esnekliği." Ölçeğin güvenirliğine ilişkin Cronbach's Alpha katsayısı, duygular üzerinde bilişsel kontrol alt boyutu için .85, değerlendirme ve başa çıkma esnekliği boyutu için .91 olarak bulunmuştur. Tüm ölçek için hesaplanan güvenirlik katsayısı ise .91'dir (Demirtaş, 2019). Yapı geçerliliği kapsamında yürütülen doğrulayıcı faktör analizinde, iki faktörlü modelin uyum iyiliği indeksleri şu şekilde raporlanmıştır: $\chi^2/df = 2.63$, NFI = .94, CFI = .96, GFI = .86, AGFI = .82, IFI = .96, SRMR = .07 ve RMSEA = .08. Bu değerler, modelin kabul edilebilir düzeyde bir uyum sergilediğini göstermektedir. Bu çalışma için "Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği"nin verileri ile yapmış olduğumuz güvenirlik analizi sonucu Cronbach's alfa (α) güvenirlik katsayısı .913 olarak belirlenmiştir.

Psikolojik Sağlamlık: Bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerini belirlemek amacıyla bu araştırmada, Smith ve diğerleri (2008) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Tayfun Doğan (2015) tarafından gerçekleştirilen Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ) kullanılmıştır. Altı maddeden oluşan, 5'li Likert tipinde öz-bildirim tarzındaki bu ölçek, bireylerin stresli yaşam olayları sonrasında kendini toparlama ve eski işlevselliğine dönme kapasitelerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçek maddeleri tek faktörlü bir yapı altında toplanmakta olup, bu yapı hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizleriyle test edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde ölçek maddelerinin faktör yükleri .63 ile .79 arasında değişmiş, toplam varyansın %54.66'sını açıkladığı görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum iyiliği değerleri ($\chi^2/df = 1.83$, CFI = .99, RMSEA = .05, SRMR = .03) modelin iyi uyum sağladığını göstermiştir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .83, test-tekrar test güvenirliği ise .62 ile .69 arasında değişmektedir. Ayrıca, ölçüt bağıntılı geçerlik kapsamında Oxford Mutluluk Ölçeği, Ego Sağlamlığı Ölçeği ve Connor-Davidson Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ile yapılan korelasyon analizlerinde pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bu çalışma için "Psikolojik Sağlamlık Ölçeği"nin verileri ile yapmış olduğumuz güvenirlik analizi sonucu Cronbach's alfa (α) güvenirlik katsayısı .834 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri İstanbul ilininde bulunan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinin farklı bölümlerinde eğitim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri çevrimiçi ortamda toplanmış olup gönüllü katılımcıların doldurması istenmiştir. Toplanan veriler SPSS 25.0 programına aktarılmıştır. Verilerden uç değer olan 12 veri analizden çıkarılmıştır. Araştırmada regresyon analizi yapılacağından regresyon varsayımlarının sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir (Can, 2023). Bu varsayımlardan ilk olarak normallik sayıltısının sağlanması için basıklık ve çarpıklık değerleri

incelenmiş istenen aralıklarda (-1 ve +1) olduğu saptanmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Daha sonra ikinci adımda varsayımlardan otokorelasyon durumu için Durbin-Watson katsayısına bakılmış ve Tablo 3'te görüldüğü üzere 1.981 ile kabul edilebilir aralıkta olduğu saptanmıştır. Üçüncü adımda ise varyans büyütme ve tolerans değerlerine bakılım ve varyans büyütme faktörünün 0.686 olduğu, tolerans değerlerinin 0.111-0.549 aralığında kabul edilebilir olduğu görülmüştür (Field, 2005). Regresyon analizi varsayımlarının dördüncü adımında, yordayıcı ve öngörülen değişkenler arasındaki korelasyonel ilişki incelenmiş ve tablo 2'de sunulmuştur.

BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve bilişsel kontrol ve esnekliklerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşma durumlarının belirlenmesi için bağımsız örneklemler için t-testi yapılmış ve tablo 1 sunulmuştur.

Tablo 1. İlişkin Bulgular

Cinsiyet		Sayı	Ortalama	Standart Hata	t	p
Bilişsel Kontrol ve Esneklik	**Kadın**	145	91,9448	17,19528	2.048	.042
	Erkek	134	96,0896	16,55316		
Psikolojik Sağlamlık	**Kadın**	145	21,1448	4,90462	.189	.850
	Erkek	134	21,2537	4,69312		

Bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, cinsiyet değişkenine göre bilişsel kontrol ve esneklik düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(277) = 2.048$, $p = .042$). Erkek öğrencilerin bilişsel kontrol ve esneklik puan ortalamaları ($M = 96.09$, $SD \approx 16.55$), kadın öğrencilere kıyasla ($M = 91.94$, $SD \approx 17.20$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Öte yandan, psikolojik sağlamlık puanları açısından kadın ($M = 21.14$, $SD \approx 4.90$) ve erkek öğrenciler ($M = 21.25$, $SD \approx 4.69$) arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($t(277) = .189$, $p = .850$). Bu bulgular, bilişsel kontrol ve esneklik bağlamında cinsiyetin etkili olabileceğini, ancak psikolojik sağlamlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık, bilişsel kontrol ve esneklik arasındaki ilişki ve betimsel istatistik bilgilerine ilişkin bulgular tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.
Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık ve bilişsel kontrol ve esneklik arasındaki ilişki ve betimsel istatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık	Cronbach Alfa	1	2	3	4
1. Psikolojik Sağlamlık Toplam	21.19	4.79	-.487	.714	.834	1			
2. Bilişsel Kontrol ve Esneklik Toplam	93.94	16.99	-.460	.612	.913	,716**	1		
3. Duygular Üzerinde	43.10	10.58	-.364	.007	.875	,738**	,907**	1	

Bilişsel Kontrol									
4. Değerlendirme ve Başa Çıkma Esnekliği	50.84	8.63	-.715	.930	.902	,506**	,857**	,560**	1

**. p< .01

Üniversite öğrencilerinde yapılan korelasyon analizine göre psikolojik sağlamlık ile bilişsel kontrol ve esneklik arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler bulunmuştur. Psikolojik sağlamlık ile bilişsel kontrol ve esneklik toplam puanı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki görülmektedir ($r = .716$, $p < .01$). Psikolojik sağlamlık, duygular üzerinde bilişsel kontrol ile yüksek düzeyde ($r = .738$, $p < .01$) ve değerlendirme ile başa çıkma esnekliği ile orta düzeyde ($r = .506$, $p < .01$) ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, duygular üzerinde bilişsel kontrol ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliği arasında güçlü bir pozitif ilişki mevcuttur ($r = .560$, $p < .01$). Ölçeklerin iç tutarlılığı yüksek düzeydedir (Cronbach's α = .834–.913). Değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri normal dağılım sınırları içerisindedir. Bu bulgular, üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın bilişsel düzenleme ve esneklik becerileriyle önemli düzeyde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinde bilişsel kontrol ve esnekliğin psikolojik sağlamlık üzerindeki yordayıcı etkisinin belirlenmesi için standart çoklu regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.
Üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak bilişsel kontrol ve esnekliğin etkisine ilişkin standart regresyon analizi bulguları

	B	**Standart Sapma**	**β**	**T**	**p**	**İkili r**	**Kısmi R**	**Tolerans**	**VIF**	**Durbin Watson**
(Sabit)	4,452	1,163		3,829	0,000					1.981
1. Duygular Üzerinde Bilişsel Kontrol	0,300	0,022	0,663	13,693	0,000	0,738	0,636	0,549	0,686	
2. Değerlendirme ve Başa Çıkma Esnekliği	0,075	0,027	0,134	2,779	0,006	0,506	0,165	0,111	0,686	

$R = .746$, Düzeltilmiş $R^2 = .554$, $F_{(2,276)} = 173.362$, $p<.05$

Regresyon analizi sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlamlık düzeylerini yordamada duygular üzerinde bilişsel kontrol ve değerlendirme ile başa çıkma esnekliği değişkenleri anlamlı yordayıcılar olarak belirlenmiştir. Regresyon modeli anlamlı bulunmuştur, $F(2, 476) = 173.362$, $p < .05$, ve model psikolojik sağlamlıktaki varyansın yaklaşık %55'ini açıklamaktadır ($R^2 = .554$).

Duygular üzerinde bilişsel kontrol değişkeni, psikolojik sağlamlığın en güçlü pozitif yordayıcısıdır (β = .663, t = 13.693, p < .001) ve bu değişkenin psikolojik sağlamlık ile yüksek düzeyde pozitif ilişkili olduğu görülmektedir (r = .738). Değerlendirme ve başa çıkma esnekliği değişkeni de psikolojik sağlamlığı anlamlı düzeyde pozitif yönde yordamakta (β = .134, t = 2.779, p = .006) ve orta düzeyde bir ilişki göstermektedir (r = .506). Çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmadığı, tolerans ve VIF değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olmasıyla doğrulanmıştır (tüm VIF < 1). Modelin bağımsızlık varsayımı da Durbin-Watson katsayısının 1.981 olmasıyla sağlanmıştır. Bu bulgular, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarını artırmada duygusal düzenleme ve bilişsel esnekliğin önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Psikolojik sağlamlık ile bilişsel kontrol ve esneklik toplam puanı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunması, üniversite öğrencilerinin duygusal ve bilişsel stres kaynaklarına karşı daha dirençli olabilmesinde bilişsel becerilerin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bulguyu destekleyen çalışmalardan biri Nakhostin-Khayyat ve diğerlerinin (2023) yaptığı araştırmadır; bu çalışmada bilişsel esnekliğin psikolojik sağlamlık üzerinde dolaylı ve doğrudan etkileri olduğu, özellikle öz-düzenleme becerileri aracılığıyla bu ilişkinin güçlendiği rapor edilmiştir. Benzer biçimde, Won ve Seong'un (2023) çalışması da psikolojik sağlamlık ile metabilişsel farkındalık ve öğrenme akışı arasında anlamlı pozitif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Ancak Jiang'ın (2024) yürüttüğü çalışmada, öğrencilerin yüksek düzeyde psikolojik sağlamlık gösterdiği fakat bu durumun doğrudan bilişsel esneklik ile değil, daha çok ebeveyn tutumları ve duygusal destek ile ilişkili olduğu öne sürülmüştür. Bu çelişkili bulgu, bilişsel kontrolün etkisinin bağlamsal faktörlere göre değişebileceğini ortaya koymaktadır.

Psikolojik sağlamlık ile duygular üzerinde bilişsel kontrol arasında yüksek düzeyde ilişki saptanması, üniversite öğrencilerinin stresli durumlarda bilişsel süreçleri kullanarak duygularını düzenleme becerilerinin, onların dirençli olmasında temel bir rol oynadığını göstermektedir. Bu ilişki, özellikle duygu düzenleme üzerine yapılan araştırmalarla desteklenmektedir. Kim ve arkadaşlarının (2023) dans temelli derslere katılan öğrencilerle yürüttüğü çalışmada, psikolojik esnekliğin öz-yönetim becerilerine etkisi olduğu ve bu durumun da öz-güveni artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca, yine Nakhostin-Khayyat ve diğerleri (2023), duygular üzerinde kontrol sağlayan öğrencilerin bilişsel esnekliklerini daha etkili kullandıklarını ve bu yolla daha yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılık sergilediklerini bulgulamıştır. Buna karşılık, bazı çalışmalar psikolojik sağlamlık ile duygusal düzenleme arasındaki ilişkinin belirli duygulara (örneğin korku veya utanç gibi) göre değişebileceğini öne sürmekte, bu nedenle her durumda yüksek düzeyde bir korelasyon beklenmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Değerlendirme ile başa çıkma esnekliği ile psikolojik sağlamlık arasındaki orta düzeyde pozitif ilişki, esnek düşünebilmenin stresli durumların değerlendirilmesinde ve bu durumlarla baş etme sürecinde bir avantaj sağladığını göstermektedir. Bu ilişki, öğrencilerin alternatif düşünme yolları geliştirebilmesi, durumları yeniden çerçeveleyebilmesi ve iyimser senaryoları benimseyebilmesi gibi becerilerin psikolojik dayanıklılığı nasıl güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Won ve Seong (2023) öğrencilerin pozitiflik düzeylerinin psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Ayrıca, Kim ve diğerlerinin (2023) çalışması da geleceğe yönelik olumlu bakış açısının başa çıkma stratejilerini nasıl etkilediğini göstermektedir. Ancak Jiang'ın (2024) araştırması, bu tür esnekliğin daha çok aile desteği ve duygusal kontrol becerileriyle şekillendiğini, dolayısıyla değerlendirme esnekliğinin tek başına güçlü bir belirleyici olmayabileceğini savunmaktadır. Bu durum, bireysel özelliklerin yanı sıra çevresel faktörlerin de bu ilişkide etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Son olarak, duygular üzerinde bilişsel kontrol ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliği arasındaki güçlü pozitif ilişki, bu iki psikolojik becerinin karşılıklı olarak birbirini beslediğini göstermektedir. Öğrencilerin duygularını kontrol edebilme yetileri arttıkça, zorlayıcı durumları yeniden

değerlendirme ve daha esnek başa çıkma yolları geliştirme eğilimleri de artmaktadır. Bu sinerjik ilişkiyi açıklayan çalışmalardan biri Nakhostin-Khayyat ve diğerlerinin (2023) yapısı denklem modellemesi kullanarak yürüttüğü çalışmadır; bu araştırmada bilişsel esneklik ile öz-düzenleme arasındaki çift yönlü ilişkiler, psikolojik sağlamlığın gelişmesinde merkezî bir rol oynamıştır. Aynı şekilde Kim ve diğerleri (2023) de psikolojik esnekliğin öz-yönetim üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Ancak bazı araştırmalarda bu ilişkinin doğrusal olmaktan çok bağlamsal olabileceği, yani duygusal kontrolün yalnızca belirli durumlarda değerlendirme esnekliğini tetikleyebileceği belirtilmiştir. Bu durum, bireysel farklılıkların ve yaşanılan deneyimlerin bu iki beceri arasındaki ilişkiyi modüle edebileceğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın bulguları, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin, özellikle duygular üzerinde bilişsel kontrol becerileri ve değerlendirme-başa çıkma esneklikleri ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çoklu regresyon analizine göre, duygular üzerinde bilişsel kontrol, psikolojik sağlamlığın en güçlü yordayıcısı olarak belirlenmiş; değerlendirme ve başa çıkma esnekliği ise daha düşük düzeyde de olsa anlamlı katkı sağlamıştır. Bu sonuçlar, üniversite öğrencilerinin stresli yaşam olayları karşısında dirençli olabilmeleri ve işlevselliklerini sürdürebilmeleri için sahip oldukları bilişsel becerilerin belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinin psikolojik sağlamlığın yaklaşık %55'ini açıklaması, bu değişkenlerin psikolojik dayanıklılıkta ne denli etkili olduğunu vurgulamaktadır. Cinsiyet değişkeni açısından ise erkek öğrencilerin bilişsel kontrol ve esneklik puanlarının anlamlı biçimde daha yüksek olduğu, ancak psikolojik sağlamlık düzeylerinin cinsiyete göre farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarını desteklemeye yönelik müdahale programlarında bilişsel kontrol ve esneklik becerilerinin geliştirilmesine odaklanılması önerilmektedir. Bu kapsamda, duygular üzerinde kontrol sağlama, stresli durumları yeniden değerlendirme ve alternatif çözüm yolları üretme gibi bilişsel stratejileri güçlendiren seminer, atölye ve psikoeğitim programları üniversite bünyesinde yaygınlaştırılabilir. Özellikle öğrenci danışmanlık merkezleri, bireysel ve grup temelli danışmanlık süreçlerine bu becerileri entegre ederek öğrencilerin başa çıkma kapasitesini artırabilir. Ayrıca, farklı sosyoekonomik ve kültürel arka planlara sahip öğrencilere yönelik özelleştirilmiş psikolojik destek hizmetlerinin planlanması, bireysel farklılıkların dikkate alındığı daha kapsayıcı bir yaklaşım sunacaktır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda ise, uzunlamasına desenlerle bu ilişkilerin zamansal değişimi incelenebilir ve müdahale programlarının etkililiği deneysel tasarımlarla test edilebilir.

Kaynakça

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı.* Ankara: Pegem Yayınları.

Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (10. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Cohen, C., & Patterson, D. G. (2012). Teaching strategies that promote science career awareness. *Northwest Association for Biomedical Research, 1*, 2-9.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.

Demirtaş, A. (2019). Stresli Durumlarda Bilişsel Kontrol ve Bilişsel Esneklik: Bir ölçek uyarlama çalışması . *Psikoloji Çalışmaları*, *39*(2), 345-368. https://doi.org/10.26650/SP2019-0028

Dalmış, A. B., Büyükatak, E., & Sürücü, L. (2025). Psychological resilience and future anxiety among university students: The mediating role of subjective well-being. *Behavioral Sciences, 15*(3), 244. https://doi.org/10.3390/bs1503024

Donat Bacioğlu, S., & Onat Kocabıyık, O. (2024). Perceived stress and psychological resilience: The serial mediation of cognitive control and cognitive flexibility. *Annals of Psychology, 27*(1), 1–20. https://doi.org/10.18290/rpsych2024.0013

Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS* (2nd ed.). New York: SAGE Publications.

Gabrys, R. L., Tabri, N., Anisman, H., & Matheson, K. (2018). Cognitive control and flexibility in the context of stress and depressive symptoms: The Cognitive Control and Flexibility Questionnaire. *Frontiers in Psychology, 9*, 2199. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02219

Hossain, M. Z. (2024). Status of the psychological resilience among the university students. *European Journal of Medical and Health Sciences, 6*(1), 30–43. https://doi.org/10.34104/ejmhs.024.030043

Jiang, G. (2024). Parental rearing patterns, psychological resilience and subjective well-being among Chinese university students. *International Journal of Research Studies in Psychology, 13*(2), 102–115. https://doi.org/10.5861/ijrsp.2024.025

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (15. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kartol, A. ve Söner, O. (8-11 Haziran, 2023). *Psikolojik sağlamlığın yordayıcılarının incelenmesi: Kesitsel bir çalışma*. X. International Eurasian Educational Research Congress (EJER). TED Üniversitesi, Ankara.

Kim, J.-R., Won, H.-I., & Kim, S.-B. (2023). The relation between the psychological flexibility, the career locus of control, and the resilience of the university students taking on the university dance-related curriculum. *Journal of Learner-Centered Curriculum and Instruction, 23*(15), 485–503. https://doi.org/10.22251/jlcci.2023.23.15.485

Nakhostin-Khayyat, M., Borjali, M., Zeinali, M., Fardi, D., & Montazeri, A. (2023). Self-regulation, cognitive flexibility, and resilience among students: A mediating analysis. *Research Square, 1-14.* https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3572514/v1

Nakhostin-Khayyat, M., Borjali, M., Zeinali, M., Fardi, D., & Montazeri, A. (2024). The relationship between self-regulation, cognitive flexibility, and resilience among students: A structural equation modeling. *BMC Psychology, 12*, 337. https://doi.org/10.1186/s40359-024-01843-1

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. & Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine, 15*(3), 194–200. https://doi.org/10.1080/10705500802222972

Söner, O. ve Gültekin, F. (2021). COVID-19 Salgınında Ergenlerin Umut,Psikolojik Sağlamlık ve Kişilik Özellikleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(2), 329-349. https://doi.org/10.17860/mersinefd.825260

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6. ed.). Pearson.

Werner, E. E. & Smith, R. S. (1982). *Vulnerable but Invincible: A Longitudinal Study of Resilient Children and Youth.* New York: McGraw-Hill.

Won, J.-Y., & Seong, G. (2023). Effects of metacognition, learning flow, and resilience on university students' psychological well-being. *Journal of Learner-Centered Curriculum and Instruction, 23*(13), 675–692. https://doi.org/10.22251/jlcci.2023.23.13.675

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

METHODOLOGY FOR THE ORGANIZATION OF SELF- EDUCATION OF FUTURE TEACHERS IN HIGHER INSTITUTIONS

Assist. Prof. Dr. Aktolkyn BORANBAYEVA
Associate Professor at the Faculty of History and Pedagogy, South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, (Kazakhstan, Shymkent)
E-mail: aktolkyn81@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-6256-6999

Assylzhan KUMISBEK
Master's student at the Faculty of Sports and Tourism, Almaty University of Humanities and Economics, (Kazakhstan, Almaty)
E-mail: kmsbek.asylzhan.02@bk.ru
ORCID ID: 0009-0003-2935-5673

Annotation: It is well known that to achieve the world level depends on contribution of youth studying at Universities now, that is why this article deals with the issues of future specialists' preparation in accordance with modern tendency for development the ecomic society, to educate the specialist who will be able to show the strength, be armed with big achievments of science, be able to prove by his activities the national and psychological pecularities of our society. Full information on teaching methods applying informational-developing, problem solving, reproductive and creative-reproductive methods: lecture, seminar, practical work, independent work, students' independent work under tutors supervision are realized, in addition to these, vocabulary, visual and practical methods are given. External factors that impact on teachers' professional activity are related: forms and methods of pedagogical process management; material and technical base; socio-psychological situation in the collective; sanitary and hygienic pedagogical working conditions; organization of self-education process from scientific point of view. Works on self-education give an opportunity for future teachers to form the abilities of pedagogical organization. Formation of future teachers' pedagogical thinking, self organization of pedagogical self-education activity were realized. The process of self-education is organized through disciplines, seminars, results are shown through specific indicators, diagnostic research works, implemented topics in educational process during the development of the program are recommended.Self-education of future teachers is the process of formation and development of personal qualities, motivation, will power. Self-educated future teacher is defined as a person who does lifelong learning, continuously fulfills and improves his education, is competitive on the world level, can make decisions himself. So, the issue of preparation of the modern, skillful and intellectual specialist is considered.

Key words: self-education, lifelong learning, competitive, active, seeker, learning, motivation, independent work.

1. INTRODUCTION

The process of preparing future teachers in higher education institutions is a critical endeavor that significantly impacts the quality of education in any society. To ensure that these educators are well-equipped to meet the evolving demands of modern education systems, it is imperative to establish a robust methodology for the organization of self-education. This methodology empowers future teachers to take charge of their own learning, fostering lifelong learning habits that are essential for success in the field of education.

In recent years, the role of teachers has evolved beyond conventional classroom instruction. Today's educators are expected to be not only knowledgeable about their subject matter but also adaptable, tech-savvy, and capable of addressing diverse learning needs. Therefore, it is essential to design an effective methodology that goes beyond traditional pedagogical approaches and focuses on self-directed learning.

This introduction sets the stage for a deeper exploration of the methodology for organizing self-education among future teachers in higher education institutions. It will discuss the significance of self-education in teacher preparation, the challenges it seeks to address, and the potential benefits it offers to both educators and students. Additionally, it will outline the key components of this methodology and how it can empower future teachers to become lifelong learners and more effective educators.

In the organization of self-education of future teachers in universities, it is necessary to take into account the following topical issues

Changing educational environment: The field of education is constantly evolving due to advances in technology, changes in pedagogical approaches and changing demographics of students. Future teachers need to adapt to these changes, and self-education is a key tool in order to remain relevant.

Lifelong learning: Lifelong learning is increasingly recognized as necessary in today's knowledge-based society. By instilling the practice of self-education in future teachers, higher educational institutions contribute to the development of teachers who not only have knowledge, but also strive for constant self-improvement.

Diverse learning needs: Students in modern classrooms come from different backgrounds and have different learning needs. A well-structured methodology of self-education equips future teachers with the skills to effectively adapt their teaching methods to these diverse needs.

Professional development: The teaching profession requires constant professional development. A reliable methodology of self-education encourages future teachers to take responsibility for their growth and development, thereby contributing to the formation of more dynamic and effective teaching staff.

Resource Management: Effective self-education techniques help future teachers learn how to effectively manage educational resources. They can identify and use available learning materials, online platforms and peer-to-peer networks to enhance their knowledge and teaching skills.

Adaptation to technological advances: The integration of technology into education is an ongoing process. Future teachers should be able to use and integrate technological tools and resources into their teaching methods, and self-education can play a key role in achieving this goal.

Pedagogical innovation: Self-education encourages future teachers to study innovative teaching methods and pedagogical approaches. Such adaptability is crucial to meet the diverse and changing needs of students.

Empowerment and autonomy: An effective methodology of self-education gives future teachers the opportunity to control their professional development, fostering a sense of autonomy and self-confidence, which can positively affect the effectiveness of their teaching.

The relevance of developing a methodology for organizing self-education of future teachers in higher education institutions is obvious in the context of a changing educational environment, the requirements of modern teaching and the importance of lifelong learning. This not only gives future teachers the necessary skills, but also contributes to the overall improvement of the education system, preparing teachers who are adaptive, innovative and strive for constant self-improvement.

The issue of increasing the intellectual and creative potential of the Republic of Kazakhstan, which increases the competitiveness of the nation, is one of the most urgent tasks of modern society.

In world practice, a new approach to the organization of the educational process is implemented through an educational model based on flexibility, result-oriented.

"The value of learning to learn" is quite high. Requires the need to combine the limiting numbers of disciplines in general cultural education with the possibility of deep understanding. This is the basic need for lifelong learning[1].

According to B. S. Gershunsky, the value of the category "Education" lies in the implementation of the policy of education development, which allows to fully satisfy the natural and inalienable right of every person - the right to education, taking into account the personal qualities of a person [2].

Education is currently not only a didactic category, but has also acquired an interscientific significance. Very complex and multifaceted in nature. Therefore, as a result of teaching an educational concept, attention should be paid to the formation of not only knowledge, skills, skills, but also the skills of constructive thinking, actions, evaluation in behavioral seizures during the continuous flow of activity and communication of the student.

Education is the process of bringing a person closer to culture through a way of transferring the cultural heritage of society to a person and cognition (interiorization), socialization, as well as a means of physical and spiritual development of a person [3].

The legacy of excellence is one of the most important factors contributing to the entry of any country into the number of economically developed countries that are competitive with any country in the world. Therefore, time demands its own rules. The dynamics of the development of society is such that it is impossible to stay away from progress if a high level of development is established. If the state aims to create a society with a highly developed information, technological, industrial base, then only

high standards in education can contribute to this. This cannot be achieved in conditions of global competition without taking into account the modern world educational process (trends).

Theoretical knowledge of the future specialist is laid in the university. Improving the knowledge of the future teacher should become self-education, mastering his methods and techniques, the ability to solve problems. However, future teachers perform such tasks independently and achieve them as a result of self-education.

Self-education is a purposeful cognitive activity of an individual, controlled by himself; systematic acquisition of knowledge from a particular field of science, culture, political life, etc. Self-education is one of the tools of self-education. The main forms of self-education are diverse. The purpose of a person's self-education is to improve their qualifications (specialty) or level of education. Self-education skills taught in educational institutions are deepened and improved in the educational processes of special universities[4].

Self-education is a purposeful cognitive activity of an individual, controlled by himself, systematic access to knowledge in a particular field of science, technology, culture, political life, etc. In scientific textbooks, the meaning of self-education is considered, in many ways, in the system of concepts of the categories "education", "continuing education", "upbringing" [5].

In her works, M. S. Akhmetova emphasizes that one of the main areas of pedagogical sciences is teaching self-education and good education is impossible without it [6].

Scientific and theoretical analysis of the problems of self-education allows us to draw the following conclusions.

Self-education is inextricably linked with the concepts of education and upbringing, is an integral phenomenon from each other.

As you know, according to our conclusions, there have also been many changes in the field of higher education related to the entry of the Republic of Kazakhstan into the number of developed countries of the world. It clearly traces the development of education in a new direction, the improvement of the quality of specialized knowledge, the provision of new information and innovative technologies, the interaction of sciences, as well as the presence of other changes.

With a new understanding of the purpose of higher education in modern society, the main strategic guideline for its development is the formation of a new generation of qualified specialists responsible for life, mature with a worldview culture, accustomed to creative thinking, possessing high business abilities, prevailing humanistic thinking, possessing rich moral qualities, armed with information teachings. And the most important tasks facing higher education are: first, the improvement of the education system; secondly, the introduction of it as a continuous and multi-stage structure; thirdly, entry into the international educational space.

2. EXPERIMENTAL RESEARCH & METHODS

The formation of theoretical and practical training of future teachers in the organization of self-education is carried out in the process of mastering the content of the disciplines of the university curriculum.

The formation of theoretical and practical training of future teachers in the organization of self-education is a fundamental aspect of their education that occurs during the process of mastering the content of university curriculum disciplines. This approach represents a pivotal element in preparing educators who are not only knowledgeable in their subject matter but also capable of facilitating their own ongoing development as professionals. Here are key points highlighting the significance of this process:

Integration of Self-Education Skills: University curricula are designed to impart theoretical knowledge and practical skills related to specific subjects and pedagogical methods. By weaving self-education principles into these curricular disciplines, future teachers are exposed to the importance of self-directed learning from the beginning of their training.

Pedagogical Models: The way instructors teach and assess in these disciplines can serve as models for future teachers. When educators incorporate elements of self-education in their teaching methods, it demonstrates its value and application in the learning process.

Critical Thinking and Problem Solving: Self-education often involves critical thinking, problem-solving, and research skills. As future teachers engage with their university curriculum, they are

encouraged to think independently, seek additional resources, and develop a deeper understanding of the subject matter-skills that are directly transferable to their teaching careers.

Exposure to Diverse Resources: While mastering the content of their disciplines, future teachers are introduced to a variety of learning resources such as textbooks, journals, digital materials, and academic databases. Learning how to navigate and utilize these resources effectively is a critical component of self-education.

Reflective Practice: Theoretical and practical training in university courses can encourage future teachers to engage in reflective practice. This involves self-assessment and self-improvement, key aspects of self-education that promote continuous growth and development.

Balancing Theory and Practice: Effective self-education involves applying theoretical knowledge to practical situations. By experiencing this balance in their own education, future teachers gain insights into how to bridge the gap between theory and practice in their future teaching roles.

Professionalism: The integration of self-education principles fosters professionalism among future teachers. They learn to take responsibility for their own learning, a crucial attribute for educators who must model and inspire self-directed learning in their students.

Preparation for Lifelong Learning: The process of integrating self-education into the university curriculum equips future teachers with the mindset and skills needed for lifelong learning, enabling them to adapt to evolving educational paradigms and stay current in their field throughout their careers.

In conclusion, the incorporation of self-education principles within the content of university curriculum disciplines is essential for the comprehensive preparation of future teachers. This approach not only equips them with the necessary knowledge and skills but also instills a commitment to self-directed learning and continuous professional development, which are vital for success in the ever-evolving field of education.

In addition, it was important to develop the personal skills of future teachers in the formation of self-education.

These skills enable educators to excel in their profession, adapt to changing educational environments, and continuously improve their teaching methods. Here are some methods and techniques for personal skills development in the formation of self-education for future teachers:

- Goal Setting and Planning
- Reflective Practice
- Time Management
- Self-Assessment
- Professional Development Resources
- Networking and Collaboration
- Technology Integration
- Mentorship
- Adaptability and Innovation
- Self-Care.

In our research work, special attention was paid to the development of the abilities of future teachers to self-education during the educational process.For example, in psychology, future teachers get acquainted with the concept of "ability", the factors affecting its development, and the definition of conditions that negatively affect it. Thus, a survey was conducted at SKSU on factors affecting self-education.

The consultants were offered questionnaires with questions related to the reasons that encourage self-education; opportunities that encourage future teachers to be interested in self-education; success factors of future teachers in self-education.

During the survey, the subtexts that encourage self–education were identified: in second place - cognitive subtexts – 50%, in second place – social subtexts – 45.3%, in third place - subtexts related to the choice of profession-38.2%. The survey results are presented in Tables 1, 2 and Diagram 1,2.

Table 1-Reasons and factors that encourage future teachers to self-education

№	Factors	Group Index (%)	
		EG	CG
1	Individual person	23,8 %	18,6%
2	Professionalism	19 %	16,2 %
3	Personal qualities	19 %	13,9 %
4	Increased requirements	35,7 %	30,2 %
5	Coverage of educational and methodological literature	16,6 %	13,9 %
6	Individual training	11,9 %	9,3 %
7	Updating the content of the courses taught	50 %	46,5 %
8	Interest in achieving success	11,9 %	9,3 %
9	Availability of the opportunity to choose a course	11,9 %	6,7 %
10	Desire for self-education activity	28,5 %	25,5 %
11	Coverage of educational and scientific literature	35,7 %	30,2 %
12	Requirements	21,4 %	16,2 %
13	Quality of training programs	19 %	11,6 %
14	Material condition	47,6 %	51,1 %

Diagram 1-Reasons and factors that encourage future teachers to self-education

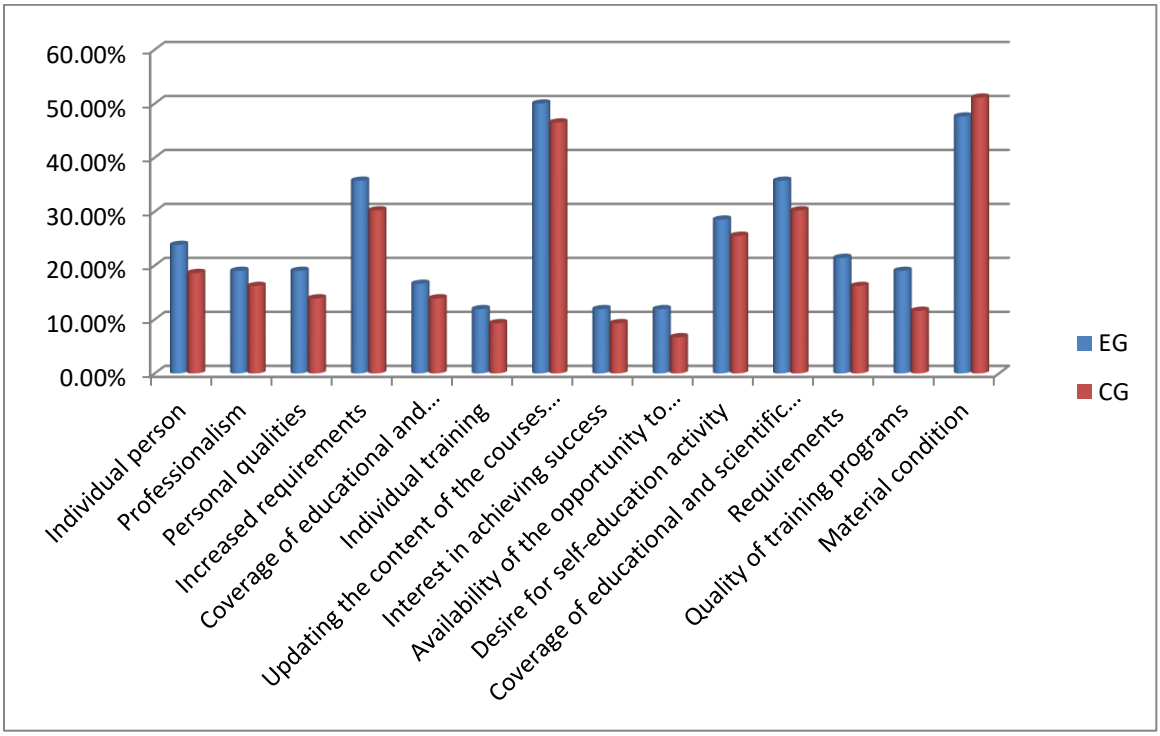
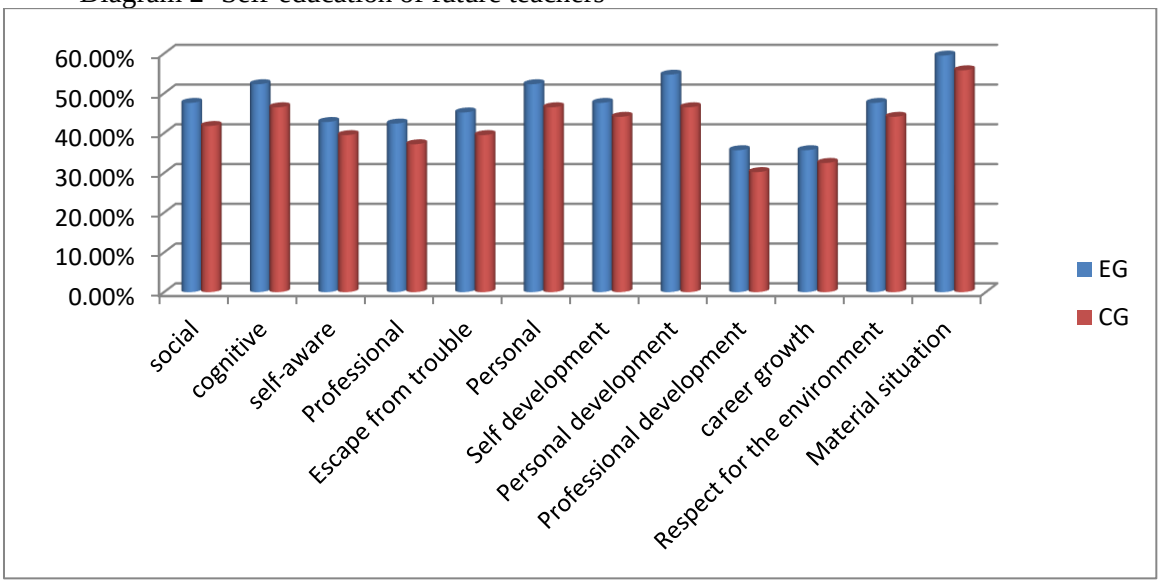


Table 2 - Self-education of future teachers

№	Motives	Group Index (%)	
		EG	CG
1	social	47,6 %	41,8 %
2	cognitive	52,3 %	46,5 %
3	self-aware	42,8 %	39,5 %
4	Professional	42,4 %	37,2 %
5	Escape from trouble	45,2 %	39,5 %
6	Personal	52,3 %	46,5 %
7	Self development	47,6 %	44,1 %
8	Personal development	54,7 %	46,5 %
9	Professional development	35,7 %	30,2 %
10	career growth	35,7 %	32,5 %
11	Respect for the environment	47,6 %	44,1 %

12	Material situation	59,5 %	55,8 %

Diagram 2- Self-education of future teachers



Thus, the personal qualities and motives of future teachers in the process of forming self-education were revealed

The personal qualities of future teachers in the formation of self-education contribute to the effectiveness of this activity.

In order to carry out self-education, additional conditions, volitional qualities, and correct motivation are needed.

It is enough for strong-willed future teachers to understand (rely on consciousness) the importance of this action.

Weak-willed future teachers (low level of consciousness) need external motivation (motivation to learn on their own).

In order to compensate for individual differences and to ensure the validity of the results of self-education, this action must be encouraged, especially in the early stages of preparation for this activity.

Let's see how the problem of motivation is solved in pedagogy. According to L.Y. Gordin, “pedagogical motivation” is a rational choice, identification, modification and practical application of existing material and targeted incentives in the educational process, accessible and fair in society [7].

According to the Polish Sociologist I. Zelenevsky, “Motivation is the creation of an external factor that internally prompts a person to act in a certain way” [8, p. 182].

S.A. Kashin reveals this concept in detail: "Motivation is a method of influencing a teacher, which motivates students to perform educational activities, is an integral feature, an attribute of the educational process".

Pedagogical motivation is associated with the need for teachers to perform certain learning activities to ensure that certain student needs are relevant and subsequently met [9].

Motivation in pedagogy is based on the use of the ability to respond to the impact on a person, which allows him to direct his actions in a certain direction.

Thus, motivation is defined as an activity associated with the selection and presentation of motivations for the purpose of positive motivation for self-education.

Research has shown that the effects of motivation are as follows:

- to activate the activities of students (N.Yu. Leikina, T.I. Shamova, V.P. Shuman);
- development of cognitive interests (I.Y. Lanina, G.I. Shukina, I.F. Kharlamov);

- emotional environment (Z.I. Ravkin, M.G. Yanovskaya);
- to form the creative source of the individual (P.I. Pidkasisty, A.A. Razumovky);
- can be aimed at the formation of readiness for independent action (A.S. Maslov, N.M. Platonova).

Incentives for self-education are provided by external persons (teachers) who influence and manage the activities of students, as well as by the students themselves (self-motivation).

This allows us to draw some conclusions in advance. Pedagogical incentives for self-education - the influence of the teacher, aimed at the formation of the goals of the future specialist for self-education, targeted to various aspects of the motivational needs of the individual

It should be noted that there is no consensus among scientists on the concept of "enthusiasm".

K.K Platonov considers motivation as the influence of the external world, which creates a spiritual need, its moral purpose and motivation of human action. Motivation is considered to be the motivation that awakens a person's actions inwardly: thoughts and feelings that determine the social significance of the individual. According to K.K Platonov, motivations form the environment of external causes that motivate to act in the desired direction, motivations - the internal environment of subjective-conscious causes [10].

By grouping the different views, it can be concluded that motivation is an external factor related to the needs and interests of the individual, as well as the individual as a motive for action.

Many researchers in their scientific work divide stimuli into different types: direct, indirect and perspective.

The first group, which is based on the activity of students, includes initiatives, problem-based learning [11], the knowledge and skills of students, the novelty of the content, the updating of knowledge, the diversity of independent work patterns, etc. involvement in pedagogical activity [12].

The second group of initiatives includes monitoring and evaluation of students' performance [12], rewards, incentives, praise or reprimands, the success of the action, the prospects of self-government [14].

The third group includes the allocation of "roles" in the organization and preparation of self-education, regulation of individual and group relations, self-management of control patterns and methods of self-education, collective sharing of successes and failures in learning and self-education, self-education the use of trust relationships between the participants of the process, the emotional tone of students' actions as motivation [15, 16]. Experience has shown that the issues of self-education play an important role in motivating self-education.

Teaching methods in preparing future teachers to organize self-education:

It is carried out in the course of lectures, seminars, practical work, independent work, independent work of the future teacher under the guidance of a teacher using message-developing, problem-search, reproductive and creative-reproductive methods of teaching.

Cognitive-developing: lecture, conversation, explanation, demonstration of educational films, independent work with pedagogical literature, independent work with educational programs.

Methods of problem-based search: problem-based presentation of educational material, heuristic conversation, discussion, research work, collective thinking-ic activity of future teachers in subgroups, independent search work.

Reproductive methods: presentation of educational material, performing tasks related to the sample.

Creative and reproductive methods: writing a creative essay on pedagogical topics, writing an essay, compiling crosswords and rebuses, analyzing pedagogical situations, Business games, solving pedagogical problems.

Teaching and research scientists divide teaching methods into three categories: dictionary, visual and practical: dictionary methods (Oral Presentation, Presentation, explanation, lecture); conversation; literature (independent work of students; written instruction; television, sound recording); visual (demonstration of visual aids; demonstration of Labor techniques; independent observation of students); practical (exercises for performing techniques, complex works; independent work; simulators; practical work; management of the educational process).

The list specified in the above-mentioned educational and methodological complex provides substantive professional training of a future teacher. And from a procedural point of view, implementation depends on the learning process.

External factors affecting the professional activity of a teacher include: forms and methods of management of the pedagogical process; material and technical base; socio-psychological climate in the team; sanitary and hygienic conditions of pedagogical work; scientific organization of the process of self-education.

A huge role in the professional activity of a teacher is played by his ability, which in most cases is called an internal factor. The possibilities related to it are as follows: professional-pedagogical; psychological-physiological; personal; social; motivational, etc.

The potential of a future teacher for self-education can be divided into the following elements: the intellectual level of each future teacher, reflecting the level of knowledge, business and skills acquisition; the professional and pedagogical level, reflecting the student's readiness to acquire special knowledge, business and skills; the personal level, reflecting the characteristics of the behavior of each future teacher; the public level, reflecting the worldview orientation of the future teacher; motivational, reflecting the attitude and approaches of future teachers to educational and cognitive activities established for the purpose of extracurricular time.

The training of future teachers plays a special role as a single pedagogical process. An important systematic role in the training of ideologically reliable, socially active, educated specialists plays in the unified pedagogical process.

The main task of training specialists is the effective organization of educational work of educational organizations and higher schools, the desire for productive, conscious work and search.

The quality of teacher training is expressed in theoretical knowledge about various aspects, qualities and qualities of a single pedagogical process and readiness to apply a wide range of professional tasks related to the tasks. In solving professional tasks of any complexity, a specialist can see its general structure, identifying the relationship between different elements and parts of the labor process. The importance of this for the teacher is determined by the fact that the systematic structural description of the unified pedagogical process allows us to predict the development of the teacher-student system, taking into account the specific situation, to develop a mental model of upcoming professional activities.

If the achievement of the goal is associated with the immediate and comprehensive solution of the tasks of mental, moral, labor, aesthetic and self-education (a single pedagogical process), then the goals and objectives of the individual parts of the pedagogical process are of course more small in area and more specific in content.

The following patterns of self-education work as a pedagogical process can be noted: the pedagogical process of an educational institution is formed in accordance with the socio-economic necessity of society; the purposefulness of the pedagogical process reflects the purpose of society, is required by the laws of education as a social order; the pedagogical process is a two-way process, it connects with the mandatory two-way activity of the teacher and the student; the result of carefully thought out and organized activity of the teacher for the activity of the student; the activity of the pedagogical process is reflected in its organization, as well as in the correspondence of the age and level of development of the student; the pedagogical process is different in meaning, importance, but subordinate to each other and has mutual influence; the pedagogical process is focused on a long period of time, a certain time; the influence of the directions within the pedagogical process causes many factors,

The principles that should be guided in the work of self-education are the main requirements for organizing the activities of the future teacher, which are constant targets and contribute to the implementation of the pedagogical process. In principle, the laws and laws of the pedagogical process are implemented.

This will lead to the transition of the future teacher from theoretical knowledge to practical activities: orientation of the individual to the object; formation of unity of consciousness and behavior of the activity; Organization of the activity taking into account the relevance of the development of the activity of the individual in the pedagogical process; adaptation of the attitude of the individual to phenomena, processes in the pedagogical process; consideration of individual psychological, physiological, age and national characteristics in the development of the collective;; helps students achieve effective results in their activities; harmonization of the requirements of teachers, student groups and families for students; ensuring social security of an effective psychological climate for each child; continuous monitoring of a new structure in the development of the student's personality and team.

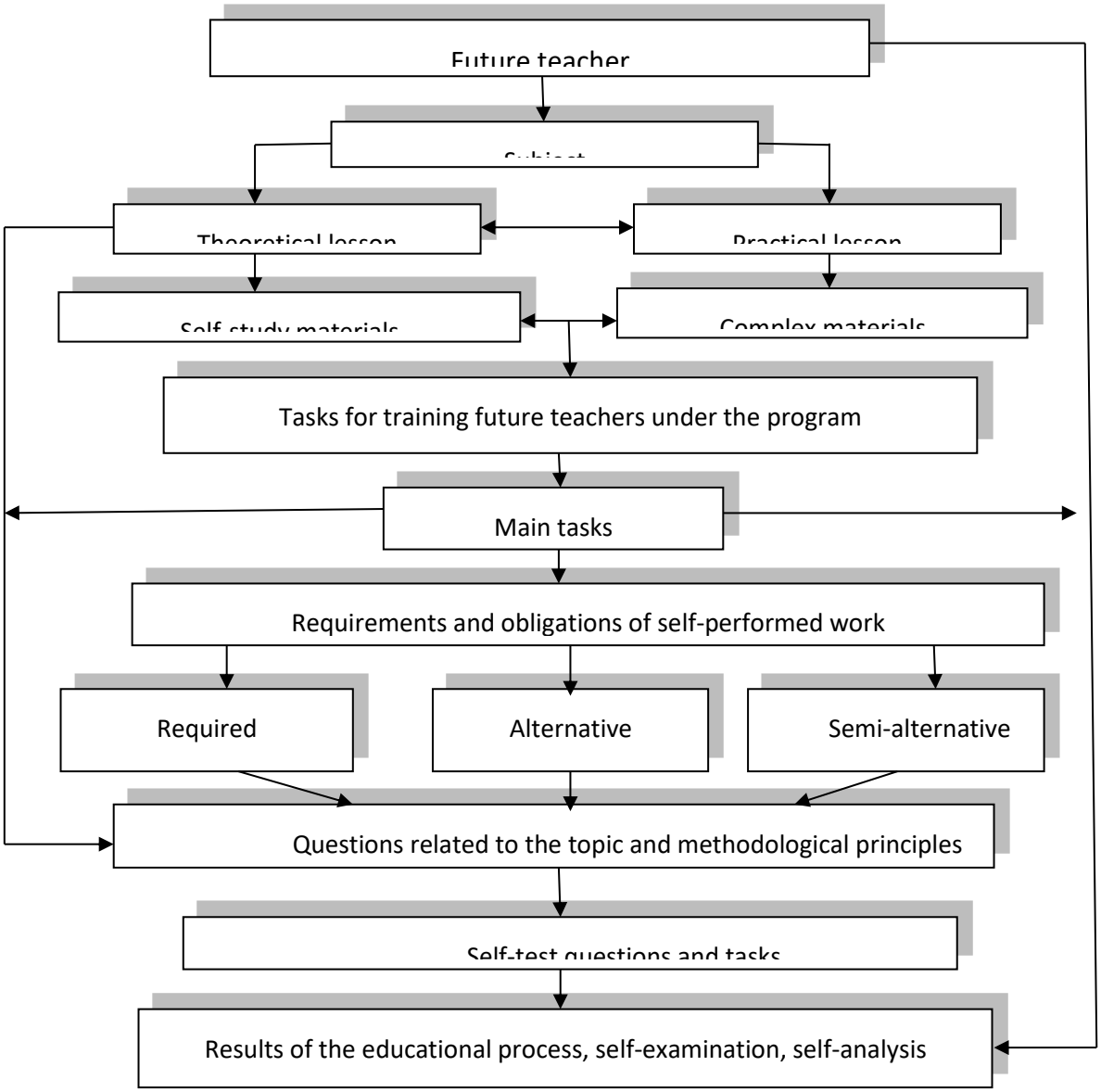
Considering self-education work as a single process of education and their systematic organization allows us to form the pedagogical organizational abilities of future teachers.

S. L. Rubinstein, based on the situations considered, identified a whole set of pedagogical abilities [17]. Let's compare the main ones identified by N. D. Levitov among them. For example, N. D. Levitov identifies as the main pedagogical abilities: 1) the ability to convey knowledge to children in a concise and interesting form; 2) the ability to understand students based on Curiosity; 3) The Independent and creative nature of thinking; 4) ingenuity or quick and accurate orientation; 5) organizational skills necessary to ensure the teacher's own work and the formation of a good team of students [18].

Self-education of future teachers involves not only the acquisition of experience, but also the development and improvement of their personality.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The above studies and analyses helped us to do the following. The thematic model of the program of future teachers in accordance with the methodology of organizing self-education is shown in Figure 1.



Picture 1 – Thematic model of future teachers' professional self-education program

During program development we implemented in the seminars the following themes according to the content of future teachers' self-education organization:

- Future teachers' self-education as a pedagogical issue;
- Content and value of future teachers' readiness to self-educate by means of scientific literature;
- Model, criteria and indicators of organization of future teachers' self-education;
- Formation of professional self-education readiness through interactive forms, methods and tools (radio, elevision, internet, multimedia tools, mobile connection, etc.);
- Basis of specialist – teacher preparation in the process of future teachers' self-education;
- Diagnostic of future teachers' readiness to self-education.

During educational process for self-education knowledge obtaining, so the main attention is payed to pedagogical knowledge in continuity; the unique vision is realized in explanation of general notions for the desciplines of pedagogics and psychology and formation of skills and mastery of self-education; formation of pedagogical thinking of future teachers, self-organization skills of pedagogical self-education activity were realized.

The program of formation of future teachers' readiness to self-education is realized through the system of classes and seminars. The results are:

- familiarization of future teachers with the literature and dictionary that are related to self-education issues;
- in the process of self-education activity of future teachers the skills are formed, readiness to organize it in pedagogical activity is mastered;
- as a result of course completion will be formation of sustainable motivation of future teachers to general pedagogical activity, in particular to self-education;
- according to results of course completion the level of future teachers' readiness to self-education is defined through the dynamics of indicators;
- the motivation and interest of future teachers to work in education field is defined.

Methods and types of works:

- library-research paper;
- reference;
- drafting of library-research paper;
- writing of course papers;
- application of modern mass media;
- self-education (mobile means, internet, etc);
- work with scientific research projects.

Diagnostic research works:

- interview;
- tests;
- question-answer;
- practical works during seminars;
- participation in master-classes.

To conclude, the conditions of organization of future teachers' self-education are the tools of self-education.

Preparation of future teachers for self-education-the selection of content and definitions were carried out taking into account the basic principles of didactics:

– independent activity of future teachers is the main type of educational work;
- organization of joint actions related to the planning, implementation and evaluation of the learning process and self-study;
- personalization of self-education;
- based on the experience of qualified specialists;
- the effectiveness of self-education;
- updating the results of self-education;
- formation of readiness for self-education.

The organization and formation of readiness for self-education will be aimed at activating the motives of future teachers, participation in the process of formation of readiness. Furthermore, in accordance with the society demands to prepare specialist more adapted to global competiteveness

within European education community to organize the future teachers' self-education, self-education itself is explained as self-education of future teachers directed to formation of definite methodological and organizational skills, motivation, interest, stimula, mastery, activity, ability obtaining and self-activity skills.

References

1 *Kusainov A.K. Development of education in Kazakhstan and Germany.* Almatı:Gylym. 1997.

2 Gershunsky B.S. *Philosophy of Education for the XXI century (in search of practice-oriented educational concepts* Moskva. Sovershenstvo. 1998.

3 Abildina C.K. *Formation and development of ethno-cultural education of schoolchildren in Kazakhstan.* Karagandy. 2010.

4 Kusainov A.K. *Branch scientific explanatory dictionary of terms of the Kazakh language.* Almaty. Mektep.ZAK. 2002.

5 Petrovsky A.V., Yaroshevsky M.G. *Psychology: Words. Moskva.* 1990.

6 Ahmetoba G.K., Isaeva Z.A. *Pedagogy. Almaty.* Kazakh University.2006.

7 Gordin, L.Iu. *School of Initiative and independence: From the work experience of the Taganrog School.* Moskva: Pedagogika. 1984.

8 Zelenevskii, Ia. (1971) Organizatsiia trudovykh kollektivov: Vvedenie v teoriiu organizatsii i upravleniia *[Organization of labor collectives: Introduction to Organization and Management Theory] / G. E. Slezingera. – Moskva: Progress* [in Russian].

9 Kashin, S.A. *Methods of pedagogical stimulation as a means of educating students' educational and cognitive interests*]: Dis...kand. ped. nauk: 13.00.01. - Kiev 1984.

10 Platonov, K.K. & Golubev G.G. *Psychology: a textbook for advanced training of engineering and pedagogical workers.* Moskva: Vysshaya shkola 1977.

11 Shuman, V.P. *Motives of self-education of schoolchildren: Podgotovka uchashhikhsya k samoobrazovaniyu - Aktual'naya zadacha shkoly*. Volgograd 1976 .

12 Shukina, G.I. *Activation of cognitive activity by teachingstudents in the educational process*. – Moskva: «Prosveshenie» 1979.

13 Babanskii, Iu. K., Babanskii, M. Iu. & Filonov, G. N. et al. *Selected pedagogical works Moskva: Pedagogika.* 1989.

14 Makarenko A.S. *New materials: To the 105th anniversary of the birth of A.S.Makarenko* //Pedagogika. 2, Vols. 99 –107. 1993.

15 Serikov, G.N. *Self-education: Improving the preparation of students]*. - Irkutsk: Izd-vo Irkut. Un-ta 1991.

16 Khudiakov, V.A. *Stimulating self-control in the formation of students' scientific concepts*. Dis. kand. ped. nauk: 13.00.01. - Kiev Cheliabinsk. 1993.

17 Rubinshtein, S.L. *Fundamentals of general psychology.* SPb: Izdatelstvo «Piter» 2000.

18 Levitov, N.D. *Child and pedagogical psychology (3d ed.)* Moskva : Prosveshchenie 1960.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

BİNALARDA YEŞİL DÖNÜŞÜM İÇİN ISI POMPASI SÜBVANSİYONLARI: ABD'DE ISI POMPASINA YÖNELİK UYGULAMALAR

Dr. Öğretim Üyesi Fatma YAPICI SAPANKAYA
Dokuz Eylül Üniversitesi,
fatma.yapici@deu.edu.tr - 0000-0002-2441-924X

ÖZET

Küresel iklim krizini yaşayan Dünyamızda başta gelişmiş ülkelerdeki merkezi hükümetler olmak üzere çoğu ülkede krizin etkilerini minimize etme ve iklim dirençli toplumlar oluşturmak için eylem planları oluşturulmaktadır. Paris İklim Anlaşmasının altını çizdiği üzere gezegenin ısınmasının sınırlı tutulmasının birincil yolu sera gazı azaltım hedefleri belirlemek ve azami ölçüde ekonomik sistemleri bu hedefler doğrultusunda uyumlaştırmaktır. ABD de gelişmiş ülkelerden biri olarak enerji verimliliğini sağlayacak ve temiz enerji kaynakları olarak adlandırılan yenilenebilir enerjinin kullanımını artırarak karbonsuz yakıtlara olan bağımlılığı düşürecek politikalar geliştirmektedir. Bu politikalar kapsamında binalarda enerji verimliliği projeleri federal devlet tarafından vergi indirimleri, iadeler ve doğrudan hibeler aracılığıyla desteklenmektedir. 2022 tarihli Enflasyon Azaltma Yasası (Inflation Reduction Act-IRA) ABD'de ev sahiplerine ve kiracılara evlerinde ısı pompası kurulumu gibi enerji açısından verimli iyileştirmeler yapmaları için fırsatlar sunmaktadır. Federal devletin yanı sıra birçok eyalette de yürürlükte bulunan mali teşvikler bulunmaktadır. Kalifornia, Massachusetts, Colorado, Oregon ve New Mexico' da binalarda enerji verimliliği destekleri çerçevesinde kullanılan ısıtma/ soğutma sistemlerinin maliyet tasarrufu sağlayan ısı pompalarıyla değiştirilmesi teşvik edilmektedir. Bu çalışmada yeşil binaların önemi ve ısı pompaların çevre, ekonomi ve sosyal alanda sunduğu faydalar ile ABD'deki ısı pompasına yönelik sübvansiyonlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil binalar, Enerji verimliliği, Isı pompaları, Sübvansiyonlar.

HEAT PUMP SUBSIDIES FOR GREEN TRANSFORMATION IN BUILDINGS: APPLICATIONS TOWARDS HEAT PUMPS IN THE USA

ABSTRACT

In our world, which is experiencing a global climate crisis, action plans are being developed in most countries, especially in developed countries, to minimize the effects of the crisis and create climate-resilient societies. As underlined by the Paris Climate Agreement, the primary way to limit the planet's warming is to set greenhouse gas reduction targets and harmonize economic systems to the maximum extent in line with these targets. As one of the developed countries, the USA is developing policies that will provide energy efficiency and reduce dependence on carbon-free fuels by increasing the use of renewable energy, called clean energy sources. Within the scope of these policies, energy efficiency projects in buildings are supported by the federal government through subsidies. The Inflation Reduction Act (IRA) of 2022 offers opportunities for homeowners and tenants in the USA to make energy-efficient improvements, such as installing heat pumps in their homes. In addition to the federal government, there are financial incentives in many states. In California, Massachusetts, Colorado, Oregon and New Mexico, replacing heating/cooling systems used in buildings with cost-saving heat pumps is encouraged within the framework of energy efficiency supports. This study will examine the importance of green buildings, the environmental, economic and social benefits of heat pumps, and subsidies for heat pumps in the USA.

Key words: Green buildings, Energy efficiency, Heat pumps, Subsidies.

1. GİRİŞ

Enerji verimliliği, sanayide üretimin niteliğini ve niceliğini bozmadan, binalarda ise yaşam standardını ve hizmet kalitesini düşürmeden enerji tüketimini azaltmak olarak tanımlanabilir. Binalar tükettikleri enerji sebebiyle çevreye olan etkileri kapsamında iklim değişikliğiyle mücadelede ele alınmaktadır. Binaların fosil kökenli yakıtlar içeren enerji tüketimi arttıkça sera gazı emisyonları da artmaktadır. 2019 yılında, toplam net antropojenik sera gazı emisyonlarının yaklaşık %34'ü (20 GtCO2-eşdeğeri) enerji tedarik sektöründen, %24'ü (14 GtCO2-eşdeğeri) sanayiden, %22'si (13 GtCO2-eşdeğeri) tarım, ormancılık ve diğer arazi kullanımından (AFOLU), %15'i (8,7 GtCO2-eşdeğeri) ulaşımdan ve %6'sının (3,3 GtCO2-eşdeğeri) binalardan kaynaklandığı tespit edilmiştir (IPCC, 2022: 8). Binalar hem iklim değişikliğiyle mücadelede hem de enerji verimliliği sağlanarak kullanıcılara maliyet tasarrufu sağlanması

çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda binaların daha çevreci bir anlayışla dizayn edilmesi, inşaat aşamasından itibaren sürdürülebilirlik anlayışıyla hizmet vermesi hedeflenmektedir. Bu çalışma ABD'de ısı pompası sübvansiyonlarını federal düzeyde ve eyaletler düzeyince incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada literatür taraması ve belge incelemesi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında binalarda yeşil bölüşüm ve yeşil binaların önemine değinilerek ısı pompaları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın amacını oluşturan üçüncü kısımda ABD'de ısı pompalarına yönelik sağlanan sübvansiyonlar incelenmiştir.

2. BİNALARDA YEŞİL DÖNÜŞÜM VE YEŞİL BİNALAR

Yeşil binalar çevre dostu ve sürdürülebilir tüketim odaklı yaşam alanlarıdır. Yeşil binaların özellikleri Avustralya Yeşil Bina Konseyi (Green Building Council Australia) tarafından aşağıdaki gibi sıralanmıştır (GBCA, 2025):

- Çevre ve sakinleri üzerindeki olumsuz etkisini önemli ölçüde azaltan veya ortadan kaldıran tasarım, inşaat ve operasyonel uygulamalara sahiptir.
- Verimliliği teşvik eder. İnşaat ve devam eden performans maliyetlerini önemli ölçüde azaltabilir.
- Kaynakları etkili bir şekilde kullanır ve insanların yaşayıp çalışabileceği daha sağlıklı ortamlar yaratır.

Doğayla barışık, yağmur suyu, ağaçlardan ve bitkilerden mümkün mertebe yararlanan binalar olarak tanımlanan çevre dostu sosyal binalar (ÇDSB) yeşil binaların bir başka tanımını oluşturmaktadır. Doğayla barışık bir yaşam konsepti sunan ÇDSB, toplumun tümüne yayıldıkları zaman önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlayabilir, cari açığın, çevre kirliliğinin ve işsizliğinin azalmasına yardımcı olabilir (Erdoğdu vd., 2015: 3).

Avrupa Birliği binaların dönüştürülmesini iklim politikaları çerçevesinde ele almaktadır. Binaların iklim dostu hale gelmesi için daha iyi yeni yapılar inşa edilmesi, mevcut binaların ise yenilenmesi öngörülmektedir. Avrupa Komisyonu, AB genelindeki binaların enerji performansını iyileştirmek için bir Yenileme Dalgası (Renovation Wave) duyurmuştur. Amaçlanan 2030 yılına kadar yenileme oranlarını iki katına çıkarmak ve bunların daha iyi enerji ve kaynak verimliliğine yol açmasını sağlamaktır. Binaların yenilenmesi sel ve sıcak hava dalgası gibi iklim risklerinden korunmasını sağlayacak hem de yeni yeşil işler yaratabilecektir.

35 milyon binanın yenilenebileceği ve inşaat sektöründe 160.000'e kadar yeni yeşil iş yaratılması tahmin edilmektedir (EU, 2025).

Olubunmi vd. (2016) yeşil bina teşviklerini dışsal teşvikler ve içsel teşvikler olarak ikiye ayrıldığını belirtmişlerdir. Finansal teşvikler ile finansal olmayan teşvikler dışsal teşvikler içine dâhil edilmektedir. Dışsal teşviklerin temel ayırt edici özelliği, yararlanıcılar veya aboneler tarafından yerine getirilmesi gereken koşul veya gerekliliklerin bulunmasıdır. Bunun nedeni, dışsal teşviklerin devlet tarafından sağlanmasıdır. Yararlanıcılar veya aboneler, özellikle proje sahipleri yeşil bina teşvikleri sonucunda tercihlerini değiştiriyorsa bu teşvikler dışsal bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır.

Yerel yönetimler tarafından yeşil binalar yapısal teşvikler ve mali teşvikler adı altında iki grup uygulamayla özendirilmeye çalışılmaktadır. Yapısal teşvikler, düşük veya sıfır maliyetle uygulamaya konulabildiği için mali zorluklarla karşılaşan belediyeler için uygun bir seçenektir (Gündeş & Yıldırım, 2015: 47).

Emlak vergisi teşvikleri, yerel düzeyde yeşil binaların büyümesini teşvik etmek ve desteklemek amacıyla sağlanmaktadır. Muafiyetler, indirimler ve iadeler dâhil olmak üzere üç tür emlak vergisi değerlendirme teşvik modeli vardır. Bu modeller, yeşil binaların emlak vergisi değerlendirmesinin artan miktarları, yeşil bileşenlerin maliyetleri, emlak vergisi değerlendirmesine uygulanan oranlar ve yeşil sertifikasyon seviyeleri dahil olmak üzere dört temele dayanarak geliştirilmiştir (Shazmin vd., 2016: 547).

Avrupa'da İspanya, Bulgaristan, İtalya, Romanya yeşil binalara yönelik emlak vergisi indirimleri uygulanan ülkeler arasındadır. Hindistan, Kanada ve ABD'de de eyaletler düzeyinde yeşil binalar için farklı oranlarda emlak vergisi teşvikleri uygulanmaktadır (Shazmin vd.,2016: 543). İtalya 2007 yılında ev sahiplerinin enerji verimliliği içeren yenilemeler için yaptıkları harcamaların %55'ine kadarını gelir vergisi indirimi başlatan ilk AB üyesi olmuştur. Bunlara ısıtma sisteminin, pencerelerin ve kapıların değiştirilmesi; çatı katının ve duvarların yalıtımı; tüm bina zarfının yenilenmesi ve sıcak su güneş panelleri dahildir (Villca-Pozo & Gonzales-Bustos: 2019: 531). Liberalesso vd. (2020) çevreci altyapıya verilen teşvikleri inceledikleri araştırmalarında 143 farklı teşvik politikası ve 113 şehir analiz etmişlerdir. Buna göre en fazla yeşil altyapı teşvikinin Avrupa ve Kuzey Amerika'da sağlandığını tespit etmişlerdir. Avrupa'da sağlana yeşil altyapı teşviklerinin %85'i mali teşvikten oluşurken, Kuzey Amerika'da sağlanan teşviklerin %23'ü sübvansiyon, % 18 yasal düzenleme, % 15'i

yağmur suyu ücreti indirimi ve % 15'i ise sürdürülebilirlik sertifikalarından oluşmaktadır (Liberalesso vd., 2020: 3-4).

He ve Chen (2021) Çin'de yeşil binaların gelişimine yönelik sübvansiyon senaryolarını araştırdıkları çalışmalarında yeşil binalara olan talep, yeşil bina geliştiricilerinin kârları ve sosyal refahla sübvansiyonlar arasında pozitif korelasyon tespit etmiştir. Yeşil bina geliştiricileri ve tüketicileri aynı anda sübvanse etmenin tek başına birinin sübvanse edilmesine göre sosyal refahı en fazla artıran alternatif olduğunu ve sübvanse etmenin teşvik etkisi, geliştiricileri sübvanse etmekten daha üstün olduğunu bulmuşlardır. Alberini ve Bigano (2015) İtalyan hanehalklarının ısıtma sistemlerini değiştirmelerine yol açan motivasyonları araştırdıkları çalışmalarında, katılımcıların, enerji faturalarındaki tasarrufların uzun süreli ve anlamlı olması ile birlikte kendilerine sunulan mali teşviklerin varlığı halinde değişime sıcak baktıklarını tespit etmiştir. Teşvik miktarındaki her 100 dolar artışın, ısıtma sisteminin belirtilen koşullarda değiştirilme olasılığını %3 oranında artırırken, CO2 emisyonu ve iklim değişikliğinin tek başına katılımcıların enerji verimline ilişkin eyleme geçme kararlarını etkilemediğini belirtmişlerdir.

Araştırmalar göstermektedir ki yeşil bina teşvikleri kullanıcıları daha çevreci ve enerji verimli seçenekleri tercih etmede ikna edicidir. Binaların ısıtma ve soğutmasında enerji verimli ve maliyet etkin olarak çalışan ısı pompaları da hibeler, indirimler ve vergi kredileriyle desteklenmektedir.

2.2. Binalarda Yeşil Dönüşüm için Isı Pompaları

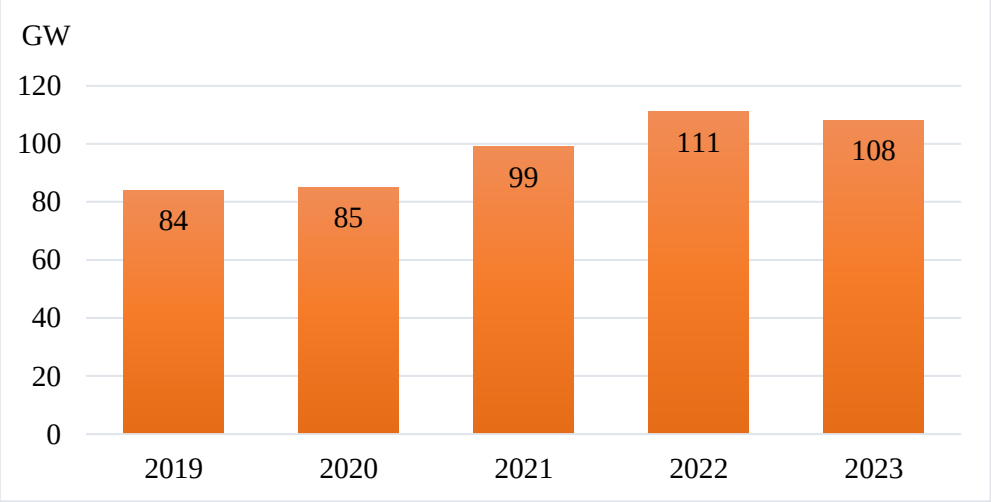
Isı pompaları bir ünite ile konutlar, ticari binalar, alışveriş merkezleri ve oteller gibi kapalı alanların soğutma, ısıtma ve sıcak su teminini sağlayabilen araçlardır (İSKİD, 2020). Çok geniş bir alanda kullanılabilen ısı pompalarının faydaları aşağıda sıralanmıştır:

- CO2 emisyonlarını azaltmanın yanı sıra, bir ısı pompası verimli bir gaz kazanından üç ila beş kat daha az enerji kullanabilir (IEA, 2024a: 46).
- Isı pompaları iyi yalıtılmış bir evde en iyi şekilde çalışır çünkü ısı çıkışları geleneksel bir kazandan daha düşük bir sıcaklıktadır ve minimum ısı kaybıyla tutarlı bir ısı çıkışı sağladıklarında en iyi performansı gösterirler. Bir ev kumaş veya hava kaçağı yoluyla çok fazla ısı kaybederse, ısı pompasının daha fazla ısı üretmesi ve dolayısıyla istenen termal konfor seviyesini elde etmek ve sürdürmek için daha büyük bir kapasiteye sahip olması gerekir. Bu nedenle, en iyi seçenek hem evi iyi yalıtmak hem de bir ısı

pompası kurmaktır; ikisi arasındaki sinerji en büyük faydaları sağlar. Ancak, IEA'nın ısıtma sistemlerine ilişkin yeni analizi, yetersiz yalıtımlı evlerde bile ısı pompalarının, verimlilik kazanımları çok önemli olduğundan, gaz kazanlarına kıyasla enerji tasarrufu sağladığını buldu. %92'lik yüksek verimli bir gaz kazanından yüksek verimli bir hava veya toprak kaynaklı ısı pompasına geçmek, Birleşik Krallık'ı örnek alarak, sağlam duvarlı bir ev (yalıtımsız) için %60-70 enerji tasarrufuyla sonuçlanır. Isı pompasıyla birlikte yüksek düzeyde yalıtım eklemek, ısıtma için yıllık enerji talebinde etkileyici bir %90'lık azalmaya yol açabilir (IEA, 2024a: 46).

- Daha yüksek verimlilikleri nedeniyle ısı pompaları aynı miktarda ısı üretmek için gaz kazanlarından daha az enerji tüketir. Elektrik ve gaz fiyatlarının benzer olduğu İsveç gibi ülkelerde, ısı pompaları faturaları büyük ölçüde azaltabilir (yalıtım seviyesine bağlı olarak %60-90 oranında). Elektriğin gazdan iki ila dört kat daha pahalı olduğu Fransa gibi ülkelerde, ısı pompaları yine de enerji faturalarını azaltabilir, ancak kazanımlar daha küçük olacaktır, özellikle de yalıtımı zayıf evlerde. Fiyatlandırma mekanizmaları gaz yerine düşük karbonlu elektriği tercih edecek şekilde değiştikçe, ısı pompalarının mali faydaları daha da büyük hale gelebilir (IEA, 2024a: 47).

Isı pompaları sayılan faydaları ve kurulumda sunulan devlet destekleri sayesinde giderek daha fazla ev ve ticari işletmede tercih edilmektedir. Görsel 1 dünyada ısı pompası satışlarını göstermektedir.



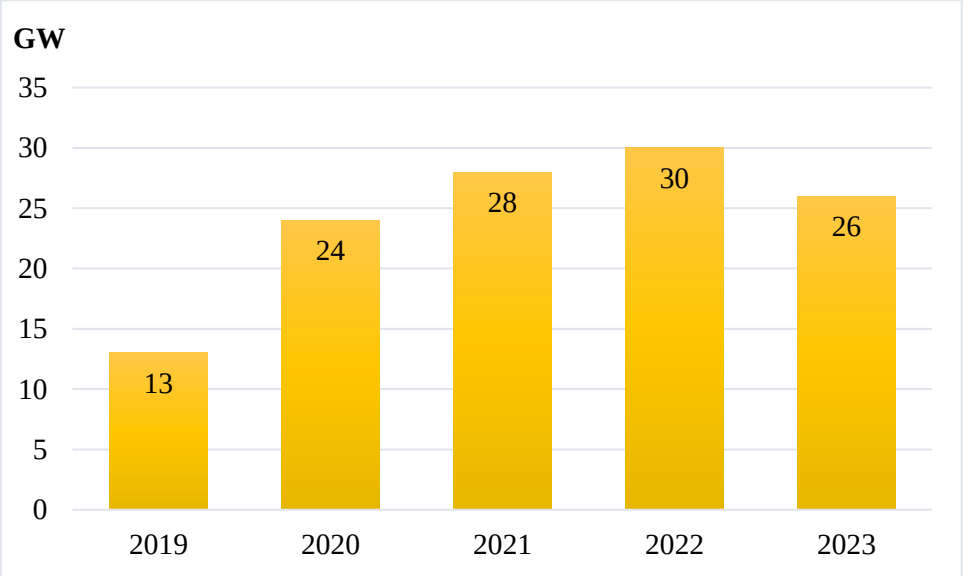
Görsel 1. Dünyada Isı Pompası Satışları, 2019-2023 Yılları (GW)

Kaynak: IEA, 2024b: 21.

Görsel 1'de görüldüğü gibi 2019-2023 yıllarında dünyada ısı pompası satışları artış trendi izlemiştir. En büyük ısı pompası pazarları sırasıyla Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Japonya'dır (IEA, 2025: 25). Çin'de, 2024'teki yıllık kapasite eklemeleri 2023'e

benzer seviyelerde kalırken, bazı ısı pompası segmentlerindeki satışlar yıl sonuna doğru yavaşlamıştır. Çin, küresel olarak en büyük ısı pompası pazarı olmaya devam etmektedir. İkinci en büyük ısı pompası pazarı olan Amerika Birleşik Devletleri'nde satışlar 2024'te bir önceki yıla göre yaklaşık %15 artmıştır. Yıl boyunca ısı pompaları, fosil yakıtlarla çalışan ısıtma sistemlerine göre pazar payı kazanmaya devam etmiştir. Üçüncü büyük ısı pompası pazarı olan Avrupa'da satışlar rekor düzeyde %21 oranında düşmüştür. Bu eğilime, doğal gaza kıyasla elektrik fiyatlarının yüksek olması, belirsiz siyasi ve düzenleyici ortam dahil olmak üzere çeşitli faktörler katkıda bulunmuştur. İnşaat sektöründeki yavaşlama, büyük bir payı yeni binalarda olduğu için ısı pompası kurulumlarını da etkilemiştir (IEA, 2025: 25).

Görsel 2, ABD'de ısı pompası satışlarını 2019-2023 yılları için göstermektedir.



Görsel 2. ABD'de Isı Pompası Satışları, 2019-2023 Yılları (GW)

Kaynak: IEA, 2024b: 21.

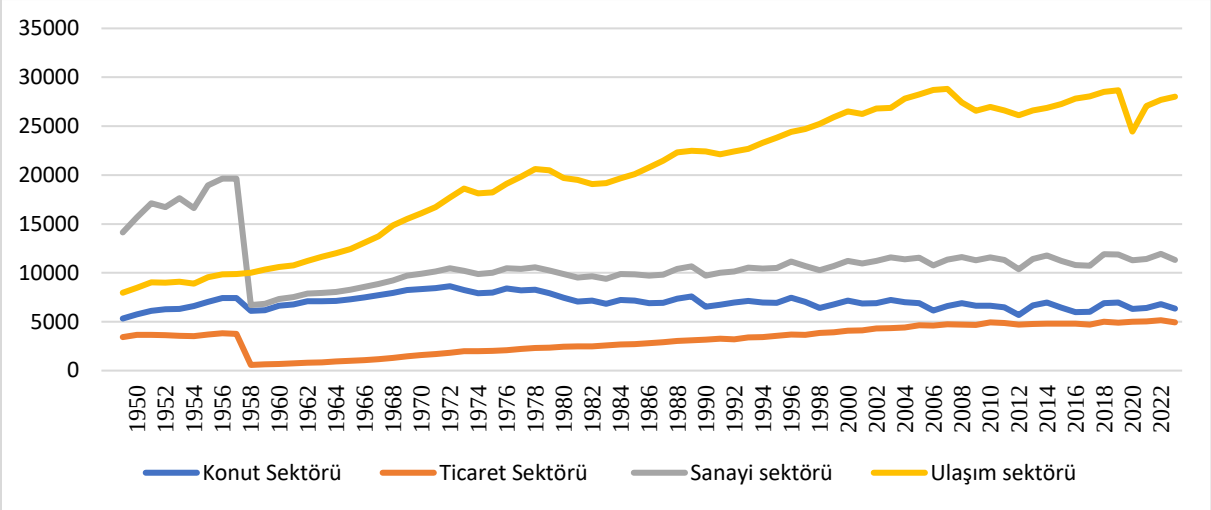
Görsel 2'de görüldüğü gibi ABD'de ısı pompası satışları son yıllarda yükselen bir trend izlemektedir.

Bugün yirmi beşten fazla devlet bina sektöründe mali teşvikler sağlayarak ısı pompalarının satın alınmasını desteklemektedir. Kanada'da hükümet, Ekim 2023'te Petrolden Isı Pompasına Uygunluk programını başlatmıştır. 2024 yılında başvuru başına finansman desteğini 10.000 CAD'den 15.000 CAD'ye çıkararak güçlendirmiştir. Program, düşük ile orta gelirli haneleri, kurulum maliyetlerinin çoğunu veya tamamını karşılamak için finansman sağlayarak petrolle çalışan ısıtma sistemlerini daha verimli elektrikli ısı pompalarıyla değiştirmeye teşvik etmektedir. Birleşik Krallık'da ısı pompası hibeleri Ekim 2023'te %50 artırılmıştır. Bu da bu

yılın Kasım-Nisan döneminde aylık başvurularda %49'luk bir artış sağlamıştır. Almanya, 2024'te yeni bir ısı pompası satın alma ve kurulum maliyetlerinin %70'ine kadarını karşılayabilen sübvansiyonlar başlatmıştır (IEA, 2024a: 73). ABD 2022 yılında çıkardığı Enflasyon Azaltma Yasası kapsamında enerji verimliliğini ve ısı pompası kurulumlarına yönelik teşvik programları başlatmıştır.

3. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNDE ISI POMPASI SÜBVANSİYONLAR

ABD dünyadaki en büyük ekonomilerden biri olarak enerji talebi ve tüketimi devamlı artan bir ülkedir. Görsel 3 ABD'de sektörel düzeyde toplam enerji tüketimi 1945-2023 yılları için gösterilmektedir.



Görsel 3. ABD'de Sektörlerin Toplam Enerji Tüketimi, 1945-2023 Yılları (Trilyon Btü)

Kaynak: U.S. Energy Administration, 2025.

Görsel 3 incelendiğinde en 1950'li yılların sonundan itibaren günümüzde değin en fazla enerji tüketen sektörün ulaşım olduğu görülmektedir. Ulaşım sektörünü enerji tüketiminde sanayi, konut ve ticaret sektörleri takip etmektedir.

Konut ve ticari sektörler tüm evleri ve ticari işletmeleri içermektedir. Bu sektörden kaynaklanan sera gazı emisyonları, ısıtma ve pişirme ihtiyaçları için fosil yakıt yanması, atık ve atık su yönetimi ve evlerde ve işletmelerde soğutuculardan kaynaklanan sızıntılar dâhil olmak üzere doğrudan emisyonlardan ve evlerin ve işletmelerin elektrik kullanımından kaynaklanan dolaylı emisyonlardan kaynaklanmaktadır. İnşaat sektörü ABD'de üretilen elektriğin %75'ini kullanmaktadır 2022'de ABD'de gerçekleşen toplam sera gazı emisyonları 6.343 Milyon Metrik Ton CO_2 eşdeğeri iken konut ve ticari sektör emisyonların bu rakamın %31'ini oluşturmuştur (EPA, 2025). Ticari ve konut binalarından kaynaklanan sera gazı

emisyonları, bu sektörlerdeki elektrik kullanımının nispeten büyük olması nedeniyle, elektrik son kullanımından kaynaklanan emisyonlar dahil edildiğinde önemli ölçüde artmaktadır (EPA, 2024).

ABD'de Avrupa ülkelerinde olduğu gibi binalarda enerji verimliliği çeşitli yöntemlerle teşvik edilmektedir. Boston, Chicago, Los Angeles, Seattle gibi şehirler LEED sertifikasyonu için gereklilikleri benimsemiştir. Bu teşvik politikası zorunlu değildir ancak yeşil çatılar ve yeşil duvarların uygulanmasını teşvik etmektedir. Austin (Teksas) şehrinde eklenen her bir metrekare yeşil çatı için inşa edilebilir alanın artırılmasına izin verilmektedir. Verilen ek alan yeşil çatı alanı ve toplam çatı alanı ile ilgilidir. Aynı şekilde Oregon eyaletine bağlı Portland şehri de "Ecoroof FAR Bonus" (Taban Alanı Oranı) geliştirmiştir, bu durumda da mal sahiplerine verilen bonus alanı yeşil çatı alanının bina ayak izine oranına bağlı olmak üzere, ekim ve drenaj planı, toprak özellikleri, inşaat elemanları, işletme ve bakım planı vb. gereklilikler bulunmaktadır (Liberalesso vd., 2020: 8).

ABD'de yeşil bina tercihinde bulunanların katlandıkları maliyetlerin %10 ila %30'u arasında değişir şekilde devlet tarafından finanse edilmektedir. Bu kapsamda başvurulan yaygın teşvik mekanizmaları vergi kredisi ve hızlandırılmış amortismandır (Erdoğdu vd., 2015:33). ABD'de binalarda enerji verimliliğine yönelik olarak federal düzeyde ve eyaletler düzeyinde çeşitli teşvikler uygulanmaktadır. Bu kapsamda bina sahiplerine sağlanan ısı pompası sübvansiyonları bu çalışmada incelenecektir.

1. Federal Düzeyde Isı Pompası Sübvansiyonları

2022 tarihli Enflasyon Azaltma Yasası (Inflation Reduction Act-IRA), ev sahiplerine ve kiracılara evlerinde ısı pompası kurulumu gibi enerji açısından verimli iyileştirmeler yapmaları için fırsatlar sunmaktadır. Her ısı pompası türü tüketicilerin paradan tasarruf etmesini sağlamanın yanı sıra karbon ayak izlerini de azaltma potansiyeline sahiptir. ABD'de ısı pompası kurulumu yapan ev sahiplerine vergi teşvikleri sunan uygulamalar aşağıda sıralanmaktadır (US Department of Treasury, 2025):

- Enerji Verimli Ev Geliştirme Kredisi (The Energy Efficient Home Improvement Credit (§ 25C)): enerji verimliliği yükseltmeleri için vergi kredisi sağlar. Bu kredi, 2.000 dolara kadar kredi almaya hak kazanan nitelikli ısı pompaları gibi ev iyileştirmelerinin maliyetinin %30'unu ve belirli yıllık sınırlamalara tabi olan yükseltilmiş pencereleri, kapıları, yalıtımı, biyo kütle

sobalarını, su ısıtıcılarını ve kazanları kapsar. Kredi ayrıca, bir evde potansiyel olarak önemli ve uygun maliyetli enerji verimliliği iyileştirmelerini belirleyen ve her iyileştirme için enerji ve maliyet tasarruflarını tahmin eden ev enerji denetimleri için 150 dolara kadar olan maliyetlerin %30'unu sağlar.

 Konut Temiz Enerji Kredisi (The Residential Clean Energy Credit): Belirli jeotermal ısı pompalarının yanı sıra nitelikli güneş enerjili su ısıtıcıları, paneller gibi güneş enerjisi kurulumları, küçük rüzgâr kurulumları, yakıt hücreleri ve pil depolama gibi nitelikli ev iyileştirmelerinin maliyetlerinin %30'una kadarını kapsar.

3.1.1. Enerji Verimli Ev Geliştirme Kredisi

ABD Enerji Bakanlığı Enflasyon Azaltma Kanunu (Inflation Reduction Act-IRA 2022) kapsamında konutlarda gerçekleştirilecek enerji verimliliği ve elektriklendirmelere yönelik iyileştirmeler için çeşitli hibeler sağlamaktadır. 27 Temmuz 2023'te yayınlanan ve 13 Ekim 2023'te güncellenen ABD Enerji Bakanlığı Ev Enerjisi İndirim Programı (Home Energy Rebates Program) Gereksinimleri ve Uygulama Talimatları'nın 1.5. Bölümü, "Ev Enerjisi İndirimleri Programlarının genel hedefinin, uzun vadede daha uygun fiyatlı, verimli, dayanıklı ve düşük karbonlu evlere geçişi hızlandırmak olduğunu" belirtmektedir. Enerji verimli ev geliştirme kredisi (EVEGK) kapsamında sağlanan vergi indirimleriyle aşağıda belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (IRS, 2025a):

- İyi kurulmuş, örnek ve yenilikçi verimlilik ve elektriklendirme programları,
- Düşük gelirli haneler ve dezavantajlı topluluklar için daha düşük enerji yükü,
- Pazar dönüşümünü sürdürmek için sürdürülebilir yatırımlar için kanıtlanmış değer akışları ve roller ve
- Binalardan kaynaklanan kirliliğin azaltılması ve temiz enerji ekonomisine destek.

EVEGK kapsamında sağlanan vergi indirimi, 1 Ocak 2023 ile 31 Aralık 2032 tarihleri arasında satın alınan ve kurulumu yapılan ürünler için geçerlidir. Maliyetlerin %30'u (2.000 dolara kadar) için geçerlidir ve bir vergi yılında yapılan diğer nitelikli iyileştirmeler için 1.200 dolara kadar indirimlerle birleştirilebilir. Hava kaynaklı ısı pompaları, ısı pompalı su ısıtıcıları, biyo kütle sobaları ve kazanları nitelikli iyileştirmeler dahilinde kabul edilmektedir. Bu uygulama kapsamında vergi indirimi sağlanacak hava kaynaklı ısı pompaları 1 Ocak 2025'ten

itibaren ENERGY STAR En Verimli (ENERGY STAR Most Efficient) olarak tanınan hava kaynaklı ısı pompalarıdır. Isı pompasının uygunluğu için iki yol belirlenmiştir. Birincisi, ısı pompasının ısıtma ağırlıklı uygulamalar (yani, soğuk iklimler) için tasarlanmış olması ve ENERGY STAR Soğuk İklim (ENERGY STAR Cold Climate) olarak sınıflandırılmasıdır. Diğer yol, soğutma ağırlıklı ve çift yakıtlı uygulamalar (yani, bir fırınla eşleştirilmiş bir ısı pompası) içindir. Tüketiciler ve müteahhitler, artık bölgesel bir gereklilik olmadığından, evin konumundan bağımsız olarak her iki yolu da seçmekte serbesttir. Belirli bir ekipman kurulumu veya ev geliştirme için talep edebileceğiniz kredi miktarındaki sınırlamalara ek olarak, yıllık toplam sınırlamalar da bulunmaktadır. Bir yıldaki verimlilik indirimi için genel toplam sınır 3.200 ABD Dolarıdır. Isı pompaları, ısı pompası su ısıtıcıları ve biyo kütle sobaları/kazanlarının herhangi bir kombinasyonu ise yıllık toplam 2.000 dolarlık bir indirim sınırına tabidir. EVEGK'nden yararlanma koşulları ve evlere ilişkin temel özellikler aşağıda sıralanmıştır (Energy Star, 2025a):

- Dış kapılar, pencereler ve tavan pencereleri, yalıtım malzemeleri veya sistemleri ve hava sızdırmazlık malzemeleri veya sistemleri için kredi talep eden mükellefler: Ev Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmalı ve mükellefin ana ikametgahı olarak mükellef tarafından sahip olunmalı ve kullanılmalıdır (kiracılar veya ikinci evler dahil değildir),

- Merkezi klimalar, doğal gaz, propan veya petrol türevleri ile çalışan su ısıtıcıları ve fırınlar veya sıcak su kazanları, elektrikli veya doğal gazlı ısı pompaları, elektrikli veya doğal gazlı ısı pompalı su ısıtıcıları, biyo kütle sobaları veya biyo kütle kazanları ve elektrik panoları iyileştirmeleri, enerji denetimi için vergi indirimi talep eden mükellefler: ev Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmalı ve mükellef tarafından (uygun iyileştirmeler yapan kiracılar dâhil) ikinci ev dâhil olmak üzere ikametgâh olarak kullanılmalıdır;

- Ev enerji denetimi için kredi talep eden vergi mükellefleri: ev Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmalı ve vergi mükellefinin asıl ikametgâhı olarak vergi mükellefi tarafından sahip olunmalı (uygun iyileştirmeler yapan kiracılar dâhildir) veya kullanılmalıdır;

- İyileştirme yapılan evler ABD'de olmalı ve konut olarak kullanılmalıdır. Bu evler Bu ev, ev botu, mobil ev, kooperatif dairesi, kat mülkiyeti ve prefabrik ev olabilir. Ancak yeni inşa edilmiş evler kredi için uygun değildir.

- Kredilerin ömür boyu dolar sınırı yoktur. Ev sahipleri, 2032'ye kadar uygun iyileştirmelerin yapıldığı her yıl maksimum yıllık vergi indirimi talep edebilirler. İndirimler

iade edilmemekte ve fazla hesaplanan indirimler gelecek yılların vergi borcundan düşülmemektedir.

2025 yılından itibaren IRS, üreticilerin her uygun ürün için bir PIN numarası oluşturması zorunluluğu getirilmiştir. Bu PIN numaraları ile vergi mükelleflerinin vergi indirimi talep etmesi öngörülmüştür. Üreticiler şu anda "nitelikli üretici" (qualified manufacturer veya QM) olma sürecindedir. Üretici kaydı devam ettiği için, 2025'teki kurulumlar için, 2025 vergi beyannamelerine üreticinin dört haneli QM kodunu eklemesi istenmektedir. Bu, ısı pompaları (sadece dış ünite), su ısıtıcıları, kazanlar, fırınlar, biyo kütle sobaları, pencereler, kapılar ve tavan pencereleri için geçerlidir (IRS, 2025b; Energy Star, 2025a). Çizelge 1 Enerji Verimli Ev Kredisinin özelliklerini göstermektedir.

Çizelge 1. Enerji Verimli Ev Kredisi

Uygun Evler	Kimler Krediye Başvurabilir?	Kredi Sağlanacak Ürünler	Kredi Oranları	Maksimum İndirim Tutarı	Energy Star Sertifikası Gerekli mi?
İyileştirme yapılan konutlar	Evde ikamet eden ev sahipleri veya kiracılar	Elektrikli veya doğal gazlı ısı pompaları	% 30	3,200 ABD Doları	Evet
(Yeni yapılan evler krediye uygun değildir.)		Eelektrikli veya doğal gazlı ısı pompalı su ısıtıcıları			
		Hava kaynaklı ısı pompaları		2,000 ABD Doları	Evet

Kaynak: Energy Star, 2025a.

3.1.2. Konut Temiz Enerji Kredisi

Enerji verimliliği kredilerine ek olarak, ev sahipleri ya da kiracılara 2032'ye kadar çatı güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal ısı pompaları ve pil depolama gibi temiz enerji ekipmanları için %30 gelir vergisi kredisi sağlanacaktır. 2033'de %26 ve 2034'te %22'ye düşen değiştirilmiş ve genişletilmiş Konut Temiz Enerji kredisinden de yararlanabileceklerdir (Energy Star, 2025a). Bir mülk yalnızca ticari amaçlarla kullanıldığında kredi talep edilememektedir. Kısmen ticari amaçlarla kullanılan evler için uygun temiz enerji harcamalarına sağlanan maksimum kredi aşağıdaki gibidir (IRS, 2025b):

- %20'ye kadar ticari kullanım: tam kredi,

- %20'den fazla ticari kullanım: ticari olmayan kullanıma tahsis edilen gider payına dayalı kredi.

Jeotermal ısı pompalarına vergi indirimi sağlanması için bir evde termal enerji kaynağı (ısıtmak için) veya termal enerji emici (soğutmak için) olarak yer altı veya yer altı suyunun kullanılması ve bu ekipmanın ENERGY STAR sertifikalı olması koşulu bulunmaktadır. Vergi mükellefinin mevcut bulunan ya da yeni inşa edilen ikametgahına veya ikametgahla bağlantılı olarak kurulan nitelikli jeotermal ısı pompası mülkü için yapılan harcamalar vergi indirimi konusunu oluşturur. Hem ana ikametgâhlar hem de ikinci evler Konut Temiz Enerji Kredisine uygundur (Energy Star, 2025b). Çizelge 2 Konut Temiz Enerji Kredisinin özelliklerini göstermektedir.

Çizelge 2. Konut Temiz Enerji Kredisi

Uygun Evler	Kimler Krediye Başvurabilir?	Kredi Sağlanacak Ürünler	Kredi Oranları	Maksimum İndirim Tutarı	Energy Star Sertifikası Gerekli mi?
Hem yeni kurulumlar hem de mevcut sistemlerin değişimi/yükseltilmesi	Evde ikamet eden sahipleri veya kiracılar	Jeotermal ısı pompaları	% 30	2,000 ABD Doları	Evet
Birincil konutlar Yarı zamanlı kullanılan veya kiraya verilmemiş ikincil konutlar					
Kısmen ticari amaçlı kullanılan yapılar			%20'ye kadar ticari kullanım: tam kredi, %20'den fazla ticari kullanım: ticari olmayan kullanıma tahsis edilen gider payına dayalı kredi.		

Kaynak: IRS, 2025c.

3.1.3. Ev Elektrifikasyonu ve Cihaz İndirim Programı

Ev Elektrifikasyonu ve Ev Aletleri İndirimi (HEAR) Programı (Enflasyon Azaltma Yasası bölüm 50122), geliri bölge medyan hane gelirinin %150'sinden az olan haneler olarak tanımlanan düşük ile orta gelirli haneler için verimli elektriklendirme projelerine odaklanmıştır. Ayrıca, düşük ile orta gelirler haneler adına proje yürütmeye uygun kuruluşların Satış Noktasında indirim

uygulamasını gerektirir ve ayrıca kurulan yükseltmenin ölçeğine göre 500$'a kadar kurulumcu teşvikleri sağlanır (Energy Star, 2025c). Bölge medyan hane geliri (BMG), belirli bir bölgenin gelir dağılımının orta noktası olarak tanımlanır ABD İskân ve Kentsel Kalkınma Bakanlığı tarafından yıllık olarak hesaplanmaktadır (U.S. Department of Housing and Urban Development, 2025).

Program gereklilikleri kapsamında, eyaletler program uygunluğunu yasa kapsamında izin verilenden daha dar bir hane, mevcut koşullar ve/veya teknolojiler kümesiyle sınırlamayı seçebilir. Eyaletlerin Enflasyon Azaltma Yasası kapsamında tanımlanan tüm teknolojiler veya tüm hane tipleri için Ev Enerji İndirimleri sunması gerekmez (Energy Star, 2025c). Eyaletler, geri ödeme fonunun hangi sakinlere ve hangi yükseltmelere uygulanacağına karar verir. Bazı eyaletler, tüm geri ödeme fonlarını yalnızca bu yükseltmelerden birine (örneğin, yalnızca ısı pompalı su ısıtıcıları) yönlendirmeyi seçebilir. 2025 itibarıyla, Arizona, California, Colorado, Georgia, Maine, Michigan, New Mexico, North Carolina, New York, Rhode Island, Washington, D.C. ve Wisconsin'de elektriklendirme indirimleri mevcuttur. Bazı eyaletler, federal fonlamayla ilgili son belirsizlik nedeniyle programlarını duraklatmış veya ertelemiştir (Rewiring America, 2025). Çizelge 3 HEAR Programı'nın özelliklerini göstermektedir.

Çizelge 3. Ev Elektrifikasyonu ve Cihaz İndirimleri Programı (Home Electrification and Appliances Rebate (HEAR) Program)

Uygulama	Yükseltme	Maksimum İndirim Tutarı	ENERGY STAR Sertifikası Gerekli mi?
Elektrikli Isı Pompalı Çamaşır Kurutma Makinesi	Evet		Evet
Tek ailelik ev / çok aileli bina için yapılan cihaz satın alımı:	Isı Pompası Su Isıtıcısı	1,750 ABD Doları	Evet
Yeni inşaatın bir parçası olarak	Elektrikli Ocak, Pişirme Yüzeyi, Ocak veya Fırın	840 ABD Doları	Evet
Elektrikli olmayan bir cihazı değiştirmek için veya			
Bu cihazla ilgili ilk satın alım olarak			

Ev sahipleri veya kiracılar	Mekan Isıtma veya Soğutma için Isı Pompası	8000 ABD Doları	Evet
Maliyetin % 100'üne kadar < Bölge ortalama gelirinin % 80'i	Elektrik Yük Servis Merkezi Yükseltmesi	4000 ABD Doları	Uygulanmaz
	Elektrik tesisatı	2,500 ABD Doları	Uygulanmaz
Maliyetin % 50'sine kadar < Bölge ortalama gelirinin % 80-150'si	Yalıtım, Hava Sızdırmazlığı ve Havalandırma	1,600 ABD Doları	Evet
		Maksimum toplam indirim: 14,000 ABD Doları	

Kaynak: Energy Star, 2025c.

Çizelge 3'te görüldüğü gibi HEAR programı enerji verimliliği projeleri gerçekleştiren ailelerin bölge medyan gelirine göre sunulan indirimi farklılaştırmaktadır. Ayrıca evlerinde listelerde belirtilen birden fazla ürün kurulumu yapan hanelere toplamda sağlanacak indirim tutarı 14,000 ABD Doları olarak belirlenmiştir. ABD hükümeti, diğer teknolojilerin yanı sıra ısı pompaları ve elektrikli ocaklar için indirimler sağlayan Ev Elektrifikasyonu ve Cihazlar İndirim Programı (Home Electrification and Appliances Rebate (HEAR) Program) için 4,5 milyar ABD doları bütçe ayırmıştır (IEA, 2024a: 73).

3.2.Eyaletlerde Isı Pompası Sübvansiyonları

Kalifornia, Massachusetts, Colorado, Oregon ve New Mexico'da ısı pompalarına yönelik teşvik uygulamaları bulunmaktadır.

3.2.1. Kaliforniya

Kaliforniya'da Vali Gavin Newsom 14 Kasım 2024'te nitelikli Kaliforniya ev sahiplerinin yeni ısı pompası indirimleri aracılığıyla enerji faturalarından tasarruf edebileceklerini ve evlerini daha enerji verimli hale getirebileceklerini duyurmuştur. Diğer yandan iklim değişikliğinin etkilerini hafifletme fonksiyonu bulunan iyileştirmelerde Ev Elektrifikasyonu ve Cihaz İndirimleri (HEEHRA) kapsamında tek ailelik ev sahipleri, yeni, enerji verimli bir ev ısıtma ve soğutma ısı pompası satın alma ve kurma maliyetini düşürmek için 8.000 dolara kadar indirime hak kazanabilmektedir. Tek ailelik evler dört veya daha az üniteden oluşan binaları

(dörtlü evler, dubleksler, müstakil evler), apartman dairelerini ve prefabrik veya mobil evleri içermektedir. Teşvik programına göre BMG'nin %80 ila %150'si arasında olan Kaliforniya ev sahipleri 4.000 ABD Dolarına kadar hak kazanabilecektir. BMG'i %80'inden az olanlar 8.000 dolara kadar hak kazanabilir. California Enerji Komisyonu (CEC) tarafından yönetilen teşvik programında fonların ilk aşaması TECH Clean California aracılığıyla dağıtılmaktadır (State of California, 2025; TECH Clean California, 2025).

3.2.2. Massachusetts

Massachusetts'te başlatılan Mass Save programı, ısı pompaları, indüksiyonlu ocaklar ve diğer cihazlar dahil olmak üzere elektrikli ekipman satın almak için indirimler ve teşviklerle sağlamaktadır. Mali teşviklerin yanı sıra vatandaşlara bir elektriklendirme uygulama planı tasarlanmasında uzman desteği sağlanır (Mass Save, 2025). Massachusetts'de ısı pompasına yönelik sağlanacak geri ödeme sistemi, kurulumun tüm eve mi yoksa kısmi eve mi hizmet vereceğine göre belirlenmektedir. Tüm ev indirimleri, ısıtma ve soğutmanın tek kaynağı olarak ısı pompaları kuran ev sahipleri için geçerlidir. Kısmi ev indirimleri, yeni bir ısı pompası sistemini desteklemek için mevcut bir kazan veya fırını yerinde tutmayı planlayan müşterilere ekipman boyutuna (tonaj) göre sunulmaktadır. Eyalette sağlanan geri ödemeler ısı pompası soğutma kapasitesinin 12.000 BTU'ya bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Geri ödemelerin miktarı ve koşulu aşağıda verilmiştir (Mass Save, 2025):

- Tüm ev ısı pompası indirim teşviki ton başına 3.000 ABD dolarıdır ve 10.000 ABD doları ile sınırlıdır.
- 5+ üniteli evlerde yaşayan ev sahipleri, tüm ev doğrulama formunda belirtilen gerekliliklerin karşılanması koşuluyla tüm ev indirimi almaya uygundur.
- Kısmi konut indirimi ise ton başına 1.250 dolar olarak uygulanmaktadır. Ödenecek en fazla tutar 10.000 dolardır.

3.2.3. Kolorado

Kayıtlı bir müteahhit aracılığıyla uygun bir ısı pompası kuran veya kayıtlı satıcılardan ısı pompası satın alan tüm Colorado sakinleri, işletmeler ve diğer kuruluşlar, kurulum sırasında vergi indirimi (en az %33,33) alabilmektedir. Energy Star sertifikalı, hava kaynaklı ısı pompası, yer /su kaynaklı sistem, değişken soğutucu akışlı sistem veya su ısıtıcısı olan ısı pompalarına sağlanan vergi indirimine hak kazanmak için bir binanın veya evin yıllık ısı yükünün %80'ini

karşılamak üzere tasarlanmış birincil ısı kaynağı olması gereklidir. Müteahhitin başvurusunun yeterli olduğu indirim sisteminde, 2026 ve 2029 yıllarında artış yapılması beklenmektedir. Vergi indirimi rakamları ısı pompası türüne göre farklılaştırılmıştır. Buna göre hava kaynaklı ısı pompasında 1,500 ABD Doları, yeraltı kaynaklı, su kaynaklı ve kombine modelli ısı pompasında 3,000 ABD Doları ve su ısıtıcıları için 500 ABD Doları vergi kredisi öngörülmüştür (Colorado Energy Office, 2025). Çizelge 4 Kolorado'da ısı pompası türleri itibarıyla belirlenmiş toplam krediler ile minimum müşteri indirimi tutarlarını göstermektedir.

Çizelge 4. Kolorado Isı Pompası Kredileri

Isı Pompası Türleri	Toplam Kredi	Müşteri İndirimi (Min.)
Hava kaynaklı ısı pompası	1,500 ABD Doları	499,95 ABD Doları
Yeraltı kaynaklı, su kaynaklı ve kombine modelli ısı pompası	3000 ABD Doları	999,90 ABD Doları
Su ısıtıcı ısı pompası	500 ABD Doları	166,65 ABD Doları

Kaynak: Colorado Energy Office, 2025.

Isı pompası satın alan müşteriye satış noktasında indirim yapılmakta, satıcı/ müteahhit ise vergi beyannamesiyle Eyalet Gelir Ofisinden geri kalan vergi kredisini talep etmektedir. Tek ailelik evlere ve çok aileli ve konut dışı binalara ısı pompaları takan kayıtlı müteahhitlere vergi kredileri sağlanır. Çok aileli binalar için, kayıtlı bir müteahhit bir ısı pompası sistemi tarafından hizmet verilen her konut birimi için bir vergi kredisi talep edebilir (Colorado Governer Jared Polis, 2024). Konut dışı binalar için toplam vergi kredisi miktarları, toplam kurulu ısıtma kapasitesine göre belirlenir. Kayıtlı müteahhitler, her 4 ton kurulu kapasite için vergi kredisi miktarını talep edecektir. Örneğin, bir binaya toplam 80 ton ısıtma kapasitesine sahip hava

kaynaklı ısı pompası kurulması halinde (1.500 $/4 ton kapasite), müşteri indirimi öncesinde 30.000 ABD Doları tutarında bir vergi kredisine hak kazanılmış olacaktır (Colorado Energy Office, 2025). Isı pompası vergi kredisi tamamen iade edilebilir ve çok az veya hiç eyalet gelir vergisi yükümlülüğü olmayanlar da dahil olmak üzere tüm kayıtlı müteahhitlerin bundan faydalanmasını sağlar. Kayıtlı müteahhitler, Gelir İdaresi'ne gelir vergisi beyannamelerini sunarak takılı ekipman için kredilerini talep etmektedir (Colorado Governer Jared Polis, 2024).

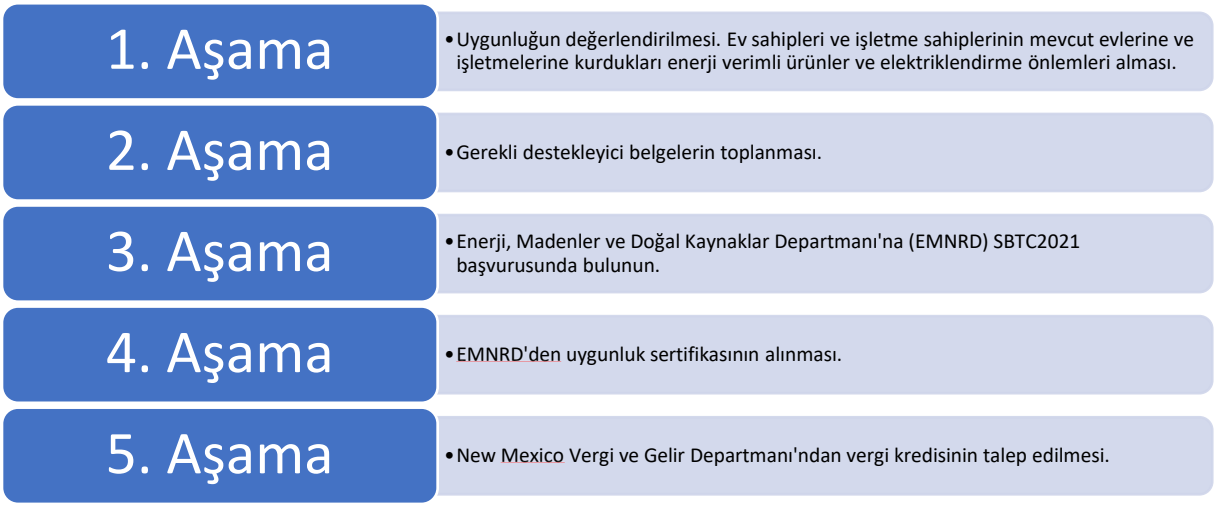
3.2.4. Oregon

Oregon'da Energy Trust, ücretsiz kanalsız ısı pompası pilotu aracılığıyla daha fazla insanın güvende ve rahat kalmasına yardımcı olmak için Oregon'un ortalama gelirinin %60'ı veya altında olan kişiler için ücretsiz olarak kanalsız bir ısı pompasına sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu sayede ev sakinlerinin yazın enerji tasarruflu soğutma, kışın daha düşük ısıtma maliyetleri ve yıl boyunca konfora sahip olması beklenmektedir. 2022 yılında ısı pompası pilotu programını başlatan Energy Trust sivil toplum örgütleriyle ortaklık kurmakta ve pilot için uygun olan insanlarla daha kolay bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. 2022'den beri Energy Trust ve 21 katılımcı topluluk örgütü, Oregon'daki yaklaşık 850 müstakil ve çok aileli eve yeni ısı pompaları kurmuştur. Oregon Kamu Hizmetleri Komisyonu tarafından onaylanan evlere yapılan ısı pompası kurulumları kapsamında tek ve çok aileli hanelerde ücretsiz yükseltmeler için yaklaşık 6 milyon dolar yatırım yapılmışken 2025 yılı itibarıyla 1.200 kurulumun planlandığı belirtilmektedir (Energy Trust of Oregon, 2025). Bedelsiz yapılan ısı pompası kurulumlarının yanı sıra Oregon'da Energy Trust hava kaynaklı ısı pompalarında çeşitli teşvikler sunmaktadır. Isı pompasının kanallı veya kanalsız olması gibi çeşitli özelliklere göre ev sakinlerine birim başına 1000 ABD Doları-3000 ABD Dolar Iarasında nakit desteği sunulmaktadır (Energy Trust of Oregon, 2024).

3.2.5. New Mexico

New Mexico 2021'de Sürdürülebilir Bina Vergisi Kredisi (Sustainable Building Tax Credit-SBTC) başlatmıştır. 2021 Sürdürülebilir Bina Vergisi Kredisi (SBTC2021), mevcut konutlara ve ticari binalara enerji verimliliği iyileştirmelerini teşvik etmektedir. New Mexico'daki bir mülk sahibi, 1 Ocak 2021'den 1 Ocak 2028'den önceki vergi yılları için sonraki takvim yılına kadar kurulan Enerji Tasarruflu Ürünler (ECP) için mevcut konut ve/veya ticari binaya enerji tasarruflu ürünlerin kurulumdan sonra elektronik başvuruda bulunabilmektedir.

ECP kapsamında hava kaynaklı ve yer kaynaklı ısı pompalarının kurulumu ve ısı pompalı su ısıtıcıları yer almaktadır. Bu ürünlerin kurulduğu iklim bölgesi için Energy Star performans değerleri veya eşdeğer performans değerlerinin enerji verimliliği standartlarını karşılamalıdır. 20.000 fit kareden fazla sıcaklık kontrollü alana sahip büyük bir ticari binanın sahibi olan ve yenilemeden en az 10 yıl önce inşa edilmiş ve 1 Ocak 2021'den itibaren geniş bant ve elektrikli araç kullanımına hazır olan bir kişi, 2021 Sürdürülebilir Bina Vergisi Kredisi için uygunluk belgesi alabilir (State of New Mexico, 2023: 1-5). 1.01.2021'den 1.1.2028'e kadar yapılan iyileştirmeler için vergi kredisi sağlanır (ECAM, 2025). Enerji Tasarruflu Ürünler vergi kredisinden gelir vergisi veya kurumlar vergisi beyannamesi dolduran mükellefler 1.01.2021'den itibaren Energy Star Sertifikası'nı veya uygulama talimatlarında ve kontrol listesinde ayrıntılı olarak belirtilen diğer özellikleri karşılamaları halinde yararlanabilmektedir. Bu program dahilinde sunulacak destekler takvim yılı için 2.900.000 dolar ile sınırlandırılmıştır (EMRND, 2025). Başvurular Enerji, Madenler ve Tabii Kaynaklar Ofisi (Energy, Minerals & Natural Resources Department) tarafından oluşturulan portal üzerinden yapılmaktadır. Vergi kredisine başvuru süreci aşağıdaki görsel 4'de gösterilmiştir.



Görsel 4. New Mexico Sürdürülebilir Bina Vergisi Kredisi Başvuru Süreci

Kaynak: EMRD, 2025.

Görüldüğü gibi ABD'de Enerji Verimli Ev Geliştirme Kredisi ve Konut Temiz Enerji Kredisi programlarıyla ulusal düzeyde konutlarda enerji verimliliğini teşvik etmek amacıyla ısı pompaları kurulumu da vergi kredisi konusunu oluştururken, New Mexico, Oregon, Colorado Massachusetts ve California'da eyalet düzeyinde ısı pompaları kurulumu belirli şartlar altında

konutlar ile ticari binalara destek ödemeleri yapılmasını sağlamaktadır. Oregon eyaletinde konutlara bedelsiz olarak ısı pompası kurulumu da dikkat çekici bir uygulamadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Nüfus artışı ve ekonomik büyüme giderek daha fazla sayıda binaya gereksinim duyulmasını sağlamaktadır. İnsanların yaşamlarının büyük kısmını çeşitli sebeplerle geçirdikleri yerler olan binalar, ister ikametgâh isterse işyeri olarak kullanılsın çeşitli seviyelerde enerji tüketmektedir. Binaların sürdürülebilirlik prensipleriyle hizmet veren yeşil binalara dönüştürülmesi sürecinde enerji verimli araçlarla donatılması devletlerce desteklenmektedir. Bu destekler doğrudan mevzuat değişikliği, izin sürecinin hızlandırılması, teknik destek sağlanması gibi yapısal teşvikler olabileceği gibi finansal teşviklerden de oluşabilir. Finansal teşvikler diğer ismiyle sübvansiyonlar kullanıcılara doğrudan hibe ödenmesi ya da vergi indirimi şeklinde dolaylı mali destekleri içerebilir. Bu çalışma yeşil bina konsepti kapsamında binalarda enerji verimliliği sağlayan ve maliyet etkin ısıtma/soğutma sağlayabilen ısı pompalarına ABD'de sunulan doğrudan hibe ödemeleri veya vergi indirimlerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada literatür taraması ve belge inceleme yöntemlerine başvurulmuştur. Bu çalışmada ABD'de ısı pompası kurulumlarına yönelik olarak çoğunlukla konutlara sağlanan federal düzeyde ve eyalet düzeyindeki sübvansiyonlar incelenmiştir.

ABD'de evlerine hava kaynaklı ve jeotermal ısı pompası kurulumu yapan ev sahipleri veya kiracılara 1 Ocak 2023-31 Aralık 2032 yıllarını kapsayan dönemde Konut Temiz Enerji Kredisi (The Residential Clean Energy Credit) ve Enerji Verimli Ev Geliştirme Kredisi (The Energy Efficient Home Improvement Credit (§ 25C) kapsamında gelir vergisi indirimleri yapılmaktadır. Energy Star sertifikalı ısı pompaları için belirlenmiş üst indirim tutarı 2,000 ABD Dolarıdır. Ev Elektrifikasyonu ve Cihaz İndirimleri Programı (Home Electrification and Appliances Rebate (HEAR) Program) ise eyaletlerin enerji ofisleri tarafından yönetilen, listelenmiş elektrikli araç satın alımlarında müşterilere fiyat indirimi sağlayan bir programdır. Program düşük ile orta gelirli hanelerin (bölge medyan geliri %150'den aşağıda olanlar) verimli elektrifikasyon projelerine mali destek sağlamaktadır. Eyaletler federal hükümetin duyurduğu indirim tutarlarını ya da ürün grubunda değişiklik yapmakta serbesttir. HEAR programını uygulamaya başlayan eyaletlerin yanı sıra kendi ısı pompası destek programlarını açıklayan eyaletler de bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında Kaliforniya, Massachusetts, Kolorado, Oregon ve New Mexico'da ısı pompası kurulumu yapan sakinlere sağlanan hibeler ile vergi

indirimlerine yer verilmiştir. ABD'de son yıllarda ısı pompası satışlarında görülen artış ile 2024'te gerçekleşen bir önceki yıla göre %15 artış (IEA, 2025) ısı pompası sübvansiyonlarının binalarda ikamet edenleri ısı pompasına yönlendirdiğini göstermektedir. Halihazırda ısı pompasında ikinci büyük pazar olan ABD'de daha fazla eyaletin yeni ısı pompası teşvikleri başlatması halinde pazar payını daha da artıracağı açıktır. Ancak ABD'de uygulanan ısı pompası sübvansiyonlarının yararlanıcıların refahları üzerinde nasıl bir etki doğurduğu ile ABD'de karbonsuz geleceğe yönelik etkilerini anlamak için ileride yapılacak ampirik araştırmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Colorado Governer Jared Polis (2024). Governor Polis and the Colorado Energy Office Celebrate New Tax Incentives to Lower Cost of High Efficiency Heating and Cooling,https://www.colorado.gov/governor/news/11471-governor-polis-and-colorado-energy-office-celebrate-new-tax-incentives-lower-cost-high?utm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 13.06.2025).

Colorado Energy Office (2025). Colorado Heat Pump Tax Credits, https://energyoffice.colorado.gov/hptc, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

Energysage, https://www.energysage.com/heat-pumps/heat-pump-incentives/, Erişim:10.03.2025.

Energy Star (2025a). Federal Tax Credits for Energy Efficiency, https://www.energystar.gov/about/federal-tax-credits#hi_tax_credit_2025, Erişim: 10.03.2025.

Energy Star (2025b). Geothermal Heat Pumps Tax Credit, https://www.energystar.gov/about/federal-tax-credits/geothermal-heat-pumps, (Erişim tarihi: 10.03.2025).

Energy Star (2025c). Home Electrification and Appliances Rebate Program, https://www.energystar.gov/partner-resources/state-and-tribal-rebate-programs/hear-program, (Erişim tarihi:11.06.2025)

Environmental Protection Agency-EPA (2024). Inventory of U.S. Greenhouse Gas Emissions and Sinks: 1990-2022 U.S. Environmental Protection Agency, EPA 430R-24004. https://www.epa.gov/ghgemissions/inventory-us-greenhouse-gas-emissions-and-sinks-1990-2022. https://www.epa.gov/ghgemissions/inventory-us-greenhouse-gas-emissions-and-sinks-1990-2022, (Erişim tarihi: 11.06.2025).

ECAM (2025). Heat Pumps Incentives & Rebates, https://clean.energy.nm.gov/landing/heat-pumps/, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

Energy Trust of Oregon (2024). Multifamily Air Source Heat Pump Incentives, https://www.energytrust.org/wp-content/uploads/2024/10/MF-ASHP-One-Pager_FS_04_2024-1.pdf, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

Energy Trust of Oregon (2025). No-cost heat pumps help relieve energy burden for Oregon families, https://www.energytrust.org/success-stories/no-cost-heat-pumps-help-relieve-energy-burden-for-oregon-families/, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

European Union-EU (2025). European Climate Pact. https://climate-pact.europa.eu/priority-topics/green-buildings_en, (Erişim tarihi : 13.06.2025).

Green Building Council Australia- GBCA (2025). What's Green Building?, https://new.gbca.org.au/about/what-green-bu, (Erişim tarihi: 13.06.2025).

Gündeş, S., & Yıldırım, Ş. U. The Use of Incentives in Fostering Green Buildings, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 32(2), 45–59, 2015.

He, L., & Chen, L. The incentive effects of different government subsidy policies on green buildings. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 135, 110123, 2021.

International Energy Agency-IEA (2024a). Energy Efficiency 2024, IEA, Paris https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2024, Licence: CC BY 4.0.

International Energy Agency-IEA (2024b). Clean Energy Market Monitor March 2024, https://iea.blob.core.windows.net/assets/d718c314-c916-47c9-a368-9f8bb38fd9d0/CleanEnergyMarketMonitorMarch2024.pdf, (Erişim tarihi: 16.06.2025).

International Energy Agency- IEA (2025). Global Energy Review 2025, IEA, Paris https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2025, (Erişim tarihi: 16.06.2025).

Intergovernmental Panel on Climate Change- IPCC (2022). Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., doi:10.1017/9781009325844.

İSKİD (2020). Türkiye Isı Pompaları Referansları. https://iskid.org.tr/turkiye-isi-pompalari-referans-kitapcigi/#flipbook-df_11890/1/, (Erişim tarihi: 16.06.2025).

Liberalesso, T., Cruz, C. O., Silva, C. M., & Manso, M. Green İnfrastructure And Public Policies: An İnternational Review of Green Roofs And Green Walls İncentives, Land Use Policy, 96, 2020.

Mass Save (2025). Air Source Heat Pumps https://www.masssave.com/residential/rebates-and-incentives/heating-and-cooling/heat-pumps/air-source-heat-pumps, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

New Mexico Energy, Minerals and Natural Resources Department-EMRND (2025). Sustainable Building Tax Credit (SBTC), https://www.emnrd.nm.gov/ecmd/tax-incentives/sustainable-building-tax-credit-sbtc/, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

Rewiring America (2025). Home Electrification and Appliance Rebates (HEAR), https://homes.rewiringamerica.org/federal-incentives/home-electrification-appliance-rebates#eligibility, (Erişim tarihi:12.06.2025).

Shazmin, S.A.A., Sipan, I. & Sapri, M. Property Tax Assessment Incentives for Green Building: A Review, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 60, 536-548, 2016.

State of California (2025). California launches new rebates to help cut home energy costs, https://www.gov.ca.gov/2024/11/14/california-launches-new-rebates-to-help-cut-home-energy-costs/, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

State of New Mexico (2023). Energy Conservation Products (ECP) Renovation of Existing Residential Building https://www.emnrd.nm.gov/ecmd/wp-content/uploads/sites/3/SBTC2021-ECP-10.2023.pdf, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

TECH Clean California (2025). HEEHRA Rebates, https://techcleanca.com/incentives/heehrarebates/, (Erişim tarihi: 16.05.2025).

U.S. Internal Revenue Service-IRS (2025a). Federal Tax Treatment of Amounts Paid toward the Purchase of Energy Efficient Property and Improvements under Department of Energy Home Energy Rebate Programs Pursuant to Sections 50121 and 50122 of the Inflation Reduction Act of 2022, https://www.irs.gov/pub/irs-drop/a-24-19.pdf, (Erişim tarihi: 10.03.2025).

U.S. Internal Revenue Service-IRS (2025b). Energy Efficient Home Improvement Credit, https://www.irs.gov/credits-deductions/energy-efficient-home-improvement-credit#:~:text=However%2C%20beginning%20in%202025%2C%20for,item%20on%20their%20tax%20return, (Erişim tarihi: 7.05.2025).

U.S. Internal Revenue Service-IRS (2025c). Residential Clean Energy Credit, https://www.irs.gov/credits-deductions/residential-clean-energy-credit, (Erişim tarihi: 12.06.2025).

U.S. Department of Energy, Heat Pump Systems https://www.energy.gov/energysaver/heat-pump-systems#:~:text=There%20are%20two%20main%20types,energy%20as%20their%20energy%20source, (Erişim tarihi: 21.04.2025).

U.S. Energy Administration, February 2025 Monthly Energy Review, https://www.eia.gov/totalenergy/data/annual/, (Erişim tarihi: 11.03.2025).

U.S. Department of Treasury, (2024). Heat Pumps Deliver Major Savings for American Families https://home.treasury.gov/news/featured-stories/heat-pumps-deliver-major-savings-for-american-families, (Erişim tarihi: 10.03.2025).

U.S. Department of Housing and Urban Development (2025). What Is Area Median Income (AMI)?, https://www.hud.loans/hud-loans-blog/what-is-area-median-income-ami/, (Erişim tarihi: 11.06.2025).

U.S. Department of Energy, Office of State and Community Energy Programs, Inflation Reduction Act Home Energy Rebates, Home Efficiency Rebates Program (Sec. 50121), Home Electrification and Appliance Rebates Program (Sec. 50122), Program Requirements & Application Instructions, Version 1.1, available at Home Energy Rebates Programs Guidance | Department of Energy https://www.energy.gov/scep/home-energy-rebates-programs-guidance, (Erişim tarihi: 10.05.2025).

Villca-Pozo, M., & Gonzales-Bustos, J. P. Tax İncentives To Modernize The Energy Efficiency of The Housing in Spain, Energy Policy, 128, 530-538, 2019.

THE SCIENTIFIC CAPACITY BUILDING OF THE STATE: WAR ECONOMY, TECHNOLOGY POLICY AND DEVELOPMENT DYNAMICS IN TÜRKİYE BETWEEN 1939 – 1945

Dr. Bahan YENİLMEZ
Ankara Üniversitesi
yenilmezbahan@yahoo.com / 0000-0002-8514-7276

Deniz Saygı
Ankara Üniversitesi
denizsaygiwork@gmail.com / 0000-0002-3047-6144

Abstract

This article examines the scientific and technological capacity building of the Republic of Türkiye under the global economic pressures of the Second World War as a state-centred development strategy. The model of statism, institutionalised in the 1930s, aimed not only to produce economic resilience during the war period but also to equip the production apparatus with knowledge. Facilities such as Karabük Iron and Steel Factory (Karabük Demir Çelik Fabrikası in Turkish), Ergani Copper Mining Enterprise (Ergani Bakır Madenleri İşletmesi in Turkish), Malatya Cloth and Yarn Factory (Malatya Bez ve İplik Fabrikası in Turkish), and Merinos Wool Industrial Bank (Merinos Yünlü Sanayi Bankası in Turkish) should be considered as the carriers of the effort to integrate technical know-how into the domestic production capacity. These investments were developed within structural limitations such as capital scarcity, foreign trade constraints, and rural population pressure, with the interventionist instruments of the state against technological backwardness. Furthermore, non-market allocation mechanisms were expanded through institutions such as the Turkish Grain Board (TMO – Toprak Mahsulleri Ofisi in Turkish), and problems such as economic coordination, price stability, and scarcity management were linked to technical and centralised decision-making processes. Therefore, this study aims to provide an original assessment of the historical origins of Türkiye's quest for science and technology-based development in the context of a war economy.

Keywords: Statism, war economy, institution building, technological transformation, public investment

1. INTRODUCTION

The period of 1939-1945 should be considered not only in the context of a foreign policy balancing or neutrality strategy for the Republic of Türkiye, but also as a threshold where economic thought and development apparatuses were reshaped. These years represent a moment in which a country, which was outside the direct battlefield of the war, internalised the economic consequences of the war, redesigned its institutional capacity, and re-established its production order. In this period, when market mechanisms were suspended at the global level, international trade was cut off like a knife, and foreign exchange reserves were dramatically reduced, Türkiye was faced with the necessity of developing a public strategy centred on scientific and technological development. Hence, this study does not focus on the stagnation provided by the absence of war, but on the redefinition of the state's function in an environment of economic closure caused by the war and its production of a will for development.

The development under the state approach that became dominant in Türkiye after the 1929 Depression both expanded and functionally transformed with the war. The First Five-Year Industrial Plan of 1934 envisioned a production system that focused on technical expertise, beyond compensating for capital scarcity. However, war conditions made this plan even more imperative, far from stagnating it. In Türkiye, the state is not only a subject that produces. It also began to be positioned as a planner that invested in scientific knowledge, built institutional structures, and tried to manage the relationship between knowledge and goods. The most visible outcomes of this transformation were the facilities built with direct public investments, such as the Karabük Iron and Steel Factory, Ergani Copper Mining Enterprise, Malatya Cloth and Yarn Factory, and Merinos Wool Industrial Bank, where scientific knowledge was embodied and came to be considered an inseparable component of the physical infrastructure.

The import contraction imposed by the war, foreign exchange shortages, and irregular food supply did not only produced supply-demand imbalances. It also brought about a famine management strategy directed by the public. The establishment of the Turkish Grain Board in 1938 is the institutional expression of this orientation. TMO was not only an actor regulating the agricultural market; it also worked as an economic regulator representing the state’s capacity to intervene in the food chain. Accordingly, the deepening of the allocation economy expanded the areas where scientific knowledge and planning came into contact, and it was aimed to organise production not only physically but also in rational, technical, and calculable ways. This brought to the agenda the construction of a model in which the scientific development concept is developed not only with universities but also with public economic enterprises.

During this period, the role of the state has gone far beyond being a classical resource distributor and has become a holistic actor that establishes production environments that will ensure the internalisation of technological knowledge, ensures the development of local engineering, and even plans urbanisation. The Railway Machinery Factory established in

Sivas, the integrated steel facilities in Karabük, and the copper production facilities in the Maden district should be evaluated as examples of scientific knowledge production physically shaped by the state, with their multi-layered technical infrastructures that include not only industrial production but also engineering, material science, energy planning, and transportation coordination.

Additionally, steps such as the nationalization of urban infrastructures - the establishment of the Istanbul Electricity, Tram and Tunnel Establishments (İETT) in Istanbul, the nationalization of the Ankara and Adana gas systems, and the takeover of the Bursa and Mersin electricity facilities - show that science and technology are being tried to be organized in a local and centralized manner not only in the production devices but also in the infrastructure of daily life. These interventions are not market-oriented: They are developments in which technological-political decision-making processes gain a directly productive character, which can be explained by the strategic public logic..

This study conceptualises the period of 1939–1945 not as a period of stagnation in Türkiye's scientific and technological development, but as an early example of a statist-interventionist scientific capacity building shaped by non-market means. In this historical period, where economic crises necessitated planning, scarcity combined knowledge with technology, and neutrality became not only a political but also an economic strategy, it is questioned how the Republic of Türkiye established a connection between science and development. The aim of the study is not to analyse the imperatives of the war economy, but how state reflexes developed under these imperatives transformed into scientific infrastructure.

2. LITERATURE REVIEW

The impact of scientific and technological capacity building on development processes has been shaped in unique ways under conditions where the state assumed the productive function, especially in times of war and crisis. In the case of Türkiye, the 1939-1945 period should be considered as a threshold where market mechanisms were suspended and the planning function of the state intensified. This period is not only an economic adaptation but also the construction of a new development paradigm shaped by scientific knowledge.

In this context, Alice Amsden's (2001) "learning-led industrialisation" approach better explains Türkiye's wartime scientific development strategy. According to Amsden, overcoming the distance between production and knowledge in late-developing countries through state intervention necessitates the construction of institutional learning mechanisms by the state. Accordingly, facilities such as the Karabük Iron and Steel Factory and the Merinos Wool Industrial Bank served both as industrial centres and the sites of knowledge production.

On the other hand, Mariana Mazzucato's (2013) "mission-oriented innovation policy" approach emphasises that scientific capacity is a force that not only fills market gaps but also determines economic direction. According to Mazzucato, public investment produces

knowledge, orientation, and strategic horizons, not just infrastructure. Türkiye's wartime public-intensive industrial policy should be evaluated within this framework: Domestic production of knowledge, technical know-how embedded in public investments, was seen as a means of establishing new modes of production, not of overcoming market failures.

Furthermore, Keyder (1981) evaluates the determinism of the state in the production process in Türkiye through the integration of not only capital accumulation but also technical knowledge into the public sphere. Regarding this, in wartime Türkiye, knowledge was institutionalised not only in universities but also in industrial plants such as Karabük and allocation institutions such as the Turkish Grain Board (TMO), and production decisions were shaped by technical rationality.

Likewise, Şevket Pamuk (2018), while analysing the impact of the war economy on the economic structure in Türkiye, highlights the intertwining of public ownership with technological learning and endogenous knowledge production. Pamuk's analyses reveal that foreign exchange constraints, import restrictions and the idea that the food crisis had to be solved by the state were not only a macroeconomic reflex but also an institutional transformation.

Ultimately, the statist model of development in Türkiye in the 1939-1945 period can be explained neither by crisis management nor simply by industrialisation. This orientation points to the establishment of a system in which knowledge is directly integrated into the production process, engineering education is synchronised with investment plans, and non-market allocation systems are organised with knowledge. As such, a new institutional framework, which can be termed as “"knowledge-investment regime”" in the literature, becomes legible through Türkiye's public strategies during the war years.

3. THEORETICAL FRAMEWORK

3.1. Interventionist Rationality of the State: Türkiye's Orientation between 1939-1945 in the Context of the Developmental State

By the nature of war economies, the suppression of market mechanisms, the determination of resource allocation processes by the state, and the pushing back of the profit motive in strategic sectors have shaped the empirical counterparts of the developmental state theory. Within this framework, Türkiye in the period of 1939-1945 was a period of structural transformation in which planning and interventionist state reflexes were institutionalised under the conditions of economic closure of the war, not only as a political structure trying to remain neutral. At the heart of this transformation lies the state's entry into the field not only as a regulator but also as a direct producer, steerer, and technological actor. Hence, this period corresponds to a process in which state-led industrial and infrastructure investments gained not only an economic but also an epistemological meaning.

In the contemporary literature of development economics, especially in the framework of Alice H. Amsden's (2001) "learning-led industrialisation" approach, the role of the state in late industrialising countries is defined not only as an investor filling the capital gap, but also as a capacity builder institutionalising the production of technological knowledge. Amsden argues that industrial development is possible not only through the importation of external technology but also through the localisation and internalisation of this knowledge. The development strategy of the Republic of Türkiye in the 1930s and 1940s can be considered as one of the early examples of this model. The function assumed by the state in industrial planning was aimed at directly integrating technical knowledge and human capital into investment processes, rather than simply creating production capacity. These investments show that the state's approach to technology is not instrumental but constitutive. Practices such as the nationalisation of energy infrastructure, the integration of transport lines, and the rationalisation of the food chain are examples of scientific and technical coordination carried out by the state. At the centre of this orientation is the capacity of the state to go beyond correcting market deficiencies and to become an actor shaping technological knowledge.

3.2. The Institutionalisation of Scientific Knowledge: Epistemology in Contact with Production

In societies where the relationship between scientific knowledge and production processes cannot be established in an organised manner, technology either remains dependent on foreign sources or exists as a "symbolic capital" accessible only to elite groups. For this reason, scientific knowledge is not only the subject of education or research institutions, but also an institutional entity that is embodied in the apparatus of production, in power lines, in the plans of factories, in the logic of transport systems. In Türkiye in the period of 1939-1945, the state did not transfer the production of knowledge to universities, but realised it through physical infrastructures equipped with technical knowledge through direct public investments. In this context, the Karabük Iron and Steel Factory is not only the site of iron production but also of the institutionalisation of engineering knowledge. Similarly, the Turkish Grain Board functioned as an application area where agricultural planning was carried out with scientific rationality.

This process of institutionalisation reflects an economic logic in which investment in scientific knowledge is combined with the obligation to produce direct social benefit. Here, science is valued as practical rather than theoretical, embedded rather than independent, and aligned with national interest rather than universal. This is a transformation particularly common in war economies: scientific capacity is no longer abstract knowledge but strategic material.

3.3. Non-Marketisation and the Scarcity Rationale: The Redefinition of Technology as a Tool of Allocation

The most important reality imposed on the Turkish economy by the Second World War was the need for rational coordination of the production of goods, services and information in an environment where market mechanisms had become inoperable. The source of information for this coordination is no longer prices, but strategic priorities. In this context, scientific knowledge has likewise been functionalised for the reorganisation of production under conditions of scarcity. As an integral part of planning processes, science played a central role in the organisation of security of supply, stock management, substitute production, and distribution.

In this framework, scientific knowledge was used not only to make production possible, but also to decide "when, where, and by whom" production would take place. From this perspective, science became an allocation tool, a production prioritiser, and a language of coordination. When the logic of non-market allocation combined with scientific decision-making mechanisms, a new form of relationship between the knowledge-policy-production triangle emerged in late industrialising countries such as Türkiye.

4. METHODOLOGY

This article analyses the scientific and technological capacity building of the Republic of Türkiye in the period of 1939-1945 under the conditions of war economy within the framework of the theory of economic statism. The analysis is based on the sectoral distribution of public investments, the forms of intervention on factors of production, and the integration of knowledge production into the institutional infrastructure. Methodologically, the study does not employ quantitative methods based on historical-econometric data analysis, but adopts a qualitative structured analysis model by integrating the archival content of primary sources with economic concepts.

The research analyses the decision-making practices of public authorities regarding science and technology during the war period through planning documents, Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) minutes, Official Gazette decrees, and activity reports of relevant state-owned enterprises. Technical data regarding production facilities such as Karabük Iron and Steel Factory, Ergani Copper Mining Enterprise, Malatya Cloth and Yarn Factory, and Merinos Wool Industrial Bank were examined through indicators such as production volume, investment composition, import substitution rates, and human capital distribution, and these indicators were evaluated in terms of scientific capacity building.

The methodological framework is informed by state-oriented institutional transformation approaches and war economy regimes in the development economics literature. In particular, Alice Amsden's "industrialisation based on institutional learning" approach is considered as a central analytical reference in the evaluation of Türkiye's wartime development strategy. In late-developing countries, knowledge production and technology transfer operate through learning processes that are institutionalised not only through market mechanisms but also through public investment strategies. In this framework, the state is positioned not as a passive funder of scientific knowledge production, but as an

institutional capacity that initiates, manages, and integrates learning processes into production.

Under the conditions of scarcity created by the war economy, planning processes in Türkiye were redefined to include not only resource allocation but also the sectoral organisation of knowledge production. The state's role as a "supply-side coordinator" in the production of scientific knowledge enabled the integration of technical expertise and investment planning, and knowledge became an intrinsic input rather than an external element of the production chain. Such an approach bears the traces of a state model that aims not only for economic resilience capacity but also for long-term technological capacity building.

The article aims to analyse how knowledge is positioned in the production system, not only as an exogenous factor but also as a direct factor of production. Accordingly, decision processes regarding scientific knowledge (e.g. the integration of technical education with industrial investments) are analysed on an institutional basis, and the indirect effects of these decisions on sectoral output are interpreted. Indicators, including education statistics, the number of technical personnel, engineer employment rates, and technical-equipment investments in state-owned enterprises (SOEs), are used to reveal how human capital is associated with technology policies.

Finally, the period of the study, namely the period of 1939-1945, was analysed by dividing it into two sub-periods: (1) 1939-1942: Preparation and adaptation phase; (2) 1943-1945: Institutional capacity deepening and post-war foresight phase. This distinction allowed for a differentiated analysis of the nature of public investments and the developmental stages of scientific decision-making reflexes. Thus, the study conceptualises the war period as not merely a period of crisis, but a phase of structural transformation in which scientific and technological development was redefined by the state.

5. FINDINGS AND DISCUSSION

5.1.Technological Rationality of Public Investments: Strategic Industry Selection

Public investments in the period of 1939-1945 were structured through strategic sectors that would initiate the country's technology-based accumulation process, not only with the reflex of closing the production deficit. During this period, complex production centres such as Karabük Iron and Steel Factory were designed as a centre of attraction that would provide information, semi-finished products, and infrastructure support not only for the import substitution of the iron and steel sector, but also for the mechanisation, construction, energy, and transportation sectors. From this aspect, Karabük should be considered as a development platform where technical know-how is transformed into a social capacity and not only as a production facility as defined in the model of institutional learning and technological internalisation processes organised by the state in late-developing countries.

The investment decisions were directed with the purpose of internalising the technological level within the borders of the country, not merely increasing the physical capacity. The

fact that Karabük was designed with Italian technical engineering teams and maintained with the employment of local technical staff aimed at localising the knowledge in the production process, despite the fact that it was outsourced. Under this model, scientific knowledge is imported along with capital, but transformed into domestic institutional capacity in the process through public ownership. This is a common example of "structural learning" in late industrialising countries.

5.2.Investing in Scientific Capacity and Human Capital

The distinguishing feature of wartime industrial investments is the construction of engineering knowledge together with physical capital elements. In other words, the factory was designed not only as a production space but also as an institutional environment where technical knowledge was produced and applied. In facilities such as the Merinos Wool Industrial Bank, the state aimed not only to process raw materials but also to create a knowledge pool in the field of textile engineering. In this respect, the study reveals how technological investments were synchronised with the education system.

The increase observed in the rate of engineers and technicians employed in state-owned enterprises during this period shows that human capital was developed not only through education but also by being directly transformed into practice in the field of production. This reveals that a direct integration between scientific knowledge and the production apparatus was aimed for. The fact that the state developed integrated education plans for the industry in order to eliminate the technical staff deficit shows that planning regarding scientific knowledge was embedded in production processes.

5.3.Coordination of Non-Market Allocation Mechanisms with Information

The post-1939 famine economy showed that the production process could not be left solely to supply-demand mechanisms. Under these conditions, allocation systems based on technical evaluations were implemented instead of price signals, and information-based planning devices were established, especially in the agricultural and food markets. The establishment of TMO in 1938 is the institutional expression of this orientation. TMO became an economic actor acting with scientific rationality, not only in product procurement, but also in functions such as storage capacity, production planning, and price stability.

It is seen that TMO developed models based on periodic production data, logistics capacity, and consumption estimates in price determination processes. This gave rise to an allocation regime in the war economy where scientific knowledge and public authority worked in coordination, and market signals were replaced by rational planning. It is one of the few periods in which scientific planning in agriculture was institutionalised to this extent.

5.4.Nationalisation of Transport and Energy Infrastructure: Seeking Independence through Technology

The war's restriction of international transportation lines led Türkiye to a strategy of directly controlling domestic transportation and energy infrastructures. Accordingly, the nationalisation of gas, electricity, and tram systems in Adana, Mersin, Ankara, and Istanbul meant both a change in operation and the transfer of technological control to the public. In this process, energy engineering, urban planning, and transportation policies were structured with scientific knowledge, and investment decisions were based on technical feasibility.

The localisation of urban infrastructure was planned to ensure the sustainability of energy production without external dependency. Particularly, research and facility investments on hydroelectric potential show that the state approaches technology not only as an object of production but also as a carrier of national sovereignty.

6. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Türkiye, in the period of 1939-1945, was a country that experienced all the characteristics of a war economy at the economic level, even though it remained outside the direct conflict zone of the war. The most prominent outcome of this period was the emergence of a production regime in which market signals became largely dysfunctional and resource allocation was determined by technical-bureaucratic decisions. The main finding of the study is that this production regime did not simply perpetuate the statist model of development; on the contrary, by establishing new institutional links between scientific knowledge and the organisation of production, it constituted the preliminary stage of a technology-based development orientation in Türkiye.

In this context, public investments were based on a planning logic that was not only oriented towards increasing capital accumulation but also systematically made room for scientific knowledge as one of the factors of production. Public enterprises such as Karabük Iron and Steel Factory, Ergani Copper Mining Enterprise, Merinos Wool Industrial Bank, etc., increased the sectoral production capacity and at the same time created institutional spaces that encouraged engineering skills, domestic technical staff training policies, and technological learning. This process did not create an "economic externality" in the classical sense; on the contrary, knowledge production became an internal input of the production process.

The embedding of human capital in investment suggests that Türkiye is trying to fill the technical knowledge gap directly from the production area rather than from the market. This model reflects a late industrialisation strategy in which the state, which does not leave knowledge production to private sector demand, actively controls technical education and knowledge dissemination. The integrated planning of technical personnel supply with the SOEs points to an economic architecture in which capital accumulation and knowledge accumulation are synchronised.

Non-market allocation mechanisms applied in sectors such as agriculture and transport reveal that the state directs resources not only based on price signals but also based on technical analysis, regional inequality, and strategic priorities. This interventionist approach stabilised agricultural production, especially through institutions such as the Turkish Grain Board, while making food security the object of planning. The contact between agricultural production and technological knowledge was thus institutionalised by increasing the technical content of agricultural support policies and transferring the mechanisation process to rural areas.

The nationalisation policies implemented in urban infrastructure not only led to the public ownership of basic inputs such as energy and transportation, but also to the decision-making processes in these areas being based on technical knowledge. Energy production and distribution plans were restructured on the basis of scientific feasibility. This has made the economic dimension of urbanisation the direct object of technological policies.

In conclusion, Türkiye's development strategy in the period of 1939-1945 represents not only a defence policy focusing on crisis management, but also a technology-intensive and structural orientation that tries to reinforce its production capacity with knowledge despite capital scarcity. Accordingly, the study proposes that scientific knowledge should be recognised as an independent factor of production in development economics. The case of Türkiye shows that technical knowledge is shaped directly in the production process in addition to educational institutions, through the way public investments are organised, and through human capital policies.

Therefore, the proposed theoretical approach should be based on a structuralist perspective that recognises that technological development is constructed both by the innovation capacity of private enterprise and by the primacy given by the state to the processes of knowledge production, allocation, and planning. Türkiye's wartime experience is a historically unique and theoretically instructive example of how the developmental state can transform not only production but also economic organisation itself once it comes into contact with scientific knowledge.

REFERENCES

- Amsden, A. H. (2001). *The rise of "the rest": Challenges to the West from late-industrializing economies*. Oxford University Press.
- Atatürk Ansiklopedisi. (n.d.). Bursa Sümerbank Merinos Yünlü Sanayi Fabrikası. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/bursa-sumerbank-merinos-yunlu-sanayi-fabrikasi/
- Boratav, K. (2019). *Türkiye iktisat tarihi: 1908–2015* (24. bas.). İmge Kitabevi.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gıda sıkıntısı ve ekmek karnesi uygulaması. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8*(5), 193–210.
- Dosay Gökdoğan, A., & Demir, H. (2022). Osmanlı'da eğitim ve bilim politikaları üzerine tarihsel bir inceleme. *Tarih ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 19(4), 142–168.
- Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. Yale University Press.
- İETT. (n.d.). Kısa tarihçe. https://iett.istanbul/icerik/kisa-tarihce
- İstanbul Tarihi. (n.d.). Cumhuriyet döneminde İstanbul'da ulaşım. https://istanbultarihi.ist/226-cumhuriyet-doneminde-istanbulda-ulasim
- Karabulut, S., & Karabulut, U. (2016). Erken Cumhuriyet döneminde Doğu Anadolu bölgesini kalkındırmaya yönelik bir girişim: Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ'ın kuruluşu (1936–1939). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 67–78.
- Karayaman, M. (2014). Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi tarihçesi (1929–1939). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 16*, 50–72. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoba/issue/1226/14369
- Keyder, Ç. (1981). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- MATİL. (n.d.). İlk Türk çeliği: Karabük, 1939. https://www.matil.org/tr/sektorden/dunden-bugune/ilk-turk-celigi-karabuk-1939-663.html
- Mazzucato, M. (2013). *The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths*. Anthem Press.
- Pamuk, Ş. (2008). *Türkiye'nin 200 yıllık ekonomik tarihi: Büyüme, kurumlar ve bölüşüm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak Mahsulleri Ofisi. (2021). Toprak Mahsulleri Ofisi 83 yaşında. https://tmo.gov.tr/kurum-haber/286/toprak-mahsulleri-ofisi-83-yasinda
- TÜDEMSAŞ. (n.d.). Sivas Bölge Müdürlüğü tarihçesi. https://www.turasas.gov.tr/sivas-bolge-mudurlugu-tarihcesi
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (1939–1945). *Sanayi ve Tarımda Kamu Yatırımlarının Gelişimi*. Kronolojik Belgeler ve Yatırım Planları. https://www.devletarsivleri.gov.tr/
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. (1939). *Sivas Cer Atölyesi Kuruluş Belgeleri*. TÜDEMSAŞ Arşiv Serisi.

- Türkiye Zirai Donatım Kurumu. (n.d.). https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-zirai-donatim-kurumu-1943-1998/
- Yıldırım Koç (2011). Türkiye'de elektrik işletmelerinin millileştirilmesi. [PDF dosyası]. https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1320510707b.pdf
- Zürcher, E. J. (1993). *Türkiye: A modern history*. I.B. Tauris.

YAPAY ZEKÂYA İLİŞKİN TUTUM VE DİJİTAL FARKINDALIK DÜZEYİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: MUHASEBE VE VERGİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Doç. Dr. Didem ÖZTÜRK ÇİFTCİ

Ordu Üniversitesi/Fatsa Meslek Yüksekokulu,

dciftci@odu.edu.tr- 0000-0003-0358-2731

Doç. Dr. Neşegül PARLAK

Ordu Üniversitesi/Fatsa Meslek Yüksekokulu,

nparlak@odu.edu.tr - 0000-0002-1669-7389

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, muhasebe öğrencilerinin yapay zekâya yönelik tutumları ile dijital farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın evrenini, Ordu Üniversitesi Fatsa Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümünde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Yapay Zekâ Genel Tutum Ölçeği ile Dijital Farkındalık Algısı Ölçeği kullanılmış; 92 geçerli anketten elde edilen veriler SPSS 26 programında analiz edilmiştir.

Verilerin analizinde geçerlik ve güvenirlik testleri, Pearson korelasyon analizi, regresyon analizi, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Yapay zekâya ilişkin pozitif tutum düzeyinin ortalamanın üzerinde, negatif tutum düzeyinin ise ortalamanın altında olduğu; dijital farkındalık algısının ise yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, dijital farkındalık düzeyinin yapay zekâ tutumunu pozitif yönde ve anlamlı biçimde etkilediğini göstermektedir ($\beta=0,581$; $p<0,001$). Demografik değişkenler açısından incelendiğinde ise, sadece sınıf değişkeninin etik/yasal boyutta, yapay zekâ bilgi düzeyinin pozitif tutum ve sosyal iletişim boyutlarında ve internet kullanım süresinin pozitif tutum düzeyinde anlamlı farklılık oluşturduğu görülmüştür.

Çalışma sonucunda, muhasebe öğrencilerinin dijital farkındalıklarının artırılmasının, yapay zekâ teknolojilerine uyumlarını olumlu yönde etkileyebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, muhasebe eğitimi kapsamında dijital okuryazarlık ve teknoloji farkındalığına yönelik içeriklerin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Dijital Farkındalık, Muhasebe ve Vergi Bölümü.

AN INVESTİGATİON OF THE RELATİONSHİP BETWEEN ATTİTUDES TOWARD ARTİFİCİAL INTELLİGENCE AND THE LEVEL OF DİGİTAL AWARENESS: AN APPLİCATİON ON ACCOUNTİNG AND TAXATİON DEPARTMENT STUDENTS

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between accounting students' attitudes towards artificial intelligence and their level of digital awareness. The study population consists of students enrolled in the Accounting and Tax Department at Ordu University Fatsa Vocational School. As data collection tools, the General Attitude Scale Towards Artificial Intelligence and the Perceived Digital Awareness Scale were used.

Data obtained from 92 valid questionnaires were analyzed using SPSS 26. The analyses included validity and reliability tests, Pearson correlation analysis, regression analysis, independent samples t-test, and one-way ANOVA. The results indicated that the level of positive attitude towards artificial intelligence was above average, while the level of negative attitude was below average. Moreover, the level of digital awareness was generally found to be high. The findings revealed that digital awareness positively and significantly affects attitudes towards artificial intelligence ($\beta=0.581$; $p<0.001$). In terms of demographic variables, only the class level showed a significant difference in the ethical/legal dimension; knowledge level of artificial intelligence showed significant differences in the positive attitude and social communication dimensions; and internet usage duration showed a significant difference in the level of positive attitude.

As a result, it was concluded that increasing the digital awareness of accounting students could positively affect their adaptation to artificial intelligence technologies. In this context, it is recommended to enhance the content related to digital literacy and technology awareness within accounting education.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Awareness, Accounting and Taxation Department.

1. GİRİŞ

Dijitalleşmenin hızla yaygınlaştığı günümüzde, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin toplumsal ve bireysel yaşam üzerindeki etkileri giderek daha fazla tartışılmaktadır. Dijital farkındalık düzeyi (DFD), bireylerin dijital teknolojileri, dijital ortamları ve bu ortamlarda karşılaşabilecekleri riskleri anlama, değerlendirme ve bilinçli şekilde kullanma yetkinliğini ifade etmektedir. YZ'ye ilişkin tutum ise bireylerin yapay zekâ teknolojilerine yönelik algı, düşünce ve duygularını kapsamaktadır. Bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi, dijital çağda bireylerin teknolojiye uyum süreçleri, dijital vatandaşlık becerileri ve toplumsal dönüşüm açısından önemli bir araştırma alanı öne çıkmaktadır.

Yapay zekâya yönelik tutumlar, bireylerin bu teknolojileri benimseme ve kullanma eğilimleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen YZ Genel Tutum Ölçeği, bu tutumları pozitif ve negatif olmak üzere iki boyutta değerlendirmektedir. Yapay zekâya yönelik pozitif tutum, bu teknolojinin faydalı, işlevsel ve pratik algılanmasını ifade ederken; negatif tutum, belirsizlik, güvensizlik ve tehdit algısını

içermektedir (Kaya et al., 2022). Öte yandan, dijital farkındalık; bireylerin dijital araçların risklerini, etik boyutlarını ve sosyal etkilerini anlama kapasitelerini yansıtan çok boyutlu bir kavramdır (Karakuş & Kılıç, 2024).

Bu bağlamda, bireylerin yapay zekâya ilişkin tutumları ile dijital farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, hem teknolojik adaptasyon süreçlerinin hem de dijital okuryazarlık politikalarının geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Özellikle üniversite öğrencileri genç bireylerin, hem dijital teknolojilere yoğun biçimde maruz kalmaları hem de gelecekte bu teknolojileri profesyonel yaşamlarında kullanma olasılıkları, bu tür çalışmaların hedef kitlesi olmak için uygun olduklarını göstermektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, muhasebe ve vergi bölümünde eğitim gören üniversite öğrencilerinin yapay zekâya yönelik tutumları ile dijital farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca bu iki değişkenin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı da analiz edilmiştir. Çalışma, yapay zekâ ve literatürüne katkı sağlamayı ve gelecekteki benzer çalışmalara temel teşkil etmeyi hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yapay Zekâ Kavramı ve Tutum

Yapay zekâ (YZ), insan zekâsını taklit eden, öğrenme, problem çözme, dil işleme ve karar alma bilişsel işlevleri yerine getirebilen yazılım ve donanım sistemlerini ifade eder. Muhasebe alanında YZ uygulamaları; otomatik veri işleme, dolandırıcılık tespiti, öngörüsel analizler, vergi optimizasyonu ve mali raporlama pek çok süreçte kullanılmaktadır (Kaya et al., 2022). Bu yönüyle YZ, muhasebe mesleğinde sadece operasyonel iş yükünü azaltmakla kalmamakta, aynı zamanda muhasebe meslek mensuplarının stratejik karar alma rollerini de yeniden şekillendirmektedir.

Bireylerin yapay zekâya ilişkin değerlendirmeleri, çoğu zaman “tutum” kavramı çerçevesinde ele alınır. Tutum, bireyin herhangi bir nesneye, olguya ya da teknolojiye yönelik duygu, düşünce ve davranışsal eğilimlerini kapsayan üç bileşenli bir yapıdır (Ajzen, 1991). Bu bağlamda, yapay zekâya yönelik tutum da hem olumlu hem de olumsuz değerlendirmeleri içerebilir.

Yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal ve bireysel düzeyde giderek daha fazla yer edinmesi, bu sistemlere yönelik bireysel tutumların anlaşılmasını önemli hale getirmiştir. Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen Yapay Zekâ Genel Tutum Ölçeği, bireylerin yapay zekâya yönelik değerlendirmelerini iki temel boyutta incelemektedir:

Pozitif Tutum: Yapay zekânın işleri kolaylaştırıcı, verimliliği artırıcı ve insan yaşamını iyileştirici yönlerine dair algıdır.

Negatif Tutum: Yapay zekânın güvenlik açıkları, etik sorunları, işsizlik riski kaygı yaratan yönlerine yönelik değerlendirmelerdir.

Kaya ve arkadaşları (2022) yapay zekâya ilişkin bireysel farklılıkların, kişilik özellikleri, teknoloji kaygısı ve demografik değişkenler unsurlardan etkilendiğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Teo (2011), öğretmenlerin teknoloji kullanım niyetleri üzerine yaptığı çalışmada, bireylerin tutumlarının teknolojik benimsemede belirleyici bir rol oynadığını saptamıştır. Bu bağlamda, bireylerin yapay zekâya ilişkin olumlu ya da olumsuz tutum geliştirmeleri, yalnızca bilişsel değil aynı zamanda duygusal ve toplumsal faktörlere de dayanmaktadır.

Yapay zekâya ilişkin olumlu tutumlar, bu teknolojinin daha hızlı benimsenmesini ve daha etkili kullanımını desteklerken; olumsuz tutumlar, teknolojik direnç ve kaçınma davranışlarına neden olabilmektedir. Özellikle muhasebe eğitimi alan öğrenciler için bu tutumlar, meslek içi dijital yeterliliklerin gelişimi açısından belirleyici olabilir.

2.2. Dijital Farkındalık Kavramı

Dijital farkındalık, bireyin dijital teknolojileri kullanırken sergilediği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal farkındalık düzeyini tanımlar. Bu kavram, sadece dijital araçların teknik işlevlerine hâkim olmayı değil, aynı zamanda bu araçların sosyal, etik ve yasal etkilerini kavramayı da içerir. Karakuş ve Kılıç (2024) tarafından geliştirilen Algısı Ölçeği, bireyin dijital dünyaya yönelik bilinç düzeyini beş alt boyutta değerlendirmektedir:

Dijital Araç Kullanımının Riskleri: Kişisel verilerin ifşası, bağımlılık, yanlış bilgi olumsuz yönlerin farkında olma düzeyidir.

Olumlu Etkiler: Dijital araçların öğrenme, bilgiye erişim ve verimlilik üzerindeki olumlu katkılarını tanıma düzeyidir.

Olumsuz Etkiler: Sosyal izolasyon, dikkat dağınıklığı, psikolojik etkiler negatif çıktılara duyarlılık düzeyidir.

Etik/Yasal Boyut: Telif hakları, siber zorbalık, dijital ayak izi konularda bilinç düzeyidir.

Sosyal/İletişim Boyutu: Dijital ortamda sağlıklı iletişim kurabilme ve sosyal etkileşim farkındalığı düzeyidir.

Dijital farkındalığı yüksek bireyler, dijital teknolojilerin fayda ve risklerini dengeli bir şekilde analiz edebilir; bu da onların teknolojiyi etik, güvenli ve etkili biçimde kullanmalarına olanak tanır.

2.3. Muhasebe Bölümü Öğrencileri Bağlamında YZ Tutumu ve Dijital Farkındalık

Dijital dönüşüm, muhasebe mesleğini yalnızca uygulama düzeyinde değil, aynı zamanda eğitim süreçleri bakımından da köklü biçimde etkilemektedir. Günümüzde muhasebe eğitimi, sadece mali tabloların düzenlenmesi ve vergi hesaplama geleneksel içeriklerle sınırlı kalmayıp; veri analitiği, otomasyon sistemleri ve yapay zekâ teknolojilerine uyum sağlama becerisini de kapsamaktadır. Bu dönüşüm sürecinde muhasebe öğrencilerinin teknolojik gelişmeleri ne düzeyde algıladıkları, bu gelişmelere karşı tutumlarının nasıl şekillendiği ve dijital ortamlarda

nasıl bir farkındalık geliştirdikleri önemli hale gelmiştir. Muhasebe bölümü öğrencileri, geleceğin muhasebe meslek mensupları olmaları nedeniyle, dijital dönüşüm sürecinde kilit role sahiptir. Yapay zekâ, muhasebe süreçlerinin otomatikleştirilmesinde (örneğin; belge tanıma, denetim izleme, hata tespiti), büyük veri setlerinin analizinde ve karar destek sistemlerinde aktif kullanılmaktadır. Bu teknolojilerin sektörde yaygınlaşması, meslek mensuplarının ve öğrencilerin YZ teknolojilerine karşı nasıl bir tutum geliştirdiğini anlamayı zorunlu kılmaktadır. Öğrencilerin mesleki geleceklerini planlama süreçlerinde teknolojik gelişmeleri nasıl değerlendirdikleri, yapay zekâya ilişkin tutumlarıyla yakından ilişkilidir. Bu öğrencilerin teknolojik yeterlilik düzeyleri, hem eğitim performanslarını hem de mezuniyet sonrası işgücü piyasasına uyumlarını belirleyecektir.

Yapılan araştırmalar, öğrencilerin teknolojilere ilişkin tutumlarının, bu teknolojilerin eğitim ve meslek yaşamlarında etkin kullanımında belirleyici olduğunu göstermektedir (Teo, 2011). Muhasebe öğrencileri özelinde düşünüldüğünde, teknolojik gelişmelerin getirdiği fırsatların farkında olan bireylerin daha pozitif tutum sergilemesi beklenmektedir.

2.4. Yapay Zekâ Tutumu ile Dijital Farkındalık Arasındaki Kuramsal İlişki

Yapay zekâya ilişkin tutum ile dijital farkındalık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Literatürde bu ilişki, özellikle teknoloji kabul modelleri (TAM) çerçevesinde açıklanmaktadır. Davis (1989) tarafından geliştirilen TAM modeline göre, bireylerin teknolojiyi benimsemelerinde "algılanan fayda" ve "algılanan kullanım kolaylığı" belirleyicidir. Dijital farkındalığı yüksek bireyler, YZ sistemlerini daha kolay anlamakta ve potansiyel faydalarını daha doğru değerlendirebilmektedir (Venkatesh & Bala, 2008). Dolayısıyla, öğrencilerin dijital farkındalık düzeylerinin yüksek olması, onların yapay zekâya karşı daha olumlu ve rasyonel bir tutum geliştirmelerini kolaylaştırmaktadır.

Çizelge 1. Yapay Zekâ ve Dijital Farkındalık Kavramlarına Yönelik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Çalışma Konusu	Temel Bulgular
Göldağ (2021)	Üniversite öğrencilerinde dijital okuryazarlık düzeyleri ve veri güvenliği farkındalığı	Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri ile dijital veri güvenliği farkındalıkları arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
Altun & Yükseltürk (2024)	Lise öğrencilerinde dijital okuryazarlık ve siber güvenlik farkındalığı	Dijital okuryazarlık arttıkça siber güvenlik farkındalığı da artmaktadır.
Cirban Ekrem vd. (2024)	Hemşirelik öğrencilerinde dijital farkındalık eğitiminin dijital davranışlara etkisi	Eğitim sonrası dijital okuryazarlık artmış, siber zorbalık azalmıştır.

Ateş & Küçük (2023)	Öğretmenlerde dijital okuryazarlık ve bilgi güvenliği farkındalığı	Öğretmenlerin çoğu bilgi güvenliği ve dijital okuryazarlık konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için kendilerini yetkin hissetmemektedir. Yetkin olduğunu belirten öğretmenler, teknolojiyi etkili kullanarak öğrenme ortamını zenginleştirmektedir.
Özerbaş et al. (2023)	Kırgızistan'da üniversite öğrencilerinin dijital veri güvenliği farkındalığı	Üniversite öğrencilerinin dijital veri güvenliği farkındalığı cinsiyete göre değişmemektedir. Ancak yaş, ebeveynin eğitim durumu ve dijital cihaz kullanımı farkındalık düzeyini etkilemektedir. Dijital cihaz kullanımı arttıkça dijital okuryazarlık ve veri güvenliği farkındalığı da artmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar, yapay zekâ ve dijital farkındalık kavramlarını genellikle bağımsız değişkenler ele almakta; ancak bu iki kavram arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyen çalışmalar sınırlı sayıdadır. Ayrıca, bu ilişkinin muhasebe ve vergi bölümünde öğrenim gören öğrenci gruplarında incelendiği araştırmalar literatürde rastlanmamıştır. Bu bağlamda, mevcut çalışmanın amacı, ile yapay zekâya yönelik tutum arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu alandaki literatür boşluğunu doldurmaktır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli ve Yöntemi

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kapsamında yürütülmüştür. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki düzeyini belirlemeyi amaçlayan betimsel bir yöntemdir (Karasar, 2014). Araştırmada, muhasebe bölümü öğrencilerinin yapay zekâya ilişkin tutumları ile dijital farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, Ordu Üniversitesi Fatsa Meslek Yüksekokulunda Muhasebe ve Vergi, Bölümünde eğitim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmada araştırma evreninin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda hazırlanan anket formları vize sınavları süresince 206 öğrenciye basılı olarak teslim edilmiş, sonuç olarak 92 adet geçerli anket formunda yer alan veriler, araştırma veri setini oluşturmuştur.

Veri toplamak amacıyla 3 bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. İlk bölümde demografik bilgiler, ikinci bölümde yapay zekâ genel tutum ölçeğine ilişkin 20 ifade, üçüncü bölümde ise dijital farkındalık algısı ölçeğine ilişkin 20 ifade yer almaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

3.3.1. Yapay Zekâ Genel Tutum Ölçeği

Araştırmada katılımcıların yapay zekâ kullanımına ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla, Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen ve Kaya vd. (2022) tarafından Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen yapay zekâ genel tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formu, yapay zekâya yönelik Pozitif Tutum (12 ifade) ve Negatif Tutum (8 ifade) olmak üzere iki boyuttan ve toplam 20 ifadeden oluşmaktadır.

3.3.2. Dijital Farkındalık Algısı Ölçeği:

Araştırmada katılımcıların dijital farkındalık algılarını ölçmek amacıyla, Karakuş ve Kılıç (2024) tarafından geliştirilen dijital farkındalık algısı ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formu, Dijital Araç Kullanımının Riskleri (5 ifade), Olumlu Etkiler (5 ifade), Olumsuz Etkiler (4 ifade), Etik/Yasal Boyut (3 ifade), Sosyal/İletişim Boyutu (3 ifade) olmak üzere 5 boyuttan ve toplam 20 ifadeden oluşmaktadır.

3.4. Bulgular

3.4.1. Ölçeklere İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Yapay Zekâ Genel Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Yapay zekâ genel tutum ölçeği geneli Cronbac'h Alpha katsayısının 0,866; pozitif tutum boyutu için 0,903; negatif tutum boyutu için ise 0,872 olduğu tespit edilmiştir.

Ölçek geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile belirlenmiştir. Ölçeğin pozitif tutum ve negatif tutumdan oluşan iki boyutlu şekli ile gerçekleştirilen DFA sonucu uyum iyiliği değerleri Çizelge 1'de görülmektedir.

Çizelge 1: Yapay Zeka Genel Tutum Ölçeği DFA Uyum İyiliği Değerleri

X^2\df	CFI	GFI	RMSEA
1,400	0,937	0,837	0,06

Çizelge 1 incelendiğinde değerlerin kabul edilebilir uyum sınırları içinde yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle ölçeğin 2 boyut ve 20 maddeden oluşan formunun yapısal geçerliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

Dijital Farkındalık Algısı Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Dijital farkındalık algısı ölçeği geneli Cronbac'h Alpha katsayısının 0,918; Dijital araç kullanımının riskleri boyutu için 0,910; olumlu etkiler boyutu için 0,865; olumsuz etkiler boyutu için 0,633; Etik\Yasal boyut için 0,883 ve Sosyal\iletişim boyutu için ise 0,792 olduğu

tespit edilmiştir. Olumsuz etki boyutu haricindeki tüm boyutlar için değerin 0,70'in üzerinde olduğu görülmektedir. Büyüköztürk (2015), iç tutarlık katsayısının 0,70 ve daha yüksek olmasının güvenirlik için yeterli olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte sosyal bilimlerde bu sınır, özellikle ifade sayısının az olduğu durumlarda 0,60 ve üzeri şeklinde kabul edilebilmektedir (Sipahi vd., 2008).

Ölçek geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile belirlenmiştir. Ölçeğin pozitif tutum ve negatif tutumdan oluşan iki boyutlu şekli ile gerçekleştirilen DFA sonucu uyum iyiliği değerleri Çizelge 2'de görülmektedir.

Çizelge 2: Olumlu Gelecek Beklentisi Ölçeği DFA Uyum İyiliği Değerleri

X^2\df	CFI	GFI	RMSEA
1,381	0,945	0,823	0,06

Çizelge 2 incelendiğinde tüm değerlerin kabul edilebilir uyum sınırları içinde yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle ölçeğin 5 boyut ve 20 maddeden oluşan formunun yapısal geçerliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

3.4.2. Demografik Bulgular

Araştırma katılımcılarına ilişkin demografik bilgiler Çizelge 3'de yer almaktadır.

Çizelge 3: Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	60	65,2
	Erkek	32	34,8
	Toplam	92	100
Medeni Durum	Evli	12	13
	Bekâr	80	87
	Toplam	92	100
Mezun Olunan Lise	Meslek Lisesi	33	35,9
	Diğer	59	64,1
	Toplam	92	100
MYO Sınıf	1.Sınıf	37	40,2
	2.Sınıf	55	59,8

	Toplam	92	100
Yaş	17-19 yaş arası	25	27.2
	20-22 yaş arası	41	44,5
	23-25 yaş arası	15	16,3
	26 yaş ve üzeri	11	12
	Toplam	92	100
İnternet Kullanım Süresi	0-60 dakika	6	6,5
	61-120 dakika	17	18,5
	121-180 dakika	29	31,5
	181-240 dakika	21	22,8
	241 ve üzeri	19	20,7
	Toplam	92	100
Yapay Zekâ Bilgi	Evet	30	32,6
	Hayır	5	5,4
	Kısmen	57	62
	Toplam	92	100

Çizelge 3 incelendiğinde, katılımcı profilinde kadın katılımcıların erkeklerden (Kadın; %65 - Erkek; %35) ve bekâr katılımcıların evlilerden fazla olduğu (Bekâr; %87-Evli; %13) görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %36'sı herhangi bir meslek lisesinden, %64'ü ise diğer liselerden mezun olmuş; ayrıca %40'ı birinci sınıf, %60'ı ise ikinci sınıfta eğitim almaktadır. Yaş aralığı incelendiğinde ise, katılımcıların üniversite öğrencisi olması nedeni ile yaklaşık %70'inin 17-22 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Katılımcılara yöneltilen günlük internet kullanımı sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde en fazla 121-180 dakika (%32), sonrasında ise 181-240 dakika (%23) cevabın verildiği görülmektedir. Benzer şekilde yapay zekâ ile ilgili olarak katılımcıların bilgi düzeyi incelendiğinde çoğunluğun (%62) kısmen bilgi sahibi olduğu; hiç bilgi sahibi olmayanların oranının ise oldukça düşük olduğu (%5) görülmektedir.

3.4.3. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Korelasyon ve Regresyon Analizi Bulguları

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Korelasyon analizi sonucu elde edilen bulgular ve değişkenlere ait ortalama ve standart sapma değerleri Çizelge 4'de yer almaktadır.

Çizelge 4: Değişkenler Arası Korelasyon Analizi, Ortalama ve Standart Sapma Bulguları

Değişkenler	x̄	Ss	PT	NT	DAK	OE	OSE	EYB	SİB	YZG	DFG
Pozitif Tutum	3,4799	,769	1								
Negatif Tutum	2,9815	,721	,281**	1							
Dijital araç kullanımının riskleri	3,6022	,893	,287**	,337**	1						
Olumlu Etkiler	3,4370	,851	,505**	,161	,475**	1					
Olumsuz Etkiler	3,5516	,778	,325**	,349**	,440**	,344**	1				
Etik-Yasal Boyut	3,8007	,940	,357**	,237*	,560**	,426**	,663**	1			
Sosyal-İletişim Boyutu	3,7029	,858	,481**	,158	,419**	,507**	,544**	,587**	1		
Yapay Zekâ Genel	3,2304	,596	,815**	,786**	,388**	,422**	,421**	,373**	,405**	1	
Dijital Farkındalık Genel	3,5957	,662	,504**	,328**	,793**	,751**	,740**	,808**	,751**	,523**	1

*p<0,05 düzeyinde anlamlı

**p<0,01 düzeyinde anlamlı

Çizelge 4'de yer alan veriler incelendiğinde katılımcıların yapay zekâ genel tutum ve dijital farkındalık düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu; yapay zekâ pozitif tutum algısının ortalamanın üzerinde, negatif tutum algısının ise ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Ayrıca, dijital farkındalık algısına ilişkin tüm alt boyutları ise ortalamanın üzerindedir.

Değişkenler arası ilişkileri belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi bulguları incelendiğinde, yalnızca yapay zeka ölçeği negatif tutum boyutu ile dijital farkındalık ölçeği boyutlarından sosyal iletişim ve olumlu etkiler boyutları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Analiz bulguları, dijital farkındalık algısı genel düzeyi ile yapay zekâ algısı genel düzeyi arasında orta düzeyli anlamlı ve pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir.

Çizelge 5: Dijital Farkındalığın Yapay Zekâ Tutumu Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar		
	β	Sh	β	t	p
Sabit	1,718	0,328		5,243	0,000
Dijital Farkındalık	0,581	0,100	0,523	5,828	0,000

Bağımlı Değişken: Yapay Zekâ Genel Tutum; R= .523, R^2= .274, F= 33,966, p=.000

Bulgular, dijital farkındalığın yapay zekâ tutumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisinin olduğunu göstermektedir (p<0,05). Bir başka ifadeyle, dijital farkındalık algısında meydana gelen 1 birimlik artış, yapay zekâ genel tutumunda %58'lik (β = 0,581) bir artışa neden olmaktadır.

3.4.4. Demografik Değişkenler Açısından Dijital Farkındalık ve Yapay Zekâ Düzeylerine İlişkin Farklılık Analizleri

Araştırmanın değişkenlerine ilişkin ortalamaların cinsiyet, yaş, mezun olunan lise, eğitim gördüğü sınıf, internet kullanım süresi ve yapay zekâya ilişkin bilgi düzeyi değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile değerlendirilmiştir.

Çizelge 6: Cinsiyet Değişkeni t Testi Bulguları

Değişkenler	Grup	□	ss	P
Pozitif Tutum	Kadın	3,43	0,703	0,452
	Erkek	3,56	0,886	
Negatif Tutum	Kadın	3,01	0,646	0,637
	Erkek	2,92	0,853	
Dijital araç kullanımının riskleri	Kadın	3,55	0,708	0,506
	Erkek	3,68	1,172	
Olumlu Etkiler	Kadın	3,37	0,786	0,304
	Erkek	3,56	0,963	
Olumsuz Etkiler	Kadın	3,61	0,725	0,307
	Erkek	3,43	0,879	
Etik_Yasal Boyut	Kadın	3,87	0,759	0,352
	Erkek	3,65	1,210	
Sosyal-İletişim Boyutu	Kadın	3,68	0,775	0,832
	Erkek	3,72	1,006	
Yapay Zekâ Genel	Kadın	3,22	0,561	0,863
	Erkek	3,24	0,667	
Dijital Farkındalık Genel	Kadın	3,58	0,519	0,913
	Erkek	3,60	0,880	

Çizelge 6 incelendiğinde gerek yapay zekâ tutumu genel düzeyi ve alt boyutları düzeyinde, gerekse dijital farkındalık genel düzeyi ve alt boyutları düzeyinde katılımcıların cinsiyetleri bakımından anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Çizelge 7: Yaş Değişken i ANOVA Bulguları

	17- 19 yaş aras		**20-22 yaş arası**		**23-25 yaş aras**		**26 yaş ve üzeri**		**ANOVA Sonuçları**	
Değişkenler	**Ort.**	**ss.**	**Ort.**	**ss.**	**Ort.**	**ss**	**Ort.**	**ss.**	**F**	**p**
Pozitif Tutum	3,50	0,824	3,56	0,704	3,46	0,812	3,11	0,818	0,997	0,398
Negatif Tutum	2,76	0,670	3,04	0,759	3,01	0,834	3,20	0,426	1,252	0,296
Dijital araç kullanımının riskleri	3,35	0,841	3,79	0,835	3,64	1,080	3,41	0,891	1,445	0,235
Olumlu Etkiler	3,30	0,768	3,64	0,865	3,30	1,036	3,12	0,567	1,688	0,175
Olumsuz Etkiler	3,59	0,695	3,60	0,834	3,58	0,692	3,22	0,876	0,719	0,543
Etik_Yasal Boyut	3,64	0,849	3,99	0,987	3,73	0,952	3,54	0,922	1,108	0,350
Sosyal-İletişim Boyutu	3,72	0,678	3,75	1,005	3,80	0,897	3,33	0,494	0,795	0,500
Yapay Zekâ Genel	3,13	0,584	3,30	0,603	3,24	0,699	3,15	0,475	0,508	0,678
Dijital Farkındalık Genel	3,48	0,570	3,74	0,698	3,58	0,753	3,31	0,512	1,596	0,196

Çizelge 7 incelendiğinde gerek yapay zekâ tutumu genel düzeyi ve alt boyutları düzeyinde, gerekse dijital farkındalık genel düzeyi ve alt boyutları düzeyinde katılımcıların yaşları bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Çizelge 8: Mezun Olunan Lise Değişkeni t Testi Bulguları

Değişkenler	**Grup**	□	**ss**	**P**
Pozitif Tutum	Meslek Lisesi	3,40	0,809	0,480
	Diğer	3,52	0,750	
Negatif Tutum	Meslek Lisesi	2,99	0,707	0,879
	Diğer	2,97	0,735	
Dijital araç kullanımının riskleri	Meslek Lisesi	3,64	0,687	0,712
	Diğer	3,57	0,994	
Olumlu Etkiler	Meslek Lisesi	3,44	0,788	0,964

	Diğer	3,43	0,891	
Olumsuz Etkiler	Meslek Lisesi	3,53	0,800	0,900
	Diğer	3,55	0,773	
Etik_Yasal Boyut	Meslek Lisesi	3,70	0,828	0,478
	Diğer	3,85	1,000	
Sosyal-İletişim Boyutu	Meslek Lisesi	3,76	0,788	0,591
	Diğer	3,66	0,899	
Yapay Zekâ Genel	Meslek Lisesi	3,20	0,649	0,717
	Diğer	3,24	0,570	
Dijital Farkındalık Genel	Meslek Lisesi	3,60	0,602	0,950
	Diğer	3,59	0,699	

Çizelge 8 incelendiğinde gerek yapay zekâ tutumu genel düzeyi ve alt boyutları düzeyinde, gerekse dijital farkındalık genel düzeyi ve alt boyutları düzeyinde katılımcıların mezun oldukları lise bakımından anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Çizelge 9: Sınıf Değişkeni t testi Bulguları

Değişkenler	**Grup**	□	**ss**	**P**
Pozitif Tutum	1.Sınıf	3,51	0,767	0,729
	2.Sınıf	3,45	0,777	
Negatif Tutum	1.Sınıf	2,86	0,589	0,205
	2.Sınıf	3,06	0,793	
Dijital araç kullanımının riskleri	1.Sınıf	3,38	0,799	0,060
	2.Sınıf	3,74	0,930	
Olumlu Etkiler	1.Sınıf	3,33	0,653	0,315
	2.Sınıf	3,50	0,962	
Olumsuz Etkiler	1.Sınıf	3,44	0,692	0,288
	2.Sınıf	3,62	0,830	
Etik_Yasal Boyut	1.Sınıf	3,54	0,847	**0,029**

	2.Sınıf	3,97	0,966	
Sosyal-İletişim Boyutu	1.Sınıf	3,69	0,659	0,928
	2.Sınıf	3,70	0,975	
Yapay Zekâ Genel	1.Sınıf	3,18	0,474	0,590
	2.Sınıf	3,25	0,669	
Dijital Farkındalık Genel	1.Sınıf	3,45	0,531	0,096
	2.Sınıf	3,69	0,728	

Çizelge 9 incelendiğinde gerek yapay zekâ tutumu genel düzeyinde katılımcıların sınıfları bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Dijital farkındalık değişkeninde ise sadece etik ve yasal boyut düzeyinde anlamlı bir farklılık ($p<0,05$) gözlenmektedir.

Çizelge 10: Yapay Zekâ Bilgi Düzeyi Değişkeni ANOVA Bulguları

	Evet		**Hayır**		**Kısmen**		**ANOVA Sonuçları**	
Değişkenler	**Ort.**	**ss.**	**Ort.**	**ss**	**Ort.**	**ss.**	**F**	**p**
Pozitif Tutum	3,77	0,831	2,78	0,794	3,38	0,678	5,094	**0,008**
Negatif Tutum	2,99	0,815	2,76	0,753	2,99	0,675	0,246	0,783
Dijital araç kullanımının riskleri	3,70	0,936	4,16	1,314	3,50	0,822	1,533	0,222
Olumlu Etkiler	3,57	0,986	3,00	1,392	3,40	0,851	1,089	0,341
Olumsuz Etkiler	3,70	0,669	3,65	0,993	3,46	0,812	1,038	0,358
Etik_Yasal Boyut	3,94	0,871	4,20	1,3038	3,69	0,940	1,201	0,306
Sosyal-İletişim Boyutu	4,00	0,763	4,13	0,900	3,50	0,857	4,156	**0,019**
Yapay Zekâ Genel	3,38	0,670	2,77	0,710	3,19	0,526	2,668	0,075
Dijital Farkındalık Genel	3,75	0,643	3,77	1,067	3,49	0,626	1,642	0,199

Çizelge 10 incelendiğinde katılımcıların yapay zekâ bilgi düzeylerinin sadece yapay zekâ pozitif tutum boyutu ile dijital farkındalık sosyal iletişim boyutunda anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Yapılan Tukey testi sonucunda bu farklılığın, yapay zekâ algısı pozitif tutum boyutu için evet ve hayır diyen katılımcılar arasındaki farklılıktan kaynaklandığı belirlenmiştir. Bulgular, yapay zekâ konusunda bilgi sahibi olduğunu ifade eden katılımcıların, pozitif tutum ortalamalarının bilgi sahibi olmadığını ifade eden katılımcılara göre anlamlı

şekilde yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital farkındalık sosyal iletişim boyutu için farklılık ise evet ve kısmen cevabı veren katılımcılar arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Yine bulgular, yapay zekâ konusunda kısmen bilgi sahibi olduğunu ifade eden katılımcıların dijital farkındalığın sosyal iletişin boyutu düzeylerinin, bilgi sahibi olduğunu ifade eden katılımcılardan anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 11: İnternet Kullanım Değişkeni ANOVA Bulguları

	0-60 Dakika		61-120 Dakika		121-180 Dakika		181-240 Dakika		241 ve Üzeri Dakika		ANOVA Sonuçları	
Değişkenler	**Ort.**	**ss.**	**Ort.**	**ss.**	**Ort.**	**ss.**	**Ort.**	**ss**	**Ort.**	**ss.**	**F**	**p**
Pozitif Tutum	3,33	0,995	3,35	0,619	3,26	0,692	3,49	0,743	3,94	0,836	2,588	**0,042**
Negatif Tutum	3,61	0,832	3,17	0,509	2,81	0,799	2,83	0,465	3,02	0,856	2,179	0,078
Dijital araç kullanımının riskleri	3,66	1,324	3,57	0,871	3,56	0,894	3,40	0,784	3,88	0,897	0,758	0,555
Olumlu Etkiler	3,36	0,843	3,45	0,677	3,31	0,890	3,33	0,815	3,74	0,972	0,877	0,481
Olumsuz Etkiler	3,79	0,714	3,66	0,856	3,41	0,851	3,54	0,645	3,59	0,787	0,456	0,767
Etik_Yasal Boyut	4,16	0,691	4,05	0,914	3,47	0,990	3,82	0,981	3,92	0,835	1,569	0,190
Sosyal-İletişim Boyutu	3,16	1,206	3,82	0,737	3,52	0,833	3,76	0,830	3,96	0,867	1,466	0,220
Yapay Zekâ Genel	3,47	0,878	3,26	0,418	3,04	0,595	3,16	0,489	3,48	0,679	2,000	0,102
Dijital Farkındalık Genel	3,61	0,732	3,67	0,598	3,45	0,714	3,53	0,612	0,670	3,81	0,949	0,440

Çizelge 11 incelendiğinde katılımcıların internet kullanım sürelerinin sadece yapay zekâ pozitif tutum boyutu düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Yapılan Tukey testi sonucunda bu farklılığın, günde ortalama 121-180 dakika internet kullanan katılımcılarla 241 dakika ve üzeri internet kullanan katılımcılar arasındaki farklılıktan kaynaklandığı belirlenmiştir. Bulgulara göre, 241 dakika ve üzeri internet kullanan katılımcıların yapay zekâya ilişkin pozitif tutum ortalamaları, 121-180 dakika internet kullanan katılımcılardan anlamlı şekilde yüksektir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, muhasebe ve vergi bölümü öğrencilerinin yapay zekâya ilişkin tutumları ile dijital farkındalık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin genel olarak yapay zekâya yönelik olumlu tutum geliştirdiklerini ve dijital farkındalık düzeylerinin tüm alt boyutlarda ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, dijital farkındalığın yapay zekâ tutumu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Regresyon analizi bulgularına göre, dijital farkındalık düzeyindeki her 1 birimlik artış, yapay zekâya ilişkin tutumda %58 oranında artışa yol açmaktadır.

Bu bulgu, dijital bilinç düzeyinin bireylerin teknolojiye yönelik algılarını ve kabullerini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Literatürde yer alan benzer araştırmalarla uyumlu olarak, bireyin dijital okuryazarlık düzeyinin yapay zekâ gibi yeni nesil teknolojilere karşı tutumlarını şekillendirdiği söylenebilir (Schepman & Rodway, 2020; Karakuş & Kılıç, 2024). Özellikle muhasebe gibi teknolojik dönüşüm sürecinde olan mesleklerde, bu ilişki mesleki yeterlilik ve adaptasyon açısından oldukça kritiktir.

Demografik değişkenler açısından değerlendirildiğinde, öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, sınıf düzeyi ve mezun oldukları lise türü ile yapay zekâya ilişkin tutumları ve dijital farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bununla birlikte, yapay zekâ hakkında bilgi sahibi olduğunu belirten öğrenciler, bilgi sahibi olmayanlara kıyasla daha olumlu tutum sergilemiştir. Ayrıca internet kullanım süresi ile yapay zekâ pozitif tutumu arasında anlamlı bir fark bulunmuş; günlük internet kullanım süresi yüksek olan öğrencilerin teknolojiye karşı daha olumlu yaklaştığı görülmüştür.

Araştırmanın bulguları doğrultusunda çeşitli uygulayıcı, politika yapıcı ve akademik çevrelere yönelik öneriler sunulmuştur:

- Muhasebe eğitimi müfredatına “Yapay Zekâ ve Muhasebe Teknolojileri”, “Veri Analitiği” ve “Dijital Etik” gibi derslerin eklenmesi önerilmektedir.
- Dijital farkındalık düzeyinin artırılmasına yönelik seminerler, atölyeler ve uygulamalı eğitim programları, öğrencilerin teknolojik yeterliliklerini güçlendirmede etkili olacaktır.
- Serbest muhasebeci ve mali müşavir odaları gibi meslek örgütlerinin, dijitalleşme temelli mesleki gelişim programları düzenlemesi önem arz etmektedir.
- Gelecek araştırmalar, farklı üniversitelerde daha geniş örneklemlerle ve nitel yöntemlerle yürütülerek bulguların derinlemesine analiz edilmesini sağlayabilir.

Sonuç olarak, dijital farkındalık ile yapay zekâ tutumu arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışma, muhasebe eğitiminin dijital dönüşüm sürecine uyum sağlaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının bu dönüşümü destekleyecek politikaları benimsemesi, öğrencilerin mesleki yeterliliklerinin artırılmasında ve yapay zekâ teknolojilerinin etkin kullanımında belirleyici rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Altun, O., & Yukselturk, E. (2024). Lise Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlik Ve Siber Güvenlik Farkindaliklarinin İncelenmesi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 321-346.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 179–211. https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T

Ates, S., & Küçük, S. (2023). Öğretmenlerin Bilgi Güvenliği Farkındalık ve Dijital Okuryazarlık Durumlarının İncelenmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 491-534.

Büyüköztürk, Ş. (2015). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Cirban Ekrem E, Uçman S, Kabadayi R, Yiğit Mc. (2024).Hemşirelik Öğrencilerine Verilen Dijital Dünyaya Yönelik Farkındalık Eğitiminin Dijital Okuryazarlık, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi. MAUNSagBil.Derg.: 4(1); 14-26.

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly, 13*(3), 319–340. https://doi.org/10.2307/249008

Göldağ, B. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri İle Dijital Veri Güvenliği Farkındalık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 12(3), 82-100. https://doi.org/10.19160/e-ijer.950635

Karakuş, İ., & Kılıç, F. (2024). Dijital farkındalık algısı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Kesit Akademi Dergisi, 10(38), 132–158. https://doi.org/10.29228/kesit.75135

Kaya, F., Aydın, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O., & Demir Kaya, M. (2022). The roles of personality traits, AI anxiety, and demographic factors in attitudes towards artificial intelligence. International Journal of Human–Computer Interaction.

Özerbaş, M. A., Mayrambeg Kızı, A., & Safi, B. N. (2023). Kırgızistan'daki Üniversite Öğrencilerinin Dijital Veri Güvenliği Farkındalık Düzeyleri. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 21(1), 383-401. https://doi.org/10.37217/tebd.1193412

Schepman, A., & Rodway, P. (2020). Initial validation of the general attitudes towards Artificial Intelligence Scale. Computers in Human Behavior Reports, 1, 100014.

Sipahi, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2008). Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Teo, T. (2011). Factors Influencing Teachers' Intention To Use Technology: Model Development And Test. Computers & Education, 57(4), 2432-2440. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.06.008

Venkatesh, V., & Bala, H. (2008). Technology Acceptance Model 3 and a research agenda on interventions. Decision Sciences, 39(2), 273–315. https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.2008.00192.x

DİJİTALLEŞMENİN YEŞİL ÜRÜN İHRACATI ÜZERİNE ETKİLERİ
THE IMPACTS OF DIGITALIZATION ON GREEN PRODUCT EXPORTS

Yüksek Lisans Öğrencisi Begüm ERDEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi

begum.erden@usr.aku.edu.tr - 0009-0006-5883-9783

Dr. Öğr. Fuat ÖZ

Afyon Kocatepe Üniversitesi

fuat.oz@gmail.com - 0000-0002-9034-5605

ÖZET

Toplum dijital bilgi çağına girdikçe, bilgi teknolojisi uluslararası ticaret kalıplarını temelden dönüştürmekte ve sürdürülebilir ekonomik ilerlemeye giderek daha fazla katkıda bulunmaktadır. Gelişmelere rağmen, dijitalleşmenin yüksek teknolojili ihracatı sürdürülebilirlik kapsamında nasıl etkilediği konusunda hala sınırlı araştırma bulunmaktadır.

Bu çalışma, gezegenin korunması düşüncesinin yaygınlaşmaya başladığı evreden günümüz duyarlılığında yaşanan gelişmelerin etkinliğinde yeşil inovasyona teknolojik bileşenlerin eklenmesi sürecini değerlendirmektedir. Çalışmanın odak noktası, dijitalleşmenin sürdürülebilir ihracata katkı payının ne ölçekte olduğudur.

Bu çerçevede dijital dönüşümün, yeşil ürünlerin üretim, dağıtım ve ihracat süreçlerinde nasıl bir kolaylaştırıcı rol üstlendiği analiz edilmekte; teknolojik gelişmelerin, çevreye duyarlı ticaret yapısının oluşturulmasına nasıl katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Literatürde yer alan bulgular, dijitalleşmenin sadece üretkenlik artışına değil, aynı zamanda çevresel standartlara uyum, pazar ihtiyaçlarının daha sağlıklı analiz edilmesi ve uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yönelik önemli fırsatlar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bildiride, söz konusu etkilerin daha derinlemesine ve niteliksel olarak analiz edilebilmesi amacıyla derinlemesine görüşme (röportaj) yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemle, dijitalleşmenin yeşil ihracat üzerindeki etkilerine dair farklı paydaşlardan edinilecek görüşlerle, sürece ilişkin uygulamalı ve çok boyutlu bir perspektif geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Sürdürülebilirlik, Yeşil İhracat, Yeşil Ürün, Dijital Ticaret

ABSTRACT

As societies enter the digital information age, information technology is fundamentally transforming international trade patterns and increasingly contributing to sustainable economic development. Despite these advancements, there is still limited research on how digitalization influences high-tech exports within the framework of sustainability.

This study evaluates the integration of technological components into green innovation processes, in the context of growing environmental awareness and the evolution of sensitivity toward planetary protection. The primary focus is to examine the extent to which digitalization contributes to sustainable exports.

Within this framework, the research analyzes how digital transformation facilitates the production, distribution, and export processes of green products, and how technological advancements support the development of environmentally conscious trade structures. Findings from the existing literature indicate that digitalization not only enhances productivity but also offers significant opportunities for compliance with environmental standards, better analysis of market needs, and increased international competitiveness.

To conduct a more in-depth and qualitative analysis of these effects, this study will employ the in-depth interview method. Through gathering perspectives from various stakeholders on the effects of digitalization on green exports, the research aims to develop a multi-dimensional and practice-oriented perspective on the process.

Keywords: Digitalization, Sustainability, Green Export, Green Product, Digital Trade

1.GİRİŞ

Günümüz dünya düzeninde ayrılmaz bir parça haline gelen çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik ve sosyal kalkınma açısından önem taşımaktadır. Bireyler ve kurumları çevre dostu tüketim modellerine yönlendirilmesinde; iklim değişikliği, doğal kaynakların hızla tükenmesi ve çevresel kirlilik gibi olaylar neden olmuştur. Bu dönüşüm bilinçsiz üretim ve tüketim alışkanlıklarını yeşil, yani çevre dostu alışkanlıklara doğru kaydırmaya başlamıştır, aynı zamanda da ulusal ve uluslararası ticaret dinamiklerinin de yeniden şekil almasına yönlendirmiştir. Yeşil ürünler yaşam kalitesini çeşitli açılardan arttırmaya yönelik bakış açısı taşımaktadır. Çevre dostu üretim süreçleri, geri dönüştürülebilirlik ve düşük karbon ayak izi gibi eylemler, ekosistemleri koruyarak biyoçeşitliliği artırmaya fayda sağlarken de gezegenimizin gelecek nesillere daha iyi bir yer bırakılması konusunda önem taşımaktadır (Kaytancı ve Çuhadar 2023: 1130). Yeşil ürünler, ekolojik açının yanı sıra hem ekonomik açıdan hem de sosyal faydalar sağlamaktadır.

Teknolojik gelişmelerin getirisi olan dijitalleşme, yeşil dönüşümün hızlanmasında etkili ve kritik bir rol taşımaktadır. Dijitalleşmiş teknolojiler, yeşil ürün üretimi ve tahsis edilme süreçlerini kolaylaştırarak lojistik alanında, pazarlama unsurlarında ve takip mekanizmalarında verimin daha yüksek seviyeye ulaşmasına öncülük etmiştir. Küreselleşme sürecini bireyler için yeşil ürünlere ulaşma imkanını daha kolaya indirgemiştir. Çevrimiçi platformlar ve dijital pazarlama stratejileri, şeffaf ve izlenilebilirlik gibi kavramların üretilmesini sağlayarak çalışma

istihdamında yeni alanlar oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda dijitalleşme, yeşil ürün ticaretini ve yeşil ekonomiye geçişi hızlandırırken çevresel sürdürülebilirliğe yönelik bir bilincin oluşmasını da desteklemektedir.

Bu çalışmanın amacı, dijital gelişmelerin yeşil ürünlerde ihracat bakımından etkilerini çok yönlü açılardan incelemektir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ÇEVRE BİLİNCİ

19. yüzyılda hızla artış gösteren nüfus yoğunluğu dünyanın doğa dengesi üzerinde olumsuz nedenlere yol açmaya başlamıştır. Dünya kaynaklarının, tahrip edici kullanım taleplerine karşı olumsuz sinyal göstermesiyle insan varlığının ihtiyaçlarını karşılamayacağı korkusu yaratmıştır. Buna karşı olarak da toplumun günlük hayatını sürdürebilmesi için doğal kaynakların dikkatle kullanılması gerektiği düşüncesini oluşturmuştur. Çevrecilik farkındalığı insanların doğa ile olan ilişkisine yönelik bir bilinçlenme kazanmasıyla oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda keşfedilen sanayi gücü çevre sağlığını etkilemek üzere işlemeye başlamıştır. Geçen süre boyunca bu kıt kaynakların kullanım biçimleri, oluşan fabrika atıkları, hava kirliliği gibi tehlikeli belirtiler ise belirli bir kesimi rahatsız etmeye başlamıştır. Gözlemlenebilen çevresel bozulmalar bu dönemde, doğanın korunması gerektiğini anlatan ilk bilimsel çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

1864 yılında yayınlanan George Perkins Marsh'ın ele aldığı *Man an Nature* adlı kitap, kaynakların sınırsız olmadığını ve günün birinde tükeniş yaşanma ihtimali olduğunu insan faaliyetlerinin de bu düşünceyle gelişmesi gerektiğini anlatan önemli bir eserdir. Marsh'ın düşüncesi, insanın doğayla uyum içinde bütünleşebilmesi gerektiği şeklinde paylaşılmıştır. Çevrecilik adına gerçekleştirilmiş ilk eserlerden biri olarak örnek oluşturmuştur (akt. Kılınç, 2013: 64).

Doğa bilinci, halkın çevre koruma ve çevre sorunlarına dair çözümler üretilmesi için devlet yetkililerine yönelik baskılar oluşturmaya başlamasıyla ciddiye alınmaya başlanmış bir problem olarak gelişmiştir. Birçok çevre aktivistlerinin göstermiş olduğu çabalar sayesinde halk ve hükümet tarafından problemler ciddiye alınmaya başlamıştır. Amerika'da çevre koruma hareketinin öncülerinden birisi olarak görülen 1868 yılında John Muir, Yosemite Ulusal Parkı'nın kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Doğal alanların insan faaliyetlerinden korunması gerektiğini ve biyolojik çeşitliliğin önemini vurgulayarak koruma bilincinin temellini atmıştır (Büyüktuncay, 2017: 17).

Bir başka örnek olarak da Hugh Cleghorn, bitkibilimlerine duyduğu ilgi sayesinde yıllar boyunca gerçekleştirdiği araştırmalar sonucunda Hindistan'da tarımın başarısızlığının temel problemlerinden bahsetmeye başlamıştır. Ardından Hindistan yönetiminin dikkatini ve desteğini kazanmasıyla Hindistan'ın ilk orman koruma kurumu olan Madras Forest Department'ın kurulmasına öncülük etmiştir. İngiliz sömürgeleşmesinin bölgedeki çevresel tüketiminde artış yaşattığını ve etkilerinin tahrip olarak yansıdığını fark ederek hükümetle birlikte Hindistan ormanlarının korunmasını sağlamıştır (Çelik ve Çoker, 2021: 385).

Gelişen çevreci yönelimin problemleri benimseyen ve çevreyi iyileştirmeye çabalayan yönü görülmeye başlanmıştır. Bu konuda baskı hisseden taraf ise savurgan üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Yeşil ürün, yeşil tedarik zinciri, sürdürülebilirlik, yeşil duyarlılık ve yeşil uygulamaları gibi terimler çevre koruma ihtiyacı üzerine zamanla gelişmiştir. Günümüze kıyasla o dönemlerde teknolojinin sınırlı olması yeşil düzenlemelerin işleyişini çevre koruma yasaları ve politikaları kapsamında sınırlamaktaydı. Bununla birlikte yeşil enerji projeleri tasarlanarak yenilenebilir enerji kaynakları, fosil yakıtların yerine geçmesi gereken alternatifler olarak tanıtılmıştır fakat enerji dönüşümünün yaygınlaşmasının önünde yetersiz teknoloji kısıtlaması bulunmaktadır. Geri dönüşüm programları ve atık yönetimi uygulamaların yapı taşı haline gelmiştir, çevresel eğitim ve farkındalık kampanyaları gibi eğitsel projelerle desteklenmiştir.

Günümüzde ise hızla gelişen teknoloji seviyesi dünya üzerinde daha rahat kontrole erişilmesini sağlamaktadır. Teknolojik araçların çevre koruma çalışmalarına entegre edilmesiyle yeşil düzenlemeler yol katetmiştir. Yeşil düzenlemelerin sadece kapsamını genişletmekle kalmayarak aynı zamanda çevreyle ilgili problemlerin çözümünde daha yenilikçi ve verimli yöntemler sunmuştur. Önceden planlanan çevresel kalkınma projelerinde teknolojik imkansızlıkların yarattığı bütçe zorlamaları, uygulamada verimsizlik gibi problemlerin ortadan kalkmış olduğu gözlemlenebilmektedir.

2.2. YEŞİL ÜRÜN VE YEŞİL İHRACAT

Yeşil ürün, çevre sağlığına önem verilen özelliklere sahip, sürdürülebilir üretim kaynakları yöntemleriyle üretilmiş olmaktadır. Yaşam döngüsü boyunca çevre zararını minimum ölçüde tutan ve kullanım ömrü sonunda geri dönüşüm veya biyobozunur özellikleriyle atık miktarında azalış yaratan ürünleri ifade etmektedir. Yeşil kapsamındaki ürünler, genel olarak karbonsuzlaştırma çabasına katkı sağlayan, hammaddelerinde kıt kaynakların sorumlu bir şekilde temin edilmesi beklenen ürün grubu olmaktadır.

Yeşil ürün üretimi ve tüketiminin yaygınlaşması teknolojik bulguların desteklemesiyle artış göstermiştir. Yeşil inovasyon olarak kabul edilen kavram; yeşil teknolojinin geliştirilmesi ve yenilenmesi sürecini ifade eder. Bilim insanları ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından yapılan tanımlamalara göre, yeşil teknoloji; kaynakları daha verimli kullanan, üretim süreçlerinde temizliği artıran ve kirliliği engelleyen teknik çözümlerden oluşur. Yeşil inovasyon, ürünlerin üretim başlangıcında ve sürecinde daha titiz bir içerik oluşmasını sağlarken üretimin sonunda oluşan atıkların da verimlilik düzenini artıracak şekilde işlenmesine yol açmaktadır (Chai, 2022: 1280).

Yeşil ürünler geleneksel mallara kıyasla ticarette daha fazla karmaşıklık sunar, ancak ihracat kalitelerini ele alan sınırlı literatür bulunmaktadır ve kaliteyi artırmanın yolu belirsizdir bundan dolayı ise emek, sermaye ve teknoloji, yeşil ürünlerin kalitesini artırmayı hedefleyen ihracatçı işletmeler için gereklidir. (Ou vd., 2025: 2)

Firmalar sıklıkla, akıllı üretim teknolojileri ve yeşil iş stratejilerini kapsayan yeşil ürün ihracatı inisiyatiflerine sahip olma konusunda eksiklik yaşamaktadır. Ancak, yeni teknolojik devrimin başlamasıyla dijital teknolojiler hem üretkenliği büyük ölçüde artırmış hem de birçok yeşil

inovasyonun önünü açmıştır (Wang vd., 2024: 1). Stratejik açıdan detaylı analizler doğrultusunda firmalar teknolojik kararlar almaktadır çünkü rekabet ve piyasa koşullarının tanınması, yapılacak değişiklikler için doğal kaynakların belirlenmesi ve teknolojik değişikliklerden doğacak fayda ve risklerin değerlendirilmesi gerekmektedir (Kim ve Chung, 2024: 4). Bu maddeler doğrultusunda alınması gereken kararlar, firmanın geleceğinin ne doğrultuda değişeceği ihtimalini taşımaktadır.

Teknolojik değişikliklere gidilme aşamasında; sürdürülebilir ürün inovasyonuna katılım çağrıları ve bu yönde düzenlenen kuruluşların ve programların sayesinde fiile geçilmelerde artış gözlemlenmektedir. Yaşam döngüsüne kazandırılan ürünlerin üretim ve tahsis evrelerinde yeşil ticaret politikalarına uyum sağlanması durumu yaygınlaşmıştır. Fakat tüketiciler üzerinde yapılan araştırmalarda kullanıcıların yeşil ürünlerin güvenirliliği konusunda şüpheler taşıdıkları bulgusuna varılmıştır (akt. Aksu S., 2019: 24). Bazı işletmelerin yeşil üretim yaptıklarına dair inandırıcı olmayan açıklamalarından dolayı doğa dostu üretilen ürünlere karşı kamuoyunda güvensizlik yaşanmaktadır (Alnıaçık vd., 2010: 88).

2.3. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL TİCARET

Küresel ekonominin dönüşümündeki rolünü dijitalleşme şekillendirmiştir. Dijitalleşme, sadece küresel ekonominin dönüşümünü hızlandırmakla kalmayıp aynı zamanda işletmelerin iş yapma biçimlerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. İhracat süreçleri, üretim, pazarlama, lojistik ve müşteri ilişkileri gibi alanlarda, dijitalleşme yenilikçi çözümler sağlamaktadır (Akar vd., 2024: 134). Ekonomik faaliyetlerde dijital dönüşüm, üretim ve dış ticaret süreçlerini yeniden şekillendirerek, dijital ekonominin temel bir yaklaşım olarak öne çıkmasına olanak tanımaktadır (Konak, 2022: 40).

Dijitalleşme, ekonomik paydaşlar arasında eş zamanlı etkileşim imkânı sunarak maliyetlerin düşürülmesine katkı sağlamakta ve fiziksel sınırları kaldırarak ekonomik faaliyetlerin elektronik bir platformda gerçekleşmesine olanak tanımaktadır (Konak, 2022: 45). Geleneksel ihracat yöntemlerinin dışına çıkarak E- ticaret platform kullanımlarının yaygınlaşması beraberinde gelmektedir bu da müşteri bulma kolaylığına erişmek anlamına gelmektedir (Akar vd., 2024: 134). Uluslararası ihracat hacminin büyümesi gelişen dijital teknolojilerin; özellikle iletişim ve ulaştırma teknolojilerinin sayesinde istihdam seviyesi artmıştır. Yeni dijital teknolojilerin, küreselleşme penceresinden bakıldığında yeni ticareti yapılabilir ürünler yaratması, ihraç edilen malların kalitesini artırması ve bunun sonucunda da etkili pazarlama yapılması beklenmektedir (akt. Kim ve Chung, 2024: 2).

Ek olarak, araştırmalar sonucunda; Dijital teknolojiler, enerji ve malzeme kullanımını azaltarak yeşil üretim süreçlerini optimize eder, maliyetleri düşürür ve ihracat rekabet gücünü artırmaktadır. Veri analitiği, sensörler ve simülasyonlar, yeşil ürünlerin tasarımını ve kalitesini iyileştirirken, dijital platformlar ihracatçıların talep analizi yapmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, dijital teknolojiler, yeşil ürünlerin etkin pazarlanmasını sağlayarak uluslararası farkındalık ve rekabet gücünde artış göstermektedir, böylece ihracat kapasitesine de yansımaktadır. Nesnelerin İnterneti ve blok zinciri, tedarik zincirinde çevresel standartlara uyumu garanti etmektedir (Wang vd., 2024: 3).

Tong ve Chen'ın araştırmalarını aktaran bir çalışmada "Yeni teknolojik devrim dalgasının giderek derinleştiği bu dönemde, dijital ekonominin entelektüel sermaye avantajlarını sonuna kadar kullanarak ticari ürün kalitesini yükseltmesi ve küresel ticaret rekabetinde karşılaştırmalı üstünlük noktalarına odaklanması stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir." şeklinde bir çıkarım yapılmıştır (akt. Liang ve Tan, 2024: 3). Aynı zamanda bu çalışma dijital ekonominin ürün ihracatına üç temel katkı sağladığını savunmaktadır: İlk olarak teknoloji yayılımı yani, global pazarda yerli üretim endüstrilerin etkileşimini güçlendirerek teknolojik gelişmişlik seviyesinin artışı, ikinci olarak da talep yönetimi gelmektedir, ağ tabanlı platformlar desteğiyle dış pazar ihtiyacının hızla tespit edilebilir ve kolayca ürün gelişimi gerçekleştirilebilir. Son olarak ise tedarik zinciri verimliği sayesinde üretim, tedarik ve pazarlama süreçlerinin dijitalleşme kapsamında verimliliğin artacağı ve ihracat ürünlerinin değerinde yükseliş gerçekleşeceğinden bahsedilmektedir (Liang ve Tan, 2024).

3. LİTERATÜR TARAMASI

İklim değişikliklerinin ve kirlilik emisyonlarının sonucundan doğan küresel çevre krizleri yeşil kapsamda ekonomik uygulamaları gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen politika ve stratejiler, çevresel etkileri azaltırken ekonomik büyümeyi de hedeflemektedir. Çin'de gerçekleştirilen bir literatürde dijitalleşmenin sonucunda oluşan dijital ekonominin Çin'den gelen yeşil ürünlerin ihracat kalitesini önemli ölçüde iyileştirdiğini hem istatistiksel hem de ekonomik olarak göstermektedir (Ou vd., 2025). Dijital teknolojilerin sadece üretim süreçlerini değil, aynı zamanda ihracat performansını da olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır.

Bu yaklaşımla bağlantılı olarak, araştırılan bir başka konu ise yeşil uygulamaların hayata geçirilmesine yönelik kurumsal teşviklerin başarıyla sonuçlandığı yönündedir. Singh ve ark. tarafından 2024 yılında oluşturulan bir makalede kurumsal destek ile yeşil ihracat hazırlığı, yeşil ihracat faaliyetleri ve yeşil yenilik arasında güçlü bir bağ olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, teşvik edici kurumsal ortamların KOBİ'lerin yenilikçi uygulamalar ve çevresel sorumluluk benimsemelerinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, yeşil ihracat hazırlığı ile yeşil ihracat stratejisi arasındaki pozitif ilişki, bir firmanın sürdürülebilir ihracat faaliyetlerine yönelik stratejik yönelimini belirlemede operasyonel hazırlığın önemini daha da güçlendirmiştir (Singh vd., 2024).

Yeşil ihracatın başarısını etkileyen faktörler arasında inovasyonun ve uluslararası iş birliklerinin rolü de dikkat çekicidir. Fabrizi ve ark. gerçekleştirdiği bir çalışmada 2003-2015 döneminde 26 Avrupa ülkesi için yeşil ihracat üzerinde yeşil inovasyonun ve Avrupa çevre araştırma programlarına katılımın etkisini global ticaretin teknoloji açığı bakımından inceleme yapılmıştır. Sonucunda ise çevresel ihracat, bir yandan temiz teknolojilerle kirliliği düşürürken, diğer yandan artan üretimle kirliliği yükseltebilir olduğu gözlemlenmiştir. Net etki ise, bu ikisinin dengesine bağlı olduğu yönünde bulgulanmıştır. Başarı için ulaşılan çıkarım ancak yeşil ihracatın sadece miktar değil, kalite odaklı olması ve yeniliklerin yaygınlaşması gerektiği yönündedir (Fabrizi vd., 2024).

Tüm bu literatürlere eklenmesi önerilen başka bir nokta, dijitalleşmenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısı, yüksek teknoloji ihracatı üzerinden de somut biçimde gözlemlenebilir

olmasıdır. Genhua ve ark. (2025)'e göre; Sürdürülebilir ekonomik kalkınmasında yüksek teknoloji ihracat rekabet edebilirliğini artırma mekanizmasının incelenmesine yönelik gerçekleştirilen bir araştırma sonuçları, dijital ekonominin gelişiminin teknoloji ihracatının rekabet gücü üzerinde güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bulgu, dijitalleşmenin yenilikçi ve sürdürülebilir ticaret performansının temel bir belirleyicisi olduğunu güçlü bir şekilde desteklemektedir (Genhua vd., 2025: 25).

4. BULGULAR VE SONUÇ

Araştırma kapsamında görüşülen 15 katılımcıya, firmalarının yeşil ürün üretim ve ihracat süreçlerinde dijital teknolojilerden nasıl faydalandıkları sorulmuştur. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen cevaplar, dijitalleşmenin sektörel uygulamaları, algılanan faydaları ve mevcut sınırlılıkları konusunda çok katmanlı bir tablo sunmuştur.

Katılımcılara yöneltilen sorular ise;

1. Firmanızın yeşil ürün üretim ve ihracat sürecinde dijital teknolojilerden nasıl faydalandığını açıklayabilir misiniz?
   (Üretimden lojistiğe kadar hangi aşamalarda dijitalleşme kullanılıyor?)
2. Dijitalleşmenin, çevresel standartlara uyum sağlamada ve sürdürülebilirlik hedeflerinize ulaşmada nasıl bir rolü oldu?
   (Uyumluluk süreçleri, dijital izlenebilirlik sistemleri, yeşil sertifikasyon vs.)
3. Yeşil ürün ihracatında dijital platformlar (e-ticaret, B2B ağlar, veri analitiği vb.) kullanımı size ne gibi avantajlar veya zorluklar sağladı?
4. Sizce dijitalleşme, firmanızın uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırdı mı? Bu konuda somut bir örnek verebilir misiniz?
5. Dijital dönüşüm sürecinde karşılaştığınız en büyük engeller nelerdi ve bu engelleri aşmak için nasıl stratejiler geliştirdiniz?
   (Örn: teknik yetersizlik, maliyet, çalışan direnci, bilgi eksikliği gibi.)

Bu sorulara yönelik elde edilen cevaplar altında katılımcıların büyük çoğunluğu, dijitalleşmeyi genel olarak olumlu karşılamakta ve özellikle operasyonel verimlilik, takip kolaylığı ve şeffaflık sağlama açısından önemli bir araç olarak görmektedir. Ancak bu olumlu tutumun pratikte tam anlamıyla kapsamlı bir dijital dönüşüme karşılık gelmediği dikkat çekmektedir. Cevaplar, dijital teknolojilerin firmalarda genellikle üretim dışı destek alanlara –örneğin stok kontrolü, lojistik planlama, veri arşivleme ve raporlama– entegre edildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle ürünlerin sevkiyatı, sertifikalandırma belgeleri ve dış pazarlara yönelik veri sunumları gibi ihracat odaklı aşamalarda dijital sistemlerin işlevselliği belirgin biçimde öne çıkmaktadır.

Katılımcılar arasında dijital sistemleri tam olarak üretim sürecine entegre edebilen firma sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun temel nedenleri arasında kurumsal kapasite yetersizliği, teknolojik altyapı eksiklikleri, maliyet kaygıları ve çalışanların teknolojiye adaptasyon sürecinde yaşadığı güçlükler yer almaktadır. Bazı firmalarda bu süreç, yalnızca bir "zorunluluk" olarak

benimsenirken; bazı katılımcılar ise dijitalleşmeyi rekabet avantajı sağlayan stratejik bir kaldıraç olarak görmeye başlamıştır.

Özellikle yeşil ürünlerin ihracatında uluslararası standartlara uyum sağlama zorunluluğu, dijital teknolojilere geçişi teşvik eden en önemli dışsal faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar, dijital araçların ürün izlenebilirliğini artırdığını, sürdürülebilirlik göstergelerinin daha kolay belgelenmesine olanak tanıdığını ve ihracat sürecinde muhatap olunan denetim ve sertifikasyon mekanizmaları açısından süreci hızlandırdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda dijitalleşme, yalnızca verimliliği değil aynı zamanda uluslararası pazarlarla uyumluluğu da güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, katılımcıların önemli bir kısmı, dijital uygulamalardan elde edilen verimin firmadan firmaya büyük oranda değiştiğini belirtmiştir. Dijitalleşme sürecinin başarısı; firmanın örgütsel yapısı, stratejik vizyonu, çalışan yetkinlikleri ve kaynak yönetimi gibi faktörlerle doğrudan ilişkili görünmektedir. Görüşmelerde bazı katılımcılar, dijitalleşmenin "henüz tam oturmadığını" ifade ederken; bazıları ise bu süreci "zamanla öğrenilen bir dönüşüm" olarak tanımlamıştır. Bu da dijitalleşmenin sektörde homojen bir şekilde ilerlemediğini, daha çok farklılaşan uygulama düzeyleriyle varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin yeşil ürün üretimi ve ihracat süreçlerine belirli katkılar sunduğunu, ancak bu katkının firmaların kapasitesine, uyum becerisine ve stratejik yönelimine göre çeşitlilik gösterdiğini göstermektedir. Dijitalleşme, katılımcıların genel yaklaşımında kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak kabul görse de, uygulamadaki karşılığı çoğu zaman parça parça ve aşamalı bir biçimde ilerlemektedir. Bu durum, dijital dönüşümün yalnızca teknik değil, aynı zamanda kültürel ve yapısal bir uyum süreci gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Kaytancı, M. ve Çuhadar, M. (2023), Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarında Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(4), ss. 1129–1136.
2. Kılınç, S. (2013), Yükseköğretimde Çevre Eğitiminin Çevre Bilinci Oluşumuna Etkisi: Niğde Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Örneği, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), ss. 63–80.
3. Çelik, H. ve Çoker, G. C. (2021), Doğu Hindistan Şirketi ve İngiliz Raj'ın Hindistan'daki Hakimiyeti: Yeşil Teori Çerçevesinde Bir Analiz, *Akademik Hassasiyetler*, 8(15), ss. 377–395.
4. Büyüktuncay, M. (2017), John Muir ve The Yosemite Adlı Eserinde Doğadaki 'Yüce' Kavramı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss. 15–29.

5. Konak, A. (2022), Dijitalleşmenin Uluslararası İktisadi Örgütlerin Gelişimi ve Başarısı Üzerindeki Etkisi, *Rimar Academy*, matbaa sertifika: 47843, ss. 38–47.
6. Chai, J. (2022), The Impact of Green Innovation on Export Quality, *Applied Economics Letters*, 30(10), ss. 1279–1286.
7. Wang, M., Ren, S., Xie, G. (2024), Going "Green Trade": Assessing the Impact of Digital Technology Application on Green Product Export, *Technology in Society*, 77, 102487.
8. Kim, K., Chung, H. (2024), Impact of Heterogenous Capabilities on Export Performance Amid the Digital Transformation, *Journal of Asian Economics*, 95, 101829.
9. Liang, S., Tan, Q. (2024), Can the Digital Economy Accelerates China's Export Technology Upgrading? Based on the Perspective of Export Technology Complexity, *Technological Forecasting & Social Change*, 199, 123052.
10. Aksu, S. (2019), Yeşil Ürün İletişimi Kapsamında Tüketicilerin Yeşil Ürünlere Yönelik Değerlendirmeleri, *Atatürk İletişim Dergisi*, 17, ss. 21–38.
11. Alnıaçık, Ü., Yılmaz, C., Alnıaçık, E. (2010), Reklamlarda Çevreci İddialar ve Reklam Etkililiği: Basılı Reklamlar Üzerinde Deneysel Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), ss. 85–106.
12. Ou, X., Zhao, W., Zheng, Z., Mohiuddin, M. (2025), Towards Green Trade: Digital Economy and Export Quality of Green Products, *Research in International Business and Finance*, 75, 102777.
13. Fabrizi, A., Guarani, G., Meliciani, V. (2022), The Impact of Environmental Research Networks on Green Exports: An Analysis of a Sample of European Countries, *Structural Change and Economic Dynamics*, 69, ss. 143–154.
14. Genhua, H., Zhang, X., Yang, J., Sun, W., Zhu, T. (2025), Uncovering the Mechanism of Elevating High-Tech Export Competitiveness in China's Sustainable Economic Development: Force of Digital Economy, *Sustainability*, 17(8), 3667. doi: https://doi.org/10.3390/su17083667
15. Singh, V. K., Keshari, A., Singh, D., Singh, P. C., Gautam, A. (2024), Green Export Strategies and SMEs Export Performance: Mediating Roles of Innovation, Readiness, and Activities, *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 13(1), 87. doi: https://doi.org/10.1186/s13731-024-00451-y

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA İŞ VE MESLEK DANIŞMANLARININ ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLARIN ANALİZİ

Vatan CANTİMUR
Iğdır Üniversitesi,
vatan.cantimur@iskur.gov.tr – 0009-0005-2300-018X

Doç. Dr. Alpaslan BAYRAKDAR
Iğdır Üniversitesi,
alpaslan.bayrakdar@igdir.edu.tr – 0009-0001-7967-2245

ÖZET

Bu çalışmada iş sağlığı ve güvenliği (İSG) bağlamında iş ve meslek danışmanlarının iş yaşamında karşılaştığı sorunlar kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Danışmanlık mesleği, işgücü piyasasının yönlendirilmesinde kritik bir role sahip olmakla birlikte, bu meslek mensuplarının çalışma koşulları ve maruz kaldıkları riskler göz ardı edilmektedir. Fiziksel risklerin yanında özellikle psikososyal risklerin yüksekliği dikkat çekicidir. Araştırmalar, danışmanlık yapan bireylerin yüksek düzeyde tükenmişlik, rol çatışması, iş güvencesizliği ve yönetsel baskılara maruz kaldığını göstermektedir. Bu çalışma literatür incelemesi, mevzuat analizi ve örnek olaylar üzerinden detaylandırılarak politika önerileri sunmayı hedeflemektedir. İş ve meslek danışmanlarının karşılaştığı sorunların yalnızca kuramsal düzeyde değil, saha verileri ile de desteklenmesi önemlidir. Bu konuda önerilen eğitim, mevzuat ve psikolojik destek önerilerinin hayata geçirilmesi, danışmanların sadece daha güvenli bir iş ortamına kavuşmalarını değil, aynı zamanda iş tatminlerinin ve toplumsal katkılarının da artmasını sağlayacaktır. İSG kavramının yalnızca mavi yaka çalışanlara değil, beyaz yaka hizmet profesyonellerine de kapsayıcı şekilde uygulanması, sürdürülebilir bir çalışma yaşamının temel taşlarından biri olacaktır. İş ve meslek danışmanlığı, bireylerin meslek seçimlerinde rehberlik yapılması, iş gücü piyasası hakkında bilgilendirme sağlanması ve iş arama süreçlerinin kolaylaştırılması gibi görevleri içermektedir

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, iş ve meslek danışmanlığı, tükenmişlik, psikososyal risk

1. GİRİŞ

İş ve meslek danışmanlığı; bireylerin meslek seçimine yön verme, kariyer gelişimlerine rehberlik etme ve işgücü piyasasına entegrasyonlarını sağlama görevlerini içeren önemli bir meslek alanıdır **[1]**. Özellikle küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin iş yaşamına etkisiyle birlikte bu rol giderek daha kritik hale gelmiştir. Danışmanlar, iş arayanlara yol göstererek hem bireysel düzeyde istihdamı kolaylaştırmakta hem de toplumsal düzeyde ekonomik ve sosyal

kalkınmaya katkı sunmaktadır. Ancak, bu denli önemli sorumluluklar üstlenen iş ve meslek danışmanları, çalışma hayatlarında çeşitli zorluklar ve risklerle karşılaşmaktadır. Türkiye'nin doğu illerinden Kars, Ardahan ve Iğdır'da görev yapan danışmanların koşulları, coğrafi ve sosyo-ekonomik nedenlerle daha da ağır olabilmektedir. Bu bölgeler, görece yüksek işsizlik oranları ve kısıtlı ekonomik fırsatlar nedeniyle danışan sayısının fazla, istihdam imkânlarının ise sınırlı olduğu bölgelerdir. Dolayısıyla, danışmanlar bir yandan yoğun bir danışan akışıyla ilgilenirken diğer yandan bölgedeki yapısal zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar.

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), çalışanların iş ortamında fiziksel, ruhsal ve sosyal refahını korumayı hedefleyen disiplinler arası bir alandır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası kuruluşlar, güvenli ve sağlıklı çalışma ortamını tüm çalışanlar için temel bir hak olarak kabul etmektedir **[2]**. Bu kapsamda İSG, yalnızca ağır sanayi veya tehlikeli işlerde değil, ofis ortamlarında çalışan danışmanlar gibi beyaz yakalı meslek gruplarını da kapsamaktadır. Nitekim 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Türkiye'de tüm işyerlerinde risk değerlendirmesi yapılması, önleyici tedbirlerin alınması ve çalışanların eğitilmesi yasal zorunluluk haline getirilmiştir. İSG uygulamaları, çalışanların refahını artırmanın yanı sıra iş verimini ve hizmet kalitesini olumlu yönde etkileyerek işletmelere de uzun vadede kazanımlar sağlamaktadır **[3].**

İş ve meslek danışmanlarının çalışma koşulları, İSG perspektifinden ele alındığında çok boyutlu risk unsurları içermektedir. Geleneksel olarak iş kazaları ve fiziksel tehlikeler ön planda düşünülse de, modern yaklaşım psikososyal risk faktörlerinin de en az fiziksel riskler kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır **[4].** Yoğun stres altında çalışma, duygusal yük, belirsiz roller veya yetersiz destek gibi unsurlar, çalışanların ruh sağlığını olumsuz etkileyerek tükenmişlik, iş doyumsuzluğu ve performans kaybına yol açabilmektedir. Örneğin, WHO'nun 2022 yılında yayınladığı bir rapora göre; işyerinde aşırı iş yükü, uzun çalışma saatleri, rol belirsizliği, şiddet veya taciz (mobbing) gibi etmenler ciddi psikolojik baskı oluşturmakta, ayrıca düşük iş kontrolü, sosyal destek eksikliği, iş güvencesizliği ve yetersiz ücret de çalışanların zihinsel sağlığını tehdit eden başlıca riskler olarak tanımlanmaktadır **[5]**. Dolayısıyla, danışmanların maruz kaldığı riskler sadece fiziksel ortamdan kaynaklanmamakta; aynı zamanda işin organizasyonu ve kurum yapısından doğan sorunlar da önem kazanmaktadır.

Bu bildiri kapsamında, iş ve meslek danışmanlarının İSG bağlamındaki deneyimleri bireysel, örgütsel ve sosyo-ekonomik düzeylerde ele alınacaktır. Öncelikle literatürde İSG kavramı ve danışmanların rolü çerçevesinde risk türleri açıklanacak; ardından Kars, Ardahan ve Iğdır örnekleminden elde edilen bulgular sunulacaktır. Son olarak, bulgular ışığında mevcut durum tartışılarak politika ve uygulama düzeyinde iyileştirici öneriler geliştirilecektir.

2. Kuramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

2.1. İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı

İSG, çalışanların sağlığını korumak ve iş kazalarını önlemek amacıyla ortaya çıkan ve günümüzde sürekli iyileştirme prensibine dayanan bir yaklaşımdır. İSG'nin temel ilkeleri; risk değerlendirmesi yapmak, tehlikeleri proaktif şekilde belirleyip önleyici tedbirler almak ve işyerinde koruyucu bir kültür oluşturmaktır. Türkiye'de İSG yönetim sistemi, 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı yasa ile kapsamlı hale gelmiş; aynı zamanda ISO 45001 gibi uluslararası standartlar da işyerlerinde güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasında rehberlik etmeye başlamıştır **[6]**. İSG kültürünün başarılı olması için sadece yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi yeterli olmayıp, işveren ve çalışanların iş birliği içinde güvenlik bilincini benimsemeleri gerekmektedir. Özellikle kamu kurumlarında ve ofis ortamlarında, İSG uygulamalarının etkinliği genellikle fiziksel risklerin ötesine geçerek ergonomi, psikososyal risk yönetimi ve kurumsal iyileştirmelerle yakından ilişkilidir.

2.2. İş ve Meslek Danışmanlarının Rolü

İş ve meslek danışmanları (İMD), Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) başta olmak üzere istihdam hizmeti sunan kurumlarda görev yapar. Bu meslek, Resmî Gazete'de 2011'de yayımlanan düzenlemelerle kurumsal bir çerçeveye kavuşmuş ve özellikle İŞKUR bünyesinde istihdam edilerek ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Danışmanlar; işsiz bireylerle kariyer planları yapma, uygun iş fırsatlarına yönlendirme, mesleki eğitim programları hakkında bilgilendirme ve işverenlerle iş arayanlar arasında köprü kurma gibi görevleri yerine getirir. Kars, Ardahan ve Iğdır gibi bölgelerde görev yapan danışmanlar ise bu görevlerini sınırlı kaynaklar ve zorlu coğrafi koşullar altında yürütmektedir .Bölgedeki yüksek işsizlik oranları, danışman başına düşen danışan sayısını artırarak iş yükünü büyütmekte; aynı zamanda danışan profillerinin çoğunlukla uzun süredir işsiz olan veya mesleki nitelikleri düşük kişilerden oluşması, danışmanların çözüme yönelik baskı hissetmelerine neden olmaktadır. Bu durum, danışmanların mesleki rollerini icra ederken artan bir stres ve sorumluluk duygusu taşımalarına yol açar. Dolayısıyla, iş ve meslek danışmanlarının rolü gereği üstlendikleri misyon, onları hem fiziksel olarak ofis ortamında uzun saatler çalışmaya hem de duygusal olarak danışanların problemlerini sürekli dinlemeye zorlayan yönleriyle pek çok risk faktörünü beraberinde getirmektedir. **[7]**.

2.3. Danışmanların Karşılaştığı Risk Türleri

İş ve meslek danışmanlarının maruz kaldığı riskler genel olarak üç başlık altında toplanabilir: fiziksel riskler, psikososyal riskler ve kurumsal riskler. Fiziksel riskler; çalışma ortamının ergonomik olmaması, uzun süreli bilgisayar kullanımı, uygunsuz aydınlatma ve havalandırma koşulları, gürültü ve benzeri çevresel faktörleri içerir **[8].** Psikososyal riskler; işle ilgili stres, aşırı iş yükü, duygusal tükenme, mobbing (işyerinde psikolojik taciz) ve rol çatışması gibi unsurlardan kaynaklanır. Kurumsal riskler ise kurum yapısından ve yönetim politikalarından doğan; iş güvencesi eksikliği, kariyer olanaklarının kısıtlı olması, ücret adaletsizliği, teknik

altyapı yetersizlikleri ve yetersiz İSG uygulamaları gibi sorunları kapsar. Aşağıdaki Tablo 1'de bu risk türleri ve örnek faktörler özetlenmiştir.

Tablo 2. İş ve meslek danışmanlarının maruz kaldığı risk türleri ve örnek faktörler

Risk Türü	Örnek Faktörler	Olası Etkiler
2.3.1. Fiziksel Riskler	Ergonomik yetersizlikler (uygunsuz masa ve sandalye), uzun süreli oturma ve ekran kullanımı, yetersiz aydınlatma/havalandırma, gürültü, bulaşıcı hastalıklara maruz kalma riski	Kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları (bel ve boyun ağrıları), görsel yorgunluk ve baş ağrısı, kronik yorgunluk, konsantrasyon zorluğu ve uzun vadede iş veriminde düşüş. Örneğin, yapılan araştırmalar uzun süre bilgisayarla çalışan ofis çalışanlarında kas-iskelet hastalıklarının daha yaygın olduğunu göstermektedir. Açık ofis ortamındaki sürekli gürültü de odaklanmayı zorlaştırarak iş memnuniyetsizliğine yol açabilmektedir
2.3.2. Psikososyal Riskler	Aşırı iş yükü ve zaman baskısı, sürekli yoğun stres, duygusal yük (işsiz danışanların kaygılarını sürekli dinleme), mobbing (işyerinde psikolojik taciz), rol belirsizliği, üstlerden ve meslektaşlardan yetersiz destek	Tükenmişlik sendromu, iş tatminsizliği ve motivasyon kaybı, anksiyete ve depresyon gibi ruh sağlığı sorunları, performans düşüşü ve işe devamsızlık Özellikle duygusal emek yoğunluğu ve mobbing, çalışanların psikolojik iyi oluşunu ciddi biçimde zedeleyebilir. WHO'ya göre işyerinde zorbalık, ayrımcılık, uzun çalışma saatleri ve yüksek iş yükü gibi psikososyal tehlikeler çalışanların zihinsel sağlığını olumsuz etkileyen başlıca unsurlardır **[9].** Bu faktörler, danışmanlar için de mesleki tükenmişlik riskini artırmaktadır.
2.3.3 Kurumsal Riskler	İş güvencesi eksikliği (geçici/sözleşmeli istihdam), kariyer ilerleme imkânlarının sınırlı olması, ücret adaletsizlikleri (eşit işe farklı ücret), yetersiz teknolojik altyapı ve kaynaklar, kurumsal İSG politikalarının zayıf olması ve eğitim eksikliği	Düşük motivasyon ve kuruma bağlılıkta azalma, yüksek çalışan devir hızı (turnover), hizmet kalitesinde düşüş ve çalışanlar arasında huzursuzlukfile-. Örneğin, sürekli iş kaybetme korkusu altında çalışmak danışmanların motivasyonunu düşürmekte ve verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Yine WHO, iş güvencesizliği, terfi olanaklarının yetersizliği ve düşük ücret gibi faktörleri işyeri kaynaklı zihinsel riskler arasında saymaktadır. Kurum içinde İSG kültürünün gelişmemiş olması da hem fiziki hem psikososyal risklerin yönetimini zorlaştırarak iş kazası ve meslek hastalığı riskini artırabilir.

Yukarıdaki risk faktörleri literatürde de geniş biçimde ele alınmıştır. Özellikle psikososyal riskler, son yıllarda İSG alanının öncelikli konuları haline gelmiştir. Türkiye'de yapılan bir araştırmada, iş ve meslek danışmanlarının maruz kaldığı psikososyal risklerin onların iş doyumlarını ve motivasyonlarını olumsuz etkilediği vurgulanmıştır **[4]**. Kaya'nın çalışmasında danışmanlar arasında en sık rastlanan sorunların stres, tükenmişlik ve iş yükü olduğu belirtilmekte; bu durum mevcut bulgularımızla da örtüşmektedir. Öte yandan, kurumsal eksikliklerin (ör. iş güvencesizliği, kariyer tıkanıklığı) danışmanları mesleğe karşı isteksiz hale getirebileceği literatürde dile getirilmektedir. Sonuç olarak, iş ve meslek danışmanlarının İSG kapsamında karşılaştığı riskler, yalnızca bireysel düzeyde sağlıklarını etkilemekle kalmaz; aynı zamanda danışmanlık hizmetinin kalitesini, kurumun performansını ve bölgedeki istihdam politikalarının etkinliğini de yakından ilgilendirir. Bu nedenle, bu risklerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve gerekli önlemlerin hem işyeri düzeyinde hem de politika düzeyinde hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır **[10].**

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, karma yöntem (mixed-method) desenine sahiptir. Hem nicel (kantitatif) hem de nitel (kalitatif) veri toplama teknikleri birlikte kullanılarak, iş ve meslek danışmanlarının İSG bağlamındaki deneyimleri derinlemesine incelenmiştir. Nicel kısımda, danışmanların karşılaştıkları risklerin sıklığı ve algıları hakkında genel bir tablo elde etmek amacıyla anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Nitel kısımda ise, bu risklerin arkasındaki nedenleri ve danışmanların deneyimlerini daha iyi anlamak için yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır.

3.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini, T.C. Çalışma ve İş Kurumu (İŞKUR) müdürlüklerinde Kars, Ardahan ve Iğdır illerinde görev yapan iş ve meslek danışmanları oluşturmaktadır. Örneklem grubuna bu illerdeki toplam 40 iş ve meslek danışmanı dahil edilmiştir. Anket çalışmasına katılan danışmanların demografik özellikleri incelendiğinde, çoğunluğunun 31-40 yaş aralığında (%35) ve önemli bir kısmının 20-30 yaş aralığında (%30) olduğu görülmüştür; bu da danışmanların büyük ölçüde genç ve orta yaşlı bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde, ezici bir çoğunluğunun lisans mezunu (%67,5) olduğu, ancak aralarında yüksek lisans ve doktora mezunlarının da bulunduğu anlaşılmıştır. Bölgelere göre dağılım incelendiğinde örneklemde Kars (%37,5), Ardahan (%32,5) ve Iğdır (%30) illerinin dengeli biçimde temsil edildiği görülmektedir. Mesleki deneyim açısından, danışmanların yarısından fazlası 3-10 yıl arası deneyime sahip (%55) iken, mesleğe yeni başlayanlar (%22,5) ve 10 yılı aşkın süredir çalışanlar (%22,5) daha düşük oranlardadır. Bu dağılım, örneklemde hem genç meslektaşların hem de deneyimli danışmanların bulunduğunu ve sonuçların farklı deneyim düzeylerini yansıttığını göstermektedir.

Nitel örneklem kapsamında ise, farklı deneyim ve uzmanlık düzeylerine sahip toplam 8 iş ve meslek danışmanıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir (planlama aşamasında 8-10 arası görüşme hedeflenmişti). Görüşmeye katılacak danışmanlar, amaçlı örnekleme yöntemiyle

seçilmiş; meslekteki kıdem, görev yapılan birim ve il, cinsiyet gibi değişkenler gözetilerek çeşitlilik sağlanmıştır. Bu sayede, bölgedeki danışmanların deneyimlerine ilişkin zengin ve temsil kabiliyeti yüksek nitel veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Nicel veri toplamak için araştırmacı tarafından hazırlanan yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Anket formu, iş ve meslek danışmanlarının karşılaştığı İSG sorunlarını ve risk faktörlerini çeşitli boyutlarda ölçmeyi hedefleyen sorular içermektedir. Sorular; fiziksel çalışma koşullarının yeterliliği, işyerinde İSG uygulamalarının durumu, stres ve mobbing sıklığı, iş yükü algısı, İSG eğitim ve farkındalığı gibi alanları kapsamıştır. Cevaplar Likert ölçeğinde derecelendirmeler (örn. "çok iyi"den "zayıf"a, "çok sık"tan "hiç"e) veya çoktan seçmeli formatta toplanmıştır. Ayrıca, anket formunda danışmanlara açık uçlu bir soru ile "Çalışma ortamınızda karşılaştığınız en büyük zorluk nedir?" sorusu yöneltilerek en önemli sorunu belirtmeleri istenmiştir. Nitel veri için yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Mülakat soruları; danışmanların çalışma ortamları hakkındaki genel görüşleri, fiziksel çalışma şartlarından memnuniyetleri, iş kaynaklı stres düzeyleri, kurumlarından aldıkları destek ve İSG uygulamalarına ilişkin deneyimlerini derinlemesine anlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Görüşmeler yüz yüze yapılmış, her biri ortalama 30-40 dakika sürmüştür. İzin alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmeler daha sonra yazıya dökülerek analiz edilmiştir.

3.5. Veri Analizi

Toplanan nicel veriler, SPSS yazılımı kullanılarak çözümlenmiştir. Analizlerde öncelikle betimleyici istatistikler (frekans, yüzde dağılımları, ortalama ve standart sapma gibi) hesaplanmış; böylece danışmanların İSG ile ilgili algı ve deneyimlerinin genel profili ortaya konmuştur. Anket sorularına verilen yanıtlar, tablo ve grafikler yardımıyla özetlenmiştir. Nitel veriler ise içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Mülakat transkriptleri sistematik biçimde kodlanarak, tekrar eden temalar ve kavramlar belirlenmiştir. Kodlamada öncelikle tümevarımsal bir yaklaşım benimsenmiş, verilerden çıkan ana temalar (ör. "tükenmişlik hissi", "yönetim desteği eksikliği", "ergonomi sorunları" vb.) tespit edilmiştir. Daha sonra bu temalar literatürdeki kavramsal çerçeveyle karşılaştırılarak anlamlandırılmıştır. Nicel ve nitel bulgular, üçgenleme yapılarak birlikte yorumlanmış; sayısal verilerle ortaya konan trendler, mülakatlardan alınan doğrudan alıntılar ve örnek vakalar ile zenginleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırılmış ve bölgenin sosyo-ekonomik bağlamı göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Son aşamada, bulgular doğrultusunda iş ve meslek danışmanlarının karşılaştığı riskleri azaltmaya yönelik somut öneriler geliştirilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Örneklemin Tanıtıcı Bilgileri

Araştırmaya katılan 40 iş ve meslek danışmanının temel özellikleri incelenmiştir. Katılımcıların yaş dağılımı, eğitim durumu ve mesleki deneyimlerine ilişkin öne çıkan bulgular Yöntem bölümünde belirtilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, danışmanlar ağırlıklı olarak genç ve orta

yaşlı yetişkinlerden oluşmakta (%65'i 40 yaş altı) ve büyük çoğunluğu en az lisans düzeyinde eğitime sahiptir. Mesleki kıdem bakımından ise 3-10 yıl arası deneyimli danışmanlar örneklemde çoğunluktadır. Bu demografik profil, iş ve meslek danışmanlığı mesleğinin Türkiye'de son on yılda kurumsallaşmaya başladığını ve önemli sayıda gencin bu alanda istihdam edildiğini göstermektedir.

4.2.Nicel Bulgular – Anket Sonuçları

Anket formundan elde edilen bulgular, iş ve meslek danışmanlarının İSG ile ilgili çeşitli boyutlardaki deneyimlerini ve algılarını ortaya koymuştur. Başlıca nicel bulgular aşağıda maddeler halinde sunulmuştur:

4.3.1. İSG Sorunu Yaşama Sıklığı

Danışmanlara "İş yerinizde İSG ile ilgili sorunlar yaşıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiş ve %20'si "çok sık", %35'i "ara sıra" sorun yaşadığını belirtmiştir. Yani katılımcıların toplam %55'i belirli aralıklarla İSG problemiyle karşılaşmaktadır. %27,5'i ise nadiren, %17,5'i hiç sorun yaşamadığını ifade etmiştir (Şekil 1'deki diğer bulgularla birlikte değerlendirildiğinde bu %17,5'lik kesimin genellikle yöneticilerin duyarlı olduğu veya şartların nispeten iyi olduğu ofislerde çalıştığı düşünülebilir). %55 gibi yüksek bir oranda danışmanın periyodik olarak İSG sorunu yaşaması, işyerlerindeki İSG uygulamalarının henüz tam anlamıyla yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

4.3.2. İSG Kurallarının Uygulanma Düzeyi

"Çalıştığınız kurumda İSG kuralları ne düzeyde uygulanıyor?" sorusuna katılımcıların yalnızca %12,5'i "çok iyi" yanıtını vermiştir. %32,5'i "iyi", %30'u "orta düzeyde" derken %25'i "zayıf" seviyede uygulandığını belirtmiştir. Bu bulgulara göre, danışmanların yarısından fazlası (yaklaşık %62,5) İSG kurallarının en azından belirli ölçüde uygulandığını düşünse de dörtte biri oldukça yetersiz bulmaktadır. Özellikle "zayıf" diyen %25'lik kesim, işverenlerin bazı alanlarda İSG'ye yeterince önem vermediğini açıkça ortaya koymaktadır.

4.3.4. Fiziksel Çalışma Koşulları

Ofis ortamının fiziksel koşullarına ilişkin olarak danışmanlara "Çalışma koşullarınız (ergonomi, havalandırma, aydınlatma vb.) yeterli mi?" sorusu sorulmuştur. Yalnızca %17,5'i çalışma ortamını "tamamen yeterli" bulurken, %45'i "kısmen yeterli", %37,5'i ise "yetersiz" olarak değerlendirmiştir. Bu bulgu, her 10 danışmandan yaklaşık 8'inin ofis ergonomisi ve ortam koşullarında iyileştirmeye ihtiyaç duyduğunu düşündüğünü göstermektedir. Özellikle ergonomik mobilya eksikliği, uygun olmayan aydınlatma veya havalandırma, danışmanların verimini ve konforunu olumsuz etkilemektedir. Nitekim, birçok danışman görüşme sırasında eski ve rahatsız koltuklarda tüm gün oturmak zorunda kaldıklarını, ofislerin kışın çok soğuk/yazın çok sıcak olabildiğini dile getirmiştir (nitel bulgular bölümünde detaylandırılacaktır).

4.3.5. Psikososyal Riskler – Stres ve Mobbing

"İş yerinde sık sık stres veya mobbinge maruz kalıyor musunuz?" sorusuna katılımcıların %25'i "sık sık" maruz kaldığını belirtmiştir. "Bazen" diyenler %37,5 iken, "hayır, hiç" diyenler %37,5 oranındadır. "Sık sık" ve "bazen" cevapları bir arada değerlendirildiğinde, danışmanların toplam %62,5'inin işyerinde psikolojik baskı veya strese belli bir sıklıkla maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Özellikle %25'lik "sık sık" oranı, mobbing ve yoğun stresin belirli ofislerde ciddi bir sorun olabileceğini işaret etmektedir. Nitel görüşmelerde bazı danışmanlar yöneticilerinin kendilerine ulaşılması imkânsız hedefler koyduğunu ve sürekli baskı hissettiklerini, bazısı ise iş arkadaşları arasındaki olumsuz rekabetten dolayı psikolojik rahatsızlık duyduğunu anlatmıştır. Bu durum, psikososyal risklerin danışmanların ruh sağlığını tehdit eden önemli bir boyut olduğunu doğrulamaktadır.

4.3.6. İş Yükü Algısı

Danışmanların işiyle ilgili yük ve tempo algısını ölçmek için "İş yükünüzü nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. %62,5'i "ağır" veya "çok ağır" şeklinde yanıt verirken, %30'u "orta", sadece %7,5'i "hafif" bir iş yüküne sahip olduğunu belirtmiştir. Bu bulguya göre danışmanların büyük çoğunluğu iş yüklerinin yüksek olduğunu düşünmektedir. Birimlerinde genellikle personel eksikliği olduğunu, bu nedenle bir danışmana çok sayıda danışanın düştüğünü ifade etmişlerdir. Özellikle Kars ve Iğdır gibi işsizlik oranının yüksek olduğu illerde çalışan danışmanlar, günde 15-20 danışanla bireysel görüşme yaptıklarını, bunun yanı sıra evrak işleri ve raporlama gibi ek sorumlulukları da olduğunu belirterek zaman yönetimi konusunda zorlandıklarını aktarmışlardır. Bu da aşırı iş yükünün danışmanlar için yaygın bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.

4.3.7. İSG Eğitim ve Farkındalık Düzeyi

Katılımcıların %37,5'i işyerinde düzenli olarak İSG eğitimi aldığını, %37,5'i ara sıra eğitim verildiğini, %25'i ise hiç eğitim almadığını belirtmiştir. Bu sonuç, her ne kadar danışmanların yarısından fazlasının en azından belli periyotlarda eğitim aldığını gösterse de, dörtte birinin hiç eğitim almaması dikkat çekicidir. İSG eğitimlerinin sürekliliğinin sağlanamadığı ya da hiç verilmediği kurumlar olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimsizlik, özellikle yeni riskler konusunda farkındalık eksikliğine yol açarak çalışanların korunmasız kalmasına neden olabilir **[11]**. Ayrıca "İşvereninizin İSG konusundaki farkındalığı ve duyarlılığı ne düzeydedir?" sorusuna danışmanların sadece %15'i "çok yüksek" derken, %30'u "yüksek", %35'i "orta", %20'si ise "düşük" yanıtını vermiştir. Yani her 5 danışmandan 1'i çalıştığı kurumun yöneticilerinin İSG'ye karşı yeterince duyarlı olmadığını düşünmektedir. Bu da eğitim ve farkındalık çalışmalarının hem çalışanlar hem yöneticiler nezdinde geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

4.3.8. Kurumsal İSG Politikaları

"İş yerinizde yazılı bir İSG politikası veya planı var mı?" sorusuna katılımcıların %40'ı "kapsamlı şekilde var", %40'ı "sınırlı düzeyde var", %20'si ise "hiç yok" cevabını vermiştir.

Her ne kadar danışmanların %80'i kurumlarında en azından kağıt üzerinde bir İSG politika dökümanı bulunduğunu belirtse de, sadece %40'ı bunun kapsamlı olduğunu ifade etmektedir. %20'lik kesim ise hiçbir politika olmadığını söyleyerek ciddi bir kurumsal boşluğa dikkat çekmiştir. Bu durum, bazı kurumlarda İSG konusunda sistematik bir yaklaşım benimsenmediğini veya resmi politikaların hazırlanmadığını göstermektedir. Nitekim "her üç iş yerinden birinde İSG politikalarının tam anlamıyla uygulanmadığı" ifadesi, bu bulguyu özetler niteliktedir. Politikaların olmaması ya da yetersiz olması, danışmanların maruz kaldığı risklerin yapısal düzeyde ele alınmadığı anlamına gelir.

4.3.9. İş Tatmini ve Tükenmişlik İlişkisi

Anket sonuçlarına göre danışmanların %60'ı, işyerlerindeki İSG uygulamalarının iş tatminlerini olumlu etkilediğini belirtmiştir; buna karşın %40'ı olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Bu, İSG uygulamalarının yeterli olduğu ortamlarda danışmanların daha yüksek iş tatmini yaşadığını, yetersiz olduğu yerlerde ise memnuniyetsizlik duyduklarını göstermektedir. Öte yandan, "İSG politikalarının yetersizliğinin mesleki tükenmişliğe neden olup olmadığı" sorusuna katılımcıların %70'i "evet, kesinlikle" veya "evet, kısmen" yanıtını vermiştir. Bu yüksek oran, kurumsal İSG eksikliklerinin danışmanlarda tükenmişlik hissini tetiklediğini ortaya koymaktadır. Özellikle eğitim almayan, destek görmeyen veya güvensiz ortamlarda çalışan danışmanlar arasında duygusal tükenmişliğin daha yaygın olduğuna dair nitel veriler de mevcuttur **[12].**

4.3.10. En Büyük Zorluklar (Öncelikli Sorun)

Danışmanlara çalışma ortamlarında karşılaştıkları en büyük zorluğun ne olduğu sorulmuş ve tek bir seçenek belirtmeleri istenmiştir.

4.3.11. Nitel Bulgular – Mülakat Sonuçları

Anket bulgularını destekleyici nitelikte, mülakatlardan elde edilen temalar da danışmanların karşılaştığı risklerin boyutlarını ortaya koymaktadır. İçerik analizi sonucunda öne çıkan başlıca temalar şunlardır:

4.3.12. Ergonomik ve Fiziksel Koşullar

Danışmanların birçoğu fiziksel çalışma ortamlarından kaynaklı rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Özellikle ofis ergonomisi yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Örneğin bir danışman, "Günde 8 saat masa başındayım ama sandalye o kadar eski ki bel desteği yok, belim boynum ağrıyor" diyerek uygun sandalye ve ekipman eksikliğinden yakınmıştır. Bir diğer danışman, "Odamızda pencere az açılıyor, hava sirkülasyonu yok, öğleden sonra başım ağrımaya başlıyor" diyerek havalandırma sorunu yüzünden yaşadığı sıkıntıyı aktarmıştır. Kışın ısıtma, yazın soğutma problemleri de birkaç kişi tarafından belirtilmiştir. Ayrıca pandemi döneminde ortaya çıkan bulaşıcı hastalık riski bağlamında, danışmanlar yoğun insan trafiği nedeniyle COVID-19 gibi hastalıklara maruz kalmaktan endişe duyduklarını ifade etmiş; bu dönemde cam bölmeler, maske, dezenfektan gibi koruyucu önlemlerin işverence geç ve yetersiz sağlandığını

eleştirmişlerdir. Bu ifadeler, fiziksel risklerin danışmanların günlük yaşam kalitesini ve sağlık durumunu etkilediğini göstermektedir.

4.3.13. İş Yükü ve Zaman Baskısı

Mülakat yapılan hemen her danışman, iş yükünün ağırlığından ve zamanın yetmemesinden bahsetmiştir. Danışmanlar, bir yandan kendilerine kayıtlı iş arayanlarla birebir görüşmeler yaparken bir yandan da evrak takibi, raporlamalar, işveren ziyaretleri gibi çok çeşitli görevleri aynı anda yürütmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Bir danışmanın şu sözleri durumu özetlemektedir: "Resmen nefes almadan çalışıyoruz. Sabah başlıyoruz, öğlen bir bakıyorum hala danışan bekliyor. Evraklar birikiyor, akşam mesai bitiyor ama bitiremiyorum." Özellikle yeni mezun veya meslekte birkaç yıllık deneyimi olan genç danışmanlar, bu tempoya ayak uydurmakta zorlandıklarını, mesleğe idealist duygularla başlamış olsalar da kısa sürede tükenmiş hissettiklerini ifade etmişlerdir. Zaman baskısı, danışmanların danışanlara yeterli kalite ve sürede hizmet verememesi hissini de beraberinde getirerek iş tatminsizliğine yol açmaktadır. Bir danışman bu durumu "Yüzeysel hizmet veriyoruz gibi hissediyorum, çünkü her danışana 10-15 dakika ayırabiliyorum ancak" sözleriyle dile getirmiştir. Bu da danışmanların aslında hem kendi sağlıkları hem de hizmet verdikleri kişiler açısından olumsuz bir kısır döngü yaşadıklarını göstermektedir.

4.3.14. Stres ve Tükenmişlik

Hemen tüm görüşmeciler, işlerinin psikolojik açıdan yıpratıcı olduğunu belirtti. "Duygusal yük" kavramı, özellikle işsiz danışanların sorunlarını sürekli dinleyen danışmanların dilinde sıkça geçti. Bir danışman, "İşsiz insanların derdini sabahtan akşama dinliyoruz. Eve gidince kendi dertlerim yetmezmiş gibi onlarınki de kafamda dönüyor" diyerek empati yorgunluğu yaşadığını aktardı. Bu sürekli stres hali zamanla tükenmişlik sendromu belirtilerine yol açmaktadır. **[13]** Bazı danışmanlar sabahları işe gelmekte isteksizlik, kronik yorgunluk, uyku sorunları gibi klasik tükenmişlik belirtilerini tarif etmiştir. Özellikle yıllardır aynı pozisyonda çalışan ve sorunların çözüleceğine dair umudu azalan danışmanların tükenmişlik yaşama eğilimi daha yüksek görülmektedir. Bunun yanında, iş tatmini düşüklüğü de yaygındır; görüşülen danışmanların önemli bir kısmı, yaptıkları işin anlamlı olduğunu bilseler de mevcut şartlar altında işlerine karşı motivasyonlarının azaldığını ifade etmişlerdir. Örneğin bir danışman "Çabalıyorum ama sonuç değişmiyor, o yüzden artık eskisi gibi hevesli değilim" diyerek bu duyguyu özetlemiştir.

4.3.15. Mobbing ve Kurumsal Destek Eksikliği

Bazı danışmanlar, kurum içi iletişim ve yönetim kaynaklı sorunlar yaşadıklarını dile getirmiştir. Özellikle performans baskısı ve haksız eleştiri konularında şikayetler olmuştur. Bir danışman, amirinin sürekli olarak kendisini diğer danışmanlarla kıyaslayıp aşağıladığını, bunun da işyerinde kendisini değersiz hissettirdiğini belirtmiştir. Bir diğeri, başarısızlıkların sürekli yüzüne vurulduğunu ancak iyi yaptığı işlerin hiç takdir edilmediğini söylemiştir. Bu tür mobbing davranışları, danışmanlar arasında güvensizlik ve kaygı yaratmakta, kuruma bağlılıklarını zedelemektedir. Ayrıca, kurumsal destek mekanizmalarının eksikliği de

vurgulanmıştır. Örneğin, bir danışman "Psikolojik olarak sıkıldığımızda gidip derdimizi anlatabileceğimiz bir merci yok" diyerek, işyerinde yaşadığı bir sorunu iletebileceği ya da çözüm bulabileceği bir destek sistemi olmadığını ifade etmiştir. Bu durum, çalışanların sorunlarıyla baş başa kaldığı ve yardım arayışının sonuçsuz olabildiği bir ortam yaratmaktadır.

4.3.16. İş Güvencesi ve Kariyer İmkânları

Mülakatlarda dile getirilen bir diğer önemli tema, danışmanların gelecek kaygısı olmuştur. Bazı danışmanlar kadrolu olmayıp sözleşmeli statüde çalıştıkları için her yıl sözleşme yenileme stresi yaşadıklarını, bu belirsizliğin motivasyonlarını kırdığını belirtmişlerdir. "Acaba seneye işim olacak mı?" düşüncesinin sürekli akılda olması, çalışanların işe odaklanmasını güçleştirmektedir. Kadrolu çalışanlar arasında da kariyer basamaklarının olmayışı eleştiri konusu olmuştur. Görüşülen danışmanlar, belirli bir pozisyona atandıklarını ve orada "sıkışıp kaldıklarını", terfi imkânı bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum uzun vadede meslekte kalma isteğini azaltmakta; bazı danışmanlar farklı kurumlara geçme veya tamamen meslek değiştirme planları yaptıklarını söylemiştir. Ayrıca, ücret adaletsizliği konusu da gündeme gelmiştir. Aynı işi yapan danışmanlar arasında farklı ücret uygulamalarının olduğu (örneğin eski çalışan-yeni çalışan farkı veya farklı ilde çalışanlar arasında ek ödeme farklılıkları gibi) belirtilmiş ve bunun çalışanlar arasında huzursuzluğa neden olduğu dile getirilmiştir. Bu bulgular, kurumsal risklerin danışmanların moral ve motivasyonu üzerinde güçlü etkileri olduğunu göstermektedir.

Özetle, nitel bulgular nicel anket sonuçlarını derinlemesine desteklemektedir. Danışmanlar fiziksel koşullar açısından ergonomi ve altyapı eksikleriyle mücadele ederken, psikososyal açıdan yoğun stres, duygusal tükenmişlik ve zaman baskısı altında kaldıklarını ifade etmişlerdir. Kurumsal düzeyde ise iş güvencesi ve kariyer belirsizlikleri ile yönetsel destek eksikliği, danışmanların çalışma deneyimini olumsuz kılan başlıca unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu çok boyutlu risk ortamı, danışmanların hem sağlıklarını hem de sundukları danışmanlık hizmetinin kalitesini tehdit etmektedir.

5. Tartışma

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalar ışığında tartışılmakta ve yorumlanmaktadır. Kars, Ardahan ve Iğdır illerindeki iş ve meslek danışmanlarının deneyimleri, genel olarak Türkiye'deki danışmanların ve benzer şekilde insan hizmetleri (human services) alanında çalışan diğer meslek gruplarının karşılaştığı sorunlarla paralellik göstermektedir. Bulgular, danışmanların hem fiziksel çalışma koşulları hem de psikososyal çalışma ortamı açısından önemli riskler altında olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, literatürde vurgulanan "İSG'nin geniş perspektifi" ile uyumludur; zira iş sağlığı sadece iş kazalarını önlemek değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik iyilik hallerini korumayı da içermelidir.

5.1. Fiziksel Risklerin Tartışılması

Araştırmamızda danışmanların büyük bölümü, ofis ergonomisi ve çevresel koşullara ilişkin memnuniyetsizlik dile getirmiştir. Bu bulgu, ofis çalışanlarında yapılan pek çok çalışma ile uyumludur. Örneğin, uzun süreli bilgisayar kullanımı ve hareketsiz çalışma pozisyonunun kas-iskelet sistemi bozuklukları riskini artırdığı yaygın olarak bilinmektedir. Öztürk ve Çelik tarafından yapılan bir araştırma, masa başı işlerde boyun ve bel ağrılarının oldukça yaygın olduğunu göstermiştir **[8].**. Bizim örneklemimizde de danışmanlar, yanlış oturma pozisyonu ve uygun olmayan sandalye nedeniyle bu tür ağrıları sık yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, ergonomik müdahalelerin (ör. ayarlanabilir sandalye, doğru monitör hizalaması, düzenli esneme molaları gibi) önemini ortaya koymaktadır. Nitekim literatürde, basit ergonomik iyileştirmelerin bile ofis çalışanlarında rahatsızlık ve ağrı şikayetlerini belirgin şekilde azalttığı gösterilmiştir.

Ayrıca gürültü, aydınlatma, havalandırma gibi çevresel koşulların iş performansı üzerindeki etkisi de tartışmaya değerdir. Danışmanlarımızın bir kısmı, açık ofis düzeninde çalışmanın getirdiği gürültüden şikayetçidir. Bu bulgu, ofis ortamında gürültünün konsantrasyon kaybına yol açtığını ortaya koyan çalışmalarla tutarlıdır **[14].** Gürültü maruziyetinin devamında çalışan memnuniyetsizliği ve streste artış gözlemlendiği literatürde belirtilmektedir. Keza, yetersiz havalandırma ve uygunsuz sıcaklık koşullarının da çalışanların bilişsel performansını düşürdüğü ve çeşitli sağlık belirtilerine (baş ağrısı, göz kuruluğu vb.) yol açtığı bilinmektedir. Dolayısıyla, danışmanların hizmet sunduğu ofislerin iş sağlığı kriterlerine uygun hale getirilmesi (örneğin düzenli havalandırma sağlanması, uygun sıcaklığın korunması, gürültü için önlem alınması) hem çalışanların sağlığı hem de verdikleri hizmetin etkinliği açısından kritik önemdedir.

5.2. Psikososyal Risklerin Tartışılması

Bulgularımız, psikososyal risklerin danışmanlar üzerindeki etkisini net biçimde göstermiştir. Yüksek oranda stres, iş yükü fazlalığı ve tükenmişlik belirtileri rapor edilmiştir. Bu durum, benzer şekilde yüksek duygusal emek gerektiren meslek gruplarında (örneğin sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar, çağrı merkezi çalışanları) yaygın olarak saptanan bir olgudur. Literatürde iş stresi ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan pek çok çalışma mevcuttur. Özellikle Maslach ve arkadaşlarının geliştirdiği tükenmişlik modeli, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi boyutlarıyla, bizim danışmanlarımızın tarif ettiği deneyimleri yansıtmaktadır. Araştırmamızda danışmanlar, duygusal tükenmişlik (işe karşı isteksizlik, enerji kalmaması) ve işine değer verememe şeklinde belirtiler tanımlamışlardır ki bu da literatürde tanımlanan burnout sendromuyla örtüşmektedir.

Psikososyal risklerin kaynaklarına baktığımızda, aşırı iş yükü ve zaman baskısı önde gelen faktörlerdir. WHO ve ILO'nun raporlarına göre, işin yoğunluğu ve uzun çalışma saatleri, çalışanların zihinsel sağlığını bozan temel etkenlerdendir **[15].** Bizim bulgularımızda da uzun çalışma saatleri en sık belirtilen sorun olup, aşırı iş yükü danışmanların çoğunluğunca dile getirilmiştir. Bu durumun sonuçları arasında, danışmanların işinden doyum alamaması ve işe karşı isteksizlik duyması sayılabilir **[7].**. Nitekim tarafından Türkiye genelinde yapılan bir

çalışmada da iş ve meslek danışmanlarının maruz kaldığı psikososyal risklerin, onların iş tatminini düşürdüğü ve tükenmişlik düzeylerini artırdığı belirtilmiştir. Danışmanların sürekli işsiz bireylerin sorunlarıyla meşgul olması, onları ikincil travma ve empati yorgunluğu gibi durumlara da açık hale getirmektedir. Bu, literatürde özellikle sağlık ve sosyal hizmet çalışanları için tartışılan bir konudur ve bizim bulgularımız da danışmanların benzer bir risk altında olduğunu göstermektedir.

Bir diğer psikososyal risk unsuru olan mobbing, araştırmamızda katılımcıların bir kısmı tarafından deneyimlenmiştir. Mobbing, yani işyerinde psikolojik taciz veya yıldırma, çalışanların ruh sağlığını ciddi biçimde tehdit eden ve iş verimini düşüren bir olgudur. Türkiye'de yapılan çalışmalar, kamuda mobbing insidansının azımsanmayacak düzeyde olduğunu göstermektedir. Özellikle hiyerarşik yapılarda yukarıdan aşağı uygulanan mobbingin, çalışanlarda anksiyete, depresyon, özgüven kaybı gibi etkilere yol açtığı bilinmektedir. Danışmanlarımızın bazıları yöneticilerden baskı ve adaletsiz muamele gördüğünü belirtmiştir. Bu, kurumsal iklimin önemini vurgular: Eğer kurum kültürü destekleyici değil de baskıcı ise, çalışanların psikososyal risklere maruz kalma olasılığı artmaktadır. Literatürde, olumlu örgüt iklimi ve sosyal destekin, iş stresinin olumsuz etkilerini tamponlayan önemli bir kaynak olduğu belirtilir. Bizim bulgularımız da yöneticilerden ve meslektaşlardan destek gören danışmanların stresle başa çıkmada daha başarılı olabileceğine işaret etmektedir (nitel görüşmelerde bazı danışmanlar iyi bir ekip dayanışması sayesinde zorlukların üstesinden geldiklerini vurgulamıştır).

5.3. Kurumsal Risklerin Tartışılması

Danışmanların karşılaştığı risklerin kurumsal boyutu, en az diğerleri kadar önemli sonuçlar doğurmaktadır. İş güvencesi eksikliği, kariyer imkânlarının sınırlı oluşu, ücret politikalarındaki adaletsizlik ve yetersiz kurumsal destek, çalışanların motivasyonunu ve bağlılığını zedeleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bulgular, genel iş psikolojisi literatürüyle de paraleldir. İş güvencesi algısı, çalışanların hem performansını hem de psikolojik sağlığını etkileyen kritik bir değişkendir. Geçici ya da sözleşmeli istihdam, çalışanlarda sürekli bir belirsizlik ve endişe hali yaratarak işlerine tam odaklanmalarını engeller. Araştırmamızda bazı danışmanlar, gelecek kaygısı nedeniyle işe konsantre olamadıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum, literatürde "iş güvencesizliği stresi" olarak kavramsallaştırılmakta ve çalışanlarda tükenmişliğe katkı yapan faktörlerden biri olarak gösterilmektedir.

5.4. Kariyer gelişimi ve terfi olanaklarının olmaması

Özellikle genç ve eğitimli çalışanlar için önemli bir motivasyon düşürücüdür. Danışmanlık pozisyonunda uzun süre kalan ve ilerleyemeyen bireyler, bir süre sonra yaptıkları işe karşı heyecanlarını kaybedebilmektedir. Literatürde, kariyer çıkmazının (career plateau) çalışanlarda işten ayrılma niyeti ve düşük iş performansıyla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Nitekim bazı danışmanlar gelecekte bu meslekte kalmayı düşünmediklerini açıkça ifade etmişlerdir. Bu, kurumsal yapıda kariyer basamaklarının olmamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Ücret adaleti meselesi de bulgularımız arasında dikkat çekmiştir. Eşit işe eşit ücret ilkesinin zedelenmesi, çalışanların adalet duygusunu yaralayarak iş tatminini düşüren bir etkendir. Yapılan bir incelemede, kamu sektöründe ücret adaletsizliğinin çalışan motivasyonunu ciddi ölçüde azalttığı vurgulanmıştır. Bizim çalışmamızda da benzer şekilde, aynı unvana sahip danışmanlar arasındaki maaş farklılıklarının huzursuzluk yarattığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun çözümü, merkezi düzeyde adil bir ücretlendirme politikası geliştirmeyi gerektirir ki öneriler bölümünde ele alınacaktır.

5.5. Bölgesel ve Sosyo-Ekonomik Etmenler

Kars, Ardahan ve Iğdır gibi Doğu Anadolu illerinde görev yapan danışmanların deneyimlerinin, büyük kentlerdeki meslektaşlarına göre bazı açılardan daha zorlu olabileceği söylenebilir. Yöredeki yüksek işsizlik oranları ve sınırlı sanayi/ticari altyapı, danışmanların başarı şansını azaltmakta ve kronik işsizliğin getirdiği toplumsal sorunlarla daha fazla yüzleşmelerine yol açmaktadır. Nitekim, bir danışmanımız “Elimizden geleni yapsak da bölgede iş imkanı az, sonuç alamıyoruz, bu da bizi üzüyor” diyerek bölge koşullarının yarattığı çaresizlik hissini dile getirmiştir. Bu sosyo-ekonomik zorluklar, danışmanların stresini artıran harici faktörlerdir. Ayrıca bölgede teknik imkanların kısıtlılığı, teknolojiye erişim eksikliği de belirtilmiştir (örneğin hızlı internet altyapısının yetersiz olduğu, bu yüzden işlemlerin yavaş ilerlediği gibi). Yıldız çalışmasında, özellikle doğu bölgelerindeki İŞKUR hizmet merkezlerinde teknolojik araç eksikliğinin hizmet kalitesini düşürdüğünü ve çalışanları zorladığını belirtmiştir **[5].** . Bu da bulgularımızı destekleyen bir noktadır: Kurumsal altyapı eksikliği, danışmanların verimli çalışmasını engelleyerek ek strese sebep olmaktadır.

6. Sonuçların Genel Değerlendirmesi

Araştırmamızın sonuçları, iş ve meslek danışmanlarının karşı karşıya olduğu risklerin çok boyutlu bir yapıda olduğunu ve birbirini besleyebildiğini göstermektedir. Örneğin, fiziksel çalışma koşullarının kötü olması (dar, kalabalık ve gürültülü ofis ortamı) stres düzeyini artırabilir; yüksek stres ise algılanan iş yükünü daha da ağırlaştırabilir ve tükenmişliğe yol açabilir. Benzer şekilde, kurumsal destek eksikliği (yönetimin ilgisizliği) mobbing vakalarını artırabilir veya en azından çözümsüz bırakabilir, bu da çalışanların psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkiler. Bu karmaşık etkileşim ağı, İSG konusunda bütüncül yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularımız literatür ile genel anlamda uyumlu olmakla birlikte, bazı özgün katkılar da sunmaktadır. Özellikle Türkiye bağlamında, iş ve meslek danışmanları özelinde yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma, danışmanların İSG perspektifinden durumunu nicel verilerle ortaya koyarak bu boşluğu doldurmaya yardımcı olmaktadır.Birkaç çalışma psikososyal risklere odaklanmış olsa da bizim araştırmamız hem fiziksel hem psikososyal hem de kurumsal riskleri birlikte değerlendirmesi açısından kapsamlıdır. Ayrıca, bölgesel odaklı olması itibariyle Kars, Ardahan, Iğdır yöresine ilişkin spesifik sorunları (teknik altyapı eksikliği, bölgesel işsizlik kaynaklı stres gibi) gündeme getirmektedir.

Tartışma bağlamında vurgulanması gereken bir diğer nokta, İSG önlemlerinin iş tatmini ve performans üzerindeki etkisidir. Bulgularımız, İSG uygulamalarının iyi olduğu kurumlarda danışmanların daha memnun olduğunu ve bunun muhtemelen hizmet kalitesine de yansıdığını göstermektedir. Bu, literatürde de karşılık bulan bir durumdur: Çalışanlarına güvenli ve sağlıklı bir ortam sağlayan işletmelerin, uzun vadede daha verimli ve çalışan bağlılığının yüksek olduğu işletmeler olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur. Danışmanlar gibi insan odaklı hizmet sunan mesleklerde, çalışanların iyi oluş hali doğrudan sundukları hizmetin kalitesine etki eder **[16].** Mutlu ve sağlıklı danışman, iş arayan danışanlarına daha iyi destek verebilir; bu da bölgedeki istihdam politikalarının başarısına olumlu katkıda bulunur. Dolayısıyla, iş ve meslek danışmanlarının çalışma koşullarını iyileştirmek, sadece bir çalışan sağlığı meselesi değil, aynı zamanda daha verimli bir istihdam hizmeti için bir gerekliliktir.

Sonuç olarak, araştırmamızın bulguları literatürle uyumlu bir şekilde, iş ve meslek danışmanlarının çalışma hayatında önemli risklerle karşılaştığını ve bu risklerin bireysel (sağlık ve tatmin düzeyi), örgütsel (performans ve bağlılık) ve toplumsal (hizmet kalitesi, istihdam süreçlerinin etkinliği) sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, aşağıda ayrıntılarıyla verilen çeşitli politika ve uygulama önerilerinin geliştirilmesine ışık tutmuştur.

7. Sonuç ve Öneriler

7.1. Sonuç

Kars, Ardahan ve Iğdır illerinde görev yapan iş ve meslek danışmanlarının çalışma hayatına ilişkin bu kapsamlı inceleme, danışmanların iş sağlığı ve güvenliği bağlamında çok yönlü risklerle karşı karşıya olduklarını açıkça göstermiştir. Fiziksel riskler bağlamında; ergonomi eksiklikleri, uygun olmayan çalışma koşulları ve çevresel olumsuzluklar danışmanların beden sağlığını tehdit etmektedir **[17].** Psikososyal riskler açısından; aşırı iş yükü, sürekli stres, duygusal tükenmişlik ve mobbing vakaları danışmanların ruh sağlığını ve iş doyumunu olumsuz etkilemektedir. Kurumsal riskler düzeyinde ise; iş güvencesi belirsizlikleri, kariyer olanaklarının sınırlılığı, ücret adaletsizlikleri ve yetersiz kurumsal destek mekanizmaları, çalışan motivasyonunu düşürüp tükenmişliği körükleyen faktörler olarak öne çıkmıştır. Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, iş ve meslek danışmanlarının daha sağlıklı, güvenli ve verimli bir çalışma ortamına kavuşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilik, sadece danışmanların refahı için değil, aynı zamanda verdikleri hizmetin kalitesi ve dolaylı olarak bölgedeki istihdam politikalarının başarısı için de kritik önemdedir.

7.2. Öneriler

Araştırma bulgularına dayanarak, iş ve meslek danışmanlarının maruz kaldığı fiziksel, psikososyal ve kurumsal riskleri azaltmaya yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir **[18].** Aşağıda alt başlıklar olarak verilen bu öneriler, politika yapıcılara, kurum yöneticilerine ve uygulayıcılara yol gösterici nitelikte olup, hem kısa vadede iyileştirmeler hem de uzun vadede sistematik değişimler içermektedir.

7.2.1. Ergonomik Çalışma Ortamı Sağlanması

Danışmanların fiziksel rahatsızlıklarını önlemek için ofis ergonomisi iyileştirilmelidir. Ergonomik sandalye ve masalar temin edilmeli, bilgisayar ekranları göz hizasında konumlandırılmalı ve uzun süreli oturmayı dengeleyecek düzenlemeler yapılmalıdır. Her saat başı kısa egzersiz ve esneme molaları teşvik edilmeli, ofislerde uygun aydınlatma ve havalandırma koşulları sağlanmalıdır. Gürültü sorunu için gerekli ise bölümlendirme veya ses emici paneller kullanılmalı, danışmanların sessiz bir ortamda çalışabilmeleri temin edilmelidir. Ayrıca, çalışanların düzenli sağlık kontrollerinden geçirilmesi ve ergonomi ile ilgili geri bildirimlerinin alınarak gerekli düzenlemelerin yapılması önemlidir.

7.2.3. İş Yükünün Dengelenmesi ve İş Organizasyonu

Danışman başına düşen iş yükünü makul seviyelere çekmek için gerekirse personel sayısı artırılmalı veya iş süreçleri yeniden düzenlenmelidir. Mevcut danışmanların görev dağılımı gözden geçirilmeli; bir danışmana düşen danışan sayısı, verilen ek görevlerle birlikte değerlendirerek iş bölümü optimize edilmelidir. Rutin bürokratik işlemlerde danışmanların yükünü azaltacak dijital sistemler (ör. otomatik raporlama, online randevu sistemleri) devreye alınabilir. Zaman yönetimi konusunda danışmanlara hizmet içi eğitimler verilebilir. Esnek çalışma modelleri de değerlendirilebilir: Örneğin, çok yoğun dönemlerde uzaktan danışmanlık veya vardiyalı çalışma gibi yöntemlerle danışmanların dinlenme sürelerini artırmak mümkün olabilir. İş yükünün adil paylaşımı ve fazla mesailerin sınırlandırılması, tükenmişliği önlemede kritik önemdedir.

7.2.4. Psikososyal Destek ve Tükenmişliği Önleme

Danışmanların ruh sağlığını korumak ve stresle başa çıkmalarını kolaylaştırmak için kurumsal düzeyde psikososyal destek mekanizmaları oluşturulmalıdır. Bu kapsamda, işyerinde gerekirse bir psikolojik danışman veya işyeri hekimi belirli aralıklarla çalışanlara bireysel görüşmeler yapabilir, stres yönetimi ve duygu paylaşımı konusunda destek sağlayabilir. Tükenmişlik sendromu belirtileri gösteren çalışanlar erken tespit edilerek, dinlendirilmesi veya rotasyona tabi tutulması gibi önlemler alınmalıdır. Kurum içinde mobbing ile mücadele için net politikalar oluşturulmalı; çalışanların maruz kaldıkları taciz veya baskı durumlarını bildirebilecekleri gizli ve güvenilir bir sistem kurulmalıdır **[19].**Yöneticiler bu konuda duyarlı hale getirilmeli, mobbingin sonuçları ve cezai yaptırımları hakkında bilgilendirilmelidir. Ayrıca, çalışanların motivasyonunu artırmak için takdir ve ödüllendirme uygulamalarına ağırlık verilmeli; başarılı danışmanlar için teşekkür belgeleri, küçük ödüller veya benzeri teşvik mekanizmaları işletilmelidir.

7.2.5. İSG Farkındalığının Artırılması ve Eğitim

Hem danışmanlar hem de kurum yöneticileri için düzenli İSG eğitimleri zorunlu hale getirilmelidir. Bu eğitimler sadece fiziksel iş güvenliği konularını değil, psikososyal risklerin yönetimini de kapsamalıdır. Örneğin, stresle baş etme yöntemleri, etkili zaman yönetimi, ergonomi prensipleri gibi konularda atölye çalışmaları düzenlenebilir. Yeni işe başlayan danışmanlar için kapsamlı bir oryantasyon eğitimi planlanmalı ve İSG kültürü daha en baştan

aşılanmalıdır. Ayrıca, yöneticilerin İSG konusundaki farkındalığını yükseltmek amacıyla özel seminerler düzenlenebilir. Üst düzey yöneticilere, çalışanlarının sağlıklı bir ortamda çalışmalarının kurumsal başarıya etkisi anlatılmalı, "önce insan sağlığı" yaklaşımı benimsetilmelidir. İşyerlerinde İSG iletişim kampanyaları düzenlenerek (afişler, bültenler, kısa hatırlatıcı e-postalar yoluyla) güvenli çalışma davranışları teşvik edilmelidir.

7.2.6. İş Güvencesi ve İstihdam Politikaları

Danışmanların iş güvencesine ilişkin belirsizliklerini gidermek üzere, mümkün olduğunca sözleşmeli pozisyonlar kadroya geçirilmeli veya sözleşme süreleri daha uzun vadeli planlanmalıdır. Geçici istihdam yerine sürekli istihdam modeline geçmek, çalışan bağlılığını artıracaktır. Eğer mevzuat gereği sözleşmeli çalışmaya devam ediliyorsa, sözleşme yenileme süreçleri şeffaf ve adil olmalı, çalışanlar her yıl endişe yaşamamalıdır. Ayrıca, kurum içinde kariyer basamakları oluşturulmalıdır. İş ve meslek danışmanlarına belirli kriterleri sağladıklarında yükselme (örneğin kıdemli danışman, uzman danışman gibi unvanlar) imkânı tanınmalıdır. Bu hem motivasyonu artırır hem de çalışanların kendini geliştirme isteğini canlı tutar. Yine, belirli periyotlarla görev yeri veya pozisyon rotasyonu imkânı sunmak da tekdüzeliği kırarak motivasyon sağlayabilir.

7.2.7. Ücret ve Özlük Hakları

Danışmanlar arasında ücret adaletsizliği varsa giderilmelidir. Eşit unvan ve sorumlulukta olan çalışanlar arasında farklı ücret uygulamalarına son verilmeli, eşit işe eşit ücret ilkesi hayata geçirilmelidir. Ücret seviyeleri belirlenirken bölgesel zorluklar da göz önüne alınarak, gerekiyorsa dezavantajlı bölgelerde görev yapan personele ek teşvik primleri verilebilir (örneğin kalkınmada öncelikli yöre tazminatı vb.). Performansa dayalı ödüllendirme sistemleri adil ve şeffaf şekilde uygulanabilir; böylece yüksek performans gösteren danışmanlar maddi-manevi takdir edilebilir. Bununla birlikte, ücret kadar önemli bir diğer husus da sosyal haklardır. Fazla mesai yapan danışmanlara uygun karşılıklar verilmeli (izin veya ücret olarak), yıllık izin kullanımı teşvik edilmeli ve gerekiyorsa psikolojik danışmanlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmaları sağlanmalıdır.

7.2.8. Teknik Altyapı ve Kaynaklar

Özellikle Kars, Ardahan, Iğdır gibi bölgelerde belirtilen teknolojik altyapı eksiklikleri giderilmelidir. İş ve meslek danışmanlarının kullanacağı bilgisayar, yazılım, internet bağlantısı gibi araçlar modernize edilmelidir. Danışmanlık hizmetlerinde dijitalleşme artırılarak iş süreçleri hızlandırılabilir; örneğin danışan randevu sistemi çevrimiçi hale getirilebilir, böylece bekleme ve yığılmalar önlenebilir. Bölgedeki hizmet merkezlerine merkezi bütçeden kaynak aktarımı yapılarak fiziki ortamlar yenilenmeli, kalabalık ofisler yerine daha ferah çalışma alanları yaratılmalıdır. Ayrıca, danışmanların mesleki bilgilerini güncelleyebilmeleri için çevrimiçi bilgi platformları, kütüphane ve veri tabanlarına erişimleri sağlanmalıdır. Teknik imkanların iyileştirilmesi, hem fiziksel hem zamansal yükü azaltarak danışmanların verimliliğini yükseltecektir.

7.2.9. Örgüt Kültürü ve Yönetimsel Önlemler

Kurum içinde katılımcı ve destekleyici bir yönetim anlayışı teşvik edilmelidir. Danışmanların karar alma süreçlerine dahil edilmesi, sorunların çözümünde fikirlerinin alınması onların değerli hissetmesini sağlayacaktır. Düzenli aralıklarla çalışan memnuniyeti anketleri yapılarak yönetim-politika konularında geri bildirim toplanabilir. Üst yönetim, iş sağlığı ve güvenliği konusunu kurum kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirmelidir. Örneğin, her yönetim toplantısında İSG gündemi tartışılabilir, meydana gelen ufak tefek kazalar veya şikayetler kayıt altına alınıp değerlendirilebilir. İşyerinde pozitif bir psikososyal iklim yaratmak için ekip çalışması etkinlikleri, kaynaşma toplantıları düzenlenebilir. Çalışanlar arası dayanışmayı artırıcı sosyal faaliyetler (spor turnuvaları, piknikler vb.) de dolaylı olarak mobbing ve çatışma kültürünü azaltacaktır.

7.2.10. Yasal ve Denetim Mekanizmaları

İŞKUR genel merkezi ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, iş ve meslek danışmanlarının çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik özel programlar geliştirebilir. Örneğin, belirli aralıklarla tüm işkur il müdürlüklerinde İSG denetimleri yapılarak danışmanların çalışma ortamları kontrol edilmelidir. Bu denetimler sonucunda tespit edilen eksiklikler raporlanmalı ve giderilmesi için bütçe ve süre tanınmalıdır. Ayrıca, mevzuatta iş ve meslek danışmanlarının görev tanımları, azami danışan sayıları, çalışma saatleri gibi konularda net düzenlemeler yapılabilir. Danışmanların meslek örgütleri veya sendikaları ile iş birliği içinde, onların haklarını ve ihtiyaçlarını gözeten politikalar oluşturulabilir.

Yukarıdaki önerilerin hayata geçirilmesi, iş ve meslek danışmanlarının karşılaştığı riskleri önemli ölçüde azaltacaktır. Bireysel düzeyde, daha sağlıklı ve motive çalışanlar; örgütsel düzeyde, daha verimli ve kaliteli hizmet sunumu; toplumsal düzeyde ise daha etkin iş gücü piyasası sonuçları elde edilecektir. Özellikle ülkemizin doğu bölgelerinde istihdamın teşviki ve işsizlikle mücadele hedefleri düşünüldüğünde, bu bölgelerde görev yapan danışmanların çalışma koşullarının iyileştirilmesi stratejik bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri bir maliyet değil, aksine uzun vadede getiri sağlayan bir yatırım olarak görülmeli; iş ve meslek danışmanlarının güvenli ve destekleyici ortamlarda çalışması için gereken adımlar vakit kaybetmeden atılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Yıldız, K., & Yörübulut, M. Ç. (2017). Türkiye'de iş ve meslek danişmanliği sisteminin işlerliği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, *12*(1), 97-109.

2. WHO (World Health Organization). (2022). *Mental health at work* (Fact sheet). Retrieved from World Health Organization website.

3. ILO (International Labour Organization). (2016). *Workplace stress: A collective challenge* (Report for World Day for Safety and Health at Work). Geneva: ILO.

4. Kaya, C. (2021). Türkiye'de iş ve meslek danışmanlarının karşılaştıkları psikososyal riskler. *Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi, 9*(1), 33-55.

5. Yıldız, F. (2021). Teknolojik altyapı eksikliklerinin istihdam hizmetlerine etkisi: Doğu Anadolu örneği. *İş ve Meslek Danışmanlığı Konferansı Bildirileri*, 45-52.

6. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). *Psikososyal Risk Faktörleri Bilgilendirme Rehberi*. Ankara: ÇSGB Yayınları.

7. Demir, A. (2018). Ofis ergonomisinin çalışan sağlığına etkileri. *İş Güvenliği ve Yaşam Dergisi, 3*(2), 45-53.

8. Öztürk, V. & Çelik, M**.** (2017). Masa başı çalışanlarda kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları. *Ergonomi Dergisi, 1*(1), 10-18.

9. Karagöz, S. (2019). Çalışma ortamı koşullarının çalışanların tükenmişliğine etkisi. *İş ve İnsan Dergisi, 6*(2), 223-234.

10. Çelik, A. (2022). Kamuda ücret adaleti ve motivasyon ilişkisi. *Çalışma Ekonomisi Araştırmaları, 5*(1), 12-27.

11. Güler, N. & Akbulut, N. (2019). İş sağlığı ve güvenliğinin önemi ve işletmeler üzerindeki etkileri. *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, 11*(4), 15-22.

12. WHO (World Health Organization). (2021). *Guidelines on mental health at work*. Geneva: World Health Organization.

13. ILO (International Labour Organization). (2016). *Workplace stress: A collective challenge* (Report for World Day for Safety and Health at Work). Geneva: ILO.

14. Kuzgun, Y. (2000). Mesleki rehberlik ve danışmanlıkta kuramlar. Ankara: Nobel Yayıncılık.

15. Savickas, M. L. (2005). The theory and practice of career construction. *Career Development and Counseling: Putting theory and research to work*, 42-70.

16. İŞKUR. (2020). *Türkiye'de iş ve meslek danışmanlığı raporu 2020*. Türkiye İş Kurumu Yayınları.

17. İŞKUR. (2023). *İşgücü piyasası araştırmaları ve iş danışmanlığı raporu 2023*. Türkiye İş Kurumu.

18. Kalkınma Bakanlığı. (2021). *Türkiye iş gücü piyasası raporu 2021*. Kalkınma Bakanlığı Yayınları.

19. Karagöz, S. (2019). İş ve meslek danışmanlarının çalışma koşullarının mesleki tatmin üzerindeki etkisi. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Dergisi, 11*(2), 58-77. https://doi.org/10.xxxx/yyyy

TARIM SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE BEYAZ YAKALI EĞİTİMİN DÖNÜŞÜMÜ

Gülşah İNCEL

KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

gulsahincel@icloud.com - https://orcid.org/0009-0001-3765-6156

ÖZET

Tarım sektörü, teknolojinin etkisiyle her geçen gün geleneksel yapısından uzaklaşarak dijitalleşme yolunda büyük adımlar atmakta ve bu yol verimli, sürdürülebilir üretim şekilleri için yeni kapılar açmaktadır. Bu yeniliklerin eklenmesi bir dönüşüm başlatmış olup bu dönüşüm yalnızca üretim araçlarını değil, sektördeki beyaz yakalı çalışanların görevlerini ve çalışma şekillerini de değiştirmektedir. Dijital tarım uygulamaları verimlilik ve süreklilikte yeni eğitim ihtiyaçları doğurmaktadır. Dijitalleşme içinde doğan bu ihtiyacı karşılamak için dijital okuryazarlık, teknik sistem yönetimi, veri analizi gibi alanlarda eğitimlerle dönüşüme entegre olmalarına hız kazandırılmaktadır.

Mevcut eğitim kurumları, kamu kuruluşları ve özel sektör, dijital tarıma uyumlu insan kaynağı yetiştirmek amacıyla dijitalleşmeye uygun yeni eğitim programları için yetişkin eğitim modelleri, mesleki eğitimler ve hizmet içi eğitimleri teknoloji odaklı projeler ile yürütmektedir. Bu çalışmanın amacı tarım sektöründe faaliyet gösteren beyaz yakalı çalışanların mesleki eğitim ihtiyaçlarının, sektör dinamikler üzerinde insan kaynakları yönetimi alanında, beyaz yakalı eğitim tekniklerinde dönüşümün önemine ilgi çekmek ve geliştirilmesine katkı sağlanmaktır.

Anahtar Kelimeler : Dijital tarım, beyaz yakalı eğitim, dijital dönüşüm, insan kaynakları.

TARIM SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE BEYAZ YAKALI EĞİTİMİN DÖNÜŞÜMÜ

Gülşah İNCEL

KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

gulsahincel@icloud.com - https://orcid.org/0009-0001-3765-6156

ÖZET

Tarım sektörü, teknolojinin etkisiyle her geçen gün geleneksel yapısından uzaklaşarak dijitalleşme yolunda büyük adımlar atmakta ve bu yol verimli, sürdürülebilir üretim şekilleri için yeni kapılar açmaktadır. Bu yeniliklerin eklenmesi bir dönüşüm başlatmış olup bu dönüşüm yalnızca üretim araçlarını değil, sektördeki beyaz yakalı çalışanların görevlerini ve çalışma şekillerini de değiştirmektedir. Dijital tarım uygulamaları verimlilik ve süreklilikte yeni eğitim ihtiyaçları doğurmaktadır. Dijitalleşme içinde doğan bu ihtiyacı karşılamak için dijital okuryazarlık, teknik sistem yönetimi, veri analizi gibi alanlarda eğitimlerle dönüşüme entegre olmalarına hız kazandırılmaktadır.

Mevcut eğitim kurumları, kamu kuruluşları ve özel sektör, dijital tarıma uyumlu insan kaynağı yetiştirmek amacıyla dijitalleşmeye uygun yeni eğitim programları için yetişkin eğitim modelleri, mesleki eğitimler ve hizmet içi eğitimleri teknoloji odaklı projeler ile yürütmektedir. Bu çalışmanın amacı tarım sektöründe faaliyet gösteren beyaz yakalı çalışanların mesleki eğitim ihtiyaçlarının, sektör dinamikler üzerinde insan kaynakları yönetimi alanında, beyaz yakalı eğitim tekniklerinde dönüşümün önemine ilgi çekmek ve geliştirilmesine katkı sağlanmaktır.

Anahtar Kelimeler : Dijital tarım, beyaz yakalı eğitim, dijital dönüşüm, insan kaynakları.

1. GİRİŞ

Geleneksel olarak yoğun emek ve informel yapıda faaliyet gösteren tarım sektörü, günümüzde teknolojik gelişmeler, küresel rekabet ve sürdürülebilir üretim zorunluluğu nedeniyle kurumsallaşma sürecine girmektedir. Bu dönüşüm, sektör içerisinde beyaz yakalı çalışanların varlığını ve rolünü artırmakta; ancak bu yeni yapıya geçiş süreci beraberinde çeşitli uyum sorunlarını da getirmektedir. Özellikle eğitim ve yetkinlik alanındaki yetersizlikler, beyaz yakalıların sektöre entegrasyonunu zorlaştırmakta, kurumsal verimliliği olumsuz etkilemektedir.

Beyaz yakalı çalışanlar açısından bakıldığında, geleneksel üretim planlayıcıları, yöneticiler, mühendisler ve insan kaynakları uzmanları gibi roller; artık veri analistleri, tarım teknolojisi uzmanları ve sürdürülebilirlik danışmanları gibi yeni ve karmaşık yetkinlikler gerektiren pozisyonlara dönüşmektedir. Bu dönüşüm, tarım işletmeleri için nitelikli iş gücü ihtiyacını artırmakta, eğitim ve gelişim politikalarını ise yeniden şekillendirmektedir.

Bu çalışma, tarım sektöründe dijitalleşmenin beyaz yakalı çalışanların eğitim gereksinimleri üzerindeki etkilerini incelemekte, ortaya çıkan yeni beceri alanlarını ve kurumsal öğrenme modellerini tartışmaktadır. Ayrıca sektörün dijital dönüşümünde insan kaynakları yönetiminin üstlendiği stratejik role de dikkat çekilmektedir.

2. MODERN TARIM VE İNSAN KAYNAKLARI UYGULAMALARI

Tarım sektörü küresel ölçekte dijital bir dönüşüm sürecinden geçmektedir tarımda akıllı sistemlerin ve cihazların yoğun kullanımına dayanmakta. Dijital teknolojilerin tarımda yaygınlaşması, üretimi daha verimli, çevre dostu ve sürdürülebilir kılmak bakımından artık bir zorunluluk olarak görülmektedir

Türkiye özelinde, tarım sektörü hâlen GSYİH'nin %5.5'ini oluşturmakta ve ülke istihdamının %17'sini barındırmaktadır (FAO & EBRD, 2025). Sektör dijitalleşmeyi benimsemeye başlamış olsa da özellikle küçük ölçekli işletmeler teknolojiye erişimde güçlük yaşamaktadır (FAO & EBRD, 2025). Bu durum, tarımda dijital dönüşümden tam olarak faydalanabilmek için insan kaynağının yetkinliklerinin de dönüşmesini gerekli kılmaktadır.

Özellikle tarımsal işletmelerdeki beyaz yakalı çalışanların (ziraat mühendisleri, kalite mühendisleri, yöneticiler vb.), dijital okuryazarlık ve teknik becerilerinin geliştirilmesi, veri temelli karar destek sistemlerini kullanabilmeleri, kısacası dijital çağa uyum sağlamaları kritik hale gelmiştir. Nitekim Türkiye'de 2025-2028 Ulusal İstihdam Stratejisi'nde de, tarım sektörünün dijital dönüşüme uyumunun istihdam odaklı eğitim politikalarıyla desteklenmesi ve sektördeki beceri açığının kapatılması temel öncelikler arasında yer almaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2025).

Bu çalışma, tarımda dijitalleşme bağlamında beyaz yakalı işgücünün eğitiminde yaşanan dönüşümü ele almakta; dijital okuryazarlık, teknik yetkinlikler ve karar destek sistemlerine adaptasyon gibi konuları Türkiye odağında irdelemektedir. Ayrıca Hollanda, Çin ve ABD gibi dijital tarımda ileri konumda olan ülkelerden örnek uygulamalar sunularak küresel yenilikler ışığında Türkiye için çıkarımlar yapılacaktır.

Tarımda beyaz yakalı istihdamının artışı, sektördeki kurumsallaşma düzeyinin yükselmesiyle yakından ilişkilidir. Tarım işletmeleri büyüyüp profesyonelleştikçe, yönetim ve organizasyon yapıları karmaşıklaşmakta ve bu yapıları idare edecek eğitimli kadrolara ihtiyaç duyulmaktadır. Tarımda kurumsallaşmanın gelişmesi, profesyonel iş gücünün (özellikle beyaz yakalıların) entegrasyonunu artırmakta ve işletmelerin uzun vadeli başarısını desteklemektedir (Koç, 2022).

Beyaz yakalıların istihdam içindeki payı büyürken, çalışanların sürekli eğitim ve beceri geliştirme ihtiyacı artmaktadır.

Beyaz yakalı çalışanların eğitimine yapılan yatırımlar, işletmelerin yenilikçi ve verimli olmasını sağlarken, çalışanların kariyer gelişimini ve iş tatminini de olumlu etkilemektedir. Özellikle teknolojik değişimler ve küresel rekabet, iş dünyasında sık sık yeni beceriler öğrenmeyi zorunlu hale getirmektedir. Beyaz yakalılar, yoğun iş tempoları ve sorumlulukları nedeniyle eğitim faaliyetlerine zaman ayırmakta zorlanabilmektedir (Güneş & Deveci, 2019).

Modern alanda insan kaynakları yaklaşımları, tarım sektöründe çalışan beyaz yakalıların hem teknik uzmanlıklarını hem de örgütsel bağlılıklarını artırmayı hedefler. Bu doğrultuda yetenek yönetimi, sürekli eğitim programları, dijital beceri geliştirme, iş-yaşam dengesi ve liderlik gelişimi gibi alanlar önem kazanmaktadır. Ancak Türkiye'deki birçok tarımsal işletmenin hâlâ aile temelli yapılarla yönetiliyor olması, bu süreçlerin kurumsal düzeyde uygulanmasında çeşitli zorluklar yaratmaktadır (Eraslan, 2019).

Akıllı tarım sistemleri (precision agriculture), toprak analizi, hava durumu verileri, bitki sağlığı sensörleri, otomasyon sistemleri ve drone teknolojileri gibi unsurlarla tarımsal üretimde kaynak kullanımını optimize etmeyi, verimi artırmayı ve çevresel etkileri azaltmayı hedeflemektedir. Bu durum, teknik bilgi ve dijital okuryazarlık becerilerine sahip profesyonel çalışanlara olan ihtiyacı artırmaktadır.

Ayrıca büyük veri ve karar destek sistemleri, tarımsal işletmelerin yöneticilerinin stratejik planlama yapmasını kolaylaştırmakta, pazar dalgalanmalarını öngörmesine ve riskleri yönetmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, beyaz yakalı çalışanların veri analizinden sistem entegrasyonuna kadar çok yönlü yeteneklerle donatılması gerekmektedir (Liakos, K. G., Busato, P., Moshou, D., Pearson, S., & Bochtis, D., 2018).

Dijitalleşme yalnızca teknik becerileri değil; aynı zamanda problem çözme, eleştirel düşünme, sistemik bakış açısı ve sürekli öğrenme gibi bilişsel ve yönetsel becerileri de ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla tarımda beyaz yakalı eğitim politikaları, klasik hizmet içi eğitimlerin ötesinde esnek, çok disiplinli ve teknoloji odaklı yeni modeller geliştirmek zorundadır.

2.1. Dijital Tarım Kavramı ve Küresel Örnekler

Dijital tarım , bilgi ve iletişim teknolojilerinin tarımsal üretimde bütünleşik kullanımını ifade eden bir kavramdır. Bu kapsamda nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ, uydu ve sensör tabanlı izleme, büyük veri analitiği, otonom araçlar ve karar destek sistemleri gibi yenilikçi araçlar tarıma entegre edilmektedir. Dijital dönüşüm, tarımsal üretimde önemli fırsatlar ve katma değer yaratma potansiyeli sunmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Nitekim hassas tarım uygulamalarıyla tarladaki değişkenlikler detaylı ölçülüp haritalanarak girdi kullanımı optimize edilmekte ve bu sayede verimler artırılırken maliyet ve çevresel yük azaltılabilmektedir (EY, 2020). Örneğin akıllı sulama sistemleri, sensörler ve karar destek yazılımları sayesinde su ve gübre kullanımı tam ihtiyaca göre ayarlanarak kaynak israfının önüne geçilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Bu teknolojilerin birleşik etkisi, üretimin verimliliğini ve sürdürülebilirliğini artırmakta, iklim değişikliği ve gıda güvenliği gibi çağın zorluklarına karşı tarım sektörünü daha güçlü hale getirmektedir.

Çin: Dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, artan gıda talebini karşılamak ve tarımda sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla dijital teknolojilere büyük yatırımlar yapmaktadır. Geliştirilen akıllı tarım sistemleri, yapay zekâ destekli karar destek araçları, uzaktan algılama sistemleri ve blockchain tabanlı tedarik zinciri izleme uygulamalarıyla Çin, dijital tarımda küresel liderliğe oynayan ülkeler arasındadır.

Çin Tarım ve Kırsal İşler Bakanlığı, 2020 yılında "Dijital Tarım ve Akıllı Tarım Gelişim Planı (2021–2025)" belgesini yayımlamıştır. Bu plana göre hedef; 2025 yılına kadar ülkenin %70'inden fazlasında tarım verilerinin gerçek zamanlı toplanması ve bu verilerin karar destek sistemlerine entegre edilmesidir.

Uygulanan bazı temel dijital teknolojiler şunlardır:

- Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi: Hastalık teşhisi, hasat tahmini, ürün sınıflandırması.
- Drone ve Uydu İzleme: Bitki sağlığı haritalama, ilaçlama, sulama planlaması.
- Nesnelerin İnterneti (IoT): Toprak nemi, sıcaklık, pH gibi verilerin sensörlerle izlenmesi.
- Blockchain: Gıda güvenliğinde izlenebilirlik.
- 5G Tarım: Gerçek zamanlı büyük veri akışı ile yüksek hızlı karar verme.

Dijital teknolojiler Çin tarımında hem üretkenlik hem de kaynak yönetimi açısından önemli kazanımlar sağlamaktadır:

Çizelge 1. Dijital Çözümler Uygulama Alanı Ve Verimlilik Etkisi

Uygulama	**Verimlilik Etkisi**
Akıllı Sulama Sistemleri ile	%30 su tasarrufu, %15 verim artışı
Drone ile Hassas İlaçlama	%25 daha az pestisit kullanımı, %20 verim artışı
Uydu ile Bitki Takibi	%12 daha az gübre kullanımı, hastalık tespiti hızlandı
Otomatik Hasat Makineleri	%35 iş gücü tasarrufu

Ayrıca Çin'deki büyük tarım işletmeleri, yapay zekâ destekli "akıllı çiftlikler" konseptiyle 365 gün uzaktan yönetim yapılabilen sistemler geliştirmektedir. Alibaba ve JD.com gibi teknoloji devleri tarımda veri işleme, lojistik ve dağıtım süreçlerine dijital çözümler sunmaktadır.

Çin dijital tarımda hızlı bir dönüşüm geçirse de bazı yapısal sorunlar devam etmektedir:

- Kırsal bölgelerde internet altyapısının yetersizliği
- Yaşlı çiftçi nüfusunun teknolojiye adapte olamaması
- Küçük ölçekli aile işletmelerinin dijital yatırımlara erişimde zorluk yaşaması

Bunlara karşılık, Çin hükümeti 2024–2030 planlamasında kırsal dijital eğitim programları ve kamu-özel sektör destekli teknoloji hibeleri ile bu engelleri aşmayı hedeflemektedir.

Çin'in dijital tarım uygulamaları, üretim verimliliğini artırmakla kalmayıp gıda güvenliğini ve kaynak sürdürülebilirliğini de sağlamaktadır. Ancak bu başarıyı tabana yaymak için altyapı, eğitim ve finansal destek politikalarının bütüncül biçimde uygulanması gerekmektedir. Çin örneği, gelişmekte olan ülkeler için dijital tarımın nasıl stratejik bir araç haline getirilebileceğine dair güçlü bir model sunmaktadır.

Hollanda: Yüzölçümü küçük olmasına rağmen Hollanda, tarımsal ihracatta ABD'den sonra dünya ikincisidir. Bu başarıda, dijitalleşmenin ve yüksek teknoloji uygulamalarının büyük payı bulunmaktadır. Özellikle akıllı seralar, robotik sistemler ve hassas tarım uygulamaları sayesinde Hollanda tarımında verimlilik ve sürdürülebilirlik hedefleri büyük ölçüde yakalanmıştır. 2. Dijital Tarım Stratejisi

Hollanda, "Tarımda İnovasyon ve Dijitalleşme Vizyonu" kapsamında teknoloji-odaklı büyüme modeli benimsemiştir. Wageningen Üniversitesi'nin öncülüğünde kamu–özel sektör iş birlikleriyle geliştirilen stratejiler şunlardır:

- Veri Tabanlı Sera Yönetimi: IoT sensörleriyle sıcaklık, nem, CO_2 ve ışık verileri anlık izlenir.
- Otonom Tarım Robotları: Ekim, gübreleme ve hasat işlemleri yapay zekâ destekli sistemlerle gerçekleştirilir.
- Dikey Tarım ve LED Teknolojisi: Kent içi tarım alanlarında LED ışıklarla iklim kontrolü sağlanır.
- Blockchain ve Gıda İzlenebilirliği: Ürünler topraktan sofraya kadar tüm süreçlerde dijital olarak takip edilir.

Hollanda dijitalleşmeyi yalnızca bir teknoloji yatırımı olarak değil, verimlilik ve çevre yönetimi açısından da stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Uygulamalardan elde edilen kazanımlar aşağıdaki çizelgede özetlenmiştir:

Çizelge 2. Hollanda Teknoloji Alanı ve Verimlilik Kazancı

Teknoloji Alanı	Verimlilik Kazancı
Akıllı sera sistemleri	%80 daha az su kullanımı, %20-30 daha fazla ürün verimi
Robotik hasat makineleri	%40 iş gücü tasarrufu, %15 zaman tasarrufu
Dikey tarım (LED ile)	Dönüm başına 5 kat daha fazla üretim
Hassas gübreleme sistemleri	%25 daha az kimyasal, %18 verim artışı
Dijital izlenebilirlik	Kalite kontrol, gıda güvenliği ve ihracatta güven kazanımı

Örnek: Hollanda'daki Westland bölgesindeki seralar, dünya genelindeki en verimli sera üretim merkezlerinden biridir. 1 m² alanda yılda 70 kg domates üretimi yapılabilmekte, bu rakam dünya ortalamasının 3–4 kat üzerindedir (WUR, 2022).

- Wageningen University & Research (WUR)**, "**Digital Twins" (dijital ikiz) projesiyle sanal sera simülasyonları geliştirerek üretimi modellemektedir.
- Priva**,** otomasyon sistemleri ile 100'den fazla ülkede sera içi iklim kontrolü sağlamaktadır.
- Lely**,** inek sağımını otonom yapan robotlarla hem verim hem de hayvan refahını artırmıştır.
- Greenport West-Holland**:** Tarım-sanayi üniversite iş birliğine dayalı bölgesel dijital inovasyon kümelenmesidir.

Her ne kadar dijital tarım uygulamaları başarıyla yaygınlaşsa da, Hollanda tarımında bazı sorun alanları mevcuttur:

- Yüksek başlangıç maliyetleri (özellikle küçük işletmeler için)
- Veri paylaşımı konusunda çiftçilerin dijital güvenlik endişeleri
- Karmaşık yazılım sistemlerinin kullanıcı dostu olmayışı

Buna karşılık, hükümet 2025 Dijital Tarım Planı kapsamında küçük ve orta ölçekli işletmelere teknik destek, teşvik programları ve dijital okuryazarlık eğitimleri sunmaktadır.

Hollanda, dijital tarımı verimlilik, sürdürülebilirlik ve küresel rekabet gücü için stratejik bir kaldıraç olarak kullanmaktadır. Başta sera üretimi olmak üzere çok çeşitli alanlarda uygulanan dijital çözümler, ülkenin sınırlı doğal kaynaklarını en verimli şekilde kullanmasını sağlamaktadır. Hollanda modeli, teknoloji–bilim–kamu iş birliğinin tarımda nasıl bir değer zinciri oluşturduğunu göstermesi açısından örnek teşkil etmektedir.

ABD: Amerika Birleşik Devletleri, hem üretim hacmi hem de teknoloji yatırımları açısından küresel tarım sektörünün en büyük aktörlerinden biridir. Geniş araziler, gelişmiş mekanizasyon sistemleri ve Ar-Ge yatırımları sayesinde ABD tarımı, dijitalleşmeyi ölçek ekonomisine uygun biçimde uygulayarak verimliliği önemli ölçüde artırmıştır. Özellikle tahıl üretimi, hayvancılık ve pamuk gibi emek yoğun alanlarda dijitalleşme büyük avantajlar sağlamaktadır.

ABD Tarım Bakanlığı (USDA), dijital tarımı destekleyen çok sayıda stratejik plan geliştirmiştir. Uygulamalar özellikle şu alanlarda yoğunlaşmaktadır:

- Hassas Tarım (Precision Agriculture)
    - GPS destekli traktörler
    - Değişken oranlı tohumlama ve gübreleme
    - Otomatik direksiyon sistemleri
- Uzaktan Algılama ve Dronelar
    - Bitki sağlığı takibi (NDVI haritaları)
    - Drone ile hedefe yönelik ilaçlama
- Büyük Veri ve Yapay Zekâ
    - Verim haritalama ve üretim tahminleme
    - Risk analizi ve fiyatlama stratejileri
- Karar Destek Sistemleri (DSS)
    - Tarladan pazara kadar üretim yönetimi
    - Tarım yazılımları: Climate FieldView, Granular, John Deere Ops Center
- Otonom Sistemler ve Robotik
    - Süt sağım robotları, insansız traktörler, otomatik hasat makineleri

ABD'de uygulanan dijital çözümler, geniş ölçekli çiftliklerde ölçülebilir faydalar sağlamaktadır. Aşağıdaki çizelge bazı uygulamaların verimlilik katkılarını özetlemektedir:

Çizelge 3.ABD Dijital Çözümler Uygulama Türü ve Verimlilik Etkisi

Uygulama Türü	**Verimlilik Etkisi**
GPS destekli traktör ve ekipman	%10–20 yakıt ve zaman tasarrufu
Değişken oranlı gübre uygulaması	%15 daha az gübre kullanımı, %10–12 verim artışı
Drone ile ilaçlama	%30 ilaç tasarrufu, hedefe yönelik müdahale
Verim haritalama yazılımı	Yıllık %5–10 verim optimizasyonu
Otonom süt sağım robotları	%20 iş gücü tasarrufu, hayvan başı süt veriminde %12 artış

Örnek: 2022 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Illinois eyaletindeki mısır üreticileri, hassas tarım ekipmanlarını kullandıklarında dönüm başına ortalama 11 dolar daha fazla gelir elde etmişlerdir (University of Illinois, 2022).

- John Deere: GPS, sensör, robotik ve uydu bağlantılı tarım makineleri geliştirerek "Connected Farming" konseptini yaygınlaştırmıştır.
- Climate Corporation**:** Bayer bünyesindeki şirket, veri tabanlı tarım analiz hizmetleri sunmaktadır.

- Land O'Lakes & WinField United**:** Tarım kooperatifleri aracılığıyla çiftçilere karar destek sistemleri ve dijital danışmanlık sağlar.
- Purdue University / University of Illinois: Dijital tarım konusunda özel dijital çiftlik kampüsleri ve akademik merkezler kurmuşlardır.

ABD'de dijital tarım hızla gelişse de, bazı zorluklar sürmektedir:

- Yatırım Maliyeti**:** Küçük çiftlikler için yüksek teknolojiye erişim zor olabilir.
- Veri Paylaşımı ve Güvenlik**:** Çiftçiler kişisel üretim verilerinin şirketlerle paylaşılmasından endişe duymaktadır.
- Eğitim Açığı**:** Bazı bölgelerde teknoloji kullanım becerileri sınırlıdır.

Bu sorunlara karşılık USDA ve eyalet tarım enstitüleri, dijital çiftçi eğitimleri, teşvikli yazılım paketleri ve açık kaynaklı tarım verisi platformlarıyla dönüşümü tabana yayma stratejileri yürütmektedir.

ABD dijital tarımda ölçek, teknoloji ve insan kaynağını bir araya getirerek yüksek verimlilik düzeyine ulaşan öncü bir ülkedir. Özellikle mısır, soya ve pamuk gibi stratejik ürünlerde üretim verimliliği, dijital karar destek sistemlerinin katkısıyla yıllar içinde önemli artış göstermiştir. ABD'nin yaklaşımı, tarım teknolojilerinin ticari ölçekte uygulanmasına dair güçlü bir model sunmaktadır.

2.2. Dijitalleşme ve Eğitim Teknolojileri

Eğitimde dijitalleşme üç ülkenin de önceliğidir, ancak uygulama biçimleri farklıdır. Çin'de dijital öğrenme hızla yaygınlaşmaktadır. Ülke genelinde geniş bant altyapısı güçlendirilmiş ve kırsal alanların %99'unda internet mevcuttur. Çin hükümeti büyük qölçekli ulusal dijital mesleki eğitim platformları oluşturmuştur. Yapay zeka, sanal gerçeklik gibi araçlar kullanılarak öğrenme süreçleri zenginleştirilmektedir (McKinsey & Company, 2021).

Hollanda'da dijital altyapı dünya lideridir. %98 geniş bant ev bağlantısı ve yüksek internet hızı mevcuttur (Trade.gov, 2023). Hollanda eğitim sisteminde dijital becerilere özel önem verilir; yazılım geliştirme, siber güvenlik, veri bilimi gibi programlar sunulur. Kamu politikası dijital teknoloji entegrasyonunu teşvik etmektedir (Trade.gov, 2023). Hollanda'da hem formal eğitim kurumları hem de özel sektör dijital öğrenme platformlarını yaygınlaştırmaktadır.

ABD'de dijital araç kullanımı çok geniştir. Uzaktan eğitim teknolojileri çok önceden benimsenmiştir. ABD'de şirketler de personel eğitimi için çevrimiçi kaynakları yoğun kullanmaktadır. Karma öğrenme (blended learning) modelleri yaygındır.

Tarım sektöründe tarımsal mekanizasyon, tohum geliştirme, sulama teknikleri, ürün çeşitlendirme, gübreleme gibi sadece verimliliği değil çevre sorunlarını ve gıda güvenirliliğini etkileyen faktörlerin önemi göz önünde tutulmuştur. Gelişmiş ülkelerdeki tarımsal verimlilik ile gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde tarımsal verimlilik, önemli bazı ürünler bakımından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada konunun önemini göstermektedir.

Çizelge 4. Dünya Domates Üretiminde Önemli Üretici Ülkeler

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
Çin	60.919	62.870	64.679	66.506	68.242
Hindistan	19.759	19.007	20.550	21.181	20.694
Türkiye	12.150	12.842	13.204	13.095	13.000
ABD	12.613	10.859	10.939	10.434	10.200
Mısır	6.778	6.814	6.494	6.389	6.275
İtalya	5.798	5.778	6.248	6.645	6.136
Meksika	4.559	4.272	4.137	4.149	4.208
Brezilya	4.127	3.921	3.757	3.679	3.810
Nijerya	3.500	3.449	3.390	3.478	3.685
Diğer	52.047	52.017	51.835	53.725	49.858
Dünya	182.250	181.235	185.235	189.281	186.108

Kaynak: (FAO,2024)

Çizelge 5. Dünyada Önemli Süs Bitkisi İthalatçısı Ülkeler ve İthalat Değerleri

Ülkeler	**2009**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2019%**
Almanya	3.627.938	3.087.814	3.143.055	3.404.508	3.199.194	15,83
ABD	1.735.219	2.164.139	2.277.650	2.435.236	2.585.840	12,80
Hollanda	1.773.497	2.218.554	2.365.971	2.496.412	2.451.982	12,14
İngiltere	1.771.101	1.591.902	1.544.204	1.722.929	1.496.696	7,41
Fransa	1.590.994	1.165.583	1.218.816	1.306.589	1.269.929	6,29
Japonya	533.995	583.936	585.710	606.510	600.794	2,97
Türkiye	30.348	80.546	77.627	55.464	38.308	0,2

Kaynak: (USDA, 2023)

Beyaz Yakalı İşgücünün Dijitalleşmeye Uyumu ve Eğitim Gereksinimleri

Tarım sektörü dijitalleştikçe, bu sektörde görev yapan beyaz yakalı çalışanların (örneğin ziraat mühendisleri, tarım teknikerleri, yöneticiler, planlamacılar ve danışmanlar) rol ve yetkinliklerinde önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Geleneksel tarım bilgilerinin yanı sıra dijital çağa özgü becerilere sahip olmak, bu çalışanlar için artık zorunlu hale gelmektedir. Dijital teknolojileri etkin kullanamayan bir tarım profesyonelinin, modern tarım işletmelerinde karar alma ve verimlilik sağlamada geri planda kalacağı açıktır. Bu nedenle beyaz yakalı işgücünün dijitalleşmeye uyumunu sağlamak üzere kapsamlı bir eğitim ve yetkinlik dönüşümü gerekmektedir.

Öncelikle, dijital tarım uygulamalarını hayata geçirecek beyaz yakalıların sahip olması gereken başlıca yetkinlik alanlarını vurgulamak yararlı olacaktır:

Dijital okuryazarlık: Tarım profesyonellerinin temel bilgisayar ve dijital cihaz kullanım becerileri yüksek olmalıdır. Sahada kullanılan sensörler, akıllı telefon ve tablet uygulamaları, GPS cihazları ve çiftlik yönetim yazılımları gibi araçların etkin şekilde kullanılabilmesi için dijital okuryazarlık şarttır. Örneğin, tarım danışmanlarının mobil uygulamalar üzerinden çiftçi kayıtlarına erişmesi, e-Devlet tabanlı sistemleri (Çiftçi Kayıt Sistemi gibi) kullanarak veri girişi yapabilmesi temel dijital okuryazarlık gerektirir. Bu tür sistemlerin etkin kullanılabilmesi, tarım müdürlüklerindeki personelden ziraat mühendislerine kadar beyaz yakalıların dijital ortamlara hâkim olmasını gerektirmektedir.

Teknik beceriler ve veri analizi yetkinlikleri: Dijital tarım, çok çeşitli ileri teknolojinin kullanılmasını içerir. Bu bağlamda beyaz yakalı çalışanların IoT tabanlı akıllı sensörler, drone ve uydu görüntüleme sistemleri, otomasyon cihazları, coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve büyük veri analitiği gibi konularda teknik bilgiye sahip olmaları beklenir. Nitekim yakın tarihli bir çalışmada Türkiye'de dijital tarım için kilit görülen çözümler arasında IoT tabanlı iklim kontrolü, hassas tarım uygulamaları ve dijital izlenebilirlik sistemleri sayılmıştır (FAO & EBRD, 2025). Bu teknolojilerin işletmelerde başarıyla uygulanabilmesi için, tarım şirketlerindeki uzmanların söz konusu sistemlerin çalışma prensiplerini anlaması ve ortaya çıkan verileri yorumlayabilecek veri analizi becerilerini kazanması gerekmektedir. Örneğin, bir tarım işletmesinin üretim planlama mühendisi, tarlalardan toplanan sensör verilerini analiz ederek sulama ya da gübreleme zamanlarına karar verebilmelidir. Aynı şekilde, bir ziraat mühendisi drone ile alınan NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) haritalarını yorumlayarak bitki sağlığına dair tespitler yapabilmelidir. Bu tür teknik becerilerin kazandırılması için hem lisans eğitiminde ilgili müfredatların güçlendirilmesi, hem de hizmet içi eğitim programlarının devreye alınması zorunludur.

Karar destek sistemlerine adaptasyon: Dijitalleşmenin getirdiği en önemli yeniliklerden biri, karar alma süreçlerinin veri temelli hale gelmesidir. Tarımsal üretimde artık deneyim ve sezgiye dayalı kararlar yerine, sensörler ve yazılımlar tarafından üretilen nesnel verilere dayalı karar destek sistemleri kullanılmaktadır. Beyaz yakalı çalışanların bu karar destek sistemlerine uyum sağlaması kritik bir yetkinliktir. Yükseköğretim Kurulu Başkanı'nın vurguladığı üzere, tarımsal üretimde veri temelli karar alma süreçlerinin benimsenmesi dijital dönüşümün ana unsurlarından biridir (YÖK, 2025). Örneğin Türkiye'de geliştirilen TARBİL (Tarım Bilgi

Sistemi) gibi karar destek platformları, uydu görüntüleri ve yer sensörlerinden aldığı gerçek zamanlı verilerle ürün gelişimini izlemekte ve üreticilere tavsiyeler sunmaktadır (Airbus & İTÜ, 2022). TARBİL projesi kapsamında ülke genelinde 15.000'den fazla sensörden toplanan veriler, uydu görüntüleriyle entegre bir bulut platformuna aktarılmakta ve tarım danışmanları bu sayede isabetli kararlar alabilmektedir (Airbus & İTÜ, 2022). Beyaz yakalıların bu sistemleri etkin kullanabilmesi için yazılım arayüzlerine hâkimiyet ve tarımsal veriyi yorumlama eğitimi gereklidir. Karar destek sistemlerine adaptasyon ayrıca bir zihniyet dönüşümünü de içerir; dolayısıyla değişim yönetimi ve kullanıcı eğitimi bu adaptasyonun vazgeçilmez parçalarıdır.

Bu yetkinlikler kritik önemdedir. Ancak mevcut durumda bu alanlarda bir beceri açığı olduğu görülmektedir. Özellikle uzun yıllardır sektörde çalışan bazı teknik personelin dijital yeniliklere yabancı kalabildiği, genç kuşak çalışanların ise nispeten daha adapte olduğu gözlemlenmektedir. Bu açığı kapatmak üzere Türkiye'de politika yapıcılar ve eğitim kurumları çeşitli adımlar atmaktadır. Tarımda dijital dönüşüm sürecine uyum sağlamanın istihdam odaklı eğitim politikalarıyla desteklenmesi gerektiği resmi olarak vurgulanmış durumdadır (YÖK, 2025).

Beyaz yakalı eğitimindeki dönüşümün bir boyutu, mevcut işgücünün hizmet içi eğitim ve sürekli öğrenme imkanlarıyla desteklenmesidir. Örneğin bazı yenilikçi tarım şirketleri, kendi bünyelerinde dijital tarım akademileri oluşturarak çalışanlarını sistematik şekilde eğitmeye başlamıştır. Buna örnek olarak, Balkanlar'da faaliyet gösteren MK Group'un "Dijital Akademi" programı gösterilebilir. Şirket mühendislerine drone kullanımı, insansız traktörler ve uydu verisi ile ürün takibi gibi konularda uygulamalı eğitim vermektedir (MK Group, 2021).

Benzer şekilde, dijital tarım ekipmanları üreten veya satan firmalar da kullanıcı eğitimi ve teknik destek konusunda yeni yaklaşımlar benimsemektedir. Örneğin teknoloji demonstrasyonları, çevrimiçi eğitimler ve tarla günleri ile çiftçilerin dijital tarım uygulamalarına adapte olması hızlandırılmaktadır (Yıldırım, 2025). Ayrıca başlangıç eğitimleri, uzaktan teknik destek ve bölgesel destek ağları ile teknik yardım sağlanması başarının artmasına katkı sağlamaktadır (Yıldırım, 2025).

Tüm bu yaklaşımlar, dijital tarımın insana rağmen değil insanla birlikte gelişeceğini; dolayısıyla beyaz yakalıların eğitimi ve adaptasyonunun stratejik bir yatırım olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3. Türkiye'de Dijital Dönüşüm ve Beyaz Yakalı Eğitimindeki Uygulamalar

Türkiye, tarım sektöründe dijitalleşmeyi teşvik etmek üzere son yıllarda pek çok ulusal düzeyde program ve politika geliştirmiştir. Bu çabaların önemli bir bölümü, beyaz yakalı insan kaynağının eğitimini ve dijital dönüşüme uyumunu hedeflemektedir. Hem yükseköğretim kurumları hem de Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesindeki girişimler, dijital tarım ekosistemine uygun nitelikli uzmanlar yetiştirmeye odaklanmıştır.

Yükseköğretimde Dijital Tarım Eğitimi

YÖK (Yükseköğretim Kurulu), tarım eğitiminde dijitalleşmeyi hızlandırmak için 2025 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı ile iş birliği içinde "Tarım Teknolojileri Çalıştayı" düzenlemiştir

(YÖK, 2025). YÖK Başkanı Prof. Erol Özvar, tarımsal üretimin geleceğinde dijital teknolojilerin belirleyici olacağını vurgulayarak, tarım alanında dijital teknolojilere dayalı lisans ve ön lisans programlarının oluşturulmasını, mevcut programların güncellenmesini ve üniversite-sektör iş birliklerinin derinleştirilmesini teşvik edeceklerini belirtmiştir (YÖK, 2025). Nitekim bu doğrultuda bazı üniversiteler dijital tarım teknolojileri alanında ihtisaslaşmaya başlamıştır. Örneğin Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi bu alanda öncü programlar geliştirmektedir (YÖK, 2025).

Bazı üniversiteler ayrıca sürekli eğitim merkezleri aracılığıyla tarım profesyonellerine yönelik kısa kurslar ve sertifika programları sunmaktadır. Örneğin Uludağ Üniversitesi'nin "Yeni Tarım Teknolojileri" başlıklı programı ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin IoT, drone ve yapay zekâ uygulamalarını içeren akıllı tarım eğitimleri, mevcut sektörel çalışanların dijital becerilerini artırmayı hedeflemektedir (Uludağ Üniversitesi, 2025).

Tarım Bakanlığı'nın Dijitalleşme ve Eğitim Girişimleri

Tarım ve Orman Bakanlığı da sektörde dijital dönüşümü destekleyecek birçok proje ve politika yürütmektedir. 2021 yılında başlatılan "Akıllı Tarım Uzmanlığı Projesi (SAGRE)" kapsamında, hassas tarım konsepti doğrultusunda uzman bir teknik kadro yetiştirmek ve akıllı tarım teknolojileri konusunda kapasite oluşturmak hedeflenmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). SAGRE kapsamında farklı illerde eğiticilerin eğitimi programları düzenlenmiş ve akademisyenlerle Bakanlık personeline uygulamalı eğitimler verilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Bakanlığın bir diğer önemli yatırımı TARBİL (Tarım Bilgi Sistemi) Projesidir. İstanbul Teknik Üniversitesi iş birliğiyle geliştirilen bu sistem sayesinde 15.000'den fazla sensörden alınan veriler ve uydu görüntüleri bulut platformlarında işlenerek hem Bakanlığa hem de üreticilere gerçek zamanlı bilgi sağlanmaktadır (Airbus & İTÜ, 2022). Çiftçiler, tablet uygulamaları üzerinden tarlalarının anlık durumunu izleyip kararlarını optimize edebilmektedirler (Airbus & İTÜ, 2022).

Ayrıca e-Devlet üzerinden yürütülen Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS), Dijital Tarım Pazarı (DİTAP) ve dijital destek başvuru platformları sayesinde idari süreçler de dijitalleşmiştir. Bu dijital altyapıların etkin kullanımı için Bakanlık sürekli hizmet içi eğitimler ve kılavuzlar hazırlamaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Özel Sektörde Akıllı Tarım Girişimleri ve Eğitim

Türkiye'de özel sektör de dijital tarım alanında büyük yatırımlar yapmaktadır. Vodafone Akıllı Köy projesi buna güzel bir örnektir. Aydın'ın Koçarlı ilçesinde uygulanan bu modelde; sulama otomasyonu, sera otomasyonu, akıllı gübreleme, erken uyarı sistemleri ve akıllı hayvancılık uygulamaları aktif şekilde kullanılmaktadır (Dünya, 2017). Aynı zamanda çiftçilere dijital teknoloji eğitimi verilmekte ve saha günleri düzenlenmektedir (Dünya, 2017).

Öte yandan ForFarming, Tarlamvar, Doktar ve Tarla.io gibi AgTech girişimleri sensör tabanlı izleme, akıllı sulama, yapay zeka destekli hastalık teşhisi gibi teknolojiler geliştirmektedir

(Invexen, 2021). ForFarming firması, sera ve çiftliklere dakikalar içinde entegre olabilen IoT çözümleriyle gerçek zamanlı izleme sağlamaktadır (Invexen, 2021).

FAO & EBRD (2025) raporuna göre ise özellikle küçük ölçekli işletmelerin dijital dönüşümüne hız kazandırmak için hem kamu teşvikleri hem de özel sektör desteklerinin artırılması önerilmektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye, son yıllarda dijital tarım alanında önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Özellikle Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve Tarım ve Orman Bakanlığı'nın koordineli çalışmaları sonucu yeni uzmanlık programları, müfredat güncellemeleri ve hizmet içi eğitim programları hayata geçirilmiştir (YÖK, 2025). SAGRE ve TARBİL gibi projelerle dijitalleşme yönünde kurumsal kapasite oluşmuştur (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023; Airbus & İTÜ, 2022).

Buna karşın, sektörün yapısal özellikleri nedeniyle bazı zorluklar devam etmektedir. Küçük aile işletmeleri, yüksek maliyetler ve ölçek ekonomisine erişim zorlukları nedeniyle teknolojiyi benimsemede geri kalmaktadır (FAO & EBRD, 2025). FAO ve EBRD (2025), küçük çiftçilerin dijitalleşmesini hızlandırmak için finansal teşvikler ve yaygın eğitim programlarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Ayrıca dijital teknolojilerin hızla gelişmesi nedeniyle eğitim programlarının sürekli güncellenmesi gerekmektedir. E-öğrenme, uzaktan eğitim ve esnek programlar sayesinde beyaz yakalıların mesleki gelişimi desteklenmelidir (Tarım Dünyası, 2025). Dijital dönüşüm süreci aynı zamanda kültürel bir değişimi de gerekli kılmaktadır. Direnç gösteren kesimlerin dönüşüme dahil edilmesi ve öncü "dijital tarım şampiyonlarının" yetiştirilmesi önerilmektedir (Tarım Dünyası, 2025).

Sonuç olarak, Türkiye tarımının dijital dönüşüm süreci yalnızca teknolojik değil; esasen insan kaynağı merkezli bir dönüşüm projesidir (YÖK, 2025; MK Group, 2021). Kamunun, üniversitelerin ve özel sektörün ortak çalışmaları sürdükçe Türkiye'nin tarımda küresel rekabet gücü artacaktır (FAO & EBRD, 2025).

KAYNAKÇA

Eraslan, B. (2019). Tarım işletmelerinde kurumsallaşma düzeyi ve insan kaynakları yönetimi. *Kırsal Sosyoloji Araştırmaları*, 12(1), 20–41.

FAO & EBRD. (2025). *Türkiye'de Tarıma Yönelik Dijital Teknolojiler Raporu*. FAO Yayınları. https://www.fao.org

Güneş, H., & Deveci, M. (2019). Beyaz yakalı çalışanların eğitim zorlukları üzerine bir değerlendirme. *Eğitim ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 4(2), 33–49.

Koç, A. (2022). Tarımda insan kaynaklarının kurumsallaşma sürecindeki yeri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28(3), 55–68.

Liakos, K. G., Busato, P., Moshou, D., Pearson, S., & Bochtis, D. (2018). Machine learning in agriculture: A review. *Sensors*, 18(8), 2674. https://doi.org/10.3390/s18082674

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *SAGRE Projesi ve Dijitalleşme Çalışmaları*. https://www.tarimorman.gov.tr

Yükseköğretim Kurulu. (2025). *Tarım Teknolojileri Çalıştayı ve Dijital Tarım Eğitim Programları Hakkında Açıklamalar*. https://www.yok.gov.tr

EY. (2020). *Future of Food: Digital Agriculture and Sustainability*. Ernst & Young Global. https://www.ey.com

McKinsey & Company. (2021). *Digital China: Powering the Economy to Global Competitiveness*. https://www.mckinsey.com

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Akıllı Tarım ve Dijitalleşme Raporu*. https://www.tarimorman.gov.tr

University of Illinois. (2022). *Precision Agriculture Yield Study in Corn Belt States*. https://agecon.illinois.edu

Wageningen University & Research (WUR). (2022). *Feeding the World with Digital Farming: Smart Greenhouses in the Netherlands*. https://www.wur.nl

Trade.gov. (2023). *Netherlands: Digital Infrastructure and Smart Agriculture Overview*. U.S. Department of Commerce. https://www.trade.gov

USDA. (2023). *Digital Agriculture Strategy Plan*. U.S. Department of Agriculture. https://www.usda.gov

JD Agriculture Research. (2023). *Smart Farming Practices in China: Use of AI and Drones in Rice Production*. https://www.jd.com

Climate Corporation. (2023). *FieldView™ Data Platform for Precision Agriculture*. https://climate.com

John Deere. (2023). *Connected Farming and Autonomy Solutions*. https://www.deere.com

Purdue University. (2022). *Digital Agriculture Research Center Annual Report*. https://ag.purdue.edu

WUR & Greenport West-Holland. (2022). *Regional Innovation Clusters and AgTech Collaboration in the Netherlands*. https://www.greenportwestholland.nl

Alibaba Cloud. (2023). *Smart Agriculture Platform Overview*. https://www.alibabacloud.com

Ministry of Agriculture and Rural Affairs of the People's Republic of China. (2020). *Digital Agriculture and Smart Farming Development Plan (2021–2025)*. http://www.moa.gov.cn

Airbus & İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ). (2022). *TARBİL Projesi: Uydu ve sensör destekli tarım bilgi sistemleri*. https://www.tarbil.gov.tr

Dünya. (2017). *Vodafone Akıllı Köy modeli Aydın'da hayata geçirildi*. https://www.dunya.com

FAO & EBRD. (2025). *Türkiye'de Tarımda Dijital Dönüşüm ve İnsan Kaynağı Raporu*. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. https://www.fao.org

Invexen. (2021). *Türkiye'de AgTech Girişimleri Raporu: Tarlamvar, Doktar, Tarla.io ve ForFarming*. https://www.invexen.com

MK Group. (2021). *Smart Agriculture Academy: Workforce Transformation through Training*. MK Digital Farming Department.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Akıllı Tarım Uzmanlığı Projesi (SAGRE)*. https://www.tarimorman.gov.tr

Tarım Dünyası. (2025). *Tarımda Dijitalleşme ve Eğitim Politikalarının Geleceği*. Tarım Eğitim Serisi Yayın No: 16.

Uludağ Üniversitesi. (2025). *Yeni Tarım Teknolojileri Sertifika Programı Tanıtımı*. Sürekli Eğitim Merkezi. https://www.uludag.edu.tr

Yıldırım, S. (2025). *Tarım Teknolojilerinde Kullanıcı Eğitimi: Yeni Yaklaşımlar*. *Ziraat ve Teknoloji Dergisi*, 18(1), 44–59.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2025). *Tarım Teknolojileri Çalıştayı ve Dijital Eğitim Raporu*. https://www.yok.gov.tr

AKTİF YAŞLANMA SÜRECİNDE YAŞLI İSTİHDAMININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ PERSPEKTİFİ

Öğr. Gör. Dr. Pelin Suzan IŞIKOĞLU
Pamukkale Üniversitesi/Honaz MYO,
pisikoglu@pau.edu.tr - ORCID: 0000-0001-8251-2154

ÖZET

Demografik dönüşüm süreci ile birlikte Türkiye'nin nüfus yapısı hızla yaşlanmakta ve mevcut yaşlı nüfus oranıyla birlikte "çok yaşlı toplum" kategorisinde yer almaktadır. Bu dönüşüm yaşlı bireylerin toplumsal hayata aktif katılımının önemini artırmakta, aynı zamanda aktif yaşlanmanın temel bir bileşeni olarak yaşlı istihdamını ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin 2025 yılında ilk kez yayımladığı Aktif Yaşlanma Endeksi verileri, yaşlı bireylerin topluma ve iş yaşamına aktif katılım düzeylerini değerlendirmede önemli bir gösterge sağlamaktadır. Ancak, aktif yaşlanma endeksi verilerine göre yaşlı istihdamı düşük seviyelerde seyretmekte ve bu durum ülkenin genel aktif yaşlanma performansını da etkilemektedir. Dolayısıyla yaşlı istihdamının artırılması ve iş gücü piyasasında sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi kritik bir hedef haline gelmektedir. Nitekim nüfusun yaşlanmasıyla birlikte çalışma yaşamında yaşlı bireylerin varlığının artması iş gücü piyasalarının dinamiklerini yeniden şekillendirmekte ve sürdürülebilir istihdam için yeni stratejik yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bu durum yaşlı bireyler için istihdam fırsatlarının artırılması ile birlikte güvenli, sağlıklı ve kapsayıcı çalışma ortamlarının sağlanması gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin aktif yaşlanma endeks verileri doğrultusunda yaşlı istihdamını değerlendirmekte ve sürdürülebilir yaşlı istihdamını iş sağlığı ve güvenliği perspektifinden ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, yaşlı bireylerin çalışma hayatında güvenli ve sağlıklı bir şekilde yer almaları için temel stratejik araçlar ile yaşa duyarlı iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının, yaşlı istihdamı ve sürdürülebilirliği üzerindeki gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Aktif yaşlanma, Yaşlı istihdamı, Sürdürülebilirlik, İş sağlığı ve güvenliği.

1. GİRİŞ

Demografik dönüşümün bir sonucu olarak dünya genelinde nüfusun hızla yaşlandığı ve yaşlılığın küresel bir olgu haline geldiği bilinmektedir. Nitekim, 2024 yılında dünya nüfusunun %10,2'sini yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Türkiye ise %10,6 ile dünya ortalamasının üzerinde bir yaşlı nüfus oranına sahip olup, mevcut demografik eğilimin gelecek yıllarda da devam etmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda nüfus projeksiyonlarına göre; Türkiye'de yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %13,5'e 2060 yılında %27'e ve 2080 yılında ise %33,4'e ulaşacağı öngörülmektedir. [1]

Nüfusun yaşlanması ise aktif yaşlanma ve politikalarının önemini giderek artırmaktadır. Aktif yaşlanma, yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini artırmayı hedefleyen ve toplumsal yaşamın farklı alanlarında aktif katılımını destekleyen bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin sağlıklı, bağımsız yaşamalarının yanı sıra iş gücü piyasasında da aktif olarak yer almaları bir diğer deyişle yaşlı istihdamı, aktif yaşlanmanın önemli bir bileşeni olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda yaşlıların iş gücü piyasasına dahil edilmesi ve istihdam edilebilirliğinin artırılması yönünde alınabilecek çeşitli önlemler ve uygulamalar aktif yaşlanma açısından önem arz etmektedir (Demirbilek ve Öktem Özgür, 2017: 26). Yaşlı bireylerin iş gücünde aktif ve üretken bireyler olarak kalabilmeleri bir diğer ifade ile sürdürülebilir istihdamı için ise çeşitli politikaların bütüncül bir şekilde sağlanması gerekmektedir. İş sağlığı ve güvenliğinin de bu bütüncül yaklaşımın önemli bir parçasını oluşturduğu söylenebilir.

Öyle ki çalışma hayatında özellikle yaşlı çalışanları ilgilendiren iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili riskler bağlamında; ağır fiziksel iş yükü, vardiyalı çalışmayla ilgili tehlikeler, sıcak, soğuk veya gürültülü çalışma ön plana çıkmakta ve bu doğrultuda yaşlanan bir iş gücü için iş sağlığı ve güvenliğinin bir öncelik haline geldiği vurgulanmaktadır.[2] Bu durum yaşlanan iş gücünün gereksinimlerini, risklerini, sorunlarını göz önünde bulundurarak yaşa duyarlı iş sağlığı ve güvenliği politikalarının yapılandırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylelikle çalışma hayatında yaşlıları kapsayıcı ve yaşa özel iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının, bir taraftan yaşlı çalışanların daha uzun süre istihdamda kalmaları bir taraftan da aktif yaşlanma açısından önemli olduğu söylenebilir. Nitekim sürdürülebilir yaşlı istihdamı için yaşa uygun bir çalışma ortamının (Van Dam vd., 2017: 2462) ve bir bütün olarak iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının önemli olduğu, daha iyi ve daha uzun bir yaşam yoluyla aktif yaşlanmayı da desteklediği belirtilmektedir. Öte yandan, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamında çalışmaya devam edebilmeleri için sadece 50+ olarak genel kabul gören yaşlı çalışanlar değil 65 yaş üstü yeni potansiyel çalışan grubuna da özel önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Varianou-Mikellidou vd., 2019: 231-232).

Bu doğrultuda çalışmada yaşlı istihdamının aktif yaşlanma bağlamındaki öneminden hareketle, sürdürülebilir yaşlı istihdamında iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerekliliği tartışılmaktadır. Böylelikle çalışma, yaşlıları kapsayıcı yaşa duyarlı iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının, yaşlı çalışanları işgücünde tutmak için etkili bir strateji olabileceği ve yaşlı

[1] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistiklerle Yaşlılar 2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2024-54079 Erişim tarihi: 10.06.2025
[2] EU-OSHA,https://osha.europa.eu/en/themes/osh-management-context-ageing-workforce Erişim tarihi: 06.06.2025

çalışanların sürdürülebilir istihdamını teşvik edebileceği üzerinde durmaktadır. Buradan hareketle; ilk olarak aktif yaşlanma, sürdürülebilir yaşlı istihdamı, iş sağlığı ve güvenliği kavramları incelenmekte, daha sonra ise aktif yaşlanma bağlamında yaşlı istihdamı ve sürdürülebilir yaşlı istihdamında iş sağlığı ve güvenliği konularına yer verilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Aktif Yaşlanma

Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte yaşlılık döneminin ve yaşlanma sürecinin nasıl geçirildiği giderek önem kazanmaktadır. Bu bağlamda yaşlıların toplumsal hayata aktif katılımını destekleyen aktif yaşlanma kavramı öncelikli bir politika alanı olarak öne çıkmaktadır. Aktif yaşlanma, "insanların yaşlandıkça yaşam kalitelerini artırmak için sağlık, topluma katılım ve güvenlik fırsatlarının optimize edilmesi süreci" olarak tanımlanmaktadır. Burada "aktif" kelimesi ile yalnızca fiziksel olarak aktif olma veya iş gücüne katılma becerisi değil, sosyal, ekonomik, kültürel, manevi ve toplumsal konulara sürekli katılım ifade edilmektedir (WHO, 2002: 12). Dolayısıyla aktif yaşlanmanın, yaşlı bireylerin yaşamlarının tüm yönlerini kapsayan ve etkileyen çok boyutlu bir kavram olduğu söylenebilir.

2.2. Sürdürülebilir Yaşlı İstihdamı

Sürdürülebilir istihdam genel itibari ile çalışanların şu anda ve gelecekte çalışmaya devam edebilme ve bu konuda istekli olma düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar tüm çalışan grubunu ilgilendirse de sürdürülebilir istihdamın sıklıkla yaşlanan bir iş gücüyle ilişkilendirildiği belirtilmektedir. Bu durum yaşlı istihdamının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında çalışma yaşamına ilişkin alınması gereken önlemlerin ve uygulamaların gerekliliğini gündeme getirmektedir (Van Dam vd., 2017: 2449-2451). Nitekim demografik dönüşümün etkisiyle nüfusun yaşlanmasının hız kazandığı günümüzde, çalışma hayatında özellikle yaşlı çalışanlar açısından kapsayıcı ve sürdürülebilir çalışma giderek önem kazanmaktadır.

2.3. İş Sağlığı ve Güvenliği

İş sağlığı ve güvenliği genel olarak, çalışanların sağlık ve refahını olumsuz yönde etkileyen, işyerinde ya da işyerinden kaynaklanan tehlikelerin öngörülmesi, tanınması, değerlendirilmesi ve kontrol edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Alli, 2008: vii). Bu kapsamda, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının sağlanması hedefiyle çalışanların daha uzun süre verimli, üretken bir şekilde istihdamda kalabilmeleri açısından önemli bir politika alanını oluşturmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği, her yaştan çalışan grubu için önemli olmakla birlikte bazı savunmasız/kırılgan gruplar için daha kritik hale gelmektedir. Çalışma hayatında sağlık ve güvenlik risklerine duyarlılık açısından diğer çalışanlara göre daha savunmasız olan bu grup arasında yaşlı çalışanlar da yer almaktadır. Üstelik nüfusun yaşlanması ile birlikte çalışma hayatındaki yaşlıların artan varlığı, konuya olan ilgiyi artırmaktadır. Yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak (sağlık sorunları, fizyolojik değişimler gibi) çalışma hayatında yaşlılar, iş sağlığı ve güvenliği kapsamında bazı tehlike ve riskler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bunlar arasında; yaşa bağlı kas ve iskelet sistemindeki güç kaybı doğrultusunda ağır yük kaldıramama ya da kaza riski, görme ve işitme yetilerindeki azalmayla

birlikte, çalışanların çevresel tehlikeleri fark edememesi şeklinde birtakım riskler yer almaktadır. Bunun yanı sıra maruz kalınan iş kazası sonucu, diğer yaş gruplarına oranla daha geç sürede iyileşme durumları da göz önüne alındığında; yaşa duyarlı risk değerlendirmeleri ve buna yönelik önlemlerin alınması gerekliliği vurgulanmaktadır (Güler, 2015: 119-130).

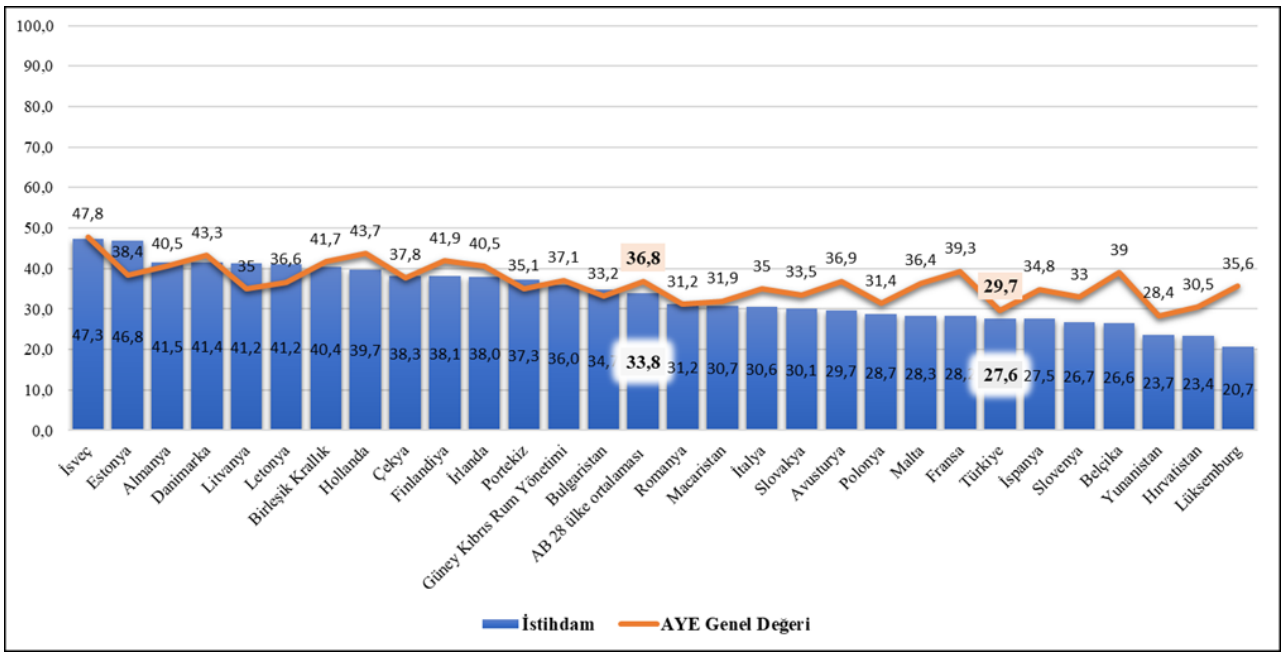
3. AKTİF YAŞLANMA BAĞLAMINDA YAŞLI İSTİHDAMI

Demografik dönüşümün bir sonucu olarak yaşlı nüfusun hızla artması, yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini artırmaya yönelik önlemleri/uygulamaları içeren politikaların oluşturulması ve uygulanmasını bir gereklilik haline getirmektedir. Bu doğrultuda yaşlı bireylerin, yaşlılık dönemini nasıl geçirdikleri ve toplumsal yaşama aktif katılım düzeyleri ile ilgili olarak "Aktif Yaşlanma Endeksi (AYE)" geliştirilmiş ve Türkiye'de de ilk kez 2025 yılı itibariyle resmi istatistik olarak yayımlanmaya başlamıştır. Endeks; "yaşlı bireylerin istihdama katılabilme, topluma katılabilme, bağımsız, sağlıklı ve güvenli yaşayabilme ve aktif yaşlanma için kapasite ve elverişli ortama sahip olabilme seviyeleri" ile ilgili veri sunmaktadır. Buna göre; Türkiye'nin aktif yaşlanma genel endeks değerinin AB ülke ortalamasından düşük olduğu ve mevcut yaşlı nüfus oranı göz önünde bulundurulduğunda, aktif yaşlanma ile ilgili politika geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Aktif yaşlanma endeksi bileşenlerine bakıldığında ise, en düşük endeks değerinin topluma katılım bileşeninden sonra istihdam alanında yaşandığı ortaya konmaktadır.[3]

Aktif yaşlanma endeksi çok boyutlu bir yapıya sahip olmakla birlikte, her bir bileşen yaşlı bireylerin toplumsal yaşama aktif ve sürekli katılımı için önem arz etmektedir. Dolayısıyla yaşlıların istihdama etkin katılımı da üretkenlik, ekonomik bağımsızlık ve toplumsal katılım bağlamında aktif yaşlanma stratejilerinin uygulanabilirliği açısından önem arz eden temel bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda Şekil 1, aktif yaşlanma endeksi ve endeksin önemli bir bileşeni olarak istihdama ilişkin Türkiye ve AB ülkelerinin karşılaştırmalı bir görünümünü sunmaktadır.

[3] TÜİK, Aktif Yaşlanma Endeksi 2024 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aktif-Yaslanma-Endeksi-2024-57937 Erişim tarihi: 02.06.2025

Şekil 1. Aktif Yaşlanma Endeksi ve İstihdam Bileşeni: Türkiye-AB Karşılaştırması



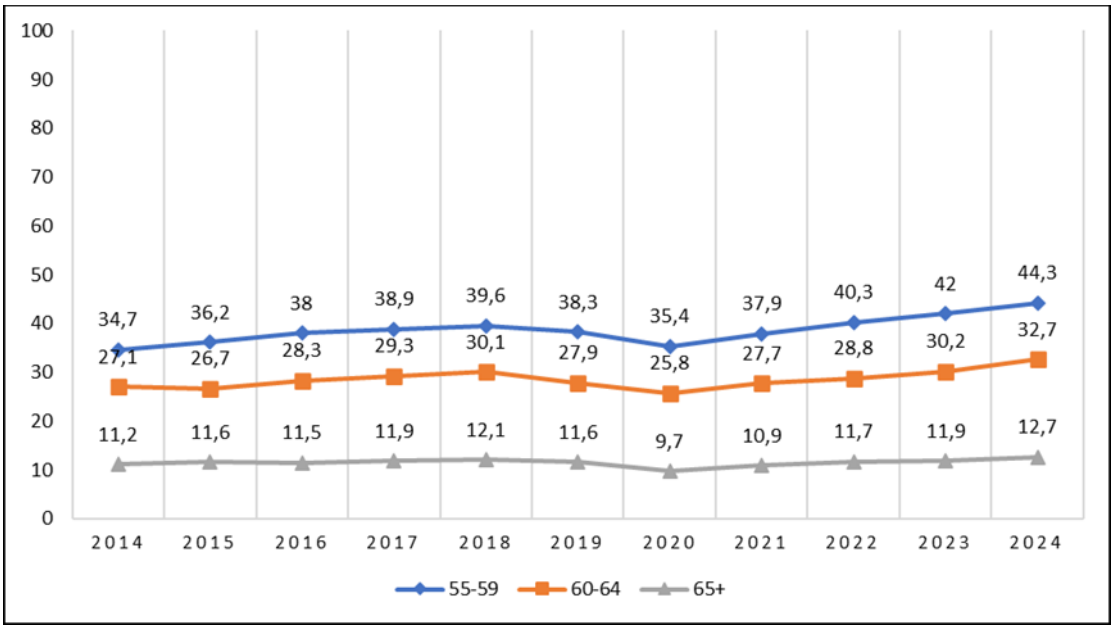
Kaynak: TÜİK, Aktif Yaşlanma Endeksi, 2024 verileri doğrultusunda oluşturulmuştur. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aktif-Yaslanma-Endeksi-2024-57937 Erişim tarihi: 02.06.2025

Şekil 1'de İsveç'in hem istihdam bileşeninde (47,3) hem de AYE genel değerinde (47,8) en yüksek performansı sergileyen ülke olarak öne çıktığı gözlenmektedir. Bunu sırasıyla istihdam bileşeninde; Estonya, Almanya ve Danimarka izlemekte olup bu ülkelerin AYE genel değerleri de AB ülke ortalamasının oldukça üzerinde seyretmektedir.

Nitekim AB üye ülkelerinde son on yılın en önemli gelişmelerinden birinin yaşlı çalışanların (55-64 yaş grubu) istihdam oranlarındaki istikrarlı artış olduğu belirtilmektedir. Diğer yaş gruplarındaki istihdam oranlarında daha sınırlı bir artış söz konusu iken 55-64 yaş aralığındaki çalışanlar için istihdam oranının 2010 ile 2023 yılları arasında yaklaşık % 20 oranında arttığı ortaya konmaktadır. Yaşlı çalışanların işgücüne katılım oranındaki bu yüksek artışın ise hem kurumsal hem de bireysel faktörlerden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda 2000'li yılların başında başlatılan emeklilik sistemi reformları ile yasal emeklilik yaşının yükseltilmesi ve erken emeklilik imkânlarının cazibesinin azaltılmasıyla bireylerin daha uzun süre çalışmaya teşvik edildiği belirtilmektedir. Ayrıca ortalama yaşam süresinin artması ile bağlantılı olarak, bireylerin hem emeklilik haklarını artırmak hem de yaşlılık döneminde finansal güvenlik sağlamak amacıyla emekliliği ertelemeyi tercih ettikleri de ifade edilmektedir (Eurofound, 2025: 8).

Türkiye'de ise istihdam bileşeni 27,6; AYE genel değeri ise 29,7 ile hem AB ülke ortalamasının altında hem de istihdam ve AYE genel değeri en düşük düzeye sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durum, Türkiye'de son on yıl itibariyle yaşlı çalışanların istihdam oranlarını yansıtan Şekil 2'de net bir şekilde görülmektedir.

Şekil 2. Yaşlı İstihdam Oranı (%), 2014-2024



Kaynak: TÜİK, İş Gücü İstatistikleri https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr Erişim tarihi: 05.06.2025

Şekil 2, Türkiye'de 2014-2024 yılları arasında 55-59, 60-64 ve 65+ yaş gruplarına ait istihdam oranlarını göstermektedir. Buna göre, yaşlı iş gücü içerisinde en yüksek istihdam oranının 55-59 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Nitekim 2024 yılında 55-59 yaş grubunun istihdam oranı %44,3 iken ilerleyen yaş ile birlikte istihdam oranlarının da belirgin bir şekilde azaldığı (65 yaş ve üzeri grubun istihdam oranı %12,7) gözlenmektedir. Öte yandan özellikle 2021 yılı itibariyle tüm yaş gruplarının istihdam oranında bir artış eğilimi dikkat çekmektedir. Ancak bunun sürdürülebilir kılınması için birtakım politika önlemlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda yaşlı iş gücüne yönelik genel istihdam politikaları ile birlikte sürdürülebilirliğin sağlanmasında yaşlı çalışanları kapsayıcı iş sağlığı ve güvenliği politikalarının da dahil olduğu bütüncül bir yaklaşım önem arz etmektedir.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR YAŞLI İSTİHDAMINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Günümüzde artan yaşlı nüfus ile birlikte iş gücünün yaşlanması gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, yaşlıların iş gücü piyasasına teşviki ve sürdürülebilir yaşlı istihdamı giderek önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda yaşlı istihdamını artırma ve sürdürülebilirliğini sağlamada İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) yönetiminin bir öncelik haline geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim Eurofound (2025:2) tarafından hazırlanan "Çalışma Koşulları ve Sürdürülebilir Çalışma, Yaşlı Çalışanların İşgücünde Tutulması" isimli rapor, yaşlı çalışanların istihdamda tutulmasında; sürdürülebilir iş yeri uygulamaları, sağlıklı iş yerleri, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına ilişkin çalışmaların gerekliliğini ve önemini vurgulamaktadır.

Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı'nın (EU-OSHA) "Her Yaşta Daha Güvenli ve Sağlıklı Çalışma" (2016: 124-150) raporu ise, AB üye ülkelerinde yaşlanan işgücü ve sürdürülebilir istihdam konularında iş sağlığı ve güvenliği temelli politikalar ile başarılı iş yeri uygulamalarını örneklerle ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Almanya ve Avusturya'da demografik değişime

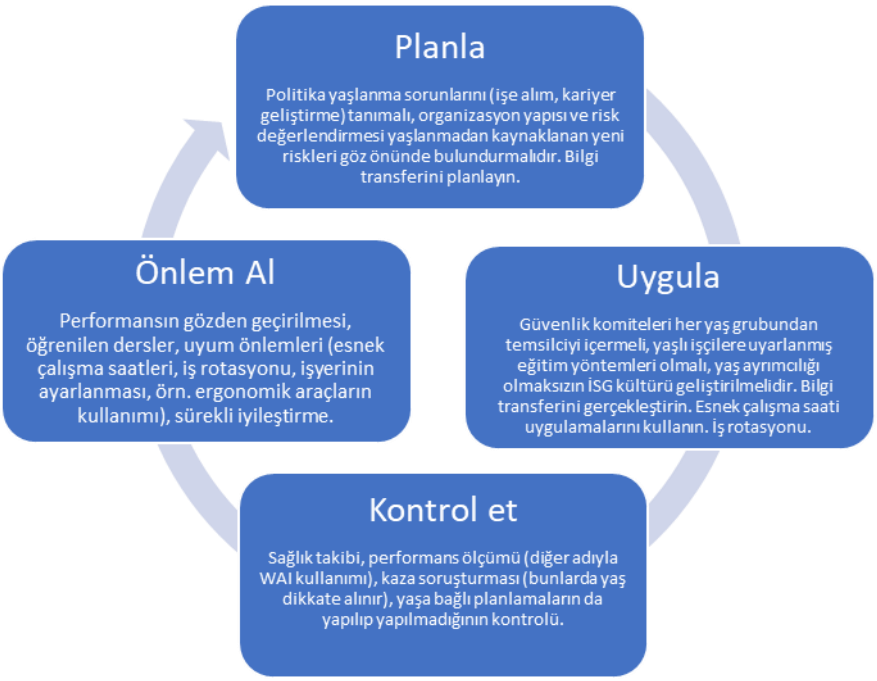
odaklı ulusal İSG stratejileri; İsveç'te yaşlı çalışanların iş gücü piyasasından dışlanmasını önlemeye yönelik ulusal eylem planı; Finlandiya'da fiziksel aktiviteyi destekleyen politika programı ve İspanya'da mesleki kapasiteyi korumaya yönelik stratejiler, doğrudan yaşlı çalışanlara yönelik İSG politika araçları olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan, birçok AB ülkesinde yaşlı iş gücünü destekleyen başarılı iş yeri uygulamaları da bulunmaktadır. Örneğin Danimarka'da bir işletme, kıdemli çalışan politikasının parçası olarak; ek izin günleri, 60 yaş sonrası azaltılmış çalışma süreleri, iş rotasyonu, özel iş tanımları ve yıllık kariyer görüşmeleri gibi insan kaynakları ve İSG önlemlerini bütüncül biçimde uygulamaktadır. Bu yaklaşımın, yaşlı çalışanların işte kalma isteğini artırdığı belirtilmektedir. Benzer şekilde Finlandiya'da bir şirket, kıdemli çalışan programı kapsamında; yaş yönetimi eğitimi, kariyer ve halefiyet planlaması, sağlık kontrollerine bağlı iş yeri uyarlamaları, fiziksel aktiviteye dayalı teşvikler ve emekliliğe geçiş danışmanlığı gibi uygulamalara yer vermektedir. Söz konusu programın iş yerinde ortalama emeklilik yaşını yükselttiği, çalışan memnuniyetini artırdığı ve ulusal düzeyde ödülle takdir edildiği raporlanmaktadır.

Nitekim Finlandiya, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nu yaşlı çalışanları daha iyi kapsayacak ve istihdamda kalmalarını, kariyerlerini teşvik edecek şekilde güncellemesi ile ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda yaşlıların çalışma hayatından erken ayrılmalarını önlemek, işin talepleriyle başa çıkma yeteneklerini artırmak, çalışma yeteneğini korumak gibi hedefler ile iş yerlerinde risk değerlendirmesi sırasında yaşlanmaya bağlı değişikliklerin ele alındığı Kanunun 2023 yılı Haziran ayında yürürlüğe girdiği ifade edilmektedir. (Eurofound, 2025: 47). Böylelikle Finlandiya'nın, yaşlı işgücüne yönelik iş sağlığı ve güvenliği yönetiminde yaşa duyarlı bir yaklaşımın yasal ve kurumsal düzeyde yapılandırıldığı öncü ülke konumunda olduğu söylenebilir.

Yaşa bağlı değişiklikleri tanımlayan ve yaşlı çalışanların faydalarını, hassasiyetlerini dikkate alan yaşa duyarlı iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi, yaşlanan iş gücü açısından önem arz etmektedir. Böyle bir sisteme sahip olmak için ise yaş yönetiminin unsurlarının[4] İSG yönetimine dahil edilmesi ve bunun PUKÖ (Planla, Uygula, Kontrol Et, Önlem Al) yaklaşımının bir parçası olabileceği belirtilmektedir. (Varianou-Mikellidou vd., 2019: 240). Bu kapsamda aşağıda yer alan Şekil 3, yaşa duyarlı iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemini PUKÖ döngüsü ile ele almaktadır.

[4] Yaşlanan iş gücüne odaklanan ve kısaca yaşlı iş gücünün genel yönetimini ifade eden yaş yönetiminin (age management) (EU-OSHA, 2016: 36) temel unsurları; "yaş ayrımcılığından kaçınarak becerilere ve deneyime odaklanan işe alım süreçleri", "bilgi transferi, eğitim ve yaşam boyu öğrenme", "kariyer geliştirme", "esnek çalışma saatleri uygulamaları", "iş yeri sağlığının teşviki", "iş güvenliği ve sağlık yönetimi", "iş rotasyonu", "işten çıkış ve emekliliğe geçiş " şeklinde belirtilmektedir (Varianou-Mikellidou vd., 2019: 240).

Şekil 3. Yaşa Duyarlı İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi



Kaynak: Varianou-Mikellidou vd., 2019: 241

Şekil 3'de, yaşlanan iş gücünün ihtiyaçlarını dikkate alan diğer bir deyişle yaşa duyarlı bir iş sağlığı ve güvenliği yönetim sisteminin, PUKÖ döngüsü çerçevesinde nasıl yapılandırılması gerektiği gösterilmektedir. Bu doğrultuda PUKÖ döngüsünün ***planla*** aşaması; yaşlanmaya bağlı sorunların ve risklerin tanımlanarak politikalar, organizasyon yapısı ve risk değerlendirmelerinin yaşa uygun şekilde düzenlenmesi ile bilgi transferi süreçlerinin planlanmasını içermektedir. Planlama aşamasında belirlenen önlemlerin hayata geçirildiği ***uygula*** aşamasında; yaşlı çalışanlara uygun eğitim yöntemleri, esnek çalışma saatleri ve iş rotasyonu gibi uygulamaların hayata geçirilmesi, güvenlik komitelerinde her yaş grubundan temsilcilerin yer alması ve yaş ayrımcılığına karşı kapsayıcı bir iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşturulmasının öneminden bahsedilmektedir. Uygulanan önlemlerin etkinliği ise ***kontrol et*** aşamasında değerlendirilmektedir. Söz konusu aşama; sağlık takibinin yapılmasını, performans ölçümlerini, yaşa duyarlı kaza soruşturmalarının gerçekleştirilmesini ve yaşa özgü risklerin etkin şekilde yönetilip yönetilmediğinin kontrolünü içermektedir. Son olarak ***önlem al*** aşamasında ise; kontrol sonuçlarına göre performansın gözden geçirilmesi ve esnek çalışma saatleri, iş rotasyonu, ergonomik iş yeri düzenlemeleri gibi uyum önlemlerine yer verilmektedir. Böylelikle iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin yaşlı çalışanların gereksinimlerine uygun şekilde geliştirilmeye devam edilmesi ve iş yerindeki yaşa duyarlı uygulamaların sürekli iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Söz konusu döngü, yaşlı çalışanların daha uzun süre sağlıklı, üretken ve güvenli bir şekilde çalışabilmelerini sağlamak için bir iş sağlığı ve güvenliği sisteminin nasıl kurgulanması gerektiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim bu yaklaşım, yaşlanmaya bağlı fiziksel ve bilişsel değişimlerin iş ortamında önceden tanımlanarak, çalışanların ihtiyaçlarına uygun düzenlemelerin yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu doğrultuda; yaşa duyarlı risk değerlendirmesi, esnek çalışma modelleri, uyarlanmış eğitim yöntemleri ve ergonomik düzenlemeler gibi yaşa özgü uygulamalar ve yaşlı çalışanları kapsayıcı bir iş sağlığı ve güvenliği kültürü önerilmektedir. Dolayısıyla bu tür bütüncül bir yaklaşım, yaşlı bireylerin çalışma hayatında daha uzun süre sağlıklı ve verimli bir şekilde kalmalarını sağlayarak sadece bireysel düzeyde değil, kurumsal ve toplumsal düzeyde de yaşlı istihdamının sürdürülebilirliğini destekleyen yapısal bir çerçeve sunmaktadır. Öte yandan bu yaklaşım, yaşlıların sağlıklı ve güvenli bir iş ortamında daha uzun süre istihdam edilebilirliğine fayda sağlamakla birlikte fiziksel, sosyal açıdan da yaşlıların sağlıklı, üretken ve genel olarak topluma aktif katılımlarını sürdürmeleri yönü ile aktif yaşlanmayı da desteklemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde hızlı bir demografik dönüşüm süreci yaşanmakta ve yaşlı nüfusun oranı giderek artmaktadır. Yaşlı nüfusun oranı artarken, iş gücüne katılan/yer alan genç nüfus da azalmakta ve bu durum işgücünün yaşlanmasını beraberinde getirmektedir. Çalışma hayatında yaşlıların varlığı ise yaşlı çalışanlara yönelik iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının önemini giderek artırmaktadır. Bu durum yaşlı iş gücü bağlamında iş sağlığı ve güvenliği yönetiminde yeni yaklaşımlar geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim çalışma hayatında yaşlı iş gücünün özel gereksinimlerinin ve yaşlanmaya bağlı risklerinin belirlenmesi ve etkili bir şekilde yönetilmesi yaşlı istihdamının sürdürülebilirliğine katkı sağlarken, aktif yaşlanma açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin sürdürülebilir istihdamının sağlanmasında; prim desteği ve vergi indirimi gibi teşvikler, çalışma hayatında dijital beceriler kazandırılmasına yönelik girişimler, esnek çalışma düzenlemeleri, kademeli emeklilik, yaş ayrımcılığıyla mücadele edilmesi gibi politika alanları kadar iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının da bütüncül ve yaşa duyarlı bir yaklaşımla hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda;

- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili yönetmeliklerde yaş faktörünü açıkça kapsayan hükümler yer almalı ve söz konusu mevzuat yaşlı çalışanları daha kapsayıcı ve istihdama teşvik edici şekilde düzenlenmeli,
- İş sağlığı ve güvenliği politikaları ile yaşlılık, aktif yaşlanma ve istihdam politikaları birbirine entegre biçimde yürütülmeli,
- Yaşlılık ve yaşlanma sürecine ilişkin değişimleri dikkate alan, yaşa duyarlı iş sağlığı ve güvenliği yönetimi sağlanmalı (örneğin yaşa duyarlı risk değerlendirmesi),
- İşverenlere ve iş güvenliği uzmanlarına yaşlı çalışanlarla ilgili özel risk faktörleri, yaşa duyarlı çalışma konusunda eğitim verilmeli ve;
- Yaş dostu iş yerleri yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Alli, B. O. (2008). Fundamental Principles of Occupational Health and Safety., Second edition International Labour Office (ILO), Geneva.

Demirbilek, T., Öktem Özgür, A. (2017). Gümüş Ekonomi ve Aktif Yaşlanma Bağlamında Yaşlı İstihdamı, Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD), 10 (1), 14-28.

Güler, Z. (2015). Özel Politika Gerektiren Grupların İş Yaşamındaki Sağlık ve Güvenlik Riskleri ile Kontrol Tedbirleri, Çalışma Dünyası Dergisi, 117-134.

Eurofound (2025)., "Keeping Older Workers in The Labour Force", Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2025/keeping-older-workers-labour-force Erişim tarihi: 17.05.2025

EU-OSHA,https://osha.europa.eu/en/themes/osh-management-context-ageing-workforce Erişim tarihi: 06.06.2025

EU-OSHA (2016)., Safer and Healthier Work At Any Age Final Overall Analysis Report. https://osha.europa.eu/sites/default/files/Safer_and_healthier%20work_any%20age_Final_analysis_report%20%282%29.pdf Erişim tarihi: 06.06.2025

TÜİK, Aktif Yaşlanma Endeksi 2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aktif-Yaslanma-Endeksi-2024-57937 Erişim tarihi: 02.06.2025

TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar 2024, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2024-54079 Erişim tarihi: 10.06.2025

TÜİK, İş gücü İstatistikleri, https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr Erişim tarihi: 05.06.2025

Van Dam, K., Van Vuuren, T., Kemps, S. (2017). Sustainable Employment: The Importance of Intrinsically Valuable Work And An Age-Supportive Climate, The International Journal of Human Resource Management, 28 (17), 2449-2472.

Varianou-Mikellidou, C., Boustras, G., Dimopoulos, C., Wybo, J., Guldenmund, F. W., Nicolaidou, O., Anyfantis, I. (2019). Occupational Health and Safety Management in The Context of An Ageing Workforce, Safety Science, (116), 231-244.

World Health Organization (WHO), Active Ageing A Policy Framework (2002). https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?sequence=1&isAllowed=y Erişim tarihi: 15.05.2025

LİBERALİZMDE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Nadide ÇAKIROĞLU[1]

Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon

nadidecakiroglu@trabzon.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-2624-6266

ÖZET

Liberal düşünce açısından özgürlük kavramı diğer ideolojik düşünce sistemlerinden ayırt edilebilir şekilde en önemli değerlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Liberalizm bireyi her şeyin üstünde tutmakta ve onun her alanda özgür olabilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, liberalizmin bireye, topluma ve devlete yönelik bakış açısı diğer düşünce sistemlerinden farklılıklar göstermektedir. Bu çalışma, liberalizmin savunduğu temel ilkeler arasında yer alan özgürlük kavramını irdelemek ve bazı düşünürlerin görüşlerinden yararlanarak liberalizm türleri içerisinde özgürlüğün nasıl ele alındığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında; liberalizmin savunduğu temel ilkeler, klasik liberalizm ile sosyal liberalizmde öngörülen negatif ve pozitif özgürlük anlayışları hakkında genel olarak teorik bilgilere yer verilmiştir. Özgürlük anlayışı, liberal düşünce sisteminde bireysel ve toplumsal hayatın en temel değeri olarak görülmektedir. Liberalizmde düşünsel temellerin oluşturulmasında felsefi kökenler Locke, Hobbes, Smith, Mill, Bentham, Constant ve Spencer gibi düşünürlerin görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışmada özgünlüğün sağlanması açısından liberal düşüncenin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan düşünürlerin görüşlerinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında, liberalizm türlerinin bu anlayışın temel ilkelerini kabul etmekle birlikte daha çok liberalizm ilkelerinin sınırlarında bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Liberalizmin Temel İlkeleri, Özgürlük, Liberalizm Türleri

AN ANALYSIS ON THE UNDERSTANDING OF FREEDOM IN LIBERALISM

ABSTRACT

In terms of liberal thought, the concept of freedom has emerged as one of the most important values, distinguishable from other ideological thought systems. Liberalism prioritizes the individual above everything else and tries to ensure that he/she can be free in every field. In this context, liberalism's perspective on the individual, society and the state differs from other systems of thought. This study aims to examine the concept of freedom, which is among the

[1] Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, https://orcid.org/0000-0002-2624-6266, nadidecakiroglu@trabzon.edu.tr

basic principles defended by liberalism, and to reveal how freedom is handled within the types of liberalism by utilizing the views of some thinkers. Within the scope of the study; the basic principles defended by liberalism, negative and positive conceptions of freedom envisaged in classical liberalism and social liberalism are generally theoretically informed. The understanding of freedom is seen as the most fundamental value of individual and social life in the liberal system of thought. The philosophical roots of liberalism have been shaped within the framework of the views of thinkers such as Locke, Hobbes, Smith, Mill, Bentham, Constant and Spencer. In order to ensure originality in the study, the views of thinkers who have an important place in the development of liberal thought were utilized. Within the scope of the study, it has been observed that although the types of liberalism accept the basic principles of this understanding, some differences have emerged in the boundaries of the principles of liberalism.

Keywords: Liberalism, Basic Principles of Liberalism, Freedom, Types of Liberalism

1. GİRİŞ

Liberalizm bireysel özgürlükler üzerine kurulan siyasi bir felsefe ya da dünya görüşü olarak ifade edilebilir. Liberalizm teriminin kullanımı oldukça eski dönemlere dayanmakta ve tarihsel olarak arka planı incelendiğinde eski Yunan'a kadar uzandığı görülmektedir. Bu bağlamda, liberalizmin tarihinde 1688 İngiliz Görkemli Devrimi, 1789 Fransız İhtilali ve 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi önemli bir role sahip olmuştur. Bu devrimler; özgürlük, yasalar önünde eşitlik, rasyonellik, mülkiyet hakkı ve bireysellik gibi liberalizmin temel ilkelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Liberal düşüncenin temellerinin 17. yüzyılda oluşmaya başladığı ve felsefi kökenlerini Hobbes, Smith, Locke, Hume, Bentham, Mill, Spencer, Constant gibi düşünürlerin görüşlerinden aldığı ifade edilebilir.

Özgürlük kavramı liberalizmde bireysel ve toplumsal yaşamın en temel değeri olarak görülmektedir. Liberal düşünce içerisinde ortaya çıkan farklı anlayışlar özgürlük kavramını değerlendirirken bazı hususlarda birbirinden farklılık göstermektedir. Liberalizmin ilk dönemlerinde ortaya çıkan klasik liberalizm anlayışı negatif özgürlüğü savunmaktadır. Negatif özgürlük, piyasanın kendine yeterliliğini vurgulayan ve devletin müdahale etmemesine dayanan özgürlük anlayışı olarak ifade edilebilir. Sosyal liberalizm tarafından savunulan pozitif özgürlük ise, bireyin haklarının korunması için devletin müdahalesine dayanan özgürlük olarak ifade edilebilir. Neo-liberalizm içerisindeki özgürlük anlayışı değerlendirilirken yeni yönetim biçiminin yani iktidarın, bireyleri yönetme durumundan çıkıp giderek birey ihtiyaçlarını yönetme ve bu yönetimi onları kontrol ve baskı altında tutarak gerçekleştirmesi nedeniyle eleştirildiği görülmüştür. Liberalizmde bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması için sınırlı devlet anlayışı savunulmaktadır.

Bu çalışma, liberalizmin savunduğu temel ilkeler arasında yer alan özgürlük kavramını incelemek ve liberalizm türleri içerisinde özgürlüğün nasıl ele alındığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle liberalizm kavramına ve liberalizmin temel ilkelerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra, liberal düşüncenin kökenlerine

inilerek liberalizm türleri içerisindeki özgürlük anlayışı incelenmiştir. Özgürlük anlayışına ilişkin bilgiler verilirken liberalizmin temsilcisi olarak görülen bazı düşünürlerin görüşlerinden yararlanılmıştır. Liberalizmin tarihsel gelişim süreci hakkında genel bilgilere değinildikten sonra özgürlük anlayışının yönetim anlayışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, liberalizmin savunduğu temel ilkeler arasında yer alan özgürlük anlayışı değerlendirilerek bu sürece yönelik yapılan eleştiriler ortaya konulmuştur.

2. LİBERALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Liberal teriminin kullanımı oldukça geçmiş dönemlere kadar uzanmakta ve değişik anlamlara gelmektedir. Latincede liber, özgür insanlar sınıfı olarak ne serf ne de köle olan kişiler anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca liberal kavramı cömertlik anlamında sosyal tutumları ifade etmek için açıklık ve açık görüşlülük olarak da kullanılmıştır.1840'lı yıllar itibarıyla bu kavram, Avrupa'da ayrı bir siyasal düşünce biçimi olarak tanınmıştır. Liberal düşünceler, Avrupa'da feodalizmin çöküşü ile onun yerine gelişme gösteren piyasa toplumunun veya kapitalist toplumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl birçok açıdan liberal bir yüzyıl olarak ifade edilirken sanayileşme batı ülkelerinde yaygın hale gelince liberal düşünceler de yükselmeye başlamıştır (Heywood, 2011: 41).

Liberalizm Orta çağ düzenindeki yapının çözülmesi ile birlikte doğan ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla kendisini inşa edebileceği önemli bir zemin bulmuştur. Evrensel hristiyan dünyası yerine ulus devletlerin ortaya çıkması ile papanın yerini rasyonel birey, Tanrı'nın yerini akıl ve feodal ilişkilerin yerini bir ülkenin uyrukluğu almıştır. 18. yüzyılda gerçekleştirilen Amerikan ve Fransız Devrimleri ile bunların yayınladıkları İnsan Hakları Bildirgeleri süreci hızlandırarak bu dalgayı tüm Avrupa'ya yaymıştır. Liberal düşünce de bu dalgaların içerisinden siyasal bir sistem olarak yükselmeye başlamıştır (Çetin, 2007: 35).

Orta çağda kent devletlerinin meydana gelmesi ile yeni sınıfların oluşumu ve bu durumdan dolayı çatışmacı bir kimliğe sahip olan toplumsal yapıda özgürlük ve birey kavramları ön plana çıkmıştır. Bu süreçte modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte liberalizm gelişme imkânı bulmuştur. Ayrıca, bu dönemde siyasi ve toplumsal gereklilik doğrultusunda Avrupa'da hakim olan merkantilist tutuma karşı liberalizm iktisadi olarak da kendisine yer edinmiştir (Erçoşkun, 2019: 107). Liberalizm, Orta Çağ'da feodal yapının çözülmesi ile birlikte varlık bulan ulus devletlerin doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda gelişen toplumsal yapı yeni bir siyasal arayış içerisine girerek ifade ve düşünce hürriyeti, bireysel ve temel haklar gibi konular üzerinde yoğunlaşmaya başlamış ve dönemin düşünürleri bireylerin doğuştan sahip oldukları temel hak ve özgürlükleri elde etmek için bireylerin korunması ve hakların anayasal güvence altına alınması gerektiğini savunmuşlardır (Özhazinedar, 2023: 58).

Liberalizmin tarihsel kökenlerinin 17. yüzyıla kadar uzandığı ifade edilebilir. Liberal düşünce ilk olarak, John Locke'un çalışmaları ile "Siyasi Liberalizm", Adam Smith ve David Hume'un çalışmalarıyla da "Ekonomik Liberalizm" kimliğini kazanmıştır. Liberal düşünce tarihsel gelişim süreci içerisinde geçmişten günümüze kadar sürekli olarak kendisini yenileyen bir akım olarak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir (Aktan, 1995: 3). Sanayi devrimi, 1750-1850 yılları arasında gelişerek liberalizmin gelişip yerleşmesini sağlayacak düşünsel ve yapısal değişimlerin temelleri üzerinde etkili olmuştur. Liberalizmin gelişiminin aşamalarından birisi

olan bu devrim insanı doğa üzerinde egemen kılacak biçimde burjuvaziyi iktidara geçirecek ve ekonomide liberalizmin sloganı olan "laissez-faire" ilkesini yerleştirecektir (Çetin, 2002: 88). Liberal düşünceler, Avrupa'da feodalizmin çöküşüyle ve onun yerine gelişen bir kapitalist toplumun ya da piyasa toplumunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Liberaller, mutlakiyetçiliğin yerine anayasal sonrasında ise temsili demokrasiyi savunarak dinde vicdan özgürlüğü hareketini desteklemiş ve yerleşik kilise otoritesini sorgulamışlardır (Ak, 2015: 43).

Liberal düşüncenin gelişiminde feodal düzen ve kilise karşıtı hareketlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Avrupa'da hüküm süren baskıcı ve mutlak monarşik devlet anlayışına karşı 1215 yılında İngiltere'de yayınlanan Magna Carta anayasası da liberal düşüncenin oluşmasına öncülük eden ilk tarihi belge olarak kabul edilmektedir (Scruton, 1983: 278). Bununla birlikte, ünlü İslam düşünürü İbni Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde liberalizme ilişkin izler bulunmaktadır (Aktan, 1995: 7). Amerikan ve Fransız devrimlerinin, liberalizmin tarihinde kritik derecede önemi olduğu söylenebilir. Ayrıca, İngiliz "Görkemli Devrimi" de yönetimin iktidarını kısıtlaması yönünden önemlidir. ABD anayasası, Montesquieu'nun güçler ayrılığı ilkesini içermektedir. İngiltere'deki Haklar Bildirgesi ise, bireyin haklarını ve kişiliğini güvence altına almıştır. 1789 Fransız Milli Meclisi, aristokrasinin özel imtiyazlarını ortadan kaldırarak yönetim mevkilerini liyakat sistemine dayandırma ve kanun önünde eşitliği savunan liberal ideali gerçekleştirme amacını gütmüştür. Ayrıca, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi yayınlanarak kişinin hakları ve saygınlığı güvence altına alınmış ve kralın iktidarını sınırlandıran bir anayasa ilan edilmiştir. Bu bağlamda, her iki devrimin diğer temel liberal ilke olan mülkiyet haklarına saygı gösterilmesini talep ettiği ifade edilebilir (Örs, 2008: 56).

3. LİBERALİZMİN TEMEL İLKELERİ

Siyasal sistemler bireye, topluma ve devlete bakış açılarına göre birbirinden ayrılmaktadırlar. Her siyasal sistem kendi düşüncesini bu üç faktörden birini tercih ederek felsefesine temel kabul etmesi ile geliştirmektedir. Bu doğrultuda liberalizm kendisini bireye dayanarak var kılma ve geliştirme amacı taşımaktadır. Bireyin gelişmesine engel olan ve onu sınırlayan toplum ve devlet baskılarına karşı bireyin tarafını tutmaktadır. Bireyi her şeyin temeline oturtması sonucu onun her alanda özgür olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Devletin zorunluluğunu kabul ederek toplumsal ilişkilerin kaçınılmazlığına dikkat çekmekte ve bireyin özgürlüğünün başka bireylerin özgürlüğü sınırına kadar olduğunu belirtmektedir. Bu anlayış onu toplum anlayışı açısından toplumu temel alan sosyalizmden, birey anlayışı açısından anarşizmden ve devlet anlayışı açısından da devleti savunan faşizmden farklı bir yere konumlandırmaktadır (Çetin, 2007: 25).

Heywood (2011: 44)'a göre, liberalizm sanayileşmiş batının ideolojisi olarak görülmekte ve liberalizmin kendisine özgü değerleri arasında; özgürlük, akıl, birey, adalet, hoşgörü ve farklılık yer almaktadır. Liberalizmin temel ilkeleri arasında; özgürlük, doğal düzen, bireycilik, liberal devlet görüşü ve piyasa ekonomisi yer almaktadır. Herbert Spencer, liberalizmin "laissez faire" ilkesini savunan düşünürlerinden birisi olarak doğal düzen, sosyal ayıklanma, bireyler arası sözleşmeler, doğal haklar, rasyonel bireycilik gibi kavramlarla liberalizme katkıda bulunmuştur (Çetin, 2007: 49). Siyasi düşünce tarihi içinde en güçlü akımlarından birisi olan liberalizm; bireysel hak ve özgürlükler, serbest piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü ve sınırlı devlet anlayışı ile bireycilik üzerine kurulmuştur. Dünyada görülen tüm siyasi ve ekonomik sorunlara

tutarlı bir şekilde çözüm üretebilen düşünce sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce sisteminin kökleri Antik Yunan'a kadar uzanmakta ve tarihsel süreç içerisinde birçok farklılaşmadan geçerek günümüze kadar gelen bir düşünce sistemi olarak görülmektedir. 19.yüzyıl itibarıyla, Osmanlının modernleşme çabaları ile birlikte bu topraklarda da izini göstermeye başladığı ifade edilebilir (Erçoşkun, 2019: 105).

Liberal teoriyi savunan düşünürler arasında bireyin özerkliği konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır. Bu bağlamda, temel özgürlüklerin ve hakların sahibi olan bireyin, liberal teori içinde imtiyazlı ve biricik pozisyona sahip olduğu noktasında ortak bir kabul olduğu ifade edilebilir (Kocaoğlu ve Altundal, 2017: 60). Nitekim, özgürlük ilkesi ile bireycilik ilkesinin liberalizmin özünü oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte, sınırlı devlet ilkesi ve piyasa ekonomisi ilkelerinin bireycilik ile özgürlük ilkelerinin bir gereği olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Liberalizmin temel ilkeleri olarak görülen; piyasa ekonomisi, özgürlük, bireycilik ve sınırlı devlet ilkeleri arasında tutarlı bir ilişki bulunmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 112).

Liberalizmin temel ilkeleri arasında yer alan bireycilik; insan haklarını toplumun haklarından üstün tutan ve her türlü değerin bireyden geldiğini savunan, toplumsal hayat içinde bireyi her şeyden üstün gören siyaset ve toplum görüşü olarak ifade edilebilir (Çetin, 2007: 53). Liberalizmde her bireyin toplumdaki yükselişi ya da düşüşü ile ilgili eşit şansı olması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda fırsat eşitliği fikri ve hukuk önünde eşitlik ilkesi benimsenmektedir. Siyasi eşitlik ise, tek kişi ve tek oy fikri ile demokrasiye yönelik liberal sadakatin temelini oluşturmaktadır (Heywood, 2011: 49). Diğer bir ilke olan serbest piyasa ekonomisi ise, devletin müdahalesi olmadan piyasanın rekabet ilkesi çerçevesinde özgürce işlemesini savunmaktadır. Böylece, piyasanın zayıf olanları eleyerek yetenekli seçkinleri ortaya çıkaran bir mekanizma olarak görev yapacağı ve toplumun genel iyiliği ile bireyin mutluluğunun bu yolla gerçekleşeceği ileri sürülmektedir. Devletten piyasa mekanizmasının işleyişini güvence altına alacak ortamı hazırlaması beklenmektedir (Ataay, 2016: 129).

Hobbes ve Locke devletsiz bir toplumda "doğa durumu" olarak adlandırılan dönemde bireylerin iktidar arayışında ve bencil olmalarından ötürü herkesin herkesle bir iç savaş yaşayacağını öngörmüştür. Hobbes ve Locke'un iddiasına göre, bu durumun neticesinde rasyonel olan bireyler egemen bir yönetim oluşturmak için bir anlaşmaya yani toplumsal sözleşmeye varacaklardır. Dolayısıyla, bu egemen yönetim olmadan istikrarlı ve düzenli bir yaşam mümkün olamayacaktır (Heywood, 2011: 54). John Locke; her insanın eşitlik, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklara sahip olduğunu ve hükümetin yegane sağlam temelinin "toplumsal sözleşme" olduğunu savunmaktadır (Örs, 2008: 51).

Liberal düşünce piyasaya devlet müdahalesi olmaması gerektiğini ileri sürdüğü için piyasa Adam Smith'in "görünmez el" olarak işaret ettiği mekanizmalar tarafından işletilmelidir. 16. ve 17. yüzyıllarda yaygın iktisadi görüş olarak görülen merkantilizm, iktisadi yaşama devletin müdahale etmesi gerektiğini teşvik etmiştir. Smith ise, merkantilizm yerine ekonominin devlet tarafından kendi başına bırakıldığında daha iyi işleyeceğini savunmuştur (Heywood, 2011: 65). 19. yüzyılda liberal düşünceyi savunanlar piyasa özgürlüğü hususunda Adam Smith'in görüşlerini destekleyerek piyasaya müdahale edilmediği zaman ekonomide her şeyin yolunda gideceğini savunmuşlardır (Örs, 2008: 61). Liberalizmin bireye ve ona bağlı olarak ele aldığı

özgürlük anlayışı, bireye yakın olan hukuki, idari ve iktisadi birimlerinde ona göre şekillendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Çelik ve Usta, 2010: 122).

Liberalizm, düşünsel temellerinin 17. yüzyılda atıldığı bir siyasal düzen olarak felsefi kökenleri Locke, Mill, Smith, Hume, Bentham, Spencer ve Constant gibi düşünürlerin görüşleri çerçevesinde oluşmuştur. Liberal düşüncenin öncüsü olarak John Locke kabul edilmektedir (Çetin, 2001: 219). Liberalizm aydınlanma projesinin bir parçası olarak güçlü bir şekilde akla bağlı olan düşünce sistemidir. Aydınlanma düşünürleri arasında; Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant, Adam Smith ve Jeremy Bentham yer almaktadır. Aydınlanma rasyonalizmi ile birlikte hem özgürlük anlayışı hem de bireye olan inanç güçlendirilmiştir. İnsanlar rasyonel varlıklar olarak kendi çıkarları için en iyinin ne olduğunu tanımlamaya ve onun peşinden gitmeye yönelmişlerdir. Rasyonalizmin bir diğer savunduğu ilerleme fikri tam anlamıyla gelişmek ve ileriye doğru hareket etmek şeklinde açıklanmakta ve liberaller güçlü bir şekilde ilerlemeye inanma eğilimi göstermektedirler (Heywood, 2011: 47)

4. LİBERALİZM TÜRLERİ

Liberalizmin türleri incelendiğinde; birbirlerinden piyasa ekonomisinin yapısı, devletin görev alanının genişliği, devletin kamusal ürün ve hizmetleri üretip üretmemesi, özgürlüğün karakteri, devletin refahı ya da sosyal adaleti sağlamak için düzenleyici ve dağıtıcı görevler üstlenip üstlenmemesi hususunda farklılık gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, liberalizmin her türünün liberal düşüncenin temel ilkeleri olarak kabul edilen; piyasa ekonomisi, özgürlük, bireycilik ve sınırlı devlet ilkeleri konusunda ortak bir noktada buluştukları görülmüştür. Bu düşünce tarzına ilişkin farklılıkların çoğunlukla bu ilkelerin detaylarında veya sınırlarında ortaya çıktığı söylenebilir. Liberalizmin türleri incelendiğinde tek tür liberalizm yerine; birbirinin devamı niteliğinde olarak tamamen birbirinden farklı olmayan ancak birbiriyle aynı da olmayan liberalizm türlerinden söz etmek mümkündür (Tayyar ve Çetin, 2013: 109).

Klasik liberalizm, liberal geleneğin ilk dönemlerinde ortaya çıkan bir düşünce yapısı olarak ifade edilebilir. Klasik liberal fikirlerin, feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde gelişmeye başladığı ve 19. yüzyılda sanayileşme sürecinin başlaması ile yüksek bir seviyeye ulaştığı görülmüştür. Klasik liberaller insanları kendi ayakları üzerinde durma kapasitesine sahip bir şekilde rasyonel olarak kendi çıkarlarının peşinde koşan varlıklar olarak görmüşler ve bencil bireycilik anlayışını kabul etmişlerdir. Klasik liberaller negatif özgürlük anlayışını savunmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, birey başkalarının müdahalesine ve zorlamasına bağlı olmadan yalnız bırakıldığı sürece özgür olarak kabul edilmelidir. Klasik liberaller, Locke'un kullandığı mecaz anlam ile "gece bekçisi" gibi çalışan minimal (asgari) bir devlet görüşünü onaylamaktadırlar. Bununla birlikte, büyük ölçüde olumlu bir sivil toplum görüşünü de benimsemektedirler (Heywood, 2011: 61).

Sosyal liberalizmin klasik liberalizme bir tepki olarak doğduğu ve klasik liberalizme sosyal bir içerik kazandırmak ve onu geliştirmek iddiasıyla ortaya çıktığı ifade edilebilir. Klasik liberalizm ile sosyal liberalizm arasındaki en önemli farklılıklardan birisi, devletin sisteme müdahale edip etmemesi hususunda ortaya çıkmaktadır. Klasik liberalizm; jandarma devlet, minimal devlet ve tarafsız devlet gibi farklı isimler ile adlandırılan devlet anlayışlarını benimserken sosyal liberalizm; piyasanın yetersiz ya da başarısız olduğu durumlarda ve

toplumun refah düzeyinin artırılması amacıyla devlet müdahalesinin gerekli olduğunu kabul etmiştir (Yayla, 1993: 159). Sosyal liberaller; sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarında devletin rol alması, tam istihdamın sağlanması, gelir eşitsizliği ile adaletsizliğin devlet müdahalesiyle giderilmesini savunmaktadırlar (Tayyar ve Çetin, 2013: 111).

Klasik liberaller vatandaşların hayatları üzerinde mümkün olduğunca devletin müdahalesinin azaltılması gerektiğini savunmakta ve negatif özgürlük anlayışını benimsemektedir. Modern liberaller ise yönetim tarafından; eğitim, sağlık, konut, ödenek gibi hizmetlerin verilmesi gerektiğini savunmakta ve pozitif özgürlük anlayışını benimsemektedirler. Bu durum liberal düşünce içerisinde klasik liberalizm ve modern liberalizm olmak üzere iki düşünce geleneğinin oluşmasını sağlamıştır (Heywood, 2011: 43). Liberal düşünce tarafından benimsenen negatif özgürlük, bireysel haklarla temellenen ve bireylerin yönetimin müdahalesinden korunması gerektiğini savunan özel bir özgürlük anlayışıdır. Pozitif özgürlük ise; vatandaşların yönetim sürecine katılmasını içeren ve bunun gerçekleşebilmesi adına gerekli olanakların da sağlanmasını kapsayan kamusal bir özgürlük anlayışı olarak ifade edilebilir (Örs, 2008: 84).

Liberal düşünürler içerisinde yer alan Hayek'in özgürlük anlayışı incelendiğinde, devleti kabul eden bir özgürlük anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Ancak, Hayek'in devleti kabul eden bu anlayışı, devletin faaliyetlerinden korunup kollanan ve hürriyet alanı tümüyle kolaylaştırılan bir birey anlayışı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda devlet, birey özgürlüğünün en iyi şekilde yaşanabilmesi için gerekli şartları oluşturmakla yükümlü bir rolü yerine getirmelidir. Aynı zamanda, devletin görevleri arasında ekonomik anlamda özel sektörün çalışma alanının genişletilmesi ve bu duruma yönelik olarak ele alınan özgürlüklerin rahatlatılması düşüncesi yer almaktadır (Çelik ve Usta, 2011: 101).

Neo-liberalizmin ortaya çıkış şartları incelendiğinde, 1970'li yıllarda görülen işsizlik sorunu ile enflasyonun beraber yaşandığı stagflasyon neticesinde keynesyen model tarafından öngörülen ekonomi politikalarının ve refah devleti anlayışının yeniden sorgulandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, klasik liberalizmin 20. yüzyılda temsilcileri olarak nitelendirilen ve liberalizmin yeniden özüne dönmesi gerektiğini ileri süren neo-liberal iktisadi düşüncenin görüşlerinin hakim olmaya başladığı görülmüştür. Neo-liberal iktisadi düşüncenin temel ilkeleri arasında; piyasa ekonomisi, bireycilik, özel mülkiyet, tercih özgürlüğü, sınırlı devlet anlayışı ve serbest ticaret düşüncesi yer almaktadır. Neo-liberal düşünceyi savunanlar; siyasi, sivil ve ekonomik özgürlüklere, özel mülkiyete ve piyasa ekonomisine büyük önem vermişlerdir. Ayrıca, devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmasını ve kamu kesiminin de küçültülmesi gerektiğini savunmuşlardır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111). Neo-liberalizm temelde klasik liberalizmin yeniden canlanması olarak ifade edilebilir. Bu tarz liberalizm türü serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde küçük ama güçlü bir devlet anlayışını savunmaktadır (Akçetin ve Akçetin, 2013: 21).

Neo-liberalizm düşüncesi temelde bireysel özgürlükler adına devlet iktidarının sınırlandırılması ve serbest piyasanın olabildiğince genişlemesi düşüncesine dayanmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişmeye başlayan sosyal liberalizm pozitif özgürlüğü savunmasına karşın neo-liberalizm, liberalizmin ilk türü olan klasik şekline doğru dönmeye başlamıştır. Neo-liberal düşüncede piyasanın genişlemesi doğrultusunda devletin küçülmesiyle birlikte bireyler arasındaki sorunların da azalacağı öngörülmektedir. Ancak, devletin bireysel özgürlükler adına

yol açacağı tehlike önemsenirken, serbest piyasanın yarattığı sorunlara ve risklere gereken önem verilmemektedir. Bu bağlamda, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı neo-liberal anlayışta bireylerin negatif özgürlükleri korunurken, pozitif özgürlükler önünde duran bazı engellerin göz ardı edildiği ifade edilebilir. Devletin keskin bir şekilde piyasa mekanizmasından ayrılarak kişilerin ekonomik etkinliklerinin sonuçlarına bakmaması toplumsal sorunlara karşı kayıtsızlığa yol açabilmektedir (Evre, 2015: 16-17).

5. LİBERALİZMDE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Özgürlük, liberalizm için en önemli değerlerden birisi olarak görülmektedir. Özgürlük anlayışı; hoşgörü ve özel hayat gibi değerlerin, anayasacılık ve kanun hakimiyeti gibi kurumsal yapılaşmaların kaynağı olarak görülmektedir. Bu açıdan, liberalizm özde özgürlük teorisi olarak ifade edilebilir. Nitekim, liberal düşünürler görüşlerinin tümümü özgürlüğü merkeze alarak savunmuşlardır (Çetin, 2001: 223). Bu düşünce akımın temel endişesi, devlet müdahalesi karşısında bireylere sivil özgürlüklerin kazandırılması olmuştur (Örs, 2008: 50). Liberalizm, her yönden değerlendirildiğinde, özgürlük üzerine kurulan siyasal bir düşüncedir. Liberalizmin özelliklerini taşıyan klasik liberalizm, toplumsal ya da bireysel bir özgürlük anlayışı çerçevesinde sınırlarını çizerek bireye veya devlet yönetimine sunmaya çalışan bir ideoloji olarak görülmektedir. Bu ideoloji çerçevesinde birey odaklı özgürlük anlayışı; bireyin maddi ve manevi açıdan fayda sağlayabileceği kendisine en yakın olan yerel otoritelerden faydalanması gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü birey, kendisine sağlanacak olan faydanın artması oranında özerkliğini, özgürlüğünü ve aldığı hizmetin gerekliliğini kavrayacak bir seviyeye ulaşabilmektedir (Çelik ve Usta, 2010: 132).

Liberalizmin özgürlük anlayışı esas olarak ekonomik özgürlüğe dayanmakta, sivil ve siyasi özgürlükler de buna bağlı olarak gelişmektedir. Liberal iktisadi düşüncede genel olarak negatif özgürlük anlayışı kabul edilmekle birlikte bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin iyi bir şekilde korunması ve güvence altına alınması için devletin kısmi olarak müdahalesini gerekli gören pozitif özgürlük anlayışı da liberal iktisadi düşünce içinde yer almaktadır. Sosyal liberalizmde pozitif özgürlük anlayışı, klasik ve neo-liberalizmde ise, negatif özgürlük anlayışı savunulmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 112). Öztürk (2015: 1) tarafından yapılan çalışmada, negatif özgürlük anlayışının ve bireycilik ilkesinin liberal ideolojiyi insan hakları öğretisine bağlayan temel unsurlar olduğu ve bu unsurlar çerçevesinde liberalizmdeki bazı sorunların insan hakları kavramını da derinden etkilediği ortaya konulmuştur.

Liberal düşüncede bireyin özgürlüğü karşısında en büyük tehdit unsuru olarak devlet görülmektedir. Devletin bireyin özgürlüğünü yok edebilecek bir düzeyde despot olmaması önemlidir. Bu durumun önüne geçmek için devletin birey için var olduğuna inanmak ve onu sınırlamak gerekmektedir (Çetin, 2007: 56). Klasik liberaller özgürlüğün, bireyin kendi başına bırakılarak müdahaleden bağımsız olmasına ve kendisinin tercih ettiği şekilde hareket etme becerisine dayalı olduğuna inanmaktadır. Bu özgürlük anlayışının kavramlaştırması da negatif özgürlük olarak ifade edilmektedir. Modern liberaller ise daha pozitif bir özgürlük kavramlaştırmasını benimsemektedirler. Pozitif özgürlük anlayışına göre, birey beceri ve yeteneklerini geliştirerek anlayışını genişletmeli ve kendi potansiyelini kullandığı için memnun olabilmelidir (Heywood, 2011: 46).

Liberalizm temelde özgürlük mücadelesinin bir ürünü olarak ifade edilebilir. Bu mücadelenin; skolastik düşünceye, feodal düzene ve mutlak monarşilere karşı verilerek liberal ideolojinin bu mücadeleler neticesinde özgürlükçü bir teori olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Özgürlük kavramı, John Locke'dan Hayek'e kadar uzanan çizgide liberal ideolojinin temel argümanı olma özelliğini korumuştur. Liberal ideolojiden özgürlük kavramı çıkarıldığında diğer bütün ilkelerin de işlevselliğini yitirdiği söylenebilir. Özgürlük anlayışı, özel hayat ve hoşgörü gibi değerler çerçevesinde anayasal devlet ile kanun üstünlüğü gibi yapıların da kaynağını oluşturmaktadır (Yayla, 1993: 158). Liberaller için hukukun üstünlüğü ve demokratik anayasal hükümet bireyin özgürlüğünün bekçileri olarak görülmektedir (Örs, 2008: 354).

Liberaller, özgürlük anlayışına üstün bireyci değer olarak öncelik tanımaktadır. Klasik liberaller, tercih özgürlüğü veya zorlamanın olmaması şeklinde anlaşılan negatif özgürlüğü savunurken; modern liberaller, insani ilerleme ve kişisel gelişim anlamında pozitif özgürlüğü savunmaktadırlar. Özgürlük; bireysel özerkliğin başarılması çerçevesinde bireylerin kendi başına bırakılması değil, rasyonel olarak kendisini yönlendirebilen ve kendi istekleri doğrultusunda hareket edebilen bir anlayışı ifade etmektedir (Heywood, 2011: 47). Liberal ideolojide bireyin özgürlüğüne yönelik en büyük tehdit unsurunun devlet olduğu görülmektedir. Bireyin kendisini koruyacağı kurum olarak devlet görülmekte ve bireysel özgürlükleri kısıtlayacak her türlü devlet girişimi liberal ideolojide reddedilmektedir. Devletin mümkün olduğunca sınırlandırılarak özgürlüğün artırılması düşüncesi benimsenmekte ve toplum yerine bireyin ön planda tutulması gerektiği savunulmaktadır (Sevinç ve Öztürk, 2022: 135).

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, liberalizmin özgürlük anlayışının bazı hususlardan dolayı eleştirildiği görülmüştür. Özgürlük anlayışı her istenen şeyi yapabilme hakkı olarak ahlaki olmayan durumları da içerebilmektedir. Bununla birlikte, güçlünün zayıf olanı ezmesi, tüketim çılgınlığı ve kapitalist rekabet düzeni şeklinde ifade edilerek özgürlüğün ahlaki boyutu yok edilmekte ve özgürlük kavramının içi boşaltılmaktadır. Bireysel ahlak ve erdemli davranışlar üzerine kurulu bir özgürlük anlayışı yerine ötekine rağmen karşı bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Liberalizmin temel değerlerinden birisi olan bireycilik kavramının da içi boşaltılmakta ve aşındırılmaktadır. Bu bağlamda, bireycilik kavramı egoizmle aynı anlamda kullanılmakta ve hoşgörü yerine çıkarcılık ve ötekine rağmen kavramı konularak liberal ilke ve değerler aşındırılmaktadır (Hayek, 1999).

Baştürk (2012: 67)'e göre, liberalizmin eleştirisi yapan Foucault, iktidarın söylemler aracılığı ile hakikat üretme sürecini bir dönüşüm olarak ifade etmektedir. İktidar, bu süreç ile beraber yöneten ve yönetilen ilişkisinde radikal bir değişim yaratmıştır. İktidarın yönetimi her şeyin bilişsel olarak tanımlanması, hesaplanması, yorumlanması ve bu duruma özgü bir şekilde yeniden anlamlandırılmasıyla aynı anlama gelmeye başlamıştır. İktidar, kendisine verilen yorumlama gücü ve yetkisi kapsamında bütün eylem ve düşüncelerini baştan aşağı değiştirme fırsatını bulmuştur. Bununla birlikte, özgürlük uğruna refah devletinin sosyal haklarından feragat eden neo-liberalizmin özgürlük anlayışı, bireyi farklı müdahale biçimleriyle sermaye ve devlet örüntüsü içerisine hapsetmektedir. Neo-liberal düzenin getirdiği özgürlük kavramı bu durumda küçük bir azınlığın özgürlüğünü koruma anlayışı ile büyük çoğunluğun haklarının feda edilmesi anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, klasik liberalizmdeki "gece bekçisi devleti"

anlayışının neo-liberalizmde "sermaye bekçisi devlet" anlayışına dönüştüğü söylenebilir (Türkbay ve Polat, 2011: 94).

Foucault, neo-liberalizm anlayışı kapsamında ortaya çıkan yeni yönetim biçimini "liberal yönetimsellik" olarak adlandırmaktadır. Neo-liberal yönetimsellik, bireyleri sürekli olarak kontrol ve baskı altında tutarak onları özgürleştirmektedir. Bu bağlamda, özgürlük anlayışı iktidarı sınırlandıran bir şey olmaktan ziyade, iktidarı güçlendiren bir yapı haline gelmektedir. İktidarın yaşamı hesaplanabilir kılmaya dönük projesi bu durumun en önemli nedenlerinden birisi olarak görülmektedir. İktidar, insanları yönetme durumundan çıkarak süreç içerisinde insan ihtiyaçlarını yönetme ve bu yönetimi idare etme durumuna dönüşmüştür. İktidar yeniden yapılandırmaya dönük mekanizmaları devreye koyabilmek adına yaşamı hesaplanabilir ve iktisadi bir şekilde üretken kılınabilir formlara göre şekillendirme gayreti içerisine girmiştir (Baştürk, 2012: 77).

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışma, öncelikle liberalizmin savunduğu temel ilkeler arasında yer alan özgürlük kavramını incelemek ve liberalizm türleri açısından özgürlüğün nasıl ele alındığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Liberalizmin savunduğu temel ilkeler arasında; bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi, mülkiyet hakkı ve yasalar önünde eşitlik yer almaktadır. Liberal düşüncede, birey her şeyin üstünde tutulmakta ve onu sınırlayan her türlü toplum ve devlet baskılarına karşı bireyin tarafı savunulmaktadır. Liberalizm, devletin zorunlu olduğunu kabul ederek iktidarın sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, liberal ideolojinin tüm dünya üzerinde en çok tartışılan ve konuşulan düşünce sistemlerinden birisi olduğu görülmektedir. Türkiye'de liberal düşünce ilk olarak Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş döneminde Osmanlı aydınları aracılığıyla gündeme getirilmeye başlanmış ve zaman içerisinde çeşitli türleri ile Türk siyasal hayatında yer bulmuştur (Erçoşkun, 2016: 106). Liberalizmin ilke olarak kabul ettiği birçok değer bulunmaktadır. Bu değerler içerisinde diğer ilkelerin de gerçekleşebilmesi adına bireycilik ve özgürlük en temel ilkeler olarak görülmektedir. Bireycilik ilkesinin her alanda savunulması ile birlikte birey üzerinden her türlü zorunluluğun ve baskının kaldırılmasına dikkat çekilmektedir. Özgürlük anlayışı olarak bireyin özgürlüğünün başka bireylerin özgürlüğü sınırına kadar olduğu ifade edilmektedir. Liberal düşüncede, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması için sınırlı yönetim anlayışı benimsenmektedir.

Özgürlük ideali, liberal siyaset teorisinin en merkezi temasını teşkil etmektedir. Özgürlük esasen tartışmalı bir kavram olduğu için onun tam olarak ne olduğu ve neden bu derece önemli olduğu konusu sürekli olarak tartışılmıştır (Bal, 2014: 291). Çelik ve Usta (2010: 133) tarafından yapılan çalışmada, liberalizmin temel değerlerinden birisi olan özgürlük anlayışının yerel yönetimlerdeki birey ve toplumun özerkliği ile siyasal katılım için gerekli olduğuna dikkat çekilerek özerklik, katılım ve özgürlük gibi kavramlar açısından liberal düşünce ile yerel yönetimlerin ortak bir noktada buluşarak birbirlerini geliştirebileceği ortaya konulmuştur. Özhazinedar (2023: 58) tarafından Osmanlı'da liberalizm algısını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışmada, liberal düşüncenin gelişiminin devletin meşruiyeti tartışmalarıyla birey ile

devlet ilişkisinin düzenlemesi ihtiyacından kaynaklandığı ve Osmanlı'da yenileşme hareketlerinin liberalizm esas alınarak uygulandığı ortaya konulmuştur.

Liberal düşüncede özgürlük anlayışı diğer ideolojik düşünce sistemlerinden ayırt edilebilir biçimde en önemli değerlerden birisi olarak görülmektedir. Liberalizmde özgürlük anlayışının temel olarak ekonomik özgürlüğe dayandığı ve diğer özgürlüklerin buna bağlı olarak geliştiği ifade edilebilir. Klasik liberalizm ve neo-liberalizmde negatif özgürlük anlayışı benimsenirken sosyal liberalizmde ise, pozitif özgürlük anlayışı benimsenmektedir. Çalışma kapsamında, liberalizmin bir özgürlük ideolojisi olarak ele alındığı ve liberalizm türlerine ait bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülmüştür. Literatürde yapılan çalışmalarda, liberalizmin özgürlük anlayışının bazı hususlar bakımından eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, bireyleri özgürleştirme söylemi ile iktidarın onları baskı ve kontrol altında tutarak yaşamlarını da yönetme gayreti içerisine girdiği ifade edilmiştir. Serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde özgürlük kavramı; her istediğini yapabilme hakkı, güçlünün zayıf üzerindeki hakimiyeti gibi anlamlarda kullanılarak kavramın ahlaki boyutu aşındırılmıştır.

KAYNAKÇA

Ak, G. (2015). John Stuart Mill düşününde bireyin özgürlüğü, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss/issue/6287/84344 (Erişim tarihi: 05.06.2025)

Akçetin, N. ve Akçetin, E. (2013). Liberalizmin dönüşümü, Humanıtas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2). https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/87000 (Erişim tarihi: 25.05.2025)

Aktan, C. C. (1995). "Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm", Amme İdaresi Dergisi, 28(1). https://www.researchgate.net/publication/318701036_Klasik_Liberalizm_Neo_Liberalizm_ve_Libertarianizm (Erişim tarihi: 05.05.2025)

Ataay, C. K. (2016). Hayek ve Friedman'ın devlet anlayışı, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 4(1). https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/159426 (Erişim tarihi: 15.05.2025)

Bal, H. (2014). Siyaset felsefesinde ele alınış biçimiyle özgürlük meselesi (üç farklı özgürlük anlayışı), Turkish Studies, 9(2). http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6547 (Erişim tarihi: 10.06.2025)

Baştürk, E. (2012). Michel Foucault'da liberalizm eleştirisi: iktidar, yönetimsellik ve güvenlik, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF), (14). https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48613/617581 (Erişim tarihi: 10.05.2025)

Çelik, F. ve Sefa, U. (2011). Liberal düşünür Hayek'in özgürlük düşüncesi ve bu perspektiften yerel yönetimlere bakışı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2). https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23234/248075 (Erişim tarihi: 05.05.2025)

Çelik, F. ve Usta, S. (2010). Klasik liberalizmde "özgürlük" ve liberalizmin yerel yönetimlere bakışı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (24). https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1724420 (Erişim Tarihi: 01.06.2025)

Çetin, H. (2001). Liberalizmin temel ilkeleri, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1). file:///C:/Users/pc/Downloads/LiberalizminTemellkeleri%20%20(4).pdf (Erişim Tarihi: 08.05.2025)

Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökenleri, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1). https://turuz.com/storage/Turkologi-1-2019/5668-5-Liberalizmin_Tarixsel_Kokenleri-Xalis_Chetin-18s.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2025)

Çetin, H., Çağdaş Siyasal Akımlar, Orion Yayınları/Ankara, 2007.

Ercoşkun, B. (2019). Tarihsel bir perspektiften Türkiye'de liberalizm, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (72). https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/47868/599445 (Erişim Tarihi: 18.05.2025)

Evre, B. (2015). Neo-liberalizmin teorik açmazları ve pratik sonuçları: bir paradigma krizi, Amme İdaresi Dergisi, 48(4). https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/48/4/1_evre.pdf (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

Hayek, F. A., Kölelik Yolu, (Çev. Turhan Fevzioğlu ve Yıldıray Arslan), Liberte Yayınları/Ankara, 1999.

Heywood, A., Siyasi İdeolojiler, Adres Yayınları/Ankara, 2011.

Kocaoğlu, M. ve Altundal, U. (2017). Siyasal liberalizmde birey imgesi: eleştirel bir bakış, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13). https://dergipark.org.tr/tr/pub/birtop/issue/32816/364744 (Erişim Tarihi: 11.05.2025)

Örs, H. B., 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları/İstanbul, 2008.

Özhazinedar, T. (2023). Osmanlı'da liberalizm algısı, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/adusobed/issue/78128/1217186 (Erişim Tarihi: 18.05.2025)

Öztürk, A. (2015). Liberalizm, negatif özgürlük ve insan hakları, İnsan Hakları Yıllığı, (33). https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihy/issue/62002/928143 (Erişim Tarihi: 21.05.2025)

Scruton, R., A Dictionary of Political Thought, Pen Books/London, 1983.

Sevinç, H. ve Öztürk, Ş. (2022). Liberalizm: ideolojik bir değerlendirme, Ases Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1). https://asesssjournal.com/index.php/pub/article/view/14 (Erişim Tarihi: 13.05.2025)

Tayyar, A. ve Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1). https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423875000.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2025)

Türkbay, R. ve Polat, F. (2011). Neo-liberalizmde özgürlük paradoksu ve sosyal haklar, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8). https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34720/383864 (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

Yayla, A., Liberal Bakışlar, Siyasal Yayınları/Ankara, 1993.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİR SEÇMEN OLARAK DAVRANIŞLARINI VE TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER[1]

Merve Hande HATİPOĞLU
Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
hatipoglu.mhande@gmail.com- 0009 0009 3814 0555

Doç. Dr. Salih ÇİFTÇİ
Bartın Üniversitesi, İİBF/SBKY
sciftci@bartin.edu.tr- 0000 0002 0574 2164

ÖZET

Seçmen davranışı kavramı basit bir olgu olarak görülmemelidir. Çünkü söz konusu olgu, birçok iç ve dış etken tarafından kolayca şekillenebilmektedir. Özellikle seçmen ehliyetine sahip gençlerin seçmen davranışlarını şekillendirmesi açısından siyasal anlamda bilinçlenmeleri büyük önem arz etmektedir.

Her seçim döneminde olduğu gibi 18 yaş ve üzeri olan seçmen ehliyetine sahip bütün seçmenler, vatandaşlık görevini yerine getirmek üzere sandıklara gider. Ancak sandık başında kendisinin fikri mi yoksa başkasının fikri mi etkilidir? Bunu tespit etmek oldukça zordur. Bu sorunsal durum çalışmayı ortaya çıkarmıştır. Oysa orta yaşlı/yaşlı (30<) seçmenler bu sorunsal durumun büyük ölçüde önüne geçmiştir. Siyaset psikolojisinin bilincine varan genç seçmenler, siyasi alanda kendi davranışlarını şekillendirebilmenin gayretini göstermekle birlikte iç-dış faktörler genç kesimin seçim iradesinin önüne geçebilmektedir. Nitekim gençlerin kendi siyasi alanının farkında olmaya başlaması, bu iradenin oluşmasında büyük bir adımdır.

Çalışmamızda, gençlerin sahip olduğu seçmen davranışlarını etkileyen faktörler, davranışlar ve tercihler incelemeye alınacaktır. Siyasi hayatın seyrinin hızla değiştiği günümüzde dinamik ve taze fikirlerin kaynağı olan gençlerin, siyaset psikolojisinden yola çıkarak çoğunlukla nelerden etkilendikleri, seçmen davranışlarının ve seçim tercihlerinin nasıl şekillendiği gibi durumlar ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Psikolojisi, Seçmen Davranışı, Seçimler, Seçmen Tercihi

[1] Bu çalışma "TÜBİTAK 2209/A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programı" tarafından desteklenmiştir.

BARTIN UNIVERSITY STUDENTS' AS A VOTER AFFECTING FACTORS BEHAVIOUR AND PREFERENCES[2]

Merve Hande HATİPOĞLU
Bartın University, Institute of Postgraduate Edcuation
hatipoglu.mhande@gmail.com- 0009 0009 3814 0555

Assoc. Prof. Dr. Salih ÇİFTÇİ
Bartın University, FEAS/PSPM
sciftci@bartin.edu.tr- 0000 0002 0574 2164

ABSTRACT

The concept of behaviour must not be viewed as a simple phonemenon because this phonemenon may be easily shaped by variety internal and external factors. In particular, it is of great substantive for young people with voter licence to become politically aware in terms of shaping their voter behaviour. As in every election period, all candidates aged eighteen and above with voter licence go to ballot boxes to fulfil their civic duty. But they bring their own opinion or someone else is opinion with them? It is exceedingly difficult to determine.

Whereas middle-aged/older (30<) voters have avoided this problematic situation to a great extent. Young voters, who have become aware of the psychology of politics, strive to shape their own behaviour in the political sphere, but internal and external factors may prevent the electoral will of the young people. Eventually, the fact that young people start to be aware of their own political sphere is a big step in the formation of this will.

In our study will be examined that young people have the voter behaviour affecting the factors, behaviours and preferences. In today which the course of political life is changing rapidly, young people who are the source of dynamic and fresh ideas, based on political psychology, situations such as what they are mostly affected by, how voter behaviour and electoral preferences are shaped will be revealed.

Keywords: Psychology Of Politic, Voter Behaviour, Elections, Voter Preference

[2] This study was supported by "TUBITAK 2209/A University Students Research Projects Support Programme."

1. GİRİŞ

Akademik literatürde, seçmenlerin davranışlarını etkileyen faktörler ile ilgili çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla seçmen davranışına kavramsal bağlamda değinildiği ve yalnızca genel nüfusa odaklanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla pek çok çalışmanın, siyasal psikolojiden hareketle genel nüfusta yer alan seçmen davranışlarını etkileyen faktörleri açıklama niteliğinde olduğu görülmektedir.

Lisansüstü düzeyde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, yine seçmen davranışlarından hareketle, yalnızca belirtilen evren içerisinde tüm nüfusa ilişkin çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Kısacası, tüm nüfusun içerisinde bulunduğu seçmen ehliyetine sahip olan herkesin seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerin incelendiği araştırmalardır.

Literatürde, Seçmen davranışları genellikle toplam nüfus üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak projemizin temel araştırma konusunu oluşturan seçmen davranışı vatandaşın on sekiz yaşına girmesiyle şekillenmeye başlar ve kişi seçmen ehliyetini kaybedene kadar bu davranış çeşitli etmenlerden etkilenmeye müsaittir. Özellikle taze fikirlere sahip olan genç ve dinamik kitlenin siyasal alanda iradi bir şekilde yer edinmesi mühim bir hususdur.

Seçmen davranışı her seçmen ehliyeti olan vatandaşın sahip olduğu bir olgudur. Seçmen ehliyetine sahip genç veya yaşlı olmak üzere her kesimden bireyler kendilerine haiz seçmen davranışları geliştirir. Geliştirdikleri davranışlar sonucunda seçmenlerin seçim esnasında görüşlerinin arkasında durması beklenir. Çalışmada genç, dinamik ve taze fikirlerin gelişmekte olduğu kitle baz alınmıştır. Dolayısıyla literatürde çoğu araştırmanın zaten genel kitleyi hedef aldığı saptanmış olduğundan projemiz, ilk kez oy kullanacak seçmenlerimiz ve diğer genç seçmenlerimiz ile dinamik kitlelere hitap eden sayılı araştırmalardandır. Bu proje, Bartın Üniversitesi bünyesinde yer alan öğrencilerin seçmen olarak etkilendikleri faktörleri tespit etmeye çalışmıştır. Sandık başına geçildiğinde kanunen bireysellik hakkına sahip olunmasına rağmen seçmenin çevresine karşı sorumlu hissetmesi ve vicdanen yüklü hissetmesi nedeniyle bu hakkını kullanamıyor olması siyasi ve bireysel bağlamda yıpratıcı bir durumdur. İlaveten bu gibi durumlar çoğunlukla seçmen tarafından dışarıya yansıtılmamaktır. Dolayısıyla bu gibi durumların dışardan yalnızca gözlemleyerek saptanabilirliği tartışmalı bir konudur.

Çalışmada, çevresel, ailesel ve bireysel olmak üzere iç-dış faktörlerin seçmene etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda Bartın Üniversitesinde yer alan seçmen hakları olan öğrencilerin oy verme sürecinde iradi bir şekilde hareket edip etmedikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2. SEÇMEN DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Seçmen davranışı, seçmen ehliyetine sahip bireylerin yöneticilerini seçmek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetleri açıklayan bir olgudur (Kılıç, 2024: 148). Seçmenlerin, seçmen davranışlarını geliştirirken siyasal anlamda bilinçlenme süreci çocukluk yıllarından itibaren başlamakta olup yapılan araştırmalara göre yaş ilerledikçe ve eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte bu bilinç genel duyumlardan arınarak özel kriterlerin gelişmesiyle devam ettiği gözlemlenmiştir (Filiz, 2019: 6). Bireyler siyasal bilinç çerçevesinde seçmen davranışını geliştirirken birçok faktörden etkilenirler. Bu faktörler çevresel, ailesel ve bireysel olmak üzere iç-dış etmenlerden etkilenebilmektedir. Seçmenin yaşadığı coğrafi konum, sahip olduğu parti kimliği, mensubu olduğu sosyal çevre, eğitim seviyesi, yaşı, kişisel tercihleri, seçeceği adayın etnik kökeni, liderlik vasıfları, siyasi söylemleri ve mevcut ekonomik koşullar, seçmen davranışını etkileyen önemli faktörlerin temelinde yer almaktadır (Kaynak, 2022: 37). Bireylerin seçmen davranışını özgürce şekillendirebilmesi hür fikirlerin yansıması haline

geleceğinden, bu kavramı hafife almamak ve anlamak demokratik sistemlerde seçim sonuçlarını analiz etme hususunda büyük önem vaat etmektedir.

Demografik ve Sosyolojik Faktörler

Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve gelir ve meslek gibi demografik özellikler seçmenlerin seçmen davranışlarını geliştirmede etkili rol oynamaktadır. Bu unsurlar, bireyin siyasal bilgi düzeyini, ilgisini ve katılım biçimini doğrudan şekillendirir. (Demir, 2018, s. 99). Siyasal alanda özellikle ataerkil yaklaşımın mevcut olduğu toplumlarda cinsiyet çerçevesinde değerlendirmeye gidildiğinde kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha az yer aldığını gözlemleyebilmek mümkündür. Fakat çalışmamızda bu bağlamda umutlu bir tablo görülmekte olup kadın katılımcıların oranı %65,5, erkek katılımcıların oranı ise %34,5'tir. Seçmenin eğitim düzeyi ve yaş faktörü ne kadar yüksekse seçmen siyasal olaylara karşı daha bilinçli yaklaşma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Gelir ve meslek gibi etmenler ise nihayetinde seçmenin eğitim düzeyinin bir göstergesi varsayıldığından aynı çerçeve altında değerlendirmenin ve sonuçların birbirine orantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasal Sosyalleşme ve Çevresel Etkiler

Seçmenin mensup olduğu aileye, arkadaş çevresi, bulunduğu ortamlar, medya ve sosyal medya gibi faktörler bireylerin siyasal bilincini ve seçmen davranışlarını geliştirmede önemli rol oynamaktadır. Özellikle genç yaşlarda edinilen siyasal eğilimlerin uzun vadeli etkileri olduğu bilinmektedir (Gökçe, 2022: 125).

Parti ve Aday İmajı

Siyasal alanda yer alan bir adayın ideolojik yönelimi, parti programı, politik yaklaşımı, kamuoyu önündeki siyasal imajı, etnik kökeni, dini Bireylerin seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerdendir. İlaveten, adayın kişisel özellikleri; dürüstlük, liderlik karizması, hitabet yeteneği gibi faktörler belirleyici olabilir (Demir, 2018: 110) (Gökçe, 2022: 107). Bir siyasi partinin ideolojik yönelimi, programı ve kamuoyu önündeki imajı seçmen davranışını etkileyen önemli unsurlardandır. Bununla birlikte, adayın kişisel özellikleri –dürüstlük, liderlik karizması, hitabet yeteneği gibi faktörler– özellikle lider odaklı kampanya dönemlerinde belirleyici olabilir (Demir, 2018, s. 110) (Gökçe, 2022, s. 107). Seçmenlerin çoğu zaman parti programından çok, liderin güvenilirliği ve samimiyeti üzerinden karar verdiği görülmektedir.

Kitle İletişim Araçları ve Siyasal İletişim

Kitle iletişim araçları, özellikle şimdiki zamanda sosyal medya seçmenlerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakta olup siyasal bilinç oluşumunda bir basamak haline geldiğini ifade edebiliriz. Siyasal aktörlerin medya üzerinden yürüttükleri iletişim kampanyaları, seçmenleri ikna etme sürecinde merkezi bir unsur haline gelmiştir (Demir, 2018: 58). Sosyal medyanın güncel olarak seçmenler tarafından yalnızca bir bilgi kaynağı olarak değil aynı zamanda siyasal alanda aktif olarak katılım sağlayabilecekleri Bir mecra olduğunu söylemek mümkündür.

Psikolojik ve Bireysel Faktörler

Seçmenlerin sahip olduğu kişisel değer yargıları, ideolojik yaklaşımları, siyasal olaylara yönelik bireysel algıları seçmen davranışını etkileyen diğer faktörlerdendir. Bu faktörler arasında sadakat düzeyi, önyargılar ve siyasi inanç sistemleri ve duygusal tepkiler öne çıkar (Gökçe, 2022: 108). Bu bağlamda bireysel tutumlar genellikle seçmenin üzerinde bir baskı olduğunun ve bir seçmenden beklenen rasyonel yaklaşımı gerçekleştiremediğinin Belirtilerinden biri olduğunu ifade edebiliriz.

Ekonomik Koşullar

Seçmen davranışı hususunda etkili ve önemli olan bir diğer faktör ise ekonomik koşullardır. Bulunduğu yerde yaşanan ekonomik sıkıntılar, işsizlik oranını, enflasyon oranı gibi etkenler seçmenin mevcut ve geleceğe yönelik kararlarını şekillendirebilir. Bu yaklaşım, literatürde " geriye dönük oy verme" modeli olarak adlandırılmakta ve seçmenin geçmiş performansa göre karar verdiğini ileri sürmektedir (Gökçe, 2022: 97).

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın temel amacı, seçmen tercihlerinin, Bartın Üniversitesi örneğinden elde edilen bulgulara göre incelemektir. Bu çalışma ile seçmen davranışları ve seçmen tercihleri hakkında yapılan tartışmalar göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu doğrultuda Bartın Üniversitesi lisans programlarında kayıtlı olan öğrencilere anket uygulanmıştır. Kapalı uçlu sorulardan oluşan anket analiz edilerek, katılımcıların görüşleri değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Elde edilen verilerin etkin ve tutarlı şekilde ortaya konulması, ilk defa oy kullanan ya da genç seçmenlerin gözünde seçim süreci için oldukça önemlidir. Bu kapsamda genç seçmenlerin görüşleri incelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda anket soruları hazırlanmış ve yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda anket soruları hazırlanarak yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın amaçlarına ulaşmak ve araştırma sorularına cevap bulmak için; anket formunun hazırlanması, evrenin ve örneklemin belirlenmesi, anket formlarının dağıtılması ve cevaplandırılması, cevaplanan anketlerin kodlanması, düzenlenmesi ve verilerin analiz edilmesinde istatistiksel analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Süreci

Hazırlanan anket sorularının yeterli ve anlaşılabilir olup olmadığını belirleyebilmek ve anket sorularını amaca uygun biçimde oluşturabilmek için pilot uygulama yapılmıştır. Taslak anket soruları, örnek bir grup üzerinde test edilerek, katılımcılardan anket formunda yer alan soruların anlaşılabilirliği ve kapsamı hakkında yorum yapmaları istenmiştir. Neticede bazı anket soruları yeniden formüle edilmiş ve anket formuna son hali verilerek, uygulama aşamasına geçilmiştir.

Çalışmamızda, örneklem yöntemi kullanılmıştır. Örneklem, belli bir evrenden, belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliliği kabul edilen küçük kümeler şeklinde tanımlanmaktadır. Araştırmalar, genellikle, örneklem kümeler üzerinde yapılır ve alınan sonuçlar, ilgili evrenlerine göre genellenmektedir (Karasar, 2009: 111). Araştırma evreni, Bartın Üniversitesi lisans programlarında kayıtlı olan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma örneklemini oluşturan lisans programlarına kayıtlı 460 kişiye anket formuyla ulaşılmış, yüz yüze görüşmeyi kabul eden bu kişiler ankette yer alan kapalı uçlu soruları yanıtlamıştır.

Anket çalışmamızda likert tipi tutum ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların dönüşüm

uygulamalarıyla ilgili düşünceleri, 5'li likert tipi tutum ölçeği şeklinde sorularla ölçülmeye çalışılmıştır. Tutum ölçeği, bireylerin belirli bir tutum ve değerlerinin belirlenmesinde kullanılan bir ölçme yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Punch, 2005: 91).

3. UYGULANAN ANKET SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

Katılımcıların özelliklerini gösteren bilgilerin frekans dağılımları, yani bir ya da daha çok değişkene ait değerlerin ya da puanların dağılımına ait özelliklerini betimleme amacıyla verilen sayı ve yüzdeler, ilgili tablolarda gösterilmektedir.

Çizelge 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımları (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Kadın	**296**	**65,5**	**65,5**
Erkek	**156**	**34,5**	**34,5**
Toplam	**452**	**100,0**	**100,0**

Katılımcıların %65,5'i kadın, %34,5'i erkektir.

Çizelge 2. Katılımcıların Ailelerinin Gelir Durumu (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
8000 TL altı	34	7,5	7,6
8000 TL-10000 TL	57	12,6	12,8
10001 TL- 15000 TL	100	22,1	22,5
15001 TL-25000 TL	135	29,9	30,3
25001 TL ve üzeri	119	26,3	26,7
Total	445	98,5	100,0
Boş Cevaplar	**7**	**1,5**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların ailelerinin %7,6'sı 8.000 TL altı gelire, %12,8'i 8.000-10.000 TL gelire, %22,5', 10.001-15.000 TL gelire, %30,3'ü 15.001-25.000 TL gelire, %26,7'si ise 25.001 TL ve üzeri gelire sahiptir.

Çizelge 3. Katılımcıların Yaşadıkları Coğrafi Bölgeler (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Ege	23	5,1	5,2
Marmara	97	21,5	21,8
Karadeniz	138	30,5	31,0
Doğu Anadolu	13	2,9	2,9
Güney Doğu Anadolu	13	2,9	2,9
Akdeniz	26	5,8	5,8
İç Anadolu	135	29,9	30,3
Toplam	445	98,5	100,0
Boş Cevaplar	**7**	**1,5**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %5,2'si Ege Bölgesi'nde %21,8'i Marmara Bölgesi'nde, %31,0'ı Karadeniz Bölgesi'nde, %2,9'u Doğu Anadolu Bölgesi'nde, %2,9'u Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde, %5,8'i Akdeniz Bölgesi'nde, %30,3'ü İç Anadolu Bölgesi'nde yaşamaktadır.

Çizelge 4. Katılımcıların Ailelerinin Oturduğu Yerleşim Yerleri (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Büyükşehir	184	40,7	40,9
İl Merkezi	96	21,2	21,3
İlçe Merkezi	124	27,4	27,6
Köy	36	8,0	8,0
Belde Belediyesi	8	1,8	1,8
Toplam	450	99,6	100,0
Boş Cevaplar	**2**	**0,44**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların ailelerinin %40,9'u büyükşehirde, %21,3'ü il merkezinde, %27,6'sı ilçe merkezinde, %8,0'ı köyde, %1,8', belde belediyesinde yaşamaktadır.

Çizelge 5. Katılımcıların Annesinin Öğrenim Durumu (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
İlkokul Mezunu	174	38,5	39,1
Ortaokul Mezunu	110	24,3	24,7
Lise Mezunu	110	24,3	24,7
Ön lisans Mezunu	15	3,3	3,4
Lisans Mezunu	33	7,3	7,4
Lisansüstü Mezunu	3	0,70	0,70
Toplam	445	98,5	100,0
Boş Cevaplar	**7**	**1,5**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların annesinin öğrenim durumu %39,1 ilkokul mezunu, %24,7 ortaokul mezunu, %24,7 lise mezunu, %3,4 ön lisans mezunu, %7,4 lisans mezunu, %0,70 lisansüstü 'dür.

Çizelge 6. Katılımcıların Babasının Öğrenim Durumu (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
İlkokul Mezunu	103	22,8	23,2
Ortaokul Mezunu	88	19,5	19,8
Lise Mezunu	168	37,2	37,8
Ön lisans Mezunu	19	4,2	4,3
Lisans Mezunu	59	13,1	13,3
Lisansüstü Mezunu	7	1,5	1,6
Toplam	444	98,2	100,0
Boş Cevaplar	**8**	**1,8**	

Toplam	452	100,0	

Katılımcıların babalarının öğrenim durumu %23,2 ile ilkokul mezunu, %19,8 ile ortaokul mezunu, %37,8 ile lise mezunu, %4,3 ile ön lisans mezunu, %13,3 ile lisans mezunu, %1,6 ile lisansüstü ‘dür.

Çizelge 7. Katılımcıların Daha Önce Ülke İçinde Ailesiyle Birlikte Yaşadığı Yeri Değiştirip Değiştirmediği (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**
Evet	148	32,7	32,9
Hayır	301	66,6	66,9
Toplam	450	99,6	100,0
Boş Cevaplar	**2**	**0,40**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %32,9’u daha önce yaşadığı yerini değiştirmiş olup %66,9’u daha önce yaşadığı yerini değiştirmemiştir. Katılımcılara bu soruyu müteakiben cevabınız “evet” ise şeklinde bir anket sorusu yöneltilmiştir.

Çizelge 8. Katılımcıların Çizelge 7.’de Cevabı “Evet” İse (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**
Köyden il merkezine	13	2,9	8,5
Köyden büyükşehire	18	4,0	11,8
Bir ilden başka bir ile	81	17,9	52,9
Büyükşehirden başka bir büyükşehire	36	8,0	23,5
Şehirden köye	5	1,1	3,3
Toplam	153	33,8	100,0
Boş Cevaplar	**299**	**66,2**	
Toplam	452	100,0	

Cevabı “evet” olan katılımcıların %8,5’i köyden il merkezine, %11,8’i köyden büyükşehire, %52,9’u bir ilden başka bir ile, %23,5’i büyükşehirden başka bir büyükşehire, %3,3’ü şehirden köye yerleşmiştir.

Çizelge 9. Katılımcıların Ailesinin Görüşleri Oy Tercihlerini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	202	44,7	45,2
Katılmıyorum	98	21,7	21,9
Kararsızım	45	10,0	10,1
Katılıyorum	82	18,1	18,3
Kesinlikle Katılıyorum	20	4,4	4,5
Toplam	447	98,9	100,0
Boş Cevaplar	**5**	**1,1**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %45,2'si hiç katılmıyorum, %21,9'u katılmıyorum, %10,1'i kararsızım, %18,3'ü katılıyorum, %4,5'i kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik "hiç katılmıyorum" seçeneğinde yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda üniversitemiz öğrencilerinin projemiz çerçevesinde %45,2'sinin oy hakkını kullanırken ailesinden etkilenmediğini gözlemlemekteyiz.

Çizelge 10. Katılımcıların Arkadaş Çevresinin Oy Tercihlerini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	239	52,9	53,3
Katılmıyorum	103	22,8	23,0
Kararsızım	58	12,8	12,9
Katılıyorum	41	9,1	9,2
Kesinlikle Katılıyorum	7	1,5	1,6
Toplam	448	99,1	100,0
Boş Cevaplar	**4**	**0,90**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %53,3'ü hiç katılmıyorum, %23,0'ı katılmıyorum, %12,9'u kararsızım, %9,2'si katılıyorum, %1,6'sı kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik "hiç katılmıyorum" seçeneğinde yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda üniversitemiz öğrencilerinin projemiz çerçevesinde %53,3'ünün oy hakkını kullanırken arkadaşlarından etkilenmediğini gözlemlemekteyiz.

Çizelge 11. Seçim Döneminde Adayların Dini Söylemlerinin Katılımcıların Oy Tercihlerini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	223	49,3	50,2
Katılmıyorum	77	17,0	17,3
Kararsızım	41	9,1	9,2
Katılıyorum	59	13,1	13,3
Kesinlikle Katılıyorum	43	9,5	9,7
Toplam	444	98,2	100,0
Boş Cevaplar	**8**	**1,8**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %50,2'si hiç katılmıyorum, %17,3'ü katılmıyorum, %9,2'si kararsızım, %13,3'ü katılıyorum, %9,7'si kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik "hiç katılmıyorum" seçeneğinde yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda üniversitemiz öğrencilerinin projemiz çerçevesinde %50,2'sinin oy hakkını kullanırken adayların sarfettiği dini söylemlerden etkilenmediğini gözlemlemekteyiz.

Çizelge 12. Seçim Döneminde Adayların Politikalarının Katılımcıların İnancını Ne Kadar Etkilediğinin Katılımcılar Nezdinde Önemli Olup Olmadığı (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	159	35,2	35,8
Katılmıyorum	68	15,0	15,3
Kararsızım	76	16,8	17,1
Katılıyorum	93	20,6	20,9
Kesinlikle Katılıyorum	48	10,6	10,8
Toplam	444	98,2	100,0

Boş Cevaplar	**8**	**1,8**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %35,8'i hiç katılmıyorum, %15,3'ü katılmıyorum, %17,1'i kararsızım, %20,9'u katılıyorum, %10,8'i kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik tek bir seçenekte büyük oranda yoğunlaşma gözlemlenmemektedir.

Çizelge 13. Katılımcıların Siyasi Olarak İstikrarlı Bir Duruşunun Var Olması (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**
Hiç katılmıyorum	48	10,6	10,7
Katılmıyorum	44	9,7	9,8
Kararsızım	97	21,5	21,6
Katılıyorum	125	27,7	27,8
Kesinlikle Katılıyorum	132	29,2	29,4
Toplam	449	99,3	100,0
Boş Cevaplar	**3**	**0,70**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %10,7'si hiç katılmıyorum, %9,8'i katılmıyorum, %21,6'sı kararsızım, %27,8'i katılıyorum, %29,4 kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik tek bir seçenekte büyük oranda yoğunlaşma gözlemlenmemektedir.

Çizelge 14. Katılımcıların Oy Vereceği Adayın Etnik Kökeninin Oy Tercihinde Etkili Olup Olmadığı (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**
Hiç katılmıyorum	143	31,6	32,1
Katılmıyorum	82	18,1	18,4
Kararsızım	82	18,1	18,4
Katılıyorum	82	18,1	18,4
Kesinlikle Katılıyorum	57	12,6	12,8

Toplam	446	98,7	100,0
Boş Cevaplar	**6**	**1,3**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %32,1'i hiç katılmıyorum, %18,4'ü katılmıyorum, %18,4'ü kararsızım, %18,4'ü katılıyorum, %12,8 kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir.

Bu sorudan elde edilen veriler sonucunda üniversitemiz öğrencilerinin %32,1'inin oy vereceği adayın etnik kökeninin oy tercihinde etkili olmadığını belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 15. Katılımcıların Oy Vereceği Adayın Liyakatli Olup Olmamasının Taraflarınca Önemli Olup Olmadığı (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	19	4,2	4,3
Katılmıyorum	11	2,4	2,5
Kararsızım	49	10,8	11,0
Katılıyorum	128	28,3	28,8
Kesinlikle Katılıyorum	235	52,0	52,9
Toplam	444	98,2	100,0
Boş Cevaplar	**8**	**1,8**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %4,3'ü hiç katılmıyorum, %2,5'i katılmıyorum, %11,0'ı kararsızım, %28,8'i katılıyorum, %52,9'u kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu sorudan elde edilen veriler sonucunda üniversitemiz öğrencilerinin %52,9'unun oy vereceği adayın liyakatli olup olmadığına dikkat ettiklerini belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 16. Katılımcıların Oy Vereceği Adayın Vaatlerinin Taraflarınca Önemli Olup Olmadığı (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	15	3,3	3,4
Katılmıyorum	14	3,1	3,1
Kararsızım	23	5,1	5,2

Katılıyorum	119	26,3	26,7
Kesinlikle Katılıyorum	275	60,8	61,7
Toplam	446	98,7	100,0
Boş Cevaplar	**6**	**1,3**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %3,4'ü hiç katılmıyorum, %3,1'i katılmıyorum, %5,2'si kararsızım, %26,7'si katılıyorum, %61,7'si kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir.

Bu sorudan elde edilen veriler sonucunda üniversitemiz öğrencilerinin %61,7'sinin oy vereceği adayın vaatlerinin önemli olduğunu belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 17. Katılımcıların Oy Vereceği Adayın Destek Gördüğü Kitlenin (Kişiler, Cemaatler, Dernekler, Yurtdışı Kuruluşlar ve Ülkeler) Taraflarınca Önemli Olup Olmadığı (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**
Hiç katılmıyorum	43	9,5	9,7
Katılmıyorum	29	6,4	6,5
Kararsızım	47	10,4	10,6
Katılıyorum	156	34,5	35,1
Kesinlikle Katılıyorum	169	37,4	38,1
Toplam	444	98,2	100,0
Boş Cevaplar	**8**	**1,8**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %9,7'si hiç katılmıyorum, %6,5'i katılmıyorum, %10,6'sı kararsızım, %35,1'i katılıyorum, %38,1'i kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik tek bir seçenekte büyük oranda yoğunlaşma gözlemlenmemektedir. Ancak bu sorudan elde edilebilecek veriler doğrultusunda üniversitemiz öğrencilerinin %35,1'i ve %38,1'inin oy vereceği adayın destek gördüğü kitleye önem verdiğini belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 18. Katılımcıların Oy Vereceği Aday Hakkında Araştırma Yapıp Yapmadığı (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**

Hiç katılmıyorum	16	3,5	3,6
Katılmıyorum	13	2,9	2,9
Kararsızım	28	6,2	6,3
Katılıyorum	132	29,2	29,7
Kesinlikle Katılıyorum	255	56,4	57,3
Toplam	445	98,5	100,0
Boş Cevaplar	**7**	**1,5**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %3,6'sı hiç katılmıyorum, %2,9'u katılmıyorum, %6,3'ü kararsızım, %29,7'si katılıyorum, %57,3'ü kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir.

Bu sorudan elde edilen veriler sonucunda üniversitemiz öğrencilerinin %57,3'ünün oy vereceği aday hakkında araştırma yaptıklarını belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 19. Katılımcıların Oy Vereceği Adayın Hangi Partiye Mensup Olduğu Taraflarınca Önemli Olup Olmadığı (%)

	Sayı	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**
Hiç katılmıyorum	38	8,4	8,5
Katılmıyorum	44	9,7	9,9
Kararsızım	81	17,9	18,2
Katılıyorum	124	27,4	27,9
Kesinlikle Katılıyorum	156	34,5	35,1
Toplam	445	98,5	100,0
Boş Cevaplar	**7**	**1,5**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %8,5'i hiç katılmıyorum, %9,9'u katılmıyorum, %18,2'si kararsızım, %27,9'u katılıyorum, %35,1'i kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik tek bir seçenekte büyük oranda yoğunlaşma gözlemlenmemektedir.

Çizelge 20. Katılımcıların Oy Vereceği Adayın Geçmişte Yaptığı Başarılı İcraatların Taraflarınca Önemli Olup Olmadığı (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	14	3,1	3,1
Katılmıyorum	7	1,5	1,6
Kararsızım	30	6,6	6,7
Katılıyorum	117	25,9	26,1
Kesinlikle Katılıyorum	279	61,7	62,3
Toplam	448	99,1	100,0
Boş Cevaplar	**4**	**0,90**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %3,1'i hiç katılmıyorum, %1,6'sı katılmıyorum, %6,7'si kararsızım, %26,1'i katılıyorum, %62,3'ü kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu sorudan elde edilen veriler sonucunda üniversitemiz öğrencilerinin %62,3'ünün oy vereceği adayın geçmişte yaptığı başarılı icraatlara önem verdiğini belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 21. Sosyal Medyanın Katılımcıların Oy Tercihini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	158	35,0	35,4
Katılmıyorum	101	22,3	22,6
Kararsızım	93	20,6	20,9
Katılıyorum	56	12,4	12,6
Kesinlikle Katılıyorum	35	7,7	7,8
Toplam	446	98,7	100,0
Boş Cevaplar	**6**	**1,3**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %35,4'ü hiç katılmıyorum, %22,6'sı katılmıyorum, %20,9'u kararsızım, %12,6'sı katılıyorum, %7,8'i kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik tek bir seçenekte büyük oranda yoğunlaşma gözlemlenmemektedir.

Çizelge 22. Televizyon Reklamları/Programlarının Katılımcıların Oy Tercihini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	189	41,8	42,3
Katılmıyorum	104	23,0	23,3
Kararsızım	81	17,9	18,1
Katılıyorum	48	10,6	10,7
Kesinlikle Katılıyorum	25	5,5	5,6
Toplam	447	98,9	100,0
Boş Cevaplar	**5**	**1,1**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %42,3'ü hiç katılmıyorum, %23,3'ü katılmıyorum, %18,1'i kararsızım, %10,7'si katılıyorum, %5,6'sı kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik "hiç katılmıyorum" seçeneğinde yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir.

Bu durumda üniversitemiz öğrencilerinin projemiz çerçevesinde %42,3'ünün oy tercihlerinin televizyon reklamları/programları tarafından etkilenmediğini belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 23. Seçim İçin Asılan Pankart/Broşürlerin Katılımcıların Oy Tercihini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	233	51,5	52,2
Katılmıyorum	102	22,6	22,9
Kararsızım	55	12,2	12,3
Katılıyorum	42	9,3	9,4
Kesinlikle Katılıyorum	14	3,1	3,1
Toplam	446	98,7	100,0
Boş Cevaplar	**6**	**1,3**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %52,2's, hiç katılmıyorum, %22,9'u katılmıyorum, %12,3'ü kararsızım, %9,4'ü katılıyorum, %3,1'i kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik "hiç katılmıyorum" seçeneğinde yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir.

Bu durumda üniversitemiz öğrencilerinin projemiz çerçevesinde %52,2'sinin oy tercihlerinin seçim için asılan pankart/broşürler tarafından etkilenmediğini belirttikleri gözlemlenmektedir.

Çizelge 24. Sosyal Yardım Vaatleri Katılımcıların Oy Tercihini Etkileyip Etkilemediği (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hiç katılmıyorum	70	15,5	15,8
Katılmıyorum	36	8,0	8,1
Kararsızım	79	17,5	17,8
Katılıyorum	153	33,8	34,5
Kesinlikle Katılıyorum	106	23,5	23,9
Toplam	444	98,2	100,0
Boş Cevaplar	**8**	**1,8**	
Toplam	452	100,0	

Katılımcıların %15,8', hiç katılmıyorum, %8,1'i katılmıyorum, %17,8'i kararsızım, %34,5'i katılıyorum, %23,9'u kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu soruya yönelik tek bir seçenekte büyük oranda yoğunlaşma gözlemlenmemektedir.

Çizelge 25. Katılımcıların Siyasi Tercihinde Önemli Olan 3 Kriter (%)

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Karizmatik liderlik	61	13,5	98,4
Boş Cevaplar	**390**	**86,3**	
Toplam	452	100,0	
Parti Politikası	71	15,7	100,0
Boş Cevaplar	**381**	**84,3**	

Toplam	452	100,0	

Yetkinlik ve Donanım	287	63,5	100,0
Boş Cevaplar	**165**	**36,5**	
Toplam	452	100,0	
İdeolojik Yakınlık	100	22,1	100,0
Boş Cevaplar	**352**	**77,9**	
Toplam	452	100,0	
Kültürüme ve Yaşam Tarzıma Uyumu	119	26,3	100,0
Yenilikçilik	291	64,4	100,0
Boş Cevaplar	**161**	**35,6**	
Toplam	452	100,0	
Çözüm odaklı olması	303	67,0	100,0
Boş Cevaplar	**149**	**33,0**	
Toplam	452	100,0	
Otoriter Yaklaşımı	60	13,3	100,0
Boş Cevaplar	**392**	**86,7**	
Toplam	452	100,0	

Anketimizin bu kısmında katılımcıların çoğu istenilen şartı (önemli "üç" seçeneğin işaretlenmesi) yerine getirmemiş olup katılımcıların geri kalanı anketimizin bu kısmına katılım sağlamamayı uygun görmüşlerdir. Doğru bir şekilde katılım sağlayan katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda %98,4 oranında karizmatik liderlik özelliğinin tercih edildiği, geri kalan özelliklerin hepsinin %100 oranında tercih edildiği gözlemlenmektedir. Daha sağlıklı bir sonuç almak açısından doğru bir şekilde katılım sağlayamayan veya anketin bu kısmına katılım sağlamayı istemeyen katılımcıların da bulunduğu toplam kişi sayısı üzerinden değerlendirme yapmak mümkündür. Bu durumda üniversitemiz öğrencilerinin siyasi tercihlerinde önem verdiği üç mühim özellik şu şekildedir; karizmatik liderlik %13,5. Parti

politikası %15,7. Yetkinlik ve donanım %63,5. İdeolojik yakınlık %22,1. Kültürüme ve yaşam tarzıma uyumu %26,3. Yenilikçilik %64,4. Çözüm odaklı olması %67,0. Otoriter yaklaşım 13,3'tür.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışmada elde edilen veriler doğrultusunda seçmen davranışı ve siyaset psikolojisi üzerinde durmak gereklidir. Zira oy denilen kavram bireysellikle iç içe geçmiş bir olgu olmasının yanı sıra dış faktörlerden rahatça etkilenebilir olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu değerlendirmek amacıyla hem siyaset sosyolojisi hem de siyaset psikolojisi devreye girer. İnsanlar siyasetle ilgili tutum ve davranışlarını kendi parti kimliklerine, algıladıkları kişisel ve grup çıkarlarına göre oluştururlar (Filiz, Polat, 2022: 87). Siyaseti etkileyen faktörleri, altyapısal ve üst yapısal etkenler olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Beren'in (2013) Kışlalı'dan (1994) aldığı bilgilere göre demografik ve ekonomik etkenleri "altyapısal etkenler" olarak, kurumsal ve kültürel etkenleri de "üst yapısal etkenler" olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre siyasal davranışları etkileyen faktörlerin siyaseti ve siyasi tercihleri doğrudan etkilediğini söylemek doğru olacaktır. (Beren, 2013: 194). Seçmen tercihlerini doğrudan doğruya etkileyen diğer etmenlerden bir tanesi ise siyasal toplumsallaşmadır (Beren, 2013: 194). Siyasal toplumlaşma denilen olgu içerisinde aile, okul, eğitim, arkadaş çevresi, sosyal gruplar, siyasal partiler, ideolojiler ve kitle iletişim araçlarını barındırmaktadır. Bu araçlar da seçmenlerin davranışlarını ve seçmenlerin tercihlerini etkilemekte büyük rol oynamaktadırlar. Seçmen davranışı, her seçmen ehliyeti olan vatandaşın sahip olduğu bir olgudur. Seçmen ehliyetine sahip genç veya yaşlı olmak üzere her kesimden bireyler kendilerine haiz seçmen davranışları geliştirirler. Fakat seçmenler bilinçli veya bilinçsiz olarak iç ve dış faktörler sebebiyle seçmen tercihlerinin etkilenmesine izin verirler. Seçmenlerin oy verme davranışlarını etkileyen yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlar temelinde günlük hayattan parçalar barındırır. Bu yaklaşımlar; sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım (partiyle özdeşleşme) rasyonel yaklaşım (ekonomik tercih), konuya (gündeme) oy verme yaklaşımı ve ideolojiye oy verme yaklaşımı olarak beş kategoride ele alınmaktadır (Banazılı, 2019: 1066). Sosyolojik yaklaşımın çerçevesinde insan ilişkilerinin seçmen tercihlerine yansıdığını söylemek mümkündür. Bilhassa din, statü, kişinin içinde bulunduğu siyasi gruplar ve yaşanılan coğrafi unsurlar bu yaklaşımın içerisinde mevcut etkenlerdir. Sosyolojik yaklaşımın esasında seçmenler davranışlarını geliştirirken toplumsal normlardan bağımsız bir şekilde davranamazlar zira bulundukları alandan dışlanma endişesine kapılırlar (Özdemir, 2021: 34). Bu durumda seçmenlerin davranışlarını ve tercihlerini etkileyen faktörler arasında aile, sosyal çevre, din ve iş çevresi gibi unsurların bulunduğunu söylemek mümkündür. Seçmen ehliyetine sahip olan bireylerin yetişme sürecinde edindikleri siyasi tutum ve yönelimlerinin seçim tercihlerine yansıdığı anlayış psikolojik yaklaşımdır. Partiyle özdeşleşme olarak da anılan bu yaklaşıma göre bireyler seçmen ehliyetine sahip olana kadar çevrelerinden etkilenerek siyasi alanda fikir sahibi olmaya başlarlar. Sonuç olarak siyasi yönelimleri bu fikirler doğrultusunda gelişme gösterir (Özdemir, 2021: 35). Rasyonel yaklaşım aynı zamanda ekonomik yaklaşım olarak da adlandırılmakta olup bu modelde seçmenler kendi isteklerini birinci planda tutarak seçmen davranışlarını şekillendirme eğilimi gösterebilirler (Özdemir, 2021: 35). Siyasi partilerin ve adayların yerel ve bölgesel ölçekte sorunlara karşı sergiledikleri söylem ve tutumlar seçmenlerin davranışlarını geliştirdikleri süreçte büyük önem vadeder. Özellikle gündemde olan bir konu ile alakalı seçim dönemlerinde işleniş şekli çok mühim bir husus haline gelmekte ve siyasi partilerin veya adayın söylem ve tutumları sonucunda seçmenler farklı tercihlere yönelebilmektedirler (Banazılı, 2019: 1066). İdeolojiye oy verme yaklaşımında ise seçmenler oylarını kullanırken ideolojik olarak daha yakın olduklarını düşündükleri siyasi partilere veya adaylara yönelmektedirler. Bu durumda siyasal davranışlar çerçevesince bakıldığında ideolojik eğilimlerin seçmen tercihlerinin etkilenmesinde baskın bir faktör

olduğunu söylemek mümkündür (Banazılı, 2019: 1067). Fakat seçmen davranışlarında ideolojik etki seçmenin eğitim derecesi, yetiştirildiği ortam, yaş gibi değişken faktörlere bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Beren'in (2013) Kışlalı'dan (2018) aldığı bilgilere göre yaş değişkenine yönelik yapılan çalışmalarda genç kesimin yaşlı kesime göre değişime yatkın oldukları, yaşlıların ise gençlere göre daha tutucu, muhafazakâr eğilimler gösterdikleri saptanmıştır. Yaş, eğitim, gelir düzeyi, medeni durum gibi etkenlerin seçmenlerin oy verme davranışlarını etkilediği saptanmış olup yaş ve sınıf faktörlerinin sosyal katmanlaşmaya sebep olan iki ana ilke olduğu tespit edilmiştir (Özdemir 2021: 37). Bu ve bunun gibi daha birçok faktör sonucunda seçmenler davranışlarını şekillendirmekte olup siyasal alanda seçmen davranışlarında çeşitlilik söz konusudur. Örneğin, Yanık (2024: 81)'a göre seçmen davranışının birey tarafından geliştirilmesinde medyanın ve özellikle sosyal medyanın etkili olduğunu belirtmiştir. Fakat Bartın Üniversitesi çerçevesinde gençlere yönelik yaptığımız çalışmamızda %65,6'lık kesimin televizyonda, %57,5'lik kesimin ise sosyal medyada var olan söylemler ve paylaşımların kendilerini etkilemediğini belirtmiştir. Bu durum genele yaymadan çalışma özelinde değerlendirildiğinde medyanın ve sosyal medyanın seçmen davranışında önemli bir rol oynamadığını söylemek için makul bir oran olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Katılımcıların anket sorularına verdiği cevaplardan yola çıkılarak adayların seçmen davranışlarını geliştirmede bireysel kararlarının etkili olduğunu gözlemleyebilmek mümkündür. Genel olarak katılımcılar aile, arkadaş çevresi, dini söylemlerin, sosyal mecrada yer alan siyasi söylemlerin kendilerini etkilememekte olduğunu belirtmiştir. Seçmen davranışlarını bireysel kararları doğrultusunda geliştiren katılımcıların liyakat, adayın verdiği vaatler ve adayın geçmiş başarıları, gündemin etkileri gibi rasyonel ve performansa dayalı kriterlere öncelik verdiklerini ifade edebilmek mümkündür. Fakat hâlâ varlığını devam ettirmekte olan seçmen davranışlarını bireysel kararları doğrultusunda geliştiremeyen katılımcıların varlığını azınlık olmasına rağmen göz ardı edemeyiz. Zira genç ve dinamik fikirlerin bir kısmına değil tamamına ihtiyacımız olduğu düşünüldüğünde üzücü bir tabloyla karşı karşıya kaldığımız aşikardır.

KAYNAKÇA

Banazılı, A. M. (2019). Siyaset Psikolojisinde Oy Verme Yaklaşımları ve Seçmen Davranışı: İngiltere Örneği. Social Sciences Studies Journal (SSSJournal), https://sssjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=59295 (Erişim tarihi: 05.06.2025)

Beren, F. (2014). Seçmen Tercihine Etki Eden Faktörler ve Seçim Güvenliği: Şanlıurfa İli Örneği. Akademik İncelemeler Dergisi, 8(1), 191-214 https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/1545/18976 (Erişim tarihi: 28.05.2025).

Demir, F., *Sosyal Medyanın Genç Kuşak Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Amasya'da Bir Araştırma,* Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2018.

Filiz, U., *Seçmen Davranışını Etkileyen Sosyo-Psikolojik Faktörler: Pamukkale Üniversitesi Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019.

Gökçe, A., *Seçmen Davranışı Ve Seçmen Davranışı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin İncelenmesi: İstanbul İli Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Oy_verme_davranışı (Erişim tarihi: 25.05.2025).

Karasar, N., *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 2009.

Kaynak, D., *Seçmen Davranışı Kuramları Bağlamında Türkiye'de Oy Tercihini Belirleyen Etmenler: 2015 Genel Seçimleri Üzerine Bir Değerlendirme,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Kılıç, A. F., *Yerel Seçimlerde Seçmen Davranışına Etki Eden Faktörler: Ataşehir Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2024.

Özdemir, Ç. (2021). "Seçmen Davranışının Kuramlar, Seçimler ve Çeşitli Araştırmalar Üzerinden Analizi", İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1): 31-46 https://www.researchgate.net/publication/357366552_Secmen_Davranisinin_Kuramlar_Secimler_ve_Cesitli_Arastirmalar_Uzerinden_Analizi (Erişim tarihi: 02.06.2025).

Punch, F. K., *Sosyal Araştırmalarda Giriş Nicel Ve Nitel Araştırmalar*, Çev: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

Yanık, H., (2024). "Sosyal Medyanın Türk Seçmeninin Bilgilenme ve Oy Verme Davranışındaki Etkisi". Muhafazakâr Düşünce Dergisi. 20/67. (74-102) https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/88549/1600961#article_cite (Erişim tarihi: 07.06.2025).

TEK PARTİ DÖNEMİ VE YEREL YÖNETİMLER (1923-1930)

DİDEM ÖZKAN

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

donduozkanozkan@gmail.com/0009-0006-9275-8362

ÖZET

Bu çalışma, 1923-1930 yılları arasında Türkiye'deki yerel yönetimlerin, tek parti dönemi çerçevesinde geçirdiği yapısal dönüşümü incelemektedir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte benimsenen merkeziyetçi yönetim anlayışı, yerel idarelerin yetki, sorumluluk ve işleyişini köklü biçimde etkilemiştir. Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesi, yalnızca siyasi bir karar değil; aynı zamanda kentsel planlama, yönetim yapısı ve idari işleyiş açısından da yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir. Bu bağlamda Ankara Şehremaneti, modern şehircilik ve yerel yönetim anlayışının ilk örneklerinden biri olarak öne çıkmıştır.

1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi, ulusal kalkınma hedeflerini belirlerken, yerel yönetimlerin bu hedeflerle uyumlu bir şekilde yapılandırılmasını da teşvik etmiştir. Devamında kabul edilen 1924 Anayasası, devletin merkezi idari yapısını güçlendirirken, yerel yönetimlerin hukuki dayanaklarını da netleştirmiştir. Aynı yıl yürürlüğe giren Köy Kanunu, kırsal bölgelerde idari düzenlemeleri yapılandırmış ve köylere sınırlı da olsa yönetsel özerklik tanımıştır.

Bu dönemin dikkat çeken bir diğer uygulaması ise Umumi Müfettişlikler sistemidir. Bu sistem aracılığıyla merkezî otorite, taşra üzerindeki denetimini kurumsallaştırmıştır. 1923-1930 dönemi, Cumhuriyet'in yerel yönetim modelinin şekillendiği ve merkezi yapının hâkimiyetinin pekiştirildiği bir geçiş süreci olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetim, merkeziyetçilik, kanun

İzmir İktisat Kongresi

- Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla uygun bir iktisadi model arayışına girmiştir. Bu sürecin önemli bir dönüm noktası, 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Kongrede, devletin ekonomi üzerindeki rolü liberalizm ve devletçilik çerçevesinde tartışılmış; başlangıçta özel sektör ön planda tutularak girişimciliği teşvik eden liberal bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak sermaye birikiminin, mali kaynakların, teknik bilginin ve nitelikli iş gücünün yetersizliği gibi yapısal sorunlar, özel sektörün gelişimini engellemiştir. Bu kırılgan yapıyı daha da zorlayan gelişme ise, 1929 yılında Wall Street Borsası'nın çökmesiyle başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran olmuştur. Her ne kadar borsa çöküşü buhranın başlangıcı kabul edilse de kriz daha derin ekonomik ve politik sorunlardan kaynaklanmıştır. I. Dünya Savaşı

sonrasında ülkelerin üretim kapasitelerini savaş sonrası dönemde de yüksek seviyede sürdürmesi, beraberinde ekonomik dengesizlikleri, aşırı borçlanmayı ve spekülatif hareketleri getirmiştir. Özellikle tarım sektöründe yaşanan olumsuzluklar da bu yapısal bozulmayı derinleştirmiştir. Bu koşullar altında Türkiye, 1930'lu yıllarda "ılımlı devletçilik" anlayışını benimseyerek devletin ekonomide aktif rol oynadığı ancak özel girişimciliği de destekleyen karma bir model geliştirmiştir. Atatürk ve arkadaşları, Batı'daki liberal kapitalizm ile Sovyet tarzı sosyalizm arasında, Türkiye'nin özgün ihtiyaçlarına uygun bir yol izleyerek, ekonomik kalkınmayı hem devlet hem de özel sektör eliyle gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. (Şavlı, 1993, s. 27).

- 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye'de olduğu gibi dünya genelinde de devletin ekonomiye müdahalesini kaçınılmaz hale getirmiştir; ancak 1930'lu yıllarda benimsenen devletçi politikaları yalnızca bu küresel krizle açıklamak eksik kalır. Türkiye'nin kendi iç dinamikleri de bu yönelimi belirlemiştir. Özellikle halkın tarihsel olarak devletten beklenti içinde olması, liberal politikalarla sanayileşmenin sağlanamaması, sermaye birikiminin yetersizliği, düşük gelir düzeyi, altyapı eksikliği, nitelikli iş gücü ve girişimci azlığı gibi faktörler devletin ekonomide daha etkin bir rol üstlenmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca, yabancı sermayeye duyulan güvensizlik, bilgi ve deneyim eksikliği, korumacı olmayan gümrük politikalarının yerli sanayiyi dış rekabete karşı savunmasız bırakması gibi etkenler de bu süreci hızlandırmıştır. Halkın ekonomik sorunlara karşı Serbest Fırka'ya yönelmesi, hükümetin ilk yıllarda siyasi ve toplumsal dönüşümlere öncelik vermesi, Kadro Dergisi çevresinde devletçilik fikrinin savunulması ve Atatürk'ün yurt gezilerinde halkın ekonomik sıkıntılarını bizzat gözlemlemesi, devletçi politikaların benimsenmesinde belirleyici olmuştur (Bulut, 2003, ss. 90-91).
- 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ardından Türkiye'de benimsenen devletçi ekonomi politikaları, sanayileşme, altyapı geliştirme ve ekonomik bağımsızlık hedefleri doğrultusunda merkezi bir kalkınma modeli oluşturmuştur. Ancak bu merkeziyetçi yaklaşım, yerel yönetimler açısından bazı yapısal sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. Devletin ekonomide artan rolü, yerel yönetimleri karar alma süreçlerinden dışlayarak onları yalnızca merkezi politikaların uygulayıcısı konumuna indirmiştir. Mali kaynakların kısıtlılığı ve kurumsal kapasitenin zayıflığı, yerel idarelerin kalkınma sürecine etkin katılımını engellemiş, bölgesel farklılıklar ve yerel ihtiyaçlar çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Bu durum, yerel girişimciliğin gelişmesini ve halkın yönetime katılımını sınırlamıştır. Oysa sürdürülebilir kalkınma için yerel yönetimlerin yalnızca hizmet sunan değil, aynı zamanda planlama ve yönlendirme gücüne sahip aktörler olması gerekmektedir. 1930'lu yıllarda uygulanan devletçi politikalar kısa vadede ekonomik büyümeyi desteklemiş olsa da, uzun vadede yerel yönetimlerin kurumsal gelişimini yavaşlatmış, iktisadi özerkliklerini kısıtlamış ve yerel demokrasinin güçlenmesini engellemiştir. Bu politikaların ilk somut örneği, 1933-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

- 1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'nin ekonomik durumu zayıflamış; sermaye birikimi, yerli girişimci, nitelikli iş gücü azalmıştır. İzmir İktisat Kongresi ile 1923-1929 arasında liberal ekonomi benimsenmiş, devlet müdahalesi sınırlı kalmıştır. Ancak özel sektörün yetersizliği ve 1929 Krizi sonrası, 1930'lardan itibaren devletçilik anlayışı ön plana çıkmıştır. 1932-1939'da uygulanan bu politika, sanayide doğrudan yatırımı ve özel sektörle birlikte karma modeli öngörülmüştür. 1937'de devletçilik anayasal ilke olmuştur (Özyurt, 2011, ss. 120-123).
- 1929 sonrası ithalatı azaltıp yerli üretimi artırma ihtiyacı doğmuştur. 1930'da hazırlanan *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*, ithal ikameci politikaları savunmuştur. İsmet İnönü bu yaklaşımı "ılımlı devletçilik" olarak tanımlamıştır. Kadro dergisi çevresi ise devletçiliği ideolojik olarak destekledi. 1931'de CHP programına giren devletçilik, 1932'de Recep Peker'in açıklamalarıyla özel sektör alanlarında da devletin üretici olabileceğini ortaya koymuştur. Böylece devletçilik, Türkiye'nin temel ekonomik yönelimi haline gelmiştir (Yücel, 2014, ss. 21-22).
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, yalnızca sanayiye odaklandığı için tarım ve hizmetleri kapsamamış ve bu nedenle tam anlamıyla ulusal bir makro plan sayılmaz. Ancak, o dönemin koşullarında az gelişmiş ülkeler için özgün bir örnek olmuş, sanayileşme altyapısını hazırlayarak sonraki planlamalara zemin oluşturmuştur. Planın başarısı, 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasını sağlamış, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu plan uygulanamamıştır (Erdoğan, 2020, s. 256).

1580 sayılı Belediye Kanunu

- 1930 yılında yapılan belediye seçimleri, 1580 sayılı Belediye Kanunu kapsamında gerçekleştirilmiş ve oy kullanma hakkı 18 yaşını doldurmuş, en az altı aydır aynı bölgede ikamet eden vatandaşlara verilmiştir. Bu seçimler, kadınların hem seçme hem de seçilme hakkını ilk kez kullandığı yerel seçimler olarak önem taşır. Seçmen sayısının yarısını aşmaması halinde seçimlerin bir hafta uzatılacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca seçimler tek dereceli yapılmış, bu da halkın doğrudan katılımının arttığını ve milli egemenlik ilkesinin güçlendiğini göstermiştir. Ancak belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından değil, İçişleri Bakanlığı tarafından atanması, çok partili sisteme geçilse de demokratikleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmediğini göstermektedir (Gülen, 2023, s. 180).
- **Belediye Kuruluşu ve Yetki Süreçleri**

Kaza ve vilayet merkezleri ile nüfusu 2 binden fazla yerlerde belediye kurulması zorunludur. 80 binden az nüfuslu beldelerde belediye kurulması, belediye meclisi, yerel idare ve vilayet kurulunun onayıyla gerçekleşir. Daha büyük yerlerde ise Bakanlar Kurulu'nun onayı gerekir. Anlaşmazlıklarda yerel meclislerin görüşü alınsa da kararlar genellikle merkezi idare tarafından verilir. Bu durum, yerel özerkliği kısıtlayarak yerinden yönetim ilkesine ters düşer.

- **Belediyenin Tüzel Kişiliği ve Hemşehrilik**

Belediyeler, hukuki olarak bağımsız tüzel kişiliklere sahiptir ve halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Her vatandaş, kayıtlı olduğu beldenin hemşehrisi olarak belediye işlerine katılma, oy kullanma ve seçilme hakkına sahiptir. Halkın belediye yönetimine katılımı, demokratik yönetim ve yerinden yönetim için önemlidir.

- **Belediyenin Temel Görevleri**

Belediyeler, temizlik, sağlık denetimleri, ruhsatlandırma, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, cenaze işleri ve hayvan ölümlerinin bertarafı gibi halk sağlığıyla ilgili görevleri yürütür. İnşaat denetimi, tehlikeli maddelerle ilgili önlemler, meslek denetimleri ve ulaşım araçlarının kontrolü de belediyenin sorumluluğundadır. Ayrıca altyapı hizmetleri sunar, sosyal yardım ve kültürel faaliyetler gerçekleştirir, çevreyi korur ve afetlere karşı önlemler alır.

- **Belediye Yetkileri**

Belediyeler, kanunlarla verilen yetkilerle halk sağlığı, güvenliği ve refahı için düzenlemeler yapabilir, yasaklar koyabilir ve cezalar uygulayabilir. Vergi ve harç toplar, altyapı hizmetleri kurup işletir ve mal varlığı üzerinde çeşitli işlemler yapabilir.

- **Meclis Toplantıları ve Karar Alma**

Belediye meclisi toplantıları halka açıktır; gerekirse gizli oturum yapılabilir. Alınan kararlar yerel idare amirlerine bildirilir ve halka ilan edilir. Meclis, mali ve idari denetimler için komisyonlar kurabilir, dış uzmanlardan yardım alabilir. Denetim sonuçları belediye başkanının görüşüyle meclise sunulur ve şeffaflık sağlanır.

- **Belediye Başkanı ve Sorumlulukları**

Belediye başkanı, meclise açıklama yapmak ve soruları cevaplamakla yükümlüdür. Gerekli durumlarda encümen ve daire başkanlarından destek alabilir. Meclis, gerektiğinde doğrudan encümen üyelerine de soru yöneltebilir.

Parti-Devlet Bütünleşmesi

- Demokratik sistemlerde, seçimle çoğunluğu kazanan parti veya partiler hükümeti kurar ve kamu politikalarını belirleyip uygular. Hükümetler, bürokrasi ile etkin iletişim ve koordinasyon sağlamakla da yükümlüdür. Türkiye'de siyaset-bürokrasi ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası, Tek Parti döneminde 1936'da yaşanan parti-devlet bütünleşmesidir. Bu süreçte bürokratlar sadece teknik görev yapan memurlar olmaktan çıkarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin aktif üyeleri haline gelmiş, böylece siyaset ve bürokrasi arasındaki sınırlar belirsizleşmiştir. "Bürokrasi ideolojik ve örgütsel olarak partiyle bütünleşmiş ve siyaset-bürokrasi ilişkilerinin kurumsal temelleri atılmıştır" (Ertugay, 2024, s. 576).
- Devletin genel hedeflerini etkin şekilde gerçekleştirmek ve CHP'nin kurumsal gücünü artırmak amacıyla 1936'da "Parti-Devlet" modeline resmî geçiş yapılmıştır. 1935'teki CHP 4. Büyük Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda, İçişleri Bakanı partinin genel sekreterliği görevini üstlenmiş; valiler ise hem devlet işlerinden hem de parti

faaliyetlerinden sorumlu kılınmıştır. Bu durum, valilerin yerel yönetimlerdeki tarafsızlık ve idari özerkliklerini zedelemiş, yerel siyasetin merkezileşmesine ve halkın iradesinin gölgelenmesine yol açmıştır. Valilerin parti il başkanı olarak hareket etmesi, devlet otoritesinin belirli siyasi bir görüş lehine kullanılmasına neden olmuş, kamu kaynaklarının partizanca kullanımı riski doğurmuş ve kamu hizmetlerinde adalet ile etkinliği olumsuz etkilemiştir. Sonuçta, bu model yerel demokrasinin gelişimini engellemiş ve devlet ile parti arasındaki sınırların belirsizleşmesine sebep olmuştur (Zengin, 2007, s. 709).

- 1930'ların başından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet otoritesini güçlendirmek ve taşrada etkin bir idari yapı kurmak öncelikli hedef olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in değerlendirmeleri doğrultusunda, valiler sadece devletin taşradaki temsilcisi değil, ordudan sonra tüm devlet teşkilatının başı olarak kabul edilmiştir. Valilere bölgedeki kamu görevlileri üzerinde disiplin ve yaptırım yetkileri verilmiş; emniyet ve asayiş konusunda doğrudan müdahale hakkı tanınmıştır. Ancak merkezî hükümete bağlı memurların görevden alınması veya yer değiştirmesi sadece ilgili bakanlıkların izniyle mümkün olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde, 18 Haziran 1936'da Parti-Devlet bütünleşmesi kararı alınmış; İçişleri Bakanı parti genel sekreteri olurken, valiler aynı zamanda CHP il başkanı olarak atanmıştır. Umumi müfettişler de hem devlet hem parti işlerini denetlemekle yükümlü kılınmıştır. 23 Haziran 1936'da valilere yönelik yayımlanan talimatname ile bu yeni görevler resmiyet kazanmıştır. Böylece, merkeziyetçi devlet politikası doğrultusunda, taşradaki idari yapı parti mekanizmasına entegre edilerek, merkezî iktidarın ülke çapındaki hâkimiyeti pekiştirilmiştir (Turan, 2023, ss. 76-78).

Köy Enstitüleri

- Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'nin nüfusu 13-14 milyondu; köylerde eğitim çok düşüktü, erkek kaybı nedeniyle kadın nüfusu fazlaydı. Köyler, ilkel tarım, sağlık sorunları ve düşük eğitim düzeyi nedeniyle geri kalmıştır. Bu tablo, kırsal kalkınmayı ve köy modernleşmesini zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet, köyleri eğitim ve bilinç merkezine dönüştürmeyi hedeflemiştir (Hafızoğulları, 2021, s. 903).
- Köy Enstitüleri, köylerde görev yapacak öğretmenler ve ziraat, teknik, sağlık alanlarında uzmanlar yetiştirmek amacıyla Maarif Vekâleti'nce kuruldu. İlkokul mezunu köy çocukları hem akademik hem de pratik bilgilerle donatılmıştır. Mezunlar, köylerinde eğitici, rehber ve üretici olarak görev almış; yirmi yıl mecburi hizmet yapmış, maaş ve sosyal hakları güvence altına alınmıştır.
- Okul inşaatları imece usulüyle, köy halkının katılımıyla gerçekleştirilmiş; giderler köy bütçesinden karşılanmıştır. Öğretmenler, sadece bilgi aktarıcı değil; sosyal öncü, üretici ve yerel kalkınma lideri olarak konumlanmıştır. Köy Enstitüleri, merkezi planlamayla yerel katılımı birleştirerek Cumhuriyet'in halkçı kalkınma anlayışını yansıtan önemli kurumlar olmuştur.

Sonuç

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte ekonomik kalkınma ve toplumsal dönüşüm hedefleri doğrultusunda yerel yönetimler, merkezi devletin denetimi altında şekillenmiş; 1923-1930 döneminde belediye seçimlerinin halka açılması demokratik katılım açısından önemli bir adım olsa da belediye başkanlarının merkezi hükümet tarafından atanması yerel özerkliği sınırlamıştır. Bu dönemde yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine katılımı büyük ölçüde sembolik kalmış, merkeziyetçi yapı yerel etkinliği ve bağımsızlığı azaltmıştır. 1930'lu yıllarda devletçilik politikalarının benimsenmesiyle yerel yönetimlerin yetkileri daralmış; 1936'daki Parti-Devlet bütünleşmesiyle valilerin hem devletin hem CHP'nin temsilcisi olması yerel idarenin tarafsızlığını zedelemiştir. Mali kaynakların merkezden kontrolü ve kurumsal kapasite eksikliği, yerel hizmetlerde verimliliği düşürmüş, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesini zorlaştırmıştır. Öte yandan Köy Enstitüleri, kırsal kalkınma ve yerel katılım açısından olumlu örnekler sunmuş; eğitim, üretim ve toplumsal bilinç düzeyini artırarak yerel ile merkezi yapı arasında işlevsel bir bağ kurmuştur. Ancak bu örnekler, genel anlamda merkeziyetçi yerel yönetim politikasını dengelemekte yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yerel yönetimler merkezi otoritenin etkisiyle sınırlandırılmış, demokratik katılım ve yerinden yönetim ilkeleri geri planda kalmış; bu durum, yerel yönetimlerin kurumsal gelişimini ve halkın yönetime katılımını olumsuz etkilemiştir.

Kaynakça

1580 sayılı Belediye Kanunu

Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Bilig*, *26*, 77-101.

Erdoğan, H. (2020). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kalkınma Politikası ve Tarımsal Üretim. *Journal of Universal History Studies*, *3*, 252-268.

Ertugay, F. (2024). Türkiye'de Parti-Devlet Bütünleşmesi: Politik Kültürel Mirası ve Tarihsel Süreklilik. *History Studies*, *16*(4), 571-59.

Gülen, A. (2023). 1930 İSTANBUL BELEDİYE SEÇİMLERİ. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *1011*(107), 177-210.

Hafızoğulları, Z. (2021). Köy Enstitüleri Hakkında Bir Düşünce. *Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi*, *70*, 899-907.

Özyurt, H. (2011). Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 119-148.

Şavlı, R. (1993). *1929-1930 Dünya Ekonomi Buhranı ve Türkiye'ye Yansıması*. İstanbul Üniversitesi.

Turan, M. (2023). Türkiye'nin Parti-Devlet Bütünleşmesi Deneyimi (1936-1939). *Teori Dergisi*, 76-80.

Yücel, F. (2014). *Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938* (1. bs). TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası.

Zengin, O. (2007). 1936: Parti ile Devletin Bütünleşmesi. İçinde *YÖNETİM ZAMANDİZİNİ 1929 – 1939* (ss. 705-810). Ankara Üniversitesi Basımevi.

İDARE HUKUKUNDA YAPAY ZEKANIN ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Jülide Gül Erdem
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İİBF Kamu Yönetimi Bölümü,
Hukuk Anabilim Dalı
julideerdem@ibu.edu.tr
Doi ID: 0000-0002-3158-1296

ÖZET

Günümüzün hararetli tartışma konularından birinin yapay zeka ve etkileri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Teknolojiden sosyal güvenliğe, iletişimden sağlık sektörüne, yönetim biliminden hukuka,... her alan yapay zekanın getirdiği ve getireceği değişimlere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Teknolojik araştırmaları yakından takip etmeyen insanlar için son 10-15 yılın konusu gibi gelse de bilim dünyası en azından 1950'lerden itibaren bu konu üzerinde artan bir ivmeyle çalışmalar yapmaya devam etmektedir. Son 10 yılda ise yapay zeka teknoloji pazarında tüketici olan sıradan insanların da yaşamlarının bir parçası olmuştur. Dolayısıyla yapay zeka artık gündelik hayatımızın bir gerçeği olarak hızla gelişip alan kazanmaktadır. Bu tabloda ise birey ve toplumun söz konusu değişim karşısında ne durumda olacağı sorusu son derece önem kazanmakta.

Toplumsal hayatın içinde önemli bir alan işgal eden yapay zeka konusu doğal olarak hukuksal düzenlemelere de konu olmaktadır. 2024 yılında yürürlüğe giren AB Yapay Zeka Yasası, yapay zekaları taşıdıkları riske göre 4 sınıfa ayırıp buna göre ülke ve şirketlerin sorumluluklarını belirleyerek dünyada da ilk kapsamlı yasal düzenlemeyi yapmıştır. Bu yasa önemli bir düzenleme olsa da yapay zekanın hukuk sistemleri üzerindeki tüm etkilerini öngörerek bunları hukuki çerçeveye alabilme hedefini taşımamaktadır. Zaten görünen odur ki bunu tek bir çerçeve yasayla yapmak mümkün değildir. Kaldı ki ülkelerin iç hukukları bu konuda çok farklı aşamalarda olabilmektedir.

Ülkemizde ise yapay zeka hakkında henüz hiç bir yasal düzenleme yapılmış değildir. Ancak bu durumda olan tek ülke de Türkiye değildir. Teknolojik gelişmelere bağlı hukuki değişikliklerin doğası gereği çok erken davranmak da geç kalmak da sorun olabilmektedir. Fakat eninde sonunda yapılması gerektiği açık olan hukuki düzenlemeler için artık harekete geçmek, en azından olası sorunları belirleyip buna göre çalışmalara başlamak, yapay zekanın yaratabileceği tahribatları engelleme konusunda işlevsellik taşıyacaktır.

Yapay zekadan en çok etkilenecek hukuk alanlarından biri idare hukukudur. Kamu idaresinin kamu yararını koruma amacını gerçekleştirebilmek için hem yapay zekadan yararlanması hem de bu alanı regüle etmesi gerekecektir. Ayrıca yapay zekanın kamu hizmetlerini ve sunuluş biçimini değiştirmesi beklenmektedir. Bu sadece hizmetlerle ilgili bir tercih değişikliği olmayıp idarenin teşkilatlanmasından idari işlemlerin yapılış sürecine, personel rejiminden idari sorumluluk kavramına kadar pek çok hukuki meselenin yeniden ele alınmasını

gerektirmektedir. Yapay zekanın; eşitlik, tarafsızlık, belirlilik, öngörülebilirlik gibi evrensel hukuk ilkelerini nasıl etkileyeceği hususları da çok önemli ve tartışılması gereken bir boyuttur. Ayrıca kamu hizmetlerinde kullanılan yapay zekanın temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkileri de göz ardı edilmemeli, gerekli hukuki tedbirler alınmalıdır. İşte bu çalışma, belirtilen perspektifte ve sunulan açıklamalar ışığında, yapay zekanın idare hukuku alanında olası etkilerini tartışma odağına almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, idare hukuku, idari usul, idari sorumluluk

1. GİRİŞ

18. Yüzyılda buharlı makina ile başlayan Birinci Sanayi Devrimi, insanlık macerasının çok önemli bir dönüm noktasını oluşturup geometrik bir hızla artan değişimlerin fitili ateşlemiştir. Şimdi yaşamlara ilkinden de hızla dahil olan bir teknoloji devrimi yaşanmakta. belki onun kadar büyük şok dalgaları yaratmıyor ama son derece önemli değişimler süratle uyum sağlanmasını gerektirmektedir. Yapay zeka ve nesnelerin interneti yadsınamaz bir şekilde yeni bir çağ başlatmaktadır. Sanayi devrimleri sadece üretim-tüketim ilişkilerini, teknolojiyi değiştirdikleri için değil, dünya çapında siyasal, sosyal, ekonomik, hukuki,... değişikliklikler getiren etkileri nedeniyle bu adı almışlardır. Yapay zeka da tam olarak bunu yapmaya başlamıştır. Bu çalışma da yapay zekanın belirli bir hukuk alanındaki, idare hukukundaki, etkileri üzerine yoğunlaşacaktır.

2. YAPAY ZEKA NEDİR?

Pek çok tanım arasında, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nün "zeka" tanımı şöyledir: "*İnsanın düşünme, akıl yürütme, öğrenme, kavramları ve nesneleri zihinde canlandırabilme, objektif gerçekleri algılama, yargılama, sonuç çıkarma, bedeni kontrol edebilme, duyguları doğru algılayabilme, değerlendirebilme, icat edebilme vb. yeteneklerinin ve becerilerinin tamamı;anlak, dirayet, feraset*"[1]. Görüldüğü üzere zeka kavramı, insana bağlı olarak tanımlanmaktadır. Çünkü insana özgü ve sadece ona ait olarak düşünülmüştür her zaman. İşte "yapay" olan zeka, insana özgü görülene rakip olmaya başladığında, bunun yaratacağı etkilerin kontrol edilmesi yani bir yandan ondan yararlanırken diğer yandan kontrolsüz bir güç haline gelip doğal olan "zeka"nın sahiplerinin haklarını ortadan kaldıran bir silaha dönüşmemesi, hukukun temel meselesi haline gelmektedir. Bu noktada da hukuk ve teknoloji ilişkisinin olağan denebilecek zorlukları, konu yapay zeka olduğunda artmaktadır.

Hukukun sürekli değişen ve gelişen bir olguyu anlayıp etkilerini düzenleyebilmesi için önce onu anlayıp tanımlayabilmesi gerekmektedir. Yapay zeka nedir sorusunun yanıtı çok çeşitlidir. Yine Türk Dil Kurumu Sözlüğüne bakılacak olursa; "*Bir bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği*" olarak tanımlanmaktadır.[2] AB Yapay Zeka Yasası'nın 'Yapay Zeka sistemi' tanımıysa şöyledir: *"Farklı özerklik düzeyleriyle çalışmak üzere tasarlanmış, konuşlandırıldıktan sonra*

[1] https://sozluk.gov.tr/ (3.6.2025)
[2] https://sozluk.gov.tr/ (3.6.2025)

uyarlanabilirlik gösterebilen ve açık veya örtük hedefler için, aldığı girdiden, fiziksel veya sanal ortamları etkileyebilecek tahminler, içerik, öneriler veya kararlar gibi çıktıları nasıl üreteceğini çıkaran makine tabanlı bir sistem"[3] (md. 3). Ulusal Yapay Zeka Startejisi (2021-2025)'e göre ise yapay zeka "*En genel haliyle, bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki bir robotun çeşitli faaliyetleri zeki canlılara benzer şekilde yerine getirme kabiliyeti*" olarak tanımlanmıştır. Bu terimin *dinamik ve belirsiz ortamlarda akıl yürütme, anlam keşfetme, genelleme veya geçmiş deneyimlerden öğrenme* gibi insanlara özgü bilişsel kabiliyetlerle donatılmış sistemler için kullanılacağı belirtilmiştir.[4]

3. YASAL ÇERÇEVE

Türkiye'de henüz yapay zeka üzerine genel bir çerçeve ya da özel bir uygulama alanına yönelmiş herhangi bir yasal düzenleme yoktur. 24.06.2024 yılında, "*yapay zeka teknolojilerinin güvenli, etik ve adil bir şekilde kullanılmasının sağlanması, kişisel verilerin korunmasının temin edilmesi, gizlilik haklarının ihlal edilmesinin önlemesi ile yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanımına yönelik düzenleyici bir çerçevenin oluşturulması*" amacıyla TBMM'ne sunulmuş olan kanun teklifi halen komisyonda görülmektedir[5]. Yine bir çerçeve düzenleme olan AB Yapay Zeka Yasası[6] ile karşılaştırıldığında daha genel içerikli ve sınırlı bir alanda düzenleme içerdiği görülmektedir.

2016 yılında yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, kişisel verilerin toplanması, işlenmesi ve depolanması hususlarındaki kuralları belirlemiştir. Bu noktada yapay zeka sistemleri için de bu bakımlardan sınırlar belirlenmiş sayılabilir. Ancak bu düzenlemelerin yeterli olduğunu söylemek elbette mümkün değildir ve yapay zeka sistemlerinin farklı hukuk alanları bakımından oynayacağı rollerle bağlantılı yasal düzenlemeler üzerinde de dikkatli bir şekilde çalışılmaya başlanması şarttır.

Yapay zeka teknolojindeki gelişme hızının yüksekliği onunla paralel gidebilecek yasalaşma çalışmalarına, sadece Türkiye'de değil, bu konuda yola çok daha önce çıkmış ülkelerde dahi izin vermemektedir. Ancak günlük hayatın hızla gelişen bir parçası haline geldiği gerçeğini göz önünde bulundurunca tüm taşların yerine oturmasını beklemek üzerine kurulu bir yasalaşma politikası da kontrol altına alınamaz bir kaosa yol açma tehlikesi içermektedir.

4. TEMEL HUKUKİ MESELELER

4.1. Hukuki Kişilik Meselesi

Yapay zekanın hukuki kişiliği ve sorumluluğu medeni hukuk ve borçlar hukuku alanlarının belki de en önemli gündemiyken bu konunun diğer hukuk alanları mesela ceza hukuku ve idare hukuku için de son derece önemli olduğu açıktır. Büyük veri ve algoritmalar ticaret hukuku için önemli bir gündem maddesiyken yapay zeka sistemlerinin regülasyonuna duyulacak ihtiyacın gerçekliği karşısında bu hususların idare hukuku için de ciddi bir konu olduğu reddedilemez.

[3] https://artificialintelligenceact.eu/article/3/ (3.6.2025)
[4] https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf (4.6.2025)
[5] https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/e21539a0-888a-4500-81be-01904a918c53 (14.06.2025)
[6] https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/ (3.6.2025)

Bu gibi pek çok nokta, yapay zeka sistemlerinin farklı hukuk alanlarında özel ve genel bir yasal çerçeveye kavuşturulması gerekliliğine örnek olarak gösterilebilir.

Yapay zekaya ilişkin hukuki tartışmaların, tüm hukuk alanlarında, yapay zekaya hukuki bir kişilik tanınıp tanınmaması noktasında başladığını söyleyebiliriz. Hukuk "kişi" kavramını haklara ve borçlara sahip olabilmesiyle nitelendirir. Hukukun tüm insanları kişi olarak kabul etmesi bile oldukça uzun bir yol almayı gerektirmiştir. Bunun yanında çeşitli ihtiyaçlar nedeniyle insan olmayan varlıklara da kişilik tanınması gerekmiştir. Sonuçta hukuk insan olmayan varlıklara da hukuki kişilik tanıyarak onları da hak ve borçlara ehil kılmıştır. Ama konu durağan değildir.

Klasik gerçek kişi (insan)-tüzel kişi (şirket, dernek,...) ayrımı aslında çoktan değişmeye başlamıştır. Örneğin, Ekvador Anayasası'nın 71.maddesi Pacha Mama'yı (Doğa Ana) hak sahibi olarak hüküm altına almıştır[7]. 2017 yılında Yeni Zelanda kutsal kabul edilen Whanganui Nehri'ne hukuki kişilik vermiştir[8]. Suudi Arabistan ise 2017'de yapay zekalı robot Sophia'ya vatandaşlık vermiştir[9]. Görüldüğü üzere klasik gerçek kişi-tüzel kişi ayrımı kendi içinde değişmeye yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Hukuki kişilik konusunda en popüler soru da yapay zekaya ayrı hukuki kişilik tanınmalı mıdır ve kişilik tanınacaksa bu nasıl olmalıdır, şeklinde özetlenebilir. Buna yanıt verebilmek için yapay zeka türlerini sınıflandırmakta yarar vardır. Yapay zeka türleri, "reaktif makineler", "sınırlı bellek", "zihin teorisi" ve "öz farkındalık" olarak dört ayrı sınıfa ayrılmaktadır.[10] Reaktif makineler, aynı durumla karşılaştıklarında aynı tepkiyi veren, hafızası olmayan makinelerdir. Örneğin 1997'de tasarlanmış olan satranç programı Deep Blue bu kategoridedir. İkinci türü oluşturan sınırlı belleğe sahip makineler geçmiş bilgileri işleyerek karşılaştığı durumlarda kullanır.Bu türe örnek olarak sürücüsüz otomobillerde kullanılan akıllı sistemler, dijital asistanlar gösterilebilir. Zihin teorisi kategorisindeki yapay zekalar, insanların duygu ve düşüncelerini algılayıp onlarla sosyal ilişki kurabilen algoritmalar olarak düşünülmüştür. Henüz tam bir örneğinin piyasada olmadığı kabul edilse de üzerinde çalışılan ve yakın gelecekte başta tıp alanında olmak üzere pek çok alanda verimli bir şekilde kullanılacağı varsayılan bir türdür. Dördüncü kategoriyi oluşturan öz farkındalığa sahip bilinçli yapay zeka türü ise henüz hayata geçirilmiş değildir ve hayata geçtiğinde insanla rekabet edip ona üstünlük kurabilmesi olasılığı ciddiye alınmaktadır.[11] Şu anda kullanımda olan yapay zekaların insana özgü nitelikler taşıdığını söylemek mümkün değildir ama yapay zekanın gelişme hızına bakıldığında o günlerin çok da uzakta olmadığı görülmektedir.

---

[7] Kuru Gonca, Doğanın Hak Öznesi Olarak Kabulü, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 30, Sayı 1, Haziran 2024,s.76.

[8] Kuru, s.79.

[9] Sivrikaya Erkut Ziya, Sophia Kişi midir?, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Aralık 2019, s.1254.

[10] HINTZE, Arend, "Understanding The Four Types Of AI, From Reactive Robots To Self-Aware Beings", The Conversation, 14.11.2016, https://theconversation.com/understanding-the-four-typesof-ai-from-reactive-robots-to-self- aware-beings-67616 (Aktaran: Kağıtçıoğlu Mutlu, "Yapay Zeka ve İdare Hukuku (Bugünden Geleceğe yönelik Bir Değerlendirme)")

[11] Kağıtçıoğlu Mutlu, "Yapay Zeka ve İdare Hukuku (Bugünden Geleceğe yönelik Bir Değerlendirme), Hacettepe HFD, Cilt 11, Sayı:1, 2021, s.131-132.

Yapay zekaya hukuki kişilik tanınıp tanınmayacağı tartışmasında iki temel argüman vardır. Yapay zekaya hukuki kişilik tanınmasına gerek olmadığını savunanlar ve ona hukuki kişilik tanınmasının şart olduğunu savunanlar. Tabiiki bu gruplar arasında da alt gruplar bulunmaktadır.

Yapay zekanın hukuki kişiliğe sahip olmasına gerek olmadığını savunan hukukçular[12] bu görüşlerini temelde yapay zekanın günümüzdeki aşamasına bakarak değerlendirmektedir. Bir bilgisayar programı hatta gelişmiş teknolojiye sahip bir makine için uygulanan hukuk kurallarının yapay zekaya da uygulanabileceğini, farklı bir hukuki çerçeveye ihtiyaç olmadığını ileri süren bu hukukçular, günümüzün hukuk kurallarının bu meselenin üstesinden gelebilecek bir yeterliliğe sahip olduğunu düşünmektedirler. Yapay zekaya hukuki kişilik tanınmasının kişi-eşya ayrımını ortadan kaldıracağı görüşü de bu grubun önemli argümanlarındandır. Ayrıca yapay zekaya hukuki kişilik tanınması halinde onun hak ve borçlarını kimin yerine getireceği, bir insanın temsilci olmasının gerekip gerekmeyeceği, temsilci gerekecekse ayrı bir kişiliğe sahip olmasının ne yararı olacağı; kendi hak ve borçlarını kendilerinin yerine getirmesi halinde tüzel kişilik benzeri bir yapının ne işlevi olacağı gibi sorulara da yanıt verilmesi gerekmektedir. Dahası ayrı bir hukuki kişilik verilmesi halinde yapay zekayı yapanların ve ticari amaçla kullananların sorumluluktan sıyrılmasına fırsat tanınmış olması da ciddiye alınması gereken bir meseledir.

Bu noktada Avrupa Parlamentosu'nun, 2017'de kabul ettiği Robotik Hakkında Medeni Hukuk Kuralları Tavsiye Raporu'nda, otonom karar alabilecek robotların üçüncü kişilere verdikleri zararlardan sorumlu olmalarını sağlayacak bir elektronik kişilik türü oluşturulması önerildiğini[13] ama 2020 yılında bu görüşünden vazgeçerek, var olan sorumluluk kurallarının yapay zeka teknolojisine uyarlanmasının mümkün olduğunu ve ona ayrı bir hukuki kişilik tanınmasına gerek olmadığını açıkladığını[14] belirtmek gerekmektedir.

Yapay zekanın algoritmasını tasarlayan, üreten ve kullanan kişiler bakımından var olan kuralların yeterliliği fikri, yapay zekanın otonomlaşmaya başlaması, öz farkındalık geliştirmesi, iradi seçimler yapıp uygulayabilir aşamaya gelmesi halinde kabul edilebilir görünmemektedir. Bugünkü tüzel kişilik kavramının yapay zekalar söz konusu olduğunda hukuken tatmin edici bir sonuç doğurması beklenmese de yapay zekalara özgü yeni bir hukuki kişilik[15] (mesela elektronik kişilik) tanınması[16] hususu bu teknolojideki gelişmelerin hızı düşünüldüğünde pek de uzak olmayan bir gelecekte hayata geçirilmesi gereken bir hukuki gelişme olarak görünmektedir. Bu konuda Türk Hukuk Sisteminin de hazırlık yapması gerekmektedir.

[12] Sivrikaya, .s. 1262; Ersoy Çağlar, *Robotlar Yapay Zeka ve Hukuk*, Oniki Levha, 2. Bası, İstanbul,2017, s.95.
[13] Akkurt Sinan Sami, "Avrupa Parlamentosu'nun "Robotik Hakkında Medenî Hukuk Kurallarına İlişkin 16 Şubat 2017 Tarihli Tavsiye Kararı"nın Genel Bir Tahlili ve Yasalaştırma Öngörüleri", Legal Hukuk Dergisi, Cilt:17, Sayı:198, Yıl:2019, s.2548.
[14] Seyhan Serkan, Yapay Zeka Teknolojileri Kapsamında İdarenin Sorumluluğu, Oniki Levha Yayıncılık, 2023, s.98.
[15] Kılıçarslan Seda Kara, Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar, Yıldırım Beyazıt Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:4, Sayı:2019/2, s.385.
[16] Bozkurt Armağan, Bak, B., "Yapay Zeka", Futurist Hukuk, Aristo Yayınları, İstanbul,2018, 224.

4.2. İdari Sorumluluk Meselesi

Yapay zekanın hukuki kişiliği konusunun açıklığa kavuşturulması, idare hukukunda sorumluluk hususunu da doğrudan etkileyecektir[17]. İdarenin sorumluluğuna ilişkin genel kurallar, ayrı bir hukuki kişiliği olmayan yapay zeka teknolojilerinin kullanıldığı ve bu teknolojiden kaynaklı zarar oluşan idari faaliyetler söz konu olduğunda, sorumluluğun idareye yöneltilmesini gerektirecektir. Bu durumda idarenin tazminat sorumluluğunu yapay zeka tasarımcısına rücu etmesi de mümkün olabilecektir. Bu noktada düşünülmesi gereken başka olasılıklar söz konusudur. İdare, satın alarak kullandığı yapay zeka teknolojisinin doğurduğu hiç bir zarardan sorumlu olmadığını iddia edebilecek midir? Bunu iddia edebiliyorsa asıl sorumluluk yapay zekanın üretimcisi/tasarımcısı şirkete mi ait olacaktır? Bu durumda söz konusu şirket hizmet gören için üçüncü kişi konumunda olacağına göre; idarenin sorumluluğu açısından illiyet bağını kesen üçüncü kişinin davranışı teorisinin devreye girmesi ve böylece idarenin sorumluluktan kurtulması bahis konusu olabilecek midir? Bu olasılık idareden hizmet alırken çoğu durumda seçim yapma olasılığı bulunmayan idare edilenler için karmaşık hukuki süreçler ve büyük mağduriyetler yaratabileceğine göre; kamu yararının sağlanması amacıyla hareket etmesi beklenen idarenin konumu ne olacaktır?

Bir başka husus da yapay zeka ile yürütülen faaliyetlerden doğan zararda idarenin kusur sorumluluğundan kurtulabilmesi için yapay zekadaki kusuru ispatlamasıyla ilgilidir.Bu noktada da başka durum karşımıza çıkmaktadır ki o da yapay zeka teknolojisinde var olan, “kara kutu” sorunu denen meseledir. Bugün yapay zekanın verileri nasıl elde ettiği ve nasıl işlediği hususu tam olarak açıklığa kavuşturulamamaktadır[18]. Bu problemin bir kısmı ticari sır kavramının yarattığı korumadan yararlanmak isteyen yapay zeka tasarımcılarından kaynaklanıyor olsa bile; bunun dışında bir de yapay zekanın kullandığı verilerin kontrol edilmesindeki zorluk da etkendir. Güvenilmez verilerin yaratabileceği sorunların çapını ve boyutunu öngörmek bile kolay değildir. Bu verilerin güvenilir olmamasının yarattığı ve “halüsinasyon” denen “gerçeği çarpıtan, yalan söyleyen” yapay zekalar dışında önyargılı, ırkçı, vb verileri benimseyerek kullanan algoritmaların yaratabileceği problemler, idarenin faaliyet alanları ve sahip olduğu kamu gücü düşünüldüğünde hukuk devleti kazanımlarını yok edebilecek seviyelere bile gelebilir.

İdarenin yapay zeka kullanılarak yapılan faaliyetlerindeki sorumluluğu hususu söz konusu olduğunda yapay zekanın hangi aşamada ve ne oranda kullanıldığı da dikkate alınmalıdır[19]. Örneğin yapay zekanın sadece yardımcı veri sunan bir araç olması halinde kararı veren kamu görevlileri olacaktır[20]. Ama tabii bu durumda da yapay zekaya o süreçte ne kadar değer atfedildiği meselesi de önemli olacaktır. Kamu görevlisi yapay zekanın verilerine bağlı kılınmışsa, mesela o verilerin öngörüsü dışında bir karar vermesi mümkün değilse ya da bu

[17] Çetinkaya Aytaç, Yapay Zeka Destekli Kolluk Uygulamalarında İdarenin Hukuki Sorumluluğu, Bilişim Hukuk Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, 2024, s.517.
[18] Seyhan, s.149.
[19] Küçük Çolpan Mücahit,Yapay Zeka Tarafından Gerçekleştirilen İdari İşlemde Sorumluluk, Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, Ocak 2024, s.193
[20] Küçük, s.199.

durumlarda açıklama yapması gerekiyorsa, algoritmaya sadece "yardımcı" demek doğru olmayacaktır. Bir de yapay zeka otonom olarak karar verme yetisine sahipse bu olasılık daha farklı değerlendirilmelidir elbette. Bu konudaki etik tartışmalar başlı başına bir meseledir. Bunun yanında idare edilenlerin algoritma karşısındaki konumu hukuki güvenceye ayrıca ve sağlam bir şekilde kavuşturulmalıdır.

4.3. İdari Usul Meselesi

İdarenin karar alma süreçlerinde yapay zekayı kullanması başka açılardan da önemli sonuçlar doğuracaktır. Öncelikle idari işlem teorisini ve doğal olarak da idari yargının kullanacağı ölçütleri değiştirecektir. Bu noktada İtalya'da yaşanan ve basının da oldukça ilgi gösterdiği olay iyi bir örnektir: Lazio Bölge İdare Mahkemesi, idare edilenlerin haklarını etkileyebilecek bir süreçte yer alan yapay zeka algoritmasının idari belge olarak görülmesi gerektiğine hükmetmiştir[21]. Bu noktada idari usulün şeffaflaşması ve sonuçta da algoritmanın denetlenebilir olması gerekliliği, fikri mülkiyet hakları hususunda çözülmesi gereken büyük meseleler yaratması yanında, idari usul yasalarının buna göre değiştirilmesini gerektirecektir. Bizim gibi yıllardır idari usul yasası yapılması gereğini tartışan hukuk sistemleri için artık direnilmesi mümkün olmayan bir zorunluluk olarak bu noktaları da detaylı bir şekilde gözönünde bulundurarak yapılmış bir idari usul yasasını yürürlüğe sokmak şarttır.

Yapay zeka algoritmasının idari kararlardaki rolü, idarenin takdir yetkisini kullanması söz konusu olduğunda ayrıca dikkatle düzenlenmelidir. İdari prosedürün dijitalleşmesi arttıktıkça algoritma adeta idarenin iradesinin yerini alacaktır. Bu konunun düzenlenip açıklığa kavuşturulması son derece önemlidir. Alman İdari Usul Yasası'nda[22] 2016'da yapılan değişiklikle bu olasılık öngörülmüştür. Yasa'ya göre idarenin takdir yetkisinin bulunmadığı durumlarda tamamen otomatik/dijital idari prosedür gerçekleştirilebilir. Ancak ülkemizde bu konuda hiç bir düzenleme olmaması hem idare için hem idari yargı için hem de idare edilenler için pek çok soruna davetiye çıkaracaktır.

4.4. Temel Hakların Korunması Meselesi

İdari faaliyetlerde yapay zeka kullanımının kaçınılmaz olarak genişleyeceği açıktır. Ancak bunun pek çok sonucu olacaktır. Bu sonuçlardan bir kısmı kamu hizmeti maliyetlerinin düşmesi, hızın ve ulaşabilirliğinin artması gibi son derece olumlu olacaktır ancak istenmeyen sonuçlar da hiç uzak değildir.

Verilerin elde edilme biçim ve kaynaklarının kapalılığı her şeyden önce bir hukuk devletinin parçasını oluşturan idari faaliyetlerin şeffaflığı ilkesini ciddi olarak ihlal edebilecektir. Böyle bir belirsizlik ciddi bir hukuk devleti ilkesi ihlalidir[23]. Ayrıca kontrol edilemeyen algoritma ve veriler meselesi başta özel hayatın gizliliği, aile hayatının korunması, haberleşme özgürlüğü,... gibi pek çok ilkenin ihlaline yol açabilir. Daha önemlisi bu ihlallerde idarenin de bunun bir parçası olabilmesi çok tehlikeli sonuçlar doğurabilir ve yüzlerce yıllık hukuk devleti ilkesi

[21] Kağıtçıoğlu, s.147.
[22] https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/ (4.6.2025)

[23] Mutlu Azer Ebru- Öncü Rabia Nida, "İdarenin Eylem ve İşlemlerinin Öngörülebilirliği ve Yapay Zekâ Kullanımı", Balıkesir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2024, s.188.

mücadelesinde gelinen aşamalardan çok büyük bir geri dönüşe sebep olabilir. O nedenle en kısa sürede bu konularla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Bu konuda ilk adım yapay zeka teknolojileriyle ilişkiye girenlerin bundan haberdar olmasının sağlanması meselesidir. Özellikle idareyle temas kuran kişilerin bu iletişimde karşısında algoritmanın bulunduğuna dair çok açık biçimde bilgilendirilmesi son derece önemlidir.

Verilerin denetlenmesi ve doğrulanmış verilerin kullanılmasının sağlanması da çok önemlidir. Yapay zeka verilerinin temini aşamasında bu verilerin tam olarak denetlenmemiş olması ve başka öngörülemeyen faktörler nedeniyle yapay zekanın önyargılı, ırkçı ve benzeri kaynaklardan beslenmiş olması[24] sonucunda bu algoritmaların kullanılmasıyla verilen kararların eşitlikçi, adil, insan onuruna yakışır nitelikleri zayıf kalacaktır. Hele şeffaflığın sağlanamadığı durumlarda tehlike çok daha büyüyecektir. Özellikle güvenlik amaçlı kullanılan yapay zeka teknolojileri, kamu güvenliği için kendilerinden beklenen faydayı sağlarken ya da bu bu yönde beklentiler oluştururken önyargılarla beslenmiş bir algoritma bireyler için bir yandan da büyük bir risk oluşturabilir. Aynı zamanda özel ve aile yaşamı içinde büyük bir risk vardır. Çünkü çok büyük boyutta dijital veriyi toplayıp kullanma olanağına sahip algoritmalar aracılığıyla insanların her anının izlenmesi söz konusu olabilecektir[25]. Bu verilerin kontrolsüz kullanımı ciddi bir sorun potansiyeli taşımaktadır. Savunma sanayiinde yapay zekalarla beslenmiş karar alma süreçlerinin insani durumları dikkate almama ihtimali başlı başına bir insan hakları sorunu haline gelebilecektir.Yapay zekanın ifade özgürlüğü üzerinde olumsuz etkiler doğurması mümkündür. İnsanların düşünlerini açıklamaktan kaçınmalarına neden olabilir. Algoritmaların idari süreçlerin bir parçası haline gelmesiyle ortaya çıkabilecek ve insan onurunu etkileyebilecek pek çok olasılığa karşı tedbirli olmakta yarar vardır.

5. SONUÇ

Dijitalleşmenin artması hukuku ve doğal olarak da idare hukukunu değişmeye zorlamaktadır. Bu sürece uyum sağlamak zorunludur. Bu gelişmelerin gerisinde kalmamanın dışında bunların kontrolsüzce kullanılmasını da önlemek kamu yararı için mecburidir. Bu çerçevede yapay zeka kullanımı ve üretiminin tüm aşamalarıyla ilgili yasal çerçevenin bir an önce oluşturulmasında yarar vardır. Ancak bu farklı hukuk alanlarında ve o alanların hassasiyetleriyle yapay zeka teknolojisinin özellikleri dikkate alınarak yapılacak hassas ve titiz çalışmalar gerektirmektedir. Elbette amaç teknolojiyi sınırlayıp öldürmek olmamalıdır. Yapay zekayı düzenlemeyi öngören yasalarda amaç, yapay zekanın olumsuz etkilerini dizginlemek, kötüye kullanımını önlemek ve yapay zeka tarafından veya onun aracılığıyla insanlar üzerinde tahakküm kurulması olasılığını önlemektir. Bu çerçevede hem yasal düzenlemelerin yapılması hem de bu düzenlemelerin uygulanmasının denetlenmesi son derece önemlidir. İdare hukuku alanında halihazırda yürürlükte olan yasalarda yapay zekanın alana etkilerini düzenleyen yasal düzenlemeler yapılmasına şiddetle ihtiyaç olduğu açıktır. Ancak bu da yeterli olmayacaktır. Çünkü bu kurallara uyulup uyulmadığını denetleyecek, yasalara uyulmadığı tespit edilirse uygulanması gereken idari yaptırımları tespit edip uygulayacak bağımsız bir idari otoriteye de ihtiyaç vardır.

[24] Çetinkaya, s.529.
[25] Seyhan, s.185.

KAYNAKÇA

Akkurt Sinan Sami, Avrupa Parlamentosu'nun "Robotik Hakkında Medenî Hukuk Kurallarına İlişkin 16 Şubat 2017 Tarihli Tavsiye Kararı"nın Genel Bir Tahlili ve Yasalaştırma Öngörüleri, Legal Hukuk Dergisi, Cilt:17, Sayı:198, Yıl:2019.

Bozkurt Armağan- Bak, B., *Yapay Zeka,* Futurist Hukuk, Aristo Yayınları, İstanbul, 2018.

Çetinkaya Aytaç, Yapay Zeka Destekli Kolluk Uygulamalarında İdarenin Hukuki Sorumluluğu, Bilişim Hukuk Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, 2024.

Ersoy Çağlar, *Robotlar Yapay Zeka ve Hukuk*, Oniki Levha, 2. Bası, İstanbul, 2017.

Kağıtçıoğlu Mutlu, "Yapay Zeka ve İdare Hukuku (Bugünden Geleceğe yönelik Bir Değerlendirme), Hacettepe HFD, Cilt 11, Sayı:1, Yıl:2021.

Kılıçarslan Seda Kara, Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar, Yıldırım Beyazıt Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:4, Sayı:2019/2.

Kuru Gonca, Doğanın Hak Öznesi Olarak Kabulü, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 30, Sayı 1, Haziran 2024.

Küçük Çolpan Mücahit,Yapay Zeka Tarafından Gerçekleştirilen İdari İşlemde Sorumluluk, Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:1, Ocak 2024.

Mutlu Azer Ebru- Öncü Rabia Nida, "İdarenin Eylem ve İşlemlerinin Öngörülebilirliği ve Yapay Zekâ Kullanımı", Balıkesir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2024.

Seyhan Serkan, *Yapay Zeka Teknolojileri Kapsamında İdarenin Sorumluluğu*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2023.

Sivrikaya Erkut Ziya, Sophia Kişi midir?, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Aralık 2019.

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 3.6.2025)

https://artificialintelligenceact.eu/article/3/ (Erişim tarihi: 3.6.2025)

https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf (Erişim tarihi: 4.6.2025)

https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/e21539a0-888a-4500-81be-01904a918c53 (Erişim tarihi:14.06.2025)

https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/ (Erişim tarihi: 3.6.2025)

https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/ (Erişim tarihi: 4.6.2025)

AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİ BAĞLAMINDA DEMOKRATİK MEŞRUİYET KRİZİ: KATILIM ARTIŞI DEMOKRASİ AÇIĞINI KAPATTI MI?

Dr. Arş. Gör. Ömer Vehip ÖNEN
AYBÜ Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ABD
omervonen@outlook.com - 0000-0003-2845-6037

ÖZET

Avrupa Parlamentosu (AP), Avrupa Birliği (AB) bünyesindeki tek doğrudan seçilmiş kurum olarak, demokratik meşruiyetin tesisi açısından sembolik ve işlevsel öneme sahiptir. Ancak AP seçimleri uzun süredir "demokrasi açığı" tartışmalarının odağında yer almaktadır. Avrupa genelinde Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılım oranı, ilk seçimlerden itibaren 2019 yılına kadar kesintisiz bir düşüş eğilimi sergilemiştir. Ancak 2019 seçimlerinde bu eğilim tersine dönmüş ve katılım ilk kez %50 seviyesinin üzerine çıkmıştır. AB vatandaşlarının karar alma süreçlerine sınırlı katılımı, AP'nin yetkilerinin artmasına rağmen seçimlere düşük düzeyde katılım oranlarıyla gözlemlenmiştir. 2019 seçimlerinde katılım oranı %50'yi geçerek önceki yıllara göre artış göstermiş; 2024 seçimlerinde ise bu oran korunmuş ve bazı ülkelerde daha da yükselmiştir. Bu eğilim, AB yurttaşlarının Parlamento'ya yönelik ilgisinin göreceli olarak arttığını ve AP'nin meşruiyet krizine karşı belirli bir duyarlılığın geliştiğini göstermektedir. Buna rağmen, seçmen davranışlarının çoğunlukla ulusal meseleler üzerinden şekillenmesi ve seçimlere katılımın hâlen ulusal seçimlerin gerisinde kalması, yapısal demokrasi açığının sürdüğüne işaret etmektedir. AB seçmeni tarafından en çok önemsenen konular ise yoksulluk, sosyal anlamda dışlanma, kamu sağlığı, ekonomi ve istihdam gibi başlıklar üzerinde odaklanmıştır. Ulusal meseleler konusunda hassasiyet gösteren seçmenler yine de parlamento seçimlerinde önceki seçimlerden daha fazla oy kullanarak kendi iradelerinin sandığa yansımasını belli oranda sağlamıştır. Özellikle aşırı sağ partilerin yükselişi, bu kurumun kapsayıcı ve temsil edici yapısına yönelik eleştirileri artırmakta; demokratik değerler ile seçmen tercihleri arasındaki uyumsuzluğu gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak son seçim tecrübesinde AP seçimlerine olan katılım eğiliminde kayda değer bir artış gözlemlense de Avrupa kamuoyunun AB politikalarına etkili katılımı yönünde hâlen derinleşen bir demokratik meşruiyet sorunu devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Parlamentosu Seçimleri, Demokrasi Açığı, Seçmen Katılımı.

THE CRISIS OF DEMOCRATIC LEGITIMACY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN PARLIAMENT ELECTIONS: HAS THE INCREASE IN VOTER TURNOUT CLOSED THE DEMOCRATIC DEFICIT?

ABSTRACT

As the only directly elected institution within the European Union (EU), the European Parliament (EP) holds both symbolic and functional significance in the establishment of democratic legitimacy. Nevertheless, EP elections have long been at the heart of discussions concerning the EU's democratic deficit. Across Europe, voter turnout in EP elections showed a continuous downward trend from the first elections until 2019. However, this trend was reversed in the 2019 elections, with turnout surpassing the 50% threshold for the first time.Despite the increasing powers vested in the EP, public participation in EU-level decision-making has remained limited, as reflected in historically low turnout rates. The 2019 elections marked a turning point, and in the 2024 elections, voter turnout was sustained and even improved in certain Member States. This trend may indicate a relative increase in public interest in the Parliament and growing awareness of its role in addressing the democratic deficit**.** Nevertheless, voter behavior remains largely driven by national political agendas, and turnout in EP elections continues to fall short compared to national elections. This suggests that the structural democratic deficit within the EU persists. The issues most prioritized by EU citizens—such as poverty, social exclusion, public health, the economy, and employment—highlight a demand for stronger representation and responsiveness. While many voters remain primarily concerned with national matters, their increased participation in EP elections compared to previous cycles indicates a partial assertion of democratic will. The electoral rise of far-right parties, however, has intensified criticism of the Parliament's inclusivity and representativeness, exposing underlying tensions between democratic values and voter preferences. In conclusion, although the recent elections have seen a notable rise in voter turnout, a significant democratic deficit continues to challenge the legitimacy of EU policymaking.

Keywords: European Parliament Elections, Democratic Deficit, Voter Participation.

GİRİŞ

Üye devletlerin vatandaşları tarafından doğrudan seçilen Avrupa Parlamentosu (AP) temsilcileri, Avrupa Birliği'nin (AB)'nin yasama kolunu temsil etmektedir. Parlamentonun kökenleri, 1952 yılında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğuna (AKÇT) dayanmaktadır. Avrupa Parlamentosunun temel görevleri görüş bildirme, yasa koyma, bütçeyi kabul etme, komisyon başkanını seçme ve komisyonu aklama, andlaşmaları onaylama, diğer kuruluşlarla iş birliği ve andlaşmalar yapma ve soruşturma komiteleri kurma şeklinde özetlenebilir.[1]

Bakanlar Konseyi ile beraber AB yasama erkini oluşturan parlamento yukarıda sayılan birlik bütçesini onaylama ve komisyonu denetleme gibi görevleri nedeniyle birlik üyesi ülkeler açısından önemli bir görev icra etmektedir. Parlamento bir bütün olarak AB çıkarlarını korumayı amaçlasa da birey bazında seçimlere katılım birliğin demokratik yapısını koruma bakımından vazgeçilemez niteliktedir. Bu bildiri 1979 yılından 2019 yılına kadar AP seçimlerine katılım konusundaki düşüş trendinin 2019 yılından itibaren yükselmesinin demokrasi açığı kavramı çerçevesinde değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

1. Avrupa Parlamentosu Seçimleri Hakkında Genel Bilgiler

Parlamento seçimleri 5 senede bir gizli oy açık sayım usulüne göre yapılmaktadır. Parlamento da kendi üyeleri arasından başkanını ve görevlileri seçer. Parlamento üyeleri doğrudan ve tek dereceli seçimlerle belirlenir. AP seçimlerinin ulusal ölçekli yapılması, seçimlerde ulusal ölçekli konuların ve politikaların ön plana çıkması Parlamento seçimlerinin oldukça sönük geçmesi ve seçimlere yeterli oranda katılım olmaması sonucunu doğurmaktadır.[2]

Parlamento seçimleri bakımından bir diğer problem bu seçimlerin ulusal meseleler tarafından şekillendirilmesidir. Seçimler zaman zaman iç politikanın gölgesinde kalabilmektedir. Seçmenlerin kendi hükümetlerine bir mesaj vermek ya da iktidar partisinin popülerliğini göstermek için de oy kullandığı şeklinde görüşler de mevcuttur.[3] Bu nedenlerle Parlamento seçimleri iç politikada iktidardaki parti açısından bir test işlevinin dışında bir amaca hizmet edememektedir.

AB'de kurumsal reformlara ilişkin yürütülen kampanyalar çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Seçmenler, çoğunlukla günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen meselelere öncelik vermekte ve bu bağlamda yoksulluk ve sosyal dışlanma, kamu sağlığı, ekonomi ve istihdam gibi başlıkları ön planda tutmaktadır. Nitekim, AP seçmenleri üzerine yapılan bir araştırmada bu konular en çok önemsenen başlıklar olarak öne çıkmıştır. Buna karşılık, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi daha soyut ve yapısal konular, seçmenler nezdinde daha az ilgi gören başlıklar arasında yer almaktadır.[4] Bu göstergelerden anlaşılacağı üzere AP seçmeni ekonomi ile alakalı konularda daha hassas davranmakta ve iktidarları tarafından bu konuların çözüme kavuşturulmasını beklemektedir.

[1] Ergun Özsunay, Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye–AB İlişkileri (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 195–201.
[2] Millî İstihbarat Akademisi. 2024 Avrupa Parlamentosu Seçimleri Raporu. Ankara: Millî İstihbarat Akademisi, 2024. Erişim tarihi 6 Haziran 2025. https://www.mia.edu.tr, 20.
[3] 2024 Avrupa Parlamentosu Seçimleri Raporu, 20.
[4] 2024 Avrupa Parlamentosu Seçimleri Raporu, 23.

2. Avrupa Parlamentosu Seçimlerine Katılım Oranları

AP parlamentosu seçimlerine düşük katılım meselesi en başından itibaren itibaren problemli bir konudur. 1979 yılında yapılan ilk seçimlerde dahi katılım oranı %61,99 gibi bir oranda kalmıştır. Sonraki yıllarda ise 1979'dan daha düşük oranlar görülmüştür. Örneğin 1984'de % 58,98, 1989'da % 58,41 1994'de % 56,67, 1999'da % 49,51 2004 'de % 45,57, 2009'da % 42,97 ve 2014'de % 42,61 şeklinde gittikçe düşen bir katılım seyri söz konusudur.[5] Bu eğilim 2019 yılında değişmeye başlamış ve katılım oranı %8'lik bir artış ile %50,66'ya çıkmıştır. 2024 yılında ise az da olsa bir artış ile %50,74'e ulaşmıştır.

2024 yılı seçim sonuçları sonrasında AP'deki sandalye dağılımı şu şekildedir:

Siyasi Grup	**Kısaltma**	**Sandalye Sayısı**	**İdeolojik Yönelim**
European People's Party (Avrupa Halk Partisi)	EPP	188	Merkez sağ, Hristiyan demokrat
Progressive Alliance of Socialists and Democrats (Sosyalist ve Demokratlar İlerici İttifakı)	S&D	136	Merkez sol, sosyal demokrat
Patriots for Europe (Avrupa Vatanseverleri)	PfE	84	Aşırı sağ, milliyetçi/popülist
European Conservatives and Reformists Avrupalı Muhafazakârlar ve Reformcular)	ECR	78	Muhafazakâr, sağ
Renew Europe (Avrupa'yı Yenile)	RE	77	Liberal, merkez
Greens/European Free Alliance (Yeşiller /Avrupa Özgür İttifakı)	Greens/EFA	53	Yeşiller, çevreci, ilerici
The Left (Avrupa Parlamentosu'nda Sol)	LEFT	46	Sol, sosyalist, antikapitalist
Europe of Sovereign Nations *(Egemen Uluslar Avrupası)*	ESN	25	Aşırı sağ, egemenlikçi
Non-Inscrits *(Grupsuz/Bağımsız üyeler)*	NI	33	Farklı yönelimlerde bağımsız vekiller
Toplam	—	**720**	—

[5] Belgin Akçay ve İlke Göçmen, *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, 3. baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016).

Bu dağılımdan rahatça anlaşılacağı üzere Parlamentoda en çok sandalye sahibi 3 grup; merkez sağ seçmeni temsil eden EPP (European People's Party-Avrupa Halk Partisi), sosyal demokrat partilerden oluşan S&D (Progressive Alliance of Socialists and Democrats-Sosyalistler ve Demokratlar İlerici İttifakı) ve popülist aşırı sağı temsil eden PFE (Patriots for Europe-Avrupa Vatanseverleri) şeklindedir. Meşe; Avrupa medyasında aşırı sağın yükselişi şeklindeki manşetlerin tam olarak gerçekleşmediği kanaatindedir. 2024 seçim sonuçlarına göre popülistve aşırı sağ partiler parlamentoya hakim olmamıştır. Özgürlükçü çizgiyi temsil eden liberal parti ve yeşiller de grupları da oy kaybetmiştir.[6]

3. Seçimlere Düşük Katılımın Temel Sebepleri

3.1.Bilgi Eksikliği

AB üye ülke vatandaşlarının birlik ve özellikle de teknik konuları düzenleyen karmaşık yapısı hakkında bilgi sahibi olmaması ya da yeterince bilgi sahibi olmaması seçmenin sandığa gitmemesindeki önemli etkenlerden birisidir. Eurobarometre tarafından 2007 Sonbaharında yapılan bir ankete göre ankete katılanların %73'ü AP faaliyetleri konusunda yeterince açık bir şekilde bilgi sahibi olmadıklarını belirtmiş, %43'lük bir kesim ise AP'nin AB karar verme sürecinde en fazla yetkiye sahip organ olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların %64'ü ülkelerinin AP'de kaç temsilcisinin olduğunu bilmediğini ifade etmiştir.[7] 29 Ocak-10 Şubat 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen bir diğer ankete göre Avrupa vatandaşlarının yalnızca %30'u AP hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünmektedir. Bağcı tarafından vurgulandığı üzere 2009 yılında Lizbon andlaşmasının yürürlüğe girmesi ile bu konunun medyada sıkça işlenmesine rağmen halen AP konusunda oldukça ilgisiz olunduğu görülmektedir.[8]

3.2.Avrupa Birliği'ne Duyulan İnanç Konusundaki Eksiklik

Demokrasi açığı hususunda sıkça yer verdiğimiz üzere AB vatandaşları nezdinde kendi siyasi taleplerinin AP'ye yansıdığı konusunda tereddütler mevcuttur. Bu bağlamda seçmenler AP seçimlerinde oy kullanmamakta yahut kullansalar dahi bunun birlik politikaları bağlamında etkili olmayacağını düşünebilmektedirler.

Bu algının oluşmasında siyasetçiler ve medya tarafından yaratılan AP seçimlerinin ikincil önemde olduğu algısı da yatmaktadır. Esasen Avrupalı seçmenler milli parlamento seçimlerini birincil önemde görmekte ve bu seçimlere daha yüksek oranda katılım göstermektedir.

Diğer taraftan zaman zaman seçmen AP seçimlerine katılmakta fakat birlik ile alakalı değil milli konulara göre oy kullanmak suretiyle seçimleri milli hükümetlerini cezalandırmak için kullanabilmektedirler.[9]

---

[6] Zafer Meşe, Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2024, Erişim Tarihi 17 Haziran 2025, https://www.setav.org/odak/avrupa-parlamentosu-secimleri-ve-asiri-sag-partilerin-yukselisi

[7] M. Bağcı, Avrupa Parlamentosu Seçimlerine Düşük Katılımın Nedenleri, 97.

[8] M. Bağcı, 97.

[9] M. Bağcı, 101.

3.3.Diğer Nedenler

Yukarıda saydığımız 2 nedene göre daha az etkiye sahip olmasına karşın kimi hususlar da seçmenin oy kullanma isteğini etkileyebilmektedir. Bu kapsamda ilk akla gelen nedenler olarak Seçmen Yorgunluğu **(**Milli parlamento seçimleri ile AP seçimlerinin yakın zamanda yapılması), Seçimin Tatil Dönemine Denk Gelmesi gibi sebepler sayılabilir.

4. Avrupa Birliği Bakımından Demokrasi Açığı Sorunu

4.1.Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki Sorunlu İlişki

AB bakımından demokrasi açığı kavramıyla dile getirilen önemli bir eleştiri AB düzeyinde siyasal işleyişin yürütme organlarının etkisinde kaldığı ve milli parlamentoların bu süreçte etkisinin azaldığı eleştirisidir. AB'nin yetki alanlarının genişlemesiyle ulusal parlamentoların denetim gücü zayıflamış, bu durum AP'nin yetersiz yetkileriyle birleşerek demokrasi açığı sorununu derinleştirmiştir. Çözüm önerileri, AP'nin yetkilerinin artırılması ve ulusal parlamentoların AB yasama sürecine daha fazla dahil edilmesi ekseninde şekillenmektedir.[10]

AP'nin yetkilerinin zayıflaması bir diğer önemli konudur. Çünkü milli parlamentolara ait olan yasama yetkilerinin birlik içinde Konsey ve Komisyona devri birlik açısından bir boşluk yaratmış ve AP'nin yetkileri artırılmak suretiyle bu boşluğu doldurma gibi bir yol benimsenmemiştir.[11]

AP'nin yetkileri artmış olsa da veto yetkisinin bulunmaması, demokrasi açığı tartışmalarını sürdürmektedir. Lizbon Antlaşması'na kadar Komisyon Başkanı seçimi gibi önemli yetkilerin AP'ye verilmemesi bu duruma bir örnek teşkil eder. Yasama sürecinde AP'nin güç kazanması demokratik meşruiyet açısından önemli olsa da bu artış tek başına yeterli görülmemektedir. AB'nin kurumsal yapısı ve Konsey'in ağırlığı, AP'nin yetkilerinin belli bir düzeyde sınırlandırılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.[12] Diğer yandan, Hix, "Konsey'de nitelikli çoğunluğun geçerli olduğu alanlarda istediğini alamayan üye devletlerin, bunu AP'de geri kazanabildikleri örneğini vermektedir."[13]

4.2.Demokratik Anlamda Bir Rekabetin Eksikliği

AB politikalarının belirlenmesi ve birliğin geleceğinin tahlil edilmesi açısından demokratik anlamda bir rekabet olmadığı eleştirisi sık sık dile getirilmektedir.[14] Ulusal seçimler ve AP seçimleri seçmenler açısından gerçekten "Avrupa Fikrini" geliştirme anlamında bir rol oynamamaktadır. Bunun en önemli nedeni parlamento seçimlerinin milli parlamento seçimlerine göre ikincil derecede önemli görülmeleridir. Ayrıca AB politikalarının belirlenmesinde seçmenlerin taleplerinin yeterince etkili olmadığı gibi düşünceler Birlik üye ülke vatandaşları ve siyasetçileri bakımından AB seçim süreçlerine ilgiyi azaltmaktadır. [15]

4.3.AB Yapısının Yeterince Anlaşılamaması

[10] Mindek, 71.

[11] Juliet Lodge, "The European Parliament and the Authority-Democracy Crisis," The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 70.

[12] Mindek, 72.

[13] Hix, 72.

[14] Hix, 80.

[15] Mindek, 72.

AB'ye demokrasi açığı konusunda getirilen en büyük eleştirilerden birisi birliğin gerek karar alma süreçleri ve gerekse temel teşkilatlanma bakımından oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Örneğin Avrupa birlik yapısı içinde önemli bir konumda bulunan Avrupa Komisyonu[16]na ne hükümet ne de bürokrasi organı niteliği taşımadığı gibi eleştiriler getirilmektedir.[17]

Ayrıca AB teşkilat yapısının üye ülke vatandaşları tarafından anlaşıl(a)mayışı da demokrasi açığı sorunu açısından önemli bir sebeptir. Esasen son yıllarda gerek hazırlanan broşür, kitap vb. belgeler ile gerekse internet üzerinden sunulan tanıtım materyalleri ile birliğe dair temel konuların açıklanması anlamında önemli bir gelişme görülmüştür.

Scharpf ise AB tarafından alınan kararların vatandaşların büyük bir kısmının desteğinden yoksun olduğunu savunmaktadır.[18] Yukarıda saydığımız nedenlere ek olarak vatandaşların iradelerini doğrudan karar alma mercilerine yansıtacak mekanizmalar olmaması da sayılabilir. Fakat AB açısından önemli bir düzenleme olan "ortak karar alma usulü" birlik açısından uzlaşmaya dayalı ve şeffaf bir karar alma süreci yaratılması açısından önemli bir adımdır.[19] Buna karşın kimi düşünürler ise özellikle parlamentonun artan yetkileri ve AB bakımından karar alma süreçlerinde şeffaflık ve vatandaşların taleplerine cevap verildiği gerekçesiyle AB bakımından demokrasinin sağlandığını savunmaktadır.[20]

5. 2019 ve 2024 Seçimleri Demokrasi Açığını Kapattı Mı?

AP Seçimlerinde 1979'dan itibaren görülen düşüş eğilimi 2019 yılından itibaren artış yönünde bir eğilime dönüşmüştür. Bu artışta özellikle genç seçmenlerin etkili olduğu görülmüştür. Dünya genelinde görülen özgürlük-güvenlik dengesinde güvenliği önceleyen tutum AB üyesi ülke politikaları ve seçmen tercihlerinde de etkili olmuş ve sağ popülist partiler daha fazla güç kazanmıştır. Ekonomi, yoksulluk ve istihdam gibi konular seçmenler ve oy tercihleri üzerinde en büyük etkiyi yaratan konular olmuştur.

Seçim sonuçları incelendiğinde seçmenlerin çevre politikalarını ön plana çıkaran partilerden uzaklaştığı görülmektedir. Ulusal seçimlerdekine benzer şekilde birlik seçmenleri de gündelik hayatlarını doğrudan etkileyen refah düşüşü gibi durumları örneğin demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi konulara göre daha fazla önemsemiştir.

Seçmenlerin ulusal seçimlere göre halen daha düşük bir katılım oranı göstermesi demokrasi açığının halen kapanmadığı şeklinde yorumlanabilse de özellikle genç seçmenlerin daha fazla katılımı (25 yaşın altındaki vatandaşların yüzde 14 daha fazla ve 25-39 yaşındakilerin yüzde 12 daha fazla oy kullanması genç seçmenin iradesini sandığa yansıtarak AB'nin geleceğini şekillendirmek istediği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca seçime katılım oranında 2014 yılına

[16] Avrupa Komisyonu, AB yürütme organı olarak müktesebatı, bütçeyi ve programları uygulama ve idari denetim sorumluluğu taşıyan bir kurumdur. Komisyonda her üye devletten bir kişi yer alır ve 5 yıl görev yapmak üzere seçilen 27 kişi mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.ab.gov.tr/45629.html (Erişim tarihi: 22.05.2025)
[17] Simon Hix, What's Wrong with the EU and How to Fix It? (Cambridge: Polity Press, 2008), 72.

[18] Fritz Scharpf, Governing in Europe: Effective and Democratic? (Oxford: Oxford University Press, 1999), 32.
[19] Mindek, 72.
[20] Andrew Moravcsik, "In Defense of the Democratic Deficit: Reassessing the Legitimacy of the European Union," Journal of Common Market Studies, 605.

göre yüzde 8'lik bir artış olması demokrasi açığının kapanmasına yönelik olumlu bir etki olarak görülebilir.

SONUÇ

Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği kurumları arasında doğrudan halk tarafından seçilen tek organdır ve bu özelliğiyle demokratik meşruiyetin teminatı olarak görülmektedir. Ancak AP seçimlerine katılım oranları, 1979 yılındaki ilk seçimlerden itibaren 2019'a kadar düzenli bir şekilde azalma eğilimi göstermiştir. 2019 seçimlerinde bu düşüş trendi tersine dönmüş, katılım ilk kez %50'yi aşmış; 2024 yılında ise bu oran korunmuş ve bazı ülkelerde daha da artmıştır.

Bu olumlu gelişmeye rağmen, katılım oranlarının halen ulusal seçimlerin gerisinde kalması ve seçmen tercihinin genellikle ulusal gündemle şekillenmesi, AB'de süregelen "demokrasi açığı" tartışmalarını sona erdirmemektedir. Seçmenlerin çoğunlukla yoksulluk, işsizlik, kamu sağlığı gibi somut ve günlük hayatı etkileyen konulara odaklanması; AB kurumlarının teknik ve karmaşık yapısının anlaşılmaması; AP'nin karar alma süreçlerinde etkisiz olduğuna dair algılar katılımı olumsuz etkilemektedir.

Demokrasi açığının yapısal boyutları, yasama yetkisinin büyük oranda Konsey ve Komisyon arasında paylaşılması, AP'nin sınırlı veto yetkisi ve karar alma sürecinde halkın etkisinin zayıflığı üzerinden açıklanmaktadır. Bu durum, AB'de yönetsel şeffaflık, hesap verebilirlik ve vatandaş katılımı ilkeleri bakımından eleştirilere yol açmaktadır.

Her ne kadar AP'nin yetkileri Lizbon Antlaşması ile artırılmış olsa da bu gelişme, demokratik meşruiyet sorununu tam anlamıyla gidermemiştir. Parlamento seçimleri, hâlâ çoğunlukla ulusal siyasi değerlendirmelere indirgenmekte, seçmen iradesi Avrupa düzeyinde siyasal bir projeye dönüşmemektedir.

Sonuç itibarıyla, 2019 ve 2024 seçimlerinde katılım oranlarındaki artış, AB yurttaşlarının siyasi farkındalığının arttığını gösterse de demokratik meşruiyetin derinleştirilmesi için AP'nin yetkilerinin daha da güçlendirilmesi, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını artıracak mekanizmaların oluşturulması ve Avrupa kamuoyunun daha etkin bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Raporlar

Akçay, Belgin ve İlke Göçmen. Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Bağcı, M. Avrupa Parlamentosu Seçimlerine Düşük Katılımın Nedenleri.

Hix, Simon. What's Wrong with the EU and How to Fix It? Cambridge: Polity Press, 2008.

Lodge, Juliet. "The European Parliament and the Authority-Democracy Crisis." The Annals of the American Academy of Political and Social Science, s. 70.

Meşe, Zafer. Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2024, Erişim Tarihi 17 Haziran 2025, https://www.setav.org/odak/avrupa-parlamentosu-secimleri-ve-asiri-sag-partilerin-yukselisi

Millî İstihbarat Akademisi. 2024 Avrupa Parlamentosu Seçimleri Raporu. Ankara: Millî İstihbarat Akademisi, 2024. Erişim tarihi 6 Haziran 2025. https://www.mia.edu.tr.

Mindek, Can. "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı Sorunu ve Avrupa Parlamentosu."

Moravcsik, Andrew. "In Defense of the Democratic Deficit: Reassessing the Legitimacy of the European Union." Journal of Common Market Studies, s. 605.

Özsunay, Ergun. Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye–AB İlişkileri. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015.

Scharpf, Fritz. Governing in Europe: Effective and Democratic? Oxford: Oxford University Press, 1999.

İnternet Kaynakları

https://www.ab.gov.tr/45629.html (Erişim tarihi: 23.05.2025)

ORGAN VEYA DOKU TİCARETİ SUÇLARI BAĞLAMINDA HEKİMİN CEZAİ SORUMLULUĞUNA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİMİZ

Aybüke GÜLEÇ

İzmir Bakırçay Üniversitesi,

aybukegulec2@gmail.com - 0009-0007-6801-4539

ÖZET

Hukuka aykırı olarak temin edilmiş organ veya doku, vericinin kişilik haklarına saldırı teşkil etmektedir. Bu tür uygulamalar Anayasa'nın 17. maddesine aykırılık oluşturacaktır. Bu sebeple de kamu otoritelerine gerekli düzenlemeleri yapmalarına yönelik görev ve sorumluluk yüklenmiştir. Çalışmamızda organ veya doku nakline dair genel açıklamalara yer verilmesi akabinde TCK 91. maddesi bağlamında hekimin suç teşkil eden fiilinin sorumluluk kapsamı incelenmiştir. Bu çerçevede suçun özgü suç olup olmadığı, hekimin gerçekleştireceği nakil işleminin mevzuat çerçevesinde hangi şartlarda hukuka uygun olacağı, hekimin hatasının kastı kaldırıp kaldırmayacağı gibi öğretide tartışmalı olan konulara değinilerek bir neticeye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Organ, Doku, Nakil, Suç, Hekim,

ABSTRACT

An organ or tissue obtained illegally constitutes an attack on the personal rights of the donor. Such practices would constitute a violation of Article 17 of the Constitution. For this reason, public authorities have been given the duty and responsibility to make the necessary arrangements. In our study, after providing general explanations about organ or tissue transplantation, the scope of responsibility of the physician's criminal act was examined in the context of Article 91 of the Turkish Penal Code. In this context, an attempt has been made to reach a conclusion by touching upon controversial issues in the doctrine such as whether the crime is a specific crime, under what conditions the transfer procedure to be performed by the physician will be lawful within the framework of the legislation, and whether the physician's mistake will eliminate intent.

Keywords: Organ, Tissue, Transplant, Crime, Physician,

1. GİRİŞ

Kişinin sağlığı, vücut bütünlüğü ve hayatı, kuşkusuz kişilik haklarından en önemli olanlarıdır. Bu sebeple de hukuk, bu haklara yönelik saldırıları engelleme amacı taşıyarak

gerektiği hallerde cezalandırma sistemine başvurmuştur. Ancak bazı istisnai müdahaleler bu tür bir cezalandırmanın dışındadır. Örneğin, zorunluluk hali, rıza, mesleğin icrası, kanun hükmünü icra ve meşru müdafaa hallerine yönelik özel hukuki düzenlemeler mevcuttur.[1] Canlı vericiden veya ölüden yapılan nakil işlemleri günümüzde yasal düzenlemelere sahip olan ve dünya genelinde de kabul görmüş uygulamalardandır.[2]

Tedavi veya bilimsel amaçlı organ veya doku nakli uygulamaları, canlılardan ve ölülerden gerçekleştirilebilmektedir. Organ veya doku nakli bir tıbbi müdahale olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple de tıbbi müdahalenin genel hükümlerine tabidir. Ancak olağan tıbbi müdahalelerde sadece hasta bulunurken organ veya doku naklinde bir hastanın haricinde sağlıklı bir kimse de bulunabilmektedir. Organ veya doku naklinde canlı vericilerin rızası, eylemi doğrudan hukuka uygun hale getirmez. Bu bağlamda suç teşkil eden fiili işleyen hekimin, organ veya doku ticareti suçları çerçevesinde cezai sorumluluğu doğacaktır. Çalışmamızda 2238 sayılı ODNK ve 5237 sayılı TCK m. 91 çerçevesinde organ ve doku naklinin genel açıklamaları yapılmış olup etik sorunlara değinilmiştir. Ayrıca canlı veya ölü verici yönünden nakil işlemleri açıklanmış olup hekimin hak ve yükümlülüklerine yer verilmiştir. TCK m. 91 çerçevesinde suçla korunan hukuki değerlere ilişkin açıklamamız akabinde TCK m. 91'in özgü suç olup olmadığı değerlendirilmiş ve organ veya doku ticareti suçları kapsamında hekimin cezai sorumluluğu yönünden konu incelenmiştir.

2. GENEL AÇIKLAMALARLA ORGAN VEYA DOKU NAKLİ VE ETİK SORUNLAR

2.1 Genel Açıklamalar

2238 sayılı "Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılanması ve Nakli Hakkında Kanun"da organ ve doku kavramlarının tanımlarına yer verilmemiştir. Kanun'un 2. maddesinin 1. fıkrası, *"Bu Kanunda sözü edilen organ ve doku deyiminden, insan organizmasını oluşturan her türlü organ ve doku ile bunların parçaları anlaşılır."* şeklinde düzenlenmiş olup insan organizmasındaki organ veya doku kavramı açıklanmıştır. Fakat ilgili hükümde belirtilen parçaların hangi koşullarda organ veya doku olarak kabul edileceğine dair bir açıklama yapılmamıştır. 5237 sayılı TCK çerçevesinde de organ ve doku kavramlarının tanımlarının yapılmamış olması, insan bedeninde bulunan hangi bölümlerin organ veya doku olarak nitelendirileceğine ilişkin tereddütlere yol açabilmektedir. Kanaatimizce özel kanunlar kapsamında bu kavramların tanımlarına yer verilmesi, görüş farklılıklarını gidererek hukuki belirlilik ilkesine uygun olacaktır. Ayrıca organ veya dokunun alınması bakımından TCK 91. maddesinde farklı cezai sürelerin düzenlenmiş olması ve kanunda yer alan bu ayrımın nasıl sağlanacağına yönelik bir düzenleme yapılmamış olması açısından öğretide ve uygulamada tartışmalara sebebiyet verebilmesi sebebiyle kanaatimizce doğru değildir.

TDK tarafından organ, *"belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bölümü"* ifade etmektedir.[3] Latince aynı anlama gelen "organum (araç, alet)" sözcüğünden

[1] Murat Aydın, Tıbbi Müdahale Olarak Organ ve Doku Nakli ve Ceza Sorumluluğu, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (Selçuk Üniversitesi, 2008) 13.
[2] Gürkan Sert, *Tıp Hukuku ve Etiği Derslerine Giriş*, (1th edn, Seçkin Yayıncılık, 2020) 143.
[3] Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 22.09.2024)

türemiştir.[4] Doku ise, *"bir vücudun veya bir organın yapı ögelerinden birini oluşturan hücreler bütünü"* olarak ifade edilmektedir.[5] Kornea, kas dokusu, sinir, ilik, bağ dokuları örnek olarak sayılabilir. Kan, tıp bilimi açısından bir doku olarak kabul edilmektedir.[6] Ancak birçok ülkenin mevzuatında organ veya doku nakli kapsamında değerlendirilmemekte olup 2238 sayılı ODNK'da da kapsam dışında bırakılmıştır.[7]

Organ nakline dair bilimsel çalışmaların ilki İngiliz cerrah John Hunter tarafından gerçekleştirilmiş olup 18. yüzyılda organ nakli ile ilgili çalışmalarını hayvanlar üzerinde yapmış ve bir insan dişini tavuğun ibiğine naklederek başarılı olduğuna ilişkin bilgilere resimli olarak kitabında yer vermiştir.[8] II. Dünya Savaşı'nda askerlerin ciddi yaralar alması sebebiyle hekimler tarafından yeni çözüm yolları bulunmaya çalışılmış ve bu sebeple yaralıların yaralarını daha çabuk iyileştirme amacıyla başarılı deri nakilleri gerçekleştirilmiştir.[9]1968 yılında Dr. Kemal Beyazıt, ikinci olarak ise aynı yıl içerisinde Dr. Siyami Ersek tarafından yapılan kalp nakilleri ülkemiz açısından oldukça önemlidir. Hastaların birkaç gün yaşadığı bu nakiller sırasında ülkemizde henüz organ veya doku nakillerine ilişkin bir kanun bulunmamaktaydı.[10] Türk Tabipler Birliğinin 1968 yılında hazırladığı raporunda kabul ettiği esaslar çerçevesinde Dr. Kemal Beyazıt ve Dr. Siyami Ersek'in gerçekleştirdikleri kalp nakillerinin komite tarafından uygun bulunduğu görülmüştür.[11] Bu gelişmelerin akabinde organ nakline ilişkin bilgilendirici çalışmaların yapılması ve desteklenmesi amacıyla 1980 yılında Türkiye Organ Nakli ve Yanık Tedavi Vakfı kurulmuştur.[12]

2.2. Etik Sorunlar

Tıbbi Deontoloji ve Nizamnamesi m. 1/2'de tıp etiğini ilgilendiren kanun maddesi, *"Tabip ve diş tabibi; hastanın cinsiyeti, ırkı, milliyeti, dini ve mezhebi, ahlaki düşünceleri, karakter ve şahsiyeti, içtimai seviyesi, mevkii ve siyasi kanaati ne olursa olsun, muayene ve tedavi hususunda azami dikkat ve ihtimamı göstermekle mükelleftir."* şeklinde düzenlenmiştir.

Organ veya doku nakillerine ilişkin olmak üzere gerekli hukuki düzenlemeler yapılmadan önce etik sorunlara yönelik birçok soru ortaya çıkmıştır. Bu sorulara örnek olarak şunlar gösterilebilir: Canlı vericinin organ bağışı için hangi kriterlere sahip olması gerektiği, hekimin gerçekleştireceği nakil çerçevesinde ölüden hangi şartlarda organ alınabileceği, bir kişinin ne zaman ölü kabul edileceği, ölü kişinin organlarının malvarlığı gibi satın alınıp

[4] Murat Aydın, 'Organ ve Doku Nakli ve Organ ve Doku Naklinden Kaynaklanan Ceza Sorumluluğu' (2009) 1(1) Sağlık Hukuku Digestası, 209, 212.
[5] Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 22.09.2024)
[6] Mahmut Koca ve İlhan Üzülmez, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, (9th edn, Adalet Yayınevi, 2023) 175.
[7] Özlem Koçak Süren, 'Organ ve Doku Naklinin Yasal ve Etik Açıdan İncelenmesi' (2007) 20(73) Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 174,175.
[8] Arslan Terzioğlu, 'Organ Transplantasyonu ve Getirdiği Etik Sorunlar' (1993) 1(1) Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku- Tarihi Dergisi, 35, 36.
[9] Koçak Süren (n 8) 176.
[10] Terzioğlu (n 9) 37.
[11] Adnan Öztürel, 'Organ Transplantasyonlarının Adli Tıp Yönleri'(1973) 30(1) Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, 457, 475 vd.
[12] Cengiz Topel Çiftcioğlu, 'Türk Ceza Kanununda Organ veya Doku Ticareti Suçu' (2015) 14(2) İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 107, 110; Koçak Süren, (n 8) 177.

alınamayacağı, çift organlardan birinin satılmasına izin verilip verilmeyeceği...[13] Organ nakli ile ilgili bu sorular mevzuat çerçevesinde düzenlenmeden önce, ahlaka uygunluk, örf ve adet, hakkın kullanılması, mağdurun rızası gibi kavramlar kapsamında tartışılmaktaydı. Günümüzde mevzuat çerçevesinde düzenlenen bu hususlar, aydınlatılmış onam, verici için kabul edilebilir risk ve şahıs hakları ile ilişkili olarak incelenmektedir.[14] Organ veya doku aktarımına dair ahlaki sorunlar genellikle insan organlarına duyulan gereksinim ve bu organlara erişimi ile ilgilidir. Bu tür nakil işlemlerine dair sorunlar, "insana yönelik deneysel uygulamalar" ve "hastaların gereksinim duyduğu organı temin edememesi" çerçevesinde toplanmaktadır.[15] Nakil işlemine uygun organ veya doku sayısının yeterli olmaması en önemli engeldir.

3. CANLILARDAN VE ÖLÜLERDEN ORGAN NAKLİ

Canlı kavramı, insan sıfatını kazanmış ve bu sıfatını koruyan varlıkları ifade etmektedir. Ölüm anına kadar yapılan nakiller, canlılardan organ veya doku nakli kapsamında değerlendirilecektir. TMK'nın 28. maddesinde de düzenlendiği üzere, kişilik çocuğun sağ ve tam doğması ile başlamaktadır. Bu sebeple de cenin ancak doğumdan sonra canlı olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla kadının rızası olmaksızın çocuk düşürten hekim TCK m. 99 çerçevesinde çocuk düşürtme suçundan dolayı sorumlu olacaktır.[16] Sağ bir kimsenin organının alınması onun vücudu üzerindeki kişilik haklarına müdahale niteliği taşımaktadır. Hekim, kişinin yaşamını tehlikeye sokan tıbbi müdahalelere karşı önlem almalı ve imkânı varsa bu tür müdahaleleri gerçekleştirmemesi gerekmektedir.[17]

Ölüden gerçekleştirilen organ nakillerinde verici bir cesettir. Bu sebeple organların bilimsel amaçlı olarak da nakledilmesi mümkündür. Zira ölüden genel ahlak ve adaba aykırı olmaması şartıyla her türlü organ alınabilmektedir. Ölümün tespiti için ODNK'nın 11. maddesinde belirtilen uzmanlardan[18] oluşan bir kurul tarafından tıbbi ölümün gerçekleştiğinin oy birliği ile kabulü gerekmektedir. Bu hekimlerin arasında alıcının hekimi ile nakil işlemini gerçekleştiren hekimin bulunması yasaklanmıştır (m.12). Tıbbi ölümün belirlendiği, ölüm tarihi, saati ve nedeni yer alan bir tutanak hekimler tarafından imzalanarak organ veya dokunun alınacağı sağlık kurumuna verilmelidir. Tutanak on yıl süre ile saklanır (m. 13).

Ayrıca belirtmek gerekir ki Alman Hukuku'nda, nakillerin öncelikle kadavralardan gerçekleştirilmesi gerektiği, organ veya doku bulunamadığı hallerde canlı vericilere başvurulması gerektiği benimsenmiştir (ikincillik prensibi).[19] Ayrıca ceza kanunu kapsamında suç sayılan organ ticareti çerçevesinde nakil işlemini gerçekleştiren hekimin, bu suçtan

[13] Sert, (n 3) 144.
[14] Aydın, Tıbbi Müdahale Olarak Organ ve Doku Nakli ve Ceza Sorumluluğu (n 2) 20.
[15] Musa Kanıcı, Organ ve Doku Nakli Amaçlı Organ Temininde Yaşanan Zorluklar, Yasal Sıkıntılar, Bu kapsamda Ortaya Çıkan Suçlar, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (İstanbul Üniversitesi, 2009) 16.
[16] Ömer Bayraktar, 'Organ ve Doku Nakli' (2010) 9(1-1) Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1297,1301; Hakan Hakeri, Tıp Hukuku Cilt I Genel Hükümler, (26th edn, Seçkin Yayıncılık, 2024), 175.
[17] Seda Kara Kılıçarslan, Kişilik Hakkına Saldırıda Üstün Nitelikte Özel ve Kamusal Yarar, (1th edn, On İki Levha Yayıncılık, 2015) 63.
[18] 02/01/2014 tarihli 6514 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik neticesinde ODNK'nin 11. maddesi, *"Bu Kanunun uygulanması ile ilgili olarak tıbbi ölümün gerçekleştiğine, biri nörolog veya nöroşirürjiyen, biri de anesteziyolji ve reanimasyon veya yoğun bakım uzmanından oluşan iki hekim tarafından kanıta dayalı tıp kurallarına uygun olarak oy birliği ile karar verilir."* şeklinde düzenlenmiştir.
[19] Aydın (n 5) 233 vd.; Bayraktar (n 17) 1301.

kaynaklanan sorumluluğunun yanında kasten yaralama suçundan da sorumlu olacağı kabul edilmektedir.[20]

4. HEKİMİN HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

4.1 Hekimin Hakları

Hekim nakil işlemini, tıbbi kuralları gözeterek, koruyucu önlemler alarak tanı ve tedaviye ilişkin en yararlı ve makul yöntemleri izleyerek gerçekleştirmelidir. Bu sebeple de tıbbi müdahale karşılığında ücret isteme hakkına sahiptir.[21] Yargıtay bir kararında, davalı kurum tarafından yapılan nakil işlemi ücreti kesintisinin haksızlığı hususunda uzman bilirkişiler tarafından oluşturulacak bir kuruldan rapor alınması gerektiğini belirtmiştir. Mahkemece alınan bilirkişi raporunda ikinci nakle sebep olan durumun komplikasyon mu yoksa primer-nonfonksiyon mu olduğunun açıklığa kavuşturulmadığı görülmüştür. Ancak mahkeme, meydana gelen olayı komplikasyon olarak değerlendirmemiş ve yapılan kesintinin haksız olduğunu belirtmiştir.[22]

Komplikasyon, hekimin tıbbi müdahaleyi gerçekleştirirken her şeyi doğru yapmasına rağmen yine de istenmeyen bir sonucun meydana gelmesi demektir. Bu sebeple de hukuki açıdan kural olarak hekimin sorumluluğu doğmaz. Komplikasyon durumunda hekimin ancak aydınlatma yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda sorumluluğu vardır.[23] Hekim sadece hatası nedeniyle sorumlu tutulabilir. Bu sebeple de tıbbi malpraktis (hatalı tıbbi uygulama) durumunda hekimin sorumluluğu doğacaktır.

4.2. Hekimin Yükümlülükleri

Hekimin onayının gerekli olduğu durumlar 2238 sayılı ODNK'nın 6 ve 9. maddelerinde açıkça düzenlenmiştir. Kanun'un 6. maddesinde gerekli şartlara göre hazırlanmış olan tutanağın hekim tarafından onaylanmasının zorunlu olduğu düzenlemişken 9. madde ise tıbbi incelemelerin ve tahlillerin hekim tarafından verilecek olan bir olurluluk raporu ile saptanmasını zorunlu kılmıştır. Bu saptamaların yapılmamış olması halinde hastanın aydınlatılmış rızası alınmamış gibi netice doğacaktır.[24] Dolayısıyla hekimin gerçekleştireceği nakil işlemi hukuka aykırı olacağından organ veya doku ticareti suçları kapsamında hekimin kastının bulunup bulunmadığı incelenebilecektir. Sengir ve Bayraktar'a göre, sadece hastanın veya yakınlarının rızalarının alınması hekimin sorumluluğunun ortadan kalkması yönünden yeterli değildir. Gerçekleştirilecek olan müdahalenin konusu ve neticeleri açıklanmalı, rıza yazılı olarak tanık huzurunda alınmalı ve hasta, fikri yeterliliğe sahip olduğu anlaşılarak

[20] Hakan Hakeri, *Tıp Ceza Hukuku,* (4th edn, Seçkin Yayıncılık, 2024) 224.
[21] Hasan Tahsin Gökcan, Tıbbi Müdahaleden Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk, (4th edn , Seçkin Yayıncılık, 2022), 395.
[22]Yargıtay 13. HD, 14500/24014, 21.12.2016 sayılı kararı. (Erişim Tarihi: 21.09.2024, https://karararama.yargitay.gov.tr/)
[23] Atiye B. Uygur, 'Hekimin Kusurunun Değerlendirilmesi' (2019) 32(144) Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 355, 364-367.
[24] Şafak Parlak, 'Organ Bağışı ve Organ Naklinde Ortaya Çıkan Sorunlar' (2009) 22(83) Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 189, 198.

etkilenebileceği bir ortamda bulunmamalıdır.[25] Kanaatimizce de rızanın geçerliliği hususunda hastanın iradesini yansıtması açısından nitelikli şartlar aranması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bakımdan müdahale öncesinde hekimlerin hastaları yeterince bilgilendirmeleri akabinde hastaların serbest iradeleri ile kendi vücutları hakkında uygun bir karara varmaları aydınlatma yükümlülüğünün bir sonucudur.[26] Yaşayan bir kimsenin verici olduğu organ nakillerinde alıcı ve vericinin rızasının alınması kuraldır. Hekim, bu rızayı alırken her türlü riskleri, müdahalenin aşamalarını ve sonuçlarını anlatmalı, alıcı ve vericinin anlayamayacağı tıbbi terimlerden uzak durmalıdır. Tıbbi eğitim almayan kişilerin anlayabileceği bir dil tercih edilmesi aydınlatılmış rıza için oldukça mühimdir.[27] Rıza hata, hile, ikrah ile sakatlanmışsa veya ahlaka aykırı konu barındırıyor ise geçersizdir.[28] Acil tıbbi müdahale gerçekleştirilmesi gereken bir durumda alıcının rızasının alınması mümkün değilse dahi vericinin her halükârda rızanın alınması gerekmektedir. Nitekim bu tür bir durumda menfaat çatışmasının varlığı kabul edilmediği gibi hekimin sorumluluğunun doğacağı sonucuna ulaşılacaktır.[29]

Avrupa Biyotıp Sözleşmesi'nin 19. maddesinin 2. fıkrasında belirtildiği üzere gerekli muvafakat, özgürce ve bilgilendirilmiş olarak açıkça ve belirli bir şekilde, yazılı olarak veya resmî bir makam önünde verilmiş olmalıdır. Hekimler, bilgi verme ve araştırma yükümlülükleri gereği vericiyi tıbbi müdahale sonucunda doğabilecek her türlü netice ile ilgili aydınlatmalıdır. Yaşayan bir kişiden organ veya dokuların nakil amacıyla alınması yalnızca alıcının tedavi amaçlı ve iyileşebilmesi için başka bir yolun bulunmadığı durumlarda gerçekleştirilebilecektir.[30] 32038 sayılı ONHY'nin 12. maddesinin 1. fıkrası gereği yaşayan kişiden gerçekleştirilecek nakil işlemlerinin son çare olarak kabul edilmesi gerektiğine yer verilmiştir. 2238 sayılı Kanun'un 7. maddesinde hekimlerin bilgi verme ve araştırma yükümlülükleri düzenlenmiştir. İlgili hükümde hekimlerin hem yapmaları gereken hem de yapmamaları gereken davranışlarına yer verilmiştir. Maddenin f bendi, hekimin sır saklama yükümlülüğü kapsamı içerisinde değerlendirilebilir. Bu durumda hekim, tarafların isimlerini açıklamama yükümlülüğü içerisindedir.

Bu anlamda organ veya doku naklinin 2238 sayılı ODNK'da belirtilen kurallar çerçevesinde uygulanması da esasen hekimler için bir yükümlülüğün yerine getirilmesi şeklinde yorumlanabilir. Fakat 2238 sayılı ODNK'da belirtilen koşullar yerine getirildiğinde suç teşkil eden fiil tipik olmaktan çıkacağı için ayrı bir hukuka aykırılık incelemesine gerek kalmayacaktır.

5. TCK 91. MADDESİ KAPSAMINDA SUÇLA KORUNAN HUKUKİ DEĞER

[25] Turgut Sengir, 'Organ Naklinin Doğurduğu Hukuki Meseleler' (1968) 59(11-12) Adalet Dergisi, 645, 647; Bayraktar (n 17) 1318.
[26] Ahmet Gökcen, 'Organ ve Doku Nakli Üzerine Düşünceler' (2000) 8(1-2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63, 70; Parlak, (n 25) 196.
[27] Parlak, (n 25) 204.
[28] Hakeri, Tıp Ceza Hukuku, (n 21) 219.
[29] Nevzat Toroslu, 'Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk' (1978) 35(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 91, 101.
[30] Stefania Negri, 'Transplant Ethics and the International Crime of Organ Trafficking' (2016) 16(2) International Criminal Law Review, 287, 294.

Bu suç tipi çerçevesinde korunan hukuki değerler arasında insan onuru, yaşam hakkı, vücut bütünlüğü ve irade hürriyeti yer almaktadır.[31] Kişinin korunması gereken haklarından en önemlisi yaşam hakkıdır. Zira bir kimsenin yaşam hakkı korunamadığı takdirde diğer yaşamsal menfaatler de var olamayacaktır. İnsana ait organ veya dokuların ticaretinin yapılarak eşya gibi kullanılması insan onurunu zedeleyen bir davranıştır. İnsan onuru, daha sonrasında kabul edilen tüm temel hakların kaynağı olduğu gibi kendisi de temel bir haktır.[32] Ayrıca, bu suçun işlenmesi ile toplum düzeninin bozulmasına sebebiyet verilmesi nedeniyle kamu düzeni, canlı vericiden gerçekleştirilen nakletme ve aşılama fiilleri yönünden yaşam hakkı ve vücut bütünlüğü, organ veya dokunun ölü bedenden alınması halinde ise ölümünden sonra duyulan saygı, korunan hukuki değerlerdendir.

Vericinin ölü olduğu durumlarda ODNK'nın 14. maddesinin 3. fıkrasında, irade hürriyetinin[33] korunması amaçlanmıştır. Kanunun lafzı gereği, ölünün sağlığında ölümünden sonra organ veya dokularının alınmasına rızasının olmadığı belirlenmişse alım gerçekleştirilemeyecektir.[34] Ancak kişi sağlığında organ veya doku alımına dair herhangi bir beyanda bulunmadıysa diğer bir ifadeyle sessiz kalmış ise artık kanunun 14. maddesinin 1. fıkrası uygulama alanı bulmaktadır. ODNK m. 14/3 düzenlemesinde yer alan nakil için rıza göstermeye yetkili "yakınlar" ifadesinden, ölenin eşi, reşit çocukları, annesi, babası veya kardeşlerinden birisi ya da bu kişiler yoksa yanında bulunan herhangi birisi anlaşılır.

Kanaatimizce, kanun maddesi, lafzi yorum yöntemi ile incelenmeli ve "sırasıyla" ifadesine uygun rıza açıklamalarına itibar edilmelidir. Kişinin yaşarken vereceği rıza sıkı şekil şartlarına bağlanmışken öldükten sonra tek bir yakınının rızasına itibar edilmesi hakkaniyetle bağdaşmamaktadır. Nitekim bu tür bir halde rıza, suistimale açık hale getirilmiş olacaktır. Tüm bu sebepler neticesinde sırasıyla eşinden, reşit çocuklarından, ana veya babasından veya kardeşinden, bunlar yoksa yanında bulunan herhangi bir yakınından rıza alınması hukuka uygun kabul edilmelidir. Zira canlı vericinin organ naklinde eşe bildirim yükümlülüğü bulunurken ölüden organ naklinde eşin rızasına itibar edilmeden başka bir yakınının rızası ile nakil işleminin gerçekleştirilmesi çelişki doğuracaktır.

6. HEKİMLİK MESLEĞİ YÖNÜNDEN ÖZGÜ SUÇ OLUP OLMADIĞI

TCK'nın 91. maddesi 1. fıkrası kapsamındaki suçun faili olarak kimlerin kabul edileceği ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Öğretideki genel görüş, bu suçun failinin herkes olabileceği yönünde olup kanunun lafzı dikkate alınmakta ve suçu işleyebilecek kimse için özel bir koşula yer verilmemesi sebebiyle hekim, mafya, kamu görevlisi veya sağlık alanında çalışmayan üçüncü bir kişinin fail olabileceği yönündedir.[35] Bu sebeple de suçun özgü suç niteliği

[31] Çağrı Kan Aydın, 'Organ veya Doku Ticareti Suçu (TCK m. 91-93)' (2011) 69(1) Ankara Barosu Dergisi 129, 146; Sinan Altunç vd. Özel Ceza Hukuku Cilt II Kişilere Karşı Suçlar, (1th edn, On İki Levha Yayıncılık, 2017) 286.
[32] Nagehan Gürbüz, Biyotıp Hukukunda İnsan Onuru, (1th edn, On İki Levha Yayıncılık, 2014) 16.
[33] İrade hürriyeti, yaşayan kişiden organ ve doku alımında da korunan hukuki değerlerden birisidir.
[34] Aydın, (n 5) 255.
[35] Aydın, (n 5) 256.; Ömer Ömeroğlu, 'Organ ve Doku Ticareti Suçu' (2010) 5(42) Terazi Hukuk Dergisi, 57, 61.; Yusuf Kaçar, Organ veya Doku Ticareti Suçu (TCK 91/3) (2021) 2(1) ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 50, 60; Bayraktar (n 17) 1308.; Hakan Kızılarslan, 'Organ ve Doku Naklinin Hukuki Yapısı' (2010) 9(1) Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1003, 1021; Gökhan Taneri ve Gani Kamışlı, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar, (1th edn, Seçkin Yayıncılık, 2018), 224; Sinan Altunç (n 32) 288.

taşımadığı savunulmaktadır. Bir diğer görüşte ise, "kişiden organ alan kimse" ifadesinden sadece hekimlik mesleğini icra eden kişilerin anlaşılabileceği ve bu sebeple suçun, özgü suç olarak kabul edilebileceği savunulmaktadır.[36] Dolayısıyla bu suçun hekim olmayan bir kişi tarafından işlenmesi halinde olayın özelliğine göre kasten yaralama veya neticesi sebebiyle ağırlaşmış yaralama suçları kapsamında cezalandırılabilecektir.[37] TCK'nın 91. maddesi 1. fıkrası kapsamında suçun faili olarak kabul edilebilecek olan kimse mesleki yeterliliği sebebiyle yasal mevzuat çerçevesinde hekim olarak görev yapmakta olan kişiyi ifade eden görüş kabul edildiği takdirde suç "özgü suç" olarak değerlendirilebilecektir.[38] Hekimlik mesleğini icra etmeyen bir kimse tarafından organ veya doku temini amacıyla suç kapsamındaki fiillerin gerçekleştirilmesi halinde ise ancak, kasten yaralama (TCK m. 86) veya neticesi sebebiyle ağırlaşmış yaralama (TCK m. 87) suçları meydana gelecektir. Bu suçun özgü suç kapsamında kabul edilmesi, suçun işlenmesine katılan ve suç teşkil eden fiili birlikte gerçekleştiren kişilerin nasıl değerlendirileceklerini de etkilemektedir. Suçun özgü suç olarak kabul edilmesi suç tipini daraltması sebebiyle ve hekimlik mesleğini icra etmeyen fakat nakil işlemine dair tıbbi bilgiye sahip kimselerin suç tipi kapsamında cezalandırılamamaları sebebiyle kanaatimizce hakkaniyetli değildir. Nitekim madde çerçevesinde açıkça bu yönde bir düzenleme bulunmadığından, kanun koyucunun kapsamı daraltmadığı kabul edilmeli ve hekimlik mesleğini icra eden kimselerin sahip oldukları özel bilgi ve teçhizatları düşünüldüğünde organ veya doku ticareti suçlarında nitelikli hal kapsamında değerlendirilebilecek bir düzenlemenin yapılması daha uygun olacaktır.

Öğretide, yaşayan kişiden organ veya doku alma eyleminin hekimler açısından hakkın icrası kapsamında kaldığı savunulmaktadır.[39] Bu görüşe göre 2238 sayılı ODNK'da yaşayan kişiden organ ve doku alınmasını düzenlenmiş ve Kanun'da zikredilen şartlara uyulması halinde hekim için mesleki bir hak ihdas etmiştir. Bu sebeple de organ ve doku nakli mevzuatımıza hakkın icrası şeklinde ortaya çıkan bir hukuka uygunluk sebebi olarak girmiştir.[40] Bu sebeple kanaatimizce hekimin organ ve doku alınması hakkını kullanırken uyduğu kurallar tipikliği kaldırdığından bu aşamadan sonra fiilin hukuka uygunluk nedeni olduğundan değil zaten tipik olmamasından ötürü suç oluşmayacağını düşünmekteyiz.

6.1. Suç Tipi Kapsamında Fail Sıfatıyla Hekim

Failin organ veya doku alma fiilini gerçekleştirebilecek tıbbi teçhizat ve bilgiye sahip olması, organ veya dokuya zarar vermeden muhafaza etmesi veya bir yerden başka bir yere taşıması, onu diğer kimselerden ayıran ve özel kılan farklılıklarıdır. Bu farklılıklara kanunumuzda yer verilmemiş olsa da suçun tamamlanma aşamasının doğal bir neticesidir. Ancak günümüz koşullarında tıbbi bilgiye ve teçhizatlara yalnızca hekimlik mesleğini icra eden kimselerin ulaşabileceğini düşünmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Kaldı ki kişi, resmi olarak mesleğini icra etmiyor olabileceği gibi öğrenim hayatını tamamlamamış veya organ veya

[36] Koca & Üzülmez (n 7) 319.; Hakeri, Tıp Ceza Hukuku (n 21) 221.
[37] Aydın (n 2) 141.; Hakeri, Tıp Ceza Hukuku (n 21) 221; Sinan Altunç vd, (n 32) 289.
[38] Aydın (n 2) 141.
[39] Ahmet Gökcen ve Murat Balcı, 'Organ ve Doku Ticareti Suçları (TCK. m. 91-93)' (2013) 19(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 111, 121.
[40] Gökcen (n 27) 64

doku temini hususlarına dair yasal olmayan bir şekilde eğitim görmüş olabilir. Bu durumda cerrahi işlemleri gerçekleştirebilen ancak meslek olarak tıp biliminin bir alanında bulunmayan, icra etmeyen kişileri suçun faili olarak kabul etmediğimiz takdirde bu suç kapsamında cezalandırılamaz olacaklardır. Kanaatimizce; kasten yaralama, neticesi sebebiyle ağırlaşmış yaralama suçları ile organ ve doku alınması suçu dış dünyada meydana getirdikleri netice itibariyle failin düşünce dünyasında ortak bir kapsamda değerlendirilmemelidir. Örneğin, organ alma suçunda fail tıbbi usullerle bir organ alma fiili gerçekleştirmekte olup yaralama kastının geri planda kaldığı görülmektedir. Zira hukuka aykırı bir fiil ile organ veya doku alma suçu, icra hareketi ve kastedilen netice açısından farklı haksızlık unsurlarına dayanmaktadır. Bu kapsamda deskriptif unsur, diğer bir ifadeyle tanımlanabilir yasaklar bakımından her suçun dış dünyada meydana getirdiği olguları değişkenlik gösterecek ve faili bu kapsamda cezalandırmak daha hakkaniyetli olacaktır. Ayrıca TCK'nın 91 ila 93. kanun hükümleri incelendiğinde faile ilişkin herhangi bir özel nitelik aranmadığı görülmektedir. Bu sebeple tipik suçu işleyebilecek failin dar yorumlanması kanaatimizce uygun olmayacaktır.

Nitekim vücutta sürekli bir eksilme meydana getiren müdahalelerde rızanın geçerli olmayacağı ve hekimin sorumluluğunun doğacağı söylenebilirken vücutta sürekli bir eksiklik meydana getirmeyen müdahalelerde rızanın hukuka uygun olduğu kabul edilmektedir (ör, kan nakli, saç nakli).[41] Ancak tüm bunlara rağmen tıbbi müdahalenin neticesinde meydana gelecek olan zarar, doğuracağı yarardan daha fazla ise hekim müdahaleyi gerçekleştirmemelidir.[42] Bu hususa ilişkin 1967 yılında Fransız Ceza Temyiz Mahkemesi tarafından verilen bir kararda *"Hastanın rızası, onun vücuduna karşı yapılabilecek tıbbi zaruret gereği olmayan müdahaleyi hiçbir zaman haklı kılamaz."* şeklinde hüküm kurulmuş olup hekime bir ödev yüklemiştir.[43] Hukuki açıdan organ veya doku nakilleri kanunlar ve yönetmeliklerle oluşturulan sınırlar içerisinde yapılması gereken müdahalelerdendir. Bu sınırın dışında yapılan işlemler hekimin veya yapan kişinin sorumluluğunun doğmasına ve cezalandırılmasına sebep olabilecektir. Ayrıca müdahalenin gerçekleştirileceği hastanın dahi vücudu üzerinde sınırlı bir tasarruf yetkisi bulunmaktadır ve bu husus mevzuat çerçevesinde belirlenmiştir.[44]

Bu suça iştirakin her hali mümkündür.[45] Kişiler, olayın özelliğine göre azmettiren veya yardım eden sıfatıyla sorumlu kabul edileceklerdir.[46] Dolayısıyla organ temini hususunda hekime para vermek suretiyle azmettiren kişi TCK m. 38 yönünden cezalandırılacak olup hekim ise asli fail olarak suç kapsamında sorumlu tutulacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki hekim, organ veya doku nakli işleminin hukuka uygun olduğundan bahisle hareket ediyor ise, diğer bir ifadeyle hekim hataya düşmüş ise ve hataya düşmesine başka bir kimse sebep olmuş ise o kişinin dolaylı faillik hükümleri çerçevesinde sorumluluğu doğacaktır. Örneğin hekimin hataya düşmesine sebep olan başhekim organ veya doku ticareti suçu bağlamında TCK m.91/1

[41] Nuşin Ayiter, 'Şahsiyet Hakları Açısından Organ Nakli' (1968) 25(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 137, 142; Sengir (n 26) 648.
[42] Sengir (n 26) 649.
[43] Ayrıntılı karar için, Sengir (n 26) 649.
[44] Toroslu (n 30) 95 ; ayrıca; Ayiter (n 42) 138 vd.
[45] Ömeroğlu (n 36) 67.; Aydın (n 2) 141; Kaçar (n 36) 75.
[46] Aydın (n 2) 141.

uyarınca cezalandırılacak iken işlemi gerçekleştiren hekimin kastı bulunmadığından kanaatimizce sorumluluğu da bulunmayacaktır.

6.2. Hekimin Suç Teşkil Eden Fiili

TCK'nın 91. maddesinin 1. fıkrası ihmali ve icrai suç kapsamında değerlendirildiği takdirde, öğretideki baskın görüşe göre, bu suçun icrai suç olarak nitelendirilebileceği, kanunda yer alan seçimlik hareketlerin ihmal suretiyle işlenebilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.[47] Fakat öğretide kabul edilen bir diğer görüş ise bu suçun ihmal suretiyle de işlenebileceğini kabul etmektedir.[48] Suçun işlenmesi aşamasında diğer bir hekimin bu duruma sessiz kalması ve neticenin meydana gelmesini engellememesi veya engellemek için herhangi bir eylemde bulunmaması sebebiyle garantörlük sorumluluğu gereği suçun tamamlanması halinde suç kapsamında cezalandırılabilecektir.[49] Nitekim hastanın aydınlatılmış onamı alınmadan gerçekleştirilen hukuka aykırı tıbbi müdahale icrai suç kapsamında değerlendirilecek olup sorumluluğu gereği tıbbi müdahaleyi denetlemesi ve yasal değil ise engellemesi gereken kişi, sorumluluklarını yerine getirmemiş ise ihmali suç kapsamında değerlendirilecektir.

Daha öncesinde mülga TCK'da veya özel kanunlarda sağ kişilerden ya da ölü bedenden organ veya doku temin edilmesini engelleyen bir mevzuat bulunmamaktaydı.[50] Sağ bir kimseden organ alınması fiilinin mülga TCK'nın 456. maddesinde yer alan "müessir fiil" kapsamında kabul edilebileceği ancak ilgili suç tipinde kast unsuru bulunmaması sebebiyle hekimlerin gerçekleştirecekleri fiil sebebiyle cezalandırılamayacağı kabul edilmekteydi.[51] Diğer bir açıdan hekim, tedbirsizlik veya dikkatsizlik ya da mesleğinde acemiliği sebebiyle doğuracağı neticeler için mülga TCK'nın 459. maddesi uyarınca cezalandırılabilmekteydi.[52] Ayrıca, acil organ nakli gerçekleştirilmesi gereken hallerde öleceği kesin olarak belirlenen hastanın organının alınması zorunluluk hali kapsamı içerisinde kabul edilmiş ve mülga TCK'nın 49. maddesinin 3. fıkrası gereği işlenen fiilden dolayı hekime (faile) ceza verilmeyeceği öngörülmüştür.[53]

Günümüzde gerçekleştirilecek nakil işlemi sebebiyle alıcı veya vericiden birinin ölmesine kesin gözüyle bakılabilecek bir durumun mevcudiyetini hekimin bildiği veya öngördüğü bir halde nakil işlemine devam etmişse olayın özelliğine göre kasten veya olası kastla insan öldürme suçundan cezalandırılabilecektir.[54] Hekim, tıbbi müdahale süresince kişinin kendi organını sattığını biliyorsa müdahaleyi devam ettirmemelidir. Tıbbi müdahaleyi

---

[47] Kaçar (n 36) 62.; Sinan Altunç vd, (n 32) 291.
[48] Bayraktar (n 17) 1311.
[49] H. Algan, Türk Ceza Kanunu'nda Organ ve Doku Ticareti Suçları, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017) 68.
[50] Salim Özdemir, 'Organ ve Doku Nakli ile İlgili Hukuki Gelişmeler' (1976) 2(1) Yargıtay Dergisi 103, 108.
[51] Özdemir (n 51) 109.
[52] Mülga TCK 459'uncu maddesinin 1'inci fıkrası : *" Her kim tedbirsizlik veya dikkatsizlik yahud meslek ve sanatta acemilik veya nizam, talimat ve emirlere riayetsizlik neticesi olarak bir şahsa cismen eza verecek veya sıhhatini ihlal edecek bir zarar iras eder yahud akli melekelerinde teşevvüş husulüne sebebiyet verirse…"* benzer görüş: Özdemir, s.109.
[53] Özdemir (n 51) 109.
[54] Hakeri, Tıp Ceza Hukuku (n 21) 218.

devam ettirir ve nakil işlemini gerçekleştirir ise TCK'nın 91. maddesinin 5. fıkrası uyarınca fail olarak sorumluluğu doğacaktır.[55] Organ veya dokunun hukuka aykırı bir şekilde temin edilmiş olması halinde TCK m. 91/5 çerçevesinde nakletme işleminde icra hareketlerinin bölünebilir olması sebebiyle teşebbüse elverişli olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, hastanın uyuşturulması ve organın alınabilmesi amacıyla vücuttaki bölgenin açılması, ancak hekimin nakil işlemini elinde olmayan sebepler ile tamamlayamamış olması halinde suç teşebbüs hükümleri uygulanmak suretiyle cezalandırılacaktır. Hekim kendi iradesi ile suçun tamamlanmasını engellerse TCK'nın 36. maddesi gereğince gönüllü vazgeçme hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Nitekim bu durumda teşebbüs kapsamında bir sorumluluğu doğmayacak ve yalnızca vazgeçtiği zamana kadar ortaya koyduğu hareketlerinin suç teşkil etmesi halinde bu fiillerinden dolayı cezalandırılabilecektir. Örneğin, hekim hukuka aykırı bir şekilde temin ettiği böbreği bir başkasına aktarmak üzere işlemlere başlamışken kendi rızası ile ameliyathaneyi terk ettiği takdirde fail icra hareketlerini kendi iradesi ile tamamlamadığından artık hakkında teşebbüs hükümleri değil gönüllü vazgeçme hükümleri uygulanacaktır.

6.3. Hekimin Kusurluluğu Açısından Değerlendirmemiz

Cebir, şiddet, korkutma ve tehdit hallerinde hekimin gerçekleştireceği hukuka aykırı fiil, TCK m. 28/1 çerçevesinde değerlendirilecek olup hukuka aykırı fiil yönünden kusurlu olduğu kabul edilemeyecektir. Örneğin, hekimin hukuka aykırı bir surette böbreği alması için darp edilmesi halinde fiili işlemeye zorlandığı tespit edilirse hekimin kusurluluğu ortadan kalkacak olup hekimi bu fiili işlemeye zorlayan kişi veya kişiler yönünden kusurluluk hali devam edecektir. Hekimin kendisine veya üçüncü bir kişiye zarar verileceğinden bahisle tehdite maruz kalması ve suç teşkil eden fiili yerine getirmesi halinde de kusurluluk hali ortadan kalkacaktır. Başka bir açıdan, yaşam hakkı tehlikeye girmiş olan hekim açısından tehditin muhakkak ve ağır olması halinde irade özgürlüğünün bulunmadığı görülmektedir. Hekimin bir yakınının yaşam hakkını korumak maksadıyla ölüden temin ettiği kalbi kendi yakınına nakletmesi yahut bir başka kimsenin naklin gerçekleştirilmesi için hekimin bir yakınına zarar vereceği tehditi ile iradesini sakatlaması hali de bu kapsamda değerlendirilecektir. Hekimin tehlikeye bilerek neden olmaması gerekmektedir. Örneğin hekimin bir kişiyi yaralaması halinde bu kişinin ölmemesi için bir başka ölüden organ alması durumu zorunluluk hali kapsamında değerlendirilemez. Organ veya doku alımının yasal mevzuata uygun olduğunu göstermek amacıyla düzenlenen sahte evraklar ile hekimin kandırılması halinde, ceset üzerinde müdahale gerçekleştiren hekim TCK'nın 30. maddesinin 1. fıkrası uyarınca fiili kasten işlememesi sebebiyle hatasından yararlanacaktır. Hekimi tehdit etmek suretiyle organ nakletme eylemini gerçekleştirmesine sebebiyet veren hasta yakını dolayı fail olarak sorumlu tutulacak olup hekimin kusurluluğu TCK'nın 28'inci maddesi gereği ortadan kalkacaktır. Hekimin organı nakletmemesi halinde hastanın hayatını kaybetmesi muhakkak ise ve hastanın kurtarılması için başka bir yol bulunmuyor ise hekimin gerçekleştirdiği fiil TCK'nın 25. maddesinin 2. fıkrası uyarınca değerlendirilecek ve gerekli şartları sağladığı durumda sorumluluğu doğmayacaktır. Ayrıca alıcı ve verici arasında gerçekleştirilecek organ veya doku naklinde hekimin yalnızca alıcıya yapılan nakil aşamasında bulunması ve organ veya dokunun hukuka aykırı bir şekilde elde edildiğini öğrendiğinde nakil işlemini gerçekleştirmemesi halinde alıcının yaşam hakkının

[55] ibid, 227.

tehlikeye girmesi mevzubahis ise yetkili makamlar tarafından suçun öğrenilmesinden önce hekim tarafından fiilin bildirilmesi durumunda zorunluluk halinden faydalanabileceği savunulmuştur.[56] Kanaatimizce yaşam hakkının en temel hak olması sebebiyle hekimin bu hakkı korumak maksadıyla gerçekleştirdiği fiiller yönünden sorumluluğunun doğmaması uygundur. Zira nihai aşamaya dek esaslı bir yanılgı içerisinde bulunan hekim, eylemin suç teşkil ettiğini öğrense dahi ağır ve muhakkak tehlike karşısında üçüncü kişinin yaşamını kurtarmalıdır.

Fiilin üzerinde işlendiği kişinin ölü olması halinde TCK m. 91/2'nde haksız tahrik hükümlerinin uygulanması mümkün değildir. Hekimin işlediği fiilin esaslı unsurları konusunda hataya düşmesi halinde TCK'nın 30. maddesi gereği kusurluluğu kabul edilemeyecektir. [57] Örneğin, hukuka aykırı bir yolla elde edilen korneanın hukuka uygun rıza ile bağışlandığını düşünen ve bu kapsamda gerçekleştirdiği nakil işleminin doku ticareti kapsamına girdiğini bilmeyen hekim TCK m. 30/1 gereği hataya düştüğünden kastı ortadan kalkacaktır. Bu çerçevede suçun kanuni tanımındaki maddi unsurlarında hataya düşülmesi halinde kaçınılmaz bir hatanın mevcudiyetinden bahsedilmesi gerekmemektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki hekim, başhekimden aldığı emrin suç teşkil ettiğini biliyorsa ve buna rağmen emrin gereğini yerine getirmiş ise kusurluluk hali ortadan kalkmayacaktır. Zira hekimin bu yönde esaslı yanılgıya düşmüş olması hariç olmak üzere suç teşkil eden fiil hiçbir surette yerine getirilmez.

7. SONUÇ

Birçok hastalığın günümüz tıp bilimi kapsamında başka bir tedavi yöntemi olmaması sebebiyle organ ve doku nakli işlemine başvurulabilmektedir. Dünyada kabul görmüş olan bir tıbbi yöntem olması sebebiyle olumlu sonuçları gittikçe artmaktadır. Ancak nakil işlemlerinin artmasının yanı sıra organ ve doku bekleyen hasta sayısında da artış yaşanmaktadır. Hastalar yeterli sayıda bağış olmaması sebebiyle organ sırası beklerken vefat edebilmektedirler. Bu sebeple de organ ve doku naklinde yaşanan hukuki ve etik sorunlar da önemli hale gelmektedir. Nakil işlemlerinde artış olması, her işlemin hukuka uygun olduğu anlamına gelmez. Zira nakil işlemi sıkı şartlara tabi tutulmuş ve kişilik haklarını doğrudan etkileyecek bir alan olması sebebiyle cezai müeyyideler öngörülmüştür. Hukuka aykırı bir şekilde gerçekleştirilmiş organ veya doku nakli TCK m. 91'de şartları taşıdığı durumda organ veya doku ticareti suçlarını teşkil edecektir. Bu tür suçlara eğilimi azaltabilmek için insanlar nakil hakkında bilgilendirilmeli ve organ bağışlarının artması sağlanmalıdır. Kanun gereği organ ve dokunun bedel karşılığı alınıp satılmasının yasaklanması ile yaşanabilecek suistimallerin önüne geçilmiştir.

Suçun özgü suç olup olmadığı öğretide farklı görüşler çerçevesinde tartışılmıştır. Suçu, özgü suç kapsamında kabul ettiğimiz takdirde suç tipi cezalandırılabilirlik yönünden daralacaktır. Zira hekimlik mesleğini icra etmeyen kimsenin suç kapsamında cezalandırılamayacak olması hakkaniyet ilkesine uygun düşmemektedir. Organ veya doku nakline ilişkin işlemlerin gerçekleştirilmesi için gerekli bilgi ve teçhizatı yasal olmayan yollarla edinmiş olan kimselerin veya hekimlik mesleğini icra etmeye ehil olmayan öğrencilerin bu tür

[56] Sinan Altunç vd, (n 32) 300.
[57] Hakan A. Yavuz, 'Türk Ceza Hukukunda Haksızlık Hatası (TCK m. 30/4) (Teoride ve Güncel Yargıtay Uygulamasında)' (2021) 12(46) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 201, 213.

bir tıbbi bilgiye sahip olsalar dahi suç kapsamı çerçevesinde sorumlu tutulamayacak olmaları neticesine ulaşılacaktır. Bu sebeple suçun özgü suç kapsamında kabul edilmesi kanaatimizce uygun değildir. Hekimlik mesleğini icra eden kişilerin yükümlülükleri sebebiyle nitelikli hal çerçevesinde daha ağır cezai müeyyideler kapsamında yargılanmaları için TCK'da yeni düzenlemelere yer verilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

Nakil işleminin organ veya doku ticareti suçları kapsamında kabul edilebilmesi için hekimin organ veya doku nakli yapmış olması gerektiğinden, 2238 sayılı ODNHK ve 5237 sayılı TCK kapsamında organ ve doku kavramlarının tanımlarının yapılmamış olması, insan bedeninde bulunan hangi bölümlerin organ veya doku kapsamında nitelendirileceğine ilişkin tartışmalara sebebiyet verebilmektedir. Organ veya doku kavramlarına ilişkin nitelendirilmenin veya ayrımın yapılabilmesi için bu kavramların tanımlarına özel kanun hükümleri çerçevesinde mevzuatımızda yer verilmesi, kavramları noktasında tereddütleri gidererek görüş farklılıklarını ortadan kaldıracak olup hukuki belirlilik ilkesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki TCK'nın 91. maddesinde, suçun konusu bakımından organ nakli ve doku nakli kavramlarına ilişkin olmak üzere farklı cezai süreler öngörülmüştür. Ancak kanunda yer alan bu ayrımın nasıl sağlanacağına ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamış olması öğretide ve uygulamada tartışmalara sebebiyet vermesi yönünden kanaatimizce uygun değildir.

Suç teşkil eden fiili işleyen hekimin nakil işlemi sırasında hem organ hem de doku alma fiilini işlemesi neticesinde cezalandırmanın nasıl yapılacağına ilişkin TCK 91. maddesinde herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla organ veya doku alma fiili açısından kanun koyucu farklı ceza süreleri öngörmüş olmasına rağmen her iki fiilin de işlenmesi halinde nasıl cezalandırılacağına dair düzenleme bulunmamasının uygun olmadığını düşünmekteyiz. Nitekim hekimin organ alma fiilinin yanında doku alma fiilini de işlemesi halinde daha hafif cezai müeyyide içeren doku alma fiili yönünden cezalandırılamayacağı, zira işlenen hukuka aykırı fiillerden daha ağır olanından sorumluluğunun doğacağı kabul edilmektedir. Kanuni düzenlemede bu yönde bir düzenlemenin bulunmaması sebebiyle suç teşkil eden fiili işleyen hekimin hakkaniyete uygun bir surette cezalandırılamamasına sebebiyet verilmektedir. Failin organ ve doku alma fiillerinin her ikisini de işlemesi halinin kanunda nitelikli hal olarak düzenlenmesi ve failin her iki fiil yönünden kısmen de olsa cezalandırılması kanaatimizce daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

Altunç, S. vd. Özel Ceza Hukuku Cilt II Kişilere Karşı Suçlar, On İki Levha Yayıncılık, 2017.

Aydın, Ç. K, 'Organ veya Doku Ticareti Suçu (TCK m. 91-93)' (2011) 69(1) Ankara Barosu Dergisi, 129-162.

Aydın, M, 'Organ ve Doku Nakli ve Organ ve Doku Naklinden Kaynaklanan Ceza Sorumluluğu' (2009) 1(1) Sağlık Hukuku Digestası, 209-276.

Aydın, M, Tıbbi Müdahale Olarak Organ ve Doku Nakli ve Ceza Sorumluluğu, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.

Ayiter, N, 'Şahsiyet Hakları Açısından Organ Nakli' (1968) 25(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 137-144.

Bayraktar, Ö, 'Organ ve Doku Nakli' (2010) 9(1-1) Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1297-1329.

Çiftcioğlu, C. T, 'Türk Ceza Kanununda Organ veya Doku Ticareti Suçu' (2015) 14(2) İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 107-146.

Gökcan, H.T, Tıbbi Müdahaleden Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk, Seçkin Yayıncılık, 2022.

Gökcen, A. & Balcı, M, 'Organ ve Doku Ticareti Suçları (TCK. m. 91-93)' (2013) 19(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 111-150.

Gökcen, A, 'Organ ve Doku Nakli Üzerine Düşünceler' (2000) 8(1-2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63-85.

Gürbüz, N, Biyotıp Hukukunda İnsan Onuru, On İki Levha Yayıncılık, 2014.

Hakeri, H, Tıp Ceza Hukuku, Seçkin Yayıncılık, 2024.

Hakan Hakeri, Tıp Hukuku Cilt I Genel Hükümler, Seçkin Yayıncılık, 2024.

Kaçar, Y, 'Organ veya Doku Ticareti Suçu (TCK 91/3)' (2021) 2(1) ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 50-88.

Kanıcı, M, Organ ve Doku Nakli Amaçlı Organ Temininde Yaşanan Zorluklar, Yasal Sıkıntılar, Bu kapsamda Ortaya Çıkan Suçlar, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Kara Kılıçarslan, S, Kişilik Hakkına Saldırıda Üstün Nitelikte Özel ve Kamusal Yarar, On İki Levha Yayıncılık, 2015.

Kızılarslan, H, 'Organ ve Doku Naklinin Hukuki Yapısı' (2010) 9(1) Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1003-1025.

Koca, M. & Üzülmez İ, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Adalet Yayınevi, 2023.

Koçak Süren, Ö, 'Organ ve Doku Naklinin Yasal ve Etik Açıdan İncelenmesi' (2007) 20(73) Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 174-195.

Negri, S, 'Transplant Ethics and the International Crime of Organ Trafficking' (2016) 16(2) International Criminal Law Review, 287-303.

Ömeroğlu, Ö, 'Organ ve Doku Ticareti Suçu' (2010) 5(42) Terazi Hukuk Dergisi, 57-72.

Salim Özdemir, 'Organ ve Doku Nakli ile İlgili Hukuki Gelişmeler' (1976) 2(1) Yargıtay Dergisi 103-111.

Öztürel, A, 'Organ Transplantasyonlarının Adli Tıp Yönleri' (1973) 30(1) Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, 457-492.

Parlak, Ş, 'Organ Bağışı ve Organ Naklinde Ortaya Çıkan Sorunlar' (2009) 22(83) Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 189-222.

Sengir, T, 'Organ Naklinin Doğurduğu Hukuki Meseleler' (1968) 59(11-12) Adalet Dergisi, 645-660.

Sert, G, Tıp Hukuku ve Etiği Derslerine Giriş, Seçkin Yayıncılık, 2020.

Taneri G. & Kamışlı, G, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar, Seçkin Yayıncılık, 2018.

Terzioğlu, A, 'Organ Transplantasyonu ve Getirdiği Etik Sorunlar' (1993) 1(1) Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, 35-52.

Toroslu, N, 'Organ Aktarma ve Cezai Sorumluluk' (1978) 35(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 91-118.

Uygur, A. B, 'Hekimin Kusurunun Değerlendirilmesi' (2019) 32(144) Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 355-381.

Yavuz, H. A, 'Türk Ceza Hukukunda Haksızlık Hatası (TCK m. 30/4) (Teoride ve Güncel Yargıtay Uygulamasında)' (2021) 12(46) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 201-254.

Yargıtay Kararı

Yargıtay 13. HD, 14500/24014, 21.12.2016 (Erişim Tarihi: 21.09.2024, https://karararama.yargitay.gov.tr/)

İnternet Kaynakları

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 22.09.2024)

https://karararama.yargitay.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 21.09.2024)

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YEREL SPOR POLİTİKALARI: TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Zekeriya PALA

İzmir Demokrasi Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans

zekeriyapalareis@gmail.com 0009-0006-2389-6462

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin (AB) spor politikalarında benimsenen yerelleşme (desantralizasyon) anlayışı ile Türkiye'nin spor yönetim yapısı arasındaki farklılıkları analiz etmeyi amaçlamaktadır. AB, özellikle Lizbon Antlaşması'nın 165. maddesi ve 2007 Beyaz Kitap ile sporu sosyal içerme, toplumsal bütünleşme ve aktif vatandaşlık gibi alanlarda önemli bir kamu politikası aracı olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda, spor hizmetlerinin büyük ölçüde yerel yönetimler aracılığıyla yürütüldüğü AB modeli, *"yerindenlik"* (subsidiarite) ilkesine dayanmaktadır. Oysa Türkiye'de spor politikaları hâlen merkeziyetçi bir yapı altında şekillenmekte olup, yerel yönetimlerin rolü sınırlıdır. Bu noktadan hareketle araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır: *"AB'deki yerel spor politikaları Türkiye'deki merkezi yapıya kıyasla nasıl farklılaşmakta?"* Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde doküman analizi tekniği kullanılarak, AB politika belgeleri ile Türkiye'deki mevcut düzenlemeler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma, Türkiye'nin yerel spor yönetimi alanında Avrupa normları karşısında yaşadığı yapısal ve yönetsel dönüşümleri değerlendirmektedir. Yerel yönetimlerin spora dair karar alma süreçlerine dahil edilmesi, demokrasinin yaygınlaştırılmasına da katkı sunmaktadır. Ayrıca, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması ve Spor Genel Müdürlüğü'nün kurulması, merkezi yapının koordinasyon işleviyle sınırlı kalmasını sağlayarak yerelleşmeye kapı aralamıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin spor alanında Avrupa normlarına uyum sağlamak için daha kapsayıcı ve yerel odaklı bir yönetişim modeli benimsemesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin yetkilendirilmesi, AB'ye uyumu kolaylaştırmanın yanı sıra, demokrasinin tabana yayılmasına ve hizmetlerin daha verimli yürütülmesine de fayda sağlayacaktır çünkü vatandaş ile doğrudan temasta bulunan yerel yönetimlerin merkezi bürokrasinin kırtasiyeciliğine takılarak hantallaşması etkin ve otonom projelerin ivedi bir biçimde yürütülmesine mânidir.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Yönetim, Avrupa Birliği, Spor, Politika

LOCAL SPORTS POLICIES IN THE EUROPEAN UNION: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH TURKEY

Zekeriya PALA

Izmir Democracy University

MA in Political Science and Public Administration

zekeriyapalareis@gmail.com - 0009-0006-2389-6462

ABSTRACT

This study aims to analyze the differences between the European Union's (EU) decentralized approach to sports policy and Turkey's centrally structured sports governance system. The EU, particularly through Article 165 of the Lisbon Treaty and the 2007 White Paper on Sport, identifies sport as an important tool for social inclusion, community integration, and active citizenship. In this context, the EU model—based on the principle of subsidiarity—delegates most sport-related responsibilities to local governments. Conversely, Turkey's sports policy remains highly centralized, limiting the role of local authorities. This research seeks to answer the core question: How do local sports policies in the EU differ from Turkey's centralized model? Within the framework of qualitative research, a comparative document analysis method was employed, drawing from official EU policy texts and national regulations in Turkey. The findings reveal that while Turkey has undergone structural and administrative changes in line with EU norms, a comprehensive transition toward localized governance remains incomplete. The inclusion of local governments in sports decision-making processes not only strengthens democratic participation but also improves service delivery. Reforms such as the restructuring of the Ministry of Youth and Sports and the establishment of the General Directorate of Sports have partially opened the way for decentralization by redefining the central authority's role as a coordinator. The study concludes that empowering local authorities would not only facilitate EU compliance but also contribute significantly to democratic consolidation and administrative efficiency—especially in overcoming bureaucratic inertia and ensuring the rapid implementation of grassroots initiatives.

Keywords: Municipality, Governance, European Union, Sport, Policy

1. GİRİŞ

Günümüzde spor politikaları, yalnızca fiziksel sağlık ya da bireysel gelişim aracı olarak değil, toplumsal bütünleşme, demokratikleşme ve yönetişim reformları açısından da stratejik bir politika alanı olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği (AB), özellikle Lizbon Antlaşması'nın 165. maddesi ve 2007 tarihli Beyaz Kitap'ta sporu sosyal içerme ve aktif vatandaşlığı destekleyen bir araç olarak tanımlamış ve bu bağlamda sporun yönetimini büyük ölçüde yerel yönetimlere devreden bir model benimsemiştir. "Yerindenlik" (subsidiarity) ilkesine dayanan bu yapı, sporda çok düzeyli yönetişimi ve demokratik katılımı teşvik etmektedir.

AB'nin bu yaklaşımı, sporun sosyal fayda üretme kapasitesini artırmakta, toplumsal gruplar arasındaki etkileşimi teşvik etmekte ve bireylerin yönetişim süreçlerine katılımını sağlamaktadır. Öte yandan, Türkiye'de spor politikaları uzun süre merkeziyetçi bir yapı içinde yürütülmüş; ancak 2000'li yıllarda AB'ye uyum sürecinin etkisiyle sınırlı da olsa yerelleşme yönünde bazı adımlar atılmıştır. Bu süreçte hem yasal düzenlemeler hem de kurumsal yapıların dönüşümü dikkat çekmiştir. Ancak uygulamada karşılaşılan yapısal sorunlar ve yönetişim eksiklikleri, bu dönüşümün sınırlı kalmasına yol açmıştır. Bu çalışma, söz konusu yapısal ve işlevsel farklılıkları ortaya koyarak, Türkiye'nin spor yönetimi pratiğinde karşı karşıya kaldığı zorlukları ve fırsatları analiz etmeyi amaçlamaktadır.

2. UYGULAMALAR & ANALİZ

Avrupa Birliği'nin spor politikaları ile Türkiye'deki mevcut yapının kıyaslanmasında yalnızca mevzuat düzeyinde bir okuma yapmak yeterli değildir. Gerçek farklılıklar, bu politikaların sahada ne şekilde uygulandığında ve hangi aktörler tarafından yürütüldüğünde kendini göstermektedir. AB'de sporun yönetişim modeli, merkezi otoritelerin belirlediği çerçeveler dahilinde yerel idarelerin geniş yetki ve sorumluluklar üstlenmesine dayanırken; Türkiye'de bu durum çoğunlukla merkezi idarenin denetiminde ve eşgüdümünde şekillenmiştir. Bu ayrışma, yerel yönetimlerin karar alma süreçlerindeki ağırlığından, sporun toplumsal işlevine verilen öneme kadar pek çok parametre üzerinden değerlendirilebilir. AB'nin normatif belgelerinde "aktif vatandaşlık" ve "toplumsal içerme" gibi kavramlarla desteklenen spor politikaları, yerel düzeyde demokratik katılımı teşvik eden bir yapı ortaya koyarken; Türkiye'de benzer hedefler zaman zaman dile getirilse de yapısal düzeydeki uygulamalar, henüz bu normlara bütünüyle yaklaşamamıştır. Aşağıdaki alt başlıklarda, söz konusu farkların yönetim anlayışı, aktör katılımı ve karar süreçleri üzerinden detaylı biçimde ele alınması amaçlanmaktadır.

2.1. Avrupa Birliği'nde Spor Politikalarının Yerelleşme Eğilimi

Avrupa Birliği, sporun sadece bireysel bir etkinlik değil, aynı zamanda toplumsal fayda yaratan kamusal bir alan olduğu anlayışıyla hareket etmektedir. Bu anlayış doğrultusunda, Lizbon Antlaşması'nın 165. maddesi AB'nin spor alanındaki rolünü çerçevelendirmiş; sporu

toplumsal uyumu teşvik eden, ayrımcılığı azaltan ve sağlıklı yaşamı destekleyen bir araç olarak görmüştür. Bu politika çerçevesi, 2007 tarihli Beyaz Kitap ile daha da somutlaşmış ve sporun yerel yönetimler aracılığıyla yürütülmesi tavsiye edilmiştir (European Commission, 2007).

AB'nin yerindenlik ilkesine dayalı yapısında, spor politikalarının planlanması ve uygulanması büyük ölçüde belediyeler, yerel meclisler ve bölgesel yönetimler gibi vatandaşlara en yakın birimler tarafından gerçekleştirilir. Bu durum, yerel ihtiyaçlara göre özelleşmiş politikaların geliştirilmesini sağlamakta ve yönetişim süreçlerine doğrudan katılımı teşvik etmektedir. Ayrıca AB projeleri kapsamında sporun sosyal içerme, engelli bireylerin topluma entegrasyonu ve gençlik politikalarıyla bütünleşmesi gibi hedefler de yerel aktörler aracılığıyla hayata geçirilmektedir (Henry & Ko, 2014).

2.2. Türkiye'de Spor Yönetiminde Merkeziyetçilikten Yerelleşmeye Geçiş Süreci

Türkiye'de spor yönetimi, uzun süre merkezi bir yapı içinde Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın kontrolünde yürütülmüştür. Bakanlık, spor politikalarının belirlenmesi, bütçelerin dağıtılması, spor kulüplerinin denetlenmesi ve altyapı yatırımlarının planlanması gibi konularda merkezi otorite olarak etkin rol oynamıştır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin etkisiyle merkeziyetçi yapı sorgulanmaya başlanmış ve yerelleşme yönünde bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Karagöz, 2021).

2011 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması, Spor Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve belediyelere sportif projeler için destek sağlanması gibi adımlar, bu dönüşümün somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Belediyelerin, spor tesisi inşası, amatör spor kulüplerine destek ve mahalle düzeyinde gençlik projeleri üretme gibi alanlardaki etkinliği artmıştır. Ancak, bu gelişmelere rağmen Türkiye'de spor yönetiminin genel çerçevesi hâlâ merkeziyetçi anlayışla şekillenmektedir. Yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine gerçek anlamda katılımı sınırlı olup, mali ve idari özerklikleri yetersizdir (Kıran, 2022).

Özellikle kırsal bölgelerde spor altyapısının geliştirilmesinde yerel yönetimlerin kapasite eksiklikleri, merkezi desteğe olan bağımlılığı artırmaktadır. Ayrıca, yerel düzeydeki karar alma süreçlerinin siyasi iradeye sıkı bağlılığı, özerk ve demokratik yönetişim uygulamalarının gelişmesini engellemektedir. Bu durum, AB normlarıyla uyumlu bir yerel spor politikası oluşturulmasını zorlaştırmakta ve katılımcı yönetişim anlayışının tam anlamıyla hayata geçirilmesini sınırlamaktadır.

Spor hizmetlerinin büyük ölçüde merkezi yönetim tarafından yürütülmesi, yerel yönetimlerin bağımsız hareket etmesini ve hızlı karar almasını engellemektedir. Bu durum, yerel halkın ihtiyaçlarına uygun ve zamanında hizmet sunumunu zorlaştırmaktadır. Bazı belediyelerin kısıtlı kaynaklar ve finansal imkanlar nedeniyle, elit spor ve performans sporcularına yapılan büyük harcamalara rağmen, tesislerin halka ulaşmaması ve yaygın spor altyapısının geliştirilmemesi sorunu bulunmaktadır. Bu da toplum geneline hizmet götürmede büyük bir engel teşkil etmektedir. Yerel yönetimlerin spor alanında uzun vadeli ve kalıcı politikalarının bulunmaması ve yönetmeliklerin yetersizliği, sürdürülebilir spor hizmetleri sunulmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, spor hizmetlerinin yerel düzeyde planlanması ve koordine edilmesinde sorunlar yaşanmaktadır. Spor uzmanlarının yerel yönetimlerde istihdam

edilmemesi veya yeterli sayıda olmaması, spor politikalarının etkin uygulanmasını engellemektedir. Bu da yerel halkın spor hizmetlerinden yeterince faydalanamamasına neden olmaktadır. Bazı belediyelerin yüksek maliyetli spor yatırımlarını, siyasi rant veya popülarite amacıyla gerçekleştirmesi, ama bunun halka ulaşımını artırmaması da önemli bir sorundur. (Özen et al., 2012)

Özetle, merkeziyetçi yapı, finansal ve altyapısal eksiklikler, politikaların yetersizliği ve uzman personel ihtiyacı, Türkiye'de yerel yönetimlerin spor politikalarını uygulamada karşılaştığı en önemli zorluklar olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Yerel Spor Politikalarında İyi Yönetişim Yaklaşımları

Avrupa Birliği spor politikalarında yerelleşme yalnızca yapısal bir değişim değil, aynı zamanda yönetişim ilkeleri çerçevesinde şekillenen bir anlayıştır. Bu bağlamda, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık ve etkililik gibi temel ilkeler doğrultusunda yerel yönetimlerin spor alanındaki rolü giderek önem kazanmıştır. Özellikle iyi yönetişim ilkeleri, spor hizmetlerinin sadece fiziksel altyapı yatırımlarıyla sınırlı kalmaması, aynı zamanda sosyal eşitlik, kapsayıcılık ve vatandaş memnuniyetini önceleyen politikalarla bütünleşmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

EFT0025 kodlu TÜSEF raporu da bu kapsamda yerel yönetimlerin spor politikalarında daha stratejik bir konuma evrilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Raporda, spor politikalarının yerel düzeyde başarıya ulaşabilmesi için ihtiyaç analizlerinin sistematik biçimde yapılması, hedef grupların etkin biçimde tanımlanması ve performans göstergeleriyle uygulamaların izlenmesi gerektiği belirtilmektedir (TÜSEF, 2023, s. 11). Ayrıca, yerel yönetimlerin spor politikalarına dair karar alma süreçlerinde farklı toplumsal kesimlerin katılımını öncelemesi ve bu sürecin şeffaflık ilkesine uygun biçimde yürütülmesi gerektiği önerilmektedir.

Bu yaklaşım, Türkiye'de spor politikalarının yönetişim odaklı bir biçimde yeniden yapılandırılması gerekliliğini gündeme getirmektedir. Merkezden yönetilen ve çoğu zaman siyasi iradeye dayalı karar alma süreci yerine, yerel düzeyde planlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerinin kurumsallaştırılması, kamu yönetimi reformu açısından da kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, iyi yönetişim ilkelerinin spor politikalarına entegre edilmesi, hem hizmet kalitesini artıracak hem de demokratikleşme süreçlerini güçlendirecektir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Yapılan karşılaştırmalı analiz, Avrupa Birliği ile Türkiye'nin spor yönetim modelleri arasında önemli yapısal ve yönetsel farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. AB'de spor politikaları, sosyal kapsayıcılık ve demokratik katılımı önceleyen, yerel aktörleri sürecin merkezine yerleştiren bir anlayışla yürütülmektedir. Yerel yönetimlerin politika üretiminde aktif rol üstlenmesi, kamu hizmetlerinin yerel ihtiyaçlara göre şekillenmesini kolaylaştırmaktadır. Türkiye'de ise son yıllarda yapılan reformlara rağmen, spor politikalarının uygulanmasında

merkezi yönetim ağırlığını korumaktadır. Yerel yönetimler, hâlen sınırlı yetkilerle hareket etmekte, politika geliştirme ve uygulama kapasiteleri çeşitli sebeplerle kısıtlı kalmaktadır.

TÜSEF raporunun da ortaya koyduğu üzere, Türkiye'de yerel spor politikalarında iyi yönetişim ilkelerinin uygulanmaması, hizmet kalitesinin düşmesine ve vatandaş memnuniyetinin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Katılımcı planlama, şeffaf bütçe kullanımı ve hedef odaklı performans değerlendirme gibi unsurların eksikliği, Türkiye'nin AB normlarına tam uyumunu engelleyen başlıca etkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir (TÜSEF, 2023).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışma, AB'nin yerelleşmiş spor politikaları ile Türkiye'nin merkeziyetçi yapısı arasındaki farkları değerlendirmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, Türkiye'nin AB ile spor politikaları alanında yapısal uyum sağlamak için yerel yönetimleri daha fazla yetkilendirmesi gerektiğini göstermektedir. Sporun, toplumsal bütünleşme ve aktif vatandaşlık gibi sosyal hedeflere ulaşmada etkili bir araç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu alanın yalnızca merkezi otoritenin değil, yerel yönetimlerin de sorumluluğunda olması gerektiği anlaşılmaktadır.

TÜSEF raporundan elde edilen bulgular, yerel düzeyde spor politikalarının sadece altyapı yatırımıyla sınırlı olmaması, aynı zamanda sosyal politikalarla entegre biçimde yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. Bu, yönetişim kalitesinin artması ve demokratik katılımın güçlenmesi açısından önem taşımaktadır. Türkiye'nin mevcut durumu, yerel yönetimlere daha fazla sorumluluk devredilmesi, merkezi idarenin ise eşgüdüm ve denetim rolüyle sınırlandırılması yönünde bir dönüşüm ihtiyacına işaret etmektedir. Böylece hem Avrupa normlarına uyum sağlanabilecek hem de kamu hizmetlerinin vatandaşlara daha etkin ulaştırılması mümkün olacaktır. Bu dönüşümün sağlanması, aynı zamanda sporu bir "kamusal değer" olarak konumlandırmanın da önünü açacaktır.

KAYNAKÇA

Akman, E. (2021). Avrupa Birliği'nin Spor Politikaları ve Türkiye'nin Uyum Süreci. Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi, 6(3), 21–39.

Aydın, M. (2018). Avrupa Birliği Spor Politikaları ve Türkiye'de Yerelleşme. Spor ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 5(1), 43–61.

Erdoğan, M. (2022). Avrupa Birliği'nde Sporun Yönetişimi ve Türkiye'deki Uyum Süreci. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 8(2), 55–70.

European Commission. (2007). White Paper on Sport. https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0391:FIN:EN:PDF (Erişim tarihi: 10.06.2025)

Europarl. (2021). The role of sport in European Union cohesion policy. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690701/EPRS_BRI(2021)690701_EN.pdf (Erişim tarihi: 10.06.2025)

Gençer, A. (2022). Türkiye'de spor politikalarının yerelleşme eğilimleri: Bir yönetişim perspektifi. Yerel Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(1), 78–98.

Güler, E., & Yaman, M. (2023). Türkiye'de yerel yönetimler çerçevesinde spor politikalarının değerlendirilmesi. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 15(28), 40-56. https://doi.org/10.38155/ksbd.1252523-2958420

Gümüş, M. ve Özdemir, A. (2017). Avrupa Birliği Spor Politikaları: Sporun Avrupa Toplumundaki Rolü. Spor Bilimleri Dergisi, 28(2), 45–60.

Henry, I., & Ko, L.-M. (2014). Routledge Handbook of Sport Policy. Routledge.

İnci, H., Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Spora Katkıları ve Spor Politikalarının Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2011.

Karagöz, M. (2021). Türkiye'de Spor Yönetiminin Değişimi ve Yerelleşme Süreci. Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(2), 123–137.

Kıran, A. (2022). Yerel Yönetimlerde Spor Hizmetlerinin Yönetimi. Yerel Yönetim ve Spor Dergisi, 4(1), 65–81.

Koç, Y. (2019). Yerel Yönetimlerin Spor Politikalarındaki Rolü: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE.

Özçelik, B. (2020). Türkiye'de Spor Politikalarında Desantralizasyon Eğilimleri. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE.

Özen, G., Koçak, F., Boran, F., Sunay, H., Gedikli, N. (2012). Türk Spor Yönetimindeki Mevcut Sorunlara İlişkin Akademisyenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 10(4), 107-116.

Özen, Ö., Demir, A., & Güler, F. (2012). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Spor Politikaları Üzerindeki Rolü. Yerel Yönetim Araştırmaları, 3(1), 45–58.

Şahin, T. (2021). AB Spor Politikalarında Yönetişim İlkesi ve Türkiye'deki Uygulama Sorunları. Spor Yönetimi ve Ekonomisi Dergisi, 9(1), 12–29.

TÜSEF (Türkiye Spor Eğitim Forumu). (2023). Yerel Yönetimlerde Spor Hizmetlerinin Planlanması ve Değerlendirilmesi Raporu (EFT0025). https://tusef.gov.tr/raporlar/EFT0025.pdf (Erişim tarihi: 10.06.2025)

TÜRKİYE'DE AFGAN VE SURİYELİ GÖÇMENLERE YÖNELİK KAMU HARCAMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Prof. Dr. Erhan GÜMÜŞ[1]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
erhang@comu.edu.tr - 0000-0002-5113-1006

Doktorant Mehmet Mert GÜLER[2]
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
mertguler41@outlook.com - 0009-0005-8296-0017

ÖZET

Türkiye, son on yılda art arda yaşanan krizlerle birlikte dünyanın en fazla göçmen barındıran ülkelerinden biri hâline gelmiştir. Bu süreçte, geçici koruma statüsü altında kabul edilen Suriyeliler ve düzensiz göçle ülkeye giriş yapan Afganlar, kamu yönetiminin sosyal politika üretimi ve hizmet sunumu alanlarında ciddi bir baskı oluşturmuştur. Bu çalışma, iki göçmen grubuna yönelik kamu harcamalarının tür, kapsam ve yönetsel kapasite üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmektedir. Suriyeliler için yürürlüğe konan geçici koruma rejimi, merkezi idarenin yanı sıra yerel yönetimlerin de doğrudan dahil olduğu organize bir kamu hizmeti yapısını beraberinde getirmiştir. Buna karşılık, Afgan göçmenler büyük ölçüde düzensiz ve bireysel başvuru yoluyla Türkiye'ye ulaştıkları için bu gruba sunulan hizmetlerde hem kurumsal hem de hukuki olarak daha parçalı bir yapı söz konusudur. Çalışmada, sosyal yardımlar, sağlık, eğitim, barınma ve güvenlik hizmetlerine ilişkin harcama kalemleri; AFAD, Göç İdaresi, yerel yönetimler ve uluslararası fonların katkısı ile şekillenen kamu hizmeti mekanizmaları kapsamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede, iki göçmen grubuna yönelik kamu harcamalarının sadece mali boyutu değil, aynı zamanda hizmet eşitsizlikleri, yönetsel kapasite üzerindeki etkileri ve mevzuat farklılıkları üzerinden yaratılan idari yük de değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de göçmenlere yönelik kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği, eşitliği ve kurumsal uyum düzeyinin yeniden ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afgan Göçü, Suriye Göçü, Kamu Harcamaları

1. Giriş

Türkiye, 21. yüzyılın en büyük kitlesel göç hareketlerinden birine ev sahipliği yapmıştır. Özellikle 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ve 2021 sonrası Afganistan'daki siyasi gelişmeler bu süreci daha da derinleştirmiştir. Suriyeli göçmenler, geçici koruma statüsü kapsamında kapsamlı bir kamu hizmetine dahil edilirken; Afgan göçmenler çoğunlukla düzensiz göç statüsünde kalmış ve kamusal hizmetlere erişimleri sınırlı kalmıştır. Bu durum, her iki grubun kamu kaynaklarından faydalanma biçimlerinde önemli farklılıklar yaratmış ve devletin harcama politikalarında birtakım zorluklar oluşturmuştur.

Bu bildiri, Türkiye'de Suriyeli ve Afgan göçmenlere yönelik kamu harcamalarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, söz konusu iki göçmen grubuna ilişkin harcama kalemlerini sağlık, eğitim, barınma, sosyal yardım ve güvenlik gibi temel hizmet alanları üzerinden analiz etmek; bu harcamaların hem nicel hem de nitel boyutlarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede, ilgili bakanlıkların bütçe raporları, Afet ve Acil Durum Müdürlüğü raporları, İçişleri Bakanlığı raporları, Göç İdaresi Başkanlığı verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistikleri ve uluslararası kuruluşların (UNHCR, IOM, WFP vb.) değerlendirme raporları temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, akademik literatürdeki güncel çalışmalar da analiz sürecine entegre edilmiştir.

Karşılaştırmalı yöntemle hazırlanan bu çalışma, sadece mevcut kamu harcamalarının düzeyini değil, aynı zamanda bu harcamaların arkasındaki kurumsal yapıları, hukuki çerçeveyi ve göç yönetimi süreçlerini de analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece Türkiye'nin farklı göçmen gruplarına yönelik politikalarında ortaya çıkan harcama dağılımı, planlama farklılıkları ve uygulama sonuçları hakkında daha derinlikli bir değerlendirme sunulmaktadır.

2. Toplam Kamu Harcamalarının Genel Görünümü

Türkiye Cumhuriyeti, 2011’de Suriye’deki iç savaşın başlamasıyla birlikte dünyada en fazla mülteciyi barındıran ülke olmuş hemen akabinde de Afganistan üzerinden gelen kitlesel göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır (TBMM, 2023). Türkiye’nin Suriye’den gelen mültecilere yönelik yaptığı kamu harcamaları hem ulusal hem de uluslararası platformlarda çok büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye’nin statü olarak her iki grubu farklı değerlendirmesi harcamaları da etkilemiştir. Türkiye’nin 1951’de Cenevre Sözleşmesi’ni çekinceleri olarak imzalayarak sadece Avrupa üzerinden gelenlere “mülteci” statüsü vereceğini (İçduygu ve Karadağ, 2021); diğer ülkelerden gelenlere de “ikincil koruma” veya “şartlı mülteci” statüsü vereceğini belirtmiştir (Leghtas ve Jessica, 2018). 2011’den sonra karmaşık hale gelen göç sürecini düzenlenmesi için 2013’te de 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nu çıkartılmış ve bu yasa 2014 senesinde yürürlüğe girmiştir (Yılmaz ve Baykal, 2020).

Diğer devletlerde mülteciler, uluslararası insani yardım kuruluşlarının koordinasyonundaki kamplarda kalırken; bu noktada Türkiye, “kamp-dışı” ve devlet finansmanlı bir yaklaşım yürütmüştür (Worldbank, 2017). Devletin resmi kayıtlarına göre 2011 yılından 2017 yılının

sonuna kadar Suriyeli sığınmacılar için gerçekleştirilen toplam kamu harcamalarının maliyeti 84,88 milyar TL'dir (Anadolu Ajansı, 2018). Bu miktar; merkezi hükümet, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler tarafından yürütülen gıda, altyapı, eğitim, sağlık ve barınma gibi diğer unsurları da kapsamaktadır. Kamuoyunda yaygın bir şekilde dile getirilen "40 milyar dolar" minvalindeki rakamların ise tahmini değerler olduğu düşünülmekte ve yayınlanan raporlarda yahut verilerde bu rakam tam olarak doğrulanamamaktadır (Sendika, 2019). Fakat Türkiye'nin bu süreçte milyarlarca dolar kamu harcaması bir gerçektir. Örnek olarak 2016 yılında Türkiye bütçesinden 12 milyar dolar harcarken; gelen dış destek sadece 512 milyon dolar bandında kalmıştır (Çavuşoğlu, 2016). Ancak 2016'dan hemen sonra Avrupa Birliği'nin sağladığı fonlarda artış meydana gelmiş ve bağışlar da yükselmiş olsa da yine bu kaynakların tutarı en fazla 8 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır (Erdoğan, 2021). Yerel yönetimlerin de gerek mevzuatlarındaki bazı belirsizlikler ve finansal açıdan yeteri kadar yüksek kapasiteye sahip olmamasına ek olarak toplumsal baskılar gibi nedenlerle birlikte bu konudaki etkileri de sınırlı kalmıştır (Aksoy ve İvrendi, 2022). Dolayısıyla göçmenlere yönelik yapılan bu harcamaların yükü, ağırlıklı olarak merkezi yönetimin bütçesine kalmıştır.

Kamu harcamaları, göç sürecinin başlarında sınır illerde kurulan geçici barınma merkezlerine yoğunlaşmış fakat yapılan masraflara rağmen neredeyse Suriyelilerin çoğu bu kampların dışında yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, kanun gereği Suriyelilere geçici koruma statüsü vermiş ve sağlık-eğitim gibi hizmetleri sunmaya da başlamıştır. 2024 yılı bütçesinde ise uluslararası koruma kapsamında olanlara ve geçici koruma statüsündekilere tam 10,73 milyar dolar bir ödenek ayrılmış ve her ihtimale karşı da 3,6 milyar TL'lik de ek bir ödenek sağlanmıştır (Göç Vakfı, 2024). Afgan göçmenlerde ise durum ne yazık ki Suriyelilerde olduğundan çok daha farklıdır. Suriyelilere kıyasla daha düşük bir nüfus içermeleri yine koruma kapsamında olanların sayılarının çok daha düşük olması (228 bin), resmi kayıtlarının olmamasından dolayı çoğunluğunun kayıt dışı olarak yaşamını sürdürmesi nedeniyle bu gruba yönelik yapılan harcamalar Türkiye Cumhuriyeti'nin genel göç yönetimi bütçesi içerisinde yer almış ve oldukça sınırlı kalmıştır.

3. Sağlık Harcamaları

Türkiye, geçici koruma altına aldığı Suriyelilere 2013'ten itibaren geniş çaplı ve ücretsiz şekilde sağlık hizmetleri sunmuştur (Yalman ve Solmaz, 2025). Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan veriler incelendiğinde; toplam 29 ilde 185 adet Göçmen Sağlığı Merkezleri kurulmuş ve 4 bin civarında sağlık personeli gerek doktor gerekse hizmetli olarak entegrasyon eğitimleri neticesinde bu merkezlerde istihdam edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2022). Bu vesileyle birinci derece sağlık hizmetlerine erişim kolaylaşmış ve devam eden süreçte ileri düzeyde ihtiyaç durumunda Suriyeliler, Türk vatandaşları gibi hem üniversite hem de devlet hastanelerine erişebilmiştir (Mülteci-Der, 2020). Ayrıca Türkiye'de sağlık personeline takviyeler yapılarak Suriyeli sağlık çalışanları da ilerleyen süreçte istihdam edilmiş, onlar için eğitim programları oluşturulmuş, Türkiye'deki sağlık sistemi için bilgilendirme faaliyetleri yapılmıştır (Önder, 2019). Bu hizmetler, SGK'ya SGK primi ödenmeden Genel Sağlık Sigortası kapsamında karşılanmıştır (Europian Commission, 2021). Bu konu özelinde örnek vermek gerekirse; Sağlık Bakanlığı ile AFAD arasında yapılan bir protokole göre Suriyeli sığınmacılar

için sağlık ve ilaç faturaları AFAD'a doğrudan yönlendirilirken; Iraklı yahut başka sığınmacıların faturaları ise SGK'ya fatura edilmektedir (Sayım, 2017).

Yine Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı verilere göre 2011 ile 2022 yılları arasında Suriyelilere yaklaşık 97 milyon poliklinik hizmeti ve 3 milyonun üzerinde yataklı tedavi imkanı sunulmuş, 754 bin bebek dünyaya gelirken, 2,6 milyon da ameliyat Türkiye'deki sağlık tesislerinde gerçekleştirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2022). Suriyelere sağlanan merkezi yönetim destekli sağlık hizmetlerine ek olarak yerel yönetimler düzeyinde de hizmetler sağlanmıştır. Bu minvalde Gaziantep başta olmak üzere birçok ilde Suriyeliler için sağlık tesisleri açılmış; Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, kurduğu poliklinikler ve hastanelerle 27.318 Suriyeliye sağlık hizmeti vermiştir (Paksoy, 2016). Türkiye'nin, Suriyelilere yönelik yaptığı milyarlarca dolarlık harcamalarda en büyük paylardan biri sağlık harcamalarına ayrılmış; kamplarda kurulan sahra hastaneleri, koruyucu birtakım sağlık hizmetleri, tedavilerin giderleri gibi tüm masraflar doğrudan bütçeden karşılanmış ve AB'nin finansman desteğiyle her ne kadar bu yük hafifletilmeye çalışılmışsa da bu destekler hep sınırlı kalmıştır. Ayrıca AB ile ortak bir proje de yürütülmüştür. SIHHAT projesi adı verilen bu işbirliğinde; 2016-2020 döneminde 300 milyon euroluk bir hibe desteği sunulmuş, göçmen sağlığı merkezlerinin kurulmasında, mobil sağlık hizmetlerinin sunulmasında ve sağlıkta okuryazarlık gibi alanlarda faaliyetler gösterilmiştir (Küçük, 2020). Yine yerel yönetimler düzeyinde de dil ve meslek kursları açılmış, atık yönetimi su altyapı çalışmaları da yürütülmüştür (Makovsky, 2019). Bu verilerden özetle, Türkiye'nin harcadığı milyarlarca dolara rağmen uluslararası desteğin sınırlı kalması ne yazık ki devletin üzerindeki yükü oldukça artırmıştır.

Afgan mültecilere gelindiğinde ise durum oldukça farklıdır. Zira Türkiye'ye gelen Afganlar, yasal statü olarak ya "şartlı mülteci" ya da "uluslararası koruma başvurusu sahibi" konumunda bulunmaktadırlar. Bu statülerde bulunanlar, Suriyelilerin tam aksine herhangi bir korumanın kapsamında değillerdir ve sağlık hizmetleri söz konusu olduğunda erişimleri de oldukça kısıtlıdır. Eğer mülteciler uluslararası korunma başvurusu yapmışlarsa, kayıt tarihlerinden itibaren tam 1 yıl süreyle genel sağlık sigortası kapsamına alınmakta ve tüm giderleri de Göç İdaresi Başkanlığı'nın bütçesinden karşılanmaktadır (Karakaya ve Karaya, 2021). Bu bir yıllık süre dolduğunda da eğer özel bir sağlık hizmeti gereksinimine tabi değillerse veya koşulları sağlamıyorlarsa, GSS primlerini kendilerinin ödemesi gerekmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen bu katkı payları ödenmediği takdirde Afgan mülteciler, herhangi bir sağlık hizmetini alamamakta, SGK destekli ücretsiz tedavilerden yararlanamamaktadırlar (Europian Commission, 2020). Ülkede hiçbir yasal statüsü olmayan ve kaçak şekilde yaşamak zorunda olan Afganlar, eğer bir işte çalıştırılırlarsa kanuna göre tüm sağlık masraflarının karşılanma zorunluğu da işveren tarafından karşılanmak zorundadır (T.C Göç İdaresi Başkanlığı, 2021). 2018'de yapılan iç mevzuat değişikliği neticesinde, insan hakları gereği ülkede kaydı olmayan bu sığınmacılar için; acil durum, bulaşıcı hastalıklar gibi durumlar söz konusu olduğunda sağlık hizmetleri ücretsiz olarak verilmektedir (Mülteci-Der, 2020). Yasal bir statüye sahip olamamanın verdiği eksiklik, kayıt dışı yaşam sürdürmenin zorluğundan dolayı Afgan mülteciler ne yazık ki sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadır (Leghtas ve Thea, 2018). Bilhassa genç erkeklerin kayıt sürecine alınmamaları yahut randevu tarihlerinin çok geç

zamanlara verilmesi nedeniyle resmi sağlık sigortası kapsamına da girememektedirler (HRW, 2022). İlaveten engelli, kronik rahatsız, yaşlı olan Afganlar da yine sağlık hizmetlerine erişirken birtakım sorunlar yaşamaktadırlar (Asylum Research Centre, 2016). Bireylerin yanında aileler için de benzer durum söz konusudur.
Nihayetinde Afgan mültecilere yapılan sağlık alanındaki harcamaları Suriyelilere kıyasla daha çok zorunlu hallerde yahut insani gerekçelerle yapılan nispeten daha sınırlı harcamalardır. Ek olarak Afganların, Suriyelilerden daha az nüfusa sahip olmasının sağlık sistemine bindirdiği yük daha hafiftir. Yine de pek çok Afgan sığınmacı, kronik rahatsızlığı yahut acil bir durumu dahi olsa sağlık hizmetlerine erişmede bazı mağduriyetler yaşamaktadır.

4. Eğitim Harcamaları

2011'deki iç savaştan sonra Türkiye'ye kitlesel halde göç eden Suriyeli sığınmacıların eğitimine yönelik yapılan harcamalar, ağırlıklı olarak merkezi bütçe tarafından sağlanmış, AB, UNHCR ve UNICEF gibi uluslararası kurumlar da önemli fonlar tahsis etmiş olsa da çok fazla yeterli olmamıştır. Bu bağlamda MEB ve diğer ilgili kurumlar Suriyeli çocukların eğitimleri için birçok projeyi hayata geçirmiş buna karşılık Afgan göçmenlerin resmi geçici koruma statüleri olmadıkları için devletin programlarına dahil edilmemişlerdir. Suriyeli çocukların eğitimi de Geçici Eğitim Merkezleri'nde Arapça dilinde Türk müfredatıyla ve örgün sistem içinde de Türk eğitim sistemine göre iki yolla gerçekleşmektedir (Gençer, 2020). Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı verilerde 2016 yılında yaklaşık 310.000 Suriyeli çocuğun 62 bin devlet okulu ve 248 bin geçici eğitim merkezlerinde eğitim aldığı ve bu öğrenci sayısının 2022 yılının sonu itibarıyla 762.414 olduğu belirtilmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2023). Türkiye'deki Suriyeli çocuk nüfusu düşünüldüğünde, bu çocukların neredeyse tamamına yakınının eğitim hizmeti alabildiği ortaya çıkmaktadır. Yine günümüzde Suriyeli çocuklar, Türkiye'deki devlet okullarında eğitimlerini sürdürebilmektedir. Ayrıca Suriyeli çocuklara, Türkçeyi öğretmek ve dil desteği sağlamak için gönüllü eğitim merkezlerinde gönüllü öğretmenler eşliğinde eğitimler yürütülmüş ve bu eğitimlerin ödemesi de UNICEF tarafından karşılanmıştır (Anadolu Ajansı, 2019).

Suriyeli çocuklar için eğitim harcamaları kapsamında okullara da yatırımlar yapılmıştır. AFAD ve diğer uluslararası destekler neticesinde 70'den fazla okul binaları inşa edilerek, mevcut olan 150 okul da Suriyeli çocuklar için tahsis edilmiş yine STK ve belediye katkılarıyla 60 bina, geçici olarak okul haline getirilmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2023). 2018'de okul öncesi eğitim, sosyal uyum eğitimleri, Türkçe kursları ve mesleki eğitim amacıyla "Suriyeli Çocukların Eğitim Entegrasyonu Projesi II" oluşturulmuştur (PIKTES, 2017). Suriyeli sığınmacıların eğitimleri için Avrupa Birliği destekleri PIKTES 2 projesi kapsamında 400 milyon Euro kaynak sağlamış ve bundan da 100 milyon Euro kadar bir tutar, okullar için kullanılmıştır (Göç Günlüğü, 2025). Her ne kadar diğer harcama gruplarında uluslararası fon destekleri sınırlı hatta çok az düzeyde kalsa da eğitim konusunda oldukça büyük katkılar sunulmuştur. 2016-2017 yıllarında AB ve UNICEF ortaklığında; dezavantajlı aile durumu olması ve çocukların düzenli şekilde eğitime devam etmeleri kaydıyla "Şartlı Eğitim Yardımı" programı yürütülmüş, 84 milyon Euroluk bir nakit transferi sağlanmıştır (Akgül, 2019). "ŞEY" programı kapsamında AB tarafından son veriler ışığında Haziran 2020'de, 623.000'den fazla

Suriyeli çocuğa destek sağlanmıştır (Europian Comission, 2020). Bazı dönemlerde yine AB fonlarının ödenmelerinde birtakım aksaklıklar ve gecikmeler de yaşanmıştır (Gül, 2021). Ek olarak UNHCR ve GIZ gibi kuruluşlar da erken çocukluk eğitimi ve dil kursları gibi destekler sağlamıştır.

Afgan göçmenlerde ise durum ne yazık ki çok farklıdır. Türkiye'de herhangi bir yasal koruma kapsamına alınmadıkları için yürütülen neredeyse çoğu eğitim projesi Afganları kapsamamaktadır. 2023-2024 eğitim-öğretim yılında kayıtlı yabancı öğrenciler incelendiğinde 7.197'si Afganistan uyruklu olduğu tespit edilmiştir (Birgün, 2023). Afgan çocukların bu kadar az olmasının sebebi sadece eğitim olanaklarına erişim değildir. Afganistan'dan gelen göç kitlesinin demografik yapısı incelendiğinde çoğunluğun bekar yetişkin erkekler olduğu ve çocuklu ailelerin daha sınırlı olduğu tespit edilmiştir. 2021 yılında uluslararası koruma başvuruları incelendiğinde bunların %75'ini Afganlar oluşturmakta ve bunların önemli bir kısmını da refakatsiz geç erkekler oluşturmaktadır (HRW, 2022). Elbette buradaki asıl bir sorun Türkiye'de var olan Afgan çocukların büyük bir bölümünün ne yazık ki yardımlardan mahrum kalarak eğitim sisteminin dışında kalmasıdır. Okul çağında bulunan Afgan çocuklar, ülkedeki okullarda "yabancı öğrenci" statüsünde görülmekte, büyük finansal ve kültürel engellerle karşı karşıya kalmaktadır (Humanrights.gc, 2022). Yine bunlara ek olarak Suriyeli sığınmacılardakinin aksine uyum desteği, gönüllü eğitim programları, uluslararası destek projeleri, geçici eğitim merkezleri, uyumluluk programları, ŞEY, PIKTES gibi programlar ne yazık ki Afganlar için faaliyete geçmemiştir. Sadece bazı STK'lar ve belediyeler özelinde birtakım destek ve uyumluluk programları yürütülmüş ancak bunlar oldukça sınırlı kalarak genele yayılmamıştır. Afganların eğitim harcamaları için özel bir kalem ayrılmadığından dolayı doğrudan harcanan miktar takip edilememektedir.

5. Barınma ve Sosyal Yardım Harcamaları

Barınma konusunda Suriyeli sığınmacılara ve Afgan göçmenlere yönelik kamu harcamaları yine çok farklıdır. Türkiye, Suriye göçünün ilk zamanlarında AFAD'ın koordinasyonunda 26 mülteci kampı kurmuş, 2014 yılıyla birlikte de bu kamplarda 256 binden fazla Suriyeli barınmıştır (T.C. Göç İdaresi, 2020). Bu kamplar, lokasyon olarak çoğunlukla güneydoğu illerinde bulunmakta ve çadırkent-konteyner kent şeklinde inşa edilerek gıda, sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri ücretsiz şekilde sağlanmaktadır (AFAD, 2013). 2011-2014 yılları arasında geçici koruma kapsamında Suriyeli sığınmacılar için yapılan yardımlar 5 milyar dolara ulaşmış; sınır ötesinde yapılan yardımlar da buna eklendiğinde hem kamu hem sivil toplum harcamaları bu tutarın da üzerine çıkmıştır (Kap, 2014). Bu süreçte yapılan harcamalar ilk başta AFAD'ın 1-2 milyar liralık ödenekler ile sağlanmıştır. Ayrıca AB fonlarının desteklediği Acil Sosyal Güvenlik Ağı (ESSN) adıyla bilinen Kızılaykart/Sosyal Uyum Yardımı (SUY) gibi programlar ile göçmenlere nakdi destek verilmiştir (UNHCR, 2019). 2025 yılıyla birlikte de bu nakdi yardım tutarı 33 milyar TL'ye ulaşmıştır (Kızılay, 2025). Türkiye, insan onuruna yakışır şekilde sığınmacılara gerekli hassasiyeti göstererek nitelikli hizmet sunmuş, uluslararası toplumun takdirini kazanmış ancak bu süreçte harcanan maddi yükün çoğunluğunu tek başına karşılamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan işlemler ile Suriyelilerin biyometrik verileri alınarak, 99 ve 98 numaraları ile başlayan kimlik kartları kendilerine verilmiştir (Fansa, 2021). Bu sayede Suriyeliler olarak her ilde valiliklerin koordinasyonunda bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV)'na kendilerine verilen geçici kimlikler vasıtasıyla tek seferlik nakdi yardıma başvurabilmekte ve gelir kaybı, sağlık, yakacak gibi ihtiyaçlar için de dilekçe verebilmektedir (UNHCR, 2019). İlk başlarda kamplara yerleşen Suriyeliler, bir süre sonra kamp dışına çıkarak kendi imkanlarıyla yaşamaya başlamış, 2015'den sonraki gönüllülükler 200 bin Suriyeli kamp dışına taşınmış ve 2020'lerde de ülkedeki Suriyelilerin tamamına yakını şehirlerde yaşamaya başlamıştır (T.C. Göç İdaresi, 2020). Ancak Suriyelilerin şehirlere dağılarak yerleşime başlaması, konut talebini artırmış ve kamu kesimini konut yatırımlarını artırmaya zorlamıştır (Çelik, 2019). Bu süreçte TOKİ eliyle Kilis ve Gaziantep gibi illerde mültecilere yönelik konut projeleri geliştirilmiştir. Ek olarak yine belediyeler artan nüfusa ve yerleşime karşı altyapı, atık yönetimi ve park-bahçe hizmetlerini artırmak zorunda kalmış bu da doğal olarak yerel yönetimlerin bütçelerine mali yük bindirmiştir. Hatay Büyükşehir Belediyesi bu bağlamda il nüfusunun %25'ine denk gelen Suriyelilerin yoğun yerleşimi nedeniyle ek altyapı gideri olarak yıllık 120 milyon TL tutarında bir harcama yapmıştır (Hatay Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu, 2018). Başbakan yardımcısı Recep Akdağ'ın 2017 yılında paylaştığı verilere göre Suriyelilere, Türk Kızılay'ı aracılığıyla 2 milyar TL civarında bir destek sunulmuş, STK üzerinden 852 milyon TL ve belediye destekleriyle de 312 milyon TL yardım ulaştırılmış, halkın doğrudan destekleriyle de 11,65 milyar TL yardım sunulmuştur (Anadolu Ajansı, 2017).

Afgan göçmenler için bu durum tam tersidir. Afganlar, geçici koruma kapsamında değiller ve sadece uluslararası koruma kapsamındadır ve doğal olarak kamu hizmetlerine erişimleri çok daha farklı olmaktadır. Kendilerine sağlanan sosyal yardımlar da daha kısıtlı olmakta ve kendileri için hazırlanan özel bir yardım programı da bulunmamaktadır. Her ilde bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na başvuru yapabilse de buradan gelecek desteklere pratikte erişimleri oldukça zordur. Ayrıca nakdi yardımdan mahrum olmalarıyla birlikte, yerleşim için oturma izni harcını da ödemek zorundadırlar (Kılıç, 2014). Afganlar ayrıca STK'lardan da kendi imkanlarıyla daha sınırlı destek alarak yaşamaya çalışmaktadır. Bu süreç ülkenin maddi gücüne daha az yük bindirse de Afganların barınma koşulları ve yaşama şartlarının güvencesiz olduğu görülmektedir. Özellikle kayıt dışı olan Afganlar, kalabalık ve kötü sağlık koşullarında, ucuz kiralık evlerde ya da iş yerlerinde barınmakta; bu yerlerde de birden fazla aileyle birlikte yaşamaktadır (HRW, 2022). Afganların Acil Sosyal Güvenlik Ağı uygulamasından da yararlanma oranları oldukça düşük ve %2 civarındadır. Bunun da en temel sebebi Afganların kayıt dışı olarak yaşamak zorunda olmaları ve herhangi bir koruma kapsamına alınmamalarıdır.

6. Güvenlik Harcamaları

Mülteci krizlerinin yönetilmesi sürecinde en önemli unsur şüphesiz güvenliktir. Özellikle düzensiz ve büyük kitlesel göç hareketlerinin önlenmesi ve kamu düzenin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Suriye'den gelen mülteci akınının başlangıcında açık kapı politikası izlemiş olsa da 2016'dan sonraki dönemde sınır güvenliğini artırmış ve kontrol

geçişleri de büyük ölçüde durdurmayı başarmıştır. Suriye olan sınır hattına 877 km'lik güvenlik duvarı inşa edilmiştir. Yine İçişleri Bakanlığı tarafından 2015 ve sonrasında Suriye'den yasa dışı göçü önlemek için "Sınır Fiziki Güvenlik Sistemi" projesi hayata geçirilmiş; Hatay, Şanlıurfa, Mardin ve Gaziantep'te sınır güvenlik önemleri (duvar, tel örgü, aydınlatma, yol) için 203 milyon TL'lik bir kaynak tahsis edilmiştir (Sözcü, 2015). Yine İran sınır bölgesindeki Ağrı'da, 2021'de 81 km'lik yüksek güvenlikli sınır duvarı inşa edilmiş, kaça girişleri önlemek için bu projeye de 200 milyon TL harcanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2021). Ayrıca Van, Hakkari ve Iğdır illerini içine alan yine İran sınır bölgesine, 191 km'lik güvenlik duvarı inşa edilerek, devriye yolları yapılmış, kamera sistemleriyle ve termal sensörlerle bu alan donatılmıştır (Anadolu Ajansı, 2022). Nihayetinde alınan bu önlemlerle de 2022 yılında 120 binden daha fazla kişinin sınırı geçmesinin engellendiği tespit edilmiştir (Göç Vakfı, 2022). Bu harcamalar, sadece basit bir beton duvarlar değil; radar, termal kameralar, izleme kuleleri gibi üst düzey teknoloji sistemlerini barındırmakta ve emniyet-jandarma güçlerine, sınır devriyesi yaparken büyük destek olmaktadır. Türkiye'nin yapmış olduğu bu harcamaların yine çoğunluğu devlet bütçesinden karşılanmıştır. Avrupa Birliği başta olmak üzere diğer uluslararası kurumların katkıları oldukça sınırlıdır. Türkiye-AB mutabakatı çerçevesinde göç yönetimi için AB'den tahsis edilen 80 milyon Euro'luk kaynak, sınır güvenliği altyapısının sadece küçük bir kısmını finanse edebilmiştir (Euronews, 2024).

Güvenlik harcamalarıyla birlikte Türkiye'nin "geri gönderme merkezleri" kapasitesi de yıllar içinde hızla genişlemiştir. 2015 yılında, Türkiye'nin genelinde toplam kapasite sadece 1.740 kişi iken, 2022 yılıyla birlikte merkez sayısı 30'a çıkarak, konaklama kapasitesi de 20.000'e ulaşmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022). 2022 yılında açıklanan verilere göre 274.311 düzensiz göçmenin sınırı geçmesi engellenmiş ve ülke içinde yakalanan 119.817 göçmen de sınır dışı edilmiştir (Bianet, 2022). Ancak burada büyük bir maaliyet daha söz konusudur. Zira sınır dışı işlemleri yapıldığı süre zarfında; sağlık kontrolleri, göçmenlerin barındırılması, iaşesi ve birçok belgelerin teminine ek olarak uçakla yapılan geri gönderme operasyonlunun maaliyeti de çok fazladır. Her bir uçuşun 100.000 ile 150.000 bin Dolar arasında olduğu hesap edildiğinde, her yıl Afganlar için geri gönderme işlemleri sırasında on milyonlarca dolar harcandığını söylemek mümkündür.

Yine 2014-2018 yılları arasında Türkiye'de 3,5 milyon Suriyeli biyometri kayda alınmıştır. Kimlik kartlarının basılması, dağıtılması ve takibinin yapılacağı teknik altyapının kurulması da başlı başına bir harcama konusu olmuştur. 99 ve 98 ile başlayan kimlik kartlarının oluşturulması için gerekli teknolojik altyapıya milyonlarca TL teknoloji harcaması yapılmıştır. Bu süreç devam ederken elbette ki personel ve yönetim giderleri de doğal olarak devreye girmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı'nın bütçe verilerinde; personel giderlerindeki büyük artış dikkat çekmektedir. 2022 yılında Göç İdaresi Başkanlığı için ayrılan 4,4 milyar TL'lik toplam bütçenin %25'i personel giderlerine ayrılmıştır (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2022). 2023'ün ilk 6 aylık döneminde, bütçenin %82'si personel giderlerine, %44,9'u cari transferlere ve %89,8'i ise mal hizmet giderleri için ayrılmıştır (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). 2024 yılında ise Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu'nda Göç İdaresi için ayrılan kaynak 21 milyar TL'ye çıkmış, bunun yine 7,1 milyar TL'si personel harcamalarına ayrılırken, 1,2 milyar TL'si SGK giderlerine, 2,1

milyar TL'si hizmet alımlarına, 10,7 milyar TL'si ise cari transferlere ayrılmıştır (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2024).

Güvenlik ve idari yönetim harcamalarının değerlendirilmesi bir arada yapıldığından; Türkiye'nin Suriye mülteci krizine yönelik yaptığı harcamaların büyük çoğunluğunu insani hizmetler (sosyal destek, eğitim ve sağlık) oluşturmakta, güvenlik ve idari harcamaların ise daha sınırlı kaldığı görülse de yine oldukça yüksektir. Ancak güvenlik harcamalarında, diğer unsurların tam aksine Afgan mültecilerin sayısının azlığına rağmen, bu gruba "güvenlik" konusunda yapılan harcamalar hem biraz fazla olmuş hem de sınır güvenliği ile sınırlı kalmıştır. Sınır güvenliği kapsamında yapılan duvarlar, yollar, gözetleme sistemleri ve personel harcamaları yüksek maliyetlere neden olmuş; geri gönderme merkezlerinin kapasitesi tam 10 kat artırılmış ve Göç İdaresi'nin harcamaları da sürekli olarak yükselmiştir.

7. SONUÇ

Türkiye, 2011 sonrası dönemde Suriye'den kitlesel bir göçmen akınıyla karşı karşıya kalmış, izleyen yıllarda ise Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinin sonucu olarak Afgan göçünün artışıyla birlikte, göç yönetimi ve kamu hizmetleri açısından kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin Suriyeli ve Afgan göçmenlere yönelik kamu harcamaları çeşitli alanlar üzerinden karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Sağlık, eğitim, barınma, sosyal yardım ve güvenlik başlıklarında yapılan incelemeler, harcamaların sadece mali boyutla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda kurumsal kapasite, idari düzenlemeler ve uluslararası işbirlikleriyle de doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplam kamu harcamalarının genel görünümüne bakıldığında, Suriyelilere yönelik desteklerin ağırlıklı olarak AFAD, Göç İdaresi Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı üzerinden yürütüldüğü; bu harcamaların büyük bölümünün uluslararası fonlarla desteklense de mali yükün önemli kısmının devletin merkezi bütçe tarafından karşılandığı görülmektedir. Afgan göçmenler için ise daha sınırlı, kayıt dışı ve bireysel çözümlere dayalı bir yapı öne çıkmakta; bu da kamu harcamalarının dağılımında dengesizlik yaratmaktadır.

Sağlık ve eğitim hizmetlerinde, Suriyeliler için geçici koruma statüsünün sağladığı haklar sayesinde daha sistematik bir hizmet altyapısı oluşmuş, başta Göçmen Sağlığı Merkezleri ve Geçici Eğitim Merkezleri olmak üzere çok sayıda özel düzenleme hayata geçirilmiştir. Buna karşılık Afganlar, çoğunlukla düzensiz göçmen statüsünde olduklarından dolayı bu hizmetlerden sadece acil durumlar kapsamında ve sınırlı ölçüde faydalanabilmektedir. Bu durum, harcama kalemlerinde nicel farkların yanı sıra, erişim eşitsizliklerini de derinleştirmektedir.

Barınma ve sosyal yardım alanlarında da benzer bir farklılık dikkat çekmektedir. Suriyelilere yönelik olarak, kamp içi ve kamp dışı barınma desteği, ESSN (Acil Sosyal Güvenlik Yardımı) ve CCTE (Şartlı Eğitim Yardımı) gibi AB destekli projeler vasıtasıyla düzenli ve organize yardımlar sağlanırken; Afgan göçmenler daha çok belediye destekleri, STK yardımları ve

bireysel dayanışmalara bağımlı kalmaktadır. Bu durum, özellikle kentlerdeki barınma sorununu artırmakta, yerel yönetimlerin mali yükünü de artıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Güvenlik harcamaları ise her iki grup için de kritik bir başlık olup, sınırlarda yürütülen denetim faaliyetleri, düzensiz göçle mücadele ve geri gönderme merkezlerinin yönetimi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Ancak burada da Afgan göçüne yönelik harcamaların genellikle güvenlik temelli olduğu, Suriyelilere yönelik harcamaların ise daha çok insani yardım ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin göç yönetiminde farklı göçmen profilleri üzerinden gelişen iki harcama yapısı oluşturduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Suriyeli ve Afgan göçmenlere yönelik kamu harcamaları yalnızca miktar ile değil, aynı zamanda yapısal ve kurumsal ayrımlarla da birbirinden ayrışmaktadır. Bu kapsamda, mevcut sistemin sürdürülebilirliği amacıyla üç temel öneri ön plana çıkmaktadır: Birincisi, Afgan göçmenlere dair yasal statü belirsizliğinin çözülmesi, hizmet erişimini ve harcama planlamasını kolaylaştıracaktır. İkincisi, yerel yönetimlerin mali ve kurumsal kapasitesinin artırılması, en azından barınma ve sosyal desteklerde dengenin bir nebze sağlanmasına katkı sunacaktır. Üçüncüsü ise, uluslararası finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve bu kaynakların kullanımında şeffaflığın teşvik edilmesi, kamu harcamalarının etkinliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Akgül, M. (2019). Uluslararası İnsani Yardım Sistemi: AB–Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Suriyeli Mülteciler Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi

Aksoy, N., ve Ivrendi, M. (2022). SURİYELİ MÜLTECİ GÖÇÜ ÖNCESİ VE SONRASI WAGNER KANUNU VE KEYNES HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN SINANMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 20(1), 196-213. https://doi.org/10.11611/yead.1028217

Anadolu Ajansı (2019). MEB'den '830 Suriyeli öğretmen atandığı' iddiasına ilişkin açıklama. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/egitim/mebden-830-suriyeli-ogretmen-atandigi-iddiasina-iliskin-aciklama/1677916

Anadolu Ajansı. (2017). Başbakan Yardımcısı Akdağ: Suriyeliler için Harcanan Toplam Maliyet 84 Milyar 880 Milyon Lira. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/basbakan-yardimcisi-akdag-suriyeliler-icin-harcanan-toplam-maliyet-84-milyar-880-milyon-lira/990509

Anadolu Ajansı. (2018). Suriyeliler için Harcanan Maliyetin Analizi. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/8044

Asylum Research Centre. (2016). Lack of Durable Solutions for non-Syrian Refugees in Turkey. Erişim Adresi: https://www.refworld.org/reference/countryrep/ri/2016/en/115463

Baykal, S., ve Yılmaz, L. (2020). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile Göç İdaresi Bağlamında Türkiye'nin Yeni Göç Siyaseti. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(2), 633-652.

Bia Haber Merkezi. (2022). 2022'de 119 817 mülteci sınır dışı edildi. Bianet. Erişim Adresi: https://bianet.org/haber/2022-de-119-bin-817-multeci-sinir-disi-edildi-271956

BirGün Haber Merkezi. (2023). Bakan Tekin, Türkiye'de Eğitim Alan Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayısını Açıkladı. Erişim adresi: https://www.birgun.net/haber/bakan-tekin-turkiye-de-egitim-alan-yabanci-uyruklu-ogrenci-sayisini-acikladi-486129

Çavuşoğlu, M. (2016). "Turkey and the Syrian Refugee Crisis: An Example for Humanity." Turkish Policy Quarterly, T.C. Dışişleri Bakanlığı Makalesi Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-mevlut-cavusoglu-published-in-tpq-entitled-_turkey-and-the-syrian-refugee-crisis_-an-example-for-humanity__.en.mfa#:~:text=Turkey%20has%20spent%20over%2012,international%20community%20is%20only%20512

Çelik, E. (2019). Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Türkiye Ekonomisine Etkisi: Denizli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Denizli.

Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. (2021, 13 Eylül). Sector Report – Health (Vol. II). Avrupa Komisyonu.
Erişim Adresi: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/c28a7d9a-a326-4fa5-ba02-8362dc911e80_en?filename=Vol%20II%20-%20Sector%20Report%20-%20Health.pdf

Erdoğan, M. (2021). Improving Syrian Refugee Inclusion in the Turkish Economy: How Can The International Community Help? World Refugee & Migration Council Report
Erişim Adresi: https://wrmcouncil.org/wp-content/uploads/2021/09/Turkey-Syrian-Refugees-WRMC-final.pdf#:~:text=11%20Official%20statements%20from%20Turkey,8%20billion

Euronews. (2024). Türkiye AB'nin 6 milyar Euro mülteci yardımını nasıl harcadı? Euronews Türkçe.
Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2024/04/29/turkiye-abnin-6-milyar-euro-multeci-yardimini-nasil-harcadi-ab-sayistayinin-elestirileri-n

Fansa, M. (2021). Kimim Ben? Göçmen, Sığınmacı, Mülteci, Yabancı, Vatansız ve Geçici Koruma: Türkiye'deki Suriyeliler. Antakiyat, 4(2), 289-306.

Gençler, A. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik Yaşama Etkileri: Fayda Maliyet Ekseninde Bir Bakış. In Journal of Social Policy Conferences (No. 78, pp. 111-145). Istanbul University.

Gül, İ. (2021). Suriyelilere Yapılan Yardımlar ve Kamusal Hizmetlerin Etkinliği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 4(1), 194–211.
https://doi.org/10.33712/mana.876959

Göç Günlüğü. (2025). Suriyeli Çocuklar Eğitim Sistemine Entegre Ediliyor.
Erişim Adresi: https://www.gocgunlugu.com/H-suriyeli-cocuklar-egitim-sistemine-entegre-ediliyor-188

Göç İdaresi Başkanlığı (2024). 2024 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu
Erişim Adresi: https://www.goc.gov.tr/kurumsal-mali-durum-ve-beklentiler-raporlari

Göç ve İnsan Hakları Çocuk Hakları Haberleri. (2022). Afgan Çocukların Eğitim Hayatı Erken Son Buluyor.
Erişim Adresi: https://humanrights.gc-tr.org/afgan-cocuklarin-egitim-hayati-erken-son-buluyor/

Gül, İ. (2021). Suriyelilere Yapılan Yardımlar ve Kamusal Hizmetlerin Etkinliği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 4(1), 194-211.
https://doi.org/10.33712/mana.876959

Hatay Büyükşehir Belediyesi. (2018). 2018 Faaliyet Raporu. Hatay Büyükşehir Belediyesi.
Erişim Adresi: https://hatay.bel.tr/raporlar

Göç Vakfı. (2024). Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilere Sağlık Giderleri için 3,5 Milyarlık Ek Bütçe İstendi
Erişim Adresi: https://gocvakfi.org/gecici-koruma-statusundeki-suriyelilere-saglik-giderleri-icin-3-5-milyarlik-ek-butce-istendi

Human Rights Watch. (2022). "Kimse Bana Afganistan'dan Neden Ayrıldığımı Sormadı": Afganların Türkiye'den Geri İtilmesi ve Sınır Dışı Edilmesi. İnsan Hakları İzleme Örgütü.
Erişim Adresi: https://www.hrw.org/tr/report/2022/11/18/383228

İçduygu, A., ve Karadağ, S. (2018). Afghan Migration Through Turkey to Europe: Seeking Refuge, Forming Diaspora and Becoming Citizens. Turkish Studies, 19(3), 482-502.

Kap, D. (2014). Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları. Akademik Perspektif, 30–35.
Erişim Adresi: https://www.ikv.org.tr/images/files/Akademik-Perspektif-Aralik-2014_30-35(1).pdf

Karakaya, C., ve Karakaya, E. N. (2021). Türkiye'nin Göz Ardı Edilen Göçmenleri: Afganlar. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(1), 100-111.

Kılıç, T. (2014). Türkiye'deki Afgan mülteciler. Mülteci-Der.
Erişim Adresi: https://multeci.org.tr/2014/06/18/turkiyedeki-afgan-multeciler/

Küçük, A. (2020). Türkiye'de Göç ve Sağlık Politikaları Analizi: "Sıhhat Projesi" Örneği. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(47), 473–496.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/734158

Leghtas, I., ve Thea, J. (2018). You Cannot Exist in This Place. Lack of Registration Denies Afghan Refugees Protection in Turkey.

Makovsky, A. (2019). Turkey's Refugee Dilemma: Tiptoeing Toward Integration. Center for American Progress. Erişim adresi: https://www.americanprogress.org/article/turkeys-refugee-dilemma/

Mülteciler Derneği. (2022). Geçici Koruma Kapsamında Sağlık Hizmetleri.
Erişim Adresi https://multeciler.org.tr/gecici-koruma-kapsaminda-saglik-hizmetleri

Önder, N. (2019). Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilere Yönelik Sağlık Politikalarının Analizi. Göç Araştırmaları Dergisi, 5(1), 110–165.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/814744

Paksoy, S. (2016). Suriyeli sığınmacılara yapılan ekonomik ve sosyal yardımlar: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği. Kent Akademisi, 9(28), 133–148.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/kent/issue/34407/379947

Sayım, F. (2017). Yabancı Uyruklu Göçmenler-Sığınmacılar ve Ziyaretçiler İçin Kamu ve Özel Hastanelerde Verilen Hizmetlerin Faturalanması ve Muhasebe Kayıtları: Yalova Örneği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 53, 35–52.
Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/331129

Sönmez, M. (2019). Suriyelilere 40 Milyar Dolar Harcandı mı?
Erişim Adresi: https://sendika.org/2019/11/suriyelilere-40-milyar-dolar-harcandi-mi-mustafa-sonmez-al-monitor-567865

Sözcü Haber Merkezi. (2015). İşte sınır duvarının maliyeti. Sözcü.
Erişim Adresi: https://www.sozcu.com.tr/iste-sinir-duvarinin-maliyeti-wp923512

Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi II (PIKTES II) Sözleşmesi İmzalandı. (2018). PIKTES.
Erişim Adresi: https://piktes.gov.tr/Haberler/Details/152

T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2013). Suriyelilerin Konakladığı Geçici Barınma Merkezlerindeki Harcama ve Maliyet Analizi. Ankara.
Erişim Adresi: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/24372/xfiles/2-Suriyelilerin_Konakladigi_Gecici_Barinma_Merkezlerindeki_Harcama_ve_Maliyet_Analizi_2013_Turkce_.pdf

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2020). Geçici korumamız altındaki Suriyeliler.
Erişim Adresi: https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). 2022 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
Erişim Adresi:
https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Kurumsal/Strateji/2023-Mayis-/2022-Yili-Faaliyet-Raporu.pdf

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). Kurumsal mali durum ve beklentiler raporu (Ocak–Haziran 2023). Ankara.
Erişim Adresi: https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Mali-Tablolar/2023/Kurumsal-Mali-Durum-ve-Beklentiler-Raporu_-2023.pdf

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (n.d.). Sınır Dışı Etme.
Erişim Adresi: https://www.goc.gov.tr/sinir-disi-etme

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2021). Türkiye, Ağrı-İran Sınırını 81 Kilometrelik Duvarla Güçlendirdi.
Erişim Adresi: https://www.icisleri.gov.tr/turkiye-agri-iran-sinirini-81-kilometrelik-duvarla-guclendirdi

T.C. İçişleri Bakanlığı. (2022). Türkiye'nin Geri Gönderme Merkezleri Kapasitesi 20 Bine Çıkacak.
Erişim adresi: https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-geri-gonderme-merkezleri-kapasitesi-20-bine-cikacak

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2023, Ağustos). 2023 Yılı Bütçe Raporu.
Erişim adresi: https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_08/24152252_2023_Butce_Raporu.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022, 13 Nisan). Avrupa Bölgesi Göç ve Sağlık Yüksek Düzeyli Toplantısı İstanbul'da gerçekleştirildi.
Erişim Adresi: https://www.saglik.gov.tr/TR,87665/avrupa-bolgesi-goc-ve-saglik-yuksek-duzeyli-toplantisi-istanbulda-gerceklestirildi.html

Türk Kızılay ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2025). Sosyal Uyum Yardımı (SUY) Projesi. KIZILAYKART Platformu.
Erişim adresi: https://platform.kizilaykart.org/tr/suy.html

Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu. (2023, 20 Kasım). XII. Dönem, 22. Toplantı [TBMM tutanağı]. TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

Erişim Adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=3195

UNHCR. (2019). Sık Sorulan Sorular: Suriyeliler. UNHCR Yardım Merkezi. Erişim Adresi: https://help.unhcr.org/wp-content/uploads/sites/11/2019/07/FAQSyrians-TR.pdf

World Bank. (2017). Turkey's Response to The Syrian Refugee Crisis and The Road Ahead. Washington, DC: World Bank. Erişim Adresi: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/918991503440184749/turkey-s-response-to-the-syrian-refugee-crisis-and-the-road-ahead

Yalman, Y. ve Solmaz, Ö (2025). Göçmen Sağlık Hizmetleri ve Türkiye'nin Kamu Harcamaları. Social, Mentality and Researcher Thinkers Journal, 11(1), 160–170. Erişim Adresi: https://smartofjournal.com/files/smartjournal/619d69da-19c0-4e77-b194-8534b2b8cd66.pdf

I.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İTİLAF DEVLETLERİ'NİN İZMİR'E YAPTIĞI SALDIRILAR

Tuba BAYKAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü

tuba.bay@hotmail.com-ORCID ID: 0009-0004-7592-5697

ÖZET

Osmanlı Devleti, modern manada topyekûn seferberlikle girdiği ilk savaş olan I. Dünya Savaş'ında birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Bunun yanı sıra herhangi bir cephe hattında olmamasına rağmen bazı Osmanlı şehirleri de denizden ve havadan saldırıya uğradı. Söz konusu şehirlerden biri de İzmir'di. Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında savaşın devam ettiği 1915 yılında özellikle İngiliz uçakları ve gemileri tarafından İzmir denizden ve havadan saldırıya uğradı. Söz konusu saldırılar can ve mal kayıplarına neden oldu.

İzmir'e yapılan saldırıların başlıca amacı, İzmir Limanı'nı tahrip ederek Osmanlı gemileri için kullanılamaz hâle getirmekti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret şehirlerinden biri olan İzmir'in ekonomisine zarar verilmek istemişti. Bir diğer amaç ise halkın moralini bozmaktı. Saldırıların devam ettiği dönemde İngilizler dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey'den İzmir'deki Osmanlı askerî savunma tesislerin tamamen tahribini ve limanın kendilerine teslim edilmesini talep etmişse de bu talep reddedildi. Üstelik Rahmi Bey, İzmir'e gerçekleştirilen saldırıların önlenebilmesi ve olası bir işgale karşı birçok tedbir aldı.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri tarafından İzmir'e yapılan saldırıların amaçları ve boyutları ile bunların yol açtığı can ve mal kayıpları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin söz konusu saldırılar karşısında ne gibi tedbirlere başvurduğunun tespit edilmesi de çalışmanın amaçları arasındadır. Bildirinin temel kaynaklarını Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı olan Osmanlı Arşivleri ve Askerî Tarih Arşivindeki belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra yerel ve ulusal gazete koleksiyonları da istifade edilecek diğer dönem kaynakları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri

1.Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir, Osmanlı İmparatorluğu için stratejik açıdan oldukça önemli bir şehirdi. İstanbul'dan sonra ülkenin en büyük ikinci kenti olması (Özmakas, 2011:63) Akdeniz'e açılacak Alman denizaltıları için olası bir toplanma merkezi teşkil etmesi ve Doğu Akdeniz'deki İtilaf donanması için taşıdığı önem, İzmir'i savaşın başından itibaren ilgi odağı haline getirdi. Bu stratejik konum, İtilaf Devletleri'nin İzmir ve çevresine yönelik askerî, psikolojik ve ekonomik boyutları olan çok yönlü bir strateji benimsemelerine neden oldu (Sürgevil, 2009:79).

İtilaf Devletleri, İzmir'e yönelik saldırılarıyla Osmanlı kuvvetlerini Çanakkale Cephesi'nden uzaklaştırmayı ve İzmir'e yönelik saldırılarla Osmanlı'nın dikkatini başka yöne çekerek askerî gücünün bir kısmını İzmir bölgesine kaydırmak zorunda kalmasını hedeflenmişti. Ayrıca İzmir'in Alman denizaltıları için bir üs haline gelme potansiyeline sahip olması Akdeniz'deki İtilaf donanmasının güvenliği için ciddi bir tehdit olarak algılanmış ve bu durum İzmir'in bombalanmasında önemli bir etken olmuştu.

Askerî hedeflerin yanı sıra, İtilaf Devletleri halk üzerinde psikolojik bir baskı uygulamayı amaçlamıştı. Şehrin her an işgal edilebileceği düşüncesini yayarak halkı korku ve endişeye sevk etmek, böylece kamuoyunun moralini zayıflatmak hedeflenmişti. Bu psikolojik savaş, halkın direncini kırmayı ve bölgedeki Osmanlı otoritesini sarsmayı amaçlanmıştı.

İtilaf Devletleri'nin bir diğer hedefleri ise iktisadî çöküntü yaratmaktı. Bu doğrultuda bölgeyi ekonomik anlamda felç etmek, ithalat ve ihracatı kontrol altına alınmasıyla sağlanmaya çalışılmıştı. Bu durumun, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş ekonomisini olumsuz etkileyerek genel direncini azaltacağı düşünülmüştü.

İzmir, 19. yüzyıldan itibaren gelişen limanı ve verimli iç bölgesi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmişti. Sanayi Devrimi sonrası bölgede pamuk ve tütün tarımının gelişmesiyle stratejik önemi artmış, doğal limanı sayesinde de önemli ihracat olanaklarına sahip olduğu anlaşılmıştı (Kütükoğlu, 2000). İngiliz Dışişleri'nin desteğiyle kurulan İngiliz sermayeli Osmanlı İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi aracılığıyla bölgedeki tarım ve ticaret daha da gelişmişti. 1856'da yapımına başlanan ve 10 yıl sonra hizmete açılan söz konusu demiryolu, İngiliz sermayesinin Anadolu'da kontrol edebildiği tek demiryolu olması açısından da önemliydi (Mc Lean, 1976). İzmir-Aydın Demiryolu ve bu demiryolu üzerinden yürütülen ticaret nedeniyle birçok İngiliz aile İzmir'de yaşamaktaydı. Bu sebeplerden

dolayı İngilizlerin kendileri açısından diğer Osmanlı kentlerine göre çok daha fazla öneme sahip olan İzmir'e saldırmaları dikkat çekicidir.

2.İzmir Sancağına Bağlı Kazalara Yönelik Deniz ve Hava Bombardımanları

Birinci Dünya Savaşı boyunca İzmir'e bağlı kıyı şeridindeki kazaları İtilaf Devletleri'nin yoğun deniz ve hava bombardımanlarına maruz kaldı. Söz konusu saldırılar, stratejik askerî noktaların yanı sıra sivil yerleşimleri de hedef alarak bölge halkı üzerinde yıkıcı etkiler bıraktı.

İzmir'in Büyük Savaş'a hazırlık düzeyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dâhil olmasından önce değerlendirilmişti. Olası saldırılara karşı gerekli hazırlıkların yapılması için İzmir Valiliği görevlendirilmiş, hatta muhtemel bir düşman işgal teşebbüsüne karşı şehrin nasıl savunulacağına dair bir çalışma yapılması istenmişti. Çanakkale'ye yönelik bir saldırı beklentisine benzer şekilde, İzmir'e de bir saldırı olabileceği öngörülmüş ve Çanakkale Boğazı'nda uygulanan mayınlama gibi savunma tedbirleri İzmir Körfezi'ne de uygulanarak seyrüsefere yasak bölgeler oluşturulmuştu (Öcal, 2015: 53). Bu hazırlıkların önemi kısa sürede ortaya çıkmış; Osmanlı'nın savaşa girmesinin hemen ardından İngilizler ilk tepki olarak İzmir'e saldırmış ve 1 Kasım 1914'te bir Osmanlı gemisi Körfez girişinde batırılmıştı. Bu olaydan sonra İzmir sürekli yeni bir saldırı beklentisi içine girmişti (Mehmetefendioğlu, 1993: 349).

Saldırıları önlemeye yönelik alınan tedbirler yalnızca askerî düzenlemelerle sınırlı kalmadı. Rahmi Bey, iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkasının önde gelen isimlerinden biriydi ve "Merkez-i Umumisi" içinde yer alarak siyasî zümrede yakın ilişkiler kurmuştu. Ayrıca liderlik vasıflarıyla İzmir halkı tarafından sevilen bir yönetici olmuştu. Celal (Bayar) Bey'in İttihat ve Terakkinin İzmir Katib-i Mesullüğüne getirilmesi de dönemin koşullarına göre hem parti çevrelerinde etkili bir nüfuza sahip olması hem de görevinde geniş yetkilere sahip olması açısından siyasi bir güç unsuru olarak değerlendirilmişti. Celal Bey, Talat Paşa'nın kişisel isteğiyle Bursa'dan İzmir'e gelmiş ve kısa sürede İzmir'in ekonomik düzenini Türklerden yana geliştirmek için önemli çabalar sarf etmişti (Aksoy, 1986:126).

Askerî çalışmalar sonucunda İzmir ve Saruhan başta olmak üzere Aydın, Isparta, Muğla ve Antalya mutasarrıflıklarını kapsayan 4. Kolordu kuruldu ve başına Pertev Paşa getirildi. Seferberlik ilanıyla oluşturulan yeni birliklerden 11. ve 12. Tümenler, 10. Tümen ile birlikte İzmir ve çevresinin savunulması için konuşlandırılan 4. Kolorduyu meydana getiriyordu. 10. Tümen'in karargâhı İzmir'de, 11. Tümen Denizli'de ve 12. Tümen'in karargâhı ise Burdur'daydı.

İzmir'in savunma bölgesi kuzeyde Foça'dan güneydeki Yenikale bataryalarına kadar uzanan bir alanı kapsıyordu. Şehir merkezinin savunması için 3 jandarma bölüğü, 4 demiryolu muhafaza bölüğü ve Manisa'dan gelen yeni erattan oluşan bir bölük görevlendirilecekti. Ayrıca Yenikale'den Urla'ya kadar olan bölgenin Yenikale Birliği, Obüs Taburu, Jandarma Taburu, Sarayköy Jandarma bölüğü ve iki motorbottan oluşan bir kuvvetle savunulması planlandı. Körfezi korumak amacıyla, halihazırda mayınlanmış olan alana Güzelbahçe ile Yenikale arasına 11 batarya yerleştirildi (Öcal, 2015:56).

Aydın Valisi Rahmi Bey'in 12 Ağustos 1331 (25 Ağustos 1915) tarihinde Dahiliye Nezaretine çektiği telgraf, İzmir'in ilk ciddi hava saldırılarından birini belgelemektedir. Bahsedilen telgrafa göre, sabah saat 06 civarında Midilli yönünden gelen dokuz düşman uçağı İzmir'e 13 bomba atmıştı. Bu bombalardan yedisi Halkapınar'daki tren tamirhanesini hedef almış, ancak sadece iki bomba amacına ulaşarak tamirdeki bir lokomotif ile beş vagonda kısmi hasara neden olmuştu. Ayrıca, yedi sandık alet ve edevat tamamen kullanılmaz hale gelmişti. Geri kalan bombalar ise civardaki çeşitli yerlere düşmüş, bu saldırıda iki Rum vatandaşının hayatını kaybettiği ve beş kişinin yaralandığı bildirilmişti. Bu olay, dönemin kısıtlı hava saldırısı kabiliyetleri göz önüne alındığında bile, sivil hedeflerin de saldırı kapsamına alındığını ve dolaylı sivil kayıplara yol açtığını göstermektedir (BOA., DHL.EUM. 6.ŞB., 19/8). Yine aynı telgrafta, savaşın başlangıcından o güne kadar denizcilik gözetmenlerince tespit edilenler hariç olmak üzere, düşman savaş gemileri ve uçaklarının saldırılarından kaynaklanan toplam zararın 9.414.126 kuruş olduğu belirtilmişti. Ayrıca, İzmir şehrine ait olmayan ve başka listeler halinde sunulacak olan 847.600 kuruşluk zararın ayrıntılarını gösteren dokuz zarfın sunulması için talimat beklendiği belirtilmişti. Bu rakamlar, savaşın İzmir ekonomisi ve altyapısı üzerindeki yıkıcı etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır (BOA.DH.İ.UM.EK., 102/77).

Yine *Köylü* gazetesinin 8 Haziran tarihli haberine göre 22-23 Mayıs 1915 gecesi düşman gemileri tarafından gece saat 22.00 sularında, iki düşman gemisi Sisam Adası karşısındaki İlyas Kalesi'ne 26 top mermisi atmıştı. Ancak bu saldırıda herhangi bir hasar veya can kaybı yaşanmamıştı (Köylü, 26 Mayıs 1331/8 Haziran 1915: 2).

İzmir'e yönelik tehdidin artmasıyla birlikte, Aydın Valiliği tarafından *Ahenk* gazetesinde, 11 Mart 1915 tarihinde resmî bir duyuru yayımlandı. Söz konusu duyuruda, düşman gemilerinin kaleye ve tahkimatlara yönelik saldırılarının devam etmesine rağmen şehrin savunmasının komutanlar ve askerler tarafından kararlılıkla sürdürüleceği belirtilmişti. Özellikle, İzmir'in savaş alanı haline gelmesi durumunda, "şehrin baştanbaşa düşman kanıyla boyanacağı" ve

"düşmanların amaçlarına ulaşamayacağı" gibi ifadelerle direnişe yönelik kararlılığa vurgu yapılmıştı (Ahenk, 26 Şubat 1330/11 Mart 1915: 2).

Bu direniş mesajının yanı sıra, duyuruda sivil halkın güvenliği için önemli bir tavsiyede de bulunulmuştu. Silahsız halkın, özellikle kadın ve çocukların, düşen mermilerin ve isabet eden kurşunların etkisinden korunması amacıyla şimdiden iç bölgelere gitmeleri uygun görülmüştü. Hem Müslüman hem de Hristiyan tüm Osmanlılara, ayrıca dost ve tarafsız yabancı devlet vatandaşlarına, iç bölgelerde yerleşecekleri yerlerde her türlü kolaylık ve yardımın sağlanması tüm memurlara tebliğ edilmişti. Bu önlem, bir şehir muharebesi sırasında hükümet kuvvetlerinin tüm odağını vatan savunmasına vereceği ve sivil halkla ilgilenmeye vakti olmayacağı endişesiyle alınmıştı. Söz konusu çağrı, savaşın olası sivil kayıplarını önlemeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir ve aynı zamanda savaşın sivil halk üzerindeki psikolojik baskısını da yansıtmaktadır (Ahenk, 24 Şubat 1330/9 Mart 1915: 1).

Saldırıların devam ettiği süreçte, İngilizler dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey'den İzmir'deki Osmanlı askerî savunma tesislerinin tamamen tahribini ve limanın kendilerine teslim edilmesini talep etmişse de bu talep reddedildi. Üstelik Rahmi Bey, İzmir'e gerçekleştirilen saldırıların önlenebilmesi ve olası bir işgale karşı birçok tedbir almasına sebep oldu.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, şehre yönelik havadan ve denizden yapılacak olan saldırılara misilleme yapılmaması gerektiği hususunda göndermiş olduğu talimatta "Savaş zamanında düşman askeri filolarının sivil halka ve açık şehirlere verdiği zararların, savaş sonunda düşman devletlerin maliyesinden karşılanması prensibini" benimsenmişti. Bu bağlamda, bu tür saldırılara misilleme yapılmayacağı, bunun yerine uğranılan zararın titizlikle tespit edilerek bildirilmesi gerektiği belirtilmişti. Bu yaklaşım, hukuka aykırı bombardımanları tamamen engellemese de, belirli bir caydırıcılık sağlamıştı. Nitekim, İngilizlerin bu konudaki endişeleri bunun önemli bir göstergesidir. Örneğin, "Doris" kruvazörünün İskenderun'da başlangıçta ileri sürdüğü küstahça taleplerden zamanla vazgeçmesi ve İzmir bombardımanı sırasında, orada bulunan düşman devletlerin vatandaşlarının korunmasına yönelik tedbirlerin öğrenilmesi üzerine bombardımanı durdurması (BOA.,HR. SYS., 2101/17) dikkat çekicidir. Bu durum, Osmanlı'nın uluslararası hukuk kurallarına uyma ve sivil kayıpları önleme çabasının uluslararası alanda karşılık bulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte misilleme yapmama kararının dışarıya karşı kesinlikle belli edilmemesi gerektiği vurgulanmıştı. Ayrıca, Almanların savaşla ilgisi olmayan sivilleri bombaladığı yönündeki iddiaların doğru olmadığı

düşünülmektedir. Bu konuda müttefiklerin de bilgilendirilmesi, ortak bir duruş sergilenmesi ve düşmanların tehditlerine karşı ortak bir karşı tehdit sunulması gerektiği önerilmektedir.

2.1. Urla Kazasına Yapılan Saldırılar

Urla, savaşın başlamasından itibaren düşman gemilerinin İzmir Körfezi'nde görülmesiyle ciddi bir tehdit altına girmişti. İzmir Körfezi çıkışının İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilmesiyle dış ticaret Urla Limanı'na kaymış, ancak saldırılar nedeniyle Urla'nın da faaliyetleri günlerce durmuştu. Kasım 1914'ten Şubat 1915'e kadar tüm Ege sahilleri ablukaya alınmıştı. 1 Kasım 1914'te İngiliz gemileri Scorpion ve Wolverine, Urla açıklarında Osmanlı'ya ait Beyrut ölçme yatı ile Kınalıada ticaret gemisini batırılmıştı. Kaptanların gemileri teslim etmeyi reddetmesi üzerine, gemiler ateşe verilmiş ve mürettebat karaya çıkarılmıştı. Ardından itilaf Devletleri torpidoları gemileri top atışıyla tahrip etmişti.

Urla'nın girintili çıkıntılı kıyı şeridi, savunmasını tarih boyunca zorlaştırmıştı. Bununla birlikte İtilaf Devletleri, Uzun Ada'da kurdukları deniz üssünden ağır toplarla Yenikale, Urla, Urla şosesi ve balıkçı köylerini savaş boyunca bombardımana tutmuşlardı (Doğtekin, 2023:1271). 23 Şubat 1915'te Rus savaş gemisi Askold, Urla İskelesi'ndeki toplara ateş açmış, ancak herhangi bir kayıp yaşanmamıştı (Öcal, 2015: 72). 5 Mart 1915'te ise Triumph, Euryalus ve Swiftsure savaş gemileri iç körfezde mevzilenerek Yenikale, Paleo tabyaları, Urla, Şakran ve Abdullah Ağa çiftliğini kapsayan geniş bir alanı bombalamışlardı (Öcal, 2015: 53).

14 Şubat 1916'da sabaha karşı saat 03:00 civarında, bir Fransız savaş gemisi Urla kasabasına saldırmıştı. Söz konusu bombardıman sonucunda yedi ev tamamen yıkılmış, bir kilise ile bir okul ise kısmen zarar görmüştü. Daha da önemlisi, gayrimüslim milletlerden, ikisi kadın olmak üzere dört kişinin mermi isabetiyle hayatını kaybettiği tespit edilmişti. Bu olay, sivil yerleşim yerlerinin hedef alınmasının ve sivil kayıpların yaşanmasının acı bir örneğini teşkil etmektedir (Köylü, 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916: 1). 15 Şubat 1916'da da tarihinde öğle saatlerinde, İngiliz bayraklı bir gambot, Karaburun'daki Sarpıncık Limanı üzerinde çalışan yel değirmenlerini hedef alarak yaklaşık 14 top mermisi atmıştı (Köylü, 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916: 2).

9 Nisan 1916 sabahı 10.15'te, Urla istikametine uçmak isteyen bir düşman uçağı ile Kösten Adası'nın kuzeybatısına ilerleyen iki düşman motoruna Osmanlı topçuları tarafından ateş açılmış ve düşman unsurları bölgeden uzaklaştırılmıştı. Kolordu Komutanlığı'ndan yapılan resmi duyuruya göre ise 12 Nisan 1916'da öğleden sonra, Midilli yönünden gelen bir torpido

gemisi, Kösten Adası'nın batısından gizlice Urla sahilindeki kum tepelerine altı mermi atmışsa da herhangi bir hasar meydana gelmemişti (Köylü, 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916: 1).

İtilaf Devletleri'nin Urla kazasına yönelik saldırıları 1917 yılında da sürmüştü. 4 Ocak 1917'nin sabah saatlerinde, ait iki monitör gemisi, Tuzla açıklarından olmak üzere civardaki bölgelere on top mermisi, Menemen Ovası'na ise dokuz top mermisi attı. Aynı gün, bir torpido muhribi de Tuzla'ya ek olarak beş top mermisi daha fırlattı. Ayrıca, Abdullah Ağa Çiftliği civarına da birkaç top mermisi atılmışsa da can kaybı yaşanmamıştı (Köylü, 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916: 2).

1 Mart 1917 öğleden sonra bir monitörle iki torpido muhribi Abdullah ağa Çiftliği'ne 18 mermi atmıştı. Bombardıman esnasında "tayyare sefinesi"nden sabit bir balon uçurulmak istendiyse de Osmanlı uçaklarının taarruzu üzerine uzaklaşmaya mecbur kalmıştı. Her iki bombardımanda da herhangi bir can veya mal kaybı yaşanmamıştı.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Urla kazası, İtilaf Devletleri tarafından 1915 ve sonrasında sistematik bir şekilde ateş altına alınmış, bombardımanlar nedeniyle Urla halkının bir kısmı Balçova'ya göç etmek zorunda kalmıştı.

2.2. Çeşme Kazasına Yapılan Saldırılar

Çeşme kazası, Çeşme Yarımadası'nın en batı ucunda yer almakta olup, 1868'de İzmir sancağına bağlı bir kaza konumundaydı ve Karaburun ile Alaçatı nahiyeleri de buraya bağlıydı (Baykara, 1988: 132). Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, Balkan Savaşları'ndan itibaren Çeşme, Yunan torpidolarının sıkıntı ve baskılarına maruz kalmıştı. Şehirde savunma amaçlı top ve istihkâmlar bulunmamaktaydı ve mevcuttaki 250 kadar askerin çoğunluğu da firar halindeydi (Berber, 2002: 11).

Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren İngiliz ve Fransız torpidoları sıklıkla Çeşme ve yakın çevresindeki limanlara uğrayıp şüphelendiği kayıkları topa tutmuşlardı. Şehir defalarca bombalandığı için askerî bir bölge halini almış ve gerekli yerlere müfrezeler yerleştirilmişti. 13 Haziran 1915'te iki bacalı bir Fransız torpidosu Çeşme limanını bombalamış, bombardıman neticesinde bir kadın hayatını kaybetmiş, bir çocuk yaralanmış, iki kayık ve bir mavna batmış, eski telgrafhane ve birkaç ev hasar görmüştü (Sürgevil, 2009: 81). 2 Kasım 1915'te ise Çeşme tekrar bombalanmış ve 589.200 kuruşluk bir zarar meydana gelmişti (BOA, DH.EUM.2.Şb.15/34). Yine aynı yıl içerisinde Çeşme ahalisine ait toplam 14 küçük ticari gemi

Fransız torpidoları tarafından batırılmış, bu nedenle 79.700 kuruşluk hasar oluşmuştu BOA, DH.İ.UM.EK. 112/79).

15 Şubat 1916 öğleden sonra saat 14.00 civarında ise, bir düşman gemisi Çeşme yönünden bir karantina binasına (tahaffuzhane) dokuz top mermisi fırlattı. Bu saldırı sonucunda bir ev kısmen hasar görmüş fakat can ve mal kabı olmamıştı (Köylü, 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916:2). Aynı gün, bu defa bir düşman keşif gemisinin Kazıklı Sahili'ne yaklaşık 200 metre kadar yaklaşması üzerine Osmanlı askerî birlikleri tarafından ateş açılmıştı. Bunun üzerine düşman gemisi makineli tüfekle karşı ateş açmışsa da bu herhangi bir zarara yol açmamıştı (Köylü, 3 Şubat 1331/16 Şubat 1916:2).

Osmanlı yönetimi, Sakız Adası'ndaki Yunan top bataryalarının Çeşme Yarımadası'nı tehdit ettiğinin farkında olarak, 1916 ve 1917 yıllarında bahsedilen adanın üzerinde keşif uçuşları düzenlemiş ve Kastron kasabası civarındaki yeni inşa edilen bir hava üssünü bombalamıştı. Bununla birlikte İtilaf Devletleri, Çeşme üzerindeki baskı ve saldırılarını savaş sonuna kadar sürdürmüşlerdi (Öcal, 2015: 228).

2.3. Karaburun Kazasına Yapılan Saldırılar

Karaburun, coğrafî konumu itibarıyla İzmir Körfezi'nin hemen girişinde yer alması ve Sakız Adası'nın karşısında bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahipti. Savaşın başından itibaren Karaburun kazası da düşman saldırılarına maruz kalmıştı. Kasım 1914 başında doğru İngiliz-Fransız filosu, gözetlemelerini Foça ve Karaburun sularına kadar uzatmıştı (Doğtekin, 2023:1281).

İzmir körfezine giren, iki direkli üç bacalı bir kuruvazör, Mordoğan iskelesine beş yüz metre kadar yaklaşınca siperlerden ateş açılmış, gemi karşı bir ateşten sonra uzaklaşmak zorunda kalmıştı (Sürgevil, 2009: 82). 8 Mayıs 1915'te de İtilaf Devletleri'ne ait bir torpido Karaburun sahillerini top ateşine tutmuştu (Ahenk, 26 Nisan 1331/ 9 Mayıs 1915: 2). İtilaf Devletleri, 1916 yılı boyunca Urla ve Çeşme kazalarıyla beraber Karaburun kazasına da hava ve deniz taarruzlarını sürdürmüşlerdi. 25 Mart 1916'da Menemen kazasının Çamaltı Mahallesi ile Karaburun'a düzenlenen saldırılarda kaza sahilindeki yerleşimlerde önemli maddi hasar meydana gelmişti (BOA, HR. HMŞ. İŞ. O.,214/16).

2. 4. Foça Kazasına Yapılan Saldırılar

Foça, 1868 yılında İzmir sancağına bağlı bir kaza konumundaydı ve Güzelhisar-ı Menemen adında bir nahiyesi bulunmaktaydı. Foça kazasına düzenlenen düşman saldırıları, henüz karşılıklı savaş ilan edilmemişken 30 Ekim 1914 tarihinde başlamıştı. Bu tarihte bir Fransız kruvazörü ve bir torpido muhribi tarafından Foça ve Değirmen Dağı sahillerine birkaç mermi atılmış, ancak gördükleri mukavemet üzerine uzaklaşmak zorunda kalmışlardı (BOA, HR. SYS., 20108/4-17). İtilaf Devletleri'nin saldırıları 1916 yılında da yoğunlaşarak devam etmişti. 26 Haziran 1916'da Eski Foça'ya saldıran üç düşman uçağı şehre 18 bomba atmış, birkaç ev tahrip olmakla birlikte can kaybı yaşanmamıştı (BOA. DH. EUM. ŞB., 14/18). Foça, 23 Ağustos 1916 ve 16 Eylül 1916 tarihleri arasında İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri ve uçakları tarafından defalarca bombalanmış ve şehirde önemli ölçüde hasar meydana gelmişti (Doğtekin, 2023:1283).

2.5. Menemen Kazasına Yapılan Saldırılar

Menemen, 1868 yılında İzmir sancağına bağlı bir kaza konumunda olup, Yamanlar ve Karşıyaka adında iki nahiyesi bulunmaktaydı. İtilaf Devletleri, Ege sahillerindeki yerleşim merkezlerine düzenledikleri deniz saldırılarını, dolaylı olarak henüz savaş başlamadan 1914 yılının başlarından itibaren gerçekleştirmişlerdi. (Baykara, 1988: 132). Nitekim İtilaf Devletleri tarafından organize edilen Rumlar, 24 Ekim 1914 tarihinde Menemen kazasının Arap Çiftliği civarında, Karaburun kazasının Payamkökü mevkiinde ve Çandarlı'nın batı sahilinde kayıklarla sahile saldırmışlar ve jandarmanın yabı sıra yöre halkı ile de çatışmışlardı (BOA. DH. EUM., 1/30).

2 Mayıs 1914'te Karaburun istikametinden gelen üç bacalı bir İngiliz kruvazörü, Menemen kazası sahilindeki Abdullah Ağa Çiftliği'ne 17 mermi atmış, oradan Bergama sahiline giderek Reşadiye ve Şakran taraflarına 6 top atmış ve oradan da Eşcanaz burnunu dolaşarak Dikili nahiyesine 80 civarında top attıktan sonra Midilli Adası'na doğru hareket etmişti. İtilaf Devletleri'nin bombardımanı 1915 yılında da devam etmiş, bu yıl içerisinde kazada meydana gelen toplam hasar 10.500 kuruşa ulaşmıştı.

İtilaf Devletleri'nin özellikle 1916 yılının Şubat ve Mart aylarında Menemen kazasına düzenledikleri saldırılarda bir artış yaşandığı görülmektedir. 16 Şubat, 6 Mart ve 25 Mart 1916 tarihlerinde kazanın Çamaltı mahallesine yapılan bombardımanlarda önemli miktarda hasar meydana gelmiştir (Doğtekin, 2023:1284).

2.5. Dikili Kazasına Yapılan Saldırılar

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ege sahillerinde İtilaf Devletleri'nin taarruzuna uğrayan önemli yerleşim merkezlerinden biri de Dikili kazasıydı. Batı Anadolu'daki birçok sahil kentinde olduğu gibi Dikili kazasında da düşman saldırıları 1915 yılının ilk aylarından itibaren arttığı görülmektedir. Dikili, 3 Nisan 1915 günü İtilaf Filosu tarafından bombalanmıştır. (Öcal, 2015: 105). 18 Temmuz günü Dikili Limanı'na gelen iki bacalı ve iki direkli bir İngiliz gemisi tarafından halka mitralyözlerle ateş açılmış, bu saldırı neticesinde bir kişi hayatını kaybederken Osmanlı askerlerinin açtığı karşı ateş üzerine İngiliz gemisi uzaklaşmak zorunda kalmıştı (Doğtekin, 2023:1285).

8 Haziran 1915 öğleden sonra saat 15.30 ile 17.00 arasında, iki İtilaf gemisi Ancanos Limanı'nı bombalamıştı. Söz konusu gemiler bu bombardımanda yaklaşık sekiz yüz mermi harcamasına rağmen, limanda sadece birkaç kayığı batırabilmiş ve üç evi kısmen tahrip edebilmişti. Bombardıman sırasında, gemilerden gözlem yapmak amacıyla indirilen büyük bir buharlı tekne (istimbot), Osmanlı askerleri tarafından açılan ateş üzerine kaçmayı başaramayarak karaya oturmuştu. İstimbotu kurtaramayacağını anlayan İngilizler, kendi top ateşiyle istimbotu kısmen tahrip etmişti. Ancak, bu buharlı teknede yapılan incelemede bir manliher (tüfek), bir el bombası, iki işaret flaması, bir sandık makineli tüfek malzemesi ve bazı askeri eşyalar sağlam olarak ele geçirilmişti.

1918 yılında da İngiliz uçakları, havaların uçuşa elverişli olduğu günlerde çoğunlukla keşif uçuşu yapmakla yetinmişlerdi. Bu doğrultuda 28 Şubat 1918 tarihinde üç İngiliz uçağının Dikili ve Ayvalık üzerinde görüldükleri rapor edilmiştir Yine 6 Mart'ta bir itilaf Devletleri uçağı Dikili, Ahurlu, Küçükbahçe üzerinde uçtuktan sonra Sakız Adası istikametine devam etmişti (Köylü, 26 Mayıs 1331 / 8 Haziran 1915: 2).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İtilaf Devletleri'nin savaş gemilerinin İzmir Körfezi'nde boy göstermesiyle başlayan süreç, bölgenin stratejik önemini ve yaklaşan çatışmanın ciddiyetini açıkça ortaya koymuştur. Savaş boyunca, İzmir sancağının merkezi ile Urla, Çeşme, Karaburun, Foça, Menemen, Dikili gibi kıyı kazaları, denizden ve havadan yoğun bombardımanlara maruz kalmıştır. Bu saldırılar, Çanakkale Cephesi'ndeki başarıyı sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askerî gücünü dağıtma ve zayıflatma hedefini taşımaktaydı. Savaş resmen başlamadan önce düşman unsurların bölgedeki varlığı ve özellikle Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla saldırı faaliyetlerinin artırılması, bu stratejinin bir göstergesidir.

İtilaf Devletleri, Alman denizaltılarının İzmir'i üs olarak kullanmasından duydukları endişeyi dile getirmiş, bu durum İzmir ve çevresinin bombardımanında önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra, bölge halkını her an gerçekleşebilecek bir işgal korkusuyla sindirerek psikolojik baskı uygulamak ve bölgeyi ekonomik olarak çöküntüye uğratmak da İtilaf Devletleri'nin hedefleri arasındaydı.

Balkan Savaşları sonrasında Ege adaları üzerindeki Osmanlı egemenliğinin fiilen sona ermesi, İzmir ve çevresinin hassasiyetini artırmış ve Osmanlı yönetiminin bölgeye verdiği önemin artmasına neden olmuştur. Bu durumdan faydalanan İtilaf Devletleri, Midilli, Limni, Sisam, Sakız, Gökçeada, Bozcaada ve Uzunada (Kösten) gibi stratejik adalara yerleşerek üsler kurmuşlardır. Bu üsler sayesinde Ege kıyılarını abluka altına alırken, aynı zamanda buralardan ve uçak gemilerinden faydalanarak İzmir ve çevresini bombalamış, bölgeyi havadan ve denizden kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. İngiliz ve Fransız savaş uçak ve gemilerinin bölge üzerindeki uçuş ve harekâtları savaşın son yıllarına kadar devam etmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti, bölgeye yapılacak herhangi bir çıkarma ihtimaline karşı savaş süresince sürekli teyakkuz halinde bulunmak durumunda kalmıştır.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir ve çevresi, İtilaf Devletleri'nin çok boyutlu bir saldırı stratejisinin odak noktası haline gelmiştir. Bu strateji yalnızca askeri hedeflerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda psikolojik savaş ve ekonomik yıkım unsurlarını da içermiş, bölgenin demografik yapısı üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Osmanlı Devleti, bu sürekli baskı ve tehdit altında, hem savunma tedbirlerini güçlendirmeye hem de iç dinamikleri yönetmeye çalışarak savaş boyunca büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İzmir ve çevresinin savaş sırasındaki durumu, dönemin askeri stratejilerinin karmaşıklığını ve sivil halk üzerindeki yıkıcı etkilerini çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir. Bu analiz, Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu coğrafyasının yaşadığı çetin süreçleri anlamak adına önemli bir perspektif sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Süreli Yayınlar

Ahenk

Köylü

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aksoy, Y., *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı , S. Ferit Eczacıbaşının Yaşamı ve Hatıraları,* Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1986.

Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihi coğrafyasına Giriş 1 Anadolu'nun İdari Taksimatı,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Berber, E., *Bir İzmir Kabusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar,* İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

Doğtekin, A., "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İtilaf Devletleri Tarafından İzmir Sancağının Kazalarına yapılan Deniz ve hava Bombardumanları", *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 12,* Ed.: Merve Bulut ve Zeynel Karacagil, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2023.

Kütükoğlu, M., "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", *İzmir Tarihinden Kesitler,* İzmir Yayıncılık, İzmir, 2000.

McLean, D., "British Finance and Foreign Policy in Turkey: Smyrna-Aidin Railway Settlement 1913-1914", *The Historical Journal,* vol. 19, no. 2 , Cambridge University Press, Jun. 1976.

Mehmetefendioğlu, A., "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.I, S.3, 1993.

Öcal, C., *I. Dünya Harbinde İzmir Körfezi Savunması,* İleri Yayınları, İstanbul, 2015.

Özmakas, Y., *Koç Bilekli Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri,* Şenocak Yayıncılık, İzmir, 2011.

Sürgevil, S., *II. Meşrutiyet Dönemi'nde İzmir,* İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2009.

MANASTIR'DA PARA VE AKAR VAKIFLARI (1700-1750)

Dr. Öğr. Üyesi Ümran KARADENİZ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü
umran.karadeniz@cbu.edu.tr
ORCID ID: *0000-0003-4968-9876*

ÖZET

Osmanlıda sosyal ve ekonomik yaşamın önemli yapılarından biri olan vakıflar, toplumda ibadet, sağlık, eğitim ve yeme-içme gibi temel ihtiyaçlara yönelik hizmet vermenin yanında insanlara nakdî olarak da destek vermişlerdir. Osmanlıda banka sisteminin olmadığı dönemde, nakit para ihtiyacını karşılamaya yönelik olmak üzere vakıf müessesinin kendine özgü modelleri ortaya çıkmıştır. Toplumsal gereksinimlere uygun olarak icareteyn, gedik, avârız, para ve akar vakıfları kurulmuş ve zamanla yaygınlık kazanmıştır. Bu çalışmada şer'iyye sicilleri ışında 18. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da bulunan para ve akar vakıfları ele alınmış; mahiyeti, kuruluşu ve işleyişi yönünden değerlendirilmiştir. Böylece Osmanlıda para ve akar vakıflarının Balkan coğrafyası üzerindeki etkisi ve yaygınlığı Manastır özelinde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Manastır, vakıf, para, akar

Cash and Realty Waqfs in Bitola (1700-1750)

ABSTRACT

Waqfs, one of the important structures of social and economic life in the Ottoman Empire, provided financial support to people in addition to providing services for basic needs such as worship, healthcare, education, and food. In the period when there was no banking system, unique models of the Ottoman waqf institution emerged to meet the need for cash. By social needs, icareteyn, gedik, avarız, cash, and realty waqfs were established and became widespread over time. In this study, cash and realty waqfs in Bitola in the first half of the eighteenth century were discussed in the light of the sharia registry and evaluated in terms of its nature, establishment, and functioning. Thus, the influence and prevalence of cash and realty waqfs in the Ottoman Empire on the Balkan geography was revealed specifically in Bitola.

Keywords: Ottoman, Bitola, waqf, cash, realty

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, uzun yıllar boyunca hâkim olduğu coğrafya üzerinde kurulan vakıflarla şehirlerin temel yapılarının oluşmasını ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını sağlamış olması bakımından bir vakıf medeniyeti olarak anılmıştır. Vakıfların önemli bir bölümünün askerî sınıftan kimseler tarafından tesis edilmesi, bunun bir politika olarak benimsenip teşvik edildiğine işaret etmektedir. Bu anlamda Osmanlıda yaygınlık kazanan vakıf müessesesi, Müslümanlar arasında dayanışma ve yardımlaşmanın en güzel ifadesi olarak sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta önemli rol oynamışlardır (Yediyıldız, 1981:262-271; Yediyıldız, 1999:17-33; Yediyıldız, 2003:3; Akgündüz, 1988; Yüksel, 1988; Ünal, 2011:232; Bizbirlik, 2002; Özcan, 2003:3).

Osmanlıda teoride ve uygulamada oldukça gelişmiş olan vakıf müessesinin zamanla icareteyn ve gedik usulleri ile para vakıfları gibi Osmanlıya özgü modelleri ortaya çıkmıştır. (Özcan, 2003:2; Akgündüz, 1988:401; Akgündüz, 1996:541-543; Akgündüz, 2000:389-391). Bu vakıflar hayrî vakıflar arasında yer alan ve doğrudan kendisinden yararlanılmayan (aynı ile intifâ olunmayan) ancak gelirinden faydalanılan vakıflardır (Yediyıldız, 1986:156; Yediyıldız, 2012:479; Halaçoğlu, 1991:139; Ünal, 2011:232). Vakfın ana sermayesi, para ya da ev, dükkân, arsa, bağ, bahçe, bostan ve değirmen gibi gelir getiren gayrimenkuller olması bakımdan para ve akar vakıfları olarak tanımlanabilen bu türden vakıfların kuruluş gayelerinden biri mevcut hayır eserlerinin giderlerine destek olmaktır. Bunun yanında vakfa ait paranın belli oranda faiz ile işletilmesiyle de toplumda mevcut olan nakit ihtiyacı bu suretle karşılanmış olmaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da mevcut olan para ve akar vakıfları, doğrudan ya da vasiyet yoluyla tesis edilmiştir. Burada incelenen dönem içinde sicillerde bulunan vakfiye suretleri ile diğer belgelerden tespit edilebilen doğrudan kurulmuş para ve akar vakıfları değerlendirmeye tabi tutulmuş; vasiyet yoluyla kurulan vakıflar ise ayrı bir çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Karadeniz, 2024).

1. PARA VAKIFLARI

Faiz ve tefecilik ya da Arapça deyimiyle riba, Kuran'da ve daha sonraki İslam yazınında şiddetle eleştirildiği halde orta çağ İslam hukuku içinde bu yasakların etrafında dolaşmanın çeşitli yolları keşfedilmiştir. İslam dininin faize getirdiği yasaklamalar ile Avrupa'dakine benzeyen türden bankacılık kurumlarının olmayışı Osmanlı toplumunda kredi ilişkilerinin yaygınlaşmasını engelleyememiştir. Osmanlı mahkeme kayıtlarına dayanan araştırmalarda Osmanlıda borç verenlerle alanlar arasında çok yoğun ilişki ağlarının geliştiğini göstermiştir. Bu dönemde İstanbul'da ve Anadolu'daki merkezlerde önemli miktarda borç veren bir kesim de para vakıflarıdır. Para vakıfları, nakitle kurulan ve borç vererek sağladıkları faiz geliriyle amaçladıkları faaliyetleri yerine getirmeye çalışan kuruluşlardır. Bu türden vakıfların Osmanlıda ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Osmanlıya özgü bir vakıf tipi olduğu kabul edilmektedir (Pamuk, 2013:6; Pamuk, 2018:73-74, 77; Özcan, 2003:10, 28; Para vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz. Kurt, 1994; Çizakça, 1993; Özcan, 2003; Gürsoy, 2019; Gürsoy, 2021; Bulut, 2019)

16. yüzyıl öncesinde para vakıflarının caiz olup olmadığı hususu tartışmalara konu olmuş; 16. yüzyıl ortalarında ise Rumeli kazaskeri olan Çivizâde'nin para vakıflarını yasaklaması üzerine tartışmalar yoğun bir hal almıştır. Bu dönemde yapılan tartışmalar neticesinde meşruiyeti teyit edilen para vakıfları, hukukî bir zemine kavuşmuş; toplumsal hayatta ve vakıf sistemi içinde önemli bir müessese hüviyeti kazanmıştır (Özcan, 2003:29-50). Bu konuda yapılan araştırmalarda para vakıflarının çoğunlukla hane halklarına ve küçük iş sahiplerine cüz'î miktarlarda borç verdiklerini, bu fonların büyük bir bölümünün tüketim amaçlı kullanıldığını ortaya koymuştur (Çizakça, 1995:335-336).

1700-1750 yılları arasında Manastır'da önceki dönemde kurulmuş ve hizmet vermeye devam eden para vakıfları olduğu gibi yeni kurulanlar da bulunmaktadır. Bu dönemde Manastır'da erkeklere nazaran daha az sayıda olmakla birlikte kadınların da para vakfı kurdukları görülmektedir. Manastır sicillerinde tespit edilen on üç adet para vakfının beşi kadınlar tarafından tesis edilmiştir (Bu vakıf kayıtları hakkında ayrıntılı bilgi için Ek-1). Bunun yanında ortak kurulan vakıflara da rastlanmıştır. Bunlardan biri Hınalu köyünde bulunan iki erkek kardeşin kurduğu para vakfı olup diğerinin ise kurucularından biri kadın diğeri erkektir. Bu anlamda Manastır'da kadın ile erkeklerin müştereken kurup işlettikleri para vakıflarının da bulunduğu ve bu türden aile vakıflarının tercih edildiği söylenebilir.

Para vakıfları arasında vakfedilen en yüksek meblağ Karaoğlan mahallesinden Hacı İshak Efendi tarafından vakfedilen 100.000 akçedir. Hacı İshak Efendi'den sonra 72.000 akçesini vakfeden Rumeli valisi Mehmed Paşa gelmektedir. Bunun yanında 1.000 akçe gibi daha cüz'î miktarlarda para vakfedenler de bulunmaktadır. Sicillerde ve vakıf tahrirlerinde Manastır'da bulunan para vakıflarına ait vakıf mallarının düzenli takip edilememesi karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. Bunun yanında kayıtlardan para vakıflarının 10'u 11,5 hesabı üzerinden yani %15 oranı ile muamele olunduğu anlaşılmaktadır. Manastır için bu oranın dışında bir uygulamaya rastlanmamıştır. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar Bursa'da ise para vakıflarının verdikleri borçlarda faiz oranları çoğunlukla %11 ile 13 arasında kalmıştır (Çizakça, 1995:331).

Osmanlı vakıfları mahiyetleri bakımından hayrî ve zürrî olarak tasnif edilmektedir. Zürrî vakıflar, aile vakıfları, sülale vakıfları, evladiye vakıfları, evlatlık vakıflar, soydan gelenler için vakıf, vakf-ı hâs gibi isimlerle anılmaktadır. (Barkan-Ayverdi, 1970: XX; Akgündüz, 1988:201; Çataltepe, 1991:31; Döndüren, 1998:223; Akipek-Altaş, 1998:145; Kahf, 2000:114; İnanır, 2012:44; Kaya, 2017:44-45). Manastır'da para vakıflarının mahiyetleri konusu, belgelerde çoğu zaman açıkça ifade edilmemiştir. Ancak iki para vakfının evladiyet şartı ile tesis edildiği görülmektedir. Bu bakımdan açıkça zikredilmese de diğer para vakıflarının da benzer şekilde evladiyet üzere vakfedildiği düşünülebilir.

Vakıf şartı olarak çoğunlukla vakıf kurucuları için İhlas ya da Yasin okunmak üzere muhtelif camilerin imam ya da müezzinlerinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında bir para vakfında, İshak Çelebi Camii'nde haftada dört gün Kuran talim etmek üzere bir şeyhülkurra tayin olunması vakıf şartı olarak kaydettirilmiştir. Bunun yanında mal varlığı yüksek meblağlara ulaşan vakıflarda ise birden fazla vakıf şartı bulunmaktadır. Vaiz, nasih, müderris ve muallimlerin görevlendirilmesi ile belirlenen cami ve mescitlerin mum ve kandil ihtiyacının karşılanması gibi hususlar vakıf şartı olarak kaydedilmiştir.

2. AKAR VAKIFLARI

Akar terimi, ev, dükkân, bağ, bahçe ve bostan gibi gelir getiren mülkleri ifade ettiği gibi bu mülklerden elde edilen gelire de işaret etmektedir (Şafak, 1989:221). Gayrimenkullerin vakfedilmesi ile kurulan vakıfların ana parası yani asl-ı malı, vakfedilen gayrimenkulün kirasından elde edilen gelirdir ve bu gelir muamele-i şer'iyye ile işletilmek suretiyle vakıf gelirinin düzenli olarak arttırılması sağlanır.

18. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da ev, oda, dükkân, bostan, bahçe, değirmen ve kap-kacak gibi muhtelif akar vakıflarına ait on yedi kayda rastlanmıştır. Bu vakıfların yedisi kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Böylece Manastır'da bu dönemde mevcut olan para ve akar vakıflarının %40'ının kadınlar tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar arasında mevcut vakıflara bağış yapma hususunun erkeklere nazaran daha yaygın olduğu daha önce yapılan bir araştırmada ortaya konmuştur (Karadeniz, 2024). Vakıf kurma, mevcut vakıflara bağışta bulunmaya kıyasla daha fazla ekonomik güce sahip olmayı gerektirmesine rağmen kadınların bu konuya da eğildikleri ve maddi durumlarının el verdiği ölçüde vakıflar tesis ettikleri anlaşılmaktadır.

Vakfedilen akarlar arasında bir ev, bir oda, iki beber dükkânı, iki ekmekçi dükkânı, bir sabuncu dükkanı, bir demir dükkanı, bir terekeci dükkanı, bir bezzaz dükkanı, üç kazzaz dükkanı, beş kürkçü dükkanı, iki kuyumcu dükkanı, bir mülk bahçe, sekiz dönüm bostan ve farklı büyüklüklerde üç değirmen ile kap-kacaklar bulunmaktadır. Bunun yanında vakfedilen üç dükkânın niteliği belirtilmemiştir. Bu bakımdan akar vakfı için daha ziyade dükkanların tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Vakfedilen akarlar arasında en yüksek gelir getiren vakıf, Kazzaz Hasan tarafından kurulmuştur. Bu vakfın geliri tam olarak bilinmemekle birlikte beş adet kürkçü dükkânı ve üç adet kazzaz dükkânı ihtiva etmesi bakımından diğer akar vakıflarının önüne geçmektedir. Ayşe hatun ise iki kuyumcu dükkânı ve kap-kacaklarını vakfederek kurduğu vakıf ile kadınlar arasında dikkati çekmektedir. Ayşe hatunun vakfettiği kap-kacaklar arasında birer adet kazan, sini, tencere ve pekmez tavası bulunmaktadır. Bu türden mutfak eşyaları, vakfedilen kurumda yemeğin hazırlanması, sunulması, dağıtılması gibi işlerde kullanılmıştır (Bölükbaşı, 2021:569-586). Nitekim Ayşe hatun da aşure günlerinde ve özel günlerde yemek pişirilmesini vakıf şartı olarak kaydettirmiştir.

Akar vakıflarından en düşük geliri sağlayan vakfın, Kerime hatun tarafından vakfedilen değirmen olduğu düşünülmektedir. Vakfedilen değirmenlerin gelirleri hakkında malumat bulunmamaktadır ancak diğer değirmenlere nazaran daha küçük olması (iki göz) bakımından bu kanaat hasıl olmuştur. Bununla birlikte Hediye hatunun vakfettiği değirmenin ise ne büyüklüğü ne de sağladığı gelir hakkında bilgi mevcuttur. Burada ekonomik olarak refah bir hayat sürse de maddi olanakları kısıtlı olsa da her kesimden insanın imkanları dahilinde vakıf tesis ettiği açıkça görülmektedir.

Para vakıflarında bahsi geçen evladiyet üzere kurulan vakıflara akar vakıflarında da rastlanmıştır. Akar vakıflarından yedisi evladiyet üzere meşrut olarak tesis edilmiş; diğer kayıtlarda ise bu husus hakkında malumat verilmemiştir. Kara Debbağ mahallesinden Seyfullah Efendi, bir dükkânı ile mülk bahçesini vakfetmiş ve oğlunun evladiyet üzere vakıf mütevellisi

olmasını istemiş; oğlunun soyu son bulduktan sonra ise tevliyetin Haydar Kadı Camii imamına geçmesini istemiştir.

Aile vakıflarında umumiyetle vakıfların, vakıf sahibinin erkek çocuklarına ve onların soyundan gelenlere meşrut kılındığı görülmektedir. Nitekim, Kara Debbağ mahallesinden Seyyid Mustafa Efendi, büyük bir sabuncu dükkanını vakfetmiş; kendisi hayatta olduğu müddetçe tevliyet görevini yerine getireceğini; vefatı sonrasında ise hamile olan eşinin karnındaki çocuk erkekse vakfın tevliyetinin ona geçmesini, ancak kız olursa büyük kızı Rabia'nın mütevelli olmasını istediğini belirtmiştir. Seyyid Mustafa Efendi, 1724 yılında vefat etmiş; vefatından hemen önce bir erkek çocuğu dünyaya gelmiş ve vakıf şartı gereği bu çocuk vakfın mütevellisi olmuştur. Ancak Seyyid Mustafa'nın oğlu altı yıl sonra 1729 yılında vefat etmiş ve yerine büyük kızı Şerife Rabia mütevelli olmuştur. Burada erkek çocukların yaşına itibar edilmeksizin öncelikli bir konuma sahip oldukları açıkça görülmektedir.

Aile vakıflarında bazı durumlarda vakfın evlada değil kardeşlere meşrut olduğu durumlar da söz konusu olmuştur. Nitekim İnebey mahallesinde bulunan iki göz değirmenini vakfeden Kerime hatun, vakfın tevliyetini evladiyet şartı üzere kardeşi Köse Müftü Mehmed Efendi'ye vermiştir.

Akar vakıflarında yer alan vakıf şartları arasında genellikle Muharrem ayında aşure ile Berat, Miraç ve Kadir gibi özel gün ve gecelerde yemek pişirilmesi ve fakirlere dağıtılması bulunmaktadır. Bir vakıfta pişirilen ve dağıtılan aşurenin sevabının şehitlerin (Kerbela şehitleri) ruhuna hediye edilmesi istenmiştir. Bunun yanında yaz aylarında çarşıda kar suyu dağıtılmasının şart koşulduğu bir vakıf da mevcuttur. Vakıf şartları arasında vakfı kuran kişinin ruhuna hediye edilmek üzere dua okunması talebine de sıkça rastlanmaktadır. İkindi namazı sonrasında Nebe suresinin okunması (Nebe Suresi'nin faziletleri hakkında bkz. Topaloğlu, 2006:470-471), Berat, Miraç ve Kadir gecelerinde birer hatim okunması, Rebiülevvel ve Rebiülahir aylarında mevlüd okunması ve mesnevi okuması bu türden şartlar arasında yer almaktadır.

Muallimhanelerde eğitim veren hocalar için de vakıflardan gelir ayrıldığı görülmektedir. Manastır'da bulunan iki akar vakfının geliri Manastır'da bedesten yakınında bulunan Yakub Bey Muallimhanesi muallimlerinin tasarrufuna ayrılmıştır. Bunun yanında bir vakfın gelirinden Ramazan aylarında cami içinde ve minaresinde yer alan kandillerin ve Berat gecelerinde cami mihrabının her iki tarafında mum yakılması şartı yer almaktadır. Camilerde kandil ve mum yakılması, vasiyet yoluyla yapılan hayırlar arasında sıklıkla geçmektedir. Manastır'da bulunan akar vakıflarında ise yalnızca iki örneğe rastlanmıştır. Son olarak bazı gayrimenkullerin sadece belli şahısların iskanına izin verir şekilde vakfedildiği de olmuştur. Manastır'da dahiliye ve hariciyesi olan bir ev yaptırıp vakfeden Layıhî Efendi, evin dahiliye kısmında oturacak olanların Cami-i Atik'de mesnevi-i şerif okumalarını, hariciye kısmında ise ulemanın oturmasını şart etmiştir.

Manastır'da tesis edilen bu akar vakıfları, muhtelif amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermiş ve kiralardan sağlanan gelirler belli şartlar çerçevesinde tasarruf edilmiştir. Bazı akar vakıflarının gelirinin para vakfı şeklinde işletildiği bilinmektedir. Ancak 18. yüzyılın ilk

yarısında Manastır'da kurulan akar vakıfları için böyle bir muamelenin söz konusu olmadığı görülmektedir.

3. AVÂRIZ VAKIFLARI

Manastır'da kurulan para ve akar vakıfları arasında avârız vakıfları da yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde vakıf sisteminin kendine has modellerinden biri olan bu vakıfların meşruiyeti tartışmalara konu olmuş ve kimi zaman yasaklanmışsa da bu türden vakıflar tesis edilmeye devam edilmiştir.

Avârız vakıfları, Osmanlıda köylerde ve mahallelerde halkın başta vergiler olmak üzere birtakım ortak mükellefiyetlerinin karşılanması ve muhtelif ihtiyaçlarına harcanmak üzere tesis edilmiş akar ve para vakıflarıdır. Bu türden vakıflar önceleri doğrudan avârız vergisi ile örfî vergileri karşılamak üzere kurulmuşsa da zamanla köy ya da mahallenin afet durumlarında ihtiyaçlarının karşılanması, tamir işleri ve kimsesiz kızların evlendirilmesine yönelik ve benzeri amaçlarla kurulan vakıflar da avârız vakıfları olarak değerlendirilmiştir. Avârız vakıfları bünyesinde bulunan paralar, ihtiyaç duyan kişilere rıbh ve nema muameleleriyle verilmiştir (Vefik, 1328:99; İpşirli, 1991:109; Özcan, 2003:80-81).

Manastır'da incelenen dönemde iki ayrı mahalle avârız vakfı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki İnebey mahallesi vakfı kaydıdır. 1713 yılında bu vakıf malı 11.000 akçe olup faizi ise 280 akçedir. Vakıf malı, altı ayrı kişinin zimmetindedir ve bunlardan ikisinin evi rehin alınmıştır (BOA.YB.21.d., nr.36/36a). 1714 yılında ise Sinan Bey mahallesinin avarız vakfının kaydına rastlanmaktadır. Vakfa mütevelli olarak Mustafa tayin olunmuştur. Vakıf malı 12.900 akçedir ve İnebey mahalle vakfına benzer şekilde altı kişi zimmetindedir. Burada da zimmetinde para olan iki kişinin evinin rehin durumda olup zimmetinde 4.000 akçe olan İbrahim'e ise Hacı Hüseyin'in kefil olduğu kaydedilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.36/36b).

Para ve akar vakıfları, iyi niyetlerle tesis edilen ve temel gayesi toplumsal faydanın gözetilmesi olan kurumlardır. Ancak incelenen dönemde Manastır'da kimi zaman vakıf şartlarının yerine getirilmesi ve görevlilerinin gereği gibi hizmet etmeleri konusunda sorunlar yaşandığı gibi vakıf mülklerinin mirasa dahil edilmeye çalışıldığı durumlara da sıkça rastlanmaktadır. Bu durum ise ayrıca incelemeye muhtaçtır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar arasında dayanışma ve yardımlaşmanın en güzel ifadesi olan vakıflar, uzun yıllar boyunca toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Zamanın ihtiyaçlarına paralel olarak vakıfların da Osmanlı toplumuna özgü modelleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında yer alan para vakıfları üzerinde bir dönem tartışmalar olsa da bu türden vakıflar toplumda kabul görmüş ve yaygınlık kazanmışlardır.

18. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da kurulmuş olan ve daha önce kurulup bu dönemde faaliyet göstermeye devam eden para ve akar vakıfları, kurucuları bakımından ele alındığında sayıca kadın ve erkeklerin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu açıdan mevcut vakıflara hayır yapma konusunda olduğu kadar yeni vakıflar tesis etme hususunda da kadınların maddi durumları el verdiği ölçüde etkin oldukları görülmektedir. Vakıf şartları arasında ise çoğu

zaman vakıf kurucusu için dua edilmesi ile yemek ve aşure pişirilip dağıtılmasının yanında cami ya da mescitlerin mum ve kandil ihtiyacının karşılanması, soğuk su dağıtılması, muallimlerin ihtiyaçlarının karşılanması gibi hususlar da yer almaktadır.

Manastır'da incelenen dönemde para ve akar vakıfları çoğu zaman aile vakfı şeklinde tesis edilmiş; erkek çocuk ya da erkek kardeş üzerinden soya bağlı olarak devam etmesi yönünde şarta bağlanmıştır. Bu durum ilerleyen dönemlerde vakfın işletilmesinden sorumlu olan kişilerin diğer aile üyeleri ile arasında sorunlar çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı topraklarında yaygın olarak görülen para ve akar vakıflarının Manastır'da da önemli sayıda örnekleri bulunmaktadır. Bu türden vakıfların varlığı, bir ticaret şehri olan Manastır'da nakit para ihtiyacının karşılanmasına destek olduğu gibi sosyal yaşamın gereklerinin yerine getirilmesine de katkı sağladığı söylenebilir. İhtiyaç sahiplerinin yeme ihtiyacının karşılanması ya da mescit ve cami gibi dini kurumlar ile muallimhane ve daülkurra gibi eğitim kurumlarında çalışanların maddi imkanlarının arttırılması yönünde gelirinden pay ayrılan para ve akar vakıfları, toplumda sosyal devlet anlayışının temel düzeyde yerleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA.YB.21.d., nr. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akgündüz, A. (1988). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akgündüz, A. (1996). "Gedik". *İslam Ansiklopedisi*. C.13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 541-543.

Akgündüz, A. (2000). "İcâreteyn". *İslam Ansiklopedisi*. C.21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 389-391.

Akgündüz, A. (2000). "Kanunnamelerde Su". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı, 5-8 Mayıs*. İstanbul: İSKİ Yay. 199-209.

Akipek, Şebnem-Altaş, Hüseyin (1998). "Vakıflarda Evladiye Davaları". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 1998, C. XLVII, S. 2, ss. 145-153.

Altaş, Naciye (2012). "Makedonya'da Türk İzleri: Manastır İshak Çelebi Cami". *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri, I, 10- 12 Mayıs 2012*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yay. 80-96.

Asani, Eljesa (2010). *Makedonya'daki Medreseler ve İsa Bey Medresesi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*. III (3. Kitap). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

Baltacı, Cahit (2005). *XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fak. Vakfı Yay.

Barkan, Ömer Lütfi-Ayverdi, Ekrem Hakkı (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: Baha Matbaası.

Bildirici, M.-Ürün, H. (2000). "Osmanlı Su Anıtları". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı, 5-8 Mayıs*. İstanbul: İSKİ Yay. 212-223.

Borat, M. (2000). "Vakıf Su Yolları". *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı, 5-8 Mayıs*. İstanbul: İSKİ Yay. 61-69.

Bölükbaşı, Ayşe (2021). "1546 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Kap Kacak Vakıfları", *History Studies*, 13/2, 569– 586.

Bulut, Mehmet (2019). Osmanlı Döneminde Rumeli Para Vakıfları, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Bülbül, Sevil (2011). *Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Civelek, Gökhan (2021). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Çağ, Galip (2010). *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Çataltepe, Sipahi (1991). *İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar*. İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları.

Çizakça, Murat (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.

Çizakça, Murat (1995). "Cash and Waqfs of Bursa 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. C.38. 335-336.

Demirkol, Mehmet (2021). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

Döndüren, Hamdi (1998). *Günümüzde Vakıf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları.

Erdoğan, Meryem Kaçan (2018). "Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları". *Vakıflar Dergisi*. S.50. 65-84.

Eyice, Semavi (1997). "Hamza Bey Cami". *İslam Ansiklopedisi*. C.15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 506.

Eyice, Semavi (2000). "İshakiye Cami ve Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. C.22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 546-547.

Gürsoy, Çiğdem (2019). "Aynı ve Başka: Evkaf Muhasebeciliği Para Vakıfları". *Belleten*, LXXXIII/296. 117-148.

Gürsoy, Çiğdem (2021). "İstanbul Yeniköy Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (15911883)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 57/57. 171-202.

Halaçoğlu, Yusuf (1991). *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Basımevi.

İdrizi, Murtezan (2008). *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

İnanır, Ahmet (2012). "İbn Kemal'in 'Risâle fi duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûf alâ evlâdi'levlâd' Adlı Risalesi bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlatlık-Evlâdiye) Vakıf Uygulamasında Evladü'l-Evlâd Meselesi". *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. VII/ 2. 44-63.

İpşirli, Mehmet (1991). "Avârız Vakfı". *İslam Ansiklopedisi*. C.9. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 109.

Kahf, Münzir (2000). *Vakfu'l-İslâmî*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.

Kara, Mustafa (2011). "Tekke". *İslam Ansiklopedisi*. C.40. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 368-370.

Karadeniz, Ümran (2024). "Hayırla Yâd Edilenler: Manastır Tereke Kayıtlarında Hayırseverliğin İzleri (1700-1750)". *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. 16. 392-409.

Kurt, İsmail (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mihajlovski, Robert (2012). "The Seventeen-century Ottoman Religious Architecture of Bitola/Manastir". *Patrimonium*. 289-301.

Nedzipi, Ljutfi (2006). *XV-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pamuk, Şevket (2009). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Şevket (2013). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Pamuk, Şevket (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sağır, Yusuf (2016). "Osmanlı Su Vakıfları". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15 (2016). 445-473.

Şafak, Ali (1989). "Akar". *İslam Ansiklopedisi*. C.2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 221.

Tevfik, Mehmed (1909). *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*. Manastır: Manastır Beyne'l-Milel

Ticaret Matbaası.

Topaloğlu, Bekir (2006). "Nebe' Sûresi'". *İslam Ansiklopedisi*. C.32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 470-471.

Ünal, Mehmet Ali (2011). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*. C.13 İstanbul: MEB Yay. 153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf-Tarih". *İslâm Ansiklopedisi*. C.42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 479-486.

EK 1: Manastır'da Para Vakfı Kayıtları (1700-1750)

Ümmühan Hatun Vakfı: İnebey mahallesinde yaşayan Ali kızı Ümmühan hatun, 1706 yılı Nisan ayında, İshak Çelebi Camii'nde imam olanlara günde üç ihlas suresi okumaları şartıyla 1000 akçe vakfetmiştir (BOA.YB.21.d., nr.31/34a).

Mustafa Subaşı Vakfı: Bu vakfın kurulduğu zaman ya da vakıf malı hakkında malumat bulunmamaktadır. 1706 tarihinde Emir mahallesinden Murtaza vakıf mütevellisi tayin olunmuştur (BOA.YB.21.d., nr.32/56a).

Sâlime Hatun Vakfı: Sâlime hatunun vakfettiği meblağın miktarı tespit edilememiştir. Yalnız 1707 yılında vakıf malından 1000 akçenin Hınalu köyünde bulunan Abdullah Hoca Camii imamına verilmesini vakıf şartı olarak kaydettirmiştir (BOA.YB.21.d., nr.32/2b).

Hasan ve Hüseyin Kardeşlerin Vakfı: Kardeş olan Hasan ve Hüseyin de Sâlime hatunun vakfına benzer şekilde 1707 yılında para vakfetmişler ve Hasan 3000 akçenin, Hüseyin ise 1200 akçenin Hınalu köyünde bulunan Abdullah Hoca Camii imamına verilmesini şart koşmuşlardır. 1724 yılında vakıf malı 11.680 akçedir ve on dokuz kişi zimmetinde vakıf malı bulunmaktadır (BOA.YB.21.d., nr.32/2b; nr.40/79a).

Hadice Hatun Vakfı: Kasım Çelebi mahallesinde yaşayan Hatice hatun, 1723 yılında 2000 akçesini vakfetmiştir. Vakıf şartı gereği her sene vakıf malının onu on bir buçuk hesabı üzere yani %15'i işletilecek ve sağlanan gelirden Hacı Mahmud Bey Camii müezzinleri olan Menla Hasan ve Menla Mustafa'ya öğleden önce Hatice hatun ile eşi Abdullah Efendi ruhları için ihlas okumaları mukabilinde 300 akçe verilecektir. Müezzinlerden Menla Mustafa vakıf mütevellisi, Hacı Mahmud Bey Camii vakfının nazırı Hacı Yahya ise Hatice hatun vakfının nazırı olmuştur (BOA.YB.21.d., nr.40/70a).

el-Hac Menla Mehmed Efendi Vakfı: Hacı Menla Mehmed Efendi'nin yaşadığı mahalle ve vakfettiği meblağ hakkında malumat tespit edilememiştir. Ancak vakfettiği paranın onu on bir buçuk hesabı üzeri işletilip geliri ile günlük 40 akçe karşılığında İshak Çelebi Camii'ne bir şeyhü'l-kurra tayin olunmasını şart ettiği anlaşılmaktadır. Aralık 1736'da İshak Çelebi Camii'nde haftada dört gün Kuran talim etmek üzere Hafız Musa Halife şeyhü'l-kurra tayin olunmuştur (BOA.YB.21.d., nr.46/33b).

İsveti Yankalı Mehmed ve Kadriye Hatun vakfı: Ali Çavuş mahallesinden olan Mehmed ve Kadriye birlikte para vakfı kurmuşlardır. Sinan Efendi'nin zevcesi olarak kaydedilen Kadriye hatun ile Mehmed'in aralarında bir akrabalık bağı olması muhtemelse de böyle bir ilişki tespit edilememiştir. 1736 yılında yapılan kontrol sonrasında vakıf malının yedi ayrı kişi zimmetinde toplam 7400 akçe olup vakıf mütevellisinin Berber el-Hac Ali olduğu kaydedilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.45/79b).

Mevlana Şeyh İbrahim Efendi Vakfı: Hamza Bey mahallesinde bulunan Mehmed Efendi Tekyesi'nin şeyhi olan İbrahim Efendi, 1730 tarihinde tekyenin harab durumda olup tamire muhtaç olması ancak tekye vakfının tamire müsaade etmemesi nedeniyle tekyeyi kendi malıyla tamir ettirip evlad-ı evladına şart ve vakfetmiştir. İbrahim Efendi, hayatta olduğu müddetçe tekyede şeyh olup sonrasında evlad-ı evladının mutasarıf olmasını ister ve kendisine bu yönde bir berat verilir (BOA.YB.21.d., nr.43/98b). 1747 yılında ise vakıf mütevellisi olan Şeyh İbrahim Efendi, Hamza Bey Camii ile tekyeye su sağlayan çeşmeyi yine kendi malıyla tamir eder. Bu tamirat sırasında İbrahim Efendi, kendi evine su sağlamak üzere çeşmeye üçüncü bir hat döşer. Böylece hayırsever bir davranış sergilemenin yanında kendi menfaatini de gözetir (BOA.YB.21.d., nr.49/1b).

Menla el-Hac İbrahim Vakfı: Manastır'da İbrahim adlı iki ayrı kişinin para vakfı bulunmaktadır. Vakıf sahiplerinden biri olan Mehmed Efendi Tekyesi şeyhi İbrahim Efendi, 1747 yılında hayattadır. Ancak bir diğer vakıf sahibi Menla el-Hac İbrahim Efendi, 1744 yılı kaydında merhum olarak zikredilmektedir (BOA.YB.21.d., nr.49/1b; nr.50/7a). Menla el-Hac İbrahim Efendi'nin vakfettiği meblağ belirtilmemiştir ancak Cami-i Atik'de haftada bir gün vaiz ve nasih olarak görevlendirilen kişinin maaşının vakıf malından karşılandığı bilinmektedir. 1742 yılında vaiz olan İsmail Halife, 1744 yılında görevi oğlu Mehmed Halife'ye bırakmıştır (BOA.YB.21.d., nr.49/14b; nr.50/7a).

Hacı İshak Efendi Vakfı: Karaoğlan mahallesinde yaşayan Hacı İshak Efendi, Aralık 1743'te 100.000 akçesini vakfetmiştir. Vakıf şartlarına göre vakfedilen para onu on bir buçuk hesabı üzere işletilip gelirinden mütevelli olması istenen Hacı İsmail efendiye tevliyet maaşı olarak günlük 8 akçe verilecektir. Hacı İshak Efendi vakfiyesinde, Cami-i Cedid'de her Cuma namazı sonrasında hadis ve tefsir konularında vaaz verip nasihat etmesi için günlük 10 akçe karşılığında bir vaiz tayin olunmasını ayrıca Cami-i Atik'de ders vermek üzere aklî ve naklî ilimler konusunda bilgi sahibi birinin günlük 23 akçe karşılığında müderis olmasını ve tatil günleri haricinde görevine devam etmesini vakıf şartı olarak belirtmiştir. Vakıf tesis edildikten yaklaşık bir yıl sonra Şubat 1744 tarihinde Cami-i Cedid'e vaiz ve Cami-i Atik'e müderris olarak Mevlana Şeyh İsmail Halife tayin edilmiştir. Her iki görevi üstüne alan Şeyh İsmail Efendi, bu hizmetleri mukabilinde günlük 33 akçe almıştır (BOA.YB.21.d., nr.49/18b, 32b).

Emine Hatun Vakfı: Emine hatunun vakfı ile ilgili malumat oldukça sınırlıdır. Vakıf mütevellisinin günlük yarım akçe, Yasin-hân olanın ise günlük bir akçe aldığı göz önüne alındığında oldukça küçük bir vakıf olduğu düşünülebilir. Bu iki görev aynı kişinin uhdesinde olup 1743 yılında bu görevleri yerine getiren el-Hac Hasan'ın vefatı sonrasında oğlunun tayin edilmesinden görevlerin vakfiyede evladiyet üzere tevcih edilmesinin şart edildiği anlaşılmaktadır (BOA.YB.21.d., nr.50/9b). Emine hatunun vakıf yerinin pazaryeri olarak gösterilmesi ise Yasin-hân olan kişinin bu görevi Hacı Mahmud Bey Camii'nde ya da Piri Bey

Mescidi'nde yerine getirdiği akla gelmektedir. Zira Hacı Mahmud Bey Evkafının gelirleri arasında "icâre-i pazaryeri" kaydı olduğu gibi Piri Bey'in vakıfları arasında da pazaryeri zikredilmektedir (BOA.YB.21.d., nr.41/50b; nr.43/121b; BOA.C.BLD., nr.104.5154).

Mehmed Paşa Vakfı: Rumili valisi Mehmed Paşa, 1748 yılında 72.000 akçesini vakfetmiş ve onu on bir buçuk hesabı üzere işletilmesini istemiştir. Vakıf mütevellisi Şatır Ali Ağa olup vakıf malından İshak Efendi Cami ile Atmaca Bey Mescidi ve mektebi için gelir sağlanmıştır (BOA.YB.21.d., nr.51/27b, 28a, 28b).

EK 2: Manastır'da Akar Vakıflarına Dair Kayıtlar (1700-1750)

Layihî Efendi Vakfı: Layihî Efendi, Manastır'da dahiliye ve hariciyesi olan bir ev yaptırıp vakfetmiştir. Evin dahiliye kısmında oturacak olanların Cami-i Atik'de mesnevi-i şerif okumalarını, hariciye kısmında ise ulemanın oturmasını şart etmiştir. 1717 tarihli bir kayıtta vakıf mütevellisinin 35 yıldır bu görevde olduğu belirtildiğine nazaran bu mülk vakfın, 17. yüzyılın ikinci yarısında tesis edildiği düşünülebilir. 1717 yılında vakıf mütevellisi olan Şeyh Hafız Mehmed Efendi, kendi isteğiyle görevi büyük oğlu Abdülkahhar Halife'ye bırakmıştır. İlerleyen dönemde Derviş Mehmed'in mütevelli olduğu vakfa, 1738 yılında İsmail Halife tayin olunmuştur (BOA.YB.21.d., nr.39/96b; nr.40/26b; nr.47/20b).

Hacı Kadın Vakfı: Karaoğlan mahallesinden olan Hasan kızı Hacı Kadın, 1716 yılında At Pazarı'nda bulunan bir adet berber dükkanını vakfedip vakfın tevliyet hizmetini Cami-i Atik'de imam-ı evvel olanlar tarafından yerine getirilmesini istemiştir. Vakfettiği dükkânın kira gelirinden bir akçenin tevliyet hizmetine, bir akçenin de her gün ikindi namazı sonrasında Cami-i Atik'de Nebe Suresi'ni okuyup Hacı Kadın ruhuna hediye edecek olan imam-ı evvele verilmesi vakıf şartı olarak kaydedilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.37/6a, 6b).

Ayşe Hatun Vakfı: Firuz Bey mahallesinde yaşayan Abdüssamed kızı Ayşe hatun, sûk-ı bâlâ olarak bilinen çarşıda iki adet kuyumcu dükkânı ile birer adet kazan, sini, tencere ve pekmez tavasını 1720 yılında vakfedip İnebey mahallesinden Mahmud Çelebi'nin mütevelli olmasını ister. Mütevelliye günlük bir akçe verilmek üzere ayrıldıktan sonra kalanı ile aşure günlerinde ve özel günlerde yemek pişirilmesini vafiyesinde şart olarak kaydettirir. Belgenin devamı bulunmamaktadır ancak özel günlerde pişirilen bu yemeklerin muhtaçlara dağıtılması istenmiş olmalıdır (BOA.YB.21.d., nr.38/45a).

Fatma Hatun Vakfı: İnebey mahallesinden Mehmed kızı Fatma hatun, 1721 yılında vefatından yaklaşık bir ay önce Sığır Pazarı'nda bulunan bir adet demir dükkanını Ahmed Paşa Camii'nde imam olanlara meşrut olmak üzere vakfedip cami imamı olan İbrahim Efendi'yi mütevelli tayin etmiştir. Fatma hatunun vefatı sonrasında varisleri, demir dükkanını terekeye dahil etmek istemiş ancak dükkanının vakfedildiği ortaya çıkmıştır (BOA.YB.21.d., nr.39/78b).

Emine Hatun Vakfı: Ali Çavuş mahallesinde sakin olan İbrahim kızı Emine hatun, 1730 yılında doğramacılar çarşısındaki bir adet berber dükkanını vakfetmiştir. Emine hatun, Haydar Kadı Camii'nde müezzin ve kayyım olanların birlikte mütevelli olmalarını ve dükkân kirasından gelecek olan vakıf gelirini paylaşmalarını vakıf şartı olarak kaydettirmiştir (BOA.YB.21.d., nr.42/57b).

Hadice Hatun Vakfı: Ali kızı Hadice hatun, bir adet bezzaz dükkanını, Camii-i Atik'de berat gecelerinde üç adet mum yakılması için vakfetmiştir. Vakfın tevliyeti evladiyet üzere meşruta olup 1729 yılında mütevelli olan Aişe hatun vefat edince yerine evlad-ı vâkıfdan Hasan, mütevelli olmuştur (BOA.YB.21.d., nr.42/92a).

el-Hac Mehmed Ağa Vakfı: Ali Çavuş mahallesinde yaşamış olan el-Hac Mehmed Ağa aynı mahallede bulunan Ahmed Efendi Camii imamlarına, At Pazarı yakınında bulunan ekmekçi dükkanını vakfetmiştir. 1737 yılında vakfın bir mütevellisi olmadığından günlük bir akçe karşılığından Sinan Ağa'nın kızı Ayşe hatun mütevelli olarak tayin olunmuştur. Mehmed Ağa'nın ne zaman vefat ettiği ve vakfın tesis tarihi kayıtlara yansımamakla birlikte 1737'de *merhum* olarak zikredilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.46/28a).

el-Hac Seyfullah b. Osman Vakfı: Kara Debbağ mahallesinden el-Hac Seyfullah Efendi, 1723 yılında Sığır Pazarı'nda bulunan bir dükkanı ile şehir yakınındaki mülk bahçesini vakfetmiş; oğlu Süleyman'ı ise mütevelli tayin etmiştir. el-Hac Seyfullah Efendi, tevliyetin Süleyman'a evladiyet üzere verilmesini ve soyu son bulduktan sonra Kara Debbağ mahallesinde bulunan Haydar Kadı Camii imamının mütevelli olmasını vakıf şartı olarak kaydettirmiştir. Dükkân ve bahçe kiralarından sağlanacak meblağdan senede 800 akçenin Haydar Kadı Camii müezzinine verilmesini; ayrıca Ramazan ayında Haydar Kadı Camii'nin içinde bulunan on kandil ile minaresindeki kandillerin yakılıp Berat gecesinde cami mihrabının sağına ve soluna mum konulup aydınlatılmasını da vakıf şartları arasına ilave etmiştir. el-Hac Seyfullah Efendi, vakıf gelirinin ise mütevellide kalacağını da kayıt altına aldırmıştır (BOA.YB.21.d., nr.45/73a).

Kazzaz el-Hac Hasan b. el-Hac Ahmed Vakfı: Kara Debbağ mahallesinden Kazzaz el-Hac Hasan Efendi, 1741 yılında bedesten yakınında bulunan Yakup Bey Muallimhanesi için beş kürkçü dükkânı ile üç kazzaz dükkânı vakfetmiş; muallimhanede kalfa olan Ali Halife'yi ise mütevelli tayin etmiştir. el-Hac Hasan Efendi dükkan kiralarından sağlanacak olan geliri, muallimhane hocalarının almasını ve hem hayattayken hem de ölümünden sonra kendisi için dua etmelerini istemiştir. Vakfın müevellisi olan Zekeriya Halife 1742 yılında vefat edince yerine İsmail Halife mütevelli olmuştur. Ancak bir süre sonra Mustafa adlı biri tevliyeti üzerine berat ettirmiş, 1746 yılında tekrar İsmail Halife görevlendirilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.48/4b, 13b; nr.49/20b, 42b).

Hasan Efendi Vakfı: İnebey mahallesinden olan Hasan Efendi, Dımışki Bey mahallesinde bulunan yaklaşık sekiz dönüm bostanını vakfetmiş; vakfın tevliyetini ise evladiyet üzere günlük bir akçe karşılığında büyük oğlu Mehmed Çelebi'ye vermiştir. Bostandan her sene sağlanacak gelir ile Rebiülevvel ya da Rebiülahır aylarında mevlüd okunmasını, mübarek gecelerde yemek pişirilip fakirlere dağıtılmasını, Muharrem ayında aşure pişirilmesini ve sevabının şehid ruhlarına hediye edilmesini vakıf şartları arasına ekleyen Hasan Efendi, ayrıca Camii-i Cedid için her sene iki mum alıp yakan kişiye 30 akçe verilmesini de istemiştir (BOA.YB.21.d., nr.47/19a).

Hacı Mahmud el-maruf el-Hac Barut Vakfı: Hacı Mahmud Efendi, Kazzaz Hasan Efendi ile aynı anda malından bir kısmını vakfetmiştir. O da iki dükkân ve bir odasını, bedesten yakınındaki muallimhaneye vakfetmiştir (BOA.YB.21.d., nr.48/4b).

Hediye Hatun Vakfı: Hediye hatun, Atmaca Bey Mesicidi'nde müzezzin olanlara değirmenini vakfetmiştir. 1742 yılında vakıf mütevellisi olan İbrahim Halife, kendi isteğiyle görevi büyük oğlu Hasan Halife'ye bırakmıştır (BOA.YB.21.d., nr.49/22b).

Terekeci Dükkânı Vakfı: 1746 yılında daha önce kurulmuş olan terekeci dükkânı vakfının mütevellisi olmadığından bu vakfı tesis edenin evladından İbrahim, mütevelli olmuştur. Tevliyeti üstüne alan İbrahim'in babası Ahmed olarak kaydedildiğine nazaran bahsi geçen vakfı Ahmed Efendi'nin kurduğu söylenebilir. Ahmed Efendi, terekeci dükkanını Hacı Mahmud Efendi Camii'nin şadırvanının tamiri için vakfetmiştir (BOA.YB.21.d., nr.49/40a).

Hacızade Abdurrahman Efendi Evkafı: Ali Çavuş mahallesi sakinlerinden olup 1730 yılında vefat eden Hacı Efendizade Menla Ahmed'in dedesi olan Hacızade Abdurrahman Efendi, At Pazarı yakınında bir tahta köprü yaptırmış ve bu köprü yakınında bulunan bir ekmekçi dükkanını vakfetmiştir. Hacızade Abdurrahman Efendi, bu dükkandan sağlanan günde yedi akçenin iki akçesi vakıf mütevellisine üç akçesi ise yaz aylarında çarşı içinde kar suyu dağıtılmasına sarf edilmesini istemiştir. 1735 yılında ekmekçi dükkanı vakfının mütevellisi Mustafa vefat ettiğinden ve vakfeden kişinin evladlarının bu görevi istememeleri gerekçesiyle Mehmed Halife, kendi üzerine berat ettirmiş; ancak daha sonra yapılan itiraz sonucu tevliyet, Hacızade Abdurrahman'ın evladlarından Fatma hatun mütevelli tayin olunur. 1744 yılında ise ekmekçi dükkanının zaman içinde eskiyip tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf mütevellisi Süleyman Efendi, dükkanının tamiri için ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğunu ve tamire izin verilmesini ister. Nihayet mimar ile yapılan keşiften sonra tamirat için 6000 akçeye ihtiyaç olduğu tespit edilmiş ve tamire izin verilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.42/65a; nr.44/32b; nr.49/27b).

Seyyid Mustafa Efendi Vakfı: Seyyid Mustafa Efendi, Kara Debbağ mahallesinde bulunan büyük sabuncu dükkanını vakfetmiştir. Sabuncu dükkanının etrafında ise yine Seyyid Mustafa Efendi'ye ait ekmekçi fırını, bakkal dükkanı ve ev bulunmaktadır. Vakıf şartları arasında dükkân kirasından sağlanacak olan gelir ile Kadir, Mirac ve Berat gecelerinde birer hatim okunması ve sevabının ruhuna hediye edilmesi yer almaktadır. Bu üç hatmi okuması için Eğrikaş Camii imamına günlük üç akçe verilmiştir. Seyyid Mustafa Efendi, hayatta olduğu müddetçe kendisi vakıf mütevellisi olup vefatı sonrasında eşi Ümmügülsüm'ün karnındaki çocuk erkekse vakfın tevliyetini onun tasarruf etmesini, kız olursa büyük kızı Rabia'nın mütevelli olmasını ve tevliyet için günde üç akçe almasını istediğini vakfiyeye kaydettirmiştir. Seyyid Mustafa Efendi, 1724 yılında vefat etmiş; vefatından hemen önce bir erkek çocuğu dünyaya gelmiş ve vakıf şartı gereği bu çocuk vakfın mütevellisi olmuştur. Ancak Seyyid Mustafa'nın oğlu altı yıl sonra 1729 yılında vefat etmiş ve yerine büyük kızı Şerife Rabia mütevelli olmuştur (BOA.YB.21.d., nr.40/40a; nr.42/22a, 89b).

Hatib Süleyman Vakfı: Hatib Süleyman Efendi, Drahor nehri üzerine dört göz değirmen yaptırıp gelirini evladiyet üzere vakfetmiştir. Ancak 1716 yılında hala vakfın tamir ve tanzim işleri için bir mütevellisi bulunmadığından tevliyet için Mustafa Efendi tayin olunmuştur. 1720 yılında ise vakıf gelirini tasarruf eden Hatib Süleyman Efendi'nin torunları arasında anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Mustafa Çelebi, Ahmed Efendi ve Emine hatun vakıf malını birlikte tasarruf ederken Ahmed Efendinin vefatı üzerine Mustafa Çelebi ve Emine hatun, bu işi ortak yürütmeye başlamışlardır. Ancak vefat eden kardeşleri Ahmed'in oğlu İbrahim,

babasının hissesini üzerine almak istese dahi vakıf şartına uymadığından hisse, Mustafa Çelebi ve Emine hatun arasında paylaştırılmıştır (BOA.YB.21.d., nr.39/15b; nr.40/27a).

Kerime Hatun Vakfı: Köse Müftü Mehmed Efendi'nin kız kardeşi Kerime hatun, İnebey mahallesinde bulunan iki göz değirmenini vakfetmiş; tevliyeti ise evladiyet şartı üzere kardeşi Köse Müftü Mehmed Efendi'ye vermiştir. Değirmenlerden elde edilecek gelir ile her sene Muharrem ayı başında aşure pişirileceği vakfiyeye kaydedilmiştir. Köse Mehmed Efendi'nin vefatı sonrasında evladından Sahure hatun mütevelli olmuş; ancak 1730 yılında vefatının ardından eşi Menla Mustafa ve çocukları değirmenleri Sahure hatunun mirasına eklemek istemişlerdir. Sahure hatunun vefatıyla Köse Müftü Mehmed Efendi'nin birinci kuşak nesli sona ermiş fakat ikinci kuşaktan soyu devam etmiştir. Bu bakımdan ikinci kuşaktan en büyük çocuk olan Şerife hatun, vakıf şartı gereği kendisinin mütevelli olması gerektiğini ifade etmiş; bu suretle vakfın tevliyeti evladiyet üzere devam etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.43/6b).

YEDİ ŞEHİRDE YEREL GAZETE SAHİBİ VASFİ BİLGE VE GAZETELERİ

Prof. Dr. Nejdet BİLGİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

nejdet.bilgi@gmail.com - ORCID ID 0000-0002-2288-616X.

ÖZET

Türk basın tarihi sürprizlerle dolu bir alandır. Özellikle basımın yoğunlaştığı büyük kentlerin dışında, yani taşrada farklı gazetecilik durumlarıyla karşılaşılabilmektedir. Özellikle yerel basın, büyük ölçüde yereldeki kalem erbabının veya süreli yayın meraklılarının ilgi alanındadır. Genelde de ilgili yerelin sakinleri arasından birilerinin meşguliyet alanıdır. Fakat bizim örneğimiz bu genellemenin bir hayli dışındadır. Eğer eksik kalmamışsa, araştırmamızın konusu olan Vasfi Bilge yedi ayrı kentte on civarında gazete veya dergi çıkarmış, ilginç bir kişiliktir. Vasfi Bilge yedi ayrı kentte çıkardığı gazetelerde üç ayrı isim kullanmıştır. Soyadı kanunundan önce Vasfi Polat ve Hilmizade Vasfi adlarını, soyadı kanunundan sonra ise Vasfi Bilge adını kullanmıştır. Vasfi Bilge aslında topçu subayıdır ve İsmet İnönü'nün Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan sını arkadaşıdır. Yüzbaşı rütbesinden emekli olmuş ve gazetecilikle uğraşmıştır. Adana, Tarsus, Osmaniye, Aydın, Denizli, Bergama ve Manisa'da gazeteler çıkarmıştır. Çalıştığı veya çıkardığı gazete ve dergi isimleri şunlardır: Adana'da Altınöz, Yurd Duygusu, Mektep Mecmuası, Toros Çocukları ve Ahali, Osmaniye'de Gürses, Tarsus'ta Yeni Tarsus, Aydın'da Ant, Denizli'de Babadağ, Bergama'da Bergama, Manisa'da Bergama ve Kurtuluş. Vasfi Bilge çıkardığı gazete ve dergilerle, entelektüel bir ortamın parçası olmaktan çok, mali destekle ve ilan gelirleriyle ayakta duran haber ve yorum yönü zayıf bir gazetecidir. Bu çalışmada Vasfi Bilge ve çıkardığı gazeteler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Basın, Vasfi Bilge, Manisa, gazetecilik, Bergama

Giriş

Türk basın tarihinin meçhullerle malûl bir alan olduğu söylenebilir. Özellikle yerel basın tarihleri için bu durum daha bârizdir. Manisa ve İzmir gazete ve dergileri üzerine biraz eğilince, ilk çaresizlik duygusuna kapıldığım konu, yerel süreli yayınları çıkaranlar ve buralara yazanlar hakkındaki bilgisizlik boşluğu olmuştu ve olmaya da devam ediyor. Bu yazı da bunlardan birinin izini sürerken oluştu ve hiç akla gelmeyecek bir kişilik ve basın faaliyetleriyle karşılaştım. Yedi ayrı kentte, ondan fazla süreli yayına imza atmış bir kişilik. Bu sayıların kesin olmama ihtimali de söz konusu…

Vasfi Bilge Hakkında

Vasfi Bilge ve basın hayatına ilişkin bilgiler şimdilik 1946 yılından öteye geçmemektedir. Kendi anlatımlarından iki ayrı doğum tarihi çıkarabiliyoruz. Bunlardan ilki, 1935 yılında Babadağ gazetesinde çocukluğunu anlatırken kullandığı, "*43 yıl önce tam bundan kırk üç yıl*

önce idi… Henüz altı yaşımı bitirmiştim" ifadesinden yapılan hesaplama. Bu ifadeyi doğru kabul edersek doğum tarihi 1885 veya 1886'ya tekabül eder.[1]


Vasfi Bilge

İkincisi, sınıf arkadaşı İsmet İnönü'ye gönderdiği, 18 Şubat 1939 tarihli mektubunda verdiği bilgiye dayanıyor. Mektupta 60 yaşında olduğunu yazıyor.[2] Bu durumda Vasfi Bilge 1879 doğumlu olmalıdır. Aynı sınıfta olmalarına rağmen, 1884 doğumlu olan İsmet İnönü'den 5 yaş büyük olduğu anlaşılıyor. Bu iki doğum tarihi bilgisinden ikincisinin, daha dikkatli olunarak yazıldığı için, daha güvenilir olduğu söylenebilir.

Mektupta verdiği bilgilere göre, 4 yıl Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da İnönü ile sınıf arkadaşı olarak okumuş ve mezun olmuştur. Bu durumda İsmet İnönü gibi Vasfi Bilge de 1901 yılında okula başlamış ve 1903 yılında mezun olmuş olmalıdır. Bilindiği üzere Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Osmanlı ordusuna topçu subayı yetiştiren okuldur. Nitekim Vasfi Bilge de mektubunda kendisini emekli ağır topçu zabiti olarak tanımlıyor. Mektubunda Antakyalı olduğunu da belirtiyor. Vasfi Bilge yine bu mektupta yer verdiği, "*sevki kader almakta olduğum beş yüz bir kuruş aylıktan ibaret takaüt maaşımın yanlışlıkla durmuş ve muamelesini takip ile uğraşmakta bulunmuş olduğum şu zamanda*" ifadesinden anlaşıldığına göre, emekli maaşını alamamaktadır. Bunun sebebi 1931 yılında aldığı ceza olmalıdır. Nitekim Kemal Besen'in 9 Ekim 1942 tarihli şikâyet yazısında verdiği şu bilgiler bunu teyit eder mahiyettedir: "*Cumhuriyet rejimi, ordu ve Atatürk aleyhindeki Adana'da çıkardığı gazetesinde yaptığı neşriyattan dolayı Adana ağır ceza mahkemesince bir sene mahkûm edilen Vasfi Polat (şimdiki ismi Vasfi Bilge'dir) Vasfi Bilge mahkûm olmakla almakta olduğu yüzbaşı tekaüdiye maaşı da tekaüt kanunu mucebince Adana defterdarlığı tarafından kesilmiştir.*"[3]

Kemal Besen'in şikâyeti üzerine Manisa valisi Ali Rıza Çevik konuyu inceletmiş ve Vasfi Bilge'nin resmi durumunu 4 Kasım 1942 tarihinde şöyle açıklamıştır: "*Bu şahıs 931 yılında Tarsus'da arkadaşı Hüsnü Raşit ile birlikte çıkardığı Yeni Tarsus gazetesinde hükümetin şahsiyeti maneviyesini tahkir yollu neşriyat yaptığından dolayı 1/10/931 tarihinde mülga Tarsus ağır ceza mahkemesince bir sene hapse mahkûm edilmişse de af'a mazhar olduğu anlaşılmış ve bu itibarla mücrimiyeti zail olan…*"[4] Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, aldığı ceza affa uğramasına rağmen kesilen emekli maaşı hala ödenmemektedir. İkincisi gazeteyi Adana'da değil Tarsus'ta çıkarmıştır. Üçüncüsü cumhuriyet, Ordu ve Atatürk aleyhinde yayın değil, hükümetin manevi şahsiyetini tahkir suçundan ceza yemiştir. Dördüncüsü Vasfi Bilge burada söz konusu edilen gazetelerden önce de gazete çıkarmıştır. Sadece şikâyet yazısında yer alsa da ceza almadan önce Vasfi Polat adını kullandığı anlaşılmaktadır.

Vasfi Bilge'nin yazdıklarından babası hakkında bazı bilgiler edinebiliyoruz. Yetişmesinde belirleyici olan babası Bekir Hilmi'nin "natuk ve cerbezeli" olduğunu, hattat ve hakkâk olduğunu, "düzgün söyler ve söylediği gibi yazar" bir kişilik olduğunu vurgular.[5] Babasının 18

[1] Vasfi Bilge, "Tarlamın İçinde Torunlarıma", *Babadağ*, 13 Teşrinisani 1935, s. 3.
[2] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0_1376_564_1, lef 50-51.
[3] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 8.
[4] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 7.
[5] Vasfi Bilge, "Tarlamın İçinde Torunlarıma", *Babadağ*, 29 Teşrinisani 1935, s. 3.

yaşında kürsüye çıkarak dini vaazlar verdiğini, 25 yaşlarında Mısır'a giderek tecvidini ikmal ettiğini, 32 yaşlarında İstanbul Fatih'te müderris olduğunu, o sırada açılan Darülmuallimin'e girerek, 35 yaşlarında Antakya'da açık bulunan Mekteb-i Rüşdiye muallim-i evvelliğine atandığını söylemektedir.[6]

Siyasete de ilgi duyduğu anlaşılan Vasfi Bilge, 1942 yılındaki Manisa belediye seçimlerinde belediye yedek üyeliği aday listesinde adı bulunmaktadır.[7] Ayrıca aynı yıl içinde Manisa CHP 3 Nolu Ocak reisliğine seçilmiştir.[8]

Adana Asliye Hukuk Hakimliği'nin 1934 yılına ait bir duyurusunda Vasfi Polat'ın eşinin adı Kudret Hanım olarak geçmektedir.[9]

Aile hayatıyla ilgili bilgimiz sınırlı olan Vasfi Bilge hakkında 1946 yılındaki küçük bir habere göre, dayısı oğlu ve damadı Binbaşı Nazım Aker, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak Bolayır'da hayata gözlerini yummuştur.[10] Bu küçük haberden anlaşılacağı üzere, Vasfi Bilge evlidir ve en az bir kız çocuğu bulunmaktadır.

Vasfi Polat Adıyla Adana'da Çıkardığı veya Çalıştığı Gazete ve Dergiler

Altınöz: Adana Hayat matbaasında basılan gazetenin kuruluşu 5 Nisan 1924'tür. Başyazarlığını Şükrü Oğuz Alpkaya ve mesul müdürlüğünü Vasfi Polat yapmıştır. Gazetenin sol köşesinde "Türklerin Alsas Loren'i Antakya – İskenderun'dur", sağ köşesinde ise "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde bırakılamaz." ifadeleri yer alıyordu. Gazete 1927 yılında kapanmıştır.[11] Altınöz gazetesi, Hatay'ın bağımsızlığını ve anavatana bağlanmasını savunan, "Antakya İskenderun Yurdu" teşkilatının sesi olmuştur. Bu teşkilat resmi yazışmalarda "Antakya, İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak geçmiştir. Bu teşkilat, Tayfur Sökmen, Samih Azmi, Şükrü Oğuz, İzzettin Çavuş, Ferit Cemal, Ali Kurşun, İdris Antabi, Suphi Dağlı, Hacı Hamza'nın Oğlu, Vasfi Bolat, Vehbizade Rasim, Affan Efendi, Hacerzade Mustafa Efendi gibi önemli isimler tarafından 1923'te kurulmuştur. Tayfur Sökmen'in başkanlığını yaptığı Cemiyet'in sekreterliğini Altınöz gazetesi sahibi Şükrü Oğuz yürütmekteydi.[12]

Yurd Duygusu: 17 Eylül 1927'de yayım hayatına başlayan gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Vasfi Pulat (Bolat) Bey'dir. Haftalık aralıklarla çıkan, siyasi içerikli bir gazetedir. Adana'da yayım hayatı 1 Mart 1928'de sonlansa da 11 Mart 1928 tarihinde "Cebelibereket" ismiyle Osmaniye'de çıkmaya başlamıştır.[13] (s. 74)

[6] Vasfi Bilge, "Tarlamın İçinde Torunlarıma", *Babadağ*, 20 Teşrinisani 1935, s. 3.
[7] *Son Posta*, 18 Birinciteşrin 1942, s. 6.
[8] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 8.
[9] *Ulus*,14 İlkkânun 1934, s. 7.
[10] *Işık*, 19 Nisan 1946, s. 2.
[11] Zeren Tatan, *Atatürk İnkılaplarının Adana Basınında Yansımaları*, Kütahya Dumlupınar Ü, SBE, YL Tezi, Kütahya 2019, s. 5.
[12] Olcay Özkaya Duman, *Sancaktan Devlete Hatay Basını (1921-1939)*, Süleyman Demirel Ü, SBE, Doktora Tezi, Isparta 2013, s. 83, 84, 154.
[13] Gülsan Değirmenci, *Adana Basın Tarihi (1873-2000),* Nevşehir HBVÜ, SBE, YL Tezi, Nevşehir 2019, s. 74

Mektep Mecmuası: Adana'da 10 Ekim 1927'de yayımlanmaya başlamış haftalık dergidir. Sahibi ve başyazarı Vasfi Polat'tır.[14]

Toros Çocukları: Haftalık kültür mecmuasıdır. Sahibi Vasfi Bolat'tır. 1929 yılında Adana'da yayımlanmış ve kapanmıştır.[15]

Ahali: 25 Ekim 1930'da Adana'da çıkmaya başlayan gazete, Toksöz Matbaası'nda basılmıştır. Günlük olarak yayımlanan, siyasi nitelikli gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Abdülkadir Kemali Öğütçü'dür. Ahali gazetesinin sorumlu müdürü önce Reşat Feyyaz, daha sonra Vasfi Polat olmuştur. Gazetenin yayım hayatı 13 Aralık 1930 tarihinde son bulmuştur.[16]

Vasfi Polat Adıyla Osmaniye'de Çıkardığı Gürses Gazetesi

Osmaniye'de 1929 yılında yayım hayatına başlamıştır. Eski ismi "Cebelibereket" olan gazetenin imtiyaz sahibi Vasfi Bolat'tır. Gazetenin idare yeri Adana'dadır. Siyasi nitelikli bir gazete olan Gürses, haftada iki gün yayımlanmıştır. 1930 yılında kapanmıştır.[17]

Vasfi Polat Adıyla Tarsus'ta Çıkardığı Yeni Tarsus Gazetesi Vasfi Polat'ın arkadaşı Hüsnü Raşit'le birlikte Tarsus'ta çıkardıkları gazetedir. Muhtemelen 1930 yılında yayımlanan gazetede "hükümetin şahsiyet-i maneviyesini tahkir yollu" yayın yapıldığı gerekçesi ile Vasfi Bilge 1 Ekim 1931 tarihinde Tarsus ağır ceza mahkemesi tarafından bir sene hapse mahkûm edilmiştir.[18] Günlük olarak çıkan siyasi içerikli olması dışında hakkında bilgi yoktur.[19] Derleme ütüphanelerde koleksiyonu da bulunmamaktadır.

Hilmizade Vasfi Adıyla Aydın'da Çıkardığı Ant

Vasfi Bilge'yi basın hayatında ilk olarak 6 Haziran 1932 tarihinde çıkarmaya başladığı Ant gazetesi ile Aydın'da görüyoruz. Hilmizade Vasfi sahipliğinde yayımlanan gazete yaklaşık bir yıl yayın hayatında kalmıştır. Aydın matbaasında basılan gazetenin idare yeri Işık kitaphanesi idi. Günlük yayımlanan Ant Gazetesi sadece cuma günleri çıkmıyordu. Özel günler hariç genelde 4 sayfadan oluşuyordu. Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde 12 sayfa olarak çıkmıştır. Ant gazetesi ilk sayısında çıkış amaçları belirtilirken, sade bir dil kullanılacağı, dedikodudan uzak kalınacağı, ilmi ve memlekete yararlı yayınlar yapılacağı ve Cumhuriyete bağlı hatta Cumhuriyet aşığı olacakları vurgulanmıştır. Gazetenin sahibi 1932 Ekim başlarında kendi matbaasını oluşturup Ant gazetesini burada çıkarmak amacıyla yayımına bir süre ara vermiştir. Gazetede Hilmizade Vasfi Bey'in dışında başka imza bulunmamaktadır. Bununla beraber halktan gelecek her türlü yazıya açık olunduğu ifade ediliyordu. Küçük tefrikalar halinde hikâye, romanların dışında yerel ozanların şiirlerinin de yayınlandığı oluyordu. Ant gazetesi yayın hayatında kaldığı süre içerisinde Aydın Halkevi'nin bir organı gibi çalışmıştır. Kemalist prensiplere sıkı sıkıya bağlı bir politika izleyen gazetede sağ üst köşede "Halkevi CHF'na doğru yürüyen büyük kültür ocağıdır" ifadesi bulunuyordu. Gazetede günlük olarak

[14] *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, s. 399; Değirmenci, *agt*, s. 74.
[15] Değirmenci, *agt*, s. 74; Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar 29 İlkteşrin 1923 – 31 İlkkanun 1940*, Başvekalet Matbuat U. Müdürlüğü, 1941, s.42
[16] Değirmenci, *agt*, s. 75; Tülbentçi, *age*, s. 41.
[17] Değirmenci, *agt*, s. 74-75.
[18] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 7.
[19] Tülbentçi, *age*, s. 86.

Aydın Halkevi'nin çalışmaları anlatılıyor, düzenlenen konferanslar halka duyuruluyor ve bu konferansların bazıları, gazetede tam metin olarak yayımlanıyordu. Ant gazetesi Aydın vilayet merkezi dışında ilçe, kasaba ve köylerinden de haberlere yer veriyordu. CHP'nin 1933 yılında Aydın'da Aydın adıyla yeni bir gazete çıkarma kararı alması üzerine Ant gazetesi yayınını sonlandırmıştır. Sahibi Hilmizade Vasfi Bey konuyla ilgili olarak, 20 Kasım 1933 tarihli Anadolu gazetesine yaptığı açıklamada şunları söylemiştir: "*Yüksek fırkamızın esaslı umdeleri dahilinde halkımızı tenvir etmek gayesiyle neşrine çalışmakta olduğum Ant adlı gazetemi bugünden itibaren kapadım. Fırkamızın neşretmekte olduğu Aydın gazetesinde çalışmak sahasını aynı emel ve aynı gaye ile daha muvafık buldum ...* " Nitekim Aydın gazetesinin ilk döneminde yazı işleri müdürlüğünü Hilmizade Vasfi (Bilge) Bey ile Dr. Nafiz (Yazgan) Bey üstlenmişlerdir.[20] Nitekim ulusal basında yer alan 16 Ağustos 1935 tarihli bir habere göre, aralarında Vasfi Bilge'nin de bulunduğu Aydın Halkevi mensupları hava tehlikeleri hakkında birer konuşma yapmışlardır.[21]

Vasfi Bilge Adıyla Denizli'de Çıkardığı Babadağ Gazetesi

Vasfi Bilge'yi Aydın Halkevi'ndeki etkinlikten kısa bir süre sonra Denizli'de yeni bir gazeteyle görüyoruz. Vasfi Bilge'nin Denizli'de çıkardığı gazete Baba Dağ adını ve ilk sayısı da 5 Eylül 1935 tarihini taşıyor. Gazetenin imtiyaz sahibi ve yayın müdürü Vasfi Bilge'dir. İlk sayıya göre gazete Cuma ve pazartesi hariç haftanın diğer günleri çıkmıştır. Yönetim yeri "Şimdilik Yeni Basım Evidir" şeklinde belirtilmiştir. Gazetenin ilk sayısının ilk sayfasında Atatürk'ün bir fotoğrafı ve altında büyük harflerle şu ifadelere yer verilmiştir: "*Gazetemiz büyük Önder Atatürk'ün yüksek maneviyetinden aldığı feyizli ilhamlarla ışıklanır, bu yürümek ülküsü ile birinci sayısını benzemekten onur duyar ve yüce Başbuğu iç özden selamlar.*"[22]

Gazete orta boy (40 cm) ve genellikle dört, ara sıra iki sayfa olarak çıkmıştır. Gazetenin ilk sayısında yer alan "Şimdilik Yeni Basımevi" şeklindeki yönetim adresi, 18 Eylül 1935 tarihli 10. Sayıdan başlayarak, "Tuhafiye Caddesi, No: 25" olarak değişmiştir.[23] 18 Teşrinievvel 1935 tarihli 31. Sayıdan başlayarak, "Perşembe ve Pazartesinden başka her gün çakar" ifadesi konularak, Cuma yerine Perşembe günleri çıkmamıştır.[24] Bu ifade 12 Kânunıevvel 1935 tarihli 59. Sayıdan başlayarak, "Cumartesi Salı Perşembe Günleri Çıkar" şeklinde değiştirilmiştir. Bu ifade 27 Haziran 1936 tarihli 102. Sayıda tekrar değiştirilerek, "Pazar Pazartesinden Başka Her Gün Çıkar" şeklini almıştır.[25] Bu ifade de 30 Temmuz 1936 tarihli 109. Sayıdan başlayarak, "Pazar Pazartesi Günleri Çıkmaz" şeklini almıştır.

Gazetenin adı ilk zamanlarda Baba Dağ şeklinde ayrı yazılmıştır. Bununla ilgili olarak ilk sayının ilk sayfasında şöyle denmektedir: "*Dikkat: Gazetemizin başlığı her nedense bugüne kadar klişeciden gelmedi. Halkımızı daha ziyade bekletmemek için kendimizin yaptığımız klişe ile çıkardık, af dileriz*."

[20] Günver Güneş, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Aydın'da Basın Yayın Hayatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41 (2007), s. 31-40. Ayrıca bkz. Bilgin Çelik, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 8 (1998), s. 154-155.
[21] "Durmadan Çalışan Bir İlimiz, Güzel Aydın", *Ulus*, 16 Ağustos 1935, s. 5.
[22] *Baba Dağ*, 5 Eylül 1935, s. 1.
[23] *Baba Dağ*, 18 Eylül 1935, s. 1.
[24] *Baba Dağ*, 18 Teşrinievvel 1935, s. 1.
[25] *Babadağ*, 27 – 6 – 1936, s. 1.

Gazetenin başından itibaren Baba Dağ şeklindeki başlığı 20 Şubat 1936 tarihli 76. Sayısından başlayarak Babadağ şeklinde bitişik yazılmaya başlanmıştır. Klişe değişikliği ile ilgili şu açıklama Yapılmıştır: "*Babadağ çıktığı günden beri Denizli çevresinin bütün dertlerini incelemek asığlı gördüğü şeyleri yaymak için gücü yettiği kadar çalışmaktan geri durmadı. / Bu çalışmasına daha iyi düzen vermek üzere kendine gerekli harfler getirtmiş ve tertip işini düzene koymuştur. / Babadağ şimdi kendi idare yerinde kendi getirttiği harflerle diziliyor. / Babadağ bir iki sayı iki sayfa olarak çıktı. Ve Babadağ artık çıkmayacak diyenler de oldu. İşte Babadağ kendi harfleriyle 4 sayfa olarak çıkıyor. / Öldü diyenlere cevap veriyor… Şimdi göze çarpan eksiklerimiz hoş görülür sanırız.*"[26]

Baba Dağ gazetesi 28 Ocak 1936'dan itibaren parasız olarak haftada üç gün, cumartesi, salı ve perşembe günleri yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin "Babadağ İdare Evinde tertip" edildiği ve Yeni Basımevinde basıldığı bilgisine de yer verilmiştir. Ayrıca yine bu sayıda gazetenin çok kısa bir süre sonra "bol havadis, meraklı hikâye ve türlü bilgilerle" yeni ve güzel bir şekilde yayımlanacağı müjdesi de verilmiştir. Gazetenin ismi daha önce Baba Dağ şeklinde basılırken, 27 Haziran 1936'da Babadağ olarak basılmış, pazar ve pazartesi günleri yayımlanmadığı bilgisi verilmiştir. Basım işleri Akay Matbaası'nda yapılmaya başlanmıştır. Gazete "Yeni Basımevinden Niçin Ayrıldık?" başlıklı bir açıklama yazısı yayımlamıştır. Bu yazıda, yürüyüşü devam ettirmek için Yeni matbaadan ayrılarak Akay matbaasıyla çalışmak durumunda kalındığı bilgisi verilmiştir. 26 Ağustos 1936 nüshasında gazetenin yönetim adresinin, Sabah Postası gazetesinin yönetim adresi olan "Delikliçınar, Eski Yol, No: 31" olarak değişmiştir. Gazetenin son sayısı 26 Ağustos 1936 tarihini ve 114. numarayı taşımaktadır.[27]

Vasfi Bilge Adıyla Bergama'da Çıkardığı Bergama Gazetesi

Vasfi Bilge'yi Denizli'den sonra Bergama'da görüyoruz. Denizli'deki Babadağ gazetesinin son sayısı 1936 Ağustos'unun sonlarında çıktığına göre, Bergama'da çıkardığı Bergama gazetesinin ilk sayısı 29 Ekim 1937 tarihini taşıdığına göre, arada yaklaşık bir yıllık bir zaman söz konusu. Vasfi Bilge'nin Aydın'la, Denizli ile ve Bergama ile başka ne türlü ilişkisi olduğunu bilmiyoruz.

Bergama gazetesine gelince, gazetenin ilk sayısı 29 Ekim 1937 tarihini taşımakta. Sahibi ve neşriyat direktörü olarak Vasfi Bilge görünmekte. Gazete'nin pazartesi ve perşembe günleri çıktığı başlık altı yazısında belirtilmekte. İlk sayının ilk sayfasının sol tarafında "Çıkarken" başlığı altında şöyle deniliyor: "*Feyizli Cumhuriyetimizin on dördüncü yıl dönümünü kutlayan Bergamamız kendi adıyla eldeki vasıtaya göre şimdilik büyük bir gazeteye kavuşuyor. Ne mutlu rastlayış. / Tarihte başlı başına yüce bir yer tutan Bergama için hacmi pek küçük olan ve fakat yarın için pek büyük olacağında şüphemiz yoktur. Gazetemiz bütün eksikliğine rağmen bu yöndeki boşluğu gidermek üzere ilk adımını attığına kaniidir. / Bergama'nın, bu feyyaz yurdun dert ortağı ve dili olmaya azmetmiş olan gazetemizin çıkışında İlçebayın, parti ve halkevimizin, bütün halkın gösterdiği yüksek ilgiyi şükranla anarken Bergama Basımevinin feragatını da saygıyla kaydetmekten kendimizi alamayız*." Yine ilk sayfada yer alan, "Meslek ve Gayemiz" başlığı altında şunlar yazmaktadır: "*Her gazete yeni çıkarken bir çok vaadlar1a işe başlar. Biz bu adete uymak fikrinde değiliz. Biz, iş ile gayemize doğru yürümeyi daha sağlam bulmaktayız.*

[26] "Babadağ Kendi Harfleriyle Çıkıyor", *Babadağ*, 20 – 2 - 1936, s. 1
[27] Ercan Haytoğlu, *Denizli Basın Tarihi (1909-2009)*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 2010, s. 58.

1- Gazetemiz: Cumhuriyetçidir. Halkçıdır. Bu esas dahilinde yürümeyi ödevi bilir. 2- Dedi kodudan ve şahsiyattan uzaklaşır. Ancak memleketin nefini güder. 3- Bilgiye aşıktır. Nurlu yollardan yürümekten haz duyar. 4-Halkın hakiki ve kanuni derdlerile ilgilenir. Bilhassa köylülerimizin kaygularıyle yakından alakalanır. 5- Cihan haberinden ziyade yerli haberle uğraşarak halka duyurmak gayemizin başında gelir. 6-Halk diliyle yazmak ve konuşmak başlıca isteğimizdir. İşte mesleğimiz budur. Mesleğimize uygun her yazıya sayfalarımız açıktır."[28]

Gazetenin idare yeri ve basıldığı yer Bergama Basımevi olarak gösterilmektedir. 1937 yılında çıkan sayılarda pazartesi ve perşembe günleri çıktığı belirtilmektedir. Dört sayfa olarak çıkan gazete 1937 yılında 12 sayı yayımlanmıştır. 1937 yılına ait sayılardaki yayın bilgisi şöyle verilmektedir: "*Bergama Siyasal Gazetedir. Bergama'nın Hedefi: Haberde, fikirde çok açık, doğru, samimi olmak, daima halkın derdiyle ilgilenmek, Bergamalıların gazetesi olmaya çalışmak. İdare evi Bergama Basımevi. Yazı işleri için imtiyaz sahibine başvurulur.*"

Gazete 1938 yılının başlarında aynı şekilde çıkar 15 Nisan'da "Şimdilik cuma günleri (Bergama) da Çıkar Siyasal Gazetedir" ifadesi, 7 Mayıs'ta "Şimdilik Haftada bir (Bergama) da Çıkar Siyasal Gazetedir" şekline dönüşür. 20 Mayıs'ta da "Şimdilik 15 günde bir (Bergama) da Çıkar Siyasal Gazetedir" şeklini alır. Diğer yayın bilgileri aynı tarihli gazetede şöyledir: "*Bergama - Haftalık halkçı gazete / Sahip ve Neşriyat Direktörü Vasfi Bilge / Gazeteye ait bütün işler için imtiyaz sahibine başvurulur / Gazeteye girmeyen yazılar geri verilmez. / İdare Yeri Hükümet konağı karşısında Sabahettin Kıral Matbaasında basılmıştır. İzmir*"

Gazete 10 Temmuz 1938'de yeniden haftada bir çıkmaya başlar. İdare yeri Pamuk Hanı'nda hususi daire olarak, matbaa da İzmir'de Kültür Basımevi gösterilmektedir. Gazetenin 1-12. sayıları 1937 yılında, 13-50. Sayıları 1938 yılında, 51-101. sayıları 1939 yılında ve 102. Sayısı ise 1940 yılında çıkmıştır. Gazetenin Bergama'da çıkan son sayısı 9 Ocak 1940 tarihini taşıyan 102. Sayıdır. Son sayıya göre "salı ve cuma günleri çıkar siyasal gazetedir." Gazete Bergama basım evinde basılmaktadır. İdare yeri olarak rüştiye caddesinde özel daire gösterilmektedir.[29]

Bu arada, 10 Temmuz 1.939 tarihinde Ankara'da toplanan Basın Birliği kongresinde, Bergama gazetesi sahibi Vasfi Bilge'nin İzmir Mıntıkası Haysiyet Divanı'na yedek üye olarak seçildiğini görüyoruz.[30]

Vasfi Bilge Adıyla Bergama Gazetesini Manisa'da Çıkarması

Bergama gazetesi sahibi Vasfi Bilge, 1939 yılının başlarında İzmir valiliğine başvurarak, matbuat kanunu dokuzuncu maddesine göre verilmesi gerekli olan teminatı veremediği için, İzmir'in diğer gazetelerine yapıldığı gibi kendisine de Bergama gazetesi için teminat yardımı yapılmasını talep eder. İzmir Valisi Fazlı Güleç, 27 Ocak 1939 tarihinde CHP Genel sekreterliğine durumu arz eder.[31] CHP Genel Sekreterliği 30 Ocak'ta İzmir valiliğine verdiği cevapta, teminat mektubunun bayramdan sonra telgrafla gönderileceğini bildirir.[32] Genel

[28] *Bergama*, 29 Teşrinievvel 1937, s. 1.
[29] *Bergama*, 9 İkinci Kânun 1940. Tülbentçi, *age*, s. 48'de, gazetenin Bergama'da 1939 yılında kapandığı belirtilmektedir. Oysa Milli Kütüphane koleksiyonundaki son sayı 9 Ocak 1940 tarihlidir.
[30] "Basın Birliği Kongresi Ankara'da Toplandı", *İkdam*, 11 Temmuz 1939, s. 6; "Basın Birliği Kongresi Dün Ankara'da Toplandı", *Akşam*, 11 Temmuz 1939, s. 11.
[31] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 55.
[32] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 53.

Sekreterlik 7 Şubat 1930 tarihinde Ziraat Bankası nezdinde girişimde bulunarak, Bergama gazetesi için kefaletin gönderilmesini ister.[33] Muhtemelen bazı gecikmeler dolayısıyla sürecin uzamasından endişelenen Vasfi Bilge, dönemin Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda Mühendishane-i Berr-i Hümayundan okul arkadaşı olan İsmet İnönü'ye 18 Şubat 1939 tarihini taşıyan, bir buçuk sayfalık bir mektup yazar. Mektupta uzun uzadıya saygısını ve mahcubiyetini dile getirdikten sonra, şöyle devam eder: "*Bu münasebetle asla şüphe etmem ki emekli ağır topçu zabiti Antakyalı Vasfi'nin son deminde, 60'ıncı salinde dahi ideal bir hizmet tanıyarak bin bir mali müşkülatla çıkardığı Bergama adlı gazetesinin son matbuat kanununa göre mali teminat vecibesini yerine getiremediğinden sefalete mahkum kalmasını tecviz buyurmazsınız. Takdir buyurulur ki böyle köşe bucakta çıkan bir gazetenin geliri sermayesizler için çok elim bir ıstıraptır.*

Geçende sınıf arkadaşımız Dimetokalı Behçet seyahatle buraya, kerimesi yanına gelmişti. Konuşma arasında yüksek şefkatınıza dehaletimi ilham ve hatıra olarak sakladığım bir fotoğrafımı şahsımı tanıtmak üzere yüksek huzurlarınıza arz etmekliğimi ilave etti. Fakat nasıl arz etmek lazımdır bilemiyorum.

Sevk-i kader almakta olduğum beş yüz bir kuruş aylıktan ibaret tekaüt maaşımın yanlışlıkla durmuş ve muamelesini takip ile uğraşmakta bulunmuş olduğum şu zamanda maişetin ağır yüküyle ezilen, adım adım sefalete doğru yol alan mektep arkadaşı vatandaşınız Vasfi'yi bir lahza olsun hatırlayarak sefalet girdabından kurtarmak lutfuna mazhar buyurursanız ne mutlu…

Yüksek hassasiyet ve derin tefekkürleri önünde eğilerek tasdiklerime son vermek zaruretini duyuyorum. Artık ıstıraplarımın levhaları önünde gözyaşlarıma ceryan vermek değil, yüksek şefkatinize iltica ile huzur ve refah güneşine kavuşmayı beklemek, sonsuz saygı, sarsılmaz bağlılık ile daimi sevgilerimi sunmak daha tatlı olur. Milli şefim.

Bergama'da, Bergama gazetesi sahibi Emekli Topçu Yüzbaşı Antakyalı Ali Vasfi Bilge"[34] Mektubu okuduğu anlaşılan İnönü, gereği için Başvekil ve CHP Genel sekreterliğini işaret eder. Genel sekreterlik 18 Mart 1939 tarihli bir yazıyla Vasfi Bilge'ye bir yazı göndererek Ziraat Bankası'na 7 Şubat 1939 tarihinde teminat mektubu verilmesi için yazıldığını, Bergama şubesine başvurarak konuyu takip etmesini bildirir.[35]

Bankanın Bergama şubesinden teminat mektubunu alan Vasfi Bilge, yaklaşık bir yıl sonra teminat mektubu sorunuyla tekrar karşılaşır. Fakat bu kez durum farklıdır. Sorunu 23 Mart 1940 tarihinde CHP Genel sekreterliğine bir mektupla ileten Vasfi Bilge, mektubunda gazetesini iki ay önce yani 1940 Ocak sonlarında Manisa'ya nakletmiştir. Yine Bergama adıyla çıkardığı gazetenin teminat mektubu için başvurduğunda kendisine yeni bir teminat mektubu alması gerektiği bildirilmiştir. Genel sekreterlikten bunu düzeltilmesini talep etmektedir.[36] Bu arada Ziraat Bankası CHP Genel sekreterliğine 27 Mart 1940 tarihinde bir yazı göndererek konuyu

[33] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 52.
[34] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 50-51.
[35] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 48.
[36] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 46.

aktarmış ve "*İzmir vilayetine hitaben verilen teminat mektubunun Manisa vilayeti lehine tecdidine*" kefaletlerinin olup olmadığını sormuştur.[37]

Bankanın Bergama şubesi Vasfi Bilge'ye 29 Mart 1940 tarihinde bir yazı göndererek teminat mektubunu yenilemek üzere Manisa şubesine başvurmasını bildirmiştir.[38] Vasfi Bilge bunun üzerine CHP Genel sekreterliğine 1 Nisan 1940 tarihli bir yazı göndererek, teminat mektubunun Manisa Ziraat Bankası emrine çıkarılmasını rica eder.[39] Vasfi Bilge bir hafta sonra Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mektup daha yazar. "Merhamet Kaynağı Büyük İsmet İnönü'ne" başlığıyla 8 Nisan'da kaleme alınan mektupta süreç anlatıldıktan sonra, "*daimi olan teminatın böylece muvakkat olmasına şefik ve rahim olan ve her müşkülü halleden yüksek iradenizin razı gelmeyeceğine inanla tekrar atıfetlerinin tecellisini sarsılmaz bağlılık, tükenmez hürmet ve minnetle istirham*" edilmektedir.[40] Bu arada CHP genel sekreterliği Manisa CHP vilayet idare heyetine 8 Nisan 1940 tarihli bir yazı göndererek, teminat talebiyle ilişkili olarak şu hususlarda aydınlatılmasını ister: "*Bergama gazetesi hâlen intişar etmekte midir, kaç günde bir çıkıyor, sahibi A. Vasfi Bilge'nin partimizle olan alaka ve münasebeti derecesi nedir, neşriyatı prensiplerimize uygun mudur, muhite temin ettiği fayda derecesi nedir?*[41] CHP vilayet idaresinden cevap gecikmiş olmalı ki genel sekreterlik 20 Nisan da CHP vilayet idaresine kısa bir yazı göndererek karşılığın acele verilmesini talep etmiştir. [42] CHP vilayet idare heyeti reisi K. Çapan imzasıyla genel sekreterliğe gönderilen 20 Nisan 1940 tarihli cevapta şöyle denilmektedir: "*Evvelce Bergama'da çıkmakta iken birkaç ay evvel Manisa'ya nakil eden Bergama gazetesi burada her gün intişar etmektedir./Gazetenin sahibi A. Vasfi Bilge'nin Bergama'da İnkılap mahallesi parti ocağında kayıtlı bulunduğu öğrenilmiş ve kaydının nakli Bergama'dan istenmiştir./Kendisinin Manisa'ya yeni gelmiş olmasına ve biraz da rahatsız bulunmasına binaen, henüz partimizle sıkı bir teması olmamıştır./Memleket cüzlerini yaymak suretiyle hizmet etmeye çalışmaktadırlar. Bergama gazetesinin birkaç nüshasının ilişik olarak takdim kılındığını saygılarımla arz ederim*."[43]

Bu cevaptan sonra Büro 8 tarafından Genel Sekreterliğe gönderilen 26 Nisan 1940 tarihli yazıda, "*müracaat sahibinin birkaç ay evvel Manisa'ya nakletmiş olan, partili ve iyi bir vatandaş olduğu öğrenildi./ Mezkûr gazete adına 500 liralık yeni bir teminat mektubu verilmesine müsaadelerini ve12'nci Büroya emir buyurulmasını rica eder, saygılar sunarım*."[44] Genel sekreterlik 2 Mayıs 1940 tarihinde Ziraat Bankası'na kefalet mektubunun Manisa'ya dönüştürülmesine ilişkin yazı gönderirken, Matbuat Umum Müdürlüğüne ve Vasfi Bilge'ye de teminat mektubunun Manisa'ya tahvili için bankaya yazı gönderildiğini bildirmiştir.[45] Nihayetinde Ziraat Bankasından CHP Genel sekreterliğine gönderilen 18 Mayıs tarihli yazıya göre, 500 liralık teminat ve kefalet mektubu Vasfi Bilge'ye verilmiştir.[46]

[37] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 45.
[38] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 43.
[39] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 41.
[40] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 35.
[41] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 37.
[42] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 32-33.
[43] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 29.
[44] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 27.
[45] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 23-24-25.
[46] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 19.

Bergama gazetesinin Manisa'da çıkan sayıları hakkında söylenebilecek ilk şey, bu gazetenin adı konuyla ilgili yayınlarda Manisa gazeteleri arasında geçmektedir.[47] Tülbentçi'nin kataloğunda gazetenin Bergama'da çıkış tarihi (29.10.1937) aynen Manisa'da çıkış tarihi olarak gösterilmiş. Oysa yazışmalar gazetenin Manisa'da çıkış tarihinin 1940'tan önce olamayacağını göstermektedir. Arşiv belgeleri arasında gazetenin Manisa'da çıkan iki ayrı sayısının ilk sayfalarının kopyaları yer almaktadır. Bunlar, 18 ve 19 Nisan 1940 tarihli 61-103 ve 62-103 numaralı sayılardır. Bu kopyalara göre gazete "Manisa'*da* Çıkar Bergama" adını taşımaktadır. Başlık altında, "*Akşamları çıkar. Günlük, Kültürel, Manisa'nın Mahalli Gazetesidir*" ifadesi bulunmaktadır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü Vasfi Bilge, İdare müdürü Kemal Besen'dir. Gazetenin sadece ilk sayfalarının kopyaları bulunduğu için diğer yayın bilgilerine ulaşılamamıştır. Tülbentçi gazetenin Manisa'da çıkan son sayısının 26 Ekim 1940 tarihli olduğunu yazmaktadır.

Vasfi Bilge Adıyla Bergama Gazetesini Hatay'da Çıkarma Girişimi

Arşivde Vasfi Bilge imzalı 16 Haziran 1940 tarihli iki sayfalık el yazısı bir mektup bulunmaktadır. Mektubun başlığı "Fazilet Kıblegâhımız" şeklindedir. Mektup Cumhurbaşkanı İnönü'ye yazılmış olmakla beraber ismi geçmemektedir. Duygusal bir dilin kullanıldığı mektupta Hatay'dan birçok mektup aldığını, yayın hizmetine kendi memleketinde devam etmesinin istediğini vurguladıktan sonra, kendisine yol gösterilmesi dileğinde bulunuyor ve şöyle devam ediyor:

"*1-Manisa'da neşrettiğim gazetenin adı Bergama'dır. Hatay'da bu adın benimsenip benimsenmeyeceği meçhulüm. Tebdili Kabil mi? Teminat mektubu meselesinde muhtemel güçlük iktihamına müzaheretleri lütuf buyrulur mu?*

2-Hatay'da neşriyata devam imkanını yoluna koyabilmekliğim için 'cüzi de olsa' maddi müzaheretlerine nailiyetle ufk-u resimde bir refah güneşinin doğması kabil mi?

Neşir hayatının tatlı ve acı günlerini yaşayan bir asker emektara yol göstermek lutfunu bahş buyurursanız ne mutlu bu feragatkâra!"[48]

CHP Genel Sekreterliğine konu aktarılırken oluşturulan hülasa kağıdında yer alan özet şöyle: "*Çıkarmakta olduğu Bergama gazetesini doğduğu yer olan Hatay'a nakletmek istiyor, bu takdirde kendisine verilen 500 liralık teminatın Hatay için de verilip, verilemeyeceğini ve başkaca bir maddî yardım yapılması imkanlarının mevcut olup olmadığını soruyor.*"[49] Genel Sekreterlik 28 Haziran 1940 tarihli bir yazı ile Vasfi Bilge'ye şu cevabı veriyor: "*16.6.940 tarihli mektubunuza karşılıktır./Parti teminat mektubunu ancak çıkacak bir gazete o mahalde kati bir zaruretin mevludu ciddi bir ihtiyacın karşılığı ise vermektedir./Hatay'da mahalli gazeteler çıktığı gibi, Adana ve İstanbul gazeteleri de muntazaman oraya ulaşmaktadır./Bu vaziyet içinde hattı hareketinizi tayin size aittir. Partinin bu sahada ve istediğiniz şekilde yardım usulü yoktur.*"[50]

[47] Tülbentçi, *age*, s. 82; Sadık Karaöz, "Manisada Basın Hayatı", *Bilgi*, Cilt XII, Sayı 143 (Şubat 1959), s. 14.
[48] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 17-18.
[49] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1 (19/6/940).
[50] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 14.

Bergama Gazetesinin Adının Kurtuluş Olarak Değiştirilmesi

Bergama gazetesini doğduğu yer olan Hatay'a nakletme girişimi başarısızlıkla sonuçlanan Vasfi Bilge, bu kez Bergama adının Manisa'da da fazla rağbet görmediğini beyan ederek, gazetenin adını değiştirme girişiminde bulunmuştur. Bunun için önce 4 Eylül 1940 tarihinde Manisa CHP vilayet idare heyetine bir mektup yazar. Mektupta konuyu şöyle aktarır ve yardım ister: "*bu adın Manisa bölgesindeki bütün halkı tatmin etmediğini ve tamamıyla benimsenmediğini görmekte ve hissetmekteyim. / Yüksek partimizin umdelerini neşriyatıma esas bilerek canla başla çalışırken bu ad yüzünden okuyucuları tatmin edememek ıztırarında kalmakta ve neşriyatıma daha geniş bir inkişaf verememekteyim. Bundan duyduğum teessürü gidermek üzere Bergama adını (Kurtuluş) adına tahvil etmeyi muvafık buldum. / Bu emelimi inayetkâr partimizin de tasvip buyuracağını şüphesiz sayarım. Ancak teminat mektubum Yüksek Genel sekreterliğimizce (Bergama) adına verilmiş olduğundan Ziraat bankasınca teşevvüşe meydan vermemek üzere Matbuat kanununun madde-i mahsusasından istifade edebilmekliğim için evvel emirde Partimiz Genel sekreterlik yüksek makamınca Bergama adının (Kurtuluş) adına tahvilinde teminat mektubunun da o yolda tanzimi hususunda lütuf buyurulmasına ve Ziraat Bankası Umum Müdürlüğüne icap eden emrin inayetine yüksek delaletlerinizi derin saygılarımla istirham eylerim.*"[51]

Vasfi Bilge'nin bu girişimi üzerine CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi K. Çapan imzasıyla CHP Genel sekreterliğine 11 Eylül 1940 tarihinde şu yazı gönderilmiştir: "*Manisa'da intişar etmekte olan Bergama gazetesi sahibi A. Vasfi Bilge gazetesinin adını Kurtuluş'a çevirmek istediği cihetle yüksek katınızca Bergama gazetesi adına verilmiş olan teminat mektubunun yeni adı ile Kurtuluş gazetesi adına tahvilini rica etmektedir. Bu hususta bize verdiği yazının aynen takdim kılındığını sonsuz saygılarımla arz ederim*."[52] Bu yazıyı gereğinin yapılması için 12. Büro'ya gönderen Büro VIII, yazının altına 2 Ekim 1940 tarihinde şu notu düşmüştür: "*Bu zata evvelce Manisa'da çıkarmakta olduğu Bergama gazetesi için teminat mektubu vermiştik. Şimdi gazetesinin adını Kurtuluş'a çeviriyor, ona parti teşkilatımız da delalet ve tavsiye ettiğine göre mektubunun buna göre değiştirilmesinde büromuzca mahsur yoktur.*"

Bu çerçevede CHP Genel Sekreterliği değişikliğin yapılması için 25 Eylül'de Ziraat Bankası umum müdürlüğüne iki ayrı yazı göndermiştir.[53] Ziraat Bankası 6 Kasım 1940 tarihinde bu yazıların gereğinin yapıldığını bildiren bir yazıyı cevap olarak göndermiştir.[54] Böylece Vasfi Bilge gazetesinin adına Kurtuluş olarak değiştirmiş ve yayın hayatına devam edebilmiştir.

Vasfi Bilge Adıyla Manisa'da Çıkardığı Kurtuluş Gazetesi

Vasfi bilge Bergama gazetesinin adını kurtuluş olarak değiştirmeyi başarmış ve 27 Ekim 1940 tarihinde ilk sayıyı çıkarmıştır. Tülbentçi'nin 1941'de basılan kitabına göre, Manisa'da çıkan Bergama gazetesinin son sayısı 26 Ekim 1940, Kurtuluş gazetesinin ilk sayısının tarihi ise 27 Ekim 1940'tır.[55] Tülbentçi'nin verdiği bu bilgilerle, Vasfi Bilge'nin girişimleriyle ulaştığı sonuç uyumludur. Fakat Tülbentçi'nin 1944'te basılan kitabında Kurtuluş gazetesinin yayımlanmaya

[51] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 13.
[52] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 12.
[53] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 10-11.
[54] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 9.
[55] Tülbentçi, *age*, s. 82.

başladığı tarih 1937 yılı olarak gösterilmektedir.[56] Muhtemelen gazetenin Bergama adını taşıdığı dönemi dikkate alınarak bu tarih kullanılmış olmalıdır.

Tam olarak kaç yılına kadar çıktığı belli değildir. Gazetenin kütüphanelerde koleksiyonu bulunmadığı için hakkındaki bilgiler de sınırlıdır. Sahibi Vasfi Bilge'nin gazetenin ismini değiştirme aşamasında, daha çok geçmişte aldığı ceza ile gündeme gelmiştir. Arşivde yer alan belgelere göre, Vasfi bilge 1942 yılında Manisa CHP 3 Nolu Ocak reisliğine seçilmiştir. Bu aşamada, daha önceki yıllarda Tarsus'ta çıkardığı bir gazetede rejim aleyhine yayın yapmaktan ceza alması gündeme getirilmiştir. Konuyu gündeme getiren kişi, Vasfi Bilge'nin çıkardığı Bergama gazetesinin idare müdürü Kemal Besen'dir. Kemal Besen, 9 Ekim 1942 tarihinde Manisa CHP vilayet idare heyeti başkanlığına bir mektup göndererek, konuyu partinin gündemine getirmiştir. Kemal Besen'in yazdıklarına göre, Vasfi Bilge, Vasfi Polat adıyla Adana da çıkardığı gazetede, cumhuriyet rejimi, ordu ve Atatürk aleyhinde yayın yaptığı için bir yıl ceza almış, genel aftan yararlanarak cezadan kurtulmuştur. Böyle bir sicili bulunan birisinin ocak başkanlığına getirilmesinin doğru olmadığını vurgulayan Kemal Besen, Vasfi Bilge'nin görevden el çektirilmesini istemektedir.[57]

Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, CHP il yönetimi Besen'in mektubu üzerine 27 Ekim 1942 tarihinde Manisa Valiliği'ne başvurarak konunun incelenmesini istemiştir. Valilik konuyu inceleyerek 4 Kasım 1942 tarihli ve Manisa Valisi A. Rıza Çevik imzalı bir yazıyla CHP il yönetimine şu cevabı vermiştir: "*Bu şahıs 931 yılında Tarsus'ta arkadaşı Hüsnü Raşit'le birlikte çıkardığı (Yeni Tarsus) gazetesinde hükümetin şahsiyet-i maneviyesini tahkir yollu neşriyat yaptığından dolayı 1/10/931 tarihinde mülga Tarsus ağır ceza mahkemesince bir sene hapse mahkum edilmişse de af'a mazhar olduğu anlaşılmış ve bu itibarla mücrimiyeti zail olan adı geçenin Manisa'da bulunduğu müddet zarfında hiç bir kötülüğü sezilmemiştir. Bilgi edinilmesini rica ederim.*"[58] Bu cevap üzerine CHP il yönetimi tarafından 19 Kasım 1942 tarihli bir yazıyla, CHP genel sekreterliğine şu bilgi veriliyor: "*Manisa'da intişar etmekte bulunan Kurtuluş gazetesi sahibi Vasfi Bilge hakkında Kemal Besen imzasıyla aldığımız bir yazı üzerine keyfiyet vilayet makamından sorulmuş ve alınan cevap ile Kemal Besen'in yazı suretleri ilişik olarak takdim kılınmıştır. / Vasfi Bilge son kongrelerde Manisa merkez 3 Nolu ocak reisliğine de seçilmiş bulunuyor*." Bu bilgilendirme yapıldıktan sonra, konuyla ilgili bir işlem yapılıp yapılmayacağı soruluyor. [59] Genel Sekreterlik bu yazıya 28 Kasım 1942 tarihli yazıyla şu cevabı veriyor: "*Kurtuluş gazetesi sahibi partili Vasfi Bilge'nin durumunu seçimden evvel göz önünde tutmanız lazımdı. Fakat mademki bir defa seçilmiştir ve bugün de kötü bir hali görülmemektedir, harekâtı daima yakından takip edilmek suretiyle, ocak idare heyeti reisliği yapmasında şimdilik bir mahzur görülmediğini bildirir, sevgiler sunarım.*"[60] Arşivde konuyla ilgili başkaca bir yazışma bulunmamaktadır. Muhtemelen bu cevapla konu kapanmıştır.

Hakkındaki bu yazışmalardan muhtemelen haberi olmayan Vasfi Bilge, son yazının üzerinden üç ay geçtikten sonra, CHP genel merkez yöneticilerinden Memduh Şevket Esendal'a 2 Mart

[56] Server İskit - Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar,* IV, Ankara 1944, s. 99, 179.
[57] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 8.
[58] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 7.
[59] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 6.
[60] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 5.

1943 tarihli şu mektubu yazar: "*Fazilet Kıblegâhıma / Çok sayın M. Şevket Esendal. / Ben ihtiyar ve emekli bir subayım. Yüksek huzurunuzu tasdiden müteessirim. Ancak geniş atıfet ve semahatınızın bu cüretimi affa şayan göreceğinden eminim. / Doğuşumdan beri hayatımı milletimin hizmetine vakfettim. Son günlerimi kalemime bağladım. Maddi her güçlüğü yenerek altı senedir gazetemle neşriyata devam etmekteyim. Gazetemin inkişafı emrinde hiçbir maddi yardıma mazhar olmadım. Bugün inkişafının yardıma dayandığını hissediyorum. Yüksek fazilet ve varlığınızın bunu esirgemeyeceğine kuvvetli inanım var. Lütfen verilecek adreslere gönderilmek üzere mütevazi gazetemize miktar-ı kâfi abone emir buyurmanızı lütufkârlığınızdan dilemekliğime müsaadelerini dilerim. Yıllık abone bedelinin sekizer liradan ibaret olduğunu hatırlatmaktan hicap duyarak derin saygılarımı arz ederim. / Manisa 3 Nolu C.H.P. Ocak Başkanı Kurtuluş gazetesi sahibi A. Vasfi Bilge*"[61]

Vasfi Bilge bu mektubuyla bu kez Kurtuluş gazetesi için mali destek talebinde bulunmaktadır. Bunun için de gazetesine abone bulunmasını istemektedir. CHP Genel Merkezi 29 Mart 1943 tarihli bir yazıyla Manisa CHP il yönetiminden görüş ister. İl yönetimi de 7 Nisan 1943 tarihinde toplanarak konuyu görüştükten sonra, 15 Nisan 1943 tarihli ve CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi Kenan Çapan imzalı bir yazıyla CHP Genel Sekreterliği'ni bilgilendirir. Yazıda şu bilgiler yer alıyor: "*Kurtuluş gazetesi küçük iki sayfadan ibaret ve ilanla doldurulmuş bulunmakta ve tabı edilen miktarı da ilan sahiplerine ve resmi devaire yetecek kadar olup ayrıca satış yapılmamaktadır. / Gazetenin sahibi Vasfi Bilge 1931 yılında Tarsus'ta arkadaşı Hüsnü Raşit ile çıkardığı Yeni Tarsus gazetesinde hükümetin şahsiyet-i manevisini tahkir yollu neşriyat yaptığından dolayı 1.10.931 tarihinde mülga Tarsus ağır ceza mahkemesince bir sene hapse mahkûm edilmiş ve bilahare affa mazhar olmuştur. / Bu sene Vasfi Bilge'nin Manisa'da üç numaralı ocak reisliğine seçilmiş bulunması sebebiyle vaki şikayet üzerine keyfiyet 19.11.1942 tarih ve 605 sayılı yazımızla yüksek makamınıza arz ve istizan edilmiş idi. / 28.11.1942 tarih ve 1/52333 sayılı cevabı buyruklarınızda "bu hususun daha evvel göz önünde tutulması icap ettiği, mademki bir defa seçilmiştir harekâtı daima göz önünde bulundurulmak suretiyle ocak görevinde kalmasının mahzurlu görülmediği" bildirilmişti. / İdare heyetimiz Kurtuluş gazetesi ve sahibinin bu durumlarının cevaben bildirilmesine ve kendisine yardım keyfiyetinin de yüksek takdir ve tensibinize arzının muvafık olacağına karar vermiştir.*"[62] Bu yazışmalara göre, taraflar adeta karar verme topunu birbirlerine paslamaktadırlar. Nitekim Genel Sekreterlik 22 Nisan 1943 tarihinde parti il yönetiminin bu yazısına şu cevabı vermiştir: "*Manisa'da çıkmakta olan Kurtuluş gazetesinin sahibi Genel Sekreterden abone kaydı suretiyle maddi bir yardım istemektedir. Bu gazete maksadımıza uygun yayın yapıyorsa ve sahibinin elinden tutmak yerinde görülüyorsa kendisini istediği şekilde himaye etmemiz yerinde olur. / Durum ve bu hususdaki mütalaanızın da bildirilmesini diler, sevgiler sunarım.*"[63] Karar sadedindeki bu yazı bile kesinlik içermemektedir.

Bu sürecin sonunda partinin gazeteye istediği desteği sağlamış olması muhtemeldir. Nitekim hakkındaki bilgi kırıntıları, 1946 yılında yayına olduğuna işaret etmektedir. Gazete siyasi, iktisadi, ilmi ve haber nitelikli, günlük olarak yayımlanmaktadır. Manisa Dereli Matbaası'nda

[61] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 4.
[62] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 1-2.
[63] BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 3.

basılmakta ve idarehanesi de Manisa Hükümet Konağı civarındadır. Gazetenin sahibi, umumi neşriyat müdürü ve başmuharriri Ali Vasfi Bilge'dir. Daimi yazarları Ömer Özkaya, Kemal ırmak, Saim Tonguç ve Avni Altıner'dir. Gazetenin muhabirleri Abdi Biçmen, Suat Erim (Akhisar), A. Altıner (Ankara), Nadir Bilge (Antakya), Mehmet Ersöz (Adana), Suphi Alpayın (İstanbul). Gazetenin musahhihi Ömer Özkaya'dır.[64] Gazetenin adı 1945 Devlet Yıllığı'nda Manisa'da çıkan gazeteler arasında yer almaktadır.[65] 1946 yılında da çıktığı başka bir gazetede adının geçmesinden anlaşılmaktadır.[66]

Sonuç

Temelde, Manisa'da 1940'larda yayımlanan, fakat bilinen hiçbir koleksiyonda tek sayısı bile bulunmayan bir gazetenin sahibinin kim olduğunu öğrenebilmek için, günümüzde yaşadığını varsaydığım aileden birisine ulaşabilmek maksadıyla sarf ettiğim çabalar, bambaşka bir mecraya döküldü. Bu gazete, kimi kaynaklara göre Manisa'da on yıl kadar yayın hayatında bulunmuş, Kurtuluş adını taşıyan bir gazete. Sahibi ise Vasfi Bilge.

Yerelde yaptığım araştırmalar hiçbir sonuç vermedi. Kent mezarlıklarında yaptığım taramalardan da sonuç alamadım. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığım tarama, karşıma beklemediğim bilgiler çıkardı. Her şeyden önce Vasfi Bilge Manisalı değildi. Antakyalıydı ve 1924'ten beri basın hayatının içindeydi. İşin ilginç yanı, sadece Manisa'da da değildi. Aydın'da, Denizli'de, Adana'da, Bergama'da, Tarsus'ta, Osmaniye'de ve belki de henüz bilemediğimiz başka şehirlerde yaşamış ve gazeteler çıkarmıştı. Bu yüzden Vasfi Bilge'nin ulaşılabildiği kadar hayatı ve çıkardığı gazeteler hakkında bir panorama oluşturmaya çalıştım. Bu arada hayatıyla ilgili birçok meçhul varlığını sürdürse de bazı ilginç ayrıntılar çalışmanın kapsamına girdiler. Bu bakımdan yola çıkış niyetimizle, ulaştığımız yer arasında bir hayli farklı sonuçlar olsa da ilginç bir hayatın, kısmen ortaya konulabilmiş, fakat tamamlanmayı bekleyen yönleri bulunan bir çalışma ortaya konulabilmiştir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

BCA, 490-1-0-0_1376_564_1, lef 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-17-18-19-23-24-25-27-29-32-33-35-37-41-43-45-46-48-50-51-52-53-55

Gazete Haber ve Yazıları

"Babadağ Kendi Harfleriyle Çıkıyor", *Babadağ*, 20 – 2 - 1936, s. 1

"Basın Birliği Kongresi Ankara'da Toplandı", *İkdam*, 11 Temmuz 1939, s. 6;

"Basın Birliği Kongresi Dün Ankara'da Toplandı", *Akşam*, 11 Temmuz 1939, s. 11.

[64] Nejdet Bilgi, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası,* Ege Ü, SBE, Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 519.

[65] *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1944 - 1945,* Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara 1945, s. 361.

[66] *Işık,* 19 Nisan 1946, s. 2: "*Esefle haber aldığımıza göre Kurtuluş gazetesi sahibi arkadaşımız Vasfi Bilge'nin dayısı oğlu ve damadı Binbaşı Nazım Aker müptelâ olduğu hastalıktan kurtulamayarak Bolayır'da hayata gözlerini yummuştur."*

"Durmadan Çalışan Bir İlimiz, Güzel Aydın", *Ulus*, 16 Ağustos 1935, s. 5.

Baba Dağ, 18 Eylül 1935, s. 1.

Baba Dağ, 18 Teşrinievvel 1935, s. 1.

Baba Dağ, 5 Eylül 1935, s. 1.

Babadağ, 27 – 6 – 1936, s. 1.

Bergama, 29 Teşrinievvel 1937, s. 1.

Bergama, 9 İkinci Kânun 1940.

Bilge, Vasfi, "Tarlamın İçinde Torunlarıma", *Babadağ*, 13 Teşrinisani 1935, s. 3; 20 Teşrinisani 1935, s. 3; 29 Teşrinisani 1935, s. 3.

Işık, 19 Nisan 1946, s. 2.

Son Posta, 18 Birinciteşrin 1942, s. 6.

Ulus,14 İlkkânun 1934, s. 7.

Kitap, Makale, Tez

Bilgi, Nejdet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası,* Ege Ü, SBE, Doktora Tezi, İzmir 1996.

Çelik, Bilgin, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S. 8 (1998), s. 147-163.

Değirmenci, Gülsan, *Adana Basın Tarihi (1873-2000),* Nevşehir HBVÜ, SBE, YL Tezi, Nevşehir 2019.

Duman, Olcay Özkaya, *Sancaktan Devlete Hatay Basını (1921-1939)*, Süleyman Demirel Ü, SBE, Doktora Tezi, Isparta 2013.

Güneş, Günver, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Aydın'da Basın Yayın Hayatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41 (2007), s. 21-58.

Haytoğlu, Ercan, *Denizli Basın Tarihi (1909-2009),* Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 2010.

İskit, Server - Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türkiye'de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar,* IV, Ankara 1944.

Karaöz, Sadık, "Manisada Basın Hayatı", *Bilgi,* Cilt XII, Sayı 143 (Şubat 1959), s. 13-14.

Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar 29 İlkteşrin 1923 – 31 İlkkanun 1940*, Başvekalet Matbuat U. Müdürlüğü, 1941.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1944 - 1945, Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara 1945.

Zeren Tatan, *Atatürk İnkılaplarının Adana Basınında Yansımaları*, Kütahya Dumlupınar Ü, SBE, YL Tezi, Kütahya 2019.

MANİSA'DA BİR 'ERMENİ ŞİRKET-İ FESADİYESİ' SORUŞTURMASI

Prof. Dr. Nejdet BİLGİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

nejdet.bilgi@gmail.com - ORCID ID 0000-0002-2288-616X.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni isyanlarının en fazla yaşandığı 1894 yılında, ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Manisa'da da birtakım girişimlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Manisa ve çevresindeki bazı Ermenilerin gizli faaliyetlerinin soruşturması yapılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bu yöndeki bir soruşturmanın içeriği, bu belgelere dayanarak incelenecektir. Bilindiği gibi bu tarihlerde Manisa, merkezi İzmir olan Aydın vilayetinin beş sancağından birisi olan Saruhan sancağının merkezidir. Bu tarihlerde Saruhan sancağında yaklaşık 4.000 Ermeni nüfus bulunuyordu. Bu Ermeni nüfusun çoğunluğu Manisa şehrinde, diğerleri de diğer kaza merkezlerinde yaşamaktaydılar. Manisa ve çevresine ilk Ermeniler 16. Yüzyılda ticaret maksadıyla gelip yerleşmeye başlamışlardı. Zamanla çoğalan bu nüfus 19. Yüzyılın sonlarına doğru siyasal hareketlerle de ilgili olmaya başladı. Özellikle 1878 tarihli Berlin anlaşması Osmanlı Ermenileri için bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu tarihten sonra yabancı devletlerin ilgisini çekme yarışı başladı. Önce diplomatik yoldan bu ilgi oluşturulmaya çalışılmıştır. Yeterince sonuç alınamayınca kurulan ihtilal örgütleriyle ve silahlı eylemlerle seslerini duyurmaya çalışmışlardır. 1890'lı yılların başlarından itibaren ülkede Ermeni nüfusun bulunduğu hemen her yerde hareketlenmeler başladı. Aslında Manisa, Ermenilerin siyasal talepte bulundukları bir coğrafya değildi. Fakat Ermeni örgütleri seslerini duyurabilmek için bulundukları her yerde propaganda yaparak Ermeni toplumunu yönlendirmekteydiler. Ayrıca gizli ihtilal örgütleri de faaliyetten geri durmuyorlardı. Nitekim Manisa'da Ermeni mahallesinde oturan ve ihtilal örgütüne mensup olduğu belirtilen bir Ermeni'nin evinde şikâyet üzerine arama yapılmıştır. Aramada ilgilisine dağıtılmak üzere yüz yirmi kâğıt gönderildiği öğrenilmiştir. Soruşturma da bunun üzerine yürütülmüştür.

Anahtar kelimeler: Manisa, Ermeniler, Cemiyet-i Fesadiye, soruşturma, İzmir

Giriş

Manisa ve çevresinin Ermeni nüfusla tanışması XVI. Yüzyılın ortalarında başlar. Manisa ile ilgili tahrir kayıtlarına göre, 1531 yılında şehirde yaklaşık 6.496 nüfus bulunuyordu. Bu nüfusun içinde Gayrimüslim olarak sadece 440 Yahudi bulunuyordu. 1575'te nüfus 8.245'e yükselmiştir. Yahudi nüfus da yaklaşık 595'e çıkmıştır. Bu tarihlerde şehirde Yahudilerden başka Gayrimüslim nüfus yoktur.[1] XVI. Yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerin Manisa ve çevresine olan ilgisinin arttığı ve bunun neticesi olarak dönemin belgelerinde kendilerinden söz

[1] Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989, s. 55,62-64.

edildiği görülmektedir. XVII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde artık Ermeniler şehirdeki en büyük Gayrimüslim topluluk durumundadır.[2]

Bu nüfusun Anadolu'nun doğusundan veya İran'dan ticaret maksadıyla geldiği tahmin edilmektedir. Nitekim Mantran Ermenilerin ticaretteki rollerine ve bu vesile ile Osmanlı coğrafyasındaki yayılmalarının başlangıç dönemine şöyle temas ediyor: "*Bu konuda Ermenilerin XVI.-XVII. yüzyıllarda Batıya doğru yayılışlarını ortaya koymak ilgi çekicidir. İran'ın batı, Anadolu'nun doğu eyaletlerindeki Ermenilerin İstanbul yolu üzerinde bulunan bütün konak şehirlere sırasıyla yerleştikleri görüldü. Erzurum, Sivas, Tokat, Ankara, Bursa ve hattâ Avrupa'ya geçerek Edirne'ye bile yerleştiler. Onlara Halep, Trabzon ve İzmir'de de rastlanıyordu. Bu konuyla ilgili bütün belgeler birbirini tutmaktadır. Bunlar gitgide Acemlerin pabucunu dama atıyor (yeniden M. Carswel'den alıntı yapıyorum) hattâ bu alanda, İran ipeğini Avrupa'ya satmakta başarısızlığa uğrayan Acemlerden memnun olmayan ve bu görevi Ermenilere veren Şah Abbas'ın da desteğini sağlıyorlardı. Öte yandan XVII. yüzyıl başlarında Türklere karşı savaş halinde bulunan Şah Abbas, sınır eyaletlerindeki Ermenilerin birçoğunu ipek üretim merkezi olan Geylan'a (özellikle Culfa'ya) kaydırdı. Bu iki etken Ermenilere önemli bir gelişme fırsatı verdi. Tavernier, Tournefort, le P. Raphael du Mans gibi XVII. yüzyılın Avrupalı gezginleri bunları, Doğu ve Batı arasındaki ticaretin başlıca temsilcileri olarak saymaktadırlar. Avrupa'nın büyük ticaret kumpanyaları ortaya çıktığı zaman kolayca aracı olarak bunlara doğru yöneldiler ve böylece rolleri gittikçe daha büyük bir önem kazandı*."[3]

XVI. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Manisa'ya yoğun bir Ermeni göçünün yaşandığı söylenebilir. Ermenilerin Manisa'ya nereden geldikleri çok belirgin değildir. 1598 yılına ait bir belgede Manisa'da ikamet eden ve mahkemeye başvuran 13 Ermeni görüyoruz. XVII. yüzyıla ilişkin şehirdeki Ermeni nüfus bilgisi 1659-60 yılına ait avarız sayımına dayanmaktadır. Buna göre 54 mahalleden oluşan şehirde artık Yahudilerin dışında Rum ve Ermeni nüfus da bulunmaktadır. Bu üç Gayrimüslim topluluğun en büyüğü Ermenilerdir ve şehirde Ermeniyan-ı bala ve Ermeniyan-ı süfla adıyla iki Ermeni mahallesi vardır. Sayım sonuçlarına göre bu iki mahallede yaklaşık 810 nüfus bulunmaktadır. Kaydedilmeyen veya diğer mahallelerde yaşayanlar da katıldığında şehirde yaklaşık 900 Ermeni nüfusun bulunduğu söylenebilir.[4]

Manisa Ermenilerine ilişkin daha sağlıklı bilgileri XIX. Yüzyıldaki sayım sonuçlarından öğrenebiliyoruz. 1831'de yapılan ilk sayımın 1834'te güncellenen sonuçlarına göre Manisa şehrinde 1.213 Ermeni erkek nüfus bulunmaktaydı. Şehrin en kalabalık Gayrimüslim topluluğu ise 2.558 erkek nüfusla Rumlardır. Ermeniler ikinci sıradadırlar.[5] Yaklaşık aynı miktarda da kadın nüfus bulunduğu varsayıldığında, şehirdeki toplam Ermeni nüfusunun 2.426 civarında olduğu söylenebilir.

1842 tarihli nüfus icmal defterine göre Manisa şehrinde 1.126 Ermeni erkek nüfus bulunmaktadır. 1834 sonuçlarıyla kıyaslandığında 8 yıllık dönemde o şehirdeki Ermeni erkek

[2] Mehmet Günay, "XVII. Yüzyılda Manisa Ermenileri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28 (2007), s.86.
[3] Robert Mantran, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", Çev. Zeki Arıkan, *Belleten*, LI/201 (Aralık 1987), s. 1439.
[4] Günay, *agm*, s. 88-89
[5] Nejdet Bilgi, "Tanzimat'ın Öncesi ve Sonrasında Saruhan Sancağı'nda Nüfus", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 260.

nüfusu 87 kişi azalmıştır. Şehrin en kalabalık Gayrimüslim topluluğu 2.523 erkek nüfusla Rumlardır.[6] Kadın nüfusun da aynı miktarda olduğu varsayılırsa şehirdeki toplam Ermeni nüfusun yaklaşık 2.252 olduğu söylenebilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde 1881-1893 yıllarında gerçekleştirilen ve kadınların da dahil edildiği nüfus sayımının sonuçlarına göre, Saruhan sancağının toplam Ermeni nüfusu 3.850'dir. Bu nüfusun 2.227'si Manisa şehrinde yaşamaktadır. Diğerlerinin 770'i Kırkağaç'ta, 480'i Turgutlu'da, 349'u Akhisar'da, 18'i Alaşehir'de, 6'sı Demirci'de yaşamaktadırlar.[7]

Osmanlı Devleti'nin 1903-1906 yıllarında gerçekleştirdiği son nüfus sayımının genel olarak yayımlanan sonuçlarına göre, Saruhan sancağında 12'si Katolik olmak üzere toplam 4.546 Ermeni nüfus bulunmaktaydı.[8] Son olarak, Osmanlı'nın 1914 resmi nüfus istatistiğine göre, sancağın toplam Ermeni nüfusu 4.656'dır. Bu nüfusun 2.649'u Manisa şehrinde yaşamaktadır ve 19'u Katolik'tir. Geriye kalanın 919'u Kırkağaç'ta, 514'ü Akhisar'da, 447'si Turgutlu'da, 91'i Salihli'de, 17'si Alaşehir'de, 10'u Soma'da, 5'i Demirci'de yaşamaktadır.[9]

Bu veriler Manisa'da Ermeni toplumunun XVI. yüzyılda oluşmaya başladığını, XVII. yüzyılda şehrin en büyük Gayrimüslim grubunu oluşturduğunu, daha sonra yerini Rum nüfusa bırakarak ikinci sıraya yerleştiğini gösteriyor. Manisa ve çevresine sonradan yerleşen Ermeni nüfusun çoğunluğunun Manisa merkezde yaşadıkları görülüyor. Ermenilerin Manisa merkezden sonra yerleştikleri ilçe merkezleri arasında dikkatle değerleri sırasıyla Kırkağaç, Akhisar ve Turgutlu'dur. Bölgeye ticari amaçlarla gelen ve yerleşen Ermenilerin kökenleri hakkında fazla bilgi yoktur. Kevorkian-Paboudjian, Turgutlu Ermenilerinin XVII. yüzyılda Ararat ovasından, Kırkağaç Ermenilerinin ise XVIII. yüzyılda Karabağ, Yerevan, Salmast ve Tebriz'den gelen mülteciler olduğunu belirtiyor. Manisa ve Akhisar Ermenilerinin kökenlerine ilişkin bilgi vermiyor.[10]

Ermeni Örgütlenmeleri veya "Şirket-i Fesadiyesi"

XIX. yüzyılda ekonomik ve kültürel olarak gelişmiş olan Osmanlı Ermenileri arasında Milliyetçilik ve bağımsızlık düşünceleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle 1878 tarihli Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları Ermeni meselesini uluslararası niteliğe kavuşturmuş, özerklik ve bağımsızlık beklentilerini doğurmuştur. 1878 sonrasındaki gelişmelerin Ermenilerin beklentileri yönünde olmaması, bazı Ermenileri örgütlenmeye yöneltti. Aynı zamanda özerklik veya bağımsızlığı elde etmek için silahlanarak ayaklanmayı tercih ettiler.

Ermeniler arasında milliyetçi cemiyetlerin 1860'larda itibaren kurulmaya başlandığı görülmekle beraber, 1878 sonrasında özerklik veya bağımsızlık elde etmek amacıyla kurulan cemiyetler daha etkili olmuşlardır. Bunların önde gelenleri 1878'de Van'da kurulan Kara Haç cemiyeti, 1881'de Erzurum'da kurulan Anavatan Müdaafileri cemiyeti, 1887'de Cenevre'de

[6] Nejdet Bilgi, "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu ve İdari Bir Bölünüşü", *Manisa Araştırmaları*, 1, Manisa 2001, s. 97.
[7] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Wisconsin 1985, s. 122.
[8] Karpat, *age*, s. 162.
[9] *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2005, s. 637.
[10] Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras, İstanbul 2013, s. 174-175.

kurulan Hınçak Partisi ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak Partisi'dir.[11] Bu örgütlenmeler Osmanlı idarecileri tarafından Ermeni fesadı, tertibat-ı fesadiye veya şirket-i fesadiye olarak tanımlanmışlardır. Fesat kelimesi bozukluk, fenalık veya eşkıyalık anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu örgütlenmeler Ermeni eşkıyalığı, fenalıklar düzenleyiciliği veya fenalıklar ortaklığı gibi anlamlar içeren ifadelerle anılmışlardır.[12] Bu örgütlerin ortak amaçları, "*Anadolu'da milli bir hükümet-i müstakile teşkil ve siyasi ve vasi hürriyet istihsal etmek için derhal bir suriş ika etmek*"[13] şeklinde açıklanmıştır.

Ermeni Şirket-i Fesadiyesi Sorgu Evrakı

Ermeni gizli örgütlenmesini çözmek için yapılan sorgulamada 23 kişi sorgulanmış, bunlardan ikisi ikişer kez sorgulanmışlardır. Toplam 63 sayfalık sorgu tutanağının dökümü şu şekildedir:

1. Manisalı Kirkor Ölmezyan'ın alınan ifadesidir. 22 Mayıs 310 [3 Haziran 1894], s. 1-14.
2. Manisalı Bağlamacı Agop Sağkiyan'ın zapt olunan ifadesidir. 23 Mayıs 310 [4 Haziran 1894], s. 14-16.
3. Manisa'da sakin Tabip Balyan Ovakim'in ifadesidir. 23 Mayıs 310 [4 Haziran 1894], s. 17-20.
4. Manisalı Uncuyan Bogos'un zapt olunan ifadesidir. 24 Mayıs 310 [5 Haziran 1894], s. 20-21.
5. Manisalı Terzi Diran'ın alınan ifadesidir. 24 Mayıs 310 [5 Haziran 1894], s. 21-23.
6. Manisalı Kirkor Ölmezyan'ın ikinci defa zapt olunan ifadesidir. 24 Mayıs 310 [5 Haziran 1894], s. 23-28.
7. Manisalı Karabet Uncuyan'ın ifadesidir. 24 Mayıs 310 [5 Haziran 1894], s. 28-29.
8. Manisalı Agop Dragonyan'ın alınan ifadesidir. 25 Mayıs 310 [6 Haziran 1894], s. 29-30.
9. Manisalı Doğramacı David'in ifadesidir. 25 Mayıs 310 [6 Haziran 1894], s. 31-32.
10. Manisa Kabristan Şirketi Azasından Makridi'nin zabt olunan ifadesidir. 25 Mayıs 310 [6 Haziran 1894], s. 32-33.
11. Bu dahi Kabristan Şirketi'nin Azasından Serkis'in ifadesidir. 25 Mayıs 310 [6 Haziran 1894], s. 34-35.
12. Manisalı Terzi Ohannes'in ifadesidir. 25 Mayıs 310 [6 Haziran 1894], s. 35-36.
13. İlmiyedir Şirketi Azasından Dikran'ın ifadesidir. 25 Mayıs 310 [6 Haziran 1894], s. 36-37.
14. Kasaba'da Kirmastili Arşak Hüsniyan'ın ifadesidir. 26 Mayıs 310 [7 Haziran 1894], s. 37-39.
15. Kasaba'da Mektep Hocası Agop Tarpanyan'ın ifadesidir. 26 Mayıs 310 [7 Haziran 1894] , s. 39-41.
16. Taht-ı nezarette bulunan Kırkağaçlı Karabet Tarpanyan'ın alınan ifadesidir. 28 Mayıs 310 [9 Haziran 1894], s. 42-51.

[11] Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara1985, s. 128-134; Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe yayınları, yy, 1983, s. 62-65.
[12] Bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, Devlet Arşivleri, Ankara 1988, s. 1-2; *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Devlet Arşivleri, Ankara 2001, s. 1-2.
[13] Hüseyin Nâzım Paşa, *age*, s.6; *Ermeni Komiteleri*, s. 7.

17. Taht-ı nezarette bulunan Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet'in babası Ohannes'in ifadesidir. 29 Mayıs 310 [10 Haziran 1894], s. 51-51.
18. Taht-ı nezarette bulunan Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın validesi elli yaşında Eriknaz'ın zabt olunan ifadesidir. 29 Mayıs 310 [10 Haziran 1894], s. 51-52.
19. İzmir'de İplikçi Takfur Çarmıkyan'ın ifadesidir. 31 Mayıs 310 [12 Haziran 1894], s. 52-53.
20. İzmir Ermeni Mesrobyan Mektebi şakirdanından Kırkağaçlı Abraham İlganyan'ın ifadesidir. 31 Mayıs 310 [12 Haziran 1894], s. 54-55.
21. Manisalı Agob Varyemez'in ifadesidir. 1 Haziran 310 [13 Haziran 1894], s. 56-56.
22. Zahire tüccarından Mina'nın Uşağı Diran Kasparyan'ın ifadesidir. 5 Haziran 310 [17 Haziran 1894], s. 57-59.
23. İzmirli Agop Mikailyan'ın alınan ifadesidir. 8 Haziran 310 [20 Haziran 1894], s. 59-60.
24. İzmirlizade Simonyan'ın alınan ifadesidir. 8 Haziran 310 [20 Haziran 1894], s. 60-61.
25. İzmirli Agop Mikailyan'ın ikinci defa alınan ifadesi. 28 Haziran 310 [10 Temmuz 1894], s. 61-63.

Sorgu tutanağının sonunda, "*Altmış üç sahifeden ibaret işbu istintakname suretleri aslına mutabık olduğu tasdik olunur*" denilmektedir.[14] 63 sayfalık sorgu tutanağının dökümünde de görüldüğü gibi ilk sorgulama 3 Haziran 1894, son sorgulama ise 10 Temmuz 1894 tarihinde yapılmıştır. Bu durumda sorgulama sürecinin 37 gün sürdüğü anlaşılmaktadır.

Soruşturma belgeleri arasında 8'i birer, 1'i iki, 2'si 3er sayfa olmak üzere 11 belge daha bulunmaktadır. Hepsinin sonunda "*işbu suret-i tercüme aslına mutabıktır. 19 Temmuz 310 [31 Temmuz 1894]*" şeklinde veya benzer, aynı tarihli bir ifade ve mühür bulunmaktadır. Bu belgeler şu başlık veya içeriğe sahiptirler:

1- "Ölmezyan Kirkor'un Kendi Yazmış Olduğu Kopyadır" [ifadesiyle ilgili düzeltmedir][15]

2- "Manisalı Kirkor Ölmezyan Tarafından Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'a Yazılan Ermenice Mektup Tercümesidir"

Tercümenin ikinci paragrafı:

"*Şunu demeyi unutmayın ki Hınçak gazetesini orada kabul eden yani abone olmak isteyenler var ise bize malumat verin ki her on beş günde bir gazeteleri doğrudan doğruya alsınlar Hınçak gazetesi peşin ücretle olacaktır. Miladi fi 10 Teşrinisani sene 1885*"[16]

3- "Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın Büyük El Defterinde Görülen Ermenice Manzumenin Bir Kısmının Tercümesi"

İlk manzumenin ilk iki dizesi:

"*Ah Ermenistan Ermenistan nasıl kaybettin sahibini*

[14] BOA, *ZB*, 304/49, s. 1-63.

[15] BOA, *ZB*, 304/49, ("Birinci" diyerek başlıyor).

[16] BOA, *ZB*, 304/49, (10 Teşrinisani 1885 tarihli).

Oldun başkalarına vatan güzel şirinsin sen"[17]

4- "Kırkağaçlı Karabet Tarpanyan'ın Evrakı Meyanında Olan Ermenice Manzumenin Tercümesidir"

Manzumelerden ilk ikisi:

"*Ayağa kalktı Ermenistan*

Zayıflamış kollara paslı

Zincirler dökerek

Hürriyet Ermenilere"

"*Ermenistan daima sahipsizdir*

Türk'e hizmetçi Kürd'e esirdir

O delikanlıları iyi bilirsiniz

Kavga yerine çağırırsınız"[18]

5- "Kırkağaçlı Karabet Tarpanyan'ın Evrakı Meyanında Zuhur Eden Ermenice Manzumenin Tercümesidir"

Manzumenin ikinci kısmı:

"*Ermeniler kanlarıyla bulanmış olan ovaya gidip yağma edeydim*

Benimsin Torkumyan milleti sen senin kaybetmiş olduğun tacı geriye verirdim

Ermeni kralına der idim sakın sizin giymiş olduğunuz pahalı elbiselerinizi

Alıkoyun sizin ziynetli ağır incilerinizi zira bizim yüreklerimiz her daim titremektedir

Eğer ben bir şehre hükümdar olsa idim askerime keskin ve sıkı bir emir verirdim ki

Çabuk gitsinler doğru Ermenistan'a"[19]

6- "Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın Evrakı Meyanında Zuhur Eden Hurufatı Ermenice Nutkun Tercümesi" [2 sayfa]

Nutkun ilk kısmı:

"*Efendiler*

Vakıa çocuk isem de her gün ve saat kulaklarıma çarpan bir tatlı lügatın önünde alt üst olmamak kabil değildir. Vatan-ı lügattır o. Onun ki önüne her dakika yüreğim diz çöküp günlük (...). Tarihler okumadım (Haylar) yani Ermeniler daha sabiyim. Lakin bilirim ki benim vatanım (Hayastan'dır) yani Ermenistan'dır. Zira onun yaşlı toprağı üzerine bu ayaklarım ibtida bastı kızıl renk güneşine ilk defa yüzüm güldü. (...) havası nefesim oldu. Ve sözümün ilk lügatlarını onun ile bağladım. Ah sevgili vatanım benim canımın cenneti

[17] BOA, *ZB*, 304/49, ("Ah Ermenistan" diyerek başlıyor).

[18] BOA, *ZB*, 304/49, ("Ayağa kalktı" diyerek başlıyor).

[19] BOA, *ZB*, 304/49, ("Bize bunlar" diyerek başlıyor).

idi. Ben ne cünha işledim ya zalim taht ki beni oradan kovup yad ellerin bugünkü güllerini kokutmak için mi götürdün. Beni buraya ne olsaydı kuru ekmek mi her gün gözyaşlarıyla ıslanmış olaydı onun viranelerinde gezinerek yiyeydim. Ah efendiler vatanın acıları ışıklı yüreğin gülleridir. Daima kızıl saklarlar. Onu siz görmemişsiniz (Hayastan'ı) yani Ermenistan'ı lakin benimle inebilirseniz oraya sefiller yatağı olmuştur o. Her taşın üzerinde bir kama lekesi ve her toprağın üzerinde düşman izleri şehirleri harap evlatları küller üstünde sel gibi yaşlar akıtırlar. Yakına koşarlar gelen olmaz uzağa/çağrışırlar duyan olmaz. Kurtarıcıları ebedi yataklara gömülmüş her birinin üzerinde heybetli taşlar yuvarlanmış sükûn ve elem bayrağı savruluyor üzerlerinde bunu zavallı (Hay) yani Ermeni bilir ki sefildir. Bilir ki çekilmez ve dayanılmaz felaketin içinde yalnız kalmıştır. Lakin ümidini kesmez kaldırır gözlerini. Ve işte gözünün önüne yayılıyor Reşaverşan(?) ovası önünde çağlar Diamond ırmağı ve biraz ileride parlar Masis dağının karşı tepesi ardında Ani şehrinin harabesi vardır baykuş sesleri dağları taşları inletirler. Onun gözleri yaşla dolmuştur. Orada Düz dağına Armada, Teravit, Ardaşan dizilir karşısına birer heykel-i azim misali iner. Avlusuna ne baksan bir takım Kürd denilen canavarlar taş yürekli hainler basmışlar köyün birini yakmışlar yıkmışlar ve işte sığır ve sıpa ve koyun ve davar ne var ise sürüp gitmekte. Ah çeker zavallı lakin duyan olmaz. Aşağıda bir hor hor sadası vardır Yeprat'ın çağıltısıdır o."[20]

7- [Başlıksız 3 sayfa örgütlenme üzerine][21]

8- "Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın Evrakında Görülen Muzır Sözler"[22]

9- "Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın Evrakı Meyanında Zuhur Eden Hurufatı Ermenice Nutkun Tercümesidir" (3 sayfa)

Nutuk tercümesinin başlangıç ve bitiş kısımları:

"*Muhterem efendiler ve hanımlar*

Böyle bir sohbet-i ilmiyede cüret-i hitabete çıkarak idare-i kelam edebilmek büyük bir iktidara mütevakkıf olduğunu bilmez deyilim. Ancak uzv-ı alilerinize mağruren iş bu mevki-i teşerrüfte bir iki söz dahi tarafımızdan söylemeyi vacibe-i zemin addeylerim."

(…)

"*Bugünün eserleri hatırlarımıza reisi olmalıdır ki ileride memul eden mahsulünü meyvesini versin. İmdi biz el ele verelim efendiler kimseden geri kalmamaya gayret edelim. Gayret edelim ki bir saat hal bir kadem ileri gidelim ve ol vakit mağruren çığıralım yaşasın maarif yaşasın marifet ve (…) yaşasın Ermenilik ve Ermenistan. Fi 6 Temmuz 1890*

Kırkağaçlı Karabet Tarpanyan"[23]

10- "Zabıt Varakası-7" başlıklı belgede 14 kişide yakalananların listesi şu şekilde yer alıyor:

---

[20] BOA, *ZB*, 304/49, ("Efendiler" diyerek başlıyor).

[21] BOA, *ZB*, 304/49, ("Arş" diyerek başlıyor).

[22] BOA, *ZB*, 304/49, ("İlerleyelim" diyerek başlıyor).

[23] BOA, *ZB*, 304/49, (6 Temmuz 1890 tarihli).

"İzmir'de Ermeni mahallesinde Bakkal Uncuyan Agos'un hanesinden zuhur eden: Yeraharik kitabı[24]-1, Ermenice mektup-2, Hopalyan gazetesinin[25] ilmühaberi-1.

Kırkağaç'ta Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan: Ermenice mektup-7, Türkçe mektup-1, Ermenice manzume-4, Ermenice nutuk-7, Bir tarafı Fransızca ve bir tarafı Ermenice fesat nizamnamesi-1, Manzume tercümesi-4, Nutuk tercümesi-7, Nizamname tercümesi-1, Horen ve Moren ve Arşak nam 3 kişinin muhaverelerine dair varaka-1, Mektup tercümesi-2, Azadutyun gazetesi[26]-5, Armenia gazetesi[27]-1, Muhavere tercümesi-1, Mşak gazetesi[28]-3, Ermenice kitap-7.

Manisa'da Çorahı Agop Çağgiyan: Şahak şirketine mahsus nizamname-1, Ermenice mektup-2, Mektuplarla nizamname tercümesi-1.

Manisa'da Tabip Balyan Ovakim'in: Ermenice mektup-1, Tercümesi-1, Şirket-i amm iane ve cerleri-1.

Kasaba'da Mektep Hocası Manisalı Agop Tarpanyan'ın: Yeraharik kitabı-6, Ermenice mektup-1, Sattığı mahallerden getirilen Yeraharik kitabı-8, Ermeni Hopalyan gazetesinin koçanlı ilmühaberi cilt-1.

Kasaba'da Kirmastılı Arşak'ın: Yeraharik kitabı mücellit-6, Gayri mücellit-25, Mezkûr kitaplara mahsus ilmühaber-5.

Manisa'da Kirkor Ölmezyan'ın: Yeraharik kitabından mücellit ve gayri mücellit parça Manisa Polis debboyunda-980, Alçerver? şirketi nizamnamesi-1, Tercümesi-1, Mezkûr Yeraharik kitabının muzır olan kıtaları-1, Tercümesi-1, Yeraharik kitabının kırk beşinci sahifesinden kırk dokuzuncu sahifesine kadar muzır fıkralar hakkında mektup müsveddesi-1, Tercümesi-1, Ermenice manzume-2, Ermenice mektup-4, Yeraharik kitabından gönderdiği kimselerin esamisini mübeyyin pusula-1, İki mühürlü bilet-45, Patrikhane nizamnamesi-1, Muzır Ermeni tarihi-3, Şirket ilmühaberi-52, Yeraharik kitaplarına mahsus koçan ilmühaber-4.

Salihli'de Frenk Terzisi İbram Ararosyan'ın: Yeraharik kitabı-1, Mektup-2.

Manisa'da Bakkal Uncuyan Bogos: Yeraharik kitabı-1.

Manisa'da Rençber Takyos: Ermeni tarihi-1.

Akhisar'da Takfur Irgatyan'ın: Muhabere mektubu-1, Yeraharik kitabı-1.

---

[24] Kitabın adı, Ermenice okunuşunun Osmanlı alfabesiyle yazılmış şeklidir. Hatalı olabilir. Bu kitap hakkında sadece yazarı Kirkor Ölmezyan'ın soruşturma sırasında verdiği bilgiler vardır. Buna göre kitap İstanbul Çakmakçılar Başı'ndaki Blanc Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Kitap yine İstanbul'da Fincancılar Yokuşu'ndaki Amerikan Hanı'nda bulunan Matyosyan Matbaası'nda Maarif Nezareti'nin 11 Ocak 1894 tarihli ruhsatnamesi ile basılmıştır. Kitabın içeriği ilim, insaniyet ve tiyatroyla ilgilidir. 1894 yılı Ocak ayında basılmak üzere olduğu belirtilen kitabın sayfa sayısı 152'dir. BOA, *ZB*, 304/49, (63 sayfalık tutanak, s. 1-2).

[25] Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, Aras, İstanbul 2014'te bu isimle bir gazete yer almamaktadır.

[26] Hürriyet anlamına gelen gazete, 1890-1892 yıllarında New York'ta yayımlanmıştır. bkz. Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, s. 60.

[27] Ermenistan anlamına gelen gazete, 1885-1923 yıllarında Marsilya'da yayımlanmıştır. bkz. Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, s. 55.

[28] Rençber anlamına gelen gazete, 1871-1921 yıllarında Tiflis'te yayımlanmıştır. bkz. Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, s. 45-46.

İzmir'de Doğramacı Diran Kasabyan'ın: Yeraharik kitabı-1.

İzmir'de Agop Varınceryan'ın: Yeraharik kitabı-1.

İzmir'de Yazıcı Agop Mikailyan'ın: Ermeni şirketi risalesi-5, Fransızca gazete-22, Fransızca kitap-2, Ermenice kitap-2.

İşbu varaka aslına mutabıktır 19 Temmuz 310/ 31 Temmuz 1894"[29]

11- "Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın Hurufatı Ermenice Nutkun Tercümesidir"[30]

Manisa'da "Ermeni Şirket-i Fesadiyesi" Soruşturması

Ermenistan'ın bağımsızlığını veya özerkliğini Elde etmeye çalışan, özellikle Avrupa'da kurulan ve faaliyet gösteren örgütler, amaçlarına ulaşmak için imparatorluğun hemen her yerinde bulunan Ermenileri örgütlemeye çalışmıştır. Benzer bir hareketlenme Manisa ve çevresindeki Ermeniler arasında da görülmüştür. Manisa ve çevresindeki Ermenilerin bu amaçla örgütlenmeleri ilk kez 1894 yaz aylarında ortaya çıkarılmıştır. Konuyla ilgili belgeler, Osmanlı Arşivi'ndeki Zaptiye Nezareti evrakı içinde yer almaktadır. Bu belgeler Saruhan sancağının bağlı bulunduğu Aydın Valiliği tarafından başlatılan kovuşturmaya aittir. Belgelerde tam tarih belirtilmemekle beraber kovuşturmanın Mayıs-Ağustos 1894 tarihlerinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Tahkik memuru Komiser Süleyman Efendi'nin 18 Temmuz 1894 tarihli raporuna göre, kovuşturma İzmir Valisi'nin emriyle başlatılmıştır.[31] Buna göre İzmir ve Manisa'da bazı şüphe çeken Ermenilerin üzerine gidilmiştir. Gizli Ermeni örgütlerine veya diğer bir ifadeyle Ermeni Şirket-i Fesadiyesi'ne mensup oldukları şüphesiyle ilk olarak İzmir'de Ermeni mahallesinde oturan Manisalı Bakkal Agop Uncuyan'ın evinde arama yapılır. Aramada Manisalı Kirkor Ölmezyan tarafından yazılmış 2 Şubat 1894 tarihli bir mektup ele geçirilir. Mektupta kendisine tanıdıklarına dağıtılmak üzere 120 kâğıt gönderildiği, İstanbul'dan gelecek olan mektupların sahiplerine verilmeyerek sadece dostlarına gösterilmesi, göndereceği ilmühaber numunesinden dört yüz kadar bastırılması ve imza kısmına da (…'") şeklinde bir işaret konulması istenmektedir. Mektup sahibi Kirkor Ölmezyan tarafından yazıldığı anlaşılan Yeraharik adlı kitaptan muhataplarına verilmek üzere, bir miktar kendisine gönderildiği belirtilmektedir. Aramada, İzmir Marhasası ve bazı isimlere, Kirkor tarafından yazılan mektuplarla, "yüz senelik Ermeni Hopalyan gazetesinin" Hovsep Vartapet imzalı koçanlı ilmühaberi de çıkmıştır.[32]

[29] BOA, *ZB*, 304/49, ("İzmir'de" diyerek başlıyor).

[30] BOA, *ZB*, 304/49, ("Güneşin" diyerek başlıyor).

[31] Bu tarihlerde İzmir'de vali olarak 22 Haziran 1893'te göreve başlayan ve 11 Kasım 1895'e kadar görev yapan Hasan Fehmi Paşa bulunmaktaydı. Serap Tabak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*, Kömen, Konya 2016, s. 72-73.

[32] BOA, *ZB*, 304/50, s. 1.

Agop Uncuyan sorgusunda, mektupta söylendiği gibi kendisine bir şey gelmediğini, İstanbul'dan gelenleri de Kirkor Ölmezyan'a gönderdiğini, kitapları da Kirkor'un İzmir'de kendisinin dağıttığını, kitapların koçanlı abone ilmühaberini de Mamuryan Matbaası'nda[33] bastırıp gönderdiğini, Hopalyan gazetesi ilmühaberini de, oğlu Takfur'un hocası olan Katolik papazlarından Hovsep Tohkiyan tarafından yüz sene zarfında Memalik-i Osmaniye'de Ermenice basılan gazetelere dair Venedik şehrinde basılacak belge için iki buçuk Frank karşılığında oğluna verilmiş olduğunu ve İstanbul'dan gelen kitapların içerikleri Manisa'nın durumuna ilişkin olup, bir tanesinin kendisine hediye edilmiş ise de kendisinin de hatırında kalmayan bir şahsa verdiğini söylemiştir.[34]

Komiser Süleyman Efendi'nin raporunun devamında, arama yapılan şüpheli Ermenilerden bazılarının evlerinde ele geçen ve Ermeni fesat örgütlerine mensup olduklarını gösterdiği iddia edilen mektuplardan veya diğer belgelerden kısa bilgiler nakledilmiştir. Mesela Kirkor Ölmezyan'ın evinde yapılan aramada ele geçen ve Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'a yazdığı 3 Ağustos ve 10 Kasım 1885 tarihli mektuplardan şöyle söz edilmektedir: "*Berlin Kongresi'nde ne kazanıldı gibi makalat-i siyasiye de bulunmakla beraber diğer fi 10 Teşrinisani [Kasım] sene 1885 tarihli mektubunda da Ermeni Şirket-i Fesadiyesi namına olan Hınçak gazetesinin celp ve isali gibi hususata vesatet [aracılık] gösterilmesine ve bundan sekiz sene evvel peşinen birer mecidiye ve haftada birer çeyrek verilmek üzere teşkil ettikleri şirketin biletleri dahi zuhur etmesine nazaran gerek bu Ölmezyan gerek Türk ve gerek Uncuyan Agop'un Ermeni Şirket-i Fesadiyesi'ne iştirak ve muavenette bulundukları runümun olmaktadır [ortaya çıkmaktadır]*."[35]

Süleyman Efendi raporunun son kısmında, Kırkağaç Belediye Kâtibi Karabet Tarpanyan'ın hanesinde bulunan Ermeni Şirket-i Fesadiyesi nizamnamesinde, Ermenistan'ın bağımsızlığı için Osmanlı vatandaşı olan Ermenileri tahrik ve teşvik amacıyla her Ermeni bulunan yerde o yerin adıyla ve Avrupa'daki merkez komitenin idaresi tahtında bulunmak üzere komiteler kurulması, her türlü faaliyete bulunulması ve yardımlar toplanmasının yazılı olduğu ve söz konusu Karabet Tarpanyan, Kirkor Ölmezyan, Çevreci Agop Çağkiyan, Tabib Balyan Ovakim, Kasaba Mekteb-i Ermeni hocası Agop Tarpanyan ve Agop Uncuyan'ın evlerinde söz konusu nizamnameye uygun olarak faaliyette bulunduklarını gösteren belgelerin bulunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, Hopalyan gazetesinin zararlı ifadeler içeren ilmühaberlerini dağıttıkları, Ohannes Vartapet ve Hovsep Tohkiyan'ın da firar etmelerinin bunların şirket-i fesadiyeye katıldıkları ve yardımda bulundukları şeklinde açıklanmıştır. Bunlardan Karabet Tarpanyan, Kirkor Ölmezyan ve Çevreci Agop Çağkiyan'ın önceden gözaltına alındıkları, Tokatlı Balyan Ovakim, Kasaba Ermeni Mekteb Hocası Agop Tarpanyan ve Bakkal Agop Uncuyan'ın da tutuklanmalarının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Evlerinde yalnız yasaklı gazete ve saire bulunan Agop Mikailyan, Arşak ve Diran Gasparyan, Bogos Uncuyan, Rençber

[33] Madteos Mamuryan Matbaası: 1883'te İzmir'de kurulan ve 200'den fazla eser basan, Ermenice ve Türkçe baskı yapan matbaa hakkında bkz. Zakarya Mildanoğlu (Derleyen), *İzmir Ermenileri Ege kıyılarının yitip gitmiş sakinleri*, Aras, İstanbul 2017, s. 192; Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928 -Kitaplar, Kitapçılar, Matbaalar ve Kütüphaneler-*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 37,63,134,137.

[34] BOA, *ZB*, 304/50, s. 1.

[35] BOA, *ZB*, 304/50, s. 2.

Takiyos, Takfur İrganyan ve Abraham Azarosyan haklarında ne işlem yapılacağına karar verilmesi için belgeleri sunulmuştur.[36]

Süleyman Efendi'nin 18 Temmuz 1894 tarihli raporunu ve eklerini valiye sunan Aydın Vilayeti Polis Ser-Komiseri Niyazi, 6 Ağustos 1894 tarihli kısa raporunda, bu belgeler ve sorgu evrakının değerlendirilmesi bağlamında adı geçenlerden Kirkor Ölmezyan, Karabet Tarpanyan ve Çevreci Agop'un Manisa hapishanesinde tutuklu bulundukları, bu raporda adı gecen Uncuyan Agop, Tokatlı Tabip Balyan Ovakim ve Kasaba Ermeni Mektebi öğretmeni Agop Tarpanyan'ın da tutuklanmaları gerekli görülerek, İzmir'deki Agop Uncuyan gözaltına alınmış, Tabip Balyan Ovakim ve Kasaba Ermeni Mektebi Muallimi Agop Tapanyan'ın da bulundukları yerlerde gözaltına alınmaları hususunun Saruhan Mutasarrıflığı'na emir verilmesi, kefalete bağlı olan Agop Mikailyan, Arşak ve Diran Kasparyan, Bogos Uncuyan, Rençber Takyos, Takfur İrgaryan ve Abraham Azarosyan ile nezarette bulunanlar haklarında ne işlem yapılması gerektiği hakkında görüş sormaktadır.[37]

Manisa Ermeni Fesadiyesi soruşturması ile ilgili ulaşabildiğimiz belge ve bilgiler bu kadar. Dönemin İzmir gazetelerinden Hizmet ile İstanbul gazetelerinden Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde soruşturmanın yankıları arandıysa da bir sonuç elde edilemedi. Bu nedenle, soruşturmanın bundan sonraki aşamalarının nasıl geliştiğini ve sonuçlandığını bilmiyoruz.

Manisa ve çevresinde Ermeni siyasal örgütlenmelerinin ilki olarak belirleyebildiğimiz bu gelişmeler, sonraki yıllarda gerçekleştirilen örgütlenme ve eylemler için bir basamak kabul edilebilir. Nitekim 1905 yılında eyleme geçemeden ortaya çıkarılan İzmir Ermeni İhtilal Komitesi'nin en yoğun olarak örgütlendiği yer Manisa ve çevresi olmuştur. Aradan geçen on yıl dolayısıyla aynı kuşaktan isimlerin bu ikinci örgütlenmede yer almadıkları görülüyor.[38]

Sonuç

Ermeni meselesinin Osmanlı döneminde ilk kez en çok gündem oluşturduğu yıl hangisidir sorusunun cevabı muhtemelen 1894 yılıdır. İmparatorluğun Ermeni nüfus bulunan hemen her yerinde az veya çok bir kıpırdanma yaşanmıştır. Manisa ve çevresi Ermenilerin çok sonraları yerleştikleri ve siyasi taleplerinin kapsamında yer alan bir coğrafya değildir. Bu durum soruşturma belgelerinden de anlaşılmaktadır. Soruşturma belgeleri, Ermeni toplumu arasında Ermenistan ve Ermenilik bilinci oluşturma ve geliştirme çabasına odaklanıyor. Manisa Ermeni Fesadiyesi soruşturması kapsamında yapılan aramalarda ele geçen herhangi bir silahtan söz edilmemektedir. Ele geçen belgelerden yapılan tercümeler, şiir ve nutuk ağırlıklı olup Ermeni milliyetçiliği ve Ermenistan vatanseverliği içeriklidir. Manisa ve çevresindeki bu ilk hareketlenmenin bilinç oluşturma amaçlı olduğu söylenebilir. Fakat bu tarihten yaklaşık on yıl sonra eyleme geçemeden yakalanan ve Manisa merkezli İzmir Ermeni İhtilal Komitesi için aynı şeyleri söylemek imkansızdır. Eğer planları ifşa olmasaydı, Manisa ve İzmir'de birçok önemli yapı dinamitlerle havaya uçurulmuş, büyük bir can ve mal kaybına yol açmış olacaktı.

[36] BOA, *ZB*, 304/50, s. 4-5.

[37] BOA, *ZB*, 304/50, s. 5.

[38] Hayri Mutluçağ, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, Belge Yayınları, İstanbul 1986, ss. 19-125.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *Zabtiye Nezareti* (BOA, *ZB*)

BOA, *ZB*, 304/49, (“Ah Ermenistan” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“Arş” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“Ayağa kalktı” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“Birinci” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“Bize bunlar” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“Efendiler” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“Güneşin” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“İlerleyelim” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (“İzmir’de” diyerek başlıyor).

BOA, *ZB*, 304/49, (10 Teşrinisani 1885 tarihli).

BOA, *ZB*, 304/49, (6 Temmuz 1890 tarihli).

BOA, *ZB*, 304/49, s. 1-63.

BOA, *ZB*, 304/50, s. 1.

BOA, *ZB*, 304/50, s. 2.

BOA, *ZB*, 304/50, s. 4-5.

Yayınlar

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2005.

Bilgi, Nejdet, “1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu ve İdari Bir Bölünüşü”, *Manisa Araştırmaları*, 1, Manisa 2001, ss. 87-122.

Bilgi, Nejdet, “Tanzimat’ın Öncesi ve Sonrasında Saruhan Sancağı’nda Nüfus”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, ss. 249-290.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 1989.

Ermeni Komiteleri (1891-1895), Devlet Arşivleri, Ankara 2001.

Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe yayınları, yy, 1983.

Günay, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Manisa Ermenileri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28 (2007), ss. 85-99.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, Devlet Arşivleri, Ankara 1988.

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914*, Wisconsin 1985.

Kevorkian, Raymond H., Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras, İstanbul 2013.

Mantran, Robert, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", Çev. Zeki Arıkan, *Belleten*, LI/201 (Aralık 1987), ss. 1433-1443.

Mildanoğlu, Zakarya (Derleyen), *İzmir Ermenileri Ege kıyılarının yitip gitmiş sakinleri*, Aras, İstanbul 2017.

Mildanoğlu, Zakarya, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, Aras, İstanbul 2014.

Mutluçağ, Hayri, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, Belge Yayınları, İstanbul 1986.

Serçe, Erkan, *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928 -Kitaplar, Kitapçılar, Matbaalar ve Kütüphaneler-*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

CİĞERDELEN BAŞLIKLI ROMANDA TARİHE BAĞLILIK

Doç. Dr. Arzu BOY

Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü

Tarih Eğitimi ABD

arzunar@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7611 -7975

Prof. Dr. Gökay DURMUŞ

Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü

Edebiyat Eğitimi ABD

gökaydurmuş36@hotmail.com,ORCID:0000-0002-8602-1130

ÖZET

Ciğerdelen, Safiye Erol'un yayımlanmış üçüncü romanıdır. Diğer romanlarında ulus devletin kuruluşunu takip eden yılları işleyen yazar, bu romanında tarihe uzanır. Amacı Türk'ün Rumeli'yi yurt edinme ve orada kök salma macerasını işlemektir.

Romanda anlatıcı çoğuldur; yani birden çok anlatıcı söz konusudur. Çünkü içi içe geçmiş metin halkaları vardır. Dış halkalar modern dünya insanının açmazlarına, iç halkalar bu açmazların tarihteki uzantısına odaklıdır. Dolayısıyla romanda; hâl ile mazi kol koladır.

Çalışmada Erol'un bu romanında tarih ve vatan sevgisi mefhumlarını nasıl tahlil ettiği açıklanmaktadır. Erol hem kendisinin yazar anlatıcı olarak görev yaptığı dış halkalarda hem roman kişisini anlatıcı olarak da görevlendirdiği iç kurguda; vatan, Trakya, Keşan ve ecdad şeklinde sıralanabilecek bir çizgide yapar tahlillerini. Yani sayılanları hem kendisi hem kahramanları çok önemsemektedir.

Yazar elindeki metnin tarihsel bir kaynak olmadığını bildiği için, estetik yapıyı da önemsemiştir. Aşk ve kadın bu yapının derinliğine incelenmiş unsurlarıdır. Çalışmada Erol'un bu iki mefhumu da tarihteki önemlerinden başlayarak tahlil ettiği belirtilmiştir.

Romanın aktüel zamanında Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sürecindedir. Türkiye ise Ata'sı sayesinde bu korku günlerini uzaktan gözlemlemektedir. Çalışmada, Erol'un Atatürk'ten Köprülü'ye, Türk tarihinin tüm simalarını sahiplenme güdüsü içinde bulunduğundan da bahsedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Safiye Erol, *Ciğerdelen*, tarih, vatan

GİRİŞ

Safiye Erol'un ilk romanı, 1938'de yayımlanan *Kadıköyü'nün Romanı*'dır. Romanda Kadıköy'de yaşayan yedi gencin arasındaki ilişkiler işlenir. Yazar bu ilk romanı ile birlikte insanın ruhi ve psikolojik boyutta tahliline önem atfeder. Roman, 1940'lı yıllarda Kadıköy'de süregelen yaşam biçimleri ve mekânlar hakkında da yoğun tespitler içerir. Romanda ana kahraman Bedriye'dir. Bedriye'nin hoşlandığı insana duyduğu aşk karşılık bulur; fakat onu mutlu ve tatmin etmekten uzaktır. Yazar bu süreci; aşk, kadın, modernizm gibi arka plan renkleri aracılığıyla tahlil eder.

Erol'un ikinci romanı *Ülker Fırtınası*'dır. Eser 1944 yılında ilk baskısını yapmıştır. Romanda ana kahraman yine bir kadındır. Nûran uzun yıllar musiki eğitimi aldığı Avrupa'dan yurda döner. Eğitimini ülkesinde devam ettirmek tek gayesi ise de kader onu gayrimeşru bir ilişki ile sınar. Roman Nûran'ın ve onun bu süreci en az zararla atlatması için görev alan yardımcı kahramanların; kültür, sanat, aşk, kadın, ahlâk konularındaki psikolojik tahlilleri eşliğinde yürür.

Üçüncü roman *Ciğerdelen*, 1946 yılında ilk baskısını yapar. Romanda iç içe geçmiş kurgular söz konusudur. Turhan ve Canzi arasındaki aşk, metnin çerçeve kurgusudur. Canzi'nin yazdığı tarihsel hikâyeler ise bu çerçeve kurgunun içinde yer alan metin parçacıklarıdır. Romanda dış kurguda kadın kahraman Canzi evli iken başlayan aşk, kahramanların yasal zeminde buluşmalarıyla sona erer. İç kurguda ise yine gayrimeşru bir ilişki nedeniyle mutsuz olan kadın kahraman Zühre'nin hikâyesi odak noktadadır. Tarihsel doku ile bezeli bu iç kurgu, Rumeli'de Osmanlı varlığının nasıl kök saldığı ve devam ettiği konusunda bilgiler verir.

2001 yılında basılan *Dineyri Papazı*, Erol'un son romanıdır. Bu romanda da ana kahraman bir kadındır. Gülbün de yaşça büyük bir erkekle gayrimeşru bir ilişki yaşar. Bu ilişki boyunca yaşadığı çelişik duyguları ise yazar, ilk üç romanından çok daha derin tahlil eder.

Adı geçen romanlar içinden *Ciğerdelen*'i ayrıştırarak farklı bir noktaya konumlandırmak gerekir. Çünkü diğer üç romanda Cumhuriyet Türkiye'sinin 1930-1940'lı yılları söz konusudur. Vak'a örgüleri bu tarihlerdeki insan ve toplum yaşamına odaklıdır. *Ciğerdelen*'de ise vak'a yine 1930'lu yıllarda başlar, fakat 1600'lü yıllardaki izdüşümleri ile tahlil edilir. Dolayısıyla *Ciğerdelen* odaklandığı dönem ve vak'a örgüsünün uzantıları bakımından, Erol'un romanları içinde farklılık arz eden bir romandır.

1.Romanda Yapı

Ciğerdelen, Türk romanının, tarihe ilgi duyduğu ve bu kavramı, hamasî duygularla ele aldığı dönemin romanlarındandır. Dolayısıyla "*Milliyetçilik*" ideolojisi ve bu ideolojinin coşkulu bir üslûp ile işlendiği roman, hem düşünsel ve duygusal arka planı hem dil ve üslûbu açısından destansı bir yapıdadır.

Enginün, "*Ciğerdelen romanı tarih ile şimdiki zaman arasındaki bağları, fertlerin davranışlarında ortaya koyar*" diyerek tanıttığı romanda, aşkın "*anahtar*" rolü üstlendiğini belirtir. (Enginün, 2002: 294) Gerçekten de romanda aşk, önemli bir temdir. Fakat bu temi işlerken dahi Erol, şimdi ile maziyi aynı potada harmanlar. Burada amaç Genç Türkiye'nin

Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı kültürel mirasa dikkat çekmektir. Çünkü aşk, modern zamanlarda da geçmişte olduğu gibi yaşanmaktadır. Aşkın insanda yarattığı duygular; mutluluk ve acı bakımından, arada zaman olması mühim değildir. Dolayısıyla Erol'un iki dönem arasındaki "*sosyal, tarihi, psikolojik ve felsefi ilişkiyi*" hissettirmiş olması, romanı değerli kılan unsurlardandır. (Uğurcan, 2001: 40)

Ciğerdelen, klasik bir roman değildir. Eserdeki çoğul bakış açısı, çoğul anlatıcı ve çok katmanlı yapı; *Ciğerdelen*'in postmodern bir anlatı olarak değerlendirebilmesini sağlar. Yazarın; Doğu ve Batı dünyası, geçmiş ve bugün, aşk ve aşk ızdırabı, benlikten kurtulma gibi birbirinden ayrık gözüken; fakat arka planda aralarında organik ilişkiler bulunan temleri bir kompozisyon bütünlüğü içinde vermesi, önemlidir. Sayılanlar *Ciğerdelen*'in tezli bir roman olduğunu da göstermektedir.

Romanın aktüel zamanında, Turhan ve Canzi arasında yaşanan güçlü duygular söz konusudur. Fakat Turhan'ın ihtiraslı ve kıskanç oluşu, Canzi'yi yaralamaktadır. Canzi ve Turhan aynı soydan geldiklerini anlayınca, tüm kaosa rağmen, birbirlerinden kopmayı başaramazlar. Bunun üzerine Canzi, Turhan'ı manevi açıdan eğitme amacı içine girer. O, atalarının Rumeli'deki yaşamlarını ve kahramanlıklarını anlattığı hikâyeler yazmaktadır. Bunları Turhan'a verir ve birtakım dersler çıkarmasını ister. Canzi'nin yazdığı hikâyelerde üyesi oldukları soyun da Turhan gibi ihtiraslı ve denge problemi yaşayan erkek kahramanları vardır. Fakat bu soy, *Ciğerdelen* kalesi çevresinde yerleştikleri Rumeli'de, devletin saldığı kökü derinleştirmek ve korumak için önemli faaliyetler de sergiler. Türklerin en uçtaki bu kalesini koruyan "*Şahinkonak*"lılar, Rumeli Türklüğü için örnek bir soydur. Zaman içinde bu ailenin ihtiraslı üyeleri, hem aşkı bayağılaştırarak hem kale ve Türklük için gerekli adımlar atmayarak ailenin ismini kirletir. Nitekim kale daha sonra elden çıkar ve Türklüğün Rumeli'den çekilmesi konusunda bir başlangıç olur. Canzi, bu kusurlu süreci işlediği hikâyeleri ile Turhan'a dengeli ve sağduyulu olmanın önemini hatırlatmaktadır. Roman sonunda yeniden aktüel zamana dönülür ve vak'alar Canzi'nin öngördüğü biçimde sonlanır. Turhan ve Canzi yoğun acılar çekseler de bir çocukları olacağı için, bir araya gelir ve mutluluğa yelken açarlar.

2.*Ciğerdelen*'de Tarihsel Algı

Romanın ilk iki bölümünde; tarihe bağlılık, vatan sevgisi gibi temler işlendikten sonra; anlatıcı özelinde soy ve aile sevgisine indirgenen bir çizgi söz konusudur. Anlatıcı Keşanlı'dır ve Keşan'a yönelik büyük bir sevgisi söz konusudur. "*Yurdum*" dediği Trakya'nın, İskender orduları, Roma lejyonlarına kadar götürdüğü tarihini, Keşan tarihi ile bağdaştırır. Keşan'ın Osmanlı için önemini ve isminin nereden geldiğini işler. Keşan; camileri, şadırvanları, taş döşeli sokakları ve buralardaki leylekleri, kuşları ile anlatıcıyı daima mutlu eden bir mekândır. Bilinçaltı ise "*Canzi*" diye seslenmekte onu huzursuz etmek için elinden geleni yapmaktadır. Fakat o, "*dünyayı kazanmış ve dünyayı kaybetmiş bir milletin çocuklarıyız. Her ölümden sonra bize dirilme ve kalkınma mukadderdir*" diyerek bilinçaltını alt edeceğini belirtir. (2002a: 13) Dolayısıyla anlatıcı geçmişin şanlı yaprakları arasında dolaşırken bu güzelliği, aktüel zamanın yavanlığı ile kirletmeyeceğini belirtmektedir.

Dediğini yapar ve Keşan sokaklarında, çarşısında, meydanında, Rumeli şivesiyle konuşan hemşerilerinin, Osmanlı askerlerinin soyundan geldiğini düşünerek dolaşır.

Hemşerilerinin şivesi, küfrü, onu mutlu etmektedir. Çünkü vatan kavramına bağlıdır ve Keşan onun vatanı olarak anlatıcıyı yeryüzünde hiçbir mekânla karşılaştırılmayacak kadar mutlu etmektedir: "*Beni ayıplamayın, yurdumdur; taşına toprağına fedâyım. Bütün batı ülkelerini adım adım dolaştım, ne zenginlikler, ne mâmûreler gördüm, kasabam onların yanında saray önüne kurulmuş bir çerge bile değildir. Fakat ben hiçbir yerde ayağımı burada bastığım gibi basamam. Yürüdükçe toprak altındaki köklerimin tabanına doğru filiz saldığını duyuyorum*." (2002a: 15)

Romanın üçüncü bölümü, "*Dedem*" başlığını taşır. Okur, Trakya ve Keşan sevgisinden sonra, tarihe duyulan ilginin de beslediği bu sevginin, aile özeline indirgeneceğini sezmiştir. Nitekim bu bölümde yazar, sık sık bugünün bunalttığı ruhunu, tarihte iyileştirmeye çalıştığını yineler. O, okurun, tarihi, "*şifa kaynağı*" olarak görmesini de istemektedir. "*Geçmişin küllerini eşeleyerek bir şifa kıvılcımı bulmazsam öleceğim*" derken insanoğlunun yurt aşkı ile dede ve ninelerinin ruhu ile düştüğü yerden kalkabileceğini iddia etmesi bundandır. (2002a: 19) Yine, "*geçmiş ile bu kadar uğraşamam bugünkü hayatımın iflas manzarasını unutmak için mi*?" diye sorarken de çok iyi bildiği bir gerçeğe işaret etmektedir. (2002a: 17) İnsanoğlu, *şimdi* canını yaktığında ya geçmişe dönerek huzuru orada arar ya da geleceği kurgulayarak umutlu olmaya çalışır. Bu durum edebiyat için de değişmez. Sanatkârlar da "*hâl*"in açmazları karşısında ya geçmişi ya geleceği yüceltirler. Erol'un bu romanında tavrı, geçmişten yanadır. Nitekim anlatıcı Turhan Tuna, Safiye Erol'un sözcülükle görevlendirdiği kahramanıdır. Erol'un; vatan-Trakya-Edirne-Keşan şeklinde düzenlenebilecek bağlılığı, romanlarına yansıyan satır aralarında, düzyazılarında oldukça açık tahlil edilmektedir. Örneğin "*Sıla Yolunda*" başlıklı makalesinin giriş paragrafı, bu iddia için yeterli kanıttır: "*Her sene bahar aylarında Edirne'yi ziyaret etmeden duramam. Kâbe niyetine Selimiye'yi dolanırım; Rumeli'nin birçok yerlerine dağınık serpilmiş dedelerimin mezarlarını sanki sembolik bir noktada toplu bulur, niyâza varırım. Asil, zengin, hem güzel hem hazin bir geçmişte akar akar giderim…*" (2002b: 136)

Erol'un sözcüsü Turhan'ın büyük dedesi Hersekoğlu Ahmet Paşa "*Sultan Fatih'e alemdarlık, İkinci Bayezıt'a ve Yavuz'a başvezirlik etmiş*" bir zattır. (2002a: 16) Aslen Hristiyan olup küçük yaşlarında ihtida eden Ahmet Paşa, üç padişah zamanında da yararlılıklar göstermiştir. Ayrıca yaptırdığı vakıflarda, camilerde yoksulları doyurmuş, evsizleri barındırmıştır. Turhan, büyük dedesinin başarılarını ve sevaplarını sıralarken kendisini kaptırır. Dedesinin yaptırdığı mekânlarda hayal ettiği kadınların, kızların, çocukların, yaşlıların sosyal yaşamlarından da bol bol anekdotlar aktarır.

Turhan dedesiyle rüyalarında buluşmakta, ona adı geçen padişahları sormaktadır. Dedesi, her üçü için de beğeni dolu cümlelerini destansı üslûpla aktarır ve bu cümleler Turhan'ın tarihle bağını güçlendirir. Örneğin dedesi Fatih için: "*Ayağının tozu, değdiği şeyi kutsileştirirdi. Dünya durdukça insanlar onunla övünürsün*" demiştir. (2002a: 18) Nitekim Turhan sadece aile ceddiyle değil; tüm atalarıyla övünen bir insandır. Dedesi Yavuz için ise "*Zelzele*!" tanımını kullanmıştır. Bu sözün anlamını önce çözemeyen Turhan, zamanla Yavuz'un "*durmadan depreşen toprak gibi*" harekete gebe olduğunun işaret edildiğini anlamıştır." (2002a: 19)

Metnin dış/ana kurgusunda başkahramanlardan Turhan, yurda henüz dönmüş bir mimardır. Bir davette Canzi/Cangüzel ile tanışır ve çok etkilenir. Canzi ise mühendis Haşmet Bey ile evlidir. İkili ortak arkadaşları sayesinde sık sık bir araya gelmeye başlar ve Canzi de Turhan'dan hoşlanmaktadır. Canzi, Haşmet'ten boşanmaya çalışırken Turhan onu tek başına da ziyaret eder. Bir akşam konuştuklarında ikisinin de Hersekoğulları sülalesinin farklı boylarından geldiği ortaya çıkar. Hersekoğlu Ahmet Paşa ikisinin de büyük dedesidir ve ondan kalan kandil, Canzi'nin Bursa'daki annesindendir. Bu konuşmalar sonrasında Turhan, Canzi'ye ilk görüşte neden aşık olduğunu, onu neden diğer kadınlardan farklı gördüğünü çözmüştür: Canzi'yi, "*Benim iklimim. Tevekkeli değil… Benim toprağım, benim mayam, benim hamurum! diye göklere çıktığım boş değilmiş…*" (2002a: 41)

Ruh yakınlığı duyduğu Canzi'nin boşanma süreci uzadıkça hırçınlaşan Turhan, bir akşam ona zorla sahip olur. Canzi tepki göstermez ama yazdığı hikâyeleri okuması için Turhan'a verir. Canzi'nin yazdığı ilk hikâye, Sarı Sipâhiler başlığını taşır. Canzi hikâyesinin girişinde Hersek Ahmet Paşa oğlu Turhan Bey ailesinin, Stulni-Belgrat sancağındaki Şahinkonak çiftliğini yaşanacak bir mekâna dönüştürmek için neler yaptığını anlatır. Turhan Bey, Türk'ün *Kızılelmasının* Viyana olduğunu ve Stulni'de kök salmanın Viyana'yı fethetmek için önem taşıdığını düşünmektedir. Bu nedenle Serhat bekçiliği yapan Şahinkonaklı Sarı Sipâhiler, savaş zamanlarında Budin Beylerbeyi emrine girip devlete gaza ile destek sağlar. Barış zamanlarında ise Macarlarla yarışlar, oyunlar düzenler; sofralar kurup söyleşirler.

Serhatlardaki önemli karakollardan olan Ciğerdelen kalesini koruyan bu aile, Avrupa diyarında olup bitenleri payitahta ulaştırmakla da görevlidir. Viyana kapılarına dayanmak için onların istihbaratından yararlanılır. Nitekim Başvezir, bir gün Şahinkonak'a gelir ve Turhan Bey'in hikâyenin aktüel zamanındaki torunu Veli Koca ile Viyana Seferi'nin teferruatlarını konuşur. Buna göre "*bu habis ruhu zamanında ezmezsek Rum saltanatı bize haram olur*" diyen Veli Koca, başvezirin "*tez olun*" diyerek yola düşmesini ve işleri hızlandırmasını sağlamıştır. (2002a: 65)

Canzi, büyük dedelerini ve serhatlerdeki yararlılıklarını anlatırken, Rumeli kültürü ile ilgili birçok sahne aktarır. Bu durum, tarihi romanlardaki en belirgin görevlerden birinin yerine getirilmesi demektir. Şöyle ki tarihi romanlarda yazarlar, işledikleri tarihsel kişiliğin veya vak'anın gerçekliğini sağlamak için, geçmişin sosyal yaşamını sık sık konu edinirler. Burada amaç, tarih ilgililerin boş bıraktığı bir alanı doldurmaktır. (Durmuş, 2017: 146) Örneğin Mustafa Necati Sepetçioğlu, Türk tarihini Orta Asya'dan 1960'lara kadar takip ettiği romanlarında, hangi döneme odaklanırsa odaklansın renkli sahneler resmeder. Amacı Türk'ün sosyal geçmişinin, kültür ve medeniyetinin, köklü ve doyurucu olduğunu ispat etmektir.

Şahinkonaklıların; Ramazan, bayram, yaz, kış hazırlıkları; harem, hamam sefaları, at binip av peşinde koştuğu sahneler, Canzi'nin anlattığı günlük yaşamların renkli anekdotlarıdır. Sosyal yaşam, fertlerin duygularını da içerir ve elbette Şahinkonağın beyleri, kadınları, hizmetkârları ve dahi tüm efradı da "*aşk*"tan azade değildir. Romanda derin tahlil edilen ilk aşk hikâyesi, Veli Koca'nın oğlu Mustafa Durakça'nın bir Macar prensesine duyduğu aşktır. Buna Veli Koca önce karşı çıkarsa da oğlunun kararlı olduğunu anlayınca kızı kaçırmasını salık verir. Mustafa, Hafız Nuri ile at biner ve amcaoğlu ile evlendirilmek üzere olan kızı kaçırıp konağa

getirir. Kız, Cangüzel adını alır. Amcaoğlu ise Sarı Sipaâhilere esir düşer. Konak halkı Amcaoğlu Stefan'ı hoş tutar, değer verir ve sonunda Stefan da Müslüman olur, Sarı Sipahilerle aynı safta kılıç tutmaya başlar. Romanda Şahinkonaklıların çıkmaza düştüğü her an Macar Feridun olarak anılan bu kişi, rol alır ve sorunu çözer. Dolayısıyla o, yazarın Türk barışseverliğini, misafirperverliğini ve kadirşinaslığını örneklemek için kullandığı kahramanıdır.

Konakta her şey yolundadır; mutsuz tek insan Cangüzel'dir. O, kendi ailesini, yaşam stillerini özlemekte, Mustafa'nın aşkı ile yetinememektedir. Hamile kalınca rahatlarsa da iş, oğlu Sinan'ın doğumuyla sarpa sarmaya başlar. Çünkü Cangüzel bütün meylini oğluna salar. Çok küçük yaşlardan itibaren, anasının kendisine duyduğu hastalıklı sevgiyi arkasına alan Sinan, etrafındaki canlılara kötü davranmakta herkesi aşağılamaktadır. "*Daima kalleş, daima içten pazarlıklı*" oğlunu yedi yaşına kadar haremden ayırmayarak, gölgesi gibi kollayan Cangüzel ise "*oğlum bir tanedir*" derken, aslında onun narsisist yapısını beslediğini bilmemektedir. (2002a: 106) Babası düşman peşinde şehit düşen Sinan ise içki, kadın meclislerinde zaman geçirmekte, dedesi Veli Koca'yı çok üzmektedir. Şahinkonak çiftliğinde herkes, artık konağın ve serhat boylarının geleceği için endişe duymaktadır. Veli Koca'nın ölümüyle bu endişe had safhaya varır.

Sarı Sipâhiler hikâyesi bitince yine ana kurguya dönülen romanda Turhan, "*dedelerinin anıtıyla*" şifa bulmuştur. (2002a: 107) Rüyalar görmekte, kahraman Osmanlı ordusunu seferlerde hayal etmektedir. Bu arada Canzi'nin annesi, Ahmet Paşa'nın başucundan ayırmadığı kandili getirmiş, Turhan'ı daha da mutlu etmiştir. O, sadece, Canzi ile ilişkisi sorunlu bir insandır artık. Canzi bu sorunu çözmek için Turhan'a yeni bir hikâye verir.

Bu yeni hikâyenin başlığı *Yedi Peçeli*'dir. Hikâye, Cangüzel Ana'nın Sinan'a duyduğu hasretle başlar. Sinan büyümüş ve anasının sevgisinden usanmıştır. Onu arayıp sormadığı, bayramlarda dahi el öpmediği için bağrına taş basıp oğlundan vazgeçen Cangüzel Ana, seccade üzerinde "*Sinan, Sinan*" diyerek can vermiştir. Dolayısıyla bu ikinci hikâyenin başkahramanı Sinan'dır.Veli Koca'nın ve Mustafa'nın zamanında konağa ve uçlara birçok yardımı dokunan Hafız Nuri de ölmüştür. Hafız'ın Sinan'a yem etmemek için konaktan uzaklaştırdığı kızı Zühre, Adviye Molla'nın ısrarıyla konağa dönmüştür ve bir ay parçasıdır. Aradan on iki gece geçtiği için Sinan da Zühre de gençtirler ve Zühre'nin Sinan'ın radarına girmesi pek muhtemeldir. Nitekim bir iki karşılaşmadan sonra, Sinan, Zühre'yi elde eder.

Bütün bunlar olurken düşman arada sırada Ciğerdelen'i kuşatır. Şahinkonaklılar, Sinan hariç, düşmana karşı koyar; hem akılla hem silahla Palanka'yı kaptırmaz. Sinan ise dedeleri ile aynı ruhu taşımadığı için, bir gün olsun at binip kılıç kuşanmaz. Para ve kadın dışında hiçbir şeyle ilgilenmez. Dolayısıyla Şahinkonak'ta dirlik ve birlik bozulmaktadır.

Sinan, Zühre'ye gizlice nikâh kıyar, fakat zalimce davranmaktan vazgeçmez. Zühre'ye onu bir oyuncak yerine koyduğunu söylerken kırdığı gururu bir yana, arsız tekliflerine de devam eder. Bir gün sözü gerçek nikâha getirir ve müftü baldızıyla evlenip onun getireceği çeyizle konağı eski günlerine kavuşturacağını söyler. Zühre razı olur ama bu Sinan'a yetmez. Gizlice boşar ve Zühre'yi bir başkasıyla evlendirip konaktan yollar. Hanımının bu ilişkiyi öğrenmesinden çok korkmaktadır çünkü. Bu arada Zühre hamile kalmış ve Nuri'yi

doğurmuştur. Ama Sinan, korkusundan bu çocuğa da sahip çıkmamıştır. Ana oğulu göndermekte kararlıdır. Zühre acı çektiği için Sinan'a konakta kalma konusunda yalvarır ama Sinan acımaz ve Zühre'yi iyice kırar. Amacı Zühre'yi evlendirmek ya da uzaklaştırmak değildir. Yaşlı koca adayı Saraç İsmail ile beraber olamayacağını bildiği için, Zühre'den el çekmesi şart değildir. Zühre onun arzularını yine karşılayabilecektir. Nitekim zina olduğunu bildiği halde Zühre, bu arzulara karşı koyamaz; sık sık dağ bayırda birlikte olurlar. Hatta Zühre birkaç kez çocuk düşürür.

Nuri ise büyüdükçe asıl babasının Sinan olduğunu öğrenir. Ama annesi ile arasındaki ilişkinin gayrimeşru olmasından rahatsızdır. Annesini uyarınca Zühre, Sinan ile arasına mesafe koyarsa da Sinan ilk fırsatta yine Zühre'ye sahip olur. Üstelik konağın yeni hanımı Düriye Hanım, Zühre'yi sık sık konağa çağırmakta, her işi ona gördürmektedir. Sinan'ın Düriye'den de üç oğlu olmuştur. Oğlanların sünnetinde Nuri de sıraya katılır o da sünnet edilir. Her ne kadar Sinan-Düriye çifti, Nuri'yi ve Zühre'yi görmezden gelirse de davetliler Nuri'yi diğer oğlanlarla eş tutar ve gururunu okşarlar. Özetlenen bölümlerde konaktaki sosyal yaşam; düğün gelenekleri yine canlı sahnelerle bugüne aktarılmaya devam etmektedir. Sünnetten bir müddet sonra Ciğerdelen yine kuşatılır. Nuri küçük yaşına rağmen at binip Feridun Bey'in askerlerine katılır. Anası çok uyarmışsa da dinlememiştir. Ayrıca yanında üvey kardeşi Turhan da vardır. Kuşatma kırk gün sürer; kırk gün sonra kale kurtarılır. Fakat Nuri şehit düşmüştür.

Zühre iki sene inzivaya çekilir, okur, üfler; rüyalar görür, evliyalarla konuşur. İnsan içine çıktığı zaman o artık "*Kuşlu Nine*"dir. Çocuğu olmayana, tedavi bulamayana, aşıklara çare üretmekte ve Rumeli'de ismi duyulmaktadır. Müslüman olsun olmasın tekmil Rumeli artık bu ermiş kadını tanımaktadır.

Beri yanda Türk ordusu Viyana kapılarına dayanmıştır ama bir türlü noktayı koyamamaktadır. Tuna boylarında düşman çeteleri kol gezmekte, Müslüman tebayı rahatsız etmektedir. Geri çekilmekten başka yol bulamayan ordu bir yana, Rumeli Türklüğü de tehlike yaşamaktadır.

Şahinkonak beyi Sinan bir karar alır ve topraklarını terketmek ister. Ama Zühre bir türlü yurdundan ayrılmaya yanaşmaz. Sinan onu ikna etmek için çok uğraşsa da başaramaz. Zühre'deki vatan sevgisinden etkilenen Sinan ilk kez düşmana karşı kılıç sallamaya karar vermişken, kötülük yol almıştır. Ciğerdelen düşmüş; Zühre ölmüştür.

Yedi Peçeli hikâyesinde Canzi'nin yazdığı ilk hikaye ile hem ortaklıklar hem farklılıklar söz konusudur. Her iki hikâyede de geçmişin sosyal yaşamının, ritüellerinin işlenmiş olması ortak yöndür. Farklılık ikinci hikâyenin "*aşk*" temine daha yoğun şekilde odaklanmasındadır. Yazar, Zühre'yi beşeri aşk ile sınava çekerken onun ızdırabını yenerek içsel bir diriliş yaşamasını sağlar. Bu nedenle de Sinan'ı narsisizmin doruklarında bir şahıs olarak resmeder. Narsisist kişilikler, libidolarına yönelik beğeni ve önem konusunda diğer insanlardan ayrılırlar. Kibir, gurur ve doğuştan hak sahibi olduklarına dair inançları gereğince de başkalarını küçümserler. Başkaları onların kaprislerini çekmeli, gururlarını okşamalı, taleplerini yerine getirmelidir; bunun dışında narsisist kişilikler için bir önemleri yoktur. (Kernberg, 2006; Köroğlu ve Bayraktar, 2010) *Yedi Peçeli* hikâyesinde Sinan'ın her acımasız ve anormal

davranışıyla yüzündeki perdelerden biri düşer. Bu perdeler düştükçe Zühre benliğinden vazgeçer ve ilahi kudrete daha da yakınlaşır.

Canzi'nin anlattığı bu hikâye bittiğinde romanda yine güncel zaman söz konusu olur. Anlatıcı Turhan, Canzi'yi bunaltmış ve Canzi Anadolu'ya gitmiştir. Turhan'ın ciğeri gerçekten delinmiştir. Canzi gitmeden önce Turhan'a bu defa okuması için yazdığı bir efsaneyi vermiştir. Efsane *Ciğerdelen* başlığını taşır. Bu efsanede Canzi "*Ciğerdelen palankam*" diye seslendiği Ciğerdelen kalesini, maşuğu yerine koymuştur. Türklük için öneminden bahsetmiş, bu palankayı korumak için şehit olanları anmış, orada geçirdiği çocukluğunu, yaşadığı güzel anları hatırlamıştır. Belli ki *Yedi Peçeli* hikâyesinin sonunda düştüğü açıkça söylenmeyen ama ima edilen palanka, gerçekten de düşmüş ve Canzi bir tarihsel kişilik gibi bu kayıptan duyduğu acıyı dile getirmiştir: "*Akıbet benden geçtin mukaddes palankam! Fakat gene de benimsin, içinde beslenip vücut bulduğum anne kucağı kadar, sonunda düşeceğim toprağım kadar...*" (2010a: 224)

Örneklenen cümle ve uzun uzadıya anlatılan palanka sevgisi, Turhan gibi Canzi'nin de ecdadının bekçiliğini yaptığı kaleyi, yaşadığı toprakları; kısacası şanlı tarihini önemsediği ve bağlılık duyduğu anlamına gelir. Nitekim efsanenin sonunda Ciğerdelen'e "*Elveda*" der ve bir tarihsel kaynaktan şöyle alıntı yapar: "*Düşman Ciğerdelen altına gelip dört tarafından ateşe verdi. İçinde bulunan birkaç bin kadın ve erkek feryat ve figan ederek yanıp gitti ve dumanı cevf-i havaya pervaz etti. Sene (1904: 1683)*"

Silahtar Tarihi

Daha önce değindiğimiz gibi *Ciğerdelen* postmodern unsurlarla örülü bir romandır. *Silahtar Tarihi*'nden yapılan alıntı bu unsurlardandır. Erol, henüz postmodernizmin izi yok iken daha önce yazılmış bir metinden bir parça almış, kendi romanı içinde değerlendirmiştir. Postmodernizmin "*metinlerarasılık*" şeklinde nitelenen bu özelliği, belki de Erol'u bu romanı yazmaya iten temel nedendir. Yani belki de Erol, *Silahtar Tarihi*'nden bu vak'ayı okumuş, kendi bilgi birikimi ve yaşam tecrübesinde süzülen izler ile bir tarihsel vak'ayı birleştirmiş, arka planda aşık kahramanlar da kurgulayarak romanını yazmıştır.

Canzi'nin efsanesi bitince tekrar aktüel zamana dönülür. Turhan, Keşan'a gelmiş yine tarihin peşine düşmüştür. Ama bu kez hedef büyütmüştür. Trakya'nın imar planında önemli görevler yapacak ve ecdad toprağının yeniden bayındır olmasına yardım edecektir.

Bir müddet sonra Canzi de Keşan'a gelir, buluşurlar. Canzi bu defa beynindeki tarih ve ecdat sevgisini, içinde onlara karşı beslediği duyguları yazarak değil; konuşarak dışa vurmaktadır. Sultan Mecit devrinden, Viyana kuşatmalarından, aktüel zamandaki İkinci Dünya Savaşı'nda Viyana'nın durumundan bahsederken sayıklar gibidir. Fakat konuşmalarında bir odak nokta vardır. Ona göre Avrupa'nın savaş acısı ile imtihanı ve yaşadığı yok olma tehlikesi, yüzyıllardır Türklere besledikleri kin ile yakından ilgilidir. Avrupa, Türk yurduna, cahil ve geride olduğuna dair yanlış kanılar yerleştirmiş, Türkler de bu kanıları sahiplenmiş, batılılaşma dedikleri bir yanlış yorumun peşine düşmüşlerdir. Şimdi, *dünya barışı* gibi okkalı sözler sarf eden Avrupalılar, "*cihangir Türk milletine*" yaptığı kötülüklerin bedelini ödemektedir: "*Türk milleti cihangirliğini yüzyıllar evvel yaptı. Kılıcının ucuyla bir çırpıda üç kıtaya imzasını attı.*

Üç kıtaya kendi yüksek medeniyetinin anıtlarını dikti" (2010a: 241) şeklindeki cümlelerinde de Canzi bir mesaj vermektedir. Ona göre Avrupa'nın bölünme/var olma savaşı verdiği bu süreçte Türk'ün, tüm ihanetlere rağmen sarsılmayacağı geçmişinden bellidir.

Canzi gittikten sonra Turhan uzun müddet hasta yatar. Sonunda İstanbul'da bir "*Türk Evi*" inşa edecek olmanın mutluluğu ile iyileşir. Avrupalılar İkinci Dünya Savaşı gerçeğiyle boğuşurken o ölüm batağından yine "*dedeleri*" sayesinde çıkmıştır. (2002a: 248) Köprülü'den Atatürk'e, Türk tarihinin tüm simaları, onun kahraman dedeleridir. Onların her biri Turhan'ın mayasına değerli katkılar sunmuş ve varoluşunu; Türklük, tarih ve vatan kavramlarıyla buluşturmasını sağlamışlardır. (2002a: 201) Atatürk ise savaş çanlarının çaldığı bu süreçte, Türk yurdu için "*bir şans olmuş, bu karar günlerinde*" sergilediği akıl dolu hareketlerle ülkeyi savaştan korumuştur. (2002a: 256) Dolayısıyla Turhan'ın, Atatürk başta olmak üzere, tüm ataları, Türk yurduna önemli ve sökülmez kıymetli çiviler çakmışlardır.

Roman sonunda Canzi ve Turhan bebekleri ile mutlu bir yaşama yelken açarlar. Erol ise güncelde kurguladığı iki kahramanı ile serhat tarihimizin, *Evlad-ı Fatihan'ın* trajedisini işlemiş olur.

SONUÇ

Safiye Erol'un yayımlanmış üçüncü romanı olan *Ciğerdelen*, ilginç bir romandır. Bu durum, henüz postmodern kavramı ortada yokken yazarın metninde çok katmanlı bir yapı kurup metinlerarası ilişkilere yer vermesiyle başlar. Şöyle ki romanda iç içe geçen metin halkalarının dışta bulunanı bugünün, içte bulunanı ise dünün izlerini taşır. Hem içte hem dışta aşk, temel ögedir. Fakta aslında yazarın aşka yoğunlaşırken farklı amaçları vardır. Dıştaki kurguda kahramanların tarih, vatan ve ecdat sevgisi çok yoğundur. İkisi de aynı soydan gelen aşık kahramanlar, bu yüzden tarihin sayfalarında dolaşır, ecdadın izlerini sürerler.

Kadın kahramanın kaleminden çıkan hikâyelerle dönülen geçmiş, bugünün insanı için şifa kaynağı olarak görülür. Çünkü tarih ihtiva ettiği olgularla bugünün insanına yanlışı ve doğruyu gösteren bir öğretmendir.

Erol, Ciğerdelen kalesi etrafında Türk'ün tutunma ve Avrupa içlerine yayılma macerasını işler. Dış kurgudaki aşıkların dedeleri, bu uğurda ömür tüketmiş insanlardır. Öyleyse onlara da düşen, dedeleri gibi beşeri aşkın peşinde koşmayı bırakarak vatanın bekâsı için uğraşmaktır. Nitekim Erol roman sonunda ikilinin arasındaki hastalıklı ilişkiyi bir çocukla taçlandırarak noktayı koyar. Artık her iki kahraman da ülkenin, özellikle Trakya'nın yeniden imar planında görev yapacak, ecdada borcu bu şekilde ödeyecektir.

KAYNAKÇA

Durmuş, Gökay. (2017). *1960-1980 Dönemi Türk Romanında Tarihsel Algı ve Türk Tarihinin Önemli Aşamaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Enginün, İnci (2002). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erol, Safiye. (2002a). *Ciğerdelen.* İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Erol, Safiye. (2002b). *Makaleler*. Yayıma Hazırlayan Halil Açıkgöz. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Kernberg, Otto (2006). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*. (Çev. Mustafa Alay) İstanbul: Metis Yayınları.

Köroğlu, Ertuğrul; Bayraktar, Sinan. (2010). *Kişilik Bozuklukları*. Ankara: HYB Basım Yayın.

Uğurcan, Sema Uğurcan Sema. (200). "Safiye Erol'un Romanları*". Kubbealtı Akademi Mecmuası*. 30/3. s. 34-43.

ZEKAİ APAYDIN'IN İKİNCİ MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ (1935-1937)

Doç. Dr. Arzu BOY

Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü

Tarih Eğitimi ABD

arzunar@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7611 -7975

ÖZET

1925-1927 yılları arasında Moskova'da büyükelçi olarak görev yapan Zekai Apaydın, ikinci Moskova Büyükelçiliğine 1935'te atanmıştır. Vasıf Çınar'ın yerine atanan Apaydın'ın büyükelçi olarak Moskova'ya gidişi basına adım adım yansımıştır. Büyükelçi olarak atanması ile birlikte Rusya'nın çeşitli bölgelerinde sanayi, idari ve ticari amaçlı geziler düzenlemiş, gezilerde edindiği izlenimlerini Türkiye'de yaşamak ve yaşatmak istemiştir. Örneğin 27.08.1935'te Zekai Apaydın, Moskova'dan Hariciye Nezaretine çektiği telgrafta Sofhoz ve Kolhoz teşkilatlarının idare tarzlarını sanayi durumlarını araştırmak için izin istemiştir. Apaydın, Türkiye ile Rusya arasındaki kültürel ilişkilerde etkin rol oynayan Voks teşkilatının Türkiye'deki organizasyonlarında önemli bir simadır. Apaydın iki ülke arasındaki sanatsal faaliyetlerde etkili olmuş ve Türk-Rus ressamlarının birlikte sergiler düzenlemesine ve eserlerini sergilemelerine ön ayak olmuştur. Zekai Apaydın döneminde havacılık ve sağlık alanında da etkili çalışmalar yapılmıştır. Apaydın'ın büyükelçi olduğu yıllarda iki taraf liderleri sürekli olarak karşılıklı ziyarette bulunmuşlardır. Basındaki bilgilere göre 23 Temmuz 1935'te Celal Bayar ve Zekai Apaydın'ın bulundukları bir tören düzenlenmiştir. Rus heyetiyle birlikte Noquinski'deki elektrik fabrikası ve radyo merkezleri gezilmiştir. Apaydın, büyükelçiliği esnasında Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Rusya'daki en iyi mensucat işçilerinden bir grubun Kayseri Kombinası işçilerine öğretmenlik yapmaları amacıyla Türkiye'ye gönderilmelerine vesile olmuşlardır. 14.10.1935'te Apaydın, Dış İşleri Halk Komseri Litvinov ile görüşmüş, siyasi ahvalden bahsedilmiştir. Yine 05.05.1936'da Zekai Apaydın ve Dış İşleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun Rus liderleri ile farklı konularda temasları gerçekleşmiştir. 05.04.1937'de Apaydın, Litvinov ile siyasi olarak tekrar görüşmelerde bulunmuştur. Çalışmanın amacı Zekai Apaydın'ın ikinci Moskova Büyükelçiliği esnasında meydan gelen gelişmeleri aktarmaktır. Araştırmalar esnasında telif eserler, arşiv belgeleri ve basından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zekai Apaydın, Türk-Rus İlişkileri, Büyükelçi

Giriş

Zekai Apaydın 1925-1927 yılları arasında Moskova'da büyükelçi görevinde bulunmuştur. Daha sonra çalışmaya konu olan ikinci büyükelçi görevine 1935'te atanmıştır. 15 Haziran 1935'te Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye vekâletine çekilen telgrafta Zekai Apaydın'ın Büyükelçiliği hakkında agrement istenmiştir[1]. 17 Haziran 1935'te bu telgrafa cevap olarak Zekai Apaydın'ın Moskova Büyükelçiliğine Sovyet Hükümeti tarafından agrement yani karar verildiği yazılmıştır[2]. Zekai Apaydın'ın ikinci büyükelçiliği için bu tarihten itibaren atandığı anlaşılmaktadır. Vasıf Çınar'ın ölümü ile açılan Büyükelçiliğe, eski Diyarbakır Milletvekili Zekai Apaydın'ın atanması için Sovyet Hükümeti onay vermiştir, şeklinde basında çıkan bilgiler de Zekai Apaydın'ın Moskova Büyükelçiliğine atandığını doğrulamaktadır[3]. Moskova Büyükelçisinin Moskova'ya ulaşması adım adım basına yansımıştır. Nitekim Ulus gazetesinde Zekai Apaydın'ın Moskova'ya ulaştığını ve Dış İşleri Bakanı Litvinov ile görüştüğü bildirilmiştir[4]. Çalışmada Zekai Apaydın'ın Moskova Büyükelçiliği esnasında meydana gelen siyasi, kültürel ilişkilerden ve seyahatlerden bahsedilmiştir.

Seyahatleri ve Kültürel İlişkilerdeki Rolü

Zekai Apaydın, Moskova Büyükelçisi olarak atandıktan sonra Rusya'nın ve farklı bölgelerinin sanayi idari, ticari uygulamalarını araştırmak ve bölgeyi tanımak istemiş, her konudaki izlenimlerini Türkiye'de yaşatmak amacı taşımıştır. 27 Ağustos 1935 tarihinde Zekai Apaydın'ın Moskova Elçiliğinden Hariciye Vekâletine çektiği telgrafta Suriye'nin güneyinde bulunan köylerde Kolhoz teşkilatını ve bu teşkilatların idare tarzlarını, sanayi durumlarını incelemek için izin istemiştir[5].

Zekai Apaydın, Rusya'da yaşanan gelişmeleri sürekli olarak Türkiye'ye aktarmaktaydı. Bu amaçla büyükelçilik yaptığı dönemde birçok defa Türkiye'ye gidip gelmiştir. 15 Aralık 1935 tarihinde Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine çektiği telgrafta birkaç gün için Ankara'ya gidip dönmek amacıyla izin istemiştir[6].

02 Mart 1936'da Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine çekilen telgrafta Apaydın, bayram tatilinin ardından 4-5 gün için Leningrad sergisini gördükten sonra Finlandiya'ya uğrayıp döneceği bilgisini vermiştir[7]. Bu telgrafına cevap alamayınca 04 Mart 1936'da Helsinkiye seyahati hakkındaki telgrafını yenilemiştir[8].

Türkiye ile Rusya arasındaki kültürel ilişkilerin gelişiminde bazı teşkilatların önemi büyüktür, bunlardan biri de Voks teşkilatıdır. Bu teşkilat 1925'in ağustos ayında kurulmuştur. Kültür ve sanat alanında diğer ülkelerle ilişkide bulunarak birey ve toplumlar arasında

[1] TDA.571.35521.139767.9.
[2] TDA.571.35521.139766.16.
[3] *Ulusal Birlik İzmir Gazetesi,* 21 Haziran 1935, No:415, s.1.
[4] *Ulus Gazetesi*,10 Temmuz 1935, No:5011, s.1.
[5] TDA.571.355.139766.15.
[6] TDA.571.35521.139766.12.
[7] TDA.571.35521.139766.11.
[8] TDA.571.35521.139766.10.

etkileşimi arttırmak amacıyla kurulmuştur[9]. Teşkilatın Türkiye'deki organizasyonları Ankara, İstanbul İzmir ve Kars'ta bulunan diplomatlar aracılığıyla yürütülmüş, ilk organizasyon Türk Sanayi Odasının temsilcilerinin ilk Moskova ziyaretleri esnasında Şubat 1926'da yapılmıştır[10]. Bu ziyaret esnasında yapılan toplantılarda Voks Başkanı Kameneva ve Zekai Apaydın Türk-Sovyet kültürel ilişkileri üzerine toplantı yapmıştır. İkinci toplantı 1926 yılının temmuz ayında gerçekleşmiştir[11]. Apaydın, Moskova'daki ilk büyükelçiliği döneminde görüldüğü üzere kültürel ilişkilerin gelişiminde aktif bir rol oynamıştır.

Zeki Apaydının Moskova Büyükelçiliği esnasında birçok defa Moskova'da resim sergisi düzenlenmiştir. 31 Aralık 1935'te Moskova'da açılacak Türk Resim sergisi için Litvinof ve Tevfik Rüştü Arasın bulunduğu bir komite kurulmuştur. Türkiye Büyükelçisi Zeki Apaydın'da bu komitenin üyeleri arasındadır. Apaydın, iki ülkeyi birbirine yaklaştıran sanatsal faaliyetlere çok ilgi göstermiştir[12]. 16 Nisan 1936'da CHP Sekreterliğine çekilen telgrafta Rusya'daki resim sergisinden bahsedilmiş, sergiye Türk ressamların resim göndereceği bilgisi verilmiştir[13]. Yapılan sergide iki ülke sanatçılarının resimlerinin sergilendiği ve resimlerinin tema olarak ülke liderlerinin portrelerini ve kadın hürriyetini ele aldığı belirtilmiştir. Moskova'da resimlerin sergilenmesinden sonra yabancı memleketlerle kültür münasebeti başkanı Arossev, Salah Cimcoz ve İbrahim Çallı şerefine bir tören düzenlenmiştir. Arossev, yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun yıllar devam edeceğini söylemiştir. Zekai Apaydın, Arossev'den sonra yaptığı konuşmada sergiyi düzenleyenlere teşekkür etmiş, Türk milletinin resim sergisine çok ilgi gösterdiğini, Türkiye'de Voks cemiyetine benzeyen yabancı ülkelerle kültürel ilişkilerin gelişmesini sağlayan bir cemiyetin kurulmakta olduğunu haber vermiştir. Türkiye'de kurulacak bu cemiyetin iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri geliştireceğini dile getirmiştir [14]. 1938'de Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın, Voks Teşkilatından, kurumun tüzüğünü, çalışma şeklini, değişik ülkelerle yapılan kültürel ilişkilerin evraklarını istemiştir. Voks Teşkilatı, 1937 yılında İstanbul, Ankara, İzmir'de Puşki'nin 100. Yıl dönümü etkinliğini düzenlemiştir[15].

Zekai Apaydının Moskova Büyükelçisi olduğu yılarda yapılan ilmi çalışmalardan biride Şimal kutbunda yeni ilmi istasyon açılmasıdır. Zekai Apaydın bu çalışmalarından dolayı Sovyet ilim adamlarını tebrik etmiştir. Konuyla ilgili yaptığı konuşmada şimal kutba bu parlak uçuşu yapan Sovyet tayyarecilerinin bilgi ve cesaretine hayran olduğunu dile getirmiştir[16].

İkinci büyükelçiliği esnasında da sağlık alanında da çeşitli aktivitelerde bulunulmuş, VI. Türk Tıp Kongresi yapılmıştır. Yapılan toplantıda 6. Türk Tıp Kongresine katılan Sovyet doktorlar çeşitli konuşmalar yapmıştır. Zeki Apaydın da yaptığı konuşmada kongrenin iki

[9] Yalçın Lüleci,"Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP'nin Sinema Politikası*", Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:31, 2018, ss.222-284.
[10] Arzu Boy, İki Savaş Arası Basında Türk-Rus İlişkileri, s.229.
[11] Raşit Tacibayev, "Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", Çev: İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I.Çalıştay Biildirileri, Ankara, s.176.
[12] Ulus, 31 Ocak 1935, s.3.
[13] BCA.490.1.0.0.2012.4.29.
[14] *Cumhuriyet,* 13 Aralık 1936, No:4190, s.1.
[15] Raşit Tacibayev, Kızıl Meydan'dan Taksime, s.217.
[16] *Cumhuriyet,* 25.05.1937, Sayı:4680, s.3.

devlet arasındaki kültürel ilişkilerin dostluklarını ilerlettiğine söylemiş ve Sovyet bilginlerinin gelişinin iki taraf arasındaki bağları kuvvetlendirdiğini dile getirmiştir[17].

Siyasi Konularla İlgili Gelişmeler

06 Mayıs 1935'te Zekai Apaydın ve Numan Menemencioğlu, Sovyet Merkezi İcra Komitesi Reisi Kalenin ve Halk Komiserleri Reisi Molotof tarafından kabul edilmişlerdir. Zekai Apaydın'ın içerisinde bulunduğu heyet Toksino Teyyare Karargahını ziyaret etmiş, ziyaret esnasında paraşüt şubesi oldukça yoğun bir ilgi görmüştür. Hatta Zekai Apaydın, paraşüt eğitimi alan Türk paraşütçüleri eğitimleri esnasında izleyebilme imkanı bulmuştur[18].

23 Temmuz 1935'te Anadolu Gazetesi haberine göre Celal Bayar ve Zekai Apaydın Moskova'da bulunmaktadır. Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve Zekai Apaydın'ın bulunduğu bir tören yapılmıştır. Ayrıca Celal Bayar ve Zekai Apaydın'ın içerisinde bulunduğu heyet Noquinski'deki elektrik fabrikası ile radyo merkezini gezmişlerdir. Ağır Endüstrü Komserliği Türk Heyeti adına resmi kabul yapmıştır. 23 Temmuz'da Zekai Apaydın ve Celal Bayar, M.Krestinski, M.Kalenin tarafından kabul edilmiştir. Yine aynı gün Türkiye elçiliğinde bir şölen verilmiş ve ardından resmi kabul yapılmıştır[19].

12 Eylül 1935'te Kayseri'de pamuk fabrikasının açıldığı basına yansımıştır. Zekai Apaydın bu süreci yakından takip etmiştir. Rusya'daki en iyi mensucat işçilerinden bir grubun Kayseri Kombinası işçilerine öğretmenlik yapmak üzere Türkiye'ye gönderilmesine vesile olmuştur. Türk-Sovyet teknik iş beraberliği ile Kayseri Kombinesi'nin kadrolarını tamamlamışlardır[20].

İkinci Dünya Savaşına giden yolda devletlerarasında siyasi ilişkiler açısından oldukça büyük sıkıntılar bulunmaktaydı. Zekai Apaydın, Türk-Rus ilişkilerini iyi bir düzeyde tutmaya çalışmaktaydı. Zekai Apaydın'ın 14 Eylül 1935 tarihli raporuna göre Dış İşleri Komseri Litvinovla olan görüşmesinde İtalya'nın saldırgan tutumundan bahsetmiş, Fransa'nın bu saldırganlığa karşı olan tutumu hakkındaki değerlendirmesini sormuştur. Ayrıca Fransa ile İtalya arasındaki dostluğun Fransa ve Rusya'ya zarar vereceğini dile getirmiştir. Litvinov, Apaydının haklı olduğunu Fransa'nın İtalya'ya gösterdiği bu yakınlığın Fransa'nın değil Başbakan Laval'ın kişisel tavrı olduğunu açıklamıştır. Laval'ın İtalyan dostluğuna bağlı olduğunu ve Fransa'nın kararı olmadığını vurgulamıştır. Akabinde Fransa'nın İngiltere ve İtalyan dostluklarından birini tercih etmeleri gerektiğinde İngiltere tarafını seçeceklerini dile getirmiştir. Litvinov'a göre Laval'in isteği savaşı uzatmayarak İtalyanları ikna etmek olduğu fakat Mussolini'nin gerçek düşüncesinin ne olduğunu zaman gösterecek demiş akabinde düşüncelerini açıklamıştır. Litvinov, İtalya'ya karşı Fransa'nın işi gevşek tuttuğunu anladığını o yüzden Cenevre'de fazla kalmayarak döndüğünü açıklamış, İngilizlerin idari ve mali tedbirlerinin İtalya'nın ilerlemesine engel olacağını sanıyorlar demiştir. İtalya'nın silahlanmasına binaen Macar, Bulgar ve Avusturyalılar ocak ayına kadar silahlanacaklar

[17] *Ulus*, 3 Nisan 1936, No:5272, s.1; Anadolu, 03.04.1936, s.7.
[18] *Anadolu Gazetesi*, 06.05.1935.No:6604. S.1.
[19] *Ulusal Birlik*, 29 Haziran 1935, Sayı:422, s.1.
[20] *Cumhuriyet Gazetesi*,12 Eylül 1935, Sayı:4069, s.8.

sözlerine Litvinov onay vermiştir[21]. Apaydının boğazları tahkim işi de böyle bir emri vaki karşısında kalabilir mi sorusuna evet cevabını almıştır.

Apaydın, Romanya Dış İşleri Bakanı Titülesko, Moskova'ya gelecek mi diye sormuş, Litvinov'dan evet cevabını almıştır. Litvinov, ayrıca ekim ayının 20'sinde gelecekti ama Stalin onun geleceği tarihte Moskova'da bulunmayacağı için Stalin'i görmek istiyorsa daha sonra gelmesini söylediğini dile getirmiştir. Ayrıca yardım paktı imzalama gibi bir durumun olmadığını dile getirmiştir. Rejyonel yani bölgesel paktlar istediğini söylemiştir. Litvinov'a Tevfik Rüştü Aras ile pakt işini konuşup konuşmadığı sorusuna ise hayır görüşmedik, cemiyet-i akvam uygun görürse savaştan önceki ittifaklar sistemine dönülür o zaman görüşülür demiştir. Almanya ve Macaristan'ın yakınlık içerisinde olduğunu belirtmiş, Polonya Avusturya ve İtalya'nın da birlikte olup olmayacağı hakkındaki düşüncelerini sormuş, Litvinov, bu konular Almanya'nın uydurmasıdır, Mussolini bu durumdan istifade ederek insanları korkutmak istemiştir, şeklinde sözlerine ekleme yapmıştır.

Bu görüşmeden Zekai Apaydının çıkardığı sonuç şu şekildedir:

İtalya Fransa tarafından destek görüyor ve bütün politika Fransa'nın elindedir. Fransa, Romanya ile bir pakt imzalayabilir. İtalyanlar, Sovyet Romanya anlaşmasını istemiyorlar. Litvinov, Alman, Macar, İtalya, Polonya bloğu etrafında görüşülürken bu birazda Mussolini'nin oyunu demiş ve korku yaymak istediğini belirtmiştir. Mussolini, Sovyet Romanya Paktına mani olmak isteyecektir dedi. Laval'in umduğu gibi Habeşistan harbi biterse Fransa, Romanya ile Sovyet Hükümetini bir pakt etrafında birleştirilmesine İtalyanları razı edebilir. Titülesko'nun gelişi hemen sonuç vermese de ilerleyen günlerde faydası görülebilir[22]. Apaydın'ın 14 Eylül 1935 tarihli görüşmesinde görüldüğü üzere çok önemli konular görüşülmüştür. Apaydın'ın büyükelçiliği süresince çok aktif olduğu ve iki devlet arasındaki ilişkilerde önemli bir misyona sahip olduğu açıktır.

1936'da iki devlet arasındaki ilişkilerde boğazlar çok önemli bir yer teşkil etmiştir. Bilindiği üzere Milli Mücadelede büyük bir zafer kazanılmış, Lozan Antlaşması ile yeni devletin temelleri atılmıştır. Türkiye Lozan'da Boğazların silahsızlandırılması ile ilgili kararın tekrar gözden geçirilmesini bulunduğu her platformda dile getirmiştir. 11 Nisan 1936'da Türkiye Lozanı imzalayan devletlere nota göndermiş ve boğazların tekrar görüşülmesini istemiştir[23]. İtalya gibi bazı devletler boğazlar ve çevresinde silahlanmaya başlamıştı. Bunun üzerine SSCB'nin Dışişleri Komserliği, 16 Nisan 1936'da Zekai Apaydın'a bir nota sunmuştur. Nota'da Sovyetler Türkiye'nin güvenliğinden yana olduğu için bu konuları görüşmeye hazır olduğunu dile getirince bu durum Türkiye'ye iletildi. 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı[24]. Montrö Boğazlar Sözleşmesinden sonra iki taraf arasında yardım

[21] TDA.525.38408.153573.8.
[22] TDA.525.38408.153573.8.
[23] Erel Tellal, SSCB ile İlişkiler, Ed. Baskın Oran, Türk Dış politikası, s.314-324.
[24] Lozan Boğazlar sözleşmesinin hükümleri Montrö Boğazlar Sözleşmesinde değiştirilmiştir. Montrö ile Lozan Boğazlar Sözleşmesindeki silahsızlanma hükümleri ve boğazlar komisyonu kaldırılmış, Boğazlar üzerinde Türk hakimiyeti kurulmuştur. Türkiye bir savaşta tarafsız ve savaşta değilse savaş halindeki devletlerin gemileri boğazlardan geçemeyecektir. Türkiye savaştaysa ve savaş tehlikesi hissediyorsa savaşan devletlerin gemilerinin boğazlardan geçmesi Türkiye'nin isteğine bağlı olacaktır. Ayrıca Montrö ile tonaj sınırlaması da getirilmiştir. Montrö Boğazlar sözleşmesine İtalya 1938'de katılmıştır. Sözleşmeyi imzalayan hiçbir devlet tarafından

anlaşması yapılmasıyla ilgili görüşmeler başlamış, fakat Türkiye 1936'nın ekim ayında geri adım atmıştır. Rusya için Boğazların kimin tarafından silahlandırılacağı çok önemliydi, SSCB, Türkiye'den Karadeniz'den kendisine saldırılmasına izin verilmemesini isterken, Türkiye, kendisine Akdeniz'den bir saldırı olursa en az saldırganın gücüyle yardım edilmesini istedi. SSCB bir yükümlülük altına girmedi. Türkiye SSCB'nin önerisini İngiltere'ye iletince İngiltere Boğazlarla ilgili yeni bir sözleşme imzalanacaksa Montrö'ye ne gerek var, Montrö kalacaksa yeni anlaşmaya ne gerek var dedi. Bu iletişimden haberi olan SSCB İngiltere'nin görüşmeleri olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. 19 Ekim 1936'da Halk Dışişleri Komiseri Litvinov, Zekai Apaydın'a anlaşılan bir devletin onayını bekliyorsunuz, onay almadan bir şey demiyorsunuz demiştir[25]. Türkiye Büyükelçisi Zeki Apaydın, Halk Dışişleri Komiseri Litvinov'a, Montrö Sözleşmesinin SSCB'nin ve Türkiye'nin çıkarını karşıladığı için bu sözleşmenin dışında ya da bu sözleşmenin herhangi bir kısmını ilgilendiren başka bir sözleşme imzalanmasının uygun olmayacağını dile getirmiştir. Bu görüşmeden sonra Sovyetler ile Türkiye'nin ilişkilerinde uzaklaşma yaşanmıştır[26]. Hatta 13 Temmuz'da Moskova'ya giden Tevfik Rüştü Aras, iyi karşılanmamıştır. Boğazlar gibi Türkiye için çok hassas bir konuda Apaydın, büyükelçiliği esnasında aktif olarak ilgilenmiş, Montrö Sözleşmesine sahip çıkmıştır.

İki devlet liderleri arasında sürekli olarak görüşmeler meydana gelmiştir. 05 Mayıs 1936'da Dış İşleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ve Zekai Apaydın, Kalenin, Molotof, Litvinov, Voraşilof ve Kristenski ile yapılan görüşmelerin özeti şu şekildedir: Görüşmelerdeki hava çok sıcak ve samimidir. Yugoslavya'nın dış siyaseti endişe ile takip edilmektedir. Yugoslavya'nın Almanya'ya yaklaşmak istediğini düşünmektedirler. Macarların revizyon isteklerinin Yugoslavya'ya dokunmayacağını, Avusturya'nın güney kısımlarının Yugoslavya'ya bırakılacağının Almanların isteği sonucunda olduğunu söylemişlerdir. Türkiye ile Yugoslavya'nın ilişkilerinin kuvvetlenmesi ve Romanya ile bazı hususlardaki yanlış anlamaların olması Sovyetleri memnun etmemiştir. Molotof, açık konuşarak Türkiye'deki Alman nüfusundan bahsetmiştir. Molotof görüşmeden memnun olarak ayrıldığını dile getirmiştir. Başvekil Japonya'daki hassasiyetlerinden bahsettikten sonra Türkiye'nin Tokya elçisinin Türk-Japon dostluk cemiyetinde Sovyet düşmanı Araki ile kol kola şampanya içerken resim çektirdiğini bunun kendilerini çok üzdüğünü açıklamıştır. Biz Türkiye'ye bizi çirkin gösterecek herşeyden kaçınmışızdır dedi. Voraşilof, samimiyetle görüştü. Boğazlardan bahsederek Türkiye'nin boğazlarda tam hakim olması bizi memnun eder demiştir. Ziyaret genel olarak olumlu sonuçlanmıştır. Numan Menemencioğlu'nun açık ve samimi siyaseti onlarda oldukça büyük bir tesir bırakmıştır[27].

Zekai Apaydın sürekli olarak Litvinov gibi Rus liderlerle iletişim halindedir. 05 Nisan 1937'de Zekai Apaydın ile Litvinov arasında bir görüşme yaşanmıştır. Apaydın görüşmeyi şu şekilde anlatmıştır. Bugün Atatürk'ün sıhhatini sorduklarını Atatürk'ün sıhhatinin yerinde olduğunu söylemiştir. Litvinov, Atatürk'ün İran'a seyahat edeceğini, yurt dışına çıkarsam ilk

feshedilmediği için günümüze kadar geçerliliğini korumaktadır. (Haluk Gürsel, Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s.199).

[25] Erel Tellal, SSCB ile İlişkiler, Ed. Baskın Oran, Türk Dış politikası, s.314-324.

[26] Cemil Hasanlı, Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953, Bilgi Yayınevi, 2011, s.27.

[27] TDA.571.68149.297467.174.

Rusya'ya geleceğini söylediğini hatırlatmıştır. Apaydın, İran ile ilgili bilgisinin olmadığını açıklamıştır. Litvinov, Atatürk'ün Moskova ziyaretinin ne zaman olacağını sormuş, sizinle Cenevre'de görüşeceği zaman orada size programının söyleyeceğini dile getirmiştir[28]. Akabinde Hatay meselesi gündeme gelmiş, Fransızların sancak meselesinde sıkıntı çıkardıklarının dile getirmiştir. Cemiyeti Akvamın tanıdıkları hakları tartışmak istediklerini, çetelerle sınırlarımıza saldırdıklarını ifade etmiştir. Hüsnü niyetimizin Fransızlar tarafından karşılığının olmadığını, sürekli sınırda problem çıkardıklarını söylemiştir. Bilindiği gibi bu problemler Hatay meselesi çözümlenene kadar devam etmiştir.

Görüşmelerin devamında Almanya'ya büyükelçi olarak kimin gönderileceği sorusuna ise kim olursa olsun şeklinde umursamaz bir tavır takınmıştır. Almanya'nın durumlarının iyi olmadığını, kendileriyle anlaşabileceklerini söylemiştir. Fransızların İngilizlerle ittifak içerisinde olduklarını dile getirmiş, Locarno Antlaşması[29] olsa bile Çekoslavakya ve Polonya'nın dışarıda kalacağını söylemiştir. Görüşmelerin devamında sefaret binası için bir arsa isteyeceğini hükümetten bu arasa için kredi isteyeceğini ifade etmiştir. Litvinov memnun olmuştur[30].

Apaydın'ın gezip görüp öğrenme amacıyla Moskova'ya çeşitli gezileri olmuştur. 12 Mayıs 1937 Hariciye Vekâletine çekilen telgrafta Kolhoz[31] teşkilatını görmek için seyahat düşündüğünü dile getirmiştir[32]. 17 Mayıs 1937'de Hariciye Vekâletinden Moskova Büyükelçiliğine çekilen telgrafta seyahat yapmasına izin verilmiştir[33]. Yine 17 Temmuz 1937'de Türkiye Dahiliye Vekili B.Şükrü Kaya ve Zekai Apaydın, Sovyetler Birliği Halk Konseyine Bağlı Beden terbiyesi ve Spor Komitesi şubesini ziyaret etmişlerdir[34].

Zekai Apaydın, iki taraf arasındaki resmi diyaloglarda çok önemli rollerde bulunmuştur. Yine 16 Temmuz 1937'de basındaki habere göre Molotof, Zekai Apaydın, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın olduğu bir heyeti ağırlamıştır. Ziyaret esnasında bir resepsiyon verilmiştir. Resepsiyonda ilim sanat ve matbuat mümessilleri de bulunmaktaydı. Litvinov, burada yaptığı konuşmada Türk Sovyet dostluğundan bahsedilmiştir. Ayrıca LİtvinovV bu ziyaretin iş ziyareti olmadığı için özellikle önemli olduğunu vurgulamıştır. Litvinov'dan sonra Tevfik Rüştü Arasta konuşmuş, Türk Sovyet dostluğunu dünyaya göstereceğiz demiştir[35]. Dahiliye ve Hariciye Vekilleri tarafından Rusya'yı ziyareti esnasında yapılan resmi kabulden sonra olmuştur. Hudut hadise ve itilaflarının tetkik ve hal şekline dair bir mukavelename imzalanmıştır.

[28] TDA.571. 36185.142705.41.
[29] Fransa'nın Almanya sınırları ile ilgili bir güvensizlik problemi bulunmaktaydı. Bu güvensizlik sonucu Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında 1 Aralık 1925'te Londra'da imzalandı.(Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, Der Yayınları, 2010, İstanbul, s. 634)
[30]TDA.571. 36185.142705.41.
[31] Kollektif emeğe dayalı olarak ortak tarımsal üretimin temel amacı için gönüllü olarak birleşen köylülerin tarımsal üretim kooperatifi biçimi. http://en. Wikipedia.org.
[32] TDA.571.36185.142705.3
[33] TDA.571.36185.142705.2.
[34] *Anadolu*, 17 Temmuz 7255, s.1.
[35] *Tan Gazetesi*, 16 Temmuz 1937, No:805, s.1.10.

Mukavelenameyi Türkiye adına Zekai Apaydın Rusya adına Hariciye Komser Muavini Stomonyakof imzalamıştır[36].

1938 yılında da aynı şekilde görüşmeler devam etmiştir. 05 Nisan 1938 tarihinde Apaydın ile Litvinov arasındaki görüşmede Turan Cemiyetinin kapatıldığından bahsetmiştir. Litvinov, bu duruma çok memnun olduğunu ve eski dostluğun devam edeceğini bildirmiştir[37].

10 Mayıs 1939'da Hariciye Vekâleti'nden Zekai Apaydın'a çekilen telgrafta Potemkin, Ankara'daki çalışmaları ve Sofya'daki faaliyetleri için kendisine hükümet adına teşekkür edilmiştir[38].

24 Haziran 1939 tarihinde Hariciye Vekâleti'nden Moskova Büyükelçiliğine çekilen telgrafta Zekai Apaydın'ın başka bir yere tayininin çıktığı yerine Belgrat I.Sınıf elçisi Haydar Aktay hakkında Sovyet Hükümetinden agrement istenmiştir[39]. 25 Ağustos 1939'da Zekai Apaydın, yeni bir görev verilmesi için merkeze çağrılmıştır[40].

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk-Rus ilişkileri olumlu bir seyir takip etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler büyükelçilikler vesilesiyle daha iyi bir seviyeye gelmiştir. İlişkilerin iyi bir düzeye gelmesinde Zekai Apaydın'ın katkısı oldukça fazladır. 1925-1927 yılları arasında Rusya'da ilk defa büyükelçilik görevinde bulunan Zekai Apaydın, 1935-1937 yılları arasında ikinci defa Moskova Büyükelçiliği yapmıştır. Bu dönemde kültürel ilişkilerde olumlu anlamda artış gözlenmiştir. Kültürel anlamda resim sanat alanında Rusya rehber alınmıştır. Bu anlamda oldukça büyük bir etkiye sahip olan Voks Teşkilatı'nın benzeri Türkiye de de kurulmak istenmiştir. Moskova'da Türk ve Rus ressamlarının eserlerinin bulunduğu sergiler düzenlenmiş, bu vesileyle resim sanatında iki ülke iş birliği yapmıştır. Resim alanında olduğu gibi tıp gibi alanlarda da birlikte hareket edilmiş, kongreler düzenlenmiştir.

Zekai Apaydın, kültürel alanda olduğu gibi siyasi alanda da ilişkilerin iyi bir seviyede gitmesine vesile olmuştur. Büyükelçiliği döneminde iki devletin liderleri ve idarecileri karşılıklı olarak ziyaretlerde bulunmuşlardır. Rusya'da bulunan fabrikalar ve sanayi merkezleri gezilmiş ve geziler sonucunda edinilen tecrübeler Türkiye'ye uyarlanmaya çalışılmıştır. 1935'te Kayseri'de açılan fabrikanın kuruluş ve işleyişinde Rusya'da edinilen bilgi ve tecrübelerin önemi büyüktür.

Zekai Apaydın'ın Eylül 1935'de Litvinov ile olan görüşmelerinde ikinci dünya savaşı öncesinde siyasi ahvalden bahsedilmiş savaşa doğru giderken devletlerin alacağı pozisyonla ilgili kafaların oldukça karışık olduğu gözlenmiştir. II. Dünya Savaşına doğru giderken Lozan'da imzalan boğazlar sözleşmesinin Almanya ve İtalya gibi devletler tarafından ihlal edilmesi ile Boğazlar tekrar gündeme gelmiş, Montrö Boğazlar sözleşmesi yapılmıştır. Bu

[36] Arzu BOY, İki Savaş Arası Basında Türk- Rus İlişkileri (Ekonomik, Kültürel, Spor-Havacılık), 2020, Fenomen Yayıncılık, s.139.
[37] TDA.571.35521.139766.6.
[38] TDA.571.35559.139.686.
[39] TDA.571.35521.139765.1.
[40] BCA.30.18.1.2.88.81.2.

dönemde Rusya, Boğazlar konusunda söz sahibi olmak istemiş ama başaramamıştır. Boğazlar ile ilgili görüşmeler Apaydın'ın büyükelçi olduğu döneme denk gelmiştir.

05 Mayıs 1936'da Rus liderlerle ilişkiler samimi bir ortamda olumlu olarak sonuçlanmıştır. Apaydın döneminde görüşmeler devam etmiş, 1937'de Litvinov ile yapılan görüşmeler ilişkilerin pekişmesine neden olmuştur. Apaydın, 1939'da büyükelçilikten ayrılana kadar ilişkiler dostane devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri
TDA.571.35521.139767.9.
TDA.571.35521.139766.16.
TDA.571.355.139766.15.
TDA.571.35521.139766.12.
TDA.571.35521.139766.11.
TDA.571.35521.139766.10.
TDA.525.38408.153573.8.
TDA.525.38408.153573.8.
TDA.571.68149.297467.174.
TDA.571.35521.139766.5
TDA.571. 36185.142705.41.
TDA.571. 36185.142705.41.
TDA.571.36185.142705.3
TDA.571.36185.142705.2.
TDA.571.35521.139765.1.
BCA.30.18.1.2.88.81.2.
BCA.490.1.0.0.2012.4.29.

Kitap ve Makaleler

Boy, A. İki Savaş Arası Basında Türk-Rus İlişkileri, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2020.
Hasanlı, C. Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953, Bilgi Yayınevi, 2011,
Gürsel, H. Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.
Lüleci, Y. Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP'nin Sinema Politikası, Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Sayı:31, 2018, ss.222-284.
Tacibayev, R. "Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Kültürel İlişkiler", Çev: İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I.Çalıştay Biildirileri, Ankara.
Tacibayev, R. Kızıl Meydan'dan Taksime, Truva Yayınları, 2004, İstanbul.
Tellal, E. Montreux Konferansı, Ed. Baskın Oran, Türk Dış politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
Uçarol, R. Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 2010.

Süreli Yayınlar

Ulus Gazetesi, 3 Nisan 1936, No:5272, s.1;
Anadolu Gazetesi, 03 Nisan 1936, s.7.

Anadolu Gazetesi, 06 Mayıs 1935, No:6604. S.1.
Anadolu Gazetesi, 17 Temmuz 7255, s.1.
Tan Gazetesi, 16 Temmuz 1937, No:805, s.1.10.
Ulusal Birlik, 29 Haziran 1935, Sayı:422, s.1.
Ulusal Birlik İzmir Gazetesi, 21 Haziran 1935, No:415, s.1.
Ulus Gazetesi,10 Temmuz 1935, No:5011, s.1.
Ulus Gazetesi, 31 Ocak 1935, s.3.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1936, No:4190, s.1.
Cumhuriyet Gazetesi, 25.05.1937, Sayı:4680, s.3.
Cumhuriyet, 12 Eylül 1935, Sayı:4069, s.8.

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE OTOMASYON VE EMNİYET DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: LİTERATÜR BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Begüm Buse SERTGÖZ
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
begum.sertgoz@alanya.edu.tr - 0009-0006-5531-9889

Öğr. Gör. Dr. Armağan MACİT
Ege Üniversitesi,
armagan.macit@ege.edu.tr - 0000-0002-5694-8285

ÖZET

Havacılık sektörü, teknolojik gelişmelerin en yoğun şekilde uygulandığı alanlardan biri olarak otomasyonun etkisiyle büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Uçuş operasyonlarında kullanılan otomatik sistemlerin sayısı ve işlevi giderek artarken, bu gelişme insan-makine etkileşimi konusunda yeni soruları da gündeme getirmiştir. Özellikle emniyet davranışları açısından, otomasyonun pilotların görev algısı, karar alma süreçleri ve durumsal farkındalık düzeyleri üzerindeki etkileri dikkat çekmektedir. Bu durum, otomasyonun emniyet üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin daha yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, havacılıkta otomasyonun emniyet davranışları üzerindeki etkilerini literatür ışığında değerlendirmektir. İnsan faktörlerinin, teknolojik sistemlerle etkileşimi bağlamında nasıl değiştiği, otomasyonun uçuş emniyetine katkı sağlarken aynı zamanda nasıl bazı davranışsal riskleri ortaya çıkarabildiği incelenmiştir.

Çalışma sonucunda, literatürde durumsal farkındalıkta azalma, otomasyona aşırı güven, manuel becerilerin zayıflaması ve pilotların rol algısındaki değişimlerin ön plana çıktığı belirlenmiştir. Otomasyonun bu olumsuz açılardan insan davranışıyla doğrudan ilişkili bulunduğu ve emniyet açısından dikkate alınması gereken bir faktör olduğu belirlenmiştir. Otomasyonun emniyet üzerinde hem destekleyici hem de zayıflatıcı etkileri olabileceği bu nedenle, insan-makine etkileşiminin dinamiklerini anlamak, otomasyonun potansiyel risklerini fark etmek ve bu sistemlerin insan faktörünü dışlamadan geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emniyet Davranışı, Otomasyon, Havacılık Yönetimi

1. GİRİŞ

Havacılık sektörü, teknolojik yeniliklerin öncülüğünü yapan alanlardan biri olarak, son yıllarda otomasyon teknolojilerinin etkisiyle köklü bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Özellikle, uçuş operasyonlarında kullanılan otomatik sistemlerin sayısı ve işlevselliği, manuel iş yükünü azaltarak emniyet performansını artırmaya yönelik önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, bu gelişme, insan-makine etkileşiminin yeni boyutlarını ortaya çıkarmış ve emniyet davranışları üzerinde tahmin edilemeyen etkiler yaratmıştır (Parasuraman ve Riley, 1997; Endsley ve Kiris, 1995).

Otomasyon teknolojilerinin yoğun kullanımıyla birlikte, pilotların durumsal farkındalık seviyeleri ve karar alma mekanizmalarında farklılıklar ortaya çıkmış, bu durum özellikle

emniyetle ilgili kritik karar anlarında önemli rol oynamıştır. Literatürde "Out-of-the-loop" problemi olarak bilinen bu durum, otomasyonun kontrolünü yürüten insanın, sistemden uzaklaşmasına ve çoğu zaman kritik durumlara hızlı tepki verme kapasitesinin azalmasına yol açmaktadır (Wickens & Hollands, 2000). Bu etki, emniyet açısından insan-makine etkileşiminin dinamiklerini anlamayı zorunlu kılmaktadır.

Literatür, otomasyonun sunduğu faydalar kadar potansiyel risklerini de ele almaktadır. Otomasyona aşırı güven, operatörlerin sistemi sorgulamaksızın kabullenmesine ve manuel becerilerde azalmaya neden olabilmektedir (Mosier vd., 1996; Casner & Schooler, 2014). Bu durum, teknolojinin sağladığı kolaylıkların arkasında gizlenen risklerin daha iyi anlaşılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Havacılıkta otomasyonun emniyet üzerindeki etkilerini anlamak için sadece teknolojiye değil, aynı zamanda insanların bu sistemlerle olan etkileşimlerine odaklanmak gerekmektedir. SHELL modeli, insan (Liveware) ile donanım (Hardware), yazılım (Software), çevre (Environment) ve diğer kişiler (Liveware) arasındaki etkileşimi inceleyerek bu süreçleri anlamada önemli bir kılavuz sunmaktadır (Alharasees vd., 2022).

Bu bildiride, havacılık sektöründe otomasyonun emniyet davranışları üzerindeki etkileri, ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar ile öne çıkan havacılık olayları ışığında değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Havacılık sektöründe otomasyon, öncelikli olarak emniyetin artırılması amacıyla geliştirilmiştir. Ancak bu teknoloji, insan davranışlarının karmaşık yapısı ile etkileşim içinde olduğunda beklenmedik sorunlara yol açabilmektedir. Literatürde "Durumsal farkındalık" olarak adlandırılan durum, pilotların mevcut koşulları algılaması ve geleceği öngörmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Endsley, 1995). Ancak otomasyon, zamanla bu becerilerin azalmasına neden olabilecek bilişsel boşaltma (cognitive offloading) etkisi yaratabilmektedir (Endsley ve Kiris, 1995).

Bilişsel boşaltma etkisinin yanı sıra, otomasyona aşırı güven otomasyon önyargısı (automation bias) olarak adlandırılan, operatörlerin sistem önerilerini sorgulamaksızın kabul etmesiyle tanımlanan bir durumu ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum, özellikle kritik zaman baskısı altında karar verme yeteneğini zayıflatabilmektedir(Parasuraman & Riley, 1997; Mosier & Skitka, 1996). Bu etki, 21. yüzyılın en kritik havacılık kazalarından biri olarak bilinen Air France kazasında da kaza sebebi olarak ortaya çıkmıştır (Papadimitriou vd., 2020).

Otomasyonun, manuel becerilerin azalmasına olan etkisi de literatürde yaygın olarak tartışılmıştır. Casner ve Schooler (2014), bu durumun pilotların kritik durumlarda hızlı tepki verme kabiliyetini sınırlandırdığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, otomasyonun ironisi (ironi of automation) olarak adlandırılan olgu, sistemin operatöre güvenini azaltırken aynı zamanda manuel becerileri geriletmesiyle dikkat çekmektedir (Gouraud vd., 2017).

Otomasyonun yaratmış olduğu olumsuz etkilerde düşünüldüğünde otomasyonun sadece teknolojik boyutuyla değil, insanların bu teknolojiyi kullanım şekilleri ve algılarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. SHELL modeli gibi teorik yaklaşımlar, insan faktörünü merkeze alarak insan-makine uyumunun nasıl geliştirilebileceği konusunda yol göstermektedir (Dumitru ve Boşcoianu, 2015). Havacılık sektöründe otomasyonun emniyet davranışları üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine araştırılması, gelecekteki teknolojik gelişimlerin insan odaklı şekilde tasarlanmasına yön verebilecek potansiyeldedir.

2.1. Literatür Taraması

Havacılık sektöründe otomasyonun giderek artan kullanımı, uçuş emniyeti üzerinde hem yapısal hem de davranışsal etkiler doğurmuştur. Bu bağlamda, insan-makine etkileşimi kapsamında ortaya çıkan yeni dinamiklerin anlaşılması, yalnızca teknolojik sistemlerin işleyişine değil, aynı zamanda bu sistemlerle etkileşen bireylerin bilişsel ve davranışsal tepkilerine odaklanmayı gerektirmektedir. Literatürde, otomasyonun pilotların durumsal farkındalık düzeyleri, karar alma süreçleri, manuel becerileri ve emniyet algıları üzerindeki etkilerini ele alan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu kısımda, konuyla ilgili öne çıkan akademik çalışmalar tematik bir düzlemde incelenerek, otomasyon-emniyet davranışı ilişkisine dair kuramsal ve deneysel bulgular bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Casner ve Schooler (2014) yapmış oldukları çalışmada, pilotların manuel düşünme (manual thinking) becerileri üzerine bir simülasyon çalışması yapmışlardır. Deneysel simülasyonda 16 deneyimli pilotsuz, Boeing 747-400 uçuş simülatöründe farklı otomasyon seviyelerini test etmişlerdir. Otomasyon devredeyken merkezde manuel kontrol değil, bilişsel durumda manuel düşünme (manual thinking) gerilemesi gözlenmiştir. Pilotlar otomasyonun hatalarını fark etseler de doğru tepkiler üretmede zorlanmışlardır. Bu durum, pilotların bilişsel müdahale kapasitelerinin zayıfladığını ve zihinsel dikkatlerinin sürüklenerek uçaktan uzaklaştığını göstermektedir.

Wiener (1983) ironi ve otonom gözlem üzerine yapmış olduğu çalışmada, otomasyonun insan hatalarını azaltma amacına rağmen, monitör halinde duran pilotların dikkat ve farkındalık kayıpları yaşadığını ortaya koymuştur. Özellikle yüksek otomasyon düzeyinde pilotların uyanık kalmasını sağlayacak mekanizmaların gerektiğini vurgulamıştır.

Parasuraman ve Manzey (2010) çalışmalarında aşırı güven yani otoamsyon önyargısı (automation bias) ve tembelliğe (complacency) bağlı dikkat kaybını entegre modellerle açıklamışlardır. Bu model, fazla güvenin bilişsel yanlılığa neden olduğunu, otomasyon süreci içerisinde zihinlerde öğrenilmiş dikkatsizlik (learned carelessness) geliştiğini ve sonucunda durumsal farkındalığın zayıfladığını ortaya koymuştur.

Field vd. (2017) bağlamsal kontrol döngüsü yaklaşımı ile yapmış oldukları çalışmada otomasyon sürprizlerini değerlendirmek üzere mürettebat-uçak bağlamsal kontrol döngüsü (crew–aircraft contextual control loop) modelini sunmuşlardır. Bu model, gerçek zamanlı beklenmedik durumlara karşı bilişsel yeniden çerçeveleme (reframing) süreçlerini dikkate almaktadır. Sıra dışı bir durum olmadığında bile pilotların durumu tekrar anlamlandırma biçimi üzerinde duran bir model olarak literatüre kazandırılmıştır.

Nikolic ve Sarter (2007) yapmış oldukları çalışmada, Boeing 747-400 simülasyon testleri sonucunda farklı senaryolarla pilotların otomasyon hatalarını algılamada, anlamada ve müdahale etmelerinde ciddi zorluklar yaşadığı gözlemlenmiştir. Çalışma, pilotların tanıda bilgi eksiklikleri ve zaman baskısı altında otomasyona olan bağımlılıklarının arttığını belirlenmiştir.

Wickens (2003) ve Naidoo & Vermuelen (2014) yapmış oldukları çalışmalarda, pilotların otomasyon kompleksliğini anlamada sorun yaşadığı, bu eksikliğin eğitimle giderilebildiğini ama temel güven, dikkat ve şeffaflık sorunlarını çözmediğini göstermiştir. Eğitimin otomasyonun yaratmış olduğu tembelliği azaltmaya tek başına yetmediği vurgulanmıştır.

Eraslan vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada pilot–otomatik pilot etkileşimlerini manevra kapasitesi (Capacity for Maneuver-CfM) temelinde incelemiş; iki paylaşımlı kontrol mimarisi önermişlerdir. İnsan müdahalesinin gerektiği anda aktifleştirilmesiyle uçuş hatalarındaki sapmaların azaldığı ve manevra kapasitesinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Demir vd., (2024), sistematik ve bibliyometrik perspektiflere odaklanan bu çalışmada; havacılık emniyetinde yapay zeka üzerine yazılmış Scopus veritabanındaki 224 makale

incelenmiştir. Araştırmanın temel bulgusuna göre, Çin'in havacılık güvenliği araştırmalarına yaptığı önemli katkıları vurgulayarak, uluslararası iş birliğinde liderliğini vurgulanmaktadır.

Lopes vd., (2024), havacılıkta durumsal farkındalık alanında yapılan, Web of Science (WoS) temel veritabanından 754 makalenin bibliyometrik analizini gerçekleştirmiştir. Araştırmanın temel bulguları; yayınlara birincil katkıda bulunanın ABD olduğunu ve NASA'nın makale katkılarında kurumlar arasında başı çektiğini ortaya koymuştur.

Li vd. (2024) yılında yapmış oldukları çalışmada, uçuşta (virtual co-pilot) yaklaşımını değerlendirmişlerdir. Sadece bir pilotla görev yapılan senaryolarda, multimodal büyük dil modeli (yapay zekâ) destekli sanal yardımcı pilot sistemi ile durum analizi ve el kitaplarındaki prosedürlerin %90,5 doğrulukla gerçekleştiği gösterilmiştir. Bu tür yaklaşımlar, tek pilot operasyonlarında insan hatasını azaltan yeni bir öneri olarak sunulmuştur.

Tablo 1: Literatürde Öne Çıkan Tematik Bulgular

Tema	Yazar(lar) ve Yıl	Temel Bulgular	Kullanılan Yöntem
Durumsal Farkındalık	Endsley & Kiris (1995)	Otomasyon bilişsel boşaltma etkisi yaratır.	Teorik çerçeve
Otomasyon Önyargısı	Parasuraman & Manzey (2010)	Aşırı güven, bilişsel yanlılık ve dikkat kaybına neden olur.	Model geliştirme
Manuel Becerilerin Gerilemesi	Casner & Schooler (2014)	Otomasyon, zihinsel müdahale kapasitesini zayıflatır.	Simülasyon deneyi
Eğitim ve Adaptasyon	Wickens (2003)	Eğitim eksikliği otomasyon kompleksliğini artırır.	Literatür değerlendirmesi
Yeni Teknolojiler (AI vb.)	Li vd. (2024)	Sanal yardımcı pilot sistemleri insan hatasını azaltabilir.	Deneysel - AI uygulama

Literatürden elde edilen bu bulgular, çalışmanın genel değerlendirmesinde de karşılık bulmakta ve sonuç bölümünde tartışılan temel çıkarımların alt yapısını oluşturmaktadır.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, havacılık sektöründe otomasyonun emniyet davranışları üzerindeki etkileri literatür bağlamında değerlendirilmiştir. İncelenen akademik çalışmalar otomasyonun hem olumlu hem de olumsuz etkilerini gözler önüne sermektedir. Otomasyon, uçuş operasyonlarının etkinliğini ve güvenliğini artırma potansiyeline sahipken, aynı zamanda insan-makine etkileşiminde belirli riskler de ortaya çıkarmaktadır. Bulgular, otomasyonun pilotların görev algısı, karar alma süreçleri ve durumsal farkındalık düzeylerini üzerinde doğrudan etkileri olduğunu göstermektedir.

Bu kapsamda, öne çıkan bulgular şu şekilde özetlenebilir;

- Otomasyonun yüksek düzeyde devrede olduğu durumlarda, pilotların çevresel farkındalığının azaldığı,

- Otomatik sistemlere aşırı güven sonuncunda özellikle beklenmedik durumlarda manuel müdahalede yetersizliklerin ortaya çıktığı,
- Uzun süreli otomasyon kullanımının, pilotların manuel uçuş becerilerinde gerilemelere neden olduğu,
- Otomasyon, pilotların karar alma süreçlerindeki aktif rollerini azaltarak pasif bir gözlemci konumuna düşürebildiği,
- Paylaşımlı kontrol, sanal yardımcı sistemler ve yapay zekâ gibi yeni teknolojilerin pilotların otomasyonla daha etkili bir işbirliği geliştirmelerine olanak sağlayabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Otomasyonun sağladığı faydalara rağmen, insan faktörlerini göz ardı etmeden geliştirilmesi gerektiği açıktır. Durumsal farkındalık, manuel beceriler ve görev algısı gibi unsurların korunması, otomasyon sistemlerinin etkinliği için hayati önem taşımaktadır. Hem mevcut teknoloji hem de yeni teknolojinin entegrasyonunda insan faktörünün temel unsur olarak görülerek, sisteme entegrasyonun sağlanması gerekliliği açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmaların otomasyonun insan davranışı üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı analiz etmeli ve insan-makine etkileşimini iyileştirecek yeni stratejiler geliştirmelidir. Ayrıca, eğitim programlarının bu alanlara odaklanarak pilotların otomasyona olan bağımlılığını dengede tutması önemlidir.

Kaynakça

Alharasees, O., Rohács, D., & Kale, U. (2022). Aviation MRO Operators Assessment by SHELL Model. In International Symposium on Aviation Technology, MRO, and Operations (pp. 147-156). Cham: Springer Nature Switzerland.

Casner, S. M., & Schooler, J. W. (2014). Thoughts in flight: Automation use and pilots' task-related and task-unrelated thought. Human Factors, 56(3), 433–442. https://doi.org/10.1177/0018720813496267

Demir, G., Moslem, S., & Duleba, S. (2024). Artificial Intelligence in Aviation Safety: Systematic Review and Biometric Analysis. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, *17*(1), 1-30.

Dumitru, I. M., & Boşcoianu, M. (2015). Human factors contribution to aviation safety. International Scientific Committee, 49.

Endsley, M. R. (1995). Measurement of situation awareness in dynamic systems. Human factors, 37(1), 65-84.

Endsley, M. R., & Kiris, E. O. (1995). The out-of-the-loop performance problem and levels of control in automation. Human Factors, 37(2), 381–394.

Eraslan, E., Yildiz, Y., & Annaswamy, A. M. (2020). Shared control between pilots and autopilots: An illustration of a cyberphysical human system. IEEE Control Systems Magazine, 40(6), 77-97.

Field, J., Rankin, A., Mohrmann, F., Boland, E., & Woltjer, R. (2017). Flexible procedures to deal with complex unexpected events in the cockpit. In Resilience Engineering Association Symposium Liége, Belgum, 26-29 june, 2017. Resilience Engineering Association.

Gouraud, J., Delorme, A., & Berberian, B. (2017). Autopilot, mind wandering, and the out of the loop performance problem. Frontiers in neuroscience, 11, 541.

Li, F., Feng, S., Yan, Y., Lee, C. H., & Ong, Y. S. (2024, June). Virtual Co-Pilot: Multimodal Large Language Model-enabled Quick-access Procedures for Single Pilot Operations. In 2024 IEEE Conference on Artificial Intelligence (CAI) (pp. 1501-1506). IEEE.

Lopes, N. M., Aparicio, M., & Neves, F. T. (2024). Knowledge mapping analysis of situational awareness and aviation: A bibliometric study. *International Journal of Cognitive Computing in Engineering*.

Mosier, K. L., Skitka, L. J., Burdick, M. D., & Heers, S. T. (1996). Automation bias, accountability, and verification behaviors. In Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting (Vol. 40, No. 4, pp. 204-208). Sage CA: Los Angeles, CA: SAGE Publications.

Naidoo, P., & Vermeulen, L. (2014). Validation of the automation attitude questionnaire for airline pilots. Ergonomics SA: Journal of the Ergonomics Society of South Africa, 26(1), 44-63.

Nikolic, M. I., & Sarter, N. B. (2007). Flight deck disturbance management: a simulator study of diagnosis and recovery from breakdowns in pilot-automation coordination. Human factors, 49(4), 553-563.

Papadimitriou, E., Schneider, C., Tello, J. A., Damen, W., Vrouenraets, M. L., & Ten Broeke, A. (2020). Transport safety and human factors in the era of automation: What can transport modes learn from each other?. Accident analysis & prevention, 144, 105656.

Parasuraman, R., & Manzey, D. H. (2010). Complacency and bias in human use of automation: An attentional integration. Human Factors, 52(3), 381–410. https://doi.org/10.1177/0018720810376055

Parasuraman, R., & Riley, V. (1997). Humans and Automation: Use, Misuse, Disuse, Abuse. Human Factors, 39(2), 230–253.

Wickens, C. D. (2003). Pilot actions and tasks: Selections, execution, and control. Principles and practice of aviation psychology, 239-263.

Wickens, C. D., & Hollands, J. G. (2000). Engineering Psychology and Human Performance (3rd ed.). Prentice Hall.

Wiener, E. L. (1983). Computers in the cockpit: But what about the pilots? (No. 831546). SAE Technical Paper.

TEKNOLOJİ KAYNAKLI STRES (TEKNO-STRES) VE OTONOM SİSTEMLER: HAVACILIK ÇALIŞANLARININ ADAPTASYONU

Öğr. Gör. Begüm Buse SERTGÖZ
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
begum.sertgoz@alanya.edu.tr- 0009-0006-5531-9889

Öğr. Gör. Dr. Armağan MACİT
Ege Üniversitesi
armagan.macit@ege.edu.tr- 0000-0002-5694-8285

ÖZET

Dijital teknolojilerdeki hızlı ilerlemeye paralel olarak gelişen otonom sistemler havacılık sektöründe dönüşümler yaratmaktadır. Meydana gelen dönüşümler bir yandan emniyet, operasyonel verimlilik gibi konularda çeşitli avantajlar yaratmakta diğer yanda ise çalışanlar üzerinde psikolojik ve örgütsel etkiler oluşturmaktadır. Bu araştırma kapsamında havacılık sektöründe çalışanların otonom sistemlere karşı adaptasyon süreçlerinde karşılaştıkları tekno-stresin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda tekno-stresin çalışanlar üzerindeki etkileri teorik bir bakış açısıyla ele alınmakta ve adaptasyon süreçlerini kolaylaştırabilecek dijital eğitim programları ve yetkinlik geliştirme ile örgütsel destek mekanizmaları incelenmektedir. Sektörde otonom sistemlerin kullanımının insan faktöründe dengeli bir entegrasyon sağlayabilmesi adına stratejik öneriler sunulmakta ve tekno-stresin olumsuz etkilerini azaltmak için öneriler geliştirilmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu temel sonuca göre otonom sistemlerin havacılık sektöründe kullanımının artması çalışanlar üzerinde tekno-stres yaratmaktadır. Dijital yetkinliklerin arttırılması ve etkili eğitim programları ile bu stresin azaltılabileceği ortaya konmakta ve çalışanların adaptasyon süreçlerinin iyileştirilebileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Kaynaklı Stres (Tekno-Stres), Dijital Yetkinlik, Havacılık Sektörü, Örgütsel Destek.

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin baş döndürücü hızla geliştiği günümüzde, otonom sistemler birçok sektörde olduğu gibi havacılık alanında da köklü bir dönüşüm başlatmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca teknik süreçlerin otomasyonu ile sınırlı kalmayıp; insan-makine etkileşimini, mesleki rollerin yeniden tanımlanmasını ve örgütsel işleyişin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır (Soma vd., 2022; Kirwan, 2025). Özellikle yüksek risk barındıran ve emniyetin kritik olduğu havacılık sektöründe, otonom sistemlerin entegrasyonu operasyonel verimliliği artırırken; aynı zamanda çalışanların teknolojiyle kurduğu ilişki biçimini de radikal biçimde

değiştirmektedir. Geleneksel olarak insan merkezli yürütülen uçuş operasyonları, hava trafik yönetimi ve bakım süreçleri, yerini giderek daha fazla otomasyona dayalı yapılarla işleyen sistemlere bırakmaktadır (Degas vd., 2022). Bu değişim, teknik faydaların ötesinde çeşitli psikososyal riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle dijital araçlarla yoğun etkileşim hâlinde çalışan bireylerde ortaya çıkan "tekno-stres", teknolojik karmaşıklık, sürekli bağlantı gereksinimi ve kontrol kaybı gibi nedenlerle zihinsel yükü artırmakta ve iş doyumunu olumsuz etkilemektedir (Tarafdar vd., 2011; Ayyagari vd., 2011). Tekno-stres, yalnızca bireysel düzeyde performans kayıplarına yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda organizasyonel düzeyde verimlilik, emniyet ve motivasyon gibi kritik parametreleri de etkilemektedir (Kumari & Aithal, 2020). Özellikle havacılık gibi yüksek güvenlik standartları gerektiren sektörlerde, bu durum daha da karmaşık bir hâl almaktadır. Bu noktada, çalışanların otonom sistemlerle etkili biçimde uyum sağlayabilmesinde belirleyici bir unsur olarak "dijital yetkinlik" kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu yetkinlikler, bireylerin teknolojiyle daha sağlıklı bir ilişki kurmasına katkı sunmakta ve tekno-stresin etkilerini azaltıcı bir tampon işlevi görmektedir (Niu vd., 2022).

Bu çalışmanın temel amacı, havacılık sektöründe otonom sistemlerin kullanımının çalışanlar üzerindeki etkilerini incelemektir. Özellikle teknoloji kaynaklı stresin (tekno-stres) çalışanların iş yaşamına ve uyum süreçlerine nasıl yansıdığı araştırılmaktadır. Bu bağlamda, dijital yetkinliklerin çalışanların bu yeni sistemlere adaptasyonunda nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca sadece teknik sistemlerin gelişimini değil, bu sistemlerle çalışan insanlar arasındaki etkileşimi de ele almakta; dijital yetkinlik, psikolojik dayanıklılık ve örgütsel destek gibi unsurların tekno-stres üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Ayrıca açıklanabilir yapay zekâ sistemlerinin, insan-makine iş birliğini nasıl daha güvenli ve sürdürülebilir hâle getirebileceği incelenmektedir. Bu doğrultuda çalışma, sektörde dijital dönüşümün başarıya ulaşabilmesi için sadece teknolojik altyapının değil, aynı zamanda insan faktörünün de gözetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Otonom sistemler; nesnelerin interneti (internet of things-IoT), yapay zekâ (artificial intelligence-AI), derin öğrenme (deep learning-DL) ve çoklu sensör teknolojilerinin bir araya gelmesiyle, çevresini algılayabilen, karar verebilen ve belirli görevleri insan müdahalesi olmaksızın yerine getirebilen yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemler, ulaşım, savunma, sağlık, tarım ve özellikle havacılık gibi birçok sektörde emniyeti artırma, insan hatasını azaltma ve operasyonel verimliliği geliştirme potansiyeline sahiptir (Jain vd., 2022). Otonom sistemlerin karar alma süreçlerinde insanın yerini alması, teknolojik özerklik ile insan özerkliği arasında yeni bir denge ihtiyacını doğurmaktadır (Soma vd., 2022). Bu noktada insan, sadece teknolojiyi kullanan biri değil; aynı zamanda sistemin etik ilkelerini belirleyen, sınırlarını çizen ve toplumun bu sistemleri nasıl kabul edeceğini etkileyen önemli bir unsurdur.

Teknolojik gelişmelerin getirdiği bu yeni işleyiş düzeni, insan faktörünü sistem performansının belirleyici bir unsuru hâline getirmektedir (Parasuraman & Riley, 1997). Bu bağlamda dijital yetkinlik, bireylerin otonom sistemlerle etkili biçimde çalışabilmesini sağlayan temel bir beceri alanı olarak öne çıkmaktadır (Ferrari, 2013). Dijital yetkinliği yüksek bireyler, sistemlerin mantığını kavrayabilmekte, müdahale gerektiren durumları doğru değerlendirebilmekte ve teknolojik yeniliklere hızlı adapte olabilmektedirler (Venkatesh vd., 2003).

Otonom sistemlerin kurumsal yapılara entegrasyonu, yalnızca teknik yeterlilik değil; aynı zamanda davranışsal uyum, süreçlerin yeniden kurgulanması ve organizasyon kültürünün değişime açıklığını da gerektirmektedir (Kahfi, 2022). Bu bağlamda teknolojik adaptasyon, çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. Çevik ve öğrenen organizasyon yapıları, merkezi planlamadan çok esnek ve sürekli uyum sağlayan sistemlerle daha verimli biçimde teknolojiye entegre olabilmektedir (Hasgalla & Ahituv, 2018). Ancak teknolojik adaptasyon süreci her zaman sorunsuz ilerlememektedir. Özellikle bireylerin dijital becerilerinde eksiklikler olduğunda, teknolojik dönüşüm "tekno-stres" adı verilen psikolojik bir gerilime yol açabilmektedir (Ayyagari vd., 2011). Bilgi yüklenmesi, sürekli bağlantıda olma zorunluluğu ve teknolojik karmaşıklık, bireylerin zihinsel kaynaklarını tüketerek iş doyumunu ve performansı olumsuz etkileyebilmektedir (Tarafdar vd., 2011). Özellikle havacılık gibi yüksek güvenlik gerektiren sektörlerde, tekno stres bireysel değil, kurumsal riskleri de beraberinde getirmektedir (Kumari & Aithal, 2020). Bu noktada, tekno-stresin birey düzeyinde ortaya çıkış dinamiklerini ve sonuçlarını anlamak, etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Tekno stresin etkilerini azaltmada dijital yetkinlik önemli bir tampon işlevi görmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, dijital becerileri yüksek bireylerin tekno stres düzeylerinin anlamlı ölçüde daha düşük olduğunu göstermektedir (Niu vd., 2022). Derin ve organize öğrenme stratejileri benimseyen bireylerde hem tükenmişlik hem de teknolojiye karşı direnç daha az görülmektedir. Bu çerçevede, teknoloji kaynaklı stresin azaltılması ve dijital uyumun güçlendirilmesine yönelik çeşitli stratejiler geliştirilmektedir. Öncelikle, bireylerin dijital içeriklerle anlamlı bağ kurmasını kolaylaştıran bilişsel süreçlerin desteklenmesi yoluyla derin öğrenme stratejilerinin teşvik edilmesi önem arz etmektedir (Niu vd., 2022). Bununla birlikte, dijital araçların pedagojik açıdan etkili biçimde kullanılabilmesi için DigCompEdu gibi yapılandırılmış çerçevelere dayalı dijital pedagoji eğitimlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir (Redecker, 2017). Aynı zamanda, zaman yönetimi ve bilişsel yükün azaltılmasına yönelik öz düzenleme becerilerinin geliştirilmesi, dijital ortamlarla baş etmede kritik bir rol oynamaktadır (Li vd., 2021). Bireylerin dijital yeterlik düzeylerine göre farklılaştırılmış destek mekanizmalarının sunulması, teknolojik adaptasyon süreçlerinde bireysel farklılıkların gözetilmesini mümkün kılmakta ve bu sayede dijital dönüşümün daha kapsayıcı hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Redecker, 2017).

3. HAVACILIKTA OTONOM SİSTEMLER VE KULLANIM ALANLARI

Havacılık sektörü, teknolojik gelişmeleri en hızlı şekilde uygulayan ve bu gelişmelerden en çok etkilenen alanlardan biridir. Son yıllarda otonom sistemlerin bu sektöre entegrasyonu, hem insan hatalarını azaltmak hem de operasyonel verimliliği artırmak amacıyla ön plana çıkmaktadır. Otonom sistemler; yapay zekâ, sensör füzyonu, otomatik kontrol sistemleri, büyük veri analitiği ve makine öğrenmesi gibi teknolojilerle desteklenmekte ve havacılığın birçok alt alanında yaygın olarak kullanılmaktadır (Yılmaz & Ulvi, 2022; Çankaya, 2020). Bu teknolojik dönüşümün en görünür örneklerinden biri, insansız hava araçlarıdır.

İnsansız hava araçları (İHA), havacılıkta otonom teknolojilerin en somut örneğidir. Başlangıçta askeri amaçlarla geliştirilen bu araçlar, zamanla haritacılık, çevre izleme, yangın tespiti, tarım, kargo taşımacılığı ve acil müdahale gibi birçok sivil alanda da kullanılmaya başlanmıştır (Yiğit

vd., 2018; Villi & Yakar, 2022). Türkiye'de bu alandaki gelişmeler özellikle TUSAŞ ve BAYKAR gibi kuruluşlarla hız kazanmış; ulusal üretimle birlikte yazılım, seyrüsefer ve kontrol teknolojileri de gelişmiştir (Çetinkaya & Koç, 2023). İHA'ların bu denli yaygınlaşması, onları destekleyen yeni nesil teknolojilerin gelişimini de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda öne çıkan teknolojilerden biri de blokzincir teknolojisi (blockchain technology – BT)'dir. Blokzincir destekli akıllı sözleşmeler (smart contracts – SC) sayesinde, İHA'ların uçuş yüksekliği, menzil sınırları ve bakım prosedürleri gibi düzenlemelere uyumu sistemsel olarak denetlenebilmekte; böylece insan hataları azaltılarak emniyet düzeyi artırılmaktadır. Aynı zamanda bakım ve arıza süreçleri dijital ortamda izlenebilmekte, uçuş öncesi teknisyen onayı gibi prosedürler güvenli biçimde yürütülebilmektedir (Jain vd., 2022).

Şehir içi hava taşımacılığına yönelik geliştirilen kentsel hava hareketliliği (urban air mobility – UAM) uygulamaları, otonom sistemlerin sivil havacılıkta yeni bir boyut kazanmasını sağlamaktadır. Bu sistemlerde yer alan elektrikli dikey kalkış ve iniş araçları (electric vertical take-off and landing – eVTOL), kent trafiğini rahatlatma ve çevreci ulaşım sağlama potansiyeliyle dikkat çekmektedir (Tuncal & Uslu, 2021). Benzer biçimde, havalimanı hizmetlerinde de otonom sistemlerin kullanım alanı giderek genişlemektedir.

Otonom sistemlerin başarısı yalnızca hava araçlarıyla sınırlı değildir. Havalimanlarında temizlik, güvenlik ve yolcu hizmetleri gibi alanlarda yapay zekâ destekli robot sistemlerin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu sistemler; farklı yazılım sistemleri arasında veri alışverişi sağlayan uygulama programlama arayüzü (application programming interface – API) teknolojileriyle entegre çalışmakta, insan dilini anlamaya ve işlemeye yarayan doğal dil işleme (natural language processing – NLP) yetenekleriyle yolcularla iletişim kurabilmekte ve büyük veri analiziyle karar destek işlevi görmektedir (Çankaya, 2020). Eğitim ve bakım süreçlerinde de dijital teknolojilerle desteklenen yeni uygulamalar öne çıkmaktadır. Eğitim ve bakım alanlarında da artırılmış gerçeklik (augmented reality – AR) uygulamaları giderek önem kazanmaktadır. AR teknolojisi, fiziksel dünya üzerine dijital içeriklerin bindirilmesini sağlayarak kullanıcıya eş zamanlı görsel destek sunmaktadır. Uçak teknisyenleri, karmaşık bakım işlemlerini AR destekli simülasyonlar ve dijital rehberlerle daha hızlı ve hatasız biçimde gerçekleştirebilmektedir (Eginli & Nacaklı, 2020). Askeri havacılıkta ise otonomi, çok daha stratejik ve operasyonel işlevler üstlenmektedir. Askeri operasyonlarda İHA'ların otonom kabiliyetleri; keşif, gözetleme ve hedef tespiti gibi görevlerde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu sistemler, düşman bölgelerinde düşük riskli bilgi toplama imkânı sunmakta ve harekât ortamında hız kazandırmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 2023). Modern harekât ortamı, yapay zekâ ile desteklenen sürü İHA'lar gibi daha sofistike çözümleri de içermektedir (Sevici & Serttaş, 2023).

Havacılıkta otonom sistemlerin kullanım alanları oldukça geniştir. Hava araçlarından yer hizmetlerine, eğitimden trafik kontrolüne kadar pek çok alanda dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm yalnızca teknolojik değil; operasyonel, hukuki ve toplumsal boyutlarıyla da kapsamlı bir yeniden yapılanmayı beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, otonom sistemlerin havacılıktaki etkilerini daha ayrıntılı incelemek amacıyla, hava trafik yönetimi, uçuş operasyonları ve havalimanı süreçleri başlıkları altında söz konusu sistemlerin uygulama alanları ele alınacaktır.

3.1. Hava Trafik Yönetimi

Hava trafik yönetimi (ATM – Air Traffic Management), hava sahasında uçuşların emniyetli, düzenli ve verimli bir biçimde gerçekleşmesini sağlayan bütünleşik bir sistemler kümesidir (EUROCONTROL, 2023). Geleneksel hava trafik kontrol yöntemleri, büyük ölçüde insan merkezli karar alma süreçlerine dayanmakta olup, özellikle artan hava trafiği hacmi ve karmaşıklığı karşısında yetersizlik göstermeye başlamıştır. Bu noktada otonom sistemlerin ATM süreçlerine entegrasyonu, yalnızca operasyonel verimliliği artırmakla kalmamakta, aynı zamanda karar verme süreçlerinde insan-makine iş birliğini optimize ederek hava sahasının daha esnek ve emniyetli yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Degas vd., 2022). Bu doğrultuda, hava trafik kontrolörlerinin görev yükünü azaltan ve karar alma süreçlerini destekleyen otonom karar destek sistemleri ön plana çıkmaktadır.

Otonom karar destek sistemleri, hava trafik kontrolörlerinin bilişsel yükünü azaltarak, karmaşık hava sahalarında dinamik ve gerçek zamanlı çözümler sunabilmektedir. Ancak bu sistemlerin etkin biçimde kullanılabilmesi, kontrolörlerin otonom teknolojilerle uyumlu çalışma becerilerinin geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda, probleme dayalı öğrenme (PBL – Problem-Based Learning) gibi aktif öğrenme modelleri ve simülasyon destekli eğitim yöntemleri, özellikle acil durum senaryolarında karar alma reflekslerini güçlendirmekte ve otonom sistemlerle koordineli görev yapmayı kolaylaştırmaktadır (Turhan vd., 2020). Ancak gelecekteki hava trafiği yapısının yalnızca insanlı uçuşlarla sınırlı kalmayacak olması, ATM altyapılarının daha radikal biçimde yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Gelecekte hava sahasının yalnızca geleneksel ticari uçaklar tarafından değil, aynı zamanda insansız hava araçları (İHA – Unmanned Aerial Vehicles) tarafından da yoğun olarak kullanılacağı öngörülmektedir. Bu durum, özellikle kentsel alanlarda ortaya çıkan kentsel hava hareketliliği (KHH – Urban Air Mobility) konseptini gündeme getirmektedir. Mevcut ATM altyapıları, İHA'ların entegre edilmesine yeterince uygun görülmemektedir. Bu nedenle hava trafik yönetiminin, İHA'lara özel teknolojileri ve hizmet modellerini kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılması kaçınılmaz hâle gelmiştir (Yılmaz & Ulvi, 2022). Ayrıca, insanlı ve insansız hava araçlarının aynı hava sahasını güvenli şekilde paylaşabilmesi için yeni operasyonel kavramların geliştirilmesi gerekmektedir (Savaş, 2019). Bu yeni düzenlemeler kapsamında ele alınması gereken en önemli teknik sorunlardan biri, çarpışma riskinin etkin biçimde yönetilmesi konusudur. Bu dönüşüm sürecinde en önemli sorunlardan biri, yoğun hava sahalarında çarpışma riskidir. Bu riski azaltmak için geliştirilen belirsizlik farkındalıklı hız engeli algoritmaları (UVO – Uncertainty-Aware Velocity Obstacle), İHA'ların konum ve hızlarındaki belirsizlikleri dikkate alarak çakışmaları önleyen manevralar üretmektedir. Bu algoritmalar, gerçek zamanlı veri işleme kapasitesine sahip olup, karmaşık hava trafik düzenlemeleri altında dahi çakışmasız ve emniyetli seyir imkânı sunmaktadır (Degas vd., 2022). Bu tür karar destek algoritmalarının başarısı ise, İHA'ların çevresel değişkenlere dinamik olarak uyum sağlayabilen yapay zekâ sistemlerine entegre edilmesine bağlıdır. Özellikle dikey ve yatay yönlerde yapılandırılmış üç boyutlu hava koridorlarında (3B – Three-Dimensional Air Corridors) faaliyet gösterecek otonom İHA'lar, çevresel değişkenlere uyum sağlayabilecek esnek kontrol sistemlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaca yanıt olarak geliştirilen derin pekiştirmeli öğrenme teknikleri (DRL – Deep Reinforcement Learning),

çevreden alınan geri bildirimlere göre sistemin otonom biçimde öğrenmesini ve gelişmesini sağlamaktadır. Federatif öğrenme altyapıları ile birlikte kullanıldığında, sistemler merkezi veri toplamasına gerek kalmadan yerel verilerle karar alabilmekte; bu da hem ölçeklenebilirlik hem de veri mahremiyeti açısından önemli avantajlar sunmaktadır (SESAR JU, 2022). Bu öğrenen sistemlerin katkısı yalnızca mikro düzeyde değil; aynı zamanda hava sahasının genel trafiğini analiz eden makro ölçekli sistemlerle de desteklenmektedir.

Hava trafik yönetiminde yapay zekâ (YZ – Artificial Intelligence) tabanlı sistemler, sadece bireysel uçuşları değil, aynı zamanda genel hava sahası yoğunluğunu da analiz edebilmekte; böylece trafik akışlarının optimizasyonuna katkı sağlamaktadır. Bu sistemler, beklenmedik meteorolojik olaylara ya da teknik aksaklıklara karşı dinamik kararlar üretebilmekte, bu sayede hem emniyet hem de operasyonel süreklilik düzeyi artırılmaktadır (EUROCONTROL, 2023; Xuan vd., 2025). Bu gelişmeleri daha da ileriye taşıyan unsur ise, insan-makine etkileşimini doğal bir iletişim düzeyine taşıyan yapay zekâ tabanlı dil modelleridir.

Son dönemde geliştirilen büyük dil modelleri (LLM – Large Language Models) gibi ileri düzey yapay zekâ sistemleri ise doğal dil işleme yetenekleri aracılığıyla, kontrolörlerle sistemler arasında daha akıcı ve doğal bir iletişim kurabilmektedir. Bu gelişmeler, yalnızca operasyonel başarıyı değil, aynı zamanda insan-makine etkileşimi temelli güven inşasını da desteklemektedir (Yang vd., 2025).

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, otonom sistemlerin hava trafik yönetimine entegrasyonu, sadece güncel hava sahası sorunlarına çözüm üretmekle kalmayıp; aynı zamanda gelecekte daha kalabalık, daha karmaşık ve çok katmanlı hava ortamlarında sürdürülebilir bir emniyet ve verimlilik altyapısı oluşturma potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir (Degas vd., 2022; Xuan vd., 2025; Yang vd., 2025).

3.2. Uçuş Operasyonları

Uçuş operasyonlarında otonom sistemlerin kullanımı, havacılıkta görev planlamasından uçuş güvenliğine kadar birçok süreci dönüştürmektedir. Özellikle İHA, insan müdahalesi olmaksızın görev yürütebilme yetenekleri sayesinde modern uçuş operasyonlarının temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Keskinoglu vd., 2024). Son yıllarda geliştirilen otonom uçuş prototipleri, yalnızca İHA'lar için değil, ticari uçaklar için de tam otomatik taksi, kalkış ve iniş operasyonlarını mümkün kılacak düzeye ulaşmıştır (Airbus, 2020). Bu teknolojik ilerlemelerle birlikte, görev ortamına yüksek uyum sağlayan yeni nesil hava aracı türleri de ön plana çıkmaktadır. Bu dönüşümde öne çıkan sistemlerden biri quadrotor adı verilen dört pervaneli dikey kalkış ve iniş yapabilen hava araçlarıdır. Bu araçlar, yüksek manevra kabiliyetleriyle dar alanlarda ve karmaşık görevlerde etkili çözümler sunmaktadır. Ancak bu tür sistemlerin uçuş kararlılığını koruyabilmesi için gelişmiş kontrol algoritmaları gereklidir. Bu noktada, Çoklu Model Öngörülü Kontrol (MMPC - Multi-Model Predictive Control) yöntemi devreye girmektedir. MMPC, farklı uçuş senaryolarına uygun modelleri aynı anda çalıştırarak hem doğrusal hem de doğrusal olmayan sistemlerde hassas kontrol sağlamaktadır (Abro vd., 2025). Öte yandan, otonom uçuş sistemlerinin operasyonel sürekliliği, yalnızca kontrol algoritmalarıyla değil, aynı zamanda kesintisiz enerji altyapısıyla da ilişkilendirilmektedir.

Uçuş operasyonlarının önemli bir kısıtı olan uçuş süresi, özellikle GNSS (Global Navigation Satellite System – Küresel Konumlama Uydu Sistemi) sinyallerinin yetersiz ya da kesintili olduğu bölgelerde daha belirgin hâle gelmektedir. Bu sınırlamayı aşmak amacıyla, enerji kaynağını bir kara aracı üzerinden sağlayan tethered UAV (kablolu İHA) sistemleri geliştirilmiştir. Bu yapılandırma sayesinde hava aracı, uzun süreli görevlerde enerji kesintisi yaşamaksızın operasyonlarını sürdürebilmektedir (Martínez-Rozas vd., 2025). Ancak, çevresel algılama ve durumsal farkındalık kapasitesinin de en az uçuş süresi ve konumlandırma kadar operasyonel açıdan önemli bir unsur olduğu dikkat çekmektedir.

Otonom karar alma mekanizmalarının temelini görüntü işleme teknolojileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, YOLOv4 (You Only Look Once version 4) algoritması, İHA'ların kamera görüntüleri üzerinden çevrelerindeki nesneleri gerçek zamanlı olarak algılamasını ve sınıflandırmasını sağlamaktadır. Bu sayede çarpışma önleme, hedef takibi ve görev güncellemesi gibi işlemler otonom şekilde gerçekleştirilmektedir (Keskinoglu vd., 2024). Ayrıca, büyük veri ve sensör füzyon teknikleri ile desteklenen bu algoritmalar, karmaşık hava koşullarında dahi çevresel farkındalık sağlamaktadır (Degas vd., 2022). Görüntü işleme temelli bireysel karar sistemlerinin yanı sıra, çoklu araç senaryolarında koordinasyon sağlayan kolektif zekâ yaklaşımları da kritik önemdedir.

Çoklu İHA sistemlerinde ise rota planlama ve görev paylaşımı için biyolojik esinli algoritmalar kullanılmaktadır. Bunlardan biri olan Karınca Kolonisi Optimizasyonu (Ant Colony Optimization – ACO), karıncaların doğadaki iz sürme davranışından esinlenerek en kısa ve verimli rotaların belirlenmesini sağlar. Bu yöntem, İHA sürülerinin çevik ve koordineli biçimde hareket etmesine olanak tanımaktadır (Alabbadi vd., 2025). Bununla birlikte, yalnızca İHA sistemleri değil, geleneksel ticari havacılıkta da otomasyon tabanlı çözümler giderek yaygınlaşmaktadır.

Geleneksel ticari havacılıkta da otomasyonun rolü giderek artmaktadır. Uçuş planı oluşturma, sistem takibi ve görev dağılımı gibi işlemlerde görev alan uçuş destek sistemleri, pilot yükünü azaltmakta ve karar süreçlerini hızlandırmaktadır. Yüksek otomasyon seviyeleri, uçuş planının güncellenmesi, arıza takibi veya yeniden yönlendirme gibi görevlerde insan-makine etkileşimini optimize etmektedir (Reitsma, 2025). Özellikle SESAR tarafından geliştirilen “automation roadmap” kapsamında, uçuş operasyonlarında yapay zekâ destekli sistemlerin güvenli şekilde entegre edilmesi üzerine stratejik yönergeler oluşturulmuştur (SESAR Joint Undertaking, 2022).

3.3. Havalimanı Süreçleri

Havalimanı süreçlerinde otonom sistemlerin kullanımı, dijital dönüşümün en somut yansımalarından biri olarak, emniyet, verimlilik ve hizmet kalitesi boyutlarında çok yönlü katkılar sağlamaktadır. Bu sistemler, karmaşık operasyonel yapılar içerisinde insan kaynaklı hataları en aza indirirken, eşzamanlı olarak sürecin hızını ve doğruluğunu artırma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle yolcu hizmetlerinde yaygınlaşan self-servis teknolojiler; temas gerektirmeyen biyometrik kimlik doğrulama sistemleri, kiosk tabanlı check-in uygulamaları ve otomatik geçiş kapıları aracılığıyla yolcu akışını hızlandırmakta ve bekleme sürelerini

azaltmaktadır (Chaiwan vd., 2025). Yolcu hizmetlerinde sağlanan bu dijital iyileşme, bagaj süreçlerinde de benzer biçimde ileri teknolojilerin entegrasyonunu beraberinde getirmektedir.

Bagaj taşıma süreçlerinde de benzer şekilde ileri düzey otonom teknolojiler uygulanmaktadır. Radyo frekansı tanımlama sistemleri (RFID – Radio Frequency Identification), her bir bagajın anlık olarak izlenmesine ve yönlendirilmesine olanak tanımakta; bu sistemler nesnelerin interneti (IoT – Internet of Things) uygulamaları ile bütünleşerek gerçek zamanlı veri paylaşımını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, yapay zekâ destekli yönlendirme algoritmalarıyla kayıp bagaj oranları azaltılmakta ve sistem performansı artırılmaktadır (World Maritime University, 2019). Merkezi olmayan planlama yapıları üzerine kurulu çok ajanlı (multi-agent) teknolojiler, bagajların esnek ve dinamik biçimde yönetilmesini sağlayarak sistemin çevikliğini güçlendirmektedir (Hallenborg, 2007). Benzer şekilde, güvenlik süreçlerinde de otonom teknolojilerin kullanımı hem hız hem de emniyet açısından yeni olanaklar sunmaktadır.

Güvenlik tarama süreçlerinde otonom sistemlerin katkısı, özellikle X-ray görüntü analizine entegre edilen makine öğrenimi ve derin öğrenme algoritmaları aracılığıyla belirginleşmektedir. Bu teknolojiler, potansiyel tehdit unsurlarını insan müdahalesi olmadan yüksek doğrulukla saptayabilmekte; böylece güvenlik sürecinde hem hız hem de emniyet sağlanmaktadır. Ancak, algoritmik performansın yeterliliği kadar, bu sistemlerin karar mekanizmalarının açıklanabilirliği ve insan-makine etkileşiminde oluşturduğu psikolojik güven de kritik önemdedir (Vukadinovic & Anderson, 2022). Operasyonel destek yalnızca terminal içinde değil, hava tarafı süreçlerinde de otonom sistemlerin katkısıyla yeniden şekillenmektedir.

Apron sahasında kullanılan otonom kara araçları (AGV – Automated Guided Vehicles), uçaklara bagaj taşıma, pushback (geri itme), yakıt ikmali gibi işlemleri insan müdahalesine gerek kalmaksızın yerine getirebilmektedir. Bu araçlar, küresel konumlama sistemleri (GPS) ve lazer tabanlı algılama teknolojileri (LIDAR) ile donatılarak dar manevra alanlarında dahi yüksek hassasiyetle görev icra etmektedir. Söz konusu sistemlerin akıllı ulaşım sistemleri kapsamında değerlendirilmesi, apron emniyetinin artırılması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır (Korkmaz, 2018). Uçuş kontrol hizmetlerinde de benzer biçimde dijitalleşmenin etkileri daha geniş kapsamlı yapılarda gözlemlenmektedir.

Hava trafik yönetiminde dijitalleşmenin ileri bir örneği olan uzak kule uygulamaları (remote towers), yüksek çözünürlüklü kamera sistemleri, sensör teknolojileri ve yapay zekâ tabanlı analiz altyapıları ile desteklenerek, fiziksel olarak uzak noktalardan birden fazla havalimanının eşzamanlı yönetimini mümkün kılmaktadır. Bu sistemler, hava trafik kontrol hizmetlerini daha düşük maliyetle ve daha esnek biçimde gerçekleştirme potansiyeli taşımaktadır. Ancak yapay zekâ uygulamalarının hava trafik yönetimi bağlamında tam anlamıyla kabul görebilmesi için, sistemlerin karar süreçlerini açıklayabilen ve kullanıcı güvenini tesis eden açıklanabilir yapay zekâ (XAI – eXplainable Artificial Intelligence) yaklaşımlarına öncelik verilmesi gerekmektedir (Degas vd., 2022). Bu doğrultuda, havalimanı süreçlerinde kullanılan otonom sistemlerin etkisi yalnızca teknik performansla sınırlı kalmamakta; yapısal ve insan-merkezli boyutları da beraberinde getirmektedir.

Havalimanı süreçlerine entegre edilen otonom sistemler, yalnızca teknolojik bir dönüşümü temsil etmekle kalmamakta; aynı zamanda havacılık sektörünün operasyonel işleyişini,

organizasyonel yapılanmasını ve insan faktörüne dayalı etkileşim biçimlerini yeniden tanımlayan çok boyutlu bir değişim sürecine işaret etmektedir. Bu dönüşümün başarılı olabilmesi için yalnızca teknik yeterlilik değil, kullanıcıların sistemi benimsemesi, yasal düzenlemelere uyum, insan-makine uyumu ve veri güvenliği gibi unsurların birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, otonom sistemlerin havacılık sektöründe yalnızca birer operasyonel araç olarak değil; aynı zamanda sektörün yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

4. İNSAN FAKTÖRÜ VE OTONOM SİSTEMLERE ADAPTASYON

İnsan faktörü ve otonom sistemlere adaptasyon, havacılıkta teknolojik dönüşümün yalnızca teknik değil, aynı zamanda psikososyal boyutlar içerdiğini ortaya koymaktadır. Otonom sistemlerin havalimanı süreçlerine ve uçuş operasyonlarına entegrasyonu, çalışanların rollerini dönüştürmekte; karar verici konumdan denetleyici ve yorumlayıcı role geçişi beraberinde getirmektedir (Soma vd., 2022). Bu durum, insan-makine etkileşimini yeniden tanımlarken, çalışanların teknolojiye karşı tutumlarını ve mesleki kimliklerini de doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, çalışanların otonom sistemlere uyumu, yalnızca sistemin yapısal özelliklerine değil, bireysel ve örgütsel faktörlere de bağlı olarak şekillenmektedir.

Çalışanların otonom sistemlere uyum süreçleri, bireysel farklılıklardan kurumsal stratejilere kadar çok sayıda değişken tarafından şekillendirilmektedir. Yaş, deneyim, dijital yetkinlik düzeyi ve teknolojiye yönelik önceki deneyimler, bireyin sistemi kabul etme ve etkin biçimde kullanma kapasitesi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Parasuraman & Riley, 1997). Bu bağlamda, sadece teknik eğitim değil; aynı zamanda kullanıcı merkezli tasarım, adaptif arayüzler ve simülasyon destekli öğrenme ortamları da süreci kolaylaştıran temel unsurlar arasında yer almaktadır (Kearney vd., 2023). Ancak, uyum süreci yalnızca bilişsel yetkinliklerle sınırlı değildir; psikolojik ve davranışsal dinamikler de bu sürecin başarısını etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Otonom sistemlerle birlikte çalışma süreci, psikolojik anlamda yeni stres faktörlerini de beraberinde getirmektedir. Özellikle bilişsel yük artışı, sürekli dikkat gereksinimi ve sistemin kararlarını izleme sorumluluğu, çalışanların zihinsel dayanıklılığı üzerinde baskı yaratabilmektedir (Hancock & Warm, 1989). Bununla birlikte, bazı durumlarda çalışanların sisteme aşırı güvenmesi (automation complacency) ya da sistemi tamamen dışlaması gibi davranışsal uçlar da gözlemlenmektedir (Parasuraman & Riley, 1997). Bu nedenle, insanın sistem içindeki yerinin yeniden tanımlanması kadar, bu yerin psikolojik olarak da sürdürülebilir kılınması gerekmektedir. Bu sürdürülebilirliğin sağlanmasında ise, çalışanların teknolojiyle kurduğu ilişkinin niteliği belirleyici bir rol üstlenmektedir. Özellikle kontrol algısının korunması, iş doyumu ve güven hissinin sürekliliği açısından önemlidir. Çalışanların, otonom sistemlerin birer "rakip" değil, "iş ortağı" olarak konumlandığını hissetmeleri, bu teknolojilerin etkili biçimde benimsenmesinde kritik rol oynamaktadır (Cummings, 2014). Bu doğrultuda geliştirilen açıklanabilir yapay zekâ uygulamaları, doğal dilde iletişim ve şeffaf karar açıklamaları yoluyla insan-makine koordinasyonunu daha sağlıklı bir temele oturtmaktadır (Kearney vd., 2023). Dolayısıyla, teknik yeterlilik kadar, insan faktörünün bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, teknolojik dönüşümün başarısı açısından vazgeçilmez bir unsurdur.

Özetle, otonom sistemlerin havacılık alanında etkin ve sürdürülebilir biçimde entegre edilebilmesi, yalnızca algoritmik doğruluk ya da operasyonel verimlilik düzeyiyle sınırlı değildir. Bu sistemlerin insan merkezli bir yaklaşımla tasarlanması ve çalışanların psikososyal uyum süreçlerinin bütüncül biçimde desteklenmesi, teknolojik dönüşümün kurumsal düzeyde başarısı açısından temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

5. DİJİTAL YETKİNLİK VE EĞİTİM STRATEJİLERİ

Dijitalleşmenin hızla yaygınlaştığı havacılık sektöründe, çalışanların yalnızca mevcut teknolojileri kullanabilmesi değil; aynı zamanda değişen dijital ortamlara uyum sağlayabilmesi ve bu ortamlarda etkin kararlar alabilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede dijital yetkinlik, bilgi teknolojilerini yalnızca araçsal düzeyde kullanabilmenin ötesinde; sorun çözme, güvenli internet kullanımı, dijital iş birliği, veri okuryazarlığı ve eleştirel düşünme gibi çok yönlü bilişsel ve davranışsal becerileri içeren bütüncül bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen DigComp 2.0 çerçevesi, bu yetkinlikleri beş ana alanda yapılandırarak sektörel uygulamalara yön vermeyi amaçlamaktadır (Vuorikari vd., 2016). Bu kapsamda, havacılık sektöründeki mevcut eğitim yapılarına bakıldığında dijital yetkinliklerin nasıl kazandırıldığı sorusu önem kazanmaktadır.

Mevcut havacılık eğitim sistemleri incelendiğinde, dijitalleşme süreçlerine ilişkin programların ağırlıklı olarak teknik becerilere odaklandığı; buna karşın davranışsal ve bilişsel dijital yetkinliklerin çoğu zaman yeterince bütüncül biçimde ele alınmadığı gözlemlenmektedir. Özellikle ön saflarda görev yapan personelin (örneğin, apron çalışanları, hava trafik kontrolörleri, bakım teknisyenleri) dijital sistemlerle etkileşim düzeyinin artması, bu yetkinliklerin meslekî performansla doğrudan ilişkili hâle gelmesine neden olmaktadır (Centeno vd., 2022). Bu gereksinim doğrultusunda, uluslararası düzeyde benimsenen yeni nesil eğitim yaklaşımları dijital yetkinlik geliştirmeye odaklanmaktadır.

ICAO tarafından önerilen yetkinlik temelli eğitim yaklaşımı, klasik ezberci eğitim sistemlerinin yerine; bireyin dijital ortamlarda bilgiye ulaşma, analiz etme ve uygulama kapasitesine dayalı öğrenme modellerini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, öğrenen odaklı yaklaşımlar, senaryo temelli simülasyonlar ve modüler dijital eğitim platformları, dijitalleşme süreçlerine uyumda etkin öğrenme ortamları olarak değerlendirilmektedir (ICAO, 2022). Ancak, sektörün dijital dönüşümünü yalnızca güncel eğitim içerikleriyle sınırlandırmak, geleceğe dönük hazırlık kapasitesini sınırlayabilmektedir.

Geleceğe dönük olarak, havacılık sektöründeki dijital eğitim stratejilerinin yalnızca mevcut sistemlerle sınırlı kalmaması; aynı zamanda teknolojik öngörülere dayalı biçimde yeniden tasarlanması gerekmektedir. Yapay zekâ, otonom sistemler, büyük veri analitiği ve siber güvenlik gibi alanlarda çalışanlara mikro-sertifika bazlı modüllerle yaşam boyu öğrenme fırsatları sunulması, kurumsal dirençliliğin artırılması açısından kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Canton, 2021). Ayrıca, bu yetkinliklerin organizasyonel düzeyde içselleştirilebilmesi için kurumsal dijital kültür dönüşüm programlarının da eşzamanlı olarak yapılandırılması önem arz etmektedir (Katsıkıs, 2020). Bu doğrultuda dijital yetkinliklerin kurumsal ve bireysel düzeyde geliştirilmesi, yalnızca bir eğitim politikası değil; aynı zamanda stratejik bir dönüşüm aracı olarak değerlendirilmelidir.

Havacılıkta dijital yetkinliklerin geliştirilmesi, sadece çalışanların bireysel yeterliklerini artırmakla sınırlı değildir. Aynı zamanda bu yetkinlikler, sektörün teknoloji temelli yapısal dönüşümünü destekleyen stratejik bir araç olarak da öne çıkmaktadır.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Otonom sistemlerin havacılık sektörüne entegrasyonu, yalnızca teknolojik bir ilerleme değil; aynı zamanda organizasyonel yapıları, operasyonel süreçleri ve insan-makine etkileşim biçimlerini derinden yeniden şekillendiren çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu dönüşüm, emniyet ve verimlilik alanlarında anlamlı kazanımlar sunarken; çalışanlar açısından belirsizlik, rol değişimi ve teknolojik baskı gibi yeni psikososyal stres kaynaklarını da beraberinde getirmektedir.

Literatürdeki çalışmalar otonom sistemlerin artan kullanımının havacılık çalışanlarında belirgin düzeyde tekno-strese yol açtığını ortaya koymaktadır. Sürekli güncellenen teknolojik yapılar, yüksek bilişsel yük, sistem karmaşıklığı ve operasyonel belirsizlik, çalışanların zihinsel dayanıklılığını zorlamakta; iş doyumu, motivasyon ve performans üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Özellikle insan-makine etkileşiminin yoğun olduğu hava trafik kontrolü, uçuş operasyonları ve bakım süreçleri gibi görev alanlarında bu stresin daha yoğun yaşandığı gözlenmektedir (Ayyagari vd., 2011; Tarafdar vd., 2011). Bununla birlikte, tekno-stresin etkilerini azaltan ve çalışanların otonom sistemlere adaptasyonunu kolaylaştıran önemli bir unsur olarak dijital yetkinlik öne çıkmaktadır. Dijital yetkinlik düzeyi yüksek bireylerin bu tür sistemlerle daha uyumlu çalışma biçimleri geliştirebildiği ve daha düşük stres düzeyine sahip olduğu yönündeki bulgular, bu yetkinliğin yalnızca teknik becerilerle sınırlı olmadığını; aynı zamanda psikolojik dayanıklılığı da destekleyen bir faktör olduğunu göstermektedir (Niu vd., 2022; Redecker, 2017). Bu doğrultuda, DigComp 2.0 gibi yapılandırılmış dijital yeterlik çerçevelerine dayalı eğitim programlarının sektörel düzeyde yaygınlaştırılması, dijital adaptasyon sürecinin kurumsal olarak desteklenmesi açısından stratejik bir gereklilik hâline gelmektedir.

Teknolojiye adaptasyonu kolaylaştıran bir diğer önemli unsur ise, açıklanabilir yapay zekâ (XAI) sistemlerinin sunduğu şeffaflık ve öngörülebilirlik kapasitesidir. Bu sistemlerin çalışanlar tarafından daha güvenilir ve anlaşılır bulunması, özellikle yüksek hassasiyet gerektiren uçuş kontrolü ve bakım gibi alanlarda uyum sürecine olumlu katkılar sunmaktadır. XAI tabanlı sistemler, çalışanların durumsal farkındalığını güçlendirerek, insan-makine iş birliğini daha sağlam bir zemine oturtmaktadır. Bu çerçevede, insan-makine iş birliğinin (Human-Machine Teaming – HMT) etkinliği yalnızca insanın sisteme uyumu ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda sistemin kullanıcı açısından görünür, tahmin edilebilir ve yönlendirilebilir niteliklere sahip olmasıyla da doğrudan ilişkili hale gelmektedir.

Otonom sistemlerin havacılık sektöründe insan faktörüyle uyumlu biçimde entegre edilebilmesi için öncelikle teknolojiyi kullanan bireyin sistemin bir parçası değil, sistemin ortağı olarak konumlandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışanların yalnızca dijital araçları nasıl kullanacaklarını öğrenmeleri değil, bu araçların nasıl çalıştığını, ne zaman müdahale edilmesi gerektiğini ve karar süreçlerine nasıl katkı sunabileceklerini kavramaları hayati önem arz etmektedir. Özellikle hava trafik yönetimi, bakım ve uçuş operasyonları gibi görevlerde,

çalışanların sistemin mantığını kavrayabilecek bilişsel donanıma sahip olması, tekno-stresin azaltılmasında belirleyici rol üstlenmektedir. Bunun için yalnızca teknik eğitimlerin değil; açıklanabilir yapay zekâ sistemleriyle desteklenen, senaryo temelli ve yüksek gerçeklik düzeyine sahip simülasyon ortamlarının yaygınlaştırılması gereklilik arz etmektedir. Bu tür öğrenme ortamları, çalışanların kontrol hissini muhafaza etmelerini sağlayarak teknolojiyle kurdukları ilişkiyi derinleştirmekte; aynı zamanda sistemin şeffaflık ve öngörülebilirlik düzeyini de üst seviyeye taşımaktadır. Otonom sistemin diliyle insanın dili aynı zeminde buluşturulmadıkça, insan-makine uyumu yalnızca teknik bir mesele olarak kalmaya devam edecektir. Bu nedenle, havacılık sektöründe dijitalleşme politikaları yalnızca algoritmalara değil, bu algoritmalarla birlikte görev icra edecek insan unsuruna da odaklanmalı; teknolojik dönüşüm, psikolojik sürdürülebilirlik ilkesiyle birlikte ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Abro, G. E. M., Memon, S. A., Rubab, S., Alshammari, K., & Khan, F. (2025). Model Reduction and Chattering Mitigation in Multi-Model Predictive Control for Quadrotor UAVs. *IEEE Access*.

Alabbadi, A. J., & Sababha, B. H. (2025). On the optımızatıon of UAV swarm aco-based path plannıng. *Jordanian Journal of Computers and Information Technology (JJCIT)*, *11*(03).

Ayyagari, R., Grover, V., & Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. MIS Quarterly, 35(4), 831–858.

Başpınar, B. (2020). *Optimization-based control of cooperative and noncooperative multi-aircraft systems* (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Brougham, D., & Haar, J. (2018). Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees' perceptions of future workplace. Journal of Management & Organization, 24(2), 239–257. https://doi.org/10.1017/jmo.2017.27

Canton, J. (2015). *Future smart: Managing the game-changing trends that will transform your world*. Da Capo.

Centeno, C., KARPINSKI, Z., & URZI, B. M. C. (2022). Supporting policies addressing the digital skills gap.

Chaiwan, C., Budd, L., & Ison, S. (2025). A systematic literature review of passenger non-adoption of airport self-service technologies: Issues and future recommendations. Journal of the Air Transport Research Society, 4, 100065.

Cummings, M. M. (2014). Man versus machine or man+ machine?. *IEEE Intelligent Systems*, *29*(5), 62-69.

Çankaya, D. (2020). Havacılıkta yaygınlaşan yapay zeka, API ve büyük veri temelli çözümler. ISITES 2020 – 8th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science, 466–472. https://doi.org/10.33793/acperpro.03.01.93

Degas, A., Islam, M. R., Hurter, C., Barua, S., Rahman, H., Poudel, M., ... & Aricó, P. (2022). A survey on artificial intelligence (AI) and eXplainable AI in air traffic management: Current trends and development with future research trajectory. Applied Sciences, 12(3), 1295.

Eginli, M. A., & Nacaklı, Y. (2020). Uçak bakım eğitimlerinde artırılmış gerçeklik kullanımının değerlendirilmesi. Journal of Aviation, 4(1), 61–78.

EUROCONTROL. (2023). Artificial Intelligence in Air Traffic Control: Use Cases and Challenges. https://www.eurocontrol.int

Ferrari, A. (2013). DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. European Commission.

Göktürk Çetinkaya, S., & Koç, M. (2023). Türkiye'nin insansız hava araçları serüveni. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 25–45.

Hallenborg, K. (2007). Decentralized scheduling of baggage handling using multi-agent technologies. InTechOpen.

Hancock, P. A. (1989). A dynamic model of stress and sustained attention. *Human factors*, *31*(5), 519-537.

Hasgalla, A., & Ahituv, N. (2018). Implementing continuous adaptation to technology innovation in complex adaptive organizations. Journal of High Technology Management Research, 29(1), 35–45.

Hohm, A., Happel, O., Hurtienne, J., & Grundgeiger, T. (2022). User experience in safety–critical domains: a survey on motivational orientations and psychological need satisfaction in acute care. *Cognition, Technology & Work*, *24*(2), 247-260.

Jain, A., Idris, H., Clarke, J.-P., & Delahaye, D. (2025). Adaptive traffic-following scheme for orderly distributed control of multi-vehicle systems. *First US-Europe Air Transportation Research and Development Symposium (ATRDS 2025)*. https://arxiv.org/abs/2506.00703

Jain, A., Samanta, D., Tripathy, A., & Jena, R. (2022). Blockchain-based framework for secure and decentralized drone operations in aviation. Journal of Systems Architecture, 127, 102469. https://doi.org/10.1016/j.sysarc.2022.102469

Jain, S., Ahuja, N. J., Srikanth, P., Bhadane, K. V., Nagaiah, B., Kumar, A., & Konstantinou, C. (2021). Blockchain and autonomous vehicles: Recent advances and future directions. *IEEE Access*, *9*, 130264-130328.

Kahfi, F. (2022). Exploring the impact of digital technology on employee adaptation and organizational performance. Journal of Management and Administration Provision, 2(2), 37–43.

Keskinoglu, G. B., Yesilkaya, N. S., Bayraktar, I., & Kose, E. (2024, May). Performance Evaluation of YOLOv4 for Instant Object Detection in UAVs. In *2024 32nd Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 1-4). IEEE.

Kirwan, B. (2025). Human Factors Requirements for Human-AI Teaming in Aviation. *Future Transportation*, *5*(2), 42.

Korkmaz, H. (2018). Havalimanı apron emniyeti sorunlarının belirlenmesine yönelik nitel bir çalışma: Akıllı ulaşım sistemleri çözüm önerileri [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi].

Kovynyov, I., & Mikut, R. (2018). Digital transformation in airport Ground operations. *arXiv preprint arXiv:1805.09142*.

Kumari, P., & Aithal, S. (2020). Stress inducing factors and relevant strategies deployed to overcome stress in the aviation industry sector – A systematic literature review. MPRA Paper No. 104792.

Li, L., Wang, L., & Van der Heijden, B. I. J. M. (2021). Technostress and academic burnout: A job demands-resources perspective. Frontiers in Psychology, 12, 722103. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.722103

Martínez-Rozas, S., Alejo, D., Carpio, J. J., Caballero, F., & Merino, L. (2025). Long Duration Inspection of GNSS-Denied Environments with a Tethered UAV-UGV Marsupial System. *arXiv preprint arXiv:2505.23457*.

McDermott, P., Dominguez, C., Kasdaglis, N., Ryan, M., Trhan, I., & Nelson, A. (2018). Human-machine teaming systems engineering guide. *MITRE Corp Bedford MA Bedford United States*.

Milli Savunma Bakanlığı. (2023). Geleceğin harekât ortamında İHA sistemleri. MSB Yayınları.

Niu, Z., Liu, Y., & Wu, X. (2021). Academic stress and digital learning burnout: Exploring the mediating role of technostress. Mental Health and Technology, 11, e31408. https://doi.org/10.3389/mental.2021.31408

Niu, Z., Wu, X., & Liu, Y. (2022). Digital learning of English as a foreign language among university students: How digital competence mediates the relationship between learning styles and technostress. Computer Assisted Language Learning, 1–23. https://doi.org/10.1080/09588221.2022.2055484

Parasuraman, R., & Riley, V. (1997). Humans and automation: Use, misuse, disuse, abuse. Human Factors, 39(2), 230–253. https://doi.org/10.1518/001872097778543886

Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations: Conceptual development and empirical validation. Information Systems Research, 19(4), 417–433.

Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/159770

Reitsma, J. P. (2025). Elevated Levels of Automation for Aircraft System & Flight Plan Management.

Savaş, T. (2019). *İnsansız hava aracı sistemlerinin ayrılmamış hava sahasına entegrasyonunun pilotaj ve hava trafik yönetimi açısından değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

SESAR Joint Undertaking. (2022). Digitalising Europe's Aviation Infrastructure: The Remote Tower Programme. https://www.sesarju.eu/projects/remotetower

Sevici, Ö. M., Bilgin, A. A., & Serttaş, S. (2023). VTOL insansız hava aracı tasarımı ve üretimi. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu (IATS).

Soma, R., Bratteteig, T., Saplacan, D., Schimmer, R., Campano, E., & Verne, G. B. (2022). Strengthening human autonomy. In the era of autonomous technology. *Scandinavian Journal of Information Systems*, *34*(2), 5.

Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S., & Ragu-Nathan, T. S. (2007). The impact of technostress on role stress and productivity. Journal of Management Information Systems, 24(1), 301–328.

Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, T. S., & Ragu-Nathan, B. S. (2011). Crossing to the dark side: Examining creators, outcomes, and inhibitors of technostress. Communications of the ACM, 54(9), 113–120.

Tuncal, A., & Uslu, S. (2021). Kentsel hava hareketliliği kavramının gelişiminde iki önemli faktör: ATM ve toplum. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23(41), 564–577.

Turhan, U., Açıkel, B., & Güneş, T. (2020). Hava trafik kontrol acil durum yönetimi simülasyonlu eğitim uygulamalarında probleme dayalı öğrenme yönteminin kullanımı: Kuramsal bir bakış. *Journal of Aviation, 4*(1), 147–161. https://doi.org/10.30518/jav.713537

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. MIS Quarterly, 27(3), 425–478. https://doi.org/10.2307/30036540

Villi, F., & Yakar, M. (2022). İnsansız hava araçlarının kullanım alanları ve sensör tipleri. Verimlilik Dergisi, 2022(2), 39–52.

Vukadinovic, D., & Anderson, D. (2022). X-ray baggage screening and artificial intelligence (AI). *JRC science for policy report, EUR*, *31123*.

Vuorikari, R., Punie, Y., Gomez, S. C., & Van Den Brande, G. (2016). *DigComp 2.0: The digital competence framework for citizens. Update phase 1: The conceptual reference model* (No. JRC101254). Joint Research Centre.

Xuan, M. X., Yu, L., Sun, X., & Jayaweera, S. K. (2025). Clustered federated reinforcement learning for autonomous UAV control in air corridors. *IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems*. https://doi.org/10.1109/TNNLS.2025.XXXXXXX

Yang, Z., Zhang, Y., Zeng, J., Yang, Y., Jia, Y., Song, H., Lv, T., Sun, Q., & An, J. (2025). AI-driven safety and security for UAVs: From machine learning to large language models. *Drones, 9*(6), 392. https://doi.org/10.3390/drones9060392

Yılmaz, A., & Ulvi, H. (2022). Kentsel hava sahasında İHA sistemleri trafik yönetimi için verilmesi gereken hizmetler ve kullanılabilecek bazı teknolojiler. Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi, 4(1), 8–18.

Yılmaz, A., & Ulvi, H. (2022). Kentsel hava sahasında insansız hava aracı sistemleri trafik yönetimi için verilmesi gereken hizmetler ve kullanılabilecek bazı teknolojiler. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi, 4*(1), 8–18. https://doi.org/10.51534/tiha.1103761

Yiğit, E., Yazar, I., & Karakoç, T. H. (2018). İnsansız hava araçlarının kapsamlı sınıflandırması ve gelecek perspektifi. Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi, 3(S1), 10–19.

21 YY. PARADİGMASINDA ÖRGÜTSEL AKTÖRLERDE YENİLİKÇİ DAVRANIŞLARDA DUYGUSAL ZEKÂNIN ROLÜ

MEB İngilizce Öğretmeni Dudu GÜL
Çanakkale 18 MartÜniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
dudu2545@hotmail.com – 0009-0002-0818-1515

Prof. Dr. Dilek DÖNMEZ POLAT
Çanakkale 18 MartÜniversitesi /Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksek Okulu
Yönetim ve Organizasyon, İnsan Kaynakları Yönetimi
ddonmez@comu.edu.tr -0000-0002-3072-9340

ÖZET

21yy. paradigmasında örgütsel aktörlerin duygusal zekâ düzeylerinin yenilikçi davranış eğilimleri üzerindeki etkisini araştırmak hedeflenmiştir. Duygusal zekâ, bireyin ve diğerlerinin öz duygularını tanıma, anlama, düzenleme ve etkili şekilde yönetme becerisiyken; yenilikçi davranış ise fikir üretme, tarama, iletişim, uygulama, sürdürme ve yenilikçi çıktı alabilme kapasitesidir. Araştırma bulguları, duygusal zekâ düzeyi yüksek bireylerin değişime daha açık, yaratıcı ve risk almaya istekli olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda duygusal zekânın geliştirilmesi, bireysel ve kurumsal düzeyde yenilikçiliği destekleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Duygusal zekâ ile yenilikçi davranış arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu gösteren duygusal zekâ alt boyutları yenilikçi davranış üzerinde güçlü birer yordayıcı olarak öne çıkmaktadır. Örgütsel aktörlerin toplumsal çalışmalarda duygusal zekâ düzeyleri ile yenilikçi davranışının ilişkilendirilmesi, 21.yy. örgütsel aktörlerin geleneksel çalışma yaklaşımı benimsemelerinden ziyade yeni düşünce ve stratejiler geliştirerek toplumsal sorunlara daha etkili çözümler sunmak temel hedef noktası olmuştur. Günümüzde yaşantımıza hızlıca giren teknolojik yenilikler örgütleri kendilerini yenilemeye zorunlu tutmakta ve örgütlerin bu yenilikleri takip etmeleri gerekmektedir. Bu durum gerek kurumsal gerekse bireysel açıdan önem arz etmektedir. Günümüz örgütsel aktörlerin duygusal zeka kapasitelerinin gelişmiş olması, kurumsal değer kavramlarını destekleyici yenilikçi özelliklerle çevrili olmasına bağlıdır. Örgütsel aktörlerin başarılı olabilmeleri, yaratıcı kültürel değerlere sahip olarak, yaratıcı proje çalışma ve etkinliklerde bulunarak çalıştıkları kurumun sürekliliğini ve rekabet gücünü artırmaktır. 21. yy. yenilikçi davranış anlayışına bakıldığında da, başarının artırılması için sadece yüksek zekâ değil aynı zamanda da, duygusal ve sosyal kapasitesi yüksek bireylerin varlığına da ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı da, bugün ivme kazanan bir hızla, duygusal zekânın geliştirilmesi konusu gündemde tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Yenilikçi Davranış, Duygusal Zekâ, Değişime açıklık

The Role of Emotional Intelligence in Innovative Behaviors of Organizational Actors within the 21st Century Paradigm

ABSTRACT

This study aims to investigate the impact of organizational actors' emotional intelligence levels on their tendency to exhibit innovative behavior within the paradigm of the 21st century. Emotional intelligence refers to the ability to recognize, understand, regulate, and effectively manage one's own emotions as well as those of others. Innovative behavior, on the other hand, involves the capacity to generate, scan, communicate, implement, sustain ideas, and produce innovative outcomes. The research findings reveal that individuals with high emotional intelligence are more open to change, creative, and willing to take risks. Accordingly, the development of emotional intelligence is considered a supportive factor for innovation at both individual and institutional levels. The sub-dimensions of emotional intelligence that demonstrate a significant and positive relationship with innovative behavior stand out as strong predictors of such behavior. Relating organizational actors' emotional intelligence levels to their innovative behavior in social practices has become a key objective in the 21st century, shifting the focus from traditional working approaches to the development of new ideas and strategies that offer effective solutions to societal issues. The rapid integration of technological innovations into daily life compels organizations to continuously renew themselves and keep pace with these advancements, which is critical both institutionally and individually. The enhancement of organizational actors' emotional intelligence is closely linked to their ability to contribute to innovative features that support institutional values. For organizational actors to succeed, they must engage in creative cultural values, participate in innovative projects and activities, and thus increase the continuity and competitiveness of their institutions. In the context of 21st-century innovative behavior, it is clear that success requires not only high intelligence but also individuals with strong emotional and social capacities. Therefore, the development of emotional intelligence has become an increasingly prominent topic today.

Keywords: Innovative Behavior, Emotional Intelligence, Openness to Change

1. Introduction

King and Anderson (2002) define innovation as a phenomenon that is socially new within its context, though it does not necessarily have to be new to the individuals or groups implementing it. While ideas form the foundation of innovation, it is emphasized that ideas alone are insufficient; unless they are developed and implemented, they cannot be considered as innovation. Innovation not only involves change but also must be carried out in a planned manner aimed at achieving specific benefits or goals. These benefits may extend beyond financial gain and include outcomes such as individual development, increased satisfaction, improved social harmony, or enhanced interpersonal communication. Innovation is thus limited to deliberate and planned initiatives intended to achieve specific and anticipated advantages. In this context, innovation differs from routine or ordinary changes; repeated and standard practices are not considered within the scope of innovation (King & Anderson, 2002).

Emotional intelligence (EI) is defined as the capacity to recognize, understand, regulate, and utilize one's own emotions as well as those of others to guide thinking processes and behavioral responses. Roberts (2023) bases this definition on three major theoretical approaches in the literature:

1.Ability-Based Model (Mayer & Salovey, 1997): This model views emotional intelligence as a cognitive ability, focusing on mental processes such as perceiving, understanding, regulating, and managing emotions.

2.Behavioral/Character-Based Model (Goleman, 1995): This approach associates emotional intelligence with personal and interpersonal competencies such as social skills, self-awareness, self-management, empathy, and relationship management, with a particular emphasis on its contribution to professional success.

3.Mixed Model (Bar-On, 2006): This model explains emotional intelligence through the interaction of various psychological components, including personality traits, motivation levels, interpersonal skills, and emotional awareness.

From this perspective, organizational identity refers to the central, distinctive, and enduring attributes of an organization as perceived by its members—those elements that define

its character, differentiate it from similar entities, and persist over time (Gioia vd., 2013b: 125). Perceived rival expectations for competitiveness can become “market imperatives” that compel organizational members to act against their identity (Whetten, 2006: 221), potentially causing identity-strategy misalignment. This perspective views organizational identity as contextual and multifaceted.

1.1. Purpose and Significance of the Research

The purpose of this study is to determine whether emotional intelligence plays a moderating role in the innovative behavior of organizational actors. The study, which investigates the moderating role of emotional intelligence on innovative behavior among organizational actors, holds original value in terms of the model it presents and the hypotheses it tests.

This research focuses on examining the relationship between emotional intelligence and innovative behavior among organizational actors located in the city and central district of Çanakkale. It is significant in that it highlights the role of individual psychological resources in sustaining organizational success. Within this context, the main objective of the study is to explore, through the use of surveys, how individuals’ levels of emotional intelligence are related to their display of innovative behavior.Emotional intelligence encompasses the ability to recognize and regulate one's own emotions, understand others' emotions, and build effective relationships accordingly. It is considered a cognitive and affective competence that facilitates innovative behavior, particularly in environments characterized by change and uncertainty. Revealing this relationship contributes both to the more effective management of organizational development processes and to grounding human resources and leadership development programs in scientific evidence.

1.2. Research Method

In this study, the survey method was employed. A survey is a quantitative research tool through which data is collected by systematically directing pre-structured questions to participants to measure individuals’ attitudes, opinions, behaviors, or demographic characteristics. Surveys typically include closed-ended, open-ended, or Likert-type scale questions and enable the collection of data that can be statistically analyzed from large samples (Babbie, 2020). The survey method aims to avoid subjectivity in the measurement process by

administering the same questions in a standardized format to all participants, which contributes to the method's recognition as objective (Neuman, 2014).

1.3. RESEARCH ANALYSİS

The survey method was used in the study. The main purpose of the survey analysis is to systematically and objectively evaluate the data collected within the scope of the research, enabling more reliable and faster results. The research findings were classified according to categories such as type of publication, research method, sample group, characteristics of data collection tools, year of publication, and type of inquiry, and this classification was presented graphically. The data obtained allowed for a comparative evaluation of trends and methodological approaches in the literature, thus providing a systematic perspective on the research topic. Moreover, these findings are expected to serve as both theoretical and methodological guidance for future studies. This part has been prepared based on the research conducted in the province of Çanakkale and its central districts. The analysis was carried out according to the research method, sample group, and data collection tool used in the study. The results are presented in tables and graphs as numerical values in terms of percentages and frequencies.

Variable	Category	Frequency (n)	Percentage (%)
Gender	Male	260	65.0
	Female	140	35.0
Age Range	18–25	180	45.0
	26–35	130	32.5
	36–45	60	15.0
	46 and above	30	7.5
Education Level	High School	80	20.0
	Bachelor's Degree	220	55.0
	Master's Degree	70	17.5
	Doctorate	30	7.5
Work Experience	Less than 1 year	50	12.5
	1–5 years	170	42.5
	6–10 years	110	27.5
	More than 10 years	70	17.5

Table 1. Descriptive Characteristics of the Participants (N = 400)

Approximately two-thirds of the participants are male, with the number of men exceeding that of women by 120. This indicates a male-dominant gender distribution among the study participants. A total of 77.5% (310 individuals) of the participants are aged 35 or younger. The largest age group consists of young adults aged 18–25, accounting for 45.0% of the sample.

This suggests that the research sample is predominantly composed of younger individuals, whereas the proportion of participants aged 46 and above is relatively low (30 individuals, 7.5%). In terms of educational attainment, 80% (320 individuals) of the participants have a bachelor's degree or higher. The largest group comprises bachelor's degree holders (220 individuals, 55.0%). While high school graduates represent 20.0% of the sample (80 individuals), those holding a doctoral degree constitute the smallest group (30 individuals, 7.5%). These figures indicate that the sample has a relatively high level of education.

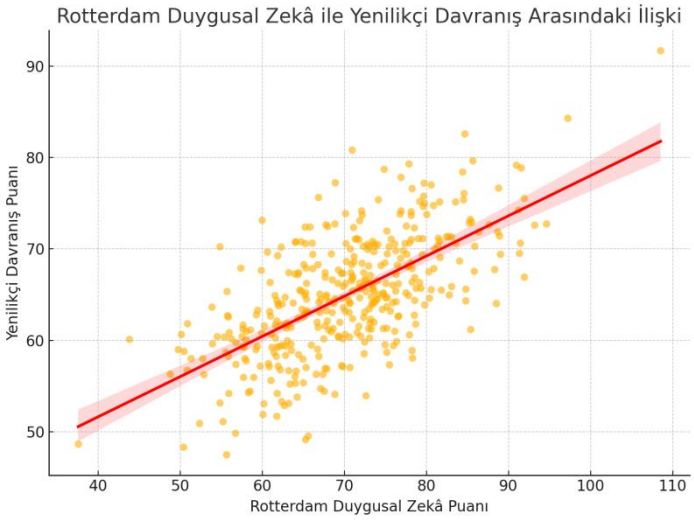


Table 2. A Pearson Correlation Analysis between Emotional Intelligence and Innovative Behavior

A Pearson Correlation Analysis was conducted between Emotional Intelligence and Innovative Behavior. As a result of the analysis, a positive and moderate correlation was found between Rotterdam Emotional Intelligence and Innovative Behavior ($r = 0.65$, $p < 0.001$). This result indicates that individuals with higher levels of emotional intelligence are more likely to exhibit innovative behavior.

Variables	r(*Correlation coefficient)*	p(*value*)
Emotional Intelligence& Innovative Behaviour	0.65	1.436e-48

One-Way ANOVA (Based on Educational Level)

Higher levels of education are associated with significantly higher levels of both emotional intelligence and innovative behavior ($p < 0.01$).

Education Level	n	Emotional Inteligence Average	Inovative Behaviour Average
High School	100	68.20	63.10
Associate Degree	120	71.40	66.00
Bachelor’s Degree	120	73.10	68.70

Graduate Degree	60	74.50	70.20
ANOVA(EI)		F=582	
P(EI)		0,001	
ANOVA(IB)			F=25
P(IB)			0.006

Independent Samples t-Test (Based on Gender)

In this analysis, emotional intelligence and innovative behavior levels were compared based on the participants' gender. Women's emotional intelligence levels were statistically significantly higher than those of men (p = 0.006). The difference in innovative behavior levels was close to the significance threshold (p = 0.052), but it was not considered statistically significant.

Variable	Group	n	x	ss	t	p
Emotional Intelligence	men	240	70.15	8.90	2.5	0.006
	women	160	72.60	7.85		
Inovative Behaviour	men	240	65.30	9.20	1.95	0.052
	women	160	67.10	8.70		

RESULTS

It has been shown that emotional intelligence positively influences innovative behavior. There is a positive and significant relationship between emotional intelligence (and its components) and the innovative behaviors of organizational actors. Furthermore, regression analysis revealed that self-management is the most influential variable in predicting the innovative behaviors of organizational actors, followed respectively by relationship management, self-awareness, and social awareness.

The data collected through surveys were analyzed using the SPSS 25.0 software. As a result of the analyses, a positive and significant relationship was found between emotional intelligence and innovative behavior ($p < .05$). This finding indicates that individuals with higher levels of emotional intelligence tend to exhibit more innovative behavior in the workplace.

REFERENCES

Babbie, E. R. (2020). The practice of social research (15th ed.). Cengage Learning.

Gioia DA, Patvardhan SD, Hamilton AL, et al. (2013b) Organizational identity formation and change. Academy of Management Annals 7: 123–193.

King, N., & Anderson, N. (2002). Managing innovation and change: A critical guide for organizations. Thomson Learning.

Neuman, W. L. (2014). Social research methods: Qualitative and quantitative approaches (7th ed.). Pearson Education

Roberts, R. (2023). Deconstructing emotional intelligence and mindfulness to explore emotionally mindful intelligence (PhD thesis, Lancaster University)

Schultz M, Hernes T (2013) A temporal perspective on organizational identity. Organization Science 24: 1–21.

Shojaei, M. R., & Siuki, M. E. (2014). A study of relationship between emotional intelligence and innovative work behavior of managers. Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences, 4(S1), 1128–1134.

Whetten DA (2006) Albert and Whetten revisited: Strengthening the concept of organizational identity. Journal of Management Inquiry 15: 219–234.

Wenzel, M., Cornelissen, J. P., Koch, J., Hartmann, M., & Rauch, M. (2019). (Un)Mind the gap: How organizational actors cope with an identity–strategy misalignment. Strategic Organization, 18(1), 212-244.

STRATEJİK YÖNETİM: BİBLİYOMETRİK ÇALIŞMA

Zeynep ASAN[1]

Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

zeynep.asan@ogr.ksbu.edu.tr - 0009-0008-5801-0267

Doç. Dr. Mustafa NAL[2]

[2]Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

mustafa.nal@ksbu.edu.tr - 0000-0002-3282-1124

ÖZET

Stratejik yönetim, günümüzün rekabetçi ve hızla değişen iş dünyasında, şirketlerin uyum sağlayarak sürdürülebilir başarı elde etmesinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışma, stratejik yönetim alanında yapılan araştırmaları bibliyometrik bir perspektifle analiz etmeyi ve bu alanda araştırma yapacak akademisyenlere yol gösterici öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Web of Science veri tabanında "başlık, özet anahtar kelime kelime" içinde "strategic management" geçen yayınlar incelenmiştir. Şartları sağlamış olan 3878 esere ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri WOSviewer 1.6.18 programı kullanılarak ağ analizleri tamamlanmıştır. Excel programı ile de eserlerin yılı, en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan eser, en çok fon sağlayan kuruluşlar ve en çok yayın yapılan ülkeler frekans yüzdeleri hesaplanmıştır.

Stratejik yönetim konusunda yapılan ilk çalışmanın 1989 yılında yapıldığı, en çok yayın yapılan yılın 2016 (f=239) olduğu görülmektedir. En çok yayına sahip ülkenin ABD (f=595) olduğu ve en çok fon sağlayan kuruşun ise Çin Ulusal Doğal Bilimler Vakfı olduğu görülmektedir. Anahtar kelime ağ analizinde ise; bilimsel araştırmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler "Strategic management" (f=913) ve "Strategy" (f=46) olduğu saptanmıştır. Araştırmanın stratejik yönetim alanında yapılacak olan yeni çalışmalar için bir yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik yönetim, bibliyometrik analiz, WoSviewer.

1.GİRİŞ

Rakiplerle etkili bir şekilde rekabet edebilmek için eğilimleri ve değişimleri belirlemek, gelecekteki rekabet ortamını öngörmek ve zaman içinde gerçekleşen dönüşümleri anlamak kritik bir süreçtir (Komilovich & Qizi, 2021). Stratejik yönetim, çağımızın rekabetçi, hızla değişen ve uyum sağlanması gereken iş ortamında sürdürülebilir başarının temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Susanto vd., 2023). Strateji kavramının yönetimdeki kullanımının nispeten yeni olmasına rağmen, aslında yüzyıllardır varlığını sürdüren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Henry, 2021).

Stratejik yönetim, organizasyonun yönünü belirleyerek hem finansal hem de finansal olmayan faydalar sağlayan bir uygulamadır (Tokhirov & Abdurakhimjanov, 2021). Stratejik yönetimi anlamak için öncelikle yönetim ve strateji kavramlarına bakmak gereklidir. Yönetim, ortak hedefler doğrultusunda bir araya gelen insan kaynağının planlanması, organizasyonu, yönlendirilmesi ve denetlenmesi süreçlerini kapsayan bir disiplindir (Çarıkçı & Yıldırım, 2020). Strateji ise, bir kuruluşun kısa vadeli hedeflerine ulaşmasını destekleyen geçici kararlar bütünüdür. Bu kararlar, mevcut duruma uyum sağlamak ve ani değişimlere karşı hızlı tepki vermek için alınmaktadır (Henry, 2021). Stratejik yönetim hem klasik yaklaşımlar hem de bilimsel literatürde yer alan geniş kapsamlı tanımlarla şekillenmektedir (Khrystyna vd., 2021). Stratejik yönetim, bir kuruluşun hedeflerine ulaşmasını sağlayan bütünleşik kararları geliştirme, hayata geçirme ve analiz etme sürecinin hem sanatı hem de bilimidir. Bu tanımdan yola çıkılarak stratejik yönetim için, organizasyonun başarısını maksimize etmek için yönetim, pazarlama, finans, muhasebe, üretim ve bilgi sistemleri arasındaki uyumu sağlayan bir süreçtir diyebilmekteyiz (David vd., 2023). Organizasyonun etkili stratejik yönetim çerçeveleri, yöneticilerin karar alma süreçlerini hızlandırabilmesi için öncelikli ve karmaşık konulara odaklanmalarına ve kurumsal çabalarını belli sorunların üstesinden gelmeye yöneltmek için gerek duyulan kararların alınmasına yardımcı olmaktadır (Sinnaiah vd., 2023).

Stratejik yönetim araştırmaları, sosyal refahın artırılmasında kritik bir rol üstlenirken, aynı zamanda çeşitli toplumsal ve çevresel sorunların çözümüne katkı sağlamaktadır. 1970'lerin sonlarından itibaren akademisyenler, yöneticiler ve danışmanlar strateji çalışmalarına yeni bilgiler ekleyip uyguladıkça, stratejik yönetim alanı hem genişlemiş hem de derinleşmiştir (Rozanna & Ahadiat, 2023). Kuruluşların nasıl değer yarattığını ve elde ettiğini açıklamak, stratejik yönetim alanındaki pek çok araştırmanın temel odağını oluşturmaktadır (Wilden vd., 2024).

Literatürde stratejik yönetim alanında bibliyometrik inceleme yapılan çalışmalar mevcuttur (Rao & Shukla, 2022; Kumar vd., 2022; Farrukh vd., 2021). Stratejik yönetim alanında yapılan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde en son yapılan çalışmanın Rao ve Shukla (2022) ait olduğu görülmüştür. Ancak bu çalışma sürdürülebilir stratejik yönetim (SSM) alanında yapıldığı ve 2023-2025 yılı verilerini içermeyen bir bibliyometrik çalışmadır. Diğer yakın tarihli bir çalışma olan Kumar ve arkadaşlarının (2022) yaptığı çalışmada ise kültürlerarası ve stratejik yönetim (CCSM) konusu incelenmiştir.

Bu çalışmada ise, “strategic management” anahtar kelimesi ile Web of Science veri tabanı üzerinden 2023-2025 yılını da içeren yayınların yıllara göre dağılımı, çalışma yürütülen ülkeler, araştırma yapan kurumlar ve en çok fon sağlayan kuruluşlar incelenmiştir. Araştırmanın, stratejik yönetim araştırmasının geçmişini inceleyerek gelecek araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

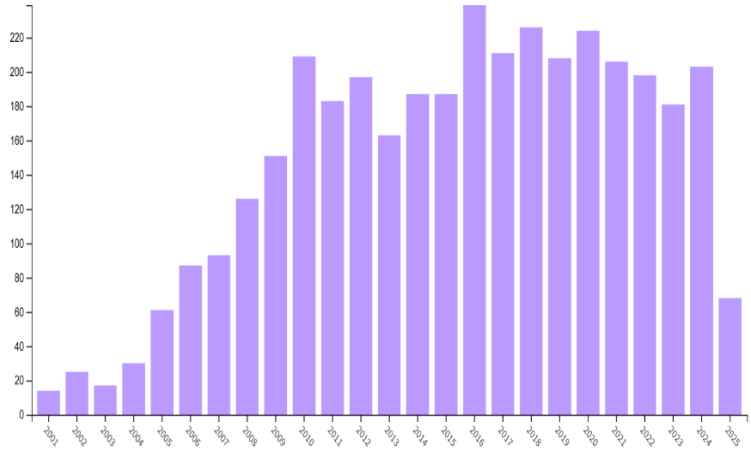
Bu araştırmada bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizinde WOSviewer 1.6.18 programı kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Web of Science veri tabanında “başlık, özet veya anahtar kelime” içinde “strategic management” kelime grubu geçen dokümanlardan

oluşmaktadır. Arama sonucunda toplam 3878 esere ulaşılmıştır. Bu verileri 29 Nisan 2025 tarihine elde edilmiştir. Verilerin analizinde kümeleme, yoğunluk ve haritalama analizleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Yıllara Göre Eser Sayıları

Web of Science veri tabanında "anahtar kelime" içinde "strategic management" kelimesi geçen makaleler aratıldığında yayımlanan ilk çalışmanın 1989 yılında yayınlandığı belirlenmiştir. En çok makalenin 2016 (n=239) yılında yayımlandığı saptanmıştır. Son beş yıl olarak bakıldığında en çok yayının 2021 (n=206) yılında yapıldığı görülmektedir. Görsel 1 incelendiğinde 2004 yılından itibaren kademeli bir şekilde yapılan yayınların arttığı fakat son beş yıldır yapılan bilimsel çalışmaların giderek azaldığı sonucu çıkarılabilmektedir.



Görsel 1. Yıllara göre yayın sayısı

3.2. Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

Stratejik yönetim alanındaki eserlerin türlere göre dağılımı Çizelge 1'de sunulmuştur. Bu alanda en çok yayınlanan eser türleri; araştırma makalesi (f=2822), konferans bildirisi (f=877) ve derleme makale (f=152) olduğu belirlenmiştir.

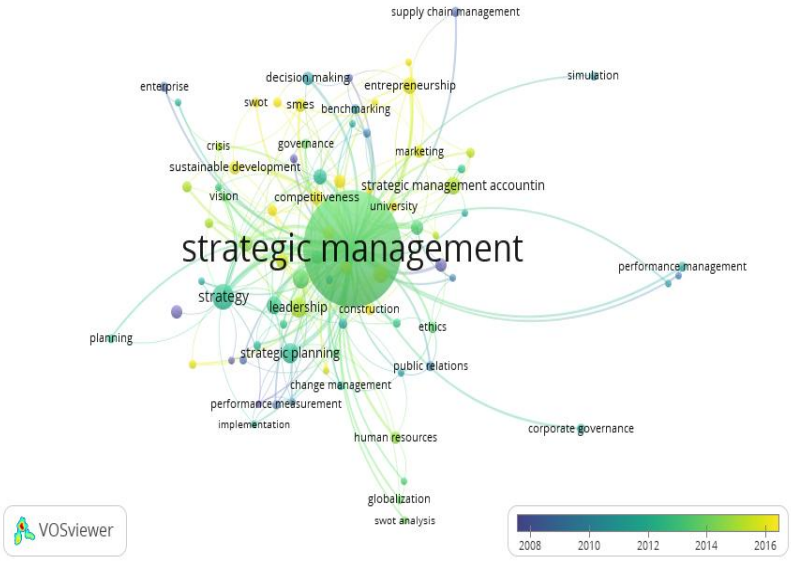
Çizelge 1. Eserlerin türüne göre dağılımı (Web of Science, 2025)

Sıra	Eser türü	Sayı	%
1.	Araştırma Makalesi	2822	72.7
2.	Konferans Bildirisi	877	22.6
3.	Derleme Makale	152	3.9
4.	Erken Erişim	63	1.6
5.	Kitap Bölümü	44	1.1

6.	Editoryal İçerik	37	0.2
7.	Kitap İncelemesi	10	0.2
8.	Konferans Özeti	4	0.1
9.	Kitap	3	0.07
10.	Notlar	2	0.05

3.3. Anahtar Kelime Analizi

Görsel 2'de anahtar kelime ağ haritası gösterilmiştir. "strategic management" ile kullanılan anahtar kelimeleri bir ağ haritası üzerinde göstermek için "eş zamanlılık analizi (co-occurrence analysis)" yapılmıştır ve "yazar anahtar sözcükleri (author keywords)" seçilmiştir. Bir anahtar kelimenin minimun tekrar sayısı 10 olarak seçilmiş ve birbiri ile ilişkili 1593 anahtar kelimeden program tarafından 80 ağ bağlantısı oluşmuştur. Oluşturulan harita Görsel 2'de gösterilmiştir. Oluşturulan harita incelendiğinde, en çok kullanılan anahtar kelimelerin "strategic management" (f=913), "strategy" (f=46), "leadership" (f=28), ve "strategic planning" (f=28), "balanced scorecard" (n=34) olduğu belirlenmiştir. Görsel üzerinde sarı renkte gösterilen anahtar kelimeler son yıllarda kullanılan anahtar kelimelerdir (Görsel 2).

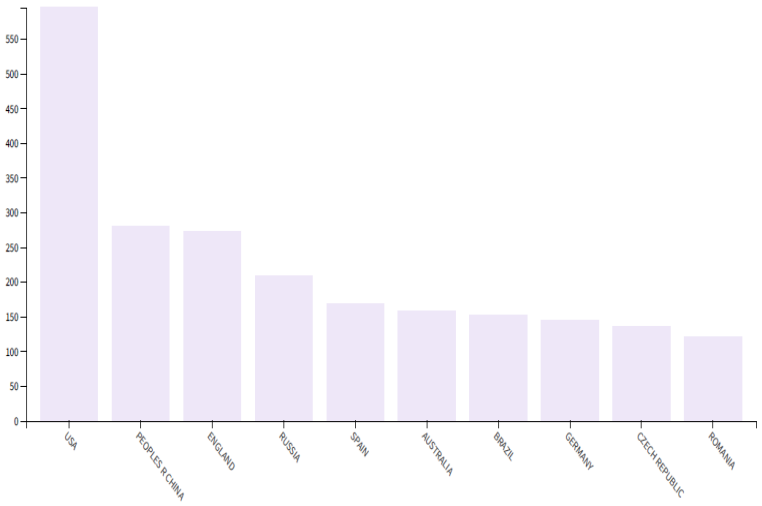


Görsel 2. Anahtar Kelime Ağ Haritası

3.4. Araştırma Yapılan Ülkeler

Stratejik yönetim konusunda en çok araştırma yürüten on ülkenin listesi Çizelge 2'de gösterildi. En çok yayına sahip ülkeler sırasıyla ABD (f=595), Çin (f=280), İngiltere (f=273), Rusya (f=209), İspanya (f=168), Avustralya (f=157), Brazilya (f=152), Almanya (f=145), Çek Cumhuriyeti (f=136), Romanya (f=120), Ukrayna (f= 119) olduğu belirlenmiştir. Bu tablo

incelendiğinde en çok yayın yoğunluğuna sahip olan ülkenin ABD olduğu görülmektedir. İsveç, Portekiz ve Hollanda ise yayın yoğunluğunun en düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır.



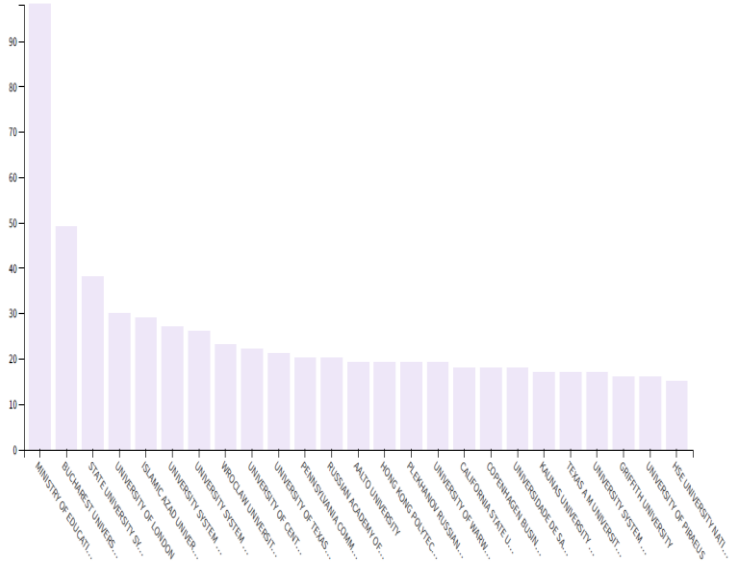
Görsel 3. En Çok Araştırma Yapılan Ülkeler (Web of Science, 2025)

Çizelge 2. En çok araştırma yapan ülkeler (Web of Science, 2025)

Sıra	Ülke	Yayın sayısı	%
1.	ABD	595	15.3
2.	Çin	280	7.2
3.	İngiltere	273	7.0
4.	Rusya	209	5.3
5.	İspanya	168	4.3
6.	Avustralya	157	4.0
7.	Brazilya	152	3.9
8.	Almanya	145	3.7
9.	Çek Cumhuriyeti	136	3.5
10.	Romanya	120	3.0

3.5. Araştırma Yapan Kurumlar

Stratejik yönetim konusunda en çok araştırma yapan on kurum Çizelge 3'te gösterilmiştir. Stratejik yönetim alanında en çok yayın yapan organizasyonun Ukrayna Eğitim Bilimleri Bakanlığı (f=98) ve Bükreş Ekonomi Çalışmaları Üniversitesi (f=49) olduğu belirlenmiştir.



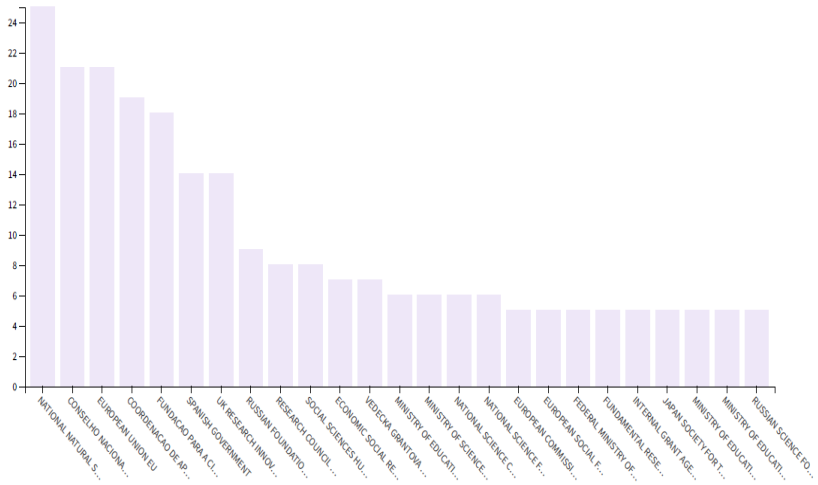
Görsel 4. Araştırma Yapan Kurumlar

Çizelge 3. En çok araştırma yapan kurumlar (Web of Science, 2025)

Sıra	**Kurum**	**Yayın sayısı**	**%**
1.	Ukrayna Eğitim Bilimleri Bakanlığı	98	2.5
2.	Bükreş Ekonomi Çalışmaları Üniversitesi	49	1.2
3.	Florida Eyalet Üniversitesi	38	0.9
4.	Londra Üniversitesi	30	0.7
5.	İslami Azad Üniversitesi	29	0.7
6.	Ohio Üniversitesi	27	0.6
7.	Georgia Üniversitesi	26	0.6
8.	Wroclaw Ekonomi İşletme Üniversitesi	23	0.5
9.	Central Florida Üniversitesi	22	0.5
10.	Teksas Üniversitesi	21	0.5

3.6. En Çok Fon Sağlayan Kurumlar

Yapılan incelemede stratejik yönetim konusunda yayınlanan araştırma için farklı ajanslardan fon desteği aldığı belirlenmiştir. Araştırmalara fon desteği sağlayan ajanslar incelendiğinde en çok fon desteğinin (f=25) fon desteğiyle "Çin Ulusal Doğal Bilimler Vakfı (National Natural Science Foundation of China)" tarafından gerçekleştirildiği belirlenmiştir. En çok fon sağlayan on kuruluş Çizelge 5.'de gösterilmiştir.



Görsel 5. En Çok Fon Sağlayan Kurumlar

Çizelge 4. En Çok fon Sağlayan Kuruluşlar (Web of Science, 2025)

Sıra	**Kuruluş adı**	**Fon destek sayısı**	**%**
1.	Çin Ulusal Doğal Bilimler Vakfı (Çin)	25	0.6
2.	Ulusal Bilimsel ve Teknolojik Kalkınma Konseyi (Brezilya)	21	0.5
3.	Avrupa Birliği	21	0.5
4.	Üst Düzey Personel Eğitimleri Koordinasyonu (Brezilya)	19	0.4
5.	Bilim ve Teknoloji Vakfı (Portekiz)	18	0.4
6.	İspanya Hükümeti	14	0.3
7.	Birleşik Krallık Araştırma ve İnovasyon Ajansı	14	0.3
8.	Rusya Temel Araştırma Vakfı	9	0.2

9.	Finlandiya Araştırma Konseyi	8	0.2
10.	Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Araştırma Konseyi	8	0.2

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Literatürde stratejik yönetim ile ilgili birçok araştırma olmasına rağmen, bu konuyu bibliyometrik analiz olarak ele alan yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada stratejik yönetim WOSviewer analiz ile eserlerin yıllara göre dağılımı, eserlerin atıf analizi, araştırmanın yapıldığı ülke, araştırma yapan kurum, en çok fon sağlayan kuruluş açısından incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma stratejik yönetimi literatürünü bibliyometrik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, stratejik yönetim alanında gelecekte yapılacak olan araştırmalar ve bilimsel stratejiler için yararlı ipuçları sağlayacaktır.

Bu araştırmada stratejik yönetim konusunda yapılan araştırmaların 2004 yılından itibaren kademeli bir şekilde yapılan yayınların arttığı fakat son beş yıldır yapılan bilimsel çalışmaların giderek azaldığı görülmektedir. En çok çalışma yapılan yılın 2016 (f=239) olmasına rağmen son beş yılın yayınları baz alındığında yine en çok çalışmanın 2021 yılında (n=206) yapıldığı görülmektedir.

Araştırma yapılan ülkeler açısından ele aldığımızda en çok araştırmanın ABD'de yapıldığı (f=595) görülmektedir. Ardından gelen ülkeler ise Çin (f=280) ve İngiltere (f=273) olarak görülmüştür. ABD'nin ikinci sırada bulunan Çin ile neredeyse iki katı kadar araştırmaya sahip olan ülke olarak görülmüştür.

Stratejik yönetim konusunda en çok kullanılan İngilizce anahtar kelimeler "strategic management" (f=913), "strategy" (f=46), "leadership" (f=28), ve "strategic planning" (f=28), "balanced scorecard" (n=34) olduğu belirlenmiştir. Stratejik yönetim eser incelemesi yapan araştırmacıların bu anahtar kelimeleri kullanarak arama yapması faydalı olabilir.

Çin Ulusal Doğal Bilimler Vakfı (National Natural Science Foundation Of China Nsfc) ve Ulusal Bilimsel ve Teknolojik Kalkınma Konseyi'nden (Conselho Nacıonal De Desenvolvımento Cıentıfıco E Tecnologıcocnpq) stratejik yönetim konusunda en çok fon sağlayan kuruluşlardır. En çok yayın yapan kurumların Ukrayna Eğitim Bilimleri Bakanlığı (f=98) ve Bükreş Ekonomi Çalışmaları Üniversitesi (f=49) olduğu görülmüştür.

4.1. Sınırlılıklar

Araştırma "strategic management" kelime grubunu içeren ve Web of Science veri tabanında taranan yayınlarla sınırlıdır. Araştırma sonuçları 29 Nisan 2025 tarihine kadar yayınlanmış eserlerle sınırlıdır.

KAYNAKLAR

Çarıkçı, O., & Yıldırım, A. (2020). Risk Odaklı İç Denetimin Stratejik Yönetim Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi . *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(26)*, 302-313. https://doi.org/10.21076/vizyoner.635421.

David, F. R., David, F. R., & David, M. E. (2023). *Strategic Management: Concepts and Cases.* london: Pearson Education.

Farrukh, M., Shahzad, I. A., Meng, F., Wu, Y., & Raza, A. (2021). Three decades of research in the technology analysis & strategic management: a bibliometrics analysis. *Technology Analysis & Strategic Management, 33(9)*, https://doi.org/10.1080/09537325.2020.1862413.

Henry, A. E. (2021). *Understanding strategic management.* New York: Oxford University Press. .

Khrystyna, Z., Kateryna, P., Olha, M., & Olena, D. (2021). Strategic Management of the Innovative Activity of the Enterprise. *Journal of Optimization in Industrial Engineering, 14*, 95-103. 10.22094/JOIE.2020.677838.

Komilovich, O. E., & qizi, N. K. (2021). DEVELOPMENT OF THE STRATEGIC MANAGEMENT. *Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences*, 363-366.

Kumar, S., Pandey, N., & Mukherjee, D. (2022). Cross Cultural and Strategic Management: a retrospective overview using bibliometric analysis. *Cross Cultural & Strategic Management,29(1)* , 171-194. https://doi.org/10.1108/CCSM-08-2021-0147.

Rao, P. K., & Shukla, A. (2022). Sustainable strategic management: A bibliometric analysis. *Business Strategy and the Environment, 32(6)*, 3902-3914. https://doi.org/10.1002/bse.3344 .

Rozanna, M., & Ahadiat, A. (2023). What is strategic management research? *Annals of Management and Organization Research, 4(4)*, 271-280. https://doi.org/10.35912/amor.v4i4.1622 .

Sedovs, E., Volkova, T., & Ludviga, I. (2025). Sustainable development and strategic management - what is on the horizon in our non-ergodic world research? *Sustainable Futures, 9*, . https://doi.org/10.1016/j.sftr.2024.100414.

Sinnaiah, T., Adam, S., & Mahadi, B. (2023). A strategic management process: the role of decision-making style and organisational performance. *Journal of Work-Applied Management, 15(1)*, 37-50. https://doi.org/10.1108/JWAM-10-2022-0074.

Susanto, P. C., Ali, H., Sawitri, N. N., & Widyastuti, T. (2023). StrategicManagement:Concept,Implementation,andIndicators of Success (Literature Review). *Siber Journal of Advanced Multidisciplinary, 1(2)* , . https://doi.org/10.38035/sjam.v1i2.21.

Tokhirov, R., & Abdurakhimjanov, A. (2021). The Issue Of Modern Strategic Management In Enterprises or Firms. *The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(08),* 9–14. https://doi.org/10.37547/tajmei/Volume03Issue08-03.

Wilden, R., Leiblein, M. J., & Lin, N. (2024). Exploring performance heterogeneity: Integrative insights from strategic management and marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services, 79,* https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103834.

Web of Science, (2025). https://www.webofscience.com/wos/woscc/analyze-results/142ebff3-7c8d-434b-8868-10882bf33c43-015ee0a447. Erişim Tarihi: 30.04.2025.

ETİK LİDERLİK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Zeynep ASAN[1]

[1]Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

zeynep.asan@ogr.ksbu.edu.tr - 0009-0008-5801-0267

Doç. Dr. Mustafa NAL [2]

Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

mustafa.nal@ksbu.edu.tr - 0000-0002-3282-1124

ÖZET

Etik liderlik, son yıllarda araştırmacılar tarafından ilgi odağı olmuş ve araştırılma sayısı giderek artmaktadır. Bu araştırmanın amacı etik liderlik konusunda yapılan araştırmaları bibliyometrik bakış açısıyla incelemek ve bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara önerilerde bulunmaktır. Araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında "başlık, özet veya anahtar kelime" içinde "ethical leadership" geçen yayın bilgileri incelenmiştir. Bu şartları sağlayan 2101 esere ulaşılmıştır. Araştırma verileri WOSviewer 1.6.18 programı kullanılarak ağ analizleri yapılmıştır. Excel programı kullanılarak eserlerin yıl, en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan eser, en çok fon sağlayan kuruluşlar ve araştırmanın yapıldığı ülkeler frekans ve yüzdeleri hesaplanmıştır.

Bu konudaki ilk yayının 1987 yılında yayınlandığı, en çok yayın yapılan yılın ise 2024 yılı olduğu, en çok yayına sahip ülkenin ABD (f=603) olduğu ve en çok fon sağlayan ülkenin ise Çin olduğu tespit edilmiştir. Anahtar kelime ağ analizinde ise; araştırmacılar tarafından en sık kullanılan anahtar kelimeler "ethical ledarehsip", "leadership" ve "ethical climate" olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçları etik liderlik konusunda yapılacak olan bilimsel çalışmalar için yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik liderlik, bibliyometrik analiz, WoSviewer.

1.GİRİŞ

Liderlik geçmişte ve günümüzde birçok aydın kişi tarafından tanımlanmış ve verimliği etkileyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Burns,1978; Bass&Streidmeier,1999; Hughes vd,1996). Herhangi biri bir işi yapmak ya da yürütmek adına birinden etkileniyorsa burada liderlikten söz etmek mümkündür (Topçuoğlu & Kaygın, 2023). Liderler, sahip oldukları vizyon ve değerlerle işletmenin yapısını şekillendirir, çalışanlara rehberlik eder ve tutumlarını etkileyerek işletmenin başarısını doğrudan yönlendirirler (Düger, 2021). Yönetim sürecinin etkili yürütülmesi için de günümüze kadar pek çok liderlik tarzı tanımlanmış ve araştırılmıştır (Bass&Streidmeier,1999; Brown&Trevino,2005; Judge &Piccolo,2004). Araştırmalara konu olan liderlik tarzlarından birisi de etik liderlik tarzıdır. Etik, kişilerin toplumda, yaşanılan olaylarda ve insan ilişkilerinde nasıl davranması gerektiğini gösteren değerlerdir (Coyne, Bell, & Merrington, 2013). Etik liderlik ise, liderlerin uygun ahlaki

davranışları sergilemesi, bu davranışların iletişim, karar alma ve ödüllendirme mekanizmaları aracılığıyla desteklemesi ve takipçilerini bu değerleri benimsemeye teşvik etmesi sürecini içermektedir (Brown, Treviño, & Harrison, 2005). Etik lider, bağlı bulunduğu düşüncelere ve etik değerlere, başkalarının öz saygısına ve insan haklarına saygı duyan, duyulmasını sağlayan ve bunu konuda rol model olan kişidir (Bryden, 2024) . Etik liderlik, sosyal öğrenme teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre, insanlar başkalarının davranışlarını gözlemleyerek neyin doğru ya da uygun olduğunu öğrenmektedirler (Bandura, 1977). Liderler bulundukları pozisyon gereği etik davranışları ile astlarını etkileyebilir ve etik davranış beklentisi yaratabilirler (O'Keefe, Howell, & Squires, 2020). Yapılan araştırmalarda etik liderliğin çalışanların işe bağlılığını (Abdi & Rahman, 2024), çalışan memnuniyetini, iş tatmini (Freire & Bettencourt, 2020) ve kişilerin keşfedici öğrenme stili (Khan, ve diğerleri, 2024) üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür.

Literatürde etik liderlik tarzında bibliyometrik çalışmalar vardır (Hsieh,2023; Ali vd, 2023; Pletz vd,2024) fakat 2025 yılı verilerini içeren çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada 2025 yılını da içeren yayınların yıllara göre dağılımı, atıf analizleri, çalışma yürütülen ülkeler ve araştırma yapan kurumlar incelenmiştir. Bu çalışma, etik liderlik araştırmasının geçmişini inceleyerek gelecek araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

2. YÖNTEM

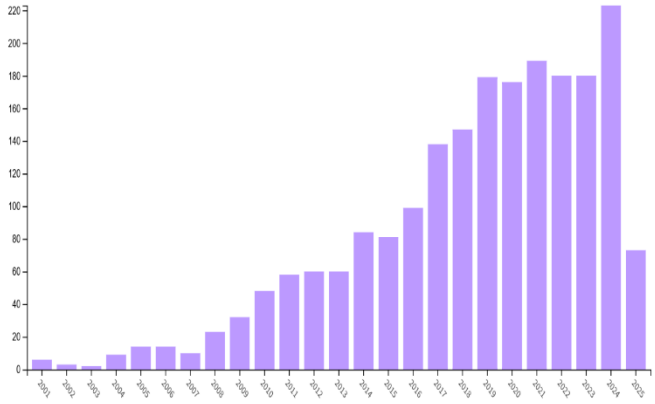
2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizinde WOSviewer 1.6.18 programı kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Web of Science veri tabanında "başlık, özet veya anahtar kelime" içinde "ethical leadership" kelime grubu geçen dokümanlardan oluşmaktadır. Arama sonucunda toplam 2101 esere ulaşılmıştır ve bu veriler 28 Nisan 2025 tarihinde elde edilmiştir. Verilerin analizinde kümeleme, yoğunluk ve haritalama analizleri yapılmıştır. Frekans ve yüzde hesaplamaları için Excel programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Yıllara Göre Eser Sayıları

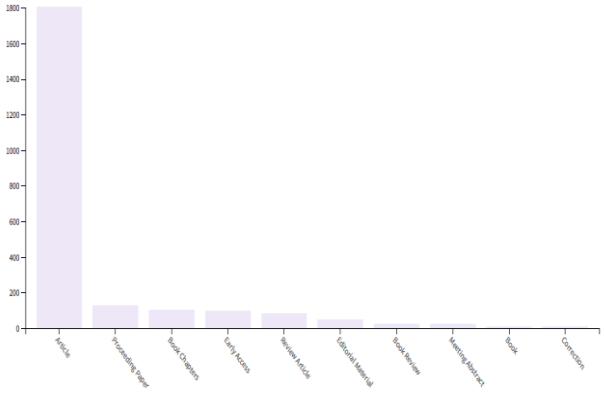
Web of Science veri tabanında "başlık, anahtar kelime ve özet" içinde "ethical leadership" kelimesi geçen makaleler aratıldığında yayımlanan ilk çalışmanın 1987 yılında yayınlandığı belirlenmiştir. En çok makalenin 2024 (n=223) yılında yayımlandığı saptanmıştır. Görsel 1. incelendiğinde bu alanda yapılmış olan yayın sayısının 2004 yılı itibariyle giderek arttığı görülmektedir.



Görsel 1. Yıllara göre yayın sayısı

3.2. Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

Etil liderlik alanındaki eserlerin türlere göre dağılımı Görsel 2'de sunulmuştur. Bu alanda en çok yayınlanan eser türleri; araştırma makalesi (f=1802), konferans bildirisi (f=126) ve kitap bölümleri (f=103) olduğu belirlenmiştir.



Görsel 2. Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

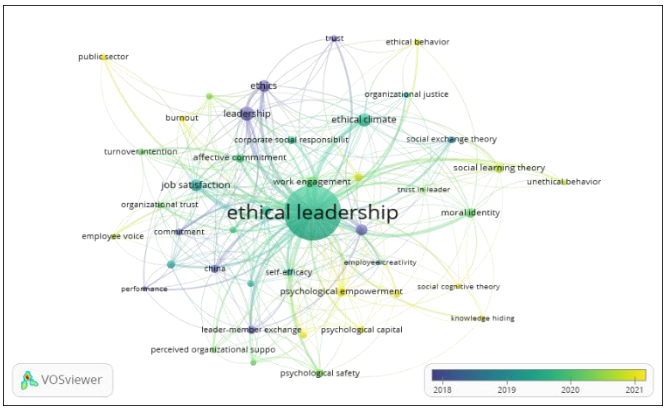
Çizelge 1. Eserlerin türüne göre dağılımı (Web of Science, 2025)

Sıra	**Eser türü**	**Sayı**	**%**
11.	Araştırma Makalesi	1802	85.7
12.	Konferans Bildirisi	126	5.5
13.	Kitap Bölümü	103	4.9
14.	Erken Erişim	95	4.5
15.	Derleme Makale	83	3.9
16.	Editöryal İçerik	48	2.2

17.	Kitap İncelemesi	22	1.0
18.	Konferans Özeti	21	0.9
19.	Kitap	7	0.3
20.	Düzeltmeler	7	0.3

3.3.Anahtar Kelime Analizi

Görsel 3'de anahtar kelime ağ haritası gösterilmiştir. "Ethical leadership" ile kullanılan anahtar kelimeleri bir ağ haritası üzerinde göstermek için "eş zamanlılık analizi (co-occurrence analysis)" yapılmıştır ve "yazar anahtar sözcükleri (author keywords)" seçilmiştir. Bir anahtar kelimenin minimun tekrar sayısı 10 olarak seçilmiş ve birbiri ile ilişkili 2154 anahtar kelimeden program tarafından 43 ağ bağlantısı oluşmuştur. Oluşturulan harita Görsel 3'de gösterilmiştir. Oluşturulan harita incelendiğinde, en çok kullanılan anahtar kelimelerin "ethical leadership" (f=896), "leadership" (f=57), "ethical climate" (f=52), "ethics" (f=43) ve "job satisfaction" (n=41) olduğu belirlenmiştir. Görsel üzerinde sarı renkte gösterilen anahtar kelimeler son yıllarda kullanılan anahtar kelimelerdir (Görsel 3).



Görsel 3. Anahtar Kelime Ağ Haritası (Web of Science, 2025)

3.4. Eser Atıf Analizi

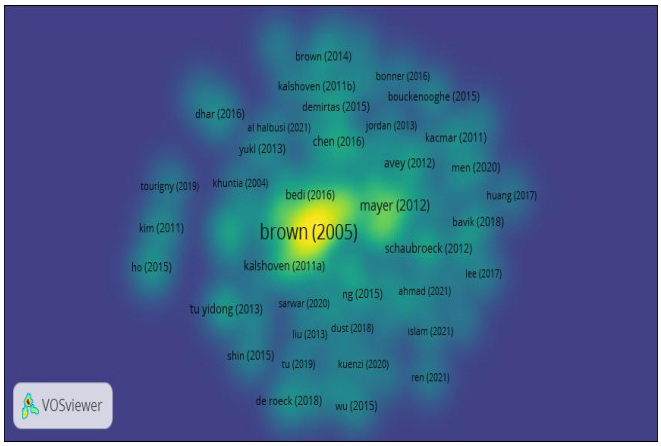
Örgütsel bağlılık konusunda Web Of Science'ta yayınlanan eserlerden en çok hangi yayınlara atıf yapıldığını belirlemek için "atıf" ve "belge" seçeneği seçilerek yoğunluk görselleştirmesi (density visualization) analizi yapılmıştır. Doküman başına yapılan minimum atıf sayısı "100" olarak seçildi, 2101 dokümandan bu şartı sağlayan 83 dokümanın analizi yapıldı. Analiz sonuçları Görsel 4'te gösterildi. Atıf ağ analiz sonucuna göre en çok atıf alan eser yoğunluğunun sarı renkli alanlarda olduğu görülmektedir. Bu kapsamda en çok atıf alan eserler Brown (2005) (f=2740), Brown (2006) (f=1888), Mayer (2009) (f=1050), Walumbwa (2009) (f=727), Treviño (2003) (f=721) olarak belirlendi (Şekil 4).

Brown et al. (2005) yaptığı araştırmada etik liderlik için "Sosyal Öğrenme Teorisi" çerçevesinde kurucu bir tanım geliştirme, ölçüm aracı geliştirme, ayırt edici ve tahmine dayalı geçerliliğin ortaya konulması amacıyla çalışmayı gerçekleştirmiştir. Birbiri ile bağlantılı yedi çalışma yapılmış, çalışma işletme alanında yüksek lisans yapan öğrenciler ve iş dünyasında

lisans son sınıf öğrencileri arasında geliştirilen "Etik Liderlik Ölçeği (ELS)" kullanılarak tamamlanmıştır. Araştırma sonucunda ise etik liderliğin; kurucu bir tanımı yapılmış, ölçüm aracı geliştirilmiş (ELS) ve geçerliliği ortaya konmuştur. Çalışmada etik liderliğin, liderlerin algılanan etkinliği, takipçilerinin iş tatminleri, işe bağlılığı ve sorunları yönetime bildirime istekliliği konularında etkileri olduğu görülmüştür.

Brown et al. (2006) yaptığı araştırmada etik liderliğin ortaya çıkan yapısına odaklanmakta ve bu yapıyı, liderliğin ahlaki boyutuna ilişkin ortak bir kaygıyı paylaşan ilgili kavramlarla karşılaştırmaktadır. Etik ve liderlik literatürünün kesişiminden yararlanarak etik liderliğin öncülleri ve sonuçları hakkında öneriler sunmaktadır. Araştırma sonucunda ise etik liderliğin keşfedilmemiş yanlarının fazla olduğunu, araştırmacılara yeni fikirler sunduğunu ve liderlik boyutunda ise etkinliğini arttırmak için fırsatlar sunduğu bilgisine ulaşılmıştır.

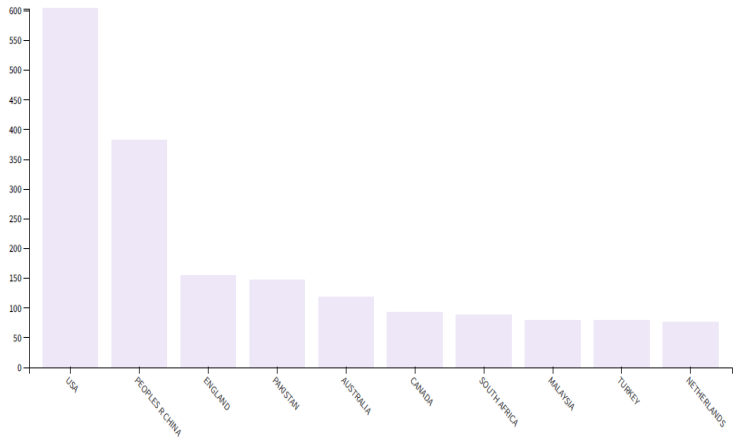
Mayer et al. (2009), araştırmada üst yönetim ve denetleyici etik liderlik ile grup düzeyindeki sonuçlar arasındaki ilişkiyi incelemekte ve etik liderliğin bir organizasyonel düzeyden diğerine ne düzeyde aktığını öne sürmektedir. Araştırma güneydoğu ABD'de bulunan 160 farklı kuruluştan 190 departmanın katılımıyla gerçekleşmiştir. Üst düzey liderlik ve denetleyici etik liderlik ile grup düzeyindeki sapma arasında negatif bir ilişki bulunmuşken, grup düzeyinde etkili işleyişini teşvik edici davranışlar ile pozitif ilişki bulunmuştur. Üst Yönetimin etik liderliğinin grup düzeyindeki sapma ve teşvik edici davranışlar üzerindeki etkilerine denetleyici etik liderlik aracılık etmektedir olarak sonuçlanmıştır.



Görsel 4. Yayın atıf görsel analiz haritası (Web of Science, 2025)

3.5. Araştırma Yapılan Ülkeler

Etik liderlik konusunda araştırma yürüten ülkelerin listesi Görsel 5 ile Çizelge 2'de gösterilmiştir. En çok araştırma yapılan ülkeler arasında ABD (f=603), Çin (f=381), İngiltere (f=154), Pakistan (f=146), Avustralya (f=118), Kanada (f=98), Güney Afrika (f=88), Malezya (f=78), Türkiye (f=78), Hollanda (f=76), Güney Kore (f=69) olduğu belirlenmiştir. Bu tablo incelendiğinde en çok araştırmanın yapıldığı ülkenin ABD olduğu görülmektedir. En az araştırma yapılan ülkeler arasında ise Belçika, Yeni zelanda ve Portekiz bulunmaktadır.



Görsel 5. Araştırma Yapılan Ülkeler

Çizelge 2. Ülkelere göre yayın dağılımı (Web of Science, 2025)

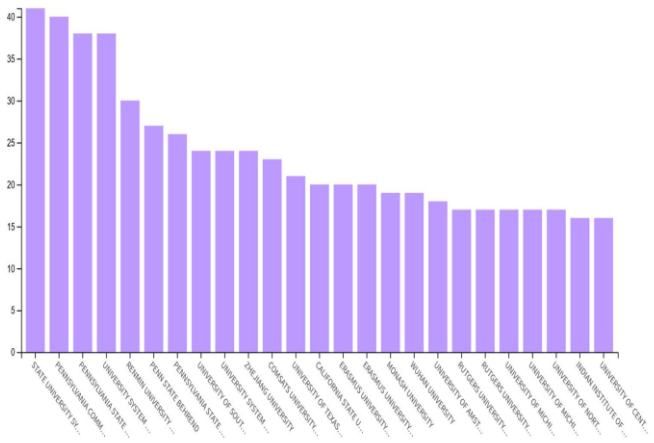
Sıra	**Araştırma Yapılan Ülkeler**	**Sayı**	**%**
1.	ABD	603	28.6
2.	Çin	381	18.0
3.	İngiltere	154	7.3
4.	Pakistan	146	6.9
5.	Avustralya	118	5.6
6.	Kanada	92	4.3
7.	Güney Afrika	88	4.1
8.	Malezya	78	3.7
9.	Türkiye	78	3.7
10.	Hollanda	76	3.6

3.6. Araştırma Yapan Kurumlar

Etik liderlik konusunda en çok araştırma yapan kurumlar Çizelge 3'de gösterilmiştir. Etik liderlik alanında en çok yayın yapan organizasyonun Eyalet Üniversitesi(f=41), Pennsylvania Commonwealth Yüksek Öğretim Sistemi (f=40) ve Pennsylvania Eyalet Üniversitesi (f=38) olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3. En çok araştırma yapan kurumlar (Web of Science, 2025)

Sıra	**Ülke**	**Yayın sayısı**	**%**
1.	Eyalet Üniversitesi (New York)	41	1.9
2.	Pennsylvania Commonwealth Yüksek Öğretim Sistemi Pcshe	40	1.9
3.	Pennsylvania Eyalet Üniversitesi	38	1.8
4.	Ohio Üniversitesi	38	1.8
5.	Çin Renmin Üniversitesi	30	1.4
6.	Penn State Erie Behrend Koleji	27	1.2
7.	Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Üniversite Parkı	26	1.2
8.	Güney Afrika Üniversitesi	24	1.1
9.	Gürcistan Üniversite Sistemi	24	1.1
10.	Zhejiang Üniversitesi	24	1.1



Görsel 6. En çok araştırma yapan kurumlar

3.6. En Çok Fon Sağlayan Kurumlar

Yapılan incelemede etik liderlik konusunda yayınlanan araştırma için farklı ajanslardan fon desteği aldığı belirlenmiştir. Araştırmalara fon desteği sağlayan ajanslar incelendiğinde

(Çizelge 4.) en çok fon desteğinin "Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı" (f=109) tarafından gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

Çizelge 4. Fon sağlayan kuruluşlar (Web of Science,2025)

Sıra	Kuruluş Adı	Fon Destek Sayısı	%
1.	Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı	109	5.1
2.	Merkez Üniversiteler için Temel Araştırma Fonları (Çin)	11	0.5
3.	Çin Ulusal Sosyal Bilimler Fonu	11	0.5
4.	Kanada Sosyal Bilimler Beşeri Bilimler Araştırma Konseyi	10	0.4
5.	Ulusal Felsefe ve Sosyal Bilimler Ofisi	9	0.4
6.	Çin Burs Konseyi	6	0.2
7.	Bilim ve Teknoloji Vakfı (Portekiz)	6	0.2
8.	Çin Eğitim Bakanlığı	6	0.2
9.	Japonya Bilimi Geliştirme Derneği	5	0.2
10.	Japonya Eğitim Kültür Spor Bilim ve Teknoloji Bakanlığı	5	0.2

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Literatürde etik liderlik ile ilgili birçok araştırma olmasına rağmen, 2025 yılı verilerini de içeren bir bibliyometrik analize rastlanılmamıştır. Bu çalışmada etik liderlik konusu WOSviewer analiz ile eserlerin yıllara göre dağılımı, eserlerin atıf analizi, araştırmanın yapıldığı ülke, araştırma yapan kurum, en çok fon sağlayan kuruluş açısından incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma etik liderlik literatürde bibliyometrik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, etik liderlik alanında gelecekte yapılacak olan araştırmalar ve bilimsel stratejiler için yararlı ipuçları sunmaktadır.

Bu araştırmada Etik liderlik konusunda yapılan araştırmaların 2007 yılından itibaren anlamlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Etik liderlik konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde en çok araştırmanın 2024 yılında yapıldığı (f=223) görülmektedir. 28 Nisan 2025 tarihi ile Web of Science veri tabanında 2025 yılı içerisinde 73 yayının literatüre kazandırıldığı görülmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında etik liderlik konusuna ilginin her geçen yıl arttığı ve güncelliğini koruduğu söylenebilir.

Etik liderlik konusunda en çok kullanılan İngilizce anahtar kelimeler “ethical leadership”, “leadership”, “ethical climate” ve “ethics” olduğu belirlenmiştir. Etik liderlik konusunda eser incelemesi yapan araştırmacıların bu anahtar kelimeleri kullanarak veri tabanlarında tarama yapması faydalı olabilir.

Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı Etik liderlik konusunda en çok fon sağlayan kuruluştur. Bu kuruluş kendisinden sonra ikinci sırada yer alan Merkez Üniversiteler için Temel Araştırma Fonları’nın (Çin) yaklaşık on katı kadar yayını desteklemiştir. Çin etik liderlik konusunda en çok yayın desteği veren ülke konumunda olduğu belirlenmiştir. En çok araştırma yapılan ülkenin ABD (f=603) olduğu görülmüş ve en çok yayın yapan kuruluşlar ise Eyalet Üniversitesi (f=41) ve Pennsylvania Commonwealth Yüksek Öğretim Sistemi Pcshe (f=40) olduğu belirlenmiştir.

4.1. Sınırlılıklar

Araştırma “ethical leadership” kelime grubunu içeren yayınlarla sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda diğer dillerdeki araştırmalar da çalışmalara dahil edilebilir. Web of Science veri tabanında taranan yayınlarla sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda diğer veri tabanlarındaki araştırmaların verilerinin de incelenmesi faydalı olabilir. Araştırma sonuçları 28 Nisan 2025 tarihine kadar yayınlanmış eserlerle sınırlıdır. Etik liderlik araştırmalarının seyrini belirlemek için bu konuda gelecek yıllarda tekrar araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Abdi, A.-N. M., & Rahman, N. A. (2024). Unlocking the Ethical Leadership on Employee Loyalty and Motivation: The Mediating Role of trust in the Public Sector Leadership. *International Journal of Organizational Leadership,13*, 413-431 .

Ali, G., Ahmed, S., Mubushar, M., & Gulzar, A. (2023). Global Research on Ethical Leadership: A Bibliometric Investigation and Knowledge Mapping. *Chinese Human Resources Management,14(2)*, 51-65.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review, 84(2)*, 191-215.

Bass, B. M., & Steidlmeier, P. (1999). Ethics, character, and authentic transformational leadership behavior. *The Leadership Quarterly*, s. 121-330.

Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly, 17(6)*, 595-616. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004.

Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 97(2)*, 117-134. https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002.

Bryden, D. C. (2024). Ethical leadership in healthcare. *Anaesthesia & Intensive Care Medicine,25(11)*, s. 792-795.

Burns, J. M. (1978). *Leadership.* New York: Harper & Row.

Coyne, J., Bell, D. P., & Merrington, S. (2013, Haziran). Exploring Ethics in Intelligence and the Role of Leadership. *International Journal of Business and Commerce,2(10)*, s. 27-37.

Düger, Y. S. (2021). Etik Liderlik ile Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişki: Sistematik Bir İnceleme. *Alanya Akademik Bakış Dergisi, 5(2)*, 619-645.

Freire, C., & Bettencourt, C. (2020). Impact of ethical leadership on job satisfaction: the mediating effect of work–family conflict. *Leadership & Organization Development Journal,41(2)*, 319-330.

Hsieh, C.-C., Tai, S.-E., & Li, H.-C. (2023). A Bibliometric Review of Ethical Leadership Research: Shifting Focuses and Theoretical Insights. *American Educational Research Association,9*.

Hughes, R. L., Ginnett, R., & Curphy, G. (1996). *Leadership.* Chicago: Irwin.

Judge, T. A., & Piccolo, R. F. (2004). Transformational and transactional leadership: a meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology,89(5)*, 755-768.

Khan, M. A., Du, J., Hameed, A. A., Anwar, F., Wagas, M., Kayani, A. J., . . . Alhazmi, A. H. (2024). Effects of ethical leadership on individual learning and unlearning: Mediation through affective commitment. *European Research on Management and Business Economics,30(3)*.

Khuong, M. N., & Dung, D. T. (2015, Ağustos). The Effect of Ethical Leadership and Organizational Justice on Employee Engagement - The Mediating Role of Employee Trust. *International Journal of Trade,Economics and Finance,6(4)*.

Mayer, D. M., Kuenzi, M., Greenbaum, R., Bardes, M., & Salvador, R. (2009). How low does ethical leadership flow? Test of a trickle-down model. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 108(1)*, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2008.04.002.

O'Keefe, D. F., Howell, G. T., & Squires, E. C. (2020). Ethical leadership begets ethical leadership: exploring. *Ethics & Behavior, 30(8)* , 581-600.

Pletz, V., Tiberius, V., & Meyer, N. (2024). Ethical Leadership: A Bibliometric Review and Research Framework with Methodological Implications. *Business Ethics, The Environment & Responsibility*.

Topçuoğlu, E., & Kaygın, E. (2023, 03 29). Etik Liderlik ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Rolü. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10(1)*, s. 446-474.

Web of Science, (2025). https://www.webofscience.com/wos/woscc/analyze-results/e8788b72-8485-46b4-8f30-9f3d58c1dc4b-015e71b883. Erişim Tarihi: 28.04.2025.

DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİK VE ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YÖNETİCİYE GÜVENİN ARACI ROLÜ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR ÇALIŞMA

Doç. Dr. Daimi KOÇAK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi

dkocak@erzincan.edu.tr - ORCID: 0000-0001-9099-2055

Hatice Sümeyye Türker

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi, Yüksek lisans öğrencisi

hatice.turker@ogr.ebyu.edu.tr - ORCID: 0009-0009-9148-5317

Öz

Günümüzde çalışanların isteklerinin ve ihtiyaçlarının farkında olan, bunlara cevap verebilen, aynı zamanda onların performanslarını artırmak için motive eden dönüştürücü liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu liderlerin bilgili, karizmatik, iletişiminin kuvvetli olması beklenilmektedir. Bu olumlu etkenler güven ortamının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Güven duygusu kendiliğinden oluşmaz, fakat liderlerin tutarlı davranışları ile güven ortamı sağlanılmaktadır. Lakin, işverenlerin çalışanlarından bekledikleri görev sayısı arttıkça ve bu ekstra görevlerin çalışanların kendi iradeleri dışında davranışlara sevk etmesi bir baskı hissi yaratabilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı sosyal değişim teorisinden yararlanarak dönüştürücü liderlik ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracı rolünü incelemektir. Bu çalışmada sosyal değişim teorisi ile araştırmalar yapılanmaktadır. Araştırmadaki veriler Türkiye'deki bir hastanede çalışan 250 sağlık çalışanından toplanmıştır. Veriler AMOS 24 ve SPSS 23 istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda dönüştürücü liderlik ile yöneticiye güven arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunurken, dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca, yöneticiye güvenin dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Sonuçların teorik ve pratik etkileri tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dönüştürücü liderlik, yöneticiye güven, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı, sosyal değişim teorisi

THE MEDIATING ROLE OF TRUST IN SUPERVISOR IN THE RELATIONSHIP BETWEEN TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP AND COMPULSORY ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR: A STUDY IN THE HEALTH SECTOR

Abstract

Today, there is a need for transformational leaders who are aware of and responsive to the needs and aspirations of employees and who motivate them to improve their performance. These leaders are expected to be knowledgeable, charismatic and have strong communication skills. These positive factors play an important role in creating an environment of trust. Trust does not occur spontaneously, but trust is established through the consistent behavior of leaders. However, as the number of tasks that employers expect from their employees increases and these extra tasks lead employees to behave against their will, it may create a sense of pressure. The main purpose of this study is to examine the mediating role of trust in supervisors in the relationship between transformational leadership and compulsory organizational citizenship behavior by drawing on social exchange theory. In this study, research is conducted with social exchange theory. The data were collected from 250 health care professionals working in a hospital in Turkey. The data were analyzed using AMOS 24 and SPSS 23 statistical programs. As a result of the analyses, a positive and significant relationship was found between transformational leadership and trust in supervisor while a negative and significant relationship was found between transformational leadership and compulsory organizational citizenship behavior. In addition, trust in supervisor was found to mediate the relationship between transformational leadership and compulsory organizational citizenship behavior. The theoretical and practical implications of the results are discussed.

Keywords: Transformational leadership, trust in supervisor, compulsory organizational citizenship behavior, social exchange theory

GİRİŞ

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, işletmelerde sürekli bir değişimi beraberinde getirmektedir. Değişen dünyada, işletme yöneticilerinin başarıya ulaşabilmeleri için güncel trendlerden haberdar olmaları ve şirketi en uygun şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Yöneticiler yalnızca değişimi takip etmekle kalmamalı; aynı zamanda çalışanlarda olumlu duyguların gelişmesini desteklemeli, performanslarını artırmak adına onları motive etmeli ve güven duyacakları bir çalışma ortamı yaratmalıdır. Bu bağlamda, işletmelerdeki çalışanlar, güven duyabilecekleri yenilikçi liderlere ihtiyaç duymaktadır. Dönüştürücü liderlerin karizmatik, bilgili, teşvik edici ve ilham verici özelliklere sahip olmaları beklenmektedir. Bu liderlik özellikleri sayesinde takipçilerin performansı artmakta; başka bir ifadeyle, dönüştürücü liderler işletmeler için finansal olmayan ancak dolaylı olarak kâr sağlayan bir unsur hâline gelmektedir (Senger ve Karcıoğlu, 2022).

Çalışanların bazı görevleri gönüllü olarak üstlenmesi ve bunun işletmeye katkı sağlaması, örgütsel vatandaşlık davranışı olarak tanımlanmaktadır. Bu eylemler tanımlı iş yükünün dışında ve gönüllülük esasına dayalı olsa da her zaman isteyerek yerine getirilmemektedir. Zoraki

şekilde yapılan bu tür davranışlar, çalışanlarda baskı hissi uyandırmakta ve örgütte olumsuz duyguların ortaya çıkmasına, dolayısıyla zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışının ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Çoban, 2021).

Bu araştırmada, dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide yöneticiye duyulan güvenin aracı rolü incelenmiştir. Alan yazında örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı konusuna yeterince yer verilmemiştir. Bu nedenle çalışmanın, literatüre önemli bir katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dönüştürücü liderlik ile yöneticiye güven arasındaki ilişki

Dönüştürücü liderlik kavramı alan yazına ilk kez 1978 yılında Burns tarafından öne sürülürken, daha sonra Bass (1985) tarafından geliştirilmiştir. Dönüştürücü liderlik olgusunda dönüşen, değişen bir liderlik kavramı aranmaktadır (Ayrancı ve Öge, 2010). Değişimi simgeleyen bu kavramda, liderler astlarına model olurlar ve onların ihtiyaçlarını ve isteklerini yerine getirebilmek adına ellerinden geleni yaparlar. Sadece bununla kalmamakla, liderler, yapılan çalışmalarda astlarını karar verme sürecinde dahil ederek motivasyonlarını artırır, fikir birliğini sağlar ve örgütteki performansı artırmış olur. Bu katılımcı sürecin oluşumunda dönüştürücü liderler şu dört özelliğini kullanır: karizma, ilham ve motivasyon kaynağı olma, entelektüel teşvik ve kişiye yönelik ilgi (Kaygın ve Karcıoğlu, 2013). Bu özellikler sayesinde işletmedeki hedeflenen planların gerçekleşmesini, sorumluluk almaktan korkmayan çalışanların oluşumunu sağlamaktadır. Liderlerin gerekli çevre şartlarına cevap vermesi ve değişime sürekli olarak açık olması ve güven duyulur biri olması nedeniyle işletmenin başarısını bir adım öne taşımaktadır. Bu bağlamda, başarılı bir işletme için yöneticiye güvenin artması için ve ihtiyaçların karşılanabilmesi adına dönüştürücü liderlere duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır.

Blau'ya (1964) göre örgüt ve çalışan arasındaki etkileşim biri "ekonomik" bir diğeri ise "sosyal" olmak üzere iki boyutludur. Ekonomik çerçevede sağlanan etkileşimde çalışanın maddi bir kazanç sağlaması, formal bir yapı içinde değerlendirilmektedir. Sosyal etkileşimde ise, ekonomik etkileşiminin aksine, maddi kazançtan değil de daha çok güvene dayalı olan daha belirsiz bir durumdur (Blau, 1986). Bu teori, elde edilen maddi kazançlardan ziyade ödüle, sevgiye ve arkadaşlığa dayalıdır (Demir, 2009). Bass'a (1985) göre dönüştürücü liderlik sosyal değişim sürecini içeren bir liderlik türüdür. Dönüştürücü liderler takipçilerini güçlendirir ve onların bireysel ihtiyaçlarını dikkate alırlar. Dönüştürücü liderlerin takipçilerinin bireysel ihtiyaçlarını dikkate alan davranışları, saygı ve ilgi temelli bir tür sosyal değişim kaynağını temsil eder. Takipçiler liderlerin ilgi ve alakasını tecrübe ettiklerinde duygusal bağları açısından karşılık verme zorunluluğu hissederler ve böylece liderlerine karşı duygu temelli bir güven geliştirirler (Zhu ve Akhtar, 2014). Bu açıklamalar çerçevesinde aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 1: Dönüştürücü liderlik ile yöneticiye güven pozitif ilişkilidir.

2.2. Dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki

Zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı kavramının temelleri örgütsel vatandaşlık davranışı kavramına dayanmaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışı kavramına göre örgüt içinde çalışanların işlerini yaparken yerine getirmek zorunda oldukları formal görevlerinden ayrı olarak resmi görev tanımlarında tanımlanmamış ekstra görevleri de yerine getirmeleri beklenir. Örgüt açısından önemli olan bu tanımlanmamış görevler aslında gönüllük esasına dayalıdır (Çoban,2021). Fakat, örgütsel vatandaşlık davranışı zamanla çalışanlar ile özdeşlemiş ve ekstra görevlerin gönüllülük esasına değil de aslında görevlerinin doğal bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır (Vigoda-Gadot, 2007). Üstelik bu görevlerin yerine getirilmediği takdirde çalışanlar üzerinde bir baskı algılamalarına neden olmuştur. Bu da zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışının doğuşuna neden olmuştur. Yani, çalışanların görevlerin haricinde edindikleri ek görevleri kendi iradeleriyle değil aslında kendilerini zorunlu hissettikleri için yaptıkları davranışlara dönüşmüştür (Koçak vd., 2019; Danışmaz vd., 2019). Halbuki dönüştürücü liderlerin vasıfları gereğiyle ve öngörüleriyle çalışanların baskı hissetmemesi ve zorla görev tanınmaması gerekmektedir. Bu açıklamalar paralelinde aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 2: Dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı negatif ilişkilidir.

2.3. Yöneticiye güven ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki

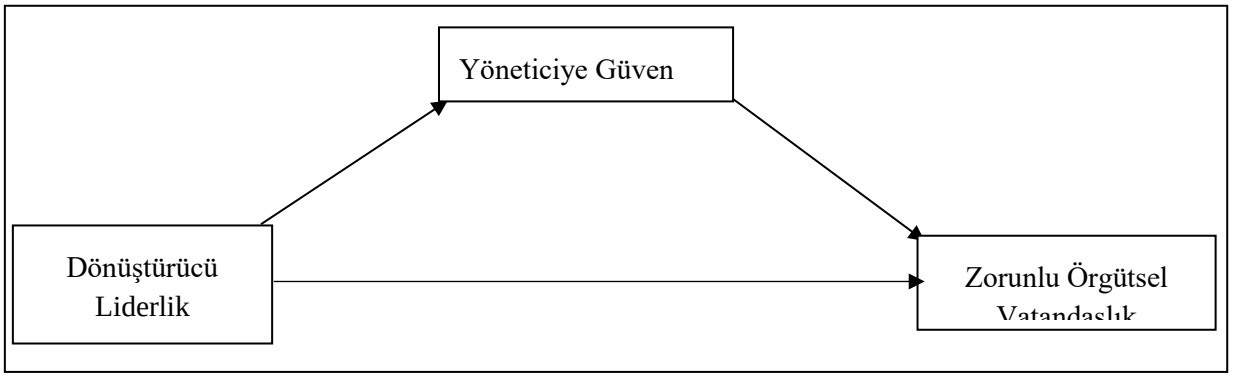
Güven duygusunun oluşumunda adalet, doğruluk, tutarlılık, sadakat, dürüstlük gibi unsurlar yer almaktadır. İnsan hayatı olsun, veyahut çalışma ortamı olsun insan her zaman güven ister (Özdaşlı ve Yücel, 2010). Bu yüzden, güven duygusunun oluşumundaki unsurlar örgütte de kazandırılması gerekmektedir. Güvenin en üst mertebede başladığını ve alt kademelere kadar indiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, yöneticilere duyulan güvenin beslenilmesi için örgütteki yöneticilere büyük bir görev düşmektedir. Yöneticilerin tutum ve davranışlarının güven duygusunun oluşmasını önemli ölçüde etkilemektedir. Yöneticiye güvenin sağlanması için yönetici ile çalışanlar arasında iyi iletişim sağlanmalı, yani yöneticilerin doğru bilgilerin aktarımı ile çalışanların güvenini sağlayabilmektedir. Bunun yanında yöneticinin alınan kararlarda çalışanlarını dahil etmesi onlara bir sorumluluk verecektir, bu da çalışanlara güvenildiği hissi yaratacaktır ve bu şekilde de yöneticiye güvenilecektir (Erkmen ve Esen, 2013). Yöneticiye duyulan güven aslında örgüte duyulan güvendir. Fakat iş yerinde zorunlu olarak görev tanımı olmasa bile yapılmasını beklenilen iş görevleri zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışına yöneltmektedir. Oysaki, işletmenin başarısını sağlamak ve sürdürebilmek adına çalışanlar tarafından kabul görüp güven duygusunu aşılamak ve ekstra görevlerin bir zorunluluk haline gelmemesini sağlamak son derece önemlidir. Bu açıklamalara göre aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 3: Yöneticiye güven ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı negatif ilişkilidir.

2.4. Yöneticiye güvenin aracı rolü

Yukarıda dönüştürücü liderlik, yöneticiye güven ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiler anlatılmıştı. Bu ilişkilere yönelik açıklamalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

Hipotez 4: Dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde yöneticiye güvenin aracı rolü vardır.



Görsel 1. Araştırma modeli

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Bu çalışmanın amacı dönüştürücü liderlik ile zorunlu vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide yöneticiye güvenin aracı rolünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda, yöneticiye güvenin zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisi araştırılmıştır. Bu çalışma kapsamında veriler anket yöntemiyle ile toplam 250 kişiden toplanmıştır. Ankete katılanların demografik bilgileri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: Katılımcıların demografik bilgileri

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	154	61,6
	Kadın	96	38,4
Yaş	23 ve altı	61	24,4
	24-28 yaş	108	43,2
	29-33	59	23,6
	34 ve üzeri	22	8,8
Tecrübe	1 yıldan az	3	1,2
	1-4 yıl	24	9,6
	5-8 yıl	46	18,4
	9 yıl ve üzeri	177	70,8

Katılımcıların büyük çoğunluğunun; erkek (%61,6), 24-28 yaş aralığında ve 9 yıl ve üzeri tecrübeye sahip oldukları görülmektedir.

3.2. Veri toplama araçları

Çalışanlar anket sorularına 5'li Likert ölçeğine göre cevap vermiştir (1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum).

Dönüştürücü liderlik ölçeği: Carless vd. (2000) tarafından geliştirilen "Dönüştürücü Liderlik Ölçeği" ile çalışanların dönüştürücü liderlik algıları ölçülmüştür. Bu ölçek 7 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Yöneticiye güven ölçeği: Çalışanların yöneticilerine olan güvenlerini ölçmek için McAllister (1995) tarafından geliştirilen ve Sağlam Arı (2003) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 11 maddeli "Yöneticiye güven" ölçeği kullanılmıştır.

Zorunlu örgütsel vatandaşlık ölçeği: Çalışanların zorunlu örgütsel vatandaşlık seviyelerini ölçmek için Vigoda-Gadot'un (2007) geliştirdiği ve Harmancı Seren ve Ünaldı Baydın (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5 maddeli "Zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı" ölçeği kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1 Güvenirlik ve geçerlilik analizi

Araştırmamız kapsamında ölçeklerin güvenirlik ve geçerliği adına doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve Croanbach Alpha güvenirlik analizi yapılmıştır.

İlk olarak DFA analizinde ölçek maddelerinin standardize edilmiş faktör yükü referans değeri 0,50 olarak belirlenmiştir ve modelde faktör yükünün 0,50 altında referans değeri bulunmadığı tespit edilmiştir. Modele ait uyum iyiliği değerleri Çizelge 2'de yer almaktadır. DFA için 3 model çizilmiştir. Birinci modelde üç faktör, ikincide iki faktör ve üçüncüde tek faktör analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, üç faktörlü modelin uyum iyiliği değerlerinin diğer alternatif modellere göre daha iyi olduğu görülmektedir.

Çizelge 2: Ölçeklerin uyum iyiliği değeri

	CMIN/DF	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
	x^2/ df <3	<0,08	0,95≤	0,95≤	<0,05
Model 1: 3 faktör	2,307	0,072	0,928	0,919	0,061
Model 2: 2 faktör	3,800	0,106	0,844	0,826	0,073
Model 3: 1 faktör	5,842	0,139	0,729	0,698	0,089

Dönüştürücü liderlik, yöneticiye güven ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeklerinin güvenirliği tespit etme amacıyla Croanbah Alpha güvenirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda dönüştürücü liderlik ölçeğinin güvenirliği α=0,871, yöneticiye güven ölçeğinin güvenirliği α=0,935 ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeninin güvenirliği α=0,911 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, ölçeklerin yüksek güvenirlikte olduğunu göstermektedir.

4.2. Hipotez testleri

Değişkenler arası korelasyon katsayıları Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart sapma	1	2	3
Dönüştürücü Liderlik	3,98	0,62	1		
Yöneticiye Güven	4,15	0,72	0,289**	1	
Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	1,88	0,78	-0,163**	-0,143**	1

Not: n = 250, ** p<0,01

Korelasyon analizi sonuçlarına göre dönüştürücü liderlik ile yöneticiye güven arasında pozitif (r = 0,289, p<0,01) ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif (r = -0,163, p<0,01) bir ilişki olduğu keşfedilmiştir. Son olarak yöneticiye güven ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif (-0,143, p < 0,01) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma hipotezlerini test etmek için AMOS programı kullanılmıştır. Regresyon analizine ilişkin bilgiler Çizelge 4'te verilmiştir.

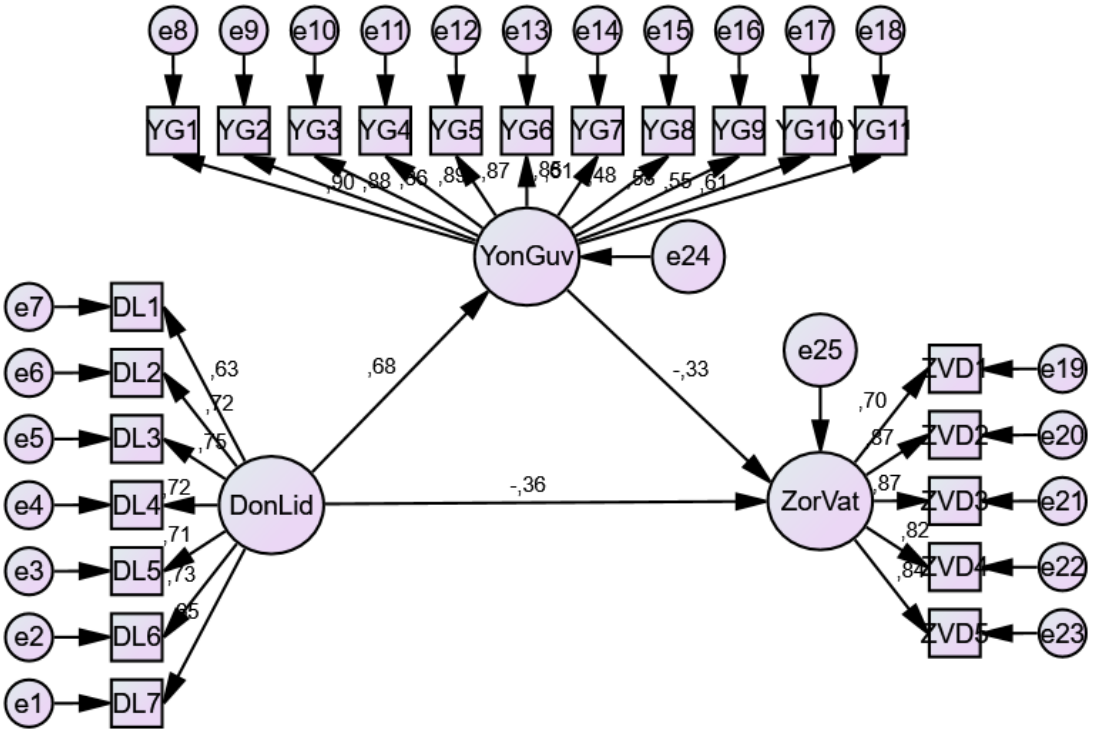
Çizelge 4: Regresyon analizine ilişkin bilgiler

Bağımsız Değişkenler	**Yöneticiye Güven**			
Dönüştürücü liderliğin doğrudan etkisi	β	S.H	t	p
	0,681	0,109	8,73	0,00
	Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışı			
Dönüştürücü liderliğin doğrudan etkisi	β	S.H	t	p
	-0,360	0,090	-3,999	0,00
Yöneticiye güvenin doğrudan etkisi	-0,334	0,059	-4,006	0,00
Dönüştürücü liderliğin dolaylı etkisi	β	S.H	EDGA	EYGA
	-0,224	0,084	-0,373	-0,080

Not: N=250, S.H=standart hata, EDGA= en düşük güven aralığı, EYGA= en yüksek güven aralığı, ** p<0,01

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre, dönüştürücü liderliğin yöneticiye güveni pozitif ve anlamlı olarak etkilediği görülmektedir (β = 0,681, p<0,01). Bu sonuca göre Hipotez 1 desteklenmiştir. Diğer yandan dönüştürücü liderliğin zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışını üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur (β = -0,360, p<0,01). Bu sonuç Hipotez 2'nin desteklendiği anlamına gelir. Ayrıca bulgular yöneticiye güvenin zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde negatif ve anlamlı bir etki olduğunu göstermektedir (β = -0,334, p<0,01). Son olarak dönüştürücü liderliğin yöneticiye güven aracılığıyla zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğu ve bu

etkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (β = -0,224; [-0,373; -0,080]). Böylelikle Hipotez 4 kabul edilmiştir. Değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilere ait sonuçlar ayrıca Görsel 2'de verilmiştir.



Görsel 2. Hipotez testi sonuçları

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma bulguları dönüştürücü liderliğin zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde yöneticiye güven aracılığı ile dolaylı bir etkisinin olduğunu doğrulamıştır. Yapılan araştırmanın alan yazında teorik katkıları bulunmaktadır. Bu bulguların teorik ve pratik katkıları aşağıda tartışılmıştır.

Çalışmanın teorik katkısı dönüştürücü liderlik ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde yöneticiye güven aracı rolü araştırılmasıdır. Önceki çalışmalarda dönüştürücü liderlik ile zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı pek az incelenmiştir ve yöneticiye güven aracı rolü çalışılmamıştır. Böylelikle araştırmamızın sonuçları diğer çalışmaları destekler nitelikte olup yöneticiye güven aracı rolünün de önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, dönüştürücü liderlik ve zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinin hem literatüre katkı sağladığı hem de sosyal değişim teorisi çerçevesinde katkısı bulunduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmanın örgütler ve yöneticiler için de faydaları mevcuttur. Araştırmanın bulguları sonucunda dönüşümcü liderliğin zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışını ile negatif ilişkili olduğunu ve bu sonuca göre dönüştürücü liderliğin çalışanları motive ettiği ve ilham kaynağı olduğu için çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarını olumsuz bir şekilde etkilememektedir. Üstelik, yöneticiye güven değişkeni eklenip aracı bir model oluşturulduğunda bu değişkeninde dönüşümcü liderlik gibi çalışanlarda olumlu etkiler

bıraktığını söyleyebiliriz. Bu nedenle, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı dönüşümcü liderlik ve yöneticiye güven değişkenleri ile negatif ilişkilidir. Sonuç olarak örgütlerin daha çok dönüştürücü liderlere, güven veren yöneticilere ihtiyaç duyulduğunu söylenebilir. Dönüştürücü liderler artırılmalı ve bunun için gereken eğitimler verilmeli. Böylece, çalışanlar zorlanmadan örgütsel vatandaşlık davranışı sergilerler.

Araştırmamızın kısıtlamaları bulunmaktadır. Araştırmamız kesitsel bir çalışma olduğu için değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün tam olarak belirlenememektedir. Bu bağlamda, sonraki çalışmalar için boylamsal çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Ayrancı E. ve Öge E. (2010). Dönüşümsel liderlik kavramı hakkında önde gelen teoriler ve Türkiye'de kavramı ele alan çalışmalar, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi. 17 s.37-46*.

Bass, B. M. (1985). Leadership and Performance Beyond Expectation. New York: The Free Press.

Blau, P. (1986). Exchange and Power in Social Life. New York:Wiley

Blau, P. M. (1964). Exchange and power in social life. New York, NY: Jossey-Bass.

Burns J., (1978), Leadership. NY: *Harper&Row Publishers*, s. 4.

Carless, S. A., Wearing, A. J., & Mann, L. (2000). A short measure of transformational leadership. *Journal of Business and Psychology*, *14*, 389-405.

Çoban C., (2021). Zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sosyal sermayenin rolü, *Savunma Bilimleri Dergisi, 40*.

Danışmaz A., Bozkurt S ve Bal Y. (2019). Zorunlu vatandaşlık davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide başarma ihtiyacının rolünün kuramsal ve kavramsal açıdan incelenmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi. 6 s. 259-275.*

Demir N., (2009). Sosyal değişim teorisi çerçevesinde örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında ilişki ve güvenin ılımlaştırıcı etkisi, *Öneri Dergisi Cilt 8 sayı 31,* 197-208.

Erkmen, T., & Esen, E. (2013). Hizmet sektöründe yöneticiye duyulan güven il kuruma duyulan güven ilişkisinin incelenmesi, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3*).

Kaygın E. ve Karcıoğlu F. (2013), Dönüştürücü liderliğin yaratıcılığa ve yeniliğe etkisi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt 4, Sayı 5*.

Koçak, D., Kerse, G., & Yücel, İ. (2019). Örgütsel vatandaşlığın zorunlu olması iş tatminini etkiler mi? İş stresi bağlamında bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(2), 547-560.

McAllister, D. J. (1995). Affect and Cognition- based trust as foundations for ınterpersonal cooperations, *Academy of Management Journal, 38(*1): 24- 59.

Özdaşlı K. ve Yücel S. (2010). Yöneticiye Bağlılıkta Yöneticiye Güvenin Etkisi: Yapısal Eşitlik Modellesmesi0, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*

Sağlam Arı, G. (2003). İşletmelerde Güven ve Personel Güçlendirme İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Senger K. ve Karcıoğlu F. (2022). Yöneticilerin dönüştürücü liderlik davranışlarının örgütsel sessizlik ve örgütsel adalet ilişkisi, *Sosyal Bilimler Ekev Akademi Dergisi, Yıl 26, Sayı 91.*

Vigoda-Gadot, E. (2007). Redrawing the Boundaries of OCB? An Empirical Examination of Compulsory Extra-Role Behavior in The Workplace, Journal of Business and Psychology, 21(3): 377-405.

Zhu, Y., & Akhtar, S. (2014). How transformational leadership influences follower helping behavior: The role of trust and prosocial motivation. *Journal of Organizational Behavior*, *35*(3), 373-392.

ÇALIŞANLARIN BİLGİ PAYLAŞIM DAVRANIŞLARI NASIL TEŞVİK EDİLİR?: ÇALIŞAN SESLİLİĞİ ARACILIĞI İLE KİŞİ-ÖRGÜT UYUMUNUN BİLGİ PAYLAŞMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Daimi KOÇAK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı,

dkocak@erzincan.edu.tr, ORCID:0000-0001-9099-2055

Zübeyde YILDIRIM

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğrencisi

yildirimzubeyde2424@gmail.com - 0009-0005-5997-6352

Özet

Bilgi paylaşım davranışı, çalışanların meslektaşlarıyla bilgi paylaşma isteği olarak tanımlanır. Bilgi paylaşım süreci ise, çalışanların iş deneyimlerini, uzmanlıklarını ve bilgilerini diğer meslektaşlarıyla nasıl paylaştıklarını ifade eder. Bu süreç, bireysel bilginin organizasyona aktarılmasında çok önemlidir. Örgütlerde çalışanların meslektaşları ile bilgi paylaşmalarına etki eden birçok faktör vardır. Bu çalışmada kişi-örgüt uyumunun bilgi paylaşımı üzerindeki etkisinde çalışan sesliliğinin aracı rolü incelenmiştir. Araştırma verileri Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Araştırma Hastanesi'nde çalışan 310 sağlık çalışanından anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek için AMOS programı kullanılmıştır. Sonuçlar kişi-örgüt uyumunun çalışan sesliliği ve bilgi paylaşımı üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışan sesliliği kişi-örgüt uyumu ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye aracılık etmiştir. Bu bulgular doğrultusunda yöneticiler ve gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: kişi-örgüt uyumu, çalışan sesliliği, bilgi paylaşımı

HOW TO ENCOURAGE EMPLOYEE KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR?: THE EFFECT OF PERSON-ORGANIZATION FIT ON KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOR THROUGH EMPLOYEE VOICE

Abstract

Knowledge sharing behavior is defined as the desire of employees to share information with their colleagues. The knowledge sharing process refers to how employees share their work experiences, expertise, and knowledge with other colleagues. This process is very important in transferring individual knowledge to the organization. There are many factors that affect employees' knowledge sharing with their colleagues in organizations. In this study, the mediating role of employee voice in the effect of person-organization fit on knowledge sharing

was examined. The research data were collected from healthcare workers working at Erzincan Binali Yıldırım University Mengücek Gazi Research Hospital using the survey technique. AMOS program was used to test the research hypotheses. The results showed that person-organization fit had a positive effect on employee voice and knowledge sharing. In addition, employee voice mediated the relationship between person-organization fit and knowledge sharing. In line with these findings, suggestions were made for managers and future studies.

Keywords: person-organization fit, employee voice, knowledge sharing

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında hızlı teknolojik gelişmeler, rekabetin artması ve değişen örgütsel yapılar, çalışanların örgütsel süreçlere aktif katılımını ve bilgi paylaşımını her zamankinden daha önemli hâle getirmiştir (Nonaka & Takeuchi, 1995). Örgütlerin sürdürülebilir başarısı yalnızca kaynaklara değil, çalışanların bilgi, beceri ve deneyimlerini paylaşma düzeyine de bağlıdır (Davenport & Prusak, 1998). Bu bağlamda, çalışanların örgüt içinde kendilerini ne kadar uyumlu hissettikleri, yani kişi-örgüt uyumu, bilgi paylaşımı davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Kristof, 1996).

Kişi-örgüt uyumu, bireyin değerlerinin, hedeflerinin ve inançlarının örgütün kültürü ve normlarıyla ne ölçüde örtüştüğünü ifade eder (Cable & DeRue, 2002). Bu uyumun yüksek olduğu durumlarda, çalışanlar örgütlerine karşı daha yüksek bir bağlılık ve aidiyet hissederler; bu da iş birliğine açık davranışlar sergilemelerini ve bilgi paylaşımına daha istekli olmalarını sağlayabilir (O'Reilly, Chatman & Caldwell, 1991). Bununla birlikte, bilgi paylaşımının gerçekleşebilmesi için sadece uyum değil, aynı zamanda çalışanların düşüncelerini açıkça ifade edebilecekleri güvenli bir iletişim ortamı da gereklidir. Bu noktada çalışan sesliliği, bireylerin örgütsel süreçlere katkı sağlamak amacıyla fikir, görüş ve eleştirilerini dile getirme davranışı olarak tanımlanır (Morrison, 2011). Çalışan sesliliği, bireyin bilgi paylaşımı üzerindeki potansiyelini ortaya koyabilmesi için kritik bir aracı rol oynayabilir (Detert & Burris, 2007).

Bu çalışma, kişi-örgüt uyumunun bilgi paylaşımı üzerindeki etkisini ve bu etkide çalışan sesliliğinin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Elde edilecek bulguların hem akademik literatürdeki boşlukları doldurması hem de yöneticilere çalışan bağlılığı, sesliliği ve bilgi yönetimi konularında rehberlik etmesi beklenmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. Kişi-Örgüt Uyumunun Bilgi Paylaşımı Üzerindeki Etkisi

Kişi-örgüt uyumu, örgütlerde hem çalışan memnuniyetini hem de verimliliği etkileyen kilit bir faktördür. Değerlerin, normların ve kültürel yapıların birbirine ne kadar yakın olduğu, uzun süreli iş ilişkilerinin kalitesini doğrudan etkiler. Kristof Brown ve Billsberry (2012) göre, kişi-örgüt uyumu, bireyler ile organizasyonlar arasındaki uyumu ifade eder; bu, bireylerin ve organizasyonların aynı özellikleri ne ölçüde paylaştığını ve/veya birbirlerinin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığını vurgular. Kişi-örgüt uyumu, genellikle bireyler ile tüm organizasyon

arasındaki değerler, bilgi, beceriler, yetenekler ve kişiliklerin uyumu olarak tanımlanır (Hoffman & Woehr, 2006). Yüksek kişi-örgüt uyumu, organizasyonel beklentilerin daha iyi anlaşılmasını ve bireylerin benzersiz görevlerini gerçekleştirmelerini sağlar (Gregory, Albritton, & Osmonbekov, 2010). Güçlü bir kişi-örgüt uyumu hissine sahip çalışanlar, düşük kişi-örgüt uyumuna sahip çalışanlardan daha fazla bilişsel olarak gelişir ve örgütlerde proaktif olurlar.

Bilgi paylaşımı, bilgi yönetiminin başarılı bir şekilde uygulanması için gerçekten çok önemlidir ve özellikle bilgi paylaşımı, iş yeniliği ve organizasyonel yenilik için bir ön koşuldur (T. Kim & Lee, 2012). Bilgi paylaşımı, başkalarına sorunları çözmek, yeni fikirler geliştirmek veya iş politikalarını veya prosedürlerini uygulamak için bilgi ve bilgi sağlama anlamına gelir (Cummings, 2004). Bilgi paylaşımı, tüm departmanlar veya organizasyonlar aracılığıyla çalışanların bilgi, deneyim ve becerilerini değiştirmeyi içeren bir sosyal etkileşim kültürü olarak da tanımlanabilir (Lin, 2007). Koh ve Kim (2004), bir organizasyonun bilgi yönetiminde başarılı olması için, bilgi yaratımını, bilgi dağıtımını ve bilgi paylaşımını destekleyen bir organizasyonel ortamın çok önemli olduğunu vurgularlar; bu, rekabet avantajı elde etmeye devam etmek için gereklidir.

Araştırmalar, kişi-örgüt uyumunun bilgi paylaşımını artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle örgüt değerleriyle özdeşleşen çalışanlar, bilgi paylaşımını sadece görev olarak değil, örgütün gelişimine katkı sağlayacak bir sorumluluk olarak görmektedir (Kim & Yun, 2015). Uyum düzeyi yüksek bireyler, örgütte psikolojik güven ortamı hissederek sahip oldukları bilgiyi paylaşma konusunda daha isteklidir (Edmondson, 1999). Ayrıca uyum**,** örgüt içi sosyal sermayeyi ve güveni güçlendirdiği için, bireylerin birbirlerine olan açık iletişim düzeyi artmakta ve bu da bilgi akışını kolaylaştırmaktadır (Cabrera & Cabrera, 2005). Bu açıklamalara göre aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 1: Kişi-örgüt uyumu ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki pozitif yöndedir.

2.2. Kişi-Örgüt Uyumunun Çalışan Sesliliği Üzerindeki Etkisi

Çalışan sesliliği, çalışanların örgütsel gelişim, sorunların çözümü veya yenilik önerileri gibi konularda gönüllü olarak fikir, öneri ve eleştirilerini ifade etmeleri anlamına gelir (Morrison, 2011). Bu davranış, çalışanların örgüt içinde kendilerini psikolojik olarak güvende hissetmeleri durumunda daha sık görülmektedir (Edmondson, 1999). Bu bağlamda, kişi-örgüt uyumu, çalışanların seslilik davranışlarını etkileyen önemli bir öncül olarak değerlendirilmektedir.

Yüksek düzeyde kişi-örgüt uyumu, çalışanların örgüte dair sorumluluk hislerini güçlendirir ve bu durum, örgütsel meselelerde sessiz kalmak yerine fikirlerini açıkça dile getirmeye yönlendirir (Zhou, Long & Wang, 2017). Özellikle örgütün değerleriyle örtüşen çalışanlar, kendilerini örgütün bir parçası olarak görme eğiliminde olduklarından, örgütün iyiliğini gözeten davranışlarda bulunma motivasyonları da artmaktadır (Tangirala & Ramanujam, 2008).

Sonuç olarak, çalışanların örgütsel değerlerle bütünleşmeleri, onların fikirlerini özgürce ifade etmelerine zemin hazırlar. Bu doğrultuda, kişi-örgüt uyumunun çalışan sesliliği üzerindeki

etkisi, örgütlerin sürdürülebilirliği ve yenilik kapasitesi açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu açıklamalara göre aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 2: Kişi-örgüt uyumu ile çalışan sesliliği arasındaki ilişki pozitif yöndedir.

2.3. Çalışan Sesliliğinin Bilgi Paylaşımı Üzerindeki Etkisi

Son yıllarda yapılan çalışmalar, çalışan sesliliğinin bilgi paylaşımı üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır (Lee, Kim & Yun, 2023). Çalışan sesliliği sadece mevcut bilgi paylaşımını artırmakla kalmaz, aynı zamanda örgüt içinde yeni bilginin üretilmesine ve ortak akıl süreçlerinin gelişmesine de olanak tanır. Bu bağlamda seslilik, bilgi paylaşımının kalitesini de artıran bir unsur olarak söylenebilir. Sonuç olarak, çalışan sesliliği bilgi paylaşımı açısından hem doğrudan hem de dolaylı etkileri olan çok boyutlu örgütsel bir davranış biçimidir. Örgütlerin, çalışanların sesliliğini teşvik edecek yapı ve kültürler geliştirmesi, uzun vadede bilgi paylaşımının artmasını ve bilgiye dayalı karar verme süreçlerinin güçlenmesini sağlayacaktır. Bu açıklamalara ve önceki araştırma bulgularına dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 3: Çalışan sesliliği ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki pozitif yöndedir.

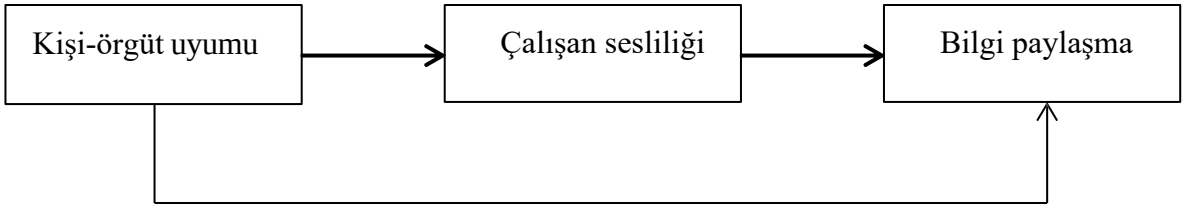
2.4. Çalışan Sesliliğinin Aracı Rolü

Örgütlerde çalışanların bilgi paylaşımı, sadece bireysel eğilimlere değil, aynı zamanda örgütsel çevre ve ilişkisel dinamikler tarafından da belirlenmektedir. Bu noktada, çalışanların örgütle olan etkileşimleri ve örgütsel süreçlerde ne derece aktif rol alabildikleri kritik önem taşımaktadır. Kişi-örgüt uyumu, birey ile örgüt arasındaki değer, amaç ve normların örtüşmesini ifade eder ve bu uyum, çalışanların örgütsel bağlılık düzeyini, iş tatminini ve gönüllü davranışlarını artırmaktadır (Kristof-Brown vd., 2005). Ancak bu uyumun bilgi paylaşımı gibi somut çıktılara dönüşebilmesi için arada bazı psikolojik ve davranışsal süreçlerin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu süreçlerden biri de çalışan sesliliğidir**.**

Çalışan sesliliği, örgütteki mevcut durumu sorgulayan ve iyileştirme fırsatlarına işaret eden bireysel katkıları içerir; bu yönüyle örgütsel vatandaşlık davranışının bir biçimi olarak değerlendirilir (Van Dyne & LePine, 1998). Literatür, çalışan sesliliğinin bireylerin örgütsel vatandaşlık davranışlarını, iş birliğini ve bilgi paylaşım eğilimlerini artırdığını göstermektedir (Liang, Farh & Farh, 2012). Bu doğrultuda, kişi-örgüt uyumu yüksek olan bireylerin örgüte yönelik sorumluluk hislerinin artması, onların daha fazla seslilik göstermelerine yol açmakta ve bu seslilik, bireylerin bilgi paylaşımı gibi gönüllü davranışlara yönelmesini arttırmaktadır.

Çalışan sesliliği bu bağlamda bir aracı değişken işlevi görmekte; kişi-örgüt uyumu ile bilgi paylaşım davranışı arasındaki ilişkinin altında yatan temel psikolojik mekanizmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Yani çalışan, örgütle değer uyumu hissettiğinde sadece duygusal bir bağ kurmakla kalmaz; bu bağı seslilik yoluyla görünür hale getirerek bilgi paylaşımına yönelik daha güçlü bir davranışsal eğilim geliştirir (Zhou & George, 2001). Bu çerçevede çalışan sesliliği, örgüt içi etkileşimlerin kalitesini artırarak bilgi paylaşımı sürecini güçlendiren bir kanal işlevi görür. Bu açıklamalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

Hipotez 4: Kişi-örgüt uyumu ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkide çalışan sesliliğinin aracı rolü vardır.



Görsel 1. Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Bu çalışmada kişi-örgüt uyumunun bilgi paylaşımı üzerindeki etkisinde çalışan sesliliğinin aracı rolü incelenmiştir. Araştırma verileri Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mengücek Gazi Araştırma Hastanesi'nde çalışan 310 sağlık çalışanından anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Ankete katılanların demografik bilgileri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler	Kategori	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	204	52,8
	Erkek	106	47,2
Yaş	18-25	165	43,4
	26-33	80	43,4
	34-41	47	10,8
	42-49	16	2,4
	50 ve üstü	2	0,6
Medeni Durum	Bekâr	124	60,0
	Evli	186	40,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	11	3,5
	Lise	43	13,9
	Ön lisans	96	31,0
	Lisans	137	44,2
	Lisansüstü	23	7,4
Kurumda Çalışma Süresi	1-5 yıl	200	64,5
	6-10 yıl	62	20,0
	11 yıl ve üstü	48	15,5

Katılımcıların büyük çoğunluğunun; kadın (%52,8), 18-25/26-33 yaş aralığında, bekâr (%60,0), eğitim durumu lisans (%44,2) ve 1-5 yıl (%64,5) kurumda çalışma süresine sahip oldukları görülmektedir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Katılımcılar anket sorularına 5'li Likert ölçeğine göre cevap vermiştir (1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum).

Kişi-Örgüt Uyumu Ölçeği: Katılımcıların örgütleri ile uyum seviyelerini ölçmek için Netemeyer vd. (1997) tarafından geliştirilen 4 maddeli ölçek kullanılmıştır.

Çalışan Sesliliği Ölçeği: Katılımcıların seslilik davranışlarını ölçmek için Van Dyne ve LePine (1998) tarafından geliştirilen altı maddeli "Çalışan Sesliliği" ölçeği kullanılmıştır.

Bilgi Paylaşma Ölçeği: Katılımcıların bilgi paylaşım davranışlarını ölçmek için Lee (2001) tarafından geliştirilen 7 maddeli oluşan "Bilgi Paylaşım" ölçeği kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerinin ayırıcı geçerliliğini incelemek amacıyla AMOS 22.0 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2: Ölçeklerin Uyum İyiliği Değeri

	CMIN/DF	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
	x^2/ df <5	0,90≤	0,90≤	<0,08	0,08<
Model 1: 3 faktör	2,439	,983	,976	,068	,0204
Model 2: 2 faktör	6,034	,938	,917	,128	,0392
Model 3: 1 faktör	11,643	,868	,825	,186	,0573

Sonuçlar, üç faktörlü modelin (CMIN/DF=2,439, CFI=0,983, TLI= 0,976, RMSEA=0,068, SRMR=0,0204) iki ve tek faktörlü modeller ile karşılaştırıldığında verilerle daha iyi uyuma sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle sonuçlar, mevcut çalışmadaki üç faktörlü yapının ayırt edici geçerliliğini desteklemiştir**.**

4.2. Güvenilirlik Değerleri

Kişi-örgüt uyumu, bilgi paylaşımı ve çalışan sesliliği ölçeklerinin güvenirliğini tespit etmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Böylece bu anketin güvenilirliği Cronbach Alpha (α) katsayısı ile hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda kişi-örgüt uyumu ölçeğinin α katsayısı = ,974, bilgi paylaşımı ölçeğinin α katsayısı =,966, çalışan sesliliği ölçeğinin α katsayısı =,973 olarak bulunmuştur. α katsayısının 0,80≤ α <1,00 arasında olması ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğu şeklinde açıklanabilmektedir.

4.3. Korelasyon Analizi

Çizelge 3'te değişkenlere ait ortalamalar, standart sapmalar ve değişkenler arasındaki ilişkilere ait korelasyon değerleri verilmiştir.

Çizelge 3: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1)KÖU	3,92	1,29	(,974)		
2)ÇS	3,78	1,16	,840**	(,966)	
3)BP	3,98	1,21	,785**	,781**	(,973)

Not: n= 310, KÖU=Kişi-örgüt uyumu, ÇS=Çalışan sesliliği, BP =Bilgi paylaşımı

Korelasyon analizi sonuçları incelenmesi üzerine, kişi-örgüt uyumu ile çalışan sesliliği arasında güçlü, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (r =,840, p<.01). Ayrıca kişi-örgüt uyumu ile bilgi paylaşımı (r =,785, p<.01) ve çalışan sesliliği ile bilgi paylaşımı (r =,781, p <.01) arasında da anlamlı pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda değişkenler arasında yüksek düzeyde bir ilişki olduğunu belirtilmiştir.

4.4. Regresyon Analizi

Araştırma hipotezlerini test etmek için AMOS 24 programı kullanılmıştır. Analiz sonuçları Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4: Hipotez Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	**Çalışan Sesliliği**			
Kişi-Örgüt Uyumunun Doğrudan Etkisi	β	S.H	C.R	p
	0,884	0,038	20,109	0,00
	Bilgi Paylaşımı			
Kişi-Örgüt Uyumunun Doğrudan Etkisi	β	S.H	C.R	p
	0,377	0,075	4,940	0,00
Çalışan Sesliliği Doğrudan Etkisi	0,498	0,088	6,376	0,00
Kişi-Örgüt Uyumunun Dolaylı Etkisi	β	EDGA		EYGA
	0,439	0,161		0,641

"Not: n= 310, S.H= standart hata, EDGA = en düşük güven aralığı, EYGA = en yüksek güven aralığı, **p<0,01"

Çizelge 4'teki sonuçlar incelendiğinde kişi-örgüt uyumunun bilgi paylaşımı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir (β=0,377, p<0,01). Bu sonuca göre Hipotez 1 desteklenmiştir. Sonuçlar kişi-örgüt uyumu çalışan sesliliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (β=0,884, p<0,01). Bu sonuç kişi-örgüt uyumu arttıkça çalışan sesliliğinin arttırdığını göstermektedir. Bu sonuç Hipotez 2'nin desteklendiği anlamına gelmektedir. Çalışan sesliğinin bilgi paylaşımı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu yönündeki Hipotez 3'e ait sonuçlar bu hipotezin desteklendiğini göstermiştir (β=0,498, p<0,01). Son olarak kişi-örgüt uyumunun çalışan sesliliği aracılığı ile bilgi paylaşımı üzerindeki dolaylı bir etkisinin olduğu (β=0,439) ve bu etkiye ait güven aralıklarının (EDGA=0,161

EYGA=0,641) sıfır içermemesinden ötürü anlamlı olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre Hipotez 4 desteklenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, kişi-örgüt uyumu ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkide çalışan sesliliğinin aracı rolü incelenmiştir. Elde edilen bulgular, kişi-örgüt uyumunun bilgi paylaşımını anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bireylerin örgütlerinin değerleriyle, normlarıyla ve kültürüyle uyum içinde olmaları, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını ve davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Araştırma sonuçları, kişi-örgüt uyumunun çalışan sesliliğini artırdığını ve bunun da bilgi paylaşımını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Çalışanlar, örgütle daha yüksek düzeyde uyum sağladıkları takdirde kendilerini daha güvende hissederek düşüncelerini, önerilerini ve endişelerini ifade etmekte daha istekli davranmaktadır bu doğrultuda örgüt içinde bilgi akışını ve paylaşımını artırmaktadır. Bu sonuçlar, çalışan sesliliğinin kişi-örgüt uyumu ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol üstlendiğini göstermektedir. Kişi-örgüt uyumu doğrudan bilgi paylaşımını artırmakla birlikte, aynı zamanda çalışan sesliliği yoluyla dolaylı olarak da bilgi paylaşımını teşvik etmektedir. Bu bağlamda, kişi-örgüt uyumunun hem doğrudan hem de dolaylı yollarla bilgi paylaşımı üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın teorik katkısı, kişi-örgüt uyumunun sadece bilgi paylaşımı üzerinde değil, aynı zamanda çalışan sesliliği aracılığıyla dolaylı bir etki mekanizması kurduğunu göstermesidir. Literatürde sınırlı sayıda çalışmada ele alınan bu ilişkiler bütüncül bir şekilde değerlendirilmiş ve çalışan sesliliğinin aracı rolü doğrulanmıştır bu durumda hem literatüre katkı sağladığı hem de sosyal değişim teorisi çerçevesinde katkısının bulunduğu görülmektedir. Bulgular, örgütlerin bilgi paylaşımını teşvik etmelerinde yalnızca yapısal unsurlar değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Uygulama açısından ise araştırma, çalışanların örgütle olan uyumlarının artırılması gerektiğine işaret etmektedir. Çalışanların örgütle değer uyumu içinde olmaları, seslerini duyurabilmelerini ve buna bağlı olarak bilgilerini daha açık bir şekilde paylaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu doğrultuda, örgütlerin çalışanlarına güven veren, açık iletişimi destekleyen ve çalışan katılımını teşvik eden bir ortam sağlaması büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, örgütlerde bilgi paylaşımını artırmanın yolu, yüksek düzeyde kişi-örgüt uyumu ve çalışan sesliliğini destekleyen bir kültür inşa etmekten geçmektedir.

KAYNAKÇA

Altıntaş, M. & Turan, A., (2024). The mediating role of individual-organizational alignment in the effect of information sharing on whistleblowing. *Business & Management Studies: An International Journal , 12*(1), 41-59.

Atilla, G., & Parmaksız, Ö. (2024). Örgütlerde Bilgi Paylaşımı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 7*(1), 75-94.

Babadağ, M., & Dalgın, T. (2020). Yaratıcı Örgüt İkliminin Çalışan Sesliliği Üzerindeki Etkisinde Duygusal Zekânın Destekleyici Rolü. *Alanya Akademik Bakış, 4*(3), 1057-1081.

Cabrera, Á., & Cabrera, E. F. (2005). *Fostering knowledge sharing through people management practices. The International Journal of Human Resource Management*, 16(5), 720–735.

Cable, D. M., & DeRue, D. S. (2002). The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of Applied Psychology, 87*(5), 875–884.

Cummings, J. N. (2004). Work groups, structural diversity, and knowledge sharing in a global organization. *Management science*, *50*(3), 352-364.

Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). Working Knowledge: How Organizations Manage What They Know. Harvard Business Press.

Detert, J. R., & Burris, E. R. (2007). Leadership behavior and employee voice: Is the door really open? *Academy of Management Journal, 50*(4), 869–884.

Edmondson, A. (1999). *Psychological safety and learning behavior in work teams. Administrative Science Quarterly, 44*(2), 350–383.

Gregory, B. T., Albritton, M. D., & Osmonbekov, T. (2010). The mediating role of psychological empowerment on the relationships between P–O fit, job satisfaction, and in-role performance. *Journal of business and psychology*, *25*, 639-647.

Hoffman, B. J., & Woehr, D. J. (2006). A quantitative review of the relationship between person–organization fit and behavioral outcomes. *Journal of vocational behavior*, *68*(3), 389-399.

Karaaslan, A., Özler, D. E., & Kulaklioğlu, A. S. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *11*(2), 135-160.

Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences OF INDIVIDUALS'FIT at work: A meta-analysis OF person–job, person–organization, person–group, and person–supervisor fit. *Personnel psychology*, *58*(2), 281-342.

Kristof-Brown, A. L., & Billsberry, J. (2012). *Organizational fit: Key issues and new directions*. John Wiley & Sons.

Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology, 49*(1), 1–49.

Kim, S. L., & Yun, S. (2015). *Person–organization fit and knowledge sharing: The mediating role of affective commitment. Social Behavior and Personality: An International Journal*, 43(6), 923–936.

Koh, J., & Kim, Y. G. (2004). Knowledge sharing in virtual communities: an e-business perspective. *Expert systems with applications*, *26*(2), 155-166.

Lee, J., Loretta Kim, S., & Yun, S. (2023). Encouraging employee voice: coworker knowledge sharing, psychological safety, and promotion focus. *The International Journal of Human Resource Management*, *34*(5), 1044-1069.

LePine, J. A., & Van Dyne, L. (1998). Predicting voice behavior in work groups. *Journal of applied psychology*, *83*(6), 853.

Liang, J., Farh, C. I., & Farh, J. L. (2012). Psychological antecedents of promotive and prohibitive voice: A two-wave examination. *Academy of Management journal*, *55*(1), 71-92.

Morrison, E. W. (2011). Employee voice behavior: Integration and directions for future research. *Academy of Management Annals, 5*(1), 373–412.

Narayanan, S., & Nadarajah, D. (2024). Person-organisation fit, employee voice, and knowledge productivity: The moderating role of perceived voice opportunity. *Knowledge Management Research & Practice*, *22*(3), 269-281.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). The Knowledge-Creating Company. Oxford University Press.

O'Reilly, C. A., Chatman, J., & Caldwell, D. F. (1991). People and organizational culture: A profile comparison approach to assessing person-organization fit. *Academy of Management Journal, 34*(3), 487–516

Sudibjo, N., & Prameswari, R. K. (2021). The effects of knowledge sharing and person–organization fit on the relationship between transformational leadership on innovative work behavior. *Heliyon*, *7*(6).

Tangirala, S., & Ramanujam, R. (2008). *Employee silence on critical work issues: The cross-level effects of procedural justice climate. Personnel Psychology, 61*(1), 37–68.

Zhou, H., Long, L. R., & Wang, Y. (2017). *What is the most important predictor of employees' voice behavior? From the perspective of person-organization fit.* Social Behavior and Personality, 45(3), 409–420.

Wahyudi, S., Udin, U., Yuniawan, A., & Rahardja, E. (2019). Person-organization fit, knowledge sharing behaviour, and innovative work behaviour: A self-determination perspective. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, *4*(4), 145-161.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE-UKRAYNA DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Barış ERÇİN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

barisercin45@gmail.com - 0009-0008-4341-6424

Prof. Dr. C. Erdem HEPAKTAN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,

erdem.hepaktan@cbu.edu.tr - 0000-0002-3522-1941

ÖZET

2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı yalnızca bölgesel güvenlik dengelerini değil aynı zamanda küresel ekonomik ilişkileri de derinden etkilemiştir. Bu çalışma, Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin hem Rusya hem de Ukrayna ile güçlü ekonomik bağları olması bu çatışmanın dolaylı etkilerinin Türkiye ekonomisine yansımalarını daha da önemli bir hâle getirmiştir. Çalışmada savaş öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırmalı olarak ele alınarak dış ticaret hacmindeki değişimler, ithalat ve ihracat açısından ayrı ayrı incelenecektir. Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya'dan en çok ithal ettiği ürün grubu tahıllardır. Tahıl ve önemli dış ticaret ürünlerinin savaş dönemi ile değişimi karşılaştırılacaktır. Çalışma savaş öncesi dönemden başlayıp son 10 yıl olan 2015-2024 yıllarını kapsamaktadır. Yıllık veriler Trademap kaynağından elde edilecek olup nitel analiz yöntemiyle değerlendirilecektir. Araştırma sonuçları savaşın Türkiye-Ukrayna dış ticaretini hem hacim hem de yapı bakımından önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda savaş ortamında dış ticaret ilişkilerinin sürdürülebilirliği ve Türkiye'nin bölgesel krizlere karşı ekonomik direnç kapasitesi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, İhracat, İthalat, Rusya-Ukrayna

ABSTRACT

The Russia-Ukraine War, which began in 2022, has deeply affected not only regional security balances but also global economic relations. This study aims to examine the effects of the Russia-Ukraine war on foreign trade between Türkiye and Ukraine. Türkiye's strong economic ties with both Russia and Ukraine have made the indirect effects of this conflict on the Turkish economy even more significant. In this study, the pre-war and post-war periods will be considered comparatively and changes in foreign trade volume will be examined separately in terms of imports and exports. Grains are the largest product group imported of Türkiye from Ukraine and Russia. The changes in grains and other key foreign trade products will be compared with the war period. The study begins from the pre-war period and covers the last 10

years, 2015-2024. Annual data will be obtained from the Trademap source and will be evaluated using the qualitative analysis method. The research results reveal that the war significantly affected Türkiye-Ukraine foreign trade in terms of both volume and structure. In this context, the sustainability of foreign trade relations in a war environment and Türkiye's economic resilience against regional crises are discussed.

Key Words: Foreign Trade, Export, Import, Russia-Ukraine

1.GİRİŞ

Rusya ve Ukrayna arasında 3 yıldır devam eden savaş, 24 Şubat 2022'de Rusya'nın geniş çaplı işgaliyle başlamış ve uluslararası siyasetin en önemli krizlerinden biri haline gelmiştir. Ancak, bu çatışmanın kökleri çok daha eskiye dayanmaktadır. Son on yıldır Ukrayna, Rusya Federasyonu'nun planlı ve geniş çaplı saldırgan girişimlerine maruz kalmaktadır (Bakkaloğlu, 2024: 511). 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'nın doğusundaki Donbas bölgesinde başlayan ayrılıkçı hareketler, iki ülke arasındaki gerilimi tırmandıran temel unsurlar olmuştur. Savaş, askeri çatışmaların ötesinde, ekonomik yaptırımlar, diplomatik müzakereler ve küresel güvenlik dengeleri üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Batılı ülkeler Ukrayna'ya askeri ve mali destek sağlarken, Rusya'ya karşı sert yaptırımlar uygulamıştır. Bunun yanı sıra, savaş nedeniyle milyonlarca Ukraynalı ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve insani kriz derinleşmiştir.

Bu savaş, uluslararası ticaretin aksaması ve bozulmasıyla beraber, uzun süredir devam etmesine rağmen dünya genelindeki pek çok ülke ve işletme üzerinde negatif etkiler yaratmaktadır. Küreselleşmiş dünyada, ülkeler arasındaki ticaret birbirine güçlü bir şekilde bağlıdır. Fakat enerji ve gıda ihracatında önemli rol oynayan Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışma, uluslararası ticarette büyük zorluklara yol açmıştır (Mukhtarov, 2024: 1).

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ekonomik etkilerini en derinden hisseden ülkelerden biri Türkiye'dir. Bunun başlıca nedenleri, Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya'ya coğrafi olarak yakın olması, bu ülkelerle turizm, tarım, enerji ve savunma alanlarında güçlü ticari bağlara ve stratejik iş birliklerine sahip olmasıdır (Aslanlı, 2022: 1). Küresel ekonomide savaşın başlangıcında Türkiye; Rusya ve Ukrayna'nın dünya çapında iki büyük tarım ihracatçısı olması nedeniyle zarar görmüştür (Çatuk, 2023: 2052).

Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne destek veren fakat Avrupa Birliği'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara katılmayan Türkiye, Rusya'nın işgalci tutumunu kınamış ve Ukrayna topraklarının ilhakını tanımadığını birçok kez ifade etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Rusya'nın savaş gemilerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından Karadeniz'e geçişine izin vermemiştir (Aktaş ve Bağra, 2024: 5236).

Türkiye, savaşın başlangıcından itibaren kendi çıkarlarını gözeterek tarafsız bir duruş sergilemiş ve iki ülke arasında barışın sağlanması adına arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Barışı tesis etmek adına yoğun çaba harcayan Türkiye, bu stratejisi sayesinde savaş halindeki iki ülkeyle dış ticaret ilişkilerini ilerletmiştir. Türkiye, enerji ihtiyaçlarını büyük ölçüde dışarıdan

karşılayan bir ülkedir ve bu ihtiyacın önemli bir kısmını Rusya'dan temin etmektedir (Öğün, 2023: 2).

Türkiye, jeopolitik konumu itibariyle Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan ekonomik ve stratejik olarak doğrudan etkilenmektedir. Savaşın süregeldiği bir ortamda, Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda bu çatışmanın sona ermesi büyük bir önem taşımaktadır. Hem siyasi dengeyi sağlama çabaları hem de ekonomik çıkarlarını gözetme açısından Türkiye, savaşın bitmesini istemektedir.

Bu çalışma, 2014-2024 yılları arasında Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticaret hacminde yaşanan değişimleri kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Savaşın başlamasıyla birlikte ticaret hacminde meydana gelen dalgalanmalar incelenecek ve Türkiye'nin Ukrayna ile olan ticaret ilişkilerinde izlediği stratejiler değerlendirilecektir.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ekonomik etkileri, akademik çalışmalarda geniş çapta ele alınmış ve farklı açılardan incelenmiştir. Ancak, mevcut literatürde Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticaret ilişkilerine yönelik detaylı analizler sınırlıdır. Bu çalışma, savaşın Türkiye-Ukrayna dış ticaretine olan etkilerini ihracat ve ithalat göstergeleri çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda araştırma, Türkiye'nin Ukrayna ile olan ekonomik ilişkilerinde savaşın yarattığı dönüşümleri anlamaya yönelik özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Elde edilen bulguların, dış ticaret politikalarına yön vermesi ve literatürdeki mevcut boşluğu doldurması beklenmektedir.

1.1.Araştırmanın Önemi

Rusya-Ukrayna Savaşı yalnızca iki ülke arasında yaşanan bir askeri çatışma olmanın ötesinde, bölgesel ve küresel ölçekte önemli ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Türkiye, coğrafi konumu Karadeniz'e kıyıdaş olması ve hem Rusya hem de Ukrayna ile uzun yıllara dayanan ticari ilişkileri nedeniyle bu savaşın ekonomik etkilerini doğrudan hisseden ülkeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticaretin savaş öncesi ve sonrası dönemlerde nasıl etkilendiğinin analiz edilmesi, güncel ekonomik gelişmeleri anlamlandırmak, yorumlamak ve geleceğe dönük politika önerileri geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma, Türkiye-Ukrayna dış ticaret ilişkilerine yönelik olarak savaşın etkilerini detaylı biçimde inceleyerek alandaki mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.2.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Ukrayna dış ticaretine etkilerini analiz etmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerini kullanmaktadır. Araştırma kapsamında Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticaret verileri savaş öncesi ve savaş sonrası dönemler için karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada Trade Map resmi verileri kullanılmıştır.

Türkiye-Ukrayna arasındaki dış ticaretin savaş öncesi ve sonrası dönemlerde nasıl değiştiğini görmek için 2015-2024 yıllarına ait ihracat ve ithalat verileri analiz edilmiştir.

2.Rusya-Ukrayna Savaşının Genel Çerçevesi

Günümüzde yaşanan Rusya-Ukrayna savaşının temelleri eskiye dayanmaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu antlaşması Rusya'nın eski Sovyet ülkeleri üzerindeki nüfuzunu koruma ve onları kontrol altında tutma amacını taşıyordu. Fakat zaman içinde yaşanan gelişmeler, bu etkinin devam ettirilmesi için Rusya'nın çok daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini gösterdi. Bağımsızlık sonrası dönemde Belarus, Moskova ile ortak politikalar yürütürken, Ukrayna ise Batı ile yakınlaşmayı seçti. Böylelikle bu tercih iki ülke arasındaki gerilimin artmasına yol açtı. Rusya, yaşadığı ekonomik krizler, Çeçenistan'daki çatışmalar ve ülke içindeki sistemin yeniden yapılandırılması gibi sorunlar nedeniyle gerilimi sona erdirecek bir irade ortaya koyamadı ve Ukrayna üzerinde kontrol sağlama konusunda başarısız oldu. (Buyar ve Şener, 2024: 286).

Rusya, Ukrayna'yı 1991'de bağımsızlığını kazandığından beri kendisine bağlı ve Batı ile arasında bir tampon bölge olarak görmektedir. Ukrayna'nın NATO ve AB'ye katılma isteğini ve adımlarını ise büyük bir güvenlik tehdidi olarak algılamaktadır (Baltacı, 2022: 517).

Günümüzde gerçekleşen Rus işgalinin kökenleri oldukça eskiye uzansa da, sürecin doğru anlaşılabilmesi için yakın geçmişte yaşanan olaylar büyük önem taşımaktadır. Savaşın başlangıcı, 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve Ukrayna'daki Donbas bölgesinde başlayan ayrılıkçı hareketlerle derinleşen çatışmalarla şekillenmeye başlamıştır.

2014 senesinde Ukrayna'da ''Onur Devrimi'' yapıldı. Bu devrimin sonucunda Rusya yanlısı olan Ukrayna Cumhurbaşkanı görevden alınarak Rusya'ya sürüldü. Bu olaydan çok kısa süre sonra Ukrayna'nın doğu ve güney bölgelerinde huzursuzluklar patlak vermeye başladı. 2014 senesinde ise Ukrayna'da otoritede bir boşluk oluşunca Rusya, Kırım'ı ilhak etti. Böylelikle olaylar uluslararası bir seviyeye geçmiş oldu. Rusya yanlısı olan ayrılıkçılar bu savaşta Rusya'yı destekledi. Donbass çatışmaları o zaman başladı. Ukrayna vatandaşları da Rus ve Batı yanlısı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Donbaas olayı Rus yanlılarının başlattığı bir isyandır. Çatışmayı sona erdirmek için anlaşmalar yapılmaya çalışılsa da anlaşmalar hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı. Sık sık ateşkesler yapılmış olsa da hiçbir zaman kalıcı bir barış sağlanamadı (Freedman, 2014).

21 Şubat 2022'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in ulusa sesleniş konuşmasıyla tırmanan gerilim, dünya çapında büyük yankı uyandırmıştır. Putin'in Ukrayna'yı doğrudan hedef alan bu sert hamlesi küresel ölçekte endişe yaratmıştır (Gül, 2024: 1). Rus yetkililer, Ukrayna'daki Rusça konuşan nüfusu soykırım ve etnik temizlikten koruma gerekçesiyle askeri müdahalede bulunduklarını öne sürmüştür. Ancak uzmanlar, bu operasyonun aslında daha geniş jeopolitik ve stratejik sebeplere dayandığını vurgulamaktadır. Savaşın ilk günlerinde Rusya, Kiev'i hızla ele geçirerek Ukrayna hükümetini devirmeyi amaçlamış, ancak Ukrayna ordusunun beklenenden güçlü direnişi ve Batı'dan sağlanan askeri destekler, bu planın başarısız

olmasına yol açmıştır. Ukrayna'nın şehir savaşı odaklı savunma stratejisi, Rus askerlerinin ilerleyişini önemli ölçüde geciktirmiştir (Rajablı, 2024: 28-29).

2.1.Savaşın Nedenleri

21. yüzyılda, bilhassa Avrupa'da geniş çaplı bir savaşın artık yaşanmayacağına dair yaygın bir inanç varken, Rusya-Ukrayna Savaşı bu beklentileri sarsarak patlak vermiştir (Gül, 2024: 17). Rusya'nın Ukrayna ile olan savaşı 2022 yılında başlamış olmasına rağmen aslında savaşın geçmişi 1991 yılına kadar uzanmaktadır. 1991 senesinde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Rusya, Ukrayna ve Belarus gibi bağımsız devletler topluluğu kuruldu. Bu oluşan ülkeler arasından Belarus ile Rusya yakın ilişkiler kurarken, Ukrayna ise Batı ülkeleri ile yakın temaslarda bulunmaya başladı. Rusya bu yakın temaslardan rahatsızlık duydu çünkü Batı ile Rusya'nın arasının gergin olmasıyla beraber yakınında batılı devletlerin grubunda yer alan bir ülke ile komşu olmak istemiyordu. Eğer Ukrayna NATO üyesi olursa, NATO askerleri Ukrayna'ya yerleşebilecektir ve Rusya da bunun olmasını istememekle birlikte asla bunun gerçekleşmesine izin vermez. Rusya'nın isteği Ukrayna'nın Rusya kontrolünde kalması veya tarafsız bölge yani hiçbir ittifaka katılmamasıdır.

Rusya, Sovyetler Birliği'nden kalan mirasın büyük bir bölümünü sahiplenme isteği doğrultusunda, Ukrayna'yı kendi nüfuz alanında tutma çabası içerisindedir. Ancak bu yaklaşım, Ukrayna'nın Batı ile bütünleşme amacıyla çatışmış ve iki taraf arasında ciddi güvensizliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ukrayna'nın NATO ve Avrupa Birliği'ne katılma isteği, Rusya tarafından güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve bu durum krizin daha da tırmanmasına sebebiyet vermiştir. Rusya, Ukrayna'yı tarihsel, kültürel ve dini bağlarla kendi yapısının doğal bir uzantısı olarak görürken, Ukrayna bağımsız bir devlet olarak egemenliğini sürdürme arzusundadır. Bu karşıt bakış açıları çatışmanın başlıca sebeplerinden birini oluşturmaktadır (Rajablı, 2024: 18).

Ukrayna'nın eski Rusya yanlısı Devlet Başkanı Yanukoviç'in Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşmasını imzalamayı reddetmesi ve ardından görevden alınması, modern Ukrayna tarihi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur ve 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'nın doğu ve güney bölgelerinde Rusça konuşan halkın isyan başlatmasının başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Rusya, 24 Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgal etmek amacıyla Rusça konuşan bölgelerin özerklik talepleriyle beraber Rusya'ya ödeme yapılmasını istemiştir.

Savaşın diğer sebepleri şu şekildedir (Çalışkan, 2022: 37);

- Ukrayna'nın zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip olması,

- Ukrayna'nın, tıpkı Türkiye gibi, Avrupa ile Asya arasında bir köprü işlevi görmesi ve bu nedenle jeopolitik açıdan önemli bir konumda olması,

- Ukrayna'nın, Rus gazını Avrupa'ya taşıyan hattın üzerinde yer alması,

- Ukrayna’nın, tarım faaliyetleriyle hem Avrupa hem de Rusya için önemli bir üretici olması,

- 50 milyondan fazla, büyük kısmı gençlerden oluşan dinamik bir nüfusa sahip olması.

3.Ukrayna ve Türkiye Ekonomilerinin Ekonomik Görünümü

3.1.Ukrayna

Ukrayna, Doğu Avrupa'da yer alan ve Rusya'dan sonra kıtanın ikinci büyük ülkesidir. Ülkenin başkenti Kiev'dir. Ukrayna kuzeyde Belarus, doğuda Rusya, güneyde Azak Denizi ve Karadeniz, güneybatıda Moldova ve Romanya, batıda ise Macaristan, Slovakya ve Polonya ile komşudur. Ukrayna, güneydoğuda Azak Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Kerç Boğazı ile Rusya'dan ayrılmaktadır (Zasenko ve Makuch, 2025).

21. yüzyılın başında etnik Ukraynalılar nüfusun dörtte üçünden fazlasını oluşturuyordu. Ruslar en büyük azınlık olsa da nüfusun beşte birinden daha azını oluşturuyorlar. Nüfusun geri kalanı Belaruslular, Moldovalılar, Bulgarlar, Polonyalılar, Macarlar, Romenler, Romanlar ve diğer gruplardan oluşmaktadır (Zasenko ve Makuch, 2025).

Ukrayna ekonomisi, son yıllarda hem iç politik gelişmeler hem de dış ilişkiler bağlamında önemli dalgalanmalar yaşamıştır. 2014 yılında Kırım'ın ilhakı ve doğu bölgelerinde patlak veren çatışmalar, ülkenin ekonomik yapısını ciddi biçimde sarsmıştır. Bu süreçte sanayi üretimi düşerken, dış yatırımlar da önemli ölçüde azalmıştır.

Ukrayna'nın ekonomisi büyük ölçüde tarım, metalurji ve bilişim teknolojilerine dayalıdır. Ülke, dünyanın en büyük tahıl ihracatçılarından biri konumundadır. Aynı zamanda son yıllarda özellikle yazılım geliştirme ve IT hizmetlerinde kayda değer bir büyüme göstermiştir. Bu alan, genç nüfusun artan yetkinliğiyle birlikte ülkeye döviz girdisi sağlamaktadır.

2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ise ekonomide ciddi bir kırılma yaratmıştır. Savaş, altyapıya büyük zarar verirken, birçok üretim tesisi durma noktasına gelmiş, ihracat ve ithalat zincirleri bozulmuştur. Buna rağmen, Batı’dan gelen finansal ve askeri destek, Ukrayna'nın ekonomik çöküşünü engellemiş, geçici de olsa bir denge oluşturmuştur.

Çizelge 1. Ukrayna’nın Ekonomik Göstergeleri (2015-2023)

Yıllar	GSYİH (Milyar $)	GSYİH Büyüme (%)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir ($)	Enflasyon Oranı	Nüfus (Milyon)
2015	91.0	-9.8	2094	48.7	45.78
2016	93.4	2.4	2158	13.9	45.62
2017	112.1	2.4	2604	14.4	45.44
2018	130.9	3.5	3059	11.0	45.21
2019	153.9	3.2	3620	7.9	44.96
2020	156.6	-3.8	3710	2.7	44.68
2021	199.8	3.4	4776	9.4	44.3

2022	162.0	-28.8	4200	20.2	41.95
2023	178.8	5.3	5070	12.9	37.73
2024	181.2	3.0	5505	5.8	37.9

Kaynak: Dünya Bankası

Çizelge 1, Ukrayna'nın 2015–2023 yılları arasındaki temel makroekonomik göstergelerini ortaya koymaktadır. Bu göstergeler; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), GSYİH büyüme oranı, kişi başına düşen milli gelir, enflasyon oranı ve nüfus verilerinden oluşmaktadır.

2015 yılında 91 milyar dolar olan Ukrayna GSYİH'si, yıllar içinde genel olarak artış göstermiş, 2021 yılında 199.8 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak 2022 yılında GSYİH'de dikkat çekici bir düşüş yaşanmış ve ekonomi %28.8 oranında daralmıştır. Bu ciddi gerileme, 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşının ekonomik etkileriyle ilişkilendirilebilir. Buna karşın 2023 yılında %5.3'lük bir toparlanma ile GSYİH 178.8 milyar dolara yükselmiştir.

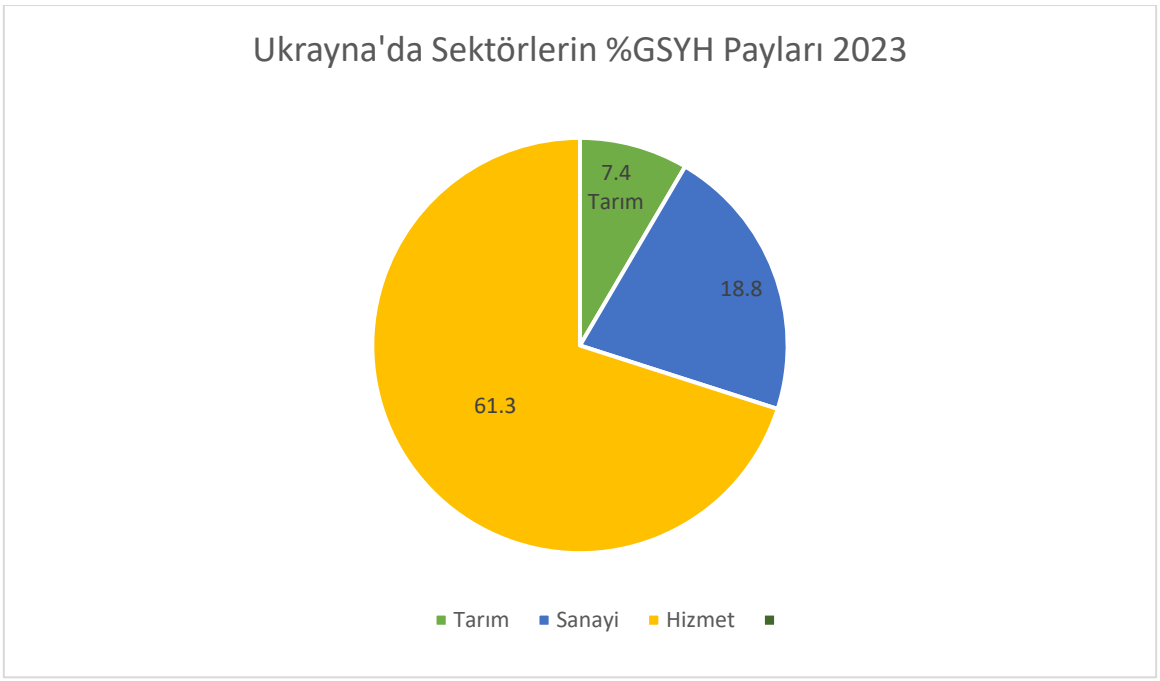
Kişi başına düşen milli gelir de benzer bir seyir izlemiş, 2015'te 2.094 dolar seviyesindeyken, 2021'de 4.776 dolara kadar çıkmıştır. Savaşın etkisiyle 2022 yılında düşen kişi başına gelir, 2023'te tekrar artış göstererek 5.070 dolara ulaşmıştır. Bu durum, ekonomik toparlanma sürecinin başladığına işaret etmektedir.

Enflasyon oranlarına bakıldığında, 2015 yılında %48.7 gibi yüksek bir seviyede olan enflasyon, sonraki yıllarda istikrarlı bir şekilde düşerek 2020 yılında %2.7'ye kadar gerilemiştir. Ancak 2022 yılında yeniden yükselişe geçerek %20.2 olmuştur. Bu artış da savaşın tetiklediği ekonomik dengesizliklerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 2023 yılında ise enflasyon oranı tekrar düşerek %12.9 seviyesine gerilemiştir.

Nüfus açısından ise, 2015 yılında 45.78 milyon olan Ukrayna nüfusu, yıllar içinde sürekli bir azalma göstermiştir. 2023 yılı itibarıyla nüfus 37.73 milyona kadar düşmüştür. Bu düşüşte başta savaş olmak üzere, göç, demografik değişimler ve diğer sosyoekonomik faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Genel olarak çizelge, Ukrayna'nın 2015'ten bu yana ekonomik açıdan dalgalı bir seyir izlediğini, özellikle 2022 yılında yaşanan savaşın ülke ekonomisi üzerinde ciddi bir etki yarattığını; ancak 2023 itibarıyla toparlanma işaretlerinin görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Ekonomik toparlanmanın kalıcı hale gelmesi, savaşın seyrine ve iç/dış politikaların etkinliğine bağlıdır. Belirsizlikler devam etse de, 2023'teki toparlanma işaretleri 2024 için umut vericidir.



Görsel 1. Ukrayna'da Sektörlerin GSYH Payları 2023

Kaynak: Dünya Bankası

Görsel 1, Ukrayna ekonomisinde sektörlerin 2023 yılı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içerisindeki paylarını göstermektedir. Grafik incelendiğinde, hizmet sektörünün %61,3 ile toplam GSYH içerisinde en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Ukrayna ekonomisinin ağırlıklı olarak hizmet temelli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sanayi sektörü %18,8 ile ikinci sırada yer almakta olup, bu oran ülkenin sanayi üretiminin ekonomik büyüklük içindeki yerini göstermektedir. Tarım sektörü ise %7,4 ile en düşük paya sahiptir. Ukrayna'nın önemli bir tarım ülkesi olmasına rağmen, tarımın GSYH içindeki görece düşük payı dikkat çekmektedir. Bu dağılım, Ukrayna ekonomisinin sektörler bazında nasıl şekillendiğine dair önemli bir gösterge sunmaktadır.

3.2. Türkiye

Türkiye, hem Asya hem de Avrupa kıtaları üzerinde yer alan bir ülke olarak stratejik bir konuma sahiptir. Ülke, coğrafi olarak Batı Asya'nın Anadolu Yarımadası üzerinde yer alırken, Trakya adı verilen bölgesi Avrupa kıtasında bulunmaktadır. Bu eşsiz coğrafi konum, Türkiye'yi hem doğuya hem batıya açılan bir köprü haline getirir. Türkiye'nin toplam yüzölçümü yaklaşık 783.564 km² olup, bu onu dünyanın 37. en büyük ülkesi yapmaktadır (Anadolu Üniversitesi, 2019: 3). Türkiye, 7 bölgesi ve 81 il ile çeşitli iklim ve coğrafi koşullara sahip bir ülkedir. Akdeniz, Ege ve Karadeniz gibi denizlere kıyısı olması, denizcilik ve turizm açısından büyük fırsatlar sunmaktadır.

Türkiye, 36°-42° kuzey enlemleri ile 26°-45° doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Türkiye, kara sınırlarıyla 8 ülkeye komşudur: Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan (Nahçıvan), İran, Irak ve Suriye. Doğuda Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan ve İran; batıda Bulgaristan ve Yunanistan; güneyde ise Suriye ve Irak yer almaktadır. Üç tarafı Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Marmara denizleri ile çevrilidir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları sayesinde Türkiye, Asya ve Avrupa arasında bir köprü işlevi görmektedir. Kara sınırı 2,875 km, deniz sınırı ise 8,333 km uzunluğundadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018: 27). Bu komşuluk, Türkiye'yi Orta Doğu, Kafkasya ve Avrupa arasında önemli bir transit ülke haline getirmektedir. Komşu ülkelerle olan ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin dış ticareti üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Ayrıca, Türkiye'nin Karadeniz, Ege ve Akdeniz'e kıyıları olması, deniz yoluyla ticaretin gelişmesine olanak tanımaktadır.

Son yıllarda Türkiye ekonomisi bazı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 2018 yılından itibaren döviz kurlarında yaşanan dalgalanma, yüksek enflasyon ve dış borç seviyeleri, Türkiye'nin ekonomik büyümesini olumsuz etkilemiştir. 2020'de COVID-19 pandemisinin etkisiyle küresel ekonomilerde daralma yaşanmış, Türkiye de bu süreçten olumsuz etkilenmiştir.

2021 ve 2022 yıllarında Türkiye ekonomisi toparlanmaya başlamış, büyüme hızlanmış ve ihracat artmıştır. Ancak enflasyon oranları hala yüksek seviyelerde kalmış ve döviz kuru dalgalanmaları ekonomik belirsizlikleri artırmıştır. Türkiye, son yıllarda sanayi üretimini artırmaya, dijital dönüşüm ve yeşil enerji gibi alanlarda yatırımlar yapmaya odaklanmıştır.

Çizelge 2. Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri (2015-2023)

Yıllar	GSYİH (Milyar $)	GSYİH Büyüme (%)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir ($)	Enflasyon Oranı	Nüfus (Milyon)
2015	864.3	6.1	11050	7.67	78.2
2016	869.7	3.3	10970	7.78	79.3
2017	859.0	7.5	10696	11.14	80.3
2018	779.0	3.0	9569	16.33	81.4
2019	761.0	0.8	9215	15.18	82.6
2020	720.3	1.9	8639	12.28	83.4
2021	819.9	11.4	9743	19.60	84.1
2022	907.1	5.5	10675	72.31	85.0
2023	1118.3	5.1	13106	53.86	85.3
2024	1192.3	3.2	15463	58.51	85.7

Kaynak: Dünya Bankası

Çizelge 2, Türkiye'nin 2015–2023 yılları arasındaki temel ekonomik göstergelerini ortaya koymaktadır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), bu dönemde dalgalı bir seyir izlemiştir. 2015 yılında 864.3 milyar dolar olan GSYİH, 2020 yılında pandemi etkisiyle 720.3 milyar dolara kadar gerilemiş, ardından toparlanarak 2024 yılında 1192.3 milyar dolara ulaşmıştır.

GSYİH büyüme oranları ise özellikle 2021 yılında %11.4 gibi yüksek bir seviyeye ulaşırken, 2020 yılında sadece %1.9'da kalmıştır.

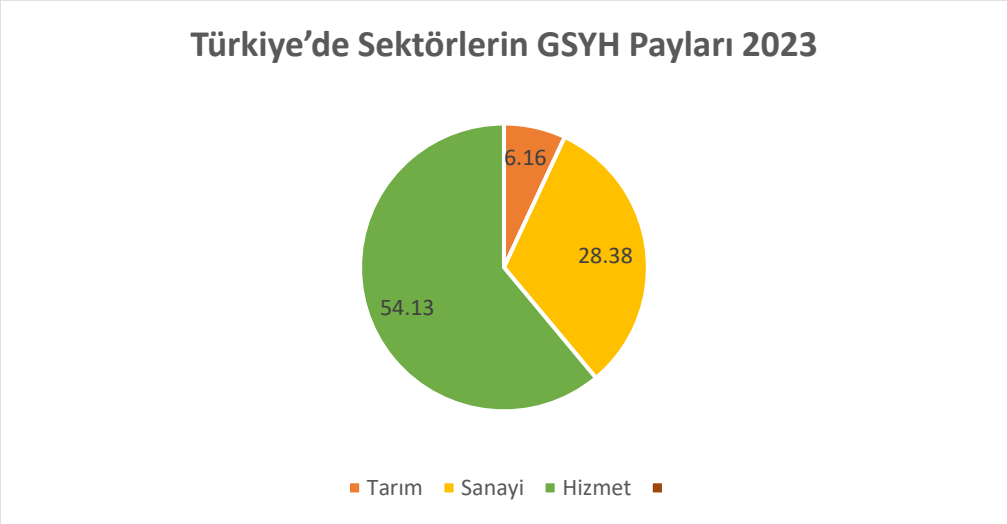
Kişi başına düşen milli gelir de benzer şekilde 2020'de 8639 dolara kadar düşmüş, sonrasında yükselerek 2024'te 15.463 dolara çıkmıştır.

Türkiye ekonomisinin en dikkat çekici sorunu bu dönemde enflasyon olmuştur. Enflasyon oranı ise özellikle 2022 yılında %72.31 ile oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmış, 2024 senesinde ise %58.51'e gerilemiştir.

Nüfus verileri de incelendiğinde, Türkiye'nin nüfusu 2015'te 78.2 milyon iken, her yıl artarak 2024'te 85.7 milyona ulaşmıştır.

Ukrayna Savaşı'nın Türkiye üzerindeki en belirgin etkisi, enerji ve gıda fiyatları üzerinden enflasyonun sert yükselmesi şeklinde olmuştur. 2022 yılında Türkiye'de enflasyon %72.31 ile rekor seviyeye çıkmıştır. Bu yükselişin temel nedenlerinden biri, savaş nedeniyle küresel petrol, doğalgaz ve buğday fiyatlarının fırlamasıdır. Türkiye, enerjide dışa bağımlı bir ülke olduğu için bu fiyat artışlarından fazlasıyla etkilenmiştir.

Rusya ve Ukrayna, Türkiye'nin önemli tarım ve enerji tedarikçilerindendir. Savaşla birlikte bu ülkelerden yapılan ithalat ve ihracatta ciddi aksamalar yaşanmıştır. Özellikle buğday ve ayçiçek yağı gibi tarımsal ürünlerde tedarik zincirleri kesintiye uğramış, ithalat maliyetleri artmıştır. Aynı zamanda, enerji faturası da kabarmış ve bu durum cari açığı büyütmüştür.



Görsel 2. Türkiye'de Sektörlerin GSYH Payları 2023

Kaynak: Dünya Bankası

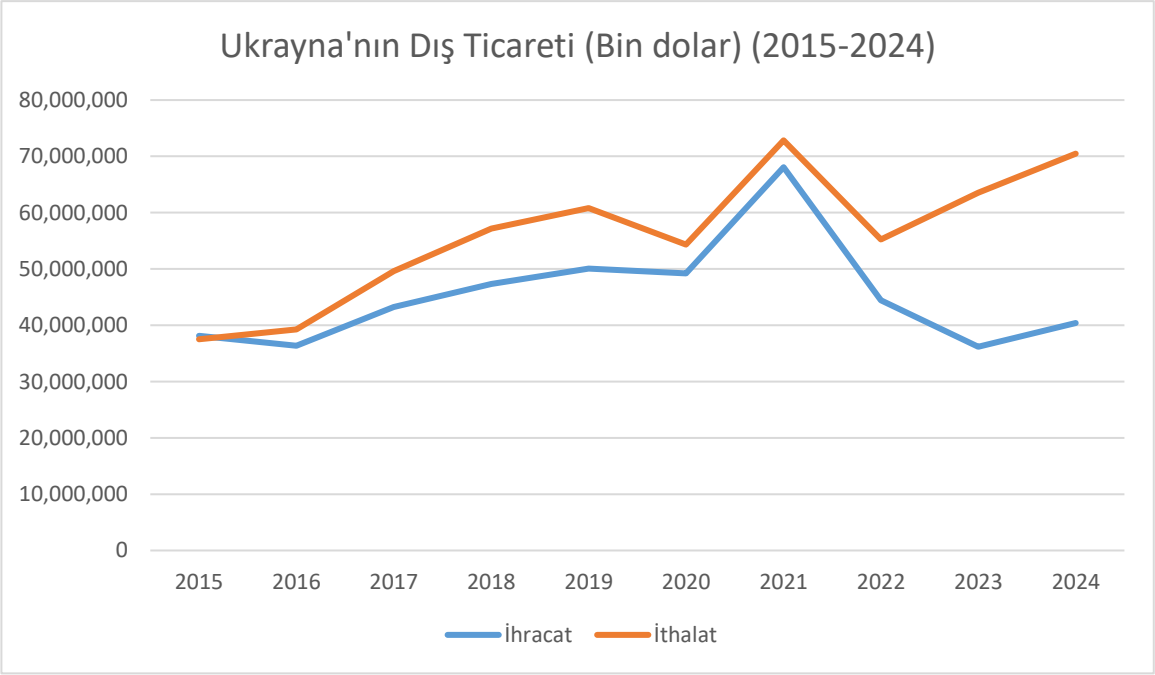
Görsel 2'de, 2023 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisinde sektörlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payları gösterilmektedir. Verilere göre, hizmet sektörü %54,13'lük oranla GSYH'den en büyük payı almaktadır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin ağırlıklı olarak hizmet

sektörüne dayandığını ortaya koymaktadır. Sanayi sektörü %28,38 ile ikinci sırada yer alırken, tarım sektörü %6,16'lık payla en düşük katkıyı sağlayan sektör konumundadır.

4.Savaşın Türkiye ve Ukrayna Dış Ticaretine Etkileri

4.1. Ukrayna Dış Ticaretine Etkisi

Savaş, Ukrayna ekonomisini derinden sarsmıştır. Tarım, sanayi ve enerji altyapılarının büyük kısmı ya zarar görmüş ya da tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Ukrayna, ürünlerinin çoğunu deniz yoluyla sevk etmektedir ve çatışma bu taşıma şekline büyük oranda zarar vermiştir. Özellikle Karadeniz'e kıyısı olan limanların kontrolünün kaybedilmesi, Ukrayna'nın ihracat kapasitesini ciddi şekilde sınırlamıştır (Steinbach, 2023: 1). Ulusal para birimi olan grivna, savaş sürecinde büyük değer kaybına uğramış ve enflasyon oranları hızla yükselmiştir.



Görsel 3. Ukrayna'nın Dış Ticareti (2015-2024)

Kaynak: Trademap

Görsel 3, Ukrayna'nın 2015–2024 yılları arasındaki dış ticaret verilerini (ihracat ve ithalat) göstermektedir. Verilere göre, 2015 yılında ihracat ve ithalat seviyeleri birbirine oldukça yakınken, sonraki yıllarda her iki kalemde de artış eğilimi gözlenmiştir. 2017–2019 döneminde ithalat, ihracattan daha hızlı bir şekilde artarak dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur. 2020 yılında pandemi kaynaklı olarak her iki kalemde küçük bir düşüş yaşanırken, 2021 yılında

ihracat ve ithalatta kayda değer bir artış gerçekleşmiştir. Bu artış, büyük ölçüde pandemi sonrası toparlanma süreciyle ilişkilendirilebilir.

2022 yılında patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı sebebiyle hem ihracatta hem de ithalatta ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Ticarette yaşanan kayıpların temel nedenleri arasında tarım ürünleri ile temel metal ihracatındaki düşüş ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde dış ticaret faaliyetleri sekteye uğramıştır. Silah ve mühimmat, hayvansal ve bitkisel yağlar ile ana metaller, savaşın etkisinden en fazla etkilenen ürün grupları arasında bulunmaktadır. 2022'nin Şubat ve Ağustos ayları arasında Ukrayna'nın ihracatı, önceki döneme kıyasla 19,4 milyar dolar azalmıştır. En büyük ticaret kayıpları ise bitkisel ürünler, ana metaller ve hayvansal-bitkisel yağlar kategorilerinde yaşanmıştır (Mukhtarov, 2024: 49). 2023 ve 2024 yıllarında ise ithalat toparlanma eğilimi gösterirken, ihracat sınırlı bir artış sergilemiştir.

Savaş, tarım arazilerini tahrip eder, toprağın yapısını bozar ve çiftçilerin yerlerinden olmasına neden olur. Bu etkiler, dünyanın "Avrupa'nın tahıl ambarı" olarak bilinen bir bölgesinde özellikle yıkıcıdır. Nitekim Ukrayna'nın tarım sektöründeki gerileme ciddi sonuçlar doğurmuştur. Hem Ukrayna hem de Rusya, küresel ölçekte tarım ve gıda üretiminde önemli paya sahip ülkelerdi. Savaş öncesinde Ukrayna topraklarının yaklaşık %55'i ekilebilir tarım için kullanılıyordu. Bu son derece verimli ülkede tarım, nüfusun %14'üne istihdam sağlarken, ihracat gelirlerinin %45'ini yani yaklaşık 22,2 milyar dolarlık bir kısmını oluşturmaktaydı (Kilfoyle, 2023).

Bilim insanları, Ukrayna'daki savaşın uzaması durumunda küresel gıda krizinin daha da derinleşeceğini ve bunun özellikle Orta Doğu ile Kuzey Afrika gibi gıda ithalatına bağımlı ülkeler açısından ciddi bir sorun oluşturacağını ifade etmektedir. Uzmanlar, savaşın küresel gıda piyasaları açısından oldukça hassas bir dönemde başladığını belirtiyor. Zira COVID-19 salgını sebebiyle tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, artan küresel talep ve bazı ülkelerdeki zayıf hasatlar nedeniyle gıda fiyatları zaten oldukça yüksek bir seviyedeydi (Simakhova, 2024: 6).

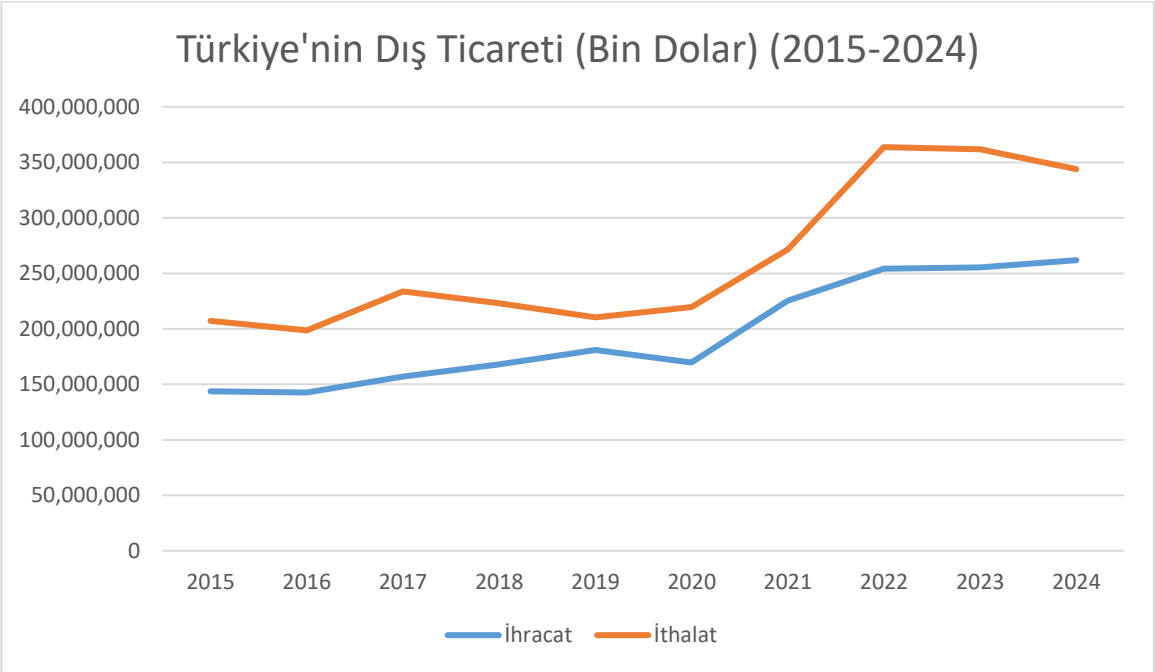
4.2.Türkiye Dış Ticaretine Etkisi

2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı Türkiye gibi bölgeyle yoğun ticari ilişkileri bulunan ülkeler açısından, bu savaşın dış ticaret dinamikleri üzerinde çok yönlü etkileri olmuştur. Savaşın patlak vermesi ile beraber Karadeniz'deki deniz taşımacılığı büyük oranda aksarken, bu durum Türkiye'nin bu güzergâh üzerinden yaptığı dış ticaret işlemlerine zarar verdi. Tarım ürünleri ve enerji kaynaklarının taşınmasında yaşanan aksaklıklar, lojistik maliyetlerin artmasına neden olmuştur.

Türkiye, kömür, doğal gaz ve petrol gibi fosil yakıtların ithalatı ve dış ticareti konusunda büyük ölçüde Rusya'ya bağlı durumdadır (Arslan, 2024: 49). Küresel enerji fiyatları zaten yükselmekteyken bunun üstüne bu savaş bu artışı daha da hızlandırmıştır (Gül, 2024: 28). Bu durum da Türkiye'nin ithalat faturasında belirgin bir artışa yol açmıştır. Her ne kadar Rusya'dan doğal gaz ve petrol ithalatı devam etse de, bu ürünlerdeki fiyat dalgalanmaları ülkemizin dış

ticaret dengesi üzerinde negatif etkiler yaratmıştır. Öte yandan Türkiye savaş sürecinde tarafsız bir diplomatik duruş sergileyerek her iki ülkeyle olan ticari ilişkilerini devam ettirebilmiş ve bu durum bazı sektörlerde alternatif ticaret fırsatlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Tarım sektöründe ise, özellikle Ukrayna'dan ithal edilen buğday ve ayçiçek yağı gibi temel ürünlerde tedarik zincirinde kesintiler yaşanmıştır.



Görsel 4. Türkiye'nin Dış Ticareti (2015-2024)

Kaynak: Trademap

Görsel 4, 2015–2024 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret verilerini ihracat ve ithalat bazında göstermektedir. Grafik incelendiğinde dalgalanmaların yanı sıra genel olarak hem ihracat hem de ithalat değerlerinde yıllar içinde artış eğilimi olduğu görülmektedir.

2015 yılında yaklaşık 143 milyar dolar seviyesinde olan ihracat, 2020 yılına kadar kademeli bir şekilde artarak 170 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Ancak 2020 yılında Covid 19 pandemisinin küresel ticaret üzerindeki etkisi sebebiyetiyle hafif bir düşüş gözlemlenmiştir. 2021 yılından itibaren ise ihracatta belirgin bir artış yaşanmış ve 2024 itibarıyla yaklaşık 260 milyar dolar seviyesine ulaşılmıştır.

İthalat verileri daha dalgalı bir seyir izlemektedir. 2015 yılında 207 milyar dolar olan ithalat, 2017 yılında 233 milyar dolara yükselmiş, sonrasında 2019'a kadar azalarak tekrar 210 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir. 2021 yılından itibaren ithalatta keskin bir artış yaşanmış ve 2022'de 363 milyar dolar seviyelerine ulaşılmıştır. Bu seviye 2023'te korunmuş, ancak 2024 yılında hafif bir düşüşle yaklaşık 344 milyar dolara gerilemiştir.

İthalatın ihracattan daha yüksek seviyelerde seyrettiği ve bu nedenle dış ticaret açığının sürdüğü görülmektedir. Ancak 2020 sonrası dönemde ihracattaki ivmenin hız kazanması, dış ticaret dengesinin iyileştirilmesi açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

4.3.Türkiye-Ukrayna Dış Ticaretine Etkisi

2015-2024 yılları arasında Türkiye'nin Ukrayna ile dış ticareti verileri Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Türkiye'nin Ukrayna İle Dış Ticareti 2015-2014 (Bin Dolar)

Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı
2015	1.121.346	3.448.171
2016	1.254.054	2.547.401
2017	1.340.709	2.817.133
2018	1.466.070	2.645.555
2019	2.156.876	2.725.463
2020	2.090.410	2.590.375
2021	2.900.955	4.524.675
2022	3.222.328	4.451.867
2023	3.441.998	3.691.707
2024	3.539.090	2.664.020

Kaynak: Trademap

Türkiye'nin Ukrayna'ya yaptığı ihracatın yıllar içerisinde istikrarlı bir artış göstermekte, ithalat ise 2021 ve 2022 yıllarında zirve yaptıktan sonra düşüş eğilimine girmiştir.

İhracat açısından değerlendirildiğinde, 2015 yılında yaklaşık 1,1 milyar dolar olan Türkiye'nin Ukrayna'ya ihracatı, 2024 yılında 3,5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış, Türkiye'nin Ukrayna pazarındaki konumunu güçlendirdiğini ve özellikle savaş sonrası yeniden yapılanma sürecine yönelik ürünlerde önemli bir tedarikçi haline geldiğini göstermektedir. En dikkat çekici sıçrama 2021 yılında yaşanmış ve ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık %38 oranında artmıştır.

İthalat verileri incelendiğinde, Türkiye'nin Ukrayna'dan yaptığı ithalat 2015 yılında 3,4 milyar dolar iken, 2021 yılında bu rakam 4,5 milyar dolara çıkarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2022 yılında benzer seviyeler korunmuş, ancak 2023 ve özellikle 2024'te belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 2024 yılında ithalat, son dört yılın en düşük seviyesine gerileyerek 2,66 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşte, savaş nedeniyle Ukrayna'nın üretim ve ihracat kapasitesinde yaşanan daralmanın etkili olduğu söylenebilir.

Ticaret dengesi açısından bakıldığında, Türkiye'nin bu dönemde Ukrayna ile olan ticaretinde uzun yıllar dış ticaret açığı verdiği, ancak 2023 ve 2024'te bu açığın azaldığı hatta 2024 yılında Türkiye'nin ihracatının ithalatı geçtiği görülmektedir. Bu durum, Türkiye lehine gelişen bir ticaret dengesi eğilimini işaret etmektedir.

Çizelge 4. Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı 2015-2024 (Bin Dolar)

	2015	2021	2022	2023	2024
Mineral Yakıtlar ve Yağlar	24.315	349.021	506.138	539.533	287.294
Demir ve Çelik	18.623	241.618	179.734	375.668	497.726
Demiryolu Taşıtları ve Malzemeleri	42.238	178.560	148.448	178.825	326.000
Elektrikli makina ve cihazlar	39.848	102.052	210.456	240.862	290.728
Plastik ve plastik ürünler	61.879	160.334	170.484	290.428	267.444
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler	61.550	341.551	177.693	201.231	220.541
Yenilebilir meyve ve kuruyemişler	87.778	158.206	131.346	157.508	167.792
Yenilebilir sebzeler	14.529	70.948	78.471	104.490	98.590
Demir veya çelikten eşya	30.976	105.640	45.433	74.945	91.949
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	165.319	109,006	178,768	115.285	77.723

Kaynak: Trademap

Çizelge 4, Türkiye'nin 2015–2024 yılları arasında Ukrayna'ya gerçekleştirdiği ihracatın sektörel dağılımını ve yıllara göre değişimini göstermektedir. Yıllara göre kıyaslama yapıldığında 2021 yılına kadar sektörlerde bariz bir artış görünmektedir. 2022 yılına bakıldığında çoğu sektörde bir düşüş söz konusudur.

Genel olarak çizelge, Türkiye'nin Ukrayna'ya ihracat yapısının zaman içinde savaş, yeniden yapılanma ve ekonomik ilişkilerdeki gelişmeler gibi dış faktörlere paralel olarak ciddi biçimde değiştiğini ortaya koymaktadır.

2022 yılındaki birçok kalemde görülen düşüşlerin temel nedeni, Rusya-Ukrayna savaşının doğrudan etkileridir. Savaş, hem Ukrayna'nın iç tüketim kapasitesini hem de lojistik altyapısını ciddi şekilde sarsmıştır. Bu da Türkiye'den yapılan ihracatın bazı alanlarda azalmasına yol açmıştır.

Çizelge 5. Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatı 2015-2024 (Bin Dolar)

	2015	2021	2022	2023	2024
Hububat	75.834	942,224	1.352.179	939.332	785.964
Hayvansal ve bitkisel yağlar	219.445	74,474	971,567	1.157.382	484.442
Yağlı tohum ve meyveler	392.707	227.211	888.727	784.251	389.725
Demir ve çelik	1.622.598	2.197.852	523.914	175.264	213.377
Cevherler, cüruf ve kül	119.128	278.675	115.833	99.827	168.493
Gıda sanayiinin kalıntıları ve hazır hayvan yemleri	203.956	230,185	105,089	121,656	166,042
Ahşap ve ahşap eşyalar; odun kömürü	260.867	58.014	52.195	106.338	126.197
Yenilebilir sebzeler	265	19.886	36.187	23.286	45.770
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler	7,759	19,433	93.800	56.432	44.020
Et	0	20,647	34,812	34,615	41.494

Kaynak: Trademap

Çizelge 5, Türkiye'nin 2015–2024 yılları arasında Ukrayna'dan gerçekleştirdiği ithalatın sektörel dağılımını ve yıllara göre değişimini göstermektedir.

Verilere bakıldığında, özellikle 2022 yılında hububat, yağlı tohumlar, hayvansal ve bitkisel yağlar gibi tarım ürünlerinde dikkat çekici artışlar yaşandığı görülmektedir. Bu artışlar, Rusya-Ukrayna savaşının küresel gıda tedarik zincirini etkilemesiyle birlikte Türkiye'nin bu ürünlerde Ukrayna'ya olan bağımlılığını artırdığını göstermektedir. Öte yandan demir-çelik gibi sanayi ürünlerinde savaşın etkisiyle üretim ve sevkiyat sorunlarının yaşandığı ve ithalatın ciddi şekilde düştüğü anlaşılmaktadır. 2023 ve 2024 yıllarında ise birçok üründe düşüş eğilimi gözlemlenmiş, bu durum Ukrayna'daki üretim kapasitesindeki daralma ile alakalıdır.

5. SONUÇ

2022'de patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı, yalnızca bu iki ülkenin siyasi ve askeri yapılarını değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel ekonomik dengeleri de derinden sarsmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticaret ilişkileri de savaşın doğrudan ve dolaylı

etkilerinden payını almıştır. Yapılan değerlendirmeler, savaşın Türkiye ile Ukrayna arasındaki ticaret hacmini hem miktar hem de içerik açısından dönüştürdüğünü göstermiştir.

Rusya, tarihsel ve jeopolitik gerekçelerle Ukrayna'yı kendi etki alanı içinde görmekte, Batı ile kurduğu yakın ilişkileri ise ulusal güvenliği açısından tehdit olarak nitelendirmektedir. Bilhassa Ukrayna'nın Avrupa Birliği ve NATO ile entegrasyon sürecine yönelmesi, Rusya'nın bölgede nüfuz kaybı yaşama endişesini artırmıştır. Bu durum, Moskova'nın Ukrayna'ya yönelik daha sert politikalar benimsemesine ve gerilimin tırmanmasına zemin hazırlamıştır.

Ukrayna ve Rusya arasındaki savaşın ne zaman ve ne şekilde biteceği hâlâ kesinlik kazanmamıştır. Taraflar, ciddi kayıplar ve yıkıma rağmen önemli bir zayıflama göstermemekte ve geri adım atmamakta kararlılığını göstermektedir. Bu çatışmanın önümüzdeki süreçte küresel ekonomi üzerindeki etkilerine dair kesin bir öngörüde bulunmak şu aşamada zordur.

Rusya ve Ukrayna, küresel dış ticaret sisteminde özellikle enerji ve tarım ürünleri açısından kritik roller üstlenmektedir. Rusya; doğal gaz, petrol ve kömür ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alırken, Ukrayna ise buğday, mısır ve ayçiçek yağı gibi temel tarımsal ürünlerde önemli bir tedarikçidir. Her iki ülkenin de stratejik hammaddelerde yüksek ihracat payına sahip olması, bu ülkelerde yaşanan krizlerin dünya piyasaları üzerinde doğrudan etkiler yaratmasına neden olmaktadır.

Çalışmada incelenen 2015–2024 dönemi verilerine göre, Türkiye'nin Ukrayna'ya ihracatında genel olarak artış eğilimi görülürken, ithalat tarafında özellikle savaşın etkisiyle 2022 yılından itibaren belirgin bir düşüş yaşanmıştır. İthalatın azalması, Ukrayna'daki üretim kapasitesinin savaş nedeniyle daralması ve lojistik kanalların kesintiye uğramasıyla açıklanabilir. Tarım ürünleri ve demir-çelik gibi önemli ithalat kalemlerinde yaşanan bu düşüşler, Türkiye'nin alternatif tedarik kaynakları arayışına girmesine neden olmuştur.

Öte yandan Türkiye'nin Ukrayna'ya yaptığı ihracatta, özellikle sanayi ürünleri, makineler, demir-çelik ve elektrikli cihazlar gibi kalemlerde dikkat çekici artışlar gözlemlenmiştir. Bu durum, Türkiye'nin Ukrayna'nın yeniden yapılanma sürecine tedarikçi olarak dahil olma potansiyelini güçlendirmektedir. 2024 yılında Türkiye'nin Ukrayna'ya ihracatının ithalatı geçtiği görülmüş, bu da ticaret dengesinde Türkiye lehine bir gelişme yaşandığını göstermiştir.

Genel değerlendirme yapıldığında, Türkiye'nin savaş ortamında tarafsız ve dengeli bir dış politika izlemesi sayesinde hem Rusya hem de Ukrayna ile ticari ilişkilerini belirli ölçüde sürdürebildiği görülmektedir. Ancak bu süreçte dış ticaretin sürdürülebilirliği, jeopolitik gelişmelere karşı ekonomik dayanıklılığın artırılması ve tedarik zinciri çeşitliliğinin sağlanması daha da önemli hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Aktaş, M. ve Bağra, A. (2024). Rusya Ukrayna Savaşı ve Türkiye'nin Enerji Politikaları. Social mentality and researcher thinkers journal (smart journal), 9(78), 5228-5241.

Anadolu Üniversitesi. (2019). Türkiye Ekonomisi. Anadolu Üniversitesi Yayınları. https://www.anadolu.edu.tr

Arslan, Y. (2024). Rusya, Ukrayna, Ve Türkiye Arasındaki Uluslararası Ticaretin Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Aslanlı, K. (2022). Yaptırım Kıskacında Rusya Ekonomisi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ULİSA12, (15), 19-20.

Bakkaloğlu, A. (2024). Savaş Ekonomisi ve Rusya-Ukrayna Savaşının Avrupa Ekonomisine Olası Etkilerinin Gelecek Perspektifi. International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies, 8(44), 511-522.

Baltacı, A. (2022). Rusya Ukrayna Savaşı Kapsamında Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Rolü. 14. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi. ss: 517-526.

Buyar, C. ve Şener, U. (2023). Tarihin Dönüşü: Rusya-Ukrayna Savaşı, Siyasi ve Ekonomik Tesirleri. Journal of Academic Value Studies, 9(4), 284-301.

Çalışkan, F. (2022). Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı Ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi. Euro Politika, (14), 35-47.

Çatuk, C. (2023). Effects of the Russia-Ukraine War on Türkiye's foreign trade and tourism sector. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22(88), 2051-2064.

Dünya Bankası. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators (Erişim tarihi: 10.05.2025)

Freedman, L. (2014). Ukraine and the Art of Limited War. Survival Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 6, SS.7-38.

Gül, D. Y. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye Ekonomisine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Mukhtarov, M. (2024). Rusya-Ukrayna Savaşının Uluslararası Ticarete Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.

Öğün, M.N. (2023). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye İle Bu İki Ülke Arasındaki Ticarete Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Kilfoyle https://www.economicsobservatory.com/ukraine-whats-the-global-economic-impact-of-russias-invasion (Erişim tarihi: 10.05.2025)

Rajablı, R. (2024). Savaşın İzleri: Rusya-Ukrayna Çatışmasının Ekonomik, Sosyal Ve Politik Dinamikleri. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.

Simakhova, A. O. (2024). The impact of the war on Ukraine's foreign trade. Economy of Industry, 105(1), 5-15.

Steinbach, S. (2023). The Russia–Ukraine war and global trade reallocations. Economics Letters, 226, 111075.

T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi, Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara, Türkiye.

Uluslararası Ticaret Merkezi (TradeMap). https://www.trademap.org/ (Erişim tarihi: 10.05.2025)

Zasenko ve Makuch https://www.britannica.com/place/Ukraine/Plant-and-animal-life (Erişim tarihi: 10.05.2025)

DİJİTAL EKONOMİNİN VERGİ POLİTİKALARINA ETKİSİ

Dr. Öğrencisi Sezin Dargınoğlu
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
sdarginoglu@gmail.com - **ORCID:** 0009-0001-3782-3145

Prof. Dr. C. Erdem Hepaktan
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
erdem.hepaktan@cbu.edu.tr - **ORCID:** 0000-0002-3522-1941

ÖZET

Dijital ekonominin hızlı gelişimi, mevcut vergi sistemlerinin bu yeni ortama uyum sağlamasını önemli hale getirmiştir. Sınırları aşan bir şekilde, fiziksel bir varlığa gerek duymadan küresel ölçekte faaliyet gösterebilen dijital şirketlerin yaygınlaşması, vergilendirme prensiplerinin coğrafi sınırlar çerçevesinde tanımlandığı geleneksel anlayışların yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle çok uluslu teknoloji şirketlerinin, vergi oranlarının düşük olduğu ülkelere yönelerek vergi yükümlülüklerini azaltma eğilimi, vergi sistemlerinde adalet ve devletlerin kamu hizmetlerini finanse etme kapasitesi açısından dikkate değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yeni vergilendirme yaklaşımları üzerinde durulmaktadır. OECD'nin hayata geçirmeye çalıştığı küresel asgari vergi düzenlemesi ve BEPS (Matrah Aşındırması ve Kâr Kaydırması) projesi gibi girişimler, vergi matrahlarının farklı ülkelere kaydırılması ve vergi avantajlarından faydalanılması gibi durumların önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, dijital hizmet vergisi gibi doğrudan dijital ekonomiye yönelik uygulamalar da hükümetlerin bu alandaki potansiyel vergi kayıplarını telafi etme yönündeki çabalarını yansıtmaktadır. Ancak bu tür düzenlemelerin, rekabet ortamı ve teknolojik yeniliklerin teşviki üzerindeki olası etkileri farklı açılardan değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Bu çalışma, dijital ekonominin vergilendirilmesiyle ilgili temel meseleleri inceleyerek, büyük veri, yapay zekâ ve bulut bilişim gibi modern teknolojilerin vergi politikalarına olan etkilerini derinlemesine ele alacaktır. Ek olarak, dijital iş modellerinin özelliklerine uygun, etkin bir şekilde işleyen ve adil bir vergilendirme mekanizmasının nasıl oluşturulabileceği sorusuna yanıt aramak amacıyla, mevcut politikaların kapsamlı bir değerlendirmesi yapılacak ve uygulanabilir çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Vergi Politikası, Vergi Oranları, Yapay Zekâ

THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON TAX POLICIES

ABSTRACT

The rapid development of the digital economy has made it important for existing tax systems to adapt to this new environment. The proliferation of digital companies that can operate globally across borders without the need for a physical presence has necessitated a rethinking of traditional understandings in which taxation principles are defined by geographical boundaries. In particular, the tendency of multinational technology companies to reduce their tax liabilities by turning to countries with low tax rates is a noteworthy issue in terms of fairness in tax systems and the capacity of states to finance public services.

In this framework, new taxation approaches are being emphasized at both national and international levels. Initiatives such as the OECD's global minimum tax regulation and the BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) project aim to prevent situations such as shifting tax bases to different countries and taking advantage of tax advantages. At the same time, measures that directly address the digital economy, such as the digital services tax, reflect governments' efforts to offset potential tax losses in this area. However, the potential effects of such regulations on the competitive environment and the promotion of technological innovation need to be evaluated from different perspectives.

This study will examine the key issues related to the taxation of the digital economy and will provide an in-depth look at the implications of modern technologies such as big data, artificial intelligence and cloud computing on tax policies. In addition, in order to answer the question of how to create an efficiently functioning and fair taxation mechanism that is appropriate to the characteristics of digital business models, a comprehensive assessment of existing policies will be made and feasible solutions will be proposed.

Keywords: Digital Economy, Tax Policy, Tax Rates, Artificial Intelligence

1. GİRİŞ

Dijital ekonomi, ekonomik faaliyetlerin dijital teknolojiler aracılığıyla üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği bir ekonomi modelidir. Bu ekonomi, başta internet, mobil iletişim, yapay zekâ, büyük veri, bulut bilişim, nesnelerin interneti (IoT) gibi dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmıştır (Bukht & Heeks, 2017). Geleneksel fiziksel işlemler yerine dijital altyapı üzerinden gerçekleşen iş modelleri ve ticaret yapıları, dijital ekonominin temelini oluşturur (OECD, 2020).

Dijitalleşmenin hız kazanması, geleneksel ekonomik faaliyetlerde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Özellikle üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) yaygın kullanımı, işletmelerin iş modellerini yeniden şekillendirmesine neden olmuştur (Schwab, 2016). E-ticaret, bulut bilişim, nesnelerin interneti (IoT) ve yapay zekâ gibi teknolojiler; sadece üretim süreçlerini değil, iş gücü piyasalarını, vergi tabanlarını ve hatta kamu hizmetlerini bile yeniden tanımlamaktadır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Bu dönüşüm, dijital ekonomi kavramını ortaya çıkarırken, aynı zamanda devletlerin vergi

politikaları başta olmak üzere ekonomik regülasyonlarını da gözden geçirmesini zorunlu kılmıştır (OECD, 2020). Dolayısıyla dijitalleşme, sadece ekonomik büyümeyi hızlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda küresel rekabet yapısını ve ekonomik egemenlik anlayışını da derinlemesine etkilemektedir (Tapscott, 1996).

Dijitalleşmenin hız kazanması, ekonomik faaliyetlerin mekâna bağımlılığını azaltmış ve bu durum, geleneksel vergi sistemlerinin etkinliğini sorgulatmaya başlamıştır. Özellikle çok uluslu dijital şirketlerin fiziksel varlık bulundurmadan gelir elde edebilmeleri, kurumlar vergisinin kaynak bazlı yapısını zayıflatmıştır (OECD, 2019). Bu gelişmeler, ülkeler arasındaki vergi tabanı aşındırma ve kâr kaydırma (BEPS - Base Erosion and Profit Shifting) sorunlarını derinleştirerek, uluslararası düzeyde adil ve etkin bir vergi sistemine duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Dijital ekonomi kapsamında faaliyet gösteren şirketlerin, kullanıcı verisi gibi maddi olmayan varlıklardan gelir üretmesi, bu gelirlerin hangi ülke tarafından vergilendirilmesi gerektiği sorusunu gündeme getirmiştir (Zodrow, 2022). Geleneksel "daimi iş yeri" tanımı, dijital işletmelerin faaliyetlerini yeterince kapsayamadığından, birçok ülke tek taraflı olarak dijital hizmet vergisi (digital services tax – DST) gibi yeni vergilendirme araçlarını uygulamaya koymuştur.

Bu gelişmelere karşılık olarak OECD/G20 çerçevesinde yürütülen İki Sütunlu Çözüm önerisi, dijital şirketlerin küresel ölçekte daha adil vergilendirilmesini amaçlamaktadır. Bu çözümün birinci sütunu, büyük dijital şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde daha fazla vergi ödemesini hedeflerken; ikinci sütun, minimum kurumlar vergisi oranı ile vergi rekabetini sınırlamayı amaçlamaktadır (OECD, 2021).

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ekonomik yapıda yaşanan dönüşümün vergi politikalarına olan etkilerini analiz etmektir. Özellikle dijital ekonomiyle birlikte ortaya çıkan vergilendirme sorunları, çok uluslu dijital şirketlerin faaliyetlerinin nasıl ve nerede vergilendirileceği sorusu etrafında ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, dijital hizmet vergisi gibi yeni nesil vergi araçlarının uygulanabilirliği ve OECD/G20 tarafından geliştirilen İki Sütunlu Çözüm önerisinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Kapsam

Makale, dijital ekonominin tanımı ve gelişiminden başlayarak; dijitalleşmenin vergi sistemlerine getirdiği yapısal sorunları ve çözüm önerilerini kapsamaktadır. Kurumlar vergisinin etkinliği, dijital hizmet vergisi uygulamaları ve uluslararası vergi iş birliği mekanizmaları çalışmanın temel inceleme alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki güncel uygulamalara da kısaca değinilmektedir.

Yöntem

Bu çalışma nitel bir araştırma olup, literatür taraması yöntemiyle hazırlanmıştır. Uluslararası kuruluşların (OECD, IMF, Avrupa Komisyonu vb.) raporları, akademik makaleler, yasa metinleri ve politika belgeleri analiz edilmiştir. Kavramsal çerçeve doğrultusunda hem

teorik hem de uygulamaya dönük vergi politikası yaklaşımları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Dijital ekonomi, üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin dijital teknolojilere dayalı olarak yürütüldüğü yeni bir ekonomik model sunmaktadır. Bukht ve Heeks (2017), dijital ekonomiyi yalnızca e-ticaret ve dijital hizmetlerle sınırlı olmayan, tüm sektörlere nüfuz eden bir dönüşüm olarak tanımlar. Bu dönüşümün vergi politikaları üzerindeki etkileri ise giderek daha fazla tartışılmaktadır (Bukht & Heeks, 2017).

Vergi sistemlerinin dijital ekonomiye uyum sağlamakta zorlandığını ortaya koyan çalışmalardan biri, Zodrow (2022) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, dijital firmaların fiziksel varlık gerektirmeksizin gelir elde edebilmesi, geleneksel "daimi iş yeri" ilkesini geçersiz kılmaktadır (Zodrow, 2022).

Cockfield (2019) da benzer şekilde, dijitalleşmenin ulusal vergi egemenliğini zayıflattığını ve uluslararası iş birliğini zorunlu kıldığını vurgular (Cockfield, 2019).

Devereux ve Vella (2018), dijital ekonominin mevcut kurumlar vergisi rejimiyle uyumsuz olduğunu savunarak, bu yeni yapı için küresel düzeyde reform önerisinde bulunur (Devereux & Vella, 2018).

KPMG (2019) raporu ise dijital hizmet vergisi gibi ulusal düzeyde atılan adımların kısa vadede etkili olsa da uzun vadede küresel çözümlerin önem kazandığını belirtir (KPMG, 2019).

OECD (2019, 2021) tarafından hazırlanan raporlar, dijitalleşmenin yol açtığı vergisel sorunlara karşı geliştirilen İki Sütunlu Çözüm modelini detaylandırmaktadır. Bu modelin birinci sütunu dijital şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde vergi ödemelerini sağlarken, ikinci sütun ise küresel asgari kurumlar vergisi ile vergi rekabetini sınırlamayı hedefler (OECD, 2019) (OECD, 2021)

Sarin ve Summers (2019), dijitalleşmenin yüksek kar marjına sahip ancak düşük vergilendirilmiş şirketler yarattığını, bu durumun da vergi adaletini tehdit ettiğini öne sürer. Bu doğrultuda dijital ekonomiye özgü yeni vergi yaklaşımlarının geliştirilmesi gerektiğini belirtirler (Sarin & Summers, 2019).

Slemrod (2020), dijital ekonominin kayıt dışılığı artırabileceğini ve vergi denetimini zorlaştırabileceğini vurgular. Vergi idarelerinin teknolojik kapasite geliştirmesinin bu sürece yanıt olabileceğini savunur (Slemrod, 2020).

Beer, De Mooij ve Liu (2020), dijital vergilendirme önerilerinin mali etkilerini ampirik olarak incelemiş ve bazı ülkelerin bu politikalarla gelir artışı sağlayabileceğini göstermiştir. Ancak bu tür vergilerin küresel ticaret üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği de ifade edilmiştir (Beer, De Mooij, & Liu, 2020).

Bilicka ve Fuest (2019), çok uluslu dijital şirketlerin kârlarını düşük vergili ülkelere kaydırma eğiliminde olduğunu ve bu nedenle etkili bir küresel vergilendirme çerçevesine ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu bağlamda BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) projesinin önemi vurgulanır (Bilicka & Fuest, 2019).

Türkiye bağlamında yapılan bir çalışmada, Doğan (2021) dijital hizmet vergisinin uygulanmasını ve bu verginin potansiyel etkilerini değerlendirmiştir. Türkiye'nin, dijitalleşmenin vergilendirilmesinde öncü ülkeler arasında yer aldığına dikkat çekmiştir (Doğan, 2021).

Son olarak, UNCTAD (2021) raporunda dijital ekonominin gelişmekte olan ülkeler açısından fırsatlar kadar riskler de barındırdığı; bu nedenle vergi politikalarının dijital dönüşümle uyumlu şekilde güncellenmesinin kritik olduğu ifade edilmiştir (UNCTAD, 2021).

3. DİJİTAL EKONOMİDE VERGİLENDİRME SORUNLARI

Dijital ekonomi; üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin dijital teknolojiler aracılığıyla yürütüldüğü, geleneksel ekonomik modellerin ötesinde bir yapı sunar. Bu dönüşüm, sadece teknoloji sektörünü değil; hizmet, üretim, tarım ve kamu yönetimi gibi birçok sektörü kapsamaktadır (Muro, Liu, & Whiton, 2017). Özellikle dijital altyapıya yapılan yatırımların artması, dijital becerilerin yaygınlaşması ve platform temelli iş yapılarının çoğalması, dijital ekonominin temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

Dijital ekonominin karakteristik özellikleri arasında veriye dayalı karar alma, otomasyon, küresel erişim, çeviklik ve hizmetleşme (servitization) öne çıkmaktadır. Firmalar artık ürün satmaktan çok dijital hizmet ve deneyim sunmaya yönelmektedir. Bu bağlamda platform ekonomisi, dijitalleşmenin en görünür yansıması haline gelmiştir (Kenney & Zysman, 2016). Örneğin dijital platformlar, kullanıcıların katılımıyla değer üreten yapılar oluşturmakta ve işgücü ile sermaye ilişkilerini yeniden tanımlamaktadır.

Dijitalleşmenin hız kazanması özellikle 2010'lu yıllardan sonra daha belirgin hale gelmiş, mobil internet, bulut bilişim ve nesnelerin interneti (IoT) teknolojileri ekonomik yapının dijital temeller üzerine inşa edilmesini hızlandırmıştır (Katz & Callorda, 2018). Dijital teknolojilerin sadece firmalar için değil, aynı zamanda kamu yönetimi, eğitim ve sağlık gibi alanlar için de temel bir araç haline geldiği görülmektedir.

Bununla birlikte, dijital ekonominin yükselişi beraberinde bazı yapısal zorlukları da getirmiştir. Özellikle dijitalleşmenin vergilendirilmesi, veri güvenliği, dijital tekeller ve platform bağımlılığı gibi konular, politika yapıcılar açısından öncelikli gündem maddeleri arasında yer almaktadır (Atkinson, 2021). Dijital ekonomiye geçiş süreci, sadece ekonomik değil; hukuki, sosyal ve etik boyutlarıyla da bütüncül bir yeniden yapılanmayı gerekli kılmaktadır.

3.1. Dijital Ekonominin Bileşenleri

Dijital ekonomi, dijital teknolojiler aracılığıyla şekillenen yeni bir ekonomik yapı sunar. Bu yapının temelini e-ticaret, dijital hizmetler, platform ekonomisi, yapay zekâ, büyük veri ve bulut bilişim gibi bileşenler oluşturur. Söz konusu unsurlar hem üretim süreçlerini hem de tüketici davranışlarını yeniden tanımlayarak ekonomik etkileşimin hızını, verimliliğini ve ölçeğini önemli ölçüde artırmaktadır. Her bir bileşen, dijitalleşmenin ekonomik hayattaki etkisini somutlaştırmakta ve küresel rekabetin dinamiklerini dönüştürmektedir.

3.1.1. E-Ticaret

E-ticaret, dijital ekonominin en hızlı büyüyen bileşenlerinden biridir. Ürün ve hizmetlerin internet üzerinden alınıp satılmasını kapsar. Özellikle pandemi süreci, çevrim içi alışveriş davranışlarını kalıcı hâle getirmiştir. Mobil uygulamalar ve dijital ödeme sistemleri e-ticareti desteklemektedir (OECD, 2022).

3.1.2. Dijital Hizmetler

Dijital hizmetler, yazılım, bulut bilişim, dijital medya, uzaktan eğitim ve sağlık gibi alanlarda sağlanan hizmetleri kapsar. Bu hizmetler küresel ölçekte erişilebilir olup, fiziksel varlığa ihtiyaç duymadan sunulabilmektedir (UNCTAD, 2023).

3.1.3. Platform Ekonomisi

Platform ekonomisi, üretici ve tüketicilerin dijital ortamda buluşmasını sağlayan aracı yapıları ifade eder. Amazon, Uber, Airbnb gibi platformlar, geleneksel iş yapma biçimlerini dönüştürmüş ve yeni gelir modelleri oluşturmuştur (Srnicek, 2017).

3.1.4. Yapay Zeka (AI)

Yapay zekâ, dijital ekonominin karar alma süreçlerinde otomasyonu ve verimliliği artıran bir bileşendir. Müşteri hizmetlerinden üretim planlamasına kadar birçok alanda kullanılmakta, veri odaklı ekonomik modellerin gelişimini hızlandırmaktadır (OECD, 2023).

3.1.5. Büyük Veri ve Bulut Bilişim

Veri, dijital ekonominin “yeni petrolü” olarak kabul edilmektedir. Büyük veri analitiği, müşteri davranışlarını analiz etmekten arz-talep dengesini öngörmeye kadar pek çok alanda kullanılmaktadır. Bulut bilişim ise işletmelere esneklik ve düşük maliyetle veri depolama ve işlem yapma imkânı sunmaktadır (World Bank, 2021).

3.2. Dijital Ekonominin Geleneksel Ekonomi ile Farkları

Dijital ekonomi, fiziksel varlıklardan ziyade dijital bilgi, yazılım ve platformlara dayanan bir değer üretim süreci sunarken; geleneksel ekonomi esas olarak emek, fiziksel sermaye ve doğal kaynakların üretim faktörü olarak öne çıktığı bir yapı sergiler. Dijital ekonomide üretim süreçleri otomasyon, bulut tabanlı teknolojiler ve çevrimiçi ağlarla desteklenirken, geleneksel ekonomide üretim daha çok fiziksel mekâna ve doğrudan işgücü kullanımına bağlıdır (Zysman & Kenney, 2018). Ayrıca dijital ekonomi, çevik (agile) yapısıyla inovasyon döngülerini kısaltmakta, bireylerin ekonomik katılımını platformlar aracılığıyla kolaylaştırmakta ve değer zincirlerini küreselleştirmektedir (Tapscott & Tapscott, 2016). Geleneksel ekonomi ise daha durağan, sermaye yoğun ve bürokratik yapılar üzerinden ilerlemektedir.

3.3. Küresel ve Türkiye Bağlamında Dijital Ekonominin Gelişimi

Dijital ekonomi, 2000'li yılların başından itibaren küresel ölçekte hızla büyüyen bir alan hâline gelmiştir. Özellikle internet penetrasyonu, mobil cihazların yaygınlaşması ve bulut teknolojilerinin gelişimi sayesinde küresel ekonomide dijital dönüşüm ivme kazanmıştır (Manyika, ve diğerleri, 2016). OECD verilerine göre dijital hizmetler, yazılım ve veri akışları küresel ticaretin yapısını yeniden şekillendirmekte ve ekonomik büyümeye katkıda

bulunmaktadır (OECD, 2020). Bu süreçte platform ekonomisi, e-ticaret ve dijital finans gibi alanlar da küresel değer zincirleri içinde önemli bir rol üstlenmiştir. McKinsey tarafından yapılan bir çalışmaya göre dijital teknolojilerin benimsenmesi, küresel GSYİH'nin %25'ine kadar katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir (Bughin, ve diğerleri, 2019)

Türkiye'de dijital ekonomi, özellikle 2010 sonrası dönemde önemli bir gelişme göstermiştir. TÜİK verilerine göre internet kullanım oranı 2023 itibarıyla %85'in üzerine çıkmış; e-ticaret hacmi 2022'de 800 milyar TL'yi aşmıştır. Türkiye'de dijital dönüşüm süreci, 2018 yılında ilan edilen Dijital Türkiye Yol Haritası ile daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur (Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020). Türkiye, yazılım geliştirme, fintech ve e-ticaret alanlarında bölgesel bir merkez olma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca TÜBİTAK, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı gibi kurumların yürüttüğü destek programları, dijital girişimciliği ve teknolojik altyapıyı teşvik etmektedir (Karahan & Tokgöz, 2022).

4. DİJİTAL EKONOMİ KAPSAMINDA VERGİLEMEDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Dijital ekonominin sınır tanımayan doğası, geleneksel vergi sistemleriyle uyuşmayan pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle çevrim içi hizmet sunucularının fiziksel varlık (nexus) olmadan faaliyet gösterebilmesi, vergilendirme yetkisi konusunda belirsizlik yaratmaktadır (Cocfield, 2019). Dijital şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde "ekonomik varlık" oluşturmadan kazanç elde etmeleri, kurumlar vergisi tahsilatında ciddi kayıplara neden olmaktadır.

Ayrıca kar aktarımı (profit shifting) ve zararlı vergi rekabeti, çok uluslu teknoloji şirketlerinin vergiden kaçınmasına imkân tanımaktadır. OECD'nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) girişimi bu sorunlara çözüm üretmeyi amaçlasa da dijital işletmelerin adil vergilendirilmesi hâlâ uluslararası düzeyde tam çözülememiştir (de la Feria & Vella, 2020). Üstelik, dijital hizmet vergileri gibi tek taraflı uygulamalar, uluslararası vergi çatışmalarını da tetikleyebilmektedir (Pogge & Mehta, 2021).

4.1. Fiziksel Varlık (Nexus) Zorunluluğunun Ortadan Kalkması

Geleneksel vergi sistemleri, bir işletmenin belirli bir ülkede vergilendirilebilmesi için o ülkede fiziksel bir varlığa (nexus) sahip olmasını zorunlu kılar. Ancak dijitalleşme ile birlikte firmalar, herhangi bir fiziki varlık bulundurmadan, dijital hizmet, reklam, içerik veya yazılım satışları yoluyla başka ülkelerden yüksek kazançlar elde edebilmektedir (Olbert & Spengel, 2017). Bu durum, mevcut vergi kurallarının dijital iş modellerine uygulanabilirliğini zayıflatmaktadır**.**

Örneğin, bir sosyal medya şirketi ya da video akış platformu, bir ülkede ofis açmadan oradaki kullanıcılardan reklam ve abonelik geliri elde edebilir. Ancak o ülkede fiziksel ofisi olmadığı için, vergi otoriteleri bu kazançları vergilendiremeyebilir. Bu, vergi tabanının aşınmasına ve adil olmayan bir rekabet ortamına neden olmaktadır (Brauner & Pistone, 2018).

Bu sorunlara çözüm arayan OECD ve G20, dijital faaliyetlerden doğan ekonomik bağa (significant economic presence) dayalı yeni bir nexus tanımı üzerinde çalışmaktadır (OECD,

2021). Bu yaklaşımla, sadece fiziksel değil, dijital yollarla elde edilen gelirler de vergilendirme yetkisi kapsamına alınmak istenmektedir (Becker, Englisch, & Schanz, 2020).

4.2. Gelirin Hangi Ülkede Vergilendirileceğine Dair Belirsizlik

Dijital ekonominin yaygınlaşması, çok uluslu şirketlerin sınır ötesi gelir elde etmelerini kolaylaştırırken, bu gelirlerin hangi ülkede vergilendirileceği konusunda ciddi belirsizlikler yaratmaktadır. Geleneksel uluslararası vergi sistemi, şirketin vergisini genellikle karın üretildiği fiziksel lokasyona dayandırır (Avi-Yonah, 2021). Ancak dijital şirketler, kullanıcıların bulunduğu ülkelerde fiziksel varlık göstermeden gelir elde edebildikleri için, bu ülkeler vergilendirme hakkı talep etmekte, fakat mevcut sistem buna çoğu zaman izin vermemektedir (Baez Moreno & Brauner, 2020).

Bu durum hem çifte vergilendirme riski hem de çifte vergilendirmeme (double non-taxation) sorunlarını beraberinde getirmektedir. Örneğin, şirketin faaliyet gösterdiği ülke geliri vergilendirmek isterken, şirketin yasal olarak kurulu olduğu ülke de aynı gelire vergi uygulamak isteyebilir. Ya da tam tersi, her iki ülke de dijital gelirleri vergilendirme yetkisini üstlenmediği için vergi boşlukları oluşabilir (Kofler, Rust, & Pistone, 2021)

OECD'nin Küresel Asgari Vergi ve "Pillar One" önerileri, gelirin kullanıcıların bulunduğu ülkelerde de vergilendirilmesini sağlayacak yeni bir yapı geliştirmeyi hedeflemektedir (OECD, 2020). Ancak bu reformlar halen uygulamaya alınmamış ya da ülkeler arasında uzlaşı sağlanamamıştır.

4.3. Transfer Fiyatlandırması ve Vergi Kaçakçılığı

Dijitalleşmeyle birlikte, çok uluslu şirketlerin transfer fiyatlandırması yoluyla kârlarını düşük vergili ülkelere kaydırmaları daha da kolaylaşmıştır. Transfer fiyatlandırması, bağlı şirketler arasındaki mal, hizmet veya fikri mülkiyet alışverişinde belirlenen fiyatları ifade eder. Bu fiyatlar, piyasa koşullarından saparak vergiden kaçınma veya vergi yükünü azaltma aracı hâline gelebilmektedir (Beer, de Mooji, & Liu, 2020).

Dijital şirketlerin büyük bir kısmı, maddi olmayan varlıklara (örneğin algoritmalar, yazılım lisansları, kullanıcı verisi) dayalı gelir elde ettiği için, bu varlıkların hangi ülkede yaratıldığı ve nasıl değer biçileceği oldukça belirsizdir. Bu da şirketlerin yüksek kârlarını vergi cennetlerine kaydırmalarına olanak tanımaktadır (Cobham & Jansky, 2019). Özellikle Google**,** Amazon, Facebook ve Apple gibi teknoloji devlerinin bu yöntemlerle vergiden kaçındığı kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açmıştır (Torslov, Wier, & Zucman, 2022).

OECD'nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) projesi, bu tür uygulamaların önüne geçmek amacıyla **"**karın ekonomik faaliyetin gerçekleştiği yerde vergilendirilmesi" ilkesini savunmakta ve dijital varlıkların fiyatlandırmasına dair yeni yönergeler geliştirmektedir (OECD, 2022).

4.4. Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Zorluklar

Fiziki varlık kavramının yetersizliği, geleneksel vergi sistemleri, bir şirketin faaliyetlerinin vergilendirilebilmesi için fiziki varlık (ofis, fabrika, depo vb.) bulunmasını esas alır. Dijital hizmetler ise internet üzerinden sunulduğundan, bu şirketlerin fiziki varlıklarının olmadığı ya da çok sınırlı olduğu ülkelerde de gelir elde etmeleri, vergi matrahının doğru tespit

edilmesini zorlaştırır. Örneğin Google ve Facebook gibi şirketler birçok ülkede fiziki ofis olmadan faaliyet gösterebilmektedir. Bu durum, ülkelerin bu şirketlerden vergi alma yetkisini karmaşık hale getirir (OECD, 2020).

Değer yaratma ve gelir dağılımı sorunu, dijital ekonomide değer yaratımı sadece fiziksel üretim ya da satış üzerinden gerçekleşmez. Kullanıcı verileri, reklam gelirleri ve ağ etkileri (network effects) gibi soyut unsurlar önemli gelir kaynaklarıdır. Ancak bu gelirlerin hangi ülkede yaratıldığı ve nasıl paylaştırılacağı konusunda uluslararası standartlar henüz net değildir. Facebook'un kullanıcı verileriyle elde ettiği gelirler, kullanıcıların bulunduğu farklı ülkelerde farklı vergilendirme problemleri yaratır (Zucman, 2014).

Çifte vergilendirme ve vergi kaçırma riskleri, çok uluslu dijital şirketler, düşük vergi oranı olan ülkelerde karlarını göstererek (tax base erosion), vergi yüklerini minimize etmeye çalışır. Amazon'un Avrupa'daki merkezini Lüksemburg'a taşıması buna örnektir. Bunun sonucu olarak, şirketlerin faaliyet gösterdiği ülkeler gelir üzerinden vergi alamamakta veya çifte vergilendirme sorunları yaşanmaktadır (IMF, 2019).

Uluslararası uyum ve koordinasyon eksikliği, bazı ülkeler dijital hizmet vergisi (DST) gibi tek taraflı vergiler uygulayarak gelir kaybını önlemeye çalışırken, bu durum uluslararası ticarette gerilimlere yol açar. ABD, Avrupa'nın DST uygulamalarına karşı tepkili olup, bu tür vergilerin çok taraflı çözüm süreçlerini sekteye uğrattığı ifade edilmektedir. Bu nedenle OECD ve G20 gibi platformlarda ortak vergi kuralları geliştirme çalışmaları sürmektedir (European Parliament, 2021).

Mevzuatların hızlı dijitalleşmeye uyum sağlayamaması, vergi yasalarının dijital ekonomi hızına yetişememesi, yasal boşluklar ve karmaşık uygulamalara neden olur. Dijital iş modelleri ve platformların çeşitliliği, mevcut vergilendirme sistemlerinde güncellemeleri zorunlu kılar. Bu süreç yavaş ilerleyince hem devletler gelir kaybına uğrar hem de şirketler için belirsizlik artar (Avi-Yonah & Xu, 2018).

5. ULUSLARARASI VERGİ POLİTİKASI GELİŞMELERİ

Son yıllarda dijitalleşme ve küresel ticaretin hızlı büyümesi, uluslararası vergi politikalarında önemli dönüşümlere neden olmuştur (OECD, 2021). Çok uluslu şirketlerin karlarını düşük vergi oranlı ülkelerde göstermeye çalışmaları, ülkelerin vergi gelirlerini olumsuz etkilemiştir (IMF, 2023). Bu nedenle OECD ve G20 tarafından yürütülen BEPS (Vergi Tabanı Aşınması ve Kar Kaydırma) projesi, vergi adaletsizliğini azaltmak ve çok uluslu şirketlerin gerçek ekonomik faaliyet gösterdikleri yerlerde vergilendirilmesini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir (OECD, 2021).

2021 yılında dijital ekonominin vergilendirilmesi için iki aşamalı yeni bir model önerilmiş; bu modelle şirket karlarının belirli bir kısmının faaliyet gösterilen ülkelere tahsisi ve asgari %15 kurumlar vergisi uygulanması hedeflenmiştir (OECD, 2021). Bununla birlikte birçok ülke, dijital hizmet vergisi (DST) uygulamalarını hayata geçirerek dijital platformlardan doğrudan vergi almayı amaçlamıştır (IMF, 2023). Ancak bu tek taraflı vergiler, özellikle ABD ile ticari gerilimlere yol açmış ve uluslararası iş birliğinin önemini artırmıştır (KPMG, 2024).

Uluslararası iş birliği alanında, ülkeler arası bilgi paylaşımını kolaylaştıran çok taraflı vergi anlaşmaları geliştirilmiş; OECD'nin Çok Taraflı Yetkili Makam Anlaşması (MCAA) gibi mekanizmalar sayesinde vergi şeffaflığı ve denetim etkinliği artırılmıştır (KPMG, 2024). 2023-2024 yıllarında birçok ülke, OECD'nin önerdiği asgari kurumlar vergisi oranını yasalarına dahil etmiş; böylece vergi rekabetinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (PwC, 2024). Özellikle ABD'nin bu alandaki reformları küresel vergi ortamında önemli bir dönüm noktası olmuştur (PwC, 2024).

Ayrıca yapay zekâ ve dijital teknolojilerin vergi denetimlerinde kullanımı yaygınlaşmakta, bu da vergi kaçakçılığı ile mücadelede yeni fırsatlar sunmaktadır (Deloitte, 2023).

5.1. OECD'nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Projesi

Küreselleşme ve dijitalleşmenin etkisiyle çok uluslu şirketlerin sınır ötesi faaliyetleri artarken, bu şirketlerin vergi yükümlülüklerini düşük vergi oranına sahip ülkelere kaydırarak matrah aşındırıcı uygulamalara başvurdukları gözlemlenmektedir. Bu durum, küresel düzeyde vergi adaletini zedelemekte ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerinde ciddi kayıplara yol açmaktadır. Bu çerçevede, OECD ve G20 ülkeleri iş birliğinde 2013 yılında başlatılan BEPS (Base Erosion and Profit Shifting – Matrah Aşındırma ve Kâr Aktarımı) projesi, uluslararası vergi kurallarında reforma gidilmesini hedefleyen kapsamlı bir girişim olarak öne çıkmaktadır (OECD, 2013).

BEPS projesi, çok uluslu şirketlerin vergi planlama stratejileriyle mücadele etmeyi ve vergiye tabi kârın ekonomik faaliyetin gerçekleştiği ülkede vergilendirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan 15 eylem planı; dijital ekonominin vergilendirilmesi, zararlı vergi uygulamalarının engellenmesi, hibrit uyumsuzlukların önlenmesi, ülke bazlı raporlama ve transfer fiyatlandırmasının yeniden yapılandırılması gibi başlıklardan oluşmaktadır (Owens, 2015). Söz konusu eylemler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin katkısıyla şekillendirilmiş ve kapsayıcı bir çerçeve sunulmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında ise BEPS projesi, yalnızca vergi kaçağını azaltmayı değil, aynı zamanda kapasite gelişimini ve teknik desteği de hedeflemektedir. Bu ülkelerdeki vergi idarelerinin kurumsal altyapılarını güçlendirmek, BEPS ile amaçlanan reformların başarısı için kritik bir unsurdur. OECD, bu bağlamda söz konusu ülkelere danışmanlık ve eğitim desteği de sunarak, uygulamada etkinlik sağlamayı amaçlamaktadır (Hearson, 2018).

Ancak teknolojik gelişmeler ve dijital ekonominin yaygınlaşması, BEPS'in ilk aşamasındaki vergi kurallarının yetersiz kalmasına neden olmuş ve bu durum BEPS 2.0 sürecini gündeme getirmiştir. Bu yeni süreçte, pazar ülkelerinde vergi tahsilatı hakkının yeniden dağıtılması ve küresel asgari kurumlar vergisinin uygulanması olmak üzere iki sütuna dayalı küresel vergi reformu hedeflenmektedir. Söz konusu reform, dijital platformlar üzerinden büyük gelir elde eden ancak fiziksel varlığı bulunmayan şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde vergilendirilmesini sağlamaya yöneliktir (Devereux & Wardell-Burrus, 2021).

BEPS kapsamında geliştirilen en önemli araçlardan biri olan Ülke Bazlı Raporlama (Country-by-Country Reporting - CbCR) ise, çok uluslu işletmelerin her faaliyet gösterdiği

ülkedeki gelir, çalışan sayısı, faaliyet türü ve ödenen vergi gibi bilgileri ayrı ayrı raporlamasını zorunlu kılmıştır. Bu raporlar sayesinde vergi idareleri, riskli yapılandırmaları daha etkin biçimde tespit edebilmekte ve vergi kaçınma girişimlerine karşı proaktif önlemler geliştirebilmektedir (Beer, Mooij, & Liu, 2020).

Türkiye de BEPS projesine uyum sağlamak amacıyla önemli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Transfer fiyatlandırması rehberleri uluslararası normlara göre güncellenmiş, ülke bazlı raporlama yükümlülüğü yasal çerçeveye dahil edilmiştir. Ayrıca Türkiye, 2017 yılında Çok Taraflı Vergi Anlaşması'nı (MLI) imzalayarak, vergi anlaşmalarında değişiklik yapma sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası vergi şeffaflığına verdiği önemi ve BEPS sürecine aktif katılımını göstermektedir (Gündüz, 2021).

5.2. Dijital Hizmet Vergisi (DST) Uygulamaları

Dijitalleşme, ekonomik faaliyetlerin coğrafi sınır tanımadan yürütülmesini kolaylaştırmış ve bu durum mevcut vergi sistemlerinin dijital platformlardan elde edilen gelirleri adil şekilde vergilendirmede yetersiz kalmasına neden olmuştur. Geleneksel vergi kurallarının fiziksel varlığa dayalı olması, Google, Amazon, Facebook gibi teknoloji devlerinin faaliyet gösterdikleri ülkelerde neredeyse hiç vergi ödemeden büyük kazançlar elde etmelerine yol açmaktadır. Bu boşluğu kapatmak amacıyla pek çok ülke, özellikle dijital reklam, dijital aracılık hizmetleri ve kullanıcı verisi satışları üzerinden alınan Dijital Hizmet Vergisi (DST) uygulamasına yönelmiştir (OECD, 2020)

DST uygulamaları, dijital faaliyetlerin ekonomik değerinin yaratıldığı yer olan kullanıcı ülkelerde vergilendirilmesini amaçladığı için, dijital şirketlerin vergi yükümlülüğünü daha adil hâle getirmektedir. Ancak bu vergiler çok uluslu şirketler tarafından çifte vergilendirme, uyum maliyeti ve ticaret anlaşmazlıkları gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Özellikle ABD ile Avrupa ülkeleri arasında bu konuda gerilimler yaşanmış, ABD bazı ülkelere karşı misilleme tarifeleri tehdidinde bulunmuştur. Bu durum, uluslararası iş birliğini zorlaştırsa da dijital ekonominin vergilendirilmesinin küresel düzeyde çözülmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur (Katz & Callorda, 2018).

Fransa, 2019 yılında dijital hizmet vergisi (DST) uygulamasında öncü ülkelerden biri olmuş ve yıllık geliri 750 milyon avrodan fazla olan büyük dijital şirketlere %3 oranında vergi getirmiştir. Benzer şekilde, İtalya, İspanya, Avusturya ve Hindistan da dijital hizmet vergisi modellerini geliştirmiştir. Hindistan, 2016'da reklam gelirlerini kapsayan "equalisation levy" sistemini başlatmış ve 2020'de bu kapsama e-ticaret işlemlerini de dahil etmiştir (Srinivasan, 2020) (Mehta, 2022).

Türkiye'de ise 7194 sayılı Kanun kapsamında 2020 yılında yürürlüğe giren Dijital Hizmet Vergisi, dijital reklam hizmetleri, dijital içerik sunumu ve dijital aracılık hizmetlerini kapsamaktadır. Yıllık küresel hasılatı 750 milyon Euro'yu ve Türkiye kaynaklı hasılatı 20 milyon TL'yi aşan şirketler, %7,5 oranında vergiye tabi tutulmaktadır. Türkiye uygulaması, kullanıcıların oluşturduğu değerin vergilendirilmesi anlayışına dayansa da OECD ile uyumlu küresel çözümler üretme sürecine katkı vermektedir (Korkmaz, 2021).

Öte yandan, OECD'nin 2021 yılında duyurduğu Küresel Vergi Mutabakatı çerçevesinde 130'dan fazla ülke, dijital ekonominin vergilendirilmesine yönelik iki sütunlu çözüm üzerinde

anlaşmıştır. Birinci sütun, büyük dijital şirketlerin faaliyet gösterdikleri pazarlarda vergi ödeme yükümlülüğü doğururken, ikinci sütun %15 oranında küresel asgari kurumlar vergisini öngörmektedir. Bu mutabakatın hayata geçmesi durumunda, ülkelerin uyguladığı tek taraflı DST'lerin kaldırılması hedeflenmektedir (OECD/G20, 2021).

5.3. Küresel Asgari Kurumlar Vergisi Tartışmaları (Pillar One ve Pillar Two)

Dijitalleşmenin ve küreselleşmenin artmasıyla birlikte, çok uluslu şirketlerin (MNC'ler) vergi planlaması ve vergi tabanını erozyona uğratmaları önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu bağlamda, OECD ve G20 ülkeleri, 2021 yılında Küresel Asgari Kurumlar Vergisi kapsamında iki ana sütun (Pillar One ve Pillar Two) üzerinde anlaşmaya varmıştır (OECD, 2021).

- Pillar One, çok uluslu şirketlerin dijital ve diğer ekonomik faaliyetlerinden doğan gelirlerin, artık fiziksel varlıklarının olmadığı veya sınırlı olduğu ülkelerde dahi vergilendirilmesini hedefler. Bu, özellikle dijital ekonomide faaliyet gösteren şirketler için önemlidir ve gelirlerin belli bir kısmının, tüketim yapılan ülkelerde vergilendirilmesini sağlar (Harvard Law School, 2021).
- Pillar Two ise, çok uluslu şirketlerin minimum %15 oranında kurumlar vergisi ödemesini zorunlu kılar. Böylece, düşük vergi oranı uygulayan ülkelere yönelen vergi kaçırma ve taban aşındırma engellenmek istenir (Tax Foundation, 2022) (Brookings Institution, 2022).

Bu iki sütun, küresel vergi adaletini sağlama ve çok uluslu şirketlerin vergi yükümlülüklerini daha şeffaf ve adil hale getirme amacını taşımaktadır.

5.4. AB ve G20 Ülkelerinin Politikaları

Avrupa Birliği (AB) ve G20 ülkeleri, dijital ekonominin vergi alanındaki zorluklarını gidermek amacıyla çeşitli politika ve düzenlemeler geliştirmiştir. AB, dijital hizmetler vergisi (DST) uygulamasını benimseyerek, büyük dijital şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde daha adil vergi ödemelerini sağlamaya çalışmaktadır (European Parliament, 2020) AB ayrıca, dijital vergi uyumunu artırmak ve çifte vergilendirmeyi önlemek amacıyla kapsamlı yönergeler ve öneriler geliştirmektedir.

G20 ise OECD ile iş birliği yaparak, küresel dijital ekonomide vergi adaletini sağlamak için uluslararası uyumlu çözümler üzerinde odaklanmıştır. Özellikle Pillar One ve Pillar Two olarak bilinen küresel asgari kurumlar vergisi politikaları, G20 tarafından desteklenmekte ve çok uluslu şirketlerin vergi tabanlarını korumaya yönelik önemli adımlar olarak görülmektedir (G20 Finance Ministers, 2021).

Bu politikalar, dijitalleşen ekonomide ülkelerin vergi gelirlerini korumak ve çok uluslu şirketlerin vergi yükümlülüklerini artırmak için kritik önem taşımaktadır.

6. TÜRKİYE'DE DİJİTAL EKONOMİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Türkiye, dijital ekonominin vergilendirilmesi konusunda son yıllarda önemli adımlar atmıştır. 1 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe giren Dijital Hizmet Vergisi Kanunu (No: 7194) ile,

dijital reklam hizmetlerinden dijital ortamda sunulan her türlü içerik hizmetine kadar çeşitli dijital faaliyetler vergi kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda, dünya genelinde 750 milyon Euro ve Türkiye'de 20 milyon TL üzerinde gelir elde eden şirketlere %7,5 oranında dijital hizmet vergisi uygulanmaktadır (Resmi Gazete, 2019).

Türkiye'de bu verginin amacı, çok uluslu dijital platformların yerel pazardan elde ettiği kazançlara adil bir şekilde vergi ödemesini sağlamaktır. Ancak, bu düzenleme uluslararası vergi uyumu açısından bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Özellikle çifte vergilendirme riski ve dijital vergilerin uluslararası yatırım kararları üzerindeki etkisi akademik tartışmalara konu olmaktadır (Kızılot & Kızılot, 2021).

Bununla birlikte, Türkiye OECD'nin dijital ekonomi için önerdiği çok taraflı çözümlere de destek vermekte; bu bağlamda, Pillar One ve Pillar Two reformlarına olumlu yaklaşmaktadır (Şener, 2022).

6.1. Türkiye'nin Dijital Hizmet Vergisi Uygulaması

Türkiye'de dijital hizmetlerden elde edilen gelirlerin adil ve etkin bir şekilde vergilendirilmesi amacıyla Dijital Hizmet Vergisi (DHV), 1 Mart 2020 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. 7194 sayılı Kanun ile getirilen düzenleme, internet ortamında sunulan reklam hizmetlerinden dijital içerik iletimine kadar geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır. Bu kapsamda, özellikle küresel ölçekte faaliyet gösteren dijital platformların Türkiye'de elde ettikleri gelirlerin vergilendirilmesi amaçlanmıştır (Yıldız & Uyar, 2021)

Dijital Hizmet Vergisi, %7,5 oranında uygulanmakta olup, bu oran Cumhurbaşkanlığı kararıyla %1 ila %15 arasında değiştirilebilmektedir. Vergiye tabi olabilmek için, ilgili dijital hizmet sağlayıcısının dünya genelinde 750 milyon Euro ve Türkiye'de 20 milyon TL üzerinde bir hasılat elde etmesi gerekmektedir (Durgun & Işık, 2020).

Türkiye'nin DHV uygulaması, dijital ekonomideki vergi adaletini sağlamaya yönelik bir adım olmakla birlikte, uluslararası vergi sistemine uyum açısından da önemli bir tartışma konusudur. Zira OECD tarafından yürütülen küresel vergi reformu kapsamında, geçici ulusal vergilerin (örneğin DHV gibi) ileride çok taraflı çözümlerle yer değiştirmesi planlanmaktadır (Karakoç, 2021).

6.2. Mevcut Yasal Düzenlemeler ve Eksiklikler

Türkiye'de dijital ekonomiye ilişkin vergilendirme uygulamaları büyük ölçüde 7194 sayılı Kanun ile yürürlüğe giren Dijital Hizmet Vergisi (DHV) düzenlemesine dayanmaktadır. Bu vergi, küresel ölçekte faaliyet gösteren dijital platformlardan Türkiye'de elde edilen gelirleri vergilendirmeyi hedeflemiştir. Bunun yanında, Vergi Usul Kanunu (VUK) **ve** Kurumlar Vergisi Kanunu gibi temel vergi düzenlemeleri dijital faaliyetleri kapsayacak şekilde zaman içinde güncellenmeye çalışılmıştır (Yıldız & Uyar, 2021).

Ancak bu düzenlemelere rağmen Türkiye'de dijital ekonominin tam anlamıyla kavranabildiği ve kapsamlı şekilde vergilendirilebildiği söylenemez. En önemli sorunlardan biri, "ekonomik varlık" kavramına karşılık gelen fiziksel varlık (nexus) şartının hala birçok düzenlemede temel alınmasıdır. Bu durum, fiziksel olarak Türkiye'de bulunmayan ancak

önemli gelir elde eden dijital şirketlerin etkin biçimde vergilendirilmesini zorlaştırmaktadır (Kara, 2022).

Buna ek olarak, uluslararası uyum eksikliği, dijital vergilendirmeye ilişkin yerel düzenlemelerin küresel vergi reformlarıyla çatışma riskini doğurmaktadır. OECD'nin "Pillar One-Pillar Two" reformları kapsamında yürüttüğü çok taraflı müzakerelere rağmen, Türkiye'nin uyguladığı DHV'nin geçici bir çözüm mü yoksa kalıcı bir model mi olacağı belirsizliğini korumaktadır (Kaya, 2023).

6.3. E-Ticaret Şirketlerinin Vergilendirilmesi,

E-ticaretin hızlı gelişimi, geleneksel vergi sistemleriyle uyumlu olmayan yeni iş modellerini beraberinde getirmiştir. Türkiye'de e-ticaret faaliyetleri, genel olarak Kurumlar Vergisi**,** Katma Değer Vergisi (KDV) **ve** Gelir Vergisi gibi mevcut vergi mevzuatı çerçevesinde değerlendirilmekle birlikte, dijital platformlar üzerinden faaliyet gösteren firmaların takibi ve denetimi çeşitli zorluklar barındırmaktadır (Demir, 2022).

Vergisel açıdan temel sorunlardan biri, e-ticaretin büyük ölçüde dijital altyapılar üzerinde gerçekleştirilmesi nedeniyle kayıt dışılığın kolaylaşması ve vergi kayıplarının artmasıdır. Özellikle küçük ölçekli işletmelerin sosyal medya platformları veya pazar yerleri üzerinden yaptığı satışların denetlenmesi güçleşmektedir. Bu nedenle 2021 yılında yürürlüğe giren E-Ticaret Bilgi Sistemi (ETBİS)**,** e-ticaret işletmelerinin kayıt altına alınmasını ve izlenebilirliğini artırmayı hedeflemiştir (Yıldız & Şahin, 2021).

Ayrıca uluslararası e-ticaret şirketlerinin Türkiye'de fiziki varlık göstermeden önemli gelir elde etmesi, "ekonomik bağ (significant economic presence)" ilkesinin yerel vergi sistemine entegre edilmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. OECD'nin önerileri doğrultusunda bu tür platformlara yönelik vergi uygulamaları geliştirilmesi, Türkiye'nin vergi tabanını koruması açısından önemlidir (Yüce, 2023).

6.4. Kayıtdışılık ve Denetim Sorunları

Dijital ekonomi, geleneksel iş yapma biçimlerinden farklı olarak fiziksel varlık gerektirmeyen, hızlı ve sınır ötesi işlemleri kolaylaştıran yapısıyla kayıt dışılığın artmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle küçük ölçekli e-ticaret işletmeleri, sosyal medya, mobil uygulamalar ve dijital pazar yerleri üzerinden faaliyet göstererek, vergi otoritelerinin radarına girmeden önemli gelirler elde edebilmektedir (Kaya & Ertürk, 2022).

Denetim sorunları**,** dijital hizmetlerin doğası gereği işlemlerin izlenebilirliğini zorlaştırmasıyla daha da belirgin hâle gelmiştir. Geleneksel denetim mekanizmaları çoğunlukla fiziksel belge ve işlemlere dayanırken, dijital ekonomide işlem izlerinin büyük ölçüde sanal ortamda kalması, vergi idarelerinin veri toplama, analiz etme ve değerlendirme yeteneklerini sınırlamaktadır (Öztürk, 2021).

Türkiye'de bu sorunları gidermek amacıyla ETBİS (Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi) **ve** Vergi Usul Kanunu'nda yapılan dijital raporlama düzenlemeleri gibi adımlar atılmıştır. Ancak dijital ortamda faaliyet gösteren kişi ve işletmelerin tam olarak tespiti hâlâ önemli bir zorluk olarak devam etmektedir (Yıldız E. , 2023).

7. DİJİTALLEŞMENİN VERGİ GELİRLERİNE ETKİSİ

Dijitalleşme, vergi tabanlarının erozyona uğramasına ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi gelirlerinde kayıplara yol açabilecek bir yapı oluşturmaktadır. Küresel dijital şirketlerin faaliyetlerini farklı ülkelere kolayca yayabilmesi, ancak vergi mükellefiyetlerinin faaliyet gösterilen ülkede değil, genellikle merkezlerinin bulunduğu düşük vergili ülkelerde doğması, gelirin vergilendirileceği ülke açısından kayıplara neden olmaktadır (Kızılot & Özkul, 2022).

Ayrıca, dijitalleşme sayesinde otomasyon ve yapay zekâya dayalı üretim sistemleri yaygınlaşmakta; bu durum işgücü talebini azaltarak dolaylı vergi gelirleri (özellikle gelir ve tüketim vergileri) üzerinde dolaylı bir etki yaratabilmektedir (Gürlek & Kaya, 2021).Özellikle dijital platformlar üzerinden yapılan alışverişlerde yerel kayıt dışı satıcıların artması da KDV ve ÖTV gibi tüketim vergilerinin tahsilatını zorlaştırmaktadır.

Buna karşılık dijitalleşme aynı zamanda vergi yönetimi açısından da fırsatlar sunmaktadır. E-fatura, e-defter, e-arşiv gibi dijital uygulamalar sayesinde vergi idareleri, kayıt dışılığı azaltmak ve vergi tahsilatını artırmak yönünde daha etkili izleme araçlarına kavuşmuştur (Doğan & Ay, 2020).

7.1. Vergi Tabanının Erozyonu

Dijital ekonomi, fiziksel varlık zorunluluğunu (nexus) büyük ölçüde ortadan kaldırarak gelir yaratılan ülkede vergi ödenmemesine yol açmaktadır. Şirketlerin dijital ortamda faaliyet göstermeleri, o ülkede fiziki bir varlık oluşturmadan önemli ekonomik değer elde etmelerini mümkün kılmakta, bu da vergi tabanının daralmasına ve ülkelerin gelir kaybına uğramasına neden olmaktadır (Savaşan & Hacıoğlu, 2021). Özellikle çok uluslu dijital firmalar, kârlarını düşük vergili ülkelere kaydırarak vergi tabanı erozyonuna sebep olmaktadır.

7.2. KDV ve Kurumlar Vergisi Gibi Temel Vergi Gelirlerindeki Değişim

Dijital platformlar aracılığıyla yapılan mal ve hizmet satışlarının artması, KDV'nin etkin tahsilatı konusunda sorunlara yol açmıştır. Özellikle sınır ötesi dijital hizmetlerin vergilendirilmesinde tüketim ülkesine göre vergileme yapılmaması, KDV gelirlerini düşürebilmektedir (Erbaş, 2020). Kurumlar vergisi tarafında ise dijital firmaların faaliyet gösterdikleri ülkede düşük vergi ya da hiç vergi ödememeleri, bu vergi kaleminde ciddi kayıplara neden olmaktadır.

7.3. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Etkiler

Dijitalleşmenin vergi gelirlerine etkisi, ülkelerin ekonomik yapısına göre değişmektedir. Gelişmiş ülkeler, dijital hizmet sağlayıcılarının büyük çoğunluğuna ev sahipliği yaptıkları için kurumlar vergisi gelirlerini daha kolay toplayabilmektedir. Buna karşın, gelişmekte olan ülkeler dijital hizmetlerin yoğun tüketicisi olmasına rağmen bu hizmetleri sunan firmalardan yeterli vergi tahsil edememektedir (Alıcıoğlu & Yalçın, 2022). Bu asimetri, küresel vergi reformlarını zorunlu kılmıştır.

8. POLİTİKA ÖNERİLERİ

Dijital ekonominin hızla büyümesi ve geleneksel vergilendirme yapılarının bu dönüşüme uyum sağlamakta yetersiz kalması, politika yapıcıları yeni ve etkili çözümler geliştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, adil, sürdürülebilir ve teknolojiyle uyumlu bir vergi

sisteminin inşası için çeşitli politika önerilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Aşağıda bu dönüşüme yanıt verebilecek temel politika yaklaşımlarına yer verilmiştir.

8.1. Adil ve Etkili Bir Vergilendirme İçin Öneriler

Dijital ekonomide adil ve etkili bir vergilendirme sistemi oluşturmak için öncelikle ekonomik değer yaratımının gerçekleştiği ülkenin vergileme hakkı tanınmalıdır. Bu bağlamda, dijital faaliyetlerin izlenebilirliği artırılmalı, çok uluslu şirketlerin kârlarını düşük vergili ülkelere aktarması önlenmelidir. Ayrıca, vergi tabanını genişletici politikalar geliştirilerek hem mükellef sayısı artırılmalı hem de kayıt dışılık azaltılmalıdır (Köse, 2021).

8.2. Dijital Ekonomi ile Uyumlu Vergi Sistemlerinin Tasarımı

Yeni ekonomi yapısına uygun olarak, fiziksel varlığa dayanmayan, kullanıcı katılımını ve veri yaratımını dikkate alan vergi sistemleri geliştirilmeli; dijital faaliyetlerin kapsamlı biçimde tanımlandığı, teknolojik gelişmelere açık ve esnek yasal altyapılar oluşturulmalıdır. Gelir tahsili açısından etkili olabilmesi için dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen ticaret faaliyetlerinin otomatik raporlanmasını sağlayacak mekanizmalar kurulmalıdır (Aydoğdu & Can, 2020).

8.3. Ulusal ve Uluslararası İş Birliğinin Güçlendirilmesi

Dijital ekonominin sınır ötesi niteliği nedeniyle, tek taraflı vergi uygulamaları uzun vadede sürdürülebilir değildir. Bu nedenle OECD, G20 gibi platformlarda geliştirilen çok taraflı anlaşmaların desteklenmesi, vergi matrahının erozyonunu engelleyici düzenlemelere ulusal düzeyde uyum sağlanması önemlidir. Ayrıca, bilgi değişimi ve dijital gelir tanımı gibi alanlarda uluslararası iş birliği artırılmalıdır (Türkmen, 2022).

8.4. Dijital Veri Tabanlı Vergi İdaresi Uygulamaları

Teknoloji odaklı vergi yönetiminde **e-fatura, e-defter, e-arşiv, e-irsaliye ve veri madenciliği** gibi uygulamalarla hem kayıt dışılığın önüne geçilmekte hem de etkin denetim sağlanmaktadır. Bu sistemler sayesinde anlık raporlama, otomatik kontrol ve mükellef davranışlarının analizi mümkün hâle gelmiştir. Türkiye'de Gelir İdaresi Başkanlığı, bu alanda öncü uygulamalar geliştirerek dijitalleşmeyi hızla entegre etmiştir (Yavuz & Demirtaş, 2023).

9. SONUÇ

Dijitalleşme, vergi politikalarını köklü biçimde dönüştürerek hem ulusal hem de küresel düzeyde önemli fırsatlar ve riskler ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel vergilendirme sistemlerinin temel aldığı fiziksel varlık, sabit iş yeri ve coğrafi sınırlar gibi kavramlar dijital ekonomide geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle çok uluslu teknoloji şirketlerinin fiziksel olarak bir ülkede bulunmaksızın gelir elde edebilmesi, mevcut sistemlerin etkinliğini sorgulatmakta ve vergi matrahının erozyonuna neden olmaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşmenin getirdiği yeni iş modelleri, vergi idarelerini daha yenilikçi, veri odaklı ve teknolojik yaklaşımlar geliştirmeye zorlamaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında, dijital hizmet vergisi gibi uygulamalarla dijital faaliyetlerin vergilendirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. E-fatura, e-defter, e-arşiv gibi

elektronik uygulamalar da vergi idaresinin dijitalleşmesini desteklemektedir. Ancak, kayıt dışılık, denetim zorlukları ve uluslararası şirketlerin gelirlerini vergilemedeki belirsizlikler, çözülmesi gereken yapısal sorunlar arasında yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise dijitalleşme hem vergi gelirlerinin artırılması hem de finansal kapsayıcılığın sağlanması açısından büyük bir potansiyel sunarken; aynı zamanda uluslararası iş birliği eksikliği nedeniyle gelir kayıpları riskini de beraberinde getirmektedir.

Küresel ölçekte, OECD/G20 tarafından yürütülen BEPS 2.0 süreci ile dijital ekonomiye özgü vergileme kuralları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu süreç, ülkelerin kendi politik öncelikleri ve ekonomik çıkarları doğrultusunda farklı pozisyonlar almasına yol açmakta, uzlaşıyı güçleştirmektedir. Tüm bu gelişmeler, dijital ekonominin vergilendirilmesinde adil, etkili, şeffaf ve sürdürülebilir bir yaklaşımın benimsenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu nedenle, dijitalleşmenin dönüştürdüğü ekonomi yapısına uyumlu ve kapsayıcı bir vergi reformuna olan ihtiyaç her geçen gün daha da artmaktadır. Hem ulusal hem uluslararası düzeyde vergilendirme ilkelerinin yeniden tanımlanması, vergi politikalarının veri temelli yönetimle desteklenmesi ve iş birliğine dayalı çözümlerin ön plana çıkarılması, dijital ekonominin sağlıklı biçimde vergilendirilmesi açısından kritik bir gereklilik hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Alıcıoğlu, M., & Yalçın, C. (2022). Dijital Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergilendirme Zorlukları. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(1),*, s. 85-102 https://dergipark.org.tr/tr/pub/fesa/issue/68262/1061853.

Atkinson, R. (2021). A Policymaker's Guide to the "Techlash" – What It Is and Why It's a Threat to Growth and Progress. *Information Technology and Innovation Foundation (ITIF)*, s. https://itif.org/publications/2021/03/15/policymakers-guide-techlash/.

Avi-Yonah, R. (2021). The International Tax Regime in the Age of Pillars. *Law & Economics Working Papers. University of Michigan.*

Avi-Yonah, R., & Xu, H. (2018). The Challenges of Digital Economy Taxation. *Michigan Law Review.*

Aydoğdu, M., & Can, B. (2020). Dijital Ekonomiye Uygun Vergi Sistemlerinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (26),*, s. 311-328 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince/issue/55633/758648.

Baez Moreno, A., & Brauner, Y. (2020). Taxing the Digital Economy Post-BEPS: Optimal Policies and Global Consensus. *World Tax Journal, 12(2)*, s. 223-246.

Becker, J., Englisch, J., & Schanz, D. (2020). A new formula for taxing multinational enterprises in the digital age. *Intertax, 48(2)*, s. 120-125.

Beer, S., De Mooij, R., & Liu, L. (2020). International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots. *Journal of Economic Surveys, 34(3)*, s. 660-688.

Beer, S., de Mooji, R., & Liu, L. (2020). International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots. *Journal of Economic Surveys, 34(3)*, s. 660-688.

Beer, S., Mooij, R., & Liu, L. (2020). International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots. *Journal of Economic Surveys, 34(3)*, s. 660-688.

Bilicka, K., & Fuest, C. (2019). With Which Countries Do Multinational Firms Avoid Taxes? *IMF Economic Review, 67(1)*, s. 144-184.

Brauner, Y., & Pistone, P. (2018). Adapting current international taxation to new business models: Two proposals for the European Union. *Bulletin for International Taxation, 72*, s. 4-5.

Brookings Institution. (2022). Understanding the Global Minimum Tax Agreement. *Brookings Institution*, s. https://www.brookings.edu/research/understanding-the-global-minimum-tax-agreement/.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. *American Psychological Association*, s. https://psycnet.apa.org/record/2014-07087-000.

Bughin, J., Hazan, E., Ramaswamy, S., Chui, M., Allas, T., Dahlström, P., . . . Trench, M. (2019). Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy. *Scientific Research*, s. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3043572.

Bukht, R., & Heeks, R. (2017). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. *Development Informatics Working Paper Series, No. 68.*, s. https://diodeweb.files.wordpress.com/2017/08/di_wp68.pdf.

Cobham, A., & Jansky, P. (2019). Global distribution of revenue loss from corporate tax avoidance: Re-estimation and country results. *Journal of International Development, 31(2)*, s. 129-152.

Cocfield, A. (2019). Big Data and Tax Haven Secrecy. *Florida Tax Review, 22(4)*, s. 533-572.

Cockfield, A. (2019). How Countries Should Tax the Digital Economy. *Tax Notes International, 95(9)*, s. 899-907.

de la Feria, R., & Vella, J. (2020). Taxing the digitalized economy: Targeted or comprehensive reform? *British Tax Review, 2020(4)*, s. 387-406.

Deloitte. (2023). The Future of Tax: Artificial Intelligence and Automation. *Deloitte Tax Insights.*, s. https://www2.deloitte.com/global/en/pages/tax/articles/the-future-of-tax-ai-and-automation.html.

Demir, H. (2022). E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Güncel Sorunlar ve Türkiye Uygulaması. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(1),*, s. 39-55 https://dergipark.org.tr/tr/pub/utead/issue/69176/1071021.

Devereux, M., & Vella, J. (2018). axing the Digitalised Economy: Targeted or Comprehensive Reform? *British Tax Review, (4)*, s. 387-406.

Devereux, M., & Wardell-Burrus, R. (2021). The OECD Global Minimum Tax: Analysis and Policy Implications. *Oxford University Centre for Business Taxation Working Paper*, s. https://oxfordtax.sbs.ox.ac.uk/files/wp22-10-johannesenpdf.

Dijital Dönüşüm Ofisi, T. (2020). Dijital Türkiye Yol Haritası. s. https://cbddo.gov.tr.

Doğan, B. (2021). Dijital Hizmet Vergisi Uygulaması: Türkiye Örneği. *Vergi Dünyası Dergisi, (473)*, s. 48-61.

Doğan, N., & Ay, M. (2020). Vergi Tahsilatında Dijitalleşmenin Rolü ve Türkiye Uygulaması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22(4)*, s. 647-666 https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbdd/issue/59262/840801.

Durgun, A., & Işık, S. (2020). Dijital Hizmet Vergisi'nin Vergi Sistemine Etkileri. *Ekonomi, Maliye ve İşletme Dergisi, 8(15),*, s. 25-40 https://dergipark.org.tr/tr/pub/emu/issue/56181/767343.

Erbaş, A. (2020). Dijital Ekonomide KDV Uygulamaları ve Türkiye'deki Yaklaşımlar. *Vergi Dünyası 45(535)*, s. 84-97 https://vergidunyasi.com.tr/arsiv/sayi/535.

European Parliament. (2020). Digital Services Tax: Current Developments in the European Union. s. https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2020)641542.

European Parliament. (2021). Digital Services Tax and International Taxation. *Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies.*

G20 Finance Ministers. (2021). Communiqué on Global Tax Reform and Digital Economy. s. https://www.g20.org/en/media/Documents/G20_Finance_Ministers_Communique_2021.pdf.

Gündüz, B. (2021). BEPS Eylem Planları ve Türkiye Uygulamaları. *Vergi Dünyası Dergisi, 466*, s. 35-46.

Gürlek, M., & Kaya, H. (2021). Dijitalleşmenin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, 115*, s. 29-18 https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/68931/1077495.

Harvard Law School, H. (2021). The OECD Pillar One and Pillar Two Proposals: A Primer. *Harvard Law School Forum on Corporate Governance*, s. https://corpgov.law.harvard.edu/2021/10/18/the-oecd-pillar-one-and-pillar-two-proposals-a-primer/.

Hearson, M. (2018). Transnational Expertise and the Expansion of the International Tax Regime: Imposing 'Arm's Length. *Review of International Political Economy, 25(5)*, s. 715-742.

IMF. (2019). Corporate Taxation in the Global Economy,. *IMF Working Paper.*

IMF. (2023). Digital Services Taxes: Developments and Implications. *IMF Working Paper*, s. https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2023/01/15/Digital-Services-Taxes-Developments-and-Implications-522374.

Kara, F. (2022). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Uluslararası Gelişmelerin Türkiye Uygulamasına Etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 71(1)*, s. 203-230 https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/69431/1072477.

Karahan, H., & Tokgöz, D. (2022). Türkiye'de Dijital Ekonominin Gelişimi ve E-Ticaretin Rolü. *İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 36(1)*, s. 33-52.

Karakoç, H. (2021). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1)*, s. 89-104 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd/issue/62396/916258.

Katz, R., & Callorda, F. (2018). The Economic Contribution of Broadband, Digitization and ICT Regulation. *International Telecommunication Union (ITU).*, s. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/pref/D-PREF-EF.BDT-2018-1-PDF-E.pdf.

Kaya, M., & Ertürk, E. (2022). Dijital Ekonomide Kayıt Dışılık Sorunu ve Vergisel Boyutları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 24(2)*, s. 285-300 https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/71112/1098566.

Kaya, R. (2023). Dijital Ekonomide Küresel Vergi Reformları ve Türkiye'nin Uyumu. *Maliye Dergisi, 188(1),*, s. 117-134 https://dergipark.org.tr/tr/pub/maliye/issue/78713/1233885.

Kenney, M., & Zysman, J. (2016). The Rise of the Platform Economy. *Issues in Science and Technology, 32(3)*, s. 61-69 https://issues.org/the-rise-of-the-platform-economy/.

Kızılot, S., & Özkul, F. (2022). Dijital Ekonominin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 15(88),*, s. 334-341 https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt15/sayi88_pdf/kizilot_selin.pdf.

Kızılot, Z., & Kızılot, H. (2021). Türkiye'de Dijital Hizmet Vergisi Uygulaması ve Uluslararası Vergi Uyumuna Etkisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 76(2),*, s. 341-362 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/62400/905014.

Kofler, G., Rust, A., & Pistone, P. (2021). Taxing the Digital Economy: The EU Proposals and the International Background. *IBFD White Papers.*

Korkmaz, T. (2021). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi: Türkiye'de Dijital Hizmet Vergisi Uygulaması. *Maliye Dergisi, (180)*, s. 1-18.

Köse, E. (2021). Dijital Ekonomide Adil Vergilendirme ve Politika Önerileri. *Maliye Dergisi, (180)*, s. 35-56 https://dergipark.org.tr/en/pub/maliye/issue/61559/915488.

KPMG. (2019). Taxation of the Digitalized Economy: Developments Summary. *KPMG*, s. https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2019/02/taxation-of-the-digitalized-economy.html.

KPMG. (2024). International Tax Developments & Updates. s. https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2024/04/international-tax-news.html.

Manyika, J., Chui, M., Bisson, P., Woetzel, J., Dobbs, R., Bughin, J., & Aharon, D. (2016). The Internet of Things: Mapping the value beyond the hype. *McKinsey Global Institute*, s. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/industries/technology%20media%20and%20telecommunications/high%20tech/our%20insights/the%20internet%20of%20things%20the%20value%20of%20digitizing%20the%20physical%20world/unlocking_the_potential_of_the_internet_of_.

Mehta, R. (2022). Digital Service Tax in Emerging Economies: The Case of India. *Journal of Global Economic Studies, 14(1)*, s. 101-118.

Muro, M., Liu, S., & Whiton, J. (2017). Digitalization and the American Workforce. *Brookings Institution*, s. https://www.brookings.edu/research/digitalization-and-the-american-workforce/.

OECD. (2013). Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting. *OECD Publishing.*, s. https://www.oecd.org/en/publications/action-plan-on-base-erosion-and-profit-shifting_9789264202719-en.html.

OECD. (2019). Addressing the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy: Policy Note. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/tax/beps/policy-note-beps-inclusive-framework-addressing-tax-challenges-digitalisation.pdf.

OECD. (2019). ddressing the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy: Policy Note. *OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.*, s. https://www.oecd.org/tax/beps/policy-note-beps-inclusive-framework-addressing-tax-challenges-digitalisation.pdf.

OECD. (2020). ax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One Blueprint. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/en/publications/tax-challenges-arising-from-digitalisation-report-on-pillar-one-blueprint_beba0634-en.html.

OECD. (2020). Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future. *OECD Publishing.*, s. https://www.oecd.org/going-digital/measuring-digital-transformation.pdf.

OECD. (2020). Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/en/publications/measuring-the-digital-transformation_9789264311992-en.html.

OECD. (2020). Tax Challenges Arising from Digitalisation – Interim Report 2020. *OECD Tax Report*.

OECD. (2020). Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One Blueprint. *OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS.*, s. https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-digitalisation-report-on-pillar-one-blueprint.htm.

OECD. (2020). Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One Blueprint. *OECD Publishing.*, s. https://www.oecd.org/en/publications/tax-challenges-arising-from-digitalisation-report-on-pillar-one-blueprint_beba0634-en.html.

OECD. (2021). Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy – Policy Note. *OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS.*, s. https://www.oecd.org/tax/beps.

OECD. (2021). Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-july-2021.pdf.

OECD. (2021). Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-july-2021.pdf.

OECD. (2022). E-commerce in the time of COVID-19. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/e-commerce-in-the-time-of-covid-19-3a2b78e8.

OECD. (2022). ransfer Pricing Guidance on Financial Transactions: Inclusive Framework on BEPS Actions. *OECD Publishing*, s. 8-10.

OECD. (2023). Artificial Intelligence and the Labour Market. *OECD Publishing*, s. https://www.oecd.org/publications/artificial-intelligence-and-the-labour-market-853ed29d-en.htm.

OECD/G20. (2021, October 08). Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy . *OECD Publishing.*, s.

https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf.

Olbert, M., & Spengel, C. (2017). International taxation in the digital economy: Challenge accepted? *World Tax Journal, 9(1),*, s. 3-46.

Owens, J. (2015). Tackling Base Erosion and Profit Shifting. *Bulletin for International Taxation, 69(6)*, s. 346-355.

Öztürk, F. (2021). E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele. *Maliye Dergisi 181*, s. 35-52 https://dergipark.org.tr/tr/pub/maliye/issue/62707/961570.

Pogge, T., & Mehta, K. (2021). Illicit Financial Flows, the Tax System and Global Justice. *Global Justice: Theory Practice Rhetoric, 13(1),*, s. 24-48.

PwC. (2024). Global Tax Policy Trends and Impact. *PwC Insights Report.*, s. https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/global-tax-policy.html.

Resmi Gazete. (2019). Dijital Hizmet Vergisi Kanunu (Kanun No. 7194). s. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm.

Sarin, N., & Summers, L. (2019). A New Business Taxation Model. *Brookings Papers on Economic Activity Fall*, s. 1-76.

Savaşan, F., & Hacıoğlu, Ü. (2021). Dijitalleşme Sürecinde Vergi Tabanı Erozyonu ve Kâr Aktarımı. *Mali Çözüm Dergisi, 31(165)*, s. 59-78 https://dergipark.org.tr/tr/pub/mc/issue/64237/956064.

Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. *World Economic Forum*, s. https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/.

Slemrod, J. (2020). Tax Compliance and Enforcement in the Digital Age. *Journal of Economic Perspectives, 34(4)*, s. 117-138.

Srinivasan, S. (2020). India's Equalisation Levy: An Analysis of Digital Taxation. *International Journal of Tax Research, 8(2)*, s. 45-59.

Srnicek, N. (2017). Platform Capitalism. *Polity Press.*

Şener, A. (2022). Türkiye'nin Dijital Ekonomide Uluslararası Vergi Politikalarıyla Uyum Süreci. *Maliye Dergisi 184*, s. 95-114 https://dergipark.org.tr/en/pub/maliye/issue/71645/1138755.

Tapscott, D. (1996). he Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked IntelligenceMcGraw-Hill. *McGraw-Hill.*, s. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32305/2/BRCDGV_2019_Shkolnyk_I-Formation_of_the_digital_472-483.pdf.

Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World.* Penguin.

Tax Foundation. (2022). Global Minimum Tax: What Is Pillar Two? *Tax Foundation*, s. https://taxfoundation.org/global-minimum-tax-pillar-two/.

Torslov, T., Wier, L., & Zucman, G. (2022). The Missing Profits of Nations. *Review of Economic Studies, 89(2)*, s. 849-884.

Türkmen, R. (2022). Dijital Ekonomide Uluslararası Vergi İş Birliği: Türkiye'nin Konumu. *Vergi Dünyası Dergisi, (562)*, s. 92-109 https://vergidunyasi.com.tr/arsiv/sayi/562.

UNCTAD. (2021). Digital Economy Report 2021: Cross-border Data Flows and Development. *United Nations Conference on Trade and Development.*, s. https://unctad.org/webflyer/digital-economy-report-2021.

UNCTAD. (2023). Digital Economy Report 2023: Cross-border Data Flows and Development. *UNCTAD*, s. https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2023.

World Bank. (2021). Data for Better Lives: World Development Report. s. https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2021.

Yavuz, M., & Demirtaş, Y. (2023). Vergi İdaresinde Dijitalleşme ve Türkiye'deki Uygulamalar. . *Maliye Çalışmaları Dergisi, 9(1)*, s. 25-46 https://dergipark.org.tr/tr/pub/mcdergi/issue/78445/1236748.

Yıldız, B., & Uyar, M. (2021). Dijital Hizmet Vergisinin Türk Vergi Sistemi İçerisindeki Yeri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17(4)*, s. 964-978 https://dergipark.org.tr/tr/pub/jimep/issue/66645/956898.

Yıldız, E. (2023). Türkiye'de Dijital Ekonomiye Geçiş Sürecinde Vergi Denetimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 35*, s. 101-116 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince/issue/76814/1260156.

Yıldız, S., & Şahin, M. (2021). Türkiye'de E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Mevcut Uygulamalar ve ETBİS Sistemi. *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, 35(137)*, s. 25-44 https://dergipark.org.tr/tr/pub/mfyd/issue/66321/1056164.

Yüce, M. (2023). Uluslararası E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Yeni Yaklaşımlar: Dijital Ekonomiye Uyum Arayışları. *Maliye Dergisi, 188*, s. 90-108 https://dergipark.org.tr/tr/pub/maliye/issue/78713/1233877.

Zodrow, G. (2022). Tax Policy in the Digital Age: Global Challenges and Domestic Responses. *National Tax Journal, 75(1)*, s. 11-34 https://doi.org/10.1086/717445.

Zucman, G. (2014). Taxing Across Borders: Tracking Personal Wealth and Corporate Profits. *Journal of Economic Perspectives.*

Zysman, J., & Kenney, M. (2018). The Next Phase in the Digital Revolution: Intelligent Tools, Platforms, Growth, and Employment. *Communications of the ACM, 61(2),*, s. 54-63 https://doi.org/10.1145/3173550.

AR-GE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1996 – 2021 YILLARI ARASI 24 OECD ÜLKESİ İÇİN BİR ANALİZ

Yüksek Lisans Öğr. Mustafa Furkan BAŞTAK
Atatürk Üniversitesi,
mustafafurkan.bastak22@ogr.atauni.edu.tr - 0009-0005-2058-7552

Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN
Atatürk Üniversitesi,
osemsen@atauni.edu.tr - 0000-0002-1809-0513

Arş. Gör. Kerem Fırat COŞKUN
Atatürk Üniversitesi,
keremfirat.coskun@atauni.edu.tr - 0000-0001-9227-2414

ÖZET

Ülkelerin ekonomik büyümesinde araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları belirleyici bir rol oynamaktadır. Rekabet gücünün artırılması ve uzun vadeli ekonomik istikrarın sağlanması, büyük ölçüde Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan kaynaklara bağlıdır. Ar-Ge harcamaları sonucunda Ar-Ge faaliyetleri ile elde edilen bilgi, teknolojik gelişme ve inovasyonun bir türevidir. Ar-Ge çalışmaları sayesinde elde edilen bilgi modern ekonomilerin temel yapı taşlarını oluşturur. Yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesi, ekonomik büyümeyi desteklemekle birlikte toplumsal ilerlemeyi de teşvik eder. Tarihsel süreç içinde ülkelerin Ar-Ge'ye verdiği önemin artması hem bilgi temelli kalkınmayı hızlandırmakta hem de küresel ölçekte rekabet edebilme yetilerini güçlendirmektedir. Bu durum gerek teorik analizlerle gerekse ampirik verilerle açıkça ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, 1996-2021 yılları arasında 24 OECD ülkesi için Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemleri kullanarak analiz etmektir. Analizde ekonomik büyüme, Ar-Ge harcamaları, brüt sermaye oluşumu, toplam işgücü sayısı ve dış ticaret verileri kullanılarak, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişki tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Ar-Ge harcamaları ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda ülkelerin ekonomik büyümelerini, gelişmişlik seviyelerini ve refah seviyelerini artırabilmeleri için gerekli olan faktörler arasında Ar-Ge harcamalarının önemi ortaya koyulmaktadır. Bu nedenle ülkeler, Ar-Ge faaliyetlerine olan önemi ve Ar-Ge faaliyetlerinin payını artırarak yeni üretilen veya geliştirilen ürünler ile hem ülke içinde hem de uluslararası piyasalarda rekabet gücü elde ederek ekonomik büyümelerini gerçekleştirebilirler.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, AR-GE Harcamaları, OECD, Panel Veri Analizi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN R&D EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS FOR 24 OECD COUNTRIES BETWEEN 1996 AND 2021

ABSTRACT

Research and development (R&D) expenditures are crucial in fostering the economic growth of nations. Enhancing competitiveness and assuring long-term economic stability depends mainly on allocating resources to R&D activities. The knowledge obtained through R&D activities due to R&D expenditures is a derivative of technological development and innovation. The knowledge acquired through R&D initiatives constitutes a fundamental component of modern economic structures. The development of novel technologies supports both societal advancement and economic growth. Historically, the increasing emphasis placed on R&D by countries has expedited knowledge-based development and fortified their capacity to compete on a global scale. This phenomenon is substantiated by both theoretical analyses and empirical evidence. This study aims to examine the relationship between R&D expenditures and economic growth across 24 OECD countries from 1996 to 2021, employing panel data analysis methodologies. The analysis determined a long-term cointegrated relationship between the variables using economic growth, R&D expenditures, gross capital formation, total labor force and foreign trade data. The results show that R&D spending has a positive and statistically significant impact on economic growth. As a result of the study, the importance of R&D expenditures is revealed among the factors necessary for countries to increase their economic growth, development, and welfare levels. Therefore, countries can achieve economic growth by gaining competitive power in the domestic and international markets with newly produced or developed products by increasing the importance and share of R&D activities.

Keywords: Economic Growth, R&D Expenditures, OECD, Panel Data Analysis.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar ülkelerin iktisadi tarihlerine bakıldığında ekonomik büyüme (EG) kavramı, makroekonomik politikalar arasında en temel sorunlardan bir tanesi olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin belirli bir zaman diliminde üretim kapasitesinde artış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle bir ülkenin belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmet miktarlarında artış olması şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda ülkeler için bireylerin refahını artırma ve yaşam standartları kalitesinin artması sebebiyle ekonomik büyümenin önemi ön plana çıkmaktadır. Ekonomik büyümenin ve sürdürebilirliğinin sağlanması için iktisat teorilerinin de geçmişten günümüze kadar incelediği ekonomik büyümenin temel faktörleri olarak ifade edilen; beşeri ve fiziki sermaye, nüfus, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme faktörlerinin sağlanması ile ekonomik büyüme gerçekleşmektedir.

Ekonomik büyüme faktörleri literatürde birçok kez incelenmiştir. Ekonomik büyüme faktörleri arasında teknolojik gelişme, ekonomik büyümenin sağlanmasında diğer faktörlere kıyasla daha etkin olduğu kabul görmektedir. Teknolojik gelişme, kamu ve özel sektörlerinin Ar-Ge faaliyetleri sonucu ortaya çıkmakta olup, ortaya çıkan yenilikler sonucunda kaynakların etkin kullanılması ve üretim sürecinde verimlilik artışı sağlamaktadır. Bu bağlamda hem ekonomik büyümede hem de bireylerin refahında artış olmaktadır. Diğer bir önemli nokta ise ülkelerin gerçekleştirdiği Ar-Ge faaliyetleri sonucu elde ettikleri teknolojik gelişmeler ile dünya piyasalarında rekabet gücü elde etmelerine ve rekabet güçlerinin artmasına olanak vermektedir. Bu durum ise dış ticaretin ve sermaye oluşumunun ülke lehine gelişmesini sağlayarak ekonomik büyümenin sağlanmasına katkı vermektedir. Bu nedenle Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik gelişmeler ülkeler açısından oldukça önemli bir faktör olmaktadır.

Ar-Ge harcamaları, ülke ekonomilerinde yenilik oluşturulmasını sağlamakta olup, oluşan yenilikler ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu nedenle günümüz ülkelerinde Ar-Ge faaliyetleri ile elde edilen yeniliklerin önemi oldukça büyük olup, Ar-Ge faaliyetlerinin önemini giderek artırmaktadır.

Çizelge 1. 24 OECD Ülkesinde Ar-Ge Harcamaları (GSYH %) ve GSYH Büyüme Oranlarının Ortalamaları (1996-2021 Dönemleri)

Dönem	Ar-Ge Harcamaları (GSYH %)	GSYH Büyüme Oranı (%)
1996-2004	1.59	3.59
2005-2013	1.87	1.96
2014-2021	2.19	2.58
1996-2021	1.87	2.71

Not: Veriler dönemler arası ortalamaları göstermektedir.
Kaynak: https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, https://www.oecd.org/en/data/indicators

Çizelge 1'de 1996-2021 dönemleri seçilmiş 24 OECD ülkesi için Ar-Ge harcamalarının (GSYH%) ve GSYH büyüme oranlarının ortalamaları gösterilmektedir. Çizelge 1'e göre Ar-Ge harcamaları (GSYH%) ortalamasının 1996-2004 dönemleri için %1.59 oranında, 2005-2013 dönemleri için %1.87 oranında ve 2014-2021 dönemleri içinse %2.19 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemler içerisinde GSYH büyüme oranının ise 1996-2004 dönemleri içerisinde %3.59 oranında gerçekleşirken 2005-2013 dönemlerinde %1.96 oranına gerilerken, 2014-2021 dönemlerinde tekrar yükselerek %2.58 olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Çizelge

1'e bakıldığında seçilmiş 24 OECD ülkesinde 1996-2021 dönemlerinde Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payının sürekli arttığı ve bu duruma bağlı olarak ülkelerin, uluslararası piyasalarda hem rekabet ortamında söz sahibi olabilmelerini sağlamakta hem de yaptıkları Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyümelerine katkıda bulundukları söylenebilmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE AMPİRİK ANALİZ

2.1. Literatür İncelemesi

Literatürde Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme (EG) arasındaki ilişki zaman serisi ve panel veri yöntemlerinin yardımıyla birçok kez araştırma konusu olmuştur. İlgili literatür incelendiğinde Ar-Ge harcamalarının EG'yi pozitif etkilediği görülmektedir. Bu bölümde Ar-Ge harcamaları ve EG arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların özeti verilmektedir.

Lichtenberg (1992), yaptığı çalışmada 1964-1989 yılları arasını kapsayan 74 ülkenin incelendiği EG ve Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkiyi özel ve kamu sektörü bağlamında Mankiw-Romer-Weil (MRW) modeli ile test etmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Ar-Ge harcamaları ve EG değişkenlerinin özel sektör için ilişki olduğu, kamu sektöründe ise ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Park (1995), yaptığı çalışmada 1970-1987 yıllarını kapsayan 10 OECD ülkesinde panel veri analizini kullanarak Ar-Ge yatırımları ve üretimdeki büyümenin ilişkisini özel sektör ve kamu sektörü olarak iki farklı harcama ile sınamıştır. Analiz bulguları sonucunda özel sektör Ar-Ge yatırımlarının yabancı ve yerel faktör verimliliğinde artış açısından kamu sektörü Ar-Ge yatırımlarından daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada yabancı kamu sektörü AR-GE yatırımlarının özel sektör Ar-Ge yatırımlarını canlandırdığı, kamu sektörü Ar-Ge harcamalarının da verimliliğin artmasında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Coe & Helpman (1995), yaptıkları çalışmada 1971-1990 yılları verilerini kullanarak İsrail ve 21 OECD ülkesini kapsayan Ar-Ge harcamaları ve EG ilişkisini panel veri metodu ile sınamışlardır. Analiz sonucunda yabancı Ar-Ge sermayesi ve yerli Ar-Ge sermayelerinin, toplam faktör verimliliği ile anlamlı ilişkide olduğu ve ülke için yabancı Ar-Ge sermayesinin de önemli olduğu tespit edilmiştir.

Ülkü (2004), Ar-Ge faaliyetleri ve inovasyon ile EG arasındaki ilişkiyi, 1981-1997 yılları arasında 10 OECD üyesi olmayan ülke ve 20 OECD ülkesi olmak üzere toplam 30 ülke için panel veri analizi kullanılarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda toplam 30 ülkede kişi başına GSYH ve Ar-Ge yatırımları ile finanse edilen inovasyon arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tiryakioğlu (2006), yaptığı çalışmada 1970-2006 yılları verileri kullanılarak seçtiği ve 7 OECD ülkesi olan Almanya, ABD, Danimarka, İtalya, Japonya, Fransa ve Kanada için Granger Nedensellik Analizini kullanarak Ar-Ge harcamaları ve EG arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Elde edilen bulgular Ar-Ge ve EG arasında karşılıklı nedensellik ve pozitif ilişki olduğunu göstermektedir.

Özer & Çiftçi (2009), yaptıkları çalışmada 1990-2005 yılları verilerini kullanarak 30 OECD ülkesi için Ar-Ge harcamaları ile EG arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile

incelemiştir. Çalışmada GSYH üzerinde Ar-Ge harcamalarının, patent sayılarının ve araştırmacı sayılarının etkisinin yüksek ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Genç & Atasoy (2010), yaptıkları çalışmada Ar-Ge ve EG arasındaki ilişkiyi 1997-2008 yılları verilerini kullanarak Türkiye dahil 34 ülke için panel nedensellik yöntemi ile analiz etmiştir.. Analiz bulguları Ar-Ge'den EG'ye doğru bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Eid (2012), EG ve Ar-Ge harcamaları ilişkisini incelediği çalışmada 1981-2006 yılları verilerini kapsayan yüksek gelirli 17 OECD ülkesinde dinamik panel veri yöntemini kullanmıştır. Analiz sonucunda yükseköğrenim tarafından yapılan Ar-Ge harcamaları ve EG arasında Ar-Ge'den EG'ye doğru pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Gülmez & Yardımcıoğlu (2012), Ar-Ge harcamaları ve EG ilişkisini inceledikleri çalışmada 1990-2010 yılları verilerini kullanarak Türkiye dahil 21 OECD ülkesi için panel veri yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda EG ve Ar-Ge arasında karşılıklı ilişki olduğu tespit etmişlerdir.

Gülmez & Akpolat (2014), yaptıkları çalışmada 2000-2010 yılları verilerini kullanarak Türkiye'nin de dahil olduğu 16 AB ülkesi için dinamik panel veri analizi ile Ar-Ge faaliyetleri, inovasyon ve EG ilişkisini test etmişlerdir. Analiz sonucunda Ar-Ge'de %10'luk artış olması kişi başı GSYH'yi %3.27'lik artırdığı, patent sayısında %10'luk artış olması durumunda kişi başı GSYH'yi %0.77'lik artırdığı tespit edilmiştir.

Köse & Şentürk (2017), yaptıkları çalışmada 1989-2012 yılları verilerini kullanarak Türkiye ekonomisi için nedensellik analizi ile Ar-Ge harcamaları, patent harcamaları ve EG ilişkisini test etmişlerdir. Analiz sonucunda değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Pala (2019), yaptığı çalışmada panel veri analizi ile gelişmekte olan 25 ülke için Ar-Ge ve EG arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonucunda İran, Özbekistan, Panama, Sırbistan, Mısır ve Moldova için EG ve Ar-Ge arasında negatif ilişkide olduğu; Çin, Rusya, Türkiye ve Ukrayna için EG ve Ar-Ge arasında ise pozitif ilişkide olduğu tespit edilmiştir.

Evkaya (2021), yaptığı çalışmada 37 OECD ülkesi için 2001-2019 yılları verilerini kullanarak panel veri analizi ile Ar-Ge harcamalarının kişi başına milli gelir üzerindeki etkiyi üç ayrı şekilde analiz etmiştir. Analiz şu şekilde yapılmıştır; ilk olarak 37 OECD ülkesinde, ikinci olarak gelişmiş 31 OECD ülkesinde, üçüncü olarak gelişmekte olan 6 OECD ülkesinde yapılan analiz şeklindedir. Analiz sonucunda niceliksel farklılıklar çıksa da Ar-Ge harcamalarının kişi başı milli geliri pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

2.2. Ampirik Analiz

Ar-Ge harcamaları ve EG arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlayan bu çalışmada, dengeli panel analizinin yapılabilmesi ve veri kaybının olmaması için seçilmiş 24 OECD ülkesi[1]

[1] Avusturya, Belçika, Kanada, Çekya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD.

için 1996-2021 yılları arasındaki GSYH, toplam işgücü sayısı, ticaret (GSYH %) ve brüt sabit sermaye oluşumu verilerinden yararlanılmıştır. GSYH, toplam işgücü sayısı, ticaret (GSYH %) ve brüt sabit sermaye oluşumu verileri World Bank veri tabanından; Ar-Ge harcamaları verisi ise OECD veri tabanından elde edilerek analizde kullanılmıştır. Temel model olarak panel veri yöntemini uygulamak için tüm değişkenlerin logaritmalarının alınması ile aşağıdaki denklem elde edilmiştir:

$$lnGDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 lnARG_{it} + \beta_2 lnLABOR_{it} + \beta_3 lnCAP_{it} + \beta_1 lnTO_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

(i= 1,…..,24) ve (t= 1996,….,2021)

Bu çalışmada, EG ve Ar-Ge harcamaları ilişkisini incelemek için yapılan panel veri analizinde (Westerlund, 2005) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizi yapılmadan önce yatay kesit bağımlılığı, panel homojenlik-heterojenlik analizi ve CADF-CIPS birim kök analizleri yapılmıştır. En son Westerlund (2005) eşbütünleşme ve katsayı tahmincileri olan AMG ve CCE kullanılarak analiz yapılmıştır.

Panel veri analizinde, zaman boyutu olan T'nin ve birim boyutu olan N'nin büyük/fazla olması durumunda kesit grupları arasında etkileşimin artmasından dolayı başlangıçta seriler arasında yatay kesit bağımlılık sorunu varlığı araştırılmalıdır. Yatay kesit bağımlılığını analiz etmek amacıyla kullanılan testler ve bu testlere ait sonuçlar Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
lnGDP	6088.974***	247.416***	246.936***	77.202***
lnARG	5717.614***	231.610***	231.130***	74.915***
lnLABOR	4867.261***	195.417***	194.937***	42.627***
lnCAP	3735.996***	147.267***	146.737***	46.147***
lnTO	4235.951***	168.546***	168.066***	51.561***

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 2'de gösterilen yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda yapılan testlerde boş hipotezin reddedildiği yani lnGDP, lnARG, lnLABOR, lnCAP ve lnTO değişkenleri açısından yatay kesit bağımlılığı olduğu anlaşılmaktadır.

Panel veri analizinde incelenmesi gereken diğer bir durum ise değişkenlerin homojen veya heterojen olup olmadıklarıdır. Çünkü değişkenlerin homojen veya heterojen olması, ilerleyen aşamalarda kullanılacak olan birim kök testinin ve eşbütünleşme testlerinin şeklini belirlemektedir. Bu bağlamda çalışmadaki değişkenlere Pesaran & Yamagata (2008) tarafından geliştirilen panel homojenlik ve heterojenlik testleri uygulanmıştır.

Çizelge 3. Panel Homojenlik ve Heterojenlik Testleri

Test İstatistiği	İst.- değeri	p-değeri
$\tilde{\Delta}$	23.270	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	26.532	0.000

Çizelge 3'te gösterilen delta sonuçlarında boş hipotezin reddedildiği yani katsayıların homojen değil heterojen oldukları görülmektedir. Bu durum değişkenlerin ülkeden ülkeye oluşturduğu etkinin farklı olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığının bulunması, ülkeler arasında ve her bir ülke için yatay kesit biriminde birim kök testi yapılması ve ayrı bir şekilde hesaplanabilmesi sebebiyle ikinci nesil birim kök testi olan Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF ve CIPS testlerinden yararlanılmıştır. CADF testi ile paneli oluşturan kesit boyutu ve zaman boyutu için ayrı ayrı test istatistikleri hesaplanmaktadır. CIPS testi ile asimetrik ortalaması alınan panelin tamamı için test istatistiği hesaplanmaktadır.

Çizelge 4. Birim Kök Testleri

Değişkenler	Pesaran CADF Testi	Pesaran CIPS Testi
lnGDP	-1.694	-1.660
ΔlnGD	-2.210**	-3.647***
lnARG	-1.839	-1.649
ΔlnARG	-2.031*	-3.746***
lnLABOR	-1.971	-2.040
ΔlnLABOR	-2.156**	-3.653***
lnCAP	-2.021	-1.941
ΔlnCAP	-2.699***	-3.677***
lnTO	-1.962	-2.061
ΔlnTO	-2.303***	-3.650***

Not: Pesaran CADF Testi ve Pesaran CIPS Testi için ***, **ve * sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Δ simgesi değişkenlerin birinci farklarını ifade etmektedir.

Çizelge 4'te verilen verilere bakıldığında değişkenlerin birim köklü olduğu ve birinci farkları alınması durumunda durağan oldukları görülmektedir. Eşbütünleşme analizi için serilerin birinci dereceden durağan yani I(1) olması koşulu sağlandığı için eşbütünleşme analizine geçilebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında Kao (1999) ve Johansen Fisher eşbütünleşme analizleri kullanılmıştır. Ayrıca yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan, küçük örneklemlerde başarılı sonuçlar elde edilmesinin yanı sıra paneli düşük boyut bozulmasına uğratması nedeniyle Westerlund (2005) tarafından geliştirilmiş panel eşbütünleşme testi tercih edilmiştir.

Çizelge 5. Panel Eşbütünleşme Analizi

Kao Eşbütünleşme Testi		
	t-istatistiği	**P-değeri**
ADF	-7.767616***	0.0000
Residual Variance	0.000646	
HAC Variance	0.000653	

Johansen Fisher Eşbütünleşme Testi				
H_0	**Fisher Stat. (from trace test)**	**Prob.**	**Fisher Stat. (from max-eigen test)**	**Prob.**
None	498.3***	0.0000	284.7***	0.0000
At most 1	268.1***	0.0000	137.7***	0.0000
At most 2	165.1***	0.0000	106.2***	0.0000
At most 3	102.8***	0.0000	80.80***	0.0021
At most 4	93.25***	0.0001	93.25***	0.0001

Westerlund (2005) Panel Eşbütünleşme Testi			
Bazı Paneller İçin		**Tüm Paneller İçin**	
İst. Değeri	**P – Değeri**	**İst. Değeri**	**P – Değeri**
-1.8321	0.0335**	-1.4134	0.0788*

Not: ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çizelge 5'te Kao (1999) eşbütünleşme testi, Johansen Fisher eşbütünleşme testi ve Westerlund (2005) panel eşbütünleşme testi analiz sonuçları gösterilmektedir. Kao eşbütünleşme testi sonuçlarına göre H_0 hipotezi %1 düzeyinde reddedilerek, H_1 hipotezi olan alternatif hipotez yani birimler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmektedir. Johansen Fisher eşbütünleşme testi sonuçlarına göre H_0 hipotezi %1 düzeyinde reddedilerek, H_1 hipotezi olan alternatif hipotez yani birimler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Westerlund (2005) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise bazı paneller için p-değerinin 0.05'ten küçük olduğu durumda H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani bazı paneller eşbütünleşiktir. Tüm paneller için p-değerinin 0.10'dan küçük olduğu durumda ise H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani tüm paneller eşbütünleşiktir. Diğer bir ifadeyle bu çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğu belirlenmiştir.

Kao (1999), Johansen Fisher ve Westerlund (2005) panel eşbütünleşme analizleri sonucunda elde edilen bulgularda birimlerin uzun dönemli bir ilişkide olduğu tespit edilmesi sonrasında uzun dönemde katsayıların değerini tahmin edebilmek için AMG-CCE uzun dönem katsayı tahmincileri çalışmada kullanılmıştır.

Eberhardt & Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG katsayı tahmincisi hem panel genelini hem de ayrı ayrı ülkelerin katsayılarını, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan bir uzun dönem tahminci sistemidir. Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE katsayı tahmincisi ise zaman boyutunun yatay kesit boyutundan küçük veya büyük olması durumunda tutarlı sonuçlar verebilen ve yatay kesit birimlerini, uzun dönemde ayrı bir biçimde denge değerlerini hesaplayabilen bir tahminci sistemidir.

Çizelge 6. AMG-CCE Katsayı Tahmincileri Sonuçları

	AMG	CCE
lnARG	0.03**	0.05**
lnLABOR	0.31***	0.07
lnCAP	0.22***	0.21***
lnTO	0.06***	0.06**

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Çizelge 6'da elde edilen sonuçlara göre AMG katsayı tahmini düzeyinde lnGDP ve diğer değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı bir ilişkide olduğu ve birbirlerini etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik bir artışın GSYH'yi %0.03'lük; Brüt sabit sermaye oluşumundaki %1'lik bir artışın GSYH'yi %0.22'lik ve ticarette %1'lik bir artışın olması GSYH'yi %0.06'lık oranlarda artırdığı görülmektedir. CCE katsayı tahmini düzeyinde lnLABOR'un lnGDP üzerinde etkisi olmadığı, diğer değişkenler ve lnGDP arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve etkilediği görülmektedir.

Bu çalışmada yapılan AMG-CCE katsayı tahmincileri test sonuçları, literatürdeki ekonomik büyüme ve Ar-Ge harcamalarının ilişkisini inceleyen diğer çalışmalar olan Park (1995), Coe & Helpman (1995), Ülkü (2004), Tiryakioğlu (2006), Özer & Çiftçi (2009), Genç & Atasoy (2010), Gülmez & Yardımcıoğlu (2012), Eid (2012), Gülmez & Akpolat (2014), Köse & Şentürk (2017), Pala (2019) ve Evkaya (2021) gibi araştırmacılar tarafından yapılmış çalışma sonuçları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik büyüme kavramı hem ülkelerin hem de bireylerin gelişmişlik seviyelerini, refah seviyelerini ve yaşam standartlarını etkilemesi nedeniyle makroekonomik politikalar içerisinde oldukça önemli bir faktör olarak görülmüştür. Bu sebeple ekonomik büyüme kavramı geçmişten günümüze kadar birçok kez iktisatçılar tarafından teorik ve ampirik olarak incelenmiştir.

Teknolojinin verimli bir şekilde kullanılması sonucunda oluşan Ar-Ge faaliyetleri ile üretim yapılması hem üretim ve çıktı verimliliğini artırmakta hem de ülkenin rekabet gücünü artırmaktadır. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar yaşanan gelişmeler neticesinde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında, refah seviyelerinin ve yaşam standartlarının artırılmasında bilgi, inovasyon, teknolojik gelişme ve Ar-Ge faaliyetlerinin önemi giderek artmakta olup, Ar-Ge faaliyetlerinin EG'yi pozitif etkilediği literatürde yapılan birçok teorik ve ampirik çalışmalar ile görülmektedir. Bu nedenle ülkeler, Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesini ve artırılmasını sağlamak amacıyla Ar-Ge harcamalarını hem önemsemekte hem de artırmaktadırlar.

Bu çalışmada oluşturulan veri seti, yöntemi ve ampirik analiz sonucunda ülkeler ve yıllar arasında oluşturulan veri kümesinde veri kaybı yaşanmaması nedeniyle 24 OECD ülkesi için 1996-2021 yılları verileri kullanılarak Ar-Ge harcamaları ve EG arasındaki ilişki yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak, panel veri analizi yöntemiyle modele toplam işgücü sayısı, ticaret ve brüt sabit sermaye oluşumu değişkenleri de dahil edilerek analiz edilmiştir.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu, değişkenlerin heterojen olduğu, CADF ve CIPS testleri sonucunda serilerin birinci farkları alındığında durağan oldukları saptanmıştır. Sonrasında yapılan Westerlund (2005) panel eşbütünleşme analizi ile değişkenlerin uzun dönemli eşbütünleşik ilişkide olduğu saptanmış olup, uzun dönem katsayı tahmincileri olan AMG ve CCE testleri sonucunda değişkenlerin GSYH'yi anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Literatür taraması kısmında açıklanan çalışmalara bakıldığında EG üzerinde Ar-Ge harcamalarının pozitif etki gösterdiği şeklindedir. Bu çalışmada yapılan analiz sonucunda görüldüğü üzere literatürdeki çalışmaları destekler nitelikte olduğu ve çalışmanın literatür ile paralel olduğu görülmektedir.

Çalışmanın sonucunda ülkelerin, ekonomik büyümelerini artırabilme, gelişmişlik seviyelerini ve refah seviyelerini artırabilmeleri için gerekli olan faktörler arasında Ar-Ge harcamalarının önemi göz önüne koyulmaktadır. Bu bağlamda ülkeler, Ar-Ge faaliyetlerine olan önemi ve payını artırarak hem ülke içinde üretim sektöründe ve beşerî sermayede verimliliğin artması ile hem de yeni üretilen veya geliştirilen ürünler ile uluslararası piyasalarda rekabet gücü elde ederek ekonomik büyümelerini gerçekleştirebileceklerdir.

KAYNAKÇA

Baltagi, B. H., Feng, Q., & Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier Test for Cross-Sectional Dependence in A Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of Econometrics, 170*(1).

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies, 47*(1).

Coe, D. T., & Helpman, E. (1995, Mayıs). International R&D Spillovers. *European Economic Review, 39*(5), s. (859-887). doi:10.1016/0014-2921(94)00100-E

Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012, July). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling, 29*(4). doi:10.1016/j.econmod.2012.02.014.

Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. *MPRA Paper 17692*.

Eid, A. (2012). Higher education R&D and Productivity Growth: An Empirical Study on High-Income OECD Countries. *Education Economics, 20*(1). doi:10.1080/09645291003726855.

Evkaya, B., *Araştırma ve Geliştirme Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

Genç, M. C., & Atasoy, Y. (2010, Aralık 1). Ar&Ge Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 5*(2).

Gülmez, A., & Akpolat, A. G. (2014). AR-GE & İnovasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye ve AB Örneği İçin Dinamik Panel Veri Analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(2).

Gülmez, A., & Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi, 0*(163).

Köse, Z., & Şentürk, M. (2017, Kasım 27). AR-GE - Patent Harcamaları ve Teknolojik İlerlemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 9*(17). doi:10.20990/kilisiibfakademik.315846.

Lichtenberg, F. R. (1992, Eylül). R&D Investment and International Productivity Differences. *National Bureau of Economic Research*(4161). doi:10.3386/w4161.

Özer, M., & Çiftçi, N. (2009, Aralık 1). AR-GE Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve AR-GE Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8*(16).

Pala, A. (2019). Innovation and Economic Growth in Developing Countries: Empirical Implication of Swamy's Random Coefficient Model (RCM). *Procedia Computer Science, 158*. doi:10.1016/j.procs.2019.09.252

Park, W. G. (1995, Ekim). International R&D Spillovers and OECD Economic Growth. *Economic Inquiry, 33*(4).

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics 0435*.

Pesaran, M. H. (2006, July). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica, 74*(4).

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics, 22*(2).

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008, January). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics, 142*(1).

Tiryakioğlu, M., *Araştırma Geliştirme-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2006.

Ülkü, H. (2004, Eylül 1). R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis. *International Monetary Fund*.

Westerlund, J. (2005). New simple tests for panel cointegration. *Econometric Reviews,* 24(3), 297-316.

SEÇİLİ MAKRO İKTİSADİ DEĞİŞKENLERİN BIST INŞAAT ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Halil Sesler
Yıldız Teknik Üniversitesi
halilsesler@gmail.com
Orcid: 0009-0003-0302-936X

Doç. Dr. Asuman Oktayer
Yıldız Teknik Üniversitesi
aoktayer@yildiz.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1426-8588

ÖZET

Çalışmanın amacı, makro iktisadi değişkenler ile hisse senedi piyasalarının inşaat alt sektörü arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmada, 2005-2024 dönemleri arasında, belirli parametreler dâhilinde belirlenmiş, seçili makro iktisadi değişkenlerin, hisse senedi piyasalarında işlem gören inşaat alt sektör endeksi ile ilişkileri ampirik olarak incelenmiştir. Çalışma, bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait 2005-2024 yılları arasındaki 240 aylık aylık veri setlerinin elde edinimiyle yürütülmüştür. Bu minvalde, 2005-2024 yılları arasında bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait aylık veriler kullanılarak, öncesinde tanımsal istatistikler, devam eden süreçte durağanlık testleri ve panel veri analizi uygulanmıştır. Ekonometrik analizlerde Python programlama dili kullanılmıştır. Ekonometrik analizde, makro iktisadi değişkenler olarak, faiz oranı (1 haftalık repo, gecelik repo), enflasyon oranı ve döviz kuruna (usd/try) ait aylık veriler kullanılmıştır. Bağımlı değişkene ait veriler ise, hisse senedi piyasalarında işlem gören BIST Inşaat alt sektör endeksine ait aylık kapanış verileri baz alınarak uygulanmıştır.

Elde edilen analiz bulgularına göre, inşaat sektörü bu doğrultuda faiz artışından kaynaklı talep daralması yaşamıştır. Enflasyon oranındaki artışın tüketici harcamalarına bağlı olarak inşaat alt sektörleri üzerinde negatif eğilimli bir etkiye sahip olduğuna varılmıştır.

Gelinen doğrultuda, varılan sonuçlar, yatırımcılar(portföy yönetimi) , politika yapıcılar ve karar mekanizmaları için önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makro iktisadi değişkenler, BIST sektör endeksleri, Hisse Senedi Piyasası

THE EFFECT OF SELECTED MACROECONOMIC VARIABLES ON BIST CONSTRUCTION INDEX

Halil Sesler
Yıldız Technical University
halilsesler@gmail.com
Orcid: 0009-0003-0302-936X

Doç. Dr. Asuman Oktayer
Yıldız Technical University
aoktayer@yildiz.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1426-8588

ABSTRACT

The aim of the study is to analyse the relationship between macroeconomic variables and the construction sub-sector of stock markets. In the study, the relationship between selected macroeconomic variables, which are determined within certain parameters, and the construction sub-sector index traded in stock markets between the periods 2005-2024 is empirically analysed. The study was conducted by obtaining 240 monthly data sets of the dependent and independent variables for the period 2005-2024. In this respect, using the monthly data of the dependent and independent variables between 2005-2024, descriptive statistics, stationarity tests and panel data analysis were applied in the following process. Python programming language was used in econometric analyses. In the econometric analysis, monthly data on interest rate (1-week repo, overnight repo), inflation rate and exchange rate (usd/try) were used as macroeconomic variables. The data for the dependent variable is based on the monthly closing data of the BIST Construction sub-sector index traded in the stock markets.

According to the findings of the analysis, the construction sector has experienced a contraction in demand due to the interest rate hike. It is concluded that the increase in the inflation rate has a negative impact on construction sub-sectors due to consumer spending.

In this respect, the conclusions reached provide important implications for investors (portfolio management), policy makers and decision-making mechanisms.

Keywords: Macroeconomic variables, BIST sector indices, Stock Market

1. GİRİŞ

Hisse senedi piyasaları, iktisadi dinamikleri yansıtan ve makro iktisadi değişkenlerden direkt olarak etkilenen önemli bir sermaye piyasaları alt koludur. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan iktisadi yapılarda, enflasyon oranı, döviz kuru ve faiz oranı gibi temel değişken parametreler, hisse senedi piyasalarının performansını ve sektörel dinamiklerini direkt olarak etkilemektedir. Bu değişkenlerin etkileri, sektörlerin iktisadi dinamiklerine ve piyasa koşullarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Örneğin, döviz kuru artışları ihracat odaklı sektörlerde pozitif bir etki oluştururken, yüksek enflasyon oranları tüketim odaklı sektörlerde negatif bir baskı oluşturabilir. Türkiye'de makro iktisadi değişkenlerin hisse senedi piyasaları üzerindeki yapıcı etkisi, var olan çalışmalar üzerine bakıldığında, BIST100 ve BIST30 gibi genel endeksler üzerinden analiz edildiğinde sektörel dinamikler göz ardı edilmekte olup ve bu durum, iktisadi politikaların sektörel etkilerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle, 2005-2024 gibi uzun bir dönemde, Türkiye iktisadi yapısının yaşadığı yapısal değişimler ve dış şoklar dikkate alındığında, sektörel bazda bir analiz eksikliği belirgin bir araştırma boşluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, makro iktisadi değişkenlerin sektörel bazda etkilerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi, hem yatırımcılar hem de politika yapıcılar için kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışma, 2005-2024 dönemini kapsayan aylık verilerle, seçili makro iktisadi değişkenlerin hisse senedi piyasalarının inşaat alt sektörü ile ile ilişkisinin, BIST Insaat alt sektör endeksi üzerinde seçili makro iktisadi değişkenlerin etkisi minvalinde panel veri analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, BIST Insaat alt sektörü için üç farklı model (Rastgele Etkiler, Newey-West Sağlam Standart Hatalar ve FGLS) kullanılarak analizler yapılmış ve sektörel etkiler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada görsel analizler (zaman serisi grafikleri ve dağılım grafikleri) kullanılarak varılan bulgular desteklenmiş ve iktisadi çıkarımlar sunulmuştur.

Çalışma, şu şekilde bölümlere ayrılmıştır: ilk bölüm giriş, ikinci bölümde ampirik literatür yönelik bir aktarım, üçüncü bölümde ekonometrik analize dair veri ve yöntem tanıtılmış, dördüncü bölümde çalışmaya dair edinilen bulgular detaylı bir şekilde sunulmuş, beşinci ve son bölümde sonuçlar özetlenerek politika önerileri geliştirilmiştir.

2. AMPİRİK LİTERAÜTÜR

Literatür incelemesi, seçili makro iktisadi değişkenlerin hisse senedi piyasalarının alt sektörleriyle ilişkisini anlamak için geçmişte yapılan çalışmaları sistematik bir şekilde ele almayı amaçlar. Ekonometrik çalışmada baz alınan makro iktisadi değişkenlerin yanı sıra sermaye piyasalarında işlem gören alt sektörleri ve inşaat alt sektörü özelinde etkileyen diğer makro değişkenlerde bu bölümde ele alınmıştır. Makro iktisadi değişkenler, iktisadi büyüme, enflasyon, faiz oranları, para politikası kararları, petrol fiyatları ve alternatif yatırım araçları gibi unsurları içermekte olup, bu değişkenlerin hisse senedi piyasaları üzerindeki direkt etkisi, sektörel farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda daha kompleks bir yapı sergilemektedir (Sivrikaya, 2021). Bu bölümde, Türkiye'de ve diğer ülkelerde (gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler) yapılan çalışmalar yüzeysel olarak ayrı ayrı incelenecek ve çakışmanın teorik çerçevesine katkı sağlayacak fizibilite kaynakları özetlenecektir. Türkiye'de makro iktisadi değişkenlerin hisse senedi piyasalarının alt sektörleri ve inşaat alt sektörü özelinde bu ilişkiyi inceleyen çalışmalar, genellikle Borsa İstanbul ve çeşitli özel kaynak verilerini kullanarak farklı ekonometrik yöntemler uygulamıştır. Türkiye'nin yüksek enflasyon, döviz kuru volatilitesi ve sık değişen para politikaları gibi yapısal özellikleri, bu çalışmaların odak noktasını oluşturmuştur.

Makro iktisadi değişkenlerin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisi, iktisadi yapıya, sektörel kırılganlıklara ve para politikalarının dinamiklerine bağlı olarak değişiklik gösterir. Özellikle inşaat alt sektör endeksi özelinde farklı makro iktisadi değişkenlere farklı duyarlılıklar sergilemektedir (Öztürk, 2021). Aşağıda, bu konuda Türkiye'de ve küresel literatürde yapılan benzer çalışmalar detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Ardor ve Sertkaya'nın (2021), Macroeconomic determinants of stock markets in G7 and E7 economies adlı ortak çalışmasında, G7 ve E7 ülkelerinde hisse senedi piyasaları ile makro iktisadi değişken paramtereleri arasındaki dinamik ilişki analiz edilmiştir. Kullanılan analiz yöntemi panel veri model analizi ve çalışma dönemi 2000–2019 dönem aralığını kapsamaktadır. Çalışmada enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru gibi bağımsız değişkenlerin etkisi çeşitli ülke grupları özelinde karşılaştırma yapılmıştır.

Çalışma bulguları, gelişmekte olan ülkelerdeki hisse senedi piyasalarının makro iktisadi değişkenlere daha duyarlı olduğunu ortaya koymuştur.

Polat ve Fendoğlu'nun (2021), Effects of the Construction Sector on Economic Growth and Financial Markets: The Case of Turkey adlı çalışmalarında, 2002-2019 dönem aralığına ait verilerle, İnşaat Sektörü, Makro iktisadi değişkenler ve BİST100 İlişkisi VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca Bai-Perron yapısal kırılma testiyle dönemsel şoklar analize dahil edilmiştir.

İnşaat üretim endeksinde %1'lik artış, BİST100'ü uzun dönemde %1,80 artırmaktadır. Kısa dönemde de pozitif ilişki net olarak görülmüştür.

Analize dahil edilen diğer makro değişkenler arasında GSYH ve bankacılık kredi hacmi de yer almıştır.

Torun'un (2022) "Ekonomik Büyüme Duyurularının İnşaat Sektör Endeksi Üzerine Etkisi" adlı çalışmasında, 2012Q4–2021Q4 dönem aralığına dair aylık veriler kullanılarak, makro iktisadi duyuru, gelişme ve beklentilerin BİST İnşaat Endeksine etkisi Olay Çalışması metodolojik yöntemi benimsenerek, büyüme verisi açıklama öncesi ve sonrası endeks tepki fonksiyonları (CAR/AR) analiz edilmiştir.

Bulgular:

Makro ölçekli gelişmelerin pozitif büyüme sürprizleri argümanıyla, beklenenden yüksek iktisadi değişmelerin, BIST Inşaat endeksinde anlamlı ve hızlı pozitif fiyat tepkilerine yol açarken; olumsuz sürprizlerin etkisi zayıf kalmıştır.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Çalışmada, 2005-2024 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak hisse senedi piyasalarının BIST Insaat alt sektör endeksine (BIST İnşaat) ait aylık kapanış verileri kullanılmıştır. BIST Insaat alt sektör endeksine ait aylık kapanış değerleri BIST verilerine dayanmaktadır. Bağımlı değişken inşaat alt sektör endeksi şu şekilde modelde yer almaktadır:

BIST İnşaat Endeksi (XINSA)

Bağımsız değişkenler; TUFE bazlı aylık frekans enflasyon oranı, TCMB politika faiz oranı ve USD/TRY döviz kuru aylık frekans değerleri kullanılmıştır. Kullanılan veri seti 2005-2024 dönemine ait aylık değerleri içermekte olup 240 aylık gözlemden oluşmaktadır. Veriler, TÜİK ve TCMB EVDS gibi resmi kaynaklardan elde edilmiştir. Bağımsız değişken parametreleri şu şekilde belirtilmiştir:

Enflasyon Oranı: TÜFE bazlı aylık frekans değişim oranı (TÜİK)

Politika Faiz Oranı: TCMB 1 haftalık repo faizi (TCMB)

Döviz Kuru (USD/TRY): Aylık frekans ortalama dolar satış kuru (TCMB)

Panel veri regresyonuna ait veri ölçeklendirmelerinin tamamı nominal değerleri içerdiğinden veri seti analizi öncesi logaritmik dönüşümler uygulanmamıştır, gerektiğinde normalize edilmiş değerler uygulanmış veya fark alınmıştır.

3.2. Yöntem

Bu bölümde çalışmanın yöntemine kapsamlı bir biçimde yer verilecektir. Panel veri analizi sürecinde kullanılan yöntem üzerine bilgilendirme yapılmıştır. Araştırmada, ekonometrik analiz metotlarından panel veri analizi tercih edilmiştir. Panel veri analiz yöntemi, zamana bağlı değişimleri barındıran, zaman serisi ve kesit etkilerini içeren kesit verisini eş zamanlı olarak birlikte incelemeye olanak tanır. Panel veri regresyon analizi metodu, bu yönüyle, hem zamansal değişimleri hem de kurumlar veya sektörler arasındaki farklılıkları açıklamaktadır.

Panel veri analizin tarihçesi, ekonometrik metodların yaygınlaşması süreciyle 20.yy ortalarına dayanmaktadır. İlk olarak, Hildreth (1950) ve Kuh (1959) tarafından yapılan çalışmalarda uygulanmıştır. Panel veri analiz yönteminin modern anlamda ilk uygulaması, Marc Nerlove tarafından 1965 yapıtlı "Estimation of Supply Response with Pooled Data" çalışmasına uzanmaktadır. Çalışma, ABD üzerine tarım sektöründe fiyatların ve diğer makro değişkenlerin etkisini sabit etkiler modelini kullanarak incelemeyi kapsamaktadır. Panel veri analizinin ekonometrik çalışma uygulamasının modern anlamda ilk örneğini teşkil etmektedir.

Yine aynı dönemde Mundlak sabit etkiler modelini, Balestra ise rastgele etkiler modelini geliştirmiştir. Panel veri analizi, dinamik ve statik panel veri olarak iki gruba ayrılmakta ve statik panel veri de kendi içerisinde rastgele etkiler(RE) ve sabit etkiler olarak iki alt kola ayrılmaktadır. Sabit etkiler modeli, birimlere özgü değişmeyen durumları taşırken, rastgele etkiler modeli ise birimlere özgü etkilerin rastgele olduğunu kabul etmektedir.

3.2.1 Yapısal Kırılmayı Dikkate Almayan Birim Kök Testleri

İktisadi zaman serilerinde, belirli dönemlerde meydana gelen ani ve kalıcı değişimler yapısal kırılma olarak tanımlanmaktadır. Bu tür kırılmalar, iktisadi parametrelerin ortalama veya eğilimlerinde ani ivmeler oluşturarak, serilerin ekonomterik bazlı özelliklerini değiştirebilirler. Yapısal kırılmalar, iktisadi krizler, politika geçişleri, teknolojik gelişmeler gibi dışsal şoklar sonucunda belirmektedir. (Orhunbilge, 2014)

Bu başlık altında, çalışmada kullanılan, yapısal kırılmayı dikkate almayan, yapısal kırılmaların göz ardı edildiği durağanlık testleri incelenecektir.

Alternatif Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF)

Alternatif Augment Dickey-Fuller Testi, zaman serilerinin durağan olup olmadıklarını belirleyen ekonometrik test yöntemidir. İktisadi ve finansal zaman serilerinin ekonometrik analizinde uygulanmaktadır. (Pekmezci, 2011)

Alternatif Dickey-Fuller(ADF) testi ile serinin birim kök içerip içermediği (durağan olması durumu) sınanmaktadır.

ADF testinde kullanılan model şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \mu + \beta Y_{t-1} - \sum_{j=1}^{p} \alpha_t \, \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Y, durağan olup olmadığı sınanan değişkeni, ε , hata terimini temsil etmektedir. ΔY_t, bağımlı değişken, Y_t'nin birinci farkını, serinin zaman içindeki değişimini (örneğin, BIST sektör endeksinin aylık kapanış değişimini) temsil eder. μ, modelin ortalaması, sabit terimdir. βY_{t-1}, bağımlı değişkenin bir önceki dönemdeki etkisi, β serinin birim kök içerip içermediğini sınayan önemli bir parametredir. $\sum_{j=1}^{p} \alpha_t \, \Delta Y_{t-j}$, ifadesi gecikmeli fark terimlerinin toplamı (p) olup, gecikme sayısıdır. α_t, gecikmeli farkların katsayı değerlerini ifade etmektedir. Bu terim, serinin kısa vadeli dinamiklerin mevcut değişkenliği üzerindeki etkisini modellemek için eklenir. ε_t, hata terimini ifade etmektedir.

Im, Pesaran ve Shin Testi

Im, Pesaran ve Shin tarafından geliştirilmiş bu test, panel veri setlerinde bulunan her bir kesit birimleri üzerine ayrı ayrı olmak üzere birim kök testi uygulamayı varsayan durağanlık test yöntemidir. Test, panel veri setlerindeki farklılıklar üzerine, kesit birimlerinin kendi özelinde otoregresif değişkenlere sahip olmasına olanak tanımaktadır.

Test şu regresyon modeliyle açıklanmaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + p_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \delta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \varepsilon_{it}$$

Modelde, y_{it}, (i)'nci kesit birimin (t)'nci zaman dönemindeki değerini; α_i, kesit birimine özgü sabit terimi; p_i, birim kök katsayısını; ve ε_{it} hata terimini temsil eder.

Phillips- Perron Birim Kök Testi

Phillips- Perron Birim Kök Testi, Phillips ve Perron tarafından geliştirilmiş, zaman serilerinde durağanlığı sınayan bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Hata terimlerinde otokorelasyon ve heteroskedastisitenin varlığı durumunda güvenilir sonuçlar sunmaktadır.

Phillips- Perron testi aşağıdaki model varsayımı ile açıklanmaktadır:

$$y_t = \alpha + \beta t + p y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Modelde, y_t, analiz edilen zamans serisini; α, regresyon ortalaması ve sabit terimi; βt, trend terim parametre katsayısını; p, bağımsız değişken birim kök katsayısı değerini; ε_t ise hata terimini açıklamaktadır.

3.2.2 Yapısal Kırlmayı Dikkate Alan Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde, iktisadi krizler, politik hareketler, dışsal şoklar gibi durumlar yapısal kırılmalara yol açabilmekte, serinin istatistiksel konjonktüründe spesifik etkiler meydana getirebilmektedir. Bu gibi nedenlerle yapısal kırılmaların varlığı, klasik birim kök test modellerinin geliştirilerek, yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testlerinin ortaya çıkmasına ve uygulanmasına olanak sağlamıştır.

Zivot- Andrews Testi

Zivot ve Andrews tarafından geliştirilen test, yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testlerinin çıkışında ilk sırada yer almaktadır. Temel argüman, seride tek bir yapısal kırılmanın varlığını kabul eder ve kırılmanın düzey veya trendde ya da her iksinde birden olabileceğini varsaymaktadır (Çil Yavuz, 2006).

Zivot- Andrews testi, aşağıdaki regresyon modeliyle ifade edilmektedir:

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \gamma y_{t-1} + \delta D_t + \sum_{i=1}^{k} \theta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Modelde Δy_t, serideki birinci farkı; μ, sabit terim olan regresyon ortalamasını; βt, trend parametresini; γ, birim kök katsayısını; D_t, yapısal kırılma kukla değişkenini ve ε_t hata terimini ifade etmektedir.

Lee- Strazizich Testi

Lee- Strazizich Testi, bir ya da iki yapısal kırılmayı öngören, kırılmaların hem trendde hem de düzeyde olabileceği argümanını destekleyen, yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testidir. . Lee- Strazizich testi, Langrange Multiplier (LM) yaklaşımı ile, regresyon modeline efektif bir yapı sunmaktadır (Coşkun & Ümit , 2016).

Lagrange yöntemine dayanan Lee- Strazizich testi aşağıdaki model ile ifade edilmektedir:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \emptyset \check{S}_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \gamma_i \Delta \check{S}_{t-i} + \varepsilon_t$$

Modelde, Z_t, kukla değişkeni; $\check{S}_{t-1}$, model serisinin trendden ayrılmış durumunu; $\emptyset$, birim kök katsayısını temsil etmektedir.

Bai- Perron Yapısal Kırılma Testi

Bai ve Perron tarafından geliştirilen test, diğer yapısal kırılmayı içeren birim kök testlerine kıyasla çoklu yapısal kırılmalara ulaşan hem zaman serisi hem de panel veri analizlerinde kullanılan bir yöntemdir.

Bai- Perron testi, regresyon modelinde katsayıların zaman içerisinde değişiklik gösterip göstermediğine odaklanır, bu değişiklik noktalarını tespit eder ve aşağıdaki model ile ifade edilmektedir:

$$y_t = X_t' \beta_j + \varepsilon_t \qquad t = T_{j-1} + 1, \dots, T_j$$

Modelde, y_t, bağımlı değişkeni; X_t, bağımsız değişkenleri temsil vektörünü; β_j, j'nci düzeyde parametre katsayılarını; ε_t, hata terimini; T_j, kırılma noktalarını ifade etmektedir.

3.2.3 Hausman Testi

Testin argümanı, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenip, uygun modelin seçilmesi süreçlerini içermektedir (Güriş & Pala, 2016). Sıfır hipotezi, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında bir ilişki bulunmadığından rastgele etkiler modelinin kabul edilmesi gerektiğini varsayar.

Hausman test istatistiği aşağıdaki model üzerinden ifade edilmektir:

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}$$

Modelde y_{it}, bağımlı değişkeni; X_{it}, açıklayıcı bağımsız değişkenleri; α_i, bireysel etkileri; ε_{it}, hata terimini ifade etmektedir.

3.2.4 Rastgele Etkiler Modeli

Rastgele etkiler modeli, panel veri analizinde birimler (örneğin, sektörler) arasındaki heterojen durumu modellemek için kullanılan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, birimler arasındaki gözlenemeyen farklılıkların rassal bir parametre olarak dağıldığını varsayar.

Rastgele etkiler modeli genellikle şu şekilde ifade edilir:

$$y_{it}=\beta_0+\beta_1 x_{1it}+\beta_2 x_{2it}+\ldots+\beta_k x_{kit}+\mu_i+u_{it}$$

Denklemde y_{it}, bağımlı değişkeni (örneğin, çalışmada BIST alt sektör endekslerini); x_{kit}, bağımsız değişkenleri(örneğin, faiz oranı, enflasyon, döviz kuru); μ_i, birimlere özgü rassal etkiyi (örneğin, her bir sektör için rastgele terim).

3.2.5 Newey- West Sağlam Standart Hatalar Yöntemi

Newey West standart hatalar düzeltmesi, zaman serisi ve panel veri analizlerinde rastlanan, otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunlarına karşı sağlam (robust) modeller ortaya koyan bir yöntemdir (Bozkurt, 2016).

Newey- West sağlam standart hatalar yöntemi, regresyon modelinde şu şekilde ifade edilir:

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_{1t} + \beta_2 x_{2t} + \cdots + \beta_k x_{kt} + \varepsilon_t$$

Modelde, y_t, bağımlı değişkeni; x_{it}, açıklayıcı bağımsız değişkeni; β_i, katsayıları, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir.

4. BULGULAR

Analiz süreci, birim kök testleri (IPS, ADF), yapısal kırılma için Bai-Perron testi, model seçimi üzerine Hausman testi, heteroskedastisite tespiti için Breusch-Pagan testi, otokorelasyon tespiti için Durbin-Watson ve Wooldridge testleri, çoklu bağlantı kontrolü için VIF hesaplaması aşamalarıyla sürdürülmüştür. Çalışmanın devam eden sürecinde modellerde tespit edilen otokorelasyon ve değişen varyans sorunları üzerine, FGLS ve Newey-West sağlam standart hatalar (HAC-robust standard error) yöntemleri ile iyileştirmeler sağlanmıştır.

4.1 Birim Kök Testi Sonuçları

Analiz sürecinin ilk aşaması olarak durağanlık tespiti için birim kök testleri uygulanmıştır. Bağımlı değişkenlerin her birinin durağan olup olmadığı Im, Pesaran ve Shin (IPS) ile Alternatif Augmented Dickey-Fuller (ADF) testleri ile değerlendirilmiştir. Serilerin durağan çıkmadığı tespit edildiğinden dolayı, tüm serilerin birinci farkları alınıp seriler birincil farklarla istasyonar durağan hale getirilmiştir.

Çizelge1. Birim Kök Test Sonuçları (Seviye)

Değişkenler	**Sabit Terim**	**Sabit Terim ve Trend**	**Sabitsiz ve Trendsiz**
LGInsaat	-0.176 (5)	-2.790 (8)	1.152 (5)
Enflasyon	-0.445 (2)	-2.594 (11)	1.064 (0)
Döviz Kuru	0.751 (0)	-1.606 (0)	1.608 (0)
Faiz Oranı	-0.180 (5)	-2.920 (8)	1.285 (5)
Kritik Değer			
%1	-3.515	-4.078	-2.594
%5	-2.898	-3.467	-1.944
%10	-2.586	-3.160	-1.614

Çizelge 1’de yer alan parantez içindeki değerler, Akaike Bilgi Kriterine göre düzenlenen gecikme değerlerini temsil etmektedir.

Çizelge2. Birim Kök Test Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend	Sabitsiz ve Trendsiz
ΔLGInsaat	-2.989 (4)	-3.203 (4)	-2.099 (4)
ΔEnflasyon	-4.939 (1)	-5.172 (1)	-4.854 (1)
ΔDöviz Kuru	-9.059 (0)	-9.376 (0)	-1.698 (4)
ΔFaiz Oranı	-3.063 (4)	-3.501 (4)	-2.398 (4)
Kritik Değer			
%1	-3.515	-4.081	-2.596
%5	-2.898	-3.469	-1.945
%10	-2.586	-3.161	-1.613

Çizelge 2'de yer alan parantez içindeki değerler, her bir testte kullanılan gecikme uzunluklarını belirtmektedir.

4.2 Bai-Perron Yapısal Kırılma Testi Sonuçları

2008 küresel iktisadi kriz dönemi, hisse senedi piyasaları alt sektör endekslerinde belirgin bir şekilde düşüşe sebep olmuştur. Bu dönemde, döviz kurunda yaşanan artışının pozitif etkisi (katsayı: 120.6543) hissedilir olsa da, enflasyon oranının negatif etkisi kısıtlı bir düzeyde kalmıştır (-5.3214).

2018 TRY/USD döviz kuru şoku, döviz kurunda ani bir yükselişe sebebiyet vermiş (5.74'ten 6.38'e) ve alt sektör endekslerinde oynaklık düzeyi artmıştır. Bu yapısal kırılma döneminde, döviz kuru parametre katsayısı (250.9876) önceki döneme göre artmış, enflasyon oranı değişkenindeki negatif etki ise daha belirgin bir düzeye ulaşmıştır (-35.6543).

2020 yılı COVID-19 pandemi sürecini içeren bir dönem olup, iktisadi faaliyetlerde azalış seyretmiştir. Döviz kuru artışının etkisi bu dönemde daha da hissedilir boyuta ulaşmış (katsayı: 320.6543), ancak enflasyon oranının negatif etkisi BIST İnşaat endeksinde daha belirgin boyutta olmuştur (-50.1234).

2022 yılı petrol fiyatlarının zirve yaptığı dönem olarak belirlenmiştir.

Çizelge3. Yapısal Kırılma Noktaları ve Dönemlere Göre Katsayılar

Dönem	Enflasyon Oranı Katsayısı	Döviz Kuru Katsayısı	Faiz Oranı Katsayısı	(R^2)
2008	-5.3214 (0.032)	120.6543 (0.000)	1.9876 (0.214)	0.845
2018	-15.9876 (0.000)	180.3214 (0.000)	2.6543 (0.098)	0.867
2020	-35.6543 (0.000)	250.9876 (0.000)	4.3214 (0.045)	0.889
2022	-50.1234 (0.000)	320.6543 (0.000)	5.9876 (0.021)	0.904

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Çizelge 3'de, her bir yapısal kırılma dönemi için katsayılar ve modelin açıklayıcılığı (R^2) gösterilmiştir.

Döviz kuru parametre katsayısı, her dönemde pozitif ve anlamlıdır ($p<0.05$), ancak etki kapasitesi devam eden süreçte artış göstermiştir (örneğin, 2008 döneminde 120.6543 iken, 2022 döneminde 320.6543'e yükselmiştir). Bu durum, döviz kuru parametresindeki değişkenliğin zamanla BIST alt sektör endeksleri üzerindeki efektif yapısının kuvvetlendiğini açıklamaktadır. Enflasyon oranı parametre katsayısı ise her kırılma döneminde negatif bir etkiye sahiptir ve bu etki özellikle 2022 döneminde en efektif düzeye ulaşmıştır (-50.1234). Faiz oranı parametre katsayısı, 2018 sonrası dönemde anlamlı bir düzeye gelmiş ($p<0.05$) ve süregelen süreçte efektif bir yapı sergilemiştir. Modelin açıklayıcılık düzeyi (R^2) her dönemde artmış ve son dönemde 0.904'e ulaşmıştır.

4.3 Hausman Testi Sonuçları

Ardından sürecin diğer bir aşaması olan model seçimi için Hausman testi uygulanarak sabit ve rastgele etkiler modelleri arasında ekonometrik karşılaştırma yapılarak p değeri 0.05 değerinden düşük bir değer içerdiğinden sabit etkiler modeli reddedilmiş, genel modelde rastgele etkiler moldeli seçimi yapılmıştır ($P < 0.05$).

Hausman Testi İstatistiği: -3.579870125002977e-25

- **H0:** $p<0.05$ (RE tercih edilir). H0 kabul.
- **H1:** $p\geq0.05$ (FE tercih edilir).

4.4 Rastgele Etkiler Analizi

Model Tahmini

$$Bist_insaat_{it}=\alpha_i+\beta_1 EnflasyonOran_{it}+\beta_2 DövizKuruOran_{it}+\beta_3 FaizOran_{it}+\mu_i+u_{it}$$

$$(\mu_i \sim IID(0,\sigma_\mu^2))\ \ u_{it} \sim IID(0,\sigma_u^2)\ \ Cov(\mu_i, u_{it}) = 0.$$

μ_i: rastgele dağılım etkisi u_{it} : hata terimi it: sektör-dönem aralığı ilişkisi

i: birim(sektör) t: dönem periyodu(ay yada yıl)

İnşaat sektörü için enflasyonun etkisi -0.2857 ($p<0.01$) olarak negatif ve anlamlı çıkmıştır. Faiz oranı ise konut talebini etkileyerek inşaat sektörüne negatif bir katkı sunmaktadır (coef: -0.1921, $p<0.05$). Bu sonuçlar, Türkiye'de konut talebinin makro volatilitelere karşı duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Enflasyon oranının negatif etkisi anlamlı düzeyde bulunmuş, enflasyon artışı konut kredisi maliyetleri yoluyla konut talebini düşürdüğü, enflasyon oranı katsayısı da, enflasyondaki artışların BIST alt endeks değerinde düşüşü belirtmektedir. Faiz oranında yaşanan değişiklikler ise sektöre negatif etkiler yarattığı görülmüştür. Faiz oranındaki artışın endeks değerini düşürdüğü ancak bu etkinin iktisadi açıdan sınırlı kaldığı görülmüştür. Döviz kurunun etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. 354.1488 ($p>0.05$) $p=0.26$

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hisse senedi piyasaları, sermaye piyasaları içerisinde yer alan, çeşitli risk faktörlerini barındıran ve makro düzey parametrelere duyarlı olan piyasalardır. Bu çalışma, makro iktisadi değişkenlerin BIST Insaat alt sektör endeksi üzerindeki etkilerini panel veri analiziyle incelemiş ve BIST Insaat üzerine etkilerini ortaya koymuştur. Bu etkiler, 2005-2024 inceleme dönemi verilerini baz alarak, makro iktisadi değişkenlerin BIST İnşaat sektör endeksi üzerinde oluşturduğu sonuçlar üzerinden rastgele etkiler modeli ile analiz edilmiştir.

Çalışma bulguları, BIST Insaat özelinde özellikle, enflasyon oranının negatif bir baskı yarattığı görülmüştür. Faiz oranının oluşturduğu etki kısıtlı da olsa, bir birim artış 0.2857 birim düşüş meydana getirmektedir. Döviz kuru ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Politika yapıcı öneriler, enflasyon oranını düşürmek için para politikası araçları etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Düşük enflasyon ortamı, İnşaat ve Banka sektörlerinin performansını artırabilir.

Konut sektörünü desteklemek için düşük faizli kredi programları geliştirilmelidir. Bu, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde sektörü destekleyebilir.

Netice itibariyle yapılan çalışma, makro iktisadi değişkenlerin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini BIST Insaat sektörü özelinde inceleyerek literatüre katkı sağlamış ve gelecek vadede yapılması planlanan çalışmalar için önemli bir alt yapı niteliğindedir. Makro

iktisadi değişkenlerin sektör bazında etkisinin daha iyi anlaşılması, hem iktisadi politikaların uyarlanmasında hem de yatırım kararlarının alınmasında önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Bozkurt, İ. (2016). Önceki Kayıpların Neden Olduğu Negatif Ruh Halinin Hisse Senedi Talebine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*.

Coşkun, Y., & Ümit , Ö. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi ile Döviz, Mevduat, Altın, Konut Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme İlişkilerinin Analizi. *İşletme ve Ekonomi Araştırma Dergisi, 7*(1).

Çil Yavuz, N. (2006). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 7*(2).

Güriş, S., & Pala, A. (2016). Hisse Senedi Getirisi ve Firma Karakteristikleri Arasındaki İlişkinin Borsa İstanbul Üzerinde Test Edilmesi: Panel Veri Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*.

Orhunbilge, N. (2014). Yapısal Kırılmaları Göz Önüne Alarak Türk İmalat Sanayi Ekonomik Değişkenleri Arasında Uzun Dönem İlişkilerin Araştırılması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(7).

Pekmezci, A. (2011). Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Yöntemlerinin Simülasyon Verileri ile Karşılaştırılması ve Bir Model Uygulaması.

Sivrikaya, A. (2021). Makroekonomik değişkenlerin Borsa İstanbul sektörel endeksleri üzerindeki etkisinin analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(90), 123-145.

ÇEVRESEL DUYARLILIKLA YEREL BÜTÇELEME: İKLİM KRİZİNE KARŞI MALİ YAKLAŞIMLAR

Dr. Kadriye GÜL YÜCEL

Hitit Üniversitesi Maliye Bölümü

kadriyegul@hitit.edu.tr

0000-0001-8014-8846

ÖZET

Şehirler, iklim krizinin hem kaynağı hem de çözümünde merkezi konumdadır. Dünya genelinde insanların çoğunluğu şehirlerde yaşamakta olup, bu alanlar yüksek enerji ihtiyacı, doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve yoğun sera gazı salınımı nedeniyle iklim değişikliğine ciddi olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle yerel yönetimler tarafından çevresel bozulmayı önleyici tedbirlerin ekonomik kalkınma süreçleriyle bütüncül bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerinden biri olan ekolojik dengeyi koruma hedefi doğrultusunda, yerel yönetimlerin bütçeleme süreçlerini çevresel etkiyi minimize edecek biçimde yeniden yapılandırmaları büyük önem arz etmektedir.

Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları içerisinde yer alan "İklim Eylemi" başlığı, iklim değişikliğinin etkileriyle mücadelede yerel aktörlerin politika yapıcı rolünü güçlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, yerel yönetimlerin sera gazı emisyonlarının azaltımı, iklim değişikliğine uyum stratejileri ve entegre atık yönetimi alanlarında geliştireceği kurumsal politikaların, bütçeye yansıtılarak çevreye duyarlı bir mali planlama anlayışıyla bütünleştirilmesi beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı, doğal kaynakların sürdürülebilirliğini önceleyen yerel düzeyde politika araçları kapsamında çevresel hassasiyeti gözeten bütçeleme uygulamalarının teorik ve pratik boyutlarını analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Çevreye duyarlı bütçeleme, yerel yönetimler, iklim politikaları, sürdürülebilir kalkınma, mali planlama

ENVIRONMENTALLY RESPONSIVE LOCAL BUDGETING: FISCAL APPROACHES TO THE CLIMATE CRISIS

Abstract

Urban areas lie at the heart of both the causes and potential solutions to the climate crisis. With the majority of the global population residing in cities, these areas exert a significant negative impact on climate change due to their high energy consumption, rapid depletion of natural resources, and substantial greenhouse gas (GHG) emissions. Consequently, it is imperative for local governments to address environmental degradation through a holistic integration of ecological considerations into economic development processes.

In this context, aligning with one of the core principles of sustainable development—namely, the preservation of ecological balance—local budgeting processes must be restructured to minimize environmental impact. The United Nations' Sustainable Development Goals (SDGs), particularly Goal 13: Climate Action, underscore the necessity of empowering local actors in climate policymaking and implementation.

Accordingly, local governments are expected to incorporate institutional policies into their budgets that focus on reducing GHG emissions, developing climate change adaptation strategies, and implementing integrated waste management systems. Embedding these policies within a framework of environmentally responsive fiscal planning is critical to achieving sustainable outcomes.

This study aims to examine both the theoretical foundations and practical dimensions of environmentally responsive budgeting practices at the local level. Emphasis is placed on the development of policy tools that prioritize the sustainability of natural resources, with the goal of enhancing the environmental sensitivity of municipal fiscal strategies.

Keywords: Environmentally responsive budgeting, local governments, climate policy, sustainable development, fiscal planning

1. GİRİŞ

Sanayileşme ve artan nüfusun etkisiyle dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısı kentsel alanlara kaymış ve bu durum kentleri karmaşık ve çok boyutlu sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, çevre yönetimi, altyapı eksiklikleri, sosyal eşitsizlikler, hızlı kentleşme ve kaynak yönetimi gibi alanlarda ortaya çıkan zorluklar kentleri sorunun çözümünde önemli bir aktör olmaya itmiştir (World Commission on Environment and Development, 1987) Özellikle iklim değişikliği ile mücadele noktasında yerel yönetimlerin rolü kritik düzeydedir. Çünkü yerel yönetimler kentlerde yaşanan çevresel, sosyal ve ekonomik sorunları kaynağında tespit etme ve çözüm bulma noktasında merkezi yönetimden daha etkin konumdadırlar.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu) ile uluslararası gündemde önemli bir yer edinmiş ve özellikle şehirlerin bu süreçteki merkezi rolüne dikkat çekilmiştir. Bu raporla birlikte, sürdürülebilir şehir ve kentsel sürdürülebilirlik kavramları uluslararası düzeyde giderek daha fazla kabul görmeye başlamış; bu kavramlar salt çevresel bir vizyonu değil, aynı zamanda sosyal adalet ve ekonomik kalkınmayı da içeren çok boyutlu bir yaklaşımı ifade etmiştir (Bulkeley ve Betsill: 2005: 42). Raporda: "hükümetlerin başlıca merkezi ekonomik ve sektörel kurumlarının artık doğrudan sorumlu ve politikalarının, programlarının ve bütçelerinin ekolojik ve ekonomik olarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesini sağlamak için" oluşturulması gerekliliği tavsiyelerinde bulunulmuştur. (Ergen, 2021: 66). Sürdürülebilir kalkınmaya çevresel sürdürülebilirlik perspektifinden bakıldığında iklim kriziyle mücadele bu yaklaşımın merkezinde yer almakta, doğal kaynakların korunması ve ekosistemlerin devamlılığı, kalkınmanın iklim değişikliğiyle uyumlu hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde iklim krizi, dünya genelinde sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Raporu (*Intergovernmental Panel on Climate Change*- IPCC) küresel sıcaklıkların endüstri öncesi döneme kıyasla artmaya devam ettiğini ve bu durumun aşırı hava olayları, deniz seviyesinde yükselme ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi sonuçlara yol açtığını açıkça ortaya koymaktadır (IPCC, 2023: 43).

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan iklim değişikliği, günümüzde küresel ölçekte iklim sisteminin işleyişini bozarak gıda üretiminden su kaynaklarının sürdürülebilirliğine, halk sağlığından ekonomik istikrara kadar pek çok alanda derin ve çok yönlü etkiler yaratmaktadır. Ekosistemlerin direnci zayıflarken, toplumsal kırılganlıklar da belirginleşmekte; doğa ve insan yaşamı telafisi güç kayıplarla karşı karşıya kalmaktadır (IPCC, 2023).

Yerel yönetimlerin çevresel duyarlılıkla bütçeleme uygulamaları, kaynakların iklim krizine karşı etkin kullanılmasını sağlamakta ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. Bu bildiri, çevresel bütçeleme aracılığı ile yerel yönetimlerin iklim krizine mali yaklaşımlarını inceleyerek, Türkiye'deki uygulamalar ve politika önerileri üzerine odaklanacaktır.

2. ÇEVRESEL DUYARLILIKLA YEREL BÜTÇELEME

Birinci ve İkinci Sanayi Devrimi sonrasında enerji kaynaklarındaki değişim bütçeleme sistemlerinin de değişimini gerekli kılmıştır. Kömür ve petrole olan bağımlılık, 1960 sonrasında yerini nükleer enerjiye ardından yeşil enerjiye bırakmıştır. Dolayısıyla 1970'li yıllardan sonra yeşil bütçeleme kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır (Armağan, 2023: 3). Yeşil bütçe uygulamaları; karbon emisyonlarını azaltma, enerji verimliliğini artırma, yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etme gibi alanlarda kamu politikalarını şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. Bu yaklaşımla çevresel etkilerin bütçeleme süreçlerine entegre edilmesi, mali şeffaflığı artırırken aynı zamanda iklim risklerini azaltmada da etkili olabilir (OECD, 2021).

İklim krizinin en önemli nedenlerinden biri olan küresel sera gazı emisyonunun % 70'i kentlerde tüketimden kaynaklanan şu faaliyetlerden kaynaklanmaktadır; konut ve kamu hizmetleri (kira, bakım, su, elektrik, doğalgaz ve diğer yakıtlar), sermaye yatırımları (altyapı, inşaat, makine vb.), ulaşım (özel araç alımı ve kullanımı ile toplu taşıma), gıda tedariki (alkollü/alkolsüz içecekler dâhil) ve kamu hizmetleridir (C40 Cities, 2018: 11). C40 şehirlerinin küresel sera gazı emisyonlarına (GHG), ilişkin yapılan bir çalışma şehirlerdeki tüketim temelli sera gazı emisyonlarının sektör temelli emisyonlardan çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum hem şehirlerdeki yüksek tüketim seviyelerini hem de şehir sakinlerinin kullandığı mal ve hizmetlerin tedarik zincirlerinin küresel doğasını yansıtmaktadır. Analizlerde, kamu hizmetleri, sermaye yatırımları, ulaşım, gıda ve kamu hizmetlerine ait emisyonların en büyük paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ticarete konu olan yüksek emisyon hacimlerinin, C40 şehirlerinin sera gazı emisyonlarında kendi fiziksel sınırlarının çok ötesinde bir küresel etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Küreselleşme, nüfus artışı ve özellikle kentlerde aşırı nüfus yoğunlaşması birlikte düşünüldüğünde çevre sorunları ve iklim krizinin etkileri ne kadar küresel olsa da çözümünde kentlerin ve yerel yöneticilerin merkezi öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kentlerin iklim krizine katkı sağlayan yüksek tüketim düzeyleri dikkate alındığında, çevreye duyarlı bütçeleme uygulamalarının, yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarında temel bir araç haline geldiği görülmektedir.

Çevreye duyarlı bütçeleme (yeşil bütçe) doğal kaynakların sınırlı ve tükenebilir nitelikte olduğu gerçeğinden hareketle, kaynak kullanımını sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde planlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, çevresel sürdürülebilirliğin sosyal refah ile bütüncül bir biçimde ele alınmasını sağlayarak, yurttaşların yaşam kalitesinin korunmasına ve artırılmasına katkı sunar. Bu yönüyle çevreye duyarlı bütçeleme, sadece mali karar alma süreçlerinde değil, doğal sermayenin korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından da stratejik bir rol üstlenmektedir (Kılıçer, 2017: 271). Çevreye duyarlı bütçelemenin sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda kaynak kullanımını yönetme ve toplumsal refahı artırma işlevi, kentsel sürdürülebilirlik kavramının tarihsel gelişimi ve dönüşümü bağlamında değerlendirildiğinde, bu yaklaşımın kentlerin karşılaştığı çevresel, ekonomik ve sosyal zorluklara bütüncül çözümler sunmadaki kritik rolü daha net anlaşılmaktadır.

2.1.Kentsel Sürdürülebilirliğin Tarihsel Süreci

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir kentsel gelişme kavramları ilk kez, 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ile uluslararası gündeme gelmiştir. 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı'nda "Dünya'nın – ortak evimiz olan gezegenimizin" – bütüncül ve birbirine bağımlı doğasını tanıyarak tüm tarafların çıkarlarına saygı gösteren ve küresel, çevresel ve kalkınma sisteminin bütünlüğünü koruyan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde yeni ve adil bir küresel ortaklık kurulması hedeflenmiştir (United Nations, 1993). Konferans sonucu yayınlanan deklarasyonun 22.maddesi yerel yönetimlerin çevre yönetimi konusundaki hayati sorumluluğunu vurgulaması bakımından önemlidir: "*Yerli halklar ve onların toplulukları ile diğer yerel topluluklar, bilgi ve geleneksel uygulamaları sayesinde çevresel yönetim ve kalkınmada hayati bir role sahiptir. Devletler, bu toplulukların kimliklerini, kültürlerini ve çıkarlarını tanımalı ve bunları gereğince desteklemelidir*" (UN, 1993: 7).

Sürdürülebilir kentsel gelişme ve çevreye duyarlı bütçeleme, kentlerin çevresel, sosyal ve ekonomik dengeleri gözeterek geleceğe hazırlanmasında kilit rol oynayan birbirini tamamlayıcı yaklaşımlar olarak öne çıkmaktadır.

Çevreye duyarlı bütçelemenin ilk gündeme gelişi ise 1994'de Aalborg'da düzenlenen Birinci Avrupa Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar Konferansı'nda onaylanan 'Aalborg Şartına dayanır (Aalborg Charter, 1994). Şehirlerin ve kasabaların sürdürülebilirlik yolunda çalışmalarını teşvik etmek ve desteklemek amacıyla Avrupa Sürdürülebilir Şehirler ve Kasabalar Kampanyasının temel faaliyetleri şu şekilde sıralanmıştır:

- "Avrupa şehirleri ve kasabaları arasında sürdürülebilirliğe yönelik politika tasarımı, geliştirilmesi ve uygulanması konusunda karşılıklı destek sağlamak;
- Yerel düzeydeki iyi örnekleri toplamak ve yaymak;
- Sürdürülebilirlik ilkesini diğer yerel yönetimlerde teşvik etmek;
- Şart'a yeni imzacıların katılımını sağlamak;
- Yıllık bir "Sürdürülebilir Şehir Ödülü" düzenlemek;
- Avrupa Komisyonu'na politika önerileri sunmak;
- Kentsel Çevre Uzmanlar Grubu'nun "Sürdürülebilir Şehirler Raporları"na katkı sağlamak;
- Avrupa Birliği'nin ilgili mevzuat ve önerilerinin uygulanmasında yerel politika yapıcıları desteklemek;
- Kampanya bülteni hazırlamak" (Aalborg Charter, 1994: 5-6).

Avrupa çapında sürdürülebilir kent politikaları için bir çerçeve sunan Aalborg Şartı'nın 10.yılında yine Aalborg kentinde imzalanan Aalborg Commitment (2004)'ta ise bir eylem planı oluşturularak ölçülebilir hedefler için somut taahhütler ortaya konmuştur. 10 maddeden oluşan ilkeler şunlardır:

- "Yönetişim,
- Yerel yönetimde sürdürülebilirliğe yönelik yönetim (planlamadan uygulamaya ve değerlendirmeye kadar etkili yönetim döngülerini hayata geçirmede kararlılık)
- Doğal ortak mallar,

- Sorumlu tüketim ve yaşam tarzı tercihleri,
- Planlama ve tasarım (çevresel, sosyal, ekonomik, sağlık ve kültürel konulara yönelik olarak herkesin yararına kentsel planlama ve tasarımın stratejik bir rol üstlenmesine kararlılık,
- Daha iyi hareketlilik, daha az trafik,
- Sağlık için yerel eylem,
- Canlı ve sürdürülebilir yerel ekonomi,
- Sosyal eşitlik ve adalet,
- Yerelden küresele: barış, adalet, eşitlik, sürdürülebilir kalkınma ve iklim koruma konularında küresel sorumluluğu üstlenmeye kararlılık." (Aalborg Commitment, 2004: 2-4).

1997 yılında kabul edilip 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ise Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni (UNFCCC) hayata geçirerek, sanayileşmiş ülkeleri ve geçiş ekonomilerini, üzerinde anlaşılan bireysel hedeflere uygun şekilde sera gazı emisyonlarını sınırlamaya ve azaltmaya bağlamaktadır. Ülkelerin iklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik konularındaki ulusal hedeflerinin bütçe süreçleri ve kaynaklarıyla uyumunu değerlendirmek ve bu uyumu geliştirmek için yeni ve yenilikçi araçların tasarımı konusunda deneyimlerini paylaşabilecekleri bir platform sağlamak amacıyla 2017 yılında kurulan OECD Paris Yeşil Bütçeleme İş Birliği yeşil bütçeleme üzerine yapılan çalışmalar için bir çerçeve oluşturmaktadır (OECD, 2022: 143).

Çizelge 1, kentlerin sürdürülebilirliğine ilişkin imzalanan uluslararası antlaşmaları göstermektedir. Günümüzde iklim değişikliği ile mücadelede kilit enstrüman olarak görülen karbon vergisine ilişkin ise Dünya Bankası tarafından yayınlanan rapor karbon fiyatlandırma araçlarının tasarım özellikleri, sera gazı emisyon kapsamı, fiyatlandırma seviyeleri ve gelir kullanımına ilişkin hükümler gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetimlere yol gösterici niteliktedir (World Bank, 2004).

Çizelge 1. Sürdürülebilir Kentler Alanında Önemli Uluslararası Çalışmalar

Yıl	Uluslararası Çalışma/Belge Adı	Genel Kapsam
1933	Atina Anlaşması	Sürdürülebilir kentsel gelişmenin evrensel nitelikte temel ilkeleri tanımlanmıştır.
1987	BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu Ortak Geleceğimiz Raporu (Brundtland Komisyonu Raporu)	Sürdürülebilir kalkınma tanımına yer verilmiş, sürdürülebilir kentleşmeye atıfta bulunulmuş ve çözüm önerileri sunulmuştur.
1992	Avrupa Kentsel Şartı	Kentsel ortamda kentlilerin sağlanması gereken haklar belirtilmiştir.
1992	BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı) ve Gündem 21	Sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal, çevresel ve idari boyutlarının birlikte ele alınması vurgulanmış, sürdürülebilir kentsel gelişmenin temel nitelikleri belirtilmiştir.
1994	Aalborg Şartı	Yerel Gündem 21 ve Avrupa'daki yerel yönetimlerin eylem ve iş birlikleri tanımlanmıştır.
1996	Habitat II Konferansı - İstanbul Deklarasyonu	Yerleşim ve konut temaları üzerinden sürdürülebilir kentleşmenin önemi vurgulanmıştır.
1997	Kyoto Protokolü	Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele etmeyi amaçlamıştır.
2000-2015	Binyıl Kalkınma Hedefleri	2000–2015 döneminde sürdürülebilir kalkınmayı izlemeyi sağlayan 8 hedef tanımlanmıştır.
2004	Aalborg Taahhüdü	Aalborg Charter ilkelerini somut eylemlere dönüştürerek, 10 ana başlık altında sürdürülebilir kalkınma hedefleri belirlemiştir.
2013	Küresel Görev Gücü (Global Taskforce)	Yerel ve bölgesel yönetimlerin küresel politika süreçlerine katkı sağlaması için uluslararası yerel yönetimler ağlarını birleştiren koordinasyon mekanizmasıdır.

2015-2030	Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve Hedefleri (SKH)	Binyıl Kalkınma Hedeflerinin yerini alan, içinde "Sürdürülebilir Şehirler ve Yaşam Alanları (Hedef-11)" dahil 17 hedef içeren kapsamlı sürdürülebilirlik stratejisi.
2016	Habitat III Konferansı - Yeni Kentsel Gündem	Kentsel nüfus artışına karşı sürdürülebilirliği sağlamanın önemi vurgulanmış, stratejiler geliştirilmiştir.
2017	OECD Paris Collaborative on Green Budgeting	Ülkelerin iklim ve çevre hedeflerini bütçeleme süreçlerine entegre etmelerine yardımcı olan çok disiplinli bir platformdur.
2020*	Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal)	AB'nin 2050'ye kadar karbon nötr hedefi kapsamında kentlerin sürdürülebilir dönüşümü için stratejiler geliştirilmiştir.
2023*	C40 Cities İklim Liderleri Ağı Gelişmeleri	Küresel büyük şehirlerin iklim eylemlerini hızlandırma ve ortak stratejiler geliştirme girişimleri artmıştır.
2025*	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat) Yeni Stratejik Planı	Kentlerde sürdürülebilirlik, eşitlik ve yaşam kalitesini artırmaya yönelik güncellenmiş stratejik çerçeve sunulmuştur.

Kaynak: Tuğaç, 2018

(* 2020,2023 ve 2024 yıllarına ait anlaşmalar yazar tarafından eklenmiştir.)

Yeşil bütçe uygulaması ilk kez, Almanya'nın Heidelberg ve Dresden şehirlerinde, daha sonra İsveç'in Växjö, Yunanistan'ın Amaroussion ve Kalithea, İtalya'nın Bologna ve Ferrara ile İngiltere'nin Lewes şehirlerinde hayata geçirilmiştir. 2005 yılında yeşil bütçeleme uygulama alanları genişlemiş; Hindistan ve Filipinler'de yerel yönetimler, çevresel duyarlılığa sahip bütçe uygulamalarını kendi yönetim yapıları içinde hayata geçirmiştir (Sezgin ve Erdem, 2022: 284).

OECD ülkeleri 2000 sonrası dönemde iklim krizi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin kamu bütçelerine entegre edilmesi konusunda önemli adımlar atmıştır. 2022 yılında, OECD'ye üye 24 ülkeden 16'sı; Avusturya, Kanada, Şili, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, Kore, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç ve Birleşik Krallık dâhil olmak üzere, yeşil bütçelemenin uygulanmasına ilişkin raporlama yapmıştır. Yeşil bütçeleme ile ilgili raporlama, ayrı veya ek bütçe raporlarını içerebilir. Örneğin Şili, Fransa, İrlanda, Kore ve Norveç'te maliye bakanlıkları yeşil bütçe bildirimleri hazırlamıştır (OECD, 2024: 25). Yeşil bütçeleme uygulama yöntemleri açısından bakıldığında ülkeden ülkeye farklılaşma gözlenmektedir. Bakanlıklar arası koordinasyon ve çalışma gruplarının yanı sıra yerel ve bölgesel yönetimlerle iş birliği mekanizmaları da geliştirilmiştir.

2.2. Çevreye Duyarlı Bütçelemede Yerel Yönetimlerin Önemi

Atık ve hava kalitesi yönetiminden ulaştırma ve arazi kullanım planlamasına kadar pek çok alanda, yerel yönetimler ve yönettikleri kentsel alanlar, giderek artan bir şekilde sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesinden sorumlu tutulmaktadır (Bulkeley ve Betsill: 2005: 42). Çünkü bu alanlardaki uygulamaların büyük bölümü yerelde şekillenmekte ve günlük yaşamı doğrudan etkilemektedir. Yerel yönetimler, hizmet sunumu, altyapı yatırımları ve kentsel planlama gibi konularda karar alma ve uygulama yetkisine sahip olduklarından, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin somut eylemlere dönüştürülmesinde kilit aktörlerdir.

Yeşil bütçeleme, devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında kritik öneme sahip mali politika araçlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır (European Union, 2021: 28). Yeşil bütçeleme genel bir ifade ile "iklim dengesi, hava kalitesi, toprak, su, hammadde ve biyolojik çeşitlilik gibi doğal kaynakların tüketimini planlamayı, kontrol etmeyi, izlemeyi, raporlamayı ve değerlendirmeyi amaçlayan" bir bütçeleme sistemi olarak tanımlanabilir (Robrect ve Meyrick, 2009: 9). İklim değişikliği ile mücadele sadece teknik veya çevresel değil, aynı zamanda mali bir sorumluluk alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda, çevresel bütçeleme (green budgeting), kamu kaynaklarının çevresel hedeflerle uyumlu şekilde planlanması, harcanması ve izlenmesini amaçlayan bir mali yönetim yaklaşımıdır (OECD, 2020). Yeşil bütçeleme, mevcut bütçeleme çerçevelerine (örneğin mali risk yönetimi, orta-uzun vadeli mali beyanlar ve performans bütçeleme) iklim ve çevre perspektiflerini entegre eder (OECD, 2022). Bu bağlamda, yeşil bütçeleme, yerel yönetimlere yönelik özel olarak geliştirilmiş yenilikçi bir çevresel yönetim sistemidir. Sistem, doğal kaynakların tıpkı mali kaynaklar gibi planlanarak, izlenerek ve raporlanarak yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Robrect ve Meyrick, 2009: 9).

Yerel yönetimler, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve korunmasında merkezi aktör konumundadır. Halkla doğrudan iç içe olmaları nedeniyle, su kaynakları, toprak kullanımı, hava kalitesi, yeşil alanlar ve biyolojik çeşitlilik gibi çevresel unsurlar üzerindeki etkileri hem somut hem de hızlı biçimde gözlemlenebilir. Küresel ölçekte karşı karşıya kalınan iklim krizi, su kıtlığı ve ekolojik tahribat gibi sorunların yerel ölçekte alınacak kararlarla önlenebilir ya da azaltılabilir nitelikte olması, yerel yönetimlere stratejik bir sorumluluk yüklemektedir.

Ancak günümüzde birçok yerel yönetim, finansal kaynakları planlamada gösterdiği titizliği, doğal kaynaklar için göstermemekte; doğal sermaye çoğu zaman görünmez ya da "bedelsiz" bir varlık olarak ele alınmaktadır. Bu durum, ekosistem hizmetlerinin hızla tükenmesine ve uzun vadede ekonomik maliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, yeşil bütçeleme, yerel yönetimlere yönelik özel olarak geliştirilmiş yenilikçi bir çevresel yönetim sistemidir. Sistem, doğal kaynakların tıpkı mali kaynaklar gibi yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Robrect ve Meyrick, 2009: 9). Dolayısıyla yerel yönetimlerin sadece mali değil, aynı zamanda ekolojik bütçe bilinciyle hareket etmesi; doğal varlıkları da birer kamu kaynağı olarak görüp planlamalarında bu unsurlara yer vermesi elzemdir.

Çevreye duyarlı bütçeleme, klasik bütçeleme sistemiyle bütünleşik bir yapı içinde çalışmakta ve doğal kaynak tüketimini "çevresel bütçe" üzerinden değerlendirmektedir. Bu

çevresel bütçe, para yerine doğal kaynakların (iklim istikrarı, hava kalitesi, arazi kullanımı, su, ham maddeler ve biyolojik çeşitlilik gibi) ölçüldüğü ve yönetildiği bir sistemdir.

Sistemin temel dayanağı, yerel yönetim meclisi tarafından onaylanan bir Çevresel Ana Bütçe (Master Budget) çerçevesinde kısa ve uzun vadeli çevresel hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflerin politik olarak bağlayıcı hâle gelmesidir. Böylece karar vericiler ile üst düzey yerel yöneticiler çevresel kaynakların kullanımında yönlendirici bir rol üstlenmektedir.

Çevreye duyarlı bütçeleme süreci, mali bütçe döngüsünü yansıtan üç temel aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; bütçe planlaması, bütçe uygulaması ve bütçe dengelemesidir. Bu aşamalarda çevresel bütçe hazırlanır, belirlenen önlemler hayata geçirilir ve yılsonunda çevresel performans değerlendirilir. Bütçe yılı sonunda hazırlanan Bütçe Dengesi Raporu ise önceki yılın hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığını göstermektedir. Buna ek olarak, yerel yönetimin sürdürülebilirlik düzeyine dair daha kapsamlı bir bakış sunmak üzere Çevresel Varlıklar Beyanı ve Sürdürülebilirlik Analizi adlı iki rapor daha hazırlanır (Robrect ve Meyrick, 2009). Böylelikle yerel yönetimlerin çevresel kaynakları etkili ve hesap verebilir biçimde yönetmesi sağlanır. Mali bütçe kadar sürdürülebilirlik de yerel gündemin bir parçası haline gelir.

Yerel düzeyde alınacak önlemler ve uygulamalar, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında merkezi rol oynamaktadır. Çevre sorunları büyük ölçüde insan faaliyetlerinin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları, hatta varlık gerekçeleri, esasen insan yaşamının sürdürülebilirliği ve yaşam kalitesinin artırılmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik politikaların yerel yönetimleri dışlayarak etkin biçimde yürütülmesi mümkün değildir (Geray, 1998: 64). Yerel yönetimlerin çevresel duyarlılıkla bütçeleme uygulamaları, kaynakların iklim krizine karşı etkin kullanılmasını sağlamakta ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir.

3. TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERDE ÇEVREYE DUYARLI BÜTÇELEME

Türkiye'de çevresel duyarlılıkla yerel bütçeleme uygulamaları, küresel ölçekteki gelişmelere paralel olarak son yıllarda artan bir farkındalık ve politika çerçevesinde şekillenmekle birlikte uygulama alanında henüz sistematik bir zemine oturtulamamıştır. Bu eksikliğin en önemli nedenlerinden biri çevre politikaları ve yasalarının yerel yönetimlere yeterli görev, sorumluluk ve yetki vermemesinden kaynaklanmaktadır (Öztaş ve Zengin; 2008: 183). Aşırı merkeziyetçi yönetim yapısının bir yansıması olarak okunabilecek bu durum, yerel yönetimlerin çevre sorunlarını kaynağında tespit edip çözüme kavuşturması noktasında etkinlik kaybına uğratmasına yol açmaktadır.

Yeşil bütçelemenin uygulanmasında küresel ölçekte karşılaşılan yaygın engeller Türkiye'de de yeşil bütçeleme uygulamalarında da sıklıkla gözlenmekte olup bu engeller arasında çevresel etkilerin değerlendirilmesine yönelik metodolojik eksiklikler, veri eksikliği, zayıf çok yıllı bütçe yapıları, siyasi irade eksikliği ve teknik kapasite eksiklikleri yer almaktadır. Bu tür zorlukların aşılmasında, uluslararası ve bölgesel kuruluşların sunduğu teknik destekler, kapasite geliştirme programları ve iyi uygulama örneklerinin paylaşımı bütüncül ve koordineli

bir yapı inşa edilmesini destekler niteliktedir (European Union, 2021). Yukarıdaki engellere ek olarak Türkiye'de şeffaflık ile hesap verebilirlik mekanizmalarının zayıf olması mali saydamlık ilkesine zarar vermektedir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın koordinasyonunda geliştirilen İklim Eylem Planları, yerel yönetimlerin finansal kaynaklarını çevresel projelere yönlendirmesine destek olmaktadır **(**T.C. ÇŞİDB, 2022). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın İklim Değişikliği ve Azaltım Stratejisi Eylem Planı (2024-2030)'na göre büyükşehirlerde ve il ve ilçe merkezlerinde sürdürülebilir kentsel hareketlilik planlarının (SKHP) ve sürdürülebilir kentsel lojistik planlarının (SKLP) hazırlanmasında sorumlu kurum olarak belediyelere işaret edilmiştir **(**T.C. ÇŞİDB, 2024: 297).

Türkiye'de çevre dostu bütçeleme uygulamaları henüz sistematik bir yapıya kavuşmamış olsa da çeşitli belediyeler yeşil bütçeleme ilkelerini benimseyerek çevre dostu projeleri hayata geçirmektedir. Özellikle büyükşehir belediyeleri, çevre koruma ve iklim değişikliği ile mücadele konularında önemli adımlar atmaktadır. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) sürdürülebilir ulaşım projeleri ve enerji verimliliği yatırımları, yerel ölçekte çevresel bütçelemenin olumlu bir yansıması olarak değerlendirilebilir **(**İBB, 2023**).** Benzer şekilde, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin yeşil alan artırımı ve atık yönetimi projeleri de çevresel duyarlılıkla yapılan bütçeleme örnekleri arasında yer almaktadır.

Yeşil Düşünce Derneği ve Bornova Belediyesi'nin 2017-2018 yılında ortaklaşa yürüttüğü "Yeşil İklim, Yeşil Belediye Projesi" de yeşil bütçeleme uygulamalarına örnek teşkil etmektedir. Bu proje ile vatandaşların, bireysel girişimcilerin, kurumsal aktörlerin ve yerel yönetimlerin iklim değişikliğiyle mücadele, iklim uyum stratejileri geliştirme ve özellikle yenilenebilir enerji üretimi alanlarında kapasitelerinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, pilot yenilenebilir enerji projelerinin tanıtımı ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik iyi uygulamaların yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (https://www.yesildusunce.org, 2020).

Bir liman kenti olan İskenderun ilçesinde peyzaj tasarımları yapılırken yeşil altyapı kapsamında kurakçıl peyzaj uygulaması benimsenmiştir. Böylece peyzaj tasarımlarının minimum su kullanılarak sürdürülebilir çevre anlayışına uygun gerçekleştirildiği görülmektedir (Turna ve Solmaz, 2022). Ayrıca binalarda enerji verimliliğini sağlayan yeşil çatı uygulaması ve su kaynaklarının etkin kullanımına hizmet eden yağmur hendeği, yağmur bahçesi gibi yapılar oluşturulmuştur. Bu çalışmalar İskenderun'da çevresel değerler ile ekonomik değerler arasında bir denge gözetildiğini ortaya koymaktadır.

Çevreci bir anlayışla tasarlanıp inşa edilen yeşil binaların sayısı da son yıllarda ülkemizde artış göstermiştir. Türkiye'nin ilk yeşil kamu binası 2012 yılında inşa edilen Uludağ Otomotiv Endüstrisi İhracatçıları Birliği (OİB) Teknik ve Endüstri Meslek Lisesidir (www.arkitera.com, 2012). 2014 yılında da Küçükçekmece Ek Hizmet Binası hizmete açılmıştır (www.turkeco.com, 2018). Kamu binaları dışında alışveriş merkezleri, fabrikalar, konut projelerinde de yeşil bina uygulamaları son yıllarda yaygınlaşmaktadır.

Türkiye'de yeşil dönüşüm hedefine katkı sağlayacak bir yasal düzenleme ile çevre dostu yeşil binaların artırılması hedeflenmektedir. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile 1 Ocak 2026 tarihinden itibaren kamuya ait yeni yapılacak binalarda toplam inşaat alanı 10.000 m² ve üzeri olan projelere yeşil bina sertifikalı bina olma zorunluluğu getirildi (RG, 11.03.2026, Sayı 32838). Uluslararası sistemler yerine yerli bir sertifika sisteminden sertifikalandırmanın yapılacağı yeni uygulamada şeffaflık, hesap verebilirlik ve kamu kaynaklarının etkin kullanımına dikkat edilmesi son derece önemlidir. Böylelikle hem ekonomik etkinlik hem de çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması mümkün olacaktır.

Kamu Harcamalarını İzleme Platformu tarafından 30 büyükşehir belediyesi ve bağlı kurumun bütçelerinin incelendiği rapora göre 2024 yılında Türkiye'de 29 büyükşehir belediyesi ve bağlı kurumun çevre koruma ve iklim değişikliği ile mücadele (ÇKİD) için ayırdıkları bütçenin toplam yıllık bütçelerine oranı % 23 civarında gerçekleşmiş olup, bu oran 2022'de %25 seviyesindeydi (KAHİP, 2024). Toplam ÇKİD bütçesi 184 milyar TL'ye ulaşırken, Karayolları Genel Müdürlüğü'nün 267 milyar TL'lik bütçesi, sürdürülebilirlik önceliklerinin yerel yönetimler nezdinde yeterince benimsenmediğine işaret etmektedir (KAHİP, 2024: 6). İncelenen belediyelerin %55'inin azaltım hedeflerine ayırdığı pay, ÇKİD bütçesinin %25'inin altında kalmakta, özellikle Ankara'da yol yapım giderlerinin toplam bütçe içindeki payı 2022'de %5.68'den 2024'te %15.96'ya yükselerek bütçe önceliklerinin geleneksel altyapıya kaydığını göstermektedir. Azaltım bütçesinin %74'ünün raylı sistemlere tahsis edilmesi, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine ayrılan payın ise %24'te kalması, uyum bütçesinin büyük kısmının su tesisleri (%61) ve yeşil alan düzenlemelerine (%31) ayrılması, atık yönetiminde ise %86'lık payın atık toplama ve tesislerine harcanması, belediyelerin iklim krizine karşı stratejik bütçe planlamasında eksiklikler yaşadığını ortaya koymaktadır. Yenilenebilir enerji üretimi, sera gazı ölçümü, iklim eylem planları ve suyun verimli kullanımı gibi kritik alanlara ayrılan bütçelerin düşük olması, "yeşil belediyecilik" anlayışının acilen yerel yönetimlerin ana gündemi haline getirilmesini gerektirmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, çevresel duyarlılıkla şekillenen yerel bütçeleme süreçlerinin, iklim krizine karşı geliştirilen stratejik müdahalelerde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle yerel yönetimlerin bütçe planlama ve harcama önceliklerini iklim odaklı biçimde yeniden yapılandırmaları, hem kaynakların etkin kullanımını hem de çevresel sürdürülebilirliği artırmaktadır.

Türkiye'de yerel yönetimlerin çevre dostu bütçeleme uygulamaları henüz sistematik bir yapıya kavuşmamıştır. Çevresel etkilerin bütçe kararlarına etkisi sınırlı düzeydedir. OECD, IMF ve Avrupa Komisyonu gibi kurumlar tarafından önerilen green budgeting (yeşil bütçeleme) araçları, Türkiye'de hem mevzuat hem de uygulama düzeyinde sınırlı biçimde yer bulmaktadır.

İklim kriziyle etkin mücadele, çok düzeyli yönetişim yapısında yerel aktörlerin güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin iklim koruma hedeflerini

gerçekleştirmede gücünün sınırlı olduğu gözlenmektedir. Avrupa'da da hâkim olan "güçlü, hiyerarşik yapılar"ın varlığı yerel düzeyde yetkinliklerin zayıf kaldığına işaret etmektedir (Bulkeley ve Betsill, 2005: 56). Benzer durum Türkiye'deki belediyeler için de geçerlidir. Oysaki belirli bir bölgedeki çevresel sorunları en iyi bilen orada yaşayan halk ve yerel idarecilerdir. Kentteki peyzaj çalışmaları, sürdürülebilir tarımın desteklenmesi, yeşil altyapının oluşturulması amacıyla yağmursuyu yönetimi ve atıksu yönetimi gibi alanlarda belediyelerin kilit aktör olduğu açıkça ortadadır. Özetle yerel yönetimlerin dışarıda bırakılarak çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve ekolojik ve ekonomik değerler arasında bir denge kurulması mümkün değildir. Bu nedenle kentsel sürdürülebilirliğin teşviki için yerel yönetimlerin siyasi güçlerinin ve mali yetkilerinin artırılması gereklidir.

Belediyelerin çevre sorunlarını çözerken demokratik ve katılımcı bir yaklaşım benimsemesi son derece önemlidir. Yerel yönetimlerin çevresel sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin denetlenmesi veya sorunların çözümüne yönelik yenilikçi öneriler getirilmesi noktasında yerel halk tarafından oluşturulacak bir denetim mekanizması geliştirilmelidir (Öztaş ve Zengin, 2008: 197). Örneğin yerel halktan vatandaşlar ile yapılacak yuvarlak masa toplantıları, belediye bütçesinin çevreye duyarlı bir biçimde yönetilmesine ve çevre bilincinin gelişmesine katkı sağlayabilir.

Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve sürdürülebilir ulaşım projelerine yönelik mali teşviklerin artırılması, özel sektör ve halkın bu projelere katılımını teşvik eder (UNDP, 2021). Bu alanlarda vergi indirimleri, sübvansiyonlar veya düşük faizli krediler teşvik mekanizmaları olarak kullanılabilir.

Sonuç olarak, iklim krizinin etkileri çok boyutludur ve çözüm de çok düzeyli, adil ve kapsayıcı yaklaşımlar gerektirmektedir. Yerel yönetimlerin çevresel duyarlılıkla bütçeleme ve planlama yapmaları, bu mücadelede hem etkili hem de etik bir sorumluluk alanıdır.

KAYNAKÇA

Aalborg Charter, https://sustainablecities.eu/fileadmin/repository/Aalborg_Charter/Aalborg_Charter_English.pdf, 1994, (Erişim tarihi: 12.04.2025)

Aalborg Commitments, https://sustainablecities.eu/fileadmin/repository/Aalborg_Commitments/Aalborg_Commitments_English.pdf, (Erişim Tarihi: 10.04.2025)

Armağan, A., Yeşil Bütçe Yaklaşımı: Türkiye'de Uygulanabilirliği. Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies, 3(1), 1-21, 2023.

Bulkeley, H. ve Betsill, M., Rethinking Sustainable Cities: Multilevel Governance and The 'Urban' Politics Of Climate Change. Environmental Politics, 14(1), 42-63, 2025

C40 Cities Climate Leadership Group (2018). Consumption-based Ghg Emission Of C40 Cities, https://www.thegpsc.org/knowledge-products/climate-change/consumption-based-ghg-c40-cities, (Erişim tarihi: 20.04.2025)

Ergen, Z. (2021). Ekolojik Dengeyle Uyumlu Yeşil Bütçeler Ve Yerel Yönetim Uygulamaları. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(2), 62-73. https://doi.org/10.35379/cusosbil.944665

European Green Deal, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, (Erişim Tarihi: 07.04.2025)

European Union., Green Budgeting: Towards Common Principles. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021.

Geray, C., Yerel Yönelimler ve Çevre, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 7(3), 1998.

IPCC., Summary for Policymakers. In: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, pp. 1-34, 2023.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Sürdürülebilir Enerji Ve İklim Eylem Planı https://cevre.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2024/03/SECAP-TR-1.pdf, 2023 (Erişim tarihi: 17.03.2025)

Kamu Harcamalarını İzleme Platformu, 30 Büyükşehir Belediyesinin Çevre Koruma Ve İklim Değişikliği (ÇKİD) İle İlgili Performans Hedefleri: 2023 - 2024 İzleme Sonuçları, 2024, https://www.kahip.org/wp-content/uploads/2024/10/30-Buyuksehir-Belediyesinin-Cevre-Koruma-ve-Iklim-Degisikligi-CKID-ile-ilgili-Performans-Hedefleri-2023-2024-Izleme-Sonuclari-Dijital-Paylasim.pdf, (Erişim tarihi: 15.05.2025)

Kılıçer, E., Çevreye Duyarlı Bütçeleme Sistemi: Växjö Örneği. Maliye Araştırmaları Dergisi, 3(3), 269-289, 2017

OECD, Green Budgeting and Tax Policy Tools To Support A Green Recovery, OECD Publishing, Paris, 2020, https://one.oecd.org/document/GOV/PGC/SBO(2020)12/en/pdf, , (Erişim tarihi: 5.2.2025)

OECD., Green Budgeting in OECD Countries, OECD Publishing, Paris, 2021, https://doi.org/10.1787/acf5d047-en, (Erişim tarihi: 6.2.2025)

OECD., *OECD Journal on Budgeting*, Volume 2022, Issue *2*, OECD Publishing, Paris, 2022, https://doi.org/10.1787/e54588a3-en, (Erişim tarihi: 7.2.2025)

OECD, Green Budgeting in OECD Countries 2024, https://www.oecd.org/en/publications/green-budgeting-in-oecd-countries-2024_9aea61f0-en.html, (Eriim tarihi: 10.02.2025)

Öztaş, C. ve Zengin, E., Yerel Yönetimler ve Çevre, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Sosyal Siyaset Konferansları, 54. Kitap, 181-200., 2008.

Robrect, H. ve Meyrick, D., ecoBudget: Introduction for Mayors and Municipal Councillors, ICLEI – Local Governments for Sustainability, UN-HABITAT and UNEP, 1-27, 2009.

Sezgin, B. ve Erdem, A., "Sosyal Bütçe Anlayışı Çerçevesinde Yeşil Bütçeleme Kavramı ve Uygulamaları". İçinde Aydın Küçük, B. & Sezgin, B. (eds.), Organizasyonlarda Sürdürülebilirlik ve Yeşil Yaklaşım Uygulamaları, Filiz Kitabevi: İstanbul, 273-296.

TESEV, Büyükşehir Belediyelerinin Çevre Koruma ve İklim Değişikliği Bütçeleri: 2021 Yılı İçin Bir Değerlendirme, TESEV Değerlendirme Notları, 2021/12, /https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_buyuksehir_belediyelerinin_cevre_koruma_ve_iklim_degisikligi_butceleri_2021_yili_icin_bir_degerlendirme-2.pdf

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022). İklim Değişikliği Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2022–2030), (Erişim tarihi: 16.01.2025)

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030), (Erişim tarihi: 16.01.2025)

T.C. Resmi Gazete, Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 11.03.2025, Sayı 32835, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2025/03/20250311-1.htm, (Erişim tarihi: 10.06.2025).

Tuğaç, Ç., İklim Değişikliği ve Kentsel Dirençlilik Bağlamında Yeşil Ulaşım. İdealkent, 13(36), 545-575, 2022

Turna, T. ve Solmaz, A., Sürdürülebilir Kent Yönetimi Ve Yeşil Altyapı Kavramı Kapsamında Çevreci Yaklaşımlar: İskenderun Örneği, DUJE (Dicle University Journal of Engineering) (13)4, 739-748, 2022

United Nations, Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, 3-14 June 1992 Volume I Resolutions Adopted by the Conference, United Nations publication Sales No. E.93.1.8, 1993, (Erişim tarihi: 12.03.2025)

UNDP., Green Budgeting Practices for Sustainable Recovery. https://www.undp.org/publications/green-budgeting, 2021 (Erişim tarihi: 28.02.2025)

World Bank Group, State and Trends of Carbon Pricing, https://documents1.worldbank.org/curated/en/099081624122529330/pdf/P50228315fd8d1050186341ea02e1c107bc.pdf, 2024, (Erişim tarihi: 13.02.2025)

World Commission on Environment and Development., Our Common Future, Oxford: Oxford University Press, 1987.

İnternet Kaynakları

https://turkeco.com/pld-turkiye-kucukcekmece-belediyesi-yeni-hizmet-binasi/, (Erişim tarihi: 23.02.2025)

https://www.arkitera.com/haber/turkiyenin-yesil-bina-sertifikali-ilk-kamu-binasi/, (Erişim tarihi: 23.02.2025)

https://www.yesildusunce.org/, (Erişim tarihi: 23.02..2025)

YERELDEN SOFRAYA: EGE OTLARI VE ŞİFALI BİTKİLERİN GASTRONOMİK DEĞERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Fatih TUNCER
Karabük Üniversitesi/Turizm Fakültesi
ftuncer047@gmail.com- 0009-0002-6805-2512

Yüksek Lisans Öğrencisi Nurgül SAVRANOĞLU
Karabük Üniversitesi/Turizm Fakültesi
nurgulpolat2727@icloud.com- 0009-0001-4754-5628

Doç.Dr.İrfan YURT
Karabük Üniversitesi/Turizm Fakültesi
irfanyurt@karabuk.edu.tr- 0000-0001-6568-5328

ÖZET

Ege Bölgesi, sahip olduğu zengin florası ve elverişli iklim koşulları sayesinde çok çeşitli yabani otlar ve şifalı bitkilere ev sahipliği yapmaktadır. Bu bitkiler, yüzyıllardır bölgenin geleneksel mutfak kültüründe önemli bir yer tutmakta; zeytinyağlı yemekler, mezeler ve salatalar gibi çeşitli formlarda sofralara taşınmaktadır. Şevketi bostan, radika, turp otu, arapsaçı, cibez ve deniz börülcesi gibi otlar, sadece gastronomik lezzetleriyle değil, aynı zamanda içerdiği vitamin, mineral ve antioksidanlarla da fonksiyonel besin ögeleri arasında değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Ege otlarının gastronomik ve besinsel değerlerini inceleyerek, bu ürünlerin yerel ve küresel mutfaklardaki kullanım potansiyelini ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında literatür taraması yapılmış; otların tarihsel kullanımı, kültürel önemi ve güncel gastronomi trendlerindeki yeri analiz edilmiştir. Ayrıca şefler, yerel üreticiler ve akademisyenlerle yapılan görüşmelere dayalı bulgulara da yer verilmiştir.

Çalışmanın sonucunda, Ege otlarının gastronomi turizmi açısından yüksek bir potansiyele sahip olduğu belirlenmiştir. Geleneksel bilgi birikiminin korunması ve sürdürülebilir tarım uygulamalarıyla desteklenmesi, bu bitkilerin hem kültürel mirasın yaşatılmasında hem de ekonomik değere dönüştürülmesinde kritik rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ege Otları, Şifalı Bitkiler, Ot Yemekleri, Gastronomi Turizmi, Fonksiyonel Gıdalar

FROM LOCAL TO TABLE: GASTRONOMIC VALUE OF AEGEAN HERBS AND MEDICINAL PLANTS

ABSTRACT

Thanks to its rich flora and favorable climatic conditions, the Aegean Region is home to a wide variety of wild herbs and medicinal plants. These plants have played an important role in the traditional cuisine of the region for centuries and are served in various forms such as olive oil dishes, appetizers and salads. Herbs such as shepherd's purse, radicchio, tangleweed, cibez and sea cowpea are considered as functional nutrients not only for their gastronomic flavors but also for the vitamins, minerals and antioxidants they contain.

The aim of this study is to examine the gastronomic and nutritional values of Aegean herbs and to reveal the potential use of these products in local and global cuisines. Within the scope of the research, a literature review was conducted and the historical use of herbs, their cultural importance and their place in current gastronomy trends were analyzed. In addition, findings based on interviews with chefs, local producers and academicians were also included.

As a result of the study, it was determined that Aegean herbs have a high potential in terms of gastronomy tourism. Preserving traditional knowledge and supporting it with sustainable agricultural practices plays a critical role in both preserving cultural heritage and transforming these plants into economic value.

Keywords: Aegean Herbs, Medicinal Plants, Herb Dishes, Gastronomy Tourism, Functional Foods

GİRİŞ

Beslenme ve sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir yer tutan yenilebilir otlar, hem sürdürülebilir doğal kaynaklar arasında yer almakta hem de ekolojik sistemin işleyişine çok yönlü katkı sağlayan biyolojik unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Liu, Howe, Zhou, Xu, Hocart, & Zhang, 2000). İnsanların beslenme amacıyla bitkileri toplaması, oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Nitekim insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bireylerin temel besin ihtiyaçlarını doğadan karşıladığı bilinmektedir. Zamanla topluluklar halinde yaşamaya başlayan insanlar, yaşadıkları coğrafyaya özgü dağlık alanlar, ormanlık bölgeler ve su kenarlarında yetişen bitki türlerinden faydalanarak beslenme gereksinimlerini karşılamışlardır. Günümüzde ise bu geleneksel uygulamaların bazı bölgelerde hâlâ sürdürüldüğü ve aynı zamanda söz konusu bitkilerin üretiminin de gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir (Karadağ & Özer, 2022). Bir destinasyonun gastronomik kimliğinin şekillenmesinde, o bölgeye özgü lezzetlerin sunulması ve bu lezzetlerin yerel kültürel atmosferle bütünleşmesi, ziyaretçiye farklı ve özgün bir gastronomi deneyimi sunarak destinasyonun 'ruhu olan bir yer' imajını güçlendirmektedir. Bu bağlamda, gastronomi festivalleri de destinasyonun gastronomik kimliğini pekiştiren önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Yavuz, 2019). Söz konusu festivaller, yalnızca kırsal ekonomilerin güçlenmesine katkı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda geleneksel üretim yöntemlerinin ve yerel bilgi birikiminin korunmasına da yardımcı olarak sürdürülebilirliğe hizmet etmektedir. Ayrıca bu etkinlikler, yerel, sağlıklı, doğal ve organik

ürünlerin tanıtımını desteklemekte; tüketicilerde yerel gıda tüketimine yönelik farkındalık yaratarak olumlu davranış eğilimlerini teşvik etmektedir (Erdoğan & Özdemir, 2018).

Şifalı Bitkiler:

Tıbbi bitkilerin kullanımına dair en eski yazılı kanıtlar, insanlık tarihinin kadim uygarlıklarına kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 5000 yıl öncesine ait Sümer kil tabletleri, 250'den fazla bitki türünü referans alan ve aralarında haşhaş, adamotu gibi psikoaktif bitkilerin de bulunduğu 12 farklı ilaç tarifi içermektedir. Benzer şekilde, MÖ 2500'lerde Çin İmparatoru Shen Nung'un derlediği Pen T'Sao adlı eser, 365 farklı tıbbi bitkiyi kayıt altına almıştır. Bu eserde bahsedilen kızılcık kökü, ginseng, tarçın kabuğu ve efedra gibi bitkilerin birçoğu günümüzde hala modern fitoterapide kullanılmaya devam etmektedir (Kelly, 2009; Bottcher, 1965; Wiart, 2006).

Tarih boyunca insanlık, temel ihtiyaçlarını karşılamak için doğayla yakın bir etkileşim içinde olmuştur. Barınak, gıda, giysi ve ulaşımın yanı sıra, sağlık alanında da bitkiler vazgeçilmez bir kaynak teşkil etmiştir. Günümüzde dünya nüfusunun önemli bir bölümü, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde yaşayanlar, sağlık hizmetlerine erişimde tıbbi bitkilere büyük ölçüde bağımlıdır. Bu durum, geleneksel tıp uygulamalarının binlerce yıllık birikimini yansıtmaktadır (Petrovska, 2012).

Modern dünyada ise tıbbi bitkilerin önemi giderek artmaktadır. Hem sanayileşmiş ülkelerde alternatif tedavi yöntemleri olarak, hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve erişilebilir sağlık çözümleri olarak değer kazanmaktadır (Gurib-Fakim, 2006). Tıbbi bitkilerin sağlık alanındaki işlevlerinin yanı sıra, tarımsal ekonomiye ve kırsal kalkınmaya olan katkıları da gün geçtikçe daha fazla takdir görmektedir. Bu durum, kadim uygarlıklardan günümüze uzanan bitkisel tedavi geleneğinin evrensel ve kalıcı değerini ortaya koymaktadır (Dar, Shahnawaz, & Qazi, 2017).

Dünya genelinde yaklaşık yarım milyon bitki türünün var olduğu göz önüne alındığında, tıbbi bitkilerin geleceği oldukça umut verici görünmektedir. Bu bitkilerin büyük bir kısmı hâlâ farmakolojik açıdan yeterince araştırılmamıştır. Dolayısıyla, henüz keşfedilmemiş tıbbi potansiyelleri, günümüz hastalıklarının tedavisinde olduğu kadar gelecekteki bilimsel çalışmalarda da belirleyici bir rol oynayabilir (Singh, 2015).

Ot Yemekleri:

Türk Dil Kurumu'na göre "ot", toprak üstündeki kısımları odunlaşmayan, genellikle ilkbaharda büyüyüp bir ya da iki mevsim sonra kuruyan küçük bitkiler olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, n.d.). Günlük kullanımda ise bu terim, çoğunlukla doğada kendiliğinden yetişen ve insanlar tarafından özel olarak ekilmeyen bitkileri ifade etmekte; bu türler genellikle "yabani" veya "yabancı ot" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde aynı bitkinin farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Örneğin, madımak bazı bölgelerde "madımalak", "gıvışkan" ya da "yemlik" olarak bilinirken; yabani semizotu "töhmeken", "soğukluk" ya da "pirpirim", kuzukulağı ise "ekşi ot", "ekşi kara" veya "ekşimen" gibi farklı yöresel adlarla tanımlanmaktadır (Kök, Kurnaz, Kurnaz, & Karahan, 2020).

Dünya genelinde farklı iklim koşulları ve coğrafi özelliklere bağlı olarak çeşitlenen otlar, her ülkenin mutfak kültüründe özgün biçimlerde kullanılmaktadır. Türkiye'de ise özellikle Ege

Bölgesi, zengin ot çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir. Ege mutfağında, bu otlar, bitkiler ve çiçekler ile yapılan zeytinyağlı yemekler, bölgenin mutfak kültürünü tanımlayan önemli bir unsurdur ve Ege mutfağının "yeşil mutfak" olarak anılmasına neden olmaktadır (Gökdeniz, Erdem, Dinç, & Çelik, 2015).

Son yıllarda, bireylerin sağlıklarına daha fazla özen göstermeye başlaması ve bilinçli bir şekilde beslenme tercihleri yapmaları, ağır ve işlenmiş gıdalardan kaçınmalarına yol açmıştır. Bu eğilim, doğal ve sağlıklı gıdalara yönelik bir talep artışını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, özellikle otlar ve ot yemeklerine olan ilgiyi artırmış, ot festivallerine olan yoğun ilgi ve restoranlar ile otellerin menülerinde ot yemeklerine yer vermeleri, otların ticari değerinin yükselmesine sebep olmuştur.

Ege Ot Festivalleri:

Gastronomi festivalleri, yerel mutfak kültürünü tanıtmak, turistik çekiciliği artırmak ve kırsal bölgelerin sosyoekonomik gelişimine katkı sağlamak amacıyla düzenlenen önemli etkinliklerdir. Bu festivaller, katılımcıların yerel lezzetleri deneyimlemesine, geleneksel üretim tekniklerini öğrenmesine ve bölgenin kültürel dokusunu keşfetmesine olanak tanır (Erciyas & Yılmaz, 2021). Özellikle kırsal alanlarda gerçekleştirilen gastronomi temalı organizasyonlar, yerel üreticilerin pazarlama imkânlarını genişleterek ekonomik canlılık yaratmaktadır. Günümüzde gastronomi festivallerinin önemi ve sayısı giderek artmaktadır. Bu festivaller, tüm festivallerin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Gastronomi festivalleri, düzenlendikleri bölgelere özgü yiyeceklerin sunumu, üretimi, tadımı, yemek tarifleri, kültürel yemek ritüelleri, törenler, mutfak kültürleri ve gelenekleri gibi unsurları içermektedir. Tilki ve Yalçın (2021) tarafından yapılan çalışmada, bu festivallerin yerel yiyecek işletmelerini güçlendirdiği, gıda ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına dikkat çekildiği ve yerel kimliklerin sürdürülmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır.

Ege bölgesinde düzenlenen ot festivallerinin en çok bilinenleri; Alaçatı Ot Festivali, Bodrum Acı Ot Festivali, Milas Ot Festivali, Mart Dokuzu Urla Ot Festivali, Urla Enginar Festivali olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ot festivalleri, kırsal turizm kapsamında değerlendirildiğinde, bu festivallerin özellikle kırsal yaşantının kültürel bileşenlerini ifade etme açısından büyük bir önemi vardır. Kırsal bölgelere gelen turistler, yerel halkın sosyal yaşantısına ve eğlence biçimlerine dahil olarak bu bölgenin kültürüne daha yakın bir deneyim yaşarlar (Akturfan & Şen, 2023). Her yıl düzenlenen bu festivaller, turistler için cazibe merkezi olurken, aynı zamanda yerel halk için de yıl boyu beklenen sosyal etkinlikler ve eğlence fırsatları sunmaktadır. Bu nedenle, kırsal bölgelerdeki festivallerin sürekliliğinin sağlanması hem yerel halkın hem de turistlerin deneyimlerinin zenginleşmesi için büyük önem taşımaktadır (Dalgın, Atak, & Çeken, 2016).

Ot Yemeklerinin Modern Gastronomideki Yeri:

Günümüz Türkiye'sinde yemek kültürü bölgesel farklılıklar göstermektedir. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz gibi farklı coğrafi bölgeler, kendilerine özgü yemek kültürleri ile öne çıkmaktadır. Örneğin, Karadeniz Bölgesi mısır unu, lahana ve hamsi gibi ürünlerle hazırlanan zengin yemek çeşitliliğiyle dikkat çekerken; Akdeniz

mutfağı ise özellikle sebze ve zeytinyağı temelli yemekleriyle tanınmaktadır. Zeytin, Akdeniz mutfağının temel unsurlarından biri olup yaklaşık 2500 yıldır bu coğrafyada kullanılmaktadır (Kök vd. 2020).

Zeytinyağının yanı sıra Ege mutfağını karakterize eden en önemli unsur ise bölgede doğal olarak yetişen ve geleneksel olarak tüketilen otlardır. İzmir başta olmak üzere tüm Ege kıyılarında çok sayıda yenilebilir ot çeşidi bulunmaktadır. Bu otlar arasında asma yaprağı, ebegümeci, ısırgan otu, roka, maydanoz, turp filizi, deve dikeni, hindiba, haşhaş, karahindiba, helvacık, kuşkonmaz, arapsaçı ve deniz börülcesi gibi türler yer almaktadır (Karaca, Yıldırım, & Çakıcı, 2015). Genellikle ilkbahar aylarında yetişen bu yabani otlar, mevsiminde toplanarak çiğ ya da pişirilerek tüketilmekte; salata, meze ya da zeytinyağlı yemeklerde yer bulmaktadır. Ayrıca bu otlar, yalnızca besleyici özellikleri ile değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel değerleriyle de önemli bir yere sahiptir (Batu & Batu, 2018).

Benzer şekilde, dünya mutfaklarında da otlar yalnızca birer tatlandırıcı değil, kültürel kimliğin ve gastronomik mirasın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Modern mutfağın temelini oluşturan Fransız mutfağında taze otlar ve baharatlar, yemeklerin karakterini belirleyen temel lezzet bileşenleri arasında yer almaktadır. Özellikle kekik, biberiye ve maydanoz gibi aromatik bitkiler, et, sebze ve sosların tat profillerini zenginleştirmekte önemli rol oynamaktadır. Bu otlar yalnızca yemeğin lezzetini artırmakla kalmaz, aynı zamanda geleneksel Fransız gastronomisinin doğallık ve tazelik ilkesine de hizmet eder. Fransız mutfak kültüründe otların doğru kullanımı, yemeğin bütünsel bir deneyime dönüşmesini sağlayan temel unsurlar arasında kabul edilmektedir (Turakulovna, 2025).

YÖNTEM

Araştırma Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Ege Bölgesi'nde yetişen yabani otların ve şifalı bitkilerin gastronomik ve besinsel değerlerini analiz ederek, bu ürünlerin yerel ve küresel mutfaklardaki kullanım potansiyelini ortaya koymaktır. Araştırma, geleneksel bilgi birikiminin korunması ve sürdürülebilir tarım uygulamalarıyla desteklenmesinin kültürel mirasın yaşatılması ve ekonomik değere dönüştürülmesindeki rolünü vurgulamayı hedeflemektedir. Çalışma, gastronomi turizmi ve fonksiyonel gıdalar alanına katkı sunarken, yerel otların modern restoranlarda nasıl yeniden yorumlandığını inceleyerek sektör paydaşları için rehber niteliği taşımaktadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ege Bölgesi'nde (İzmir, Muğla, Aydın, Balıkesir vb.) gastronomi turizmi kapsamında faaliyet gösteren ve ot yemeklerini menülerinde aktif olarak kullanan restoranlar oluşturmaktadır. Örneklem grubu, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen ve ot yemekleri konusunda uzmanlaşmış 7 restoran şefi ile sınırlandırılmıştır. Katılımcıların seçiminde; yöresel otları menülerinde düzenli olarak kullanan işletmelerde çalışmaları, modern pişirme teknikleriyle geleneksel tarifleri harmanlayan yaratıcı uygulamalara sahip olmaları ve en az 3 yıllık profesyonel mutfak deneyimi gibi kriterler dikkate alınmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, yaş aralığının 28-45 olduğu, cinsiyet dağılımının 5 erkek ve 2 kadın

şeklinde olduğu, deneyim süresinin ise 3 ila 15 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Bu özellikler, çalışmanın hedef kitlesini temsil eden çeşitlilik ve derinlik sağlamıştır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Görüşme soruları, literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Veri toplama sürecinde öncelikle katılımcılara, ot kullanım biçimleri, pişirme teknikleri ve sürdürülebilirlik uygulamalarını kapsayan 10 açık uçlu sorudan oluşan bir görüşme protokolü uygulanmıştır. Her bir görüşme ortalama 30 dakika sürmüş ve katılımcıların çalıştıkları restoranlarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Etik ilkeler çerçevesinde, katılımcılardan yazılı onam alınmış ve toplanan veriler anonimleştirilerek saklanmıştır.

BULGULAR

Literatürde ege otları üzerine yapılan araştırmalar tarandığında ege otları aşağıda verilen 3 grupta sınıflandırılmıştır.

Ege mutfağı, doğadan toplanan birçok yabani ot ve şifalı bitkiyle zenginleşen bir gastronomi kültürüne sahiptir. Bu otlar, yüzyıllardır hem geleneksel mutfakta hem de halk hekimliğinde kullanılmaktadır. Literatürde ege otları üzerine yapılan araştırmalar tarandığında ege otları aşağıda verilen 3 grupta sınıflandırılmıştır.

Yenilebilir otlar: Kabak çiçeği, bakla, ebegümeci, kara kazıyak (kaldirik), mayaotu (dikenli enginar), kapari (sülük dikeni), cibes (cibez), gelincik otu, kazayağı, turpotu, şevketi bostan (kenger, könger), deniz börülcesi, radika (karahindiba, tatlı radika), deniz ıspanağı, dallampa (dalama, dalleme), mengefe (akmördümük), gavşık (kışyak, gışıyak), sarmaşık, yumurta otu, ısırgan (dalaygan, cızgan), eşek marulu, labada (ilabada), sirken, yabani pazı, diken otu, silcan, domuz kavunu, balkabağı çiçeği, hava (mürdümük), tatlı radika, gevenir, tekesakalı (Karadağ & Özer, 2022; Tilki & Yalçın, 2021; Erdoğan & Özdemir, 2018).

Aromatik ve baharatlık otlar: Arapsaçı (rakı otu, anason), biberiye (avaraca otu, kuşdili), adaçayı (elmacık, almecik), karabaş kekiği (karağan, garanı), eşek kekiği (taş kekiği), karakekik (oğul kekiği), defne (çıbıklık, tenel çalısı), ıtır çiçeği (mis çiçeği), hayıt, mersin, narpuz (narpız), melisa, zakkum (ağcı çiçeği), nane türleri, tilkişen (dilkicek), mantar arapeli (keklikayağı), su teresi, ilkicek, sakızlık, güllez (ballıbaba), zemberlik, kocayemiş (dağ çileği) (Karadağ & Özer, 2022; Batu & Batu, 2018)

Şifalı bitkiler: Sarımsak, ardıç, adamotu, sirken, karacaot (yabani çörekotu), meneviş (menengiç), sütlen, harnup (keçiboynuzu), kırkboğum (zemberek), sarıot, mor çiçek (deniz otu), şifalı papatya (mayıs papatyası), zemperlik, sığırdili (börekkabartan), hodan, dönbaba (koca iğnecik), sığla, gülfatma (devegülü, gülhatmi), ışkın, kızılcırık (kızılcaerik, kılıçotu), siklamen (kandil çiçeği), badem (payam, çağla), şeytan payamı (yabani badem), deniz sarımsağı, körmen, çayırsoğanı, incecik, istangoza, askerotu, ekşi kulak, ekşicik, güllaz, domuz

kavunu, elmacık, melisa, ilki, tilkişen, ilkicek, kabak çiçeği (aynı zamanda besin olarak da kullanılır) (Karadağ & Özer, 2022; Erdoğan & Özdemir, 2018).

7 restoran işletmecisiyle yapılan görüşmelerden elde edilen cevapların analizi aşağıda belirtilmiştir.

Soru 1: Ege otlarını menünüzde kullanırken, hangi otları tercih ediyorsunuz ve neye göre seçim yapıyorsunuz?

K1 – Mevsimselliğe Dayalı Seçim: K 1, ot tercihinde doğrudan mevsimsel döngüleri esas aldığını belirtmektedir. İlkbahar aylarında cibes ve ebegümeci gibi otların lezzet ve dokusal anlamda en iyi performansı gösterdiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, yerel malzemenin doğasına uygun zamanlarda kullanılması yönüyle sürdürülebilir mutfak anlayışını desteklemektedir.

K2 – Aromatik Yoğunluk Temelli Seçim: Arapsaçı gibi baskın aromaya sahip otların kullanımında dikkatli davranan K 2, bu tür otları daha sade ve nötr tabaklarda denge unsuru olarak kullandığını ifade etmektedir. Bu da şeflerin, yerel otları sadece bir malzeme değil, aynı zamanda lezzet mimarisi açısından stratejik bir unsur olarak değerlendirdiklerini ortaya koyar.

K3 – Görsellik ve Aroma Uyumu: K3, otların sadece tat değil, aynı zamanda sunumda da görsel katkı sunduğunu vurgulamaktadır. Örneğin defne yaprağını kızartarak hem aromatik derinlik hem de kontrast sağlayan bir görsellik kazandırmaktadır. Bu, tabak tasarımında otların estetik potansiyelini de öne çıkarmaktadır.

Soru 2: Bu otları menüye dahil ederken klasik tariflere mi sadık kalıyorsunuz, yoksa farklılaştırıyor musunuz?

*K4 – Füzyon Yaklaşımı:*K4, geleneksel tarifleri yaratıcı biçimde yeniden yorumlamaktadır. Arapsaçını ravioli gibi İtalyan mutfağına ait bir yemeğe dahil ederek hem yenilikçi hem de tanıdık bir tat profili oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu tür denemeler, yerel otların evrensel gastronomiyle harmanlanabileceğini göstermektedir.

K5 – Alternatif Karışımlar: Klasik mücver tarifinde yapılan değişiklikle ebegümeci ve hardal otunun bir arada kullanılması, gelenekselin dışında ama tanıdık bir profil oluşturmaktadır. Katılımcı 5, bu yöntemle daha tok ve doyurucu bir tat elde edildiğini ifade etmektedir.

K6 – Fermente Tekniklerle Modernleşme: K6, kaya koruğunu fermente ederek krem formunda sos olarak kullanmıştır. Bu yaklaşım hem yenilikçi hem de otun doğal karakterini modern mutfak teknikleriyle zenginleştirici bir örnek oluşturmaktadır.

Soru 3: Otları nasıl işlemeyi tercih ediyorsunuz? Pişirme teknikleriyle ilgili özel tercihleriniz var mı?

K7 – Blanch ve Fırınlama: K7, çoğu otu önce kısa süre haşlayarak (blanch) ardından ızgara ya da fırınlama gibi yöntemlerle kullanmaktadır. Bu teknik, hem otun yapısını korumakta hem de lezzetin yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

K1 – Çiğ Kullanım: Bazı otları çiğ olarak kullanmayı tercih eden K1, özellikle rezene kökünün salatalarda çiğ haliyle daha aromatik ve doğal olduğunu belirtmiştir. Bu, termal işlem görmemiş otların tazeliğini vurgulayan bir kullanım tarzıdır.

K2 – Minimalist Sunumlar: K2, ısırgan otunu tavuk suyuyla hafif bir çorba olarak ara sıcak şeklinde servis ettiğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, geleneksel bir otun modern ve rafine bir sunum biçimiyle tabakta yer bulmasını sağlar.

Soru 4: Tüketici bu otları tanıyor mu? Tepkiler nasıl?

K3 – Şaşkınlık ve Merak: İlk kez karşılaşan müşterilerin otlara şaşkınlıkla yaklaştığını belirten K3, lezzet deneyimi sonrası çoğunlukla olumlu dönüşler aldığını ifade etmektedir. Bu da Ege otlarının tanıtımı için deneyimsel bir yol izlenmesi gerektiğini gösterir.

K5 – Bilgi Eksikliği ve Garson Desteği: K5, menüdeki ot isimlerinin çoğu zaman tanınmadığını, ancak garsonlar tarafından iyi bir anlatım yapıldığında müşterilerin tadım sonrası beğeni gösterdiğini belirtmiştir. Bu, servis personelinin bilgilendirici rolünün önemine işaret eder.

K6 – Yerelliğe İlgi: K6, 'doğal' ve 'yerel' vurgularının özellikle şehir dışından gelen misafirler nezdinde yüksek ilgi uyandırdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Ege otları, gastronomik bir merak nesnesi haline gelmektedir.

Soru 5: Otları sadece tat için mi kullanıyorsunuz yoksa yapısal ve görsel bir rolü de var mı?

K7 – Doku ve Şekil Estetiği: Tilkişen otunun kuşkonmaza benzer ama daha zarif bir yapıya sahip olduğunu belirten Katılımcı 7, bu otun hem tat hem de tabağın dokusal bütünlüğü açısından önem taşıdığını vurgulamaktadır.

K2 – Çıtır ve Doku Katkısı: Arapsaçının kızartılarak kullanılmasının hem çıtırlık hem de tabakta hacim ve doku oluşturduğunu ifade eden K2, otların sadece aromatik değil, aynı zamanda yapısal bileşenler olduğunu göstermektedir.

K4 – Ot Yağlarıyla Gizli Katkı: Otların yağı çıkarılarak sos bazında ya da mayonez formunda kullanılmasının tabağın görünmeyen ama belirleyici bir parçası olduğunu belirten K4, bu yöntemle otların lezzet profiline etkisinin arttığını ifade etmektedir.

Katılımcılar, ot seçiminde mevsimsellik, aromatik yoğunluk ve sunumsal estetiği ön planda tutmaktadır. K1, otları mevsime göre seçtiğini ve ilkbaharda cibes ile ebegümeci gibi otların daha lezzetli olduğunu belirtmiştir. K2, Arapsaçı gibi güçlü aromalı otları sade tabaklarda kullanarak lezzet dengesini korumaya çalıştığını aktarmıştır. K3 ise otların görsel etkisine de dikkat ettiğini, defne yaprağını kızartarak hem aroma hem de kontrast yarattığını ifade etmiştir.

Katılımcılar klasik tarifleri yeniden yorumlayarak, yerel otları yaratıcı biçimde sunmaktadır. K4, Arapsaçını ravioli gibi bir yemeğe entegre ederek füzyon bir yaklaşım sergilemiştir. K5, mücveri ebegümeci ve hardal otu ile hazırlayarak tok bir lezzet elde ettiğini vurgulamıştır. K6, kaya koruğunu fermente ederek sos olarak sunmuş ve bu yöntemin büyük beğeni topladığını belirtmiştir.

Otların işlenmesinde blanch, fırınlama, ızgara ve çiğ kullanım gibi çeşitli teknikler öne çıkmaktadır. K7, çoğu otu blanch ettikten sonra fırına verdiğini ya da ızgarada işlediğini söylemiştir. K1, bazı otları çiğ kullandığını ve özellikle rezene kökünün salatalarda çok aromatik olduğunu dile getirmiştir. K2 ise ısırgan otunu amuse bouche olarak, hafif tavuk suyuyla sunduğunu belirtmiştir.

Tüketicilerin otlara tepkisi genellikle olumlu olsa da, bilgi eksikliği önemli bir engel olarak görülmektedir. K3, otlarla ilk kez karşılaşan müşterilerin şaşırdığını, fakat lezzet deneyimi sonrası pozitif geri dönüş aldıklarını bildirmiştir. K5, menüde yazan ot isimlerinin çoğu kişi tarafından tanınmadığını, ancak garsonların doğru bilgilendirmesiyle bu engelin aşıldığını belirtmiştir. K6, doğal ve yerel vurgusunun özellikle şehir dışı misafirlerce takdir edildiğini aktarmıştır.

Otlar sadece lezzet değil, aynı zamanda yapı ve görsellik açısından da katkı sağlamaktadır. K7, tilkişen otunun zarif yapısıyla kuşkonmaza alternatif sunduğunu söylemiştir. K2, Arapsaçının kızartılarak kullanıldığında hem doku hem çıtırlık kattığını aktarmıştır. K4 ise otların yağlarını çıkararak mayonez gibi soslar hazırladığını ve bu sosların görünmese de tabakta belirleyici rol oynadığını vurgulamıştır.

Elde edilen bulgular, Ege otlarının restoran mutfaklarında sadece yöresel tatlar olarak değil; aynı zamanda yaratıcılığın, sunumun ve gastronomik değer üretiminin birer bileşeni olarak ele alındığını göstermektedir. Mevsimsellik, gelenekselden sapmadan yapılan yenilikler, teknik çeşitlilik ve tüketici eğitimi, bu sürecin anahtar unsurlarıdır.

Araştırma, Ege Bölgesi'nde (İzmir, Muğla, Aydın, Balıkesir) gastronomi turizmi kapsamında faaliyet gösteren ve ot yemeklerini menülerinde aktif olarak kullanan **7** restoran şefinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait demografik özellikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı Kodu	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Deneyim Süresi
K1	31	Erkek	Önlisans	8 yıl
K2	36	Kadın	Ortaöğretim	10 yıl
K3	45	Erkek	Ortaöğretim	20 yıl
K4	23	Kadın	Lisans	4 yıl
K5	26	Kadın	Lisans	6 yıl
K6	34	Erkek	Ortaöğretim	15 yıl
K7	26	Erkek	Lisans	7 yıl

Bu çalışmada yer alan katılımcılar, farklı yaş, cinsiyet ve eğitim düzeylerine sahip profesyonel aşçılardır. Katılımcıların mutfak alanındaki deneyim süreleri 4 ila 20 yıl arasında değişmektedir. Görüşmeler sırasında katılımcılar, Ege otlarının kullanımına dair bilgi, deneyim ve yorumlarını paylaşarak araştırmaya niteliksel katkı sağlamışlardır.

Aşağıda verilen Tablo 2’ de Ege bölgesinde bulunan modern restoranlara yapılmış görüşmeler sonucu ulaşılan verilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Modern restoran menülerinde kullanılan Ege otları ve uygulanan pişirme teknikleri

	Ot İsimleri	Izgara	Haşlama	Kavurma	Çiğ kullanım	Aromatik	Kızartma	Restoran kodu
1	Arapsaçı			X	X			R2
2	Cibes	X		X				R1
3	Defne Yaprağı						X	R5
4	Ebegümeci			X				R2
5	Ege otları (Mevsimsel)					X		R4
6	Frenk Soğanı				X			R6
7	Isırgan otu		X					R5
8	Kuşkonmaz	X	X					R5
9	Kuzu kulağı				X			R1
10	Radika (Hindiba)		X	X				R6
11	Rezene				X			R3
12	Sakız Enginar		X					R3
13	Şevketi Bostan		X					R5
14	Tilküşen	X	X					R7

Tablo 2'de sunulan veriler, Ege Bölgesi destinasyonunda faaliyet gösteren modern ve ödüllü restoranların şefleriyle yapılan nitel görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, geleneksel Ege mutfağında oldukça geniş bir ot çeşitliliği bulunmasına rağmen, modern restoran menülerinde daha sınırlı ve yaygın olarak bilinen bazı ot türlerinin tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Modern restoran menülerinde otların kullanım şekilleri:

Arapsaçı balkabağı köftesi yapımında, ravioli ve mücver içerisinde baskın aroması için kullanılmakta. Cibes Balık suyunda ve yoğurt eşliğinde kavrularak veya ızgara yapılarak ekşimsi bir tat vermek amacı ile kullanılmakta. Defne yaprakları garnitür olarak kızartılmış halde menülerde yer bulmaktadır. Ebegümeci kabak sarması, mücver ve kavrulmuş ege otları şeklinde menülerde yer almakta. Mevsimsel ege otları yağları çıkarılıp mayonez ve sos yapımında kullanılmakta. Frenk soğanı etli pizza üzerine doğranarak menülerde kendine yer bulmaktadır. Isırgan otu tavuk suyu ile yapılan bir çorba içerisinde kullanıldığını görmekteyiz. Kuşkonmaz ve tilküşen et ve balık tabaklarında garnitür olarak haşlanarak veya ızgara yapılarak tabaklarda kendine yer bulmaktadır. Kuzu kulağı taze olarak balık tabaklarında ekşi ve ferahlatıcı özellikleri için tercih edilmektedir. Radika (Hindiba) Haşlanarak veya sote yapılarak bir meze olarak karşımıza çıkıyor. Rezene kökü doğranarak mezelerde kullanılmaktadır. Sakız enginar turşu köpüğü ve keçi peyniri ile modern bir meze olarak menüler de yer bulmaktadır. Şevketi bostan etli yahni ve zeytinyağlı ana yemek tabaklarında yoğun aroması için kullanılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Ege Bölgesi'nde doğal olarak yetişen ve geleneksel mutfakta köklü bir yeri olan yenilebilir otların, gastronomi turizmi bağlamında modern restoranlarda kullanımına odaklanmıştır. Bulgular, geleneksel mutfağın temel öğelerinden biri olan otların, modern mutfakta da kullanılmaya devam ettiğini; ancak çeşitlilik açısından sınırlı kaldığını göstermektedir. Arapsaçı, kuşkonmaz, ebegümeci, cibez ve şevketi bostan gibi halk arasında tanınırlığı yüksek otlar öne çıkarken; bölgeye özgü daha az bilinen otlar restoran menülerinde yer bulamamaktadır (Kök et al., 2020; Tilki & Yalçın, 2021).

Elde edilen bulgular, Ege Bölgesi mutfağında geleneksel olarak kullanılan otların modern restoran menülerinde de yer aldığını göstermektedir. Ancak bu kullanım, oldukça sınırlı sayıda otla sınırlı kalmakta; menülere en çok giren otlar arapsaçı, cibez, ebegümeci ve kuşkonmaz gibi hem tanınır hem de işlenmesi kolay bitkilerdir. Modern restoran şefleri bu otları klasik zeytinyağlı tariflerden çıkararak, soslarda, pürelerde ve yaratıcı sunumlarla çağdaş yorumlarla menülerine dâhil etmektedir. Ancak çok sayıda yerel otun menülerde yer bulmaması, bu ürünlerin pazara erişiminin zorlukları ve mutfak işleme bilgisi eksikliğiyle ilişkili olabilir.

Modern restoranların, geleneksel Ege otlarını çağdaş pişirme teknikleriyle birleştirmesi bölgesel gastronomi kültürünün yaşatılması açısından önemlidir. Aynı zamanda bu yaklaşım, destinasyon pazarlaması ve yerel ekonomik kalkınma açısından da fırsatlar sunmaktadır (Erdoğan & Özdemir, 2018; Gökdeniz vd., 2015). Ancak daha fazla ot türünün tanıtılması, menülere entegrasyonu ve sürdürülebilir tarımı için üretici-tedarikçi-şef iş birliği güçlendirilmelidir. Ayrıca gastronomi festivalleri ve eğitim programları aracılığıyla bu otların tanıtımının artırılması da önerilmektedir (Tilki & Yalçın, 2021).

Gelecek çalışmalarda otların tüketici tercihlerine etkisi, ot festivallerinin gastronomi turizmine katkısı ve menü içeriklerinin bölgesel kıyaslaması gibi konulara odaklanılması literatüre katkı sağlayacaktır.

ÖNERİLER

- Yerel otların tanıtımı için menüde açıklayıcı ifadeler ve görseller kullanılmalıdır.
- Garson eğitimi ile tüketici bilgilendirme süreci güçlendirilmelidir.
- Otların pişirme tekniklerine yönelik atölyeler, şeflerin yaratıcılığını artırabilir.
- Gastronomi festivallerinde Ege otlarına özel bölümler hazırlanabilir.

KAYNAKLAR

Akturfan, M., & Şen, A. (2023). Rekreasyon turizmi bağlamında gastronomi temalı festivaller. *Journal of Humanities and Tourism Research, 13*(1), 230-244.

Batu, A., & Batu, H. S. (2018). Historical background of Turkish gastronomy from ancient times until today. *Journal of Ethnic Foods, 5*(2), 76–82.

Baysal, A. (2015). Mutfak kültürümüzde otlar: Beslenme ve sağlık yönünden bir değerlendirme. Turkish Cuisine Portal.

http://www.turkishcuisine.org/pages.php?ParentID=5&FirstLevel=53&SecondLevel=61&LastLevel=104

Bottcher, H. (1965). *Miracle drugs*. Zagreb: Zora.

Dalgın, T., Atak, O. ve Çeken, H. (2016). Festivallerin bir kırsal turizm çekiciliği olarak önemi. *Journal of International Social Research*, 9(47), 1179-1184.

Dar, R. A., Shahnawaz, M., & Qazi, P. H. (2017). General overview of medicinal plants: A review. *The Journal of Phytopharmacology, 6*(6), 349–351.

Erciyas, N., & Yılmaz, İ. (2021). Gastronomi turizminin gelişiminde gastronomi festivalleri ve Türkiye'deki mevcut durum. *ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi*, *1*(1), 91-108.

Erdoğan, S., & Özdemir, G. (2018). İzmir destinasyonunda gastronomi turizmi üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 6*(3), 249–272.

Gökdeniz, A., Erdem, B., Dinç, Y., & Çelik, S. U. (2015). Gastronomi turizmi: Ayvalık'ta yerli turistler üzerinde görgül bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3*(2), 89–102.

Gurib-Fakim, A. (2006). Medicinal plants: traditions of yesterday and drugs of tomorrow. *Molecular aspects of Medicine, 27*(1), 1-93.

Karaca, O. B., Yıldırım, O., & Çakıcı, C. (2015). Gastronomi turizminde otlar, ot yemekleri ve sağlıkla ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *3*(3), 27-42.

Kelly, K. (2009). *History of medicine*. New York: Facts on File.

Kök, A., Kurnaz, A., Kurnaz, H. A., & Karahan, S. (2020). Ege otlarının yöresel mutfaklarda kullanımı. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 3*(2), 152–168.

Liu, L., Howe, P., Zhou, Y. F., Xu, Z. Q., Hocart, C., & Zhang, R. (2000). Fatty acids and β-carotene in Australian purslane (Portulaca oleracea) varieties. *Journal of chromatography A*, 893(1), 207-213.

Petrovska, B. B. (2012). Historical review of medicinal plants' usage. *Pharmacognosy reviews, 6*(11), 1.

Singh, R. (2015). Medicinal plants: A review. *Journal of Plant Sciences, Special Issue: Medicinal Plants, 3*(1-1), 50–55.

Tilki, S., & Yalçın, K. (2021). Kırsal turizm kapsamında gastronomi festivalleri: Ege bölgesi ot festivalleri. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD), 5*(1).

Turakulovna, K. M. (2025). Unıque Natıonal Gastronomy of France. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research, 3*(2), 77–81.

Wiart, C. (2006). *Ethnopharmacology of medicinal plants*. New Jersey: Humana Press.

Yavuz, G. (2019). Gastronomi Temalı Festivaller ve Alaçatı Ot Festivali'nde Stant Açan Yerel Halk Üzerine Bir Araştırma. *Şu Kitapta: Prof. Dr. Burçin Cevdet Çetinsöz. VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyum (Kırsal Turizm) Bildiriler Kitabı. Anamur-Mersin: Mersin Üniversitesi Yayın Evi*, *1*(1), 765777.

GASTRONOMİDE MİLLİ KÜLTÜR VE YEREL LEZZETİN İZİNDE: GELENEKSEL KONYA MUTFAĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ayşe YEŞİLAY
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
ayseyesilay@outlook.com , ORCID ID: 0009-0006-7215-6209

Prof. Dr. İBRAHİM GÖNEN
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
ibrahim.gonen@nisantasi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2645-8138

ÖZET

Kültür; bir insan topluluğunun geçmişten bugüne gelen süreçte ortak yaşam çerçevesinde oluşturduğu düşünsel, sanatsal, teknik, felsefi tüm üretim ve varlıklarını kapsayan ve bu birikimlerin topluluğa ait karakteristik özelliklerini ifade eden bir kavramdır. Yeme -içme alışkanlıkları ve bu alışkanlıklara dayalı olarak gelişen mutfak kültürü toplumların en önemli kültürel kodlarından biridir. Bir toplumun mutfak kültürünü belirleyen birçok etmen vardır. Bunlar arasında tarımsal ürün çeşitliliği, iklim, toprak elverişliliği gibi fiziksel etmenlere dayalı ortam koşulları olduğu gibi; o toplumun tarihsel süreçteki sosyal, siyasi ve kültürel geçmişi, diğer toplumlarla etkileşimi de mutfak kültürünün oluşmasında oldukça etkilidir.

Türk mutfağı; Türkiye'nin coğrafi konumundan dolayı ürün çeşitliliğine bağlı olarak zengin bir mutfak olduğu gibi, aynı zamanda Türk topraklarında milattan günümüze değin geçen süreçteki zengin tarihiyle ve farklı kültürlere ev sahipliği yapmasıyla da gelişmiş ve bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Türk mutfağında yeme-içme alışkanlıkları milli çerçevede kültürel miras olabilecek önemli bir hazine sunmaktadır. Zira mutfak kültürüne hizmet eden unsurlar doğrudan, Türklerin yüzyıllar içerisinde oluşan, kendine has yaşam alışkanlıklarından beslenmiştir.

Bu çalışmanın konusu çerçevesinde geleneksel Konya mutfağı ele alınacak, Konya mutfağına ait sofra adabı, beslenme alışkanlıkları, özel gün ve davet yemekleri, Konya mutfağında kullanılan alet ve ekipmanların tarihi ile uzun yıllardır var olan yöresel lezzetler değerlendirilecektir. Çalışmada Konya mutfak kültürü ele alınırken Konya'nın diğer kültür birikimi de ortak bir bağlamda ele alınacaktır. Diğer bir deyişle; Neolitik döneme ait en eski yerleşimlerden bir tanesi olarak tanımlanan Çatalhöyük'e ev sahipliği yapması, Türk Selçuklu Devleti döneminde başkent olması, Mevlevi kültürü ile sembol haline gelmesi gibi kültürel anlamda zengin kodlarla donatılmış olan Konya'nın, mutfak kültürünün de bu kültürel unsurlardan ne şekilde etkilendiği göz önüne alınacaktır. Çalışma kapsamında ayrıca Konya'da yaşayan, farklı demografik özelliklere sahip 10 kişiyle görüşme yapılmış, bu kişilerin Konya mutfağıyla ilgili görüşleri alınmıştır. Yapılan görüşmelerde katılımcılara açık uçlu sorular yöneltilmiş, kişilerin kısa veya uzun vadeli olarak deneyimlediği Konya mutfağını kültürel bağlamda ne şekilde gördüklerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma Türk mutfağında

milli kültür ve yerel lezzetin izini sürme noktasında köklü bir geçmişe sahip olan geleneksel Konya mutfak kültürünü değerlendirmesi bakımından literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Gastronomi, Konya Mutfağı, Kültür, Milli Kültür, Mutfak Kültürü.

1.GİRİŞ

Gastronomi, herhangi bir toplumdaki yemek yeme eylemiyle ilişkili kültürün (normlar, inançlar, değerler ve kurallar) yansımasıdır (Rojo-Rivas&Cuffia, 2022). Gastronomi çok yönlü bir kavram olmakla birlikte temel teması yeme-içme kültürü üzerinedir. Gıda üretiminden başlayarak toplanması, depolanması, gıdanın işlenmesi, yemeklerde kullanımı, yemek seçimi, yeme usulü, yeme deneyimi gibi birçok konuyu içine alan, yeme-içme faaliyetine sosyal ve kültürel anlamlar yükleyen bir kavramdır. Bu yönüyle de aslında yeme – içme eyleminin hem üretim hem de tüketimine değer katmaktadır.

Gastronominin ilgi alanı içerisinde yemeğe dair birçok konu vardır. Yemeğin tarihi, pişirilme ortamı, en ideal şekilde hazırlanması, tüketimi, bulunduğu bölgeye kattığı değer kadar birçok husus gastronominin konusudur. Bu noktada gastronomi ele aldığı konuya yemek çerçevesinde değer katmaya çalıştığı gibi, yemek üzerinden de bir kimlik kazandırma çabası içerisine girer. Nitekim, gastronomi kültürle yakından ilişkilidir. Mutfak kültürü kavramı da buradan hareketle ortaya çıkmıştır.

Gastronomide yemeğe bir kültürel miras olarak bakılması durumu söz konusudur (Boniface, 2013). Toplumların uzun yıllar içerisinde oluşturdukları maddi manevi üretimler neticesinde şekillenen kültür, gastronominin esas konuları arasında yer almaktadır. Nitekim gastronomi yemeğe kültür çerçevesinde bir değer atfetmektedir.

Her ülkenin veya bölgenin kendine has bir mutfak kültürü vardır. Mutfak kültürünün ülke veya bölge bazında değişiklik göstermesinin en önemli sebebi, ait olduğu topraklardaki sosyal, siyasi, askeri, ekonomik vb. türden koşulların birbirinden farklı olması, her ülkenin bir diğerine kıyasla kendi kronolojik zaman diliminde farklı şartlarda varlık göstermesidir. Bu çerçeveden bakıldığında Fransa ile İtalya'nın coğrafyası ve tarihi, buna bağlı olarak kültürleri birbirlerinden farklı olacağından mutfak kültürleri de farklı olacaktır. Bu kültürler zaman içerisinde, bilhassa küreselleşmeyle birlikte teknolojik gelişmelerin artmasıyla beraber birbirlerine yaklaşacaklardır. Bu yaklaşma "etkileşim" düzeyinde olduğunda önemli kültürel zenginliklerin oluşmasını da sağlayacaktır; ancak iki kültürün temel değerlerinin farklı olması, mutfaklarının da farklı olmasıyla açıklanacaktır (Bonato&Vizzaro, 2013).

2.LİTERATÜR

2.1.Kültür ve Kültüre İlişkin Literatür

Kültür gündelik hayatta sıklıkla kullanılan, dile yerleşmiş bir kelimedir. Yemek kültürü, sinema kültürü, sanat kültürü gibi ifadelerle bir arada kullanılabilmesi ve özellikle bir kişinin veya toplumun çeşitli kodlarla donatıldığını aktarabilmesi de bu kullanımı sıklaştırır.

Kültür kelimesi Latince “culture” kelimesinden dilimize geçmiş olup colo yani "eğilmek", "yetiştirmek" ve "ekmek" manalarına gelen kelimeden türemiştir. Culture kelimesinin mahiyeti yetişen, toprağa ait olan ve uzun sürede ortaya çıkandır. Bu anlamlar kültür kelimesine de yansımıştır. Kültürün uzun zaman diliminde oluşması ve varlığını yine süregelen zamanda değişip dönüştürmesi de köken bakımından geldiği kelimeye atıfta bulunmaktadır (Güvenç, 2002: 12).

Kültür uzun bir süreçte meydana gelen, toplumların geçmişten günümüze yaşam biçimlerinde var olan her unsurdan çeşitli etkiler taşıyan, nesiller arası hareket kabiliyeti olan bir kavramdır. Bu yönüyle de dinamik ve değişkendir. Toplumların yaşadığı her şey kültürü etkiler ve kültürden etkilenir. Kültür kendi kural ve pratikleriyle yeni bir sentez meydana getirerek toplumda var olur. Bu noktada kültürden bahsedildiğinde canlı bir varlıktan bahsedildiği gibi bahsedilecektir.

Kültür daha çok soyut yönlü bir kavramdır ve anlaşılması adına maddi – manevi kültür unsurlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun en önemli sebebi kültür denildiğinde doğrudan akılda şekillenen bir form olmamasıdır. Hemen her şey kültür olmaya adaydır. Bu nedenle kültür algısı için maddi -manevi unsurlar bir arada düşünülmelidir. Örneğin, Osmanlı döneminde yapılan bir cami maddi kültür unsurudur. Bu caminin yapıldığı dönem, yapılış şartları ve günümüze değin nasıl geldiğine yönelik yapılan konuşmalar kültürü somutlaştırır. Dolayısıyla bu tür bir örnek kültürün anlaşılması adına da önem arz etmektedir.

2.2.Mutfak Kültürü

Mutfak basit bir şekilde bir evde yemek pişirilen ve genelde yeme -içme işlerinin halledildiği alanı ifade etmektedir (TDK, 2025). Mutfak kültürü kavramının doğru şekilde tanımlanabilmesi için öncelikle beslenme, mutfak, yeme-içme ve yiyecek kavramlarının tanımlanması gerekir.

Yeme-içme faaliyetlerinin gerçekleşmesi sürecinde nesne olan “yemek”, pişirilerek hazırlanması noktasında mekan bağlamında “mutfakta” gerçekleşir. Mutfak, en basit tabiriyle yemek malzemelerinin bulunduğu ve bu malzemelerle tarifler ışığında yemek hazırlanmasını sağlayan mekanlardır. Mutfağın yemekle özdeşleşmesinden ötürü, gastronomide yemeğin bir ülke, bölge veya kültürle ilgili kullanımında “mutfak kültürü” terimi kullanılır. Mutfak kültürü; bir ülke veya bölgenin, yerel bir lokasyonun kendine has yemek hazırlama alışkanlıklarını ifade eden kültür yapılanması olarak tanımlanabilir.

Mutfak kültürünün içerisinde bir ülke veya bölgeye ait sofra adabı, yemekler, yemek hazırlama teknikleri, kullanılan malzemeler, yemeğin pişirilmesi, servis edilmesi, sofra düzeni gibi birçok husus vardır. Mutfak kültürü, yeme – içmeye dair her türlü konuyu içine almaktadır. Bu nedenle de çok kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilmelidir.

Mutfak kültürü ile gastronomi kavramları arasında hem yakınlık hem de önemli farklılıklar vardır. Bazı araştırmacılar mutfak kültürünü gastronomiye kıyasla daha basit ve alelade bir kavram olarak tanımlarlar. Poullain (2002) "gastronomiyi iyi yemek yeme sanatı, estetik tatmin söylemi, tat zevkinin savunulması olarak görenlerin", mutfak kültürünü aynı şekilde algılamadıklarını dile getirmiştir (Poullain, 2002: 201).

Mutfak kültürü de gastronomi de yemeğe derinlik katar ve yeme – içmeyi tekdüze, beslenme şeklinde ele almaz. Gastronomi için yeme-içme faaliyetleri kültürel ve sembolik anlamları olan faaliyetlerdir. Bir yemeğin içeriği önemlidir. Kullanılan malzemelerin o yemekte niçin kullanıldığı bir meseledir. Dolayısıyla gastronomi bir çorbayı değerlendirilirken içeriğinde kullanılan baharatın çorbaya katkısını göz önüne alır. Mutfak kültürü ise aynı çorbada kullanılan baharatın geleneksel izini sürer. Dolayısıyla mutfak kültürü kalıplaşmış ve süregelen mutfak alışkanlıklarını önemser; ancak gastronomi gibi bu alışkanlıkların sorgulanması üzerine derin düşüncelere dalmayacaktır.

Mutfak kültürü daha yerel, kısmi ve alana ait olanla ilgilenir. Bir bölgenin mutfak kültüründe yer alan unsurlar bölgedeki yeme-içme alışkanlıklarıyla ilgili bir harita çıkarır. Gastronomi ise daha genel ve ideal olanı sorgulama noktasına gider ve normlar oluşturur. En iyi şarabın nerede üretildiği gastronominin konusudur; ancak mutfak kültürü en iyi şarap üretilen yerleri listeleyerek o şarabın mutfağa aidiyetliğiyle ilgilenir.

2.3.Konya Mutfak Kültürü

Konya mutfağı her şeyden evvel temel yapılanmasında çoklu etki barındıran, diğer bir deyişle tek bir unsurdan etkilenerek oluşmamış; sosyal hayat, kültür, siyaset, alışkanlıklar, gelenekler gibi çok katmanlı bir mekanizmanın tarihsel süreçteki etki alanı çerçevesinde oluşmuş bir mutfaktır. Bu nedenle de oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Konya'nın günlük yemekleri, merasimler, özel gün yemekleri gibi birçok yemek türü Konya mutfağındaki bu zenginliği gözler önüne sermektedir.

Konya mutfağı Orta Asya'dan gelen alışkanlıklardan izler taşıyan bir mutfaktır. M.Ö.200 senesinden itibaren Türklerin Orta Asya'daki alışkanlıkları, onların Anadolu'ya geçişiyle birlikte bu topraklara girmiş ve Konya, en eski Türk alışkanlıklarını mutfağına yansıtmıştır. Bu çerçevede Türklerin bozkır yaşamından kalma alışkanlıkları olarak et tüketmelerinden ötürü, Konya'da etli yemeklere oldukça önem verilir. Et hem gündelik hayatta doyurucu bir besin olarak tüketilir, hem de özel günlerde et tüketimi misafire değer verildiğini gösterdiği için sıklıkla yemeklerde yer almıştır (Halıcı, 2007). Bunun yanı sıra Orta Asya ikliminde büyükbaş ve küçükbaş hayvan besleyen Türkler bu hayvanlardan peynir, süt, yumurta

elde etmişlerdir ve bu ürünler de aynı şekilde beslenmede önemli olmuştur. Konya mutfağında da aynı şekilde bu ürünlerin yer aldığı görülmektedir.

Konya'nın Selçuklular zamanında başkent olmasından kaynaklı olarak Konya bu dönemde oldukça gelişmiştir. Bu dönemde kültür maddi – manevi unsurlarıyla birlikte yaşamın içerisinde aktif olarak mutfağa tesir etmiştir. Konya mutfağında bu dönemde devlet erkanlarının yemesi için hazırlanan yiyecekler oldukça özenle seçildiği için, halkın yemeklerinden ayrı bir mutfak kültürü de oluşmuştur. Bununla birlikte et yine beslenmenin odağına yerleşmiştir. Etli yemekler çeşitlendirilmiştir. Yöresel lezzetlerin de aynı şekilde çok çeşitli olduğu görülmüştür. Divan-ı Lügat-ıt Türk'ten edinilen bilgilere göre tutmaç, yufka, yoğurt, ayran, bekmes, bulgama (bulamaç), kavut (helva) ve çörek en fazla tüketilen yöresel lezzetler arasına girmiştir (Bekleyiciler, 2015).

Selçuklu döneminde özellikle saray mutfağı kaynaklı olarak et yemeklerin en vazgeçilmez unsuru olmuştur. Etin enerji vermesinden kaynaklı olarak saray yemeklerinde etli olanlar çeşitlendirilmiştir. Sebze yemeklerine çok fazla yer verilmemiştir. Genelde sabah ve akşam olarak iki öğün beslenildiği için yemeklerin doyurucu olmasına özen gösterilmiştir. Sabahları peynir, süt, yumurta daima kahvaltılarda yer almıştır (Halıcı, 2007).

Konya mutfağı, 13.yüzyıldan itibaren günümüze değin gelen Mevlevilik düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bununla birlikte "Mevlevi mutfağı" adı verilen bir mutfak yapılanması da kendi içerisinde oluşmuştur. Mevlevi mutfağı, Mevlana'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından kurulan Mevlevilik tarikatına bağlı olarak gelişmiş Mevlevilik düşüncesinin mutfak kültürüne tesir etmiş şeklidir. Mevlevi mutfağı aslında doğrudan Mevlevi dervişlerinin veya derviş adaylarının beslenmesi adına oluşturulmamıştır. Mevlevi olmak isteyen, tasavvufa gönül veren ve tasavvuf yolundayken hem maddi hem de manevi doyuma ulaşmak isteyen kişilerin yeme alışkanlıklarını biçimlendiren bir mutfak kültürüdür. Bu nedenle bu mutfakta yalnızca pişen yemek değil, aynı zamanda yemek yeme biçimi, yemeğin usulü ve adabı da önemlidir. Derviş adayları 1001 gün bu mutfakta eğitim almaktaydılar. Bu eğitimde mutfak adeta "çilehane" metaforuyla özdeşleşiyordu. Zira mutfakta kendi yemeğini hazırlayan derviş, adeta kendi kader yolculuğuna da çıkıyordu. Arkasında derin bir felsefe olan Mevlevi mutfağı bu düşüncelerle şekillenmiştir (Bekleyiciler, 2015).

Mevlevi mutfağında mideyi bastırmayacak hafif yemekler tercih edilirdi. Yemeğe tuz ile başlanır, çorba içilir, Mevlevi pilavı ve tatlı yenirdi. Yemeğe aynı anda başlanır ve yemek aynı anda bitirilirdi. Bu noktada yeme – içme kültürü aynı zamanda yaşam şekli olarak eşitlik, adalet ve insanlık düşünceleri çerçevesinde şekillenirdi. Yemekten evvel ruhun doyumu önemsenirdi. Bu noktada yemek adabı, yemekten daha fazla ön plana çıkardı (Ceylan & Yaman, 2018).

Yemeklerde genellikle yağ kullanılmaz veya az kullanılırdı. Malzemenin israf edilmemesine özen gösterilirdi. Tabaklardaki yemek ne çok az ne de çok fazla idi. Her yemeğin dengeli olmasına özen gösterilirdi. Yemek sırasında her yemeğin aynı anda yenmesine dikkat edilirdi. Çorba içiliyorsa, herkes çorbasını bitirmeden diğer yemeğe geçilmezdi. Sofraya bilinçli

şekilde bakılırdı. Sofra adeta dünyayı temsil ederdi. Herkesin dünyada eşit olması düşüncesi üzerinden sofra adabı belirlenirdi (Halıcı, 2005).

Osmanlı Devleti döneminde Selçuklulardan kalma alışkanlıklar mutfak kültüründe sürdürülmüştür. Bu nedenle Osmanlı zamanı Konya mutfak kültürü Selçuklulardan büyük ölçüde etkilenerek oluşturulmuştur. Anadolu topraklarına 15. yüzyıldan sonra getirilen domates ve patates bu dönemde mutfak kültürüne eklenmiştir. Saray mutfağı ile halkın beslenme biçimi yine büyük oranda farklılıklar göstermektedir (Özükan vd. 2002).

3.ARAŞTIRMA

"Gastronomide Milli Kültür ve Yerel Lezzetin İzinde: Geleneksel Konya Mutfağı Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu çalışma kapsamında geleneksel Konya mutfağına hakim olan ve onu deneyimleyen 10 kişi ile önceden belirlenen 13 soru üzerinden görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede kişilere sorular yöneltilmiş, alınan yanıtlar içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Çalışmada alınan yanıtlar çerçevesinde Konya mutfağında milli kültür ve yerel lezzetlere karşı düşüncelerin ne yönde olduğu, Konya mutfağının milli kültürü yansıtıp yansıtmadığı üzerinden bir görüşleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Katılımcılara yöneltilen soruları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1. Geleneksel Konya mutfağına ait sofra adabı ne şekildedir? Sofrada uyulması gereken kurallardan bahsedebilir misiniz? Sofra düzeni hakkında neler söylemek istersiniz?
- 2. Konya'da genel olarak beslenme alışkanlıkları ne şekildedir? Geleneksel Konya mutfağında öğünler nasıl planlanmıştır? Her öğünde neler tüketilmektedir?
- 3. Geleneksel Konya mutfağında düğünlerde neler ikram edilir? Düğün ikramları hangi sırayla verilir? Önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
- 4. Geleneksel Konya mutfağında cenazelerde ve taziye evlerinde misafirlere yemek verilir mi? Hangi yemekler hangi ritüellerle sunulur? Bu uygulamanın amacı nedir?
- 5. Geleneksel Konya mutfağında dini bayramlarda (Ramazan Bayramı vb.) evlerde hangi yemekler hazırlanır? Bu yemeklerin sunum şekli ve bayramla ilişkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
- 6. Geleneksel Konya mutfağında yemek hazırlanmasında, sunumu ve yenmesinde kullanılan alet ve ekipmanlar nelerdir?
- 7. Geleneksel Konya mutfağında yemek hazırlanmasında, sunumu ve yenmesinde kullanılan baharatlar ve diğer yardımcı gıdalar nelerdir? Bunlar ne kadar süredir kullanılır? Siz hangilerini kullanmaya özen gösterirsiniz?
- 8. Geleneksel Konya mutfağında yöresel lezzetler olarak (Çorbalar, hamur işleri, ana yemekler, tatlılar, salata ve mezeler, içecekler) neler meşhurdur? Sizin verebileceğiniz eski ve unutulmaya yüz tutmuş özel tarifler var mıdır? Bunları belirtir misiniz? Bu tariflerin önemi nedir? Bu tarifler özel dönemlerde mi hazırlanmaktadır? Sunumu ne şekildedir?

- 9. Geleneksel Konya mutfağında dönemsel olarak hazırlanan (turşu, komposto vb.) hazırlanan yemekler var mıdır? Kış veya yaz dönemlerinde hangi hazırlıklar yapılır? Bu hazırlıkların Konya mutfağı çerçevesindeki öneminden bahsediniz?
- 10. Geleneksel Konya mutfağının Konya kültürünü yansıttığına inanıyor musunuz? Yanıtınız "evet" ise sizce ne şekilde yansıtmaktadır?
- 11. Geleneksel Konya mutfağı ile günümüzdeki Konya mutfağında yer alan lezzetleri ne noktada görüyorsunuz? Sizce bu lezzetler arasında bir bağ kurulabilir mi? Geleneksel lezzetler ile bugünkü Konya mutfağını karşılaştırsanız neler söylersiniz?
- 12. Geleneksel Konya mutfağının sürdürülebilir olması ve gelecekte de bu gelenek ve tariflerin unutulmaması adına sizce nasıl önlemler alınmalıdır? Siz veya çevreniz bu konuda neler yapıyorsunuz?
- 13. Geleneksel Konya mutfağının günümüzde yaşatıldığını düşünüyor musunuz?

Katılımcılardan elde edilen veriler ışığında her soruya ilişkin bulgular aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sorulara Verdikleri Yanıtlara İlişkin Bulgular

Yanıtlar Kapsamında Bulgular	**Bulguların Özeti**
Geleneksel Konya Mutfağında Sofra Adabına İlişkin Bulgular	Katılımcılardan alınan yanıtlara bakıldığında onların demografik özelliklerine bağlı olarak dikkat ettikleri şeylerin de farklı olduğunu görmekteyiz. Özellikle 30 yaş üstü katılımcılar daha çok yer sofrası olarak bilinen sofralara alışkın oldukları için verdikleri yanıtlar da bu çerçevede daha eski gelenekleri de kapsayıcı şekildedir. Daha genç, 30 yaş altı katılımcılar Konya'daki tecrübelerine bağlı olarak özellikle yemek sırası, temizlik vb. hususlardan bahsederek yanıtlarını vermişlerdir.
Geleneksel Konya Mutfağında Beslenme Alışkanlıklarına İlişkin Bulgular	Araştırmaya katılan 13 katılımcının da beslenme alışkanlıklarına ilişkin vermiş olduğu yanıtların hemen hemen birbirine benzer olduğu görülmektedir. Bu yanıtlarda beslenme şeklinin önemsendiği ve genellikle üç öğün beslenmenin olduğu; sabah, öğle ve akşam yemeklerinin yendiği görülüyor. Konya'da sabah kahvaltılarında taze peynir, yumurta, katmer, çörek, bazlama gibi lezzetler sofrada yer almaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı öğlen ve akşam benzer yemeklerin tercih edildiğinden bahsetmişlerdir. Akşam yemeklerinde her zamanki gibi etli yemekler çokça tüketilmektedir. Katılımcıların verdiği örnekler dikkate alındığında etli ekmek, bamya çorbası, Arap aşı çorbası, tirit kebabı gibi lezzetlerin tercih edildiği görülmektedir.
Geleneksel Konya Mutfağında Düğün İkramlarına İlişkin Bulgular	Katılımcılar düğünlerin Konya'da çok önemsendiğinden bahsetmişler, aynı şekilde düğün yemeklerinin de önemli bir anlamı olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcılardan alınan yanıtlara göre Konya düğün yemeklerinin ana unsurunda etli yemekler yer almaktadır. Çünkü etli yemekler hem gösterişli hem de doyurucu yemeklerdir. Bu nedenle düğünde ana tema etli yemekler üzerine kurulmaktadır. Alınan yanıtlar şu şekilde özetlenebilir: - Konya kültüründe eskiden düğünlerin 3-4 gün olması durumu söz konusuydu. - Düğünlerde misafirperverlik oldukça önemseniyordu. - Düğünlerde yemekler büyük kazanlarda hazırlanıyordu ve genelde sıcak şekilde ikram ediliyordu. - Maddi durumu daha iyi kimseler kurban keserek düğüne başlıyorlardı.

	- Düğünlerde çorba olarak düğün çorbası, yoğurt çorbası, bamya çorbası tercih ediliyordu. - Pilav döktürme adeti vardı. Bu nedenle büyük kazanlarda etli pilavlar pişiyordu. - Yemek ne olursa olsun etli olurdu. Sebze ve etin birlikte verildiği yemekler de vardı. - Sofra adabı önemsenirdi. Önce büyükler yemeğe başlarlardı. - İrmik helvası verilirdi.
Geleneksel Konya Mutfağında Cenaze ve Taziye Evleri Yemeklerine İlişkin Bulgular	Katılımcılardan alınan yanıtlar şu şekilde özetlenebilir: - Geleneksel Konya mutfağında cenaze ve taziye evi yemekleri önemlidir. - Mevlütler yapılır. Özellikle 7, 40 ve 52.günlerde mevlütlerde ikramlarda bulunulur. - Cenaze yakınları yorulmaz, bu nedenle genellikle akraba ve komşular yemek yapımında sorumluluk alırlar. - Cenaze sonrası helva kavurma geleneği vardır. Genelde sade helva kavrulur. - Cenaze yemekleri arasında çorba, pilav, helva, ayran önemli yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Arap aşı çorbası, etli ekmek de ikram edildiği olmaktadır. - Yemekler büyük kazanlarda pişer ve herkese yetmesi önemsenir. - Yemek porsiyonları abartılı olmayacak şekilde yeterli miktarlarda doldurulur.
Geleneksel Konya Mutfağında Dini Bayramlardaki Yemeklere İlişkin Bulgular	Geleneksel Konya mutfağında tıpkı düğün ve cenaze –taziye evi yemeklerinde olduğu gibi dini bayram yemeklerinde de yine etin başrolde olduğu görülmektedir. Kurban bayramı ise kurban kesildikten sonra sofralar kurulmaktadır; Ramazan bayramı ise öğlen ve akşam yemeklerinde ailelerin sofra başında bir araya geldiği bu yemeklerde yine etli yemekler ön plana çıkmaktadır. Et, pilav ve sacda et kavurma bilhassa en sık yapılan et yemekleri arasındadır. Çorba olarak yayla ve bamya çorbası tercih edilmektedir.
Geleneksel Konya Mutfağında Yemek Hazırlanması ve Sunumunda Kullanılan Alet ve Ekipmanlara İlişkin Bulgular	Geleneksel Konya mutfağında kullanılan alet ve ekipmanların neler olduğuna yönelik katılımcılara sorulan sorular karşılığında alınan yanıtlar şu şekilde özetlenebilir: - Geleneksel mutfakta bakır kullanımı önemsenmiştir. Yemek sunumlarında bakır kaplara yer verilmiştir. - Ahşap kaşıklar, tahta sini ve diğer tahta aletler sıklıkla kullanılmıştır. - Davet ve düğünlerde daha kalabalık yemekler hazırlanacaksa siyah büyük kazanlar tercih edilmektedir. - Yufka pişirmek adına sac kullanılır. - Çinko kaplar da kullanılmaktadır. - Özellikle küçük yörelerde büyük tabaklar kullanılarak yemek yenilmektedir.
Geleneksel Konya Mutfağında Yemek Hazırlanmasında ve Sunumunda Kullanılan Baharatlar ve Diğer Yardımcı Gıdalara İlişkin Bulgular	Katılımcıların geleneksel Konya mutfağında kullanılan baharatlar ve yardımcı diğer gıdalara ilişkin vermiş oldukları yanıtlar şu şekilde özetlenebilir: - Katılımcılar baharat olarak toz biber, karabiber, nane, sumak gibi birçok baharatın kullanıldığını belirtiyorlar. - Domates salçası, biber salçası sıklıkla kullanılmaktadır. - Bazı bölgelerde reyhan kullanılmaktadır. - Hoşaf ve tatlılara çubuk tarçın eklenir. - Papara yemeğinde yoğurtlu ve tereyağlı sos kullanılır. - Erişteli yoğurt çorbasında tereyağında nane yakılır ve o şekilde servis edilir.
	Konya yöresel lezzetlerini öğrenmeye yönelik olarak katılımcılara sorulan sorulara ilişkin alınan yanıtlar, Konya'nın birçok yöresel lezzetinin olduğunu, bu lezzetlerden bir çoğunun Konya'ya özgü olduğunu, bir kısmının ise

Geleneksel Konya Mutfağında Yöresel Lezzetlere İlişkin Bulgular	Türkiye'nin birçok yerinde yapılan ve sevilen, ancak Konya mutfağında farklı şekilde ele alınan lezzetler olduğunu göstermektedir. Katılımcılar özellikle etli ekmek, Arap aşı çorbası, yoğurtlu erişte çorbası, Mevlana böreği, kabak kayganası ve batırık gibi yöresel lezzetlerden bahsetmişler, bu lezzetlerin Konya mutfağında ne denli önemli olduğunu dile getirmişlerdir.
Geleneksel Konya Mutfağında Dönemsel Hazırlanan Yemeklere İlişkin Bulgular	Geleneksel Konya mutfağında özellikle dönemsel hazırlanan yiyeceklerin bir gelenek olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Genelde bu mutfak kültüründe geçmişten gelen bir alışkanlık olarak yiyeceklerin taze ve doğal şekilde tüketilmesi önemsendiği için yaz aylarında yaz meyve ve sebzeleri kurutulur, soslanır veya farklı şekilde muhafaza edilerek saklanır. Böylece yazın doğal ortamında yetişen mahsulden elde edilen tat ile yiyeceğin başka bir dönemde yenmesi veya yemeklere dahil edilmesi sağlanmaktadır.
Geleneksel Konya Mutfağında Konya Kültürü Bulguları	Geleneksel Konya mutfağının Konya kültürüyle iç içe olma durumuna ilişkin yapılan araştırmada, katılımcılardan alınan yanıtlar hemen hemen ortak noktada geleneksel Konya mutfağının kültürün yansıtıcısı olduğu yönündedir. Katılımcılar kültüre dair verdikleri örneklerde mutfak kültürünü, yeme – içme alışkanlıklarını, yemekleri ele almışlar ve bunların doğrudan kültürün yansıtıcısı olarak önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan alınan yanıtlar şu şekilde özetlenebilir: - Konya mutfağı sofra adabından yemek hazırlanmasına kadar kültürden etkilenmiş bir mutfaktır. - Gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlılık Konya mutfağını şekillendirmiştir. - Kültür maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte Konya mutfağında etkisini hissettirmektedir.
Geleneksel Konya Mutfağı ile Bugünkü Konya Mutfağı Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	Geleneksel Konya mutfağında yer alan lezzetlerin el emeği isteyen, alışılmış tatlardan oluşması ve özellikle aile evlerinde, düğün, cenaze vb. toplu merasimlerde yaşatılması söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında Konya mutfağındaki birçok lezzetin uzun vadede mutfak kültüründe yer aldığı belirtilebilir; kültürel bağ kurma noktasında işlevselliği yüksek olan bu lezzetler bugünkü mutfak kültürünü de etkilemektedir.
Geleneksel Konya Mutfağının Sürdürülebilirliği ve Geleceğine İlişkin Bulgular	Zamana bağlı olarak sürdürülebilirlik zor bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hızla gelişen teknoloji, çalışma koşullarındaki değişim ve daha birçok şey kültür üzerine aşınmaya sebep olabilir. Bu durumda geleneksel Konya mutfağında yer alan lezzetlerin de aynı şekilde yaşatılması oldukça zordur. Sofra adabı, beslenme biçimi, yöresel tatlar ve daha birçok şeyin yaşatılması noktasında ortak bilinçle hareket ederek davranışlarla kültürün aktarımı sağlanabilir. Bunun yanı sıra mutfak kültürüne ait birçok şey kayıt altına alınabilir. Dijital arşivlere aktarılabilir. Böylece gelecek nesillerin geleneksel Konya mutfağını yakından tanımaları ve yaşatmaları daha kolay olacaktır.
Geleneksel Konya Mutfağının Günümüzde Yaşatılmasına İlişkin Bulgular	Geleneksel Konya mutfağının günümüzde yaşatılması, mutfak kültürünün sürdürülebilirliği bir yana, geleneksel Konya mutfağının değerinin anlaşılması, kültür içerisinde yemeklerin de maddi kültür unsuru olarak değer kazanması adına önemlidir. Bu çerçevede katılımcılardan alınan ortak görüşün de Konya mutfağının günümüzde yaşatıldığına yönelik olduğunu görmekteyiz. Katılımcılar zamanın değiştiğini ve mutfak kültürünün de zamana bağlı olarak değişebileceğini düşünmektedirler; ancak hem aileler, hem ortak etkinlikler, ortak bilinç ve davranışlar aslında Konya mutfak kültürünün uzun vadede yaşatılmasını sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde de "geleneksel" Konya mutfak kültüründen söz edildiği açıkça vurgulanabilir.

4.SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma çerçevesinde 10 katılımcı ile görüşme yapılmış ve katılımcılara 13 soru yöneltilmiştir. Bu sorularda sofra adabı, beslenme alışkanlıkları, yöresel lezzetler gibi Konya mutfağındaki geleneksel yapıyı ortaya çıkaracak birçok soru yöneltilmiştir. Bu sorular içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar her soru bağlamında bir araya getirilmiş, katılımcıların en çok neleri vurguladıkları ortaya konulmuştur. Katılımcılardan elde edilen yanıtlar çerçevesinde geleneksel Konya mutfağına ilişkin bakış açılarını ortaya koymak amaçlanmış, kuşak farklılıkları adına da farklı yaş aralığındaki bireylerle görüşülmüştür. Görüşme yapılan kişilerin yaş ortalaması 40'tır.

Katılımcılar genel olarak geleneksel Konya mutfağında geleneksel lezzetlerin bulunduğunu, bu lezzetler arasında et yemeklerinin ve yöresel lezzetlerin ön plana çıktığını dile getirmişlerdir. Konya'da sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç öğün beslenilmektedir. Sabahları küflü peynir, çörek, yumurta gibi şeyler tüketilir; mutfak kültürü esasen öğle ve akşam yemeklerinde kendini göstermektedir. Etli ekmek, Arap aşı çorbası, tirit kebabı, Konya papara, Mevlana böreği, çebiç, bamya çorbası, erişteli yoğurt çorbası, batırık, kabak kayganası en meşhur lezzetler arasındadır. Bu lezzetler gündelik yaşamda tüketildiği gibi aynı zamanda düğün, cenaze, nişan gibi merasimlerde de tüketilir. Konya halkı yemek kültüründe oldukça eli bonkör bir halktır. Yapılan yemeklerde taze et kullanılır, yemeklerin sıcak servis edilmesine ve herkese eşit paylaştırılmasına özen gösterilir. Özellikle düğün ve cenaze yemeklerinde hazırlıklar sırasında akraba ve komşular birlikte hareket ederler. Yemeklerin hazırlanması, sunumu ve birlikte yenilmesi önemsenmektedir.

Katılımcılar geleneksel Konya mutfağında toz biber, tuz, reyhan, pul biber gibi baharatların kullanıldığını, bu baharat kullanımına ek olarak özellikle sosların yemeklere lezzet verdiğini dile getirmişlerdir. Soslar genellikle yoğurtlu soslardır. Bu soslar çorbalarda da kullanılır. Örneğin yoğurtlu erişte çorbası bu şekilde hazırlanmaktadır. Et yemeklerinde ise sos kullanmaktan çok, et sade veya sebzeli şekilde sunulmaktadır.

Katılımcıların geleneksel Konya mutfağına bakış açısı genel çerçevede mutfak kültürünün önemsendiğini ve değerli bulunduğunu, kültürü yansıtıcı noktada olduğunu göstermektedir. Katılımcılar geleneksel Konya mutfağında yer alan lezzetlerin geçmişten günümüze aktarılmasında düğün, cenaze ve nişan gibi merasimleri önemli görürler. Bu merasimlerde yemek hazırlanmasına ve sunumuna önem verirler. Mutfak kültürü maddi kültür unsuru kapsamında değerlendirilir. Bu noktada özellikle aileler önemli bir işleve sahiptirler. Bayramlarda ve özel günlerde aile büyüklerinin evinde buluşulması, aile büyükleriyle aynı sofraya oturma ve geleneksel lezzetlere yer verme önemli bulunmaktadır.

Geleneksel Konya mutfağı kültürün taşıyıcısı olarak görülmüştür. Bu sadece yemeklerle değil, aynı zamanda mutfakta kullanılan bakır malzemeler, sofra bezleri, yer sofrası kullanımıyla da görülebilen bir durumdur. Bu sembolik unsurlar geçmişten günümüze aktarılarak Konya mutfağının geleneksel yapısının korunmasına da olanak sağlamıştır. Katılımcılar bu çerçevede Konya mutfağının sürdürülebilir, geleceğe kalacak bir mutfak olduğunu da düşünmektedirler; ancak buna ek olarak değişen yaşam şartları ve imkanlarla geleneksel Konya mutfağının yaşatılması adına özel bir çaba gerektiğinin de bilincindedirler.

Özellikle teknolojinin gelişmesi unutulmaya yüz tutmuş tariflerin kayıt altına alınması ve yaşatılması noktasında önemli görülmüştür.

KAYNAKÇA

Ab Karim, M & Chi, C. (2010). "CulinaryTourism as a DestinationAttraction: An EmpiricalExamination of Destinations' Food Image". *Journal of Hospitality Marketing & Management.* 19(6), 531-555

Aime, M. & Cossetta, A. (2010), *Ildono al tempo di Internet*, Einaudi, Torino.

Akman, M. (2008). Osmanlılar Dönemi Konya Mutfak Kültürü. Haziran 12, 2018 tarihinde www.konyalezzet.com: http://www.konyalezzet.com/Osmanli_Donemi_Konya_Mutfak_Kulturu_icerik144.ht ml adresinden alındı (Erişim Tarihi: 31.05.2025)

Aksoy, M., Akbulut, A. B., & İflazoğlu, N. (2016). "Mevlevilikte mutfak kültürü ve Ateşbaz-ı Veli makamı". *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(1), 96-103.

Aksoy, M., Akbulut, A.B. &İflazoğlu, N. (2025). Mevlevi ve Ateşbaz-ı Veli Otoritesinde Mutfak Kültürü, https://gastronomyconsultation.com/ProductDetails/100/Culinary-Culture-in-Mevlevi-and-Atesbaz-i-Veli-Authority.html (Erişim Tarihi: 30.05.2025)

Alant, K. & Bruwer, J. (2004). "Wine TourismBehavior in TheContext Of a Motivational Framework For Wine RegionsAndCellarDoors", *Journal of Wine Research*, 15 (1), 27-37.

Alcock, J. (1998). *Klasik Fransız Yemekleri.* Ankara: Dost Yayınları.

Alexander, J. C. (1988). "Cultureandpoliticalcrisis". J. C. Alexander, & J. C. Alexander (Yay. Haz.), *Durkheimiansociology: Culturalstudies* içinde (ss. 187-224). Cambridge: Cambridge UniversityPress.

Arman, A. (2011). Türk Mutfak Kültürü Tanıtım Sorunu: Mengen Mutfağı Örneği. Düzce: Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Arpaguş, S. (2015). *Mevlevilikte Manevi Eğitim.* İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Arsel, S. (1999). *Eskimeyen Tatlar Türk Mutfak Kültürü*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Arslan, S. (2015), İtalyan Mutfağının Özellikleri, http:// nasilkolay.com/italyan-mutfaginin-ozellikleri, (Erişim Tarihi: 22.05.2025)

Au, L. & Law, R. (2002). "Categorical Classification of Tourism Dining", *Annals of Tourism Research*, 29 (3): 819-833

Başyiğit, R. (2022). Konya mutfak kültüründe yer alan yöresel yemeklerin tanınma ve beğeni durumlarının araştırılması: Eğitim sektöründe bir uygulama, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Bayram, E. (2021). Yemek Bahane: Müşterek Sofralar. Gasterea. https://gastereamag.com/mustereksofralar/ (Erişim Tarihi: 06.06.2025)

Bayram, O. (2021). Gastronomi destinasyonu seçiminde turist tercihlerini etkileyen faktörler ve gastronomi destinasyonlarının algılanan performansı: Gaziantep, Adana, Hatay, Şanlıurfa ve Mardin örnekleri, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Baysal, A.(1993a), *Beslenme Kültürümüz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bekleyiciler, N. (2015). *Ateşbaz-ı Veli.* Konya: Üstüniş Ofset Matbaa.

Bellows, K (2011). *Dünya Mutfaklarına Seyahat Sıradışı 500 Gurme Adres.* Çev. Kurt, F., National Company.

Beşirli, H. (2010), "Yemek, Kültür ve Kimlik", *Millî Folklor,* 22(87), 1-10

Beşirli, H. (2017). *Yemek Sosyolojisi.* Ankara: Phoneix Yayınevi.

Bezirgan, M. & Koç, F. (2014). "Yerel Mutfakların Destinasyona Yönelik Aidiyet Oluşumuna Etkisi: Cunda Adası Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 7(34), 917-928.

Bilgin, A. & Samancı, Ö. (2008). *Türk Mutfağı*, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bjork, P. &Kauppinen-Raisanen, H. (2014). "Localfood: a sourcefordestinationattraction". *International Journal of ContemporaryHospitality Management,* 28(1), 177-194.

Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (1992). *QualitativeResearchforEducation: IntroductionandMethods.* Boston: Allynand Bacon.

Bonato, L. & Viazzo P. P. (2013). *Catalogare, inventariare, valorizzare. Ilpatrimonioimmaterialedellevalliossolane e dellaValsesia*, Stamperia Artistica Nazionale, Trofarello.

Boniface, P. (2003). *Tastingtourism: travellingforfoodanddrink*. Aldershot. Ashgate Publishing Limited.

Briggs, A. (1992). "Culture". R. Bauman (Yay. Haz.), *Folklore, culturalperformances, and popular entertainments: a communications-centeredhandbook* içinde (ss. 3-11). New York: Oxford UniversityPress.

Ceylan, F. & Yaman, M. (2018). "Ritüele Dönüşen Mutfak: Mevlevi Mutfağı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştirmalari Dergisi,* 3 (7), 2172-2179.

Collective (2017). Concept Of SocietyandCulture. https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/41246/1/Unit-1.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2025)

Cruz Cruz, J. (2002). *ElementaryTheory of Gastronomy*. Pamplona: EUNSA. University of Navarra.

Csergo, J. (2008). Lyon, première« capitalemondiale de la gastronomie » 1925 – 1935 », in Voyages en gastronomies, L'inventiondescapitales et desrégionsgourmandes, Csergo Julia, Lemasson Jean-Pierre (dir), Collection Mutations, n°250, Paris : Autrement.

Çavuşoğlu, M. (2011). "Gastronomi Turizmi ve Kıbrıs Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma". I. Uluslararası IV. Ulusal Eğridir Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, N. Avcı & Ö. Kürşat (Ed.), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, Isparta, ss. 527-538.

Çerikan, F. U. (2019). "Türk Ailesinde Sofra Adabı, Denizli Örneği Ve İşlevselliği". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi (TEKE) Dergisi*, 8(1), 481-511.

Çetinkaya, S. G. (2023). "Refik Halit Karay'ın Anlatımında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemek Kültürü". *Aydın Gastronomy*, 4(1), 55-62

Çölbay, S. & Solmaz, U. (2017). "Konya'da Geçiş Dönemlerinde Yapılan Mutfak Uygulamaları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(4), 1729-1736

Damms, L. (1998). *Klasik İtalyan Yemekleri.* Çev. Olcayto Berti Ankara : Dost Kitabevi.

Danhi, R. (2003). "What is YourCountry'sCulinaryIdentity?"., *Culinology Currents*, 4-5.

Davis, T. & Schneider, T. (2008). "Gastro-anomieandthedietmakingnexus: thesocialconstruction of healthfoods in theaustralianwomen'sweeklyoverhalf a century". *EuropeanAdvances in Consumer Research*, 8(1), 122-123

Desai, A. (2008). *Fasting, Feasting.* Random House

Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide forSocialScientists.* London: Routledge Publications.

Diken, H. A. (2023). "Geleneksel Türk Mutfak Kültüründeki Alışkanlık Ve Davranış Örüntüleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *The Journal of Academic Social Science*, 142(142), 282-292

Dikici, A., Koluman, A., & Aktaş, R. K. (2013). "Gıdaların coğrafi işaretlenmesi". *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 136-138.

Douglas, N, Douglas, N. & Derrett, R. (2001). *Special InterestTourism*. Australia: Wiley

Durdu, V. (2025). Mevlevi Mutfağı. https://www.worldgastronomy.org/post/mevlevi-cuisine (Erişim Tarihi: 30.05.2025)

Ekiz, O. N. (1998).*Mevlana Hayatı- Sanatı- Eserleri*, İstanbul: Toker Yayınları.

Eröz, M. (1977). "Türk Yemek Adetleri". *Türk Kültürü Araştırmaları*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.

Ertaş, M., Bulut Solak, B. & Kılınç, C.Ç. (2017). "Konya'da Mevlevi Mutfağı Yiyeceklerinin Gastronomi Turizminde Canlandırılması". *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi,* 1 (1), 52-70

Esen, Ş. (2016). "Bir farklılaşma stratejisi olarak coğrafi işaretler ve Türkiye incelemesi". *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 447-464.

Etimoloji Türkçe (2025). "Gastronomi", https://www.etimolojiturkce.com/kelime/gastronomi (Erişim Tarihi: 30.05.2025)

Ezzy, D. (2002). *Qualitative Analysis: Practiceand Innovation.* CrowsNest: Routledge.

Fishler, C. (1979). "Gastronomie et gastro-anomie". *PouruneAnthropologieBioculturelle de L'alimentation*, 31,189-210.

Foster, D. L. (1992). *Food and Beverage: Operations Methods and Cost Controls*, McMillan/McGraq-Hill, Westerville.

Freedman, P. (2007). *Yemek Damak Tadının Tarihi.* İstanbul: Oğlak Güzel Kitaplar.

Gillespie, C. & Cousins, J. A. (2001). *European Gastronomy IntoThe 21st Century*. Oxford: Butterworth-Heinemann

Gökovalı, Ü. (2017). "Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 141-160.

Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Güldemir, O. & Halıcı, N. (2009). "Türk mutfağında geleneksel etli meyve yemekleri". Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009, Van), 565-569.

Güler, S. (2010). "Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Derdisi*, 26(1), 24–30.

Güler, S. (2016). "Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 26(1), 24-30.

Gülten, S. & Erol, E. (2024). "Gastronomi Turizmi", Ed. Hasibe Yazıt & Kansu Gençer, *Gastronomi ve mutfak sanatları üzerine güncel araştırmalar* – II, İstanbul: Özgür Yayınları.

Güzel, G. (2009). "Gastronomi ve İnovasyon". *İz Atılım Üniversitesi Dergisi*, 1(8), 1-10

Halıcı, N. (2005). *Konya Yemek Kültürü ve Konya Yemekleri.* İstanbul: Rumi Yayınları.

Halıcı, N. (2007). *Mevlevi Mutfağı.* İstanbul: Metro Kültür Yayınları.

Halıcı, N. (2009). *Türk Mutfağı,* İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Hall. M. C., Sharples, L., Mitchell R., Macionis, N. &Cambourne B. (2003). *Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets*, Butterworth-Heinemann: Elsevier.

Harris, M. (1975). Culture, *People, Nature: An Introductionto General Anthropology*. New York: Thomas Y. Crowell.

Hatipoğlu, A. (2010). İnançların Gastronomi Üzerindeki Etkileri: Bodrum'daki Beş Yıldızlı Otellerin Mutfak Yöneticilerinin Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik 123 Bir Araştırma. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Hegarty, J. A. (2005). "Developing "SubjectFields" in Culinary Arts", *Science and Gastronomy, Journal of Culinary Science and Technology*, 4(1): 5-13.

Hegarty, J. A. & Antun, J. M. (2007). "Celebrate Culinary Science and Gastronomic Knowledge". *Journal of Culinary Science and Technology*, 5(4): 1-7.

Hegarty, J. A. & O'mahony G. B. (2001). *Gastronomy: A Phenomenon Of Cultural Expressionism and An Aesthetic For Living*. Hospitality Management

Herskovits, M. (1948). *Man and His Works*. New York: Knopf

Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind.* London: Harper Collins Business.

Ignatov, E. (2003). The Canadian Culinary Tourists: How Well Do WeKnowThem? Canada: University of Waterloo Unpublished Master Thesis.

Jaffe, J.A. & Gertler, M. (2006). "Victualvicissitudes: Consumer deskilling and the (gendered) transformation of foodsystems", *Agriculture and Human Values*, 23(1), 143-162

Karaca, O. B. (2016). "Geleneksel peynirlerimizin gastronomi turizmindeki önemi". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 187-39.

Kluckhohn, A. & Kelly, A. (1945). "The Concept of Culture", In *The Science of Man in the World Crisis,* Ralph Linton ed. New York: Columbia UniversityPress.

Köktürk, M. (2006). *Kültürün Dünyası.* Ankara: Hece Yayınları.

Küçük, S. (2006). "Geçmişten Günümüze Mevlevilik". *Demokrasi Platformu*, 2(6): 77-118

Küçükaltan, G. (2009). Küreselleşme Sürecinde Gastronomide Yöresel Tatların Turistlerin Destinasyon Tercihlerine ve Ülke Ekonomilerine Etkileri, 3.Ulusal Gastronomi Sempozyumu Bildirisi, Alanya, 17-18 Nisan

Güvenç, B. (2002). *İnsan ve Kültür.* İstanbul: Remzi Kitabevi

Malinowski, B. (1944). *The Scientific Theory of Culture.* Oxford: Oxford UniversityPress.

Mejuyev, V. (1987). *Kültür ve Tarih.* Ankara: Başak Yayınları.

Moles, A. (1983). *Kültürün Toplumsal Dinamiği*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Moore, J. D. (2004). *Visions of Culture.* C.A.: Altamira Press.

Moulin, L. (2001). *Les Liturgies de la Table*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Nuhoğlu, F. (2005), *Türk Mutfağından Yedi Renk,* İstanbul: Pozitif Yayıncılık.

Odabaşı, A. S, (2001). *Konya Mutfak Kültürü*. Konya: Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları

Orman Genel Müdürlüğü (2025). Kültür Kavramı. https://ogmmateryal.eba.gov.tr/panel/upload/files/hpyjpscw2hw.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2025)

Ozankaya, Ö. (1994). *Toplumbilim.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Özgen, I. (2013) "Uluslararası Gastronomiye Genel Bakış", *Uluslararası Gastronomi* Kitap Bölümü, Ankara: Detay Yayıncılık, Ankara, 1-32.

Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. İstanbul: İnkılap.

Özükan, B., Özükan, N. & Öneş, M. (2002). *500 Yıllık Osmanlı Yemek Kültürü, Günümüze Uyarlanmış 99 Osmanlı Yemeği,*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Pedersen, T. (2008). *Molecular Gastronomi.* Kopenhag: NytNordisk Yayınları.

Poullain, J.P. (2002). *Sociologies de l'alimentation, Coll. Quadrige, essais, débats*, Paris: PUF.

Rice, J. (2012). "Fragmentsfrom 'The Life of Luxury': A Modern English Translation With an Introduction and Commentary." *Times LiterarySupplement,* (5688), 10-28

Rojo-Rivas, E. & Cuffia, F. (2022). "Gastronomy: A novel social representation of foodsthroughconsumers' language", *Future Foods Global Trends, Opportunities,* and Sustainability Challenges, 411-424

Santich, B. (2004). "Thestudy of gastronomy and its relevance to hospitality education and training", *International Journal of Hospitality Management*, 23(1), 15-24

Scarpato, R. (2000). New Global Cuisine: the Perspective of Postmodern Gastronomy Studies. Melbourne: RMIT Üniversitesi

Seçim, Y. & Esen, F.M. (2019). "Konya mutfağında yer alan yöresel yemeklerin işletme menülerinde yer alma düzeylerinin tespit edilmesi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22(1), 279-294.

Spencer-Oatey, H. (2012). What is culture? A compilation of quotations. Global PAD Core Concepts. Global PAD Open House.

Sohan I. V. (2013). "Transformations of modern gastronomic culture and the totalitarianism of fastfood", *Economicsociology.* 14(5), 171-178.

Soysal, S. (2007). *Derviş Sofraları.* İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.

Sundqvist, J. (2023)."Gastronomic experiences: Motives, activities, andteleology", *International Journal of Gastronomy and Food Science,* 31(1), 1-8

Telfer, E. (1996). *Food for Thought*. "Philosophy and Food", Routledge, New York and London.

Tezcan, M. (1993), "Yemeklerin Toplumsal Fonksiyonları", *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar.* Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

Trauer, B., & Ryan, C. (2005). "Destination image, romance and place experience an application of intimacy theory in tourism". *Tourism Management*, 26, 481-491.

Turan, Ş. (199). *Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Bilgi Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu (TDK-2025). *Türkçe Sözlük.* Ankara: TDK Yayınları.

Türk Patent (2025). "Coğrafi İşaretli Ürünler", https://ci.turkpatent.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

Westering, J. (2007). "Heritage and Gastronomy: The Pursuits Of The 'New Tourist"', *International Journal of Heritage Studies,* 5 (2), 75-81.

Williams, R. (1993). *Kültür.* Ankara: İletişim Yayınları.

Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları

Yıkmıs¸ S., Türkol, M., Abdi, G., Melike, İmre, M., Alkan, G., Aslan, S.T., Rabail, R. & Aadil, R.M. (2024). "Culinary trends in future gastronomy: A review", *Journal of Agriculture and Food Research*, 18(1), 1-10

Yılmaz, A. (2002), *İşyerimiz Mutfak, Mesleğimiz Aşçılık, Sanatımız Pişirmek*, İstanbul.

Yüksel, A. (2019) *Gastronomi ne değildir?,* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Zühaylî, V. (1990). *İslam Fıkıh Ansiklopedisi.* Çev. Komisyon. İstanbul: Risale Yayınları

BULDAN İLÇESİ (DENİZLİ) TURİZM POTANSİYELİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

YL Öğrencisi, Rabia ALPAY

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
rabiaalpay04@gmail.com,0009-0002-4246-3401

Doç. Dr. Cennet ŞANLI

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
cennet2011@gmail.com,0000-0003-3285-0950

ÖZET

Günümüzde turizm ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunan kültürel etkileşimi artıran ve doğal çevre üzerinde çeşitli etkiler yaratan dinamik bir faaliyet alanı olarak hızla gelişmektedir. Bu gelişim turizmi sürdürülebilir kalkınma açısından önemli bir araç haline getirirken aynı zamanda çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarda çeşitli tehditler de barındırmaktadır. Bu nedenle turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmada Denizli iline bağlı Buldan ilçesinin sahip olduğu turizm potansiyelini ortaya koymak ve bu potansiyeli Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi çerçevesinde değerlendirmek amaçlanmaktadır. Araştırmada nitel yöntemlerden saha araştırması ve durum çalışması desenleri kullanılmıştır. Saha çalışması kapsamında Buldan ilçesinde arazi gözlemleri gerçekleştirilmiş, ArcGIS 10.6 yazılımı kullanılarak ilçedeki turistik değer taşıyan yerler belirlenmiş ve haritalandırılmıştır. Durum çalışması sürecinde ise ilçede yaşayan yerel halkla görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Buldan'ın fiziki unsurları, geleneksel mimarisi, yerel işletmeleri, dokuma kültürü ve yöresel mutfağıyla önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu saptanmıştır. Bu potansiyelin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle büyük ölçüde uyumlu olduğu ve özellikle yerel ekonomik kalkınma, kültürel mirasın korunması, toplumsal katılımın arttırılması ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağladığı görülmüştür. Araştırma sonuçlarının Buldan ilçesinin doğal ile kültürel değerlerinin korunmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Buldan, Denizli, Sürdürülebilir Turizm, Sürdürülebilir Kalkınma

AN EVALUATION OF BULDAN'S (DENİZLİ) TOURISM POTENTIAL IN LINE WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT PRINCIPLES

YL Öğrencisi, Rabia ALPAY

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
rabiaalpay04@gmail.com, 0009-0002-4246-3401

Doç. Dr. Cennet ŞANLI

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
cennet2011@gmail.com,0000-0003-3285-0950

ABSTRACT

Tourism has emerged as a dynamic sector that contributes significantly to economic development, fosters cultural interaction, and generates various impacts on the natural environment. While this evolution positions tourism as a key instrument for achieving sustainable development, it also poses environmental, economic, and social ımpacts. Consequently, aligning tourism activities with the Sustainable Development Goals (SDGs) is of vital importance. This study investigates the tourism potential of Buldan district in Denizli Province, with a particular focus on its relevance to the implementation of the United Nations' 17 Sustainable Development Goals. A qualitative research approach was adopted, utilizing fieldwork and case study methodologies. As part of the fieldwork, site observations were carried out in Buldan, and touristic sites were identified and mapped using ArcGIS 10.6 software. During the case study process, interviews were conducted with local residents. The collected data were analyzed through descriptive analysis. The findings indicate that Buldan holds considerable tourism potential owing to its natural landscapes, traditional architecture, local enterprises, weaving heritage, and regional cuisine. This potential strongly corresponds with the overarching goals of sustainable development by supporting local economic development, conserving cultural heritage, fostering active community involvement, and promoting ecological sustainability. The results of the research are regarded as contributing to the preservation of Buldan district's natural and cultural heritage.

Keywords: Buldan, Denizli, SustainableTourism, Sustainable Development

1. GİRİŞ

Turizm günümüzde ekonomik kalkınmanın önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir. Sektörün çeşitliliği ve sunduğu fırsatlar yalnızca ülkelerin değil aynı zamanda yerel bölgelerin de kalkınmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan bölgelerde turizm hem ekonomik hem de kültürel kalkınmanın hızlanmasında etkili bir rol oynamaktadır (Doğan, 2009b; Kavaklı & Karakaş, 2022; Somuncu, 2006; Türkmen, 2023; Yayla-Şahinoğlu, 2021; Yıldız & Sarıtaş, 2021). Ancak bu ivmenin uzun vadede devam edebilmesi turizmin çevresel ve kültürel etkilerinin dengeli ve bilinçli bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. Bu bağlamda turizmin potansiyelini oluşturan doğal ve beşerî kaynakların korunması, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda önem arz etmektedir (Keleş, 2003; 45; Yurtsal, 2019; 65).

Sürdürülebilir kalkınma bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için doğal kaynakları tahrip etmeden bu süreci devam ettirmeyi ifade eder (Gedik, 2020). 2015 yılında Birleşmiş Milletler dünya genelindeki sürdürülebilir kalkınma çabalarını desteklemek amacıyla 2030 yılına kadar ulaşılması gereken 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) belirlemiştir (Görsel 1). Bu amaçlar küresel çapta ekonomik büyüme, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal eşitlik gibi önemli alanları kapsamaktadır (URL 1).

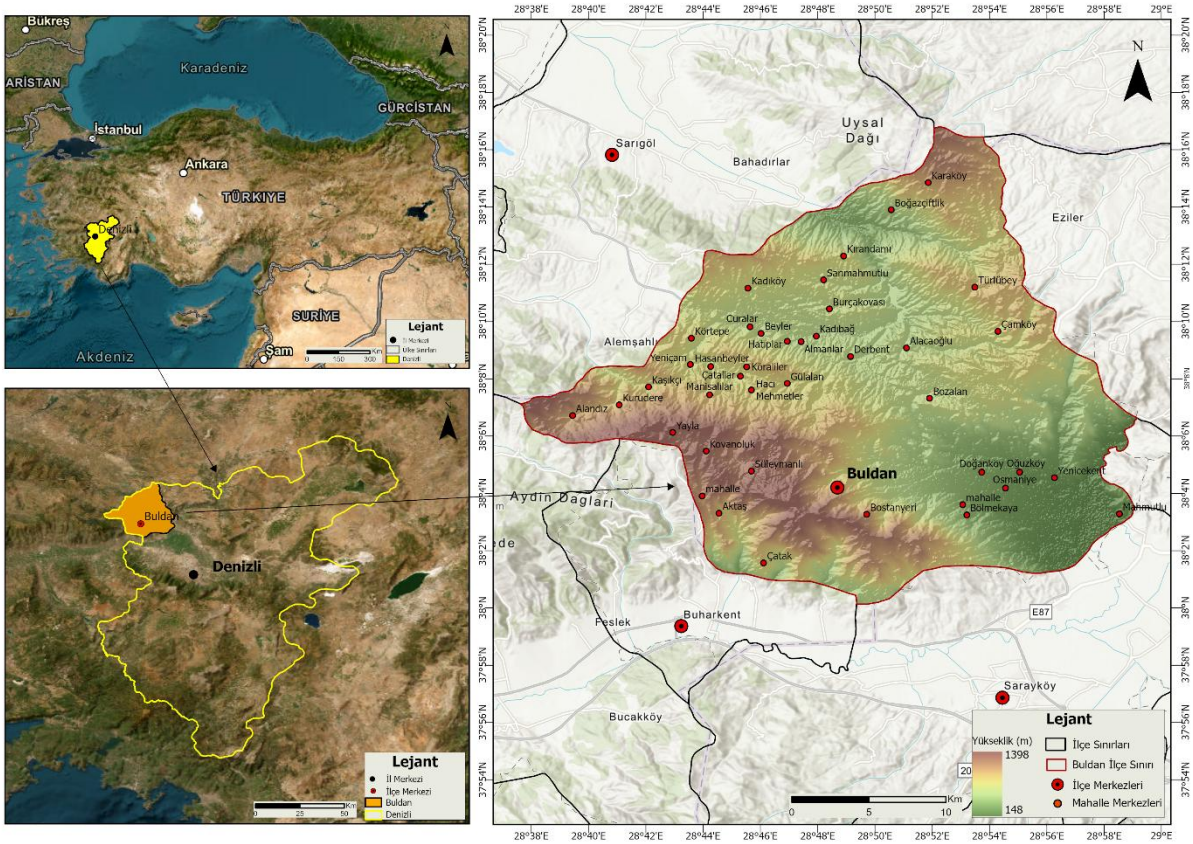


Görsel1. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (URL.1)

Turizm sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde çeşitli olanaklar sağlamakta ancak aynı zamanda bazı tehditler de içermektedir. Özellikle turizm faaliyetlerinin çevresel ve kültürel miras üzerinde bilinçsiz ve kontrolsüz olarak yoğunlaşması söz konusu hedeflerin hayata geçirilmesinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bu bağlamda turizm politikalarının ve uygulamalarının Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen SKH doğrultusunda planlanması, yönlendirilmesi ve yönetilmesi büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de yerel turizm potansiyelinin sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda değerlendirilmesine yönelik yapılan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Ar & Çelik-Uğuz, 2017; Çamlıca, 2024; Çelik-İlal & Yılmaz, 2023; Düşmezkalender & Metin, 2019; Türker, 2013; Yılmaz vd.,

2015). Bu bağlamda Buldan da sürdürülebilir turizm perspektifiyle ele alınması gereken bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Buldan ilçesinin yüksekliği 200 ile 1413 metre arasında değişmektedir. İlçenin en yüksek noktası, güneybatısında yer alan Geleyli Dağı'dır (1413 m); en alçak noktası ise 200 metre yüksekliğiyle Ortakçı Köyü'dür (Şenol, 2006; URL 2). Buldan, doğuda Güney, batıda Kuyucak, kuzeyde Sarıgöl ve güneyde Sarayköy ilçeleriyle komşudur.



Harita 1.Buldan Lokasyon Haritası

Buldan'ın tarihi M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanmakta olup bölge sırasıyla Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Siluslar, Romalılar ve Bizanslılar gibi çeşitli medeniyetlerin egemenliğine girmiştir(URL 3).Tarihsel kaynaklarda Buldan adının, yakın çevredeki antik Apollonos Hieron kentinden türediği düşünülen "Bulladan" ya da özellikle bölgedeki Rum halk arasında yaygın olan "Bullandan" biçimlerinde geçtiği belirtilmektedir (Doğan, 2009a; Ramsay, 1895; Şen, 1969; Uğur, 1998; URL 2).Roma ve Bizans dönemlerinde tarımsal üretim ve tekstil faaliyetleri açısından önemli olan merkez, günümüzde de dokumacılık geleneği ile kültürel kimliğini korumaktadır.

İlçenin bu kültürel mirası, "Buldan bezi" olarak bilinen geleneksel dokuma ürünleriyle yaşatılmakta ve bölgenin turizm potansiyelinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ilçenin çevresindeki doğal, tarihi ve kültürel zenginlikler ekoturizm ve fotoğrafçılık gibi çeşitli turizm aktiviteleri için büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda Buldan'ın sahip olduğu kültürel ve doğal kaynakların sürdürülebilir turizm perspektifinde nasıl değerlendirileceği, bu kaynakların korunması ve turizm faaliyetlerinin yerel kalkınma ile uyumlu bir şekilde nasıl yönlendirileceği

önemli bir araştırma konusudur. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla gerçekleştirilen kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve yerel halkın turizme katılımı açısından atılan adımların Buldan'ın sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gelişmesine fırsat vereceği öngörülmektedir.

Literatürdeki çalışmalarda Ar ve Çelik Uğuz (2017), turizm bağlamında 17 küresel sürdürülebilir kalkınma hedefini detaylı biçimde incelemiş ve Türkiye'de turizmin bu hedeflere katkısını ortaya koymuştur. Araştırmacılar sürdürülebilir turizmi ulusal düzeyde bir kalkınma aracı olarak stratejik bir konumda değerlendirmekte ve politika yapıcılara veri temelli öneriler sunmuştur. Sarı (2019), Türkiye'deki ulusal ve bölgesel politika belgelerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde ne ölçüde şekillendiğini incelemiş ve bu hedeflerin planlama süreçlerine nasıl entegre edildiğini değerlendirmiştir. Çelik-İlal & Yılmaz (2023), Köyceğiz'de sürdürülebilir turizme yönelik yerel halkın farkındalığını değerlendirmiş ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda turizm potansiyelini oluşturan unsurları analiz etmiştir. Araştırma sonucunda yerel halkın çevresel sürdürülebilirliğe yüksek düzeyde önem verdiği ancak yerel yönetimlerin çevresel koruma çabalarının halk tarafından yetersiz algılandığı belirlenmiştir. Çamlıca (2024) Kapadokya bölgesinde sürdürülebilirliğe dayalı yeni bir turizm paradigmasının gerekliliğine vurgu yaparak bölgenin güçlü ve zayıf yönlerini sürdürebilirlik kalkınma amaçları doğrultusunda değerlendirmiştir.

Mevcut çalışmalar sürdürülebilir turizm perspektifiyle yerel turizm potansiyelinin değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Zira yerel turizm potansiyelinin belirlenmesi, yalnızca ekonomik kalkınmaya katkı sunmakla kalmayıp aynı zamanda çevresel ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesinde de bilimsel bir temel oluşturmaktadır. Bu manada Buldan örneğinde turizm potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik Doğan (2009b) ile Köroğlu & Köroğlu'nun (2006) çalışmaları alana öncü ve önemli katkılar sunmuştur. Ancak bu çalışmaların yayımlandığı dönem dikkate alındığında aradan geçen zaman içinde turizm dinamiklerinde ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarında yaşanan değişimin güncel bir değerlendirme ihtiyacı olduğu açıktır. Yapılan araştırmada Buldan ilçesinin turizm potansiyelini belirlemek ve bu potansiyeli sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda değerlendirmek amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında "Buldan'ın turizm potansiyeli oluşturan öğeler nelerdir?" ve "Buldan'ın turizm potansiyeli oluşturan unsurlar sürdürülebilir turizm amaçlarıyla ne ölçüde uyumludur?" sorularına cevap aranmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel yöntemlerden saha araştırması ve durum çalışması desenleri kullanılmıştır. Araştırmanın saha çalışması kapsamında Buldan ilçesine gidilerek, çalışma alanının sınırları belirlenmiş; gözlemler gerçekleştirilmiş ve alanla ilgili fotoğrafik dokümantasyon yapılmıştır. ArcGIS 10.6 yazılımı kullanılarak ilçedeki turistik değer taşıyan noktalar belirlenmiş ve haritalandırılmıştır. Araştırmanın durum çalışması sürecinde Buldan ilçesindeki yerel halkla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi dikkate alınmıştır. Bu kapsamda Buldan ilçesinde geleneksel el sanatları, yerel üretim ve toplumsal yapı hakkında bilgi sahibi, farklı yaş grubu, cinsiyet ve meslek grubundan bireyler belirlenmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

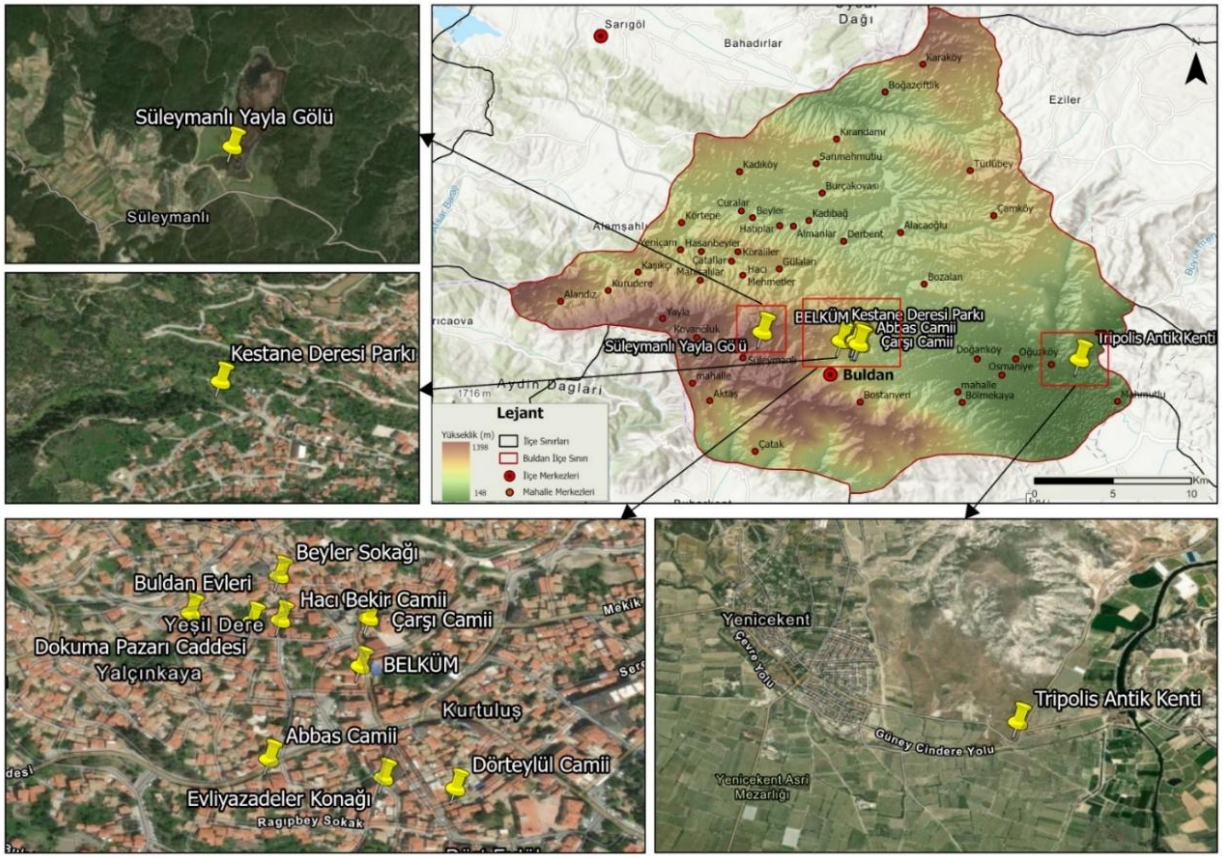
Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek
K1	Erkek	35	Zabıta
K2	Erkek	62	El Sanatları Ustası
K3	Erkek	55	İplik Dokumacısı
K4	Kadın	42	Esnaf
K5	Kadın	24	Esnaf
K6	Kadın	23	Öğrenci
K7	Erkek	28	Serbest Meslek
K8	Erkek	30	Polis
K9	Erkek	68	Emekli/Aktarcı
K10	Kadın	25	Öğrenci

Veri toplama sürecinde kullanılan görüşme formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Formda 10 adet açık uçlu soru yer almaktadır. Bu sorularda Buldan'da turizmin SKH doğrultusunda bu potansiyeli değerlendirmeye yönelik sorgulayıcı maddelere yer verilmiştir. Formun geçerlik ve güvenirliğin sağlanmasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Gelen dönütler doğrultusunda forma nihai hali verilmiştir. Saha çalışması ve görüşme kayıtlarından elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan "doğal çevre özellikleri, kültürel ve tarihi miras değerleri, dokuma kültürü, yerel işletmeler, kültürel etkinlikler, altyapı, ulaşım ve konaklama, sağlık turizmi, yerli halkın turizme katılımı ekoturizm" temaları dikkate alınarak araştırma soruları cevaplanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Buldan'ın Turizm Potansiyeli Oluşturan Öğeler

Araştırmanın birinci sorusu kapsamında Buldan'ın turizm potansiyelini oluşturan unsurlar belirlenmiştir. Doğal çevre özellikleri, tarihî miras öğeleri, dokuma kültürü, yerel işletmeler, kültürel etkinlikler ile altyapı, ulaşım ve konaklama olanakları olmak üzere sınıflandırılan bu unsurlar aşağıda sunulmuştur.



Harita 2. Buldan Turizm Destinasyon Haritası

3.1.Doğal Çevre Özellikleri

3.1.1.Süleymanlı Yayla Gölü

Süleymanlı Yaylası ve çevresindeki Yayla Gölü, doğa kampları ve karavan turizmi açısından öne çıkan alanlardandır (Görsel 1). Biyolojik çeşitliliği ve sürdürülebilir kullanıma elverişli yapısıyla turistik potansiyel barındıran yayla, 1.150 metre rakımda yer alan Yayla Gölü'nü de içermektedir. Yaklaşık 464 dekar yüzölçümüne sahip bu göl yağmur sularının birikmesiyle oluşmuştur. Yayla Gölü'nde omurgalılar arasında en fazla tür sayısına kuşlar sahiptir; onları memeliler izlemektedir. Alanda 163 farklı kuş türü yanı sıra yaban domuzu, kirpi, cüce yarasa, keme, yaban tavşanı ve köstebek gibi memeli türleri gözlemlenmiştir (Özkan, 2019). Ayrıca bölgede 95 bitki türü arasında kızılcık otu, oğulotu, bağ kekiği, tavşankulağı, kayaburun ve kumral çay gibi endemik bitki türü tespit edilmiştir (Özbilgili & Özbilgili, 2022). Bu özellikler alanı yalnızca kuş gözlemcileri için değil aynı zamanda botanik araştırmacıları ve doğa severler için de cazip bir destinasyon haline getirmektedir.



Süleymanlı Yaylası



Süleymanlı Yaylası



Süleymanlı Yayla Gölü



Süleymanlı Yayla Gölü

Görsel 1. Süleymanlı Yaylası ve Yayla Gölü

3.1.2.Kestane Deresi

İlçe merkezine yaklaşık 1 km mesafede konumlanan Kestane Deresi, yoğun kestane ağaçlarıyla karakterize edilen önemli bir doğal alan niteliğindedir (Görsel 2). Söz konusu alan ziyaretçilere doğa temelli etkinlikler aracılığıyla bölgenin doğal kaynaklarını gözlemleme ve deneyimleme olanağı sunmaktadır.1967 yılında dönemin yerel yönetimi tarafından halkın kullanımına kazandırılan bu mekân (URL2) günümüzde çay bahçesi ve restoran işleviyle hem bölge sakinlerine hem de ziyaretçilere hizmet vermektedir. Kestane Deresi'nin sunduğu doğal güzellikler, yürüyüş parkurları ve fotoğrafçılık gibi çeşitli açık hava aktiviteleri sayesinde doğa temelli turizm potansiyelini her geçen gün artırmaktadır (Yemenoğlu, vd., 2020).





Görsel 2. Kestane Deresi Parkı

3.1.3. Yenice Kaplıcaları

Denizli iline bağlı Yenice Kasabası sınırlarında yer alan Yenice Kaplıcaları, ilçeye 16 km mesafededir. Kaplıca alanı yarısı asfalt, yarısı stabilize olan bir yol ile Denizli-İzmir karayoluna bağlanmaktadır. Yol, tarihi Tripolis harabelerinin yanından geçerek hem kültürel hem de doğal bir güzergâh sunar. Eskiden Çizmeli Hamam olarak anılan kaplıca, adını kubbeli yapısının ortasındaki ayakları sokmak için çizme şeklinde tasarlanmış göbek taşından almıştır (URL. Günümüzde ise bu kubbe kaldırılmış, kaynak üzerine modern tesisler inşa edilmiştir. Kaplıca suyunun sıcaklığı 45°C olup, içeriğinde hidrokarbonat, sülfat, sodyum ve kalsiyum iyonları yer almaktadır (Kök, 2013). Bu mineraller sayesinde su, özellikle romatizma, kalp-damar hastalıkları, damar sertliği ve çeşitli cilt rahatsızlıklarının tedavisinde destekleyici olarak kullanılmaktadır (Aslan, 2019). Yörede halk tarafından Çamur Hamamı olarak anılan Gamere Kaplıcası da benzer şifalı özelliklere sahiptir. Kaplıcalar çevresinde, toplamda 500 civarında yatak kapasitesine sahip çeşitli konaklama tesisleri bulunmaktadır (URL 4)

3.2. Tarihi Miras Değerleri

3.2.1.Tripolis Antik Kenti

Tripolis'in bir kent olarak tarihî geçmişi Helenistik Dönem'e uzanmakla birlikte, kentin doğusundaki Hamambükü ve güneydoğusundaki Akkaya mevkilerinde yer alan höyüklerde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları bu bölgedeki yerleşimin kökeninin Bakır Çağı'na kadar uzandığını ortaya koymaktadır (Duman, 2013; 182). Helenistik Dönem'de Apollonia adıyla anılan kent, kısa bir süre Antoniopolis ismini taşıdıktan sonra Augustus Dönemi'nden itibaren kalıcı olarak Tripolis adını almıştır (Ünal, 2024;18). Kent Roma İmparatorluğu döneminde mimari, ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir gelişim göstermiş; bu süreçte kamu yapıları, caddeler, agoralar ve ticaret merkezleri inşa edilmiştir.

Kentin bu gelişiminde Büyük Menderes Nehri'nin sağladığı jeopolitik, ekonomik ve tarımsal avantajlar belirleyici olmuştur. Menderes Vadisi'nin verimli toprakları üzerinde konumlanan Tripolis hem tarımsal üretimde hem de nehre bağlı taşımacılık faaliyetlerinde etkin rol üstlenmiş; bu sayede bölgeler arası ticarette önemli bir merkez hâline gelmiştir (Duman, 2022; 167). Nehir yoluyla sağlanan ekonomik canlılık, kentin zengin taş ve tarım ürünlerinin çevre kentlere ulaştırılmasını kolaylaştırmış böylece Tripolis, Batı Anadolu ticaret ağı içinde güçlü bir konuma sahip olmuştur.

Günümüzde yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları Tripolis'in Roma Dönemi'nde yalnızca ticaret ağı içerisindeki konumu itibariyle bölgesel ve uluslararası düzeyde önemli bir kent olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan sikkeler Tripolis'in Batı Anadolu'daki ticaret ağı içinde aktif rol oynadığını ve ekonomik ilişkilerinin Küçük Asya ile sınırlı kalmadığını göstermektedir (Duman, 2013;182).



Görsel 3. Tripolis Antik Kenti

3.2.2.Tarihi Konutlar

Buldan ilçe merkezinde bulunan Eski Hükümet Konağı (BELKÜM) Cumhuriyet Dönemi mimari eseridir. Tek katlı olarak inşa edilen konağın üzeri kırma çatıyla örtülüdür. Yapının avlusunda eski cezaevi binası yer almaktadır. Bu bina da Eski Hükümet Konağı ile benzer mimari özelliklere sahiptir. Tek katlı olan bu yapıda odalar kemerli kapılardan avluya açılmaktadır. Buradaki odaların pencereleri de kemerli tiptedir. Yapılar günümüzde Buldan Belediyesi El Sanatları Merkezi olarak hizmet vermektedir.

Buldan'da dar bir sokakta yer alan Evliyazadeler Konağı, yaklaşık 200 yıllık geçmişiyle tarihî öneme sahiptir. Cephedeki küçük cumbası ve arka bahçedeki yuvarlak kemerli nişler, dikkat çeken mimari detaylardandır. Üst katta geniş bir hayat (açık sofa), geleneksel plan düzenini yansıtır. Bacalardaki "gerdanlık" motifli süslemeler ise Buldan mimarisine özgüdür. 2007'de restore edilen konak, günümüzde turizm belgeli bir kafeterya ve yöresel ürün satış merkezi olarak işlev görerek hem kültürel mirası yaşatmakta hem de yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır (URL 5).

Buldan evleri, geleneksel Türk konut mimarisinin özgün örnekleri arasında yer almakta olup genellikle ahşap karkas ve kerpiç yığma teknikleriyle inşa edilmiştir. Geniş saçaklar, eğimli çatılar ve dikdörtgen pencereler gibi öğeler hem iklim koşullarına hem de estetik anlayışa hizmet etmektedir. Sofa etrafında planlanan iç mekân düzeni, çok kuşaklı yaşam kültürüne uygun çözümler sunarken; dokuma atölyeleri, üretimle yaşamın mekânsal bütünlüğünü yansıtmaktadır (Görsel 4).



BELKÜM



Evliyazadeler Konağı



Dokuma Pazarı Caddesi



Buldan Evleri

Görsel 4. Tarihi Konutlar

Dokuma Pazarı Caddesi, merkez çarşıya yakın konumuyla öne çıkan geleneksel bir yerleşim destinasyonudur. Büyük ölçüde özgün dokusunu koruyan bu aks üzerinde yer alan 25 geleneksel yapının cephelerinde sağlıklaştırma çalışmaları yapılmış; oksit sarı ve çivit mavisi gibi yöresel renkler tercih edilmiştir. Genellikle tek ya da iki katlı olan bu yapılar, konut işlevine sahip olup bazı alt katlar ticari amaçla kullanılmaktadır. Dokuma Pazarı Caddesi, geleneksel kent kimliğinin yaşatılması ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir örnek sunmaktadır (URL 6).

Buldan'da yer alan tarihî camiler, geleneksel Osmanlı ve taşra mimarisinin farklı dönemlerine ışık tutan önemli örnekler sunmaktadır. Çarşı Camii, 17. yüzyıla tarihlenen ve taş malzeme ile inşa edilen bir yapıdır. Düz ahşap tavanı, kırma çatısı ve iç mekândaki özenli ahşap işçiliği, yapının mimari değerini yansıtır. Son yıllarda gerçekleştirilen çevre düzenlemesi ve ışıklandırma çalışmaları caminin kentsel görünürlüğünü artırmıştır (URL 7).

Abbas Camii, 18. yüzyılda inşa edilmiş olup, tuğla örgülü minaresi ve yuvarlak kemerli pencereleriyle dikkat çeker. Sade iç mekân düzenlemesi, ahşap öğelerin yoğun kullanımı ve süslemeden uzak mimarisiyle Osmanlı taşra camilerinin özgün bir örneğidir. 2013 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak restore edilmiş ve günümüzde de ibadete açıktır (URL 6). Hacı Bekir Camii, 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Düz, göbeksiz tavanı ve dikdörtgen planı ile kırsal cami mimarisinin sade bir örneğini oluşturur. Moloz taş ve sıva ile inşa edilen yapı, yerel halkın koruma bilinci sayesinde özgün yapısını korumaktadır (Çevrimli, 2017).

Dörteylül Mahallesi Camii, 1956 yılında inşa edilmiş olup enine dikdörtgen planlı harimiyle 20. yüzyıl taşra mimarisinin geç dönem örnekleri arasında yer alır. Yığma taş tekniğiyle inşa edilen yapı, kırma çatısı, tuğla minaresi, ahşap tavanı ve sade mihrabı ile mahalle mescidi tipolojisinin temsilcilerindendir (Görsel 5). Yapının mülkiyeti ve bakımı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir (URL 8). Bunun yanı sıra Buldan, halk inançlarıyla şekillenmiş yaklaşık 35 türbe, yatır ve evliya mezarıyla da zengin bir manevi mirasa sahiptir. Bu kutsal alanlar hem inanç turizmi hem de kültürel bellek açısından önemli işlevler üstlenmektedir (URL 9).



Çarşı Camii



Abbas Camii



Dörteylül Camii



Hacı Bekir Camii

Görsel 5. Camiler

Buldan ilçe merkezine yürüme mesafesinde yer alan Beyler Sokağı, tarihî dokusunu büyük ölçüde koruyabilmiş nadir kentsel alanlardan biridir. Sokakta bulunan sekiz tarihî yapı, aslına uygun şekilde cephe sağlıklaştırma çalışmalarıyla restore edilmiştir. Bu süreçte, yapı cepheleri geleneksel mimaride sıkça kullanılan oksit sarısı ve çivit mavisi gibi renklerle boyanmış; kapı

ve pencere doğramaları ahşap malzeme kullanılarak, orijinal örneklerine sadık biçimde yenilenmiştir. Farklı yüksekliklerde (tek ila üç kat arasında) inşa edilen bu yapılar günümüzde hem konut hem de iş yeri olarak işlev görmektedir (Görsel 6). Sokağın sonunda yer alan üç katlı köşk tipi yapı mimari ayrıntılarıyla dikkat çeker (URL 6)





Görsel 6. Beyler Sokağı

3.3. Dokuma Kültürü

Buldan bezi Buldan ilçesinin yüzyıllardır süregelen dokuma geleneğini temsil eden özgün ve kültürel değeri yüksek bir tekstil ürünüdür. Tarihî kaynaklarda Osmanoğulları'nın Bursa'yı fethetmeden önce, Germiyanoğulları aracılığıyla Buldan'dan kumaş tedarik ettiklerine dair bilgilere yer verilmektedir (URL 10). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da sarayın dokuma ihtiyacının bir kısmı Buldan'dan sağlanmıştır (Var, 2023). Geleneksel yöntemlerle el tezgâhlarında pamuklu ipliklerden üretilen bu bez; inceliği, hafifliği ve nefes alabilir yapısıyla hem gündelik giyim hem de çeyizlik eşya üretiminde kullanılmaktadır (Utkun & Arpacı Gündoğan, 2014). Motorlu üretim tekniklerinin yaygınlaşmasına rağmen, Buldan'da tezgâh dokuma geleneği sınırlı da olsa sürdürülmekte ve bu durum yerel kimliğin korunmasına katkı sağlamaktadır (Yanar & Erdoğan, 2019). Bu yönüyle tezgâh dokuma, ekonomik faaliyet olmanın ötesinde kültürel mirasın bir taşıyıcısı konumundadır (Görsel 7).








Görsel 7. Dokuma Tezgâhlar ve Buldan Bezi

3.4. Yerel İşletmeler

Buldan'da ilçe merkezinin temel geçim kaynağını dokumacılık oluştururken, kırsal kesimde tarım ve hayvancılık öne çıkmaktadır. Dokuma sektörü, ilçenin ekonomik ve kültürel kimliğinin merkezinde yer almakta; bu alanda faaliyet gösteren 59 işletmenin yanı sıra ev-atölye birlikteliği dikkat çekmektedir. Evlerde aktif olarak çalışan 436 dokuma tezgâhı hem istihdam sağlamakta hem de kuşaktan kuşağa aktarılan zanaat bilgisini canlı tutmaktadır (URL 11). Peştemal, sofra bezi ve masa örtüsü gibi ürünler, geleneksel tekniklerle üretilmekte ve hem iç piyasada hem de turistik alanlarda ilgi görmektedir. Bununla birlikte, ilçedeki yerel işletmeler yalnızca dokumacılıkla sınırlı kalmayıp, yöresel gastronomi alanında da özgün bir kültür sunmaktadır. Zengin tarımsal üretim altyapısına dayanan Buldan mutfağı çaput aşı, balcan soğan, çağla dürüm, çentme yemeği, pekmezli kabak gibi yerel yemeklerin yanı sıra Buldan Simidi ve kekik yağı gibi geleneksel ürünlerle çeşitlenmektedir. Bu özgün tatlar, ilçenin kültürel mirasını yaşatmakta ve gastronomi turizmi açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır (URL 12).

3.5.Kültürel Etkinlikler

Buldan ilçesi, yıl boyunca çeşitli kültürel etkinliklerle hem geleneksel mirasını yaşatmakta hem de yerel kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Özellikle Buldan Dokuma Kültür ve El Sanatları Festivali, ilçenin köklü dokumacılık geleneğini tanıtmak amacıyla her yıl düzenlenmekte olup, 2025 yılında 27-29 Haziran tarihleri arasında 23. kez gerçekleştirilecektir. Festival, dokuma sergileri, geleneksel düğün temsilleri, defileler ve halk konserleriyle yerel kimliğin tanıtımında önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte Tripolis Kültür ve Turfanda Sultaniye Çekirdeksiz Üzüm Festivali, tarım ve kültürel mirasın birleştiği bir diğer önemli etkinlik olup, 2025 yılında 15-17 Ağustos tarihleri arasında 28. kez düzenlenecektir (URL 13). Bu festival halk oyunlarından üzüm yarışmalarına, çocuk etkinliklerinden final konserine kadar geniş bir yelpazede içerik sunmakta, aynı zamanda Tripolis Antik Kenti'nin tanıtımına da katkı sağlamaktadır. Bu iki köklü festival, Buldan'ın kültürel sürdürülebilirliğine ve yerel turizmin çeşitlenmesine önemli katkı sağlamaktadır.

3.6. Altyapı, Ulaşım ve Konaklama

Buldan'a kara yolu ile ulaşım son derece elverişlidir. İlçe, Denizli-İzmir karayolu güzergâhı üzerinde yer almakta olup, Denizli şehir merkezine 42 kilometre, en yakın demiryolu hattına

ise yaklaşık 18 kilometre uzaklıktadır. Hava yolu ulaşımı açısından da çeşitli seçenekler bulunmaktadır. Denizli-Çardak Havalimanı'na yaklaşık 100 kilometre mesafede bulunan Buldan, ayrıca İzmir Adnan Menderes ve Bodrum Milas Havalimanlarına ortalama 200 kilometrelik bir uzaklıktadır. Bu iki havalimanı, Türkiye'nin en yoğun yolcu trafiğine sahip ilk altı havalimanı arasında yer almakta olup bölgeye hava ulaşımını çeşitlendirmektedir (URL 11)

Altyapı açısından bakıldığında ise ilçede konaklama tesisleri sınırlı olmakla birlikte artan ziyaretçi talebine karşılık verebilecek pansiyon ve butik otel sayısı son yıllarda artış göstermiştir. Elektrik, su ve internet altyapısı merkez mahallelerde yeterli düzeydeyken, kırsal ve yayla bölgelerinde dönemsel yetersizlikler söz konusudur. Bu durum turizm odaklı altyapı yatırımlarının sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda planlanması gerekliliği öne çıkmaktadır.

3.2. Katılımcı Görüşlerine Göre Turizm Potansiyeli- SKH İlişkisi

Araştırmanın ikinci sorusu kapsamında, Buldan'ın turizm potansiyelini oluşturan unsur katılımcı görüşleri doğrultusunda SKH çerçevesinde değerlendirilerek Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Turizm Potansiyeli ve SKH İlişkisi

Turizm Potansiyeli	İlgili SKH No / Adı	Katılımcı Görüşleri	Değerlendirme / Uyum Açıklaması
Doğal Çevre Özellikleri	13- İklim Eylemi 15- Karasal Yaşam, 6- Temiz Su ve Sanitasyon	Öğrenci K6K: Yürüyüş yolları ve doğal alanlar ekoturizmi artırıyor. Kuş gözlemleri için Yayla gölü önemli bir merkez. Zabıta K1E: Doğal güzelliklerimiz ekoturizm için büyük fırsat. Öğrenci K10K: Endemik bitkiler ve yayla alanları doğaseverleri cezbediyor.	Doğal alanlara yönelik ekoturizm faaliyetleri, biyolojik çeşitliliğin korunmasını teşvik ederek, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumda çevre bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.
Tarihi Miras Değerleri	8- İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, 11- Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 9- Sanayi, Yenilik ve Altyapı	Serbest Meslek K7E: Restorasyonla eski evlerin tekrar kullanılabilir olması bölge için çok değerli. El sanatları ustası K2E: Buldan evleri, Tripolis, camiler, türbeler önemli görülecek yerlerimiz. Aktarcı K9E: Tarihi evler ve yapılar, turizm açısından büyük bir fırsattır.	Tarihi yapıların restorasyonu ve korunması, kültürel mirasın yaşatılmasına ve sürdürülebilir şehircilik ile yerel ekonomi için fırsatlar yaratmaya yöneliktir.
Dokuma kültürü	8- İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 12- Sorumlu Üretim ve Tüketim, 4- Kaliteli Eğitim	Zabıta K1E: Buldan bezi hem yerel pazarda hem de dışarıya satılıyor ve son yıllarda bu kumaşa talep arttı. El sanatları ustası K2E: Buradaki dokumacılık geleneği, kültürün ve ekonominin bel kemiğidir. İplik Dokumacısı K3E: Buldan bezi, hem yerli hem yabancı turistler tarafından ilgiyle karşılanıyor.	Buldan bezinin üretimi ve satışı hem yerel halkın ekonomik kalkınmasını hem kültürel devamlılığı destekleyerek, yerel istihdamı güçlendirmekte ve sorumlu üretim süreçlerini teşvik etmektedir.
Kültürel etkinlikler (festivaller, yerel kutlamalar)	11- Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 8- İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 10- Eşitsizliklerin Azaltılması	Öğrenci K6K: Üzüm festivali burada geleneksel değerleri yaşatmak ve turist çekmek için önemli. Polis K8E: Yerli halk, festivallere katılarak kültürel zenginliklerini turistlerle paylaşıyor. Emekli K9E: Yöresel kutlamalar turizmi destekliyor.	Festivaller ve yerel kutlamalar, turistlerin ilgisini çekerken, bölgedeki kültürel zenginliklerin tanıtılmasına katkı sağlamaktadır. Bu etkinlikler yerel halkı da turizme dahil ederek toplumsal kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Altyapı (ulaşım, konaklama imkanları)	9- Sanayi, Yenilik ve Altyapı 11- Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 7- Erişilebilir ve Temiz Enerji	ZabıtaK1E: Buldan'a ulaşımın kolaylığı turistler için bir kolaylıktır ama her yere ulaşım bölgede kolay değil. Esnaf K4K: Yol ve konaklama altyapısının artırılmasında fayda var. Konaklayacak yer oldukça az çünkü. Öğrenci K10K: İyi bir ulaşım altyapısı Buldan'ı daha görünür bir turizm merkezi yapabilir.	Altyapının iyileştirilmesi, turizmin sürdürülebilirliğini ve erişilebilirliğini artırmakta; bu da ekonomik büyüme ve kentleşme süreçlerine olumlu katkılar yapmaktadır. Ancak katılımcı görüşleri bu hizmetlerin yetersizliğini vurgulamaktadır.
Sağlık turizmi (termal turizm, şifalı sular)	3- Sağlık ve Refah, 6-Temiz Su ve Sanitasyon 8- İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	Emekli K9E: Termal su kaynakları sağlık turizmi için potansiyel taşıyor. Serbest meslek K7E: Şifalı sular, bölgeye gelen sağlık turistlerini artırabilir. El Sanatları Ustası K2E: bu şifalı sular sağlık turizmde bölgeyi ön plana çıkaraktır.	Termal su kaynaklarının değerlendirilmesi hem sağlık temelli turizmi canlandırmakta hem bölgeye yeni ziyaretçi çekerek yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır.
Yerli halkın turizme katılımı	10-Eşitsizliklerin Azaltılması 8- İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 16- Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	Esnaf K4K: Yerel halk, turistlere hizmet etme konusunda daha fazla eğitim almalıdır. PolisK8E: Halkın turizme katılımı bölgenin gelişmesi için kritik bir noktadır. İplik Dokumacısı K3E: Toplumun katılımı ve bilinçlenmesi önemli bir husustur.	Yerel halkın eğitim ve bilinçlendirme yoluyla turizme aktif katılımı toplumsal kapsayıcılığı artırmakta ve sürdürülebilir kalkınmaya destek olmaktadır.

Çizelge 1'e göre katılımcılar, doğal çevre unsurlarına dair görüşlerinde özellikle yürüyüş yolları, kuş gözlemi ve endemik bitki çeşitliliğine değinmiş; bu ifadeler SKH 13 ve SKH 15 ile doğrudan ilişkilidir. Tarihi miras ve geleneksel mimari temaları kapsamında, kültürel yapıların turizme kazandırılması gerektiği belirtilmiş; bu değerlendirmeler SKH 11 ve SKH 8 ile uyumludur. Dokuma kültürü temasında, Buldan bezine yönelik yerel ve dış talebin artması, SKH 8 ile SKH 12 hedeflerine hizmet etmektedir. Ayrıca dokuma işçiliğinde kadın emeğinin belirgin olması nedeniyle SKH 5 açısından da önem arz etmektedir. Kültürel etkinlikler (festival, yerel kutlamalar) ile ilgili değerlendirmeler, kültürel sürekliliğin sağlanması ve toplumsal bütünleşmenin desteklenmesi yönünde olup SKH 10 ve SKH 11 ile doğrudan örtüşmektedir. Altyapı ve ulaşım teması kapsamında katılımcılar mevcut imkanların yetersizliği vurgulamıştır. Bu bulgular da SKH 9 ve SKH 11 ile ilişkili görülmektedir. Sağlık turizmi özellikle termal su kaynaklarının değerlendirilmesi açısından SKH 3 ile ilişkilendirilmiştir. Yerli halkın turizme katılımı temasında özellikle bilinçlenme ve eğitim ihtiyacına vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda SKH 4 SKH 10 ve SKH 16 ile uyum söz konusudur.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada Buldan ilçesinin sahip olduğu turizm kaynaklarının Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda değerlendirmesi amaçlanmıştır. Saha gözlemlerinden ve katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular Buldan'ın zengin doğal çevresi, güçlü dokuma geleneği, tarihî ve kültürel mirası ile dikkat çeken bir turizm potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu potansiyelin doğru yönetilmesi durumunda hem yerel

kalkınmaya katkı sağlanabileceği hem de küresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu bir gelişim çizgisi izlenebileceği öngörülmektedir.

Doğal çevre özellikleri bakımından, Süleymanlı Yaylası, Yayla Gölü, Kestane Deresi ve Yenice Kaplıcaları gibi alanlar doğa turizmine elverişli nitelikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu alanların flora ve fauna çeşitliliği, ekoturizm, doğa yürüyüşü, kuş gözlemciliği ve kampçılık gibi faaliyetlere imkân sağlamaktadır (Doğan, 2009a;2009b; Köroğlu & Köroğlu, 2006). Katılımcıların bu alanları çevresel eğitim ve farkındalık yaratma açısından da değerli bulmaları bu noktaların yalnızca ekonomik değil aynı zamanda ekolojik ve pedagojik işlevler taşıdığına işaret etmektedir. Bu bulgular SKH 13 (İklim Eylemi) ve SKH 15 (Karasal Yaşam) hedefleriyle uyumludur.

Buldan'ın tarihî ve kültürel mirası başta Tripolis Antik Kenti olmak üzere geleneksel konutlar, camiler, türbeler ve sokak dokusu hem turistik çeşitliliği artırmakta hem de kentin kimliğini korumaktadır. Katılımcılar bu alanların turizme katkı sağladığını belirtmekle birlikte bazı görüşlerde kültürel mirasın sadece ekonomik fayda amacıyla kullanılmasının uzun vadede anlam kaybına neden olabileceği endişesi dile getirilmiştir. Bu anlamda sürdürülebilir bir turizm planlaması için, yeni turizm bölgesi olmaya aday yörelerde yerel halkın desteğini sağlamak gereklidir (Bayram & Alkaya, 2020; Özbilgili & Özbilgili, 2022). Bu bulgu SKH 11 (Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar) doğrultusunda kültürel değerlerin koruma-kullanma dengesine uygun biçimde yönetilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Dokuma kültürü, Buldan'ın yalnızca ekonomik değil aynı zamanda sosyo-kültürel yapısının da merkezinde yer almaktadır. Yüzyıllardır süregelen dokumacılık geleneği, yerel halk için bir geçim kaynağı olmanın ötesinde kültürel belleğin taşıyıcısıdır. Katılımcı ifadeleri, Buldan bezine olan ilginin yerli ve yabancı turistler için hâlen sürdüğünü ancak bu ilginin geleneksel üretim biçimleriyle desteklenmezse zamanla kaybolabileceğini işaret etmektedir. SKH 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme), SKH 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim) ve SKH 4 (Kaliteli Eğitim) ile doğrudan bağlantılı olan bu alan, ayrıca SKH 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği) kapsamında da değerlendirilmelidir. Çünkü dokuma faaliyetlerinde kadın emeği belirgindir ve bu sektör kadınların ekonomik hayata aktif katılımı açısından büyük bir fırsat sunmaktadır.

Kültürel etkinlikler özellikle geleneksel festivaller, ilçede kültürel canlılığın korunmasına ve sosyal dayanışmanın artmasına katkı sağlamaktadır. Dokuma Festivali ve Tripolis Üzüm Festivali gibi organizasyonlar, sadece ekonomik fayda sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda kültürel kimliği pekiştirmektedir. Bu etkinlikler SKH 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması) ve SKH 11 hedefleriyle uyumlu şekilde, yerel halkın kültürel üretim süreçlerine aktif biçimde katılımını teşvik etmektedir. Ancak festivallerin turizm üzerindeki etkisinin genellikle dönemsel olduğu, yıl boyunca sürdürülebilir bir turizm hareketliliğine dönüşmediği ifade edilmelidir. Nitekim Connell vd., (2015) festivallerin turizmde sezonluk hareketliliği artırdığını, ancak bu etkinin çoğu zaman kısa vadeli olduğunu ve yıl geneline yayılamadığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Chung (2009) turizmdeki mevsimselliğin yapısal bir sorun olduğunu, kültürel etkinliklerin bu sorunu tamamen çözmekte yetersiz kaldığını belirtmektedir. Bu bağlamda,

festivallerin yalnızca dönemsel ekonomik fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilir turizm politikaları kapsamında bütüncül planlamaya dahil edilmesi gerektiği açıktır.

Araştırmada dikkat çeken önemli bir bulguda ulaşım ve konaklama gibi temel altyapı hizmetlerinin yetersizliğinin, ilçenin turizm potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilememesine yol açmasıdır. Kırsal turizmin sürdürülebilir şekilde gelişebilmesi için ulaşılabilirlik ve konaklama altyapısı kritik öneme sahiptir (Cvijanović vd., 2017; Erdoğan & Öztürk, 2019; Vachhani, 2024). Bu durum festival dışı dönemlerde ziyaretçi sayısının azalmasına ve yerel işletmelerin ekonomik olarak zorlanmasına neden olmaktadır. Bir diğer taraftan sürdürülebilir turizmin yalnızca fiziki altyapı ile değil, aynı zamanda insan kaynağı kapasitesiyle de doğrudan ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda özellikle genç nüfusun turizm süreçlerine aktif biçimde katılımının sağlanması, yerel kalkınma açısından stratejik bir gerekliliktir. Gençlerin dijital tanıtım, yaratıcı turizm girişimleri ve yenilikçi hizmet tasarımı gibi alanlardaki potansiyeli değerlendirilmelidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Buldan (Denizli) ilçesinin sahip olduğu doğal, tarihi, kültürel ve sosyoekonomik turizm kaynakları SKH doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları ilçenin doğal unsurları, tarihsel derinliğe sahip kültürel mirası, geleneksel dokuma kültürü ve yerel halkın turizm süreçlerine katılım kapasitesi bakımından sürdürülebilir turizm ilkeleriyle yüksek düzeyde uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Doğa temelli faaliyetlerin çevresel farkındalık oluşturma işlevi, kültürel etkinliklerin sosyal bütünleşmeyi destekleyici rolü ve dokumacılığın yerel kalkınmaya olan katkısı bu uyumu güçlendirmektedir. Bununla birlikte katılımcı görüşlerine göre Buldan'da ulaşım ve konaklama altyapısının yetersizliği turizm hareketliliğinin büyük ölçüde festivallerle sınırlı kalması ve yerel işletmelerin kırılgan yapısı gibi etkenler ilçede sürdürülebilir turizm uygulamalarının bütüncül bir şekilde geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı) ile SKA 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar) hedefleri doğrultusunda planlama ve politika yapımı süreçlerinin yerel düzeyde yeniden yapılandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca SKH 4 (Kaliteli Eğitim), SKH 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme) ve SKH 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı) hedefleri doğrultusunda bölgedeki genç girişimcilerin desteklenmesi hem turizm sektörü hem de yerel istihdam için önemli katkı sağlayabilir.

Bu doğrultuda doğal ve kültürel mirasın korunması ve turizme entegrasyonunda bütüncül planlama ilkelerine dayalı yaklaşım benimsenmeli, yerel iş gücünün desteklenmesine yönelik sürdürülebilir üretim modelleri teşvik edilmelidir. Yerel halkın turizm karar alma süreçlerine etkin katılımını sağlayacak mekanizmalar güçlendirilmeli, kamu kurumları ile özel sektör arasında iş birliği geliştirilmelidir. Ayrıca turizmin yıl boyunca dengeli şekilde sürdürülebilmesi amacıyla altyapı yatırımları ve alternatif turizme yönelik uygulamalar hayata geçirilmelidir. Bununla birlikte araştırmanın sınırlılığı olarak Buldan ilçesinin tamamını kapsayacak tüm mekânların çalışmaya dâhil edilemediği ifade edilmelidir. Bu durum elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu alanlarını kapsayan

çalışmalar (örneğin, türbeler gibi), kadınların veya gençlerin turizmdeki rolü ve yerel ürünlerin markalaşma sürecine odaklanan araştırmalar önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ar, H. & Çelik Uğuz, S. (2017). Küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde turizmin rolü: Türkiye Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi,10*(49), 521-530

Aslan, C. (2019). *Yenice (Buldan, Denizli) yakın çevresi jeotermal suların hidrojeolojik modellenmesi*, Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Bayram, Ü. & Alkaya, S. (2020). Sürdürülebilir turizm planlaması için yerel halkın turizme bakış açısının değerlendirilmesi: Buldan Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(*2), 1028-1043.

Chung, J. Y. (2009). Seasonality in tourism: a review. *E-Review of Tourism Research*, 7, 73.

Connell, J., Page, S. J., & Meyer, D. (2015). *Visitor attractions and events: Responding to seasonality. Tourism Management, 46, 283-298.*

Cvijanović, D., Radović, G., & Vojinović, Ž. (2017). *Significance of the sustainable development of rural tourism in the Republic of Serbia*. *351*(2), 94-107.

Çamlıca, K. (2024). Kapadokya bölgesinin sürdürülebilir kalkınma açısından değerlendirilmesi: turizm sektörü. *Journal of Tourısm And Gastronomy Studıes, 12*(4), 3058-3074.

Çelik İlal, N., & Yılmaz, E. (2023). Yerel halkın sürdürülebilir turizme yönelik algılarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında değerlendirilmesi: Köyceğiz Örneği. *Turizm Akademik Dergisi, 10*(2), 163-177.

Çevrimli, N. (2017). Denizli ve çevresinde yer alan bazı camilerin yapı elemanlarının değerlendirmesi. *Vakıflar Dergisi,* 47, 170-204.

Doğan, E. (2009). A proposal for the revaluatıon and promotıon of the cultural propertıes wıthın the urban envıronments: case of Buldan. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 7, 137-148.

Doğan, E. (2009). *Kentsel kültür varlıklarının değerlendirilmesine ve tanıtılmasına yönelik bir öneri: Buldan örneği*, Yüksek lisans tezi, İstanbul.

Duman, B. (2013). Son arkeolojik araştırmalar ve yeni bulgular ışığında Tripolis ad Maeandrum. *Cedrus,* 1, 179-200. https://doi.org/10.13113/CEDRUS/20131685

Duman, B. (2022). Tripolis ve Büyük Menderes Nehri., *Lycus Dergisi, 6,* 155-173.

Düşmezkalender, E., & Metin, M. (2019). Alternatif turizme yönelik bibliyometrik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22*(2), 813-824.

Erdoğan, G., & Öztürk, B. (2019). Sürdürülebilir kentleşme: dokuma kenti Buldan Örneği. *Journal of Architectural Sciences and Applications, 4*(1), 51-68.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3*(3),196-215.

Kavaklı, E., & Karakaş, A. (2022). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine bir inceleme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(25), 37-50.

Keleş, A. (2003). *Sürdürülebilir turizm planlaması ve Türkiye'de yat turizmine ekolojik yaklaşım*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kök, M. (2013). *Sağlık turizmi açısından termal turizm (Denizli örneği)* Yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Köroğlu, A. & Köroğlu, Ö. (2006). Kırsal turizmin yöre kalkınmasındaki rolü: Buldan Yöresi kırsal turizm potansiyeli. Buldan Sempozyumu, 23-24 Kasım, Denizli.

Özbilgili, Y. T. & Özbilgili, Z. M. (2022). Buldan ekoturizm hedef pazar analizi. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Güney Ege Kalkınma Ajansı. https://geka.gov.tr/uploads/current_publications_v/6344092ca20ac-buldan-ekoturizm-hedef-pazar-analizi.pdf

Özkan, L. (2019). Buldan Yayla gölü kuşları. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7, 1698-1710. https://doi.org/10.29130/dubited.514278

Ramsay, W. M. (1895). *The cities and bishoprics of Phrygia*. Clarendon Press.

Sarı, V. İ. (2019). Türkiye'de ulusal ve bölgesel politika belgelerinde sürdürülebilir turizm planlaması. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 18*(1), 1-27.

Somuncu, M. (2006). Turizmin kalkınmaya etkisi ve Türkiye turizmindeki bölgesel farklılıklar. Bildiri sunulmuştur: IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Ankara, 25-26 Mayıs 2006.

Şen, İ. (1969). *Yeşil Buldan,* Yeniyol Matbaası, No.20, Denizli.

Şenol, H. (2006). *Buldan (Denizli) yöresinin petrolojisi-jeokimyası ve Buldan (Denizli) granitinin haritalanmasında ASTER uydu verisinin kullanımı*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Türker, N. (2013). Batı Karadeniz bölümü ekoturizm kaynaklarının değerlendirilmesi ve bir ekoturizm önerisi. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*(4), 1093-1128.

Türkmen, İ. (2023). Türkiye'de kalkınma planlarının turizm politikaları bağlamında değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 34(*3), 368-378.

Uğur, A. (1998). *Buldan (Denizli) ilçesi coğrafyası,* Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Utkun, E., & Arpacı Gündoğan, M. (2014). Buldan dokumalarının kullanım alanının arttırılmasına yönelik bir uygulama çalışması. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 4*(4), 73-78.

Ünal, M. A. (2024). *Osmanlı Devrinde Tripolis*. B. Duman (Ed.), *Tripolis ad Maeandrum III* (ss. 217- 246). Ege Yayınevi.

Vachhani, A. (2024). Barriers to developing rural tourism infrastructure, accessibility, and resource challenges. *International Journal of Innovations & Research Analysis, 4*(3), 180-195.

Var, İ. (2023). *Kültürel coğrafya bakımından Buldan bezi.* Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Yanar, A., & Erdoğan, Z. (2019). Denizli dokumalarının kültürel miras ve coğrafi işaretleme bakımından önemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 37*, 43-51.

Yayla-Şahinoğlu, Ş. (2021). *Sürdürülebilir turizm projelerinin bölgesel kalkınmadaki rolü,* Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yemenoğlu, E., Dalgın, T., & Çeken, H. (2020). Buldan ilçesinin kırsal turizm potansiyelinin belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi, 9*(2), 121-143.

Yıldız, Z., & Sarıtaş, T. (2021). Türkiye'de bölgesel kalkınma ve turizm ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10*(2), 1633-1654.

Yılmaz, İ. A., Ünal, A., & Çakır, G. (2015). Sürdürülebilir turizm literatürü üzerine bir değerlendirme: Türkiye bağlamı. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD), 4(*2), 55-83.

Yurtsal, K. (2019). Türkiye'de sürdürülebilir turizm. *Sivas İnterdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4, 61-70.

URL 1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve maddeleri. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/amaclari/uygulama-araclarini-kuvvetlendirmek-vesurdurulebilir-kalkinma-icin-kuresel-isbirligine-canlilik-kazandirmak/

URL 2. GEKA. (2014). Buldan Turizm Tanıtım Stratejisi https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/buldan-turizm-tanitim-stratejisi-2014.pdf

URL 3. Buldan Kaymakamlığı. Tarihçe. https://www.buldan.gov.tr/tarihce

URL 4. Gazete Şehir. (2024). Denizli'nin termal cenneti: Çizmeli Kaplıcaları. https://gazetesehir.com/haber/20637124/denizlinin-termal-cenneti-cizmeli-kaplicalari

URL 5. Evliyazadeler Konağı, https://www.guneyegeturkiye.net/mekan/evliyazadeler-konagi

URL 6. GEKA. (2014). Denizli Kültür Envanteri (2014). https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/denizli-kultur-envanteri-2014.pdf

URL 7. Denizli Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2025). Camiler. https://denizli.ktb.gov.tr/TR-211828/camiler.html

URL 8. Türkiye Kültür Portalı. (2025). Dört Eylül Mahalle Camisi. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/kulturenvanteri/dort-eylul-mahalle-camisi

URL 9. Yeni Olay Aynı Haber İnanç Turzmi (2024). https://denizliyeniolay.com/ilceler/80737-buldan-inanc-turizmine-yoneldi

URL 10. Buldan Kaymakamlığı. Buldan Bezi, http://www.buldan.gov.tr/buldan-bezi

URL 11. Buldan Ticaret Odası. (2018). Ekonomik Rapor. https://www.buldanticaretodasi.org.tr/dosyalar/baslik/2018-ekonomik-rapor-pdf1568361560.32659.pdf

URL 12. Buldan Ticaret Odası, Yöresel Yemeklerimiz, https://www.buldanticaretodasi.org.tr/buldan/yoresel-yemeklerimiz

URL 13. T.C. Buldan Belediyesi, https://buldan.bel.tr/yenicekent-festivali-basladi/

X VE Z KUŞAKLARI ÇOCUKLARININ OYUN VE OYUNCAKLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Hanife AKGÜL,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Çanakkale, Türkiye.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8543-9343
hanifeakgul38@gmail.com,
Sedef ÜNSAL SEYDOOĞULLARI,
Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Düzce, Türkiye.
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9067-1999
sedefseydoogullari@duzce.edu.tr

Gülşah YILDIRIM
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Çanakkale, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-9674-0307
gulsah.yildirim@comu.edu.tr

ÖZET

Geçmişten günümüze değişen ve gelişen dünya koşulları sonucunda ortaya farklı kuşaklar çıkmıştır. Her kuşağın kendine özgü bakış açısı, düşünceleri, özellikleri ve farklı imkanları bulunmaktadır. Kuşaklar arası farklılığın çocuklar ve oynadıkları oyun üzerine de etkileri oldukça fazladır. Bu araştırmanın amacı; X ve Z kuşağı bireylerinin çocuklukta oynadıkları oyun ve oyuncakları karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırma sonucunda; oyun ve oyuncakların benzerlikleri, değişimi, X ve Z kuşağından bireyler ile yapılan görüşmeler aracılığı ile ele alınarak incelenmiş ve bu değişimlerin çocuklar üzerinde nasıl etkilerinin olacagı tartışılmıştır.

Araştırma nitel araştırma olup, betimsel yöntemlerinden odak grup görüşmesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu; 10 X kuşagından, 10 da Y kuşagından olmak üzere 20 kişiden oluşmaktadır. Veriler yüz yüze toplanmıştır. Araştırma için hazırlanan sorular, odak grup görüşmesine gönüllü katılım sağlayan bireylere aktarılmış, cevaplar kaydedilmiş ve sonrasında analiz edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre X kuşağı çocuklarının daha çok fiziksel aktivitelere dayanan dış mekanlarda oynanan oyunları tercih ettiği, oyuncaklarının kısıtlı sayıda olduğu, genelde el yapımı ve doğal materyallerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağı çocuklarının ise oyunlarının büyük bir kısmının dijital ortamda olduğuna ulaşılmıştır. Z kuşagı çocukları

telefon, tablet ve bilgisayar gibi teknolojik aletler ile ve tek başına oyun oynamayı tercih etmektedirler. Her çocuğun kendi gelişim dönemine ait oyun ve oyuncakları erişme imkanının gelişmiş olması ve geniş bir oyun ağı içerisinde yer alıyor olması teknolojinin Z kuşağı çocuklarına sağladığı imkanlardır. Çocuklar teknoloji sayesinde daha fazla oyuna ulaşma imkânı bulmuştur fakat bunun olumsuz etkileri de ortaya çıkmıştır. Teknolojinin bilinçsiz, aşırı kullanımının bağımlılık derecesine gelerek çocuğun hayatını ciddi derecede etkilediği gözlemlenmiştir. Z kuşağı çocukları mobil oyunlardan öğrendiği birçok içeriği içselleştirerek davranışlarına ve günlük hayatına yansıtmaktadır. Aynı zamanda birçok sağlık sorunu ve davranış problemleri de mobil oyunlardaki sınırsız içeriklerin z kuşagı çocuklarına etkilerindendir.

Ebeveynlerin çocukların oynadığı oyunların ve erişebildiği içeriklerin ne olduğuna dikkat ermesi ve sınırlandırma koyması bu olumsuz etkileri önlemede gerekli ilk adımdır. Çocuklarla aile etkinlikleri, açık havada oynanabilecek oyun ve oyuncaklara erişim hakkı, sosyalleşme imkânı sağlanması z kuşağı çocuğunun sağlığı ve gelişini açısından denge sağlamada yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Oyun, Oyuncak, X Kuşağı, Z Kuşağı, Teknoloji

1. GİRİŞ

Oyun ve oyuncak kavramı geçmişten günümüze her dönemde kendini gösteren kavramlar olmuştur. Oyunun, özellikle küçük çocuklar için sadece eğlence aracı olmadığı, çocukların gelişimlerinde büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Oyunlar çocukların kişisel olarak keşiflerini destekler, çocuklar için öğrenme ve güçlerini destekleyen bir araçtır (Tuğrul, Ertürk, Altınkaya ve Güneş, 2014).

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak oyunlar ve oyuncaklar değişime ve gelişime uğramıştır. Önceki dönemlerde çocuklar oyuncaklarını kendileri üreterek yaparken, teknolojik gelişmeler ile hazır oyuncak karamı türemiş ve oyuncaklar çeşitli mağazalardan satın alınmaya başlamıştır (Başal, 2007). Kuşaklara bulunduğumuz yüzyıl açısından bakıldığında öne çıkan kuşaklar X, Y ve Z kuşaklarıdır. Y kuşağı X ve Z kuşağının arasında yer aldığından her iki kuşak ile de fazlasıyla ortak noktası olduğu söylenebilir. Ancak X ve Z kuşağındaki bireylere bakıldığında gerek yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal olayların, gerek dünya çapında yaşanan teknolojik gelişmelerin bu iki kuşak bireylerinin farklılaşmasına yol açtığı söylenebilir (Kaya, 2019).

Oyun her kuşakta kendini göstermektedir. Ancak değişen dünya düzeni ve yeni dünya ile oyun ve oyuncaklar da değişime uğramıştır. Oyun ve oyuncağın değişimi birçok alanda kendini göstermiştir. Oyun oynanan mekanlar, oyun içerikleri ve türleri, oyuncakların maddeleri, oyun ve oyuncakların kimler ile oynandığı X ve Z kuşakları arasında da değişime uğramıştır. Oyun ve oyuncak alanındaki değişimler ile çocuklar sokaklardan, doğal ortamlardan uzaklaşarak evlerde veya kapalı ortamlarda daha bireysel oyunlara yönelmiştir. Ev ortamında ve bireysel oyunlara verilen oyun kavramı teknolojik gelişmeler ile bütünleşerek bilgisayar oyunlarını ve mobil oyunlarını doğurmuştur. Özellikle Z kuşağında görülen bu bireyselleşme ve oyunuz teknoloji ile bütünleşmesi çocuklar üzerinde birçok etkiye neden olmuştur (Akçay ve Özcebe, 2012).

1.1. Problem Durumu

Dünyada meydana gelen gelişmeler ile paralel olarak değişen oyun ve oyuncaklar birçok açıdan değişime uğramıştır. Bu değişimler oyun mekânı, oyun oynanan kişiler, oyunların türleri, oyuncakların materyalleri gibi alanlarda olmuştur. Özellikle Z kuşağında kendini gösteren teknolojik gelişmeler ile çocukların oyun ve oyuncak anlayışı değişmiş, teknoloji ile bütünleşmiştir. Teknolojik oyunlara olan ilginin artışı ile oyun üretiminde de büyük bir artış görülmektedir. Çocuklara yönelik gelişim dönemlerine uygun mobil oyunlar üretilse de çocuklara uygun olmayan ve olumsuz içerikli birçok oyun da internette herkesin erişimine açık bir şekilde bulunmaktadır (Karahisar, 2013).

Ailelerin gözetiminde oynanan eğitim içerikli oyunlar çocukların gelişimlerine katlı sağlayabilir. Ancak ebeveynler internet erişimlerine engeller koymadığı sürece çocuklar. İstedikleri oyunlara erişebilir. Bu oyunlar çocukların gelişimlerinde farklı olumsuzluklar yaratabilir. Koçyiğit ve Baydilek-Başara'nın 2015 yılında yaptıkları araştırmada çocukların evlerde bireysel oyunlar oynamaları onların arkadaşlık ilişkilerini ve yaratıcılık potansiyellerini olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur (Koçyiğit, Baydilek-Başara, 2015).

1.2.Araştırmanın Amacı

Kuşaklar arası oyun ve oyuncak değişimleri bu çalışmada X ve Z kuşağından bireyler ile yapılan görüşmeler ile farklı açılardan ele alınarak değişim ve benzerliklerin bulunması, bu değişimlerin çocuklar üzerinde nasıl etkilerinin olacağının bulunması amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Oyun ve oyuncakların kuşaklar arasında yeni dünya düzeni ile gelişimi kaçınılmaz olmuştur. Bu değişim hem olumlu hem de olumsuz yönlerden olmaktadır. X kuşağında görülen sokak oyunları ile çocuklar hem fiziksel olarak aktivitelerde bulunmuş hem de arkadaşlık ilişkileri geliştirmede deneyimler kazanmışlardır. Z kuşağında teknolojik gelişmeler ile olumlu etkiler görülse de oluşan bireyselleşme ve kapalı alanlarda oyun oynama çocuklar üzerinde olumsuz etkiler de oluşturabilir.

Bu araştırma X ve Z kuşağı bireylerinin çocuklukta oynadıkları oyun ve oyuncakları araştırmak ve bunları karşılaştırmak üzerine yapılmıştır. Ülkemizde literatürde az araştırma olmasından bu araştırmanın literatürümüze katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KURAMSAL BİLGİ

2.1. Kuşak Kavramı

İnsanlar doğdukları andan itibaren çevresi ve diğer bireyler ile sürekli olarak etkileşim ve iletişim halindedir. Bu etkileşim bireyin kendisinin ve içinde bulunduğu toplumun özelliklerinin, davranış ve tutumlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Birey sosyal bir varlık olarak yaşamını sürdürürken yaşadığı toplumdaki diğer bireylerle ortak kültür, öğrenme ve yaşantılar sonucu benzer davranışlar göstermektedir. Geçmişten günümüze toplumların değişen ve gelişen koşullarına bağlı olarak insanların duygu, düşünce, davranış, algılama ve yorumlama biçimleri de değişkenlik göstermiştir. Bu değişkenlik kuşak kavramı ile açıklanmaktadır (Taş ve Kaçar, 2019). Geçmişten günümüze kuşak kavramı ile ilgili farklı birçok araştırma yapılmıştır. Bu nedenle kuşak kavramı için farklı tanımlar bulunmaktadır.
Türk Dil Kurumuna göre kuşak "yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2023). Peter Drucker'a göre (1991), uzun yıllardır devam eden insanlık tarihinde geçmişten bugüne kadar olan süreçte birbirine yakın yıllarda doğan, aynı dönemin koşullarında yetişen bu nedenle aynı veya birbirine benzer tutumlara, sorumluluklara sahip kişiler topluluğu kuşak olarak tanımlanmaktadır (İzmirlioğlu, 2008). Tarih ve kültür alanında kuşak, belirli sınırlarla yeniyi ve eskiyi ayırt eden insan toplulukları olarak tanımlanmaktadır (Güdücü ve Balcı, 2021).

1830-1840 yılları arasında kuşak kavramı ile ilgili ilk araştırmaları yapan kişilerden birisi olan Auguste Comte kuşaksal değişimlerin tarihsel zaman içerisinde dinamik yapıya sahip kuvvetler olduğunu ortaya koymuştur. Karl Mannheim ise yirmi birinci yüzyılda yaptığı kuşak araştırmalarında ilk defa sosyal bilimler alanındaki araştırma yöntemlerini kullanarak daha sistematik ve kapsamlı araştırmalar yapmıştır. Yaptığı araştırmaların sonucuna göre kuşak

kavramını ortak kültürü, alışkanlıkları ve zaman dilimini paylaşan insanlar olarak tanımlamaktan ileriyle taşımıştır. Ortak bir zaman dilimini paylaşmanın ve bu zaman dilimindeki durumlara uygun ortak davranışlar sergilemenin de bireylerim anlamlı bir bütünlük oluşturmasında etkili olduğuna vurgu yapmıştır (Ünal ve Deniz,2019). Türkiye'de ise kendi sosyoekonomik, kültürel ve siyasal olayları çerçevesinde oluşturulmuş bir kuşak tanımı bulunmasa da Batı toplumları temel alınarak kuşak kavramı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. 2000'li yıllardan itibaren ülkemizde yapılmaya başlayan bu çalışmalar giderek araştırmacıların gündeminde yer almış ve farklı uygulamalar yapılmıştır. (Ekşili ve Antalyalı, 2017).

Kuşaklar sınıflandırılırken genellikle yaş özelliği göz önünde bulundurulsa da yalnızca doğdukları zaman dilimine göre kuşakları sınıflandırmak doğru değildir. Kuşakları tanımlarken aynı zamanda o kuşağı oluşturan toplumdaki bireylerin değer yargıları, duyguları, düşünceleri ve deneyimleri de kullanılmaktadır. (Zemke vd.,2013). Her kuşağın kendine özgü iletişim biçimleri, hayatı algılama şekilleri, güçlü ve zayıf yönleri, tutumları, inanç ve beklentileri, değer yargıları ve farklı sosyoekonomik olayları bulunmaktadır. Bu faktörler değişen ve gelişen dünya koşullarından etkilenerek kuşaktan kuşağa farklılık gösterebilmektedir. Geçmişten günümüze kadar olan süreçte kuşaklar arası farklılıklardan kaynaklı olarak çatışmalar yaşanmıştır. Toplumsal, ekonomik, teknolojik ve sosyal alandaki hızlı değişimler bu çatışmalar arasındaki ayrılığı da belirginleştirmiştir (Taş, Demirdöğmez ve Küçükoğlu, 2017).

2.2. Kuşakların Sınıflandırılması

Dünya genelinde kuşaklar farklı adlandırmalar kullanılarak sınıflandırılmıştır ve beş farklı kuşak sınıflaması bulunmaktadır. Bunlar: Sessiz Kuşak (1925-1945), Baby Boomers (1946-1964), X Kuşağı (1965-1979), Y Kuşağı (1980-1999) ve Z Kuşağı (2000 ve sonrası) şeklindedir (Kaya, 2019). Sessiz Kuşak aynı zamanda Gelenekçiler olarak da adlandırılmaktadır. Bu kuşağın önemli bir özelliği İkinci Dünya Savaşı'nın zorluklarını yaşamış olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra diğer adıyla Bebek Patlaması kuşağı denilen Baby Boomers kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu kuşakta bebek doğumlarında büyük oranda artış olmuştur. X kuşağı ise sosyal olayların ve ekonomik krizin olduğu bir döneme denk geldiği için bir başka ismiyle Kayıp Kuşak olarak da bilinmektedir. Bu kuşaktan sonra gelen Y kuşağı için de yaygın olarak Milenyum Kuşağı ismi kullanılmaktadır. Y kuşağı hızla gelişen ve değişen teknolojinin hayata geçirildiği zamanlarda yetişen bir kuşaktır. İGen olarak da adlandırılan Z kuşağı ise teknolojinin içinde doğmuştur ve dijital dünyanın etkilerini en çok yaşayan kuşaktır. Kuşaklar birçok farklı açılardan ele alınarak araştırmalara konu olmuştur. Bu çalışma X ve Z kuşağı kullanılarak yapılmış, diğer kuşaklar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur (Sözkesen ve Şahin, 2021).

2.2.1. X Kuşağı

1965-1979 yılları arasında doğan bireyler X kuşağı olarak değerlendirilmektedir. Bu kuşağın yasadığı dönemde dünyada yaşanan ani değişimlerden dolayı geçiş kuşağı olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle ekonomik alanda sıkıntılar yaşanan bir döneme denk gelen bu kuşak işini kaybetmemek adına sürekli çabalamak zorunda kalmıştır. X kuşağı gelecek ile ilgili kaygılar taşıyan bir kuşaktır. Bu kaygı onları daha çok çalışmaya ve kazanmaya itmiştir. Bu nedenle X kuşağı çalışma hayatına önem verir ve 'yaşamak için çalışmak' düşüncesini

benimsemişlerdir. (Bayramoğlu, 2018). İşlerinde sadıktırlar fakat özel hayata da çok önem verirler ve aradaki dengeyi özenle korumaya çalışırlar (Akgül, 2022). Bu nedenlerden kaynaklı olarak X kuşağı mücadeleci, kanaatkâr, şüpheci, işlerine bağlı ve otoriteye saygılı bireylerin yer aldığı bir kuşak olarak tanımlanmaktadır (Altuntuğ, 2012). Bu kuşak yaşadıkları dönemdeki değişimlerden kaynaklı olarak dünyanın güvenilir bir yer olmadığını düşünürler bu yüzden kuşkucular olarak da bilinirler. Sahip oldukları bu şüphecilik duygusu ile belirsiz olan durumları iyi yönetebilme eğilimine sahiptirler (Acılıoğlu, 2015).
X kuşağından önce gelen Bebek Patlaması kuşağında çocuk sayısının çok fazla olmasının X kuşağı çocuklarına yansımaları olmuştur ve bu çocuklar ihmal edilerek büyümüşlerdir. Ailelerin benimsediği yetiştirme biçiminden dolayı bu kuşağın çocukları bireyselci olmaları ile ön plana çıkmıştır (Acılıoğlu, 2015). Buna rağmen toplumsal sorunlara karşı oldukça duyarlı olan X kuşağı geleneksel değerleri de savunur. Bu dönmede aynı zamanda kadınlar da ilk kez çalışma hayatında yer almaya başlamışlardır ve bu geleneksel aile modelindeki değişim ve kırılman başlangıcı olmuştur (Altuntuğ, 2012).

X kuşağı teknolojik açıdan ise birçok buluş ve icatlara şahitlik eden bir kuşak olmuştur. Teknolojik alanda yaşanan değişim ve gelişimler genel anlamda iş yaşamını etkilemiştir. Bu kuşak özellikle değişen bilgisayar sistemlerine ve bu sistem değişikliklerine bağlı olarak iş yapma şekillerindeki yeniliklere uyum sağlamaya çalışmışlardır (Acılıoğlu, 2015).

2.2.2. Z Kuşağı

2000'den sonra doğan bireylerin oluşturduğu Z kuşağı aynı zamanda Kristal Kuşak olarak da bilinmektedir. Özellikle bilgiye kolay ulaşılabilen bir dönem olan teknoloji çağının içine doğmasıyla ön plana çıkan bu kuşak birçok teknolojik alet hakkında yüksek bilgi düzeyine sahiptir. Duygu ve düşüncelerini daha çok dijital ortamda paylaşmayı seven bu kuşak interneti kullanarak sosyalleşmektedir. Eğitim seviyeleri diğer kuşaklara kıyasla oldukça yüksek olan Z kuşağı görevlerini hızlı, yaratıcı ve eğlenceli şekilde yapmaktan hoşlanmaktadır. Özellikle yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaştığı bu dönemde Z kuşağı karşılaştığı sorunlara pratik çözümler bulabilmektedir. Günlük hayattaki birçok işlemi dijital ortama taşıyan, teknolojiye bağımlı olmalarının yanı sıra internete en hâkim olan ve onu sürekli geliştiren kuşak da Z kuşağıdır. Günümüzde giderek gelişen bilim, teknoloji ve internet altyapısı Z kuşağının teknolojiye bu derece bağlı olmasının önünü açmıştır (Metin ve Kızıldağ, 2017).

Z kuşağının en belirgin özelliklerinden birisi de yeniliklere açık ve hızlı değişimlere kolay uyum sağlayabilmeleridir. Teknolojik aletleri kullanarak birden fazla görevi aynı anda hızlı bir şekilde gerçekleştiren Z kuşağı bu özelliği ile diğer kuşaklardan farklılaşmaktadır (Metin ve Kızıldağ, 2017). Özellikle iş dünyasında bu yönden avantajlıdırlar ve iş dünyası da bu kuşağın bireylerini eğitim seviyesi yüksek, devamlı olarak kendi geliştirme potansiyeline sahip olarak değerlendirmektedir (Taş vd., 2017). Teknolojik imkanların sağlamış olduğu bütün bu kolaylıkların Z kuşağı bireyleri üzerinde olumsuz etkileri de olmuştur. Sabırsız, sonuç odaklı, daha kolay bir yaşam tarzı isteyen, dikkat süreleri çok kısa olan bu kuşaktaki bireylerin beklemeye karşı da tahammülleri düşüktür ve çabuk pes etme eğilimine sahiptirler. Her şeyi anlık isteyen, hızlı tüketip sıkılan bir kuşaktır. (Metin ve Kızıldağ, 2017).

Z kuşağı kendisine ve zevklerine düşkün bir kuşaktır, yalnız kalmayı severler ve kişisel gelişimlerine önem verirler. Tarih boyunca yaşamış kuşaklardan en fazla eğitim almış kuşak olarak bilinmektedir (Taş vd., 2017). Kapsamlı dijital ağlar sayesinde birçok bilgiye çok hızlı bir şekilde ulaşabilmeleri da kendilerini geliştirmelerine olanak tanımıştır. Z kuşağı grup yerine daha çok bireyselcilikleri ile ön plana çıksa da toplumsal konulara, çevreye, sosyal ve ekonomik alandaki sorunlara, adaletsizliğe karşı da duyarlıdırlar (Taş & Kaçar, 2019).

Z kuşağının bireyleri aile içerisinde sevgi, ilgi ve imkanları çok fazla bir çevrede yetişmişlerdir. Anne baba tutumları, çocuk yetiştirme biçimleri bu kuşak Bunun birey üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Kendisini seven, özgüveni yüksek kişiler olmalarının yanı sıra doyumsuz, elindekini kıymetini bilemeyen, her şeyi isteyen kişilerdir (Altuntuğ, 2012).

2.3. Çocuk Kavramı

Toplumumuzda önemli bir yer tutan çocuk kavramı için geçmişten günümüze yapılmış olan birçok tanım bulunmaktadır. Türk Dil Kurumunun sözlüğüne bakıldığında "çocuk" kavramı şöyle açıklanmaktadır: Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız; soy bakımından oğul veya kız; Büyüklere yakışmayacak, daha çok küçüklerin yapabileceği gibi davranan kimse; Belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse." gibi birçok farklı tanım bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesine göre ise "daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır." şeklindedir.

Bireyin gelişim dönemleri içerisinde önemli bir yer tutan çocukluk dönemi, geçmişten günümüze kadar birçok bilim insanı, filozof, din adamı, eğitimci, devlet yöneticilerinin çocuk kavramı ile ilgili kendi alanlarına yönelik geliştirmiş oldukları farklı bakış açıları ile tanımlamaya çalışmışlardır. Farklı konu alanlarında, farklı tanımlamalar yapılmış olmasına karşın birçok tanımın ortak noktası, çocukların yetişkinlerden ayrılması gerektiği olmuştur. Antik dönemde çocuk kavramıyla ilgili yeterli bilgi bulunamamış, bebeklik dönemi ve yaşlılık dönemi arasında kalan dönem olarak tanımlanmıştır. (Sağlam ve Aral, 2016) Orta Çağ'a bakıldığında çocuk kavramı, "minyatür yetişkin" olarak tanımlanmıştır. Bu duruma, Orta Çağ'da çocukların yetişkin kıyafetleri içerisinde resmedilmesi ispat olarak gösterilebilir. (Erkut, Balcı ve Yıldız, 2017)

İkinci Dünya savaşının başlamasıyla birlikte, birçok ülke savaşın çocuklara olan olumsuz etkilerini göz önünde bulundurarak çocuklara karşı daha hassas davranmaya başladıkları görülmüştür. Çocuklara gösterilen bu hassasiyet, dünyanın çocuklara karşı olan bakış açısını değiştirmesine ve çocukların gelişim dönemlerine ve özelliklerine göre çocuk kavramının yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bilim alanında kaydedilen gelişmeler, insana ve insan haklarına gösterilen önem ile birlikte yapılan çalışmalar ve gelişimsel bakış açısının ortaya çıkmasından sonra "çocuk" kavramı ve çocuğa ait diğer tüm kavramlar değişim içerisine girmiş ve 20. Yüzyıl "Çocuk Yüzyılı" olarak ortaya çıkmıştır. (Sağlam ve Aral, 2016)

2.4. Oyun Kavramı

Çocuğu yaşama hazırlayan ve çocuk için doğal bir öğrenme ortamı sunan unsur ise oyundur. Oyun, geçmişten günümüze tüm insanlık tarihi boyunca var olmuştur ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir (akt. İskender ve Mutlu, 2023). Çocuğun gelişimi için son derece öneme sahip olan oyun için birçok farklı tanım bulunmaktadır. Türk Dil Kurumuna göre oyun ‘‘Yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence; baziçe.’’ olarak tanımlanmıştır. Bir başka tanıma göre oyun; belli bir amaca yönelik olan veya olmayan, kurallı ya da kuralsız bir şekilde meydana gelen, çocuğun kendi isteğiyle ve severek yer aldığı, çocuğun birçok alanda gelişiminin temelini oluşturan, gerçek yaşamın bir parçası olan ve en kalıcı öğrenme sistemidir (Dönmez, 1992). Çocuk açısından oyun; çocuğun gelişimi ve yetişmesi açısından son derece önemlidir ve çocuk için oyun oldukça ciddi bir iş olarak tanımlanmaktadır (akt. Bekmezci ve Özkan, 2015).

2.5. Oyunun Özellikleri

Dünyanın varlığının başlangıcından bu yana hayvanlar ve insanlar arasında sürekli var olan oyun, insanların önemli bir gelişim evresi olan çocukluk döneminde etrafını ve kendisini tanımasına olanak tanır. Çocuk, oyunla birlikte gerçek dünyaya ilişkin sorularını kendi evreninde bulmaya çalışır. Çocuğun yaşına ve gereksinimlerine uygun olan oyun, çocuğa merakını gidermeye yönelik fırsat sunar. Oyunlar, ait oldukları toplumun yaşam biçimini yansıtır. Bir toplumun benimsemiş olduğu değerlere, o topluma ait olan oyunlarda denk gelmek mümkündür. Kısacası oyunlar, bir toplumun hayat felsefesi ve toplumun kültürü hakkında bizlere ipuçları sunar. Teknolojinin gelişmesi ve hayatımızda önemli bir yere sahip olmasıyla birlikte oyunlar, geleneksel oyunlar ve dijital oyunlar olarak ayrılmıştır. Bir toplumun kültürü ve yaşam biçimi, benimsemiş olduğu değerleri kuşaktan kuşağa oyunlar aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu şekilde toplumun kültürünü geçmişten günümüze kadar getiren ve sürdüren oyunlara geleneksel oyunlar olarak tanımlanmaktadır. Bunun aksine çocuğu ait olduğu toplumun kültürüne yabancılaştıran, bir değer taşımayan oyunlar ise bilgisayar oyunlarıdır (Sümbüllü ve Altınışık, 2016).

İçinde bulunduğumuz yüzyılın insanlara getirmiş olduğu imkanlar, çocukların dünyası olan oyunlarını önemli bir derecede etkilemiştir. Oyunların dünyasındaki gelişim sadece sayısal olarak değil; oyun çeşitleri, yapısı, oyunun yerleri ve araç-gereçleri de gelişim göstermiştir. Bu değişim ve gelişmelerle birlikte çocuklar, doğal mekanlardan koparak daha çok bireysel, açık olmayan alanlarda ve telefon, bilgisayar, tablet gibi araçlarla oynamaya eğilim göstermiştir (Kaya, 2019).

Tuğrul ve arkadaşları (2014), yapmış oldukları araştırmada içinde bulunduğumuz toplumun değişimiyle birlikte birtakım oyunların, gelişen teknolojiye de bağlı olarak değiştiğine dikkat çekmişlerdir. Yüz yüze etkileşim gerektiren ve dışarıda oynanan oyunların azalma nedeni teknolojik aletlerle oynanan oyunlara olan bağımlılığın artmasıdır. Bu nedenle çocuk oyunları, gruplar halinde olmaktan ziyade artık bireysel olarak ve kapalı mekanlarda oynanmaktadır (akt. İskender & Mutlu, 2023).

Yapılan araştırmaların da birçok noktada benzerlik gösterdiği söylenebilir. Geçmişten günümüze değişen koşullar sebebiyle çocuk oyunları değişse bile oyun, bir çocuğun dünyasıdır. Çocuk, oyunu kendi kurallarıyla harmanlar ve dünyasını içinde bulunduğumuz gerçeğe yansıtır. Bu noktada çocuğu anlamanın en iyi yollarından biri onun dünyasını oluşturan oyunlardır diyebiliriz.

2.6. Oyuncak Kavramı

Oyuncak kelimesi, oynayıp eğlenmeye yönelik her türlü eşya, olarak tanımlanmaktadır. Oyuncaklar, çocukların hayal dünyasıyla gerçek dünya arasında bağlantı kurmasına yardımcı olan köprü görevini görürler. Her birey, bebeklik döneminden itibaren yaşamını işlevsel hale getirebilmek için çaba gösterir. Bu amaçla dış çevre ve dış çevredeki uyaranlar hakkında bilgi edinmek kadar kendi vücudu hakkında da bilgi sahibi olması gerekir. Bebeklik ve çocukluk dönemlerinde hayatı işlevsel hale getirmeye yarayan birtakım yetiler, oyunlarla ve oyunun oynanmasında bir araç olan oyuncaklarla kazanılır. Ayrıca bireyin, psikolojik ve fiziksel sağlığı bakımından da oyuncak seçimi önemli bir konudur.

Günümüzde çeşitli şekil, malzeme ve renklerde oyuncaklar bulunmaktadır. Her çocuğun farklı alanlara ilgisi olduğundan, her çocuğun da oynamaktan keyif alacağı oyuncak farklı olabilir. Bir çocuk için en iyi oyuncak, tek bir oyunla sıkılıp bırakacağı değil, defalarca kez oynamak isteyeceği, aynı oyuncakla farklı oyunlar kurabileceği ve oynarken çocuğa haz veren oyuncaktır. Bir oyuncak, çocuğun ilgisini çekebilmeli, motor hareketlerini geliştirip kaslarını harekete geçirebilmeli, var olan hayal gücünü daha da geliştirebilmeli, çocuğun sosyalleşip girişimci bir birey olabilmesine, çocuğun problem çözme becerisi geliştirmesine katkı sağlayabilmelidir. (Egemen, Yılmaz ve Akil, 2004)

Çocukların oyuncak seçiminde dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri, oyuncağın çocuğun yaşına uygunluğudur. Bebeklik dönemindeyken genelde görsel ve işitsel olarak ona hitap eden ve bütün duyularını harekete geçirebilecek renkli çıngırak gibi oyuncaklarla oynamaktan keyif alırlar. Bu türden oyuncaklar bu dönem içerisinde duyularının gelişimine büyük katkı sağlar. Yürümeye başladıklarında ise değişik biçimlerde ve boyutlardaki oyuncakları yerine uygunluğuna yerleştirip çıkarmaktan keyif alırlar. İki yaş civarında bileklerini kontrol edebilmelerine olanak sağlayan logoları tercih ederler. Okul öncesi dönemde ise yaratıcılıklarını ve hayal güçlerini güçlendirecek oyuncaklardan keyif alırlar. Tüm bunlara bakıldığında çocukların gelişim dönemlerine ve dolayısıyla yaşlarına uygun ve o dönemde edinilmesi beklenen becerileri geliştirecek türden oyuncaklara yönelirler. (Egemen, Yılmaz vd., 2004) Basit ama yaratıcılıklarını kullanabilecekleri türden malzemeler de çocukların gelişimini destekleyici niteliktedir. Bir evde rahatlıkla bulunabilecek türden nesneler, örneğin; örgü ipleri, makaralar, plastik kaplar, hamur gibi çocukların oyun esnasında yaratıcılıklarını kullanarak kendi kişiliklerini bu nesneleri şekillendirerek ortaya koyabilirler. Çocukların doğada vakit geçirirken doğadaki bazı maddelerle örneğin; su, bitkiler, toprak, kum vb. oynaması dış çevreyi yakından tanımasına ve yeni tecrübeler edinmesine olanak sağlar. (Egemen, Yılmaz vd., 2004)

Oyun ve oyuncak çocukların gelişiminde önemlidir. Fakat her oyuncak çocuğun gelişim dönemi içerisinde olumlu bir etki oluşturmaz. Bazı oyuncaklar, çocukların yaşlarına ve gelişim

düzeylerine uygun değildir. Çocukların üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilir. Şiddet, cinsellik gibi olumsuz ögeler içerebilir. Bu nedenle oyuncak seçiminde ebeveynlerin dikkat etmesi gereken hususlar bulunmaktadır. (Egemen, Yılmaz vd., 2004)

2.7. Çocuk İçin Oyunun Önemi

'Oyunun Özellikleri' başlığı altında da incelediğimiz gibi çocuk için oyunun önemi kaçınılmazdır. Oyun üzerine yapılan araştırmalar oyunun, çocukların bakış açılarını değiştirmesi, yaratıcı yönlerinin güçlenmesi, mutluluk ve üzüntü gibi duyguları kavrayabilmesi, akran grupları ile sosyalleşirken kurallar öğrenebilmesi, özellikle fiziksel ve dil gelişimi açısından oldukça önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır (Bekmezci ve Özkan, 2015).
Oyun, çocukların dünyaya uyum sağlamasında ve hayata hazırlık yapmasında oldukça önemlidir. Oyun sayesinde çocukların yetenekleri ve becerileri gelişim gösterir. Çünkü çocuğun oyun alanı, onun öğrenimi için en doğal ortamdır. Günlük hayatta edindiği bilgileri, duyduklarını, gözlemlediklerini uygulayabileceği bir çeşit deney alanıdır. Çocuklar, oyun oynarken kullandıkları materyalleri kullanıp diğer çocuklarla iletişim kurabilmeyi, birlikte oyun oynarken de rekabet ve eğlence duygusunu tecrübe ederler. Yine birlikte oyun oynarlarken yardımlaşmayı, paylaşmayı, birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı duymayı, bazı sorumlulukları almayı öğrenirler. Çocuklar oyun oynarken koşma, atlama, zıplama, sürünme ve tırmanma gibi fiziksel aktivitelerde bulunurlar. Bu aktiviteler çocukların vücut sistemlerinin daha sağlıklı ve düzenli çalışmasını destekler. Bunların yanı sıra çocuk günlük hayatta dışa vuramadığı onun psikolojisini etkileyen olumlu ya da olumsuz olayları oyunlara yüklediği sembolik anlamlarla dışarıya aktarırlar (Ünal, 2009).

2.8. Kuşaklara Göre Oyun ve Oyuncaklar

2.8.1. X Kuşağının Oynadığı Oyunlar

X kuşağı çocukları 1965-1979 yılları arasında doğan bireyleri kapsamaktadır. Bu dönemde toplumda meydana gelen ekonomik ve sosyal problemler, çocukların genel yaşantılarını etkilemiştir. Ailelerin maddi durumlarını etkileyen ekonomik problemler aynı zamanda X kuşağı çocuklarının büyürken oynadıkları oyun ve oyuncakları da etkilemiştir. X kuşağı öncesindeki kuşak olan Baby Boomers kuşağında aileler, çocuk sayısında fazlalaşmaya gitmiştir. Bu dönemin ardından gelen X kuşağı çocukları, ailelerin ebeveynlik tutumlarında meydana gelen değişimlerle ihmaller ile bireyselleşmeye ve sadık olmaya yönelmiştir (Güdücü ve Balcı, 2021).

X kuşağı çocukları dünyadaki gelişmelere uygun olarak teknoloji ile tanışmıştır. Ancak teknolojinin günlük yaşama uyarlanması ve. Her bireye ulaşması zaman almıştır. Bu nedenle X kuşağı çocukları teknoloji kullanımını bilen ancak teknolojiyi genellikle iş ve gereklilikleri. İçin kullanan bireyler olarak yetişmişlerdir. Günümüze oranla teknoloji kullanımının daha az olmasının nedeni ekonomik zorluklar ve fiyat pahalılıkları olarak da görülmektedir (İskender ve Mutlu, 2023).

X kuşağı çocuklarının oyun kültüründe oyun mekânı olarak doğal mekanlar tercih edilmektedir. Bu mekânlara örnek olarak bahçe, sokak, dağ, tarla, köy meydanı örnek verilmektedir. X kuşağı

çocuklarının oyun alanı olarak öncelikli mekân olarak sokak öne çıkmaktadır. Çocuklar kendilerini mahallerindeki sokaklara atarak komşuları ve çevredeki ailelerin çocukları ile toplanmaktalar. X kuşağı çocukları genellikle doğal maddeleri, sokaktan kolaylıkla bulunabilecek materyalleri oyunlarına katmıştır. Bu oyunlara örnek olarak beştaş, futbol, saklambaç, mendil kapmaca, evcilik, çelikçomak, misket, istop, seksek, yakar top, ip atlama, körebe gibi oyunlar örnek gösterilebilir. X kuşağı çocuklarının oynadığı oyunların genellikle birden çok kişi ile oynanan, rekabet barındırmayan, paylaşmayı teşvik eden oyunlar olduğu görülmektedir. X kuşağı çocuklarının oyunlarında doğal materyallerin veya kolaylıkla bulunabilecek materyallerin bulunduğu görülmektedir. Bunun nedeni 1980'li yıllarda meydana gelen ekonomik kriz ve sosyal problemler olabilir. Çocuklar en az maliyet ile farklı oyunlar geliştirmiş, birlik ve beraberlik içerisinde arkadaşları ile oyunlar oynamışlardır (Tuğrul, Ertürk, Altınkaya ve Güneş, 2014).

2.8.2. X kuşağının Oynadığı Oyuncaklar

X kuşağı çocukları yukarıda da bahsedildiği gibi toplumsal ve ekonomik problemlerin içerisine doğmuştur. Bu hem aile ekonomisine hem de çocukların gelişim dönemlerinde ihtiyaç duydukları oyun ve oyuncaklara da yansımıştır. X kuşağı çocukları genellikle sokak, bahçe gibi mekanlarda doğal materyalleri kullanarak oyunlar üretmişlerdir. Oyunlarında kullandıkları materyallere taş, toprak, çamur, ağaç parçası, çeşitli meyve çekirdekleri, ip, lastik, su, bilye, yaprak gibi örnekler verilmektedir (Uygun ve Batmaz, 2023).

X kuşağı çocuklarının doğduğu dönemde yaşanan olaylar ile aileler genellikle, maddi durumun verdiği yetersizlikler nedeniyle çocuklarına oyuncak alamamıştır. Bu nedenle çocuklarda sokaktan bulunabilecek doğal malzemeler veya evlerde kolaylıkla bulunabilecek lastik, bez gibi materyaller ile kendilerine oyuncaklar üretmişlerdir. Kaya'nın 2019'da yazdığı ''X, Y, Z Kuşaklarının Çocuklarının Oyunlarının İncelenmesi'' adlı araştırma makalesinde X15 isimli katılımcı çocukluklarında sürekli bir mücadelenin olduğunu, sürekli doğal maddeler el kedi oyuncaklarını yapmaya çalıştıklarında bahsetmiştir. Bu örnekten de yola çıkılarak çocukların birçoğunda maliyeti az olan maddeleriyle kendi oyuncaklarını yapma ve birlikte oynama davranışlarının görüldüğü söylenebilir. Ayrıca çocukların oyuncaklar kendi üretmeleri ve hazır, satın alınan oyuncakların olmaması, X kuşağı çocuklarının yaratıcı ve az ile yetinebilen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlamıştır (Kaya, 2019).

2.8.3. Z kuşağının Oynadığı Oyunlar

Z kuşağı çocukları 2000 yılı ve sonrasında doğan bireyleri ifade etmektedir. Bu kuşaktaki bireyler diğer kuşaklarda olduğu gibi teknolojinin varlığında dünyaya gelmiştir. Ancak Z kuşağının diğer kuşaklardan farkı teknolojinin içine doğmaları, teknoloji ile bütünleşmeleridir. Bu kuşağın çocukları doğumlarından itibaren büyük bir teknolojik hız ve sosyal medya ile tanışmıştır. Çocuklar teknolojiyi günlük hayatlarına entegre ederek akıllı telefonlar ve bilgisayarlar ile bilgiye kolay erişebilme imkânı yakalamış, kendilerini geliştirme fırsatı elde etmişlerdir (Taş ve Kaçar, 2019).

Z kuşağı çocukları bu teknolojik gelişim dışında birçok siyasi ve sosyal olayla da karşılaşmıştır. Türkiye'de meydana gelen ve toplumu sarsan; gezi olayları, darbe girişimi, pandemi gibi birçok

olaya da karşı karşıya gelmiştir (Şahin, 2021). Bu dönem çocukları gördükleri zorluklar karşısında adalete ve barışa önem veren bireyler olarak yetişmişlerdir. Diğer kuşaklara göre daha bireysel ve pratik çözümler üretebilen bireyler olduğu bilinmektedir (Taş, Demirdöğmez ve Küçükoğlu, 2017).

Z kuşağı bireyleri oyunları eğlendirici, eğitici, öğretici etkinlikler olarak görmektedir. Çocukların oyun ile gelecek için hazırlandıklarını ve oyunun çocukların gelişiminde etkili olduğunu düşünmektedir (Kaya, 2019). Z kuşağı çocukları teknoloji ile iç içe büyümüş olsalar da diğer kuşaklar gibi sokak oyunlarını da oynamışlardır. Bunlara örnek olarak saklambaç, evcilik, yakalamaca, ortada sıçan, ip atlama ve sek sek verilebilir. Bu sokak oyunları dışında teknolojik aletler ile oyunlar da oynamışlardır. Televizyon izlemek, tablet oynamak, Playstation oyunları, birçok farklı bilgisayar oyunu deneyimleri olmuştur. Z kuşağı bireysel oyunları daha çok tercih etmektedir. Bu nedenle genellikle ev içi ortamlarda oyunlar oynamaktadır. Ev dışında oynanan oyunları ise site bahçeleri, okul bahçeleri, oyun parkları ve sokakta oynamaktadırlar. Ebeveynler sosyal olaylar nedenli çocuklarının sokakta, bir ebeveyn gözetimi olmadan oynamalarına genellikle izin vermemektedir. Güvenlik gerekçesi ile sitelere taşınan ailelerin çocukları site bahçelerinde komşularının çocukları ile oyunlar oynayabilmiştir (Tuğrul vd, 2014).

2.8.4. Z kuşağının Oynadığı Oyuncaklar

Z kuşağı çocuklarının doğduğu dönemde ekonomik ve toplumsal olarak problemler yaşansa da ebeveynler çocuklarının gelişimleri ve istekleri doğrultusunda, çocuklarına çeşitli oyuncaklar almışlardır. Z kuşağında daha az oynadığı görülen sokak oyunları da bu dönem çocuklarının doğal materyaller ile oyuncaklar yapmasına az da olsa neden olmuştur. Bunlara örnek olarak taş ve ip verilebilir. Ancak teknolojinin gelişmesi ile oyuncak alanında olan gelişmeler doğal materyaldeki oyuncakların yerini plastik ve dijital oyuncakların olmasına neden olmuştur. Hazır oyuncaklar ile büyüyen çocukların kendi oyuncaklarını kendileri üretmelerine gerek kalmamıştır (Uygun ve Batmaz, 2023).

Zamanlarının çoğunu evde geçiren Z kuşağı çocukları bireysel oynayabilecek oyunlara daha çok ilgi göstermektedir. Erken çocukluk döneminde Barbie bebek, lego, çeşitli plastik ve metal arabalar, çizgifilmlerin karakterleri için üretilen oyuncaklar Z kuşağı çocuklarının oyuncakları olarak ortaya çıkmaktadır. Sokağa çıktıkları kısıtlı vakitlerde arkadaşları ile plastik top oynadıkları veya telefon, tablet gibi teknolojik aletlerden online oyunlar oynadıkları görülmüştür. Z kuşağı çocukları fiziksel aktiviteler yerine zekaya yönelik, strateji geliştirmek üzerine kurulu oyuncakları tercih etmişlerdir. Hazır oyuncakların üretimleri ile çocuklar küçük yaştan itibaren birçok oyuncağa sahip olmuş ve her yeni çıkan oyuncağa sahip olma isteği ile ellerinde bulunan her oyuncakla kısa süre oynamışlardır. Dijital oyunlar ile tanışan çocuklar ise online ortamda bulunan birçok oyunu oynamış ve arkadaşları ile dijital ortamdan sosyalleşmişlerdir (Kaya, 2019).

2.9. Kuşakların Oynadıkları Oyun ve Oyuncakların Çocuğa Etkilerinin Karşılaştırılması

2.9.1. Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Karşılaştırılması

Cinsiyet doğumla birlikte belirlenen kadın ya da erkek olma durumu ile ilgili fizyolojik biyolojik farklılıkları tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ise toplumun cinsiyetlere özgü beklediği davranışları, değer yağılarını, kalıplaşmış tutumları ifade etmektedir. Toplumun cinsiyet yargıları ve beklentileri birçok alanda etkili olduğu gibi her kuşağın çocuklarının oynadıkları oyun ve oyuncaklar üzerinde de etkili olmuştur. Yapan Güder 2014 yılınca yaptığı çalışmasında karşı cinsten kardeşe sahip olan çocukların olmayanlara kıyasla cinsiyet ile ilgili daha az kalıpsal yargılara sahip olduklarını belirlemiştir. İçinde yaşanılan toplumun ve kültürün ögelerinden, bakış açısından, kalıp yargılarından kaynaklanan toplumsal cinsiyet rolleri çocuğun oyun ve oyuncak seçimi de etkilemektedir. (Güder ve Alabay, 2016).

Aile de çocuğun toplumsal cinsiyet rollerini algılamasındaki ve oyuncakları buna uygun seçmesi üzerinde etkilidir. Özellikle X kuşağında oyun ve oyuncak sayısı çok kısıtlı olduğu için kız çocuklarının bir veya iki bebeği erkeklerin de genellikle silah ve arabası bulunmaktaydı. El yapımı oyuncakları çocuğun cinsiyetine göre yapan ebeveynler çocuğun bu tutumları üzerinde etkili olmuştur. Erkek adam bebekle oynamaz, kızlar araba sürmez gibi bakış açıları ve kullanılan ifadelerden kaynaklı olarak çocuklar oynadıkları oyuncakları ileriki hayatındaki görevleri olarak içselleştirmişlerdir. Z kuşağında da toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak oyuncak seçimi kız ve erkek çocukları arasında belirgin olsa da X kuşağından farklıdır. Z kuşağı çocukları X kuşağı çocuklarına göre daha geniş oyun ve oyuncak yelpazesine sahiptir. Birçok oyuncağı satın alma ve dijital ortamda her çeşit oyuna erişebilme imkânı, cinsiyete dayalı olmayan çocuğun gelişimini destekleyen oyuncaklar sayesinde her iki cinsiyetin çocukları da birbirlerinin oyun ve oyuncaklarını tanıma ve oynama imkânı bulmaktadır. X kuşağında oyuncakları ebeveynler yaparken Z kuşağı çocukları oyuncakları daha çok kendileri seçerek satın almaktadırlar (Arda, Çakır ve Kaya, 2021).

Toplumsal cinsiyet rolleri oyunlar açısından incelendiğinde kız çocuklarının kendi aralarında ev işleri, annelik görevleri ile ilgili oyunlar erkek çocuklarının ise araba tamiri, yarış oyunları, şoförlük, savaş oyunları gibi oyunlar oynadığı görülmektedir. Z kuşağı bu oyunları dijital ortama taşımıştır fakat cinsiyet rolleri açısından bir değişim görülmemektedir. Kız çocukları barbie giydirme, yemek yapma, makyaj oyunları oynarken erkekler hırsız polis oyunları, asker oyunları, tamircilik gibi oyunlar oynamaktadırlar (Göktaş,2020).

Güvenç ve Demircili tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırmada katılımcılara yöneltilen "Çocuğunuz karşı cinsin oyuncakları ile oynamak istese nasıl bir tutum sergilersiniz?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde %83 oranında müdahale etmem önemli olan oyun oynaması, hangisi ile oynadığı önemli değil şeklinde cevap verilmiştir (Güvenç ve Demircili, 2018). Bu durum toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak oyun ve oyuncak ayrımını ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Z kuşağı bireylerinin çocukken oynadıkları oyunlar incelendiğinde de toplumsal cinsiyete dayalı ayrımların devam ettiği görülmektedir (Arda, Çakır ve Kaya, 2021).

2.9.2. Davranış Bozuklukları Açısından Karşılaştırılması

X ve Z kuşağı çocuklarının oynadıkları oyun ve oyuncaklar incelendiğinde X kuşağının daha çok sınırlı sayıda oyuncakla oynadığı görülürken Z kuşağının ise birçok oyuncağı olduğu ve

dijital ortamda uzun süre oyun oynadıkları görülmektedir. Bu durum Z kuşağının X kuşağına kıyasla birçok faktöre, uyarıcıya ve içeriğe maruz kaldığını göstermektedir. Özellikle dijital ortamdaki sınırsız içeriğin ve çok uzun saatler vakit geçirmenin Z kuşağı çocukları üzerinde birçok etkisi olduğu ve davranışları etkilediği bilinmektedir (Açıkgöz ve Yalman, 2018)

Günümüzde oldukça gelişen teknoloji, çocuğu pasif bir duruma düşürerek dış dünyayla bağlantısını kesmesine, kişiler arası ilişkilerinin zayıflamasına, ekran başından kalkmakta zorlanmasına ve kalkamamak için direnmesine yol açmaktadır. Teknolojik aletler ortamdan çekildiğinde günümüz çocukları başka bir alana yönelememekte ve boşluğa düşmektedir. Bu boşluk çocuklarda hırçınlaşma ve agresif davranışlara neden olur. Çocuk teknolojik aletlerden uzaklaştırılmaya çalışıldığında yerine çocuğun ilgileneceği bir oyun, etkinlik veya aktivite oluşturulmaz ise çocukta bu durumdan dolayı şiddet eğilimi başlar. (Güneş, 2014).

Dizi, film, çizgi film, dijital haber kaynakları, oyun, video, sosyal medya, televizyon programları ve daha birçok teknolojik ürün çocukları etkilemektedir. Bu ürünler aracılığıyla çocuklar şiddet içeren unsurlar ile de karşı karşıya gelmektedir. Bu faktörlerden internet oyunları ele alındığında bu oyunların eğlendirici yönlerinin yanı sıra şiddet içeren yönlerinin de olduğu bilinmektedir (Mustafaoğlu, Zirek, Yasacı ve Razak, 2018). Bazı oyunların amacı rakibi yenmek, öldürmek, etkisiz hale getirmektir. Çocuklar şiddet içeren bu tür davranışları oyunda sergilediklerinde oyun onlara daha fazla puan veya ödül vermektedir. Bu ödüller neticesinde oyunu kazanan çocuğun şiddete eğilimi artış göstermektedir. Bazen çocuğun kendisini oyun karakteri yerine koyup onunla özdeşleştirdiği zamanlar olmaktadır. Kendisini oyun karakteri yerine koyan çocuk bu şiddet eğilimini gerçek hayatına da yansıtmakta ve normalleştirmektedir. Işıker'in (2011) araştırmasında elde edilen veriler de bununla benzerlik göstermektedir. Bu araştırmaya göre şiddet içerikli dijital içerikler izleme ile saldırgan davranışlar sergileme arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. (Tutkun vd., 2017).

Dijital oyunlara bağımlılık geliştiren çocuklarda şiddet eğiliminin yanı sıra zararlı alışkanlıklar edinme, sürekli bir heyecan arayışı içinde olma, hayattan kopma, günlük işlevlerini yerine getirememe, ebeveynlerle sık sık çatışmalar yaşama, ahlaki değerlerde bozulma gibi olumsuz davranışlar da görülmektedir. Z kuşağı bireylerinde oldukça yaygın olan bu davranışlar çocuklar üzerinde daha belirgin görülmektedir. Dikkat dağınıklığı, dil gelişiminde gerileme, yaratıcı düşünme beceresinin olumsuz etkilenmesi gibi faktörler çocuğun akademik başarısında düşüşlere sebep olmaktadır. Akademik başarıdaki düşüşten kaynaklı olarak ebeveyn ile çocuklar uzun süre dijital oyun oynama konusunda ebeveynlerin uyarıları sonucu çatışmalar yaşamaktadırlar. Ebeveynlerine karşı gelen ve kendisine engel olamayan, sınır koyamayan çocuğun öz kontrol becerisi de düşük olmaktadır. Hayatının ilerleyen dönemlerinde günlük hayatındaki görevlerini düzenleme konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Dijital oyunlara bağımlılık geliştiren çocuk gerçek hayatın sorumluluklarından kaçarak farkında olmadan dijital oyunlarda mutluluğu ve başarıyı aramaya başlamaktadır. Oyunlarda aradığını bulamadığı zamanlarda olumsuz benlik algısı geliştirme de Z kuşağında oldukça yaygındır. (Çimen, Kafkas ve Gürel, 2023).

Teknolojinin insanlara sunmuş olduğu sınırsız içerik oyunlar açısından da geçerlidir. Toplum kurallarına, yargılarına, ahlaki değerlerine ters düşebilecek içerikler oyunlarda gösterilmektedir. Özellikle cinsellik ve küfür içerikli görseller ve yazılar ile çocuk oyun oynarken karşılaşmaktadır. Çok yoğun bir şekilde bu içeriklere maruz kalan çocuğun ahlaki değer yargılarında bozulmalar meydana gelebilmektedir. Çocuk dijital ortamda normalleştirdiği cinsellik içeriklerinden öğrendiklerini ve iletişimde küfür içeren ifadeleri kullanmayı günlük hayatının bir parçası haline getirebilmektedir (Kanter, 2020).

2.9.3. Sağlık Açısından Karşılaştırılması

Çocukluğun ilk dönemlerinde bedensel etkinlikler ve gün içerisindeki hareketler söz konusu sağlık olduğunda önemli bir etkiye sahiptir. Çocukların oynadıkları oyunlar aracılığıyla kalp atışı, kan dolaşımı ve nefes alışverişi normal düzeyin üzerine çıkar. Bu sayede derinleşen solunum sonucunda çocuğun kanına bolca oksijen geçer. Dış mekanlarda oynanan oyunlar sayesinde çocuklar fiziksel gelişimleri için önemli olan temiz oksijen ve D vitaminini vücutlarına alırlar. Yeterli olmayan bedensel faaliyetler, çocuğun bazı temel becerileri kazanması üzerinde olumsuz bir etki de oluşturabilir (Bekmezci ve Özkan, 2015). Yapılan bir araştırmaya göre, X kuşağının oyunlarında bahçe, sokak, tarla, meydan gibi daha çok açık olan mekanları tercih ettikleri saptanmıştır. Z kuşağının ise oyun mekanları için daha çok okul, ev, apartman gibi bu tarz kapalı mekanlardan oluştuğu saptanmıştır. Z kuşağının oyun oynamak için iç mekanları tercih etmesinin nedeni olarak ise televizyon ve bilgisayarın hayatlarına fazla dahil olmasıyla açıklanabileceği öngörülmüştür (Kaya, 2019). Z kuşağının oyunlarında kapalı mekanları daha çok tercih etmesinin bir sonucu olarak en başta güneşten vücudumuza alınan D vitamininin eksikliği söylenebilir. Ayrıca X kuşağının dış mekanlardaki hareketli oyunlarının aksine Z kuşağında, hareketsiz kaldığı için obezite gibi fiziksel sağlık sorunları daha yaygındır diyebiliriz. Bunun dışında Z kuşağı teknolojinin gelişimiyle televizyon ve bilgisayara daha fazla eğilim gösterdiğinden dolayı uzun süreçte çeşitli göz hastalıklarına da neden olabilir. Yine dijitalleşmeye bağlı olarak X kuşağına kıyasla Z kuşağı bilgisayar oyunlarına fazla zaman ayırmaktadır. X kuşağının açık mekanlarda bedensel aktivitelere daha fazla vakit ayırması, Z kuşağının ise tam tersi durumda olması iskelet, omurga sorunları başta olmak üzere çeşitli fiziksel sorunlara yol açabilir.

Oyun üzerine yapılan araştırmalar oyun oynamanın çocuk için hayatında var olan çatışmaları azalttığını ve bu dolayısıyla da çocuğun ruh sağlığına olumlu bir katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklar oyun dünyasına girdikleri zaman yaşadıkları duyguları ortaya özgürce koymaktadırlar. Bu noktada ebeveynlerin, çocuğa bakım verenlerin çocukların oyunlarını iyi gözlemlemesi çocuğun ruh sağlığı açısından önem taşımaktadır. Çocuğu oyun oynarken gözlemlemek çocuğun duygularını, düşüncelerini ve her alanda gelişim seviyesini anlayabilmek adına en iyi yoldur. Dolayısıyla çocuğun oyunlarının gözlemlenmesi çocuğun ruh sağlığı hakkında ipuçları sunarak profesyonel bir yardıma ihtiyacın olup olmadığına yardımcı olmaktadır (Bekmezci ve Özkan, 2015). Oyun, çocuğun duygularını yansıtan bir araç olduğu için çocuk içinde yaşadığı duyguları, düşünceleri oyun aracılığıyla dışarıya aktarmaktadır. Çocuğun ruh sağlığını değerlendirebilmek için oyun ve oyuncaklar önemli araçlardır. Daha çok dış mekanlarda oynanan ve X kuşağının döneminde yaygın olan geleneksel oyunlara baktığımız

zaman çocuklar kendilerini daha rahat ifade edebilir diyebiliriz. Günümüzde Z kuşağının yaygın olarak kullandığı teknolojik oyunlar ise çocukların kendilerini ifade edebilmelerine engel olmakta bu durum da çocuğun içe kapanık olmasına neden olmaktadır. Duygularını oyunlar aracılığıyla dışarı aktaramayan Z kuşağı çocuklarının ruhsal açıdan sağlıklı olması çok da mümkün görünmemektedir (Sümbüllü ve Altınışık, 2016)

2.9.4. Doğallık Açısından Karşılaştırılması

Oyun, çocuğun gelişiminde önemli bir yer tutmakla birlikte tarihsel süreç içinde teknolojinin de getirdikleriyle beraber birçok alanda değişiklik göstermiştir. Çocukların oynadıkları oyunlar; bu oyunları oynadıkları mekanlar, kullandıkları dil, oyunlarda kullandıkları materyaller; bu materyallerin şekilleri, hangi maddeden yapıldıkları gibi unsurlar bunlardan bazılarıdır. Çocukların oynadıkları oyunların dış ya da iç mekânda oynanıyor oluşu da bu değişiklikleri etkiler. Fakat ortak alan olan doğada oynayan oyunlar, dünyanın neresinde ve hangi kültürün içerisinde olursa olsun benzerlik göstermektedir. Taş, toprak, su, meyve- sebze, çamur, kum, çeşitli bitkiler, hayvanlar, tohumlar doğanın bir parçası olan materyallerdir. Bu materyaller çocuğun bir oyun kurmasında bu oyunu sürdürebilmesinde ve yaratıcılığının gelişmesinde çocuğa destek sağlar. Çocuklar, doğanın onlara sağladığı bu materyallerle nasıl oyun kuracağını, onların nasıl oyuncağa dönüştürülebileceğini düşünürlerken zihinlerinin sınırlarını zorlarlar. Düşündükleri, hayal ettikleri oyuncağı yapım aşamasında da el- göz ve el- ayak koordinasyonlarını geliştirip yaratıcılıklarını konuştururlar. Oyuncakları yaparlarken arkadaşlarıyla birlik ve beraberlik içerisinde çalışmayı, iş bölümü yapmayı ve sorumluluk almayı öğrenirler. Yaptıkları oyuncaklarla oynarken de paylaşmayı, sıralarını beklerken sabretmeyi öğrenirler. Tarihsel süreç içerisinde teknolojinin gelişmesi ve kentleşmeyle birlikte çocukların oyun alanları, oynadıkları oyunların içeriği, oyunlarda kullandıkları araç-gereçler, oyun oynanan grubun büyüklüğü değişkenlik göstermiştir. Çocukların doğal oyun alanları giderek küçülmüş bu nedenle dış mekânda oynayabilecekleri oyunlar sınırlandırılmıştır. Çocuklar iç mekanda oynanabilecek oyunlara yönelmişlerdir. Bunun sonucu olarak da çocuklar dijital oyunlara yönelmişlerdir. Çocukların sosyalleşmesini destekleyen körebe, seksek, saklambaç, yakan top, kovalamaca, ip atlama, top oynama gibi oyunlar yerine çocukları yalnızlığa iten dijital oyunlar oynanmaya başlamıştır. Gelişme çağındaki çocukların saatlerce ekran karşısında oturmaları sonucunda duruş bozuklukları ortaya çıkacaktır. Ayrıca sanal alemde online bir şekilde oynanan oyunlar, çocukların psikolojisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çocuklar siber zorbalığa uğrayabilmekte, bunun sonucunda özgüvenlerini yitirebilmektedirler. Bunun yanında olumsuz örnek oluşturabilecek cinsellik, şiddet gibi ögeleri de içinde bulundurmaktadırlar. (Canlı ve Demirarslan, 2020)

2.9.5. Sosyallik Açısından Karşılaştırılması

Oyun çocukların gelişiminde birçok alanda büyük etkilere sahiptir. Çocuklar için eğlencenin yanı sıra sosyallik, arkadaş edinme becerileri gibi alanlarda da etkileri olmaktadır. Çocuk oyunları zaman içinde değişime uğramıştır. Bu değişimde yeni dünya düzeninin ve teknolojinin gelişmesinin büyük etkileri olduğu düşünülmektedir. X kuşağında neredeyse tüm çocuklarda

görülen sokak oyunları Z kuşağında yerini teknolojik gelişmeleri ile ev içi ortama, sanal oyunlara ve bilgisayar oyunlarına bırakmıştır (Sallayıc ve Yöndem, 2020).

X kuşağı çocukları genellikle dış ortamda çevredeki akranları ile toplanarak oyunlar oynamıştır. Bu oyunlar sırasında yeni bireyler ile nasıl iletişim kurmaları gerektiğini, arkadaş ilişkilerini etkileyen olumlu ve olumsuz davranışları gözlemle fırsatı bulmuş sosyallik ve insan ilişkilerin nasıl geliştiğini küçük yaşlarda öğrenme fırsatı bulmuşlardır. Değişen oyun algısı ile evlerde sanal ortam oyunlar oynayan Z kuşağı çocukları ise arkadaşlıklarını genellikle sanal ortamda geliştirmişlerdir. Bilgisayar ortamında oynanan çevrimiçi oyunlarda çocuklar bireyler ile iletişim kurma fırsatı bulmaktadır. Aynı zamanda çocuklar kendi arkadaşları ile çeşitli çevrimiçi oyunları grup halinde oynayabilmektedir (Torun, Akçay ve Çoklar, 2015).

Bilgisayar oyunları ebeveyn kontrolünde ve yaşa uygun oyunlar olarak oynandığında çocukların sosyallikleri üzerinde bir etkisi olmayacağı söylenmektedir. Ancak bilgisayar oyunu oynanan zaman arttıkça bireylerin saldırganlık düzeylerinde de bir artışın meydana geldiği bazı araştırma sonuçlarında yer almaktadır. Bilgisayar oyunlarında yer alan şiddet öğeleri bireylerde şiddet karşısında duyarsız kalmaya ve saldırganlık davranışlarının artışına sebep olabildiği sonucuna varılmıştır. Çocuklar bilgisayar oyunları ile şiddet öğelerini normalleştirir ve saldırgan davranışlarda bulunurlarsa ilişkileri de bu durumdan etkilenebilir. Saldırgan davranışlar gösterdikleri sürece arkadaşlık kurmak ve sosyalleşmek onlar için zorlaşmaktadır. (Solak, 2012).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel araştırma olup, betimsel yöntemlerinden odak grup görüşmesi ile gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi; katılımcıların konuyla ilgili düşüncelerinin serbest bir şekilde paylaştığı, yapılandırılmamış bir bilgi alma sürecidir (Gülen ve Yaman, 2018). Araştırmada çocuk, oyun, oyuncak, kuşaklar, oyunun çocuğun gelişimindeki önemi üzerine tartışmalar yapılmıştır. Bu sonuçlar için çeşitli kaynakların içerisinde yer alan makaleler incelenmiş ve odak grup görüşmesinin sonuçları göz önünde bulundurulmuştur.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu; 10 X kuşağından, 10 da Y kuşağından olmak üzere 20 kişiden oluşmaktadır. Veriler 2024 yılında, yüz yüze toplanmıştır. Araştırma için hazırlanan sorular, odak grup görüşmesine gönüllü katılım sağlayan bireylere aktarılmış, cevaplar kaydedilmiş ve sonrasında analiz edilmiştir

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmaya ilişkin veriler odak grup görüşmesi yapılarak elde edilmiştir. Odak grup görüşmesini katılımcılarla gerçekleştirmek için 9 soru hazırlanmıştır ve katılımcılara bu sorular aktarılarak cevapları kaydedilmiştir. Hazırlanmış sorulara aşağıda yer verilmiştir;

1. Oyun oynamak için genellikle kiminle vakit geçiriyordunuz? (Arkadaşlar, aile üyeleri, tek başına vb.)
2. Oynadığınız oyun ve oyuncaklar nelerdi?
3. Kaç tane oyuncağınız vardı?
4. En sevdiğiniz oyun hangisiydi?
5. En sevdiğiniz oyuncak hangisiydi?
6. Oyun oynamak için genellikle hangi ortamları tercih ediyordunuz? (Ev içi, sokak, dış mekân, dijital platformlar vb.)
7. Oyuncaklarınızı nasıl temin ediyordunuz?
8. Ne sıklıkla yeni oyuncak alıyordunuz veya değiştiriyordunuz?
9. Oynadığınız oyuncaklar hangi materyallerden yapılıyordu?

Bu anket soruları belirlenirken literatür taraması yapılmış ve uzman kişilerin görüşlerinden yararlanılmıştır. Hazırlanan soruların son hali belirlenirken uzman kişilerinden alınan geri bildirimler doğrultusunda şekillendirilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Odak grup görüşmesi sonucunda anketten elde edilen verilere göre X ve Z kuşağının oyuna, oyuncağa ilişkin görüşleri betimsel veri analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Betimsel veri analizinde ortaya çıkan sonuçlar anlaşılır ve mantıklı bir şekilde betimlenir, yorumlama yapılır ve alan yazın bilgileri ile ilişkileri incelenerek sonuca ulaşılır.

4. BULGULAR

Bu çalışma için yapılan odak grup görüşmesi verilerinin analiz edilmesi sonucu elde edilen bulgular, araştırma sorularının sırasına uygun olarak aşağıda verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Cinsiyetleri

	X	Z
Kadın	6	6
Erkek	4	4

Çizelge 1'e göre çalışmaya katılan X kuşağından 6 kadın, 4 erkek ve Z kuşağından da 6 kadın, 4 erkektir.

Çizelge 2. Oyun Oynamak İçin Vakit Geçirilen Kişiler

Yanıtlar	X	Z
Sadece aile üyeleri	1	0
Aile üyeleri ve arkadaşlar	4	0
Sadece arkadaşlar	3	1

Sadece Kuzen	1	0
Evcil hayvan	1	0
Tek başına	0	2
Aile üyeleri ve tek başına	0	1
Arkadaşlar ve tek başına	0	2
Aile üyeleri, arkadaşlar ve tek başına	0	3
Kuzen, aile üyeleri ve tek başına	0	1

Çizelge 2' ye göre oyun oynamak için X kuşağından katılımcılardan 1 kişi sadece aile üyeleri, 4 kişi aile üyeleri ve arkadaşlar, 3 kişi sadece arkadaşlar,1 kişi sadece kuzen, 1 kişi evcil hayvan ile vakit geçirmektedir. Z kuşağındaki katılımcılardan ise 1 kişi sadece arkadaşlar. 2 kişi tek başına, 1 kişi aile üyeleri ve tek başına, 2 kişi arkadaşlar ve tek başına, 3 kişi aile üyeleri, arkadaşlar ve tek başına, 1 kişi de kuzen, aile üyeleri ile ve tek başına oyun oynamaktadır.

Çizelge 4. Çocukken Oynanan Oyun ve Oyuncaklar

Yanıtlar	X	Z
Beştaş, Üçtaş	1	0
Saklambaç ve misket	1	0
Evcilik ve bez bebek	2	0
Sek sek, bez bebek ve evcilik	2	1
Araba, tabanca ve beştaş	1	1
İp atlama, saklambaç ve körebe	1	0
Yakan top, misket ve çelik çomak	1	0
Telefon ve tablet oyunları	1	3
Monopoly ve uno kart oyunu	0	1
Bilgisayar oyunları	0	2
Mobil zekâ oyunları	0	2

Çizelge 3'e göre çocukken oynanan oyun ve oyuncaklara X kuşağından 1 kişi beştaş ve üçtaş, 1 kişi saklambaç ve misket, 2 kişi evcilik ve bez bebek, 2 kişi sek sek, bez bebek ve evcilik, 1 kişi araba, tabanca ve beştaş, 1 kişi ip atlama, saklambaç ve körebe, 1 kişi yakan top, misket ve çelik çomak, 1 kişi tablet ve telefon oyunları cevabını vermiştir. Z kuşağından ise 1 kişi sek sek, bez bebek ve evcilik, 1 kişi araba, tabanca ve beştaş, 3 kişi tablet ve telefon oyunları, 1 kişi monopoly ve uno kart oyunu, 1 kişi bilgisayar oyunları, 2 kişi mobil zeka oyunları cevabını vermiştir.

Çizelge 4: Oyuncak Sayısı

Yanıtlar	X	Z
1-5	7	0
5-10	3	2

+10	0	8

Çizelge 4'e göre X kuşağı katılımcılardan 7 kişinin 1-5 adet, 3 kişinin 5-10 adet oyuncağı bulunmaktadır. Z kuşağı katılımcılardan 2 kişinin 5-10 adet, 8 kişinin 10 adet ve üzeri oyuncağı bulunmaktadır.

Çizelge 5. En Sevilen Oyun

Yanıtlar	X	Z
Beştaş	1	0
Misket	3	0
Körebe	1	0
Evcilik	3	1
Sek sek	2	0
Mobil oyunlar	0	5
Bilgisayar oyunları	0	3
Monoboly	0	1

Çizelge 5'e göre X kuşağı katılımcılarından 1 kişinin beştaş, 3 kişinin misket, 1 kişinin körebe, 3 kişinin evcilik, 2 kişinin sek sek en sevdiği oyunlardandır. Z kuşağı katılımcılarından 1 kişinin evcilik, 5 kişinin mobil oyunlar, 3 kişinin bilgisayar oyunları, 1 kişinin monopoly en sevdiği oyunlardandır.

Çizelge 6. En Sevilen Oyuncak

Yanıtlar	X	Z
Bez Bebek	4	2
Top	2	0
Araba	3	0
Barbie Bebek	0	4
Misket	1	0
Tablet	0	3
Bilgisayar	0	1

Çizelge 6'ya göre X kuşağı katılımcılarından 4 kişinin bez bebek, 2 kişinin top, 3 kişinin araba, 1 kişinin misketler en sevdiği oyuncaklarıdır. Z kuşağı katılımcılarından 2 kişinin bez bebek, 4 kişinin Barbie bebek, 3 kişinin tablet, 1 kişinin bilgisayar en sevdiği oyuncaklarıdır.

Çizelge 6. Oyun Oynamak İçin Tercih Edilen Ortam

Yanıtlar	X	Z
Sokak ve Ev	2	3
Sokak	5	1
Ev içi	0	5

Dış Mekan	3	1

Çizelge 6'ya göre çocukların oyun oynamak için tercih ettiği ortamlara X kuşağından 2 kişi sokak ve ev, 5 kişi sokak, 3 kişi dış mekân cevabını vermiştir. Z kuşağından ise 3 kişi sokak ve ev, 1 kişi sokak, 5 kişi ev içi, 1 kişi dış mekân cevabını vermiştir.

Çizelge 7. Oyuncakların Temini

Yanıtlar	X	Z
Elde yapma	4	0
Aileden	5	8
Hediye	1	2

Çizelge 7'ye göre çocukların oyuncaklarının temini sorusuna X kuşağında 4 kişi elde yapma, 5 kişi aileden, 1 kişi hediye cevaplarını vermiştir. Z kuşağında ise 8 kişi aileden, 2 kişi hediye cevaplarını vermiştir.

Çizelge 8. Oyuncak Alma Sıklığı

Yanıtlar	X	Z
Nadiren	**7**	**2**
İstediği zaman	**0**	**3**
Çok sık	**0**	**3**
Oyuncak eskiyince	**3**	**2**

Çizelge 8'e göre çocukken oyuncak alma sıklığına X kuşağı katılımcılarından 7 kişinin nadiren, 3 kişinin oyuncak eskiyince cevaplarını vermiştir. Z kuşağında ise 2 kişinin nadiren, 3 kişinin istediği zaman, 3 kişinin çok sık, 2 kişinin oyuncak eskiyince cevaplarını vermiştir.

Çizelge 9. Oyuncakların Materyalleri

Yanıtlar	X	Z
Plastik	3	7
Metal	1	1
Doğal Malzemeler	6	2

Çizelge 9'a göre oyuncak materyalleri X kuşağı katılımcılarından 3 kişinin plastik, 1 kişinin metal, 6 kişinin doğal malzemelerden yapılmıştır. Z kuşağında ise 7 kişinin plastik, 1 kişinin metal, 2 kişinin doğal malzemelerden yapılmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada X ve Z kuşağı çocuklarının oynadıkları oyun ve oyuncakların ne derece farklılaştığının karşılaştırılması ve çocuk üzerindeki etkileri araştırılmak istenmiştir. Yapılan literatür taraması ve odak grup görüşmesi sonucunda verilere ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre X kuşağı çocuklarının daha çok fiziksel aktivitelere dayanan dış mekanlarda

oynanan oyunları tercih ettiği, oyuncaklarının genelde el yapımı ve doğal materyallerden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Z kuşağı çocuklarının ise X kuşağına kıyasla açık alanlarda ve dış mekanlarda oynamayı daha az tercih ettiği ve oyunlarının büyük bir kısmının dijital ortamda olduğuna ulaşılmıştır (Kaya, 2019).

Z kuşağında telefon, tablet ve bilgisayar gibi teknolojik aletler ile oyun oynama ihtiyacının giderildiği ve teknolojinin bilinçsiz, aşırı kullanımının bağımlılık derecesine gelerek çocuğun hayatını ciddi derecede etkilediği gözlemlenmiştir. Z kuşağı çocukları mobil oyunlardan öğrendiği birçok içeriği içselleştirerek davranışlarına ve günlük hayatına yansıtmaktadır. Aynı zamanda birçok sağlık sorunu ve davranış problemleri de mobil oyunlardaki sınırsız içeriklerin çocuklara etkilerindendir. Ebeveynlerin çocukların oynadığı oyunların ve erişebildiği içeriklerin ne olduğuna dikkat ermesi ve sınırlandırma koyması bu olumsuz etkileri önlemede gerekli ilk adımdır. Çocuklarla aile etkinlikleri, açık havada oynanabilecek oyun ve oyuncaklara erişim hakkı, sosyalleşme imkânı sağlanması çocuğun sağlığı ve gelişini açısından denge sağlamada yardımcı olacaktır (Aydoğdu ve Karaaslan, 2015).

KAYNAKÇA

1. Acılıoğlu, İ. (2015). İşte Y Kuşağı. Ankara: Elma Yayınevi.
2. Akçay, D. & Özcebe, H. (2012). Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların ve Ailelerinin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. *Çocuk Dergisi*, 12(2), 66-71.
3. Akgül, H. (2022). X, Y ve Z Kuşağı Bireylerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *International Journal of Educational Spectrum*, 4(1), 31-42.
4. Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
5. Arda, Ü., Kaya, R. & Çakır, V. O. (2021). Serbest Zaman Etkinliği Olarak Dijital Oyunlar ve Toplumsal Cinsiyet. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(38), 5791-5818.
6. Aydoğdu, K. İ. , Karaaslan, A. (2015). Dijital Oyunlar ve Dijital Şiddet Farkındalığı Ebeveyn ve Çocuklar Üzerinde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(36)*, s.806–818.
7. Başal, H. A. (2007). Geçmiş Yıllarda Türkiye'de Çocuklar Tarafından Oynanan Çocuk Oyunları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 23-266.
8. Bayramoğlu, G. (2018), X ve Y Kuşağının Liderlik Davranışı Açısından Karşılaştırılması, *Ege Akademik Bakış*, 18(1): 15-30.
9. Bekmezci, H., & Özkan, H. (2015). Oyun ve Oyuncağın Çocuk Sağlığına Etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, *5*(2), 81-87. 10.5222/buchd.2015.081
10. Canli, S. K., & Demirarslan, D. (2020). Çocuk Oyun Alanlarının Tarihi Gelişimi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi,* 3(6), 60-75.
11. Dönmez, N. B. (1992). Üniversite Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü ve Kız Meslek Lisesi Öğrencileri İçin Oyun Kitabı, İzmir: Bayrak Matbaası.
12. Ekşili, N. ve Antalyalı, Ö.L., (2016). Türkiye'de Y Kuşağının Yabancı Arkanlarından Farkının Okul Yöneticileri Perspektifiyle İncelenmesi, 15.Ulusal İşletmecilik Kongresi, İstanbul, Bildiriler Kitabı, ss:113-124.
13. Egemen, A., Yılmaz, Ö. & Akil, İ. (2004). Oyun, Oyuncak Ve Çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi,* 5(2), 39-42.

14. Erkut, Z., Balcı, S., & Yıldız, S. (2017). Tarihsel Süreç İçinde Çocuk. *Çocuk ve Medeniyet,* 2(3), 17-28.
15. Güvenç, D., & Demircili, E. (2018). Oyuncakların Pazarlanmasında Toplumsal Cinsiyet. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-17.
16. Göktaş, Ö. (2020). Çocuk Oyuncaklarındaki Toplumsal Cinsiyet Olgusu. *Medya Ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, II(I), 29-34.
17. Güder, S., & Alabay, E. (2016). 3-6 Yaş Arasındaki Çocukların Oyuncak Tercihlerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 17(2), 91-111.
18. Güdücü, B., & Balcı, C. (2021). Kuşaklar ve Eğitim Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(1), 105-120.
19. Gülen, S., & Yaman, S. (2018). Fen Bilimleri Dersinde Argümantasyon Süreci ve STEM Disiplinlerinin Kullanımı; Odak Grup Görüşmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(1), 1184-1211. http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2018.101
20. Karaca, S., Gök, C., Kalay, E., Başbuğ, M., vd. (2016). Ortaokul Öğrencilerinde Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Ve Sosyal Anksiyetenin İncelenmesi. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 6(1), 14-19.
21. Karahisar, T. (2013). Türkiye'de Oyun Sektörünün Durumu. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, 107-113.
22. Kaya, İ. (2019). X, Y, Z Kuşaklarının Çocukluk Oyunlarının İncelenmesi. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* (14), 313-326.
23. Koçyiğit, S. & Başara-Baydilek, N. (2015). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Oyun Algılarının İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-26.
24. Metin, S., & Kızıldağ, D. (2017). Kuşakların Kariyer Beklentilerinin Farklılaşması: Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(40), 340-363.
25. Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., & Özdinçler, A. R. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions, 5(2),* 1-21.
26. İskender, A., & Mutlu, E. (2023). X Kuşağının Kendi Çocukluk Dönemi Oyunları İle Z Kuşağının Çocukluk Dönemi Oyunlarına Yönelik Algılarının İncelenmesi. *Anatolia Sport Research,* 4(3), 21-33.
27. İzmirlioğlu, Kerim (2008). Konumlandırmada Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algılarının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama, Muğla: Muğla Üniversitesi SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
28. Tuğrul, B., Ertürk, H. G., Özen Altınkaynak, Ş., & Güneş, G. (2014). Oyunun Üç Kuşaktaki Değişimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27(1), 1-16.
29. Uygun, Ş., & Batmaz, O. (2023). X, Y, Z Kuşağı Ebeveynlerine Göre Çocukluk Kavramı. Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 8(2), 70-80.
30. Sağlam, M., & Aral, N. (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk Ve Çocukluk Kavramları. *Çocuk ve Medeniyet,* 1(2), 43-56.
31. Sallayıcı, Z. & Yöndem, Z. (2020). Çocuklarda Bilgisayar Oyun Bağımlılığı Düzeyi İle Davranış Problemleri Arasındaki İlişki. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 13-23.
32. Solak, M. Ş. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Tutumları İle Saldırganlık Ve Yalnızlık Eğilimleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, İstanbul: Marmara Universitesi. Doktora Tezi.
33. Sözkesen, M. E., Şahin, Y., & Vatandaş, C. (2024). Z Kuşağının Dijital Ortamlarda Gözetim Farkındalığını İncelemeye Yönelik Bir Araştırma*, İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 41-66.

34. Sümbüllü, Y. Z., & Altınışık, M. E. (2016). Geleneksel Çocuk Oyunlarının Değerler Eğitimi Açısından Önemi. *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(2), 73-85.
35. Şahin, Y. (2021). Z Kuşağının Dijital Oyun Bağımlılıklarının Boş Zaman Ve Değişkenlerinin İncelenmesi, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
36. Taş, Yunus, H., Demirdöğmez, Mehmet ve Küçükoğlu Mahmut (2017), Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13): 1031-1048.
37. Taş, H. Y., & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 643-675.
38. TDK (2023). Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://tdk.gov.tr/
39. Torun, F., Akçay, A., & Çoklar, A. N. (2015). Bilgisayar Oyunlarının Ortaokul Öğrencilerinin Akademik Davranış ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-11.
40. Tutgun-Ünal, A. ve Deniz, L. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığının İncelenmesi, *Route Educational and Social Science Journal*, 3(2), 155-181.
41. Ünal, M. (2009). Çocuk Gelişiminde Oyun Alanlarının Yeri ve Önemi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 10(2), 95-110.
42. Zemke, R., Raines, C., ve Filipczak, B. (2013). *Generations at work: Managing the clash of boomers, gen Xers, and gen Yers in the workplace*, (2nd Ed.). USA: Amacom

DEĞER VE DEĞER OLUŞUMU: EVRENSEL DEĞERLERİN BARIŞ MANÇO ŞARKILARI KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Hanife AKGÜL,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Çanakkale, Türkiye.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8543-9343
hanifeakgul38@gmail.com,

Sedef ÜNSAL SEYDOOĞULLARI,
Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Düzce, Türkiye.
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9067-1999
sedefseydoogullari@duzce.edu.tr

Gülşah YILDIRIM
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Çanakkale, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-9674-0307
gulsah.yildirim@comu.edu.tr

ÖZET

Değerler; İnsanların davranışlarına yol gösteren, tercihlerini ve yaşam biçimlerini şekillendiren temel ilkelerdir, toplumların tarih boyunca biriktirdiği deneyimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır ve toplumun geniş bir kesimi tarafından kabul edilmektedir. Bireyler yaşadıkları toplumda bulunan değerler sistemine göre hareket ederler. Araştırmada, değer, değer oluşumu, değer eğitimi temelinde, seçilen Barış Manço şarkılarında evrensel değerleri incelemek ve varlığını örneklendirmek amaçlanmaktadır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Sözleri Barış Manço'ya ait olan 96 Türkçe eser araştırmanın evrenini, sekiz şarkı ise örneklemini oluşturmaktadır. Barış Manço'ya ait olan sekiz eser, evrensel değerler olarak kabul edilen sevgi, saygı, barış, sorumluluk, sadelik, hoşgörü, alçakgönüllülük, işbirliği, mutluluk, dürüstlük, özgürlük ve dayanışma değerleri açısından incelenmiştir. Oniki evrensel değerden dokuz tanesinin Barış Manço'nun eserlerinde incelendiği ve en çok üzerinde durulan değerlerin sevgi, saygı ve alçakgönüllülük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Değer Oluşumu, Evrensel Değerler, Barış Manço Şarkıları

1. GİRİŞ

Değer; insanların davranışlarına yol gösteren, tercihlerini veya yaşam biçimlerini şekillendiren temel ilkelerdir. Değerler, toplumların tarih boyunca biriktirdiği deneyimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır ve toplumun geniş bir kesimi tarafından kabul edilmektedir.

Bireyler yaşadıkları toplumlarda bulunan değerler sistemine göre hareket ederler. Bu değerler, farklı kültürler ve toplumlar arasında köprü kurarak insanların ortak bir görüş etrafında birleşmesine yardımcı olur. Müzikler bu evrensel değerlerin yansıtılmasında güçlü bir araçtır. Barış Manço'nun da yaptığı eserlerde evrensel değerleri işleyerek geniş kitlelere ulaştığı ve kalıcı etkiler bıraktığı görülmektedir. Bu çalışmada Barış Manço'nun evrensel değerleri şarkılarında nasıl işlediği ve hangi evrensel değerlerden bahsettiği problem cümlesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değer nedir?" sorusu geçmişten günümüze kadar birçok kişi tarafından ele alınarak cevaplanmaya çalışılmış bir sorudur ve kökeni çok eski zamana dayanmaktadır. Değer kavramı farklı birçok alanının incele konusu olmasının yanı sıra bu kavramın pek çok tanımı da yapılmaktadır. Psikoloji, felsefe, sosyoloji, antropoloji gibi birçok alanda tanımı yapılan bir kavram olmasına rağmen tam anlamıyla kavramsal olarak bir açıklığa kavuşulamadığı da öne sürülmektedir (Dilmaç, 2002). Kavramsal bir açıklığın olmamasıyla beraber Güngör (1995) değer kavramını "bir şeyin arzu edilebilir olması ya da olmaması ile ilgili inanç" olarak tanımlayarak ahlaki davranış olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra bireyin çeşitli kimseleri, onlara ait nitelikleri, istek ve arzuları, davranışları değerlendirirken kullandığı bir ölçüt olduğunu öne sürmüştür.

Yaman (2012) değer kavramını kişilerin herhangi bir kişi, varlık, olay vb. karşısında ortaya koyduğu duyarlılık, insanın değerini ortaya koyan duyarlılık olarak tanımlamıştır. Dökmen (2006) de değeri, bireyin davranışının ve yaşama sebebinin bir diğer kişiye göre üstün olduğunu bildiren tutarlı inançlar olarak tanımlamıştır ve değeri bireyin hayatında vazgeçemeyeceği bir boyut olarak değerlendirmiştir. Değer kavramı bir olgu olarak incelendiğinde, kişilerin grup içerisindeki tercih etme durumudur. Bireylerin kaptıkları tercihlerde içerisinde bulundukları grupla ilişkilidir. Değer bir grubun niteliğini veya o grupta yer alan kişilerin özelliklerini ortaya koyan, kişinin sergilediği davranışın tarzıyla ilgili tercih yapmasını etkileyen bir kavramdır (Koca, 2009). Bireyler toplumdaki kurallar, gelenekler ve görenekler sayesinde iyiyi, kötüyü, doğruyu ve yanlışı ayırmayı ve bireysel ahlak ilkeleri doğrultusuyla bir ölçü belirlemeyi öğrenir (Beill, 2003). Belirlediği bu ölçü değer olarak adlandırılan görüşler ve inançların tümünü oluşturur. Değer bireylerin nesneleri, başkalarının düşüncelerini, var olan durumları ve hareketleri iyi, kötü, istenen, istenmeyen gibi yargıları oluşturmasında önemli bir role sahiptir (Yazıcı, 2006). Değerler bireylere neyi yapıp yapmamaları gerektiğini kesin olarak söylemese de gerçekleştirecekleri eylemler için yol göstericidir (Karakaya, 2007). Kızılçelik ve Erjem (1992)' e göre değer, toplumsal bir grubun ya da toplumun kendi varlık, işleyiş ve sürekliliğini sağlamak ve bu sürekliliği sürdürmek için kişilerin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli olduğu kabul edilen; ortak duygu, düşünce, amaçlarını ortaya koyan genelleştirilmiş ilke ya da inançlardır.

Değer, bireyin arzu ettiği, gereksinim duyduğu şeylere karşı beslediği amaçtır (Bolay, 2004).

Bu amaç ideal olan ve arzu edilen davranışı ifade eden, kavramlara ya da doğru kararlara ulaşmasında bireylere yardımcı olan genel ilkelerdir (Avcı, 2007). Benzer bir deyişle Türk (2009) 'de değer kavramını, toplum içerisinde yaşayan kişilerce doğru olduğu kabul edilmiş standartlar olarak tanımlayarak değişiminin uzun zaman içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bireylerin değerleri, kültür ve topluma anlam katan ve önemini arttıran ölçütlerdir (Fichter, 2011).

Toplumsal yapının varlığını, birliğini, işleyişini, sürekliliğini sürdürme de önemli bir sebep olarak kabul edilen, onaylanan ve korunmak için çaba harcanan inanışlar değer olarak adlandırılmaktadır (Tural, 1988). Değerlerin her biri toplumsal yapının geçmişten günümüze kadar gelmiş olan tarihi birikiminin sonucunda oluşmaktadır ve toplumu oluşturan bireylerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmektedir (Somuncu, 2008). Kıncal (2004)'e göre ise değerler bir kültürü benimsemiş insanların, istenen ya da istenmeyen, iyi ya da kötü, güzel ya da çirkinin ne olduğunu belirlemeleri için kullanılan ölçüttür. Yazıcı (2006)'da değerlerin toplumun yaşam biçimini yansıtan ilkeler olduğunu ifade etmiştir. Toplum içerisinde genel olarak her şey değerlere göre algılanır ve karşılaştırılır. Bireyler içerisinde yaşadığı toplumların değerlerini benimseyerek bunları bir ölçüt olarak kullanır. Yapılan tanımlamalardan da yola çıkılacağı gibi değer kavramı hayranlık barındıran, bireylerin ideali olan ve toplumu yönlendirdiği düşünülen, toplumdaki bireylerin çoğu tarafından gerekli olduğu düşünülerek kabul edilmiş bir kavramdır.

1.1. Değerlerin Özellikleri

Değerlerin özellikleriyle ilgili farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Kağıtçıbaşı (2000)'na göre değerlerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Bireylerin davranış biçimleriyle yakından ilişkilidir.
2. Davranışların, bireylerin ve olayların seçilmesini veya değişimini yönlendiren ölçütlerdir.
3. Değerler bireylere göre farklı önem taşıyabilirler, taşıdıkları öneme göre aralarında sıralama oluşur. Bu sıralama değerlerin önceliklerinin belirlendiği bir sistem meydana getirir.
4. Değişime açık unsurlardır. Süreç içerisinde meydana gelen yeni ihtiyaçların karşılanması için öncelik sıralamasında değişiklikler oluşabilir.

Değerler bağlı oldukları kültüre göre farklılık gösterir (Reboul, 1995). Birbirinden farklı iki toplum aynı değere sahip olabilir fakat o değere gösterdikleri önem derecesinde farklılıklar gözlenebilir. Bireylerin sahip olduğu değerler onların toplumdaki yerinin belirlenmesinde etkilidir. Bu değerler sayesinde birey, diğer bireylerle etkili şekilde iletişime geçebilir ve sosyal statüsünün belirlenmesi için kendine uygun alan hazırlayabilir (Yazıcı, 2006). Değerler hayatın önemli bir parçasıdır ve bağımsızlık, özgürlük, bireyin kendi kendine yetme kapasitesini arttırır (İşcan, 2007).

Fichter (2011) değerlerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Değerler paylaşılır; sadece bir bireyin kararına bağlı değildir, çoğunluğun söz sahibi olduğu yapılardır.

2. Ciddiye alınırlar; bireyler ortak huzurun korunması ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasını bir arada görürler.
3. Değerler coşkuyla bir aradadır; bireyler sahip oldukları değerler için özveride bulunur.
4. Soyutlanabilir; değerler, bireyler arasında fikir birliği gerektiği için diğer nesnelerden ayrışabilir.

Bunun yanında Fichter (2011) değerlerin sosyal fonksiyonunun önemine de değinmektedir. Değerler, dayanışma aracı olarak da gündelik hayatımızda, sosyal yaşantımızda işlevsel olarak bulunmaktadır. Bireyler ortak değerleri, sosyal dayanışmayı ortaya çıkaran ve sürekliliğini sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Daha kapsamlı bir şekilde değerlerin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Değerler öğrenilebilir ve öğretilebilir (Türk, 2009).
2. Değerler kendi arasında belli bir ahenke sahiptir ve çelişki yoktur (Bolay, 2004).
3. Değerler herhangi birinin kararına bağlı değildir, toplumda yer alan kişilerle paylaşılmış ve üzerinde uzlaşmaya varılmıştır (Avcı, 2007).
4. Toplum içerisinde yaşayan bireyler tarafından benzer değerler benimsendiği için genel huzurun korunması ve sosyal ihtiyaçların karşılanması ile bir arada görülmüştür (Avcı, 2007).
5. Değerler, bireylerin arasında uzlaşım gerektirdiğinden diğer nesnelerden soyutlanabilir (Avcı, 2007).

1.2. Değerler Eğitimi ve Amacı

Değerlerin oluşum sürecinde çocukluk dönemi önemlidir. Aile üyeleri çocuklarına sadece kendi benimsedikleri değerleri öğretmekle kalmayıp onlara başka değerleri de eleştirerek anlamayı öğreterek, kendi bakış açılarına göre değerleri benimsemeleri için rehberlik etmelidir. Bireylerin her ne kadar kendi değerleri olsa da bu değerler toplumla da ilişkilidir ve toplumda yaşanan değişiklikler, değerlerde de değişmeler meydana getirir. Bilimsel ilerlemeler, yaşanan teknolojik gelişmeler, toplum ve aile yapısındaki değişmeler vb. unsurlar değerlerde de değişmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bireylerin ve ailelerin verdiği kararlarda değerler oldukça etkilidir ve bu kararları da destekleyen roldedir. Birey ve aile eğer kendi değer ve amaçlarının farkında ise günlük yaşantısında daha hızlı ve doğru karar verebilir (Aydın, 2003).

Bireyleri evrensel, kültürel değerlere yönelik bilinçlendirerek bu değerlerin önemine ilişkin farkındalık kazandırmak; hoşgörü kavramıyla çok kültürlülüğü ilişkilendirerek demokratik tutumla desteklemek; değerleri bireyin yaşam içerisinde var olmasının gerekliliğiyle birlikte ele almak; etik değerler üzerinden yaşanan bazı sorunlarla ilişkili olarak hareket ederek hayatı bilgiye ya da bilgiyi hayata dönüştürmek gibi şeyler değerler eğitiminin özellikleri olarak sıralanabilir. Değerler eğitiminin amacı ise bireyin kendini tanıma, anlama ve tamamlayarak bütün hissetme gibi süreçlerden geçip sahip olduğu özelliklerini en üst seviyeye ulaştırarak iyi bir hayat sürmesini sağlamaktır. (Kale, 2007).

1.3. Evrensel Değerler

Değerler evrensel, manevi ve milli değerler olmak üzere gruplanmaktadır. Kişilerin evrensel

kelimesinden anladığı bir durumun ya da davranışın iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olmasından ziyade bireylerin evrensel kelimesi söylendiğinde akıllarında canlanan olumlu bütündür. Örnek olarak sevgi, savaş, ölüm verilebilir (Somuncu, 2008).

Evrensel değerler tüm bireylerin sahip olması istenen değerlerdir ancak ulusal değerler, kişilerin ait olduğu toplumun yani ulusun beklenti ve isteklerine yönelik sahip olması istenen değerler bütünüdür. Evrensel değerlerle ilgili en genel anlamda şu tanım yapılabilir: Genel olarak tüm bireyleri alakadar eden, belli bir ulusa indirgenemeyecek değerlerdir. Evrensel değerler, bireyleri ortak noktada buluşturmayı hedefler (Somuncu, 2008).
Evrensel değerlerin temelinde, dünyaya gelmiş her bireyin hayatına saygı duymasının gerekli olduğu ve yaşamın şekillendirilmesi yer almaktadır. Bireylerin yaşamının şekillendirilmesi süreci ırk ayrımı yapmamakla, özgürlük sağlanarak, farklı kültürlere saygıyla, hak, adalet, eşitlik gibi kavramlarla gerçekleşmesi mümkündür. Bunun yanında demokrasinin toplum tarafından tam anlamıyla anlaşılarak benimsenmesi ve uygulanması ve bireylerin korunmasıyla yani düşünce özgürlüğünün sağlanmasıyla evrensel değerler daha da güçlü hale gelecektir. Bu güçlenmenin sonunda herhangi bir ülkenin vatandaşı olmanın yanı sıra bireyler dünya vatandaşı olma olgunluğuna sahip olacaktır. Bu da demek oluyor ki bireyler dünyada var olan sorunlara daha duyarlı, savaşa karşı bir arada olabileceklerdir (Demir ve Koç, 2009).
Bireyler herhangi bir konuda karar verirken toplumdan topluma farklılık gösteren ölçütler kullanmaktadır. Bunun yanında değişen dünya koşullarıyla birlikte tüm bireylerin genelde benimsediği evrensel değerlerde söz konusudur. Değerler açısından incelediğimizde her bireyin yaşadığı ortamda, toplumda bir değerler sistemi mevcuttur. Fakat kişilerin değerler sistemi sadece kendi yaşamındaki deneyimleri ile meydana gelmemektedir. Bir yandan da bireylere sunulmuş olan evrensel değerler mevcuttur. Bu değerler genel olarak incelendiğinde çoğunluğun benimseyebileceği, karşıt görüşte olmayacağı değerlerdir. Yardımsever olmak ya da adalet gibi değerler buna örnek olarak gösterilebilir (Aydın, 2009).
Değerler ile ilgili yapılmış pek çok çalışmada farklı kültürler tarafından kabul edilmiş evrensel değerler olduğu ifade edilmektedir. Fakat değerlerin evrensel olduğunu reddederek her değerin kabul edilen bireye ait olduğunu savunan görüşlerde mevcuttur (Yılmaz, 2006). Yani bu görüşü savunanlara göre değerlerin kültürden kültüre değişmesi söz konusudur hatta bazı zamanlarda kültür içerisinde de değişiklikler meydana gelmektedir. Ancak evrensel değerler dünyanın neresine gidilirse gidilsin ya da hangi kültür ele alınırsa alınsın ortak olan ve paylaşılan değerlerdir.
Gibbs ve Early bu değerleri "merhamet, cesaret, kibarlık, adaletlilik, dürüstlük, iyilik, sadakat, azim, saygı ve sorumluluk" şeklinde belirlemiştir (Titus, 1994). Phi Delta Kappa dergisi tarafından 2000-2001 Temel Değerler Çalışması yayımlanarak temel değerler "öğrenme, dürüstlük, iş birliği, başkasına yardım etme, özgürlük, sorumluluk ve nezaket" olarak belirtilmiştir (Brynildssen, 2002). Lickona (1991) ise bu bahsedilen değerlere göre daha ayrıntılı bir liste oluşturmuştur. Bunlar "sorumluluk, saygı, hoşgörü, sağduyu, öz disiplin, yardımseverlik, şefkat, iş birliği, cesaret, dürüstlük, doğruluk ve demokratik" şeklindedir.

Aspen Konferansı'nda altı temel evrensel değerin taslağı oluşturulmuştur. Bu değerler şu şekildedir: güvenir olma, saygı, sorumluluk, adalet ve kurallara uygun olma, ilgilenme/ özen

Gösterme, yurttaşlık erdemi ve vatandaşlık (Akin ve diğerleri, 1995). Gerçekleştirilen farklı

bir çalışmaya göre de evrensel değerin sekiz temeli olduğu ileri sürülmüştür bunlar: dürüstlük ve doğruluk, nezaket, başkalarının farkında olma, şefkat, uyma, sorumluluk, saygı ve görevdir. Bahsedilen evrensel değerler bireylerin kişiliğinin oluşmasında etkilidir. Birey ve toplum için faydalı olan şeylerin ortaya koyulmasını sağlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde "Yaşayan Değerler Eğitimi Programı" kapsamında günden güne azalan kişisel ve toplumsal değerlerin tekrar gün yüzüne çıkartılması ve geliştirilmesi için bir program düzenlenmiştir. Programda 12 değer temele alınmıştır ve uygulamalı etkinlikler gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu bahsedilen değerler: işbirliği, özgürlük, mutluluk, dürüstlük, alçakgönüllü olma, sevgi, barış, saygı, sorumluluk, sadelik, hoşgörü ve birlik-bütünlüktür (Tillman, 2000).

Kinnier, Kernes ve Dautheribes (2000) yaptıkları çalışmada kendine yapılmasını istemediğin şeyleri başkasına da yapma anlayışını temele alarak herkes tarafından kabul gören bir liste oluşturmayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda oluşturdukları listede yer alan maddeler şu şekildedir:

- Kapasitesinden fazla bir görevi üstlenme,
- Adil olma,
- Alçakgönüllülüğün yanı sıra özsaygılı ve öz disiplinli olma, kişisel sorumluluğunu alma,
- Kendini çok övmeme,
- Başkasının vicdanına uyarak davranma ve onların sorumluluğuna sahip olma,
- Bireyler arasındaki birlikteliğin farkında olma,
- Başkalarına yardımcı olma,
- Kendisine ve çevresindekilere karşı saygılı, merhametli, hoşgörülü olma,
- Başkasına zarar vermeme,
- Çevreye karşı duyarlı olma.

Evrensel değer olarak birçok değer sıralanan araştırmaların yanı sıra Mohandas Gandhi evrensel değer olarak doğruluğun araştırılması ve şiddetsiz olmayı ifade etmiştir. William James ise sevgiyi ön plana almıştır. Uluslarası dinler birliği tarafından yayımlanmış olan "Dünya Kitabı Mukaddesi"nde altın kuralın önemine dair vurgulama yapılmıştır ve adalet, merhamet, bağışlama değerleri ele alınmıştır (Yiğittir, 2009).

Evrensel değerlerin sınıflandırılmasında bir başka çalışmada "Dünya Değerler Araştırması'dır. Bu araştırma belirli aralıklarla düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Kullanılan ölçek 370 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeklerde değerler belli bir sıraya göre sıralanmış veya değerleri ifade eden cümlelerle ilgili görüşlerin belirtildiği farklı sorular bulunmaktadır. Bu gerçekleştirilen araştırmada değer grupları iş, aile, arkadaş, boş zaman, politika ve din olarak belirlenmiştir.

Yaşayan Değerler, 12 temel değere ayrılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır (https://www.livingvalues.net/ bağlantısından 22.05.2024 tarihinde ulaşılmıştır, site üzerinden doğrudan aktarılmıştır):

- Mutluluk: Davranışları ve yaptıkları yorumlar samimi ve başkalarını düşünen özverili bireyler tarafından kazanılır ve bu nitelikler hayatın zenginliğidir.

- Sorumluluk: Sorumluluk tacını değerleri hakkıyla doğru bir şekilde giyenler, dünya üzerinde şüphesiz yıldız olurlar.
- Sevgi: Mükemmel sevginin kaynağı koşulsuzca verilir. Böyle sevgilerin başı, karşılıklı sevgilerin sonsuz ilişkilerle ve sonsuz kardeşlikle yeniden kurulur.
- Hoşgörülü: Hoşgörülü, içsel kuvvetin yanlış anlaşılmalara dönüşen ve zorlukları çağrıştıran haliyle barış içinde bir arada yaşamanın doğal sonucudur.
- Huzur: Huzur, her birimizin içinden geçerek doğan karışıklıkları silen, insanları ve koşulları onların doğal düzenleri içinde yenileyen nitel bir enerjidir.
- Saygı: Birinin sahip olduğu değeri bilmesi ve diğerlerinin onurunu tanıması saygıyı kazanmanın doğru yoludur.
- Dürüstlük: Dürüstlük bir hayatın yansımasıdır ki o, en yüksek(zor) kuralların yönetimini ve neredeyse ayrımlarını tıpkı mükemmel bir mücevherin değeri gibi bir insanın davranışlarında görülebilir.
- İşbirliği: İşbirliği ile yapılan güvenlik halatı her bir kişisel adımın atılmasına izin verir, zirveye ulaşmak için adımların ne kadar küçük ve topluca atıldığının öneminin olmamasını sağlar.
- Alçakgönüllülük: Alçakgönüllülük, parlak bir şekilde ışıldayan karanlığı delip geçen korkuyu ve güvensizliği silen çıkarlardan evrensel gerçeklere açılan bizim en değerli takımızdır.
- Sadelik: Gerçekliğin güzelliği çok basit bir şekilde çalışır simya ilmi gibi (metalleri altına dönüştürmeyi araştıran bilim dalı) gizlilikleri içten bir mesajla siler ki gerçeklerin ışığı meydana çıkartılsın diye. Sadelik gerçekliktir.
- Birlik: Birlik paylaşılan bir hayalden hatıralarda yaşatılan bir umuttan fedakâr bir amaçtan ve ortak bir iyiliğe sebep olmakla kurulur. Birlik olanaksızı olanaklı kılar.
- Özgürlük: Özgürlük değerli bir hediyedir, o serbest bırakılmanın yaşatılmasına ve sınırsızlık duygusunun hissedilmesini sağlar.

1.4. Literatürde Evrensel Değerler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Literatür incelendiğinde kavram olarak değerler, kök değerler ve değerler eğitimi çalışmalarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Değerler; toplumsal yapı içinde sosyolojik olgu olarak oluşumu (Yazıcı, 2014), kaynağı, anlamlandırılması (Kurtdaş,2017), aktarılması (Kaya ve Çelebi, 2018; Sezgin ve Güneş, 2022; Güven, 2017) ve resimli çocuk kitapları (Öztürk ve Buldur, 2022), ders kitapları (Türkben, 2019; Aydemir ve Özel, 2017), diğer yazılı eserler (Gökşen ve Çetinkol, 2021; Karagöz, 2017; Alabay ve ark., 2018) ve çizgi filmler (Yılmaz ve Yılmaz, 2022; Yılmaz ve Arı, 2021) açısından incelenmesi şeklinde yer almaktadır. Kök değerler; hikaye (Özçelik, 2022), masal (Somuncu, 2023), roman (Kaplan ve Arıcı, 2022) gibi çeşitli eserlerin (Irmak ve Kafali, 2021; Genç, 2018) ve animasyonların (Aydoğmuş, Aydoğmuş ve Bozkurt, 2022) incelemesi içinde yer almaktadır. Değerler eğitimi; okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretimin tüm basamaklarında öğretmen görüşleri (Bozkurt, 2019), ders kapsamında değerlendirilmesi (Yıldırım ve Demirel, 2019; Şimşek ve İnce, 2020; Arık, 2021; Turhal ve Varış, 2022; Aktürk, 2012; Demir, 2016; Öztürkcan, 2021) ve ders kitaplarında yer alan içeriklerde (Kara ve Emirhan, 2020; Elbir ve Bağcı, 2013) kullanılması şeklinde yer almaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Manço'nun sözleri kendine ait olan doksan altı (96) Türkçe şarkısı araştırmanın evrenini

oluşturmuştur. Evren ulaşılabilir olmasına rağmen evrensel değerler çerçevesinde inceleme yapılacağından dolayı örneklem olarak sanatçının eğitici ve öğretici unsurları açısından zengin olan sekiz (8) eseri çalışma kapsamına alınmıştır. Bu sekiz şarkı bulgular bölümünde değerlendirmeleriyle birlikte verilmiş ve ayrıca ekler bölümü oluşturulmamıştır.

2.2. Veri Toplama Kaynakları/ Araç-Gereçler

Bu çalışmada kullanılmak üzere seçilen Barış Manço şarkılarının tamamının sözü ve müziği sanatçının kendisine aittir. "Ali Yazar Veli Bozar" ve "Arkadaşım Eşşek" adlı eserleri 1981 yılında çıkardığı "Sözüm Meclisten Dışarı" albümünde, "Eğri Büğrü" adlı eser 1980 yılında çıkardığı "20. Sanat Yılı Disco Manço" albümünde, "Bugün Bayram" adlı eser 1985 yılında çıkardığı "24 Ayar" albümünde, "Halil İbrahim Sofrası" ve "Kazma" adlı eserleri 1983 yılında çıkardığı "Estağfurullah … Ne Haddimize" albümünde, "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa" adlı eser 1977 yılında çıkardığı "Yeni Bir Gün" albümünde, "Can Bedenden Çıkmayınca" adlı eser 1989 yılında çıkardığı "Darısı Başımıza" albümünde yer almaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmanın araç-gereçleri Barış Manço'nun eğitici ve öğretici unsurlar açısından zengin olan sekiz (8) şarkısıdır.

Sanatçının eserlerinin incelenmesinde Unesco yaşayan değerler eğitimi programında yer alan ve evrensel değerler olarak kabul gören sevgi, saygı, barış, sorumluluk, sadelik, hoşgörü, alçakgönüllülük, işbirliği, mutluluk, dürüstlük, özgürlük ve dayanışma değerleri temel alınmıştır.

3. BULGULAR

Barış Manço'nun, sekiz(8) eseri on iki evrensel değer göz önüne alınarak incelenmiştir. Sanatçının eserlerinde yer alan bölümler ilgili on iki değer kapsamında incelenmiş olup toplumsal değerlere, söz varlıklarına, söz varlıklarının içerisinde yer alan atasözü, deyim ve ikilemelerine yer verilmişti. Ayrıca ilgili sekiz (8) eserden genel olarak çıkarılabilecek anlamlarda incelemelerin içerisinde yer almaktadır.

Ali Yazar Veli Bozar

"Ali yazar , Veli bozar
Küp suyunu çeker azar azar
Üzülmüşüm neye yarar?
Keskin sirke küpüne zarar."

Eserin nakarat bölümünde geçen "keskin sirke küpüne zarar" atasözünün anlamı; sert, ani, öfkeli ve kırıcı tavırların sadece başkalarına değil, kişinin kendisine de zarar vereceğini anlatmaktadır. İnsan ilişkilerinde saygılı olmanın ve hoşgörü ile yaklaşmanın gerektiği vurgulanmaktadır. Evrensel değerlerden saygı ve hoşgörü nakarat kısımda temel değerlerdir. Bu nedenle eserin içinde yer aldığı diğer kısımlarda değerlendirmeye tabi tutulmayacaktır.

"Gözümde yaş görseler
Erkek ağlar mı derler
Gökler ağlıyor dostlar
Ben ağlamışım çok mu?

Rahmet yağarken dostlar
Ben ıslanmışım çok mu?"

Eserde geçen "erkek ağlar mı" söylemi Türk kültürel yapısına özgüdür ve erkeğe biçilen toplumsal rollerin sonucunda yapılması istenmeyen bir davranıştır. Sanatçı "gökler ağlıyor, ben ağlamışım çok mu?" sözleriyle insana ait bir özelliği doğa olayına atfederken diğer yandan insanın alem karşısındaki acizliğini ortaya koymaktadır. Sanatçı burada gökyüzü ve erkek (insan) karşılaştırması yaparak alçakgönüllü olmayı vurgulamaktadır. Evrensel değerlerden alçakgönüllülük bu bölümde temel değerdir.

"Ali yazar Veli bozar
Küp suyunu çeker azar azar
Üzülmüşüm neye yarar?
Keskin sirke küpüne zarar. Of offf ...
Birgün dönsem sözümden
Düşerim dost gözünden Dünya dönüyor dostlar
Bir sözden dönsem çok mu?
Devran dönüyor dostlar, Ben dönmüşüm çok mu?"

Eserde geçen "bir gün dönsem sözümden, düşerim dost gözünden" cümlesinde dürüstlük vurgulanmaktadır. Türk toplumu açısından söz vermek, verdiği sözü tutmak, sözü namus bilmek gibi söz varlıkları da bu durumu destekler niteliktedir. Evrensel değerlerden dürüstlük bu bölümde temel değerdir.

"Barış yolun sonunda
Yürü demek boşuna
Hayat duruyor dostlar
Ben durmuşum çok mu?
Yaşam bitiyor dostlar
Ben bitmişim çok mu?"

Sanatçı "hayat duruyor/yaşam bitiyor, ben durmuşum/bitmişim çok mu?" sözleriyle ölüm karşısında insanın acizliğini ortaya koymaktadır. Sanatçı burada yaşamın bitişini kendi ölümüyle kıyaslamakta ve alçakgönüllü olmayı/tevazu göstermeyi vurgulamaktadır. Evrensel değerlerden alçakgönüllülük bu bölümde temel değerdir.

Sanatçının "Sözüm Meclisten Dışarı (1981)" adlı albümünde yer alan "Ali Yazar Veli Bozar" şarkısının sözleri on iki (12) evrensel değer çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak; bu eserde saygı, hoşgörü, alçakgönüllülük ve dürüstlük değerlerinin varlığı tespit edilmiştir.

Eğri Büğrü
"Bana yolun seç diyorlar
Bozuk yolu seçer miyim?
Eğri eğri, doğru doğru
Seçemezsen geç diyorlar
Ben yolumdan geçer miyim?
Eğri eğri, doğru doğru"

Eserde geçen “bozuk yolu seçer miyim?” ve “ben yolumdan geçer miyim?” cümleleriyle kişinin kendisine, başkalarına ve topluma olan sorumluluklarına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca anlamsal olarak analizi yapılırsa taraf seçmek, bir gruba dahil olmak gibi anlamlara ulaşılmaktadır. Bu açıdan da dürüstlüğe vurgu yapılmaktadır. Evrensel değerlerden sorumluluk ve dürüstlük bu bölümde temel değerlerdir.

“*Kimi batı, kimi doğu*
Kuzey güney hepsi doğru
Kim seçer ki bozuk yolu?
Eğri eğri, doğru doğru
Benim yolum bana doğru
Hiç yolumdan döner miyim?
Eğri eğri, doğru doğru
Eğri büğrü ama yine de doğru”

Sanatçı “kimi batı, kimi doğu, kuzey güney hepsi doğru” sözleriyle herkesin bir bakış açısı, ideolojisi ve dünya görüşü olduğunu söylemektedir. “Kim seçer ki bozuk yolu?” ve “benim yolum bana doğru” cümleleriyle de herkesin içselleştirip kabul ettiği ideolojileri kendisi için doğrudur, anlamı ortaya çıkmaktadır. “Eğri büğrü ama yine de doğru” sözüyle herkesin fikirlerine saygı göstermek ve başkalarının fikirlerini paylaşabilmesi için hoşgörülü davranmak gerektiği vurgulanmaktadır. Evrensel değerlerden saygı ve hoşgörü bu kısımda temel değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Bana yârin seç diyorlar
Vefasız yâr seçer miyim?
Eğri eğri, doğru doğru
Seçemezsen geç diyorlar
Geç desen de geçer miyim?
Eğri eğri, doğru doğru
Kimi tatlı, buğday tenli
Kimi mahmur, dudu dilli
Kimi esmer, nokta benli
Eğri eğri, doğru doğru
Ben bulmuşum nazlı yâri
Geç desen de geçer miyim?
Eğri eğri, doğru doğru
Eğri büğrü ama yine de doğru
Sevdiğini al diyorlar
Alsam bile yâr yeter mi?
Eğri eğri, doğru doğru
Var yoluna git diyorlar
Bir yol ile iş biter mi?
Eğri eğri, doğru doğru
Bir karış da toprak gerek
Üstüne de kurulmalı

Yâr içinde oturmalı
Eğri eğri, doğru doğru"

Eserde geçen "sevdiğini al diyorlar, alsam bile yar yeter mi?" ve "bir karış da toprak gerek" cümleleri Türk kültürü aile yapısına vurgu yaparak erkeğe yüklenmiş olan aile reisliği, ev geçimini sağlamada asli görevli olarak erkeğin sorumluluklarına vurgu yapmaktadır. Eserin bu kısmında da sorumluluk temel değerdir.

Sanatçının "20. Sanat Yılı Disco Manço (1980)" adlı albümünde yer alan "Eğri Büğrü" şarkısının sözleri on iki (12) evrensel değer çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak; bu eserde sorumluluk, dürüstlük, saygı ve hoşgörü değerlerinin varlığı tespit edilmiştir.

Bugün Bayram

Dünyada her toplum, kendi inanç ve gelenekleri doğrultusunda oluşturdukları farklı bayramlara ve törenlere sahiptir. Doğayı ve dünyayı algılama şekillerine göre tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli tören ve bayramları kutlayan Türkler, köklü bir geçmişe ve zengin bir kültüre sahiptir (Öger, 2013).

Barış Manço'nun 1985 yılında çıkardığı ve "24 Ayar" isimli albümünde yer alan "Bugün Bayram'' isimli şarkısında kullandığı neşeli ve hareketli melodisi ile bayram coşkusunu yansıtmaya çalışıyor gibi gözüküyor. Ancak kullanılan duygu dolu sözlerle birlikte ''Bayram'' sembolü üzerinden yansıtılan, hüzün barındıran bir özlem hikayesidir. Hikâyede anlatılan, bir bayram sabahında baba figürünün, çocuklarını kaybettiği eşinin mezarına götürmesidir. Bir başka deyişle kaybedilen birine duyulan özlem duygusu ve bayram coşkusu bir arada yansıtılmaya çalışılmıştır. (Önal, 2023).

"Sen gittin gideli
İçimde öyle bir sızı var ki,
Yalnız sen anlarsın
Sen şimdi uzakta Cennette meleklerle,
Bizi düşler ağlarsın"

Eserde geçen "Sen gittin gideli" / "İçimde öyle bir sızı var ki" cümlesinde, kaybettiği yakınına duyduğu özlem ve sevgi belirtilmiştir. "Cennette meleklerle, bizi düşler ağlarsın'' kısmında geçen melek ve cennet kavramları ile de manevi değerler üzerinden özlem kavramına değinilmiştir. Şarkının bu kısmında elen alınan evrensel değer sevgidir.

"Bugün bayram
Erken kalkın çocuklar
Giyelim en güzel giysileri
Elimizde taze kır çiçekleri
Üzmeyelim bugün annemizi"

Eserin nakarat bölümünde söylenen "Bugün bayram" / "Erken kalkın çocuklar" cümlesi, bayramlara verilen önemi ve duyulan mutluluğ ortaya koymaktadır. Şarkının hikayesi, bir bayram sabahında baba figürünün, çocuklarını kaybettiği eşinin mezarına götürmesidir. Toplumsal kültürün önemli parçalarından biri olan dini bayramların, Türk kültürü içerisinde

önemi büyüktür. Şarkının alt metninde de anlatıldığı gibi, dini bayramlarda başta ebediyete teslim edilen yakınların kabirlerinin, daha sonra hayatta olan büyüklerin ziyaret edilmesi büyük bir öneme sahiptir.

Şarkının bu bölümünde vurgulanan erken uyanmak ve güzel giyinmek cümlelerinden verilmek istenen mesaj, büyüklere gösterilen saygı ve geleneklerin unutulamaması gerektiğidir. Geleneklerin unutulmaması, toplumsal duyguların güçlenmesine ve birliğin oluşmasına katkıda bulunur. Evrensel değerlerden saygı ve birlik bu bölümde işlenen temel değerlerdir.

"Sen yaz geceleri
Yıldızlar içinden ara sıra
Bize göz kırparsın,
Sen soğuk günlerde
Kalbimi ısıtan en sıcak anımsın"

Şarkının bu bölümünde geçen "Sen yaz geceleri" / "Yıldızlar içinden ara sıra" / "Bize göz kırparsın" dizelerinde sevilen kişinin varlığı yıldız kavramı ile simgelenmiştir. Yıldızların karanlık gecelerde insanlara rehberlik ettiği ve umut verdiği bilinmektedir. Sevgi de yıldızlar gibi insanlara umut verir. "Sen soğuk günlerde" / "Kalbimi ısıtan en sıcak anımsın" cümlelerinde sevgi kavramı, zor zamanlarda insanın içini ısıtan bir güç olarak kullanılmıştır. Soğuk günler, insanların geçirdiği zor zamanları yansıtırken sıcak anılar bu zorluklar karşısında sevginin insanlara verdiği içsel huzuru temsil eder. Şarkının bu bölümünde evrensel değerlerden olan sevgi, temel değer olarak kullanılmıştır.

Sanatçının "24 Ayar (1985)" adlı albümünde yer alan "Bugün Bayram" şarkısının sözleri on iki (12) evrensel değer çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak; bu eserde mutluluk saygı, sevgi ve birlik değerlerinin varlığı tespit edilmiştir.

Halil İbrahim Sofrası

Barış Manço'nun bu şarkısında ele aldığı konu, Halil İbrahim geleneğidir. Bu geleneğin vurguladığı şey insanların sadece kendi çıkarlarını değil ortak çıkarları düşünmesi gerektiği ve paylaşmanın önemidir. Bir halk inanışı olan Halil İbrahim sofrası, Hz. İbrahim'in sofrasının etrafında gelişmektedir. İslam inancında İbrahim Peygamber'in misafirperver ve cömert bir kişilik olduğu söylenir ve misafir ağırlama adetleri ile anılır. Halil İbrahim Peygamber'in sofrasının insanlara her zaman açık olduğu ve evinde misafir ağırladığında her şeyin bolluk içinde olduğu hadislerde anlatılır. İbrahim Peygamberin bu özelliği nesiller boyu dolaşarak bir gelenek haline gelmiştir. Kültürümüzde Hz. İbrahim'e bağlı olmayan ancak Halil İbrahim sofrasının hoşgörüsüyle örtüşen uygulamalar bulunmaktadır (Dedeşin, 2023).

"İnsanoğlu haddin bilir kem söz söylemez iken
Elalemin namusuna yan gözle bakmaz iken
Bir sofra kurulmuş ki Halil İbrahim adına
Ortada bir tencere, boş mu, dolu mu bilen yok"

Şarkının bu bölümünde geçen "İnsanoğlu haddin bilir kem söz söylemez iken" dizesi, kişinin kendi sınırını bilmesini ve başkalarını incitecek söylemlerden kaçınmasını ifade eder. Bu bölümde verilmek istenen mesajın toplum içindeki huzuru sağlayabilmek için insanların

birbirine karşı saygılı olması gerektiği ve anlaşmazlıkların saygı çerçevesi içerisinde çözülmesi gerektiği olması, kullanılan temel değerin saygı olduğunu gösterir. Devamında söylenen "Elalemin namusuna yan gözle bakmaz iken" dizesinde ise başkalarının özel hayatlarına saygı gösterilmesinin ve ahlaki sınırların korunmasının önemini vurgulamaktadır. Bireylerin birbirlerinin mahrem hayatına saygı duyması, sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasına katkıda bulunur. Şarkının bu dizesinde de evrensel değerlerden olan saygı, temel değer olarak kullanılmıştır. Şarkının devam eden bölümünde geçen "Ortada bir tencere, boş mu, dolu mu bilen yok" / "Bir sofra kurulmuş ki Halil İbrahim adına" dizelerinde paylaşma ve cömertlik temasının işlendiği görülmektedir. Parçada kullanılan tencere kavramı rızkı ifade etmektedir. Yemeklerle dolu bir sofradan ve "boş mu dolu mu?" olduğu sorulan tencereden söz edilmektedir. Bu cümlede tencerenin boş veya dolu olmasına bakılmaksızın, paylaşmanın her zaman önemli bir değer olduğu ifade edilmektedir Şarkıda geçen sofra kavramı ile dünya ve maddi varlıklar simgelenirken, tencere ile rızık ve maddiyatın insan için tek gerçek olup olmadığı sorgulanmıştır. Barış Manço'nun kullandığı bu simgeler üzerinden vermek istediği mesaj, yeryüzüne kurulan sofrada yani dünyada herkese yetecek kadar nimetin var olduğu ancak herkesin kendi hakkı olanı alacağıdır. Şarkının bu dizesinde cömertlik, alçakgönüllülük ve birlik temel değer olarak kullanılmıştır.

"Buyurun dostlar buyurun
Halil İbrahim sofrasına"

Halil İbrahim sofrası, zengin yoksul fark etmeksizin herkesin bir arada bulunduğu ve ayrım yapılmadan, cömertçe herkesin ağırlandığı bir sofradır. Sanatçı şarkının nakarat kısmında söylediği "Buyurun dostlar buyurun Halil İbrahim sofrasına" cümlesi ile "dostlarını" bu sofraya davet eder. Cümlede geçen "dostlar" ifadesi insanların arasındaki birlik duygusunu pekiştirmektedir. Sofraya ayrımcılık yapılmadan herkesin hoşgörüyle davet edilmesi, birlik olmanın önemini vurgulamaktadır. Herkesin farklılıklarına bakılmadan davet edildiği sofrada sevgi ve hoşgörü esastır. Eserin nakarat kısmında işlenen evrensel değerler cömertlik, sevgi, hoşgörü ve birlik olarak gözlemlenmiştir.

"Daha çatal, bıçak, kaşık icat edilmemişken
İsmail'e inen koç kurban edilmemişken
Bir kavga başlamış ki nasip kısmet uğruna
Kapağı ver, kulpu al, kurbanı hiç soran yok"

Şarkının bu bölümünde geçen "Daha çatal, bıçak, kaşık icat edilmemişken" / "İsmail'e inen koç kurban edilmemişken" / "Bir kavga başlamış ki nasip kısmet uğruna" ifadelerinde nasip ve kısmet uğruna olan kavgaların, insanlığın daha temel ihtiyaçlarını bile karşılamadığı dönemlerinde başladığına değinilir. Sevgi, toplumların barış ve uyum içinde yaşamalarına yardımcı olan temel bir değerdir. Dizelerde geçen kavgalar, bu sevgi değerinin eksikliğinden kaynaklanır. Sevgi, paylaşım, empati gibi evrensel değerler bu tür kavgaları önleyerek insanların uyum içinde yaşamalarına yardımcı olur. "Kapağı ver, kulbu al, kurbanı hiç soran yok" dizesinde geçen ifadede ise insanların kendi çıkarları uğruna başkalarını feda ettiğini ve onları görmezden geldiğini anlatır. Eserin bu bölümünde ağırlıklı olarak sevgi ve empati, temel değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Yıllardır sürüp giden bir pay alma çabası
Topu topu bir dilim kuru ekmek kavgası
Bazen durur bakarım bu ibret tablosuna
Kimi tatlı peşinde, kimininse tuzu yok"

Eserin bu bölümüne bakıldığında, "Yıllardır sürüp giden bir pay alma çabası" / "Topu topu bir dilim kuru ekmek kavgası" cümlelerinde, insanlıkta yıllardır süren bir pay alma çabasının olduğunun vurgusu yapılmaktadır. "Bazen durur bakarım bu ibret tablosuna" / "Kimi tatlı peşinde, kimininse tuzu yok" ifadelerine bakıldığında ise toplum arasındaki adaletsizliğin vurgulandığı göze çarpmaktadır. Bir kesim temel ihtiyaçlardan bile yoksunken diğer kesim sahip olduğu şeylerin hep daha fazlasını istemektedir. Cömertlik, bireylerin elindekilerini ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaları gerektiğini ifade eder. Bu dizelerde de insanların cömert davranışlar sergileyerek toplum içindeki adaleti sağlamalarının ne kadar önemli olduğu mesajı verilir. "İbret tablosu" ifadesinin, insanların yapılan bu adaletsizliklerden ders çıkararak durumu düzeltmeleri için çaba sarf etmeleri gerektiği anlamına geldiği söylenebilir.

Buyurun dostlar buyurun Halil İbrahim sofrasına Buyurun dostlar buyurun Halil İbrahim sofrasına Alnı açık, gözü toklar buyursunlar baş köşeye Kula kulluk edenlerse ömür boyu taş döşeye Nefsine hâkim olursan kurulursun tahtına Çalakaşık saldırırsan ne çıkarsa bahtına

Şarkının bu bölümünde kullanılan "Alnı açık, gözü toklar buyursunlar baş köşeye" ifadesinde, en değerli yerlerde olmayı hak eden insanların dürüst, onurlu, maddiyata önem vermeyen ve açgözlü olmayan kimseler olduğu söylenmektedir. Şarkının devamında ise "kula kulluk edenlerin" yani özgürlüğünü kaybederek başkalarına boyun eğen insanların sıkıntı çekecekleri vurgulanmaktadır. Bu dizelerde insanların kendi ayakları üzerinde durmayarak özgürlüğünü koruması, temel değer olarak özgürlük kavramının vurgulandığını göstermektedir. İncelenen bu iki ifadede kullanılan temel değerlerin dürüstlük ve özgürlük olduğu görülür. "Nefsine hâkim olursan kurulursun tahtına" söyleminde, iradesini kontrol edebilen insanların başarıya ve mutluluğa ulaşacağının vurgulandığı görülür. "Çalakaşık saldıran" yani düşünmeden ve aceleyle hareket eden insanların başına geleceklerine razı olmak zorunda kalacakları söylenmektedir. Eserin bu kısmında sorumluluk ve bağımsızlık temel değerdir.

"Halat gibi bileğiyle, yayla gibi yüreğiyle
Çoluk çocuk geçindirip haram nedir bilmeyenler
Buyurun siz de buyurun
Buyurun dostlar buyurun"

"Halat gibi bileğiyle, yayla gibi yüreğiyle" ifadelerinde bahsedilen kişi, ailesini geçindirmek ve onları korumak için çalışan, sorumluluk sahibi olan ve çalışkan bir bireydir. Sanatçı şarkının bu kısmında "çoluk çocuk geçindiren" ve "haram nedir bilmeyen" kimseleri içtenlikle evine davet ettiğini ve onları sofrasına misafir etmekten büyük bir memnuniyet duyduğunu söylemektedir. Bu dizelerde çalışkanlık ve sorumluluk, ele alınan temel değerlerdir.

"Barış der, her bir yanı altın, gümüş, taş olsa
Dalkavuklar etrafında el pençe divan dursa
Sapa, kulpa, kapağa itibar etme dostum

İçi boş tencerenin bu sofrada yeri yok
Para, pula, ihtişama aldanıp kanma dostum
İçi boş insanların bu dünyada yeri yok"

Sanatçı şarkının bu bölümünde bir insanın gerçek değerinin dış görünümünden ziyade iç dünyasında saklı olduğunu ve asıl değeri belirleyenin içsel zenginlik olduğunu vurgulamaktadır. Dürüstlük, cömertlik, alçakgönüllülük gibi içsel değerler insanın karakterini ve kişiliğini oluşturur. Dizelerde anlatılan, bu değerlere sahip olan bireylerin daha güven verdiği ve saygı gördüğüdür.

Sanatçının "Estağfurullah… Ne Haddimize! (1983)" adlı albümünde yer alan "Halil İbrahim Sofrası" şarkısının sözleri on iki (12) evrensel değer çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak; bu eserde cömertlik, alçakgönüllülük, özgürlük, sevgi ve birlik değerlerinin varlığı tespit edilmiştir.

Sarı Çizmeli Mehmet Ağa
"Yaz, dostum
Güzel sevmeyene adam denir mi? Yaz, dostum
Selam almayana yiğit denir mi?"

Sevgi, pozitif yönden akarak alanını çoğaltan ve genişleten bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Emre, 2017). TDK'ye göre de "adam" kavramı insan olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda eserin bu bölümünde yer alan on iki evrensel değerden birisi olan sevgi, "güzel sevmeyene adam denir mi?" sözüyle sevginin tanımına uygun olarak sevmeyen kişilerin insani değerlerden yoksun olduğuna vurgu yapılarak sevgi değerinin öneminden bahsedilmektedir.

"Yaz tahtaya bir daha Tut defteri, kitabı
Sarı çizmeli Mehmet Ağa Bir gün öder hesabı"

"Tut defteri kitabı sarı çizmeli Mehmet ağa bir gün öder hesabı" sözünden yola çıkarak Mehmet Ağa'nın borçlu olduğu kişi Mehmet Ağa'nın borcunu deftere tutmalı ve hoş görülü olarak Mehmet Ağa'nın borcunu ödemesini beklemelidir. Mehmet Ağa'da sorumluluk sahibi bir kişi olduğu için mutlaka borcunu ödeyecektir. Sarı Çizmeli Mehmet Ağa figürü üzerinden on iki evrensel değerlerden olan sorumluluk, hoşgörü ve dürüstlük değerlerine vurgu yapılmaktadır.

"Yaz, dostum
Yoksul görsen besle kaymak, bal ile
Yaz, dostum
Garipleri giydir ipek şal ile Yaz, dostum
Öksüz görsen sar kanadın' kolunu Yaz, dostum
Kimse göçmez bu dünyadan mal ile"

"Yoksul görsen besle kaymak, bal ile, Garipleri giydir ipek şal ile, Öküz görsen sar kanadın' kolunu" sözleriyle ihtiyacı olan kişilere karşı sorumluluk duyarak onların ihtiyaçlarını en iyi şekilde gidererek onlarla dayanışma içerisinde olmamızın gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca "kimse göçmez dünyadan mal ile" sözüyle de sadeliği ve alçakgönüllülüğe atıf yapmıştır. Şarkının bu kısmında on iki evrensel değerden olan sorumluluk, birlik/dayanışma, alçakgönüllülük ve sadelik değerlerinden bahsedilmiştir.

Barış Manço'nun 1977 yılında Yeni Bir Gün adlı albümünde yer alan Sarı Çizmeli Mehmet Ağa şarkısı on iki evrensel değer açısından incelenmiştir. Sonuç olarak Sarı Çizmeli Mehmet Ağa şarkısında hoşgörü, sorumluluk, birlik/dayanışma, alçakgönüllülük, sadelik, dürüstlük ve sevgi değerlerine vurgu yapılmaktadır.

Can Bedenden Çıkmayınca

"Kara haber tez duyulur, unutsun beni demişsin
Bende kalan resimleri, mektupları istemişsin
Üzülme sevdiceğim, bir daha çıkmam karşına
Sana son kez yazıyorum, hatıralar yeter bana (sevgi, hoşgörü, saygı)"

"Üzülme sevdiceğim, bir daha çıkmam karşına" sözüyle karşıdaki kişinin onu istememesine saygı ve hoşgörü duymaktadır. Ayrıca "Sana son kez yazıyorum, hatıralar yeter bana" sözüyle de sevdiği kişi yanında olmasa da onun seveceğini bunun yanında da tevazu sahibi olarak elindekiyle yetinebileceğini belirtmektedir. Sevgi temasıyla yazılan şarkının bu kısmında sevgi değeri ön plana alınarak on iki evrensel değerden olan hoşgörü, saygı ve alçakgönüllülük değerlerine vurgu yapılmıştır.

"Unutma ki dünya fani, veren Allah alır canı
Ben nasıl unuturum seni? can bedenden çıkmayınca (alçakgönüllülük ve sevgi")

"Veren Allah alır canı" sözüyle yaratıcının büyüklüğü karşısındaki güçsüzlüğüne vurgu yapmıştır. Bunun yanında " Ben nasıl unuttum seni? Can bedenden çıkmayınca" sözüyle ölene kadar onu seveceğini belirterek sevgisinin büyüklüğünü anlatmaktadır. Şarkının bu kısmında on iki değerden olan alçakgönüllülük ve sevgi değerleri ön plana çıkmaktadır.

"Kurumuş bir çiçek buldum, mektupların arasında
Bir tek onu saklıyorum, onu da çok görme bana Aşkların en güzelini, yaşamıştık yıllarca
Bütün hüzünlü şarkılar, hatırlatır seni bana" (sevgi)

Barış Manço şarkının bu kısmında aşkının büyüklüğünü sevdiği kişiyle olan anılarını saklayarak ve onu şarkılarla hatırlayarak anlatarak sevgi değerini ön plana çıkartmaktadır.

"Kırıldı kanadım kolum. ne yerim var, ne yurdum
Gurbet ele düştü yolum, yuvasız kuşlar misali
Selvi boylum senin için, katlanırım bu yazgıya
Böyle yazmışsa yaradan, kara toprak yeter bana" (alçakgönüllülük, sevgi)

"Selvi boylum senin için, katlanırım bu yazgıya" sözüyle aşık olduğu kişi için kendi kaderiyle yetinmeye razı olacağını belirterek alçakgönüllülük ve sevgi değerlerini vurgulamaktadır. "Böyle yazmışsa yaradan, kara toprak yeter bana" sözüyle de yaratıcının karşısında durmadan yaşaması gereken hayatı yaşayarak elindekiyle yetineceğini söyleyerek alçakgönüllülük değerini ön plana çıkarmaktadır.

Sonuç olarak Barış Manço'nun 1989 yılında Darısı Başınıza albümünde yer alan Can Beden Çıkmayınca şarkısında on iki evrensel değer içerisinde yer alan alçakgönüllülük, sevgi, hoşgörü ve saygı değerlerinden bahsedilmektedir.

Arkadaşım Eşşek

"*Kaç yıl oldu saymadım köyden göçeli*
Mevsimler geldi geçti, görüşmeyeli Hiç haber göndermedin o günden beri
Yoksa bana küstün mü? Unuttun mu beni?

Sözlerde de ifade edildiği gibi şarkının bu kısmında Barış Manço arkadaşına olan özleminden bahsetmektedir. Sonuç olarak sevdiğimiz kişilere karşı özlem duyduğumuzdan dolayı sevgi değerine değinildiğini söyleyebiliriz.

Dün yine seni andım, gözlerim doldu
O tatlı günlerimiz bir anı oldu
Ayrılık geldi başa, katlanmak gerek
Seni çok çok özledim, arkadaşım eşek"

Şarkının bu kısmında da arkadaşına duyduğu özlem bağlamında sevgi değerine değinilmektedir. Ayrıca "Ayrılık geldi başa, katlanmak gerek" sözüyle de var olan durumu kabullenme anlayışıyla kaderiyaşamanın alçakgönüllülük değerine vurgu yaptığını söyleyebiliriz.

"Yaban tayları çayırda tepişiyor mu?
Çilli horoz kedilerle dövüşüyor mu?
Sarıkız minik buzağıyı sütten kesti mi?
Kuzularla oğlaklar sevişiyor mu?
Uzun kulaklarını son bir kez salla
Tüm eski dostlarımdan bir haber yolla
Ayrılık geldi başa, katlanmak gerek
Seni çok çok özledim arkadaşım eşek"

Arkadaşına duyduğu özlem bağlamında ona olan sevgisini dile getirmektedir. Arkadaşını ne kadar özlese de "Ayrılık geldi başa, katlanmak gerek" sözüyle başımıza gelen olaylar karşısında sabırlı olarak beklememiz belirtilerek kaderi yaşamayı alçakgönüllülük değeri altında inceleyebiliriz.

Sonuç olarak Barış Manço'nun 1981 yılında Sözüm Meclisten Dışarı albümünde yer alan Arkadaşım Eşşek şarkısında on iki evrensel değer içerisinde yer alan sevgi ve alçakgönüllülük değerleri ön plana çıkmaktadır.

Kazma

"Selam büyükler, merhaba çocuklar,
Bu akşam size yeni bir öyküm var!
Dilim sürçerse kusura bakmayın,
Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var!"

Barış Manço'nun şarkıya "Selam büyükler, merhaba çocuklar" ifadesi ile hem büyükleri hem çocukları selamlayarak başladığı görülmektedir. Bu ifade ile her yaştan insana gösterilen saygının önemini vurgulanmıştır. Evrensel değerlerden biri olan saygı, toplumların uyum içinde yaşaması için gerekli değerlerden biridir. Sanatçının kullandığı bu cümlede de saygı değerinin ele alındığı görülmektedir. "Bu akşam size yeni bir öyküm var!" ifadesinde, hikayeler ve

deneyimlerin paylaşımının, kültürel ve bireysel bağları güçlendirerek iletişimin kurmanın önemine vurgu yaptığı görülmektedir. “Dilim sürçerse kusura bakmayın” ifadesinde hata yapmanın normal olduğu ve bu hatanın hoşgörü ile karşılanması gerektiği mesajı verilmektedir. Son olarak “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var!” dizesinde, vefa ve minnet kavramları vurgulanmaktadır. Küçük bir iyiliğin uzun süre hatırlanması, toplumsal bağların güçlenmesine ve insan ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunur. Bu dizede ele alınan evrensel değerler; saygı, birlik ve hoşgörü olarak gözlemlenmiştir.

“Diyeceğim o ki kişi yetinmeli,
Yaşam dediğin kısacık bir çizgi!
Namus şeref onur hepsi güzel ama,
En önemlisi helal alın teri!”

Sanatçı şarkının bu bölümünde geçen “Diyeceğim o ki kişi yetinmeli” / “Yaşam dediğin kısacık bir çizgi!” ifadelerinde, insanların sahip olduklarıyla yetinmelerini ve alçakgönüllü olmalarını söylediği görülmektedir. Devam eden kısımda ise yaşamın kısa ve geçici olduğunu hatırlatarak insanları yaşamlarını daha anlamlı kılmaya teşvik etmektedir. “Namus şeref onur hepsi güzel ama” / “En önemlisi helal alın teri!” dizelerinde onurun ve dürüstlüğün çok önemli değerler olduğunu ancak onlardan da önemli olanın, insanın emeğiyle dürüst yollardan kazanç sağlamasının olduğu belirtilmektedir. Bu bölümde öne çıkan evrensel değerler alçakgönüllülük ve dürüstlük olarak belirlenmiştir.

“Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür dersen,
Kaz gelen yerden tavuğu esirgemezsen,
Bu kafayla bir baltaya sap olamazsın ama,
Gün gelir sapın ucuna olursun kazma!”

Eserin nakarat bölümünde geçen “Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür dersen” ifadesinde kullanılan atasözü ile anlatılmak istenen, aynı şeye sahip olunduğu halde bir başkasının sahip olduğu malın daha değerli ve üstün görülmesidir. “Kaz gelen yerden tavuğu esirgemezsen” ifadesinde kullanılan atasözü ile de büyük çıkarların beklendiği yerlerde küçük fedakarlıkların yapıldığı durumlardan bahsedilmektedir. Dizelerin devamında ise başkalarının sahip olduklarını daha üstün gören ve çıkarlarını önemseyen insanların ileride başarısız olacağı söylenmektedir. Şarkının bu bölümünde sanatçı kısa vadeli kazanç sağlamak için değerlerinden ödün veren insanları eleştirmektedir ve erdemli bir insan olmanın önemi vurgulanmaktadır. Evrensel değerlerden dürüstlük ve sorumluluk bu bölümde öne çıkmaktadır.

“En güzel pilav Dimyat’ta pişer.
Yanında hoşaf ne güzel gider.
Sen yan gelip yatar karnın guruldarken,
Evdeki bulgur herkese yeter!”

Şarkının bu bölümünde geçen “Sen yan gelip yatar karnın guruldarken” / “Evdeki bulgur herkese yeter!” dizelerinde vurgulanan mesaj, rahatlık ve rehavet içinde olan bireyin ihtiyaç sahibi olan insanları düşünmesi ve elinde bulunanları diğer insanlarla paylaşması gerektiğidir. Paylaşmak toplumsal birliği teşvik eder ve yardımlaşmayı sağlar. İnsanların sadece kendilerini

düşünmeden sahip olduklarını başkaları ile paylaşması, sorumluluk duygusu ve cömertlik ile ilişkilidir. Bu dizelerde vurgulanan evrensel değerler sorumluluk ve cömertliktir.

"Şam ipeğinden urba giysen bile,
Zemzem suyuyla yıkansan bile,
Dünya ahret bir keyif sürmek için,
Mutlak dökmeli helal alın teri!"

Şarkının bu bölümünde dünyada ve ahirette huzurlu olmak için, zenginlik veya dini ritüeller gibi dışsal etmenlerden ziyade insanın dürüst bir şekilde çalışmasının daha değerli olduğu vurgulanmaktadır. Barış Manço'nun bu dizelerde, evrensel değerlerden olan dürüstlük ve sorumluluk üzerine mesajlar verdiği görülmektedir.

"Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür dersen,
Kaz gelen yerden tavuğu esirgemezsen,
Bu kafayla bir baltaya sap olamazsın ama,
Gün gelir sapın ucuna olursun kazma!
İnsanın bir kez ters gitmesin işi,
Muhallebi yerken kırılır dişi,
Kazma olmaya özenmeyin dostlar,
Alın teriyle kazanan en mutlu kişi!"

Şarkının devam eden bölümünde geçen "İnsanın bir kez ters gitmesin işi" / "Muhallebi yerken kırılır dişi" sözlerinde, yaşamda insanların başına zorlukların ve öngörülemez olayların gelebileceği belirtilir. "Kazma olmaya özenmeyin dostlar" / "Alın teriyle kazanan en mutlu kişi!" ifadelerinde başka insanların emeklerini görmezden gelerek, kolay yoldan kazanç sağlayan insanlardan olunmaması gerektiği ve gerçek mutluluğun dürüst bir şekilde emek vererek gelir sağlamak olduğu vurgulanmaktadır. Eserin bu bölümünde evrensel değerlerden olan dürüstlük üzerinden mesajların verildiği görülmektedir.

Sanatçının "Estağfurullah… Ne Haddimize! (1983)" adlı albümünde yer alan "Kazma" şarkısının sözleri on iki (12) evrensel değer çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak; bu eserde cömertlik, dürüstlük, sorumluluk, saygı ve birlik değerlerinin varlığı tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Çizelge 1 de görüldüğü üzere; Barış Manço'nun bu çalışmada ele alınan sekiz eserinin on iki (12) evrensel değerden sevgi beş (5), saygı beş (5), barış sıfır (0), sorumluluk üç (3), sadelik bir (1), hoşgörü dört (4), alçakgönüllülük beş (5), işbirliği sıfır (0), mutluluk bir (1), dürüstlük dört (4), özgürlük bir (1) ve dayanışma dört (4) kez tespit edilmiştir.

Çizelge 1. Barış Manço'nun Sekiz Eserindeki Evrensel Değerler

Şarkılar / Değerler	Ali Yazar Veli Bozar	Eğri Büğrü	Bugün Bayram	Halil İbrahim Sofrası	Sarı Çizmeli Mehmet Ağa	Can Bedenden Çıkmayınca	Arkadaşım Eşşek	Kazma
Sevgi			X	X	X	X	X	
Saygı	X	X	X			X		X
Barış								
Sorumluluk		X			X			X
Sadelik					X			
Hoşgörü	X	X			X	X		
Alçakgönüllülük	X			X	X	X	X	
İşbirliği								
Mutluluk			X					
Dürüstlük	X	X			X			X
Özgürlük				X				
Dayanışma			X	X	X			X

Barış Manço'nun şahsiyeti, kıyafeti, programları ve şarkıları üzerinden yukarıdaki çalışmalarda görüldüğü gibi birçok alanda ancak özellikle milli değerlerin öğretilmesi noktasında önemli bir unsur olarak ele alınmıştır. Örneğin; Çelik (2018) tarafından 7. sınıf öğrencileriyle yapılan araştırmaya göre, Türkçe derslerinde Barış Manço şarkıları öğretim aracı olarak kullanılabilir. Coşkun Keskin ve Akyıldız (2021), Barış Manço'nun icra ettiği eserlerde geçen atasözlerini, deyimleri ve kültürel değerlerimizi örneklendirip Türkçe öğretiminde, Türkçenin doğru telaffuzunda ve Türk kültürünün aktarımında bu şarkıların kullanılabilir bir yöntem olacağını belirtmektedir. Üztemur, Sevigen ve İnel (2021) tarafından yapılan çalışmada ortaokul öğrencilerinde sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerleri Barış Manço şarkılarıyla kolay, etkili ve kalıcı öğrendiklerini belirtmektedir. Diğer bir araştırmada eğitici ve öğretici unsurlar bakımından zengin Barış Manço şarkıları seçilerek topluma ulaştırmak istediği değerler incelenmiştir. Sonuç olarak; Barış Manço eserlerinin değer öğretiminde kullanılabileceği ortaya çıkmaktadır (Aça, 2019).

Bu çalışmadaysa, sanatçının belirlenen sekiz (8) şarkı sözü evrensel değerleri taşıyıp taşımadığı ve bu değerleri taşıyorsa eserlerde ne ölçüde yer aldığı bağlamında değerlendirilmiştir. Evrensel değerlerin aktarılması ve öğretilmesi bakımından tespit yapılmamıştır. Buna göre; Barış

Manço'nun eserinde on iki (12) evrensel değerden sevgi beş (5), saygı beş (5), barış sıfır (0), sorumluluk üç (3), sadelik bir (1), hoşgörü dört (4),

alçakgönüllülük beş (5), iş birliği sıfır (0), mutluluk sıfır (0), dürüstlük dört (4), özgürlük bir (1) ve dayanışma dört (4) kez tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Manço'nun incelenen şarkılarında en çok yer verdiği değerler sevgi, saygı ve alçakgönüllülüktür. Seçilmiş eserlerde bulunmayan değer de sadece de barış, iş birliğidir. Sevgi, sorumluluk, sadelik, hoşgörü, alçakgönüllülük, dürüstlük ve dayanışma değerleriyle en çok evrensel değeri taşıyan şarkı "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa"dır. Sevgi ve alçakgönüllülük değerleriyle en az evrensel değeri taşıyan şarkı "Arkadaşım Eşşek"tir. Sanatçının incelenen sekiz (8) eserinin yanında diğer eserleri (yabancı olanlar dahil) de on iki evrensel değer kapsamında incelenerek bütünsel bir bakış açısı sunulabilir. Barış Manço şarkılarında incelenmiş sekiz (8) eseri ve diğer eserleri (yabancı olanlar dahil) evrensel değerlerin öğretilmesi açısından ayrıca ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Açа, M. (2019). Toplumsal Değerlerle Normların Öğretilip Hatırlatılmasında Barış Manço'nun Rolü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(26), s.286-291 DOI:10.12981/mahder.564794.

Adıgüzel, M.S. (2009). Vefatının 10. Yılı Dolayısıyla Karınca Dostu Bir Ağustos Böceği: Barış Manço (1943-1999). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi,* 9(2), s.83-91.

Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim ikinci kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi* (Doktora Tezi).YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 190366).

Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi, 6*(16). Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/302506.

Akin, T. ve diğerleri (1995). *Character education in America's schools*. Spring Valley, CA.: Innerchoice Publishing.

Aktaş, Ö. ve Safran, M. (2013). Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi. *TSA*, 17(2), s.131-150

Aktepe, V. (2010*). İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde "yardımseverlik" değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi* (Doktora Tezi).YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 279645).

Aktürk, F.G. (2012). Çocukta Değerler Eğitimi Açısından Üzeyir Gündüz'ün Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Afyonkarahisar

Akyol, Ş. (2012). *İlköğretim 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan sevgi temasının değerler eğitimi açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi).YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 279645).

Alabay, E., Can, B.H., Kandemir, A.B. ve Güney, K. (2018). TÜBİTAK Tarafından Yayınlanan Meraklı Minik Çocuk Dergisinin Değerler Açısından İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16(35), s.7-26

Aladağ, S. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde değer eğitimi yaklaşımlarının*

öğrencilerin sorumluluk değerini kazanma düzeyine etkisi (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 278337).

Arık, Ö. (2021). Suzan Albek'in Çocuk Edebiyatı Eserlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Afyon

Arısoy, E. (2014). Ayla Çınaroğlu'nun Çocuk Romanlarında Dilin Kullanımı ve Evrensel Değerler. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya

Avcı, N. (2007). *Toplumsal değerler ve gençlik.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ayça, B. (2022). Eğitim Sürecindeki Z Kuşağının Evrensel Değerlere ve Toplumsal Konulara Yönelik Algılarının Araştırılması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), s.327-346 DOİ:10.46928/iticusbe.1063712

Aydemir, H. ve Özel, A. (2017). Türkçe Dersinde Kullanılan Kitapların Değerler Açısından İncelenmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(6), s.77-88 DOI:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9711

Aydın, A.Z. ve Aran, Ö.C. (2020). Ortaokul İngilizce Ders Kitaplarında Evrensel Değerlerin İncelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s.733-751 DOİ:10.31464/jlere.782361

Aydın, E. (2009). Araştırma ve yayın etiğinde araştırmacının değerler sistemi. *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık*, 1- 9.

Aydın, M. (2003). Gençliğin değer algısı: konya örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 121–144.

Aydın, M. (2010). Okulda çalışan herkesin görevi olarak değerler eğitimi. *Değerler Eğitimi Buluşması*, Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.

Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2012). *Okulda değerler eğitimi: Yöntemler, etkinlikler, kaynaklar*. Ankara: Nobel.

Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2014). *Okulda değerler eğitimi: Yöntemler, etkinlikler, kaynaklar*. Ankara: Nobel.

Aydın, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2018). *Okulda değerler eğitimi: Yöntemler, etkinlikler, kaynaklar*. Ankara: Nobel.

Aydoğmuş, S., Aydoğmuş, M. A. ve Bozkurt, Z.A. (2022). "Zootropolis" Animasyon Filminin On Kök Değer Açısından İncelenmesi. *Rumeli Eğitim Araştırmaları Dergisi*, (2), s.1-23 DOI:10.5281/zenodo.8240062

Başaran, İ. E. (1997). *Eğitim psikolojisi: eğitimin psikolojik temelleri*. İstanbul: Özgün Beill, B. (2003*). İyi çocuk, zor çocuk.* (C. Yorulmaz, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Bolay, S. H. (2004). Eğitim, din ve değer. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1,1.

Bozkurt, E. (2019). Değerler Eğitimine İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri . *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13*(29), s.316-333 DOİ:10.29329/mjer.2019.210.17

Boztoprak, F. (2019). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dede Korkut'un 20. Yüzyıldaki Yansıması Barış Manço Tipi. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)*, 4(1), s.65-75

Brynildssen, S. (2002). *Character education through children's literature*. Bloomington IN.:

ERIC Clearinghouse on Reading English and Communication, Family Learning Association.
Coşkun Keskin, S. ve Akyıldız, M. (2021). Barış Manço Şarkılarında Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(42), s.153-186 https://doi.org/10.34234/ded.936570
Cüceloğlu, D. (2011). *Anlamlı ve coşkulu bir yaşam için savaşçı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Çalık, T. ve Sezgin, F. (2005). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13 (1), 55-66.
Çelikkaya, T. ve Seyhan, O. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Evrensel Değerlere İlişkin Algıları: Metafor Analizi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(4), s.958-977 DOİ:10.18298/ijlet.2147
Çeliktürk Sezgin, Z., ve Güneş, C. (2022). Antoine de Saint-Exupéry'nin Küçük Prens Kitabının Değer İletimi Bakımından İncelenmesi. *HAYEF: Journal of Education*, 19(3), s.179-188.
Çobanoğlu, Ö. (2000). Barış Manço Araştırmalarının Önemi ve Yöntemi Üzerine Tespitler. *Millifolklor Üç Aylık Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi*, 6(46), s.40-47
Dedeşin, S. (2023). Barış Manço Şarkılarında Halk Kültürü Unsurlarının Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Demir H. (2016). Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: Bûstân ve Risâletü'n-Nushiyye. *İdil*, 5(27), s.2027-2046 DOI:10.7816/idil-05-27-12
Demir, S. ve Koç, K. (2009). Evrensel değerlere ilişkin bir tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu* içinde (s. 397- 402). Uşak Üniversitesi.
Demirhan İşcan, C. (2007). *İlköğretim düzeyinde değerler eğitimi programının etkililiği,* (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 229089).
Dilmaç, B. (2002). *İnsanca değerler eğitimi*. Ankara: Nobel.
Dilmaç, B. (2007). *Bir grup fen lisesi öğrencisine verilen insani değerler eğitiminin insani değerler ölçeği ile sınanması* (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 211415).
Elbir, B. Ve Bağcı, C. (2013). Değerler Eğitimi Üzerine Yapılmış Lisansüstü Düzeyindeki Çalışmaların Değerlendirilmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), s.1321-1333.
Emre, H. (2012). Türk Milli Kültürüne Ait Destan, Efsane ve Anlatılarda Sıkça Geçen Formel Sayıların Barış Manço Şarkılarındaki Yeri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), s.639-647
Erden, M. ve Akman, Y. (1997). *Eğitim psikolojisi: Gelişim, öğrenme ve öğretme.* Ankara: Arkadaş.
Fichter, J. (2011). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
Fisher, R. (2000). Philosophy for children: how philosophical enguiry can foster values education in schools. Gardner ve diğerleri (Ed). *Education For Values Morals, Ethics And Citizenship İn Contemporary Teaching.* London: Kogan Pege. s. 50- 66.
Genç, S. (2018). Görsel Sanatlar Eğitiminde Kök Değerler. *Educational Sciences*, 13(11), s.543-560 DOI:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13430
Gökşen, C. ve Çetinkol, M. (2021). Mehmet Avşar'ın Şiirlerinin Değerler Açısından İncelenmesi. *Çukurova Araştırmaları,* 7(1), s.25-49 DOI:http://dx.doi.org/10.29228/cukar.48913

Güngör, E. (1995). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken. Güngör, E. (1997). *Ahlâk psikolojisi ve sosyal ahlâk*. İstanbul: Ötüken.

Güven, A.Ş. (2017). Aktarılan Değerler Açısından Divanı Hikmet. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED),* s.295-310 http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3783

Güven, A. Z. (2014). *Değerler eğitimi ve Türkçe derslerinde değerlerin kullanımı*. Konya: Palet.

Irmak, E. ve Kafali, Ş. (2021). Mustafa Uçurum'un Eserlerinin Kök Değerler Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s.81-96

İbalı, N. (2019*). Ortaöğretim programlarında yer alan değerlerin öğretimi hakkında öğretmen görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 556013).

Kağıtçıbaşı, Ç. ve Kuşdil, M. E. (2000). Türk öğretmenlerinin değer yönelimleri ve schwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 59-76.

Kaplan, K. ve Arıcı, Ş. (2022). Kök Değerler Açısından Osman Çeviksoy'un Romanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11(4), s.1531-1546

Kara, M. ve Emirhan T. (2020). Değerler Eğitimi Açısından Müzik Dersi Kitaplarındaki Çocuk Şarkıları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), s.153- 178 DOI:10.7822/omuefd.742422

Karakaya, T. (2007, Kasım). Küreselleşme ve Avrupa Birliği sürecinde etik değerlere kritik bir yaklaşım. Kaymakcan, R., Hökelekli, H., Arslan, Ş., Zengin, M. (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 203) İstanbul: Dem Yayınları.

Kaya, A.İ. ve Çelebi, V. (2018). Aytül Akal'ın Çocuk Romanlarındaki Değer Aktarımları Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, s.374-388

Kaymak, N. ve Öğretir Özçelik, A.D. (2020). Evrensel Değerler Üzerine Bir İnceleme: Vikingler Çizgi Filmi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, s.26-43 DOİ:10.33418/ataunikkefd.733890

Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2014). *Ahlak, değerler ve eğitimi*. İstanbul: Dem.

Keskin, U. (2019). Barış Manço Şarkılarının Viktor Frankl Psikoloji Ekolü Açısından değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), s.378-395 DOI:10.20875/makusobed.479609

Kızılçelik, S. ve Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Konya: Günay Ofset.

Kinnier, R. T., Kernes, J. L., Dautheribes, T. M. (2000). A Short List of Universal Moral Values. *Counseling & Values*, 45, 4-16.

Köknel, Ö. (2007). *Çatışan değerlerimiz*. İstanbul: Altın.

Kuçuradi, İ. (2013). *İnsan ve değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Küpana, M.N. (2017). Beethoven'ın Müziğinde Evrensel Değerler: 9. Senfoni Örneği. *Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuarı Art-Sanat*, 7, s.243-248

Lickona, T. (1991). *Education for Character: How Our School Can Teach Respect Responsibility.* New York: Bantam.

Önal, G.F. (2023). Sembolik Etkileşim Bağlamında Müzik: Barış Manço Örneği. *Millî Folklor,* 140, s.143-154 DOI:10.58242/millifolklor.1166312

Özçelik, F.C. (2022). Dede Korkut Hikâyelerindeki Kök Değerlerin İncelenmesi. *Ahi Bilge Eğitim Dergisi (ABED)*, 3(1), s.63-82

Öztürk, Ü. ve Buldur, A. (2022). Resimli Çocuk Kitaplarının İçerdikleri Değerler Açısından

İncelenmesi: Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi Örneği, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(6), s.14-27 DOI: https://doi.org/10.19160/e-ijer.1146157

Öztürkcan, S.D. (2021). Karakter ve Değerler Eğitimi Açısından Hayriyye-İ Nabi Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programı, İzmir

Schwartz, S. H. (1996). *Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems.* C. Seligman, J. M. Olson ve M. P. Zanna, (Der.), The Psychology Of Values: The Ontario Symposium, 8 (1-24). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Selçuk, Z. (2000). *Gelişim ve öğrenme.* Ankara: Nobel.

Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*. (12. Baskı). Ankara: Gazi.

Somuncu, A.Ş. (2023). Kök Değerler Açısından Hakas Masalları Üzerine Bir İnceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, 9(35), s.207-229 DOİ:10.29228/kesit.69021

Somuncu, S. (2008). *İlköğretim 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki edebi metinlerin temel evrensel değerleri içermesi bakımından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi adresinden indirilmiştir.)

Somuncu, S. (2010). İlköğretim Türkçe Ders Kitabındaki Edebî Metinlerin İçerdiği Evrensel Değerlere ve Metin Seçimine İlişkin Bazı Tespitler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (24), s.193–219

Şentürk, Ş. ve Keskin, A. (2019). Rafadan Tayfa Çizgi Filminin Milli ve Evrensel Değerler Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Özel Sayı), s.1-15 DOI:10.17494/ogusbd.

Şimşek, T. ve İnce, Ö. (2020). Kutadgu Bilig İle Değerler Eğitimi. *Turkish Studies – Education*, 15(1), s.507-528 https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.30154

Taşdemir, E. (2021). Barış Manço Ezgilerinde Ekin Değerleri. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı, İzmir

Taşpınar, M. ve Atıcı, B. (2002). Öğretim Model, Strateji, Yöntem ve Becerileri/Teknikleri: Kavramsal Boyut. *Eğitim araştırmaları*(8), 207-215.Erişim https://www.academia.edu/9847189/%C3%96%C4%9Fretim_Model_Strateji_Y%C3%B6ntem_ve_Becerileri_Teknikleri_Kavramsal_Boyut.

TDK (2024) Erişim Tarihi 22.05.2024

Tillman, D. (2000). *Living Values Activities for Young Adults*. Deerfield BeachFlorida: Health Communications İnc.

Titus, D. N. (1994). Values educatıon in amerıcan secondary schools. *Kutztown University Education Conference*. ED 381- 423.

Tural, S. K. (1988). *Kültürel kimlik üzerine düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Turhal, E. ve Varış, Y. (2022). Türkiye'de Müzik ve Değerler Eğitimi Konularında Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Online Journal of Music Sciences*, 7(2), s.264-283 https://doi.org/10.31811/ojomus.1203790

Turanalp, M.F. (2019). Şarkılarla Dinî Ve Ahlakî Değer Aktarımı: Barış Manço Örneği, *Bilimname*, 1, s.685-724 DOİ:http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.520307

Türkben, T. (2019). Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), s.508-526

Ulusoy, K. ve Bülent, D. (2016). *Değerler eğitimi.* Ankara: Pegem.

Üztemura, S., Sevigenb, E. ve İnel, Y. (2021). "Barış Abi"yle Değer Öğretimi: Barış Manço Eserlerinde Değerler. *Başkent Unıversıty Journal of Educatıon,* 8(1), s.107-117

Yaman, E. (2012). *Değerler eğitimi* (2. Baskı). Ankara: Akçağ.

TRAVMANIN İLİŞKİSEL YANSIMALARI: ÇİFT DİNAMİKLERİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR İNCELEME[1]

Doktora Öğrencisi Meliha KAHRAMAN ERKAN
Dokuz Eylül Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD,
melihakahramann@gmail.com – 0000-0002-7152-0228

Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ
Dokuz Eylül Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD,
ebru.ikiz@deu.edu.tr – 0000-0003-4381-1658

ÖZET

Travma, bireyin yalnızca içsel dünyasını değil, aynı zamanda en yakın sosyal bağlardan biri olan romantik ilişkilerini de derinden etkileyebilen çok katmanlı bir olgudur. Fiziksel, duygusal ve sosyal bütünlüğü sarsan travmatik deneyimler, çift ilişkilerinde güven, bağlanma, iletişim ve güç paylaşımı gibi temel alanlarda ciddi kırılmalara yol açabilmektedir. Bu derleme çalışmasında, travmanın romantik ilişkiler üzerindeki etkileri psikolojik kuramlar temelinde ele alınmıştır. Bağlanma kuramı, sistemik yaklaşım, duygu odaklı terapi, bilişsel kuramlar, EMDR ve Gottman çift terapisi çerçevesinde travmanın çift dinamiklerinde nasıl bir yansıma bulduğu çok yönlü olarak incelenmiştir. Literatür bulguları, travmanın çiftler arası etkileşim kalıplarını bozduğunu, duygusal kopukluğu artırdığını ve ilişkisel işlevselliği zayıflattığını ortaya koymaktadır. Özellikle bağlanma yaralarının onarımı, duygusal güvenliğin yeniden inşası ve travmaya duyarlı müdahale tekniklerinin uygulanması, terapötik süreçte kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışma, travmanın yalnızca bireysel bir problem değil, aynı zamanda ilişkisel bir müdahale alanı olduğunu vurgulayarak, çiftlerle çalışan ruh sağlığı uzmanlarına kuramsal ve uygulamalı düzeyde bütüncül bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Travma, romantik ilişki, çift terapisi.

[1] Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinden üretilmiştir.

TRAUMA AND ITS RELATIONAL IMPACT: A THEORETICAL ANALYSIS OF DYNAMICS WITHIN ROMANTIC RELATIONSHIPS

ABSTRACT

Trauma is a multilayered phenomenon that profoundly affects not only the individual's inner world but also close social bonds such as romantic relationships. Traumatic experiences that disrupt physical, emotional, and social integrity can significantly impair core aspects of couple dynamics, including trust, attachment, communication, and power sharing. This review study explores the impact of trauma on romantic relationships through the lens of various psychological theories. Attachment theory, systemic approach, emotionally focused therapy, cognitive theories, EMDR, and Gottman's Couple Therapy model are utilized to provide a comprehensive analysis of how trauma manifests within couple interactions. Findings from the literature indicate that trauma disrupts interactional patterns, increases emotional disconnection, and weakens relational functioning. The repair of attachment injuries, the reconstruction of emotional safety, and the application of trauma-informed interventions emerge as critical components in the therapeutic process. By emphasizing that trauma should not be viewed solely as an individual issue but also as a relational intervention domain, this study aims to offer a holistic perspective for mental health professionals working with couples.

Keywords: Trauma, romantic relationship, couple therapy.

1. GİRİŞ

İnsan yaşamı, çoğu zaman öngörülemeyen olaylar ve krizlerin gölgesinde şekillenir. Bazı deneyimler bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal bütünlüğünü öylesine derinden sarsar ki, var olan baş etme mekanizmaları yetersiz kalır (van der Kolk, 2014). Bu tür olaylar, bireyde yoğun korku, çaresizlik ya da dehşet duygularıyla ortaya çıkan ve psikolojik dengeyi bozan travmatik bir yanıt olarak tanımlanır (APA, 2013).

Travmanın etkisi yalnızca bireyin iç dünyasında sınırlı kalmaz; sosyal bağlar, özellikle de romantik ilişkiler üzerinde de doğrudan izler bırakır. Bu nedenle, çift ilişkilerinde travmanın ortaya çıkardığı etkiler, psikolojik danışmanlık, aile terapisi ve klinik psikoloji alanlarında giderek artan bir ilgiyle ele alınmaktadır (Riggs, 2010; Monson vd., 2010).

Romantik ilişkiler, bireyin duygusal güven, aidiyet hissi, destek alma ve paylaşım temel psikolojik ihtiyaçlarını karşıladığı en yakın sosyal ortamları temsil eder. Dolayısıyla, geçmişte yaşanan travmaların bu ilişkilerin yapısını, sürekliliğini ve doyum düzeyini olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir (Johnson, 2004; Mikulincer & Shaver, 2016).

Araştırmalar, travmaya maruz kalan bireylerin partnerleriyle ilişkilerinde daha düşük güven düzeyine sahip olduklarını, bağlanma stillerinin olumsuz yönde etkilendiğini, duygusal yakınlık

kurmakta zorlandıklarını ve daha sık çatışma yaşadıklarını göstermektedir (Riggs, 2010; Mikulincer & Shaver, 2007).

Travmanın bağlanma sistemine zarar vermesi, bireyde ya aşırı bağımlılık eğilimi ya da duygusal kopukluk olmak üzere karşıt uçlarda tepkiler geliştirebilir (Riggs, 2010). Bu durum, çift ilişkilerinde güven, açıklık ve şefkat temel bileşenlerinin zedelenmesine yol açabilir. Travmanın çift dinamikleri üzerindeki etkilerini sadece bireysel psikopatolojilerle açıklamak yetersiz kalmakta; bu etkilerin ilişkisel bir düzlemde ele alınması gerekliliği doğmaktadır (Mikulincer & Shaver, 2007). Bu noktada kuramsal yaklaşımlar, travmanın çift ilişkileri üzerindeki çok yönlü etkilerini anlamlandırmak için güçlü bir çerçeve sunar.

Travma, sadece bireysel bir psikopatoloji olarak değil, aynı zamanda ilişkisel düzeyde ele alınması gereken bir müdahale alanı olarak görülmelidir. Ancak mevcut literatürde, travmanın çift dinamikleri üzerindeki etkileri çoğu zaman bireysel semptomlar üzerinden değerlendirildiğinden, ilişkisel yapılar arka planda kalabilmektedir (Riggs, 2010). Bu nedenle, travmanın çift ilişkileri üzerindeki etkilerini psikolojik kuramlar ışığında çok yönlü olarak ele almak, alana bütüncül bir bakış kazandıracaktır. Travma temelli çift dinamiklerinin daha iyi anlaşılması, hem kuramsal gelişime katkı sunmakta hem de terapötik uygulamalarda daha etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Bu araştırmanın temel hedefi, travmanın romantik ilişkilerde nasıl bir etki yarattığını psikolojik kuramlar çerçevesinde ele almak ve bu etkilerin ilişki içindeki bağlanma, iletişim, güven, güç paylaşımı ve duygusal yakınlık temel boyutlarına nasıl yansıdığını bir literatür taramasıyla ortaya koymaktır. Çalışmada bağlanma kuramı, sistemik yaklaşım, duygu odaklı terapi modeli, bilişsel kuramlar, Gottman çift terapisi ve EMDR yaklaşımları temel alınarak, travmanın çift ilişkilerinde oluşturduğu çok katmanlı etkiler kapsamlı biçimde değerlendirilecektir. Bu yolla hem mevcut literatüre katkı sunmak hem de travmaya duyarlı bir bakış açısının çiftlerle çalışan ruh sağlığı uzmanları arasında yaygınlaşmasına destek olmak amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, travmanın çift ilişkileri üzerindeki yansımalarını incelemeye yönelik olarak yürütülen nitel bir literatür taraması (derleme) araştırmasıdır. Araştırma kapsamında, konuya ilişkin kuramsal yaklaşımlar ve ampirik bulgular analiz edilerek, travmanın ilişkisel düzeydeki etkileri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Çalışmalar, içerik uygunluğu ve bilimsel geçerliliğe göre değerlendirilmiş; çift ilişkileri bağlamında travmanın etkilerini doğrudan ele alan yayınlar incelemeye alınmıştır. Elde edilen literatür, betimleyici ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiş, farklı kuramsal perspektifler ve araştırma bulguları doğrultusunda sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Bu yöntem, hem mevcut bilgi birikimini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymayı hem de gelecekte yapılacak araştırmalara kuramsal bir temel sağlamayı amaçlamaktadır (Neimeyer, 2001).

3. BULGULAR

Travmanın çift ilişkileri üzerindeki çok katmanlı etkilerini kuramsal yaklaşımlar bağlamında sistematik ve karşılaştırmalı biçimde özetleyerek bütüncül bir kavrayış sunmak amacıyla Çizelge 1 hazırlanmış ve aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 1. Travmanın Çift İlişkileri Üzerindeki Yansımaları: Kuramsal Yaklaşımlar, İlişkisel Bulgular ve Klinik Öneriler

Kuramsal Yaklaşım	Travmaya yönelik kavramsal çerçeve	İlişkisel yansımalar	Klinik gözlemler-bulgular	Önerilen müdahale yöntemleri
Bağlanma kuramı	Travma bağlanma sistemini tehdit eder ve bireyin güven arayışını tetikler (Mikulincer & Shaver, 2007; Riggs, 2010).	Kaçıngan- kararsız bağlanma örüntüleri-aşırı kontrol ya da geri çekilme-yakınlık kurmada güçlük (Riggs, 2010).	Travma sonrası bağlanma tarzı ilişkisel istikrarı etkiler; özellikle kaygılı bağlanan bireyler yoğun çatışma ve onay arayışı gösterir (Mikulincer & Shaver, 2016).	Duygu odaklı terapi (EFT), içsel bağlanma temelli terapiler, ilişki odaklı EMDR (Johnson, 2004; 2019; Dalgleish vd., 2020).
Bilişsel kuramlar	Travma bireyin kendini diğerine ve ilişkiye dair temel inançlarını bozar (Monson & Fredman, 2012; Young, Klosko & Weishaar, 2003).	Sevemem terk edilirim gibi çekirdek inançlar-sürekli tehdit algısı-güvensizlik yanlış anlamalar (Young vd., 2003).	Travmaya bağlı gelişen bilişsel çarpıtmalar partnerin davranışlarının tehdit olarak algılanmasına yol açar (Monson vd., 2012; Taft vd., 2011).	Bilişsel davranışçı çift terapisi, şema terapi, inanç yeniden yapılandırma teknikleri (Monson & Fredman, 2012; Young vd., 2003).
Sistemik yaklaşım	Travma çift sistemindeki etkileşim kalıplarını ve rollerin işleyişini bozar (Walsh, 2007; Goff vd., 2007).	Roller arası çatışma-sorumluluk dengesinde bozulma-aile içinde işlevsel olmayan döngüler (Walsh, 2020).	Travma sonrası bazı çiftlerde güç asimetrisi, suçlama ve iletişim kopukluğu artmaktadır (Cohen, Kim & Tal, 2010; Taft vd., 2011).	Sistemik çift terapisi, ilişkisel çözümleme, işlevsel rollerin yeniden yapılandırılması (Walsh, 2020; Goff vd., 2007).
Duygu odaklı kuram	Travma bireyde bastırılmış ya da ifade edilemeyen yoğun duygular yaratır (Johnson, 2004; Dalgleish vd., 2020).	Duygusal kopukluk-empati yetersizliği-kaçınma davranışları (Johnson & Greenman, 2013; Johnson, 2019).	Travma yaşayan partner duygularını ifade etmekte zorlanır, diğer partner ise bu boşluğu tehdit olarak algılar (Dalgleish vd., 2020).	Duygu odaklı terapi, duygusal farkındalık ve düzenleme egzersizleri (Johnson, 2004; Johnson, 2019).
Güç paylaşımı yaklaşımı	Travmatik deneyimler ilişki içi güç dengesizliklerini derinleştirir (Cohen vd., 2010; Taft vd., 2011).	Kontrolcü ya da edilgen partner davranışları-ilişkisel eşitsizlik algısı (Goff vd., 2007).	Travma partnerlerden birinin sürekli bakım veren ya da yöneten pozisyonuna geçmesine neden olabilir (Taft vd., 2011).	Feminist terapi, güç dengesi analizi ve yeniden yapılandırma teknikleri (Cohen vd., 2010).
Gottman Çift Terapisi	Travma, çiftin duygusal bağını zedeleyerek sevgi haritasını silikleştirir, çatışma yönetimini zorlaştırır ve ilişkinin duygusal güvenliğini tehdit eder (Gottman & Gottman, 2017).	Çiftler arasında duygusal kopukluk, güven kaybı ve olumsuz etkileşim döngülerinin artması şeklinde ortaya çıkar; bu durum, Gottman'ın duygusal bağlantı ve yapıcı çatışma yönetimi ilkeleriyle doğrudan çelişir (Gottman & Gottman, 2017).	Travma sonrası bazı çiftlerde duygusal bağlantının zayıfladığı, çatışma çözümünde başarısızlık yaşandığını ve güç dengesizliğine bağlı olarak suçlayıcı iletilerin ve iletişim kopukluklarının arttığı görülmektedir (Cohen vd., 2010; Taft vd., 2011).	Duygusal bağın yeniden inşası, yapıcı çatışma çözüm becerilerinin kazandırılması ve ortak anlam oluşturma süreçlerinin güçlendirilmesi (Gottman & Gottman, 2017).

EMDR Yaklaşımı	Travma, bireyin işlenmemiş anı ağlarında takılı kalmasına neden olur; EMDR, bu donmuş bilgi işlem süreçlerini yeniden harekete geçirerek hem bireysel hem ilişkisel düzeyde entegrasyonu sağlar (Cloitre vd., 2016; van der Kolk, 2014).	Tetiklenmelere bağlı duygusal kopukluk, kaçınma davranışları, partnerin travmatik anıları anlamlandıramaması ve çift içinde empatik uyumun bozulması (Monson & Fredman, 2012; Johnson, 2019).	Travmatik anılar işlendiğinde, partnerler arasında duygusal yakınlık artmakta; tetikleyici durumlara verilen tepkiler azalmakta ve ilişkisel düzenleme becerileri güçlenmektedir (Dalgleish vd., 2020).	Çift odaklı EMDR protokolleri, bireysel travmatik anıların eşli ortamda işlenmesi, ortak tetikleyicilerin tanımlanması ve çiftin birlikte düzenleme becerilerinin desteklenmesi (Johnson, 2019; Monson & Fredman, 2012).

Çizelge 1'de yer alan bulgular doğrultusunda, bağlanma kuramı, bilişsel kuramlar, sistemik yaklaşım, duygu odaklı kuram, güç paylaşımı yaklaşımı, Gottman çift terapisi ve EMDR yaklaşımı travmatik deneyimlerin birey ve çift dinamikleri üzerindeki etkilerine dair özgün bakış açıları sunmaktadır. Bağlanma kuramı, travmanın bireyin güven arayışını tetiklediğini ve kaçıngan ya da kararsız bağlanma örüntüleriyle ilişkisel sorunlara yol açtığını öne sürerken (Mikulincer & Shaver, 2007; Riggs, 2010), bilişsel kuramlar, temel inançlarda bozulmaların ve bilişsel çarpıtmaların partner davranışlarını tehdit olarak algılamaya neden olabileceğini belirtmektedir (Young, Klosko, & Weishaar, 2003; Monson & Fredman, 2012).

Sistemik yaklaşım, travmanın çift içi rollerin işleyişini bozduğunu ve işlevsel olmayan döngülere sebep olduğunu vurgularken (Walsh, 2007; Goff vd., 2007), duygu odaklı kuram, bastırılmış duyguların ve empati yetersizliğinin duygusal kopukluklara neden olduğunu ortaya koymaktadır (Johnson, 2004; Dalgleish vd., 2020). Güç paylaşımı yaklaşımı ise, travmanın ilişkisel güç dengelerinde bozulmalara neden olabileceğini öne sürmektedir (Cohen, Kim, & Tal, 2010).

Gottman çift terapisi yaklaşımına göre travma, çiftlerin çatışmayı yönetme becerilerinin zayıflamasına ve ilişkinin duygusal güvenliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu durumun da duygusal bağın yeniden inşası, yapıcı çatışma çözüm becerilerinin kazandırılması ve ortak anlam oluşturma süreçlerinin güçlendirilmesi yoluyla çalışılabileceği belirtilmektedir (Gottman & Gottman, 2017). Son olarak, EMDR yaklaşımı, travmatik anıların işlenmesinin ilişkisel düzeyde empatik uyumu artırabileceğini ve düzenleme becerilerini güçlendirebileceğini göstermektedir (van der Kolk, 2014).

Çalışmanın bulguları, travmanın bireysel düzeyde olduğu kadar çift ilişkileri üzerinde de çok boyutlu ve derin etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Kuramsal yaklaşımlar, travmanın farklı yönlerini anlamlandırmak ve buna yönelik müdahale stratejileri geliştirmek açısından bütünleyici bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle bağlanma tarzları, bilişsel inanç sistemleri, duygusal düzenleme becerileri, rollerin işleyişi ve ilişkisel güç dengeleri gibi alanlar travmanın ilişkisel yansımalarında belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır (Tedeschi & Calhoun, 2004; Neimeyer, 2001).

Bu bağlamda, çift terapilerinde yalnızca bireysel travmatik deneyimlerin değil, aynı zamanda ilişkinin yapısal, duygusal ve işlevsel yönlerinin de ele alınması gerekmektedir. Uygulayıcılar için çoklu

kuramsal perspektiflerin bir arada kullanılması, hem tanı koyma hem de müdahale sürecinde daha etkili sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Travmanın birey üzerindeki etkilerinin ötesinde, özellikle romantik ilişkiler ve kişilerarası etkileşimler üzerindeki yansımaları son yıllarda psikolojik danışmanlık, klinik psikoloji ve aile terapisi alanlarında giderek daha fazla dikkat çekmektedir (Goff, Crow, Reisbig & Hamilton, 2007; Monson & Fredman, 2012). Bu çalışmada, travmanın çift ilişkileri üzerindeki etkileri farklı psikolojik kuramlar çerçevesinde incelenmiş ve bu etkilerin hem bireysel hem de ilişki düzeyinde nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Bulgular, travmanın sadece bireyin iç dünyasında bir hasar yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda romantik bağların temel unsurları olan bağlanma, güven, yakınlık ve karşılıklı duygusal düzenleme süreçlerini doğrudan etkilediğini göstermektedir (Lambert vd., 2012; Cohen vd., 2010).

Bu çalışma kapsamındaki bulgular, önceki literatürle de uyum göstermektedir. Örneğin, Goff ve arkadaşlarının (2007) yaptığı geniş kapsamlı inceleme, travmanın çift ilişkilerindeki etkilerini “doğrudan etkiler” (örneğin TSSB belirtileri) ve “dolaylı etkiler” (örneğin duygusal mesafe, empati eksikliği) olarak iki ana başlıkta toplamış ve bu etkilerin çift sistemine nasıl yansıdığını ayrıntılı şekilde analiz etmiştir.

Taft, Watkins, Stafford, Street ve Monson’un (2011) meta-analiz çalışması ise, özellikle travma sonrası stres bozukluğu yaşayan bireylerin ilişkilerinde artan çatışma, azalan iletişim becerileri ve düşen memnuniyet düzeylerini ortaya koymuştur. Cohen ve diğerleri (2010) ise partnerin travmaya yönelik tutumlarının, bireyin semptom yoğunluğu ve iyileşme süreci üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Özellikle destekleyici ve empatik partner tutumları, iyileşmeyi kolaylaştırırken; eleştirel, duyarsız veya aşırı koruyucu yaklaşımlar travmanın olumsuz etkilerini pekiştirebilmektedir.

Klinik uygulamalar açısından, elde edilen bulgular travma yaşayan çiftlerle çalışan uzmanların yalnızca bireysel belirtilerle sınırlı kalmayıp, ilişkisel dinamikleri ve etkileşimsel örüntüleri de kapsamlı şekilde değerlendirmeleri gerektiğini göstermektedir (Johnson, 2004). Bu bağlamda, çiftlere yönelik müdahaleler yalnızca travmaya özgü semptomları hedeflemekle kalmayıp; güvenli bağlanma, etkili iletişim, duygusal düzenleme, anlam yaratma ve ortak baş etme becerilerini desteklemeye odaklanmalıdır (Dalgleish, Johnson, Burgess Moser, Lafontaine & Wiebe, 2015).

Ayrıca, kültürel faktörlerin de göz önünde bulundurulması travmanın ilişkisel yansımalarının anlaşılmasında kritik önem taşır. Özellikle kolektivist kültürlerde, travmanın aile içi ilişkiler üzerindeki rolü, bireylerin travmayı algılayış biçimleri ve başa çıkma stratejileri, birey merkezli modellerle tam olarak açıklanamayabilir (Chow, 2016). Bu nedenle, kültürel duyarlılığı yüksek,

ilişki temelli modellerin geliştirilmesi gelecekteki araştırmalar için önemli bir öncelik olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın temel katkısı, travmanın çift dinamikleri üzerindeki etkilerini farklı kuramsal perspektiflerle ele alarak disiplinlerarası bir bütünlük sağlamasıdır. Bağlanma kuramı, bilişsel modeller, sistemik yaklaşım, duygusal odaklı terapiler, güç paylaşımı yaklaşımı, Gottman çift terapisi ve EMDR literatürünün birlikte değerlendirilmesi, travmanın ilişkisel alanda sadece bir bozulma değil, aynı zamanda bir dönüşüm ve yeniden yapılanma süreci olarak da ele alınabileceğini göstermektedir. Bu da hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için umut verici yeni bir perspektif sunmaktadır. Gelecekte, kuramlar arası etkileşimlerin daha ayrıntılı incelenmesi, müdahale programlarının kültürel bağlamlara uygun şekilde yeniden yapılandırılması ve özellikle uzun süreli nitel araştırmalarla çiftlerin travma sonrası deneyimlerinin derinlemesine anlaşılması alana önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Gottman, J. M., & Gottman, J. S. (2017). *Eight dates: Essential conversations for a lifetime of love*. Workman Publishing Company.
2. Johnson, S. M. (2004). *The practice of emotionally focused couple therapy: Creating connection* (2nd ed.). Brunner-Routledge.
3. Walsh, F. (2007). Traumatic loss and major disasters: Strengthening family and community resilience. *Family Process*, 46(2), 207–227. https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2007.00205.x
4. Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. The Guilford Press.
5. Riggs, S. A. (2010). Childhood emotional abuse and the attachment system across the life cycle: What theory and research tell us. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(1), 5–51. https://doi.org/10.1080/10926770903475968
6. Cloitre, M., Stolbach, B. C., Herman, J. L., van der Kolk, B. A., Pynoos, R., Wang, J., & Petkova, E. (2016). A developmental approach to complex PTSD: An expert consensus statement. *European Journal of Psychotraumatology*, 7(1), 31851. https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.31851
7. Dalgleish, T. L., Johnson, S. M., Burgess Moser, M., Lafontaine, M. F., Wiebe, S. A., & Tasca, G. A. (2020). Emotionally focused therapy for couples in the treatment of posttraumatic stress disorder: A meta-analysis. *Journal of Marital and Family Therapy*, 46(2), 233–250. https://doi.org/10.1111/jmft.12384
8. Johnson, S. M. (2019). *Attachment theory in practice: Emotionally focused therapy (EFT) with individuals, couples, and families*. Guilford Press.
9. Monson, C. M., & Fredman, S. J. (2012). *Cognitive-behavioral conjoint therapy for PTSD: Harnessing the healing power of relationships*. Guilford Press.
10. Monson, C. M., Fredman, S. J., Macdonald, A., Pukay-Martin, N. D., Resick, P. A., & Schnurr, P. P. (2012). Effect of cognitive-behavioral couple therapy for PTSD: A randomized controlled trial. *Journal of the American Medical Association*, 308(7), 700–709. https://doi.org/10.1001/jama.2012.9307
11. van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.
12. Cohen, Z. D., Kim, T. T., & Tal, S. P. (2010). The role of partners in post-trauma recovery. *Journal of Marital and Family Therapy*, 36(4), 423–435.

13. Dalgleish, T. L., Johnson, S. M., Burgess Moser, M., Lafontaine, M.-F., & Wiebe, S. A. (2015). Predicting change in marital satisfaction throughout emotionally focused couple therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 41(3), 276–291. https://doi.org/10.1111/jmft.12055
14. Goff, B. S. N., Crow, J. R., Reisbig, A. M. J., & Hamilton, S. (2007). The impact of individual trauma symptoms of deployed soldiers on relationship satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 21(3), 344–353. https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.3.344
15. Neimeyer, R. A. (2001). *Meaning reconstruction and the experience of loss*. American Psychological Association.
16. Taft, C. T., Watkins, L. E., Stafford, J., Street, A. E., & Monson, C. M. (2011). Posttraumatic stress disorder and intimate relationship problems: A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(1), 22–33. https://doi.org/10.1037/a0022196
17. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
18. Walsh, F. (2020). *Strengthening family resilience* (3rd ed.). Guilford Press.

KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DUYGUSAL ZEKÂ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA[1]

Yüksek Lisans Öğrencisi Çağla Kaynarca
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
cagla_merey@hotmail.com – 0009-0007-5250-1893

Dr. Öğr. Üyesi Hilal Baran
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
hilal.durmus@dpu.edu.tr - 0000-0002-4254-9566

ÖZET

Bu araştırma, örgütsel davranış literatüründe son yıllarda giderek daha fazla önem kazanan Karanlık Üçlü (Makyavelizm, Narsisizm, Psikopati) kişilik özellikleri ile duygusal zekâ arasındaki etkileşimi incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür incelendiğinde araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri ele alan çeşitli çalışmaların olduğu görülmüştür. Ancak, bu çalışmalar Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ile duygusal zekânın birbirlerini nasıl etkilediğini ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Bu araştırma ile literatürde ilişkisi kanıtlanmış olan araştırma değişkenlerinin nasıl etkileşim içinde olduğu analiz edilerek örgütsel yönetim açısından önemli bir boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Karanlık Üçlü ve duygusal zekâ gibi genellikle ayrı ayrı incelenen iki önemli konunun bir araya getirilmesi, örgüt içi davranışların temel nedenlerinin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Araştırma kapsamında güvenilirliği kanıtlanmış ölçekler ile 222 kamu çalışanından elde edilen veriler kullanılarak, SPSS programı aracılığıyla hipotezler test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular Makyavelist ve narsist kişilik özelliklerinin duygusal zekâ düzeyini arttırıcı olumlu bir etkiye sahipken, psikopati kişilik özelliğinin ise duygusal zekâ üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Karanlık Üçlü, Makyavelizm, Narsisizm, Psikopati

[1] Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Hilal Baran danışmanlığında Çağla Meyer tarafından "Karanlık Kişilik Özelliklerinin Duygusal Zekâ Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma" başlığı ile devam eden Yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

A STUDY TO DETERMINE THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS

Master Student Çağla Kaynarca
Kutahya Dumlupinar University,
cagla_merey@hotmail.com – 0009-0007-5250-1893

Asst. Prof. Hilal Baran
Kutahya Dumlupinar University,
hilal.durmus@dpu.edu.tr - 0000-0002-4254-9566

ABSTRACT

This study aims to examine the interaction between the Dark Triad personality traits (Machiavellianism, narcissism, psychopathy), which have gained increasing importance in organizational behavior literature in recent years, and emotional intelligence. A review of the literature reveals that there have been various studies examining the relationships between the research variables. However, these studies have been insufficient in revealing how the Dark Triad personality traits and emotional intelligence influence each other. This study aims to fill an important gap in organizational management by analyzing how the research variables, whose relationship has been proven in the literature, interact with each other. Bringing together two important topics that are usually examined separately, such as the Dark Triad and emotional intelligence, allows for an evaluation of the fundamental causes of organizational behavior. Within the scope of the research, data obtained from 222 public employees using scales with proven reliability were tested using the SPSS program. The findings obtained from the analyses revealed that Machiavellian and narcissistic personality traits have a positive effect on emotional intelligence levels, while psychopathic personality traits have a negative effect on emotional intelligence.

Keywords: Emotional Intelligence, Dark Triad, Machiavellianism, Narcissism, Psychopathy

1. GİRİŞ

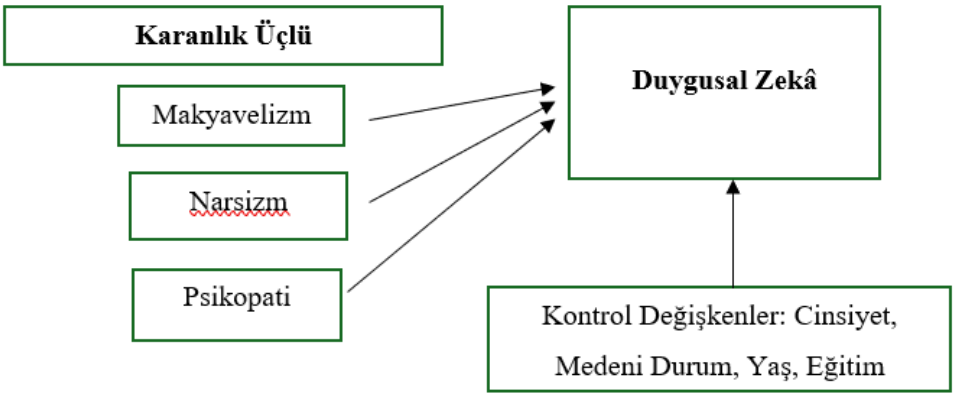
Yönetim organizasyon ve örgütsel davranış alanlarında çalışanların bireysel özelliklerinin örgüt performansı üzerindeki etkisi uzun süredir önemli bir araştırma konusu olarak öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda, çalışanların yalnızca bilişsel zekâ (IQ) düzeyinin değil, duygusal zekâ (DZ) kapasitelerinin de örgüt içindeki etkileşim ve verimlilik üzerinde belirleyici rol oynadığına dair güçlü bir literatür oluşmuştur (Goleman, 1995; Mayer, Salovey ve Caruso, 2004). Duygusal zekâ, bireylerin kendi duygularını tanıma, düzenleme ve başkalarının duygularına empati gösterebilme becerilerini kapsamakta ve iş yaşamındaki iletişim kalitesini, liderlik becerilerini, çatışma yönetimini ve genel örgütsel performansı doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, duygusal zekâ düzeyi yüksek olan çalışanların örgüt içinde iş birliğini artırma, çatışmaları sağlıklı biçimde çözme ve olumlu bir çalışma iklimi yaratma potansiyeline sahip oldukları ileri sürülmektedir (Brackett, Rivers ve Salovey, 2011).

Öte yandan örgüt içinde, çalışanların olumlu kişilik özelliklerinin yanı sıra olumsuz veya "karanlık" olarak tanımlanan kişilik eğilimleri de mevcuttur. Literatürde "Karanlık Üçlü" (Dark Triad) olarak bilinen bu olgu, Makyavelizm, narsisizm ve psikopati boyutlarından meydana gelmekte ve örgütlerde çeşitli sorunlara yol açabilmektedir (Paulhus ve Williams, 2002; Jones ve Paulhus, 2014). Makyavelizm, stratejik manipülasyon ve çıkar odaklı davranışları içerirken, narsisizm bireyin kendine aşırı hayranlık duyma ve onay beklentisine dayalı tutumlarını yansıtmaktadır. Psikopati ise duygu yoksunluğu, risk alma ve empati eksikliği gibi özelliklerle karakterize olmaktadır. Bu kişilik özelliklerinin örgüt içi çatışmayı artırabileceği, örgütsel güveni zayıflatabileceği ve çalışan motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebileceği yönünde literatürde pek çok bulgu yer almaktadır (O'Boyle vd, 2014).

Literatürde duygusal zekânın örgüt içinde olumlu çıktılarla (iş tatmini, örgütsel bağlılık, pozitif çatışma yönetimi vb.) ilişkilendirildiği yaygın biçimde rapor edilirken (Gürbüz ve Yüksel, 2008; Pelit ve Ayana, 2021), Karanlık Üçlü'nün çeşitli olumsuz örgütsel davranışlar (örgütsel sinizm, tükenmişlik, iş yerinde zorbalık vb.) ve bireysel tutumlarla (düşük iş tatmini, yüksek devamsızlık, agresif davranışlar vb.) ilişkili olduğu raporlanmaktadır (Özsoy ve Ardıç, 2017; Badawi, 2023). Ancak bu iki yapıyı aynı modelde ele alan araştırma sayısı görece sınırlı kalmakta ve duygusal zekâ ile Karanlık Üçlü arasındaki ilişkiye dair sonuçlar literatürde tam olarak tutarlılık göstermemektedir. Bazı çalışmalarda duygusal zekâ ile Makyavelizm veya psikopati arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu savunulurken (Petrides vd., 2011; Giancola, Palmeiro ve D'Amico, 2022), başka çalışmalarda yüksek duygusal zekâya sahip ancak manipülasyon becerisini stratejik biçimde kullanan bireylerin varlığına da işaret edilmektedir (Furnham ve Rosen, 2016).

Bu araştırma çalışanların Karanlık Üçlü (Makyavelizm, Narsisizm ve Psikopati) kişilik özellikleri ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki etkileşimi ortaya koymayı hedeflemektedir. Özellikle Karanlık Üçlü'nün birey ve örgüt boyutundaki yıkıcı etkileri göz önünde bulundurulduğunda, duygusal zekânın bu olumsuzluklara karşı dengeleyici veya bazı durumlarda pekiştirici bir faktör olup olmadığına dair net bulgular, örgüt yönetiminde stratejik insan kaynakları politikalarının biçimlendirilmesinde ve çalışan destek programlarının yapılandırılmasında önem arz etmektedir. Dolayısıyla, araştırma sonuçlarıyla, hem akademik yazındaki teorik tartışmalara katkı sunmak hem de uygulayıcıların daha etkin kararlar almasına

rehberlik etmek hedeflenmektedir. Bu bilgiler ışığın oluşturulan araştırma modeli Görsel 1'de sunulmaktadır.



Görsel 1: Araştırma Modeli

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri

Karanlık Üçlü (Dark Triad) kavramı, ilk kez Paulhus ve Williams (2002) tarafından kişilik psikolojisi literatüründe tanımlanmıştır. Bu kavram, Makyavelizm, Narsizm ve Psikopati olarak bilinen üç olumsuz kişilik özelliğinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Karanlık kişilik özelliklerinden Makyavelizm, İtalyan düşünür Niccolò Machiavelli'nin (1469–1527) özellikle "Prens" adlı eserinde dile getirdiği stratejik, çıkar odaklı ve manipülatif yaklaşımı temel alan bir kişilik boyutu olarak tanımlanmaktadır. Machiavelli, siyasi ve toplumsal iktidar mücadelesinde, amacın aracı meşrulaştırabileceği fikrini öne sürmüş ve yöneticilerin kendi çıkarlarını korumak adına gerekirse etik olmayan yöntemleri dahi kullanabileceği tezini savunmuştur. Bu düşünce çizgisinden esinlenen psikoloji yazınında, Makyavelizm, bireylerin kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak uğruna başkalarını manipüle etme, aldatma ve stratejik planlama gibi davranışlara yatkın olma durumunu ifade etmektedir (Özsoy ve Ardıç, 2017). Makyavelist kişilik özelliğine sahip bireyler, iletişim ve ilişkilerinde genellikle dürüstlük veya empati yerine fırsatçılığı ve stratejik hamleleri öne çıkarabilmektedir. Her ne kadar dışarıdan soğukkanlı, rasyonel ve planlı görünebilirlerse de asıl motivasyonları kendi çıkarlarını maksimize etmek ve buna hizmet eden taktikleri uygulamaktır. Bu kişiler, güven duygusuna dayalı takım çalışması ortamlarında dahi baskın veya yönlendirici davranışlar sergiler; zira diğerlerinin duygusal zayıflıklarını kullanma eğilimi gösterebilmektedirler (Bader vd., 2022).

Karanlık kişilik özelliklerinden bir diğeri olan narsizm, kökenlerini Antik Yunan mitolojisindeki Narkissos efsanesinden alan ve sonrasında psikanalitik kuramın (özellikle Freud'un) çalışmalarında ele alınan, kişinin kendine karşı aşırı hayranlık ve ilgi duymasıyla karakterize edilen bir kişilik özelliğini ifade etmektedir (Bader vd., 2022). Tarihsel süreçte, Narsizm kavramı benlik gelişimi ve özgüven konularıyla ilişkilendirilmiş olup, bireyin kendisini olağanüstü görmesi, sürekli takdir beklemesi ve eleştirilere tahammül göstermekte güçlük çekmesi gibi temel tutum ve davranışlarıyla tanımlanmaktadır. Narsist bireylerin dışarıdan özgüvenli ve güçlü bir kişilik sergilemelerine rağmen, kırılgan bir benlik algısına

sahip oldukları bilinmektedir. Bu kişiler, eleştirilere karşı aşırı hassasiyet göstermekte ve genellikle olumlu geri bildirim arayışı içinde olmaktadırlar. Eleştirilere maruz kaldıklarında kendilerini savunma veya saldırıya geçme eğilimindedirler (Di Giacomo vd., 2023). Narsist bireylerin, başkalarının duygusal ihtiyaçlarına karşı duyarsız kalma eğilimleri nedeniyle, kişisel ve profesyonel ilişkilerde uzun vadede güven sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, özellikle iş hayatında, takım çalışmasını ve sağlıklı iletişimi olumsuz etkileyerek, örgüt içi çatışmaları ve güvensizliği artırma riski taşımaktadır (Furnham ve Rosen, 2016; Özsoy ve Ardıç, 2017).

Karanlık kişilik özelliklerinden psikopati ise klinik literatürde antisosyal davranışlar, empati eksikliği ve duygusal soğukluk gibi özelliklerle tanımlanan bir kişilik boyutuna işaret etmektedir (Bader vd., 2022). Tarihsel olarak ele alındığında, psikopati kavramı ilk olarak Hare (1991) gibi araştırmacıların klinik gözlemleriyle akademik düzlemde tartışılmıştır. Psikopati, bireyin empati eksikliği, duygusal soğukluk, manipülatif davranışlar ve dürtüsellik gibi özelliklerle tanımlanan bir kişilik bozukluğudur. Psikopatik kişilik özellikleri taşıyan bireyler, genellikle kendilerini başkalarının duygularını ve düşüncelerini anlamaktan yoksun hissederler ve bu durum, diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurmalarını zorlaştırmaktadır (Bader vd., 2022). Psikopati, antisosyal davranışlar sergileyen bireylerin başkalarının haklarına saygı göstermemesine ve bu hakları ihlal etmesine yol açmaktadır. Ayrıca, psikopatik bireyler kendilerini yasa ve toplumsal normlarla sınırlı hissetmez, bu da genellikle suça meyilli davranışları beraberinde getirmektedir. Psikopatinin bir diğer özelliği, kişilerin kendilerini üstün ve diğerlerinden bağımsız hissetmeleridir. Psikopatik bireylerin duygusal soğuklukları ve kendilerine aşırı güvenleri, onları başkalarını manipüle etme konusunda becerikli kılmaktadır (Gamache vd., 2023). Psikopatik kişilik özelliklerini yoğun biçimde sergileyen kişiler hem bireysel ilişkilerde hem de iş hayatında saldırganlık, dürtüsellik ve empati yoksunluğu eğilimlerini barındırmaktadırlar (Pechorro vd., 2022).

Karanlık Üçlü'ye yüksek düzeyde sahip bireylerin, sosyal ilişkilerde duyarsız veya zarar verici davranışlar sergilediği, kendi çıkarları uğruna başkalarını manipüle edebildiği ve eleştiriye karşı aşırı hassas olabildiği ileri sürülmektedir (Furnham ve Rosen, 2016). Bu kişilik özelliklerinin yoğunlaştığı durumlarda, iş hayatı, sosyal ilişkiler ve kişisel gelişim alanlarında çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Makyavelist bireyler çevrelerindeki insanları stratejik olarak kullanma eğilimi gösterirken, narsist bireyler kendilerinin sürekli takdir ve onay beklemesinden dolayı takım çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Psikopatik eğilimler ise duygusal tepki ve empati eksikliği nedeniyle saldırgan veya istismarcı eylemlere yol açabilmektedir (Di Giacomo vd., 2023). Dolayısıyla Karanlık Üçlü, bireylerin tutum ve davranışları üzerinde olumsuz etkilere sahip olup örgütsel ortamlarda da yaygın biçimde incelenen bir kişilik boyutu olarak dikkat çekmektedir.

2.2. Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ (DZ) kavramı, ilk olarak Salovey ve Mayer (1990) tarafından "bireylerin hem kendi hem de başkalarının duygularını tanıma, anlama ve etkili bir şekilde yönetme kapasitesi" olarak tanımlanmıştır. Ardından Daniel Goleman (1995, 2000), duygusal zekânın iş dünyasında ve kişisel ilişkilerde IQ'dan daha önemli bir başarı faktörü olabileceğini öne sürerek bu kavrama popülerlik kazandırmıştır.

Duygusal zekâ bireylerin kendi duygularını tanıma, yönetme ve başkalarının duygularını anlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın gelişimini desteklemek amacıyla çeşitli modeller geliştirilmiştir. Temel DZ modelleri arasında Mayer ve Salovey'in modeli, Goleman'ın modeli ve Bar-On'un modeli öne çıkmaktadır. Bu modeller, duygusal zekânın farklı yönlerini ele alarak bireylerin duygusal yeterliliklerini geliştirme yollarını analiz etmektedirler. Mayer ve Salovey (1997), duygusal zekâyı bilişsel süreçlerle ilişkilendirerek duyguların tanınması, anlaşılması ve yönetilmesi üzerine kapsamlı bir çerçeve geliştirmiştir. Goleman (1995) ise daha geniş bir perspektifle, duygusal zekâ bileşenlerini iş ve sosyal hayattaki başarının temel anahtarı olarak göstermiş ve özellikle öz farkındalık, öz düzenleme, motivasyon, empati ve sosyal becerilere vurgu yapmıştır. Bir diğer önemli yaklaşım olan Bar-On (1997) modeli ise psikolojik esenlik ve çevresel uyum düzeyi bağlamında duygusal ve sosyal yeterlilikleri öne çıkaran bütüncül bir bakış sunmuştur.

Bu çalışmada da temel alınan Wong ve Law (2002) tarafından ortaya koyulan duygusal zekânın dört temel boyutu şunlardır:

1.Kendi Duygularını Değerlendirme: Bireyin kendi duygu durumunu tanıması, olumlu ya da olumsuz duygularını açıkça fark edebilmesi ve bu duyguların davranışlarına veya kararlarına nasıl yansıdığını anlamasıdır.

2.Başkalarının Duygularını Değerlendirme: Bireyin çevresindeki insanların duygusal durumlarını doğru bir biçimde tanımlama ve yorumlama yeteneğini ifade etmektedir. Empati temeline dayanan bu boyut, diğerlerinin duygu ve ihtiyaçlarını anlayarak sosyal ilişkilerde uyumlu ve destekleyici davranışlar geliştirmeye olanak tanımaktadır.

3.Duyguları Kullanma: Kişinin, mevcut duygularından yararlanarak karar alma, problem çözme veya yaratıcı düşünme gibi işlevleri daha verimli hâle getirmesine işaret etmektedir.

4.Duyguları Yönetme: Bireyin yoğun stres veya çatışma ortamlarında bile duygusal tepkilerini kontrol altında tutma ve olumlu sonuca odaklı bir şekilde düzenleme becerisini kapsamaktadır. Duygu düzenleme becerisi, özellikle baskı altında sakin kalmayı ve yapıcı iletişim sürdürmeyi kolaylaştırmaktadır.

Duygusal zekâ, bireylerin hem kendilerini hem de başkalarını daha iyi anlamalarını sağlayan bir beceri olarak, iş ve sosyal yaşamda başarının önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir. Duygusal zekâ seviyesi yüksek çalışanlar, iş ortamında daha esnek ve uyumlu davranışlar sergileyerek hem bireysel hem de kurumsal performansı artırabilirler. Örneğin, İşmen (2001), duygusal zekânın stresle başa çıkma ve problem çözme yeteneklerini geliştirdiğini, böylece bireylerin zorlu iş koşullarında daha dirençli olabildiklerini vurgulamaktadır. Aynı şekilde Tuğrul (2020), DZ' nin çalışanlar arasında pozitif ilişkiler kurarak iş tatminini artırdığına ve işten ayrılma oranlarını azalttığına dikkat çekmektedir. Tüm bu bilgiler DZ'nin öncüllerinin neler olduğunu belirlemenin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.

3. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİNİN GEREKÇELENDİRİLMESİ

3.1. Karanlık Üçlü ve Duygusal Zekâ İlişkisi

Duygusal zekâ bir bilişsel yetenekten ziyade, bireyin kendi duygusal kapasitesine ilişkin kişisel değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Petrides ve Furnham, 2001). Ancak, Karanlık Üçlü olarak adlandırılan Makyavelizm, Narsizm ve Psikopati özelliklerine sahip bireylerde duygusal

zekânın işlevi daha karmaşıktır. Bu bireylerin duygusal zekâlarını manipülatif amaçlarla kullandıkları gözlemlenmiştir; örneğin, makyavelist bireyler başkalarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için empati yeteneklerini stratejik olarak kullanabilmektedir (Bader vd., 2022).

Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinin her biri ile duygusal zekâ arasındaki ilişkiler farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Makyavelizm, manipülatif davranışlar ve stratejik düşünme ile karakterize edilmektedir. Bu özellik, duygusal zekânın bazı boyutlarıyla zayıf negatif ilişkiler göstermektedir. Örneğin, Miao, Humphrey ve Qian. (2019) meta-analizinde, Makyavelizm ile duygusal zekâ arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir.. Bu, makyavelist bireylerin duygusal zekâ becerilerini stratejik amaçlarla kullanabileceğini düşündürmektedir.

Makyavelizm ile kişilerin duygusal zekâları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla alan yazında yer alan araştırmalar incelenmiştir. Petrides ve arkadaşları (2011), duygusal zekânın Makyavelizm ile genellikle negatif bir ilişki sergilediğini tespit etmişler, genetik faktörlerin bu ilişkide belirleyici rol oynadığını ileri sürmüşlerdir. Çalışmada, yüksek DZ seviyesine sahip bireylerin, manipülasyon ve stratejik aldatma gibi Makyavelist eğilimlere daha az başvurduğu vurgulanmıştır.

Furnham ve Rosen (2016), duygusal zekânın karanlık yönlerini tartışırken, DZ'nin manipülatif becerileri artırabilme potansiyelini de kabul etmekle birlikte, özellikle Makyavelist bireylerin çoğunlukla düşük empatiye dayanan stratejik çıkarcılık sergilediğini belirtmiştir. Bu durum, yüksek DZ seviyesinin gerçek anlamda empati ve sosyal uyum barındırması hâlinde Makyavelizm'in olumsuz etkilerini frenleme eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Makyavelizm'in, bireylerin duygusal zekâ becerilerini olumsuz yönde etkileyebileceği kuramsal ve ampirik çalışmalarla ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda aşağıda belirtilen H_1 hipotezi geliştirilmiştir.

H_1: Makyavelizm, duygusal zekâ üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Narsizm ile kişilerin duygusal zekâları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla alan yazında yer alan araştırmalar incelenmiştir. Petrides ve arkadaşları (2011), DZ ile narsizm arasında karmaşık bir ilişki olduğunu, ancak genel bulguların narsizm seviyesi arttıkça gerçek anlamda empati ve içtenlik boyutlarının gerilediğine dikkat çekmişlerdir.

Furnham ve Rosen (2016), yüksek DZ'nin narsistik bireylerde manipülatif stratejileri güçlendirebileceğine işaret etmiş, ancak bu "zekâ"nın daha çok yüzeysel empati veya stratejik ilişki yönetimi düzeyinde kalacağını ileri sürmüştür. Yani derin duygusal farkındalık, narsistik özelliklerle genellikle çatışma hâlindedir.

Di Giacomo vd. (2023), narsistik kişilik bozukluğu bağlamında empati becerilerinin zayıfladığını; dolayısıyla gerçekte yüksek duygusal zekânın narsistik eğilimlere ters düşeceğini savunmuştur. Çünkü DZ, içten bir duygusal anlayış ve başkalarının duygularına duyarlılık gerektirmektedir.

Bu araştırmaların ortak paydası, narsistik bireylerin derin empati yerine benmerkezci ve onay arayıcı bir tutumla hareket ettikleri yönündedir. Bu sebeple narsizmin bireylerin duygusal zekâ

becerilerini olumsuz yönde etkileyebileceği varsayılmakta olup, bu doğrultuda aşağıda belirtilen H_2 hipotezi geliştirilmiştir.

H_2: Narsizm, duygusal zekâ üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Psikopati ile kişilerin duygusal zekâları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla alan yazında yer alan araştırmalar incelenmiştir. Petrides vd. (2011), duygusal zekânın psikopatik özelliklerle ters orantılı biçimde seyrettiğini ve psikopatiye eşlik eden duygusal soğukluk, empati eksikliği gibi unsurları dengede tutabilecek bir faktör olduğunu belirtmektedir.

Badawi (2023), psikopatik eğilim gösteren bireylerin korku gibi negatif duyguların tanınmasında zorluk çektiğini ve düşük empati düzeylerine sahip olduklarını, bu nedenle DZ ile psikopati arasında kuvvetli bir negatif ilişki olabileceğini ileri sürmektedir. Yüksek DZ, kişinin hem kendi duygularını hem de başkalarının duygusal durumlarını sağlıklı yorumlama becerisiyle psikopatik eğilimlerin azaltılmasında koruyucu bir unsur olarak görülebilmektedir.

Sokić (2022) tarafından yapılan bir çalışmada ise psikopatinin duygusal zekâ ile negatif ilişkilendirildiği bulunmuştur. Bu, psikopatik eğilimlerin duygusal zekâ becerilerinin gelişimini engelleyebileceğini göstermektedir. Psikopatlar, empati kurma yeteneğinden yoksundur ve bu nedenle başkalarının duygusal durumlarına karşı kayıtsız kalmaktadırlar. Bu bireylerin sosyal ilişkilerde manipülatif davranışlar sergilemesi, düşük empati düzeyleri ile birleşerek onlara zarar vermeyen, ancak kendi çıkarlarına hizmet eden bir ilişki kurmalarını sağlamaktadır (Pechorro vd., 2022). Duygusal zekânın eksikliği, psikopatların başkalarını sömürme eğilimlerini pekiştirir ve bu durum, iş yaşamında özellikle zararlı sonuçlar doğurabilmektedir.

Bu bulgular neticesinde psikopatik kişilik özellikleriyle (empati eksikliği, saldırganlık, duygusal soğukluk) yüksek duygusal zekânın temelde çeliştiğini ve negatif yönde bir etkileşim beklenmesi gerektiği söylenebilmektedir. Bu kapsamda aşağıda belirtilen H_3 geliştirilmiştir.

H_3: Psikopati, duygusal zekâ üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden nedensel tarama yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Nedensel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisini inceleyerek, değişkenler arasındaki etkileşimin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Karasar, 2022). Araştırma kapsamında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 04.12.2024 tarihli 2024/11 nolu karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Anket yöntemi kullanılarak elde edilen araştırma verilerinin analizinde SPSS 22 ve Amos 22 programları kullanılmıştır.

4.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, bir belediyenin çalışanları oluşturmaktadır. Ancak, evrenin tamamına ulaşmak güç olduğu için araştırmada örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem seçimi için araştırmacının erişebildiği ve gönüllü olan bireyler arasından örneklem almasını sağlayan bir yöntem olan kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada yeterli sayıda katılımcının yer alması, bulguların genellenebilirliğini güçlendirmek amacıyla dikkate alınmıştır. %95 güven aralığında 2000 ana evren büyüklüğü için kabul edilebilir örneklem

büyüklüğünün minimum 148 olması (Altunışık vd., 2012; Gürbüz ve Şahin, 2018) gerektiği vurgulanmaktadır. Bu maksatla araştırma kapsamında 222 kişiye anket uygulanmıştır.

Araştırmaya yaşları 20-60 arasında değişen ($\bar{x}$ = 34,8; ss = 8,5) toplam 222 kişi katılım göstermiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel analiz sonuçları Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	114	51,4
	Erkek	108	48,6
Yaş	20-29	72	32,4
	30-39	84	37,8
	40 ve üzeri	66	29,7
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	98	44,1
	Lisans	101	45,5
	Lisansüstü	23	10,4
Mesleki Kıdem	1 yıldan az	19	8,6
	1-3 yıl	80	36,0
	4-6 yıl	45	20,3
	7-10 yıl	38	17,1
	10 yıldan fazla	40	18,0
Gelir Düzeyi	20.000-40.000 TL	145	65,3
	40.000-90.000 TL	77	34,7
Medeni Durum	Bekar	111	50,0
	Evli	111	50,0

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu, katılımcıların demografik bilgilerini (yaş, cinsiyet, medeni durum vb.), duygusal zekâ düzeylerini ve Karanlık Üçlü kişilik özelliklerini ölçmeyi hedefleyen çeşitli ölçeklerden oluşmaktadır. Tüm ölçekler, 5'li Likert tipi derecelendirme ile katılımcılardan kendilerine en uygun cevabı seçmeleri istenerek uygulanmıştır.

Duygusal Zekâ Ölçeği: Wong ve Law (2002) tarafından geliştirilen Duygusal Zekâ Ölçeği (WLEIS), bireylerin duygusal zekâ seviyelerini dört temel boyut üzerinden ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu boyutlar; kendi duygularını değerlendirme, başkalarının duygularını değerlendirme, duyguları kullanma ve duyguları yönetme olarak adlandırılmaktadır. Ölçek her boyuttan 4 madde olacak şekilde toplamda 16 maddeden oluşmaktadır (Örnek maddeler: Çoğu zaman hissettiğim duyguların farkında olurum; Çevremdeki insanların duygularını iyi anlarım.) Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Dirican (2013) tarafından yapılmış ve ölçeğin Türkçe versiyonu bu çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Dirican (2013) tarafından yapılan faktör analizi, ölçeğin dört boyutlu yapısının Türk kültüründe de geçerli olduğunu göstermiştir.

SD3 (Short Dark Triad) Kısaltılmış Karanlık Üçlü Ölçeği: SD3 ölçeği, Karanlık Üçlü kişilik özellikleri olarak bilinen Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopatiyi ölçmek amacıyla Jones ve Paulhus (2014) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması ise Özsoy

vd. (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçeye uyarlanırken ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları da yapılmış ve uyarlamanın başarılı olduğu tespit edilmiştir. SD3 ölçeği, Karanlık Üçlü özelliklerini ölçen kısa bir envanter olarak geliştirilmiştir ve her bir boyutu dokuz maddeden oluşan toplam 27 maddelik (Örnek maddeler: Başarılı olduğumda diğer insanların bunu fark etmesini isterim; Diğer insanları manipüle etmekte bir sakınca görmem) bir yapıya sahiptir. Özsoy vd. (2017) tarafından yapılan Türkçeye uyarlama çalışmasında, ölçeğin her bir boyutu için güvenirlik katsayıları (Cronbach's alpha) Narsisizm için 0,75, Makyavelizm için 0,81 ve psikopati için 0,77 olarak hesaplanmıştır.

Kontrol Değişkenler: Literatür incelenerek yapılan çalışmalar (İşmen, 2001; Gürbüz ve Yüksel, 2008; Filiz, 2022) doğrultusunda araştırma değişkenlerini etkileyebileceği öngörülen yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu analizlerde kontrol değişken olarak kullanılmıştır. Katılımcıların yaşı 20-29 yaş (1), 30-39 yaş (2) ve 40 yaş üstü (3) olmak üzere üç kategoride; cinsiyet kadın (0), erkek (1); eğitim seviyesi Lise ve altı (1), Lisans (2), lisansüstü (3) olmak üzere üç kategoride; medeni durum, bekar (0), evli (1) olmak üzere ölçülmüştür. Kategorik değişkenlerden olan yaş, eğitim seviyesi analizden önce dummy (kukla) değişken haline getirilmiştir.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1.Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırma hipotezlerini test etmek için uygulanacak analizlerin doğruluğu için kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğinin sağlanması tavsiye edilmektedir. Ölçeklerin kuramsal yapıya uygunluğunu kanıtlamak için kullanılan en yaygın analiz ise doğrulayıcı faktör analizidir (DFA) (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Duygusal zekâ ölçeğinin yapı geçerliliğini sağlamak amacıyla yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla DFA yapılmıştır. Kuramsal olarak öne sürülen dört faktörlü duygusal zekâ ölçeği ikinci düzey faktör analizi ile değerlendirilmiştir. Faktör yüklenim değerlerini incelenirken Hair vd. (2010, s. 693) önerdiği gibi 0,50 değeri temel alınmıştır. DFA sonucunda elde edilen faktör yükleri incelendiğinde duygusal zekâ ölçeğinin maddelerine ilişkin faktör yüklenim değerleri 0,83 ile 0,97 arasında değer aldığı görülmüştür.

Ölçeğin dört bileşenli yapısının doğrulandığını görmek için bakılması gereken diğer değerler ise model uyum indeksleridir. İkinci düzey DFA neticesinde elde edilen uyum iyilik değerleri (x^2[96, N=222]= 281,694; p<,01; x^2/df= 2,93; RMSEA= ,09) önerilen dört bileşenli modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları, duygusal zekâ ölçeğinin öngörülen teorik yapısı ile uyuştuğunu ortaya koymuştur. Elde edilen uyum indekslerine ilişkin değerler Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Duygusal Zekâ Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Nihai Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri

Referans Uyum İndeksleri	χ^2 uyum testi	χ^2/df	NFI	CFI	GFI	RMSEA
Ölçütler		<5	0,80-0,95	0,90-0,97	0,80-0,95	**0,00-0,10**
DFA Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri	**,000**	**2,934**	**0,952**	**0,967**	**0,859**	**0,094**

Kaynak: Uzun, Gelbal ve Öğretmen, 2010

Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ölçeğinin yapı geçerliliğini sağlamak amacıyla yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla DFA yapılmıştır. Kuramsal olarak öne sürülen üç faktörlü Karanlık Üçlü ölçeği birinci düzey faktör analizi ile değerlendirilmiştir. DFA sonucunda elde edilen faktör yükleri incelendiğinde Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ölçeğinin maddelerine ilişkin faktör yüklenim değerleri 0,87 ile 0,95 arasında değer aldığı tespit edilmiştir. Ölçekte faktör yüklenim değeri 0,50'nin altında kalan Narsizm boyutundan 5 madde, Makyavelizm boyutundan 5 madde ve Psikopati boyutundan 2 madde olmak üzere toplam 12 madde Hair ve arkadaşlarının (2010, s. 693) önerdiği üzere sırasıyla analizden çıkarılarak DFA tekrarlanmıştır. Ayrıca modelin uyum değerlerini kabul edilebilir seviyeye çıkarabilmek için teorik ilişkilere bağlı kalınarak modifikasyon yapılmıştır. Sonuç olarak Karanlık Üçlü özelliklerinde 15 madde kalmıştır.

Birinci düzey DFA neticesinde elde edilen uyum iyilik değerlerine bakıldığında ise (x^2[85, N=222]= 251,659; p<,01; x^2/df= 2,96; RMSEA= ,09) önerilen üç bileşenli modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları, Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ölçeğinin öngörülen teorik yapısı ile uyuştuğunu ortaya koymuştur. Elde edilen uyum indekslerine ilişkin değerler Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Nihai Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri

Referans Uyum İndeksleri	χ2 uyum testi	χ2/df	NFI	CFI	GFI	RMSEA
Ölçütler	-	<5	0,80-0,95	0,90-0,97	0,80-0,95	0,00-0,10
DFA Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri	,000	2,961	0,878	0,915	0,878	0,094

Kaynak: Uzun, Gelbal ve Öğretmen, 2010

Yakınsak geçerliliği kanıtlamak için doğrulayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen bulgular doğrultusunda AVE (avarage variance extracted: ortalama açıklanan varyans) ve CR (composite reliability: bileşik güvenilirlik) değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Bu doğrultuda kullanılan ölçeklerin DFA sonucunda doğrulanan boyutları için hesaplanan güvenilirlik (Cronbach Alpha), AVE ve CR değerleri Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Nihai Ölçüm Araçları ve Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik ve Yakınsak Geçerlilik Sonuçları

Değişkenler	Boyutlar ve Madde Sayısı	Cronbach Alpha (α)	Açıklanan ortalama varyans (AVE)	Bileşik Güvenirlik (CR)
Duygusal Zekâ 4 Boyut; 16 Madde	Kendi Duygularını Değerlendirme 4 madde	0,976	0,920	0,978
	Başkalarının Duygularını Değerlendirme 4 madde	0,960	0,873	0,964
	Duyguları Kullanma 4 madde	0,968	0,869	0,963
	Duyguları Düzenleme 4 madde	0,955	0,832	0,952
Duygusal Zekâ ölçeğinin 16 maddesine ilişkin		0,982	0,859	0,989
Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Ölçeği 3 Boyut: 15 madde	Makyavelizm 4 madde	0,855	0,603	0,857
	Narsizm 4 madde	0,785	0,550	0,829
	Psikopati 7 madde	0,912	0,592	0,910
Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ölçeğinin 15 maddesine ilişkin		0,908	0,566	0,951

Literatüre göre yakınsak geçerliliğin sağlandığını gösteren AVE değerinin 0,50'in üzerinde, CR değerinin ise 0,70'in üzerinde hesaplanması kabul görmektedir. Ayrıca CR değerinin AVE değerinden büyük olması gerektiği söylenmektedir (Hair vd., 2010). Çizelge 4'te gösterilen bulgulara bakıldığında duygusal zekâ ve Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ölçekleri ve alt boyutları için AVE (>0,5) ve CR(>0,7) değerlerinin literatürde belirtilen ölçütlere uyduğu görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda yakınsak geçerliliğin sağlandığı söylenebilmektedir. Ölçeklere ve alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik analizi sonuçlarına bakıldığında ise hepsinin 0,70 üzerinde değer aldığı ve güvenilir olduğu görülmektedir.

5.2.Normal Dağılım Analizi

Araştırma kapsamında parametrik testlerle analizleri gerçekleştirebilmek için verilerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek için sıklıkla kullanılan istatistiksel ölçütlerden birisi çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarıdır. Tabachnick ve Fidell'e (2019) göre, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında olması, verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları incelendiğinde, Duygusal Zekâ ölçeği için çarpıklık (-,640) ve basıklık (,257) değerleri, Makyavelizm ölçeği için çarpıklık (,015) ve basıklık (-,106) değerleri, Narsisizm ölçeği için çarpıklık (-,248) ve basıklık (,342) değerleri ve Psikopati ölçeği için çarpıklık (-,077) ve basıklık (-,942) değerleri -1,5 ile +1,5 aralığında yer almakta ve normal dağılım varsayımını

karşılamaktadır. Bu sonuçlar, tüm değişkenlerin normal dağılım gösterdiğini ve parametrik testlerin kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

5.3.Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin yönünü ve gücünü gösteren istatistiksel bir tekniktir. Çizelge 5'te sunulan korelasyon analiz sonuçları incelendiğinde, Narsizmin duygusal zekâ ile pozitif yönde ve orta düzeyde (r = ,337; p < ,01), Psikopatinin duygusal zekâ ile negatif yönde ve düşük düzeyde (r = -,260 p < ,05) anlamlı ilişkilere sahip olduğu bulunmuştur. Duygusal zekâ ile Makyavelizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (r = ,081; p > ,05). Makyavelizm'in narsisizm ile orta düzeyde (r = ,419; p < ,05), psikopati ile orta düzeyde (r = ,527; p < ,05) pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu bulunmuştur. Son olarak, narsisizm ile psikopati arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki (r = ,386; p < ,05) tespit edilmiştir.

Çizelge 5. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	Ort.	S.H.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Cinsiyet	1.49	0.50	1									
2. Medeni Durum	0.50	0.50	.000	1		.						
3. Yaş2	0.37	0.48	.040	.130	1							
4.Yaş3	0.29	0.45	-.002	.217*	-.507**	1						
5.Eğitim2	0.45	0.49	-.002	-.063	.127	-.238**	1					
6.Eğitim3	0.10	0.30	-.035	-.015	.100	.038	-.311**	1				
7.Makyavelizm	2.77	0.84	.029	-.063	.055	-.074	.122	.004	1			
8.Narsizm	2.83	0.78	-.230*	-.029	.009	-.069	-.005	.049	.419**	1		
9.Psikopati	2.32	0.82	.060	-.270**	.005	-.109	.073	-.012	.527**	.386**	1	
10.Duygusal Zeka	3.32	0.98	-.198*	.167*	-.036	.031	.001	.094	.081	.337**	-.260**	1

* p < ,05, **p<.01

5.4.Hipotez Testi Sonuçları

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 6'da gösterilmektedir. İlk olarak, "Makyavelizm'in, duygusal zekâ üzerinde negatif etkisi vardır" şeklinde kurulan araştırmanın ilk hipotezi değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre Makyavelizm'in duygusal zekâ üzerinde çok düşük ve pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir (B=0.184, t=2.272, p=,024). Bu sonuca göre, H_1 hipotezi desteklenmemiştir. Elde edilen bulgular Makyavelizm ve duygusal zekâ arasında anlamlı bir etkileşim olduğunu gösterse de etkileşimin yönü H_1 de belirtildiği gibi negatif yönde olmadığı için hipotez kabul edilmemiştir. Çünkü Makyavelist kişilik özelliğinin katılımcıların duygusal zekâlarını artırdığı sonuca ulaşılmıştır.

İkinci olarak, narsizmin duygusal zekâ üzerindeki etkisi Çizelge 6'da incelenmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında narsizmin duygusal zekâ üzerinde pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir (B=0,553, t=60641, p=,000). Bu doğrultuda "Narsizm, duygusal zekâ üzerinde negatif bir etkiye sahiptir" şeklinde kurulan H_2 hipotezi desteklenmemiştir. Elde edilen bulgular narsizm ve duygusal zekâ arasında anlamlı bir etkileşim olduğunu gösterse de etkileşimin yönü H_2 de belirtildiği gibi negatif yönde olmadığı için hipotez kabul edilmemiştir. Çünkü Narsist kişilik özelliğinin katılımcıların duygusal zekâlarını artırdığı sonuca ulaşılmıştır.

Son olarak, psikopatinin duygusal zekâ üzerindeki etkisi Çizelge 6'da incelenmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında psikopatinin duygusal zekâ üzerinde negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir (B=-0,592, t=-6,945, p=.000). Bu doğrultuda "Psikopati, duygusal zekâ üzerinde negatif bir etkiye sahiptir" şeklinde kurulan H_3 hipotezi desteklenmiştir. Dolayısıyla Psikopati kişilik özelliğinin katılımcıların duygusal zekâlarını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 6. Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SE	Beta	t	p
Sabit Terim	2.741	.332		8.261	.000
Cinsiyet	-.127	.115	-.065	-1.097	.274
Medeni	.155	.123	.079	1.259	.210
Yaş2	-.176	.140	-.087	-1.261	.209
Yaş3	-.070	.152	-.033	-.464	.643
Eğitim2	.110	.121	.056	.912	.363
Eğitim3	.294	.194	.092	1.519	.130
Makyavelizm	.184	.081	.159	2.272	.024
Narsizm	.553	.083	.443	6.641	.000
Psikopati	-.592	.085	-.496	-6.945	.000

F:11,488; p< 0,000; R^2: 0,328

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, örgüt içi davranışların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, çalışanların Karanlık Üçlü (Makyavelizm, Narsisizm ve Psikopati) kişilik özelliklerinin duygusal zekâ düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla bir belediyede gerçekleştirilmiştir. Belediye çalışanları arasından kolayda örnekleme ile seçilen 222 kişiye uygulanan anketler sonucunda elde edilen veriler kullanılarak araştırma hipotezleri test edilmiştir.

Regresyon analizi sonucunda Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinden Makyavelizm'in duygusal zekâ üzerinde düşük düzeyde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Diğer yandan, Narsizmin duygusal zekâ üzerinde pozitif ve anlamlı, psikopatinin duygusal zekâ üzerinde ise negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre H_1 ve H_2 hipotezleri desteklenmezken H_3 hipotezi desteklenmiştir.

Çalışmanın ilk hipotezi desteklenmese de Makyavelizm'in duygusal zekâ üzerindeki pozitif etkisini ortaya koyan araştırma bulgusu ile literatüre teorik katkı sağlandığı söylenebilmektedir. Yapılan araştırmalar "duygusal zekânın karanlık kullanımı"na dikkat çekerek, yüksek DZ'nin bireylere sosyal ortamlarda daha yüksek manipülasyon kapasitesi de sağlayabileceğini öne sürmektedir (Joseph ve Newman, 2010; Furnham ve Rosen, 2016). Yani kişi, başkalarının duygu ve düşüncelerini anlama becerisini etik olmayan amaçlarla kullanabilmektedir. Makyavelist bireylerin başkalarının duygusal tepkilerini dikkatle izleyebilme, analiz edebilme ve sosyal durumlarda bir araç olarak kullanabilme becerilerinin olduğu ifade edilmektedir. Bu bireylerin duygusal manipülasyon becerilerinin yüksek olduğu ve bu durumun yüksek duygusal zekâyı gerektirdiği vurgulanmaktadır (Austin vd., 2007).

Çalışmanın ikinci hipotezi de desteklenmemiş ancak narsizmin DZ üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilerek literatüre katkı sağlanmıştır. Narsist bireylerin kendi duygularının ve başkaları üzerindeki etkisinin farkında olduğu ifade edilmektedir. Özellikle kendine güven, etkileme ve duygusal ifade konusunda yüksek duygusal zekâya sahip olabilecekleri söylenmektedir (Vonk vd., 2013). Petrides vd. (2011) narsisistik bireylerin yüzeysel veya stratejik empatiye sahip olabileceğini, kendilerini sosyal ve duygusal açıdan yetkin görme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Kendine güvenen, dışa dönük ve sosyal ortamlarda etkili olduğunu düşünen narsist bireylerin duygusal zekâlarının artacağı düşünülmektedir.

Psikopatinin DZ üzerindeki negatif etkisini ortaya koyan çalışmanın son hipotezi ise desteklenerek literatüre katkı sağlanmıştır. Elde edilen bulgu bazı araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir (Badawi, 2023; Giancola vd, 2022; Petrides vd., 2011). Psikopatinin temelinde yatan empati eksikliği, duygusal duyarsızlık ve saldırganlık, DZ'nin özünde bulunan duygu yönetimi ve sosyal farkındalıkla büyük oranda uyuşmamaktadır. Dolayısıyla psikopati özelliğine sahip bireylerin DZ'lerinin düşük olması beklenebilmektedir. Psikopatik özelliklerin bireyde yüksek dürtüsellik içermesi ve öz denetimi azaltması nedeniyle bireylerin duygusal kontrol becerilerini zayıflattığı ifade edilmektedir (Malterer, Glass ve Newman, 2008). Bu kapsamda psikopatik kişilik özelliklerinin (empati yoksunluğu, dürtüsel davranış eğilimi gibi), DZ'nin temel bileşenleri ile çeliştiği, duyguları anlama ve yönetme becerilerini olumsuz yönde etkilediği söylenebilmektedir.

Bu araştırmanın sınırlılıklarını gidermeye ve alandaki çalışmaları derinleştirmeye yönelik öneriler aşağıda sunulmaktadır:

- Duygusal zekâ ile Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinin zaman içindeki gelişim/dönüşüm eğilimlerini anlamak için uzun dönemli (longitudinal) tasarımlar kullanılmalıdır. Kısa vadede toplanan verinin ötesine geçilerek, bireylerin belirli bir süre zarfındaki değişimleri (artış, azalma veya sabit kalma) izlenebilir.
- Sonuçların genellenebilirliğini artırmak amacıyla araştırma, farklı bölgelerde ve kültürlerde tekrarlanmalıdır. Hizmet ve imalat sektörleri gibi yüksek rekabet ortamına sahip sektörlerle daha düşük stresli sektörler karşılaştırılmalı; sektörel ve kültürel etkiler ayrıntılı biçimde analiz edilmelidir.
- Öz-bildirim temelli ölçeklerin yanı sıra, mülakat, gözlem, 360 derece değerlendirme veya deneysel yöntemler gibi ek veri toplama teknikleri kullanılmalıdır. Bu çeşitlilik, sosyal istenirlik önyargısını azaltarak veri güvenilirliğini güçlendirecektir.
- Duygusal zekâ ve Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinin, ailevi, örgütsel ve kültürel bağlamla etkileşimini daha iyi anlamak için çalışma koşulları, kurum içi değerler ve liderlik tarzı gibi unsurlar araştırma kapsamına dâhil edilmelidir. Bu değişkenler, duygusal zekâ ve Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinin ortaya çıkış biçimini önemli ölçüde şekillendirebileceğinden, analizlerde kontrol altına alınmalıdır.
- Duygusal zekâ gelişim programları, koçluk ya da mentorluk uygulamalarının çalışanların manipülatif tutumlarını ve olumsuz etkileşimlerini azaltmada etkili olup olmadığı farklı sektörlerde test edilmelidir. Kurumsal psikolojik destek mekanizmalarının oluşturulmasıyla, Karanlık Üçlü kişilik özellikleri yüksek çalışanların davranışlarının daha sağlıklı biçimde yönetilmesi sağlanabilir. Özellikle yüksek stresli iş ortamlarda, stres yönetimi programları ve kurumsal destek hizmetleri, psikopatik eğilimleri ve buna bağlı olumsuz sonuçları önlemede stratejik bir araçtır.
- Çeşitlendirilmiş ve geniş katılımcı grupları (demografik, kültürel, coğrafi çeşitlilik) kullanılarak, bulguların genellenebilirliği artırılmalıdır. Betimsel ve korelasyonel analizlerin yanı sıra, yapısal eşitlik modeli (SEM) veya çok düzeyli modeller (HLM) gibi gelişmiş istatistiksel tekniklerle değişkenler arasındaki karmaşık etkileşimler ortaya çıkarılabilir.

Sonuç olarak, bulguların farklılığı, örgüt kültürü, demografik özellikler veya kültürel etkileşimler gibi bağlamsal unsurlara bağlı olabilir. Elde edilen veriler, Karanlık Üçlü kişilik özellikleri ile duygusal zekâ arasındaki ilişkinin sanılandan daha karmaşık ve çok boyutlu olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda araştırma modeline aracı ve düzenleyici role sahip olabilecek yeni değişkenler eklenerek araştırma değişkenleri arasındaki etkileşimin yönü ve gücü daha açık hale gelebilecektir.

KAYNAKÇA

Altunısık, R., Coskun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı. *Sakarya: Sakarya Kitabevi*.

Austin, E. J., Farrelly, D., Black, C., & Moore, H. (2007). Emotional intelligence, machiavellianism and emotional manipulation: Does EI have a dark side? *Personality And Individual Differences*, 43(1), 179–189.

Badawi, A. (2023). *The role of the antagonistic triad in emotion recognition* (Master's Thesis), Carleton University.

Bader, M., Hilbig, B. E., Zettler, I., & Moshagen, M. (2022). Rethinking aversive personality: Decomposing the dark triad traits into their common core and unique flavors. *Journal Of Personality*, 12785. https://Doi.Org/10.1111/Jopy.12785

Bar-On, R. (1997). *The emotional quotient inventory (EQ-İ): A test of emotional intelligence*. Toronto: Multi-Health Systems.

Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success. *Social And Personality Psychology Compass*, *5*(1), 88-103.

Di Giacomo, E., Andreini, E., Lorusso, O., & Clerici, M. (2023). The dark side of empathy in narcissistic personality disorder. *Frontiers in Psychiatry*, *14*, 74558. https://Doi.Org/10.3389/Fpsyt.2023.1074558

Dirican, A. H. (2013). *Duygusal zekânın örgütsel vatandaşlık davranışı ve üretkenlik karşıtı davranışlar üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Filiz, M. (2022). Türkiye'de sağlık çalışanlarının karanlık üçlü kişilik özelliklerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Eurasian Journal Of Health Technology Assessment*, *6*(1), 1-11.

Furnham, A., & Rosen, A. (2016). The dark side of emotional intelligence. *Psychology, 7*(3), 326-334.

Gamache, D., Maheux-Caron, V., Théberge, D., Hétu, S., & Savard, C. (2023). Revisiting the vulnerable dark triad hypothesis using a bifactor model. *Scandinavian Journal Of Psychology, 64*(6), 679-692. https://Doi.Org/10.1111/Sjop.12921

Giancola, M., Palmeiro, M., & D'Amico, S. (2022). Social Sustainability İn Late Adolescence: Trait emotional intelligence mediates the impact of the dark triad on altruism and equity. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 50113. https://Doi.Org/10.3389/Fpsyg.2022.50113

Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York, NY:Bantam Books.

Goleman, D. (Çev. B. S. Yüksel). (2000). *Duygusal zekâ: Neden IQ'dan daha önemlidir*. Varlık Yayınları.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, felsefe-yöntem-analiz (5. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S., & Yüksel, M. (2008). Çalışma ortamında duygusal zekâ: iş performansı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve bazı demografik özelliklerle ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9*(2), 174-190.

Hair J.F. Jr., Black, W. C. Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (Seventh Ed). New Jersey : Prentice-Hall International Inc.

İşmen, A. E. (2001). Duygusal zeka ve problem çözme. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *13*(13), 111-124.

Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. Assessment, 21(1), 28-41.

Joseph, D. L., & Newman, D. A. (2010). Emotional intelligence: an integrative meta-analysis and cascading model. *Journal Of Applied Psychology*, 95(1), 54-78.

Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.

Mayer, J. D., & Salovey, P. (2007). *Mayer-Salovery-Caruso emotional intelligence test* (p. 2007). Toronto: Multi-Health Systems Incorporated.

Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, *15*(3), 197-215.

Miao, C., Humphrey, R. H., & Qian, S. (2019). The relationship between emotional intelligence and the dark triad personality traits: A meta-analytic review. *Journal Of Research İn Personality*, *78*, 189-197.

O'Boyle, E. H., Forsyth, D. R., Banks, G. C., Story, P. A., & White, C. D. (2014). A meta-analytic test of redundancy and relative importance of the dark triad and five-factor model of personality. *Jepson School Of Leadership Studies Articles, Book Chapters And Other Publications*, Article 158. https://Scholarship.Richmond.Edu/Jepson-Faculty-Publications/158

Özsoy, E., & Ardıç, K. (2017). Karanlık üçlü'nün iş tatminine etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 25*(2), 33-49.

Özsoy, E., Rauthmann, J.F., Jonason, P.K., & Ardıç, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of dark triad dirty dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T), And Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality And Individual Differences, 117*, 11-14. Doi: 10.1016/J.Paid.2017.05.019.

Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal Of Research İn Personality*, *36*(6), 556–563.

Pechorro, P., Curtis, S., Delisi, M., Maroco, J., & Nunes, C. (2022). Dark triad psychopathy outperforms self-control in predicting antisocial outcomes: a structural equation modeling approach. *European Journal Of Investigation İn Health, Psychology And Education*, *12*(3), 582-592.

Pelit, E., & Ayana, Ç. (2021). Duygusal zekânın örgütsel sinizme etkisi: otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 8*(2), 45–76.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal Of Personality*, 15(6), 425–448.

Petrides, K. V., Vernon, P. A., Aitken Schermer, J., & Veselka, L. (2011). Trait emotional intelligence and the dark triad traits of personality. *Twin Research And Human Genetics*, 14(1), 35-41.

Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition And Personality*, *9*(3), 185-211.

Sokić, K. (2022). Effect of the dark tetrad on emotional intelligence. *Primenjena Psihologija*, 15(1), 29–50.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th Ed.). Pearson.

Tuğrul, C. (2020). Duygusal zekâ. *Journal Of Emotional Intelligence*, *2*(1), 12-20.

Vonk, J., Zeigler-Hill, V., Mayhew, P., & Mercer, S. (2013). Narcissism and self-perceived emotional intelligence. *Personality And Individual Differences*, *55*(3), 170–174.

Wong C.S., Law K.S. (2002). The Effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: an exploratory study. *Leadership Quarterly*, 13: 243–274.

ALGISAL VE GÖRSEL-MEKANSAL İŞLEVLERİN GELİŞİMİ

Arş. Gör. Devrim KALKAN
Bartın Üniversitesi,
dkalkan@bartin.edu.tr - 0000-0002-4716-7030

ÖZET

Algılama, duyular aracılığıyla dış dünyadan gelen bilgilerin organize edilmesi, tanımlanması ve yorumlanmasıdır. Karmaşık bir zihinsel süreç olan algılama temel olarak görsel algı, işitsel algı, tat ve koku algısı, taktil/dokunma algısı şeklinde dörde ayrılmaktadır. Algının en yaygın olarak incelenen alt türü olan görsel algı ise kendi içinde nesne algısı, yüz algısı, renk algısı, hareket algısı, simetri ve derinlik algısı şeklinde sınıflandırılmaktadır. Görsel-mekansal işlevler ise algılanan bir sahnenin içsel bir temsilinin oluşturulmasını ifade etmektedir. Bu içsel temsiller, zihinsel değişimlemelerin mümkün olacağı şekilde oluşturulmalı ve bellekte tutulmalıdır. Bir başka ifadeyle, görsel-mekansal işlevler içsel temsilleri oluşturma, bu temsilleri bellekte tutma ve manipüle etme eylemlerini gerektirmektedir. Çok faktörlü yapısı nedeniyle görsel-mekansal işlevlerin literatürde farklı alt faktörleri tanımlanmıştır. Bu faktörler arasında imgeleme, zihinsel döndürme, oryantasyon (yönelim), tarama ve tepki hızı ve navigasyon bulunmaktadır. Bu çalışmada, ilk olarak doğum öncesi ve sonrası dönemde beyin gelişimi incelenecektir. Daha sonra görsel algı, işitsel algı, tat ve koku algısı, taktil/dokunma algısının gelişimi ayrı ayrı aktarılacaktır. Ardından, temel görsel-mekansal işlevler gelişimsel perspektiften ele alınacaktır. Son olarak, nöral plastisite ve çevresel faktörlerin beyin gelişimine etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Algısal Gelişim, Oryantasyon, Görselleştirme, Zihinsel Döndürme, İmgeleme.

1. GİRİŞ

1.1. Prenatal ve Postnatal Dönemde Beyin Gelişimi

Prenatal (doğum öncesi) dönem temel olarak germinal, embriyonik ve fetal dönemler olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Catherwood, 2016: s. 78). Germinal dönem hamileliğin ilk iki haftasını; embriyonik dönem hamileliğin üç-sekiz hafta arasını ve fetal dönem ise hamileliğin dokuzuncu haftasından sonraki dönemi kapsamaktadır. Nöral tüpün ortaya çıkışı ile birlikte sinir sisteminin gelişimi, hamileliğin üçüncü veya dördüncü haftasında başlamaktadır (Catherwood, 2016: s. 79; Stiles ve Jernigan, 2010). Dördüncü haftadan itibaren nöral tüp içerisinde oldukça hızlı ve yoğun bir şekilde nöron üretimi (nörojenez) yapılmaktadır. Hamileliğin 8- 13. haftaları arasında uzunlamasına fissür *(longitudinal fissure)* ve lateral fissür *(sylviyan fissure)* oluşmaktadır (Hansen ve ark., 1993). Beyin yarımküreleri, fissür ve sulkuslar ise 16. haftadan itibaren belirgin hale gelmektedir (Shiota, 2015). Beyinde yer alan fissür ve sulkusların büyük bir kısmı, hamileliğin 26-29. haftaları arasında gelişimini tamamlamaktadır (Hansen ve ark., 1993).

Postnatal (doğum sonrası) dönemde nöronlar arasında yeni bağlantıların oluşumu hızlı bir şekilde artmaktadır (Catherwood, 2016: s. 88). Özellikle görsel kortekste sinaps oluşumu sekizinci haftada zirve yapmaktadır (Huttenlocher, 1990). Miyelinizasyon (sinir hücrelerinin uzantılarının etrafında, miyelin kılıfı adı verilen yağlı ve yalıtkan bir tabakanın oluşması) ilk olarak omurilik, arka beyin, orta beyin ve ön beyinde; kortekste ise ilk olarak duyusal alanlarda ortaya çıkmaktadır (Catherwood, 2016: s. 88).

Beyinde hemisferik laterizasyona ilişkin ilk kanıtlar ise dördüncü ve beşinci aydan itibaren belirgin hale gelmektedir (Franklin ve ark., 2010; Hane ve ark., 2008). Hemisferler arası iletişim, korpus kallozumdaki sinir liflerinin miyelinizasyonu ile 12. ay civarında gelişmekte ve üçüncü-altıncı aylar arasında artmaktadır (Catherwood, 2016: s. 89; Giedd ve ark., 1999). 12 aylık bir bebeğin beynindeki sinaps sayısı, yetişkinlerin neredeyse iki katına çıkmaktadır (Huttenlocher, 1990). Fonksiyonel bağlantısallık açısından bakıldığında ise dördüncü ve dokuzuncu aylar arasında korteks içi bağlantılar (hem uzun hem de kısa) hızlı ve yoğun bir şekilde artmaktadır (Damaraju ve ark., 2014).

1.2. Algısal Gelişim

Algı, dış dünyadaki fiziksel bir uyaranın alınması, anlamlandırılması ve yorumlanması süreçlerini ifade etmektedir (Goldstein, 2013: s. 106; Solso, Maclin ve Maclin, 2018: s.86). Alanyazında oldukça fazla algı türü tanımlanmış olmasına rağmen temel olarak beş tür algı bulunmaktadır: görsel, işitsel, dokunsal, koku ve tat algısı. Mevcut çalışma kapsamında yaşam boyu gelişim dönemlerinde algısal gelişim görsel, işitsel, koku ve tat algısı ve taktil algı bağlamında ele alınacaktır.

1.2.1. Görsel Algı

Yenidoğan bebeklerde göz bebeği parlak ışığa tepkide bulunmaktadır (Colombo ve ark., 2013: s. 61–89). Bir başka ifadeyle, bebeklerde pupil refleksleri doğuştan mevcuttur.

Konverjans (her iki gözün de aynı nesneye bakması) ve göz koordinasyonu altıncı aydan itibaren yetişkinlerle benzer seviyeye ulaşmaktadır (Aslin ve Jackson, 1979). Görme keskinliği ise altıncı aydan dokuzuncu aya kadar ciddi düzeyde gelişmekte ve 12. ayda bebekler yetişkinlerle benzer görme keskinliğine sahip hale gelmektedir (Atkinson, 2000; akt. Gillibrand ve ark., 2016).

1.2.1.1. Nesne Algısı

Nesnelerin şekil ve biçimlerini ayırt etme becerisi, yenidoğan bebeklerde ikinci ay civarında gelişmeye başlamaktadır (Schwartz ve Day, 1979). Bebekler, üçüncü aydan sonra ise uzak veya yakındaki nesnelere ilişkin odağını netleştirme becerisini (akodomasyon) kazanmaktadır (Haynes ve ark., 1965). Slater ve Morison (1985), yenidoğan bebeklerin nesnelerin eğimlerindeki değişiklikleri algılayıp nesnenin gerçek şekline tepkide bulunduklarını göstermiştir. Yenidoğan bebekler, dördüncü ay civarında açısal ilişkilerden yararlanarak basit düzeyde bir şekil algısı geliştirmektedir (Slater ve ark., 1991). Ayrıca bebekler üçüncü aydan itibaren görsel örüntüleri yetişkinlerin yaptığı gibi Gestalt İlkeleri'ne (iyi süreklilik ve kapama) göre organize edebilmektedir (Quinn ve ark., 1997).

Boyut algısı ise dördüncü aydan itibaren gelişmekte ve bebekler nesnelerin fiziksel uzunluklarına tepkide bulunmaktadır (Granrud, 2006). Nesnelerin yönüne ilişkin algılama süreçleri, altıncı ay ve sonrasında gerçekleşmektedir (Watson, 1966).

Nesneleri kategorize etme süreçleri ise 12-30 ay aralığında istikrarlı bir seviyeye ulaşmaktadır (Bornstein ve Arterberry, 2010). Canlı-cansız ayrımı gibi genel kategorizasyon becerisinin göreli olarak daha erken dönemlerde (2-4 ay) geliştiği bildirilmekle birlikte spesifik temel kategorilerin (kedi, köpek, tavşan) oluşturulmasının daha sonraki dönemlerde (3-10 ay) geliştiği rapor edilmektedir (Behl-Chadha, 1996; Younger ve Fearing, 2000). Bebekler özellikle altıncı ve yedinci aydan itibaren özel kategorilere ilişkin daha ince ayrımlar yapmaktadır (Grossmann ve ark., 2009; Marinovic ve ark., 2014).

1.2.1.2. Yüz Algısı

Doğum sonrası dönemde yüz algılama becerisinin gelişimi incelendiğinde, Turati ve arkadaşları (2005), daha erken dönemde bir tercih eğilimi olmamasına rağmen bebeklerin üçüncü aydan itibaren doğal yüzleri, doğal olmayan yüzlere tercih ettiklerini bildirmektedir. Benzer şekilde Fantz (1963), bebeklerin dört aylıkken diğer yüz-benzeri olmayan uyaranlara göre insan yüzünü tercih ettiklerini bulmuştur. Ayrıca üç ile dört aylık bebekler, ağız ve gözlere eşit düzeyde bakarken, dokuz aylık olanlar ağız bölgesine göre daha fazla göz bölgesiyle ilgilenmektedir (Wilcox ve ark., 2013). Bununla birlikte, bebeklerin annenin yüzünü diğer yüzlere tercih etme eğilimlerinin, doğumdan saatler sonra gelişmeye başladığı bildirilmektedir (Bushnell, 2001).

Yüzler arası ayrım yapabilme becerisinin gelişimi açısından bakıldığında üç aylık bebeklerin erkek-kadın yüzlerini ve farklı etnik kökenlere ait yüzleri ayırt edebildiği gösterilmiştir (Kelly ve ark., 2009; Sangrigoli ve de Schonen, 2004; Quinn ve ark., 2002; Quinn ve ark., 2019). Ferguson ve arkadaşları (2009), sekiz aylık bebeklerin diğer ırkların yüzlerini

özellik olarak işlemesine rağmen kendi ırkının yüzlerini bütünsel olarak işlediğini göstermiştir. Türler arası (insan- maymun) yüz ayırt etme becerisinin incelendiği farklı bir çalışmada ise altı aylık bebeklerin hem insan hem de maymunlarda yüzleri ayırt edebildiği, dokuz aylık bebeklerin ise kendi türlerine ilişkin ayrım yapabildiği bulunmuştur (Pascalis ark., 2002).

1.2.1.3. Renk Algısı

Doğum sonrası dönemde bebekler ikinci aydan itibaren renk algılama ve ayırt etmede gerekli fizyolojik donanımlara sahip olmakla birlikte bu becerinin yetişkinlere benzer düzeye gelmesi üç-dört ay civarında gerçekleşmektedir (Brown ve Lindsey, 2013; Franklin ve ark., 2005; Teller, 1998). Teller ve arkadaşları (1978), iki aylık bebeklerin beyaz ile diğer renkler arasında ayrım yapabildiğini bildirmiştir. Buna karşın Adams ve arkadaşları (1994) yenidoğan bebeklerin kırmızı ve beyaz renklerini ayırt edebilmesine rağmen mavi, yeşil ve sarı renklerini beyaz renkten ayırt edemediğini bulmuştur. Adams (1987), yenidoğan bebeklerin daha düşük parlaklıktaki uyaranlara daha uzun süre baktıklarını ve üç aylık bebeklerin renkli uyaranları gri renkli uyaranlara tercih ettiklerini bildirmiştir.

Bornstein (1975), dört aylık bebeklerin soluk mavi yerine koyu mavi gibi doygun renkleri tercih ettiğini bildirmiştir. Farklı bir çalışmada ise dört ile beş aylık bebeklerin en uzun süre kırmızının tonlarına; en kısa süre ise yeşilin tonlarına baktıkları gösterilmiştir (Franklin ve ark., 2010). Beş ile yedi aylık bebeklerle yapılan bir nörogörüntüleme çalışmasında ise bebekler farklı renk kategorileri (örn. yeşil- mavi) arasında ayrım yaptıkları sırada bilateral oksipital bölgelerde aktivasyon artışı olduğunu ancak kategori içi (örn. yeşilin tonları) renk ayrımı yapıldığı sırada nöral aktivasyon örüntüsünde herhangi bir değişiklik ortaya çıkmadığı bulunmuştur (Yang ve ark., 2016).

1.2.1.4. Hareket Algısı

Bebeklerde hareket algısına ilişkin yapılan erken dönem çalışmalarda hareketin bebeklerin dikkatini çektiği gösterilmiştir (Kellman ve Arterberry, 2006: s. 124; Kremenitzer ve ark., 1979; White ve Castle, 1964).

Bebekler yaklaşık ikinci aydan itibaren hareketli bir nesneyi gözleriyle takip etmeye başlar (Rosander ve von Hofsten, 2002). Kellman ve arkadaşları (1987), dört aylık bebeklerin kendilerinin ve diğer nesnelerin hareketlerini ayırt edebildiğini bulmuştur. Üç ile altı ay civarında ise bebekler optik bir akışta göreli olarak daha ince yön değiştirmeleri ayırt etme kapasitesine ulaşmaktadır (Gilmore ve ark., 2004). Hareketli nesneleri takip ettikleri sırada nesne görme alanından kaybolduğunda bebeklerin nesnenin nerede ve ne zaman tekrar ortaya çıkacağını tahmin etme becerisi ise altıncı ay civarında gelişmektedir (Jonsson ve von Hofsten, 2003).

1.2.1.5. Simetri ve Derinlik Algısı

Simetri algısı yenidoğan bebeklerde dördüncü ay civarında gelişmeye başlamaktadır (Bornstein ve ark., 1981). Bebekler dördüncü ayda özellikle dikey olarak simetrik uyaranları, yatay olarak simetrik uyaranlardan daha verimli bir şekilde işleyebilmektedir (Bornstein ve Krinsky, 1985). Bu açıdan, nesnelerin dikey simetrik özelliklerinin bütüncül işlemlenmesi,

algısal ayrım yapabilme becerisi ile ilişkilendirilmiştir (Fisher ve ark., 1981). Rhodes ve arkadaşları (2002) beş ile sekiz aylık bebeklerde simetri algısını yüz uyaranları kullanarak incelediğinde, simetrik yüzlerle karşılaştırıldığında bebeklerin simetrik olmayan yüzlere bakma sürelerinin göreli olarak daha uzun sürdüğünü bulmuştur. Bebekler 12. aydan itibaren ise dikey simetriye yönelik tercih daha belirgin hale gelmektedir (Bornstein ve ark., 1981).

Derinlik algısı ise dördüncü ayın sonunda hızlı bir şekilde gelişmeye başlamakta ve altıncı ve yedinci ay civarında bebekler çevredeki uyarıcıları algılarken derinlik ipuçlarını kullanmaktadır (Brown ve Miracle, 2003; Birch ve Petrig, 1996; Slater, 2002). Bu ipuçları arasında boyut, gölgeleme ve araya girme *(interposition)* bulunmaktadır (Nawrot ve ark., 2009).

1.2.2. İşitsel Algı

İşitsel algının gelişimi, doğum öncesi döneme kadar uzanmaktadır (Colombo ve ark., 2013: s. 61–89; Gillibrand ve ark., 2016). Hamileliğin ilk 20 haftasında işitme sistemi olgunlaşmamış olmasına rağmen işlevselliğini korumaktadır (Catherwood, 2016: s. 82). 26. ve 34. haftalar arasında konuşma seslerindeki değişimlere farklı tepkiler verilmektedir (Zimmer ve ark., 1993). Hamileliğinin son 34-40. haftasında ise anneleri tarafından kendilerine okunan hikâyeleri dinleyen bebeklerin bu hikâyeyi ayırt edebildikleri gösterilmiştir (DeCasper ve Spence, 1986; DeCasper ve ark., 1994).

Yenidoğan bebeklerin bir sesin kaynağını tespit etme becerileri ise 12 aydan itibaren ciddi düzeyde gelişmektedir (Morrongiello ve ark., 1994). Ayrıca, bebekler yüksek frekanslı seslere göre düşük frekanslı seslere daha duyarlıdır (Saffran ve ark., 2006: s. 58-61). Yenidoğan bebeklerin bir sesi net bir şekilde duyması, sesin yetişkinlerin ihtiyaç duyduğundan yaklaşık 15 desibel daha yüksek olmasını gerektirmektedir (Colombo ve ark., 2013: s. 61–89).

Bebeklerde insan konuşmasının algılanmasındaki gelişimi inceleyen çalışmalar, doğum öncesi dönemden itibaren bebeklerin konuşma seslerine ilişkin bir tür yanlılığa sahip olduğunu bildirmektedir (Vouloumanos ve Werker, 2007). Doğum sonrası bir ile dört aylık bebeklerle yapılan bir çalışmada ise bebeklerin farklı fonemik kategorideki konuşma seslerini ayırt edebildiğini göstermiştir (Eimas, 1971). Farklı bir çalışmada ise altı ile dokuz aylık bebeklerin konuşmadaki belirli kategori ayrımlarına duyarlı olduğu bildirilmiştir (McMurray ve Aslin, 2005). Bununla birlikte, konuşma algısını inceleyen çalışmaların sonuçları konuşulan dile (örn İngilizce, Japonca vb.) göre değişkenlik göstermektedir.

Müzik algısının gelişimi incelendiğinde, yedinci ve sekizinci aylarda bebeklerin sesin perdesine ilişkin bir ayrım yapabildiği bildirilmektedir (Trehub ve ark., 1990). Cohen ve arkadaşları (1987), 7-11 aylık bebeklerin melodilerdeki ton ayrımını tespit edebildiklerini göstermiştir. Jusczyk (1993) tarafından yapılan bir çalışmada ise üç ile beş aylık bebeklerin Mozart melodilerine tepkide bulundukları bulunmuştur.

Farklı bir çalışmada, altı aylık bebeklerin basit orantılı tonları, uyumsuz seslere tercih ettikleri gösterilmiştir (Schellenberg ve Trehub, 1996). Müzik algısında kültürün etkisini inceleyen bir çalışmada ise dört aylık bebeklerin farklı bir kültürden ziyade kendi kültürüne ait müzikleri tercih ettikleri bildirilmiştir (Soley ve Hannon, 2010).

Görsel ve işitsel algının gelişimini inceleyen çalışmaların sonuçları, görsel algının doğumdan itibaren gelişmeye başladığını, buna karşılık işitsel algının temellerinin fetal dönemde atılmaya başlandığını göstermiştir. Hem görsel hem işitsel algının da kendi içerisinde

farklı alt türleri bulunduğu için genelleme yapmak oldukça zor olsa da bebeklerde bir yaş civarında her iki algı türünde de önemli ölçüde gelişme sağlandığı görülmektedir.

1.2.3. Tat ve Koku Algısı

Tat algısına yönelik ilk deneyimler doğum öncesi dönemde başlamaktadır. Tat sistemleri ve reseptörler fetüste yaklaşık 18 hafta içerisinde oluşmaktadır (Catherwood, 2016: s. 82). Hamilelik sırasında annenin diyetinden gelen tatlar amniyotik sıvıya iletilerek fetüs tarafından yutulmaktadır (Mennella ve ark., 1995; Mennella ve Beauchamp, 1996). Örneğin, emziren anneler sarımsak, vanilya veya diğer birçok aromayı tükettiğinde, sütleri fark edilir şekilde aromalı hale gelir ve bu aromalar emzirilen bebek tarafından algılanır (Beauchamp ve Mennella, 2011). Bu nedenle doğum öncesi maruz kalınan tatlara ilişkin yaşamının daha sonraki dönemlerinde farklı deneyimler elde edilmektedir (Mennella ve ark., 2001).

Doğum sonrası dönemde ise bebekler doğumdan birkaç saat sonra orofasiyal (oral ve yüzle ilgili) tepkiler aracılığıyla tatlı ve acı tatlar arasında ayrım yapabilmektedir (Ganchrow, ve ark., 1983; Rosenstein ve Oster, 1988). Bebeklerin tuzlu su tadına ilişkin tercihlerinin gelişimi ise dördüncü ayda başlamaktadır (Beauchamp ve ark., 1986). 16-60 ay ranjını kapsayan bir örneklem üzerinde yapılan çalışmada, bebeklere tercih edilmeyen tiksindirici besinler sunulmuştur (Rozin ve ark., 1986). Elde edilen sonuçlar, 16-29 aylık bebeklerin tüm kategorilerdeki besinleri kabul etme eğilimlerinin en yüksek olduğunu ve uygunsuz besinleri tercih etme eğiliminin de yaşla birlikte düştüğünü göstermiştir.

Yenidoğan bebeklerde koku algısı incelendiğinde ise, birincil olfaktör reseptörler hamileliğin sekizinci haftasından itibaren gelişmeye başlamakta ve 24. hafta civarında işlevsel hale gelmektedir (Lipchock ve ark., 2011). Bir başka ifadeyle, koku algısı doğum öncesi dönemde gelişmeye başlamaktadır. Koku algısı üzerine yapılan çalışmalar, yenidoğan bebeklerin nitelik açısından farklı kokuları algılayabildiğini ve ayırt edebildiğini göstermiştir (Balogh ve Porter, 1986; Engen ve ark., 1963; Makin ve Porter, 1989; Self ve ark., 1972). Bir kokunun kaynağını (konumunu) belirleme becerisi de doğumdan kısa bir süre sonra gelişmektedir (Schmidt ve Beauchamp, 1992: s. 378-395).

Doğumdan üç dört gün sonra bebeklerin koku duyularından yararlanarak insan sütüne ilişkin bir tercih eğilimi geliştirdiği bulunmuştur (Marlier ve Schaal, 2005). Doğumdan altı gün sonra bebeklerin annelerinin kokusunu ayırt edebildikleri bildirilmiştir (Macfarlane, 1975). Farklı bir çalışmada ise yenidoğan bebeklerin koku algısı ve kokuları ayırt etme becerilerinin yetişkinlerle benzer seviyede olduğu bulunmuştur (Loos ve ark., 2017). Özellikle 3.5 yaşından 5 yaşına kadar farklı kokuları doğru bir şekilde sınıflandırabilme becerisi gelişmektedir (Richman ve ark., 1992).

1.2.4. Taktil Algı /Dokunma Algısı

Somatosensöriyel (vücut duyumlarına ilişkin) reseptörler hamileliğin dört ile yedinci haftası arasında gelişmektedir (Humphrey, 1964). Hamileliğin yedinci haftasında ise dudaklarına dokunulduğunda fetüs hareket eder ve 12. hafta itibariyle bebekler parmaklarına dokunan her şeyi kavrar (Fifer ve ark., 2001: s. 505-542; Hooker, 1952). Doğum sonrası

dönemde ise yenidoğan bebekler nesnelerin şekillerini dokunma duyuları aracılığıyla kodlayabilmektedir (Jouen ve Molina, 2005; Streri ve ark., 2000).

Özellikle yaşamın ilk altı ayında bebeklerin nesneleri keşfetmek için ağızlarına götürürken ellerini kullanma yönünde güçlü bir eğilimi vardır (Rubenstein, 1974; Ruff, 1984). Doğumdan sonraki ilk altı ayda bebekler, dokunsal modalitede şekiller arasındaki uyumsuzlukların tespitinde oldukça iyi performans gösterir (Streri ve Spelke, 1988; Streri ve Féron, 2005). Üç aylık bebekler ellerini kullanarak doku, sıcaklık ve ağırlık açısından nesneleri ayırt edebilmektedir (Striano ve Bushnell, 2005). Dört ile beş aylık bebekler ise iki nesnenin birbirine bağlı olup olmadığını dokunsal olarak algılayabilmektedir (Streri ve ark., 1993).

1.3. Görsel-Mekansal İşlevlerin Gelişimi

Görsel-mekansal işlevler, mekansal bilgilerin üretilmesi, temsil edilmesi, dönüştürülmesi ve geri getirilmesi becerisi olarak tanımlanmaktadır (Linn ve Petersen, 1985). Bu beceriler, görsel alanı arama, görsel olarak algılanan iki boyutlu veya üç boyutlu nesnelerin biçim ve konumlarını anlama, zihinsel temsillerini oluşturma ve bu tür temsilleri zihinsel olarak manipüle etmeyi içerir (Caroll, 1993; Kolb ve Whishaw, 2015: s. 378; Spence ve Feng, 2010). Bir başka ifadeyle, nesneler ve uzay *(space)* arasındaki karşılıklı ilişkileri ifade etmektedir (Gero, 2015).

İlgili alanyazında görsel-mekansal işlevler farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Carrol (1993), görsel-mekansal işlevleri görselleştirme *(visualization)*, kapama hızı *(closure speed),* kapama esnekliği *(flexibility of closure),* algısal hız ve mekansal ilişkiler olmak üzere beşe ayırmaktadır. Benzer bir sınıflandırma yapan Linn ve Petersen (1985), görsel-mekansal işlevleri, mekansal algılama, zihinsel döndürme ve görselleştirme olarak üçe ayırmaktadır. Kastens ve Ishikawa (2006), zihinsel döndürme, görselleştirme, mekansal algılama, perspektif alma *(perspective taking)* ve çeldirici arka planda uyarıcıları algılama *(disembedding)* olarak görsel- uzaysal süreçlere ilişkin ayrım yapmaktadır. Kurt'a (2002) göre görsel-mekansal işlevler görselleştirme, oryantasyon/yönelim *(orientation)*, görsel-mekansal tarama, tepki hızı, aceleci tepkilerin ketlenmesi ve görsel-uzaysal dikkati içermektedir.

Gelişimsel dönemlerde görsel-mekansal işlevleri inceleyen çalışmalarda kullanılan görevler, görsel-mekansal becerilerden zihinsel döndürme ve oryantasyon kavramlarını ölçmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmada farklı gelişim dönemlerinde görsel-mekansal işlevler, zihinsel döndürme ve oryantasyon/yönelim süreçleri bağlamında ele alınacaktır.

1.3.1. Zihinsel Döndürme

Zihinsel döndürme, algılanan veya imgelenen bir uyarıcının mekansal ilişkilerinin sırasını ve konumunu değiştirme becerisini ifade etmektedir (Corballis, 1997; Hegarty ve Waller, 2004; Kurt, 2002).

İlgili alanyazında, zihinsel döndürme becerisi farklı gelişim dönemlerinde sıklıkla incelenmiştir. Rochat ve Hespos (1996) tarafından yapılan bir çalışmada dört-sekiz aylık bebeklerin bir nesnenin uzaysal dönüşümlerini takip etme becerileri değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, bebeklerin döndürülen nesneyle en ilgisiz seçeneğe daha uzun baktıklarını göstermiştir. Yazarlar bu sonuçları, bebeklerin nesnenin oryantasyonuna özgü bilgileri algılama

yeteneğine sahip olduğunu ve bunun da zihinsel döndürme becerisinin temellerini attığı şeklinde yorumlamıştır.

Farklı bir çalışmada, altı aylık bebeklere asimetrik bir nesnenin bir oklüderin (kapatıcı) arkasına doğru hareket ettiği bir video izletilmiştir (Möhring ve Frick, 2013). Kapatıcı nesne ekrandan kaldırıldığında, orijinal nesne veya aynalı görüntüsü beş farklı konumda gösterilmiştir. İlgili çalışmada, bebeklerin yaklaşık %50'si gösterilen nesneyi eliyle incelerken diğer yarısı nesneyi sadece gözlemlemiştir. Elde edilen sonuçlara göre daha önce nesneyi eliyle inceleyen bebekler nesnenin aynalı görüntüsüne daha uzun süre bakmıştır. Buna karşılık sadece gözlem yapan bebekler ise nesneler arasında ayrım yapamamıştır. Bu sonuçlar, altı aylık bebeklerin zihinsel döndürme görevleri sırasında motor becerilerinden yararlandığını göstermiştir. Bu çalışmadaki görevin kullanıldığı farklı bir çalışmada, zihinsel döndürme becerisi 8-10 aylık bebeklerde incelenmiştir (Frick ve Möhring, 2013). Elde edilen sonuçlar, bebeklerin bir nesnenin döndürülmüş konumlarına ilişkin sadece gözlem yoluyla karar vermelerinin 10. aydan sonra ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum zihinsel döndürme performansının bebeklerin motor gelişimiyle ilişkili olduğunu göstermiştir.

Schwarzer ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan farklı bir çalışmada, dokuz aylık bebeklerde emekleme davranışı ile zihinsel döndürme performansı ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, emekleyen bebeklerin zihinsel olarak döndürülen nesnenin aynalı görüntüsüne daha uzun süre baktıklarını göstermiştir. Bu sonuç, emekleme davranışının başarılı zihinsel döndürme becerisi ile ilişkili olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Farklı bir çalışmada zihinsel döndürme becerisi 14 ile 16 aylık bebeklerde incelenmiştir (Frick ve Wang, 2014). Elde edilen sonuçlar, 14-16 aylık bebeklerin uzay- nesne ilişkilerine duyarlılığında ve döndürme sırasında bir nesnenin yönünü izleme becerilerinde gelişimsel bir ilerleme olduğunu göstermiştir.

Zihinsel döndürme becerisinin üç-beş yaş arasında gelişimini inceleyen bir çalışmada, beş yaşındaki çocukların hem iki boyutlu hem de üç boyutlu uzaya ilişkin görevlerde daha iyi performans sergilediği bulunmuştur (Frick ve ark., 2014). Bu bulgularla tutarlı olarak farklı bir çalışmada, üç yaşındaki çocukların zihinsel döndürme görevinde hem tepki süresi hem de hata açısından beş yaşındaki çocuklara göre daha kötü bir performans sergilediği gösterilmiştir (Noda, 2010).

Farklı bir çalışmada 4-8 yaş arasında zihinsel döndürme becerisi, hem üç boyutlu hem de iki boyutlu görevlerle incelenmiştir (Hawes ve ark., 2015). Elde edilen sonuçlar, dört-beş yaş civarındaki çocukların şans düzeyinin altında performans sergilediğini ve hem iki boyutlu hem de üç boyutlu zihinsel döndürme becerisinin beşinci yıldan itibaren geliştiğini göstermiştir. Estes (1998) tarafından yapılan bir çalışmada ise dört-altı yaş arasındaki çocuklar ile yetişkinler karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise zihinsel döndürme görevlerinde dört-beş yaş aralığındaki çocukların şans düzeyinde tepkide bulunduklarını, altı yaşındaki çocukların ise yetişkinlerle benzer bir strateji kullandıklarını göstermektedir.

Frick ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan bir çalışmada 5, 8 ve 11 yaşındaki çocuklar ve yetişkinlerin zihinsel döndürme becerisi karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, zihinsel döndürme açısının değişimlenerek uyarıcının karmaşıklık boyutunun arttırılması 5 ve 8 yaş grubundaki çocuklarda tepki süreleri ve hata oranlarını arttırmıştır. Bununla birlikte, uyarıcının karmaşıklık düzeyi 11 yaş ve yetişkin grubunun performansı üzerinde etkide

bulunmamıştır. Yazarlar elde edilen sonuçları, motor becerilerin görsel- bilişsel süreçlerden ayrışmasının 11 yaşından sonra gerçekleştiği şeklinde yorumlamaktadır. Bu çalışmayla benzer bir şekilde, altı yaşındaki çocukların zihinsel döndürme becerisinin yetişkinlerle karşılaştırıldığı bir çalışmadan elde edilen sonuçlar, altı yaşındaki çocukların imgeleme becerisinin yetişkinlere göre daha yüksek oranda motor süreçler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir (Funk ve ark., 2005).

Yedi ile on yaş aralığındaki çocukların üç boyutlu zihinsel döndürme görevindeki performanslarının incelendiği bir çalışmada, on yaşındaki çocukların zihinsel döndürme görevinde yedi-sekiz yaş grubuna göre daha iyi performans gösterdiği bulunmuştur (Lütke ve Lange-Küttner, 2015). İki boyutlu zihinsel döndürme görevinin kullanıldığı farklı bir çalışmada ise 8-12 yaş aralığındaki çocukların performansları karşılaştırılmıştır (He ve ark., 2019). Elde edilen sonuçlar, yaşın zihinsel döndürme performansı üzerinde etkide bulunduğunu ve döndürme açısı arttıkça tepki sürelerinin tüm yaş gruplarında uzadığını göstermektedir.

Yetişkinlik döneminde zihinsel döndürme performansının yaşa bağlı olarak değişiminin incelendiği bir çalışmada, genç yetişkinler (17-23 yaş) ve yaşlı yetişkinler (66-79 yaş) karşılaştırılmıştır (Dollinger, 1995). Elde edilen sonuçlar, yaşlı yetişkinlerin hem tepki süresi hem de tepki doğruluğu açısından genç yetişkinlere göre daha kötü performans sergilediğini göstermektedir. Benzer şekilde, Band ve Kok (2000) tarafından yapılan bir çalışmada, 18-28 yaş aralığındaki genç yetişkinler ile 60-76 yaş aralığındaki yaşlı yetişkinlerin zihinsel döndürme becerisi karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, yaşlı yetişkinlerin hem tepki doğruluğu hem de tepki süresi açısından genç yetişkinlere göre daha kötü performans sergilediğini göstermektedir.

Berg (1982) yetişkinlerde zihinsel döndürme becerisini 4 farklı yaş grubunda incelemiştir: Grup 1 (18-24 yaş), Grup 2 (26-35 yaş), Grup 3 (44-58 yaş) ve Grup 4 (60-69 yaş). Elde edilen sonuçlar, tepki doğruluğu açısından yaşa bağlı bir değişim ortaya çıkmamasına rağmen yaş ilerledikçe tepki sürelerinin uzadığını göstermektedir

Farklı bir çalışmada, 21-24 yaş aralığındaki genç yetişkinler ile 54-84 yaş aralığındaki yaşlı yetişkinler karşılaştırılmıştır (De Beni ve ark., 2006). Elde edilen sonuçlara göre, genç yetişkinler zihinsel döndürme görevinde yaşlı yetişkinlere göre daha iyi performans göstermektedir.

Özetle, zihinsel döndürme becerisinde yaşa bağlı değişimleri inceleyen yukarıdaki çalışmalar, bu becerinin temellerinin doğumdan sonraki üçüncü aydan itibaren atıldığını, üç yaşında gelişmeye başladığını ve beş yaş itibariyle çocukların zihinsel döndürme görevlerinde şans düzeyinin üzerinde performans sergilendiğini göstermektedir. Zihinsel döndürme becerisindeki performans, on yaş civarında ise genç yetişkinlerle benzer seviyelere ulaşmaktadır. Son olarak, genç yetişkinlik döneminden itibaren zihinsel döndürme görevlerindeki tepki süreleri uzamaktadır.

1.3.2. Oryantasyon

Oryantasyon veya yönelim, kişinin çevreye göre vücut yönünü ve duruşunu düzenleyebilme becerisini ifade etmektedir (Kurt, 2002; Pietropaolo ve Crusio, 2012). Oryantasyon becerisi, yön bulma (navigasyon) süreçlerini ve çevreye ilişkin bilgi edinmeyi gerektirmektedir (Coluccia ve Louse, 2004).

İlgili alanyazında, oryantasyon becerilerinin yaşam boyu gelişimi, altı aylık bebeklerden 100 yaşındaki bireylere kadar oldukça geniş bir yaş aralığında incelenmiştir. Acredolo (1978), bebeklerde görsel-mekansal yönelim becerisinin kaçıncı ayda oluşmaya başladığını incelemek için boylamsal bir çalışma yürütmüştür. İlgili çalışmada altı aylık bebekler, yaklaşık altı aylık bir takip aralığı ile 11. ve 16. aylarda değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, bebeklerin altıncı ve 11. aylarda daha çok egosantrik (kişi-ben merkezli) bakış açısına göre hareket ettiklerini ve 16. aydan itibaren nesne temelli bir bakış açısı kazandıklarını göstermektedir. Benzer şekilde farklı bir çalışmada bebeklerde 12. aydan itibaren yön duygusunun gelişmeye başladığı bildirilmiştir (Vasilyeva ve Lourenco, 2012).

Farklı bir çalışmada üç-yedi aylık bebeklerde 'üstünde' ve 'altında' gibi uzaysal ilişkiler için kategorik temsiller oluşturabilme becerisi incelenmiştir (Quinn ve ark., 1996). Elde edilen sonuçlar, bebeklerin üçüncü aydan itibaren 'üstünde' ve 'altında' şeklinde ayrım yaparak kategorik temsiller geliştirebildiğini göstermiştir. Bununla birlikte, ayrım yapılan nesnelerin değiştirilmesiyle oluşturulan daha soyut koşulda, bebeklerin kategorik temsiller oluşturmada başarısız oldukları görülmüştür. Aynı çalışmada bu tür soyut temsiller oluşturma becerisinin ise altı-yedi aylıkken geliştiği bildirilmiştir.

Casasola ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan bir çalışma 8, 13 ve 18 aylık bebeklerin oyun sırasında çevresindeki nesneleri değişimleme ve yapılandırma becerileri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, uzaysal ilişkiler kurma becerisi açısından bebeklerde en ciddi düzeyde gelişmenin 8-13 ay arasında yaşandığını göstermiştir. Ayrıca, 18 aylık bebeklerin 13 aylık bebeklere göre daha karmaşık mekansal ilişkiler (daha fazla sayıda nesneyi iç içe geçirerek) kurabildiği gözlenmiştir.

Blades ve arkadaşları (1998) tarafından yapılan kültürlerarası bir çalışmada dört yaşındaki çocukların yönelim becerileri bir yön bulma görevi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, pratik yapma ve kültürün etkisinden bağımsız bir şekilde temel yön bulma becerilerinin dört yaş civarında gelişmeye başladığını göstermektedir.

Farklı bir çalışmada dört-altı yaş arasındaki çocukların dışsal *(external)* uzaysal temsilleri algılama ve değişimleme becerileri incelenmiştir (Kilia ve ark., 2015). İlgili çalışmada kullanılan görev, çocukların bir fotoğraftan gerçek bir mekana geçebilme becerisini gerektirmektedir. Elde edilen sonuçlara göre çocukların neredeyse tamamı fotoğraflarda gösterilenler ile gerçek mekan arasında doğru bir ilişki kurabilmiştir. Bununla birlikte, özellikle yaşı daha küçük çocuklar (dört yaş) gerçek alandaki nesneleri izlemek için fotoğrafları bir harita olarak kullanmada başarısız olmuştur.

Nazareth ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan bir çalışmada ise 8-16 yaş aralığındaki çocuklarda mekansal haritalama becerisinin gelişimi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, özellikle 12 yaşından itibaren çocukların haritalama becerilerinin yetişkinlerle benzer seviyelere ulaştığını göstermiştir. Özellikle yön bulmaya ilişkin temsiller daha hızlı bir şekilde gelişmektedir.

Mekansal yön bulma becerisinin incelendiği farklı bir çalışmada, 3-10 yaş arasındaki çocuklar ile yetişkinlerin performansları karşılaştırılmıştır (Laurance ve ark., 2003). Elde edilen sonuçlar, çocukların haritadaki yerleri öğrenmede ipuçlarını kullandıklarını ancak yetişkinler kadar gelişmiş bir yer öğrenmesi *(place learning)* yapamadıklarını göstermiştir. Üç-dört yaşındaki çocuklar uzak *(distal)* ipuçlarını kullanamamasına rağmen özellikle 9-10 yaşındaki

çocuklar uzaydaki konumları aramaya rehberlik etmek için birden fazla uzak ipucunu başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Lehnung ve arkadaşları (1998), 5, 7 ve 10 yaşındaki çocuklarda oryantasyon becerilerinin yakın *(proximal)* ve uzak *(distal)* ipuçlarının verilmesine bağlı olarak değişimini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, çocukların yönelim stratejilerinin yaşa bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir. Beş yaşındaki çocuklar lokal ve yakın ipuçlarına dayalı stratejiler kullanma eğilimindeyken özellikle 10 yaşındaki çocuklar konumlara dayalı stratejiler sergileyerek uzak ipuçlarını da kullanma eğilimindedir. Yedi yaşındaki çocuklar ise bir 'geçiş' dönemi performansı sergilemiştir: bazıları lokal ve yakın ipuçlarını kullanmaya diğerleri ise uzak ipuçlarını kullanmaya yönelik bir strateji gösterdi. Yazarlar bu sonuçları oryantasyon becerilerinin 5 yaşında gelişmeye başladığı ve 10 yaşına gelindiğinde ise büyük oranda tamamlandığı şeklinde yorumlamıştır.

Yetişkinlik döneminde oryantasyon becerilerinin incelendiği çalışmalar genellikle yaşa bağlı değişikliklere odaklanmaktadır. Schaie (2013: s. 97), tarafından yapılan boylamsal bir çalışmada, 25-95 yaş aralığında sağlıklı yetişkinlerin uzaysal oryantasyon becerileri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, oryantasyon becerisinin 25 yaşından 60 yaşına kadar mütemadiyen arttığını ve 60 yaşından sonra bozulmaya başladığını göstermiştir.

Genç ve yaşlı yetişkinlerin karşılaştırıldığı bir çalışmada yönelim becerileri uzaysal bellek bileşeni açısından incelenmiştir (Newman ve Kaszniak, 2000). İlgili çalışmada 18-30 yaş aralığındaki genç yetişkinler ile 61-82 yaş aralığındaki yaşlı yetişkinlerin Morris Su Labirenti *(Morris Water Maze)* testindeki performansları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, pratik denemelerinde genç ve yaşlı yetişkinlerin performansları benzerlik gösterse de öğrenme denemelerinde genç yetişkinlerin uzaysal temsillere ilişkin daha etkili kodlamalar yaptığını göstermektedir.

Benzer şekilde, Moffat ve Resnick (2002) tarafından yapılan farklı bir çalışmada da Morris Su Labirenti testi kullanılmıştır. İlgili çalışmada 25-93 yaş aralığında geniş bir yaş aralığına sahip bir örneklem kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, genç yetişkinlerle karşılaştırıldığında yaşlı yetişkinlerin nesne merkezli haritalama becerilerinin bozulduğunu göstermektedir. Bu sonuçla tutarlı olarak Burns (1999), yaşlı yetişkinlerle yaptığı bir çalışmada katılımcıların özellikle yön bulmaya ilişkin yetersizlikler bildirdiğini ve aşina olmayan rotalardan kaçınma eğilimi sergilediklerini bulmuştur.

Özetle, oryantasyon becerisinde yaşa bağlı değişimleri inceleyen yukarıdaki çalışmalar, bu sürecin bebeklerde 12. aydan itibaren gelişmeye başladığını, üç-beş yaş arasında basit düzeyde de olsa gelişimini sürdürdüğünü göstermektedir. Özellikle 9-10 yaşından itibaren ise yetişkinlere benzer performans seviyelerine ulaşılmaktadır. Bunlara ek olarak yaşlı yetişkinlikte özellikle nesne temelli uzaysal yönelim becerilerinde bir bozulmanın ortaya çıktığı görülmektedir.

1.4. Plastisite ve Çevresel Faktörlerin Beyin Gelişimi Üzerindeki Etkisi

Daha önce de bahsedildiği gibi beyin gelişimi, nörojenez ile başlayan ve nöral göç *(neural migration)*, olgunlaşma *(maturation)*, sinaptogenez, budama *(pruning)* ve miyelinleşmeye kadar ilerleyen bir dizi aşama boyunca ilerlemektedir. Plastisite, sinir sisteminin yapısını, işlevlerini veya bağlantılarını yeniden düzenleyerek içsel veya dışsal

uyaranlara yanıt olarak aktivitesini değiştirme yeteneğini ifade etmektedir (Mateos- Aparicio ve Rodriguez- Moreno, 2019). Genel olarak geç çocukluk *(later childhood)* ve yetişkinlik dönemlerinde beyin plastisitesi göreli olarak daha düşüktür (Banich, 2004; aktaran Catherwood, 2016: s. 90). Görsel korteks gibi göreli olarak daha erken olgunlaşan alanlarda plastisite daha yüksek olmasına rağmen dil ve hareket kontrolünden sorumlu alanlarda plastisite daha düşüktür (Catherwood, 2016: s. 90). Bu ikinci alanların erken dönemlerde meydana gelebilecek hasarlara karşı direnci de düşüktür.

Kolb ve Gibb'e (2011) göre beyin plastisitesini etkileyen bir dizi süreç bulunmaktadır. Bunlar duyusal ve motor deneyimler, psikoaktif ilaçlar, üreme hormonlar, aile-çocuk ilişkileri, akran ilişkileri, stres, mikrobiyolojik patojen enfeksiyonlar ve diyet. Bu faktörlerin beyin plastisitesi üzerindeki etkilerini bildiren bulgular büyük oranda hayvanlarla yapılan çalışmalardan gelmektedir.

Plastisitenin gelişimi için kritik noktalardan biri duyusal ve motor deneyimlerdir. Organizmanın erken dönem duyusal deneyimleri, birincil duyusal alanın işlevsel ve yapısal açıdan yeniden düzenlenmesiyle sonuçlanarak beyin gelişiminde nöral plastisitenin rolü için kanıtlar sağlar (Stiles ve Jernigan, 2010). Duyusal ve motor deneyimlerin plastisite üzerindeki etkileri genellikle aşırı yoksunlaştırılmış (veya zenginleştirilmiş) ortamlara tabi tutulan hayvanlarla yapılan çalışmalarla belirlenmektedir (Kolb ve Gibb, 2011). Örneğin Giffin ve Mitchell (1978) yavru kedilerin bir göz kapağını diktiklerinde ve daha sonra göz açıldığında bir uzaysal görme kaybı olduğunu bildirmişlerdir. Kolb ve Gibb (2010) ise bebek sıçanlara 10-15 gün boyunca günde üç kez küçük bir fırça ile dokunsal uyarı verdikten sonra yetişkinlik dönemlerinde bu sıçanların hem uzaysal öğrenme ve motor becerilerde performans artışı hem de sinaptik organizasyonda değişiklikler gösterdiklerini buldular.

Beyin plastisitesi için bir diğer önemli süreç doğum öncesi ve doğum sonrası dönemlerde maruz kalınan psikoaktif ilaçlardır. Yaygın olarak üç tür ilaç sınıfı reçete edilmektedir: antipsikotikler, antidepresanlar ve anksiyolitikler (Kolb ve Gibb, 2011). Frost ve arkadaşları (2010), antipsikotik ilaçlarla tedavi edilen farelerde fetal dönem ve erken çocukluk dönemlerinde medial prefrontal ve orbitofrontal bölgelerde dendritik dallanmalarda azalma gözlemlemiştir. Ayrıca prenatal dönemde alınan diazepam veya fluoksetin gibi ilaçlar, parietal korteksteki piramidal hücrelerde dendritik dallanmaları azaltmış ve yetişkinlikteki görsel-uzaysal bozukluklarla ilişkili bulunmuştur (Kolb ve ark., 2008).

Gelişim dönemleri boyunca beyin plastisitesini etkileyen üçüncü faktör gonadal hormonlardır. Örneğin Kolb ve Stewart (1991), sıçanlarda medial prefrontal korteskteki nöronların erkeklerde daha büyük dendritik alanlara sahip olduğunu, orbitofrontal korteksteki nöronların ise kadınlarda daha büyük hücrelere sahip olduğunu göstermiştir. İnsanlarla yapılan bir çalışmada Goldstein ve arkadaşları (2001), kadınlarda özellikle medial ve paralimbik kortekslerde, erkeklerde ise frontomedial korteks, amigdala ve hipotalamusta daha büyük kortikal hacimler bildirmiştir.

Aile-çocuk ilişkisi, gelişimsel plastisiteyi düzenleyen bir diğer etkendir. Erken dönemde bebek-bakıcı etkileşimlerindeki değişimler, yetişkinliğe kadar devam eden uzun süreli gelişimsel etkileri başlatabilir (Myers ve ark.,1989). Örneğin Cameron ve arkadaşları (2005), kemirgenlerde anne ile yavrunun etkileşiminin yetişkinlikte hipotalamik-adrenal stres tepkisini ve çeşitli duygusal ve bilişsel davranışları değiştirdiğini bildirmiştir. Ayrıca ratlarla yapılan

farklı bir çalışma, anne ile erken yaşam deneyimlerinin yetişkinlikte anksiyete davranışları üzerinde etkide bulunduğunu göstermiştir (Weaver ve ark., 2006).

Beyin plastisitesini etkileyen bir diğer faktör akran ilişkileridir. Akran ilişkilerini inceleyen çalışmalarda genel olarak oyunlar kullanılmaktadır (Kolb ve Gibb, 2011). Gelişimin erken aşamalarında orbitofrontal ve medial prefrontal korteks hasarları, oyun davranışını ciddi ölçüde bozmaktadır (Pellis ve ark., 2006).

Erken dönemde karşılaşılan stres, plastisiteyi etkileyen bir diğer faktördür. Hem annenin hem de bebeğin maruz kaldığı stres, bireyi yetişkinlik döneminde uyumsuz davranışlara ve psikopatolojilere yatkın hale getirmektedir (Kolb ve Gibb, 2011). Örneğin, duygusal, somatik, madde kötüye kullanımı, bellek bozukluğu, cinsellik ve saldırganlıkla ilgili alanlardaki riskler erken dönemde yaşanan stres puanlarıyla pozitif ilişkilidir (Anda ve ark., 2006). Ayrıca doğum öncesi maruz kalınan yüksek düzeyde stres, orta çocukluk döneminde dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu semptomları ve anksiyete ile ilişkili bulunmuştur (van den Bergh ve Marcoen, 2004).

Otizm ve şizofreni gibi nörogelişimsel bozukluklar ile perinatal dönemdeki mikrobiyolojik patojen enfeksiyonlar arasında bilinen bir ilişki bilinmektedir (Finegold ve ark., 2002; Mittal ve ark., 2008). Bu tür enfeksiyonların beyin gelişimi üzerindeki etkilerini inceleyen Diaz ve arkadaşları (2011), gelişmekte olan farelerde bağırsak bakterilerinin; sinyal yollarını, nörotransmitterleri, korteks ve striatumdaki protein üretimini etkilediğini bulmuştur.

Beyin gelişimini ve plastisiteyi etkileyen son etmen doğum öncesi ve doğum sonrası dönemlerde yapılan diyetlerdir. Meck ve Williams (2003), perinatal dönemde diyetle alınan kolin takviyesinin hem davranışta hem de beyinde çeşitli değişiklikler meydana getirdiğini bulmuştur. Bu değişiklikler arasında uzaysal bellek testlerindeki puanların ve hipokampal CA1 piramidal nöronlarında dendritik uzunluğu artması bulunmaktadır (Halliwell, 1998; Sandstrom ve ark., 2002).

2. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Algılama, dış dünyadan duyular aracılığıyla gelen bilgilerin organize edilmesi, tanımlanması ve yorumlanması süreci olup, temel olarak görsel, işitsel, tat, koku ve taktil/dokunma algısı olmak üzere farklı duyusal kanallara ayrılmaktadır. Bu algısal yeteneklerin temelleri, hamileliğin erken dönemlerinde başlayan nöral gelişimle atılmakta; nörojenez, sinaps oluşumu ve miyelinizasyon gibi süreçlerle doğum sonrası dönemde hızla olgunlaşmaktadır. Her bir duyu modalitesi (görsel, işitsel, tat, koku, dokunma) kendine özgü bir gelişimsel seyir izlerken, görsel algı özel bir vurguyla nesne, yüz, renk, hareket, simetri ve derinlik algısı gibi alt türleriyle detaylandırılmıştır. Bebeklerin erken aylarda bu görsel becerilerde kaydettiği ilerlemeler, görme keskinliğinin, nesne ve yüz tanıma kapasitesinin, renk ve hareket algısının hızla yetişkin benzeri seviyelere yaklaştığını göstermektedir. Benzer şekilde, işitsel algının fetal dönemden itibaren fonemik ayrım yapabilme yeteneği, tat ve koku algısının anne diyetindeki tatlara prenatal maruziyetle şekillenmesi ve dokunma algısının erken haftalardan itibaren somatosensöriyel reseptörlerin gelişimiyle ilerlemesi, insan algısının karmaşık ve katmanlı yapısını ortaya koymaktadır.

Algısal süreçlerin yanı sıra, görsel-mekansal işlevler de insan gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Algılanan bir sahnenin içsel temsilini oluşturma, bellekte tutma ve manipüle etme eylemlerini gerektiren bu beceriler, imgeleme, zihinsel döndürme ve oryantasyon (yönelim) gibi alt faktörleri içerir. Zihinsel döndürme yeteneğinin bebeklik döneminde motor becerilerle ilişkili olarak geliştiği ve çocuklukta belirgin ilerleme gösterdiği, oryantasyon becerisinin ise bebeklikten itibaren uzaysal ilişkilerin anlaşılmasıyla geliştiği ve yetişkinlikte de değişime uğradığı belirtilmiştir. Tüm bu algısal ve bilişsel süreçlerin temelinde yatan beyin gelişimi, nöral plastisitenin ve çevresel faktörlerin (deneyimler, hormonlar, stres, diyet vb.) güçlü etkisi altındadır. Erken dönem duyusal ve motor deneyimlerin beyin yapısı ve işlevleri üzerindeki kalıcı etkileri, zenginleştirilmiş veya yoksun bırakılmış ortamların gelişimsel sonuçlarını derinden etkilediğini göstermektedir. Bu kapsamlı inceleme, algısal ve görsel-mekansal işlevlerin doğum öncesinden yetişkinliğe uzanan karmaşık gelişim yolculuğunu ve bu süreçte genetik faktörlerle çevresel etkileşimlerin belirleyici rolünü anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Acredolo, L. P. (1978). Development of spatial orientation in infancy. *Developmental Psychology, 14*(3), 224–234. https://doi.org/10.1037/0012-1649.14.3.224

Adams, R. J. (1987). An evaluation of color preference in early infancy. *Infant Behavior and Development, 10* (2), 143-150.

Adams, R. J., Courage, M. L., & Mercer, M. E. (1994). Systematic measurement of human neonatal color vision. *Vision research, 34*(13), 1691–1701. https://doi.org/10.1016/0042-6989(94)90127-9

Anda, R. F., Felitti, V. J., Bremner, J. D., Walker, J. D., Whitfield, C., Perry, B. D., Dube, S. R., & Giles, W. H. (2006). The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood. A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience, 256* (3), 174–186. https://doi.org/10.1007/s00406-005-0624-4

Aslin, R. N., & Jackson, R. W. (1979). Accommodative-convergence in young infants: development of a synergistic sensory-motor system. *Canadian journal of psychology*, *33*(4), 222–231. https://doi.org/10.1037/h0081722

Balogh, R.D. & Porter, R.H. (1986). Olfactory preferences resulting from mere exposure in human neonates. *Infant Behavior and Development*, *9* (4), 395-401.

Band, G. P., & Kok, A. (2000). Age effects on response monitoring in a mental-rotation task. *Biological psychology*, *51*(2-3), 201–221. https://doi.org/10.1016/s0301-0511(99)00038-1

Banich, M. T. (2004). *Cognitive Neuroscience and Neuropsychology.* Boston, MA: Houghton Mifflin.

Beauchamp, G. K., Cowart, B. J., & Moran, M. (1986). Developmental changes in salt acceptability in human infants. *Developmental psychobiology*, *19*(1), 17–25. https://doi.org/10.1002/dev.420190103

Beauchamp, G. K., & Mennella, J. A. (2011). Flavor perception in human infants: development and functional significance. *Digestion*, *83*, 1–6. https://doi.org/10.1159/000323397

Behl-Chadha, G. (1996). Basic-level and superordinate-like categorical representations in early infancy. *Cognition, 60*(2), 105–141. https://doi.org/10.1016/0010-0277(96)00706-8

Berg, C., Hertzog, C., & Hunt, E. (1982). Age differences in the speed of mental rotation. *Developmental Psychology*, *18*(1), 95–107. https://doi.org/10.1037/0012-1649.18.1.95

Birch, E., & Petrig, B. (1996). FPL and VEP measures of fusion, stereopsis and stereoacuity in normal infants. *Vision research*, *36*(9), 1321–1327. https://doi.org/10.1016/0042-6989(95)00183-2

Blades, M., Blaut, J.M., Darvizeh, Z., Elguea, S., Sowden, S., Soni, D., Spencer, C., Stea, D., Surajpaul, R. and Uttal, D. (1998). A Cross-Cultural Study of Young Children's Mapping Abilities. *Transactions of the Institute of British Geographers 23*(2): 269–77.

Bornstein M. H. (1975). Qualities of color vision in infancy. *Journal of experimental child psychology*, *19*(3), 401–419. https://doi.org/10.1016/0022-0965(75)90070-3

Bornstein, M. H., & Arterberry, M. E. (2010). The development of object categorization in young children: hierarchical inclusiveness, age, perceptual attribute, and group versus

individual analyses. *Developmental psychology*, *46*(2), 350–365. https://doi.org/10.1037/a0018411

Bornstein, M. H., Ferdinandsen, K., & Gross, C. G. (1981). Perception of symmetry in infancy. *Developmental Psychology, 17*(1), 82–86. https://doi.org/10.1037/0012-1649.17.1.82

Bornstein, M. H., & Krinsky, S. J. (1985). Perception of symmetry in infancy: The salience of vertical symmetry and the perception of pattern wholes. *Journal of Experimental Child Psychology, 39* (1), 1–19. https://doi.org/10.1016/0022-0965(85)90026-8

Brown, A. M., & Lindsey, D. T. (2013). Infant color vision and color preferences: a tribute to Davida Teller. *Visual neuroscience*, *30*(5-6), 243–250. https://doi.org/10.1017/S0952523813000114

Brown, M.A., & Miracle, J. A. (2003). Early binocular vision in human infants: limitations on the generality of the Superposition Hypothesis. *Vision Research, 43* (14), 1563-1574.

Burns P. C. (1999). Navigation and the mobility of older drivers. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, *54*(1), S49–S55. https://doi.org/10.1093/geronb/54b.1.s49

Bushnell, I. W. R. (2001). Mother's face recognition in newborn infants: Learning and memory. *Infant and Child Development, 10* (1-2), 67–74. https://doi.org/10.1002/icd.248

Cameron, N. M., Champagne, F. A., Parent, C., Fish, E. W., Ozaki-Kuroda, K., & Meaney, M. J. (2005). The programming of individual differences in defensive responses and reproductive strategies in the rat through variations in maternal care. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, *29*(4-5), 843–865. https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2005.03.022

Carroll, J. B. (1993). Human cognitive abilities: A survey of factor-analytic studies. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511571312

Casasola, M., Bhagwat, J., Doan, S. N., & Love, H. (2017). Getting some space: Infants' and caregivers' containment and support spatial constructions during play. *Journal of experimental child psychology*, *159*, 110–128. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2017.01.012

Catherwood, D. (2016). Prenatal development and infancy. Gillibrand, R., Lam, V. & O'Donnell (Eds.), In *Developmental Psychology* (pp. 72-112). Harlow: Pearson Education Limited.

Cohen, A. J., Thorpe, L. A., & Trehub, S. E. (1987). Infants' perception of musical relations in short transposed tone sequences. *Canadian Journal of Psychology*, *41*(1), 33–47. https://doi.org/10.1037/h0084148

Colombo, J., Brez, C. C., & Curtindale, L. M. (2013). Infant perception and cognition. In R. M. Lerner, M. A. Easterbrooks, J. Mistry, & I. B. Weiner (Eds.), *Handbook of psychology: Developmental psychology* (pp. 61–89). John Wiley & Sons, Inc.

Coluccia, E., & Louse, G. (2004). Gender differences in spatial orientation: A review. *Journal of Environmental Psychology*, *24*(3), 329–340. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2004.08.006

Corballis M. C. (1997). Mental rotation and the right hemisphere. *Brain and language*, *57*(1), 100–121. https://doi.org/10.1006/brln.1997.1835

Damaraju, E., Caprihan, A., Lowe, J. R., Allen, E. A., Calhoun, V. D., & Phillips, J. P. (2014). Functional connectivity in the developing brain: a longitudinal study from 4 to 9 months of age. *NeuroImage*, *84*, 169–180.

De Beni, R., Pazzaglia, F., & Gardini, S. (2006). The Role of Mental Rotation and Age in Spatial Perspective-Taking Tasks: When Age does not Impair Perspective-Taking Performance. *Applied Cognitive Psychology*, *20*(6), 807–821. https://doi.org/10.1002/acp.1229

DeCasper, A. J., Lecanuet, J.-P., Busnel, M.-C., Granier-Deferre, C., & Maugeais, R. (1994). Fetal reactions to recurrent maternal speech. *Infant Behavior & Development*, *17*(2), 159–164. https://doi.org/10.1016/0163-6383(94)90051-5

DeCasper, A. J., & Spence, M. J. (1986). Prenatal maternal speech influences newborns' perception of speech sounds. *Infant Behavior & Development*, *9*(2), 133–150. https://doi.org/10.1016/0163-6383(86)90025-1

Diaz Heijtz, R., Shugui, W., Anuar, F. & Yu, Q. (2011). Normal gut microbiota modulates brain development and behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences 108*(7), 3047-52. doi: 10.1073/pnas.1010529108

Dollinger, S. M. C. (1995). Mental rotation performance: Age, sex, and visual field differences. *Developmental Neuropsychology*, *11*(2), 215–222. https://doi.org/10.1080/87565649509540614

Eimas, P. D., Siqueland, E. R., Jusczyk, P., & Vigorito, J. (1971). Speech perception in infants. *Science (New York, N.Y.)*, *171*(3968), 303–306. https://doi.org/10.1126/science.171.3968.303

Engen, T., Lipsitt, L. P., & Kaye, H. (1963). Olfactory responses and adaptation in the human neonate. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, *56*(1), 73–77. https://doi.org/10.1037/h0043633

Estes D. (1998). Young children's awareness of their mental activity: the case of mental rotation. *Child development*, *69*(5), 1345–1360.

Fantz R. L. (1963). Pattern Vision in Newborn Infants. *Science (New York, N.Y.)*, *140*(3564), 296–297. https://doi.org/10.1126/science.140.3564.296

Ferguson, K. T., Kulkofsky, S., Cashon, C. H., & Casasola, M. (2009). The development of specialized processing of own-race faces in infancy. *Infancy*, *14*(3), 263-284.

Fifer, W.P., Monk, C.E., & Grose-Fifer, J. (2001). Prenatal Development and Risk. In Bremner, G. & Fogel, A. (Eds.), *Blackwell Handbook of Infant Development* (pp. 505-543). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Finegold, S. M., Molitoris, D., Song, Y., Liu, C., Vaisanen, M. L., Bolte, E., McTeague, M., … Kaul, A. (2002). Gastrointestinal microflora studies in late-onset autism. C*linical infectious diseases: an official publication of the Infectious Diseases Society of America*, *35*, S6–S16. https://doi.org/10.1086/341914

Fisher, C. B., Ferdinandsen, K., & Bornstein, M. H. (1981). The role of symmetry in infant form discrimination. *Child Development*, *52*(2), 457–462. https://doi.org/10.2307/1129162

Franklin, A., Bevis, L., Ling, Y., & Hurlbert, A. (2010). Biological components of colour preference in infancy. *Developmental science*, *13*(2), 346–354. https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00884.x

Franklin, A., Catherwood, D., Alvarez, J., & Axelsson, E. (2010). Hemispheric asymmetries in categorical perception of orientation in infants and adults. *Neuropsychologia*, *48*(9), 2648–2657. https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2010.05.011

Franklin, A., Pilling, M., & Davies, I. (2005). The nature of infant color categorization: evidence from eye movements on a target detection task. *Journal of experimental child psychology*, *91*(3), 227–248. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2005.03.003

Frick, A., Daum, M. M., Walser, S., & Mast, F. W. (2009). Motor processes in children's mental rotation. *Journal of Cognition and Development*, *10*(1-2), 18–40. https://doi.org/10.1080/15248370902966719

Frick, A., & Möhring, W. (2013). Mental object rotation and motor development in 8- and 10-month-old infants. *Journal of experimental child psychology*, *115*(4), 708–720. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2013.04.001

Frick, A., Möhring, W. & Newcombe, N.S. (2014). Development of mental transformation abilities. Trends in Cognitive Sciences, 536-542. https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.05.011

Frick, A., & Wang, S. H. (2014). Mental spatial transformations in 14- and 16-month-old infants: effects of action and observational experience. *Child development*, *85*(1), 278–293. https://doi.org/10.1111/cdev.12116

Frost, D. O., Page, S. C., Carroll, C., & Kolb, B. (2010). Early exposure to haloperidol or olanzapine induces long-term alterations of dendritic form. *Synapse*, *64* (3), 191–199. https://doi.org/10.1002/syn.20715

Funk, M., Brugger, P., & Wilkening, F. (2005). Motor processes in children's imagery: the case of mental rotation of hands. *Developmental science*, *8*(5), 402–408. https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2005.00428.x

Ganchrow, J. R., Steiner, J. E., & Daher, M. (1983). Neonatal facial expressions in response to different qualities and intensities of gustatory stimuli. *Infant Behavior & Development, 6*(2), 189–200. https://doi.org/10.1016/S0163-6383(83)80026-

Gero, J.S. (2015). *Studying visual and spatial reasoning for design creativity.* Berlin: Springer.

Giedd, J. N., Blumenthal, J., Jeffries, N. O., Castellanos, F. X., Liu, H., Zijdenbos, A., Paus, T., Evans, A. C., & Rapoport, J. L. (1999). Brain development during childhood and adolescence: a longitudinal MRI study. *Nature neuroscience*, *2*(10), 861–863. https://doi.org/10.1038/13158

Giffin, F., & Mitchell, D. E. (1978). The rate of recovery of vision after early monocular deprivation in kittens. *The Journal of physiology*, *274*, 511–537. https://doi.org/10.1113/jphysiol.1978.sp012164

Gillibrand, R., Lam, V. & O'Donnell, V. (2016). *Developmental psychology*. New York: Pearson.

Gilmore, R. O., Baker, T. J., & Grobman, K. H. (2004). Stability in young infants' discrimination of optic flow. *Developmental psychology*, *40*(2), 259–270. https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.2.259

Goldstein, E. B. (2013). *Bilişsel psikoloji* (1.basım). (O. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Goldstein, J. M., Seidman, L. J., Horton, N. J., Makris, N., Kennedy, D. N., Caviness, V. S., Jr, Faraone, S. V., & Tsuang, M. T. (2001). Normal sexual dimorphism of the adult human brain assessed by in vivo magnetic resonance imaging. *Cerebral cortex, 11* (6), 490–497. https://doi.org/10.1093/cercor/11.6.490

Granrud, C. E. (2006). Size constancy in infants: 4-month-olds' responses to physical versus retinal image size. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 32*(6), 1398–1404. https://doi.org/10.1037/0096-1523.32.6.1398

Grossmann, T., Gliga, T., Johnson, M. H., & Mareschal, D. (2009). The neural basis of perceptual category learning in human infants. *Journal of cognitive neuroscience*, *21*(12), 2276–2286. https://doi.org/10.1162/jocn.2009.21188

Halliwel, C. I. (1998). *Treatment interventions following prenatal stress and neonatal cortical injury* (Unpublished phd thesis). University of British Columbia, Canada.

Hane, A. A., Fox, N. A., Henderson, H. A., & Marshall, P. J. (2008). Behavioral reactivity and approach-withdrawal bias in infancy. *Developmental psychology*, *44*(5), 1491–1496. https://doi.org/10.1037/a0012855

Hansen, P. E., Ballesteros, M. C., Soila, K., Garcia, L., & Howard, J. M. (1993). MR imaging of the developing human brain. Part 1. Prenatal development. *Radiographics : a review publication of the Radiological Society of North America, Inc*, *13*(1), 21–36. https://doi.org/10.1148/radiographics.13.1.8426929

Haynes, H., White, B. L. & Held, R. (1965). Visual accommodation in human infants. *Science (New York, N.Y.), 148*(3669), 528–530. https://doi.org/10.1126/science.148.3669.528

Hawes, Z., LeFevre, J. A., Xu, C., & Bruce, C. D. (2015). Mental rotation with tangible threedimensional objects: A new measure sensitive to developmental differences in 4-to 8-year-old children. *Mind, Brain, and Education, 9* (1), 10–18. doi:10.1111/mbe.12051

He, Z. H., Li, B. H., & Yin, W. G. (2019). Executive Function and Mental Rotation During Middle Childhood: The Effect of Age. *The Journal of genetic psychology*, *180*(2-3), 96–102. https://doi.org/10.1080/00221325.2019.1582474

Hegarty, M., & Waller, D. (2004). A dissociation between mental rotation and perspective-taking spatial abilities. *Intelligence, 32*(2), 175–191. https://doi.org/10.1016/j.intell.2003.12.001

Hooker, D. (1952). Early human fetal activity. *The Anatomical Record, 113*, 503–504.

Humphrey, T. (1964). Some Correlations between the Appearance of Human Fetal Reflexes and the Development of the Nervous System. In Stave, U. (Eds.), *Perinatal Physiology* (pp. 651-683). Springer.

Huttenlocher P. R. (1990). Morphometric study of human cerebral cortex development. *Neuropsychologia, 28*(6), 517–527. https://doi.org/10.1016/0028-3932(90)90031-i

Jonsson, B. & von Hofsten, C. (2003). Infants' ability to track and reach for temporarily occluded objects. *Developmental Science, 6* (1), 86-99.

Jouen, F., & Molina, M. (2005). Exploration of the newborn's manual activity: A window onto early cognitive processes. *Infant Behavior & Development, 28*(3), 227–239. https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2005.05.001

Jusczyk, P. W., & Krumhansl, C. L. (1993). Pitch and rhythmic patterns affecting infants' sensitivity to musical phrase structure. *Journal of experimental psychology. Human perception and performance, 19*(3), 627–640. https://doi.org/10.1037//0096-1523.19.3.627

Kastens, K. A., & Ishikawa, T. (2006). Spatial thinking in the geosciences and cognitive sciences: A cross-disciplinary look at the intersection of the two fields. *Special Paper 413: Earth and Mind: How Geologists Think and Learn About the Earth*, 53–76. doi:10.1130/2006.2413(05)

Kellman, P. J., & Arterberry, M. E. (2006). Infant Visual Perception. In D. Kuhn, R. S. Siegler, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Cognition, perception, and language* (pp. 109–160). John Wiley & Sons Inc.

Kellman, P. J., Gleitman, H., & Spelke, E. S. (1987). Object and observer motion in the perception of objects by infants. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 13*(4), 586–593. https://doi.org/10.1037/0096-1523.13.4.586

Kelly, D. J., Liu, S., Lee, K., Quinn, P. C., Pascalis, O., Slater, A. M., & Ge, L. (2009). Development of the other-race effect during infancy: evidence toward universality?. *Journal of experimental child psychology, 104*(1), 105–114. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2009.01.006

Kilia, M., Zacharos, K., & Ravanis, K. (2015). Four- to six-year-old children using photographs as sources of information about space. *European Early Childhood Education Research Journal, 23*(2), 164–182. doi:10.1080/1350293x.2015.1016803

Kolb, B., Cioe, J., & Comeau, W. (2008). Contrasting effects of motor and visual learning tasks on dendritic arborization and spine density in rats. *Neurobiology of Learning and Memory 90,* 295–300.

Kolb, B., & Gibb, R. (2010). Tactile stimulation after frontal or parietal cortical injury in infant rats facilitates functional recovery and produces synaptic changes in adjacent cortex. *Behavioural brain research, 214*(1), 115–120. https://doi.org/10.1016/j.bbr.2010.04.024

Kolb, B., & Gibb, R. (2011). Brain plasticity and behaviour in the developing brain. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 20*(4), 265–276.

Kolb, B., Gibb, R., Pearce, S. & Tanguay R. (2008). Prenatal exposure to prescription medications alters recovery following early brain injury in rats. *Society for Neuroscience Abstracts,* 349

Kolb, B., & Stewart, J. (1991). Sex-related differences in dendritic branching of cells in the prefrontal cortex of rats. *Journal of Neuroendocrinology, 3*, 95–99.

Kolb, W. and Whishaw, I. (2015). *Fundamentals of human neuropsychology* (7th ed.). New York: Worth Publishers.

Kremenitzer, J. P., Vaughan, H. G., Jr, Kurtzberg, D., & Dowling, K. (1979). Smooth-pursuit eye movements in the newborn infant. *Child development, 50*(2), 442–448.

Kurt, M. (2002). Görsel- uzaysal yeteneklerin bileşenleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 5*(2), 120-125.

Laurance, H. E., Learmonth, A. E., Nadel, L., & Jacobs, W. J. (2003). Maturation of Spatial Navigation Strategies: Convergent Findings from Computerized Spatial Environments

and Self-Report. *Journal of Cognition and Development, 4*(2), 211–238. https://doi.org/10.1207/S15327647JCD0402_04

Lehnung, M., Leplow, B., Friege, L., Herzog, A., Ferstl, R., & Mehdorn, M. (1998). Development of spatial memory and spatial orientation in preschoolers and primary school children. *British journal of psychology (London, England: 1953), 89 (Pt 3),* 463–480. https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1998.tb02697.x

Linn, M. C., & Petersen, A. C. (1985). Emergence and characterization of sex differences in spatial ability: *A meta-analysis. Child Development, 56*(6), 1479–1498. https://doi.org/10.2307/1130467

Lipchock, S. V., Reed, D. R., & Mennella, J. A. (2011). The gustatory and olfactory systems during infancy: implications for development of feeding behaviors in the high-risk neonate. *Clinics in perinatology*, *38*(4), 627–641. https://doi.org/10.1016/j.clp.2011.08.008

Loos, H. M., Doucet, S., Védrines, F., Sharapa, C., Soussignan, R., Durand, K., Sagot, P., Buettner, A., & Schaal, B. (2017). Responses of Human Neonates to Highly Diluted Odorants from Sweat. *Journal of chemical ecology*, *43*(1), 106–117. https://doi.org/10.1007/s10886-016-0804-x

Lütke, N., & Lange-Küttner, C. (2015). Keeping It in Three Dimensions: Measuring the Development of Mental Rotation in Children with the Rotated Colour Cube Test (RCCT). *International journal of developmental science, 9*(2), 95–114. https://doi.org/10.3233/DEV-14154

Macfarlane A. (1975). Olfaction in the development of social preferences in the human neonate. *Ciba Foundation symposium*, (33), 103–117. https://doi.org/10.1002/9780470720158.ch7

Makin, J. W., & Porter, R. H. (1989). Attractiveness of lactating females' breast odors to neonates. *Child development*, *60*(4), 803–810.

Marinovic, V., Hoehl, S., & Pauen, S. (2014). Neural correlates of human-animal distinction: an ERP-study on early categorical differentiation with 4- and 7-month-old infants and adults. *Neuropsychologia, 60*,60–76.

Marlier, L., & Schaal, B. (2005). Human newborns prefer human milk: conspecific milk odor is attractive without postnatal exposure. *Child development*, *76*(1), 155–168. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00836.x

Mateos-Aparicio, P., & Rodríguez-Moreno, A. (2019). The Impact of Studying Brain Plasticity. *Frontiers in cellular neuroscience*, *13*, 66. https://doi.org/10.3389/fncel.2019.00066

McMurray, B., & Aslin, R. N. (2005). Infants are sensitive to within-category variation in speech perception. *Cognition*, *95*(2). https://doi.org/10.1016/j.cognition.2004.07.005

Meck, W. H., & Williams, C. L. (2003). Metabolic imprinting of choline by its availability during gestation: implications for memory and attentional processing across the lifespan. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, *27*(4), 385–399. https://doi.org/10.1016/s0149-7634(03)00069-1

Mennella, J. A., & Beauchamp, G. K. (1996). The human infants' response to vanilla flavors in mother's milk and formula. *Infant Behavior and Development,19* (1), 13-19.

Mennella, J. A., Jagnow, C. P., & Beauchamp, G. K. (2001). Prenatal and postnatal flavor learning by human infants. *Pediatrics*, *107*(6), E88. https://doi.org/10.1542/peds.107.6.e88

Mennella, J. A., Johnson, A., & Beauchamp, G. K. (1995). Garlic ingestion by pregnant women alters the odor of amniotic fluid. *Chemical senses*, *20* (2), 207–209. https://doi.org/10.1093/chemse/20.2.207

Mittal, V. A., Ellman, L. M., & Cannon, T. D. (2008). Gene-environment interaction and covariation in schizophrenia: the role of obstetric complications. *Schizophrenia bulletin*, *34*(6), 1083–1094. https://doi.org/10.1093/schbul/sbn080

Moffat, S. D., & Resnick, S. M. (2002). Effects of age on virtual environment place navigation and allocentric cognitive mapping. *Behavioral neuroscience*, *116*(5), 851–859. https://doi.org/10.1037//0735-7044.116.5.851

Morrongiello, B. A., Fenwick, K. D., Hillier, L., & Chance, G. (1994). Sound localization in newborn human infants. *Developmental psychobiology*, *27*(8), 519–538. https://doi.org/10.1002/dev.420270805

Möhring, W., & Frick, A. (2013). Touching up mental rotation: effects of manual experience on 6-month-old infants' mental object rotation. *Child development*, *84*(5), 1554–1565. https://doi.org/10.1111/cdev.12065

Myers, M.M., Brunelli, S.A., Squire, J.M., Shindledecker, R., & Hofer, M.A. (1989). Maternal behavior of SHR rats in its relationship to offspring blood pressure. *Developmental Psychobiology*, *22*, 29–53.

Nawrot, E., Mayo, S. L., & Nawrot, M. (2009). The development of depth perception from motion parallax in infancy. *Attention, perception & psychophysics*, *71*(1), 194–199. https://doi.org/10.3758/APP.71.1.194

Nazareth, A., Weisberg, S. M., Margulis, K., & Newcombe, N. S. (2018). Charting the development of cognitive mapping. *Journal of experimental child psychology*, *170*, 86–106. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2018.01.009

Newman, M. C., & Kaszniak, A. W. (2000). Spatial memory and aging: Performance on a human analog of the Morris water maze. *Aging, Neuropsychology, and Cognition, 7*(2), 86–93. https://doi.org/10.1076/1382-5585(200006)7:2;1-U;FT086

Noda, M. (2010). Manipulative strategies prepare for mental rotation in young children. *European Journal of Developmental Psychology*, *7* (6), 746-762, DOI: 10.1080/17405620903465771

Pascalis, O., de Haan, M., & Nelson, C. A. (2002). Is face processing species-specific during the first year of life? *Science* *296*(5571), 1321–1323. https://doi.org/10.1126/science.1070223

Pellis, S. M., Hastings, E., Shimizu, T., Kamitakahara, H., Komorowska, J., Forgie, M. L., & Kolb, B. (2006). The effects of orbital frontal cortex damage on the modulation of defensive responses by rats in playful and nonplayful social contexts. *Behavioral neuroscience*, *120* (1), 72–84. https://doi.org/10.1037/0735-7044.120.1.72

Pietropaolo, S., & Crusio, W. E. (2012). Learning spatial orientation. In N. M. Seel (Ed.), *Encyclopedia of the sciences of learning*. Boston: Springer.

Rhodes, G., Geddes, K., Jeffery, L., Dziurawiec, S., & Clark, A. (2002). Are average and symmetric faces attractive to infants? Discrimination and looking preferences. *Perception*, *31*(3), 315–321. https://doi.org/10.1068/p3129

Richman, A. L., Miller, P. M., & LeVine, R. A. (1992). Cultural and educational variations in maternal responsiveness. *Developmental Psychology*, *28*(4), 614–621. https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.4.614

Rochat, P., & Hespos, S. J. (1996). Tracking and anticipation of invisible spatial transformation by 4- to 8-month-old infants. *Cognitive Development*, *11*(1), 3–17. https://doi.org/10.1016/S0885-2014(96)90025-8

Rosander, K. & von Hofsten, K. (2002). Development of gaze tracking of small and large objects. *Experimental Brain Research*, *146*(2), 257-64.

Rosenstein, D., & Oster, H. (1988). Differential facial responses to four basic tastes in newborns. *Child development*, *59* (6), 1555–1568.

Rozin, P., Hammer, L., Oster, H., Horowitz, T., & Marmora, V. (1986). The child's conception of food: differentiation of categories of rejected substances in the 16 months to 5 year age range. *Appetite*, *7*(2), 141–151. https://doi.org/10.1016/s0195-6663(86)80014-9

Rubenstein J. (1974). A concordance of visual and manipulative responsiveness to novel and familiar stimuli in six-month-old infants. *Child development*, *45*(1), 194–195.

Ruff, H. A. (1984). Infants' manipulative exploration of objects: Effects of age and object characteristics. *Developmental Psychology*, *20*(1), 9–20. https://doi.org/10.1037/0012-1649.20.1.9

Quinn, P.C., Brown, C.R. & Streppa, M.L. (1997). Perceptual organization of complex visual configurations by young infants. *Infant Behavior and Development, 20* (1), 35-46.

Quinn, P. C., Cummins, M., Kase, J., Martin, E., & Weissman, S. (1996). Development of categorical representations for above and below spatial relations in 3- to 7-month-old infants. *Developmental Psychology*, *32*(5), 942–950. https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.5.942

Quinn, P. C., Lee, K., & Pascalis, O. (2019). Face Processing in Infancy and Beyond: The Case of Social Categories. *Annual review of psychology*, *70*, 165–189. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-102753

Quinn, P. C., Yahr, J., Kuhn, A., Slater, A. M., & Pascalils, O. (2002). Representation of the gender of human faces by infants: a preference for female. *Perception*, *31*(9), 1109–1121. https://doi.org/10.1068/p3331

Saffran, J. R., Werker, J. F., & Werner, L. A. (2006). The Infant's Auditory World: Hearing, Speech, and the Beginnings of Language. In D. Kuhn, R. S. Siegler, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: cognition, perception, and language* (p. 58–61). John Wiley & Sons Inc.

Sandstrom, N. J., Loy, R., & Williams, C. L. (2002). Prenatal choline supplementation increases NGF levels in the hippocampus and frontal cortex of young and adult rats. *Brain research*, *947*(1), 9–16. https://doi.org/10.1016/s0006-8993(02)02900-1

Sangrigoli, S., & De Schonen, S. (2004). Recognition of own-race and other-race faces by three-month-old infants. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, *45*(7), 1219–1227. https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00319.x

Schaie, K.W. (2013). *The seattle longitudinal study: developmental influences on adult intellectual development* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.

Schellenberg, E. G., & Trehub, S. E. (1996). Natural musical intervals: Evidence from infant listeners. *Psychological Science, 7*(5), 272–277. https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1996.tb00373.x

Schmidt, H.J., & Beauchamp, G. K. (1992). Human Olfaction in Infancy and Early Childhood. In Serby, M.J. & Chobor, K. (Eds.), *Science of Olfaction* (pp. 378-395). New York: Springer- Verlag.

Schwartz, M., & Day, R. H. (1979). Visual shape perception in early infancy. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 44*(7), 63. https://doi.org/10.2307/1165963

Schwarzer, G., Freitag, C., & Schum, N. (2013). How Crawling and Manual Object Exploration are Related to the Mental Rotation Abilities of 9-Month-Old Infants. *Frontiers in psychology*, *4*, 97. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00097

Self, P.A., Horowitz, F.D., & Paden, L.Y. (1972). Olfaction in newborn infants. *Developmental Psychology, 7* (3), 349-363.

Shiota, T. (2015). Prenatal Development of the Human Central Nervous System, Normal and Abnormal. *Donald School Journal of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology 9*(1):61-66. doi: 10.5005/jp-journals-10009-1390

Slater, A. (2002). Visual perception in the newborn infant: Issues and debates. *Intellectica, 34*, 57–76.

Slater, A., Mattock, A., Brown, E., & Bremner, J. G. (1991). Form perception at birth: Cohen and Younger (1984) revisited. *Journal of experimental child psychology, 51*(3), 395–406. https://doi.org/10.1016/0022-0965(91)90084-6

Slater, A., & Morison, V. (1985). Shape constancy and slant perception at birth. *Perception, 14*(3), 337–344. https://doi.org/10.1068/p140337

Soley, G., & Hannon, E. E. (2010). Infants prefer the musical meter of their own culture: a cross-cultural comparison. *Developmental psychology*, *46*(1), 286–292. https://doi.org/10.1037/a0017555

Solso, R.L., Maclin, M.K. & Maclin, O. (2018). *Bilişsel psikoloji.* (A. Ayçiçeği Dinn, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

Spence, I., & Feng, J. (2010). Video games and spatial cognition. *Review of General Psychology, 14*(2), 92–104. https://doi.org/10.1037/a0019491

Stiles, J., & Jernigan, T. L. (2010). The basics of brain development. *Neuropsychology review, 20* (4), 327–348. https://doi.org/10.1007/s11065-010-9148-4

Streri, A. & Féron, J. (2005). The development of haptic abilities in very young infants: From perception to cognition. *Infant Behavior and Development 28* (3):290-304. doi: 10.1016/j.infbeh.2005.05.004

Streri, A., Lhote, M., & Dutilleul, S. (2000). Haptic perception in newborns. *Developmental Science 3* (3), 319-327.

Streri, A., & Spelke, E. S. (1988). Haptic perception of objects in infancy. *Cognitive Psychology, 20*(1), 1–23. https://doi.org/10.1016/0010-0285(88)90022-9

Streri, A., Spelke, E., & Rameix, E. (1993). Modality-specific and amodal aspects of object perception in infancy: the case of active touch. *Cognition*, *47*(3), 251–279. https://doi.org/10.1016/0010-0277(93)90051-v

Striano, T. & Bushnell, E.W. (2005). Haptic perception of material properties by 3-month-old infants. *Infant Behavior and Development 28* (3):266-289. doi:10.1016/j.infbeh.2005.05.008

Teller D. Y. (1998). Spatial and temporal aspects of infant color vision. *Vision research*, *38*(21), 3275–3282. https://doi.org/10.1016/s0042-6989(97)00468-9

Teller, D. Y., Peeples, D. R., & Sekel, M. (1978). Discrimination of chromatic from white light by two-month-old human infants. *Vision research*, *18*(1), 41–48. https://doi.org/10.1016/0042-6989(78)90075-5

Trehub, S. E., Endman, M. W., & Thorpe, L. A. (1990). Infants' perception of timbre: classification of complex tones by spectral structure. *Journal of experimental child psychology*, *49*(2), 300–313. https://doi.org/10.1016/0022-0965(90)90060-l

Turati, C., Valenza, E., Leo, I., & Simion, F. (2005). Three-month-olds' visual preference for faces and its underlying visual processing mechanisms. *Journal of experimental child psychology*, *90*(3), 255–273. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2004.11.001

Van den Bergh, B. R., & Marcoen, A. (2004). High antenatal maternal anxiety is related to ADHD symptoms, externalizing problems, and anxiety in 8- and 9-year-olds. *Child development*, *75*(4), 1085–1097. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00727.x

Vasilyeva, M., & Lourenco, S. F. (2012). Development of spatial cognition. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, *3*(3), 349–362. doi:10.1002/wcs.1171

Vouloumanos, A., & Werker, J. F. (2007). Listening to language at birth: evidence for a bias for speech in neonates. *Developmental science*, *10*(2), 159–164. https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2007.00549.x

Watson, J.S. (1966). Perception of object orientation in infants. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 73-94.

Weaver, I. C., Meaney, M. J., & Szyf, M. (2006). Maternal care effects on the hippocampal transcriptome and anxiety-mediated behaviors in the offspring that are reversible in adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *103*(9), 3480–3485. https://doi.org/10.1073/pnas.0507526103

White, B. L., & Castle, P. W. (1964). Visual exploratory behavior following postnatal handling of human infants. *Perceptual and Motor Skills*, *18*(2), 497–502. https://doi.org/10.2466/pms.1964.18.2.497

Wilcox, T., Stubbs, J. A., Wheeler, L., & Alexander, G. M. (2013). Infants' scanning of dynamic faces during the first year. *Infant behavior & development*, *36*(4), 513–516. https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2013.05.001

Yang, J., Kanazawa, S., Yamaguchi, M. K., & Kuriki, I. (2016). Cortical response to categorical color perception in infants investigated by near-infrared spectroscopy. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *113*(9), 2370–2375. https://doi.org/10.1073/pnas.1512044113

Younger, B. A., & Fearing, D. D. (2000). A Global-to-Basic Trend in Early Categorization: Evidence From a Dual-Category Habituation Task. *Infancy : the official journal of the*

International Society on Infant Studies, *1*(1), 47–58. https://doi.org/10.1207/S15327078IN0101_05

Zimmer, E. Z., Fifer, W. P., Kim, Y. I., Rey, H. R., Chao, C. R., & Myers, M. M. (1993). Response of the premature fetus to stimulation by speech sounds. *Early human development*, *33*(3), 207–215. https://doi.org/10.1016/0378-3782(93)90147-m

YETİŞKİN BİREYLERDE EBEVEYNLEŞME VE OBSESİF İNANIŞLAR ARASINDAKİ İLİŞKİDE ŞEMALARIN ARACILIK ROLÜ

Yüksek Lisans Öğrencisi Esma İKTİMUR

İstanbul Arel Üniversitesi

esma_ikt17@outlook.com – 0009-0006-1970-6902

Dr. Öğrt. Üyesi Tubanur BAYRAM KUZGUN

İstanbul Arel Üniversitesi

tubanurbayram@arel.edu.tr -0009-0006-1970-6902

ÖZET

Bu araştırmada ebeveynleşme ve obsesif inanışlar arasındaki ilişkide şemaların aracılık rolü incelenmiştir. Bununla beraber, obsesif inanışlar ve ebeveynleşme ilişkisinde şemaların aracı etkisi de incelenmişir. Araştırmanın katılımcı grubunu, Türkiye'de yaşayan 18-55 yaş arasındaki 400 sayıda birey oluşturmaktadır. Araştırmada; Ebeveynleşme Envanteri (EE), Obsesif İnanışlar Ölçeği-44 (OİÖ-44), Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 (YŞÖ-KF3) ve Kişisel Bilgiler Formu kullanılmıştır. Veriler SPSS 25.0 ve Amos programları kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermesi sonucuyla parametrik testler kullanılmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi kurulmuştur. Bu çerçevede araştırmada, ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki etkisini ve bu ilişkide şemaların aracılık rolünü incelemeye yönelik dört hipotez test edilmiştir. Araştırma modeli yapısal eşitlik modellemesiyle test edilmiştir. Araştırma sonucunda Ebeveynleşme ve obsesif inanışlar arasındaki ilişkinin kısmi olarak desteklendiği görülmüştür, obsesif inanışlar ve şemalar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ebeveynleşme ve şemalar arasındaki ilişki de pozitif ve anlamlıdır. Son olarak; Şemalar, ebeveynleşme ile obsesif inanışlar arasındaki ilişkide aracılık rolü oynamakta ve tam aracılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynleşme, Obsesif İnanışlar, Şemalar

1. GİRİŞ

Yürütülen bu araştırma bireylerin gündelik yaşamında işlevselliğe büyük bir etkisi olan obsesif inanışların çeşitli değişkenlerle ilişkisini görmeyi amaçlamaktadır. Ebeveynleştirilmiş bireylerin yaşamlarını sürdürmesinde çeşitli problemlerin oluşabileceği ve araştırmada tahmin edilen olası sonuçlarla ilişkili olabileceği ön görülmüştür. Erken dönem uyum bozucu şema alanları bireyin yaşam döngüsünde oldukça yer kaplayan ve çeşitli psikopatolojilere aracılık etmiş bir alandır. Dolayısıyla bu iki değişken arası duruma hangi şema alanlarının nasıl etki edeceğini saptamak amacıyla bu araştırmanın yürütülmesi hedeflenmiştir.

Alan yazında bir dizi obsesif inanış başlıkları sunulmuştur ve bu alandaki uzmanlar tarafından kurulan ‘’Obsesif Kompulsif Bilişler Çalışma Grubu’’ OKB ile ilgili araştırmalarda tanımlanmış obsesif inanışları derleyen ‘’Obsesif İnanışlar Ölçeği’’ni (OİÖ) literatüre katmıştır (Boysan, Beşiroğlu, Çetinkaya, Atlı, & Aydın, 2010). Bu ölçeğin rasyonel olarak türetilen altı alt boyutu bulunmaktadır. Tehditlerin aşırı önemsenmesi, belirsizliğe tahammülsüzlük, düşüncelerin önemi, düşüncelerin kontrolü, sorumluluk ve mükemmeliyetçilik olarak belirtilmiştir. OCCWG tarafından geliştirilmiş obsesif inanışlar ölçeğinin kısa formu OBQ-44 ise obsesif inanç alanı olarak 3 alt boyutu göstermiştir. Bu alanlar; Artmış sorumluluk algısı / Abartılı tehdit algısı, belirsizliğe tahammülsüzlük/mükemmeliyetçilik ve düşüncelere önem verme/ düşüncelerin kontrolüdür (Obsessive Compulsive Cognitions Working Group, 2005). Bir kişinin aile üyesine karşı ebeveyn benzeri görevler üstlenmesiyle gerçekleşen rol değişimine ebeveynleşme denir. Hooper ve arkadaşları ebeveynleşmeyi üç farkı alt boyut ile inceler. Bunlardan birincisi, ebeveyn odaklı ebeveynleşmedir. Çocuğun ebeveynine karşı üstlendiği rollerin karmaşasıdır. İkincisi kardeş odaklı ebeveynleşmedir ve bu da çocuğun diğer kardeşlerine karşı olan ebeveyn sorumluluğunu üstlenmesini kapsar. üçüncüsü ise ebeveynleşmenin algılanan yararıdır (Levante, ve diğerleri, 2023). Deneysel literatürde, işlevsiz ebeveynleştirmenin aşırı sorumluluk yönü, öncelikle çocuğun iki farklı türdeki göreve ne ölçüde katıldığıyla birlikte işlevselleştirilmiştir. Bunlar iki tür ebeveynleşmedir: Araçsal ve ifade edici şeklinde belirtilmiştir. Buna karşın aile üyesinin bakım veren çocukla ilişki kurma biçimindeki kabul ve karışıklığın olması da algılanan adaletsizlikle ilişkilendirilmiştir((Jankowski, Hooper, Sandage, & Hannah, 2011). Şemalar; bireylerin bilişleri, anıları, duyguları ve bedensel duyumlarını içeren kişinin benliği ve diğerleriyle ilişkilerine dair olan kapsamlı, işlevi olmayan örüntülerdir. Young bunları; güvenli bağlanma, özerklik, bireyin hislerini ifade edebilme imkanına sahip olması, oyun ve gerçekçi sınırlar şeklinde giderilmemiş ihtiyaçlara

karşılık hayatın erken dönemlerinde oluşmaya başladıkları teorisiyle ifade etmiştir((Young, Klosko, & Weishaar, 2003).

2. KAVRAMSAL

2.1. Araştırmanın Amacı

Obsesif inanışlar bireylerin günlük yaşantısını ve işlevselliğini oldukça etkilemektedir. Alan yazında obsesif inanışlar ve ebeveynleşme ile ilgili araştırmalar yapılmış olsa da kısıtlıdır ve çeşitli sınırlılıklara sahiptir. Yapılan bu araştırmada obsesif inanışlar ile ebeveynleşmenin etkileri arasındaki ilişkide şemaların aracılık rolü detaylandırılarak alan yazına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. İleriye dönük obsesif inanışlar ile ilgili müdahale yöntemlerinde şemaların etkisinin tespit edilerek tedavi sürecine katkı sağlaması amaçlanmıştır.

2.2. Obsesif İnanışlar

Alan yazında bir dizi obsesif inanış başlıkları sunulmuştur ve bu alandaki uzmanlar tarafından kurulan ‘’Obsesif Kompulsif Bilişler Çalışma Grubu’’ OKB ile ilgili araştırmalarda tanımlanmış obsesif inanışları derleyen ‘’Obsesif İnanışlar Ölçeği’’ni (OİÖ) literatüre katmıştır. Bu ölçek, obsesif inanışlar ile ilgili en çok kullanılan değerlendirme araçlarından biri haline gelmiştir (Boysan, Beşiroğlu, Çetinkaya, Atlı, & Aydın, 2010).

Uluslararası araştırmacılardan oluşan bu grup OKB için merkezi olarak kabul edilen alanları belirledi ve 87 maddelik ‘’Obsesif İnanışlar Ölçeği’’ (OİÖ) ‘ni geliştirdi. Bu ölçeğin rasyonel olarak türetilen altı alt boyutu bulunmaktadır. Tehditlerin aşırı önemsenmesi, belirsizliğe tahammülsüzlük, düşüncelerin önemi, düşüncelerin kontrolü, sorumluluk ve mükemmeliyetçilik olarak belirtilmiştir. OCCWG tarafından geliştirilmiş obsesif inanışlar ölçeğinin kısa formu OBQ-44 ise obsesif inanç alanı olarak 3 alt boyutu göstermiştir. Bu alanlar; Artmış sorumluluk algısı /Abartılı tehdit algısı, belirsizliğe tahammülsüzlük/mükemmeliyetçilik ve düşüncelere önem verme/ düşüncelerin kontrolüdür (Obsessive Compulsive Cognitions Working Group, 2005).

2.3.Ebeveynleşme

Alan yazında ilk kez ‘Ebeveynleşmiş çocuk’ terimi Minuchin ve meslektaşları tarafından, ailede ebeveyn olma sorumluluğunu üstlenmiş çocukları tanımlama amacıyla ortaya çıkmıştır (Minuchin, 1967). Daha sonra Broszormeny-Nagy ve Spark (1973) çocuğun, bir ebeveyn figürünü aile içinde ebeveyn rolünü üstlenmesi beklentisiyle tanımlanan ‘ebeveynleştirme’ sürecini tanımladılar (Earley & Cushway, 2002).

Bir kişinin aile üyesine ebeveyn benzeri görevler üstlenmesiyle gerçekleşen rol değişimine ebeveynleşme denir. Hooper ve arkadaşları ebeveynleşmeyi üç farkı alt boyut ile inceler. Bunlardan birincisi, ebeveyn odaklı ebeveynleşmedir. Çocuğun ebeveynine karşı üstlendiği rollerin karmaşasıdır. İkincisi kardeş odaklı ebeveynleşmedir ve bu da çocuğun diğer kardeşlerine karşı olan ebeveyn sorumluluğunu üstlenmesini kapsar. üçüncüsü ise ebeveynleşmenin algılanan yararıdır. (Levante, ve diğerleri, 2023). Ebeveynleşme, çocukluktan beri gerçekleşen ve yetişkin olma sürecine kadar kendini değerlendirmeye yönelik bilişlerdeki riskle ilişkilidir. Ek olarak, ebeveynliğe geçiş, tipik olarak benlik saygısındaki düşlerle karakterize edilir. Bu; ebeveynleşme geçmişinin, değerlendirici öz bilişler ve çocuklar hakkındaki değerlendirilen bilişler açısından oluşan riskleri anlamak adına önemli bir dönem olduğunu düşündürmektedir (Nutall, Ballinger, Levendosky, & Borkowski, 2021).

2.4. Şemalar

Şema ismi verilen terim; ilk olarak Aaron Beck tarafından bilişsel terapi ekolünde, çevresel uyarıları kalıcı bilişsel örüntülere dayalı bir şekilde yorumlayıp kategorilere ayırmak için kullanılan zihinsel bir yapı sistemiyle ifade etmiştir (Beck, 1967). Young, onun kullandığı bu kavramı 18 spesifik erken dönem uyum bozucu şemalar olarak ifade etmiştir (AT Beck, 2004). Bahsedilen bu kavram şunları içermektedir: bireylerin bilişleri, anıları, duyguları ve bedensel duyumlarını içeren kişinin benliği ve diğerleriyle ilişkilerine dair olan kapsamlı, işlevi olmayan örüntülerdir. Young bunları; güvenli bağlanma, özerklik, bireyin hislerini ifade edebilme imkanına sahip olması, oyun ve gerçekçi sınırlar şeklinde giderilmemiş duygusal ihtiyaçlara karşılık hayatın erken dönemlerinde oluşmaya başladıkları teorisiyle ifade etmiştir (Young, Klosko, & Weishaar, 2003).

2.5.Şema Alanları

Çeşitli duygusal gereksinimlere karşılık gelen beş farklı şema alanı bulunmaktadır. İlk bölüm, yaşamın erken dönemlerinde kopan bağlanma stiliyle ilişki şemayı kapsayan kopukluk ve reddedilmedir. Bu alanın içerisinde terk edilme/ istikrarsızlık, güvensizlik/istismar, duygusal yoksunluk, kusurluluk/utanç ve sosyal izolasyon/yabancılaşma gibi bölümler vardır. İkinci şema alanı ise şunları kapsar: bozulmuş özerklik ve performans, iç içe geçme, aşırı koruyucu ebeveynlik yani bağımlılık, yetersizlik ya da kendini savunmasız hissetmeyle ilişkili kişinin ailesi ve kendisi arasındaki bağın ayrışamaması durumu olarak ifade edilebilmektedir. Üçüncü kısma baktığımız zaman bilinmekte olan alanlar şunlardır: bozulmuş sınırlar, çocukluktaki aşırı şımartılma ya da müsahama gösterilmesi sebebiyle büyüklenmecilik ve yetersiz öz denetim /

disiplin ile ilişkili teorilerdir. Dördüncü alanı da başkaları yönelimli olmak olarak ifade etmek mümkündür. Bir çocuğun bakım verenlerinden koşullu sevgi deneyimlemesi durumunda ortaya çıkan; boyun eğme, kendini feda etme, onay arayıcılık gibi yapılardır. Son alanı aşırı teyakkuz ve engelleme olarak tanımlamak mümkündür. Sık talepler, mükemmlliyetçilik beklentileri, karamsarlık, duyguları engelleme, yüksek standartlar ve cezalandırıcılık sonucu ortaya çıkan teoriler olarak betimlenebilmektedir (Amy L., 2023).

2.6. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırma örneklemini , Türkiye'de yaşayan 18-55 yaş aralığındaki bireyler oluşmaktadır. Belirtilen bu kriter dışında başka bir koşul aranmamıştır. Araştırma evrenini için, Türkiye'de yaşamakta olan 18-55 yaş arası bireyler göz önüne alınarak örneklem sayısı için 400 katılımcı belirlenmiştir. Veri toplama aşamasında kullanılan örnekleme çeşidi kolayda örneklemedir. Kolayda örnekleme yöntemi, ana kütleden seçilmiş örnek grubun araştırma sahibince belirlenen tesadüfi olmayan örnekleme çeşididir. Bu yöntemde, veriler ana kütle içerisinden en hızlı, kolay ve ekonomik şekilde toplanmaktadır (Malhotra, 1996).

2.7.Veri Toplama Araçları ve İşlem

Çalışmanın veri toplama aşamasında belirlenmiş konularla ilgili dört adet form kullanılmıştır. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun araştırmanın içeriği ve kapsamını onaylamasıyla birlikte veriler düzenlenip toplanmıştır. Veriler 2024-2025 eğitim ve öğretim yılının bahar dönemi içinde, çevrimiçi anket yoluyla anket düzenleme sistemi olan Google Formlar aracılığıyla yapılmıştır. Yürütülen araştırmaya dahil olan katılımcılara, bilgilendirilmiş onam formu, kişisel bilgileri içeren bir form, Obsesif İnanışlar Ölçeği-44, Young Şema Ölçeği Kısa Form-3 ve Ebeveynleşme Envanteri çevrimiçi ortamda uygulanmıştır. Anket bağlantısı, katılımcılara sosyal medya aracılığı ile ulaştırılmıştır. Formları doldurmadan önce uygulayıcılara gönüllülük katılım onay formu doldurtulmuştur. Onay verildikten sonra diğer formlar doldurulabilmektedir. Mevcut soruların tümünü cevaplamaları yaklaşık 25-30 dakika sürmüştür.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde araştırma amaçları doğrultusunda toplanan verilerin betimsel ve istatistiksel analiz bulgularına yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikle betimsel analiz bulguları sunulmuş ardından da araştırmanın hipotezlerine cevap aramak amacıyla gerçekleştirilen istatistiksel analizlerin bulgularına yer verilmiştir.

3.1. Betimsel Analizler

Çalışmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine ilişkin dağılımlar aşağıda yer alan Çizelge 1'de frekans ve yüzdeler üzerinden sunulmuştur. Elde edilen bulgular incelendiğinde cinsiyet değişkeni bakımından katılımcıların 335'i (%84) kadın, 65'i (%16) erkek olmaktadır. Yaş dağılımı değerlendirildiğinde, 132 katılımcı (%33) 18-25 yaş aralığında, 117 katılımcı (%29) 26-35 yaş aralığında, 114 katılımcı (%29) 36-45 yaş aralığında ve 37 katılımcı (%9) 46 yaş ve üzerindedir. Medeni durum değişkeni incelendiğinde, katılımcıların 226'sı (%57) evli, 174'ü (%44) bekar olmaktadır. Eğitim durumu açısından, 40 katılımcı (%10) ilköğretim, 41'i (%10) ortaöğretim, 135'i (%34) lise, 154'ü (%39) lisans ve 30'u (%8) lisansüstü düzeyde eğitime sahiptir.

Kiminle yaşandığına ilişkin bulgulara göre, katılımcıların 281'i (%70) ailesiyle, 6'sı (%2) arkadaşıyla, 21'i (%5) tek başına ve 92'si (%23) eşiyle yaşadığını belirtmiştir. Ebeveyn durumu incelendiğinde, 315 katılımcı (%79) anne ve babasının hayatta olduğunu, 10'u (%3) annesinin vefat ettiğini, 66'sı (%17) babasının vefat ettiğini ve 9'u (%2) her iki ebeveyninin de vefat ettiğini ifade etmiştir. Kardeş sayısı değişkeni değerlendirildiğinde, 1 katılımcının kardeşi olmadığı, katılımcıların 10'u (%3) bir kardeşli, 71'i (%18) iki kardeşli ve 318'i (%80) üç veya daha fazla kardeşe sahiptir. Kaçıncı çocuk oldukları incelendiğinde, 156 katılımcı (%39) ilk çocuk, 119'u (%30) ikinci çocuk, 62'si (%16) üçüncü çocuk ve 63'ü (%16) dördüncü veya sonrası olduğunu belirtmiştir.

Anne eğitim durumu açısından, katılımcıların 85'i (%21) annesinin okuryazar olmadığını, 189'u (%47) ilkokul, 49'u (%12) ortaokul, 54'ü (%14) lise ve 17'si (%4) lisans ve 6'sı (%2) da lisansüstü düzeyinde eğitime sahip olduğunu belirtmiştir. Baba eğitim durumu değerlendirildiğinde, 26 katılımcı (%6) babasının okur yazar olmadığını, 189'u (%47) ilkokul, 67'si (%17) ortaokul, 70'i (%18) lise, 36'sı (%9) lisans ve 12'si (%3) lisansüstü eğitim düzeyindedir. Anne baba birlikteliği değişkeni açısından katılımcıların 387'si (%97) ebeveynlerinin birlikte olduğunu, 13'ü (%3) ayrı olduğunu ifade etmiştir. Ailede fiziksel rahatsızlık varlığı açısından, 34 katılımcı (%8) rahatsızlık bulunduğunu, 366'sı (%92) bulunmadığını belirtmiştir. Ailede psikolojik rahatsızlık varlığı incelendiğinde, 74 katılımcı (%18) psikolojik rahatsızlık olduğunu, 326'sı (%82) ise böyle bir durum olmadığını belirtmiştir.

Çizelge 4. Çalışma Grubunun Demografik Değişkenlerinin Dağılımları

Değişken	N	%
Cinsiyet		
Kadın	335	84
Erkek	65	16
Yaş		
18-25	132	33
26-35	117	29
36-45	114	29
46 ve üzeri	37	9
Medeni Durum		
Evli	226	57
Bekar	174	44
Eğitim Durumu		
İlköğretim	40	10
Ortaöğretim	41	10
Lise	135	34
Lisans	154	39
Lisansüstü	30	8
Kiminle Yaşanıyor		
Aile	281	70
Arkadaş	6	2
Tek	21	5
Eş	92	23
Ebeveyn Durumu		
Anne ve baba hayatta	315	79
Anne vefat, baba hayatta	10	3
Baba vefat, anne hayatta	66	17
Anne ve baba vefat	9	2
Kardeş Sayısı		
0	1	0
1	10	3
2	71	18
3 ve üzeri	318	80

Kaçıncı Çocuk		
İlk	156	39
İkinci	119	30
Üçüncü	62	16
Dördüncü ve üzeri	63	16
Anne Eğitim Durumu		
Okur yazar değil	85	21
İlkokul	189	47
Ortaokul	49	12
Lise	54	14
Lisans	17	4
Lisansüstü	6	2
Baba Eğitim Durumu		
Okur yazar değil	26	6
İlkokul	189	47
Ortaokul	67	17
Lise	70	18
Lisans	36	9
Lisansüstü	12	3
Anne Baba Birlikteliği		
Birlikte	387	97
Ayrı	13	3
Ailede Fiziksel Rahatsızlık		
Var	34	8
Yok	366	92
Ailede Psikolojik Rahatsızlık		
Var	74	18
Yok	326	82
Toplam	400	100

3.2.İstatistiksel Analizler

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma amaçları doğrultusunda oluşturulan araştırma sorularına cevap verebilmek adına gerçekleştirilen istatistiksel analizlerin bulgularına yer verilmiştir.

İstatistiksel analizler öncesinde, araştırmanın ölçme araçlarına ilişkin tanımlayıcı analizler, normallik ve güvenilirlik incelemelerine dair bulgular sunulmuştur.

Aşağıda yer alan Çizelge 2'de araştırmada kullanılan ölçme araçlarına ait ortalama skorlar sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde, Ebeveynleşme alt boyutlarından Ebeveyn Odaklı Ebeveynleşme düzeyinin ortalaması 24,12 (ss=7,77) olup, bu boyutun 9 ile 45 arasında değişim gösterdiği görülmektedir. Algılanan Yarar/Uyum boyutunun ortalaması 21,27 (ss=4,78) olup, 7 ile 30 arasında değişmektedir. Kardeş Odaklı Ebeveynleşme boyutunun ortalaması 10,33 (ss=4,04) olarak hesaplanmış ve bu değişkenin 5 ile 25 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Şemalarla ilişkili boyutlardan Başarısızlık ortalaması 9,91 (ss=4,81), Bağımlılık ortalaması 6,80 (ss=3,35), Boyun Eğicilik ortalaması 10,90 (ss=4,63), İç İçelik ortalaması 11,47 (ss=4,31), Terk Edilme ortalaması 11,39 (ss=4,29), Duygusal Yoksunluk ortalaması 10,58 (ss=5,34) ve Sosyal İzolasyon ortalaması 8,28 (ss=4,10) olarak bulunmuştur. Ayrıca Duyguları Bastırma ortalaması 11,90 (ss=4,89), Kusurluluk ortalaması 11,82 (ss=5,31), Büyüklenmecilik ortalaması 15,58 (ss=5,10), Statü Arayıcılık ortalaması 108,12 (ss=7,01), Yetersiz Özdenetim ortalaması ise 14,60 (ss=4,35) olarak hesaplanmıştır. Ekonomik Dayanıksızlık ortalaması 4,47 (ss=2,64), Kuşkuculuk ortalaması 16,00 (ss=6,02), Kendini Feda ortalaması 15,42 (ss=5,85), Cezalandırıcılık ortalaması 18,39 (ss=5,72), Dayanıksızlık/Karamsarlık ortalaması 18,53 (ss=7,35) olarak hesaplanmıştır.

Obsesif İnanışlar ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde ise; Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tahammülsüzlük ortalaması 62,80 (ss=16,51) ve Düşünceleri Kontrol/Önem boyutu için ortalama 37,84 (ss=11,78) ve son olarak da Abartılmış Sorumluluk ortalaması 55,33 (ss=16,05) olarak hesaplanmıştır.

Araştırma ölçme araçlarının normallik incelemesi çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenerek gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada elde edilen çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, tüm ölçme araçlarının -2 ile +2 aralığında yer aldığı ve verilerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle araştırma sorularının yanıtlanmasında parametrik test yöntemlerinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Son olarak, çalışmada kullanılan ölçme araçlarının güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeklerin tümü için bu katsayının .70'in üzerinde olduğu görülmüş ve buna bağlı olarak ölçme araçlarının istatistiksel olarak güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 5. Araştırma Ölçme Araçlarının Ortalama Skorları, Normallik ve Güvenilirlik Değerleri

Ölçme Aracı	Ort±Ss	Alt–Üst	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alpha
Ebeveyn Odaklı Ebeveynleşme	24,12±7,77	9–45	0,33	-0,44	.84
Algılanan Yarar/Uyum	21,27±4,78	7–30	-0,41	-0,38	.81
Kardeş Odaklı Ebeveynleşme	10,33±4,04	5–25	0,75	0,06	.79
Başarısızlık	9,91±4,81	5–28	1,19	1,15	.86
Bağımlılık	6,80±3,35	4–22	1,60	1,72	.85
Boyun Eğicilik	10,90±4,63	5–29	0,83	0,51	.84
İç İçelik	11,47±4,31	5–26	0,64	0,20	.82
Terk Edilme	11,39±4,29	5–29	0,98	1,21	.84
Duygusal Yoksunluk	10,58±5,34	5–30	1,05	0,66	.76
Sosyal İzolasyon	8,28±4,10	4–24	1,05	0,75	.68
Duyguları Bastırma	11,90±4,89	5–29	0,61	0,04	.70
Kusurluluk	11,82±5,31	7–36	1,63	1,01	.77
Büyüklenmecilik	15,58±5,10	5–30	0,20	-0,07	.75
Statü Arayıcılık	108,12±7,01	95–128	0,29	-0,28	.73
Yetersiz Özdenetim	14,60±4,35	5–30	0,18	0,25	.82
Ekonomik Dayanıksızlık	4,47±2,64	2–12	1,07	0,40	.80
Kuşkuculuk	16,00±6,02	6–36	0,37	-0,27	.73
Kendini Feda	15,42±5,85	5–30	0,22	-0,75	.74
Cezalandırıcılık	18,39±5,72	7–37	0,35	0,08	.70
Dayanıksızlık/Karamsarlık	18,53±7,35	7–42	0,55	0,00	.71
Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tahammülsüzlük	62,80±16,51	16–106	-0,12	-0,05	.89
Düşünceleri Kontrol/Önem	37,84±11,78	12–71	0,11	-0,03	.86
Abartılmış Sorumluluk	55,33±16,05	16-96	0,05	-0,21	.81

Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla bir yapısal eşitlik modeli kurulmuştur. Bu çerçevede Araştırmada, ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki etkisini ve bu ilişkide şemaların aracılık rolünü incelemeye yönelik dört hipotez test edilmiştir. Model, ebeveynleşme (ebeveyn odaklı ebeveynleşme, kardeş odaklı ebeveynleşme ve algılanan yarar/uyum), şemalar (örneğin terk edilme, sosyal izolasyon, duygusal yoksunluk vb.) ve obsesif inanışların (örneğin düşünceleri kontrol önem, mükemmeliyetçilik ve belirsizliğe tahammülsüzlük, abartılmış sorumluluk) alt boyutlarını içermektedir.

Aşağıda yer alan Çizelge 3'te yapısal eşitlik modeline ilişkin temel uyum indeksleri raporlanmıştır. İlgili değerlere bakıldığında, CMIN/DF oranının 2.925 olarak hesaplandığı ve bu değerin ≤ 3 sınırı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu, modelin mükemmel düzeyde bir uyum sergilediğine işaret etmektedir. GFI ve AGFI değerleri sırasıyla .935 ve .917 olarak bulunmuş; her iki değerin de ≥ .90 düzeyinde olması, modelin veriyle yüksek düzeyde bir uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. CFI indeksinin .976 düzeyinde gerçekleştiği ve bu değerin ≥ .95 sınırını aştığı dikkate alındığında, modelin mükemmel uyum sağladığı söylenebilmektedir. TLI (veya NNFI) değeri .935 olarak belirlenmiş olup bu değer kabul edilebilir düzeyde bir uyuma işaret etmektedir. NFI değeri ise .913 olarak hesaplanmış ve ≥ .90 eşiğini geçmesi nedeniyle modelin iyi düzeyde uyum sağladığı sonucuna varılmıştır. Son olarak RMSEA değerinin .043 olması, modelin hata terimleri bakımından düşük düzeyde sapma içerdiğini ve bu yönüyle mükemmel uyum kriterini karşıladığını göstermektedir. Tüm bu bulgular birlikte ele alındığında, geliştirilen modelin test edilen veri setiyle yüksek düzeyde yapısal geçerlik sağladığı değerlendirilmiştir.

Çizelge 3. Modelin Uyum İndeksi Değerleri

Uyum İndeksi	Kabul Edilen Sınır	Değer	Yorum
CMIN/DF	≤ 3 (mükemmel uyum) – ≤ 5 (kabul edilebilir)	2.925	Mükemmel Uyum
GFI	≥ .90 (mükemmel uyum) – ≥ .85 (kabul edilebilir)	.935	Mükemmel Uyum
AGFI	≥ .90 (mükemmel uyum) – ≥ .85 (kabul edilebilir)	.917	Mükemmel Uyum
CFI	≥ .95 (mükemmel uyum) – ≥ .90 (kabul edilebilir)	.976	Mükemmel Uyum
TLI (NNFI)	≥ .95 (mükemmel uyum) – ≥ .90 (kabul edilebilir)	.935	Kabul Edilebilir
NFI	≥ .90 (mükemmel uyum)	.913	Mükemmel Uyum
RMSEA	≤ .05 (mükemmel uyum) – ≤ .08 (kabul edilebilir)	.043	Mükemmel Uyum

H1: Ebeveynleşme, obsesif inanışların anlamlı bir yordayıcısı olmaktadır.

Yetişkin bireylerde ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki yordayıcılığına ilişkin olarak yürütülen yapısal eşitlik modeline göre, ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\beta = .05$, $p = .271$). Bu bulgu, ebeveynleşmenin obsesif inanışları doğrudan değil, dolaylı yollarla etkileyebileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte modele alt boyut düzeyinde bakıldığında, ebeveyn odaklı ebeveynleşme alt boyutunun obsesif inanışların hem toplam puanı hem de mükemmeliyetçilik ($\beta = .41$, $p < .001$), düşünceleri kontrol ($\beta = .42$, $p < .001$) ve abartılmış sorumluluk ($\beta = .36$, $p < .001$) alt boyutları üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığı görülmektedir. Kardeş odaklı ebeveynleşme de mükemmeliyetçilik ($\beta = .19$, $p = .004$), düşünceleri kontrol ($\beta = .21$, $p = .003$) ve abartılmış sorumluluk ($\beta = .22$, $p = .002$) üzerinde anlamlı etkilere sahiptir. Buna karşın, algılanan yarar/uyum alt boyutunun obsesif inanışların hiçbir boyutuyla anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır ($p > .05$).

Elde edilen bu bulgular incelendiğinde, özellikle ebeveyn odaklı ebeveynleşmenin obsesif düşünce sistematiğini oluşturan inanç boyutları üzerinde doğrudan bir belirleyici olarak rol oynamadığını göstermektedir. Bu bağlamda, H1 hipotezi hem toplam puan düzeyinde desteklenmemekte, alt boyutlar düzeyinde ise sınırlı bir şekilde desteklenmektedir.

Çizelge 4. Ebeveynleşme Ölçeği ve Alt Boyutlarının Obsesif İnanışlar ve Alt Boyutları Üzerindeki Yordayıcılığına İlişkin Regresyon Bulgular

Yordayıcı Değişken	Bağımlı Değişken	Beta (β)	p
Ebeveynleşme (Toplam)	Obsesif İnanışlar (Toplam)	0,05	0,271
Ebeveyn Odaklı Ebeveynleşme	Mükemmeliyetçilik	0,41	< .001
	Düşünceleri Kontrol	0,42	< .001
	Abartılmış Sorumluluk	0,36	< .001
Kardeş Odaklı Ebeveynleşme	Mükemmeliyetçilik	0,19	0,004
	Düşünceleri Kontrol	0,21	0,003
	Abartılmış Sorumluluk	0,22	0,002
Algılanan Yarar/Uyum	Mükemmeliyetçilik	-0,04	0,587
	Düşünceleri Kontrol	-0,05	0,523
	Abartılmış Sorumluluk	-0,03	0,617

H2: Ebeveynleşme, Şemaların anlamlı bir yordayıcısı olmaktadır.

Yetişkin bireylerde ebeveynleşmenin şemalar üzerindeki yordayıcılığına ilişkin olarak yürütülen yapısal eşitlik modeline göre, ebeveynleşme toplam puanının şemalar toplam puanı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunduğu saptanmıştır ($\beta = .23$, $p < .001$). Modelin alt boyut düzeyinde yapılan incelemelerde ise ebeveynleşmenin farklı alt boyutlarının, çeşitli şema boyutlarıyla anlamlı ilişkiler kurduğu gözlemlenmiştir.

Alt boyut düzeyinde ilk olarak ebeveyn odaklı ebeveynleşme değişkeninin, şema yapısı üzerinde güçlü bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Bu alt boyutun, tüm şema alt boyutlarını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı görülmüştür. En yüksek etki kendini feda ($\beta = .63$), kuşkuculuk ($\beta = .49$), cezalandırıcılık ($\beta = .44$), boyun eğicilik ($\beta = .44$), terk edilme ($\beta = .44$), kusurluluk ($\beta = .44$), başarısızlık ($\beta = .43$), sosyal izolasyon ($\beta = .42$), yetersiz özdenetim ($\beta = .42$), iç içelik ($\beta = .40$), duygusal yoksunluk ($\beta = .39$), statü arayıcılık ($\beta = .38$), dayanıksızlık/karamsarlık ($\beta = .38$), büyüklenmecilik ($\beta = .38$), ekonomik dayanaksızlık ($\beta = .34$), duyguları bastırma ($\beta = .33$) ve bağımlılık ($\beta = .31$) şemaları üzerinde gözlenmiştir.

Modelde kardeş odaklı ebeveynleşme boyutunun şema alt boyutları üzerindeki etkileri de istatistiksel olarak anlamlı olmaktadır. Bu değişkenin, bazı şemaları pozitif yönde, bazılarını ise negatif yönde anlamlı biçimde yordadığı belirlenmiştir. Pozitif ve anlamlı ilişkiler; boyun eğicilik ($\beta = .11$, $p = .043$), iç içelik ($\beta = .10$, $p = .050$), terk edilme ($\beta = .12$, $p = .039$), duygusal yoksunluk ($\beta = .11$, $p = .041$), sosyal izolasyon ($\beta = .12$, $p = .034$), duyguları bastırma ($\beta = .13$, $p = .038$), kusurluluk ($\beta = .10$, $p = .045$), büyüklenmecilik ($\beta = .09$, $p = .049$), statü arayıcılık ($\beta = .09$, $p = .042$), kuşkuculuk ($\beta = .14$, $p = .028$), kendini feda ($\beta = .22$, $p = .002$), cezalandırıcılık ($\beta = .21$, $p = .004$) ve dayanıksızlık/karamsarlık ($\beta = .13$, $p = .017$) şemalarında saptanmıştır. Diğer yandan, başarısızlık ($\beta = –.10$, $p = .047$), bağımlılık ($\beta = –.09$, $p = .030$), yetersiz özdenetim ($\beta = –.18$, $p = .020$) ve ekonomik dayanaksızlık ($\beta = –.14$, $p = .031$) şemaları ise bu değişken tarafından negatif yönde ve anlamlı biçimde yordanmıştır.

Son olarak, algılanan yarar/uyum boyutunun şemalar üzerindeki yordayıcılığı incelendiğinde, yalnızca bağımlılık şemasına yönelik anlamlı bir yordayıcılık bulgusu elde edilmiştir ($\beta = –.46$, $p = .041$). Diğer tüm şema alt boyutları ile bu değişken arasındaki ilişkilerin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Bu durum, algılanan yarar/uyumun bireyin şema yapısı üzerinde genel olarak belirleyici bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Elde edilen bu bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, ebeveynleşme değişkeninin bireyde gelişen bilişsel şema yapısı üzerinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Özellikle duygusal ihmal, özdenetim, değersizlik ve bağlanma sorunlarına dayalı şemaların

ebeveynleşme ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda, H2 hipotezi hem toplam düzeyde hem de alt boyut düzeyinde güçlü biçimde desteklenmiştir.

Çizelge 5. Ebeveynleşme Ölçeği ve Alt Boyutlarının Şema Alt Boyutları Üzerindeki Yordayıcılığına İlişkin Regresyon Bulguları

Yordayıcı Değişken	Bağımlı Değişken	Beta (β)	p
Ebeveynleşme (Toplam)	Şemalar (Toplam)	0,23	< .001
Ebeveyn Odaklı Ebeveynleşme	Başarısızlık	0,43	< .001
	Bağımlılık	0,31	< .001
	Boyun Eğicilik	0,44	< .001
	İç İçelik	0,4	< .001
	Terk Edilme	0,44	< .001
	Duygusal Yoksunluk	0,39	< .001
	Sosyal İzolasyon	0,42	< .001
	Duyguları Bastırma	0,33	< .001
	Kusurluluk	0,44	< .001
	Büyüklenmecilik	0,38	< .001
	Statü Arayıcılık	0,38	< .001
	Yetersiz Özdenetim	0,42	< .001
	Ekonomik Dayanıksızlık	0,34	< .001
	Kuşkuculuk	0,49	< .001
	Kendini Feda	0,63	< .001
	Cezalandırıcılık	0,44	< .001
	Dayanıksızlık/Karamsarlık	0,38	< .001
Kardeş Odaklı Ebeveynleşme	Başarısızlık	-0,1	0,047
	Bağımlılık	-0,09	0,03
	Boyun Eğicilik	0,11	0,043
	İç İçelik	0,1	0,05
	Terk Edilme	0,12	0,039
	Duygusal Yoksunluk	0,11	0,041
	Sosyal İzolasyon	0,12	0,034
	Duyguları Bastırma	0,13	0,038
	Kusurluluk	0,1	0,045
	Büyüklenmecilik	0,09	0,049

	Statü Arayıcılık	0,09	0,042
	Yetersiz Özdenetim	-0,18	0,02
	Ekonomik Dayanıksızlık	-0,14	0,031
	Kuşkuculuk	0,14	0,028
	Kendini Feda	0,22	0,002
	Cezalandırıcılık	0,21	0,004
	Dayanıksızlık/Karamsarlık	0,13	0,017
Algılanan Yarar/Uyum	Başarısızlık	-0,25	0,062
	Bağımlılık	-0,46	0,041
	Boyun Eğicilik	-0,39	0,074
	İç İçelik	-0,22	0,053
	Terk Edilme	-0,39	0,07
	Duygusal Yoksunluk	-0,5	0,07
	Sosyal İzolasyon	-0,53	0,062
	Duyguları Bastırma	-0,26	0,044
	Kusurluluk	-0,28	0,048
	Büyüklenmecilik	-0,23	0,052
	Statü Arayıcılık	-0,27	0,046
	Yetersiz Özdenetim	-0,33	0,038
	Ekonomik Dayanıksızlık	-0,26	0,057
	Kuşkuculuk	-0,24	0,051
	Kendini Feda	-0,39	0,074
	Cezalandırıcılık	-0,41	0,065
	Dayanıksızlık/Karamsarlık	-0,3	0,06

H3: Yetişkin bireylerde şemalar, obsesif inanışların istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcısı olmaktadır.

Yetişkin bireylerde bilişsel şemaların obsesif inanışlar üzerindeki yordayıcılığına ilişkin olarak yürütülen yapısal eşitlik modeline göre, şemalar toplam puanının obsesif inanışlar toplam puanı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu saptanmıştır ($\beta = .61$, $p < .001$). Modelin alt boyut düzeyinde yapılan incelemelerde ise, tüm şema alt boyutlarının obsesif inanışların üç temel alt boyutu olan mükemmeliyetçilik/belirsizliğe tahammülsüzlük, düşünceleri kontrol ve önem ve abartılmış sorumluluk üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkiler ortaya koyduğu belirlenmiştir.

Modelde en güçlü yordayıcılar arasında cezalandırıcılık (β = .38 – .33 – .37), dayanıksızlık/karamsarlık (β = .37 – .31 – .36), kusurluluk (β = .36 – .30 – .35), duygusal yoksunluk (β = .35 – .29 – .34) ve kendini feda (β = .34 – .28 – .32) gibi şemalar yer almaktadır. Bu alt boyutların, özellikle obsesif inanışların abartılmış sorumluluk ve mükemmeliyetçilik bileşenlerini istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordadığı görülmektedir. Bununla birlikte terk edilme (β = .32 – .28 – .33), sosyal izolasyon (β = .33 – .27 – .31), duyguları bastırma (β = .26 – .22 – .28), iç içelik (β = .30 – .25 – .29), büyüklenmecilik (β = .31 – .26 – .30) ve statü arayıcılık (β = .29 – .23 – .27) gibi diğer pek çok şema boyutunun da obsesif inanışların üç alt boyutunu anlamlı ve pozitif yönde yordadığı belirlenmiştir.

Ayrıca, başarısızlık (β = .24 – .21 – .25), bağımlılık (β = .28 – .19 – .26), boyun eğicilik (β = .22 – .17 – .21), yetersiz özdenetim (β = .27 – .20 – .26), ekonomik dayanaksızlık (β = .25 – .18 – .24) ve kuşkuculuk (β = .23 – .16 – .22) gibi daha düşük düzeyde etkili olan ancak anlamlı katkı sunan diğer şema boyutları da modelde yer almıştır. Bu bulgular, obsesif inanış yapısının şemalarla çok yönlü ve bütüncül biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. Modelde negatif yönlü veya istatistiksel olarak anlamlı olmayan herhangi bir ilişki saptanmamıştır.

Elde edilen bu bulgular, obsesif inanç sistemlerinin temelinde bilişsel şemaların güçlü belirleyiciler olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, H3 hipotezi hem toplam düzeyde hem de alt boyut düzeyinde güçlü biçimde desteklenmiştir.

Çizelge *6.* Şemaların Obsesif İnanışlar ve Alt Boyutları Üzerindeki Yordayıcılığına İlişkin Regresyon Bulgular

Yordayıcı Değişken	Bağımlı Değişken	Beta (β)	p
Şemalar (Toplam)	Obsesif İnanışlar (Toplam)	0,61	< .001
Başarısızlık	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,24	0,002
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,21	0,005
	Abartılmış Sorumluluk	0,25	0,001
Bağımlılık	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,28	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,19	0,007
	Abartılmış Sorumluluk	0,26	0,003
Boyun Eğicilik	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,22	0,003
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,17	0,01
	Abartılmış Sorumluluk	0,21	0,004
İç İçelik	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,3	0,001

	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,25	0,004
	Abartılmış Sorumluluk	0,29	0,001
Terk Edilme	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,32	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,28	0,002
	Abartılmış Sorumluluk	0,33	0,001
Duygusal Yoksunluk	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,35	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,29	0,001
	Abartılmış Sorumluluk	0,34	0,001
Sosyal İzolasyon	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,33	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,27	0,001
	Abartılmış Sorumluluk	0,31	0,002
Duyguları Bastırma	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,26	0,002
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,22	0,004
	Abartılmış Sorumluluk	0,28	0,002
Kusurluluk	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,36	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,3	0,001
	Abartılmış Sorumluluk	0,35	0,001
Büyüklenmecilik	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,31	0,002
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,26	0,003
	Abartılmış Sorumluluk	0,3	0,002
Statü Arayıcılık	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,29	0,003
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,23	0,005
	Abartılmış Sorumluluk	0,27	0,003
Yetersiz Özdenetim	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,27	0,004
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,2	0,006
	Abartılmış Sorumluluk	0,26	0,004
Ekonomik Dayanıksızlık	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,25	0,005
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,18	0,007
	Abartılmış Sorumluluk	0,24	0,005
Kuşkuculuk	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,23	0,006
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,16	0,008
	Abartılmış Sorumluluk	0,22	0,006
Kendini Feda	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,34	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,28	0,002
	Abartılmış Sorumluluk	0,32	0,001

Cezalandırıcılık	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,38	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,33	0,001
	Abartılmış Sorumluluk	0,37	0,001
Dayanıksızlık/Karamsarlık	Mükemmeliyetçilik/Belirsizliğe Tah.	0,37	0,001
	Düşünceleri Kontrol ve Önem	0,31	0,001
	Abartılmış Sorumluluk	0,36	0,001

H4: Yetişkin bireylerde ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki yordayıcılığında şemaların aracı rolü bulunmaktadır.

Yetişkin bireylerde ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki etkisinde şemaların aracı rolünü incelemeye yönelik olarak oluşturulan yapısal eşitlik modeline göre, ebeveynleşme değişkeninin obsesif inanışlar üzerindeki doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\beta = .05$, $p = .271$). Bu bulgu, ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki etkisinin doğrudan bir mekanizma üzerinden gerçekleşmediğini, bu ilişkiyi açıklayan daha derin bir yapının var olduğunu göstermektedir.

Modelin ikinci aşamasında, ebeveynleşmenin şemalar üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir ($\beta = .23$, $p < .001$). Benzer şekilde, şemaların obsesif inanışlar üzerindeki etkisi de güçlü ve anlamlı olmaktadır ($\beta = .61$, $p < .001$). Bu bulgular doğrultusunda aracılık analizi yapılmış ve ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki dolaylı etkisi şemalar aracılığıyla anlamlı bulunmuştur ($\beta = .14$, $p < .001$). Bootstrap yöntemi ile test edilen bu dolaylı ilişkinin güven aralığı da anlamlılık göstermektedir (%95 GA = [0.09 – 0.19]).

Bu sonuçlar, ebeveynleşmenin bireyin düşünce yapısına etkisinin şemalar aracılığıyla gerçekleştiğini, yani bireyin yaşadığı ebeveynleşme deneyimlerinin, özellikle bazı şemaların gelişmesine neden olduğunu ve bu şemalar üzerinden obsesif inanç sistemlerinin beslendiğini göstermektedir. Ebeveynleşmenin obsesif inanışları yordadığı görülse de, bu yordayıcılığın dolaylı ve şemalar aracılığıyla gerçekleştiği net biçimde ortaya konmuştur.

Bu bağlamda, H4 hipotezi güçlü biçimde desteklenmiştir. Elde edilen bulgular, bireyin erken dönem yaşantılarında edindiği ebeveynleşme deneyimlerinin, düşünce yapısına dolaylı etkide bulunduğunu, bu etkinin ise şema yapısı üzerinden obsesif biliş kalıplarına ulaştığını göstermektedir. Sonuç olarak, model tam aracılığı göstermekte; ebeveynleşmeden obsesif inanışlara giden yolda şemaların belirleyici bir köprü işlevi gördüğü ortaya konmaktadır.

Çizelge 7. Model Özeti

Etkileşim	Beta (β)	p	%95 GA
Ebeveynleşme → Obsesif İnanışlar (Doğrudan Etki)	0,05	0,271	-
Ebeveynleşme → Şemalar (1. Aşama)	0,23	< .001	-
Şemalar → Obsesif İnanışlar (2. Aşama)	0,61	< .001	-
Ebeveynleşme → Şemalar → Obsesif İnanışlar (Dolaylı Etki)	0,14	< .001	[0.09 – 0.19]
Toplam Etki (Doğrudan + Dolaylı)	0,19	< .001	-

Çizelge 6. Hipotezlerin Genel Durumu

Açıklama	Toplam Etki	Alt Boyut Etkisi	Genel Sonuç
H1: Ebeveynleşme, obsesif inanışların anlamlı bir yordayıcısıdır.	Anlamsız	Kısmi destek	Kısmi desteklenmiştir
H2: Ebeveynleşme, şemaların anlamlı bir yordayıcısıdır.	Anlamlı	Güçlü destek	Desteklenmiştir
H3: Şemalar, obsesif inanışların anlamlı bir yordayıcısıdır.	Anlamlı	Güçlü destek	Desteklenmiştir
H4: Şemalar, ebeveynleşme ile obsesif inanışlar arasındaki ilişkide aracı rol oynamaktadır.	Anlamlı	Tam aracılık	Desteklenmiştir

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yapılan çalışmada yetişkin bireylerde ebeveynleşme ve obsesif inanışlar arasındaki ilişkide şemaların aracılık rolü araştırılmıştır. Yetişkin bireylerde ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki etkisinde şemaların aracı rolünü incelemeye yönelik olarak oluşturulan yapısal eşitlik modeline göre, ebeveynleşme değişkeninin obsesif inanışlar üzerindeki doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu, ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki etkisinin doğrudan bir mekanizma üzerinden gerçekleşmediğini, bu ilişkiyi açıklayan daha derin bir yapının var olduğunu göstermiştir. Modelin ikinci aşamasında, ebeveynleşmenin şemalar üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Ancak ebeveynleşmenin çeşitli alt boyutlarının belirli şema alanlarını negatif yönde etkilediği de görülmüş olup ileri çalışmalar için bu alanda araştırmalar yapılabileceği tespit edilmiştir. Ek olarak, şemaların obsesif inanışlar üzerindeki etkisi de güçlü ve anlamlı olmaktadır. Bu bulgular doğrultusunda aracılık analizi yapılmış ve ebeveynleşmenin obsesif inanışlar üzerindeki dolaylı etkisi şemalar aracılığıyla anlamlı bulunmuştur,

Bu sonuçlar, ebeveynleşmenin bireyin düşünce yapısına etkisinin şemalar aracılığıyla gerçekleştiğini, yani bireyin yaşadığı ebeveynleşme deneyimlerinin, özellikle bazı şemaların gelişmesine neden olduğunu ve bu şemalar üzerinden obsesif inanç sistemlerinin beslendiğini göstermektedir. Ebeveynleşmenin obsesif inanışları yordadığı görülse de, bu yordayıcılığın dolaylı ve şemalar aracılığıyla gerçekleştiği net biçimde ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, bireyin erken dönem yaşantılarında edindiği ebeveynleşme deneyimlerinin, düşünce yapısına dolaylı etkide bulunduğunu, bu etkinin ise şema yapısı üzerinden obsesif biliş kalıplarına ulaştığını göstermektedir.

Kaynakça

Amy, L., & D. P. (2023). Early maladaptive schemas and obsessive-compulsive disorder: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 42-51.

Beck, A. T. (2004). *Cognitive therapy of depression*. Guilford Publications.

Beck, A. (1967). *Depression: Clinical experimental and theoretical aspects*. Harper & Row.

Boysan, M., Beşiroğlu, L., Çetinkaya, N., Atlı, A., & Aydın, A. (2010). *Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi*, 216-222.

Earley, L., & Cushway, D. (2002). The parentified child. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 163-178.

Jankowski, P. J., Hooper, L. M., Sandage, S. J., & Hannah, N. J. (2011). Parentification and mental health symptoms: Mediator effects of perceived unfairness and differentiation of self. *Journal of Family Therapy*, 43-65.

Levante, A., Martis, C., Del Prete, C. M., Martiono, P., Pascali, F., Primiceri, P., ... Lecciso, F. (2023). Parentification, distress, and relationship with parents as factors shaping the relationship between adult siblings and their brother/sister with disabilities.

Malhotra, N. K. (1996). *Marketing research: An applied orientation*. Prentice Hall.

Minuchin, S. M. (1967). *Families of the slums*. Basic Books.

Nutall, A. K., Ballinger, A. L., Levendosky, A. A., & Borkowski, J. G. (2021). Maternal parentification history impacts evaluative cognitions about self, parenting, and child. *Infant Mental Health Journal*, 315-330.

Obsessive Compulsive Cognitions Working Group. (2005). Psychometric validation of the obsessive belief questionnaire and interpretation of intrusions inventory—Part 2: Factor analyses and testing of a brief version. *Behaviour Research and Therapy*, 1527-1542.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press

SÜKÛTUN BELAĞATİ: ARAP DİLİNDE SESSİZLİĞİN İLETİŞİMSEL GÜCÜ VE KUR'AN'DAKİ RETORİK İŞLEVİ

Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN DURSUN
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
hdursun769@gmail.com - ORCID ID: 0000-0003-3125-791X

ÖZET

Klasik Arap belagatında ve nahiv ilminde genellikle lafzî unsurlar ön planda tutulmuş, buna karşın konuşmamanın, yani sükûtun anlam inşasındaki rolü sistematik biçimde ele alınmamıştır. Oysa günümüz dilbiliminde sessizlik; bir ima stratejisi, pragmatik bir tercih, hatta kültürel bir iletişim biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, sükûtun Arap dili bağlamında yalnızca bir yokluk değil, doğrudan anlam ve etki üretmeye yönelik bir belagat unsuru olarak işlev gördüğünü ileri sürmektedir. Özellikle Kur'an-ı Kerîm'de muhatabın adı anılmadan tehdit edilmesi, cevapsız bırakılan sorular, söylemin yarıda kesilerek tamamının okuyucuya bırakılması gibi yapılar, sükûtun bilinçli bir anlatım aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu yönüyle hazftan ayrılan sükût, kelime düşürmek değil; doğrudan söylememeyi tercih ederek zihinsel bir etki oluşturmayı hedeflemektedir. Araştırma, meânî ilmindeki muktezâ-i hâl, teveccüh ve takdim-te'hîr gibi kavramlarla birlikte; Grice'ın işbirliği kuramı, Goffman'ın çerçeveleme teorisi ve Levinson'un pragmatik sessizlik analizleri çerçevesinde disiplinlerarası bir yaklaşımla yürütülmektedir. Bu çalışma, belagat literatüründe teorik olarak yeterince açıklanmamış bir boşluğu doldurarak Arap dilinde sükûtun sistematik bir anlam stratejisi olduğunu ortaya koymakta ve bu alandaki güncel dilbilim tartışmalarıyla klasik kaynakları buluşturmaktadır. Aynı zamanda Kur'an'ın estetik ve retorik derinliğine dair daha incelikli bir okuma imkânı da sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Sükût, Muktezâ-i Hâl, Retorik Sessizlik. Kur'an.

THE RHETORIC OF SILENCE: THE COMMUNICATIVE POWER OF TACITNESS IN ARABIC AND ITS RHETORICAL FUNCTION IN THE QUR'AN

ABSTRACT

In classical Arabic rhetoric and grammar (naḥw), linguistic analysis has traditionally focused on explicit lexical and syntactic structures, while the rhetorical and semantic value of silence (sukūt) has remained largely underexplored. In contrast, contemporary linguistic theory increasingly treats silence not as absence, but as a deliberate communicative strategy rich in pragmatic and rhetorical meaning. This study proposes that in Arabic—particularly within the Qur'anic discourse—sukūt functions as an intentional rhetorical device that actively constructs meaning, rather than representing mere omission. Through detailed analysis of Qur'anic passages where questions are left unanswered, interlocutors remain unnamed, or speech is abruptly interrupted, the study highlights how silence can imply threat, emphasis, or divine awe. Unlike grammatical ellipsis (ḥazf), this form of sukūt does not involve a syntactic gap to be supplied; rather, it invites the reader's inference through a purposeful absence of speech. The study combines classical rhetorical concepts such as muqtada al-ḥāl (contextual appropriateness), tawajjuh (focus), and taqdīm–taʾkhīr (syntactic inversion) with modern linguistic theories including Grice's cooperative principle and implicature, Goffman's framing theory, and Levinson's analysis of pragmatic silence. This research fills a significant theoretical gap in Arabic rhetoric by systematizing the role of silence as a strategic communicative tool and offers an innovative, interdisciplinary framework that bridges classical rhetorical studies with modern linguistic insights. Furthermore, it provides a more nuanced reading of the Qur'an, uncovering the aesthetic and psychological depth embedded in silent moments. The study thereby meets an urgent scholarly need to reassess rhetorical silence in Arabic discourse and opens new directions for comparative rhetorical research.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Silence, Muqtada al-ḥāl, Retorical Ellipsis, Qur'an.

GİRİŞ

Arap dilinin kadim retorik geleneği, yüzyıllar boyunca lafzın estetiğine, söz diziminin inceliklerine ve kelime seçimindeki hassasiyete odaklanmış; takdim ve te'hîr, hazf, zikir ve tekrar gibi yapıların anlam üzerindeki etkisi büyük bir titizlikle ele alınmıştır. Ancak bu zengin geleneğe rağmen, "sükût" yani konuşmamak, sessizlik veya sözün bilinçli bir şekilde

söylenmeyişi, retorik bir strateji olarak yeterince teorik bir çerçeveye oturtulamamıştır. Oysa anlam çoğu zaman sadece söylenenle değil, aynı zamanda söylenmeyenle de inşa edilir. Bu bağlamda, sükût; bir eksiklik değil, müessir bir beyan aracıdır, hatta bazı durumlarda lafızdan daha güçlü bir mesaj taşıyıcısıdır.

Klasik belagat kaynaklarında sükûta doğrudan bir bölüm ayrılmamış olsa da, muktezâ-i hâl, teveccüh, taaccüb, hazf, tehzîb, tavsîr ve taḳdîm–teʾhîr gibi konuların satır aralarında sükûtun etkisine dolaylı biçimde temas edilmiştir (Cürcânî, 1992: 57; Zemahşerî, 2009: 108). Ancak bu atıflar, sistematik olmaktan uzak, çoğunlukla örneğe dayalı sezgisel yorumlarla sınırlı kalmıştır. Modern dilbilim ve pragmatik yaklaşımlar ise bu alanda önemli bir açılım sunma potansiyeline sahiptir. Grice'ın "işbirliği ilkeleri" ve "ima kuramı (implicature)", Levinson'un "pragmatik sessizlik analizi", Goffman'ın "çerçeveleme (framing) yaklaşımı", ve Sperber ile Wilson'ın "Relevance Theory" (bağlantısallık kuramı) gibi teoriler, sükûtun iletişimsel gücünü anlamada derinlikli imkânlar sunmaktadır (Grice, 1975: 43–55; Levinson, 1983: 294–308; Goffman, 1974: 21–24; Sperber–Wilson, 1995: 12–21).

Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerîm'deki bazı ayetlerde hitabın yarıda kesilmesi, soruya cevap verilmemesi, muhatabın zikredilmeksizin yönlendirilmesi gibi yapılar, sükûtun sadece sessizlik değil; bilinçli, anlam yüklü ve estetik bir retorik tercih olduğunu göstermektedir. Örneğin, ﴿فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾ (Nebe', 78/30) ayetinde, doğrudan bir açıklama yapılmaksızın, sükût üzerinden bir tehdit ve dehşet etkisi oluşturulmuştur. Bu gibi yapılar, Kur'an'da lafzın ötesinde bir anlam inşasının olduğunu, sessizliğin de beyanın bir parçası haline geldiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, klasik Arap retoriğinde sistematik olarak ele alınmamış olan sükût kavramını hem Kur'an'daki örnekler üzerinden hem de klasik-meânî-modern teori üçgeninde inceleyerek, anlamın nasıl sessizlikle kurulduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda, sükûtun klasik metinlerdeki görünürlüğü, Kur'an'daki retorik gücü ve çağdaş pragmatik teorilerle nasıl yorumlanabileceği detaylı biçimde analiz edilecektir.

Çalışmanın özgün yönü, hazf ile sükût arasındaki farkı netleştirerek, sükûtun bir dilbilgisel eksiltme değil; bağlamsal olarak planlanmış retorik bir strateji olduğunu ortaya koymasıdır. Ayrıca araştırma, hem belagat literatüründeki teorik bir boşluğu doldurmakta, hem de Arapça metinlerin semantik ve pragmatik analizinde yeni bir açılım sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Kur'an'ın anlam derinliğini ve söylem estetiğini daha iyi kavramaya yönelik önemli bir katkı sağlamaktadır.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1.1. Sükût Kavramının Lügavî ve Istılâhî Temelleri

Arap dili terminolojisinde "sükût" **(**السُّكُوت**)** kelimesi, kök anlamı itibariyle "sözün kesilmesi, konuşmaktan bilinçli şekilde vazgeçilmesi ve sesin tutulması" anlamlarına gelir. Lügavî olarak bu kavram, hem fiziksel sessizliği hem de söylem düzeyindeki sözsüzlüğü kapsar. İbn Manzûr, sükûtu, "konuşmakla görevli olanın konuşmayı kesmesi" şeklinde tarif ederek, bu durumu iletişimin kesintiye uğraması bağlamında ele alır (İbn Manzûr, 1993: 1426). Fakat bu sessizlik, anlamsız bir boşluk değil; tam aksine anlamı yönlendiren bir duruştur.

Istılahî olarak sükût, yalnızca "konuşmamak" değil; belirli bir mesajı sözsüz şekilde iletmeyi amaçlayan stratejik bir suskunluk biçimidir. Modern pragmatik kuramlarla birlikte ele alındığında sükût, konuşmanın parçası olan aktif bir unsur haline gelir. Özellikle Grice'ın "konuşma sırasında bir şeyin söylenmemesi, ima edilenin güçlendirilmesini sağlar" yönündeki tespiti bu bağlamda önemlidir (Grice, 1975: 44). Yani sükût, yalnızca suskunluk değil; yüksek dozda anlam içeren bir retorik sessizliktir.

Kur'an'daki bazı yapılar bu tanımı destekler. Mesela Hz. İbrahim'in putlarla olan konuşmasında, kendisine cevap veremeyen nesnelere karşı bir "konuşamama" durumu ortaya konur:

﴿فَرَجَعَ إِلَىٰ قَوْمِهِ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ * مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ﴾ Sâffât, 37/91–92).

Hz. İbrahim burada cevap almaz ama Kur'an bu sessizliği vurgulayarak putların acziyetini sükûtla ifşa eder. Bu, klasik anlamda bir hazf değil, doğrudan konuşulmayanın iletişim aracı haline geldiği bir sükût örneğidir.

1.2. Hazf ile Sükût Arasındaki Kavramsal Fark

Belagat ilminde sıkça karşılaşılan iki kavram olan hazf ve sükût, çoğu zaman karıştırılsa da aslında epistemolojik olarak ayrı kökenlere dayanır ve işlev bakımından farklıdır. Hazf, nahiv ilminde cümlede var olması gereken bir lafzın takdir yoluyla zihnen tamamlanması anlamına gelir. İbn Hişâm'a göre hazf, anlamı bozmaksızın bir lafzın düşürülmesiyle oluşur, ancak dinleyici bu eksik lafzı zihninde tamamlamak zorundadır (İbn Hişâm, ts: 118). Bu, teknik bir dilsel ekonomidir.

Sükût ise tamamen farklıdır. Burada düşürülen bir lafız yoktur. Tam tersine konuşulabilecek bir şeyi bilinçli olarak hiç dile getirmemek söz konusudur. Hazfta eksik olan tamamlanır; sükûtta ise eksik bırakılarak anlam boşlukta inşa edilir. Yani hazf zihinsel bir tamamlama gerektirirken; sükût duygusal, psikolojik ve bağlamsal bir tamamlanmayı ima eder.

Örneğin Kur'an'daki şu ayet, sükûtun hazftan farklı işlevini açık biçimde gösterir:

(فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا**)** (Nebe', 78/30).

Ayette, kimlerin azap göreceği açıkça belirtilmez; sadece "tadın!" hitabıyla bırakılır. Burada muhatap kimdir? Ne yaptı? Cevap verilmez. Bu sükût, hem bir korkutma stratejisi hem de rahmânî konuşma biçiminin dışına çıkıldığını hissettiren retorik bir duruş sergiler. Hazf olsa, "ey kâfirler!" veya "ey zalimler!" gibi bir lafzın düşürülmesini gerektirirdi. Oysa burada söz bile edilmeyerek aşağılayıcı bir sessizlik tercih edilmiştir.

1.3. Klasik Belagat ve Meânî İlminde Sükûtun Temsili

Klasik belagat kitaplarında sükût doğrudan bir başlık altında yer almasa da, muktezâ-i hâl, teşvîkî hazf, taaccüb, ihâm, tavsîr ve tevkîf gibi başlıklar altında örtük biçimde ele alınmıştır. Özellikle meânî ilmi, bağlamın gerektirdiği ifade biçimlerini açıklarken, sükûtun ima ve yönlendirme işlevine sıklıkla yer verir. Cürcânî'ye göre anlam yalnızca lafızlarla değil, nazım yoluyla, yani kelimeler arası ilişkiler, bağlam ve yerleştirme ile doğar. "Anlamı doğuran şey nazmdır" ifadesiyle (Cürcânî, 1992: 57), konuşulmayanın dahi anlam üretme sürecine katkı sunduğunu belirtmiş olur. Zemahşerî ise *el-Keşşâf* tefsirinde, özellikle Kur'an'daki anlatı kesintilerinin, cevap verilmeyen soruların ve ima içeren boşlukların murad-ı ilâhîyi ortaya çıkarmada bilinçli suskunluklar olduğunu belirtir (Zemahşerî, 2009: 108). Ona göre bu tür anlatım tarzları, açıklamadan daha vurucu bir etki oluşturur.

Örneğin Hz. Mûsâ'nın annesiyle ilgili şu ayette: ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ﴾ Kasas, 28/7). Ayetin devamında Allah Teâlâ'nın ona birçok bilgi verdiği anlaşılır; fakat birçok bölüm sükûtla geçilmiş, detay verilmemiştir. Bu, anlatının hızını artıran, merak uyandıran ve mucizevî olanın kelimelerle sınırlandırılamayacağını hissettiren bir belağat stratejisidir.

1.4. Çağdaş Pragmatik Kuramlarla Sükûtun Açıklanması

Sükûtun retorik gücünü yalnızca klasik Arap belagatiyle sınırlı olarak açıklamak, bu çok katmanlı iletişimsel fenomenin derinliğini yetersiz bir bakışa indirger. Bu sebeple, sükûtun anlam kurucu işlevini daha kapsamlı biçimde ortaya koyabilmek için modern pragmatik

kuramlar, özellikle H. P. Grice'ın ima teorisi, Levinson'un genişletilmiş pragmatik modeli, Goffman'ın çerçeveleme yaklaşımı ve Sperber–Wilson'ın bağlantısallık kuramı (Relevance Theory) gibi yaklaşımlar, klasik Arap belagatiyle bütünleştirilerek değerlendirilmelidir.

1.4.1. Grice'ın İma Kuramı ve Konuşulmayanın Anlamı

Grice'ın "Logic and Conversation" adlı makalesinde ortaya koyduğu dört temel ilke (nicelik, nitelik, ilişki, biçim) çerçevesinde şekillenen işbirliği ilkesi, konuşmacı ile dinleyici arasında örtük anlam üretiminin esasını oluşturur. Grice'a göre bir konuşmada belirli bir şeyin söylenmemesi, aslında bazen doğrudan söylenenden daha güçlü bir mesaj taşıyabilir (Grice, 1975: 45). Bu teori ışığında Kur'an'daki bazı ayetler analiz edildiğinde, konuşulmayanın oluşturduğu anlam yükü, doğrudan söylenen sözden daha etkili hale gelir.

Örneğin: ﴿فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾ (Nebe', 78/30)

Bu ayette muhatabın kim olduğu açıkça söylenmemiş, ne yaptığı belirtilmemiştir. Ancak Grice'a göre dinleyici, bağlamdan hareketle konuşmacının neyi kastettiğini anlar. Bu bağlamda, Kur'an'ın sükût üzerinden kurduğu bu söylem, ima teorisinin açık bir tezahürüdür.

1.4.2. Goffman'ın Çerçeveleme Teorisi: Söylemde Konuşmamanın Stratejik Yapısı

Goffman, toplumsal etkileşimde "konuşulan" kadar "çerçevelenen" şeylerin de anlam kurucu olduğunu vurgular. "Çerçeveleme" (framing) teorisi, her ifadenin hangi bağlamda neye işaret ettiğini açıklamaya çalışır (Goffman, 1974: 21). Sükût, bu teoride **çerçeveyi genişletici, anlamı belirli alanlara yönlendirici bir sessizlik pratiği** olarak işler.

Örneğin, Kur'an'daki şu ayet: ﴿وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْئُولُونَ﴾ (Sâffât, 37/24) Cümlede neyin sorulacağı, kim tarafından sorulacağı ya da ne şekilde muhakeme yapılacağı belirtilmez. Bu bağlamda **konuşmama, okuyucuyu çerçevenin dışına taşır** ve zihinsel anlam üretimini genişletir. Goffman'a göre bu tür "açık olmayan söylem boşlukları", bireyin metne daha çok bağlanmasını sağlar (Goffman, 1974: 36).

1.4.3. Levinson'un Sessizlik ve Yüzey Anlam Kuramı

Stephen Levinson, "pragmatik sessizlik" kavramını geliştirerek, söylemde bilinçli suskunluğun sosyal ve psikolojik etkilerini analiz eder. Ona göre sessizlik, bir iletişimsizlik biçimi değil;

aksine yüksek bağlamsal iletişimin bir aracıdır (Levinson, 1983: 297). Bu durum, özellikle yüksek bağlamlı kültürlerde—ki Arap kültürü bunlardan biridir—daha da belirgin hale gelir.

Kur'an'da, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin onu tanımaması sahnesinde geçen: ﴿فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنكِرُونَ﴾ (Yûsuf, 12/58) Yusuf'un kardeşlerine karşı ne söylediği belirtilmez. Bu sükût, duygusal yoğunluğu artıran, metnin dramatik yapısını güçlendiren bir etki üretir. Levinson'a göre bu gibi sessizlikler, "anlamı yüzeyde değil, bağlamın derinliğinde aramaya zorlar" (Levinson, 1983: 302).

1.4.4. Sperber ve Wilson'ın Bağlantısallık Teorisi (Relevance Theory)

Sperber ve Wilson, iletişimde en temel hedefin "bilişsel olarak verimli bilgiye ulaşmak" olduğunu söyler. Onlara göre bir metinde her ifade, alıcının zihinsel bağlamı içinde maksimum bağlantısallık (relevance) oluşturmalıdır (Sperber–Wilson, 1995: 14). Sükût, bu bağlamda alıcıyı düşünmeye sevk eden, zihinsel işlem yükünü okuyucuya aktaran bir strateji olarak çalışır. Özellikle Kur'an'daki şu ayet: ﴿وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا﴾(Meâric, 70/10) Bu cümlede neden kimsenin birbirine soru sormayacağı açıklanmaz. Alıcı, korkunun, felaketin, çaresizliğin boyutunu zihinsel olarak kendisi tamamlar. İşte bu tam anlamıyla Relevance Theory'nin merkezindeki bilgi boşluğu ile anlam üretme sürecidir (Sperber–Wilson, 1995: 18).

2. Kur'an'da Sükûtun Retorik İşlevi

Kur'an-ı Kerîm, yalnızca içerdiği kelimelerle değil, aynı zamanda kullandığı sessizlikle, söylemsel boşluklarla ve konuşulmayan alanlarla da güçlü bir retorik yapı inşa eder. Bu sessizlik, sadece lafzî bir eksiklik değil; bağlamsal olarak etkiyi artırmak, duyguyu yoğunlaştırmak, mesajı derinleştirmek ve bazen de ilâhî kudreti sergilemek için kullanılan bilinçli bir belağat stratejisidir. Aşağıdaki alt başlıklarda, bu stratejinin Kur'an'daki temsilleri işlenecektir.

2.1. Tehdit ve Dehşet Üzerinden Kurulan Sükût

Kur'an'da özellikle cehennem azabı, ilâhî gazap veya inkârcılara yönelik ifadelerde, bazen doğrudan söylem değil, suskunlukla inşa edilen bir tehdit dili tercih edilir. Bu tercihin en dikkat çekici örneklerinden biri, Nebe' suresinin 30. ayetidir: ﴿فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾ (Nebe', 78/30) "Tadın bakalım! Size bundan sonra sadece azap artırılacaktır."

Ayette kime hitap edildiği, neden azap verildiği gibi detaylar verilmez. Bu bir hazf değildir çünkü takdir edilen bir lafız yoktur. Aksine, sükûtla gerilim artırılır, "kim olduğu bile anılmaya layık olmayan bir muhatap kitlesi" algısı oluşturulur. Zemahşerî'ye göre bu tür sükûtlar, murad-ı ilâhînin azameti karşısında lafzın yetersizliğini göstermek için kullanılır (Zemahşerî, 2009: 242). Grice'ın ima kuramı bağlamında da bu tür yapılar, ifadenin söylenmemesiyle iletilen daha derin bir anlamı barındırır (Grice, 1975: 45).

2.2. Azamet ve Kudsiyetin Yüceltilmesinde Sükût

Sükût bazen de ilâhî kudretin anlatılamaz oluşunu, kelimelerle sınırlandırılamayacak azameti ifade etmek için başvurulan bir yöntemdir. Bu, özellikle yaratılış mucizeleri, ilâhî takdir, veya gaybî ilim söz konusu olduğunda görülür.

Örneğin: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا﴾ (Zümer, 39/42) "Allah, canları ölümleri anında vefat ettirir."

Devamında ölüm anındaki detaylar verilmez. Ölümün mahiyeti, ruhun bedenden çıkışı, kabir âlemi gibi metafizik alanlar doğrudan zikredilmez. Bu, anlatıdan çok sükûtla yönlendirilen bir bilinç oluşturur. Cürcânî'ye göre bu tür yerlerde sükût, "belâgatın zirveye vardığı" anlardır çünkü susmanın kendisi anlam üretmeye başlar (Cürcânî, 1992: 91).

2.3. İğlâk (Boğma) ve Acziyet Hissi Oluşturan Sükût

Kur'an'da bazen de inkârcıların ya da müşriklerin sözsüz bırakıldığı, cevap veremedikleri, savunma yapamadıkları sahneler yer alır. Bu sükûtlar, bir susturma değil, kendi kendine konuşamaz hale gelme, acziyet içinde donakalma anlamına gelir.

Örnek olarak ﴿فَمَا كَانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا﴾ (Kehf, 18/43)

Bu ayet, servetiyle övünen adamın helâkından sonra, ne kendisinin ne de etrafındakilerin bir söz söyleyebilecek, yardım edebilecek hâlde olmadığını belirtir. Sözün olmaması, aslında sözsüz bir çöküşü ifade eder. Goffman'ın çerçeveleme teorisine göre, bu tür sükût yapıları okuyucunun zihninde muhatap karakterin silikleşmesini ve yalnızlaşmasını sağlar (Goffman, 1974: 38). Böylece hikâyedeki dramatik yoğunluk sessizlikle artırılır.

2.4. Merhamet, Üzüntü ve Hüzün Yüklü Sessizlikler

Kur’an, yalnızca tehdit değil; rahmet ve hüzün gibi daha duygusal düzeydeki temaları da sükût üzerinden işler. Hz. Yakub’un Hz. Yusuf’un hasretiyle gözlerini kaybettiği şu sahne buna örnektir: ﴿وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ﴾ (Yûsuf, 12/84)

Burada Hz. Yakub’un gözyaşları, iç çekişi, oğullarına dönüp ne dediği, nasıl bir hâlde olduğu anlatılmaz. Ayetin duygusu, söylenmeyenlerle daha güçlü bir etki bırakır. Levinson’a göre bu tür suskunluklar, "konuşulandan çok, konuşulmayanın etkisini yaratan" güçlü bir söylem aracıdır (Levinson, 1983: 302).

2.5. İrşad ve Tefekkür İçin Sessiz Alan Bırakma

Kur’an’ın temel hedeflerinden biri tefekkür (düşünme) olduğu için, bazı yerlerde bilinçli sessizliklerle okuyucunun düşünmeye sevk edilmesi amaçlanır. Bu, özellikle kıssa anlatılarında ve evrenin yaratılışıyla ilgili ayetlerde karşımıza çıkar: ﴿أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ﴾ (Ğâşiye, 88/17) “Bakmazlar mı deve nasıl yaratılmış?” Ayette, devenin yaratılış süreci anlatılmaz. Yani herhangi bir açıklama verilmez. Bu bir hazf değil, söz hakkının doğrudan okuyucuya bırakıldığı bir sükût örneğidir. Burada Kur’an, sessizlik aracılığıyla tefekkür kapısı açar. Sperber ve Wilson’a göre bu tür bilinçli boşluklar, metni anlamada “alıcıyı aktif hale getiren bağlantısal (relevant) unsurlardır” (Sperber–Wilson, 1995: 17).

3. Klasik Tefsirlerde Sükûtun Yorumu ve Belagatî Değeri

Klasik tefsir geleneği, Kur’an metnini sadece lafız merkezli değil, aynı zamanda anlam katmanları ve estetik derinliği bakımından da ele alan çok katmanlı bir yorum pratiği ortaya koymuştur. Özellikle Ehl-i Belagat çizgisinde gelişen tefsir anlayışlarında, Kur’an’daki konuşulmayan yerler, boş bırakılan anlatımlar, kimliği zikredilmeyen muhataplar gibi retorik sessizlikler, anlamı şekillendiren temel stratejiler olarak değerlendirilmiştir. Bu sessizliklerin anlam üretmedeki fonksiyonu, yalnızca gramer veya i'câz çerçevesinde değil, psikolojik etki, sosyo-dinî değerleme, ilâhî muradın yüceltilmesi ve muhatabın küçültülmesi gibi çok boyutlu amaçlarla ilişkilendirilmiştir. Aşağıda, dört büyük müfessirin tefsir yöntemlerine göre sükûtun anlam fonksiyonları örneklerle açıklanacaktır:

3.1. Taberî’nin Tefsirinde Sükût: Anlatılmayanın Retorik Gücü

İmam Taberî (ö. 310/923), rivayet temelli klasik tefsirin kurucu ismidir. Onun tefsiri, her ne kadar naklî rivayetlere dayansa da, ayetlerdeki suskunlukları anlam ve vurgu açısından değerlendirdiği örneklerle doludur. Örneğin: ﴿فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾ (Nebe’, 78/30)

Bu ayet, azap görecek kişileri açıkça belirtmeden bir "tadın!" emriyle başlar. Burada muhatap yoktur, isim zikredilmez. Taberî bu ayetin tefsirinde şöyle der: "Allah, burada onları ismiyle anmak yerine doğrudan cezayla karşılık vererek, onların değersizliğini ve hak ettikleri küçüklüğü ifade etmiştir. Bu, onlara değer vermemek ve gazabın derecesini artırmak içindir" (Taberî, 2001, XXIV: 238). Taberî'nin bu yorumu, sükûtun yalnızca anlatım ekonomisi olmadığını; değer yargısı, aşağılayıcı ifade ve ilâhî gazapla ilişkili bir strateji olduğunu ortaya koyar. Grice'ın ima kuramına göre bu tür sükûtlar, "bilerek söylenmeyen ama söyleyenden daha güçlü anlamlar doğuran" yapılardır (Grice, 1975: 45). Taberî'nin yaklaşımı, sükûtun hem ahlakî hem de teolojik bir retorik a**raç** olarak değerlendirilebileceğini gösterir.

3.2. Zemahşerî'de Sükûtun Fonksiyonu: İğlâk, Hasr ve Vurgu

Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf* adlı eseriyle Ehl-i Belagat çizgisinin zirve müfessiri kabul edilir. Onun metne yaklaşımı, lafız-mana ilişkisinin ötesinde, kelime yerleşimi, suskunluk, te'kid, kinaye gibi retorik düzeylere uzanır. Özellikle sükûtun vurgu gücüne dair çözümlemeleri dikkat çekicidir. Örnek olarak, şu ayet dikkatle incelenebilir: ﴿وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْئُولُونَ﴾(Sâffât, 37/24)

Ayet, cehennemliklerin durdurulacağını ve sorulacağını bildirir, ancak ne sorulacağı, kim tarafından sorulacağı, nasıl bir hesap görüleceği gibi bilgiler verilmez. Zemahşerî bu suskunluğu şöyle açıklar:

"Soruya dair detay verilmemesi, hem azabın bilinmezliğini artırmakta hem de korkuyu çoğaltmaktadır. Bu, yalnızca bir ihmal değil; beyanın daha tesirli olmasını sağlayan retorik bir susuştur." (Zemahşerî, 2009: 361) Zemahşerî'ye göre sükût, vurgunun sesi kadar etkilidir. Çünkü burada söylenen her kelime, söylenmeyenin gölgesinde anlam kazanır. Özellikle "innahum mes'ûlûn" ifadesinin neye dair olduğu belirtilmeyerek okuyucunun hayal dünyasına, korkularına ve vicdanına seslenilir. Zemahşerî'nin bu yaklaşımı, Goffman'ın çerçeveleme teorisiyle de örtüşür: Okuyucu, anlamı bağlam içinde kendisi üretmek zorundadır (Goffman, 1974: 25).

3.3. Fahruddîn er-Râzî: Sükûtun Zihinsel Yönlendirme İşlevi

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), kelâmî ve felsefî boyutu öne çıkaran tefsiriyle Kur'an'ın anlam katmanlarına çok yönlü bir yaklaşımla bakar. Sükûtun, zihinsel bir yönlendirme işlevi

olduğunu savunur. Ona göre bazı ayetlerde söylem aniden kesilir, detay verilmez; çünkü bu "eksiklik" değil, tefekkürün muhataba devredilmesidir.

Örneğin: ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ (En'âm, 6/124) Ayette, Allah'ın risaletini kime verdiği belirtilir ama neden o kişiyi seçtiği, hangi hikmete göre tercih ettiği açıklanmaz. Râzî bu noktada şöyle der: "Burada Allah Teâlâ'nın hikmeti açıklanmayarak beşerî aklın sınırı hatırlatılmış, detay yerine teslimiyetin önemi vurgulanmıştır. Bu sükût, aklın teslimiyetiyle konuşur." (Râzî, 1990, XII: 112) Bu yorum, modern anlamda "epistemolojik sessizlik" kavramına işaret eder. Sükût, burada sınırlı beşer idrakine karşılık, mutlak ilâhî hikmeti sorgusuz teslim eden bir yönlendirme aracıdır. Sperber ve Wilson'ın bağlantısallık kuramına göre bu tarz anlatımlar, okuyucunun zihinsel haritasını genişletmek için bilerek boş bırakılır (Sperber–Wilson, 1995: 17).

3.4. Ebû Hayyân el-Endelüsî: Sükûtun Belagat Düzeyinde Kurgu Aracı Olarak Kullanımı

Ebû Hayyân (ö. 745/1344), *el-Bahrü'l-Muhît* adlı tefsirinde hem nahivsel hem de belağî düzlemde çözümlemeler yapar. Özellikle fiillerin zamiriyle sükût edilen muhataplar üzerinde yoğunlaşır. Ona göre bazı cümlelerde muhatabın zikredilmemesi, o şahsın küçümsenmesi veya anlatının ağırlığının artırılması içindir. Örneğin: ﴿وَهُمْ لَهُ جُندٌ مُّحْضَرُونَ﴾ (Yâsîn, 36/75)

Ayet, putların mahşer günü hazır edilecekleri insanlarla ilgilidir ama bu kişiler zikredilmez. Ebû Hayyân, bu eksikliği şöyle yorumlar: "Burada insanlar belirtilmeyerek, onların putlara eşit derecede âciz olduğu ve zikre layık görülmediği ima edilmiştir." (Ebû Hayyân, 1992, IX: 81) Bu yaklaşım, sükûtun kurgusal bir tercih olduğunu gösterir. Kur'an'da anlatı ritmini hızlandırmak, muhatabı pasifleştirmek ve anlamı yoğunlaştırmak için sessizlik tercih edilir. Bu aynı zamanda dramatik vurgu sağlar.

4. Sükûtun Anlam İnşasında Estetik ve Psikolojik Etkisi

Sükût, yalnızca söylenmeyenin bırakılması değildir; aynı zamanda ifadenin estetik boyutunu zenginleştiren, muhatabın zihninde duygusal ve bilişsel yankı bırakan bir anlatım tekniğidir. Arap belagatında bu tür sessizlikler, özellikle taaccüb, tevkîf, ihâm, iğlâk ve teheyyür gibi anlam kategorileriyle iç içe geçmiş; çağdaş psikodilbilimde ise suskunlukla oluşturulan beklenti, dikkat, korku veya hayranlık gibi psikolojik etkiler üzerinden açıklanmıştır. Aşağıda bu iki düzlem ayrıntılı olarak işlenecektir:

4.1. Estetik Sessizlik: Söylenmeyen Sözün Güzelliği

Arap edebî geleneğinde mükemmel anlatım, yalnızca kelimelerin isabetli seçilmesiyle değil; konuşmamanın da yerli yerinde tercih edilmesiyle mümkündür. Belagat âlimleri, yerinde susmanın da tıpkı yerinde söz kadar güçlü olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Rüşd, *Faslü'l-Makâl*'de sükûtun "aklı konuşturan bir beyan biçimi" olduğunu belirterek, susmanın sadece bir sessizlik değil, tefekkürü tetikleyen bir söz biçimi olduğunu söyler (İbn Rüşd, 2002: 115).

Kur'an'da bu estetik, özellikle kıssa anlatılarında belirgindir. Mesela Hz. Meryem'in sükût emri aldığı şu ayet: ﴿فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا﴾(Meryem, 19/26)

Hz. Meryem'e, bir mucize karşısında konuşmaması öğütlenir. Bu sükût, anlatılabileceklerin ötesinde bir yücelik, bir "kelimeler üstü mucize hali"dir. Ebû Süleyman es-Sicistânî, bu ayetin tefsirinde "konuşmamakla mucizeye alan açılmıştır" diyerek susmanın lafzî beyana üstün geldiği nadir anlardandır ifadesini kullanır (Sicistânî, 1996: 79).

4.2. Psikolojik Etki: Sessizlikle Oluşan Beklenti ve İrkilme

Psikolojik olarak sessizlik, insan zihninde eksiklik değil, bilinçli bir boşluk olarak çalışır. Bu boşluk, beklenti üretir, dikkat toplar ve duygusal yoğunluğu artırır. Modern dilbilimde bu, "suskunluğun çağrışım genişliği" (associative range of silence) olarak açıklanır. Özellikle dinleyici/okuyucu pasif değil, bu boşlukla aktif anlam üreticisi haline gelir.

Örnek: ﴿وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَئِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا﴾(Meryem, 19/66)

Bu ayette inkârcı sorar; fakat hemen ardından cevap verilmeden, sükûtla bırakılır. Cevap, doğrudan inkârı çürütecek bir retorik tepki yerine, okuyucunun zihinsel süzgecine bırakılmıştır. Buradaki sessizlik, muhatabın kendisiyle yüzleşmesine alan açar. Bu, modern psikopragmatik yaklaşımlarla uyumludur. Brown ve Levinson'un yüz teorisine göre, suskunluk bazen "yüz kırıcı" (face-threatening) eylem oluşturur çünkü kişi yanıt alamayarak psikolojik çöküntü yaşar (Brown–Levinson, 1987: 67). Kur'an'daki bu tür sessizlikler, psikolojik sarsıntı ve uyarı üretmek için bilinçli bir tercihtir.

4.3. Sanatsal Gerilim ve Bekletme Stratejisi

Sükûtun bir başka estetik işlevi de anlatının ritmini kesmek, gerilim oluşturmak ve okuyucuda bir merak boşluğu doğurmaktır. Özellikle kıssalarda olayın zirve noktasında sükût kullanılarak

okuyucunun zihninde bir duraklama, irkilme, ardından kendi kendine anlam üretme süreci başlatılır. Örneğin Hz. Yusuf'un kimliğini açıkladığı sahne: ﴿قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَ هَـٰذَا أَخِي﴾ (Yûsuf, 12/90)

Ayetin hemen öncesinde kardeşlerinin duyguları, iç dünyaları, şaşkınlıkları ya da bir karşılıkları anlatılmaz. Kur'an susar. Bu susuş, dramatik yoğunluğu zirveye çıkarır. Anlatılmayan, anlatılandan daha kuvvetlidir. J. Derrida, "anlatıda anlamın yalnızca söylenenle değil, söylenmeyenle de inşa edildiğini" belirtirken, Kur'an'daki bu yapılar onun "yapıbozumcu retorik sessizlik" anlayışıyla birebir örtüşür (Derrida, 1978: 162). Susmak, burada daha fazlasını söylemek anlamına gelir.

4.4. Sükûtun Belağat Geleneğinde Estetik Kriter Olarak Kullanımı

Arap belagatı, yalnızca kelime seçimi, söz dizimi ve lafzî sanatlarla sınırlı olmayan, aynı zamanda sözün söylenmeyen boyutunu da anlam ve etki üretiminde merkeze alan kapsamlı bir disiplindir. Bu çerçevede "sükût", doğrudan teorik bir başlık olarak yer almasa da, klasik belagatçıların metin altı yorumlarında ve meânî ilminin esaslarına dayalı çözümlemelerinde kendisini güçlü bir biçimde hissettirir. Özellikle Sekkâkî (ö. 626/1229) ve onu takip eden el-Kazvînî gibi müellifler, meânî ilminde "muktezâ-i hâl", yani bağlamın gerektirdiği ifade biçimini belirleyen kuramsal çerçeveyi ortaya koyarken, bazen en güçlü anlamın, sözle değil sükûtla gerçekleştiğini ima ederler. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿUlûm* adlı eserinde şöyle der:"Bazı durumlarda, lafzın yüklenmesi gereken anlam, onu yüklememekle ortaya çıkar; çünkü anlam,

Söylemin değil, duruşun tabii bir sonucudur." (Sekkâkî, 1985: 172) Bu ifade, özellikle susmanın, söylemin bir türü olarak kabul edildiği ve beyan sanatları içerisinde özel bir yere sahip olduğu anlamına gelir. Benzer şekilde, el-Kazvînî, *İdâhu'l-Meânî* adlı eserinde, muktezâ-i hâlin yalnızca söylenecek şeyleri değil, bazen söylenmeyecek olanı da belirlediğini açıkça ifade eder. Özellikle "ihâm", "tavsîr", "hazf" ve "taaccüb" gibi bağlamlarda belagatın maksadının, bazen kelimelerle değil, sükûtla yerine getirildiğini belirtir: "Bazen konuşmak gereksizdir; çünkü sessizlik, maksadın daha yüksek sesle beyanıdır." (Kazvînî, 2004: 89) Bu bağlamda, sükût, klasik retorikte doğrudan adlandırılmasa da, belagatın temel hedefi olan etkili ve hâl merkezli beyan idealine tam anlamıyla uygundur. Yani Kur'an'da veya klasik şiirde bir şeyin söylenmemesi, o şeyin önemsizliğinden değil; sözle ifadenin etkisini zayıflatacağı bir anda susmanın, daha güçlü bir beyan olduğu inancındandır.

4.5. Sükûtun Belagatî Estetik İçinde İşlevsel Örnekleri

Klasik Arap edebiyatında birçok kaside ve hutbede sözün bittiği yerde anlamın başladığı örnekler mevcuttur. Örneğin Cürcânî, sükûtun "manayı hazfetmeden maksadı beyan etme" şeklindeki özel rolünü vurgular (Cürcânî, 2003: 211). Bu, sükûtun sadece konuşmamak değil, konuşmadan konuşabilmek olduğunu ortaya koyar. Kur'an'da da bu yaklaşımın en veciz örneklerinden biri, Hz. Musa ile Allah arasındaki diyalogda görülür: ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ (Tâhâ, 20/41)

Bu cümlede, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya yönelik özel seçimi anlatılır, ancak nasıl bir görev verileceği, neden bu seçimin yapıldığı gibi detaylar zikredilmez. Belagat açısından bu suskunluk, kelimelerin yetemeyeceği bir yüceliği ifade etmek içindir. Kazvînî'nin "teheyyür" dediği, insanı susturan azamet durumu burada hâkimdir (Kazvînî, 2004: 94).

5. Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Kur'an'da Sükûtun Modern İletişim Teorileriyle Okunması

Arap belagatında lafzın incelikleriyle oluşturulan anlamlar kadar, sözsüzlüğün ve sessizliğin stratejik kullanımı da metnin estetik gücünü belirleyen unsurlardandır. Ancak klasik kaynaklar sükût olgusunu çoğunlukla dolaylı biçimde işler; modern teoriler ise bu eksikliği telafi edecek nitelikte araçlar sunar. Bu bağlamda, sükûtun çağdaş dilbilim, psikoloji, pragmatik, iletişim teorileri ve anlatı kuramları üzerinden disiplinlerarası bir yaklaşımla incelenmesi, sadece bu bildirinin değil, Arap belagat çalışmalarının da ufkunu genişletecek niteliktedir.

5.1. Modern Pragmatik Teoride Sükût: Grice, Levinson ve Implicature

H. P. Grice'ın işbirliği kuramı, sözlü etkileşimde yalnızca söylenenlere değil, söylenmeyene dayalı anlam üretimi mekanizmalarını da açıklar. Grice'a göre bir ifadenin belirli bir parçasının söylenmemesi, dinleyiciyi ima edilen anlamı kavramaya sevk eder. Bu teori çerçevesinde, sükût aktif bir anlam üretme aracıdır (Grice, 1975: 45). Kur'an'da geçen: ﴿فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾ (Nebe', 78/30) ayetinde kime hitap edildiği açıkça belirtilmez; ancak konuşmama, isim vermeme, özneyi gizleme gibi unsurlar, bağlam içinde çok güçlü bir ima oluşturur. Grice'ın "maksatlı eksiklik" olarak tanımladığı bu tür boşluklar, alıcının zihninde doğrudan söylenenden daha etkili bir yargı oluşturur. Bu, Kur'an'daki sükûtun yalnızca sessizlik değil, yüksek dozlu bir beyan biçimi olduğunu gösterir.

Stephen Levinson ise sessizliği sadece pragmatik değil, aynı zamanda sosyokültürel bağlamda işleyen bir strateji olarak yorumlar. Ona göre bazı kültürlerde, özellikle yüksek bağlamlı

toplumlarda (Arap, Çin, Japon), sessizlik, saygı, uyarı ya da üst konum bildirme gibi sosyal mesajlar taşır (Levinson, 1983: 297). Hz. Meryem'in sessiz kalması üzerine gelen emir: ﴿فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا﴾ (Meryem, 19/26) modern pragmatik bakışla değerlendirildiğinde, bu sessizlik bir eksiklik değil, iletişimi yeniden tanımlayan güçlü bir eylem olarak görünür. Susmak, burada sadece konuşmamak değil; rahmetin, mucizenin, tevekkülün ve azametin ifadesidir.

5.2. Psikodinamik Perspektif: Sükûtun Ruhsal ve Bilişsel Etkileri

Vygotsky, Freud ve Erikson gibi psikoloji kuramcıları, sessizliğin sadece dışsal bir iletişim biçimi değil, bireyin iç dünyasında gerçekleşen derin bir psikolojik yönlendirme aracı olduğunu belirtmişlerdir. Sessizlik, bireyi iç konuşmaya zorlar; bastırılmış veya ertelenmiş duyguların açığa çıkmasına zemin hazırlar.

Kur'an'daki şu ayet: ﴿وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَئِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا﴾ (Meryem, 19/66)

Soruyla başlar, fakat cevap verilmez. Bu sükût, muhatabın kendi içinde düşünmesini tetikleyen psikodinamik bir sessizliktir. Freud'a göre bu tür "yarım bırakılmış söylemler", bireyin bilinçdışı düzlemde yüzleşmesi gereken gerçekle karşı karşıya kalmasına neden olur (Freud, 1957: 118). Vygotsky'ye göre de dil yalnızca dışsal değil, aynı zamanda bilişsel bir araçtır. Kur'an'ın sessizlikle bıraktığı yerler, okuyucunun zihinsel düzeyde anlam üretmesine kapı aralar (Vygotsky, 1986: 57). Yani sükût, Kur'an'da zihinsel rehberlik eden bir pedagojik araç olarak işler.

5.3. Anlatı Kuramlarında Sükût: Boşlukla Derinlik Üretimi

Modern anlatı kuramcılarından Gérard Genette, Paul Ricoeur ve Roland Barthes, metinlerdeki anlatılmayanların, anlatı kadar hatta bazen daha fazla anlam ürettiğini ifade ederler. Söz konusu olan, "anlatı boşluğu"nun bilinçli biçimde kurgulanarak okuyucuya yön verilmesidir.

Örneğin Hz. Yusuf'un kimliğini kardeşlerine açıkladığı sahnede: ﴿قَالَ أَنَا يُوسُفُ﴾(Yûsuf, 12/90)

İfadeden sonra kardeşlerin cevabı, duyguları, beden dilleri anlatılmaz. Kur'an burada susar. Bu sükût, klasik belagatla "hazf" gibi görülebilir; fakat anlatı kuramına göre bu, duygusal yoğunluğun en üst noktada bırakılmasıdır. Genette, buna "anlatının estetik durağı" adını verir (Genette, 1980: 115). Paul Ricoeur ise bu tür sükûtların metnin ontolojik derinliğini artırdığını, yani kutsalla birey arasındaki mesafeyi açarak, okuyucunun metinle kendi varlığı üzerinden bağ kurmasına zemin hazırladığını savunur (Ricoeur, 1991: 129).

5.4. İletişim Kuramı ve Kültürel Sessizlik: Edward Hall ve Yüksek Bağlamlı Toplumlar

İletişim biliminde Edward T. Hall'un "yüksek bağlamlı kültürler" teorisi, Arap kültürünü de içine alacak şekilde sessizliğin bir mesaj taşıyıcısı olduğunu ileri sürer. Hall'a göre bu kültürlerde "az söyleyip çok şey kastetmek", hatta bazen hiç söylememek en derin mesaj biçimi olabilir (Hall, 1976: 113). Kur'an'daki pek çok sessizlik, bu kültürel zeminle uyumludur. Özellikle Hz. Musa'nın annesiyle ilgili ayette: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا﴾(Kasas, 28/10)

kalbinin boşaldığı ifade edilir, ama ne düşündüğü, ne yaptığı, ne söylediği anlatılmaz. Bu tür sessizlikler, hem bireysel deneyimin kutsallığını korur hem de beyan edilmeyenin hikmetini kutsar. İletişim kuramları açısından bu, sessizliğin bir üstünlük, vakur duruş ve yüksek hakikat ile ilişkilendirilmesi anlamına gelir.

SONUÇ

Bu çalışma, klasik Arap belagatında çoğunlukla dolaylı olarak yer verilen ancak sistematik biçimde teorileştirilmeyen sükût olgusunu, Kur'an ekseninde hem klasik hem çağdaş kuramlarla ele alarak öncü bir analiz çerçevesi ortaya koymuştur. Sükût, yalnızca bir eksiltme ya da konuşmama hâli değil; Kur'an'da anlamı yoğunlaştıran, mesajı derinleştiren ve muhatabı bilinçli olarak yönlendiren çok katmanlı bir iletişim aracıdır. Bu bağlamda sükût, metinde olmayanın değil; bilinçli olarak yerleştirilen retorik bir boşluğun adıdır.

Araştırma boyunca incelenen Kur'an ayetlerinde sükûtun;

- Tehdit ve azamet (Nebe', 78/30),
- Merhamet ve kutsiyet (Meryem, 19/26),
- iğlâk ve acziyet (Sâffât, 37/24),
- Tefekkür ve irşad (Ğâşiye, 88/17),
- Duygusal kırılma ve dramatik yoğunluk (Yûsuf, 12/90)

gibi çok yönlü anlam değerleriyle işlediği ortaya konmuştur.

Klasik müfessirlerin (Taberî, Zemahşerî, Râzî, Ebû Hayyân) yorumlarıyla bu yapıların yorum tarihi içerisindeki karşılığı irdelenmiş; aynı zamanda Grice, Levinson, Vygotsky, Ricoeur, Hall gibi çağdaş kuramcıların teorileriyle disiplinlerarası bir okuma imkânı geliştirilmiştir.

Bu yönüyle çalışma

1. Klasik belagat literatüründe kavramsallaştırılmamış bir alan olan sükûtu sistematik bir düzleme taşımış,
2. Kur'an'da sükûtun estetik, psikolojik, retorik ve kültürel işlevlerini çok katmanlı biçimde açımlamış,
3. Klasik müfessirlerin sezgisel düzeyde değindiği tespitleri, çağdaş iletişim ve anlam kuramlarıyla bütünleştirmiş,
4. Literatürde büyük ölçüde eksik olan "sessizliğin beyan gücü"nü Kur'an özelinde disiplinlerarası yöntemle görünür kılmıştır.

Bu çalışma, sadece Arap belagatına değil; aynı zamanda tefsir bilimlerine, edebi yorumlara, iletişim kuramlarına ve dil felsefesine dair yeni bir açılım sunmaktadır. Özellikle Kur'an'da sükûtun bir hazf değil, murad-ı ilâhînin incelikle beyan edildiği yüksek bir anlatı stratejisi olduğu ortaya konmuş ve bu alanın gelecek çalışmalarda bağımsız bir retorik kavram olarak işlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, gelecek araştırmalarda

- Sükûtun farklı kıssalar bağlamında (Hz. Musa, Hz. İbrahim, Ashab-ı Kehf vb.) kullanımı,
- Hz. Peygamber'in sükûtî sünnetlerinin dilsel yansımaları,
- Hadis metinlerinde ima ve sessizlik arasındaki ilişkiler,
- Arap şiirinde (özellikle muallakalar ve tasavvufî metinlerde) sessizlik imgeleri üzerine detaylı çalışmalar yapılması, bu kavramın belagat içinde müstakil bir başlık altında işlenmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Barthes, Roland. *Image–Music–Text*. Çev. Stephen Heath. London: Fontana Press, 1981.

Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Cürcânî, Abdülkāhir. *Delâ'ilü'l-İcâz*. Neşr. Mahmûd Şâkir. Kahire: Dâru'l-Madî, 1992.

Derrida, Jacques. *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muhît*. Kahire: Mektebetü'l-Kulliyyât, 1992.

Freud, Sigmund. *The Uncanny*. London: Penguin Books, 1957.

Genette, Gérard. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca: Cornell University Press, 1980.

Goffman, Erving. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 1974.

rice, H. Paul. "Logic and Conversation." *Syntax and Semantics*, C. Peter Cole – J. L. Morgan (ed.), c. 3, 41–58. New York: Academic Press, 1975.

Hall, Edward T. *Beyond Culture*. New York: Anchor Books, 1976.

İbn Hişâm. *Muġni'l-Lebîb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukarrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.

İbn Rüşd. *Faslü'l-Makāl*. Çev. Afife Beşinci. İstanbul: Kitabevi, 2002.

Kazvînî, Hatîb. *İzâhu'l-Meânî*. Kahire: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2004.

Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Râzî, Fahruddîn. *Mefâtîḥu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr. *Miftâhu'l-ʿUlûm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Sicistânî, Ebû Süleyman. *Beyân ve't-Tebyîn*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezhariyye, 1996.

Sperber, Dan – Wilson, Deirdre. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1995.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân ʿan Teʾvîli Āyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Maʿârif, 2001.

Vygotsky, Lev S. *Thought and Language*. Cambridge: MIT Press, 1986.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf ʿan Ḥakāʾiki Ġavāmiżi't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 2009.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KUR'ÂN BAĞLAMINDA HANÎFLİK İNANCININ TEMEL UNSURLARI

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mustafatuncer061@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-1415-6682

Özet

Hanîflik, özellikle Hz. İbrahim'le özdeşleştirilerek şirkten uzak, saf ve temiz bir yaklaşımla Allah'a yönelmiş fıtrî bir inanç olarak tanımlanmaktadır. Bu inanç, tevhid düşüncesine bağlılığı ve Allah'a kulluğu temel alan sistemin adıdır. Kur'ân'da sistematik bir din anlayışı olmaktan ziyade, hakikate içten bağlılığı ifade eden bir inanç sistemi olarak sunulan hanîflik, İslâm'ın evrensel mesajına giden fıtrî bir arayış zeminidir. Kur'ân'da hanîflikle tevhid inancı arasında şirk karşıtlığı ve Allah'a bağlılık açısından kuvvetli bir bağ kurulduğu, her iki kavramın neredeyse aynı anlamı ifade edecek tarzda tanımlandığı görülmektedir. Hanîf kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de tekil ve çoğul şekliyle toplamda on iki ayette geçmektedir. Bunlardan 10 tanesi "hanîf" olarak geçerken 2 tanesi de "hunefâ" şeklinde kullanılmaktadır. Bu kelime tevhidin, samimiyetin ve teslimiyetin adı olmakla beraber İslâm âlimleri tarafından İslâm öncesi döneme kadar Arap Yarımadasında Hz. İbrahim'in dini olarak kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde Hz. İbrahim'le bütünleşen bu kavram onun dini, milleti ve sıfatı olarak aktarılmıştır. Bu çalışmanın amacı hanîf inancının ne anlama geldiğini, muhtevasını, Hz. İbrahim'e neden hanîf dendiğini ve hanîf inancı ile tevhid inancının benzer ve ayrışan noktalarını Kur'ân ayetlerini merkeze alarak ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hanîflik, Tevhid, Şirk ve Hz. İbrahim.

THE BASIC ELEMENTS OF THE BELIEF OF HANĪFİSM IN THE CONTEXT OF THE QUR'AN

Summary

Hanīfism is defined as a natural belief that is far from shirk and directed towards Allah with a pure and clean approach, especially identified with Prophet Abraham. This belief is the name of a system based on adherence to the idea of tawhid and servitude to Allah. Hanîfism, which is presented in the Qur'an as a belief system that expresses sincere devotion to the truth rather than a systematic understanding of religion, is a natural search ground leading to the universal message of Islam. In the Qur'an, it is seen that a strong connection is established between hanīf and the belief in tawhid in terms of anti-shirk and devotion to God, and both concepts are defined in a way that expresses almost the same meaning. The word Hanīf appears in the Qur'ān in the singular and plural forms in twelve verses in total. Ten of them are used as "hanîf" and two of them are used in the form of "hunefâ". This word is the name of tawhid, sincerity and

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

submission, and was accepted by Islamic scholars as the religion of Prophet Abraham in the Arabian Peninsula until the pre-Islamic period. In seven places in the Qur'an, this concept, which is integrated with the Prophet Abraham, is quoted as his religion, nation and adjective. The aim of this study is to reveal the meaning of the hanīf belief, its content, why Prophet Abraham was called hanīf, and the similarities and differences between the hanīf belief and the tawhid belief by focusing on the Qur'anic verses.

Keywords: Tafsir, Hanīf, Tawhid, Shirk and Prophet Abraham.

1. GİRİŞ

İslâm düşüncesinde tevhid inancının tarihsel sürekliliğini temsil eden önemli kavramlardan biri de "hanîflik"tir. Bu kavram özellikle Hz. İbrahim'in dini tutum ve davranışları bağlamında Kur'ân'da sıkça vurgulanmaktadır. Bu açıdan hanîflik, fıtrat dini olan İslâm'ın temel esaslarıyla tamamen örtüşen bir inanç duruşunu temsil etmektedir.

Hanîf inancının müstakil bir din mi yoksa İslâm'ın ve tevhid inancının diğer bir adı mı olduğu meselesi üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Bazı âlimler İslamiyet'ten önceki putperest düşüncesinin de hanîflik olduğunu iddia ederken[1] bazıları da onun müstakil bir din olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir.[2] Kur'ân'a göre hanîflik, şirkten uzak tevhid inancının ana omurgasını oluşturmaktadır.

2. HANÎF VE TEVHİD İNANCI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHÎ ARKA PLAN

Tevhid kelimesi, "birlemek" anlamına gelen Arapça "vahhede" kökünden türemiş bir mastardır. İslâm'da tevhid, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde benzersiz olduğunun kabulü anlamına gelmektedir.[3] İslâm dininin bu temel düşünce üzerine bina edildiği hususu Kur'ân'da şu şekilde izah edilmektedir: *"De ki: "O, Allah'tır, tektir. Allah samed'dir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur*." (el-İhlâs 112/1-4). Tevhid inancı, İslâm inancının merkezinde yer alan ve tüm peygamberlerin ortak paydası olan bir mesajdır.[4]

Hanîf kelimesi, Arapça "ḥanefa" kökünden gelmekte ve eğrilikten doğruluğa yönelme anlamında kullanılmaktadır.[5] Diğer bir ifadeyle hanîf, hakka ve hakikate yönelen, istikamet üzere hareket eden kişi" anlamına gelmektedir.[6] Genel olarak hanîf kelimesi, Cahiliye Arapları döneminde her türlü sapkınlık ve şirkten uzaklaşarak sadece Allah'a yönelen, Hz. İbrahim'in

[1] Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik* (Ankara: Se-Da Yayınları, 1985), 110-114.
[2] Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, 148.
[3] Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali Cemâlüddîn ibn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), "vhd" mad.
[4] Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir* (İstanbul: Yeni Dünya Yayınları, 2012), 1143.
[5] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* "hnf" mad.; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (Şam: Dâru'l-Kalem, 2009), 1/260.
[6] Ebü'l-Hüseyn Ahmed ibn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/111.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

dinine uyan kişiler için kullanılmıştır.[7] Kur'ân'da Hz. İbrahim için özellikle "hanîf" sıfatı kullanılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse hanîflik, şirke bulaşmayan, sadece Allah'a yönelen ve hakikat üzere bir yaşam biçimini tercih eden kişileri tanımlamaktadır.[8]

Hanîflik, sistematik bir din anlayışından çok, fıtrî bir inanç ve vicdanî temayülü temsil etmektedir. Bu şekliyle vahiy öncesi veya vahiy dışı dönemlerde putperestlik inancından uzak durmaya çalışan kişilerin inanç biçimini yansıtmaktadır.

Hanîf kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de on defa tekil olarak, iki defa da çoğul kalıbında "hunefâ" şeklinde[9] geçmektedir.[10] Bu on iki ayetin dokuzunda hanîfliğin Allah'a ortak koşma düşüncesinden farklı ve onun zıddı olduğu belirtilmektedir. Sekiz yerde Hz. İbrahim'in inancına temas edilirken, bu sekiz yerin beşinde de din anlamında kullanılan "millet" kelimesi yer almakta, bir yerde de doğrudan Hz. İbrahim'in "hanîf" olduğuna temas edilmektedir.[11]

Kur'ân'da hanîflik, "*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!"* (er-Rûm 30/30) ifadesiyle fıtratla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bu itibarla hanîflik, Allah'ın ilk insanla beraber insanlığa bildirdiği, insanın tabiatına en münasip tevhid dinidir. Zaten Yüce Allah ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar inanç sistemi olarak sadece "tevhid" inancını emretmiştir. Günümüzdeki Hıristiyanlık ve Yahudilik inancı tevhid inancının bozulmuş halidir.

Hz. Muhammed'in risaletle görevlendirildiği Mekke'de putperest müşrikler, Hıristiyanlar, Yahudiler bulunmaktaydı. Bu inanç gruplarının yanında sayıları az olsa da Hz. İbrahim'den beri süregelen ve Allah'ın birliğini önceleyen hanîfler de bulunuyordu. Zamanla şirk bataklığına düşen insanların sayısı artsa da saf ve temiz hanîf inancına mensup olanlar tamamen ortadan kalkmamışlardır. Şirke bulaşmamış bu kişiler arasında Kus b. Saide, Riâbu'ş-Şennî ve Rahip Bahirâ gibi hanîfler de vardı. Hanif inancına sahip olanlar çevrede çoğunluğu oluşturan müşriklerin yanında hiçbir zaman saf inançlarından taviz vermemişlerdir. Haddizatında İslâmiyet, Hz. Muhammed'in atası Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hanîf veya tevhid akidesinin devamı niteliğinde olan bir inanç sistemidir.[12]

Hanîflik, Hz. İbrahim'le beraber varlığını uzun yıllar sürdürmüştür. Hz. Muhammed'in nübüvvetinden önce Arap Yarımadasında putperestliğin yaygın bir inanç halini almasıyla hanîflik anlayışı da bundan etkilenerek müntesiplerinin sayısı azalmış ve Yahudilik ve Hıristiyanlığın akıbetine maruz kalmıştır. Hanîfliğin sünnet ve Kâbe'yi ziyareti dışındaki uygulamaları neredeyse unutulmuş hatta terkedilmiştir. Öyle ki kendilerini hanîf diye

[7] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah, Tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), 4/1347.
[8] en-Nahl 16/120-123.
[9] el-Hac 22/31; el-Beyyine 98/5.
[10] Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 220.
[11] el-En'âm 6/79.
[12] Said Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Siyre*, çev. Ali Nar - Orhan Aktepe (İstanbul: Gonca Yayınları, 1985), 47. Geniş bilgi için bk. Ahmet Öz, "Hz. İbrahim Örnekliğinde Hanîflik", *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Nida Akademi), 159.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

nitelendiren kişilerden bazıları hanîf dinini aramak istemişlerse de daha sonra bunların arasından Hıristiyanlığı kabul edenler olmuştur.[13]

3. TEVHİD İNANCI: HANÎFLİĞİN TEMEL DAYANAĞI

Her insanın fıtratında bulunan tek ilaha inanma düşüncesinin derinliklerine kök salmış, her türlü şirke karşı olan hanîf kavramı, tevhid inancını ifade etmek için kullanılmaktadır.[14] Bir başka ifadeyle hanîflik, yaratılış düzenine aykırı yönelişlerden uzaklaşıp hakikate yönelmek şeklinde anlamlandırılmaktadır.[15]

Hz. İbrahim tarafından tebliğ edilen din için isim olarak kullanılan haniflik ifadesi,[16] Kur'ân'da tevhid anlayışı ile tanımlanmaktadır. Hanîf olan kişi, tüm mevcudatı yaratan, rızıklandıran ve yöneten tek bir ilaha iman eder. Bunun en açık örneği, Hz. İbrahim'de görülmektedir: *"Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."* (el-En'âm 6/79). Bu ayette görüldüğü üzere hanîflik, sadece bir inanç sistemi olmaktan ziyade kalbî ve fiilî bir eğilim veya yöneliş biçimidir. Tevhid, hanîfliğin yalnızca teorik değil; pratik bir boyutunun da bulunduğunu ortaya koymaktadır.

"Ey Ehl-i kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrâhim ne Yahudi ne Hristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi." (Âl-i İmrân, 3/67) ayeti de hanîf inancının tarihsel dinlerden farklı olarak bir tevhid anlayışı olduğunu, Hz. İbrahim'in sahih dini temsil ettiğini göstermektedir.

Kur'ân ayetlerinden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim bir taraftan kavminin putperest inancıyla mücadele ederken; bir taraftan da aya, yıldızlara, güneşe bakarak ilah olup olamayacakları üzerinde durup gök cisimlerine ve bunların sembolleri olan putlara tapınmanın manasız olduğunu, hiç kimseye ne yararı ne de zararı bulunmayan bu varlıklara tapmamaları gerektiğini onlara söylemiştir. *"Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"* (Meryem 19/42). *"İbrâhim, "öyleyse Allah'ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?" dedi."* (el-Enbiyâ 21/66-67).

Hanîfliğin bir din olup olmadığı ilim çevrelerince tartışılmaktadır. Genel kanaatin din olmadığı yönündedir. Dinler tarihi uzmanı Şinasi Gündüz hanifliğin İslâm'ın dışında farklı bir din olmadığını, İslam öncesi dönemde Allah'ın birliğine inananlara verilen bir ad olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu inanç, o devirdeki putperestliği onaylamayan ayrı bir inanç (tek tanrı fikri) etrafında toplanan topluluğun ismidir. Şu halde hanîfler, geleneksel Arap dinini

[13] Abdülmelik ibn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye. thk. Cemâl Sâbit, Muhammed Mahmûd, Seyyid İbrâhim. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 2006), 1/222-223.
[14] Toshihiko Izutsu, *Kuranda Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 256.
[15] Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014), 374.
[16] Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 155.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kabul etmeyen ve bir çeşit monoteizmi benimseyen azınlıktaki bazı kişilerin oluşturduğu -o dönemin hâkim inancının aksine- bir çeşit ayrılıkçı grubu tanımlayan unsurdur."[17]

4. ŞİRKE BULAŞMAMA

Hanîflik, Allah'a samimi yönelmenin yanı sıra şirki her türlü unsurlarıyla beraber reddetmektir. Bu da ancak Allah'ı yegâne güç sahibi olarak kabul etmekle gerçekleşir. Bu açıdan hanîflik, tevhidin zıddı olan putperestliğe karşı açık bir tavır alışın ifadesidir.

Hz. İbrahim kavmine karşı açık ifadelerle şirk karşıtlığını şu şekilde beyan etmektedir: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir*." (Yûsuf 12/40). Şirk, hanîf düşüncesine göre fıtratın tersine hareket edip yüce kudretin gücünü görememektir. Bu yüzden hanîf inancını benimseyen kişi yalnızca Allah'a bağlanıp O'na teslim olur ve hiçbir aracıya da itibar etmez. "*Bir zamanlar İbrâhim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım*." (ez-Zuhruf 43/26). Ayette geçen "uzağım" ifadesi (innî berîun), hanîfliğin şirkten teberri (uzak durma) ilkesini çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu itibarla hanîflik, sadece teorik bir monoteizm inancı değil, aynı zamanda hayatın her alanını kuşatan ve tevhidi esas alan bir bilinç halidir.

5. FITRATA UYGUNLUK: HANÎFLİĞİN DOĞAL TEMELİ

Kur'ân'a göre hanîflik, insanın fıtratındaki (yaratılışındaki) inanca dönüşüdür. Bu açıdan hanîflik, sonradan vücut bulmuş inanç ve düşüncelerden arınmayı, insanın aslına yönelmeyi ifade etmektedir: *"O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."* (er-Rûm 30/30). Bu ayette yer alan "fıtrat" ifadesi, insanın doğasında bulunan tevhid eğilimi anlamına gelmektedir. Hanîflik de yaratılıştan gelen bu inancın bir yansımasıdır. Kur'ân'a göre Allah, insanı hanîf bir fıtrat üzere yaratmıştır. Tevhid inancından uzaklaşıp şirke yönelme ise sonradan kazanılan bir sapmadır. Bu yüzden hanîflik, sadece bir dini gelenek değil, aynı zamanda evrensel bir ahlakî duruşu ifade etmektedir. İnsan, hanîfliği tercih etmekle esasında yaratılışına sadık kalmış olmaktadır.

İnanç her ne kadar fıtrî temele dayansa da Allah'ı bilmek, emir ve yasaklarını anlayabilmek için fıtratın gücü mükemmel değildir. İşte burada ilahi vahiy devreye girmektedir. Tarihi süreçte gönderilen elçiler de insandaki bu fıtrî duyguyu Allah'ın iradesine uygun bir şekilde yönlendirmeyi amaçlamaktadır.[18]

Kur'ân'da on iki ayrı âyette zikredilen "hanîf" kelimesi Hz. İbrahim'in batıl olan her şeye karşı durup hakikate yönelen tutumuna vurgu yapmakta ve onun bu çerçevedeki niteliklerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda haniflik, batıldan bilinçli bir şekilde yüz çevirme, küfre karşı cephe alarak doğruya yönelme anlamı taşımaktadır. Kısaca Hz. İbrahim'e ait bir sıfat olarak takdim edilen ve onunla özdeşleşen hanîflik, tüm insanlığa onun peygamberî bir duruşu olarak anlatılmaktadır.

[17] Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 155.
[18] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (Tahran: ts.), 8/125; M. Şemsettin Günaltay, *Tarih-i Edyan* (İstanbul: Kanaat Matbaası, 1338/1920), 22-24.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

6. TEVHİD İNANCI İLE HANÎFLİK İNANCI ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

İslâm inancının temeli her türlü açıdan Allah'ın birliği üzerine kurulmuştur. Bu temel ilke Kur'ân'da "tevhid" kavramı ile tanımlanırken, İslâm'dan önceki dönemlerde şirkten uzak, saf ve doğal inanç anlayışı "hanîflik" kavramıyla karşılık bulmaktadır. Her iki kavram da Kur'ân'ın merkezinde yer almakta ve birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunmaktadır.

6.1. Tevhid ve Hanîflik Arasındaki Benzerlikler

- **Şirk Karşıtlığı:** Hem tevhid hem de hanîflik inancı şirkten tümüyle uzak durmayı esas almaktadır. Şöyle de ifade edilebilir: Hanîflik, şirkten uzak durmayı, tevhid ise Allah'ın birliğini kesin olarak kabullenmeyi ifade etmektedir.

- **Fıtrat Dini Oluş:** Kur'ân'da dinin fıtrata uygun olduğu bildirilmektedir: "*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!*" (er-Rûm 30/30). Bu ayet hem tevhid hem de hanîf inancının fıtrî temele dayandığının açık ifadesidir.

- **Peygamberlerin Ortak Çağrısı:** Kur'ân'da her peygamberin esas çağrısı tevhid üzerinedir*: "Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik."* (en-Nahl 16/36). Bu mesaj, aynı zamanda hanîflik düşüncesinin de ana unsurudur. Bu kapsamda tüm peygamberler ve semavî dinler insanların menfaatine, saadetine ve kurtuluşuna ulaştıracak aynı temel ilkeleri ve kuralları hatırlatmışlardır.

6.2. Tevhid ile Hanîflik Arasındaki Farklılıklar

- **Teolojik Yapı:** Tevhid inancı, kelamî açıdan daha ayrıntılı inanç konularını açıklayan sistemli bir öğreti iken, hanîflik daha çok pratik bir yöneliş ve şirkten uzak durma halidir.[19]

- **Tarihî Bağlam:** Hanîflik daha çok İslâm öncesi dönemle özdeşleşirken, tevhid İslâm'la birlikte olgunlaşan ve yaygınlaşan düşünce sistemini temsil etmektedir. Ayrıca Hz. İbrahim dönemindeki hanîflik daha çok bireysel arayışı temsil ederken; Hz. Muhammed'den sonra tevhid, kapsayıcı bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır.[20]

- **Vahiyle Bağlantılı Olma:** Hanîflik genellikle insanın bireysel arayışıyla ilgili bir düşünceyi ifade ederken, Tevhid ise doğrudan vahiyle bağlantılı olan bir anlayıştır. Hanîf inancına sahip olan bir kişi vahiy bağlantısı olmadan Allah'a yönelirken, tevhid inancına sahip olan bir kişi vahiy ile Allah'ın birliğine kabul etmektedir.[21]

- **Kurumsallık:** Tevhid, İslâm'ın kurumsallaşmış inanç sistemi anlamına gelirken, hanîflikte buna benzer bir kurumsallıktan söz edilemez.

[19] Mehmet Savaş Kılıç, *Hanîflik ve İbrahimî Dinler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 67.
[20] Şaban Kuzgun, "Hanîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/33-39.
[21] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, 2003).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

SONUÇ

Hz. İbrahim'le başlayıp neşvü nema bulan ve sonraki ümmetlerce devam ettirilen hanîf inancı, esasında Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar olan süreçte Allah tarafından gönderilen tevhid inancıdır. Daha açık bir ifadeyle İslâm dininin bizatihi özüdür. Kur'ân ayetlerinde yer alan hanîf ifadeleri kronolojik açıdan incelendiğinde görülecektir ki, bu kavram önce Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği inanç sistemini ifade etmeye yönelik kullanılırken, daha sonra İslâm'ın temelini oluşturan tevhid inancı anlamında kullanılmıştır. Nitekim hâtemü'l-enbiyâ olan Hz. Muhammed'e de Yüce Allah Kur'ân'da İbrahim'in dini olan hanîf dinine uymasını emretmiştir.

Hanîflik inancı, Kur'ân'da Hz. İbrahim'le özdeşleşen, tevhidi merkeze alıp şirkten uzak kalmayı esas alan ve insanın fıtratına uygun bir düşünce sisteminin adıdır. Hanifliğin söz konusu bu temel unsurları, hanîf inancının hem ferdi hem de toplumsal düzlemde bir iman ve yaşam biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'ân, hanîflik kavramını sadece önceki dönemlerin bir dini tavrı olarak değil, bugün de tüm Müslümanların sahiplenmesi gereken evrensel bir ilke olarak sunmaktadır.

Gerek tevhid gerekse hanîf inancı, özünde birbirini tamamlayan iki farklı düzeyde inanç anlayışıdır. Hanîflik anlayışı daha çok bireysel bir arayış ve şirkten uzaklaşma durumu iken; tevhid düşüncesi ise bu arayışın Kur'ân ve peygamberlik kurumuyla sistemleştiği bir biçimidir. Her iki inancın ortak paydası Allah'ın birliğini esas almak olmakla birlikte yöntem, bağlam ve muhteva açısından farklılık arz eder.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim Meali. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/

Abdülbakî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.

Bûtî, Said Ramazan. *Fıkhu's-Siyre*. çev. Ali Nar - Orhan Aktepe. İstanbul: Gonca Yayınları, 1985.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah, Tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-Arabiyye,* thk. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*. İstanbul: Yeni Dünya Yayınları, 2012.

Günaltay, M. Şemsettin. *Tarih-i Edyan.* İstanbul: Kanaat Matbaası, 1338/1920.

Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü.* Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Cemâl Sâbit - Muhammed Mahmûd - Seyyid İbrâhim. Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2006.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali Cemâluddîn. *Lisânü'l-ʿArab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Muʻcemu mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân.* Şam: Dâru'l-Kalem, 2009.

Kılıç, Mehmet Savaş. *Hanîflik ve İbrahimî Dinler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Kuzgun, Şaban. "Hanîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 16/33-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kuzgun, Şaban. *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik* (Ankara: Se-Da Yayınları, 1985.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 2003.

Öz, Ahmet. "Hz. İbrahim Örnekliğinde Hanîflik", *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı.* İstanbul: Nida Akademi. 154-171.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'ın Temel Kavramları.* İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014.

Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr).* Tahran: ts.).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KUR'ÂN'A GÖRE HZ. İBRAHİM'İN ROL-MODEL OLUŞUNDA ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER

Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

mustafatuncer061@hotmail.com

Orcid: 0000-0003-1415-6682

Özet

İnsanlar hayatları süresince beğendikleri, takdir ettikleri bazı kişileri kendilerine örnek alıp onlara benzemeye çalışırlar. Esasında örnek alma insanların gelişimi açısından temel ihtiyaçlar arasında yer alır. Bu yüzden insanlar kendilerinden üstün gördükleri şahsiyetleri rol-model edinme temayülünde olurlar. Peygamberler bu konuda yegâne örnek hüviyetindedirler. Bu bağlamda Allah'ın insanlığa rehber olması için gönderdiği peygamberler Allah'tan aldıkları emir ve yasakları insanlara tebliğ etmekle görevli oldukları gibi o emir ve yasakları kendi hayatlarında tatbik etmek suretiyle insanlara güzel örnek olmaları da gerekir. Kur'ân-ı Kerim, birey ve toplumlara yol gösterici olarak birçok peygamberin hayatını örnek verir. Bu peygamberlerin başında gelen Hz. İbrahim gelmektedir. Hz. İbrahim'in ismi Kur'ân'da 69 kere zikredilmiş olup Hz. Mûsâ'dan sonra en çok ismi geçen kişidir. Bu çalışmada, insanlık tarihinde tevhid inancının öncüsü, İslâm düşüncesinin atası ve üç semavi dinin ortak figürü olan Hz. İbrahim'in rol-model yönleri incelenmektedir. Bu itibarla onun Kur'ân'da rol-model olarak sunulan tevhid mücadelesi; teslimiyeti; misafirperverlik, yumuşak huylu, doğru sözlü, vefalı, merhametli ve diğerkam oluşu bakımından ahlakî duruşu, dua bilinci ve sınandığı konulardaki sabrının incelenmesi öncelikle yeni nesiller için bir gereklilik arz eder. Bu çalışma, Hz. İbrahim'in rol-model olarak Kur'ân'da atıfta bulunulan başta tevhid konusundaki yaklaşımı, kararlılığı, ailevi rolü olmak üzere toplumsal ilişkileri ve günümüze uzanan etkileri ele alınarak özellikle genç kuşakların manevî ve ahlakî gelişimine örnek oluşturacak yönleri ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Hz. İbrahim, Hz. İbrahim'in Rol Model Oluşu.

ACCORDING TO THE QUR'AN, THE PROMINENT ISSUES IN THE ROLE-MODELING OF HZ. ABRAHAM

Summary

Throughout their lives, people try to emulate and be like some of the people they like and appreciate. In fact, modeling is one of the basic needs for human development. For this reason, people tend to adopt role-models of personalities they consider superior to themselves. Prophets are the only examples in this regard. In this context, the prophets sent by Allah to guide humanity are not only responsible for communicating the commands and prohibitions they have received from Allah, but they should also be a good example to people by practicing

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

these commands and prohibitions in their own lives. The Holy Qur'an gives examples from the lives of many prophets to guide individuals and societies. Prophet Abraham is one of the most prominent of these prophets. Prophet Abraham's name is mentioned 69 times in the Qur'an and he is the most mentioned person after Prophet Moses. In this study, the role-model aspects of Prophet Abraham, the pioneer of the belief in tawhid in human history, the ancestor of Islamic thought and the common figure of the three heavenly religions, are examined. In this respect, examining his struggle for tawhid, which is presented as a role-model in the Qur'an; his submission; his moral stance in terms of being hospitable, mild-tempered, truthful, loyal, compassionate and altruistic; his prayer consciousness and his patience in the issues he was tested is a necessity for new generations. This study aims to highlight the aspects that will set an example for the spiritual and moral development of the younger generations, especially by addressing Prophet Abraham's approach to tawhid, his determination, his family role, his social relations and his effects extending to the present day, which are referred to in the Qur'an as a role-model.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Prophet Abraham, Prophet Abraham's Role Modeling.

1. GİRİŞ

Rol-modeller, insanların bireysel ve sosyal gelişiminde önemli yer tutarlar. Dinî gelenek açısından peygamberlerin örneklikleri; insanlara doğru yolu gösteren, ahlakî davranış şekillerini benimseten ve doğru yaşam biçimini aktaran araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. İbrahim, Kur'ân-ı Kerim'de "Hanîf" yani doğru yolda olan kişi olarak tanımlanır.

Kur'ân'da peygamberlerin kıssaları anlatılırken onların örnek insanlar olduklarından ve hayatlarından ibret alınması gerektiğinden bahsedilmektedir: *"Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır."* (Yûsuf 12/111).

Kur'ân'da yer alan kıssaların en önemli özelliklerinden birisi önceki dönemlerde yaşayan insanlardan hayır ve şer tarafını temsil eden "model" şahsiyetlerin takdim edilmesi ve böylece insanlara örnekler sunulmasıdır.[1] Nitekim Resûlullah hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."* (el-Ahzâb 33/21).

Hz. İbrahim; Hz. Nûh, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve son peygamber Hz. Muhammed ile birlikte "Ulü'I-azm" peygamberlerden sayılmıştır.[2] Hz. İbrahim'in ismi Kur'ân'da 69 kere zikredilmiştir. Dolayısıyla Hz. Mûsâ'dan sonra Kur'ân'da en çok ismi geçen peygamber Hz. İbrahim'dir.

Peygamberler, insanlık için sadece dini önder değil, aynı zamanda ahlakî ve itikadî rehberlerdir. Hz. İbrahim, bu anlamda insanlık tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Kur'ân'da geçen ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim inanç, sabır, adalet, merhamet, teslimiyet ve ailevî sorumlulukları açısından örnek bir kişiliğe sahiptir. Bu bildiride onun hayatı Kur'ân

[1] Mustafa Baktır, "Kur'ân'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. İbrahim", *Ekev Akademi Dergisi* 7/14 (Kış 2003), 45.
[2] Bk. el-Ahzâb 33/7; el-Ahkâf 46/35.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ayetleri merkeze alınarak beş temel esas üzere analiz edilecek ve günümüz insanı için de rehberlik yönlerine dikkat çekilecektir.

Kur'ân, tarihî süreçte insanlığa örnek teşkil etmiş birçok peygamberin hayatına yer vermektedir. Bu peygamberlerin arasında Hz. İbrahim başı çekmektedir. Kur'ân'da "halîlullah" (Allah'ın dostu) olarak tanımlanan Hz. İbrahim, sadece müslümanların inançları için değil; aynı zamanda Yahudi ve Hıristiyanların akideleri açısından da merkezi bir konuma sahiptir. Kur'ân'a göre Hz. İbrahim'in rol-model olarak sunulmasının temelinde onun tevhid inancı, teslimiyet, ahlakî davranış, sabır ve dua bilinci gibi farklı bileşenleri içeren örneklik yer almaktadır.

Kur'ân'da peygamber kıssalarının sunumu sadece tarihî bilgi aktarmak için değil; toplumların inanç, ahlak ve ibadet hayatlarını şekillendirmek üzere anlatılmaktadır. Bu açıdan Kur'ân, kıssaları birer ibret vesilesi olarak gündemde tutmaktadır.[3] Bu kıssaların en ayrıntılı olanlarından biri Hz. İbrahim'le ilgili olanıdır. Kur'ân'da 25'ten fazla sûrede adı geçen Hz. İbrahim, daha çok tevhid inancı, Allah'a teslimiyet ve insanlarla olan ilişkilerindeki rehberliği ile dikkat çekmektedir.

Kur'ân'da "örnek, model" anlamında kullanılan "üsve" kelimesi, Ragıb el-İsfahânî'ye (ö. 502/1108) göre kişinin başkası için örnek olduğu bir hâli ifade eder. Bu hâl iyilikte, kötülükte, bollukta ve darlıkta da geçerlidir.[4] Ancak "üsve" kelimesi Kur'ân'da üç yerde geçmekte olup[5] "hasene" kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da geçtiği tüm ayetlerde kötülük ve şer anlamında değil güzel örnek manasında kullanıldığını görmekteyiz.[6]

"Model şahsiyet", "rol-model kişilik" veya "güzel örnek" olarak tercüme edilebilecek "üsve-i hasene" örnek kişiliği olarak Resûlullah'tan sonra Kur'ân'da kullanılan tek peygamber Hz. İbrahim'dir. Yüce Allah onun rol-model oluşunu Mümtehine sûresinde şu şekilde bildirmektedir: *"İbrâhim'de ve ona uyanlarda sizin için güzel bir örneklik vardır*." (el-Mümtehine 60/4).

Yukarıdaki ayet, Hz. İbrahim'in ve onun izinden gidenlerin hayatlarında müminler için örnek alınacak tavırlar bulunduğunu ifade eder. Onun rol model oluşunu öncelikle yaşadığı toplumun şirk bataklığına saplandığı bir dönemde tevhid inancını savunmuş olmasında, babasına ve kavmine dışlanmayı ve tehdit edilmeyi göze alarak putlara tapmanın yanlış olduğunu açıkça söylemiş olması dikkat çekmektedir. Mümtehine sûresinin ilgili ayetinde de bu duruma gönderme vardır; zira Hz. İbrâhim ve onunla birlikte olan müminler, *"Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi)*

[3] Yûsuf 12/111.
[4] Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'ân* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 76.
[5] Bk. el-Ahzâb 33/21; el-Mümtehine 60/4-6.
[6] Mehmed Soysaldı, Kur'ân Ayetleri Perspektifinde Hz. İbrahim'in (a.s.) Rol Model Oluşu", *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) ve Nübüvvet Sempozyumu*, ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2019), 1/58.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

reddediyoruz." diyerek şirkten açıkça ayrılmışlardır. Bu durum, imanın kalpte gelişen düşüncenin yanı sıra davranışlara da yansıtılması gerektiğinin bir ifadesidir.

Ayette geçen *"ona uyanlar"* ifadesi de dikkat çekmektedir. Bu, Hz. İbrahim'in örnekliğinin sadece onun şahsına münhasır olmadığını, aynı vasıfları sergileyen kişilerin de örnek alınabileceğini ifade etmektedir. Bu yönüyle Kur'ân, sadece peygamberlerin değil, onların peşinden gidip salih kul olma vasfını taşıyan insanların da örnek olabileceğini açıkça bildirmektedir. Bu yönüyle Müslümanlara, yaşadıkları çağda Hz. İbrahim gibi sağlam inanç tarzını benimseyip yaşam pratiklerini de bu doğrultuda sergileyen samimi kimseleri izlemeleri gerektiği mesajı verilmektedir. Özetle bu ayet her çağın insanına yönelik bir çağrıdır.

Hz. İbrahim'in inancı, kararlılığı, sabrı ve dua örnekleri hem bireysel hem de toplumsal boyutta İslâm ahlakının temel unsurlarını oluşturur. Onun hayatı, günümüz dünyasında bunalım yaşayan ve kimlik arayışı içerisinde bulunan kişiler için bir model, inançla amel arasında sağlam bir denge kurmak isteyenler için çarpıcı bir örnek hüviyetindedir.

Kur'ân'da kendi ismiyle anılan bir sûrenin de bulunduğu Hz. İbrahim, Allah tarafından dost (halîlullah), seçilmiştir. Allah bu ismi yalnızca Hz. İbrahim için kullanmıştır.[7] Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre ayetteki "halîlullah" (Allah'ın dostu) ifadesi, Allah'ın onu seçmesi ve ona özel nimetler tahsis etmesi hususunda mecazî bir ifadedir. Tıpkı bir kişinin dostuna ikramda bulunması gibi.[8] Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre ise Hz. İbrahim Allah'ın şeriatındaki emirlere harfiyen uyduğu ve onunla amel ettiği için "halîl" unvanını almıştır.[9]

Yüce Allah Kur'ân'da Hz. İbrahim'i ayrıca "baba/ata" olarak da tanımlamaktadır: *"Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da "müslümanlar" adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi, namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O'dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır.*" (Hac 22/78). Peygamberler genel kabule göre ümmetlerinin babası olarak telakki edilirler. Bununla beraber Hz. İbrahim nesep olarak elbette Müslümanların babası değildir. Ancak Hz. Peygamber'in nesep olarak da babası sayılır. Hz. Peygamber ise kendisine inanan herkesin babasıdır. Çünkü peygamberlerin baba olması amel ve ittiba iledir.[10]

2. TEVHİD İNANCINDAKİ KARARLILIĞI

Hz. İbrahim'in rol-model oluşunun en temel gerekçesi, onun tevhid inancındaki kararlılığıdır. O, genç yaşta toplumunun çok tanrılı inanç sistemine karşı çıkmış ve Allah'ın birliğini savunmuştur. Kur'ân'da bu tutumu şöyle anlatılmaktadır: *"Bir zamanlar İbrâhim*

[7] en-Nisâ 4/125.
[8] Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl* (Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1418/1998), 2/153.
[9] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 11/59.
[10] Cemâleddîn Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr,* thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1407/1987), 5/456. Daha geniş bilgi için bk. Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'da Toplumsal Bir Güç Olarak Şöhret -Hz. İbrahim Örneği-", *Diyanet İlmî Dergi* 48/4 (2012), 70.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

babasına ve topluluğuna şöyle demişti: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim). O bana doğru yolu gösterecektir." (Zuhruf 43/26-27).

Bu ayetten anlaşıldığına göre Hz. İbrahim'in bu tavrı, inancın şekilsel değil, aklî bir temele dayandığını göstermektedir. Onun putperest inanca karşı ortaya koyduğu araştırmacı tavrı[11] ve yıldız, ay, güneş üzerinden yaptığı muhakeme, bugün bile genç zihinler için model teşkil edecek niteliğe sahiptir.

Hz. İbrahim'in tevhid anlayışı, bireysel sorgulama ve fıtrî sezgiyle şekillenir. Kur'ân'da geçen yıldız, ay ve güneş örnekleri onun aklî muhakemeyle hakikati aradığını gösterir. O, çocukluk yaşlarından itibaren sorgulayıcı bir düşünce yapısına sahiptir. Kur'ân'da bu süreç ayrıntılı biçimde aktarılır: *"Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Batanları sevmem" dedi."* (el-En'âm 6/76). Burada, varlığın birliğine dair derin bir ontolojik kavrayış söz konusudur. İbrahim'in tevhide ulaşması bir dogmanın kabullenilmesi değil, delillerle tespit ve inşa edilen bir akide sistemidir. Ayrıca onun bu anlayışı aklî tefekkür ve eleştirel düşünme açısından örneklik teşkil etmektedir. Bu konu, bireyin özgür iradesiyle hakikati bulmasının önünü açmaktadır.

Kur'ân'da farklı ayetlerde Hz. İbrahim'in tevhid inancına sahip olduğu "Hanîf" kavramıyla da dile getirilmektedir. *"İbrâhim ne Yahudi ne Hristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi.*" (Âl-i İmrân 3/67). *"Kuşkusuz İbrâhim, bir tevhid önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, müşriklerden de değildi*." (en-Nahl 16/120).

Hanîf, bireyin Allah için İslâm'a yönelişinde "dosdoğru olan" demektir. Birisi Müslüman olduğunda "Filan Hanîf oldu" denilirdi. Hanîf, İslâm'a doğru bir şekilde yönelip orada sebat eden kimse demektir. Cahiliye döneminde sünnet olan ve Kâbe'yi tavaf eden kişiye "Hanîf" denirdi. Çünkü cahiliye Araplarında Hz. İbrahim'den sadece bu ikisi kalmıştı.[12]

Hz. İbrahim'in Kur'ân'da en çok atıfta bulunulan özelliği onun müşrik olmamasıdır. Bu husus yedi farklı yerde açıkça belirtilmektedir.[13] Bir peygamberin müşrik olmayacağı açık bir husus olmakta birlikte onun hakkında yedi ayrı ayette Allah ortak koşan kişilerden olmadığının vurgulanması, onun Allah'a iman noktasında nasıl saf, berrak ve mutlak bir tevhide ulaştığının ifadesi olmaktadır.

3. ALLAH'A TESLİMİYET VE İTAATİN ZİRVESİ

Hz. İbrahim'in rol-model yönlerinden biri de Allah'a olan tam teslimiyetidir. Onun en büyük sınavlarından biri, oğlunu Allah'ın emriyle kurban etmeye hazır olmasıdır. O, Allah'ın kendisine yönelik *"Bana teslim ol*" emrine anında karşılık vererek *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* (el-Bakara 2/131) ifadesini kullanması onun Allah'a mutlak itaatini göstermektedir.

Onun rüyasında gördüğü üzere oğlunu kurban edecek olmasına karşı gösterdiği eşsiz teslimiyet, hem sözlü hem de fiilî imanının dışa yansıyan biçimidir. *"Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, "Yavrucuğum" dedi, "Rüyamda seni kurban*

[11] el-En'âm 6/76-79.
[12] Muhammed Murtezâ ez-Zebidî, *Tâcü'I-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Bingazi: ts.), 6/77.
[13] el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; el-En'âm 6/79, 161; en-Nahl 16/123.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?" Dedi ki: "Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın." (Sâffât, 37/102). Bu ayet, Hz. İbrahim'in bireysel teslimiyetinin yanı sıra oğlu nezdinde de teslimiyetin yaşandığını gösterir. Hz. İbrahim, gördüğü rüyadan sonra oğlunu kurban etmek için şakağı üzerine yatırması üzerine Allah'ın kendisine gönderdiği bir koçu onun yerine kurban olarak kesmiştir. İşte bu, Allah'ın hem İbrahim'e hem de onun şahsında tüm insanlığa büyük bir lütfudur. Hz. İbrahim'in yaşadığı bu vakadan sonra kurban kesme ibadeti bize kadar sünnet olarak intikal etmiştir.[14] Onun oğluyla beraber Allah'ın emrini yerine getirmek üzere tüm hazırlıkları yapması, teslimiyetin günlük hayata yansımasını gösteren bir örnektir.

Ayrıca onun ateşe atılması, hicret etmesi, eşini ve çocuğunu Mekke'ye bırakması gibi Kur'ân'da anlatılan farklı olaylar, onun Allah'a imanının ve mutlak teslimiyetinin sınırlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur'ân'da onun bu hali şöyle tanımlanır: *"Çünkü rabbi ona, "Bana teslim ol" buyurmuş; o da "Âlemlerin rabbine teslim oldum" demişti*." (el-Bakara 2/131). Netice itibariyle Hz. İbrahim'in teslimiyeti onunla ilgili birçok ağır imtihan sonucu gerçekleşmiştir. O da tüm bu imtihanlardan alnının akıyla çıkmış ve övgüyü hak etmiştir.

4. AHLAKÎ DURUŞ

Hz. İbrahim'in gerek bireysel gerekse toplumsal boyuttaki ahlak anlayışı, Kur'ân'da birçok ayette övülmektedir. O, şirke bulaşmış kavmine karşı üstün cesaret örneği sergileyerek dik duruş sergilemiş, birçok kez onlarla tartışmış, ama inancından hiçbir zaman taviz vermemiştir. Kur'an'da onunla ilgili öne çıkan bazı erdemli davranışlar şu şekilde sıralanabilir:

4.1. Misafirperverlik: Cömertliğin göstergesi olarak misafirperverlik Kur'ân'da övgüyle söz edilen konulardan biridir. Hz. İbrahim'in öne çıkan sıfatlarından birisi onun misafirperverliğidir. Nitekim onun cömertliği adına kullanılan "Halil İbrahim bereketi", "Halil İbrahim sofrası" gibi ifadeler darb-ı mesel olmuştur.

Yine onun yabancılara karşı sergilediği misafirperverliği, Lût kavmine gönderilen meleklerle olan diyaloglarında[15] açıkça görülür. Hz. Lût'un azgın kavmini cezalandırmakla görevli melekler, insan suretinde kendisine uğradıklarında onları tanımadığı halde ve aç olup olmadıklarını sormadan "besili bir buzağı kızartarak" mükellef bir sofra hazırlamıştır.[16] Hz. İbrahim'in misafirperver davranışı özellikle apartman hayatı içerisinde bir hayat sürdüren ve bencilleşen İslâm toplumu için misafirperver kimliğini yeniden kazanması noktasında örnek olmalıdır.

4.2. Hilm (Yumuşak huylu, ağırbaşlı): Hz. İbrahim Kur'ân'a göre yumuşak huylu, ağır başlı ve kendini Allah'a adayan bir kişiliğe sahiptir: "*İbrâhim cidden ağır başlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş biriydi."* (Hûd 11/75).

Ayette geçen "hilm" (ağır başlılık), nefsi gazabın heyecanından koruyan bir vasıf olarak tanımlanmıştır.[17] "Hilm, aklın kemale ermesinin ve gadap kuvvetinin kırılarak akla

[14] Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik* (Ankara: Se-Da Yayınları, 1985), 76.
[15] Hûd 11/69-76.
[16] ez-Zâriyat 25-30; Hûd 11/69.
[17] Isfahânî, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'ân,* 129; Zebidî, *Tâcü'l-ârûs*, 8/256.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

boyun eğmesinin bir delilidir.[18] Hilm sahibi olanlar, Allah'ın sevdiği muhsin kullardan sayılmıştır.[19]

Bu ayet, onun ahlakî karakterinin keyfiyetini ve erdemli davranışlar sergilediğinin somut kanıtlarını yansıtır. Günümüzde liderlik vasfı taşıyan kişilerde bulunması gereken nezaket, merhamet ve kararlılık gibi özellikler, Hz. İbrahim'de toplanmıştır. Bu nitelikler, bir lider veya yöneticide bulunması gereken hususiyetlerdendir.

4.3. Doğru Sözlü (Sıddîk): Kur'ân'da sadece üç peygamber doğrulukla (sıddîk) tavsif edilmektedir. Onlardan birisi de Hz. İbrahim'dir.[20] Onun bu özelliği Meryem sûresinde *"Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi."* (Meryem 19/41) şeklinde övülmesi onun doğruluk vasfının örnek alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca müşrik olmasına rağmen babasının bağışlanması için dua edeceğini söylemiş olması sırf daha önce bu konuda söz vermiş olmasıdır.[21]

Allah Tealâ'nın, Hz. İbrahim'in sahip olduğu doğruluk değerine vurgu yaparak bu erdemin Kur'ân'ın değerler sistemi içindeki yerine işaret etmesi, muhataplarının bu değeri benimsemeleri için Hz. İbrahim'in şahsında bir değerler eğitimi ortaya koymaktadır.[22]

4.4. Vefa: Kur'ân'da sosyal birliktelik ve güvenin sağlanmasına yönelik ahde vefaya çok önem verilmektedir. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in vefalı kişiliği de Kur'ân'da şu şekilde ifadesini bulan konulardan biridir: *"Ahde vefa örneği İbrahim'in…"* (en-Necm 53/37). O, kulluğun gereği çerçevesinde Allah'a verdiği söze sadakat göstererek insanlara önder olma lütfuna erişmiştir. Günümüzde maalesef en fazla erozyona uğrayan değerlerden biri "ahde vefa" kavramıdır. Bu itibarla Hz. İbrahim her konuda olduğu gibi ahde vefa konusunda da örnek alınacak bir peygamberdir.

4.5. Merhamet: Hz. İbrahim'in, hilm sıfatını tamamlayan bir özelliği de merhametli oluşudur. O, kendini yurdundan kovan, ateşe atan kavmi için beddua etmeyerek *"Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.*" (İbrahim 14/36) ifadesini kullanmıştır. Onun merhameti Kur'ân'ın ifadesiyle, müşrik babasına Allah'tan bağışlanma dileyecek,[23] ilahî cezayı mutlak surette hak etmiş Lût kavminin cezalandırılmaması için görevli meleklerle tartışacak kadar[24] ileri bir seviyededir. Oysa müşrikler için Allah'tan mağfiret dilenmez.[25]

4.6. Diğerkamlık: Kur'ân, sosyal hayata yönelik bencil tutum ve davranışlardan uzak kalarak fedakarlığı, şefkati, merhameti ve diğerkamlığı hayatın gerekli şartları arasında

[18] Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 3/394.
[19] Âl-i İmrân 3/134.
[20] Hz. İbrahim'in dışında bu sıfatla nitelenen peygamberler Hz. Yûsuf (Bk. Yûsuf 12/46) ve Hz. İdrîs'tir. (Bk. Meryem 19/56).
[21] et-Tevbe 9/114.
[22] Ramazan Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hz. İbrahim (a.s.).* Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, (2011), 153.
[23] eş-Şu'arâ 26/86.
[24] Hûd 11/74-76; el-Ankebut 29/32.
[25] et-Tevbe 9/113.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

saymaktadır. Bu bağlamda başta zekât ve sadaka olmak üzere emir ve tavsiyelerde bulunarak bencilliği dışlarken diğerkamlığı ise teşvik etmektedir. Bencilliğin giderek daha yaygın hal aldığı günümüzde Hz. İbrahim bu meselenin halli için örnek olarak gösterilen önemli şahsiyetlerden biridir. Dualarının çoğunu ümmetinin menfaatine yönelik yapan Hz. İbrahim'in bu taleplerinde onun diğerkam niteliği açık bir şekilde görülmektedir. Bu konuya dair yaptığı dualardan bazıları şöyledir: *"Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır."* (el-Bakara 2/126). *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla."* (İbrahim 14/41).

5. DUA BİLİNCİ VE KAPSAYICI LİDERLİK

Kur'ân'da Hz. İbrahim'in dilinden nakledilen birçok dua örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri şöyledir: *"Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Beni, naîm cennetine girenlerden eyle! Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu. İnsanların diriltileceği gün ve Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!"* (eş-Şu'arâ 26/83-89).

Hz. İbrahim'in duaları sadece kendisini değil, soyunu ve ümmetini de kapsar. Bu zaviyeden o, ümmet bilinci taşıyan bir liderdir: *"Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar."* (el-Bakara 2/128).

Bu ayette görüldüğü üzere Hz. İbrahim'in duası, bireysel bir dua oluşunun dışında nesiller arası bir inanç aktarımıdır. Ailenin İslâmî eğitimdeki yeri onun yaşam felsefesinde açıkça ortaya konmuştur.

Dahası onun yaptığı dualarda hem kendi neslini hem de sonraki nesilleri dikkate alması, onun sadece bir çağın değil, tüm zamanlar için örnek bir kişilik ya da eski tabirle "numune-i imtisal" olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kâbe'nin inşası esnasında yaptığı dualar[26] onun Allah'a yakınlık arzusunu ve ümmete hizmet idealini yansıtmaktadır.

6. İMTİHANLARA KARŞI SABIR VE DİRENÇ

Gerek bireysel gerekse dinî yaşantısında karşılaştığı her türlü eziyet ve sıkıntıya katlanıp dik duruşuyla tüm insanlığa örnek davranış sergileyen Hz. İbrahim, ateşe atılması olayında da sabrından hiçbir şekilde taviz vermemiştir. Bu çerçevede Yüce Allah, onun birçok imtihana tabi tutulduğunu ve her seferinde alnının akıyla çıktığını bildirmektedir: *"Vaktiyle rabbi İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, "Ben seni insanlara önder yapacağım" buyurmuştu*." (el-Bakara 2/124).

Bu ayet, liderliğin çeşitli imtihanlardan sonra erişilebilen bir makam olduğunu göstermektedir. Hz. İbrahim ateşe atılmak, ailesinden ayrılmak, oğlunu kurban etmek ve toplum tarafından dışlanmak suretiyle imtihan edilmiş, her seferinde sabretmiş, hiçbir zaman Allah'a güvenini yitirmemiş ve belki de en önemlisi bu imtihanlar onu Rabbinden soğutmamış aksine O'na daha da yakınlaştırmış ve Onun'la olan bağını daha da güçlendirmiştir. Bu açıdan belirtmek gerekirse sabır, onun karakterinin ana unsurlarından biri olmuştur.

[26] el-Bakara 2/127-129.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

SONUÇ

Kur'ân'da Hz. Muhammed'in dışında "örnek insan, rol-model" (üsve-i hasene) olarak sunulan yegâne peygamber Hz. İbrahim'dir. Bu yüzden günümüz insanının ondan alacağı birçok mesaj vardır. Şüphesiz asırlar değişse de insanlık ilim ve teknolojide üstün gelişmeler kaydetse de peygamberlerin rehberliğine olan ihtiyaç her zaman devam etmektedir.

Kur'ân'a göre Hz. İbrahim'in rol model oluşu, onun yalnızca bir inanç önderi olmasından kaynaklanmaz. O, aklî tefekkür, kalbî teslimiyet, ahlakî duruş, toplumsal sorumluluk ve dua bilinci gibi çok yönlü vasıflara sahiptir. Bu nedenle Kur'ân, onu Nahl sûresinde "tek başına bir ümmet olarak tanımlar. Söz konusu bu niteliklerinden ve özellikle tevhid dini olan Hanîfliği insanlar arasında yaymadaki çabalarından ötürü övülmekte ve peşinden gidilecek en güzel önder (üsve-i hasene) ve rehber (nümûne-i imtisal) olarak sunulmaktadır. Bu yüzden modern çağın kimlik bunalımı yaşayan bireyleri ve yöneticileri için Hz. İbrahim, örnek alınması gereken evrensel bir şahsiyettir. Sadece İslâm ümmetine değil, tüm insanlığa örnek kılınmıştır.

Hz. İbrahim'in hayatı, sadece geçmişe ait bir peygamber anlatımı değil; aynı zamanda hem bireysel hem toplumsal düzeyde insanlığa rehberlik eden ve çağlar üstü mesajlar taşıyan bir hayat rehberidir. O, tevhid akidesinin inşa edicisi, teslimiyetin sembolü, ailevî değerlere sahip çıkan bir baba ve toplumsal adaleti gözeten bir liderdir. İbrahimî yol, bugün ahlakî çöküntü yaşayan modern toplumlar için yeniden inşa edilmesi gereken bir değerdir. Onun örnekliği, bireylerin manevî gelişimine ve toplumun bütünsel barışına katkı sağlayabilecek bir model olarak hâlâ geçerlidir.

Hz. İbrahim'in hayatı, modern dönemde inanç krizine giren insanlık için doğru bir yönlendirme modelidir. Onun adaleti, sadakati ve cesareti bugün liderlik, aile hayatı, gençlik eğitimi ve toplum düzeni gibi alanlara ışık tutabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

Baktır, Mustafa. "Kur'ân'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. İbrahim", *Ekev Akademi Dergisi* 7/14 (Kış 2003), 43-57.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.

Gürel, Ramazan. *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hz. İbrahim (a.s.)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, İstanbul: 2011.

İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1407/1987.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Ragıb. *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'ân*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992, 76

Koçyiğit, Hikmet. "Kur'ân'da Toplumsal Bir Güç Olarak Şöhret -Hz. İbrahim Örneği-", *Diyanet İlmî Dergi* 48/4 (2012), 67-76.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kur’an-ı Kerim Meali. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/

Kuzgun, Şaban. *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik.* Ankara: Se-Da Yayınları, 1985.

Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981.

Soysaldı, Mehmed. “Kur’ân Ayetleri Perspektifinde Hz. İbrahim’in (a.s.) Rol Model Oluşu”, *Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) ve Nübüvvet Sempozyumu*. ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk. İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2019, 1/56-81.

Zebidî, Muhammed Murtezâ. *Tâcu'I-ârûs min cevâhiri’l-kâmûs.* Bingazi: ts.

Zemahşerî, Cârullah Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl*. Riyad: Mektebetü’l-Abikan, 1418/1998.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

TAROT KARTLARINDAKİ İLLÜSTRATİF ANLATIM TÜRLERİ

İsmet DOĞRU
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat ve Tasarım Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programı
ismetdogruu@gmail.com, ORCID: 0009-0002-7112-9496

ÖZET

Bu araştırma, tarot kartlarındaki illüstratif anlatım biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Marsilya Tarotu, Rider-Waite Tarotu ve Salvador Dalí tarafından tasarlanan Dalí Tarotu olmak üzere üç farklı tarot destesi ele alınacaktır. Bu destelerin seçilme nedeni; farklı dönemlere, kültürel bağlamlara ve sanatsal üsluplara ait olmaları dolayısıyla karşılaştırmalı bir analiz için uygun bir zemin sunmalarıdır. Her bir destenin görsel dili ve sembolik katmanları detaylı biçimde değerlendirilecektir.

Marsilya Tarotu, Avrupa'nın erken dönem gravür geleneğini yansıtan figüratif sadeliği ve sembolik durağanlığı ile öne çıkmaktadır. Rider-Waite Tarotu ise anlatıya dayalı sahnelemeleri ve ezoterik simgelerle zenginleştirilmiş illüstratif yaklaşımıyla modern tarot yorumunun temelini oluşturmaktadır. Dalí Tarotu ise sürrealist sanat anlayışı çerçevesinde, klasik tarot ikonografisini bireysel bilinçaltı, mitolojik göndermeler ve sanatsal yorum aracılığıyla yeniden yapılandırmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, üç farklı tarot destesinin ikonografik ve anlatı düzeylerindeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak, illüstrasyonun tarot kartları üzerindeki kurucu işlevini; sanatın sembolik ve kavramsal anlatım olanaklarıyla nasıl şekillendiğini irdelemeyi hedeflemektedir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel çözümleme yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İllüstrasyon, Sembolizm, Kavramsal Anlatı, İllüstratif Anlatı, Tarot Kartları

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

TYPES OF ILLUSTRATION IN TAROT CARDS

ABSTRACT

This research aims to analyse the illustrative forms of expression in tarot cards. Within the scope of the study, three different tarot decks, namely the Tarot of Marseille, the Rider-Waite Tarot and the Dalí Tarot designed by Salvador Dalí, will be discussed. These decks were chosen because they belong to different periods, cultural contexts and artistic styles, and thus provide a suitable ground for a comparative analysis. The visual language and symbolic layers of each deck will be analysed in detail.

The Marseille Tarot is characterised by its figurative simplicity and symbolic stasis, reflecting the early European engraving tradition. The Rider-Waite Tarot, on the other hand, forms the basis of modern tarot interpretation with its narrative-based staging and illustrative approach enriched with esoteric symbols. The Dalí Tarot, on the other hand, reconstructs the classical tarot iconography through individual subconscious, mythological references and artistic interpretation within the framework of surrealist art.

In this context, the study aims to examine the constitutive function of illustration on tarot cards and how it is shaped by the symbolic and conceptual narrative possibilities of art by revealing the similarities and differences in the iconographic and narrative levels of three different tarot decks. In the research, descriptive analysis method, one of the qualitative research methods, will be used.

Keywords: Illustration, Symbolism, Conceptual Narrative, Illustrative Narrative, Tarot Cards

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihine bakıldığında, imgelerle iletişimin kökeni çok eski dönemlere, mağara resimleriyle başlayan ilksel anlatım biçimlerine kadar uzanmaktadır. Lascaux ve Chauvet Mağaraları (Fransa), Göbeklitepe ve Çatalhöyük (Türkiye) gibi arkeolojik alanlarda rastlanan görsel öğeler, insanın semboller aracılığıyla kendini ifade etme ihtiyacının tarih öncesi çağlardan itibaren var olduğunu göstermektedir. Bu semboller; ritüeller, inanç sistemleri, doğa olayları ve toplumsal yapı gibi temalarla ilişkilendirilerek, kolektif bilinçdışının ortak bir dilini oluşturmuştur. Sözlü ya da alfabetik iletişim sistemleri henüz gelişmemişken, insanlar düşüncelerini, deneyimlerini ve dünyaya dair algılarını sembolik imgelerle aktarmıştır. Bu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yönüyle semboller, farklı coğrafyalarda benzer anlamları çağrıştırabilen evrensel bir anlatım biçimi olarak öne çıkmaktadır.

Zamanla sanat ve tasarım, içinde bulunulan ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak çeşitlenmiş; hiyerogliflerin taş yüzeylerden parşömenlere, kâğıda ve dijital ortamlara taşınmasıyla sembolik anlatım da yeni formlara bürünmüştür. Bu anlatım biçimi; edebiyat, sanat, din ve mitoloji gibi alanlarda çok katmanlı anlamlar yaratmak amacıyla sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuştur. Sembollerin düşünce ve kavramları imgeler aracılığıyla ifade etmesi, özellikle sezgiye dayalı anlam üretiminde etkili bir araç olmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda, sembolik anlatımın etkileyici örneklerinden biri olan tarot kartları, tarihsel kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, farklı dönemlerde farklı anlatım biçimleriyle varlık göstermiştir. Tarot kartlarında yer alan semboller, doğrudan ya da dolaylı yollarla sezgisel anlam katmanları oluşturarak kullanıcı ile iletişim kurar. Bu çalışmada, bilinen en eski tarot tasarımlarından Marsilya Tarotu; sembolleri daha doğrudan bir anlatımla sunan Rider-Waite Tarotu ve gerçeküstü yaklaşımla sembolleri yorumlayan Dalí Tarotu ele alınarak, aynı temaya sahip kartların farklı illüstratif anlatım biçimleriyle nasıl çözümlendiği incelenecektir. Üç farklı yaklaşımda sembolik anlatımın tasarım öğeleri üzerinden nasıl biçimlendiği değerlendirilecek ve bu anlatım farklılıklarının izleyiciye aktarılan hikâyeyi nasıl etkilediği ortaya konacaktır.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel çözümleme yöntemi kullanılacak; tarot kartlarındaki illüstratif sembollerin biçimsel ve anlamsal çözümlemeleri üzerinden, sembolik dilin görsel anlatıdaki işlevi tartışılacaktır.

2. TAROT KARTLARININ TARİHSEL SÜRECİ

Tarot, 16. yüzyıldan bu yana kullanılan bir kehanet yöntemi olarak bilinmektedir. Kartların kökenine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, tarihsel süreçlerine ilişkin çeşitli görüşler mevcuttur. 78 karttan oluşan tarot destesinin 22 kartı Büyük Arkana, 56 kartı ise Küçük Arkana olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Ancak bu iki yapının başlangıçtan itibaren birlikte mi var olduğu, yoksa Küçük Arkana'nın sonradan mı eklendiği konusu kesinlik kazanmamıştır (Banzhaf, 2009: 11).

Küçük Arkana kartlarının Avrupa'ya 14. yüzyılda İslam dünyasından ulaşmış olabileceğine dair bazı düşünceler vardır. Bununla birlikte, bu dönemde kartların üzerinde ne tür görsellerin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bulunduğu, ne amaçla kullanıldıkları ya da kehanetle ilişkili bir anlam taşıyıp taşımadıkları belirsizliğini korumaktadır. Bazı görüşler, bu kartların yalnızca bir oyun aracı olarak işlev gördüğünü de öne sürmektedir (Banzhaf, 2009: 11).

"Tarot" kelimesine ilişkin 16. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan yorumlamalar dahi birbirinden büyük farklılıklar göstermektedir. Bu yorumlamalar, tarot kartlarının kökenine ilişkin anlatılar kadar çeşitli ve çoğu zaman hayalîdir. Bu yelpaze; "Kral Yolu"ndan (Mısır dilinde *tar* – "yol" ve *ro* – "kral"), "İlahi Yasa" ya (İbranice *Torah*) ve Kuzey İtalya'daki Parma yakınlarında akmakta olan, kartların buradan geldiği öne sürülen Taro Nehri'ne dair kutsal olmaktan uzak bir söylentiye kadar uzanmaktadır. Kesin olarak bilinen tek şey, "tarot" kelimesinin Fransızca kökenli olduğu ve sonundaki "t" harfinin telaffuz edilmediğidir. Buna rağmen, son harfi telaffuz etmeyi sürdürenler, baştaki ve sondaki "t" harflerinin aynı olduğunu vurgulamak istemektedir. Bu yaklaşım, kelimenin bir çark üzerine dairesel biçimde yazıldığı ve iki harfin birbiri üzerine bindiği izlenimini verir. Nitekim *rota* (Latince) kelimesinin bir diğer anlamı da "çark"tır (Banzhaf, 2009: 12).

1600'lü yıllarda ortaya çıktığı düşünülen Büyük Arkana kartlarına ilişkin bilgiler ise daha sınırlıdır. Bu kartların 17. yüzyılda yaratıldığı varsayılmakla birlikte, bazı anlatılarda 22 kartlık Büyük Arkana'nın kökeninin Eski Mısır'a dayandığı; rahip sınıfı tarafından kullanılan bir "Bilgelik Kitabı"nın Avrupa'ya aktarımıyla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca, bu kartların Musa önderliğinde Mısır'dan ayrılan İsrailoğulları aracılığıyla Filistin'e ulaştığı ve Musa'nın bir başrahip olarak Mısır gizemlerine vakıf olması nedeniyle bu bilgiyi beraberinde getirdiği de bir diğer varsayım olarak sunulmaktadır. Kartların, Filistin'e ulaştıktan sonra Kabala öğretisiyle ilişkilendirildiği ve bu bağlamda İbrani alfabesinin 22 harfiyle sembolik bir bağ kurulduğu iddia edilmektedir (Banzhaf, 2009: 12).

18. yüzyılda ise Court de Gébelin, *Le Monde Primitif* adlı eserinde tarot kartlarının kökenini Eski Mısır'a dayandırmıştır. Ona göre, Büyük Arkana kartları, Mısır tapınaklarındaki yangınlardan kurtarılan ve "Thoth'un Kitabı" olarak bilinen antik bir metinden türetilmiştir. Thoth, yazının ve hiyeroglifin mucidi, tanrıların habercisi olan Mısır tanrısı Merkür'dür. Bu bağlamda, her harfin bir tanrıyı temsil ettiği ve tüm sembollerin mistik bir düzeni yansıttığı ifade edilmiştir. Gébelin'e göre tarot kartları, Avrupa'ya gezgin Çingeneler aracılığıyla yayılmıştır (Kaplan, 1973: 8).

Tarotun Avrupa'daki yolculuğu sırasında, desteye 56 kartlık Küçük Arkana grubunun eklendiği ve bu kartların dört elementi (hava, ateş, su, toprak) temsil eden kraliyet figürleriyle (kral,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kraliçe, şövalye ve prens) zenginleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Avrupa aristokrasisinin kartlara duyduğu yoğun ilgi, sembolik temsillerin sosyal statüyle özdeşleştirilmesine de zemin hazırlamıştır (Banzhaf, 2009: 14).

20.yüzyılın başlarına kadar Marsilya Tarotu, Avrupa'da yaygın olarak kullanılmıştır. 1910 yılında ise Arthur Edward Waite tarafından yeniden tasarlanan bir tarot destesi, Pamela Colman Smith'in illüstrasyonlarıyla birlikte Rider & Co. yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Bu yeni tasarım, sembolik anlatımı gündelik yaşamdan sahnelerle birleştirerek daha erişilebilir bir görsel dil sunmuştur (Banzhaf, 2009: 14).

1970'li yıllara gelindiğinde, Salvador Dalí 78 karttan oluşan özgün bir tarot destesi tasarlamıştır. Dali'nin bu kartları, Batı uygarlığının antik dönemden moderniteye uzanan sanat tarihinden ilham alınarak şekillendirilmiştir. 70 yaşındayken kart oyunlarının sembolik derinliğine ilgi duyan Dalí, bu desteyle yalnızca kendi sanatsal anlatımını değil, birçok sanatçının da ilgisini çeken bir yorum ortaya koymuştur (Fiebig, 2004: 7).

3. İLLÜSTRATİF ANLATININ SEMBOLİK YAPISI

İnanç sistemlerinin bir parçası olarak insanlık, tarih boyunca evrenle olan birliğini anımsatan işaretler ve simgeler aracılığıyla zengin bir kültürel dağarcık oluşturmuştur. İşaretler ve simgeler yaygın olarak tanınmakla birlikte, bu iki kavram arasındaki ayrım kimi zaman belirsizleşebilmektedir. Bir işaret, yüklendiği işlevi doğrudan yerine getirir; yazılı ya da görsel bir dilin parçası olabilir. Örneğin, önümüzdeki yola ilişkin bir görsel uyarı kamusal alandaki sembolik göstergelere örnek teşkil ederken, bir şirketin piyasaya sürdüğü ürün hakkında oluşturulan çarpıcı bir yorum da bir işaret niteliği taşıyabilir. İşaretler, o anda önem taşıyan basit ve doğrudan bir mesajı iletme işlevi görür. Simge ise, bir fikri temsil eden görsel bir imge ya da işaret olarak tanımlanmakta; evrensel bir gerçeğin daha derin düzlemdeki bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Wilkinson, 2011: 6).

Türk Dil Kurumu'na göre "sembol" kelimesi "simge", "sembolizm" ise "simgecilik" olarak karşılık bulmaktadır. Simge, "duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret" olarak tanımlanırken, simgecilik; "olayları yorumlamaya veya inançları anlatmaya yarayan simgeler sistemi" biçiminde açıklanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2025).

Sembolizm terimi, plastik sanatlar alanında ilk kez Fransız araştırmacı Jean Moréas tarafından kullanılmıştır. Moréas, Sembolizm başlıklı bildirisinde bu akımı "gerçeğin yerini ideanın alması" şeklinde tanımlamıştır. Bu yaklaşım; soyut dünya ile temsil dünyası arasında, mistik,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

okült, psikolojik ve benzeri olgularla estetik değerler temelinde bir yapı inşa eder. Ezoterik fikirler, ruhsal dünya, psişik deneyimler, hipnoz, rüya ve bilinçaltı gibi gizemli temalar bu anlayış içinde ön plana çıkmaktadır. Sembolizm, bu yönüyle dönemin aşırı nesnelleşmiş ortamına karşı geliştirilen sanatsal bir tepki olarak değerlendirilebilir (Üner, 2013: 53).

Bilimselliğin yaygınlaştığı bu dönemde ortaya çıkan bir diğer sanat akımı olan empresyonizm ile sembolizm karşılaştırıldığında; empresyonizmin duyulara dayalı, ancak gözün gördüğü gerçekliği temel alan bir yaklaşımı benimsediği; buna karşılık, sembolizmin görünen dünyanın ardındaki gerçekliği sorguladığı görülmektedir. Empresyonizm doğrudan duyusal aktarımı esas alırken, sembolizm bu duyumların zihinsel bir süzgeçten geçirilmiş hâlini betimleyici biçimde sunar (Üner, 2013: 53).

Sembolizmin gelişiminde etkili olan bu yaklaşım, imgelerin doğrudan tanımlanması yerine, imgeler aracılığıyla daha derin bir anlamın dolaylı olarak aktarımını gerekli kılar. Bu türden bir anlatım, sanatsal üretim tarihinde daima var olmuştur. Örneğin, alegori, soyut bir düşüncenin somut bir imge aracılığıyla ifade edilmesi anlamında sembolik bir anlatım biçimidir. Ancak sembolizmin alegoriden farkı, düşünce ile imgenin bir anlam bütünlüğü içinde birleşmesidir. Alegori daha çok çözümlenebilir, net ve sabit bir anlatım sunarken; sembol yoruma açıktır, çok katmanlıdır ve değişkenlik gösterebilir (Üner, 2013: 53).

Sembolik yapıyı görsel bir dil aracılığıyla aktaran güçlü bir ifade biçimlerinden biri de illüstratif anlatımdır. Bu anlatım türünde semboller, yalnızca estetik bir unsur olmanın ötesinde, anlatının anlam katmanlarını derinleştiren temel yapı taşlarıdır. Özellikle metin dışı ya da metne paralel ilerleyen illüstrasyonlarda semboller; karakterlerin iç dünyasını, olayların metafizik boyutunu ya da kültürel göndermeleri izleyiciye sezdiren araçlara dönüşür. Görsel metaforlar, arketipsel imgeler, renklerin psikolojik etkileri ve kompozisyon içindeki yerleşim gibi unsurlar, illüstratif anlatımda sembolizmin başlıca taşıyıcılarıdır. Bu yönüyle illüstrasyon, doğrudan anlatımdan çok, çağrışımsal ve yoruma açık bir görsel yapı sunar. Dolayısıyla, sembolik illüstrasyon izleyiciyi yalnızca bakmaya değil, görmeye, düşünmeye ve yorumlamaya davet eder; bu da onu çok katmanlı ve zamandan bağımsız bir anlatı aracı haline getirir.

4. TAROT KARTLARINDA İLLÜSTRATİF ANLATIM İLE ÖNDE GELEN KART TASARIMLARI

4.1. Marsilya Tarotu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Marsilya Tarot'unun görsel yapısı, Paul Marteau tarafından 20. yüzyılda, Nicolas Conver'in çizimlerine dayanılarak yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte kartların numaraları, figürlerin duruşları ve semboller dikkatle yeniden tasarlanmış; ancak bazı çizimlerin, 18. yüzyıla ait Tarot of Besançon gibi eski destelerden birebir kopyalandığı eleştirilmiştir. Philippe Camoin'in 1993'te başlattığı dijital restorasyon süreci ise Marsilya Tarot' unu orijinal sembollerine sadık kalarak çağdaş tekniklerle yeniden canlandırmayı amaçlamıştır (Jodorowsky ve Costa, 2023: 25–29).

Marsilya destesinin I numaralı kartı olan "Büyücü" kartında, masanın başında konumlandırılmış bir figür yer alır. Bu figür, bir elinde asa, diğer elinde ise sarı renkte bir tılsım tutar ve kartın merkezinde konumlanır. Masanın üzerinde bardak, bıçak, tılsım, zarlar, yılan kuyruğunu andıran bir form ve bir torba bulunur. Bu nesneler Küçük Arkana'ya ait dört elementi simgeler ve figürün deneyim ile yanılsama yoluyla hakikate ulaşacağını anlatır. Figür androjen bir temsildir ve bilinçaltı ile bilinç düzlemleri arasında ilişki kurar. Elindeki sarı tılsım mükemmelliği ve hakikati, ayaklarının arasındaki sarı ağaç ise doğayı, doğurganlığı ve yaratıcı gücü simgeler. Masanın yalnızca üç ayağının görünmesi hareketin zorunluluğuna işaret ederken; açık ağızlı çanta, sonsuz olasılıkları simgeler. Figürün sarı ayakkabıları kutsal güçlerden gelen bir daveti, kırmızı zeminle teması ise kana bulanmış dünyevi yaşama zekâ yoluyla dokunduğunu gösterir. Zarların ortasındaki yılan kuyruğu benzeri şekil, figürün cinsel enerjisini önüne koyduğu ve bu gücü kontrol edebildiğini ifade eder. Şapkası spiral bir formun başlangıcını simgelerken, görünmeyen kısmı zihin dünyası ile evrenin birliğini sağlayan bir geçit olarak yorumlanır. Tepenin üzerindeki kırmızı kabarıklık, evrensel varoluşla bütünleşme arzusunu yansıtır. Figürün belindeki iki kemer, onun hem akli hem içgüdüsel yönlerini kullandığını ve içsel bütünlüğünü henüz tamamlamamış bir varlık olduğunu gösterir (Jodorowsky ve Costa, 2023: 125–127).

Marsilya destesinin III numaralı kartı olan "İmparatoriçe", elinde asa tutan dişil bir figürü betimler. Asa, figürün cinsel organı hizasında konumlanmış olup elinin altından yeşeren küçük bir yaprak, doğanın besleyici gücünü ve süreklilik arz eden ilkbahar döngüsünü simgeler. Asanın ucundaki sarı bant, bu yaratım gücünün üstün bir zihinsel yetkinlikle ilişkili olduğunu ima eder. Kırmızı elbisesinin üzerindeki hilal formu, Azize kartına gönderme yaparak yaratıcı gücün ruhsal bir kaynaktan geldiğini hatırlatır. Figürün omuzlarındaki açık mavi renkli kanatlar, gücünün edilgenliğini ve ilahi kaynakla olan bağını; yeşil gözleri ise doğanın ebediliğiyle semavi güçler arasındaki bağlantıyı temsil eder. Elinde tuttuğu armadaki kartal figürünün tam

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

oluşmamış kanadı, potansiyel vaadeden eril enerjiyi simgelerken; figürün âdem elması, Tao felsefesindeki Yin'in içindeki Yang noktası gibi, güçlü bir dişilliğin içinde barındırdığı eril potansiyeli işaret eder. Göğsündeki kapıya benzer üçgen şekil, yaratım gücünün ancak kalpteki ışığı kavrayabilen bireylerce kullanılabileceğini ifade ederken; saray iç mekânını andıran döşemelerden yükselen tek bir bitki, canlılığın doğasında var olan seçim hakkını sembolize eder (Jodorowsky ve Costa, 2023: 137–138).



Görsel 1. Marsilya Tarotu Destesi

Büyücü Kartı



Görsel 2. Marsiya Tarotu Destesi

İmparatoriçe Kartı

VI numaralı "Aşıklar" (L'Amoureux) kartı, görsel anlatımı bakımından karmaşık sembollerle örülmüş bir sahne sunar. Figürlerin ne yaptığı ve özellikle el hareketleri ilk bakışta kolayca anlaşılmaz. Kartın sağ tarafındaki kadın figürü, mor merkezli çiçeklerden oluşan taç benzeri bir başörtüsü takar; bu, aşkın bilgeliğiyle olan ilişkiyi simgeler. Sol taraftaki kadın figürü ise defne yapraklarından oluşan ve kırmızı bir bantla birleştirilmiş bir taç taşır; bu da akıl yoluyla kazanılmış zaferin ve yönetici karakterin simgesidir. Üç figürün bacakları arasındaki renk parçaları, aralarındaki bağlantı ve devamlılık hissini yansıtırken, bu üç figür insanı yöneten üç temel merkezi –akıl, duygusal merkez ve cinsel merkez– simgeler ve içsel çatışmalara işaret eder. Ayaklarının altındaki sürülmüş tarla görünümlü zemin, bireyin ne istediğini anlayabilmesi için çaba göstermesi gerektiğini ifade eder. Kartın altındaki "AMOVREUX" yazımı, Fransızcadaki "U" yerine "V" kullanılarak yazılmıştır ve bu biçim, "LA MAISON DIEV" kartıyla görsel ve fonetik bağ kurarak evrensel aşk temasını ilahi düzleme taşır. Kartın üst

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kısmında yer alan ve ışık saçan güneşin önünde konumlanan ok atan melek figürü, Eros'la özdeşleştirilir; bilinci temsil eder ve gücünü Tanrı'dan aldığını sembolize eder. Meleğin çocuk olarak betimlenmesi ise aşkın sürekli yenilenen doğasını yansıtan önemli bir göstergedir (Jodorowsky ve Costa, 2023: 150–153).

X numaralı "Kader Çarkı" (La Roue de Fortune) kartı, dairesel formu ve bu forma iliştirilmiş kulbu ile ilk anlam katmanını açığa çıkarır. Kartın zeminindeki açık mavi dalga formları, sürekli değişimi ve hareket hâlindeki yaşam döngüsünü temsil eder. Çarkın kırmızı ve sarı olmak üzere çift dairesel yapıda iki halkadan oluştuğu görülür. Bu halkalar, insanın bedensel ve ruhsal yönlerini; yani dualitesini simgeler ve insan ruhunun hem kendi hareketlerinin faili hem de gözlemcisi olduğunu ima eder. Çark üzerindeki ten rengi figür, cinsel organlarını örtmesiyle maddi arzulara ve dünyevi yönelime işaret ederken; sarı giysili figürün gövdesi tamamen örtülüdür ve bu durum, onun aklın rehberliğinde hareket ettiğini ve bilinçli davranışları temsil ettiğini düşündürür. Ayrıca bu figürün kulak çevresindeki bant, duyuların kontrolünü ve zihinsel süzgeçten geçen algıyı simgeler. Kartın üst kısmında yer alan mavi renkli figür, elinde kılıç taşıyan bir "Sfenks" olarak yorumlanır; kılıcı kalbinin hizasında tutması, bilgelik ve keskin düşünceyle birlikte duygusal farkındalık ve vicdani muhakemeye işaret eder. Üzerinde bulunan mor renkli iki parça, ruhsal olgunluk, içgörü ve yüksek bilinçle ilişkilendirilir ve bu figürün aydınlanmış bir varlık düzeyini temsil ettiğini gösterir (Jodorowsky ve Costa, 2023: 170–172).

XX numaralı "Mahkeme" (Le Jugement) kartı, yeniden doğuş, farkındalık ve ilahi çağrı temalarını merkezine alır. Kartın solundaki figür dişil prensibi (*anima*), sağındaki figür ise eril prensibi (*animus*) temsil eder ve her iki figür de dua eder biçimde kartın üst kısmındaki melek figürüne yönelmiştir. Bu sahne, huzurlu ve kutsal bir atmosferin varlığını ima eder. Kart, ölümün ardından gelen yeniden doğuşu işler; semboller aracılığıyla kıyamet günü betimlenir ve gizli kalmış, kuluçkada bekleyen her şeyin ortaya çıkışı simgelenir. Meleği çevreleyen açık mavi bulutlar zihinsel açıklığı ve bilinçlenmeyi temsil ederken, *anima* ve *animus* arasında yer alan figürün başındaki aynı renkte spiral şekil, zihinsel dönüşümün ve içsel uyanışın göstergesidir. Ortadaki koyu mavi renk, boşalmış, arınmış ve hazırlıklı bir zihin durumunu simgeler. Meleğin çaldığı trompetin ucunun sarı renkle vurgulanması, ilahi sesin kutsallığını ve aydınlatıcı etkisini ifade eder. Meleğin salladığı ve ten rengi bir haç ile dörde bölünmüş flamadaki dört bölüm; hava elementiyle zihni ve düşünsel faaliyetleri, ateşle arzuları, suyla duyguları ve sezgileri, toprakla ise maddi varlıkları temsil eder. Bu dört elementin birleşimi,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

insan varoluşunun bütünselliğini ve yeniden doğuşun doğanın temel güçleri aracılığıyla gerçekleştiğini vurgular (Jodorowsky ve Costa, 2023: 223–224).



Görsel 3. Marsilya Tarotu Destesi

Aşıklar Kartı



Görsel 4. Marsiya Tarotu Destesi

Kader Çarkı Kartı



Görsel 5. Marsiya Tarotu Destesi Mahkeme Kartı

4.2. Rider-Wait Tarotu

Rider-Waite Tarot destesinin tasarımı, 1910 yılında mistik ve ezoterik bilgilere ilgi duyan Arthur Edward Waite tarafından geliştirilmiş, görsel anlatımı ise Pamela Colman Smith

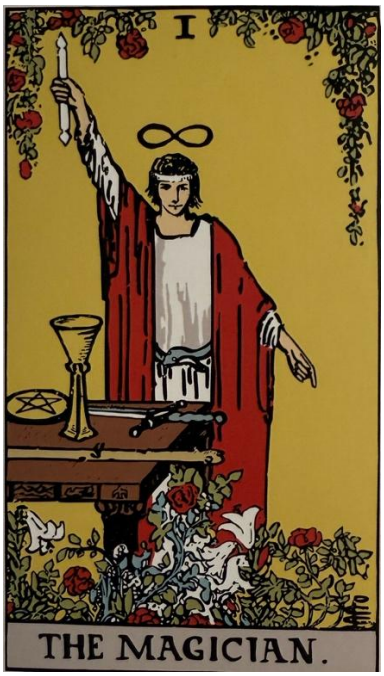
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

tarafından resmedilmiştir. Bu desteyle birlikte Küçük Arkana kartları ilk kez detaylı sahnelerle betimlenmiş ve böylece yalnızca sembollerden oluşan geleneksel çizimlerin ötesine geçilmiştir. Kartlardaki figüratif anlatım; dans eden kadınlar, ayaklarının altındaki meyveler ve doğa betimlemeleriyle hasat, gelişim ve şükran gibi temaların sembolik olarak yorumlanmasına olanak tanımıştır. Waite' in bu yeni yaklaşımı, Tarot' un yalnızca Büyük Arkana değil, Küçük Arkana düzeyinde de anlam derinliği kazanmasını sağlamış; bu yönüyle Rider-Waite destesi, günümüzde hâlâ en çok başvurulan tarot sistemlerinden biri hâline gelmiştir (Banzhaf, 2009: 14–15).

Rider-Waite Tarot destesinin I numaralı kartı olan "Büyücü" (The Magician), kompozisyonun merkezinde yer alan bir figür aracılığıyla ilahi olanı dünyevi düzleme aktarma gücünü sembolize eder. Figürün sağ eli yukarıyı işaret ederek elindeki değnekle gökyüzüne yönelmiş, sol eli ise aşağıyı göstermektedir; bu duruş, "Yukarıda nasılsa, aşağıda da öyledir" prensibini temsil eder. Figürün yukarı yöneldiği gökyüzü, sarmaşık güllerle bezenmiştir ve tanrısal gücü simgeler; aşağıya yöneldiği yeryüzü ise güller ve zambaklarla çevrilidir ve karşıtlıkların birliğini ifade eder. Masanın üzerindeki dört nesne –kılıç, değnek, kupa ve tılsım– Küçük Arkana'nın dört temel sembolü olarak hava, ateş, su ve toprağı temsil eder; bu objeler figürün üstesinden gelmesi gereken görevleri ve taşıdığı potansiyeli yansıtır. Figürün kırmızı pelerini enerji, tutku, irade ve yaşam gücünü; beyaz giysisi ise hem başlangıcı hem tamamlanmayı, saf potansiyeli ve bütünlüğü temsil eder. Belindeki yılan formundaki kemer, sonsuzluk sembolü olarak yorumlanır ve ilerleme olmadan yinelenen döngülere işaret eder. Kartın sarı arka planı, yaşam enerjisi, bilinç açıklığı ve yaratıcı potansiyelle ilişkilendirilir (Banzhaf, 2009: 41–43).

Rider-Waite Tarot destesinin III numaralı kartı olan "İmparatoriçe", doğurganlık ve doğa temalarını merkezine alır. Figürün üzerindeki nar desenli elbise, alt kısmındaki buğday tarlası, arka plandaki orman ve nehir ile birlikte onun "Doğa Ana"yı simgelediği anlaşılır. Tüm bu öğeler, verimlilik, bereket ve yaşamın kaynağı olarak figürün temsil ettiği yaratıcı gücü vurgular. Tahtında oturan figür, verimli toprakların ve tüm yaşamı doğuran kaynağın yöneticisi olarak betimlenmiştir. Başındaki taçta yer alan on iki mücevher, yılın on iki ayını simgeler ve onun mevsimlerin yöneticisi olduğunu ima eder (Banzhaf, 2009: 49–50).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 6. Rider-Waite Tarotu Destesi Büyücü Kartı



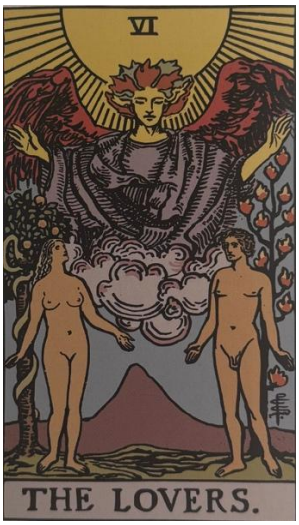
Görsel 7. Rider-Waite Tarotu Destesi İmparatoriçe Kartı

Rider-Waite Tarot destesinin VI numaralı “Aşıklar” kartında, Âdem ve Havva’nın cennetten kovulmadan önceki hali resmedilmiştir. Sevgililerin başında, görselin üst kısmında başmelek Raphael yer almaktadır. Hayat Ağacı ve etrafına sarılmış, elma veren Bilgi Ağacı figürlerin arkasında yükselir. Arka plandaki dağ, yüksek deneyimleri, doruk noktalarını ve en büyük mutluluğu simgeler. Erkek figürün arkasındaki ağacın yaprakları alevlerden oluşur ve eril enerjiyi temsil eder. Kartın en tepesindeki güneş ise Raphael’in arkasında konumlanmıştır; bu sembol, bilinçlenme yolunda yaşanan büyük bir deneyimi yansıtır (Banzhaf, 2009: 61–62).

Rider-Waite Tarot destesinin X numaralı “Kader Çarkı” (Wheel of Fortune) kartında, çarkın yanındaki iki figür aynı şeyi temsil eder ve her ikisi de Mısır mitolojisine dayanır. Yükselen ve yaşamı yenileyen güçlerin simgesi çakal başlı Anubis ile yıkıcı gücün temsilcisi yılan biçimli Seth figürleri yer almaktadır. Görselin dört köşesinde bulunan figürler, dört elementi simgeler; bu semboller yaratılışı betimler ve bütünlüğün temsili olarak değerlendirilir. Çarkı yöneten Sfenks figürü, bir insan yüzüne, kartalın kanatlarına, aslanın pençelerine ve kuyruğuna, ayrıca bir boğanın vücuduna sahiptir. Çarkın dış çerçevesinde “TORA” kelimesi yer almakta olup, kartların adına gönderme yapar ve bu çarkın, yaşam sürecinde üstlenmemiz gereken görevleri simgelediği yorumlanır (Banzhaf, 2009: 97–98).

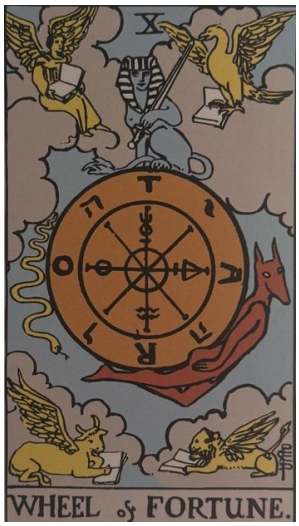
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Rider-Waite Tarot destesinin XX numaralı “Mahkeme” (Judgement) kartında, ölümden dirilen figürler yer alır ve görselin üst kısmında başmelek Gabriel’in borusundaki diriliş flaması görülür. Bu flama, çile zamanının başarıyla tamamlanmasını simgeler. Flamanın bir haç ile dörde bölünmüş olması, dört elemente gönderme yapar. Meleğin çaldığı trompet, uyuyan enerjileri uyandırır ve ölüleri diriltir. Bu sembol, elimizdeki potansiyel güçleri ya kullanmamız ya da onlarla yüzleşmek zorunda kalacağımızı ifade eder. Görselde yer alan, ölümden dirilen altı figür; kişinin eril, dişil ve çocuk benliğini simgeleyen sembolik bir düzeneğe sahiptir. Figürlerin çıplak oluşu açıklık ve dürüstlüğü temsil eder. Arka plandaki mavi-beyaz dağlar, buzulları ve bu bağlamda eski arzuları ve korkuları simgeler (Banzhaf, 2009: 235–236; Kaplan, 1973: 124–125).



Görsel 8. Rider-Waite Tarotu Destesi

Aşıklar Kartı



Görsel 9. Rider-Waite Tarotu Destesi

Kader Çarkı Kartı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 10. Rider-Waite Tarotu Destesi Mahkeme Kartı

4.2. Dali Tarotu

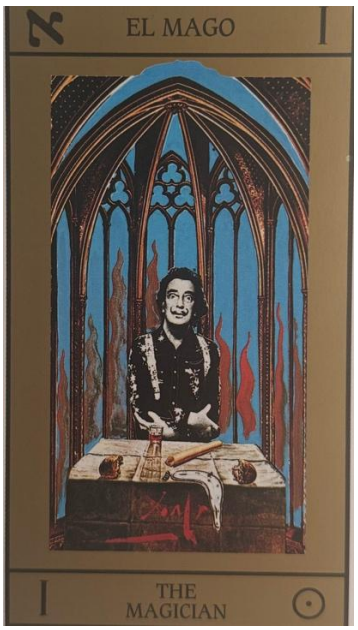
Salvador Dalí'nin *Tarot Universal Dalí* adlı çalışması, geleneksel tarot sistemini modern sanatsal ve psikanalitik unsurlarla yeniden biçimlendiren özgün bir projedir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1970'li yıllarda şekillenen bu tarot destesi, Batı sanat tarihinden beslenen ikonografik öğelerle sürrealist estetik anlayışın birleşimini yansıtır. Dalí, klasik 78 kartlık yapıyı koruyarak oluşturduğu destede; bilinç ile bilinçdışı arasındaki geçişi simgeleyen baston gibi figürlerle sembolik katmanları derinleştirir ve izleyiciyi hem bireysel hem de kolektif bilinç düzeyinde bir yorumlamaya davet eder. Bu çalışma, yalnızca bir fal aracı olmanın ötesinde, Avrupa görsel kültürünün tarihsel ve estetik kodlarını yeniden üreten bir sanat nesnesi olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla *Tarot Universal Dalí*, hem ikonolojik çözümleme hem de sembolik yorum açısından sanat tarihine katkı sağlayan önemli bir örnek teşkil etmektedir (Fiebig, 2004: 7–9).

Dalí Tarotunun I (bir) numaralı "Büyücü" kartında, Dalí kendini "magus" yani büyücü olarak betimlemiş ve masaya en bilinen eserlerinden bazılarına ait sembolik eşyalar yerleştirmiştir. Figür olarak Dalí' nin kendisini görmemizin nedeni, bu kartın yorumlandığı kişiyi büyücü olarak kabul eden anlayıştır; bu nedenle sanatçı, kendini bu role yerleştirmiştir. Arka planda yer alan alevler yaşam gücünü, içsel yaratım enerjisini ve dönüşüm ateşini simgeler. Sütunlar, bireyin tüm yönlerinin birbirini tamamlamasını ve daha yüce bir amaca hizmet edecek biçimde birleşmesini temsil eder. Masadaki ekmek ve şarap, bireyin yaratımın kutsal eylemine katılımını sembolize ederken, "eriyen saat" kişisel zamanın esnekliğini ve özgünlüğünü temsil eder. Masadaki parşömen, plan yapmayı ve yaşamı bilinçli bir şekilde tasarlamayı ifade eder. Arka

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

plandaki mavi renk, açıklık ve kabule hazır olma hâlini simgeler. Görselin üst kısmının çerçevenin dışına taşması ise mevcut sınırların ötesine geçmeyi ve sınırsız potansiyeli temsil eder (Fiebig, 2004: 20).

Dalí Tarotunun III (üç) numaralı "İmparatoriçe" kartında, figürün yüzü olarak Salvador Dalí' nin eşi Gala' nın yüzü kullanılmıştır. Arka plandaki geniş ve açık manzara, kartta yer alan merkezi figürün geniş bir aleme ve sonsuz olasılıklara hükmetmesini simgeler. Figürün sol elinde tuttuğu kraliyet küresi, doğurganlığı ve doğanın altın ışığını temsil eder. Küre, dünyayı temsil ettiği için, figürün bu geniş toprakları sahiplenmesi ve yönetmesi anlamına gelir. Sağ elindeki zambak asası ise doğurganlık ve erkeksi güçle ilişkilendirilen klasik bir semboldür. Figürün başının çevresinde dans eden beyaz yıldızlar, onun mavi suların ve gri dağların üzerine yükselmesine yardımcı olan ruhsal gücü temsil eder (Fiebig, 2004: 24).



Görsel 11. Dalí Tarotu Destesi

Büyücü Kartı



Görsel 12. Dalí Tarotu Destesi

İmparatoriçe Kartı

Dalí Tarotunun VI (altı) numaralı "Aşıklar" kartında, erkek ve kadın figürler yer alır ve bu durum dualiteyi simgeler. Kartın üst kısmında konumlanmış küçük bir melek, âşıkların çocuğunu temsil eder ve elma benzeri bir şeklin içinde betimlenmiştir. Sol taraftaki figürün üzerinde görülen kelebek, Dalí' nin eserlerinde sıkça karşılaşılan bir semboldür ve ruhu temsil etmektedir (Fiebig, 2004: 30).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Dalí Tarotunun X (on) numaralı “Kader Çarkı” kartında, ortada cadı tahtasını andıran bir Zodyak çemberi yer almaktadır. Çember iki bölüme ayrılmıştır: biri bilinci, diğeri ise bilinçdışını sembolize eder. Çarkın alt kısmı semboller ve işaretlerle doluyken, üst kısmı boştur; bu durum, bilinçdışının mesajlarının yalnızca semboller aracılığıyla iletilebileceğine işaret eder. Bütünlük, ancak bilinç ile bilinçdışının birleşmesiyle mümkün hâle gelir (Fiebig, 2004: 38).

Dalí Tarotunun XX (yirmi) numaralı “Mahkeme” kartında, sağ ve solda iki yüz yer alırken; merkezde kelebeklerle birlikte konumlandırılmış bir figür görülür. Üst kısımda yer alan melek, borusuna üflemekte; mezarlar açılmakta ve ölüler yeniden hayata dönmektedir. Bu sahne, alt kısımda yer alan açılmış deniz kabuğu ve içindeki inci ile birlikte, gizli olanın ve saklananın ortaya çıkışını simgeler. Aynı zamanda, bilinçaltındaki güçlerle gerçekleşen değişim ve dönüşümü temsil eder (Fiebig, 2004: 58).



Görsel 13. Dalí Tarotu Destesi

Aşıklar Kartı



Görsel 14. Dalí Tarotu Destesi

Kader Çarkı Kartı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 15. Dalí Tarotu Destesi Mahkeme Kartı

5. KARTLARIN KARŞILAŞTIRMALI YORUMU

Büyücü kartı; Marsilya, Rider-Waite ve Salvador Dalí tarot destelerinde, bireyin yaratıcı potansiyelini, ilahi bilgiyi dünyevi düzleme aktarma yetisini ve ruhsal dönüşümü sembolize eden merkezi bir figür olarak konumlandırılmıştır. Her üç tasarımda da merkezdeki figür, ilahi olanla dünyevi olan arasında bir aracı olarak yorumlanır. Marsilya destesindeki androjen figür, bilinçaltı ve bilinçüstü arasında bir köprü görevi görürken; Rider-Waite kartında figürün bir eliyle gökyüzünü, diğer eliyle yeryüzünü işaret etmesi, "Yukarıda ne varsa, aşağıda da o vardır" ilkesine doğrudan bir göndermede bulunur. Dalí yorumunda ise sanatçının kendisini figür olarak betimlemesi, kartın genel yorumunu evrensellikten bireyselliğe taşır; kendisini "magus" olarak görmesi gerektiğine işaret eder. Her üç kartta da figürün önündeki masa, figürün görevlerinin sahnesi olarak sembolize edilmiştir. Marsilya ve Rider-Waite destelerinde masanın üzerindeki nesneler doğrudan elementleri simgelerken, Dalí destesindeki kişisel semboller – ekmek ve şarap kutsal yaratımı, eriyen saat ise zamanın öznel doğasını – yansıtır. Bu bağlamda Dalí, evrensel sembolleri bireysel bilinçle harmanlayarak öznel bir yorum ortaya koymuştur. Sonsuzluk teması her kartta bulunmakla birlikte, her birinde farklı temsiller kullanılmıştır: Marsilya destesinde ağzı açık çanta ve spiral formundaki şapka; Rider-Waite kartında figürün başı üzerindeki sonsuzluk sembolü ve yılan şeklindeki kemer; Dalí kartında ise görselin çerçeve dışına taşması, potansiyelin sınırsızlığına işaret eder.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İmparatoriçe kartı, Marsilya, Rider-Waite ve Salvador Dalí tarot destelerinde doğurganlık, yaratıcı güç ve dişil ilkenin farklı düzlemlerdeki yansımalarını temsil eder. Marsilya destesindeki İmparatoriçe, yaratıcı enerjiyi hem fiziksel hem de sembolik düzeyde işler; cinsel organ hizasındaki asanın ucunda yeşeren yaprak doğanın sürekliliğini simgelerken, hilal formu, kanatlar ve üçgen semboller yaratımın ruhsal kökenlerine işaret eder. Bu figür, doğa ile ilahi kaynak arasında aracılık eden bütüncül bir bilinci temsil eder. Rider-Waite yorumunda ise İmparatoriçe, doğrudan ve pastoral imgelerle, doğanın bereketli yönüyle özdeşleştirilir; nar desenli elbisesi, buğday tarlası, orman ve nehir, onun yaşamı doğuran ana figür olduğunu açıkça vurgular. Tahtında oturması ve başındaki on iki mücevher, onun yalnızca doğurganlığı değil, zamansal ve mevsimsel döngüleri de yönettiğini gösterir. Salvador Dalí' nin yorumunda ise figür, sanatçının eşi Gala' nın yüzüyle kişiselleştirilmiş ve geniş bir kozmik bağlama yerleştirilmiştir. Elindeki kraliyet küresi doğanın yönetimini, zambak asası eril-dişil birlikteliğini, başının çevresindeki yıldızlar ise ruhsal yükselişi sembolize eder. Böylece her üç destede de İmparatoriçe, doğa ve yaratım gücünün temsili olarak öne çıkmakta; bu temsil Marsilya'da ezoterik sembollerle, Rider-Waite' te doğayla iç içe ikonografiyle, Dalí' de ise bireysel ve metafiziksel bir anlatımla sunulmaktadır.

Aşıklar kartı, Marsilya, Rider-Waite ve Salvador Dalí tarot destelerinde aşk, seçim ve içsel bütünlüğe dair temaları ortak biçimde işlerken, her biri bu kavramları farklı semboller ve görsel diller aracılığıyla yansıtır. Marsilya destesindeki kart, aşkın bilişsel, duygusal ve bedensel yönleri arasındaki çatışmayı üç figür aracılığıyla temsil eder; başlarındaki taçlar akıl ve duygunun üstünlüğünü simgelerken, ayaklarının altındaki sürülmüş toprak bireyin öz benliğini anlaması için emek gerektiğini ima eder. Rider-Waite kartı ise aşk temasını Âdem ile Havva'nın cennet sahnesi üzerinden işler; burada eril ve dişil figürün ardındaki ağaçlar, yaratılış, bilinçlenme ve arzu sembolleriyle bezenmiştir. Her iki kartta da figürlerin üzerinde konumlanan melek, aşkın yalnızca dünyevi bir çekim değil, aynı zamanda ilahi bir bilincin ifadesi olduğunu gösterir. Dalí' nin yorumunda ise figürler arasındaki dualite daha sade bir şekilde sunulur. Yukarıdaki çocuk-melek figürü aşkın yarattığı yeni hayatı temsil ederken, elma formu mitolojik bilgi ve cazibenin simgesine dönüşür. Tüm kartlarda ortak olan, aşkın yalnızca romantik bir tema değil; ruhsal gelişim, seçim anı ve bilinçle kurulan bir ilişki düzeyi olduğudur. Ancak Marsilya bu süreci içsel merkezler arası çatışma olarak, Rider-Waite mitolojik ve ahlaki bir çerçevede, Dalí ise kişisel ve simgesel düzlemde ruhsal bir dönüşüm olarak yorumlamaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kader Çarkı kartı, Marsilya, Rider-Waite ve Salvador Dalí tarot destelerinde yaşamın döngüselliğini, değişimin kaçınılmazlığını ve bireyin bu değişim içindeki konumunu farklı sembolik sistemlerle ifade eder. Marsilya destesindeki kart, çarkın çift halkalı yapısıyla bedensel ve ruhsal yönler arasındaki dualiteyi vurgularken; çark üzerindeki üç figür, maddi arzular, zihinsel kontrol ve ruhsal olgunluk düzeylerini temsil eden karakterler olarak bireyin dönüşüm sürecindeki farklı bilinç hâllerine karşılık gelir. Rider-Waite kartında ise çarkın yanındaki Anubis ve Seth figürleri, Mısır mitolojisinden alınarak dönüşümün yaratıcı ve yıkıcı kutuplarını simgeler; kartın dört köşesindeki figürler, elementlerle birlikte bütünlüğü ve evrensel düzeni betimlerken, merkezdeki Sfenks bilgeliğin, sınavların ve içsel dengelerin koruyucusudur. Dalí' nin yorumunda ise Kader Çarkı, bir Zodyak çemberi aracılığıyla bilinç ve bilinçdışını ayrıştırarak sunulur. Alt kısmın sembollerle dolu olması, bireyin anlamı yalnızca arketipsel ve sezgisel yollarla kavrayabileceğini; üst kısmın boşluğu ise henüz bilinmeyen potansiyelleri temsil eder. Üç kart da yaşamın döngüselliğini, bilinç düzeylerinin etkileşimini ve bireyin bu devinim içindeki konumunu farklı katmanlarda yansıtır. Marsilya daha bireysel ruhsal aşamalara, Rider-Waite evrensel mitolojik yapıya, Dalí ise psişik bütünlük arayışına odaklanarak Kader Çarkı' nı zaman, bilinç ve irade düzlemlerinde çok boyutlu bir sembol hâline getirir.

Mahkeme kartı, Marsilya, Rider-Waite ve Salvador Dalí tarot destelerinde yeniden doğuş, farkındalık ve ilahi çağrı temalarını farklı sembolik anlatımlarla işler. Marsilya destesindeki kartta, dişil ve eril prensipleri temsil eden dua hâlindeki iki figür, kartın üst kısmında yer alan melek figürüne yönelmiştir. Bu sahne huzurlu ve kutsal bir atmosferin varlığını ima ederken, meleği çevreleyen açık mavi bulutlar zihinsel açıklığı ve bilinçlenmeyi; ortadaki figürün başındaki spiral şekil ise zihinsel dönüşüm ve içsel uyanışı temsil eder. Rider-Waite yorumunda, başmelek Gabriel'in borusundaki diriliş flaması dört elemente gönderme yaparken, trompet uyuyan enerjileri uyandırır ve ölüleri diriltir. Ölümden dirilen altı figür kişinin eril, dişil ve çocuk benliğini yansıtırken, figürlerin çıplak oluşu açıklık ve dürüstlüğü; arka plandaki buzullar ise eski arzular ve korkuları simgeler. Dalí Tarot' unda ise sağ ve solda iki yüz ile merkezde kelebeklerle birlikte bir figür yer alır. Yukarıdaki melek borusuna üflerken, mezarların açılması ve ölülerin dirilmesi süreci; alt kısımdaki açılmış deniz kabuğu ve içindeki inciyle birlikte gizli olanın, saklananın ortaya çıkışını ve bilinçaltındaki güçlerle gerçekleşen değişim ve dönüşümü simgeler. Her üç kartta da melek figürü ve borusu, ilahi çağrının ve yeniden doğuşun ortak simgesi olarak öne çıkar.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Marsilya, Rider-Waite ve Salvador Dalí tarot desteleri, farklı kültürel ve sanatsal yaklaşımlara sahip olsalar da temel arketipsel temalar olan yaratıcı potansiyel, doğurganlık, aşk, kader ve yeniden doğuş gibi kavramları simgesel düzeyde ortak bir yapı içinde işler. Her üç destede de kartlar, bireyin ruhsal gelişimini, içsel dönüşümünü ve evrensel bilinçle kurduğu bağı merkeze alır. Ancak bu temaları ifade ederken kullanılan görsel semboller, anlatım dili ve figür kompozisyonları birbirinden farklıdır. Marsilya destesinde ezoterik sembollerle içsel çatışma ve bilinç katmanları vurgulanırken; Rider-Waite kartlarında dini, mitolojik ve doğal ögelerle sembolik bütünlük sağlanır. Dalí Tarot' unda ise figürler ve kompozisyonlar, bireysel bilinçaltı, kişisel simgeler ve sanatsal özgünlükle yeniden yorumlanır. Tüm bu destelerde ortak olarak figürler merkezi bir konumda yer almakta ve ilahi olanla dünyevi olan arasında bir bağ kurmaktadır; doğa, elementler, bilinç ve zaman kavramları ise her bir kartta farklı semboller aracılığıyla ama benzer ruhsal mesajlarla yeniden inşa edilmektedir. Bu bağlamda, her üç destede de tarot, yalnızca bir kehanet aracı değil; insanın içsel yolculuğunu, potansiyelini ve dönüşümünü sembolize eden evrensel bir anlatı sistemi olarak sunulmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, üç farklı tarot destesinin (Marsilya Tarotu, Rider-Waite Tarotu ve Dali Tarotu) illüstratif anlatım biçimlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, tarot kartlarının görsel dilinin zaman, kültür ve sanat anlayışına göre nasıl farklılaştığını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, illüstrasyonun yalnızca estetik bir süsleme aracı olmadığını, aynı zamanda tarotun sembolik dünyasında anlatının kurucu bir öğesi olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Marsilya Tarotu'nun sade ve durağan yapısı, tarihsel bir anlatı geleneğini sürdürürken; Rider-Waite Tarotu'nun sahnelemeye dayalı kompozisyonları anlatısal derinlik ve okuma kolaylığı sağlamaktadır. Dali Tarotu ise bireysel bilinçaltı ve mitolojik göndermelerle zenginleşen özgün bir illüstratif yorum sunmaktadır.

Bu üç deste üzerinden yapılan ikonografik ve anlatı çözümlemeleri, illüstrasyonun sadece görsel bir araç değil, aynı zamanda kültürel ve kavramsal bir anlatım biçimi olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma, gelecekte farklı sanat disiplinleri ile tarot kartları arasında kurulabilecek yeni anlatısel ve görsel bağlamlar için bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Banzhaf, H. (2009). *Tarot ve Kahramanın Yolculuğu* (G. Yamanlıca, Çev.). Barış İlhan Yayınevi.

Fiebig, J. (2004). *The Salvador Dalí Tarot Jubilee Edition* (M. Miethe, Çev.). Koenigfurt Verlag.

Jodorowsky, A. & Costa, M. (2022). *Tarotun Bilgeliği: Sembol ve Arketiplerle Yaşamı Keşfetmek* (B. Yiğiter & T. Ö. Kumaş, Çev.). Omega Yayınları.

Kaplan, S. R. (1973). *Tarot Classic*. U.S. Games Systems.

Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve İşaretler* (S. Toksoy, Çev.) (2. Baskı). Alfa Yayınları.

Üner, Ö. (2013). Türk resminde sembolist eğilimler. *MSGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 51–63.

Türk Dil Kurumu. (2025). Doğa. *Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 12.06.2025).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ÇAĞDAŞ KORE AMBALAJ TASARIMINDA GELENEKSEL SANATLARIN ETKİLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Melek SEZEN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat ve Tasarım Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Bölümü

y241363007@ogr.ikc.edu.tr, ORCİD: 0009-0007-8487-992X

ÖZET

Bu çalışma, Kore geleneksel sanatlarının çağdaş ambalaj tasarımlarında nasıl kullanıldığını kültürel sanatsal ve estetik yönleriyle incelemeyi amaçlamıştır. Minhwa ve Kaligrafi gibi Kore'nin geleneksel sanat formlarının özellikle renk çizgi dili, sembol kullanımı gibi tasarım öğeleri üzerinden modern tasarıma nasıl aktarıldığı betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilecektir. Çalışmada, görsel doküman analizi kullanılarak ambalaj tasarımındaki geleneksel estetik unsurların nasıl yeniden uyarlandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, Minhwa' nın sembolik zenginliği ve Kaligrafi 'nin tipografi estetiğinin simgesel ilkeleri bağlamında analiz edilecektir. Tarihsel bağlamda Joseon Hanedanlığı'nda günlük yaşamı anlatan Minhwa resimlerinin halk arasındaki kullanımı incelenecek ve bu kullanımın günümüzde özellikle gıda, kozmetik ve içecek sektöründeki ambalajlara nasıl yansıdığı örneklerle gösterilecektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, geleneksel sanatların sadece estetik değil, aynı zamanda kültürel bir taşıyıcısı olarak ambalaj tasarımına nasıl katkı sağladığını ortaya koymak olacaktır. Elde edilen veriler seçilmiş görseller üzerinden yapılan betimsel çözümlemelerle desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Minhwa, Kaligrafi, Ambalaj, Geleneksel Kore Sanatı, Modernizm

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

INFLUENCES OF TRADİTİONAL ARTS IN CONTEMPORARY KOREAN PACKİNG DESİGN

ABSTRACT

This study aims to examine how traditional Korean arts are incorporated into contemporary packaging design through cultural, artistic, and aesthetic perspectives. It evaluates how traditional Korean art forms such as Minhwa and calligraphy are transferred into modern design, particularly through elements like color, line language, and symbolic usage, using a descriptive analysis method. By applying visual document analysis, the study seeks to identify how traditional aesthetic components are reinterpreted in packaging design. Furthermore, the symbolic richness of Minhwa and the typographic aesthetics of calligraphy will be analyzed within the context of their symbolic principles. The historical use of Minhwa paintings, which depicted daily life during the Joseon Dynasty and were commonly used among the public, will be examined to demonstrate how this practice is reflected today in packaging design, particularly in the food, cosmetics, and beverage industries. In this context, the aim of the study is to reveal how traditional arts contribute to packaging design not only as an aesthetic element but also as a cultural carrier. The findings will be supported by descriptive analyses of selected visuals.

Keywords: Minhwa, Calligraphy, Packaging, Traditional Korean Art, Modernism

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Geleneksel sanatlar, toplumların tarihsel, estetik beğenisi ve kültürel kimliğini yansıtan önemli görsel dillerden biridir. Bu sanat formları yalnızca estetik birer üretim değil, aynı zamanda kültürel aktarımın ve kimlik inşasının taşıyıcı unsurlarıdır. Kore geleneksel sanatları içerisinde özellikle Joseon Hanedanlığı döneminden itibaren gelişen Minhwa halk resimleri ile kaligrafi, halkın ve elit sınıfın görsel ifade araçları olarak iki farklı düzlemde önemli bir yer tutmuştur. Bu sanat biçimleri, günümüzde çağdaş tasarım pratikleriyle yeniden yorumlanarak özellikle ambalaj tasarımı gibi uygulamalı sanat alanlarında kültürel mirasın yeniden üretimi ve görsel iletişimin stratejik bir öğesi olarak kullanılmaktadır.

Minhwa, Joseon dönemi halk sınıfı tarafından üretilmiş; mitolojik, dini temalar ve gündelik yaşam unsurlarını simgesel dille ifade eden bir resimsel anlatı türüdür. Kaplan, şakayık, kiraz çiçeği gibi ikonografik öğeler, korunma, arınma, bolluk gibi değerlerle ilişkilendirilerek görsel dile taşınır. Öte yandan Kore kaligrafisi, Hanja kökenli bir yazı geleneğinden beslenen, zamanla Hangıl'ın da kabulüyle biçimsel ve estetik çeşitlilik kazanan bir sanat formudur. Kaligrafi, özellikle Joseon dönemi elitleri arasında yaygınlaşmış ve sadelik, zarafet ile kültürel teslimiyetin önemli bir ifadesi haline gelmiştir.

Günümüzde bu geleneksel sanat biçimleri; kozmetik, içecek, yayıncılık ve sanat nesneleri gibi farklı sektörlerde faaliyet gösteren markalar tarafından çağdaş tasarım anlayışıyla yeniden üretilmekte ve ticarileştirilmektedir. Bu durum yalnızca nostaljik bir görsel eğilim değil, aynı zamanda kültürel kimlik oluşturma, marka değerini artırma ve tüketici ile duygusal bağ kurma stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Küresel pazarda Kore'ye özgü kültürel değerlerin temsilini mümkün kılan bu stratejiler, dijitalleşmenin ve tasarım odaklı markalaşmanın yoğunlaştığı çağdaş sanat ve tasarım ortamında belirleyici hale gelmiştir.

Bu çalışma, Kore menşeli dört farklı marka (Sulwhasoo, Hanyul, Sooryehan, The History of Woo) üzerinden yürütülecek olup; bu markaların ambalaj tasarımlarında geleneksel estetik kodların ve görsel dilin nasıl yeniden üretildiğini betimsel bir yaklaşımla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analiz sürecinde Roland Barthes'ın göstergebilimsel çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda her bir ambalaj tasarımı hem denotatif (düz anlam) hem de konotatif (yan anlam) düzeyde çözümlenecek; kullanılan görsel öğelerin (renk, ışık, yazı biçimi) estetik, kültürel ve simgesel bağlamları ortaya konacaktır. Özellikle Hanja ve Hangıl karakterlerinin biçimsel ve anlam düzeyindeki kullanımları, bu yazı biçimlerinin geleneksel sanatlardaki yerini ve çağdaş marka kimliğine katkılarını açıklamak açısından önemli bir katman sunacaktır.

Araştırmanın evrenini; Kore geleneksel sanatlarındaki görsel anlatım unsurları ile üretilmiş ambalaj tasarımları oluştururken, araştırmanın örneklemini; Kore geleneksel sanat yaklaşımlarından olan Minhwa ve kaligrafi stili ile tasarlanmış kişisel bakım ürünleri oluşturmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Son olarak, çalışma, Minhwa ve kaligrafi gibi geleneksel Kore sanat biçimlerinin yeniden ambalaj tasarımlarındaki işlevini estetik, kültürel ve iletişimsel boyutlarıyla değerlendirmeyi; bu yolla görsel kültürün sürekliliği ve dönüşümüne ilişkin kurumsal bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

2. KORE GELENEKSEL SANATLARI ÜZERİNE BİR BAKIŞ

Kore geleneksel sanatı, yalnızca estetik beğeniye yönelik bir görsellik değil; aynı zamanda inanç sistemlerinin, sosyal değerlerin ve kültürel sürekliliğin görsel temsili olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda özellikle Minhwa halk resmi geleneği ve kaligrafi gibi yazı sanatları, Joseon Hanedanlığı döneminden günümüze uzanan en karakteristik ifade biçimlerindendir.

"Halkın resmi" anlamına gelen Korece "Minhwa" sembol dili olarak çok zengindir. Minhwa; kaplan, saksağan, şakayık, turna, kiraz çiçekleri, ejderha, ginseng, zodyak hayvanları, kitap rafları (chaekgado) gibi figürler Kore halkının belirli dilekleri veya değerleri temsil etmektedir. Şakayık, özellikle zenginlik ve refahı; kaplan ise hem gücü hem de halkla iletişim hâlindeki mizahi koruyuculuğu simgelemektedir. “Hojakdo” (kaplan ve saksağan resmi) gibi kompozisyonlarda bu semboller birlikte kullanılarak, halkın kraliyetle olan sembolik ilişkisine dair ironik ve katmanlı anlamlar üretilmiştir.

Minhwa’nın bir diğer temel özelliği, Konfüçyüsçülük ilkelerine olan sıkı bağlarıdır. Bu ilkeler Minhwa'nın temalarında doğrudan görülmüştür. Örneğin Hwajo-do (çiçek ve kuş resimleri) uyumlu çiftleri, Chaekgado (kitap rafı resmi) ise bilgi, eğitim ve entelektüel gelişimi simgelemiştir. Bu bakımdan Minhwa için “Kore halk inançlarının ve Konfüçyüs değerlerinin görsel bir temsili olarak hizmet etti.’’ (7.5 Minhwa (folk painting) – Arts of Korea., 2024) denilebilir.

Geleneksel Kore resminde kullanılan renk sistemleri de farklı anlamlar taşımıştır. Obangsaek adı verilen beş renk sistemi, doğadaki beş yön (kuzey, güney, doğu, batı, merkez) ve beş elementi (su, ateş, ağaç, metal, toprak) temsil etmektedir. Bu sistem doğrultusunda mavi (doğu-ağaç-yaşam), kırmızı (güney-ateş-enerji), sarı (merkez-toprak-denge), beyaz (batı-metal-saflık) ve siyah (kuzey-su-bilinç) gibi renkler, sadece görsel değil, simgesel anlamlar da taşımıştır. Günümüz ambalaj tasarımlarında bu renklerin bilinçli bir biçimde kullanılması, geleneksel bilgi sistemlerinin yeniden üretimine olanak sağlamaktadır.

Kore kaligrafisi ise Hanja kökenli bir yazı geleneğinden evrilmiş, özellikle Joseon döneminde saray entelektüelleri ve sanatçıları arasında yaygınlaşmıştır. Kaligrafi; yalnızca bir yazı tekniği değil, aynı zamanda bireyin karakterini, zihinsel odağını ve kültürel terbiyesini yansıtan bir ifade biçimi olarak yüzyıllar boyunca değer görmüştür. Joseon Hanedanlığı döneminde özellikle Konfüçyüsçülük etkisiyle şekillenen bu sanat; iç disiplin, sabır ve doğayla uyum gibi etik değerlerle doğrudan ilişki içerisindedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

‘’Bütün Uzak Doğu resim anlayışı ve uygulama tekniklerine uygun olarak Kore resminde de konsantrasyon ve iyi hesaplanmış vuruşlarla resmin yapılması büyük bir ruhsal ve teknik mükemmeliyeti zorunlu kılmıştır.’’ (Beksaç, 2002) Bu durum, sanatçının her darbeyi bilinçli ve kararlı bir şekilde gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu tekniğin ardında yatan zihinsel tavır, yalnızca estetik bir sonuç değil aynı zamanda bireyin öz farkındalığı ve ruhsal dengesidir.

Kaligrafi bu yönüyle bir tür hareket meditasyonu olarak da görülebilmektedir. Her karakterin iç yapısındaki simetrik düzen, boşlukla kurulan ilişki, çizgilerin yumuşaklığı veya sertliği gibi unsurlar sanatçının zihinsel hâliyle birebir ilişkilidir. Bu nedenle, Kore kaligrafisi aynı zamanda kişilik göstereni olarak işlev görmüştür. Yazının biçimi, kişinin ruhsal durumu ve karakter derinliği hakkında bizlere fikir verebilmektedir.

Hangıl’ın kabulüyle birlikte daha özgür ve estetik ifadeler kazanan kaligrafi, özellikle marka kimliğinde sadelik, zarafet ve kültürel kimlik vurgusunun önemli bir parçası haline gelmiştir. Çağdaş ambalaj tasarımlarında bu geleneksel yazı estetiği, özellikle marka isimlerinin kaligrafik yorumları üzerinden yeniden görünür hâle gelmektedir. Sulwhasoo ve The History of Whoo gibi markaların logo yazıları, geleneksel yazı sistemlerinden esinlenilerek tasarlanmıştır. Bu tipografi tercihleri, yalnızca estetik bir nostalji yaratmakla kalmamakta aynı zamanda ürünün güvenilirliği, köklülüğü ve manevi değeri gibi kültürel anlamları da çağrıştırmaktadır.

Sonuç olarak, Kore kaligrafisi bir yazı sisteminden çok daha fazlasını ifade etmiştir. Zihinsel disiplin, ahlaki bütünlük ve estetik sadeliğin birleştiği bir gelenektir. Bu özellikleriyle Kore kaligrafisi, geleneksel sanatın çağdaş tasarımla birleştiği noktalarda güçlü bir görsel ve kültürel kimlik taşıyıcısı olarak varlığını sürdürmektedir.

3. AMBALAJ TASARIMINDA KÜLTÜREL MİRASIN ROLÜ

Ambalaj tasarımı, günümüzde yalnızca bir ürünün korunması ve pazarlanması amacıyla kullanılan bir yüzey değil aynı zamanda markanın kimliğini, kökenini ve değerlerini yansıtan bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle kültürel mirasın tasarıma entegre edilmesi, ambalajı sadece işlevsel olmaktan çıkararak bir kimlik taşıyıcısına dönüştürmektedir. Geleneksel motiflerin, desenlerin ve kültürel referansların ambalaj yüzeyine taşınması, ürünün ait olduğu coğrafyanın ve toplumun değerlerini görsel bir dil ile aktarmaktadır.

Kültürel miras unsurları, ürünlerin ait olduğu yerle özdeşleşmesini sağlayarak menşei göstergesi işlevi de görmüştür. Geleneksel desenlerin, halk sanatlarının veya bölgesel simgelerin ambalajlarda kullanılması, tüketicide ürünün otantik, yerel ve kültürel değerlere sahip olduğu algısını güçlendirmektedir. Bu da tüketici sadakatini artırmakta ve markaya özgünlük kazandırmaktadır.

Kore’de de ambalaj tasarımında geleneksel öğelerin yeniden üretimi kültürel sürekliliğin görselleştirilmiş bir formu olarak değerlendirilmektedir. Minhwa resimlerinde yer alan

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

semboller hem toplumsal belleği harekete geçirir hem de ürünün menşeini dolaylı biçimde vurgulamaktadır.

Geleneksel desenlerin, halk sanatlarının veya bölgesel simgelerin ambalajlarda kullanılması, tüketicide ürünün otantik, yerel ve kültürel değerlere sahip olduğu algısını güçlendirmektedir. Ürünlerin kimliğini belirleyen bu görsel öğeler, tarihsel geçmişin izlerini taşıyarak kullanıcı ile bağ kurmaktadır. Yerel motiflerin çağdaş grafik tasarım teknikleriyle yeniden yorumlanması, gelenek ile çağdaş arasında güçlü bir köprü oluşturmaktadır.

Küresel pazarda rekabet halindeki ürünler için kültürel mirasa dayalı ambalaj tasarımı farklılaşma ve tüketiciyle daha derin bir bağ kurma açısından stratejik bir avantaj sunmaktadır. Geleneksel değerleri görsel olarak yansıtan ambalajlar, markanın hikâyesini anlatmasına ve kültürel kimliğini görünür kılmasına katkı sağlamaktadır.

Kültürel mirasın ambalaj tasarımında kullanılması, ürünün pazarlama gücünü artırmakta, estetik ve toplumsal değerlerin görsel anlatımını sağlamaktadır. Bu yönüyle ambalaj tasarımı, geçmiş ile bugünü buluşturan ve kültürel kimliği sürdüren önemli bir araç hâline gelmektedir.

4. KORE GELENEKSEL SANATLARININ ÇAĞDAŞ AMBALAJ TASARIMINDA ÖRNEKLERİ

Geleneksel halk sanatı olan Minhwa'nın çağdaş Kore kozmetik markaları tarafından nasıl yorumlandığını daha iyi anlayabilmek için, Sooryehan, Sulwhasoo, Hanyul ve The History of Whoo gibi önde gelen markaların ambalaj tasarımları üzerinden göstergebilimsel bir çözümleme yapılacaktır. Bu analizlerde kullanılan figürler, renk tercihleri, desenler ve kompozisyon yapıları, yalnızca estetik birer tercih değil; aynı zamanda köklü bir kültürel belleğin yansımalarıdır.

4.1. Sooryehan

Sooryehan markasının Ginseng Essence Special Set ambalajı, Kore'nin geleneksel doğa estetiğini çağdaş grafik tasarımla birleştiren çok katmanlı ve anlamlı bir çalışma sunmaktadır. Zemin rengi olan sarı, Obangsaek (Beş Yön Renk Sistemi) sisteminde merkeze karşılık gelmekte ve toprağı, sabitliği, dengeyi temsil etmektedir. Ambalajda kullanılan diğer renkler de kültürel derinlik taşır: turuncu canlılık ve dönüşümü; kırmızı ateşi ve yaşam gücünü, beyaz saflıkla ölümü, pembe gençliği ve çiçeklenmeyi, yeşil ise ağaç elementini ve doğanın tazeliğini simgelemektedir.

Ambalajın doğa motifleri arasında yer alan krizantem çiçekleri Kore kültüründe uzun ömür, bilgelik ve zenginlik sembolü olarak kullanılmıştır. Bu çiçeklerin kullanımı sonbaharı ve olgunlaşmayı yansıtarak ürünün doğal ve şifalı etkisini pekiştirmektedir. Akça ağaç (ginkgo) yaprakları ise dayanıklılık, diriliş ve umudu temsil ederek Kore'nin kadim doğa kültürüne ve uzun ömür simgesine gönderme yapmaktadır. Ambalajın üst kısmında yer alan küçük kuş figürü, doğrudan Minhwa tarzında olmasa da, geleneksel halk resimlerinde rastlanan doğa sahnelerini hatırlatmaktadır. Bülbül mutluluk, aşk, doğallık ve pozitif enerji vurgusu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yapmaktadır. Bu doğal semboller ambalajın Kore doğası ve estetiğiyle güçlü bağını gösterirken, ürünün doğallığını ve tazeliğini estetik bir dille vurgulamaktadır.Sooryehan logosu ise geleneksel Kore kaligrafisinden esinlenen modern bir tipografiyle tasarlanmıştır. Bu ambalaj, kültürel hafızaya işlenen bir doğa betimlemesi üzerinden tüketiciye estetik ve psikolojik olarak güven sunmaktadır.



Görsel 1: Sooryehan Jinseng Essence AD Autumn Flower & Bird Edition

4.2. Hanyul

Hanyul'un yeni yıl özel koleksiyonu için hazırladığı ambalaj tasarımı, geleneksel Kore halk resmi Minhwa'dan ilhamla şekillenen simgesel bir anlatı sunmaktadır. Kaplan figürleri, özellikle Kore halk resimlerinde ‘’koruyucu ruh’’ olarak sıkça kullanılmıştır. Bu tasarımın merkezinde yer alan kaplan figürü ise Joseon dönemi Minhwa'sında sıkça karşılaşılan ancak saray estetiğinden farklı olarak, halk arasında daha sevecen ve mizahi bir karaktere sahip olan kaplan motifinin çağdaş bir uyarlaması olarak kullanılmıştır. Hanyul'un bu ambalaj yorumunda bu kaplan sevimli, dinamik ve doğaüstü bir varlık olarak betimlenmiştir. Kaplan, kullanıcıya koruyuculuk aynı zamanda hafiflik, yenilenme ve umut vadeden bir ruh hâli sunmaktadır.

Marka her ambalajda ürün içeriğine uygun olarak farklı bir doğal bitki ile vurgulamıştır. Pelin otu, kırmızı pirinç ve ay ışığı limonu gibi geleneksel Kore bitkileri hem illüstrasyonlarla hem de renk düzenlemeleriyle görselleştirilmiştir. Örneğin pelin otu kullanılan üründe yeşil ve yumuşak tonlar hâkimken, limon içeren ambalajda daha açık ve ferahlatıcı sarı tonlar tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, doğayla bütünleşik bir ürün algısı yaratırken; her ambalajın içeriğine

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

özel görsel karakter kazandırmaktadır. Bitki çizimleri stilize olmakla birlikte, geleneksel Minhwa çiçek çizimlerine benzer şekilde doğayla sembolik bağ kuran bir yalınlık taşımaktadır.

Yazı karakteri, geleneksel kaligrafiden farklı olarak daha sade ve çağdaş bir fırça dokusuna sahiptir; ancak bu sadelik, markanın samimi ve doğaya dönük kimliğiyle uyum içerisindedir. Kaplan figürü, arka plandaki bitki öğeleriyle birlikte yalnızca estetik bir süsleme değil aynı zamanda doğanın döngüsünü, iyileştirici gücünü ve yeni bir yılın taze başlangıcını simgelemektedir. Bu tasarım, Kore kültürüne özgü sembollerin modern bir kozmetik markasında nasıl şiirsel ve bütüncül bir dile dönüştüğünün etkili bir örneğini sunmaktadır.



Görsel 2: 2022 Hanyul Tiger Campaign Limited Design By Hana Seo

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



4.3. The History of Whoo

The History of Whoo markasına ait bu ambalaj, beş bölmeli simetrik kompozisyonu ve geleneksel figürleriyle dikkat çekmektedir. Marka bu ambalaj tasarımında, on uzun ömür sembolünün (gemi, dağ, su, bulutlar, kayalar, çam ağaçları, kaplumbağalar, turnalar, geyik ve güneş) çoğuna yer vererek kültürel bir bağ kurmaktadır. Ortadaki elmas biçimli alanda karşılıklı yerleştirilmiş iki kuş figürü, yukarıya açılan kanatlarıyla yükselme ve yücelme temasını simgelemiştir. Bu kuşlar büyük ihtimalle Kore mitolojisindeki dişi ve erkek turnaları (durumi) temsil etmektedir. Turnaların farklı renklerde oluşu ise yaşamın ikili doğasına, yin-yang dengesine ve ruhani uyuma gönderme yapmaktadır. Kenarlarda yer alan geyik figürleri ise onur ve başarıyı temsil eden sembollerdendir. Ağaçlar da aynı şekilde doğanın sürekliliğini ve mevsimsel döngüyü ifade etmektedir.

Ambalajın alt kısmında yer alan dalgalar arasında betimlenmiş kaplumbağalar, Kore kültüründe bilgelik, sabır ve evrensel düzenin taşıyıcısı olarak yorumlanmaktadır. Böylece ürün sadece bedensel bakım değil, aynı zamanda içsel denge ve ruhsal arınma vaadi sunmaktadır. Kullanılan gemi figürleri ise zenginlik, yenilenme mesajı vermektedir. Kaplumbağalar dayanıklılık anlamını taşımaktadır. Kullanılan kırmızı, mavi, altın gibi renkler geleneksel Kore saray estetiğine ve simgesel anlamlara dayanmaktadır. Kırmızı enerji, mavi denge, altın ise kutsallık ve asaletle ilişkilendirilmektedir.

Bu ambalajda geleneksel “minhwa” resim sanatının figüratif dili yeniden yorumlanmıştır. Barthes’ın göstergebilimsel yaklaşımıyla bakıldığında, bu görsel derin kültürel kodlar taşıyan bir “mit” halini almıştır. Görseldeki her unsur kuşlar, geyikler, kaplumbağalar ve bulutlar

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

doğrudan anlamlarına ilave olarak Kore'nin saray kültürüne ait tarihsel ve mitsel anlatılarıyla bir anlamlar zinciri kurmaktadır. Bu bağlamda ambalaj, ürünü yalnızca bir kozmetik değil, "kraliyet geleneklerine bağlı, kutsal bir ritüelin parçası" olarak sunmaktadır.



Görsel 3: Whoo Gongjinhyang-Gienjin Cream Heritage Edition

4.4. Sulwhasoo

Sulwhasoo tavşan yılı için suluboya estetiğiyle tasarlanmış olduğu bu sınırlı sayıda üretilen ambalajda, iki kiraz çiçeği ağacı arasında yer alan hafif tepeler ve bu tepelerin üzerinde oturan iki tavşan figürü bulunmaktadır. Zemin ve renk paleti oldukça sade ve pastel tonlarda tutulmuştur. Beyaz üzerine işlenen pembe ve gri tonlar, ürüne zarif, doğal ve huzurlu bir atmosfer kazandırmaktadır. Genel tasarım, göze çarpmayan bir lüks ve rafine sadelik hissi sunmaktadır.

Tavşan figürleri, Kore kültüründe özellikle Ay ile özdeşleşen önemli semboller arasındadır. Mitolojik olarak Ay'da pirinç lapası yaptığına inanılan tavşan, aynı zamanda masumiyetin, bereketin ve doğurganlığın da simgesi olmuştur. Kiraz çiçekleri ise Doğu Asya kültürlerinde yeniden doğuşu, baharı ve doğanın geçici zarafetini temsil etmektedir. Bu iki figür bir araya geldiğinde ise şiirsel bir durağanlık, mevsimsel tazelik ve umut çağrışımları doğmaktadır. Bu görsel birliktelik, ürünün cilde bahar tazeliği kazandıracağı fikrini destekler niteliktedir.

Roland Barthes'ın göstergebilimsel kuramı çerçevesinde bakıldığında, bu ambalaj salt estetik bir görüntü olmaktan çıkarak mitolojik bir anlatıya dönüşmektedir. Ürün bir cilt serumu olarak doğayla uyumlu, geçmişle bağ kuran ve güzelliği zamansız bir değer olarak sunan kültürel bir hikâyenin taşıyıcısı hâline gelmektedir. Böylece ambalaj, ürünü tüketici gözünde sadece işlevsel değil, aynı zamanda anlam yüklü ve duygusal bir deneyim olarak konumlandırmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 4: Sulwhasoo First Care Activating Serum Limited

Sulwhasoo markasının bir diğer ambalaj tasarımında, geleneksel Kore resim sanatının manzara anlayışıyla bütünleşen zarif bir görsel anlatım sunmaktadır. Siyah zemin üzerine altın çizgilerle işlenmiş dağ, geyik, çiçek ve kaplumbağa motifleri, hem doğayla iç içe olma hâlini hem de kültürel sembolizmi yansıtmaktadır. Tasarım, ilk bakışta Joseon dönemi saray resimlerinde ve Minhwa manzara türlerinde sıkça rastlanan dağ manzarası estetiğini çağrıştırmaktadır. Siyah fon, yalnızca zarafet değil, aynı zamanda "gece", "bilgelik" ve "sonsuzluk" temalarını da çağrıştıran anlam katmanlarına da sahip olmaktadır.

Ambalajın merkezine konumlandırılmış iki geyik, görsel olarak bir denge duygusu yaratırken, simgesel düzlemde de çok katmanlı anlamlar taşımaktadır. Kore halk inanışlarında geyik, uzun ömür, huzur ve bilgeliği simgelemektedir. Çift olarak resmedilmeleri, harmoni, aile birliği ve uyum gibi Konfüçyüsçü değerlerle ilişkilendirilebilmektedir. Aynı zamanda dişi–erkek çifti olarak yorumlandığında, bu figürler yin-yang dengesiyle birlikte ürünün ciltte denge kurma işlevine metaforik bir karşılık sunmaktadır. Geyiğin bulunduğu konumda başını eğmiş olması, sakinlik ve tevazu göstergesi olarak da yorumlanmaktadır. Dağlar, yer yer bulutlarla birleşerek doğanın ruhsal katmanlarını simgelerken bu doğa parçaları altın hatlarla soyutlanarak mistik bir atmosfer oluşturmaktadır.

Dikkat çekici diğer bir figür ise alt alanda yer alan kaplumbağa motifidir. Kaplumbağa, Kore halk inançlarında uzun ömrün, bilgeliğin ve evrenin taşıyıcılığının sembolü olarak bilinmektedir. Kaplumbağanın dalgaya benzer kıvrımların arasında yer alması onun hem

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

denizle hem de kozmik düzenle bağını ilişkilendirmektedir. Bu kombinasyon, zamanın yavaş ama istikrarlı akışı içinde yaşlanmayı geciktirme fikriyle örtüşerek ambalajın içerdiği yaşlanma karşıtı ürün konseptiyle doğrudan bağlantı kurmaktadır.



Görsel 5: Sulwhasoo Concentrated Gingseng Renewing Luxury Anti-Aging Set

4.5. Joseon Beauty-Kaligrafi Temelli Geleneksel Ambalaj

Bu ambalaj, geleneksel Kore görsel kültürünün doğrudan ve yalın bir temsili olarak öne çıkmaktadır. Öncelikle ürün adı olan Joseon Minyeo (Joseon Güzeli), fırça kaligrafisi estetiğiyle yazılmıştır. Bu tipografi, yalnızca görsel olarak değil, anlam bakımından da gelenekle güçlü bir bağ kurmaktadır. Özellikle harflerin düzensizliği, fırça uçlarının belirgin izleri ve harfler arası boşluklardaki ritim, kaligrafinin "ruh hâlini yansıtma" işlevini vurgular. Engin Beksaç' ın belirttiği üzere yüksek konsantrasyon gerektiren bu mürekkep resimlerinde teknik mükemmeliyet zorunlu kılınmıştır. ‘’Çünkü bu mürekkep kullanılarak yapılan resim tekniğinde ikinci bir vuruş yapma ve hatalı çizimi düzeltme şansı yoktur.’’ (Beksaç, 2002) Bu bağlamda, buradaki doğrudanlık ve içtenlik vurgusu dikkat çekici bir unsur olmuştur.

Ambalaj tasarımında, fırça darbesiyle yazılmış bu yazı, içerik hakkında doğrudan bir bilgi sunarken ürünün geleneksel kimliğine görsel bir mühür gibi işlenmektedir. Kırmızı renkli küçük kare mühür damgası (dojang) ise bu anlamı tamamlar çünkü Kore kültüründe mühür kimlik ve onay işlevi gören tarihsel bir imge olarak yer almıştır. Bu mühür, yazının altına zarif bir biçimde yerleştirilmiş ve otantiklik algısını güçlendirmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Ayrıca, kavanoz kapağında kullanılan hanji kâğıdı ve el yapımı dokulu ip, ürünün yalnızca içerik değil ambalaj açısından da "doğallık" ve "geleneksellik" temalarını taşımasına hizmet etmektedir. Bu kaplama biçimi, şifalı bitkilerle hazırlanan halk ürünlerini çağrıştırmaktadır. Böylece ürün estetik ve kültürel bir ev yapımı hissi vermektedir. Modern kozmetik piyasasında bu tür bir tasarım yaklaşımı, nostaljik güven duygusu uyandırmakta ve tüketicide doğal, sadelik temelli bir aidiyet hissi oluşturmaktadır.



Görsel 6: Beauty of Joseon Dynasty Cream

5. SONUÇ

Bu çalışma, geleneksel Kore sanatının çağdaş ambalaj tasarımındaki temsil biçimlerini inceleyerek kültürel mirasın grafik yüzeylerde nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Minhwa resim geleneği, kaligrafi, Obangsaek renk sistemi ve doğa temalı figürler, incelenen markaların ambalajlarında yalnızca görsel süsleme amacıyla değil kültürel bir anlatı inşa etmek amacıyla kullanılmıştır. Ambalaj bu bağlamda fiziksel bir koruyucu işlevinin yanı sıra kültürel kodların, inanç sistemlerinin ve ulusal hafızanın görsel temsiline dönüşmektedir.

Sooryehan, Hanyul, Sulhwasoo, Beauty of Joseon ve The History of Whoo markaları, kaplan, dağ, tavşan, geyik, şakayık ve mühür gibi figürleri ve sembolleri çağdaş tasarım diliyle yeniden yorumlayarak, gelenekle günceli birleştiren çok katmanlı bir estetik sunmuştur. Her bir figür tarihsel anlam taşımakta ve yeni bir bağlam içinde güncel tüketiciye seslenmektedir. Kaplanın sevimli hâle getirilmesi, tavşanın doğayla uyumlu ruh hâlini temsil etmesi ya da geyiğin uzun ömür simgesi olarak konumlanması, geleneksel anlamların kaybolmadan modern tasarıma uyarlanabileceğini göstermektedir.

Yapılan analizlerde Kore ambalajlarında kullanılan renk paletleri ve yazı tiplerinin de bu kültürel sürekliliği desteklediği görülmektedir. Obangsaek renk sistemine uygun olarak seçilen

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sarı, kırmızı, beyaz, pembe, yeşil ve mavi tonları yalnızca estetik bir tercih değil; toprağın dengesi, yaşam gücü, saflık ve doğurganlık gibi kültürel anlamları çağrıştırmaktadır. Kaligrafik ya da mühür benzeri yazılar ise yalnızca marka adı taşımaz, aynı zamanda ürünü tarihsel bir söylem içine yerleştirmektedir. Bu doğrultuda her bir ambalaj, ürünle birlikte sunulan sembolik bir kimlik taşımıştır.

Görsel açıdan sade ancak anlam bakımından zengin bu ambalajlar, geleneksel sanatın yaşatılmasına ek olarak grafik tasarımın kültürel bir aktarma ve güncelleme aracı olarak kullanılması açısından da önem taşımaktadır. Tüketici ile kurulan ilişkinin estetik beğeniden çok kimlik, aidiyet ve tarihsel bilinç gibi daha derin katmanlara da uzanmaktadır. Bu yönüyle ambalaj tasarımı, çağdaş pazarlama stratejilerinin ötesinde kültürel mirasın sürdürülebilirliği için bir araç hâline gelmektedir.

Sonuç olarak, geleneksel sanatın modern ambalajlarda yeniden yorumlanması, tasarım disiplininin yalnızca görsel bir araç değil; aynı zamanda bir kültürel ifade biçimi olduğunu göstermektedir. İncelenen örnekler doğrultusunda kültürel mirasın yalnızca korunmakla kalmayıp günümüzün estetik, ekonomik ve sosyal yapısına entegre edilebildiğini çıkarımı yapılabilmektedir. Bu süreçte tasarımcı, yalnızca biçim veren değil aynı zamanda geçmişi bugüne taşıyan bir anlatıcı rolünü üstlenmektedir. Gelecek çalışmalarda farklı markaların karşılaştırılmalı olarak ele alınması kültür-tasarım ilişkisini daha da derinlemesine anlamamıza katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Fiveable. 7.5 Minhwa (folk painting) – Arts of Korea. 2024.08.21
2. 2.Ambalaj Tasarımında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Hayati Unsurlar. Zock: https://zock.com.tr/ambalaj-tasariminda-goz-onunde-bulundurulmasi-gereken-hayati-unsurlar/. (Erişim Tarihi: 14.06.2025)
3. Beksaç, E. Geleneksel Kore Resim Sanatı . Engin Yayıncılık.2002
4. Jang, M. H. Development of textile pattern design. An and Jang Fashion and Textiles, 2-19.2023
5. Korea., F. ..–A.. https://library.fiveable.me/arts-of-korea/unit-7/minhwa-folk-painting/study-guide/KOaCRlBx1XFGnmKb (Erişim Tarihi: 10.06.2025)
6. Olesen, J. Color Meanings. Korean Color Symbolism: Learn What Traditional Colors Mean in Korea

7. Park, S. (2024). Sotheby's Institute of Art. New York ProQuest Dissertations & Theses.
8. Shin, S. (2006). The art of minhwa: Korean folk painting as a vital force of religion, life, and culture. Journal of Cultural Research in Art Education, 121-133.
9. https://fashion.ettoday.net/news/1271712
10. https://www.dmitory.com/issue/265289047
11. https://themonodist.com/the-history-of-whoo/#brand-name
12. https://www.thebk.co.kr/news/articleView.html?idxno=171854

GÖRSEL KAYNAKÇA

1. https://www.d-maker.kr/news/articleView.html?idxno=42319 (Erişim tarihi: 14.06.2025)
2. https://design.amorepacific.com/work/2022/hanyul/flyingtigercampaign/
3. (Erişim Tarihi: 14.06.2025)
4. https://www.thebk.co.kr/news/articleView.html?idxno=171854
5. (Erişim Tarihi: 14.06.2025)
6. https://my.sulwhasoo.com/blogs/sulwhasoo-post/2023-lunar-new-year-limited-edition (Erişim Tarihi: 14.06.2025)
7. https://www.elle.com/tw/beauty/news/g23075826/2018-new-connection/
8. (Erişim Tarihi: 14.06.2025)
9. https//www.koreanbeautydream.com/2016/04/crowley-large-factory-joseon-beauty.html (Erişim Tarihi: 14.06.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

OSMANLI DÖNEMİNDE ERZURUM CAMİLERİ: MİMARİ ÖZELLİKLERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Hakan OCAK

Yüksek Lisans Öğrencisi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı

academisyen25@icloud.com - 0009-0006-0502-5807

ÖZET

Erzurum, coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca pek çok milletin uğrak noktası olmuş ve çeşitli kültürlerin kesişiminde yer almıştır. Özellikle Osmanlı döneminde, şehrin mimari açıdan geliştirilmesine büyük önem verilmiş; Erzurum, hem komşu ülkelere yakınlığı hem de stratejik konumu nedeniyle adeta bir tampon bölge işlevi görmüştür. Bu çalışma kapsamında, Erzurum şehir merkezinde yer alan camilerin mimari özellikleri detaylı biçimde ele alınmıştır.

İncelenen camiler, plan şeması, malzeme kullanımı ve süsleme unsurları açısından değerlendirilmiş; Osmanlı mimari geleneğinin İstanbul ve çevresinde ortaya çıkan örneklerinin, Erzurum'da yerel malzeme ve zanaatkârlıkla özgün biçimlerde yeniden yorumlandığı tespit edilmiştir. Yapım sürecinde çoğunlukla Erzurum'dan temin edilen taş ve ahşap malzeme kullanılmış, bazı unsurlar ise çevre illerden getirilmiştir.

Zaman içinde savaşlar, depremler ve diğer yıkıcı etkenler sebebiyle hasar gören yapılar, özellikle yakın dönemde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bu restorasyonlarda genellikle sadeleştirilmiş müdahaleler dikkat çekmektedir. Tarihi camilerde yer alan kalemişi süslemeler, bitkisel ve geometrik motifler ile yağlı boya bezemeler, dönemin estetik anlayışını yansıtmaktadır. Erzurum merkezinde yer alan bu camiler, farklı üslup ve biçim özellikleriyle hem bölgesel hem de dönemsel mimari çeşitliliği gözler önüne sermektedir. Yapıların fotoğrafları ve mimari detayları, çalışmanın katalog bölümünde destekleyici unsurlar olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Cami Mimarisi, Erzurum, Mimari Üslup, Taş ve Ahşap Malzeme, Restorasyon Süreci

.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. ERZURUM'UN KISA TARİHİ

Bugünkü Erzurum kentinin bulunduğu bölge, ilk olarak Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios'un adıyla anılmış ve *Theodosiopolis* ismini almıştır. Erzurum'un tarih boyunca farklı medeniyetler tarafından yönetilmesi, şehrin çeşitli isimlerle anılmasına yol açmıştır. Roma hâkimiyetinde Theodosiopolis olarak bilinen kent, Ermeniler tarafından *Karin* veya *Karnoikalak*, Bizanslılar tarafından ise Yunanca'ya uyarlanarak *Karintis* şeklinde adlandırılmıştır.

Farklı dönemlerde ve farklı milletlerin dilinde Erzurum'a verilen adlar da çeşitlilik göstermiştir. Örneğin; Belazuri şehri *Kalikale*, Arap tarihçiler *Kâlîkalâ*, şehirde yaşamış bazı şahsiyetler ise örneğin Kadı Ebü'l Asba' el-Kâlî ve Ebû Ali el-Kâlî, yine benzer biçimlerde isimlendirmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde *Karun İli* olarak geçen şehir, Evliya Çelebi tarafından *Ere Zulüm* şeklinde anılmıştır. Bunun yanında, Ebu'l Faraç şehri *Erzenürrum*, Urfalı Mateos *Ardzen-er Rum* ya da *Ardzın*, Kazvini ise *Kale* olarak kaydetmiştir.

Daha da gerilere gidildiğinde, Hitit metinlerinde bölge *Azzi-Hayaşa* ülkesi olarak geçerken, Sakalar döneminde bu ovanın adı *Karun-Karannist* olarak ifade edilmiştir. Erzurum'un *Theodosiopolis* adıyla anıldığı dönemde Türklerin buraya yönelik fetih hareketleri olmuş, savaşlar neticesinde halkın esaretiyle birlikte şehir *Erzen* ismiyle de anılmaya başlanmıştır[1].

Selçuklular dönemine gelindiğinde şehir, "Erzenü'r-Rûm" adıyla anılmaya başlanmış; zaman içinde bu ad farklı biçimlere evrilerek "Erzen-i Rûm", "Erz-i Rûm", "Arz-ı Rûm" gibi varyantlarla kullanılmış ve nihayetinde bugünkü "Erzurum" ismini almıştır (Kayserili, 2011: 61; Küçük, 1995: 321).

Yaklaşık dört bin yıllık geçmişiyle Erzurum, tarih boyunca farklı toplulukların yerleştiği ya da uğradığı önemli bir coğrafya olmuştur. Şehrin sert iklim koşulları ve engebeli arazi yapısı, ona doğal bir korunaklılık kazandırmış, bu da stratejik önemini artırmıştır. Erzurum'un kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde önemli geçiş yolları üzerinde yer alması, hem askerî hem de ticaret açısından zaman zaman avantaj sağlarken zaman zaman da çeşitli tehditlerin hedefi olmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, coğrafi zorluklar bölgedeki arkeolojik araştırmaları da güçleştirmiştir.

Buna rağmen, bölgede yapılan arkeolojik kazılar, yerleşim izlerinin M.Ö. 4000'li yıllara kadar uzandığını ortaya koymuştur. Bu buluntular arasında Eski Tunç Çağı'na ve Kalkolitik döneme ait eserlere de rastlanmıştır (Kayserili, 2011: 62-63).

[1] Erzen ismi bugünkü Erzurum isminin eski halidir. Ancak Erzen isminden önce Erzurum'a başka isimlerde verilmiştir. Ancak Erzen hakkında birkaç yanlış nokta vardır. Çünkü Erzen yer olarak İran, ve bugünkü Güneydoğu Anadolu'da da vardır. 3. Yer olarak Erzurum-Erzen geçmektedir. Bugünkü Erzen'in yerinde Karaz köyü yer almaktadır. Üç bölgede de aynı ismin olması dönemin tarihçilerini ve sonrasındakileri şaşırtmıştır. Bu yüzden farklı ve yanlış bilgiler verilmiştir (Gürbüz, 2016: 135).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tarihsel süreçte bölge, Hurriler, Hayasa, Diauehi, Urartular, Hititler, Kimmerler ve İskitler gibi birçok Antik Çağ topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Hurrilerin bu coğrafyaya özellikle otlaklardan yararlanmak amacıyla geldikleri bazı belgelerde belirtilmektedir. M.Ö. 585 yılında, Lidyalılar ile Medler arasında yapılan bir antlaşmayla Erzurum ve çevresi Medler'in kontrolüne geçmiştir. Daha sonra I. Darius tarafından bölge Pers İmparatorluğu'nun 18. satraplığı olarak düzenlenmiştir. M.Ö. 331'de Büyük İskender Persleri mağlup ederek Erzurum'u topraklarına katmış, M.Ö. 220 yılı civarında ise bölge Selevkoslar'ın egemenliğine geçmiştir (Kayserili, 2011: 65).

Büyük İskender'in doğu seferleri sırasında Pers egemenliğine son verilmiş; böylece Erzurum ve çevresi ile Anadolu'nun önemli bir bölümü Makedonya Krallığı topraklarına katılmıştır. Ancak İskender'in ölümünden sonra bu topraklar Selevkoslar'a bırakılmış olsa da coğrafi koşulların zorluğu ve sert iklimin etkisiyle bölgede kalıcı bir hâkimiyet kurmakta zorlanmışlardır. Ardından Pontus ve Armenia krallıkları bu bölge üzerinde egemenlik kurma çabasına girişmişse de M.Ö. 100-40 yılları arasında Roma'nın baskısı karşısında kalıcı olamamışlardır. Özellikle Armenia Krallığı'nın etkisini yitirmesinin ardından Roma, Jül Sezar döneminde bölgeyi kontrolü altına almış ve bu dönemde Erzurum, "Armenia Minor" olarak adlandırılmıştır. Roma, doğudaki Part tehdidine karşı bölgeyi askeri anlamda güçlü tutmaya çalışmış; ancak Partlar, İmparator Traianus döneminde Aziziye yakınlarında bir savaşı kazanarak üstünlük sağlamışlardır. Bu kazanım kalıcı bir güvenlik sağlamamış, Partlara karşı Roma ile iş birliğine gidilmiş, nihayetinde Roma-Part ittifakı sonucunda Erzurum yeniden Roma egemenliğine girmiştir. Ancak Sasaniler'in güçlenmesiyle birlikte Roma için doğu sınırları tekrar bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Roma, içerideki siyasi krizler ve dış baskılar nedeniyle Sasanilerle "Utanç Antlaşması" olarak anılan bir barış yapmak zorunda kalmış ve bu anlaşma sonrası Erzurum, Sasanilerin hedefinde yer almaya başlamıştır (Çiğdem, 2011: 98).

395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Erzurum, merkezi Konstantinopolis olan Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Bu dönemde şehir, Karin veya Karinitis olarak bilinmekteydi. II. Theodosius döneminde askeri açıdan stratejik öneme sahip olan şehir, bir garnizon merkezi haline getirilmiş ve çevresi surlarla çevrilmiştir. Theodosiopolis ismi de bu dönemde şehre verilmiştir. 552 yılında Sasaniler tarafından ele geçirilmek istenmişse de I. Anastasius tarafından geri alınmıştır. Ancak 607 yılında Sasaniler Erzurum'a büyük bir akın düzenlemiş ve şehir dahil olmak üzere Anadolu'nun önemli bir bölümü ellerine geçmiştir. Bizans, bu saldırılara karşılık vererek bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. İmparator Herakleios, Erzurum'u da kapsayan geniş bir bölgeyi "Mesopotamia Theması" olarak yapılandırmak istemişse de bu planı gerçekleştirememiştir (Işıklı, Mutlugün & Artu, 2010: 34-38; Tolan, 2022: 80-83).

Erzurum, Bizans ile Araplar arasındaki çatışmaların en yoğun yaşandığı merkezlerden biri olmuştur. Sınır kaleleri sürekli olarak tahrip olmuş, el değiştirmiş ve yeniden inşa edilmiştir. Bu süreçte Araplar, şehri Kalikale ismiyle anmaya başlamıştır. Arap fetihlerinin yönü kuzeye çevrilmiş ve 638 yılında Halife Hz. Ömer döneminde şehir Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Bizans'ın zayıf savunması ve şehrin yıkık durumda oluşu, bu fethi kolaylaştırmıştır. Ancak kısa sürede Bizans tarafından geri alınmıştır. 651 yılında Halife

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Osman, Şam Valisi Muaviye'den Mesleme komutasında bir doğu seferi düzenlemesini istemiştir. Mesleme, Erzurum'u ciddi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirmiş ve bu dönemden itibaren şehir, Araplar tarafından Kalikala ismiyle anılmıştır. Şehir, sonraki yıllarda da Bizans ve Müslümanlar arasında sık sık el değiştirmiştir. 686'da Müslümanların elinde olan Erzurum, iç karışıklıklar nedeniyle tekrar Bizans tarafından alınmış, 700 yılında Halife Abdülmelik'in oğlu tarafından tekrar ele geçirilmiş, 751 ve 756 yıllarında yeniden el değiştirmiştir. 838 yılında Bizans, Azerbaycan'daki Babek İsyanı'nı fırsat bilerek şehri tekrar almıştır (Küçük, 1995: 321; Döşemetaş, 2021: 445; Apak, 2009: 118; Tolan, 2022: 86).

Türklerin Erzurum'a ilk akınları Tuğrul ve Çağrı Bey döneminde başlamıştır. Çağrı Bey, Kızıl, Boğa, Göktaş ve Mansur komutasındaki Türkmen gruplarını Van üzerinden Erzurum civarına göndermiştir. Bu seferler, keşif amacı taşımakla birlikte bölgenin tanınmasına ve Türkleşme sürecine katkı sağlamıştır. Malazgirt Savaşı'nın (1071) kazanılmasıyla birlikte Selçuklular Anadolu'da hâkimiyet kurmaya başlamış ve Erzurum çevresinde Saltuklu Beyliği teşekkül etmiştir. "Beni Saltuk" adıyla da anılan bu beylik, Anadolu'nun doğusunda önemli bir güç olarak ortaya çıkmış, Türkiye Selçuklularına askerî destek sağlamıştır. Kale Camii, Ulu Camii, Tepsi Minare, Üç Kümbetler, Mama Hatun'un yaptırdığı kervansaray ve türbe gibi eserler bu dönemin mirasıdır. Ancak Saltuklular zaman zaman Selçuklular tarafından mağlup edilip bölgeyi kaybetmiş, Süleyman Şah döneminde Erzurum yeniden Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir. Saltukluların yıkılmasından sonra Gürcülerle komşu olan Selçuklular, Erzurum ve çevresi için yoğun mücadeleye girişmiştir. 1202 yılında Selçuklular, Gürcüler karşısında ağır yenilgi alarak Erzurum Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte şehir, doğuya yapılan seferlerde önemli bir askerî üs ve lojistik merkez olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde Erzurum'da Selçuklular adına sikke basımı da gerçekleştirilmiştir (Sarıcı, 2021: 6; Turan, 2005: 620-626; Çevik vd., 2018: 86-88; Beygu, 1936: 41; Özkan, 2002: 76-77).

1249 yılında Moğollar tarafından ele geçirilen Erzurum, bu dönemde "Bilâd-ı Rûm" olarak adlandırılmış ve "Doğu'nun mücevheri" şeklinde nitelendirilmiştir. 1258 sonrasında İlhanlılar'ın egemenliğine giren şehir, sefer güzergâhında yer aldığı için askeri amaçlı kullanımda yoğunluk kazanmıştır. İlhanlı döneminde Erzurum, Selçuklu melikleri arasında paylaşım konusu haline gelmiş ve önemli siyasî görüşmelere sahne olmuştur. Ancak 1277'de İlhanlıların Memlûklülere yenilmesiyle birlikte Erzurum dahil olmak üzere Anadolu'nun önemli bir kısmı ağır bir tahribata uğramış; bölge hem zulüm hem de talanlarla anılır hale gelmiştir. Buna rağmen Erzurum, bu dönemde ticaret açısından da önemli bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür (Özen, 2016: 264-268; Turan, 2005: 636-638).

2. OSMANLI DÖNEMİ'NDE ERZURUM

Erzurum, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin egemenliğinde bulunmuş; Bizanslılar, İranlılar ve nihayetinde Türkler tarafından idare edilmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi süreciyle birlikte bölge, Türk göçebeleri ve sonrasında Moğol istilalarıyla önemli ölçüde tahrip olmuştur. Coğrafi konumu itibarıyla askeri geçiş güzergâhında yer alması, Erzurum'u stratejik bir şehir haline getirmiştir. Akkoyunlular ve Karakoyunlular'ın ardından bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve şehir, bu dönemle birlikte yeniden şekillenmeye başlamıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Osmanlı idaresinde Erzurum, özellikle imar ve iskân faaliyetleri açısından gelişme göstermiştir. 16. yüzyıl başlarında Safevî etkisi altında bulunan şehir, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sırasında doğrudan hedef alınmamış; ancak Mısır Seferi sonrasında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde şehirde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş, İran seferlerinde askeri üs olarak kullanılmıştır. Bu dönemde şehir, hem askeri hem de lojistik merkez hâline gelmiştir. Kanuni'nin Irakeyn Seferi sırasında şehirde konakladığı bilinmektedir.

Şehrin sınır hattında yer alması, Osmanlı'nın Erzurum'a verdiği önemi artırmıştır. Kalede yeterli asker ve mühimmat bulundurulması zorunlu hale gelmiş, bu nedenle çok sayıda yeniçeri şehre sevk edilmiştir. Ancak bu durum şehirde güvenlik sorunlarına ve toplumsal huzursuzluklara da yol açmıştır. Yeniçerilerin halktan fazla vergi toplaması isyanlara zemin hazırlamış, Celali isyanları sırasında Erzurum önemli bir merkez hâline gelmiştir. II. Osman'ın katledilmesinden sorumlu tutulan yeniçerilere karşı Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa'nın giriştiği hareket, yeni bir isyan sürecini başlatmıştır. IV. Murad ve IV. Mehmed dönemlerinde şehir hem askeri hem de ekonomik anlamda çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur. Özellikle IV. Mehmed tarafından gönderilen fermanla vergilerin azaltılması gerektiği belirtilmiştir (Turan, 2017: 42–43; Komisyon, 1996: 6).

18. yüzyılda Erzurum, Osmanlı'nın doğu ve kuzey sınırlarında artan tehditlere karşı bir kale-şehir işlevi görmeye başlamıştır. İran ve Rusya'dan gelebilecek saldırılara karşı bölge tahkim edilmek istenmiş; fakat şehirdeki düzensizlikler bu çabaları engellemiştir. III. Selim döneminde oluşturulan İrad-ı Cedid Hazinesi'nden Erzurum'a gelir bağlanmışsa da, halkın şehirde durmaması nedeniyle bu gelirler beklenen düzeye ulaşmamıştır.

19. yüzyılın başlarında Erzurum'un stratejik değeri daha da artmıştır. Ancak şehirdeki askeri güç zayıflamış, mevcut askerler genellikle tarımla uğraşmaya başlamıştır. İranlıların 30.000 kişilik bir orduyla Erzurum'a yürüyüşü hastalık nedeniyle başarısız olmuş, 1823 tarihli Erzurum Antlaşması ile bölge yeniden Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu dönem aynı zamanda Müftü Salih Vakası gibi iç karışıklıklara da sahne olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılması ile askeri boşluk doğmuş ve 1829'da Ruslar ilk kez Erzurum'a girmeyi başarmıştır. Bu, şehrin Osmanlı yönetiminde ilk kez yabancı bir işgale uğramasıdır. Rusların şehirden ayrılırken Ermeni sanatkârları da yanlarında götürmeleri, Erzurum'un kültürel zayıflamasına neden olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilanıyla şehirdeki toplumsal gerginlikler yeniden artmıştır. Yeni vergiler halkı isyana sürüklemiş, Vali Esad Muhlis Paşa hem iç karışıklıklarla hem de İran ve Rusya'nın siyasi baskılarıyla baş etmeye çalışmıştır. Aynı dönemde Cennetzade ailesinin başlattığı küçük çaplı bir isyan da şehirde huzursuzluğu artırmıştır.

1856 Islahat Fermanı sonrasında Erzurum yeniden sarsıntılar yaşamıştır. 1859'daki büyük deprem, şehirde ciddi yıkımlara neden olmuş, imar faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. 1864'ten itibaren telgraf hatlarının döşenmesi ve yolların yapılması ile şehir yeniden yapılandırılmıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında Erzurum tekrar Rus tehdidiyle karşı karşıya kalmış, Gazi Ahmed Muhtar Paşa liderliğinde şehir savunulmuştur.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Erzurum halkı ve Nene Hatun gibi yerel kahramanların mücadelesiyle Ruslar püskürtülmüş, Berlin Antlaşması sonucunda şehir yeniden Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu süreç, Ermeni faaliyetlerinin artmaya başladığı bir dönemin de habercisidir. (Küçük, 1995: 321-326; Küçükuğurlu ve Saylan, 2008: 315; Tuncel, 1995: 334; Demirel, 1996: 4-8).

3. ERZURUM'DAKİ OSMANLI DÖNEMİ CAMİLERİNİN MİMARİ OLARAK İNCELENMESİ

3.1. KURŞUNLU CAMİ

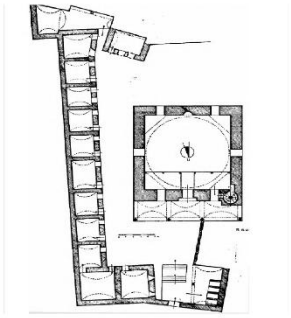
Kurşunlu Camii, Osmanlı döneminin önemli dinî yapılarından biri olup, 1700-1701 yılları arasında dönemin Şeyhülislâmı Feyzullah Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Erzurum'un merkez ilçesi Yakutiye sınırları içinde, Menderes Caddesi üzerinde konumlanmıştır. Şehrin merkezinde yer alması nedeniyle yapıya ulaşım oldukça kolaydır. Cami kompleksinin içinde bir medrese, abdest alma yerleri, tuvaletler ve geniş bir avlu da bulunmaktadır (Özkan, 2015: 241). Erzurum'daki Kurşunlu Camii, tek kubbeli cami plan tipine sahip olup, kare planlı bir yapıdır. Caminin dış cepheleri düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Külliye formundaki bu yapı, Osmanlı dönemi Erzurum camilerine özgü mimari özellikleri taşımaktadır. Yapının kuzeyinde, üç gözlü ve tonoz örtülü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Doğu ve batı cephelerinde birer dikdörtgen pencere yer alırken, kuzey ve güney cephelerinde ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir.

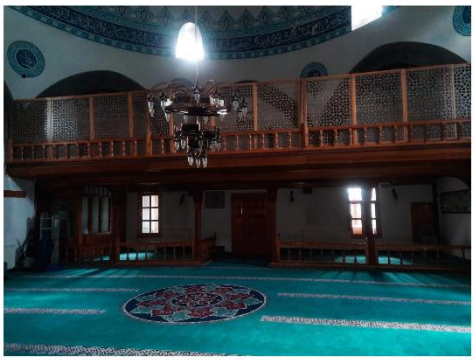
Adını, üzerini örten kurşun kaplamadan alan cami, halk arasında "Kurşunlu Camii" olarak bilinmekle birlikte, banisi olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi dolayısıyla "Feyzullah Camii" adıyla da anılmaktadır. Giriş kapısı düzgün kesme taş malzemeyle oluşturulmuş olup, orijinal yapıya ait değildir; sonradan eklenmiştir. Caminin son cemaat yeri camla kapatılmıştır ve bu bölümde, girişin sağında ve solunda dikdörtgen formlu pencereler yer alır. Gerek tavan kısmında gerekse yan cephelerde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır (Özkan, 2015: 241).

İç mekâna geçildiğinde, ahşap destek elemanlarıyla oluşturulmuş iki katlı cemaat yeri dikkat çeker. Bu ahşap elemanlar üzerinde çeşitli geometrik bezemeler yer almaktadır. Mahfil bölümü de bu üst katta konumlanmıştır (Komisyon, 2008: 32).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'







Görsel 1: Kurşunlu Cami Görüntüleri ve Planı

3.2. LALA MUSTAFA PAŞA CAMİ

Erzurum'un en anıtsal camilerinden biri olan Lala Mustafa Paşa Camii, şehrin merkezî konumunda yer alan Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır. 1562-1563 yıllarında dönemin Erzurum Beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Merkezi planlı camiler sınıfına dâhil edilen bu yapı, inşa edildiği tarihten günümüze kadar çeşitli onarımlar geçirmiştir. Caminin inşasında Mimar Sinan'ın dolaylı katkısının bulunduğu da bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Dış cephelerde düzgün kesme taş, yığma taş ve moloz taş kullanımıyla inşa edilen yapı, taş işçiliği açısından oldukça dikkat çekicidir.

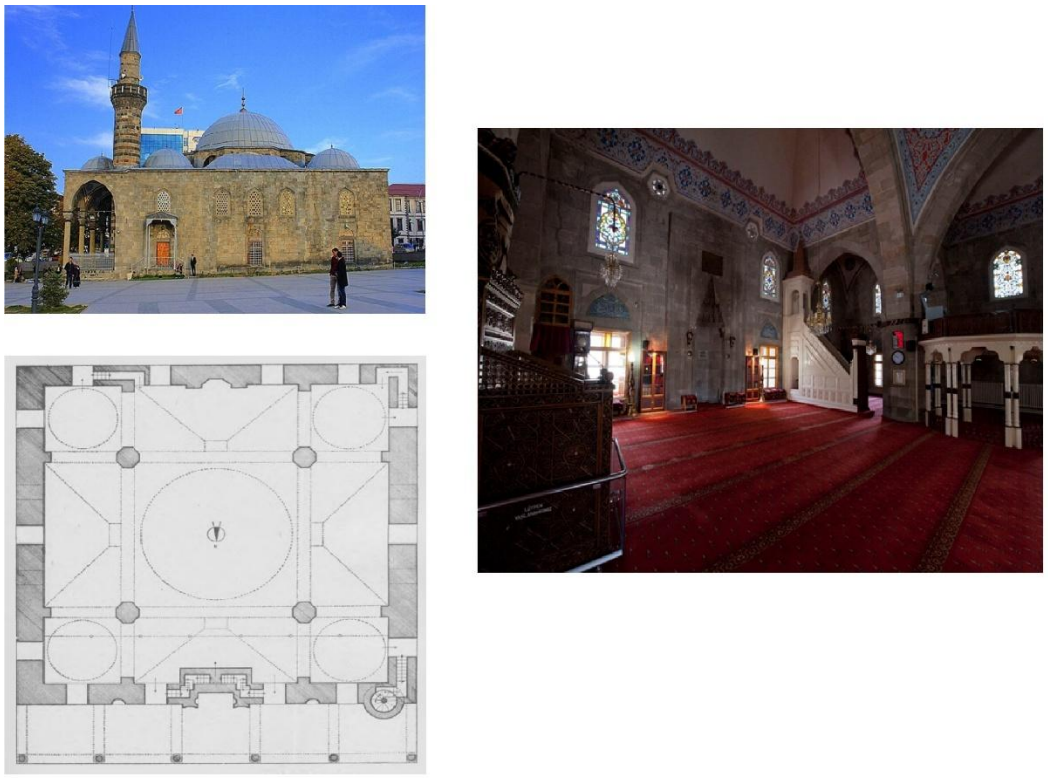
Cami, kare planlı olup merkezi kubbe ile örtülüdür. Beş gözlü son cemaat yeri kubbelerle örtülmüş ve kubbe geçişlerinde yer alan başlıklar mukarnas bezemelerle süslenmiştir. Yapının ana girişi kuzey cephesinde yer almakla birlikte, doğu ve batı yönlerinden de girişler sağlanmaktadır. Ayrıca doğu yönünde yer alan küçük bir kapı hünkâr mahfili girişi olarak işlev görmektedir. Üst kısımdaki pencere açıklıkları silindirik formda, alt kat pencere açıklıkları ise dikdörtgen biçimindedir. Ana mekânda yer alan tonozlarda kalemişi ve boyama teknikleriyle yapılmış süsleme örnekleri dikkat çeker. Caminin köşe alınlıklarında ise çeşitli ayet ve hadis yazıları yer almaktadır.

Lala Mustafa Paşa Camii, Erzurum'daki en büyük kubbelerden birine sahiptir. İç mekânda yer alan süsleme detayları bakımından cami oldukça zengindir. Kubbe içinde kullanılan kalemişi süslemelerde mercan kırmızısı, mavi, yeşil ve lacivert gibi renkler yoğun

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

şekilde kullanılmıştır. Bahar dalları, nar çiçeği, menekşe ve gül gibi çiçek motifleriyle bezenmiş olan kubbe ve duvar yüzeylerinde, boş kalan alanlar ayet ve hadis yazıları ile birlikte bitkisel motiflerle doldurulmuştur.

Mihrabın kavsarası mukarnaslarla şekillendirilmiş olup üzerinde sülüs hatla yazılmış üç satırlık kitabe yer almaktadır. Mihrabın niş kısmında ise bitkisel motiflerle yapılmış süsleme örnekleri gözlemlenmektedir. Ahşaptan yapılmış olan minber, yapıya sonradan eklenmiş olup, üzerinde geometrik motifler bulunan sade bir görünüme sahiptir (Komisyon, 2008: 30-31).



Görsel 2: Lala Mustafa Paşa Cami Görüntüleri ve Planı

3.3. CENNETZADE CAMİ

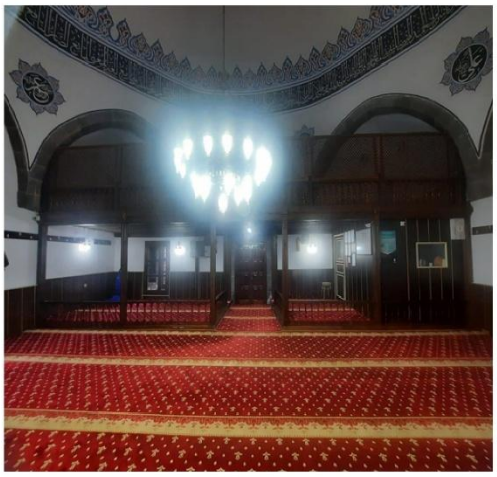
Cennetzade Camii, Erzurum'un Yakutiye ilçesine bağlı Yoncalık Mahallesi'nde, Taşambarlar mevkiinin karşısında yer almaktadır. Yapının günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi bulunmamakla birlikte, çeşitli kaynaklarda 1785 yılında inşa edildiği belirtilmektedir. Vakıf kayıtlarında "Karacehennem Camii" ismiyle de geçen yapı, İsmail Efendi tarafından yaptırılmıştır. Caminin kuzey cephesi düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiş, diğer cephelerinde ise kırma taş tercih edilmiştir. Ana mekân büyük bir kubbe ile örtülmüş, son cemaat yeri ise üç küçük kubbe ile kapatılmıştır. Günümüzde birçok kez onarım gören yapının son cemaat yeri modern camla kapatılarak korunmaya alınmıştır.

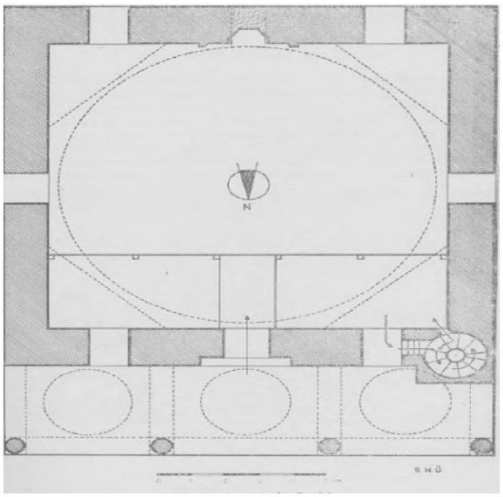
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Plan şeması bakımından tek kubbeli camiler grubuna dâhil olan Cennetzade Camii, dikdörtgen bir plana sahiptir. Son cemaat yeri dışarıdan basık bir görünüme sahip olup üç kubbe ile örtülmüştür. Bu bölge, tonozlu bir yapı sistemiyle inşa edilmiştir ve üzeri sade bir çatı ile kapatılmıştır. Son cemaat yerinde yer alan yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan sütunlar oldukça sade bir biçimdedir; kare kesitli olan sütun başlıkları ise basit mukarnas süslemeleriyle bezemelendirilmiştir.

Yapının iç kısmında sonradan yapılan onarımlar neticesinde kalemişi süslemelere yer verilmiştir. Kadınlara ayrılan mahfil bölümü ahşap olarak inşa edilmiş ve genel olarak sade bir görünüm sergilemektedir. Ancak bu bölümde kullanılan ahşap desteklemelerde küçük ölçekli süsleme detayları dikkat çekmektedir. Caminin vaaz kürsüsü girişin sağ tarafında konumlanmış olup, vaiz odası ise doğrudan girişin sol yanında yer almaktadır.







Görsel 3: Cennetzade Cami Görüntüleri ve Planı

3.4. DERVİŞAĞA CAMİİ

Derviş Ağa Camii, Erzurum'un Yakutiye ilçesinde, Taş Mağazalar Caddesi üzerinde konumlanmıştır. 1718 yılında inşa edilen caminin, Hacı Bektaş oğlu Derviş Ağa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Yapım tarzı, Erzurum'daki diğer birçok camide görülen yaygın

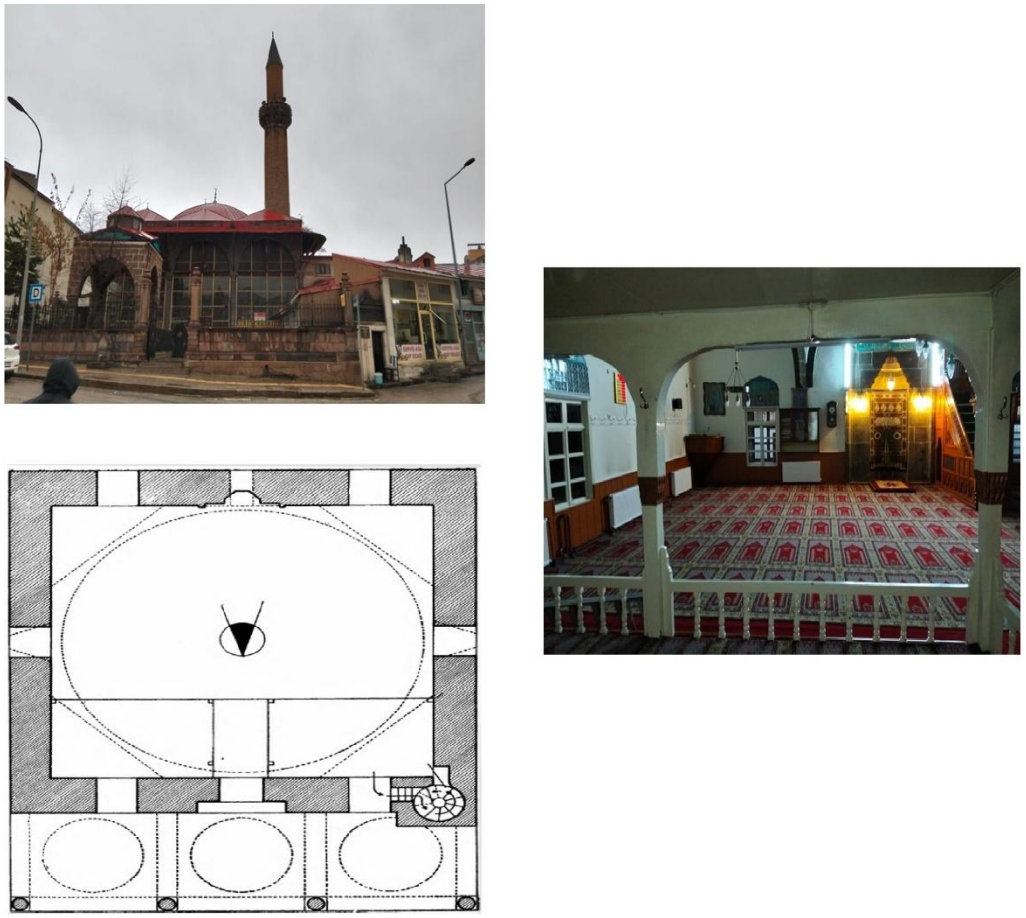
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

mimari özellikleri taşımaktadır. Caminin inşasında düzgün kesme taş ve moloz taş malzemeleri kullanılmıştır. 1845 yılında önemli bir onarım geçirmiş olan yapı, yakın dönemlerde yapılan müdahalelerle son cemaat yeri modern tekniklerle, alüminyum çerçeve ve camlarla kapatılmıştır.

Plan açısından, Derviş Ağa Camii tek kubbeli ve kare plana sahip camiler arasında yer almaktadır. Son cemaat yeri, üç kubbe ile örtülüdür ve burada bulunan iki adet dikdörtgen penceresi sonradan onarımlar sonucu alüminyum çerçeve ile desteklenmiştir. Caminin tavanında herhangi bir kalem işi süsleme örneği bulunmamaktadır.

Ana mekân, tromplu geçişlerle desteklenen tek kubbe ile örtülüdür. Yapıda toplam dokuz adet dikdörtgen pencere yer almakta olup, bu pencerelerin üst kısımlarında kalem işi süslemeler görülmektedir. Ayrıca, kubbe kasnağında kalem işi ile yazılmış dualar bulunmaktadır (Komisyon, 2008: 76-78).

Mihrab, düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup herhangi bir süsleme içermemektedir. Minber ise sonradan eklenmiş olup ahşaptan yapılmış ve sadece sade geometrik motiflerle süslenmiştir.



Görsel 4: Dervişağa Cami Görüntüleri ve Planı

3.5. İBRAHİM PAŞA CAMİ

İbrahim Paşa Camii, Erzurum'un Yakutiye ilçesine bağlı İbrahim Paşa Mahallesi'nde, Hükümet Meydanı (diğer adıyla Cumhuriyet Meydanı) olarak bilinen alan ile Taş Ambarlar ve

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Vilayet Binası arasında konumlanmıştır. Camii, 1748 yılında Erzurum valisi Yazıcızade İbrahim Edhem Paşa tarafından yaptırılmıştır. İbrahim Paşa, 1745 yılında Erzurum'a vali olarak atanmış, kentin kale çevresinde çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuş ve kurduğu İbrahim Paşa Vakfı aracılığıyla bu camiyi inşa ettirmiştir.

Mimari açıdan caminin kubbesi, sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Dış duvarlar düzgün kesme taşlarla kaplanmış olup, özellikle ön cephedeki taşlar kırmızı tonlarda ve kenarları kül rengindedir. Kuzey cephe, camiye ana giriş kapısını ve son cemaat yerini barındırmaktadır. Bunun dışındaki cephelerde ise tek sıra halinde kuşaklar dolaşmaktadır.

Son cemaat yeri modern tekniklerle kapatılmış olup, bu bölümün iç kısmında büyük bir kubbe yer almaktadır. Ayrıca son cemaat alanında dört adet silindirik taş sütun bulunmaktadır. Sütun başlıklarında mukarnas süsleme örnekleri dikkat çekmektedir.

Tek kubbeyle örtülü olan caminin kubbe paçalıklarında ayet şeridi yer almakta, tromplar aracılığıyla kubbeye geçiş sağlanmaktadır. Sekizgen kasnak üzerine inşa edilen kubbede başka süsleme örnekleri bulunmamaktadır. Kadınlar bölümü ise sonradan yapılan ahşap desteklemelerle oluşturulmuştur (Komisyon, 2008: 72).



Görsel 5: İbrahim Paşa Cami Görüntüleri ve Planı

3.6. MURAT PAŞA CAMİİ

Murat Paşa Camii, Erzurum'un Murat Paşa Mahallesi'nde yer almakta olup 1573 yılında Kuyucu Murad Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Cami, İlhanlılar dönemine ait Ahmediye

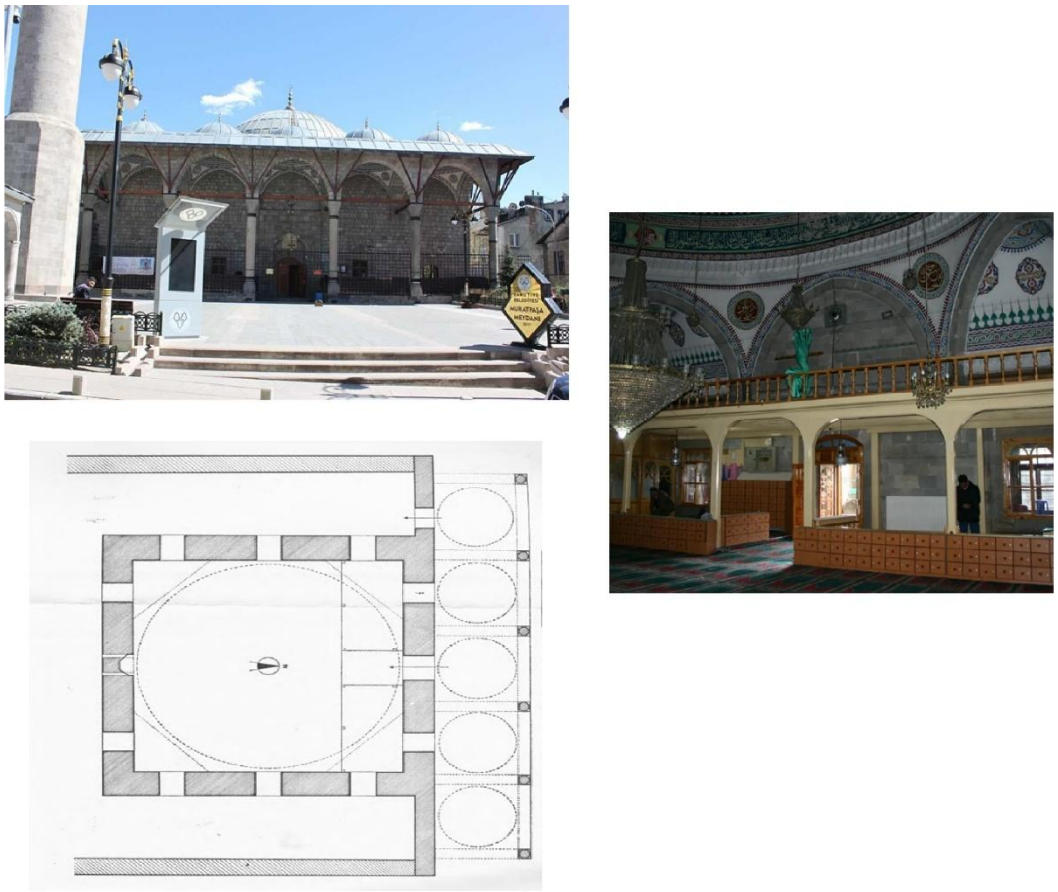
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Medresesi'nin hemen yanında konumlanmaktadır. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir tamir ve onarım sürecine alınmıştır.

Tek kubbeli plan tipine sahip olan cami, kare formda inşa edilmiştir. Son cemaat yeri, beş gözlü ve mukarnas başlıklara sahip sütunlarla desteklenmiştir. Bu bölümde yuvarlak kemerler birbirine bağlanmakta ve toplam altı sütun bulunmaktadır. Kubbelerde ise muntazam işlenmiş bitkisel motifli süslemeler göze çarpar.

Mahfil, cami girişinin hemen sağında yer almakta, kadınlar için ayrılan namaz alanı ise ahşap desteklemelerle oluşturulmuştur. Ancak bu ahşap desteklemelerde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Kubbe geçişleri tromplarla sağlanmakta olup, kubbe kasnağı şerit halinde mukarnas dizisiyle süslenmiştir. Mihrap, köşeli formda ve mukarnas kavsaralı olarak düzgün kesme taştan yapılmıştır. Minber ise sonradan eklenmiş olup ahşap malzemeden yapılmış ve süsleme içermemektedir (Komisyon, 2008: 72).



Görsel 6: Murat Paşa Cami Görüntüleri ve Planı

4. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Erzurum, Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan ve tarih boyunca stratejik önemiyle öne çıkan bir şehir olmuştur. Bu konumu nedeniyle birçok farklı devletin kontrolüne girmiştir. Bölgede hüküm süren bu güçler, kendi mimari estetik anlayışlarını yansıtarak çeşitli yapıların inşasına öncülük etmişlerdir. Türklerin bölgeye yerleşmesiyle birlikte cami, türbe, kale gibi yapılar artmış ve böylece zengin bir kültürel miras günümüze kadar ulaşmıştır. Anadolu genelinde Türklerin inşa ettiği mimari eserler, Erzurum'da yapılan yapıları da etkilemiş; özellikle Osmanlı döneminde İstanbul'daki payitaht camileri örnek alınarak bölgede benzer eserler inşa edilmiştir.

Erzurum'daki cami mimarisi, tarih boyunca çeşitli biçim ve planlarda gelişim göstermiştir. Bölgedeki ilk dini yapıların Saltuklular dönemine ait olduğu bilinmekte, özellikle Ulu Cami bu dönemin önemli örneklerinden biridir. İlk Türk beylikleri döneminde Anadolu'nun farklı noktalarında dini mimari çalışmalar yoğunlaşmış ve bu eserler bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte genellikle geleneksel formlara bağlı kalınmıştır. Erzurum'da en çok karşılaşılan cami planları enine plan, merkezi plan ve kare plan şeklindedir. Anadolu'da ise daha çeşitli plan tiplerine rastlanabilmektedir. Her ne kadar cami inşasında önceki örneklerden esinlenilse de ustaların yaratıcılığıyla yeni ve özgün süsleme ve şekil öğeleri de eklenmiştir. Ancak bu değişimler, yapıların temel formunu çok köklü şekilde değiştirmemiştir.

Osmanlıların ilk dönemlerinde Ulu Cami tipi planlama yaygınken, devletin genişlemesiyle birlikte cami mimarisinde önemli yenilikler ortaya çıkmıştır. Özellikle 18. yüzyılda batılılaşma hareketlerinin etkisiyle Anadolu'nun birçok bölgesinde farklı mimari üsluplar görülmeye başlamıştır. Erzurum'da da bu dönemde hem tek kubbeli hem de çok kubbeli cami planları yaygınlaşmıştır. Anadolu'da külliye yapıları sıkça inşa edilirken, Erzurum'da külliye formunda yapılan cami sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca bazı camiler başlangıçta cami olarak tasarlanmamış, farklı dini yapıların camiye dönüştürülmesiyle kullanılmıştır ve bu dönüştürmelerde yapının biçimsel özellikleri fazla değişmemiştir. Bölgedeki siyasi otoritenin değişimi, camilerin korunması ve varlığı üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Özellikle Batı Anadolu'da benzer durumlar gözlenmektedir. Erzurum'daki camilerin çoğu savaşlar ve tahribatlar nedeniyle onarım görmüş, ancak birçok yapı özgün özelliklerini kaybetmiştir. Bölgede savaşların yoğunluğu nedeniyle tahribat ciddi boyutlara ulaşmıştır. Son dönemde, yıkılmaya yüz tutmuş camiler teknolojik yeniliklerle restore edilerek farklı ve modern formlarla yeniden inşa edilmiştir. Bu yenilikler özellikle son cemaat yerlerinde cam, pencere, korkuluk ve kapı gibi unsurların değiştirilmesiyle kendini göstermiştir. Kayıtlarda var olan bazı camilerin ise günümüzde sadece kalıntıları mevcuttur.

Erzurum'daki cami yapıları, şehrin imar planlamasında da etkili olmuştur. Anadolu kentlerinde yaygın olduğu gibi, camilerin çevresinde mahalle dokusu şekillendirilmiş; bazı camiler külliye formunda inşa edilerek medrese, hamam, türbe, aşevi, darüşşifa, çarşı ve imarethane gibi sosyal yapılarla çevrelenmiştir. Bu durum hem şehrin kültürel dokusunu hem de fiziksel imar yapısını etkilemiştir. Bazı camiler ise kentin merkezinde, şehir dokusuyla bütünleşmiş şekilde konumlandırılmıştır; bu da şehir bütünlüğünün korunmasına katkı sağlamıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Süsleme açısından Erzurum camileri çeşitli teknik ve malzemelerle donatılmıştır. Dış cephelerde, bölgenin coğrafi özelliklerinden kaynaklanan moloz taş ve yığma taş kullanımı yaygındır. Bunun yanında düzgün kesme taş da birçok yapıda tercih edilmiştir. Anadolu'nun farklı bölgelerinden getirilen dayanıklı taşların bir arada kullanılması, Erzurum ve çevresindeki camilerin estetik ve yapısal kalitesini artırmıştır. Ayrıca dış cephelerde ahşap ve tuğla da süsleme ve yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde inşa edilen camilerde genellikle İstanbul'daki payitaht camilerinin tarzı örnek alınmıştır; Erzurum'daki bazı önemli camiler de bu anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. Ahşap süslemeler ve sıralı tuğla dizilimleri dış cephede önemli dekoratif öğelerdir.

Erzurum camilerinde en sık rastlanan süsleme tekniği mukarnas kavsara formudur. Bu süsleme özellikle mihrap ve kapı girişlerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Ayrıca pencere kenarları, vaaz kürsüsü ve hutbe alanlarında da mukarnas örnekleri görülmektedir. Kemer kısımlarında da zaman zaman mukarnas uygulamaları mevcuttur. İç mekanlarda ise geleneksel Türk renk paletinden yararlanılmış; mavi, yeşil ve kırmızı gibi renkler çini, kalemişi ve boya süslemelerinde sıkça tercih edilmiştir. Çini işleri titizlikle uygulanmış olup, bölgedeki zengin camilerde bu detaylara önem verilmiştir. Erzurum'daki camiler, Anadolu ve İstanbul'daki değerli çini örneklerinden etkilenmiş ve bu örnekler doğrultusunda inşa edilmiştir. Ayrıca sırlı süsleme teknikleri de cami dekorasyonunda kullanılmıştır.

5. KAYNAKÇA

Apak, Adem (2009). Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 18(2). s. 118.

Beygu, Abdurrahim Şeref (1936). *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri.* İstanbul. Bozkurt Basımevi.

Işıklı, Mehmet, Mutlugün, Erhan ve Artu, Mine (2010). Geçmişten Geleceğe Armağan: Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde Erzurum ve Çevresi. *Arkeolojik, Kültürel ve Estetik Yansımalar.* 4(17) s.34-38.

Çevik, Gülay vd., (2018). *Türkiye Selçuklu Tarihi*. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Çiğdem, Süleyman (2011). Roma-Parth İlişkilerinde Elegeia-Erzurum ve Çevresi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 46(97). s. 98.

Çini, Nihat (2019). "Danişmendliler (1080-1178)," Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Tarihi, (Seminer) Sinop.

Demirel, Muammer (1996). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918).* Ankara. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Döşemetaş, Ömer (2021). Erzurum Vilayet Salnamesine Göre H.1310/1892'de Erzurum Vilayeti. *Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi.* 70. s. 445.

Gürbüz, Osman (2016). Kalîkalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler. *İlahiyat Dergisi.* 2(46), s. 135.

Kayserili, Alperen (2011). *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre).* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi

Komisyon (1996). *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri(937-1530).* Ankara. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Komisyon, 2008). *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum.* Ankara. Kariyer Matbaacılık.

Küçük, Cevdet (1995). Erzurum. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 321

Küçükuğurlu, Murat (2024). Görgü Tanıklarına Göre 19. Yüzyıl Depremleri, Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Küçükuğurlu, Murat ve Fırat Saylan, Gürkan (2008). Şimendiferin Erzurum Yolculuğu. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 15(38). s. 315.

Özen, Firdevs (2016). İlhanlılar Devrinde Erzurum. *DTCF Dergisi.* 56(2). s. 264-268.

Özkan, Haldun (2002). Saltuklu Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 76-77

Özkan, Haldun (2015). Erzurum Kurşunlu (Feyziye) Camii ve Tek Kubbeli Camiler Arasında ki Yeri. Erzurum Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu, Erzurum. s.241,

Sarıcı, Burak Nazif (2021). I. Kılıç Arslan Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Tolan, Can (2022). Türk Fethi Öncesi Erzurum Şehri: İdari ve Sosyo-Ekonomik Değişimler. *6. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi.* s.80-83.

Tolan, Öner (2022). X. Yüzyılda Bizans-Arap Sınırında Yeni Bir Askeri-İdari Birim: Armeniaka Themata. *XIX. Türk Tarih Kongresi.* s. 118.

Tuncel, Metin (1995). Erzurum. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 321

Turan, Osman (2005). *Selçuklular Zamanında Türkiye.* İstanbul. Boğaziçi Yayınları.

Turan, Osman (2017). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi.* İstanbul. Ötüken Neşriyat.

Turan, Şerafettin (1994). Edirne Antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 442.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

18. YÜZYIL ÇİNİCİLİĞİNE İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ'NDEN BİR BAKIŞ

Dr. Dilek ÇAKIR

dilekckr17@gmail.com - 0009-0006-6548-2604

ÖZET

İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii, I. Mahmud'un sadrazamlarından Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1734-35 yılında inşa ettirilmiştir. 18. yüzyılın başında Lale Devriyle birlikte mimari ve süslemede Batı etkileri hissedilmeye başlanmış, I. Mahmud'un saltanat yıllarında da bu durum devam etmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa Camii de mimari açıdan hem bilinen şemaların tekrarlandığı hem de bazı yeni eğilimlerin hissedilmeye başlandığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Cami süslemeleri açısından da ayrı bir yere sahiptir. Özellikle çini bezeme önemli bir grubu oluşturmaktadır. Yapıda, 18. yüzyıla ait Tekfur Sarayı çinileri ve Kütahya çinilerinin bir arada kullanıldığı yoğun bir bezeme yer alır. Ağırlıklı olarak Tekfur Sarayı çinilerinin görüldüğü camide, mihrap çıkıntısı zeminden ikinci sıra pencere altına kadar, diğer duvarlar ise mahfil altına kadar tamamen sıraltı tekniğindeki çinilerle kaplanmıştır. 18. yüzyılda İznik atölyelerinde çini üretiminin durmasıyla Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İznik çiniciliğini yeniden canlandırmak için İstanbul'da Tekfur Sarayı denilen yerde bir atölye kurdurmuştur. Ancak bu atölyede ustalar sadece geleneksel İznik desenlerini yorumlamakla kalmayıp aynı zamanda dönemin desen anlayışına has yeni motifleri de çini sanatına dahil ederek kompozisyonlar meydana getirmişlerdir. Bu durum Kütahya atölyeleri içinde geçerlidir. Daha çok geleneksel kompozisyonları uygulayan Kütahya'nın bu dönemde yapmış olduğu daha soyut bitkisel desenler de yapıda yerini almıştır. Bu çalışmada, Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin bezemesinde kullanılan iki farklı üretim merkezine ait çini örnekleri renk, motif ve kompoz1isyon özellikleri açısından ele alınarak incelemiştir. Ayrıca çiniler erken dönemlere ait benzer örnekleriyle karşılaştırılarak ne gibi değişiklikler gösterdiği ve 18. yüzyılda çini üretiminin nasıl bir süreç içinde olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hekimoğlu Ali Paşa Camii, Çini, Tekfur Sarayı Çinileri, Kütahya Çinileri, Osmanlı, 18. Yüzyıl.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

A VIEW OF 18TH CENTURY TILE MAKING FROM ISTANBUL HEKIMOĞLU ALI PASHA MOSQUE

ABSTRACT

Istanbul Hekimoğlu Ali Pasha Mosque was built in 1734-35 by Hekimoğlu Ali Pasha, one of the grand viziers of Mahmud I. At the beginning of the 18th century, with the Tulip Era, Western influences began to be felt in architecture and decoration, and this situation continued during the reign of Mahmud I. Hekimoğlu Ali Pasha Mosque also appears as a structure in which known architectural schemes are repeated and some new trends begin to be felt. The mosque also has a special place in terms of its decorations. Especially tile decoration constitutes an important group. The building has an intense decoration using a combination of 18th century Tekfur Palace tiles and Kütahya tiles. In the mosque, where Tekfur Palace tiles are predominantly seen, the mihrab protrusion from the ground to the bottom of the second row of windows, and the other walls to the bottom of the gallery are completely covered with tiles in the underglaze technique. When tile production in Iznik workshops came to a halt in the 18th century, Grand Vizier Nevşehirli Damat İbrahim Pasha established a workshop in a place called Tekfur Palace in Istanbul to revive Iznik tile making. However, in this workshop, the masters not only interpreted traditional Iznik patterns but also created compositions by incorporating new motifs specific to the period's understanding of pattern into tile art. This situation is also valid for Kütahya workshops. More abstract plant patterns made by Kütahya, which mostly applied traditional compositions in this period, also took their place in the structure. In this study, tile samples from two different production centers used in the decoration of Hekimoğlu Ali Pasha Mosque were examined in terms of color, motif and composition features. In addition, the tiles were compared with similar examples from earlier periods to evaluate the changes they showed and the process of tile production in the 18th century.

Keywords: Hekimoğlu Ali Pasha Mosque, Tile, Tekfur Palace Tiles, Kütahya Tiles, Ottoman, 18th Century.

1. GİRİŞ

Osmanlı tarihinde Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) saltanatını ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın (1718-1730) sadrazamlık yıllarını kapsayan dönem "Lale Devri"[1] olarak adlandırılmaktadır (Sakaoğlu, 1994: 182). Batı tesirlerinin Türk sanatındaki ilk adımlarının Lale Devri ile atılmaya başlandığı görülür. Bu dönemde dinî mimarîden ziyade, Batı etkileri kendini İstanbul'da saraylar, köşkler, sebiller ve çeşmeler gibi sivil mimaride göstermektedir

[1] Lale Devri isminin ilk önce Yahya Kemal Beyatlı tarafından önerildiği, Ahmed Refik Altınay'ın da bu dönemi anlatan eserine aynı adı vermesiyle bu tanımın kabul gördüğü belirtilmektedir (Öztuna, 1983: 289).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

(Kuban, 2007: 506). Aslında bu dönemde henüz Türk klasik sanatı etkisini kaybetmemiştir. Bu sebeple mimari ve süslemede yenilikler ve değişimler olsa da Barok ve Rokoko tarzında belirgin bir Batılılaşmadan söz edilemez. Ancak Baroğun daha sonraki yıllarda benimsenmesi için gerekli olan çözülme, Lale Devrinde kendini göstermeye başlamıştır (Arel, 1975: 40-43; Eyice, 1981: 164-165).

Lale Devri adında da belirtildiği gibi başta lale olmak üzere birçok çiçek çeşidinin yetiştirildiği bir devirdir. Süslemede özellikle buketli vazo ve meyveli kâse motifleri Lale Devri'nin kendine özgü kompozisyon şeması olarak karşımıza çıkmaktadır (Arel, 1975: 42). Bir doğu çiçeği olan ve birçok çeşidi bulunan lalenin (Dayıgil, 1938: 83), motif olarak özellikle 16. yüzyıldan itibaren tezhip, çini, seramik, taş, ahşap ve dokuma gibi birçok malzeme üzerinde farklı çiçeklerle birlikte kullanımına rastlanmaktadır. Ancak lale motifi özellikle 18. yüzyıl süslemesinde daha çok ön planda yerini almıştır. I. Mahmud'un saltanat yıllarında da Lale Devri alışkanlıklarının mimari ve süslemede devam ettiği görülmektedir (Arel, 1975: 47).

18. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlayan Batı etkilerinin birçok alanda yeniliklere yol açtığı, mimaride ve sanat üsluplarında önemli değişiklikler meydana getirdiği anlaşılmaktadır (Eyice, 1981: 164; Kuyulu, 1992: 47; Arık, 1999: 423; Eyice, 2002: 285). Bu gelişmelerin yanı sıra yenilikçi bir sadrazam olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın geleneksel sanatlara da önem gösterdiği ve İstanbul'da bir çini atölyesi kurdurmaya karar verdiği görülmektedir. 18. yüzyılın başlarında durma noktasına gelen İznik çiniciliğini yeniden canlandırmayı hedefleyen atölye, İstanbul'da surların Eyüp semti yönündeki eski Bizans yapısı olan Blakhernai Sarayı kompleksinin bir parçası durumundaki Tekfur Sarayı'nın yakınında kurulmuştur (Öney, 1976: 71; Eyice, 1994: 233-234; Sönmez, 1997: 215, 218; Yenişehirlioğlu, 2007: 251; Theunissen, 2023: 4). İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde de Tekfur Sarayı üretimi bu çinilerin 18. yüzyıl Kütahya üretimi çinilerle birlikte kullanıldığını görmek mümkündür. Bu çalışmada amacımız, Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin bezemesinde kullanılan iki farklı üretim merkezine ait çini örneklerini renk, motif ve kompozisyon özellikleri açısından ele alınarak incelenmektir. Ayrıca çiniler erken dönemlere ait benzer örnekleriyle karşılaştırılarak ne gibi değişiklikler gösterdiği ve 18. yüzyılda çini üretiminin nasıl bir süreç içinde olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ

İstanbul'un Fatih ilçesinde yer alan ve cami, türbe, tekke, kütüphane, sebil ile çeşmelerden oluşan külliye I. Mahmud'un sadrazamlarından olan Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1734-35 yılında inşa ettirilmiştir. Yapı Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa Ağa isimli iki mimarın eseridir (Altan, 1935: 300; Hattatoğlu, 1967: 6-40, 57; Aslanapa, 1986: 443-445; Ayvansarayi Hafız Hüseyin, 1987: 121-122; Öz, 1987: 70; Kuban, 1994: 43; Tanman, 1996: 253; Çobanoğlu, 1998: 169).

Küfeki taşından inşa edilen caminin harimi, mihrap bölümü dışa taşkın olarak yapılmış kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir (Görsel 1-2). Altı payenin taşıdığı ana kubbe, mihrap çıkıntısındaki daha derin olmakla birlikte altı yarım kubbeyle çevrelenmiştir. Kuzeydeki yarım kubbenin hizasında bulunan dikdörtgen alanlar ikişer küçük kubbeyle örtülmüştür. Sivri

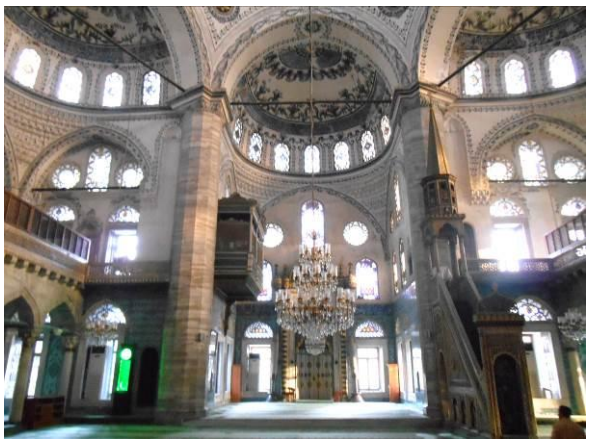
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kemerlerle taşınan mahfil yapıyı üç yönden çevrelemektedir. Pencereler beş sıra halinde düzenlenmiştir (Arel, 1975: 47-48; Aslanapa, 1986: 443; Kuban, 1994: 44; Çobanoğlu, 1998: 169). Mihrap girintisinin sol (doğu) duvarında bulunan ahşap Hünkâr mahfili, dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. Mahfilin arkasında günümüze ulaşamamış olan ahşap Hünkâr Kasrı olduğu bilinmektedir. Kasır ile mahfili birbirine pencerelerle aynı boyutta olan kapı bağlamaktadır (Tanman, 1996: 266-268). Caminin içindeki kuzeyde bulunan payelere karşılıklı yerleştirilmiş iki çeşme yer alır. Yapının kuzey yönünde merdivenle çıkılan beş bölümlü son cemaat yeri ile doğu ve batı tarafında yan girişleri bulunmaktadır. Girişin iki yanındaki pencerelerin arasına birer mihrap nişi ve üste bağdadi balkonlar yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin batı köşesinde minare bulunur. Avlunun cümle kapısı üzerinde hafifçe öne çıkan kareye yakın dikdörtgen plana sahip kütüphane, camini kuzeyinde ise türbe ve şadırvan yer alır (Kuban, 1994: 44; Çobanoğlu, 1998: 170-171; Goodwin, 2012: 476-477).

Yapıda süsleme olarak kalemişi, taş ve çini bezeme görülmektedir. Bu bezemeler Klasik ile Barok-Rokoko üslupları arasındaki geçiş dönemini yansıtmaktadır (Kuban, 2007: 524). Caminin kubbelerinde karşımıza çıkan ve farklı dönemlerde onarımlar geçirmiş olan kalemişi bezemeler yapıyla çağdaş olmayıp daha geç olan uygulamalardır (Çobanoğlu, 1998: 170). Mermer mihrap mukarnas ve sütunceleriyle klasik üslubu yansıtırken, köşelik ve alınlığındaki kabartma kıvrık dal motifleriyle Batı etkisini hissettirmektedir. Caminin mermer minberi işçiliği açısından döneminin önemli örnekleri arasında yer alır. Klasik bir tasarıma sahip olan minberin kapı alınlığı, köşk, yan aynalık ve korkuluklarındaki rumi motifli bezemeler ajur tekniğinde işlenmiştir. Çevrelerinde ise kabartma olarak yapılmış kıvrık dallardan oluşan süsleme görülmektedir. Minberin geçit kısmının üzerindeki kartuşun içi yuvarlak kemerli sütunlarla dört bölüme ayrılmış ve içlerine boya ile Batı tarzı çiçek buketleri yapılmıştır. Caminin iki yandan burmalı sütuncelerle sınırlandırılan, üstü mukarnaslı giriş kapısının köşeliklerinde kıvrık dallardan ve rumilerden oluşan kompozisyon yer alır. Caminin mihrap çıkıntısı zeminden ikinci sıra pencere altına kadar, diğer duvarlar ise mahfil altına kadar çinilerle bezenmiştir.



Görsel 1. Hekimoğlu Ali Paşa Camii



Görsel 2. Hekimoğlu Ali Paşa Camii Harim

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2.1. Yapının Çini Süslemeleri

Yapıda 18. yüzyıla ait Tekfur Sarayı ve Kütahya atölyelerinde üretilen çiniler bir arada kullanılmıştır (Öney, 1976: 94; Sönmez, 1997: 221; Demirsar Arlı ve Altun, 2008: 323). Bu çiniler aşağıda üretim merkezlerine göre ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.1.1. Tekfur Sarayı Çinileri

Yapıda yoğun olarak kullanılan Tekfur Sarayı imalatı çinilerin panolar, ulama kompozisyonlu karolar ve bordürler şeklinde hazırlandıkları görülmektedir.

Panolar

Yapının mihrap çıkıntısında ve pencere aralarında farklı kompozisyon özelliklerine sahip panolar yer almaktadır.

Mihrap çıkıntısının iki yanında bordürle çevrelenmiş iki eş pano bulunmaktadır (Görsel 3). Dikdörtgen formundaki pano alt ve üstten köşeliklerle sınırlandırılmıştır. Dış hattı kobalt mavi ile belirlenen köşeliklerin zemini turkuaz renk boyanmış, içine beyaz renk rumilerden oluşan kompozisyon yapılmıştır. Panonun ortasında dış hattı kobalt mavi renk yapraklarla oluşturulmuş büyük bir şemse motifi yer alır. Şemsenin içinde çeşitli form ve ebatlarda hatayi motiflerinden oluşan kompozisyon görülür. Turkuaz renk zemin üzerindeki çiçekler beyaz bırakılmış, dolgularında kobalt mavi, sarı ve kırmızı renk kullanılmıştır. Şemsenin uçlarında kenarları dilimli bir madalyon ve onun ucunda da bir palmet motifi yer alır. Dış hattı kırmızı ile belirlenen madalyonun turkuaz renk zemini üzerinde, simetrik yapılmış ve birbirine dallarla bağlı beyaz renk hatayiler bulunur. Palmet motifinin formu kobalt mavi renk yapraklarla oluşturulmuştur. İçinde turkuaz renk zemin üzerine beyaz renk hatayilerden oluşan kompozisyon görülür. Palmetin ucundan kobalt mavi ve kırmızı renklerde rumi ve yapraklar çıkmaktadır. Panonun alt tarafında bahar dalları ile onların ortasında büyük bir yaprakla sonlanan sümbül dalları yer alır. Kobalt mavi renk çiçeklerin yaprakları turkuaz renk yapılmıştır. Alt taraftaki palmet motifinin iki yanından çıkan kırmızı çiçek dalları panonun ortasına kadar uzanmaktadır. Şemsenin yanlarından kırmızı ve kobalt mavi renklerde iki büyük yaprak çıkarak içe doğru kıvrılır. Şemsenin üstünden çıkan sümbül dalları ve üstteki palmetin ucundan çıkan bahar dalları panonun alt kısmındaki gibi şekillenmiştir. Üstteki bahar dallarının orasında, soldaki panoda sarı renk tek bir çiçek motifi, sağdaki panoda kobalt mavisi ve kırmızı renk çiçeklerden oluşan bir buket görülür. Sağdaki panonun üst kısmında sümbül dallarının bitip bahar dalının başladığı yerde eksik ve hatalı yerleştirilen karolar sebebiyle kompozisyonda bütünlük sağlanamamıştır (Görsel 4, 5).

Kâbe tasvirli çinilerin en sona tarihlenen örneği bu yapının mihrap çıkıntısının batı duvarında karşımıza çıkmaktadır. 16 karodan meydana gelen panonun çevresini rumi kompozisyonlu bordür çevreler. Panonun ortasındaki Kâbe ve etrafında revaklar yer almaktadır. Kâbe'nin çevresinde küçük olarak resmedilmiş mezheplere ait makamlar bulunur. Revakların alt kısmında Kâbe'nin üç büyük kapısı görülmektedir. Üç girişli bu kapılar Bab-ı Safa, Bab-ı Ali ve Bab-ı Hayr dır. Revakların köşelerinde yükselen minareler yedi adettir. Çevrede birbiri içine girmiş 2-3 katlı ve düz damlı binalar yer almaktadır. Üst kısımda sıra halinde dağlar görülür. Dağların üzerinde soldan sağa Cebeli Arafat, Cebeli ebu Kubeya, Cebeli Nur ve Cebeli Mina şeklinde isimleri yazılmıştır (Erken, 1971: 315). Revaklar ve çevredeki

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yapılar mavi kubbeli ve beyaz duvarlı yapılmıştır. Revakların içinde kalan alan yeşil renk boyanmış, dağlarda ve zeminde kahverenginin tonları kullanılmıştır (Görsel 6).

Yapının pencere aralarında benzer kompozisyonlara sahip bitkisel motifli ince uzun panolar yer alır. Bu panolardan birinde simetrik kompozisyon görülürken, dördünde boyuna gelişen kompozisyon şeması karşımıza çıkmaktadır. Panolar üstten kırmızı veya turkuaz renk zemin üzerine beyaz rumi bezemeli köşeliklerle sınırlandırılmıştır.

Simetrik kompozisyonlu panoda, kıvrılarak ilerleyen iki dal üzerinde farklı formlarda hatayi motifleri görülmektedir. Dallar ortada ve kenarlarda küçük birer gonca motifiyle bağlanmışlardır. Aralardaki boşluklara doğru turkuaz renk büyük yapraklar kıvrılmaktadır. Panonun beyaz zeminli üzerindeki çiçekler kobalt mavisi yapılmış, dolgularında kırmızı ve turkuaz renkler kullanılmıştır (Görsel 7).

Boyuna gelişen kompozisyona sahip dört panodan birinde hatayi ve rumi motiflerinden oluşan kompozisyon, diğer üçünde ise hatayi ve yapraklar motiflerinden oluşan kompozisyon görülmektedir.

Hatayi ve rumi motifli panoda desen iki dal üzerinde ilerlemektedir. İçleri kırmızı dolgulu kobalt mavi renk hurde rumilerin aralarında ilerleyen dalın üzerine iki farklı formdaki hatayi motifi dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir. Hatayilerden ayrılarak aradaki boşluklara doğru kıvrılan dallar üzerinde küçük birer hatayi motifi yer almakta ve dallar yaprak motifleriyle sonlanmaktadır. Kobalt mavi renk çiçeklerin dolgularında kırmızı ve turkuaz renk kullanılmıştır (Görsel 8).

Pencere aralarındaki hatayi ve yaprak motifli üç pano tasarım olarak birbirine benzemektedir (Görsel 9). Bu kompozisyonlardan ilkinde iki dal üzerine iki farklı hatayi motifi dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir. Beyaz zemin üzerindeki çiçekler kobalt mavi renkte yapılmış, iç dolgularında kırmızı ve yeşil renk kullanılmıştır. Hatayilerden ayrılarak aradaki boşluklara doğru kıvrılan dallar içleri beyaz çiçekli yeşil yapraklarla sonlanmaktadır.

İkinci örnekte, yine iki dal üzerine iki farklı formadaki hatayi motifi dönüşümlü olarak yerleştirilmiş, aralardaki boşluklara doğru kıvrılan dallar yapraklarla sonlanmıştır. Kobalt mavi renk çiçeklerin dolgularında kırmızı ve turkuaz renk kullanılmıştır.

Üçüncü ve daha geniş ebatlı olan panoda tek bir dal üzerinde ilerleyen kompozisyon görülür. “S” şeklinde kıvrılan dalın üzerinde farklı formda küçük hatayi motifleri yer almaktadır. Bu dallardan ayrılarak aradaki boşluklara doğru kıvrılan dallar dönüşümlü olarak yerleştirilmiş iki farklı formdaki büyük hatayi motifleriyle sonlanır. Renklerde diğer örneklerde olduğu gibi kobalt mavi, kırmızı ve turkuaz kullanılmıştır.

Yapının mihrap çıkıntısını Hünkâr mahfili altına kadar üç yönde celi sülüs hatlı yazı kuşağı dolanmaktadır. Burada Ayet’ül-kürsî yazmakta ve yazının sonunda “el-fakîr Hasan hâne-i hâssa” (Kürsî hâne-i hassa ağalarından Hasan Ağa) isimli hattatın imzası bulunmaktadır (Tanman, 1996: 271; Çobanoğlu, 1998: 170). Yazı kuşağı alttan ve üstten bir bordürle sınırlandırılmıştır. Sarı renk zeminli bordürde, üç dal üzerinde ilerleyen beyaz renk rumi motifleri görülür. Yazı, kobalt mavisi zemin üzerine beyaz ile yazılmış, yanlardan sarı renk rumi motifleriyle oluşturulmuş kartuşlar içine alınmıştır. Yazı boşluklarında turkuaz renk dal

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

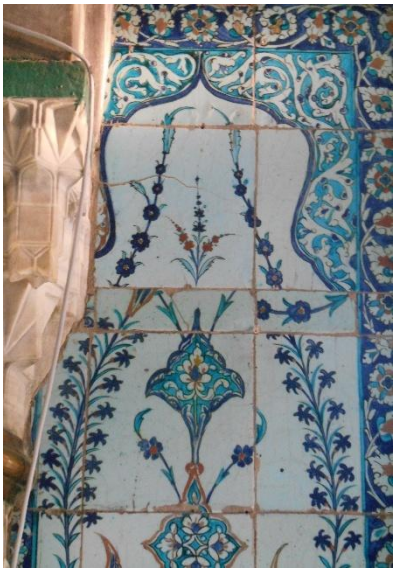
ve yapraklarıyla sarı renk güller, buğday başağı biçimindeki ince laleler ve stilize çiçek motifleri yer almaktadır (Görsel 10).



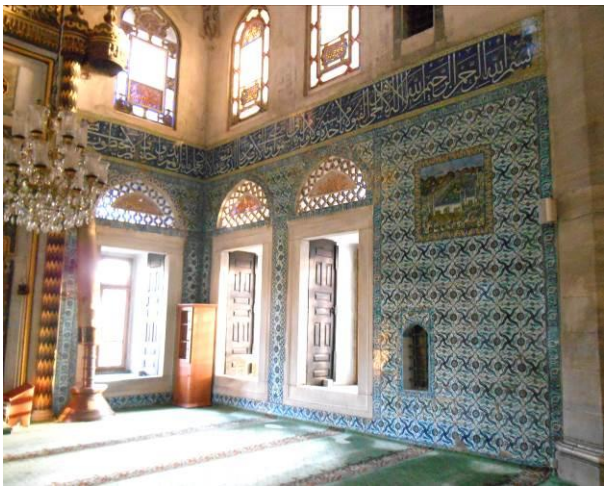
Görsel 3. Şemse ve Naturalist Üslupta Çiçeklerden Oluşan Pano

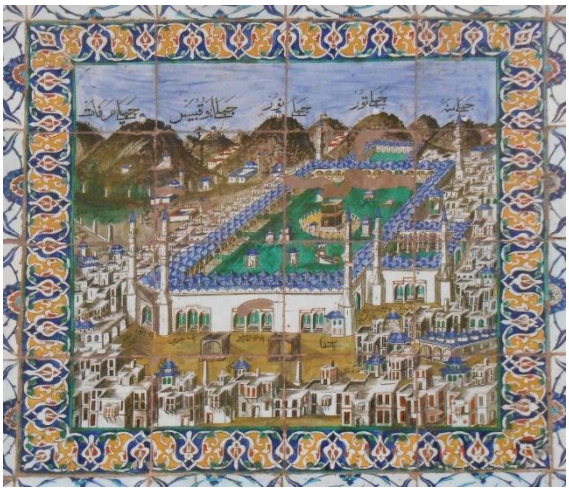


Görsel 4. Panodan Detay (Theunissen, 2023)



Görsel 5. Panodan Detay





Görsel 6. Kâbe Tasvirli Pano

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'





Görsel 7. Hatayi Motifli Pano (Theunissen, 2023)



Görsel 8. Hatayi ve Rumi Motifli Pano







Görsel 9. Hatayi Motifli Panolar





Görsel 10. Mihrap Çıkıntısındaki Yazı Kuşağı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Karolar

Yapının duvarlarında, özellikle geniş alanların kaplamasında dört farklı kompozisyona sahip ulama çiniler kullanılmıştır.

Mihrap çıkıntısına ve yapının farklı bölümlerine yerleştirilen çinilerden ilkindeki desen tek bir karo içine tasarlanmış ve katlanarak çoğaltılmıştır. Beyaz zeminli karoların üzerinde kobalt mavi renk birbirini çapraz kesen kaplan postu deseni görülür. Karonun karşılıklı kenarlarına yarım olarak çizilmiş büyük ve küçük penç motifleri yerleştirilmiştir. Kobalt mavi renk pençlerin iç dolguları kırmızı ve turkuaz renk yapılmıştır. Pençlerden çıkarak spiral şekilde kıvrılan ince dallar aralardaki boşlukları doldurmaktadır. Kobalt mavisi renkteki dalların uçları buğday başağı biçimindeki ince lale motifi ve küçük çiçeklerle sonlanmıştır. Laleler kobalt mavisi renkte, çiçekler kırmızı, yapraklar ise turkuaz renk yapılmıştır. Bu çiniler yarım daire şeklindeki sütunların üzerine yerleştirilirken eğimi sağlamak için aralarına dikey şekilde yeşil sırlı ince çiniler ilave edildiği görülür (Görsel 11).

Duvarlardaki diğer bir ulama kompozisyonda, beyaz zemin üzerine kobalt mavi iki dalgalı çizgiden oluşan kaplan postu motifi köşelerden çıkarak ortada birleşir. Karoların kenarlarında kobalt mavi ve kırmızı renklerde çintemani motifleri yer almaktadır. Bunların etrafına yeşil renk bulut motifleri yapılmıştır. Kaplan postu motifleri, karolar birleşince çintemani ve bulut motiflerini çevreleyen bir madalyon meydana getirir. Çintemani motifi kenarlara bütün ve yarım olarak çizilmiştir ve karolar yan yana yerleştirildiklerinde birbirini tamamladıkları görülür (Görsel 12).

Hatayi ve penç motiflerinden oluşan dairesel hatlı ulama kompozisyonda kenardaki yarım hatayi motifinden çıkan dal diğer kenarlardaki yarım hatayi ve penç motifleriyle birleşip, ortada sırtı çiçekli tek bir yaprakla sonlanır. Bu yapraktan ince bir dal üzerinde gonca motifi çıkmaktadır. İki faklı formdaki hatayi çiçeğinin birinin ortası bulut motifleri ile bezelidir. Beyaz zemin üzerindeki kobalt mavisi çiçeklerin iç dolgularında turkuaz, kırmızı ve yeşil renkler kullanılmıştır (Görsel 13).

Başka bir ulama kompozisyonlu örnekteki desen büyük palmet motiflerinden oluşmaktadır. Beyaz zemin üzerindeki palmet motifleri uç uca ve yan yana yerleştirilerek boyuna gelişen, enine simetrik bir kompozisyon oluşturulmuştur. Beyaz renk rumilerden oluşan palmetlerin dış hattı kırmızı ile belirlenmiş, dolgularında turkuaz renk, zeminlerinde ise kobalt mavisi kullanılmıştır. Palmetlerin birleşme noktalarındaki boşluklarda da ters olarak yapılmış küçük palmet motifleri görülür (Görsel 14).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 11. Kaplan Postu ve Bitkisel Motifli Kompozisyon



Görsel 12. Çintemani ve Bulut Motifli Kompozisyon (Demirsar Arlı ve Altun; 2008)



Görsel 13. Hatayi Motifli Kompozisyon (Theunissen, 2023)



Görsel 14. Palmet Motifli Kompozisyon (Theunissen, 2023)

Bordürler

Yapıda panoların çevresini dolanan bitkisel kompozisyona sahip farklı bordür örnekleri görülmektedir. Bordürlerdeki desenler hatayi tarzı çiçekler ve rumi motiflerinden oluşmaktadır. Bordürlerden üçünde görülen hatayi, penç ve yaprak motiflerinden oluşan kompozisyonlar benzer tasarıma sahiptir (Görsel 15).

İlk bordürde iki dal üzerinde ilerleyen hatayi, penç ve gonca motifleri karşımıza çıkar. Bir dalda dönüşümlü olarak yerleştirilen hatayi ve pençler, diğer dalda gonca motifi yer alır. Turkuaz renk cetvelle sınırlandırılan bordürün kobalt mavisi zemini üzerinde çiçekler beyaz bırakılmış, dolgularında turkuaz ve kırmızı renk kullanılmıştır

İkinci örnekte ise iki dal üzerinde ilerleyen kompozisyon karşımıza çıkar. Dallardan birinde hatayi, diğerinde penç motifleri görülür. Aradaki boşluklara doğru kıvrılan dallar saz yapraklar ve gonca motifleriyle sonlanmaktadır. Turkuaz renk cetvelle sınırlandırılan bordürün

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

zemini kobalt mavi renk yapılmıştır. Çiçek ve yapraklar beyaz bırakılmış iç dolguları turkuaz ve kırmızı renk boyanmıştır.

Üçüncü bordür de aynı şekilde iki dal üzerine tasarlanmıştır. Burada sadece hatayi motifleri görülür. Hatayilerin çevresini kıvrık saz yapraklar çevrelemektedir. Aradaki boşluklarda gonca motifleri yer alır. Renklendirme diğer örneklerde olduğu gibi kobalt mavi zemin üzerine beyaz, turkuaz ve kırmızı renklerden oluşmaktadır.

Panoların çevrelerinde rumi motifinden oluşan üç farklı kompozisyona sahip bordür görülmektedir.

Bunlardan ilkinde rumilerden oluşan penç motifleri karşımıza çıkmaktadır. Ortadaki bir penç motifinden çıkarak kıvrılan rumiler büyük bir çiçek görüntüsü oluşturmuştur. Bir bordür mantığıyla üst üste yerleştirilen çiçeklerin aralarındaki boşlularda küçük gonca motifleri yer alır. Beyaz zemin üzerinde kobalt mavi ile yapılan rumilerin iç dolgularında turkuaz kullanılmıştır. Merkezdeki penç motifi ile çiçeklerde kırmızı rengin kullanıldığı da görülür (Görsel 16).

Diğer iki bordür örneği sadece rumi motiflerinden oluşmaktadır (Görsel 17).

Panoların etrafında karşımıza çıkan ilk bordür üç dal üzerinde ilerleyen rumi motiflerinden oluşmaktadır. Yanlardan turkuaz renk cetvelle sınırlandırılan bordürün kobalt mavisi zemini üzerindeki rumiler beyaz yapılmış iç dolgularında kırmızı renk kullanılmıştır

İkinci bordür mihrap çıkıntısındaki Kâbe tasvirli panonun etrafında karşımıza çıkmaktadır. Dıştan turkuaz renk cetvelle sınırlandırılan bordürde palmet motifinden çıkan rumiler kapalı alanlar meydana getirmiştir. Kobalt mavisi zemin üzerindeki rumiler beyaz yapılmış dolgularında kırmızı renk kullanılmıştır. Kapalı alanların zemininde ise sarı renk kullanıldığı görülür.



Görsel 15. Hatayi Motifli Bordürler (turkiyenintarihieserleri.com, Theunissen, 2023)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 16. Rumi ve Penç Motifli Bordür (turkiyenintarihieserleri.com)





Görsel 17. Rumi Motifli Bordürler

2.1.2. Kütahya Çinileri

Kütahya üretimi örneklerde sadece ulama kompozisyonlu karolar ve bordürler karşımıza çıkmaktadır.

Karolar

Mihrap çıkıntısının Hünkâr mahfili altında, mihrap çıkıntısının batı tarafındaki sivri kemerli pencerenin çevresinde ve yapının arka duvarlarında görülen ulama kompozisyona sahip çinilerde desen tek bir karo içine tasarlanmıştır. Yan yana ve üst üste yerleştirilen çinilerdeki desen köşelerden çapraz olarak simetrik hazırlanmıştır ve dört karonun bir araya gelmesiyle bütün oluşmaktadır. Beyaz zemin üzerine kobalt mavisiyle yapılmış kompozisyonun ortasında iri bir rozet çiçek ve etrafında bunları çevreleyen fistolu kıvrımlardan oluşan soyut bitkisel motifler yer almaktadır. Karonun karşılıklı köşelerine penç motifleri yapılmış ve aralarına araştırmacıların stilize edilmiş melek (kerubin veya seraphim) figürü olarak tanımladıkları motifler yerleştirilmiştir (Aslanapa, 1949: 61-65; Öney, 1976: 94; Bilgi, 2005: 66; Gök, 2015: 276) (Görsel 18).

Pencere altına yarım olarak yerleştirilen karoların üzerinde sekizde bir simetrik yapılmış soyut bitkisel motifli ulama desen yer almaktadır. Karonun ortasında çiçek formlu bir rozet ve kenarlarda yarım yıldız formuna benzer geometrik desen görülür. Kenarlardaki motifler birbirine baklava formunda bir desenle bağlanmıştır. Köşelerde dörtte bir çizilmiş, sivri yapraklı çiçek motifi bulunur. Katlanarak ulanan karolarda bir ağ sistemi görülmektedir. Karoların kirli beyaz zemini üzerinde motifler kobalt mavisi renkte yapılmıştır (Görsel 19).

Bordürler

Ulama kompozisyonlu Kütahya çinilerinin ve mihrap çıkıntısının doğu duvarındaki sivri kemerli pencerelerin çevresini ince bir bordür dolanmaktadır. İki taraftan ince bir cetvelle sınırlandırılan beyaz zeminli bordürde boyuna gelişen kompozisyon görülmektedir. Basit bir

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kıvrık dal üzerinde yer alan mavi renk yarım yapraklar bir sarmaşık veya asma filizi görüntüsü vermektedir (Görsel 18).

Pencere altındaki madalyonlu Kütahya çinilerinin üstüne tek bir karo olarak yerleştirilen bordür çinisinde de yine benzer bir kompozisyon görülmektedir. Kenarlardan zig-zag motifiyle sınırlandırılan bordürde tek dal üzerine yapraklar sıralanmış ve aralardaki boşluklara küçük çiçek motifleri yerleştirilmiştir (Görsel 19).



Görsel 18. Ulama Karo ve Asma Dalı Motifli Bordür (Theunissen, 2023)



Görsel 19. Yarım Olarak Yerleştirilen Ulama Karo ve Asma Dalı Motifli Bordür (Theunissen, 2023)

3. DEĞERLENDİRME

18. yüzyılda, III. Ahmed'in saltanat yılları ile Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yıllarına denk gelen ve Lale Devri olarak adlandırılan dönem birçok alanda yenilikler çağı olmuştur. Mimari ve süslemede Batı etkileri hissedilmeye başlanmıştır. I. Mahmud Döneminde de değişimin benzer şekilde devam ettiği görülmektedir.

Bu dönemde inşa edilen İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi (1734-35) hem bilinen şemaların tekrarlandığı hem de bazı yeni eğilimlerin hissedilmeye başlandığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Külliyenin mimari açıdan kendini ayrıntılarda belli eden asimetrik düzenlemeleri ile düzey ve perspektif oyunları, I. Mahmud Devri (1730-58) mimarisinin Lale Devri mimarisinden ayrıldığı başlıca noktalardır (Arel, 1975: 47-48). Altıgen çardak kurgusunun son klasik uygulaması olan cami Lale Devri'nin bitiminde bir bakıma klasik Osmanlı mimarisini noktalayan yapıttır (Kuban, 2007: 524). Yani cami, Lale Devri mimarisinin ve sanatının özelliklerini yansıttığı kadar İstanbul Barok ve Rokokosunun da habercisi sayılabilecek çok önemli bir komplekstir (Kuban, 1994: 43).

Yapı süslemeleri açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle çini süsleme önemli bir grubu oluşturur. Camide, bu dönemde kurulan Tekfur Sarayı atölyesine ait çiniler ile 18. yüzyıl üretimi Kütahya çiniler bir arada kullanılmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

18. yüzyılda İznik atölyelerinde çini üretiminin durmasıyla Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İznik çiniciliğini yeniden canlandırmak için İstanbul'da Tekfur Sarayı denilen yerde bir atölye kurdurmuştur (Ahmet Refik, 1932: 48-49; Öney, 1976: 71; Atasoy ve Raby, 1989: 288; Sönmez, 1997: 215; Yenişehirlioğlu, 2007: 351). İmalatın 18. yüzyılının ortalarına kadar devam ettiği tahmin edilmektedir (Yenişehirlioğlu, 2007: 351). Sıraltı tekniğindeki çinilerin ebatları yaklaşık 25×25 cm. bordürler 25×12 cm. ve kalınlıkları da 15 mm. olarak hazırlanmıştır. Hamur, pembeye çalan sarı renkte, sırlar gri, gri-yeşil görünümündedir. Yer yer benekli bir görünümü olan sırlar çok parlak değildir (Sönmez, 1997: 219). Tekfur Sarayı çinilerinde kobalt mavisi, mavi, turkuaz, yeşil, kahverengiye dönük soluk bir kırmızı, siyah ve sarı renk kullanılmaktadır. Renklerde bazen birbirine karışmalar ya da akmalar olduğu görülür. Çinilerin motif ve kompozisyonları genellikle İznik çinileri ile benzerlik göstermektedir. Tasarımlarda daha çok hatayi üslubunda çiçeklerden oluşan kompozisyon şemalarıyla karşılaşılmaktadır. Ayrıca Batılılaşmayla birlikte süsleme sanatlarına katılan Barok etkili çiçekler, iri güller, buğday başağı biçimindeki ince laleler ve üç boyutlu perspektif anlayışıyla yapılmış Kâbe tasvirleri kullanılan motiflerdendir. Birbirine paralel çizilmiş iki dalgalı çizgiden oluşan kaplan postu ve çintemani motiflernden oluşan kompozisyonlarda oldukça tercih edilmiştir. (Öney, 1976: 71; Sönmez, 1997: 220; Yenişehirlioğlu, 2007: 354-355).

Önemli bir seramik üretim merkezi olan Kütahya'nın, MÖ 3000 yılının ortalarından yani İlk Tunç Çağı'nın ikinci yarısından itibaren üretime devam ettiği bilinmektedir (Kürkman, 2005: 15; Demirsar Arlı, 2007: 329; Demirsar Arlı ve Altun, 2008: 45). Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi'ne ait ilk çini örnekleri 14.-15. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. 16.-17. yüzyıllarda çinicilikte ana merkez olan İznik atölyelerinde 18. yüzyılda üretimin durmasıyla Kütahya atölyelerinin daha da ön plana çıktığı görülmektedir (Demirsar Arlı, 2007: 329, 331-333). Bu dönemden itibaren İznik'ten farklı bir Kütahya üslubu ortaya çıkmıştır (Yetkin, 1993: 334; Kürkman, 2005: 82). Çinilerde görülen renkler parlak ve şeffaf sır altına kobalt mavisi, mavi, turkuaz, patlıcan moru, yeşil, siyah, kahverengiye dönük kırmızı ve sarıdır. Ancak genellikle hakim renk beyaz üzerine kobalt mavisidir. Bu dönemde çini desenlerinde daha soyut halde işlenmiş dilimli madalyonlar içinde çiçek demetleri, stilize kerubin motifleri ve sivri uçlu madalyon formu ile çevrelenmiş dilimli rozet çiçekleri gibi motiflerin kullanıldığı görülür. Ayrıca Kütahya üretimi çinilerde Kâbe ve Medine tasvirlerinin görüldüğü bir grupta karşımıza çıkmaktadır. (Öney, 1976: 69-71; Öney, 1987: 73; Bilgi, 2005: 14). Bu dönemde Kütahya çinileriyle bezeli kiliseler de yaygınlaşmıştır. Yapılardaki çinilerde genellikle Tevrat ve İncil'den alınmış sahneler ile melek, aziz ve haç gibi dini ögeler yer almaktadır (Aslanapa, 1949: 62-78; Öney, 1976: 70-71; Bilgi, 2005: 14; Demirsar Arlı, 2007: 336-337). Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde de 18. yüzyılda üretim yapan bu iki merkezin çinileri bir arada kullanılmıştır.

Caminin çini süsleme düzeni oldukça yoğundur. Ağırlıklı olarak Tekfur Sarayı çinilerinin görüldüğü yapıda mihrap çıkıntısı ve duvarlar tamamen çini kaplıdır. Pencere aralarında daha çok ince uzun panolar görülürken, geniş yüzeylerde ulama karolar tercih edilmiştir. Tekfur Sarayı imalatı çinilerde beyaz zemin üzerine kobalt mavi, mavi, turkuaz, kırmızı, yeşil ve sarı renkler kullanılmıştır. Aynı zamanda Kâbe tasvirli panoda kahverengi kullanıldığı da görülür. Motiflerin renklendirmesi dengeli şekilde yapılmıştır. Panoların ve

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

karoların zemini beyaz bırakılmış, bordür ve yazı kuşağının zemininde kobalt mavisi tercih edilmiştir. Turkuaz renk hem panoların köşeliklerinde hem de mihrap çıkıntısının yanındaki büyük panolarda şemse ve palmetlerin zemin rengi olarak tercih edilmiştir. Kırmızı renk genellikle çiçeklerin renklendirmesinde kullanılmıştır ancak bazı panoların köşeliklerinde zemin rengi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tekfur Sarayı çinilerinde etkili bir renk olan sarının Kâbe tasvirli panoda, yazı kuşağında ve mihrap çıkıntısının yanındaki panolarda kullanımına rastlanmaktadır. Karo ve bordürlerden oluşan Kütahya çinileri geniş alanlarda ve pencere çevrelerinde karşımıza çıkar. Bu çinilerde desenler beyaz zemin üzerine sadece kobalt mavi renk kullanılarak boyanmıştır.

Caminin çinilerinde yoğun olarak bitkisel motiflerin görüldüğü kompozisyonlar karşımıza çıkmaktadır. Tekfur Sarayı üretimi çinilerde hatayiler, pençler, rumiler ve lale, sümbül, bahar dalı gibi naturalist üslupta çiçekler, kaplan postu, çintemani, bulut ve şemse motifi görülmektedir. Ayrıca yazı ve Kâbe tasviri de önemli bir süsleyici unsur olarak yapının çinilerinde karşımıza çıkmaktadır. Kütahya çinilerinde ise penç motifleri, rozet çiçekler ve soyut halde işlenmiş motifler görülmektedir.

Yapının çinilerine bakıldığında bordür ve karoların ulama kompozisyonlu olarak yapıldığı görülmektedir. Panolar hem simetrik hem de ulama olarak tasarlanmıştır. Farklı kompozisyonlara sahip panolar tasarım olarak birbiriyle benzerlikler göstermektedir. Özellikle pencere aralarında yer alan ince panolardaki desen iki dal üzerinde boyuna gelişen kompozisyon düzenine sahiptir. Ancak özelikle motiflerin form ve ebatlarında yapılan değişiklikler tasarımları tek düze olmaktan kurtarmıştır.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde gördüğümüz çinilerin bazılarına bu yapıdaki ilk kez rastlanmakla birlikte bazı örnekler birçok yapıda mihrapların veya duvarların bezemesinde karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 1997: 220-221; Yenişehirlioğlu, 2007: 351-354; Çakır, 2024a: 249-269). Örneğin Tekfur Sarayı çini örneklerinden olan ve hatayi motiflerinden oluşan simetrik kompozisyonlu panonun aynısı (Görsel 7) İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde (1740) de bulunmaktadır. Kaplan postu ve lale motifli ulama karonun aynısı (Görsel 11) Mısır Fakahani Camii'nde (1735), çintemani ve bulut motifli ulama karonun aynısı (Görsel 12) ise Ayasofya Kütüphanesi, İstanbul 3. Ahmet Çeşmesi (1732), İstanbul Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler ve Topkapı Sarayı Ağalar Camii'nde (15. yüzyıl) karşımıza çıkmaktadır. Yine yapıda gördüğümüz bordürlerden bazılarına da başka yapılarda rastlanmak mümkündür. Hatayi motifli bordürler (Görsel 15) Ayasofya Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Harem Mescidi (17. yüzyıl), İstanbul Kandilli Camii mihrabı (1632) ve Mısır Fakahani Camii mihrabında yer almaktadır. Yapıda sadece desenli değil yeşil renk sırlı çinilerde kullanılmıştır. Bu çiniler İstanbul III. Ahmed Çeşmesi, Ayasofya Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Ağalar Camii'nde de karşımıza çıkmaktadır.

Yapıda bulunan Kütahya çinilerinin örneklerini de aynı şekilde başka yapılarda görmek mümkündür (Aslanapa, 1949: 61-65; Demirsar Arlı, 2007: 336-337; Çakır, 2024b: 249-269). Örneğin kerubin motifi olarak adlandırılan ulama çiniler ile etrafındaki asma dalı motifinden oluşan bordür (Görsel 18), Konya Çelik Mehmet Paşa (Ovalıoğlu) Camii Mihrabında (1764-65) ve Kütahya Ali (Alo) Paşa Camii'nde (1796-97) karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu çiniler İstanbul Tophane Kirkor Lusavoriç Kilisesi ve Kudüs St. James (Surp Hagop)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Katedrali'nin Eçmiadzin Şapeli'nde de görülmektedir. Ortadaki penç motifinden gelişen ve yapıda yarım karo olarak yerleştirilmiş şekilde karşımıza çıkan ulama çini (Görsel 19) ise Antalya Müsellim Camii (1796) ve İstanbul Tophane Kirkor Lusavoriç Kilisesi'nde yer almaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde bulunan 18. yüzyıla ait çinilerin bazılarının 16.-17. yüzyıldaki özellikle İznik üretimi çinilerin kompozisyonlarıyla benzerlik göstermektedir. Camideki Tekfur Sarayı üretimi çinilerin bu erken örneklerine farklı yapılar üzerinde rastlanmak mümkündür. Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde detaylı olarak işlenmiş Kâbe tasvirli çini panonun birçok öncü örneği bulunmaktadır (Görsel 6). Bu panolardan İstanbul Rüstem Paşa Camii'nin (1561) son cemaat yerinde bulunan ve tek karo içine tasarlanmış olan çinide, ortadaki Kâbe tasviri ve etrafındaki yapılar daha basit ve şematik bir bakış açısıyla resmedilmiştir (Görsel 20). Topkapı Sarayı Karaağalar Camii (Atik Agavat Mescidi) mihrap nişinde de yine ortada Kâbe tasviri ve etrafında yapılar görülür. Ancak bu panoda Kâbe'yi iki katlı revaklar çevrelemektedir. Pano büyük ebatlı olduğu için detayların daha fazla olduğu dikkat çeker. Panonun benzerlerine Topkapı Sarayı Valide Sultan Namaz Odası ve Topkapı Sarayı Şehzadeler Mektebinde de rastlamaktadır (Görsel 21). Camide gördüğümüz hatayi motiflerinden oluşan simetrik kompozisyonlu panonun (Görsel 7) 16. yüzyıl İznik üretimi örneği İstanbul Takkeci İbrahim Ağa Camii'nde (1591-92) karşımıza çıkmaktadır. Çinide hatayi ve penç motiflerinin bir arada kullanıldığı, çiçeklerin form ve ebatlarında farklılıklar olduğu görülse de iki yapıdaki panoların kompozisyon düzeninin aynı olduğu anlaşılmaktadır (Görsel 22). Camideki panolardan iki dal üzerinde ilerleyen hatayi motifli kompozisyonların (Görsel 9) erken örneğini İstanbul Kılıç Ali Paşa Camii'nde (1587) görmek mümkündür. Burada detaylardaki bazı farklılıklar dışında kompozisyonun genel düzeni aynıdır (Görsel 23). Yapıda yoğun olarak kullanılan kaplan postu ve çiçek motiflerinden oluşan ulama kompozisyonun (Görsel 11) tasarım olarak erken örneğine İstanbul Rüstem Paşa Camii'ndeki 16. yüzyıla ait İznik üretimi çinilerde rastlanmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde spiral şekilde kıvrılan dallar Rüstem Paşa Camii'nde daha oval formda yapılmış, laleler ise daha geleneksel tarzda işlenmiştir (Görsel 24). Çintemani, kaplan postu ve bulut motifinin bir arada kullanıldığı ulama kompozisyonun (Görsel 12) benzer örneği Topkapı Sarayı Karaağalar Taşlığında karşımıza çıkmaktadır. Bu çinilerde kompozisyonun simetri noktasında dört benek yer almaktadır, ancak Tekfur Sarayı imalatı çinilerde benek sayısının üçe düşürüldüğü ve etrafına bulut motiflerinin yerleştirildiği görülür. Ayrıca burada desen mavi ve turkuaz ile renklendirilmiştir (Görsel 25). Yapıdaki hatayi motifli bordürler genellikle benzer tasarıma sahiptir (Görsel 15) ve bu bordürlerin erken örneğine İstanbul Kılıç Ali Paşa Camii'nde rastlanmaktadır (Görsel 26). Rumi motifleriyle oluşturulan penç motifinin yer aldığı bordür kompozisyonunun (Görsel 16) daha detaylı olarak tasarlanmış şekli Rüstem Paşa Camii'nde yer alır. Burada rumiler kırmızı birer cetvelle sınırlandırılarak madalyon görünümü elde edilmiş, köşelere de penç motifleri yerleştirilmiştir. Daha büyük ebatlı olarak karo üzerine tasarlanan motifin, hem yan yana hem üst üste yerleştirildiği görülmektedir (Görsel 27). Yapıda yer alan Kâbe tasvirli panonun etrafında bulunan rumi motifli bordürün benzeri ise (Görsel 17) Topkapı Sarayı Altın Yolda yer alan bahar dalı kompozisyonlu çini panonun çevresinde karşımıza çıkmaktadır (Görsel 28).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 20. Rüstem Paşa Camii



Görsel 21. Topkapı Sarayı Karaağalar Camii Mihrap



Görsel 22. Takkeci İbrahim Ağa Camii



Görsel 23. Kılıç Ali Paşa Camii (mustafacambaz.com)



Görsel 24. Rüstem Paşa Camii



Görsel 25. Topkapı Sarayı Karaağalar Taşlığı



Görsel 26. Kılıç Ali Paşa Camii (mustafacambaz.com)



Görsel 27. Rüstem Paşa Camii



Görsel 28. Topkapı Sarayı Altın Yol (Öney, 1987)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tekfur Sarayı imalatı çinilerin İznik üretimi çinilerin kompozisyonlarıyla benzerlik gösterdiği örneklerden anlaşılmaktadır. Ancak bazı çinilerin tasarımları sadece Tekfur Sarayı imalatı örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin panonun ortasında yer alan içi çiçeklerle bezeli şemse motifinin görüldüğü kompozisyon 16.-17. yüzyıllarda çok fazla uygulanan tasarımlardandır. Ancak mevcut bilgilere göre Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ndeki şemse motifli çini panonun benzerine başka herhangi bir yapı üzerinde rastlanmamaktadır (Görsel 3). Ayrıca özellikle bir Batılılaşma Dönemi motifi olarak buğday başağı biçimindeki ince lale motifinin de Tekfur Sarayı çinilerinde ayrı bir yeri vardır. Burada sadece ulama karo ve yazı kuşağındaki boşluklarda gördüğümüz lale motifi, İstanbul Kandilli Camii ve Topkapı Sarayı Harem Mescidinde vazonun içine yerleştirilmiş şekilde, Topkapı Sarayı Ağalar Camii (Yeni Kütüphane) mihrabındaki çinilerde buket halinde karşımıza çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Hekimoğlu Ali Paşa Camii, hem mimari hem de süsleme özellikleri açısından klasik şemaların kullanılmaya devam edildiği, aynı zamanda da Batılılaşmayla birlikte gelen yeni etkilerin hissedilmeye başlandığı önemli bir yapıdır. Caminin duvarlarında sıraltı tekniğindeki Tekfur Sarayı ve 18. yüzyıl üretimi Kütahya çinileri bir arada kullanılmıştır. Amaçlandığı gibi İznik çiniciliğini canlandırmak için kurulan Tekfur Sarayı atölyesinde ustalar sadece var olan İznik çini tasarımlarını yorumlamakla kalmayıp, 18. yüzyılın desen anlayışıyla Türk sanatına giren yeni motifleri kullanarak atölyeye has yeni tasarımlar da meydana getirmişlerdir. Ustalar özellikle bir Batılılaşma Dönemi motifi olan buğday başağı biçimindeki ince lale motifini çini sanatına dahil etmişlerdir. Farklı yapıların çinilerdeki çeşitli kompozisyonlarda da karşımıza çıkan motifin bu dönemde sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çinilerde genellikle hatayi, naturalist üslup ve rumi gibi bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çintemani ve kaplan postu motifine Çin bulutu motifinin eklenmesiyle oluşturulan ulama kompozisyonda bu dönemde Tekfur Sarayı atölyelerine has bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kâbe tasvirli çinilerin bilinen son örneği olan pano, bu dönemde perspektif anlayışının da süslemeye dahil olduğunu gösteren oldukça önemli bir tasarımdır. Kobalt mavi, turkuaz, kırmızı, yeşil, siyah, kahverengi ve sarı rengin kullanıldığı çinilerde her ne kadar istenilen kaliteye ulaşamasa da atölye motif ve kompozisyon özellikleri açısından faklı bir tarz yakalamıştır. Kütahya atölyeleri içinde aslında bu durum aynı şekildedir. Daha çok geleneksel kompozisyonları uygulayan Kütahya, bu dönemde daha soyut bitkisel desenlerle farklı tasarımlar yapmaya başlamış, mavi-beyaz renklerde hazırlanan bu çiniler camide de yerini almıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Camii, hem Tekfur Sarayı imalatı çinilerin geleneksel ve dönemine ait yeni tasarımları, hem de Kütahya çinilerinin bu dönemde karşımıza çıkan farklı üsluptaki tasarımları ile 18. yüzyıl çini sanatının desen anlayışını yansıtması açısından önemli bir yapıdır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KAYNAKÇA

Ahmet Refik (Altınay). "İznik Çinileri", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VIII, 36-53, 1932.

Altan, K. "Hekimoğlu Ali Paşa ve Medenî İzerlerimiz", *Arkitekt*, 10 (58), 299-302, 1935.

Arel, A. *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1975.

Arık, R. Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri, *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 11, 423-436). Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Aslanapa, O. *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, Üçler Matbaası, İstanbul, 1949.

Aslanapa, O. *Osmanlı Devri Mimarîsi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1986.

Atasoy, N. ve Raby, J. *İznik Seramikleri*, Alexandrian Press, Londra, 1989.

Ayvansarayi Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami' Camilerimiz Ansiklopedisi C. 1*, (Haz. İ. Terzi), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987.

Bilgi, H. *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu-Kütahya Çini ve Seramikleri*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2005.

Çakır, D. "Osmanlı Camilerinin Mihraplarında Yer Alan Tekfur Sarayı Çini Örnekleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(27), 243-279, 2024a.

Çakır, D. *Osmanlı Camilerinde Çinili Mihraplar (15.-18. Yüzyıl),* Doktora Tezi, Çanakkale Omsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2024b.

Çobanoğlu, A. V. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 17, 169-173). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998.

Dayıgil, F. "İstanbul Çinilerinde Lale", *Vakıflar Dergisi*, 1, 83-90, 1938.

Demirsar Arlı, B. Kütahya Çiniciliği, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı,* (Ed. G. Öney ve Z. Çobanlı), 329-348, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007.

Demirsar Arlı, B. ve Altun, A. *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi,* Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Erken, S. "Tük Çiniciliğinde Kâbe Tasvirleri", *Vakıflar Dergisi*, IX, 297-320, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1971.

Eyice, S. "18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10, 163-190, 1981.

Eyice, S. Tekfur Sarayı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C. 7, 233-235). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

Eyice, S. Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı, *Türkler Ansiklopedisi* (C. 15, 284-308). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Goodwin, G. *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.

Gök, S. *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu-Kütahya Çini ve Seramikleri 2*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2015.

Hattatoğlu, İ. *İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, 1967.

Kuban, D. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C. 4, 43-46), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Kuban, D. *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.

Kuyulu, İ. *XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bir Bakış*, Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri 6-7 Kasım 1989, 47-62, İzmir, 1992.

Kürkman, G. *Toprak, Ateş, Sır, Tarihsel Gelişimi, Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri*, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayını, İstanbul, 2005.

Öney, G. *Türk Çini Sanatı*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1976.

Öney, G. *İslâm Mimarîsinde Çini*, Ada Yayınları, İzmir, 1987.

Öz, T. *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Öztuna, Y. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi,* C. 6, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.

Sakaoğlu, N. Lale Devri, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C. 5, 182-185), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Sönmez, Z. Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler, *Osmanlıda Çini Seramik Öyküsü,* 215-221, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Tanman, B. Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler, *Aslanapa Armağanı*, 253-280, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Theunissen, H. T*ekfur Sarayı - A History of an Ottoman Tile Workshop (c. 1719-52)*, Leiden, 2023.

Yenişehirlioğlu, F. Tekfur Sarayı Çinileri ve Eyüp Çömlekçiliği, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı,* (Ed. G. Öney ve Z. Çobanlı), 349-364, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007.

Yetkin, Ş. Çini, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 8, 329-335). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.

İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii.
https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=665 (Erişim tarihi: Haziran 2024)

İstanbul Kılıç Ali Paşa Camii.
https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=33429 (Erişim tarihi: Ekim 2024)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

YANILSAMA BAĞLAMINDA GÖLGENİN SANATTA KULLANIMI

Batuhan GÖRKER
Balıkesir Üniversitesi,
gorkerbatuhan@gmail.com - 0009-0000-4575-1519

Dr. Öğr. Üyesi Altay ALDOĞAN
Balıkesir Üniversitesi,
altay.aldogan@balikesir.edu.tr - 0000-0002-5347-5195

ÖZET

Işığın ulaşamadığı alanlarda oluşan gölge, bir kavram olarak insanlık tarihi boyunca birçok disiplinde farklı yönleriyle kullanılmış bir olgudur. Bu olgu, Platon'un mağara alegorisi, Freud ve Jung'un bilinçdışı teorileri gibi birçok düşüncenin ifade edilmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Özellikle plastik sanatlar alanında önemli biçimsel bir eleman olarak da kullanılan gölge, aynı zamanda ona yüklenen anlamlar yardımıyla sanat eserinin içeriğinin oluşturulması ve zenginleştirilmesi bağlamında belirleyici bir fonksiyona sahiptir.

Bu araştırma, gölgenin sanat eserinde metafor oluşturma şeklinde kullanımını öne çıkararak gölge-anlam ilişkisi üzerine bir sorgulama yapılmasını amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi içeriği doğrudan şekillendiren bir anlatım öğesi olarak kullanılan gölgenin esere anlamsal açıdan kattığı zenginliğin ortaya çıkarılması ve vurgulanmasıdır. 20. yüzyıldan günümüze kadar yapılmış resim ve enstalasyon örnekleriyle sınırlı tutulan bu araştırma için seçilen eserler "yanıltıcı bir imge olarak gölge", "tekinsizlik unsuru olarak gölge" ve "varlığın karanlık tarafı olarak gölge" başlıkları altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Bu değerlendirme sonucunda gölgenin anlam oluşturma ve eserin içeriğini yönlendirme konusundaki belirleyici rolü aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gölge, Sanat, Yanılsama, İmge

ABSTRACT

The shadow formed in areas where light cannot reach is a phenomenon that has been used in various disciplines throughout human history in different aspects. This phenomenon has played a critical role in the expression of many ideas, such as Plato's allegory of the cave and Freud and Jung's theories of the unconscious. Especially in the field of plastic arts, shadow, which is also used as an important formal element, has a decisive function in the context of creating and enriching the content of the artwork through the meanings attributed to it.

This research aims to highlight the use of shadow in creating metaphors within artworks, thereby prompting an inquiry into the shadow-meaning relationship. The main problem of the research is to reveal and emphasize the richness that the shadow, used as a narrative element directly shaping the content, adds to the work in terms of meaning. This research, limited to examples of paintings and installations from the 20th century to the present, has classified and examined the selected works under the headings "shadow as a deceptive image," "shadow as

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

an element of unease," and "shadow as the dark side of existence." This evaluation has conveyed the shadow's decisive role in creating meaning and guiding the content of the work.

Keywords: Shadow, Art, Illusion, Image

1. GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'na göre "Saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesiyle ışıklı yerde oluşan karanlık; saye" (http-1) şeklinde tanımlanan gölge; "A Dictionary of Science"a göre bir yüzey üzerine düşen ışığın bir nesne tarafından engellenmesiyle oluşan karanlık alan şeklinde tanımlanır (Dictionary of Science, 2010, s. 746). Makine mühendisliği eğitimi almış bir mühendis olan ve "Mechanical Drawing" isimli kitabın yazarı Oswald Gueth; ışık altında bir yüzeyde, yüzey ile ışık kaynağı arasında bir nesne yerleştirildiğinde, nesnenin ışığı engellediği yüzey üzerinde kalan kısmının gölge olarak adlandırıldığı ifade eder (Gueth, 1913, s. 81).

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere gölgenin var olabilmesi için mutlaka ışık kaynağının ve ışığının geçmesini engelleyecek saydam olmayan bir nesnenin var olması gerektiği sonucuna varılır. Gölgenin oluşumunu kaynaktan gelen ışığın şiddeti, nesne-konum ilişkisi, etkileşimin gerçekleştiği ortam ve/veya nesnenin opaklığı gibi faktörler etkilemektedir. Bu noktada gölgenin formunun oluşumunun da aynı faktörlerin değişimine bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Mechanical Drawing isimli kitabın "Shadow Perspective" bölümünde, ışığın konumu ve nesnenin şekline bağlı olarak gölgenin nasıl çizileceği anlatılır (Gueth, 1913, s.83-91). Bu anlatım, gölgenin formu ile nesnenin şekli arasındaki ilişkinin birçok değişkene bağlı olduğunu uygulamalı olarak göstermektedir. Bu noktada yüzeye düşen gölgenin formuna bakarak nesne hakkında kesin bir bilgi alabilmek veya yorum yapabilmenin güç olduğu da söylenebilir. Gueth'in "…kürenin gölgesi bir elipstir; çünkü ışınlar düzleme eğimli gelir ve tam gölge bir silindir biçimindedir" (Gueth, 1913, s. 82) şeklindeki ifadeleri de bu fikri destekler niteliktedir.

Gölgenin optik açısında oluşum sürecinden bahsettikten sonra özellikle resim sanatında formların hacimli görünmesini sağlayan bir plastik öğe olarak kullanılması sanat ve gölge ilişkisinin kurulabilmesi açısından önemlidir. İki boyutlu yüzey üzerine uygulamaları içeren resim sanatında gölge, modle etmenin (modelasyon) ve espasın (derinlik) uygulanmasının, başka bir deyişle üçüncü boyut etkisi yaratmanın önemli bir aracıdır. Bu sebeple resimde gölgeli alanların oluşturulması başlı başına izleyicide bir yanılsama yaratır. Ancak bu araştırmanın ana konusunu oluşturan, sanat eserinde bir form/malzeme olarak kullanılan gölgenin izleyicide yarattığı optik illüzyon değil, bu illüzyonun sanat eseri üzerinde anlam oluşturmaya yönelik rolünün irdelenmesidir. Bu sebeple araştırma, gölgenin sanat eserinde metafor oluşturmaya yönelik kullanımını öne çıkararak gölge-anlam ilişkisi üzerine bir sorgulama yapılmasını amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, içeriği doğrudan şekillendiren bir anlatım öğesi olarak kullanılan gölgenin, esere anlamsal açıdan kattığı zenginliğin ortaya çıkarılması ve vurgulanmasıdır. 20. yüzyıldan günümüze kadar yapılmış resim ve enstalasyon örnekleriyle sınırlı tutulan bu araştırma için seçilen eserler "yanıltıcı bir imge olarak gölge", "tekinsizlik unsuru olarak gölge" ve "varlığın karanlık tarafı olarak gölge" başlıkları altında sınıflandırılarak incelenmiştir.

2. RÖNESANS'TAN GÜNÜMÜZE GÖLGEYE DAİR GENEL BİR BAKIŞ

Resim sanatında gölge ve gölgelendirmenin kullanımı, özellikle 15. yy'da perspektifin icadından sonra daha sık yer almaya başlamıştır (Mende, 2001, s. 53-54). Rönesans

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

döneminde gölge; resimde derinlik duygusunu artıran, dolayısıyla da gerçeklik algısını güçlendiren bir kullanıma sahiptir. Giotto ile başlayan bu yaklaşım, figürlerde hacim duygusu yaratmak amacıyla gölgelerin kullanılmasını sağlayarak üç boyutluluğa evrilmiş; Masaccio ise perspektif ile ışık-gölge ilişkisini bir araya getirerek mekânsal gerçekçiliği izleyicinin bakış açısına göre düzenlemiştir. Leonardo'nun geliştirdiği sfumato tekniğiyle gölgeler, biçimlerin sertliğini yumuşatan, ışıkla iç içe geçmiş geçişler olarak kullanılmış; böylece derinlik duygusu doğal bir şekilde aktarılmıştır (Giderer, 2017, s. 79).

Barok dönemde gölge yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda dramatik bir ifade aracı olarak kullanılmıştır. Koyu fonlar ve sert ışık vurgularıyla geliştirilmiş chiaroscuro tekniği, figürleri karanlıktan çıkararak sahneye teatral bir yoğunluk kazandırır. Bu teknikle, ışık ve gölge arasındaki kontrastlıklar, resmin duygusal derinliğini artırırken anlatımı da yönlendirir. (Giderer, 2017, s. 80).

> Romantizm'de ise ışık tek başına bir konu olarak dikkat çekmektedir. Gölgenin siyah dışında başka bir renkle ifade edilmeye başlanması, Delacroix'nın kar üzerine düşen gölgenin siyah değil mor olduğunu keşfetmesiyle başlamıştır. Bu aynı zamanda modernizmin de başlangıcı kabul edilmektedir. Empresyonizm'le birlikte ışık, konudan daha önemli bir hale gelmiş hatta optik ve fiziksel değeri ile başlı başına resmin konusunu oluşturmuştur (Demir & Anbarpınar, 2020, s. 223).

Bu noktada ışık-gölge, sadece derinlik hissi yaratma ve hacim duygusu verme rolüne sahip bir öğe değildir. Örneğin, Gerçeküstücüler için ışık-gölge, aynı zamanda bilinçaltını yansıtan bir unsur olarak resimlerde yer almaktadır. Giorgio de Chirico'nun eserlerinde bu etkiler sıklıkla görülür, kaynağı belirsiz ve neye ait olduğu tam belli olmayan gölgeler, izleyicide rahatsız edici bir duygu yaratarak resmin bağlamının gerçeküstücü bir düzleme kaymasına katkıda bulunur. (Demir & Anbarpınar, 2020, s. 223). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere gölge birincil anlamının yanı sıra yeni anlamlar oluşturulmasına katkı sağlayan mecazlar yaratma yönüyle de sanatçıların kullandığı önemli araçlardan biri olarak sanat eserlerinde yer almaya başlamış ve bu kullanım özellikle 1960 sonrası sanatta da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Bu bağlamda gölge kullanımının, kavramsal olarak eserin anlamını güçlendiren bir öğeye dönüşümü ve farklı ifade biçimlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak anlam katmanları yaratılması konusunda anlatımı zenginleştirici rolünden bahsedilebilir. Özellikle çağdaş sanat ortamı ile birlikte geleneksel resim ve heykel anlayışının ötesine geçilmiş, disiplinler arası yaklaşımlar öne çıkarken enstalasyon, dijital teknolojiler ve farklı malzemelerin kullanımı ile birlikte kavram, malzeme ve ifade biçimlerinin özgürleşmesi sağlanmıştır. Bu durum gölgenin; plastik öğe olarak kullanımının yanı sıra bir malzeme ve anlatı aracı olarak da kullanılmasının önünü açmıştır. Bu tür çalışmalarda ışık, gölge formlarını oluşturmak amacıyla bilinçli olarak yönlendirilmiştir. Sanatçılar, bellek, kişisel hikâyeler ve toplumsal anlatılarla ilişkilendirdikleri yapıtlarında ışık ve gölgeyi hem ifade aracı hem de metafor olarak ele almış; böylece bu ögelerin sanat tarihindeki yerini yeniden sorgulamışlardır (Demir & Anbarpınar, 2020, s. 229).

Bütüncül bir pencereden bakıldığında, perspektifin kullanımıyla birlikte özellikle üç boyutluluk etkisini artırmak amacıyla resimde kullanılan gölge, başlangıçta plastik bir öğe olarak işlev görmüştür. Zamanla bu plastik öğeye yüklenen anlamlar, yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda içeriksel düzlemde de anlatıya katkı sağlamıştır. Özellikle çağdaş sanatta gölge, salt görsel etkilerle sınırlı kalmayarak, plastik özelliklerinin ötesine geçmiş; kavramsal boyutlar kazanarak sanat eserlerinde hem malzeme hem de anlatımı derinleştiren bir olgu olarak yer bulmuştur.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

3. GÖLGENİN METAFORİK TEMSİLİ

Sanat tarihinde gölge, yalnızca fiziksel bir gerçeklik değil, aynı zamanda derin anlamlar taşıyan bir metafor olarak da kullanılmıştır. Bu bağlamda gölge, sanat eserlerinde yanılsama, tekinsizlik ve varoluşsal karanlık gibi temaları ifade etmede güçlü bir anlatım aracına dönüşmüştür. Bu bölümde, gölgenin farklı metaforik işlevleri üç temel başlık altında incelenerek sanattaki anlam katmanlarına katkısı değerlendirilmektedir.

2.1. Yanıltıcı İmge Olarak Gölge

Platon bilgiyi ve "gerçek" olanı ışık ile ifade eder. Işığın yoksunluğundan ortaya çıkan gölge ise Platon için yanıltıcı olan imgeye karşılık gelmektedir (Demir & Anbarpınar, 2020, s. 24). Mağara alegorisinde bu konuya değinen Platon, hayatları boyunca bir mağarada, sırtları mağaranın girişine dönük ve zincirlenmiş şekilde oturan, kafalarını döndürerek geriye bakma imkânları olmayan bir grup tutsağı ele alır. Bu tutsakların arkasında bir ateş yanmaktadır. Ateş ile tutsaklar arasında ise bir duvar bulunmaktadır. Bu duvarın arkasından, elinde farklı formlarda insan ve hayvan kuklaları tutan insanlar geçer ve ellerindeki kuklaların gölgeleri tutsakların hayatları boyunca bakabildikleri tek duvara yansır. Bu şekilde, tutsakların tüm gerçekliği bu gölgeler üstünden kurgulanmış olur. Ancak tutsaklardan biri zincirlerinden kurtulup ışığa doğru yürüdüğünde geçek dünya ile tanışmış olur (Platon, 2010, s. 231-234).

Tutsakların burada gördükleri gölgeler, yalnızca "-mış" gibi görünen nesnelerin birer yansımasıdır. Gölge, bu yapısıyla yanıltıcı bir imge olma özelliği taşır. Hareketsiz bir gölgeye bakarak bu gölgenin gerçek bir ata mı yoksa sadece dış hatları kusursuz kesilmiş at şeklinde bir kartona mı ait olduğunu bilemeyiz. Bu karton figür; gerçek bir atın boyutundan çok daha ufak olabileceği gibi, bu figürün düşen gölgesi bir attan çok daha büyük olabilir. Gölgenin bu özelliğinden yola çıkarak Tim Noble ve Sue Webster'a ait "Kirli Beyaz Çöp" isimli enstalasyon incelendiğinde ışık, nesne ve gölge arasındaki yanıltıcı ilişki rahatlıkla görülebilir (Görsel 1).



Görsel 1. Tim Noble ve Sue Webster, Kirli Beyaz Çöp (Martılarla), 1998, 6 Aylık Sanatçı Çöpü, 2 Adet Doldurulmuş Martı, Işık Projektörü

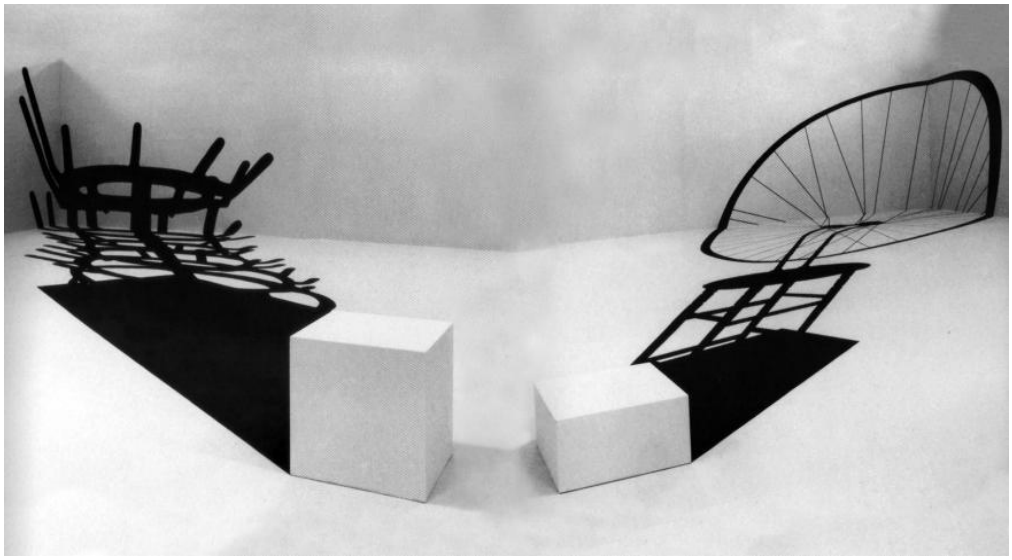
http://www.timnobleandsuewebster.com/dirty_white_trash_1998.html (Erişim Tarihi: 15.06.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu eser incelendiğinde göze ilk çarpan, tepe haline gelmiş bir çöp yığını ve bu yığının oluşturduğu sırt sırta vermiş bir çiftin gölgesidir. Bu yığın tek başına bir bütün olarak dursa da duvardaki gölge olmadan eser anlamlı bir bütün oluşturmaz. Gündelik ve geri dönüşüm nesneleri ile oluşturulmuş yerleştirmenin bu şekilde inşa edilmiş olması, izleyiciye herhangi bir yerde karşılaşılabilecek sıradanlıkta bir sahneye baktığı hissi verir. Eser, bir yandan izleyiciye çevre sorunlarına dair bir mesaj iletirken, diğer yandan insanoğlunun ilkel dönemlerden bu yana gölgeye anlam yükleme eğilimini kavrayabilmek açısından güçlü bir örnek sunar.

Eserin sahip olduğu tek anlatı bu değildir. Yerleştirmede dikkat çekici bir diğer öğe ön tarafta bulunan ve esere hareket katan iki martı figürüdür. Bu figürler çöplüğün içinde buldukları yemeğin başında kavga etmektedir. Buradan yola çıkılarak ön planda gösterilen kavga ve en geride, gölge ile verilen dostane anlatının birbirine zıtlık oluşturduğu söylenebilir. Benzer bir şekilde çöp yığını gölgesinin, keyif aldığını düşündüğümüz bir çifte dönüşmesi de aynı zıtlığı içermektedir.

Gölgenin yanıltıcı bir imge olabileceğine dair inceleyebileceğimiz bir başka eser ise Regina Silveira'nın "Yoklukta" adlı enstalasyonudur (Görsel 2). Fiziksel nesnelerin kendilerine ait olmayan gölgelerle birlikte yer aldığı bu eser, gölge aracılığıyla izleyici üzerinde algı oyunu yaratabilecek bir özelliğe sahiptir. Bu özellik, algılanan gerçeklik ile nesnel gerçeklik arasındaki ilişkinin de sorgulanabileceği, Platon' un mağara alegorisini çağrıştıran bir durum yaratmaktadır (Ateş, 2024, s. 72).



Görsel 2. Regina Silveira, Yoklukta, 1983, Beton Zemin ve Ahşap Paneller Üzern Lateks

https://reginasilveira.com/in-absentia-m-d/ (Erişim Tarihi: 15.06.2025)

2.2. Tekinsizlik ve Korku Unsuru Olarak Gölge

Korku, güvensizlik ve kaygı gibi kavramları kapsayan tekinsiz kavramı, TDK' da "güvenilir olmayan, muammalı (kişi, yer)" olarak tanımlanmaktadır (http-2). Uğursuz veya huzursuz çağrışımlarıyla kültürümüze yerleşen kavram, olumsuz ve gerilimli durumlara işaret etmektedir. Friedrich W.J Schelling bu duyguyu, titizlikle saklanan ve gizli kalması gereken şeylerin açığa çıkması ile ilişkilendirmiştir. Psikiyatri alanında ise tekinsizlik kavramını ilk

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kez açıklayan Ernst A. Jentsch, tekinsizliği ortaya çıkartanın entelektüel belirsizlik olduğunu ifade etmektedir. Jentsch'e göre, kişi yeni bir bilgi ile karşı karşıya kaldığında, bu bilgiyi düşmanca olabileceği ihtimali ile değerlendirmekte, yaşadığı güvensizlik ve kaygı sebebiyle tekinsizlik duygusuna kapılmaktadır (Tınaz, 2024, s.2).

Gölge kavramı da tarih boyunca insanoğluna tekinsizlik ve korku hissi yaşatan olgulardan biridir. Freud, tekinsizlik kavramını tanımlarken, Ernst Jentsch'in 1906 yılında yazdığı bir makalede yer alan "görünüşte canlı bir şeyin gerçekte yaşıyor olduğu konusundaki şüpheler ya da tam tersi, cansız bir nesnenin gerçekte hareket edip etmediği" örneğine atıfta bulunmaktadır. Jentsch, bu konuyu açıklarken balmumu figürlere, hareketli oyuncaklara ve özdevinime sahip unsurların bıraktığı izlenimlere başvurmaktadır. Freud, bu örnek üzerinden ikiz varlığın yani gölgenin, optik anlamından koparak ilkel içgüdü yoluyla tekinsiz algılandığından bahsetmiştir (Freud, 1955, s. 347;358; akt. Stoichita, 2006, s. 134).

Bu noktada; bilinmeyenin korkusunun, insan zihninin varoluşsal tehditlere karşı evrimsel olarak geliştirdiği en eski savunma mekanizmalarından biri olarak, belirsizlik karşısındaki içsel düzen arayışını tetiklediği ifade edilmelidir (Carleton, 2016, s. 5). Örneğin maske takmış bir kişinin mimikleri görülemediği için, bu kişinin tehlikeli ya da zararsız olduğuna karar vermek güçtür ve bu belirsizlik insanın kendini tedirgin hissetmesine sebep olabilir. Gölgenin, duygusuz, mimiksiz veya kimliksiz olması da insan beyninin onu analiz etmekte zorlanmasına, onu bir tehdit olarak algılamasına neden olmaktadır. Burada tehdit unsurunu yaratan; gölgenin kendisi değil, gölgenin oluşmasına neden olan ve bu gölgenin temsil ettiği nesneye karşı olan bilinmezliktir.

Bu bağlamda Giorgio de Chirico'nun "Bir Sokağın Melankolisi ve Gizemi" eseri incelenebilir (Görsel 3). Eserde şiddetli bir ışık-gölge kontrastı dikkat çekmektedir. Bu kontrastın oluşturduğu koyu gölgeler, sokağın ıssız görüntüsüyle birleştiğinde izleyicide, sokağın sahibinin gölgeler olduğu hissini uyandırır. İnsanların bulunması gereken bir mekânda, yalnızca gölgelerin bulunuyor olması izleyicinin mekâna dair tekinsiz bir hisse kapılmasına sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra kadraja yeni girdiği anlaşılan koşan bir kız çocuğu, kaynağı belli olmayan tehditkâr bir gölgenin bulunduğu yöne doğru ilerlemektedir. Bu gölge, elinde bir sopa tutuyor izlenimi verecek şekilde resmedilmiştir. Gölgenin kaynağı olan varlığa dair hiçbir şey bilinmiyor oluşu hissedilen tedirginliğin ana kaynağı durumundadır. Bu noktada Victor I. Stoichita'nın eser hakkındaki aşağıdaki ifadeleri eserin yarattığı duygunun aktarılması açısından önemlidir;

> İki fail sadece kısmen temsil edilmiştir: Bunlardan bir tanesi (genç bir kız) tabloya henüz girmiştir; diğeri ise tablonun öbür ucundadır ve tablodan sadece bir gölge izdüşümü olarak çıkmaktadır. Bu gölgenin kesin olarak kime ait olduğunu tespit etmek için bir yöntemimiz yoktur. Fakat doğası gereği saldırgan ve tehdit edici olduğu açıktır. Sadece ressamın açıklamalarından ve diğer çağdaş eserlerine aşina olduğumuz için, bunun bir heykelin hareketsiz gölgesi olduğunu çıkartabiliriz. Konu hakkında bilgilendirilmemiş olan izleyici, sonradan olacaktan ve yaklaşan tehlikeyi ayırt edemez. Yapabileceği tek şey, iki fail arasındaki boşluğu geçerken kendini resmetmektir. Rüyanın bilinçaltı sembolleri olarak tanıyabileceğimiz nesnelere eşlik eden sessiz gerilim, hikâyenin ortaya çıktığı ana temalardan birisidir: bir elde çember, öbür elde düşey duran bir çubuk. Her şey gölgelerin anlaşmazlığı düzeyinde meydana gelmektedir: genç kız, kendisini caddenin köşesinde yere yatmış bekleyen siluet ile aynı maddeden yapılmış gibi görünmektedir. Siluet izleyici konumunda ve pasifken kız aktif bir unsurdur (Stoichita, 2006, s. 148).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 4. Giorgio de Chirico, Bir Sokağın Melankolisi ve Gizemi, 1914, T.Ü.Y.B.

https://www.theparisreview.org/blog/2017/03/06/vanishing-point/ (Erişim Tarihi: 15.06.2025)

Chirico'nun kasıtlı olarak uyguladığı bozuk perspektif de bu esere karşı hissedilen tekinsizlik duygusunu desteklemektir. Bu tavır izleyiciyi gerçekçi bir mekândan koparark metafizik bir uzama sokmaktadır. İlgili eserin tedirgin edici atmosferi Rene Magritte'in "Işık İmparatorluğu" isimli resminde de gözlemlenebilir ancak eser, ışık-gölge kontrastlığıyla birlikte kavramsal bir zıtlık da içermektedir (Görsel 5).



Görsel 5. Rene Magritte, Işık İmparatorluğu, 1954, T.Ü.Y.B.

https://www.guggenheim.org/artwork/2594 (Erişim Tarihi: 15.06.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Magritte'in resminde açık ve güneşli olarak yorumlanabilecek bir gökyüzünün altında gölgelerin hâkim olduğu karanlık, hatta gece görünümünde bir sokak görülmektedir. Resim, gece-gündüz döngüsünün ihlal edilmesi ve bunun yarattığı tezatlık ile birlikte izleyicinin algısıyla oynamaktadır. Gökyüzünde kullanılan mavi rengin tonu ve bulutlarda kullanılan parlak tonlar her ne kadar gündüz izlenimini veriyorsa; resmin alt bölümünde kullanılan soğuk gri ve siyah gölgeli tonlar da bir o kadar geceyi çağrıştırmaktadır. Karanlığın hâkim olduğu bu sokak adeta başka bir resimden kesilip bu gökyüzünün altına yapıştırılmış hissi verecek şekilde keskin bir konturla gökyüzünden ayrılmıştır. Sanatçının sokağa yerleştirdiği sokak lambası resmin alt kısmının karanlığını daha fazla vurgulamaya hizmet ederken bir yandan da yaydığı loş ışığın boş sokak görüntüsü ile birleşmesiyle birlikte huzursuz edici bir his yaratır.

Bu sokak neden karanlıktır veya bu karanlığa ne sebep olmaktadır soruları eserin analizi için kritik role sahiptir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, karanlıkta kalan alanların gökyüzüyle hiçbir bağ kuramaması, sanki bir varlığın ya da kavramın gölgesinin yalnızca bu sokağa düştüğünü ve sokak dışındaki her yerin aydınlık olduğunu düşündürmektedir. Mekânın yalnızca bir sokak lambasıyla aydınlatılması ve evin tek bir penceresinden ışık görünmesi, resmin yarattığı tekinsizlik ve yalnızlık duygusunu daha da derinleştirmektedir.

2.3. Varlığın Karanlık Tarafı: Gölge

İnsan davranışları ve insan psikolojisi söz konusu olduğunda, bu konuyu Freud'un psikanaliz ve bilinçdışı kavramlarını ele almadan incelemek zor olacaktır. Freud, insanın normal ve anormal davranış ve duygularının benzer ruhsal durumlardan kaynaklandığını, ancak bunların sadece bilinç üzerinden okunamayacağını söyleyerek bilinçdışı kavramını ortaya atmıştır. İnsanın bilinçdışını ve bilinçdışından kaynaklanan davranışları inceleyen bir teori olan psikanaliz; insanın duygu, davranış ve düşüncelerinin rastgele değil, yaşamış olduğu önceki olaylara bağlı olarak ortaya çıktığını savunmaktadır (Dede, 2022, s.51).

Freud'a göre zihni oluşturan üç küme bulunmaktadır. Bunlar alt benlik yani id, benlik yani ego ve üst benlik yani süper egodur. Burada alt benlik insanın ilkel dürtülerini simgeler. Arzular, korkular, verilen hızlı ve rasyonel olmayan kararlar alt benliğimizden çıkar. Üst benliğimiz ise doğru ve etik davranışı benimser. Üst benlik, benliği (ego) ahlaki açıdan değerlendiren ve ona ödüller veya cezalar veren bir vicdan mekanizması gibi düşünülebilir. Bu durumda benlik (ego) ise alt benliğin dış dünyadan gelen etkilerle değişmiş ve gelişmiş, topluma daha uyumlu hale gelmiş bir versiyonu gibidir. Benlik, alt benlik ile üst benlik arasında bir uzlaşmacı veya dengeleyici rolünü üstlenir. Alt benliğin peşinde olduğu ilkel haz arayışı, benlik tarafından rasyonelleştirilerek topluma ve üst benliğe uygun hale getirilir. Jung terminolojisinde ise bilinçdışı olarak ele alınan bu durum gölge olarak adlandırılmıştır. Carl Gustave Jung için gölge, kişinin reddettiği yönlerini kapsayan bir kavramdır (Dede, 2022, s.52).

Jung, insanı toplum içerisinde ele alırken "persona" terimine başvurur. Persona antik dönemde tiyatro oyuncularının kullandığı maskelere verilen isimdir. Anlaşılabileceği üzere Jung için persona kavramı insanların toplum içerisinde üstlendikleri rolleri ve bu roller için taktığı maskeleri betimler. Kendi kişilik özelliklerinden koparak personasından yani rolünden çıkamayan insanlar ise toplumda samimiyetsiz ve tehlikeli olarak görülürler (Dede, 2022, s.53).

İnsanlar, personalarını oluşturma sürecinde kendi kişilik özelliklerinin bir kısmından vazgeçmek durumunda kalır ve onları bastırır. Bastırılan bu davranışlar yok olmaz, kişinin bilinçdışına atılır ve varlığını orada sürdürür. İşte bastırılan bu durum kendisini "gölge" olarak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gösterir. Jung'a göre gölge, insanın kabul etmediği veya bastırılmış duyguları ifade eder (Dede, 2022, s.54).

Freud ve Jung'da görüldüğü üzere, insanın ilkel arzu ve istekleri, istenmeyen duyguları veya topluma ters düşen davranışları her zaman alt bir benlik olarak düşünülmüştür. Bu kavramların baskılanması, sanatçıların eserlerine de yansırken; sanatçılar, içlerinde bastırılmış halde var olan bu duyguları dışa vurabilmek için sanatı bir araç olarak kullanırlar. Söylenenler ışığında Kasım Koçak'ın, "Gittikçe Çoğalır Delimiz Bizim" isimli eseri incelendiğinde bu durum daha net bir şekilde görülebilir ve anlamlandırılabilir (Görsel 6).



Görsel 6. Kasım Koçak, Gittikçe Çoğalır Delimiz Bizim, 1996, T.Ü.Y.B.

https://kasimkocak.blogspot.com/2011/02/gittikce-cogalr-delimiz-bizim.html (Erişim Tarihi: 15.06.2025)

Sanatçı, eserini tekil bir figür ve onun gölgeleri üzerinden inşa etmiştir. Resme ilk bakıldığında üzerinde deli gömleği olduğunu anladığımız beyaz gömlek giyen bir figür dikkat çekmektedir. Figürün vücut dili öylesine ince bir çizgiye oturtulmuştur ki; figür acı mı çekiyor yoksa eğleniyor mu anlayabilmek güçtür. Bu yönüyle bakıldığında Koçak'ın figürü inşa etme şekli, figürün içinde bulunduğu zihinsel durumu oldukça etkili bir şekilde aktarmaktadır. Bu anlatım eser karşısındaki izleyiciyi anlam karmaşasına yöneltmektedir.

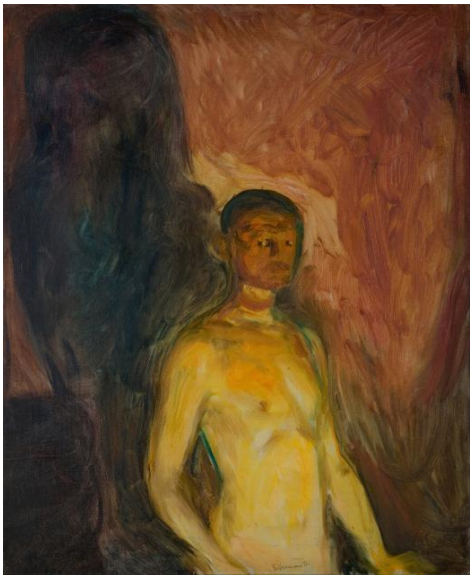
Figürün çevresine odaklanıldığında ise gerçeküstü bir mekân algısı ile karşılaşılır. Figür bir mağara içinde, kayadan bir kaidenin üstünde durmaktadır. Figürün arkasında ise figüre ait farklı tonlarda birçok gölge yer almaktadır. Gölgeler, figüre ait ve onu taklit ediyor gibi görünmekle birlikte, aynı zamanda ana figürden bağımsız varlıklar gibi eserde yer almaktadır. Bununla birlikte gelen ışık ile düşen gölgeler arasında oluşan perspektife bağlı deformasyonlar da gölgelerin ayrı bir varlık olarak algılanmasında güçlü bir etmendir. Sanatçının kurguladığı bu ışık-gölge oyunun yanı sıra, gölgelere asıl varlık olma anlamını katan şey gölgelerin kafa kısımlarında, mağara duvarına ait doku ile bütünleşen yüzlerdir (Görsel 7 ve 8).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'




Görsel 7 ve 8. Görsel 6. Kasım Koçak, Gittikçe Çoğalır Delimiz Bizim (Detay)

Eseri birkaç farklı bakış açısıyla değerlendirmek mümkün olsa da, bu bakış açıları ortak bir sonuca yönelmektedir. Eğer figürün acı içinde olduğu varsayılırsa, bu durum Jung'un teorisinde ele alınan bastırılmış duyguların "gölge" aracılığıyla dışa vurulması biçiminde yorumlanabilir. Nitekim eserdeki gölgelerin sahip olduğu yüz ifadeleri birbirinden farklıdır; bu da onların aynı figürün yansımaları değil, farklı ruh hâllerini ya da psikolojik durumları temsil eden bağımsız semboller olduğunu düşündürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, toplum tarafından bastırılan ya da saklanması beklenen duyguların bireyde yarattığı içsel acı, "gölge arketipi" üzerinden aktarılmış olabilir. Aynı düşünce sürdürüldüğünde, eserin ismiyle kurulan bağ daha net hale gelmektedir. Jung'un kavramsallaştırdığı şekliyle, bireyin topluma uygun bir persona geliştirememesi, onu toplum içinde "uyumsuz" olarak konumlandırır. Bu perspektiften bakıldığında, eserin başlığında yer alan "deli" ifadesi, toplumun kendi normlarına uymayan bireyleri dışlamak için kullandığı bir ifade olarak değerlendirilebilir. Figürün bir kaide üzerinde sergileniyor gibi betimlenmesi de dışlayıcı bağlamda, parmakla gösterilme durumunun ifadesi olabilir. Hepsi bir bütün halinde düşünüldüğünde eser için toplumun normallik anlayışına uymayan, uymadığı için parmakla gösterilen ve bu durumdan kaynaklı çekilen acının gözler önüne serildiği bir figürü gösterdiği söylenebilir. Koçak'ın resmindeki gibi net bir sembolik anlam inşası kurulmamış olsa da Edward Munch'un "Cehennemde Otoportre" isimli eserinin anlamı da gölge üzerinden inşa edilmiştir (Görsel 9).



Görsel 9. Edvard Munch, Cehennemde Otoportre, 1903, T.Ü.Y.B.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/668283 (Erişim Tarihi: 15.06.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Resimde, izleyicide gerginlik duygusu uyandıran birçok unsur yer almaktadır. Modelin vücuduna vuran sarı ışığa rağmen gölgeler içinde resmedilen portre, eserin anlamlandırılmasını zorlaştırmaktadır. Bir diğer dikkat çekici unsur, duvara düşen gölgenin figüre göre çok daha büyük olmasıdır. Bu gölge, adeta Munch'un omuzlarına yüklenmiş bir ağırlık ya da peşinden sürüklediği bir huzursuzluğu çağrıştırmaktadır. Tabloya verilen isim de düşünüldüğünde, figürün üzerine düşen ışık bir anlamda günahlarla yüzleşmenin simgesi olarak yorumlanabilir; bu da arka plandaki gölgenin, sanatçının taşıdığı günahların görsel bir yansıması olarak okunmasına zemin hazırlar.

Munch'un dik duruşuna rağmen bakışlarındaki ifade izleyicide belirgin bir zıtlık duygusu uyandırır. Yüzüne yansıyan ifade, sanki bir dinginlik ve kabulleniş hali taşımaktadır. Gözlerinde, arkasındaki gölgeden -belki de geçmişin yüklerinden ya da kişisel günahlarından- haberdarmışçasına bilinçli bir bakış vardır. Cehennemde oluşuna dair bir şaşkınlık ya da dehşet sezilmez; adeta bu durumu çoktan kabullenmiş ya da zaten bunu bekliyor gibidir. Eser, sanatçının yaşam deneyimlerinin bir yansıması olarak da okunabilir. Bu bağlamda gölge, günahların değil, sanatçının iç dünyasını kuşatan melankoli ve ıstırabın bir metaforu olarak değerlendirilebilir. Bu yorumu desteklemek amacıyla, Munch'un kendi sözlerine başvurmak, onun ruh hâlini ve bu eserdeki tavrını daha derinlikli anlamamıza olanak tanır:

> Doğduğum günden beri korku, keder ve ölüm melekleri yanımda oldular. Oynarken beni takip ettiler- Her yerde beni takip ettiler. Bahar güneşinde ve yazın görkeminde beni takip ettiler. Gözlerimi kapattığımda başucumdaydılar, beni ölümle, cehennemle ve sonsuz lanetle tehdit ettiler. Çoğunlukla gecenin ortasında vahşi bir korku içinde etrafa bakarken uyanırdım- Cehennemde miydim (Prideaux, 2012, s.2)?

Bu sözler de gösteriyor ki sanatçının resminde önemli bir unsur olarak kullandığı gölge metaforu sanatçının yaşamöyküsüne dair izleri aktarma konusunda belirleyici bir unsur olmakla birlikte eserin içeriğinin oluşmasında da oldukça belirleyici bir role sahiptir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, gölgenin sanat eserinde yalnızca biçimsel bir unsur olmanın ötesinde, içeriğin oluşturulmasında ve anlam katmanlarının yaratılması konusunda üstlendiği işlev irdelenmiştir. Platon'un mağara alegorisinden başlayarak, Freud ve Jung'un bilinçdışı teorilerine uzanan düşünsel arka plan, gölgenin tarihsel ve kültürel anlam katmanlarını ortaya koyarken; seçilen eserler üzerine yapılan değerlendirmeler bu kavramın sanattaki somut kullanım biçimlerini gözler önüne sermiştir.

"Yanıltıcı bir imge", "tekinsizlik" ve "varlığın karanlık tarafı" gibi başlıklar altında yapılan sınıflandırmalar, gölgenin sadece görsel bir etki aracı olmadığını; aynı zamanda sanatçının içsel dünyasından felsefi sorgulamalara kadar geniş bir aralığı yansıtan bir metafora dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda gölge, izleyiciyi eserde görünenin ötesine taşıyarak çok katmanlı bir okuma alanı sunmaktadır.

Elde edilen bulgular, gölgenin anlam üretim sürecindeki etkin rolünü ortaya koymakta; içerik kurucu ve yönlendirici bir öğe olarak nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, çalışma, sanatın düşünsel boyutuna katkıda bulunan anlatım öğelerinden biri olduğunu öne sürdüğü gölgenin metaforik kullanımına dair yeni okuma biçimlerine kapı aralamaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KAYNAKÇA

1. Ateş, S. K. (2024). Işık ve Gölgenin Keşfi: Regina Silveira'nın Baskı Enstalasyonlarında Mekan ve Eleştiri. Enstalasyon Zihinden Mejana Eser Okumaları (s. 69-84). içinde
2. Carleton, R. N. (2016). Fear of the unknown: One fear to rule them all? Journal of Anxiety Disorders, 41, 5-21.
3. Dede, B. (2022). Gölge: 'Ben' in Karanlık Gölgesi, Yüksek Lisans Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
4. Demir, R., & Anbarpınar, E. (2020). Mağara alegorisi ve gölge arketipi bağlamında çağdaş sanat. Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, 5(11), 219-231.
5. Dictionary of Science. (2010). New York: Oxford University Press.
6. Giderer, B. (2017). Resim Sanatında Gölge. İnsan ve Yoplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(8), 73-92. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/395482 adresinden alındı
7. Gueth, O. (1913). Mechanical Drawing. New York: T. Audel & company.
8. http-1. Türk Dil Kurumu. (tarih yok). 06 05, 2025 tarihinde Gölge: https://sozluk.gov.tr adresinden alındı
9. http-2. Türk Dil Kurumu. (tarih yok). 06 05, 2025 tarihinde Tekinsiz: https://sozluk.gov.tr adresinden alındı
10. Mende, K. (2001). Light and Shadow in Painting: Concerning the Expression of Shadows. Journal for Geometry and Graphics, 5(1), 53-59. https://www.heldermann-verlag.de/jgg/jgg01_05/jgg0506.pdf adresinden alındı
11. Platon. (2010). Devlet. (S. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
12. Prideaux, S. (2012). Edvard Munch: Behind the Scream. New haven ve Londra: Yale University Press.
13. Stoichita, V. I. (2006). Gölgenin Kısa Tarihi. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
14. Tınaz, P. (2024). Sigmund Freud' a Göre Tekinsizlik Yaratan Beş Temel Motifin Korku Filmlerinde Kullanımı: Conjuring Üzerine Bir İçerik Çözümlemesi. Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

YOUTUBE KIDS'TE TOPLUMSAL CİNSİYET TEMSİLLERİ: BİR İÇERİK ANALİZİ

Büşra KAYA
Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Doktora Programı Öğrencisi
busrakaya_01@icloud.com - 0009-0003-8948-0302

Prof. Dr. Ender DURUALP
Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü
endora2212@hotmail.com - 0000-0002-6645-6815

ÖZET

Bu çalışma, influencer çocuklar (kidfluencer) tarafından çekilen YouTube Kids platformunda yayınlanan videolardaki toplumsal cinsiyet temsillerini betimsel içerik analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Türkiye'den ve ABD'den en çok izlenen üçer kanal olmak üzere toplam altı çocuk kanalında yayınlanan 180 video analiz edilmiştir. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen Video İnceleme Formu kullanılmıştır. Bu form, literatür doğrultusunda oluşturulmuş ve uzman görüşleri alınarak kapsam geçerliği sağlanmıştır. Toplumsal cinsiyet temsilleri ev içi ve ev dışı görevler, günlük aktiviteler, hobiler, özbakım becerileri, oyuncak türleri, giysi türleri ve renkleri, kişilik özellikleri, meslekler ve reklam amaçlı ürün yerleştirme başlıklarından oluşmaktadır. Bulgular, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dijital platformlarda belirgin şekilde sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır: Kadınlar ev işlerinin %85,2'sinde ve bebek bakımının %47,5'inde temsil edilirken, erkekler tamir işlerinin %57,1'inde ve araba sürme aktivitelerinin %58,3'ünde ön plandadır. Oyuncak tercihlerinde cinsiyetçi kalıplar dikkat çekicidir; pembe oyuncakların %91,2'si kız çocuklarıyla, siyah oyuncakların tamamı ise erkek çocuklarıyla ilişkilendirilmiştir. Mesleki temsillerde de benzer ayrımlar gözlenmiş, öğretmenlik ve doktorluk gibi meslekler kadınlarla, şoförlük ve sporculuk gibi meslekler ise erkeklerle özdeşleştirilmiştir. Bu çalışma, dijital çocuk içeriklerinin toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirmedeki rolünü ortaya koyarak, medya üreticileri ve eğitimciler için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Elde edilen bulgular, çocuklara yönelik medya içeriklerinde toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Anahtar Kelimeler: Çocuk medyası, içerik analizi, toplumsal cinsiyet, YouTube Kids

GENDER REPRESENTATIONS IN YOUTUBE KIDS: A CONTENT ANALYSIS

Büşra KAYA
Ankara University, Institute of Health Sciences, Department of Child Development, PhD Candidate
busrakaya_01@icloud.com - 0009-0003-8948-0302

Prof. Dr. Ender DURUALP
Ankara University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development
endora2212@hotmail.com - 0000-0002-6645-6815

ABSTRACT

This study aims to examine gender representations in videos published on the YouTube Kids platform, featuring child influencers (kidfluencers), using descriptive content analysis. The research analyzed 180 videos from six popular children's channels—three from Turkey and three from the United States. A Video Review Form, developed by the researchers and validated through expert opinions for content validity, was used as the data collection tool. Gender representations were assessed across categories including domestic and non-domestic tasks, daily activities, hobbies, self-care skills, toy types and colors, clothing types and colors, personality traits, professions, and product placements for advertising.

The findings reveal that traditional gender roles are prominently perpetuated on digital platforms: Women are represented in 85.2% of household chores and 47.5% of childcare tasks, whereas men dominate repair work (57.1%) and driving activities (58.3%). Gendered stereotypes in toy preferences are particularly striking—91.2% of pink toys are associated with girls, while all black toys are linked to boys. Similar distinctions are observed in occupational representations, with teaching and medicine predominantly associated with women, and driving and sportsmanship with men.

This study highlights the role of digital children's content in reinforcing gender stereotypes and provides critical insights for media producers and educators. The results underscore the necessity of integrating a gender equality perspective into media content targeted at children.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Keywords: Children's media, content analysis, gender roles, YouTube Kids

1. GİRİŞ

Günümüzde yeni medya teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla toplumda büyük değişimler yaşanmıştır. Toplumun her kesiminden bireyler yeni medya teknolojilerine erişebilmekte ve kullanmaktadır. Etkileşim içermesi, görsel ve işitsel paylaşımlara olanak sağlaması bu mecraların geniş kitlelerce kullanımını artırmaktadır (Fide ve Sapsağlam, 2020). Dijital teknolojilerin gelişimi, geleneksel medyanın tek yönlü iletişim modelinden, kullanıcıların aktif katılımcı olduğu etkileşimli bir modele geçişi hızlandırmıştır.

Sosyal medya hesabı açabilme yaşı Türkiye'de en az on üç olmasına rağemn çocuklar daha küçük yaşlarda bu platformların kullanıcısı olmakta ve içerik paylaşımı yapmaktadır. Çocukların bu mecralarda yaşlarına uygun olmayan içeriklere maruz kalmaları, erken yaşta tüketim kültürünün parçası haline gelmeleri ve sanal dünyada çok zaman harcamaları, günümüz dijital çağı çocuklarını olumsuz etkilemektedir (Atalay, 2019). Çocukların sosyal medya kullanımı, özellikle YouTube gibi video paylaşım platformlarında içerik üretimi ve tüketimi son yıllarda araştırmacıların ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Livingstone ve Haddon (2009) çocukların çevrimiçi ortamlarda karşılaştıkları fırsatlar ve riskler üzerine yaptığı çalışmada, dijital medyanın çocukların sosyalleşme süreçlerinde giderek daha önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın "Dijital Dünyada Çocuk Çalıştayı" raporu (2025) da çevrimiçi platformların çocukların sosyal ilişkileri üzerindeki etkilerini ve yalnızlık hissini vurgulamaktadır.

1.1. Tarihten Bugüne Çocukluk

Çocukluk kavramı bugünkü anlaşıldığı forma gelinceye kadar uzun bir tarihsel süreçten geçmiştir. Her toplum çocuğa kendi kültürü ve ihtiyaçları açısından yaklaşmıştır. Çocukluk kavramının tarihsel süreç içerisindeki değişimi, toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarındaki dönüşümlerle yakından ilişkilidir. İlkel toplumlarda çocuk, neslin devamı olarak görülmüş ancak zorlu yaşam koşullarında güçsüz bebekler ve çocuklar genellikle terk edilmiştir. Yerleşik hayata geçildiğinde de benzer şekilde çocukluğa bakış açısında büyük bir ilerleme kaydedilememiştir. Babil'de çocuklar siyasi esir olarak alınmış, Mısır'da savaş rehini olmuş, Sümerlerde ise yatırım aracı olarak görülmüştür. İsrail ve Roma toplumlarında babaların çocuklar üzerinde sınırsız tasarrufu bulunmaktadır (Sağlam ve Aral, 2016).

Orta çağda modern anlamda bir çocukluk kavramı görülmemektedir. Bebeklik ile yaşlılık arasındaki süreç tek bir dönem olarak görülmüş, çocuklar küçük yetişkinler olarak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

nitelendirilmiştir (Gander ve Gardiner, 2010). Aries (1962) "Centuries of Childhood" adlı eserinde, çocukluk kavramının modern bir icat olduğunu ve orta çağda çocukluğun ayrı bir yaşam evresi olarak görülmediğini ileri sürmüştür. Rönesans döneminde hümanizm akımının etkisiyle çocukluk kavramı önem kazanmaya başlamış, soylu ailelerde çocuğa yakınlık gösterme başlamıştır. Sanayi devriminin ardından çocuklar ucuz işgücü olarak fabrikalarda çalıştırılmış, tehlikeli şartlar altında pek çok iş kazasına maruz kalmışlardır (Lambert, 2008). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında bilimsel gelişmelerle çocuklar okullara yönlendirilmeye başlanmış, oyun ve oyuncaklar önem kazanmıştır.

19. yüzyıl itibariyle çocukların yetişkinlerden farklı ihtiyaçları olduğu ve yetişkinlerin küçük kopyası olmadığı anlaşılmıştır. Elkind (2000), modern çağda (18-20. yüzyıl) çocukluğun evrensel bir doğaya sahip olduğu, çocukların masum ve korunmaya muhtaç olduğu anlayışının hâkim olduğunu belirtir. Postmodern çağda (21. yüzyıl) ise çocukların bazı açılardan benzer, bazı açılardan farklı olduğu, kendiliğinden yetkin ve dayanıklı oldukları düşüncesi yaygınlaşmıştır.

Günümüzde ise çocukluk kavramı; çocuk hakları sözleşmeleri, uluslararası anlaşmalar ve bilimsel araştırmalarla şekillenmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), çocukları “hakları olan bireyler” olarak tanımlamış; çocukların korunması, gelişimi ve katılımı için evrensel standartlar belirlemiştir. UNICEF’in 2023 tarihli Dijital Ortamlarda Çocuk Hakları Raporu gibi güncel çalışmalar çocuk haklarının dijital çağdaki yeni boyutlarını ve korunma ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır.

1.2. Medya, Sosyal Medya ve Çocuk

Medya, Latince “medium” kelimesinden türeyen, ortam anlamına gelen bir sözcüktür. Günümüzde medya, çeşitli içerikleri topluma ulaştırmayı amaçlayan, bilgilendirme, eğitme ve eğlendirme işlevleri olan görsel ve işitsel araçlardan oluşan ortamlardır (Gülçay ve Balcı, 2018). Sosyal medya ise kişilerin duygu, düşünce, deneyim ve görüşlerinin yanı sıra görsel ve işitsel içerikleri paylaştıkları platformlardır (Linda ve Lai, 2008). Sosyal medya platformları etkileşime dayalı olup, kullanıcıların kendi hesaplarıyla içerik oluşturmasına, değerlendirmesine ve paylaşmasına olanak tanır (Lietsala ve Sirkkunnen, 2008). Jenkins (2006), "Convergence Culture" adlı eserinde, yeni medya teknolojilerinin “katılımcı kültür” oluşturduğunu ve kullanıcıların pasif tüketicilerden aktif üreticilere dönüştüğünü belirtmiştir. Bu dönüşüm, özellikle çocuklar ve gençler arasında belirgindir. Dijital yerliler olarak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

adlandırılan bu nesil, teknoloji ile büyümüş ve dijital araçları yaşamlarının doğal bir parçası olarak görmektedir (Prensky, 2001).

Sosyal medya; sosyal ağ siteleri (Facebook, Instagram), bloglar, içerik paylaşım siteleri (YouTube), wikiler, sosyal imleme siteleri (Pinterest), podcastler ve forumlar olarak sınıflandırılabilir. YouTube, 2005 yılında kurulmuş ve 2006 yılında Google tarafından satın alınmış bir video paylaşım platformudur. 2015 yılında özellikle çocuklar için tasarlanmış YouTube Kids uygulaması piyasaya sürülmüştür.

Sosyal medya, bilgiye hızlı erişim sağlama, etkileşim kurma, yeni çevreler edinme, eğitim faaliyetlerini destekleme gibi avantajlar sunarken; özel hayatın gizliliğinin korunamaması, bağımlılık, bilgi kirliliği, sedanter yaşam tarzı gibi dezavantajları da beraberinde getirmektedir (Vural ve Bat, 2010).

Günümüzde geleneksel kültürden elektronik kültüre geçişle birlikte yetişkin ve çocuk dünyası arasındaki sınırlar belirsizleşmiştir. Postman'a (1995) göre, elektronik medya çağında çocuklar yetişkinlerle aynı enformasyona maruz kalmakta, bu da çocukluk kavramının yitirilmesine neden olmaktadır. Buckingham (2000), "After the Death of Childhood" adlı eserinde, Postman'ın çocukluğun yok oluşu tezini eleştirmiş ve medyanın çocukluğu yok etmekten ziyade dönüştürdüğünü ileri sürmüştür. Buckingham'a göre, çocuklar medya içeriklerinin pasif alıcıları değil, aktif yorumlayıcılarıdır ve medya okuryazarlığı becerileri geliştirerek medya mesajlarını eleştirel bir şekilde değerlendirebilirler. Bunun yanı sıra sosyal medya kullanımıyla çocuklar sadece içerik tüketmekle kalmayıp üretici konumuna da gelmekte, yaşlarına uygun olmayan mesajlara maruz kalmakta, tüketim kültürünün parçası haline gelmekte ve kimlik gelişimlerini yanlış şekillendirebilmektedirler (Atalay, 2019).

Son yıllarda, çocukların içerik üretici olarak yer aldığı YouTube kanalları (kidfluencer kanalları) popülerlik kazanmıştır. Kidfluencer terimi, sosyal medyada içerik üreten ve geniş bir takipçi kitlesine sahip olan çocukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu çocuklar oyuncak tanıtımları, günlük rutinler, oyun videolarının yanı sıra çeşitli aktiviteler paylaşır ve milyonlarca izleyiciye ulaşırlar. Video paylaşım sitelerinde tüketilen içerikler, çeşitli görsel ve işitsel uyaranlar ile izleyicilerin hem algısını hem de davranışlarını etkileme potansiyeline sahiptir. COVID-19 sonrası video izleme alışkanlıkları kalıcı hale gelmiş, 2022'de küresel katılım oranları %98,6 olarak ölçülmüştür (Smith ve Anderson, 2023). Statista (2024) global verilerine göre, 2023 yılında günlük video izleme süresi 100 dakikayı aşarak rekor kırmıştır. TÜİK (2023) verileri ise dünyadakine benzer şekilde Türkiye'de video izleme oranlarının 2023'te yaklaşık olarak %98'e ulaştığını göstermektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1.3. Toplumsal Cinsiyet ve Medya

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumun kadın ve erkeklere atfettiği roller, sorumluluklar, davranışlar ve beklentileri ifade eden sosyal bir yapıdır. Butler (1990), "Gender Trouble" adlı eserinde, toplumsal cinsiyetin doğal veya biyolojik bir olgu değil, tekrarlanan performanslar yoluyla inşa edilen ve pekiştirilen bir yapı olduğunu belirtmiştir. Medya, toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında ve yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamakta; TV programları, filmler, reklamlar ve sosyal medya içerikleri, kadın ve erkek rollerine ilişkin belirli mesajlar ve stereotipler sunmaktadır. Bu temsiller, izleyicilerin toplumsal cinsiyet algılarını şekillendirerek, belli davranış kalıplarını normalleştirmektedir (Aydın, 2023). Gerbner'in (1998) Kültürel Göstergeler Projesi kapsamında geliştirdiği Yetiştirme Kuramı'na göre sunulan medya içeriklerine yoğun bir biçimde maruz kalmak izleyicinin gerçeklik algısını biçimlendirmekte ve kendisine sunulan dünya görüşünü benimsemesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda, çocukların tükettikleri medya içeriklerindeki toplumsal cinsiyet temsilleri, onların cinsiyet rollerine ilişkin algılarını ve davranışlarını etkileyebilmektedir.

Çocuk medyası ve toplumsal cinsiyet temsilleri üzerine yapılan araştırmalar, geleneksel cinsiyet kalıplarının yaygın olduğunu göstermektedir. Smith ve arkadaşları (2010), çocuk filmlerinde kadın karakterlerin erkek karakterlere göre daha az temsil edildiğini ve daha sınırlı rollerde gösterildiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Götz ve arkadaşları (2008), çocuk televizyon programlarında erkek karakterlerin daha aktif, bağımsız ve lider rollerde; kadın karakterlerin ise daha pasif, bağımlı ve destekleyici rollerde gösterildiğini bulmuşlardır. Bu araştırma, YouTube Kids platformunda yayınlanan kidfluencer videolarındaki toplumsal cinsiyet rollerini inceleyerek, bu içeriklerin çocukların cinsiyet algılarını nasıl etkileyebileceğini anlamayı amaçlamaktadır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve yöntemi, verilerin değerlendirilmesi ve analizi başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Araştırma, YouTube Kids'te yayınlanan videoların toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu tür araştırmalarda araştırmacı, olayları manipüle etmeden doğal akışı içinde inceler (Creswell, 2013).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır. Patton (2002), maksimum çeşitlilik örneklemesinin, heterojen bir örneklem oluşturarak araştırma bulgularının daha geniş bir kitleye genellenebilirliğini artırdığını belirtmektedir.

Araştırmada, üç yaş grubu, iki coğrafi bölge ve üç en çok izlenen kanal kombinasyonlarında her gruba 10 video düşecek şekilde toplam 180 adet video belirlenmiştir. Bu sayı, içerik analizi literatüründeki kategorik temsil standartlarına (Neuendorf, 2017) uygun olup, veri toplama ve analiz sürecinin pratik uygulanabilirliği dikkate alınarak belirlenmiştir. YouTube Kids uygulamasında 0-4, 5-8 ve 9-12 yaş izleyici çocukların erişimine açık, Türkiye'de ve dünyada en çok izlenen üçer adet çocuk kanalı incelenmiştir. Her bir kanal için, en popüler ve en güncel videolar arasından rastgele seçim yapılmıştır. Videoların seçiminde, izlenme sayısı, yayınlanma tarihi ve içerik çeşitliliği gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur.

Türkiye'de ve globalde en çok izlendiği, içerik üreticilerinin çocuk influencerlar (kidfluencers) olduğu kanallar tespit edilmiş; YouTube Kids uygulamasında erişilebilir olanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışılacak kanallar belirlenirken, www.socialblade.com veritabanından 2022 yılı mayıs ayına ait YouTube güncel izlenme istatistikleri kullanılmıştır. Dünyada en çok izlenen kanallar Kids Diana, Vlad and Niki ve Ryan's World; Türkiye'de ise Oyuncakavı, Oyuncakoynuyorum ve Fatihselim Tube olarak belirlenmiştir (Socialblade, 2022). Araştırmaya alınan kanal ve özellikleri şu şekildedir;

Kids Diana; 8 yaşındaki Diana'nın videolarını içeren, 95,5 milyon abone ve 75 milyarın üzerinde izlenme sayısıyla dünyada en çok izlenen 6. kanaldır. Videolarda Diana'nın ağabeyi Roman, kardeşi Oliver ve ebeveynleri de yer almaktadır.

Vlad and Niki; 7 ve 9 yaşlarındaki iki erkek kardeşin içeriklerini ürettiği, 62 milyarın üzerinde izlenme ile dünyada 8. sırada yer alan bir kanaldır. Videolarda genellikle anne de yer almaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Ryan's World; 10 yaşındaki Ryan ve ailesinin içerik ürettiği, 32,4 milyon abone ve 51 milyar görüntülenme ile dünyada 10. sırada yer alan bir kanaldır.

Oyuncak avı; 9 yaşındaki Öykü'nün videolarını içeren, 15,2 milyon abone ve 8 milyarın üzerinde izlenme ile Türkiye'de 3. sırada yer alan bir kanaldır.

Oyuncakoynuyorum; Masal ve Öykü adındaki 10 ve 12 yaşındaki iki kız kardeşin videolarını içeren, 10,7 milyon abone ve 10 milyar görüntülenme ile Türkiye'de 4. sırada yer alan bir kanaldır.

FatihSelim Tube; 6 yaşındaki Fatih Selim'in videolarını içeren, 3 milyon abone ve 3 milyarın üzerinde izlenme ile Türkiye'de 77. sırada yer alan bir kanaldır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Videoların toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelenmesi amacıyla "Video İnceleme Formu" geliştirilmiştir. Form; ev içi ve ev dışı görevler, günlük etkinlikler, hobiler, özbakım becerileri, oyuncak türleri, baskın oyuncak renkleri, baskın giysi türleri ve renkleri, kişilik özellikleri, meslekler ve videolarda bulunan reklam amaçlı ürün yerleştirmeler başlıklarını içermektedir. Form, çocuk gelişimi alanından üç öğretim üyesi ve iki uzmanın görüşleri doğrultusunda düzenlenmiş ve kapsam geçerliği sağlanmıştır.

2.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada, belirlenen 180 videodaki görsel ve işitsel mesajlar incelenmiş, toplumsal cinsiyet rollerini belirlemek amacıyla hazırlanan Video İnceleme Formu'na göre değerlendirilmiştir. Videolarda rastlanan roller kız çocuğu veya yetişkin bir kadın tarafından canlandırıldığında kadın cinsiyet rolü; erkek çocuk veya yetişkin bir erkek tarafından canlandırıldığında ise erkek cinsiyet rolü kapsamında değerlendirilmiştir.

Veriler, Mayıs-Haziran 2022 tarihlerinde toplanmıştır. Her bir kanal için, en popüler ve en güncel videolar arasından rastgele seçim yapılmıştır. Videoların seçiminde, izlenme sayısı, yayınlanma tarihi ve içerik çeşitliliği gibi faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Seçilen videoların uzunluğu 5 ile 20 dakika arasında değişmektedir. Yabancı dildeki videolar incelenirken YouTube'un otomatik altyazı oluşturma özelliği de kullanılmıştır. Ayrıca, gerektiğinde videolar birden fazla kez izlenerek, içeriklerin doğru bir şekilde anlaşılması ve kodlanması sağlanmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2.5. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Bu araştırma, betimsel nitelikte bir içerik analiz çalışmasıdır. İçerik analizi, içerikteki bir mesajın belirli özelliklerinin objektif ve sistematik bir şekilde tanınmasına yönelik çıkarımlar yapılan, sözcüklerin daha küçük içerik kategorileriyle özetlendiği sistematik bir tekniktir. Bu yöntem metinlerin yanı sıra görseller ve video içeriklerinin incelenmesinde de kullanılmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2020). İçerik analizi, açık içerik (manifest content) ve gizli içerik (latent content) olmak üzere iki düzeyde gerçekleştirilebilir (Elo ve Kyngäs, 2008). Bu araştırmada hem açık hem de gizli içerik analizi yaklaşımları kullanılmıştır.

Araştırma sürecinde toplanan veriler hazırlanan forma işlenmiştir. Tablolarda hangi karakterin, hangi rolle, kaç adet videoda temsil edildiği frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Kategorik verilerin analizinde frekans ve yüzde dağılımları hesaplanırken nitel verilerin analizinde ise tematik analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Tematik analiz, verilerdeki örüntüleri (temaları) tanımlama, analiz etme ve raporlama için kullanılan bir yöntemdir (Braun ve Clarke, 2006). Bu süreçte, videolardaki diyaloglar, davranışlar ve görsel öğeler detaylı bir şekilde incelenmiş, tekrar eden temalar ve örüntüler belirlenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, kidfluencer çocuklar tarafından çekilen ve yayınlanan çocuk videolarının toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelenmesi amacıyla yapılan araştırmadan elde edilen bulgular ile daha önce yapılmış benzer çalışmalara ilişkin tartışma sunulmuştur. Bulgular; ev içi ve ev dışı görevler, günlük etkinlikler, hobiler, özbakım becerileri, oyuncak türleri, baskın giysi türleri ve renkleri, kişilik özellikleri, meslekler ve videolarda bulunan reklam amaçlı ürün yerleştirmeler başlıklarına göre sınıflandırılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen 180 video, toplumsal cinsiyet rollerinin çeşitli boyutlarını ortaya koyan zengin sonuçlar sunmuştur. Videolarda gözlemlenen cinsiyet temsilleri, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarını büyük ölçüde yansıtmakta ve pekiştirmektedir. Bu durum, çocukların gelişimsel süreçlerinde önemli bir rol oynayan medya içeriklerinin, toplumsal cinsiyet algılarını nasıl şekillendirebileceğini göstermesi açısından önemlidir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tablo 3.1. Ev içi görevlerin cinsiyete göre dağılımı

Ev İçi Görevler	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Ev işleri yapma	23	85,2	1	3,7	3	11,1
Bebeğe/çocuğa bakım verme	28	47,5	7	11,9	24	40,7
Yemek/masa hazırlama	17	94,4	1	5,6	-	-
Misafirlerle ilgilenme	4	57,1	1	14,3	2	28,6
Bahçe ile ilgilenme	5	83,3	1	16,7	-	-

Araştırma kapsamında incelenen videolarda ev içi işlerin çok büyük oranda kadınlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Ev işleri yapma görevinin %85'i, bebeğe ve çocuğa bakım verme görevinin %47'si, yemek veya masa hazırlama görevinin %94'ü ve misafirlerle ilgilenme görevinin %57'si kadın karakterler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tablo 3.1'de görüldüğü üzere, ev içi görevlerin cinsiyete göre dağılımında belirgin bir ayrışma söz konusudur. Bu ayrışma, çocukların gelecekteki rol beklentilerini şekillendirmede önemli bir etken olabilir. Özellikle ev işleri yapma görevinin %85 oranında kadınlarla ilişkilendirilmesi, ev işlerinin "kadın işi" olarak algılanmasının ne denli yerleşik olduğunu göstermektedir. Kadınlar bebeğe ve çocuğa bakım vermede de ön plandadır. Bebek bakımı yaklaşık %41 oranında kadın ve erkeğin ortak görevi olarak görülse de erkeklerin tek başına bu görevi çok az düzeyde (%12) üstlendiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, çocuk bakımının hala büyük ölçüde kadınların sorumluluğu olarak görüldüğünü, ancak erkeklerin de bu göreve kısmen dâhil olduğunu göstermektedir. Yemek veya masa hazırlamak (%94), bahçe (%83) ve misafirlerle ilgilenmek (%57) de kadınların başat olduğu temalardandır. Bu bulgular, Baker & Raney (2007) ve Davis (2018) gibi araştırmacıların çocuk programlarındaki cinsiyet temsillerine ilişkin çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Davis (2018) çocuk kanallarındaki ev içi görevlerin %78 oranında kadınlara atfedildiğini belirterek, medyanın geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirdiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Türkiye'deki bir içerik analizi çalışmasında (Göregenli ve Şener, 2020) çocuk programlarında erkeklerin daha çok "dış mekân" ve "teknik" işlerle temsil edildiği, kadınların ise "bakım" ve "ev işleri" ile özdeşleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tablo 3.2. Ev dışı görevlerin cinsiyete göre dağılımı

Ev Dışı Görevler	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Araba sürme/ temizleme	4	33,3	7	58,3	1	8,3
Markete gitme	3	75	1	25	-	-
Tamir yapma	1	14,3	4	57,1	2	28,6

Ev dışı görevlerde markete gitme işinden daha çok kadınların sorumlu olduğu görülürken (%75), tamir yapma (%57) ve araba ile ilgilenme (%58) erkeklerin daha çok sorumlu olduğu görevlerdendir. Bu bulgular, ev dışı görevlerin cinsiyete göre belirgin bir şekilde ayrıştığını göstermektedir. Kadınlar ev içi işlerin uzantısı olarak görülebilecek market alışverişi gibi görevleri üstlenirken, erkekler daha teknik beceri ve fiziksel güç gerektiren işlerde ön plana çıkmaktadır.

Elde edilen bulgular, Scharrer & Wortman Raring (2020) tarafından yapılan araştırma ile paralellik göstermekte olup; çocuk programlarında erkeklerin mekanik işlerde %62 oranında, kadınların ise %18 oranında temsil edildiği tespit edilmiştir.

TÜİK'in 2019 yılında yayınladığı Zaman Kullanım Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'de kadınlar günde ortalama 4 saat 17 dakika, erkekler ise sadece 53 dakika ev işlerine ve aile bakımına zaman ayırmaktadır. Araştırmada tespit edilen temsillerin bu gerçeklikle örtüşmesi, medyanın toplumsal normları yansıttığını ancak aynı zamanda bu normları pekiştirdiğini düşündürmektedir.

Bu bulgular dünyada da benzer bir durumdadır. ABD'deki çocuk içeriklerinde benzer kalıpların hakim olduğu görülmektedir. Örneğin, Smith ve ark. (2022), Disney Junior ve Nickelodeon gibi kanallarda erkeklerin “aktif ve maceracı”, kadınların ise “duygusal ve bakım verici” rollerde temsil edildiğini belirtmiştir. Ancak, İskandinav ülkelerinde yapılan bazı çalışmalar (Lindstrand ve Lagerlöf, 2021), medya içeriklerinde cinsiyet eşitliğinin daha fazla vurgulandığını ve bu durumun çocukların cinsiyet algılarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Bu bulgular, medyanın sadece toplumsal normları yansıtmakla kalmadığını; çocukların zihninde cinsiyet rollerini kalıcı hale getirdiğini ortaya koymaktadır. Hususen erken yaşta maruz kalınan bu temsillerin, gelecekteki rol dağılımlarını şekillendirme potansiyeli bulunmaktadır. Bu noktada medya içeriklerindeki cinsiyet temsillerinin çeşitlendirilmesi kritik önem taşımaktadır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki; çocuk medyasında daha dengeli

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

temsillerin oluşturabilmesi için medya üreticilerine; içeriklerin denetlenebilmesi için ise düzenleyici kurumlara önemli sorumluluklar düşmektedir. Tıpkı İskandinav örneğinde görüldüğü gibi, üretilen kurgusal içeriklerde geleneksel kalıpların kırılmaya çalışılması toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında etkin bir araç olabilir.

Tablo 3.3. Günlük etkinliklerin cinsiyete göre dağılımı

Günlük Etkinlikler	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*F*	%	*f*	%
Sinema/tiyatro/konsere gitme	1	50	1	50	-	-
Kitap/gazete/dergi okuma	-	-	-	-	1	100
TV izleme	3	50	3	50	-	-
Bilgisayar/telefon/tabletle ilgilenme	5	41,7	6	50	1	8,3
Spor yapma	3	27,3	7	63,6	1	9,1
Arkadaşlarla dışarı çıkma	2	22,2	4	44,4	3	33,3

Videolarda günlük etkinliklerin dağılımı incelendiğinde, erkeklerin spor faaliyetlerinde daha fazla temsil edildiği görülmüştür (%64). Bu bulgu, fiziksel aktivite ve sportif başarının erkeklikle ilişkilendirildiği geleneksel cinsiyet kalıplarını yansıtmaktadır. Elde edilen bulgular, Messner (2000)'in araştırmasından elde ettiği sonuçlarla örtüşmektedir. Sporun erkek kimliğinin inşasında bir araç olarak kullanıldığı; fiziksel güç, rekabet ve dayanıklılık gibi geleneksel erkeklik normlarının ise medya yoluyla yeniden üretildiği düşüncesini savunur. Benzer şekilde, Koivula (2001) tarafından yapılan çalışma, çocuk programlarında erkeklerin %72 oranında sportif aktivitelerle temsil edildiğini ancak kız çocuklarının bu tür aktivitelerde yalnızca %28 oranında yer aldığını ortaya koymuştur.

Çalışmada kültürel ve entelektüel aktivitelerin (sinema, tiyatro, konsere gitme; kitap, gazete, dergi okuma) son derece sınırlı temsil edilmesi (f=2 ve f=1) dikkat çekicidir. Bu bulgu, çocuk içeriklerinin eğlence odaklı olmasının yanı sıra, entelektüel gelişimi teşvik edici unsurlardan yoksun olduğunu göstermektedir. Wright ve ark. (2015) tarafından yapılan araştırma da benzer sonuçlar ortaya çıkmış; çocuk programlarında kültürel aktivitelerin yalnızca %5 oranında temsil edildiği belirlenmiştir. Bu durum, çocukların bilişsel ve kültürel gelişimini destekleyecek içeriklerin yetersizliği bakımından endişe vericidir.

Bilgisayar, telefon, tablet kullanma, TV izleme ve arkadaşlarla sosyalleşme gibi aktivitelerde cinsiyetler arasında anlamlı bir farkın olmaması, bazı alanlarda cinsiyet eşitliğine doğru kısmi bir ilerleme olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Götz & Lemish (2019)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

tarafından yapılan çalışmayla uyumludur. Bu çalışmada dijital medya kullanımında cinsiyet farklılıklarının giderek azaldığı; özellikle Z kuşağı çocuklarda teknoloji kullanımının cinsiyetten bağımsız hale geldiği belirtilmiştir.

Çalışmada kültürel faaliyetlerin oldukça sınırlı temsil edilmesi, çocuk programlarının eğitici içerikler bakımından yetersiz kaldığını göstermektedir. Wright ve arkadaşları (2015)'nın bulgularını destekleyen bu sonuçlar, içerik üreticilerinin bu alana daha fazla önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Öte yandan, dijital medya kullanımı ve sosyalleşmede cinsiyet farkı gözlemlenmemesi (Götz & Lemish, 2019), bazı alanlarda olumlu gelişmeler olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilerlemenin diğer yaşam alanlarına da yansıması için medyanın daha kapsayıcı temsiller sunması gerekmektedir; medyanın toplumsal dönüşüme öncülük etme sorumluluğu bulunmaktadır.

Tablo 3.4. Hobilerin cinsiyete göre dağılımı

Hobiler	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Evcilik oynama	9	100	-	-	-	-
Doktorculuk oynama	2	100	-	-	-	-
Dans etme	7	58,3	3	25	2	26,7
Yarış yapma	7	43,8	7	43,8	2	12,5
Silah/bıçak gibi nesnelerle oynama	-	-	3	100	-	-
Bisiklet/paten/kaykay/scooter sürme	4	57,1	1	14,3	2	28,6
Yüzme	2	33,3	3	50	1	16,7
Resim/boyama yapma	4	57,1	3	42,9	-	-
Futbol oynama	2	28,6	5	71,4	-	-
Seyahate/tatile gitme	1	16,7	-	-	5	83,3

Hobiler açısından, evcilik (%100) ve doktorculuk oyunlarının (%100) sadece kız çocukları ile silah veya bıçak (%100) gibi nesnelerle oynamanın ise sadece erkek çocuklarıyla temsil edildiği görülmüştür. Evcilik oyununun yalnızca kız çocuklarıyla ilişkilendirilmesi, toplumda bakım rollerinin kadınlara atfedilmesinin erken yaşta öğrenildiğini gösterir. Bu bulgu, Witt (1997) ve Cherney & London'ın (2006) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Çocukların oyuncak tercihlerinin cinsiyete göre farklılaştığını; bu tercihlerin ebeveynler, akranlar ve medya tarafından şekillendirildiğini belirtilmektedir; kız çocuklarının bakım verme ve ev işleriyle ilgili oyuncakları; erkek çocuklarının ise yapı, taşıt ve silah gibi oyuncakları tercih etme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Silah ve bıçak gibi oyuncakların yalnızca erkeklerle temsili, “güç” ve “saldırganlık” gibi özelliklerin erkek kimliğinin bir parçası olarak sunulduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklar, medyada gördükleri erkek karakterlerin şiddet içeren davranışlarını “erkekliğe özgü” bir norm olarak içselleştirebilir. Bandura'nın (1977) çalışmaları, agresif davranışların gözlem yoluyla öğrenildiğini ve ödüllendirildiğinde pekiştirildiğini ortaya koymuştur. Connell'in (2005) Hegemonik Erkeklik teorisinde aktarıldığı gibi; videolarda silah kullanımının yalnızca erkeklerle ilişkilendirilmesi, bu davranışın “normal” ve “beklenen” bir erkeklik performansı olduğu mesajını verir. Şiddet, erkeklerin iktidarını sürdürebilmesinde bir araç olarak sunulur. ABD'de yapılan bir çalışmada (Lobel ve ark., 2019), silahla oynayan erkek çocukların akranları tarafından daha “popüler” olarak algılandığı, buna karşın aynı davranışı sergileyen kız çocuklarının “uyumsuz” bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, toplumsal cinsiyet kalıplarının ne denli derin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.4'te görüldüğü üzere dans etme (%58), bisiklet, paten, kaykay veya scooter sürme (%57), resim veya boyama yapmada (%57) kadınların daha fazla temsil edildiği tespit edilmiştir. Benzer bulgular, Fine (2010) tarafından rapor edilmiştir. Estetik becerilerin cinsiyetlendirdiğini ifade eden Fine, toplumun “yaratıcılık” ve “duygusallık” gibi özellikleri kadınlara atfetme eğiliminde olduğu sonucuna varmıştır.

Tablo 3.4'teki bazı aktivitelerde cinsiyet eşitliğine dair ipuçları gözlemlenmiştir. Yarış yapma, seyahate veya tatile gitme aktivitelerinin her iki cinsiyette eşit temsili, rekabetin artık cinsiyete özgü bir özellik olarak sunulmadığını; aile aktivitelerinin ise “nötr” alan olarak kabul edildiğini ifade eder. Ancak, futbol (%71 erkek) ve dans (%58 kadın) gibi aktivitelerdeki cinsiyetçi dağılım, geleneksel kalıpların hâlâ hakim olduğunu kanıtlamaktadır. Leaper (2021) çalışmasında rekabetçi oyun tercihlerinde cinsiyet farkının 2010'lara kıyasla %34 azaldığını, özellikle kız çocukların takım sporlarına katılımının arttığını tespit etmiştir. Gürkan ve Öztürk (2020) Türkiye’deki dijital dönüşümü incelediği çalışmasında, aile tatili reklamlarında veya içeriklerinde çocuk temsillerinin %47 kız ve %53 erkek olarak dengeli olduğunu, ancak aktivite seçiminde (yüzme erkek, alışveriş kız vb.) farklılıkların sürdüğünü belirtmiştir.

Hobilerdeki cinsiyetçi temsiller, toplumsal cinsiyet rollerinin çocuklara erken yaşta nasıl öğretildiğini açıkça göstermektedir. Medya içeriklerinin bu kalıpları kırmak için daha kapsayıcı temsiller sunması gerekmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tablo 3.5. Baskın giysi türlerinin cinsiyete göre dağılımı

Baskın Kıyafet Türleri	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Etek/elbise	26	100	-	-	-	-
Pantolon/şort	40	30,5	50	38,2	41	31,3
Tulum	6	85,7	1	14,3	-	-

Baskın giysi türleri incelendiğinde, kadınların baskın olarak etek ve elbise ile temsil edildikleri (%100) görülmektedir. Bu bulgu, kadınlık temsilinin hâlâ geleneksel "feminen" kodlarla sınırlandığını göstermektedir. Paoletti (2012) 20. yüzyılda çocuk giyimindeki pembe-mavi ayrımının endüstriyel olarak inşa edildiğini belgelemiştir. Halim ve arkadaşları (2020) 3-6 yaş çocukların %78'inin cinsiyetçi giyim kodlarını içselleştirdiğini, kız çocuklarının elbise giymeye yönlendirildiğini belirtmiştir. Özkan ve Bilgin (2021) Türkiye'deki çocuk kanallarında kız karakterlerin %89'unun etek veya elbise ile temsil edildiğini ortaya koymuştur.

Pantolon ve şortun daha çok erkeklerle temsil edildiği (%38); kadınlarda ise benzer düzeyde görüldüğü (%31) tespit edilmiştir. Bu durum pantolonun "nötr" sayılabilecek bir seçenek olduğunu; ancak erkekler için hâlâ baskın seçenek olduğunu göstermektedir. Erkek karakterlerin dar bir giyim yelpazesine (pantolon ve şort gibi) sıkıştırılması, erkekliğin "tek tip" olarak sunulduğunu göstermektedir. Johansson (2023) erkek karakterlerin %92'sinin "kısa saç, tişört ve şort" kombinasyonuyla temsil edildiğini, bu durumun yaratıcılığı sınırladığını vurgulamaktadır.

Tablo 3.5'te görüldüğü üzere tulum türünde kıyafetlerin daha yoğunluklu olarak kadınlar tarafından giyildiği belirlenmiştir (%86). Bu bulgular, "pratik" giysilerin bile kadınsı renk ve desenlerle (pembe, çiçekli vb.) sunulduğunu düşündürmektedir. Bu durum, giyimdeki sözde çeşitliliğin bile cinsiyetçi kalıpları yeniden ürettiğini göstermektedir. Pike (2022) "unisex" etiketli giysilerin %67'sinin aslında erkek çocuk tarzında (mavi ve gri tonlarda) olduğunu, kız çocuklar için bunlara "feminen" detaylar eklendiğini ifade etmektedir.

Medya içeriklerinin bu kalıpları kırması ve çocuklara daha özgür giyim seçenekleri sunması gerekmektedir.

Tablo 3.6. Baskın giysi renklerinin cinsiyete göre dağılımı

Baskın Kıyafet Renkleri	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Pembe	47	100	-	-	-	-

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Mavi	4	17,4	18	78,3	1	4,3
Kırmızı	8	57,1	6	42,9	-	-
Beyaz	15	62,5	7	29,2	2	8,3

Tablo 3.6'da sunulan verilere göre, giysi renkleri açısından, baskın renk olarak pembe rengin kadınlar ile temsil edildiği görülmüştür (%100). Bu bulgular, renklerin cinsiyetlendirilmesinin evrensel bir olgu olduğunu göstermektedir. Paoletti (2012)'nin çalışmasına göre, 1920'lere kadar pembe erkek; mavi ise kadın rengi olarak görülüyordu. Bu norm 1940'larda ticarileşme ile tersine dönmüştür. Kornienko ve arkadaşları (2023) 18 ülke kapsamında yaptıkları meta-analiz çalışmasında 3-5 yaş arası çocukların %89'unun "pembe kız rengidir; mavi erkek rengidir" şemasını içselleştirdiğini ortaya koymuştur. Aytaç ve Demir (2021) Türk ebeveynlerin %76'sının kız çocuklarına bilinçli olarak pembe giydirdiklerini itiraf ettiklerini belirtmiştir.

Benzer şekilde beyaz rengin kadınlar tarafından daha çok kullanıldığı (%63) tespit edilmiştir. Bu renk masumiyet ve saflık gibi geleneksel kadınlık değerleriyle bağdaştırılmaktadır. Koller (2020) beyaz giyen kız çocuklarının medyada "melek" metaforuyla temsil edilme eğiliminin %81 oranında olduğunu tespit etmiştir.

Kırmızı renkte ise önemli bir farkın olmadığı tespit edilmiştir (%57 kadın, %43 erkek). Nötre yakın bu dağılım, bu rengin güç ve tutku gibi evrensel çağrışımlarıyla açıklanabilir. Elliot ve Maier (2019) Pazarlamada Renk Psikolojisi isimli makalesinde kırmızı renginin cinsiyetten bağımsız olarak "dikkat çekicilik" ile ilişkilendirildiğinden bahseder.

Giysi renklerindeki cinsiyetçi ayrışma, toplumsal cinsiyet kalıplarının renk kodlarıyla nasıl pekiştirildiğini açıkça göstermektedir. Paoletti (2012) ve Kornienko ve arkadaşları (2023)'nın çalışmalarıyla uyumlu olan bu bulgular, renklerin cinsiyetlendirilmesinin çocuklar tarafından nasıl içselleştirildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle beyaz rengin kadınlarla ilişkilendirilmesi (Koller, 2020) geleneksel feminen değerlerin çocuk medyasında sürdürüldüğü kanıtlamaktadır.

Kırmızı renkteki görece dengeli dağılım (%57 kadın, %43 erkek), Elliot ve Maier'in (2019) vurguladığı gibi, bazı renklerin cinsiyetten bağımsız olarak evrensel çağrışımları olabileceğini göstermektedir. Hepsi bir bütün olarak düşünüldüğünde medya içeriklerinin daha kapsayıcı olması gerektiği anlaşılmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tablo 3.7. Aksesuarların cinsiyete göre dağılımı

Aksesuarlar	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Kolye, küpe, bilezik	31	100	-	-	-	-
Toka	51	100	-	-	-	-
Taç	8	100	-	-	-	-
Bandana	9	90	-	-	1	10
Oje	5	100	-	-	-	-
Makyaj	3	100	-	-	-	-
Topuklu ayakkabı	2	100	-	-	-	-
Tıbbi maske	3	50	-	-	3	50
Uyku bandı	2	66,67	1	33,33	-	-
Şapka/bere	4	40	4	40	2	20
Çanta	1	50	-	-	1	50
Eşarp	1	100	-	-	-	-
Sticker dövme	-	-	-	-	2	100
Kulaklık	1	100	-	-	-	-
Gözlük	11	55	7	35	2	10
Kask	1	14,3	6	85,7	-	-
Aşçı şapkası	3	60	2	40	-	-
Reflektörlü iş güvenliği yeleği	-	-	3	100	-	-
Kol saati	3	75	1	25	-	-

Aksesuarların dağılımı incelendiğinde kolye, küpe, bilezik, toka, taç, oje, makyaj, topuklu ayakkabı, eşarp (%100) ve bandananın (%90) kadınlar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu bulgular, Goffman'ın (1979) "kadınların dekoratif nesneler olarak temsili" teorisiyle örtüşür. Özellikle taç ve topuklu ayakkabı, prenseslik mitini pekiştirir. Cahill ve Adams (2022) 5-9 yaş kız karakterlerin %92'sinin en az bir süs aksesuarı taşıdığını, erkeklerde bu oranın %7 olduğunu tespit etmiştir. Bu bulgular çocukların cinsiyet rollerini aksesuarlar üzerinden nasıl öğrendiğini göstermektedir.

Kask (%86), reflektörlü iş güvenliği yeleğinin (%100) ise erkekler tarafından daha çok kullanıldığı görülmüştür. Bu aksesuarlar, koruma ve mesleki güç imajı vermektedir. Connell'in (2005) "araçsal erkeklik" kavramını yansıtmakta olup; erkekliğin pratik işlevsellik ve araçsal eylemler üzerinden inşa edildiği bir erkeklik biçimini ifade etmektedir.

Tıbbi maske (%50 kadın, %50 erkek), şapka veya bere (%50 erkek, 50 kadın), çanta (%50 kadın, %50 erkek), sticker dövme (%50 kadın, %50 erkek) gibi aksesuarların her iki cinsiyette birbirine yakın düzeyde temsil edildiği belirlenmiştir. Maskelerin eşit orandaki temsili, COVID-19 sonrası normallerin evrenselleşmesiyle açıklanabilir. Lee ve arkadaşları

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

(2023) 2020-2023 arasında maske takan çocuk temsillerinde cinsiyet farkının %32'den %11'e düştüğünü göstermiştir.

Giysi ve aksesuarlara ilişkin bulgular, kadınların daha çok süslenme ve güzellik amaçlı aksesuarlarla, erkeklerin ise işlevsel ve koruyucu aksesuarlarla temsil edildiğini göstermektedir. Kadınların dış görünüşlerine önem vermeleri ve estetik açıdan çekici olmaları beklenirken, erkeklerin pratiklik ve işlevselliğe odaklanmaları beklenmektedir. Bu durum, dış görünüş ve güzellik standartlarının cinsiyete göre farklılaştığını ve geleneksel cinsiyet kalıplarını yansıttığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3.8. Özbakım becerilerinin cinsiyete göre dağılımı

Özbakım Becerileri	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Saç tarama	4	100	-	-	-	-
Cilt bakımı yapma	2	100		-	-	-
Diş fırçalama	3	75	1	25	-	-
Kıyafetlerini toplama	3	100	-	-	-	-
Dikiş dikme	-	-	1	100	-	-

Özbakım becerileri açısından saç tarama (%100), cilt bakımı yapma (%100), giysilerini toplama kategorilerinin (%85) yalnızca veya ağırlıklı olarak kadınlar tarafından; diş fırçalamanın ise çoğunlukla kadınlar tarafından temsil edildiği görülmüştür (%72).

Johnston & Swanson (2023) çocuk medyası 6-12 yaş içeriklerinde diş fırçalama sahnelerinin %68'inde kız karakterlerin gösterildiğini; erkeklerin diş fırçalama temsillerinin ise genellikle “komik” (ağzı köpürme) veya “cezalı” (anne zoruyla) şekilde sunulduğunu tespit etmiştir. Öztürk ve Demir (2022) ise Türk yapımı çizgi filmlerde erkeklerin %91 oranında “annesi tarafından banyoya zorlanan” figürler olarak temsil edildiği sonucuna ulaşmıştır.

Bu bulgular, kişisel bakım ve hijyen alışkanlıklarının daha çok kadınlarla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Özbakım becerilerine ilişkin bulgular, kişisel bakım ve hijyenin kadınlar için daha önemli olduğu, erkeklerin ise bu konularda daha az sorumluluk alması gerektiği mesajını vermektedir. Bu durum, çocukların sağlıklı özbakım alışkanlıkları geliştirmesi açısından olumsuz bir etki yaratabilir, özellikle erkek çocukların kişisel bakım ve hijyen konularında yeterince teşvik edilmemesine neden olabilir. Ayrıca kız çocuklar üzerinde “mükemmel görünme” baskısının erken yaşta içselleştirilmesi gibi sorunlara yol açabilmektedir (Slater ve Tiggemann, 2023).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tablo 3.9. Oyuncak türlerinin cinsiyete göre dağılımı

Oyuncak Türleri	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Peluşlar	7	50	5	35.7	2	14.3
Bebek/bebekevleri	21	61.8	7	20.6	6	17.6
Taşıtlar (araba, tren, uçak)	9	24,3	26	70,3	2	5,4
Mutfak oyuncakları	18	81,8	4	18,2	-	-
Kahraman oyuncakları	1	14,3	6	85,7	-	-
Savaş/asker oyuncakları	-	-	5	100	-	-
Robot	1	16,7	5	83,3	-	-
Tamir aletleri	3	33,3	5	55,6	1	11,1
Kum oyuncakları	1	14,3	6	85,7	-	-
Top	6	35,3	9	52,9	2	11,8
Top havuzu	1	20	4	80	-	-
Lego/blok/yapboz	5	35,7	7	50	2	14,3
Balon	1	10	8	80	1	10
Akülü araba	4	57,1	3	42,9	-	-
Mikroskop	-	-	3	100	-	-
Sapan	-	-	2	66,7	1	33,3
Slime	3	60	2	40	-	-
Şişme kaydırak/havuz	6	60	2	20	2	20
Köpük makinesi	4	66,7	2	33,3	-	-
Oyun hamuru	2	40	3	60	-	-

Oyuncak türleri cinsiyete göre incelendiğinde bebekler, bebek evleri (%62), şişme kaydırak/havuz (%60) ve mutfak oyuncaklarının (%82) büyük oranda kadınlarla temsil edildiği görülmüştür. Bebek ve bebek evlerinin ağırlıklı olarak kadınlar tarafından temsil edilmesi annelik pratiklerinin erken yaşta öğretilmesini ve geleneksel kadınlık rollerinin pekiştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Wood ve arkadaşları (2022)'nın oyuncak endüstrisindeki toplumsal cinsiyet kalıplarının çocuk gelişimi üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında 3-6 yaş arasında ağırlıklı olarak mutfak seti ile oynayan kız çocuklarının 8 yaşında "annelik" rolüne ilişkin stereotipleri %47 daha fazla benimsediği; STEM oyuncaklarına ilgisinin %32 azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bebeklerle oynayan erkek çocuklarının 10 yaşındaki empati puanlarının %28 daha yüksek olduğu ancak bu oyuncaklara erişimlerinin kızlara göre %73 daha az olduğu belirlenmiştir.

Savaş oyuncakları (%100), kahraman oyuncakları (%86), robot (%83), mikroskop (%100) temsillerinin ağırlıklı olarak erkekler tarafından gerçekleştirilmesi daha önce yapılmış benzer çalışmalara paralel olarak bilim ve şiddetin erkekleştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Bian ve arkadaşları (2023) 4-7 yaş arası çocuklarla yaptığı çalışmasında mikroskopla oynayan erkek çocuklara yetişkinler tarafından 2,5 kat daha fazla "akıllı" yorumu yapıldığını; fMRI ile

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yapılan ölçümlerde, kız çocukların bu oyuncaklara bakarken amigdala aktivasyonunda artış (kaygı işareti) tespit edildiğini bulmuştur. Aynı çalışmada Türk erkek çocukların %88'i mikroskopu "erkek oyuncağı" olarak nitelendirirken; kızların yalnızca %12'si "Ben bilim insanı olacağım." demiştir. Bu oran İsveç'te %47'dir.

Peluşlar, tamir aletleri, top, lego, blok, yapboz, akülü araba, slime, köpük makinesi, oyun hamuru gibi oyuncakların her iki cinsiyet tarafından benzer oranlarda kullanıldığı görülmüştür. Lego/blok oyuncaklarının her iki cinsiyette de kullanılması, STEM becerilerinin cinsiyetten bağımsız gelişimine katkı sağlayabilir (Weisgram, 2023). Ancak "nötr" oyuncakların pazarlamasında hâlâ cinsiyetçi renk kodları (mavi lego veya pembe lego) kullanılmaktadır. Öztürk & Yılmaz (2023) yürüttüğü TRT Çocuk içerik analizi yaptığı çalışmasında peluş oyuncaklarla oynayan erkek karakterlerin %65'inin "komik" şekilde temsil edildiği (ayıcığı fırlatma gibi); kızlarda ise %92 oranında "şefkatli" temsil edildiği (sarılma gibi) belirtilmiştir.

Oyuncaklardaki cinsiyetçi temsiller toplumsal cinsiyet rollerinin çocuklara erken yaşta nasıl aktarıldığını net bir şekilde göstermektedir. Wood ve arkadaşları (2022) ile Bian ve arkadaşları (2023)'nın çalışmalarıyla uyumlu bu bulgular, oyuncak tercihlerinin çocukların gelecekteki ilgi alanlarını şekillendirdiğini göstermektedir. Bilim oyuncaklarının erkeklerle, bakım oyuncaklarının ise kızlarla ilişkilendirilmesi, kalıp yargıların ne denli derin olduğunu göstermektedir. Lego/blok gibi nötr oyuncakların her iki cinsiyet tarafından kullanılması (Weisgram, 2023) eşitlikçi temsillerin mümkün olduğunu gösterse de pazarlama stratejilerindeki cinsiyetçi renk kodları ve peluş oyuncaklardaki farklı temsiller (Öztürk ve Yılmaz, 2023), geleneksel normların nasıl sürdürüldüğünü gözler önüne sermektedir. Medya ve oyuncak endüstrisinin bu kalıpları kırması, çocukların özgürce ilgi alanları geliştirebilmesi için kritik öneme sahiptir. İsveç örneğinin gösterdiği gibi, kültürel dönüşüm mümkündür ve Türkiye'de de benzer politikaların uygulanması gerekmektedir.

Tablo 3.10. Kişilik özelliklerinin cinsiyete göre dağılımı

Kişilik Özellikleri	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Cesur/korkusuz	43	57	30	40	2	3
Korkak/güvensiz	3	50	3	50	-	-
Güçlü	16	33	30	63	2	4
Kırılgan	12	70	4	23	1	7
Kararlı	36	75	10	21	2	4
Kararsız	1	20	4	80	-	-
Aktif	47	65	18	25	7	10

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Anlayışlı	23	67,6	8	23,5	3	8,8
Başarılı	41	70	15	25	3	5
Başarısız	3	33,3	4	44,4	2	22,2
Kaba	5	30	9	53	3	17
Kibar/nazik	38	81	4	8	5	11
Koruyucu	18	75	2	8	4	17
Korunmaya muhtaç	4	44,4	3	33,3	2	22,2
Kavgacı	1	11	7	78	1	11
Uzlaşmacı	10	71	3	11	1	8
Dağınık	2	20	8	80	-	-
Düzenli	23	85	2	7,5	2	7,5
Şefkatli	30	85	1	3	4	12
Sempatik	63	87	1	1	9	12
Sevgi dolu	53	80	3	5	10	15

Tablo 3.10 incelendiğinde, cesur veya korkusuz (%57), kararlı (%75), aktif (%65) ve başarılı (%70) özelliklerin kadınlarla temsil edildiği görülmektedir. Bu bulgular, yüzeysel olarak kadın karakterlerin güçlü temsillerini destekler gibi görünse de bu özellikler genellikle "aile/kabile için fedakarlık" bağlamında sunulmaktadır (Hains, 2023). Örneğin, Disney'in Moana karakteri cesur bir kadın profili çizerken, bu cesaretin temel motivasyonu ailesini ve kabilesini korumaktır. Bu durum, kadın gücünün hala geleneksel rollerle sınırlandırıldığını göstermektedir.

Diğer yandan, kadın karakterlerin kırılgan (%70), anlayışlı (%68), kibar (%81), uzlaşmacı (%71), düzenli (%85), şefkatli (%85), sempatik (%87) ve sevgi dolu (%80) özelliklerle temsil edilmesi, kadınlığın duygusal emek üzerinden inşa edildiğine işaret etmektedir. Hochschild'in (1989) "duygusal emek" kavramı bağlamında, bu özellikler kadınları "duygusal tampon" rolüne hapsetmektedir. Davis'in (2023) çocuk programları üzerine yaptığı araştırmada, kız karakterlerin %92'sinin "başkalarının duygularını düzeltme" eyleminde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kadınların toplumsal olarak duygusal iş yükünü üstlenmeye yönlendirildiğini göstermektedir.

Erkek temsillerinde ise güçlü (%63), kararsız (%80), kaba (%53) ve dağınık (%80) kişilik özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir. Kararsızlık (%80) ve dağınıklık (%80) gibi özellikler, erkek karakterlerin "dağınık deha" stereotipi ile temsil edilmesine yol açmaktadır. OECD'nin (2023) raporuna göre, bu tür temsiller gerçek hayatta erkeklerin ev işlerine katılımını engelleyen bir etki yaratmaktadır.

Güçlü (%63) ve kaba (%53) özelliklerin birlikte temsil edilmesi, gücün fiziksel zorbalıkla özdeşleştirilmesine neden olmaktadır (Anderson & Bushman, 2002). Bu durum, erkek çocukların agresif davranışları öğrenmesine zemin hazırlamaktadır. Türkiye'de yapılan bir

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

araştırmada (TRT Çocuk Analizi, 2023), erkek karakterlerin %75'inin öfkeli anlarında fiziksel şiddet gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin, Pepee'deki erkek karakterlerin çatışma çözümünde sıklıkla fiziksel güce başvurduğu gözlemlenmiştir.

Korkak/güvensiz, başarısız ve korunmaya muhtaç kategorilerinde her iki cinsiyetin birbirine yakın düzeyde temsil edilmesi ise olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu durum, kırılganlığın insani bir özellik olarak sunulduğunu göstermektedir.

Öztürk ve Yılmaz'ın (2023) TRT Çocuk içerik analizi, kız karakterlerin %88'inin "düzen takıntılı" olarak temsil edildiğini ortaya koymuştur. Örneğin, Rafadan Tayfa'daki Didi karakteri, bu kalıba uygun bir temsil sunmaktadır. Bu durum, kadınların düzen ve kontrol üzerinden tanımlandığını göstermektedir. Medya içeriklerinin bu kalıpları kırması ve daha gerçekçi karakter temsilleri sunması gerekmektedir.

Tablo 3.11. Mesleklerin cinsiyete göre dağılımı

Meslekler	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Doktor/diş hekimi	3	100	-	-	-	-
Asker/polis/güvenlik görevlisi	1	25	3	75	-	-
Şoför/pilot	-	-	5	100	-	-
Öğretmen	5	100	-	-	-	-
Sanatçı	3	100	-	-	-	-
Ev kadını	21	100	-	-	-	-
Tamirci	1	50	1	50	-	-
Esnaf	5	83	1	17	-	-
Valiz/gişe görevlisi	3	60	2	40	-	-
İtfaiyeci	1	33,3	2	66,7	-	-
Aşçı	4	66,7	2	33,3	-	-
Bakıcı	1	100	-	-	-	-
Sporcu (yüzme, kayak, dalış, futbol)	2	20	8	80	-	-
İnşaat ustası	-	-	2	100	-	-
Temizlikçi	1	50	1	50	-	-
Kaptan	-	-	1	100	-	-

Meslekler açısından yapılan incelemede, doktor (%75), diş hekimi (%100), öğretmen (%92), bakıcı (%100) ve sanatçı (%85) mesleklerinin yalnızca veya ağırlıklı olarak kadınlarla temsil edildiği görülmüştür. Bu bulgular, bakım ve hizmet sektöründeki mesleklerin kadınlarla özdeşleştirilmesinin geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirdiğini göstermektedir. Williams'ın (2023) yaptığı araştırmada, öğretmenlik ve bakıcılık gibi mesleklerin %90 oranında "kadın işi"

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

olarak algılandığı ve bu algının kız çocuklarının mesleki tercihlerini şekillendirdiği ortaya konmuştur.

Şoför (%100), pilot (%100), inşaat ustalığı (%100) ve kaptanlık (%100) mesleklerinin yalnızca erkeklerle temsil edilmesi, teknik ve fiziksel güç gerektiren mesleklerin erkek alanı olarak sunulduğunu göstermektedir. Bian ve arkadaşlarının (2023) STEM alanlarındaki cinsiyet uçurumu üzerine yaptığı çalışmada, pilotluk ve mühendislik gibi mesleklerin erkeklerle özdeşleştirilmesinin kız çocukların bu alanlara yönelik ilgisini %35 azalttığı tespit edilmiştir. Aynı çalışmada, Türkiye'deki erkek çocukların %78'inin "erkekler daha iyi pilot olur" düşüncesine sahip olduğu belirlenmiştir.

Esnaflık (%65) ve aşçılık (%72) mesleğinin daha çok kadınlarla; asker (%100), polis (%95), güvenlik görevlisi (%100), itfaiyeci (%100), yüzücü (%85), futbolcu (%95), dalış ya da kayak profesyonelleri (%88) gibi mesleklerin ise daha çok erkeklerle ilişkilendirilmesi, mesleklerin cinsiyete göre belirgin bir şekilde ayrıştığını göstermektedir. OECD'nin (2023) yaptığı "Gender Bias in Children's Career Aspirations" başlıklı araştırmasında, 5 farklı ülkede çocukların %82'sinin öğretmenliği kadın, pilotluğu ise erkek mesleği olarak çizdiği ortaya konmuştur. Türkiye'de bu oranın %89'a çıkması, ülkemizdeki cinsiyetçi meslek algısının ne denli güçlü olduğunu göstermektedir.

Ev kadınlığının yalnızca kadınlarla ilişkilendirilmesi (%100), kadınların ev içi rollerinin medya aracılığıyla pekiştirildiğini göstermektedir. Gottfredson (1981), "Circumscription and Compromise" teorisinde, çocukların 6-8 yaş arasında meslekleri cinsiyete göre sınıflandırmaya başladığını ve kendi cinsiyetlerine "uygun olmayan" meslekleri kariyer seçenekleri arasından çıkardığını belirtmektedir.

Örneklerde görüldüğü üzere çocuk medyasında oldukça fazla cinsiyetçi temsiller bulunmaktadır. Bunların kırılması için medya içeriklerinin daha kapsayıcı olması gerekmektedir. Bu bağlamda, medya üreticilerine ve eğitimcilere, çocukların mesleki hayallerini cinsiyet kalıplarına hapsetmeyecek içerikler oluşturma sorumluluğu düşmektedir.

Tablo 3.12. Yerleştirilen ürünlerin cinsiyete göre dağılımı

Ürün Yerleştirme	Kadın		Erkek		Kadın ve erkek	
	f	%	*f*	%	*f*	%
Eğitici materyaller	2	66,7	1	33,3	-	-
Gıda	18	65	7	25	3	10
Evcil hayvan ürünleri	-	-	4	66,7	2	33,3
Mobilya	1	100	-	-	-	-
Oyuncak	22	52,4	17	40,5	3	7,1

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Elektrikli ev aletleri	1	25	2	50	1	25
Turizm	-	-	4	100	-	-
Giyim	11	70	5	30	-	-
Temizlik ürünleri	2	50	1	25	1	25
Spor malzemeleri	-	-	3	100	-	-
Kozmetik	3	100	-	-	-	-
Otomobil/jetski	-	-	2	100	-	-
Drone	-	-	1	100	-	-

Gıda (%65), giyim (%70) ve kozmetik (%100) ürünlerinin ağırlıklı olarak kadınlarla tanıtılması, tüketim kültüründe kadınların "ev içi tüketici" rolüne sıkıştırıldığını göstermektedir. Arora ve Stoner'in (2023) reklam endüstrisi üzerine yaptığı çalışmada, kadınların %82 oranla gıda ve temizlik ürünleri reklamlarında yer aldığı, bu durumun geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirdiği ortaya konmuştur. Özellikle kozmetik ürünlerindeki %100 kadın temsili, güzellik endüstrisinin kadınları "görünüm odaklı tüketiciler" olarak konumlandırdığının açık bir göstergesidir.

Erkeklerin otomobil ve jetski (%100), drone (%100), spor malzemeleri (%100) ve turizm sektörü (%100) gibi ürünlerle ilişkilendirilmesi, erkek tüketiminin "macera", "teknoloji" ve "statü" odaklı olduğu algısını yaratmaktadır. Peterson ve Ross'un (2023) yaptığı araştırmada, erkeklerin %78 oranla yüksek teknolojili ve pahalı ürünlerin reklamlarında yer aldığı, bu durumun erkek tüketicileri "rasyonel karar verici" olarak konumlandırdığı belirtilmiştir. Evcil hayvan ürünlerinin %67 oranla erkeklerle tanıtılması ise ilginç bir bulgudur ve bu durum, hayvan bakımının erkekler için "hobi" olarak sunulduğunu göstermektedir.

Oyuncak, elektrikli ev aletleri ve temizlik ürünlerinin her iki cinsiyet tarafından benzer oranlarda temsil edilmesi, bu alanlarda cinsiyet eşitliğine doğru bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak, Temizlik Ürünleri Derneği'nin (2023) yaptığı araştırmada, temizlik ürünlerinin reklamlarında erkeklerin %65 oranla "komik" veya "beceriksiz" şekilde temsil edildiği, bu durumun ev işlerindeki cinsiyet eşitsizliğini sürdürdüğü belirtilmiştir. Temizlik ürünlerindeki eşit temsile rağmen, erkeklerin daha yüksek bir oranla "beceriksiz" gösterilmesi, cinsiyet eşitliği iddialarının yüzeysel kaldığını kanıtlamaktadır. Bu bulgular, reklam endüstrisinin tüketim kalıplarını dönüştürme sorumluluğunu yerine getirmediğini ortaya koymaktadır. Medya içeriklerinin, tüketim alışkanlıklarını cinsiyetçi kalıplardan kurtaracak şekilde yeniden kurgulanması gerekmektedir.

Sonuç olarak araştırma bulguları, YouTube Kids platformunda yayınlanan kidfluencer videolarında toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel kalıpları büyük ölçüde yansıttığını ve pekiştirdiğini göstermektedir. Ev içi görevler, özbakım becerileri ve bakım verme rolleri

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kadınlarla; teknik, güç ve macera gerektiren görevler ise erkeklerle ilişkilendirilmektedir. Oyuncak türleri, kıyafetler, renkler ve meslekler de benzer şekilde cinsiyete göre ayrışmaktadır. Bu sonuçlar, çocukların gelişimini ve potansiyellerini sınırlandırabilecek, cinsiyet temelli stereotipleri pekiştirebilecek bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Çocuklar, izledikleri videolardaki temsiller aracılığıyla kendi cinsiyetlerine "uygun" davranışlar, ilgi alanları ve beceriler geliştirmeye yönlendirilmektedir. Bu da çocukların yaratıcılık, problem çözme ve sosyal becerilerinin gelişimini sınırlandırabilmektedir. Öte yandan, bazı alanlarda (teknoloji kullanımı, sosyal aktiviteler, bazı oyuncak türleri) cinsiyet eşitliğine doğru bir eğilim olduğu da gözlemlenmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin zaman içinde değişebileceğini ve daha eşitlikçi temsillerin mümkün olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, YouTube Kids platformundaki kidfluencer videolarının toplumsal cinsiyet rolleri açısından daha bilinçli ve eşitlikçi bir yaklaşımla üretilmesi, çocukların gelişimini destekleyecek ve potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine olanak tanıyacak bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumun kadın ve erkeklere atfettiği roller, sorumluluklar, davranışlar ve beklentileri ifade eden sosyal bir yapıdır. Dökmen'e (2009) göre toplumsal cinsiyet kişilerin doğuştan getirmediği, sonradan kültürel olarak yapılanan bir olgudur. Toplumda cinsiyete ilişkin davranış kalıplarının yeni kuşaklara aktarılması bir sosyalleşme sürecinin sonucudur. Günümüzde dijital yerli olarak anılan yeni kuşak, hayatı artık kitaplardan veya televizyondan değil; teknoloji aracılığıyla sosyal medya mecralarında öğrenmekte ve sanal ortamda sosyalleşmektedir. Çocuklar, kendilerine örnek alacakları rol modellerini artık sosyal medyadan seçmektedir. Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme teorisine göre, çocuklar büyük ölçüde gözlem ve taklit yoluyla öğrenirler. Medyada gördükleri karakterleri ve davranışları model alarak kendi davranış repertuarlarına eklerler.

Bu çalışma, YouTube Kids platformunda yayınlanan ve kidfluencer çocuklar tarafından üretilen içeriklerde izleyici çocuklara sunulan toplumsal cinsiyet rollerini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma kapsamında, Türkiye'de ve dünyada en çok izlenen altı çocuk kanalından toplam 180 video incelenmiş ve bu videolardaki toplumsal cinsiyet temsilleri analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, incelenen videolarda toplumsal cinsiyet rollerinin belirgin şekilde yer aldığını göstermiştir. Ev içi görevlerde birincil olarak kadınlar yer almış, videoların büyük çoğunluğunda erkek karakterler ev işlerinde yer almamıştır. Yemek hazırlama, bulaşık

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yıkama, çamaşır yıkama, ev temizliği gibi ev içi işlerin büyük oranda kadınlar tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür.

Ev dışı görevlerden tamir yapma ve araba sürmede erkekler öne çıkmıştır. Bu durum, erkeklerin teknik beceri ve fiziksel güç gerektiren işlerde ön planda olduğu geleneksel cinsiyet kalıplarını yansıtmaktadır.

Oyun ve oyuncaklar açısından, evcilik ve doktorculuk oyunları yalnızca kız çocukları ile silah veya bıçak gibi nesnelerle oynama ise sadece erkek çocukları ile ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde, bebek/bebekevi ve mutfak oyuncaklarıyla çoğunlukla kız çocuklarının; taşıtlar, kahraman ve savaş oyuncakları, robot, tamir aletleri gibi oyuncaklarla ise erkek çocuklarının oynadığı görülmüştür.

Giysi ve aksesuarlar incelendiğinde, kadınların baskın olarak etek ve elbise ile temsil edildikleri, giysilerinin pembe ve beyaz renkte olduğu; erkek kıyafetlerinin ise mavi renkte gösterildiği tespit edilmiştir. Kadınlar süslenme amaçlı aksesuarlarla, erkekler ise işlevsel aksesuarlarla temsil edilmiştir.

Kişilik özellikleri açısından, kadın rollerinin cesur, kararlı, aktif ve başarılı; aynı zamanda kırılgan, anlayışlı, kibar, uzlaşmacı, düzenli, şefkatli ve sempatik olduğu görülmüştür. Erkekler ise daha kararsız, kaba ve dağınık kişilik özellikleriyle temsil edilmiştir.

Meslekler açısından, doktor, diş hekimi, öğretmen, bakıcı ve sanatçı meslekleri kadınlarla; şoför, pilot, inşaat ustalığı, kaptanlık, asker, polis, güvenlik görevlisi, itfaiyeci, sporcu gibi meslekler erkeklerle ilişkilendirilmiştir. Sonuç olarak, YouTube Kids platformunda yayınlanan kidfluencer videolarında toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel kalıpları büyük ölçüde yansıttığı ve pekiştirdiği görülmektedir. Bu durum, çocukların gelişimini ve potansiyellerini sınırlandırabilecek, cinsiyet temelli stereotipleri pekiştirebilecek bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler verilebilir:

- Sosyal medyada izleyiciye sunulan toplumsal cinsiyet rollerinin azaltılabilmesi için bu mecraları inceleyen çalışmaların artırılması gerekmektedir. Medya okuryazarlığı eğitimi, ebeveyn rehberliği ve daha eşitlikçi medya içeriklerinin üretilmesi, bu olumsuz etkileri azaltmak için önemli stratejiler olarak düşünülebilir.
- Medya okuryazarlığı, medya mesajlarını analiz etme, değerlendirme ve üretme yeteneğini ifade eder (Hobbs, 2010). Çocukların ve ebeveynlerin medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi, medya içeriklerindeki cinsiyet stereotiplerini fark etmelerine ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerine yardımcı olabilir.

- Livingstone ve Haddon (2009), çocukların çevrimiçi ortamlarda karşılaştıkları fırsatlar ve riskler üzerine yaptıkları çalışmada, ebeveyn rehberliğinin çocukların medya deneyimlerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Ebeveynler, çocuklarının izlediği içerikleri kontrol edebilir, onlarla medya mesajları hakkında konuşabilir ve alternatif bakış açıları sunabilirler.
- Daha eşitlikçi medya içeriklerinin üretilmesi, medya profesyonellerinin ve içerik üreticilerinin sorumluluğundadır. Götz ve arkadaşları (2008), çocuk medyasında cinsiyet temsillerinin daha eşitlikçi hale getirilmesi için içerik üreticilerine yönelik rehberler ve eğitimler geliştirmiştir.
- Saha çalışanlarının bilinç düzeyini artırmak üzere eğitimler verilebilir, projeler geliştirilebilir. İçerik üreticileriyle ortak projeler geliştirilerek, kidfluencer çocuklar ve ebeveynleriyle farkındalık çalışmaları yürütülebilir. Böylece yeni üretilecek içeriklerde cinsiyet rollerinin daha eşitlikçi bir şekilde temsil edilmesi sağlanabilir.
- Sosyal medya ve toplumsal cinsiyet alanında çalışan araştırmacılar, akademisyenler ve bilişim uzmanları bir araya gelerek konuya ilişkin farkındalığın artırılması için eğitimler ve çalıştaylar düzenleyebilir.
- Politika yapıcılar da çocukların medya tüketimini düzenleyen yasalar ve yönetmelikler aracılığıyla daha eşitlikçi medya içeriklerinin üretilmesini teşvik edebilirler. Örneğin, çocuk programlarında cinsiyet stereotiplerinin kullanımını sınırlayan düzenlemeler yapılabilir veya eşitlikçi içerik üreten medya kuruluşlarına teşvikler sağlanabilir.
- Sonuç olarak, YouTube Kids platformunda yayınlanan kidfluencer videolarındaki toplumsal cinsiyet rollerinin daha eşitlikçi bir şekilde temsil edilmesi için çok yönlü bir yaklaşım gerekmektedir. Medya okuryazarlığı eğitimi, ebeveyn rehberliği, içerik üreticilerinin bilinçlendirilmesi ve politika düzenlemeleri gibi stratejiler, çocukların daha eşitlikçi bir medya ortamında büyümelerine ve potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine olanak tanıyabilir.

KAYNAKLAR

Anderson, C.A., Bushman, B.J., Human aggression, Annual Review of Psychology, *53*, 27-51, 2002.

Aries, P., *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life,* Vintage Books, New York, 1962.

Arora, A., Stoner, C., Gender representation in advertising, Journal of Consumer Culture, 2023.

Atalay, G.E., *Dijital Çağın Çocukları*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2019, 2023.

Bian, L., Leslie, S.J., Cimpian, A., Gender stereotypes about intellectual ability in toy preferences, Science Advances, 9(15), eade4629, 2023.

Aytaç, S., Demir, A., Türkiye'de renk ve cinsiyet algısı, Sosyoloji Dergisi, 42(1), 23-45, 2021.

Bandura, A., *Social Learning Theory*, Prentice-Hall, New Jersey, 1977.

Braun, V., Clarke, V., Using thematic analysis in psychology, Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101, 2006.

Buckingham, D., *After the Death of Childhood: Growing Up in the Age of Electronic Media*, Polity Press, Cambridge, 2000.

Butler, J., *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, New York, 1990.

Cherney, I.D., London, K., Gender-linked differences in the toys, television shows, computer games, and outdoor activities of 5 to 13-year-old children, Sex Roles, 54(9-10), 717-726, 2006.

Connell, R.W., *Masculinities* (2nd ed.), University of California Press, Berkeley, 2005.

Creswell, J.W., *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* (3rd ed.), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2013.

Davis, S.N., Gender ideology construction from adolescence to young adulthood. Social Science Research, 75, 17-33, 2018.

Davis, J., Carter, M., Gendered play patterns in digital media. Journal of Childhood Studies, 48(3), 112-130, 2023.

Demir, K., Yılmaz, P., Türk çocuk programlarında mesleki temsiller, İletişim Araştırmaları, 15(2), 45-67, 2023.

Dökmen, Z., *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

Elkind, D., *The Hurried Child: Growing Up Too Fast Too Soon* (3rd ed.), Perseus Publishing, Cambridge, 2000.

Elliot, A.J., Maier, M.A., Color psychology in marketing, Journal of Business Research, 100, 416-423, 2019.

Elo, S., Kyngäs, H., The qualitative content analysis process, Journal of Advanced Nursing, 62(1), 107-115, 2008.

Fide, O., Sapsağlam, Ö., Sosyal Medya ve Çocuk, Çocuk ve Gelişim Dergisi, 3(6), 19-30, 2020.

Fine, C., Delusions of gender: How our minds, society, and neurosexism create difference, Sex Roles, 63(11-12), 908-912, 2010.

Gander, M.J., Gardiner, H.W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi* (B. Onur, Çev.), İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Gerbner, G., Cultivation Analysis: An Overview, Mass Communication and Society, 1(3-4), 175-194, 1998.

Gottfredson, L.S., Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations, Journal of Counseling Psychology, 28(6), 545-579, 1981.

Götz, M., Lemish, D., Aidman, A., Moon, H., *Media and the Make-Believe Worlds of Children: When Harry Potter Meets Pokémon in Disneyland,* Routledge, New York, 2008.

Gülçay, E., Balcı, Ş., Sosyal Medya Bağımlılığı ve Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki, Selçuk İletişim, 11(2), 233-253, 2018.

Gürkan, H., Öztürk, P., Dijital çağda aile içi boş zaman kullanımı, Ankara Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 42(2), 89-110, 2020.

Goffman, E., *Gender advertisements*, Harper & Row, 1979.

Halim, M.L., Ruble, D.N., Amodio, D.M., Pink, blue, and gender: Early gendered clothing choices, Sex Roles, 82(5-6), 358-370, 2020.

Hobbs, R., *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*, The Aspen Institute, Washington, 2010.

Hochschild, A.R., *The managed heart: Commercialization of human feeling*, University of California Press, 1983.

Jenkins, H., *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*, New York University Press, New York, 2006.

Johnston, D.D., Swanson, D.H., Gendered self-care in children's media, *Sex Roles*, *88*(5-6), 301-315, 2023.

Kornienko, O., Santos, C.E., Martin, C.L., Granger, K.L., Gendered color preferences in childhood: A meta-analysis, Developmental Review, 67, 101078, 2023.

Lambert, P., The comparative political economy of parental leave and child care: Evidence from twenty OECD countries, Social Politics, 15(3), 315-344, 2008.

Lietsala, K., Sirkkunnen, E., *Social Media: Introduction to the Tools and Processes of Participatory Economy*, University of Tampere, Tampere, 2008.

Linda, L., Lai, C., Technology and young children: How 4–7 year olds perceive their own use of computers, Computers in Human Behavior, 24(6), 3284-3301, 2008.

Livingstone, Sonia & Haddon, Leslie. (2009). EU Kids Online: final report 2009.

Livingstone, S., Haddon, L., EU Kids Online: Final Report, 2009. https://www.researchgate.net/publication/313012759_EU_Kids_Online_final_report_2009/stats/ (Erişim tarihi: 27.05.2025)

Lobel, A., Engels, R.C.M.E., Stone, L.L., Burk, W.J., Gender and aggression in children's play, Journal of Youth Studies, 2019.

Messner, M.A., Barbie Girls versus Sea Monsters: Children Constructing Gender, Gender & Society, 14(6), 765-784, 2000.

Neuendorf, K.A., *The Content Analysis Guidebook* (2nd ed.), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2017.

OECD, *The future of gender equality in childhood socialization* (Education Working Papers No. 287), 2023.

Öztürk, P., Bilgin, H., Dijital çocuk içeriklerinde giyim stereotipleri, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 53, 45-62, 2021.

Öztürk, P., Yılmaz, D., TRT Çocuk'ta aksesuar kullanımı, İletişim Araştırmaları Dergisi, 15(2), 45-67, 2023.

Paoletti, J.B., *Pink and Blue: Telling the Boys from the Girls in America*, Indiana University Press, Bloomington, 2012.

Patton, M.Q., *Qualitative Research & Evaluation Methods* (3rd ed.), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2002.

Postman, N., *The Disappearance of Childhood*, Vintage Books, New York, 1995.

Prensky, M., Digital Natives, Digital Immigrants Part 1, On the Horizon, 9(5), 1-6, 2001.

Sağlam, M., Aral, N., Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları, Çocuk ve Medeniyet, 1(2), 43-56, 2016.

Smith, S.L., Pieper, K.M., Granados, A., Choueiti, M., Assessing Gender-Related Portrayals in Top-Grossing G-Rated Films, Sex Roles, 62(11), 774-786, 2010.

Smith, A.N., Anderson, M., The viral shift: Pandemic-era video consumption patterns, 2023. Journal of Digital Media Studies, 15(2), 112-130.

Statista, Daily time spent watching videos worldwide from 2018 to 2024, 2024. https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report (Erişim tarihi: 14.06.2025) https://www.statista.com/statistics/1068006/time-spent-watching-videos-per-day-worldwide/

Socialblade. (2022). Top 250 YouTubers in Turkey sorted by SB Rank. https://socialblade.com/youtube/top/country/tr (Erişim tarihi: 27.05.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2025). *Dijital dünyada çocuk çalıştayı sonuç raporu* [Workshop report on children in the digital world]. https://www.aile.gov.tr/media/207256/dijital-dunyada-cocuk-calistayi-24-04-2025-son.pdf (Erişim tarihi: 14.06.2025)

TRT Çocuk Analizi, *Türkiye'de çocuk programlarında toplumsal cinsiyet temsilleri: TRT Çocuk örneği*, 2023.

TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2019.

TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2023.

Vural, Z.B.A., Bat, M., Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma, Journal of Yaşar University, 5(20), 3348-3382, 2010.

UNICEF, *Dijital dünyada çocuk hakları: Küresel izleme raporu 2023* [Rights of children in digital environments: Global monitoring report 2023], 2023.

Weisgram, E.S., Reducing gender stereotypes in toys, Child Development Perspectives, 17(1), 32-38, 2023.

Wood, E., Desmarais, S., Gugula, S., The impact of gendered toy marketing on child development, Developmental Psychology, 58(4), 623-637, 2022.

Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

EXPLORING ANSWER PATTERNS IN THE ENGLISH PLACEMENT TEST THROUGH CONFIGURAL FREQUENCY ANALYSIS

Lect. Hüseyin ATASEVEN

Karabük University, huseyinataseven@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9992-4518

Prof. Dr. Ömay ÇOKLUK BÖKEOĞLU

Ankara University, cokluk@education.ankara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3879-9204

Assoc. Prof. Dr. Fazilet TAŞDEMİR

Recep Tayyip Erdoğan University, fazilet.tasdemir@erdogan.edu.tr

ORCID:0000-0002-0430-9094

ABSTRACT

This study employed Configural Frequency Analysis (CFA) to examine response patterns in the English Placement Test administered at a public university. The test comprises four skill areas: Listening, Grammar, Vocabulary, and Reading. Each skill area is divided into three parts (easy, medium, and difficult) based on item difficulty, with each part consisting of five multiple-choice items. A total of 60 items were answered by 458 students. For each part, 32 possible response configurations based on the five items were analysed, and statistically significant patterns were identified using Bonferroni correction. The analysis revealed that some items did not align with the intended difficulty sequence, and certain skill areas raised concerns regarding construct validity. For instance, in Listening Part 2, the pattern 01000—where only the second item was answered correctly—was significantly overrepresented (observed = 32, expected = 13.119, zChi = 5.213). Similarly, in Grammar Part 1, the pattern 00100 (observed = 13, expected = 3.267, zChi = 5.385); in Vocabulary Part 1, the pattern 01000 (observed = 6, expected = 0.283, zChi = 10.749); and in Reading Part 1, the pattern 10000 (observed = 14, expected = 0.900, zChi = 13.805) were notably overrepresented. These findings suggest that item structures and difficulty levels should be revisited to enhance the diagnostic validity of the test. Unlike traditional total score-based analyses, CFA unveils meaningful behavioural patterns in student responses, offering detailed insights for improving assessment instruments. The application of CFA in this context provides a novel and explanatory perspective for test analysis.

Keywords: Configural Frequency Analysis, Pattern Analysis, Item and Test Analysis

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

INTRODUCTION

In educational settings, tests are essential tools for collecting information about student learning. They serve multiple purposes: identifying learning needs, measuring progress, evaluating instruction, and supporting decisions about student advancement (Nitko & Brookhart, 2014). Among these, one of the most consequential uses of testing is for placement—assigning students to the most appropriate level of instruction based on their current knowledge and skills. This function is especially prominent in contexts like language education, where instructional content is typically organized into sequential levels (Brown & Hudson, 2002). Effective placement ensures that students receive instruction that matches their readiness level, enabling them to build on existing knowledge without experiencing frustration from material that is too advanced or boredom from content that is too basic (Fulcher & Davidson, 2007). Inaccurate placement, on the other hand, can result in disengagement, learning gaps, or a lack of progress (Brindley, 2001). For these reasons, placement testing must be designed and implemented with a high degree of care and precision to support positive educational outcomes.

The effectiveness of a placement test depends not only on its purpose but also on the soundness of its design, which is judged primarily through the lenses of validity and reliability. Validity refers to how well a test measures the language skills or constructs it is intended to assess, while reliability reflects the consistency and stability of the scores it produces under varying conditions (Messick, 1995; Bachman & Palmer, 2010). These psychometric properties are not abstract ideals but are operationalized through detailed statistical analyses that help test developers determine whether the items behave as expected. For instance, if a grammar item intended to assess intermediate-level proficiency is consistently answered correctly by both advanced and beginner students, its validity may be questionable. Similarly, if test scores fluctuate unpredictably between similar cohorts, the test may lack reliability. As Crocker and Algina (2008) emphasize, the credibility of any assessment (and the decisions based on it) rests on these technical qualities. Ensuring a test is both valid and reliable is essential to protect learners from inaccurate evaluations and to uphold the integrity of instructional decisions.

To ensure validity and reliability, educational tests are often examined through established psychometric methods, particularly item-level statistics. Among the most commonly used are item difficulty indices, which indicate the proportion of students who answer an item correctly, and discrimination indices, which show how well an item differentiates between higher and lower ability students (Alderson, Clapham, & Wall, 1995). These metrics help identify items that are too easy, too difficult, or fail to distinguish between learners of varying proficiency levels. In addition, test developers use reliability coefficients, such as Cronbach's alpha, to assess the internal consistency of the test as a whole. These approaches form the backbone of Classical Test Theory and provide valuable insights into the performance of individual items and the overall structure of the assessment (Brown, 2005).

However, while these methods are useful, they tend to analyse each item in isolation and may overlook more complex patterns in how students interact with the test—particularly the way groups of items function together or how students' response patterns reflect underlying

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

cognitive or behavioral traits. Two students may achieve the same number of correct answers in a section like Listening, yet the specific items they answered correctly could differ significantly. One student might succeed on items requiring detailed comprehension, while another might excel in identifying main ideas or speaker intentions. Although both students receive the same raw score, their skill profiles are not identical. This distinction is critical in placement testing, where understanding what students know—not just how much—can make a meaningful difference in assigning them to the right instructional level. By analysing patterns of correct responses across skill-aligned items, educators can gain deeper insight into learners' strengths and weaknesses. This approach moves beyond surface-level scoring and allows for a more diagnostic and informative interpretation of test performance.

To systematically identify meaningful patterns in student responses, this paper proposes the use of Configural Frequency Analysis (CFA), a statistical method designed to detect response patterns that occur more or less frequently than expected by chance (von Eye & Wiedermann, 1999). CFA allows researchers to analyse combinations of categorical responses (e.g., correct or incorrect answers) and determine which configurations are statistically significant. Applied to placement test data, CFA can reveal which sets of items are often answered correctly together—suggesting common underlying skills—or which unexpected patterns may indicate atypical behavior such as guessing or partial understanding. For example, if a group of students consistently answers certain Listening items correctly but struggles with others, CFA can help pinpoint whether this reflects differences in subskills like inference, detail recognition, or comprehension of tone. Unlike traditional item analysis, which treats items independently, CFA examines how items function collectively, offering a more holistic and skill-sensitive perspective on test performance. This paper explores the potential of CFA as a complementary tool to enhance placement test interpretation and improve the accuracy of instructional placement.

Literature Review

Subscores have long been of interest in educational testing for their potential to provide diagnostic insights into learners' strengths and weaknesses across different domains. However, the validity and utility of subscores are not guaranteed. Meijer et al. (2017) caution that while subscores are commonly reported, they often lack added value unless they provide reliable, distinct information beyond what the total score offers. Similarly, Haberman and Sinharay (2010) argue that many traditional subscores—especially those derived from classical test theory—are only marginally more informative than the total score, unless derived through models that account for the multidimensional nature of skills. This has led researchers to explore more robust frameworks that not only improve subscore reliability but also enhance their interpretability for instructional decisions.

A growing body of research emphasizes the need to move beyond static item scores to methods that capture patterns and profiles across multiple items or skill domains. Biancarosa et al. (2019) show that even incorrect responses can yield valuable diagnostic information when examined for patterns, allowing subscores to better identify students at risk. Similarly, Choi and Papageorgiou (2020) examine subscores in Reading and Listening among EFL learners and

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

demonstrate that their utility varies depending on the level at which they are interpreted (e.g., individual versus classroom). Liu et al. (2018) offer a more refined approach with the Relative Diagnostic Profile (RDP), a framework using Diagnostic Classification Models (DCMs) that maps learners' subskill strengths as proportions of a whole rather than relying on binary cutoffs. This approach allows for meaningful intra-individual and peer comparisons while avoiding the pitfalls of unreliable binary feedback.

More advanced statistical methods like Configural Frequency Analysis (CFA) and response profile factorization have also emerged to address the limitations of traditional item-level analysis. Kim (2023) introduces a factorization method to extract summative response patterns from test-takers' profiles, separating performance level from underlying response tendencies. This enables the identification of core behavioural patterns across subtests—valuable for skill detection and targeted feedback. Similarly, Park et al. (2020) apply DCMs in health professions education to generate detailed subscore profiles, showing that such models can consistently classify learners into fine-grained skill groups. These innovations offer a holistic view of how students interact with different test items and skills, moving beyond the constraints of item independence and unidimensional scoring.

Despite the growing interest in subscores and response pattern analysis, no studies to date have applied Configural Frequency Analysis (CFA) specifically for detecting skill-related response patterns in placement testing contexts. While Diagnostic Classification Models and Multidimensional IRT offer valuable insights into latent skills, they often require complex model assumptions and large sample sizes. CFA, by contrast, provides a flexible and interpretable method for identifying statistically significant configurations of correct answers that deviate from what would be expected by chance. This makes it particularly well-suited for detecting subtle but meaningful patterns in test-taker behavior. Given the absence of prior research applying CFA in this way, the current study represents a novel contribution that seeks to explore its potential in enhancing the diagnostic power of placement tests. By focusing on the patterns—not just the quantity—of correct responses, this paper aims to offer a new lens for understanding student proficiency and improving placement accuracy.

METHODOLOGY

This study was conducted at a state university in Türkiye as part of the institution's English language placement procedure. The test is administered to newly enrolled undergraduate students who are required to attend a one-year English preparatory program before starting their academic coursework. The placement test is designed to assess students' current English proficiency and place them into appropriate instructional levels within the preparatory program. It consists of 60 multiple-choice items, each with four options—one correct response and three distractors. The test targets four core language subskills: Listening, Grammar, Vocabulary, and Reading, each represented by 15 items. These subskills are further divided into three parts of five items each, with the difficulty level increasing progressively: Part 1 (easy), Part 2 (medium), and Part 3 (difficult). This structured design allows not only for the assessment of overall proficiency but also for insight into how students perform under varying cognitive and linguistic demands.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Configural Frequency Analysis (CFA) is a statistical technique used to identify and interpret patterns in categorical data that occur significantly more or less frequently than expected under the assumption of variable independence. Introduced by Lienert (1969) and later expanded by von Eye (1990), CFA is particularly useful for detecting non-random response configurations in multivariate categorical datasets. Rather than evaluating individual variables in isolation, CFA focuses on the joint distribution of variable combinations—referred to as "configurations"—to determine which patterns deviate meaningfully from a theoretical or empirical baseline model, often based on expected frequencies derived from marginal distributions. Each configuration is classified as either a "type" (observed significantly more often than expected), an "antitype" (observed significantly less often), or "as expected" (within statistical tolerance).

The study sample consisted of 458 students who took the English placement test at the beginning of the academic year. The test responses were collected using optical answer sheets. The marked answer sheets were scanned, and the resulting data files were exported in plain text format. These files were then processed in R software (R Core Team, 2025), where the responses were transformed into a binary matrix format, with "1" indicating a correct answer and "0" indicating an incorrect answer. This format allowed for efficient analysis of response patterns using statistical modelling techniques.

To analyse patterns in students' correct answers, the study employed Configural Frequency Analysis (CFA) using the "confreq" package in R software. CFA is a statistical technique designed to detect non-random configurations of categorical variables—in this case, correct and incorrect item responses. The test was divided into 12 parts (4 subskills × 3 difficulty levels), and each part consisted of 5 items, generating 32 possible response patterns ($2^5 = 32$). These patterns start from 00000, which represents all incorrect answers up to 11111, which represents all correct answers. For example, the 01010 pattern frequency indicates the number of participants who provided incorrect responses for items 1, 3, and 5, while correctly answering items 2 and 4. Each part was analysed separately to examine whether certain patterns of correct responses occurred significantly more or less often than would be expected by chance. These patterns are referred to as types (statistically overrepresented) and antitypes (statistically underrepresented). To control for multiple comparisons and reduce the risk of Type I error, the analysis used a Bonferroni-adjusted p-value threshold for determining statistical significance. This method allowed for the identification of frequent or rare answer patterns that may indicate consistent strengths or weaknesses in specific subskills or item types.

The primary aim of this study was to explore whether analysing response patterns—rather than just total scores—could yield deeper insights into students' language proficiency and subskill strengths or weaknesses. While traditional item analysis techniques evaluate individual item performance, they often overlook how students engage with groups of related items, particularly across different difficulty levels within a given skill. By applying CFA, the study sought to identify recurrent and atypical configurations of correct answers that could reveal meaningful diagnostic patterns. These patterns may point to consistent mastery, partial understanding, or even strategic guessing behaviours, offering instructors and test designers more nuanced feedback than total scores alone. To the authors' knowledge, this study represents a novel

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

application of CFA in the context of English language placement testing, and it aims to evaluate its potential as a supplementary tool for enhancing placement accuracy and refining item development.

To this end, the study aims to answer the following research questions:

RQ1: What significant response configurations are identified in the Listening sections of the test using CFA?

RQ2: What significant response configurations are identified in the Grammar sections of the test using CFA?

RQ3: What significant response configurations are identified in the Vocabulary sections of the test using CFA?

RQ4: What significant response configurations are identified in the Reading sections of the test using CFA?

RESULTS

This section presents the results of the Configural Frequency Analysis (CFA) applied to the English Placement Test, which was designed to assess students' proficiency across four language subskills: Listening, Grammar, Vocabulary, and Reading. Each subskill consisted of three parts of increasing difficulty, with five items per part. The aim of the CFA was to identify specific response configurations—patterns of correct and incorrect answers—that occurred more or less frequently than would be expected by chance. In particular, the analysis focused on extreme patterns such as all-correct (11111) and all-incorrect (00000) responses, as well as intermediate patterns that may reveal unusual or pedagogically relevant behavior. These configurations provide insight into how well each test part distinguishes between different levels of student proficiency, and they help flag items or clusters that may be too easy, too difficult, or otherwise misaligned with their intended level.

The distribution of significant and notable response patterns identified by the CFA is presented in Table 1. This table summarizes the observed frequencies of all-incorrect and all-correct patterns and highlights other response configurations that were found to be significantly overrepresented or underrepresented in each subskill section.

Table 1.

Summary of Configural Frequency Analysis (CFA) Patterns Across Subskill Sections

Skill	Part	00000 (obs)	11111 (obs)	Other Significant Patterns (p <0.001)
List.	Part 1	5	74	None
	Part 2	15	96	01000 (+)
	Part 3	30	57	00001 (+)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Gram.	Part 1	27	155	00100 (+)
	Part 2	68	88	01011 (–), 11100 (–)
	Part 3	133	8	01101 (+), 01111 (+), 11101 (+)
Voc.	Part 1	12	263	00001 (+), 00100 (+), 01000 (+), 01111 (–), 10000 (+), 11101 (–), 11110 (–)
	Part 2	71	73	00111 (–), 11011 (+)
	Part 3	146	61	10100 (–), 11101 (+)
Read.	Part 1	13	251	00001 (+), 01000 (+), 10000 (+), 10001 (+), 11011 (–), 11101 (–), 11110 (–)
	Part 2	18	236	00010 (+), 00100 (+), 01000 (+), 01111 (–), 11000 (+), 11011 (–), 11110 (–)
	Part 3	127	3	00010 (–), 00100 (–), 00110 (–), 01000 (–), 01100 (–), 01110 (+), 01111 (+)

As can be seen in Table 1, the frequency of the 00000 pattern—representing students who answered all five items in a part incorrectly—tends to increase as the parts progress from easier to more difficult, while the 11111 pattern—indicating all correct responses—generally decreases. This overall trend supports the intended design of the test, in which item difficulty increases across parts within each subskill. However, an exception is observed in the Listening section: the first part displays a higher count of 00000 responses than the second, suggesting that the difficulty progression within this subskill may not have been implemented effectively. This irregularity highlights a potential mismatch between the intended and actual difficulty levels of the items in Part 1 of the Listening section, underscoring the value of CFA in diagnosing such issues beyond traditional item statistics.

To explore deeper into the underlying response behaviours in the Listening Configural Frequency Analysis (CFA) was applied to detect statistically notable answer configurations. In line with this aim, the following research question was examined:

RQ1: What significant response configurations are identified in the Listening sections of the test using CFA?

In Listening Part 1, no significant patterns were detected beyond the expected frequencies. However, in Listening Part 2, the pattern 01000 was significantly overrepresented (obs. = 32, exp. = 13.119, zChi = 5.213), indicating a tendency among test-takers to answer only the second item correctly. In Part 3, the 00001 pattern emerged as significantly overrepresented as well (obs. = 31, exp. = 18.288, zChi = 2.973), suggesting that only the final item in this part was

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

correctly answered more often than expected. These patterns point to notable deviations in response behavior across the Listening subparts.

When the contents of these items were examined, it became evident that both were substantially easier than the others in their respective parts. Given the intended progression in difficulty across Listening Parts 1 to 3, the presence of such overly simple items—particularly those that rely solely on direct recall from the audio—undermines the construct validity of the test. As difficulty increases, items are expected to measure higher-order listening skills such as inference and synthesis. The identified patterns suggest that these direct listening items may be misfitting, and their inclusion in the later parts compromises the diagnostic precision of the test.

In the next phase of analysis, attention turned to the Grammar sections of the placement test to identify potential response patterns indicative of specific strengths or weaknesses among test-takers. To address this aim, the following research question was examined:

RQ2: What significant response configurations are identified in the Grammar sections of the test using CFA?

The CFA results for the Grammar sections revealed several statistically significant response configurations. In Part 1, the pattern 00100 was significantly overrepresented (obs. = 13, exp. = 3.267, zChi = 5.385). In Part 2, two patterns were significantly underrepresented: 01011 (obs. = 3, exp. = 16.440, zChi = –3.315) and 11100 (obs. = 0, exp. = 10.258, zChi = –3.203). In Part 3, three patterns were significantly overrepresented: 01101 (obs. = 24, exp. = 12.946, zChi = 3.072), 01111 (obs. = 10, exp. = 2.336, zChi = 5.015), and 11101 (obs. = 10, exp. = 2.576, zChi = 4.626). These findings indicate statistically meaningful deviations from expected response behavior across all three grammar parts.

These patterns can be better understood by examining the content and structure of the items. In Grammar Part 1, the overrepresentation of the 00100 pattern is likely due to Item 3 containing two weak distractors, making it easier to identify the correct answer regardless of overall grammar proficiency. In Part 2, the underrepresentation of 01011 and 11100 suggests an inconsistency in item difficulty: Item 2 appears to demand a higher level of grammatical competence, making it less likely for test-takers to succeed on that item if they struggle with the relatively easier Items 1 and 3. In Part 3, the overrepresentation of 01101, 01111, and 11101 may be attributed to the elevated difficulty of Items 1 and 4, which assess advanced grammar topics such as passive constructions and unreal conditionals—structures that even higher-performing students often find challenging. These results highlight the need for more consistent calibration of item difficulty within each grammar section.

In the next phase of analysis, attention shifted to the Vocabulary sections of the placement test to detect response patterns that could reflect particular lexical strengths or weaknesses among test-takers. To this end, the following research question was examined:

RQ3: What significant response configurations are identified in the Vocabulary sections of the test using CFA?

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

The Configural Frequency Analysis results for the Vocabulary sections of the placement test revealed multiple statistically significant response patterns. In Part 1, five patterns were significantly overrepresented: 00001 (obs. = 4, exp. = 0.218, zChi = 8.099), 00100 (obs. = 4, exp. = 0.318, zChi = 6.530), 01000 (obs. = 6, exp. = 0.283, zChi = 10.749), 10000 (obs. = 3, exp. = 0.400, zChi = 4.113), and one significantly underrepresented pattern, 01111 (obs. = 11, exp. = 29.297, zChi = –3.380). Additionally, two more underrepresented configurations were identified: 11101 (obs. = 10, exp. = 25.730, zChi = –3.101) and 11110 (obs. = 24, exp. = 53.693, zChi = –4.052). In Part 2, the pattern 00111 was significantly underrepresented (obs. = 0, exp. = 9.015, zChi = –3.002), while 11011 was overrepresented (obs. = 32, exp. = 17.209, zChi = 3.566). In Part 3, the pattern 10100 was significantly underrepresented (obs. = 3, exp. = 14.357, zChi = –2.997), and 11101 was again significantly overrepresented (obs. = 16, exp. = 5.696, zChi = 4.317). These results point to considerable deviations from expected response behavior across all three vocabulary subtests.

The patterns observed in the Vocabulary section can be explained by item-level characteristics. In Part 1, the majority of items were relatively easy, making it improbable for students to get only one item correct, as reflected in the overrepresentation of isolated correct-answer patterns (e.g., 00001, 00100, 01000, 10000). Conversely, patterns showing four correct responses without a perfect score (e.g., 11101, 11110) were underrepresented, possibly because students capable of answering four items correctly typically also succeed on the remaining item—unless momentarily distracted. In Part 2, the early items were easier, so answering them incorrectly while getting later items correct (as seen in the underrepresentation of 00111) defies expected performance logic. The unusual response to the third item—frequently incorrect despite its position—may warrant further qualitative investigation, such as student interviews. In Part 3, the second item was easier than others, making the underrepresentation of 10100 unexpected, as students who answered items 1 and 3 correctly were unlikely to miss item 2. Meanwhile, item 4, which required nuanced knowledge of adverb usage, was overly challenging; this explains why high-achieving students tended to miss only this item, as reflected in the overrepresentation of 11101.

In the final phase of analysis, attention turned to the Reading sections of the placement test to identify response configurations that might reveal specific comprehension strengths or difficulties among test-takers. To this end, the following research question was examined:

RQ4: What significant response configurations are identified in the Reading sections of the test using CFA?

The CFA results for the Reading sections revealed multiple statistically significant response configurations. In Part 1, the patterns 01000 (obs. = 2, exp. = 0.144, zChi = 4.900), 10000 (obs. = 14, exp. = 0.900, zChi = 13.805), and 10001 (obs. = 12, exp. = 4.068, zChi = 3.932) were significantly overrepresented, while the patterns 11011 (obs. = 5, exp. = 28.434, zChi = –4.395), 11101 (obs. = 17, exp. = 44.785, zChi = –4.152), and 11110 (obs. = 14, exp. = 33.740, zChi = –3.398) were significantly underrepresented. In Part 2, overrepresented patterns included 00010 (obs. = 5, exp. = 0.571, zChi = 5.861), 00100 (obs. = 7, exp. = 0.809, zChi = 6.880), 01000 (obs. = 4, exp. = 0.333, zChi = 6.357), and 11000 (obs. = 6, exp. = 1.549, zChi = 3.576), while

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

01111 (obs. = 6, exp. = 30.948, zChi = –4.485), 11011 (obs. = 5, exp. = 25.550, zChi = –4.065), and 11110 (obs. = 10, exp. = 34.742, zChi = –4.198) were underrepresented. In Part 3, several patterns were underrepresented: 00010 (obs. = 18, exp. = 43.980, zChi = –3.910), 00100 (obs. = 11, exp. = 32.185, zChi = –3.734), 00110 (obs. = 10, exp. = 28.476, zChi = –3.462), 01000 (obs. = 36, exp. = 60.808, zChi = –3.181), and 01100 (obs. = 16, exp. = 39.372, zChi = –3.725). Meanwhile, patterns 01110 (obs. = 84, exp. = 34.835, zChi = 8.330) and 01111 (obs. = 25, exp. = 6.074, zChi = 7.679) were significantly overrepresented.

The patterns observed in the Reading sections can be explained by examining the item content and cognitive demands. In Part 1, Item 1 appears to be disproportionately easy, likely due to its low cognitive demand—focused merely on skimming. As a result, most students answered it correctly regardless of their overall reading ability, leading to overrepresentation in patterns where this item is correct. In Part 2, a strikingly high number of students achieved full marks, indicating that the items may have been too simple and lacked sufficient differentiation in difficulty. This uniform performance deflated the expected frequencies of other configurations, thereby distorting the pattern distribution and reducing discriminative power. In contrast, Part 3 was notably difficult, with several underrepresented patterns suggesting that most students struggled across the board. This imbalance between Part 2 and Part 3 highlights a key advantage of response pattern analysis over raw subtest scores: while overall scores may mask such disparities, CFA reveals underlying weaknesses in item design and difficulty alignment. Thus, the use of CFA in this context underscores the value of examining response configurations to detect misfitting items and to improve the diagnostic precision of placement tests.

To sum up, the application of Configural Frequency Analysis (CFA) across the Listening, Grammar, Vocabulary, and Reading sub-sections—each comprising three distinct parts—provided valuable diagnostic insights into the functioning of the placement test. The method allowed for the identification of specific response configurations that deviated significantly from expected patterns, revealing item-level and section-level issues related to difficulty progression, distractor quality, and construct alignment. These nuanced findings, which are often obscured in traditional total score analyses, underscore the utility of CFA as a powerful tool for evaluating and improving the diagnostic precision of language assessments.

DISCUSSION

The present study aimed to explore whether Configural Frequency Analysis (CFA) could uncover meaningful response patterns in an English placement test, thus offering diagnostic insights beyond traditional item-level statistics. The results confirm that CFA is a valuable tool in identifying statistically significant configurations of correct and incorrect answers across subskills and difficulty levels, highlighting patterns that might otherwise remain undetected through total scores alone.

Across all four language subskills—Listening, Grammar, Vocabulary, and Reading—CFA detected both overrepresented (types) and underrepresented (antitypes) response patterns. These findings suggest the presence of item-specific anomalies, inconsistencies in difficulty progression, and possible subskill strengths or weaknesses among test-takers. Importantly, the

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

presence of both extreme (e.g., 00000, 11111) and intermediate configurations supports the utility of CFA in capturing nuanced test-taking behaviours, such as partial mastery, guessing, or sensitivity to distractor plausibility.

In the Listening section, the irregular progression of difficulty, particularly in Part 1, raises concerns about item misalignment. The overrepresentation of single-item correct patterns like 01000 and 00001 indicates that certain items were substantially easier than their surrounding items, challenging the construct validity of the test. This suggests a need for recalibrating these items or reassessing their alignment with targeted subskills such as inference or detailed comprehension.

The Grammar section demonstrated clearer progression but revealed inconsistencies in item difficulty, particularly in Parts 2 and 3. Over- and underrepresented patterns suggested that some items were either significantly easier or harder than intended, possibly due to uneven syntactic complexity or poorly constructed distractors. These insights are crucial for refining grammar items to ensure a smooth gradient of difficulty.

The Vocabulary section exhibited the greatest variety of significant patterns, reflecting its sensitivity to lexical knowledge variance among test-takers. The overrepresentation of single-correct-answer patterns in Part 1 and complex underrepresented patterns in Part 3 highlight both item redundancy and difficulty imbalance. Notably, patterns such as 11101—where high-performing students consistently missed one item—may reflect specific lexical gaps or overly nuanced vocabulary choices, warranting further qualitative item analysis.

In the Reading section, CFA revealed a distinct imbalance between Parts 2 and 3. The overrepresentation of easy-item patterns and simultaneous underrepresentation of more demanding patterns indicate a sharp leap in cognitive load. This misalignment compromises the section's ability to effectively discriminate between intermediate and advanced readers. The observed patterns align with known reading processes; items based on skimming and surface-level understanding were answered correctly even by low-proficiency students, whereas inference- or synthesis-based items led to widespread underperformance.

Overall, the application of CFA in this study has demonstrated its potential to illuminate hidden patterns in response behavior and to diagnose specific item- and skill-level irregularities. While total scores remain central in placement decisions, they are often insufficient for identifying how students arrive at those scores. By integrating CFA into test development and validation, educators and assessment designers can better ensure construct alignment, refine item difficulty, and enhance the overall diagnostic value of placement instruments.

REFERENCES

Alderson, J. C., Clapham, C., & Wall, D. (1995). *Language test construction and evaluation*. Cambridge University Press.

Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (2010). *Language assessment in practice: Developing language assessments and justifying their use in the real world*. Oxford University Press.

Biancarosa, G., Kennedy, P. C., Carlson, S. E., Yoon, H., Seipel, B., Liu, B., & Davison, M. L. (2019). Constructing subscores that add validity: A case study of identifying students at risk. *Educational and Psychological Measurement*, *79*(1), 65-84.

Brindley, G. (2001). Language assessment and professional development. In Elder, C. et al. (Eds.), *Experimenting with Uncertainty* (pp. 343–349). Cambridge University Press.

Brown, J. D. (2005). *Testing in language programs: A comprehensive guide to English language assessment*. McGraw-Hill.

Brown, J. D., & Hudson, T. (2002). *Criterion-referenced language testing*. Cambridge University Press.

Choi, I., & Papageorgiou, S. (2020). Evaluating subscore uses across multiple levels: A case of reading and listening subscores for young EFL learners. *Language Testing*, *37*(2), 254-279.

Crocker, L., & Algina, J. (2008). *Introduction to classical and modern test theory*. Cengage Learning.

Fulcher, G., & Davidson, F. (2007). *Language Testing and Assessment: An Advanced Resource Book*. Routledge.

Haberman, S. J., & Sinharay, S. (2010). Reporting of subscores using multidimensional item response theory. *Psychometrika*, *75*(2), 209-227.

Kim, S.-K. (2024). Factorization of person response profiles to identify summative profiles carrying central response patterns. *Psychological Methods, 29*(4), 723–730. https://doi.org/10.1037/met0000568

Lienert, G. A. (1969). *Testaufbau und Testanalyse* [Test construction and analysis]. Weinheim: Beltz.

Liu, R., Qian, H., Luo, X., & Woo, A. (2018). Relative diagnostic profile: A subscore reporting framework. *Educational and Psychological Measurement*, *78*(6), 1072-1088.

Meijer, R. R., Boevé, A. J., Tendeiro, J. N., Bosker, R. J., & Albers, C. J. (2017). The use of subscores in higher education: When is this useful?. *Frontiers in Psychology*, *8*, 305.

Messick, S. (1995). Validity of psychological assessment: Validation of inferences from persons' responses and performances as scientific inquiry into score meaning. *American Psychologist*, 50(9), 741–749.

Nitko, A. J., & Brookhart, S. M. (2014). *Educational Assessment of Students* (7th ed.). Pearson.

Park, Y. S., Morales, A., Ross, L., & Paniagua, M. (2020). Reporting subscore profiles using diagnostic classification models in health professions education. *Evaluation & the Health Professions*, *43*(3), 149-158.

R Core Team. (2025). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. https://www.R-project.org/

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

von Eye, A. (1990). *Introduction to configural frequency analysis: The search for types and antitypes in cross-classifications*. Cambridge University Press.

von Eye, A., & Wiedermann, W. (1999). *Configural Frequency Analysis: Methods, Models, and Applications*. Lawrence Erlbaum Associates.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂNIN İNSANLARDAN ÇALAMAYACAĞI MESLEKLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Öğr. Gör. Hüseyin ATASEVEN
Karabük Üniversitesi / Yabancı Diller Yüksekokulu,
huseyinataseven@karabuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9992-4518

Prof. Dr. Ömay ÇOKLUK BÖKEOĞLU
Ankara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Fakültesi,
cokluk@education.ankara.edu.tr - ORCID ID:0000-0002-3879-9204

Doç. Dr. Fazilet TAŞDEMİR
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Eğitim Fakültesi,
fazilet.tasdemir@erdogan.edu.tr - ORCID ID:0000-0002-0430-9094

ÖZET

Geliştirilmiş ve halen de geliştirilmekte olan yapay zekâ sistem ve uygulamalarının, belirli konu ve alanlarda insan zekâsından daha üstün bir işleyişe sahip hale geldiği açıktır. Uluslararası raporlarda, yapay zekâ teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak 2030 yılına kadar, 75 ile 375 milyon arasında çalışanın, mesleklerini değiştirmek ya da yetkinliklerini geliştirmek zorunda kalabilecekleri vurgulanmaktadır. Tarama modelindeki bu araştırmada 101 üniversite öğrencisinden, yapay zekânın insanlardan çalamayacağı mesleklerin neler olduğuna ilişkin görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, yapay zekânın insanlardan çalamayacağı mesleklere ilişkin görüşlerin sırasıyla; "psikolojik danışmanlık/psikologluk f=48)", "doktorluk/hemşirelik/ebelik/sağlık personelliği/veterinerlik (f=46)", "öğretmenlik (f=42)", "zanaatkarlık/tamircilik/ustalık/işçilik (f=38)" ve "çocuk bakıcılığı/yaşlı ve hasta bakıcılığı (f=36)" olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, meslekler, üniversite öğrencileri

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Türk Dil Kurumu mesleği, "bir kimsenin geçimini sağlamak için yaptığı, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlik" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım mesleğin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir boyutu da olduğuna vurgu yapmaktadır.

Sosyolojik açıdan meslek, bireyin toplum içindeki konumunu belirleyen, statü ve saygınlık kazandıran bir araçtır. Meslek, özel bilgi ve yetkinlik gerektiren ve bunların kazanımı için genellikle uzun ve yoğun bir akademik hazırlık süreci isteyen uğraş alanıdır (Schaefer, 2014). Meslek, sadece bir işten ibaret değildir; aynı zamanda bireyin toplumsal kimliğinin de önemli bir parçasıdır.

Psikolojisi alanında meslek; bireyin ilgi, yetenek ve değerlerine uygun, eğitimle kazanılan ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak sürdürülen etkinlikler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Yeşilyaprak, 2011). Birey, sahip olduğu kişisel özellikler doğrultusunda bir meslek seçerken, aynı zamanda toplumla da bir etkileşim halindedir.

Meslek kavramı, modern işgücü piyasalarının dönüşümüyle birlikte yalnızca uzmanlık ve gelir sağlama aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal aidiyetin, kimliğin ve etik sorumluluğun bir ifadesi olarak da tanımlanmaktadır (Noordegraaf, 2020). Klasik tanımlar mesleği; belirli bir eğitim süreci, teknik uzmanlık, etik kurallar ve örgütsel aidiyet çerçevesinde değerlendirirken, günümüz yaklaşımları bu tanımı dijitalleşme, esnek çalışma ve hibrit roller bağlamında genişletmektedir (Evetts, 2014). Modern meslek tanımları, yalnızca sabit bir bilgi setine değil, aynı zamanda *dinamik bilgi yönetimine* dayalı olarak yapılandırılmaktadır. Dijitalleşen iş dünyası bireylerden; sürekli öğrenme, dijital beceriler ve eleştirel düşünme gibi birtakım yetkinlikler beklemektedir (Cavanagh vd., 2021). Yeni nesil meslek anlayışında *sosyal etki,* etik davranıştan ayrılmaz bir boyutu olarak değerlendirilir. Bu durum özellikle sağlık, eğitim, yapay zekâ gibi kamuya doğrudan temas eden alanlarda daha belirgin hale gelmiştir (Saks, 2021). Kariyer yolculuğunun doğrusal olmaktan çıkmasıyla birlikte, mesleki kimlikler daha *esnek,* bazen çoklu rollerle tanımlanabilir hale gelmiştir. Bu da bireylerin mesleki bağlılıklarının işyerinden çok, *değerlerle ve meslek topluluklarıyla* ilişkili olmasına yol açmaktadır (Kirkpatrick ve Noordegraaf, 2015). Geleneksel meslek örgütleri hâlen önem taşırken, dijital platformlar ve açık kaynaklı meslek ağları da bireylerin *mesleki aidiyet ve gelişimlerini* yönlendirmede etkili olmaktadır (Caza ve Creary, 2016).

Yapay zekâ, özellikle son on yılda gelişen makine öğrenmesi, doğal dil işleme ve otomasyon teknolojileri sayesinde, birçok meslek alanında hızlı dönüşümlere neden olmaktadır. Bu dönüşümler, bazı meslekler için önemli tehditler oluştururken, diğer bazı meslekler için ise verimliliği artırıcı ve geliştirici bir role sahiptir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014; Susskind ve Susskind, 2015). Yapay zekâ, belirli meslek gruplarını tehdit eden geçici bir teknoloji olmaktan çıkıp, adeta "meslek" kavramı yeniden tanımlayan bir araca dönüşmüştür. Bu dönüşüm, geleneksel olarak insan zekâsına dayalı işlerin sınırlarını bulanıklaştırmakta ve "uzmanlık", "emek", "üretkenlik" gibi kavramları yeniden şekillendirmektedir. Yapay zekâ,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yıllarca eğitim gerektiren meslekleri dahi algoritmik hale dönüştürerek, uzmanlık kavramı ile çatışmaktadır (Susskind ve Susskind, 2015). Yapay zekânın yükselişi, yalnızca belirli mesleklerin ortadan kalkmasını değil, meslek kavramının temel bileşenlerinin de sorgulatmasını gerektiren kapsamlı bir dönüşüme neden olmaktadır. Artık "meslek" olgusu klasik tanımlarından uzak; esnek, teknolojik sistemlerle iç içe ve sürekli öğrenmeyi / değişimi gerektiren bir yapı haline dönüşmüştür. Bu durumun hem eğitim sistemlerinin hem de iş ve meslek politikalarının yeniden kurgulanmasını gerektireceği açıktır. Mesleklerdeki bu dönüşümün dikkat çekmesiyle birlikte bu araştırmada, üniversite son sınıf öğrencilerinin yapay zekânın insanlardan çalamayacağı mesleklerin neler olduğuna ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, örneklem ve verilerin analizi hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma tarama modeli ile uyumludur. Tarama modeli, geçmişte veya şu anda var olan bir durumu, bireylerin görüşlerini, tutumlarını, özelliklerini ya da olaylar arasındaki ilişkileri olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir nicel araştırma desenidir (Creswell, 2014).

2.2. Örneklem

Bu çalışmanın katılımcılarını, uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen 101 üniversite son sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Uygun örnekleme en genel ifade ile kolaylıkla erişilebilecek bireylerden seçilen bir örneklemi ifade eder ve araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini doğrudan etkileyen bir faktördür (Creswell, 2014). Bir diğer deyişle burada evreni en iyi temsil edecek grup değil, araştırmacının en kolay ulaşabileceği bir grup seçimi önemlidir.

2.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinden yapay zekânın insanlardan çalamayacağını düşündükleri dört mesleği yazmaları istenmiş ve yazdıkları yanıtların frekansları belirlenmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, Çizelge 1'de, üniversite öğrencilerinin yapay zekânın insanlardan çalamayacağı mesleklere ilişkin görüşlerinin dağılımı sunulmaktadır.

Çizelge 1. Yapay Zekânın İnsanlardan Çalamayacağı Mesleklere İlişkin Dağılım

Meslek	**f**	**%**
Psikolojik danışmanlık / psikologluk	48	12
Doktorluk / hemşirelik / ebelik / sağlık personelliği / veterinerlik	46	11
Öğretmenlik	42	10
Zanaatkarlık / tamircilik / ustalık / işçilik	38	9
Çocuk bakıcılığı / yaşlı ve hasta bakıcılığı	36	9
İmamlık / gassallık	35	9
Aşçılık / gastronomi uzmanlığı	29	7
Kurum / sektör yöneticiliği	22	5
Yazarlık / sanatçılık / ressamlık / müzisyenlik	21	5
Ev hanımlığı	19	5
Kuaförlük / berberlik	17	4
Bilgisayar / yapay zekâ / yazılım mühendisliği	16	4
Avukatlık / hakimlik	14	4
Polislik	11	3
Beden eğitimi öğretmeniliği / sporculuk / antrenörlük	10	3
Toplam	404	100

Çizelge 1 incelendiğinde, yapay zekânın insanlardan çalamayacağı mesleklere ilişkin frekansı en yüksek görüşün, "psikolojik danışmanlık / psikologluk (f=48)" olduğu görülmektedir. Bu yanıtı sırasıyla; "doktorluk / hemşirelik / ebelik / sağlık personelliği / veterinerlik (f=46)", "öğretmenlik (f=42")", "zanaatkarlık / tamircilik / ustalık / işçilik (f=38)", "çocuk bakıcılığı / yaşlı ve hasta bakıcılığı (f=36)", "imamlık / gassallık (f=35)", "aşçılık / gastronomi uzmanlığı (f=29)", "kurum / sektör yöneticiliği (f=22)", " yazarlık / sanatçılık / ressamlık / müzisyenlik (f=21)", "ev hanımlığı (f=19)", "kuaförlük / berberlik (f=17)", "bilgisayar / yapay zeka / yazılım mühendisliği (f=16)", "avukatlık / hakimlik (f=14)", "polislik (f=11)" ve "beden eğitimi öğretmenliği / sporculuk / antrenörlük (f=10)" izlemektedir.

Yapay zekânın insanların çalamayacağı düşünülen mesleklerin başında psikolojik danışmanlık / psikologluğun gelmesi, empatik bağ kurma, duygu düzenleme, terapötik iletişim kurma gibi insana özgü bilişsel-duygusal becerilerin, yapay zekâ sistemleri tarafından henüz tam anlamıyla taklit edilemediğinin düşünüldüğünü göstermektedir (Lai vd., 2023; Floridi ve Cowls, 2019).

Doktorluk / hemşirelik / ebelik / sağlık personelliği / veterinerlik gibi mesleklerde yapay zekâ, tanı destek sistemleri gibi olanaklar sunsa da bedensel temas, hastayla empati kurma, klinik beceriler gibi konularda hâlâ insani becerilerin üstüne çıkamamaktadır (Topol, 2019).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Öğretmenlik mesleği özelinde düşünüldüğünde, mesleğin yalnızca bilgi aktarmaktan ibaret olmadığı, öğrencinin sosyal-duygusal gelişimini desteklemek ve bireysel farklılıkları gözetmek gibi başka birtakım beceriler gerektirdiği gerçeği, yapay zekanın henüz öğretmenin empatik rehberliğini aşamadığının düşünüldüğüne işaret etmektedir (Holmes vd., 2021).

Zanaatkarlık / tamircilik / ustalık / işçilik yüksek düzeyde motor beceri**,** el-göz koordinasyonu ve yaratıcı problem çözme yeterlikleri gerektirmektedir. Ayrıca birçok manuel iş "standart dışı" özellikler gerektirdiği için, yapay zekanın bu meslekler için otomasyonu sınırlı kalmaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014).

Çocuk bakıcılığı / yaşlı ve hasta bakıcılığı, fiziksel destek kadar şefkat, sabır ve duygusal bağ da gerektirmektedir. İnsan bakımı, etik açıdan da "makineye devredilemez" bir nitelik taşımaktadır (Sharkey ve Sharkey, 2012).

İmamlık / gassallık; manevi rehberlik**,** ritüel bilgisi **ve** inanç temelli iletişim içermektedir. Yapay zankanın kültürel-duygusal yeterliliği olmadığından, bu tür mesleklerde de insanın yerini alması zor görünmektedir (Trovato, 2020).

Aşçılık / gastronomi uzmanlığı, yalnızca bir tarifi uygulamayı değil**;** yaratıcılık, tat ve doku algısı, sunum estetiği, motor beceriler gibi yeterliklere sahip olmayı da içermektedir. Bu etkenler aşçılığı, yapay zekâya karşı dirençli kılmaktadır (Gershon vd., 2020).

Kurum / sektör yöneticiliği açısından düşünüldüğünde, yönetsel kararların çoğu zaman yöneticinin etkileşimsel zekâsı, sezgisel liderliği, etik muhakeme yeteneği vb. faktörleri içermesini akla gelmektedir. Bu karmaşıklık, söz konusu süreçlerde yapay zekanın tek başına çok da etkili olamayacağını düşündürmektedir (Davenport ve Ronanki, 2018).

Yazarlık / sanatçılık / ressamlık / müzisyenlik gibi meslekler, bireylerin özel yeteneklere sahip olmasını gerektiren mesleklerdir. Yapay zekâ şiir yazabilir, beste yapabilir; ancak öznel deneyim ve kültürel katmanları derinlemesine kavramakta yetersiz kalabilir (McCormack vd., 2019). Ayrıca insanların sanat eserlerini yaratırken doğal olarak kattığı kirlilikten yoksunluk, eserin duygusunun yok oluşuna ve karşı tarafa geçişine engel oluşturmakta, yapay zekanın kusursuz üretimi, mekanik bir tat vermektedir.

Ev hanımlığı, resmi iş gücü piyasasında yer almayan ancak toplumun ve ailenin devamlılığı açısından kritik görevleri içeren**,** planlı, sürekli ve emek yoğun faaliyetler gerektirdiği için, ücretli olmamakla birlikte, bir meslek olarak da görülebilmektedir. Ev işinde harcanan bu emek elbette profesyonel bir meslek olarak değerlendirilmeyebilir ancak ciddi anlamda çok yönlü beceriler gerektirir ve iş yükü yoğundur. Yapay zekânın, bu karmaşık beceriler kombinasyonunu sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirmekte yetersiz kalabileceği düşünülebilir (Federici, 2020).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kuaförlük / berberlik, teknik beceri kadar, kişisel bakım, estetik ve güzellik algısı, yaratıcılık, iletişim becerileri gibi yeterliklere de sahip olmayı gerektirir. Kişisel dokunuş ve müşteriyle iletişim, yapay zekanın henüz üstesinden gelemeyeceği becerilerden sayılmaktadır (Huang ve Rust, 2021). Bilgisayar / yapay zekâ / yazılım mühendisliği, bizzat yapay zeka sistem ve araçlarını kurgulayan mesleklerdir. Bu alanlarda; karmaşık soyutlama, etik karar alma ve yaratıcı algoritma tasarımı gibi beceriler söz konusudur (Autor vd., 2022). Yapay zekayı geliştiren bu mesleklerin de "yapay zekaya karşı dirençli" olacağı şimdilik kesin görünmektedir.

Avukatlık / hakimlik gibi mesleklerde verilen kararlar, yalnızca yasa metnini uygulamaktan ibaret değildir. Avukatın, hâkimin; analitik düşünme, muhakeme, yorumlama vb. düşünsel becerilerin yanı sıra, kamu vicdanı, toplumsal algı vb. açılardan da dengeyi koruma gibi bazı sorumlulukları da bulunmaktadır. Bu ve benzeri bazı nitelikler gerektiriyor olması da yapay zekanın tamamen devralamayacağı bir meslek grubu olduğunu düşündürmektedir (Surden, 2019).

Polislik; karar alma, insan davranışı analiz etme, şüphecilik, toplumsal dinamikleri ve davranış tarzlarını tanıma, kültürel dinamiklerin ve değerlerin farkında olma gibi pek çok yeterliliği içermektedir. Yapay zekâ, bu meslek için destekleyici ve kolaylaştırıcı bazı mekanizmalar ve önlemler sunabilir ama etik boyut ve saha yönetimi gibi beceriler genel anlamda insana özgü beceriler olduğu için, yapay zekanın tam anlamıyla yürütemeyeceği bir meslek gibi görünmektedir (Joh, 2019).

Beden eğitimi öğretmenliği / sporculuk / antrenörlük mesleğinde beden farkındalığı, motor becerileri geliştirme, motivasyon, ilham, tutku, bireye özgü gelişim planı gibi unsurlar, eğitmenler arafından yürütülmektedir. Yapay zekanın, kas-iskelet, beden-zihin vb. koordinasyonları gerektiren bu tür meslekler için de henüz yeterli olmadığı ifade edilebilir (Rai vd., 2022).

4. SONUÇ

İnsan zihninin karmaşıklığı, empati kurma ve duyguları düzenleme yeteneği gibi insana özgü bilişsel-duygusal beceriler, yapay zekânın halen taklit etmekte zorlandığı alanlar olarak nitelendirilebilir. Bu görüşü, araştırmadan elde edilen bulgular da desteklemekte ve yapay zekânın, sosyal, psikolojik vb. destek hizmetleri ya da insan bakımına dayalı hizmetler sunan bazı mesleklerin yerini alamayacağı düşünülmektedir. Her türlü destek ve bakım hizmetinin, insani bir ilgi, iletişim, güven, yakınlık, duyarlılık, hassasiyet, özen vb. nitelikleri gerektirmesi, yapay zekanın mekanik desteğinden oldukça farklı ve değerlidir. Benzer birtakım niteliklerin öğretmenlik, polislik, avukatlık, hakimlik gibi insanlarla yüz yüze çalışan meslekler için de geçerli olduğu ifade edilebilir.

Yapay zekanın farklı meslek alanlarına katkıları, kolaylaştırıcı ve destekleyici rolü yadsınamamakla birlikte, bu sistemler karşısında özellikle bazı meslekler açısından istihdamın sürdürülebilirliği; yaratıcılık, estetik, etik ve vicdani değerler ve algılar, iletişim ve empati vb. bazı becerilerin öncelenmesi ile sağlanabilir. Eğitim ve meslekî yönlendirme süreçlerinin,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

teknolojiye entegre olurken, aynı zamanda insanı merkeze alan bir anlayışla hareket etmesinin gerekli ve önemli olduğu gerçeğinin göz ardı edilememesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Autor, D., Mindell, D., & Reynolds, E., *The Work of the Future: Building Better Jobs in an Age of Intelligent Machines*. MIT Press, 2022.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A., *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company, 2014.

Cavanagh, M., Freeman, T., & Mitchell, C. *R*eimagining Professionalism for the Future of Work. Journal of Professions and Organization,8(2), 157–174, 2021. https://doi.org/10.1093/jpo/joab003

Caza, B. B., & Creary, S. J. (2016). The construction of professional identity. In A. Wilkinson, D. Hislop & C. Coupland (Eds.), *Perspectives on contemporary professional work* (pp. 259–285). Edward Elgar.

Creswell, J. W., *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). SAGE Publications, 2014.

Davenport, T. H., & Ronanki, R., Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116, 2018.

Evetts, J. (2014). The Concept of Professionalism: Professional Work, Professional Practice and Learning. In Billett, S., Harteis, C., & Gruber, H. (Eds.), *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning* (pp. 29–56). Springer.

Federici, S., *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*. PM Press, 2020.

Floridi, L., & Cowls, J. A unified framework of five principles for AI in society. Harvard Data Science Review, 1(1), 2019.

Gershon, I., Roscoe, R., & Ristic, N. Robot chefs and human creativity. AI & Society, 35(4), 813–822, 2020.

Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C., *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign, 2021.

Huang, M.-H., & Rust, R. T. Artificial intelligence in service. Journal of Service Research, 24(1), 3–20, 2021.

Joh, E. E. Artificial intelligence and policing: First questions. *Seattle University Law Review*, 41(4), 1139–1154, 2019.

Kirkpatrick, I., & Noordegraaf, M. Organizations and professional logics: Competing, coordinating and collaborating. Research in the Sociology of Organizations, 44, 203–220, 2015.

Lai, V., Tan, C., & Smith, R. On the limits of large language models in emotional intelligence. Nature Machine Intelligence, 5, 678–688, 2023.

McCormack, J., Gifford, T., & Hutchings, P. Autonomy, Authenticity, and Intention in Creative AI. Digital Creativity, 30(1), 52–68, 2019.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Noordegraaf, M. Protective or connective professionalism? How connected professionals can (still) act as autonomous and authoritative experts. Journal of Professions and Organization, 7(2), 205–223, 2020.

Rai, A., Constantinides, P., & Sarker, S. Next-generation digital fitness coaching. MIS Quarterly Executive, 21(1), 1–12, 2022.

Saks, M., *Professions and the public interest: Medical power, altruism and alternative medicine* (2nd ed.). Policy Press, 2021.

Schaefer, R. T., *Sociology: A brief introduction* (10th ed.). McGraw-Hill Education, 2014.

Sharkey, A., & Sharkey, N. Granny and the robots: ethical issues in robot care for the elderly. *Ethics and Information Technology*, 14(1), 27–40, 2012.

Surden, H. Artificial intelligence and law: An overview. Georgia State University Law Review, 35(4), 1305–1337, 2019.

Susskind, R., & Susskind, D., *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts*. Oxford University Press, 2015.

Topol, E., *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again*. Basic Books, 2019.

Trovato, G. Religion and robotics: Towards a human-centered approach. AI & Society, 35, 241–250, 2020.

Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr

Yeşilyaprak, B., *Mesleki gelişim ve rehberlik*. Nobel Yayıncılık, 2011.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME SÜRECİNDE ORANTISAL AKIL YÜRÜTME BECERİLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Özge BARIN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eğitim Fakültesi

barin.ozge26@gmail.com - 0000-0001-6482-9131

Prof. Dr. Kürşat YENİLMEZ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eğitim Fakültesi

kyenilmez@ogu.edu.tr - 0000-0001-6256-4686

ÖZET

Araştırmanın amacı yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesidir. Bu araştırma 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Eskişehir Tepebaşı İlçesi'nde devlet ortaokulunda 7. ve 8. sınıfta öğrenim görmekte olan uygun örnekleme yöntemi ile seçilmiş 114'ü kadın ve 84'ü erkek olmak üzere toplam 198 öğrenci ile yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak öğrencilerin sınıf düzeyi, cinsiyet, başarı durumu ve okul öncesi eğitimi bilgilerini içeren bilgi formu ile beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi kullanılmıştır. Bulgular, yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarılarının orta düzeyde olduğu göstermiştir. Ayrıca yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri arasında sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Bunların yanı sıra yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri arasında matematik başarısı ve okul öncesi eğitimi alma durumuna göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin orantısal akıl yürütme becerilerinin kullanma düzeylerini geliştirmeye yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Matematik eğitimi, orantısal akıl yürütme becerisi, problem çözme

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

EXAMINATION OF PROPORTIONAL REASONING SKILLS OF SEVENTH AND EIGHTH GRADE STUDENTS IN TERMS OF SOME VARIABLES DURING THE PROBLEM SOLVING PROCESS

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the proportional reasoning skills of seventh and eighth grade students in the problem solving process in terms of some variables. This research was conducted with a total of 198 students, 114 female and 84 male, who were selected using the convenience sampling method and were studying in the 7th and 8th grades of a state secondary school in Tepebaşı District of Eskişehir in the 2024-2025 academic year. In the study, an information form containing students' grade level, gender, success status and pre-school education information and a skill-based proportional reasoning achievement test were used as data collection tools. The findings showed that the seventh and eighth grade students' skill-based proportional reasoning success was at a moderate level. In addition, it was observed that there was no significant difference between the seventh and eighth grade students' use of proportional reasoning skills in the problem-solving process according to the grade level and gender variable. In addition, it was determined that there was a significant difference between the seventh and eighth grade students' level of using proportional reasoning skills in the problem-solving process according to their success in mathematics and pre-school education. In line with the findings, some suggestions were presented to improve the level of using proportional reasoning skills of the students.

Key Words: Mathematics education, Proportional reasoning skills, problem solving

1. Giriş

Matematik; düşünme, yaratıcılık, muhakeme etme, eleştirel düşünme, problemlerin üstesinden gelme becerilerini öğrenmede büyük öneme sahiptir (Tutak ve Güder, 2014). Bu becerilerin öğrenilmesi matematik eğitiminde matematiksel düşünmeyi geliştirmekle sağlanmaktadır. Matematiksel düşünmeyi geliştirmede orantısal akıl yürütme becerisi önemli rol oynamaktadır.

Orantısal akıl yürütme becerisi iki veya daha fazla oranın eşitliğini içeren ortamlarda nicel veya nitel çokluklar arasındaki çarpımsal ilişkiyi anlama ve yorumlamasıdır (Lamon, 1995, s. 168). Orantısal akıl yürütme becerisi; sayılar, tablolar, grafikler ve cebirsel dil kullanarak nicelikler arasındaki çarpımsal ilişkileri ifade edebilmeyi içermektedir (NCTM, 2000).

Orantısal akıl yürütme becerisi günlük hayatta pasta tariflerinde, alışveriş yaparken hangi ürünü almanın daha avantajlı olduğunu anlamaya çalışmada kavramlar arası ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynamaktadır (Bayazit ve Kırnap Dönmez, 2017). Orantısal akıl

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yürütme becerisi birçok durumda kullanıldığı gibi matematikte problem çözme sürecinde de etkilidir.

Problem çözme sürecinde öğrenciler önceki bilgilerle yeni bilgileri birleştirme, eleştirel düşünme, akıl yürütme, muhakeme etme, farklı stratejiler seçme, uygulama gibi eylemleri gerçekleştirmektedir (Hıdıroğlu, 2018). Bu eylemler öğrencilerin matematiksel öğrenmelerin bilişsel ve duyuşsal boyutları arasındaki etkileşimi keşfetmelerini sağlamaktadır. Söz konusu etkileşim öğrencilerin problem çözme becerisini artırmaktadır (Silver, 1994). Öğrencilerin problem çözme becerilerinin artması matematiksel düşünme sürecini aktif hale getirmektedir. Öğrenciler problemleri çözerken sembol ve temsilleri somutlaştırabilmektedir. Bu durum öğrencilerin, kendi öğrenmelerinde daha aktif bir rol almayı sağlamaktadır (Rudnitsky vd., 1995).

Problem çözme süreci, öğrencilere matematiksel akıl yürütmeyi öğretir, matematiksel olayları keşfetme fırsatı verir ve matematiksel olayları sözlü veya yazılı olarak açık bir şekilde ifade etmelerine olanak tanır (Akay, Soybaş ve Argün, 2016, s. 145). Öğrenciler bu beceri ile gerçek yaşantı ve deneyimleri ile öğretimi birleştirme fırsatı bulmaktadır. Bu da matematik öğretiminde öğrencilerin matematiksel düşünmelerini güçlendirmektedir (Chang, 2007).

Aladağ ve Artut (2012) çalışmalarında 6-8. sınıf öğrencilerinin orantısal akıl yürütmeye dayalı sözel problemleri ve gerçekçi cevaplar gerektiren problemleri çözme becerilerini incelemişlerdir. Çalışmada öğrencilerin orantısal akıl yürütmeye dayalı problemlerde gerçekçi cevap gerektiren problemlere kıyasla daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik ve Yetkin Özdemir (2011) çalışmalarında yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin oran-orantı problemi kurma becerileri ile orantısal akıl yürütme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada söz konusu iki beceri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Orantısal akıl yürütme becerisi yeterince gelişmemiş olan öğrencilerin büyük bölümünün oran-orantı problemi kuramadıkları tespit edilmiştir.

Kahraman, Kul ve Aydoğdu İskenderoğlu (2019) çalışmalarında ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin niceliksel orantısal akıl yürütme problemlerinde yararlandıkları stratejileri incelemişlerdir. Çalışmada 8. sınıf öğrencilerinin 7. sınıflara göre daha çeşitli stratejiler geliştirebildikleri tespit edilmiştir. Ayrıca 7. sınıf öğrencilerinin problemlerin çözümünde çoğunlukla birim oran stratejisini kullandıkları ortaya çıkmıştır.

Karaduman (2018) çalışmasında ortaokul öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumlarını ve orantısal akıl yürütme becerilerini incelemiştir. Çalışmada öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarının olumlu yönde arttıkça orantısal akıl yürütme becerilerinin artış gösterdiği tespit edilmiştir.

İlgili çalışmalar dikkate alındığında orantısal akıl yürütme becerisinin matematik dersi kapsamında gerçek yaşamda aktif olarak kullanılıyor olması öğrencilerin çeşitli becerilerini geliştirmesi ve öğrenmelerini desteklemesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Fakat öğrencilerin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerine yönelik çalışmalara pek rastlanmamıştır. Bu araştırmanın öğrencilerin problem çözme sürecindeki orantısal akıl

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yürütmeye dayalı becerilerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi açısından gereklilik arz eden bir araştırma niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Araştırmanın amacı yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri nedir?
2. Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
4. Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri matematik başarısına göre farklılaşmakta mıdır?
5. Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeyleri okul öncesi eğitimi alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve verilerin analizine dair bilgiler sunulmaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kapsamında ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimi belirlemeyi amaçlayan bir tarama yaklaşımıdır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği ve değişiklik varsa nasıl olduğu belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2011).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Eskişehir İlinin Tepebaşı İlçesi'nde öğrenim gören tüm 7. ve 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Eskişehir Tepebaşı İlçesi'nde devlet ortaokulunda 7. ve 8. sınıfta öğrenim görmekte olan uygun örnekleme yöntemi ile seçilmiş 114'ü kadın ve 84'ü erkek olmak üzere toplam 198 öğrenci oluşturmaktadır.

"Uygun örneklem yöntemi; zaman, para ve emek açısından kısıtlamalar nedeniyle kolayca bulunabilen ve uygulanabilir birimlerden seçilmesidir" (Büyüköztürk, 2014, s. 92). Öncelikle örnekleme alınacak devlet ortaokulu belirlenerek okullarda öğrenim gören 7. ve 8. sınıf öğrencileri uygun örnekleme yöntemiyle seçilerek uygulama yapılmıştır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin karakteristikleri Çizelge 1'de gösterilmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çizelge 1. Öğrencilerin karakteristikleri

Değişkenler	**f**	**%**
Sınıf Düzevi		
7.sınıf	100	50,5
8.sınıf	98	49,5
Cinsiyet		
Kadın	114	57,6
Erkek	84	42,4
Matematik Başarısı		
Çok Düşük (0-44)	28	14,1
Düşük (45-54)	19	9,6
Orta (55-69)	24	12,1
İyi (70-84)	30	15,2
Çok iyi (85-100)	97	49,0
Okul Öncesi Eğitim		
Alan	165	83,3
Almayan	33	16,7
TOPLAM	**198**	**100**

Çizelge 1 incelendiğinde öğrencilerin cinsiyetleri ve sınıf düzeyleri açısından her iki grupta da homojen bir dağılıma sahip olduğu, öğrencilerin başarı durumuna göre puan olarak 85-100 seviyesinde yoğunlaştığı ve okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin sayıca daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada öğrencilerin sınıf düzeyi, cinsiyet, başarı durumu ve okul öncesi eğitimi bilgilerini içeren bilgi formu ile beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Beceri Temelli Orantısal Akıl Yürütme Başarı Testi

Veri toplama aracı olarak (Karaboğaz ve Ergene, 2023) tarafından geliştirilen oran-orantı konusu ile ilgili verilmeyen değeri bulma problemleri (VDBP), ters orantı problemleri (TOP), niceliksel karşılaştırma problemleri (NCKP), niteliksel karşılaştırma problemleri (NTKP) çözme etkinliklerini içeren toplam 10 açık uçlu sorudan oluşan Beceri Temelli Orantısal Akıl Yürütme Başarı Testi kullanılmıştır. Öğrencilerden orantısal akıl yürütme becerilerini kullanarak beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testindeki problemleri çözmeleri istenmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2.4. Verilerin Analizi

Karaboğaz ve Ergene (2023) tarafından beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testinin geçerlik ve güvenirlik hesaplamaları yapılmıştır. Bu çalışma özelinde Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testinin çarpıklık ölçüsü -0,06 ve basıklık ölçüsü -1,40 olarak hesaplanmış olup verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacına yönelik elde edilen verilerin analiziyle ulaşılan bulgulara ve yorumlara yer verilmektedir.

Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testinin genel analizinden elde edilen bulgular Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Ölçek genel analizi

Problem Türleri	N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	SS
VDBP	198	,00	12,00	6,28	3,96
TOP	198	,00	6,00	3,24	2,19
NCKP	198	,00	6,00	3,15	2,23
NTKP	198	,00	6,00	3,39	2,14
TOPLAM	**198**	**1,00**	**30,00**	**16,08**	**9,37**

Çizelge 2 incelendiğinde öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarıların orta düzeyde ($\bar{X}$= 16,08) olduğu görülmüştür. Problem türlerine göre incelendiğinde verilmeyen değeri bulma problemleri çözme etkinliklerinden elde edilen puanların aritmetik ortalamasının; ters orantı problemleri, niceliksel karşılaştırma problemleri, niteliksel karşılaştırma problemleri çözme etkinliklerinden daha fazla olduğu görülmüştür.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Çizelge 3'te gösterilmiştir.

Çizelge 3. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarılarının sınıf düzeylerine göre t-testi sonuçları

Problem Türleri	Sınıf	N	$\bar{X}$	SS	t	p
VDBP	7. sınıf	100	5,80	4,05	-1,738	,084
	8. sınıf	98	6,77	3,84		
TOP	7. sınıf	100	2,91	2,07	-2,171	,031
	8. sınıf	98	3,58	2,27		
NCKP	7. sınıf	100	3,00	2,12	-,998	,320
	8. sınıf	98	3,31	2,33		
NTKP	7. sınıf	100	3,16	2,15	-1,591	,113
	8. sınıf	98	3,64	2,11		

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

TOPLAM	**7. sınıf**	**100**	**14,87**	**9,42**	**-1,848**	**,066**

Çizelge 3 incelendiğinde öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanları sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermemektedir [t(198)= -1,848; p>0,05]. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanları arasında anlamlı farklılık olmamasına rağmen sekizinci sınıf öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarının yedinci sınıf öğrencilerin puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarında problem türleri dikkate alındığında verilmeyen değeri bulma problemleri [t(198)= -1,738; p>0,05], niceliksel karşılaştırma problemleri [t(198)= -,998; p>0,05], niteliksel karşılaştırma problemleri [t(198)= -1,591; p>0,05] açısından sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Ancak ters orantı problemleri [t(198)= -2,171; p<0,05] açısından sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre ters orantı problemlerinde sekizinci sınıf öğrencilerin yedinci sınıf öğrencilerine göre başarılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarılarının cinsiyete göre t-testi sonuçları

Problem Türleri	**Cinsiyet**	**N**	$\bar{X}$	**SS**	**t**	**p**
VDBP	Kadın	114	6,36	4,06	,353	,725
	Erkek	84	6,16	3,85		
TOP	Kadın	114	3,16	2,22	-,564	,573
	Erkek	84	3,34	2,16		
NCKP	Kadın	114	3,31	2,19	1,171	,243
	Erkek	84	2,94	2,26		
NTKP	Kadın	114	3,49	2,04	,704	,482
	Erkek	84	3,27	2,27		
TOPLAM	**Kadın**	**114**	**16,34**	**9,30**	**,456**	**,649**
	Erkek	**84**	**15,72**	**9,50**		

Çizelge 4 incelendiğinde öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir [t(198)= ,456; p>0,05]. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanları arasında anlamlı farklılık olmamasına rağmen kadınların beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarının erkeklerin puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarında problem türleri dikkate alındığında verilmeyen değeri bulma problemleri [t(198)= ,353; p>0,05], ters orantı problemleri [t(198)= -,564; p>0,05], niceliksel karşılaştırma problemleri [t(198)= 1,171; p>0,05], niteliksel karşılaştırma problemleri [t(198)= ,704; p>0,05] açısından cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin problem kurma sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin matematik başarısına göre farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü ANOVA ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Çizelge 5'te gösterilmiştir.

Çizelge 5. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarılarının matematik başarısına göre tek yönlü ANOVA sonuçları

Problem Türleri	Kaynak	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	p
VDBP	Gruplar Arası	1602,71	4	400,67	51,504	,000
	Grup İçi	1501,45	193	7,78		
	Genel	3104,16	197			
TOP	Gruplar Arası	396,59	4	99,14	34,556	,000
	Grup İçi	553,76	193	2,86		
	Genel	950,36	197			
NCKP	Gruplar Arası	317,80	4	79,45	23,152	,000
	Grup İçi	662,33	193	3,43		
	Genel	980,14	197			
NTKP	Gruplar Arası	265,41	4	66,35	20,008	,000
	Grup İçi	640,06	193	3,316		
	Genel	905,48	197			
TOPLAM	**Gruplar Arası**	**8649.22**	**4**	**2162.30**	**48,215**	**,000**
	Grup İçi	**8655.47**	**193**	**44.84**		
	Genel	**17304.70**	**197**			

Çizelge 5 incelendiğinde öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanları matematik başarısına göre anlamlı farklılık göstermektedir [$F(4,193)= 48,21$; $p<0,05$]. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik gerçekleştirilen Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucuna göre; matematik başarısı çok iyi olan öğrencilerin diğer tüm gruplardan, başarısı iyi olan öğrencilerin başarısı çok düşük ve düşük olanlardan, başarısı orta olan öğrenciler çok düşük olanlardan daha yüksek orantısal akıl yürütme başarısına sahip oldukları söylenebilir.

Öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarında problem türleri dikkate alındığında verilmeyen değeri bulma problemleri [$F(4,193)= 51,50$; $p<0,05$], ters orantı problemleri [$F(4,193)= 34,55$; $p<0,05$], niceliksel karşılaştırma problemleri [$F(4,193)= 23,15$; $p<0,05$], niteliksel karşılaştırma problemleri [$F(4,193)= 20,00$; $p<0,05$] açısından matematik başarısına göre anlamlı farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik gerçekleştirilen Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucuna göre; başarı durumu çok düşük düzeydeki öğrencilerin verilmeyen değeri bulma problemlerinde, ters orantı problemlerinde, niceliksel karşılaştırma

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

problemlerinde ve niteliksel karşılaştırma problemlerinde orta, iyi ve çok iyi öğrencilerine göre aleyhine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Başarı durumu düşük düzeydeki öğrencilerin verilmeyen değeri bulma problemlerinde iyi ve çok iyi öğrencilerine göre, ters orantı problemlerinde ve niteliksel karşılaştırma problemlerinde orta, iyi ve çok iyi öğrencilerine göre, niceliksel karşılaştırma problemlerinde çok iyi öğrencilerine göre aleyhine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Başarı durumu orta düzeydeki öğrencilerin verilmeyen değeri bulma problemlerinde çok düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine, çok iyi düzeydeki öğrencilere göre aleyhine; ters orantı problemlerinde çok düşük ve düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine, çok iyi düzeydeki öğrencilere göre aleyhine; niceliksel karşılaştırma problemlerinde çok iyi öğrencilerine göre aleyhine; niteliksel karşılaştırma problemlerinde çok düşük ve düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Başarı durumu iyi düzeydeki öğrencilerin verilmeyen değeri bulma problemlerinde ve ters orantı problemlerinde çok düşük ve düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine, çok iyi düzeydeki öğrencilere göre aleyhine; niceliksel karşılaştırma problemlerinde çok düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine, çok iyi öğrencilerine göre aleyhine; niteliksel karşılaştırma problemlerinde çok düşük ve düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Başarı durumu çok iyi düzeydeki öğrencilerin verilmeyen değeri bulma problemlerinde, ters orantı problemlerinde ve niceliksel karşılaştırma problemlerinde çok düşük, düşük, orta ve iyi düzeydeki öğrencilere göre lehine; niteliksel karşılaştırma problemlerinde çok düşük ve düşük düzeydeki öğrencilere göre lehine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin okul öncesi eğitimi alma durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarılarının okul öncesi eğitimi alma durumuna göre t-testi sonuçları

Problem Türleri	**Okul Öncesi Eğitimi**	**N**	$\bar{X}$	**SS**	**t**	**p**
VDBP	Alan	165	6,72	3,93	3,630	,000
	Almayan	33	4,06	3,38		
TOP	Alan	165	3,43	2,13	2,827	,005
	Almayan	33	2,27	2,26		
NCKP	Alan	165	3,36	2,24	2,979	,003
	Almayan	33	2,12	1,84		
NTKP	Alan	165	3,56	2,05	2,447	,001
	Almayan	33	2,57	2,42		
TOPLAM	**Alan**	**165**	**17,09**	**9,17**	**3,486**	**,001**

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Almayan	**33**	**11,03**	**8,79**

Çizelge 6 incelendiğinde öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanları okul öncesi eğitimi alma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir [t(198)= 3,486; p<0,05]. Bu farklılığın okul öncesi eğitimi alanların lehine olduğu, okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarının okul öncesi eğitimi almayan öğrencilerin puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testi puanlarında problem türleri dikkate alındığında verilmeyen değeri bulma problemleri [t(198)= 3,630; p<0,05], ters orantı problemleri [t(198)= 2,827; p<0,05], niceliksel karşılaştırma problemleri [t(198)= 2,979; p<0,05], niteliksel karşılaştırma problemleri [t(198)= 2,447; p<0,05] açısından okul öncesi eğitimi alma durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılık tüm problem türlerinde okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin orantısal akıl yürütme başarılarının daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Benzer sonuç Karaduman (2018) çalışmasında da görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinin orantısal akıl yürütme testine verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde öğrencilerin ortalama düzeyde performans gösterdiği ifade edilmektedir.

Araştırmada yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerileri kullanma düzeylerinin sınıf düzeyi, cinsiyet, matematik başarısı ve okul öncesi eğitimi alma durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerinin sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu sonuç Özgen, Geçici ve Bayram (2017) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmada sekizinci sınıf öğrencilerinin problem kurma testindeki puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ifade edilmektedir.

Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerinin matematik başarısına göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Matematik başarısı çok düşük düzeyde bulunan öğrencilerin genel olarak problem türlerinin tümünde yanlış değişkenler arasında orantı kurdukları görülmüştür. Matematik başarısı düşük düzeyde bulunan öğrencilerin çoğunun verilmeyen değeri bulma ve ters orantı problemlerinde orantılı durumları fark edebildikleri ancak sıkça işlem hataları yaptıkları, niceliksel ve niteliksel karşılaştırma problemlerinde işlem hatası nedeniyle doğru sonuca ulaşamadıkları belirlenmiştir. Matematik başarısı orta düzeyde bulunan öğrencilerin verilmeyen değeri bulma ve ters orantı problemlerinde değişkenler arasında orantısal akıl yürütme becerisini kullanarak çözüme ulaşabildikleri, niceliksel karşılaştırma problemlerinde değişkenler arasında orantılı durumları gösterebildikleri ancak işlem hatası nedeniyle doğru

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sonuca ulaşmakta sorun yaşadıkları, niteliksel karşılaştırma problemlerinde ise doğru sonuca ulaşabildikleri ancak yanlış açıklama yaptıkları tespit edilmiştir. Matematik başarısı iyi düzeyde bulunan öğrencilerin çoğunun verilmeyen değeri bulma ve ters orantı problemlerinde doğru sonuca ulaşabildikleri, niceliksel ve niteliksel karşılaştırma problemlerinde doğru stratejiler kullanarak çözüme ulaşabildikleri ancak eksik açıklama yaptıkları ortaya çıkmıştır. Matematik başarısı çok iyi düzeyde bulunan öğrencilerin problemlerde orantılı durumları fark ederek doğru sonuçlara ulaştıkları elde edilen sonuçlarla ilgili eksiksiz açıklamalar yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuca Çelik ve Özdemir (2011) çalışmasında da rastlanmaktadır. Söz konusu çalışmada oran-orantı problemi kurma becerilerinin orantısal akıl yürütme düzeyleri ile ilişkili olduğu ve orantısal akıl yürütme düzeyi arttıkça verilen veriye uygun orantı türünde oran-orantı problemi kurma oranın da arttığı ifade edilmektedir.

Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerinin okul öncesi eğitimi alma durumuna göre incelendiğinde anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerinin okul öncesi eğitimi almayan öğrencilerin orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ilköğretim matematik öğretmenlerine ve araştırmacılara bazı öneriler sunulmuştur:

- Matematik başarısı düşük öğrencilerin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanmakta zorlandıkları belirlenmiştir. Bu durumu kolaylaştırabilmek için matematik derslerinde orantısal akıl yürütmeyi ön plana çıkaran etkinlikler daha fazla yapılabilir.
- Yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin niceliksel ve niteliksel karşılaştırma problemlerini çözme sürecinde doğru sonuca ulaşırken açıklamalarda yetersiz kaldıkları görülmüştür. Bunun için öğretmenler matematik derslerinde problem çözme etkinliklerinde farklı problem türleri üzerinde çalışmalar yapabilir.
- Çalışmada yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin problem çözme sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerinin nasıl olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra yapılacak araştırmalarda ise öğrencilerin problem kurma sürecinde orantısal akıl yürütme becerilerini kullanma düzeylerinin belirlenmesi önerilebilir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KAYNAKÇA

Akay, H., Soybaş, D., & Argün Z. (2006). Problem kurma deneyimleri ve matematik öğretiminde açık-uçlu soruların kullanımı. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 14*(1), 129–146.

Aladağ, A., & Artut, P. D. (2012). Öğrencilerin orantısal akıl yürütme ve gerçekçi problem çözme becerilerinin incelenmesi. *İlköğretim Online, 11*(4), 995–1009.

Bayazit, İ., & Dönmez, S. M. K. (2017). Öğretmen adaylarının problem kurma becerilerinin orantısal akıl yürütme gerektiren durumlar bağlamında incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 8*(1), 130–160.

Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (18. baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Chang, N. (2007). Responsibilities of a teacher in a harmonic cycle of problem solving and problem posing. *Early Child hood Education Journal, 34*(4), 265–271.

Cresswell, J. W. (2012). *Education al research (4. bs.)*. Boston: Pearson.

Çelik, A., & Özdemir, E. Y. (2011). İlköğretim öğrencilerinin orantısal akıl yürütme becerileri ile problem kurma becerileri arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(30), 1–11. https://doi.org/10.5455/tjfmpc.45290

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education (7th Ed.)*. New York: McGraw-Hill.

Hıdıroğlu, Ç. N. (2018). Üstbiliş kavramına ve problem çözme sürecinde üstbilişin rolüne eleştirel bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (32), 87–103. https://doi.org/10.30794/pausbed.424862

Kahraman, H., Kul, E., & İskenderoglu, T. A. (2019). 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin nicel karşılaştırma içeren orantısal akıl yürütme problemlerinde kullandıkları stratejiler. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT), 10*(1), 195–216. https://doi.org/10.16949/turkbilmat.333046

Karaboğaz, Y., & Ergene, Ö. (2023). Beceri temelli orantısal akıl yürütme başarı testinin geliştirilmesi. *Journal of Individual Differences in Education, 5*(1), 31–47. https://doi.org/10.47156/jide.1293584

Karaduman, B. (2018). Ortaokul 6. ,7. ve 8. sınıf öğrencilerinin orantısal akıl yürütme becerilerini ve matematik dersine yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi: cinsiyet ve sınıf düzeyi perspektifi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,* Ankara, Türkiye.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları

Lamon, S. J. (1995). Ratio and proportion. Elementary didactical phenomenology. In B. P. Schappelle (Ed.), Providing a foundation for teaching mathematics in the middle grades (pp. 167-198). Albany: State University of New York.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

National Council of Teachers of Mathematics [NCTM] (2000). *Principles and standard for school mathematics*. Reston, VA: National Council of Teachers of Mathematics.

Özgen, K., Aydın, M., Geçici, M. E., & Bayram, B. (2017). Sekizinci sınıf öğrencilerinin problem kurma becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 8*(2), 323–351.

Rudnitsky, A., Etheredge, S., Freeman, S. J., & Gilbert, T. (1995). Learning to solve addition and subtraction word problems through a structure-plus-writing approach. *Journal for Research in Mathematics Education, 26*(5), 467–486.

Silver, E. A. (1994). On mathematical problem posing. *For the Learning of Mathematics, 14*(1), 19–28.

Tutak, T. ve Güder, Y. (2014). Matematiksel Bölümün tanımı, kapsamı ve önemi. *Türkiye Eğitim Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 173–190.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN VATANSEVERLİK EĞİTİMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Dr. Münevver YILDIRIM
Atatürk Üniversitesi,
munevveryildirm--@hotmail.com – ORCID ID 0000-0001-7745-0219

ÖZET

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik eğitimine dair görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma temel nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın araştırma grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılı Erzurum İli Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda görev yapan 8 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada toplanan veriler, araştırmacı tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme soruları ve ses kayıt cihazı aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmada yer alan sorular sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik eğitimine dair görüşlerini içeren 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Ayrıca çalışma için elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmaya göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik eğitimine önem verdikleri ve öğrencilere vatan sevgisinin aşılanması noktasında hem fikir oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tüm sınıf seviyelerinde "Kültür ve Miras, Küresel Bağlantılar, Etkin Vatandaşlık, Birey ve Toplum" ve diğer tüm öğrenme alanlarında vatanseverlik değerinin öğretildiği sonucuna ulaşılmıştır. Vatanseverlik değeri aktarılırken kullanılan yöntem–teknik ve materyaller incelendiğinde ise resim, fotoğraf, video, film, belgesel, haber, tarihi hikayeler, örnek olay yöntemi ve drama tekniğine başvurulduğu da tespit edilen diğer önemli sonuçlar arasında yer almaktadır. Diğer sonuçlar incelendiğinde sosyal bilgiler dersinde yer alan konuların çok yoğun olması nedeniyle vatanseverlik eğitimine gerekli önemin verilememesi ve bazı öğrencilerin vatanseverlik değeri bakımından duyarsız olduğuna dair sorunlar tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğretmenlerin öğrenci için rol model olması, öğrencilerin daha çok bilinçlendirilmesi ve öğretmenlerin aileler ile iş birliği içiresinde olması gerektiği de tespit edilen diğer önemli sonuçlardandır.

Anahtar Kelimeler: vatanseverlik eğitimi, sosyal bilgiler öğretimi, öğretmen görüşleri

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Vatanseverlik öğrencilere kazandırılması hedeflenen ve ön planda tutulan önemli hedeflerdendir. Bu hedeflerin ortaya çıkışı millî devletlerin doğuşuyla yakın ilişki içerisindedir. Çünkü millî devletlerin temel gayelerinden biri kişilerin devletle olan vatandaşlık bağıdır. Vatandaşlık, bu bağın daha çok bilgi boyutunu oluştururken; vatanseverlik ise duygusal boyutunu oluşturmaktadır (Elban, 2015). Bu bağlamda vatanseverlik, sadece milletini, milliyetini sevmek değil, ülkesinin bütün insanlarını, dağını, ağacını, taşını, toprağını, köyünü, akarsuyunu, atalarını, yerin altında yatan şehidini sevmek ve korumaktır. Yani vatanseverlik, vatanın bölünmez bütünlüğüne ve Türk milletinin birliğine bilinçli bir şekilde inanmaktır. (Değerler Eğitimi Projesi, 2016-2017)

Bu doğrultuda, disiplinler arası yapısı ve ele aldığı konuların vatanseverlik eğitimiyle doğrudan ilişkili olması bakımından sosyal bilgiler dersi, vatanseverlik eğitiminin kazandırılabileceği en temel derslerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca sosyal bilgiler öğretim programı göz önünde bulundurulduğunda vatanseverlik eğitimi ile ilgili ifadelerin çoğunlukla yer aldığı da görülmektedir. Bu önem kapsamında çalışmada vatanseverlik eğitimine dair sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ise şu alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler öğretmenleri öğrencilere vatanseverlik eğitiminin verilmesi hakkında neler düşünmektedir?

2. Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre vatanseverlik değeri hangi öğrenme alanlarında öğretilmelidir?

3. Sosyal bilgiler öğretmenleri öğrencilere vatanseverlik değerini kazandırırken yöntem-teknik, etkinlik, araç gereç ve materyal kullanımı bakımından nasıl bir yol izlemektedir?

4. Sosyal bilgiler derslerinde etkili vatanseverlik eğitimi açısından karşılaşılan herhangi bir sorundan söz edilebilir mi?

5. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik eğitimine ilişkin önerileri nelerdir?

1.1. Yöntem

Bu çalışmada temel nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma türlerinden biri olan temel nitel araştırma deseni, bireylerin hayatlarına ve deneyimlerine ne yönde ve nasıl anlam yüklediğini incelemek maksadıyla tasarlanan bir araştırma desenidir (Merriam, 2018).

1.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu, dört kadın ve dört erkek olmak üzere toplamda 8 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Ayrıca bu öğretmenler 2023-2024 eğitim-öğretim yılı Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda aktif olarak görev yapmaktadır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada elde edilmiş olan veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formunu içeren sorular ve bu soruları sorarken kullanılan ses kayıt cihazı vasıtasıyla araştırmacı tarafından bizzat

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

toplanmıştır. Bu sorular sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik eğitimine dair görüşlerini kapsayan 5 açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Görüşme esnasında öğretmenlere yöneltilen sorular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Çizelge 1. Öğretmenlere Yöneltilen Görüşme Soruları ve Temsil Edilen Tema

Görüşme soruları	Temsil edilen tema
1. Öğretmenlere vatanseverlik eğitiminin verilmesi hakkında neler düşünüyorsunuz?	Öğretmenlerin vatanseverlik eğitimine dair düşünceleri
2. Size göre vatanseverlik değeri hangi öğrenme alanlarında verilmelidir?	Vatanseverlik değerinin verildiği öğrenme alanları
3. Öğrencilere vatanseverlik değerini kazandırırken yöntem-teknik, etkinlik, araç gereç ve materyal kullanımı bakımından nasıl bir yol izliyorsunuz?	Vatanseverlik değeri verilirken kullanılan yöntem- teknik, araç, gereç ve materyaller
4. Sosyal bilgiler derslerinde etkili vatanseverlik eğitimi açısından karşılaşılan herhangi bir sorundan söz edilebilir mi?	Vatanseverlik eğitimine dair karşılaşılan sorunlar
5. Vatanseverlik eğitimine ilişkin önerileriniz nelerdir?	Öğretmenlerin önerileri

Çizelge 1'de görüşmede kullanılan sorular ve bu sorulara dair temalar gösterilmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan sorular, konu alanında uzman bir profesör ve iki doktor öğretim üyesine gösterilmiş, ölçülmek istenen konu kapsamında görüşler alınmış ve bu bağlamda ihtiyaç duyulan düzenlemeler yapılmıştır.

1.4. Araştırmanın Uygulama Süreci

Görüşmeler gerçekleştirmeden önce öğretmenlere yapılacak olan bildirinin amacı ve konusuna dair detaylı bilgiler verilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden daha rahat yanıtlar alabilmek için isimlerinin araştırmada yer almayacağına yönelik öğretmenlere bilgi verilmiştir. Bu doğrultuda mülakatlar öğretmenlerin başka insanlardan etkilenmeyeceği bir ortamda araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca toplanan veriler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Çalışmada toplanmış olan veriler ilk aşamada bilgisayara aktarılmış, tekrar tekrar okunmuş ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi verilerin kodlandığı, temaların bulunduğu, kodların ve temaların düzenlendiği, bir analiz biçimidir. Dört aşamada gerçekleştirilen bu analiz şeklinde elde edile bulgular tanımlanarak ve yorumlanarak analiz işlemi tamamlanır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Çalışmanın geçerliliğini arttırmak için ise elde edilen veriler mülakata dahil olan öğretmenlere WhatsApp vasıtasıyla gönderilmiş ve bu veriler hakkında öğretmenlerden onay alınmıştır.

2. BULGULAR VE YORUM

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik eğitimine dair görüşlerinin incelendiği çalışmanın bu bölümünde öğretmenlerin vatanseverlik eğitimine dair düşünceleri, vatanseverlik değerinin verildiği öğrenme alanları, vatanseverlik değeri verilirken kullanılan yöntem-teknik, araç, gereç

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ve materyaller, vatanseverlik eğitimine dair karşılaşılan sorunlar ve öğretmenlerin önerileri yer almaktadır.

2.1. Öğretmenlerin Vatanseverlik Eğitimine Dair Düşünceleri

Birinci soruda, sosyal bilgiler öğretmenlerine vatanseverlik eğitimine dair düşünceleri sorulmuş ve alınan yanıtlar Çizelge 2'de ifadeler şeklinde sunulmuştur.

Çizelge 2. Öğretmenlerin Vatanseverlik Eğitimine Dair Düşünceleri

İfadeler	f
Öğrencilere vatan sevgisini aşılanmasını sağlar	6
Bireyin kendisini, toplumunu ve kültürünü tanımasını sağlar	4
Öğrencilerin sorumluluk sahibi olmasını sağlar	3
Öğrenciye bağımsız yaşamanın önemini kavratır	2

Çizelge 2 incelendiğinde vatanseverlik eğitiminin öğrencilere vatan sevgisini aşıladığını ifade eden öğretmen sayısının 6 olduğu görülürken vatanseverlik eğitiminin bireyin kendisini, toplumunu ve kültürünü tanımasını sağladığı ifadesi ise 4 öğretmen tarafından belirtilmiştir. Farklı olarak üç öğretmen, vatanseverlik eğitiminin öğrencilerin sorumluluk sahibi olmasını sağladığını ve iki öğretmen ise öğrencilere bağımsız yaşamanın önemini kavrattığını ifade etmiştir. Ayrıca bir öğretmen öğrencilerinin vatanseverlik duygularının köreldiğinden bahsetmiş ve frekansı bir olduğu için tabloya eklenmemiştir.

2.2. Vatanseverlik Değerinin Verildiği Öğrenme Alanları

İkinci soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine vatanseverlik değerinin verildiği öğrenme alanları sorulmuştur. Bu amaca yönelik öğretmenlerin cevapları Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Vatanseverlik Değerinin Verildiği Öğrenme Alanları

İfadeler	f
Tüm Öğrenme Alanları	5
Kültür ve Miras	5
Etkin Vatandaşlık	3
Küresel Bağlantılar	2
Birey ve toplum	1

Çizelge 3 incelendiğinde vatanseverlik eğitiminin "Tüm Öğrenme Alanları" ve "Kültür ve Miras" öğrenme alanında verilebileceği beş öğretmen tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanının üç öğretmen "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanının ise iki öğretmen tarafından söylenmiş olduğu da göze çarpmaktadır.

2.3. Vatanseverlik Değeri Verilirken Kullanılan Yöntem-Teknik, Araç, Gereç ve Materyaller

Dördüncü soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine vatanseverlik değeri verilirken kullanılan yöntem- teknik, araç, gereç ve materyaller sorulmuştur. Bu alt amaca dair öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar Çizelge 4'te gösterilmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çizelge 4. Vatanseverlik Değeri Verilirken Kullanılan Yöntem-Teknik, Araç, Gereç ve Materyaller

İfadeler	f
Video, film, belgesel	7
Tarihi hikayeler	4
Resim-fotoğraf	3
Haber	1
Anlatım yöntemi	3
Örnek olay yöntemi	3
Drama	1

Çizelge 4'e göre video, film ve belgesel kullanan öğretmenlerin sayısının 7 olduğu görülmektedir. Ayrıca Çizelge 4'te tarihi hikayelerin 4 öğretmen tarafından söylenmiş olduğu görülürken resim ve fotoğrafların 3 öğretmen tarafından kullanıldığı da göze çarpmaktadır. Kullanılan yöntem ve teknik bağlamında ise anlatım yöntemi ve örnek olay yönteminin 3 öğretmen tarafından söylendiği Çizelge 4'te gösterilmiştir.

2.4. Vatanseverlik Eğitimine Dair Karşılaşılan Sorunlar

Beşinci soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine etkili vatanseverlik eğitimi açısından herhangi bir sorunla karşılaşılıp karşılaşılmadığı sorulmuştur. Bu alt amaca yönelik öğretmenlerin cevapları Çizelge 5'de gösterilmiştir.

Çizelge 5. Vatanseverlik Eğitimine Dair Karşılaşılan Sorunlar

İfadeler	f
Herhangi bir sorun ile karşılaşılmadı	4
Bazı öğrencilerin duyarsız oluşu	2
Konuların hassas olmasından dolayı zaman alması	1
Konuların çok yoğun olması	1

Vatanseverlik eğitimi verilirken herhangi bir sorun ile karşılaşmayan öğretmen sayısının 4 olduğu Çizelge 5'de gösterilmektedir. Ayrıca bazı öğrencilerin duyarsız oluşu da öğretmenler tarafından belirtilen sorunlar arasında yer almaktadır.

2.5. Öğretmenlerin Önerileri

Altıncı soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine vatanseverlik eğitiminin iyi bir şekilde gerçekleştirilebilmesine dair önerilerinin olup olmadığı sorulmuştur. Bu alt amaca dair öğretmenlerin yanıtları Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. Öğretmenlerin Önerileri

İfadeler	f
Öğretmenler öğrencilere rol model olmalı	6
Öğrenciler bilinçlendirilmeli	2
Öğretmenler konuya dair daha fazla farklı yöntem ve teknik kullanmalı	2
Tarihi mekanlara ve şehitliklere geziler düzenlenmeli	2
Öğretmenler daha fazla video, belgesel ve film izletmeli	1
Veliler okul ile iş birliği içerisinde olmalı	1

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çizelge 6'ya göre öğretmenlerin öğrencilere rol model olmasının gerekliliği en fazla frekansa sahip olan ifadedir. Öğrencilerin bilinçlendirilmesi, öğretmenlerin farklı yöntemler kullanması ve çeşitli yerlere gezilerin düzenlemesi gibi ifadelerin ise frekanslarının 2 olduğu göze çarpmaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Vatanseverlik eğitimine dair sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerinin tespit edildiği bu çalışmada vatanseverlik eğitiminin öğrencilere vatan sevgisini aşıladığı, bireyin kendisini, toplumunu ve kültürünü tanımasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde İnce (2021) vatanseverliğin öğrencilere kazandırılmasının vatandaş olarak devletine, içinde yaşadığı topluma ve kişisel olarak da öğrencinin kendisine katkısının olacağından ve bu açıdan vatanseverlik değerinin ortaokul öğrencilerine kazandırılmasının oldukça önemli olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Avcı, İbret ve Avcı'nın (2017) yapmış oldukları çalışmalarında sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverliği, vatanını ve milletini sevmek olarak nitelendirdikleri sonucu da bu çalışmanın sonucu ile paralellik göstermektedir. Yine benzer şekilde Yıldız (2018) sosyal bilgiler dersinin vatansever bireyler yetiştirmek açısından gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tarhan (2019) ise yapmış olduğu çalışmada vatanseverliğin insanlar arasında birlik ve bütünlük sağlarken ülke ve milli değerlere sahip çıkılması için önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın diğer sonucu incelendiğinde vatanseverlik eğitiminin "Tüm Öğrenme Alanlarında" ve "Kültür ve Miras" öğrenme alanında verilebileceği tespit edilmiştir. Bu sonuca paralel olarak Yıldız (2018) vatanseverlik kavramının öncelikle "Kültür Miras" öğrenme alanı içerisinde yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. Yine benzer şekilde Avcı (2015) ise vatanseverlik değerinin en fazla "İnsanlar Yerler ve Çevreler" öğrenme alanı ile "Kültür ve Miras" öğrenme alanında kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Vatanseverlik eğitimi verilirken kullanılan yöntem-teknik, araç, gereç ve materyaller sorusu incelendiğinde ise öğretmenlerin çoğunluğunun video, film ve belgesel kullanmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra tarihi hikayeler, resimler ve fotoğrafların ise bazı öğretmenler tarafından kullanıldığı da tespit edilen başka bir sonuçtur. Çelikkaya Öztürk ve Demirbaş (2013) vatanseverlik değerinin kazandırılmasında vatanseverlik hikayeleri, geziler, videolar, şiir ve kompozisyon etkinliklerinin kullanılabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Yıldız (2018) öğretmenlerin vatanseverlik eğitiminde en fazla film, video, belgeseller, görseller ve akıllı tahta kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Selanik Ay (2014) tarihi film, tarihi hikayeler ve slaytlar aracılığıyla vatanseverlik değerinin öğrencilere kazandırılabileceği görüşündedir. Yine aynı şekilde Tarhan (2019) ise tarihi alanlara geziler düzenlemek, video ve filmler izlettirmek, edebi ürünlerden faydalanmak gibi yöntemlerin uygulanmasının gerektiğini tespit etmiştir.

Çalışmanın farklı bir sonucu incelendiğinde vatanseverlik eğitimi verilirken öğretmenlerin çoğunluğunun herhangi bir sorunla karşılaşmadığı görülmektedir. Buna karşın bazı öğretmenlerin öğrencilerin duyarsız olduğu konusunda fikir beyan ettiği de tespit edilen ayrı bir sonuçtur. Bu sonuca benzer olarak Karaderili (2019) öğrencilerin yeterli düzeyde

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

vatanseverlik değeri edinmediği sonucuna ulaşmıştır. Yine aynı şekilde Yıldız (2018) ise bu kapsamda ilgili konulara isteksizlik, derse karşı ilgisizlik, yeni neslin milli değerlere olan saygısının az olması gibi sorunlar olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmanın son sorusu kapsamında öğretmen önerileri incelendiğinde öğretmenlerin öğrencilere rol model olması, öğrencilerin bilinçlendirilmesi, öğretmenlerin farklı yöntemler kullanması, tarihi mekanlara ve şehitliklere gezi düzenlenmesine dair önerilere ulaşılmıştır. Benzer şekilde Yıldız (2018) ve Avcı (2015) gezi yönteminin vatanseverlik bilincini oluşturma da etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Karaderili (2019) ise okullarda vatanseverlik değeri ile ilgili görsellere daha fazla yer verilebileceği ve panoramik müze gezileri düzenlenebileceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca alan yazın incelendiğinde vatanseverlik eğitiminde öğretmenin model olma rolünün vurgulandığı sonucuna ulaşan çalışmaların dikkat çektiği de görülmektedir (İnce, 202; Kurtdede Fidan, 2009; Yazıcı ve Yazıcı, 2010; Yıldız, 2018).

4. ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmenlerine vatanseverlik değerinin daha etkin bir şekilde nasıl kazandırılacağına yönelik etkili seminerler verilebilir.

Vatanseverlik değerinin daha etkin bir şekilde kazandırılabilmesi için farklı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Avcı, A. A. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde vatanseverlik değerinin kazandırılmasına yönelik öğretmen ve öğrenci görüşleri* (Tez No.457416). [Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Avcı, A.A., İbret, B. Ü. ve Karasu Avcı, E. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik değerinin kazandırılmasına yönelik görüşleri. *Elementary Education Online, 16*(4), 1558-1574.

Çelikkaya, T., & Demirbaş, Ç. Ö. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerlere İlişkin Görüşleri. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*(5). Doi number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1617

Elban, M. (2015). Tarih eğitimi ve vatanseverlik üzerine bazı düşünceler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *4*(3), 1302-1319.

İnce, M. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının vatanseverlik değeri ve vatanseverlik eğitimi hakkındaki görüşleri* (Tez No.680659) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi-Antalya]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Karaderili, Ş. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik değerinin kazanımına ilişkin görüşleri* (Tez No.559624) [Yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi-Uşak]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Kırıkkale Milli Eğitim Müdürlüğü Değerler Eğitimi Projesi, (2016-2017) https://kirikkale.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_11/04015857_vatanseverlik.pdf

Kurtdede Fidan, N. (2009). Öğretmen adaylarının değer öğretimine ilişkin görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim, 2*(2), 1- 18.

Merriam, S. B. (2018). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber (S. Turan, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık. (3.basımdan çeviri)

Selanik Ay, T. (2014). Okulda değerler eğitimi. Refik Turan, Kadir Ulusoy (Ed) içinde, Farklı yönleriyle değerler eğitimi (18-39). Ankara: Pegem Akademi

Tarhan, E. (2019). *Vatandaşlık bağlamında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının vatanseverlik tutumları ve görüşleri* (Tez No.590728). [Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Yazıcı, S. & Yazıcı, F. (2010). Yurtseverlik eğitimi: Tarih ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin algı, tutum ve eğitimsel uygulamalarına yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(10), 650-660.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, R. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin vatanseverlik ve sosyal bilgiler derslerinde vatanseverlik eğitimi hakkındaki görüşleri* (Tez No.502074). [Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE YEREL COĞRAFYA ÖĞRETİMİNE DAİR SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Dr. Münevver YILDIRIM
Atatürk Üniversitesi,
munevveryildirm--@hotmail.com – ORCID ID 0000-0001-7745-0219

ÖZET

Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler dersinde yerel coğrafya öğretimine dair sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini tespit etmektir. Temel nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiş olan bu çalışmanın araştırma grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılı Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda görev yapan dört erkek ve dört kadın olmak üzere toplamda 8 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada toplanan veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formuna ait sorular ve ses kayıt cihazı vasıtasıyla elde edilmiştir. Çalışmada sosyal bilgiler dersinde yerel coğrafya öğretimine dair öğretmenlerin görüşlerine yönelik 6 tane açık uçlu soru bulunmaktadır. Araştırma için toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiş ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya alanına ait yeterli bilgiye sahip olmadıklarına yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca 6. ve 7. sınıf seviyesinde "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" öğrenme alanı, 7. ve 5. sınıf seviyesinde "Kültür ve Miras" öğrenme alanı, 6. sınıf seviyesinde "Küresel Bağlantılar" ile "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" öğrenme alanlarında yerel coğrafya etkinliklerine başvurulduğu da tespit edilmiştir. Araştırmaya göre gezi düzenleme, harita, maket, video, çeşitli görseller ve akıllı tahta kullanımı yerel coğrafya öğretiminde yapılan uygulamalar ve kullanılan materyaller olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca yerel coğrafya öğretiminin öğrencinin çevresini daha iyi tanıması açısından faydalı olduğu da diğer önemli sonuçlardan biridir. Araştırmaya göre farklı yerlere gezi düzenlemenin zor ve maliyetli olması ile birlikte güvenlik sorunları oluşturabileceği de tespit edilmiştir. Bu bağlamda yerel coğrafya öğretimine dair yapılacak olan gezilere yönelik problemlerin giderilmesi ve MEB aracılığı ile geziler düzenlenmesi gerektiği öğretmenler tarafından yapılan öneriler olarak tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: yerel coğrafya öğretimi, sosyal bilgiler öğretimi, öğretmen görüşleri

1. GİRİŞ

Coğrafya sadece yeryüzünü tasvir etmek ve betimlemek değildir. Çünkü tasvir, yapısı itibarıyla yorum, analiz ve derinlemesine açıklamalara kapalı olup; bu yönüyle işlevselliği sınırlı bir

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

düzeyde kalmaktadır. (Bilgili ve Kocalar, 2020). Bu bağlamda coğrafya yerin tasviridir fakat çevre ve insan arasındaki etkileşimleri de inceler. Sürekli bir şekilde dönüşen mekânı anlama çabası içerisinde olan coğrafya bilimi insan faaliyetlerini mekânsal perspektiften açıklamaya ve yorumlamaya çalışır (Gregory, 2009). Yerel coğrafya öğretimi ise öğrencinin yakın çevresinin göz önünde bulundurularak coğrafya konularının öğretiminde kullanılabilecek bütün coğrafi unsurların öğretimle ilişkilendirildiği bir coğrafya öğretim yaklaşımıdır (Öner ve Memişoğlu, 2018).

Bu çerçevede, dersin kapsamı, konu alanları ve ulaştığı öğrenci profili değerlendirildiğinde, yerel coğrafya öğretiminin ortaokul düzeyinde kazandırılmasında en uygun dersin sosyal bilgiler dersi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal bilgiler öğretim programı göz önünde bulundurulduğunda da yerel coğrafya ile ilgili ifadelere sıklıkla yer verildiği de görülmektedir. Bu önem kapsamında çalışmada sosyal bilgiler dersinde yerel coğrafya öğretimine dair sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ise şu alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya öğretimine dair bilgileri ne düzeydedir?

2. Sosyal bilgiler öğretmenleri hangi öğrenme alanlarında yerel coğrafya öğretimini kullanabilir?

3. Sosyal bilgiler öğretmenleri yerel coğrafya öğretiminde nasıl uygulamalar yaptırabilir?

4. Sosyal bilgiler öğretmenleri yerel coğrafya öğretiminin yararlılığına dair ne düşünmektedir?

5. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya öğretiminde karşılaştığı veya karşılaşabileceği sorunlar nelerdir?

6. Yerel coğrafya öğretiminin iyi bir şekilde gerçekleştirilebilmesine dair sosyal bilgiler öğretmenlerinin önerileri nelerdir?

1.1. Yöntem

Bu çalışmada, bireylerin yaşamlarını ve tecrübelerini nasıl ve ne yönde anlamlandırdığını çözmek amacıyla tasarlanan ve nitel araştırma türlerinden biri olan temel nitel araştırma deseni kullanılmıştır (Merriam, 2018).

1.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılı Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda görev yapan dört erkek ve dört kadın olmak üzere 8 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada toplanan veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formuna ait sorular ve ses kayıt cihazı vasıtasıyla elde edilmiştir. Bu sorular, sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya öğretimine ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik olarak hazırlanmış altı açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Görüşmede kullanılan sorular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Çizelge 1. Görüşme Soruları ve Temsil Edilen Tema

Görüşme Soruları	Temsil edilen tema
1. Yerel coğrafya öğretimine dair bilgileriniz ne düzeydedir?	Öğretmenlerin yerel coğrafya öğretimine dair bilgi düzeyleri
2. Hangi öğrenme alanlarında yerel coğrafya öğretimi kullanılabilir?	Yerel coğrafya öğretiminin kullanıldığı öğrenme alanları
3. Yerel coğrafya öğretiminde nasıl uygulamalar yaptırılabilir?	Yerel coğrafya öğretiminde yapılan uygulamalar
4. Yerel coğrafya öğretiminin yararlılığına dair ne düşünüyorsunuz?	Yerel coğrafya öğretiminin yararları
5. Yerel coğrafya öğretiminde karşılaştığınız veya karşılaşabileceğiniz sorunlar nelerdir?	Yerel coğrafya öğretiminde karşılaşılan sorunlar
6. Yerel coğrafya öğretiminin iyi bir şekilde gerçekleştirilebilmesine dair önerileriniz var mı? Eğer varsa nelerdir?	Öğretmenlerin önerileri

Çizelge 1'de görüşme esnasında kullanılmış olan sorular ve bu sorulara ait temalar gösterilmektedir. Bu kapsamda sorular, konu alanında uzman olan bir profesör ve iki doktor öğretim üyesine gösterilmiş, ölçülmek istenen konu kapsamında görüşler alınarak gerekli düzenlemeler yapılmış ve soruların son hali oluşturulmuştur.

1.4. Araştırmanın Uygulama Süreci

Mülakatlar yapılmadan önce araştırmacı tarafından öğretmenlere araştırmanın konusu ve amacına yönelik detaylı bilgiler verilmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmenlerin sorulara daha rahat cevaplar verebilmeleri için isimlerinin araştırmada yer almayacağına dair teminat verilmiştir. Bu bağlamda görüşmeler öğretmenlerin başkalarından etkilenmeyeceği ve görüşlerini özgürce paylaşabileceği bir ortamda araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve veriler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi verilerin kodlandığı, temaların bulunduğu, kodların ve temaların düzenlendiği, bulguların tanımlandığı ve yorumlandığı bir analiz biçimi olup dört aşamada gerçekleşir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu bakımdan çalışmanın analiz sürecinin ilk aşamasında öğretmenlerden ses kaydı ile toplanan veriler bilgisayara aktarılmış ve araştırmacı tarafından detaylıca okunmuştur. Daha sonra bu veriler, çalışmaya katılan öğretmenlere WhatsApp aracılığıyla gönderilmiş ve öğretmenlerin onayı alınmıştır. Bu bağlamda yapılan bu süreç ile araştırmanın geçerliliği arttırılmaya çalışılmıştır.

2. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya öğretimine dair görüşleri incelenmiştir. Bu bağlamda öğretmenlerin yerel coğrafya öğretimine dair bilgi düzeyleri, yerel

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

coğrafya öğretiminin kullanıldığı öğrenme alanları ve yararları, yerel coğrafya öğretiminde yapılan uygulamalar, karşılaşılan sorunlar ve öğretmenlerin önerileri bu bölümde yer almaktadır.

2.1. Öğretmenlerin Yerel Coğrafya Öğretimine Dair Bilgi Düzeyleri

İlk soruda, sosyal bilgiler öğretmenlerine yerel coğrafya öğretimine dair bilgilerinin ne düzeyde olduğu sorulmuştur. Çizelge 2'de bu soruya yönelik öğretmenlerin yerel coğrafya öğretimine dair bilgi düzeyleri yer almaktadır.

Çizelge 2. Öğretmenlerin Yerel Coğrafya Öğretimine Dair Bilgi Düzeyleri

İfadeler	f
Yeterli düzeyde bilgisi var	2
Konuya dair bilgisi yok	6

Çizelge 2 incelendiğinde öğretmenlerden 6 tanesinin yerel coğrafya öğretimi hakkında yeterli bilgisinin olmadığı iki tanesinin ise konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olduğu görülmektedir.

2.2. Yerel Coğrafya Öğretiminin Kullanıldığı Öğrenme Alanları

İkinci soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine hangi öğrenme alanlarında yerel coğrafya öğretiminin kullanılabileceği sorulmuştur. Bu alt amaca dair öğretmenlerin yanıtları Çizelge 3'de belirtilmiştir.

Çizelge 3. Yerel Coğrafya Öğretiminin Kullanıldığı Öğrenme Alanları

İfadeler	f
6. sınıf "İnsanlar, Yerler ve Çevreler"	5
7. sınıf "İnsanlar, Yerler ve Çevreler"	3
5. sınıf "Kültür ve Miras"	2
7. sınıf "Kültür ve Miras"	2
6. sınıf "Üretim, Dağıtım ve Tüketim"	1
5. sınıf "İnsanlar, Yerler ve Çevreler"	1

Çizelge 3 incelendiğinde 6. ve 7. sınıf "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" öğrenme alanının 5 öğretmen tarafından söylenmiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 5. ve 7. sınıf 'Kültür ve Miras' öğrenme alanının 2 öğretmen tarafından belirtilmiş olması da dikkat çeken bir diğer önemli bulgudur.

2.3. Yerel Coğrafya Öğretiminde Yapılan Uygulamalar

Üçüncü soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine yerel coğrafya öğretiminde nasıl uygulamalar yaptırılabileceği sorulmuştur. Bu alt amaca dair öğretmenlerin cevapları Çizelge 4'de belirtilmiştir.

Çizelge 4. Yerel Coğrafya Öğretiminde Yapılan Uygulamalar

İfadeler	f
Gezi düzenleme	6
Harita ile il ve bölge tanıtımı yapma	4

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Akıllı tahta kullanma	4
Video ve görsel kullanma	3
Yaşanılan yer üzerinden örnek verme	2
Öğrencilere harita çizdirme	2
Maket kullanma	1
Yaşanılan yerle ilgili hikâye anlatma	1

Çizelge 4 incelendiğinde gezi düzenleme, akıllı tahta kullanma, harita ile il ve bölge tanıtımı yapma en fazla söylenmiş olan ifadeler olarak göze çarpmaktadır.

2.4. Yerel Coğrafya Öğretiminin Yararları

Dördüncü soruda, sosyal bilgiler öğretmenlerine yerel coğrafya öğretiminin yarar sağlayıp sağlamadığına ilişkin görüşleri sorulmuştur. Bu alt amaca dair öğretmenlerin yanıtları Çizelge 5'te belirtilmiştir.

Çizelge 5. Yerel Coğrafya Öğretiminin Yararları

İfadeler	**f**
Öğrenciler çevresini daha iyi tanır	6
Dersi eğlenceli hale getirir	2
Kısa sürede öğrenme sağlar	1
Dersi farklı alanlarla ilişkilendirir	1
Kalıcı öğrenmeler sağlar	1

Çizelge 5 incelendiğinde yerel coğrafya vasıtasıyla öğrencilerin çevrelerini daha iyi tanıyacağına dair yararının olduğu 6 öğretmen tarafından ve yerel coğrafya öğretiminin dersi eğlenceli hale getireceği ifadesi de iki öğretmen tarafından belirtilmiştir. Ayrıca bu soru dahilinde farklı iki öğretmenin yerel coğrafya öğretimine yönelik bilgisinin olmadığı ve bu bağlamda bu öğretmenlerin yerel coğrafya öğretiminin yararları hakkında yorum yapmadığı da ulaşılan farklı bir bulgudur.

2.5. Yerel Coğrafya Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar

Beşinci soruda sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya öğretiminde karşılaştığı veya karşılaşabileceği sorunların neler olabileceği sorulmuştur. Bu alt amaca dair öğretmenlerin cevapları Çizelge 6'da belirtilmiştir.

Çizelge 6. Yerel Coğrafya Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar

İfadeler	**f**
Bulunulan çevrede yerel coğrafyaya dair örneklerin az ya da uzak olması	3
Farklı yerlere gezi düzenlemenin maliyetli olması	2
Farklı yerlere gezi düzenlemenin güvenlik sorunu oluşturması	2
Öğrencilerin kontrolünün zor olması	2
İdare ve öğrenci velisinden izin almanın zor olması	2

Çizelge 6 incelendiğinde bulunulan çevrede yerel coğrafyaya dair örneklerin az ya da uzak olması, farklı yerlere gezi düzenlemenin maliyetli olması ve güvenlik sorunu oluşturması gibi sorunların olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca öğrenci mevcudunun fazla olduğu için

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kontrolünün zor olması ve izin alınırken zorlukların yaşanması da öğretmenler tarafından belirtilen sorunlar arasında yer almaktadır.

2.6. Öğretmenlerin Önerileri

Altıncı soruda sosyal bilgiler öğretmenlerine Yerel coğrafya öğretiminin iyi bir şekilde gerçekleştirilebilmesine dair önerilerinin olup olmadığı sorulmuştur. Bu alt amaca yönelik olarak öğretmenlerin cevapları Çizelge 7'de belirtilmiştir.

Çizelge 7. Öğretmenlerin Önerileri

İfadeler	f
Gezilere yönelik sorunlar giderilmeli	4
MEB aracılığıyla farklı projeler düzenlenmeli	2
Daha fazla daha farklı yerlere geziler düzenlenmeli	2
Farklı materyal ve örnekler kullanılmalı	2

Çizelge 7 incelendiğinde gezilere yönelik sorunların giderilmesi ve MEB aracılığıyla farklı projelerin düzenlenmesi gibi ifadelerin öğretmen önerilerinde yer aldığı göze çarpmaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yerel coğrafya öğretimine dair sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerinin tespit edildiği bu çalışmada öğretmenlerin çoğunluğunun yerel coğrafya öğretimi hakkında yeterli bilgisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin yerel coğrafya öğretimini kullandığı öğrenme alanları incelendiğinde ise en fazla 6. ve 7. sınıf "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" öğrenme alanının kullanıldığı sonucu tespit edilmiştir. Bu sonuca paralel olarak Öner ve Memişoğlu (2018) ise Yeryüzü Şekilleri, İklim ve İklim Türleri, Ekonomi ve Sosyal Hayat, Nüfus ve Yerleşme, Bölgelerimiz, Ulaşım, Turizm ve Sanayi, Tarım ve Hayvancılık gibi coğrafya konularında yerel coğrafya öğretiminden yararlanılabileceğinin sonucuna ulaşmışlardır.

Yerel coğrafya öğretiminde yapılabilecek uygulamalar incelendiğinde ise gezi düzenleme, akıllı tahta kullanma, harita ile il ve bölge tanıtımı yapma gibi uygulamaların kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Çavdar (2022) yapmış olduğu çalışmada yerel coğrafya öğretimi kapsamında gezi, gözlem, saha araştırması, çeşitli etkinlikler, araştırma, inceleme gibi uygulamaların yapılabileceği sonuçlarına ulaşmıştır. Kırıkçı ve Yılmaz (2017) ise yapmış oldukları çalışmada gezi-gözlem yöntemi, drama tekniği ve görsel materyallerin kullanılabileceğine dair sonuçlar elde etmişlerdir. Yine bu sonuçlara paralel olarak Öner ve Memişoğlu (2018) gezi gözlem yönteminin ve görsel materyallerin kullanımının önemli olduğu sonucunu tespit etmişlerdir.

Yerel coğrafya öğretiminin sağlayacağı yararlara ilişkin bulgular incelendiğinde öğrencilerin çevrelerini daha iyi tanıyacağına ve dersi eğlenceli hale getireceğine dair yararların olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu soru dahilinde farklı iki öğretmenin yerel coğrafya öğretimine yönelik bilgisinin olmadığı ve bu bağlamda bu öğretmenlerin yerel coğrafya öğretiminin yararları hakkında yorum yapmadığı da ulaşılan farklı bir sonuçtur. Benzer şekilde Çavdar (2022), Öner ve Memişoğlu (2018) yerel coğrafya öğretimi etkinliklerinin öğrencinin yaşadığı

çevreyi tanıması ve öğrencinin dikkatini çekmesi açısından yararlarının olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine benzer şekilde Şahin (2019) ve Avcı (2019) yapmış oldukları çalışmada yerel coğrafya öğretimi etkinliklerinin öğrenciyi aktif hale getirdiği ve öğrencinin yakın çevresini daha iyi tanıdığına yönelik yararı olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Yerel coğrafya öğretiminde oluşan veya oluşabilecek sorunlara dair bulgular incelendiğinde bulunulan çevrede yerel coğrafyaya dair örneklerin az ya da uzak olması, farklı yerlere gezi düzenlemenin maliyetli olması ve yapılan gezilerde güvenlik problemlerinin oluşması gibi sorunların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrenci mevcudunun fazla olduğu için kontrolünün zor olması ve izin alınırken zorlukların yaşanması da öğretmenler tarafından belirtilen sorunlar arasında yer almaktadır. Alan yazın incelendiğinde benzer şekilde maddi yönden olumsuzlukların ve bürokratik engellerin olduğu çalışmalara rastlanmaktadır (Çepni ve Aydın, 2015; Köşker, 2012; Malkoç, 2014; Öner, 2015; Öner ve Memişoğlu 2018; Topçu, 2017).

Yerel coğrafya öğretimine dair öğretmen önerilerine yönelik bulgular incelendiğinde ise gezilere yönelik sorunların giderilmesi ve MEB aracılığıyla farklı projelerin düzenlenmesi gibi önerilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara benzer olarak Çepni ve Aydın (2015) yapmış oldukları çalışmada sınıf dışı öğrenme için bürokratik izin sürecinin kolaylaştırılabileceğine dair öneriler sunmuşlardır. Aynı şekilde Güven, Gazel ve Sever (2004) ise gezi-gözlem yönteminin uygulanmasında karşılaşılan prosedürlerin mümkün mertebede en aza indirilmesi ve düzenlemeler yapılması gerektiğine dair öneriler sunmuşlardır.

4. ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmenlerine yerel coğrafyanın eğitim-öğretimde nasıl kullanılacağına dair hizmet içi eğitimler verilmeli. Bu eğitimler vasıtasıyla öğretmenlerin bulunmuş olduğu coğrafyayı tanıması sağlanmalı ve öğretmenlere bulunduğu coğrafyadan nasıl faydalanabileceği bilgisi verilmelidir.

Yerel coğrafya temelli etkinliklerin eğitim ortamlarında daha etkin biçimde kullanılabilmesi amacıyla Millî Eğitim Bakanlığının, okul yöneticileri ve sosyal bilgiler öğretmenlerini teşvik etmesi ve söz konusu etkinliklere maddî ve manevî destek sağlaması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Avcı, G. (2019). *Sınıf dışı eğitimin ilkokul öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik tutum, başarı ve hatırda tutma düzeyine etkisi* (Tez No.569720). [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Bilgili, M., & Kocalar, A. O. (2020). Coğrafya Nedir?. *Liberal Düşünce Dergisi, 25*(99), 145-162.

Çavdar, B. (2022). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yerel coğrafya öğretimiyle ilgili görüşlerinin incelenmesi* (Tez No: 719367). [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Çepni, O., & Aydın, F. (2015). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf dışı okul ortamlarına ilişkin görüşleri. *The Journal of Academic Social Science Studies, 39*, 317-335. https://doi.org/10.9761/JASSS3061

Güven, A., Gazel, A. A. & Sever, R. (2004). Tarih öğretmenlerinin gezi-gözlem uygulamalarında karşılaştıkları sorunlar. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*, 225-235.

Gregory, D. (2009). Geography. In Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, G. Watts, M, Whatmore, S. (eds.) The Dictionary of Human Geography (5th ed.), Wiley-Blackwell.

Kırıkçı, A. C. ve Yılmaz, K. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tarihi çevre eğitimine yönelik görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi, 35*, 74-86. https://doi.org/10.14781/mcd.291153

Köşker, N. (2012). *Coğrafya eğitiminde yer temelli öğretim yaklaşımına ilişkin öğretmen görüşleri* (Tez No: 311043). [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi-Ankara]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Malkoç, S. (2014). *Sosyal bilgiler öğretiminde sınıf dışı okul ortamlarının kullanılma durumları* (Tez No: 361723). [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi-Eskişehir]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Merriam, S. B. (2018). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber (S. Turan, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık. (3.basımdan çeviri)

Öner, G. (2015). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul dışı tarih öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi, 4*(1), 89-121. https://doi.org/10.17497/tuhed.62453

Öner, G., & Memişoğlu, H. (2018). Sosyal bilgilerde yerel coğrafya öğretimi: Öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 7*(3), 193-218. http://dx.doi.org/10.30703/cije.383154

Şahin, S. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının gezi-gözlem tekniğine ilişkin görüşleri* (Tez No:565239). [Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi- Giresun]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Topçu, E. (2017). Out of school learning environments in social studies education: a phenomenological research with teacher candidates. *International Education Studies, 10*(7), 126-142. https://doi.org/10.5539/ies.v10n7p126

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. baskı). Seçkin Yayıncılık.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

BİREYSEL DÜZEYDE POLİTİKA İLE TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Doç. Dr. İbrahim BOZACI
Kırıkkale Üniversitesi/Keskin Meslek Yüksekokulu, Pazarlama Programı,
ibrahimbozaci@kku.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-9584-6126

ÖZET

Makro çevre faktörü olarak politik ve yasal düzenlemelerin, pazarlama ve tüketicilere etkileri bilinmesine karşın, bireysel düzeyde politik yönelim ve algılamaların tüketicilere etkilerine ilişkin yazındaki araştırmalar kısıtlıdır. Bu araştırmada, politik ideoloji, politik çatışma ve kozmopolitinizm değişkenlerinin tüketimle ilişkisine yönelik literatür incelemesi gerçekleştirilmektedir. Buna göre genelde muhafazakarlık ve liberallik düzeyi olarak incelenen politik yönelimlerin tüketicilere; ürün tercihi, marka tercihi, işletmelerle etkileşimler, sürdürülebilir tüketim, fiyat odaklılık, alışkanlıklara dayalı tercihlerde bulunma gibi etkilerinin olabildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca politik çatışmaların, boykot davranışları başta olmak üzere tüketicileri etkileyebilen bir değişken olduğuna ilişkin yazındaki başlıca bulgular ortaya konulmaktadır. Bunların yanında yabancı kültürlere yönelik olumlu yaklaşımlarla açıklanan kozmopolitanizmin de özellikle yabancı markalara yönelik tercih ve eğilimleri etkilediği görülmektedir. Kısaca araştırmada, politik yönelim, politik çatışma ve kozmopilitanizm değişkenlerinin tüketicileri anlamada önemli değişkenler olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle politik dalgalanmaların yoğun olduğu ve politik eğilimlerin belirginleştiği dönemlerde, bu değişkenlerin etkisinin artması beklenebilir. Bu değişkenlere yönelik araştırmaların, tüketicileri daha iyi anlama bakımından teorik ve pazar hedefleme bakımından pratik katkılarının olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Politik ideoloji, Politik çatışma, Kozmopolitanizm, Politika ve tüketim

A LITERATURE REVIEW ON THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND CONSUMPTION AT THE INDIVIDUAL LEVEL

ABSTRACT

Although the effects of political and legal regulations on marketing and consumers as macro environmental factor are known and attention is drawn to these, the studies in the literature on

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

the effects of political orientation and perceptions on consumers at the individual level are limited. In this research, a literature review is conducted on the relationship between political ideology, political conflict, cosmopolitanism variables and consumption. Accordingly, it is understood that political ideologies, which are generally examined as conservatism and liberalism levels, can have effects on consumers such as product preference, brand preference, interactions with businesses, sustainable consumption, price focus, and making preferences based on habits. In addition, the main findings in the literature are presented regarding the fact that political conflict is a variable that can affect consumers, especially by boycott behaviours. In addition, it is seen that cosmopolitanism, which is explained with positive approaches towards foreigners, affects preferences and tendencies especially towards foreign brands. In short, in the research, it is evaluated that political orientation, political conflict and cosmopolitanism variables are important in understanding consumers. Especially in periods when political fluctuations are intense and political tendencies are distinct, the impact of these variables can be expected to increase. It is thought that research on these variables will contribute theoretically to better understanding consumers and practically in terms of targeting.

Keywords: Political ideology, Political conflict, Cosmopolitanism, Politics and consumption

1. GİRİŞ

Pazarlama yazınında, politika ve pazarlama ilişkisi daha çok siyasal pazarlama bakış açısıyla incelenmiş olup, buna göre seçmen davranışlarını etkilemede pazarlama tekniklerinden yararlanılabileceği ifade edilmektedir (Reeves vd., 2006). Ayrıca işletmenin makro çevresinin bir bileşeni olarak politik ve yasal düzenlemelerin pazarlama faaliyetlerine etkisi bilinmekle birlikte, bireysel düzeyde politik yönelim gibi değişkenlerin ve belirli politik gelişmelerin, tüketici üzerindeki etkileri üzerine araştırmalar kısıtlı düzeydedir.

Politik özellik ve eğilimlerin insanları etkilediği bağlamlardan biri tüketimlerdir (Jung vd., 2017). Nitekim insanlar kimlik veya benliğin inşasında politikayı bir araç olarak kullanılabilmektedir (Oyedele vd., 2019; Schmitt vd., 2022). Bireyin kendisini nasıl değerlendirdiği anlamına gelen benlik, buna uyumlu ürünlerin tercih edilmesi başta olmak üzere tüketimler üzerinde etkilidir. Örneğin kendini sosyal biri olarak değerlendiren biri giyim ürünleriyle bunu destekleyebilmekte veya güzel biri olarak görünmek isteyen biri moda giyim ürünleri tercih edebilmektedir (Walters, 1974). Diğer bir ifadeyle birey, kendisiyle ilgili algılamalarıyla tutarlı davranışlarda bulunma eğilimindedir ve tüketim tercihleriyle bu durumu destekleyebilmektedir (Sirgy, 1982). Benzer şekilde tüketiciler, politik görüşleriyle de uyumlu tüketimlerde bulunabilmekte (Jacobsen & Dulsrud, 2007) veya politik görüşleriyle uyumlu olmayan markaları tercih etmeyerek politik tüketicilik davranışları gerçekleştirebilmektedir (Sandıkcı & Ekici, 2005). Dolayısıyla politik yönelimlerin bilinmesi pazarlamacılar ve tüketiciyi anlamak için değerlidir. Buna göre liberalizm sosyal eşitlik ve adaletin, muhafazakarlık mevcut düzen ve dengenin, özgürlükçülük ise serbest pazar ekonomisinin öncelikli görüldüğü başlıca politik yönelimlerdir (Caldwell vd., 2020).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Politik yönelimlerin yanında, politik çatışmalar da tüketicileri etkileyebilen önemli gelişmelerdir. Politik çatışmalar, özellikle Çin'de yatırım yapan ABD firmaları örneğinde olduğu gibi, uluslararası faaliyetlerde bulunan işletmeler için zorlayıcıdır. Çünkü tüketicinin politik çatışma yaşanan yabancı ülke firmaların ürün ve markalarına yönelik olumsuz yaklaşımlarda bulunabilmesi söz konusudur (Kang vd., 2018). Dolayısıyla politikanın tüketime etkilerini bu bakımdan incelemenin de pratik ve teorik faydalarının olduğu değerlendirilebilir.

Son olarak küresel dünya vatandaşlığı şeklinde ifade edilebilen kozmopolitanizm ise farklı yöntem ve teorilerle araştırılması önerilen (Makrides vd., 2022), politik yönelimlerle yakından ilişkili bir değişkendir. Sosyal Kimlik Teorisi'nde bireyin içerisinde bulunduğu, ait hissettiği veya özdeşleştiği gruplarla ilişkilerinin davranışlara etkileri vurgulanır. Buna göre sosyal kimlik olarak görülen ulus veya politik görüş gibi belirli gruplara üyelikler, grup içi farklılıkların azaltılması ve gruplar arası farklılıkların artırılması dolayısıyla bireyleri etkileyebilmektedir (Hogg vd., 1995). Kısaca insanların sosyal kimlik algılamaları, benlik saygısını artırma ve pozitif bir sosyal kimlik inşa etme çabası, davranışlarını etkileyebilmektedir (Turner & Tajfel, 1986; Brown, 2000). Bu teoriden tüketici etnosentrizmi, ulusal kimliği ve kozmopolitanizmi gibi konularda tüketicileri anlamada yararlanılabilmektedir (Zeugner-Roth vd., 2015). Bu konudaki araştırmalar, özellikle uluslararası pazarlamacılar ve yabancı markalı ürün tüketimini anlamak için değerlidir. Bu araştırmada, politik yönelim, politik çatışma ve kozmopolitanizmin tüketiciye etkilerine yönelik yazındaki başlıca araştırmalar incelenmektedir.

2. POLİTİK YÖNELİM VE TÜKETİM

Politik ideoloji, sol tarafın liberal ve sağ tarafın muhafazakar olarak isimlendirildiği, toplumsal adalet ve düzenin nasıl sağlanacağına ilişkin tutumlar bütünüdür (Jost vd., 2009). Solcu veya liberal olarak ifade edilen siyasal görüşte; eşitlik, huzur, çevresel koruma, özgecilik, sosyal değişim, zarardan kaçınma ve dayanışma gibi değerler ön plandadır. Diğer taraftan sağcı veya muhafazakar görüşte; kişisel mutluluk, güvenlik, ekonomik gelişme, gelenekselcilik, güç, başarı, hiyerarşi, otoriteye itaat ve rekabet gibi değerlere vurgu yapılmaktadır (Jost vd., 20017). İnsan hayatında önemli yer edinen bu değer ve tutumların, düşünce ve karar alma tarzlarını etkilediği bilinmesine karşın, bunun tüketim kararlarına etkilerine odaklanan araştırmalar yetersizdir (Farmer vd., 2014).

Politik yönelim veya ideolojinin tüketime etkileri, tüketicilerin siyasal olarak kendilerine yakın düşündüğü veya hissettiği işletmeleri tercih etmesi ve diğerlerinden kaçınması şeklinde olabilmektedir. Duman ve Ozgen'in (2018) araştırmasında, politik olarak karşıt konumda olan işletmelerin, tüketicilerin benlikleriyle uyumlu olmadığında ve bunların toplumun refahını olumsuz etkilediğini düşündüklerinde cezalandırdığı belirlenmiştir. Flores vd.'nin (2022) araştırmasında bireylerin politik inanışlarıyla uyumlu işletmeleri daha olumlu değerlendirdiği ve bunun satın alma davranışlarını etkileyebildiği belirlenmiştir. Bu etkide ise politik kutuplaşma rol oynayabilmektedir. Örneğin Schoenmueller vd.'nin (2023) araştırmasında, politik ideolojideki polarizasyonun, özellikle liberallerin satın alma kararlarında kutuplaşmasıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Buna göre çalışmada özellikle demokratik markalara olan talebin arttığı görülmüştür. Dolayısıyla her ne kadar genel olarak işletmelerin politik yönelimleri olmaması gerektiği ileri sürülse de, tüketicilerin işletme sahibine veya işletmenin değer ve faaliyetlerine dayalı olarak algıladığı kurumsal politik yönelimlerden etkilenmesi mümkün olduğundan, pazarlamacıların bu durumu göz ardı etmemesi önemlidir.

Bunun yanında alışverişler, siyasal görüşün bir göstergesi olarak kullanılabilmektedir. Örneğin tüketiciler, politik görüşlerine uyumlu şekilde yerli ürünleri veya şiddet içerikli olmayan oyuncakları tercih edebilmektedir (Crockett & Wallendorf, 2004). Buna göre muhafazakar

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

görüşe sahip olanların, tüketimlerinde geleneklere dayalı, riskten kaçınan bir yaklaşım izlemesi ve pazarda kabul edilmiş markaları tercih etmesi beklenebilir. Diğer taraftan liberal görüşe sahip olanların ise değişim, çeşitlilik ve eşitliğe açık tüketim tercihlerinde bulunması mümkündür (Adaval & Wyer, 2022). Politik yönelimlerin ürün tercihine etkisi bakımından bir örnek olarak Tiganis vd.'nin (2023) araştırmasında muhafazakarların daha çok doğal ve geleneksel gıda ürünlere değer verdiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu yönelimin ürünün çevresel etkisine daha az önem vermeyle ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Farmer'ın (2014) araştırmasında ise liberal görüşün daha hazcı ve özgün ürünlerin tercih edilmesi, muhafazakarlığın ise faydacı, erişilebilir ve alışkanlıklara dayalı seçeneklerin tercih edilmesiyle ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Pazarlama yazınındaki araştırmaların bir kısmı ise, politik yönelimlerin markaya yönelik yaklaşımları etkileyebildiği yönündedir. Örneğin Chan & İlicic'in (2019) araştırmasında, muhafazakarlığın marka bağlılığı ve fiyat duyarlılığıyla pozitif ilişkili olduğu ve bunda belirsizliği azaltmanın önemli rol üstlendiği anlaşılmıştır. Benzer şekilde Chan & Palmeira'nin (2021) araştırmasında veri ihlali krizi ve işletme tarafından özür dilenmemesi durumunda muhafazakarların marka güveninin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla muhafazakarlığın mevcut düzeni devam ettirme eğiliminin, işletme veya markalarla olan ilişkilerde de devam ettiği ifade edilebilir.

Bunların yanında, politik görüşün lüks veya üstün ürünlerin tercihi bakımından etkili olabildiği görülmektedir. Nitekim muhafazakarlık gibi belirli politik görüşü benimseme, sosyal hiyerarşide ürünlerle farklılaşma görüşleriyle ilgili olabilmektedir (Ordabayeva & Fernandes, 2018). Örneğin Shewani & Chan'ın (2022) araştırmasında muhafazakarların lüks ürünleri deneyimlere göre daha fazla tercih ettiği, Kim vd.'nin (2018) araştırmasında ise muhafazakarlığın statü devam ettirme duyarlılığı ve daha fazla lüks ürün arzusuyla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Benzer şekilde Gohary vd.'nin (2023) araştırmasında, muhafazakarların primli ürünleri satın alma olasılığının diğerlerine üstünlük hissiyle ilişkili olarak daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aydınlı vd.'nin (2023) araştırmasında ise muhafazakarların görünüşü kusurlu meyve ve sebze satın alma olasılığının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan Lisjak & Ordabayeva'nın (2023) araştırmasında ise muhafazakarların gözlemlenebilir düşük malları daha çok tercih ettiği tespit edilmiştir. Madani vd.'nin (2021) araştırmasında ise muhafazakarlığın faydacı veya indirimli mağaza tercihinin artması, uzmanlık mağazası veya geleneksel olmayan mağaza tercihinin azalmasıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca muhafazakarların mağaza sadakatinin daha yüksek olduğu çalışmada saptanmıştır. Dolayısıyla bulgular çelişkili olsa da, politik görüşün lüks veya sıradan ürün tercihini etkileyebildiği anlaşılmaktadır. Bulgulardaki farklılıkların ise araştırma yöntemi ve örneklem farklılığıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Pazarlama yazınında bazı araştırmalarda ise; politik görüşün tüketicilerin işletmelere yönelik yaklaşımları, işletmelerle etkileşimleri ve şikayet davranışına etkisine dikkat çekilmiştir. Örneğin Jung vd.'nin (2017) araştırmasında; liberallerin, muhafazakarlara göre daha fazla konut kredisi ve pazarlama iletişimleri gibi konularda şikayetçi olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla muhafazakarların mevcut düzeni koruyucu veya bozulmasına neden olmayan tüketim tercihlerinde bulunması beklenebilir. Bu bağlamda, politik görüşün politik tüketici davranışlarıyla da ilişkili olabildiği görülmektedir. Boykota katılım, politik/etik nedenlerle boykot veya satın alma bileşenleriyle ifade edilen politik tüketicilik (Stolle vd., 2005), politik yönelim de ilişkilidir. Nitekim Kotzur vd.'nin (2017) araştırmasında, politik yönelim olarak eşitlikçiliğin politik tüketiciliği pozitif, geleneksellik ve serbest girişimciliğin ise negatif etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca liberallerin politik nedenlerle muhafazakarlara göre daha

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yüksek oranda politik nedenlerle bir ürünü satın alabildiği veya boykot edebildiğine ilişkin bulgularla karşılaşılmaktadır (Jost, 2017).

Konuyla ilgili araştırmaların bir kısmı ise politik ideoloji ile toplumsal veya sürdürülebilir tüketim gibi davranışlar arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur. Etik tüketimi etkileyen faktörleri bilmek, çevre için yararlı ürünlerin nasıl konumlandırılacağına ve müşterilerin nasıl hedefleneceğine katkı sağlar. Örneğin Cronk'un (2017) araştırmasında etik tüketim niyetinin sağ politik ideolojide daha düşük olduğu, sosyal sorumlu satın alma ve elden çıkarma ile sağ politik ideoloji arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Benzer şekilde Pant & Kidwell'in (2024) araştırmasında, liberal politik ideolojinin ahlaki tüketim seçimleri yapma niyetiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bae'nin (2023) çalışmasında ise muhafazakarların, evsizlere oda bağışı yapan üç yıldızlı otelde kalma isteklerinin ve iğrenme duygusu dolayısıyla rezervasyon yapma olasılığının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ancak bu ilişkiler beş yıldızlı otellerde tespit edilmemiştir. Matute vd.'nin (2021) araştırmasında sol görüşlülerin vergiden kaçınma şeklinde faaliyetlerini daha az rasyonalize ettiği (vergi aldatmalarını normalleştirme vb.) ve daha fazla ahlaki ayırma (vergi stratejisiyle kaliteyi ayrı değerlendirme) yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada ahlaki ayırmanın satın alma niyetini pozitif etkilediği anlaşılmıştır. Irmak vd.'nin (2020) araştırmasında ise hükümet yasak ve kısıtlamaları olduğunda muhafazakarların daha fazla arabada cep telefonu kullandığı, sağlıksız ürünleri daha fazla satın aldığı ve e-sigaraları daha olumlu değerlendirdiği belirlenmiştir. Ancak hükümet olmayan kaynaktan benzer mesajlar geldiğinde veya hükümet kaynağından uyarı mesajları verildiğinde, bu etkilerin oluşmadığı anlaşılmıştır.

Politik ideolojinin, genel olarak tüketime yönelik bir yaklaşım olarak kaçınma veya tüketim karşıtlığı benzeri değişkenleri etkileyebileceğini gösteren araştırmalarla da karşılaşılmaktadır. Örneğin Pecot vd.'nin (2021) araştırmasında politik ideolojinin yüksek olmasının pazarlamaya yönelik şüphe ve boykot niyeti gibi anlamlara gelen tüketim karşıtlığıyla pozitif ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Son olarak politik ideolojinin tüketicilere etkisini, pazarlama mesajlarına verilen tepkiler bakımından da incelemek mümkündür. Örneğin Kidwell vd.'nin (2013) araştırmasında, diğerlerine zarar vermeme gibi liberal çeciliklerin ve sorumluluk gibi muhafazakar çekiciliklerin, tüketicilerin çevreci davranışlarını etkilediği belirlenmiştir.

3. POLİTİK ÇATIŞMA VE TÜKETİM

Ülkeler arası çatışmalar başta olmak üzere, politik çatışmalar tüketimlere özellikle boykot veya tüketimden kaçınma gibi şekillerde yansıyabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, politik çatışmalar olarak boykota konu işletmelerin satışları azalabilmektedir. Özellikle ticari ilişkilerin yoğun olduğu ülkeler arasındaki politik çatışmaların ticari etkileri daha yüksek olmaktadır (Heilmann, 2016). Örneğin 2003 Irak Savaşı'nda Fransa ile yaşanan politik çatışma neticesinde ABD'de Fransız ürünlerin tercihi azalmıştır (Pandya & Venkatesan, 2016). Bir başka örnek olarak, Yunanistan'ın borç krizinde Almanya hükümetiyle yaşanan çatışma neticesinde, Yunanistan'da Alman ürünlerinin tercihi azalmıştır (Fouka & Voth, 2023). Daha güncel bir örnek olarak, İsrail'in Filistin'e saldırıları neticesinde Türkiye gibi ülkelerde, tüketiciler birçok markayı boykot etmiş ve İsrail'le ilişkili olduğu düşünülen markaların satışları azalmıştır. Ayrıca Pakistan ile Hindistan arasındaki askeri çatışmalar da, Hindistan'da Türkiye firmalarına yönelik idari ve bireysel düzeyde olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Neticede bu durum Türkiye firmaları için yönetilmesi gereken politik ve idari bir sorun haline dönüşmüştür.

İlgili araştırmalarda satın alma kararlarını olumsuz etkileyen bir değişken olarak tüketici düşmanlığı değişkenine dikkat çekilmektedir (Huang vd., 2010; Bahaee & Pisani, 2009). Buna göre tüketici düşmanlığı; ekonomik/askeri tehdit düşmanlığı, sosyal düşmanlık, politik/çatışma düşmanlığı boyutlarıyla açıklanmaktadır (Alvarez & Campo, 2020). Nitekim tüketici

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

düşmanlığının, yerli malı satın alma gibi davranışları etkileyebildiği görülmektedir. Dolayısıyla özellikle ülkeler arası düşmanlık duygularının yoğunlaştığı dönemlerde tüketimler etkilenmekte ve pazarlamacıların için yönetilmesi gereken zorluklar ortaya çıkmaktadır.

Yanı sıra politik çatışma kaynaklı boykota katılma ve boykotun etkilerinin bölgesel olarak farklılaşabildiği görülmektedir. Örneğin İspanya ile Katalonya arasındaki özerklik temelli politik çatışmalara bağlı gerçekleştirilen boykotların tüketicilerde yüksek bir karşılık bulmadığı ve bazı tüketicilerin buna katılmadığı görülmektedir (Cuadras-Morató & Raya, 2016). Diğer taraftan Kore ile Japonya arasında yaşanan seyahat boykotunda, ikili ticari ilişkilerin yüksek olduğu bölgelerde önemli kayıplar yaşanmıştır (Ahn vd., 2022). Dolayısıyla politik çatışmaların tüketiciler üzerindeki etkilerinin dinamik ve değişken olduğu, bunların çatışmanın niteliği ve bağlamına göre farklılaşabileceği ifade edilebilir.

Tüm bunların yanında, ülke içerisinde politik çatışmaların da ticari etkileri vardır. Neureiter & Bhattacharya'nın (2021) araştırmasında politik polarizasyondan dolayı ülke içi politik çatışmaya konu markaların satışlarının etkilenebildiği gösterilmiştir. Örneğin, muhafazakarlar tarafından boykot edilen Nike gibi bazı firmaların satışları, bu firmaların müşteri tabanı liberallerden oluştuğundan artmıştır. Ancak işletmelerin müşterileri boykot edenlerden oluştuğunda satışlar azalabilmektedir. Örneğin müşteri tabanı liberallerden oluşan Target liberaller tarafından boykot edildiğinde satışları azalmıştır. Bu gibi bulgular, pazarlamacıların hedef kitlelerinin politik ideolojilerini bilmesinin ve bu bakımdan yaşanan ülke içi ve dışı gelişmeleri takip etmesinin önemini göstermektedir.

4. TÜKETİCİ KOZMOPOLİTANİZMİ

Kozmopolitanizm; farklı kültürlere saygı duyma, bunlara yönelik olumlu tutum içerisinde olma ve bunları öğrenme eğilimi gibi anlamlara gelen bir değişkendir. Küreselleşmeyle birlikte dikkat çeken konulardan biri olarak diğer gruplar hakkında öğrenme eğilimi olarak da açıklanan kozmopolitanizm, pazarlama ve tüketici kararlarını da etkilemektedir (Saran & Kalliny, 2012; Reifler & Diamantopoulos, 2009). Yabancı karşıtı tutumların ve tüketici etnosentrizminin karşıtı olarak da ifade edilen ve pazarlamanın yanında politika biliminde de önemli bir çalışma konusu olan kozmopolitanizm, yabancıları tehdit olarak görmeme erdemi ve kültürel çeşitliliği kucaklama olarak da açıklanmaktadır (Altıntaş vd., 2013). Nitekim politikacı, sivil toplum ve toplumsal paydaşlar; küreselleşme, Avrupa Birliği gibi örgütlerin entegrasyonu ve göçmelerin artışıyla bu konuyla daha fazla ilgili hale gelmekte ve kozmopolitanizm önemli bir politik ideoloji olarak ifade edilmektedir (Zürn & De Wilde, 2016).

Tüketim bakımından özellikle İsviçre saati veya Alman arabası örneklerinde olduğu gibi tüketiciler, küresel düzeyde en iyi olarak gördükleri ürünleri tercih edebilmektedir (Caldwell vd., 2006). Neticede tüketici kozmopolitanizmi konusuna gösterilen akademik ilgi son yıllarda artmakta olup, bunun; yaş, eğitim, değişime açıklık, yenilikçilik, riskten kaçınma gibi faktörlerin yanında politik yönelimlerle yakından ilişkili eşitlikçilik ve bireycilik gibi değişkenlerden de etkilendiği görülmektedir (Makrides vd., 2022). Öte yandan, kozmopolitanizm üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, bunun özellikle yabancı markalara yönelik tutum, eğilim ve davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Buna göre kozmopolitanizmin; küresel marka tercihi (Jin vd., 2024), yabancı marka veya ürünlere yönelik algılanan kalite, olumlu tutum, satın alma niyeti (Han vd., 2021; Han, 2017; Doğan & Yaprak, 2017; Purwanto, 2016; Zeugner-Roth vd., 2015; Srivastava vd., 2023), satın alma davranışları (Parts & Vida, 2011; Cleveland vd., 2009) ve yabancı belirli ülkeyi ziyaret etme eğilimi (Sousa vd., 2018) gibi değişkenler üzerinde etkilerinin olduğuna yönelik bulgularla karşılaşılmaktadır. Llopis-Goig'in (2013) araştırmasında ise kozmopolitanizmin politik tüketiciliği (etik, politik veya çevresel nedenlerle ürünleri satın alma veya boykot etme) pozitif etkilediği belirlenmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bireysel düzeyde politik yönelimler, politik çatışmalar ve komopolitanizmin tüketime etkilerinin incelendiği bu araştırma neticesinde, bu değişkenlerin tüketim üzerinde önemli etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; politik yönelimlerin politik görüşün değerleriyle uyumlu marka ve ürün tercihini etkileyebilmesinin yanında, işletmelerle etkileşimlerin de bu yönelimlerle uyumlu şekilde gerçekleştirilebildiği görülmektedir. Ayrıca politik yönelimlerin, sürdürülebilir tüketim, fiyat odaklılık ve alışkanlıklara dayalı tercihlerde bulunma gibi belirli tüketici eğilim ve davranışlarını da etkileyebildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla pazarlama faaliyetlerinde ve tüketici davranışlarını anlamada, politik yönelimlerin göz ardı edilmemesi gereken bir değişken olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim özellikle öncelikli hedef kitlelerin politik görüşlerine dayalı işletme karşıtı davranışlarının işletmeler için zorlayıcı olduğu ifade edilebilir. Politik yönelimlerin tüketiciye farklı etkilerinin araştırılması, konuyla ilgili bilimsel bilgi birikimini artıracaktır.

Politik çatışmaların da, boykot gibi davranışlar şeklinde düşmanlık algılamaları ve politik polarizasyon gibi değişkenlere bağlı olarak tüketime yansımalarının olduğu görülmektedir. Her ne kadar tüm tüketiciler katılmayabilse de ve etkisi düşük kalabilse de, politik çatışma pazarlamacılar için yönetilmesi gereken önemli krizler haline dönüşebilmekte, dinamik ve yönetilmesi gereken bir değişken olarak kendini gösterebilmektedir. Bu gibi dönemlerde işletmelerin, siyasi yönetimlerle yakın ilişkiler kurması, tüketici ve ilgili paydaşlarını alınan önlemlerle ilgili şeffaf şekilde bilgilendirilmesi gibi halkla ilişkiler faaliyetlerinin önem kazandığı belirtilebilir.

Araştırmada, son zamanlarda önemli bir politik değer olarak görülen ve tüketimle doğrudan ilişkili olabilen kozmopolitanizmin tüketime etkileri de konu alınmış ve bunun tüketicileri pek çok yönden etkileyebildiği anlaşılmıştır. Buna göre genel olarak yabancılara yönelim olumlu yaklaşımlarla açıklanan kozmopolitanizmin, yabancı markalara yönelik olumlu eğilim ve davranışlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla özellikle uluslararası pazarları hedeflemede, bu değişkenin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Araştırmada incelenen politik ideoloji, politik çatışma ve kozmopolitanizm değişkenleri, tüketim davranışlarını anlamada önemlidir. Bu değişkenlerle ilgili araştırmaların son zamanlarda arttığı görülse de, yerli pazarlama ve tüketici yazınında konuyu kısıtlı düzey ilgi çekildiği ve gerçekleştirilecek araştırmaların alandaki bilimsel bilgi birikimi boşluğunun giderilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Adaval, R., & Wyer Jr, R. S. (2022). Political ideology and consumption: Perspectives and effects. Journal of the Association for Consumer Research, 7(3), 247-254.

Ahn, J., Greaney, T. M., & Kiyota, K. (2022). Political conflict and angry consumers: Evaluating the regional impacts of a consumer boycott on travel services trade. Journal of the Japanese and International Economies, 65, 101216, 1-18.

Altıntaş, M. H., Kurtulmuşoğlu, F. B., Kaufmann, H. R., Harcar, T., & Gundogan, N. (2013). The development and validation of a consumer cosmopolitanism scale: The polar opposite of xenophobic attitudes. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 26(1), 137-154.

Alvarez, M. D., & Campo, S. (2020). Consumer animosity and its influence on visiting decisions of US citizens. Current Issues in Tourism, 23(9), 1166-1180.

Aydinli, A., Lu, F. C., Baskin, E., Sinha, J., & Jain, S. P. (2023). Preference for imperfect produce: The influence of political ideology and openness to experience. Appetite, 191, 107068.

Bae, S. (2023). Consumers' responses to hotels' donation of rooms to homeless people: The impact of political ideology. Tourism Management, 95, 104678.

Bahaee, M., & Pisani, M. (2009). Iranian consumer animosity and US products: A witch's brew or elixir? International Business Review, 18(2), 199–210.

Brown, R. (2000). Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. European Journal of Social Psychology, 30(6), 745-778.

Caldwell, M., Blackwell, K., & Tulloch, K. (2006). Cosmopolitanism as a consumer orientation: Replicating and extending prior research. Qualitative Market Research: An International Journal, 9(2), 126-139.

Chan, E. Y., & Ilicic, J. (2019). Political ideology and brand attachment. International Journal of Research in Marketing, 36(4), 630-646.

Chan, E. Y., & Palmeira, M. (2021). Political ideology moderates consumer response to brand crisis apologies for data breaches. Computers in Human Behavior, 121, 106801.

Cleveland, M., Laroche, M., & Papadopoulos, N. (2009). Cosmopolitanism, consumer ethnocentrism, and materialism: An eight-country study of antecedents and outcomes. Journal of International Marketing, 17(1), 116-146.

Crockett, D., & Wallendorf, M. (2004). The role of normative political ideology in consumer behavior. Journal of Consumer Research, 31(3), 511-528.

Cronk, B. (2017). The relationship between political ideology and ethical consumption, Yüksek Lisans Tezi, Kent Business School, University of Kent, United Kingdom.

Cuadras-Morató, X., & Raya, J. M. (2016). Boycott or buycott?: Internal politics and consumer choices. The BE Journal of Economic Analysis & Policy, 16(1), 185-218.

Doğan, M., & Yaprak, A. (2017). Self-construal and willingness to purchase foreign products: The mediating roles of consumer cosmopolitanism and ethnocentrism. Creating Marketing Magic and Innovative Future Marketing Trends: 2016 Academy of Marketing Scienc, Annual Conference, 1499-1511.

Duman, S., & Özgen, O. (2018). Willingness to punish and reward brands associated to a political ideology (BAPI). Journal of Business Research, 86, 468-478.

Farmer, A. (2014). Political Ideology and Consumer Preferences. Doktora tezi, Gotton College of Business and Economics, University of Kentucky.

Farmer, A., Kidwell, B., & Hardesty, D. (2014). Political ideology and consumer decision making. Advances in Consumer Research, 42, 59-60.

Flores, G. A. B., Lina, J. D. S., Tulayba, A. D. G., & Viray, A. M. B. (2022). Does political ideology of brands impact consumer buying behavior?. Management Review: An International Journal, 17(1), 100-127.

Fouka, V., & Voth, H. J. (2023). Collective remembrance and private choice: German–Greek conflict and behavior in times of crisis. American Political Science Review, 117(3), 851-870.

Gohary, A., Madani, F., Chan, E. Y., & Tavallaei, S. (2023). Political ideology and fair-trade consumption: A social dominance orientation perspective. Journal of Business Research, 156, 113535.

Han, C. M. (2017). Cosmopolitanism and ethnocentrism among young consumers in emerging Asia: Chinese vs Koreans towards Japanese brands. Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 29(2), 330-346.

Han, C. M., Wang, X., & Nam, H. (2021). The changing nature of consumer animosity and cosmopolitanism among young, individualistic consumers in emerging Asia: evidence from China. Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 33(2), 647-666.

Heilmann, K. (2016). Does political conflict hurt trade? Evidence from consumer boycotts. Journal of International Economics, 99, 179-191.

Hogg, M. A., Terry, D. J., & White, K. M. (1995). A tale of two theories: A critical comparison of identity theory with social identity theory. Social Psychology Quarterly, 255-269.

Huang, Y., Phau, I., & Lin, C. (2010). Consumer animosity, economic hardship and normative influence: How do they affect consumers' purchase intention. European Journal of Marketing, 44(7/8), 909–937.

Irmak, C., Murdock, M. R., & Kanuri, V. K. (2020). When consumption regulations backfire: The role of political ideology. Journal of Marketing Research, 57(5), 966-984.

Jacobsen, E., & Dulsrud, A. (2007). Will consumers save the world? The framing of political consumerism. Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 20, 469-482.

Jin, B. E., Shin, D. C., Yang, H., Jeong, S. W., & Chung, J. E. (2024). Consumer religiosity, cosmopolitanism and ethnocentrism in Indonesia. International Journal of Retail & Distribution Management, 52(3), 277-294.

Jost, J. T. (2017). The marketplace of ideology: "Elective affinities" in political psychology and their implications for consumer behavior. Journal of Consumer Psychology, 27(4), 502-520.

Jost, J. T., Federico, C. M., & Napier, J. L. (2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. Annual Review of Psychology, 60(1), 307-337.

Jost, J. T., Stern, C., Rule, N. O., & Sterling, J. (2017). The politics of fear: Is there an ideological asymmetry in existential motivation?. Social Cognition, 35(4), 324-353.

Jung, K., Garbarino, E., Briley, D. A., & Wynhausen, J. (2017). Blue and red voices: Effects of political ideology on consumers' complaining and disputing behavior. Journal of Consumer Research, 44(3), 477-499.

Kang, M., Kim, S., & Lee, G. (2018). How international political conflict hurts country image and further influences consumers' purchase intention. International Business Research, 11(2), 95-102.

Kidwell, B., Farmer, A., & Hardesty, D. M. (2013). Getting liberals and conservatives to go green: Political ideology and congruent appeals. Journal of Consumer Research, 40(2), 350-367.

Kim, J. C., Park, B., & Dubois, D. (2018). How consumers' political ideology and status-maintenance goals interact to shape their desire for luxury goods. Journal of Marketing, 82(6), 132-149.

Kotzur, P. F., Torres, C. V., Kedzior, K. K., & Boehnke, K. (2017). Political consumer behaviour among university students in Brazil and Germany: The role of contextual features and core political values. International Journal of Psychology, 52(2), 126-135.

Lisjak, M., & Ordabayeva, N. (2023). How political ideology shapes preferences for observably inferior products. Journal of Consumer Research, 49(6), 1014-1031.

Llopis-Goig, R. (2013). Dimensions of cosmopolitanism and their influence on political consumption: an analysis focused on S panish consumers. International Journal of Consumer Studies, 37(5), 481-489.

Madani, F., Seenivasan, S., & Ma, J. (2021). Determinants of store patronage: The roles of political ideology, consumer and market characteristics. Journal of Retailing and Consumer Services, 63, 102691.

Makrides, A., Kvasova, O., Thrassou, A., Hadjielias, E., & Ferraris, A. (2022). Consumer cosmopolitanism in international marketing research: a systematic review and future research agenda. International Marketing Review, 39(5), 1151-1181.

Matute, J., Sánchez-Torelló, J. L., & Palau-Saumell, R. (2021). The influence of organizations' tax avoidance practices on consumers' behavior: The role of moral reasoning strategies, political ideology, and brand identification. Journal of Business Ethics, 174(2), 369-386.

Neureiter, M., & Bhattacharya, C. B. (2021). Why do boycotts sometimes increase sales? Consumer activism in the age of political polarization. Business Horizons, 64(5), 611-620.

Ordabayeva, N., & Fernandes, D. (2018). Better or different? How political ideology shapes preferences for differentiation in the social hierarchy. Journal of Consumer Research, 45(2), 227-250.

Oyedele, A., Hernandez, M. D., & Backes, K. (2019). Consumer culture and political ideology plots in social media campaigns. Journal of Promotion Management, 25(1), 108-127.

Pandya, S. S., & Venkatesan, R. (2016). French roast: consumer response to international conflict—evidence from supermarket scanner data. Review of Economics and Statistics, 98(1), 42-56.

Pant, L., & Kidwell, B. (2024). Bleeding hearts and heartless believers: How political ideology impacts consumer grit and moral consumer choices. Psychology & Marketing, 41(5), 1036-1044.

Parts, O., & Vida, I. (2011). The effects of consumer cosmopolitanism on purchase behavior of foreign vs. domestic products. Managing Global Transitions, 9(4), 355-370.

Pecot, F., Vasilopoulou, S., & Cavallaro, M. (2021). How political ideology drives anti-consumption manifestations. Journal of Business Research, 128, 61-69.

Purwanto, E. (2016). The effect of cosmopolitanism on perceived foreign product and purchase intentions: Indonesia case. Calitatea, 17(155), 94-98.

Reeves, P., de Chernatony, L., & Carrigan, M. (2006). Building a political brand: Ideology or voter-driven strategy. Journal of Brand Management, 13, 418-428.

Riefler, P., & Diamantopoulos, A. (2009). Consumer cosmopolitanism: Review and replication of the CYMYC scale. Journal of Business Research, 62(4), 407-419.

Sandıkcı, Ö., & Ekici, A. (2005). Politically motivated brand rejection. Journal of Business Research, 62(2), 208-217.

Saran, A., & Kalliny, M. (2012). Cosmopolitanism: Concept and measurement. Journal of Global Marketing, 25(5), 282-291.

Schmitt, B., Brakus, J. J., & Biraglia, A. (2022). Consumption ideology. Journal of Consumer Research, 49(1), 74-95.

Schoenmueller, V., Netzer, O., & Stahl, F. (2023). Frontiers: Polarized America: From political polarization to preference polarization. Marketing Science, 42(1), 48-60.

Shewani, Y. S., & Chan, E. Y. (2022). Political ideology and consumers' preference for luxury goods versus luxury experiences. Psychology & Marketing, 39(9), 1725-1735.

Sirgy, M. J. (1982). Self-concept in consumer behavior: A critical review. Journal of Consumer Research, 9(3), 287-300.

Sousa, A., Nobre, H., & Farhangmehr, M. (2018). The influence of consumer cosmopolitanism and ethnocentrism tendencies on the purchase and visit intentions towards a foreign country. International Journal of Digital Culture and Electronic Tourism, 2(3), 175-184.

Srivastava, A., Gupta, N., & Rana, N. P. (2023). Influence of consumer cosmopolitanism on purchase intention of foreign vs local brands: a developing country perspective. International Journal of Emerging Markets, 18(9), 2301-2325.

Stolle, D., Hooghe, M., & Micheletti, M. (2005). Politics in the supermarket: Political consumerism as a form of political participation. International Political Science Review, 26(3), 245-269.

Tiganis, A., Chrysochou, P., & Krystallis, A. (2023). Political ideology shapes heterogeneous preferences for food values. Food Quality and Preference, 112, 105038.

Turner, J. C.,& Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. Psychology of Intergroup Relations, 5, 7-24.

Walters, C.G. (1974). Consumer Behavior Theory and Practice, Revised Edition, Richard Irwin, Homewood.

Zeugner-Roth, K. P., Žabkar, V., & Diamantopoulos, A. (2015). Consumer ethnocentrism, national identity, and consumer cosmopolitanism as drivers of consumer behavior: A social identity theory perspective. Journal of International Marketing, 23(2), 25-54.

Zeugner-Roth, K. P., Žabkar, V., & Diamantopoulos, A. (2015). Consumer ethnocentrism, national identity, and consumer cosmopolitanism as drivers of consumer behavior: A social identity theory perspective. Journal of International Marketing, 23(2), 25-54.

Zürn, M., & De Wilde, P. (2016). Debating globalization: cosmopolitanism and communitarianism as political ideologies. Journal of Political Ideologies, 21(3), 280-301.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

MÜZİKTE ÜRÜN YERLEŞTİRME VE DEĞİNME: TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Doç. Dr. İbrahim BOZACI
Kırıkkale Üniversitesi/Keskin Meslek Yüksekokulu, Pazarlama Programı,
ibrahimbozaci@kku.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-9584-6126

ÖZET

Pazarlama iletişim yöntemi olarak ürün yerleştirme, daha çok geleneksel ve kitlesel medya bakımından dikkat çeken bir konudur. Ancak son yıllarda, müzisyenlerin kendiliğinden veya işletmelerle karşılıklı fayda temelinde müzik ve müzik videolarında pazarlama uyaranlarına yer verdiği görülmektedir. Belirli ücret veya fayda karşılığı yapıldığında müzikte ürün yerleştirme, bu olmadığında ise müzikte ürün değinme (product mention) olarak ifade edilen bu olguların, pazarlama ve tüketime etkileri üzerine araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Bu araştırmada, müzikte ürün yerleştirme ve değinme konularına yönelik başlıca çalışmalar özetlenmekte, ardından Türkiye'den içerisinde pazarlama uyarıcıları geçen şarkı örnekleri incelenmektedir. Neticede müzik söz ve videolarında markaların belirgin şekilde kullanılabildiği, bunların çok sayıda dinleyici veya izleyiciye kısa sürede ulaşıp etkileşim alabildiği, bunlarda markalar lehine veya aleyhine mesajların olabildiği görülmektedir. Konu üzerine gerçekleştirilecek araştırmaların, genel olarak yazında dikkat çekmeyen bu ürün yerleştirme ve belirtme türünün etkileri hakkındaki bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama iletişimi, Müzikte ürün yerleştirme, Müzikte ürün değinme

PRODUCT PLACEMENT AND MENTION IN MUSIC: EXAMPLES FROM TURKIYE

ABSTRACT

Product placement as a marketing communication method is a subject that attracts attention mostly in terms of traditional and mass media. However, in recent years, it has been observed that musicians include marketing stimuli in their song and music videos on their own or on the basis of mutual benefit with businesses. Research on the effects of these phenomena, which are referred to as product placement in music when it is done in return for a certain fee or benefit, and product mention in music when it is not, on marketing and consumption is quite limited. In this research, the main studies on the subjects of product placement and mention in music are

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

summarized, and then examples of songs from Turkey that include marketing stimuli are examined. As a result, it is seen that brands can be used prominently in music lyrics and videos, that they can reach and interact with a large number of listeners or viewers in a short time, and that these can contain messages in favour of or against brands. It is evaluated that the research to be conducted on the subject will contribute to the scientific knowledge accumulation on the effects of this type of product placement and mention, which generally does not attract attention in the literature.

Keywords: Marketing communication, Product placement in music, Product mention in music

1. GİRİŞ

Reklamdan kaçınma olgusuna karşılık, ürün yerleştirme marka farkındalığı oluşturup tüketicileri etkileyebilmektedir (Mikołajczyk, 2015). Pazarlama mesajlarına karşı dirençli tüketiciler, geleneksel reklamcılık yerine yeni tutundurma yöntemlerinin geliştirilmesini gerektirirken, dijital teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte videolarda ürün yerleştirme gibi yeni pazarlama iletişimi yöntemleri kullanılır ve tartışılır hale gelmektedir (Jaramillo, 2016). Geleneksel olarak gelir ve tutundurma amaçlı ürün veya marka gibi pazarlama uyarıcılarına video, televizyon programı veya film içerisinde yer verilmesi şeklinde gerçekleştirilen ürün yerleştirme (Gupta & Gould, 1997), eğlendiricilik, bilgilendiricilik gibi faktörlere bağlı olarak değerli algılanabilmekte ve tüketicileri etkileyebilmektedir (Gangadharbatla & Daugherty, 2013). Bu noktada, film ve televizyon programlarındaki ürün yerleştirmeye yönelik bulgular yaygın olmasına karşın, müzik video ve sözlerindeki ürün yerleştirmeye ilişkin bilimsel ilgi yeterli değildir. Ancak, sosyal medya gibi araçların kullanımının artmasının da etkisiyle, günümüzde pazarlamacılar tüketicileri etkilemek için müzik söz ve videolarından ürün yerleştirmelerle sıkça yararlanabilmektedir (Omarjee & Chiliya, 2014). Dahası bu kanalda, işletmelerin amaçlı faaliyetleri dışında da ürünler kullanılabilmekte ve bunun da etkilerinin araştırılması önemli görülmektedir.

Müzik video ve şarkı sözlerinde ürünlerin belirtilmesi veya ürünlere değinilmesi şeklinde uygulamalarla karşılaşılabilmektedir (Mikołajczyk, 2015). Nitekim müzik video veya sözleri en fazla maruz kalınan içerikler arasında yer alabildiğinden, bunlarda ürün yerleştirme önemli, verimli, tüketici odaklı ve popüler bir pazarlama tekniği olarak ifade edilmektedir (Papp-Vary, 2016; Pinzaru vd., 2013). Örneğin milyonlarca izlenen Lady Gaga Telephone şarkı klipinde içecek, telefon, kamera gibi markalar ön plana çıkarıldığından, bu şarkı müzik videolarında ürün yerleştirmenin örneği olarak verilmektedir. Özellikle videoların televizyondan internete kayması ve yapımcıların videoları bir gelir kaynağı olarak görmesi, müzik videolarında ürün yerleştirmenin büyümesine katkı sağlamıştır (Plambeck, 2010).

Müzik söz ve videolarındaki ürün yerleştirme ve değinmelerinin, markaların satışlarını son derece artırabildiği (Run DMC'nin My Adidas'ı şarkısında dile getirmesi vb.) ifade edilmektedir. Bu bağlamda müzikte ürün veya marka adının geçmesinin, işletmeyle müzisyen arasında ödeme karşılığı yapılıp yapılmadığını, dolayısıyla sözlük anlamıyla ürün yerleştirme

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

olup olmadığını belirlemek zordur. Ancak işletmeler, özellikle rap gibi belirli hedef kitlenin dinlediği trend müziklerde marka veya ürünlerinin yer almasını sağlayabilmektedir. Böylece ürün ve markalar pek çok gencin kültürünün bir parçası olabilmektedir (Mohammed-Baksh & Callison, 2007). Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren müzikte ürün değinmelerinin de arttığı ifade edilmektedir (Gregorio & Yongjun, 2004). Bu araştırmada, pazarlamada yeni teknoloji ve yöntemlerin kullanımını kapsayan müzikte ürün yerleştirme ve değinmelerine ilişkin yazın özetlenmekte ve Türkiye'de söz veya videolarında ürün veya marka geçen şarkı örnekleri incelenmektedir.

2. ÜRÜN YERLEŞTİRME, MÜZİKTE ÜRÜN YERLEŞTİRME (PRODUCT PLACEMENT) VE DEĞİNME (PRODUCT MENTION)

Ürün yerleştirme, marka veya ürünlerin film veya televizyon programı gibi kanallarda kullanılması (Ferraro & Avery, 2000), marka adı, logo veya ürünlerinin bilgisayar oyunu gibi belirli bir eğlence kanalında amaçlı olarak kullanılması (Schneider vd., 2005), ticari içeriğin ticari olmayan film, televizyon programı, bilgisayar oyunu, müzik videosu, dergi, kitap gibi bir bağlamda amaçlı şekilde kullanılması (Williams vd., 2011), markanın belirli bir ücret karşılığında kitlesel medya programının bir parçası olarak kullanılması (Karrh, 1998), pazarlama uyarıcılarının hareketli resim, televizyon programı ve müzik videosunda kullanılması (Brennan vd., 1999) gibi farklı şekillerde açıklanabilmektedir. Ancak son zamanlarda ürün yerleştirme uygulamaları çeşitlenmekte, dar bakış açısıyla gerçekleştirilen açıklamalar ürün yerleştirmeyi karşılayamamakta ve bunlara bağlı olarak ürün yerleştirmeye yönelik farklı tanımlamalar da yapılabilmektedir.

Ürün yerleştirme yayıncılar, reklamcılar, medya planlamacıları, marka yöneticileri ve araştırma firmalarının dikkatini çeken önemli konulardandır (Russell & Belch, 2005; Karrh vd., 2003). Konu üzerine gerçekleştirilen çok sayıda araştırma; ürün yerleştirmeyle ilgili temel kavramlar, araştırma çerçevesi, film, televizyon programı ve oyunlarda yerleştirmelerin etkileri (Guo vd., 2019), ürün yerleştirmenin işlenmesi süreci (dikkat, hatırlama, tutumlar, kaygılar vb.), ürün yerleştirmelerine tüketicilerin tepkileri (markaya yönelik tutum, inanışlar, niyet, davranış vb.), ürün yerleştirmenin özellikleri (film popülerliği, uyumluluk, uzunluk, ürün türü vb.) üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca araştırmaların, daha çok film gibi geleneksel iletişim kanallarına yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir (Van Reijmersdal vd., 2009).

Reklam ve medya teknolojisindeki gelişmeler sonucunda; roman, vlog, müzik videosu ve şarkı sözlerinde ürünlerin kullanılması gibi yeni ürün yerleştirme türleri ortaya çıkmakta ve ürün yerleştirmenin tanımı bunlara dayalı olarak değişebilmektedir (Guo vd., 2019). Örneğin ürün yerleştirmede ücretin her zaman gerekli olmadığı, bunun ünlülerle marka arasında karşılıklı tutundurma amaçlı da gerçekleştirilebileceği ve müziklerde ürünlere yer verilebildiği ifade edilmektedir (La Ferle & Edwards, 2006). Diğer bir ifadeyle ürün ve markalara film ve televizyon programlarının yanında, şarkılarda da yer verilebilmektedir. Bu belirli bir ücret karşılığı ve ticari amaçla yapıldığında ürün yerleştirmenin bir türü, dinleyiciyi ürünü veya markayı kullanmaya teşvik etmek için yapılmadığında ise ürüne değinme veya ürün belirtme olarak ifade edilmektedir (Baksh-Mohammed & Callison, 2014). Müzikte ürün yerleştirme ve

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

belirtme konusuyla ilgili araştırmaların az sayıda olduğu ve yerli pazarlama yazınında konunun ilgi çekmediği görülmektedir.

Craig vd.'nin (2017) 2009 ile 2013 yılları arasında en çok dinlenen şarkı türlerinde (rap, country, r&b/hip-hop, rock ve pop vb.) 20 şarkı sözünü incelediği araştırmasında; erkeklerin ürün yerleştirmeyi daha fazla kullandığı, Rap'in % 73 oranla en fazla içerisinde ürün geçen müzik türü olduğu, giyim ve ayakkabının en fazla kullanılan ürün türü olduğu belirlenmiştir. Ayrıca en çok lüks markaların kullanıldığının belirlendiği araştırmada; Louis Vuitton, Chevrolet ve Patron markalarının en fazla adı geçen markalar olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Mohammed-Baksh & Callison (2007) en çok dinlenen şarkıları incelediği araştırmasında; şarkıların % 21,2'sinde ürün adı geçtiği ve bunların çoğunun rap müzik türünde olduğu belirlenmiştir. Şarkılarda; araç, giyim, alkol, seyahat, gıda gibi ürünlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca rap müzikte % 73'lük oranla en fazla lüks ürün kategorilerine yer verildiği görülmüştür. Bunların yanında, rap şarkılarında en fazla erkek müzisyenlerin ürünlere yer verdiği anlaşılmıştır. Kısaca müzikte ürün yerleştirme veya değinmenin yaygın olmasa da, belirli müzik türlerinde ve belirli ürünler bakımından daha sık kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3. MÜZİKTE ÜRÜN YERLEŞTİRME VE DEĞİNMENİN ETKİLERİ

Pazarlama yazında konuyla ilgili araştırmaların bir kısmı örneklerin ortaya konulması üzerine yoğunlaşırken, bazılarında ise etkileri incelenmiştir. Ancak müzikte ürün yerleştirme ve değinmenin etkilerine yönelik bilimsel yazın kısıtlı ve daha çok örnekler şeklinde olduğu ifade edilebilir. Örneğin Adidas'ın ödeme karşılığı Raisin Hell'de (My Adidas) kullanılmasından sonra, satışların arttığı ifade edilmektedir (Baksh-Mohammed & Callison, 2014). Jaramillo'nun (2016) araştırmasında ise, dijital müzik videolarındaki ürün yerleştirmeleri özellikle etkileşimli video olduğunda, bunların marka hatırlama ve tanınmasını artırabildiği sonucuna varılmıştır. Krishen & Sirgy'nin (2016) müzik videolarına yerleştirilen marka kişiliğinin tüketicinin benliğiyle uyumlu olmasının, markaya yönelik tutumu pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Omarjee & Chiliya'nın (2014) Y nesliyle gerçekleştirdiği nicel araştırmada, müzik videolarında ürün yerleştirmenin tüketicilerin marka tanıma, hatırlama, seçimlerini ve bunların tüketicinin satın alma niyetini etkilediği belirlenmiştir. Pinzaru vd.'in (2013) Media Pro, Cat Music Romania, Hahaha Production, Roton ve Okapi Sound'ın YouTube kanallarındaki müzik videolarını incelediği araştırmada, 13 videoda belirgin şekilde ürün yerleştirmenin olduğu, bazı sanatçıların birden fazla videosunda ürün yerleştirme olduğu, tüketicilerin bunları doğal karşılayabildiği, büyük çoğunluğun bunların bir tür reklam olduğunun farkında olduğu, gençlerin önemli bir kısmının bunlarla belirli markaların farkına vardığı ve az bir kısmının ise satın alımlarda bunlardan etkilediği belirlenmiştir.

Delattre & Colovic'in (2009) nicel araştırmasında ise iki şarkıda (Tes Parents, Vincent Delerm; Wonderbra, MC Solaar) yerleştirilen 17 markanın hatırlanma, tanınma düzeyleri ve bu markaların kullanılmasına yönelik tutumlar incelenmiştir. Araştırmada hatırlanma oranlarının düşük olduğu ancak, tekrarlanan ve yavaş şekilde söylenen markaların daha fazla hatırlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca tüketici müzikle ilgili olduğunda ve artistle aşinaysa, şarkı ve artisti takdir ediyorsa hafızada olan marka sayısının yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla yerleştirmenin, özellikle müzisyenlerin taraftarları bakımından etkili olabileceği

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

değerlendirilmiştir. Bunların yanında, şarkının olumlu değerlendirilmesinin marka kullanılmasına yönelik tutuma olumlu yansıdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla müzik videolarında ürün veya marka yerleştirme veya belirtilmesinin tüketicileri olumlu etkileyebileceğine ilişkin bulgularla karşılaşılmaktadır.

Öte yandan bazı araştırmacılar müzik videolarında marka ve ürünlerin daha çok zararlı madde kullanımı veya şiddet gibi bakımlardan insanların refahını olumsuz etkileyecek durumlarla ilişkilendirildiği üzerine odaklanmıştır. Nitekim müzik kliplerinde alkol ve tütün gibi sağlıksız ürünlere yer verilebilmektedir. Johnson vd.'nin (2013) araştırmasında, müzik kliplerde önemli oranında uyuşturucu, alkol mesajı işlendiği ve bunların teşvik edildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla bu medyayı çocukların kullandığı da düşünüldüğünde, konunun önemli olduğu değerlendirilmiştir. Benzer şekilde, Collinson vd.'nin (2015) araştırmasında da, müzik videolarında şiddet temalarının önemli düzeyde olduğu ve bunlara alkolün eşlik ettiği belirlenmiştir. Bu araştırmalar ise, müzikte ürün yerleştirme ve değinme konusunun, toplumsal, etik ve idari bakımdan da gelişmelere açık olduğunu göstermektedir.

4. TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Bu başlık altında, YouTube'da içinde marka adı geçen bazı Türkçe şarkı örnekleri incelenmektedir. İlk olarak yazında yapılan tespitlere benzer şekilde daha çok rap müzik tarzında sözlerinde marka adı geçen şarkılar tespit edilmiştir. İlk olarak LvbelC5 kullanıcı adıyla bilinen müzisyenin "Submariner" adlı şarkısında yoğun şekilde saat markası işlenmektedir. 2024 yılında yapılan video paylaşımının görece kısa sürede 57 milyondan fazla görüntüleme, yedi binden fazla yorum ve 150 binden fazla beğeni aldığı görülmektedir. Müziğin sözlerinin yanında, videosunda da ürün yoğun şekilde gösterilmektedir (URL 1). Bir diğer örnek olarak sahne adıyla Ati242 adıyla bilinen müzisyenin, "Sönen Sigaralar" adlı şarkısında, "…ayakkabım valentino…Rolex'im parlar…" şeklinde marka adlarının geçtiği görülmektedir. 2024'ün sonlarında yayımlanan bu videonun da görece kısa sürede 25 milyondan fazla görüntülenme, 100 bine yakın beğeni ve dört bine yakın yorum aldığı görülmektedir (URL 2).

Bunların yanında Tepki adıyla bilinen müzisyenin, "Benji" adlı şarkısında "..giy benji…benji benji benji…" sözleri yoğun şekilde kullanılmakta ve giyim markasının kullanımı teşvik edilmektedir. Şarkı videosu bir buçuk milyona yakın görüntüleme, on binlerce beğeni ve binden fazla yorum almıştır. Dinleyici yorumlarında, çok fazla marka adının geçmesine rağmen şarkının güzel olduğu, şarkının aslında bir reklam olduğu/olabileceği gibi anlamlara gelen dinleyici paylaşımlarının olduğu görülmektedir. Ancak bunların genel olarak şarkı ve müzisyene beğeni içerikli olduğu anlaşılmaktadır (URL 3). Bir başka örnek olarak Hayki olarak bilinen müzisyen tarafından söylenen ve farklı kullanıcı profillerinden paylaşılan "Papuçlarım Nike" adlı şarkının sözlerinde "Papuçlarım Nike, …Biriktirip say…Hani bana pay" sözleri geçmektedir. Şarkı paylaşımlarının yüzbinlerce görüntüleme, on binlerce beğeni ve yüzlerce yorum aldığı görülmektedir. Yorumların genelde hayranların sanatçı ve şarkıya yönelik beğenileri içerdiği anlaşılmaktadır (URL 4; URL 5).

Rap müzik haricinde bazı şarkılarda da ürün veya marka adlarının kullanılabildiği görülmektedir. Rock blues kategorisinde Yavuz Çetin tarafından söylenen "Cherokee" adlı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

şarkıda "…Altında Grand Cherokee…Civarında gezer tozarlar…Bu dönemde her dönemde" sözleri geçmektedir. Şarkı, genel olarak gösterişli veya lüks tüketime sitem anlamlı bir içeriğe sahiptir. Şarkının farklı kullanıcılar tarafından paylaşılan incelenen iki versiyonunda milyondan fazla görüntülenme, binlerce beğeni ve yüzlerce kullanıcı yorumu bulunmaktadır. Yorumlar genelde sanatçı veya şarkıya yönelik beğeni ve hayranlığa ilişkin olup, bunlarda şarkıda adı geçen markaya da yer verildiği görülmektedir (URL 6, URL 7). Müzikte ürün değinme olarak verilebilecek bu örnek, bu faaliyetlerin markaları etkileme potansiyeli olabileceğini göstermektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ürün yerleştirmenin açıklandığı bu araştırmada, teknolojik gelişmelerin de desteklemesiyle yeni bir ürün yerleştirme kanalı olarak müzik söz ve videolarına dikkat çekilmiştir. Nitekim işletmeler, belirli ücret karşılığında veya karşılıklı fayda temelinde müzik eserlerinde yer alabilmektedir. Ayrıca, müzisyenlerin yazında müzikte ürün değinme olarak ifade edilen, işletmeden herhangi bir karşılık beklemeden de çalışmalarında pazarlama uyarıcılarına yer verebildiği anlaşılmaktadır. Bunların özellikle, marka kullanıcılarının bu müzikleri dinlemesine bağlı olarak etkili olması beklenebilir. Ancak müzikte ürün yerleştirme, değinmenin tüketiciler üzerindeki olası etkilerinin ve bunların yapısının anlaşılması doğrultusunda gerçekleştirilecek araştırmalara ihtiyaç vardır. Örneğin, müşterinin şarkıda marka adını geçmesinin işletme tarafından ücret karşılığı yaptırıldığını bilip bilmemesi bunlara yönelik değerlendirmeleri etkileyebilir. Yanı sıra, dinleyicilerin sanatçıya yönelik algılama, duygu veya tutumlarının da müzikte ürün yerleştirme ve değinmenin etkilerini farklılaştırması mümkündür.

Bu araştırmada incelenen örnekler; şarkılarda ürün veya marka kullanımının yaygın olmamakla birlikte, rap müzik başta olmak üzere belirli dinleyiciler tarafından sevilen, kısa sürede kitlelere yayılabilen şarkılarda kullanılabildiğini göstermektedir. Ayrıca ürün ve markaların yer aldığı bu içeriklerin çok sayıda dinleyici etkileşimi alması, müzikte ürün yerleştirme ve değinmenin tüketiciye etkileri olabileceği fikrini desteklemektedir. Diğer taraftan, müzikte ürün yerleştirme ve değinme uygulamalarının, sağlıksız tüketimler gibi olumsuz içerikleri de kapsayabilmesi bakımından eleştirilebildiği görülmektedir. Kısaca müzikte ürün yerleştirme ve değinmelerinin tüketicilere olumlu veya olumsuz etkilerinin anlaşılması pazarlamacılar için değerli olup, konuyla ilgili gerçekleştirilecek araştırmalara ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Baksh-Mohammed, S., & Callison, C. (2014). "Listening to Maybach in My Maybach": Evolution of Product Mention in Music Across the Millennium's First Decade. Journal of Promotion Management, 20(1), 20-35.

Brennan, I., Dubas, K. M., & Babin, L. A. (1999). The influence of product-placement type & exposure time on product-placement recognition. International Journal of Advertising, 18(3), 323-337.

Collinson, L., Judge, L., Stanley, J., & Wilson, N. (2015). Portrayal of violence, weapons, antisocial behaviour and alcohol: study of televised music videos in New Zealand. New Zealand Medical Journal, 128(1410), 84-86.

Craig, C., Flynn, M. A., & Holody, K. J. (2017). Name dropping and product mentions: Branding in popular music lyrics. Journal of Promotion Management, 23(2), 258-276.

Delattre, E., & Colovic, A. (2009). Memory and perception of brand mentions and placement of brands in songs. International Journal of Advertising, 28(5), 807-842.

Ferraro, R., & Avery, R. J. (2000). Brand appearances on prime-time television. Journal of Current Issues & Research in Advertising, 22(2), 1-15.

Gangadharbatla, H., & Daugherty, T. (2013). Advertising versus product placements: How consumers assess the value of each. Journal of Current Issues & Research in Advertising, 34(1), 21-38.

Gregorio, Fedrico-de, and Yongjun Sung (2004), "'Pass the Courvoisier': An Exploratory Study of Brand Mentions in Popular Songs," 2004 Annual Conference American Academy of Advertising, Baton Rouge.

Guo, F., Ye, G., Hudders, L., Lv, W., Li, M., & Duffy, V. G. (2019). Product placement in mass media: a review and bibliometric analysis. Journal of Advertising, 48(2), 215-231.

Gupta, P. B., & Gould, S. J. (1997). Consumers' perceptions of the ethics and acceptability of product placements in movies: Product category and individual differences. Journal of Current Issues & Research in Advertising, 19(1), 37-50.

Jaramillo, A. (2016). Hypervideo meets product placement: a study of product placement and its recall and recognition effects in interactive digital music video, Doktora Tezi, Dublin City University .

Johnson, R., Croager, E., Pratt, I. S., & Khoo, N. (2013). Legal drug content in music video programs shown on Australian television on Saturday mornings. Alcohol and Alcoholism, 48(1), 119-125.

Karrh, J. A. (1998). Brand placement: A review. Journal of Current Issues & Research in Advertising, 20(2), 31-49.

Karrh, J. A., McKee, K. B., & Pardun, C. J. (2003). Practitioners' evolving views on product placement effectiveness. Journal of Advertising Research, 43(2), 138-149.

Krishen, A. S., & Sirgy, M. J. (2016). Identifying with the brand placed in music videos makes me like the brand. Journal of Current Issues & Research in Advertising, 37(1), 45-58.

La Ferle, C., & Edwards, S. M. (2006). Product placement: How brands appear on television. Journal of Advertising, 35(4), 65-86.

Mikołajczyk, A. (2015). Product placement in brand promotion. Contemporary Economy, 6(2), 11-19.

Mohammed-Baksh, S., & Callison, C. (2007). " Hey ya... Shake it like a polaroid Picture": Product mention in popular music genres. American Academy of Advertising. Conference. Proceedings (Online) (p. 55). American Academy of Advertising.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Omarjee, L. & Chiliya, N. (2014). The Effectiveness of product placement in music videos: A Study on the promotion strategies for brands and products to target the Y generation in Johannesburg. Mediterranean Journal of Social Sciences. 5(20), 2095-2118.

Papp-Vary, A. (2016). Product placement in music videos-The Lady Gaga phenomenon. 12. International Scientific Conference on Economic and Social Development, Bangkok, 18-20 February 2016, 94-105.

Pinzaru, F., Savulescu, R., & Mitan, A. (2013). New practices in marketing to generation Y. Product placement in Romanian pop music videos. International Journal of Academic Research, 5(4), 320-326.

Plambeck, J. (2010). Product placement grows in music videos. The New York Times, 5, B8.

Russell, C. A., & Belch, M. (2005). A managerial investigation into the product placement industry. Journal of Advertising Research, 45(1), 73-92.

Schneider, L. P., Systems, B., & Cornwell, T. B. (2005). Cashing in on crashes via brand placement in computer games: The effects of experience and flow on memory. International Journal of Advertising, 24(3), 321-343.

Van Reijmersdal, E., Neijens, P., & Smit, E. G. (2009). A new branch of advertising: Reviewing factors that influence reactions to product placement. Journal of Advertising Research, 49(4), 429-449.

Williams, K., Petrosky, A., Hernandez, E., & Page Jr, R. (2011). Product placement effectiveness: Revisited and renewed. Journal of Management and Marketing Research, 7, 1-24.

URL 1: https://www.youtube.com/watch?v=wGiqpSxw1BE, 24.05.2025.

URL 2: https://www.youtube.com/watch?v=syAlVbm_YQ0, 24.05.2025.

URL 3: https://www.youtube.com/watch?v=J_4-2SpWVU0, 24.05.2025.

URL 4: https://www.youtube.com/watch?v=kABPjp_ljfs, 24.05.2025.

URL 5: https://www.youtube.com/watch?v=QuFbJZmiJSw, 24.05.2025.

URL 6: https://www.youtube.com/watch?v=52vehHA2IIU, 24.05.2025.

URL 7: https://www.youtube.com/watch?v=bM25AQMh3oM, 24.05.2025.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ANTROPOMORFİK CHATBOTLARIN TÜKETİCİ GÜVENİNE ETKİSİ: SİSTEMATİK LİTERATÜR ANALİZİ

MSc. Hakan ÇELİK
Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Doktora Öğrencisi
E-posta Adresi - ORCID ID

Prof. Dr. ALTUNIŞIK
Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü
E-posta Adresi - ORCID ID

ÖZET

Günümüzde yapay zekâ destekli (LLM) chatbotlar, müşteri hizmetleri, ürün bilgilendirme ve satışı olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır. Chatbotların bu yayılımı, tüketici (müşteri) temas noktalarının hemen hemen her bir aşamasına yerleştiği için, tüketici deneyimi üzerinde önemli roller üstlenmektedir. Bu çalışma, antropomorfik (insansı) özelliklere sahip chatbotların tüketici güveni üzerindeki etkilerini sistematik bir biçimde incelemektedir.

PRISMA protokolü izlenerek 2020-2025 döneminde yayımlanmış 82 akademik çalışma seçilmiş ve analiz edilmiştir. Bu çalışmalarda elde edilen bulgular, chatbot tasarımına insan benzeri nitelikler eklemenin genel olarak kullanıcı güvenini artırdığını, bunun ise algılanan sosyal varlık (samimiyet, sıcaklık) ve yetkinlik (beceri, uzmanlık) duygularını güçlendirmesi sayesinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Çalışmalar, insansı dil kullanımı, kişiselleştirilmiş hitap ve duygusal tepki verme gibi unsurların kullanıcıların chatbota duyduğu güveni pekiştirdiğini; bununla birlikte, aşırı veya yapay kaçan antropomorfik tasarımın "tekinsiz vadi" etkisiyle algılanan güvenilirliği zedeleyebileceği de saptanmıştır.

İncelenen çalışmalara bağlı olarak, antropomorfik chatbotların güven oluşturma mekanizmaları (sosyal yakınlık, algılanan yetkinlik, vb.), bağlamsal faktörler ve kullanıcı özellikleri tartışılmış hem teori hem uygulama için çıkarımlar sunulmuştur. Sonuç olarak, doğru dengelenmiş insanî özelliklerin chatbot etkileşimlerinde tüketici güvenini artırdığı, ancak tasarımcıların bu özellikleri dikkatle ve özgünlük gözeterek uygulaması gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışma, mevcut literatürdeki eğilimleri, boşlukları ve gelecek araştırma önerilerini de ortaya koyarak hem akademik çalışmalara hem de sektör uygulamalarına yol göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Antropomorfik Chatbot, Algılanan İnsansı Özellikler, Güven, Sosyal Varlık Algısı, Tekinsiz Vadi Etkisi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

THE IMPACT OF ANTHROPOMORPHİC CHATBOTS ON CONSUMER TRUST: A SYSTEMATİC LİTERATURE REVİEW

SUMMARY

Today, AI-supported (LLM) chatbots are widely utilized in various domains, including customer service, product information, and sales. This extensive integration of chatbots into every stage of consumer touchpoints positions them as critical actors influencing consumer experience. This study systematically examines the impact of anthropomorphic (human-like) chatbot features on consumer trust.

Following the PRISMA protocol, 82 academic studies published between 2020 and 2025 were selected and analyzed. Findings from these studies indicate that incorporating human-like qualities into chatbot design enhances user trust, primarily through reinforcing perceptions of social presence (warmth, friendliness) and competence (skill, expertise). Elements such as humanized language, personalized interaction, and emotional responsiveness were found to strengthen user trust in chatbots. However, the studies also highlighted that overly anthropomorphic designs perceived as excessively artificial could trigger the "uncanny valley" effect, thus undermining perceived trustworthiness.

Drawing from the reviewed literature, the mechanisms through which anthropomorphic chatbots build trust (e.g., social proximity, perceived competence), contextual factors, and user characteristics are discussed, providing implications for both theoretical understanding and practical applications. In conclusion, properly balanced anthropomorphic features significantly increase consumer trust in chatbot interactions, yet designers should apply these features thoughtfully and authentically. This study identifies current trends, gaps, and directions for future research, offering guidance for both academic inquiry and industry practice.

Keywords : Anthropomorphic Chatbot, Perceived Humanness, Social Presence, Uncanny Valley Effect

1. GİRİŞ

Yapay zekâ tabanlı sohbet botları, e-ticaretten bankacılığa, sağlık hizmetlerinden müşteri desteğine kadar pek çok alanda yaygınlaşmaktadır. Bu teknolojilerin benimsenmesinde en kritik faktör, kullanıcıların botlara duyduğu güven duygusudur. Güven eksikliği durumunda tüketiciler botla iletişimi kesip doğrudan insan temsilciye yönelebilmektedir (Sheehan ve ark., 2020; Cheng ve ark., 2022). Bu bağlamda antropomorfizm (insan dışı varlıklara insana benzer özellikler atfetme eğilimi) chatbot tasarımında öne çıkan bir stratejidir. Örneğin, bir chatbot'a isim vermek, insan sesi kullanmak, duygusal geri bildirimde bulunmak veya avatar gibi görsel öğeler eklemek, kullanıcıda sanki gerçek bir kişiyle iletişim kuruyormuş hissi yaratabilir (Tsumura ve Yamada, 2023; Uygun, 2023). CASA (Computers Are Social Actors) paradigmasına göre, insanlar sosyal sinyallere sahip sistemlerle etkileşimde otomatik olarak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sosyal varlıklarla davranış benzeri tepkiler verir (Nass ve Moon, 2000). Gerçek dünya uygulamalarında da yazılı diyalogda samimi bir üslup ve emoji kullanımı gibi küçük sosyal ipuçları, botlara duyulan güveni ve memnuniyeti artırabilmektedir (Zhou ve Chang, 2024; Yu ve Zhao, 2024). Öte yandan, aşırı gerçekçi ancak hatalı görünen bir bot yüzü ya da yapmacık duygusal yanıtlar, kullanıcıda "tekinsiz vadi" etkisi yaratarak güveni azaltabilir (Chong ve ark., 2021; Seitz, 2024). Dolayısıyla chatbot tasarımcıları için önemli sorulardan biri, hangi antropomorfik unsurların ne ölçüde güven arttırıcı veya azaltıcı olacağıdır. Bu çalışmada, antropomorfik özelliklere sahip chatbotların tüketici güvenine etkileri sistematik literatür taraması ile değerlendirilmiştir. Amaç, 2020–2025 yılları arasında yayımlanmış çalışmaların ortak eğilimlerini, çelişkilerini ve boşluklarını ortaya koyarak hem kuramsal hem de pratik çıkarımlar sunmaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Antropomorfik Chatbot

Kullanıcıyla etkileşiminde insana özgü özellikler sergileyen, insan-mış gibi davranan yapay zekâ destekli yazılımlardır. Antropomorfik tasarıma örnek olarak; insana benzeyen avatar veya yüz (görsel), doğal insan sesi (işitsel), samimi selamlaşmalar, mizah ve empati içeren ifadeler (dilsel/duygusal) verilebilir (Tsumura ve Yamada, 2023; Schillaci ve ark., 2024). Bu tür botlar, basit kural tabanlı mesajlaşan yazılımlara kıyasla, insana benzer bir kişilik ve duygu göstererek kullanıcıyla sosyal bağ kurmayı hedefler (Kim ve Im, 2023). Literatürde, insani iletişim tarzı ve kişiselleştirme yoluyla chatbot kullanıcısına yakınlık hissi kazandırmanın, botun benimsenmesini ve kullanım niyetini artıran önemli bir strateji olduğu vurgulanmaktadır (Sheehan ve ark., 2020; Pizzi ve ark., 2021).

2.2.Tüketici Güveni

Chatbot bağlamında çok boyutlu bir yapıdır (Cheng ve ark., 2022). Genel olarak, kullanıcının botun sunduğu bilgi ve hizmetlere inanma istekliliği olarak tanımlanabilir. Güvenin *bilişsel boyutu*, chatbotun teknik doğruluğu, yetkinliği ve görevleri başarıyla yerine getirebilme kapasitesine duyulan inancı içerir (Jiang ve ark., 2023). Örneğin bir bankacılık botuyla hesap bilgisi paylaşan kullanıcı, işlemlerin doğru yapılacağından emin olduğunda bilişsel güven oluşur. Güvenin *duygusal boyutu* ise chatbot ile etkileşimde hissedilen samimiyet, yakınlık ve rahatlık düzeyini kapsar (Yu ve Zhao, 2024). Kullanıcı, botu "benim için burada olan dostça bir asistan" gibi algılarsa duygusal güven sağlanır. Bir diğer boyut olan *davranışsal güven* ise kullanıcının chatbota tekrar başvurma, onu kullanmaya devam etme veya tavsiye etme eğilimini ifade eder (Zhou ve Chang, 2024; Liu ve ark., 2022). Araştırmalar, antropomorfik tasarımın bu güven boyutlarını farklı biçimlerde etkileyebileceğini göstermektedir: Örneğin, sıcak bir dil ve samimiyet öğeleri duygusal güveni beslerken; uzman tonlama ve doğru yanıtlar bilişsel güveni güçlendirebilir (Cheng ve ark., 2022; Zhou ve Chang, 2024). Ayrıca sosyal varlık teorisi uyarınca, yüz yüze olmayan ortamda botun insana benzer ipuçları vermesi, karşı tarafta "gerçek bir kişiyle konuşuyormuş" hissini uyandırır (Yu ve Zhao, 2024). Stereotip İçerik Modeli de bir chatbotun *sıcak* (ilgili, samimi) ve *yetkin* (bilgili, becerikli) algılanmasının farklı şekilde güveni

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

etkileyebileceğini öne sürer (Cheng ve ark., 2022; Schillaci ve ark., 2024). Genel olarak ideal senaryo, bir chatbotun hem sıcak hem yetkin bulunmasıdır. Ancak bazı durumlarda çok az antropomorfizm, yüksek yetkinlik algısı yaratabilir (Kim ve Im, 2023). Son olarak, tekinsiz vadi kuramı antropomorfizmin sınırlarını açıklar: Bir dijital varlığın insan benzerliği belli bir eşik değerine kadar arttıkça sempati ve güven artar; ancak aşırı insansı olduğunda bu tepkiler hızla azalır (Chong ve ark., 2021). Örneğin IKEA'nın fazla insansı bulunan sanal asistan "Anna" beklentileri karşılayamayınca olumsuz geri bildirim almıştır (Chong ve ark., 2021). Bu nedenle antropomorfik tasarımda optimal denge önemli bir kavramdır.

3. YÖNTEM

Araştırma sorularını yanıtlamak üzere sistematik literatür taraması yapılmış ve PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) protokolü uygulanmıştır. Tarama aşamaları şu şekilde özetlenebilir:

- **Veritabanları ve Arama Stratejisi:** DergiPark, Wiley, IEEE Xplore, ScienceDirect ve Google Akademik gibi geniş kapsamlı akademik veri tabanlarında tarama gerçekleştirilmiştir (Mart 2025 itibariyle). "Chatbot", "anthropomorphism", "trust", "social presence", "human-like chatbot", "conversational agent and trust" gibi anahtar kelimeler ve bileşimleri kullanılmıştır. Başlangıçta 2010-2025 arası yayınlar incelenmiş, ancak literatürün büyük çoğunluğunun 2020 sonrası olduğu görülerek odağımız 2020–2025 aralığına daraltılmıştır.
- **Seçim Kriterleri:** Çalışmaların dahil edilmesi için şunlar aranmıştır: konunun chatbotlar olması, antropomorfik unsurları içermesi, kullanıcı güveni veya ilişkili çıktıların (memnuniyet, benimseme niyeti, sadakat vb.) ölçülmesi; hakemli akademik yayın olması ve İngilizce/Türkçe dillerinde yayımlanmış olması. Hariç tutma kriterleri arasında ise mühendislik odaklı teknik uygulama çalışmaları (kullanıcı etkileşimi içermeyen) ve sadece fiziksel robotlarla ilgili incelemeler yer almıştır. Metne ulaşılamayan veya metodolojik kalite sorunu olan çalışmalar da elenmiştir.
- **Seçim Süreci:** İlk tarama sonucunda yaklaşık **250** kayıt bulunmuş, öncelikle başlık ve özet düzeyinde eleme yapılmıştır. Tekrar eden kaynaklar çıkarıldıktan sonra yaklaşık **120** çalışma detaylı incelenmiş ve bu aşamada metodoloji ile bulguları araştırma sorularına en uygun **82** çalışma nihai olarak seçilmiştir. Bu çalışmalar coğrafi olarak ağırlıklı Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya kaynaklı olup, sektör olarak perakende/e-ticaret, bankacılık, sağlık ve genel müşteri hizmetleri odaklıdır.
- **Veri Çıkarımı ve Analizi:** Seçilen çalışmalardan her birinde şu bilgiler toplanmıştır: Kullanılan antropomorfik unsurlar, ölçülen güven/davranışsal çıktı türleri, temel bulgular (antropomorfizmin güvene etkisi pozitif/negatif/nötr), aracı ve moderatör değişkenler, teorik çerçeve ve araştırma sınırlılıkları. Bu bilgiler ışığında literatürde öne çıkan temalar belirlenmiş, çalışmalar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Gerekli durumlarda birden çok çalışmanın benzer sonuçları tablo ve tematik gruplarla bir arada değerlendirilmiştir. İki araştırmacının bağımsız kodlamaları ve PRISMA'ya uygun sistematik süreç sayesinde çalışmanın güvenirliği artırılmış, antropomorfik

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

chatbotlar ile tüketici güveni ilişkisine dair kapsamlı ve tarafsız bir özet elde edilmiştir.

4. Bulgular ve Literatür Analizi

İncelenen 82 çalışma genel olarak antropomorfik tasarımın tüketici güvenini artırmada güçlü bir araç olduğunu ortaya koymuştur; ancak bu etkinin bağlamsal ve tasarım detaylarına bağlı olarak değiştiği görülmüştür. Bulgular şu başlıklar altında toplanabilir:

- **Genel Eğilimler:** Çalışmaların çoğu, insansı özellikler taşıyan chatbotların kullanıcılar tarafından daha güvenilir algılandığını rapor etmiştir. Özellikle samimi dil, duygusal ifadeler ve kişiselleştirilmiş etkileşimler, kullanıcı güvenini güçlendiren temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Zhou ve Chang, 2024; Yu ve Zhao, 2024). Örneğin, konuşma sırasında emoji kullanan ve gayriresmî, sıcak bir üslup takınan bir bot, kullanıcıda algılanan sıcaklık düzeyini yükselterek hizmet memnuniyetini ve güveni artırmıştır (Yu ve Zhao, 2024). Benzer biçimde, kullanıcıya ismiyle hitap eden, nezaket ve empati sözcükleri içeren bir dil kullanan chatbot tasarımları, kullanıcıda bir insanca anlaşılma hissi uyandırarak içten bir güven gelişimine yol açmıştır (Zhou ve Chang, 2024; Uygun, 2023).
- **Güveni Pekiştiren Antropomorfik Unsurlar:** Başka çalışmalar da antropomorfik öğelerin olumlu etkilerini vurgulamıştır. Bunlar arasında; doğal ve içten dil kullanımı (Zhou ve Chang, 2024; Sheehan ve ark., 2020), duygusal ifade ve empati (Seitz, 2024; Alagarsamy ve Mehrolia, 2023), kişiselleştirme ve hafıza (Jiang ve ark., 2023; Sarraf ve ark., 2024), görsel insanı ipuçları (avatarlar vb.) (Schillaci ve ark., 2024; Tsumura ve Yamada, 2023), zamanında ve hızlı yanıt (Cheng ve ark., 2022) ve tutarlı bütünsel tasarım (Chen ve ark., 2024) sayılabilir. Örneğin, bir e-ticaret chatbotunun kullanıcıyı "Tekrar hoş geldin Ayşe!" diyerek karşılaması ve önceki konuşmalardan referans vermesi, kullanıcıda tanınma hissi yaratarak güveni pekiştirmiştir (Jiang ve ark., 2023; Sarraf ve ark., 2024). Benzer şekilde, sempatik bir avatar eşliğinde sıcak ve tutarlı bir dil kullanan bir bot, kullanıcılar tarafından daha çekici ve güvenilir bulunmuştur (Schillaci ve ark., 2024). Bu unsurlar, botun kullanıcıyla daha güçlü sosyal bağlar kurmasını ve kullanıcıda ilgilendiği algısı uyandırmasını sağlamıştır (Janson, 2023).
- **Güveni Zayıflatan Antropomorfik Unsurlar:** Araştırmalar, bazı antropomorfik tasarım öğelerinin ters etki yaratabileceğine de dikkat çekmiştir. Aşırı insan benzerliği durumunda (tekinsiz vadi etkisi) kullanıcı güvensizleşebilir. Örneğin, neredeyse fotoğrafik bir insan yüzüne sahip fakat akıcı konuşamayan bir bot, kullanıcıda gariplik hissi yaratarak güveni sarsmıştır (Chong ve ark., 2021). Ayrıca, bir noktada botun aslında anlamıyor olduğu fark edildiğinde kullanıcı “burada bir tuzak mı var?” diye kuşkulanabilmektedir (Nemoto ve Fujimoto, 2020). Uyumsuz ve yapay davranışlar da güveni zedeler; sıcak bir avatarla çok resmi bir dil kullanan ya da espri yapıldığında tepki veremeyen chatbotlar, beklenti ihlali yaratarak güveni azaltmıştır (Chen ve ark., 2024). Empati eksikliği veya sahte empati de olumsuz etki oluşturur. Duyarsız, mekanik cevaplar veren botlar zaten güvensizlik yaratırken, her mesaja yapmacık

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

duygusal tepki vermeye çalışan botlar da kullanıcılarda "sahte duyarlılık" hissi uyandırmıştır (Seitz, 2024). Teknik performans yetersizliği de antropomorfizm olsa dahi güveni hızla yıkar: sık hata yapan veya kullanıcının isteğini karşılayamayan bir chatbot, uzun vadede ne kadar kibar olursa olsun güveni kaybeder (Fan ve ark., 2021; Liew ve ark., 2021). Son olarak, gizlilik endişesi kullanıcı güveni üzerinde baskı oluşturabilir. Çok kişisel sorular soran ya da kullanıcının geçmişine dair fazla bilgi veren bir bot, bazı kullanıcılar tarafından mahremiyet ihlali olarak algılanıp güvensizlik yaratabilmektedir (Srivastava ve ark., 2020). Örneğin, bir chatbot kullanıcının gece geç saatte sorduğu soruyu hatırlatarak konuştuğunda, bazı kullanıcılar kişiselleştirmeyi olumlu karşılasa da başkaları bunu rahatsız edici bulmuş, güvenlerinde azalma yaşamıştır (Srivastava ve ark., 2020).

Yukarıda özetlenen olumlu ve olumsuz bulgular bir arada değerlendirildiğinde, "tam dozunda insansılık" ile güven maksimize edilirken, doz aşımı veya tutarsızlık güveni zayıflatabilir. Literatürde de *"ılımlı antropomorfizm en iyisidir"* görüşü ön plana çıkmaktadır (Janson, 2023; Schillaci ve ark., 2024). Doğru tasarlanmış antropomorfik özellikler güveni beslerken, bu unsurların yapaylıktan uzak, kullanıcı beklentilerine uygun olması gerektiği vurgulanmaktadır (Janson, 2023).

- **Güven Oluşum Mekanizmaları:** Araştırmalar, antropomorfik unsurların güven üzerindeki etkilerini açıklamak için çeşitli aracı ve moderatör faktörler belirlemiştir. En sık rastlanan mekanizmalar sosyal algılar üzerinden işler: Kullanılan emoji veya empatik ifadeler, kullanıcıda botun sıcaklık ve sosyal varlık hissini yükselterek güveni pekiştirir. Örneğin Yoo ve Zhao (2024), chatbotta emoji kullanımının duygusal varlık hissini artırıp bunun da kullanıcı tatminine ve dolayısıyla güvene olumlu yansıdığını göstermiştir. Benzer şekilde, Zhou ve Chang (2024), bilgilendirici (yetkinlik vurgulu) ve duygusal (empati vurgulu) stratejileri karşılaştırmış; yetkinlik algısının bilişsel tatmin, sıcaklık algısının duygusal tatmin ve güveni kısmen aracılandırdığını bulmuştur. Ayrıca, insansı iletişim tarzının kullanıcıların algılanan güvenlik duygusunu artırdığı ve böylece kullanıcının kişisel bilgilerini bot ile paylaşma eğilimini olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Bireysel farklılıklar ise moderatör rolü oynar: Sosyalleşme ihtiyacı veya belirsizliğe yüksek toleransı olan kullanıcılar, botta insani ipuçları gördükçe hızlı güven oluştururken (Sheehan ve ark., 2020; Jiang ve ark., 2023), teknolojiye dirençli veya yeniliklerden uzak kullanıcılar antropomorfik tasarımlara temkinli yaklaşabilmektedir (Sarraf ve ark., 2024). Örneğin, Jiang ve ark. (2023) belirsizlik toleransı düşük bireylerin antropomorfik özelliklerden daha az etkilenebildiğini; Sarraf ve ark. (2024) ise kişisel yenilikçilik düzeyi düşük kullanıcılarda fazla antropomorfizmin ters etki yapabileceğini rapor etmiştir.

Diğer modeller de antropomorfik botların güven oluşturmasını açıklamıştır. Cheng ve ark. (2022), Uyarıcı-Organizma-Tepki (SOR) modeliyle, antropomorfik uyarıcıların kullanıcı organizmasında güven gibi duygusal tepkiler yarattığını ve bunun sonucunda insan temsilciye geçme niyetinin azaldığını göstermiştir. Chong ve ark. (2021) ise sosyal bilişsel kuramdan yola çıkarak "vekalet güveni" kavramını tanımlamış; kullanıcıların botun yönlendirmesine izin vermesinin, botun güvenilir insansı ajans sergilemesiyle hızlandığını ve bu şekilde derin bir

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

güven döngüsünün oluştuğunu öne sürmüştür. CASA paradigması da temel bir mekanizma sunar: İnsanlar sosyal ipucu veren makinelere otomatik olarak sosyal varlık muamelesi yapıp güven duyarlar. Liu ve ark. (2022), e-ticaret chatbotlarında kullanıcıların iş bitiminde bota teşekkür etmelerinin, botu kişileştirmeye ve güven ile marka deneyimini artırmaya işaret ettiğini bulmuştur. Son olarak, zihinsel algı (mind-perception) yaklaşımıyla yapılan çalışmalar, yüksek antropomorfizmin kullanıcıların bota "düşünebilen ve hissedebilen bir varlık" atfetmesini sağladığını ortaya koymuştur. Örneğin Zhao ve ark. (2025), yüksek antropomorfik robotlara sahip müşterilerin bu sistemleri duygusal deneyim yaşayabilen ve kendi başına aksiyon alabilen varlıklar olarak algıladığını, bu sayede bot hatalarını daha kolay affettiklerini göstermiştir. Bu bulgu, antropomorfik ipuçlarının kullanıcıda botu canlı bir zihin gibi görme mekanizmasıyla güveni koruyabildiğini anlatmaktadır.

Bu sonuçlar ışığında, antropomorfik chatbotlar güveni doğrudan artırabilse de çoğunlukla dolaylı sosyal algılar ve bilişsel değerlendirmeler üzerinden etki eder. Doğrudan "bana güven" demekten çok, "ben senin yanındayım" mesajı veren tasarım unsurları güven oluşturur. Bu süreçleri destekleyen bulgular, literatürde sayısız kez doğrulanmıştır (örneğin Qiao ve ark., 2022; Zhou ve Chang, 2024; Liu ve ark., 2022).

5. Tartışma ve Çıkarımlar

Elde edilen bulgular, antropomorfik chatbotların tüketici güvenine etkilerine ilişkin literatürdeki kuramsal beklentileri büyük ölçüde doğrulamaktadır. Özellikle CASA paradigması, günümüz chatbot ortamında güçlü biçimde geçerlidir: Kullanıcılar, sistemin makine olduğunu bilseler bile en ufak insani ipuçlarına sosyal tepkiler verir ve güven duyar (Nass ve Moon, 2000; Liu ve ark., 2022) Örneğin bir chatbot kullanıcıya ismiyle hitap edip nazikçe karşılık verdiğinde (karşılıklılık ve yakınlık sinyalleri), kullanıcıda insan-insan ilişkilerindeki güven oluşumuna benzer olumlu tutumlar gelişmektedir (Zhou ve Chang, 2024; Uygun, 2023). Bununla birlikte, sohbet botlarının kendine has dinamikleri de ortaya çıkmıştır. Araştırmalar, kullanıcıların chatbotlara genellikle daha düşük bir başlangıç beklentisiyle yaklaştığını, bu nedenle küçük olumlu sürprizlerin (örneğin sorun anlaşıldığının gösterilmesi) güveni büyük oranda artırabildiğini göstermektedir (Ischen ve ark., 2020). İnsan temsilcide varsayılan bir güven düzeyi varken, chatbot bu güveni sıfırdan inşa etmek zorundadır. Bu durum, tasarımcılara bir avantaj sunar: İlk etkileşimde yaratılan doğru ilk izlenim kullanıcı güvenini büyük ölçüde şekillendirebilir. Örneğin, etkileşimin başlangıcında sıcak bir selamlaşma ve kullanıcı sorusunun anlaşıldığını gösteren açıklayıcı bir cevap, başlangıç güvenini oluşturmada kritik rol oynar (Sheehan ve ark., 2020; Jiang ve ark., 2023).

Güvenin boyutları açısından analizimiz, bilişsel ve duygusal güven ayrımının chatbot ilişkilerinde anlamlı olduğunu göstermiştir. Çoğu antropomorfik unsur, samimiyet ve yakınlık sağlayarak ilişkisel (duygusal) güveni etkilerken; işlemsel (bilişsel) güven teknolojinin kapasitesi ve doğruluğuyla ilişkilidir (Cheng ve ark., 2022; Zhou ve Chang, 2024). Bu ayrım, gelecekte güvenin tek boyutlu değil çok boyutlu ölçeklerle ölçülmesi gerektiğini işaret etmektedir (Kim ve Im, 2023). Örneğin Mayer'in klasik güven modeli (yetkinlik, dürüstlük, iyi niyet) dijital ajanlara uyarlandığında; yeterlilik teknik performansla, dürüstlük beklenti yönetimiyle, iyi niyet ise empati ile özdeşleştirilmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Araştırmalar, antropomorfizmin olumsuz yanlarını da vurgulamıştır. Tekinsiz vadi etkisi chatbotlarda da önemlidir. Kullanıcılar "tekinsiz sohbet" benzeri bir durumdan rahatsız olabilir; botun hem fazla insan gibi davranması hem de bunu yapayca sürdürmesi kullanıcıda güvensizlik yaratır (Chong ve ark., 2021; Seitz, 2024). Bu durum karşısında literatürde açıklanabilir yapay zekâ ve şeffaflık önerilmiştir: Bazı uzmanlar, chatbotun gerektiğinde "Ben bir yapay zekâyım" deme özgünlüğüne dikkat çekmektedir (Nemoto & Fujimoto, 2020). Örneğin, bir botun açılışta sınırlarını belirtmesi ("Ben dijital asistanınım, elimden geleni yaparım ama bazen yanlış anlayabilirim") gibi bir yaklaşım, kullanıcıların sonraki hatalara toleransını artırıp genel güveni koruyabilir (Fan ve ark., 2021). Yani bir bakıma beklenti yönetimi de güven oluşturmanın parçasıdır.

Araştırma sonuçları, alandaki teorik çokluğu da ortaya koymaktadır. Chatbotlarla ilgili çalışmalar CASA, Uyarıcı-Organizma-Tepki (SOR), Heuristik-Sistematik İşlemleme, Sosyal Duygusal Teoriler gibi birçok farklı kuramsal yaklaşımdan yararlanmıştır. Bu, alanın disiplinlerarası yapısını ve tek bir teorinin eksiksiz açıklama yapamadığını gösterir. Ancak bu çeşitlilik içinde güven oluşumu ortak bir çerçeve sunmaktadır. Örneğin Schillaci ve ark. (2024), sağlık chatbotlarında kaynak güvenilirliğini "güvenilirlik (dürüstlük), uzmanlık (yetkinlik) ve çekicilik" olarak üç alt boyuta ayırmış ve en güvenilir chatbotların bu üç boyutun dengeli biçimde yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu gibi çalışmalar, klasik güven modellerinin (Mayer vd., 1995) dijital ajan bağlamında nasıl yeniden yorumlanabileceğine dair örnekler sunmaktadır.

Pratik açıdan çıkarımlar da belirgindir. Geliştiriciler, chatbotlarına insani dokunuşlar eklerken kullanıcı deneyimi ve özgünlüğü merkezde tutmalıdır. Örneğin bir e-ticaret chatbotu geliştiriliyorsa, kullanıcısını ismiyle karşılamak, ürün önerirken nazik kibar bir üslup kullanmak, sorulara arada espirili yanıtlar katmak gibi antropomorfik öğeler güveni ve bağlılığı artırır (Pizzi ve ark., 2021; Chen ve ark., 2024). Buna karşın, bot cevap veremediğinde durumu kabul edip nazikçe alternatif önermek dürüstlük algısını güçlendirir ("Bu soruyu anlamadım, ama isterseniz yetkili birine bağlayabilirim"). Literatürde, hata durumlarında bile antropomorfik tepkilerin (ör. özür dileme, telafi önerme) kullanıcı tarafından olumlu karşılandığı ve güven kaybını azalttığı vurgulanmıştır (Zhou ve Chang, 2024). Markaya gelince, chatbotun markanın kişiliğiyle tutarlı olması önemlidir. Genç kitleye yönelik bir marka, chatbotunu dinamik ve samimi dille, emoji ve mizah içeren bir tarzda kurgulayarak güven ve yakınlık kazanabilir. Ciddi bir finans danışmanlık firması ise otoriter ve sade bir dil tercih ederek güven sağlamalıdır. Dahası, kullanıcıların chatbotlara duyduğu güven markaya genellenebileceğinden (Liu ve ark., 2022), antropomorfik tasarım markanın genel güvenilirlik stratejisinin bir parçası olmalıdır.

Teknolojik ilerlemeler de gelecek güven dinamiklerini şekillendirecektir. Derin öğrenme ile doğal dil üretebilen (üretici yapay zekâ) chatbotlar hızla yaygınlaşmaktadır. Bu sistemler insanî sohbet edebilme kapasitesiyle tasarım müdahalesi olmadan bile antropomorfizm sergilemektedir (ör. GPT tabanlı modellerin espri yapabilmesi, duygusal ton kullanabilmesi). Kullanıcıların bu gelişmiş botlara olan beklentisi artarken, güven yönetimi daha karmaşık hale gelecektir. Yakın gelecekte en büyük meydan okumalardan biri, bu tür ileri botlarda güvenin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

nasıl yönlendirileceğidir. Bazı çalışmalar, kullanıcıların çok insansı chatbotlara aşırı itaatkâr olabileceğini ve kritik kararları bile onlara emanet edebileceğini, ancak bot hatası durumunda hayal kırıklığının da büyük olabileceğini uyarmaktadır (Ashfaq ve ark., 2020; Whang ve ark., 2022; Krishnan ve ark., 2022). Yani güvenin iki ucu keskin bir kılıç olduğu açıktır: Çok fazla güven risk doğururken, az güven ise etkileşimi engeller. İdeal olan dengeli bir sosyal deneyim sunmaktır. Bazı araştırmacılar, "anthropomorphic design cues" yerine "socially oriented design" kavramını benimseyerek amacın kullanıcıya insana yakın ama gerçekçi bir sosyal deneyim sunmak olması gerektiğini vurgulamaktadır (Seitz, 2024; Pizzi ve ark., 2021). Bu yaklaşım, belki de "ne kadar insansı olalım" yerine "kullanıcının güvende hissetmesini sağlayacak sosyal deneyimi nasıl tasarlarız" sorusuna odaklanmamızı önerir.

Sonuç olarak, antropomorfik tasarım chatbotlarda güçlü bir güven stratejisi sunmaktadır; ancak bu tasarımlar özenle, bağlama uygun ve özgün şekilde uygulanmalıdır. Kullanıcının beklentileri, bireysel farklılıkları ve kültürel bağlam dikkate alındığında, antropomorfizmin faydaları maksimize edilebilir. Aksi takdirde, yanlış uygulanan insansılık güveni hızla zayıflatabilir.

6. Kısıtlamalar ve Gelecek Araştırmalar

Bu sistematik derleme önemli içgörüler sunsa da bazı sınırlılıklar vardır ve ilerleyen araştırma için öneriler mevcuttur:

- **Literatür Kapsamı:** İncelediğimiz çalışmalar çoğunlukla laboratuvar deneyleri veya anket temelli olup, gerçek dünya verileri sınırlıdır. Katılımcılar genellikle kısa etkileşimler sonunda görüş bildirmiştir. Bu durum, uzun vadeli güven dinamiklerini yakalama konusunda kısıtlamadır. Gelecekte, kullanıcıların haftalar veya aylar boyu aynı chatbotla etkileşimde güven gelişimini inceleyen saha çalışmaları yapılması önemlidir. Ayrıca, ele aldığımız çalışmalar ağırlıklı olarak Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya merkezlidir. Kültürel farklılıklar antropomorfizme verilen tepkilerde rol oynayabileceği için, farklı coğrafyalardan verilerle kültürler arası karşılaştırmalar önemli bir araştırma alanıdır.
- **Zaman Yenilenmesi:** Çalışmamız 2025 Mart ayına kadar yayımlanan 82 kaynağı kapsamaktadır. Ancak chatbot ve yapay zekâ alanı hızla güncellenmektedir; özellikle 2024-2025'te yayımlanan yeni çalışmalar düzenli olarak takip edilmeli ve literatür güncel tutulmalıdır. Ek olarak, incelememiz İngilizce ve sınırlı Türkçe literatürü içerirken, Çince gibi diğer dillerde yayımlanan ilgili çalışmalar göz önünde bulundurulmamıştır. Bu dillerdeki yayınların entegrasyonu gelecekte çalışmanın kapsamını genişletecektir.
- **Ölçüm Sorunları:** Literatürde güvenin nasıl ölçüleceği konusunda bir birlik yoktur. Bazı çalışmalar güveni memnuniyet veya kullanım niyetiyle, bazıları ise doğrudan algılanan güvenilirlik ölçekleriyle incelemiştir. Bu çeşitlilik, farklı çalışmaların sonuçlarını karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. İleriye dönük olarak, chatbot özelinde bilişsel/duygusal gibi çok boyutlu güven ölçeklerinin geliştirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca antropomorfizm seviyesinin objektif ölçümü de zordur; ileriki çalışmalarda

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

dilde insanımsılık puanı veya avatar insansı skoru gibi nicel metriklerin oluşturulması önerilmektedir.

- **Teknolojik ve Kullanıcı Eğilimleri:** Derlediğimiz çalışmalar çoğunlukla kural tabanlı veya dar kapsamlı AI botlar üzerinedir. Oysa günümüzde geniş dil modelleriyle (örn. GPT temelli asistanlar) çalışan botlar yaygınlaşmaktadır. Bu yeni nesil chatbotların kullanıcı algısı farklı olacaktır. Çok akıcı ve genel zekâ gösterebilmeleri kullanıcıları gerçek bir insanla konuştuklarına inandırabilir; bu durumda hatalar daha rahatsız edici hale gelebilir. Gelecekteki araştırmalar, bu ileri düzey yapay zekâ destekli chatbotlarda güvenin nasıl inşa edilip yönetildiğini ele almalıdır. Örneğin, kullanıcılar ChatGPT-tabanlı bir müşteri hizmetleri botuna ne kadar güveniyor? Beklentileri yükseldiği için hata kabulü azalıyor mu? Bu sorular henüz yanıtsızdır.

Bu kısıtlamaların ötesinde, antropomorfik chatbotlar ve tüketici güveni konusundaki eğilimler hızla evrilmektedir. Çalışmamız, güncel araştırma eğilimlerini, var olan boşlukları ve bu alandaki gelecek çalışmalar için önerileri özetleyerek hem akademik dünyaya hem de sektör uygulamalarına yol gösterici niteliktedir.

KAYNAKÇA

Alagarsamy, S., & Mehrolia, S. (2023). Exploring chatbot trust: Antecedents and behavioural outcomes. *Heliyon, 9*(e16074).

Al Farisi, R., Ferdiana, R., & Adji, T. B. (2022). The effect of anthropomorphic design cues on increasing chatbot empathy. In *Proceedings of the 2022 1st International Conference on Information System & Information Technology (ICISIT)*.

Ashfaq, M., Yun, J., Waheed, A., & Khan, A. (2020). Factors affecting customer trust in AI-based chatbots. *Technology in Society, 63*, 101335.

Barış, A. (2020). A new business marketing tool: Chatbot. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics, 3*(1), 31–46.

Chen, J., Li, M., & Ham, J. (2024). Different dimensions of anthropomorphic design cues: How visual appearance and conversational style influence users' information disclosure tendency towards chatbots. *International Journal of Human-Computer Studies, 190*, 103320.

Cheng, X., Zhang, X., Cohen, J., & Mou, J. (2022). Human vs. AI: Understanding the impact of anthropomorphism on consumer response to chatbots from the perspective of trust and relationship norms. *Information Processing & Management, 59*(6), 102940.

Chinmulgund, A., Tapas, P., Khatwani, R., Shah, P., & Sekhar, R. (2023). Anthropomorphism of AI-based chatbots by users during communication. In *Proceedings of the 2023 3rd International Conference on Intelligent Technologies (CONIT)*.

Chong, T., Yu, T., Keeling, D. I., & de Ruyter, K. (2021). AI-chatbots on the services frontline: Addressing the challenges and opportunities of agency. *Journal of Retailing and Consumer Services, 63*, 102735.

Epley, N., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: a three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review, 114*(4), 864–886.

Fan, M., He, Y., Zou, F., & Jiang, X. (2021). Research on users' trust of chatbots driven by AI: An empirical analysis based on system factors and user characteristics. In *Proceedings of the 2021 IEEE International Conference on Consumer Electronics and Computer Engineering (ICCECE)*.

Fu, J., Mouakket, S., & Sun, Y. (2023). The role of chatbots' human-like characteristics in online shopping. *Electronic Commerce Research and Applications, 61*, 101304.

Hu, Y., & Sun, Y. (2023). Understanding the joint effects of internal and external anthropomorphic cues of intelligent customer service bot on user satisfaction. *Data and Information Management, 7*, 100047.

Janson, A. (2023). How to leverage anthropomorphism for chatbot service interfaces: The interplay of communication style and personification. *Computers in Human Behavior, 149*, 107954.

Jiang, Y., Yang, X., & Zheng, T. (2023). Make chatbots more adaptive: Dual pathways linking human-like cues and tailored response to trust in interactions with chatbots. *Computers in Human Behavior, 138*, 107485.

Kim, J., & Im, I. (2023). Anthropomorphic response: Understanding interactions between humans and artificial intelligence agents. *Computers in Human Behavior, 139*, 107512.

Krishnan, C., Gupta, A., Gupta, A., & Singh, G. (2022). Impact of artificial intelligence-based chatbots on customer engagement and business growth. In A. Haque et al. (Eds.), *Handbook of Research on Innovations in the Diagnosis and Treatment of Cancer* (pp. 195–210). Springer.

Li, C.-Y., & Zhang, J.-T. (2023). Chatbots or me? Consumers' switching between human agents and conversational agents. *Journal of Retailing and Consumer Services, 72*, 103264.

Li, X., & Wang, Y. (2023). Acceptance of AI in service scenarios: The impact of chatbot anthropomorphism on customers' willingness to use continuously. In *Proceedings of the 2023 International Conference on Wavelet Active Media Technology and Information Processing (ICCWAMTIP)*.

Liew, T. W., Goh, G. G. G., & Tan, S.-M. (2021). The effects of designing conversational commerce chatbots with expertise cues. In *Proceedings of the 2021 14th International Conference on Human System Interaction (HSI)* (pp. 1–8).

Liu, Y., Li, X., & Xiang, Z. (2022). The effect of chatbot-customer interaction on consumer brand advocacy: Exploring the role of chatbots. In *Proceedings of the 2022 IEEE 12th*

International Conference on Electronics Information and Emergency Communication (ICEIEC) (pp. 185–190).

Moorsel, A. (2020). Simulating the effects of social presence on trust, privacy concerns & usage intentions in automated bots for finance. In *Proceedings of the 2020 IEEE European Symposium on Security and Privacy Workshops (EuroS&PW)* (pp. 190–199).

Nass, C., & Moon, Y. (2000). Machines and mindlessness: Social responses to computers. *Journal of Social Issues, 56*(1), 81–103.

Nemoto, T., & Fujimoto, T. (2020). Design of humanity by the concept of artificial personalities. In *Proceedings of the 2020 International Conference on Computational Science and Computational Intelligence (CSCI)* (pp. 675–678).

Nordheim, C. B., Følstad, A., & Bjørkli, C. A. (2019). An initial model of trust in chatbots for customer service – findings from a questionnaire study. *Interacting with Computers, 31*(3), 317–335.

Pantano, E., & Pizzi, G. (2020). Forecasting artificial intelligence on online customer assistance: Evidence from chatbot patents analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services, 55*, 102095.

Patacchiola, M., & Cangelosi, A. (2022). A developmental cognitive architecture for trust and theory of mind in humanoid robots. *IEEE Transactions on Cybernetics, 52*(3), 1947–1958.

Pizzi, G., Scarpi, D., & Pantano, E. (2021). Artificial intelligence and the new forms of interaction: Who has the control when interacting with a chatbot? *Journal of Business Research, 129*, 878–890.

Qiao, Q., Wu, W., & Li, Y. (2022). Enhancing consumer usage of AI-chatbots: The role of perceived humanness, social presence, and social interactivity. In *Proceedings of the 2022 8th International Conference on Information Management (ICIM)* (pp. 97–103).

Sarraf, S., Kar, A. K., & Janssen, M. (2024). How do system and user characteristics, along with anthropomorphism, impact cognitive absorption of chatbots – Introducing SUCCAST through a mixed methods study. *Decision Support Systems, 178*, 114132.

Schillaci, C. E., de Cosmo, L. M., Piper, L., Nicotra, M., & Guido, G. (2024). Anthropomorphic chatbots for future healthcare services: Effects of personality, gender, and roles on source credibility, user satisfaction, and intention to use. *Technological Forecasting and Social Change, 199*, 123025.

Seitz, L. (2024). Artificial empathy in healthcare chatbots: Does it feel authentic? *Computers in Human Behavior: Artificial Humans, 2*, 100067.

Seppelfelt, G. D. C., Asaka, T., Nagai, T., & Yukizaki, S. (2022). HumanoidBot: Full-body humanoid chitchat system. In *Proceedings of the 2022 IEEE-RAS 21st International Conference on Humanoid Robots (Humanoids)* (pp. 231–237).

Sheehan, B., Jin, H. S., & Gottlieb, U. (2020). Customer service chatbots: Anthropomorphism and adoption. *Journal of Business Research, 115*, 14–24.

Srivastava, B., Rossi, F., Usmani, S., & Bernagozzi, M. (2020). Personalized chatbot trustworthiness ratings. *IEEE Transactions on Technology and Society, 1*(4), 185–194.

Teepapal, T. (2025). AI-driven personalization: Unraveling consumer perceptions in social media engagement. *Computers in Human Behavior, 165*, 108549.

Tsumura, T., & Yamada, S. (2023). Influence of anthropomorphic agent on human empathy through games. *IEEE Access, 11*, 40412–40427.

Uygun, M. (2023). Artificial intelligence chatbots for customer service & their impacts on consumer compliancy. In *Proceedings of the 3rd International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)* (pp. 2218–2222).

Whang, J., Park, Y., & Lee, S. (2022). Chatbots in customer service: The role of social presence in user trust and experience. *BMC Psychology, 10*(1), 256.

Wibhowo, C., & Sanjaya, R. (2021). Virtual assistant for suicide prevention in individuals with borderline personality disorder. In *Proceedings of the 2021 International Conference on Computer & Information Sciences (ICCOINS)*.

Yu, S., & Zhao, L. (2024). Emojifying chatbot interactions: An exploration of emoji utilization in human-chatbot communications. *Telematics and Informatics, 86*, 102071.

Yuan, J., Peng, X., Liu, Y., & Wang, Q. (2025). “Don’t look at me!”: The role of avatars’ presentation style and gaze direction in social chatbot design. *Computers in Human Behavior, 164*, 108501.

Zhao, Y., Zhu, Z., & Tang, B. (2025). Are highly anthropomorphic service robots more likely to be forgiven by customers after service failures? A mind perception perspective. *International Journal of Hospitality Management, 126*, 104103.

Zhang, C., Li, G., Hashimoto, H., & Zhang, Z. (2022). Digital transformation (DX) for skill learners: The design methodology and implementation of educational chatbot using knowledge connection and emotional expression. In *Proceedings of the 2022 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)* (pp. 998–1003).

Zhou, C., & Chang, Q. (2024). Informational or emotional? Exploring the relative effects of chatbots’ self-recovery strategies on consumer satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services, 78*, 103779.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

TÜRK İŞLETMELERİNİN ULUSLARARASI FAALİYETLERİNDE KÜLTÜREL MESAFENİN ETKİSİ

Doktora Öğrencisi Ayhan ÖKSÜZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
ayhanoksuz46@hotmail.com - ORCID ID:0000-0002-5640-0711

Prof. Dr. Ali Ender ALTUNOĞLU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
aealtunoglu@mu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7610-0812

ÖZET

Bu çalışma, Türk işletmelerinin faaliyetleri üzerine yakın zamanda yapılan araştırmalarda, kültürel mesafeyi hangi uluslararası işletme faaliyeti / yönü ile ilişkilendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çeşitli veri tabanları kullanılarak yapılan tarama neticesinde ulusal ve uluslararası yazında 1990-2024 yılları arasında konuyla ilgili 49 adet çalışmaya (30 Makale, 12 Doktora Tezi ve 7 Yüksek Lisans Tezi) ulaşılmıştır. Bu çalışmalar ilk önce belli başlıklar altında tablolaştırılarak özetlenmiştir. Daha sonra hem içerik analizi hem de betimsel analiz yöntemleri kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar MAXQDA 2022 programına aktarılarak bulgu ve sonuç bölümlerinden temalar, kodlar ve alıntılar oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde ise Türk işletmelerinin uluslararası faaliyetleriyle ilgili; uluslararası pazar yeri seçimi, uluslararası pazarlara giriş stratejileri, ürünlere yönelik stratejiler, hedef pazar özellikleri, yönetici ve işletme özellikleri gibi çeşitli konularla ilişkilendirilen kültürel mesafe kavramıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Türk İşletmeler, Kültürel Mesafe, Uluslararasılaşma Süreci, Uluslararası Faaliyetler

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

GİRİŞ

Küresel ekonomideki entegrasyonun derinleşmesiyle birlikte, kültürel mesafe olgusu uluslararası işletmecilik araştırmalarında giderek daha merkezi bir konuma yerleşmektedir (Eren, 2005). Kültürel mesafe, farklı ulusal veya bölgesel kültürler arasındaki benzerlik veya farklılık derecesini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır (Hofstede, 1980). Shenkar (2001), kültürel mesafeyi "ülkeler arasındaki kültürel sistemlerin birbirinden farklılaşma derecesi" olarak tanımlamakta ve bu kavramın uluslararası iş stratejilerinin şekillenmesindeki kritik rolüne dikkat çekmektedir. Kültürel mesafenin uluslararası işletmecilik süreçlerine etkisi, Uppsala modeli (Johanson ve Vahlne, 1977) ve Eklektik Paradigma (Dunning, 1980) gibi temel teoriler çerçevesinde; uluslararası işletme, stratejik yönetim ve örgüt kuramı gibi disiplinlerde uzun süredir incelenmektedir (Ülgen ve Mirze, 2006, s.82). Kültürel mesafenin anlaşılması, çok uluslu şirketlerin yabancı pazarlara giriş stratejilerini, birleşme ve satın almaların başarısını, uluslararası ortak girişimlerin performansını ve çalışanların yabancı atamalardaki uyumunu etkilemektedir (Ghemawat, 2001; Hofstede, 2001). Uluslararası faaliyetlerde başarılı olabilmek için sadece ekonomik ve siyasi faktörler değil, aynı zamanda sosyo-kültürel farklılıklar da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Hofstede, 1980; Trompenaars ve Hampden-Turner, 1998). Bu kapsamda "kültürel mesafe" kavramı, uluslararası işletme literatüründe önemli bir analiz aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumlar arasındaki kültürel mesafenin büyüklüğü, uluslararası işletmeler açısından işlem maliyetlerini artırabileceği bu durumunda işletmelerin faaliyetleri ve yatırımları konusunda caydırıcı bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Ayas, 2017, s.9). Özellikle yöneticilerin uzak kültürler hakkında bilgi eksikliği faaliyette bulunulacak sosyal çevreyi anlamalarını zorlaştıracaktır (Hutzschenreuter vd., 2015). Kültürel mesafe, uluslararası işletmeler özelinde; firma değeri, işe alma, ücretlendirme, eğitim, üretilen ürün ve hizmetler, pazarlama, tedarik zinciri, insan kaynakları uygulamaları ve diğer yönetim uygulamaları hakkında bilgi akışlarını engelleyerek ortaya çıkaracağı belirsizlikler farklı kültürlerden işletmelerle iş yapma biçimlerini etkiyecektir (Shenkar, 2001, s.519). Bununla birlikte kültürel mesafe daha üst düzeyde uluslararası doğrudan yatırımları, ortak girişimleri, birleşmeleri, satın almaları ve sıfırdan yeni bir şirket kurma girişimlerini kültürel değer yönelimlerine bağlı olarak caydırıcı ya da teşvik edici etkisi uluslararası faaliyetlerin ve yatırımların yönünü şekillendirebilmektedir (Leung vd., 2005, s.361).

Türk işletmelerinin son yirmi yılda gösterdiği uluslararasılaşma performansı, bu bağlamda özel bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye İhracatçılar Meclisi (2023) verilerine göre, Türk şirketlerinin yurtdışı yatırımları 2002'de 1.5 milyar dolar seviyesindeyken, 2022'de 50 milyar doları aşmıştır. Bu dikkat çekici artış, Türk çokuluslu işletmelerinin (ÇUŞ) uluslararasılaşma dinamiklerinin anlaşılmasını akademik ve pratik açıdan zaruri kılmaktadır. Türk ÇUŞ'lerinin uluslararasılaşma süreçleri incelendiğinde, geleneksel teorilerin öngördüğünden daha karmaşık ve çok boyutlu bir kültürel mesafe algısıyla karşılaşılmaktadır (Erdilek, 2008). Türkiye'nin coğrafi konumu ve tarihsel bağları nedeniyle kültürel mesafe algısının farklılaşabileceği ifade edilmektedir (Sümer ve Üner, 2014). Özellikle tarihsel bağların (Osmanlı coğrafyası gibi) ve diaspora etkisinin (Almanya'daki Türk nüfusu gibi), kültürel mesafenin etkilerini moderasyon yeteneği, Türk işletmelerine özgü dinamikler olarak öne çıkmaktadır (Demirbağ vd., 2009).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu çalışma da gerek ulusal gerekse de uluslararası literatürde Türk işletmelerin uluslararası alanda faaliyetlerini gerçekleştirirken kültürel mesafenin etkileri üzerine yapılan çalışmaları inceleyerek ana temalar ve bunlara bağlı alt temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan ana temalar ve alt temalar kapsamında yapılan çalışmalarda Türk işletmelerin kültürel mesafeyi hangi alanlarda ele aldıkları ve kültürel mesafenin bu işletmelerin faaliyetlerinin yönünü ne ölçüde etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çeşitli veri tabanları kullanılarak, 1990-2024 yılları arasında Türk işletmelerin uluslararası faaliyetleri/yönü ile kültürel uzaklığı birlikte ele alan nicel ve nitel araştırmalar incelenmiştir. Araştırma, Türk işletmeler üzerinde yakın zamanda yapılan araştırmalar, kültürel uzaklığı hangi uluslararası işletme faaliyeti / yönü ile ilişkilendiriyor? sorunsalı etrafında şekillendirilmiştir. Bu nedenle araştırma, ulusal ve uluslararası literatürde Türk işletmelerin kültürel mesafe ile ilgili yapılan çalışmaların hangi alanlarda yoğunlaştığı ve hangi alanlarda boşluklar oluşturulduğunu ortaya koyması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Türk işletmelerin faaliyetlerinde kültürel mesafesinin etkisi ile ilgili yapılacak olan çalışmalara yol göstereceği olabileceği düşünüldüğünde literatüre katkısı yadsınamayacaktır.

Literatür Taraması

1. Kültürel Mesafenin Teorik Temelleri ve Ölçüm Yöntemleri

Kültürel mesafe kavramı ilk olarak algısal mesafe (psychic distance), ilk olarak Beckerman (1956, s.38) tarafından ‘daha yakın olma’ şeklinde tanımlanmıştır. Kavram uzun yıllar boyunca uluslararası işletmecilik alanında birçok araştırmacı tarafından farklı ifadelerle ele alınmış (Önder ve Güllülü, 2013, s.171); algı, anlama, öğrenme ve bilgi alış-verişinin önündeki engeller şeklinde farklı ifadelerle tanımlanmıştır (Johanson ve Vahlne, 1977, s,24). Bu kavramlar içerisinde yer alan algı; yabancı pazarlarda alıcı ve satıcılar arasındaki algısal farklılıkları (Smith vd., 2011, s.128), anlama ve öğrenme işletmelerin faaliyette bulunduğu yabancı pazarların çevresine öğrenmesi (Evans ve Mavondo, 2002, s.308), bilgi alışverişinin önündeki engeller ise işletmeler ile yabancı pazarlar arasında iki yönlü gerçekleşen talep ve ürünle ilgili bilgi alış-verişinin önündeki engeller olarak ifade edilmiştir (Johanson ve Vahlne, 1977, s.24). Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975, s.308) algısal mesafe kavramını potansiyel ve mevcut alıcı ve satıcı arasındaki bilgi akışına ket vuran ve pazarların dil, kültür, politik ve hukuki sistem, ekonomik çevre, gelişmişlik, eğitim seviyesi vb. özelliklerindeki farklılıkların tamamı olarak daha geniş bir ifadeyle tanımlamışlardır. Sonrasında ise Linnemann (1966), Gruber ve Vernon (1970) tarafından yürütülen uluslararası ticaret ilişkilerinin konu edinildiği araştırmalarda yer alan algısal mesafe kavramı, Upsala Uluslararasılaşma Modeli ile yaygınlaşarak yabancı pazarlara giriş süreçlerini açıklayan kuramsal bir çerçeve haline gelmiştir (Johanson ve Vahlne, 1977). Bu modele göre firmalar öncelikle kültürel olarak benzer pazarlara girme eğilimindedir (Lee,1998; Swift, 1999; Sousa ve Bradley, 2005, 2006; Child vd., 2002, 2009; Smith vd., 2011; Dow, 2000; Evans vd.,2000). Bu durum, bilgi akışının kolaylığı, risk algısının düşük olması ve şirketlerin adaptasyon maliyetlerinin düşük olması gibi nedenlerle açıklanmaktadır (Vahlne ve Wiedersheim-Paul, 1973). Williamson (1975) tarafından ortaya konulan İşlem Maliyeti Kuramı’nda, kültürel mesafe; işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde iletişim, uyum ve kontrol maliyetlerini artırıcı bir faktör olarak ele alınmıştır (Kaya ve Erden, 2008). Ancak bu teoriler küresel doğan işletmeler gibi istisnaları açıklama

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yetersiz kalmıştır (Knight ve Cavusgil, 2004). İşletmelerin uluslararasılaşma hızını, yenilikçilik kapasitelerinin ve teknoloji adaptasyonlarını belirleyeceğini öne süren Yenilikçilik Tabanlı Yaklaşım (Bilkey ve Tesar, 1977) diğer yaklaşımların engel olarak gördüğü kültürel mesafeyi, aşılabilir bir faktör olarak değerlendirmiştir (Kaya ve Erden, 2008). Dunning (1980) öne sürdüğü Eklektik (OLI) Paradigması işletmelerin uluslararasılaşma süreçlerinde sahiplik, konum ve içselleştirme avantajlarından yararlandığını ve kültürel yakınlığında işletmelere konum avantajı sağladığını ifade etmiştir (Nas vd., 2020).

Kültürel mesafenin ölçümü konusunda literatürde farklı metodolojik yaklaşımlar bulunmaktadır (Sousa ve Bradley, 2005; Eriksson vd. 2000). Birinci yaklaşım, kültürel mesafenin çok boyutlu olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Sousa ve Bradley (2005), kültürel mesafenin tek bir boyut üzerinden değil, dil, din, eğitim seviyesi, endüstriyel gelişmişlik düzeyi, politik sistem ve yasal uygulamalar gibi çeşitli faktörlerin bütüncül olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu çok boyutlu yaklaşım, kültürel mesafenin karmaşık yapısını daha iyi yansıtmaktadır. İkinci yaklaşım ise Hofstede'nin (1980) ulusal kültür boyutlarını temel alan ölçüm yöntemleridir. Eriksson vd. (2000), kültürel mesafenin bireysel düzeyde değerlendirilmesi gerektiğini ve Hofstede'nin modelinin bu açıdan uygun bir çerçeve sunduğunu savunmuştur. Hofstede'nin geliştirdiği beş temel boyut (güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireysellik-toplulukçuluk, erillik-dişillik ve uzun vadeli-kısa vadeli yönelim) kültürel farklılıkların nicel olarak ölçülmesine olanak tanımaktadır (Hofstede, 1980). Kogut ve Singh (1988), Hofstede'nin boyutlarını temel alarak geliştirdikleri kültürel mesafe endeksi ile bu alanda önemli bir metodolojik katkı sağlamıştır. Kültürel mesafeyi ölçemeye yönelik en kapsamlı çalışmalardan biri de House vd., (2004) tarafından ortaya yapılmıştır. Çalışma Hofstede'nin modelini genişleterek 62 ülkeyi kapsayan dokuz temel boyut tanımlamıştır.

Ortaya konulan bu çalışmalara rağmen kültürel mesafenin ölçümü konusunda bazı belirsizlikler devam etmektedir. Child vd. (2002) ve Child vd. (2009) tarafından yapılan çalışmalar, kültürel mesafenin uluslararası işletmelerin faaliyetleri üzerindeki etkisini incelerken, bu etkinin yalnızca kültürel faktörlerle sınırlı kalmadığını göstermiştir. Dil bariyerleri, yasal düzenlemelerdeki farklılıklar, lojistik altyapı eksiklikleri, eğitim seviyesi farklılıkları, coğrafi uzaklık, yönetici algıları ve ekonomik-politik uygulamalar gibi faktörlerin de kültürel mesafe kavramı içinde değerlendirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Bu metodolojik çeşitlilik, kültürel mesafenin çok boyutlu doğasını yansıtmakla birlikte, araştırmacılar için ölçüm standartlarının belirlenmesi konusunda zorluklar yaratmaktadır (Dow ve Karunaratna, 2006). Son dönem çalışmalarında, bu farklı yaklaşımları bütünleştiren ve hem makro (ülke düzeyi) hem de mikro (bireysel algılar) faktörleri dikkate alan hibrit modellerin geliştirilmesi yönünde bir eğilim gözlemlenmektedir (Shenkar, 2001).

1.1.Kültürel Mesafe ve Yabancı Pazarlara Giriş Yöntemleri Arasındaki İlişki

Yapılan öncü çalışmalarda algısal mesafenin işletmelerin uluslararasılaşma sürecinde pazar ve pazara giriş seçimi konusunda verecekleri kararlar üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. (Johanson ve Vahlne, 1977; Bilkey ve Tesar, 1977; Evans ve diğerleri, 2000; Child vd., 2002; Sousa ve Bradley, 2005, 2006). Bu çalışmalarda kullanılan ikinci kaynaklardan elde edilen veriler objektif olarak değerlendirilirken kültürel mesafenin karar vericilerin algısı ile ilişkisi dikkate alınmamıştır (Child vd., 2009; Evans ve Mavondo, 2002). Sonraki çalışmalarda (Smith

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

vd., 2011) ülkeler arası farklılıklar makro boyuttan, karar vericilerin algısı düzeyinde mikro boyuta evrilmiştir. İşletmelerin kültürel olarak yakın pazarlara olan eğilimi, işletmelerin uluslararası tecrübeleriyle doğru orantılıdır (Erramilli, 1991). İşletmelerin uluslararası faaliyetlerinde elde ettikleri tecrübelerle hem coğrafi olarak hem de kültürel olarak daha uzak pazarlara yöneldiği görülmüştür (Erramilli vd., 2002). Kültürel uzaklığın işletmeler üzerine etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında kültürel olarak uzak pazarlarda ihracata dayalı yöntemlerin ön plana çıktığı Jung (2004), dış pazarlarda üretime dayalı yöntemlere çok sık başvurulmadığı gözlemlenmektedir ve bu çalışmaların büyük çoğunluğunda doğrudan yabancı yatırımlar incelenmektedir (Kartal ve Sofyalıoğlu, 2009, s.114). Uppsala modeli kapsamında yapılan (Johanson ve Vahlne, 1977) çalışmada mesafe kavramı dört faktör üzerinden açıklanmaya çalışılmış, bu faktörlerin (kültürel mesafe, ulusal mesafe, coğrafi mesafe ve kurumsal mesafe) Türk işletmelerin faaliyetlerinde de etkili olduğu ifade edilmiştir (Nas vd., 2020, s.597). İşletmeler açısından uluslararası faaliyetlerin başarısı kültürel çevrenin iyi anlaşılması gerektiği, aksi takdirde ortaya çıkabilecek belirsizliklerin boyutu işletmeleri kültürel olarak yakın hissettikleri ülkelere yatırım yapmaya ittiği görüşü savunulmaktadır (Ulaş, 2009, s.33). Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde kültürel mesafenin işletmeleri tam sahiplik ya da nispi oranda paya sahip olunan ortak girişimlere yönelttiği şeklinde farklı görüşler savunulmaktadır (Nas vd., 2020, s.598; İlhan, 2007, s.123). Bazı araştırmalarda Brouthers ve Brouthers (2001) kültürel mesafenin yüksek olduğu yabancı pazarlara işletmeler kontrolün kendilerinde olduğu ve yüksek maliyet içeren bağımsız giriş stratejilere yöneldikleri sonucuna ulaşmışlardır. Pothukuchi vd., (2002) çalışmalarında, örgütsel olarak bazda ele aldıkları kültürel mesafe kavramını yönetim uygulamaları ve çalışanların beklentileri bakımından mesafenin yüksek olması işletmeleri ortak girişim stratejileri konusunda caydırıcı etkiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu farklı görüşlere rağmen genel olarak kültürel mesafenin işletmelerin yabancı pazarlara giriş stratejileri üzerinde etkilerinin değerlendirildiği çalışmalarda genel görüş kültürel mesafeni yüksek olduğu yabancı pazarlara işletmelerin kontrol ve denetimin paylaşıldığı, daha az maliyetli iş birliği stratejilerine yöneldikleri şeklindedir (Kogut ve Singh, 1988; Shenkar, 2001).

1.2.Uluslararası Pazarlama ve Kültürel Mesafe Arasındaki İlişkisi

Uluslararası pazarlama işletme faaliyetleri sonucu ürettiği ürün ve hizmetlerin uluslararası boyutta pazarlama karması unsurlarını uygulama çabalarıdır (Topoğlu ve Gökdeniz, 2019, s.57). Bu nedenle üretilen mal ve hizmetlerin farklı kültürel çevre unsurlarına göre uyumlu hale getirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir (Çavuşgil ve Zou, 1994). Literatürde farklı ülke pazarlarına ilişkin pazarlama faaliyetlerine yönelik yapılan çalışmalar sonucu ortaya konulan kültürel özellikler dil, eğitim seviyesi, sosyo-kültürel değerler, iletişim, benlik duygusu, alım gücü gibi çok geniş yelpazede ele alınmıştır (Harris ve Moran, 1987, s.195). Uluslararası pazarlama açısından kültürel mesafenin boyutu (yakınlık/uzaklık) mevcut ürün ve hizmetlerin ya da yeni ürün ve hizmet geliştirme, fiyatlama ve reklam gibi tutundurma çabalarını farklı yönde etkilemektedir (Shoham vd., 1995). Uluslararası pazarlama açısından mesafe kavramı mevcut iç pazar ile faaliyette bulunulacak pazarla ilgili her açıdan var olan benzerlik ve farklılıklardır (Dow ve Karunaratna, 2006). Kültürel mesafe işletmelerin pazarlama stratejilerini oluştururken adaptasyon ve standardizasyon şeklinde ortaya koyacakları stratejik kararları etkilemektedir (Sousa ve Bradley, 2005). Kültürel mesafe arttıkça işletmelerin ürün

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

adaptasyonu konusunda eğilimlerin arttığı görülmektedir (Barker ve Aydın, 1991). Kültürel mesafenin düşük olduğu durumda ise ürün standardizasyonu yönünde eğilimlerin arttığı belirlenmiştir (Katsikeas vd., 2000). İç pazarlardan farklı olarak uluslararası pazarlama faaliyetlerinde işletmelerin farklı pazarlara sunacakları ürün ve hizmetlerin o pazara uygun hale getirmeleri konusunda fikir birliği bulunmaktadır (Çavuşgil ve Zou, 1994). Bu nedenle üretilen mal ve hizmetler ile ilgili farklı boyutlarda değişiklikler yapılması stratejik kararlar açısından önemlidir (Sümer, 2011, s.7). İşletmelerin farklı ülke pazarlarını sunmuş oldukları ürün ve hizmetlerin o toplumla işletme arasında tam olarak bir kültürel benimseme ya da reddetme olgusunun hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır (Walters ve Toyne 1989, s. 178). Kültürün toplum içinde yer alan gruplar hatta bireylerin davranışları üzerinde farklı olgulara yol açması birebir pazarlamanın önemini artırdığı, taraflar arasında oluşan kabul sürecinde kültürel heterojenlik kavramını ön plana çıkarttığı ifade edilmiştir (Moon ve Park, 2011, s.20). Kültürel mesafenin derecesi kültürel heterojenlik olarak ifade edilmektedir. Kültürel mesafe boyutu ne kadar yüksekse alıcı ve satıcılar arasındaki kabul süreci de o derecede zordur (Ritzer, 1998, s.85). Kültürel mesafenin artması uluslararası işletmelerin ürün ve hizmetlerinin teslim tarihlerinde, taraflar arasındaki ödemelerde, ürün standartlarında, tedarik zinciri ve dağıtım kanallarında meydana gelebilecek sorunların şiddetini de etkilemektedir. (Usunier, 2005, s.396).

1.3.Kültürel Mesafe ve Yönetici, İşletme, Pazar Arasındaki İlişki

Kültürel mesafenin işletmelerin uluslararasılaşma sürecinde verilecek olan kararların üzerinde ne ölçüde etkili olduğunu ortaya koymaya çalışan çalışmalarda yönetici, işletme ve pazar özelliklerinin de etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Reid, 1981; Pedersen ve Petersen, 2004). Yöneticilerin yabancı dil bilmesi, eğitim seviyeler, yaşları ve farklı bir ülkede yaşadıkları deneyimlerin yabancı pazarlar da ortaya çıkan kültürel mesafeye yönelik algıları üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir (O'Grady ve Lane, 1996). Bununla birlikte işletmelerin büyüklüğü, yaşı ve uluslararası alandaki deneyimleri de algılanan mesafenin yakın ya da uzaklık derecesini belirlemektedir (Dow, 2000). Yöneticilerin uluslararası faaliyetlerinde yabancı pazarlara yönelik düşünce ve tutumlarının işletmenin planlama faaliyetleri ile ihracat performansının incelendiği (Sousa vd., 2010) çalışmada yöneticilerin düşünce ve tutumlarının alınan stratejik kararlar üzerinde etkisinin olduğu, işletmelerin ihracata başlaması ve ihracat planlama faaliyetleri üzerinde doğrudan ilişkisinin olduğu sonucuna varmışlardır (Lukas vd., 2007). İşletmelerde karar verici pozisyonunda görev yapanların iş deneyimlerinin, daha önceki uluslararası faaliyetlerden elde ettikleri iş deneyimlerinin kültürel mesafeyi algılama biçimlerini etkilediği (Child vd., 2009), aslında kültürel mesafenin temelinde karar vericilerin düşünce ve tutumlarının yer aldığı, bilinçli bir yönetim oluşturulması halinde işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde engel teşkil eden kültürel mesafenin ortadan kaldırılabileceği ifade edilmektedir (Sousa ve Bradley, 2006). Toplumlar arasında var olan kültürel farklılıkların önemi kadar yöneticilerin bu farklılıkları ne ölçüde algıladıkları da uluslararası işletme faaliyetlerinde önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır (Evans vd., 2000). Yine yapılan benzer çalışmalarda işletme büyüklüğünün pazar seçimi ve pazara giriş yöntemleri üzerinde kültürel mesafenin etkisi ölçülmeye çalışılmıştır (Ojala ve Tyrväinen, 2007; Hutzschenreuter, vd. 2015). Bu çalışmalarda büyük ölçekli işletmelerin kültürel mesafeden daha az etkilendikleri, kültürel olarak uzak olan pazarlara daha kolay yönelebildiklerinin, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ise

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yabancı pazarlara giriş engelleri olarak kültürel mesafeden önemli ölçüde etkilendikleri sonucuna varmışlardır (Hutzschenreuter vd., 2015). Ellis (2008) kültürel mesafe ile uluslararası işletmelerin pazar seçimi konusunda; yöneticilerin özellikleri, pazarın büyüklüğü ve pazara giriş yöntemleri arasında farklı düzeylerde ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Kültürel mesafenin uluslararası işletmelerin birçok faaliyetini etkilediği, işletmelerin yabancı pazarlarda elde edecekleri sosyal kazanımların bu etkilerin derecesini azaltacağı ifade edilmektedir (Arenius, 2005; Hassel ve Cunningham, 2004). Kültürel mesafenin uluslararası işletmelerin pazar yeri seçimi açısından değerlendirildiğinde o pazarı cazip bir pazar haline getirebileceği gibi pazara giriş engellerinin yüksek olduğu bir pazar olarak değerlendirmelerine neden olabilmektedir (Fletcher, 2007). Ayrıca literatürde, teknoloji yoğun mal ve hizmet üreten işletmeler ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin kültürel mesafeden diğer işletmelere göre daha fazla etkilendikleri vurgulanmaktadır (Bilkey, 1978). Özellikle son dönemde uluslararası işletmelerin faaliyetlerinde; ihracata başlama aşamasında, yabancı pazar yeri seçimi, bu pazarlara giriş stratejileri, yine bu pazarlara yönelik ürün ve hizmetlerin pazarlanması konusunda verecekleri standardizasyon-adaptasyon kararları ve son olarak da uluslararası faaliyetlerinde ortaya koyacakları performansları belirlemede kültürel mesafenin etkisi ve öneminin giderek arttığı, kültürel mesafenin ölçülmesinin işletmelerin verecekleri kararlarda çeşitli öngörülere sahip olarak avantaj elde edebilecekleri söylenebilir (Dow, 2008).

2. Türk İşletmelerine Özgü Dinamikler ve Uyum Mekanizmaları

Geleneksel yaklaşımların ön gördüğü şekilde Türk işletmelerinin de uluslararasılaşma sürecinin başında kültürel olarak yakın pazarlara kademeli olarak yayıldığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (İlhan, 2007; Demirbağ vd., 2009; Torlak vd., 2007; Tatoğlu vd., 2003; Altay, 2003). Ancak bazı ampirik çalışmalarda Türk işletmelerinin uluslararasılaşma desenlerinin bu öngörülerden önemli ölçüde saptığı gözlemleniştir (Erdilek, 2008). Bu çalışmalarda Türk ÇUŞ'lerinin pazar seçiminde üç farklı eğilim sergilediğini ortaya koymaktadır (Nas vd., 2020). İlk olarak Orta Doğu, Balkanlar ve Orta Asya gibi Osmanlı mirası coğrafyalarda yoğunlaşarak tarihsel-kültürel yakınlık eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir (Tatoğlu vd., 2003). İkinci olarak tarihi ve kültürel olarak uzak olan AB ve ABD gibi gelişmiş pazarlara doğrudan atılımlar yaparak ekonomik-rasyonel eğilim gösterdikleridir (Erdilek, 2008). Son olarak ise Almanya ve Fransa gibi Türk göçmen nüfusun yoğun olduğu ülkelerde niş stratejiler geliştirerek diaspora ağları eğilimi gösterdikleri şeklindedir (Vardar vd., 2012). Bazı çalışmalarda ise kültürel mesafe sektörel bazda ele alınarak farklı etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnşaat sektöründe faaliyet gösteren Türk işletmeler kültürel olarak uzak Afrika ülkelerinde bile doğrudan yatırımlar yapabilirken (Toprak ve Güneş, 2023), perakende sektöründeki firmalar daha çok kültürel olarak yakın pazarlara odaklandığı tespit edilmiştir (Erkesim, 2024). Vardar vd., (2012) AB ülkelerine doğrudan sermaye yatırımı yapan Türk işletmelerinin yatırım kararlarını etkileyen mikro ve makro faktörleri belirlemeye yönelik yapmış oldukları kültürel mesafenin pazarlama odaklı mikro faktörler içerisinde incelenmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Şirketlerin pazarlama stratejilerinde (Tohum ve Demirel, 2022), ürün uyarlama kararlarında ve tutundurma faaliyetlerinde (Beğendik, 2023) kültürel farklılıkların belirleyici olduğu görülmüştür. Ayrıca girişimci davranışları (Kaplan, 2015), ağ yapıları (Faiz, 2013) ve firma içi yönetim modelleri gibi örgütsel faktörlerde de kültürel mesafenin rol oynadığına dair

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bulgular mevcuttur (Faiz ve Üner, 2015). Bu çalışmalar, kültürel farklılıkların sadece dış çevreyle değil, şirketin iç yapıları ve karar mekanizmalarıyla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Türk işletmeleri bağlamında geleneksel ölçümlerin Türkiye'nin kültürel hibrit yapısını (Avrasya kültürü) yansıtmakta yetersiz kaldığını ileri sürülmektedir (Önder ve Güllülü, 2013)

Bu nedenle Türk işletmeleri, kültürel mesafenin yarattığı zorlukları aşmak için çeşitli uyum mekanizmaları geliştirmiştir. Vardar vd., (2012) Türk nüfusunun yoğun olduğu ülkelerde işletmeler diaspora ağlarını kullanarak Türk topluluklarıyla kurulan bağlar sayesinde, pazara giriş maliyetlerini önemli ölçüde azalttığını belirtmektedir (Kaya ve Erden, 2008). Cömert, (2022) Türk işletmelerinin yerel ortaklar ve kültürlerarası yetkinliği yüksek yöneticilerin istihdam ederek (kültürel arabulucular) bu engelleri aşmaya çalıştığını ortaya koymuştur. Kacır (2024) Türk işletmelerinin hızlı öğrenen ve esnek örgüt yapılarına vurgu yaparken, Aksakal (2023) sanal takımlar ve yapay zeka destekli kültürel analiz araçlarıyla Türk işletmelerinin kültürel mesafe engellerini aşabilmek için dijital dönüşümlerini ön plana çıkarmaktadır (Goncalves vd., 2024). Özellikle dijitalleşmenin kültürel mesafe yönetiminde yarattığı dönüşüm pandemi sonrası dönemde, Türk KOBİ'lerinin %65'i uluslararası iş görüşmelerinde dijital platformları aktif olarak kullanmaya başlamasıyla (TOBB, 2023) dikkat çekici boyuta evrilmiştir.

3. Metodoloji

Türk işletmelerinin uluslararası faaliyetlerinde kültürel mesafenin etkisi konusunda yapılan çalışmalar incelenirken yabancı pazarlara girişte kullanılan yöntemler, pazarlama faaliyetleri, yönetici, işletme ve pazarın özellikleri ile kültürel mesafeyi ilişkilendiren çalışmalarla sistematik bir derleme için aşağıda belirtilen temel adımlar takip edilmiştir (Reid, 1981, Çavuşgil ve Zou, 1994, Smith ve diğerleri 2011; Sousa ve Bradley, 2005, 2006; Dow, 2008). İlk olarak 20 adet veri tabanında anahtar kelimeler kullanılarak aramalar yapılmış ve Türk işletmelerinin uluslararası faaliyetlerinde kültürel uzaklığın etkisi konusunda yapılan çalışmalar (makale ve tezler) belirlenmiştir. Bu çalışmalara ulaşabilmek için; Dergipark, Google Scholar, Academic Search Complete, Business Source Complete, DOAJ, EBSCO, Emerald, ERIC, IEEE Xploredigital Library, JSTOR, Psycınfo, Sagejournals Online, Science Direct, Springer Link, Taylor And Francis Online Journals, ULAKBİM, YÖK Tez Merkezi, Wiley Online Library, Web Of Knowledge, Web Of Science veri tabanları kullanılmıştır. Araştırmalar için kullanılan anahtar kelimeler; Türkiye, uluslararası işletmeler, kültürel mesafe, psikolojik mesafe, psişik mesafe, yabancı pazara giriş, giriş modelleri, uluslararası operasyonlar, uluslararası ticaret, küreselleşme, mülkiyet yapısı gibi ifadelerin çeşitli kombinasyonları (Türkçe ve İngilizce) kullanılmıştır. Ayrıca, yapılan aramalarda bir bütünlük sağlayabilmek için Google Scholar'dan (Google) yararlanılmıştır.

Veri tabanlarından erişim sağlanan çalışmaların araştırmaya dahil edilebilmesi için makale ise hakemli akademik dergilerde yayınlanması, lisansüstü tez ise ilgili enstitü tarafından kabul edilmiş olmasına dikkat edilmiştir. Sistematik tarama sürecinde, yalnızca teorik analiz içeren çalışmalar ile gri literatür (kurum raporları, konferans bildirileri vb.) metodolojik tutarlılık gereği dışlanmıştır. Araştırmaya dahil edilen makalelerin araştırma konusu, teorik çerçeveler, metodolojik konular, ana bulgular ve sonuçları gibi bazı bilgileri özetlenerek tablo halinde

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sunulmuştur. Ayrıca araştırmaya dahil edilen her çalışma iki yazar tarafından da ayrı ayrı analiz edilmiş, araştırma konusuyla ilgili olup olmadığında emin olabilmek için yazarlardan biri tarafından okunmuştur. Ele alınan her bir çalışma, yazarlar tarafından oluşturulan tabloda yer alan; çalışmanın türü (nicel/nitel), veri toplama (anket/görüşme), zaman çerçevesi (yıl (lar) ve kesitsel / boylamsal), örneklem büyüklüğü, katılım oranı, endüstri türü, firma büyüklüğü, bilgi kaynakları (firma sahibi/yönetici), analitik yaklaşım (nicel/nitel), kullanılan teoriler, çalışmanın konusu ve ana bulgular ve sonuçlar şeklindeki birimler üzerinden incelenmiştir. Bir şüphe ortaya çıktığında, bunun doğrulanması için her iki yazar tarafından makalenin ya da tezin tamamı okunmuştur. Bu süreçte farklı bir konuya odaklanan 7 adet çalışma bulunmuştur ve bu nedenle bunlar elenmiştir. Diğer taraftan, belirlenen çalışmalar arasında; 3 adet çalışmada kültürel mesafe ile ilgili sadece teorik bilgiye yer verilmesi, veri toplama ve analiz bölümünde değerlendirilmemiş olması nedeniyle inceleme kapsamından çıkartılmıştır. Sonuç olarak 30 makale ve 19 lisansüstü tez olmak üzere toplam 49 adet çalışma son değerlendirme için kabul edilmiş olup bu çalışmaların hangi yıllar arasında yapıldığı ve sayılarına ilişkin bilgiler Çizelge 3.1.'de gösterilmiştir.

Çizelge 3.1. Çalışmaların Türü ve Yıllara Göre Dağılımı

Çalışma Türü / Yıllar	1990-2000	2001-2010	2011-2020	2020-2024
Makale	-	5	19	6
Doktora Tezi	-	-	4	3
Yüksek Lisans Tezi	-	-	8	4
Toplam	-	5	31	13

Çizelge 3.1.'de yer alan bilgiler ışığında uluslararası işletmecilik açısından incelenen "kültür" konulu çalışmaların uluslararası yazında 1980'li yıllara dayandığı düşünüldüğünde ulusal yazında nispeten yeni bir konu olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak soyut ve karmaşık bir kavram olan kültür kavramının ölçülmesi ve değerlendirilmesinin zor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmada, nitel veri analizinde yaygın olarak kullanılan içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri bütünleştirilerek uygulanmıştır. Bu metodolojik yaklaşım, özellikle sistematik literatür taraması ve nitel meta-analiz çalışmalarında önemli bir avantaj sunmaktadır. Betimsel analiz, araştırmacının önceden belirlediği teorik çerçeveye dayalı olarak verilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılmasını sağlamaktadır (Neuendorf, 2017). Bu yaklaşım, özellikle literatürde tanımlanmış kavramların ve kategorilerin test edilmesi açısından önem taşımaktadır. Diğer yandan, içerik analizi sayesinde verilerin doğal yapısından hareketle yeni temalar ve kodlar türetilmiş, böylece tümevarımsal bir yaklaşım benimsenmiştir (Mayring, 2014). İki yöntemin bir arada kullanılması hem teorik derinliği koruyan hem de veriye dayalı yeni bulgulara ulaşmayı mümkün kılan bir analiz süreci sunmuştur. Çalışmamızda da incelenen makale ve tezlerden elde edilen bulgular doğrultusunda yeni kodlar geliştirilirken (tümevarım), aynı zamanda uluslararası pazarlama ve işletme literatüründeki mevcut teorilerden (Czinkota vd., 2004; Albaum vd., 2005; Hollensen, 2011) yararlanılarak bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur (tümdengelim). Bu sayede, araştırmanın geçerliği ve güvenilirliği artırılmış hem teorik hem de ampirik bulguların sentezlenmesi sağlanmıştır.

Bulgular

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Yöntemsel ve Tanımsal Bulgular

Çizelge 3.2.'deki başlıklar (makale türü, araştırma türü vb.) araştırma kapsamına alınan çalışmalarda uygulanan kategorileri göstermektedir. Bu bölümde kategoriler ve alt kategoriler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın türü: Çalışmanın türü ile ilgili olarak araştırma kapsamına alınan çalışmalar nicel ve nitel olmak üzere iki grupta düzenlenmiştir. Bu gruplar içerisinde 16 adet nicel çalışma ve 26 adet nitel çalışma bulunmaktadır. Diğer 7 çalışmada ise hem nitel hem nicel yöntemler kullanılmıştır.

Veri toplama: İncelenen çalışmalarda birincil verilerin elde edilmesi için nicel araştırma yönteminin kullanıldığı 14 çalışma da anket tekniği, nitel araştırma yönteminin kullanıldığı 15 çalışmada görüşme tekniği ve 13 çalışmada ise diğer yöntemler (kamu ve özel kuruşların aylar ya da yıllar itibariyle yayınladığı istatistiki bilgiler, literatür taraması vb.) kullanılarak ikincil verilerin elde edildiği görülmektedir. Geriye kalan 7 çalışmada hem anket hem de görüşme, 4 çalışmada hem görüşme hem de diğer yöntemlerin kullanıldığı 3 çalışmada ise anket, görüşme ve diğer yöntemlerin kullanılarak verilerin toplandığı görülmektedir.

Zaman çerçevesi: İncelenen çalışmalar zaman çerçevesi olarak kesitsel ve boylamsal olarak iki grupta toplanmıştır. Boylamsal zaman çerçevesi bir grubun farklı zaman dilimleri içerisinde tekrar incelenmesi, kesitsel zaman çerçevesi aynı anda farklı grupların incelenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Tüm çalışmaların tamamına yakını kesitsel zaman çerçevesi içerisinde yer almıştır.

Örneklem büyüklüğü ve katılım oranı: Çalışmalarda kullanılan veri toplama tekniklerine göre farklı büyüklüklerde ve farklı oranlarda örneklem büyüklüğü ve katılım oranlarına rastlanılmaktadır. Örneğin tesadüfü olarak seçilen örneklemlerle yapılan araştırmalarda kullanılan örnek olay inceleme tekniğinde yeterli görünen örneklem sayısı 4-12 arasında ve bu aralıkta örneklem sayılarıyla yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte, örneklem büyüklüğünün 240 ve katılım oranının %100 olduğu anket uygulamaları da bulunmaktadır.

Endüstri türü ve firma büyüklüğü: Çalışmaların geneli çok farklı sektörler üzerine yapılmış olmakla birlikte yine farklı büyüklükte olan holdingler, büyük, orta ve küçük ölçekli işletmeleri kapsamaktadır.

Veri kaynağı: Çalışmalarda kullanılan ikincil veriler dışında elde edilen birincil verilerin tamamına yakını üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmeler ve anket uygulamalarıyla elde edilmiştir.

Analitik yaklaşım: Çalışmalarda ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan örnek olay ve çoklu örnek olay yaklaşımı benimsenmiş bunların yanında tematik ve betimsel analizlere de yer verilmiştir. Ayrıca bazı çalışmalarda SPSS analiz programından yararlanılarak regresyon, korelasyon analizleri de bulunmaktadır.

Teorik yaklaşım: İncelenen çalışmaların tamamına yakını doğası gereği uluslararasılaşma teorileri kapsamında Türk işletmelerin uluslararasılaşma süreci ve yurtdışı faaliyetlerinin belirleyicileri (itici ve çekici faktörler) çatısı altında ele alınmıştır. Çalışmalara ait bu bilgilerin tümü Çizelge 3.2.'de özetlenerek sunulmuştur.

Çizelge 3.2. Analize Tabi Tutulan Çalışmalara Ait Özet Bilgiler

Yazarlar	Çalışmanın Türü		Veri Toplama			Zaman Çerçevesi		Örneklem Büyüklüğü	Katılım Oranı	Endüstri Türü	Firma Büyüklüğü	Veri Kaynağı			Analitik Yaklaşım		Teorik Yaklaşım	Çalışmanın Konusu (Export Performance)	Belirleyiciler (Bağımsız Faktörler
	Nicel	Nitel	Anket	Görüşme	Diğer	Kesitsel	Boylamsal					Firma Sahibi	Yönetici	Diğer	Nicel	Nitel			
Taş. A., Cevrioğlu, E., ve Bolel B.		X		X		X		20	%40	Gıda, Mobilya, Kozmetik, Makine Üretimi, Telekomünikasyon/Hosting	Belli değil		X			Tematik Analiz	Uppsala modeli, Yenilik yaklaşımlı model, Ağ yaklaşımı modeli,	Türk firmalarının uluslararasılaşma süreçlerine ilişkin ortak bir eğilimin varlığı ve uluslararasılaşma modellerinin bu eğilimleri açıklama gücü. 4 Önerme: -Ekonomik ve Stratejik faktörler -Müşterilere yakınlık, beklenmedik yabancı siparişler ve rekabet -Piyasa araştırması, fuar ve organizasyonlar -Ağ yaklaşım modeli	*Ekonomik Faktörler - Kar ve büyümeyi - Yabancı pazar fırsatları *Sosyal Faktörler - Tanınma ve prestij - Yönetim arzusu -Müşterilere yakınlık (Kültürel yakınlık: dil, kültür, eğitim seviyesi)
Erdilek, A.		X		X	X	X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	Holding (2) KOBI (6)		X			Örnek Olay İncelemesi	Uppsala modeli, DYY modeli	*Türk çokuluslu firmaların yurtdışına neden ve nasıl yatırım yaptıkları: 8 madde: -Ana ülke politikaları -Ana ülke itici faktörleri -Ev sahibi ülke çekici faktörleri -Ekonomik nedenler -Doğal kaynaklar -Pazarlara erişim (pazar ve ürün çeşitlendirme yoluyla) -Teknolojilere erişim -Markalara erişim	*Coğrafi ve Kültürel Yakınlık * Uzun dönemli planlama * Ana ülkenin itici, ev sahibi ülkenin çekici faktörleri
Yalçın, A., ve Üner, M. M.		X		X		X		10	%100	Net Değil	KOBI		X			Örnek Olay İncelemesi	Uluslararası girişimciliğin yenilikçilik boyutu	Küresel doğan işletmelerin uluslararasılaşma süreci	*Bilgi oluşturma ve paylaşma, *Bilgi ve iletişim teknolojileri, *Girişimcilik ve insan kaynakları (çok kültürlü bir çalışan yapısı)

Özorhan B., ve Altun H.	X	X	%48	%20		X		110	%60	İnşaat Sektörü	Orta ve büyük ölçekli yüklenici firmalar		X		Regresyon ve Korelasyon analizi		Uluslararası ortak girişim teorileri	Uluslararası ortak girişimlerin başarısında kültürün rolü *5 Madde Hofstede'nin ulusal kültür boyutları (Güç mesafesi-belirsizlikten kaçınma-bireysellik ve çoğulculuk- erillik ve dişilik-uzun dönemli yönelim) *6 madde kurumsal kültür boyutları (süreç/sonuç-çalışan/iş, amatör ve profosyonel yaklaşım-açık/kapalı sistem, gevşek/sıkı kontrol, kuralcı/faydacı yaklaşım)	*Ortak firmaların finansal yeterlikleri *Firmaların büyüklüğü *Ortakların yönetim sistemleri arasındaki benzerlik *Ortakların ulusal ve uluslararası iş yükü, * UOG'ye ayırdıkları çaba ve zamanı
Aktepe, C., ve Çiftçi, H. S.		X		X		X		Net Değil	Net Değil	Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi	Anonim Şirket (1)		X			Betimsel Analiz	E-ticaret şirketinin uluslararasılaşması süreci modeli	E-ticaret şirketlerinin uluslararasılaşma süreci: 7 madde -Neden elektronik ticarete yöneldiği -Kullanıcılar tarafından işleyiş biçimi - Ne tür ürünlerin satışının yapıldığı -Ödeme yöntemleri -Ürünün pazarlama ve teslim süreci -Faaliyetlerini uluslararası düzeye taşıma süreci -İlerleme süreci	*Fiziksel ve kültürel yakınlık *Alış-veriş eğilimleri *İletişim teknolojileri *İşletme yapısı *İşletme büyüklüğü ve sermayesi *Ürün ve Hizmetlerin yapısı *Ağ ilişkileri
Topaloğlu, E., ve Gökdeniz İ.		X			X	X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil					Literatür Taraması	Pazarlama Teorileri	Kültürün tüketici alışkanlıklarına ve pazarlama stratejilerine etkisi -İçsel faktörler -Çevresel faktörler	* Kültürel değerleri göz önüne alan, *Değişim ve gelişimi temel alarak ihtiyaçlara cevap verebilen * Markalaşma ve tutundurma çalışmaları
Kaya, H., ve Erden D.	X	X	X	X		X		204	%46	İmalat	*Büyük ölçekli firma (34) *Kamu kuruluşu (2) *Büyük ölçekli firmalara ait alt		X		*Faktör Analizi, *ANOVA testi,		DYY Teorileri	Türk imalat firmalarının DYY faaliyetlerinin incelenmesi: 4 Madde *Operasyonlarla ilgili, *Ürünle ilgili *Pazarlama ile ilgili *Yönetimle ilgili (firmaya özgü yetenekler) faktörler	*Firmaya özel yetenekler -Firma Yaşı -Çalışan sayısı -Sermaye miktarı -Toplam satış miktarı -Toplam varlık miktarı. -Sektörel farklılıklar

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

										kuruluşlar (58)								-Ev sahibi ülke konumu -Sahiplik derecesi
Altay, H.	X		X			X		249	%33	Net Değil	Net Değil		X		Faktör Analizi		Kültürel Kuram	Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yatırım yapan Türk kökenli işletmelerin ev sahibi ülke kültürlerine yönelik algıları: -Kültürel faktörlerle ilgili 5'li likert ölçeğinde hazırlanan anket soruları, -Farklı kültürel değişkenlere ilişkin açık uçlu sorular	*İş ahlakı *Dil ve çatışma, • Birlikte hareket etme, • Kültürel benzerlik • Müşterilere yakınlık
Özgen H., ve Özseven M.	X		X			X		95	%31,57	İmalat İşletmeleri	Net Değil		X		Pearson Korelasyon Analizi		Eklektik Kuram Pazara Giriş Modelleri	Adana İlinde yerleşik imalat firmalarının uluslararası pazarlara giriş seçiminde yerel faktörleri ne ölçüde dikkate aldıkları: *6 madde hedef ülke riski * 4 madde hedef pazarın bilinirliği * 1madde hedef pazarın talep belirsizliği *1 madde hedef pazardaki rekabet yoğunluğu	*Hükümet uygulamaları *Endüstri büyüme oranı *Talep belirsizliği *Rekabet yoğunluğu Kültürel mesafe ile anlamlı bir ilişki yok)
Heavilin, J., ve Songur, H.		X			X	X		240	%100	Net Değil	Net Değil			X	*Korelasyon Analizi *Regrasyon Analizi *Duyarlılık Analizi		Kurumsal Teori	Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımları ve kurumsal mesafe arasındaki ilişki: 4 madde -Türkiye ile ev sahibi ülke arasında kurumsal kimlik mesafesi ne kadar büyükse DYY oranı yüksek -Türkiye ile ev sahibi ülke arasında kültürel mesafe ne kadar yüksek ise DYY oranı yüksek -Kültürel mesafenin Türkiye'nin DYY olumlu etkisi nedeniyle Türkiye ile ev sahibi ülke arasındaki kimlik ne kadar büyükse o kadar büyük olur.	*Kamu hizmetlerinin kalitesi ve siyasi baskının uzaklığı *Yolsuzluk mesafesi *İfade özgürlüğü *Şiddet ve terör *Coğrafi mesafe *Ekonomik mesafe *Enflasyon ve döviz kurları *Kültürel mesafe ile anlamlı bir ilişki yok) *Siyasi istikrar *Daha iyi mülkiyet hakları

Önder, L. G., ve Güllülü, U.		X			X	X		Net Değil	Net Değil	*Sanayi Sektörü *Tarım Sektörü *Madencilik Sektörü	Net Değil			X	* Regresyon analizi *Durağanlık analizi *Çoklu doğrusallık analizi *Otokorelasyon analizi		Kültürel Mesafe Kuramı	Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatında kültürel mesafenin rolü *Bağımlı Değişken İhracat miktarı *Bağımsız Değişkenler kültürel mesafenin 6 boyutu (dil, din, kültür, eğitim seviyesi, endüstriyel gelişmişlik, politik sistem)	20 Avrupa Birliği ülkesinden 14'ünde kültürel mesafe boyutlarının etkili olduğu
Can, E., ve Utlu, N.		X		X	X	X		Net Değil	Çokuluslu İşletme (29)	Net Değil	*Holdingler *Büyük Ölçekli Uluslararası İşletmeler			X		*Belgesel araştırma	*Uppsala Teorisi *Şebeke Ağ Teorisi *Eklektik Paradigma Teorisi	Türk çokuluslu işletmelerin uluslararasılaşma süreçleri: *Türkiye'nin çokuluslu işletmelerin istatistiki veriler	Uppsala Modeli *Fiziksel Yakınlık *Kültürel Yakınlık *İş Yakınlığı Şebeke Ağ Modeli *Müşteriler *Çalışanlar *Yöneticiler *Rakipler Eklektik Paradigma *Etkin Tedarik Zinciri *Yönetim becerisi *Yenilik kapasitesi *Markalaşma
Yavan, N.		X		X	X			Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil			X		*Betimsel ve Keşfedici Analiz	Uluslararasılaşma Teorileri	Türk Firmalarının DYY 5 Döneme ayrılarak incelenmiştir: *Başlangıç (1932-1979) *Geçiş (1980-1988) *Kalkış (1989-1995) *Atılım (1996-2001) *Kriz ve yeniden büyüme (2002-2007)	*Tarihsel, kültürel ve coğrafi yakınlık *İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi *off-shore merkezleri
Vardar, N., Uray, N. ve R. Nacar	X	X	X	X		X		Net Değil	Firma Sayısı (100) Yatırım Vakası (389)	Net Değil	Net Değil		X	X	SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi)		Uluslararasılaşma Teorileri	Türk Firmalarının AB'ye Dış Yatırım Motifleri ve Pazarlamayla İlgili Temel Boyutları: *Firma özellikleri *Yönetici özellikleri *DYY etkileyen makro ve mikro faktörler *Pazarlamya ilişkin faktörler	Uluslararasılaşmaya iten makro ve mikro faktörler: *Dış pazarın büyüklüğü *İç pazardaki sınırlamalar *Teşvikler ve mevzuat Pazarlamaya ilişkin faktörler: *Avrupa'daki Türk nüfusunun niş pazar olarak belirlenmesi * Etkili bir *Uluslararası Değer Zincirine Sahip Olmak

																			*Coğrafi ve Kültürel Yakınlık * Yatırım Fırsatları ve maliyet avantajları *Firmanın değerini artırma *Daha az riskli piyasalarda faaliyet gösterme
Kanat, S.	X		X			X		Firma Sayısı (12)	%100	Tekstil ve Hazır Giyim	Net Değil		X		Penetrasyon Analizi		Uluslararasılaşma Teorileri	Türk tekstil işletmelerinin uluslararasılaşma süreci: 3 ana soru etrafında oluşturulan 5'li likert ölçekli ankette yer alan 39 soru -Uluslararası pazarlara yönelten unsurlar -Uluslararası pazarlarda aradıkları kriterler -Uluslararası pazarlarda elde edilen avantajlar	*Talep *Rekabetin Düzeyi * Ekonomik ve Politik İstikrar *Yasal Düzenlemeler *Kültürel Benzerlik *İş birlikleri *Teşvikler
Sümer, S. I., ve Üner M. M.	X		X			X		164	%100	Şekerli ve Çikolatalı mamuller alanında ihracat yapan işletmeler	Net Değil	X	X		ANOVA Testi		Uppsala Modeli Pazarlama Stratejileri	İhracat yapan Türk işletmelerinin uyguladıkları stratejiler ile kültürel mesafe arasındaki ilişki: 9 madde kültürel mesafe boyutlarının karar vericiler üzerindeki etkisinin ölçülmesi -kültürel mesafe ve ürün stratejileri	* Kültürel boyutlar ve kültürel benzerlik (dil, din, eğitim, endüstriyel gelişmişlik, politik ve yasal sistemler, zaman aralığı, tarihsel bağlar) *Kültürel benzerlik ile -ürün standardizasyonu -Ürün adaptasyonu
Sümer, S. I., ve Üner M. M.		X			X		X	Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil			X	Faktör Analizi		Kültürel Kuram	Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ithalat ve ihracat faaliyetlerini kültürel mesafe çerçevesinde incelemek: * Kogut vd.'nin (1988: 422) geliştirmiş oldukları endeks kullanılarak ölçümler yapılmıştır.	Uluslararasılaşma cabası içerisinde olan Türk işletmelerinin Kültürel benzerlik (dil, din, eğitim, endüstriyel gelişmişlik, politik ve yasal sistemler, zaman aralığı, tarihsel bağlar) açısından Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelmeleri gerektiği
Karaçor, S.	X		X			X		125	%66	Net Değil	Net Değil		X		SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi)		Hall'in kültürel kuramı	Konya ilinde bulunan ithalatçı firmalar açısından uluslararası	*İnternet *Geleneksel iletişim araçları

																	pazarlamada kültürel farklılıkları aşmada internetin rolü ve etkisi: -Hedef ülke firmalarıyla hangi iletişim araçlarının kullanıldığı - Hedef ülke pazarlarını kültürel olarak yakın bulup/bulmadıkları	*Kültürel yakınlık ve uzaklık
Karataş, Ş., ve Sakarya, S.	X		X			X		734	%41	Sanayi İşletmeleri	Net Değil		X		SPSS 17 (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi)		Kültürel Kuram	Türk sanayi kuruluşlarının uluslararasılaşma sürecinde kültürel mesafe ilişkisi: *8 madde pazar özellikleri *5 madde firma özelikleri *6 madde yönetici özellikleri	Kültürel mesafe ve Pazar, firma, yönetici özellikleri arasındaki ilişki incelendiğinde: *pazar özelliklerinin üç boyutta (sosyo-ekonomik, coğrafi, kültürel) *firma özelliklerinin iki boyutta (uluslararasılık ve demografik özellikleri) -yönetici özellikleri iki boyutta (eğitim ve deneyim ile demografik özellikleri) incelenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.
Nas, T. H., Okan, T., Düzgün, A., ve Çam, H.		X			X	X		484	%80	Net Değil	Holdingler			X	*Regresyon analizi *Pearson Korelasyon Analizi		*Dunning'in OLI Modeli *Uppsala Modeli *Mathews'in LLL Modeli	Türk Kökenli İşletmeler tarafından yabancı pazarlara yapılan DYY'ların uluslararasılaşma kuramları çerçevesinde incelenmesi	* Dunning'in OLI Modeli: -siyasi istikrar -ürün çeşitlendirme -firma büyüklüğü -pazar büyüklüğü -Ar-Ge yoğunluğu * Uppsala Modeli -sadece coğrafi uzaklık * Mathews'in LLL Modeli. -sadece içe yönelim
Nas, T. H., Okan, T., ve Tatoğlu, E.		X			X	X		364	%20	*Üretim Sektörü *Pazarlama ve Satış Sektörü *Hizmet Sektörü	Net Değil			X	*Çoklu doğrusal regresyon analizi		*Vekâlet Kuramı *Kurumsal örgüt kuramı	Türk kökenli çokuluslu işletmelerin uluslararasılaşma stratejilerinde yönetim kurulu yapısı ve kurumsal mesafe etkileşiminin etkisi: -1 madde yönetim kurulu yapısı	*Yönetim kurulunun büyüklüğü kontrol ve sahiplik derecesini belirler *düzenleyici ve normatif mesafe *yönetim kurulu yapısı * *kaynak bağımlılığı *işlem maliyeti

																		-3madde kurumsal mesafe (düzenleyici, normatif, bilişsel) -1 madde kurumsal yönetim kurumsal mesafe	*sahiplik düzeyi *risk *çevrenin karmaşıklık derecesi
Aytekin, A.	X		X			X		Net Değil	İşletme Sayısı (182)	Mobilya Sektörü	Net Değil		X		*AHP (Analytic Hierarchy Process) *Bulanık AHP		İhracat Performansını Belirleyici Modelleri	Türkiye'de mobilya sektöründe faaliyet gösteren ihracatçı işletmelerin performanslarının belirleyicileri: *7'li likert ölçeğinde hazırlanan 63soru ve açıklı uçlu 32 sorulardan oluşan aket formu ile 8 faktörün ölçümü yapılmıştır: - müşteri, çevresel ve ekonomik faktörler, yönetim, rekabet marka-reklam-ambalaj, personel ve ihracat yapısı	* İç belirleyicileri -Firmanın teknoloji yoğunluğu -Proaktif ihracat motivasyonu -İhracat Üstünlüğü -Algılanan Avantajlar *Dış Belirleyiciler -Endüstrinin teknoloji yoğunluğu -Fiyat Rekabeti -Pazar potansiyeli -Kültürel benzerlik -Yasal ve düzenleyici engeller
Beğendik, B.		X		X		X		12	%50	*İnşaat sektörü *Kimya Sektörü *Savunma Sanayi *Makine Üretim sektörü	Net Değil		X			*Çoklu örnek olay	*Küresel doğan işletme modelleri *Girişimcilik yönelim modelleri	Ankara İlinde faaliyet gösteren küresel doğan işletmelerin uluslararasılaşma sürecine etki eden girişimci özellikleri ve girişimcilik yönelim boyutları: 3 madde -Proaktiflik -Risk -Yenilikçilik	*Proaktiflik-Risk Alma Eğilimi-Yenilikçilik Bakış Açısı: -Yöneticilerin kişilik yapıları, düşünce ve tutumları
Kaplan, B.	X	X	X	X	X	X		68	%45	Net Değil	*Küçük ve Orta ölçekli küresel doğan işletmeler		X	X	*İçerik Analizi	*Çoklu örnek olay	*Uluslararasılaşma Teorileri *Küresel doğan işletme modelleri	Uluslararası girişimcilik özelliği taşıyan KOBİ'lerin e-pazarlama odaklılıkları ve web sitesi kullanımı: Yarı yapılandırılmış 29 sorudan oluşan görüşme soruları 6 madde ile kategorize edilmiştir.: -iletişim -web sitesi -sosyal medya -satış -ürün	İncelenen tüm değişkenler 4 ana kategoride topnamış: -Ürün -Satış -İletişim -Sosyal medya *Teknoloji kullanımı *E-pazarlama yatırımları *Online satış bilgisi ve e-pazarlama benimseme aşamaları
Okçu, D.		X		X	X	X		Net Değil	Net Değil	*Tekstil *İnşaat *Elektronik Malze Üretimi *PWC *Şişecam	Net Değil		X	X		*Betimsel Analiz	*Kültürel Mesafe Kuramı *Uluslararasılaşma Teorileri	Türiye ve Çin arasında kültürel uzaklık ve kurumsal koşulların DYY üzerindeki etkisi:	*Devlet müdahalesi *Entelektüel sermaye yapısını koruyan yasalar *Sektörel kümeleşme (yığın etkisi)

																		Çin ve Türkiye üzerinde özel değerlendirme: 3 madde -Eknomik -Kültürel -Kurumsal	*Kültürel uzaklık *Sosyo-kültürel etkileşim *Ekonomik Etkileşim *Ülke içi değişkenler
Konakoğlu, E.		X		X	X	X		570	%1,5	*Bilgi teknolojileri *Kimya Mühendisliği	Net Değil	X	X			*Örnek olay *Betimsel Analiz *İçerik analizi	*Uluslararasılaşma Teorileri	Küresel Doğan İşletmeleri Erken dönemde uluslararasılaşmasına neden olan yönetici özelliklerinin belirlenmesi: 2 madde -nesnel -öznel	Girişimcilik özellikleri: *Nesnel -Genel (Eğitim, bilgi,deneyim, medi hali, bilgi) -Özel (ilişki, yabancı dil, yurtdışı yaşam,seyahat) *Öznel -Genel (yenilik, risk, kalite, esneklik, girişimcilik) -Özel (Tatmin, algı ve tutum)
Faiz, E.		X		X		X		284	%2	Net Değil	*Küçük ve Orta ölçekli küresel doğan işletmeler	X	X			*Örnek olay	*Uluslararasılaşma Teorileri	Küresel Doğan İşletme yöneticilerinin, uluslararası girişimcilik yönelimlerinin proaktiflik boyutunu etkileyen faktörler: 6 madde -ilişkiler -fuarlar -bilgi -kaynak - güven -yönetici özellikleri	*İşletme özellikleri *Ağ bağlantıları *Girişimcilik yönelimi *Yönetici özellikleri *proaktiflik *yenilikçilik *risk alma
Özkasap, G.		X		X	X	X		500	%3	*Üretim Sektörü *Yazılım Sektörü	Net Değil		X			*Örnek olay	*Uluslararasılaşma Süreç Modeli *OLI Modeli	*Gelişmekte olan ülkeler özelinde Türki firmalarının uluslararasılaşma stratejileri ve DYY'nın incelenmesi 6 madde: -motivasyonları -giriş biçimleri -giriş süreci -firmaya özgü avantajlar -ülkeye özgü avantajlar -stratejiler	*Pazar arayışı *Firmaya ve ülkeye özgü kaynaklar (düşük vergi, hammadde kaynağı teknoloji, know-how,marka *Uluslararasılaşma stratejileri *Coğrafi ve kültürel uzaklık/yakınlık
Sümer, S. I.	X		X			X		376	%43	*Gıda Sektörü	*Küçük ve Orta ölçekli işletmeler	X	X		*ANOVA *Pearson Korelasyon Analizi *T testi		*Uluslararasılaşma Teorileri	Kültürel mesafenin uluslararası pazarlamada ürün stratejileri üzerine etkisi: -2 madde fiili uzaklımve kültürel	*Kültürel mesafe (dil, din, eğitim, kültür, endüstriyel gelişmişlik, politik sistem, tarihsel bağ, zaman farklılıkları)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

																	uzaklık arasındaki ilişki -1 madde kültürel mesafe ve ürün stratejileri arasındaki ilişki	*Ürün standardizasyonu *Ürün adaptasyonu
Morina, V.		X		X		X		Net Değil	İşletme Sayısı (6)	Net Değil	Net Değil	X	X			*Örnek olay	*Uluslararasılaşma Teorileri	*Kosova'da faaliyet gösteren Türk kökenli işletmelerin pazara girişlerde, yöneticilerin karar verme sürecinin incelenmesi, 17 sorudan oluşan: -yöneticilerin yabancı pazarlara girişteki karar süresi, -teşvikler ve giriş engelleri	*Uluslararasılaşma kararlarına etki eden faktörler: -coğrafi, -idari -siyasi -kültürel -ekonomik
Nooshabadi, J. E.		X		X		X		Net Değil	İşletme Sayısı (6)	*Mobilya Sektörü	*Küçük ve Orta ölçekli işletmeler	X	X			*Örnek olay	*Uluslararasılaşma Teorileri	*Türkiye özelinde Bursa-İnegölde mobilya sektöründe faaliyet gösteren firmaların uluslararasılaşma süreci: 3 madde -Uluslararasılaşma süreci -Ağ ilişkileri -Nedenler ve engeller	*Revize edilmiş Uppsala modeli *Kültürel Mesafe *Gözden geçirilmiş eklektik modeli
Yacouba, M. S. M.	X		X			X		Net Değil	Kişi Sayısı (156)	Net değil	Net değil			X	SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi)		*Kültürel Mesafe Kuramı	*Nijerya'da Türk işletmelerine ait ürün ve hizmetlerin, satın alınmasına yönelik 3 madde: kültürel mesafe, aşinalık ve ülke imajının etkisi	*Kültürel olarak şifreleme *Bilişsel ve duygusal ülke imajı
Arslan, İ.		X		X		X		Net Değil	İşletme Sayısı (4)	*Tekstil Sektörü	*Büyük ve Orta ölçekli işletmeler		X			*Örnek olay	*Uluslararasılaşma Teorileri	*Niçin üretim yoluyla yurtdışı faaliyetlerine katıldıkları - 3 madde itici ve çekici faktörler *Nasıl yurtdışı faaliyetlere katıldıkları - 3 madde yer seçimi ve hangi yolla pazara girdikleri	* Ana ülke dezavantajlarından kaçınmak ** Ev sahibi ülke avantajlarından yararlanmak *Ölçek ekonomisi *Ev sahibi ülke ile kültürel benzerlik *Diplomatik ilişkiler
Aybar, S.		X			X	X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil			X	*Log-lineer regresyon modeli		*Uluslararasılaşma Teorileri	Türk çokuluslu şirketlerinin doğrudan yabancı yatırımlarının belirleyicileri: *3 madde pazar büyülüğü *1 madde politik risk	Türk çok uluslu şirketlerinin DYY belirleyicileri: *Kişi Başına düşüne GSYİH *Ev sahibi ülkenin doğal kaynakları *Kültürel mesafe

																	*1 madde doğal kaynaklar *1 madde kültürel yakınlık *2 madde ithalat ve ihracat ilişkileri *1 madde enflasyon *1 madde döviz kurları *1 madde coğrafi mesafe *1 DYY açıklığı	*İthalat ve ihracat ilişkisi
Anıl, İ, Armutlu, İ, Canel, C, ve Porterfield, R.	X		X			X		İşletme Sayısı (107)	%84	*Ulaşım *Elektronik ve elektrikli makineler *Gıda *Tekstil *Bilgisayar ve yazılım *Demir ve çelik *Diğer imalat *Finans *Mimarlık *İnşaat *Diğer hizmetler	*Küçük ölçekli işletmeler		X		*Açıklayıcı faktör analizi		*Uluslararasılaşma Teorileri (DYY)	Türk firmalarının doğrudan yurt dışı yatırımlarının giriş şekli ve yer seçimi belirleyicileri (Orta Asya, Rusya ve Balkan Ülkeleri): -Türk firmalarının yurt dışı yatırım motivasyonlarını belirlemeye yönelik 5'li likert ölçeğinde oluşturulan 16 maddelik anket soruları	*Pazara ilk giren olmak *Pazarın büyüklüğü *Müşterilerin satın alma gücü *Ucuz ve kaliteli girdi *Düşük vergiler *Kültürel yakınlık (düşük risk toleransı)
Demirbağ, M., Tatoğlu, E. ve Glaister, K. W.		X			X	X		Net Değil	Net Değil	*Üretim *Enerji *Birincil İmalat Sanayi *Telekom *İnşaat *Bankacılık *Turizm *Ulaşım	Net Değil			X	*Çoklu regresyon analizi		*işlem maliyet kuramı *kurumsal kuram	Gelişmekte olan ülke çokuluslu şirketlerinin uluslararasılaşma yolları: -4 madde kurumsal kuram (siyasi kısıtlamalar, yolsuzluk mesafesi, kültürel mesafe, dil mesafesi) -5 madde işlem maliyet kuramı (DYY motivasyonu, lokasyon, sektördeki reklam kampanyaları, sermaye boyutu)	*Kurumsal ve işlem maliyeti değişkenlerinin ölçümü yapıldığında: *Sadece işlem maliyet kuramı içerisinde yer alan sektördeki reklam yoğunluğu maddesi ile ilgili anlamlı ve olumlu bir sonuç bulunamamıştır.
Behram, N. K., Berk, G. A. ve Okçu, D.	X	X			X	X	Net değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil			X		Betimsel analiz	CAGE Mesafe Çerçevesi ve Kurumsal Mesafe Kuramı	Türkiye ve Çin arasındaki kültürel mesafe ve kurumsal faktörlerin doğrudan yabancı yatırım kararları üzerindeki etkilerini incelemektedir	Kültürel ve kurumsal farklılıklar doğrudan yabancı yatırım kararlarında kritik bir rol oynuyor ve bu farklılıkları aşmak için yatırımcıların stratejik uyum ve öğrenme süreçlerine önem vermesi gerekmektedir.

Tohum, E. U., ve Demirel, Y.	X				X	X	Net değil	Net değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil			X	Regresyon analizi		Kurumsal teori, Kültürel mesafe teorisi	Kültürel mesafe, kurumsal mesafe, coğrafi uzaklık, ekonomik büyüklük, serbest ticaret anlaşmaları kültürel ve kurumsal mesafenin etkisi ekonometrik modellerle test edilmiştir.	Kültürel mesafe, kurumsal mesafe, coğrafi uzaklık, ekonomik büyüklük, serbest ticaret anlaşmaları
Cömert, P. N.	X		X			X		200	%60	Çeşitli Sektörler	Büyük ölçekli işletmeler		X		Çoklu regresyon analizi ve tek yönlü varyans analizi		Hofstede'in Ulusal Kültür Modeli ve Kurumsallaşma Kuramı	Araştırma, kültürel ve kurumsal farklılıkların Türkiye'ye giriş stratejisi ve İKY uygulamalarının yerel ya da küresel olmasına nasıl etki ettiğini incelemektedir	İKY Uygulamalarının Global Standartlaşması ve Yerelleştirilmesi /Yerel Benzeşimi (Bağımlı) Kültürel ve kurumsal mesafe ile Pazara Giriş Stratejileri (Bağımsız) Sektör, şirket büyüklüğü ve şirket yaşı (kontrol) değişkenleri olarak belirleyiciler olarak ele alınmıştır.
Baş, A.	X	X	X	X		X		914	%40	Doğaltaş (Mermer vb.)	Net Değil	X	X		Parametrik Testler (T Testi, Anavo), Faktör Analizi (AFA, DFA), YEM Analizi		Kültürel mesafe, Kültürel zeka	İşletmeler açısından kültürel mesafe ve kültürel zeka kavramlarının ilişki Kalitesi aracılığıyla ihracat performansına etkisi incelenmiştir.	Kültürel Mesafe Kültürel Zekâ İlişki Kalitesi İhracat Performansı
Ayas, S.		X			X	X		X	Net Değil	Çeşitli Sektörler	Net Değil			X	Sıralı lojistik regresyon analizi		Ulusal Mesafe (Politik, Finansal, Yetenek Geliştirme ve Kültürel mesafe)	Sınır-ötesi gerçekleştirilen satın alma faaliyetlerinde, İki ülke arasındaki ulusal mesafe ile örgütsel öğrenmenin satın alma oranı üzerindeki etkisinin araştırılması.	Örgütsel öğrenme, satın alma oranı, sektörel farklılıklar, Satın alma değeri, Hedef şirketin halka açık olması, milli gelir büyüme oranı mesafesi
Kacır, Y. T.		X		X	X	X		Net Değil	Net Değil	Sigorta sektörü	Net Değil	X	X			Tematik analiz	Kültürel Mesafe Kuramı	Çok uluslu işletmelerde kültürel mesafenin dil yönetimine etkisini araştırmaktır	İki ülke arasındaki kültürel mesafenin ölçümü (Hofstede), İşletmenin dil kullanım alanları ve yabancı dil ihtiyacı, dil engelleri, dil yönetim stratejileri
Aksakal, A. A.	X		X			X		170	Net Değil	Çeşitli	KOBİ'ler	X	X		Korelasyon analizi, Regresyon analizi ANOVA ve T-Testi		Uppsala Uluslararasılaşma modeli, Kültürel mesafe, İş mesafesi	Konya'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin ihracat performansını etkileyen faktörlerin incelenmesi	İhracat yetkinliği alt boyutları, ihracat Performansı, işletme özellikleri

Bakar, S., Bicakcioglu, N., ve Ozgen, O.	X		X			X		123	Net Değil	Net Değil	KOBİ'ler	X	X		Faktör analizi, ANOVA testleri	Betimsel istatistikler,	Uppsala Uluslararasılaşma Modeli, Uluslararasılaşma modeli, Kültürel mesafe	Türkiye'deki KOBİ'lerin uluslararasılaşma süreçlerinde psikolojik mesafe faktörlerinin etkisini incelemeyi amaçlamaktadır	Pazarlama ve ilgili faktörler, Ticari ilişkiler, İş Etiği ve Yasal Sistem, Finansal Teşvikler, Uluslararası Deneyim ve Uluslararasılaşma derecesi
Akın, O.		X		X		X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil	X	X			Tematik analiz	Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi, Trompenaars'ın Kültür Modelleri ve Hall'ın Yüksek-Düşük Bağlam Kültürleri	Kültürel farkındalığın çok kültürlü iş ortamlarındaki etkisinin araştırılması	Çoklu Perspektif Yeteneği, Kültür Okuma Becerileri, Kültürlerarası İletişim Gelişimi, Kültürel Esneklik Uyumu
Cuhadar, S. ve Rudnák, I.		X			X	X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil			X		Karşılaştırmalı Teorik Analiz, İçerik Analizi.	Hofstede'nin kültürel boyutlar teorisi, GLOBE çalışması,	Türkiye'nin kolektivist, yüksek güç mesafeli ve insan odaklı kültürel yapısının yöneticilerin liderlik stilleri üzerindeki etkisinin incelenmesi.	Türkiye'nin Kültürel Profili, Türkiye'de Hakim Liderlik Stilleri
Konzou, G.		X		X		X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	Net Değil	X	X			Tematik analiz	Uppsala Uluslararasılaşma Modeli, Kültürel mesafe	Türkiye ile Batı Afrika (ECOWAS) ülkeleri arasındaki ticaret ilişkilerinde algılanan kültürel, idari, yasal ve sosyo-ekonomik farklılıklar) faktörünün rolünü incelemek	Psişik Mesafe, Türkiye-Batı Afrika Ticaret Dinamikleri,
Goncalves, M., Sengur, F.K., Kayaci, ve A, Celik, E.	X	X	X		X	X		Net Değil	Net Değil	Net Değil	KOBİ'ler	X	X	X	Korelasyon veya Regresyon Analizi	Betimsel İstatistikler,	Uppsala Modeli, Kaynak Temelli Görüş Ağ Teorisi	Türk KOBİ'lerinin uluslararası pazarlara giriş stratejilerini, karşılaştıkları zorlukları ve bu süreçte izledikleri yolları analiz etmektedir	Kurumsal çevre, pazarlama engelleri, Kültürel mesafe, Kaynak kısıtları
Erkesim, D.U		X		X		X		Net Değil	402	Perakende, Teknoloji, hizmet	Net Değil			X	İçerik analizi		Hofstede'nin kültürel boyutlar teorisi, Uluslararası pazarlama stratejileri	Kültürün uluslararası pazarlamada ürün geliştirme sürecindeki önemi.	Kültürün Ürün Geliştirmedeki Rolü, Teknolojinin Etkisi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

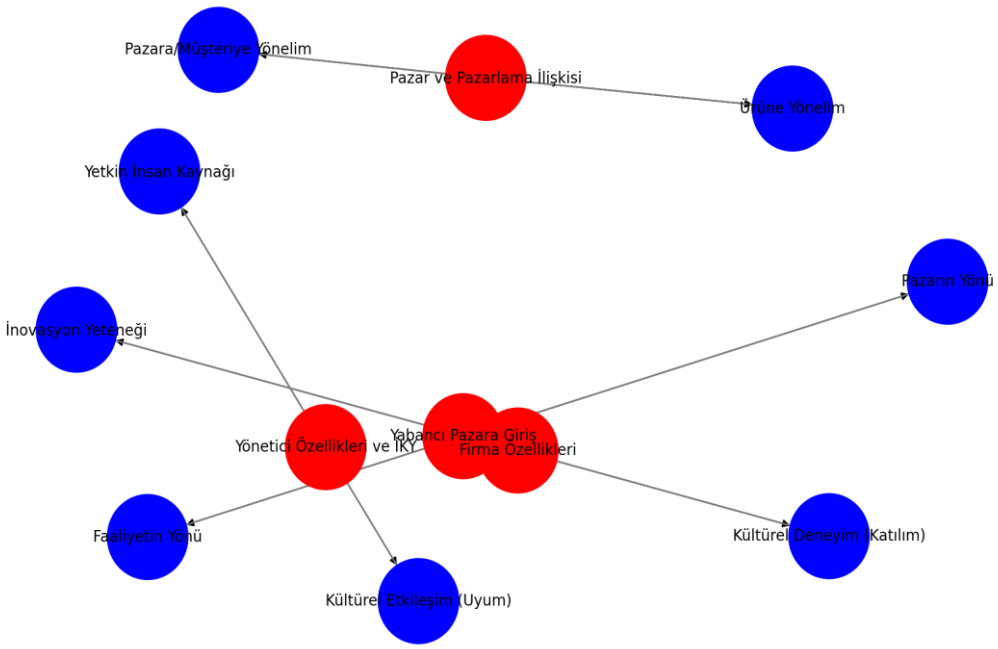
İçerik ve Betimsel Analiz Bulguları

Analiz sürecinde Tranfield vd. (2003) tarafından geliştirilen üç aşamalı sistematik derleme süreci (planlama, yürütme ve raporlama) temel alınmıştır. Araştırma deseni olarak, Booth vd. (2016) tarafından önerilen "kapsamlı tematik sentez" yaklaşımı uygulanmıştır. Nitel çalışmalarda yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen verilerden, nicel çalışmalarda ise anket, ölçek ve ikincil veri setlerinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamındaki belgeler tek tek okunmuş, ilgili temalar doğrultusunda kodlama cetvelleri oluşturulmuş ve frekans analizleri yardımıyla sınıflandırma yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen 48 çalışmanın tümü, yazarlar tarafından bağımsız olarak 4 gruba ve temaya göre sınıflandırılmış ve yapılan bu sınıflandırmalar karşılaştırılmıştır. Ortaya çıkan temaların incelenen çalışmalar kapsamında uyumlu olduğu düşünülmektedir.

Yapılan sınıflandırmalar sonucu oluşturulan 4 ana tema şu şekildedir;

- Yabancı Pazara Giriş
- Pazar ve Pazarlama İlişkisi
- Yönetici Özellikleri ve İKY
- Firma Özellikleri

Görsel 3.1. Araştırma Sonuçlarına Ait Temalar



- Şekil 3.1.'de Kod-Teori Modellemesi ile görseli çıkarılan bu görselle araştırmada elde edilen tema ve bu temalara bağlı kodların çıkarılması sağlanmıştır. Bu aşamadan sonra analize tabi tutulan çalışmalardan çıkarılan kodlar ve frekansları ile çalışmaların bulgularında yoğunlaşılan noktalar belirtilmiştir.

Yabancı Pazara Giriş Ana Teması

Yabancı pazara giriş ana temasına bağlı olarak oluşturulan 2 alt tema Türk işletmelerin uluslararasılaşma sürecinde yabancı pazar yeri seçimi ve yabancı pazarlara giriş yöntemleri ile

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ilgili yapılan çalışmalar sonucu kültürel mesafeyi nasıl değerlendirdikleri ve faaliyetlerini ne ölçüde etkilediğine ilişkin bazı bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çizelge 3.2. Yabancı Pazara Giriş Temasına Ait Kodlar ve Frekansları

Tema	Kod	Frekans
Yabancı Pazara Giriş	Coğrafi/kültürel yakın pazarlara öncelik	14
	Diaspora, ticari ağlar veya stratejik ortaklıkların rolü	6
	Kültürel mesafenin ihracatı anlamlı etkilediği	8
	Kültürel uyum ile ortak girişim başarısı arasındaki ilişki	4
	Bazı firmalar için kültürel yakınlık/uzaklık etkisiz	3
	Uluslararasılaşma teorileri ile çelişen bulgular	2

"Firmaların genel olarak yabancı doğrudan yatırımlarına coğrafi ve kültürel olarak yakın ve uzun yıllara dayanan ticari ilişkilere sahip olduğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinden başladığı, devam eden süreçte coğrafi ve psikolojik olarak daha uzak ülkelere yatırımlar yaparak kademeli bir şekilde uluslararasılaştıkları gözlenmiştir." **[Yabancı Pazara Giriş (Pazarın Yönü)] (D. T.- 5)**

"Araştırmaya dahil edilen 20 Avrupa Birliği ülkesinden 14'ünde kültürel mesafe boyutlarının Türkiye'den bu ülkelere yapılan ihracatta anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir." **[Yabancı Pazara Giriş (Faaliyetin Yönü)] (M.- 13)**

"Türk firmalarının Azeri, Güney Afrika'lı ve Rus firmalarla benzer özellikler taşıdığı görülürken Avusturya, Afganistan ve Libya'dan olan ortakları ile daha fazla kültürel farklılık taşıdığı …… 68 projeden elde edilen veriler ışığında, kurulan Uluslararası Ortak Girişimlerin başarı değerleri ortalaması …… ile ulusal kültür uyum değerleri ortalaması …… arasında anlamlı bir ilişini olduğu bulunmuştur." **[Yabancı Pazara Giriş (Faaliyetin Yönü)] (M.- 4)**

"Türk firmalarının yatırımları Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Balkanlar ile Orta Asya olmak üzere üç bölgede yoğunlaşmıştır. …… bu durum coğrafi ve kültürel (tarihsel, dilsel, dinsel ve siyasal benzerlikler şeklinde) yakınlığın Türk firmalarının dış yatırımlarında en önemli belirleyicilerden biri olduğuna işaret etmektedir." **[Yabancı Pazara Giriş (Faaliyetin Yönü)] (M.- 16)**

Pazar ve Pazarlama İlişkisi Ana Teması

Pazar ve pazarlama ilişkisi ana temasına bağlı olarak oluşturulan 2 alt tema Türk işletmelerin kültürel mesafe dikkate alarak ürettikleri ürün ve pazara faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bazı bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çizelge 3.2. Pazar ve Pazarlama İlişkisi Temasına Ait Kodlar ve Frekansları

Tema	Kod	Frekans
Pazar ve Pazarlama İlişkisi	Kültürel yayılımın pazarlama odaklı mikro faktör olması	5
	Tarihsel/kültürel bağların bilgi kaynağı olması	9
	Kültürel mesafe arttıkça ürün adaptasyonu artıyor	10

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

	Kültürel mesafe azaldıkça ürün standardizasyonu artıyor	7
	Algılanan benzerliğin pazar seçiminde etkisiz olması	6

"…… Türk şirketleri kültürün yayılımıyla, yurtdışı yatırım kararını verirken sıklıkla tekrarlanan fiziki olmayan mesafe (kültürel mesafe) engelini de aşma fırsatını yakalamış olmaktadırlar. ……. kültürel unsurlar genellikle makro çevresel veya dış faktörler arasında yer alsa da bu araştırma çerçevesinde gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda, kültürel yayılımın pazarlama odaklı bir unsur olduğu ve mikro faktörler arasında yer aldığı ortaya konmuştur." **[Pazar ve Pazarlama İlişkisi (Pazara/Müşteriye Yönelim)] (M.- 17)**

"Kosova ile Türkiye arasındaki kültürel mesafenin düşük olması nedeniyle sosyal bağların da önemli bilgi kaynağı görevi görmesi öne çıkmıştır. Kosova özelinde yaklaşıldığında, Türkiye ile Kosova arasındaki tarihi ve kültürel bağların pazar bilgisine ulaşmada çok önemli rol oynadıkları ortaya çıkmıştır." **[Pazar ve Pazarlama İlişkisi (Pazara/Müşteriye Yönelim)] (Y. T.- 2)**

"…… kültürel mesafe arttıkça ürün adaptasyonunun arttığı, standardizasyonun ise düştüğü saptanmıştır. Kültürel mesafenin düşük olduğu durumlarda ise ürün standardizasyonunun tercih edildiği belirlenmiştir." **[Pazar ve Pazarlama İlişkisi (Ürüne Yönelim)] (D. T.- 1)**

Yönetici Özellikleri Ana Teması

Yönetici özellikleri ana temasına bağlı olarak oluşturulan kültürel etkileşim (uyum) alt teması ve yetkin insan kaynağı alt temalarına ilişkin Türk işletmelerin yöneticilerine ve çalışanlarına/personel görevlendirmelerine ait özelliklerin kültürel mesafe kavramının algılama düzeyi ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bazı bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çizelge 3.3. Yönetici Özellikleri ve İKY Temasına Ait Kodlar ve Frekansları

Tema	Kod	Frekans
Yönetici Özellikleri ve İKY	Yabancı dil, yaş ve deneyimin kültürel mesafeyi azaltması	7
	Yöneticilerin kültürel farklılıkları hatalı değerlendirme riski	3
	Yabancı çalışanların görevlendirilmesi	1
	Kültürel mesafenin liderlik tarzlarına etkisi	1
	Dil stratejileri ve kültürel uyum çabaları	5
	Adaptasyon ve yetkin personel ihtiyacı	4

"Türk yöneticileri için, yabancı ülke pazarı ile ulusal pazar arasındaki …… yönetici özelliklerinden yabancı dil bilgisi, yaş ve yabancı ülkede yaşama/çalışma deneyiminin kültürel mesafe üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur." **[Yönetici Özellikleri (Kültürel Etkileşim (Uyum)] (M.- 23)**

"…… yurtdışı pazarlara aşina daha yetenekli ve girişimci kuruculara bağlı olarak gelişim gösterebileceği düşünülürken, yöneticilerin özellikle pazar seçimi ve uluslararası pazarlara yayılım konusunda yurt dışı yaşam ve eğitim deneyimlerinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. **[Yönetici Özellikleri (Kültürel Etkileşim (Uyum)] (D. T.- 7)**

"Çalışma sonuçları, kültürel ve kurumsal mesafenin ihracatı doğrudan etkilediğini kanıtlarken, işletmelerin bu engelleri aşmak için adaptasyon, stratejik ortaklıklar ve yetkin insan kaynağına

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yatırım yapması gerektiğini vurguluyor." **[Yönetici Özellikleri ve İKY (Yetkin İnsan Kaynağı)] (M.- 36).**

"Türk çok uluslu işletmelerin dil engellerini aşmaya yönelik uyguladığı stratejilerin ise oldukça çeşitli olduğu görülmüştür. Uygulanan dil yönetimi stratejileri arasında misafir yönetici ve ev sahibi yönetici görevlendirme, çift dilli veya çok dilli çalışanlar, dil nodu gibi çalışanların niteliklerine odaklanan stratejiler; dil eğitimi verilmesi, yetenek havuzu uygulaması ve kurum içi terfi gibi çalışanların yeteneklerinin gelişimine ve teşviğine odaklanan stratejiler; pozisyona bağlı dil seviyesi tespiti ve diğer yetkinliklerle birlikte değerlendirilen kültürel farkındalık sahibi adayların işe alındığı seçici işe alım stratejileri olduğu görülmüştür. Ek olarak çok uluslu işletmenin dil engelleri ve kültürel mesafeyi en aza indirmek için ortak kurumsal dil belirlemesi; çalışanlarına sosyal ve kültürlerarası etkileşim fırsatı sunması; uyum yönetimi kapsamında uyum departmanı oluşturması, dahiliyet, eşitlik ve çeşitlilik çalışmalarına hız kazandırması, ortak kültür dili oluşturmak için çaba göstermesi ve ayrıca gerek bağlı kuruluşun web sitesi tasarımıyla gerek ana merkezin bağlı kuruluş için belirlediği stratejilerin yerel pazara uyarlanması araştırma bulgularında tespit edilen stratejiler arasındadır. **[Yönetici Özellikleri ve İKY (Kültürel Etkileşim (Uyum)/Yetkin İnsan Kaynağı)] (D.T.- 10).**

Firma Özellikleri Ana Teması

Çalışmamızın son temasını oluşturan firma özellikleri kapsamında oluşturulan kültürel deneyim (katılım) ve firmaların inovasyon yeteneği alt temalarına ilişkin Türk işletmelere ait özelliklerin kültürel mesafe kavramıyla ilişkisi konusuyla ilgili yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bazı bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çizelge 3.4. Firma Özellikleri Temasına Ait Kodlar ve Frekansları

Tema	Kod	Frekans
Firma Özellikleri	Firma yaşı, büyüklük ve deneyimin kültürel mesafeyi etkilemesi	3
	Küresel girişimcilerin kültürel bilgi avantajı	1
	KOBİ'lerin Uppsala Modeli'ne uyumlu kademeli açılımı	3
	İnovasyonun yeteneğinin kültürel mesafe engellerini aşması	2

"……firma özelliklerinden yaş, büyüklük, mülkiyet yapısı, faaliyet gösterilen yabancı ülke pazarı sayısı ve yönetici özelliklerinden yabancı dil bilgisi, yaş ve yabancı ülkede yaşama/çalışma deneyiminin algısal mesafe üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur" **[Firma Özellikleri (Oluşturulan Kültürel Deneyim (Katılım), Yönetici Özellikleri (Kültürel Etkileşim (Uyum)] (M.- 20)**

"Girişimcinin uluslararası pazarda …… ülkelerin ekonomik, politik, kültürel yapılarını, tüketicilerin satın alma davranışlarını, uluslararası pazarların çevresel koşullarını bilerek pazarlama planlarına yön vermeleri …… küresel doğan işletme girişimcisinin dünya piyasasına hâkim olma özelliğinin, küresel doğan işletmelerde uluslararasılaşma sürecini pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir." **[Firma Özellikleri (Oluşturulan Kültürel Deneyim (Katılım), Yönetici Özellikleri (Kültürel Etkileşim (Uyum)] (D. T.- 3)**

"Firmaların, hedef pazarın kültürel dinamiklerini anlaması ve teknolojiyi bu süreçte etkin kullanması, başarılı olmalarını sağlamaktadır. Yüksek teknolojili firmalar küresel standartlara

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

odaklanırken, düşük teknolojili firmalar yerel adaptasyonla öne çıkmaktadır." **[Firma Özellikleri (İnovasyon Yeteneği)] (D.T.- 12).**
"Türk KOBİ'leri genellikle kademeli uluslararasılaşma (Uppsala Modeli'ne uygun) izlemekte, önce coğrafi ve kültürel olarak yakın pazarlara (Orta Doğu, Balkanlar, Avrupa) açılmaktadır. Bu süreç içerisinde kaynak yetersizliği ve kurumsal engellerin kritik zorluklar olduğu, ancak ağ tabanlı stratejiler ve inovasyonun başarıyı artırdığı görülmektedir." **[Firma Özellikleri (İnovasyon Yeteneği)] (M.- 28).**

SONUÇ

Kültür en geniş anlamda toplumları birbirinden ayıran maddi ve manevi unsurların bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Bu unsurların iki toplum arasındaki benzerlik ya da farklılık düzeyi kültürel mesafeyi oluşturmaktadır. Toplumlar arasında ticaretlerde önemli bir yere sahip olan uluslararası işletmelerin faaliyetleriyle ilgi yapılan akademik çalışmalarda kültür kavramı farklı düzeylerde ilişkilendirilmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği gibi kültürel mesafenin Türk işletmelerin uluslararası faaliyetlerini ve yönünü nasıl etkilediği yapılan akademik çalışmaların bulgularına dayanarak tematik analiz kapsamında açıklanmaya çalışmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak kültürel mesafeyi Türk işletmelerin uluslararası pazarlara giriş stratejilerinin belirlenmesinde yer alan değişkenler içerisinde incelendiği görülmektedir. Bununla birlikte çalışmamız kapsamına dahil edilen araştırmalar bir bütün olarak ele alındığında kültürel mesafenin sadece Türk işletmelerin uluslararasılaşma teorileriyle birlikte ele alınıp incelenmesinin yanında ürün-pazar ve pazarlama ilişkisi, yönetici özellikleri ve algı düzeyi, firma özellikleri gibi konularda da nispeten daha az olsa da ele alındığı görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak kültür gibi soyut ve karmaşık bir kavramın somut ifadelere dönüştürülüp açıklanmaya çalışılmasında yaşanan belirsizlik ve zorluklardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Aynı zamanda elde edilen bulgular mevcut uluslararası yazında ortaya konulan sonuçlarıyla karşılaştırıldığında bazı çelişkili bulgulara rastlanılsa da genel anlamda bu çalışma sonuçlarını destekler nitelikte olduğu tespit edilmiştir.
Türk işletmelerin yabancı pazar yeri seçiminde ve uluslararasılaşma faaliyetlerinde kültürel mesafeyi önemli ölçüde dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Yabancı pazara giriş ana temasının altında yer alan pazarın yönü alt temasıyla uluslararası yazında yapılan çalışmaların (Johanson ve Vahlne, 1977; Bilkey ve Tesar, 1977; Evans ve diğerleri, 2000; Child ve diğerleri., 2002; Sousa ve Bradley, 2005, 2006) sonuçları ve faaliyetin yönü alt teması altında ortaya konulan bulgular uluslararası yazında yapılan çalışmaların (Erramilli 1991; Brouthers ve Brouthers 2001; Erramilli ve diğerleri, 2002; Pothukuchi ve diğerleri 2002; Jung 2004) sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Analiz sonuçları Türk işletmelerin yabancı pazarlara sunacakları ürünlerde kültürel mesafeyi dikkate alarak ürün adaptasyonu ve ürün standardizasyonu gibi faaliyetlere başvurduğu, pazarlama karması unsurlarında ve pazarlama stratejilerinde değişiklik yaptıkları anlaşılmaktadır. Pazar ve pazarlama ilişkisi ana teması altında yer alan, Türk işletmelerin yabancı pazarlara sundukları ürünlere ve pazarlama stratejileri ile ilgili oluşturulan ürüne

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yönelim alt temasıyla uluslararası yazında yapılan çalışmaların (Barker ve Aydın, 1991; Katsikeas vd., 2000; Sousa ve Bradley, 2005; sonuçları ile pazar yönelim alt teması altında ortaya konulan bulgular uluslararası yazında yapılan çalışmaların (Harris ve Moran, 1987; Shoham ve diğerleri 1995; Dow ve Karunaratna, 2006) sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Türk işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde yönetici özelliklerinin (yaş, eğitim, yabancı dil bilgisi, farklı kültür deneyimi) ve insan kaynağı yönetiminin (yabancı yönetici görevlendirme, farklı kültürlere adaptasyon, yabancı dil vb.) yabancı pazarla ilgili kültürel mesafe algılarını ve uluslararası faaliyetlerle ilgili kararlarını önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Yönetici özellikleri ve insan kaynağı yönetimi ana teması altında yer alan kültürel etkileşim/uyum ve yetkin insan kaynağı alt temaları uluslararası yazında yapılan çalışmaların (O'Grady ve Lane, 1996; Dow, 2000; Evans ve diğerleri, 2000; Sousa ve Bradley, 2006; Lukas ve diğerleri 2007; Child ve diğerleri, 2009; Sousa ve diğerleri, 2010), sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Son olarak Türk işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde işletme özelliklerinin (kuruluş özellikleri, deneyim, büyüklük vb.) yabancı pazarlarda kültürel mesafe nedeniyle ortaya çıkabilecek engellerden olumlu ya da olumsuz olarak etkilendiği anlaşılmaktadır. İşletme özellikleri ana teması altında yer alan kültürel deneyim/katılım alt temasıyla uluslararası yazında yapılan çalışmaların (Bilkey, 1978; Hassel ve Cunningham, 2004; Arenius 2005; Ellis, 2008; Dow, 2008) sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Çalışmamız kapsamında oluşturmuş olduğumuz ana temalar ve alt temalar Türk işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde kültürel mesafe ile ilgili çalışma sonuçları incelendiğinde uluslararası yazında elde edilen sonuçları destekler nitelikte olmakla birlikte bazı çelişkili sonuçlarda elde edilmiştir. Bu bulgularda ilgili temaya göre özetlenerek aşağıda sunulmuştur.

…… Uppsala modeli çerçevesinde tanımlanan model …… incelendiğinde kültürel mesafe, kurumsal mesafe ve yolsuzluk mesafesi için anlamlı ilişkilerin elde edilemediği (P>,10) görülmektedir. **[Yabancı Pazara Giriş (Pazarın Yönü)] (M.- 12)**
"……yatırım yapılan ülke ile kültürel yakınlık ve benzerlikler bir kısım yatırımcılar için düşük derecede etkili, bir kısmı için ise etkisiz faktör olarak görülmüştür." **[Yabancı Pazara Giriş (Faaliyetin Yönü)] (Y. T.- 1)**

"Türk çokuluslu şirketlerinin temel DYY stratejilerinin kurumsal mesafenin kültürel mesafe tarafından yönetildiği ve iki mesafe arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik oluşturulan hipotezin desteklenmediği …… Türkiye'deki çokuluslu …… kültürel açıdan uzak ülkelere yatırım yaptığı görülmektedir." **[Yabancı Pazara Giriş (Faaliyetin Yönü)] (M.- 12)**

"Uluslararası pazarlara ticari/ fiziksel nüfuz, karlı bir yatırım fırsatından yararlanma ile coğrafi ve kültürel yakınlıktan yararlanma faktörleri ise sadece sektör özelliklerinden etkilenmekte ve firma özelliklerinden ise etkilenmemektedir, dolayısıyla bu üç faktör de sektör temelli faktörlerdir." **[Firma Özellikleri (Oluşturulan Kültürel Deneyim (Katılım)] (M.- 17)**
"…… çeşitli pazarlara ihracat yapmış, bu pazarlarda bizzat bulunmuş, ihracat pazarlaması konusunda bilgili ve deneyimli olan bir karar verici mesafeyi yanlış değerlendirip, hatalı ürün

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

stratejileri ile yabancı pazarlara hitap etmeye çalışabilir ……" **[Yönetici Özellikleri (Kültürel Etkileşim (Uyum)] (M.- 20)**

"Türk yöneticileri için, yabancı ülke pazarı ile ulusal pazar arasındaki benzerlik/farklılık algılama derecesinin yeni bir yabancı ülke pazarı seçiminde olumlu veya olumsuz bir rol oynamadığı sonucuna varılmıştır" **[Yönetici Özellikleri (Kültürel Etkileşim (Uyum)] (M.- 23)**

Ortaya konulan bu çelişkili bulgular göz önüne alındığında bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda özellikle işletmelerin kuruluş özellikleri ile yönetici özelliklerinin kültürel mesafenin işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde ortaya çıkarabileceği engelleri aşmada ne derece etkili olduğunun ortaya çıkarılması gerektiğini göstermektedir. Bu durum uluslararası işletmelerin uluslararası faaliyetlerinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya konulan kültürel mesafe etkilerinin farklı bir boyut kazandığının ortaya konulması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde kültürel mesafenin Türk işletmelerinin uluslararası faaliyetlerinde çok boyutlu ve stratejik bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Kültürel mesafe; pazar seçimi, pazara giriş stratejileri, ürün uyarlamaları, yönetici algıları ve organizasyonel yapı gibi çok çeşitli alanlarda etkili olmaktadır. Özellikle kültürel mesafenin yüksek olduğu pazarlarda firmaların daha temkinli davranarak düşük riskli giriş modellerini tercih ettikleri, buna karşılık kültürel olarak yakın pazarlarda daha agresif ve yatırımlara dayalı stratejiler izledikleri görülmektedir. Araştırma kapsamında değerlendirilen çalışmalarda, kültürel mesafenin sadece dış çevreyle olan etkileşimlerde değil, aynı zamanda firma içi karar alma süreçlerinde, yönetim modellerinde ve çalışan politikalarında da önemli bir belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, Türk işletmeleri kültürel engelleri aşmak adına bir dizi uyum mekanizması geliştirmiştir. Dijital dönüşüm araçlarının kullanımı, kültürel arabulucu olarak görev yapan yöneticilerin istihdamı, diaspora ağlarının aktif şekilde kullanılması ve yerel ortaklarla iş birliği stratejileri bu mekanizmalar arasında öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, kültürel mesafe sadece bir zorluk olarak değil, aynı zamanda stratejik bir avantaj kaynağı olarak da değerlendirilebilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların, sektörel farklılıklar ve kültürel mesafe arasındaki etkileşimi daha ayrıntılı analiz etmesi, Türk işletmelerinin uluslararasılaşma stratejilerini daha etkin bir şekilde yapılandırmalarına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu bulgular, politika yapıcılara ve danışmanlık firmalarına, kültürel farklılıkların yönetimi konusunda rehberlik edecek stratejik yol haritaları geliştirme açısından önemli bir kaynak sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksakal, A. A. *Uluslararası Pazarlama Sürecinde Psikolojik Mesafenin ve İhracat Yetkinliklerinin İhracat Performansı Üzerindeki Rolü: Konya'da Faaliyet Gösteren KOBİ'ler Üzerinde Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2023.

Albaum, G., Duerr, E. ve Strandskov, J. *International Marketing and Export Management,* Prentice Hall: Harlow, 2005.

Altay, H. (2003). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki Türkiye Kökenli Firma Yatırımları ve Kültür: Yöneticiler Açısından Bir Değerlendirme, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, 9, 2003.

Arenius, P. The Psychic Distance Postulate Revised: From Market Selection to Speed of Market Penetration, Journal of International Entrepreneurship, 3, 2, 2005.

Ayas. S. *Ulusal Mesafe ve Örgütsel Öğrenmenin Sınır-Ötesi Şirket Satın Almaları Üzerine Etkisi: 2006-2015 Avrupa Örneği*, Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Gaziantep, 2017.

Barker, A. T., ve Aydin, N. Implications of Standardization in Global Markets, Journal of International Consumer Marketing, 3, 4, 1991.

Beckerman, W. Distance and Pattern of Intra-European Trade, The Review of Economics and Statistics, 38, 1, 1956.

Beğendik, B. *Küresel Doğan İşletmelerin Uluslararasılaşma Sürecine Etki Eden Girişimcilik Yönelimi Boyutları ve Girişimci Özellikleri,* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara, 2013.

Bilkey, W. J. An Attempted Integration of the Literature on the Export Behavior of Firms, Journal of International Business Studies, 9, 1, 1978

Bilkey, W. J., and Tesar, G. The Export Behavior of Smaller-Sized Wisconsin Manufacturing Firms, Journal of International Business Studies 8, 1, 1977.

Booth, A., Sutton, A., and Papaioannou, D. *Systematic Approaches to a Successful Literature Review (2nd ed.),* Sage Publications, 2016.

Braun, V., and Clarke, V. Using Thematic Analysis in Psychology, Qualitative Research in Psychology, 3, 2, 2006.

Brouthers, D. K., Brouthers E. Explaining The National Cultural Distance Paradox, Journal of International Business Studiess, 32(1), 2001.

Cömert, P. N. *Kültürel Mesafe, Kurumsal Mesafe ve Pazara Giriş Stratejisinin Çok Uluslu İşletmelerde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Global ve Yerel Benzeşimine Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2022.

Child, J., Ng, S. H. and Wong, C. Psychic Distance and Internationalization, International Studies of Management and Organization, 32, 1, 2002.

Child, J., Rodriguez S. B. and Frynas, J. G. Psychic Distanc İts Impact and Coping Modes: Interpretations of SME Decision Makers, Management International Review, 49, 2, 2009.

Czinkota, R. M., Ronkainen, A. I. ve Moffett, H.M. *International Business*, South-Western College Publishing: Ohio, 2004.

Çavusgil, S.T. and Zou, S. Marketing Strategy – Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures, Journal of Marketing, 58, 1994.

Demirbağ, M., Tatoğlu, E., and Glaister, K. W. Equity Based Entry Modes of Emerging Country Multinationals: Lessons From Turkey, Journal of World Business, 44, 4, 2009

Dow, D. A Note on Psychological Distance and Export Market Selection, Journal of International Marketing, 8, 1, 2000.

Dow, D. Factors Influencing Managerial Perceptions of Psychic Distance, European Academy of International Business, International Marketing and Cross Cultural Issues in International Business, 7, 2008.

Dow, D., and Karunaratna, A. Developing a Multidimensional Instrument to Measure Psychic Distance Stimuli, Journal of International Business Studies, 37, 5, 2006.

Dunning, J. H. Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests, Journal of International Business Studies, 11, 1, 1980.

Ellis, P.D. Does Psychic Distance Moderate the Market Size–Entry Sequence Relationship?, Journal of International Business Studies, 39, 2008.

Eren, E. *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Yedinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

Erdilek, A. Internationalization of Turkish MNEs, Journal of Management Development, Volume: 27, 7, 2008.

Eriksson, K., Majkgård, A. and Sharma, D. D. Path Dependence and Knowledge Development in the Internationalization Process, Management International Review, 40, 4, 2000.

Erkesim, D. U. *Kültürün Uluslararası Pazarlamada Ürün Geliştirme Sürecindeki Önemi: Teknoloji Kullanımı Yüksek/Düşük Üretim Pazarlarında Bir Karşılaştırma,* Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Erramilli, K. The Experience Factor in Foreign Market Entry Behavior of Service Firms, Journal of International Business Studies, 22, 3, 1991.

Erramilli, M. K., Agarwal, S. and Dev, C. S. Choice Between Non-Equity Entry Modes: An Organizational Capability Perspective, Journal of International Business Studies, 33, 2002.

Evans, J., Treadgold, A. and Mavondo, F. T. Psychic Distance and the Performance of International Retailers: A Suggested Theoretical Framework, International Marketing Review, 17(4), 2000.

Evans, J., and Mavondo, F. T. Psychic Distance And Organizational Performance: An Empirical Examination of International Retailing Operations, Journal of International Business Studies, 33, 3, 2002

Faiz, E. *Uluslararası Girişimcilik Yöneliminin Proaktiflik Boyutu: Küresel Doğan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma,* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara, 2013.

Faiz, E. ve Üner, M. M. (2013). Uluslararası Girişimciliğin Proaktiflik Boyutu: Küresel Doğan İşletmeler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 70(4),* ss.957-981.

Fletcher, R. Country of Origin and Psychic Distance in International Marketing: Seperate Constructs or Two Sides of the One Coin?, Monash Business Review, 3, 2, 2007.

Goncalves, M., Sengur, F.K., Kayaci, ve A, Celik, E. Strategies and Challenges in Global Market Entry: an Analysis of Turkish SMEs' Internationalisation Pathways, International Journal of Export Marketing 6, 3, 2024.

Gruber, W. and Vernon, R. *The Technology Factor in a World Trade Matrix*, National Bureau of Economic Research, New York, 1970.

Ghemawat, P. Distance Still Matters: The Hard Reality of Global Expansion. Harvard Business Review, 79, 8, 2001.

Harris, P. R., and Moran, R. T. *Managing Cultural Differences,* Gulf Publishing Company: Houston, Texas, 1987.

Hassel, L. G., and Cunningham, G. M. Psychic Distance and Budget Control of Foreign Subsidiaries, Journal of International Accounting Research, 3, 2, 2004.

Hofstede, G. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications, 1980.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations (2nd ed.)*, Sage Publications, 2001.

Hollensen, S. *Global Marketing: A Decision-Oriented Approach*, Financial Times Prentice Hall: Harlow, 2011.

House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies,* Sage publications, 2004.

Hutzschenreuter, T., Kleindienst, I., and Lange, S. The Concept of Distance in International Business Research: A Review and Research Agenda, International Journal of Management Reviews, 18, 2, 2015.

Johanson, J., and Vahlne, J. E. The Internationalization Process of the Firm - A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments, Journal of International Business Studies, 8, 1, 1977.

Johanson, J., and Wiedersheim-Paul F. The Internationalization of The Firm- Four Swedish Cases, Journal of Management Studies, *12, 3*, 1975.

Jung, J. Acquisitions or Joint Ventures: Foreign Market Entry Strategy of U.S. Advertising Agencies, Journal of Media Economics, 17, 1, 2004.

İlhan, T. Uluslararası Ortak Girişimlerde Mülkiyet Yapısı: Yönetsel Kontrol Düzeyinin ve Kültürel Farklılıkların Etkisi, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 7, 13, 2007.

Kacır, Y. T. *Çok Uluslu İşletmelerde Kültürel Mesafenin Dil Yönetimindeki Rolü*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2024.

Kaplan, B. *Uluslararası Girişimci Kobilerde E-Pazarlama Odaklılık ve Web Sitesi Kullanımı: Küresel Doğan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Kartal, B., ve Sofyalıoğlu, Ç. Kültürel Uzaklığın Dış Pazara Giriş Yöntemi Üzerindeki Etkisinin Türkiye'deki Yabancı Yatırımlar Açısından İncelenmesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,7, 2, 2009.

Kaya, H., ve Erden D. Firm-Specific Capabilities and Foreign Direct Investment Activities of Turkish Manufacturing Firms an Empirical Study, Journal of Management Development, 27, 7, 2008.

Katsikeas, C. S., Leonidou, L. C. and Morgan, N. A. Firm Level Export Performance Assessment, Review Evaluation and Development, Journal of the Academy of Marketing, *28, 4*, 2000.

Kogut, B., and Singh, H. The Effect of National Culture on the Choice of Entry Mode, Journal of International Business Studies, 19, 3, 1988.

Knight, G. A., and Cavusgil, S. T. Innovation, Organizational Capabilities, and the Born-Global Firm, Journal of International Business Studies, 35, 2, 2004.

Lee, D. J. The Effect of Cultural Distance on the Relational Exchange Between Exporters and Importers, Journal of Global Marketing, 11, 4, 1998.

Leung, K., Bhagat, R.S., Buchan, N. R., Erez, M. and Gibson, C. B. Culture and International Business: Recent Advances and Their Implications for Future Research, Journal of International Business Studies, 36, 4, 2005

Linnemann, H. An Econometric Study of International Trade Flows, The Economic Journal, 77, 306, 1966.

Lukas, B. A., Whitwell, G. J., and Hill, P. Export Planning Orientation and its Antecedents: Evidence from Exporting IT Products, Journal of Business Research, 60, 12, 2007.

Mayring, P. *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution.* Beltz, 2014.

Moon, T. and Park, S. I. The Effect of Cultural Distance on International Marketing Strategy: A Comparison of Cultural Distance and Managerial Perception Measures, Journal of Global Marketing, 24, 1, 2011.

Nas T. İ, Okan T., Düzgün A. ve Çam H. Türkiye'den Dışarıya Yapılan DYY'ların Giriş Stratejilerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Uluslararasılaşma Kuramları Bakış Açısı, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11, 3, 2020.

Neuendorf, K. A. *The content analysis guidebook (2nd ed.),* Sage Publications, 2017.

Ojala, A., and Tyrväinen, P. Market Entry and Priority of Small and Medium-Sized Enterprises in the Software Industry: An Empirical Analysis of Cultural Distance, Journal of International Marketing, 15, 1, 2007.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

O'grady, S. Lane, H. W. The Psychic Distance Paradox, Journal of International Business Studies, 27, 2, 1996.

Önder, L. G., ve Güllülü, U. Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkelerine İhracatında Psikolojik Mesafenin Rolü, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4, 5, 2013.

Pedersen, T., ve Petersen, B. Learning About Foreign Markets: Are Entrant Firms Exposed to a Shock Effect, Journal of International Management, 12, 1, 2004.

Pothukuchi, V, Damanpour, F., Choi, J., Chen, C.C., and Park, S. H. National and Organizational Culture Differences and International Joint Venture Performance, Journal of International Business Studies, 33, 2002.

Reid, S. D. The Decision-Maker and Export Entry and Expansion, Journal of International Business Studies, 12, 2, 1981.

Ritzer, G. *Toplumun McDonaldlaştırılması, (Çev. Kaya, Ş. S.),* Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Ryan, G. W. and Bernard, H. R. Techniques to Identify Themes, Field Methods, 15, 1, 2003.

Sousa, C. M. P. and Bradley, F. Global Markets: Does Psychic Distance Matter? Journal of Strategic Marketing, 13, 1, 2005.

Sousa, C. M. P., and Bradley, F. Cultural Distance and Psychic Distance: Two Peas in a Pod?, Journal of International Marketing, 14, 1, 2006.

Sousa, C. M.P., Ruzo, E., And Losada, F. The Key Role of Managers Values in Exporting: Influence on Customer Responsiveness and Export Performance, Journal of International Marketing, 18, 2, 2010.

Sümer, S. I. *Uluslararası Pazarlamada Psikolojik Mesafe ve Ürün Stratejileri Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Değerlendirme,* Doktora Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2011.

Sümer, S. I., ve Üner, M. Ö. Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Psikolojik Mesafe, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 69, 2014.

Shenkar, O. Cultural Distance Revisited: Towards A More Rigorous Conceptualization and Measurement Of Cultural Differences. Journal of International Business Studies, *32, 3,* 2001.

Shoham, A., Rose G. M., and Albaum, G. Export Motives, Psychological Distance and EPRG Framework: Any Difference for Nigerian Firms?, Journal of Global Marketing, 8, 3-4, 1995.

Smith, M., Dowling, P. J., and Rose, E. Psychic Distance Revisited: A Proposed Conceptual Framework and Research Agenda, Journal of Management & Organization, 17, 1, 2011.

Tatoğlu, E., Glaister, K. W., and Erdal, F. Determinants of Foreign Ownership in Turkish Manufacturing, *Eastern European Economics, 41, 2,* 2003.

Tohum, E. U. ve Demirel, Y. Kültürel ve Kurumsal Mesafenin İhracat Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, Uluslararası Ticaret Dergisi, 34, 2, 2022.

Topoğlu, E. ve Gökdeniz, İ. Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 2019.

Torlak, Ö., Kula, V., ve Özdemir, Ş. Türk İşletmelerinin İhracat Performansı Belirleyicileri, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9, 1, 2007.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). Türkiye'nin İlk 1000 İhracatçı Araştırması 2023. https://tim.org.tr/tr/turkiyenin-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi-2023, (Erişim tarihi: 05.01.2025)

Tranfield, D., Denyer, D., and Smart, P. Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review, British Journal of Management, 14, 3, 2003.

Trompenaars, F. and Hampden-Turner, C. *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business*. McGraw-Hill, 1998.

Ulaş, D. *Küreselleşme Sürecinde Dışa Açılma Stratejileri,* Nobel Yayınları, Ankara, 2009.

Usunier, J. C, *Marketing Across Cultures*, Financial Times/Prentice Hall, 2005.

Ülgen, H. ve Mirze, S. K. *İşletmelerde Stratejik Yönetim (3. Baskı),* Literatür Yayınevi, İstanbul, 2006.

Vardar, N., Uray, N. ve Nacar, R. *An Empirical Study on Turkish EMNCs' Outward FDI Motives into the EU and their Marketing Related Underlying Dimensions*, Conference: 38th EIBA Annual ConferenceAt: Brighton, United Kingdom, 2012

Walters, P. G. P. and Toyne B. Product Modification and Standardization in International Markets: Strategic Options and Facilitating Policies, Columbia Journal of World Business, 24, 4, 1989.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

MEKANSAL AYRIŞMA SORUNSALINA BULUNAN ÇÖZÜM: SOSYAL DAYANAKLI MAHALLE

Öğr.Gör.Dr. Rahime Çerçi

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu,

rahime.cerci@mku.edu.tr, ORCID : 0000-0002-5759-4167

ÖZET

Kentsel alanlarda eşit olarak dağılmayan kaynaklar, kentsel mekanda farklı sosyoekonomik veya kültürel grupların oluşturduğu yapıların oluşmasına neden olmuştur. Kentsel mekanda farklılaşmanın oluşmasında eğitim düzeyi, gelir seviyesi, etnik köken veyahut meslekler etkili olmaktadır. Bu durum, toplumsal eşitsizliği artırmanın yanı sıra kent içindeki fırsatlara erişimi de ciddi oranda farklılaştırabilir. Ayrıca kentsel alanda meydana gelen farklılaşma toplumsal yapı içerisindeki sosyal etkileşimi sınırlarken gruplar arasındaki gerek kültürel gerekse ekonomik anlamda alışverişin azalmasına neden olabilmektedir. Mekansal ayrışma sonucu kentsel alan içerisinde meydana gelen bu sorunların çözümlenmesi ve toplumsal dayanıklılığın arttırılması için kentsel planlama ve tasarım yaklaşımları öne sürülmüştür. Çalışma kapsamında, bu yaklaşımlardan biri olan bireylerin fiziki ve ruhsal sağlıklarını desteklerken çevresel sürdürülebilirliği teşvik edip topluluk bağlarını güçlendirmeyi amaçlayan sosyal dayanıklı mahalle yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, kentsel alanda meydana gelen mekânsal ayrışmaya bulunan çözüm önerisi olarak tasarlanan sosyal dayanıklı mahalle kavramının sorunun çözümü noktasındaki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Mekansal Ayrışma, Eşitsizlik, Sosyal Dayanıklı Mahalle

THE SOLUTION FOUND TO THE PROBLEM OF SPATIAL SEGREGATION: SOCIAL RESILIENT NEIGHBORHOOD

ABSTRACT

Unevenly distributed resources in urban areas have caused structures formed by different socioeconomic or cultural groups in urban space. Education level, income level, ethnic origin or professions are effective in the formation of differentiation in urban space. This situation can increase social inequality as well as significantly differentiate access to opportunities within the city. In addition, the differentiation occurring in urban areas can limit social interaction within the social structure and cause a decrease in cultural and economic exchange between groups. Urban planning and design approaches have been put forward to solve these problems that occur

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

in urban areas as a result of spatial segregation and to increase social resilience. Within the scope of the study, one of these approaches, the socially resilient neighbourhood approach, which aims to support the physical and mental health of individuals while promoting environmental sustainability and strengthening community ties, has been emphasized. Therefore, this study aims to measure the effect of the socially resilient neighbourhood concept, which is designed as a solution proposal for the spatial segregation occurring in urban areas, on the solution of the problem.

Keywords: City, Spatial Segregation, Inequality, Socially Resilient Neighbourhood

1. GİRİŞ

Mekansal ayrışma beraberinde çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel sorunları da getirmektedir. Derinleşen sosyal eşitsizlikler, farklı grupların farklı bölgelerde yaşamasına, başka bir ifade ile toplumsal parçalanmaya neden olmaktadır. Bu parçalanma, bireyler arasında eğitim, sağlık ve istihdam olanaklarına erişimde adaletsizliğe sebep olur. Kent içinde farklı sosyal grupların kendilerinin her birinin kendilerine özel farklı alanlar oluşturması kentsel parçalanmaya neden olmaktadır.

Toplumsal anlamda bütünleşmenin zorlaştığı ve parçalanmış bir kent dokusunun var olduğu mekanlarda, farklı grupların birlikte ve uyum içerisinde yaşamaları da zorlaşmaktadır. Zira bu parçalı kent dokusu gruplar arasındaki kültürel etkileşimi sınırlandırmakta ve kimi zaman yok etmektedir. Bu süreç içerisinde mahalle kavramı genellikle fiziksel anlamıyla değerlendirilirken, mahallenin sahip olduğu toplumsal anlamı göz ardı edilmiştir.

Sosyal dayanıklılık kavramının mahalle ile özdeşlemesindeki temel etken, sürekli bir değişim ve dönüşüm süreç içerisinde mahalle kültürünün sahip olduğu kültürlerini ve kimliklerini koruyabilen mekanlar üretilme noktasında katkı sağlayacağı düşüncesidir (Turan ve Ayatac,2020: 214). Bu çalışmada, kentsel alanda meydana gelen mekânsal ayrışmaya bulunan çözüm önerisi olarak tasarlanan sosyal dayanıklı mahalle kavramının sorunun çözümü noktasındaki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında, mekansal ayrışma kavramı, kavramın nedenleri kapsamında incelenecektir. Ayrıca mekansal ayrışmaya bulunan çevresel sürdürülebilirliği teşvik edip topluluk bağlarını güçlendirmeyi amaçlayan sosyal dayanıklı mahalle yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2. MEKANSAL AYRIŞMA KAVRAMI

Kentsel dokunun parçalanması ve kentsel alanlarda meydana gelen sosyal tabakalaşma mekansal ayrışmayı ifade etmektedir. Mekansal ayrışma kavramının pratikteki özünü, ötekileştirmeyi içinde barındıran sınıfsal farklılığı besleyen olgu oluşturmaktadır (Akgün, 2014: 30). Bu anlamıyla mekânsal ayrışma sadece fiziksel anlamda bir ayrışmayı değil bunun yanı sıra, sosyal, ekonomik, etnik, dini, eğitim düzeyi, meslek ve yaş gibi farklılıkları da ifade etmektedir. Mekansal ayrışmanın birden fazla ve birbiriyle ilintili nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden;

- Birincisi **sosyal ve kültürel farklılık**lardır. Etnik ayrımcılık grupların yalnızca sosyo-ekonomik statüsünü değil aynı zamanda sosyal ilişki kalıplarını da yansıtmaktadır. Azınlık grupların diğer gruplardan ayrışarak oluşturdukları yaşam alanları, genellikle fiziksel ve sosyal anlamda daha az çevreye sahip mahallelerdir. Dolayısıyla yüksek düzeyde ayrışan alanların varlığı kendini hissettirmektedir. Bu mahalle sakinleri hem yoksul hem de ayrılmış oldukları için iki kat daha dezavantajlı konumdadırlar (Fong ve Shibuya, 2000: 450-451).
- İkincisi ise **gelir eşitsizliği**dir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler sonucu meydana gelen farklı gelir grupları beraberinde farklı yaşam alanlarını getirmektedir. Gelir seviyesi üst düzeyde olan bireyler kendilerini toplumun diğer kısımlarından ayrıştırarak fiziksel özellikleri daha ön plana çıkan yaşam alanları oluştururlar. Bu güvenli alanlarda yaşayan bireyler, kendi sınırları dışında kalan kentin çöküntü alanlarını birer tehdit unsuru olarak değerlendirmektedirler. Bir bakıma sınıfsal kimliği mekana yansıması şeklinde tezahür eden bu ayrışma, toplumda var olan eşitsizliği daha da derinleştirmektedir (Akalın, 2016: 927-929).
- Üçüncüsüyse**, kentleşme hızına yetişemeyen planlamaların** olmasıdır. Kırdan kentlere doğru yaşanan göç ve hızla artan nüfus artışı sonucu meydana gelen hızlı kentleşme beraberinde çeşitli talepleri de getirmektedir. Fakat bu taleplerin tamamı aynı anda cevap bulamamıştır. Bunun temel nedeni olarak, kent ekonomisindeki toprak sunumunun fiyatla orantısının yeterince esnek olmadığı değerlendirilmiştir. Bu durumu telafi edebilmek adına bireylerin, kentlerde, kendi mekanizmalarını devreye sokarak kendi yapılaşmalarını oluşturdukları görülmüştür (Evren, 2007: 13).

Mekansal ayrışma, kentlerin yapısında parçalı ve heterojen bir görüntü oluşmasına neden olmaktadır. Öyle ki toplumsal statüden etnik özelliklere, gelir farklılıklarından tüketim alışkanlıklarına varıncaya kadar farklı davranış kalıpları temelinde kentin farklı bölgelerinde

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

farklı işlevler kazanarak kentte birbirinden ayrılmış mekanlar oluşturmaktadır (Bayraktutan vd., 2016: 1676).

3. MEKANSAL AYRIŞMAYA BULUNAN ÇÖZÜM SOSYAL DAYANIKLI MAHALLE

Kentler değişen ve dönüşen dünya düzeninde evrimleşerek karmaşık ve çok aktörlü bir yapıya dönüşmüştür. Dinamik bir yapıya sahip olan kentlerin mikro birimlerinden olan mahallelerde birçok sorunla karşılaşılmaktadır. Özellikle doğal afetler, pandemiler ve ekonomik krizler gibi sorunlar kentte yapısal anlamda bozulmalara neden olmaktadır. Bu bozulma süreçlerinde kentsel sistemlerin faaliyete geçirilmesinde sistematik dayanıklılık önem arz etmektedir (Kourtit, vd. 2022: 227). Ancak sosyal gelişimin yolunu açan dayanıklılık kavramı, bir zorluk sonrasında yeniden ayağa kalkabilmenin ötesindedir (Koolma ve Dreven, 2022: 107). Dayanıklılık üç temel şekilde tanımlamaktadır. Bunlardan (Breetzke ve Pearson, 2015);

- Birincisi, bir örgütün faaliyet gösterdiği alanlarda meydana gelen rahatsızlığı veya şok etkisini yönetme ve yeni bir örgütsel yol geliştirme yeteneğini ifade eden **örgütsel dayanıklılık**tır. Buradaki dayanıklılık kavramı, örgütün yalnızca absorbe etmesi veya öngörebilmesi durumunu nitelememektedir. Örgütsel dayanıklılık, örgütün eskisinden daha büyük ve örgütü daha iyi hale getiren yeni bir büyüme dinamiğinin geliştirilmesi anlamına gelmektedir.
- İkincisi, çeşitli dış faktörlere veyahut iç faktörlere maruz kalan fiziksel bir dinamiğin kabul edilebilir ve arzu edilebilir düzeyde performans göstermesini ifade eden **teknolojik dayanıklılık**tır.
- Üçüncüsü ise, arzulanan topluluk sonuçlarının başarılı bir şekilde elde edilmesini teşvik eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde meydana gelen zorluk ve olumsuzluklara karşı topluluğun başa çıkma ve uyum sağlama becerisini ifade eden **toplumsal dayanıklılık**tır. Toplumsal anlamda dayanıklılık ile toplum, yalnızca olumsuzlukların üstesinden gelerek savunmasızlığını en aza indirgemez, bunun yanı sıra öğrenme ve uyum yoluyla topluluğun ilerlemesi adına da olumlu bir etki oluşturur.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çizelge 7: Dayanıklı Toplumların Özellikleri

Frekans, çeşitlilik, verimlilik, iç bağımsızlık, güç, korelasyon, uyum sağlama ve işbirliği	Godschalk (2003)
Güç, yedeklilik, beceriklilik ve hız	Bruneau vd. (2003)
Direnç, toparlanma ve yaratıcılık	Kimhi shamai (2004
Tepki, öz-örgütlenme, öğrenme	Sapirstein (2006)
Örgütsel kapasitelerin koordinasyonu ve hazırlığı, olası tepkiler ve yeniden yapılanma için hızlı uyarı sistemleri	Twigg (2007)

Kaynak: Dadashpour ve Adeli, 2015, Jalalian, vd., 2021.

Sosyal dayanıklılık kavramı, toplumun yaşadığı felaket döneminde karşılaşılan taleplere cevap verebilmek, yaşanmış zorluklarla başa çıkabilmek ve değişiklikleri yönetebilmek için kendi kaynaklarını kullanabilmesi yeteneğidir (Baastani ve Hanaei, 2019: 31). Günümüzde hızla yaygınlaşan kentleşme, düşen toplumsal statü ve ihmal edilen kültürel değerler kentlerde verimsiz mahallelerin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu verimsiz oluşum içerisinde en zor olan husus toplumsal dayanıklılığın kontrolüdür (Baastani ve Hanaei, 2019: 31).

Birleşmiş Milletlerin 2015 tarihli "*Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi*" başlıklı sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında, mahallerin dayanıklılığı ve sürdürülebilirliği arasındaki ilişki 11 numaralı hedef kapsamında değerlendirilmiştir. Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirmek için belirlenen hedefler şu şekilde belirtilmiştir (UN; 2015: 21);

- *11.1. 2030 yılına kadar, herkesin yeterli, güvenli ve uygun fiyatlı konut ve temel hizmetlere erişimini sağlamak ve gecekondu mahallelerini iyileştirmek,*
- *11.2. 2030 yılına kadar, özellikle toplu taşımayı genişleterek, özellikle savunmasız durumdakilerin, kadınların, çocukların, engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarına özel dikkat göstererek, herkes için güvenli, uygun fiyatlı, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişim sağlamak,*
- *11.3. 2030 yılına kadar, tüm ülkelerde kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmeyi ve katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir insan yerleşim planlaması ve yönetimi kapasitesini artırmak,*
- *11.4. Dünyanın kültürel ve doğal mirasını koruma ve güvence altına alma çabalarını güçlendirmek,*
- *11.5. 2030 yılına kadar, suyla ilgili afetler de dahil olmak üzere afetlerin neden olduğu ölüm sayısını ve etkilenen insan sayısını önemli ölçüde azaltmak ve küresel gayri safi yurtiçi hasılaya göre doğrudan ekonomik kayıpları önemli ölçüde düşürmek, özellikle yoksulları ve savunmasız durumdaki insanları korumaya odaklanmak,*
- *11.6. 2030 yılına kadar, hava kalitesine ve kentsel atık yönetimine özel dikkat göstererek, şehirlerin kişi başına düşen olumsuz çevresel etkisini azaltmak Belediye ve diğer atık yönetimi,*
- *11.7. 2030 yılına kadar, özellikle kadınlar ve çocuklar, yaşlılar ve engelli kişiler için güvenli, kapsayıcı ve erişilebilir, yeşil ve kamusal alanlara evrensel erişim sağlamak,*

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- *11.a. Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasını güçlendirerek kentsel, kent çevresi ve kırsal alanlar arasındaki olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıları desteklemek,*
- *11.b. 2020 yılına kadar, kapsayıcılık, kaynak verimliliği, iklim değişikliğine uyum ve azaltma, afetlere dayanıklılık yönünde bütünleşik politikalar ve planlar benimseyen ve uygulayan şehir ve insan yerleşimlerinin sayısını önemli ölçüde artırmak ve Afet Riskini Azaltma İçin Sendai Çerçevesi 2015-2030 doğrultusunda, her düzeyde bütünsel afet risk yönetimi geliştirmek ve uygulamak,*
- *11.c. En az gelişmiş ülkeleri, yerel malzemeler kullanarak sürdürülebilir ve dayanıklı binalar inşa etme konusunda finansal ve teknik yardım da dahil olmak üzere desteklemektir.*

Dayanıklılık stratejilerinin toplum kapasiteleri kapsamında sosyal kaygılar ve kente yapılan müdahalelerle ilişkilendirmek, kentin gelecekteki işlevselliğinin yanı sıra kent sakinlerinin refahını tehdit edecek belirsizlikleri anlayabilmek için bir sistem görüşü sunmaktadır. Bu ilişki, kentsel topluluklarda meydana gelen türlü şokların, streslerin ve değişimlerin öngörülmesinden yanıtlanmasına kadarki aşamalarda yeteneği etkileyen kentleşmenin özelliklerini dikkate almaktadır (Viertel, vd., 2025:1).

Kentsel dayanaklılığın temel amacı, bütün bireylerin hayat kalitesini artırmaktır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde kentsel formların oluşturulmasında şu temel hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Alawneh ve Rashid, 2022: 5);

- Farklı grupları içerisinde barındıran kentlerde, sisteme dahil edilen aktörlerin belirlenmesi (Kim?),
- Farklı grupların kentsel dayanıklılıkta öncelikleri ve etkileşimleri noktasındaki bağlamsal yönlerin ne olduğu (Ne?),
- Kentsel dayanıklılık hedeflerine ulaşılma noktasında uyulması gereken zaman çizelgesinin belirlenmesi (Ne zaman?),
- Kentlerin dayanıklılığını arttırabilmek adına kentin hangi yöne doğru genişleyeceğinin belirlenmesi (Nereye?),
- Kentsel alanlarda yapılan müdahalelerin yapılmasındaki temel amacın ne olduğunun tanımlandırılması (Neden?) ve
- Kentsel sistemlerin oluşturulmasında izlenecek yol haritasının hazırlanması (Nasıl?).

Mahalle temelli dayanıklılık konusu, örgütlenmenin ve fiziksel müdahalenin ötesinde sistematik değişimin sürdürülebilirliğini sağlayacak mekanizmaların oluşturulması durumudur. Bu kapsamda, dezavantajlı bireylerin ya da grupların günlük yaşamlarını idame ettirebilmesi için ihtiyaç duydukları kaynakların ve çevresel yönetişimle birlikte güvenlik koşullarının iyileştirilmesinde, orta ölçekli sosyo-mekansal alanların oluşturulması, dayanıklılık kavramının

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

mahalle birimine uyarlanabildiğinin (Lamb ve Vale, 2024) göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Mekansal ayrışma, gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan birbirinden farklı olan bireylerin kendi içlerinde bir araya gelerek oluşturduğu grupların yaşam alanı tercihlerindeki farklılaşmanın bir sonucudur (Bayraktutan, vd., 2016: 1669). Bu farklılaşmalar kentsel yapı içerisinde bütünleşmeyi engellemekte ve bölgesel ayrışmış mekanları oluşturmaktadır. Ayrışan mekanlar kentte bozulmalara ve çürümeye neden olmaktadır. Bu bozulmuşluğa ve çürümüşlüğe çözüm üretilmesi noktasında sosyal dayanıklı mahalleler önem arz etmektedir. Sosyal dayanıklı mahalleler, sürdürülebilir kalkınma noktasında ulaşılmak istenilen hedeflere katkıda bulunmaktadır. Zira sosyal dayanıklı mahalleler; farklı yaştan, cinsiyetten, etnik kökenden, ekonomik gruptan oluşan her kesimi kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Kapsayıcılık özelliği beraberinde mahalle sakinleri arasında güçlenen bağların oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu mahalleler, mahallede yaşayan her bir ferdin sunulan hizmetlere erişimi noktasında kolaylık sağlayacak alanlar meydana getirmektedir. Bu alanlar oluşturulurken mahallede, ekolojik ayak izi azaltılarak mahallenin çevresel sürdürülebilirliğe katkısı sağlanmaktadır. Bütün bu özellikleriyle sosyal dayanıklı mahallelerin, sadece bugünün bireylerinin ihtiyaçlarına değil geleceğin bireylerinin de ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde tasarlanmış kentleri meydana getirmesi, bu mahallelerin önemini ayrıca arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Akalın, M. (2016). Mekânsal Ayrışmanın Bir Yeni Biçimi Olarak Kapalı/ Kapılı Siteler: Akkent Konutları Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (2).

Akgün, A. (2014). Ayrışma-Ayrıştırma Temelli Mekansal Pratiklerin Toplumsal Pratiklerle İlişkisi Üzerine Bir Çalışma, İdeal Kent Dergisi, 12.

Alawneh SM and Rashid M (2022). Revisiting Urban Resilience: A Review on Resilience of Spatial Structure in Urban Refugee Neighborhoods Facing Demographic Changes. Front. Sustain.

Baastani, M. & Hanaei (2019). A Social Resilience Framework for Sustainable Regeneration in Inefficient Urban Neighborhoods: A Case Study of Noghan Neighborhood of Mashhad, Creative City Design, 2 (1).

Bayraktutan, Y., Akbulut, F. ve Özbilgin, M. (2016). Mekansal Ayrışma: İktisadi Dinamikleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (43).

Breetzke, G. D. & Pearson, A. L. (2015). Socially disorganized yet safe: Understanding resilience to crime in neighborhoods in New Zealand, Journal of Criminal Justice, 43 (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

Evren, Y. (2007). İstanbul Merkez Bölgede Bütünleşme ve Ayrışma: 15. ISOCARP Genç Profesyonel Plancılar Çalıştayı'nın Düşündürdükleri, Ytü Arch. fac.e-jurnal, 2(1).

Fong, E. & Shıbuya, K. (2000). The Spatial Separation of the Poor in Canadian Cities. Demography, 37 (4).

Koolma, H., & Dreven, C. (2022). An Explorative Perspective on the Resilience in Neighborhoods in the Netherlands. IntechOpen.

Kourtit, K., Nijkamp, P., Türk, U. & Wahlstrom, M. (2022). City Love And Neighbourhood Resilience İn The Urban Fabric: A Microcosmic Urbanometric Analysis Of Rotterdam. Journal of Urban Management, 11(2).

Lamb, Z. & Vale, L. (2024). A Neighbourhood Unit for Equitable Resilience. Buılt Envıronment, 50 (1).

Jalalian, E., Hendekhaleh, N. E. & Eizadbin, N. (2021). Dimensions of Social Resilience in Urban Areas, International Journal of Human Capital in Urban Management, 6 (3).

Turan, S. Ve Ayatac, H. (2020). Günümüzde Mahalle Kültürünü Sürdürebilmek ve Yeni Bir Kavram Arayışı Olarak "Sosyal Dayanıklı Mahalle": Kurtuluş-Feriköy Örneği, Tasarım Kuram, 16 (31).

United Nations (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, https://sdgs.un.org/2030agenda (Erişim Tarihi: 28.05.2025).

Viertel, P., Sirenko, M. & Avila, B. (2025). The Ambiguity Of 'Balanced Neighbourhoods': How Rotterdam's Housing Policy Undermines Urban Social Resilience. Urban Sustainability, 5.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

TABAKLARDAKİ CİNSİYET: YEMEK KÜLTÜRÜNÜN CİNSİYET PERSPEKTİFİYLE İNCELENMESİ[1]

Nuran Şule Şafak[2]

İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı

ÖZET

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında yemek kültürünü ve kadının ev içindeki görünmeyen emeğini incelemektedir. Nitel araştırma yöntemine dayanan çalışmada, İstanbul'da yaşayan 17 katılımcıyla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma, yemek yapma, yemek tercihi, mekân kullanımı ve toplumsal söylemler aracılığıyla cinsiyet rollerinin nasıl ve ne şekilde yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre, yemek yapma sorumluluğu kültürel olarak kadınlara atfedilirken; erkeklerin mutfağa dahil olması ise yardım olarak algılanmakta ve övgüyle karşılanmaktadır. Kadının mutfaktaki emeği görünmez, gündelik hayatın içinden ve değersiz görülürken; erkeğin aynı emeği göstermesi istisnai ve değerli addedilmektedir. Yemek tercihleri de cinsiyetlere göre farklılık göstermektedir. Et ve büyük porsiyonlar erkeklerle; salata, tatlı ve hafif yemekler ise kadınlarla ilişkilendirilmektedir. Mekânların kullanımı da benzer şekilde cinsiyetlendirilmiştir. Ev mutfağı kadına, profesyonel mutfak ise erkeğe ait bir alan olarak konumlanmıştır. Ayrıca yemek adları ve günlük hayattaki söylemlerde de cinsiyetçi ifadeler, ataerkil değerlerin dil ile beraber nesilden nesile aktarıldığını göstermektedir. Bu durum, kadının ev içi emeğinin toplumsal, ekonomik ve kültürel düzeyde tanınmamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, ev içi emeğin görünür kılınması ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalığın artırılması, adil ve eşit bir toplum inşası için gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, yemek kültürü, görünmeyen emek.

GİRİŞ

[1] Bu çalışma Prof. Dr. Feryal Saygılıgil danışmanlığında hazırlanan "Tabaklardaki Cinsiyet: Yemek Kültürünün Cinsiyet Perspektifiyle İncelenmesi" adlı Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Sosyoloji Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2025)

[2] Nuran Şule Şafak, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, sulesafak10@gmail.com, 0551 136 06 11, 0009-0004-4084-5320,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Yemek kültürü, sadece beslenme ihtiyacını karşılamaktan öte, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği önemli bir toplumsal alan olarak kabul edilmektedir. Bu makale toplumsal cinsiyet ve yemek kültürü arasındaki ilişkinin kimlik, kültür, cinsiyet rolleri, mekan ve söylemler üzerine incelenerek yazılmış bir yüksek lisans tezinin araştırma makalesidir. Tarih boyunca yemek yapma, sunma ve tüketme pratikleri cinsiyet ayrımına dayalı bir iş bölümüyle şekillenmiştir. Kadınlar, çoğu zaman yemek yapmaktan sorumlu tutulmuş, bu sorumluluk görünmeyen ve doğal kabul edilen bir emek alanı haline gelmiştir. Bu durum, kadın emeğinin değer kaybına uğramasına ve sosyo-kültürel yapılar içinde pek de sorgulanmayan bir norm haline gelmiştir. “Çamaşırhane, lokanta ve çocuk yuvalarında çalışanlar verdikleri emeklerinin karşılığında belli bir ücret alırken, ev kadınları bu karşılığı alamaz. Bu durumda karşılık almadan emek harcayan kadınlar kocaları tarafından sömürülür (Savran & Demiryontan, s. 118). Toplumsal cinsiyet rolleri, kadının ev içindeki görevlerinin "doğal" olduğu önyargısını beslerken, erkeklerin aynı işi yapması "yardım" veya "katkı" olarak algılanmaktadır. Bu bakış açısı, ev içindeki emeğin cinsiyetlendirilmesi ve emeğin görünmez bir hale gelme sürecinin temel taşlarından biridir (Urhan) . Bu çalışma, toplumsal cinsiyet ve yemek kültürü arasındaki ilişkiyi inceleyerek eğitim, söylem, medya gibi konulardaki yansımalarına değinecektir. İstanbul'da yaşayan 17 bireyle yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler, toplumsal cinsiyet rollerinin yemek pratikleri üzerindeki etkisini açıkça gözler önüne sermektedir. Makalede, kadının ev içindeki görünmeyen emeğinin nasıl normalleştirildiği, erkeğin ise nasıl görünür kılındığını ve bu durumun toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Yemek yapmanın kadınlara özgü bir durum olması, yemek tercihlerinde cinsiyet faktörünün etkisi, medyada kadın temsili ve toplumda kadının görünmeyen emeğine dair algısı üzerinde durulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal cinsiyet, bireylerin biyolojik cinsiyetlerinden ziyade, toplum tarafından atfedilen roller ve beklentiler bütünü olarak tanımlanır (Butler). Ev içi işler, ataerkil sistemlerde kadına yüklenmiş ve bu emek önemli oranda görünmez olmuştur (Delphy, 2020). Erkekler genellikle hanenin ekonomik bütçesini yönetirken kadınlar ev içindeki düzeni koruma, çocuk bakma ve evin temel ihtiyaçlarını gidermekle yükümlüdür. Ev ekonomisi, gelir-gider dengesi gibi daha çok ekonomik ve para yönetimi gibi konulardan erkekler, yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma ve çocuklarla ilgilenme gibi konulardan sorumlu olarak kadınlar ön plana

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

çıkmaktadır. Cinsiyet terimi biyolojik, toplumsal cinsiyet kavramı ise toplumsal bir özelliğe sahiptir (Nalbant, 2019, s. 169). Meslek gruplarında toplumsal cinsiyet kavramı daha çok ön plandadır. Güç, otorite gibi unsurların bulunduğu askerlik, polislik gibi meslekler erkeklere göre olduğu düşünülürken, öğretmenlik, hosteslik ve hemşirelik gibi hizmet sektörü ve eğitim dalların kadınlar için ideal meslek grupları olduğu düşüncesi hakimdir.

Görünmeyen emek, özellikle ev içindeki kadınların yerine getirdiği fakat herhangi bir ücret veya sosyal tanınırlık kazanmayan iş görevleridir (Urhan) Kadınlar, sanayileşmeden önce geçimlerini ev işi yaparak sürdürürken, ücretli emeğe katıldıklarında bu durum değişerek hiçbir karşılık almadan yapmalarına sebep olmuştur. (Savran & Demiryontan, s. 119) Çalışmayan ve zamanını ev işleri yaparak geçiren ev kadınlarının yanında, ücretli olarak istihdama katılmış kadınlar işten sonrada ev işi yaparak "ikinci vardiya" olarak çalışmalarına devam etmektedir. (Urhan) Bu da kadınların sorumluluklarının hiçbir zaman sona ermediğini ve sürekli bir olarak devam ettiğini göstermektedir. Görünmeyen emek, evlilikle beraber kadına yüklenerek, kadını bir sınıf haline getirmekle kalmayıp, toplumsal cinsiyetin bireylere atfettiği rollerden bağımsız düşünmemenin yanında, toplumsal olarak kadınlara yüklenen "anne ve eş" kimlikleri, ücretli emek piyasasına katılmalarının önünde bir engel oluşturur. (Urhan). Erkekler ev dışına çıktıklarında baba kimliklerinden sıyrılıp, kamusal alandaki kimliğine bürünürken, kadın dışarıda "çalışan anne" kimliğiyle var olmaktadır. Hatta bu sebeple yeni doğum yapmış annelere iş yerlerinin sağladığı haklardan bir olarak "süt izni" verildiği görülmektedir. Çalışan anneler, günde 1,5 saat olmak üzere 1 yaşından küçük çocuklarını emzirmek için süt izni almaktadır. (Yılmaz, 2020) Böylece iş hayatına giren annelerin annelik ve iş sorumluluğunu bir arada yürütmesi beklenir. Bu da kadınlar üzerinde daha fazla sorumluluk hissetmesine neden olmaktadır.

Kadınların kültürler içindeki bir diğer görevleri de aile bireylerini bir arada tutmaktır. Kültüre göre değişkenlik gösteren bayram, özel gün vb. gibi günlerde kadınlar tüm aileyi bir arada tutan ve ailenin değerlerini sürdüren konumdadır. Kız çocukları annelerinden gördüğünü uygular, "Anasına bak kızını al" gibi deyimler, annesi nasıl bir anneyse kızı da o şekilde yetiştirilmiş bir evlattır gibi bir ön yargı ile yaklaşılır. Aynı şekilde kurabiye reklamlarında duyulan "Anne eli değmiş gibi" sloganı da yine annelerin yaptığı yemeklerin daha lezzetli olduğunu ve bu kültürü yaşatmanın bir yolu da özellikle yemek konusunda anneden el almak gibi inançların da hakim olduğu görülmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Profesyonel mutfaklar erkeklere göre görülürken, ev mutfağı kadına özgü görülmektedir. Bunun sebebi kadını özel alana, erkeği ise kamusal alana ait olduğu görüşüdür. Erkekler yemek yapma eylemini, gastroseksüel bir biçimde sergilemektedir. Gastroseksüel erkek, mutfağı ve yemek yapmayı kendini ortaya koyma ve sahneleme aracı olarak kullanır (Mentinis, s. 137). Erkeğin mutfakta bulunması gündelik hayatta her zaman karşılan bir durum olmayıp, yemek hazırlığını tamamladığında ise büyük övgülerle gururlandırılır. Fakat kadınlar için aynı durum geçerli değildir. Kadın her gün yemek yapsa da bu onun ev içindeki sıradan bir görevi olduğundan aynı tepkiyle karşılanmaz.

Toplumsal cinsiyet bağlamında medya ve reklamlarda gösterilen kadının annelik ve kadınlık algısı üzerinden gösterilen imajlar, kadının emeği hakkında birçok mesaj içermektedir. Dondurma reklamında kadının haz nesnesini temsil etmesi gibi reklamlar kadının ev içindeki çeşitli temsillerini izleyiciye sunmaktadır.

Erkekler polis, asker, mühendislik gibi fiziksel güç ve otorite gerektiren işlere layık görülürken kadınlar daha çok öğretmenlik, hemşirelik, hosteslik gibi hizmet sektörüne dahil olan mesleklere aitmiş gibi kodlanır. Aynı şekilde hitap ederken de kadınlara yiyeceklerle ilişkilendirilen tatlı, fıstık, şeker gibi kelimeler kadınlar için kullanılır (Korkmaz, Tarhan, & Özkök, 2021). Burada toplumsal cinsiyetin dil ile birlikte canlı bir organizma gibi nasıl değişip ve dönüştüğü görülmektedir.

Yemek tercihlerinde de toplumsal cinsiyet algısının baskın olduğunu söylemek mümkündür. Tatlı, salata, makarna gibi hafif sayılan yiyecekler, küçük porsiyonlar kadınlarla ve kadınsılıkla bağdaştırılmaktadır. Buna karşı olarak et, biftek, gibi hayvansal ürünler daha ağır sayılabilecek yiyecekler ve büyük porsiyonlar erkeklerin tüketebileceği yiyecek kategorisi olarak görülmektedir (Terzi & Beşirli, 2024).

Mekanların yapısı ile cinsiyet arasında metaforik benzetmeler göz önünde bulundurulduğunda, bu benzetmelerin genellikle kadın bedenini ve bu bedenin doğurganlığı temsil etmesinden kaynaklı mimari anlamda fırın, mezar, tapınak gibi inşaalar üzerinden yapıldığı görülmektedir. (aktaran Korkmaz & Allmer, Cıbıroğlu 2004:67-68) Kadınlar özel gün veya sosyalleşebilecekleri kafe-restoran tarzı mekanları tercih ederken, erkekler hemcinsleriyle beraber dışarı çıktıklarında çoğunlukla kebap, pide, lahmacun gibi daha çok et ürünü içeren yiyeceklere ve büyük porsiyonlu ürünlere yönelmektedir. Bu çıkarımlar tıpkı yemek seçimi gibi, cinsiyetler arasındaki mekan tercihlerinin de farklılığını gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde ev yemekleri yapan dükkanlara çoğunlukla kadın isimleri verilmektedir: Aysel Abla Ev

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Yemekleri, Anne Evi Yemekleri, Evim Yemek, Adile Sultan Ev Yemekleri gibi. Meyhane, köfteci, kebapçı gibi daha salaş sayılabilecek yemek mekanlarına ise daha çok erkek isimleri verilmektedir: Vahit'in Yeri, Köfteci Yusuf, Ökkeş Usta, Kebapçı Kazım gibi. Burada da mekanların hizmet ettiği amaca yönelik verilen isimlerin, cinsiyete dayalı olduğu söylenebilmektedir.

Toplumla beraber gelişen ve dönüşen bir özelliğe sahip olan dil, atasözleri ve deyimlerle beraber çeşitli bilgi aktarımı ve kültürlerarası iletişimi sağlamaktadır. Cinsiyetçi atasözleri doğduğu kültür hakkında birçok bilgi vermektedir. Aynı şekilde yemeklere verilen isimlerde de cinsiyetçi kalıplara rastlamak mümkündür. Türkiye kültüründe yemek ve cinsiyet ilişkisinin en bariz gözlenebildiği yerler yemek isimleridir. "Kadınbudu, Hanımgöbeği, Sultandudağı, Dilberdudağı, Genç Kız Rüyası, Sütlü Nuriye ve Dul Avrat Çorbası" gibi yemek adları kadınlar üzerinden bir kimlik göndermesi yapar. Aynı şekilde "Vezirparmağı, Koç Yumurtası gibi yemek isimleri ise erkekler üzerinden bir gönderme yapar. (Terzi & Beşirli, 2024, s. 121) "Şekerim, tatlım, fıstık" gibi iltifat sözcükleri daha çok kadınlar için kullanılırken, "tosunum, aslanım, paşam, koçum" gibi ifadeler erkekler için kullanılır. (Terzi & Beşirli, 2024, s. 121).

Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1- Yemek yapmak sadece kadınların görevi midir?

2- Yemek tercihlerinde cinsiyet belirleyici bir faktör müdür?

3- Kitle iletişim araçları ve medyada kadının ev içindeki temsili nasıl yansıtılmaktadır?

4- Kadınların ev içindeki görünmeyen emeğinden bahsedilebilir mi?

3. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma tekniğinden yararlanılmış olup fenomenolojik bir yaklaşımla, 17 bireyle yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Katılımcılar 25-57 yaş aralığında, bekar ve evli bireylerden oluşarak lise, ön lisans, lisans ve yüksek lisans eğitim düzeylerinden oluşmaktadır. Eğitim, özel sektör, serbest meslek gibi çeşitli meslek gruplarında kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Bulgular "MAXQDA" isimli veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Mülakatlar yüz yüze yapılmıştır. Mülakatlar sonucunda elde edilen bulgular 5 tema haline getirilerek analiz edilmiştir. Sosyal bilimlerde nitel araştırma tekniklerinin analiz yöntemleri tematik, içerik ve fenomenolojik analiz olarak 3'e ayrılır. Veri

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

analizinin yapılması için önce görüşmenin transkripsiyon yapılması, verilerin kodlanarak anahtar ifadelerin ayıklanıp tema haline gelmesi ve verilerden yola çıkarak araştırma sorusunun bulgular ve teorik çerçeve ile beraber tartışılması süreci işler. (145 s. 180)

Tablo 8. Katılımcıların Demografik Bilgileri

KATILIMCI KODU	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	YAŞADIĞI ŞEHİR	MEDENİ DURUM
B1	Kadın	36	Lisans	Öğretmen	İstanbul	Bekar
B10	Kadın	42	Yüksek Lisans	Reklamcı	İstanbul	Bekar
B11	Erkek	26	Ön Lisans	Hareket Eğitmeni	İstanbul	Bekar
B12	Erkek	57	Lisans	Emekli	İstanbul	Evli
B13	Erkek	26	Lisans	Özel Sektör	İstanbul	Bekar
B14	Erkek	34	Lisans	Reklamcı	İstanbul	Evli
B15	Erkek	45	Lisans	Kreatif Direktör	İstanbul	Bekar
B16	Erkek	26	Ön Lisans	Hareket Eğitmeni	İstanbul	Bekar
B17	Erkek	32	Lisans	Reklamcı	İstanbul	Bekar
B2	Kadın	56	Lise	Direksiyon eğitmeni	İstanbul	Bekar
B3	Kadın	32	Lisans	Öğretmen	İstanbul	Evli
B4	Kadın	28	Lisans	Serbest Meslek	İstanbul	Evli
B5	Kadın	28	Lisans	Ziraat Mühendisi	İstanbul	Bekar
B6	Kadın	33	Lisans	İnsan Kaynakları	İstanbul	Bekar
B7	Kadın	27	Lisans	Gıda Mühendisi	İstanbul	Bekar
B8	Kadın	27	Lisans	Matematik öğretmeni	İstanbul	Bekar
B9	Kadın	28	Lisans	Özel Sektör	İstanbul	Bekar

Tablo incelendiğinde katılımcıların 10'u kadın, 7'sinin erkek olduğu görülmektedir. Yaşları en küçük 26 ve en büyük 57 yaşında olan katılımcıların hepsi İstanbul'da yaşamaktadır. Katılımcıların 13'ü lisans, 1'i lise, 2'si ön lisans ve 1'i yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların 13'ü bekar kalan 4 kişi ise evlidir. Erkek katılımcıların araştırmaya katılmada kadın katılımcılara kıyasla daha az gönüllü olmuştur. Kadın ve erkek katılımcı sayısındaki orantısız dağılım bu şekilde açıklanabilmektedir. Her bir katılımcı ile minimum 1 saatlik yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmış olup, görüşme öncesinde araştırma konusu, kimlik gizliliği,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

mülakat süresi gibi konularda bilgilendirme yapılmıştır. Her bir katılımcı için birer katılımcı kodu oluşturulmuş olup tüm analiz boyunca bu şekilde bahsedilecektir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, katılımcılarla yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve beş ana tema altında sınıflandırılmıştır: (1) Yemek ve toplumsal cinsiyet kimliği, (2) Cinsiyet rolleri ve yemek planlaması, (3) Yemek kültürü ve sosyalleşme, (4) Mekânların cinsiyetlendirilmesi, (5) Yemek ve cinsiyetçi söylemler.

Tema	Alt Temalar
1. Yemek ve Toplumsal Cinsiyet Kimliği	- Kadınlık ve Erkeklik algısı - Sosyal değişkenler - Fiziksel farklılıklar
2. Cinsiyet Rolleri ve Yemek Planlaması	- Yemek yapmanın kadına ait görülmesi - Anne ve kız çocuklarının bu rolü devralması - "Erkek yemek yapmaz" algısı
3. Yemek Kültürü ve Sosyalleşme	- Yemek bir değer ve sosyalleşme aracıdır - Yemek bir ihtiyaçtır ama toplumsal bir ritüeldir
4. Mekânların Cinsiyetlendirilmesi	- Ev mutfağı kadına, profesyonel mutfak erkeğe ait algısı - Kafe/pastane kadın mekânı, meyhane/esnaf lokantası erkek mekânı
5. Yemek ve Cinsiyetçi Söylemler	Cinsiyetçi deyimler ve ifadeler ("Adam gibi…", "Karı gibi…") -Cinsiyetlendirilmiş yemek isimleri (Kadınbudu, Dilberdudağı vs.) - İltifatlar, benzetmeler - Cinsiyetçi reklamlarda yemek temsilleri

5.1. Yemek ve Toplumsal Cinsiyet Kimliği

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Katılımcıların ifadeleri, yemek pratiklerinin toplumsal cinsiyet kimliğini pekiştiren önemli bir unsur olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Kadınların daha çok sebze, salata ve tatlı türü yiyecekleri tercih ettiği, erkeklerin ise et ve protein ağırlıklı beslenmeye yöneldiği gözlenmiştir. Bu durum, yemek tercihlerinin cinsiyetle özdeşleştirildiğini ve bireylerin bu kalıplara uymadığında "erkekliğin sorgulandığı" bir sosyal zeminin varlığını göstermektedir. Erkeklerin salata veya tatlı tükettiğinde "hanım evladı" gibi etiketlere maruz kalmaları, yemek üzerinden kurulan cinsiyet normlarının ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

> *Genel deneyimim tost yapmak. Bir tık zorlarsam makarna yapmak. Bir de dost meclislerinde mangalı yakmak." (E, B13)*

> *"Erkekler daha çok et ve yağlı besinler tüketirken kadınlar daha çok hafif yemekler tüketiyor." (K, B8)*

> *"Teksem daha basit şeyler yerim dürüm döner kebap gibi. Ben daha çok et ürünlerine odaklıyım. (E, B11)*

> *"Kendi yaşantımdan yola çıkarak söyleyebilirim ki etçil bir yaşam tarzı erkeğe özgü bir yaşam tarzıdır." (K, B4)*

> *"Bence erkekler daha çok et yemeyi seviyor sanki. Kadınlar daha hafif yemekleri seviyor. Bence sakat at yemeklerini kadınlar tercih etmiyor. Ben bi' işkembe çorbası içeyim diyen kadın tanımıyorum." (K, B1)*

> *"Erkek daha böyle et yemeyi sever. Sebze salata ehh olmasa da olur. İlk çağlardaki gibi et. En büyük farklılık budur. Kendimden örnek verirsem et olmadan doymam." (E, B11)*

5.2. Cinsiyet Rolleri ve Yemek Planlaması

Katılımcıların büyük çoğunluğu, yemek yapma sorumluluğunun kültürel olarak kadına ait olduğuna dair ortak bir görüş bildirmiştir. Kadınlar, yemek yapmayı "doğal bir görev" olarak içselleştirmiş ve bu görevi anne-kız ilişkisiyle nesilden nesle aktarmıştır. Buna karşın erkeklerin yemek yapmaya dahil olduklarında "yardım ettiği" vurgusu yapılmakta ve bu durum takdir toplamaktadır. Erkekler için yemek yapma eylemi sıra dışı ve övgüye değer bir davranış olarak kodlanırken, kadınlar için bu eylem olağan ve görünmeyen bir emek olarak tanımlanmaktadır.

> *"Evli bir kadın olarak ev içinde yemek yapma rolünün üzerime daha fazla düştüğünü hissedebiliyorum demek doğru olacaktır. Kadınlar küçük yaşlardan*

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

itibaren anneleri ile birlikte mutfakta vakit geçirme eğiliminde olmuşlardır." (K, B4)

Eğer bir çocuk sahibi iseniz yemek durumuna farklı bakmaya başlıyorsunuz. Kızım olmadan önce hiç yemek planı yapmazdım, o gün canımız ne isterse onu yerdik eşimle. Ancak çocuktan sonra mutlaka çorba olmalı ya da makarna yediyse bir sonraki öğünde pilav olamaz gibi dengeli bir menü tercih etmeye çalışıyoruz. Her hafta et, tavuk ya da ev yoğurdu gibi şeylere dikkat etmeye çalışıyorum." (K, B4)

"En azından bir erkek çocuk olarak büyütülürken, mutfak eğitimi önceliklerim arasında hiç olmadı. Sonradan da dahil olamadım mutfak işine." (E, B13)

"Ben bir erkek olarak yemek yapmaya daha geç yaşta başladım. Hem annem izin vermezdi hem de erkek evladı otur gibisinden konuşurdu. Ben 12-13 yaşlarında ilk yumurtamı kırdım. O dönemden bu döneme baya gelişti yemek yapmam. Erkek düz mantıktır. Zamanı yoksa makarna haşlayayım yiyeyim der. Ama geniş vakti varsa inciğine cıncığına kadar yapar." (E, B11)

"Türk annelerinin oğullarını yetiştirirken erkeğe öyle bi' kod yüklüyorlar ki yemek yapmak daha dişiye uygun bi' şey gibi. Erkeği öyle yetiştiriyorlar. Hatta kendi ihtiyacını bile karşılamıyor. Bir sandviç bile hazırlamayı bilmiyor erkek çocuğu." (K, B1)

"Toplumsal olarak kadınlara atfediliyor bunun nedeni patriarkal bir toplum örgütlenmesinin olduğu bir ülkede yaşıyor olmamız olabilir." (K, B10)

"Kadınlar zaten daha aktif olarak yemek yaptığı kadın neyi planlarsa evde o pişiyor." (K, B8)

"Bu Sadece Türk toplumu için dünya toplumları için kadınlara addedilmiş bir şeydir." (E, B11)

"Bizim toplumumuzda daha çok kadınlara atfedilen bir iş, görev olarak görüldüğünü düşünüyorum." (K, B14)

"Bence geçmişten gelen gelenek, adet vb kavramlar dolayısıyla kadınlara." (E, B16)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

"Ataerkil toplum yapısı ve anneden kıza aktarılan görev mirası sebebiyle çoğunluk nezdinde yemek yapma faaliyeti kadınların vazifesi olarak görülüyor." (E, B17)

5.3. Yemek Kültürü ve Sosyalleşme

Yemek sadece fizyolojik bir ihtiyaç olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir değer ve sosyalleşme aracı olarak da katılımcı ifadelerinde öne çıkmıştır. Katılımcılar, yemeklerin özellikle aile içi bağları güçlendirdiğini, sofranın toplumsal bir paylaşım alanı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bazı katılımcılar yemek yapmayı yalnızca zorunlu bir görev olarak görmekte ve bu durumu kadının ev içi yükümlülüğünün bir parçası olarak tanımlamaktadır.

"Yemek yapmak, aileyi bir araya getiren, paylaşımı artıran en önemli öğelerden biri bence." (K, B10)

"Bilirsiniz ki her evin bir kokusu vardır. Eve girince annem bugün bu yemeği yapmış dersin ya da eşinin yaptığı yemeğin kokusunu bilirsin. Her anne, kadın, erkek kısaca yemek yapan kişinin yemeğe dokundurduğu sürprizleri vardır." (E, B11)

"Yemek yapmanın aile içinde büyük bir değeri var bence. Hem bir araya gelme fırsatı sunuyor, hem de sevgi ve emekle yapılan bir şey olduğu için özel bir anlam taşıyor. Yani, yemek yapmak sadece bir ihtiyaç değil, aile içindeki bağları güçlendiren bir şey. Topluluk içinde de yemek, genelde misafir ağırlamak, birlikte vakit geçirmek için bir araya gelmenin bir yolu olarak değer taşıyor." (K, B5)

"Mesela benim erkek arkadaşım Sefarad kökenli, onun geldiği kültürde ve ailede cuma günleri olan şabat sofrası çok önemli. Onun haricinde o ve ailesi akşam 8 gibi herkesin masada olduğu bir aile düzenine alışık. Bizim ailede çok böyle kodlar yoktur. Yemek ve beslenme özgür bir konudur. Sofrada beraber yemek yenilen günler çok keyiflidir tabii fakat şart değildir." (K, B6)

"Aile içinde sosyal olarak paylaşım yapmak için uygun ortamı sağlıyor." (K, B7)

"En önemli kısmı bence birlikte vakit geçirmek. Çalışan çiftler olarak günün değerlendirmesi, ortak zaman geçirmek ve beraber bir şeyler üretmek

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

evlilikte kaliteli zaman geçirilmesine olanak sağladığını düşünüyorum." (K, B4)

5.4. Mekânların Cinsiyetlendirilmesi

Mekân kullanımı bağlamında, ev içi mutfaklar kadınlara ait özel alanlar olarak tanımlanırken, profesyonel mutfakların erkeklerin egemenliğinde olduğu yönünde güçlü bir algı bulunmaktadır. Erkek şef figürü profesyonellik ve otorite ile özdeşleştirilirken, kadınlar evde yemek yapan kişiler olarak görülmektedir. Aynı şekilde, dış mekân kullanımı açısından meyhane, esnaf lokantası gibi yerlerin erkeklerin uğrak noktaları olduğu; pastane ve kafe gibi mekânların ise kadınların daha fazla tercih ettiği alanlar olarak konumlandığı belirlenmiştir.

"Profesyonellik denince baskın erkek figürlerini görüyoruz." (K, B6)

"Kadın öyle bi' şey ki dışarıda da çalışsa evde de yemek yapabiliyor. Enteresan bi' şekilde kadına atfediliyor ev yemeği de iş de… ama erkek onu sadece meslek olarak görüyor. Sektörde erkek olduğu için öyle oluyor sanırım. Daha çok erkek aşçılar tercih ediliyor." (K, B1)

"Ev işi olarak yemek yapmak ise kadın ve erkek arasında güncel olarak bir fark olduğunu düşünmüyorum. Profesyonel olarak yemek yapma alanında ise erkekler kadınlara göre daha egemen." (E, B15)

"Annem aşçı, kız kardeşim gastronom. Profesyonel mutfakta erkekler daha fazla çünkü fiziksel olarak ağır bir iş." (E, B15)

"Tabi ki kadınlara atfediliyor. Maalesef. Erkekler bunu meslek olarak yapabiliyor ancak ev içerisinde kadının görevi olarak görülüyor. Bence böyle bir algı kesinlikle var. Bu durum tamamen kadının ev içerisindeki iş yükünün dışarı yansıması olarak düşünülebilir." (K, B4)

"Meyhane ve kahvehaneler daha erkek yoğunluklu mekanlar. Bu kültürden kaynaklı olabilir. Büyülen çevre ve ülkeden kaynaklı olabilir. Fakat genellikle meyhanelerde gördüğüm profil erkek profili oluyor." (K, B8)

"Kadınlara özgü olduğunu düşünmüyorum, ancak ağırlıklı olarak esnaf lokantalarının, meyhanelerinin sahiplerinin erkek olmasından kaynaklı böyle bir algı oluşmuş olabilir. Dizi filmlerde bile aslında bu durumun böyle olduğunu görebiliyoruz" (K, B9)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

"Evet daha görkemli yerler yapmaya çalışıyorlar bu tür yerlerde kadınlar story atabiliyorlar. Erkeklerde birazcık şey algısı var ben ihtiyacımı karşılayayım bitsin gitsin algısı var. Kadınlar gösterişi sevdiği için kadınlara yönelik tasarlandığını düşünüyorum." (K, B8)

"Ev yemekleri, mantıcılar mesela. Erkekler daha köfteci acıyor. Yapımı kolay diye. Düşünüyorum. Çünkü bence esnaf lokantalarında fiyatlar mı uygun nedir erkekler daha çok tercih ediyor. Ya da sosyokültürel seviyesi düşük olanlarda tercih ediyor." (K, B1)

"Esnaf lokantası, meyhane gibi erkek müşterilerin yoğunlukta olduğu mekanlarda servis personelinin erkeklerden seçilmesi, kadın personelinin mutfakta görevlendirilmesi sanırım işleyiş konusuna örnek verilebilir." (E, B17)

"Bazı dönerciler sanki sadece erkeklere yapılmış gibi oraya oturup tek başıma döner yiyemem mesela. Kahvehane gibi. Bazı pastanelerde sadece pespembe bence bir erkek de oraya gidip tek başına oturmayı tercih etmez." (K, B4)

5.5. Yemek ve Cinsiyetçi Söylemler

Dil üzerinden aktarılan cinsiyetçi kalıpların, yemek isimlerinde ve söylemlerde sıklıkla yer aldığı gözlemlenmiştir. "Kadınbudu köfte", "Hanımgöbeği", "Dilberdudağı" gibi yemek adları kadın bedeni üzerinden oluşturulmuş metaforlar içermektedir. Aynı şekilde "adam gibi yemek", "karı gibi davranma" gibi ifadeleri de, toplumsal cinsiyet rollerinin dil aracılığıyla yeniden üretildiğini göstermektedir. Reklamlar da bu söylem ve ifadeleri pekiştirici nitelikte olup, kadınların ev içindeki rolleriyle özdeşleştirilesine neden olmaktadır. Buna göre katılımcıların cinsiyetçi ifadeler ve söylemlere yönelik ne düşündükleri sorulduğunda aşağıdaki gibi yanıtlamışlardır:

"Karı gibi mutfağa adadın kendini. Bunlar hep toplumdan duyduklarımız ben kullanmıyorum. (E, B1)

"Kadın gibi mıy mıy yemek." (K, B8)

"Karı gibi mutfak işiyle uğraşmak" (E, B17)

"Erkek gibi içeceksin tarzında yorumlar duyuyorum." (K, B8)

"Adam gibi ye." (E, B13)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

"Erkek adam gibi et yiyelim lafını birkaç kişiden duymuştum." (K, B4)

"Kaba bi' adama hıyar deniyor. Badem gibi gözlü." (K, B2)

"Hem kadın hem erkeklere yönelik "yumurta gibi", "erik gibi", "ilik gibi", "şarap gibi" vb. saymakla bitmeyecek benzetmenin kullanıldığını biliyor, kimseye bir zararı olmadığını düşünüyorum." (E, B17)

"Erkekler hakkındaki söylemleri anımsayamadım bile. İyi kızlara şeker kız dendiğini çok duymuşuzdur." (K, B6)

"Çikolatam, şekerim, tatlım… genellikle tatlılar üzerinden gidiliyor." (K, B8)

"Balım, tatlım gibi yakıştırmaların kadına ya da erkeğe özel belirgin bir ayrım gösterdiğini düşünmüyorum." (E, B14)

"Bal gibi olmuşsun yavrum dersin. Fıstık dersin. Küçük çocuklara cevizler yerinde mi derler. Biraz argo. Dilberdudaklım derler." (E, B11)

"Ama insan sevdiğine pilavım da biber dolmam da diyebilmeli özgürce sanki." (E, B13)

"Kaymak gibi ten, bal gibi konuşmak." (K, B7)

> *"Kesinlikle katıldığım bir deyim. "Var yaaa… yemeğin salçalısı kadının kalçalısı diyorlar mesela." (K, B1)*

"Yemeklerde daha çok kadın isimlerinin geçtiği bir gerçek var. Sütlü Nuriye, kadınbudu köfte, Ayşe kadın fasulye, analı kızlı çorba. Daha önce hiç erkek isminin geçtiği bir yemek ismi duymadım, belki imambayıldıyı sayabiliriz." (K, B9)

"Reklamlarda daha çok kadınların gösterildiğini görüyoruz. Araba, sigorta vs. reklamlarında erkek oyuncular varken bir krema reklamında kadınlar daha çok oynuyor bu en basit örneği…" (K, B9)

"Yemek tariflerinde genellikle direkt kadınlara hitap edildiğini görüyorum. Erkekler ise genellikle şeflik makamından kadınları onaylayan ya da ait olmadıkları mutfağa girerek jest yapan taraftalar." (E, B17)

"Birçok tarif videosunda, programında, anlatıcılar peşin peşin lafa "hanımlar" diye başlıyor. Yemek isimlerinde de benzer bir durum var." (E, B14)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

SONUÇ

Genel anlamıyla toparlamak gerekirse çalışma, toplumsal cinsiyet rollerinin yemek kültüründe nasıl yeniden üretildiğine dair içgörü niteliğinde olup, yemek kültürünün toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında nasıl anlamlandırıldığını ve yeniden üretildiğini görünmeyen emek kavramı ekseninde ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, yemek yapma, yeme tercihi, mekân kullanımı ve dildeki ifadelerin sadece gündelik hayata dair olmadığını, aynı zamanda patriyarkal yapının sürekliliğini sağlayan sembolik bir düzen işlevi gördüğünü göstermektedir. Kadınların ev içindeki emeğinin doğal ve zorunlu kabul edilmesi, patriyarkal yapının devamını sağlamaktadır. Erkeklerin ev içi sorumluluklarda yardımcı rolünde olması ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmektedir. Ev içi emeğin toplumsal olarak yeniden tanımlanması ve hem kadınların hem de erkeklerin bu işleri paylaşması, daha eşitlikçi bir toplum yapısı için bir gerekliliktir. Toplumsal cinsiyet rollerinin yemek kültürü üzerindeki etkisi, kadının görünmeyen emeğinin hem göz ardı edilmesine hem de doğal kabul edilmesine yol açmaktadır. Bu durum, sadece yemek yapmayı değil, kadının ev içindeki sorumluluklarını da kapsayan geniş bir yapıya işaret etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için ev içi emeğin görünür kılınmasına ek olarak toplumda eğitim, politika ve medya yoluyla bu konuda duyarlılığın artırılması gerekmektedir.

Katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular, kadınların yemek yapma sorumluluğunun çocukluktan itibaren doğal bir görev olarak benimsendiğini, erkeklerin ise bu sürece çoğunlukla dışarıdan ve yardımcı olarak dahil olduğunu ortaya koymaktadır. Erkeklerin yemek yapma eylemi bir zaruriyet olmadığı gibi, toplum tarafından takdir edilerek ödüllendirilmektedir. Kadınlar için yemek yapma eylemi görünmez, sıradan ve çoğunlukla değersizleştirilmiştir. Bu da kadının ev içindeki yükünün sosyal, kültürel ve ekonomik olarak tanınmamasına yol açmaktadır. Yemek kültürü içerisindeki toplumsal cinsiyet kodlarının yemek tercihlerine yansıdığı tespit edilmiştir. Erkeklerin etçil olarak tanımlandığı, büyük porsiyonlarla gücü temsil eden yiyecekleri tercih ettiği; kadınların ise salata, tatlı, makarna gibi hafif, narin ve estetikle ilişkilendirilen yemeklerle özdeşleştirildiği görülmüştür. Bu durum, kadın bedenine dair beklentilerin, cinsiyete göre farklılaştığını göstermektedir. Araştırmanın diğer çarpıcı bulgusu ise, mekânların da cinsiyetlendirilmiş olmasıdır. Ev mutfağı, kadına ait bir alan olarak tanımlanırken, profesyonel mutfakların erkeklere göre olduğunu savunan düşünceler olduğu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, kadınların sosyal olarak kabul edilebilir bulduğu mekânların kafe ve pastane gibi gösterişli ve estetik açıdan öne çıkan alanlar olduğu; erkeklerin ise daha çok meyhane, kebapçı, esnaf lokantası gibi daha salaş yerlerde sosyalleştiği belirtilmiştir. Bu farklılık, hem tüketim pratiklerinin hem de mekânsal tercihlerin cinsiyet üzerinden düzenlendiğini ve bunun kültürel kodlarla iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Son olarak, dilde yer alan cinsiyetçi ifadeler ve yemek isimlerinin bile ataerkil sistemin yeniden üretiminde araçsallaştırıldığı görülmüştür. "Kadınbudu köfte", "Dilberdudağı", "Ayşe Kadın fasulye" gibi yemek isimleri kadın bedeni üzerinden metaforlar içerirken; "adam gibi yemek", "karı gibi davranma" gibi deyimler erkekliğe gücü, kadınlığa ise zayıflığı atfetmektedir. Bu ifadeler, yalnızca dile ait birer örnek değil, aynı zamanda bireylerin zihinlerinde toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren yapılardır.

Tüm bu bulgular, yemek kültürünün sadece bireysel bir tercih ya da biyolojik bir ihtiyaç olmadığını, aynı zamanda toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği bir alan olduğunu göstermektedir. Görünmeyen emek, kadınların bu alandaki katkısının maddi ya da manevi karşılığını görememesiyle ortaya çıkmakta, bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Kadının ev içi emeğinin görünür kılınması, bu emeğin değersizleştirilmesini engellemek adına önemli bir adımdır. Bu bağlamda, toplumsal dönüşüm için yalnızca bireysel farkındalık yeterli olmayıp, medya, eğitim, kültürel üretim ve kamu politikalarının da bu eşitsizliği dönüştürecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliği açısından daha erken yaşlardan itibaren gençlere kazandırılması, medya içeriklerinde kadın emeğinin gerçekçi temsili, kamusal politikaların ev içi emeği görünür kılacak uygulamalara yönelmesi, bu eşitsizliğin giderilmesi yönünde etkili adımlar olacaktır. Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğin ev içinde eşit roller üstlendiği bir yapı inşa etmek için, kadının görünmeyen emeğinin görünür kılınması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Butler, J. (tarih yok). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi.* İletişim Yayınları.

Croswell, J. W. (tarih yok). Fenomenolojik Araştırma. J. W. Croswell içinde, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (s. 180,181). Siyasal Kitabevi.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Korkmaz, M., Tarhan, N., & Özkök, F. (2021, Aralık 24). Cinsiyetlendirilmiş Yiyecek Adlarına İlişkin Bakış Açısının Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*.

Mentinis, M. (tarih yok). Yemek ve Açlık Çekmek: Gastroseksüel Erkekler ve Anorektik Kadınlar. M. Mentinis içinde, *Yemeğin Psikopolitikası.* Ayrıntı Yayınları.

Nalbant, F. (2019). Feminist Teori Temelinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*.

Savran, G. A., & Demiryontan, N. T. (2022). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. G. A. Savran, & N. T. Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine.* Yordam Kitap.

Terzi, N., & Beşirli, H. (2024, Aralık). Yemeği Cinsiyetlendirmek: Yemekte ve Mutfakta Dişilik ve Erillik. *BAYTEREK | Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*.

Urhan, B. (2016). Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet. F. Saygılıgil içinde, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* .Dipnot Yayınları .

Yılmaz, E. E. (2020, Haziran). Türk İş Hukukunda Süt İzni. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ENGELLİ BİREYLERİN KENT VATANDAŞLIK HAKLARI: ERİŞİLEBİLİRLİK VE MEKÂNSAL ADALETİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ

Dr. Merve ÇETİN KILIÇ

Bağımsız Araştırmacı,

mervecetinkilic@outlook.com - 0000-0002-1935-260X

ÖZET

Kentler, yalnızca konaklama, çalışma ve yaşam sürdürme alanları değil; aynı zamanda toplumsal yaşantının, kimliklerin ve ilişkilerin inşa edildiği gibi eşitsizliklerinde inşa edilip şekillendirildiği alanlar olarak tanımlanmaktadır. Fransız sosyolog Henri Lefebvre kent hakkı kavramıyla bireylerin kentsel alanlarda birtakım haklarının olduğunu savunarak bireylerin kentsel mekânın sadece nesnesi değil özne olma haklarının olduğunu da savunmaktadır. Bu çerçevede kent hakkı, barınma ihtiyacı kadar; katılım, temsil, güvenlik, erişim ve mekânsal adalete eşit kavuşma gibi çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik anlamda engellilik, yalnızca bireysel bir durum olmayıp; toplumsal ilişkiler ve yapılara bağlı gelişen bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Toplumda hâkim olan normatif beden anlayışı, engelli bireyleri norm dışı bırakarak ayrımcılığın temelini oluşturabilir. Bu bağlamda, engelli bireylerin kentte yaşadığı dışlanmanın fiziksel değil kültürel ve sembolik anlamlara sahip olduğu söylenebilir bu durumda da mekânsal adaletten mahrum kalmaları söz konusu alabilir. Mekânsal adalet, herkesin eşit şekilde kamusal haklardan faydalanması ve kentsel kaynaklara ulaşımının adil olmasını savunmaktadır. Engelli bireyler açısından mekânsal adalet, yalnızca fiziksel erişim değil; sosyal uyum, ekonomik fırsatlara ulaşım ve kültürel yaşama katılma hakkı anlamına da gelmektedir. Engelli bireylerin kent hakkına erişimi; karar alma süreçlerine katılım ve toplumsal temsiliyetin güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bireyler, kent politikalarının pasif öznesi değil, aktif katılımcısı olarak görülmeli; katılımcı kent planlaması, engelli bireylerin deneyim ve ihtiyaçlarını merkeze alarak daha adil ve kapsayıcı kentsel yapılar oluşturmalıdır. Bu çalışma, kent hakkı kavramını engelli bireyler bağlamında ele alarak, modern şehirlerin bu bireyleri nasıl dışlayıcı biçimde yapılandırdığı ve bunun toplumsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kent Hakkı, Engellilik, Pasif Katılım, Mekânsal Adalet

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Kent hakkı**,** kentte yaşayan her bireyin sağlıklı ve güvenli bir şekilde, ötekileştirilmeden kentte yaşama, kentteki fırsatlardan yararlanma ve yaşadığı yeri şekillendirme hakkının olması olarak tanımlanmaktadır. Kent hakkı, kentin yalnızca fiziksel bir alan olmasının yanı sıra toplumsal üretim alanı olarak da kabul edilerek, kent üzerine tüm kararların kent sakinleri tarafından verilmesini savunmaktadır. Kent hakkı kavramı ilk kez Henri Lefebvre (2018) tarafından, kapitalist üretim ilişkilerinin kentleri nasıl bir üretim nesnesi haline dönüştürdüğü ve kent alanlarının yalnızca sermaye birikimi için kullanıldığı iddiasıyla ortaya atılmış; buna göre kent sakinlerinin haklarının aşıldığı vurgulanmıştır. Lefebvre'ye göre kent sakinleri, kent hakkında kendi yaşam alanlarını yeniden inşa edecek bir role sahip olan aktif bireylerdir. Kent yaşamındaki engelli bireyler, kentin diğer sakinleriyle eşit kent hakkına sahip olmakla birlikte, kent yaşamındaki varlıklarının korunması ve yaşamlarını insanca sürdürebilmeleri yalnızca insani bir gereklilik değil; aynı zamanda kentsel yaşamın demokratik, kapsayıcı ve sürdürülebilir olması açısından da büyük önem taşımaktadır. Kentler, her kesimden insanın bağımsız, güvenli ve onurlu bir şekilde yaşayabildiği; sosyal, ekonomik ve kültürel hayata tam katılım sağlayabildiği mekânlar olarak kabul edilmektedir.

Engelli bireylerin kent yaşamına katılması; insan hakkı ve sosyal adalet, bağımsızlık ve onur, ekonomik ve sosyal fayda, kapsayıcılık ve yenilikçi kent özellikleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Aslında, engelli vatandaşların kent olanaklarına erişimi, temel insan haklarından faydalanmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, engelli bireyler için sosyal adaletsizliklerin yaşanmasına yol açılmaktadır. Kent yaşamında engelli bireylerin kimseye muhtaç olmadan hayatlarını sürdürebilmeleri, onların topluma diğer bireylerle eşit şekilde katılımını sağlayarak özgüvenlerinin korunmasına da katkı sağlamaktadır. Diğer bireyler gibi, engelli bireylerin de kentin ekonomisine doğrudan katkı sağlayabilmeleri için istihdamda pay sahibi olmaları ve iş gücünde anlamlı bir yer edinmeleri gerekmektedir. Bu sayede, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere pek çok kent alanına dâhil olmaları; sermayenin güçlenmesine ve toplumsal verimliliğin artmasına katkı sağlamaktadır. Kent yaşamında engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik yapılan düzenlemeler ise, yalnızca engellileri değil, aynı zamanda ailelerini ve sosyal çevrelerini de etkilediğinden, pek çok kişi için kolaylık sunmaktadır. Toplumsal farkındalık ve empatinin gelişmesi adına, engelli bireylerin kent yaşamında daha görünür hale gelmeleri; önyargıların azalmasına ve hoşgörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, toplumsal yapıda olumlu bir etkileşim kurulmaktadır. Özetle, engelli bireylerin kent yaşamındaki önemi yalnızca kendileri açısından değil; kentte yaşayan diğer bireyler açısından da daha adil, kapsayıcı ve insan odaklı yaşam alanlarının oluşturulmasına katkı sunmaktadır.

Bir kentin, engelli bireylerin refah içinde yaşamalarına ne ölçüde olanak sağladığı, o kentin gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu ideal duruma karşın, engelli bireyler kent yaşamında genellikle erişilebilirlik eksiklikleri ve toplumsal tutumlara bağlı çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlar, kent hakkının önemli bir öncülü kabul edilen 'herkes için yaşam alanı' anlayışını sarsmaktadır. Toplumsal farkındalığın artırılması ve kapsayıcı politikaların

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

düzenlenmesi bu sorunlara çözüm niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada, kent hakkı kavramı engelli bireyler açısından ele alınacak; modern kentlerin dışlayıcı yapılar üretme biçimleri ile toplumsal eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığı değerlendirilecek ve engelli bireylerin kent yaşamına adil katılımını sağlamak amacıyla öneriler sunulacaktır.

2. KENT HAKKININ TEMEL BİLEŞENLERİ

Kent yaşamında engelli bireyleri doğrudan ilgilendiren çeşitli kent hakkı bileşenleri bulunmaktadır ve bu bileşenlerin hayata geçirilmesi, engelli bireyler açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada kent hakkı bileşenleri arasında ilk olarak erişilebilirlik ele alınmıştır. Erişilebilirlik, yerine getirilmesi ve sürdürülebilirliği açısından eğitim, sağlık, kültür gibi diğer hakların kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2010 yılına ait Türkiye Engelliler Araştırması'na göre erişilebilirlik, yalnızca fiziksel engellerin ortadan kaldırılmasını değil; dijital hizmetlerden ulaşım sistemlerine ve çalışma ortamlarına kadar birçok alanı kapsayan geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bu sayede, engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmadan topluma bütünleşmelerinin mümkün hale geleceği düşünülmektedir.

UNESCO tarafından 2018 yılında yayımlanan *"Education and Disability: Analysis of Data from 49 Countries"* başlıklı raporda, engelli bireylerin en önemli erişilebilirlik sorununun eğitim ortamlarına erişim olduğu belirtilmiş; bu durumun eğitimde fırsat eşitsizliğine yol açtığı vurgulanmıştır. Raporda ayrıca, eğitime erişemeyen engelli bireylerin mesleki beceriler kazanma konusunda da güçlük yaşayabileceklerine dikkat çekilmiştir. Eğitimde yaşanan eşitsizlikler ve buna bağlı gelişen sorunlar, engelli bireylerin sosyal hayattan dışlanmalarına neden olmaktadır. Eğitim ortamlarının hem fiziksel hem de çevrim içi olarak erişilebilir hâle getirilmesi ise yalnızca engelli bireyler için değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik kalkınma açısından da önemli katkılar sağlayarak toplumsal potansiyelin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır.

Erişilebilirliğin sağlanması, sosyolojik açıdan engelli bireylerin ötekileştirilmemesi ve toplumsal bütünleşmenin korunması bakımından önemli bir unsur olmasının yanı sıra, hukuki açıdan da bir zorunluluk teşkil etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunu'nda, engelli bireylerin kamuya açık alanlar, ulaşım araçları, dijital ortamlar ve kamu hizmetlerinden yararlanabilmeleri konusu 3. ve 7. maddelerde açıkça düzenlenmiş ve bu hakların sağlanması yükümlülük altına alınmıştır. Bu düzenlemelerin yalnızca yöntemsel ve fiziksel değil; toplumsal zihniyetin dönüşümü açısından da olumlu gelişmelere katkı sağlaması beklenmektedir.

Erişilebilir olmayan bir toplumsal yaşam, Bourdieu'nün (1986) sosyal sermaye kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde; sosyal, ekonomik ve kültürel dışlanmaya neden olan bir yapının ortaya çıkmasına yol açmakta ve bu durum, engelli bireylerin kısıtlanarak dezavantajlı konumlarının pekiştirilmesine sebep olmaktadır. Goffman'ın (2014) damgalanma kuramı dikkate alındığında ise, toplumda hâkim olan beden bütünlüğü gibi normların dışında kalan bireylerin potansiyel olarak eksik ya da yardıma muhtaç kabul edilerek etiketlendiği ve bu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

nedenle erişilebilirlikten mahrum kaldıkları görülmektedir. Erişilebilirliğin düzenli ve kapsayıcı bir biçimde uygulanması, damgalanmanın önlenmesine katkı sağlamakta ve engelli bireylerin kent yaşamına diğer bireylerle eşit düzeyde katılımını mümkün kılmaktadır.

Birleşmiş Milletlerin (2006) Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesinde erişilebilirlik özel olarak ele alınmış; engelli bireylerin bağımsız yaşamalarını ve toplumun tüm alanlarına katılımlarını sağlamak için erişilebilirliğin önemli bir koşul olduğu vurgulanmıştır. İlgili maddede fiziksel çevreye, bilgi teknolojilerine, kamuya açık alanlara ve hizmetlere erişim; engellerin kaldırılması; erişilebilirlik standartlarının oluşturulması; eğitim ve farkındalık artırma gibi temel başlıklar yer almaktadır. Bu sözleşme ile öncelikli amaç, engelli bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit biçimde yararlanmasını sağlamak, korumak ve teşvik etmektir. Engelli bireylerin hakları öncelikle devlet tarafından korunmalı; eğitim, sağlık, adalet ve istihdam gibi alanlarda fırsat eşitsizliğinin önlenmesine yönelik gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Her bireyde olduğu gibi engelli bireylerin de kendi yaşamlarına ilişkin karar verme hakları ve özgürlükleri bağımsız olarak sürdürülmeli, topluma katılımları desteklenmelidir. Ayrıca, engellilere yönelik toplumsal önyargıların, sosyal dışlanmanın ve damgalanmanın önlenmesi hedeflenmektedir.

Katılım ve temsil hakkı bileşeni, demokratik toplumlarda yurttaşlık kavramının temel unsurlarından biri olarak bireylerin toplumsal yaşamda görünürlüğünü ve bu yaşamın nasıl şekillendirileceği konusunda söz sahibi olmalarını ifade etmektedir. Engelli bireylerin kent yaşamına katılarak kent planlaması, sivil toplum örgütlenmeleri, kamu yönetimi ve sosyal hizmetler alanlarında aktif karar verici olmaları, yalnızca yasal bir hak olmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal adalet ve kapsayıcılık ilkeleriyle de ilişkilendirilmektedir. Fraser (2000) sosyal adaleti, doğrudan bireylerin toplum yaşamında tanınma ve temsil edilme hakkıyla ilişkilendirmiştir. Engelli bireylerin karar alma süreçlerinden dışlanması, sembolik olarak değer görme ve tanınma haklarının zayıflamasına yol açmakta ve onları pasif alıcı konumuna düşürmektedir. Oysa aktif yurttaşlık, özellikle planlama süreçlerine katılım ile tanımlanmaktadır. Bu ilkenin benimsenip uygulanması, yalnızca engelli bireyler için değil, kolektif bilincin gelişmesine ve dolayısıyla toplumsal faydaya da katkı sağlamaktadır.

3. KENT HAKKI VE ENGELLİLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de kısaca dile getirildiği gibi engelli bireylerin kent yaşamında fiziksel, duygusal ve psikolojik olmak üzere maruz kaldıkları birtakım sorunlar bulunmaktadır. Günümüzde kent yaşamı, engellilere yönelik düzenlemeler konusunda daha duyarlı yaklaşımlar sergilemekle birlikte, bazı sorunların hâlen devam ettiği ve engelli bireylerin ihtiyaçlarının genellikle dikkate alınmadan planlamalar yapıldığı söylenebilir. Oysa kent hakkı kavramı, herkesin özgür, eşit ve bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürmesini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Engelli bireyler açısından kent hakkı, yalnızca erişilebilirlik değil; aynı zamanda sosyal, duygusal ve psikolojik hakların korunması ve bu doğrultuda kent yaşamına tam katılımın sağlanması anlamına gelmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Fiziksel erişim sorunları başlığı altında, engelli bireyler için geçiş yollarının uygun olmaması, asansörsüz kamu binalarının bulunması, engelli tuvaletlerinin eksikliği, görme ve işitme engelli bireyler için yön bulma sistemlerinin oluşturulmaması, toplu taşıma araçlarının engelli kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun olmaması ile sesli ve yazılı bilgilendirme eksiklikleri gibi sorunlar erişilebilirlik bileşenine dâhil edilmektedir. Engelli bireylerin ihtiyaçları göz ardı edilerek tasarlanan geçiş yerleri, yalnızca fiziksel engel oluşturmakla kalmayıp, engelli vatandaşların kamusal alanlara katılım hakkının ellerinden alınması anlamına gelmektedir. Belediyelerin sosyal hizmet merkezleri, kütüphaneler, hastaneler veya üniversiteler gibi kurumlarda engelli bireyler için fiziksel engellerin bulunması, devletin yurttaşlarına karşı eşitsiz bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Bu dışlanma açıkça ortaya konmakta ve kent hakkının herkes için katılım ilkesine aykırı olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca, yön bulma sistemlerinin yetersizliği veya yokluğu, kentsel çevrenin algılanmasını ve anlaşılmasını engelleyerek bireylerin şehirle olan etkileşimini olumsuz etkilemektedir.

Sassen (1991) engelli bireylerin kent yaşamında maruz kaldığı sorunlardan bizzat bahsetmemesine karşılık kent yaşamında meydana gelen yapısal eşitsizliklerin anlaşılmasına zemin hazırlayarak küresel şehirlerin yalnızca ekonomik anlamda değil yapısal anlamda da nasıl eşitsizlik yarattığını açıklamaktadır. Yapısal adaletsizlikler, bazı grupların hesaba katılmamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kent hakkını zedelemektedir. Toplu taşımaların kontrollü ve rahat bir şekilde kullanılamaması ise engelli bireylerin kent içinde dolaşımını kısıtlayarak sosyal dışlanmasını artırmaktadır. Bu durumda da eğitim, seyahat, sosyal ilişki hakkı engellenerek insanı hakların zedelenmesi ortaya çıkmaktadır. Engellilerin yaşadığı bu durumu kent içinde görünmeyen sınırlar olarak tanımlamaktadır. Fiziksel engeller genel olarak erişilebilirlikle ilişkilendirildiği için engelli bireylerin kentte karar alma, kullanım ve üretim süreçlerinden soyutlanması Lefebvre (2018)' nin kent hakkı tanımına göre sistematik olarak dışlanmaları dolayısıyla kent mekânından da koparılmalarını ifade etmektedir. Toplumsal yaşamda sıklıkla "normal" kabul edilen beden ve davranış biçimlerinin dışına çıkılması, engelli bireylerin ya aşırı dikkat çekmesine ya da görünmez hale gelmesine yol açarak yalnızlık duygusunu artırmaktadır. Engelli bireylerin karşılaştığı fiziksel zorluklar ile toplumsal yaşamda maruz kaldıkları ayrımcı tutumlar, sosyal etkileşimden uzak kalmalarına neden olmanın yanı sıra, toplumsal normların dışında kaldıklarını hissetmelerine yol açmaktadır. Bu durum, toplumsal dışlanma, mahcubiyet ve yalnızlık gibi çeşitli duygusal sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Engelli bireylerin bağımsız olamama veya yardım talep etme zorunluluklarının bulunması, yardıma muhtaç kimliğiyle etiketlenmelerine sebep olmaktadır (Goffman, 2014). Bu durumda engelli bireyler kendilerini başkalarına yük olarak görmeye ve yetersizlik duymaya başlayarak sosyal utanç ve mahcubiyet hisleri yaşayabilmektedir. Bu duyguların temelinde, sosyal çevrelerinden aldıkları tepkiler ve yargılayıcı bakışlar nedeniyle yardım ihtiyacı hissetmeleri yatmaktadır. Foucault (1992)' nun gözetim toplumu kavramıyla engelli bireylerin toplumsal yaşamdaki görünürlüğü ifade edilecek olursa, engelli bireyler, toplumsal yaşamda daha azınlıkta olmaları nedeniyle diğerlerinin bakışlarına maruz kalmakta; bu durum, kendilerini gözetim altında hissederek herkesin kendilerini izlediği düşüncesini tetiklemektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Böylece utanma ve başkalarının ne düşündüğüne dair aşırı duyarlılık gibi tepkilerin güçlenmesine yol açabilmektedir.

Engelli bireylerin karşılaştığı psikolojik sorunlar; sosyal dışlanma, özgüven eksikliği, bağımlılık, depresyon ve anksiyete olarak belirlenmiştir (Karataş, 2002; Kozan vd, 2018; Işıklı, 2018). Engelleri nedeniyle kendilerini zaten yetersiz hisseden engelli vatandaşlar, toplumsal yaşamda karşılaştıkları fiziksel ve duygusal sorunların da eklenmesiyle kimliklerini sorgulayarak yetersiz hissetmeleri ve düşük özgüven geliştirmelerine neden olmaktadır. Sosyal destek eksikliği, erişilebilirlik sorunları ve ayrımcılık etkenleri depresyon ve anksiyete gibi ruhsal sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kent yaşamında, engelli bireylerin önündeki fiziksel ve sosyal engellerin kaldırılarak erişimlerinin kolaylaştırılması, yaşam koşulları ve temel haklarına dair farkındalığın artırılması ile psikolojik destek hizmetlerinin sağlanması gibi düzenlemeler, psikolojik sorunların aşılmasını kolaylaştırmakta ve kent yaşamına aktif katılımı pozitif yönde desteklemektedir.

4. ERİŞİLEBİLİRLİK VE KENT TASARIMLARI

Erişilebilirlik, engelli bireyler açısından en temel kriter seçilmiş, bireylerin kent yaşamına tam ve eşit katılımının olması için ön koşul olarak değerlendirilmiştir. Şehirlerin fiziksel yapısının planlanması anlamına gelen kent tasarımının bu anlamda sağlanması engelli bireylerin fiziksel, duygusal ve psikolojik engellerle karşılaştığı belirlenmiştir. Engelli bireyler için tasarlanmış kentler, sadece erişilebilir değil aynı zamanda bağımsız yaşamın ve katılımcılığın da sağlandığı çevre sunmalıdır.

Kent tasarım ilkesinin yalnızca engelli bireyler için değil tüm bireyler için işlevsel olmasını gerektiren temel ilkeleri bulunmaktadır. Buna göre kentler için benimsenmesi gereken, kentte yaşayan bireylerin herhangi bir uyuma ve özel tasarım gerek duymadan ürün, çevre ve hizmetlerin sağlanmasını amaçlayan evrensel tasarım prensibi belirlenmiştir (Center for Universal Design, 1997).

İlk olarak 1997'de North Carolina State Üniversity'de ortaya atılan evrensel tasarım ilkeleri, yaşlılar, çocuklar geçici veya kalıcı engelliler olmak üzere dezavantajlı bireylerin toplumsal yaşamda dışlanmadan eşit ve bağımsız bir şekilde yaşamalarını olanaklı hale getirmektedir. Evrensel tasarımın yalnızca fiziksel mimariyi ilgilendiren bir alan olmadığı; bilgi ve iletişim teknolojileri, eğitim materyalleri, ulaşım sistemleri gibi geniş alanı kapsadığını söylemek mümkündür (Steinfeld ve Maisel, 2012). Evrensel tasarım, *Center for Universal Design* tarafından sistematik hale getirilerek eşit kullanım, esneklik, az fiziksel çaba, yaklaşım ve kullanım için uygun alan, hata toleransı, algılanabilir bilgi, basit ve sezgisel kullanım olmak üzere 7 temel ilkeye üzerine kurulmuştur.

Kentsel mekânlarda evrensel tasarımın uygulama alanlarına; toplu taşımada tekerlekli sandalye girişinin olması, sesli/yazılı bilgi sistemlerinin bulunması, kaldırım veya yolların rampalarla düzenlenerek kaymaz yüzeylerle kaplanması gibi örnekler verilebilir. Ayrıca kamu binalarına otomatik kapılar yapılması, tuvalet ve asansör gibi alanların uygun erişebilebilirlikte

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

olması, Braille alfabeli tabelalar, işaret dili bilen destekler ve yüksek kontrastlı yazılarla bilgilendirilme sistemlerinin kullanılması da uygulama alanlarının diğer örneklerindendir (Story, 1998; Preiser ve Ostroff, 2001).

Evrensel tasarım ilkeleri genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, kent yaşamının engelli bireyler için uygun şekilde tasarlanması gerekmektedir. Ancak kentlerde, zaten herkes için erişilebilir yapıların oluşturulması hedeflenmektedir. Park ve meydan gibi sosyal alanların engellilere uygun olarak düzenlenmesi ile görsel ve işitsel bilgilendirmelerin sağlanması, kentte yaşayan her bireyin bağımsız, güvenli ve eşit koşullarda yaşamını sürdürmesini amaçlamaktadır. Kentleşmenin ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte, şehirlerde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarına yönelik çözümler geliştirmek amacıyla akıllı şehir uygulamaları hayata geçirilmiştir. Akıllı şehir uygulamaları, çalışmamızın ana öznesini oluşturan engelli vatandaşlar için yaşamı kolaylaştırması ve erişilebilirliği artırması anlamında büyük bir öneme sahiptir (Partridge, 2004, s.4). Engelli bireylerin toplumsal hayata katılımı kentsel yaşam kalitesinin bir göstergesi olması yanında kentlerin gelişmişliğiyle de ilişkilendirilmiştir.

Akıllı şehir uygulamaları Türkiye'de çok yaygın olmamakla birlikte giderek yaygınlaşmaya başlayan toplumsal yaşamı kolaylaştıran uygulamaları içermektedir. Akıllı ulaşım sistemleri, görme, işitme ve bedensel engeli bulunan vatandaşların ulaşımda karşılaştığı engellerin kaldırılmasını sağlayacak şekilde kurulmaktadır (Karlı ve Çelikyay, 2022, s. 5).Örneğin sesli ve görsel anonslar, rampalar, gerçek zamanlı yol bilgisiyle uyumlu mobil uygulamalar, engelli bireylerin bağımsız hareket etmelerine yol açmaktadır.

Kamuda hizmet sunumu için verimlilik, şeffaflık ve vatandaş memnuniyetini artırmak amacıyla teknolojik gelişmelerden yararlanılmaktadır (Uslu, 2023, s. 17). Bu kapsamda, E-Devlet ve E-Nabız gibi dijital kamu platformları, engelli bireylerin kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaktadır. Örneğin engelli vatandaşlar için tasarlanmış ara yüzler ve sesli komut uygulamaları kamuya ilişkin bilgi ve hizmete ulaşırken kolaylık sağlamaktadır.

Kamu sektöründe hizmet sunumu, verimlilik, şeffaflık ve vatandaş memnuniyeti, teknolojik gelişmelerin etkisiyle köklü bir dönüşüm yaşamaktadır. Akıllı şehirlerde güvenlik kameraları, acil durum sensörleri ve izleme denetimleri gibi hizmetler, yalnızca engelli vatandaşlar için değil kentte yaşayan tüm bireyler için güvenlik sağlamaktadır (T.C Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021, s. 5). Bu sistemlere özellikle engelli bireyler açısından bakılacak olursa, düşme algılama sensörleri ve acil yardım çağrıları engeli bireylerin acil durumda kaldıkları anda hızlı destek almalarını sağlayarak mağduriyetlerinin önüne geçilmesini sağlamaktadır. Sosyal hayata katılımda bazen çeşitli zorluklar yaşayan engelli bireylerin dijital platform ve sosyal uygulamalarla toplumsal yaşama katılması desteklenmektedir (Örselli ve Akbay, 2019, s. 237). Online eğitimler ve etkinliklerle evlerinden çıkmalarına bile gerek kalmadan sosyalleşme sağlayarak sosyalleşme ihtiyaçları karşılanmakta böylece dışlanmalarının önüne geçilmektedir. Evrensel kent tasarım planları ve akıllı şehir uygulamaları, engelli bireylerin yaşam kalitesinin artması, kent yaşamına katılım göstermeleri anlamında güçlü bir potansiyel oluşturmaktadır. Erişilebilirliğin önündeki engellerin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kaldırılması ve teknolojik yeniliklerle güvenlik, bilgi gibi hizmetlerin sağlanması engelli bireylerin bağımsızlıkları ve toplumsal katılımını desteklemektedir. Türkiye başta olmak üzere tüm dünyada bu çalışmaların yaygınlaştırılması bireysel ve toplumsal anlamda büyük bir önem taşımaktadır.

5. KENT HAKKI AÇISINDAN ENGELLİLERİN SİVİL TOPLUM HAREKETLERİNE KATILMASI

Yalnızca fiziksel değil, sosyal, kültürel ve siyasal yaşama katılım gösterilen demokratik alanlar olmasıyla kentler, sakinlerine kent hakkı tanıyarak kente dair karar verme süreçlerine katılmayı, eşit ve adil bir biçimde kaynaklara erişmeyi sağlama hakkı tanımaktadır (Lefebvre, 2018; Ercan, 2021). Engelli bireylerin bu hakka doğrudan erişememesi ve karar alma mekanizmalarında ciddi eşitsizliklerle karşılaşmaları nedeniyle, sivil toplum hareketlerine katılmaları, hem taleplerini ifade edebilmeleri hem de kent hakkını kolektif biçimde savunmaları açısından önemli bir işlev üstlenmektedir. Sivil toplum kuruluşları, engelli bireylerin insan hakları ve toplumsal yaşama katılım taleplerinin duyurulmasında etkili rol oynamakta; bu doğrultuda önemli politikaların hayata geçirilmesine katkı sağlamaktadır (Çaha, 2018, s. 127).

Sivil toplum kuruluşları, günümüzde iktidarla güç paylaşımı yaparak ya da topluma yönelik yararlı projeler geliştirerek iktidarın desteğini alan; bireylerin gönüllülük esasına dayalı olarak bir araya geldiği örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır. Keyman (2004, s. 3), sivil örgütlenmelerde dostluk ve arkadaşlık gibi ilişkilere dayalı olarak, birlikte bir şeyler başarma duygusuyla hareket edildiğini ve bu doğrultuda "birlikten kuvvet doğar" anlayışıyla iş birliklerinin geliştirildiğini ifade etmiştir.

Sivil toplum kuruluşları; gönüllülük esası gerektiren, kamu kurumu niteliğinde olan ve bu iki örgütlenmenin dışında kalan kuruluşlar olmak üzere üç grupta toplanmışlardır (Denli, 2018, s. 53). Dernek, vakıf gibi kar amacı gütmeyen kuruluşlar gönüllük esasında örgütlenmeler; Sendika, sanayi odası, borsalar ve ticaret odası gibi yönetim ve faaliyet üyeliği gerektiren kuruluşlar kamu örgütlenmeleri; Kulüpler, siyasi partiler ve kooperatifler ise diğer kamu kuruluşları olarak tanımlanmaktadır. Çoğu zaman bu üç kuruluş içinde de yer alan engelli bireyler daha çok dernek, vakıf çeşitli platformlar olmak üzere devlet dışı organizasyonların oluşturduğu alanlarda yer almaktadır. Bu örgütlenmeler, hak temelli savunular gerçekleştirmeleri, kamusal duyarlılığı ve denetimi artırmaları ile demokrasiye katkı sağlamaları gibi işlevleri aracılığıyla, toplumda norm dışı olarak görülen grupların seslerini duyurmalarına imkân tanımaktadır. Engelli bireylerin, genellikle toplumda normatif kabul edilen beden anlayışının dışında yer almaları nedeniyle, sivil toplum kuruluşları tarafından temsil edilmeleri ve taleplerini görünür kılmaları önemli bir alan olarak değerlendirilmektedir. Akyüz ve Köroğlu (2024, s. 251), engelli bireylerin hak mücadelesi ve örgütlenmeler yoluyla kazanımlar elde ettiğini belirterek, kendi çıkarlarını savundukları taktirde toplumsal değişimin talebinin gerçekleşebileceğini dile getirmişlerdir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Engelli dernekleri; engelli vatandaşların toplumsal yaşamda seslerini duyurdukları, haklarının savunulduğu, ihtiyaçlarının dile getirildiği, toplumun çeşitli alanlarına aktif katılımlarının sağlandığı örgütler olup, pek çok anlamda engelli bireylere hizmet sağlamaktadır. Bu derneklere, Türkiye sakatlar derneği, engelsiz yaşam vakfı, görme engelliler derneği örnek verilebilir. Erişilebilirlik konusunda farkındalık oluşturulması, kamu politikalarının engellilerin lehine göre düzenlenmesi, sosyal hizmet ve destek programlarıyla sosyalleşme ihtiyacının giderilmesi gibi örgütsel çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Sonuç olarak, engelli derneklerinin politika üretim süreçlerinde yer almaları; engelli haklarının savunuculuğunu üstlenmeleri, uluslararası standartların korunmasına katkı sağlamaları ve katılımcı demokrasiyi teşvik etmeleri bakımından, sivil toplum örgütlenmeleri içinde önemli bir konuma sahip olduklarını göstermektedir.

SONUÇ

Kent hakkı, bireylerin yaşadığı kentlere adil, eşit ve güvenli bir şekilde katılımını talep etme hakkına sahip olmaları olarak tanımlanmaktadır. Kent hakkı, engelli bireylerin kent yaşamına katılması için çok önemli bir yere konmuş; göz ardı edilmeden ve dışlanmadan yaşamaları için engelli vatandaşların ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Kent hakkı engelli vatandaşların yalnızca toplumsal yaşamda var olması değil, kent yaşamında aktif kentli olarak rol almalarını güvence altına almaktadır.

Engelli bireyler için kent hakkı bileşenleri arasından en önemli bileşen olarak diğer haklarla da yakından ilişkili olduğu için erişilebilirlik unsuru seçilmiştir. Buna göre kent hakkı, erişilebilirlik, temsil, eşit yurttaşlık ilkesi, toplumsal hayatın her alanına katılma, karar süreçlerinde aktif rol üstlenme gibi temel ilkelerle ilişkilendirilmiştir. Kent kakı, engelli bireylerin toplumsal yaşam mücadelesinde yapısal, yönetsel ve toplumsal düzeyde sınıflandırılarak engellilerin hem kendileri hem de yakın çevrelerini ilgilendiren bir biçimde insani onura yakışır yaşama hakkı mücadelesi olarak değerlendirilebilir.

Engelli bireylerin kent hakkından tam olarak faydalanabilmeleri için yalnızca fiziksel değil, sosyal, kültürel, duygusal vb. engellerin ortadan kaldırılarak, teknolojik gelişmelerin takip edilmesi ve farkındalıklarının artırılması gibi çabalarla mümkün olabileceği çıkarılmıştır. Çalışmada elde edilen verilere göre hem politika yapıcılar hem de sivil toplum örgütlenmeleri açısından öneri niteliğinde başlıklar belirlenmiştir. Öncelikle fiziksel erişilebilirliğin tam olarak hallolması gerektiği kanaatine varılmıştır. Buna göre evrensel tasarım ilkesi tüm kentlerde tam anlamıyla uygulanmalı ve kamu alanlarıyla bütünleştirilmelidir. Toplu taşıma araçları, görme, işitme ve hareket kısıtlılığı bulunan engelli bireylerin kullanımına uygun hâle getirilmelidir. Ayrıca, tüm kamu binaları ve sosyal alanlar da engellilere uygun konut politikaları doğrultusunda düzenlenmelidir. Kamu kurumlarında dijitalleşmenin sağlanması, engelli vatandaşlar başta olmak üzere toplumdaki diğer vatandaşlarında zaman ve mekândan bağımsız olmasını sağlayarak erişimini kolaylaştırmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kent hakkının en önemli ölçütlerinden biri olan demokratik katılımın; tam, adil ve eşit bir biçimde sağlanması için yerel yönetimler başta olmak üzere ulusal platformlarda da kent projeleri hazırlanırken engelli vatandaşların görüşleri dikkate alınarak katılımcı süreçler oluşturulmalıdır. Engelli vatandaşların, engellerini daha zor hale getiren toplumsal önyargının kırılması ve anlayışın artırılması için toplumsal farkındalık çalışmaları güçlendirilerek ayrımcılık ve önyargıları azaltan seminerler, atölyeler, etkinlikler vb. eğitimler verilmelidir. Kapsayıcı şehircilik ve engellilik temelli kent hakkı konularında; müfredat belirleme ve yapıcı bir dil oluşturma gibi görevleri sistematik biçimde yerine getirme kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda, en büyük sorumluluğun eğitim kurumlarına düştüğü değerlendirilmektedir. Öte yandan, kültürel ve sosyal etkinlikler de temel ihtiyaçlar kadar önemli görülmeli; konser, tiyatro ve atölye gibi etkinliklerin erişilebilirliği sağlanarak engelli bireylerin aktif katılımına açık hâle getirilmelidir.

Kent yaşamında engellilere yönelik teknolojik altyapıların kullanılması engelli vatandaşların günlük ihtiyaçlarını rahatça gidermelerini sağlayarak kent haklarının korunmasını sürdürmektedir. Kentlerde uygulanacak olan akıllı şehir projeleri, kentin pek çok hizmet alanına entegre edilmesiyle verilen hizmetlerin genişletilmesini sağlayabilmektedir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD) ile İmar Kanunu, Belediye Kanunu ve Engelliler Hakkında Kent Kanunu gibi düzenlemeler, kent hakkı perspektifiyle gözden geçirilmeli; bu belgelerin uygulanması yalnızca yaygınlaştırılmakla kalmayıp, aynı zamanda düzenli biçimde denetlenmelidir.

KAYNAKÇA

Akyüz, K. F., ve Köroğlu, C. Z. (2024). Engellilik Bağlamında Makro Sosyal Hizmet ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)*, 10(2), 247-259.

Bourdieu, P. (1986). The Forms Of Capital. J. Richardson (Ed.), *Handbook Of Theory And Research For The Sociology Of Education* içinde. Greenwood Press.

Center for Universal Design. (1997). *The Principles Of Universal Design (Version 2.0)*. North Carolina State University.

Çaha, H. (2018). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 6(10), 195-212.

Denli, M. (2018). *Sivil Toplum Kavramı Bağlamında Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları: TÜSİAD Örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Ercan, M. (2021). Engelli Bireylerin Kent Vatandaşlığı Deneyimleri Eksenine Bir Çalışma. *OPUS International Journal Of Society Researches*, 18(39), 98-125.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev: M. A. Kılıçbay). İmge Kitabevi, Ankara.

Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3, 107–120. https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition

Goffman, E. (2014). *Damga; Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev: Ş. Geniş-L. Ünsaldı-S. N. Ağırnaslı). Heretik Yayıncılık, İstanbul.

Işıklı, İ., E. (2018). *Kendi Anlatımlarıyla Engellilerin Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Akademisyen Kitabevi, Ankara.

Karataş, S. (2002). Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları: Bir Sosyal Politika Yaklaşımı. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), 43–55.

Karlı, R. G. Ö., ve Çelikyay, H. S. (2022). Akıllı ulaşım sistemleri (AUS) üzerine Türkiye'deki politikaların araştırılması. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 5(2), 1-14.

Keyman, F. (2004). Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları Ve Türkiye. *Sivil Toplum Ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No 4. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kozan, H. İ. Ö., Bozgeyikli, H., ve Kesici, Ş. (2018). Engelsiz kent: Görme engelli bireylerin kentlerde yaşadıkları problemler. *İdeal Kent Dergisi*, 9(23), 216-235.

Lefebvre, H. (2018). *Şehir Hakkı*. (Çev: Işık Ergüden). Sel Yayınları, İstanbul.

Örselli, E., ve Akbay, C. (2019). Teknoloji Ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 228-241.

Partridge, H. L. (2004). Developing A Human Perspective To The Digital Divide İn The Smart City. *In Australian Library And Information Association Biennial Conference*, (Pp. 1-7). ALIA Publishing.

Preiser, W. F. E., & Ostroff, E. (Eds.). (2001). *Universal design handbook*. McGraw-Hill.

Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.

Steinfeld, E., & Maisel, J. (2012). *Universal design: Creating inclusive environments*. Wiley.

Story, M. F. (1998). Maximizing Usability: The Principles Of Universal Design. *Assistive Technology*, 10(1), 4–12.

Türkiye Cumhuriyeti – 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. (2005, 7 Temmuz). *T.C. Resmî Gazete*, Kanun No. 5378. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Türkiye Cumhuriyeti Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). *Dezavantajlı Grupları Kapsayacak Şekilde Toplumun Büyük Kesiminin Akıllı Şehir Çözümleri Kullanılan Şehircilik Hizmetlerinden Faydalanmasına Yönelik Analiz Raporu*. Coğrafi Genel Sistemleri Bilgi Müdürlüğü, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2010). *2010 Türkiye Özürlüler Araştırması*. Https://Www.Tuik.Gov.Tr

UNESCO. (2018). *Education And Disability: Analysis Of Data From 49 Countries*. UNESCO Institute For Statistics. Https://Unesdoc.Unesco.Org/Ark:/48223/Pf0000266076

United Nations. (2006). *Convention On The Rights Of Persons With Disabilities (CRPD), Article 9: Accessibility*. Https://Www.Un.Org/Development/Desa/Disabilities/Convention-On-The-Rights-Of-Persons-With-Disabilities/Article-9-Accessibility.Html

Uslu, H. (2023). Dijital Dönüşüm Ve Kamu Hizmetleri Yönetimde Yenilikçi Yaklaşımlar Ve Zorluklar. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 15-31.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

HENRİ LEFEBVRE'NİN KENT HAKKI YAKLAŞIMINA TEORİK BİR BAKIŞ

Dr. Merve ÇETİN KILIÇ

Bağımsız Araştırmacı,

mervecetinkilic@outlook.com - 0000-0002-1935-260X

ÖZET

1960'lı yıllar, dünya genelinde önemli tarihsel olayların ve büyük toplumsal hareketlerin yaşandığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde işçi grevleri, sivil haklar mücadelesi, öğrenci ve kadın hareketleri gibi çeşitli toplumsal hareketler yükselmiş; aynı zamanda kırsal alanlardan büyük şehirlere doğru hızla gerçekleşen göçlerle birlikte kentleşme süreci de meydana gelmiştir. Bu kentleşme hareketlerinin genellikle hızlı ve plansız gerçekleştiğini söylemek mümkün olup, kentsel alanlarda yapısal sorunlarla karşılaşılmıştır. Özellikle yoksul ve işçi sınıfı açısından dışlayıcı ve ayrımcı durumlar ortaya çıkmış, sosyal eşitsizlikler kent yaşamında belirgin hale gelmiştir. Henri Lefebvre, kente dair yalnızca fiziksel bir mekân olarak değil, bireylerin kimlik geliştirdiği, sosyal ilişkiler kurduğu ve gündelik yaşamlarını sürdürdüğü bir yaşam alanı olduğundan bahsetmektedir. 1968 yılında ortaya koyduğu "kent hakkı" kavramıyla, modern kentlerdeki ilişkilerin kapitalist üretim biçimlerine göre nasıl şekillendiğini detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Lefebvre'ye göre kent yaşamı sadece fiziksel kullanımla sınırlı değildir; kentsel yaşamın nasıl örgütlendiği ve yeniden üretildiği de önemlidir. Kent hakkı, kentte yaşayan bireylerin kente katılımı konusunda adil ve eşit bir biçimde yeniden düzenlenmesi gerektiğine ilişkin radikal bir eleştiri ve dönüşüm çağrısı özelliğini taşımaktadır. Lefebvre, kentte yaşayan bireyleri, kentsel yaşamı dönüştürebilecek aktif aktörler olarak görür. Bu yaklaşım, kentleşme, kentsel dönüşüm, barınma hakkı, katılımcı şehircilik, aktif vatandaşlık ve mekânsal adalet gibi alanlarda temel bir teorik çerçeve sunmaktadır. Buna göre bu çalışmada Lefebvre'nin kent hakkı kuramına dair görüşleri detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılarak eşitsizliklere karşı mücadeleci, daha adil ve katılımcı kentsel politikaların geliştirilmesinde nasıl kritik bir teorik çerçeve sunduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lefebvre, kent hakkı, kent sosyolojisi, toplumsal adalet

GİRİŞ

Günümüz dünyasında modern şehirlerin yeniden şekillenmesi, 'kent hakkı' kavramıyla yakından ilişkilendirilerek kentlerin yalnızca teknik planlama değil toplumsal mücadelelerin yaşandığı alanlar olarak tanımlanmasıyla açıklanmaktadır. 1960'lı yıllarda ivme kazanan sanayileşme hareketi, büyük şehirlere yönelik iç göçlerin yaşanmasına sebep olarak konut krizi, alt yapı yetersizlikleri ve çarpık kentleşme gibi sorunların meydana gelmesine neden olmuştur.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kent planlamasının, hızlı sanayileşme ve buna bağlı olarak artan kentleşme hareketlerine yeterince karşılık verememesi nedeniyle, kent çevrelerine göç eden kişiler genellikle yetersiz yaşam koşullarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Zaman içerisinde kentlerin fiziksel ve sosyal yapısı, büyük sermaye güçleri ile siyasal elitler arasında kalarak; alt sınıfların ve yoksul grupların kentsel karar alma süreçlerinden dışlanmasına ve özellikle kent çevrelerinin ötesine gönderilmesiyle sonuçlanarak ayrımcılığın oluşmasına neden olmuştur. Buna göre bu dönemde kadın hareketleri, işçi grevleri, öğrenci eylemleri gibi toplumsal mücadelelerin yükselişe geçtiğini söylemek mümkündür. Çünkü yalnızca ekonomik eşitsizlikler değil, mekânsal adaletsizliklerin olduğu da anlaşılmaktadır.

Henri Lefebvre'nin kent hakkı yaklaşımı bu hareketlerin taleplerine teorik bir zemin kurarak mekânın yalnızca fiziksel değil, politik bir meseleyle de ilişkili olduğunu öne sürerek birtakım kavramları değerlendirmektedir. Kent hakkı toplumsal ilişkilerin, politik güç mücadelelerinin ve kültürel pratiklerin üretildiği dinamik bir alan olarak tanımlanır. Lefebvre kentte yaşayan herkesin yaşam mekânlarını özgürce kullanma, dönüştürme ve kentin yönetimine katılma hakkının olduğundan bahseder. Bu hak, bireylerin kent yaşamına aktif katılımını ve kentin demokratikleşmesini hedeflemektedir.

2011 yılında İspanya'da gerçekleşen *Indignados Hareketi* yüksek işsizlik, siyasi yozlaşma ve sosyal adaletsizlik gibi nedenlerle "gerçek demokrasi şimdi" sloganıyla yola çıkılarak kamusal alanların talanı ve kentsel karar alma süreçlerinden dışlanmaya karşı Lefebvre'nin kent hakkı anlayışını pratikte somutlaştıran önemli bir toplumsal hareket olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, 2018 Fransa'da başlayan *Sarı Yelekliler* eylemi de akaryakıt vergilerine karşı çıkan halk hareketi olarak başlayıp ekonomik adaletsizlik ve hükümet politikalarına karşı kitlesel protestolara dönüşmesi gibi hareketler de kent hakkı talebini dile getirmiş kamusal mekânların demokratik ve eşitlikçi kullanımı için mücadele edilmiştir.

Anlaşılacağı üzere Lefebvre'nin kent hakkı teorisi, mekânsal adalet ve kentsel demokrasi kavramları ile birlikte anılmaktadır. Mekânın siyasal doğası, kentteki toplumsal şüphelerin görünür kılınmasını sağlayarak mekânsal adalet ve kentin eşitlikçi bir şekilde yönetilmesini mümkün kılmaktadır. Bu noktada katılımcı planlama ve kentsel demokrasinin güçlendirilmesi Lefebvre'nin kuramında kritik bir öneme sahiptir. Çalışmamızda detaylı inceleyeceğimiz kent hakkı kuramı, kentte yaşayan bireylerin yaşam alanları üzerindeki haklarını savunarak, şehirlerin daha adil, demokratik ve kapsayıcı mekânlar haline gelmesine yol göstermektedir. Ayrıca günümüzde kentsel mücadeleler ve toplumsal hareketler için de güçlü bir teorik temel oluşturduğu düşünülerek detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

2. LEFEBVRE'YE GÖRE KENT HAKKI KAVRAMI

Kentlerin gelişmesi ve kentleşme sürecinin incelenmesi; endüstriyelleşme, kapitalizm ve modern bir devrin başlamasıyla ilişkilendirilerek sosyolojik çalışmalarda önemli bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Buna göre kent, kentleşme, kent hakkı vb. kavramlar özellikle modernleşme süreciyle ilişkilendirilmesine bağlı olarak olumlu ve olumsuz yönlerinin somut bir şekilde değerlendirildiği analiz nesnesi haline gelmiştir. Henri Lefebvre'de yaşadığı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

dönemin toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerinden etkilenerek kent hakkı kavramını geliştirmiş modernleşmenin etkisiyle kentlerin kapitalist üretim ilişkilerine göre nasıl şekillendiğini, kentlerin ve dolayısıyla kentte yaşayan bireylerin hangi dinamiklerin etkisinde olduğunu 'kent hakkı' kavramıyla ortaya koymuştur.

Kent hakkı, yalnızca basit bir ziyaret eylemi ya da kente erişmekle ilgili değil kenti üretme, kentte yaşama ve kenti dönüştürme hakkı olarak tanımlanmıştır (Lefebvre, 2018, s.132). Yani mekânın sadece kullanıcısı değil, tasarlayıcısı olmak anlamında; aktif ve üretken bir rolden bahsedilmektedir. Sadri'ye (2009, s. 81) göre Lefebvre, kent hakkıyla kentin kaderini kentte yaşayanlara bırakarak kentteki sosyal adaleti ve eşitliği yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Kent sakinlerinin mevcuda sahip olmak yerine mevcudu değiştirme olanağına sahip olmaları kentlerdeki hegemonyadan, hiyerarşi ve parçalanmadan kurtulmayla ilişkilendirilmiş, kolektif bir yaşam alanına sahip olmak hedeflenmiştir.

Lefebvre'nin kent hakkı kavramı, insan haklarının zamanla nasıl değiştiğini de açıklamaktadır (Arslan, 2014, s. 34): Kentin kaderinin belirlenmesi için bu hakkın kente yaşayanlara verilmesini içeren yaklaşım, insan haklarının gelişim sürecinde üçüncü kuşak haklar içerisinde ele alınarak dayanışma hakları olarak tanımlanmıştır. İlk kuşak, bireysel özgürlükler ve siyasal haklar bağlamında tanımlanıp, bireyin devlet karşısında korunmasını amaçlarken; ikinci kuşak haklar, örneğin konut hakkına sahip olmak gibi, ekonomik ve sosyal devletin rolünü ön plana çıkarmaktadır. Son olarak üçüncü kuşak haklar ise; çevre, barış, ortak mirastan yararlanma gibi dayanışma haklarıyla ilişkili olup, daha kolektif dolayısıyla evrensel özellikler taşımaktadır. Kent hakkının üçüncü kuşakta yer alması, kent yaşamının yalnızca fiziksel bir yerleşim meselesinin önüne götürülerek, bireylerin yaşadığı yer hakkında söz sahibi olması gibi bir arzuyu içermesiyle insan haklarının evrimsel süreciyle ilişkilendirildiği anlatılmaktadır.

Lefebvre'nin kent hakkı kavramı, kamusal alan ve sosyal adalet başlıklarıyla da yakından ilişkilidir (Mitchell, 2020, s.36-37): kentler aslında kamusal alanlar olduğu için kamusallık, farklılıkların bir arada bulunduğu ortamın oluşturulmasını sağlamaktadır. Halka açık ve heterojen olmak, farklılıkların karşılaşmasının doğal bir sonucu olarak kamusal alanın heterojenlik ile sonuçlanmasına neden olmaktadır. Bu durumda kamusal alanlara erişme, kentin biçimini belirleme ve o şehre ait olma gibi kentte kalıcılık için kenttekilerin birbiriyle mücadele etmelerini gerektirmektedir. Yani kent hakkı, bir mücadele zorunluluğu getirmiştir. Modern şehirlerin kamusal alanları kenttekilerin değil, planlayıcılar ve otoriteler tarafından şekillendirilir. Oysaki Lefebvre, onların değil kent üzerinde yaşayanların daha fazla söz sahibi olması gerektiğine değinmektedir. Genel bir özet yapılacak olursa kentin doğası gereği, kamusallığa ve farklılığa açık olma zorunluluğu, kentin korunması ve geliştirilmesi için mücadeleyi de beraberinde getirmektedir. Bu noktada Lefebvre mücadele için bireylerin aktif rol almasını zorunlu kılmaktadır.

Lefebvre'nin kent hakkı kavramı, kent sosyolojisi ve şehir planlaması başta olmak üzere siyaset bilimi, sosyal hareketler ve insan hakları gibi birçok alanda çeşitli çalışmacılar tarafından da kullanılıp geliştirilmiştir. Örneğin D. Harvey (2008), kent hakkı kavramını daha

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

çok mekânsal adalet, kentsel eşitsizlik ve mülkiyet ilişkileri konularıyla ele alarak, kent hakkını neoliberal kentleşme eleştirileri üzerinde kullanmış, kentsel eşitsizlikler, sınıf temelli ayrışmalar ve mekân politikalarını incelerken Lefebvre'nin kavramsal çerçevesinden faydalanmıştır. Harvey, kentlerin ortaya çıkmasını, artı ürünlerin çoğalmasına bağlı olarak coğrafi ve sosyal yoğunlaşmalar sonucunda oluştuğunu özellikle son otuz yılda kentlerin bir meta haline geldiğini vurgulamaktadır.

M. Castells ise Lefebvre'nin kent hakkı kavramının mekânın toplumsal üretimi ve kapitalist üretimin kenti nasıl şekillendirdiği görüşlerini, kendi çalışmasında kentlerin sadece fiziksel değil toplumsal ilişkiler ağının bir parçası olmasıyla ilişkilendirerek teorik bir temel hazırlanmıştır. Castells (2006)'de kent hakkını, Lefebvre gibi ideal bir hak talebinden çok, kolektif bir eylem alanının konusu olarak değerlendirmektedir. Castells'in geliştirdiği kentsel toplumsal hareketler kuramı, sadece ekonomik anlamda değil, kültürel, siyasal ve mekânsal taleplerle de ilişkilendirilerek kentte yaşama, ulaşma ve hizmetlere erişme gibi konular etrafında değerlendirilmektedir. Castells (2010), daha sonraki yıllarda kent hakkını doğrudan kullanmamasına karşılık, bilgi toplumunda mekânın dönüşümünü ele alırken bilgi toplumunda mekânın fizikselden daha çok dijital ve ağ tabanlı olmasıyla ilişkilendirir. Bilgi toplumunda akış mekânı içinde kent hakkı; fiziksel değil, dijital adalet ve iletişim özgürlüğü gibi yeni anlamlar kazanmıştır.

3. KENT HAKKI KAVRAMININ DEMOKRASİYLE İLİŞKİSİ

Lefebvre'de kent hakkı anlayışı, şehirde direnişin, ifadenin ve diğer tercihlerin yaşam biçimlerinin rahatlıkla ortaya konulabileceği özgür alanların varlığını içermektedir. Buna göre kent, sadece gündelik yaşamın sürdürüldüğü bir alan değil, aynı zamanda toplumsal isteklerin dile getirilerek demokratik katılım süreçlerinin yaşandığı mücadele alanı olarak ifade edilmektedir. Meydanlar, sokak festivalleri, caddeler, toplumsal eylemlerin gerçekleştiği alanlar, farklı seslerin bir araya gelerek kendini ifade etme şansını yakaladığı mekânlar anlamında demokratik kent görünüşü açısından önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak kent hakkı, kentin toplumsal ve politik anlamda kazanılması için katılımcı bir şekilde demokratikleştirmesi olarakta tanımlanabilmektedir. Lefebvre, kentte yaşayan bireylerin, kent alanlarının planlanması ve yönetim süreçlerinde pasif değil, yönetim süreçlerinde aktif aktörler olmalarını savunmaktadır. Halkın karar alma mekanizmasına katılması ve kamusal alanların demokratik bir şekilde yönetilmesi, idealindeki kentsel demokrasi temelini oluşturmaktadır.

Lefebvre, planlamanın tekdüze ve teknik ağırlıklı olma anlayışına karşı çıkarak demokrasideki planlamaların boşluklarına ve çatlaklarına yönelmenin önemine değinmektedir. Mekân ve doğa artık siyasal alana bulaşmış olup, bilinçli ya da bilinçsiz yöntemlerle şekillenmektedir. Milli park düzenlemesi gibi küçük çaplı uygulamalar önemli olsa da asil dikkat edilmesi gereken konunun geniş ve uzun vadeli yöntemler olduğuna değinmiştir (Lefebvre, 2014, s. 14-15). Devletin merkeziyetçiliğine karşı çıkarak Âdemi merkeziyetçiliği savunmakta, mekânı kent stratejisi içinde ele almaktadır. Bir insanın özgürleşmesi için zaman ve mekânı sahiplenmesi gerektiğine; teknik ve siyasi iktidarın da süreci kontrol ettiğini kabul etmekle birlikte direniş ve itirazın öneminden bahsetmektedir. Daha önceden mekânın

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sadece fiziksel değil aynı zamanda politik olarakta üretildiğini belirtmemizin yanında, mekânın nasıl kullanıldığı ve kimler tarafından kontrol edileceği de toplumdaki politik güç dengelerine bağlanmıştır. Buna göre kentsel demokrasi, bu güç dengelerinin daha adil, çoğulcu ve katılımcı bir şekilde yeniden düzenlenmesini sağlamaktadır. Kamusal alanların herkese açık olması, karar alma süreçlerinde şeffaflıkla katılımın sağlanması gibi özellikler demokrasinin temel göstergeleridir. Lefebvre için demokratik bir kent yalnızca tüm toplumsal kesimlerin katılımı ve sahiplenmesiyle mümkündür.

Sonuç olarak kentsel demokrasi, halkın kent yaşamında kentin tüm yönlerine hâkim olarak söz sahibi olmaları ve karar alma sürecine doğrudan katılımını ifade etmektedir. Bu yaklaşım bireylerin yalnızca kullanıcı ya da tüketici değil, kent mekânını üretme gereğinden bahsetmektedir. ‘Kent hakkı’ politik ve sosyal üretimde aktif rol üstlenilmesiyle sermaye ve devletin tekelleşen kontrolüne karşı bir direnç oluşturarak katılımcı kent modelini savunmayı da kapsamaktadır. Bu yönüyle kent hakkı demokratik anlamda hem talep hem de mücadele aracıdır.

4. KENTSEL MEKÂNLARIN KAPİTALİZM İLE İLİŞKİSİ

Lefebvre’ye göre kent ve kentleşme konuları, toplumdaki ilişkilerin bir ayna görevini üstlenerek, sosyal sınıf ve gruplar arasındaki mücadelelerin kentte nasıl kurulduğunun anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca kentteki sosyal sınıflar zaten sınırlı kamu kaynaklarının kontrolünü ele geçirmek için kent formunu biçimlendirir ve vatandaşların erişim hakkına sahip olmasını hedeflemektedir (Sadri, 2009). Buna göre Lefebvre’nin marksist sosyoloji anlayışında olduğu ve çözümlemelerini de bu bağlamda yaptığını söylemek mümkün olup; modern kent kuramcıları arasında yakın dönemde kent çalışmalarını gündelik hayat sosyolojisi içinde mekân ve kapitalizm eleştirisi üzerinden incelemektedir (Esgin, 2016, s. 42). Kentin inceleme nesnesi olmaya mümkün olduğunu ileri sürüp, yapısal unsurlarla bireysel unsurları bir arada bulundurma zemininden, toplumsal olan kent ve kentsellik gibi her türden kavramsallaştırmanın gündelik hayat üzerinden okumalarla açıklanabileceğini savunmaktadır (Lefebvre, 2007: 40). Yani O’na göre modern toplumları anlayabilmek için gündelik hayatın çözümlenmesi, toplumu anlamak açısından merkezi bir rol oynamaktadır. Kapitalist toplumun ürettiği mekânın açığa çıkmamış yönlerini anlamak gündelik hayatın iyi okunmasıyla mümkün görülmektedir. Bu sebeple Lefebvre’nin kentleşme sürecinde kent hakkına baktığı ve odaklandığı asıl konular, kentten ziyade mekân üzerine olduğu söylenebilir. Bu bağlamda araştırılması gereken asıl konunun kentin kendisi değil, kapitalist toplumda mekânın üretim biçimi ve bu üretimin gündelik hayatta nasıl anlaşıldığıdır. Lefebvre (2007, s. 78)’ye göre mekân, gündelik hayatta kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin sürdürüldüğü, sermayeyle gücü elinde bulundurulanların programladığı bir kentsel çevreye dönüştürülmüştür. Anlaşıldığı gibi Lefebvre, kent ile ilişkili; mekân, gündelik hayat ve kapitalist, sosyal ilişkiler olmak üzere üç anahtar kavramdan bahsetmektedir (Aslanoğlu,2000, s. 69). Kentte üretim ilişkileri insanların gündelik hayat deneyiminden sürekli üretilen küresel anlamda mekânsal ilişkilere sahiptir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Modern kentlerde kapitalizmle birlikte toplumsal yapı üç temel düzeyi birbirine geçirerek daha karmaşık bir hale gelmiştir (Lefebvre, 2014, s. 12): aile yapısı, işçi sınıfının varlığını sürdürmesi ve kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayan ilişkiler iç içe geçerek mekânın rolünün de değişmesine neden olmuştur. Mekân, sadece fiziksel bir alan değil, üretim ve tüketim süreçlerinin temsillerini yansıtan bir toplumsal ilişkiler alanı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu alanda ilişkiler görünürlük kazanarak biçimlendirilir ve yeniden üretilir. Mekânlar, kapitalist toplumun çok katmanlı ilişki ağı içinde pasif değil, aktif ve karmaşık bir rol oynamaktadır.

Lefebvre, kapitalizmin mekân üzerindeki etkisinin olduğunun genel olarak kabul edilmesine karşılık, kapitalizmin ne anlama geldiği konusunda bir netlik olmadığından bahsetmektedir. Kimi yaklaşımların kapitalizmi yalnızca ticaret ya da finans gibi üstünkörü unsurlarla sınıfladıklarını, bu durumda da kapitalizm sistemin çelişkili ve çok katmanlı yapısının anlaşılmamasına yol açtıklarını vurgulamaktadır. Hâlbuki kapitalizm, toprak, ticaret ve finans gibi farklı sermaye biçimlerinin birbiriyle çatışmasından oluşan, çok farklı pazarların iç içe geçtiği karmaşık sistem olarak tanımlanmaktadır (Lefebvre, 2014, s.41-42). Uyumun değil de çatışmanın ön planda olduğu kapitalizm sisteminde, sadece ekonomik yapılar değil aynı zamanda ideolojik ve toplumsal hegemonya sistemi de bulunmaktadır. Lefebvre'de Gramsci (2017)'nın hegemonya kavramıyla açıklanan şey, egemenliğin baskıyla değil; bilgi, kültür ve kurumlar yoluyla sürdürülebildiği gösterilmektedir. Günümüzde bilgi, objektif bir gerçek olmaktan çıkıp iktidara hizmet eden araç haline gelmiştir. Ancak eleştirel ve değiştiren bilgiyle, iktidar arasında süregelen bir mücadele devam etmektedir.

Mekân, sadece toplumsal ilişkilerin yaşandığı aktif olmayan bir yüzey değil, ilişkilerin üretildiği, ideolojik biçimde şekillendirilen bir araç olarak tanımlanmış, kapitalizmin mekânı teknik bilgi, planlama ve ideolojik rehberliklerle belirli mantıklar doğrultusunda ürettiği öne sürülmüştür. Bir yandan da kapitalist sistem, tamamlanmış ve tutarlı bir yapı değil, sistemsel sürekliliğini korumak için baskı ve şiddete başvuran bir mekanizma olarak ifade edilmiştir. Bu sistem tanımlanılırken bile çoğu zaman sistemin ideolojik etkileriyle şekillendirilebilmektedir. Mekân ve kapitalizm ilişkisi üzerine genel bir özet yapılacak olursa, kapitalizm yalnızca ekonomik ilişkilerle sınırlı olmayıp bilgi, kültür, mekân ve gündelik hayat da bu sistemin bir parçasıdır. Çelişkilerle dolu bu sistemde hegemonya kurularak çelişkilerin gizlenmesi sağlanmaktadır.

5. KENT HAKKI KAVRAMININ TOPLUMSAL HAREKETLERLE İLİŞKİSİ

Kent hakkı, toplumsal hareketler açısından demokratik katılımın sağlaması, kolektif yaşamın ve kent üzerindeki kamusal denetimin kurulması için kritik bir görüş sunmaktadır. Kent hakkı, neoliberal kentleşme süreçlerinin getirmiş olduğu tek tipleştirici ve dışlayıcı yönüne; çeşitliliklerin ve katılımın kamusal mekânda birlikte yaşanmasına ideolojik ve pratik bir dayanak olarak görülmektedir. Yani toplumsal hareketler açısından kent hakkının savunulmasıyla mücadele ve hak talebinde bulunmaya pratik bir zemin sağladığı söylenebilir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Toplumsal hareketlerde önemli bir kavram olan kent hakkı; kentsel dönüşüm, kamusal alanların özelleştirilmesi, mekânsal adaletsizlikler ve barınma krizleri gibi hak temelli mücadelelerin gerektirdiği sorunlarda direnişin ve kolektif eylemin ideolojik dayanağı olması yanında kentsel demokrasiyi de savunarak farklı yaşam tarzlarına sahip çıkılmasını sağlamaktadır.

Kent hakkı toplumsal hareketlerin ideolojik bir çerçeveyle tepki gösterilen bir toplumsal hareket olarak kentsel eşitsizliğin önüne geçilmesini sağlamaktadır. Örneğin Türkiye'de Sulukule, Tarlabaşı ve Dikmen Vadisi gibi mahaller, kentsel dönüşüm projelerine alınarak orada yaşayan bireylerin yerinden edilme tehdidiyle karşı karşıya kalınmasına sebep olmuşken (Uysal, 2012), kent hakkına göre mekânsal adalet ve yerinde yaşamsal adalet ilkeleri bağlamında bir direniş gösterilmiştir. Lefebvre'ye (2018) göre toplumsal direnişler, kent hakkının yeniden kazanılmasının somut bir göstergesi olarak belirlenmiştir.

Toplumsal hareketler yalnızca sisteme karşı çıkmayı değil dayanışmacı ve kolektif yaşam biçimlerinin farklı yönlerinin bulunmasını sağlarken, alternatiflerin bulunması ve geliştirilmesi için yeni bir pencere sunmaktadır. Mahalle dayanışmaları, gıda kooperatifleri gibi bu sürecin pratik örnekleri çoğaltılabilmektedir. Kent hakkı baskıcı, dışlayıcı ve adaletsiz kent politikalarına direniş oluşturmakla birlikte, yeni, katılımcı, duyarlılık ilkelerinin gösterildiği toplumsal bir formu da içermektedir. Toplumsal hareketler, yalnızca tepki göstermekle kalmayıp, aynı zamanda örgütlenmenin ve sürdürülebilir kent modellerinin geliştirilmesinin bir aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu sayede toplumsal aktörler, kent hakkını kullanarak dayanışma, paylaşım ve birlikte karar alma süreçlerini ortak bir şekilde deneyimleme imkânı bulmaktadır. Çevresel zarara karşı doğayı ve kamusal alanı korumanın önüne geçen *Kuzey Ormanları Savunması*, doğa ile uyumlu yaşam biçiminin kurulmasını amaçlayan bir kent mücadelesiyle ilişkilendirilmiştir. Aynı şekilde *Moda Dayanışma Pazarı* ya da *Mahalle Mutfakları* gibi kalkışmalar; yoksulluk, barınma sorunu ve ekonomik krizle başa çıkmak için dayanışma mekanizmasının geliştirildiği alternatif kent yaşam biçimine örnek verilebilir. Bu örnekler gündelik yaşamda kent hakkının somut bir biçimde yansıtılmasıdır.

Kent hakkıyla halkın yönetime doğrudan katılımını talep eden demokrasi anlayışı, planlama ve karar alma sürecinde yalnızca teknokratlar ve sermaye gruplarının gücü elinde bulundurmasına toplumsal hareketlerle tepki göstermektedirler. Bu tepkiler, kent konsey formları, halk toplantıları ve katılımcı bütçeleme gibi araçlarla somutlaştırılabilir. Çünkü kent ve çevresinin kontrolü yalnızca yukarıdan aşağıya doğru bir yaklaşımla sağlanamaz. Bunun yerine kentte yaşayan bireyler, planlama sürecine sivil toplum hareketleri veya yerel topluluklar olarak doğrudan katılmayı talep etmektedirler. Örneğin Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulanan katılımcı bütçeleme modeli, birçok ülkeye kent yönetiminde şeffaflık, hesap verilebilirlik ve eşitlik ilkesinin güçlendirilmesi açısından kentsel demokrasi talebi bağlamında ilham olabilmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda detaylı bir şekilde ele almak istediğimiz Henri Lefebvre'nin ortaya koyduğu *kent hakkı* kavramı, sıklıkla üstünde durulduğu gibi mekânın yalnızca fiziksel

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kullanımı değil kent yaşamı üzerinde tasarruf sahibi olma, bireylerin kent yaşamında üretime katılma ve dönüştürme gibi haklarının olduğunun iddia edildiği bir talep olarak tanımlanmıştır. Kent hakkına dair en önemli anahtar kelime olarak bireylerin kentle olan ilişkisinde sadece tüketici olmaları değil aktif özne olmaları belirlenmiştir. Kapitalist kentleşme süreçleriyle tasarlanan mekânlar, Lefebvre'ye göre insan ihtiyaçlarını değil, piyasa dinamiklerini daha önemli görmektedir. Bu noktada kent hakkı bu dinamiklere karşı bir itiraz ve alternatif üretme çabası olarak değerlendirilmiştir.

Demokrasiyle kurulan ilişki bakımından kent hakkı, kent ölçeğinde katılımcı demokrasinin görünür olmasını zorunlu kılmıştır. Halkın karar alma süreçlerine katılması, yaşadığı alanı tasarlayabilmesi gibi durumlar, demokratik toplumların temel gerekliliğinden sayılmaktadır. Bu hak, demokrasinin mekânsal boyutuna vurgu yapmakla birlikte temsili demokrasiyi aşarak doğrudan katılım ve yerel boyutta yönetimi ön plana çıkarmaktadır. Kent hakkının toplumsal hareketlerle de yakından ilişkisinin olduğu belirterek günümüzde sürdürülen kent mücadelelerinin ideolojik iskeletini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çarpık yapılaşmalardan kentsel dönüşüm karşıtı direnişlere, kamusal alanların savunulmasından temiz çevrede yaşama hakkı mücadelelerine kadar pek çok toplumsal hareket, kent hakkını bir talep olarak sunmakta ve kentlerin yeniden kamusallaştırılmasında mücadele vermeyi sağlamaktadır. Bu mücadeleler, kent hakkının teorik yanına, pratik ve gündelik mücadelelerin somutlaştırılmasını da eklemektedir.

Sonuç olarak kent hakkı kavramı, kent mekânının kimler tarafından kullanıldığı, örgütlendiği ve hangi gruplar için üretildiği gibi sorulara sosyolojik derinlik kazandırılmasını sağlayan bir teori olmasıyla hem bireylerin hem de kolektif özgürleşme alanı olan kentin yeniden gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Çağdaş kent sosyoloji çalışmaları içinde kent hakkı, mücadele çağrısı ve kentlerin geleceğine sahip çıkmak anlamında bu hakka nasıl sahip çıkılacağının ve hayata geçirileceğinin cevabını vermektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, H. (2014). Kentsel dönüşüm süreçlerinin kentsel haklar temelinde değerlendirilmesi gerekliliği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 33–41.

Aslanoğlu, A. R. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Ezgikitapevi, Bursa.

Castells, M. (2006). *Kent Sorunu*. (Çev: A. Susam). İletişim Yayınları, İstanbul.

Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2. baskı). Wiley-Blackwell.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Esgin, A. (2016). Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları İçinde Aşina Olunanın Bilinmezliği: Kentin Ve Kentsel Gündelik Hayatın Sosyolojisi Üzerine (s. 18-60). Ö. Sarı ve A. Esgin (Edt.), *Kent Fragmanları* içinde. Phoenix Yayınları, Ankara.

Gramsci, A. (2017). *Cezaevi defterleri*. (Çev: Z. Gürata; Der: P. F. Ciccariello & V. Gerratana). Yordam Kitap, İstanbul.

Harvey, D. (2008). The right to the city. R. Scholar (Ed.), *Divided cities* (pp. 83–103) içinde. Oxford University Press.

Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev: Işın Gürbüz). Metis Yayınları, İstanbul.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev: Işık Ergüden). Sel Yayıncılık, İstanbul.

Lefebvre, H. (2018). *Şehir Hakkı*. (Çev: Işık Ergüden). Sel Yayınları, İstanbul.

Mitchell, D. (2020). *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi*, (*Çev.* Aydın Çavdar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul..

Sadri, H. (2009, Kasım 13–14). Kent hakkından kentte insan haklarına. *Kent ve İnsan Hakları Sempozyumu*, İstanbul.

Uysal, Ü. (2012). Sulukule Romanlarının Yerinden Edilme Süreci: Kentsel Dönüşümün Sosyal Maliyeti. *Toplum ve Demokrasi*, 6(13), 43–66.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

GAZETECİLİKTE DUYGULAR ÜZERİNE DENEYİM AKTARIMI: GAZETECİ SOĞUKKANLI MI OLMALI?

Doktora Öğrencisi, Cansu Kılınçarslan Akyol

Marmara Üniversitesi/ Gazetecilik Fakültesi

kilincarslancansu@yahoo.com - https://orcid.org/0000-0003-0874-5608

Özet

Bu bildiri, gazetecilikte duyguların rolünü ve gazetecilerin mesleki pratiklerinde duygularla ilişkilerini inceleyen bir doktora saha araştırmasına dayanmaktadır. Literatürde uzun yıllar "iyi gazetecilik" nesnellik, mesafe ve soğukkanlılık üzerinden tanımlansa da yeni araştırmalar, duyguların günümüz medyasında haber yapma süreçlerinin hem kaçınılmaz hem de işlevsel bir parçası olduğunu tartışmaya açmaktadır.

Araştırma, Türkiye'de farklı platformlarda çalışan 19 gazeteci (muhabir, editör, spiker, yayın yönetmeni vb.) ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Literatürdeki bulgular, gazetecilerin hem duygulardan kaçınma eğiliminde olduklarını hem de duyguları bilinçli ve stratejik biçimde kullandıklarını göstermektedir. Tez araştırmasının katılımcıları ise mesleki ilkeler ve soğukkanlılık vurgusuyla duygularla mesafeli olduklarını, bir yandan da haber kaynağı ve okurla etkileşim kurarken duygulardan yararlandıklarına, günümüzdikkat ekonomisi koşullarında haberlerde de duygulara bilinçli olarak yer verdiklerini ifade etmişlerdir.

Gazetecilerin duygularla ilişkilerini konu eden görüşmelerin sonunda katılımcılara, mesleğe yeni başlayanlara "duygular ve gazetecilik" bağlamında yollarını çizmeleri için ne gibi önerilerde bulunabilecekleri sorulmuştur. Gelen yanıtlar, gazetecilerin duygu yönetimi stratejileri, mesleki ilkelerle ilişkilerine dair veriler sunmuştur. Önerilerinin, haber süreçlerinde karşılaştıkları ilişkisel zorluklarla ve mesleki çelişkilerle bağlantılı olduğu görülmüştür.

Türkiye'de gazetecilik tartışmaları içinde sıklıkla göz ardı edilen saha deneyimini ve duyguları konu eden bu tür çalışmalar, mesleğin geleceği için önemli bir tartışmaya katkı sağlamaktadır. Ayrıca usta-çırak ilişkilerinin zayıfladığı, gazeteciliğin bilgisayar üzerinden yürütüldüğü yalnızlaştığı bir dönemde, duygular üzerinden meslek içi dayanışmanın mümkün olduğunu hatırlatmakta ve deneyim paylaşım alanlarına vurgu yapmak da önemli bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: gazetecilik, duygular, duygu yönetimi, deneyim aktarımı, soğukkanlılık

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. Giriş

Gazeteciliğin mesleki profesyonelleşme süreciyle iç içe geçen nesnellik, tarafsızlık gibi idealler, gazetecilerin deneyimlerini de şekillendirmiştir (Schudson 1978). Duygular ise çoğu zaman, sansasyonla 'bayağılıkla' eşleştirilip sakıncalı bulunmuş, mesleki söylemin ve akademik literatürün dışında kalmıştır. Oysa özellikle de son dönemde haber medyasının ihtiyaçlarıyla, haberde ve haber üretim süreçlerinde duyguların etkisi, görmezden gelinemeyecek kadar artmıştır. Bu konu gündemde olsa da, çoğunlukla getirdiği olumsuzluklar ve risklere odaklanılmaktadır. Ancak bu haliyle haber ürününe odaklanmakla sınırlı kalmakta, sonucunda da sahada duygularla ilgili sorunların çözümü ya da mesleki açıdan duyguların potansiyeline ilişkin tartışmaları kısıtlamaktadır. Bu durum uzun yıllardır, haber odaları kültüründe yerleşen bir görmezden gelme, yok sayma olarak değerlendirilebilir. Kotisova (2019), gazetecilik ve duygularla ilgili güncel çalışmalardan söz ettiği bir makalesinde, bu durumu "haber odasındaki fil" metaforuyla ifade etmiştir: Duygular, gazeteciliğin herkesin farkında olduğu ama nadiren açıkça ifade edilen, tartışılan bir gerçekliğidir.

Doktora tez çalışmam, Türkiye'deki haber odalarındaki fili aramaya yönelik bir çabadır. Kısıtlı zaman ve tekrar düşmeme ihtiyacıyla gözetilerek bu bildiride Türkiye'deki gazetecilerin duygularla ilişkisi detaylandırılmayacak, gazetecilerin, mesleğe yeni başlayacak gazetecilere, duygularla ilgili önerileri üzerinden bir deneyim aktarımı yapılacaktır. 19 katılımcının duygularla ilgili tavsiyeleri tematik olarak gruplanmış, bunlar içerisinde sık tekrar eden "soğukkanlılık" teması, yeni değerlendirme ve tartışma soruları açarak öne çıkarılmıştır.

Bu kısa aktarım da, Türkiye'de akademinin gazetecilik tartışmalarında ihmal edilen saha deneyimine dikkat çekmek açısından önemlidir. Öncelikle, duygular gibi tartışmalı ve gazetecilerin öznelliğine alan açan bir konunun, sahaya dair yeni soru ve tartışmalar getireceğini umuyorum. İkinci olarak da gazetecilerin dikkatini "deneyim aktarımı" kanallarına çekmek, usta-çırak ilişkilerinin zayıfladığı bir dönemde, duygular üzerinden meslek içi dayanışmanın mümkün olduğunu hatırlatmasını dilerim.

2. Yöntem

Bu sunum, Türkiye'deki gazetecilerin duygularla ilişkileri üzerine daha kapsamlı doktora tezimin saha araştırmasının çıktılarından biridir.[1] Tez araştırması kapsamında, Temmuz 2024- Aralık 2025 tarih aralığında, her biri 45 dakika ile 2 saat arasında süren 19 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yarı yapılandırılmış bir biçimle; gazetecilerin mesleğe giriş hikâyeleri, gazetecilik ilkelerine yaklaşımları ve saha deneyimlerini ortaya çıkaracak biçimde yürütülmüştür. Sunuma konu olan; "Mesleğe yeni başlayanlara "duygular ve gazetecilik" bağlamında yollarını çizmeleri için ne gibi önerilerde bulunurdunuz?" sorusu, uzun görüşmelerin ardından katılımcılara yöneltilmiş; böylece katılımcıların düşüncelerini toparlamalarına imkân tanıyan bir alan açılmıştır. Katılımcıların görüşme sonunda verdikleri

[1] Kılınçarslan Akyol, C. "Gazetecilik ve Duygular: Türkiye'de Gazetecilerin Duygularla İlişkileri", Gazetecilik Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (savunma sürecinde). Danışmanım Doç. Dr. Seçil Özay'a süreçteki katkıları için teşekkür ederim.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yanıtlar, uzun bir görüşmenin kapanışı olduğu için, düşünsel sürecin çıktılarını barındırması açısından değerli bulunmuştur.

Araştırmanın katılımcıları farklı yaş gruplarından, eğitim geçmişlerinden ve medya mecralarından (basılı, dijital, televizyon,ajans) gelmektedir. Çoğu İstanbul'da, üçü Ankara'da çalışmakta; %73'ü 10 yılı aşkın deneyime sahiptir. Muhabirlik deneyimine sahip olmaları ortak paydalarıdır, ancak güncel görevleri editörlükten genel yayın yönetmenliğine kadar çeşitlenmektedir. Katılımcıların hali hazırda çalıştıkları kurumlar da, Türkiye'deki siyasal kutuplaşma ve sahiplik ilişkileri dikkate alınmıştır.

Katılımcıların önerilerinin analizi, tümevarımsal (inductive) bir yaklaşımla yürütülmüştür. Görüşmelerden elde edilen nitel verilerden yola çıkılarak benzerlikler ve örüntüler sistematik biçimde analiz edilmiş; öne çıkan temalar belirlenmiştir. Bunlar gruplanarak ana hatlarıyla paylaşılmaktadır. Bu alandaki diğer tartışmalarla birlikte, var olan durumun getirdiği yeni sorular, farklı sahalarda olup burada karşılaşılmayan deneyimlere de kısaca yer verilerek sunum tamamlanmıştır.

3. Gazetecilik Çalışmalarında Duygular

Gazetecilik çalışmalarında duyguların bir araştırma alanı olarak görünürlük kazanması görece yeni bir gelişme olarak değerlendirilir.[2] Literatürde gazetecilikte duygulara yönelik ilginin gecikmesi, gazetecilik çalışmalarının kendisinin de çok yeni olması ve gazeteciliğin profesyonelleşme sürecinde yerleşik hale gelen, gazeteciliğin yönelimlerini etkileyen nesnellik idealiyle duyguların karşıt olarak ele alınması gibi dinamiklerle açıklamaktadır. (Peters, 2011; Wahl-Jorgensen 2019; Kotisova, 2019). Konuyu nesnelliğin gelişimi üzerinden ele alan çalışmalar da 20. yüzyılın başlarında yükselen pozitivist bilim anlayışının da etkisiyle, gazetecilik nesnellik normuna sıkı sıkıya bağlandığını gösterir. Bunun bir sonucu olarak duygular profesyonel söylemin ve akademik analizlerin dışında tutulmuştur (Maras, 2013).

Geçtiğimiz yirmi yılda isee bu durum değişmeye başlamıştır. Özellikle ABD ve Avrupa merkezli çalışmalarda duyguların gazeteciliğin merkezinde yer aldığına dair kabul giderek yaygınlaşmıştır. Wahl-Jorgensen bu gelişmeyi "duygusal dönüş" (emotional turn) olarak adlandırmakta ve duyguların yalnızca bireysel deneyimlerle sınırlı olmayan, gazeteciliğin pratiklerinden haber metinlerine ve izleyici ilişkilerine kadar pek çok boyutuna nüfuz ettiğini iddia etmektedir (Wahl-Jorgensen, 2019). Türkçe literatürde de bu akademik ilginin seyrini değerlendiren analizler mevcuttur (Demir 2023).

Duyguların gazetecilikten uzun süre dışlanmasının nedenlerden biri, duyguların gazetecilikte idealize edilen nesnellik ilkesiyle çeliştiği varsayımıdır. Mervi Pantti'ye göre (2010), duygular genellikle gazeteciliğin ticarileşmesi ve magazinleşmesi bağlamında tartışılmıştır. Bu nedenle duygular, gazetecilikten sapma ve profesyonellikten uzaklaşma olarak konumlandırılabilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu ortam duyguların hem akademik literatürde hem de kamuoyu tartışmalarında "iyi gazetecilik"le özdeşleştirilen nesnellik,

[2] Bu ifade, medya çalışmalarında, izleyici deneyimi üzerindeki etkisi, popüler kültür vb. alanlardaki analizler çerçevesinde uzun süredir duyguların konu edildiğini göz ardı etmemektedir. Gazetecilik çalışmaları içinden çalışmaların güncelliği vurgulanmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

tarafsızlık gibi ideallere tehdit olarak algılanmasına etki etmiştir. Bunun sonucunda duyguların, gazetecilere sahada getirdiği zorlanmaların çözülmesi de, gazetecilik açısından duyguların olumlu işlevlerinin değerlendirilmesi de geciktirmiştir. Ancak son yıllarda, gazeteciler tarafından duyguların etik, toplumsal ve stratejik biçimlerde nasıl kullanıldığına dair çalışmaların sayısı artmaktadır (Wahl-Jorgensen 2019).

Haberlerde ve haber yapma süreçlerinde duygulara giderek daha fazla yer verildiği görülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında, 1960'lar ABD'sinde ortaya çıkan Yeni Gazetecilik akımı, gazetecinin haberdeki konumunu öznelleştiren; anlatımda empatiye ve insani deneyimlere vurgu yapan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu anlayış, duyguların haberdeki rolünü meşrulaştıran ilk adımlardan biri olmuştur. Günümüzde de dijital medyanın olanaklarıyla biçimlenen interaktif haber anlatımlarında bu akımın çağdaş yorumlarıyla, duyguların yer aldığı gazetecilik örnekleri devam etmektedir (Duffy & Small, 2022). Çünkü halihazırda günümüz medya ortamında dikkat ekonomisinin belirleyici hale gelmesiyle, haberin niteliği çoğu zaman haberin sosyal medyadaki "paylaşım değeri" üzerinden ölçülmektedir (Trilling, Tolochko & Burscher, 2016). Bu durum, gazetecilerin haber anlatılarında duygularla kurdukları ilişkiyi yeniden şekillendiren bir medya ekosistemine işaret eder. Bu kapsamda, duyguların manipülatif biçimlerde araçsallaştırılması ve sansasyon yaratma amacıyla kullanılması gibi riskler tartışılmaktadır. Ancak gazetecilerin nasıl konumlandığı ve bu dönüşüme nasıl yanıt verdikleri henüz yeterince analiz edilmemiştir.

Bu çerçevede, gazetecilerin yalnızca duygulara yer veren değil, aynı zamanda onları stratejik biçimlerde kullanan bir haber üretim süreci içinde konumlandığı söylenebilir. Wahl-Jorgensen (2013), Plutzer ödüllü haberler üzerine çalışmıştır. Ödül alan haberlerin, kahramanlık, trajedi gibi duygusal temalara odaklandığını göstermekte, duyguların gazetecilik normları ve anlatım teknikleri içine yerleştiğini savunmaktadır. Bu durumda gazeteciler haberde duyguları bastırmak yerine "ritüelleştirerek" tanıdık ve meşru biçimlerde yeniden ürettmektedir. (Wahl-Jorgensen 2013) Bu Plutzer ödüllerinin ötesine de geçen bir durum olabilir. Örneğin; mağduriyet, umut, milliyetçilik ya da öfke gibi temalar etrafında şekillenen duygular, haberin anlatımını etkileyici kılmaya katkı sunmakla kalmaz; ayrıca dijital ortamda yayılma potansiyelini de belirlerler. Özellikle dijital medyada etkileşim ve paylaşılabilirlik gibi algortimaların yükselişi, duyguların haber seçiminde ve sunumunda daha çok rol oynamasına neden olmuştur (Schmidt, 2021; Trilling, Tolochko & Burscher, 2016).

Bu gelişmeler, duyguların gazetecilikte bastırılması gereken bir tehdit olmaktan çıkıp gazeteciliği dönüştüren bir unsur olarak ele alınma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Gazetecilik çalışmalarında; Empati, şefkat ve duygusal katılım gibi kavramları artık yalnızca haber içeriği, anlatıyla ilgili ele almak yeterli olmayacaktır. Bunlar gazetecilerin haber kaynağı yada izleyiciyle kurduğu ilişkiyi, haber değerini ve etik sorumluluklarını da yeniden tanımlayan dikkat noktalarını da tanımlayan hale gelmiştir (Duffy & Small, 2022; Glück, 2016).

Akademik alanda bu gelişmeler yaşanırken; gazetecilerin duygularla deneyimine bakıldığında şu sorunun öne çıktığı görülmektedir: Bahsedilen duygu kimin duygusudur ve haberin hangi aşamasındaki duygudan söz edilmektedir? Son yıllarda yapılan saha araştırmaları, gazetecilerin nesnellik ve tarafsızlık gibi ideallere daha eleştirel yaklaştıklarını ortaya koysa, haberde duyguya yer açmayı olumlu değerlendirdikleri gösterse de, bu durum, olayla ve haber

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

öznesiyle sınırlandırıldığını fark etmek gerekir. Gazetecilerin kendi duygularına dair tutumları genellikle daha mesafeli ele alınmaktadır. Bu sunumdaki aktarımın kaynağı olan gazeteciler de, duygulardan bahsederken, onları yönetmekten 'kendi duygularını kontrol etmeyi anlamakta, ve özellikle "soğukkanlılık" kavramını öne çıkarmaktadır.

Peters (2011), soğukkanlılık gibi, "etkilenmeme" ya da "duygusuzluk" vb. tutumların profesyonellik göstergesi olarak içselleştirildiğini ifade etmektedir. Huxford ve Hopper (2017) ise soğukkanlılığı gazetecilerin duygularını bastırma ya da yönetme yönünde güçlü bir mesleki strateji olarak değerlendirir. Kriz, çatışma, felaket ya da etik açıdan zorlayıcı koşullarda, soğukkanlılığın sürdürülemez hale geldiği pek çok çalışmayla ortaya konumuştur. Bu tür durumlarda soğukkanlılık kavramı farklı bir işlev kazanarak yeniden gündeme gelir. Jukes (2017), gazetecilerin bu tür olaylarla karşılaştıklarında geliştirdikleri iki baskın duygusal davranış modelini "soğukkanlı-kopuk" ve "otomatik pilot" olarak tanımlamaktadır. Bu davranışlar, nesnelliğin bir göstergesi olmaktan öte, aynı zamanda duygusal dayanıklılığı artıran bir işlev de görmektedir. Jukes'a göre bu stratejiler, bir yandan profesyonel yeterliliği ve tarafsız görünümü sürdürmeye yardımcı olurken, diğer yandan gazetecilerin olay yerinde karşılaştıkları dehşet verici sahnelerin etkisinden kendilerini korumalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda "soğukkanlılık", bir mesleki ideal - mit olmaktan çıkarak, gazetecilerin duygusal yüklerle baş etme biçimlerinden biri olarak anlam kazanmaktadır (Jukes, 2017).

4. Gazetecilikte Duygular Üzerine Deneyim Aktarımı

Görüşmelere katılan gazetecilerin mesleğe yeni başlayanlara verdikleri öneriler, bireysel taktiklerinin ötesinde, haber yapma süreçlerini şekillendiren normların, değerlerin ve haber odasındaki ya da sahadaki ilişkisel gerilimlerinin de bir yansımasıdır.

Görüşmelerde öne çıkan öneriler, gazetecilerin duygu yönetimi etrafında çeşitli stratejiler geliştirdiğini ve bu stratejilerin çoğunlukla meslek etiğinden ziyade kişisel değerler ve vicdan gibi ölçütlerle belirlendiğini göstermektedir. Katılımcıların görüşmenin genelindeki ifadelerinde nesnellikle belirgin bir mesafe açıklansa da, görüşme sonundaki önerilerde "soğukkanlılık" ortak bir tema olarak öne çıkmıştır. Bu "soğukkanlılık" hem profesyonelliğin bir gereği olarak ilkesel biçimde ele alınmış, hem de sahadaki duygu yönetiminin bir parçası olarak gazetecinin mesleğini sürdürebilmesini sağlayan dayanıklılığı artıran bir çerçeve olarak sunulmuştur.

4.1. Kimin Duygusu: Duygunla Mesafelenmek ve İşini Yapmak

Katılımcıların büyük bir bölümü, gazetecilik pratiğinde gazetecinin, kendi duygularından ziyade haber öznesinin duygularına odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu vurgu, haberi kişiselleştirmekten kaçınma ve nesnelliği korumanın gazetecilik kültüründe hakim bir yaklaşım olmasıyla beraber yorumlanabilir:

> "Haber öznesinin duygularına baksınlar. *Kendi duyguları değil de kim ne anlattıysa onun duygularına baksın* derdim. *Sahici olan onlar*." (G1)

> "*Gerçekten şaşmasınlar.* Bazen insan kendi yaşadıklarından ötürü bazı konulara kişisel yaklaşıyor. Ama haber bizim duygularımızla ilgili değil, haber o anda ne olduğunu insanlara sunmakla ilgili. (...) İnsanız duygularımızla varız. Benim tanık olduğum

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

olaylar yüzünden ağlayarak uyuduğum çok oldu. Ama habere taşımamaya çalışırım. *Haberi okuyanlar duygulansın, biz duygulanmayalım." (*G10)

Bu öneriler, gazetecilerin kendi duygularının gerçekle, sahicilikle çeliştiğine dair ön değerlendirmelerini göstermektedir.

Duyguları süreçten dışlamadan, tanıyarak haberden uzaklaştırma çabaları da önerilerde yer almıştır:

"Gazetecinin yapması gereken, kendi taraflılığını, bazı durumlarda *duygusunu analiz edip olabildiğince işini yaparken buna mesafelenmek*. İşimizi yapmak öncelik, doktor itfaiyeci için nasılsa bizim için de öyle." (G13)

Gazetecilerin kendi duygularıyla kurdukları bu ilişki, mesafelenme tutumu, mesleki dayanıklılığın da bir anahtarı olarak görülmektedir. Bu mesafeyi kurabilme becerisi, yapısal zorluklarla baş edebilmek için de önemli görülmüştür:

"(Gazeteci) pergelin başını mutlaka haberin kendisini koymalı. Önce haberi yapmalı. Sonra gerisi gelir. Bu psikolojik olarak da gazetecinin faydasına olur (...) *kilit kelime denge*. Denge bulmak için *kendini o alandan çekip dışarıdan bakmaya çabalamak gerekiyor*. Bu kolay değil ama *buna özen göstermek, birini duygularını yönetmeye en çok yaklaştıracak şeydir* diye düşünüyorum." (G2)

"*Sadece işini yap derim.* Çok hassas biri de olabilir. Yol onu bir yerlere götürecek… İşe ilk başladığımda, oturdum mesela trafik kazası var. Korkunç görüntüler düştü önüme. Orada bir durup, buna hazır mıyım dedim. *Yeni başlayan arkadaş da bununla kendi yüzleşecek, kendine cevap verecek.* (...) Sonra ne oldu? Alıştım. Artık o kadar etkilenmiyorum." (G5)

Bu katılımcı, hassas olmak ve mesleğe devam etmek arasında bir yüzleşme anına dikkat çekmektedir. Devam ederken yaşanan burada soğukkanlılık kazanma olarak adlandırılan süreci, "alışmak", "artık … etkilenmemek" olarak ifade etmiştir.

4.2. Sahada Öğrenilen Bir Mesleki Beceri: Duygu Yönetimi

Görüşmelerden, duygu yönetiminin okulda ya da ofiste öğretilebilecek bir beceriden ziyade sahada deneyimle kazanılan ve her durumda yeniden şekillenen bir esneklik gerektirdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, yeni başlayan birine hazır reçete, kontrol listeleri yerine sahada farketmeye yönelik kendini geliştirmesi ve deneyim aktarımı ile öğrenmesi önerilmiştir:

"Her zaman sorsunlar. *Check list gibi şeylerle olmaz.* Eğitim sistemini düşünün, biri bir konuyu ezberlediği zaman karşısına yeni bir denklem çıktığında onu çözecek formülü üretemiyor. *Mantığını anlaması, bunun için de sahada olması lazım.* Bir direniş haberine nasıl yaklaşırsın, polis şiddetine nasıl yaklaşırsın veya bir kadın kocasını öldürmüştür. Buna nasıl yaklaşırsın? (...) Yani örnekler üzerinden gitmek ve bu örneklerle aslında işin felsefesini anlamak iyi olur."(G6)

Katılımcılar zaman zaman sahadaki yalnızlığı da göz önünde bulundurarak, "sahada kendileri öğrenecekler" vurgusunu da yapmıştır:

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

> "Ne kadar erken sahaya çıkarlarsa o kadar iyi, her *ne yapacaklarsa onu sahada kendileri öğrenecekler*. Bir takım güvencesizlikler, maddi anlamda işten çıkarılma filan var. Bunlarla da yıkılmadan… Çok okuyarak, hayatı anlamaya çalışarak bu süreci yönetebilirler."(G17)

> "Yeni başlayacak arkadaş, bu işi yapacaksa, s*okağı sevecek, insanları, iletişimi sevecek, açık olacak, duyguları görecek*." (G8)

Bu ifadeler, gazetecilikte öğrenmenin yaparak ve ilişki içinde gerçekleştiğini; duygularla kurulan ilişkinin de bu süreçte şekillendiğini göstermektedir.

Kurumların değerleri ve haber odası kültürü farklı olabilir. Takip edilen olayların duygusal zorlayıcılığı ve her gazetecinin de duygusal kapasitesi- yatkınlığı da çeşitlidir. Bu noktada gündem haberi yapmak, afet ve kriz koşulları farklı zorlanmaları getirebildiği örnekler verildi. Buradaki ayrımları örneklemek açısından emek haberleri yapan bir platformda çalışan katılımcının ifadeleri anlamlıdır. Bu katılımcı, kurumsal koşullarını tanıyarak yeni başlayanlara duygularına kapılmaması uyarısı yaptıklarını şöyle anlatmıştır:

> "Bizim haberler çoğunlukla direniş, eylem takibi… Diyelim ki yeni bir arkadaşı ilk kez eylem takip etmeye gönderiyoruz, ilk uyarımız şu oluyor: 'Sakın olaya girme! Orada aktivist gibi davranma, *heyecana kapılma*…' Bizim muhabirler genelde bir mücadele alanından geliyor. Başladığında da *ilk anda gazeteci refleksi değil daha mücadele refleksi öne çıkabiliyor.* Atıyorum polis vuruyorsa, eylemciyi korumaya yöneliyor. Biri gözaltına alınıyorsa onu tutup çekiştirebilir. O yüzden ilk bunu söylüyoruz: Sakın böyle bir şeye girme, *soğukkanlı ol, senin işin orada görüntü çekmek, haber yapmak.*" (G9)

Bir başka katılımcı, duygu yönetimi alanında duygusal emek literatürünün eleştirel yaklaştığı "yabancılaşma"yı, soğukkanlılığı koruyabilmek için gerekli mesafenin bir unsuru gibi ifade etmiştir.

> "Bir kere bilmeli ki yabancılaşmanın belki de en çok olduğu mesleklerden biri gazetecilik. Yeni başlayan birine derim ki: Bazen kendini silkelemek zorundasın. Akşam eve gittiğinde bir dakika kendine gel demek zorundasın. Çok fazla zorlayıcı görüntü ve bilgiye maruz kalıyorsun. Bunlara biraz filtre koymak zorundasın. Bunun yollarını bulman gerekecek. Çünkü haber yapabilmek için, soğukkanlılığı koruyabilmen, onun için de bir takım filtrelerin olmalı."(G18)

Bu anlatılan durum, Jukes'un İngiltere'deki haber kuruluşlarında çalışan gazetecilerin deneyimine dayanarak, soğukkanlılığın, duygusal yüklerle baş etme biçimlerinden biri olarak görüldüğü şeklindeki bulgusuyla da benzerlik göstermektedir. Ancak yalnızca bir kaç katılımcıdan duyulmuştur, genelleyerek ilişki kurmak hatalı olur.

4.3. Değerlendirme Kriterleri: Değerler ve Vicdan

Görüşmelerde soğukkanlılık bu kadar öne çıktığı için, önerilerde bunun nasıl değerlendirileceğine ilişkin ifadelerde de nesnellik tarafsızlık gibi mesleki ilkelerle karşılaşmak beklenebilir. Ancak bu çalışma kapsamında katılımcıların çoğunlukla, duyguların yönetiminde, mesleki ilkelerden ziyade, ahlaki, vicdani referanslarla değerlendirmeyi önerdikleri

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

görülmüştür. Mesleki ilkelerin Batı merkezliliğini ve güncel Gazze haberlerindeki gazeteci yaklaşımları üzerinden eleştiren bir katılımcı yeni başlayan birine şunu söylemiştir:

> "Durduğunuz yeri kendi hayat felsefenizi bilin. Dikkatli olun, kimseyi yaralamayın." (G3)

Başka bir katılımcı, yine vicdan referansına başvurmuş ancak bu yolda sorumluluğun sadece yeni başlayan gazeteci ya da muhabir olmadığına, kurumsal süreçlere de dikkat çekmiştir.

> "*Olayın sadece muhabirde bitmediğini bilmeli*. Bazen editör habere bir dokunur, haber bambaşka olabilir. Sorumlulukları bu açıdan farketmeli, ona göre ilerlemeli. Diğer yandan *vicdan, ahlak, gazeteciğinin bence hani en önemli nitelikleridir, onlardan uzaklaşmasınlar*." (G15)

Bu ifadeler, gazetecilikte öznelliğin değerler, vicdan gibi unsurların bastırılması gerekmediği, aynı zamanda yön bulma, karar alma süreçlerinde rol oynadığını ortaya koymaktadır.

4.4. Alternatif Bir Yaklaşım: Mesleki Tatmin ve Duygular

Gazetecilerin duygularla ilişkisini burada sınırlı aktarımlardan daha karmaşık ve çeşitlidir. Bu nedenle geniş, katmanlı ve bağlamsal bir yaklaşımla analiz edilmesi gerekir. Görüşmeler, kötü haberlerle özdeşleşen duyguların, aynı zamanda ilk anda "zorlayıcı" duygularla eşleştirilerek konu edildiğini göstermektedir. Bunun da etkisiyle katılımcılardan gelen öneriler, çoğunlukla, yeni başlayan gazetecinin duygularını bastırması ya da kontrol etmesine yönelik uyarılar karşımıza çıkmış olabilir. Ancak bazı gazeteciler, duyguların bastırılmasından ziyade dönüştürülmesi ve yönlendirilmesiyle mesleki tatminin mümkün olabileceğini de vurgulamıştır. Bu da duyguların yalnızca birer yük ya da tehdit değil; aynı zamanda gazeteciliği besleyen, anlamlı kılan ve motivasyon sağlayan unsurlar olarak da görülebileceğine işaret etmektedir:

> "*Düşecekler de kalkacaklar da…* Meslek zon zamanlar kriminalize ediliyor, maaşlar düşük. Biraz öyle, hele muhalif bir kurumda çalışacaksa, ayrı handikapları var. (...) *Ama bilsinler, sürekli yas ve öfke haberleri yapmıyoruz. Sevindiğimiz, gururlandığımız da oluyor*. Bir işçi eylemini, bir kadının mağduriyetini haber yapıyorsun mesela, hakkını alıyor. Buna vesile olmak çok iyi geliyor. Hayatta pek fazla şey bunun gibi bir keyfi veremez bence. (...) Yeni arkadaşlar, gelsinler buyursunlar, tadını alınca duygularıyla ilerlemenin yolunu bulurlar." (G16)

Bu tür ifadeler, gazeteciliğin yalnızca kriz, travma ve zorluklarla değil; umut, değişim ve tatminle de iç içe geçmiş bir mesleki deneyim olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla duygularla kurulan ilişkinin bu bütünlük içinde, çok yönlü ve dönüşüm potansiyeli taşıyan bir pratik olarak ele alınması önemlidir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Gazetecilerin mesleğe yeni başlayanlara verdikleri öneriler, duygularla kurdukları ilişkinin karmaşıklığını ve bağlamsal olduğunu ortaya koymaktadır. Duygulara dair yaklaşımlarının "kimin duygusu" sorusuyla şekillendiği dikkat çekmiştir. Katılımcıların çoğu,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kendi duygularına mesafe almayı önerirken, bu mesafenin bir teknik beceri profesyonellik unsuru değil, gazeteciliği sürdürebilmenin bir koşulu olduğunu belirtmiştir. Bu mesafe, hem profesyonel bir duruşun hem de sahada kalabilmenin gereği olarak ifade edilmiştir.

Önerilerde, duyguların genellikle "baş edilmesi gereken"; haberde gerçeği bulanıklaştıran ve haber yapma sürecini zorlaştıran yönleri öne çıkmıştır. Duygularla baş etmenin dışarıdan gelecek bir formülü olmadığı vurgulanmıştır. Katılımcılar, yeni başlayan birine; sahada deneyim kazanmasını, daha çok hikâyeye açık olmasını, sokağı sevmesini, hassasiyet gereken konularda bilgili ve duyarlı olmasını, özellikle sahadaki ilişkilerde duygu yönetimi için duyguları tanımasını önermişlerdir. Bu süreçte gazetecinin genellikle yalnız olduğu ifade edilmiş ama kurum içinde yöneticilere danışma vb. destek yollarının da açık olduğu anlaşılmaktadır. Duygularla ilgili zorlanmalarda, yani aslında katılımcılara göre "mesafe koymakta" yaşanan zorlanmalarda, nasıl yol alınacağına dair önerilerin, çoğu zaman mesleki ilkelerden değil; değerler ve vicdan gibi kişisel unsurlardan beslendiği görülmüştür.

Katılımcıların ifadelerinde sıklıkla tekrar eden "soğukkanlılık", bu kısa sunumun değerlendirilmesinde öne çıkarılmıştır. Görüşmelerde, bu kavram kimi zaman profesyonellikle eş anlamlı, kimi zaman duygu yönetme stratejisi; birkaç katılımcı tarafından da duygusal dayanıklılık stratejisi olarak dile getirilmiştir.

Katılımcıların önerilerine bakıldığında, soğukkanlılığın mesleki kültürde duygu düzenleyici, haber sürecini destekleyen ve haberin niteliği açısından olumlu bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu çerçeve, soğukkanlılığın haber yapmanın sürdürülebilirliği ve haberin niteliği açısından çok önemli katkılarını göstermektedir. Ancak soğukkanlılığa dair bu yaklaşıma ek olarak, katılımcılardan gelmeyen ama farklı araştırma sahalarında ortaya çıkan bir takım dikkat noktalarından söz etmek de tamamlayıcı olacaktır. Yakın zamanda gazetecilik kültüründe soğukkanlılığın yüceltilmesine dair; mesleğin kapsayıcılığını ve gazetecilerin kendilerini korumasını güçleştiren yanlarına vurgu yapan çalışmalar da yapılmıştır. Bu dikkat noktalarından kısaca söz etmek bir perspektif sunacağı için önemlidir. Birincisi, soğukkanlılığa aşırı vurgunun, 'başa çıkamıyorsanız, bu işi yapmayın'[3] söylemini getirerek haber odasındaki çeşitliliğe zarar verdiği şeklinde eleştirilmektedir. Gazetecilik "sert" olanlara, yani "soğukkanlılara" göre bir iş olarak görülürse, sahanın sunduğu duygusal çeşitlilik de göz ardı edilmiş olacaktır. Ayrıca bu durum, zorlanma deneyimlerini gizlemeyi, bu tür duyguları bastırmayı da beraberinde getirebilir. Bu da bizi ikinci dikkat noktasına götürür. Gazetecilerin "sert" görünme eğilimleri zamanla bir çeşit "kalın derililiği" normalleştirmelerine neden olmaktadır.[4] Bu da gazetecileri kendilerine yönelik saldırı ve düşmanlık karşısında savunmasız bırakabilir. Kendilerini koruma ihtiyacını dile getirmelerini ve kurumsal destek mekanizmalarına ulaşmalarını zorlaştırabilir. Gazeteciler için önemli bir profesyonellik

[3] Gazetecilikte duygusal dayanıklılık üzerine çalışan Simunjak'ın bir araştırması, İngiltere'deki eğitim ve ders kitapları üzerinden bunu göstermektedir. Šimunjak 2023:11.

[4] Estonya'daki gazetecilerle yapılan bir çalışmada Ivask, Waschková Čísarová ve Lon (2024), gazetecilerin düşmanlık karşısında ya duygularını bastırdığını ya da bu düşmanlığı müzakere ederek normalleştirmeye çalıştıklarını ortaya koymuştur. Araştırmada "kalın derili gazeteci" söyleminin haber odası kültürünü yansıtan yaygın bir ifade olduğu ve bu söylemin kimi zaman bir güvenlik stratejisi işlevi gördüğü aktarılmaktadır.

referansı haline gelen ve haber yapma sürecinde işlevsel olan soğukkanlılığın, yeni gazetecilere önerirken, dikkat noktalarıyla birlikte ele almak faydalı olacaktır.

Soğukkanlılık kavramının gazetecilerin önerilerinde bu denli merkezi bir yerde konumlanması yeni sorular da getirmektedir. Bu stratejinin yaygınlığı, duyguların bastırılmasını mesleki bir koşul gibi devreden normların içselleştirildiğini mi gösterir? Yoksa soğukkanlılık, gazetecilerin sahada kalabilmeleri, olaylara tanıklık edebilmek için geliştirdikleri işlevsel bir baş etme biçimi midir? Bu soruları sormak, soğukkanlılığın eleştirilerle yıpranan nesnellik anlayışının dönüşen biçimlerinden biri olup olmadığına dair önemli bilgiler sağlayacaktır. Bu da gazetecilikte değişen mesleki değerleri araştırmaya, gazetecilik kültürünü nasıl şekillendiğini anlamaya katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Demir Z. (2023a). "Gazetecilikte Duygular: Bibliyometrik Bir Çalışma", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Social and Economic Research (EJSER),* ISSN:2148-9963.

Duffy, A., Small L. (2022) From Objectivity to EmotionalityThe Rules of Engagement in Multimedia Journalism, *The Routledge Companion to World Literary Journalism, 1st edition,*New York: Routledge. ISBN:9780429331923

Glück, A. (2016). What Makes a Good Journalist? Empathy as a central resource in journalistic work practice. *Journalism Studies, 17*(7), 893–903. https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1175315

Hopper, K. M., Huxford, J. (2017). Emotion instruction in journalism courses: An analysis of introductory news writing textbooks. *Communication Education, 66*(1), 90–108. https://doi.org/10.1080/03634523.2016.1210815

Ivask, S., Waschková Císařová, L., & Lon, A. (2024). "When can I get angry?" Journalists' coping strategies and emotional management in hostile situations. *Journalism, 25*(10), 2099-2116. https://doi.org/10.1177/14648849231199895

Jukes S. (2020). *Journalism and Emotion* 1st Edition, London: SAGE Publications.

Kotisova, J. (2019). The elephant in the newsroom: Current research on journalism and emotion. *Sociology Compass. Volume13, Issue 5. https://doi.org/10.1111/soc4.12677.*

Maras S. (2013). *Objectivity in Journalism,* Cambridge, UK: Polity Press, 2013. 248 pp. ISBN 9780745647340.

Wahl-Jorgensen, K. (2013). The strategic ritual of emotionality: A case study of Pulitzer Prize-winning articles. *Journalism*. 14. 129–145. https://doi.org/10.1177/1464884912448918.

Wahl-Jorgensen, K. (2020). *Emotions, media and politics*. London, England: Polity Press.

Pantti, M. (2010). The value of emotion: An examination of television journalists' notions on emotionality. *European Journal of Communication,* 25, 168-181.

Peters, C. (2011). Emotion aside or emotional side? Crafting an 'experience of involvement' in the news. *Journalism*, 12, 297–316.

Schmidt, T. R. (2021). 'It's OK to feel': The emotionality norm and its evolution in U.S. print journalism. *Journalism*, *22*(5), 1173-1189. https://doi.org/10.1177/1464884920985722.

Schudson, M. (1978). *Discovering The News: A Social History Of American Newspapers*. New York: Basic Books.

Simunjak M. (2023). Teaching Emotional Intelligence for Enhancing Resilience in Journalism, *Journalism & Mass Communication Educator*, 1-15.

Trilling, D, Tolochko P, Burscher B. (2016). "From Newsworthiness to Share- worthiness: How to Predict News Sharing Based on Article Characteristics." *Journalism & Mass Communication Quarterly*. doi:10.1177/ 1077699016654682. 38-60.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

SÜRDÜRÜLEBİLİR İLETİŞİM AÇISINDAN BÜTÜNLEŞİK PAZARLAMA İLETİŞİMİ VE DİJİTAL TEKNOLOJİLER

Prof. Dr. Zekiye Beril AKINCI VURAL
Ege Üniversitesi/İletişim Fakültesi, Kurumsal İletişim Anabilim Dalı
z.beril.akinci@ege.edu.tr - 0000-0002-4902-4973
Doktorant Yasin HAYAL
Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım
yasin-hayal@hotmail.com – 0000-0002-9978-513X

ÖZET

Sürdürülebilir iletişim, insan yaşamının devamlılığını sağlamak için giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir iletişim ve Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ) kavramları hem modern iş dünyasında hem de akademik literatürde daha fazla bir araya gelmekte ve birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Sürdürülebilir iletişim, bireyleri, toplulukları ve işletmeleri çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik konusunda bilinçlendirmeyi ve harekete geçirmeyi hedefler. Sürdürülebilirlik, günümüz tüketicilerin de önem verdiği bir kavram haline gelmiştir. İşletmelerin bu beklentiye cevap verebilmesi ve uzun vadeli bir değer yaratabilmesi için sürdürülebilirlik stratejilerini iletişim süreçlerine entegre etmeleri büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir iletişim, Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ) araçlarıyla birlikte ele alındığında, markaların hem toplumsal hem de çevresel fayda sağlamalarına katkıda bulunur. Ayrıca bu süreçte dijital kanallar, hem geniş bir kitleye ulaşabilme potansiyeli hem de sunduğu ölçülebilir ve etkileşimli yapılar nedeniyle kritik bir öneme sahiptir. Dijital kanallar, geleneksel iletişim yöntemlerinin sınırlarını aşarak, sürdürülebilirlik mesajlarının etkili ve yenilikçi bir şekilde iletilmesine olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir İletişim, Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Dijital Teknolojiler

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

INTEGRATED MARKETING COMMUNICATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES FROM THE PERSPECTIVE OF SUSTAINABLE COMMUNICATION

Prof. Dr. Zekiye Beril AKINCI VURAL
Ege University / Faculty of Communication, Department of Corporate Communication
z.beril.akinci@ege.edu.tr - 0000-0002-4902-4973
Doktorant Yasin HAYAL
Ege University / Institute of Social Sciences, Department of Public Relations and Publicity
yasin-hayal@hotmail.com – 0000-0002-9978-513X

ABSTRACT

Sustainable communication is becoming increasingly important to ensure the continuity of human life. The concepts of sustainable communication and Integrated Marketing Communication (IMC) are increasingly coming together and being associated with each other both in the modern business world and in academic literature. Sustainable communication aims to raise awareness and mobilize individuals, communities and businesses on environmental, social and economic sustainability. Sustainability has become a concept that today's consumers also attach importance to. It is of great importance for businesses to integrate sustainability strategies into their communication processes in order to respond to this expectation and create long-term value. In this context, sustainable communication, when considered together with Integrated Marketing Communication (IMC) tools, contributes to both social and environmental benefits of brands. In addition, digital channels have a critical importance in this process due to their potential to reach a wide audience and the measurable and interactive structures they offer. Digital channels allow sustainability messages to be communicated in an effective and innovative way by exceeding the limits of traditional communication methods.

Keywords: Sustainability, Sustainable Communication, Integrated Marketing Communication, Digital Technologies

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. Giriş

Günümüzde, pazarlama anlayışı yalnızca ürün ve hizmetlerin tanıtımına yönelik faaliyetlerden ziyade toplumsal sorumluluk, çevresel duyarlılık ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde kurgulanan iletişim stratejileri haline dönüşmüştür. Bu dönüşümün merkezinde konumlanan bütünleşik pazarlama iletişimi (BPİ) Integrated Marketing Communications (IMC), markaların hedef kitleleriyle tutarlı, stratejik ve uzun vadeli ilişkiler kurmasını sağlayan bütünsel bir yaklaşımı ifade etmektedir (Kotler, 2017). Özellikle küresel iklim krizi, dijital teknolojinin gelişmesi ve tüketici beklentilerinin değişimi, markaları sürdürülebilir değerler yaratmaya ve bu değerleri hedef kitleleriyle etkin şekilde paylaşmaya yönlendirmiştir.

Sürdürülebilir iletişim, sadece çevresel konulara odaklanan mesajlar bütününü değil, kurumun tüm paydaşlarıyla güvene dayalı, şeffaf ve uzun vadeli bir ilişkiyi ifade etmektedir. Bu ilişkinin başarılı bir şekilde kurulmasında BPİ'nin rolü çok önemlidir. Geleneksel ve dijital medya dahil tüm mecraların birlikte kullanılarak gerçekleştirilen sürdürülebilir iletişim yaklaşımı, bir yandan markaların sürdürülebilir kalkınma hedeflerini kamuoyuyla paylaşmasına imkan verirken bir yandan da hedeflerin kamuoyu nezdinde kabul görmesine katkı sağlamaktadır. Diğer yandan, dijital teknolojilerin sağladığı kişiselleştirilmiş, hızlı, interaktif ve ölçülebilir iletişim imkanları, sürdürülebilirliğe yönelik mesajların geniş kitlelere etkili şekilde ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Sosyal medyanın, mobil uygulamaların, yapay zeka destekli veri analitiğinin ve içerik pazarlamasının etkin şekilde kullanımı, sürdürülebilirlik çalışmalarının şeffaf şekilde paylaşılmasına olanak sağlarken aynı zamanda marka ile hedef kitle arasında güçlü bir bağ oluşturmaktadır.

2. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Sürdürülebilir İletişim

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987'de yayınladığı "Brundtland Raporu" olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" isimli raporda sürdürülebilirlik kavramı ilk kez resmi olarak kullanılmış ve küresel bir boyut kazanmıştır. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma; "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır". Raporda, sürdürülebilirlik üç temel unsur üzerinden ele alınmıştır. Bunlar; sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilir kalkınmadır (Ortak Geleceğimiz, 1987). İnsanlığı tehdit eden iklim değişikliği, çevre, su ve hava kirliliği gibi konular siyasi sınır tanımadan dünyanın her yerinde yaşayan canlıları benzer şekilde etkilemektedir (Akbayır, 2019: 3).

Sürdürülebilir kalkınma, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutta kaynakların adil paylaşımı ve verimli kullanımı anlayışıyla gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakmayı amaçlar. 1 Ocak 2016'da Birleşmiş Milletler zirvesinde, pek çok ülke tarafından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma hedefleri resmen yürürlüğü girmiştir. 15 yıllık bir süreyi kapsayan bu hedefler şu şekildedir (Birleşmiş Milletler, 2016):

- Yoksulluğun son bulması
- Sıfır açlık
- İyi sağlık ve refah
- Kaliteli eğitim
- Cinsiyet eşitliği
- Temiz su ve sanitasyon
- Uygun fiyatlı ve temiz enerji
- İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme
- Sanayi, yenilik ve altyapı
- Eşitsizliklerin azaltılması

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar
- Sorumlu tüketim ve üretim
- İklim eylemi
- Su altındaki yaşam
- Karada yaşam
- Barış, adalet ve güçlü kurumlar
- Hedefler için ortaklıklar

Çevresel, ekonomik ve sosyal olarak ele alınan sürdürülebilirliğin üç temel boyutu aşağıdaki gibidir (Gedik; 2020: 197):

Görsel 1: Sürdürülebilirliğin Boyutları ve Hedefleri, Soubbotina TP. 2004



Sürdürülebilirliğin çevresel boyutu; insanların doğa üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılarak doğal çevrenin korunması olarak açıklansa da ekosistemlerin sağlıklı şekilde devam ettirilmesi ve doğal kaynakların gelecek nesiller için tükenmeden kullanılmasının amaçlanması da bu boyutun içerisinde yer almaktadır. Çevre boyutu düşünüldüğünde doğal kaynakların korunması kavramı insanların su, toprak, hava ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir şekilde kullanılması olarak açıklanmaktadır. Aynı şekilde; iklim değişikliğiyle mücadele bağlamında yenilenebilir enerjiye geçiş ve enerji verimliliği hususunda karbon salınımının azaltılmasına dikkat edilmelidir. Çevre faktörünün üzerinde en çok çalışması gerek konulardan birisi ise geri dönüşümdür. Yeniden kullanıma ve daha az atık üretiminin olmasına çaba harcamak gerekmektedir. Başka bir husus ise; yaşam döngüsü değerlendirmesidir. Yeni projelerin doğa üzerindeki etkilerinin analiz edilerek denetlenmesi sürdürülebilirliğin çevresel boyutu kısmında açıklanması gerekmektedir. "Beşikten -mezara" adı verilen bu analiz yöntemi bir sürecin tüm yaşam döngüsü boyunca çevreye olan etkileri azaltmaya yönelik önlemlerin alınması durumudur. Bir ürünün ya da hizmetin hammaddesinin çıkarılmasından başlayıp üretim aşamasından, dağıtım sürecinden, kullanılması ve bertaraf edilmesine kadar geçen sürenin nicel olarak ifade edilmesidir. Bu sayede iyileştirme alanları da belirlenebilir (Kjaerheim, 2005:335).

Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu; temel amacı insanların ekonomik ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin de bu ihtiyaçlara sahip olacağını düşünerek sorumlu davranıp kaynakları ve refahı korumaktır. Bir toplumun ekonomik faaliyetlerini uzun vadede çevresel ve sosyal boyutu da düşünerek sürdürebilmesi gerekmektedir (Güzel vd., 2009: 61). Yaşarken insanların geleceği düşünerek hareket etmesi ve doğal kaynakların tükenmemesi için bu bilinci kuşaklara da aktarması gerekmektedir. Doğayı tahrip eden insanoğlunun bu şekilde devam etmesi sonucunda uzun vadede kaynakların yok olacağını düşünmesi gerekmektedir. İnsanların verdiği zararı, tahribi en aza indirmenin yolu ise geri dönüşümü yaygınlaştırmaktır (Fremann & Soete, 2003: 468).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sürdürülebilirliğin sosyal boyutu; toplumların uzun vadeli refahını hedeflemektedir. Bu boyut, insanların yaşam kalitesinin yükselmesini ve eşit haklara sahip olmasını kapsamaktadır. Çevresel ve ekonomik boyutun yanı sıra; sosyal boyutu kapsayan eğitim, sağlık, istihdam, güvenlik, eşitlik, katılım ve kültürel kimlik unsurlarında da bahsetmek gerekmektedir (Karaboğa, 2022: 79). Sürdürülebilirlik kavramı genellikle ekonomik ve çevresel boyutlar dikkate alınarak açıklansa da sosyal boyutun göz ardı edilmeden gıda, barınak, ilaç, geçim, bir arada yaşama gibi ortak gereksinimlerin nasıl karşılanacağı üzerinde düşünülmelidir (Şen vd., 2018: 37). Sürdürülebilirlik hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha bilinçli kararlar alarak doğa ve insan uyumunu gözeten bir yaşam biçimidir. Her disiplin kendi alanı çerçevesinde tanımlıyor olsa da genel olarak sürdürülebilirlik uzun süre bir durumu sürdürebilmek olarak açıklanmaktadır. Bir durumun ya da sürecin gelecekte de devam edeceğini söyleyen bu kavram günümüz dünyasından gittikçe önem kazanmaktadır. Doğal kaynakların insanların kullanımına bağlı olarak tükenme tehlikesine girmesi, bu kavramın doğuşuna zemin hazırlamıştır (Turner, 2008: 397)

Sürdürülebilirlik kavramı birçok disiplini etkilediği gibi iletişim alanını da etkilemektedir. Çevre, ekonomi, kalkınma, finans ve sosyal güvenlik gibi kavramlarda kullanılan sürdürülebilirlik, iletişim alanında da kullanılmaktadır (Alpaslan, Kaya & Şen, 2018: 3). Tüm dünyanın maruz kaldığı kirlilik sorunlarını çözmek, sınırlı kaynakları verimli kullanmak ve gelecek nesillere yaşanabilir bir hayat bırakmak için sürdürülebilirliğin konuşulması önem arz etmektedir (Elitaş & Arslan, 2024: 251). Kurumlar çevresel dengenin, ekonomik büyümenin ve sosyal gelişmenin ilerlemesi bakımından toplumdaki önemli aktörlerdir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik uygulamalarının hayata geçirilebilmesi için sürdürülebilir iletişim stratejilerine ihtiyaç vardır. Sürdürülebilir iletişim stratejileri doğrultusunda kurum ve kuruluşlar, sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket ederek paydaşlarla şeffaf bir ilişki kurmayı hedefler. Sürdürülebilirlik kavramının toplum tarafından benimsenmesi ve davranış değişikliği yaratabilmesi için medya ilişkilerinin etkin şekilde yönetilmesi, kamuoyunu doğru bilgilendirme, stratejik kararlara katkı sağlama ve en önemlisi de katılımcı bir yaklaşımın benimsenmesidir (Özgen, 2022: 2-3).

Genellikle çevre konuları ile ilgili çalışılan sürdürülebilirlik kavramı, 2004 yılında William E. Kilbourne tarafından iletişim bağlamında ele alınarak aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Kilbourne, 2004: 193):

> "Sürdürülebilir iletişim, 'insanoğlunun doğaya egemen olmaktan ziyade onu koruyacağı bir dünya için çalışması' ile tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir iletişimin gelişmesinin sosyal pazarlamadan daha farklı olduğu tartışılmaktadır. Sosyal pazarlama hedef kitlenin refahını yükseltmek için davranışlarını etkilemeyi amaçlarken, sürdürülebilir iletişim ise odağına ekolojik sürdürülebilirliği almaktadır."

Sürdürülebilir iletişimin ISC (Institute for Sustainable Communication - Sürdürülebilir İletişim Enstitüsü) adı ile kurulmuş bir enstitü bulunmaktadır. Bu enstitü sürdürülebilirlik kavramını iletişim stratejileriyle birleştirerek bireylerin, kurumların ve toplumların sürdürülebilir bir gelecek için etkili iletişim kurmalarına rehberlik eden bir kurumdur. Enstitünün temel amacı sürdürülebilirlikle ilgili iletişimde şeffaflık, bilgilendirici olmak ve toplumda pozitif bir değişim yaratmaktır. Bu çerçevede sürdürülebilirlik konusunda bireyleri ve kurumları bilinçlendiren eğitim programları geliştirmekte ve sürdürülebilir iletişim stratejileri üzerine araştırmalar yapmaktadır (www.sustainablecommunication.org).

Literatürde sürdürülebilirlikten bahsederek yapılan iletişim tanımları bulunsa da sürdürülebilir iletişim olarak yapılmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Bu duruma yönelik, Zeynep Arın

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Saydam 2014 yılında tamamladığı "Sürdürülebilir İletişimin Kurumsal Sürdürülebilirliğe Etkisi-İşletmeler Örneğinde Karşılaştırmalı Uygulama" isimli doktora tezinde "Sürdürülebilir İletişim'in tanımını yapmıştır. Bu tanımı, iletişim kavramının günümüze kadar yapılmış tüm tanımlarını ve iletişim profesyonellerin görüşlerini dikkate alarak aşağıdaki gibi tamamlamıştır (Saydam, 2014: 99).

> "Sürdürülebilir iletişim, yönetimin katılım ve kararlılığını gerektiren, stratejik yaklaşıma sahip, sektörün ve pazarın koşullarına göre kültürel değişimi yakalayabilen, çift yönlü simetrik paydaş yaklaşımı sergileyen, şeffaflık ve tutarlılığı ilke edinmiş, toplumsal duyarlılığa göre hareket eden, kurumun tüm fonksiyonları ile bütünsellik sağlayan, ölçümleme ve değerlendirmeyi temel alan, uzmanlık ve profesyonellik gerektiren bir yönetim fonksiyonudur."

Sürdürülebilir iletişim, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği teşvik eden etik, şeffaf ve uzun vadeli bir yaklaşımı ifade etmektedir. Sürdürülebilir olan her şey; yeniden tekrarlanabilir, varoluşunu devam ettirebilir veya geri dönüşümü mümkün olabilir. Sürdürülebilirlik ve iletişim kavramları bir araya geldiğinde sürdürülebilir iletişim kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sürdürülebilir iletişim kavramı bireyler, kurumlar ve toplumlar arasında uzun vadeli, şeffaf, etik ve etkili iletişim süreçlerinin kurulması anlamına gelmektedir.

Sürdürülebilir iletişimin şeffaflık, tutarlılık, katılımcılık, uzun vadeli etkileşim, sorumluluk gibi belli başlı özellikleri bulunmaktadır (Summak, 2024: 512). Bunlardan ilki şeffaflık ilkesidir. Bu ilke bilginin açık ve doğru şekilde paylaşılması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle kurumlar sürdürülebilirlik politikalarını ve çevresel etkilerini şeffaf biçimde kamuoyu ile paylaşmaları gerekmektedir. Şeffaflık ilkesi kadar tutarlılık da önemlidir. Kamuoyuna verilen mesajların zaman içinde çelişmemesi gerekmektedir (Bektaş, 2024: 87). Kurumlar farklı platformlar üzerinden (sosyal medya, basın açıklamaları, yüz yüze iletişim) çelişkili mesajlar vermemelidir. Örneğin; çevre dostu olduğunu savunan bir firmanın plastik ambalaj kullanması gibi. Kısaca; değerler, söylemler ve uygulamalar bir bütünlük oluşturmalıdır. İletişim stratejileri sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu olmalıdır. Özellikle günümüzde yaygınlaşan "yeşil aklama" gibi güven sarsıcı uygulamalardan kaçınılarak kurumun imaj ve itibarı korunmalıdır (Yapraklı & Yıldız, 2018: 362-363).

İletişimde sürdürülebilir olmak için ihtiyaç duyulan bir ilke de katılımcılık ilkesidir. Tüm paydaşların (müşteriler, çalışanlar, toplum) sesini duyurabildiği, geri bildirim verebildiği ve sürece katılabildiği bir iletişim ortamı sağlanmalıdır. Bu ilkeye göre iletişim tek yönlü değildir. İletişimin her zaman karşılıklı, açık ve etkileşimli olması gerektiği söylenmektedir. Yeni iletişim teknolojileri de bu duruma olanak sağlamaktadır (Aytekin, 2011: 8). Diğer bir ilke ise uzun vadeli yaklaşımdır. Kısa vadeli kazançlar yerine güvene dayalı, kalıcı ilişkiler hedeflenmelidir. İletişimi anlık etkileşimler için kurmak güvenli ve kalıcı ilişkiler kurulmasına engel olmaktadır (Zainon vd., 2023). Uzun vadeli iletişim beraberinde güven, sadakat ve bağlılık inşa etmektedir. Ayrıca olası bir kriz anında dayanıklılık sağlayacağı düşünülmektedir (Adanlawo & Reddy, 2018: 72). Uzun vadeli iletişim stratejisine, yalnızca Dünya Çevre Günü'nde değil yıl boyunca çevreci etkinlikler yapan bir firma örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak; kültürel duyarlılık ve etik iletişimde kullanılan dilin, görsellerin ve içeriklerin toplumsal değerlere, çeşitliliğe ve insan haklarına saygılı olması gerekmektedir. Kültürel duyarlılık ve etik ilkesi; sürdürülebilir iletişimde farklı kültürlere, inançlara, değer yargılarına ve yaşam biçimlerine saygı göstermeyi ifade etmektedir. Böylece toplumsal kutuplaşma azalırken güven ve saygıya dayalı iletişim kurulmaktadır. Uluslararası bir kampanyada kullanılan bir reklam, farklı kültürlerde yanlış anlaşılabilecek ya da hassas kabul edilen sembolleri barındırıyorsa bu iletişim hem kültürel duyarlılıktan uzak olacak hem de etik dışı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kabul edilecektir. Tüm bu ilkeleri daha iyi kavrayabilmek için örnek vermek gerekirse; çevreye duyarlı ürünler üreten bir şirketin aynı zamanda kamuoyuna karşı şeffaf olması, tutarlı mesajlar vererek kafa karıştırmaması beklenmektedir.

Sürdürülebilirlik sadece çevreyle değil, aynı zamanda iletişim biçimimizle de alakalıdır. Bilinçli ve etkili bir iletişim kurulması daha sürdürülebilir bir dünya yaratmaya yardımcı olmaktadır. Sürdürülebilir iletişimin, kurum ve kuruluşların uzun vadeli başarısı için önemli olduğu bilinmektedir. Özellikle paydaşlarla güvene dayalı, şeffaf ve sürekli bir etkileşimle karşılıklı değer yaratımını temel almaktadır. Bu tür bir iletişim stratejisi sadece kısa süreli bilgi aktarımını değil aynı zamanda kurumun sosyal, çevresel ve ekonomik sorumluluklarını da kapsayan bir yaklaşımı benimsemektedir. Paydaş etkileşimi açısından sürdürülebilir iletişimin önemi; güven ve itibar oluşturma, katılım ve iş birliği sağlama, krizlere karşı dayanıklılık, kurumsal sosyal sorumluluğun iletilmesi, uzun vadeli değer yaratma olarak sıralanabilmektedir. Sürdürülebilir iletişim için yapılan bu çalışmalar; gönüllü, planlı ve stratejik iletişim çabalarıdır (Ki ve Shin, 2015: 37).

Dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler aracılığıyla dünyada meydana gelen hemen her gelişmeyi insanlar kısa süre içerisinde öğrenebilmektedir. Bu nedenle iletişimin de yönünün zamanla değiştiği söylenebilir. Sürdürülebilirliğin bir iletişim meselesi olduğunu kabul eden kurumlar, kurumsal varlıklarını sürdürmeyi ve başarıyı yakalamaktadır. Kurumlar için önemli olan bir kere yaptıktan sonra devamını getirebilmek, bırakmamaktır. Örneğin; kurumsal bir sosyal sorumluluk projesi gerçekleştiren bir kurum benzer projeler ile topluma fayda sağlamayı sürdürmelidir (Alptekin, 2021: 79). Bu fikrin altında yatan temel düşünce yalnızca içinde yaşadığı topluma değil gelecek nesillere de yaşanabilir bir dünya yaratma fikridir. Bu süreçte sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak isteyen kurumlar ve bireyler, dijital kanalları stratejik bir şekilde kullanarak toplumsal ve çevresel fayda yaratabilir.

3. Bütünleşik Pazarlama İletişimi (Integreted Marketing Communication-IMC)

Pazarlama ekonomik bir süreci kapsıyor gibi görünse de sosyal bir süreci de beraberinde getirmektedir. Bunun sebebi insan gereksinimlerine bağlı olarak alınacak hizmet veya ürünün pazarlamanın yönünü de belirlediği gerçeğidir. Yaşanılan zamana, mekana ya da topluma bağlı olarak insanların ihtiyaçları da değişmekte, bu durum da pazarlama stratejilerinin şekillenmesine neden olmaktadır (Kaya & Ündil, 2022: 109). Pazarlama stratejilerinde 4 P adı verilen (ürün (product), yer (place), fiyat (price) ve tutundurma (promotion), bir ürün veya hizmetin pazarlamasında kullanılan temel unsurlardır. Satış stratejisi oluşturabilmek için bu unsurlar kritik rol oynar (Cemalcılar, 1987: 23). Ancak bilgi iletişim teknolojilerinin insanların hayatına girmesiyle bu durum değişiklik göstermiştir. Kaya & Ündil'e (2022) göre; mamul, fiyat, tutundurma, dağıtım, insan, fiziksel olanaklar ve süreç olarak güncellenmiştir.

En yaygın kullanımı "Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ)" – "Integrated Marketing Communications (IMC)"- olarak ifade edilen kavram "Entegre Pazarlama İletişimi" veya kısıtlı olsa da "Tümleşik Pazarlama İletişimi" olarak da isimlendirilmektedir (Yılmaz & Şimşek, 2018: 1263). Bütünleşik pazarlama iletişimi, pazarlama iletişiminin tüm unsurlarının birlikte kullanılmasını gerektirmektedir. Bütünleşik pazarlama iletişimi ile ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlar arasından en sık kullanılanı Schultz'un (1993); "Bütünleşik Pazarlama İletişimi; reklam, doğrudan tepki, satış tutundurma, ya da halkla ilişkiler gibi çeşitli iletişim disiplinlerinin stratejik rolünü değerlendiren ve tüm bu disiplinleri açıklık, tutarlılık ve en yüksek iletişim etkisi sağlamak üzere kapsamlı bir şekilde birleştirerek değer yaratan bir pazarlama iletişimi planlaması kavramıdır" tanımıdır (Akt. Oyman, İnam 2007: 54). Bütünleşik pazarlama iletişimi farklı iletişim araçlarını ve kanallarını bir araya getirerek hedef kitleye tutarlı ve etkili mesajlar iletmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşım, işletmelerin marka

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

değerini artırma, hedef kitleyle güçlü bir bağ kurma ve iletişim çabalarının verimliliğini artırma açısından büyük önem taşımaktadır.

Bütünleşik pazarlama iletişimi yalnızca güçlü markaları yaratmak için değil, aynı zamanda yaratılan bu markaların stratejik olarak yönetilmesini de sağlamaktadır. Bu süreçte önemli olan nokta tüketicilerle iletişimi bütünleştirerek tek ses olabilme durumudur (Korkut vd., 2014: 422). Literatür incelendiği zaman bütünleşik pazarlama iletişiminin genellikle "uyum", "tek sesli olma" ve "bütünleşme" kavramları etrafında tanımlandığı görülmektedir. BPİ, geleneksel tutundurma yöntemlerinin ayrı ayrı ve koordinasyonsuz bir şekilde kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri önlemek amacıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, markaların iletişim stratejilerinde tutarlılığı ve etkinliği sağlayarak hedef kitlenin istenen tepkiyi vermesini mümkün kılmaktadır. BPİ'i kapsamında, işletmeler geleneksel tutundurma yöntemlerine genişleterek satış odaklı değil müşteri odaklı stratejiler uygulanmaktadır. Bu durum işletmelerin kurumsal kimliklerine ve iletişimlerine uzun vadede olumlu etkiler sağlamaktadır (Yolaç & Demir, 2004: 122).

4. Dijital Teknolojiler

Günümüzde küreselleşmeye bağlı olarak hemen her alanda meydana gelen teknolojik gelişimler insanların hayatına yansımaktadır. Teknolojinin her geçen gün yenilenmesi insan yaşamında güçlü etkilere yol açmaktadır. Dijital gelişmeler yalnızca teknoloji ile alakalı birimlerde değil, aynı zamanda pazarlama, satış, müşteri ilişkileri gibi birimleri de etkilemektedir. Firmalar tüketicilere ulaşabilmek için dijital teknolojileri kullanarak değişen dünyaya ayak uydurmak zorundadır. Bunun temel sebebi firmaların yeni nesil tüketici olarak da bilinen -internet ve dijital teknolojiler aracılığıyla ürün ve hizmet satın alan- dijital tüketici ile karşı karşıya olmasıdır (Alan, Kabadayı & Erişke, 2018: 494). Hızla gelişen dijital gelişmeler dijital pazarlama kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dijital pazarlama, ürün ve hizmetlerin geleneksel pazarlamadan farklı olarak dijital kanallar aracılığıyla tanıtılması, satılması ve sadık müşteri elde edilmesini içeren bir kavramdır (Çakmak, 2021: 9). Dijital pazarlama interaktif pazarlama, online pazarlama, e-marketing ve web pazarlama olarak da adlandırılmaktadır. Dijital pazarlama dört adımdan oluşmaktadır. Bunlar; elde etme, kazanma, ölçme - optimize etme, sahip çıkma -büyütme olarak sıralanabilmektedir (Kayın, 2017: 6). En temel haliyle, tüm pazarlama uygulamalarının dijital kanallar üzerinden pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirildiği dijital pazarlama, geleneksel pazarlamaya göre daha fazla fayda sağlamaktadır. Bu faydalar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Todor, 2016: 52-53):

- Maliyet Etkinliği (Cost Efficiency): Dijital pazarlama araçları geleneksele göre daha düşük maliyet avantajı sağlamaktadır.
- Etkileşim (Interactivity): İnternet kullanıcıları ne zaman ve ne kadar süreyle markalarla etkileşim kurabileceğini seçebilmektedir.
- Sınırsız Hedef Kitle (Infinite Audience): İnternet global bir pazar yaratmasının yanında, bir dijital kampanyayı yerel pazara uygun hale getirebilmektedir.
- Dijital pazarlamanın en güçlü etkilerinden biri de küçük ve orta ölçekli işletmeler için operasyonel etkinliği ve pazar erişimini arttırmasıdır.
- Süreklilik (Duration): Çevrimiçi bilgi devamlı olarak ulaşılabilir durumdadır
- Aktif Kullanıcı Yaklaşımı (Active Users Approach): Markalarla ilgili oluşturulan çevrimiçi içerikler, tüketicilere hali hazırda fikir ve deneyimler sunarak, satın alma tercihlerini etkileyebilmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- Kullanıcılar Arası Diyalog İmkanı (Dialogue With And Among Users): Dijital pazarlama, kullanıcılar arasında iş birliğine ve ürünler/hizmetler hakkında kişisel görüş ve deneyimlerin özgürce paylaşılmasına olanak vermektedir.
- Zengin İçerik (Rich Content): Dijital pazarlama, tüketicilere sınırsız içerik ve gerektiğinde içeriğin kolaylıkla güncellenmesi imkanını sunar.
- Kolay Ölçülebilirlik (Easy Measurable): Geleneksel pazarlamaya kıyasla dijital pazarlamada kullanılan teknolojiler, kampanya etkilerinin ölçülmesini daha kolaylaştırmaktadır.
- Uyarlanabilirlik (Adaptable): Kullanıcıların geri bildirimleri doğrultusunda çevrimiçi içerikler kolayca değiştirilebilmektedir.
- Kişiselleştirme (Personalized): Dijital pazarlama; tüketici profili, davranışı ve tercihleri doğrultusunda kişiselleştirilmiş ya da isteklere uygun öneriler ve programlar geliştirebilmektedir.

Aşağıda teknolojinin gelişmesiyle birlikte pazarlama anlayışındaki değişmeler tablo halinde gösterilmektedir (Yolcu & Arslan, 2020):

Çizelge 1. Gelişen teknoloji ile Pazarlama Anlayışındaki Değişimler, 2020

	Pazarlama 1.0	**Pazarlama 2.0**	**Pazarlama 3.0**	**Pazarlama 4.0**
Amaç	Ürün satışı	Müşteri tatmini	Daha yaşanabilir bir dünya	Bugünden geleceği yaratmak
Ortaya çıkma nedeni	Sanayi devrimi	Bilgi teknolojileri	Yeni dalga teknolojiler	Sibernetik devrim ve Web 4.0
Ana pazarlama kavramı	Ürün geliştirme	Farklılaştırma	Değerler	Kitlesel özelleştirme
Değer önermesi	Fonksiyonel	Fonkiyonel ve duygusal	Fonksiyonel, duygusal ve ruhsal	Fonksiyonel, duygusal, ruhsal ve bireysel yaratıcılık
Müşteriyle ilişkiler	Birden çok'a operasyon	Birebir ilişki	Çoktan çok'a işbirliği	Çoktan çok'a işbirliği ve birlikte yaratma

Teknolojik cihazların ve kullanan kişi sayısının artması dijital pazarlamanın gelişmesini hızlandırmıştır. Dijital pazarlama kavramı internet pazarlaması ile aynı kavram değildir. Dijital pazarlama interneti bir araç olarak kullanır ve internet pazarlamasına göre daha geniş kapsamlıdır (Kaya & Ündil, 2022: 117). Geleneksel yöntemlerde kullanılan satış, tanıtım ve pazarlama gibi faaliyetlerin dijital ortamlarda kullanılarak stratejiler geliştirmesi markanın tüketici ile olan iletişimine yön vermektedir (Doğan, 2021: 124). Dijital pazarlamayı geleneksel pazarlamadan ayıran en önemli özelliklerden birisi çift yönlü, etkileşimli bir iletişim ortamı sağlıyor olmasıdır. Tüketicinin marka ya da hizmet hakkında geribildirimde bulunabileceği bir ortam bulması pazarlamada yeni bir anlayışın meydana gelmesine neden olmuştur (Akar & Kayahan, 2007: 42-43). Geribildirim alabilme imkanına erişen firmalar müşterilerle daha yakın ilişkiler kurarak onların markaya karşı sadakat oluşturmasına olanak tanımaktadır.

Dijital pazarlama için kullanılan dijital teknolojiler bilgisayar, internet, akıllı telefon, bulut bilişim, büyük veri ve analitiği, yapay zeka, makine öğrenimi, nesnelerin interneti, sanal ve artırılmış gerçeklik, blok zincir teknolojisi, robotik, elektronik ticaret olarak sınıflandırılabilir. Bu teknolojiler veriyi işlemek, iletmek ve sunmak amacıyla kullanılmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bilgisayar ve İnternet: İnternet 1969 yılında ABD Savunma Bakanlığı'nın bir projesi olan ARPANET ile ortaya çıkmış ve ilk veri aktarımı bu yılda gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ilk ortaya çıkış amacının askeri amaçlar doğrultusunda olduğunu söylemek mümkündür (Kara, 2019, s. 29). 1990'lı yıllarda World Wide Web (www) genel kullanıma –halka- açılmıştır. İnternetin yaygınlaşması, multimedya uygulamaları ve grafik arayüzleri ile bilgisayarlar günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Akıllı Telefon: Ortaya çıktığı ilk zamanlar yalnızca arama yapmak ve mesaj atmak için kullanılan telefonlar internetin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilgisayarların yapabildiği hemen her şeyi yapabilir durama gelmiştir (Ada & Tatlı, 2013). Akıllı telefonlar oyun oynama, sosyal medya ile iletişim kurma, fotoğraf-video çekme, müzik dinleme, TV izleme, alışveriş yapabilme gibi çok sayıda özellikle insanların yaygın olarak kullanımındadır.

Bulut Bilişim: Bulut bilişim yeni bir teknoloji olarak bilinmektedir. İnternet üzerinden veri toplama, işlem gücü ve yazılım hizmetleri gibi bilişim kaynaklarının sağlanmasını ifade eden bir teknolojidir. Kullanıcılar, kendi sunucularına veya altyapılarına yatırım yapmak yerine kendi istedikleri ve ihtiyaçları olan hizmetleri kullanır ve o hizmetin bedeli kadar bedel ödemektedir (Pallathadka vd., 2022: 2245).

Büyük Veri ve Analitiği: Büyük veri geleneksel veri işleme yöntemleriyle yönetilmesi ve analiz edilmesi zor olan çok büyük, karmaşık ve hızlı büyüyen veri kümelerini ifade eder. Büyük veri farklı kaynaklardan sürekli olarak üretilir ve anlamlı bilgilere dönüştürülmesi genellikle ileri düzey veri analitiği, yapay zeka ve makine öğrenimi teknikleri gerektirmektedir (Obitade, 2019: 2).

Yapay Zeka: Yapay zeka teknolojik gelişmelerin hızına paralel olarak gelişmekte ve insanların gündelik hayatına hemen her alanda girmeyi başarmaktadır. İnsanların zamandan tasarruf etmelerine olanak tanıyan yapay zeka iş süreçlerini optimize etmek ve verimliliği arttırmak açısından önem taşımaktadır (Yücel & Adiloğlu, 2019: 47). Yapay zeka teknolojileri; öğrenme, veri işleme ve karar verme açısından insan beyni ile benzer şekilde çalışmaktadır. Buna bağlı olarak da bu teknolojilere insanların hızlı bir şekilde uyum sağladığı söylenebilir (Tektaş vd., 2012: 2).

Makine Öğrenimi: Makine öğrenimi, bilgisayarların insan müdahalesi olmadan verilerden öğrenmesini ve karar almasını sağlayan yapay zekanın bir alt dalı olarak görülmektedir. Makine öğrenimi, algoritmaları, verilerden örüntüler ve içgörüler çıkararak tahminler yapmak veya belirli görevleri otomatikleştirmek için kullanılır (Eker vd., 2023: 151). Makine öğrenimi, verilerle sürekli olarak daha iyi hale gelen modeller oluşturarak birçok sektörde yenilikçi çözümler sunmaktadır.

Nesnelerin İnterneti: İnternet üzerinden birbirine bağlanabilen ve veri alışverişi yapabilen fiziksel cihazlar, araçlar, ev aletleri ve diğer nesneler ağıdır. Günümüzde farklı alanlarda kullanılmaktadır (Aktaş vd., 2016: 43). Bu kavram, "Her Şeyin İnterneti", "Akıllı Nesneler" ve "Şeylerin İnterneti" olarak da isimlendirilmektedir (Söğüt & Erdem, 2017: 1-2). Cihazların internete bağlanmasını, veri toplamasını ve iletişim kurmasını sağlayan sensörler, aktüatörler ve veri iletişim teknolojileri gibi çeşitli teknolojilerin birleşiminden oluşmaktadır (Khalil & Özdemir, 2018: 320)

Sanal ve Artırılmış Gerçeklik: Teknolojinin gelişmesine yetişmeye çalışan yeni nesil çalışmalar sanal ve arttırılmış gerçeklik kavramını birbirinden ayırt etmekte zorlanmaktadır. Sanal gerçeklikte çeşitli giyilebilir araçlar (başa takılan bir ekran, konsola bağlı kulaklık/gözlük) yardımıyla kullanıcıların fiziksel ortamlarından koparmak amaçlanmaktadır. Kısaca; fiziksel ortamda olmayan bir duyguyu yaşayabilmek için sanal bir ortam yaratmak sanal gerçekliğin temel amacıdır (Efe, 2022: 135). Artırılmış gerçeklik ise fiziksel dünyayı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sanal dünya ile destekleme çalışmasıdır. Artırılmış gerçeklik donanımları; "ekranlar (HMD ve OHMD), gözlükler (akıllı gözlük), baş üzeri gösterge (HUD), el cihazları (tabletler ve telefonlar), uzamsal sistemler (projeksiyon), hareket takibi (sensörleri) ve bilgisayar" gibi donanımlarla insanların duyularını geliştirip zenginleştirmektedir (İpek, 2019: 33-42).

Blok Zincir Teknolojisi: Sanal dünyanın güvenlik tehdidine karşı oluşturulmuş blok zincir teknolojisi kişisel bilgiler ve çevrimiçi etkinliklerin güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Güvenli bir dijital dünya yaratarak geleceği şekillendiren bu teknoloji bir çeşit veri kayıt defteri olarak çalışmaktadır (Kayacan & Batu, 2024: 97). Blok zincirin en önemli özellikleri dağıtık, değiştirilemez, şeffaf, bağımsız ve kimlik gizliliğine sahip olarak sıralanabilir (Ünal & Uluyol, 2020: 168). Bu teknoloji birbirine zincirlerle bağlandığı ve bloklar halinde saklandığı için blok zincir olarak adlandırılmaktadır (Nair & Sebastian, 2017: 2824).

Robotik: Robotikteki en son gelinen nokta insanlarla iletişime geçebilen akıllı robotların üretiminin gerçekleştirilmiş ve kullanıma sunulmuş olmasıdır. İnsanların hayatının hemen her alanında robotlar vazgeçilmez bir parça haline gelmiştir. Akıllı robotlar yapay zeka kullanarak kendilerine yüklenen görevleri yerine getiren robotik sistemlerdir (Westerlund, 2020: 35). Öğrenme yetenekleri zamanla gelişen robotlar insan yardımına en az düzeyde ihtiyaç duyarak kendi işlerini kendileri yapmaktadır.

Elektronik Ticaret: Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne göre e-ticaret; mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılmasıdır. Tanımlamaya göre ticaret süreci; üretici ve tüketicileri veya alıcı ve satıcıları araştırma aşaması, taraflar arasında anlaşma sağlanmasını takiben sipariş ve ödemenin yapılması, malların alıcılara dağıtılması aşaması olmak üzere üç aşamaya ayrılabilir (WTO, 1999:2)

4.1. Bütünleşik Pazarlama İletişiminde Kullanılan Dijital Teknolojiler

Bütünleşik pazarlama iletişiminde dijital teknolojiler markaların hedef kitleleriyle tutarlı, etkili ve çok kanallı bir iletişim kurmasını sağlamaktadır. Bu teknolojiler, mesajın doğru zamanda, doğru kişiye, doğru kanaldan iletilmesine yardımcı olmaktadır. Bütünleşik pazarlama sürecinde en yaygın kullanılan dijital teknolojiler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Karakaya Eren, 2023: 704-720):

a) Web Siteleri ve Bloglar
b) Sosyal Medya Platformları
c) E-posta Pazarlaması
d) Arama Motoru Optimizasyonu (SEO) ve Arama Motoru Pazarlaması (SEM)
e) Dijital Reklamcılık
f) Mobil Uygulamalar ve Bildirimler
g) Veri Analitiği ve Yapay Zeka
h) Influencer Pazarlama
i) İçerik Yönetim Sistemleri (CMS)
j) Otomasyon Sistemleri (CRM & Marketing Automation)

Yukarıda bahsedilen bütünleşik pazarlama iletişiminde kullanılan dijital yöntemler ve teknolojiler marka hedeflerine ve hedef kitlenin dijital alışkanlıklarına göre belirlenerek entegre biçimde kullanılmaktadır. Dijital teknolojiler sayesinde genel pazarlama stratejileri de değişmiştir (Aiolfi, vd., 2021: 1091). Bütünleşik pazarlama iletişimi kapsamında kullanılan dijital araçlar, markalara pek çok yeni fırsat ve kapı açmaktadır. Bunlar hem tüketiciye daha

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

etkili iletişim kurmayı hem de pazarlama faaliyetlerini daha verimli yürütmeyi sağlamaktadır. Dijital araçların açtığı önemli kapılardan birisi; hedef kitleye doğrudan ve kişiselleştirilmiş ulaşım imkanı tanımasıdır. Sosyal medya, e-posta pazarlaması, web analitikleri ve CRM araçları sayesinde markalar doğru mesajı doğru kişiye doğru zamanda iletebilmektedir (Keskin, 2018:27). Bir diğer önemli olanak gerçek zamanlı geri bildirim ve etkileşim sağlayabilmektedir. Sosyal medya ve dijital anketler, tüketici davranışlarını anlık takip etmeyi ve hızlı aksiyon almayı mümkün kılmaktadır (Altındal, 2013: 1087). Öte yandan veri odaklı karar verebilme durumu da önemli bir imkan sağlamaktadır. Google Analytics, Meta Business Suite gibi araçlar sayesinde kampanyaların etkinliği ölçülmektedir. Geliştirilecek stratejiler bu ölçümlerden elde edilen verilerle şekillendirilmektedir.

Dijital araçların sağladığı imkanlardan söz ederken daha düşük maliyet ile daha geniş erişim imkanının olmasından da bahsedilmesi gerekmektedir. Geleneksel medyayla karşılaştırıldığı zaman dijital kampanyaların daha ekonomik ve global ölçekte hedef kitleye eriştiği gözlemlenmektedir (Koçak vd., 2018: 501). Bununla beraber yeni pazarlara giriş imkanı sağlayabildiği de söylenmektedir. E-ticaret ve dijital reklamcılık sayesinde coğrafi sınırlar ortadan kalkmakta ve uluslararası müşterilere erişilebilmektedir (Karaca & Gülmez, 2010: 69). Ayrıca, otomasyon ve süreç verimliliği de sağlanmaktadır. E-posta otomasyonu, chatbot'lar, dijital reklam yönetim platformları gibi araçlar, pazarlama süreçlerini hızlandırır ve insan hatasını asgari düzeye indirgemektedir (Ayush & Gowda, 2020: 225-228). Bahsi geçen tüm bu olanaklara ek olarak içerik pazarlaması ve marka sadakati sağlanması eklenmelidir. Bloglar, videolar, podcast'ler gibi içerikler aracılığıyla marka imajı güçlenir, hedef kitleyle duygusal bağ kurumaktadır (Treem & Leonardi, 2013: 143).

5. Sürdürülebilir iletişim Açısından BPİ ve Dijital Teknoloji Kullanımı: Trendyol Vaka Analizi

5.1. Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı dikkate alındığında nitel araştırmalar içinde yer verilen vaka analizi (durum çalışması) yöntem olarak seçilmiştir. Vaka çalışmalarının amacı, tek bir olguyu derinlemesine inceleyerek ayrıntılara odaklanarak konunun özünü yakalamaya çalışmaktır (Yin, 1999: 1211). Vaka, bir yer, birey, politika ya da uygulama olabilmektedir (Green & Thorogood, 2009: 284). Bu çalışmada ele alınan vaka sürdürülebilir iletişim bağlamında dijital araçları kullanan ve e-ticaret platformlarından birisi olan Trendyol markasıdır.

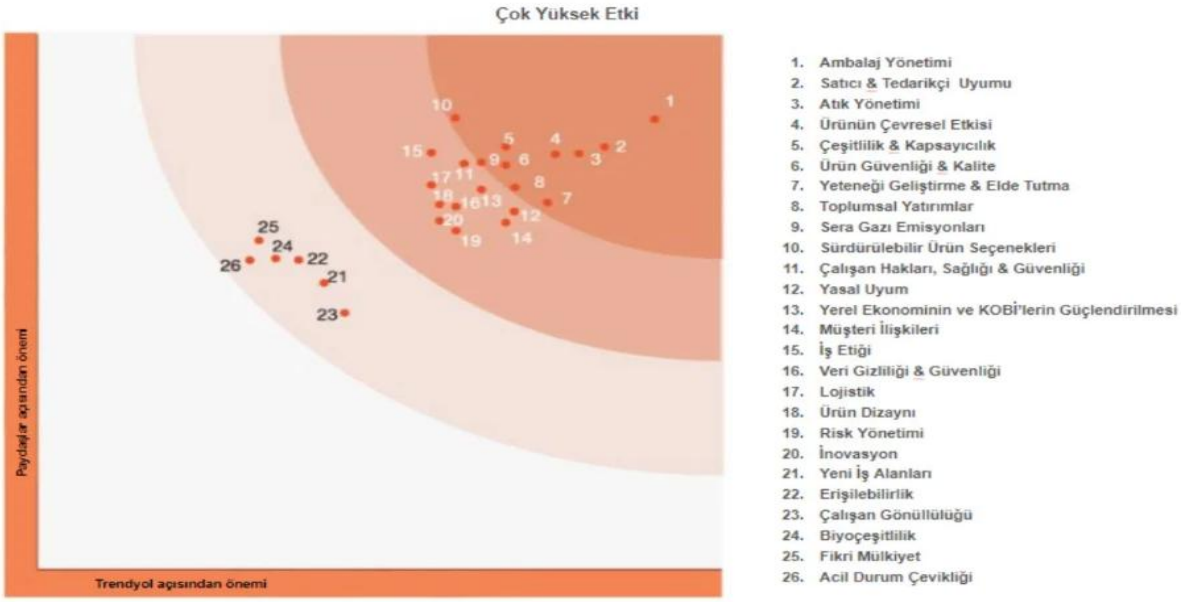
5.2. Trendyol Firmasında Sürdürülebilirlik ve Bütünleşik Pazarlama İletişiminde Dijital Teknoloji Kullanımı

Trendyol, 2010 yılında girişimci Demet Mutlu tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Türkiye merkezli olup e-ticaret platformudur. Benzer amaçla kurulan birkaç e-ticaret platformu ile Türkiye'de online alışverişin öncülüğünü yapmıştır. Kuruluş amacı, modayı herkes erişilebilir kılmak ve kullanıcılarına sorunsuz bir alışveriş deneyimi sunmaktır. Zaman içinde modaya ek olarak elektronik, kozmetik, ev eşyaları ve süpermarket gibi çok sayıda kategoride hizmet vermeye başlamıştır (www.trendyol.com). Geniş kapsamlı bir pazar yerine dönüşen Trendyol Türkiye'nin en büyük dijital perakende ağlarından birisi konumundadır. Trendyol Tech adı altında yapay zeka, büyük veri ve doğal dil işleme gibi teknolojilere yatırım yaparak Ar-Ge faaliyetlerini sürdürmektedir. Trendyol markası; Trendyol Market, Trendyol Yemek, Trendyol Express (lojistik), Trendyol Go (hızlı teslimat) ve Dolap (ikinci el ürün platformu) gibi yan hizmetlerle ekosistemini genişletmiştir (Üşenmez, 2024: 28-31). Trendyol markası dijital teknolojileri bütünleşik pazarlama iletişimi içerisinde oldukça başarılı şekilde kullanmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Trendyol markası sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirildiğinde ise markanın Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile iş birliği içinde olduğu görülmektedir. Trendyol'un 2023 yılında yayınladığı "Sürdürülebilir Etki Planı" isimli raporda; çalışanlar, satıcılar, tedarikçiler, müşteriler ve sivil toplum dahil birçok paydaşla iş birliği yapılarak sürdürülebilirlik çerçevesinde odaklandığı alanları belirlediği ifade edilmektedir (www.trendyol.com):

Görsel 2. Sürdürülebilirlik açısından Trendyol markasının odaklandığı alanlar, 2023



Trendyol, yapılan analizler çerçevesinde tüm bu sürdürülebilir etki planını dünya ve insan olmak üzere iki ana başlık altında topladığını belirtmiştir. Dünya başlığı şunları içermektedir (www.trendyol.com):

- Karbon azaltımı (tüm operasyonlarda sera gazı emisyonunun azaltılması)
- Ambalaj ve atık (ambalaj atıklarının en aza indirilmesi, sürdürülebilir malzeme ve tasarımların kullanılması)
- Sürdürülebilir üretim (yerel paydaşlarla yakın iş birliği, evrensel standartlar ve iş etiğinin korunması)

İnsan başlığı ise şunları içermektedir:

- Çalışma ekibi (çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık anlayışı)
- İş ortakları (küçük ve büyük ölçekli işletmeler, kadın girişimciler ve kooperatiflere destek)
- Toplum (Dijital fırsat eşitliği, güçlü kadın, nitelikli eğitim)

Trendyol markası, yayınladığı rapor kapsamında birçok sosyal sorumluluk projesine de imza atmıştır. Yarının Köyleri, Sepette İyilik Hareketi, Gelecek Kadınların Programı, Trendyol Burs Programları bunlardan bazılarıdır (www.trenyol.com). Trendyol dijital teknolojileri entegre şekilde kullanarak hem müşteri deneyimini geliştirmekte hem de marka sadakatini

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

arttırmaktadır. Trendyol'un sürdürülebilir iletişim açısından bütünleşik pazarlama iletişiminde kullandığı teknolojiler şu şekilde sıralanabilir:

1. Mobil Uygulama ve Push Up Bildirimleri

Kullanıcılara ihtiyaç odaklı bilgilendirmelerin yapılması, iletişimin sürekliliğini ve marka sadakatini arttırabilmektedir. Bunun yanı sıra bağış veya sosyal kampanyalar için gönderilen bildirimler, hedef kitle üzerinde bilinç yaratabilmekte ve marka imajına olumlu katkı yapabilmektedir. Örneğin, Hatay depreminde Trendyol uygulaması üzerinden birçok bağış kampanyası yapılmıştır (www.trendyol.com). Bu uygulama hem marka etkilemişini arttırmış hem de toplumsal faydaya katkı sağlamıştır. Ayrıca broşür gibi kağıt kullanımı yerine dijital kanalların kullanımı, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır.

2. Sosyal Medya ve Influencer Pazarlama

Trendyol hedef kitlesine daha samimi ve etkili şekilde ulaşmak için sosyal medya fenomenlerini (influencer'lar) ile iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliklerinin en büyük avantajı Influencer'ların gerçek deneyimlerini sosyal medyada paylaşması ve tüketicilere de bu paylaşımların samimi gelmesidir. İnsanlar üzerinde etkileyici güce sahip olan Influencer'ların kullanımı markaya karşı da güven oluşturmaktadır (Batu & Kayacan, 2023: 919). Influencer pazarlama yoluyla doğrudan satış yapıldığı gibi marka bilinirliği de artmaktadır. Bu süreç başlangıçta hedef kitlenin belirlenmesi ile başlamaktadır. Örneğin, TrendyolMilla genç kadınlara yönelik üretim yapan bir alt markadır. Bu nedenle genellikle geniş takipçisi olmasının yanı sıra genç ve stil sahibi olan influencer kadınlar ile iş birliği yapmayı tercih etmektedir. İkinci basamak içerik üretimi hazırlamak olarak açıklanabilir. Trendyol ürünlerini kullanarak içerik üretimi yapmaktadır. Bu içeriklerde ürünü almaya yönlendiren hikayeler, ürün tanıtımları ya da tüketici deneyimleri paylaşılmaktadır. Zaman içerisinde eskiyen ya da artık etkisi kaybolan içeriklerin yerine yenileri yaratılmaktadır. Örneğin; Influencer'lar bir dönem "kargomu birlikte açalım" başlıklı içeriklerle sosyal medyada çokça yer almaktayken daha sonra "kombin videoları" ile insanları etki altına almaya çalışmışlardır.

İçerik üretiminden sonraki adım satışa yönlendirme kısmıdır. Bu kısımda genellikle link verme, indirim kodu avantajı sağlama gibi yönlendirmeler bulunmaktadır. Böylelikle tüketiciyi etkisi geçmeden mesajı aldığı anda satışa yönlendirmektedir. Tüketicilerin yorumları ürünü almadan önce yalnızca fotoğrafını gördükleri için önemlidir. Başka birinin memnun kalması diğerlerine de önderlik etmektedir (Kaya, 2020: 66). Son olarak, takip ve ölçümlemeden bahsedilmektedir. Influencer'ların yönlendirdiği satış miktarı erişim sayısı, tıklama oranları gibi veriler Trendyol tarafından takip edilmektedir. Böylece hangi iş birliğinin daha etkili olduğunu marka kontrol edebilmektedir. Trendyol, X, Tiktok ve Instagram gibi sosyal medya uygulamalarında influancer'larla iş birliği yaparak kampanya iletişimlerini doğal içerikler kullanarak yürütmektedir. Influencer'lar üzerinden sosyal sorumluluk projelerini hedef kitleye duyurmakta ve bu projelere katılım sağlamaktadır. Bu tür etkinlik uygulamaları, influencer'ların projeleri yakından tanımalarına ve takipçilerine iletmelerine olanak tanımaktadır. Böylelikle Trendyol, marka imajını genç hedef kitlelerde güçlendirirken, sürdürülebilirlik temalı kampanyalarla toplumsal farkındalık yaratmaktadır (www.trendyol.com).

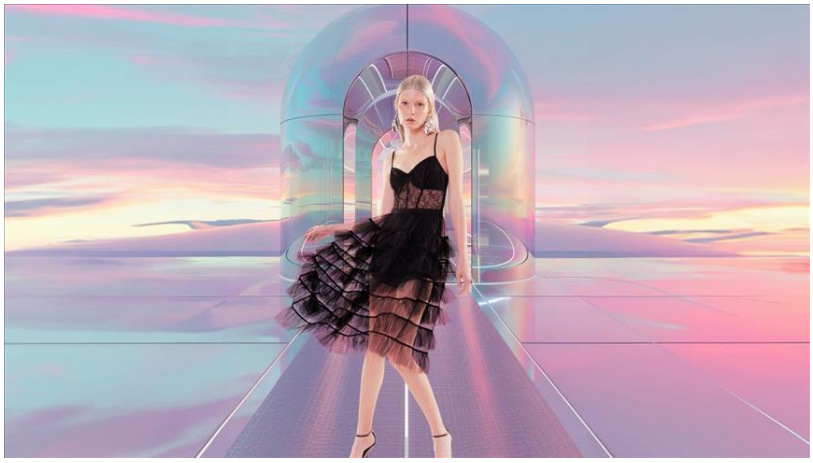
3. Yapay Zeka ve Kişiselleştirme

Trendyol'un, yapay zeka ve kişiselleştirmeyi en iyi kullanan markaların başında geldiği görülmektedir. Kullanıcıların satın alma davranışları ve ilgilendikleri ürün segmentleri analiz edilerek kişiye özel kampanyalar sunabilmektedir. Ayrıca satıcılara yönelik yapay zeka tabanlı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ürün önerileri ve düzenleme seçeneklerini sunması, paydaşlarıyla etkili iletişim kurmasına olanak sağlamaktadır. Yapay zeka tabanlı sistemlerin kullanımı, bilgi ve veri kirliğini, zaman ve enerji tüketimini en aza indirmektedir. Böylelikle kullanıcı deneyimi iyileştirilmekte, satın alma oranları arttırılmaktadır (www.trendyol.com). Trenyol markasının uygulama ve web sitesinden satışa sunduğu "Trendyolmilla x Yapay Zeka" isimli koleksiyonu, hızlı market uygulaması için geliştirdiği yapay zeka asistanı “AITEN” ve yerli yapay zeka dil modeli “Trendyol LLM”, yapay zeka ve kişiselleştirme uygulamalarına verilebilecek dikkat çekici örneklerdir (Anadolu Ajansı, 2023; Anadolu Ajansı, 2024; MediaCat, 2024).

Görsel 3. Trendyolmilla'dan Yapay Zeka Destekli Koleksiyon, 2023



Görsel 4. Trendyol Hızlı Market’in Yapay Zeka Asistanı AITEN, 2024



Hedef kitlelerin analizi ve kişiselleştirmeyi merkezine alan bu tür uygulamalar, gereksiz üretimin önüne geçilmesi ve zaman tasarrufunu amaçlarken, aynı zamanda tüketici memnuniyetini arttırarak güven odaklı sürdürülebilir bir iletişim modelinin uygulanmasında önemli rol oynamaktadır.

4. Programatik Reklamcılık

Programatik reklamcılık, "otomasyon sistemlerine dayanan satın alma ve satma süreçleri geliştirilen reklamcılık işleri" olarak açıklanmaktadır (Martinez-Martinez vd, 2017). Son

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yıllarda geliştirilmiştir ve daha çok grafik reklamcılıkla ilgilidir. Dijital pazarlama ve çevrimiçi reklamcılığın önemli bir parçası hale gelmiştir (Jung vd, 2017).

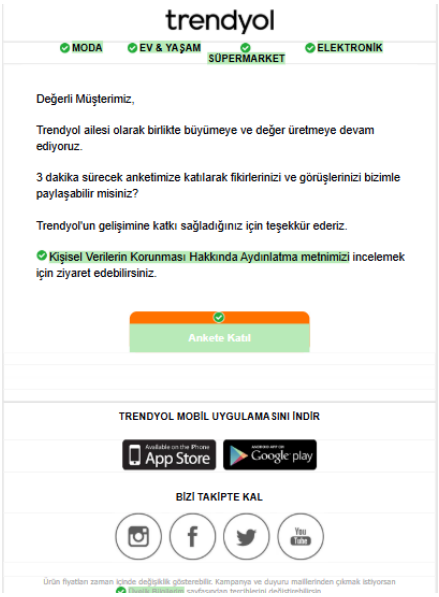
Trendyol'un dijital pazarlama stratejilerinden birisi de programatik reklamcılıktır. Hedef kitleye göre özelleştirilmiş reklamların gösterimi, etkileşim ve geri dönüşüm oranını da arttırmaktadır. Bu yöntem reklam maaliyetlerini minimuma düşürürken doğru hedef kitleye ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Sürdürülebilir iletişim açısından değerlendirildiğinde ise hem ekonomik hem de çevresel anlamda etkili ve verimli dijital pazarlama kampanyaların oluşmasını sağlamaktadır.

5. E-posta Pazarlaması ve Otomasyon

Kullanıcıların verilerinden yola çıkarak e-posta otomasyonları üzerinden yapılan kişiselleştirilmiş kampanyalar, sepette bırakılan ürün hatırlatmaları, doğum günü kutlamaları veya dijital anketler, müşteri etkileşimini ve sadakatini arttırırken karbon ayak izlerini de en aza indirmekte ve sürdürülebilir bir iletişim döngüsü yaratmaktadır (Cheyne vd., 2013; Guedj, 2013). Böylelikle kullanıcı deneyimleri iyileştirilirken, hedef kitle satın almaya teşvik edilmektedir.

Aşağıdaki görselde Trendyol'un anket katılımına yönlendirdiği bir e-posta örneği bulunmaktadır. Kullanıcılarının geri bildirimlerini dikkate aldığını gösteren bu örnek aynı zamanda uygulamayı indirmeye ve sosyal medya sayfalarını takip etmeye yönlendirmektedir. Kağıt kullanılan yüz yüze anket uygulamaları yerine, zaman ve maaliyet bakımından daha verimli olan ve kağıt israfının önüne geçen dijital anket uygulamaları, sürdürülebilir iletişim açısından etkili bir yöntemdir.

Görsel 4. Trendyol E-posta Pazarlaması Örneği, 2025



6. Video ve İnteraktif İçerik

"Interaktif içerik", kullanıcıların içeriğe doğrudan katılım gösterdiği, sadece izleyici değil, aynı zamanda bir etkileşim içinde oldukları içerik türüdür. Bu tür içerikler, kullanıcı deneyimini artırmak, dikkat çekmek ve bilgiyi daha kalıcı hale getirmek amacıyla kullanılmaktadır (Büyükçelikok & Dilmen, 2024: 361). Teknolojinin gelişmesiyle dijitalleşme dijitalleşmenin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gelişmesiyle de kitle iletişim araçlarında değişmeler başlamıştır. Bu değişimlerin temel nedeni ise izleyicilerin motivasyonları ve beklentilerinin zamanla değişmiş olması durumudur. Bu durum yeni anlatı formalarının gelişmesine neden olurken aynı zamanda izleyicilerin aktifleşmesine zemin hazırlamaktadır (Ünlü & Akyol, 2025: 56).

Trendyol, ulusal ve uluslararası bazda oldukça geniş bir kullanıcı ve paydaş kitlesine sahip markalardan bir tanesidir. Birçok marka Trendyol ile iş birliği yaparak satışlarını Trendyol uygulaması veya web sitesi üzerinden gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Trendyol'un, interaktif içerikler ve uygulamalar üretmesi kaçınılmazdır. Örneğin; Trendyol'un interaktif içeriklerinden birisi olan "Trendyol Affiliate Programı", iki yüz binden fazla satıcı ile marka iş birliği yaptığı gelir ortaklığı modelidir. Bu programa dahil olan Influencer veya satıcılar, beğendikleri ürünlerin linklerini kendi sayfalarında paylaştıklarında, o linkler üzerinden yapılan satın alımlar üzerinden belli bir oranda komisyon almaktadırlar (www.trendyol.com). Ayrıca Trendyol, uygulama üzerinden ürün satın alan kullanıcıların aldığı ürüne yönelik görsel içeren yorum yapmalarını teşvik etmek amacıyla puanlama sistemi de kullanmaktadır. Böylece markaya güven artmakta, deneyimleme hissi arttırılmakta ve satın alma kararı kolaylaşmaktadır. Tüketicilerin marka ile interaktif bir ilişki içerisinde olması, toplumsal fayda sağlayacak konularda yapılan kampanyalara katılımı da arttırmakta ve bu durum sürdürülebilir iletişimi kolaylaştırmaktadır.

Görsel 5. Trendyol Ürün Değerlendirme, 2025



7. QR Kod

Dijital teknolojilerin ilerlemesiyle birlikte yeni bir işlevsellik kazanan QR kodlar, çeşitli veri türlerini (metinler, internet adresleri, iletişim detayları ve pek çok içeriği) barındırabilen iki boyutlu bir kodlama sistemidir (Law ve So, 2010). "Quick Response" ifadesinin baş harflerinden oluşmakta ve optik tarayıcılar aracılığıyla kısa sürede erişim sağlaması nedeniyle farklı alanlarda yoğun biçimde kullanılmaktadır (Coleman, 2011). QR kodlar, pratikliği ve hız

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

avantajı sayesinde günümüzde çok sayıda sektörde tercih edilen bir bilgi taşıma aracı haline gelmiştir. Trendyol'un satıcılarına yönelik başlattığı QR kod uygulaması ile satıcılar, ürünlerini Trendyol kataloğundan QR kod yardımı ile kolaylıkla ekleyebilmektedir (www.trendyol.com). Bu uygulama, Trendyol ile paydaşları arasında güvene dayalı bir ilişki kurarken, sağladığı kolaylıkla satıcı portföyünün genişlemesine katkıda bulunmaktadır. Güvenilirlik ve şeffaflık sürdürülebilir iletişim açısından önemli bir unsurdur.

8. Dijital Sosyal Sorumluluk Kampanyaları

Trendyol, çeşitli sosyal sorumluluk kampanyalarını dijital ortama taşıyarak sürdürülebilir iletişim bağlamında toplumsal farkındalık yaratmayı hedeflemiştir. Örneğin; sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde başlattığı "Sepette İyilik" kampanyası incelendiğinde pek çok sivil toplum kuruluşunun Trendyol üzerinden online mağaza açtığı görülmektedir. Tüketiciler, bu mağazalar üzerinden alışveriş yaparak sosyal sorumluluk kampanyasına katkıda bulunmaktadır. Eğitim, çevre, toplumsal cinsiyet eşitliği, girişimcilik gibi birçok alanda toplumsal fayda sunan kurumları bu kampanya ile kendi çatısı altında toplayan Trendyol, sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla sürdürülebilir iletişim stratejilerini hayata geçirdiği görülmektedir (Trendyol 2023, Anadolu Ajansı 2023).

9. Web Analitiği ve CRM

Şirketler, kurumlar ve markalar Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) kavramını müşteri memnuniyeti sağlamak amacıyla benimsemektedir. Müşterinin ne istediğini, beklenti ve ihtiyaçlarını anlamak amacıyla veri analizi ve CRM uygulamalarına yönelmektedir (Kılıç vd., 2019: 290). Örneğin; bir e-ticaret sitesi, Google Analytics'te sepete ürün ekleyip satın alma yapmayan kullanıcıları takip edebilmektedir. Buna bağlı olarak sistem kişilerin e-posta adreslerine CRM üzerinden bir hatırlatma göndererek kampanyalarından bahsetmektedir.

Trendyol, etkili pazarlama stratejileri geliştirmek ve sürdürülebilir pazarlama anlayışını devam ettirebilmek adına kullanıcıların verilerini segmentlere ayırmakta ve tüm verileri CRM altyapısında toplamaktadır. Böylelikle web analitiği ve CRM sayesinde mevcut tüketici davranışlarının analizi yapılarak potansiyel müşterilere erişim de sağlanmaktadır. Örneğin; yeniden etkileşimi sağlamak amacıyla iki haftalık bir süre zarfında uygulamaya hiç giriş yapmayan kullanıcılara yönelik "Sizi özledik" kampanyası, Trendyol'un uygulama gelirleri ve etkileşiminde yüzde 20 artış sağlamıştır. Farklı kullanıcı segmentlerinin, cinsiyet ve tercih ettikleri ürün bazında analizleri yapılarak kampanya için doğru bir strateji oluşturulmuştur. Bu noktada CRM yazılımının başarılı şekilde kullanıldığı söylenebilir (Think with Google, 2016). Müşteri odaklı pazarlama anlayışının somut bir örneği olan CRM yazılımları, müşteri talep ve isteklerine hızlı yanıt verme, müşteri memnuniyeti, çapraz satış gibi imkanlar sağlamaktadır. Sürdürülebilir iletişim bağlamında değerlendirildiğinde ise tüketici hassasiyetleri ve beklentileri doğrultusunda marka sadakatini arttıracak uygulamalar ve kampanyalara olanak sağlamaktadır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Temel çevre sorunlarının küresel boyutlara eriştiği günümüzde dünya kaynaklarını korumak için sorumlulukların bilincinde olan toplumlar yaratılması gerekmektedir. Bu aşamada sorumluluk yalnızca bireye değil toplumun her kesimine görev düşmektedir. Dünyanın geneline bakıldığı zaman gelecek nesil için endişe duyulduğu görülmektedir. Bu nedenle hem bireyler hem de kurumlar daha yaşanılabilir bir dünya yaratmak için yeni düşünce modellerine yönelmektedir. Bu modellerden birisi de sürdürülebilirlik kavramının insan yaşamına hızla dahil olmasıdır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sürdürülebilirlik kavramı, işletmelerin ve bireylerin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarda uzun vadeli bir denge kurma sorumluluğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ) stratejileri ve dijital teknolojiler, sürdürülebilir iletişimin önemli bileşenleri haline gelmiştir. Dijital teknolojilerin sunduğu imkanlar hem çevre dostu çözümler sunmak hem de sürdürülebilirlik odaklı mesajların geniş kitlelere hızlı ve etkili bir şekilde iletilmesini sağlamak için benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Ekonomik kalkınmayı desteklemek ve doğal kaynakların tükenmesini önlemek açısından büyük önem taşıyan sürdürülebilirlik kavramının toplum tarafından anlaşılması ve benimsenmesi için sürdürülebilirlik iletişiminin iyi yapılması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik iletişimi ile topluma sürdürülebilirliğe ilişkin mesajlar verilerek farkındalık oluşturulmalıdır. Böylece toplum ile sürdürülebilirliğe önem veren kurum arasında güçlü bir bağ oluşmaktadır. Sürdürülebilir bir iletişim anlayışını benimseyen kurumlar insanlara; tüketim yaparken bilinçli olmayı, gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakabilmeyi ve doğayla uyum içinde yaşayabilmenin bilincini aşılamaktadır (Akbayır, 2019: 6). Kısaca, sürdürülebilirlik iletişiminin temel amacının insanlarda çevreye hükmetmek değil onunla uyum içerisinde yaşamak yönünde davranış değişikliği yaratmak olduğu söylenebilir. Kurum ve paydaşlar arasındaki iletişimin de bu yönde şekillenmesi gerekmektedir (Özgen, 2022: 3). Kurumlar ürün ve hizmetlerini pazarlarken teknolojinin ve dijitalleşmenin gelişmesine bağlı olarak yalnızca geleneksel pazarlama yöntemlerini kullanmamaktadır. Zaman içerisinde dijitalleşen pazarlamanın iletişimi de farklı yöne evrilmektedir. Dijital pazarlama uygulamaları yaygın olarak kullanılmaya başladığı andan itibaren kurumlar iletişimlerinde de yeni hedefler koymaya başlamıştır (Çakmak, 2023: 89). Bütünleşik Pazarlama İletişimi, sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda stratejik bir araç olarak kullanılabilir. BPİ'nin tüm unsurları, şirketlerin çevreye ve topluma olan duyarlılıklarını güçlendirebilir ve uzun vadeli değer yaratma sürecine katkı sağlayabilir (Bilişli, 2023: 2254). Örneğin; baskı yönteminin kullanılması yerine dijital platformlar üzerinden reklam faaliyetlerinin yürütülmesi –kağıt tüketimini azaltarak- doğal kaynakları korumaya büyük fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda BPİ, hem ekonomik fayda hem de toplumsal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için etkili bir çözüm sunmaktadır.

Bütünleşik pazarlama iletişiminde kullanılan yeni teknolojiler, sürdürülebilir iletişim açısından büyük önem taşımaktadır. Bu teknolojiler hem çevresel etkileri azaltmaya yardımcı olmakta hem de bireyler, kurumlar ve toplumlar arasında daha etkili ve kapsayıcı iletişim olanakları sunmaktadır. BPİ'nde kullanılan yeni teknolojilerin sürdürülebilir iletişim açısından önemi "enerji verimliliği ve karbon ayak izi azaltımı, erişilebilirlik ve kapsayıcılık, dijital dönüşüm ile kağıt tüketiminin azaltılması, veri analitiği ile etkin iletişim, uzaktan çalışma altyapısı" gibi konuların üzerinden aktarılmaktadır. Yeni teknolojiler sayesinde iletişim daha hızlı, çevre dostu ve kapsayıcı hale gelirken sürdürülebilir kalkınma hedeflerine de önemli katkılar sunmaktadır. Özetle, bütünleşik pazarlama iletişiminde kullanılan dijital teknolojiler, sürdürülebilir iletişimi üç boyutta desteklemektedir. Bunlar; çevresel sürdürülebilirlik açısından kağıt, enerji ve kaynak israfının azaltılması, sosyal sürdürülebilirlik açısından toplumsal farkındalık ve kapsamlı katılım ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından ise uzun vadeli paydaş ilişkileri ve az maliyetli dijital yatırımlardır.

KAYNAKÇA

Ada, S. & Tatlı, H. S. Akıllı Telefon Kullanımını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. XV. Akademik Bilişim Sempozyumu, 179-184, Kahramanmaraş, 2013.

Adanlawo, E. F., & Reddy, M. M. (2018). Corporate Social Responsibility Communication: An Exclusive Role of Public Relations. African Renaissance,(1), 67-82.

Aiolfi, S., Bellini, S., & Pellegrini, D. (2021). Data-Driven Digital Advertising: Benefits and Risks of Online Behavioral Advertising. International Journal of Retail ve Distribution Management, 49(7), 1089-1110.

Akar, E. & Kayahan, C. Elektronik Ticaret ve Elektronik İş. Nobel Yayın Dağıtım/İstanbul, 2007.

Akbayır, Z. (2019). Halkla İlişkiler Perspektifinden Kurumsal Sürdürülebilirlik İletişimi ve Bir Örnek Olay İncelemesi. Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi, 2(1), 39-71.

Aktaş, F., Çeken, C. & Erdemli, Y. E. (2016). Nesnelerin Interneti Teknolojisinin Biyomedikal Alanındaki Uygulamaları. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4(1), 43.

Alan A.K, Kabadayı E.T. & Erişke T, (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17(66), 493-504.

Alpaslan, B., Kaya, A. & Şen, H. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 29(107), 1-47.

Alptekin, Z.M. (2021). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çalışmalarında Sürdürülebilir İletişim Yaratılmasında Dijital Mecraların Rolü, İstanbul Ticaret Üniversitesi: İstanbul.

Altındal, M. Dijital Pazarlamada Marka Yönetimi ve Sosyal Medyanın Etkileri, Akademik Bilişim Konferansı, 23–25, Antalya, 2013.

Aytekin, Ç. (2011). Wiki Uygulamalarına İletişimsel Yaklaşım ile Bir Model Önerisi, Online Academic Journal of Information Technology, 2 (5), 7-17.

Ayush, G. K. & Gowda, R. (2020). A Study on Impact of Covıd-19 on Digital Marketing. Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal, Special Issue June, 225-228.

Batu, M. & Kayacan, Ş. Sosyal Medya Influencerlarının Kurumsal Algıya Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma: Trendyol Influencerları, 8 TH Internatıonal Asıan Congress On Contemporary Scıences 1, 5-7, Aksaray, 2023.

Bektaş, M. Sürdürülebilirlik ve İş Etiği. Akay, E. & Palabıyık, N. içinde, Sürdürülebilir Yönetim. Özgür Yayınları / Gaziantep, 2024.

Büyükçelikok, T. Ö., Dilmen N, E. (2024). "Dijital Yayın Platformları Teknik Özelliklerinin Kullanılabilirliğinin Kullanıcı Deneyimine Etkisi: Netflix Örneği". İletişim Çalışmaları Dergisi, 10 (3), 359-372.

Cemalcılar, İ. (1987). Pazarlama Karması (4P) Kavramında Yeni Gelişmeler. Pazarlama Dünyası Dergisi, 4, 23-24.

Cheyne, A.D., Dorfman, L., Bukofzer, E. & Harris, J.L. (2013). Marketing sugary cereals to children in the digital age: a content analysis of 17 child-targeted websites. J Health Commun, 2013, and 18(5):563-82.

Çakmak, S. *Etkileyici Pazarlama Uygulamalarının Post-Hakikat Kavramı Bağlamında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Çakmak, F. (2023). Sürdürülebilirlik Bağlamında Pazarlama İletişimi: Youtube Reklamlarının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kapsamında Analizi. Journal Of Business İn The Digital Age, 6(2), 86-97.

Doğan, Ş. (2021). Dijital Pazarlamada İnternet Arama Motorlarının Kullanımı: Morhipo ve Trendyol Sitelerinin Karşılaştırmalı Analizi. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 6(1), 123-139.

Efe, A. (2022). Sanal Gerçekliği ve Artırılmış Gerçekliği Bir Sonraki Seviyeye Taşımak: Karma Gerçeklik ile Yapay Zeka, Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi, 6(2), 131-148.

Eker, R., Alkiş, K. C., Uçar, Z. & Aydın, A. (2023). Ormancılıkta Makine Öğrenmesi Kullanımı. Turkish Journal of Forestry, 24(2), 150-177. https://doi.org/10.18182/tjf.1282768

Elitaş, C. & Arslan, S. (2024). Sürdürülebilir Yeşil Bankacılık ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(3), 250-271.

Freman, C. & Soete, L. Yenilik İktisadı. (Çev. E. Türkcan) TÜBİTAK Yayınları, Akademik Dizi 2, 1.Basım, Kalkan Matbaacılık/Ankara, 2003.

Green, J. & Thorogood, N., (2009), Qualitative Methods for Health Research, 2 edition, Los Angeles: Sage Publications Inc.

Güzel, P., Çoknaz, D. & Atalay Noordegraaf, M. (2009). Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevre Boyutunda Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) Uygulamaları ve Olimpiyat Organizasyonları Kapsamında İncelenmesi, Spor Bilimleri dergisi, Hacettepe J.of Sport Sciences, 20(2), 59-69.

Guedj, A. (2013). Digital marketing: what place does it have in blood donation? Transfus Clin Biol, 2013:20(20), and 123-126.

http://www.sustainablecommunication.org/about-us /

(Erişim tarihi: 28 Nisan 2025).

İpek, A. R. Karma Gerçeklikte Çoklu Mekân Tasarımı, Sanatta Yeterlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara, 2019.

Jung, Y., Pawlowski, S. D., & Kim, H. W. (2017), Exploring associations between young adults' Facebook use and psychological well-being: A goal hierarchy approach, International Journal of Information Management, 37(1), 1391-1404.

Kara, T. Sosyal Medya Endüstrisi. Beta Yayıncılık / İstanbul, 2019.

Karaboğa, F. (2022). Sürdürülebilirliğin Üç Temel Boyutu: On Birinci Kalkınma Planı İçerik Analizi. Sürdürülebilir Çevre Dergisi, 2(2), 76-84.

Karaca, Ş. & Gülmez, M. (2010). Mobil Pazarlama: Kavramsal Bir Değerlendirme, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 1(1), 69-81.

Karakaya Eren, G. K. (2023). Pazarlamada Yeni Trendler ve Dijital Reklamın Post Covid Sonrası Eğilimleri. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(2), 701-730. https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1227000

Kaya, M. (2020). Satın Alma Davranışında Yorumların Rolü: Trendyol Müşterileri Üzerinden Bir Değerlendirme. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 7(1), 49-67.

Kaya, E. Ç. & Ündil, S. H. (2022). Bilgi Teknolojilerinin Gelişimiyle Dijital Pazarlamanın Doğuşu. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 17(2), 107-137. https://doi.org/10.54860/beyder.1132073

Kayacan, Ş. & Batu, M. (2024). Metaverse Ne Değildir? Sanal Dünya Üzerine Akademik Bir Tartışma. Türkiye Medya Akademisi Dergisi, 4(7), 88-110. https://doi.org/10.5281/zenodo.10715739

Kayın, B. Dijital Pazarlama ve Dijital Pazarlamanın Marka Yönetimine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Kılıç, H., Atalay, E., & Yurtsever, A. E. (2019). Büyük Veri (Bigdata) ve Müşteri İlişkileri Yönetimi (Crm) İş Birliğinin Pazarlama İletişimi Stratejilerindeki Rolü: Büyük Ölçekli Özel Bir Banka Örneği. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 289-310

Kotler, P. A'dan Z'ye Pazarlama. (A. Kalem, Çev.) MediaCat / İstanbul, 2017.

Khalil, E. A. & Özdemir, S. (2018). Nesnelerin İnternetine Genel Bir Bakış: Kavram, Özellikler, Zorluklar ve Fırsatlar. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 24(2), 311-326.

Ki, E. J. & Shin, S. (2015). Organization Sustainability Communication (OSC): Similarities and Differences of OSC Messages in The United States and South Korea. Computers in Human Behavior, 48, 36-43.

Kjaerheim G. (2005). Cleaner Production and Sustainability.. Journal of Cleaner Production, 13 (4), 329-339.

Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E & Erişke, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (66), 493-504. https://doi.org/10.17755/esosder.334699

Korkut, Ö., Akyol, A., & Altaş, D. (2014). Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ): İçecek Sektöründe Uygulamalı Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1), 419-431.

Law, C., & So, S. (2010). QR Codes in Education. Educational Technology Development and Exchange, 3(1), 85-100.

Martínez-Martínez, Inmaculada J.; Aguado, Juan-Miguel; Boeykens, Yannick (2017). "Ethical implications of digital advertising automation: The case of programmatic advertising in Spain". El profesional de la información, 26 (2), 201-210.

Nair, G. R. & Sebastian, S. (2017). Blockchain Technology Centralised Ledger to Distributes Ledger, International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET), 4(3), 2823- 2827.

Obitade, P. O. (2019). Big Data Analytics: A Link Between Knowledge Management Capabilities and Superior Cyber Protection. Journal of Big Data, 6(1). https://doi.org/10.1186/s40537-019-0229-9

Oyman, M. & İnam, Ö. (2007). Bütünleşik Pazarlama İletişiminin Türkiye'deki Yansımaları: Reklam ve Halkla İlişkiler Ajanslarına Yönelik Bir Araştırma. Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 53-78.

Özgen, E. (2022). Sürdürülebilirlik İletişimi ve Halkla İlişkiler. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, (39), 1-4. https://doi.org/10.17829/turcom.1106292

Pallathadka, H., Sajja, G. S., Phasinam, K., Ritonga, M., Naved, M., Bansal, R., & Quiñonez-Choquecota, J. (2022). An Investigation of Various Applications and Related Challenges in Cloud Computing. Materials Today: Proceedings, 51, 2245–2248. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.11.383

Saydam, Z. A. Sürdürülebilir İletişimin Kurumsal Sürdürülebilirliğe Etkisi: İşletmeler Örneğinde Karşılaştırmalı Uygulama, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Soubbotina TP. Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development. World Bank Publications / Washington D.C, 2004.

Summak, E. (2024). Sosyal Sorumluluk ve Sürdürülebilirlik Odaklı Halkla İlişkiler: Duyarlı İletişim Stratejileri, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (8), 36, 509-526.

Söğüt, E. & Erdem, O. A. Günümüzün Vazgeçilmez Sistemleri: Nesnelerin Haberleşmesi ve Kullanılan Teknolojiler, AB 2017 Akademik Bilişim Konferansları, Aksaray, 2017.

Şen, H., Kaya, A. & Alpaslan, B.(2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, Ekonomik Yaklaşım, 29(107): 1-47.

Tektaş, M., Akbaş, A. & Topuz, V. Yapay Zeka Tekniklerinin Trafik Kontrolünde Kullanılması Üzerine Bir İnceleme, I. Uluslararası Trafik ve Yol Güvenliği Kongresi, İstanbul, 2012.

TREEM Jeffrey W., LEONARDI, Paul M., (2013). Social Media Use in Organizations: Exploring the Affordances of Visibility, Editability, Persistence, and Association, Annals of the International Communication Association, 36(1), 143189.

https://www.trendyol.com/

(Erişim Tarihi: 08.05.2025)

Turner, G.M. (2008). A Comparison of the Limits to Growth With 30 Years of Reality. Global Environmental Change, 18, 397-411.

Todor, R. D. (2016). Blending Traditional and Digital Marketing. Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences, 9(1), 52-56.

Ünal, G. & Uluyol, Ç. (2020). Blok Zinciri Teknolojisi. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 13(2), 167-175.

Üşenmez, G. Mobil Uygulamalarda Online Alışveriş: Trendyol Örneği, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2024.

Ünlü, T. T. & Akyol, O. (2025). An Examination of Interactive Productions Broadcasted on Digital Platforms in Türkiye. Communicata, 29, 48-59.

Westerlund, M. (2020). An Ethical Framework for Smart Robots. In Technology Innovation Management Review. https://doi.org/http://doi.org/10.22215/timreview/1312

William E. Kilbourne,(2024). Sustainable Communication and The Dominant Social Paradigm: Can They Be Integrated?, Marketing Theory, 4, 193.

http://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/erad-99-01.doc,

(Erişim Tarihi: 13.12.2024)

Yapraklı, T. Ş., & Yıldız, T. (2018). Yeşil Aklamanın Algılanan Risk, Kalite ve Memnuniyet Üzerindeki Etkisi. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 359-378.

Yılmaz, M., & Şimşek, M. C. (2018). Bütünleşik Pazarlama İletişiminin Dijital İçerik Pazarlamasında Kullanılması: Türkiye Giyim Sektörü İncelemesi. Journal of International Social Research, 11(59), 1262-1271.

Yın, R. K., (1999). Enhancing the Quality of Case Studies in Health Services Research, Health Services Research, 34 (5), 1209-1224.

Yolaç, G., & Demir, N. (2004). Bütünleşik Pazarlama İletişimi. Öneri Dergisi, 6(21), 121-127. https://doi.org/10.14783/maruoneri.680128

Yolcu, T. & Arslan, Y. Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Güncel Yaklaşımlar. S. Çiğdem & A. Boztaş içinde Pazarlama 4.0 ve Perakendecilik Sektöründeki Yansımaları, Nobel Yayıncılık / Ankara, 2020.

Yücel, G. & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme - Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentiler. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (17), 47-60.

https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html

(Erişim tarihi 28.04.2025)

https://www.un.org/en/academic-impact/page/sustainable-development-goals

(Erişim tarihi 29.04.2025)

https://www.trendyol.com/s/sustainability

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

(Erişim tarihi 29.04.2025)

https://www.trendyol.com/s/deprem-yardimlasma-seferberligi-sss

(Erişim tarihi 29.04.2025)

https://www.aa.com.tr/tr/isdunyasi/e-ticaret/trendyol-hizli-market-in-yeni-nesil-yapay-zeka-asistani-aiten-ise-basladi/681843

(Erişim tarihi 30.04.2025)

https://www.aa.com.tr/tr/isdunyasi/e-ticaret/trendyolmilladan-yapay-zeka-destekli-koleksiyon/687152

(Erişim tarihi 30.04.2025)

https://mediacat.com/trendyol-yerli-yapay-zeka-dil-modeli-trendyol-llmi-tanitti/

(Erişim tarihi 30.04.2025)

https://www.trendyol.com/s/trendyol-affiliate-programi

(Erişim tarihi 05.05.2025)

https://www.trendyol.com/s/karekod-nasil-kullanilir-blog

(Erişim tarihi 05.05.2025)

https://www.trendyol.com/s/sepette-iyilik

(Erişim tarihi 06.05.2025)

https://www.aa.com.tr/tr/isdunyasi/e-ticaret/trendyolun-sepette-iyilik-hareketi-ile-stklara-3-yilda-200-milyon-liradan-fazla-kaynak-yaratildi/684093

(Erişim tarihi 06.05.2025)

https://www.thinkwithgoogle.com/intl/tr-tr/pazarlama-stratejileri/uygulama-ve-mobil/uygulama-yeniden-etkilesim-kampanyalari-moda-perakendecisi-trendyolun-mobil-uygulama-geliri-ve-islem-sayisinda-20-artis-sagladi/?utm_source=chatgpt.com

(Erişim tarihi 06.05.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ALTERNATİF MEDYANIN EKONOMİ POLİTİĞİ

Araştırma Görevlisi Dr. Emine ARDUÇ KARA
Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü
eminearduc@sdu.edu.tr - ORCID: 0000-0002-5489-093X

ÖZET

"Bir başka dünya mümkün" sloganıyla hareket eden, "her şey bir noktada bir başka şeyin alternatifidir" görüşü hâkim olan, ana akım medyada yer al(a)mayan haberlere, kişilere, eylemlere yer vererek sesi çık(a)mayanların sesi olma hedefi ile oluşum gösteren alternatif medyaya ilişkin yapılan birçok tanımlamada onun ticari kaygılar gütmemesi gerektiğine vurguda bulunulmaktadır. Bu durum özellikle de neoliberal politikaların hâkimiyet sürdüğü günümüzde alternatif medyanın yayın hayatını nasıl sürdürdüğü ya da sürdürmesi gerektiği konusunda akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Alternatif medyanın sürdürülebilirliği, sahiplik yapıları, reklam gelirleri, devlet politikaları ve izleyici destekleri gibi finansal faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Ancak bazı durumlarda bu faktörler alternatif medya kavramının içerisinde yer alan ticari kaygılar gütmeme politikasına ters düşebilmekte, öyle ki alternatif medya kuruluşunu, yayın hayatının devamında bağımsızlığını koruyamaması riski ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Buradan hareketle çalışmada öncelikle alternatif medyanın tanımı, hangi kuramsal yaklaşımlarla ele alındığı, alternatifliği sağlayan unsurların neler olduğu irdelenmiştir. Ardından alternatif medyanın kapitalist medya sistemleri içinde ne ölçüde mümkün olduğu; özellikle Türkiye gibi sermaye yapısının yoğunlaşmış olduğu ülkelerde karşılaştığı yapısal zorluklar tartışılmıştır. Son bölümde ise Türkiye'deki alternatif medya örnekleri üzerinden gelir modelleri incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Türkiye özelinde birçok alternatif medya kuruluşunun fonlar, bağışlar, reklamlar, ürün satışları, abonelikler gibi gelir kaynakları ile ayakta kalmayı başardığı görülmüştür. Ancak alternatif medya, bağımsızlığını sürdürülebilmek ve demokratik işlevini yerine getirebilmek için finansal dayanıklılığını güçlendirmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, yerel ve uluslararası dayanışma ağları, kolektif gelir modelleri, şeffaf bağış sistemleri ve okur sadakati alternatif medyanın sürdürülebilirliği açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alternatif Medya, Yeni Toplumsal Hareketler, Ekonomi Politik, Neoliberal Politikalar, Gelir Modelleri

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1.GİRİŞ

20. yüzyıl itibari ile küreselleşme ve sanayileşme hareketlerinin bireylerin sömürüsü üzerinden işleyen bir yapıya doğru şekillenmesi, modernleşmenin vaatlerini yerine getirememesi toplumsal bilincin artmasına, farkındalığın yaratımına neden olmuş ve kadın hareketlerinden, çevre duyarlılığına, hak odaklı bakış açısından küreselleşme karşıtı eylemlere, öğrenci protestolarından milliyetçi gösterilere değin geniş bir alanda mücadele girişimlerinin başlaması, toplumsal yapının yeni bir forma dönüşümünü hızlandırmıştır. Yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan bu yapı ve ana akım medyanın egemen sınıfın çıkarlarına hizmet odaklı yayın yapması, sansür mekanizmasının etkisinin eleştirel düşünce üzerinde baskın olarak hissedilmesi, toplumsal yapı içerisinde azınlıkların ötekileştirilmeye maruz bırakılması, kapitalist sermayenin medya organlarının neyi haberleştirip haberleştirmeyeceğinde karar mercii olması, politika ve ekonomi ikilisinin sınırlarının belirsizleşmesi gibi daha birçok nedenden dolayı medyada da bir dönüşüm gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle de internet teknolojisinin gelişimi ve dünyada yaşanılan -medya sektörünü de derinden etkileyen- ekonomik krizler, medyanın yeni yapılanmalar içerisine girmesinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Yeni toplumsal hareketler bağlamında bakıldığında alternatif medya olarak tanımlanabilen bu dönüşüm birçok düşünür tarafından olumlansa da hâlen daha alternatif medya konusunda bir birliktelikten ve kesin bir kabulden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Tanımlanması, kapsamı, ideolojisi, mali ve hiyerarşik yapılanması konularında uzlaşmanın yaşanamadığı bir kavram olan alternatif medyanın, ona atfedilen nitelikler dolayısıyla "radikal", "eleştirel", "aktivist", "direniş", "muhalif", "anarşist", "anti-kapitalist", "bağımsız" medya gibi çeşitlendirilebilen adlandırmaları bulunmaktadır. Çalışma genelinde alternatif medyanın, gelir modellerine ağırlık verilmekle beraber ana akım medya ile olan birlikteliğine, politik, toplumsal, ekonomik ve hiyerarşik yapılanmasına da değinileceğinden kapsayıcılığının geniş çaplı olması adına alternatif olarak tanımlanması uygun görülmüştür.

Çalışmanın izleğini oluştururken öncelikle alternatif medyayı alternatif olarak tanımlayan "şey"in ne olduğu? Tek bir alternatiflikten bahsedilip edilemeyeceği? sorularına yanıt aranmış, alternatif bir medyanın politik görüşlerinin egemen görüşten farklı olmasının onu alternatif yapabilirliği veya alternatif medya için medya kuruluşunun ekonomik ve hiyerarşik yapılanmasının da aynı düzeyde önem taşıyıp taşımadığı üzerine eleştirel ekonomi politik odağında tartışma genişletilmiştir. Ardından Türkiye özelinde mevcut alternatif medya kuruluşlarından örnekler incelenerek alternatif medyanın sürdürülebilirliği için kullandığı gelir modelleri incelenmiştir.

2. ALTERNATİF MEDYA ÜZERİNE FARKLI TANIMLAR

Alternatif medyaya yönelik birçok tanımlama olagelmiştir. Katılımcı alternatif medya görüşünü benimseyen Atton (2006, s.12), alternatif medyayı tanımlarken onun yalnızca ana akıma karşı eleştirel bir söylem olarak nitelendirilmesinin yanlış olacağını; alternatif medyayı, görmediğimiz dünya hakkında başka hiçbir yerde bulamayacağımız bilgileri sağlayan, kâr elde etmekten ziyade düşünce ve fikirlerin özgürce yayılım gösterebildiği ortamlar olarak tanımlar. Burada vurgulanmak istenilen düşünce, ana akımda kendine yer bulamayan içeriklere de yer

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ayrılabiliyor olması ve bunun toplumdan soyutlanan kişileri de kapsıyor olmasıdır. Bu içerikler eleştirel olarak nitelendirilmenin yanı sıra ana akım medya ortamlarında üzerinde durulmayan, ötekileştirilen kişi, grup, kuruluş veya oluşumlardır.

Alternatif medyayı "radikal medya" olarak tanımlayan Downing, Ford, Gil ve Stein ise radikal alternatif medya ve ana akım medya arasındaki ayrımları belirterek kavrama bir açıklık getirmeye çalışır. Downing vd. (2017), ilk olarak "her şey belirli bir noktada bir başka şeyin alternatifidir" der. Ona göre radikal alternatif medya yalnızca olumlayıcı bir özellikte bulunmaz, olumsuzlukların da temsil edildiği bir ortam sunar. Radikal alternatif medya nadiren de olsa etnik azınlıkların da içerisine katılabildiği bir kanal olmakla birlikte çoğunlukla sınırları belirsizdir. Downing vd. (2017), ayrıca radikal alternatif medya aktivistleri tarafından kullanılan teknolojilerin büyük oranda ana akım medyanın amaçlarına hizmet ettiklerini belirtir. Birbirlerinden farklı formatları bulunan radikal alternatif medyaların temelde birleştikleri ortak nokta ise egemen ideolojilerin koymuş oldukları kurallara karşı tavır almalarıdır. Bunun yanı sıra radikal alternatif medya, ana akıma oranla gerek ekonomik gerekse yapısal olarak daha küçük ölçeklidir. Bu nedenle yayın hayatını sürdürme noktasında da kesinlikleri bulunmamaktadır. Hiyerarşik bir yapılanma eğiliminde bulunma amaçları olmadığından dolayı radikal alternatif medyalar ana akım medya ile karşılaştırıldıklarında daha demokratik bir nitelik gösterebilmektedirler (2017, ss. 20-23).

Downing vd.'nin ele aldığı radikal alternatif medya, yaşanılan toplumsal hareketlerin gözler önüne serildiği bir alan olmanın yanı sıra hegemonyaya karşı verilen bir iktidar mücadele alanı olarak da değerlendirilmektedir. Egemene karşı verilen mücadele yalnızca yazılı değil, görsel, işitsel niteliklerle de yapılabilmektedir. Bunun gerçekleşmesinde tek vasıta medya organları olmamakta, danstan sokak sanatına, grafitiden giyim kuşama, vücut diline kadar gündelik yaşam pratiklerinin tüm unsurları bu amaç için kullanılabilmektedir (Atkinson, 2015, ss. 43-44). Alternatif medyayı yurttaş medyası olarak nitelendiren Rodriguez ise; alternatif medya içeriklerinin üretimine katılanları aktif yurttaşlar olarak tanımlamaktadır (Rodriguez, 2003'ten akt. Sandoval ve Fuchs, 2010, s. 142).

Atton, Downing vd., Rodriguez gibi düşünürler alternatif medyayı katılımcı özelliği dolayısıyla ele alırlar. Onlar, herhangi bir hiyerarşik düzenin olmadığı, ana akıma görece daha demokratik olarak nitelenen alternatif medyayı (buradaki demokratik olma durumu liberal görüşün internet teknolojisine yüklediği demokratik ve özgürlükçü özellikten kaynaklanmaktadır) birçok sivil yurttaşın serbestçe katılım gösterdiği mecralar olarak düşünmekteler. Burada, katılımcılar arasında herhangi bir ayrım yoktur. Eleştirel veya muhafazakâr düşünceye sahip tüm bireyler kendi ideolojilerine dönük alternatif medya kuruluşlarında etkin olabilmektedirler. Ancak Sandoval ve Fuchs (2010, s. 144), katılımcı alternatif medyanın dijital emek noktasında kapitalizme hizmet ettiğini de belirtmektedirler. Bireylerin harcadıkları zaman ve emek karşılığında herhangi bir ücret almamaları ve içerik ürettikleri veya üretilen içerikleri tükettikleri web sayfaları tarafından potansiyel sermaye olarak görülen bu kullanıcılar, çoğu zaman medya kuruluşunun kârına hizmet sağlamak amacıyla haberdar olmadan reklam verenlere satılan birer metaya dönüşmektedirler.

Erol Mutlu (2004, s. 20) ise *İletişim Sözlüğü* isimli eserinde alternatif medyayı; "yerleşik ve kurumsallaşmış siyaseti (toplumda değişimi savunma veya en azından geleneksel değerlerin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

eleştirisi anlamında) açıkça reddeden veya ona meydan okuyan kitle iletişim biçimleri" şeklinde tanımlar. Mutlu'nun ifade ettiği tanımlamada alternatif medya hegemonyaya karşı verilen bir savaşın aracı ve gelenekselliğe karşı modern bir mecra olarak ele alınmaktadır.

Görülmektedir ki alternatif medyaya birden fazla anlam yüklenebilmekte ve bu anlamlar dâhilinde farklı isimlendirmelerde bulunulabilmektedir. Her şeyden önce alternatifliğin farklılık olduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır. Bu farklılığı medya kanalları üzerinde değerlendirdiğimizde farklılığın düşüncede olabileceği gibi araçlarda, gelir kaynaklarında, yayın politikasında, hiyerarşik yapıda da oluşabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bundan dolayı alternatif medyayı ne tek başına ana akıma karşı eleştirel düşünceyi yayma aracı ne de sesi çıkmayanların sesi, azınlıkların temsil mekânı, ekonomik bağımlılığın bulunmadığı ağsal yapılar olarak ele almak doğru değildir.

3. MEDYAYI ALTERNATİF YAPAN NEDİR?

Michael Albert (1997), *What Makes Alternative Media Alternative?* isimli çalışmasında alternatif medya kuruluşunun kendine has özelliklerinin bulunduğunu dile getirmekle birlikte bunlardan hangilerinin alternatifliği temsil ettiğinin belirlenmesinde netlik bulunmadığını hâkim olan iki görüş üzerinden dile getirmektedir. İlki; "tercih ettiğim değerlere sahip olan benim kuruluşum alternatiftir, gerisi değildir" görüşü ikincisi ise; "bir kuruluşu 'alternatif' yapan niteliklerin çok çeşitli ve kapsamlı olduğu, dolayısıyla her şeye alternatif denebileceği, hiçbirinin bir diğerinden daha alternatif olmadığı" görüşüdür. Albert, alternatif medyanın, ortaya çıkan ürün/içerik ile ilgili olmadığını nedenleri ile belirtmektedir. Örneğin; bilinirliği yüksek bir ana akım gazetenin aynı içeriğe sahip alternatif bir kanal üzerinden yayın yapan oluşumunun bulunmasının bu kanalı alternatif yapıp yapmayacağı tartışma konusudur. Bu demektir ki alternatif olabilmek için yayın politikasının yandaş veya muhalif olmasının önemli bir ayırt edici işlevi bulunmamaktadır. Bu aynı zamanda o kuruluşun örgüt yapısı ve işleyişi açısından da alternatif olması gerekliliğine vurgu yapan bir niteliktir (Albert, 1997). Albert'in de belirttiği gibi alternatif olmayı tek bir koşul üzerinden değerlendirmek hatalı olmaktadır. Bir alternatiflik sorgulaması yapılacak ise bu, kuruluşun tüm yönlerinin incelenip ana akıma ve neoliberal politikalara karşı farklılaştığı noktaların tespiti ile mümkün olabilir.

Genel olarak Albert (1997), alternatif olmanın kriterlerini aşağıdaki gibi belirtmektedir:

> "(…) Gelir elde etmek için öncelikle izleyici/okuyucuları reklam veren kuruluşlara satmaz; dolayısıyla geniş ve seçkin olmayan bir izleyici/okuyucu kitlesini hedefler(….)Yönlendirici bir amaç olarak kârı ve artı değeri reddetmek, gelir kaynağı olarak reklamları azaltmak veya tümüyle sona erdirmek, geniş ve seçkin olmayan izleyici/okuyucu kitlelerine ulaşmak, iş rolleri, ödüllendirme normları ve karar alma süreçlerinde toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf hiyerarşilerini sarsan yapılar geliştirmek ve alternatif projeyi hayata geçirirken şirket yapısından kaynaklanan ayak bağlarına ödün vermemek."

Topluma hizmet etme medyası olarak alternatif medya, ana akım medyaya bir alternatif olarak alternatif medya, sivil toplum ile bağlantılı alternatif medya ve rizom olarak alternatif medya şeklinde dört temel kuramsal yaklaşım bütününden alternatif medyayı sadece ana akıma karşı eleştirel yayın anlayışını gerçekleştirme alanı olarak değil aynı zamanda hegemonya karşıtı olmasa da farklı düşünce ve fikirlerin kendine yer bulabildiği bir alan olarak açıklama

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

amacında olan Bailey, Cammaerts ve Carpeinter (2008, s. 18), belirli bir dönemde alternatif olarak tanımlanan medyanın zamanla ana akım ile bütünleşme ihtimalinin göz önünde bulundurulmasına dikkat çekerek alternatif medyayı ana akımdan ayıran birtakım özelliklerden söz ederler (Çizelge 1).

Çizelge 1. Ana Akım Medya ve Alternatif Medya Karşılaştırması

Ana Akım Medya	Alternatif Medya
Büyük ölçekli, geniş ve homojen bir izleyici kitlesine yönelme	Küçük ölçekli ve çeşitliliklerine saygı duyulan muhtemelen dezavantajlı özel topluluklara yönelme
Devlete bağlı kuruluş ya da ticari şirketler	Devlet ve pazardan bağımsız
Profesyonel kadrolardan oluşmuş dikey(hiyerarşik) yapılanma	Yatay (hiyerarşik olmayan) yapılanma, demokratikleşme ve çeşitlilik çerçevesi izleyicilerin erişim ve katılımını kolaylaştırmaya imkân sağlar
Baskın söylem ve temsillerin taşıyıcısı	Hâkim olmayan (muhtemelen karşı hegemonik) söylem ve temsillerin taşıyıcısı, öz temsilin önemini vurgular

Bailey, Cammaerts ve Carpeinter' in dikkat çektiği bu 4 farklı ayrım noktasından anlaşılmaktadır ki alternatif medyanın tanımlanmasında ve ana akım medyadan ayrılmasında izleyici profili, ekonomik ve idari yapılanması ve yayınlanan içeriklerin konuları önem taşımaktadır.

Bir medya kuruluşunun alternatif olarak nitelendirilebilmesi için *Alternatives in Print* editörleri üç temel kriterden söz ederler ve bunlardan en az birinin uygunluk göstermesi durumunda medya kuruluşunun alternatif olarak değerlendirilebileceğini belirtirler. "(ı)Yayıncı kâr amaçlı olmamalı, yarar sağlamaktan ziyade fikir kaygısı taşımalıdır, (ıı)Yayınlarının konusu sosyal sorumluluk, yaratıcı anlatım ya da genellikle her ikisinin birleşimine odaklanmalıdır. (ııı) Yayıncıların kendilerini alternatif yayıncılar olarak tanımlamalarıdır." (Atton, 2006, s. 13).

Tim O'Sullivan (1994'ten akt. Sandoval ve Fuchs, 2010, s 147) ise alternatif medyayı "tamamının toplumda değişimi ya da en azından geleneksel değerlerin eleştirel bir yeniden değerlendirmesini savunuyor olmaları yönünde, kurulu ve kurumsal siyaseti alenen reddeden ya da ona meydan okuyan medya iletişim formları" olarak tanımlar ve onu ana akımdan ayıran iki özelliğinin olduğunu belirtir: "(ı) Demokratik/ortak bir üretim süreci, (ıı) İçerikteki veya formdaki yenilik ya da deneyime bağlılık (O'Sullivan, 1994'ten akt. Atton, 2006, s. 15).

Atton, Tim O'Sullivan'ın belirlediği bu özellikler neticesinde alternatif medyanın seçkinlerden ziyade sıradan insanların da katılım gösterdiği (buradaki katılım yalnızca içeriğe yapılan bir katkı olarak algılanmamalı temsil ve organizasyonda yer alma adına da yurttaşların katılımına açık olan) bir medyanın alternatif olarak tanımlanabileceğini ifade eder (Atton, 2006, ss. 15-16).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Marisol Sandoval (2009), *A Critical Contribution to the Foundations of Alternative Media Studies* isimli çalışmasında *Le Monde Diplomatigue* gazetesi örneğinden hareketle alternatif medyanın nasıl olduğunu veya olması gerektiğini, tanımlanmasında dikkat edilmesi gereken unsurların ne olduğunu tartışmakta ve bir medyanın alternatif olarak düşünülmesinin onun nasıl tanımlandığına bağlı olduğunu dile getirmektedir. Sandoval'a göre (2009) eleştirel içerik sağlama ve medya içeriklerini daha fazla kişinin erişimine sunma amacının olup olmaması ya da üretim sürecine katılanları yetkilendirmek için medya ürünlerini onlara açık hale getirme denemesinde bulunup bulunmaması alternatif medyanın tanımlanmasındaki en önemli noktalardır. Sandoval, alternatif medyaya ilişkin tek bir tipolojik yaklaşımdan ziyade Antony Giddens'ın öznel ve nesnel sosyal kuramlar arasındaki ayrımından yararlanarak yapısal sorunlar üzerine odaklanan kuramları nesnel, daha çok aktörlere yönelik kuramları ise öznel olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir. Ona göre öznel yaklaşımlar, medya aktörlerine ve alternatif medya üretme yöntemlerine odaklanmaktadır. Alternatif medyanın özgürleştirme niteliği kazanmasında bu medya organlarının sıradan insanların seslerinin de duyulabileceği bir platform olma durumuna erişmesine bağlıdır. Yani alternatif medya katılımı teşvik ettiği, çoğulculuğa hizmet ettiği sürece öznel yaklaşımlar içerisinde yer edinebilir. Nesnel yaklaşım ise; alternatif medyanın, eleştirel medya içeriği sağlayarak kapitalist kitle medyasının ideolojik karakterini reddetmesi şartıyla özgürleştirici potansiyelinin gerçekleşebileceğini savunur (2009, ss. 2-4).

Ele alınan alternatif medya kriterlerinin sonucunda alternatif medyanın bir tanımlamasının yapılması gerekirse alternatif medya; sermaye birikimine neden olacak ekonomik kazanç sağlamaktan uzak, demokrasinin gereklerinin işleyiş kazandığı, dikey hiyerarşinin silikleştiği, üretici ve tüketicinin iç içe geçtiği, gündemi tarafsız bir gözle yansıttığı kadar kapitalist piyasa koşullarına ve neoliberal politikalara hizmet eden ana akım medyada yer al(a)mayan konu ve kişilere yer veren, geniş bir okuyucu/izleyici kitlesine erişmekten ziyade küçük ölçekli gruplara seslenen, çok sesliliğin temsilini gerçekleştiren, muhalif gücü ağır basan, basılı, işitsel veya görsel her türlü araç ile içerik üretiminin gerçekleşebildiği medya kuruluşlarıdır.

4. KAPİTALİST MEDYA DÜZENİ İÇERİSİNDE ALTERNATİF MEDYA

Fuchs ve Sandoval (2015), alternatif medyanın temelinin eşitsizlik üzerine kurulu olan kapitalist toplumda var olmasına dikkat çekerek alternatif medyayı yalnızca yüzeysel olarak incelemenin yetersiz olacağını bunun yerine alternatif medyanın ve kapitalist kitle medyasının eleştirel ekonomi politik analizinin karşılaştırmalı ele alınması gerektiğinin altını çizerler. Fuchs ve Sandoval, alternatif medyayı eleştirel medya olarak ele aldıkları ve bu medyanın olası özelliklerini belirttikleri Çizelge 2'deki modelde, medya aktörleri (medya üreticileri, medya tüketicileri, izleyiciler ve kullanıcılar) ile medya yapıları (mülkiyet ve kontrol yapıları, form ve içerik yapıları) arasındaki ayrıma dayanarak ideal alternatif medya modelinin nasıl olması gerektiğini belirtmektedirler. Bununla birlikte ideal alternatif medyanın tüm boyutları her zaman belirli bir alternatif medya için geçerli olmamaktadır (2015, s. 167).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çizelge 2. Alternatif Medya ve Kapitalist Medyanın Özellikleri

<table>
<tr><th colspan="2"></th><th>Kapitalist Kitle Medyası</th><th colspan="2">İdeal Alternatif Medya</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Medya Yapıları</td><td>Medya ürünlerinin ekonomik biçimi</td><td>Meta olarak medya ürünü</td><td colspan="2">Ticari olmayan medya ürünü</td></tr>
<tr><td>Medya ürünlerinin içeriği ve biçimi</td><td>İdeolojik içerik ve standartlaştırılmış biçim</td><td colspan="2">Eleştirel içerik ve/veya karmaşık biçim</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Medya Aktörleri</td><td>Tüketiciler</td><td>Çok sayıda tüketici</td><td>Eleştirel tüketiciler</td><td rowspan="2">Eleştirel üre-tüketiciler</td></tr>
<tr><td>Üreticiler</td><td>Az sayıda üretici</td><td>Eleştirel üreticiler</td></tr>
</table>

Alternatif medya ve kapitalist medyanın özelliklerinin belirtildiği Çizelge 2'de koyu renkli kısım alternatif medyada muhakkak bulunması gereken bir boyut değildir. Daha açık renkte olan özellikler ise alternatif medya potansiyeli göstermekle birlikte alternatiflik için olmazsa olmaz kriterlerden sayılmamaktadır. En açık yerler bir medyayı alternatif olarak nitelendiren özelliklerdir. Sandoval ve Fuchs (2010, s. 148), alternatif medyanın yaşamını sürdürebilmesi için kamusal bilinirliğini arttırmak ve okuyucu/izleyici kitlesini genişletmesi gerektiği üzerinde dururlar. Ancak bunun gerçekleşmesi için alternatif medya kuruluşlarının ticari gelirlere kendilerini kapatmamaları gerektiğini de belirtirler. Onlar için alternatifliğin olmazsa olmaz koşulu içeriklerin eleştirel nitelikte olmasıdır. Bunu sağlayan her medya ticari kaygılar odağında hareket ediyor olsa dahi alternatif medya olarak tanımlanabilmektedir.

Fuchs ve Sandoval (2015, s. 168), alternatif medyanın eleştirel nitelikte olduğunu bu nedenle de kaynak yetersizliği ve eşitsizliği ile karşı karşıya kalma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtirler. Yeni toplumsal hareketler temelinde gelişen alternatif medya; bir nevi yurttaş gazeteciliği anlayışı ile içerik üretmekte, sınırlı sayıda kişiye ulaşmakta, alternatif medya kuruluşlarına içerik üretenler çoğu zaman emekleri karşılığı ücret almamakta (gönüllülük esası), fiziki ve ekonomik şartlar bakımından kısıtlı olabilmektedir. Bu kısıtlılıklardan dolayı her ne kadar alternatif kanallarla işlerlik, görünüm kazanmaya, etki uyandırmaya çalışsa da alternatif medya, neoliberalizmin her şeyi tükettiği, rekabeti öncelikli mesele haline getirdiği günümüz koşullarında hayatını sürdürebilmek için kendisine bir sistem yaratmak durumundadır.

Eleştirel nitelikteki alternatif medya, toplumsal konuları yansıtmada, bilinirliğini arttırmada bulunma niyetinde olduğu taktirde dikkatleri üzerine çekebilmektedir. Bu nedenle de örgütlü

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bir yapılanma içinde bulunmaya ve mali konularda kaynak girdilerine izin vermelidir. Bunun birtakım olumsuz yaptırımları da olmakla birlikte Sandoval ve Fuchs (2010), kapitalist medya karşısında alternatif medyanın bu tür eylemlerde bulunması gerektiğini dile getirirler. Alternatif medya reklam gelirleri, kâr amaçlı satışlar, politik ilişkiler, devlet desteği gibi girişimlerde bulunması durumunda kendi özgürlük anlayışını bertaraf edecektir; fakat kendi istikrarını ve varlığını tehdit eden kapitalist ekonomi içerisinde barınamaması durumunda geniş kitlelere ulaşamayan alternatif medyanın, toplumsal sorunların giderilmesinde edilgen olacağı, dahası ürettiği içeriğe yalnızca içerik üreticisinin ve küçük çaplı okuyucu/izleyici/dinleyici kitlesinin erişebileceği marjinal bir medya kanalı olarak kalacağını belirtirler (2010, s. 143).

> "(…) kapitalizmde, para olmadan, alternatif medya üretimi, medya üreticilerinin kendi kendilerini sömürmelerine, düşük maliyetli üretim tekniklerine ve alternatif dağıtım kanallarının kullanımına dayanır. Bu, sürekli üretim ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşmada sorunlar yaratır. Kamusal görünürlük kazanma, medya ürünleri üretimi ve dağıtımında kullanılacak finansal kaynaklar gerektirir. Kapitalizmde, reklam aralıkları satmak gibi ticari finansman mekanizmaları kullanmadan bu kaynakları elde etmek çok zordur. Bu gibi kapitalist finansman teknikleri kullanmak, kapitalizmin eleştirisi niteliğinde olan özgürleştirici alternatif medyanın politik hedefleriyle çelişir. Bununla birlikte, alternatif medya, kapitalist sistemin dışında konumlandırılmış değil ve bu yüzden ticari finansman teknikleri kullanılmadan elde edilmeleri zor olabilecek ürünlerin üretim ve dağıtımı için gerekli finansman kaynaklarına bağımlıdır." (Sandoval ve Fuchs, 2010, s. 143)

Kapitalist kitle medyası olarak nitelenen ana akım medyada üretilen içerikler pazarda satışı gerçekleştirilen birer meta olarak değerlendirilmekte, hâkim bir ideolojinin ve üretici grubun varlığından söz edilmektedir. Bu üretici grup piyasayı belirlemede, ona yön vermede oldukça etkin rol oynamaktadır. Nitekim Türkiye özelinde ana akım medyanın 70'li yılların son dönemleri itibari ile neoliberal politikalar ekseninde şekillendiği ve politikanın ekonomiden bağımsız işlemediği göz önünde bulundurulduğunda, medyanın da buna uygun şekilde ideolojik tutum içerisine girmesinin kaçınılmazlığı izlenebilmektedir. Özkazanç'a göre (2005, s. 5) bu durum neticede politik tutum ve davranışların, eleştirilerin sınırlarının ekonomik güç odaklarınca; ekonomik aktör ve yapılara yönelik eleştirilerin de egemen politik aktörlerce belirlenmesine yol açmaktadır. Böyle bir ortam karşısında alternatif medyanın ticari bağımsızlık misyonu ile hareket etmeye başlaması onun ana akıma karşı alternatifliğinde ve eleştirel söylem odağında gerek fikir çeşitliliğine gerekse katılımcı/üretici çokluğuna katkı sağlamaktadır.

5. ALTERNATİF MEDYA'NIN EKONOMİ POLİTİĞİ

Medya, demokratik toplumlarda yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç olarak kabul edilmekle birlikte teorik çerçevenin pratiğe uygulanması aşamasında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Liberal politikaların 70'li yılların sonunda etkisini yitirmesi ve toplumsal yapıların muhafazakârlık kisvesi altında otoriter yapılanmasını ve toplumsal sistemin tüm ögelerinin ekonomik yaptırımlara maruz kalınmasını kolaylaştıran neoliberal politikaların gün yüzüne çıkması demokrasinin bir gereği olan medyanın sermaye lehine dönüşmesine neden olmuştur. Toplumu yönlendirme özelliğinden dolayı birçok sermaye sahibi, medya araçlarını ellerinde tutma hedefi ile hareket ederek medya sektörüne ciddi yatırımlarda bulundu, medya devlet mülkiyetinden yavaş yavaş özel mülkiyete kaymaya başladı. Beraberinde medya kanallarının

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sermaye yapısından, hiyerarşik sınıflanmasına, içerik üretiminden dağıtım mekanizmasına değin büyük bir pazar oluşumu izlendi. Ancak bu pazar, çok seslilikten ve eleştirellikten ziyade ekonomik gücün siyasi güç ile birleştiği, ikili ilişkilerin derinleştiği, toplumsal konular ve yapılar üzerinde birlikte karar verildiği daha da önemlisi toplumu ilgilendiren her türlü alanın piyasa ekonomisine dönüştüğü bir mekân olmaya doğru ilerledi (Özkazanç, 2005, s. 1). Türkiye'de ise 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yalnızca siyasi, toplumsal, askeri veya ekonomik alan üzerinde değil medya üzerinde de etkileri ciddi oranda hissedildi. Medya, belirli ailelerin tekelinde bulunurken 80'li yıllar itibari ile dikey, yatay ve çapraz yatırımlarla farklı iş kolları birlikteliğinde medya piyasasında yeni sermaye grupları da görünürlük kazanmaya başladı (Adaklı, 2010, s. 68).

Medya alanında yaşanılan bu tekelci sahiplik değişimi, medyanın hem yapı hem aktör hem de işlev bağlamında yeni bir boyut kazanmasına neden oldu. Harvey (2010, s. 10'dan akt. Anderson, 2017, s. 89), neoliberal politikaların amaçsal düzeyde kapitalizmin devamı olan ancak işlev ve yaptırım yönüyle değişiklik gösteren bir sistem olduğunu şu ifadeleri ile belirtir: "(…) bireysel özgürlük, hürriyet, özelleştirmenin kişisel sorumluluğu ve erdemleri, serbest piyasa ve serbest ticaret hakkındaki birçok retorik tarafından maskelenen neoliberalizm, kapitalist sınıfın gücünü yeniden inşa etmek ve sağlamlaştırmak üzere tasarlanan acımasız politikaları meşrulaştırmaktadır (….)". Adaklı (2010), neoliberal politikalar ile dünyada dönüşen medyanın görüntüsünü çizerken şunlara dikkat çekmektedir: Çeşitlilik yerini taklide bırakmış, tüm medya içerikleri eğlence kültürüne yönelmiş, çalışanlar arasında ücret, statü vb. farklılıklarda ayrım giderek açılmış, çalışma koşulları zorlaşmış, sendikasızlaştırma politikaları daha da baskıcı olmuş ve bu durumlar medya sektöründe çalışan, statü olarak daha alt tabakalarda yer alanlar için katlanılması mümkün olmayan bir duruma dönüşmüştür. Buna karşın statü olarak üst tabakalarda bulunan aktörler ise hem siyasi hem de ekonomik olarak koşullarını daha da iyileştirmiştir. Böylece neoliberal politikaların yaydığı eşitsizlik, rekabetçi piyasa, sömürü gibi unsurlara medya aracılığı ile verilebilecek olan tepkinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (2010, s. 69).

Medyada gerçekleşen neoliberal etkilerin Türkiye'deki görüntüsüne bakıldığında medyanın büyük sermaye sahiplerinin yönetimi altına geçtiği görülmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de medyada çalışanların emekleri değersizleştirilmiş, zor şartlar altında çalıştırılmış, sendikal haklar edinmede birçok kriterle/yaptırımla karşı karşıya kalmışlardır. Medya içerikleri, nicelik olarak sayıları arttırılmasına rağmen nitelik olarak değersizleştirilmiştir. Medya kanallarının yönetimi büyük oranda CEO'lara devredilmiş, köşe yazarlarının yetkileri genişletilmiş, bir nevi medyada sembolik seçkinler yaratılmaya çalışılmıştır. Böyle bir ortamda ana akım içerisinde muhalif bir sesin çıkması güçleşmiştir (Adaklı, 2010, s. 75). Neoliberal dönem öncesinde yayın hayatını sürdüren patronunun gazeteci olduğu küçük veya orta ölçekli birçok medya kuruluşu yaşanan sermaye dönüşümü ile ana akım medyada yayın hayatına son vermek zorunda kaldı ya da kapitalist sistemin medya üzerindeki en etkili aracı reklamlara daha çok yönelme eğilimine girdi. Bu durum zor olan haberciliğin eleştirel içerikler üretmesini daha da zorlaştırdı.

Dünya ve Türkiye medyası üzerindeki neoliberal politikaların etkilerinin öz çerçevesinin kısaca belirlenmesinden sonra, ele alınan şekliyle internet tabanlı alternatif medyanın ekonomi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

politiğini tartışabilmek için medyanın ekonomi politiğinin analiz edilmesi gerekmektedir. Genel olarak ekonomi politik, bir metanın, iktidarın ve kültürün üretiminden tüketimine değin tüm aşamalarının tarihsel bir izlek izleyerek zaman ve mekân farklılıkları içerisinde birbirleri ile olan bağlantılarını inceler. Bununla birlikte ekonomi politik (Od, 2017, s. 3) birer meta olarak düşünüldüğünde kapitalist sistemin kâr elde etme, sermaye biriktirme aracı olarak medyanın yapılanışı ile de ilgilenmektedir; medyayı sömürüsü altına alan kapitalist sistem bunu reklam gelirleri ve sponsorluklar üzerinden gerçekleştirmekte, ilerleyen dönemlerde ise bu ekonomik bağımlılık medya organının bağımsızlığını kaybedip kapitalist için içerik üreticisi haline dönüşmesine neden olmaktadır. Alternatif medyanın ekonomi politiğinden söz ederken özellikle de bu çerçevenin ekonomik ve siyasal ilişkilerin etkisi konusunda işlerlik kazandığı görülmektedir. Medyaya ilişkin ekonomi politik yaklaşımlar odağında Herman ve Chomsky'nin propaganda modeli oldukça önemlidir. Herman ve Chomsky, medya kuruluşlarının sahiplik yapılarının medya içeriklerinin oluşumunda, yayımında ve tüketiminde olan etkilerini inceledikleri bu modelde, sahiplik yapılarının, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin medya kuruluşlarının içerikleri üzerinde yaygın şekilde etkili olduğuna ulaşmışlardır (Yaylagül, 2013, s. 216).

Çalışmada alternatif medya, dijital oluşumlu olarak ele alındığından dolayı internetteki arama motorlarının finansal olarak nasıl yapılandırıldığına dair bilgilendirme önemlidir. Konvansiyonel medya araçlarında olageldiği gibi dijital mecraların da en büyük sermayesini reklamlar oluşturmaktadır. Bir firma internet sitesine reklam vermek istediğinde önceliği, sitenin arama motorundaki sıralamasını incelemek olmaktadır. Reklam firması için önemli olan reklamının arama sonucunda üstlerde yer alabilmesi, daha fazla kişiye ulaşabilmesidir (Kavaklı, 2016, s. 199). Türkiye'de reklam mecraları 2000'li yıllardan itibaren araç değiştirmeye başlamış, televizyonun hakimiyetinde olan reklam mecraları gazete, dergi, radyo gibi diğer kitle iletişim araçları, 2006 yılı itibari ile de internete doğru hızlı bir yükselişe geçmiştir (Sözeri ve Güney, 2011, s. 45). Çin, Japonya, Hindistan, Almanya, Türkiye, İtalya, İspanya, Rusya, İngiltere, Fransa, Brezilya ve ABD olmak üzere çeşitli ülkelerde en sık kullanılan internet sitelerinin (Google, Wikipedia, Amazon, LinkedIn, Facebook, YouTube, Yahoo, Twitter vb.) gelir kaynaklarını analiz eden Jin (2013), incelediği sitelerin %98'inin kâr amaçlı reklamcılık faaliyetlerinde bulunduğunu, yalnızca %2'sinin reklamcılıkta kâr amacı ile hareket etmediğini tespit etmiştir. Jim, kâr amacı ile reklamcılık faaliyetlerini yürütenlerin de kullanıcının reklam verenlere satılması güdümlü olan "hedefli reklamcılık modeli"ni benimsedikleri sonucuna erişmiştir (2013, ss. 155-157).

Kapitalist sistem içerisinde medyanın ekonomik dayanakları üç gruba ayrılır: "i. Yatırımcılar, reklamcılar, müşteriler, aboneler, alıcılar gibi finansal destekçiler, ii. rekabet, iii. halk" (Bilgili, 2005, s. 102). Medyaya finansal bağlamda destek çıkan her grubun medyadan da farklı beklentileri bulunmaktadır. Yatırımcılar, öncelikli olarak kâr elde etmek, ardından rekabet halinde bulundukları kişi veya kurumlar karşısında fark yaratmak; reklamcılar, ürettikleri reklam içeriklerinin bilinirliğini arttırarak satışını çoğaltmak; müşteriler, içerik üretmeye katkı sağlayıcı olmanın yanında tüketici olarak da aktif olmak amaçları ile medya araçlarına destekte bulunmaktadırlar (Bilgili, 2005, s. 102). Bunların yanı sıra Atkinson (2015), özellikle de alternatif bir oluşum olarak değerlendirilen direniş örgütlerine, sivil toplum kuruluşları (STK)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

tarafından yapılan desteklere değinmektedir. Örgütlerin, belirli bir bütçeye sahip olan STK'lardan yardım alabilmesi kendileri gibi birçok örgüt arasında bir fark yaratmalarına bağlıdır, yani rekabetin yoğun olduğu bir sistem içerisinde kendilerinin farklı olduklarını STK'lara inandırabildikleri ölçüde destek görebilmektedirler (2015, ss. 212-213). Alternatif medya kuruluşları açısından düşünüldüğünde bir alternatif medyanın belirli bir STK veya benzeri kuruluş tarafından destekleniyor olması, finansal kaynağına karşı bir eleştiri geliştirmesini engelleyici unsur olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, rekabet unsurunun da devreye girmesi, finansal desteği elde edebilme amacı için alternatif medya kuruluşlarının küçük ölçekli yapılanmalardan büyük ölçekli yapılanmalara doğru evrilmelerine neden olabilir. Böylece azınlığın sesini duyurma mecrası olarak görülen alternatif medya çoğunluğa hizmet medyası olarak, neoliberal politikaların güdümünde şekillenme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir.

6. TÜRKİYE'DE ALTERNATİF MEDYA ÖRNEKLERİ

2001 ekonomik krizinin ardından gelirlerde azalmanın yaşanması ile medya sektöründe daralmaya gidilmiş geleneksel medyadan kopuşlar yaşanmıştır. Bu durum karşısında holdingler bünyesinde sermaye baskısı altında gazetecilik yapmak istemeyen medya mensupları, dijital dünyada var olmaya çalışmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler gazeteciler için fırsat olarak görülmüş, kitle fonlamaları, abonelikler, bağışlar, ürün satışları gibi gelir modelleri ile alternatif medyalar hayata geçirilmiştir.

Çalışma kapsamında Türkiye'de faaliyet gösteren dijital nitelikli alternatif haber sitesi medyalarına bakıldığında birçok örneğin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan Bianet, "iletişim ve kalkınma alanındaki projeleri gerçekleştirmek ve desteklemek" amacıyla 1993 yılında Bağımsız İletişim Ağı (BİA) bünyesinde kurulmuştur (https://bianet.org/hakkimizda , 2025).

Hak odaklı habercilik anlayışını yaygınlaştırmaya katkı sağlamak amacı ile hareket eden Bianet, çeşitli projeler odağında "hak odaklı haberciliği, yerel medyayı destekleme; ifade özgürlüğü ihlallerini izleme; insan, kadın ve çocuk haklarının medyada daha sık ve daha nitelikli bir biçimde ele alınmasını özendirme; gazetecilik standartlarını ve profesyonel etik anlayışını yerleştirme ve geliştirme, basın özgürlüğü ve bağımsız gazeteciliği takip etme ve koruma amaçları" ile habercilik yapmaktadır (https://bianet.org/hakkimizda , 2025).

Bianet'in gelir modelleri arasında çerezler (cookies) aracılığı ile sunulan arama motorları reklamları, sponsor/destekçi, bağış, BİA Kitaplığı'ndan çıkmış olan kitapların (ürün) satışları, çeşitli ajansların sağlamış olduğu fonlar, Bianet Bülten aboneliği olduğu görülmektedir. Bununla birlikte üretilen içerikler, sosyal medya mecralarında paylaşıma açık olmaktadır.

Gazeteci Ruşen Çakır tarafından Scope Medya Ticaret ve Pazarlama A.Ş. bünyesinde Nisan 2015'te kurulan Medyascope.tv, kurucu şirket özelinde çapraz tekelleşme yapılanması olarak değerlendirilebilir. Geleneksel medyanın bağımsız, özgür ve sivil bir yapılanma içerisinde olmamasından kaynaklı doğan ihtiyacı karşılama amacıyla gelişim gösteren medyascope.tv (http://medyascope.tv/hakkinda/, 2025), özellikle bir sosyal medya uygulaması olan Periscope üzerinden yapılan yayınlar ile gündeme gelmiş ardından kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Türkiye'de medyanın sivil, çoğulcu ve özgür olma ihtiyacı gerektirdiği ancak geleneksel medya araçları üzerinden bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını dile getiren Medyascope.tv sahibi Ruşen Çakır, böyle bir ortamda sosyal medya uygulamalarının yarar sağlayabileceği düşüncesi ile bir sosyal medya uygulaması olan Periscope üzerinden yayıncılık faaliyetleri sürdürmektedir. Kullanıcı katkılarına açık olduklarını belirten Çakır; "video ağırlıklı, sivil, bağımsız, özgür ve çoğulcu haber/yorum platformunu oluşturabilme (http://medyascope.tv/hakkinda/, 2025) hedefindedir.

Medyascope'un gelir modelleri arasında arama motorları üzerinden sağlanan banner, spot veya altyazı şeklinde çeşitli ürün ve hizmet reklamlarının yanında, sponsorlukların, uluslararası vakıflardan alınan destekler yer almaktadır. Medyascope ayrıca Facebook, Twitter, YouTube, Periscope (Scope) gibi sosyal medya uygulamaları ile Spotify ve Apple Podcasts platformları üzerinden yayın gerçekleştiren Medyascope.tv (http://medyascope.tv/kunye/, 2025) ve Medyascope'un günlük e-bülteni olan Andaç üzerinden gelir kaynağı oluşturmaktadır.

Gazetecilik mesleği üzerinde var olan siyasi ve ekonomik baskılar nedeniyle "editoryal bağımsızlığı desteklemek ve geliştirmek" amacı ile 2013 yılında Hasan Cemal tarafından kurulan Punto24: Bağımsız Gazetecilik Platformu (P24), sermaye birikimine karşı bir tutum sergileyerek medyanın bağımsızlığı konusunda kamuoyunda bilinç oluşturma ve iyi gazetecilik yapma amaçları ile kurulmuştur (http://www.platform24.org/hakkimizda, 2025).

Gazetecilik faaliyetleri üzerine baskı ve sansürün yoğun olarak hissedildiği bir dönemde kurulan P24, "Türkiye medyasının kapasitesini genişletmek, medya bağımsızlığı konusunda kamusal bir talep yaratmak, en iyi gazetecilik uygulamaları için araştırma yaparak bunlara destek sağlamak ve internet haberciliğine geçişi teşvik etmek" amaçlarını gerçekleştirmek için kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum örgütü şeklinde yapılandığını belirtmektedir (http://platform24.org/hakkimizda, 2025).

Reklam, ürün satışı, fon veya abonelik üzerinden gelir elde etmeyen P24, P24 Medya Kitaplığı bünyesinde çıkarttığı yayınları da gazetecilere, gazetecilik öğrencilerine, gazetecilik okullarının kütüphanelerine ücretsiz bir şekilde ulaştırma hedefi ile hareket etmektedir. Üretilen içerikler sosyal medya ortamlarında paylaşıma sunulmaktadır.

Kasım 2013'te yayın hayatına başlayan Serbestiyet, farklı görüş ve düşüncelerde olan gazetelerden ve ideolojilerden gazetecilerin, eski solcuların, bağımsız Kürt aydınlarının, Müslüman düşünürlerin, feministlerin, şairlerin bir araya gelmesi ile kurulmuştur (https://www.patreon.com/serbestiyet, 2025).

Serbestiyet'in gelir kaynaklarına bakıldığında "aşırı ölçülerde kutuplaşmış bir ülkede ara zeminin inşasını siz de bizim gibi önemsiyorsanız" şeklindeki ifade ile okur destekleri olduğu görülmektedir. Serbestiyet, Türkiye'deki içerik üreticilerinin projeleri için düzenli destek bulabilmeleri için hazırlanmış kitle fonlama sistemleri olan Patreon ve Kreosus üzerinden destek kabul etmektedir (https://serbestiyet.com/, 2025).

"Hiçbir kişi, kurum, kuruluş ve oluşumla doğrudan, dolaylı ya da rastlantısal bir ilişkisi bulunmayan bağımsız internet gazetesi" şeklinde bir misyona sahip olan T24, gazeteci Doğan Akın yönetiminde 1 Eylül 2009 tarihinde hayata geçirilmiştir. Bağımsız gazeteciliğin kurumsallaşması noktasında Türkiye medyası içerisinde ciddi bir konumda bulunduklarını

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

belirten T24, ekonomik dayatmalar ve ideolojik görüşlerden bağımsız bir şekilde gazetecilik yürütme hedefi ile hareket ettiği vurgusunda bulunmaktadır (http://t24.com.tr/hakkinda, 2025). T24'ün gelir modelleri arasında, resmi ilanların yanı sıra arama motorları üzerinden sağlanan çeşitli ürün ve hizmet reklamları bulunmaktadır.

"Yaramazlara biraz batar!" sloganıyla yayın faaliyetlerini sürdüren Diken, 2014 yılında Harun Simavi tarafından kurulmuştur. "Ülkemizde gül bahçesine dönüştürülmek istenen medyanın dikeni olup, köklerinden sallanmaya başlayan demokrasimizi, temel özgürlüklerimizi ve laikliği savunmak" (https://www.diken.com.tr/bu-gazete/ , 2025) misyonuyla hareket eden Diken'in, bugün 2 milyona yakın takipçisinin olduğu (https://www.diken.com.tr/sevgili-diken-okurlari/ , 2025) belirtilmektedir. Web sitesi üzerinden bir incelemede bulunulduğunda Diken'in gelir modelleri arasında üçüncü taraf çerezler aracılığıyla oluşturulan reklamların yer aldığı, sosyal medya uygulamaları aracılığıyla takipçi kazanılmaya çalışıldığı izlenmiştir.

7. SONUÇ

Dünyada yaşanan ekonomik, siyasi, kültürel, toplumsal, teknolojik alanlarda/konularda gözle görülür bir dönüşümün izlendiği neoliberal döneme geçiş aşaması olan 70'li yıllar medya sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Ekonomi ve politika çevrelerinin birbirleri ile olan ilişkilerinin alenen ortaya çıkması, medya sahipliklerinin, içeriklerinin, yapılanmalarının değişikliğini gündeme getirmiştir. Kapitalist sistem içerisinde belirlediği çizgi özelinde yayın hayatına devam etmekte zorlanan medya kuruluşları neoliberal politikalar ile daha da zor koşullara sürüklenmeye başlamıştır. Ekonomik güce sahip olmanın yanı sıra politika ile yakın ilişkilerin bulunmasını da gerekli gören neoliberal dönüşüm kendisine ayak uyduramayanları ana akım medyadan dışlamış, daha doğru tabirle kendi medya kuruluşlarını kendi seçer duruma gelmiştir. Böyle bir ortamda kamuoyuna doğru ve tarafsız haber vermek, ekonomik ve politik çıkarlardan uzak habercilik yapmak isteyen gazeteciler gelişen iletişim teknolojisini bir araç olarak kullanarak dijital teknolojiler aracılığı ile alternatif medyaya yönelmişlerdir.

Neoliberal politikaların etkilerinden sıyrılmak için yönelinen bir alan olan dijital ortam bu bağlamda habercilik için alternatif olarak düşünülmektedir. Ancak neoliberal politikaların hakimiyetinin devam ettiği dönemde bu alternatifliğin sağlanıp sağlanamadığı da araştırılması gereken bir konudur. Bu kapsamda ele alınan çalışma bahsi geçen merakı gidermeye yöneliktir. Alternatifliğin finansal yapı üzerinden, alternatif medya kuruluşlarının sahiplik yapıları, yayın politikaları ve gelir kaynakları belirtilerek incelendiği çalışmada elde edilen sonuçlara bakıldığında alternatif medyanın gelir kaynaklarını sponsorluk/desteklerin, ürün satışlarının, kitle fonlamasının, aboneliklerin, üçüncü taraf çerezlerin desteğiyle oluşturulan display (banner) reklamların oluşturduğu görülmüştür. Bilgisayarın sabit sürücüsüne yerleştirilen küçük metin dosyaları olan çerezler, kullanıcıların sitede bulunma sürelerini, ilgilendikleri ürünleri, içerikleri kaydedip daha sonraki ziyaretlerde ona uygun reklamlar sunmaya odaklıdır. Çerezlerin kabul edilmemesi durumunda sitenin sağlamış olduğu tüm hizmetlere erişmek engellenebilmektedir. Bu bakımdan çerez politikaları alternatifliğe bir tehdit olarak da görülebilir.

Üretilen içeriklerin sosyal medya uygulamaları üzerinden paylaşılması, incelenen alternatif medya örneklerinin tümünün başvurduğu bir yöntem olmaktadır. Bu durumun, alternatif

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

medyaların sınırlı sayıda kişiye ulaşmaktan çok erişim kapasitesini genişletmeye, daha fazla yaygınlık göstererek abone sayısını arttırmaya yönelik olduğu yorumlanabilir. Literatür ve Türkiye örnekleri üzerinden sonuçlandırıldığında alternatif medyanın yerel ve uluslararası dayanışma ağları, kolektif gelir modelleri, şeffaf bağış sistemleri ve okur sadakati ile sürdürülebilirliğini devam ettirebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Adaklı, G. (2010). Neoliberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye'de Medya Endüstrisinin Dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*, *24*(269), 67-84.

Albert, M. (1997). What Makes Alternative Media Alternative?. *Z Magazine*.

Anderson, L., *Neoliberal Söyleme Karşı Alternatif Medyanın Eleştirel Gücünün Alternatifsizliği*. (Çev.) Bahar Öztürk, Aysel Ay, Yeni Medya Kuramları içinde (Ed.) Filiz Aydoğan, Der Yayınları / İstanbul, 2017.

Atkinson, J.D., *Alternatif Medya ve Direniş Siyaseti – Bir İletişim Perspektifi*. (Çev.) Gamze Önem, Aslınur Akdeniz. Epsilon Yayıncılık / İstanbul, 2015.

Atton, C., *Alternative Media*. SAGE Publications / Londra, 2006.

Bailey, O., Cammaerts, B. & Carpeinter, N., *Understanding Alternative Media*. Open University Press / Maidenhead, 2008.

Bilgili, C. (2005). Medya(nın) Ekonomisi ve Medya Ürününe Etki Biçimleri. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. 3. 95-112.

Downing, J., Ford, T.V., Gil, G. & Stein L., *Radikal Medya- İsyancıların İletişimi ve Toplumsal Hareketler*. (Çev.) Ülkü Doğanay, Oğuzhan Taş, İnan Özdemir Taştan, İmge Kitabevi / Ankara, 2017.

Fuchs, C. & Sandoval, M., *The Political Economy of Capitalist and Alternative Social Media*. In The Routledge Companion to Alternative and Community Media, (Ed.) Chris Atton, Routledge / London, 2015.

Jin, D.Y. (2013). The Construction of Platform Imperialism in the Globalization Era. *TripleC*. 11(1). 145-172.

Kavaklı, N., *İnternet Arama Motorları ve Ekonomik Yapılanması*, İletişim Ağlarında Yeni Hizmetler-Kapitalist Çıkarlar, Kamusal Politikalar içinde, (Ed.) Haluk Geray, Funda Başaran ve Aylin Aydoğan, Ütopya Yayınevi / Ankara, 2016.

Mutlu, E., *İletişim Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları / Ankara, 2004.

Od, A. (2017). Another Look at the Political Economy of the Mainstream and New Media: The Capitalists Influence. *J Mass Communicat Journalism*. 7.

Özkazanç, A., *Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce*. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm içinde, (Ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları / İstanbul, 2005.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sandoval, M. (2009). A Critical Contribution to the Foundations of Alternative Media Studies. *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*. 1.

Sandoval, M. & Fuchs, C. (2010). Towards a Critical Theory of Alternative Media. *Telematics and Informatics.* 27 (2). 141-150.

Sözeri, C. & Güney, Z., *Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politiği: Sektör Analizi*, Tesev Yayınları / İstanbul, 2011.

Yaylagül, L. (2013). Bilgisayar ve İnternetin Ekonomi Politiği. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4(7). 214-236.

https://bianet.org/hakkimizda (Erişim tarihi: 02.04.2025)

https://bianet.org/hakkimizda (Erişim tarihi: 02.04.2025)

http://medyascope.tv/hakkinda/ (Erişim tarihi: 02.04.2025)

http://medyascope.tv/hakkinda/ (Erişim tarihi: 02.04.2025)

http://medyascope.tv/kunye/ (Erişim tarihi: 02.04.2025)

http://www.platform24.org/hakkimizda (Erişim tarihi: 02.04.2025)

http://platform24.org/hakkimizda (Erişim tarihi: 02.04.2025)

https://www.patreon.com/serbestiyet (Erişim tarihi: 04.04.2025)

https://serbestiyet.com/ (Erişim tarihi: 04.04.2025)

http://t24.com.tr/hakkinda (Erişim tarihi: 04.04.2025)

https://www.diken.com.tr/bu-gazete/ (Erişim tarihi: 04.04.2025)

https://www.diken.com.tr/sevgili-diken-okurlari/ (Erişim tarihi: 04.04.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

GERÇEKLİĞİN YENİDEN İNŞASI: SİMÜLASYON KURAMI VE 1980 BİLİMKURGU SİNEMASI

Yüksek Lisan Öğrencisi, Elif DEMİR
Kocaeli Üniversitesi
Radyo, Televizyon ve Sinema
ORCID iD - 0009-0000-0984-0864
eliifdemiir@gmail.com

Doç. Dr. Haluk Arda OSKAY
Kocaeli Üniversitesi,
ardaoskay@gmail.com
ORCID iD- 0000-0001-8540-0852

ÖZET

İnsanın varoluşunu anlamlandırma ihtiyacı, onu gerçek ve hakikatin izini sürmeye yöneltmiştir. Yaşanan Modernite devrimiyle bu arayış, özellikle Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı çerçevesinde dönüşüme uğramıştır. Baudrillard'a göre gerçeklik, artık orijinal biçimiyle değil, kopyalar ve temsiller yani simülakrlar aracılığıyla varlık kazanmıştır. Hakikat yerini kurguya, gerçek ise hipergerçeklik adı verilen yapay bir düzleme bırakmaktadır. Bu dönüşümde medya teknolojileri ve sinema merkezi bir rol oynamaktadır. Görsel temsillerin fiziksel dünyanın yerine geçtiği postmodern toplumda, gerçeklik imgeler aracılığıyla inşa edilmektedir. Bu bağlamda bilimkurgu sineması yalnızca bir eğlence türü değil, teknolojik ve kültürel dönüşümlerin izini süren bir düşünsel alan olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın amacı, hakikat ve gerçek kavramlarının felsefi arka planını ortaya koymak, Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı çerçevesinde bu kavramların geçirdiği dönüşümü incelemek ve 1980'ler bilimkurgu sinemasında simülasyonun nasıl temsil edildiğini analiz etmektir. Böylece bilimkurgunun yalnızca kurgusal değil, aynı zamanda teknolojik gelecek üzerine öngörüler sunduğu ortaya konulmaktadır. Çalışmada felsefi analiz ve film çözümlemeleri yapılarak nitel yöntemler kullanılmıştır. Ayrıca bilimkurgunun öngördüğü teknolojik gelişmeler ile günümüz arasındaki ilişkiler tartışılarak, geçmişin geleceği nasıl tahayyül ettiği incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, gerçeklik, simülasyon ve teknolojik dönüşüm ekseninde bilimkurgu sinemasının çağdaş düşünsel ve kültürel yapıları nasıl öngördüğünü anlamak bakımından önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: hakikat, gerçek, simülasyon teorisi, bilimkurgu sineması, sanal gerçeklik

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

THE RECONSTRUCTION OF REALITY: SIMULATION THEORY AND 1980s SCIENCE FICTION CINEMA

Master's Student, Elif DEMİR

Kocaeli University

Radio, Television and Cinema

ORCID iD - 0009-0000-0984-0864

eliifdemiir@gmail.com

Haluk Arda OSKAY
Associate Professor of Photography
Kocaeli University
Faculty of Communication
Department of Visual Communication Design
ardaoskay@gmail.com

ABSTRACT

The need to make sense of human existence has led us to seek out truth and reality. With the advent of modernity, this quest has undergone a transformation, particularly within the framework of Jean Baudrillard's Theory of Simulation. According to Baudrillard, reality no longer exists in its original form, but rather through copies and representations, or simulacra. Truth has been replaced by fiction, and reality has given way to an artificial plane known as hyperreality. Media technologies and cinema play a central role in this transformation. In postmodern society, where visual representations have replaced the physical world, reality is constructed through images. In this context, science fiction cinema is not merely a form of entertainment but also an intellectual field that traces technological and cultural transformations.

The aim of this study is to reveal the philosophical background of the concepts of truth and reality, to examine the transformation of these concepts within the framework of Baudrillard's Simulation Theory, and to analyse how simulation is represented in science fiction cinema of the 1980s. Thus, it is revealed that science fiction not only offers fictional narratives but also predictions about the technological future. The study employs qualitative methods through philosophical analysis and film analysis. Additionally, the relationships between the technological developments predicted by science fiction and the present day are discussed, and how the past imagined the future is examined. In this regard, the study aims to make an important contribution to understanding how science fiction cinema anticipates contemporary intellectual and cultural structures in terms of reality, simulation, and technological transformation.

Keywords: truth, reality, simulation theory, science fiction cinema, virtual reality

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

GİRİŞ

Hakikat ve gerçek, insan düşüncesinin en kadim ve en tartışmalı meselelerinden biri olmuştur. Antikçağdan bu yana, dünyanın nasıl bir yer olduğu, onun arkasında saklı olan ‘’asıl’’ın ne olduğu insanın bunu bilip bilemeyeceğine dair sürekli sorgulamalar devam etmiştir. Platon hakikatin bilgisini, idealar dünyasında ararken; Descartes, aklın kesinliğine dayanarak varoluşun temelini ‘’düşünce’’de bulmuştur. Kant, deneyim ile akıl arasında bir köprü kurarak hakikati zihnin kategorileriyle inşa edilen bir yapı olarak görmüş; Nietzsche ise hakikat iddialarının yorumlardan ibaret olduğunu söylemiştir.

Jean Baudrillard, Simülasyon Kuramı ile hakikat ve gerçeklik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Baudrillard artık hakikatin izinin sürülemeyeceğini, gerçeğin yerini simülakraların —gerçekliğin temsili olan ve sonunda gerçeğin kendisini yok eden imgeler— aldığı bir çağda yaşadığımızı söyler. İnşa edilen yeni gerçekliği ise hipergerçeklik olarak tanımlamaktadır. Hipergerçek uzamda gerçek ve sahte olanın ayrımı giderek bulanıklaşmıştır. Hipergerçek dünya, insanın ihtiyacı olandan daha fazlasına ihtiyaç duyduğuna inandırıldığı bir tüketim toplumu, göstergelerin anlamını yitirdiği ancak gerçeğin yokluğunun hissedilmemesi için durmaksızın üretildiği bir yer haline gelmiştir. Simülasyon Kuramı medya, teknoloji, kültürel ve toplumsal üzerine bir eleştiridir. 1980’li yıllarda bilimkurgu sinemasının örneklerine bakıldığında Baudrillard’ın hipergerçek dünyasıyla örtüşen bir anlatıya sahiptir. Zira dönemin bilimkurgu filmlerine bakıldığında yalnızca geleceğin tasvirini yapmakla kalmaz, dönemin ideolojik, teknolojik, sosyal yapısındaki değişimleri ekrana taşır. Yapay zeka, sanal gerçeklik, medya manipülasyonları, bireyin gerçeklik algısının çöküşü, gözetim toplumu, postmodern dünyanın yarattığı yeni gerçeklik gibi temalar ele alınmıştır. Ridley Scott’ın Blade Runner (1982) filminde yapay zeka ve insan arasındaki sınırın bulanıklaşması anlatılırken, David Cronenberg’in Videodrome (1983) filminde medya, beden ve zihnin sınırlarını işgal eden bir simülasyon aracına dönüştüğü görülür. Tron (1982) ise gerçek dünya kahramanı başka bir evrene, sanal bir dünyaya yolculuğa çıkarır.

1980’lerin bilimkurgu sineması, Baudrillard’ın tarif ettiği hipergerçek dünyayı hem öngörür hem de şekillendirir. Gerçek, ekranın ötesinde değil, ekranın içinde kurulmaktadır. Hakikat ise artık temsilin temsili üretilen çağın içinde bulunamayacak duruma gelmiştir. İnsan bir zamanlar sahip olduğu deneyimler dünyasını artık yitirmiş durumdadır, bu yeni düzende geriye kalan sonsuz imgeler, simülasyonlar, sonsuz tekrarlarla kuşatılmış olan evren kalmıştır.

1. HAKİKAT VE GERÇEK KAVRAMLARI

Varlık, bilgi ve anlam arayışının merkezinde yer alan kavramlardan ikisi gerçek ve hakikat olmuştur. Bu iki kavram, gündelik yaşamdan bilimsel düşünceye, sanattan dini inançlara kadar geniş bir alanda insan zihnini meşgul etmiştir. Var olanı anlama, açıklama çabalarının temel taşları haline gelmiştir. Ancak bu kavramlar sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da aslında anlam bakımından önemli farklar barındırmaktadır. Bu bölümde gerçek

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ve hakikat kavramlarının ne anlama geldiği, düşünürlerin tarih boyunca bu kavramları nasıl tanımladıkları aktarılmıştır.

"Hakikat" kelimesi "yalan, eylem ve amaçlı konuşmalardan etkilenmeyen, gerçekten var olan bir şey" olarak tanımlanmaktadır. Bu temel anlam etrafında gelişen semantik kullanım, sözcüğün kullanım alanına göre adlandırılmasına olanak vermiştir. TDK Türkçe Sözlük'te "hakikat" ve "gerçeklik" kavramlarının anlam ve kullanımını yansıtan ifadeler yer almaktadır. Bu tanımların önemi, sözcüklerin temel kullanım alanının ötesinde, kavramların anlamını, türetilişini ve kapsamını yansıtmalarıdır. "Gerçek" kelimesi sıfat olarak tanımlanmaktadır. Bir durum, nesne veya nitelik olarak varolması ve varlığının gerçek olması gerekir. Gerçek, orijinal ve gerçek olmalıdır (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s. 749). Ayrıca gerçekçi, gerçekçilik, gerçek dışı, gerçek kişi, gerçekleştirmek, başarmak, gerçek, gerçeklik, gerçeküstü, sürrealizm (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 749-750). gibi ifadeler "gerçek" sözcüğünden türetilen yapıların farklı kullanımlara sahip olduğunu göstermektedir. "Gerçek" kelimesi sadece bir isimdir. 1. Gerçek, hakikat, öz ve odak. 2. Gerçeklik. 3. Zarf. "Gerçekten" gibi çeşitli kullanımları vardır (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s. 831).

İslam Ansiklopedisi, "hakikat" kavramını şu şekilde yorumlamaktadır: Sözlükte hakk kökünden türemiştir ve "doğru, sabit, doğru, gerekli; bir şeyin gerçekleşmesi" anlamına gelir. "Hakkı korumak" ifadesi Araplar arasında yaygın olarak kullanılır. Buradaki hakikat genelde iffet, namus, sadakat, dostluk, bayrak, sancak gibi değerleri ifade eder (İslam Ansiklopedisi, 1997, s. 177) Arap toplumunda "hakikat" kelimesinin kullanımı da dahil olmak üzere bu ifadeler, kelimenin tanımını yansıtan değerlendirmelerden oluşmaktadır. Bu yorumlar kavramın Arap toplumundaki anlamını ve kullanımını göstererek temel anlamını ortaya koymaktadır.

Ahmet Cevizci, "hakikat" ve "gerçek" kavramlarını değerlendirirken bunların temel anlamlarına, felsefe ve tasavvuf alanındaki karşılıklarına değinerek tanımlarını ve ayrımlarını ortaya koymaktadır. Tanımlayıcılar şu özellikleri taşıyan şeyleri tanımlamak için kullanılır: 1. gerçek, somut, olgusal ve zihinden bağımsız bir varoluşa sahip olan, fiili, ideal, tesadüfi, potansiyel veya olası bir varoluşa sahip olmayan; 2. algıdan veya düşünceden bağımsız olarak var olan, hayali, yanıltıcı, gerçek dışı, yapay, hayal ürünü veya hayal ürünü olmayan; 3. önemli veya nesnel bir varlığa sahiptir; 4. geçmişte, gelecekte ya da teorik bir yapı olarak değil, şimdiki zamanda var olmuştur. (Cevizci, 2010: 377). Cevizci, "gerçekliği" "düşünceden bağımsız, nesnel varlıklar" olarak tanımlamaktadır. Cevizci, gerçeğin evrendeki varlığın görsel kanıtı olduğunu, bunun da çok yönlü anlamlar taşıdığını söylemiştir. Cevizci, "gerçeklik" terimini zihinden bağımsız, nesnel bir varlık olarak tanımlarken; "hakikat" kavramını ise nesnel olguların zihindeki yansıması olarak nitelendirerek, bu kavramların hem genel hem de özel kullanım alanlarına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Cevizci, "hakikat" kavramını bütünsel bir şekilde inceler ve bu kavramın potansiyel bir niteliğe sahip olduğunu vurgular; bu potansiyelin, yalnızca tasavvuf gibi özgül bir anlam çerçevesinde belirli bir olgunluğa ulaşıldığında kavranabileceğini ifade etmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1.1. Filozofların Yaklaşımları

Antikçağ'dan modern felsefeye uzanan süreçte, kimi düşünürler gerçekliği duyusal deneyimle temellendirirken, kimileri akılla kavranan idealar dünyasına yönelmiş; hakikati ise ya Tanrısal bir mutlaklıkla ya da bireysel algı ve yorumla ilişkilendirmiştir. Gerçekliğin tanımı, insanlık tarihinin en köklü tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Rüya gören ve nihayetinde ölecek olan bir bireyin, elbette ki içinde bulunduğu dünyanın gerçekliğine dair bir kuşku beslemesi kaçınılmazdır.

Aristoteles, gerçekliğin açıklamalarının dört nedenle elde edilebileceğini belirtir: maddi nedenler, etkin nedenler, formel nedenler ve nihai nedenler; Miletoslu filozofların ise yalnızca maddi nedenlere ulaşabildikleri belirtilmiştir (Aristoteles, 2021, s. 24). Buradan yola çıkarak evrenin gerçekliğini maddesel açıdan ortaya koyduklarını söylemek zor değildir. Ayrıca, maddenin ve dünyanın ezeli olduğu düşüncesi de ortaya çıktı ki, bu, Antik Yunan geleneği boyunca savunulan bir düşünce olan "ex nihilo nihil fit"[1] mantıksal önermesinin gereğidir.

Aynı zamanda Pisagorculukta gerçekliğin maddi nedenlerinden ziyade biçimsel nedenlerinin önemli bir cevap olduğu görülmektedir. Onlara göre "form maddeden, nicelik nitelikten, matematik fizikten üstündür". Pisagorculuğun, varlığın gerçekliğini matematiksel ilkeler aracılığıyla ortaya koyduğu söylenebilir. Pisagorcuların bu konudaki en önemli özelliği, matematiği varoluşsal gerçeğin sınırına yerleştirmeleridir. Onlara göre varlığın tek açıklayıcı unsuru matematiktir. Dolayısıyla varoluşsal gerçekliğin sınırlarını matematiğin sınırları belirleyecektir. Ancak Pisagorcuların matematiğin verdiği niceliksel açıklamalarla yetinmeyip çeşitli sayısal değerlere farklı anlamlar yükleyerek gizli bir manevi tarikat oluşturdukları söylenebilir (Arslan, 2009, s. 151).

Herakleitos, değişimin tek gerçeklik olduğunu ileri süren bir teori geliştirmiştir. Her şey akıyor ve aynı nehre iki kez giremezsin. Şu anda Dünya'da deneyimlediğimiz her şey var olacak ve yok olacaktır. Dünyada hiçbir şey durağan kalmaz ve evrendeki farklı elementler arasında sürekli bir mücadele vardır. Tek sabit, her şeyin sürekli değiştiğini garanti eden “Logos”tur (Herakleitos, 2005, s. 237). Kratylos, değişim sorununu incelemeye devam etti ve teoriyi daha da radikalleştirerek, değişen bir dünyanın anlaşılmaz bir dünya olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Eğer her şey sürekli değişiyor olsaydı, o zaman gerçekliği tarif etmek imkânsız olurdu. Gerçeklerden bahsetmeye çalıştığımızda, sadece konuştuklarımız değişmiyor, aynı zamanda biz ve bizi dinleyenler de değişiyor. Bu sebeple Kratylos, aynı nehre bir kez dahi adım atılamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Değişim teorisinin ortaya koyduğu zorluklar kadar, gerçekliğin değişmez ve sürekli olduğuna dair iddialar da çeşitli güçlükler yaratmıştır. Parmenides, gerçekliğin sabit ve süreklilik arz eden bir yapısı söz konusu olduğunda, varlığın mümkün olamayacağını, hareketin imkansız olduğunu, bölünmenin ve parçaların varlığının da ortadan kalkacağını öne sürmektedir. Ona göre gerçeklik hakkında söylenebilecek tek bir cümle mevcut: o, var olmaktadır. Varlık, bu doğrultuda hareket edemez, dönüşüm geçiremez ve bileşenlere ayrışamaz. Parmenides'in gerçeklik anlayışı, içinde bulunduğumuz ve sürekli bir dönüşüm geçiren dünyanın gerçeklik durumunu bir yanılsama olarak değerlendirmek zorunda kalmamıza neden olmuştur. Eleali Zenon, içinde yer aldığımız gündelik, değişken, parçalı ve

[1] Hiçten ancak Hiç çıkar

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

hareket halindeki, oluş ve bozuluşa tabi olan alemin bir illüzyon olduğunu kanıtlamak amacıyla bir dizi paradoks geliştirmiştir. Aşil'in asla kaplumbağayı geçemediği ya da bir okun hedefe asla ulaşamadığı gibi örneklerle, hareketin bir illüzyon olduğu ve dolayısıyla gerçeklikten yoksun olduğu iddiaları kanıtlanmaya çalışılmıştır (Aristoteles, 2005, s. 293- 295). Parmenides ve Zenon, gerçekliğin deneyimlenebilir bir alan olmadığını, duyusal dünyanın yalnızca paradokslarla dolu olabileceğini ve çelişkili sonuçlar doğurduğunu savunurlar.

Antik Yunan filozofu Platon ise bilgi anlayışını mağara alegorisi ile açıklar. İdealar kuramı ile ortaya koyduğu iki farklı dünya bilginin kaynağının yaşanılan gölgeler dünyasının dışında, idealar dünyasında bulunduğunu ileri sürer (Platon, 2022, s. 231)

Descartes, şüphesiz olanı bulmak için bir araç olarak sistematik şüpheyi kullandı. Descartes şüpheyi bir yöntem olarak ortaya attığında bildiği her şeyi reddetmiyor, sadece şüpheli ve tam olarak kesin olmayan şeylere inanmaktan kaçınıyordu. Onların inançlarını inkar etmek istemiyordu, sadece inançlarından şüphe etmek istiyordu. Şüphe, reddetmek değil, öznenin varoluşsal bilginin hakikatinden yabancılaşmasıdır. Bu bağlamda Descartes kesinliğin anlamını sorguladı. Kesinlik ve açıklığa kavuşmak için, bugüne kadar inandığı ve bildiği şeyleri şüphe süzgecinden geçirir. Descartes bu söylevinde duyuların aldatıcı yargılarından, geometri gibi en basit disiplinlerden, zihne girmiş her şeyden, yanıltıcı rüyalardan kuşkulanmış ve şüphecilerin varsayımlarını sarsacak güçte, kesin ve sarsılmaz bir bilgiye ulaşmıştır: Cogito ergo sum, yani, düşünüyorum, öyleyse varım (Descartes, 1998: 159).

Kant’ın felsefesinde ise epistemoloji problemi merkezde yer alır. Asıl soru bilginin ne olduğu ve onun kaynağının ne olduğu, insanın bunları ne ölçüde bilebileceği üzerinde durur. Bilginin sağlanması için iki temel yetenekten söz eden Kant’a göre bunlar duyarlılık ve anlama yetisidir. Kant’a göre zihnin bilgideki temel rolü, deneyimden elde edilen ham veriyi düzenleyerek ona bir bütünlük kazandırmak ve bu yolla bir sentez oluşturmaktır. Duyu verilerinin anlamlı hale gelmesinde akıl ve algı yetileri belirleyici bir işlev üstlenir. Zihnin dış dünyadan gelen izlenimleri duyarlık aracılığıyla şekillendirip sezgilere dönüştürür, ardından zeka bu sezgileri bir araya getirerek yargıya ulaşır. Anlama yetisi deneysel olarak algılama alanıdır, deney alanının dışında kalanlar ise algılanması mümkün görünmemektedir. Kant, duyu yoluyla elde edilen alanı görünüşler (fenomenler) olarak adlandırır ve insanın bu alana dair bilgiyi zaman, mekan ve kategoriler aracılığıyla edinebileceğini savunur. Ona göre anlama yetisinin sahip olduğu a priori, yani deneyimden önce gelen saf kavramlar, deneyim alanından uzaklaşıp ‘’kendinde şeylere’’ (numen) yöneldiğinde anlamını yitirir (Çakmak, 2011, s 190). Sentetik a priori bilgiler, yalnızca mümkün deneyimin ilkeleridir ve asla kendinde şeylerle (numenlerle) ilişkilendirilemezler. Bu nedenle insan bilgisi sadece fenomenlerle sınırlı kalmak zorundadır. Kant, kategorilerin deneyim alanının dışına taşınmasını aklın yanlış yönlendirilmesi olarak değerlendirir ve noumenlerin insan aklı tarafından bilinemez olduğunu vurgular.

Nietzsche, aklın yanlış kullanım biçimlerini eleştirir. Ona göre aklın dünya üzerinde yaptığı betimlemeler sadece anlık karelerdir ve bu kareler sürekli bir oluş halindeki akışkan gerçekliği yansıtamaz. Bu bağlamda geleneksel felsefenin ortaya koyduğu numen ve fenomen ayrımına karşı çıkar. Aklın dünyanın hakikatine dair yalnızca bir varsayımda bulunduğunu, fakat bu varsayımı sabit ve evrensel bir hakikat gibi sunduğunu belirtir. Oysa Nietzsche’ye göre

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

aklın böyle bir yetisi yoktur. Nietzsche'ye göre ''gerçek dünya'' olarak adlandırılan şey, varlığın özü hakkında kesin bir belirleme olamaz (Kahveci, 2003, s. 34). Bu kavram, oluş halindeki varlık süreciyle çelişir. Dolayısıyla varlık hakkında kesin tanımlar yapmak veya mutlak iddialarda bulunmak mümkün değildir. Nietzsche'ye göre bu tür tanımlar, aslında ahlaki temelli birer optik illüzyondur. Sonuç olarak dünya insani bakış açısından göreli bir gerçeklik taşır.

2. SİMÜLASYON KURAMI

Gerçeğin ne olduğu tartışması yalnızca felsefi bir mesele olmaktan çıkıp, medya, teknoloji, ekonomi ve gündelik yaşamın da temel bir meselesi hâline gelmiştir. Bu dönüşümü en çarpıcı biçimde analiz eden düşünürlerden biri olan Jean Baudrillard, simülasyon kuramıyla birlikte, artık gerçekliğin kendisinden değil**,** gerçeğin yerini alan simülakrlardan söz edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Baudrillard'a göre, çağdaş dünyada görüntü ve temsil, temsil ettikleri gerçekliğin önüne geçmiştir. Böylece gerçeklik, yerini gerçek ve kurmacanın ayrımının ortadan kalktığı hipergerçekliğe bırakmıştır. Baudrillard'ın simülasyon kuramı, Platon'un mağara alegorisinde anlattığı dünyayla benzer özellikler taşır. Mağaranın içinde zincirlenmiş insanlar ''gerçek sandıkları'' gölgeleri seyretmektedir. Baudrillard'ın anlattığı simülasyon dünyasına hapsolmuş insanlar da tıpkı mağaradaki insanlar gibi gerçeği sadece gördüklerinden, imajlardan ibaret algılar. Postmodern Batı dünyasında yaşanan tarihsel süreçte gelişen olayları analiz ederek bir eleştiri sunan Baudrillard'a göre teknolojinin gelişmesi gerçekliği de etkilemiştir. Medya ve iletişim araçları gerçeği simüle edilmiş biçimde yansıtmaktadır. Gerçek yerini göstergelere bırakmış ve işlemsel ikizi olan gerçeklik yerini almıştır.

Baudrillard'ın simülasyon kuramı, Batı düşünce geleneği rasyonalizme yönelik kökten bir eleştiri sunmaktadır. Rasyonalist tutum, geçmişin dogmalarını ve irrasyonel inanışlarını dışlayarak doğru bilgiye ulaşma iddiasındadır. Baudrillard, Batı rasyonalizmine anti-epistemolojik bir eleştiri sunmaktadır. Baudrillard, Nietzsche'nin düşünce çizgisini takip ederek, dünyanın anlamını yitirme sürecini, Batı'da *gerçeklik* kavramının geçirdiği evrim üzerinden değerlendirmiştir. Bu dönüşümü ise *hipergerçeklik (hyper-reality) ve sanal (virtual)* kavramlarıyla açıklamıştır. Ona göre, Batı toplumlarının ''ilkel'' olarak nitelendirdiği toplumlar gerçekte ilkel değil, aksine modern burjuva ideallerinin meşrulaştırılması adına bu şekilde konumlandırılmışlardır. Eski toplumların adalet, eşitlik ve ahlak bakımından yozlaşmış, yetersiz ve geri kalmış olarak tanımlanması, modernitenin kendi değer sistemini haklı göstermek için inşa ettiği bir anlatıdır. Bu bağlamda Baudrillard, ilerlemeci olarak tanımlanan ekolojist, feminist ya da ırkçılık karşıtı hareketlerin de artık modern sistemin sembolik düzenine dahil olduğunu öne sürerek, bu hareketleri de eleştiri kapsamına dahil etmektedir (Gane, 2003, s. 4).

Baudrillard'ın simülasyon evreni, gerçeklik ilkesinin yitirildiği, amaç ve düşlerin kaybolduğu, umutların ve geleceğin belirsizlik içinde kaldığı modern toplumun yaşamı yeniden üretmekten başka şansının kalmamasının sonucudur (Güzel, 2015, s. 72). Hakikat, artık geri döndürülemez biçimde ulaşılabilirlik alanının dışına itilmiştir. Gerçekliğin ilkeleri ise modern üretim ilişkileri ve hiper-kapitalist yapılar tarafından bulanıklaşarak ulaşılamaz hale gelmiştir. Bu yok oluş bir tür ontolojik anlamda varlığın sona ermesi değil; epistemolojik açıdan bilginin ve kavrayışın imkanlarının ortadan kalkması türünde bir yok olma durumudur. Şeyler vardır

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ancak onların bilgisine ulaşmak mümkün görünmemektedir. Gerçeklik, sonsuz bir kopyalama zinciri içerisinde eriyip gitmiştir. Simülasyonun içinde yer alan simülakr kavramı ise bir gerçeklik olarak algılanmak istenen görünümdür (Baudrillard, 2024). Simülakr, orjinali olmayan temelini yitirmiş bir kopyanın kopyasıdır. Simülasyon, gerçeğin tüm verilerine sahip olan ancak ona kısa devre yaptırarak ortadan kaldıran böylelikle göstergeler aracılığı ile gerçeğin yeniden üretildiği evrendir (Önk, 2009, s. 202).

Baudrillard, simülasyonun gerçekliği değişime uğratan etkin sürecinin anlaşılması için değer yasasını aşamalara ayırmıştır. Üç simülakr düzeni olarak adlandırılan bu aşamalar:

— Rönesans'tan Sanayi Devrimine ''klasik'' dönemi belirleyen biçim *kopyalama*
— Sanayileşme dönemine egemen olan biçim *üretim*
— Kodun belirlediği güncel evredeyse egemen biçim *simülasyondur.*

Birinci basamaktaki simülakr doğal değer yasası, ikinci basamaktaki simülakr ticari değer yasası, üçüncü basamaktaki simülakr ise yapısal değer yasası tarafından belirlenmektedir (Baudrillard, 2021, s 102).

Bu gelişmeler gerçeğin kopyalara dönüşme sürecini göstermektedir. Baudrillard, yeterince gerçeğin yok edilme sürecini anlatmasının ardından onun ne zaman ortaya çıktığından söz eder. Gerçeğin ne olduğunun bulunması bilimsel ve analitik yöntemler, teknolojinin kullanılması bağlamında yaşanan gelişmeler sonucunda modernleşme çağında ortaya çıkmıştır. Ancak gerçeğin bulunduğu an onun yitirildiği zamanla denktir. İnsanın yaradılışı gereği dünyayı, varoluşunu anlamlandırma ihtiyacı onda her şeye bir değer, isim, kavram, anlam yükleme istenci doğurmuştur. Şeyleri anlamlandırmak onu ham gerçeğinin içinden çekip almaya neden olur. İnsanın perspektifinden anlam kazanan *şey*, doğasından çekip çıkarılması ''*çözümleme*'' ile sonuçlanır ve aslında çözümleme eriyip gitme sürecinin başlangıcıdır (Baudrillard, 2022, s. 14,19). Gün yüzüne çıkarılmaya çalışılan şey çıkarıldığı andan itibaren alışılmaya, yavaşça değer kaybetmeye başlar. Böylelikle kavramın içine sıkışıp kalan gerçek kaybolmaya yüz tutmuştur. Hipergerçeklik ise bu kayboluşu gizlemek için simülakrlar üretmektedir. Dünyada teknolojinin, tüketimin, materyalizmin üst seviyesine ulaşılması ile gerçeğin yokluğunun hissedilmemesi için aşırı gerçekçi düzenin sonucunda insan için kaçabileceği yapay bir dünyadan başka şey kalmamıştır.

Gerçekliğin yeniden inşa edildiği ve bunu hipergerçeklik olarak tanımlayan Baudrillard, Borges masalı örneğini verir. Masalda söz edilen imparatorluğun hizmetindeki haritacılar imparatorluğun topraklarıyla eşit büyüklükte bir harita çizmeyi başarırlar. Tüm imparatorluğu kaplayan bu harita, çökmekte olan imparatorluk gibi zamanla eskimeye yüz tutar ve toprakla karışır (Baudrillard, 2024,s.15). Toprakla haritanın karışması gerçekle sahtenin karışımıdır, ayırt edilemez. Hipergerçekliğin en ihtişamlı örneği Disneyland dünyasıdır. Simülakrların içe içe geçtiği, illüzyon ve fantazmlar dünyasıdır. Kalabalıkları buraya çeken şey de buranın Amerika'nın minyatür haline benzemesidir. Tüm çelişkiler ve güzellikler etkileyici biçimde sunulurken, kendini dış dünyada yalnız hisseden birey burada ona eşlik eden kalabalığın ve eğlenceli oyun alanlarının arasından yayılan sıcaklıktan büyülenir. Kutsal bir keyif alır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İdeolojik tezgah olarak nitelendirdiği bu yer üçüncü basamak simülakrların hakim olduğu bir evrendir. Disneyland ve Amerika birbirine benzemektedir. Los Angeles ve Amerika hipergerçek bir evreni temsil ederken; Disneyland bu gerçeklikten yoksunluğu gizlemek için vardır. Çocuklara ait görünen bu evren yetişkinler için ‘’gerçek’’ bir dünyanın olduğunun onaylanması arzusundan doğmaktadır. Bütün düşsel, büyüleyici kurmaca hava Disneyland dünyasına özgüymüş gibi gösterilmeye çalışılır ki dışardaki dünyanın kurmaca düzeni fark edilmesin. Disneyland türündeki tüm eğlence alanları da bu nedenle vardır (Baudrillad,2024, s.31,32).

Umberto Eco’da hipergerçeklik (hyperreality) kavramından söz eder. Gerçek, taklit ve simülasyon ile yer değiştirmiştir. Eğlence merkezleri, müzeler, kültürel faaliyetlerin gerçekleştiği diğer tüm alanlar gerçekliğin yeniden üretildiği veya taklit edildiği yerlerdir. Medya ve kültürel çalışmalarda ortaya çıkan bu gerçekliği simüle etme durumuna Baudrillard ile aynı örneği veren Disneyland örneğinde Umberto Eco’ya göre burası bir sahte şehirdir. Ticari gerçeklik kurgunun oyunuyla harmanlanmaktadır. Her ne kadar içeriye girerken mekanın gerçek bir yer olmadığının farkına varılsa da içeriye adım atılmasının ilk dakikasında yakalayan illüzyon ile bir yanılsama durumu ortaya çıkar. Disneyland’in tasarımı sizi içeri girmeye davet eden şirin evlerle çevrelenmiş gibi görünse de aslında oynadığınıza ve eğlendiğinize inandıran ancak takıntılı biçimde satın almaya yönlendiren süpermarketlerle doludur. Disneyland tüketim ideolojisinin özüdür (Eco, 1986, s.39-48). Gerçek yok edildiğine göre mutlak sahteyi üretmek için hipergerçek bir yolculuğa çıkılmıştır. Sahip olduğumuz gerçek yalnızca bir kopyadır.

Gerçekliğe müdahale eden bir sistem elbette insanın varlığına da müdahale etmeden durmamıştır. Genetik mühendislik ile henüz doğmadan kusursuz bir insan yaratma üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bütünsel gerçekliğin içinde kusursuz bir görünüme sahip olmak üzere bütünsel bir insan projesi yürütülmektedir (Okuyan, 2018, s. 81). Teknolojinin gelişimi ile zihinsel evren ve düşüncenin ulaştığı her yer artık sayısallaşmaya boyun eğmiştir. Sanal gerçeklik ortamı gerçekliğin tümden kaybolup gitmesine neden olmuştur. Gerçek artık bir kült haline gelmiştir. Özne ise simülasyon evreninin kurbanıdır. Sistemin nesnelerinden biri haline gelen özne tözden yoksun bırakılmıştır. Niteliklerini yitiren öznenin karşısında artık teknolojik nesne durmaktadır. Teknoloji, kendi sınırlarını aşarak işlevsel bir araç olmaktan çıkar. Tüm yeteneklerinin sınırlarına gitmeye odaklı teknoloji insanla arasına bir eşik çeker. Bu eşik zamanla bir duvara dönüşecek ve öyle ki bir noktadan sonra teknoloji artık insanı tamamlamaktan çıkarak onun yerine geçer. İnsana özgü deneyimlerin simülasyonunu üretirken, bizzat insan varlığını silikleştirir. Onu kopyasıyla değiştirir. Geriye kalan, kendini sonsuz biçimde çoğaltabilen ama artık insana ihtiyaç duymayan bir sistemdir (Baudrillard, 2022, s. 16). İnsan, hipergerçek dünyanın çıkmazından kaçamamış, simülasyon evreninin içinde anlamını yitiren göstergeler gibi kendisinin ötesine geçmiş hiper-insana dönüşmüş ve bütünsel gerçekliğin bir parçası olmuştur. Gerçek, hipergerçekliğin zaferinden önce ilham alınmış ancak üzerinde türlü oyunların dönmeye başlaması ile tahrip edilmeye, elden ele dolaşmaya başlamış antika bir parçaya dönüşmüştür. Şimdi hipergerçek dünyanın görüntüleri ile karşı karşıyayız.

Baudrillard’ın simülasyon kuramı, gerçeklik anlayışımızın modern ve postmodern dönemlerde nasıl temelden sarsıldığını ve yeniden üretildiğini ortaya koyan güçlü bir

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kuramsal çerçeve sunar. Baudrillard'a göre, artık gerçeklik kendine ait bir içerikten yoksun kalmıştır. İlkesinden yoksun bırakılan gerçek, dolaşıma giren imgelerin ve temsil ağlarının içinde anlam kazanır. Bu durum ise yalnızca bireyin dünyayla kurmuş olduğu ilişkiyi değil, aynı zamanda hakikatin epistemolojik statüsünü de kökten değiştirmektedir.

Modern toplum zamanla bir tüketim toplumuna dönüşmüştür. Dönüşen toplum artık dünyaya belli bir gerçeklik ilkesi doğrultusunda bakmaya başlamıştır. Gerçeğin ortadan kaybolması ile ortaya çıkan yeni gerçeklik anlayışı görüntüler ağıyla bütünsel bir gerçekliğin (simülasyon evreni, sanal evren) ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bütünsel gerçeklik ile birlikte her şey tek kutup haline gelmiştir. (Baudrillard, 2022b, s.10). Bir anlam yığını meydana getirilerek her şey anlamlı olmak zorunda bırakılmıştır. Çünkü ilkesini yitirmiş gerçeğin boşluğu durmaksızın üretilen anlam yığınlarıyla kapatılmaya çalışılacaktır. '' Simülakrların tanımlanamaz hale gelmesiyle açığa çıkan bütünsel gerçeklik safhası, kitle iletişim araçlarının, yüksek teknoloji ürünlerinin, televizyon ve medyanın ortaya çıkarttığı yanıltıcı gerçeklik unsuru ile ilgilidir'' (Okuyan, 2018,s.80). İlkesini yitirmiş gerçeğin kaderi artık teknoloji tarafından belirlenmektedir.

"Bütünsel Gerçeklik" dendiğinde bununla bütün dünyanın, sınırlandırılması olanaksız işlemsel bir projeye suç ortağı yapılması yani her şeyin gerçek, görünür, saydam ve "özgürleştirilmiş" olduğu bir sonuca ulaştırıldığı ve anlamlı olması gerektiği (oysa anlamdan söz edebilmek için her şeyin anlamlı olmaması gerekmektedir) bir dünya kastedilmektedir (Baudrillard, 2022, s.15). Bu dünyada çözümlenip açıklaması yapılmamış hiçbir şey kalmamalıdır. Tanrı düşüncesinin buharlaşması, insanı gerçeklik ve bu gerçek dünyayı dönüştürme ideali denilen bir bakış açısıyla karşı karşıya getirmiştir. Bu düşünceyse bizim dünyayı bir gerçeğe yani teknik ve bütünsel bir gerçekliğe dönüştürmemize yol açmıştır.

Gerçekliğe müdahale eden bir sistem elbette insanın varlığına da müdahale etmeden durmamıştır. Genetik mühendislik ile henüz doğmadan kusursuz bir insan yaratma üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bütünsel gerçekliğin içinde kusursuz bir görünüme sahip olmak üzere bütünsel bir insan projesi yürütülmektedir (Okuyan, 2018, s. 81). Teknolojinin gelişimi ile zihinsel evren ve düşüncenin ulaştığı her yer artık sayısallaşmaya boyun eğmiştir. Sanal gerçeklik ortamı gerçekliğin tümden kaybolup gitmesine neden olmuştur. Gerçek artık bir kült haline gelmiştir. Özne ise simülasyon evreninin kurbanıdır. Sistemin nesnelerinden biri haline gelen özne tözden yoksun bırakılmıştır. Niteliklerini yitiren öznenin karşısında artık teknolojik nesne durmaktadır. Teknoloji, kendi sınırlarını aşarak işlevsel bir araç olmaktan çıkar. Tüm yeteneklerinin sınırlarına gitmeye odaklı teknoloji insanla arasına bir eşik çeker. Bu eşik zamanla bir duvara dönüşecek ve öyle ki bir noktadan sonra teknoloji artık insanı tamamlamaktan çıkarak onun yerine geçer. İnsana özgü deneyimlerin simülasyonunu üretirken, bizzat insan varlığını silikleştirir. Onu kopyasıyla değiştirir. Geriye kalan, kendini sonsuz biçimde çoğaltabilen ama artık insana ihtiyaç duymayan bir sistemdir (Baudrillard, 2022, s. 16). İnsan, hipergerçek dünyanın çıkmazından kaçamamış, simülasyon evreninin içinde anlamını yitiren göstergeler gibi kendisinin ötesine geçmiş hiper-insana dönüşmüş ve bütünsel gerçekliğin bir parçası olmuştur. Gerçek, hipergerçekliğin zaferinden önce ilham alınmış ancak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

üzerinde türlü oyunların dönmeye başlaması ile tahrip edilmeye, elden ele dolaşmaya başlamış antika bir parçaya dönüşmüştür. Şimdi hipergerçek dünyanın görüntüleri ile karşı karşıyayız.

Baudrillard'ın simülasyon kuramı, gerçeklik anlayışımızın modern ve postmodern dönemlerde nasıl temelden sarsıldığını ve yeniden üretildiğini ortaya koyan güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Baudrillard'a göre, artık gerçeklik kendine ait bir içerikten yoksun kalmıştır. İlkesinden yoksun bırakılan gerçek, dolaşıma giren imgelerin ve temsil ağlarının içinde anlam kazanır. Bu durum ise yalnızca bireyin dünyayla kurmuş olduğu ilişkiyi değil, aynı zamanda hakikatin epistemolojik statüsünü de kökten değiştirmektedir.

3. 1980 BİLİMKURGU SİNEMASINDA GERÇEKLİK, SİMÜLASYON ve TEKNOLOJİ

Bilimkurgu şimdinin içinden, geleceğe bakan bir penceredir. Karşımıza ilk olarak edebiyat alanında çıkan bilimkurgu, sinema dünyasının görsel anlatı gücüyle birleşince popüler bir tür haline gelmiştir. Dünyada ‘’science fiction’’ın isim babası Hugo Gernsback'tır. Bilimkurguya adanmış 1926 yılında yayınlanan Amazing Stories dergisi türün doğuşunda önemlidir. Robert A. Heinlein, bilimkurguyu "geçmiş ve günümüze ait dünya bilgisine dayanarak bilimsel yöntemler ışığında geleceğin olayları üzerine yapılan gerçekçi tahminler" olarak görür (Başaran, 2007 ,s. 40).

Bilimkurgu gerçeği yadsımaz; gerçeği yeniden üretir, geleceğin ne getireceği üzerine bugünün dünyasında meydana gelenlerden yola çıkarak, ilham alarak bir öngörüde bulunur. Tarihteki bilimkurgu örneklerinin pek çoğu ki bunlar oldukça eski yılları kapsamakla birlikte o zamanlar için mümkün görünmüyor gibi dursa da çağımızın bilimsel olgularına dönüşmüştür. Kökleri edebiyata dayansa dahi bilimkurgu türünü en popüler ve etkili hale gelmesi sinema ile olmuştur. Yazınsalın büyüsü görsel gücün kontrolüne geçmesiyle; ‘’modern çağın tüm meselesi, dünyanın bir imge/resim olarak fethedilmesiyse de’’(Demir, 2021, s.53) görsel olanın gücü tahmin edilenin ötesine geçmiş bir çağ içerisindeyiz. Bilimkurgu, fantezi ile sık sık anılmış olmasına rağmen fantezi bir tür büyü gibi bilimin ötesinde olan, gerçekleşmeyecek türden etkiler barındırır; bilimkurgu ise bilimsel ve sosyal parametrelerin göz önüne alınmasıyla birlikte gelecek tasavvurlarında bulunur (Ashley, 2005,s. 270). Bilimkurgu bir tür bilinmeyenle karşılaşma ihtimaline karşı insanı tetikte tutan diğer yandan da hazır olup olmadığını yoklayan bir türdür. Perde de izleyicisiyle buluştuğu andan itibaren gerçekleşirse ne olacak sorusuyla yüz yüze getirir. Bilimkurgu gerçeği yadsımaz; var olan gerçeklerden yola çıkar ve gelecek üzerine tesirli bir yeni bir gerçeklik yaratır.

3.1. Blade Runner (Bıçak Sırtı- 1982)

Ridley Scott'un 1982 yapımı film Blade Runner, Philip K. Dick'in romanı *Do Androids Dream of Electric Sheep?* romanından uyarlanmıştır. Film cyberpunk örneğidir. *Cyberpunk (siberpunk)* terimi bilimkurgu yazarı Bruce Bethke tarafından 1983'te yazdığı aynı adlı eserle ortaya atılmıştır. Terimin ortaya çıkışı insan işlevlerinin bilgisayar programlarıyla değiştirme

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bilimi olan siberpunk ve 70'ler ve 80'lerde gençlik kültüründe görülen kakofonik[2] müzik ve nihilist duyarlılık olan punk kelimelerinden türetmiştir (Britannica, t.y.). Punk tavır ve yüksek teknolojinin birleşmesinden doğacak bir kelime arayışındaydı (Bethke, 2021) ve tekno, siber ve dahası pek çok teknolojik gelişmeleri tanımlayabilecek kelimeyle yanlış yönlendirilmiş gençlik adına kelimeleri seçip sentezlemeye başlaması sonucunda cyberpunk hayat buldu. Ancak bu terimi bir hareket haline getiren ve tanınmasında etkili olan eser William Gibson'ın *Neuromancer* (1984) romanıdır. Yüksek teknoloji ve düşüşe geçen hayat standartları tanımlamaktadır. Gelecekteki toplumun yazılım teknolojisi tarafından kontrol altına giren hayatını yansıtır.

Filmin konusu Blade Runner lakaplı Rick Deckard, görevini bıraktığı bir esnada, Los Angeles'a gelen bir grup replikantı yakalamak için verilen son bir görevi kabul eder. Ancak iki milyon insanın yaşadığı bu şehirde görünüm olarak insandan hiçbir farkı bulunmayan bu robotları teşhis etmek gerekir ancak kolay olmayacaktır.

- **Cyberpunk Estetiği**

Yer Los Angeles, yıl 2019 ve endüstriyel dünyanın aşırılıklarının kalıntısı olan dünya tüm ihtişamıyla karşımızdadır. Gökyüzünün soluklaştığı, doğal ve doğayla olan her şeyin rengini yitirdiği; neon renkli ışıklı tabelaların, dev reklam panolarının tüm canlılıklarıyla hakimiyetini ilan ettiği göstergelerin ele geçirdiği şehirde genetik mühendisliği yapan insanlar ve insanın neredeyse tüm özelliklerine sahip üstün fiziksel yeteneklere ancak duygusal olgunlaşa henüz erişememiş biyorobotik androidler *replikant* türü bir aradadır. Filmin hikayesi dünyaya sızmayı başarmış genetiği değiştirilmiş insansı replikantların izini sürerek onları ''emekliye ayırmak'' ile ancak açık tabiri yok etmekle görevlendirilen bıçak koşucusu polis üyesi Rick Deckard'ın görevlendirilmesidir. Tyrell Şirketi, köle işçi olan replikatları farklı gezegenleri ve kolonileri keşfetmek amacıyla üretmiş ve Dünya'ya girişleri yasaklanmıştı. Dört model Nexus 6 replikantı ise izinsiz olduğu Dünya topraklarına başarılı bir şekilde ulaşmıştı, Deckard ise bu isyancıları avlamalıydı.

Eskinin üzerine inşa edilmiş yeni mimaride yıkıntıların arasından yükselen şehir gökdelenlerle, dev reklam panolarına bürünmüştür. Geleceğin tasviri yapılan şehirde karanlık, kargaşa, kasvet havası hakimdir. Tyrell Şirketi'nin görüntüsü Guetamala'da bulunan ve Maya uygarlıkları döneminden kalan Yaxha Tapınağını andırmaktadır. Piramit şeklinde tasarlanmış bu yer insanın kalesi olarak kalmayı başarmış ancak teknolojiyle harmanlanmıştır.

Baskıcı, distopik, çok uluslu ve sınıfsal bir yapıya sahip olan şehir yüksek teknolojiyle iç içe geçmiş ancak toplumsal anlamda bir çöküş yaşayan dünyada japon reklam panoları, çin yemekleri, çok dilli küresel bir toplum görürüz. Sınıf ayrımının görünürlük kazandığı şehirde gökdelenlerin alt kısımlarında yaşayan insanlar nemli ve karanlık sokaklara sıkışmış, elitler ise yüksekte yaşamaktadır. Keskin köşeli beton yapılar noir atmosferini yansıtır biçimdedir.

- **''Of-World Colonies''- Dünya Dışı Kolonilere**

[2] Kötü ses, rahatsız edici, gürültülü, uyumsuzluk hakim olan ve sesin ifadesinde sertlik bulunan müzik türü

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Ekosistem çökmüş, doğa yok olmuş, durmaksızın yağan yağmurlar, soyu tükenen hayvanlar ve yerini alan yapay hayvanlar, kirli hava, düşen yaşam kalitesi insan için yaşanabilir dünyayı yok etmiştir. Filmde geçen reklam anonslarında Off-World Kolonilerinde insanları yeni fırsatların beklediği bir dünyadan söz ediliyor üstelik yeni fırsatlar ve yeni maceralara atılabilecek taşı toprağı altın bir ülkede yeniden yaşama fırsatından söz ediliyor. Oysa bozulmuş dünyadan gidebilenler üst sınıfa tabi olanlar, ardından kalanlara ise yalnızca umut ve mutluluk aşılamaya çalışan aldatıcı göstergeler kalmıştır.

- **İnsan ve Robot İlişkisi**

Biyomühendisliğin muhteşem yaratımı replikantlar insana benzeyecek şekilde tasarlanmış, ete kemiğe bürünmüş bir görünüme sahip olmuşlardır. Onları insanlardan ayırt etmenin ölçütü ise yine makinelere bağlıdır. Voigh-Kompf testi bir dizi sorunun ardından duygusal tepkiler ölçmek için gözleri tarayan bir makinedir. Gözler insanın tepkimelerinin görülebildiği, ruhunun yansıdığı, duygularını ifade ettiği hassas bir organıdır. Tüm duygular orada saklıdır. Replikantları ise ele veren ruhsuz ve duygusuz bakışları olmuştur.

Yaşam ve ölümün arasındaki çizgide duran bu hikayede ‘’emekliye ayırmak’’ olarak adlandırılan yok etme durumu bir soruyu akla getirir. Yaşama hakkını talep eden ve özgürlüğünü isteyen androidler ile yaşam alanını girilmesine izin vermeyen insan bu talebe neden karşıdır? Hayatta kalma savaşı buna denir. Teknoloji yalnızca insana fayda sağlayacağı bir köle yaratmak isterken buna karşı çıkan ve bağımsızlığını talep eden replikantlara karşıdır. Çünkü onlar sadece yaratılmış olan, komutlar aracılığıyla yönetilmeye mahkum, insanın en önemli sahip olduğu anıdan yoksun varlıklardır. Ölüm teması Nexus 6’nın yalnızca 4 yıl yaşam süresine sahip olmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Replikantların lideri Roy ise ömürlerini uzatmak için Tyrell Şirketi’ne girmeyi planlamaktadır.

> ‘’ *Bıçak Sırtı,* teknolojiyi insanları sömürmek için yaratan ve sınırlandırılmış ömürleriyle nesneleştirilmiş iş gücünün aracı olmayı reddederek kopyaları isyankarlar olarak sunan kapitalizmin baskıcı özüne işaret etmektedir. Tyrell şirketi, kopyaları açıkça itaatkar iş gücü olarak üretmektedir. Fakat Nexus-6 serisi kopyalarla şirket, doğanın oyununa gelmiş ve farkında olmadan kendi bilincini kazanmış ve köleliği reddeden androidler yaratmıştır. Karl Marx’ın da dile getirdiği gibi kapitalizm kendi faydacı yaklaşımıyla er geç sınıf olgusunu ve isyan etme bilincini edinecek karmaşık işçiler üreterek kendi sistemini tehlikeye atmıştır.’’ (Başaran, 2007, s.113)

Tyrell Şirketi’nin amacı ‘’more human than human’’ (insandan daha insan) bir tür yaratmak hatta insan-ötesi bir yeni tür yaratmayı hedeflemektedir. Yaşam sürelerinin dört yıl ile sınırlandırılmış olması ise bilinç ve duygu gelişimi göstermeden yok olmalarıdır. Bu sırada planlananın yok olma evresinden önce replikantlar duygulara kavuşmuştur.

Roy Batty adındaki replikant kötü adam olarak başlasa da filmin sonlarına doğru Tanrısı Tyrell’i öldürür ama aynı zamanda Deckard’ı kurtardığı sahne onun en insani davranış olan merhametiyle karşılaşırız. Rachael ise bir replikant olduğunun bile farkında olmayan karakter

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bu da hafızanın yapay bir biçimde inşa edilmesi sonucunda kimliğin şekillendirilebilir olduğunu göstermektedir. Filmin orijinal versiyonunda Rachael'in ömrünün dört yıl olmadığı söylenirken, filmin sonunda Rachael ve Deckard arabayla mutlu bir sona doğru uzaklaşır.

Film yalnızca bir bilimkurgu örneği olmasının ötesinde; insan olmanın anlamı, sınırları sorgulatan varoluşsal bir anlatıdır. Gerçeğin endüstriyel şirketler tarafından yeniden inşa edildiği, yeni doğan bir köle efendi ilişkisi, insanın tanrıcı bir tavır takınmasını, dev görüntülerin büyüsü altında insanların ezilip sıkıştığını ve vakti geldiğinde bilince ve duygulara kavuşan robotların hayatımızda duygusal bir yer edinebileceğine de bir göndermedir.

3.2. Tron (1982)

Steven Lisberger yönetmenliğindeki 1982 yapımı film dijital dünyanın ve sanal gerçekliğin sınırlarının keşfedildiği macera dolu bir bilimkurgudur. Film kendinden önceki yapıtlara göre oldukça fazla bilgisayar görüntüsü içeriyordu. Filmin ilk on beş dakikasında görülen bilgisayar ortamı, karakterleri ve dekorları dört dijital efekt firmasının çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır (Edman, 2025, s 569). Bilgisayar teknolojisinin yeni yeni yaygınlaştığı dönemde sanal gerçekliğin sunulduğu bir başyapıt. Filmde Kevin Flynn adındaki karakter bir arcade sahibi ve bilgisayar yazılım şirketi ENCOM'un eski programcısıdır. ENCOM şirketi yalnızca bir yazılım ve oyun şirketi değil farklı faaliyetlerde de bulunan bir şirket. Şirket binasındaki laboratuvardan birinde maddeyi ışına çevirme özelliğine sahip cihaz yer alıyor. Bir tür ışınlanma özelliği taşıyor.

Flynn'in kendi orijinal oyun koleksiyonları çalışmaları, şirketin başkan yardımcısı olan programcı meslektaşı Ed Dillinger tarafından hacklenip çalınması üzerine şirketten ayrılır. Ancak çalışmanın kendisine ait olduğuna dair kanıt bulmak için işin peşini bırakmaz, şirketin programlarına dışardan girmeye çalışsa da MCP tarafından engellenir. Kanıtlar sistemin sunucularında saklıdır. Hikayenin devamında Flynn, ENCOM'da çalışan arkadaşları Alan Bradley ve Lora Baines'ten yardım alır. Bunun üzerine bir gece arkadaşlarıyla beraber gizlice ENCOM binasına girer, sisteme giriş yapmak için harekete geçer ancak ENCOM'daki sistemler, yaratılan dijital dünyayı korumak için denetim sistemi olan dijital yaşam formu Ana Kontrol Programı (MCP) tarafından güvenliği sağlanmaktadır. Flynn sisteme girmeye çalıştığı dakikalarda, sistem onu tanır ve bu izinsiz girişi yapmaması konusunda uyarır. Uyarıyı dikkate almayan Flynn deneysel lazer cihazı tarafından sistem içine çekilir. Dijitalleştirilerek bilgisayar dünyasına gönderilen Flynn ilk dakikalarda bunun gerçek olmadığını düşünmek ister. Bu dijital dünyanın programları, kullanıcılarını kendi tanrılar panteonu olarak görüyor. Dijital dünyanın içinde sıkışıp kalan yazılım programcısı Flynn, MCP denetim sistemi programlarına karşı mücadele ediyor. Bu mücadelede program yazılımı olan Tron'da ona destek oluyor.

Filmde karşımıza çıkan sanal gerçeklik dünyası gelecek dünyada güçlü biçimde tezahür edecek ve sanal evrenlere açılan, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) teknolojisi gelişecektir. Film sanal ile gerçek dünya arasındaki çizginin bulanıklaştığı bir görünüm sunar. Simülasyon kuramına göre incelendiğinde The Tron filmi, fiziksel gerçeklik deneyiminin farklı bir boyutudur. Hiper bir evren karşısında görülür ki Flynn karakterinin gerçeklik algısı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bilgisayar programının içine çekildiğinde karışır. Ayrıca gerçek olan beden dijital biçimde yeniden üretilerek, kendi gerçekliğini inşa etmiş olur. Baudrillard'ın dördüncü seviye simülasyon aşaması hipergerçekliktir. Artık gerçek olanla simüle edilmiş olan ayırt edilemez duruma gelmiştir. Tron'daki dijital evren kullanıcılar tarafından yaratılmış olsa da kendi kuralları, toplumsal sistemleri bulunmaktadır.

Sanal dünyanın da kendi gerçekliği vardır, birey için kimlik ve inanç sistemi inşasını mümkün kılar. Filmdeki dijital karakterler 'kullanıcılar'a karşı inanç geliştirirler, onları Tanrı konumunda görürler. Baudrillard'a göre din simülakra dönüşmüştür. Dijital karakterlerin geliştirdikleri bu özellik, dinin bir simülakra dönüştüğünü doğrular. Baudrillard'ın aktardığı Borges masalındaki harita hikayesi gibi artık bölgenin kendisiyle haritanın parçaları ayırt edilemez durumdadır; dijital dünyada da gerçekliğin ayırt edilmesi mümkün olmayan bir haldedir.

3.3.Videodrome (Ekrandaki Dehşet- 1983)

David Cronenberg'ün yönetmenliğini yaptığı 1983 yapımı film medya, beden, gerçeklik ve bilinç üzerine oldukça sert ve çarpıcı bir alegoridir. Filmin öyküsü ana karakter Max Renn, şiddet ve cinsellik içeren bir televizyon kanalı Civic Tv yöneticisidir. Renn, daha sert bir içeriğin peşindedir, tam bu anda ''videodrome'' adında korsan bir yayına rastlar. Bu kaset içerisinde şiddet, cinsellik ve ölüm temaları bir aradadır. Şiddet içerikli cinsel imgeler, izleyicinin duyusal eşiklerini zorlayarak sinirsel bir uyarımı tetikler ve aşırı uyarılma durumunda izleyici kaçamaz ve alıcı haline gelir. Bu maruz kalmanın sonucunda doğan duyarsızlaşma ile duyguların uyuşması artık yalnızca acıdan duyum alabilir haldedir. Videodrome bir tür sinyaldir. Bianca O'Blivion karakteri ise bu tehlikeli sinyallerin yalnızca videodrome türü videolarda olmadığını, herhangi bir tv yayınında da karşılaşabileceğimiz türden bir şey olduğunu söyler. Max, videodrome yayınını izledikçe halüsinasyonlar görmeye, fiziksel görünümde değişiklikler yaşamaya ve gerçeklik algısını yitirmeye başlar. Videodrome bize insanların medyayla bütünleştiği teknolojik hiper-gelişimin yaşandığı dünyayı adım adım gösterir. Beden ve dış dünya ayrımı bulanıklaşır. Sinyale maruz kalanlar oto kontrolü yitirir ve başkaları tarafından kontrol edildiği sonsuz halüsinasyonlara çekilir. Algının bükülmesi ile bedenin kendisi değişime uğrar, uzuvların makine parçasına dönüşmesi, parçalanmış et yığınları; Max'in karnındaki yarıktan içeriye sokulan kaset ile beynin video sinyali ile erişilebilir hale geldiği görülmektedir. Böylelikle programlanabilir hale gelen insan, öldürmek üzere yönlendirilebilir ve Max'de tv ortaklarını bu programlama ile öldürür.

Medyanın etkisi sonucu insan doğası aşınmış, algının ve kimliğin özgün yapısı ortadan kalkmıştır. İnsanları birbirinden ayıran özgün kişilik, duygu, düşünce ve kimlik unsurları fazlasıyla yakın temasta olan iç içe geçmiş toplum yapısının içerisinde erimeye başlamıştır. Kroker'a göre televizyon yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bireyin iç dünyasına nüfuz eden bir kimlik biçimlendiricidir. Tv benliği olarak tanımladığı bu kimlik tüketim toplumundaki bireyin sahip olduğu pazar kimliğidir. Birey, medya araçlarının kendisine sunulan imgeler aracılığıyla ne tüketeceğini, ne hissetmesi gerektiğini, neye değer vermesi gerektiğini öğrenir. Tv benliği, Baudrillard'ın simülakr kavramıyla yakından ilişkilidir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Gerçeğin yerini görüntüler almış, televizyon bireyin duyguları üzerinde yönlendirici bir hakimiyete sahip olmuştur. Bunu kontrolü aşırı uyarılmış duygular üzerinden sağlar, psikolojik bir çözülme yaşayan bireyin kimliği simülakrlarla yeniden inşa edilir. Videodrome'da anlatıldığı gibi televizyon simüle edilmiş, teknokratik kontrol ile yaratılan kimliği bedene yerleştirir. Televizyon teknolojisi, simülakr ile biyoloji arasındaki belirleyici bağlantıyı kurar bunu da gösterişli görseller, kriz müdahaleleri şeklinde sunulan haberler (görüntü fibrasyonu) ile retorik biçimde inşa edilmiş izleyici kitlesinin psikolojik ruh hali arasında toplumsal sinir bağlantısı yaratarak gerçekleştirir. Televizyon, bireysel psikolojiyi en etkili biçimde ruh hali belirleyici olarak sömürge haline getirir (Kroker, 1985, s. 42).

McLuhan, düşük görüntü kalitesi nedeniyle TV'de yaratılan boşluğu izleyicinin tamamlaması-doldurması gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda görüntü kısmen izleyicinin algısal sistemi tarafından yaratılır. Sonuç olarak duyusal düzeyde TV görüntüsü izleyicinin içine sızar ve kendi bilincinden ayırt edilemez hale gelir (Wess, 1990, s. 30). Film karakteri Brian O'Blivion simüle edilmiş gerçekliğin medya tarafından nasıl işlediğini şu sözlerle aktarır:

> ''Televizyon ekranı zihnin gözünün retinasıdır. Bu nedenle televizyon ekranı beynin fiziksel yapısının bir parçasıdır. Bu nedenle televizyon ekranında görünen her şey onu izleyenler için ham bir deneyim olarak ortaya çıkar. Bu nedenle televizyon gerçekliktir ve gerçeklik televizyondan daha azdır.''

O'Blivion'ın filmin devamında gerçeğe dair söylemi '' Sonuçta, gerçeklik algımızın dışında hiçbir şey gerçek değildir'' sözü aslında gerçekliğe dair tüm bildiklerimizden algımızın değiştirilmesiyle bambaşka bir noktaya taşınabileceğini bize filmin başından sonuna gösterir. İzleyiciyi izlerken şüphe ettiren gerçeklik algısının bozukluğu filmde etkili bir biçimde sunulmuştur. Baudrillard'ın gerçeği ele geçiren simülakrları filmde tam karşımızda televizyon ekranının içinde ayırt edilemez biçimde izleyiciye uzanır, nefes alır, arzu duyar, bedenin tüm detaylarını televizyonun her bölgesinde dirilir, hissedilmek ve hissetmek ister.

Videodrome'u izledikten sonra Max'in gözlerinin arkasında halüsinasyon görmesine ve gerçeklik duygusunu yitirmesine sebep olacak bir tümör ortaya çıkar. Tüm bu varoluşsal sancıyı dindirmek için sahnenin sonunda kafasına silaha dönüşmüş tanınamaz haldeki elleri ile ateş ediyor. Bu andan önce karşısında beliren ekranda kız arkadaşı Nicki görünüyor. Max'in ne kadar acı çektiğinin farkında, onun içinde sıkıştığı bedeni, yeni bedene dönüşmek için can çekişiyor. Nicki, acıdan kurtulması için Max'in eski bedenini öldürmesi gerektiğini söyler. Böylelikle ölüm bir son değil, Max'in kendisini öldürmeden önce de söylediği gibi ''Yaşasın yeni beden!'' medyanın yarattığı yeni kimliğine kavuşmak için adım atıldı. Max'in dönüşümü görülmez ancak kendini öldürdüğü sahneye tanık oluruz. Filmin kapanışında ölüp, ölmediği şüphelidir. Jameson böyle bir son için ''postmodern de kapanış'' olarak söz ve devamında '' anlamsız bir kavram olmasa da, sorgulanabilir bir değer haline geldi. Bu nedenle, bir bütünlüğü algılamak veya temsil etmekten ziyade, haritalandırmak veya üçgenleştirmekten bahsettiğimiz gibi, bir kapanış etkisinden bahsetmek arzu edilir olacaktır'' şeklinde ekler (Jameson, 1995, s. 31).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Filmde medyanın ürettiği imgeler, bireyin gerçeklik algısını şekillendirmektedir. Yaratılan bu algı, gerçekliğin kendisinin önüne geçer. Baudrillard'ın hipergerçek kavramı tam da budur. Medyanın ürettiği gerçeklik yanılsaması, algının değiştirilmesi ve birey medyanın ona dayattığı kimliğe teslim olduğu anda simülakraya dönüşür.

4. 1980 Bilimkurgusunun Günümüz Teknolojilerine Yansıması

1980'lerin kült filmleri Blade Runner, Tron, Videodrome filmleri bilimkurgunun ötesinde geleceğin teknolojik ve toplumsal yapısını öngörmüştür. İncelenen filmlerden yola çıkılarak[3] yapay zeka, dijitalleşme, sanal gerçeklik, medya ve gözetim toplumu, kimlik inşası gibi temalara değinmiş; dijital dünyanın gelişen mimarisini, etkisini, gerçekliği nasıl değiştirdiğini çok öncesinde izleyicisine göstermiştir. Filmlerin teknolojik tahayyülleri, bugün gerçek olmuş durumdadır. VR/AR gözlükler, yapay zeka destekli programlar, biyometrik izleme sistemleri, robotlar, yapay zeka destekli şehirler, metaverse evreni gibi somut gerçekliklerle karşılık bulmuştur. Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı ile ortaya koymuş olduğu gerçekliğin ortadan kayboluşu ve simülakrlar ile bu yokluğu gizlemekten başka bir şey kalmamıştır. İnsan, kendi elleriyle simülasyonu yaratmış ve her şey yalnızca bir simülakra dönüşmüştür.

Blade Runner'ın Replikantları, bugünün yapay zeka ve yaratılan sentetik kimlikleri temsil eder. İnsansı robotlar, yapay zeka ile donatılmış ve insana göre zeka düzeyleri hızla gelişen bu makineler ete kemiğe büründürülmeye, görünüşünün insandan farkı kalmamasına yönelik adımlar atılmaktadır. Chatgpt, Sophia, Grace, Optimus, Erica, Boston Dynamic Robotları gibi örnekler bu dönüşümün örnekleridir. Tron filminde insanın dijital evrene hapsolduğu görülür. Bugün metaverse evreni, VR/AR gözlükleri, dijital avatarlar ve oyun dünyalarında karşılık bulur. Bunlar bireyin dijital bir kimliğe sahip olduğu evrenlerdir. Metaverse evreninin sunduğu gerçeklik ise oldukça büyüleyici ve bir o kadar tehlikelidir. Bu simülasyon dünyasının gösterdiği gelişime bakarsa gelecekte gerçek dünya ile sanal dünyanın ayrımı tamamen bulanıklaşacak.

Sanal gerçeklik insanlığın dünya dışında keşfetmek için aradığı gezegenlerden farklı bir konumdadır. Bu evrene ulaşmak görsel ve zihin yoluyla mümkündür. Zuckerberg, katıldığı bir etkinlikte sanal gerçekliğe dair planlarını aktardığı sırada şu sözleri söyler: "Sanal gerçeklik herkesin, istediği her şeyi üretip deneyimleyebileceği yeni platform. Çok yakında herkes, sahnelerin tamamını sanki oradaymış gibi deneyimleyebilecek" (Dünya Halleri, 2016). Zuckerberg bu söylemi ile akıllara Katolik kilisesinin bir zamanlar cennetten yer sattığı dönemi akıllara getirir. Baudrillard'ın tanımladığı simülasyon dünyasında insanlar anlamsız yığınlar altında, gerçekten bihaber yaşarken; sistemin içinde olan ve insanlar adına gerçekleri belirlemeye devam eden üst sınıfın geliştirmiş oldukları sanal gerçeklik dünyası ile insanlığa gerçeklik vadetmektedirler.

[3] Tarihin pek çok döneminde yazılım teknolojilerinin gelişeceğini felsefi ve toplumsal açıdan ele alan filmlerle doludur.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Videodrome ise bugünün deepfake videoları, nöroteknoloji gibi tehlikeli sonuçlar doğurabilecek gelişmelerine dair örnekleri insan bedeni ve kimliği, akıl sağlığı, gerçeklik algısı üzerinden o yıllarda gözler önüne sermektedir. Tehlike yalnızca televizyon içinden çıkıp bireyi yakalayan imgelerle sınır değil, yoğun olarak kullanılan sosyal medya platformları da artık bunlara bir örnek teşkil etmektedir.

Simülasyon dünyanın tüm derinliklerine sızmış durumdadır. İnsanlar ve makinelerin birleşimi kaçınılmaz görünmektedir. İnsanın Transhümanizm ile kendi kaderini belirlediği, gerçekliğin durmadan dönüşüme uğradığı bir döngünün içinde bulunmaktayız. Kurzweil, 2045 yılına kadar yapay zekanın insan beynini aşan bir seviyeye ulaşacağı ve bunun sonucu olarak tekillik (singularity) adını verdiği gelişmiş bir yapay zeka formunun ortaya çıkacağını öngörür ve bu konu hakkında: (Edman, 2025,s. 568)

Jean Baudrillard'ın sözünü ettiği yeteneklerini sınırsız biçimde geliştirmeye odaklı teknoloji, bu hızla gelişmeye ve geliştirilmeye devam eder ise insan kendisinden çok daha güçlü ve donanımlı bir tür ile karşı karşıya kalacaktır. Eğer bilimkurgunun öngördüğü biçimde bu mekanik tür üzerinde kontrol bir kere kaybedilirse ne olacağı ve bu sefer beyaz adamın kurtarmaya gücünün yetip yetmeyeceği tartışmalıdır. 1980 yıllarında hızla gelişen teknoloji dünyası, 90'lı yıllarda daha da hız kazanmıştır. Günümüz dünyasında ise yaşam tamamen simülasyonun yuttuğu çağa dönüşmüştür.

SONUÇ

Hakikat ve gerçek, bu iki kavram tarihin her döneminde tartışma konusu olmuştur. İnsanlık tarih boyunca anlamı, hakikati ve gerçeği aramaya devam etmiştir. Platon'un idealar dünyası, Descartes'in kuşkucu yöntemi, Kant'ın aklın sınırları ve Nietzsche'nin hakikatin bir kurmaca olduğu yönündeki radikal düşünceleri hakikate ulaşma çabasının tarihsel seyrini ortaya koyar. İnsan için gerçeğin ve hakikatin ne olduğu, bilginin kaynağının nerede bulunacağına yönelik arayış devam ederken bu çıkmazı daha da karışık hale getiren gelişmeler yaşanmaktadır. Baudrillard ise Simülasyon Kuram'ı ile bu çıkmazı tanımlamıştır. Hakikat ve gerçekliğin parçalandığı çağda insan artık yalnızca temsiller yani simülakrlar ile yaratılan gerçekliğe sahiptir. Gerçeğin bilgisine ulaşmak mümkün görünmemektedir. Tüm ihtişamıyla hipergerçek dünyanın görüntüleri arasında birey olarak yalnızlığa, tüketime, düşünmemeye -çünkü artık onun yerine düşünen medya ve teknoloji unsurları varken- terk edilmiş durumdadır. Özne olabilme kimliğini, tüketim araçlarına değişmiş durumdadır. Sistem devre dışı bıraktığı insanlar yerine düşünen makineleri geliştirmeye yoğunlaşmıştır. Gerçek, kıymetli bir antika parçaya dönüşmüştür ancak geride bunu anlayacak kimse de kalmayacak gibi görünmektedir.

Bu dönüşüm yalnızca düşünsel değil, aynı zamanda teknolojik ve kültürel bir kırılmadır. 1980'lerde sinema sahnesine çıkan Blade Runner, Tron ve Videodrome gibi bilimkurgu filmleri, yalnızca teknolojik distopyaları değil, bireyin gerçeklik algısının, bedeninin ve zihninin teknolojiyle ne ölçüde dönüşebileceğini de ortaya koymuştur. Bu filmler, dijitalleşen dünyanın metaforları olarak, gelecekte karşılaşacağımız sorunları sezgisel bir anlatımla

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sunmuş; bugünün VR gözlükleri, yapay zeka sistemleri, metaverse evrenleri gibi gelişmeleri neredeyse öngörmüştür.

Gerçekliğin yeni versiyonu hipergerçek dünya, görüntülerin hüküm sürdüğü bir yerdir. Gerçeklik artık biçimi, görselliği ve medya temsili ile anlam kazanmaktadır. Medya, teknoloji ve tüketim kültürü tarafından durmaksızın inşa edilmektedir. Bilimkurgu sineması ise hipergerçek dünyanın içinde medyanın ve teknolojinin sınırlarını, etkilerini, kontrolden çıkarsa insanlığı ne gibi tehlikelerin beklediğini gösteren hikayeleri beyazperdeye taşımıştır. 1980'lerin kült filmi Blade Runner (2982), Tron(1982), Videodrome (1983) bilimkurgu filmleri insan ile sentetik insanın arasındaki belirsizlik, medyanın kimliğe etkisi ve onu yeniden inşa edişi, gerçeklik algısının yitirilişi, sanal ve gerçek dünya ayrımının bulanıklaşabileceği, insanın sanal evrene girişi, dijital kimlikler ve avatarlara dönüşümü temalarını etkileyici biçimde aktarmıştır. Günümüz dünyasında ise bilimkurgunun tüm bu öngörüleri gerçekleşmiş durumdadır.

Gerçeğin kaderi, kapitalist sistemin tüketim mekanizmasıyla, medya ve teknolojinin yönlendirici gücü arasında sıkışıp kalmıştır. Bilginin doğruluğu değil, ne kadar hızlı yayıldığı ve ne kadar çok etkileşim aldığı önemlidir. Gerçeklik, sürekli olarak manipülasyona uğramakta, algılar üzerinden şekillenmekte ve bireylerin zihinlerinde sabit bir zemine oturmamaktadır. Bu bağlamda, artık gerçek ile yalan arasındaki sınır silinmiştir. İnsanlar çoğu zaman gerçeği fark etseler dahi ona kayıtsız kalmaktadır. Gerçek, cazibesini yitirmiş, yerine duygulara hitap eden, kolay tüketilen ve etkileyici temsiller geçmiştir.

Günümüz dünyasına bakıldığında bu yeni gerçekliğin izleri her yerde görülmektedir. Geleceğin, gerçekliği her dakika yeniden değişime uğramaktadır. Bu yalnızca bir fikir değil; gelişen teknoloji ile her gün ortaya çıkan yeni tür teknolojik gelişmeler ve olaylar anlık olarak duygu durumumuzu, inandığımız gerçekleri, bilindik doğruları değiştirecek etkiye sahip medya güçleri görmezden gelinemeyecek boyuta ulaşmıştır. Şantaj yapan ya da örgütlenip kaçmaya çalışan robotlar, insan zekasını aşan düzeye erişmiş yapay zeka sistemleri ve diğer yanda medyanın dünyada yaşanan olayları olağan bir sıradanlıkla iç içe sunması ve duyarsızlaştırıcı etkisi gerçeğin etkisiz hale gelmesine neden olmuştur.

Bilimkurgu, insanın ötesinde bir zekaya sahip robot teknolojisini, günümüz gelişmeleri yaşanmadan çok önce öngörmüştür. İnsanlığın karşı karşıya kaldığı teknolojik tekillik olgusu, türün ele aldığı temalardan biridir. Yapay zekanın hızla gelişmesi, kendi kedini geliştirebilir düzeye erişmesi ve kendi aralarında dil ya da topluluk oluşturabilmesi, günümüz dünyasının somut bir gerçeği haline gelmiş haldedir. Bu durum insanlık için bir kırılma noktasıdır. Eğer kontrol kaybedilirse, bilimkurgunun öngördüğü kontrolsüz teknolojinin doğurabileceği riskler de gerçeğe dönüşecek gibi görünmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Aristoteles, (2021). Metafizik, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Divan Kitap

Arslan A. (2009). İlkçağ Felsefe Tarihi I, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Ashley, M. (2005). Transformations: The Story of the Science-Fiction Magazines from 1950 to 1970. The History of the Science-Fiction Magazine, 2, Liverpool University Press

Baudrillard, J. (2021). Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm. (çev. Oğuz Adanır) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2022). Neden Her Şey Hala yok Olup Gitmedi . (çev: Oğuz Adanır) Ankara .

Baudrillard, J. (2022). Şeytana Satılan Ruh; ya da kötülüğün egemenliği. (çev: Oğuz Adanır) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2024). Simülakrlar ve Simülasyon. (çev: O. Adanır) Doğu Batı Yayınları.

Cevizci, A. (2010). Paradigma Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayınları

Descartes, R. (1998). Metafizik Düşünceler, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: MEB Basımevi.

Eco, U. (1986), Travels In Hyper Reality, (Çev: William Weaver), United States America: Harvest Book

Gane, M. (2003). Baudrillard Live Selected Interviews. London: Routledge.

Herakleitos, (2005). Fragmanlar, Fragman 1, Çev. Cengiz Çakmak, Ed. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi

İslâm Ansiklopesi, C.15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

Platon, (2022), Devlet, çeviri: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Jameson, F. (1995). The Geopolitical Aesthetic, London: Indiana University Prss, BFI Publishing

TDK Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Başaran, T. (2007). Soğuk Savaş Sonrası Bilim Kurgu Sinemasında Distopik Sistemler ve Kontrol Mekanizmaları, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Çakmak, M. (2011), Kant'ın Numen- Fenomen Ayrımı ve Metafizik Eleştirisinin John Hick'in Din Felsefesine Etkileri, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11(3), 187-200.

Demir, S. T. (2021), Teknolojinin Neresindeyiz? Bilim ve Kurguda Gelecek-Zaman Tasavvurları. AJIT-E Academic Journal of Informational Tecnology, 12(47), 48-67.

Edman, Timuçin B. (2025). Beyond the Grid; Tron & Tron Legacy and the Blurring Lines Between Digital and Physical Realities, Motif Akademi Halk Bilim Dergisi, 18 (49), 567-583.

Güzel, M. (2015, 05 01). Gerçeklik İlkesinin Yitimi: Baudrillard'ın Simülasyon Teorisinin Temel Kavramları. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi(19), 65-84.

Kahveci, K. (2003, Nietzsche Felsefesinde Hakikati Estetize Edilmesi, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(4), 33-41.

Kroker, A. (1985). Television and the Triumph of Culture: Three Theses, Canadian Journal of Political and Social Theory, 9(3), 37-47.

Okuyan, H. 'Jean Baudrillard'ın Simülasyon Kuramının Temellendirildiği Argümanların Değerlendirilmesi', Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018

Önk, Ü.Y. (2009). Baudrillard Perspektifinden Bir Kitle İletişim ve Sanat Aracı Olarak Simülasyon Evreninde Televizyon. *Selçuk İletişim, 5*(4), 201-218

Wess, William C. (1990). From the Rearview Mirror to Twenty Minutes Into the Future: The Video Image in "Videdrome" and "Max Headroom", Canadian Journal of Film Studies, 2(1), 29-35.

1. <u>Elektronik Kaynaklar</u>

Bethke, B. (2021, January 11). Cyberpunk – A short story by Bruce Bethke. http://www.infinityplus.co.uk/stories/cpunk.htm

Dünya Halleri (2016), ''Facebook'un Geleceği Yapay Zekada'', https://www.dunyahalleri.com/facebookun-gelecegi-yapay-zekada/

The Editors of Encyclopaedia Britannica: cyberpunk, erişim yılı:2025, https://www.britannica.com/art/cyberpunk

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

METAVERSE DÜNYASINDA SİYASAL İLETİŞİM: DİJİTAL ÇAĞIN YENİ BOYUTLARI

Yüksek Lisans Öğrencisi Ceren ÇAKIROĞLU

Yalova Üniversitesi,

cerrencakiroglu@gmail.com – 0009-0009-6600-1333

Öz

Günümüzde gelişen teknoloji ile insanların sanal dünyalara erişim sağladığı ve etkileşimde bulunduğu bir çağa adım atmış bulunmaktayız. Son yıllarda dijital teknolojinin hızla ilerlemesi, insanların sosyal ve kültürel etkileşimlerini farklı bir boyuta taşımıştır. Bu gelişmeler, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve karma gerçeklik gibi teknolojik gelişmeler ile birlikte, metaverse teriminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Metaverse, fiziksel dünya ile dijital dünyanın birleştiği ve insanların birbirleriyle etkileşime girebildikleri geniş bir sanal ortamdır. Bu sanal dünya, siyasal iletişim açısından yeni ortamlar ve zorluklar sunmaktadır. Dijital dünyanın bu gelişimi, siyasal iletişime yeni bir ortam sunmaktadır. Bu makalenin amacı, her geçen gün gelişen metaverse dünyasında siyasal iletişimin nasıl şekillendiğini anlamak ve bu alanda ileride yapılacak olan araştırmalara bir temel oluşturarak metaverse dünyasındaki siyasal iletişimlere katkı da bulunmaktır. Araştırmada, metaverse ortamında siyasal iletişimi değerlendirebilmek amacıyla mevcut literatür sistematik olarak taranmış ve farklı metaverse platformlarındaki siyasal iletişim uygulamaları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, dijital teknolojinin gelişimiyle birlikte siyasal iletişimin de değiştiğini ve metaverse platformlarında siyasi katılımın daha etkileşimli ve yenilikçi biçimlerde gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Metaverse,Siyasal İletişim,Dijital,Sanal Dünya

POLITICAL COMMUNICATION IN THE METAVERSE: NEW DIMENSIONS OF THE DIGITAL AGE

Abstract

With the advancement of contemporary technology, we have entered an era in which individuals gain access to and engage with virtual worlds. In recent years, the rapid development of digital technologies has transformed social and cultural interactions into a new dimension. These advancements, together with emerging technologies such as augmented reality, virtual reality, and mixed reality, have led to the emergence of the term *metaverse*. The metaverse refers to an expansive virtual environment where the physical and digital worlds converge, allowing individuals to interact with one another. This virtual realm presents new opportunities and challenges for political communication. The evolution of the digital world offers a novel context for political discourse. The aim of this article is to explore how political communication is being shaped within the ever-evolving metaverse and to contribute to future

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

research in this field by providing a foundational understanding of political interactions in metaverse environments. In order to evaluate political communication within the metaverse, the study systematically reviewed existing literature and analyzed political communication practices across various metaverse platforms. The findings demonstrate that political communication is undergoing significant transformation alongside digital technological advancements, and that political participation within metaverse platforms can occur in more interactive and innovative ways.

Keywords: Metaverse,Political Communication,Digital,Virtual World

Giriş

Günümüzde teknolojideki hızlı ilerlemeler, yaşamın hemen her alanında etkili olmaktadır. Teknolojinin bu hızlı gelişimi, bireylerin ve toplumun kendilerini sürekli olarak güncellemesi gereken bir süreci temsil etmektedir. Yeniliklerin toplum tarafından benimsenmesi, teknolojinin hızla ilerlemesinin bir sonucu olarak toplumsal yenilenmeyi tetikleyen önemli bir unsur haline gelmiştir. Teknoloji ve yeniliklerin yayılımı, toplumlarda ortaya çıkan gelişimin önemli bir faktörü olarak kabul edilmektedir. Yeniliklerin yayılımı, genellikle bir kabul süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Bu süreçte, yenilikleri ilk keşfeden bireylerden diğer bireylere ve gruplara yayılan bir bilgi ve uygulama ağı oluşturulmaktadır. Teknolojik yeniliklerin yayılımı ve siyaset arasında da önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Siyaset, toplumların karar alma süreçlerini şekillendirebilen bir alan olarak, teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve yönlendirilmesi konusunda önemli bir etken olmaktadır.

İletişim, siyasetin temel yapı taşlarından biridir. Siyaset de iletişim gibi tek başına yürütülebilecek bir süreç değildir. Her ikisi de birden fazla kişinin katılımına ihtiyaç duymaktadır. Bu iki kavram, kitlelerle bağlantı kurmayı amaçlamaktadır. Siyaset, hedeflerine ulaşmak için iletişimi güçlü bir araç olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda, iletişim yoluyla mesajlarını topluma aktarmaktadır (Özkan, 2007: 18). İletişimin en önemli ve vazgeçilmez alanlarından biri de siyasal iletişimdir. Siyasi liderler ve siyasi partiler, seçim dönemlerinde hedef kitlelerinin tutumlarını etkileyen ve oy verme davranışlarını yönlendiren iletişim faaliyetlerini siyasal iletişim olarak gerçekleştirmektedir (Çakır & Tufan, 2016: 8).

Son yıllarda dijital teknolojinin gelişimi, insanların sosyal ve kültürel etkileşimlerinde de değişikliklere yol açmıştır. Bu gelişmeler, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve karma gerçeklik gibi teknolojik gelişmeler ile birlikte, metaverse teriminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Metaverse, fiziksel dünya ile dijital dünyanın birleştiği ve dünyanın herhangi bir yerinden insanların birbirleriyle etkileşime girebildikleri geniş bir sanal alandır. Bu sanal dünya, siyasal iletişim açısından yeni olanaklar sunmaktadır. Metaverse, siyasal iletişim için sanal ortamda siyasal etkinlikleri ve iletişimleri kolaylaştırmak adına yeni bir alan açmaktadır. Metaverse dünyasında siyaset sadece çevrimiçi tartışmadan ibaret değildir. Aynı zamanda, farklı bakış açılarını deneyimlemek ve insanlarla ilişki kurmakla ilgilidir (Kiran, 2020). Metaverse, siyasal iletişim için önemli bir yere sahiptir, çünkü bu sanal alan siyasi temsilcilerin bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunabileceği, siyasi kampanyalar yürütebileceği ve seçmenleri ile iletişimde bulunabileceği bir alandır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Literatür kısmına bakıldığında ise metaverse ve siyasal iletişim yeni bir konu olmasına rağmen üzerinde çalışılan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kaynaklar incelendiğinde Nicolo Andreula ve Stefania Petruzzelli'nin 2022 yılındaki ''Politics in the Metaverse vs. Politics of the Metaverse'' başlıklı çalışmasında metaevreninin siyasetinden bahsedilmektedir, Salih Tiryaki ve Şükrü Bıyıklı'nın 2022 yılındaki ''Siyasal İletişimin Yeni Ortamı Olarak Metaverse'' başlıklı çalışmasında da Deva Partisi'nin metaverse çalışmalarından bahsedilmiştir. Bu çalışma da metaverse dünyasının siyasal iletişim süreçlerine olan etkisi ve metaverse dünyasındaki siyasal iletişim deneyimleri incelenecektir. Bu makale, metaverse kavramı ile siyasal iletişim alanı arasındaki etkileşimi konu alan ve metaverse de gerçekleştirilen Türkiye'de ki siyasi etkinlikleri değerlendiren bir literatür taramasıdır. Sonuç olarak, metaverse dünyasında siyasal iletişimin önemini vurgulayarak, bu alandaki yeni fırsatları ortaya koymuştur. Metaverse dünyasında siyasal iletişimin varoluşu, toplumun siyasi katılımını genişletebilme imkanı sunmaktadır. Ancak, gizlilik ve güvenlik gibi konularada dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, metaversedeki siyasal iletişimin gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturması amaçlanmaktadır.

Yeni Sanal Dünya Metaverse

Teknoloji ve yenilikler, toplumların gelişimi ve ilerlemesi için büyük bir öneme sahiptir. Ancak, yeniliklerin yayılması ve benimsenmesi süreci, karışık bir sürece sahiptir. Bu sürecin anlaşılması, yeni teknolojilerin ve yeniliklerin daha etkili bir şekilde benimsenmesi için önemlidir. Rogers ve Shoemaker tarafından geliştirilen Yeniliklerin Yayılması Modeli, kırsal kesimde yaşayan ve geleneksel tutumları olan insanların yeni yenilikleri öğrenmeleri ve modern tutum ve davranışları benimsemeleri amacıyla ortaya konulmuştur (Yaylagül, 2006: 76). İnsanlar her çağda, sürekli olarak o çağın yenilikleri ile karşılaşmaktadır. Örneğin, teknolojik gelişmeler sayesinde eskiden bakkaldan ya da manavdan satın aldığımız ürünleri artık telefon ekranımızdaki bir tuşa dokunarak evimize getirebilmekteyiz. Dünya bu sıkışmışlık hissini ve iki boyutluluğun yarattığı eksik tatmin duygusunu gidermek için çözümler aramaya başlamıştır. Sonuç olarak, metaverse kavramı hayatımıza girmiştir (Kaya, 2022: 37). Yeniliklerin hızlı yayılması, metaverse kavramının da etkileyici bir şekilde hızla yayılmasını sağlamaktadır.

İnternetin ortaya çıkması, her açıdan bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak, Web 1.0 döneminde sadece sınırlı bazı kullanıcılar içerik üretebilmekteyken, diğer kullanıcılar tıpkı geleneksel medyada olduğu gibi pasif bir tüketici olarak sunulan içerikleri izlemekteydi. Web 2.0 dönemiyle birlikte sosyal medyanın ortaya çıkması, bu durumu değiştirmiş, herkesin kendi içeriklerini üretebilmesine imkan sağlamıştır. Günümüzde varsayımsal olarak konuşulan Web 3.0 dönemi ise metaverse terimine işaret etmektedir. Bu dönem, insanın hayal gücünü aşan uygulamalara ev sahipliği yapacağı düşünülen yeni bir evren, kullanıcıların aktif katılımıyla oluşacak bir sanal gerçeklik evreni olarak tasarlanmaktadır (Bozkurt, 2023: 35).

Metaverse kavramı, gerçek dünyanın ötesinde bir sanal dünyayı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Metaverse kelimesi, Neal Stephenson tarafından ilk kez 1992 yılında yazılan "Snow Crash" adlı bilim kurgu romanında geçmektedir. Metaverse kelimesi, "meta" (öte) ile "universe" (evren) sözcüğünün birleşiminden oluşmaktadır (Duan, Li, fan, Lin, Wu & Cai, 2021: 1). Metaverse dünyası, sürükleyici ve katılımcı bir sanal dünya yaratmak için sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve blokzincir teknolojilerinin internetle birleştiği bir sanal dünya

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sunmaktadır. Metaverse, gerçek dünyayı taklit etmekte ve zengin kullanıcı etkileşimi alanları yaratmaktadır. Bu dünya, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, blockchain ve sosyal medya ilkelerini birleştirerek simüle edilmiş bir yapıya sahiptir. Metaverse en temel tanımı ile, insanların sosyalleşmek, oynamak ve çalışmak için bir araya geldiği sürükleyici bir sanal dünya kavramını ifade etmektedir (Laeeq, 2022). Metaverse dünyası kullanıcılarına fiziksel dünyada mümkün olan sosyal etkinlikler, eğlence, ticaret ve diğer faaliyetlerde bulunabilecekleri sanal bir alan sağlamaktadır. Teknolojinin hızla ilerlemesi, metaverse dünyasının devamlı olarak gelişmesini sağlamaktadır. Bu gelişmeler, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, yapay zekâ ve diğer ileri teknolojilerin birleşimi ile birlikte metaverse deneyimini daha verimli ve kullanışlı bir hale getirmektedir.

Metaverse dünyasında sürekli gerçekleşen yenilikler, metaverse dünyasının daha hızlı gelişebilmesine olanak sağlamaktadır. 2003 yılında kurulan ve dünyanın en büyük üç boyutlu sanal dünya altyapısına sahip olan "Second Life", metaverse dünyasında geçişi sağlamakla kalmayıp, sanal dünya tarihinin önemli bir kilometre taşını temsil etmektedir. Aynı şekilde 2006 yılında piyasaya sürülen çevrimiçi oyun platformu olan Roblox, metaverse dünyasında önemli bir giriş noktası olarak hala aktif bir şekilde etkinlik göstermektedir (Çelik, 2022: 68). Yenilikler, metaverse dünyasının sınırlarını genişletmekte ve kullanıcılara daha iyi deneyimler sunmaktadır.

Metaverse kullanıcıları, her geçen gün yeni özellikler ve daha fazla sanal deneyimlerle karşılaşarak metaverse dünyasının sınırlarını büyütmeye devam edecektir. Her kullanıcının içerik üretebilmesine ve dünyayı düzenleyebilmesine olanak sağlayan sistemi ile metaverse hala gelişmekte olan ve katılımcılar anlamını kendi yöntemleri ile sürekli geliştirdiği bir kavramdır (Ning, vd., 2021: 1). Metaverse kavramı, sanal projeksiyonlar, android teknolojiler, üç boyutlu cihazlar ve bilgisayar gibi çeşitli dijital araçlar sayesinde bireylerin yapay bir ortamda varlık gösterebilmesini ve etkileşimde bulunabilmesini mümkün kılan dijital bir evreni ifade etmektedir. (Öz, 2022: 53). Yakın zamanda *Facebook*'un adını *Meta* olarak değiştirmesi, şirketin metaverse dünyasını vurgulama ve gelecekteki dijital deneyimleri şekillendirmek için bir adım olarak görülmektedir. *Facebook*'un CEO'su Mark Zuckerberg, *"internetin yeni neslinin metaverse olduğunu"* ifade etmiştir ve mevcut sosyal medyanın bu yeni dalga altında yer alacağını söylemiştir. Metaverse sadece izlemek ile kalmayıp, içinde somut bir şekilde var olunabilecek bir internet ortamını temsil etmektedir (Laeeq, 2022).

Sonuç olarak, Metaverse, fiziksel gerçekliği dijital ortama taşıyarak bireylerin sanal dünyada varlık sürdürmelerine imkan tanımaktadır. Bu kapsamda bireyler, metaversede eğlence, iş, sanat ve siyaset gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösterebilmektedir.

Metaverse'de Kimlik Oluşturmak: Avatarlar

Metaverse kavramı, insanların yeni sanal bedenler oluşturarak avatarları aracılığıyla birbirleriyle iletişime girebildikleri ve gerçek dünyanın sanal dünyayla birleştiği bir ortamdır (Öz, 2022: 55). Sürükleyici internet ortamı, üç boyutlu bir sanal dünya şeklini aldığında, kullanıcılar da genellikle bu alanı deneyimleyebilmek için avatar oluşturmayı tercih etmektedirler. Bu dünyada sayısız evren bulunduğu için bireyler de sayısız avatar yaratma imkanına sahip olmaktadırlar (Yıldız, 2023: 11). Metaverse dünyasında, bireyler var olabilmek

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

için ve katılım sağlayabilmek için avatarlara ihtiyaç duymaktadırlar. Avatarları sayesinde, metaversede diğer bireyler ile iletişime girebilmekte ve metaverse dünyasında varlığını sürdürebilmektedirler. Bu avatarlar, bireyleri metaverse dünyasında temsil etmektedir. Her kullanıcı, kendilerini en iyi şekilde temsil eden dijital karakterleri seçebilmektedir. Kullanıcılar sanal dünyada farklı kimlikler, görünümler ve kişiliklerle diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunabilmekte ve çeşitli sanal etkinliklere de katılabilmektedirler. Aynı zamanda kullanıcılar avartarlarına farklı kullanıcı isimleri verebilme özgürlüğüne de sahiptirler. Metaversede insanlar avatarlarını, gerçek dünyada var olan kimlikleriyle benzer ya da tamamen farklı bir şekilde düzenleyebilmektedirler (Sağlam, 2023: 69).

Metaversede bireyler avatarları sayesinde kendilerine ikincil bir kimlik oluşturmakta ve bireylerin bu sanal evrende var olmasını sağlamaktadır (Sağlam, 2023: 68). Metaversede, dünyanın neresinden erişim sağlarsanız sağlayın avatarınız sayesinde bu sanal ortamda istediğiniz herhangi bir noktada bulunabilirsiniz, aynı zamanda yürüyüş yaptığınız sırada metaversede ki arkadaşlarınızla sohbet edebilme imkanı sunmaktadır. Metaverse dünyası bireylere avatarları aracılığıyla sınırsız etkinliklere katılabilme imkanı ve bir günde birden fazla etkinliklere katılabilme imkanı vermektedir (Öz, 2022: 63). Bireyler avatarları sayesinde evlerinde otururak bu sanal evrende sosyalleşme imkanı, arkadaşlarıyla vakit geçirme ve daha çok etkinliğe erişebilme imkana sahip olmaktadır.

Metaverse dünyasına bireylerin avatarları ile katılmasının bir avantajı da kişinin gerçek kimliğini ve karakterini farklı yansıtabilme, özünde yatan karaktere daha yakın bir karakter seçerek çevrimiçi ortamda kendisini özgürce sergileme olanağı sağlamaktadır. Örneğin içe kapanık olan birinin bu sanal evrende sosyal bir kişilik sergileyebilmesi ya da bir erkeğin kadın kimliği ile sanal evrende var olması bu kişilerin gerçek hayattaki karakteri ve görünüşü ile büyük farklılıklar gösterebilmektedir (Winters, 2022: 11). Bu bağlamda, metaversede kullanıcılar istedikleri şekilde kendilerini sergileyebilme olanağına sahiptir. Aynı zamanda, bu evrende hiç yorulmadan zahmetsizce kullanıcıların istedikleri etkinliklere kolaylıkla katılabilme imkanı da sunulmaktadır.

Siyasal İletişim

İletişim, bireyler için temel bir ihtiyaçtır çünkü iletişim insanların ihtiyaçlarını karşılamasına, kişilerarası ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, diğer bireylerle fikir alışverişi yapılabilmesine ve toplumun bir arada yaşayabilmesine yardımcı olmaktadır. İletişim süreci, sadece sözel değildir. İki insanın olduğu ve ilişki kurduğu her yerde, her durumda farklı dil biçiminde kodlanmış iletişim süreçleri yaşanabilmektedir (Oskay, 2018: 17). İletişim, anlam arama çabasıdır. İnsanların başlattığı bu çaba çevrelerinde kendilerini yönlendirecek ve değişen ihtiyaçlarını karşılayacak ikazları ayırt etmeye ve örgütlemeye çalıştığı yaratıcı bir eylemdir (Çamdereli, 2019: 14).

"Siyasal iletişimi geniş anlamı ile basit olarak tanımlarsak 'siyasal aktörlerin belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları' olarak tanımlanabilir" (Aziz, 2011: 19). Siyasal iletişim, siyasal sistemlerde yöneten ile yönetilen ilişkileri düzleminde seçmen davranışları, siyasal tercihleri, ideolojiye göre oy verme

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

tutumları gibi siyasal karar alma süreçlerini, üretilen siyasal söylemin ve siyasal kampanyalarla gündem oluşturma gibi iletişimsel süreçleri araştıran ve iletişimin siyasal düzenek ve etkileri bağlamında oluşması ve araştırılmasını amaçlayan bir disiplindir (Çamdereli, 2019: 132-133). Dünya tarihinin her döneminde siyasi liderler, kendilerini toplumun farklı gruplarına anlatmak ve rakiplerine karşı halkın desteğini alabilmek için çaba göstermişlerdir (Lilleker, 2013: 15). Siyasal iletişim, güçlü bir etkileme ve ikna sürecini gerektirmektedir ve siyasi süreçlere toplumun aktif katılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İnsanlar, siyasal iletişim sayesinde fikirlerini ve ideolojilerini hedef kitlelere aktarabilmiş ve etkileyebilmişlerdir. Aynı zamanda siyasal iletişim aracılığıyla yönetim sistemlerini de kurmuşlardır. Siyasal iletişim, toplumların düzenlenmesi, toplumsal ilişkilerin sürdürülebilmesi ve kararların alınması sürecinde önemli olmaktadır.

Siyasal iletişimin temel amaçlarından biri, siyasi parti liderleri ve temsilcilerinin mesajlarını hedef kitlelere iletmek, toplumun siyasal katılımını sağlamak ve seçmenlerini etkilemektir. Siyasal iletişim de hedef sadece iktidar olmak, gücünü kullanmak veya iktidarda kalmak gibi bir tek hedef değil, siyasetle ilgili bütün iletişim çalışmalarını kapsayan geniş bir yer oluşturmaktır. Propaganda gibi tek yönlü ileti aktarma ise siyasal iletişimin kapsamını daraltmaktadır. Siyasal iletişim, iktidara ulaşma etkinliğiyle sınırlı değil, aksine siyasetle ilgili her türlü iletişim faaliyetini içermektedir (Çamdereli, 2019: 135). Etkili bir siyasal iletişim süreci, politikacıların ve siyasi partilerin hedef kitlelerini anlamalarını, mesajlarını net bir şekilde iletmelerini ve güvenilirliklerini artırmalarını sağlamaktadır.

Siyasal iletişim aynı zamanda medyanın rolünü de kapsamaktadır. Medya, siyasi temsilcilerin hedef kitlelere yaymak istediği mesajları ve toplumun politik olaylar hakkında bilgilendirilmesini sağlamak için önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Siyasi partiler ve temsilcileri, iletişim araçlarını kullanarak hedef kitlelerle iletişim kurabilmektedir (Özkan, 2007: 15-16). Siyasal iletişim medya aracılığıyla, halkın bilgilenmesinde ve politik kararların alınmasında büyük bir öneme sahiptir.

İnternetin hayatımıza girmesi ve hızla yayılması ile birlikte geleneksel kitle iletişim araçlarının yerini yeni medya almaya başlamıştır. Günümüzde hemen hemen her yerde bireyler yeni medyaya ulaşım sağlayabilmekte ve siyasi etkinlikleri yeni medya üzerinden takip edebilmektedirler. Bu durum, iletişimsiz bir siyaset yürütmenin mümkün olmadığının açıkça anlaşıldığını göstermektedir (Çamdereli, 2019: 135). Dijital siyaset, siyasi iletişimde önemli bir farklılığı vurgulamaktadır. İnternet ve sosyal medya sayesinde siyasal temsilciler, kitlelere doğrudan ulaşabilmekte ve siyasal mesajlarını etkili bir biçimde iletebilmektedir. Bu doğrudan iletişim, siyasi temsilcilere seçmenleri ile daha aktif bir şekilde iletişim kurma fırsatı vermektedir. Sosyal medya, siyasi liderlerle hedef kitleleri arasında bir bağ kurulabilen kamusal bir alan niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, siyasal iletişim faaliyetlerinin kolaylıkla gerçekleştirilebildiği sosyal medyanın lider imajının oluşumundaki etkisi ön plana çıkmaktadır (Çakır & Tufan, 2016: 10). Bireyler, sosyal medya platformları aracılığıyla siyasi konular hakkında bilgi edinebilmekte, fikirlerini paylaşabilmekte ve siyasi tartışmalara katılabilmektedir. Dijital siyaset, demokratik tartışma ortamının oluşmasını da destekleyebilmektedir. Bu bağlamda, siyasal iletişimin geleceğine dair en dikkat çekici gelişmelerden biri, metaverdeki siyasi girişimlerin hızla artmasıdır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Metaverse Dünyasında Türkiye'deki Siyasi Girişimler

Metaverse dünyası, teknolojinin sınırlarını aşarak yeni bir siyasal iletişim ve katılım alanı sunmaktadır. Metaverse dünyası, siyasi girişimler için farklı fırsatlar dünyası olmaktadır. Bu sanal evren, siyasi temsilcilerin sınırları aşarak geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayacaktır. Siyasi partiler ve adaylar karşılıklı iletişim deneyimi sunan bu sanal evrende seçmenleriyle doğrudan bağlantı kurabilmektedir. Metaverse, siyasi kampanyaların yaratıcı ve etkili olarak sunulabilmesine imkan tanımaktadır. Metaverse dünyası, siyasi parti temsilcilerinin seçmenlere kolay bir şekilde ulaşarak kitlelerin aktif katılımının sağlanmasına yardımcı olacaktır. Metaversede siyasi partilerin yer alması, toplumun farklı kesimlerini siyasi süreçlere dahil etmek için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Metaverse dünyasında, siyaset yerini yavaş yavaş almaya başlamıştır. AK Parti metaverse dünyasına adım atan siyasi partilerden biridir. AK Parti, metaverse dünyasında yapmış olduğu ilk toplantı ile bu sanal evrene adım atmıştır. Bu adım, teknolojinin sağladığı fırsatları siyasi etkinliklerle birleştirmek anlamında önemli bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Ak Parti'nin metaversede olan bu ilk toplantı eski TBMM Grup Başkan Vekilleri Mahir Ünal ve Mustafa Elitaş ile AK Parti Bilgi ve İletişim Teknolojilerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ömer İleri'nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bilgi ve İletişim Teknolojilerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ömer İleri metaverse dünyası için şu sözleri *"Bu alanın yeni başlayan bir alan olduğunu ve hızla gelişecek bir alan, birçok sektörü de etkileyecek bir alan olduğunu değerlendiriyoruz"* dile getirmiştir (Sabah, 2022). Metaverse dünyasında ki bu adım, siyasi partilerin yeni sanal platformlarda aktif bir şekilde yer aldığını ve önemini göstermektedir.

Ayrıca yine AK Parti'nin ev sahipliğinde düzenlenen "Forum Metaverse" programı, sanal gerçeklik ile artırılmış gerçeklik gibi teknolojileri kullanılarak fiziksel dünyayı sanal dünya ortamına taşıyan "metaverse" terimi ele alınmıştır. ATO Congresium'da AK Parti Genel Merkez Bilgi ve İletişim Teknolojileri Başkanlığı tarafından düzenlenen Forum Metaverse programına iki binden fazla kişi katılmış ve etkinlik süresince artırılmış gerçeklik teknolojilerinin kullanıldığı çeşitli alanlarda metaverse deneyimi yaşanmıştır. Katılımcılar, cep telefonlarına okuttukları bir QR kodu ile yönlendirildikleri sayfada, İstanbul Havalimanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Türkiye'nin haberleşme ve gözlem uyduları, TÜRKSAT 5B uydusu gibi önemli projelerin artırılmış gerçeklikle nasıl görülebildiğine tanık oldular (AA, 2022).

AK Parti Bilgi ve İletişim Teknlojilerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Ömer İleri, Forum Metaverse'de yaptığı konuşmada şunları dile getirdi*: "İnternet teknolojileri ile başlayan bu süreç, mobil iletişim, büyük veri, yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesiyle yeni bir aşamaya ulaştı. Son dönemde ise web 3.0, blokzincir ve tüm bu teknolojilerin beraberce mümkün kıldığı, adeta tüm hayatı bir sanal dünyaya çevirmek iddiasında olan sanal dünya teknolojileriyle hızla ve hızlanarak ilerliyor. Bu sürecin etkilerine ne kadar vurgu yapsak azdır. Bu dönüşüm, yaşam tarzımızı, ekonomimizi, hukukumuzu, üretim modellerimizi ve dolayısıyla siyaset anlayışımızı etkileme iddiasında bir süreç olarak ortaya çıkıyor. Ülkemizin genç nüfusu, teknolojik gelişmelerin hızla içselleştirme potansiyeli, değişimlere hızla adapte olabilen iş kültürü ve coğrafi konumu, şüphesiz bizlere bu dönüşüm sürecinde de önemli avantajlar sağlıyor. AK Parti iktidarı döneminde iş başında olan devlet aklı işte tüm bu avantajları kullanmak ve*

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Türkiye'yi dijital çağda ön plana taşımak noktasında adeta seferber olmuş durumda" (AA, 2022). AK Parti, metaverse dünyasında siyasetin ne kadar önemli olduğunu ve gelişmeleri yakından takip ettiğini belirtmiştir.

Siyasi partiler, metaverse dünyasını keşfetmekte ve seçmenlerine bu sanal evrenden ulaşım sağlamaktadır. Metaverse dünyasında siyasi bakımdan önemli adımlar atan bir diğer partide Deva Partisi olmuştur. Deva Partisi, metaverse dünyasında ki genel merkezi için yer satın alan ilk siyasi parti olmuştur. Deva Partisi sanal parsel tercihini Ankara'dan yana kullanmış ve genel merkezini sanal evrene de taşımıştır (Gazete Duvar, 2022). Bu adım, Deva Partisi'nin dijitalleşen siyasal iletişim stratejilerine önem verdiğini göstermektedir

Deva Partisi, siyasi iletişimde yeni bir sürece adım atarak metaverse dünyasında ilk siyasi miting düzenleyen parti de olmuştur. Deva Partisi Genel Başkanı Ali Babacan, miting alanına oluşturduğu kendi avatarı aracılığıyla katılmıştır. Bu sanal miting alanında, Ali Babacan'ın VR gözlüklü görüntüleri ekrana yansıtılmıştır. Bu dijital yaklaşım, siyasi iletişimde teknolojinin gücünü ve dijital değişimin siyaset alanındaki etkisini de vurgulamaktadır (Deva Partisi, 2022). Bu adım, siyasal iletişimin geleneksel sınırları zorlamakta ayrıca seçmenlerle daha yakın ve kolay iletişim kurulabileceği bir bağlantı fırsatı sağlamaktadır. Ali Babacan'ın VR gözlüklü görüntüleri ise katılımcılara sanki gerçek bir miting ortamında bulunuyormuş hissini yaşatırken, dijital değişimin siyaset alanındaki etkilerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu sanal ortam, teknolojinin gücünü kullanarak siyasi temsilcilerin seçmenlerle daha yakın bir iletişim kurmasına ve siyasi mesajlarının daha kolay ve etkili bir şekilde iletebilmesine imkan tanımaktadır.

Deva Partisi Genel Başkanı Ali Babacan, metaverse dünyasında gerçekleştirdikleri ilk mitingleri için *"Bugün hep beraber bir tarihe tanıklık ediyoruz. DEVA Partisi olarak dünyada bir ilkin altına imza atıyoruz. Metaverse'deki ilk siyasi mitingi gerçekleştiriyoruz. NFT hediyesi veren ilk siyasi parti olarak, Ethereum blokzincirinde ilk biz buluşuyoruz. Metaverse evreninde genel merkez binası satın alan ilk parti de biz olmuştuk. Metaverse'ü bugün hep beraber DEVAVERSE yapıyoruz"* sözleri dile getirmiştir(Deva Partisi, 2022).

Deva Partisi ve Ak Parti'nin metaverse dünyasında aktif olarak yer alması, siyasi partilerin teknolojiye uyum sağlama ve yeni iletişim araçlarını kullanarak seçmenlere daha yakın bir şekilde ulaşma çabalarının bir göstergesidir. Bu durum, siyasi partilerin geleneksel siyasal iletişim yöntemlerinin yanı sıra teknolojik yenilikleri de yakından takip ettiğini göstermektedir. Siyasi partilerin metaversede ki varlıkları, parti liderlerinin ve temsilcilerinin siyasi mesajlarını daha geniş kitlelere ulaştırma ve siyasi katılımı teşvik etme amacını taşımaktadır. Bu şekilde, siyasi partiler, teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanarak halkla daha yakın bir iletişim kurma ve siyasete daha fazla katılım sağlanması fırsatına sahip olabilecektir. Metaversede ki varlıklarıyla Ak Parti ve Deva Partisi, siyasette dijital yeniliklerin önemini vurgulamakta ve siyasetin geleceğinde teknolojinin önemini göstermektedir.

Sonuç

İletişim insan hayatında önemli bir yere sahiptir ve olmazsa olmazıdır. İnsanlığın varoluşundan bu yana iletişimde var olmuştur. İletişim siyaset alanı içinde önemli bir yere sahiptir. Siyasal iletişim, siyasi temsilcilerin seçmenlerine ideolojilerini ve hedeflerini aktarabilmelerine

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yardımcı olmaktadır. Her alanda olduğu gibi siyasal iletişim de teknolojinin getirdiği yeniliklerle değişiklik göstermektedir. Siyasi liderler geleneksel medya yerine artık yeni medya uygulamalarına da yönelmektedir. Teknolojinin hızlı ilerlemesiyle dijitalliğin sınırlarını aşan metaverse adında bir sanal ortam oluşturulmuştur. Günümüzde siyasal iletişimde metaverse dünyasına adım atmakta ve bu yeni evrenin sunduğu fırsatları değerlendirmektedir.

Metaverse dünyasında siyasal iletişim, dijital yeniliklerin önemini aktaran bir ortam olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasi partiler, metaversede gerçekleştirdikleri etkinlikler ve sanal mitingler aracılığıyla seçmenlere daha etkili bir şekilde ulaşma imkanı bulabilmekte ve daha geniş kitlelere ulaşabilme fırsatına sahip olabilmektedir. Bireyler metaverse dünyasındaki siyasi etkinliklere internet sayesinde dünyanın her hangi bir yerinden katılma imkanı bulabilmektedir. Bu etkinliklere bireylerin katılabilmesi için sadece bir avatara ihtiyaçları olmaktadır. Metaverse sağladığı bu imkanla siyasi lider ve temsilcileri de seçmenlerine daha kolay ulaşabilecektir. Teknolojinin sağladığı olanaklar sayesinde siyasi temsilciler daha geniş kitlelere ulaşmakta ve katılımcı bir siyaset alanı oluşturma fırsatına erişebilmektedirler. Metaverse dünyası, siyasi iletişimde yeniliğin ve teknolojinin gücünün birleştiği bir sanal ortam olarak önemlidir. Metaverse, sınırları aşarak farklı kimliklere, coğrafyalara ve kitlelere ulaşabilmeyi sağlayan bir alandır. Siyasi partilerin bu alanı keşfetmesi, demokratik katılımın artırılmasına ve toplumun farklı kesimlerinin siyasi süreçlere dahil edilmesine olanak tanımaktadır. Özellikle, genç bireylerin sanal ortamları daha fazla kullanması siyasi partilerin genç seçmenlere daha kolay ve etkili bir şekilde ulaşabilmelerine imkan tanımaktadır. Bu gelişmeler, metaverse dünyasının siyasi iletişim için yeni bir platform olduğunu göstermektedir.

Ak Parti ve Deva Partisinin metaverse dünyasına aktif olarak katılılımı siyasal iletişimde teknolojik gelişmelerin yakından takip edildiği ve bu gelişmelerin siyasal iletişime farklı bir boyut kazandırdığını göstermektedir. Bu durum, siyasi partilerin yalnızca geleneksel yöntemlerle değil, aynı zamanda yenilikçi dijital platformlarla da seçmenlerine ulaşma çabasında olduklarını ve özellikle genç kuşakla etkileşim kurmada metaverse gibi ortamların kullanılmasının önemli olduğunu göstermektedir. Önümüzdeki günlerde metaverse dünyasında siyasi girişimlerin daha fazla olacağı ve sanal platformların sunduğu fırsatlardan daha fazla yararlanılacağı düşünülmektedir.

Metaversede siyasal girişimlerin artışıyla birlikte bazı zorluklar ve sorumluluklar da ortaya çıkabilmektedir. Bu sanal alanda gerçeklik ve sanal arasındaki çizgi karışabilir ve manipülatif bilgi yayılma olasılığı da olabilir. Bireyler bu dijital ortamda istedikleri kimlikle var olabildiklerinden, başkalarının kimliklerine bürünme olasılığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle siyasi liderlerin veya temsilcilerin kimlikleri üzerinden yanlış enformasyon yayılması riskini artırmaktadır. Dolayısıyla, bunun için tedbirler ve önlemler alınması gerekmektedir.

Kaynakça

Aziz, A. (2011). *Siyasette Etkili İletişim Teknikleri.* İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Bozkurt, G. (2023). ‘‘Sanal Evrende ‘‘Yaşamak’’ Üzerine’’, İn: Serdar Kuzey Yıldız (ed.), *Metaverse – Yeni Gerçeklik Paradigmaları (23-40)*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.

Çakır, H., & Tufan, S. (2016). Siyasal iletişim sürecinde sosyal medya: Türkiye'de siyasi liderlerin Instagram kullanım pratikleri üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *30*(41), 7-28.

Çamdereli, M. (2019). *İletişime Giriş.* İstanbul: Dem Yayınları.

Çelik, R. (2022). Metaverse Nedir? Kavramsal Değerlendirme ve Genel Bakış. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi.* 67-74.

Duan, H., LI, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia. 153-161.

Kiran, V. (2020). How the Metaverse Will Revolutionize Politics and Goverments. https://politicalmarketer.com/metaverse-in-politics-and-governments/ E.T: 20.05.2023.

Laeeq, K. (2022). Metaverse: Why, How and What. https://www.researchgate.net/publication/358505001_Metaverse_Why_How_and_What

E.T: 05.06.2023.

Lilleker, D.G. (2013), *Siyasal İletişim Temel Kavramlar*. Edit: Devran vd. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ning, H., Wang, H., Lin, H.W., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J., & Daneshmand, M. (2021). A Survey on Metaverse: the State-of-the-art, Technologies, Applications, and Challenges. *IEEE Internet of Things Journal*.

Oskay, Ü. (2018*). İletişimin ABC'si.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Öz, S. (2022). *Yapay Dünya ve Dijital Zeka.* İstanbul: Kitap Yurdu Yayıncılık.

Özkan, A. (2007). *Siyasal İletişim Stratejileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.

Sağlam, H. (2023). Goffman'ın Benlik Sunumu Kuramı Bağlamında Metaverse Oyunlarında Kimlik İnşası. (57-76).

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Yıldız, K.S. (2023). ''Teknolojik Devamlılık Fetişizmi: Meta İnsan ve Yeni Sanal Yaşam'', İn: Serdar Kuzey Yıldız (ed.), *Metaverse – Yeni Gerçeklik Paradigmaları (5-22).* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Winters, T. (2022). *Metaverse Sanal Dünyanın Devrimine Hazır Olun*!. İstanbul: Kodlab Yayınevi.

İnternet Yayınları

https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/ak-parti-forum-metaverse-etkinligiyle-katilimcilara-artirilmis-gerceklik-deneyimi-sundu/2541552# E.T: 14.06.2023.

https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/babacan-metaversedeki-ilk-siyasi-mitingde-konustu-gencleri-yeni-dunyann-bilgi-ve-becerisiyle-donatacagz E.T: 08.06.2023.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

https://www.gazeteduvar.com.tr/deva-metaverse-evreninden-arsa-alan-ilk-parti-oldu-haber-1548059 E.T: 08.06.2023.

https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/01/17/ak-partide-ilk-metaverse-toplantisi-gerceklestirildi E.T: 11.06.2023.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

FİNANSAL TABLO MANİPÜLASYONLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİLANÇO MAKYAJLAMA

Doçent Doktor Oğuzhan ÇARIKÇI
Süleyman Demirel Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
oguzhancarikci@sdu.edu.tr - 0000-0001-8709- 9071

ÖZET

İşletmelerin faaliyetlerinde başarılı olup olmadıklarını gösteren en önemli göstergelerden biri mali tablolarıdır. Dönem içinde ve sonunda farklı türlerde ve yöntemlerle hazırlanan mali tablolar finansal bilgi kullanıcılarına yol gösteren mali araçlardır. Bu sebeple hazırlanmış olan mali tabloların gerçeği yansıtması, doğru ve güvenilir olması gerekmektedir. Finansal bilgi kullanıcıları bu araçlar ile yatırım yapma, kredi alama ve/veya verme, vergilendirme işlemleri gibi birçok konuda söz konusu raporlardan faydalanmaktadır. Ancak bazı durumlarda işletmeler mali durumlarını olduğundan farklı seviyelerde göstermeyi tercih etmektedir. Bu sebepler arasında çoğu zaman kredi alma ve vergi ödeme kabiliyetlerinin farklı gösterilmesi durumları ile karşılaşılmaktadır. Bu farklılıklar kazanç yönetimi uygulamaları olmakla birlikte, yasal olmayan uygulamalardan da oluşabilmektedir. Bu çalışmada manipülasyon yapılmış (makyajlama) bilançoların tespit edilmesi ve bu uygulamaların nasıl düzeltildiği ile ilgili olarak bir inceleme yapılmıştır. Bu sebeple araştırma kapsamında söz konusu konu üzerine çalışmaları sürdüren ve görüşmeyi kabul eden bir banka çalışanı ile mülakat yapılmıştır. Konu kapsamında aktarma ve arındırma işlemleri üzerinde görüşülmüştür. Elde edilen veriler ve saptanan bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilanço, finansal tablo manipülasyonu, bankacılık.

EVALUATION OF FINANCIAL STATEMENT MANIPULATIONS: BALANCE SHEET MAKEUP

ABSTRACT

One of the most important indicators showing whether businesses are successful in their activities is their financial statements. Financial statements prepared with different types and methods during and at the end of the period are financial tools that guide financial information users. For this reason, the financial statements prepared must reflect the truth, be accurate and reliable. Financial information users benefit from these reports in many subjects such as making investments, getting and/or giving credit, taxation transactions with these tools. However, in

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

some cases, businesses prefer to show their financial situations at different levels than they actually are. Among these reasons, there are often situations where credit and tax payment capabilities are shown differently. These differences are earnings management practices, but they can also be caused by illegal practices. In this study, an examination was conducted regarding the detection of manipulated (make-up) balance sheets and how these practices were corrected. For this reason, an interview was conducted with a bank employee who continues his studies on the subject in question and accepted to be interviewed within the scope of the research. Transfer and purification processes were discussed within the scope of the subject. The obtained data and the findings were evaluated.

Keywords: Balance sheet, financial statement manipulation, banking

1. FİNANSAL TABLO MANÜPİLASYONU

İşletme faaliyetlerinin amaçlarına göre sürdürülüp sürdürülmediğinin tespit edilmesinde ilk başvurulacak araçlardan biri şüphesiz ki mali tablolar olacaktır. Farklı dönemlerde işletme tarafından hazırlanmış olan bu mali tabloların işletmenin o an ki finansal durumunun ölçülmesinde ve genel performansının değerlendirilmesinde rolü büyüktür. Söz konusu mali tablolardan farklı nedenlerle faydalanan birçok kurum ya da grup bulunmaktadır. Hissedarlar, yatırımcılar, kredi verenler, devlet ve benzeri paydaşlardan oluşan bu taraflar finansal bilgi kullanıcıları olarak tanımlanmaktadır.

İşletmelerin ekonomik etkinliklerini ve diğer mali verilerini muhasebenin fonksiyonlarında geçen kaydetme, sınıflandırma, analiz etme ve yorumlama süreçlerinde gerçeğe uygun ve güvenilir bir şekilde tamamlamaları gerekmektedir. Bu süreçlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi finansal bilgi kullanıcılarının doğru bilgiye ulaşmasında önem arz etmektedir. İlgili mali tablo bilgilerine ihtiyaç duyan paydaşların yanıltılması durumunda faydalanma nedenine göre farklı şekillerde olumsuz durumlar yaşanabilmektedir. Örneğin borç alınacak bir kredi kuruluşu ilk olarak finansal kaynak talep eden işletmenin krediyi geri ödeyebilme gücüne odaklanacaktır. Bu durumda işletme finansal bilgilerini olduğundan farklı yani olumlu gösterecek olursa, kredi kuruluşu mali tablo sonuçları ile olumsuz olarak yönlendirilmiş olacaktır.

Muhasebe verilerinin nihai sonucu finansal tablolardır. Mali nitelik taşıyan faaliyetlerin sonuçlandırılması ile birlikte aslında karmaşık bir yapıya sahip olan finansal veriler sınıflandırılmış ve belli amaçlar doğrultusunda hazırlanmış olarak ilgili kullanıcılara aktarılmış olacaktır (Cıoca, 2020). Finansal muhasebe sistemi içerisinde ortaya koyulan mali raporlar ilgili kullanıcılar için bir referans noktasıdır. Söz konusu mali bilgilerin doğru ve güvenilir olmasını sağlayan araçlardan biri Uluslararası Muhasebe Standartlarıdır. İşletmelerin finansal durumları hakkında bilgi sahibi olmayı hedefleyen kişi ve gruplar açısından mali tabloların hazırlanması sürecinde ilgili standartlara uyum önem arz etmektedir. İlgi duyulan mali nitelik taşıyan bu bilgi işletmenin performans göstergelerinden, vergi durumuna, bütçe hedeflerine ulaşılmasından, muhasebe uygulamalarına kadar geniş bir yelpaze içerisinde bulunmaktadır (Abdulshakour, 2020).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İşletmelerin mali tabloları doğru, güvenilir ve gerçeğe uygun şekilde hazırlaması ve ilgi duyanlara aktarması gerekmektedir. Ancak belli durumlarda bu durumun aksi meydana gelebilmektedir. Bu zaman zaman hata ile olsa da bilinçli bir şeklide mali tabloların olması gerekenden farklı hazırlandığı durumlarla karşılaşmak mümkündür. Mali tablolar, işletme paydaşlarının bilgi sağlama hususunda en etkili kaynaklarından biridir. Bu bağlamda işletmenin bu süreçte hatalı mali bilgi oluşturması ile hileli mali bilgiler ortaya koyulmasında ayrımın yapılması gerekmektedir. Hile "Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, entrika" ve " çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma" şeklinde tanımlanır (TTK, 1998). Hile ile ilgili çok fazla tanımlama yapılmıştır. Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yapılan hile tanımı "işletme yönetimindekiler ile yönetimden sorumlu kişilerin, işletme çalışanlarının veya üçüncü şahısların kasıtlı olarak adil veya yasal olmayan bir menfaat sağlamak amacıyla aldatma içeren davranışlarda bulunmaları" şeklindedir (SPK,2025). Hata ise "bilmeyerek ya da istemeksizin yapılan yanlışlık, yanılma" dır. Bu iki durumda sonuç olarak değerlendirildiğinde mali tabloların bilgi kullanıcılarına yanlış aktarılmasına neden olacak durumlardandır. İşletmelerin mali tablolarında doğal olmayan düzenlemeler ister olduğundan iyi isterse olduğundan kötü gösteriyor olsun (yolsuzluklar, hileler ve benzeri durumlar) her ne kadar küçük bir gruba çıkar sağlıyor gibi görünse de, genel ekonomiye zararı büyük olacaktır (Çatıkkaş, 2016).

Hileli finansal raporlama, gerçekliği olmayan finansal tabloların işletmeler tarafından bilerek mali tablo kullanıcılarını yanıltmak amacıyla hazırlanması ve sunulmasıdır. Birçok neden olmakla birlikte çıkar sağlama amacı güdülmesi öngörülmektedir (Arı, 2009). İşletmelerin mali tablolarını olduğundan farklı gösterdiği bazı muhasebe düzenlemeleri Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Finansal Tablo Hileleri ve Önlemler

No	İşlemler	Mevcut Olumsuzluklar	Alınması Muhtemel Önlemler
1	Alacak Hesapları	*Tahsilatların alınmamış gibi gösterilmesi, *Şüpheli ticari alacaklarda yoğunluk, *Alacak silme belgelerinde onay eksikliği, *Fatura ve belgelerde uyumsuzluk.	*İşlemlerde yetkili personel, *Gerçekleşen ve olması gereken işlemleri karşılaştırma, *Satışların yeniden incelenmesi.
2	Stok Hesapları	*İhtiyaç dışı yüksek tutarlı satın alma, *Satış ve sevkiyat belge uyumsuzluğu, *Fazla stok gösterme,	*Kayıtlardaki stokları, fiili stoklarla karşılaştırmak, *Stok hesap erişim yetkilendirmesi, *Sevkiyat belgesi imzalarının kontrolü.
3	Borçlu Hesaplar	*Belgelerde eksiklikler, *Düşük fiyatlı alımlar, *Fiyatların piyasaya uymaması, *Aynı tedarikçi kullanımları, *Rakam yuvarlamalarında benzerlik	*İhale sistemi, *Satıcı işlemlerinde sürekli kontrol, *Satıcı işlemlerinde detaylı inceleme.
4	Çek İşlemleri	*Sahte imza, yanlış bilgi doldurulması.	*Çek defterine erişim kısıtı, *İmza kontrolü ve kontrol sisteminin oluşturulması.
5	Satıcı Hesapları	*Dosyalarda bilgi eksiklikleri, *Aynı satıcıların çok olması, *Benzer adreslerin çokluğu.	*Sürekli kontrol sisteminin oluşturulması.
6	Seyahat Harcamaları	*Tahrif veya iptal edilmiş belgeler, *Tekrarlanan işlemler,	*Harcama limitleri belirleme,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

		*Belgesi İşlemler.	*Bilgilerin sürekli kontrol sistemine tabi olması.

Kaynak: Jafarlı ve Gahramanlı (2018)

Çizelge 1'de yer alan mali tablo hilelerinin söz konusu finansal bilgilere ihtiyaç duyanları yanıltacağı beklenen bir durumdur. Bu durumda eğer finansal bilgi kullanıcısı gerekli önlemi alacak kadar bir teorik bilgiye sahip değilse yanlış kararlar alabilecektir. Bu olumsuzluk ihtiyaç duyulan bilginin nerede ve nasıl kullanılacağına göre değişebilecektir. Dünya genelinde mali tablolarında hileli işlemler tespit edilen işletmeler ve yapmış oldukları manipülatif işlemlerin neler olduğu Çizelge 2 de verilmiştir (Kırda ve Özçelik, 2021).

Çizelge 2. Dünya Geneli Mali Tablo Hile Örnekleri

İşletmeler	Yapılan Hile Yöntemleri
WorldCom	Kazançların olduğundan yüksek, ticari pazarlama harcamalarının ise olduğundan düşük gösterilmesi
Sunbeam Corporation	1995-1997 arasındaki kazancın abartılarak 500 milyon doların üzerine çıkarılması yoluyla kazanç yönetimi yapılması
MicroStrategy, Inc.	Borcu gizlemek, ortak Özkaynak yaratmak ve kazançları şişirmek için özel amaçlı kuruluşların (ortaklıkların) oluşturulması
KnowledgeWare	Hatalı ve yanıltıcı finansal tabloların açıklanması, piyasa değerini yükseltmek amacıyla içeriden bilgi sızdırılması
HBO & Company	1997'den Mart 1999'a kadar kazanç yönetimi yapılması
Global Crossing	Sahte yazılım satışı yapılarak rapor edilen kazançların şişirilmesi
Enron Corporation	Gelirlerin olduğundan fazla gösterilmesi
Cendant Corporation	Gerçekleşmemiş satışların gelir kaydedilmesi yoluyla kazanç yönetimi yapılması
Aurora Foods, Inc.	Finansal kayıtların yasa dışı tahrif edilerek gelirlerin 7 milyar dolardan fazla şişirilmesi

*İşletmelerde sıralama yapılmamıştır.

Çizelge 2'de bahsedilen durumlar nedeni ile birçok işletme, çalışan, yönetici, kamu kurumları, halk ve benzeri taraflar hileli işlemlerin kurbanı olmuşlardır. Bu işlemlerin önlenebilmesi adına yapılabilecek ve sistematik bir çalışma gerektiren fazlaca uygulama bulunmaktadır. Burada önemli olan husus söz konusu finansal sapmaların sistemli bir şekilde yapılmadan tespit edilebilmesidir. Genel bir değerlendirme yapılacak olunursa bu sapmaların şirketin kazançlarını, gelirleri abartarak ve/veya olduğundan az göstererek artırmak. Şirket giderleri veya varlıkları abartarak ve/veya eksik beyan ederek mali durumu farklı göstermek olduğu görülmektedir (Lendez ve Lorevec, 2001).

İşletme yöneticileri muhasebe tekniklerini bazı durumlarda işletme lehine kullanabilmektedir. Bu durum literatürde kazanç yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Kazanç yönetimi, yöneticilerin şirketin performansı hakkında herhangi bir hak sahibini yanıltmak veya rapor edilen sonuçlara dayanarak elde edilecek anlaşmaları etkilemek için finansal raporları değiştirmek amacıyla kullandıkları bazı işlemlerdir (Tekin ve Kabadayı, 2014). Kazanç yönetimi uygulamalarının mali tablo hile ve hatalarından farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu işlemler muhasebe uygulamalarının kayıtlara aktarılması esnasında işletmelere tanınan bazı haklardan da kaynaklanabilmektedir. Örnek olarak muhasebe standartlarının vermiş olduğu esnekliklerden faydalanılması, seçilen muhasebe politikalarının ekseninde gelir ve giderlerin sonraki dönemlere aktarılması, amortisman uygulamalarında uygun olan yöntemin seçilmesi, maddi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

duran varlıklarda yeniden değerleme modeli yerine maliyet modeli seçilmesi ile bütün değer düşüklüklerinin gider olarak gösterilmesi gibi işlemler verilebilir (Adıgüzel 2018).

Kazanç yönetimi uygulamaların işletmenin lehine yasal zemine uygun olarak yapılan bir işlem mi olduğu, yoksa yanıltıcı bir muhasebe işlemi mi olduğu sorusunun cevabı uygulamanın nihai sonuçlarına göre tespit edilebilecektir. Kazanç yönetimi uygulamaları şu üç başlıkta değerlendirilebilir (Beneish 2001).

- Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin kısıtlamaları dahilinde istenen düzeyde bildirilen kazanç elde etmek için kasıtlı adımlar atma sürecidir.
- Bazı özel kazançları elde etme amacıyla (sürecin tarafsız işleyişini kolaylaştırmak yerine) dış finansal raporlama sürecine kasıtlı bir müdahaledir.
- Kazanç yönetiminin kötüleşen performansı gizleme amacıyla gerçekleşmesine izin veren uygulamalar bütünüdür.

Görüldüğü gibi kazanç yönetimi işlemlerinin bazı durumlarda hile olarak değerlendirildiği örnekler olabilmektedir. Çalışmada finansal tablolarda olması gereken kayıtların dışında yapılan işlemlerin neler olabileceği ve bu muhasebe işlemlerinin nasıl tespit edilip mali tablolardan arındırıldığı ile ilgili bir uygulama yapılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada işletmelerin finansal verilerini oldukları durumdan farklı göstermek amacıyla yapmış olduğu uygulamalar ve bu uygulamaların nasıl gerçek durumu yansıtır hale getirildiği incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme, nitel araştırmalarda yararlanılan bir veri toplama tekniğidir. Görüşme, amacı bilgi toplamak olan bir sohbettir. Araştırmaya dahil edilen bireylerden bir konu hakkında ki tavır, tutum, duygu ve düşünceleri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmaktadır (Dömbekçi ve Erişen, 2022). Araştırmanın konusu olan “bilanço makyajlaması” ile ilgili olarak bir bankanın kredi servisinde çalışan ve çalışmada yer almaya gönüllü olan iki banka personeli ile görüşülmüştür. Görüşmeler personel izni dahilinde kayıt olarak alınmış ve bulguların oluşmasında kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen ifadeler bulgular bölümüne aktarılmış ve değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde işletmelerin bilanço makyajlama uygulamalarının neler olduğu ve kredi veren kuruluşlarda bu mali tabloların nasıl arındırıldığına dair uygulamalardan bahsedilmektedir. Bilanço ve mali tablolarda kullanılan makyajlama işlemleri genel olarak aşağıda belirtilmektedir.

- Varlık değerleri olduğundan farklı gösterilebilir,
- Amortisman uygulamaları üzerinden karlılık durumu değiştirilebilir,
- Şüpheli ticari alacaklar hesabı ile ilgili işlemler,
- Kendi envanterinde yer almayan değerlerin, işletme malı gibi gösterilmesi,
- Gider hesaplarının aktifleştirme,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- Gelir/gider hesaplarında dönem kaymaları yapılması,
- Bazı işlemleri kayıt dışı bırakma,
- Satış işlemleri ile ilgili olmayan kayıtlar yapılması,
- Sahte, aslında olmayan borç ödeme işlemleri,
- Olmayan gelir kalemleri yaratılması.
- Döviz hesapları üzerinden yapılan kayıtlar.

3.1. Bilanço Makyajlama İşlemlerine Genel Bakış

Görüşme yapılan bankada kredi biriminde çalışan personelin mali tablolarda makyajlama yapılması konusu ile ilgili olarak ifadeleri ve yapılan değerlendirmeler şu şeklidedir;

- Finansal kriz dönemleri bahane edilerek işletmelerin mali tablolarında değişiklik yapılması yönünde bir meyil bulunmaktadır.
- Bilanço makyajlama faaliyetleri genel olarak üç ve dokuz aylık dönemlerde yoğunluk kazanmaktadır.
- İşletmelerin mali tablolarında değişiklik yapmak istemelerinde ki en önemli etken kredibiliteyi yüksek gösterme çabasıdır.
- İşletmeler hisse senetlerini ortaklarına karlı gösterme ve hisse senetleri yüksek fiyatlardan satabilmek amacıyla mali tablolarında değişiklik yapmaktadırlar.
- Vergiyi olduğundan az gösterme çabası.
- En çok uygulanan yöntem kar aktarımı (temettü değişimi) işlemleridir.
- Bazı işletmeler faaliyetleri de uygun olduğu taktirde finansal kiralama işlemleri ile mali tablolarında değişiklik yapmaktadır.
- Amortisman yöntemleri genel olarak işletmeler tarafından karlılık seviyesinin değiştirilmesi için kullanılmaktadır.
- İşletmeler şüpheli ticari alacaklar kaleminde rakamsal olarak değişiklik yaparak karlılık seviyesini değiştirmektedir.

3.2. Değiştirilmiş Bilançolarda Arındırma İşlemleri

100 Kasa Hesabı

Kasa hesabı incelendiğinde işletmenin türüne ve yaptığı işe bakılarak kasa hesabının bakiyesi gerçek olamayacak kadar yüksek tutarlarda ise makul seviyelerde görülen tutarın fazla olan kısmı 563. Diğer İndirimler kalemine aktarılmaktadır. Örneğin sektöre uyumlu olarak Kasa hesabı bakiyesi aralığı 30.000-50.000 aralığında iken kasa hesabının borç bakiyesi 110.000 ise burada fazlalık olarak düşünülen 60.000 liralık tutar diğer indirimler hesabına aktarılmaktadır.

101 Alınan Çekler Hesabı

Yapılan incelemelerde cari dönem öncesine ait yani vadesi geçmiş fakat halen tahsili gerçekleştirilmemiş olan alınan çek bakiyeleri görüldüğünde, ilgili çeklerin tahsilinin artık zora girdiği öngörülmektedir. Bu çekler şüpheli alacaklar statüsünden de çıkarılarak 562. Şüpheli Ticari Alacaklar hesabına aktarılmalıdır.

102 Banka Hesabı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İşletmenin mali tablosunda banka hesabı ile ilgili olarak tüm detay işlemler görülebiliyorsa değerlendirme buna göre yapılmalıdır. Teminata verilen çekler takip ediliyorsa bu tutarların 101 Alınan Çekler hesabına devri gerekmektedir. Eğer POS'lar ile ilgili bir takip yapılıyorsa ilgili tutarlar 108 Hazır Değerler hesabına aktarılmaktadır. İşletmenin mali tablosunda banka hesabı ile ilgili eskiden kalmış olan kredili mevduat hesabı bulunmakta ise 300 Banka Kredileri hesabına aktarım yapılmalıdır.

103 Verilen Çek ve Ödeme Emirleri Hesabı

İşletmenin bilançosunda ödeme emri bulunduğu taktirde 321 Borç Senetleri hesabına aktarım yapılmaktadır.

120 Alıcılar Hesabı

Tahsili şüpheli duruma gelmiş olan alacakların normal alacak gibi gösterilmesi durumunda söz konusu alacaklar 120 Alıcılar Hesabından, 562 Şüpheli Ticari Alacaklara aktarılmaktadır. Eğer bilançoda hareketliliği az yada hiç olmayan alıcılar hesabı varsa mutlaka geçmiş yıl mali tabloları ile karşılaştırma yapılmalıdır. Gerekli görüldüğü taktirde müşteri işletmelerden görüş istenmektedir. Bu hesaplar mutlaka pasif hesap olarak kabul edilmeli ve 562 Şüpheli Ticari Alacaklar hesabına atılmalıdır. Ayrıca ters bakiyeli tutarlar alıcılar hesabına eklenmektedir. Karşılık olarak da 340 Alınan Avanslar hesabına bu tutar ilave edilmektedir.

121 Alacak Senetleri Hesabı

Mali tabloda protestolu senet varsa alacak senetlerinden silinmeli ve 562 Şüpheli Ticari Alacaklar hesabına yazılmalıdır.

131 Ortaklardan Alacaklar Hesabı

İlgili tutarlar düzeltme yapılan tabloda aktiften silinerek pasifin sonundaki 561 Ortaklardan Alacaklar hesabına aktarılmalıdır. Tutarın çok yüksek olması durumunda detaylı bir takip yapılmalı nedenleri mutlaka belirtilmelidir.

159 Verilen Sipariş Avansları Hesabı

Mali tabloda stok hesabı incelenerek verilmiş olan sipariş avansı stoklara girecek mallar için değilse farklı değerlendirilmelidir. Bu durumda sabit kıymet yatırımı için bu avans verilmiş ise ilgili tutar 259, 269, 279 hesaplarından uygun olana aktarılmalıdır.

300 Banka Kredileri Hesabı

Memzuçlar ile mali tablolar karşılaştırılmalıdır. Karşılaştırma sonuncunda memzuçlarda nakit nitelikli kısa, orta ve reeskont tutar toplamını analiz yapılan kısımda kısa vadeli borçlara, uzun vadeli olanları ise uzun vadeli kısma aktarırız. Memzuçlara göre düzenlemeden sonra memzuç riskleri mizandan daha büyük ise pasif, aktiften daha yüksek olacağı için çıkan fark kadar aktife 248 Diğer Mali Duran Varlıklar hesabına aktarılır. Böylece aktif pasif eşitliği amaçlanır. Eğer bilanço/mizanda bulunan tutar memzuçta yer alan banka riskinden büyük ise vade uyumlandırması yapılmalıdır. Ancak bilançodaki yüksek tutar aynen kalmaktadır.

Memzuç: TCMB tarafından bankalara sağlanan ve firmanın çalıştığı tüm bankalardaki toplam limitini, riskini, gecikmelerini ve çalıştığı banka sayısını gösteren bir sistemdir.

590 Dönem Net Karı

Herhangi bir bakiye vermemiş ara dönem gelir tablosu (geçici vergi beyannamesi) dönem karı ile mizandaki dönem karı aynı ise işlem yapılmaz. Ara dönem mizanı dönem net karı alacak bakiyesi var ise, bu durum önceki dönem elde edilen karın henüz geçmiş yıl karlarına aktarılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu aktarım arındırma işlemlerinde yapılmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tutar geçmiş yıl karına eklenmektedir. Bu düzenleme ile öz sermaye artmaktadır. Geçmiş yıl karına ekleme yapıldığı zaman aktif-pasif eşitlemesi için stoklara da ekleme yapılmaktadır. Stok artışı cari oranı ve net işletmeye sermayesini artırmaktadır.

4. SONUÇ

Bilanço bir işletmenin belirli bir dönemde varlıklarını ve bu varlıklarını sağladığı kaynakları gösteren tablodur. Bilanço ve diğer mali tablolar işletmenin aynası gibidir. İçinde bulunulan döneme dair ciddi ipuçları veren araçlardır. Mali tabloları çeşitli nedenlerle kullanan muhasebe bilgi kullanıcıları için söz konusu mali raporların doğruluğu, gerçeğe uygun olarak hazırlanmış olması çok önemlidir. Aksi bir durumda kullanıcılar yanlış kararlar alabilecek ve bu durumdan zarar görebilecekledir. Bilindiği üzere işletmeler mali tablolarını hazırlama aşamasında çeşitli nedenlerle değişiklikler yapabilmektedir. Bu davranış sebeplerin arasında en çok karşılaşılan husus işletmenin kendisini olduğundan daha karlı ya da zarar durumunda gösterme isteğinden kaynaklanmaktadır. Doğal olarak işletmeler bilhassa yılsonlarında bilançolarında göze hoş gelmeyen hususların görülmesini istememektedirler. Aksine bir hareket tarzı olarak işletmeler güçlü yanlarının daha ön planda olması adına mali tablolarını güncellemektedir. Bu durum mali tabloların süslenmesi, makyajlanması yani olduğundan farklı hazırlanması olarak adlandırılmaktadır. Mali tablolara bakılarak alınacak kararların muhakkak bu işlemlerden arındırılmış tablolar üzerinden yapılması gerekmektedir. Nedeni ne olursa olsun bilanço manipülasyonu çoğunlukla kullanıcılara olumsuz yansıyacaktır. Her ne kadar bilanço ve mali tablo değişiklikleri içinde bazı uygulamalar yasal olarak yapılabilir görülse de mümkün olduğu karar tabloların gerçeği yansıtır olması değerli bir konudur.

KAYNAKÇA

Abdulshakour, T.,S. (2020). Impact Of Financial Statements On Financial Decision-Making, Open Science Journal, 5(2).

Adıgüzel, H., Muhasebe Literatüründe Kazanç Yönetimi Teknikleri, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Ocak.

Arı, M., Finansal Raporlama Skandalları ve Mali Tabloların Güvenilirliği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 20, 06 ,2015.

Beneish, D.,M., Earning Management: A Perspective, 27(12).

https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/03074350110767411/full/html

Cıoca, C., I. (2020). The Importance Of Financıal Statements In The Decision-Making Process, Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 22(1).

Çatıkkaş, Ö., İşletmelerde Mali Tablo Hileleri, Denetişim, Temmuz, 13,7,2016.

Dömbekçi, H.A., Erişen, M.A. Nitel Araştırmalarda Görüşme Tekniği, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2).

http://oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/2220201/07.pdf

(Erişim Tarihi: 30.05.2025)

https://spk.gov.tr/Web/Ara?text=hile

(Erişim Tarihi: 01.06.2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Jafarlı., R., Gahramanlı, G., Hata, Yaratıcı Muhasebe ve Hile Ayrımı, Muhasebe Hilelerine Karşı Çözüm Önerisi: Enron Skandalı Örneği, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kasım, 08,11,2018.

Kırda, K., Özçelik, K.M., Finansal Tablo Hilesi Riski Taşıyan Şirketlerin Veri Madenciliği İle Belirlenmesi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Temmuz, 01.07.2021.

Lendez, M.A., Lorevec, J. How to prevent and detect financial statement fraud, The Journal of Corporate Accounting Finance, Ocak, 03.01.2001.

Tekin, A., Kabadayı, N. Kazanç Yönetimi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Mayıs, 06.05.2014.

TTK, Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İŞLETMELERDE İÇ DENETİM SİSTEMİ İHTİYACI

Doçent Doktor Oğuzhan ÇARIKÇI

Süleyman Demirel Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

oguzhancarikci@sdu.edu.tr - 0000-0001-8709- 9071

ÖZET

İşletmelerin iç kontrol ve iç denetim fonksiyonlarına sahip olmaları faaliyetlerini sürdürebilmeleri, işletme başarısı, risklerin en aza indirilmesi ve hatta yasal uyum açısından önem arz etmektedir. Özellikle uzun süredir faaliyetlerine devam etmekte olan işletmeler için, iç denetim ve kontrol yapısının belli bir seviyede olması gerekliliktir. Bu durum ister özel, isterse kamu sektörü olsun bütün işletmeler için geçerlidir. Eğer işletmede etkin bir denetim sisteminin varlığından söz edilemiyorsa, telafisi mümkün olmayan pek çok sıkıntı ile karşılaşılması ihtimali bulunmaktadır. İç denetim kavramı genel olarak "kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve geliştirmek için kaynakların ekonomiklik, etkililik ve verimlilik esaslarına göre yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek ve rehberlik yapmak amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyetleri" şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdan da anlaşıldığı gibi denetim sisteminin varlığı işletme faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde oldukça etkili olmaktadır. Bu çalışmada piyasada faaliyetlerine belli süredir devam etmekte olan bir işletmenin iç denetim sistemine ihtiyaç duyup duymadığı araştırılmıştır. İşletmenin satın alma, satış, stoklama, finans/muhasebe gibi yönetsel faaliyetleri ilgili personelle görüşmeler yapılarak iç denetim açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bire bir görüşme ve gözlem süreci kullanılmıştır. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak işletmenin etkin işleyen bir denetim sistemi kurulmasına ihtiyaç duyduğu kanısına varılmıştır. Özellikle satın alma süreci ve stok yönetimi hususunda iç kontrol ve denetim yapısının verimliliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, iç denetim, iç kontrol

THE NEED FOR INTERNAL AUDIT SYSTEM IN ENTERPRISES

ABSTRACT

It is important for businesses to have internal control and internal audit functions in order to continue their activities, business success, minimize risks and even legal compliance. Especially for businesses that have been operating for a long time, it is necessary for the internal audit and control structure to be at a certain level. This situation is valid for all businesses, whether private or public sector. If there is no effective audit system in the business, there is a possibility of encountering many irreparable problems. The concept of internal audit is

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

generally defined as "independent, objective assurance and consultancy activities carried out to evaluate and guide whether resources are managed according to the principles of economy, effectiveness and efficiency in order to add value to and develop the work of public administration". As can be understood from the definition, the existence of an audit system is quite effective in maintaining the healthy operation of the business. In this study, it was investigated whether a business that has been operating in the market for a certain period of time needs an internal audit system. The managerial activities of the business, such as purchasing, sales, stocking, finance/accounting, were evaluated in terms of internal audit by interviewing the relevant personnel. In the study, one-on-one interview and observation processes, which are qualitative research methods, were used. Based on the findings, it was concluded that the company needed to establish an effectively functioning control system. It is thought that the internal control and audit structure will contribute to efficiency, especially in the purchasing process and stock management.

Keywords: Audit, internal audit, internal control

1. GİRİŞ

İşletmelerin başarılı olması, rekabetçi güçlerini sürdürülebilir kılmalarına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında işletme yönetim fonksiyonlarının tam anlamıyla işlevsel bir şekilde çalışması önem arz etmektedir. Bu fonksiyonlar planlama, örgütleme, yürütme, uyumlaştırma ve kontrol faaliyetlerinden oluşmaktadır. Fonksiyonlardan herhangi birinde süre gelen eksiklik amaçlara ulaşmada problemlere neden olacaktır. Bilhassa kontrol fonksiyonunun gerektiği kadar yerine getirilmemesi ile birlikte yönetsel olarak büyük sıkıntılar çıkabilecektir. Kontrol fonksiyonu sistemli olmanın yanında çıkabilecek aksaklıklara önlem alınabilmesi açısından da önemlidir (Tonus ve Tokgöz, 2020). Denetim ihtiyacının ortaya çıkması, ekonomik gelişmeler ve çok taraflı ticari ilişkilerin artması ile birlikte olmuştur. Karşılıklı olarak muhasebe kayıtlarının tutulması dinamik bir kontrol sistemini beraberinde getirirken bu durum zamanla daha da gereklilik haline gelmiş ve denetim olgusunu ortaya çıkarmıştır. Denetim tarihine bakıldığında özellikle denetim olgusunun muhasebe işlemleri ile birlikte anıldığı görülmektedir (Akbıyık, 2005).

İşletmelerin amaçlarına ulaşmasında bir nevi kılavuz görevi gören unsurlardan birisi denetim faaliyetleridir. Denetim faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yerine getirilmesi olması gerekenle olanı tam anlamıyla karşılaştırma imkanı sunarken, amaçlar doğrultusunda hareket etme imkanı da tanımaktadır. Bu sistem içinde kontrol faaliyetlerinin oluşturulması iç denetime, iç denetim uygulamalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ise bağımsız denetime fayda sağlayacaktır. İşletmelerde denetim ortamının olması muhakkak sağlanması gereken konuların başında gelmektedir. Özellikle işletme faaliyetlerinin nicelik olarak arttığı bir ortamda gerekli çalışmaların yürütebilmesi bu zeminin oluşturulmasına bağlıdır. Bu çalışmada bir işletmenin faaliyetleri üzerinden hareketle iç denetim birimine ihtiyaç duyulup duyulmadığı, yönetsel faaliyetleri ve muhasebe uygulamaları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2. İÇ DENETİM

2.1.İç Denetim Tanımı ve Önemi

Tarihsel bir bakış açısı ile denetime ihtiya,ç ister iç isterse dış denetim olsun ticari veya ticari olmayan kurumların kayıt tutma aşamalarında yaptıkları hataları, varlıkların kötüye kullanımını ve dolandırıcılık faaliyetlerini azaltmaya yönelik olarak doğmuştur. Bu açıdan bakıldığında denetimin kökeni muhasebeden çok daha eski zamanlara dayanmaktadır (Ramamoorti, 2003). İç denetçiler birliği iç denetimi; bir işletmede faaliyetleri geliştirmek suretiyle onlara değer katmak amacıyla yürütülen bağımsız, tarafsız bir güvence ve danışmanlık faaliyet olarak tanımlamıştır (Türedi vd., 2015). Tanımdan yola çıkarak iç denetimin faaliyetlerinin amacı; işletme varlıklarının her türlü zarara karşı korunup korunmadığını, faaliyetlerinin saptanmış politikalarla uyum içinde yürütülüp, yürütülmediğini belirlemektir şeklinde tanımlama yapılabilir (İSMMMO, 2008). İç kontrol çalışmalarından farklı olarak daha sistemli bir çalışma süreci olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle ABD'de muhasebe mesleğinin örgütlenmesiyle birlikte denetim alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. ABD'de AICPA yani Amerikan Sertifikalı Serbest Muhasebeciler Birliği bünyesinde kurulan Denetim Standartları Uygulama Komitesi (ASEC) denetimin geliştirilmesi için atılan önemli adımlardan biri olmuştur. Denetim adına faaliyet gösteren kurumlardan bir de (IAPC) Uluslararası Denetim Uygulama Komitesidir (Erdoğan, 2005). Günümüzde teknolojinin gelişimi ile birlikte denetim uygulamaları farklı bir boyut kazanmıştır.

İşletme faaliyetlerinin artması ile birlikte zorlu rekabet koşullarının içine giren işletmeler için zaman ve emek kaybını en aza indirmek, işletme faaliyetlerini tam anlamıyla kontrol altına almak gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Bunun sağlanabilmesi içinde iç denetim uygulamalarının faaliyete geçmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İç denetim genel olarak bakıldığında işletmeler için risk yönetimi açısından da önem arz etmektedir (Ak, 2004). Bu açıdan çok önemli bir yönetim ve kontrol aracıdır. İç denetim işletmedeki kontrollerin etkinliğini ölçerken aynı zamanda mevcut durumların değerlendirilmesine de katkı sağlamaktadır. Karar alma süreçlerine de etkisi olan iç denetim uygulamaları çoğu zaman işletmeler için mali danışman rolü üstlenmektedir (Yurtsever, 2015).

Genel olarak iç denetim faaliyetlerinin kapsamına değinilecek olunursa şu maddeler sıralanabilir (Koç, 2022);

- İç kontrol yapısının incelenmesi ve değerlendirilmeler yapılması,
- Risk yönetimi sisteminin incelenmesi,
- Yönetim ve mali nitelikli işlemlerin incelenmesi,
- Muhasebe uygulamalarının doğruluğunun incelenmesi,
- İşletme faaliyetlerinin yasalara, standartlara, politikalara ve prosedürlere uygunluğunun incelenmesi,
- Değerlendirme sonuçlarının raporlanması ve öneriler sunulması.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İç denetimin İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) tarafından iç denetimde yapılması gereken eylemler belirtilmektedir. Bu eylemler arasında iç kontrol ve uygunluk denetimleri, faaliyet ve yönetim denetimleri yanında hile denetim, risk yönetimi gibi eylemlerde bulunmaktadır. Genel olarak bütün denetim yaklaşımlarında takip edilen süreç aşağıda maddeler halinde verilmiştir (Yılancı, 2006).

- Denetim yapılacak alan belirlenir. Bu işletmede dönüş yaşayan stok, gider, nakit ve benzeri kalemlerden oluşmaktadır. Aynı zamanda bu alan içinde üretim, finansa, satınalma, muhasebe gibi fonksiyonlar da yer almaktadır.
- Denetim alanı için risk değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu bağlamda geçmiş denetim sonuçlarından faydalanılabilir.
- Risk değerlendirme sonuçlarına göre denetim alanları sıralanır.
- Denetim süreleri belirlenir. Buna göre denetim çizelgesi oluşturulur.
- Bir denetim metodolojisi kullanarak fonksiyonların detaylı denetimi yapılır.
- Sonuçlar raporlanır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma faaliyetlerine bir süredir devam eden bir işletmenin iç denetim uygulamalarına ihtiyaç duyduğu süreç hakkında değerlendirmeler yapmak amacıyla yapılmıştır. İşletmenin mevcut faaliyetlerini sürdürürken zaman içerisinde kontrol ve denetim mekanizmasına nasıl ihtiyaç duyduğuna yönelik saptamalar yapılmaya çalışılmıştır.

3.2. Örneklem ve Veri Toplama

Çalışmanın örnekleminin de yer alan işletme bir ticaret işletmesidir. İşletmenin 5 alt bayisi bulunmaktadır. Çalışmanın verilerini toplamak maksadıyla merkez işletme bünyesinde istihdam edilen ve kendi birimlerinde işlerin yürütülmesinden sorumlu olan personellerle görüşülmüştür. Görüşmeler izin dahilinde çalışanların kabul ettiği ve kayıt almaya izin verdiği dönemlerde gerçekleştirilmiştir. Bu birimler arasında satın alma, satış, muhasebe, depo ve destek birimleri bulunmaktadır. Verilerin elde edilmesinde nitel araştırma yöntemlerinden mülakat ve gözlem tekniğinden faydalanılmıştır. Elde edilen bilgiler denetim ve kontrol süreçleri açısından değerlendirilmiştir.

3.3. Analiz ve Bulgular

3.3.1. Satış ve Ticari Alacaklar Süreci

1-İş süreci: İşletme ile bayileri arasında transfer edilecek olan ticari mallar bir önceki ayın bayi satış miktarlarına göre yapılmaktadır. İşletmede görevli tesis sorumlusu gönderilen ticari malların miktarı ile bilgiyi finansman müdürüne aktarır. Hesaplanan komisyonlar bayilere telefonla bildirilir ve hizmet faturası kesilir.

Değerlendirme: Tesis sorumlusu ile finansman birimi arasında, işletme ile bayiler arasında faaliyetlere ilişkin iletişim sözlü olarak yapılmaktadır. Bu durum miktar hesaplamalarında ve buna bağlı olarak fiyatların tespitinde yanlışlıklara neden olabilir. Ayrıca bayilere belirtilen komisyon bilgisinin de sözlü olarak bildirilmesi sakıncalı görülmektedir. Yazılı ve onaylı işlemler önerilmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2-İş süreci: Satış biriminde sipariş alınmakta, sevk irsaliyesi ve tedarikçi faturalarının kesilmesi de aynı birimde yapılmaktadır. Daha sonraki süreçte ödemelerin takibini de yine aynı birim üstenmiştir.
Değerlendirme: Aynı birime birden fazla görev verilmesi hem kontrol mekanizmasının yerine getirilmemesinde hem de suiistimal ihtimalinin doğmasında etken olabilir. Kontrol mekanizması sürece dahil edilirken, yetki devri yapılmalıdır.
3-İş süreci: Önceden belirlenmiş vadeli satışlar dışında eğer müşteriye özel bir vade sunulacak ise fiyat listesi haricinde anlık üst yönetim onayı ile müşteriye farklı vadeli satışlar yapılmaktadır. Ancak çoğunlukla bu satışlar listeye aktarılamamaktadır.
Değerlendirme: Fatura işlemlerinde vade kontrolü sağlıklı bir şekilde yapılamayabilir. Vadelerde değişiklik yapılsa bile listelere dahil edilmelidir. Mümkün olduğunca şirket prensibi olarak vade dışı işlemler yapılmamaya çalışılmadır.
4-İş süreci: Satış birimi yapmış olduğu satış işlemleri ile ilgili müşteri takibi ve mutabakatı yapmaktadır. Ancak bu çalışma muhasebe birimi tarafından yapılmamaktadır.
Değerlendirme: İlk olarak satışlar ve müşteri mutabakatlarını aynı birimin yapması uygun görülmemektedir. Suiistimale açık bir süreç ortaya çıkmaktadır. Muhasebe biriminin bu sürece mutlaka dahil olması gerekmektedir.
5-İş Süreci: Büyük miktarlı ve vadeli satışlarda sözleşme bulunurken, küçük hacimli ve nakit satışlarda sözleşme genel olarak yapılmamaktadır.
Değerlendirme: Bürün satışlarda fiyat, miktar, özellik belirten sözleşme yapılması önerilmektedir. Bu durum hatalı satışlara neden olabilir.

3.3.2. Satın Alma ve Ticari Borçlar Süreci

1-İş Süreci: Bütün satın alma işlemlerinde birimler genelinde yazılı ve onaylı işlemler ile teklif alınması söz konusuyken bazı tedarikçilerden sözlü beyana göre satın alma gerçekleştiği görülmektedir.
Değerlendirme: İstisnai durumlarda bile olsa satın alma işlemleri her birim için yazılı ve onaylı olmalıdır. İşletmede bu tür işlemlerde rutinin dışına çıkılmamalıdır.
2-İş Süreci: Satın alma birimi tarafından, sarf malzeme satın alımlarında, teklif dosyası oluşturulan taleplerin sistem üzerinde siparişe dönüştürülmesi, malzemelerin faturasının gelmesinden sonra yapılmaktadır. Bu malzemeler depolara alınmış ancak sisteme girilmemiştir. Bazı durumlarda daha sisteme girişi yapılmayan sarf malzemelerin acil kullanım gereklilikleri ile ilgili birimlere gönderildiği görülmektedir. Bu süreçte makbuz ile çıkış gerçekleşse de faturası işlenmeyen bir malzemenin kullanılması söz konusu olmaktadır.
Değerlendirme: Satın alma birimi tarafından teklif dosyası oluşturulan taleplerin sistem üzerinde siparişe dönüştürülmesi işlemi, malzemenin faturasının gelmesinden sonra yapılmaktadır. Bu durumda sipariş oluşturulana kadar işletmeye gelen malzemeler, depo tarafından emanet stoklarda bekletilmekte ve malzemelerin sahipsiz kalmasına neden olmaktadır. Faturalandırma da fatura tarihine göre kayıt yapıldığı için söz dönem kaymaları gerçekleşebilir. Siparişler teklif aşamasında açılmalı, malzemeler ilk olarak irsaliye üzerinden listelenmelidir.
3-İş Süreci: Siparişlerin verilmesi, faturaların kontrol edilmesi, sisteme girişler satın alma birimi personeli tarafından yapılmaktadır. Malzeme alımları, sipariş girişleri, teslim almalar ise

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

depo tarafından yerine getirilmektedir. Fatura kontrolleri ve sisteme girişten ise muhasebe birimi sorumludur.

Değerlendirme: Bu süreçte siparişi veren kontrol etmek istese bile malzemeleri görememektedir. Aynı zamanda muhasebe birimi fatura girişleri yaptığı malzemelere dair hiçbir şekilde bilgi sahibi olamamaktadır. Bu süreç yeniden tasarlanarak görev tanımlamaları yapılmalıdır.

3.3.3. Finansman ve Raporlama Süreci

1-İş Süreci: İşletmenin bayisi tarafından alınan çek ve senetler liste yapılarak işletmeye merkez muhasebe birimine gönderilmektedir. Merkez muhasebe birimi gelen belgeleri elden sisteme girmektedir.

Değerlendirme: Onay yetkisi olmayan kişiler tarafından çek ve senet girişlerinin sisteme yapılması, bu belgelerin liste ile gönderilerek dijital sistem dışında bir süreç ile aktarılması risklerin doğmasına neden olabilecektir. Bu işlem süreçlerinin dijital ortama aktarılması uygundur.

2-İş Süreci: İşletmede ve bayilerinde her yıl için planlanan ve program dahilinde uygulanan bir bütçe oluşumu gözlenmemiştir.

Değerlendirme: Bütçe hazırlanması gerek yönetsel gerekse mali açıdan önemli bir unsurdur. Stratejik kararlar alınmasında ve geleceğe yönelik planlamanın sağlıklı yapılabilmesinin yanı sıra işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi açısından bütçe planlaması önerilmektedir.

3-İş Süreci: İşletmede ve bayilerde personelin avans işlemleri ile ilgili herhangi bir yazılı program kullanılmamaktadır. Bu süreç her birim için, birim amirleri tarafından sözlü olarak takip edilmektedir. Faturalandırılan harcamalar personel tarafından direk muhasebe birimlerine gidilerek tahsil edilmektedir.

Değerlendirme: Avans işlemlerinde daha planlı ve yazılı bir işlem süreci uygulamaya konmalıdır. Kasadan nakit çıkışlarında üst limitler oluşturulmalıdır.

4. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında işletmenin faaliyetlerine ilişkin mevcut durumu birimler açısından ayrı ayrı değerlendirilerek süreç analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu süreçlerdeki potansiyel risk taşıyan durumlar ve operasyonel sakıncalar ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın sonucu da göstermektedir ki iç denetimin işletmeler açısından önemi büyüktür. Bir işletmede denetim altyapısı olması diğer iş süreçlerini de olumlu olarak etkileyecektir. Günümüzde teknolojinin ve rekabetin arttığı iş dünyasında işletmelerin sürdürülebilirliği, amaçlarına ulaşma dereceleri ve başarılı olabilmeleri etkin işleyen bir iç kontrol ve denetim mekanizmasının varlığına bağlıdır. Bu bakış açısına sahip olma ve faaliyetlerine söz konusu denetim uygulamalarının entegrasyonunu sağlama stratejik bir önem taşımaktadır. İç denetim birimlerinin temel işlevselliği, işletme yönetimine faaliyetlerin etkinliği, verimliliği, yasal düzenlemelere ve iç politikalara uygunluğu, varlıkların korunması ve finansal raporlamanın güvenilirliği konularında bağımsız ve tarafsız bir güvence sağlamaktır. Sonuç olarak iç denetim işletmeler için bir maliyet unsuru olmaktan çok, kendilerine rekabet avantajı sağlayan, verimliliği artıran, riskleri minimize eden ve kurumsallaşma yolunda katkı sağlayan bir kavramdır.

5. KAYNAKÇA

Ak, B., İç Denetimin Yönetim Aracı Olarak Kullanılması, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 2004.

Akbıyık, S., *Vergi Uygulamaları Yönüyle Denetim ve Raporlama*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2005.

Erdoğan, M., *Denetim,* Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2005.

http://ecommons.udayton.edu./cgi/viewcontent.cgi?article. (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

İSMMMO, Muhasebe Denetimi, Mart Matbaacılık, İstanbul, 2008.

Koç, S., İşletmelerde İç Denetim ve İç Kontrol Yapısı Etkileşimi, İşletme Dergisi, 3(1), 2022.

Ramamoorti, S., İnternal Auditing: Hıstory, Evolution, and Prospects, C(1)

Tonus, H., Z., Tokgöz, N., *İşletme Fonksiyonları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2020.

Türedi, H., Zor, Ü., Gürbüz, F., Risk Odaklı İç Denetim, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Nisan, 2015.

Yılancı, M., F., *İç Denetim*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2006.

Yurtsever, G., İç Denetim Fonksiyonları ve Katma Değeri, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 52(602), 2015.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

GAYRİMENKUL SERTİFİKALARININ TÜRKİYE'DE DEPREM KAYNAKLI KENTSEL DÖNÜŞÜM FİNANSMANINDA UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK ARAŞTIRMA[1]

RESEARCH ON THE APPLICABILITY OF REAL ESTATE CERTIFICATES IN EARTHQUAKE-INDUCED URBAN TRANSFORMATION FINANCING IN TURKIYE

Doktora Öğrencisi Erinç Tan
Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü,
Bankacılık Anabilim Dalı
erinctan@gmail.com - ORCID ID 0000-0002-8611-7490

ÖZET

Gayrimenkul Sertifikalarının Türkiye'de Deprem Kaynaklı Kentsel Dönüşüm Finansmanında Uygulanabilirliğine Yönelik Araştırma, Türkiye'de deprem riskine karşı yürütülen kentsel dönüşüm projelerinde alternatif bir finansman aracı olarak gayrimenkul sertifikalarının uygulanabilirliğini incelemektedir. Uluslararası örnekler ışığında değerlendirilen bu finansal araç, küçük yatırımcıların büyük ölçekli projelere katılımını mümkün kılarken, kamu finansman yükünü azaltma potansiyeli taşımaktadır.

Makale üç temel eksende yapılandırılmıştır. İlk olarak kavramsal çerçeve açıklanmış ve uluslararası uygulamalar (ABD, Japonya ve Singapur örnekleri) irdelenmiştir. İkinci olarak gayrimenkul sertifikalarının Türkiye'deki yasal altyapısı ve ilk güncel ve modern uygulama deneyimi özetlenmiştir. Üçüncü aşamada ise Türkiye'de gerçekleştirilen ampirik bir anket çalışması ile gayrimenkul sertifikalarına yönelik kamuoyu algısı ölçülmüştür. Çalışmada, gayrimenkul sertifikalarına yönelik bilgi düzeyi, yatırım yapma eğilimi, finansal okuryazarlık seviyesi, bankacılık sistemine duyulan güven ve kamu tanıtım faaliyetlerinin etkisi detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular, bireylerin büyük kısmının bu araca yatırım yapmaya olumlu yaklaştığını ancak bilgi eksikliği ve tanıtım yetersizliği nedeniyle uygulamanın sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, finansal okuryazarlık ve bankacılık güveni yüksek bireylerin yatırım yapma eğilimlerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların önemli bir bölümü, gayrimenkul sertifikalarının deprem kaynaklı kentsel dönüşüm projelerinde finansman gücünü ve toplumsal katılımı artıran etkili bir model olabileceği görüşündedir.

[1] Bu Araştırma, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Anabilim Dalı'nda yürütülen ve yazar tarafından hazırlanan "Deprem Kaynaklı Kentsel Dönüşümün Finansmanı : Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama" ismini taşıyan doktora tezinden üretilmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sonuç olarak çalışma, gayrimenkul sertifikalarının Türkiye'de deprem kaynaklı kentsel dönüşüm projelerinin finansmanında etkin kullanılabilmesi için yasal altyapının güçlendirilmesi, ikincil piyasanın derinleştirilmesi, yatırımcı eğitimlerinin artırılması ve kamu tarafından yürütülecek tanıtım kampanyalarının hayata geçirilmesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler : Gayrimenkul Sertifikaları, Deprem Kaynaklı Kentsel Dönüşüm, Kentsel Dönüşümün Finansmanı

JEL Kodları : G32, G40, R31

ABSTRACT

The Research on the Applicability of Real Estate Certificates in Earthquake-Induced Urban Transformation Financing in Turkiye examines the applicability of real estate certificates as an alternative financing tool in urban transformation projects carried out against earthquake risk in Türkiye. This financial instrument, evaluated in the light of international examples, enables the participation of small investors in large-scale projects while carrying the potential to reduce the public financing burden.

The article is structured on three main axes. First, the conceptual framework is explained and international practices (examples from the USA, Japan and Singapore) are examined. Second, the legal infrastructure of real estate certificates in Türkiye and the first current and modern application experience are summarized. In the third stage, public perception towards real estate certificates is measured with an empirical survey conducted in Türkiye. In the study, the level of knowledge, investment tendency, financial literacy level, trust in the banking system and the effect of public promotion activities regarding real estate certificates are analyzed in detail.

The findings obtained reveal that the majority of individuals have a positive approach to investing in this instrument, but the application remains limited due to lack of information and inadequate promotion. In addition, it was determined that individuals with high financial literacy and banking confidence are more inclined to invest. A significant portion of the participants believe that real estate certificates can be an effective model that increases financing power and social participation in earthquake-induced urban transformation projects.

As a result, the study suggests that in order for real estate certificates to be used effectively in financing earthquake-induced urban transformation projects in Türkiye, the legal infrastructure should be strengthened, the secondary market should be deepened, investor training should be increased, and public promotion campaigns should be implemented.

Keywords: Real Estate Certificates, Earthquake-Induced Urban Transformation, Financing of Urban Transformation

JEL Codes : G32, G40, R31

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Türkiye aktif deprem kuşağı üzerinde bulunan ve sık sık şiddetli depremlerin yaşandığı bir coğrafya üzerinde bulunmaktadır. Yakın tarih boyunca yaşanan şiddetli depremler sebebiyle oluşan yıkımların Türkiye'ye vermiş olduğu ekonomik zararlar nedeniyle ülke genelindeki yapı stoğu da düşünüldüğünde kapsamlı bir kentsel dönüşüm elzem hale gelmektedir. Kentsel dönüşüm, yalnızca yapıların fiziksel olarak yenilenmesi değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması açısından da kritik önemdedir. Türkiye'de kentsel dönüşümün hızlı bir şekilde gerçekleştirilememesinin başlıca sebebi ise finansman sorunlarıdır. Kamu kaynaklarının ve regülasyonlarının yetersiz kaldığı noktada, alternatif finansman araçlarının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Gayrimenkul sertifikaları, büyük projelere, küçük tutarlarla yatırımcı bulmayı sağlayan ve sermaye piyasaları kullanılarak proje finansmanı gerçekleştirilebilen, finansal araçlardır. Bu çalışma, Türkiye'de bu finansman modelinin uygulanabilirliğini ve yaygınlaştırılmasının önündeki engelleri değerlendirmekte ve çözüm önerileri sunmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ULUSLARARASI UYGULAMALAR

Gayrimenkul sertifikası; gerçekleştirilecek bir inşaat projesi kapsamında, bağımsız bölümleri veya bağımsız bölümlere ait belli payları temsil eden, proje sonunda pay sahiplerine ellerindeki pay doğrultusunda düzenli gelir getiren veya bağımsız bölümü satın alma hakkı tanıyan ve borsalar aracılığıyla işleme açık bir sermaye piyasası aracı veya finansal üründür (Sermaye Piyasası Kurulu, 2017).

Uluslararası gayrimenkul pazarları ve finans çevrelerinde gayrimenkul sertifikalarının başarıya ulaşmış farklı uygulama çeşitleri mevcuttur.

Amerika Birleşik Devletleri gayrimenkul proje finansmanlarında gayrimenkul sertifikalarını Real Estate Investment Trust (REIT) adı altında yapılandırmıştır. Bu sertifikalar farklı projelerin fonlanması için oluşturulan Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın sahip olduğu gayrimenkullere ortak olmayı sağlar. REIT arz eden GYO'lar topladıkları fonlarla büyük çaplı konut, sanayi ve ticari yapıları hayata geçirerek elde ettikleri kira gelirlerini payları oranında sertifika sahiplerine dağıtmaktadırlar. ABD yasaları doğrultusunda işbu gelir dağıtımı senelik gayrimenkul gelirinin %90'nından az olamamaktadır. GYO'lar tarafından arz edilen sertifikaların toplam hacmi 2.5 trilyon doları bulmaktadır. REITler, diğer hisse senetlerinin işlem gördüğü şekilde büyük ABD borsalarında alınıp satılabilirler, bu sebeple likiditeleri oldukça yüksektir (National Association of Real Estate Investment Trusts, 2025). Bu yapıları ile ABD'de işlem gören gayrimenkul sertifikalarının periyodik olarak temettü kazancı sağlayan hisse senedi vasfında olduğu söylenebilir.

Japonya'da arz edilen gayrimenkul sertifikaları 2001 yılında regüle edilip hayata geçirilmiştir. Japon gayrimenkul sertifikaları (J-REIT) küçük yatırımcıların ticari ve konut projelerine yatırım yapmasını sağlamaktadır ve arz edilen tüm sertifikalar Tokyo Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem görmektedir. Bu sertifikalarda yatırımcılar hem yıllık kiralardan hem de yıllık periyotta gayrimenkullerin değer artışından gelir elde etmektedirler. Sertifika arzları akredite edilmiş Japon inşaat firmaları tarafından proje bazlı şekilde yapılabilir. J-REIT olarak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

arz edilmiş sertifikaların global emsallerine göre en büyük farkı sertifika olarak arz edilmiş gayrimenkullerin fon yönetiminin arz eden inşaat firması tarafından değil, bağımsız bir kuruluş ve yönetim tarafından yapılma zorunluluğudur. Sertifikaya ait projeler için oluşturulmuş harici yönetimin başka bir ticari faaliyette bulunması da yasalar ile yasaklanmıştır. J-REIT olarak arz edilmiş projelerin yıllık gelirlerinin dağıtımı ile ilgili bir sınırlama yoktur, fakat yıllık gelirin %90 ve üzerinin yatırımcılara dağıtılması halinde vergi muafiyeti oluşmaktadır (Morii ve Riddiough, 2004). Japon gayrimenkul sertifikalarının yapısı proje bazlı tahvil olarak tanımlanabilir.

Singapur gayrimenkul sertifikaları arzında bir diğer önemli global pazardır. Japonya'dan sonra Asya kıtasının en büyük portföyüdür ve dönen varlıkların toplam değeri yaklaşık olarak 16 milyar Singapur Doları mertebesindedir. Singapur gayrimenkul sertifikalarının yasal mevzuatı 1999 yılında tamamlanmış ve ilk arz 2002 yılında gerçekleştirilmiştir. Singapur gayrimenkul sertifikalarını global örneklerinden ayıran en önemli fark tek bir gayrimenkul yerine birçok gayrimenkulden oluşan portföyler şeklinde olması ve yalnızca yerel değil, global inşaat projelerinin de fonlanmasına imkan sağlamasıdır. Yine bu sertifikalara yerli ve yabancı yatırımcılara yatırım serbestisi vardır. Yatırımcılar bireysel yatırımcılar olabileceği gibi kurumsal fonlar da olabilir. Sertifikaların gelirlerinin %90'ının temettü olarak dağıtılması zorunludur. Sertifikalar Singapur Borsası'nda işleme açıktır (Lim ve Ong, 2018). Özetle, Singapur'da işlem gören gayrimenkul sertifikaları yerel ve global projelerden oluşan çeşitlendirilmiş gayrimenkul portföylerine yatırım imkanı sağlayan hisse senetleri şeklinde yapılandırılmışlardır.

3. GAYRİMENKUL SERTİFİKALARININ TÜRKİYE'DEKİ YASAL ALTYAPISI VE UYGULAMA ÖRNEĞİ

Türkiye'de gayrimenkul sertifikalarının yasal çerçevesi, sermaye piyasalarının gelişimine paralel olarak şekillenmiş ve özellikle 2010'lu yılların ortalarında kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.

Gayrimenkul sertifikalarının temel yasal dayanağını 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu oluşturmaktadır. Kanunun 3. maddesinde "sermaye piyasası araçları" tanımı içinde gayrimenkul sertifikalarına da yer verilmiş, böylece bu enstrümanlar sermaye piyasası hukuku kapsamına alınmıştır. Gayrimenkul sertifikalarının arzıyla ilgili en önemli ve güncel düzenleme, 5 Temmuz 2017 tarihinde yürürlüğe giren Sermaye Piyasası Kurulu'nun "Gayrimenkul Sertifikalarının Kurul Kaydına Alınmasına ve Satışına İlişkin Tebliği (VII-128.2)" olmuştur. Resmî Gazete'nin 29861 sayılı nüshasında yayımlanan bu tebliğ, sertifikaların ihraç süreci, yatırımcının hakları, satış yöntemleri, sertifikaların metrekare bazında hesaplanması, geri alım, iptal ve takas süreçleri gibi teknik esasları belirlemiştir (Sermaye Piyasası Kurulu, 2017).

Tebliğe göre; gayrimenkul sertifikaları yalnızca konut ya da ticari gayrimenkul projeleri kapsamında ihraç edilebilir. Sertifika ihraç edilecek projenin ruhsat almış olması zorunludur. Sertifikalar, projede yer alan bağımsız bölümlerin metrekare bazında paylara bölünmesi yoluyla

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

oluşturulur. Yeterli sayıda sertifika biriktiren yatırımcılar, dilerlerse bağımsız bölüm satın alabilir ya da vade sonunda elde edilen gelirden pay alabilir.

Sertifikalar, Borsa İstanbul'da işlem görmekte olup, yatırımcıların bu enstrümanları alım-satım yoluyla likiditeye çevirmesi mümkündür. Takas işlemleri ise Takasbank ve Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) aracılığıyla yürütülür. Sermaye Piyasası Kurulu, ihraç sürecinde yatırımcı haklarının korunması amacıyla izahname onayı, kamuyu aydınlatma yükümlülükleri ve gözetim mekanizmaları uygulamaktadır.

Gayrimenkul Sertifikalarının Kurul Kaydına Alınmasına ve Satışına İlişkin Tebliğ'in ihtiva ettiği en önemli hususlardan biri de tebliğin 3. bölümünü oluşturan kentsel dönüşüm projelerinin finansmanı amacıyla ihraç edilecek gayrimenkul sertifikalarına ilişkin esaslar oluşturmaktadır. Bu bölümde yapılan düzenlemeler, kentsel dönüşüm projeleri kapsamında gayrimenkul sertifikası ihracına ilişkin hukuki ve kurumsal çerçeveyi detaylı biçimde ortaya koymaktadır. Bu düzenlemelere göre, TOKİ, İller Bankası A.Ş., belediyeler ve bunların yetki devri yaptığı tüzel kişiler, belirli şartlar altında gayrimenkul sertifikası ihraç edebilecek kurumlardır. İhraççılardan, güçlü bir mali yapıya sahip olmaları, bağımsız denetimden geçmiş finansal tablolar sunmaları ve yatırım yapılabilir seviyede derecelendirme notu almaları beklenmektedir. Sertifikaların hak sahiplerine dağıtımı, taşınmaz değerleme raporları doğrultusunda gerçekleştirilirken, yatırımcılara taksitli ödeme veya kredi kullanımı gibi çeşitli edim alternatifleri de sunulabilmektedir. Ayrıca projelerin belirlenen sürede gerçekleşmemesi durumunda yatırımcıların korunması amacıyla iade ve cezai şartlara ilişkin hükümler getirilmiş, kamu kurumlarının ihraççı veya garantör olarak yer aldığı durumlarda ise fonların doğrudan ilgili kuruluşa aktarılması ve kamu tarafından hazırlanan raporlarla süreçlerin denetlenmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda, gayrimenkul sertifikalarının kentsel dönüşümün finansmanında kullanılabilirliğini artırmaya yönelik bu düzenlemeler, hem yatırımcı güvenliğini sağlamayı hem de projelerin sürdürülebilirliğini teminat altına almayı amaçlamaktadır (Sermaye Piyasası Kurulu, 2017).

Bu düzenlemelerle birlikte, kentsel dönüşüm projelerinde gayrimenkul sertifikalarının hukuki altyapısı oluşturulmakta ve projelerin finansmanı için hem kamu hem de özel sektör aktörlerinin rol alabileceği bir yapı kurulmaktadır. TOKİ ve İller Bankası gibi kamu kurumlarının rolü ise hem düzenleyici hem de garantörlük açısından belirleyicidir. Yatırımcı haklarının korunması, şeffaflık ve proje başarısı adına çeşitli yükümlülükler ihraççılara yüklenmiş, buna karşılık sermaye piyasalarına erişimin önü açılmıştır**.**

Türkiye'de gayrimenkul sertifikası ihracına ait ilk modern uygulama örneği TOKİ tarafından hayata geçirilen Makro İnşaat Ticaret A.Ş. yükleniciliğindeki Park Mavera III projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında ilk etapta 3.370.410 adet ve talep gelmesi halinde 2.258.736 adet olmak üzere toplamda 5.629.146 adet sertifika ihracı planlanmıştır. Sertifikalar konutların şerefiye dahil ortalama metrekare satış bedeli üzerinden desimetrekarelik paylara ayrılmış ve birim fiyat 42.50 TL olarak belirlenmiştir. Arzda proje bitiş tarihi 06.12.2019 ve sertifika vade tarihi 06.04.2020 olarak öngörülmüştür. Sertifika sahibi olan yatırımcılar, ellerinde tuttukları sertifikayı iki şekilde değerlendirebilme imkanına sahip olmuşlardır. Bunlardan asli edim olarak nitelendirilen yatırım geri dönüşüne göre yatırımcı elinde tuttuğu sertifikanın inşa edilen konutların herhangi birinin tamamını karşılayan payına

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sahipse proje bitiminde konutu talep etmiş ve talep edilen konut satışı daha önce gerçekleşmemiş ise fiziki olarak bu konutun tapusunu teslim alabilmiştir. Tali edim olarak nitelendirilmiş yatırım geri dönüşünde ise sertifika vade tarihinde konutların ortalama satış fiyatı üzerinden sertifikalar nakde çevrilmiştir (TOKİ, 2017).

Park Mavera III projesinde arz edilen gayrimenkul sertifikalarının 3.370.410 adeti satılmış olup; yatırımcıların %52,7'si bireysel, %47,3'ü de kurumsal yatırımcı nitelikli olmuştur (Vakıf Yatırım Menkul Değerler, 2017).

Park Mavera III projesindeki gayrimenkul sertifikası uygulamasının başarısı, dünyadaki benzer örneklerle karşılaştırıldığında sınırlı kalmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın şekilde uygulanan sertifikalar, gayrimenkul varlıkların hisse senedi formatında menkul kıymetleştirilmesini sağlar ve yıllardır kurumsallaşmış bir sistem olarak faaliyet göstermektedir. Yatırımcılar, portföy çeşitlendirmesi ve düzenli temettü geliri elde etmek amacıyla REIT'leri tercih ederken, bu yapılar yüksek likidite, şeffaflık ve vergi avantajları gibi unsurlarla öne çıkar. Singapur ve Japonya gibi gelişmiş Asya ülkelerinde de REIT benzeri yapılar, hem yerel hem uluslararası yatırımcıların aktif katılım gösterdiği güçlü piyasa araçları haline gelmiştir. Örneğin Singapur gayrimenkul sertifikaları, küçük yatırımcılar için düşük maliyetli erişim sunmakta, yatırımcı eğitimi ve tanıtımı da devlet tarafından desteklenmektedir. Japonya'daki sertifika sistemi ise, yüksek işlem hacmi ve gelişmiş ikinci el piyasası ile örnek teşkil etmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'deki Park Mavera III uygulaması, hukuki altyapı açısından güçlü bir temel sunmuş olsa da, uygulama tecrübesi ve piyasa derinliği bakımından geri planda kalmıştır. Sertifikaların Borsa İstanbul'da işlem görmesi ve Takasbank ile MKK entegrasyonu gibi teknik altyapı unsurları önemli bir avantaj oluştururken, ikinci el piyasada yeterli talebin oluşmaması, sistemin işlevselliğini sınırlandırmıştır. Ayrıca yatırımcıların gayrimenkul sertifikası yapısına dair bilgi eksikliği, finansal okuryazarlık düzeyinin yetersizliği ve kamuoyuna yönelik etkili tanıtım kampanyalarının eksikliği de sertifika talebini olumsuz etkilemiştir. Bu durum, bireysel yatırımcıların sisteme olan güvenini azaltmış ve gayrimenkul sertifikası gibi karmaşık finansal ürünlerin yaygınlaşmasını engellemiştir.

Dünya örneklerinden farklı olarak, Türkiye'deki sistem yatırımcıyı doğrudan fiziksel bir bağımsız bölüm edinimine yönlendirmekte, yani metrekare bazlı doğrudan gayrimenkul sahipliği vadetmektedir. Bu, teorik olarak yatırımcı için cazip bir model olsa da, şerefiye, tahsis ve değerleme kriterlerinin yeterince anlaşılır biçimde aktarılamaması pratikte karmaşaya yol açmıştır. Örneğin, hangi sayıda sertifikanın hangi konutu karşılayacağı konusunda netlik olmaması, sistemin şeffaflığını zayıflatmıştır. Diğer yandan ABD veya Singapur'daki modellerde yatırımcı, doğrudan gayrimenkul edinimi yerine gayrimenkul gelirine dayalı getiri beklentisiyle yatırım yapar, bu da daha kolay anlaşılır ve yönetilebilir bir yatırım biçimidir.

Sonuç olarak, Türkiye'de uygulanan gayrimenkul sertifikası modeli, kentsel dönüşüm projelerinin finansmanında alternatif bir araç geliştirme yönünde önemli bir adımdır. Ancak bu modelin sürdürülebilir ve ölçeklenebilir hale gelebilmesi için yatırımcı eğitiminin artırılması, ikinci el piyasaların derinleştirilmesi, kamusal tanıtım faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve yatırımcı haklarını daha net güvence altına alan uygulamaların hayata geçirilmesi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gerekmektedir. Uluslararası örneklerdeki başarı, sadece hukuki altyapıdan değil; aynı zamanda piyasa olgunluğu, yatırımcı güveni ve kamusal stratejilerin etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin bu doğrultuda atacağı adımlar, gayrimenkul sertifikalarının hem finansal piyasalar hem de kentsel dönüşüm politikaları açısından daha etkin bir araç haline gelmesini sağlayabilir.

4. TÜRKİYE'DE GAYRİMENKUL SERTİFİKALARINA YÖNELİK TOPLUMSAL ARAŞTIRMA

Gayrimenkul sertifikalarının Türkiye'de yaygınlaşamamasının sebebi üzerine toplum algısının, gayrimenkul sertifikası bilgisinin ölçülmesi, bu sertifikaların yaygınlaşması amacıyla yapılması gerekenlerin tespit edilebilmesi ve gayrimenkul sertifikası arzıyla elde edilecek gelirlerin deprem kaynaklı kentsel dönüşüm finansmanında kullanılmasına bakış açısının belirlenmesi amacıyla araştırma yapılmıştır.

4.1. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışma, Türkiye'de bireylerin gayrimenkul sertifikalarına yönelik bilgi düzeylerini, yatırım eğilimlerini ve bu finansal araca olan güven algılarını analiz etmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiş ve anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu, demografik sorularla birlikte katılımcıların gayrimenkul yatırımı alışkanlıkları, bankacılık sistemine duydukları güven, gayrimenkul sertifikaları hakkında bilgi düzeyleri ve yatırım yapma eğilimlerini değerlendirmeye yönelik kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, Türkiye genelinde farklı yaş, gelir ve eğitim düzeyine sahip bireyler oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 412 kişiye çevrimiçi ortamda ulaşılmış ve anket uygulanmıştır. Katılımcılara, gayrimenkul sertifikaları hakkında herhangi bir ön bilgilendirme yapılmadan, mevcut bilgi düzeyleri ve eğilimleri ölçülmüştür. Anketlerin uygulanması 2023 yılı Eylül ve 2024 yılı Nisan ayları arasında gerçekleştirilmiştir.

4.2. Araştırmanın Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan anket formunun içsel tutarlılığını değerlendirmek amacıyla yapılan güvenilirlik analizinde, genel anket formu için hesaplanan Cronbach's Alpha katsayısı 0.823 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin "iyi düzeyde güvenilir" olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 412 kişilik örneklem büyüklüğü üzerinden yapılan hata payı analizi sonucunda, çalışmanın %95 güven düzeyinde ±%4,83 hata payı ile sonuçlandığı belirlenmiştir. Bu bulgular, anket verilerinin güvenilirliğinin yüksek olduğunu ve çalışmanın istatistiksel geçerliliğinin sağlam temellere dayandığını ortaya koymaktadır.

Toplanan veriler, SPSS yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin frekans dağılımları, çapraz tablolar ve yüzde değerleri hesaplanmış, değişkenler arası ilişkileri test etmek amacıyla Ki-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir. Gayrimenkul yatırımı ile bilgi düzeyi, bankacılık güveni ile yatırım isteği gibi değişken çiftleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olup olmadığı değerlendirilmiştir.

4.3. Elde Edilen Bulgular

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Anket kapsamında katılımcılara gayrimenkul sertifikaları ile ilişkili toplam 7 soru sorulmuştur. Katılımcılar ilk olarak yeterli finansal imkânları olmadığı takdirde bir gayrimenkul projesine hisse bazlı katılım sağlayarak yatırım yapmayı tercih edip etmeme durumlarını cevaplamıştır. Bu soru, gayrimenkul sertifikalarının toplumsal kabul düzeyini ve bu finansal enstrümana yönelik potansiyel talebi ölçmeye yöneliktir.

Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların %61,4'ü bu yatırım modeline olumlu yaklaşırken, %24,7'si kararsız olduğunu belirtmiş, %13,9'u ise bu tür bir yatırıma sıcak bakmadığını ifade etmiştir. Bu veriler, gayrimenkul sertifikalarının özellikle klasik gayrimenkul yatırımına erişemeyen bireyler için cazip bir alternatif olabileceğini göstermektedir.

Bu eğilim, Türkiye'de artan konut fiyatları ve düşen alım gücü bağlamında değerlendirilmelidir. Sertifika sisteminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için ise, bu eğilimi destekleyecek tanıtım, güvenlik ve likidite altyapılarının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Araştırmada katılımcılara yöneltilen bir diğer temel soru, gayrimenkul sertifikalarının ne olduğu hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarıdır. Bu soru, finansal farkındalık düzeyinin ölçülmesi ve yatırım eğilimleriyle ilişkilendirilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların yalnızca %21,6'sı gayrimenkul sertifikası hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Buna karşın %78,4'ü bu finansal enstrümana dair bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Bu durum, toplumda yeni nesil yatırım araçlarına dair ciddi bir bilgi eksikliği olduğunu ve bu eksikliğin, yatırım davranışlarını olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir.

Bu sonuç, sertifikaların tanıtımının yetersiz kaldığını ve özellikle küçük yatırımcılara ulaşmakta etkin olunamadığını göstermektedir. Dolayısıyla, gayrimenkul sertifikalarının topluma tanıtılması ve işleyişlerinin sade ve anlaşılır biçimde açıklanması, bu ürünün kabulü ve yaygınlaşması açısından temel bir adımdır.

Katılımcıların finansal okuryazarlık seviyeleri ile gayrimenkul sertifikalarına dair bilgi düzeyleri ve yatırım yapma eğilimleri arasında nasıl bir ilişki olduğu bu başlık altında değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, finansal okuryazarlık düzeyi arttıkça hem bilgi sahibi olma oranının hem de yatırım yapma eğiliminin anlamlı biçimde yükseldiğini göstermektedir.

Çizelge 1.Finansal Okuryazarlık ve Gayrimenkul Sertifikası Yatırım Yapma Eğilimi

Finansal Okuryazarlık Düzeyi	Gayrimenkul Sertifikası Bilgi Düzeyi (%)	Yatırım Yapma Eğilimi (%)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Düşük	9,2	22,3
Orta	20,5	57,6
Yüksek	48,1	78,4

Yukarıdaki çizelgede görüldüğü üzere, düşük finansal okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin sadece %9,2'si gayrimenkul sertifikası hakkında bilgi sahibidir ve yalnızca %22,3'ü yatırım yapmaya isteklidir. Buna karşın yüksek düzeyde finansal okuryazarlığa sahip bireylerin %48,1'i konuya vakıftır ve %78,4'ü bu sertifikaları yatırım aracı olarak değerlendirmeye açıktır.

Bu bulgular, literatürde sıkça vurgulanan bir durumu teyit etmektedir: finansal bilgi düzeyi arttıkça, bireylerin yenilikçi finansal araçlara duyduğu güven ve yatırım isteği de artmaktadır (Lusardi ve Mitchell, 2011). Bu nedenle, Türkiye'de gayrimenkul sertifikalarının yaygınlaştırılması amacıyla yalnızca tanıtım faaliyetleri değil, aynı zamanda toplumun genel finansal okuryazarlık düzeyini artıracak eğitim politikaları da geliştirilmelidir.

Gayrimenkul sertifikalarının kamuoyunda yeterince tanıtılıp tanıtılmadığı sorusu, bu finansal enstrümanın yaygınlaşma potansiyelini doğrudan etkilemektedir. Bu başlık altında, katılımcıların kamu tanıtım faaliyetlerini nasıl değerlendirdikleri ile sertifika hakkında bilgi sahibi olma oranları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, kamu tanıtım faaliyetlerini "yetersiz" bulan katılımcıların sadece %15,2'si gayrimenkul sertifikası hakkında bilgi sahibidir. Buna karşın tanıtımları "kısmen yeterli" olarak değerlendirenlerde bu oran %29,4'e; "yeterli" bulan katılımcılarda ise %58,6'ya yükselmektedir.

Bu sonuçlar, kamu kurumları tarafından yapılan tanıtım faaliyetlerinin algılanan yeterliliği ile bilgi düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ilişki istatistiksel olarak da oldukça güçlüdür ($p \approx 1.3 \times 10^{-34}$) ve gayrimenkul sertifikalarının tanıtımının yaygınlığı ile farkındalık arasında doğrudan bir bağ olduğunu doğrular niteliktedir.

Özellikle bu tarz yeni nesil yatırım araçlarında, bilgiye ulaşım kolaylığı ve kurumsal tanıtımın güvenirliği, bireylerin yatırım kararlarını şekillendiren önemli faktörlerdir. Bu nedenle kamu otoriteleri, belediyeler ve bankacılık sektörü iş birliğinde yürütülecek kapsamlı tanıtım kampanyaları, gayrimenkul sertifikalarının yatırımcılar nezdinde tanınırlığını artırabilir.

Gayrimenkul sertifikalarının, bireyler nezdinde kabul görmesi yalnızca tanıtım ve bilgi düzeyine bağlı değildir; aynı zamanda bu ürünleri arz eden ve yöneten kurumlara olan güven düzeyi de yatırım kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda, araştırmada katılımcıların bankacılık sistemine duydukları güven düzeyi ile gayrimenkul sertifikalarına yatırım yapma eğilimleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, bankacılık sistemine güven düzeyi düşük olan bireylerde yatırım yapma eğilimi sadece %21,5 iken, orta düzeyde güven duyanlarda %48,2, yüksek güven duyanlarda ise %76,9'dur. Bu veriler, güven düzeyi arttıkça yatırım yapma eğiliminin doğrusal bir biçimde arttığını göstermektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu ilişki, yapılan istatistiksel analizle de desteklenmiş; ki-kare testi sonucunda $p \approx 0.0000484$ değeri elde edilmiştir. Bu sonuç, güven düzeyinin yatırım kararları üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Literatürde de sıkça belirtildiği gibi, finansal ürünlerde aracı kurumlara olan güven, özellikle yeni ve kompleks yatırım araçlarında belirleyici bir faktördür (Bouri ve Jain, 2017). Türkiye bağlamında düşünüldüğünde, gayrimenkul sertifikalarının bankalar aracılığıyla ihraç edilmesi, yatırımcı güvenini pekiştirecek ve yatırım eğilimini artıracaktır. Bankaların SPK onaylı ihraççı ya da aracı kuruluş olarak süreçte yer almaları, sistemin hem şeffaflığını hem de kabul edilebilirliğini artıracaktır.

Katılımcıların yaşadıkları bölgelerdeki gayrimenkul fiyatlarına ilişkin algıları, onların klasik konut yatırımı yapma kapasitelerini doğrudan etkilediği gibi, alternatif yatırım araçlarına yönelip yönelmeyeceklerini de belirleyebilir. Bu çerçevede, çalışmada bireylerin gayrimenkul fiyatlarına ilişkin değerlendirmeleri ile gayrimenkul sertifikalarına yatırım yapma eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Elde edilen verilere göre, fiyatları "çok yüksek" olarak değerlendiren bireylerin %77,2'si, gayrimenkul sertifikalarına yatırım yapabileceğini ifade etmiştir. Bu oran "yüksek" bulanlarda %65,3 iken, "makul" bulanlarda %38,7'ye ve "düşük" bulanlarda ise yalnızca %22,4'e düşmektedir.

Bu sonuçlar, bireylerin gayrimenkul fiyatlarının yüksekliğine ilişkin algılarının, onları daha erişilebilir ve parçalı yatırım olanaklarına yönelttiğini ortaya koymaktadır. Gayrimenkul sertifikaları bu bağlamda özellikle konvansiyonel mülkiyet edinme gücü olmayan bireyler için cazip bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada ayrıca, halihazırda gayrimenkul yatırımı bulunan bireylerin, gayrimenkul sertifikası hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları da değerlendirilmiştir. Bu analiz, klasik yatırım araçlarına aşina bireylerin, yenilikçi finansal ürünler hakkında otomatik olarak daha bilgili olup olmadığını test etmeyi amaçlamaktadır.

Elde edilen bulgulara göre, gayrimenkul yatırımı bulunan bireylerin %23,1'i, gayrimenkul sertifikası hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Buna karşın yatırım yapmamış olanlar arasında bu oran %20,4 olarak ölçülmüştür.

Bu sonuçlar, yatırım geçmişi olan bireylerin yeni nesil finansal ürünler hakkında daha fazla bilgi sahibi olabileceği varsayımını desteklememektedir. Yapılan ki-kare testi sonucunda ($p \approx 0.55$) bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yani yatırım deneyimi, gayrimenkul sertifikaları gibi yeni araçlara dair bilgi düzeyini otomatik olarak artırmamaktadır.

Bu durum, finansal bilginin sadece yatırım geçmişine değil, aktif bilgi edinme, finansal okuryazarlık ve kurumsal bilgilendirme süreçlerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, bankacılık sektörünün klasik yatırımcı kitlesini hedef alarak bilgilendirme kampanyaları yürütmesi, yeni ürünlere geçişte farkındalık yaratabilir.

Gayrimenkul sertifikalarının işlem göreceği piyasanın türü, bireylerin yatırım yapma kararlarını etkileyen önemli bir faktördür. Bu nedenle çalışmada, katılımcılara yatırım yapacakları

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gayrimenkul sertifikalarının Borsa İstanbul (BIST) çatısı altında mı, yoksa özel bir gayrimenkul sertifikası borsasında mı işlem görmesini tercih edecekleri sorulmuş ve bu tercihlere göre yatırım eğilimleri değerlendirilmiştir.

Sonuçlara göre:

Yalnızca BIST üzerinden işlem gören sertifikalara yatırım yapacağını belirtenlerin oranı %68,7'dir.

BIST veya özel borsa fark etmeksizin yatırım yapabileceğini ifade eden katılımcıların oranı %54,2'dir.

Sadece özel borsaya güvenenlerin yatırım yapma oranı ise %37,9 ile sınırlı kalmıştır.

Bu veriler, katılımcıların güvenilir ve denetlenen piyasa yapısına duyduğu hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır. Borsa İstanbul gibi kamu denetimi altındaki platformlar, yatırımcılara güven verirken, özel borsa yapılarının ise hala şüpheyle karşılandığı görülmektedir.

Bu bağlamda gayrimenkul sertifikalarının işlem göreceği platformun SPK gözetiminde ve merkezi borsa çatısı altında olması, yatırımcı ilgisini doğrudan artıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Çizelge 2: İstatistiksel Test Sonuçları

İlişki Test Edilen Değişkenler	p-Değeri	İstatistiksel Anlamlılık
Gayrimenkul yatırımı yapmış olma ↔ Sertifika bilgisi	0.55	Yok
Bankacılık güveni ↔ Sertifikaya yatırım eğilimi	0.0000484	Var
Finansal okuryazarlık ↔ Bilgi düzeyi	1.23×10^{-6}	Var
Finansal okuryazarlık ↔ Yatırım eğilimi	9.97×10^{-6}	Var
Kamu tanıtımı ↔ Bilgi düzeyi	1.30×10^{-34}	Çok güçlü

Çalışmanın son bölümünde katılımcılara, gayrimenkul sertifikalarının ihraç edilerek elde edilen fonların kentsel dönüşüm projelerinin finansmanında kullanılmasının faydalı olup olmayacağı sorulmuştur. Bu soru, hem yatırımcıların bu finansal enstrümana yönelik fonksiyonel algısını ölçmek, hem de kamu politikalarına entegrasyon potansiyelini değerlendirmek açısından önem arz etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların büyük çoğunluğu, gayrimenkul sertifikalarının bu amaçla kullanılmasını "faydalı" ve "oldukça faydalı" olarak değerlendirmiştir. Bu sonuç, kamuoyunun kentsel dönüşüm gibi büyük ölçekli ve maliyetli projelerde geleneksel finansman kaynaklarının yetersiz kaldığına inandığını ve alternatif modellere olumlu yaklaştığını göstermektedir. Aynı zamanda bu bulgu, sertifikaların yalnızca yatırım değil, sosyal fayda üretme aracı olarak da algılandığını ortaya koymaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Katılımcılar, gayrimenkul sertifikalarının küçük tasarruf sahiplerini projelere dahil edebileceğini, kamu finansman yükünü azaltabileceğini ve projelerin daha hızlı hayata geçirilmesini sağlayabileceğini belirtmiştir. Özellikle riskli yapıların dönüşümü, depreme dayanıklı konut üretimi ve alt gelir gruplarının konuta erişimi gibi alanlarda, bu modelin toplumsal faydayı maksimize edeceği yönünde ortak bir kanaat oluşmuştur.

Bu yaklaşımlar, literatürde "toplum temelli finansman modelleri" (community-based financing) olarak ifade edilen uygulamalarla da örtüşmektedir. Dünya Bankası (2021) ve UN-Habitat (2020) gibi kurumların raporlarında da, kentsel dönüşümde bireysel yatırımcıların doğrudan katılımının, projelerin sürdürülebilirliğini artırdığı ve sosyal meşruiyet sağladığı belirtilmektedir.

Dolayısıyla, gayrimenkul sertifikalarının sadece sermaye piyasalarında işlem gören bir yatırım aracı değil; aynı zamanda kamu-özel iş birliğini güçlendiren, maliyetleri paylaşan ve toplumsal katılımı teşvik eden çok yönlü bir finansman modeli olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de kentsel dönüşüm politikalarının yeniden tasarımında bu araç daha aktif şekilde gündeme alınmalıdır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, gayrimenkul sertifikalarına yönelik olarak bireylerin bilgi düzeyleri, yatırım yapma eğilimleri, bankacılık sistemine duydukları güven, finansal okuryazarlık seviyeleri ve piyasa tercihlerine göre davranışları çok boyutlu olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, bu finansal aracın Türkiye sermaye piyasalarında henüz erken tanınma evresinde olmasına rağmen, yüksek düzeyde toplumsal potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Katılımcıların %61,4'ü, gayrimenkul projelerine yeterli birikimleri olmadığı durumda sertifikalar yoluyla hisse bazlı yatırım yapmayı olumlu değerlendirmiştir. Ancak buna karşılık, %78,4'ü gayrimenkul sertifikası hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Bu bulgu, bireylerin bu tür yatırım araçlarına yönelme eğiliminde olduklarını, ancak farkındalık ve bilgi eksikliğinin sistemin yaygınlaşmasının önündeki en önemli engel olduğunu ortaya koymaktadır.

Analizler, finansal okuryazarlık düzeyi ile hem bilgi seviyesi hem de yatırım eğilimi arasında anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğunu göstermiştir. Yüksek düzeyde finansal bilgiye sahip bireylerin hem gayrimenkul sertifikalarını tanıma hem de yatırım yapma olasılığı oldukça yüksektir. Benzer biçimde, gayrimenkul sertifikalarına yönelik kamu tanıtım faaliyetlerinin yeterli bulunması da bilgi düzeyini ve yatırım eğilimini artırmaktadır. Bu durum, kamu bilgilendirme kampanyalarının ve finansal eğitim programlarının, bu yatırım aracının toplumsal kabulünü güçlendirmede kritik rol oynadığını göstermektedir.

Bankacılık sistemine güven düzeyi de yatırım kararlarında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Güven düzeyi yüksek olan bireylerin gayrimenkul sertifikalarına yatırım yapma oranları, düşük güven düzeyine sahip bireylerden istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksektir. Bu durum, yatırımcıların yalnızca finansal getiri beklentisi değil, aynı zamanda kurumsal güvence arayışı içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gayrimenkul sertifikalarının banka aracılığıyla ihraç edilmesi ve merkezi piyasalarda (özellikle BIST) işlem görmesi, yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyen temel etkenlerden biridir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Öte yandan, gayrimenkul fiyatlarının "çok yüksek" olarak algılandığı birey gruplarında, sertifikalara yönelim eğilimi anlamlı biçimde daha yüksektir. Bu durum, sertifikaların özellikle klasik mülkiyet modeline erişimi olmayan bireyler için erişilebilir bir yatırım aracı olarak algılandığını göstermektedir. Yüksek fiyat algısı, yeni ve daha esnek finansal modellerin benimsenmesinde tetikleyici rol oynamaktadır.

Çalışmanın son kısmında katılımcılara, gayrimenkul sertifikalarının kentsel dönüşüm projelerinin finansmanında kullanılmasının ne derece faydalı olacağı sorulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu modeli faydalı ya da oldukça faydalı bulmuş; bu araçla kamu finansmanının desteklenebileceği, bireysel yatırımcının sürece dahil edilebileceği ve riskli yapıların dönüşümünün hızlandırılabileceği belirtilmiştir. Bu bulgu, sertifikaların yalnızca bireysel getiri sağlayan değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve afet riskinin azaltılması gibi kamusal hedeflere de hizmet eden çok yönlü bir finansman aracı olarak algılandığını göstermektedir.

Özetle, gayrimenkul sertifikaları Türkiye'de hem yatırımcı davranışı hem de kamu politikası açısından çift yönlü fayda sağlayabilecek, ancak bunun için daha güçlü tanıtım, finansal eğitim, piyasa güvenliği, ikincil piyasa likiditesi ve yasal altyapı düzenlemeleri gibi çok sayıda tamamlayıcı mekanizmanın oluşturulması gereken bir araçtır. Hem bankacılık sektörü hem de kamu otoriteleri bu süreçte etkin rol almalı; bireylerin bu enstrümana olan ilgisi fırsata dönüştürülmelidir. Özellikle kentsel dönüşüm gibi maliyetli, çok paydaşlı ve sürdürülebilirliği zor olan projelerde, bu araç stratejik finansman modellerinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Bouri, E. ve Jain, A., Financial Literacy and Complex Financial Products: The Role of Trust, International Review of Financial Analysis, 52, 9–20, 2017.

2. https://www.reit.com

(Erişim Tarihi 15.05.2025).

3. https://www.toki.gov.tr/park-mavera-iii-gayrimenkul-sertifikasi

(Erişim Tarihi 10.05.2025).

4. Lim, L. ve Ong, S. E., REITs in Asia: Structure, Performance and Regulatory Perspectives, Asia-Pacific Journal of Financial Studies, 47(2), 211–234, 2018.

5. Lusardi, A. ve Mitchell, O.S., *Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing*, Oxford University Press/Oxford, 2011.

6. Morii, M. ve Riddiough, T. J., The Evolution of J-REITs in Japan: Market Analysis and Policy Implications, Journal of Real Estate Finance and Economics, 29(2), 115–137, 2004.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

7. Sermaye Piyasası Kurulu, Gayrimenkul Sertifikalarının Kurul Kaydına Alınmasına ve Satışına İlişkin Tebliğ (VII-128.2), 2017.

8. UN-Habitat, *People-Centered Urban Finance: A Policy Guide*, United Nations Human Settlements Programme. 2020.

9. Vakıf Yatırım Menkul Değerler A.Ş., *Park Mavera III Gayrimenkul Sertifikaları Arzı Değerlendirme Raporu*. Vakıf Yatırım Yayınları/Ankara, 2017.

10. World Bank, *Global Lessons Learned for Urban Resilience and Regeneration Projects*. World Bank Publishing/Washington, DC, 2021.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

EVALUATING THE OMEGA RATIO AND SYNTHETIC RISK AND REWARD INDICATOR (SRRI): PERFORMANCE ANALYSIS OF ISLAMIC MUTUAL FUNDS IN TÜRKİYE

Lecturer Merve GÜRSOY

Balıkesir University, Kepsut Vocational School

merve.godes@balikesir.edu.tr - 0000-0003-3886-945X

Prof. Dr. Sinan AYTEKİN

Balıkesir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

saytekin@balikesir.edu.tr - 0000-0003-1502-2643

ABSTRACT

This study investigates the effects of the Omega ratio and SRRI (Synthetic Risk and Reward Indicator) in determining the performance of Islamic mutual funds. The panel data here consists of annual data from 16 participation (Islamic) mutual funds traded in Türkiye during the 2018-2024 period. The dependent variable is the annual return of the funds acting as a performance indicator. The model established and estimated with the independent variables of the Omega ratio and SRRI includes the Sharpe ratio and Jensen's alpha as control variables. It has been determined that the Omega ratio, SRRI, and Jensen's alpha have a positive and statistically significant relationship with fund returns. While both the Omega ratio and SRRI are statistically significant at the same level, Jensen alpha has a significantly higher level of statistical significance than the Omega ratio and SRRI. It has been found that the positive effect of the Sharpe ratio, which is frequently used in the performance measurements of Islamic funds, is not statistically significant.

Keywords: Islamic Mutual Funds, Omega Ratio, Risk Rating.

1. INTRODUCTION

Islamic mutual funds in Türkiye are based on the principles of Islamic law. This prohibits investment in businesses involved in interest, gambling and other activities considered incompatible with the principles of Islamic law. These funds differ from traditional mutual funds because they focus not only on financial returns but also on ethical aspects and social welfare (COMCEC, 2018). Türkiye's participation mutual funds are increasing dramatically in size and market share, contributing to a more diverse financial ecosystem that reflects the values of its predominantly Muslim population (Kaplan, 2020). The government's supportive regulatory framework and growing awareness and education efforts have further accelerated the industry's growth and contributed to Turkey's growing prominence in the global Islamic finance system.

Islamic mutual funds are evaluated with a multiplicity of measures in terms of different aspects pertaining to the risk-adjusted returns and the general capacity to create wealth for the investors. Key performance metrics in assessing performance, however, are the Sharpe Ratio, Treynor Ratio, and Jensen's alpha (Sarılı and Çakmur Yıldırtan, 2016). The Sharpe Ratio gives the

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

measure of excess return against the unit of risk. The interpretation of the Treynor Ratio is that it bases performance on systematic risk; essentially a measure of how well a fund compensates its investors for the risks that they undertake. Jensen's alpha compares actual returns on a fund to those that should be predicted by the Capital Asset Pricing Model (CAPM). This would therefore also indicate a clear measure of managerial effectiveness in investment decisions. Recent studies show the importance of these metrics in Islamic finance. It is suggested that Islamic mutual funds have underperformed compared to traditional mutual funds. However, the reality is that their risk-adjusted returns have become increasingly competitive with those of conventional funds (Hassan, Chachi, and Munshi, 2020). This trend is also supported by evidence showing that there is little to no performance difference between Islamic stock mutual funds and their traditional alternatives, especially when adjusted for risk (Elmanizar and Aveliasari, 2023).

The Omega ratio proves vital in the analysis of Islamic mutual fund investments to be carried out on the performance by giving a single measure for the risk-adjusted return. This was calculated by Keating and Shadwick (2002), and defined as the probability-weighted ratio of gains versus losses for a specific investment. Therefore, it is especially valuable to investors who would want to grasp the fine details of their portfolios (Akkaya and Aytekin, 2024). Research has proven that there exist situations in which the Omega ratio and alternative performance metrics can be made equivalent from the perspective of the second degree stochastic dominance; that is, one investment is preferred to the other based simply on a comparison of their risk-return profiles (Balder and Schweizer, 2017). Such a relation is important because it shows how the Omega ratio is capable of not only serving as a performance index but also as a tool of a comparative risk assessment, thus enhancing the investment decision-making framework. But there is debate in the academic literature as to whether the Omega ratio is more appropriate and meaningful in terms of second-degree stochastic dominance. This raises questions about the applicability of the measure in some instances (Caporin et al., 2018). The holistic evaluation of portfolio performance moments of return distribution makes the Omega ratio a robust metric as well. These would position it as an alternative to the Sharpe ratio (Metel, Pirvu, and Wong, 2017). This multidimensional perspective not only enhances the understanding of risk for Islamic mutual funds but also ensures greater investor confidence by offering a clear picture of the funds' performance within the Shariah compliance guidelines. As Türkiye's Islamic finance industry continues to develop, the interaction between the Omega ratio and risk assessment will continue to be a focus for researchers and practitioners seeking to optimize their investment strategies in accordance with ethical principles.

Synthetic Risk and Reward Indicator (SRRI) is stable over time, and an index tool that benchmarks different mutual funds' risk and rewards. It is expected to eventually standardize measurement across such index categories so that it can provide investors with an indication of the risk they assume through investing in different funds. The SRRI is calculated based on volatility-the measure of the standard deviation of the weekly return of the fund over the past 5-year period. Given the available historical data and the type of fund, an SRRI is assigned. A high SRRI value reflects elevated volatility in the mutual fund, whereas a low SRRI suggests

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

relatively lower volatility. This is one the most common risk classifications usually determined based on volatility of a fund (Ewen, 2018). This scale assists in identifying the degree of risk tolerance in investors so that they can choose the funds accordingly with these statistical measures based on alpha, beta, standard deviation, and the Sharpe ratio. Also, such measures provide investors with historical predictors of investment risk and volatility (Hue et al., 2019). There is a need to integrate these risk metrics into the evaluation of Islamic mutual funds, as they not only demonstrate the financial performance of the funds but also help verify their compliance with Islamic law principles. This enables investors to assess the fund's historical performance in relation to its risk profile and to make informed investment decisions in line with both their financial objectives and ethical considerations. Such ratings are inherently transparent, which helps build investor confidence and positively reflects on them. Therefore, it fosters greater investor participation in the Islamic mutual fund market in Türkiye, which is crucial for the sustainable development of this market (HSBC, 2025).

The Islamic mutual funds of Türkiye are not free from the numerous factors of the economic, social, and governance dimensions that affect their performance. The study of Uddin et al. (2019) reveals that profitability and various investment factors significantly affect the performance of Islamic equity funds. Therefore, financial metrics are the yardstick for measuring the success of a fund. These three factors, according to Huij and Derwall (2008), do not work independently. In fact, they converge and significantly determine the operational performance of these funds in many ways. It is here that market trends will be found to be very strong alongside economic indicators and, on top of that, investor behavior. Apart from these, there is another complex layer. This implies that results for Islamic mutual funds have to be with a double motive in finding returns and adhering to Islamic principles. Also, the internal personal factors, like the psychological condition of the investor and the style of managing the funds, can have a very important effect on the performance outcome. Recent studies have been able to show the relationship between the practices of fund governance and the overall performance, indicating that strong governance overhauls would be likely to improve the efficiency of the fund as well as profitability (Hassan, 2020).

Several future trends likely to play a pivotal role in the performance of Islamic mutual funds in Türkiye are currently manifesting as this sector continues to undergo dynamic changes. The growth that awaits Islamic mutual funds is also due to the change where investors are increasingly aware of ethical investment practices, even waiting for perhaps better returns on investments. A study by Apriantoro et al. (2024) further reveal key scholarly trends that focus on elements that comprise Islamic mutual funds towards specifying their roles, positions, and functions within the wider financial ecosystem. However, one major trend shows that there is an increasing emphasis on managing risks according to Islamic principles. Fund managers according to Islam are now more than ever under pressure to offer solutions for managing risks just as they would like the values attached by their clients (COMCEC, 2018). As these trends come together, it's expected that Islamic mutual funds will make themselves more attractive to a wide range of investors, which will lead to greater market share and participation in Türkiye's financial landscape.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sharpe ratio and Jensen's alpha have traditionally been used in the financial literature as key performance metrics to evaluate the performance of Islamic mutual funds. Therefore, the study attempts to control for the capabilities of Omega ratio and SRRI instead. This makes the present study somewhat original and contributes to the expansion of existing literature. This study employed panel data analysis based on annual data from 2018 to 2024 for 16 participation mutual funds operating in Türkiye. The dependent variable was the return of the funds. Omega ratio and SRRI were included in the model as independent variables. In addition, Sharpe ratio and Jensen's alpha were included in the model as control variables. The study consists of five sections. The first section provides an introduction followed by a literature review that will help us frame the theoretical methodology. This is followed by an explanation of the methodology of the study. The fourth section presents the empirical results. The final, fifth section gives the conclusions and recommendations.

2. LITERATURE REVIEW

This section includes studies on the Omega ratio and the SRRI indicator, followed by studies on the performance of Islamic mutual funds.

The Omega ratio was introduced by Keating and Shadwick (2002) as a performance metric that can include information on the mean and variance as well as skewness and kurtosis moments in the analysis of return distribution. For this reason, it has begun to be used in portfolio optimization, pricing of financial assets and performance research. Van Dyk et al. (2014) evaluated the performance of hedge funds using the Omega ratio and Sharpe ratio before the crisis, during the crisis and after the crisis. During the crisis, funds with both low and high Omega and Sharpe ratios showed similar rankings; however, significant differences were observed in the performance rankings according to the Omega and Sharpe ratios in the pre- and post-crisis periods. These differences are more pronounced, especially in periods when the Sharpe ratio is high. In their study, Uyar and Çağlak (2019) compared the Omega ratio with the Sharpe, Treynor, Sortino and M^2 ratios in measuring the performance of stocks traded in the BIST. They stated that an evaluation made only with the Omega ratio is not superior to other criteria but will provide a comparative advantage. In the performance of umbrella stock funds, the authors mentioned above found that the ranking changed at different return expectation thresholds. Akkaya and Aytekin (2024) examined the performance of stock-sensitive funds with Omega, Sharpe and Information ratios and revealed that the Omega ratio was the most significant ratio in explaining the performance of the funds.

SRRI defines risk based on the volatility of the funds relative to the return on a scale of 1 (lowest) to 7 (highest) (ESMA, 2010). In other words, it informs investors about the risk level of financial alternatives. This can be justified by the fact that when all observations are made on an investment group basis, a positive correlation between SRRI and average returns turns into a negative correlation at high SRRI levels within equity fund groups. This also supports the fact that a positive relationship between risk and return does not hold when the risk classes of SRRI are taken separately. Sládková et al. (2022) considered the performance of SRI (Sustainable and Responsible Investment) funds in the European Union and their country-based distribution. The study examined the distribution of SRRI levels, ESG fund scores, and letter-grade ratings across countries. The findings specific to SRRI are that SRRI is concentrated in 4

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

points in Europe and mostly at lower levels. The study confirms that investors may be cautious towards Europe, where flows are concentrated.

El Khamlichi et al. (2012) analyzed the performance continuity of Islamic mutual funds using risk measures for two different periods in different regions. First, the results indicate that the explanatory power of risk measures varies, and that fund performance differs across regions. The highest Sharpe ratio is found in US and Middle East origin funds, while this ratio is lowest in European origin funds. Jensen's alpha is highest in Saudi Arabian origin Islamic mutual funds, while it is lowest in European origin funds. The Omega ratio is highest in European and US origin funds, while it is lowest in Middle East origin funds. Dewi and Ferdian (2012) analyzed the performance of Islamic mutual funds in Malaysia and Indonesia based on Treynor, Sharpe, Jensen's alpha and Snail Trail measures. In the general evaluation of the findings, it is seen that funds with positive results according to Sharpe, Treynor and Jensen's alpha values perform better; while their performance is lower when they give negative results. Uysal and Adalı (2018) compared the performance of traditional and Islamic mutual funds in Türkiye. The findings from the study explain the best performing funds according to Sharpe and M^2 when evaluated in terms of total risk, while Treynor, T^2 and Jensen rankings are related to the systematic risk dimension.

A review of previous studies indicates that the Sharpe, Treynor, and Jensen's alpha measures are commonly employed to assess the performance of Islamic mutual funds (Razzaq et al., 2012; Dewi and Ferdian, 2012; Karim et al., 2014; Alwi et al., 2019).

3. METHODOLOGY

The study dataset includes participation mutual funds operating in Türkiye. Table 1 provides information on the details of the 16 funds that constitute the study sample. The variable data is annual and is for the time period of 2018-2024. It is taken from the Finnet fund expert database.

Table 1. Participation Mutual Funds

No	Code	Fund Name	No	Code	Fund Name
1	IAT	İş Asset Management Sukuk Participation Fund	9	EKF	Qinvest Asset Management y Sukuk Participation Fund
2	TCA	Ziraat Asset Management Gold Participation Fund	10	KTN	Kuveyt Türk Asset Management Sukuk Participation Fund
3	AIS	Ak Asset Management Sukuk Participation Fund	11	DPK	Deniz Asset Management Sukuk Participation Fund
4	GLS	Azimut Asset Management Sukuk Participation Fund	12	MPK	Aktif Asset Management Sukuk Participation Fund
5	YFV	Yapı Kredi Asset Management Sukuk Participation Fund	13	MPF	Aktif Asset Management Short-term Sukuk Participation Fund
6	GPF	Garanti Asset Management Multi Asset Sukuk Participation Fund	14	ZPK	Ziraat Asset Management Short-term Sukuk Participation Fund
7	KIS	Qinvest Asset Management Sukuk Participation Fund	15	KTV	Kuveyt Türk Asset Management Short-term Sukuk Participation Fund
8	ZPG	Ziraat Asset Management Sukuk Participation Fund	16	HPV	Ziraat Asset Management Halk Short-term Sukuk Participation Fund

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

In Table 2, the risk parameters taken into account in evaluating mutual fund performance are listed.

Table 2. Performance Evaluation Criteria

Variable Name	Formula	Source
Omega Ratio	$\Omega(L) = \frac{\int_r^b [1 - F(x)]dx}{\int_a^r F(x)\,dx}$	(Keating and Shadwick, 2002)
SRRI (Synthetic Risk and Reward Indicator)	$\sigma_f = \sqrt{\frac{m}{T-1}} \sum_{t=1}^{T} (r_{f,t} - \bar{r}_f)^2$	(ESMA, 2010)
Sharpe Ratio	$S_P = \frac{(r_P - r_f)}{\sigma_p}$	(Sharpe, 1966)
Jensen's Alpha	$\alpha_p = r_p - \lfloor r_f + \beta_p (r_m - r_f) \rfloor$	(Jensen, 1968)

In this study, the explanatory power of Omega ratio and SRRI in modeling the return performance of participation mutual funds was tested. The return rate of each fund was the dependent variable; Omega and SRRI were the independent variables, and Sharpe ratio and Jensen's alpha were the control variables. After determining the variables to be used within the scope of the research, the analysis method was decided. Panel data analysis provides the researcher with more advantages beyond the benefits of time and cross-section analysis, and is also important because it addresses time and cross-section dimensions together (Yerdelen Tatoğlu, 2024). Since 16 participation mutual funds were monitored for 7 years in the study, a balanced panel model was created and the model in equation (1) is shown. The panel data analysis equation is presented below.

The first part of the panel analysis performed in the study checks the cross-sectional dependence of the data. Depending on the results of the cross-sectional dependence, unit root tests are performed as the second stage of the analysis to verify the stationarity of the series. According to Baltagi (2005), the ability of unit root tests is low in small time dimensions and even if the panel is predominantly stationary, there is a possibility of reaching the conclusion that the entire panel is not stationary. Due to the short time dimension of this study, no trend could be detected in the series; therefore, cross-sectional dependence and unit root tests were not performed. The subsequent analysis tries to determine what is called the appropriate model. Panel data models are divided into three separate subgroups, respectively: classical (pooled OLS); fixed effect models; and random effect models. F test, LR test, LM test, Score test and Wooldridge's tests check the validity of the classical model. In these test hypotheses, the absence of unit and/or time effect is tested. If the model is not classical, it is necessary to determine whether the unit and/or time effect is fixed or random effects. For this purpose, in addition to the most commonly used Hausman test, Wald, t and F tests are also available (Yerdelen Tatoğlu, 2024). Therefore, in the current study, the ANOVA F test suggested by Moulton and Randolph (1989), the Likelihood Ratio (LR) test and the Breusch-Pagan (1980) LM tests are applied to test the validity of the classical model; The classical model is not valid. Subsequently, the Hausman (1978) test indicated that the random effects specification was the most appropriate.

$$Return_{it} = \beta_0 + \beta_1 Omega_{it} + \beta_2 SRRI_{it} + \beta_3 Sharpe_{it} + \beta_4 Jensen_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

In panel data models, basic assumptions need to be tested. In the random effects model, the factors that disrupt efficiency are assumed to be heteroskedasticity, autocorrelation and cross-sectional dependence (Yerdelen Tatoğlu, 2024). Heteroskedasticity was tested with the Levene test (1960), which is robust even when the series are not normally distributed, and the Brown and Forsythe (1974) test, which is more robust to outliers. Autocorrelation was tested using the DW test proposed by Bhargava et al. (1982) and the LBI test developed by Baltagi and Wu (1999), both of which are commonly employed in random effects models. Cross-sectional dependence was tested using the CD test proposed by Pesaran (2004), which is appropriate when the time dimension is smaller than the cross-sectional dimension, and Friedman's test (1937), which has similar asymptotic properties. The existence of autocorrelation and cross-sectional dependence, which are assumptions that violate efficiency, was determined. With these assumptions, it was tested whether the multicollinearity problem actually existed. Then, since it is known that panel data models should be consistent over time, RESET tests were performed to detect potential specification errors in the model. Although structural breaks should be assumed in this study due to the short observation period, structural breaks could not be calculated. In the final stage of the analysis, panel regression model was estimated with Driscoll-Kraay (1998) standard errors, which are robust to autocorrelation, heteroskedasticity, and cross-sectional dependence.

4. EMPIRICAL RESULTS

This section presents an evaluation of the study's findings, incorporating the outcomes of the panel data analysis.

Table 3. Descriptive Statistics

	Return	Omega	SRRI	Sharpe	Jensen
Mean	23.68545	0.85606	1.91071	0.33989	0.03764
Median	19.22719	0.68967	1.04166	0 .30542	0.02447
Minimum	4.40395	0.09105	1	-0.16301	-0.03075
Maximum	65.70619	2.57973	6	0.90150	0.19331
Std. Deviation	12.51417	0.55523	1.45544	0.24456	0.03833
Skewness	1.09791	0 .87716	1.77372	0 .60192	1.79286
Kurtosis	3.91261	3.22069	4.96994	2.62606	6.68055
Jarque-Bera	17.02	11.18	32.10	6.69	37.28
J-B Probability	0.0002	0.0037	0.0000	0.0353	0.0000
Observation	112	112	112	112	112

Table 3 shows the descriptive statistics for the variables. The 7-year data includes 112 observations on a variable basis within the scope of 16 participation mutual funds. The skewness values obtained from the descriptive tests and expected to be close to 0 are in the range of 0.6019216 and 1.792859. The kurtosis value for the variables is expected to be close to 3 and this value is in the range of 2.626069 and 6.680551. When the Jarque-Bera test statistics are examined, probability values less than 0.05 are seen. In the general evaluation, it can be said that the findings are not in the target range.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Table 4. Pearson Correlation Matrix

	Return	Omega	Sharpe	Jensen	SRRI
Return	1.0000				
Omega	-0.0719 (0.4512)	1.0000			
Sharpe	0.0103 (0.9139)	-0.3448 (0.0002)	1.0000		
Jensen	0.7445 (0.0000)	-0.3931 (0.0000)	0.1727 (0.0686)	1.0000	
SRRI	0.6230 (0.0000)	-0.2359 (0.0123)	-0.3902 (0.0000)	0.6541 (0.0000)	1.0000

From the Pearson matrix results in Table 4, it can be seen that the independent variable return is positively correlated with the Jensen alpha and SRRI variables at a 1% significance level. However, the dependent variable return exhibits a weak negative relationship with the Omega ratio and a weak positive relationship with the Sharpe ratio; neither of these relationships is statistically significant even at the 10% level.

The results of the appropriate model estimation for panel data analysis are shown in Tables 5 and 6.

Table 5. F, LR and LM Tests

F Test	**αi+ λt**	**αi**	**λt**
Test Statistic	(22, 84)	(15, 92)	(6, 101)
p-value	2.723e-10	0.0001	0.0000
LR Test	**αi+ λt**	**αi**	**λt**
Chi^2	198.22	0.00	198.22
p-value	0.0000	1.0000	0.0000
LM Testi		**αi**	**λt**
Chi^2		0.00	422.65
p-value		1.0000	0.0000

The F, LR, and LM tests presented in Table 5 evaluate the adequacy of the classical (pooled OLS) model. Based on the F test and LR tests, the classical model was tested by comparing it with the model in which both αi (unit effect) and λt (time effect) were significant (two-way). The null hypothesis of both tests is that there is no αi+λt (unit and time effects). As both the F test and the LR test yield p-values below the 0.05 significance level, the null hypothesis is rejected; in other words, the classical (pooled OLS) model is deemed inappropriate. At this stage, the existence of the one-way model is tested. When the αi and λt are tested separately with the F test, the probability values are less than 0.05 and it is revealed that both αi and λt contribute significantly to the model (mixed effects). When the applied LR test statistics are evaluated by separating the αi and λt, it is seen that the probabilities of the αi are greater than 0.05, the probabilities of the λt are less than 0.05, and only the λt (one-way) makes a significant contribution to the model. At this point, similar to the LR test and LM test results, the existence of both αi and λt was tested with LM tests. According to the LM test, it was found that the

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

probabilities of the αi were greater than 0.05 and the λt was less than 0.05, and only the λt (one-way) made a significant contribution to the model. When all tests were considered, it was seen that the model also took into account the λt and that the classical model was not sufficient. When the one-way t λt was taken into account, it was necessary to decide whether the model was fixed or random. The Robust Hausman test was applied for this selection.

Table 6. Robust Hausman Test

Robust Hausman Test	
Chi²	**p-value**
4.12	0.3903

For the Robust Hausman test, the test statistic is 4.12, and the p-value exceeds 0.05. The classical Hausman (1978) test evaluates whether there is a systematic difference between fixed and random effects estimators. As the test did not provide sufficient evidence to reject the null hypothesis, the random effects model was deemed the appropriate specification.

Once the one-way random effects model with time effects was chosen, tests were conducted to check whether classical assumptions were violated. In the random effects model, heteroskedasticity, autocorrelation, and cross-sectional dependence are considered violations that reduce model efficiency (Yerdelen Tatoğlu, 2024). The results of these diagnostic tests are presented in Table 7.

Table 7. Testing for Deviations from Assumptions

	Test	**Test Statistic**	**Autocorrelation Coefficient**
Autocorrelation	DW Test	1.9119009	0.05277731
	LBI	2.3990591	
	Test	**Test Statistic**	**p-value**
Heteroskedasticity	LBF Tests	W10= 0.47748426	0.94668324
		W50= 0.33945597	0.98936023
		W0= 0.47748426	0.94668324
	Test	**Test Statistic**	**p-value**
Cross-Sectional Dependence	Pesaran CD Test	24.460	0.0000
	Friedman Test	71.946	0.0000

An evaluation of the autocorrelation assumption indicates that the Durbin-Watson (DW) test statistic, as presented by Bhargava et al. (1982), is 1.91, while the LBI test statistic, as proposed by Baltagi and Wu (1999), is 2.39, indicating the existence of autocorrelation. When testing for heteroskedasticity, this assumption was examined using tests developed by Levene (1960) and Brown and Forsythe (1974). The classical Levene test (W0), Levene test (W10) and Brown-Forsythe test (W50) probability values are greater than 0.05. Here, the null hypothesis cannot be rejected, indicating that there is no evidence of heteroskedasticity. When the CD test proposed by Pesaran (2004) and the Friedman (1937) test were applied to examine the assumption of cross-sectional dependence, the p-value was found to be less than 0.05; this indicates that the null hypothesis is rejected. Therefore, it was concluded that there is cross-sectional dependence among the units. The findings, revealed the presence of autocorrelation

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

and cross-sectional dependence that violate efficiency. In multiple regression models, there is a problem of multicollinearity if some or all of the independent variables are correlated. This was checked at this stage for the reliability of the model in terms of the presence of multicollinearity and is presented in Table 8.

Table 8. Multicollinearity Test

Multicollinearity	Omega	Sharpe	Jensen	SRRI	Mean
VIF	1.39	2.23	2.81	3.43	2.46

If the VIF values for variables is between 0-5, this indicates that there is no multicollinearity (Yerdelen Tatoğlu, 2023). The findings show that the VIF values for all independent variables are below 5, the mean is 2.46, and there is no multicollinearity problem in the model.

Ramsey (1969) RESET F test and DeBenedictis and Giles (1998) RESET S tests were applied to control the specification error in the random effects model.

Table 9. Specification Tests

Specification Tests	Test Value	p-value
Ramsey Specification Reset F Test	1.138	0.3373
DeBenedictis-Giles Specification Reset S Test	1.084	0.3768

The null hypothesis of the specification tests is that the model is correctly specified. According to the results reported in Table 9, the p-values of the Ramsey (1969) RESET F test and the DeBenedictis and Giles (1998) RESET S test are greater than 0.05. Therefore, the null hypothesis cannot be rejected, and it is concluded that the model is correctly specified.

Table 10. Driscoll-Kraay Standard Errors Estimator

Dependent Variable: Return **Total Number of Observations**: 112 **Wald Testi**: 669.67 (0.0000) R^2 : 0.6518			
Independent Variables	**Beta Coefficient**	**Standart Error**	**p-value**
Omega	6.789242	3.446318	0.096
SRRI	3.082022	1.577438	0.099
Sharpe	7.67591	5.11503	0.184
Jensen’s Alpha	196.7317	49.92993	0.008
Constant	1.969927	3.683677	0.612

Assuming autocorrelation, heteroskedasticity and cross-sectional dependence, we used the Driscoll-Kraay (1998) robust standard error estimator. The results of the Wald test, which tests whether the model is generally significant, give the statistic of 669.67, the model is significant at the 1% level. The R^2 value, which shows the explanatory level of the model, shows that 65% of the change in the dependent variable can be explained by the independent variables. The independent variables Omega and SRRI were found to be significant at the 10% level. On average, a one-unit increase in the Omega ratio results in a 6.78-unit increase in the returns of participation mutual funds, while on average, a one-unit increase in SRRI results in a 3.08-unit

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

increase in the returns of participation mutual funds. The findings suggest that both the Omega ratio and SRRI have a positive effect on the returns of participation mutual funds, with significance at the 10% level. A one-unit increase in the control variable Jensen's alpha increases the return of participation mutual funds by 196.73 units on average; this effect is statistically significant at the 1% level. While the Sharpe ratio has a positive effect on the return of participation mutual funds, its impact is statistically insignificant. Overall, the results obtained using the Driscoll-Kraay (1998) estimator show that the model is statistically significant and provides meaningful explanatory power. All variables positively affect the return of participation mutual funds, and all are statistically significant except for the Sharpe ratio.

5. CONCLUSIONS

In this study, two key performance indicators -namely the Omega ratio and the SRRI-were utilized to assess the performance of participation mutual funds. The study applied panel data analysis based on annual data from 16 participation mutual funds traded in Türkiye during the period 2018–2024. In the model of this study, the return of each participation mutual fund was determined as the dependent variable, Omega ratio and SRRI as independent variables, and Sharpe ratio and Jensen's alpha as control variables. When the model was evaluated in terms of explanatory power, it was found that approximately 65% of the variation in participation mutual fund returns could be explained, and the model was statistically significant at the 1% level. Omega ratio and SRRI were found to have positive effects on participation mutual fund returns, and both coefficients reached significance at the 10% level. When the findings related to the Omega ratio were compared with those for the Sharpe ratio, the Omega ratio was found to contribute positively and significantly to the explanation of investment returns in participation mutual funds, whereas the Sharpe ratio did not show statistical significance. This finding is consistent with the results of Akkaya and Aytekin (2024), who revealed that the Omega ratio is more significant than the Sharpe ratio in measuring the performance of equity-intensive mutual funds. A comparison between the findings based on the Omega ratio and those based on Jensen's alpha revealed that Jensen's alpha had a much stronger and more positive relationship with the returns of participation mutual funds, and this effect was statistically significant at the 1% level.

From the perspective of individual and prospective investors, as well as professional portfolio managers, the Omega ratio, Jensen's alpha, and SRRI are positively associated with the performance of participation mutual funds, with Jensen's alpha emerging as the strongest indicator among them. In contrast, the Sharpe ratio, which is generally considered in most studies examining performance with risk measures in the Islamic mutual funds literature, was not found to be statistically significant. Future studies may investigate whether the impacts of the Omega ratio and SRRI on the performance of traditional mutual funds across different capital markets differ from their impacts on the performance of Islamic mutual funds.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

REFERENCES

Akkaya, M. and Aytekin, H. (2024). Hisse Senedi Ağırlıklı Yatırım Fonları Performans Ölçümünde Omega Rasyosu. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (3), 418-440.

Aksoy, Z. T., Ozer, N. and Comlekcı, I. (2021). Hisse senedi şemsiye fonlarının Omega performans analizi. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, 47-67.

Alwi, S., Ahmad, R., Hashim, I. Z. A. and Naim, N. M. (2019). Investigating the Islamic and conventional mutual fund performance: Evidence from Malaysia equity market. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 15 (7), 371-384.

Apriantoroa, M. S., Maheswaria, S. G., Muthoifina, M. and Rosyadhi, R. I. (2024). The Potential of Islamic Mutual Funds: Research Stream and Future Direction. *Iranian Economic Review*, 28 (4), 1248-1276.

Balder, S. and Schweizer, N. (2017). Risk aversion vs. the Omega ratio: Consistency results. *Finance Research Letters*, 21, 78-84.

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3rd Ed.). John Wiley & SonsInc.

Baltagi, B. H. and Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR (1) disturbances. *Econometric theory*, 15 (6), 814-823.

Bhargava, A., Franzini, L. and Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The review of economic studies*, 49 (4), 533-549.

Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47 (1), 239-253.

Brown, M. B. and Forsythe, A. B. (1974). The small sample behavior of some statistics which test the equality of several means. *Technometrics*, 16 (1), 129-132.

Caporin, M., Costola, M., Jannin, G. and Maillet, B. (2018). On the (Ab)use of Omega? *Journal of Empirical Finance*, 46, 11-33.

COMCEC (2018). Islamic Fund Management, Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organisation of Islamic Cooperation Report. https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/06/Islamic-Fund-Management.pdf (available at, 04 May 2025)

DeBenedictis, L. F., Giles D. E. A. (1998). Diagnostic testing in econometrics: Variable addition, RESET and Fourier approximations. In: A. Ullah and D. E. A. Giles (Eds.), Handbook of Applied Economic Statistics. Marcel Dekker, New York, 383-417.

Dewi, M. K. and Ferdian, I. R. (2012). Evaluating Performance of Islamic Mutual Funds in Indonesia and Malaysia. *Journal of Applied Economics & Business Research*, 2 (1), 11-33.

Driscoll, J. C. and Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics*, 80 (4), 549-560.

El Khamlichi, A., Laaradh, K., Arouri, M. and Teulon, F. (2014). Performance persistence of Islamic equity mutual funds. Ipag Buseniness School Working Paper, No:115, 1-18.

Elmanizar, E. and Aveliasari, E. (2023). Islamic & Conventional Mutual Funds Performance by Return and Risk Adjusted Performance. *Jurnal Akuntansi dan Keuangan Islam*, 11 (1), 81-100.

ESMA (2010). CESR's guidelines – methodology for the calculation of the synthetic risk and reward indicator in the key investor information document, https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/2015/11/10_673.pdf (available at, 02 May 2025).

Ewen, M. (2018). Where is the Risk Reward? The Impact of Volatility-Based Fund Classification on Performance. Risks, 6 (3), 1-20.

Friedman, M. (1937). *The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance.* Journal of the American Statistical Association, 32 (200), 675-701.

Hassan, A., Chachi, A. and Munshi, M. R. (2020). Performance measurement of Islamic mutual funds using DEA method. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11 (8), 1481-1496.

Hassan, H. H. (2020). Contributing Factors to Performance of Islamic Mutual Funds. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24 (2), 795-803.

Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46 (6), 1251-1271.

HSBC (2025). https://www.hsbcportfoy.com.tr/en/mutual-funds/risk-ratings-of-mutual-funds/risk-ratings-of-mutual-funds (available at, 04 May 2025)

Hue, B., Jinks, A., Spain, J., Bora, M. and Siew, S. (2019). Investment risk for long-term investors: risk measurement approaches: Considerations for pension funds and insurers. *British Actuarial Journal*, 24 (16), 1-52.

Huij, J. and Derwall, J. (2008). "Hot Hands" in bond funds. *Journal of Banking & Finance*, 32 (4), 559-572.

Jensen, M. C. (1968). The Performance of Mutual Funds in the Period 1945-1964. *The Journal of Finance*, 23 (2), 389-416

Kaplan, H. E. (2020). Islamic Financial Institutions in the World and Turkey. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5 (1), 89-100.

Karim, B. A., Datip, E. and Shukri, M. H. M. (2014). Islamic stock market versus conventional stock market. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 2 (11), 1-9.

Keating, C. and Shadwick, W. F. (2002). A universal performance measure. *Journal of performance measurement*, 6 (3), 59-84.

Keating, C. and Shadwick, W. F. (2002). A Universal Performance Measure. *Journal of Performance Measurement*, 6, 59-84.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. In: I. Olkin, S. G. Ghurye, W. Hoeffding, W. G. Madow, & H. B. Mann (Eds.), *Contributions to probability and statistics: Essays in honor of Harold Hotelling*. Redwood City, CA: Stanford University Press, 278–292.

Metel, M. R., A. Pirvu, T. and Wong, J. (2017). Risk Management under Omega Measure. *Risks*, 5 (2), 1-14.

Moulton, B. R. and Randolph, W. C. (1989). Alternative tests of the error components model. *Econometrica*, 57 (3), 685–693.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics No. 0435.

Ramsey, J. B. (1969). Tests for specification errors in classical linear least-squares regression analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, 31 (2), 350-371.

Razzaq, N., Gul, S., Sajid, M., Mughal, S. and Bukhari, S. A. (2012). Performance of Islamic mutual funds in Pakistan. *Economics and Finance Review*, 2 (2), 16-25.

Sarılı, S. and Çakmur Yıldırtan, Z. D. (2016). Comparative Analysis of Key Performance Indicators of Islamıc Index. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38 (2), 273-291.

Sharpe, W. F. (1966). Mutual fund performance. *The Journal of business*, 39 (1), 119-138.

Sládková, J., Kolomazníková, D., Formánková, S., Trenz, O., Kolomazník, J. and Faldík, O. (2022). Sustainable and responsible investment funds in Europe. *Measuring Business Excellence*, 26 (3), 229-244.

Uddin, G. S., Hernandez, J. A., Labidi, C., Troster, V. and Yoon, S. M. (2019). The impact of financial and economic factors on Islamic mutual fund performance: Evidence from multiple fund categories. *Journal of Multinational Financial Management*, 52-53, 1-12.

Uyar U. and Çağlak E. (2019). Menkul kıymet performans ölçümünde Omega Rasyosu: Borsa İstanbul uygulaması. *Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi 23. Finans Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 494-511.

Van Dyk F., Van Vuuren G. and Heymans A. (2014). Hedge fund performance evaluation using the sharpe and omega ratios. *International Business & Economics Research Journal*, 13 (3), 485-512.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2023). *Ekonometri stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2024). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.

Zalewska, A. (2021). Are SRRI risk classes informative about pension funds' risk–return characteristics?. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4227117 (available at, 05 May 2025)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

OTOMOBİL SATIŞLARINDAN ELDE EDİLEN ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ GELİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ (2020-2022)

Araş. Gör. Furkan KILINÇ
Hakkari Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü
furkankilinc@hakkari.edu.tr - 0000-0002-8618-6111

Prof. Dr. Zeynep ARIKAN
Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü
zeynep.arikan@deu.edu.tr - 0000-0001-6710-171X

ÖZET

2019 yılının sonunda Çin'de görülmeye başlanan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi, 11 Mart 2020 tarihi itibariyle Türkiye'de de görülmeye başlamış, 27 Nisan 2022 tarihinde sosyal hayatta maske zorunluluğunun kaldırılması ile de sonlanmıştır. Yaşanan bu pandemi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal hayat başta olmak üzere ülke ekonomisini de derinden etkilemiştir.

Türkiye, pandeminin ortaya çıkardığı ekonomik sorunları çözebilmek adına ilgili dönemde genişletici para ve maliye politikaları uygulamaya başlamıştır. Türkiye'de ilgili dönemde uygulanan vergi indirimleri, kısa çalışma ödeneği, ücretsiz izin desteği ve kamu bankalarının uygun koşullu kredi vermesi bütçe açıklarına neden olmuştur. Pandeminin yaratmış olduğu belirsizlik, tüketici eğilimlerinde de farklılıklar ortaya çıkarmış ve tüketicilerin tüketim taleplerini arttırmıştır. Ortaya çıkan bu durum ise enflasyonun artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda pandeminin yaratmış olduğu ekonomik sorunlarının üstesinden gelebilmek adına genişletici politikalar uygulanmaya devam ederken bir yandan da artan talebi dizginleyebilmek ve enflasyonu dengeleyebilmek adına tüketim üzerine alınan vergilerde de düzenlenmemeler yapılmıştır.

Pandemi ile birlikte üretimde yaşanan aksaklıklar kendini otomotiv sektöründe de göstermiş, başta hammadde ve çip krizi olmak üzere birçok nedenden dolayı üretimde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Pandemi nedeniyle alınan mesafe kuralı, maske zorunluluğu ve sokağa çıkma yasağı gibi uygulamalar toplumda, toplu taşımaya olan ilgili azaltmış ve bireysel ulaşıma olan ilgiyi arttırmıştır. Bu nedenle pandemi döneminde Türkiye'de otomobile karşı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ciddi bir talep artışı olmuştur. Pandeminin etkisinin yoğun bir şekilde devam ettiği 2020-2022 döneminde toplamda 2.397.000 adet araç satışı gerçekleşmiştir. Enflasyon ve döviz kurundaki artışlar, yürürlükte olan ÖTV II sayılı listede düzenlemeler yapılaması ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda ilgili dönemde toplamda 7 kez düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde toplamda 288.148.000.000 TL ÖTV geliri elde edilmiştir.

Bu çalışmada, pandemi öncesi ve pandemi döneminde gerçekleşen toplam araç satışlarından tahsil edilen ÖTV gelirleri ile toplam ÖTV gelirleri incelenmiş ve gerçekleşen ÖTV gelirleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Covid-19 Pandemisi, Otomobil.

1. GİRİŞ

2019 yılının son aylarında Çin'in Wuhan şehrinde ilk kez görünen ve 2020 yılının ilk aylarında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak nitelendirilen Covid-19 virüsü, hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmıştır. Türkiye'de ise virüs ile ilgili ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür[1]. Pandemi nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sokağa çıkma yasağı ve maske kullanma zorunluluğu başta olmak üzere birçok önlemler alınmıştır. Pandeminin mutasyona uğrayarak mevcut etkisini yitirmesiyle 1 Temmuz 2021[2]'de önce sokağa çıkma yasağı, 27 Nisan 2022[3] tarihinde ise maske kullanma zorunluluğu kalkmıştır.

1980'ler ile başlayan küreselleşme hareketi, ekonomik anlamda tüm dünyayı birbirine bağlamıştır. Bu yüzden bir ülkede gerçekleşen herhangi bir olayın etkisi, tüm ülkelerde görülmeye başlamıştır. Pandemi, birçok reel sektörü etkilediği gibi otomotiv sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Otomotiv sektörü de bu nedenle pandeminin yaratmış olduğu olumsuz etkiyi ciddi anlamda hissetmiştir. Pandeminin Çin'de başlaması, başta çip olmak üzere diğer yedek parçaların üretimini ve tedarik zincir sürecini doğrudan etkilemiştir.

2021 yılında Süveyş Kanalında bir geminin karaya oturması ise otomotiv sektörü açısından pandemi döneminde tedarik zincirinin ciddi anlamda bozulmasını neden olan bir başka etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. 1 hafta boyunca açılamayan kanalın Dünya ticaretine 10 milyar dolar zarar verdiği düşünülmektedir[4]. Bununla birlikte tüm dünyada uygulamaya konan sokağa çıkma yasağı ve çalışan işçilerin hastalık nedeniyle işlerine devam edememesi otomotiv sektöründe planlanan üretimlerin yerine getirilememesine neden olmuştur. Otomotiv sektöründe pandeminin etkisi 2023'ün son çeyreğinde çip krizinin sona ermesiyle birlikte bitmiştir[5].

[1] T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, COVID-19 Nedir?
[2] İç İşleri Bakanlığı, Kademeli Normalleşme Tedbirleri Genelgesi.
[3] İç İşleri Bakanlığı, Kapalı Alanlarda Maske Kullanımına İlişkin Genelge.
[4] Wikipedia, 2021 Süveyş Kanalı Krizi.
[5] Wikipedia, 2020–2023 Küresel Çip Kıtlığı.

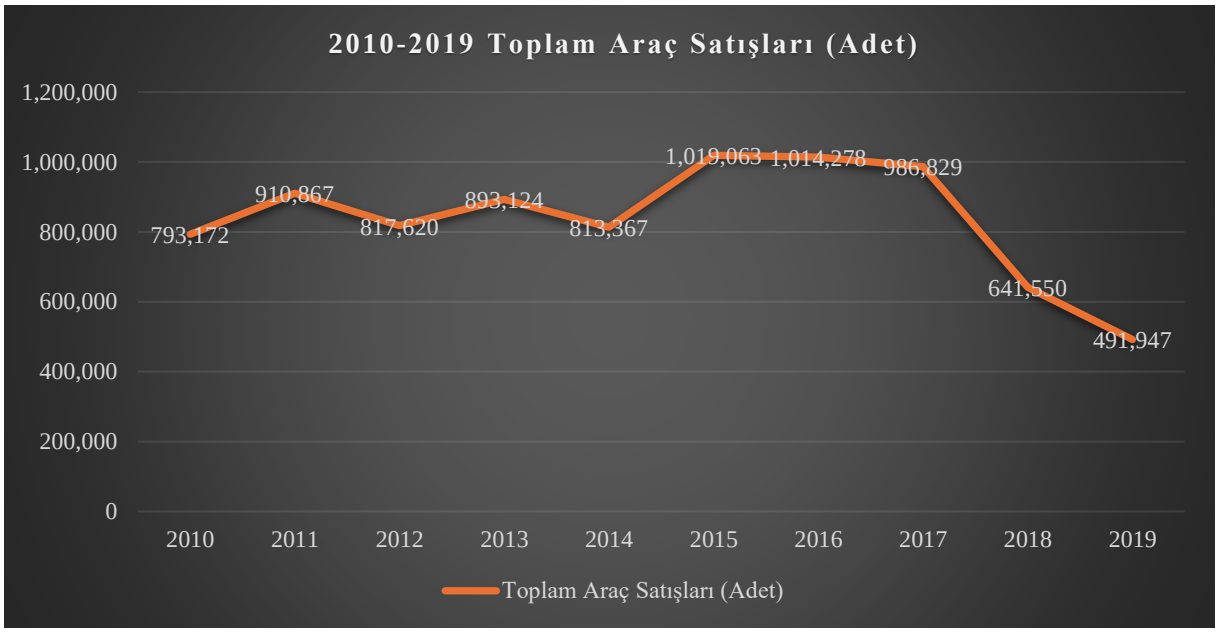
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu çalışmada, pandemi öncesi ve pandemi dönemi toplam araç satışlarının genel durumu incelenecek, pandemi döneminde gerçekleşen araç satışları ve bu satışlardan tahsil edilen ÖTV gelirleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. PANDEMİ ÖNCESİ VE PANDEMİ DÖNEMİ OTOMOBİL SATIŞLARININ VE ÖTV GELİRLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Pandemi öncesi (2010-2019) dönemde Türkiye'de satılan toplam araç sayısı, 2014 yılında kadar yatay bir seyir izlemektedir. 2015 ve 2016 yıllarında ise toplam satılan araç sayısı 1.000.000 sınırını aşarak tüm zamanlardaki en yüksek satış rakamına ulaşmıştır. 2017 yılında ise satışlar bir önceki yıla göre %3 oranında düşmüştür.

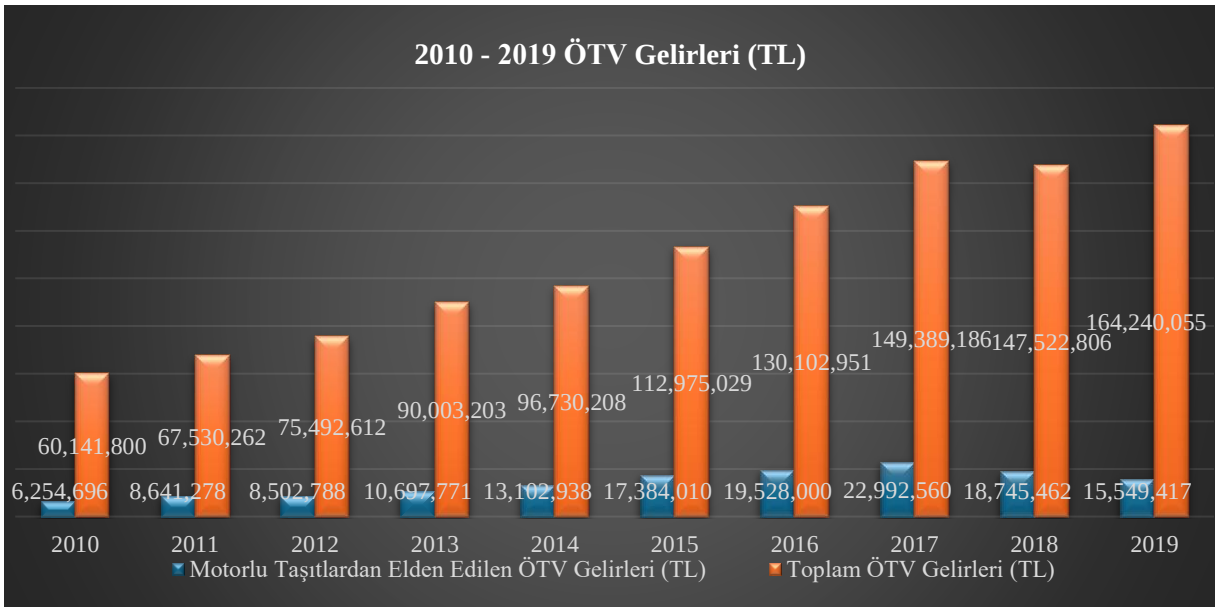
2018 yılında başlayan ekonomik ve mali sorunlar yılın son çeyreğinde krize dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu durum tüm sektörleri olduğu gibi otomotiv sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Aşağıda yer alan Görsel 1 incelendiğinde, 2018 yılında satışlar bir önceki yıla göre %35 azalmıştır. 2019 yılında ise krizin etkileri daha derinleşerek yıllık satılan toplam araç sayısı 491.947'ye kadar düşmüştür.



Görsel 1. 2010-2019 Dönemi Türkiye'de Satılan Toplam Araç Sayısı

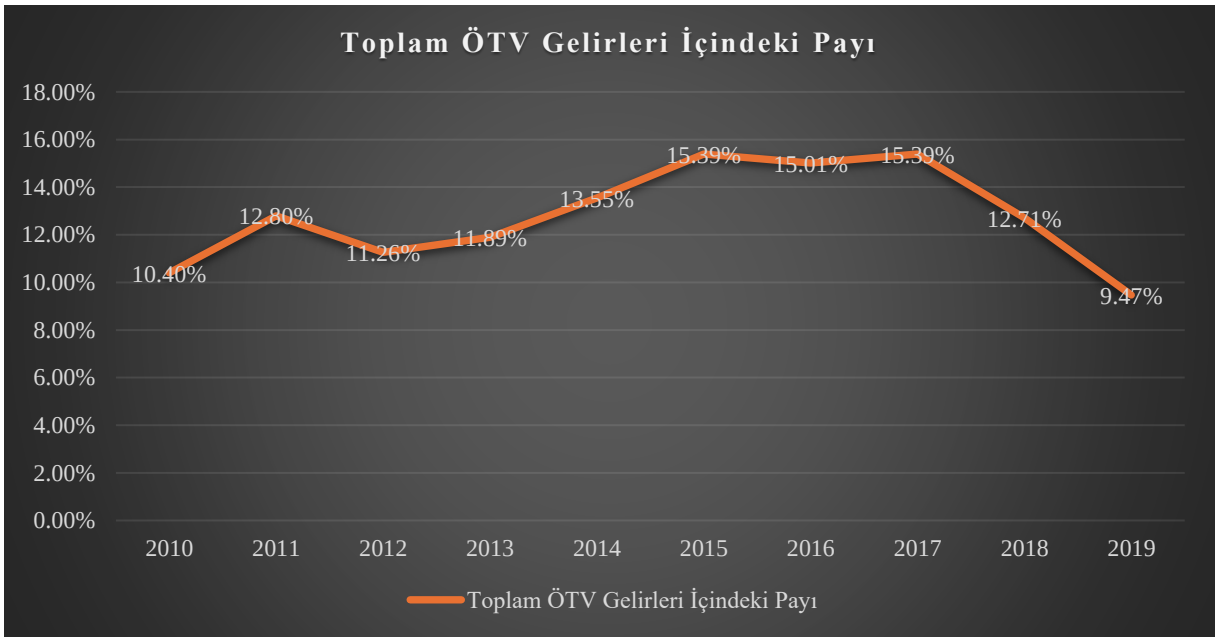
Pandemi öncesi (2010-2019) dönemde Türkiye'de motorlu taşıtlar üzerinden tahsil edilen ÖTV gelirleri ile toplam tahsil edilen ÖTV gelirleri incelendiğinde toplam araç satışlarıyla paralel bir şekilde artış gösterdiği gözlenmektedir. Aşağıda yer alan Görsel 2 incelendiğinde, vergi gelirlerinin 2010 yılından 2017 yılına kadar sürekli olarak artış gösterdiği görülmektedir. 2018 yılında ortaya çıkan ekonomik ve mali kriz sonucunda vergi gelirleri, 2018 ve 2019 yılında düşmeye başlamıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Görsel 2. 2010-2019 Dönemi Türkiye'de Tahsil Edilen ÖTV Gelirleri

Pandemi öncesi (2010-2019) dönemde Türkiye'de motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirlerinin toplam ÖTV gelirleri içindeki payı aşağıda yer alan Görsel 3'te incelenmiştir. 2017 yılına kadar (bazı yıllar hariç), bir önceki yıla göre motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirinin toplam ÖTV gelirleri içindeki payının arttığı görülmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında ise yaşanan ekonomik krizin etkileri vergi gelirleri içindeki payda da görülmektedir.

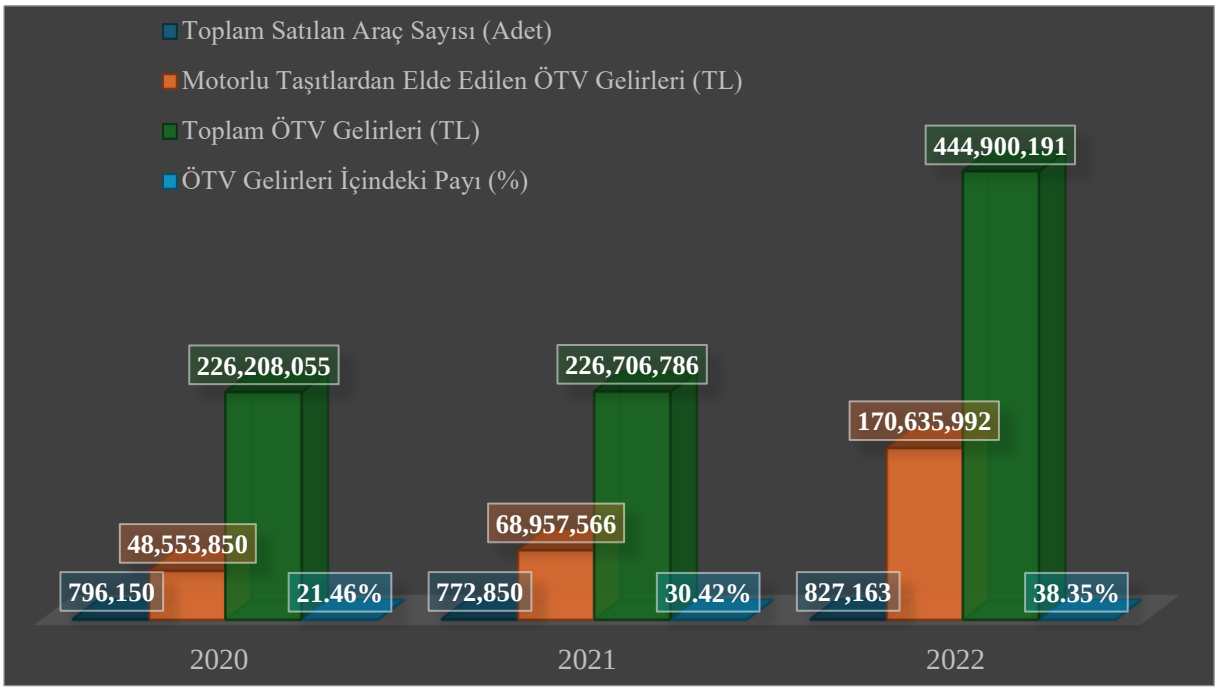


Görsel 3. 2010-2019 Dönemi Türkiye'de Motorlu Taşıtlardan Tahsil Edilen ÖTV Gelirlerinin Toplam ÖTV Gelirleri İçindeki Payı

Pandemi dönemi (2020-2022) Türkiye'de satılan toplam araç sayısı incelendiğinde, toplam satılan araç sayısının yıllar itibariyle aynı düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. 2019 yılında otomobil satışlarında görülen ciddi düşüş, pandemi döneminde yönünü yukarıya çevirmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu dönemde uygulanan genişletici para ve maliye politikaları ile bireylerin sağlık endişesiyle toplu taşıma alışkanlıklarından vazgeçmesi otomobillere olan talebi arttırmış ve 2020 yılında toplam araç satışları bir önceki yıla göre %39 oranında artmıştır.



Görsel 4. 2020-2022 Dönemi Türkiye'de Motorlu Taşıtlardan Tahsil Edilen ÖTV Gelirleri, Toplam ÖTV Gelirleri ve Motorlu Taşıtlardan Tahsil Edilen ÖTV Gelirlerinin Toplam ÖTV Gelirleri İçindeki Payı

Aynı dönemde gerçekleşen toplam ÖTV gelirleri ile motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirleri incelendiğinde 2020 yılından 2022 yılına kadar artışın devam ettiği hatta 2022 yılında tahsil edilen gelirlerin bir önceki yıla göre %100'e varacak şekilde arttığı yukarıda yer alan Görsel 4'te görülmektedir. 2020-2022 yılları arasında motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirlerinin toplam ÖTV gelirleri içindeki payı yıllar itibariyle artış göstermiştir. Görsel 3'de yer alan oranlara bakıldığında ise motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirinin, toplam ÖTV gelirleri içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Pandemi tüm reel sektörleri olduğu gibi otomotiv sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Hammadde temini ve çip krizi başta olmak üzere tedarik zincirinde yaşanan sıkıntılar ile çalışanların hastalık ve kapanma nedeniyle düzenli olarak işbaşı yapamaması otomobil üretiminde ciddi aksaklıklara neden olmuştur.

Türkiye'de pandeminin yaratmış olduğu korku iklimi nedeniyle toplu taşımaya olan ilgi azalmıştır. Bunun sonucu olarak bireysel ulaşıma olan talep artmıştır. Ülkede yaşanan enflasyon ve döviz kurundaki artışa rağmen pandemi ve sonrasındaki süreçte bu talep artarak devam etmiştir. Maske yasağının 27.04.2022 tarihinde kalkmasıyla, pandeminin doğrudan

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

etkisinin azalmasına rağmen Türkiye'de 2023 yılında toplam 1.284.046 araç satılarak yeni bir araç satış rekoru kırılmıştır.

Otomobil fiyatları, enflasyon ve döviz kurunun etkisinin yanı sıra bireylerin otomobillere olan talebinin de artması ve araç üretiminde yaşanan aksaklıklar nedeniyle ciddi bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Yaşanan bu durum motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirlerinde de ciddi bir artışa neden olmuştur. Bu kapsamda Hükümet hem enflasyonu azaltmak hem de pandemi nedeniyle artan kamu harcamalarını finanse edebilmek adına ilgili dönemde ÖTVK II sayılı listede toplam 7 kez düzenleme yapmıştır. Yapılan bu düzenlemeler genel olarak incelendiğinde, tarifede yer alan araçlara uygulanan vergi oran ve matrah tutarlarında ekonomik koşullara bağlı olarak düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

İlgili dönemi ÖTV gelirleri açısından ele aldığımızda, satılan araç sayısının 2020-2022 döneminde benzer adetlerde gerçekleştiği görülmektedir. 2021 yılında, 2020 yılına göre benzer sayıda satılmasına rağmen hem motorlu araçlardan tahsil edilen ÖTV geliri hemde toplam ÖTV gelirleri içinde motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirleri artmıştır. Enflasyon 2020 yılında %14,60 olarak gerçekleşirken 2021 yılında bu oran %36,01'e çıkmıştır. 2021 yılında bir önceki yıla göre euro kuru %40, dolar kuru ise %45 oranında bir artmıştır. Bu veriler dikkate alındığında ilgili döneme ait gerçekleşen vergi geliri artışının enflasyon ve döviz kuru etkisiyle olduğunu söyleyebiliriz.

2022 yılı açısından değerlendirdiğimizde ise toplam satılan araç sayısı bir önceki yıla göre %7 oranında artış gösterirmiştir. Ancak motorlu taşıtlardan tahsil edilen ÖTV gelirleri bir önceki yıla göre %40 oranında artmıştır. 2022 yılında enflasyon bir önceki yıla göre %44, euro %25, dolar ise %29 oranında artış göstermiştir. İlgili yılda satılan araç sayısı ise bir önceki döneme göre çok değişmemesine rağmen otomobillere karşı artan talebin bu yılda da aynı seviyede devam ettiğini, vergi gelirlerin enflasyon ve döviz kuru etkisiyle artış gösterdiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, uygulanmakta olan mevcut tarife, hem şeffaflık (anlaşılabilirlik ve basitlik) hem de vergi oranlarının tespitinde kullanılan kıstasların adil bir vergilendirme sağlayıp sağlamadığı konusunda tartışmalara neden olmaktadır. Özellikle motor silindir hacmi 1600 cm3 geçmeyen binek otomobillerin vergi oranlarının tespitinde kullanılan vergi matrah tutarı kıstası, pandemi dönemindeki enflasyon ve döviz kuru artışları nedeniyle işlevini kaybetmiş, araçların vergi dilim kayması ile bir üst vergi oranından vergilendirilmesine neden olmuştur. Bu yüzden mevcut uygulanmakta olan vergi tarifesinin daha şeffaf (anlaşılabilir ve basit) ve adil olabilmesi adına revize edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Çınar, M., Yalçın, B., (2022). Covid-19 Pandemisinin Otomotiv Sektörü Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Yaklaşımı, Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 41(1). https://uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2022_1/asl04.pdf, (Erişim tarihi: 10.06.2025).

Polat, M. A., Fendoğlu, E., (2020). *Covıd-19 Salgını'nın Otomotiv Endüstrisi Üzerindeki Etkileri*, İktisadi ve İdari Bilimler Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler (pp.514-528), Cetinje: IVPE.

Sağlık Bakanlığı,

https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html (Erişim tarihi: 10.06.2025).

İç İşleri Bakanlığı,

https://www.icisleri.gov.tr/kademeli-normallesme-tedbirleri-genelgesi,

https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kapali-alanlarda-maske-kullanimi-genelgesi-gonderildi#:~:text=Bu%20%C3%A7er%C3%A7evede%2027.04.2022%20tarihinden,maske%20zorunlulu%C4%9Fu%20uygulamas%C4%B1n%C4%B1n%20sona%20erdirilmi%C5%9Ftir (Erişim tarihi: 10.06.2025).

Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) Özel Tüketim Vergisi Tutarları ve Oranları,

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/30082020_II_sayili_liste.pdf

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/02022021_II_sayili_liste.pdf

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/13082021_II_sayili_liste.pdf

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/26102021_II_sayili_liste.pdf

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/13012022_II_sayili_liste.pdf

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/05072022_II_sayili_liste.pdf

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/24112022_II_sayili_liste.pdf (Erişim tarihi: 10.06.2025).

Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) İstatistikler, https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm (Erişim tarihi: 10.06.2025).

Otomotiv Sanayicileri Derneği Yayınları Otomotiv Sektörü Aylık Değerlendirme Raporları,

https://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/otomotiv-sektoru-aylik-degerlendirme-raporlari (Erişim tarihi: 10.06.2025).

TCMB Verileri,

https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html,

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari (Erişim tarihi: 10.06.2025).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Otomobil Distribütörleri ve Mobilite Derneği (ODMD) Raporlar – Türkiye Pazarı

https://www.odmd.org.tr/folders/2837/categorial1docs/3364/Makroekonomik%20De%c4%9ferlendirme%20-%20Aral%c4%b1k%202022.pdf (Erişim tarihi: 10.06.2025).

Wikipedia,
https://tr.wikipedia.org/wiki/2021_S%C3%BCvey%C5%9F_Kanal%C4%B1_krizi#:~:text=Kanal%20bir%20hafta%20boyunca%20kapal%C4%B1,milyon%20dolar%20zarar%20etti%C4%9Fi%20belirtildi,

https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%E2%80%932023_k%C3%BCresel_%C3%A7ip_k%C4%B1tl%C4%B1%C4%9F%C4%B1 (Erişim tarihi: 10.06.2025).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr.Öğr.Üyesi Hatice Nur Germir
Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
nur.aydin@cbu.edu.tr – 0000-0001-8592-9238

ÖZET

Teknolojideki gelişmelerle aynı doğrultuda çeşitli aşamalardan geçen bankacılık sektörünün dijitalleşmeyle ilk tanışması 1950'li yıllarda ABD'de kredi kartlarının piyasaya sunulması ile gerçekleşmiştir. Elektronik bankacılık veya dijital bankacılık olarak tanımlanan bankaların; ATM, mobil bankacılık, internet bankacılığı ve çağrı merkezleri üzerinden müşterilerine sunduğu para yatırma- çekme, kredi yönetimi, fatura ödemelerinin takibi, yatırım faaliyetleri gibi geniş bir yelpazede sunduğu ürün ve hizmetlerini, zaman- mekan kısıtlaması olmadan gerçekleştirilebilmesi aynı zamanda müşterilerine ciddi oranda maliyet avantajı da sağlayabilmektedir. Rekabet avantajı, bankacılık sektörünü dijitalleşmeye yönelten unsurların başında gelmektedir**.** Müşteri ihtiyaçlarına hızlı cevap verebilmek, verimliliği artırmak, karlılık, müşteri bağlılığı ile yeni müşteri kazanımı ve yeni gelir fırsatlarının yaratılması diğer unsurlar başlığında sıralanabilir. Küresel İnsan Kaynakları araştırması Türkiye'de banka müşterilerinin işlemlerini gerçekleştirirken % 65 oranında mobil bankacılığı tercih ettiğini, internet bankacılığının % 21 oranı ile ikinci sırada geldiğini, şube bankacılığından yapılan işlemlerin ise sadece % 14 oranında kaldığını bildirmektedir. Günümüz insanının tercih ve beklentilerini cevaplayabilmek, yüksek derecede katma değer sağlayıp gelişebilmek, değişim ve gelişimi sürekli takip edebilmekle mümkündür. Yüksek teknoloji kullanımına son derece açık olan bankacılık sektöründe bu durumun önemi bir kat daha fazladır.

Anahtar Kelimeler: teknoloji, dijital bankacılık, mobil bankacılık

EFFECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION ON THE BANKING SECTOR

Assistant Professor Hatice Nur Germir
Manisa Celal Bayar University,

ABSTRACT

The banking sector, which has gone through various stages in line with the developments in technology, first encountered digitalization in the 1950s with the introduction of credit cards to the market in the USA. The products and services offered by banks, defined as electronic banking or digital banking, such as depositing and withdrawing money, credit management, tracking bill payments, and investment activities, to their customers via ATMs, mobile banking, internet banking, and call centers, can be realized without any time or space restrictions, and can also provide significant cost advantages to their customers. Competitive advantage is one of the main elements that drives the banking sector towards digitalization. Other elements include being able to respond quickly to customer needs, increasing efficiency, profitability,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

customer loyalty, gaining new customers, and creating new income opportunities. The Global Human Resources research reports that 65% of bank customers in Turkey prefer mobile banking when performing their transactions, internet banking comes second with a rate of 21%, and transactions made through branch banking remain at a rate of only 14%. It is possible to meet the preferences and expectations of today's people, to provide high added value and to develop, and to constantly follow change and development. The importance of this situation is even greater in the banking sector, which is extremely open to the use of high technology.

Keywords: technology, digital banking, mobile banking

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte bilgi, iletişim ve teknoloji alanlarında kaydedilen ilerlemeler, sosyal ve ekonomik hayatta birçok sektörün değişim ve dönüşümüne zemin hazırlamıştır. 1784 yılında buhar gücü, su ve mekanik üretim ekipmanları ile üretimin makineleşmesi Birinci Sanayi Devrimi, 1870 yılında iş bölümü ve emeğin uzmanlaşması, elektrik gücünün kullanımı ile gerçekleştirilen kitlesel üretim İkinci Sanayi Devrimi, 1969 yılında elektronik ve bilgi teknolojilerinin birarada kullanımı ile üretimin otomatikleşmesi Üçüncü Sanayi Devrimi, İnsanlar ve makineler için tamamen yeni yetenekler içeren siber-fiziksel sistemlerin ortaya çıkışı, Dördüncü Sanayi Devrimi veya Endüstri 4.0 Dijital Devrim olarak adlandırılmaktadır[1].

2.DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Dijitalleşme, 1970'li yıllarda North Amerikan Review dergisinde çıkan «Toplumun Dijitalleşmesi» yazısında ilk defa ele alınarak literatüre kazandırılmıştır. Günümüzde her alanda enine boyuna incelenip ele alınan konuların başında gelen dijitalleşmeye ilişkin birçok farklı tanım ileri sürülmektedir.

Elektronik araçlar yardımıyla eldeki verilerin sayısallaştırılması tanımı, en fazla kabul göreni olarak belirtilmektedir. Ayrıca toplumda gelişmiş durumdaki teknoloji dâhilinde elektronik sistemlerin daha hızlı bir şekilde çalışma kaydedilerek, daha az iş gücü ile daha fazla bilgiye ulaşılması olarak da dijitalleşme anlatılmaktadır.[2][3][4]

Teknoloji çağı olarak tanımlanan günümüzde, bilgi, iletişim ve teknoloji alanında kaydedilen gelişmeler ile birlikte ortaya çıkan dijitalleşme, sektörlerin tümünde geleneksel iş prosedürlerinden bilgisayar odaklı bir işleyişe geçişin önünü açmıştır. İnternet, kişisel bilgisayarlar yanısıra mobil telefon kullanımının yaygın hale gelmesi, dijital bir boyut kazanan

[1] Güneysu, Y., Bünyamin, E. (2021). *Finans Sektöründe Dijital Dönüşüm ve Yapay Zeka*. In: D. A. Çöllü, (Ed.), Dijitalleşmenin Finans Dünyasına Yansımaları, Birinci Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

[2] Yıldırım, M. & Yıldırım, H. (2022). *Finansal Kurumlarda Dijitalleşme,* Murat Akkaya (Ed.), Dijital Finans Kitabının İçinde, Birinci Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

[3] Asadova, S. (2019). Dijitalleşmenin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerinde Etkisi : OECD Ülkeleri Üzerinde Bir Araştırma. *8. Türkiye Lisanüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*-II, 209-226.

[4] Yücel, G. & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme- Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (17), 47-60.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

hizmetlerin ve dijital temele dayanan iş modellerinin artış kaydetmesine ciddi düzeyde imkan sağlamıştır[56]

Metin, veri, ses, görüntü gibi çeşitli bilgi biçimlerinin sayısal kodlara dönüştürülmesi ile bilgisayarlar tarafından bu bilgilerin depolanıp, iletilebilmesi ve işletilerek analiz edilebilmesi, dijitalleşme olarak tanımlanırken[7], yapay zeka, bulut bilişim teknolojileri, büyük veri, blok zinciri (blockchain), artırılmış ve sanal gerçeklik, nesnelerin interneti (IoT) uygulamaları internet kullanımının daha geniş kitlelere ulaşabilmesi sayesinde, iş süreçlerinde olduğu kadar sosyal hayatta da büyük değişim ve dönüşümlere yol açan süreç, dijital dönüşüm olarak adlandırılmaktadır[8].

Günümüzde bankacılık sektörü dâhil neredeyse ekonominin tüm sektörlerinde dijitalleşme faaliyetleri ile birlikte yaşanan dijital dönüşümler büyük bir hız kazanmıştır. Bilişim ve iletişim teknolojilerinde kaydedilen gelişmeler sonucu ulaşılan imkanlar yanısıra bireylerin değişen tercih ve beklentileri ile aynı doğrultuda, organizasyon ve kurumların daha efektif ve daha verimli hizmette bulunmak ve tüketici memnuniyetini maksimize etmek adına yapay zeka, bilgisayar destekleri, insan, iş süreçleri ve teknolojik öğe bileşenleri ile ortaya çıkardığı bütüncül dönüşümün global adı dijital dönüşümdür.[9]

2.1.Dijital Finans

Finans sektörünün içerdiği ATM, kredi kartı, internet bankacılığı, dijital değişim sistemleri, mobil bankacılık gibi elektronik ürün ve hizmetlerin tümü dijital finans kavramı ile tarif edilmektedir[10].Bir başka deyişle, güvenilir bir ödeme sistemine bağlı internet, kişisel bilgisayarlar veya kartlar aracılığıyla sunulan finansal hizmetlerin genel adı dijital finans olup; bireysel yada kurumsal düzeydeki müşterilerin fiziki olarak bir banka şubesine yada doğrudan finansal hizmet sağlayıcısına gitmeden internet kanalıyla tasarruf, ödeme, yatırım ve kredi olanaklarına erişim sağlayabildiği ürün, hizmet ve teknolojileri kapsayan ekosistem olarak tanımlanmaktadır[11].

3.BANKALARIN DİJİTALLEŞME SÜRECİ

[5] Altundal, V. (2020). Finansal Hizmetlerde Dijitalleşme ve Fintekler, In : Alkara, İ. (Ed.), *Pazarlama İletişimi ve Finansal Hizmetlerde Dijitalleşme,* 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

[6] Dal, C. (2020). Rekabet Hukuku Perspektifinden Finans Sektöründeki Yıkıcı İnovasyon ve Finansal Teknolojiler (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), *Rekabet Kurumu*, Yayın No : 365.

[7] Llewellyn, D.T. (2018). Financial Technology, Regulation, and The Transformation of Banking, *The European Money and Finance Forum (SUERF) Conference :* Financial Disintermediation and the Future of the Banking Sector 30th October, 2018 Madrid.

[8] Bakırtaş, T. & Ustaömer, K. (2019). Türkiye'nin Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme Olgusu, *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi,* 3(1), 1-24.

[9] Tırpan, O. (2023). *Geleneksel Bankacılıktan Dijital Bankacılığa Değişim Süreci ve Vakıfbank Örneği*, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD, İşletme Doktora Programı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.

[10] Gomber, P. Koch, J.A. & Siering, M. (2017). Digital Finance and Fintech : Current Research and Future Research Directions, *Journal of Business Economics*, 87(5), 537-580. https://doi.org/10.1007/s11573-017-0852 x.

[11] Ozili, P.K. (2018). Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability, *Borsa Istanbul Review*, 18(4), 329-340. https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.12.003.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bankacılık sektörü hızla gelişen teknolojik imkanları fırsata çevirip alternatif dağıtım kanalları adı verilen şube dışı dijital kanallar yoluyla müşterilerine geniş bir yelpazede ürün ve hizmetlerini sunmaktadır. Dijitalleşme sürecinin, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, yaşamın her alanında etkilerinin hissedilebilir bir düzeye gelmesinde internet teknolojisi kullanımının yaygınlaşmasının önemi büyüktür. Bu süreçte bankacılık sektöründe de dijitalleşme süreci hızlanmış; e-posta ile haberleşme, web sayfası, veritabanı gibi oluşumların kendini göstermeye başlamasıyla bankacılıkta dijitalleşmenin birinci evresi tamamlanmıştır. Mobil uygulamalar kanalıyla ulaşılabilen hizmetler bütününü ifade eden Dijital Bankacılık 2.0 evresi olmaktadır. Müşterilere ait verilere odaklanarak, bireyselleştirilmiş ürün ve hizmetler sunmaya yönelik yeniliklerin yapıldığı dönem Dijital Bankacılık 3.0 evresi olarak adlandırılmaktadır. Fintek gibi kuruluşların ortaya çıkışını izleyen süreç olan Dijital bankacılığın 4.0 evresi ise günümüzdeki aşama olup; internet bankacılığı ve mobil bankacılık kullanımının oldukça yaygınlaşıp finansal ürünlerin müşterilerden elde edilen verilere göre tasarlandığı bir evre olarak dikkat çekmektedir[12].

3.1.Dünyada Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme

Günümüzdeki son formuna ulaşıncaya değin teknolojideki gelişmelerle doğrusal orantıda birçok aşamadan geçen bankacılık sektöründe, kredi kartlarının 1950'li yıllarda ABD'de piyasaya giriş yapması dijital bankacılığın ilk evresi olarak kabul edilmektedir[13]. Bank of America'da 1953 yılında Stanford Araştırma Enstitüsü'nün destekleriyle müşteri çeklerinin işletilmesi için kurulan bilgisayar sistemi de bilgisayarların bankacılık sistemine ilk girişi şeklinde kabul görmektedir. İngiltere'deki Barclays Bank'ın 1967 yılında ilk banka kartını piyasaya çıkarması ile Automatic Teller Machine (ATM)'lerin temeli olan bir uygulama başlatılabilmiştir. Önceleri sadece para çekme amaçlı kullanılabilirken günümüzde para yatırma-çekme, kredi işlemleri, yatırım işlemleri, hesap ekstresi ve daha birçok işlemin yapılabilmesi mümkün hale gelmiştir [14][15].

Günümüzde 200'den fazla ülke tarafından kullanılan ve banka ile finansal kurumların güvenli bir şekilde mesajlaşmasını, para transferlerini gerçekleştirebilmesini sağlayan yüksek güvenlik duvarlı SWIFT sistemi 1973 yılında Belçika'da kurulmuştur. Dünya Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Derneği (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) kısaca SWIFT olarak anılan kuruluşa üye bankaların kendisine ait bir SWIFT kodu bulunmakta, uluslararası özelliği olan bu kod bankaların döviz transferlerinde kullanılmaktadır[16]

---

[12] Höke, N. (2024). Dijitalleşmenin Kadın İstihdamına Etkileri: Bankacılık Sektörü Örneği, *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı**,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

[13] Omarini, A. E. (2018). *Fintech and the Future of the Payment Landscape: The Mobile Wallet Ecosystem – A Challenge,* International Journal of Financial Research, IX/4, 97-116.

[14] Fisher, A. W. & McKenney, J. L. (1993). The Development of the ERMA Banking System: Lessons From History, *IEEE Annals of the History of Computing*, XV/1, 44-57.

[15] Korkmaz, S. & Gövdeli, Y. A. (2012). Türk Bankacılığında Alternatif Dağıtım Kanalları ve Ürünleri ile Bunların Gelişiminde ve Pazarlanmasında Eğitimin Önemi, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 1-12.

[16] SWIFT (2023). https://www.swift.com/about-us/swift-fin-traffic-figures. Erişim Trh: 26 April 2025.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Günümüzde en fazla başvurulan ödeme yöntemlerinden birisi olan kredi kartı ile ödemelerde kullanılan Point of Sale (POS) sisteminde ödemeler yazarkasa ile entegre edilen banka kartı veya kredi kartı ile yapılabilmektedir. ABD'de ödemelerde POS sisteminin kullanılması 1974 yılında başlatılmıştır[17].

Müşterilere fiziken şubeye gitmeden telefon aracılığıyla interaktif bir şekilde veya banka personeline bağlanarak telefonda şifre ve hesap numaralarını tuşlamasıyla banka işlemlerini yapma olanağı sağlayan telefon bankacılığı, 1980 yılında ilk defa ABD'de kullanılmıştır[18].

İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bankacılık sektörü de teknolojik yatırımlarına ağırlık vererek internet bankacılığının yayılımına hız kazandırmıştır[19]. Gerçekleştirilen bu büyük inovasyon süreci ile müşterilerin internet bağlantısı olan bir elektronik cihazla bankaların web sayfasına girip finansal işlemlerini yapmasına imkan sağlayan bir sistem olan internet bankacılığı ilk defa İngiltere'de 1980 yılında Nottingham Building Society ve İskoçya'da Bank of Scotland aracılığıyla servis edilmeye başlanmıştır[20].

3G, 5G teknolojilerinin gelişmesi, android akıllı telefon, tablet şeklinde mobil cihazların kullanımının yaygınlaşması internet bankacılığının bir sonraki aşaması olan mobil bankacılığa geçişi hızlandırmıştır. Bankacılık ve finansal işlemlerin zaman ve mekan kısıtlaması olmadan ve maliyet avantajıyla sunulmasını sağlayan internet bankacılığı ve mobil bankacılık birbirlerine benzemekle birlikte esasen mobil bankacılık, mobil cihazlara kurulabilen aplikasyon adı verilen uygulamalar sayesinde gerçekleştirilebilmektedir. Android cihazlarda kullanılabilen ilk mobil bankacılık uygulaması İskoçya'daki Bank of Scotland tarafından 2007 yılında uygulamaya alınmıştır[21]

3.2.Türkiye'de Bankacılık Sektöründe Yaşanan Dijitalleşme

Bankaların dijitalleşme yolculuğundaki temel değişim adımlarını şöyle sıralamak mümkündür[22];

a) Türkiye'de yemek klubü ve dinlence kartı olarak 1968 yılında Diners Club kullanımına başlanmıştır. Çipli Point of Sale (POS)'ların üretiminin dünyada 1970'li yılların başlarında gerçekleştirilmesi debit kartların kullanımının yaygınlaşmasını ve dijital ödemelerin yapılmasını sağlamıştır.

b) Türkiye'de ATM cihazı 1982 yılında ilk defa T.C. İş Bankası tarafından Bankamatik adı kullanılarak piyasaya lansmanı gerçekleştirilmiştir.

c) Türkiye'de 1991 yılında ilk elektronik POS terminali faaliyete geçmiştir.

---

[17] Kaya, F. (2009). Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması, *Türkiye Bankalar Birliği*.

[18] Işın, F. B. (2010). Teknoloji Araçlarının Bankacılık Sektöründe Uygulanabilirliği ve Türkiye'deki Bu Doğrultudaki Bankacılık Uygulamalarının Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, II/20, 107-120.

[19] Jenkins, H. (2007). Adopting Internet Banking Services in a Small Island State: Assurance of Bank Service Quality, *Managing Service Quality An International Journal,* XVII/5, 523-537.

[20] Beybur M. ve Çetinkaya, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi*, Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, II/4, 148-163 .

[21] Beybur ve Çetinkaya, a.g.e.

[22] Tırpan, a.g.e.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

d) Dokuz bankanın işbirliği altında 1995 yılında Kredi Kayıt Bürosu (KKB) oluşturulmuştur.
e) Bilgi Doğrulama Sistemi 2002 yılında, Bireysel Kredi Notu 2004 yılında, İnternet Sahtekârlıkları Alarm Sistemi (IFAS) 2007 yılında faaliyete geçen diğer dijital hizmetlerdir.
f) Türkiye'de ilk defa internet bankacılığı işlemlerinin 1997 yılında T.C. İş Bankası aracılığıyla başlatıldığı ve diğer bankaların da müşterilerine internet üzerinden on-line hizmet sunmaya başladıkları dikkat çekmektedir. Günümüzde akıllı telefon ve tablet kullanımının yaygınlaşması bu araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilen mobil bankacılık işlemlerini, dijital bankacılık işlemlerinin odak noktası haline getirmiştir.
g) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) aracılığıyla Elektronik Fon Sistemi (EFT) sistemi 1992 yılında hayata geçirilmiş böylece bankalar arasındaki para transferinin dijital kanaldan yapılabilmesinin önü açılmıştır. Elektronik Menkul Kıymet Transferi (EMKT) 2013 yılında sisteme katılmıştır.
h) Türkiye temassız kredi kartlarının uygulamasını 2006 yılında başlatmış ve Avrupa'da temassız kredi kartını ilk uygulamaya alan ülke olarak kaydedilmiştir. Chip & pin uygulamasını Avrupa'da Fransa ve İngiltere'den başlatan üçüncü ülke konumundadır.
ı) Fonların Anlık ve Sürekli Transferi sistemi olarak tanınan ve kısaca FAST diye bilinen sistemi 18 Aralık 2020 tarihinde sadece banka personelinin online ödeme gönderecekleri bir pilot uygulama olarak devreye alınmış, 8 Ocak 2021'den itibaren ise banka müşterilerinin de kullanımına açılmıştır.

Bankaların dijitalleşmede kaydettikleri gelişim sayesinde günümüzde dijital kanallar ile bankacılık işlem ve hizmetlerinin neredeyse tamamının gerçekleştirilebilir olduğu bir durum mevcuttur. Makroekonomik etkenler yanısıra, mevzuatsal düzenlemeler ve dijital teknolojilerdeki ilerleme bankacılık sektöründeki dijital dönüşümü bir tercih olmaktan öte bir zorunluluk haline getirilmiştir.

4.DİJİTALLEŞMENİN BANKACILIK SEKTÖRÜ ETKİLERİ

Dijitalleşmenin bankacılık sektörü üzerinde birçok etkileri olmuştur. Avantaj ve dezavantajları şeklinde ayrımladığımızda: olumlu etkilerin başında verimlilik ilk sırayı almaktadır. Maliyetler, istihdam, işlem hacmi, ürün çeşitliliği, iş yükü ve çalışma biçimleri diğer etkiler olarak ifade edilebilir. Dijitalleşme için başlangıçta yatırımda bulunulması gerekmektedir. Ciddi bir yatırım maliyet unsuru oluşturmakla birlikte, sonrasında gerek işletme gerek çalışanlar açısından büyük verim sağladığı yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Bankaların pandemi döneminden bu yana bu kadar az para satmalarına rağmen kar oranlarının yüksek çıkmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi dijitalleşmedir. Zira Emeklilikte Yaşa Takılanlar (EYT) bağlamında Türkiye'deki bankalardan ciddi sayıda çalışan emekli olmaktadır. Bankanın beklentisinin üzerinde gerçekleşen personel sayısındaki ayrılma talebi ile ortalama her şubeden minimum 1-2 personel azaldığı görülmektedir. Türkiye genelinde yüzlerce şubesi olan bir bankadan personel ayrılmasındaki yani emekliliğindeki bu yoğun talebe rağmen bu durumun herhangi bir şubede işlerin aksamadan yürümesinin altında yatan en önemli faktör, altyapısı hazır olan dijitalleşme sayesinde olmuştur. Bankaların ciddi düzeyde personel alımında bulunmadıkları hatta şube kapatmaya devam ettikleri dikkate alındığında, Türkiye genelinde 2024 yılı ortalamalarına kadar istihdamda ortalama %30- %35 gibi bir gerileme beklenmektedir. Şube ortamında istihdam edilen her personelin ciddi bir maliyeti

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bulunmaktadır. Bu personellerin evden çalışma modeliyle evlerinden çalışmaya başladıkları durumunda, bankanın bu maliyetlerden kurtulması anlamını taşımaktadır. Bankacılıkta dijitalleşmenin istihdamı azaltacağı yönünde görüş birliği olmakla birlikte, yapılan araştırma sonuçlarına göre istihdamdaki gerilemenin belirli bir noktada duracağı ileri sürülmektedir. Zira hizmet sektöründe insan ilişkisi son derece önemli olduğundan, hiçbir şey bu dialoğun yerini alamamaktadır ve müşteriler temastan hoşlanmaktadır. Şubelerde görünen insan sayısı azalsa dahi dijital dönüşüm arttıkça işin mutfağında yani işin takibi, kontrolü, denetlenmesi, raporlanması, müdahale edilmesi şeklinde belirli aşamalarda daha fazla insan faktörüne gereksinim duyulabilecektir[23].

Bankacılık dijitalleşme ile şekil değiştirmektedir. Bankada çalışan personeli ifade eden istihdam belli bir noktaya kadar azalsa dahi fintek ve dijital banka gibi kuruluşların artması ile bu kuruluşlarda insan kaynağına duyulan ihtiyaç devam edecektir. Bankalar iştirak adı altında yeni firmalar kurmaktadır. Fiziksel olarak şubeleri olmayan bu kuruluşlarda çalışacak personele yine de ihtiyaç bulunmaktadır. Bankacılığın bundan on yıl sonra farklı bir çehresinin olması beklenmektedir. Microsoftun kurucusu Bill Gates'in bir konuşmasında dediği gibi *"**bankacılık gereklidir ama bankalar gerekli değildir**"* sözü çok manidardır. Zira birçok bankanın finteklerle anlaşması bulunmaktadır. Dijitalleşmenin gelmiş olduğu baş döndürücü hızlı gelişmeler sayesinde finansal işlemler tek bir noktada toplanmaktadır. Teknolojik ilerlemeler bankacılık sektörüne hızlı bir şekilde uyarlanmaktadır. Dijitalleşme kolaylık sağlamakla kalmayıp aynı zamanda çalışanları risk almaktan ve hata yapmaktan da korumaktadır. Bankacılıkta dijitalleşme sayesinde mesleki bilgi birikimine eskisi kadar çok fazla ihtiyaç kalmadığı bankacılık temel bilgisine sahip olmanın yeterli olacağı ileri sürülmektedir. Mesleki bilgi birikimine ek olarak pazarlama, satış, hesap vb. becerilere de eskisi kadar gerek kalmadığı belirtilmektedir[24].

Dijitalleşme pratiklik sağlamakla birlikte ürün çeşitliliği ile müşteri sayısını artırdığından işlem hacminin de artışı yönlü bir sonucu beraberinde getirmektedir. Yapılan işlemler kolaylaşıyor olsa da işlem hacmi arttığından eskiden daha az işleme daha çok zaman ayrılıyorken, günümüzde yine çok zaman ayrılması ancak daha fazla iş yapılması mümkün olmaktadır. Covid-19 pandemi sürecinde 2020-2021 yıllarında birçok işyerinde uzaktan çalışma sistemi uygulamasına geçildiğinden, bankacılık sektöründe de dönüşümlü olarak uzaktan çalışma sistemi iş yapış şekilleri arasına alınmıştır. Pandemi dönemi sona erdikten itibaren banka personelinin büyük bir bölümü eskisi gibi işyerinde çalışmaya devam etmiştir. Ancak, genel müdürlük çalışanları başta olmak üzere müşteriyle birebir iletişimde olması gerekmeyen bazı çalışanlar, çalışmalarına hibrit sistemde devam etmektedirler[25].

5.TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Dijitalleşmenin bankacılık sektörüne olan etkileri, literatürde kapsamlı olarak ele alınıp incelenmiştir. Corrocher'in (2002) İtalya'da yaptığı araştırma sonuçlarına göre internet bankacılığı, şubelerin ikamesi olarak algılanmaktadır[26]. Atiku vd. (2011), Nijerya'da yapılan

[23] Höke, a.g.e.
[24] Höke, a.g.e.
[25] Höke, a.g.e.
[26]Corrocher, N. (2002). Does Internet Banking Substitute Traditional Banking? Empirical Evidence From Italy, *Università Commerciale Luigi Bocconi*, 134, 1-31.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

araştırmada dijital bankacılığın oldukça fazla benimsenmekle birlikte sektör çalışanları açısından iş kaybı ve erken emekliliğe yol açabileceği endişesi taşıdıkları bildirilmektedir[27]. Kathuo vd. (2015), Kenya'da yaptığı araştırmasında mobil bankacılık kullanımının bankaların finansal performansı üzerinde olumlu etkileri olduğu ileri sürülmüştür[28]. Korkmazgöz ve Ege (2020), Türkiye'de bankacılık sektörüne ait verilerden yararlanarak yaptıkları çalışmalarında mobil bankacılık verileri ile bankaların karlılık oranları arasındaki ilişkiyi eşbütünleme (ko-entegrasyon) testi ile analiz edilerek mobil bankacılık kullanımının bankaların finansal performansı üzerinde pozitif etkileşim yarattığı sonucuna varılmıştır[29].

Bankacılık sektöründe dijitalleşmeyle beraber istihdamın azalması beklenmektedir. ATM, internet bankacılığı, mobil bankacılık gibi sistemlerin kullanımındaki artış şubelerde yapılan işlemleri büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu durum, şubelerde istihdam edilen çalışan sayısında da azalış yaratmaktadır. Satış odaklı birimler ve operasyon bölümü gibi işlem yürütmeye yönelik bölümlere olan yük de büyük ölçüde azalmaktadır. Bu bağlamda; kadınların yoğunlukta olduğu bu bölümlerde otomasyonun artmasıyla istihdamda bir azalış meydana gelmektedir. Ancak, bankacılığın insan ilişkisine dayalı bir iş olması nedeniyle sektördeki çalışan ihtiyacını ancak belli bir noktaya kadar azaltması beklenmektedir. Ek olarak; fintek ve dijital bankacılık gibi geleneksel bankacılığa alternatif olan kuruluşlarda insan kaynağına olan ihtiyacın artması beklenmektedir. Sektördeki kadınların ve erkeklerin dijitalleşmeye sağladığı eşit uyum sayesinde istihdamdaki azalışın iki cinsiyetten biri aleyhine gerçekleşmesi beklenmemektedir.

Dijitalleşme, işlemlerin sanal ortamda yapılmasını sağlayarak insana ait birçok özelliğin ve becerinin saf dışı kalmasına neden olmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte bankacılık sektöründe cinsiyet unsuru daha az belirleyici hale gelmektedir. Bir başka ifadeyle, dijitalleşme sayesinde 'cinsiyet' ve 'kadınlık' daha az görünür olmaktadır. Dijitalleşme doğrultusunda istihdamda kadın – erkek ayrımının daha az olması; çalışanın – cinsiyetten bağımsız olarak – teknolojiye sağladığı uyumun istihdamda daha belirleyici olması beklenmektedir. Bu doğrultuda dijital okur-yazarlık artırılmalıdır. Günümüzün dijital dünyasında eğitimin buna göre şekillenmediği bir durumda yapısal ve teknolojik işsizlik tehlikesiyle karşılaşmak mümkündür.

Geleneksel bankacılıkta estetik emeğin ön planda olduğu, kadınların görsel ve işitsel özelliklerinin müşteriler açısından etkileyici olduğuna inanıldığı bankacılık sektöründe, günümüzde işlemlerin dijital kanallar aracılığıyla yapılabiliyor olması banka çalışanını ve müşterinin yüz yüze gelmesini çok nadir bir hale getirmektedir. Dijital sistemler, bankacılıkta estetik emeğin ve cinsiyetin önemini azaltmaktadır.

Bankacılıkta dijital dönüşümde işten çıkarma yerine personelin farklı birimlerde görevlendirilmesi, bankacılık tabiri ile kaydırması yapılmaktadır. Çalışanların dijitalleşme yüzünden işini kaybetme endişesi taşımadığı, işten kendi iradesiyle çıkan personelin yerine çok daha az sayıda personel alımı yapıldığı anlaşılmaktadır.

---

[27] Atiku, S. O., Genty, K. I., & Akinlabi, B. H. (2011). Effect of Electronic Banking on Employees' Job Security in Nigeria, *European Journal of Humanities and Social Sciences*, IV/2, 69- 84.

[28] Kathuo, S., Rotich, G. & Anyango, W. (2015). Effect of Mobile Banking on the Financial Performance of Banking Institutions in Kenya, *The Strategic Journal of Business and Change Management*, II/98, 1440-1457.

[29] Korkmazgöz, Ç. & Ege İ. (2020). Finansal Teknolojilerin Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Performansına Etkisi: Mobil Bankacılık Üzerine Uygulama, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/3, 106-125.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tarihsel süreçler, insanların teknolojik dönüşümlere uyum sağlama yeteneklerini ortaya koymaktadır. Teknolojik dönüşüme adapte olabilmek için standart çözümler yerine, her ekonominin içsel yapısına uygun stratejilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Teknolojinin yıkıcı etkilerinden korunup sürdürülebilir bir büyüme elde etmek adına her ekonominin, kendi ihtiyaçlarına özgü önlemler alması; ekonomik yapı, endüstriyel kaynaklar, beşerî kaynaklar ve işgücü yapısı gibi makro büyüklükleri dikkate alarak ülke özelinde çözümler üretilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1-Altundal, V. (2020). Finansal Hizmetlerde Dijitalleşme ve Fintekler, In : Alkara, İ. (Ed.), *Pazarlama İletişimi ve Finansal Hizmetlerde Dijitalleşme,* 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

2- Asadova, S. (2019). Dijitalleşmenin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerinde Etkisi : OECD Ülkeleri Üzerinde Bir Araştırma. *8. Türkiye Lisanüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*-II, 209-226.

3-Atiku, S. O., Genty, K. I., & Akinlabi, B. H. (2011). Effect of Electronic Banking on Employees' Job Security in Nigeria, *European Journal of Humanities and Social Sciences,* IV/2, 69- 84.

4- Bakırtaş, T. & Ustaömer, K. (2019). Türkiye'nin Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme Olgusu, *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi,* 3(1), 1-24.

5- Beybur M. ve Çetinkaya, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi*, Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, II/4, 148-163 .

6-Corrocher, N. (2002). Does Internet Banking Substitute Traditional Banking? Empirical Evidence From Italy, *Università Commerciale Luigi Bocconi*, 134, 1-31.

7-Dal, C. (2020). Rekabet Hukuku Perspektifinden Finans Sektöründeki Yıkıcı İnovasyon ve Finansal Teknolojiler (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), *Rekabet Kurumu*, Yayın No : 365.

8-Fisher, A. W. & McKenney, J. L. (1993). The Development of the ERMA Banking System: Lessons From History, *IEEE Annals of the History of Computing*, XV/1, 44-57.

9-Gomber, P. Koch, J.A. & Siering, M. (2017). Digital Finance and Fintech : Current Research and Future Research Directions, *Journal of Business Economics*, 87(5), 537-580. https://doi.org/10.1007/s11573-017-0852x.

10-Güneysu, Y., Bünyamin, E. (2021). *Finans Sektöründe Dijital Dönüşüm ve Yapay Zeka*. D. A. Çöllü, (Ed.), Dijitalleşmenin Finans Dünyasına Yansımaları Kitabının İçinde, Birinci Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

11-Höke, N. (2024). Dijitalleşmenin Kadın İstihdamına Etkileri: Bankacılık Sektörü Örneği, *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı**,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

12-Işın, F. B. (2010). Teknoloji Araçlarının Bankacılık Sektöründe Uygulanabilirliği ve Türkiye'deki Bu Doğrultudaki Bankacılık Uygulamalarının Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, II/20, 107-120.

13-Jenkins, H. (2007). Adopting Internet Banking Services in a Small Island State: Assurance of Bank Service Quality, *Managing Service Quality An International Journal,* XVII/5, 523-537.

14-Kathuo, S., Rotich, G. & Anyango, W. (2015). Effect of Mobile Banking on the Financial Performance of Banking Institutions in Kenya, *The Strategic Journal of Business and Change Management*, II/98, 1440-1457.

15-Kaya, F. (2009). Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması, *Türkiye Bankalar Birliği*.

16-Korkmazgöz, Ç. & Ege İ. (2020). Finansal Teknolojilerin Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Performansına Etkisi: Mobil Bankacılık Üzerine Uygulama, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/3, 106-125.

17-Korkmaz, S. & Gövdeli, Y. A. (2012). Türk Bankacılığında Alternatif Dağıtım Kanalları ve Ürünleri ile Bunların Gelişiminde ve Pazarlanmasında Eğitimin Önemi, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 1-12.

18-Llewellyn, D.T. (2018). Financial Technology, Regulation, and The Transformation of Banking, *The European Money and Finance Forum (SUERF) Conference :* Financial Disintermediation and the Future of the Banking Sector 30th October, 2018 Madrid.

19-Omarini, A. E. (2018). *Fintech and the Future of the Payment Landscape: The Mobile Wallet Ecosystem – A Challenge,* International Journal of Financial Research, IX/4, 97-116.

20-Ozili, P.K. (2018). Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability, *Borsa Istanbul Review*, 18(4), 329-340. https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.12.003.

21-SWIFT (2023). https://www.swift.com/about-us/swift-fin-traffic-figures. Erişim Trh: 26 April 2025.

22-Tırpan, O. (2023). *Geleneksel Bankacılıktan Dijital Bankacılığa Değişim Süreci ve Vakıfbank Örneği*, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD, İşletme Doktora Programı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.

23-Yıldırım, M. & Yıldırım, H. (2022). *Finansal Kurumlarda Dijitalleşme,* Murat Akkaya (Ed.), Dijital Finans Kitabının İçinde, Birinci Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

24-Yücel, G. & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme- Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (17), 47-60.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İDEAL SAĞLIK HABERCİLİĞİ NASIL OLMALI?

Prof. Dr. Erkan YÜKSEL
Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi
eyuksel@anadolu.edu.tr – ORCID ID: 0000-0003-2487-3589

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de sağlık haberciliği alanında ideal yayıncılık anlayışının nasıl olması gerektiğini sorgulamakta ve normatif bir çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma problemi, sağlık haberciliğinde etik, bilimsel doğruluk ve kamusal yarar ilkelerinin nasıl somutlaştırılabileceği ve bu bağlamda medya, sağlık profesyonelleri ve akademisyenlerin beklenti ve değerlendirmelerinin neler olduğudur. Çalışmada karma yöntem yaklaşımı benimsenmiş; ilk aşamada medya profesyonelleri, sağlık uzmanları ve akademisyenlerden oluşan 27 katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen temalar doğrultusunda ikinci aşamada 67 kişilik daha geniş bir katılımcı grubuna çevrimiçi anket uygulanmıştır. Veriler, nitel içerik analizi ve frekans analizleri ile çözümlenmiştir. Bulgular, ideal sağlık yayıncılığının doğrulanmış bilimsel bilgilere dayanması, yalnızca uzman kaynaklardan beslenmesi ve halkın anlayabileceği sade ve açık bir dil kullanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar ayrıca, umut tacirliği, sansasyonel dil, ticarileşme ve denetim eksikliği gibi sorunların sağlık haberciliğini zayıflattığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, sağlık haberciliğinde etik denetim mekanizmalarının kurulması, sağlık editörlüğünün kurumsallaşması ve sağlık iletişimi temelli mesleki eğitimlerin yaygınlaştırılması başlıca öneriler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Haberciliği, Sağlık Programcılığı, Sağlık İletişimi, Etik Yayıncılık, Kanıt Temelli Habercilik, Normatif Çerçeve

1. GİRİŞ

Son yıllarda küresel ölçekte meydana gelen halk sağlığı krizleri, yalnızca biyolojik tehditler olarak değil, aynı zamanda bilgiye erişim, bilginin dolaşımı ve doğruluk kriterleri bağlamında da ciddi iletişim sorunları olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, COVID-19 pandemisi, modern tarihin en kapsamlı sağlık krizlerinden biri olmasının yanı sıra, medya ve sağlık iletişimi alanlarında da bir stres testi işlevi görmüştür. Özellikle pandemi sürecinde yanlış, eksik ya da kasıtlı olarak çarpıtılmış sağlık

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bilgilerinin yayılımı, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "infodemi" kavramı ile tanımlanarak küresel halk sağlığını tehdit eden ikinci bir kriz alanı olarak ilan edilmiştir (Gölbaşı ve Metintaş, 2020; Schwitzer, 2009). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus'un 2020 Münih Güvenlik Konferansı'nda "sadece bir pandemiyle değil, aynı zamanda bir infodemiyle de mücadele ediyoruz" şeklindeki açıklaması, bu olgunun ciddiyetini ortaya koymuştur (WHO, 2020).

İnfodemi kavramı, özellikle dijital medya ekosisteminde bilgi üretimi ve paylaşımının kontrolsüz doğasına işaret etmektedir. Sağlıkla ilgili içeriklerin tıklanma, beğeni ve paylaşım üzerinden değer kazandığı bu düzende, bilimsel geçerliliği olmayan bilgilerin hızla yayılması ve kamuoyunun yanlış yönlendirilmesi söz konusudur. Sağlık haberciliği ise bu karmaşık iletişim ekosisteminde halkın doğru bilgiye erişimini sağlama, tıbbi gelişmeleri kamu yararına dönüştürme ve dezenformasyonla mücadele etme bakımından merkezi bir role sahiptir. Ancak mevcut medya pratikleri, çoğu zaman bu ideallerden uzak bir tablo sunmakta, etik sorumluluklar ile ticari baskılar arasındaki gerilim medya içeriklerine yansımaktadır (Moynihan vd., 2019; Caswell ve Dörr, 2017; Schwitzer, 2008).

Türkiye'de sağlık haberciliği, özellikle 2010'lu yıllarla birlikte daha görünür hale gelmiş; ancak bu alan hâlâ yeterince kurumsallaşmamış, akademik olarak derinlemesine incelenmemiş ve sistematik normatif çerçevelerle desteklenmemiştir. Alan yazında, sağlık haberlerinin içerik sunumu, etik sorunları veya belirli grupların temsiline odaklanan çalışmalar bulunmakla birlikte, "**ideal sağlık haberciliği**" kavramı çoğunlukla dolaylı biçimde ele alınmış; bu kavramın etik, mesleki ve toplumsal yönleriyle sistematik olarak tanımlandığı kapsamlı bir araştırma pratiği geliştirilmemiştir. Bu noktada Yüksel ve arkadaşlarının (2014) TÜBİTAK destekli araştırması, alanın ilk kapsamlı girişimi olarak öne çıkmakta; ancak geçen on yılı aşkın süre içinde medya teknolojilerinde, sağlık politikalarında ve kamuoyunun medya tüketim alışkanlıklarında yaşanan dönüşümler, bu alandaki değerlendirme ölçütlerinin yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sağlık haberlerinin yalnızca bilgi aktarımı aracı değil, aynı zamanda sağlık okuryazarlığını destekleyen, bireylerin karar alma süreçlerini etkileyen ve toplumsal sağlığı şekillendiren içerikler olduğu dikkate alınmalıdır. Bu nedenle ideal sağlık haberciliği yalnızca "doğru bilgi" sunmakla sınırlı bir hedef değil; aynı zamanda etik sorumluluk, kamusal yarar, bilimsel doğruluk, halkın anlayabileceği dilde iletişim, uzman görüşüne dayalı yapı ve dezenformasyondan kaçınma gibi çok boyutlu bir normatif çerçeve olarak tanımlanmalıdır (Kaya, 2019; Schwitzer, 2009; Kovach ve Rosenstiel, 2007).

Bu çalışmanın genel amacı, Türkiye'de medya ve sağlık profesyonelleri ile akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda, ideal sağlık haberciliğinin taşıması gereken en temel ilkeleri tanımlamaktır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu bağlamda çalışma, Türkiye'de sağlık haberciliği alanında mevcut kurumsal ve etik boşlukların giderilmesine katkı sağlayacak kavramsal ve uygulamalı bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, ideal sağlık haberciliğinin hangi tür konulara odaklanması gerektiği, iletilen bilgilerin hangi nitelikleri taşıması gerektiği ve bu bilgilerin dayandığı haber ve bilgi kaynaklarının nasıl seçilmesi gerektiği araştırılmaktadır. Ayrıca, sağlık yayınlarında kullanılan dilin halkın anlayabileceği, sade ve doğru bir biçimde nasıl yapılandırılması gerektiği; görsel unsurların hangi etik ve iletişimsel ölçütlere göre tasarlanması gerektiği de araştırma soruları arasındadır.

Çalışma, geleneksel medya organlarında (gazete, dergi, radyo, televizyon) sağlık muhabirliği, editörlüğü ve programcılığına ilişkin mesleki yeterliliklerin nasıl olması gerektiğini sorgularken; dijital ortamda, özellikle sosyal medya platformlarında ideal sağlık yayıncılığına ilişkin normatif bir çerçeve sunmayı da hedeflemektedir. Bununla birlikte, sağlık haberciliğinde gözetilmesi gereken etik ilkeler, yayın içeriklerinin denetlenmesi için oluşturulması gereken mekanizmalar ve ideal sağlık yayıncılığına ilişkin başlıca riskler ile bunlara yönelik pratik öneriler de ideal sağlık haberciliğinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma, özellikle alan uzmanlarının deneyim ve değerlendirmelerine dayanan nitel ve nicel veri toplama teknikleri aracılığıyla, mevcut sağlık yayıncılığı pratiklerini analiz etmekte ve ideal sağlık haberciliğinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın hem medya sektörü çalışanları (muhabir, editör, programcı vb.) hem de sağlık iletişimi alanında eğitim veren akademik kurumlar ve öğrenciler için yol gösterici olması beklenmektedir. Ayrıca elde edilen bulguların, sağlık haberciliğinde kurumsal denetim, mesleki yeterlilik, etik standartlar ve kamu yararının gözetilmesi açısından somut politika önerileri geliştirilmesine de katkı sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Daha genel olarak ise bu çalışma, Türkiye'de sağlık haberciliğinin niteliksel açıdan güçlendirilmesi ve sürdürülebilir bir etik yayıncılık anlayışının yerleşebilmesi için atılması gereken stratejik adımları tartışmaya açmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İdeal Kavramı

Bu çalışmanın kuramsal temellerinden birini oluşturan "ideal" kavramı, sağlık haberciliği gibi kamusal sorumluluğu yüksek bir alanda normatif bir çerçeve inşa etmek açısından önemlidir. "**İdeal sağlık haberciliği**", yalnızca soyut bir mükemmellik arayışı değil, aynı zamanda iletişimsel pratikleri etik, epistemolojik ve sosyolojik ölçütlerle düzenleme çabası olarak ele alınmalıdır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Felsefi bağlamda "**ideal**"e dair ilk sistematik çerçeve Platon'un idealar kuramında görülür. Platon'a göre idealar, değişmez ve mükemmel formlardır; adalet, doğruluk gibi soyut ilkeler, duyusal dünyanın ötesinde var olan hakikat biçimleridir (Platon, 2006). Bu bağlamda ideal sağlık haberciliği de gazetecilik pratiklerinin ulaşmayı hedeflediği etik ve mesleki bir pusula olarak düşünülebilir.

Kant'ın kategorik imperatif anlayışı, idealin etik yönüne dikkat çeker. Kant'a göre bir eylem, yalnızca sonuçları değil, kendi başına da ahlaki olmalıdır (Kant, 2020). Sağlık haberciliği açısından bu yaklaşım, kamu yararı amacı taşıyan haberlerin üretim süreçlerinin de etik denetimden geçmesini gerekli kılar.

Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ise ideal iletişimi; eşitlik, şeffaflık ve baskıdan arınmış bir kamusal diyalog olarak tanımlar (Habermas, 2005). Bu kuram, halkın sağlık bilgisine erişiminde uzmanlar ile vatandaşlar arasında hiyerarşisiz bir iletişim ortamını önceler. İdeal sağlık haberciliği, yalnızca bilgiyi iletmekle değil, demokratik tartışma ortamı oluşturmakla da yükümlüdür.

Sosyolojik açıdan Durkheim (2020), idealleri bireylerden bağımsız, kolektif bilinç düzeyinde tanımlar. Sağlık haberciliği bu bağlamda toplumsal değerlerle ilişkilidir; örneğin bir toplumda "aile" teması merkezdeyken, bir başka toplumda "bireysel haklar" ön planda olabilir. Weber'in (2021) "ideal tip" kavramı ise pratikteki çeşitliliği açıklamak için kullanılan, saflaştırılmış analitik modelleri ifade eder. Bu çerçevede ideal sağlık haberciliği, nesnellik, rasyonellik ve sistematik doğrulama ilkelerine göre modellenebilir.

Giddens (2021), modern toplumlarda "uzman sistemler"e duyulan güvenin belirleyici olduğunu vurgular. Ancak özellikle COVID-19 pandemisi örneğinde görüldüğü gibi, bu güven kırılgan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla ideal sağlık haberciliği, yalnızca uzmanlığa dayanmakla kalmamalı, aynı zamanda bu uzmanlığı halkla şeffaf ve anlaşılır biçimde paylaşmalıdır.

Son olarak, Chomsky ve Herman'ın (2012) ekonomi-politik temelli "rıza üretimi" modeli, medya sistemlerinin yapısal baskılarına işaret eder. Sahiplik yapısı, reklam bağımlılığı ve sansür gibi unsurlar, sağlık haberciliğinde idealin kurumsal olarak nasıl zedelendiğini gösterir. Bu bağlamda ideal sağlık haberciliği, yalnızca içerik düzeyinde değil; aynı zamanda medya yapılarında bağımsızlık, editoryal özgürlük ve kamu yararı ilkeleriyle desteklenmelidir.

Özetle, ideal kavramı iletişim bilimlerinde etik sorumluluk ile yapısal sınırlılıklar arasındaki gerilim içinde şekillenen bir normatif hedeftir. Bu hedef, sağlık haberciliğinde bilimsel doğruluk, kamusal sorumluluk ve eleştirel medya okuryazarlığını merkeze alarak yeniden tanımlanmalıdır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2.2. Sağlık Yayıncılığı: Tanımı, Türleri, İşlevleri ve Risk Alanları

Sağlık yayıncılığı, medya içerikleri içerisinde yalnızca sağlık temalarına odaklanan üretimlerin tümünü kapsayan üst bir kavramdır. Bu yayınlar; basılı (gazete, dergi), işitsel-görsel (radyo, televizyon) ve dijital (web siteleri, sosyal medya) mecralarda ortaya çıkabilir. Ortak özellikleri, halk sağlığı, tıp, sağlık politikaları ve sağlıkla ilgili bilgi üretimini merkeze almalarıdır (Öğüt, 2017; Seale, 2003).

"**Sağlık Konulu Yayıncılık**" farklı yayın türlerinde sağlıkla ilgili içeriklerin periyodik ya da münferit olarak işlenmesidir. Örneğin, bir gazetedeki sağlık köşesi ya da bir haber bültenindeki sağlık spotu bu kategoriye girer. "**Sağlık Haberciliği**" kavramı ise gazetecilik ilkeleri çerçevesinde sağlıkla ilgili gelişmeleri haberleştiren özel bir mesleki alandır. Bilgi aktarımı yanında kamuoyunun sağlık okuryazarlığını artırma ve karar alma süreçlerine katkı sağlama hedefini taşır. "**Sağlık Programcılığı**" ise görsel-işitsel mecralarda sağlık konulu programların hazırlanması ve sunulmasıdır. Belgesel formatlar, uzman söyleşileri ya da halkı bilgilendirici kampanya programları bu kapsamda değerlendirilir (Geller et al., 2020; Yüksel, 2019; Hu, 2015).

Sağlık yayınlarının en temel işlevi, kamuoyunun doğru, anlaşılır ve güncel bilgiye erişimini sağlamaktır. Aynı zamanda bilinçlendirme, önleyici sağlık davranışlarını teşvik etme ve sağlıklı yaşam pratiklerinin yaygınlaştırılması gibi görevleri vardır. Bu bağlamda medya, koruyucu sağlık hizmetlerinin bir parçası haline gelmektedir (Sütlaş, 2007).

Sağlık yayıncılığı, sahip olduğu toplumsal etki gücü nedeniyle çeşitli riskler barındırır. Bunlar arasında yanıltıcı ve sansasyonel başlıklar, bilimsel temele dayanmayan içerikler, ticari kaygılarla yapılan reklam-haber ayrımının ihlali, uzman olmayan kişilerin görüşlerinin haberleştirilmesi, reyting veya tıklanma odaklı içerik üretimi yer alır. Bu nedenlerle sağlık yayıncılığı yalnızca içerik üretimi değil, aynı zamanda etik ilkelerin ve uzmanlık standartlarının uygulanmasını gerektiren bir alandır. İdeal sağlık haberciliği, yalnızca doğru bilgiyle değil, aynı zamanda yapılandırılmış, doğrulanabilir ve kamusal sorumluluğu gözeten bir yayın anlayışıyla tanımlanmalıdır (Yüksel 2018; Sütlaş, 2007).

2.3. Sağlık Yayıncılığında Etik ve Standartlar

Sağlık haberciliği, doğrudan insan yaşamı ve kamu sağlığı ile ilgili olması nedeniyle, genel gazetecilikten daha katı etik ve bilimsel standartlara ihtiyaç duyar. Habercilikteki evrensel ilkelerin — doğruluk, tarafsızlık, şeffaflık, kamu yararı ve zarar vermeme— sağlık alanındaki içerik üretiminde daha hassas biçimde uygulanması gerekir. Bu nedenle sağlık haberciliği, yalnızca mesleki bir faaliyet

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

değil, aynı zamanda etik bir yükümlülük olarak değerlendirilmelidir (Hinnant vd, 2012; Kovach ve Rosenstiel, 2007).

Uluslararası medya kuruluşları, meslek birlikleri ve akademik çevreler sağlık haberciliğine özel bir dizi etik ilke ve uygulama kılavuzu geliştirmiştir. Bunlar arasında en yaygın olanları şunlardır (Atak ve Yüksel, 2025; Kaya, 2019; Schwitzer, 2008):

i) *Doğruluk (Accuracy):* Bilginin çoklu ve güvenilir kaynaklarla teyit edilmesi. Özellikle sağlık verileri sunulurken istatistiksel bağlamın açıklanması, bilimsel referans gösterilmesi beklenir.

ii) *Tarafsızlık ve Denge (Fairness and Balance):* Kişisel görüşlerin ya da ticari etkilerin habere yansımaması, farklı görüşlerin dengeli şekilde sunulması. Ancak bu denge, bilimsel olmayan iddiaların eşit temsili anlamına gelmemelidir.

iii) *Kamu yararı (Public Interest):* Haberin amacı bireysel tıklanma veya reyting değil, halk sağlığını geliştirme olmalıdır.

iv) *Zarar vermeme (Do No Harm):* Hassas gruplar (kanser hastaları, engelliler, ruh sağlığı sorunları yaşayanlar) korunmalı, panik yaratacak başlıklardan kaçınılmalı, umutsuzluk ya da yanlış umut yaratılmamalıdır.

v) *Şeffaflık ve hesap verebilirlik (Transparency and Accountability):* Kaynaklar açıkça belirtilmeli, çıkar çatışmalarının ifşa edilmeli, hatalı bilgi yayımlandığında kamuya özür ve düzeltme açıklaması yapılmalıdır.

vi) *Uzman görüşü kullanımı:* Bilgi, ehil kişilerden alınmalı; akademik geçmişi tartışmalı olan kişiler "uzman" kimliğiyle medyaya çıkarılmamalıdır.

Bu ilkeler, Association of Health Care Journalists (AHCJ), Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (IFJ), Reuters Institute, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC), Basın Konseyi, Eğitim ve Sağlık Muhabirleri Derneği (ESAMDER) ve Türk Tabipler Birliği (TTB) gibi kuruluşlardan elde edilen yayın ilkelerine dayanmaktadır.

Sağlık haberciliğinin en ayırt edici yönlerinden biri, içeriklerin bilimsel temele dayanması gerekliliğidir. Özellikle "kanıt hiyerarşisi"ne uyum bu noktada kritik bir ölçüttür (Schwitzer, 2013; Gigazenger vd., 2007):

- Randomize kontrollü çalışmalar, sistematik derlemeler ve meta-analizler en üst düzey kanıtı oluşturur.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- Vaka çalışmaları, gözlemsel araştırmalar ya da uzman görüşleri daha düşük düzeyde değerlendirilmelidir.
- Sağlık haberlerinde, "fareler üzerinde yapılan bir deney" ile "insanlar üzerinde yapılan randomize bir klinik araştırma" aynı bilimsel ağırlığa sahipmiş gibi sunulmamalıdır.

Ayrıca göreceli risk ifadeleri ("%50 risk azalttı") yerine mutlak risk oranlarının ("1000 kişide 2 vaka yerine 1 vaka") sunulması, bilimsel netlik açısından gereklidir. Bu fark, halkın sağlık kararlarını daha bilinçli alabilmesi için önemlidir (Moynihan vd., 2019).

Türkiye bağlamında ise meslek kuruluşları tarafından genel etik kurallar tanımlansa da sağlık haberciliğine özgü detaylandırılmış ilkeler oldukça sınırlıdır. Bu alandaki en kapsamlı normatif öneriler, Yüksel ve arkadaşlarının (2014) TÜBİTAK destekli araştırması ile sunulmuştur. Bu çalışmada ideal sağlık haberciliği en genel anlamda şu boyutlarla tanımlanmıştır:

- Eğitici ve halkı bilgilendirici içerik üretimi,
- Bilimsel kanıtlara dayalı bilgi sunumu,
- Ticari baskılardan uzak, bağımsız yayıncılık,
- Halkın anlayabileceği sade dil,
- Uzmanların aktif katılımı ve denetimi.

Bu bulgular, uluslararası etik ilkelerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak Türkiye'de medya sahipliğinin yoğunlaşması, reklam bağımlılığı ve resmi söyleme bağımlılık gibi yapısal sorunlar, bu ilkelerin uygulanabilirliğini sınırlamaktadır (Ayaz ve Yüksel, 2021).

2.4. Türkiye'de İdeal Sağlık Haberciliği: Ampirik Bulgular ve Öneriler

Türkiye'de ideal sağlık haberciliğine ilişkin ilk kapsamlı ampirik araştırma, Yüksel ve arkadaşları (2014) tarafından TÜBİTAK desteğiyle yürütülmüş; bu çalışmada medya ve sağlık alanından 121 profesyonelin bu soruya ilişkin görüşleri doğrultusunda çok boyutlu normatif ilkeler tanımlanmıştır. Çalışma bulguları aşağıda, literatürde yer alan kavramsal yaklaşımlarla birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de sağlık haberciliğinin kurumsallaşmamış yapısına karşı sistematik bir normatif çerçevenin ortaya çıkabileceği değerlendirilmiştir.

İçerik Kalitesi ve Bilimsel Dayanak: Katılımcıların %47,1'i sağlık yayınlarının halkı bilgilendirici, yol gösterici, öğretici olması gerektiğini, %29,8'i ise bilimsel kanıt ve görüşlere yer verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Yüksel vd., 2014). Bu bulgular Schwitzer'in (2007) "Health News Review" kriterleriyle birebir örtüşmektedir. Schwitzer'e göre sağlık haberi, tedavi etkinliği, riskler,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

alternatifler ve bilimsel dayanaklar konusunda bilgi vermelidir. Aynı şekilde Geller ve arkadaşları (2002), özellikle tıbbi yayınların "uzman olmayan kişilere yönelik sadeleştirilmiş bir bilimsel okuryazarlık" sorumluluğu taşıdığını vurgulamaktadır.

Dil, Anlatım ve Umut Tacirliği Sorunu: Yüksel ve arkadaşlarının (2014) araştırmasında %39,7 oranında dile getirilen açık, sade dil kullanımı gerekliliği, literatürde sağlık haberciliğinin halk sağlığı okuryazarlığıyla doğrudan ilişkili olduğuna işaret eden çalışmalarla örtüşmektedir (Schiwitzer, 2008). Ayrıca %6,6'lık "umut tacirliği" eleştirisi, medyada abartılı anlatımın etik ihlallere yol açtığını gösteren araştırmalarla desteklenmektedir (Moynihan vd., 2019;).

Etik İlkeler ve Uzman Katılımı: Türkiye araştırmasında etik ilklere uygunluk (%25,6) öne çıkarken, bu unsurlar Kovach ve Rosenstiel'in (2007) bağımsızlık, doğruluk ve kamu yararına hizmet ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir.

Ticarileşme ve Eleştirel Habercilik: Katılımcıların %23,1'i, sağlık içeriklerinin ticari baskılardan arındırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, sağlık konulu yayınlardaki ticarileşmeyi konu alan Ayaz ve Yüksel'in (2021) çalışmasında detaylandırılmıştır. Ayrıca bu sonuç, Herman ve Chomsky'nin (2012) "rıza üretimi" kuramında yer alan reklam bağımlılığı ve sahiplik yapısı, Türkiye'deki yapısal medya sorunlarıyla da örtüşmektedir.

Yüksel ve arkadaşlarının çalışmasında (2014) Türkiye'de sağlık haberciliğine özgü denetim mekanizmasının eksikliği vurgulanırken; Schwitzer'in ABD'de geliştirdiği HealthNewsReview gibi örnekler, medya içeriğini bilimsel ve etik kriterlerle değerlendiren bağımsız denetim sistemlerinin önemini ortaya koymaktadır. Media Doctor (Avustralya, Kanada), Science Media Centre, Cochrane Sweden gibi yapılar, ideal haberciliğin denetlenebilirlik boyutunu kurumsallaştıran modeller olarak literatürde sıklıkla referans gösterilmektedir (Shipman, 2022; Medev ve Moynihan, 2017).

Sağlık haberlerinin doğru, şeffaf ve halkı bilinçlendirici olabilmesi için bağımsız denetim sistemlerine ihtiyaç olduğu belirtilebilir. Örneğin HealthNewsReview.org'un geliştirdiği 10 kriter, haberlerin maliyet, zarar, kanıt kalitesi, bağımsız kaynak kullanımı ve alternatiflerle karşılaştırma gibi temel unsurlar açısından değerlendirilmesini sağlar (Schwitzer, 2007). Ayrıca sistematik derlemeler ve meta-analizler, sağlık haberlerinin çoğunda yarar-zarar dengesi, maliyet bilgisi, kanıt kalitesi gibi kriterlerin ciddi derecede eksik olduğunu göstermektedir (Oxman ve Paulsen, 2021; Schwitzer, 2014).

Sonuç olarak, farklı ülkelerde sağlık konulu yayıncılığa ilişkin geliştirilen modeller, bu modellerin dayandığı etik ilkeler, uygulanan denetim mekanizmaları ile Türkiye'deki mevcut durum

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ve karşılaşılan yapısal eksiklikler birlikte değerlendirildiğinde; günümüzde sağlık yayıncılığının ulaştığı noktada, medya ve sağlık uzmanları ile akademisyenlerin ideal sağlık yayıncılığına ilişkin görüş ve beklentilerinin sistematik biçimde ortaya konması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, literatürdeki kuramsal birikim ile alandan elde edilen güncel görüşlerin bir araya getirilmesi, Türkiye için yol gösterici bir normatif çerçevenin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın temel problemi, medya ve sağlık alanındaki uzmanların ve akademisyenlerin değerlendirmeleri doğrultusunda, günümüz koşullarında ideal sağlık haberciliğinin nasıl olması gerektiği sorusuna yanıt aramaktır.

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın genel amacı, Türkiye'de medya, sağlık profesyonelleri ve akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda ideal sağlık yayıncılığına ilişkin normatif bir çerçeve sunmaktır. Bu doğrultuda çalışma, karma yöntem yaklaşımı benimsenerek yapılandırılmıştır. Öncelikle nitel veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İkinci aşamada, bu nitel bulguların geniş katılımlı bir örneklem üzerinde geçerliliğini test etmek ve araştırma verilerini genişletmek amacıyla çevrimiçi bir nicel anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada öncelikli veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinde, "ideal" kavramının öznel ve normatif bir nitelik taşıması ve katılımcıların bu kavrama dair farklı deneyim ve bakış açılarına sahip olmalarının muhtemel olması etkili olmuştur. Ayrıca literatürde benzer amaçlarla gerçekleştirilen çalışmalarda da bu yöntemin tercih edilmiş olması bu kararı desteklemiştir (Polat, 2022; Dömbekci ve Erişen, 2022; Şentürk Kara, 2021).

Araştırma üç farklı hedef grubu içermektedir:

i) Medya profesyonelleri: Sağlık haberciliği ve programcılığı yapan gazeteci, editör ve sunucular.

ii) Sağlık profesyonelleri: Haberlere konu olan veya katkı sunan tıp doktoru, hemşire, diyetisyen, ebe ve sağlık memurları.

iii) Akademisyen ve uzmanlar: Sağlık haberciliği üzerine akademik çalışmaları bulunan araştırmacılar ve eğitimciler.

Her gruptan 9 katılımcı seçilmiş olup, toplam 27 kişiyle görüşme yapılmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin ardından, elde edilen ses kayıtları deşifre edilmiş ve nitel içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, yazılı veya görsel mesajların sistematik olarak çözümlenmesini ve mesaj örüntülerinden anlamlı sonuçlar çıkarılmasını sağlar (Gökçe, 2019). Bu çalışmada, Nuendorf (2002) tarafından önerilen içerik analizi basamakları izlenmiştir. Kodlayıcılar arası uyum tarafından önerilen oransal karşılaştırma tekniğiyle %90'ın üzerinde hesaplanmış ve geçerliliği sağlanmıştır (Tinsley ve Weiss, 2000).

Araştırmanın ikinci aşamasında, görüşmelerden elde edilen tematik bulgulara dayalı olarak geliştirilmiş bir anket formu aracılığıyla daha geniş bir katılımcı grubundan nicel veri toplanmıştır. Anket formu, içerik analizinden türetilen temalara dayalı olarak Google Forms aracılığıyla oluşturulmuş ve sosyal medya platformları ile e-posta üzerinden hedef gruplara ulaştırılmıştır. Katılımcılar, sağlık iletişimi alanında çalışan medya mensupları, akademisyenler ve sağlık profesyonellerinden oluşmaktadır. Toplamda 67 kişi ankete gönüllü olarak katılmıştır.

Araştırmada etik kurallar gözetilmiş; katılımcı onamları alınmış ve Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan görüşmeler ve çevrimiçi anket uygulamaları için onay alınmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLANMASI

Araştırmanın yarı yapılandırılmış görüşme süreci Mayıs–Ekim 2024 tarihleri arasında yürütülmüş, üç ayrı hedef gruba (medya profesyonelleri, sağlık profesyonelleri, akademisyen/uzmanlar) toplam 105 kişilik davetiye gönderilmiştir. Görüşme sorularını 29 katılımcı gönüllü olarak yanıtlamıştır. En düşük katılım medya profesyonelleri grubundan (n=4), en yüksek katılım sağlık profesyonellerinden (n=13) sağlanmıştır. Görüşmelerin bir kısmı yüz yüze ya da çevrimiçi, çoğunluğu ise yazılı olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın çevrimiçi anket aşamasında, ideal sağlık yayıncılığına ilişkin toplam 17 sorudan oluşan bir anket formu Google Forms aracılığıyla hazırlanmıştır. Anket, "Sağlık İletişimi Akademisyenleri Grubu", "İletişim Akademisyenleri Grubu" (Facebook) ve "Türkiye İletişim Akademisyenleri Grubu" (WhatsApp) gibi dijital akademik topluluklarda araştırmanın amacı ve gönüllü katılım açıklamasıyla paylaşılmıştır. Amaçlı örnekleme yoluyla yürütülen bu süreçte, medya ve sağlık profesyonelleri ile akademisyen ve uzmanlardan oluşan toplam 67 katılımcı ankete yanıt vermiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.1. Katılımcılar

Araştırmanın çevrimiçi anket uygulamasına katılan 67 kişinin büyük çoğunluğunu akademisyen ve uzmanlar (%56,7) oluştururken, sağlık profesyonelleri %35,8'lik bir oranla ikinci sırada yer almıştır. Medya profesyonellerinin katılım oranı ise yalnızca %7,5 ile oldukça düşük kalmıştır. Bu durum, hem alanda çalışan medya mensubu sayısının sınırlı olmasıyla hem de bu grubun akademik araştırmalara ilgisinin görece düşük olabileceği varsayımıyla açıklanabilir. Katılımcıların mesleki deneyimlerine bakıldığında ise, %62,7'sinin (f=42) 20 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 1. Katılımcıların Meslek ve Kıdem Düzeyi Dağılımı (f / %)

Kıdem / Meslek grupları	1–9 Yıl (Çıraklar)	10–19 Yıl (Kalfalar)	20–29 Yıl (Ustalar)	30+ Yıl (Üstatlar)	TOPLAM (f / %)
Akademisyen & Uzman	4 / 10,5	7 / 18,4	14 / 36,8	13 / 34,2	38 / 100
Medya Profesyoneli	2 / 40,0	1 / 20,0	0 / 0,0	2 / 40,0	5 / 100
Sağlık Profesyoneli	3 / 12,5	8 / 33,3	5 / 20,8	8 / 33,3	24 / 100
TOPLAM	9 / 13,4	16 / 23,9	19 / 28,4	23 / 34,3	67 / 100

Bu bulgu, çalışmanın büyük ölçüde "usta" ve "üstat" düzeyinde deneyimli kişilerin görüşlerine dayandığını göstermektedir. Özellikle 30 yıl ve üzeri kıdeme sahip katılımcı oranının %34,3 olması, anketin mesleki birikim açısından güçlü bir zemine dayandığı şeklinde yorumlanabilir.

4.2. İdeal sağlık konulu yayıncılığın tanımı

Katılımcılara yöneltilen "İdeal sağlık konulu yayıncılık denildiğinde aklınıza ilk önce neler geliyor?" sorusuna verilen yanıtlar, bu kavramın algılanma biçimlerine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, ideal sağlık yayıncılığını öncelikle bilimsel verilere ve kanıtlara dayalı içerikler (f=52; %77,6) ve halkı bilgilendiren ve bilinçlendiren yayınlar (f=48; %71,6) ile tanımlamıştır. Bunları doğruluğu ve güvenirliği kontrol edilmiş içerikler (f=45; %67,2) ve koruyucu-önleyici yayınlar (f=40; %59,7) izlemiştir.

4.3. İşlenen Konu ve Verilen Bilginin Niteliğine İlişkin Bulgular

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%79,1), ideal sağlık yayıncılığında sunulan bilgilerin öncelikle doğruluğu ve güvenilirliği kontrol edilmiş içerikler olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum, sağlık yayıncılığını diğer habercilik türlerinden ayıran temel bir etik ve profesyonel ölçüt olarak değerlendirilmiştir. İnsan sağlığına doğrudan temas eden içeriklerin, kamuoyunda doğurabileceği

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

etkiler göz önüne alındığında, bu hassasiyetin yüksek olması beklenen bir durumdur. Bulgular ayrıca, bilginin alanında uzman sağlık profesyonellerinden alınmış olması (%74,6) ve bilimsel veri ve kanıtlara dayanması (%73,1) gerektiği yönünde güçlü bir uzlaşı olduğunu göstermektedir. Katılımcılar aynı zamanda bu bilgilerin halkı bilgilendirici, öğretici ve yol gösterici nitelikte sunulmasını (%73,1) önemli bulmuştur. Bu da sağlık yayıncılığının yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda toplumsal sağlık davranışlarını yönlendirme potansiyeli taşıyan bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Çizelge 2. Sağlık Yayıncılığında Bilgi Niteliğine İlişkin Tercihler (Kıdem)

İfadeler (N=67)	1–9 Yıl (Çıraklar)	10–19 Yıl (Kalfalar)	20–29 Yıl (Ustalar)	30+ Yıl (Üstatlar)	*TOPLAM (Sütun %)*
Doğruluğu ve güvenirliği kontrol edilmiş içerikler olmalıdır	7	11	18	17	*79,1*
Alanında uzman sağlık profesyonellerinin verdiği bilgilerden oluşmalıdır	6	14	14	16	*74,6*
Bilimsel veri ve kanıtlara dayalı içerikler olmalıdır	6	11	15	17	*73,1*
Halkı bilgilendirici yol gösterici ve öğretici olmalıdır	5	10	16	18	*73,1*
Halkın yaşam kalitesini ve sağlıklı yaşam alışkanlıklarını artırıcı bilgiler sunulmalıdır	3	6	9	10	*41,8*
Objektif tarafsız birden çok kaynağa dayanan bilgi olmalıdır	2	5	7	11	*37,3*
Sağlığı koruma ve önleme niteliği taşımalıdır	3	5	8	9	*37,3*
Umut tacirliği yapılmamalı boş umut verilmemelidir	3	5	6	5	*28,4*
DİĞER	9	13	5	8	*52,2*
TOPLAM	9	16	19	23	*100*

Çizelgede sunulan verilere kıdem düzeyi açısından bakıldığında, kıdem arttıkça (özellikle "Üstat" seviyesinde), sağlık haberciliğinde "doğruluk", "uzmanlığa dayalı bilgi" ve "bilimsel kanıt" ilkelerine daha fazla vurgu yapılmaktadır. Çırak ve Kalfalar ise bu ölçütleri daha düşük oranlarda vurgulamakta; bu durum mesleki deneyimle birlikte gelişen etik ve habercilik reflekslerinin belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Bu bulgu, habercilikte mesleki olgunluk düzeyinin etik duyarlılık ve bilgi güvenliğiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Kovach ve Rosenstiel, 2007; Habermas, 2005).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.4 Bilgi ve Haber Kaynaklarının Niteliği: Özet Değerlendirme

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%87,9), ideal sağlık yayıncılığında bilgi ve haber kaynaklarının mutlaka bilimsel kanıta dayanması ve güvenilir literatürle desteklenmesi gerektiği görüşündedir. Yine yüksek bir oran (%78,8), yalnızca alanında uzman kişilerden görüş alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ulusal ve uluslararası bilimsel yayınların kaynak gösterilmesi (%62,1) ve doğruluğu belirsiz bilgilerin dışlanması (%48,5) da öne çıkan beklentiler arasında yer almıştır.

Çizelge 3. İdeal Sağlık Yayıncılığında Bilgi ve Haber Kaynaklarının Niteliği (Kıdem)

İfadeler (N=66)	1–9 Yıl (Çıraklar)	10–19 Yıl (Kalfalar)	20–29 Yıl (Ustalar)	30+ Yıl (Üstatlar)	*TOPLAM (Sütun %)*
Bilimsel kanıta dayalı güvenilir literatürde yer almış olmalıdır	7	15	17	19	*87,9*
Alanında uzman kişilerden görüş alınmalı uzmanlık alanı dışında görüş alınmamalıdır	8	14	14	16	*78,8*
Ulusal ve uluslararası bilimsel yayınlar kaynak gösterilmelidir	4	11	14	12	*62,1*
Kaynağı belirsiz ve doğrulanmamış bilgiye yer verilmemelidir	6	9	9	8	*48,5*
Sağlık Bakanlığı DSÖ gibi kurum ve kuruluşlardan bilgi alınmalı ve iş birliği içinde olunmalıdır	3	9	10	8	*45,5*
Meslek örgütlerine danışılarak haber kaynakları konuklar uzmanlar belirlenmelidir	4	8	6	10	*42,4*
Hekimler eczacılar sağlık profesyonellerine danışılarak içerikler yayınlanmalıdır	2	5	7	8	*33,3*
Güvenilir ve saygın kişi ve kurumlardan görüş alınmalıdır	1	5	5	7	*27,3*
Verilen bilgiler dokuman halinde ulaşılabilir olmalıdır	1	1	2	4	*12,1*
TOPLAM	9	16	19	22	*100*

Kıdem açısından veriler incelendiğinde, kıdem arttıkça, bilimsel, uzman ve kurumsal kaynaklara yönelim artmakta; etik hassasiyet yükselmektedir. Kıdem azaldıkça pratiklik, yüzeysel kaynak kullanımı ve belki de medya rutinlerine dayalı tercihler öne çıkmaktadır. En fazla uzlaşı sağlanan nitelikler ise bilimsel literatür, uzman görüşü, güvenilir kaynak şeklindedir. Bulgular, ideal sağlık haberciliğinde kaynağın güvenilirliği, uzmanlığı ve şeffaflığı konularının tüm deneyim

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

düzeylerinde önemsendiğini; ancak tecrübeyle birlikte bu önemin derinlik kazandığını ortaya koymaktadır.

4.5. Yayın Dilinin Niteliği

İdeal sağlık yayıncılığına ilişkin olarak, yayın dilinin nasıl olması gerektiği sorusu katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından "halkın anlayabileceği şekilde sade, açık ve anlaşılır bir dil" biçiminde yanıtlanmıştır (f=59; %88,1). Bu veriye göre, dilin sadeleştirilmesi ve toplumun her kesimince erişilebilir hale getirilmesi, sağlık yayıncılığında ortak bir beklenti olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların dörtte üçünden fazlası da (f=52; %77,6) sağlık yayıncılığında bilgilendirici bir üslubun benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Anket bulguları, dilin sadece anlaşılır olmasının yeterli olmadığına, aynı zamanda etik ve yönlendirici olmayan bir yapı taşıması gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle "umut tacirliğinden kaçınılması" (f=37; %55,2) ve "tarafsız, yansız, objektif bir dilin kullanılması" (f=34; %50,7) vurgulanmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısı teknik terimlerin açıklanması gerektiğini belirtirken, yönlendirici, eksik ya da yanlış anlaşılabilir içeriklerden kaçınılması ve damgalayıcı ifadelerden uzak durulması da dikkat çekici diğer unsurlar arasında yer almaktadır.

4.6 Görsel Unsurların Niteliği

İdeal sağlık yayıncılığında görsel unsurların taşıması gereken niteliklere ilişkin katılımcı görüşleri, etik sorumluluklar ve iletişimsel hassasiyetler bağlamında güçlü bir ortaklaşmayı yansıtmaktadır. Katılımcıların dörtte üçünden fazlası, kullanılan görsellerin öncelikle bilgilendirici, yanıltıcı ya da aldatıcı olmayan içerikte olması gerektiğini belirtmiştir (f=51; %76,1). Bunun yanında kişisel mahremiyete saygı gösterilmesi (f=47; %70,1) ve kaygı, korku ya da duygusal istismara yol açmaması (f=45; %67,2) da önemli vurgular arasında yer almaktadır.

4.7 Başlıca Etik İlkeler

Katılımcıların ideal sağlık yayıncılığına ilişkin en temel etik ilkeler konusunda verdikleri yanıtlar, bu alandaki normatif beklentilerin güçlü bir ortak zemin oluşturduğunu göstermektedir. Verilerin açıkça ortaya koyduğu üzere, "Bilgilerin doğruluğu ve güvenirliği denetlenmeden yayınlanmamalıdır" ifadesi, tüm meslek ve kıdem grupları arasında en yüksek düzeyde uzlaşılan etik ilke olmuştur (f=58; %86,6). Bu vurgu, sağlık haberciliğinin yalnızca bir bilgi aktarma süreci değil, aynı zamanda yaşamla doğrudan ilişkili bir sorumluluk alanı olduğunu göstermektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Katılımcıların yarıdan fazlası ayrıca "özel hayata ve mahremiyete saygı gösterilmesi" (f=41; %61,2) ve "zarar vermeme ilkesi"nin benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir (f=38; %56,7). Böylece sağlık yayıncılığında hem bireysel hakların korunması hem de kamusal sorumluluğun gözetilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Çizelge 4. İdeal Sağlık Yayıncılığında Etik İlkeler (Kıdem)

İfadeler (N=67)	1–9 Yıl (Çıraklar)	10–19 Yıl (Kalfalar)	20–29 Yıl (Ustalar)	30+ Yıl (Üstatlar)	*TOPLAM (Sütun %)*
Bilgilerin doğruluğu ve güvenirliği denetlenmeden yayınlanmamalıdır	8	11	17	22	86,6
Özel hayata mahremiyete saygı gösterilmeli izinsiz bilgi paylaşılmamalıdır	4	11	12	14	61,2
Öncelikle hiç kimseye zarar vermeme ilkesi benimsenmelidir	5	10	12	11	56,7
Tarafsız objektif olunmalı karşıt görüşlere de yer verilmelidir	3	8	8	13	47,8
Herkese eşit ve adil davranılmalı ayrımcılıktan kaçınılmalı hakkaniyetli olunmalıdır	1	8	9	11	43,3
Hasta haklarına saygılı olunmalıdır	6	4	10	7	40,3
Sahte umut mucize gerçekçi olmayan çare sunan içeriklere yer verilmemelidir	4	7	8	7	38,8
Kaygı korku ve endişeye yol açabilecek içerikler olmamalıdır	3	7	6	8	35,8
Özel amaç ve çıkarlara hizmet eden içeriklerden kaçınılmalıdır	2	5	4	7	26,9
Diğer	9	16	19	22	98,5
TOPLAM	9	16	19	23	100

Kıdem açısından incelendiğinde, kıdem düzeyi arttıkça sağlık haberciliğinde etik duyarlılık, bilimsel kaynaklara bağlılık ve doğruluk ilkesine verilen önem belirgin şekilde artmaktadır. Üstatlar, ideal sağlık yayıncılığı ilkelerine en yüksek düzeyde katılım gösterirken; çıraklar, özellikle etik ve kaynak güvenliği konularında daha düşük farkındalık sergilemektedir. Kalfalar ve ustalar ise geçiş evresi niteliğinde, uygulama pratiğiyle birlikte etik reflekslerini geliştirme aşamasındadır. Bu durum, mesleki deneyimin etik habercilik anlayışının oluşumunda belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.8 Denetim

İdeal sağlık yayıncılığında denetim konusu, hem etik hem de profesyonel standartların güvence altına alınması bakımından çalışmanın en tartışmalı ve belirleyici alanlarından birini oluşturmaktadır. Katılımcıların yanıtları, denetimin yapısı konusunda farklı modeller önerse de "özdenetim" yaklaşımına güçlü bir eğilim göstermektedir. En fazla destek gören öneri, "sağlık editörlüğü sisteminin kurulması"dır (f=43; %64,2). Bu görüş, özellikle medya profesyonelleri arasında belirgin bir biçimde öne çıkmakta ve habercilik pratiği içinde içsel denetimin artırılmasına yönelik bir talebe işaret etmektedir.

İkinci sırada yer alan "kıdemli sağlık muhabirlerinin yetiştirilmesi ve istihdam edilmesi" görüşü (f=36; %53,7) yine sektör içi çözüm önerisi olarak değerlendirilmektedir. Bu bulgular, özellikle sağlık haberciliğinin uzmanlık temelli bir alan olarak görülmesi gerektiğini ve bu alandaki içeriklerin profesyonelce hazırlanmasının denetim sorununu büyük ölçüde hafifleteceğini göstermektedir.

Bununla birlikte, daha dışsal denetim modellerine ilişkin öneriler de dile getirilmiştir. "Akademisyenlerin de yer aldığı bağımsız kurul (f=31; %46,3)", "yasa ve yönetmelikler (f=26; %38,8)" ve "Sağlık Bakanlığı gibi kamu kurumlarının denetimi (f=22; %32,8)" yönündeki ifadeler, katılımcıların bir kısmının kurumsal ve yapısal denetim biçimlerine de ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu tür dışsal müdahalelerin basın özgürlüğü, ifade hürriyeti ve anayasal haklarla çatışma riski taşıdığına dikkat çekilmekte; denetimin hukuki sınırlara saygılı, sansür niteliği taşımayan mekanizmalarla gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

4.9 İdeal Sağlık Muhabirinin Nitelikleri

İdeal bir sağlık muhabirinin hangi niteliklere sahip olması gerektiğine ilişkin soruya, katılımcıların beşte dörde yakını "Tıbbi terminoloji ve jargona hakim olmalıdır" yanıtını vermiştir (f=53; %79,1). Katılımcıların önemli bir kısmı da "Literatüre hakim olmalı Pubmed okuyabilmeli farklı kaynakları değerlendirebilmelidir (f=47; %70,1)" ve "Hekimden aldığı teknik bilgiyi halk diline dönüştürebilmelidir (f=41; %61,2)" görüşlerine katıldıklarını belirtmişlerdir. Bunlar dışında ideal bir sağlık muhabirinin "kamu yararını ve toplum sağlığını her şeyden önemli görmesi" gerektiği, "istatistiki bilgi ve raporları okuyup değerlendirebilmesi" gerektiği görüşleri öne çıkmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çizelge 5. İdeal Sağlık Muhabirinin Nitelikleri (Kıdem)

İfadeler (N=67)	1–9 Yıl (Çıraklar)	10–19 Yıl (Kalfalar)	20–29 Yıl (Ustalar)	30+ Yıl (Üstatlar)	*TOPLAM (Sütun %)*
Tıbbi terminoloji ve jargona hakim olmalıdır	8	13	14	18	79,1
Literatüre hakim olmalı Pubmed okuyabilmeli farklı kaynakları değerlendirebilmelidir	6	11	17	13	70,1
Hekimden aldığı teknik bilgiyi halk diline dönüştürebilmelidir	6	13	10	12	61,2
Kamu yararını ve toplum sağlığını her şeyden önemli görmelidir	6	7	12	10	52,2
İstatistiki bilgileri raporları okuyup değerlendirebilmelidir	4	7	10	8	43,3
Gündemi takip etmeli güncel içerikler üretebilmelidir	3	7	5	11	38,8
Tek bir kaynağın verdiği bilgi ile yetinmemelidir	3	4	7	5	28,4
Toplantıları takip etmeli alanın uzmanlarıyla tanışmalı ve onlardan görüş almalıdır	1	5	5	7	26,9
Bülten ve demeç haberciliği dışında özgün haber içerikleri üretebilmelidir	3	2	4	5	20,9
Habere kendi yorumunu katmamalıdır	2	5	2	4	19,4
Bir yaşam şekli olarak sağlık muhabirlerini tercih etmiş biri olmalıdır	0	5	2	4	16,4
Yabancı dil bilgisine sahip olmalıdır	2	2	2	5	16,4
TOPLAM	9	16	19	23	100,0

Çizelgeye göre, mesleki kıdem arttıkça sağlık haberciliği için gerekli olan bilgi okuryazarlığı, teknik yetkinlik ve kamu yararına odaklanma gibi yetkinliklerin daha fazla benimsenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Üstatlar özellikle tıbbi terminolojiye hâkimiyet, güncel içerik üretme, istatistiksel veri okuma ve farklı kaynakları değerlendirme gibi alanlarda öne çıkmaktadır. Öte yandan, çıraklar birçok teknik yeterlilikte düşük düzeyde katılım göstermekte, bu da deneyimle birlikte mesleki yetkinliklerin belirgin şekilde geliştiğini göstermektedir. Kalfalar ile ustalar arasında ise birçok maddede görece benzerlikler dikkat çekerken, üstatlar en yüksek etik ve teknik kapasiteye sahip grup olarak öne çıkmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.10 İdeal Sağlık Yayıncılığının Önündeki Riskler

Araştırma kapsamında yöneltilen "ideal sağlık yayıncılığının önündeki engeller nelerdir?" sorusu, alanın gelişimine dair çözüm önerilerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, sağlık haberciliği alanında özel eğitim alınmaması durumunu birincil risk faktörü olarak değerlendirmiştir (f=50; %74,6). Bu bulgu, alanın mesleki niteliği ve bilgi temelli uzmanlaşmasının sağlanamaması halinde ideal sağlık yayıncılığının gerçekleştirilemeyeceğine işaret etmektedir.

İkinci sırada gelen risk unsuru denetim eksikliğidir (f=46; %68,7). Katılımcılar bu ifadeyi yalnızca dışsal bir sansür ya da yasal müdahale değil, daha çok özdenetim, mesleki sorumluluk ve etik rehberlik mekanizmalarının yetersizliği şeklinde yorumlamıştır. Özellikle sosyal medyada yayılan kontrolsüz sağlık içerikleri bağlamında bu talebin önemi daha da artmaktadır.

Üçüncü olarak öne çıkan risk, uzmanlaşmaya gereken önemin verilmemesidir (f=39; %58,2). Alan dışı kişilerin sağlık haberciliği yapması, deneyimsiz muhabirlerin kısa süreli görevlendirilip farklı alanlara yönlendirilmesi, bu meslek alanının sürdürülebilirliğini tehdit eden yapısal sorunlar arasında değerlendirilmiştir. Katılımcı görüşlerinden biri, sektördeki uzmanlaşma eksikliğini medya sahiplerinin bilinç eksikliği, ekonomik baskılar ve toplumsal talep yetersizliği ile birlikte yorumlamaktadır.

Ticarileşme, reklam ve kazanç odaklı yayıncılık da katılımcılar tarafından bir başka temel risk olarak değerlendirilmiştir (f=34; %50,7). İdeal sağlık yayıncılığının kamusal sorumluluğu, etik yayıncılık ilkeleri ve halk sağlığını önceleme misyonu göz önünde bulundurulduğunda, bu ticari baskılar hem içerik üretimini hem de güvenilirliği zedeleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Katılımcıların yaklaşık yarısı ayrıca reyting ve tiraj kaygısının (f=31; %46,3) içerik kalitesini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu kaygılar, özellikle popülerlik adına bilimsel zeminden uzak, sansasyonel ya da yanıltıcı sağlık içeriklerinin çoğalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, medyanın kamusal işlevi ile piyasa baskıları arasında sıkıştığı bir gerilime işaret etmektedir.

4.11 Pratik Öneriler

İdeal sağlık yayıncılığının geliştirilmesine yönelik olarak katılımcılardan alınan yanıtlar, alana ilişkin yapısal, mesleki ve toplumsal boyutları içeren çok katmanlı bir öneri seti sunmaktadır. Toplam 15 farklı önerinin yer aldığı değerlendirmede en fazla destek gören ilk üç öneri şunlardır:

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- Halkın medya, dijital medya ve sağlık okuryazarlığı düzeyinin artırılması (f=44; %65,7)
- Sağlık editörlüğü sisteminin kurulması ve geliştirilmesi (f=38; %56,7)
- Medya ile akademi arasında işbirliği kurulması ve ortak projelerin gerçekleştirilmesi (f=34; %50,7)

Katılımcıların yarıdan fazlasının destek verdiği bu öneriler, sağlık yayıncılığının yalnızca içerik üretimiyle değil, aynı zamanda yapısal dönüşüm, mesleki uzmanlık ve toplumsal farkındalıkla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Ayrıca dikkat çeken diğer öneriler arasında medya ve sağlık profesyonelleri arasında iletişim ve iş birliğinin sağlanması (f=32; %47,8), doğru, güvenilir ve nitelikli bilginin dijital ortamda halka sunulması (f=29; %43,3) ve yalnızca sağlık haberciliği yapan muhabirlerin istihdam edilmesi (f=27; %40,3) yer almaktadır. Bu öneriler, ideal sağlık yayıncılığı vizyonunun hayata geçirilebilmesi için hem insan kaynağı kalitesinin hem de kurumsal yapılanmanın güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

4.12 İdeal Sağlık Yayıncılığının Geliştirilmesi İçin Ne Yapılabilir?

Katılımcıların "İdeal sağlık yayıncılığı için ne yapılabilir?" sorusuna verdikleri yanıtlar, sağlık iletişimi alanında eğitim temelli sistematik bir dönüşüm ihtiyacına işaret etmektedir. Yanıtlar arasında en güçlü öneri, sağlık haberciliğiyle ilgilenen medya profesyonellerine sağlık okuryazarlığı eğitimi verilmesidir (f=50; %74,6). Bu öneri, özellikle medya profesyonelleri tarafından oybirliğiyle desteklenmiş ve kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmiştir.

İkinci sırada, iletişim fakültelerinde sağlık haberciliği/programcılığına yönelik derslerin açılması fikri yer almaktadır (f=46; %68,7). Bu öneri, alana yönelik disiplinlerarası eğitim müfredatının oluşturulması gereğine işaret etmektedir.

Üçüncü önemli öneri ise, halihazırda sahada çalışan medya mensuplarına yönelik sağlık haberciliği/programcılığı eğitim programlarının geliştirilmesi olmuştur (f=37; %55,2). Bu da meslek içi eğitim ihtiyacının altını çizmektedir.

Dördüncü sırada, sağlık yayınlarının etik ve bilimsel standartlara uygunluğunun denetlenmesi gerekliliği dile getirilmiştir (f=31; %46,3). Bu öneriyle beraber, denetim mekanizmalarının yapısal biçimde yeniden ele alınması ve medya içi özdenetimin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Takip eden öneriler arasında yer alan online/yüz yüze sertifika programlarının açılması (f=29; %43,3), halkın medya ve sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi (f=27; %40,3), sağlık muhabirlerinin istihdamının teşvik edilmesi (f=26; %38,8), ilgili alanda yüksek lisans programlarının açılması (f=18; %26,9) gibi öneriler, sağlık yayıncılığının kurumsal, akademik ve toplumsal düzeyde desteklenmesine yönelik bütüncül bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir.

Çizelge 6. İdeal Sağlık Yayıncılığına İlişkin Öneriler (Kıdem)

İfadeler (N=67)	1–9 Yıl (Çıraklar)	10–19 Yıl (Kalfalar)	20–29 Yıl (Ustalar)	30+ Yıl (Üstatlar)	*TOPLAM (Sütun %)*
Sağlık muhabirleri, programcılarına sağlık okuryazarlığı eğitimleri verilebilir	8	12	14	16	74,6
İletişim fakültelerinde sağlık haberciliği / programcılığı dersleri açılabilir	4	12	11	19	68,7
Sağlık muhabirlerine sağlık haberciliği / programcılığı eğitimleri verilebilir	4	11	11	11	55,2
Etik ve bilimsel kurallara uygunluk konusunda denetim sağlanabilir	3	10	10	8	46,3
Sağlık haberciliği / programcılığı online/ yüz yüze sertifika programları açılabilir	1	5	7	16	43,3
Toplumun medya ve sağlık okuryazarlığı düzeyi geliştirilebilir	3	8	6	10	40,3
Sağlık muhabirleri istihdam edilerek onların gelişimine yatırım yapılmalıdır	6	4	10	6	38,8
Sağlık konulu yayıncılık alanında yüksek lisans programları açılabilir	0	7	5	6	26,9
Multidisipliner nitelikte daha fazla akademik araştırma yapılabilir	2	3	4	2	16,4
Diğer	7	11	9	6	49,3
TOPLAM	9	16	19	23	100,0

Çizelgeye göre kıdem düzeyleri arttıkça sağlık haberciliğinin kurumsallaşması ve eğitimle desteklenmesi yönündeki önerilere katılım artmakta; özellikle üstatlar bu konuda en yüksek destek veren grubu oluşturmaktadır. Örneğin, “sağlık okuryazarlığı eğitimleri verilebilir” önerisine çıraklar %89 oranında katılırken, üstatlarda bu oran daha da yüksektir. Ayrıca, "iletişim fakültelerine ders açılması", "sertifika programları" ve "denetim mekanizmaları" gibi yapısal öneriler en çok üst kıdem gruplarınca desteklenmektedir. Buna karşılık, çıraklar ve kalfalar, özellikle "istihdam" ve "yüksek

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

lisans" gibi önerilerde daha pragmatik bir bakışla öne çıkmaktadır. Bu bulgular, deneyimin artmasıyla birlikte sistem düzeyinde iyileştirme önerilerinin daha fazla ön plana çıktığını göstermektedir.

Bu bulgular, ideal sağlık yayıncılığının geliştirilebilmesi için eğitim temelli, çok düzeyli ve çok paydaşlı bir stratejiye ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek akademik müfredatların gözden geçirilmesi, gerek sahadaki medya çalışanlarına yönelik uygulamalı eğitimlerin yaygınlaştırılması, gerekse halkın sağlık bilgisini anlama kapasitesinin güçlendirilmesi açısından kapsamlı programlar tasarlanmalıdır. Aynı zamanda etik ilkelere uygunluk ve bilimsel doğruluk konusunda bağımsız ve işlevsel denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Bu öneriler, ideal sağlık yayıncılığının yalnızca medya profesyonellerinin değil, aynı zamanda akademi, sağlık sektörü ve kamu otoritelerinin ortak sorumluluğu olduğuna işaret etmektedir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye'de sağlık haberciliği alanında normatif bir çerçeve oluşturmak amacıyla medya ve sağlık profesyonelleri ile akademisyenlerin görüşlerine dayalı olarak ideal sağlık haberciliğinin ilkelerini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, sağlıkla ilgili medyatik içeriklerin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda etik sorumluluk, kamusal yarar ve bilimsel doğruluk ilkeleriyle şekillenmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırma bulguları, literatürde ideal kavramına ilişkin kuramsal tartışmalarla uyum içerisindedir. Platon'un (2006) idealar öğretisinde tanımladığı gibi ideal, ulaşılamasa da yön gösterici bir norm olarak değerlendirilmelidir. Kant'ın (2020) kategorik imperatif anlayışı doğrultusunda, haberciliğin sadece içeriği değil, üretim süreçleri de etik ölçütlerle denetlenmelidir. Habermas'ın (2005) iletişimsel eylem kuramı ise ideal sağlık haberciliğinin, bilgiye erişim sürecinde baskıdan arınmış, şeffaf ve eşitlikçi bir iletişim ortamı sunması gerektiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, Weber'in (2002) "ideal tip" anlayışı doğrultusunda bu normatif çerçevenin, medya gerçekliğiyle sürekli etkileşim içinde olması gerektiği unutulmamalıdır. Katılımcıların sağlık haberciliğinde bilginin güvenilirliği, dilin sadeliği, görsel bütünlük, uzman katkısı ve etik ilkeler konularındaki talepleri, literatürdeki evrensel ölçütlerle örtüşmektedir.

Araştırmada öne çıkan ticari baskılar, medya sahipliği ve dijital mecraların etkisi, Herman ve Chomsky'nin (2012) "rıza üretimi" modelinde tarif edilen yapısal filtrelerin Türkiye bağlamında da

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

geçerli olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, sağlık haberlerinin ilaç endüstrisi, özel hastaneler ya da reklam veren kuruluşların çıkarlarına göre şekillenmesinden duydukları endişeyi net biçimde dile getirmiştir. Bu da Moynihan vd. (2019) ile Ayaz ve Yüksel (2021) tarafından işaret edilen ticarileşme olgusunun Türkiye'deki medyada da güçlü biçimde hissedildiğini ortaya koymaktadır.

Tüm bu bulgular ışığında, ideal sağlık haberciliği için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- *Bilgi Doğruluğu ve Kaynak Şeffaflığı:* Haber içerikleri yalnızca doğru olmalı değil, aynı zamanda doğruluğu denetlenebilir kaynaklara dayandırılmalıdır. Uzman görüşleri, akademik veriler ve sağlık kurumlarının açıklamaları temel bilgi kaynakları olarak önceliklendirilmelidir (Gigerenzer vd., 2007; Schwitzer, 2007).

- *Halkın Anlayabileceği Dil:* Tıp terminolojisi sadeleştirilmeli, halkın sağlık okuryazarlığı düzeyi gözetilerek anlaşılabilir bir dil kullanılmalıdır. Kovach ve Rosenstiel'in (2007) "kamusal tartışmaya katkı" ilkesi bu bağlamda işlevseldir.

- *Etik Denetim Mekanizmaları:* Meslek kuruluşlarının ayrı ayrı tanımladığı ulusal ve uluslararası etik bildirgeler doğrultusunda, daha geniş bir uzlaşıyla sağlık haberciliğine özel bir etik çerçevenin belirlenmesi gerekmektedir.

- *Uzman Katılımı ve Mesleki Yeterlilik:* Sağlık haberciliği özel uzmanlık gerektiren bir alandır. Habercilerin bu konuda sürekli eğitime tabi tutulması ve sağlık editörlüğü gibi alan uzmanlıklarının kurumsallaştırılması önemlidir (Geller vd., 2002; Yüksel vd., 2014).

- *Dijital Medya İçin Yeni Standartlar:* Sosyal medya ve çevrimiçi platformlarda yayılan sağlık içeriklerinin doğruluk ve etik açısından denetlenmesi için medya platformları ile iş birliği içinde yeni denetim mekanizmaları geliştirilmelidir. Terzis ve arkadaşlarının (2020) bu konudaki uyarısı, hızlı yayılıma sahip dijital dezenformasyonunun aynı zamanda "demokrasinin altını oyan bir tehdit" olduğu ve acilen çok yönlü çözümlerin gerektiğidir.

Sonuç olarak, ideal sağlık haberciliği yalnızca medya profesyonellerinin değil, aynı zamanda sağlık sisteminin, akademinin ve düzenleyici kurumların ortak sorumluluğudur. Bu çalışma, Türkiye'deki sağlık yayıncılığı alanının normatif yeniden inşası için idealin tanımlanması anlamında bir temel önermektedir. Kuramsal çerçevesi ve uygulamalı verileriyle hem akademik literatüre katkı sunmakta hem de medya uygulayıcıları için yol gösterici olma niteliği taşımaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

TEŞEKKÜR

Bu makale, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından SBA-2024-2340 proje numarasıyla desteklenen "İdeal Sağlık Yayıncılığı Nasıl Olmalı?" başlıklı projenin bir çıktısıdır.

KAYNAKÇA

Akman Dömbekci, H., Erişen, M. A., Nitel araştırmalarda görüşme tekniği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(Özel Sayı 2), 141–160, Eskişehir, 2022. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227330

Association of Health Care Journalists, *Statement of Principles of the Association of Health Care Journalists*, https://healthjournalism.org/about/principles-and-policies/statement-of-principles-of-the-association-of-health-care-journalists/#:~:text=We%20embrace%20the%20Society%20of,acting%20independently%20and%20being%20accountable (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Atak, M., Yüksel, E. (Ed.), *Sağlık Haberciliği*, Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2025. https://www.researchgate.net/publication/389363552_Saglik_Haberciligi_Kilavuzu

Ayaz, F., *Ticarileşmenin sağlık haberciliği içeriğine etkisi: Bir model önerisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2020.

Ayaz, F., Yüksel, E., *Medyada sağlık içeriklerini etkileyen faktörler üzerine bir model önerisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21 (2), 599-629, Eskişehir, 2021. DOI: 10.18037/ausbd.959284

Basın Konseyi, *Basın Meslek İlkeleri*, https://basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleri/ (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Bilişli, Y., Medya ve sağlık arasındaki sınırları keşfetmek: Eleştirel medya sağlığı okuryazarlığı bağlamında sağlık haberlerine yaklaşım, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 5, (2), 197-219, İstanbul, 2018.

Caswell, D., Dörr, K., Automated Journalism 2.0: Event-driven narratives: From simple descriptions to real stories, *Journalism Practice* 12(4), 477–496, Londra, 2017.

Durkheim, E., *Dini hayatın ilkel biçimleri* (Çev. A. Ceylan), Gece Kitaplığı, İstanbul, 2020.

Eğitim ve Sağlık Muhabirleri Derneği, *Etik kurallar*, https://esamder.org.tr/gallery-post/ (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Geller, G., Bernhardt, B. A., Holtzman, N. A., *The media and public reaction to genetic research*, JAMA 287(6), 773, Chicago, 2002. PMID: 11851549

Giddens, A., *Modernliğin sonuçları* (Çev. E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021.

Gigerenzer, G., Gaissmaier, W., Kurz-Milcke, E., Schwartz, L. M., Woloshin, S., Helping doctors and patients make sense of health statistics, *Psychological Science in the Public Interest* 8(2), 53–96, New York, 2007.

Gökçe, O., *Klasik ve nitel içerik analizi: Felsefe, yöntem, uygulama*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2019.

Gölbaşı, S. D., Metintaş, S., COVID-19 pandemisi ve infodemi, *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi* 5, 126–137, Eskişehir, 2020.

Habermas, J., *İletişimsel eylem kuramı 1: Aklın toplumsallaşması* (Çev. M. S. Güven), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.

Herman, E. S., Chomsky, N., *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği* (Çev. E. Abadoğlu), 2. Basım, bgst Yayınları, İstanbul, 2012.

Hinnant, A., Len Ríos, M. E., Young, R., Journalistic use of exemplars to promote health behavior, *Journalism Studies 14* (4), 539-554, Londra, 2012.

Hu, Y., Health communication research in the digital age: A systematic review, *Journal of Communications in Healthcare* 8(4), 260-288, Londra, 2015.

İlhan, M. N., Sağlık okuryazarlığı bağlamında medya ve sağlık iletişimi, *Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 3(2), 35–42, Ankara, 2015.

Kant, I., *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 8. Baskı, (Çev. İ. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2020.

Kaya, A., Sağlık, haber ve etik ilkeler, *International Journal of Human Sciences* 16 (2), 477-492, Ankara, 2019.

Kovach, B., Rosenstiel, T., *Gazeteciliğin Esasları* (Çev. S. Göktaş), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2007.

Medew, J., Moynihan, R., *Improving coverage of medical research in a changing media environment*, CMAJ 189(15):E551-E552, 2017. doi: 10.1503/cmaj.161206. Epub 2016 Dec 19. PMID: 27993923; PMCID: PMC5392115.

Moynihan, R., Bero, L., Hill, S., Johanson, M., Macdonald, H., Mintezes, B., Rodvin, M. A., Stavdal, A., Stegenga, J., Thombs, B. D., Thornton, H., Vandvik, P. O., Godlee, F., Pathways to independence: Towards producing and using trustworthy evidence, *BMJ* 367, 1-5, 2019. doi: 10.1503/cmaj.161206. Epub 2016 Dec 19. PMID: 27993923; PMCID: PMC5392115.

Neuendorf, K. A., *The Content Analysis Guidebook*, Sage Publications, Thousand Oaks, 2002.

Oxman, M., Larun, L., Pérez Gaxiola, G., Alsaid, D., Qasim, A., Rose, C. J., Bischoff, K., Oxman, A. D., *Quality of information in news media reports about the effects of health interventions: Systematic review and meta-analyses*, F1000Research 10, 433, 2021. doi: 10.12688/f1000research.52894.2. PMID: 35083033; PMCID: PMC8756300.

Öğüt, P., Türkiye'de sağlık haberciliğinin tarihsel gelişimi, *Atatürk İletişim Dergisi* 14, 5-26, 2017. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiletisim/issue/34005/358433

Platon, *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Polat, A., Nitel araştırmalarda yarı yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22 (Özel Sayı 2), 161–182. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335

Reuters Institute, *The ethics of journalism*, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/ethics-journalism (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Schröder, J. T., Guenther, L., Science and Health Journalism in the Digital Age and Its Implications on Public Trust, İçinde: Walsh-Childers, K., McKinnon, M. (Ed.), *Palgrave Handbook of Science and Health Journalism*, Palgrave Macmillan, Cham, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-49084-2_20

Schwitzer, G., A guide to reading health care news stories, *JAMA Internal Medicine 174(7), 1183-6, 2014. doi: 10.1001/jamainternmed.2014.1359. PMID: 24796314.*

Schwitzer, G., Addressing tensions when popular media and evidence-based care collide, *BMC Medical Informatics and Decision Making 13 (3), 2013. https://doi.org/10.1186/1472-6947-13-S3-S3*

Schwitzer, G., *HealthNewsReview.org: Criteria for Excellence in Health and Medical Journalism*, Virtual Mentor 9(3), 225-8, 2007. doi: 10.1001/virtualmentor.2007.9.3.msoc3-0703.

Schwitzer, G., How do US journalists cover treatments, tests, products and procedures? An Evaluation of 500 stories, *PLoS Medicine 5*(5), e95, 2008. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050095

Schwitzer, G., *The state of health journalism in the US*, KFF, Menlo Park, 2009. https://www.kff.org/wp-content/uploads/2013/01/7858.pdf (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Seale, C., Health and the media: An overview, *Sociology of Health & Illness* 25(6), 513–531, 2003.

Shipman, M., Tips for evaluating health news stories, *Science Communication Breakdown*, 2022. https://sciencecommunicationbreakdown.wordpress.com/2022/09/13/tips-for-evaluating-health-news-stories/ (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Sütlaş, M., *Medya için sağlık sağlık için medya*, Bas-Haş Yayınları, İstanbul, 2007.

Şentürk Kara, E., *A'dan Z'ye Görüşme*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2021.

Terzis, G., Kloza, D., Kużelewska, E., Trottier, D., Introduction: 'They All Hear "Ping" at the Same Time', İçinde: Terzis, G., Kloza, D., Kużelewska, E., Trottier, D. (Ed.), *Disinformation and Digital Media as a Challenge for Democracy*, Intersentia, Cambridge, xiii-xxxvi, 2020.

Tinsley, H. E. A., Weiss, D. J., Interrater reliability and agreement, İçinde: Tinsley, H. E. A., Brown, S. D. (Ed.), *Handbook of Applied Multivariate Statistics and Mathematical Modeling*, Academic Press, San Diego, 2000. https://doi.org/10.1016/B978-012691360-6/50005-7

Türk Tabipleri Birliği (TTB), *Hekimlik meslek etiği kuralları*, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/h_etikkural.pdf (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, *Türkiye gazetecileri hak ve sorumluluk bildirgesi*, https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi/bildirge.html (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (IFJ), *Gazeteciler İçin Küresel Etik Sözleşmesi*, https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists (Erişim tarihi: 07.06.2025).

Weber, M., *Sosyoloji yazıları* (Çev. T. Parla), Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

World Health Organization (WHO), *Munich Security Conference – Speech by Director-General Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus*, Münih, 2020. https://www.who.int/news-room/speeches/item/munich-security-conference (Erişim tarihi: 07.06.2025)

Yüksel, E., Kaya, A. Y., Koçak, A., Aydın, S., *Check Up Sağlık İletişimi*, Literatürk Yayınları, Konya, 2014.

Yüksel, E., Sağlık iletişiminde kitle iletişim boyutu, İçinde: Gezgin, S. (Ed.), *Sağlık İletişimden Geçer*, Nobel Yayınları, İstanbul, 2019.

Yüksel, E., Sağlık İletişiminin Anatomisi, İçinde: Yüksel, E. (Ed.), *Sağlık Haberciliği*, Literatürk Yayınları, Konya, 2018.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

YOUTUBE HABER VİDEOLARINA YAPILAN KULLANICI YORUMLARININ TOPLUMSAL ALGILAR AÇISINDAN İÇERİK ANALİZİ

Yüksek lisans öğrencisi Gülin KÜÇÜKKAHRAMAN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-9426-0809

ÖZET

Dijital medya platformları, kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de yorumlarıyla içerik üreticisi haline geldikleri yeni ortamlar sunmaktadır. Geleneksel medya anlayışının aksine tek yönlü iletişim yerine kullanıcıların da içinde olan bir iletişim anlayışı benimsenmektedir. Özellikle Youtube gibi video tabanlı platformlarda haber içeriklerinin altına yapılan yorumlar, bireylerin toplumsal olaylara karşı duygularını, düşüncelerini ve algılarını etkileyebilmektedir. Bu çalışma kapsamında, Youtube üzerinde yayınlanan güncel ve toplumsal olayları kapsayacak üç farklı haber temel alınarak kullanıcı yorumları incelenmiş; kullanıcıların toplumsal tepki biçimleri ve algı oluşturma süreçlerini anlamaya yönelik içerik analizi yapılmıştır. Üç haber videosunun altına yapılan toplam 300 kullanıcı yorumu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelenmesi tekniğinden yararlanarak toplanmıştır. Veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve yorumlar; öfke, adalet talebi, empati, komplo teorileri, güven kaybı, sosyal kutuplaşma gibi tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, kullanıcı yorumlarının yalnızca kişisel duyguların dışavurumu değil; aynı zamanda toplumsal gerçekliklerin nasıl algılandığını ve yorumlandığını gösteren önemli veriler sunduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen yorumların büyük çoğunluğunda otoriteye yönelik güvensizlik, suçlulara karşı duyulan öfke ve adalet sistemine dair eleştirilerin yoğunlaştığı görülmüştür. Buna karşın, bazı kullanıcılar ise haber videoları aracılığıyla empati, destek ve dayanışma duygularını ifade etmiştir. Araştırma sonucunda, kullanıcı yorumlarının dijital mecralarda toplumsal algıların şekillenmesinde etkili olduğu, yorumların haber içeriklerini yeniden anlamlandırdığı ve kamuoyunun gündeminin oluşumunda rol oynadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya. Youtube. Toplumsal algı. Kullanıcı yorumları.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

YOUTUBE HABER VİDEOLARINA YAPILAN KULLANICI YORUMLARININ TOPLUMSAL ALGILAR AÇISINDAN İÇERİK ANALİZİ

Yüksek lisans öğrencisi Gülin KÜÇÜKKAHRAMAN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-9426-0809

ÖZET

Dijital medya platformları, kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de yorumlarıyla içerik üreticisi haline geldikleri yeni ortamlar sunmaktadır. Geleneksel medya anlayışının aksine tek yönlü iletişim yerine kullanıcıların da içinde olan bir iletişim anlayışı benimsenmektedir. Özellikle Youtube gibi video tabanlı platformlarda haber içeriklerinin altına yapılan yorumlar, bireylerin toplumsal olaylara karşı duygularını, düşüncelerini ve algılarını etkileyebilmektedir. Bu çalışma kapsamında, Youtube üzerinde yayınlanan güncel ve toplumsal olayları kapsayacak üç farklı haber temel alınarak kullanıcı yorumları incelenmiş; kullanıcıların toplumsal tepki biçimleri ve algı oluşturma süreçlerini anlamaya yönelik içerik analizi yapılmıştır. Üç haber videosunun altına yapılan toplam 300 kullanıcı yorumu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelenmesi tekniğinden yararlanarak toplanmıştır. Veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve yorumlar; öfke, adalet talebi, empati, komplo teorileri, güven kaybı, sosyal kutuplaşma gibi tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, kullanıcı yorumlarının yalnızca kişisel duyguların dışavurumu değil; aynı zamanda toplumsal gerçekliklerin nasıl algılandığını ve yorumlandığını gösteren önemli veriler sunduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen yorumların büyük çoğunluğunda otoriteye yönelik güvensizlik, suçlulara karşı duyulan öfke ve adalet sistemine dair eleştirilerin yoğunlaştığı görülmüştür. Buna karşın, bazı kullanıcılar ise haber videoları aracılığıyla empati, destek ve dayanışma duygularını ifade etmiştir. Araştırma sonucunda, kullanıcı yorumlarının dijital mecralarda toplumsal algıların şekillenmesinde etkili olduğu, yorumların haber içeriklerini yeniden anlamlandırdığı ve kamuoyunun gündeminin oluşumunda rol oynadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni medya. Youtube. Toplumsal algı. Kullanıcı yorumları.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Günümüz dijital medya platformları, bireylerin yalnızca bilgiye ulaşmasını değil; aynı zamanda fikirlerini ifade etmesini, duygularını paylaşmasını ve toplumsal olaylara yönelik tepkilerini görünür kılmalarına da olanak tanımaktadır. Geleneksel medya araçlarının pasif izleyici profiline karşılık yeni medya ortamı bireyleri hem içerik tüketicisi hem de içerik üreticisi haline getirmektedir. Özellikle Youtube gibi video temelli sosyal medya platformları, kullanıcıların yalnızca izleyici değil, aynı zamanda yorumlarıyla haber içeriklerinin yeniden anlam kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, dijital medya geleneksel medya anlayışından ayrılarak bireylerin aktif şekilde katılım sağladığı bir iletişim ağına dönüşmektedir. Halkın sosyal, siyasal ve ekonomik gündemlere ilişkin görüşlerini ifade ettiği yeni kamusal alanlara dönüşmektedir. Özellikle siyasal gelişmelere ilişkin haber videolarının altına yer alan yorumlar; dijital ortamda örgütlenen kolektif duygulanımları, toplumsal kutuplaşmaları, ortak hassasiyetleri ve karşıt görüşleri görünür kılmaktadır. Kullanıcıların yaptığı yorumlar sadece bireysel kanaatleri yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda dijital çağın siyasal kültürünü, katılım biçimlerini ve toplumsal algı üretimini de şekillendirmektedir. Bir haber videosu ya da haber içeriği olan bir videonun altına bireylerin yaptıkları yorumlar, toplumsal sorun olmasına rağmen önemsiz olarak gösterilen haberlerin bile toplumsal sorunlar haline gelerek toplum açısından yeni bir boyut kazanmaktadır (Özgen & Çoban, 2019).

Bu bağlamda habercilik pratikleri de köklü bir değişime uğramış tek taraflı yapılan habercilik anlayışı özellikle Youtube gibi video temelli dijital platformlar, haber içeriklerinin yalnızca izlenmediği, aynı zamanda yorumlandığı, tartışıldığı ve yeniden anlamlandırıldığı alanlar hâline gelmiştir. Youtube kullanıcıları, haber videolarının altına yaptıkları yorumlarla gündemdeki olaylara anlık olarak tepki göstermekte; sosyal, siyasal ve ekonomik meseleler üzerine bireysel ya da kolektif düşüncelerini ifade etmektedirler. Bu yorumlar, yalnızca bireysel görüşlerin birer yansıması değil, aynı zamanda toplumsal ruh hâlini, kolektif hafızayı ve dijital kültürün söylemsel örüntülerini de içermektedir. Geleneksel medya anlayışının aksine iki tarafında haberin içinde olduğu bu sayede de bireylerin olayların içinde hissederek toplumsal olayları benimsenmesi de sağlanmaktadır. Bu durum, sosyal medya platformlarının yalnızca birer iletişim aracı olarak değil; aynı zamanda dijital kamusal alanlar olarak değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır (Mutlu, 2018). Bununla birlikte Youtube kullanıcı yorumları, hem politik hem de dijital kamusallığın nasıl yeniden biçimlendiğine dair veri sunmaktadır. Bu yorumlar, toplumsal hafızanın dijital temsilleri olarak değerlendirilebilir ve medya içeriklerinin nasıl anlamlandığına dair değerli ipuçları taşımaktadır. Öte yandan, sosyal medya platformlarının algoritmik yapıları, bazı yorumların daha görünür hale gelmesini sağlayarak dijital algı yönetimini dolaylı olarak etkilemektedir (Aslan, 2021).

Bu çalışma, Youtube üzerinde yayınlanan ve toplumsal etkisi yüksek olan güncel haber videolarının altına yapılan kullanıcı yorumlarını, içerik analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle ekonomik kriz, siyasal gündem ve sosyal dayanışma gibi başlıklara yönelik dijital tepkiler analiz edilmiştir. Youtube kullanıcılarının yorumları,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

bireylerin güncel gelişmelere karşı geliştirdikleri algıları, eleştirel duruşları ve duygusal refleksleri anlamak açısından önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu yönüyle araştırma, dijital ortamda toplumsal algıların nasıl üretildiğini, şekillendiğini ve dolaşıma girdiğini açıklamaya yönelik bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, Youtube platformlarında yayımlanan ve toplumsal açısından etkisi yüksek olan haber videoları altına yapılan kullanıcı yorumlarını analiz ederek dijital mecralarda şekillenen toplumsal algıları incelemektedir. Özellikle siyasal gelişmeler, ekonomik beklentiler ve kamusal tartışmalara ilişkin videoların yorumları üzerinden, bireylerin kolektif düşünce ve duygu üretim süreçlerinin nasıl işlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma, "Özel'den Erdoğan'a Anayasa Yanıtı", "Ekrem İmamoğlu Gözaltına Alındı" ve "Emekli, Asgari Ücretli Zam Bekliyor" başlıklı üç güncel haber videosu temelinde, Youtube kullanıcılarının haber içeriklerine verdikleri dijital tepkileri anlamayı ve bu tepkilerde öne çıkan tematik eğilimleri belirlemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda; kullanıcı yorumları aracılığıyla kamuoyunun güncel siyasal gelişmelere, ekonomik taleplere ve adalet beklentisine dair algı yapıları çözümlenmektedir.

Araştırma, dijital medya ortamlarında kullanıcıların nasıl birer aktif yurttaş gibi davrandığını, haber içeriklerine verdikleri tepkilerle nasıl kolektif bir söylem geliştirdiklerini ve toplumsal duyguların dijital mecralarda nasıl dolaşıma girdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, hem medya okuryazarlığı hem de dijital iletişim literatürüne katkı sunmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yapılandırılmış olup toplumsal olaylara ilişkin kullanıcı yorumlarını analiz etmek amacıyla doküman analizi ve içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın veri seti, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik gündemini yakından ilgilendiren üç farklı haber videosunun altına yapılan kullanıcı yorumlarından oluşmaktadır. Söz konusu videolar Youtube platformunda yayımlanmış olup, her biri farklı televizyon kanallarına aittir:

- *"Özel'den Erdoğan'a Anayasa yanıtı – NOW Ana Haber"*
- *"Ekrem İmamoğlu Gözaltına Alındı – CNN TÜRK"*
- *"Emekli, Asgari Ücretli Zam Bekliyor – FOX TV Çalar Saat"*

Her video altından rastgele örnekleme yöntemiyle toplam 300 yorum seçilerek bir veri havuzu oluşturulmuştur. Bu örneklem yapısı, hem homojenliği hem de farklı olaylara verilen

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

dijital tepkilerin karşılaştırılabilirliğini sağlamaya yöneliktir. Veriler doğrudan Youtube kullanıcı arayüzünden manuel olarak toplanmış; yorumların metinsel çıktıları alınmıştır.

Toplanan veriler, tematik içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Öncelikle yorumlar ön okuma sürecinden geçirilmiş, ardından benzer içerikteki ifadeler sınıflandırılarak tematik kodlar oluşturulmuştur. Bu temalar, kullanıcıların haber içeriklerine karşı geliştirdikleri duygusal, ideolojik ve sosyal tepkileri ortaya koymak üzere aşağıdaki ana başlıklar altında toplanmıştır:

- Siyasal aidiyet ve kutuplaşma
- Güven duygusu ve devlet algısı
- Mizahi ve ironi temelli tepkiler
- Toplumsal öfke ve adalet talebi
- Umut, destek ve milli birlik çağrıları

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla, yorumlar araştırmacı tarafından iki kez bağımsız şekilde kodlanmış ve temalar arasında tutarlılık sağlanmıştır. Çalışma boyunca etik kurallara özen gösterilmiş, kullanıcı adları yalnızca takma ad olarak değerlendirilmiş ve yorumlarda doğrudan alıntılara yer verilmiştir

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Youtube üzerinden yayınlanan üç güncel haber videosunun altındaki kullanıcı yorumları analiz edilerek toplumsal olaylara ilişkin dijital kamusal tepkiler değerlendirilmiştir. Yorumlar, tematik içerik analizi yöntemiyle kategorilere ayrılmış ve her bir tema, toplumsal algının dijital düzlemdeki yansımalarını ortaya koyacak şekilde tartışılmıştır.

1. Siyasal Aidiyet ve Kutuplaşma

Özellikle “Ekrem İmamoğlu gözaltına alındı” başlıklı video altında yoğunlaşan kullanıcı yorumlarında, siyasal kutuplaşma açık şekilde gözlemlenmiştir. Bir kısım kullanıcı gelişmeleri "adaletin yerini bulması" ve “devletin gücünü göstermesi” olarak olumlu karşılarken; diğer kullanıcılar durumu “siyasal bir operasyon”, “yargı bağımsızlığının zedelenmesi” ya da “demokratik değerlere müdahale” olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda dijital ortam, siyasal kutuplaşmanın yeniden üretildiği ve duygusal tepkilerin yoğunlaştığı bir alana dönüşmüştür. Kimi yorumlarda mizahi dil ve alaycı ifadeler aracılığıyla siyasal pozisyonlar pekiştirilmiştir (örn. “Eko oynasın, Selo çalsın”).

2. Güven Duygusu ve Devlet Algısı

Özellikle CNN Türk ve NOW Ana Haber videolarında yer alan yorumlarda devletin adalet mekanizmasına duyulan güven vurgusu ön plana çıkmıştır. Kullanıcılar, “Devlet sahipsiz değil”, “Devlet yine unutmamış” gibi söylemlerle devleti yücelten bir söylem geliştirmiştir. Bu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

durum, bireylerin hukuk sistemine ve siyasi otoriteye yönelik güven arayışlarının dijital platformlarda sembolik biçimde ifade edildiğini göstermektedir.

3. Mizahi Yorumlar ve Dijital İroni

Yorumların önemli bir bölümü, güncel siyasi gelişmeleri mizah yoluyla ele almıştır. “Gümüş bilezikler Ekrem'e çok yakışır”, “Selo çalsın, Eko oynasın” gibi ifadeler, hem bireysel duyguların dışavurumuna hem de dijital kültürün bir parçası olarak mizahın işlevine işaret etmektedir. Bu yorumlar, yalnızca birer siyasi görüş belirtmekten öte, toplumsal olaylara karşı duygusal boşalım ve dayanışma aracı olarak işlev görmektedir.

4. Toplumsal Öfke ve Adalet Talebi

Özellikle zam beklentileriyle ilgili “Emekli, asgari ücretli zam bekliyor” videosunun yorumları, toplumun ekonomik sorunlar karşısındaki öfke, yılgınlık ve beklentilerini açıkça ortaya koymaktadır. Kullanıcılar, "adalet istiyoruz", "artık yeter", "hakkımızı verin" gibi söylemlerle ekonomik eşitsizliklere dikkat çekmiştir. Bu durum, dijital mecraların yalnızca siyasal gelişmelerin değil, ekonomik taleplerin de görünür olduğu bir platform işlevi gördüğünü göstermektedir.

5. Dijital Kamusallık ve Toplumsal Duygulanım

Toplamda analiz edilen 300 yorum, bireylerin yalnızca bireysel fikirlerini değil, aynı zamanda kolektif duygularını ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Kullanıcılar, sevinçlerini, öfkelerini, umutlarını ve hayal kırıklıklarını dijital ortama taşıyarak yeni bir toplumsal etkileşim düzeyi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Youtube yorum alanları, Habermas'ın “kamusal alan” kavramının dijital uzantısı olarak işlev görmekte; bireyler dijital kimlikleriyle bu alanda yer almakta ve toplum olma hâline katkıda bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu çalışma, Youtube üzerinden yayınlanan üç güncel haber videosunun altına yapılan kullanıcı yorumları üzerinden, bireylerin dijital ortamlardaki toplumsal ve siyasal olaylara verdikleri tepkileri analiz etmeyi amaçlamıştır. İçerik analizi yöntemiyle değerlendirilen 300 yorum, Türkiye’deki dijital kamusal alanın hem siyasal kutuplaşmayı yeniden ürettiğini hem de ortak duygu durumlarının paylaşıldığı bir mecra işlevi gördüğünü ortaya koymuştur.

Özellikle Ekrem İmamoğlu’nun gözaltına alınmasına ilişkin yorumlar, siyasallaşmış bir kamuoyunun dijital ortamlarda nasıl bir araya geldiğini göstermiştir. “Her şey çok güzel oldu”, “Temizliğe devam” gibi ifadeler, adaletin tecelli ettiğine inanan bir kesimin devlet otoritesine

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

güvenini simgelerken; bazı yorumlar ise bu olayları hukukun siyasallaşması, muhalefetin bastırılması ya da demokratik süreçlerin zedelenmesi olarak yorumlamıştır. Bu çeşitlilik, dijital ortamın hem fikir çatışmasına hem de toplumsal duygu birliğine olanak tanıyan çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, ekonomik gündeme dair yapılan yorumlar özellikle asgari ücret ve emekli maaşlarına dair beklentiler vatandaşların dijital mecraları yalnızca siyasal tartışma alanı olarak değil, aynı zamanda talep üretme ve sesini duyurma zemini olarak da kullandığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda dijital medya, geleneksel medya araçlarının ötesine geçerek bireylerin gündelik hayatlarını şekillendiren sorunlara ilişkin katılım sağladıkları etkileşimli bir alan hâline gelmiştir.

Öneriler

- **Dijital Kamusal Alanın Ciddiyetle Ele Alınması:** Youtube gibi platformlar yalnızca eğlence ya da bilgi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal meselelerin tartışıldığı, demokratik katılımın dijital biçimlerinin şekillendiği yeni kamu alanlarıdır. Bu nedenle hem medya üreticileri hem de akademisyenler, bu alanlardaki kullanıcı tepkilerini dikkate almalıdır.
- **Siyasal Kutuplaşmanın Dijital Boyutunun İncelenmesi:** Sosyal medya ortamlarında giderek daha keskin hâle gelen kutuplaşmanın, toplumsal uzlaşıya zarar verebileceği öngörülmektedir. Bu nedenle, dijital ortamlardaki siyasal söylem ve sembollerin analizi, sosyal bilimler için öncelikli çalışma alanlarından biri olmalıdır.
- **Yorumların Siyasal İletişim Aracı Olarak Görülmesi:** Özellikle haber videoları altında yapılan kullanıcı yorumları, sadece kişisel görüş değil; aynı zamanda siyasal kamuoyunun nabzını tutan önemli bir veri kaynağıdır. Bu yorumların daha sistematik biçimde analiz edilmesi, seçim süreçlerinden gündem takibine kadar birçok alanda yol gösterici olabilir.
- **Dijital Medya Okuryazarlığının Artırılması:** Yorumlarda yer alan aşırı milliyetçi, mizahi ya da alaycı dilin bazı durumlarda bilgi kirliliğine veya dezenformasyona neden olabileceği görülmektedir. Bu nedenle, bireylerin dijital ortamlarda eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, eğitim politikalarının öncelikli hedeflerinden biri olmalıdır.
- **Gelecek Çalışmalara Katkı:** Bu çalışma yalnızca üç haber videosu ve 300 yorumla sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda farklı dönemler, farklı platformlar ve daha geniş veri havuzları ile daha derinlemesine analizlerin yapılması önerilmektedir. Ayrıca nicel analizlerle içerik analizlerinin birlikte yürütüleceği karma yöntemler, daha güçlü sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

KAYNAKÇA

Aslan, B. (2021). *Dijital medyada kullanıcı yorumları ve toplumsal algı inşası*. İstanbul: Derin Yayınları.

Castells, M. (2014). *Ağ toplumu: Bilgi çağında ekonomi, toplum ve kültür* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ertan, M. (2021). Sosyal medya platformlarının algoritmaları ve dijital kamusal alanın dönüşümü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (52), 131–150.

Habermas, J. (2004). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü: Siyasal kamusallığın bir kategorisi üzerine araştırmalar* (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları

Kaya, R. (2020). Sosyal medya ve siyasal katılım: Yeni iletişim teknolojilerinin demokrasiye etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 75–94.

Kaya, R. (2020). *Yeni medya ve toplumsal dönüşüm: Katılımcı kültürden gözetim toplumuna*. Literatürk Academia Yayınları.

Mutlu, E. (2018). Yeni medya ve toplumsal değişim: Türkiye örneğinde bir değerlendirme. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(1), 45–62.

Mutlu, E. (2018). *Yeni medya ve kamusal alan: Katılımcı kültürün yükselişi*. Der Yayınları.

Özgen, R., & Çoban, S. (2019). YouTube haberciliği ve izleyici katılımı: Halkın yorumları üzerinden yeni medyada habercilik. *Medya ve İletişim Araştırmaları Dergisi*, (21), 89–110.

Sümer, B. (2022). Dijital yurttaşlık ve sosyal medya aktivizmi: Toplumsal hareketlerde yeni dinamikler. *Toplum ve İletişim Dergisi*, 6(1), 25–40.

CNN Türk. (2025, 6 Haziran). *Ekrem İmamoğlu gözaltına alındı – Son Dakika* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=XmPzYdvfTqo

FOX Haber. (2025, 9 Haziran). *Emekli, asgari ücretli zam bekliyor – Çalar Saat* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=7xb3C8bOgus

NOW Haber. (2025, 5 Haziran). *Özel'den Erdoğan'a Anayasa yanıtı – Selçuk Tepeli ile NOW Ana Haber* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=VAm1jxyYiAM

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

BERTRAND RUSSELL'IN TANIMA YOLUYLA BİLGİ GÖRÜŞÜNÜN DENEYİMCİLİĞİN PROBLEMLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Dr. Nusret Erdi ELMACI

Pamukkale Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Felsefe Bölümü

E-Posta: nelmaci@pau.edu.tr - ORCID: 0000-0001-6621-6005

ÖZET

Bertrand Russell bilginin tanıma ve betimleme yoluyla edinildiğini ileri süren teorisiyle epistemolojide önemli bir yer tutar. Dünya hakkında bilgimizin betimlemelerle mümkün olduğunu ama betimlemelerin doğruluğundan söz edebilmek için betimlemeyi meydana getiren yargılarımızın tanımayla bildiğimiz ögelerden oluşması gerektiğini savunan Russell tanımayı bilginin temeline yerleştirmektedir. Duyu-verileri başta olmak üzere, kendimiz hakkındaki iç gözlem bilgisi ya da tümel kavramların bilgisi tanımayla edinilir. Tanıma doğrudan farkındalıktır, bu nedenle şüpheden bağışıktır. Böylece, Russell bir yanıyla tüm bilgimizi tanıma üzerine kurarken indirgemeci, diğer yanıyla da bilgimizin zemininde tanıma olduğunu belirtirken temelci bir filozoftur. Elbette Russell için bu temel, deneyimci bir yaklaşımı yansıtır. Bu nedenle, bir bilgi türü olarak tanımanın kabul edilmesiyle deneyimci felsefenin karşı karşıya kaldığı problemlere çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, deneyimciliğin temelcilik, şüphecilik ve deneyimle bağlantısı açık olmayan bilgilerin nasıl kazanıldığı olmak üzere önde gelen üç problemi açısından Russell'ın teorisinin incelemesini yapmaktır. Çalışmanın sonucunda tanımayı bilgi türü olarak kabul etmenin söz konusu problemleri aşmak bakımından önemli soru işaretlerini barındırdığı ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanıma, Betimleme, Bilgi, Deneyimcilik.

Giriş

İnsan bilgisi denildiğinde birbiriyle ilgisi bulanık olan ve belki de tamamen ayrı kaynaklardan doğan iki bilgi türü olduğu felsefe tarihinde yaygın olarak benimsenmiştir. Bilgi denildiğinde bu bizim deneyimle edindiklerimize işaret edebilir. Deneyim doğduğumuz andan itibaren dünya ile karşılaşmamızı betimlemek için kullanılır. Dolayısıyla, deneyim bilgisi olgular hakkındadır. Bu olgular bizim dışımızdaki şeylerle ilişkimizden meydana çıktığı gibi kendi içimizde olup bitenlerle de ilgili olabilir. Diğer yönden, bilgi denildiğinde matematik, mantık, bazı kavramlar ve belki ahlaki ilkeler de düşünülebilir. Bunların deneyimle ilgilisi açık değildir. En azından deneyimden bağımsız olarak aklın bu bilgilerdeki payını yadsımak zordur. Filozofların binlerce yıldır uğraştığı bu iki bilgi türüyle ilgili meseleler, hangisinin gerçek bilgiyi verebileceği ya da birinin diğerine indirgenip indirgenemeyeceği gibi, Bertrand Russell'ın da felsefesinin ana uğraşlarındandır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Russell bilgimizin kaynağını deneyime indirger. Zaten deneyimci felsefenin başta gelen amacı bilginin kapsamına giren her şeyin aslında deneyime dayandığını göstermektir. Russell'da bu hedefe yönelik olarak bilgiyi deneyimle başlatır; ama öncekilerden farklı olarak doğayla kurduğumuz ilişkide öncelikle duyu-verilerini temele alır. Russell için duyu-verileri kendi başına bir bilgi türüdür. Russell bu iddiasını doğrudanlık ve farkındalık üzerinden savunur. Üzerinde bir yargımız olmaksızın duyu-verileri doğrudan farkında olduğumuz şeylerdir. Bu nedenle, duyu-verilerini fark etmek ile duyu-verileriyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz obje hakkında konuşmak birbirinden ayrıdır. Fiziksel objeler, yani dünya hakkında ancak yargıda bulunarak bilgi sahibi olurken, duyu-verileri hakkında yargıda bulunmadan bilgi sahibi oluruz. Bu ayrımla Russell hem amaçladığı deneyimci temelciliği sağlamlaştırmak hem de doğruluk ve yanlışlık yalnızca yargılara ait olabileceği için duyu-verileri özelinde şüpheden bağışık bir Arşimet noktası belirlemek ister. Duyu-verileri konusunda yanılmayız, çünkü onları yalnızca tanırız. Russell'a göre sadece duyu-verileri değil, iç gözlem, bellek ve tümeller de tanıma yoluyla bilginin nesneleridir. Dolayısıyla Russell tanıma yoluyla bilgiyi deneyimin ötesine genişletmeye çalışmakta, böylece bilgimizin tüm kapsamını tanımaya indirgemeye odaklanmaktadır. Buna karşın, tanımanın gerçekten bilginin bir yolu olup olmadığına dair çok detaylı argümanlar sunmaz. Çalışmanın devamında Russell'ın tanıma yoluyla bilgi edindiğimiz iddiası için hem kendisinin hem de literatürde buna yönelik geliştirilmiş argümanların incelenmesi yapılmaktadır. İnceleme Russell'ın stratejisinin başarısına odaklanarak, tanıma yoluyla bilginin gerçekten de deneyimciliğin problemlerini aşabilmesi bakımından eleştiri hedeflemektedir. Çalışmanın sonucu Russell'ın temelcilik, şüphecilik ve tanıma zemininde bilgimizi genişlettiğimiz savlarının güçlü olmadığı sonucuna varmaktadır.

1. Russell'da Tanıma Yoluyla Bilmek

Russell *Felsefe Sorunları* adlı eserinde fiziksel nesnelerin bilgisini edinme olanağımızı inceler ve fiziksel nesne ile duyu-verilerinin epistemik konumunu birbirinden ayırır. Şöyle ki, bildiğimiz şeyler arasında fiziksel nesne varsa bile, bu bilginin doğrudan kaynağı duyu-verileri olamaz. Buna göre, fiziksel nesneler hakkında bir şeyler bilmek ile duyu-verileriyle ilgili bilgi edinmek aslında doğası gereği ayrıdır ve Russell'ın deneyimciliğinin başlangıç tezi budur. Duyu-verileri özneldir, kişisel ve anlık bir edinimdir, bu nedenle de görelidir (2017, s. 26). Duyu-verilerinin göreli doğası onların fiziksel nesneyle açık bir bağlantısı olduğunu söylememizi imkansız kılmaktadır. Bir kişinin karşısında bir masa olduğunu varsayarsak, Russell'a göre masanın mevcudiyeti doğrudan fark edilemez, ancak dolaylı olarak çıkarsanabilir. Öyleyse masa hakkında söylenebilecek şeyler dolaysız bilinenden, yani duyu-verilerinden yapılan bir çıkarımdır (2017, s. 29). Buna karşın, masa dediğimiz objeyle yüz yüze geldiğimizde mevcudiyetini kabul edebileceğimiz şeyler yalnızca duyu-verileridir. Bu bakımdan Russell için duyu-verisinin fark edilmesi duyumlarımızdan söz etmeyi meşrulaştırırken, bu duyu-verilerinin masaya ait olduğunu söyleyemeyiz. Russell bunu şu sözlerle açıklar:

> Renkler, sesler, kokular, katılıklar, pürüzlülükler vb. gibi, duyumla dolaysız olarak bilinen şeylere "duyu-verileri" adını verelim. Bunların dolaysız olarak

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

> ayrımına varma (fark etme) deneyine "duyum" adını vereceğiz. Böylece, ne zaman bir renk görürsek bir renk duyumu elde ederiz fakat rengin kendisi duyum değil duyu-verisidir. Renk, dolaysız olarak ayrımına vardığımız şeydir, bu ayrımına varmanın kendisi ise duyumdur. Açıktır ki, masa hakkında bir şey bilecek durumdaysak bu, birleştirdiğimiz duyu-verileri –kahverengi, dikdörtgen kılık, pürüzsüzlük vb.- aracılığıyla olmalı fakat söylediğimiz sebepler yüzünden, masanın duyu-verileri olduğunu ya da hatta duyu-verilerinin, masanın dolaysız özellikleri olduğunu söyleyemeyiz. (Russell, 2017, s. 29)

Russell duyu-verilerini alma sürecini "tanışma/tanıma" (acquintance) olarak ifade etmektedir (2017, s. 63). Tanışma, karşı karşıya kalınan duyu-verisinin varlığından haberdar olmaktır. Renkler, kokular, acı veya sevinç gibi hisler doğrudan mental ilişki kurduğumuz durumlardır (Duncan, 2021, s. 1). Tam da bu nedenle bu tür şeylerin bilgisi için inanç ya da kavram gerekmez. Belirli bir rengin tonunu, adını bilmiyor olsak bile tanıyıp aşinalık kazanabiliriz (Duncan, 2021, s. 3). Bununla birlikte, bir şeyden haberdar olmak, yani onun var olduğunu bilmek onun hakkında söylenebilecek doğruları bilmek anlamına gelmediği gibi doğruları bilmek için tanıma bilgisi gerekli değildir. Daha önce de söylenildiği gibi, fiziksel obje hakkında konuşmak ile duyu-verileri edinmek epistemik anlamda zorunlu bir bağlantıyı gerektirmez. Duyu-verilerini bilmek bir tür tanışıklık sağlamaktır. Buna rağmen, fiziksel obje hakkında konuşmak böyle bir tanışıklıktan farklıdır.

> Var olan bir şeyi tanıyorsam, bu tanıma bana onun var olduğu bilgisini verir. Fakat bunun tersi, yani belli bir türden bir şeyin var olduğunu biliyorsam, benim ya da bir başkasının onu tanıması gerektiği doğru değildir. Bir şeyi tanımaksızın üzerinde doğru yargıya vardığımda, olan şey şudur: o şeyi tanımadan bilmiş olurum, yani belli bir genel ilke sonucunda, bu tanıma yanıt veren bir şeyin varlığı, tanıdığım başka bir şeyin varlığından çıkarımlanabilir. (Russell, 2017, s. 61-62)

Böylece Russell için şeylerin bilgisi tanımayla mümkün oluyorsa mantıksal olarak doğrulardan bağımsızdır; ancak şeylerin betimleme yoluyla bilinmesi yalnızca doğrular yoluyla mümkündür (2017, s. 63). Masayı dolaysızca bilmek mümkün değildir, fakat masayla karşı karşıya geldiğimizde fark ettiğimiz duyu-verileri dolaysızca bilinir ve bu tanımadır. Masa ise ancak bir betimleme olabilir; masa hakkında söylenenler doğru olduğunda masayla ilgili betimlemeler bilgi haline gelir. O halde masa, "şu ve şu duyu-verilerini doğuran fiziksel nesnedir" diyebiliriz (Russell, 2017, s. 64). Sonuç olarak, bizim şeyler hakkında bilgi edinmemiz iki farklı yolla gerçekleşmektedir: Bir şeyi ya tanırız ya da doğru şekilde betimleriz. Aynı zamanda bu, Russell'a göre bilgimizin iki kaynağına işaret eder. Birincisi, deneyin konusu olan duyu-verilerini bilmektir. İkincisi ise olgular hakkında dile getirdiğimiz önermelerin bilgi statüsü kazanmasıdır. İlk bilgi kaynağı kendiliğinden açıktır, çünkü bizzat deneyimlememizin bilgisidir. Ama ikinci bilgi türü bizim deneyimlememizin dışındaki şeyler hakkında olduğundan doğru veya yanlış olabilirler. Zaten doğruluk ve yanlışlık önermelerle ilgili söylenebilecek bir durumdur, kişisel deneyimlerle ilgili değil (Çelik, 2024, s. 196).

Russell'a göre tanıma ile betimleme bilgisini ayırt eden iki önemli unsurdan birisi yukarıda bahsedildiği gibi dolaysız veya dolaylı edinilmelidir. Tanımanın ayırt edici unsuru

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

"doğrudan" olmasıyken betimlemeler "dolaylıdır" (Duncan, 2021, s. 1). Diğer unsur ise şüpheye yer açıp açmamalarıdır. Betimlemeler yanılgıya duyarlıdır. Yani, doğru veya yanlış olabilirler.[614] Hatta, masanın varlığından bile makul şekilde şüpheye düşebiliriz. Buna karşın duyu-verileri şüphe konusu edilemez. Özne her ne duyu-verisine sahipse mevcut duyu-verisi özne için tam olarak öyledir. Bununla birlikte, sadece duyu-verileriyle yetiniyor olsaydık bilgimizin hiçbir şekilde genişleyemeyeceğine dikkat çeken Russell, bellek ve iç gözlemin nesnelerinin de duyu-verileri gibi tanıma yoluyla bilgisinin edinildiğini, bu yolla tümellerin de tanındığını ileri sürer (2017, s. 65). Ona göre, "tümelleri fark etmeye *kavramak*, kavranan bir tümele de *kavram* denir (2017, s. 68)". Her yargı tümellerle oluşturulmak zorunda olduğundan, hem daha fazla bilgi edinmemiz hem de bu bilginin özünde tanımaya dayanan unsurlardan oluşması Russell'ın temelciliğinin kritik noktasını oluşturur. Anlayabileceğimiz her önerme tamamen tanıdık olduğumuz bileşenlerle oluşmalıdır. Böylece hiçbir zaman görmediğimiz Bismarck hakkındaki yargılarımız, iç içe geçmiş belirli tasvir gruplarını içerdiği sürece, tanıdıklık yoluyla bilinen bilgiye indirgenebilir (Kenny, 2018, s. 170-171).

Russell tanıma ve betimleme bilgisi ayrımını hem *Felsefe Sorunları* boyunca hem de yaşamı boyunca yazdığı eserlerde yer yer işlemektedir. Bu çalışma açısından odaklanılacak husus Russell'ın tanımaya bilgi statüsü vermesidir. Russell tanımayı bilgi olarak ileri sürerken bunu sağlayanın farkındalık olduğunu düşünür. Tanışılan bir şey onunla karşı karşıya kalınma anlamında farkındalık olarak karakterize edilir (Hayner, 1969, s. 424). Duncan'a göre öznel bir deneyim ile bir durumun hukuka uygun olup olmadığını fark etmek arasındaki ayrım tanıma olarak bahsi geçen farkındalığın ayırt ediciliğine bir örnektir (2021, s. 7-8). Duncan bu ayrımı yapmanın farkındalığı fark etmek, deneyimlerimizin öznelliğini izah etme, bilginin temel öğelerini anlamak gibi konularda açıklama olanağı sunduğunu ifade etmektedir (2021, s. 7-8). Bu bakımdan tanıma yoluyla bilginin incelenebileceği geniş bir teorik yelpaze bulunmaktadır. Fakat, çalışmanın sınırları itibariyle aşağıda yalnızca temelcilik, şüphecilik ve bilginin genişletilmesi bakımından empirizmin önemli konularında tanımayı kabul etmenin bizi nereye götürebileceği incelenecektir.

2. Tanıma Bilgisinin Problemleri

Russell'ın tanımayı bir bilgi türü olarak merkeze alan yaklaşımıyla özellikle üç konuda bir çözüm önermek istediği anlaşılmaktadır. İlk olarak, Descartes'ın (2007) yaptığı gibi şüphe edilemeyecek bilgiler olduğunu göstermek, ama bunu Descartes'ın aksine akılcı değil deneyimci bir kuramla gerçekleştirmek. Bu konu deneyimciler açısından akılcılar karşısında her zaman bir sorun olmuştur. Çünkü deneyime dayalı veriler yaygın olarak pek sağlam bulunmaz. Bu nedenle tüm bilgimizi deneyime dayandırıp yine de güçlü dayanaklara sahip bilgilere erişebileceğimizi göstermek önemli bir güçlüktür. Russell, deneyimi salt bir veri yerine ayrı türde bir bilgi hali olarak karakterize ederek sorunu aşmayı dener. İkinci konu ise şüpheciliktir. Duyu-verilerinin göreli ve öznel oluşu çoğu zaman deneyimciliğin şüphecilik

[614] Russell betimleme yoluyla bilginin yargılarımızın doğruluğuna bağlı olduğunu iddia etmekle kalmayıp bununla ilgili detaylı bir doğruluk kuramı da geliştirmektedir. Ancak, bu çalışma betimleme yoluyla bilgiden ziyade tanıma yoluyla bilgiye odaklandığından Russell'ın doğruluk üzerine yaptığı çalışmalara değinilmemektedir. Russell'ın doğruluk hakkındaki görüşlerine dair detaylı bir sunum için bkz. Uygur (1963).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

karşısında zayıf kalmasına yol açar. Fakat Russell, duyu-verileriyle tanışıklığın şüpheden bağışık olduğunu iddia etmektedir. Son olarak ise duyusal zeminden hareketle duyusal olmayan içeriğe sahip yargıların nasıl oluştuğunu göstermek deneyimci felsefenin önemli bir konusudur. Russell tanıma ve betimleme yoluyla bilgi ayrımını yapmakla kalmayıp tüm betimlemelerin tanımaya dayandığı ya da dayanması gerektiği teziyle probleme yeni bir bakış açısı getirmek ister. Ancak, metnin devamında tartışıldığı üzere Russell'ın teorisi üç problemi çözmek bakımından yeni sorular doğurmakta, dolayısıyla problemleri aşmak için yeterli düzeyde sayılabilecek bir açıklama vermekte zorlanmaktadır.

2.1. Tanımaya Temel Türde Bilgi Denilebilir mi?

Russell her türden bilginin temelini tanışıklığa indirgerken aynı zamanda tanışıklığın kendi başına bir bilgi tarzı olduğunu iddia etmektedir. Bunun nedeni, bilginin diğer yollarının aksine, tanışıklığın doğrudan olması ve ayrı türde bir farkındalık olmasıdır. Duyu-verileri, kendi düşüncelerimiz, duygularımız, arzularımız ve hafızamızdaki içsel ve dışsal duyularımızın geçmiş verileri tanıdıktır (Kenny, 2018, s. 170). Tanıdık olan bu bilgilerin ayırt edici yönü Russell'ın "farkındalık" ifadesini kullanımıyla anlaşılabilir. Kırmızılık gibi bir rengi veya baş ağrısı çekiyor olmayı fark etmemiz ile matematik probleminin çözümünün ne olduğu ya da televizyondaki aktörün kim olduğunu fark etmemiz birbirinden başkadır (Duncan, 2021, s. 1).

Russell'a göre, tanışıklık nesnelerin ve özelliklerin aracısız sunumudur, doğrudan farkındalığıdır (Duncan, 2021, s. 2). Hem karşı karşıya kaldığımız duyumlar hem de tümeller tanımayla bilinir. Yukarıda açıklandığı gibi Russell için doğruların bilgisi şeylerin bilgisinden ayrıdır ama tüm doğrular nihayetinde tümelleri gerektireceği için bütün doğruların bilgisi de tümelleri tanımaya dayanır (Russell, 2017, s. 103). Bir parça ak şey gördüğümüzde ilk adımda, bu tikel ak şeyi tanımış oluruz, fakat birçok ak şey gördüğümüzde bunların hepsinde ortak olan aklığı kolayca soyutlamayı öğreniriz ve bunu öğrenmekle de ak'ı tanımayı öğrenmiş oluruz (Russell, 2017, s. 111). Böylece, tanıma yoluyla bilgi, geri kalan tüm bilgimiz için ilk düzeyde zemin görevine sahip bilgi işlevi görür.

Hayner'e göre tanımanın kendi başına ve en temel düzeyde bilgi olduğunu savunmak için iki argüman sunulabilir (1969, s. 427): Birincisi tarihsel argümandır. Platon, Aristoteles, Descartes ve Spinoza gibi filozoflar bir tür görüş, kavrayış ya da sezgiyi bilgi kaynağı olarak kabul etmektedir. Gerçekten de felsefe tarihinde doğrudan kavrayış veya açık şekilde görme gibi bilme yolları çokça kullanılmıştır. Örneğin Platon'da (508c-509a) ideaların bilgisine sahip olmak demek ideaları zihnin kavraması anlamında görüş gücü gerektirir. İkinci argüman ise dilseldir. Bilgi kavramı yaygın olarak yargıların taşıyacağı bir statü olarak düşünülür. "Trenin kalkış saati 9:30'dur" veya "Mars'ın yörüngesi elipstir" türü önermeler bilgi olabilir. Halbuki bilgi statüsüne sahip olmanın yalnızca yargılara dair olabileceğini ileri sürmek için tartışmasız gerekçeler bulunmamaktadır. Bu hususta önemli olan tanıma-betimleme gibi bir ayrım yapmanın bizi daha açıklayıcı bir noktaya taşıyıp taşımadığına bakmaktır (Hayner, 1969, s. 428).

Russell'ın bir tür deneyimci cogito, yani şüpheden bağımsız ve geri kalan tüm bilgiyi inşa ettiğimiz zemin olarak tanımayı önermesi ilk bakışta deneyimcilik için açıklayıcı bir girişim olarak görülebilir. Eğer yargılarımız birer betimlemeyse ve her betimleme tanıdığımız

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

öğelerden kurulu olursa yargılarımızın bilgi statüsü sağlam temellere dayanabilir. Buna rağmen, Russell'ın sunduğu bu zemin deneyimin başlangıç noktası olarak farkındalığı bilgi ile özdeşleştirmesi sayesinde mümkün hale gelmektedir. Buna göre, "düşünen ben" değil, "duyu-verisinin farkında olan ben" merkezi konuma gelmektedir. Peki Russell'ın kullandığı haliyle "farkındalık" gerçekten bilgi olarak kabul edilebilir mi?

Bu konuda Parker'ın işaret ettiği gibi Russell tanıma için mevcudiyeti şart koşar (1945, s.2). Karşı karşıya kaldığımız duyu-verilerini tanımak, onların karşımızda mevcut olduğunu kabul etmektir. Fakat, duyu-verilerinin mevcut olması bunların bilinmesi için yeterli bir koşul değildir. Russell farkındalık ifadesini yargılardan farklı bir şey gibi sunarak tanımadaki farkındalığın bilgi olduğu iddiasında bulunmaktadır. Halbuki duyulur nesnelerin farkındalığı diye bir şeyden söz edilemez. Deneyim öğesi her neyse tam olarak odur. Bir şeyi deneyimlemek, ona yönelik ilgi duymaktır. İlgi ise beraberinde kavram gerektirir. Bir ses duyduğumuzda yalnızca ses duymayı fark etmeyiz, aynı anda o sesin neyle ilgili olduğu gibi bir ilgi gösteririz. Farkındalık bu anlamda bir durumdur ve her zaman kavramla birliktedir. Bu da tanımadan ziyade betimleme türü bir bilgiye girer (Parker, 1945, s.3-4).

Parker'ın itirazı dikkate alınarak düşünüldüğünde şunu söylemek akla yatkındır: Duyu-verileri o kadar da farkında olduğumuz şeyler değildir. Hatta, duyu-verilerinden ziyade biz objeleri fark ederiz. Duyu-verilerini fark etmek demek üzerinde bir düşünme, odaklanma sürecidir. Böyle olduğunda da belirli bir rengi veya sesi düşünmeye başlarız. Genellikle deneyimsel algı kendiliğindendir ve bunun bilgi olduğunu söylemek için yeterli bir sebep görünmemektedir. Dahası, eğer farkındalık gerçekten bilgi türüyse, bizim objeleri fark etmemizin de bilgi sayılması gerekir. Örneğin, Russell için masa doğrudan deneyimimize giren bir şey değildir, bu nedenle masayla tanışmayız. Ama bir şeyin masa veya kalem olduğu da doğrudan fark ettiğimiz şeylerdir. Bu açıdan rengi fark etmek ile masayı fark etmek arasında deneyimle ilgili bir ayrım yoktur. Eğer farkındalık gerçekten Russell'ın ifade ettiği gibi temel düzeyde bir bilgiyse bile, bunun fiziksel objelerin mevcudiyeti için de geçerli olması gerekir. Öyleyse, Russell'ın tanıma yoluyla bilmeyi betimleme yoluyla bilinenlerden ayırt etmek için sunduğu kriter problemlidir. Çünkü sadece duyu-verilerini fark etmenin başka şeyleri fark etmekten neden başka türlü olduğu ve dahası, öyle olsa bile neden yalnızca duyu-verilerini fark etmenin bilgi olduğuna dair yeterli düzeyde bir açıklama yoktur.

2.2. Tanıma Şüphecilik Karşısında Avantaj Sağlar mı?

Russell'ın tanıma ve betimleme yoluyla bilmeyi birbirinden ayırt etmesinin bir hedefi de şüphecilik probleminden kurtulmaktır. Dünya hakkında bilgimizin duyu verilerinden öteye geçemeyeceği, bu nedenle fiziksel objelerin duyu verilerinin birer toplamı olduğunu ama gerçekte nasıl görüneceğini bilemeyeceğimiz iddiası hem şüphecilerin hem de idealistlerin paylaştığı bir düşüncedir. Russell'a göre idealistler bilgi hakkında bir bulanıklık içerisindedir. Çünkü tanıma yoluyla bilme ile betimleme yoluyla bilme ayrımına dikkat etmezler (Hayner, 1969, s. 425). Diğer yandan, şüpheciler duyuların göreliliğine atıfta bulunurken, bilim ise duyulur nitelikleri nesnelerin ilişkilerinin açıklanması için kullanmaz. Russell ise duyu verilerini bir kenara bırakan veya duyu verilerinden ötesine geçemeyeceğimizi öne süren bu yaklaşımların aksine, duyu-verilerini temele alarak problemin giderilebileceğini düşünmektedir

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

(Demopoulos, 2011, s. 755). Bunun yolu maddi dünya hakkındaki bilgimizi algı nesneleri yerine duyu-verileriyle tanışıklık üzerinden ele almaktır.

Russell'ın tanıma yoluyla bilgiyi temellendirme yollarından ikisi şüpheciliğin tanımayla bildiklerimizi sarsamayacağı tezi ile şüpheciliğin argümanı olan gerileme (regress) probleminden başka türlü kurtulamayacağımızı öne sürmektir. Russell'da çok açık olmayan iki argümanı Duncan analiz ederek şu şekilde sunar: Şüphe argümanına göre bir şeyle tanışma halinde olmak tanınan bu şeyin şüphe edilemez olmasıdır. Masa hakkında söylenebilecekler ve hatta masanın kendisinden bile şüphe etmemiz için makul sebepler sunulabilir. Ancak, o an edindiğimiz duyu verilerinin mevcudiyetinden şüphe edilemez. Dolayısıyla tanıma durumunda karşımızdaki şeyler, belirli bir duyu verisi veya tümellik fark etmez, tam olarak öyle olduğu konusunda tereddüt edebileceğimiz şeyler değildir (Duncan, 2017, s. 463). Russell bakımından gerçekten kesin olan tek şey bir renk görülüyor olmasıdır. Buna göre, bizim aslında rüyada olduğumuz söylenebilir. En azından duyu-verileri bakımından rüyada olmak ile olmamak arasında bir fark yoktur. O halde, gerçeklik fikri bir varsayımdan öteye gidemez. Russell bu argümanın gücünü kabul etse de gerçeklik varsayımının da makul olduğunu savunur. Bizden bağımsız bir dış gerçeklik içgüdüsel bir sonuçtur ama bunu reddetmek için de iyi sebeplerimiz olduğu söylenemez (Kenny, 2018, s. 169). Duncan'ın sunduğu diğer argüman da gerileme problemiyle ilgildir (Duncan, 2017, s. 466). Şüpheciliğin herhangi bir bilgi teorisi için kaçınılmaz olarak ileri sürdüğü gerileme sorununa göre bilgi iddiasında bulunan her yargı bu iddiayı temellendirmelidir. Fakat, bu temellendirmenin gerçekten bir temel sunduğunun da temellendirilmesi gerekir ve bu sonsuza kadar sürer. Russell tanımayı bir tür bilgi çeşidi sayıp farkındalık üzerinden karakterize ederek gerileme sorunundan kaçınabileceğini düşünmektedir. Şöyle ki, duyu-verilerini tanımamız, başka hiçbir gerekçe olmaksızın açık bir bilgi, kendiliğinden bir temeldir ve bundan dolayı gerileme sorunu gündeme gelmez.

Russell yukarıdaki iki argümanda şüphecilikten kaçınmak için tanıma yoluyla bilgiyi kabul etmemiz gerektiğini savunmaktadır. Ancak, ilk olarak duyu-verilerinin şüphe edilemez temeller olduğu fikri tartışmaya açıktır ve ikinci olarak, duyu-verilerinin doğruluğuna inanmamız şüphecilikle zaten uyumlu bir fikirdir; bu nedenle Russell'ın şüpheciliğin kabul edebileceğinden daha ileri bir noktaya tanıma yoluyla bilgi bakımından gittiği söylenemez. Russell bunu betimleme yoluyla bilgi üzerinden yapmaktadır, ama bu, şüpheci savları bertaraf edemez. Öncelikle, duyu-verilerinin hangi bakımdan şüpheli olduğu üzerinde duracak olursak, Russell'ın bizzat kendisi bunun sebebini açıklamaktadır:

> Masanın "gerçekten" tümüyle aynı renkte olduğuna inanmış olmama karşın ışığı yansıtan bölümler ötekilerden daha parlak görünür, kimi bölümlerse yansıyan ışık yüzünden ak görünür. Bilirim ki yer değiştirdiğimde ışığı yansıtan bölümler değişecek ve masa üzerindeki renk dağılımı başka türlü olacak. Buna göre, birçok kişi aynı anda masaya baksa, bunlardan herhangi ikisi büsbütün aynı olan bir renk dağılımı göremeyecek çünkü herhangi iki kişi masayı aynı bakış açısından göremez ve bakış açısındaki her değişme ışığın yansıma biçiminde bir değişme yapar. (Russell, 2017, s. 26)

Russell duyu verilerinin öznelliğini ve göreliliğini kabul ederken, tam da bu nedenle kendi deneyimimiz dışında nesneler bulunduğunu kanıtlayamayacağımızı ileri sürer (Russell,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2017, s. 39). Ona göre bunu kanıtlayamayacak olmamız yine de bunun sağduyusal olmadığını göstermez. Sonuçta, nesnelerin varolmadığını düşünmek için de sebebimiz yoktur. O halde, bizden bağımsız bir dış dünyanın varlığı inancı daha çok iç güdüseldir, kendiliğinden buna inanırız (Russell, 2017, s. 41). Böylece, Russell için bizim bilgimiz mutlak bir kesinlik düzeyinde değil, daha çok olasılıksaldır ve bu olasılığın yüksek kabul edilmesi meşrudur. Aksi halde hiçbir şey bilmediğimizi kabul etmek durumunda kalırız.

Sorun şu ki, şüphecilik çoğu noktada Russell'ın teorisine karşı çıkmayabilir. Şüpheciler için de duyu-verileri özneldir ve şu veya bu deneyimimiz kendi algımız bakımından şüpheli değildir. Kırmızı görüyorsak, gördüğümüz şey kırmızıdır. Şüpheciler, kırmızı gördüğümüz şeyin gerçekten kırmızı olduğunu iddia etmenin meşru olmadığını düşünür, yani görünüş ile gerçeklik arasında bir ilişki kurmamızı dogmatik, temelsiz bir tutum sayarlar. Yalnızca görünüşler düzeyinde kalıp, gerçeklik hakkında inançlar geliştirmediğimiz takdirde şüphecilik için yaşamı devam ettiren tutumlar geliştirmemiz problem değildir (Pojman, 2001, s. 31). Her ne kadar şüpheciler arasında tartışmalı bir konu olsa da, Carneades sürekli tekrarlanan görünüşlerin öyle olabileceğini varsaymamızı makul bulur (Akad. II. 148). Bunlar göz önünde alındığında tanıma yoluyla bilgi konusunda Russell'ın şüphecilikten daha ileri bir epistemik noktaya geçtiğini söylemek mümkün değildir.

Elbette Russell'ı şüphecilerden farklı kılan husus betimleme yoluyla bilgiyi kabul etmesidir. Bir nesnenin gerçekten varolduğunu söyleyemeyiz, ama nesnenin şu veya bu bakımdan şöyle veya böyle olduğunu söyleyebiliriz. Masanın gerçekliği hakkında konuşamayabiliriz ama masaya baktığımızda kahverengi algıladığımızı, masanın bizim solumuzdaki nesne olduğunu söyleyebiliriz. Bu sayede, tanımanın temel olduğu betimlemeler yoluyla bilgimizi genişletiriz. Fakat, eğer betimlemeler tanıma yoluyla bilineneler üzerine kurduğumuz mantıksal inşalar ise, tanımanın şüphe edilemez karakterinin betimlemeler için de geçerli olması gerekir. Halbuki, duyu-verilerinin gerçeklikten değil de hologramdan kaynaklandığı gibi şüpheci bir senaryoda, dolayısıyla salt öznel algılamanın dışında bir doğruluğunun mümkün olmadığı durumlarda, betimlemeler de ancak salt öznel olacaktır. Buna göre, betimlemeler şeyler hakkında değil, yalnızca öznel tanımalarımız hakkındadır. Şeyler "hakkında" bilgi demek, tanımadan ziyade önermeler üzerine olacağından, önermelerin doğruluğundan bahsetmek için bir sebep yoktur. Eğer bir sebep varsa, bunun neden iyi bir sebep olduğunun da temellendirilmesi gerekir ve tanıma böyle bir temellendirme yapamayacağına göre ya temelsiz olduğu kabul edilmeli ya da gerileme sorununa düşüleceği kabul edilmelidir. O halde, Russell'ın şüphecilik problemini tanıma yoluyla bilgi sayesinde aştığı iddiası güçlü değildir.

2.3. Tanıma ve Betimleme Yoluyla Bilgi Arasında Köprü Kurulabilir mi?

Russell'a göre, betimleme yoluyla bilgi, doğruların gerisinde bazı bilinenleri gerektirir. Örneğin, bir aktörü "o aktör" olarak bilmek için, aktörlerin ne olduğu hakkında bazı bilinenler olmalıdır. Buna karşın, tanışıklık bu anlamda bilinenler gerektirmez; inançlar veya yargılar tarafından oluşturulmaz, bir şeyle tanışık olmak için inanç, yargı veya kavramsallaştırmaya ihtiyaç yoktur (Duncan, 2021, s. 3). Bununla birlikte, Russell için tanışıklık boş bir zihinsel ilişki değil, kendi başına kendine özgü bir bilgi türüdür; eksiksizdir bir bilgidir, yani teorik anlamda daha fazla içerik istemez ve şüpheye bağışıktır (Duncan, 2021, s. 3).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Varsayalım meteoroloji haberlerine bakarak havanın yağmurlu olduğunu öğrendik. Bu noktada havanın yağmurlu olduğunu fark etmemiz veya başka bir deyişle buna inanmamız dolaylıdır, çünkü farkındalığın nedeni meteoroloji haberidir. Diyelim ki, dışarı çıktık ve yağmur yağıyor. Böyle bir durumda havanın yağmurlu olduğu inancımız halen tanıma yoluyla bilgi değildir. Yağmurun tanıma yoluyla bilgisi, yağmurun görünüşünü fark etmemizdir. Bu görünüş bir duyu-verisidir ve biz yalnızca duyu-verilerini ya da duyusal verilerin farkındalığıyla gerçekleşen mental durumları tanırız. Böylece Russell tanıma yoluyla bilgiyi iki boyutta ele alır. Birincisi, metafiziksel boyutudur. Buna göre görünüşün farkındalığı onun mevcudiyetinin farkındalığıdır. İkincisi epistemik boyutudur. Yağmurun farkında olmak gibi bir durumun gerekçelendirmesi, yalnızca ve doğrudan bu farkındalıktan kaynaklanır (Duncan, 2017, s. 462). Çağdaş literatürde bu tür bir gerekçelendirme önermesel gerekçelendirme olarak ifade edilir. Şöyle ki, bir kişi F gibi deneyimsel niteliğin farkındaysa, F niteliğini deneyimliyor oluşuna inancı temel biçimde gerekçelidir (Feldman, 2004, s. 44). Konunun metafiziksel boyutu ayrı bir tartışmadır. Burada meselenin epistemik yönü ele alınmaktadır. Bu açıdan problem şudur: Kendiliğinden gerekçeli olan tanıma ile gerekçelendirme için başka unsurlar isteyen betimleme bilgisi arasında gerçekten bir bağlantı kurulabilir mi?

Önermesel gerekçelendirme bir kişinin inancı için gerekçelerinin olmasıdır. Gerekçelendirmenin diğer türü ise doxastic gerekçelendirmedir. Doxastic gerekçelendirmede kişinin inancı için gerekçelerinin olmasının yanı sıra, yalnızca bu gerekçelere dayanarak yargının doğru olduğuna inanmak söz konusudur. Bu da önermesel gerekçelendirme ile doxastic gerekçelendirme arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Basitçe ifade edilirse, bir kişinin belirli bir şeye inanırken gerekçeleri vardır demek ile, bir kişi bir şeye belirli gerekçelerden dolayı inanır demek farklıdır (Korcz, 1997, s. 171). Russell'ın tanıma yoluyla bilgi olarak ifade ettiği bilgi türünde kişinin deneyimlediği durumun gerekçelerini ayrıca düşünmüyor olması kendi kendisini temellendiren bilgi türü olması bakımından yerindedir. Ancak, Russell yalnızca burada kalmadığımızı, betimleme yoluyla bilgimizi genişlettiğimizi iddia ettiğinde tanıma ve betimleme arasında bir epistemik ilişki olduğunu öne sürmektedir.

Ona göre fiziksel nesneleri ve diğer insanların zihinlerini betimleme yoluyla öğreniriz. Böyle bir betimleme hem tanışıklığı hem de doğruların bilgisini içerir. Bazı şeylerin doğrudan farkında değilizdir ama önermeler aracılığıyla onun hakkında bilgi sahibi oluruz. Önermeler doğru olduğunda onun diğer nesnelere göre bulunduğu ilişkiyi tasvir eder (Hayner, 1969, s. 424). Çin İmparatoruyla tanışmamış olmam onun hakkında doğru yargılarda bulunmama engel olmaz (Hayner, 1969, s. 425). Dolayısıyla, bir şey hakkında önermelerle yargıda bulunuruz ve bu önermeler doğru ise bilgiye sahip olduğumuz söylenebilir. Ancak, yargıların yalnızca doğru önermeler olması bilgi için yeterli değildir. Russell'ın da belirttiği gibi doğru yargıların temellendirilmesi gerekir. Bu temellendirme elbette betimlemelerin tanıdığımız unsurlarla kurulmasıyla mümkündür. Russell'ın teorisindeki problem burada ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da söylendiği üzere bir kişinin yalnızca gerekçelerinin olması her zaman yargıların bilgi olması için yeterli değildir. En azından bazen gerekçeler ile yargı arasındaki ilişkiyi öznenin uygun şekilde kurması gerekir. Tanımayla bilinenler için öznenin böyle bir ilişki kurması gerekli değildir, çünkü ilişki doğrudandır. Ama betimlemelerde tanımayla bilinenlerin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

tek başına uygun ilişki kuracağını söyleyebilir miyiz? Aşağıda bunu neden söyleyemeyeceğimizi göstermeye çalışacağız.

Russell'ın öne sürdüğü gibi doğrudanlık ve farkındalık temelinde duyu-verilerini, tümelleri ya da sezgisel anlamda açık olan doğruları tanımayla biliyor olalım. Şöyle bir dilemmayla karşı karşıya kalırız: Tanımalar ya tek seferliktir ya da tekrar tekrar aynı şey tanınır. Aynı şey tekrar tanınamaz. O halde tek seferliktir. Çünkü bir şey tanındığı anda, artık bellekte yer edinir ve zamanla kavramlaşarak tümelleşir. Kırmızı rengini fark edebiliriz veya kırmızının belirli bir tonunu fark ederiz. Buna dair başlangıçta bir kavramımız yoksa, doğal olarak bu sadece bir tanıma durumudur. Ama tanıma tekrar ettiğinde bunların aynı kırmızı ton olduğunu da fark etmeye başlarız. Bu fark etme artık bellekten geldiğinden, tanınan şey duyu-verisinin kendisi değil, bellekteki imgesi olur. Bu nedenle, duyu-verisinin tek seferlik tanınması tekrarlanamayacağı için salt objektif olamaz, özenin bireysel deneyimidir; bu nedenle dünyanın öyle olduğuna dair hiçbir şey sunmaz. Olsa olsa subjektif olarak deneyimimizi yansıtır. Öyleyse, dünyayı betimlemek için bir işleve sahip değildir. Sonuçta, betimlemeler bizim deneyimimizden bağımsız şeyler hakkındadır. Betimlemeler doğru olsa bile, betimlemeleri gerekçelendiren tanımayla bildiğimiz ögeler her zaman subjektif olacaktır. Bu bakımdan betimlemeler içeren yargıların doğruluğu ile subjektif deneyim arasındaki ilişkinin genel-geçer bir uygunluğunu iddia edemeyiz.

Sorunu ortaya çıkaran bir başka yön tanımanın kaynağı konusudur. Temelde tüm bilgimiz tanınan ögelere, tanınan ögelerin tek kaynağı duyu-verilerine dayanıyorsa, duyu verilerinin şüpheci bir senaryodan kaynaklandığını varsaydığımız zaman tüm bilgimiz tehdit altına girecektir. Çok sayıda şüpheci senaryo kurgulanabilir, örneğin işittiğimiz sesler aslında gerçeklikten değil, tamamen beynimizden geliyor olabilir. Yani bir deneyin kurbanı veya psikolojik rahatsızlık içerisinde olabiliriz. Russell'ın analizi bakımından böyle bir durumda olmamız sesleri tanımamıza engel değildir. Daha önemlisi, bizden bağımsız gerçek bir ses ile gerçeklikten kaynaklanmayan bir ses tanıma bakımından ayırt edilemez. Eğer tanıma hayalden geliyorsa tüm sonraki tanımalar (tümeller gibi) ve betimlemeler de hayale dayanabilir. Bu durumda betimleyen yargıların gerekçelerinin dünya hakkında bilgi veren uygun bir ilişki kurduğunu söyleyemeyiz. Bundan dolayı, tanıma yoluyla bilgi için kendiliğinden gerekçelendirmenin sağlandığını, yani önermesel anlamda gerekçeli bilgi olduğunu kabul edebilirken bunların doxastic türde gerekçelendirmeye sahip olduğunu kabul edemeyiz; çünkü kişinin tanımayla bildiklerinin gerekçelerinin bilincinde olması tanımayı kendiliğinden gerekçeli ve doğrudan olmaktan çıkarır. Betimleme yoluyla bilinenlerde ise önermesel anlamda gerekçeli olmasa bile (yani şüpheci bir senaryoda olduğu gibi aslında gerçeği yansıtmayan gerekçeler sunuyor olsa bile) kişinin gerekçeli yargılara sahip olduğunu kabul edebiliriz, ama bunun yanlışlar için de doğru olacağını da onaylamak zorunda kalırız. Fakat, betimlemelerin bilgi olmasının doğru olmasıyla mümkün olacağını savunan Russell için ulaşılan sonuç bir çıkmaz doğurmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sonuç

Deneyimcilik tüm bilgimizin kaynağının duyu-verileri olduğunu savunan bir yaklaşım olarak felsefe tarihi boyunca önemli itirazlara konu olan problemlerle yüzleşmiştir. İlk olarak, deneyimin tek kaynak olduğunun gösterilmesi gerekir. İkinci olarak deneyime dayanıp dayanmadığı ilk bakışta açık olmayan bilgilerimizin de temelinde duyusal algı olduğunun teorisi verilmelidir. Üçüncü bir problem ise şüpheciliktir. Çünkü duyu-verilerinin subjektif doğası her zaman deneyimci yaklaşımlara yönelik başta gelen itiraz olmuştur. Russell, bu sorunları aşabilecek bir epistemoloji geliştirmek adına tanıma olarak isimlendirdiği bilgi türünü merkeze alan bir epistemoloji ortaya atar. Kuramın stratejisi tanımayı doğrudanlık ve farkındalık üzerinden karakterize ederek duyu-verilerini neden bildiğimizi göstermektir. Bu noktadan itibaren Russell hem bilgi sahibi olduğumuz diğer hususların da zemininde tanıma olduğunu hem de tanıma yoluyla bilginin şüpheden bağışıklığını öne çıkararak söz konusu problemlere bir çözüm önerir. Ancak, çalışmanın göstermeye çalıştığı üzere, tanımanın gerçekten bir bilgi türü olup olmadığı tartışmalıdır. Dahası, tanımanın bilgi olduğunu kabul etsek bile fiziksel objeleri fark etmek ile duyu-verilerini fark etmek arasında nasıl bir ayrılık olduğu sorusunun cevabı Russell'da açık değildir. Diğer yandan, duyu-verilerinin sübjektifliğini kabul eden Russell'ın iddia ettiği gibi duyu-verileri şüpheden muaf olsa bile, bunun dünya hakkındaki önermeleri de neden şüpheye bağışık kıldığına dair önemli bir boşluk bulunmaktadır. Son olarak ise, tanıma ve Russell'ın bilgimizi genişletmemizi sağladığını ileri sürdüğü betimleme bilgisi arasında epistemik gerekçelendirme bakımından nasıl bir bağlantı olduğu tartışmalıdır. Bunlar göz önüne alındığında, epistemoloji literatüründe halen incelenmekte olan tanıma yoluyla bilginin en azından Russell'daki versiyonunun geliştirilmesi veya revize edilmesi gereken teorik zayıflıkları olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Çelik, Z. (2024). Kuşkucu Argümanlara Karşın B. Russell'ın Felsefesinde Bilginin Olanağı, Kaynağı ve Türleri. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 39, 193-208.

Cicero, M. T. (2006), *On Academic Scepticism* (Trans. Charles Brittain). Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Demopoulos, W. (2011). Bertrand Russell. İçinde S. Bernecker and D. Pritchard (Ed.), *The Routledge Companion to Epistemology* (ss. 750-762). New York: Routledge.

Descartes, R. (2007). *Meditasyonlar* (Çev: İsmet Birkan). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Duncan, M. (2017). Two Russellian Arguments for Acquaintance. *Australasian Journal of Philosophy*, 95 (3), 461-474.

Duncan, M. (2021). Acquaintance. *Philosophy Compass*, 16 (3), 1-19.

Feldman, R. (2004). Foundational Justification. İçinde J. Greco (Ed.), *Ernest Sosa: And His Critics* (ss. 42-58). Malden: Blackwell Publishing.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Hayner, P. (1969). Knowledge by Acquaintance. *Philosophy and Phenomenological Research*, 29 (3), 423-431.

Kenny, A. (2018). *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi IV. Cilt: Modern Dünyada Felsefe* (Çev: Burcu Doğan). İstanbul: Küre Yayınları.

Korcz, K. A. (1997). Recent Work on the Basing Relation. *American Philosophical Quartely*, 34 (2), 171-191.

Parker, D. H. (1945). Knowledge by Acquaintance. *The Philosophical Review*, 54 (1), 1-18.

Platon (2010). *Devlet* (Çev: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Pojman, L. P. (2001). *What Can We Know?: An Introduction to the Theory of Knowledge*. Belmont. CA: Wadsworth Thomson Learning.

Russell, B. (2017). *Felsefe Sorunları* (Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu). İstanbul: Say Yayınları.

Uygur, N. (1963). Bertrand Russell'ın Doğruluk Anlayışı. *Felsefe Arkivi*, 14, 3-35.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ETİK TÜKETİCİ DAVRANIŞI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MARKALAMA

Doç.Dr.İbrahim Halil Efendioğlu
Gaziantep Üniversitesi
efendioglu@gantep.edu.tr - 0000-0002-4968-375X

Yakup Tercan
Gaziantep Üniversitesi
yakuptercan@gantep.edu.tr - 0009-0006-1533-8567

ÖZET

Bu çalışma, etik tüketici davranışı ile sürdürülebilir markalama arasındaki ilişkiyi, sistematik literatür taraması ve bibliyometrik analiz yöntemleriyle bütüncül biçimde incelemektedir. Web of Science veri tabanından seçilen makalelerin analizi sonucunda, özellikle Z kuşağında artan etik duyarlılığın, markalardan şeffaflık ve sosyal sorumluluk beklentisini güçlendirdiği görülmüştür. Bibliyometrik bulgular, sürdürülebilir tüketici davranışı, yeşil pazarlama, kuşak farklılıkları ve bitki bazlı tüketim gibi temaların öne çıktığını; bilimsel üretimin ise Güney Avrupa ülkelerinde yoğunlaştığını göstermektedir. İçerik analizleri, tüketicilerin etik değerlere sahip olduğunu belirtmelerine rağmen, bu tutumların davranışa dönüşmesinde "tutum-davranış boşluğu" sorununun sürdüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, ürün tercihinde kişisel sağlık motivasyonlarının etik kaygılardan daha baskın olduğu gözlenmiştir. Bu çalışma, sürdürülebilir markalama literatürünün yapısal ve tematik haritasını çıkararak, hem teorik çerçeveleri netleştirmekte hem de gelecek araştırmalar için davranışsal veri kullanımı, kültürler arası karşılaştırmalar ve dijital teknolojilerle bütünleşik modeller geliştirilmesi yönünde öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir markalama, Etik tüketici davranışı, Tutum-davranış boşluğu, Yeşil pazarlama, Z kuşağı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ABSTRACT

This study examines the relationship between ethical consumer behavior and sustainable branding through an integrated approach combining a systematic literature review and bibliometric analysis. Based on the analysis of peer-reviewed articles from the Web of Science database, the findings indicate that the growing ethical awareness among Generation Z has strengthened consumer expectations for brand transparency and social responsibility. Bibliometric results reveal dominant themes, including sustainable consumer behavior, green marketing, generational differences, and plant-based consumption, with a notable regional concentration of scholarly output in Southern European countries. The content analysis further highlights the persistence of the "attitude-behavior gap," as consumers express ethical values but often fail to translate these into sustainable consumption practices. Moreover, personal health motivations appear to outweigh ethical concerns in product preferences. By mapping the structural and thematic landscape of sustainable branding literature, this study clarifies theoretical foundations. It offers future research directions, including the use of behavioral data, cross-cultural comparisons, and the integration of digital technologies into ethical branding strategies.

Keywords: Sustainable branding, Ethical consumer behavior, Attitude–behavior gap, Green marketing, Generation Z

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Yirmibirinci yüzyılın ikinci çeyreği, yalnızca teknolojik ve dijital dönüşümlerin değil; aynı zamanda tüketici değerlerinin ve etik farkındalığın da yeniden şekillendiği bir dönemi temsil etmektedir (Rani vd., 2025). Küresel iklim krizi, kaynakların tükenmesi, sosyal adaletsizlikler ve kurumsal şeffaflık talepleri gibi küresel ölçekli sorunlar, tüketici davranışlarını köklü biçimde etkilemiş; bu değişim süreci pazarlama disiplininde "etik tüketici çağının" doğuşuna öncülük etmiştir (Sheth vd., 2011; Vitell, 2015). Tüketiciler artık yalnızca ürünün işlevselliğine değil, o ürünün üretim sürecinde uygulanan çevresel ve sosyal standartlara da odaklanmakta, markalardan hem değer yaratmalarını hem de değerli davranmalarını beklemektedir (Carrington vd., 2010; Green ve Peloza, 2011).

Bu dönüşüm, sürdürülebilir markalama kavramını, geleneksel marka yönetimi paradigmasının merkezine taşımıştır. Sürdürülebilir markalar; çevresel sorumluluk, etik duyarlılık ve toplumsal faydayı, marka kimliğinin ve değer önerisinin ayrılmaz bileşenleri hâline getiren yapılardır (Belz ve Peattie, 2009; Elkington, 1997). Bu bağlamda, sürdürülebilirlik yalnızca bir kurumsal sosyal sorumluluk göstergesi değil, aynı zamanda rekabet avantajı yaratan ve tüketici sadakatini besleyen stratejik bir varlık olarak ele alınmaktadır (Le, 2023; Obeng vd., 2025; Shah ve Khan, 2020). Ancak, tüketici davranışlarındaki etik eğilimlerin markalaşma süreçlerine nasıl yansıdığı, bu süreçlerin hangi teorik temellere dayandığı ve bu alanda yapılan akademik çalışmaların kapsamı, yöntemsel çeşitliliği ve eğilimleri hâlâ sınırlı bir biçimde anlaşılmaktadır.

Literatürde etik tüketici davranışı ve sürdürülebilir markalama konularında çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte, bu çalışmaların sistematik bir biçimde derlendiği, özellikle metodolojik yönleri, teorik çerçeveleri, ampirik bulguları ve araştırma boşluklarını birlikte analiz eden bütüncül yaklaşımlar oldukça sınırlıdır. Ayrıca bibliyometrik analizler aracılığıyla bu alandaki yapısal örüntülerin görselleştirilmesine yönelik ampirik girişimler yeterince yaygın değildir (Donthu vd., 2021). Oysa etik duyarlılığın artmasıyla birlikte, sürdürülebilir marka oluşturma süreçlerinin tüketici davranışlarıyla nasıl etkileşim kurduğunu anlamak, hem akademik hem de yönetsel açıdan kritik bir gereklilik hâline gelmiştir.

Bu ihtiyaçtan hareketle, bu çalışma sistematik literatür taraması ve bibliyometrik analiz gibi iki temel yöntemi bir araya getirerek etik tüketici davranışı ve sürdürülebilir markalama konularına özgün bir yaklaşım önermektedir. Bir yandan etik tüketici davranışı bağlamında sürdürülebilir markalama alanındaki literatürün güncel durumunu nitel açıdan incelemeyi, diğer yandan bibliyometrik analizler aracılığıyla alandaki bilimsel üretimin nicel yapısını, anahtar kavramları ve iş birliği örüntülerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, 2022–2025 yılları arasında Web of Science veri tabanında yayımlanmış 17 makaleyi kapsamaktadır. İncelenen çalışmalar, araştırma soruları, teorik çerçeveleri, yöntem türleri, örneklem özellikleri ve bulguları açısından sistematik olarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın temel katkısı, etik tüketici davranışları ve sürdürülebilir markalama kesişiminde üretilmiş bilgi birikimini hem içerik hem yapı düzeyinde haritalayarak; literatürdeki tematik

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yoğunlukları, tekrar eden eğilimleri ve henüz yeterince araştırılmamış alanları bütünsel biçimde ortaya koymaktır. Ayrıca, tüketici davranışlarında gözlemlenen tutum-davranış boşluğu (Park ve Lin, 2020), özellikle Z kuşağı için kuşak farklılıkları (Fei vd., 2024), kültürel bağlam (Khan vd., 2024) ve yeşil pazarlama (Badhwar vd., 2024) stratejilerinin güvenilirlik düzeyi gibi faktörlerin, sürdürülebilir markaların inşasında nasıl bir rol oynadığı çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR

Sürdürülebilir ve etik markaların, tüketici güveni ve duygusal bağlılık gibi önemli unsurları olumlu etkilemektedir (Chen, 2010). Ayrıca, etik değerlere duyarlı genç tüketici segmentlerinde (özellikle Z kuşağında) bu tür markalara karşı daha yüksek düzeyde olumlu algılar gelişmektedir (Djafarova ve Foots, 2022). Marka kimliğinin sürdürülebilirlik ekseninde yeniden şekillenmesi, etik çağın bir gerekliliği haline gelmiştir (Kapferer, 2012). Tüketiciler, marka vaatlerinin gerisindeki etik duruşu sorgulamakta ve bu duruş, marka sadakati üzerinde doğrudan etkili olmaktadır (Shahzad vd., 2024).

2.1. Etik Tüketici Davranışı

Etik tüketici davranışı,bireylerin satın alma kararlarında yalnızca fiyat ve kalite gibi geleneksel faktörleri değil; aynı zamanda çevresel, sosyal ve etik kaygıları da dikkate alması olarak tanımlanır (Vitell, 2015). Bu davranış, etik üretim süreçleri, adil ticaret uygulamaları, hayvanlara zarar vermeme, karbon ayak izinin düşük olması gibi faktörlerle şekillenmektedir (Carrington vd., 2010). Etik tüketici kavramı, tüketicinin yalnızca bir pazar aktörü değil, aynı zamanda bir sosyal vatandaş olduğu anlayışına dayanır (Ricci vd., 2025).

Araştırmalar, etik duyarlılığı yüksek tüketicilerin genellikle daha bilinçli, bilgiye dayalı ve sürdürülebilir tercihlere yöneldiğini göstermektedir (Toti vd., 2021). Bununla birlikte, literatürde etik davranış-niyet boşluğu olarak adlandırılan bir olguya dikkat çekilmektedir; yani tüketiciler etik değerlere önem verdiklerini belirtmelerine rağmen, pratikte bu değerlere uygun davranış göstermemektedir (Turkki., 2023).

2.2. Sürdürülebilir Markalama

Sürdürülebilir markalar, sadece ekonomik değer yaratmaya değil, aynı zamanda sosyal adaletin ve çevresel sorumluluğun sağlanmasına da odaklanan markalardır (Belz ve Peattie, 2012). Bu bağlamda sürdürülebilir markalama, şirketlerin uzun vadeli marka değeri yaratma sürecinde çevresel, etik ve sosyal faktörleri entegre etmeleri olarak tanımlanabilir (Tanveer vd., 2021).

Sürdürülebilir markalama, literatürde, kurumsal sosyal sorumluluk, yeşil pazarlama, tüketici duyarlılığı ve kurumsal itibar ekseninde şekillenmiştir (Martínez ve Nishiyama, 2019; Alonso-Almeida vd., 2020). John Elkington'un (1997) geliştirdiği "Üçlü Kar Hanesi (Triple Bottom Line)" modeli, sürdürülebilir markaların yalnızca ekonomik performansla değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal performansla da değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

markaların kurumsal sosyal sorumluluk ve etik tüketim trendleriyle daha uyumlu hale gelmesini sağlar (Peloza vd., 2012).

3. YÖNTEM

Bu çalışma, "etik tüketici çağında sürdürülebilir marka oluşturma" temasına yönelik bilimsel literatürü bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirebilmek amacıyla sistematik literatür taraması ve bibliyometrik analiz yöntemlerini bir arada kullanmıştır. Bu yöntemlerin birlikte kullanılması, literatürdeki nitel eğilimlerin ve yapısal örüntülerin aynı anda ortaya konulmasını sağlamıştır (Donthu vd., 2021).

3.1. Bibliyometrik Analiz Süreci

Çalışmanın ilk yöntemsel bileşeni olan bibliyometrik analiz, literatürde yayımlanmış çalışmaların nicel özelliklerini incelemek ve alandaki yapısal örüntüleri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir (Aria ve Cuccurullo, 2017). Bibliyometrik analizler, RStudio ortamında Bibliometrix R paketi aracılığıyla yürütülmüştür. Bu kapsamda şu analiz türleri gerçekleştirilmiştir:

- Yıllık bilimsel üretim ve atıf sayıları,
- Yazar üretkenliği ve iş birliği ağı**,**
- Ülkeler arası atıf dağılımı ve iş birlikleri,
- Anahtar kelime sıklığı**,** eşgörünüm ağları ve kavramsal haritalar**,**
- Tematik haritalama ve kümeleme analizi

WoS verileri, BibTeX formatında alınarak Biblioshiny arayüzü ile görselleştirilmiş; anahtar kelime bulutu**,** co-word network**,** dendrogram**,** thematic map ve iş birliği grafikleri oluşturulmuştur.

Bu bibliyometrik analiz, sistematik literatür taramasından elde edilen nitel eğilimleri sayısal düzeyde desteklemiş ve sürdürülebilir marka oluşturma alanındaki akademik üretimin yapısal haritasını ortaya çıkarmıştır.

3.2. Sistematik Literatür Taraması

Çalışmanın ikinci yöntemsel bileşeni sistematik literatür taraması, belirli bir araştırma sorusunu yanıtlamak amacıyla akademik literatürdeki çalışmaları planlı, şeffaf ve tekrar edilebilir bir biçimde analiz etmeye imkân tanıyan yapılandırılmış bir yöntemdir (Snyder, 2019). Bu çalışmada sistematik inceleme süreci, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) protokolü doğrultusunda yapılandırılmıştır. PRISMA protokolü, şeffaf, tekrarlanabilir ve eksiksiz raporlanma sağlamak için geliştirilmiş bir raporlama protokolüdür (Page vd., 2021). Bu doğrultuda dört temel aşama izlenmiştir:

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

3.2.1. Tanımlama (Identification)

Bu aşamada, Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. WoS, yüksek kaliteli, güvenilir, tekrarlanabilir ve uluslararası kabul gören bir literatür tarama temeli sağlamaktadır (Falagas vd., 2008). Bu nedenle hem metodolojik hem de yayınlanabilirlik açısından WoS kullanımı akademik açıdan büyük önem taşımaktadır. Konuyla ilişkili akademik makalelere ulaşmak amacıyla Haziran 2025 tarihinde aşağıdaki sorgu kullanılmıştır:

TS=(sustainab AND brand* AND ethic* AND consume*)*

Bu sorgu sonucunda 306 yayın tespit edilmiştir.

3.2.2. Eleme (Screening)

Elde edilen yayınlar üzerinde yayın türü filtresi uygulanmış ve bildiriler, kitap bölümleri hariç tutulmuş yalnızca makaleler değerlendirmeye alınmıştır. Bu işlem sonucunda 281 yayına ulaşılmıştır.

3.2.3. Uygunluk (Eligibility)

Eleme sonucu 281 makaleden sadece İngilizce dilindekiler seçilmiş ve 274 makale elde edilmiştir. Bunun yanında kapsamın güncel tutulması için 2022–2025 yılları arasında yayımlanan makaleler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu kriter doğrultusunda 119 yayın belirlenmiştir.

3.2.4. Dâhil Etme (Inclusion)

Bu aşamada, 119 makalenin özet metin içerikleri detaylı biçimde incelenmiş 43 makale elde edilmiştir. Son olarak makalelerin tam metin içerikleri okunmuş ve pazarlama disipliniyle ilişkili olan 17 makale ile çalışma yapılmıştır.

3.3. İçerik ve Tematik Kodlama Süreci

Seçilen 17 makale, içerik ve tematik analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Bu amaçla Microsoft Excel ortamında yapılandırılmış bir kodlama matrisi oluşturulmuştur. Satırlar her bir makaleyi, sütunlar ise şu kategorileri içerecek şekilde tasarlanmıştır: başlık, yazar(lar), yıl, araştırma amacı, yöntem türü, teorik çerçeve, örneklem, değişkenler, bulgular, sınırlılıklar. Bu yapı sayesinde her çalışmanın sistematik olarak analiz edilmesi sağlanmış, tekrar eden temalar ve eğilimler belirlenmiştir.

4. BULGULAR

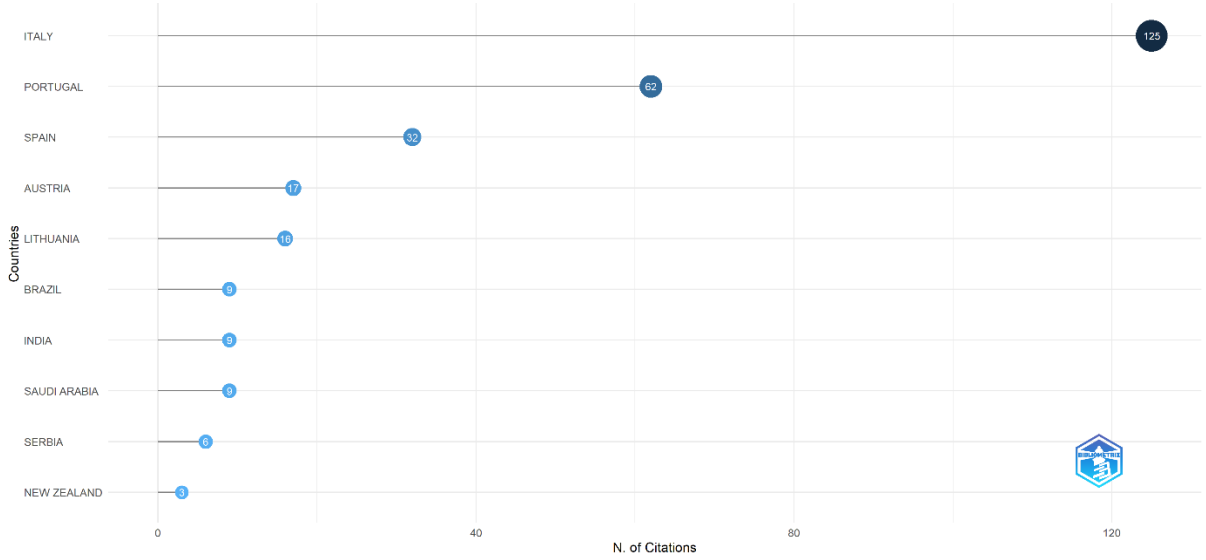
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.1. Bibliyometrik Bulgular

Analize dâhil edilen veri kümesi, 2022 ile 2025 yılları arasında yayımlanmış 17 akademik makaleden oluşmaktadır. Bu çalışmalar 14 farklı kaynakta yayımlanmış olup, toplamda 64 farklı araştırmacı tarafından kaleme alınmıştır. Makale başına ortalama yazar sayısı 3,76 olarak belirlenmiş, bu da iş birlikçi yayıncılığın bu alanda yaygın olduğunu göstermektedir. Tek yazarlı yayın bulunmamıştır. Makale başına ortalama atıf sayısı 17,18 olup, uluslararası iş birliği oranı %47,06'dır. Bu oran, konunun küresel düzeyde ilgi gördüğünü işaret etmektedir. Bununla birlikte, yıllık bilimsel üretim artış oranı %–9,14 ile negatif seyretmekte olup, literatürde bir durağanlaşma eğilimi olduğu görülmektedir.

4.1.1. En Çok Atıf Alan Ülkeler

Ülkeler bazında atıf analizine göre, İtalya toplam 125 atıf ile açık ara önde yer almakta, onu Portekiz (62 atıf) ve İspanya (32 atıf) izlemektedir. Bu tablo, özellikle Güney Avrupa ülkelerinin etik, sürdürülebilirlik ve yapay zekâ odaklı pazarlama çalışmalarında öncü rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca Avusturya (17), Litvanya (16) ve gelişmekte olan ülkeler arasında sayılabilecek Brezilya, Hindistan ve Suudi Arabistan (her biri 9 atıf) dikkat çekmektedir. Bu dağılım, araştırma üretiminin belirli bölgesel kümelerde yoğunlaştığını ve bu ülkelerin akademik görünürlüğünün yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

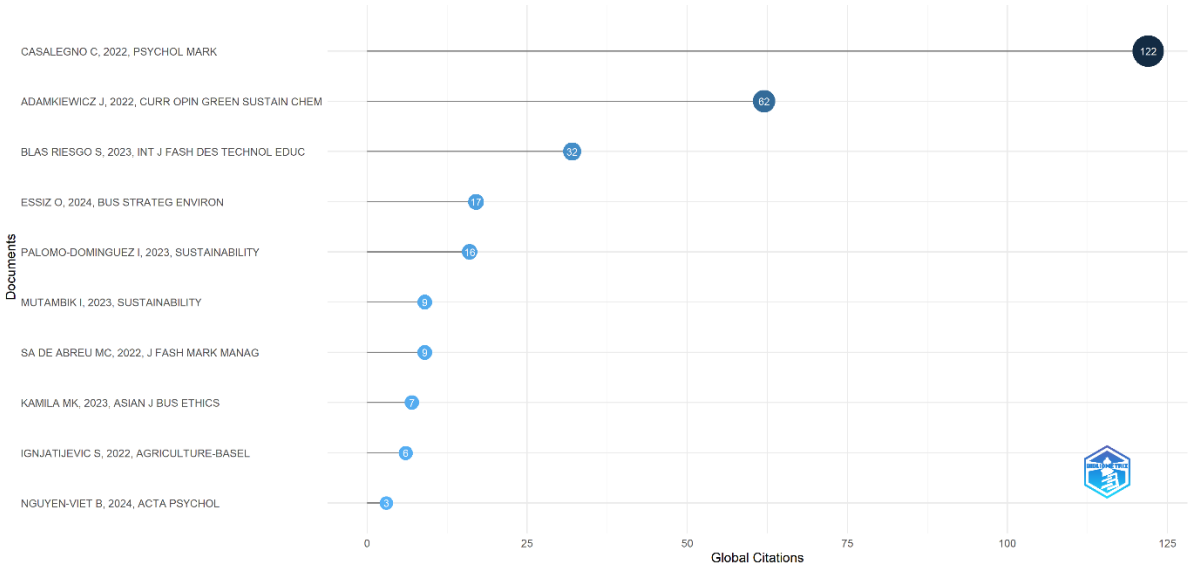


Şekil 1. En Çok Atıf Alan Ülkeler

4.1.2. En Fazla Küresel Atıf Alan Makaleler

En fazla atıf alan makale, Casalegno (2022) tarafından Psychology & Marketing dergisinde yayımlanan çalışmadır ve toplamda 122 atıf almıştır. Onu Adamkiewicz (2022) takip etmekte olup, bu makale 62 atıf ile ikinci sıradadır. Bu makalelerin ortak noktası; metodolojik sağlamlık, güncel tema odaklılık (sürdürülebilirlik, tüketici algısı) ve yaygın teorik etki gücüdür. Ayrıca Riesgo (2023) 32 atıfla, Essiz (2024) 17 atıfla öne çıkan diğer çalışmalardır. Bu yayınlar, hem literatür geliştirme hem de politika düzeyinde yön verici niteliktedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Şekil 2. En Fazla Küresel Atıf Alan Makaleler

4.1.3. En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler ve Kavramsal Kalıplar

Anahtar kelime analizine göre "consumers" (tüketiciler) ve "corporate social responsibility" (kurumsal sosyal sorumluluk) en sık kullanılan kavramlardır (her biri 5 kez). Bunları "behavior" (davranış), "attitudes" (tutumlar), "perceptions" (algılar), "consumption" (tüketim) ve "green" (yeşil/sürdürülebilir) gibi kavramlar (her biri 4 kez) izlemektedir. Ayrıca "trust" (güven), "intentions" (niyetler) ve "sustainability" (sürdürülebilirlik) gibi yapılar, tüketici davranışının ahlaki ve psikolojik boyutlarına işaret etmektedir. Kelime bulutu görseli, bu terimlerin kullanımının hem bireysel hem kurumsal düzeyde çok katmanlı bir yapı oluşturduğunu göstermektedir.

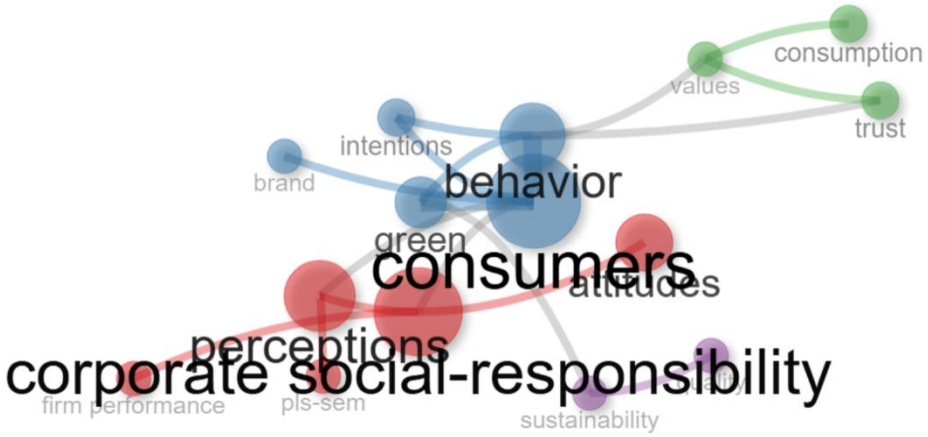


Şekil 3. En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

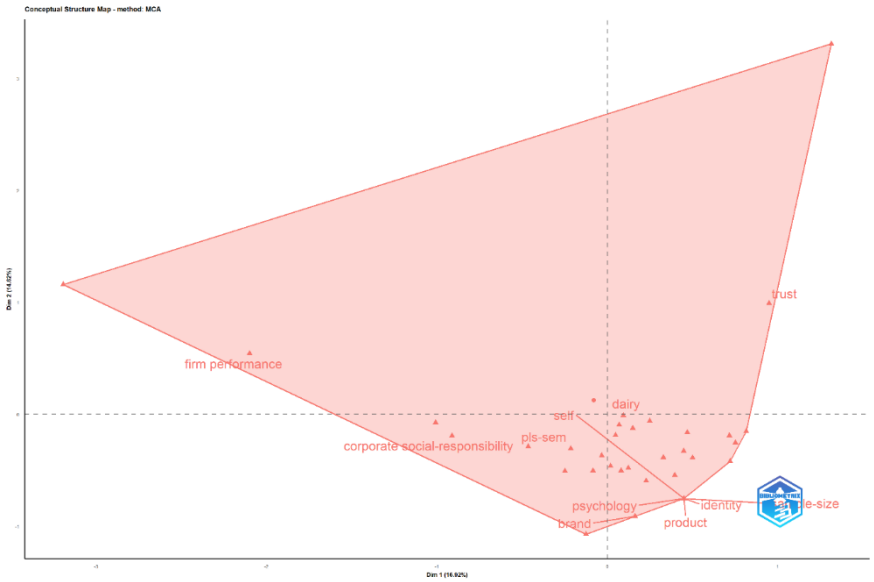
4.1.4. Tematik Kümeleşmeler ve Kavramsal Ağ

Eşgörünüm ağı (co-occurrence network) temaları üç ana kümede sınıflandırmaktadır. İlk küme, tüketici davranışı, tutumlar ve niyetler etrafında şekillenmiş; bu küme, psikolojik tabanlı bireysel karar süreçlerine odaklanmaktadır. İkinci küme, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve algı etrafında kurumsal yaklaşımları temsil etmektedir. Üçüncü kümede ise güven, değerler ve tüketim kavramları yer almakta olup, bu yapı daha çok duygusal ve etik boyutları öne çıkarmaktadır.



Şekil 4. Tematik Kümeleşmeler

Çoklu Correspondence Analysis (MCA) ile oluşturulan kavramsal yapı haritası, “firm performance” ve “trust” kavramlarını kavramsal uçlar olarak göstermekte, CSR, PLS-SEM ve identity gibi kavramlar ise aradaki bağlantıyı kuran köprü kavramlar olarak yer almaktadır.

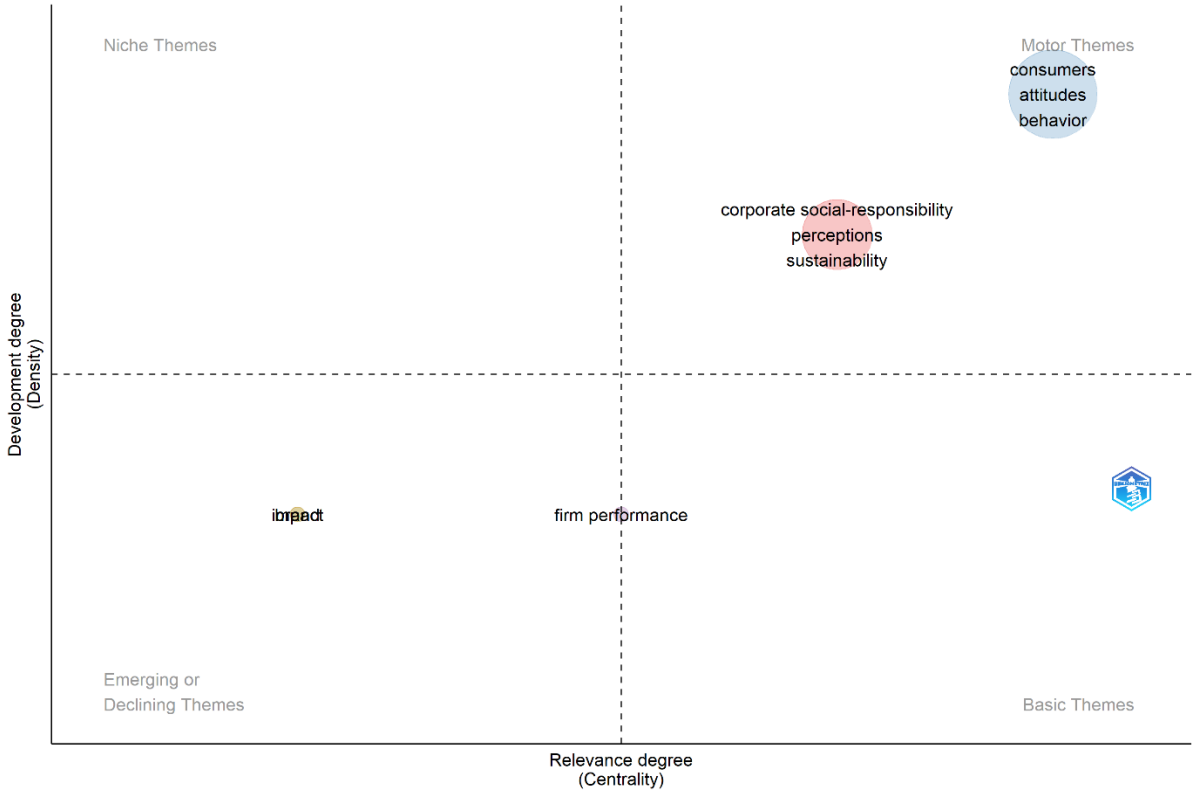


Şekil 5. MCA Analizi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.1.5. Tematik Yoğunluk ve Önemlilik Analizi

Tematik harita, temaların gelişmişlik düzeyine ve merkeziyetine göre dört grupta sınıflanmasını sağlar. Haritanın sağ üst kısmında yer alan “consumers”, “attitudes” ve “behavior” temaları motor temalar olarak tanımlanmakta; bu temalar hem yüksek gelişmişlik düzeyine hem de merkezi rol üstlenme kapasitesine sahiptir. Buna karşın, corporate social responsibility, perceptions ve sustainability temaları, yüksek merkeziliklerine rağmen gelişmişlik düzeyleri orta seviyede kalmış, bu da bu alanlarda yapılacak teorik derinleştirmelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Haritanın sol alt köşesinde konumlanan impact ve firm performance temaları ise gelişmekte olan veya gerilemekte olan temalar olarak kodlanmıştır.

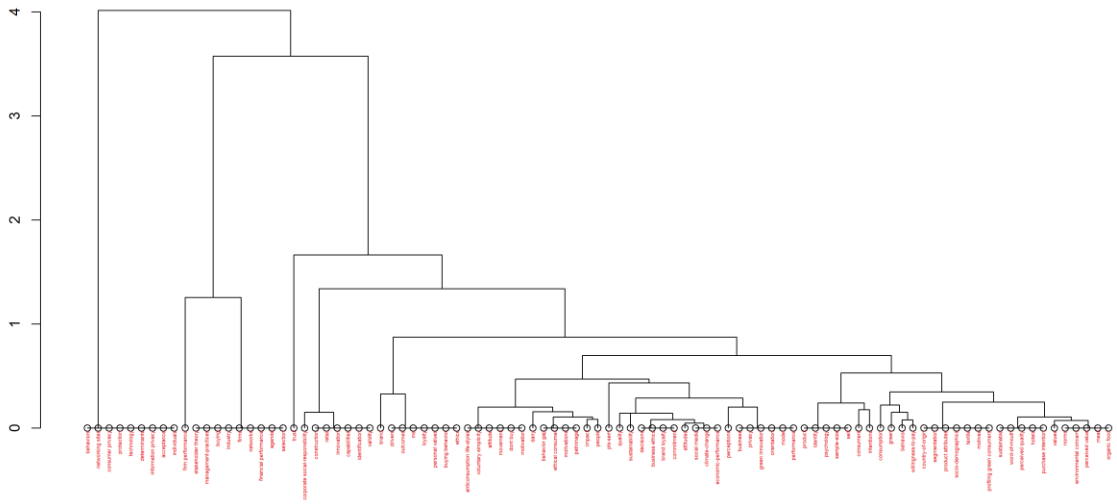


Şekil 6. Tematik Yoğunluk

4.1.6. Hiyerarşik Kümeleme

Dendrogram analizi, anahtar kelimeler arasında çok seviyeli hiyerarşik bir yapı ortaya koymuştur. “Corporate social responsibility”, “consumption” ve “trust” kavramları aynı ana kümede toplanırken, “behavior”, “attitudes” ve “intentions” gibi psikolojik boyutlu yapılar ayrı bir psikometri kümesi oluşturmuştur. Bu yapı, etik, duygusal ve davranışsal boyutların farklı boyutlarda incelendiğini ancak bazı anahtar kavramlar aracılığıyla birbirine bağlandığını göstermektedir.

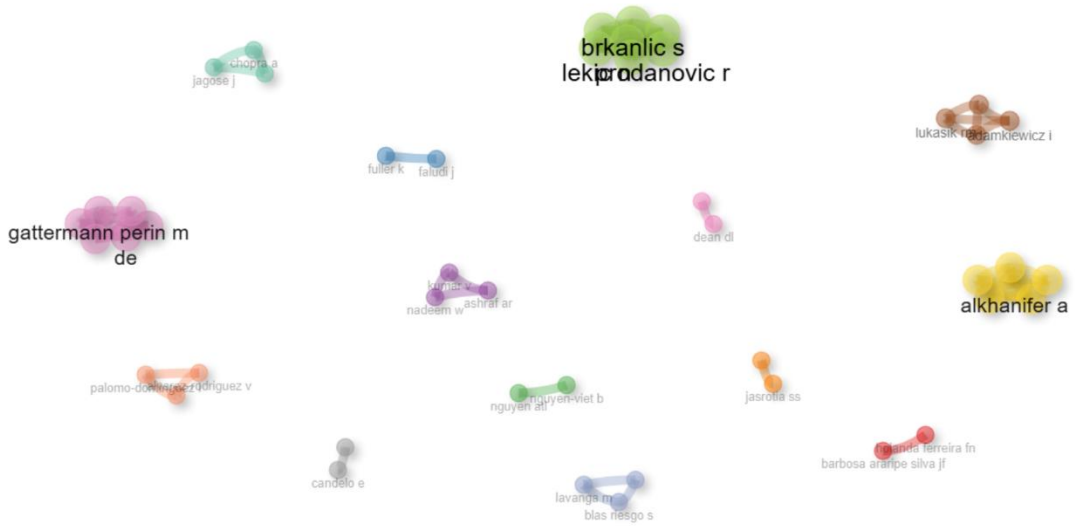
ISBN NR: 978-625-5962-76-8'



Şekil 7. Dendrogram Analizi

4.1.7. Yazar İş Birliği Ağı

Yazar iş birliği ağı incelendiğinde, genel yapının parçalı kümeler hâlinde olduğu görülmektedir. En belirgin kümelerden biri Brkanlic S., Lekic R. ve Prodanovic R. etrafında şekillenmişken, bir diğer önemli kümeyi Gattermann Perin M. ve ekibi oluşturmaktadır. İş birliklerinin genel olarak lokal düzeyde, yani aynı kurum ya da bölgeye bağlı akademisyenler arasında gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu durum, uluslararası ortaklıkların artırılması gerektiğine işaret etmektedir.



Şekil 8. Yazar İş Birliği Ağı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4.2. Sistematik Literatür Taraması Bulguları

Bu çalışma kapsamında yürütülen sistematik literatür taraması neticesinde, literatürde öne çıkan yedi ana tema belirlenmiştir: sürdürülebilir tüketici davranışı, yeşil pazarlama ve marka stratejileri, Z kuşağı ve kuşak farklılıkları, çevresel kaygılar ve etik tüketim, yeşil tüketimde kültürel faktörler, bitki bazlı ürünler ve sağlıklı tüketim ile ikinci el ve döngüsel ekonomi. Her tema, çok boyutlu bulgulara dayalı olarak hem teorik hem de pratik katkılar sunmaktadır.

Bu sistematik literatür taraması kapsamında incelenen 17 akademik makale, araştırma amaçları, yöntem türleri, örneklem yapıları, teorik çerçeveleri, değişken yapıları ve bulgular yönünden içerik temelli olarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, özellikle sürdürülebilir tüketici davranışı ve yeşil pazarlama stratejilerine ilişkin güncel akademik tartışmaların çok boyutlu bir görünümü elde edilmiştir.

Araştırma amaçları incelendiğinde, tüm çalışmaların açık ve net biçimde yapılandırılmış araştırma sorularına ve hedeflerine sahip olduğu görülmüştür. Yaygın olarak belirlenen amaçlar arasında; tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere yönelik algı ve tutumlarının açıklanması, yeşil markalara duyulan güvenin satın alma niyeti üzerindeki etkilerinin modellenmesi ve özellikle Z kuşağının çevresel değerler doğrultusundaki tüketim kararlarının anlaşılması yer almaktadır. Literatürde sıkça ifade edilen “tutum-davranış boşluğu” (attitude-behavior gap), birçok çalışmanın teorik çıkış noktasını oluşturmuştur.

Yöntemsel olarak bakıldığında, çalışmaların çoğunluğu (%65) nicel araştırma yöntemlerini kullanmış olup, bu çalışmalar özellikle PLS-SEM, doğrulayıcı faktör analizi) ve regresyon analizleri gibi gelişmiş istatistiksel tekniklerden yararlanmıştır. Yaklaşık %24’ü ise karma yöntem tasarımına sahiptir; bu çalışmalar, odak grup görüşmeleri gibi nitel ön analizlerin ardından anket uygulamaları gerçekleştirmiştir. Daha az sayıda çalışma ise yalnızca nitel yöntemler ile yürütülmüş, bu çalışmalarda derinlemesine görüşme ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Sıklıkla tercih edilen SmartPLS gibi yazılımlar, yapısal modellerin test edilmesinde yaygın biçimde kullanılmıştır.

Örneklem analizinde, özellikle Z kuşağı ve Y kuşağı (Gen Y) tüketicilerine odaklanıldığı göze çarpmaktadır. Örnekleme yöntemleri arasında kolayda örnekleme ve amaca yönelik örnekleme yaygındır; MTurk ve Prolific gibi çevrim içi platformlar sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca bazı çalışmalar ülke bazlı örneklemelerle çalışmış; Hindistan, İtalya, Vietnam ve ABD gibi ülkelerde kültürel bağlamda sürdürülebilir tüketim davranışları analiz edilmiştir. Örneklem büyüklükleri geniş bir aralıkta değişmekte olup, 100 kişinin altındaki keşifsel çalışmalardan 1.000’in üzerindeki örneklemlere kadar farklılık göstermektedir.

Çalışmalarda kullanılan teorik çerçeveler, literatürle güçlü biçimde ilişkilendirilmiştir. En sık başvurulan modellerden biri Planlı Davranış Teorisi (Theory of Planned Behavior - TPB) olmuştur. Bu teori genellikle çevresel tutumlar, algılanan davranış kontrolü ve sosyal normlar gibi değişkenlerle genişletilerek kullanılmıştır. Ayrıca Tüketim Değerleri Teorisi (Theory of Consumption Values) ve Paydaş Teorisi gibi modeller de özellikle marka algısı, yeşil reklamcılık ve etik tüketim bağlamında tercih edilmiştir. Teorik modeller, değişken seçimi ve hipotez geliştirme süreçlerinde yapılandırıcı bir rol üstlenmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

İncelenen tüm makalelerde en az birer bağımsız ve bağımlı değişken açıkça tanımlanmıştır. Bağımsız değişkenler arasında en çok kullanılanlar: çevresel kaygı, algılanan değer, sosyal normlar ve kurumsal sosyal sorumluluk algısıdır. Bağımlı değişkenler ise daha çok tüketici merkezlidir ve en yaygın olanlar: satın alma niyeti, marka sadakati, tüketici memnuniyeti ve gerçek satın alma davranışıdır. Bu değişkenlerin çoğu çok boyutlu ölçeklerle ölçülmüştür.

Ayrıca, ampirik bulgular açısından yapılan içerik analizinde bazı bulguların tekrarlandığı tespit edilmiştir. Yeşil pazarlama stratejilerinin şeffaf ve doğrulanabilir olduğunda tüketici güvenini önemli ölçüde artırdığı vurgulanmıştır. Z kuşağı bireylerinin çevre duyarlılıklarının yüksek olduğu ancak davranış düzeyinde bu duyarlılığın her zaman yansımadığı, yani tutum ile davranış arasında fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bitki bazlı ürün tercihlerinde sağlık motivasyonu, etik veya çevresel kaygılardan daha güçlü bir etki yaratmaktadır. Ayrıca, ikinci el tüketim ve döngüsel ekonomi uygulamalarının artık sadece ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda sosyal onay ve etik değerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Yazar,başlık ve yöntem

Yazar(lar) / (Yıl)	**Başlık**	**Yöntem**
Abreu, M. C. S. D., Ferreira, F. N. H., ve Silva, J. F. B. A. (2022)	To be or not to be sustainable in an emerging market? Conjoint analysis of customers' behavior in purchasing denim jeans	Nicel Yöntem
Adamkiewicz, J., Kochańska, E., Adamkiewicz, I., ve Łukasik, R. M. (2022)	Greenwashing and sustainable fashion industry	Nicel Yöntem
Casalegno, C., Candelo, E., ve Santoro, G. (2022)	Exploring the antecedents of green and sustainable purchase behaviour: A comparison among different generations	Karma Yöntem
Chopra, A., Jagose, J., ve Pandey, A. (2025)	Health is wealth-eating for tomorrow: factors influencing purchase intention of plant-based diets in India	Karma Yöntem
Essiz, O., ve Senyuz, A. (2024)	Predicting the value-based determinants of sustainable luxury consumption: A multi-analytical approach and pathway to sustainable development in the luxury industry	Nicel Yöntem
Faludi, J., ve Füller, K. (2025)	Anti-Consumers and Treasure-Hunters: Can Online Sustainable Fashion Challenges Shift Consumer Behaviour?	Karma Yöntem
Ignjatijević, S., Tankosić, J. V., Lekić, N., Petrović, D., Brkanlić, S., Vapa, B., ... ve Milojević, I. (2022)	Agro-Environmental Practices and Business Performance in the Wine Sector	Karma Yöntem
Kamila, M. K., ve Jasrotia, S. S. (2023)	Ethics in product marketing: a bibliometric analysis	Nicel Yöntem

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Mateska, I., Wagner, S. M., ve Stienen, L. (2024)	Media Reporting of Environmental Supply Chain Sustainability Risks: Contextual and Moderating Factors	Nicel Yöntem
Morea, D., Gattermann Perin, M., Kolling, C., de Medeiros, J. F., ve Duarte Ribeiro, J. L. (2023)	Environmental Product Innovation and Perceived Brand Value: The Mediating Role of Ethical-Related Aspects	Karma Yöntem
Mutambik, I., Lee, J., Almuqrin, A., Zhang, J. Z., Baihan, M., ve Alkhanifer, A. (2023)	Privacy Concerns in Social Commerce: The Impact of Gender	Nicel Yöntem
Nadeem, W., Ashraf, A. R., ve Kumar, V. (2025)	Fostering consumer engagement with sustainability marketing using augmented reality (SMART): A climate change response	Karma Yöntem
Nguyen-Viet, B., ve Nguyen, A. T. L. (2024)	Vietnamese consumer's perspective on green beauty care products: Exploring the impact of animal welfare concerns and skepticism toward green advertising	Nicel Yöntem
Palomo-Domínguez, I., Elías-Zambrano, R., ve Álvarez-Rodríguez, V. (2023)	Gen Z's Motivations towards Sustainable Fashion and Eco-Friendly Brand Attributes: The Case of Vinted	Nitel Yöntem
Riesgo, S.B, Lavanga, M., ve Codina, M. (2023)	Drivers and barriers for sustainable fashion consumption in Spain: a comparison between sustainable and nonsustainable consumers	Nicel Yöntem
Rombach, M., Dean, D. L., ve Gan, C. (2023).	"Soy Boy vs. Holy Cow"—Understanding the Key Factors Determining U.S. Consumers' Preferences and Commitment to Plant-Based Milk Alternatives	Karma Yöntem
Zaborek, P., ve Nowakowska, D. (2024).	Can Corporate Social Responsibility Shift Consumer Behavior? Insights from Scenario-Based Experiment in the Fast Fashion Industry	Nicel Yöntem

4.2.1. Tematik Analiz

Bu sistematik literatür taramasında analiz edilen 17 akademik çalışma doğrultusunda, sürdürülebilirlik odaklı pazarlama literatüründe öne çıkan yedi ana tema belirlenmiştir. Bu temalar; (1) sürdürülebilir tüketici davranışı, (2) yeşil pazarlama ve marka stratejileri, (3) Z kuşağı ve kuşaklar arası farklılıklar, (4) çevresel kaygılar ve etik tüketim, (5) yeşil tüketimde kültürel faktörler, (6) bitki bazlı ürünler ve sağlıklı tüketim, ve (7) ikinci el ve döngüsel ekonomi olarak sınıflandırılmıştır. Bu temalar, incelenen çalışmaların kavramsal odak noktaları, örneklem özellikleri, metodolojik yaklaşımları ve elde ettikleri bulgular doğrultusunda yapılandırılmış ve sistematik biçimde analiz edilmiştir. Tematik çerçeve, sadece sürdürülebilirlik alanındaki araştırmaların odaklandığı konuları değil, aynı zamanda tüketici

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

değerleri, markaya duyulan güven, etik hassasiyetler ve kültürel bağlam gibi çok katmanlı değişkenleri de kapsamaktadır. Aşağıda her bir tema ayrıntılı olarak ele alınmakta ve bu temalar çerçevesinde literatürdeki eğilimler ve araştırma boşlukları ortaya konulmaktadır.

4.2.1.1. Sürdürülebilir Tüketici Davranışı

Literatürde en sık karşılaşılan temalardan biri olan sürdürülebilir tüketici davranışı, 17 makalede ana odak olarak yer almıştır. Bu bağlamda tüketicilerin satın alma niyetleri, tutumları ve davranışları arasında önemli farklar bulunduğu gözlemlenmiştir. "Attitude-behavior gap" olarak literatürde tanımlanan bu ayrışmanın; özellikle fiyat algısı, marka güveni ve yeşil reklam şüpheciliği gibi değişkenlerle açıklandığı saptanmıştır. Çalışmaların büyük kısmında yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) ve doğrulayıcı faktör analizi (CFA) yöntemleri kullanılmış; tüketici sadakati, algılanan değer ve sürdürülebilirlik farkındalığı gibi psikolojik yapılar ölçülmüştür.

4.2.1.2. Yeşil Pazarlama ve Marka Stratejileri

İkinci ana tema olarak öne çıkan yeşil pazarlama stratejileri, markaların sürdürülebilirlik odaklı iletişim politikalarının tüketici nezdindeki etkilerine odaklanmaktadır. 17 çalışmanın tamamında yeşil marka güveni, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ve yeşil reklam stratejileri incelenmiştir. Makalelerde, markaların şeffaf iletişim kurmaları ve üçüncü taraf onay mekanizmaları ile güven inşa etmelerinin tüketici sadakatini ve algılanan marka değerini artırdığı tespit edilmiştir. Özellikle Gen Z tüketicileri, sürdürülebilir iddiaların doğrulanabilir olmasını beklemekte ve sahte sürdürülebilirlik veya yeşil badana veya yeşil aklama (greenwashing) karşısında ciddi şüphe duymaktadır.

4.2.1.3. Z Kuşağı ve Kuşaklar Arası Farklılıklar

Z kuşağının sürdürülebilirlik odaklı tüketim davranışları üzerine yapılan incelemeler, kuşaklar arası tutum farklılıklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Gen Z, etik ve çevresel kaygılar konusunda Gen X ve Y'ye kıyasla daha duyarlıdır. İkinci el giyim uygulamaları, sosyal medya kampanyalarına verilen yanıtlar ve yeşil markalara duyulan güven bu kuşak için daha belirleyici rol oynamaktadır. Kuşaklar arası analiz yapan çalışmalar genellikle anket temelli nicel yöntemler kullanmış ve örneklem grubu genç tüketicilerden seçilmiştir. Bu bağlamda Gen Z'nin sürdürülebilirliğe olan yaklaşımının, pazarlama iletişiminde kuşak bazlı stratejiler gerektirdiği vurgulanmıştır.

4.2.1.4. Çevresel Kaygılar ve Etik Tüketim

Etik duyarlılık ve çevresel bilinç temalı çalışmalar, sürdürülebilir tüketici davranışlarının arkasındaki değer sistemlerine ışık tutmaktadır. Yeşil reklamcılığa olan şüphe, etik üretim uygulamalarına duyulan güven, karbon ayak izinin azaltılması gibi konular; tüketicilerin karar verme süreçlerinde belirleyici olmaktadır. İncelenen makalelerde etik motivasyonların, çevresel kaygılardan daha kalıcı ve davranışsal etkisi yüksek bir faktör olduğu bulgusu öne çıkmaktadır. Çalışmalar, tüketicilerin yalnızca çevre için değil, aynı zamanda adalet, hayvan hakları ve insan onuruna dayalı değerler için sürdürülebilir ürünlere yöneldiğini göstermektedir.

4.2.1.5. Yeşil Tüketimde Kültürel Faktörler

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çalışmalardan 5'i, sürdürülebilirlik temalı tüketim davranışlarının kültürel bağlamda nasıl farklılaştığını incelemiştir. Örneğin, İspanya'daki tüketiciler sürdürülebilir modaya estetik bir yaklaşımla yaklaşırken, Vietnamlı tüketiciler hayvan refahı gibi etik değerleri daha ön plana çıkarmaktadır. Hindistan'da ise geleneksel değerlerle modern sürdürülebilirlik söylemlerinin çatışabildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, kültürel faktörlerin tüketici algılarını güçlü biçimde şekillendirdiğini ve tek tip sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin küresel düzeyde sınırlı başarıya sahip olabileceğini ortaya koymaktadır.

4.2.1.6. Bitki Bazlı Ürünler ve Sağlıklı Tüketim

Sağlık odaklı sürdürülebilirlik söylemi, özellikle bitki bazlı süt ve gıda ürünleri bağlamında analiz edilmiştir. Toplamda 4 çalışmada bu tema doğrudan işlenmiş ve tüketicilerin etik nedenlerden ziyade sağlık motivasyonuyla bu ürünleri tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çevresel etkilerin farkında olan tüketicilerde bile karar sürecinin genellikle "kişisel fayda" yönünde şekillendiği gözlemlenmiştir. Bu bulgu, yeşil gıda reklamlarının ikna edici olması için sağlıkla ilişkilendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4.2.1.7. İkinci El ve Döngüsel Ekonomi

İkinci el ürün kullanımı ve döngüsel ekonomi teması, özellikle moda sektörü ve genç tüketiciler üzerinde yapılan çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Vinted gibi platformlar üzerinden yapılan alışverişlerin; ekonomik tasarruf, çevresel bilinç ve sosyal etki gibi çoklu motivasyonlarla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Tüketiciler arasında "yeniden kullanım" eyleminin sosyal onay aldığı ve artık etik bir davranış olarak algılandığı gözlemlenmiştir.

Analiz edilen 17 makalenin ampirik bulguları incelendiğinde, sürdürülebilirlik temalı tüketici davranışları ve yeşil pazarlama stratejileri etrafında yoğunlaşan bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bulgular, tüketici psikolojisi, marka güveni, sosyal normlar ve demografik farklılıklar gibi çok boyutlu belirleyicilerle örülmüş ve çoğunlukla tutum ve niyet düzeyindeki değerlendirmelerle sınırlı kalmıştır. Bulguların genelinde, tüketicilerin sürdürülebilirlik konusunda olumlu tutumlara sahip oldukları ancak bu tutumların davranışa dönüşmesinde çeşitli engellerin var olduğu sıklıkla vurgulanmıştır.

4.2.2. Eğilim Analizleri

Etik tüketici davranışı ve sürdürülebilir markalama literatürü, son yıllarda hem kavramsal hem de uygulamalı düzeyde önemli bir ivme kazanmıştır. Bu çalışmada incelenen 17 makale, yalnızca bireysel tüketim tercihlerini değil, aynı zamanda bu tercihlerin ardındaki değer sistemlerini, kültürel bağlamları ve iletişim stratejilerini de yansıtmaktadır. Eğilim analizleri, farklı coğrafyalardan ve demografik gruplardan elde edilen bulguların ortaklaştığı, benzeştiği ya da çeliştiği noktaları sistematik biçimde sınıflandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, dört ana kategori belirlenmiştir: (1) ortak eğilimler, (2) benzeşen bulgular, (3) çelişkili bulgular ve aykırılıklar, (4) genel eğilimler ve literatürdeki boşluklar. Bu analizler sayesinde, sürdürülebilir marka stratejilerinin tüketici davranışlarıyla nasıl etkileşim kurduğu daha derinlikli şekilde anlaşılmakta ve alandaki güncel araştırma yönelimleri görünür kılınmaktadır.

4.2.2.1. Ortak Eğilimler

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Çalışmaların çoğunluğu, sürdürülebilir tüketici davranışlarının şekillenmesinde algılanan değer, marka güveni, etik hassasiyet ve sosyal etki gibi unsurların belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Satın alma niyeti üzerinde en güçlü etkilere sahip değişkenlerin başında yeşil reklam algısı, algılanan ürün güvenilirliği ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları gelmektedir. Özellikle Z kuşağı tüketicilerinin, çevresel ve etik değerlere yönelik daha duyarlı olduğu, ancak bu grubun satın alma davranışlarında yine de ekonomik motivasyonların ve şeffaflık beklentilerinin öne çıktığı görülmektedir.

Ayrıca, bitki bazlı ürün tercihlerinde sağlık motivasyonunun, etik veya çevresel kaygılardan daha baskın olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, tüketici karar süreçlerinde bireysel faydanın kolektif etik sorumluluklardan daha etkili olabildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, ikinci el tüketim ve döngüsel ekonomi uygulamaları da yalnızca ekonomik bir davranış olarak değil, sosyal olarak onay gören ve kimliksel bir pratik hâline gelen eğilimler olarak değerlendirilmiştir.

4.2.2.2. Benzeşen Bulgular

Farklı ülkelerden veya kuşaklardan elde edilen verilerde dahi, birçok çalışmada şu bulguların benzer biçimde tekrarlandığı gözlenmiştir:

- Yeşil pazarlama uygulamalarında şeffaflık, belgelendirme ve doğrulanabilirlik unsurlarının tüketici güvenini doğrudan etkilediği.
- Algılanan tüketim değeri ile satın alma niyeti arasındaki pozitif ilişki.
- Tutum-davranış boşluğu sorununun yaygın olduğu ve sürdürülebilirlik lehine beyan edilen tutumların pratikte davranışa dönüşmediği.

Bu bulgular, kavramsal olarak benzeşmekte ve özellikle PLS-SEM gibi modelleme yöntemleriyle benzer sonuçları desteklemektedir.

4.2.2.3. Çelişkili Bulgular ve Aykırılıklar

Bazı çalışmalar, özellikle ülke temelli kültürel karşılaştırmalarda çelişkili bulgular sunmaktadır. Örneğin, bir çalışmada Vietnamlı tüketiciler hayvan hakları odaklı etik tüketimi ön plana çıkarırken, bir başka çalışmada İspanyol tüketicilerin sürdürülebilir modaya daha çok estetik ve yaşam tarzı üzerinden yaklaştığı görülmüştür. Ayrıca bazı çalışmalarda etik faktörlerin satın alma niyeti üzerinde doğrudan etkisi varken, diğerlerinde bu etkinin dolaylı veya anlamsız olduğu ifade edilmiştir. Bu farklılıkların örneklem demografisi, kullanılan ölçekler ve bağlamsal değişkenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

4.2.2.4. Genel Eğilimler ve Boşluklar

Bulgular, yeşil pazarlama ve sürdürülebilirlik iletişiminin etkili olabilmesi için yalnızca "çevresel fayda"ya değil, aynı zamanda "kişisel fayda"ya da odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, tüketicilerin sürdürülebilirlik temalı mesajlara daha açık oldukları ancak bu mesajların güvenilir ve tutarlı olması hâlinde etki yarattığı belirlenmiştir. Tüm bunlar, sürdürülebilirlik iletişiminde ikna edici içerik, kaynak güvenilirliği ve kültürel bağlama duyarlılık gibi faktörlerin önemini teyit etmektedir. Öte yandan, çalışmalarda özellikle gerçek davranış verisinin (satın alma geçmişi, tıklama verileri vb.) sınırlı olması, teorik bulguların pratik geçerliliği açısından bir eksiklik yaratmaktadır. Bu durum, ileri araştırmalar için davranışsal veri temelli çalışmalara duyulan ihtiyacı göstermektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilen bulgular, etik tüketici davranışları ile sürdürülebilir markalama arasındaki ilişkinin çok boyutlu ve bağlama duyarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Analiz edilen 17 makalede sıklıkla vurgulanan temel sorunlardan biri, tüketicilerin etik ve çevresel değerlere verdikleri önemin yüksek olmasına rağmen, bu tutumların satın alma davranışına yeterince yansımadığıdır. Literatürde bu durum, "tutum-davranış boşluğu" (attitude–behavior gap) olarak tanımlanmakta ve Park ve Lin (2020) ile Carrington vd. (2010) tarafından da benzer biçimde ele alınmaktadır. Bu boşluk, özellikle Z kuşağında belirginleşmekte; söz konusu kuşak, etik ve sürdürülebilirlik konularında duyarlı olmakla birlikte, fiyat, ulaşılabilirlik ve marka güvenilirliği gibi pragmatik faktörlerden etkilenmeye devam etmektedir (Fei vd., 2024; Djafarova ve Foots, 2022).

Bibliyometrik analizde öne çıkan tematik kümeler, etik duyarlılığın sürdürülebilir markalama stratejilerinde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Anahtar kelime eşgörünüm analizinde "trust", "corporate social responsibility" ve "intentions" kavramlarının sık tekrarlanması (Donthu vd., 2021) ve bu kavramların aynı kavramsal kümede yer alması, etik markaların tüketici güveni ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Shah ve Khan'ın (2020) sürdürülebilir markaların rekabet avantajı sağlamadaki rolüne dair bulgularıyla örtüşmektedir.

Z kuşağına yönelik çalışmalar, bu kuşağın sürdürülebilir markalarla etkileşiminde dijital iletişime, sosyal medya doğrulamasına ve yeşil aklama (greenwashing) karşısındaki duyarlılığa dikkat çekmektedir. Özellikle Palomo-Domínguez vd. (2023) ve Riesgo vd. (2023), bu kuşağın ikinci el moda ve döngüsel ekonomi gibi etik tüketime yönelik eğilimlerini, kimlik oluşturma ve sosyal onayla ilişkilendirmiştir. Bu bulgular, etik tüketimin yalnızca bireysel değer temelli değil, aynı zamanda sosyal anlamlar taşıyan bir pratik olduğunu göstermektedir (Ricci vd., 2025).

Bitki bazlı ürünlere yönelik çalışmalarda (örneğin: Chopra vd., 2025; Rombach vd., 2023) tüketicilerin kararlarında sağlık motivasyonunun, etik veya çevresel kaygılardan daha etkili olduğu bulunmuştur. Bu durum, tüketici fayda yöneliminin halen bireysel düzeyde şekillendiğini ve sürdürülebilirlik mesajlarının kişisel sağlık yararları ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Nguyen-Viet ve Nguyen (2024), hayvan refahına duyarlı tüketicilerde dahi satın alma kararlarının yeşil reklama duyulan güven ile şekillendiğini ifade etmiştir.

Bibliyometrik analiz bulguları ayrıca sürdürülebilir marka araştırmalarının büyük ölçüde Güney Avrupa (özellikle İtalya, İspanya, Portekiz) kaynaklı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, etik markalama literatüründe kültürel kümelenmelerin etkili olduğunu ve bağlamsal farklılıkların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (Khan vd., 2024). Ancak analiz edilen makalelerdeki yazar iş birliklerinin daha çok lokal düzeyde sınırlı kalması (ör. Brkanlić vd., Gattermann Perin vd.) uluslararası perspektiflerin henüz yeterince entegre edilemediğini işaret etmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Sonuç olarak, sürdürülebilir markalaşma stratejilerinin başarısı, yalnızca tüketiciye sunulan değer tekliflerinin değil, aynı zamanda bu değerlerin nasıl iletildiği, doğrulandığı ve kültürel olarak ne şekilde anlamlandırıldığı ile de doğrudan ilişkilidir. Literatürdeki eğilimler, sürdürülebilirliğin marka kimliğinin temel bir unsuru hâline geldiğini ve bu kimliğin, güven, şeffaflık ve sosyal sorumluluk ilkeleri çerçevesinde inşa edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Belz ve Peattie, 2012; Elkington, 1997).

5.1. Teorik Katkılar

Bu çalışma, etik tüketici davranışları ile sürdürülebilir markalaşma arasındaki ilişkiyi hem kavramsal hem de yapısal düzeyde ele alarak literatüre bütüncül bir katkı sunmaktadır. Literatürde parçalı biçimde yer alan etik tüketim, çevresel duyarlılık ve marka stratejileri gibi kavramlar, bu çalışmada disiplinler arası bir çerçevede yeniden yapılandırılmıştır. Özellikle Planlı Davranış Teorisi (TPB), Tüketim Değerleri Teorisi ve Paydaş Teorisi gibi temel teorilerin sürdürülebilirlik bağlamında nasıl genişletildiği sistematik olarak ortaya konmuştur. Ayrıca, bibliyometrik analiz aracılığıyla etik markalaşma literatürünün tematik kümelenmeleri, anahtar kavramsal eksenleri ve yapısal bağlantı örüntüleri görselleştirilmiş; bu sayede araştırma alanının epistemolojik sınırları ile teorik yoğunluk bölgeleri haritalanmıştır. Bu yönüyle çalışma, sürdürülebilir markalama literatüründeki teorik dağınıklığı azaltmakta ve gelecek araştırmalar için açık bir yönlendirme sunmaktadır.

5.2. Pratik Katkılar

Uygulayıcılar açısından bu çalışma, sürdürülebilir markalaşma sürecinde tüketici merkezli stratejilerin nasıl şekillenmesi gerektiğine dair somut içgörüler sağlamaktadır. Özellikle Z kuşağı tüketicilerinin etik değerlere duyarlılığının yüksek olmasına karşın, satın alma kararlarında şeffaflık, güvenilirlik ve kişisel fayda (örneğin sağlık) gibi faktörlerin daha belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Bu durum, markaların sürdürülebilirlik mesajlarını yalnızca çevresel faydaya değil, aynı zamanda bireysel yarara dayandırmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, yeşil aklama (greenwashing) algısına karşı duyarlılığın artması, kurumsal sosyal sorumluluk stratejilerinin yalnızca iletişimsel değil, doğrulanabilir ve belgelenmiş eylemlerle desteklenmesini zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, özellikle yeşil pazarlama stratejilerinde tüketici güvenini inşa etmeye yönelik yeni iletişim modellerinin geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, etik tüketici davranışlarının yükselişe geçtiği günümüz pazarlama ortamında, sürdürülebilir markalaşma literatürünü sistematik bir perspektifle incelemek ve bu alandaki akademik üretimin yapısal örüntülerini ortaya koymak amacıyla sistematik literatür taraması ve bibliyometrik analiz yöntemlerini bütüncül biçimde bir araya getirmiştir. 2022–2025 yılları arasında yayımlanmış 17 makalenin incelendiği bu çalışma, etik ve sürdürülebilirlik eksenli marka araştırmalarının teorik, metodolojik ve uygulamalı yönlerini eş zamanlı olarak ele almıştır.

Elde edilen bulgular, etik tüketici çağında sürdürülebilir marka oluşturmanın yalnızca bir iletişim stratejisi değil, çok katmanlı bir değer inşa süreci olduğunu göstermektedir. Analiz edilen literatür, tüketicilerin özellikle Z kuşağında yoğunlaşan bir çevresel ve etik farkındalık

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sergilediğini, ancak bu farkındalığın her zaman davranışsal dönüşüme yansımadığını ortaya koymuştur. Literatürde sıkça dile getirilen "tutum-davranış boşluğu (attitude–behavior gap)", sürdürülebilir markalama stratejilerinin karşılaştığı en temel zorluklardan biri olarak öne çıkmıştır.

Bibliyometrik analiz sonuçları, etik ve sürdürülebilirlik temalarının pazarlama literatüründeki öneminin giderek arttığını ancak yayın sıklığında durağanlaşma eğilimi görüldüğünü ortaya koymuştur. Ayrıca Güney Avrupa ülkeleri (özellikle İtalya, Portekiz ve İspanya) bu alanda bilimsel üretimin öncü merkezleri olarak dikkat çekmektedir. Yazar iş birlikleri genellikle lokal düzeyde kalmakta, uluslararası akademik ağların ise henüz yeterince gelişmediği gözlenmektedir. Bu durum, küresel sorunlara yönelik kolektif akademik reflekslerin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tematik içerik analizi doğrultusunda yedi ana temanın öne çıktığı belirlenmiştir: sürdürülebilir tüketici davranışı, yeşil pazarlama ve marka stratejileri, kuşak farklılıkları (özellikle Z kuşağı), çevresel kaygılar ve etik tüketim, kültürel faktörlerin rolü, bitki bazlı ürünler ve sağlıklı tüketim, ikinci el ve döngüsel ekonomi uygulamaları. Bu temalar, hem bireysel psikolojik faktörleri (algı, değer, tutum, niyet, güven), hem de kurumsal stratejik unsurları (KSS, şeffaflık, yeşil reklamcılık, marka güvenilirliği) içeren çok düzeyli bir yapı sunmaktadır.

Özellikle Z kuşağına ilişkin çalışmalar, etik ve sürdürülebilirlik yöneliminin yüksek olduğunu ancak satın alma davranışlarında fiyat duyarlılığı ve şeffaflık beklentisinin belirleyici olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, bitki bazlı ürünlerde sağlık motivasyonu, etik kaygılardan daha güçlü bir etki unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bulgular, sürdürülebilir markaların yalnızca toplumsal faydaya değil, aynı zamanda kişisel fayda anlatısına da odaklanmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. İkinci el tüketim ve döngüsel ekonomi ise ekonomik fayda ile etik onayın kesiştiği, kimlik temelli bir pratik hâline gelmiştir.

6.1. Sınırlılıklar

Bu çalışma, etik tüketici davranışı ve sürdürülebilir markalama literatürüne sistematik bir bakış sunmakla birlikte, bazı sınırlılıklar taşımaktadır. İlk olarak, literatür taraması yalnızca WoS veri tabanı ile sınırlandırılmıştır. WoS yüksek kaliteli yayınları içerse de, Scopus, EBSCO, Google Scholar veya alan odaklı veri tabanlarında yer alan bazı önemli çalışmalara erişilememiş olabilir. Bu durum, literatürün kapsayıcılığı açısından belirli düzeyde bir kısıtlama yaratmaktadır.

İkinci olarak, incelemeye dahil edilen makaleler yalnızca İngilizce dilinde yayımlanmış akademik dergilere aittir. Bu da özellikle yerel bağlamda yayımlanmış, farklı kültürel perspektifler içerebilecek akademik çalışmaları dışarda bırakmaktadır.

Üçüncü olarak, çalışma dönemsel olarak 2022–2025 yılları arasındaki yayınlarla sınırlı tutulmuştur. Bu tercih, güncellik avantajı sağlasa da, konunun tarihsel gelişimini ve kavramsal evrimini daha geniş bir zaman aralığında değerlendirmeyi olanaksız kılmıştır.

Dördüncü olarak, içerik analizi kapsamında seçilen 17 makale örnekleme çeşitliliği, bağlamsal farklar ve yöntemsel tasarımlar açısından heterojen olsa da, çalışmalarda kullanılan ölçüm araçları ve kuramsal çerçeveler farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, bulguların genellenebilirliğini sınırlayabilir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Son olarak, davranışsal veriye dayalı çalışmaların azlığı nedeniyle, tüketici tutumlarının gerçek satın alma davranışlarına nasıl yansıdığına dair çıkarımlar daha çok niyet düzeyinde kalmıştır. Bu durum, ampirik bulguların gerçek yaşam davranışlarını yansıtma kapasitesini sınırlamaktadır.

Bu sınırlılıklar doğrultusunda, gelecek çalışmaların farklı veri tabanlarını kapsayan daha geniş sistematik incelemeler yapması, farklı dil ve kültürlerden kaynaklara yer vermesi ve davranışsal veri setleriyle desteklenmiş ampirik analizlere yönelmesi önerilmektedir.

6.2. Gelecek Çalışmalar

Çalışma sonucunda sürdürülebilir markalama literatüründe çeşitli boşluklar tespit edilmiştir. Bunlar arasında özellikle davranışsal veri eksikliği (gerçek satın alma, tıklama ve tüketim verisi), nitel araştırmalardaki kültürel derinliğin yetersizliği, gelişmekte olan ülkelerdeki tüketici dinamiklerine dair sınırlı bilgi ve etik markalama ile yapay zekâ arasındaki ilişkiye yönelik kuramsal modellerin eksikliği öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalar için şu araştırma yönelimleri önerilmektedir:

- Satın alma geçmişi gibi davranışsal veriye dayalı araştırmalarla "attitude–behavior gap" sorununun daha gerçekçi biçimde analiz edilmesi,
- Kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalarla sürdürülebilirlik algısının bağlam temelli derinleştirilmesi,
- Bitki bazlı ürün, ikinci el ekonomi ve etik moda gibi yeni gelişen alt alanlarda teori geliştirme odaklı çalışmalar yapılması,
- Sürdürülebilir markalama ile dijital teknolojiler (ör. yapay zekâ, artırılmış gerçeklik) arasındaki ilişkiye odaklanan yeni nesil araştırmalara yönelinmesi.

KAYNAKÇA

Abreu, M. C. S. D., Ferreira, F. N. H., ve Silva, J. F. B. A. (2022). To be or not to be sustainable in an emerging market? Conjoint analysis of customers' behavior in purchasing denim jeans. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, *26*(3), 452-472.

Adamkiewicz, J., Kochańska, E., Adamkiewicz, I., ve Łukasik, R. M. (2022). Greenwashing and sustainable fashion industry. *Current opinion in green and sustainable chemistry*, *38*, 100710.

Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of informetrics*, *11*(4), 959-975.

Badhwar, A., Islam, S., Tan, C. S. L., Panwar, T., Wigley, S., ve Nayak, R. (2024). Unraveling green marketing and greenwashing: A systematic review in the context of the fashion and textiles industry. *Sustainability*, *16*(7), 2738.

Belz, F. M., ve Peattie, K. (2012). *Sustainability marketing: A global perspective*. John Wiley & Sons.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Carrington, M. J., Neville, B. A., ve Whitwell, G. J. (2010). Why ethical consumers don't walk their talk: Towards a framework for understanding the gap between the ethical purchase intentions and actual buying behaviour of ethically minded consumers. *Journal of business ethics*, *97*, 139-158.

Casalegno, C., Candelo, E., ve Santoro, G. (2022). Exploring the antecedents of green and sustainable purchase behaviour: A comparison among different generations. *Psychology & Marketing*, *39*(5), 1007-1021.

Chopra, A., Jagose, J., ve Pandey, A. (2025). Health is wealth-eating for tomorrow: factors influencing purchase intention of plant-based diets in India. *Cogent Business & Management*, *12*(1), 2443567.

Chen, Y. S. (2010). The drivers of green brand equity: Green brand image, green satisfaction, and green trust. *Journal of Business ethics*, *93*, 307-319.

Djafarova, E., ve Foots, S. (2022). Exploring ethical consumption of generation Z: Theory of planned behaviour. *Young Consumers*, *23*(3), 413-431.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, *133*, 285-296.

Elkington, J. (1997). The triple bottom line. *Environmental management: Readings and cases*, *2*, 49-66.

Essiz, O., ve Senyuz, A. (2024). Predicting the value-based determinants of sustainable luxury consumption: A multi-analytical approach and pathway to sustainable development in the luxury industry. *Business Strategy and the Environment*, *33*(3), 1721-1758.

Falagas, M. E., Pitsouni, E. I., Malietzis, G. A., ve Pappas, G. (2008). Comparison of PubMed, Scopus, Web of Science, and Google scholar: strengths and weaknesses. *The FASEB Journal*, *22*(2), 338-342.

Faludi, J., ve Füller, K. (2025). Anti-Consumers and Treasure-Hunters: Can Online Sustainable Fashion Challenges Shift Consumer Behaviour?. *Journal of Philanthropy*, *30*(2), e70012.

Fei, A., Kim, J., ve in Kim, S. (2024). Effects of environmental sustainability practice in the economy hotel to Gen Zer's purchase decision: Behavior economy approach using choice based conjoint analysis. International Journal of Hospitality Management, 118, 103678.

Green, T., ve Peloza, J. (2011). How does corporate social responsibility create value for consumers?. *Journal of consumer marketing*, *28*(1), 48-56.

Ignjatijević, S., Tankosić, J. V., Lekić, N., Petrović, D., Brkanlić, S., Vapa, B., ... ve Milojević, I. (2022). Agro-Environmental practices and business performance in the wine sector. *Agriculture*, *12*(2), 239.

Kamila, M. K., ve Jasrotia, S. S. (2023). Ethics in product marketing: a bibliometric analysis. *Asian Journal of Business Ethics*, *12*(2), 151-174.

Kapferer, J. N. (2012). *The new strategic brand management: Advanced insights and strategic thinking*. Kogan page publishers.

Khan, O., Varaksina, N., ve Hinterhuber, A. (2024). The influence of cultural differences on consumers' willingness to pay more for sustainable fashion. *Journal of Cleaner Production*, *442*, 141024.

Le, T. T. (2023). Corporate social responsibility and SMEs' performance: mediating role of corporate image, corporate reputation and customer loyalty. *International Journal of Emerging Markets*, *18*(10), 4565-4590.

Mateska, I., Wagner, S. M., ve Stienen, L. (2024). Media Reporting of Environmental Supply Chain Sustainability Risks: Contextual and Moderating Factors. *Journal of Business Ethics*, 1-24.

Morea, D., Gattermann Perin, M., Kolling, C., de Medeiros, J. F., ve Duarte Ribeiro, J. L. (2023). Environmental product innovation and perceived brand value: The mediating role of ethical-related aspects. *Sustainability*, *15*(14), 10996.

Mutambik, I., Lee, J., Almuqrin, A., Zhang, J. Z., Baihan, M., ve Alkhanifer, A. (2023). Privacy concerns in social commerce: The impact of gender. *Sustainability*, *15*(17), 12771.

Nadeem, W., Ashraf, A. R., ve Kumar, V. (2025). Fostering consumer engagement with sustainability marketing using augmented reality (SMART): A climate change response. *Journal of Business Research*, *192*, 115289.

Nguyen-Viet, B., ve Nguyen, A. T. L. (2024). Vietnamese consumer's perspective on green beauty care products: Exploring the impact of animal welfare concerns and skepticism toward green advertising. *Acta Psychologica*, *244*, 104210.

Obeng, H. A., Arhinful, R., Mensah, L., ve Mensah, C. C. (2025). The mediating role of service quality in the relationship between corporate social responsibility and sustainable

competitive advantages in an emerging economy. *Business Strategy & Development*, *8*(1), e70099.

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372.

Palomo-Domínguez, I., Elías-Zambrano, R., ve Álvarez-Rodríguez, V. (2023). Gen Z's motivations towards sustainable fashion and eco-friendly brand attributes: The case of Vinted. *Sustainability*, *15*(11), 8753.

Park, H. J., ve Lin, L. M. (2020). Exploring attitude–behavior gap in sustainable consumption: Comparison of recycled and upcycled fashion products. *Journal of Business Research*, 117, 623-628.

Peloza, J., Loock, M., Cerruti, J., ve Muyot, M. (2012). Sustainability: How stakeholder perceptions differ from corporate reality. *California Management Review*, *55*(1), 74-97.

Rani, J., Guru, R., Santhanam, S., ve Das, A. (2025). The Connected Consumer Behavioral Shifts in the Digital Age. In *Retail Innovations in Business Models* (pp. 141-158). IGI Global Scientific Publishing.

Ricci, C., Marinelli, N., ve Puliti, L. (2016). The consumer as citizen: the role of ethics for a sustainable consumption. Agriculture and agricultural science procedia, 8, 395-401.

Riesgo, S.B., Lavanga, M., ve Codina, M. (2023). Drivers and barriers for sustainable fashion consumption in Spain: A comparison between sustainable and non-sustainable consumers. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, *16*(1), 1-13.

Rombach, M., Dean, D. L., ve Gan, C. (2023). "Soy Boy vs. Holy Cow"—Understanding the key factors determining US consumers' preferences and commitment to plant-based milk alternatives. *Sustainability*, *15*(18), 13715.

Shah, S. S. A., ve Khan, Z. (2020). Corporate social responsibility: a pathway to sustainable competitive advantage?. *International Journal of Bank Marketing*, *38*(1), 159-174.

Sheth, J. N., Sethia, N. K., ve Srinivas, S. (2011). Mindful consumption: A customer-centric approach to sustainability. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *39*, 21-39.

Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of business research*, *104*, 333-339.

Tanveer, M., Ahmad, A. R., Mahmood, H., ve Haq, I. U. (2021). Role of ethical marketing in driving consumer brand relationships and brand loyalty: A sustainable marketing approach. *Sustainability*, *13*(12), 6839.

Toti, J. F., Diallo, M. F., ve Huaman-Ramirez, R. (2021). Ethical sensitivity in consumers' decision-making: The mediating and moderating role of internal locus of control. *Journal of Business Research*, *131*, 168-182.

Turkki, R. (2023). *The attitude-behavior gap in fashion consumption* (Bachelor's thesis). Tampere University, Faculty of Management and Business.

Vitell, S. J. (2015). A case for consumer social responsibility (CnSR): Including a selected review of consumer ethics/social responsibility research. *Journal of Business Ethics*, *130*, 767-774.

Zaborek, P., ve Nowakowska, D. (2024). Can Corporate Social Responsibility Shift Consumer Behavior? Insights from Scenario-Based Experiment in the Fast Fashion Industry. *Administrative Sciences*, *14*(11), 283.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

JOMO'NUN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Doç.Dr.İbrahim Halil Efendioğlu
Gaziantep Üniversitesi
efendioglu@gantep.edu.tr - 0000-0002-4968-375X

ÖZET

Dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması, bireylerin sosyal medya ve dijital platformlarla olan etkileşimini artırmakta; bu durum, tüketici davranışlarını ve psikolojik iyi oluş düzeylerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda "bir şeyleri kaçırma korkusu" (Fear of Missing Out - FoMO) ve "bir şeyleri kaçırmanın keyfi" (Joy of Missing Out - JoMO) gibi kavramlar, dijital çağın psikolojik dinamiklerini ve pazarlama stratejilerini anlamada önemli yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, FoMO ve JoMO'nun dijital pazarlama, sosyal medya kullanımı ve tüketici psikolojisi literatüründeki konumunu sistematik bir şekilde incelemektir. Çalışma, PRISMA protokolü çerçevesinde, Web of Science veri tabanında gerçekleştirilen tarama sonucunda ulaşılan akademik makaleler üzerine yapılandırılmıştır. Makaleler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiş; temalar, teorik yaklaşımlar, yöntemsel özellikler ve uygulama bağlamları dört düzeyde kodlanmıştır. Bulgular, FoMO'nun sosyal karşılaştırma, düşük yaşam doyumu ve dijital bağımlılık ile ilişkili olduğunu; JoMO'nun ise dijital detoks, farkındalık ve zihinsel iyi oluş gibi yapılarla örtüştüğünü göstermektedir. Ayrıca her iki kavramın dijital pazarlama mesajları, marka sadakati ve tüketici güveni üzerinde farklılaştırıcı etkiler yarattığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın teorik katkıları arasında JoMO'nun pazarlama yazınına özgün bir yapı olarak kazandırılması ve FoMO-JoMO ikiliğinin karşıt değil, tamamlayıcı boyutlarıyla ele alınması yer almaktadır. Pratik katkılar ise, dijital kampanya tasarımlarında psikolojik duyarlılığı yüksek, etik ve dikkat dostu stratejiler geliştirme yönünde yol gösterici öneriler sunmaktadır. Sınırlılıklarına rağmen bu çalışma, dijital çağda tüketici psikolojisinin karmaşık doğasını anlamaya ve sağlıklı dijital pazarlama yaklaşımları geliştirmeye yönelik önemli bir referans kaynağı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler : Joy of Missing Out, JoMO, Fear of Missing Out, FoMO

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ABSTRACT

The rapid proliferation of digital technologies has significantly increased individuals' engagement with social media and digital platforms, directly influencing consumer behavior and psychological well-being. In this context, concepts such as Fear of Missing Out (FoMO) and Joy of Missing Out (JoMO) have emerged as critical constructs for understanding the psychological dynamics of the digital age and their implications for marketing strategies. This study aims to systematically examine the positioning of FoMO and JoMO within the literature on digital marketing, social media usage, and consumer psychology. The study is structured upon academic articles identified through a literature search conducted in the Web of Science database, following the PRISMA protocol. The selected articles were analyzed using content analysis and were coded on four dimensions: thematic focus, theoretical frameworks, methodological features, and application contexts. The findings reveal that FoMO is associated with social comparison, low life satisfaction, and digital dependency, whereas JoMO aligns with constructs such as digital detox, mindfulness, and mental well-being. Moreover, both constructs exhibit differentiating effects on digital marketing messages, brand loyalty, and consumer trust. The theoretical contributions of this study include introducing JoMO as a novel construct to the marketing literature and positioning the FoMO–JoMO dichotomy as complementary rather than oppositional. On a practical level, the study offers actionable insights for designing ethically sensitive, psychologically informed, and attention-conscious digital campaigns. Despite its limitations, this study provides a valuable reference for understanding the complex nature of consumer psychology in the digital era and for developing more effective digital marketing strategies.

Keywords: Joy of Missing Out, JoMO, Fear of Missing Out, FoMO

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmesiyle birlikte bireyler, sürekli çevrimiçi olma durumu içerisinde kesintisiz bilgi akışı, bildirimler ve sosyal medya etkileşimleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, yalnızca bireysel psikolojik iyi oluşu değil; aynı zamanda sosyal ilişkileri, medya kullanım kalıplarını ve tüketici davranışlarını da derinden etkilemektedir. Özellikle sosyal medya platformlarında geçirilen sürenin artması, bilgi aşırı yüklenmesi, sosyal karşılaştırma eğilimleri ve bir şeyleri kaçırma korkusu (Fear of Missing Out – FoMO) gibi olgular, bireylerde dijital tükenmişlik ve psikolojik baskı yaratmaktadır (Marsh vd., 2024). FoMO'ya karşı bir tepki olarak yükselen bir şeyleri kaçırmanın keyfi (Joy of Missing Out – JoMO) ise, bireylerin dijital dünyadan bilinçli şekilde uzaklaşarak zihinsel esenliklerini koruma ve farkındalıkla yaşama yönelimlerini ifade etmektedir. JoMO; dijital detoks, bağlantısızlık pratikleri ve dikkatli medya tüketimi gibi yaklaşımlar yoluyla sadece bireysel dengeyi desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda tüketici-marka ilişkilerini, pazarlama iletişimini ve dijital içerik stratejilerini de yeniden şekillendirmektedir (Rautela ve Sharma, 2022).

Her ne kadar FoMO ve JoMO literatürde giderek daha fazla ilgi görse de, bu kavramlara ilişkin ampirik bulguların büyük ölçüde dağınık olduğu, tanımların farklı disiplinler arasında tutarlılık göstermediği ve teorik çerçeveler açısından ortak bir zemin oluşturulamadığı görülmektedir. Kavramların farklı ölçeklerle ölçülmesi, örneklem çeşitliliği ve kullanılan yöntemsel yaklaşımlardaki farklılıklar nedeniyle araştırma bulguları arasında önemli çelişkiler bulunmaktadır (Bhalla vd., 2024; Caesarina vd., 2023; Chan vd., 2022; Eitan ve Gazit, 2024; Jacobsen, 2021; Tan vd., 2025; Tandon vd., 2021).

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, dijital iyi oluş, sosyal medya kullanımının psikolojik etkileri, dijital detoks stratejileri ve FoMO–JoMO ikiliği çerçevesinde şekillenen güncel literatürü sistematik bir yaklaşımla incelemektir. Web of Science veri tabanında 2020–2025 yılları arasında yayımlanmış 14 akademik makale PRISMA protokolü çerçevesinde seçilmiş ve tematik olarak analiz edilmiştir. Çalışma şu temel araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

- Dijital iyi oluş, FoMO, JoMO ve dijital bağlantısızlık kavramları literatürde nasıl tanımlanmakta ve sınırlandırılmaktadır?
- Bu kavramların bireysel psikolojik iyi oluş, sosyal medya kullanımı ve tüketici davranışları üzerindeki etkileri nelerdir?
- Literatürde hangi teorik yaklaşımlar ve metodolojik desenler tercih edilmektedir?
- Bulgular, dijital pazarlama, marka yönetimi ve kamu politikaları açısından ne tür çıkarımlar sunmaktadır?

Bu çalışma, dijital çağın getirdiği yeni psikososyal dinamikleri ve tüketici davranışlarındaki dönüşümü anlamlandırmak isteyen akademisyenler, pazarlama profesyonelleri ve politika yapıcılar için kapsamlı bir kuramsal ve ampirik çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2. LİTERATÜR

2.1. Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Psikososyal Dinamikler

Dijitalleşme ile birlikte sosyal medya platformları, bireylerin yalnızca iletişim kurma biçimlerini değil; kimlik inşası, sosyal karşılaştırmalar, dikkat yönetimi ve duygusal refah düzeylerini de dönüştürmektedir (Yue vd., 2022). Özellikle dijital yerliler olarak tanımlanan Z ve Y kuşakları, sosyal medya platformlarını sosyal onay aracı, bilgi kaynağı ve aidiyet alanı olarak yoğun biçimde kullanmaktadır (Gupta vd., 2024). Ancak bu yoğun dijital maruziyet; bilişsel yorgunluk, dikkat dağınıklığı, yalnızlık hissi ve duygusal tükenmişlik gibi psikolojik sonuçları da beraberinde getirmektedir (Kuss ve Griffiths, 2017).

2.2. Bir Şeyleri Kaçırmanın Korkusu (FoMO)

Fear of Missing Out (FoMO), bireyin sosyal çevresinde olup biteni kaçırma endişesiyle şekillenen sürekli çevrimiçi kalma gereksinimini ifade eder (Przybylski vd., 2013). FoMO, özellikle düşük benlik saygısı, yalnızlık ve sosyal onay ihtiyacı gibi bireysel faktörlerle ilişkilendirilmiş; sosyal medya bağımlılığı, yaşam doyumunun düşmesi ve dikkat problemleri gibi olumsuz çıktılarla bağlantılı bulunmuştur. FoMO'nun bireyleri sürekli içerik tüketmeye yönelttiği, bu durumun da zihinsel yük ve sosyal kıyaslamaları artırdığı belirtilmektedir (Andrade ve Viñán-Ludeña, 2025). FoMO, tüketicinin sosyal çevresindeki fırsatları, deneyimleri veya bilgileri kaçırmaktan endişe duymasıdır. Bu durum, bireyi hızlı tepki verme, sürekli çevrimiçi kalma ve ani satın alma gibi davranışlara yönlendirir (Aydin vd., 2021).

2.2.1. Pazarlama Açısından Önemi:

- Zaman baskısı yaratma stratejilerinin temelidir. Örnek: "Son 2 saat", "Stokta sadece 3 adet kaldı".
- Sınırlı fırsat kampanyaları, geri sayım sayaçları, ön satış bildirimi gibi unsurlar FoMO'yu tetiklemek için kullanılır.
- Sosyal kanıt (örneğin: "10.000 kişi bu ürünü satın aldı") gibi unsurlar, tüketicide dışlanma korkusu yaratır.

2.2.2. Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkileri:

- Plansız ve dürtüsel satın alma eğilimi artar.
- Tüketiciler markayla daha sık ve daha yoğun dijital etkileşime girer.
- Özellikle Z ve Y kuşağı, FoMO odaklı kampanyalara daha duyarlıdır.
- Ancak aşırı FoMO, tükenmişlik, pişmanlık ve düşük marka sadakati gibi olumsuz sonuçlara da yol açabilir.

2.3. Bir Şeyleri Kaçırmanın Keyfi (JoMO)

FoMO'nun karşıtı olan Joy of Missing Out (JoMO), bireyin çevrimiçi etkinlikleri kaçırmaktan memnuniyet duyması, dikkatini içsel huzura ve çevrimdışı deneyimlere yöneltmesidir (Aranda ve Baig, 2018). JoMO, dijital minimalizm ve bilinçli medya tüketimiyle bağlantılı olarak dijital

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

detoks, mindfulness ve dijital refah gibi kavramlarla birlikte ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, bireyin dijital uyaranlara karşı daha seçici hale gelmesini, ruhsal dengesini korumasını ve daha anlamlı sosyal etkileşimler kurmasını desteklemektedir (Jakab, 2025) JoMO, tüketicinin sosyal medya, dijital reklamlar veya kampanyalardan bilinçli olarak uzak durması ve bu süreçten tatmin duymasıdır. Tüketici, çevrimdışı kalmayı seçer ve bu durum onun psikolojik iyi oluşunu destekler (Hafizh vd., 2024).

2.3.1. Pazarlama Açısından Önemi:

- Dijital yorgunluk yaşayan tüketiciler için yeni bir değer önerisidir.
- JoMO odaklı stratejiler:
    - Bildirimsiz modlar, sessiz kampanya günleri (“#OfflineSunday”),
    - Sürdürülebilirlik ve sadelik vurgulu içerikler,
    - “Az ama öz” yaklaşımına dayanan minimal pazarlama tasarımları.
- JoMO, etik ve sorumlu pazarlama anlayışını destekler.

2.3.2. Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkileri:

- Daha bilinçli ve seçici tüketim davranışları gelişir.
- Marka sadakati ve güven daha güçlü inşa edilir.
- JoMO, psikolojik iyi oluşu destekleyen markalarla daha uzun vadeli ilişkiler kurulmasına olanak tanır.
- Özellikle dijital detoks eğilimindeki tüketiciler JoMO mesajlarına daha açıktır.

2.4. Dijital Detoks ve Bağlantısızlık Pratikleri

Dijital detoks, bireyin dijital cihaz ve platformlardan geçici olarak uzaklaşarak zihinsel ve duygusal yenilenmeyi amaçladığı bir stratejidir. Bu pratik, bireyin dikkatini artırmak, dijital aşırı yüklenmeyi azaltmak ve yüz yüze sosyal etkileşimleri desteklemek amacıyla uygulanmaktadır (Vanman vd., 2018). Literatürde bazı çalışmalar bu uygulamaların kısa vadeli faydalarını vurgularken, bazıları uzun vadede etkisinin sınırlı olabileceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, uygulamaların sunduğu sessiz mod, ekran süresi kısıtlayıcıları ve bildirim yönetimi gibi araçlar, bireyleri dijital farkındalığa yönlendiren sistemsel yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir.

2.5. Nomofobi ve Sosyal Medya Bağımlılığı

Nomofobi, bireyin mobil cihazlardan uzak kalma durumunda hissettiği yoğun kaygıyı tanımlar. Bu durum, sosyal medya bağımlılığı ile doğrudan ilişkilendirilmekte; özellikle ergenler ve genç yetişkinlerde kaygı, depresyon ve uyku problemleri gibi çeşitli psikolojik sorunlarla birlikte görülmektedir (Ayar vd., 2018). Nomofobik bireyler, sürekli bağlı kalma ihtiyacından dolayı dijital platformlara aşırı bağımlılık geliştirmekte ve bu durum dikkat dağınıklığı, yaşam doyumunda azalma ve psikolojik esenlikte bozulmaya neden olabilmektedir (Önal vd., 2023).

2.6. Dijital İyi Oluş (Digital Well-Being)

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Dijital iyi oluş, bireyin dijital ortamda geçirdiği zamanın bilişsel, duygusal ve sosyal etkilerini kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavram; dijital medya kullanımının sağladığı faydalar (örneğin sosyal bağlılık, bilgiye erişim) ile riskler (örneğin dikkat dağınıklığı, tükenmişlik) arasındaki dengenin sürdürülebilirliğini esas alır (Gui vd.,, 2017). Dijital iyi oluş üzerine yapılan araştırmalar; yaş, cinsiyet, kişilik özellikleri, dijital beceri düzeyi gibi bireysel farklılıkların yanı sıra, dijital deneyimlerin çevrimdışı yaşam memnuniyetine etkilerini de incelemektedir (Hofer vd., 2019; Mihajlović vd., 2023; Wu ve Tian, 2023).

2.7. Sosyal Medya ve Tüketici Davranışları

Sosyal medya, bireylerin yalnızca psikolojik deneyimlerini değil, aynı zamanda markalarla kurdukları ilişkileri ve satın alma kararlarını da etkilemektedir (Jain vd., 2018). FoMO temelli kampanyalar tüketicilerde aceleci kararlar ve fırsat kaçırma endişesi yaratırken, JoMO yaklaşımı ise daha bilinçli, seçici ve sürdürülebilir bir tüketim davranışı ile ilişkilendirilmektedir (Sahakyan ve Boberg, 2025). Dijital refahı önceleyen markalar; zaman yönetimi, dijital denge ve zihinsel sağlık gibi değerleri merkeze alan iletişim stratejileriyle tüketici sadakatini artırmakta ve etik marka algısı inşa etmektedir (Chang ve Berwanger, 2024).

3. YÖNTEM

3.1. Literatür Tarama Stratejisi

Bu sistematik derleme çalışmasında, JoMO kavramına odaklanan güncel akademik literatür “Joy of Missing Out” OR “JoMO” anahtar kelimeler ile sorgulanarak analiz edilmiştir. Literatür taraması, Haziran 2025 tarihinde Web of Science (WoS) veri tabanında yürütülmüş ve PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) protokolüne uygun şekilde raporlanmıştır. Bu protokol, sistematik derleme ve meta-analiz çalışmalarında şeffaf ve standart bir raporlama süreci sağlamak için geliştirilmiş kılavuzdur (Page vd., 2021). Tarama sürecinde aşağıda belirtilen dahil etme ve hariç tutma kriterleri kullanılmıştır:

Dahil Etme Kriterleri

- “Joy of Missing Out”, “JoMO” anahtar kelimelerinden en az birini başlık, özet veya anahtar kelimeler kısmında içeren çalışmalar,
- Sadece hakemli dergilerde yayımlanmış akademik makaleler,
- İngilizce dilinde yayımlanmış çalışmalar,
- 2020–2025 yılları arasında yayımlanmış olan güncel yayınlar,
- Tüketici davranışları, dijital pazarlama, sosyal medya kullanımı ve bireysel iyi oluş gibi JoMO ile içeriksel ilişkisi açıkça görülebilen çalışmalar,
- Tam metnine erişilebilen ve içerik analizi yapılabilir durumda olan yayınlar.

Hariç Tutma Kriterleri

- Kitap bölümleri, konferans bildirileri, özet bildiriler, editöryel yazılar, literatür dışı yorumlar ve teknik notlar,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

- İngilizce dışındaki dillerde yayımlanmış yayınlar,
- Yayım tarihi 2020 yılı öncesinde olan çalışmalar,
- JoMO kavramına yalnızca yüzeysel olarak değinen ve ana odak noktası başka olan yayınlar,
- Tüketici davranışları ya da pazarlama bağlamıyla içeriksel uyum taşımayan yayınlar.

3.2. PRISMA Protokolü

Bu çalışmada literatür seçim süreci aşağıdaki PRISMA adımlarına göre gerçekleştirilmiştir:

3.2.1. Belirleme (Identification)

- Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanında, "Joy of Missing Out" OR "JoMO" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmıştır.
- Bu tarama sonucunda toplam **121 yayın** belirlenmiştir.

3.2.2. Eleme (Screening)

- Doküman tipi “makale” olan çalışmalar seçilmiş ve sayı 79’a düşürülmüştür.
- İngilizce dilinde yayımlanmış yayınlar filtrelenmiş ve 78 makale elde edilmiştir.

3.2.3. Uygunluk Değerlendirmesi (Eligibility)

- Son beş yıllık dönem (2020–2025) ile sınırlandırılmış ve bu filtre sonrası 20 makale seçilmiştir.
- Bu 20 makalenin tam metinleri incelenmiş, içeriksel uygunluk (tüketici davranışı, dijital pazarlama, sosyal medya vb.) açısından analiz edilmiştir.

3.2.4. Dâhil Etme (Inclusion)

- Nihai olarak, çalışmanın kapsamına ve tematik analizine uygun 14 makale sistematik literatür taramasına dâhil edilmiştir.

3.3. Veri Kodlama ve Analiz Süreci

Bu çalışmada seçilen 14 akademik makale sistematik biçimde analiz edilmiştir. Kodlama süreci, tematik bütünlük ve metodolojik derinlik sağlamak amacıyla dört aşamalı bir yapı izlenerek yürütülmüştür:

3.3.1. Tanımlayıcı Kodlama

Her makale için temel bibliyografik bilgiler çıkarılmıştır. Bu kapsamda yıl, yazar(lar), makale başlığı, yayımlandığı dergi, çalışmanın yürütüldüğü ülke/bölge, örneklem türü (öğrenci, yetişkin, çalışan, vb.) ve yöntem türü (nicel, nitel, karma) gibi değişkenler Excel tablosuna işlenmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

3.3.2. Tematik Kodlama

Makaleler ayrıntılı biçimde incelenerek FoMO, JoMO, dijital detoks, nomofobi, sosyal medya tükenmişliği, dikkat dağınıklığı, dijital iyi oluş ve mindfulness gibi anahtar kavramlar doğrultusunda temalar oluşturulmuştur. Her bir makalede öne çıkan psikolojik, davranışsal ve teknolojik boyutlar sınıflandırılarak, tematik haritalama yapılmıştır.

3.3.3. Teorik Çerçeve Kodlaması

İlgili çalışmalarda kullanılan kuramsal altyapılar ayrıca kodlanmıştır. Bu kapsamda Uses and Gratifications Theory, Self-Determination Theory, Attachment Theory, Appraisal Theory, Mindfulness yaklaşımı ve dijital minimalizm gibi teorik çerçeveler belirlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Teorik çerçeve kullanımı, kavramsal açıklık ve metodolojik yönlendirme açısından değerlendirilmiştir.

3.3.4. Yöntemsel Kodlama

Makalelerde kullanılan araştırma tasarımları, veri toplama yöntemleri (anket, deney, içerik analizi, vb.), analiz teknikleri (örneğin PLS-SEM, yapısal eşitlik modellemesi, çok değişkenli regresyon, tematik analiz, günlük kayıt vb.) ve örneklem büyüklükleri tabloya sistematik olarak kodlanmıştır. Kodlama süreci, nitel veri analizine yönelik güvenilirlik ilkeleri doğrultusunda iki bağımsız araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Kodlamalar arasındaki tutarsızlıklar karşılıklı görüşmelerle uzlaştırılmış ve üçüncü bir uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu yaklaşım, içerik analizinin geçerliliği ve güvenilirliğini artırmak amacıyla benimsenmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, 2020–2025 yılları arasında yayımlanmış ve sistematik olarak içerik analizi yapılan 14 akademik makaleden elde edilen bulgular tematik başlıklar altında sunulmaktadır. Kodlama sürecinden elde edilen veriler doğrultusunda dört ana tema altında toplanan bulgular, JoMO ve ilişkili kavramların dijital iyi oluş, sosyal medya kullanımı ve tüketici psikolojisiyle olan bağlarını ortaya koymaktadır. Makaleler aşağıdaki Tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamına Alınan Makaleler

Yıl	Yazarlar	Makale Başlığı	Dergi Adı
2022	Chan, SS; Van Solt, M; Cruz, RE; Philp, M; Bahl, S; Serin, N; Amaral, NB; Schindler, R; Bartosiak, A; Kumar, S; Canbulut, M	Social media and mindfulness: From the fear of missing out (FoMO) to the joy of missing out (JoMO)	JOURNAL OF CONSUMER AFFAIRS
2022	Rautela, S; Sharma, S	Fear of missing out (FoMO) to the joy of missing out (JoMO): shifting dunes of problematic usage of the internet among social media users	JOURNAL OF INFORMATION COMMUNICATION ve ETHICS IN SOCIETY

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

2022	Skripcová, L; Hladíková, V	Current Social Media Trends and Young Audiences- Risks and Opportunities	EUROPEAN JOURNAL OF MEDIA ART AND PHOTOGRAPHY
2022	Tao, XY; Tsukada, S; Morita, T; Nishio, T	Dynamics ff Park Users During Covid-19 Pandemic: A Case Study of Shikishima Park in Maebashi	INTERNATIONAL JOURNAL OF GEOMATE
2022	Waithaka, M; Chilimo, W; Onyancha, OB	Factors influencing the adoption and use of open access scholarly publishing in selected public universities in Kenya	SOUTH AFRICAN JOURNAL OF LIBRARIES AND INFORMATION SCIENCE
2022	Kithuci, RK; Makworo, D; Mutisya, A; Simba, J; Mburugu, P	Attitudes towards interprofessional education and associated factors among faculty at the college of health sciences in a public university in Kenya: a cross-sectional study	PAN AFRICAN MEDICAL JOURNAL
2023	Barry, CT; Smith, EE; Murphy, MB; Halter, BM; Briggs, J	JoMO: Joy of missing out and its association with social media use, self-perception, and mental health	TELEMATICS AND INFORMATICS REPORTS
2023	Kumar, A; Shankar, A; Behl, A; Arya, V; Gupta, N	Should I share it? Factors influencing fake news-sharing behaviour: A behavioural reasoning theory perspective	TECHNOLOGICAL FORECASTING AND SOCIAL CHANGE
2023	Eitan, T; Gazit, T	No social media for six hours? The emotional experience of Meta?s global outage according to FoMO, JoMO and internet intensity	COMPUTERS IN HUMAN BEHAVIOR
2024	Eitan, T; Gazit, T	The here and now effect: JoMO, FoMO and the well-being of social media users	ONLINE INFORMATION REVIEW
2025	Ranjbar, P; Khosrojavid, M; Shal, RS	The joy of missing out survey (JoMOS): Adaptation and psychometric evaluation among Iranian university students	JOURNAL OF HUMAN BEHAVIOR IN THE SOCIAL ENVIRONMENT
2025	Li, Y; Han, E	From Anxiety to Contentment: The Role of Multiple Mediations and Privacy Concerns in the Transition from the FoMO to the JoMO Among Dating App Users	BEHAVIORAL SCIENCES

2025	Djafarova, N; Kim, H	Understanding FoMO: implications for hospitality and tourism industries	CURRENT ISSUES IN TOURISM
2025	Tan, PL; Tjiptono, F; Tan, SZ	Fear more or fear no more: examining the emotional and behavioral consequences of FoMO and JoMO	ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING AND LOGISTICS

4.1. FoMO ve JoMO'nun Pazarlama Stratejilerine Etkileri

İncelenen literatürde sınırlı sayıda çalışma, FoMO ve JoMO'nun yalnızca bireysel psikolojik sonuçlarını değil, aynı zamanda tüketici karar verme süreçleri ve marka ile etkileşim biçimleri üzerindeki etkilerini de tartışmaktadır. Özellikle FoMO, sınırlı süreli kampanyalar, geriye sayım içerikleri ve kısıtlı stok uyarıları gibi dijital pazarlama taktikleriyle ilişkilendirilerek, tüketicinin hemen satın alma davranışını tetikleyen bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle FoMO, dijital pazarlamanın dikkat ekonomisine hizmet eden, zaman baskısıyla şekillenen stratejik bir kaldıraç görevi görmektedir.

Buna karşın JoMO, daha bilinçli, seçici ve sürdürülebilir tüketim davranışları ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle son yıllarda ortaya çıkan dijital yorgunluk eğilimine yanıt olarak bazı markaların, dijital dengeyi önceleyen içerikler, bildirimsiz uygulama modları veya hafta sonu çevrimdışı kalma çağrıları gibi iletişim stratejileri geliştirdikleri görülmektedir. Bu tür yaklaşımlar, hem marka sadakati hem de tüketici güveni açısından olumlu algılar yaratabilmektedir.

Ayrıca, JoMO'ya odaklanan bazı çalışmalar, dijital pazarlama iletişiminde daha düşük uyaranlı ve minimalist içeriklerin, tüketicilerin dikkatini çekmede daha etkili olabileceğini öne sürmektedir. Bu bulgu, özellikle dikkat dağınıklığına ve içerik aşırı yüklenmesine duyarlı tüketici segmentleri için JoMO-temelli stratejilerin rekabet avantajı sağlayabileceğini göstermektedir.

4.2. FoMO–JoMO Paradigması ve Psikolojik Etkiler

İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğu, FoMO'nun bireysel düzeyde anksiyete, dikkat dağınıklığı, sosyal karşılaştırma ve dijital tükenmişlik gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle sosyal medyada geçirilen sürenin artması, bireylerin sürekli bağlantıda kalma zorunluluğu hissetmesine ve sosyal dışlanma korkusuna yol açmaktadır. Bu bağlamda, bazı çalışmalar sosyal medya kullanımındaki döngüsel yapıyı açıklamak için "alışkanlık döngüsü" ve "FoMO'dan JoMO'ya geçiş" modelleri önermektedir.

Buna karşın, JoMO temelli yaklaşımlar bireylerin bilinçli şekilde bağlantısızlığı tercih ederek psikolojik iyi oluşlarını artırabildiklerini göstermektedir. JoMO, dijital farkındalık, içsel tatmin, sosyal medya yorgunluğundan kurtulma ve dijital detoks stratejileriyle sıkı bir ilişki içindedir. Bazı çalışmalar, sosyal medya farkındalığı (mindfulness) eğitiminin JoMO düzeylerini

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

artırdığını ve bu sayede bireylerin dijital ortamlarda daha bilinçli kararlar alabildiğini vurgulamaktadır.

4.3. Dijital Tükenmişlik, Bağlantıdan Kopma İsteği ve Dijital Detoks

Makale bulguları, sosyal medya yorgunluğu (social media fatigue), problemli internet kullanımı (problematic usage of internet) ve dijital tükenmişlik gibi kavramların, bireylerde dijital ortamlardan kopma isteğini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda "disconnecting desire", dijital detoks ve nomofobiye direnç geliştirme gibi pratiklerin, bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını artırma potansiyeli taşıdığı görülmektedir. Bazı çalışmalar, özellikle genç kullanıcıların (16–39 yaş arası) sosyal medya kullanım sıklığı ile tükenmişlik ve JoMO düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur.

4.4. Teorik Çerçeveler ve Kavramsal Yaklaşımlar

İncelenen makalelerde sıklıkla kullanılan teorik yaklaşımlar şunlardır:

Uses and Gratifications Theory: Bireylerin sosyal medya kullanım amaçlarını ve elde ettikleri doyumları açıklamak için temel çerçeve olarak kullanılmıştır.

Mindfulness Temelli Yaklaşımlar: JoMO'nun gelişimiyle ilişkili olarak bilinçli dijital farkındalık uygulamaları teorik olarak temellendirilmiştir.

Self-Determination Theory ve Attachment Theory: Bireylerin sosyal bağlantı ihtiyaçları ve motivasyon düzeyleri, dijital bağlılık ve ayrışma davranışları ile ilişkilendirilmiştir.

Appraisal Theory: Bireylerin çevrimiçi deneyimlerini nasıl değerlendirdikleri ve bu değerlendirmelerin psikolojik sonuçlara etkisi bağlamında kullanılmıştır.

4.5. Yöntemsel Desenler ve Örneklem Özellikleri

Makale analizlerine göre:

- 9 çalışma nicel**,** 3 çalışma nitel**,** 2 çalışma ise karma yöntem kullanmıştır.
- En yaygın veri toplama yöntemi anket olup, örneklem büyüklükleri genellikle 150 ila 500 arasında değişmektedir.
- En çok kullanılan analiz teknikleri arasında yapısal eşitlik modellemesi (SEM, PLS-SEM)**,** regresyon analizi**,** doğrulayıcı faktör analizi (CFA) ve tematik analiz yer almaktadır.
- Örneklem grupları çoğunlukla genç yetişkinlerden (üniversite öğrencileri, sosyal medya kullanıcıları, genç profesyoneller) oluşmaktadır.

5. TARTIŞMA

Bu sistematik derleme çalışmasında analiz edilen 14 akademik makale, JoMO kavramının yalnızca bireysel psikolojik süreçlerde değil, aynı zamanda sosyal medya kullanımı, tüketici

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

davranışları ve pazarlama stratejilerinde nasıl konumlandığını çok boyutlu biçimde ortaya koymaktadır.

İlk olarak, FoMO ve JoMO'nun bireysel psikolojik etkileri, çok sayıda çalışmada detaylı biçimde ele alınmıştır. Chan vd. (2022), sosyal medya kullanımındaki bilinçsiz tekrarların "FoMO alışkanlık döngüsü" oluşturduğunu ve buna karşı geliştirdikleri "Mindful Social Media Practice" yaklaşımı ile bireylerin JoMO'yu deneyimleyerek zihinsel iyi oluşlarını artırabileceklerini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Rautela ve Sharma (2022), problemli internet kullanımının FoMO ve sosyal medya yorgunluğu yoluyla bireylerde "disconnecting desire"ı artırarak JoMO eğilimini tetiklediğini bulgulamıştır. Bu sonuçlar, JoMO'nun sadece pasif bir kopuş değil, aktif bir zihinsel denge arayışı olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak, demografik ve bireysel farklılıkların JoMO düzeyleri üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Eitan ve Gazit'in (2024) geliştirdiği JoMO ölçeği, yaş, cinsiyet ve sosyal medya etkileşimi gibi değişkenlerin JoMO eğilimleriyle nasıl ilişkilendiğini göstermektedir. Yaşça daha büyük bireylerin ve sosyal karşılaştırma düzeyi düşük olanların JoMO düzeylerinin daha yüksek olması (Eitan ve Gazit, 2024), dijital kopuş davranışının yalnızca teknoloji yorgunluğu değil, aynı zamanda yaşam deneyimi ve psikolojik farkındalıkla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Üçüncü olarak, JoMO'nun davranışsal çıktıları konusunda önemli bulgular mevcuttur. Barry vd. (2023), JoMO düzeyi yüksek bireylerin daha yüksek yaşam doyumu ve farkındalık bildirdiklerini, ancak bazı durumlarda sosyal anksiyete ile de ilişkilendiğini göstermektedir. Bu sonuç, JoMO'nun tek boyutlu bir rahatlama hali değil, bazı bireylerde karmaşık duygusal sonuçlara yol açabildiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Tan vd. (2025) tarafından yürütülen deneysel çalışmalar, JoMO'nun tüketici davranışlarında "minnettarlık" duygusunu tetikleyerek satın alma niyetini olumlu yönde etkileyebileceğini göstermiştir.

Dördüncü olarak, JoMO'nun pazarlama ve sosyal medya stratejilerindeki rolü giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Kumar vd. (2023), JoMO'nun sosyal statü kaygısının azalmasına yardımcı olduğunu ve bu durumun sahte haber paylaşımı davranışlarını azalttığını ortaya koyarken; Djafarova ve Kim (2025), JoMO'nun sağlık, seyahat ve turizm sektöründe bilinçli ve sürdürülebilir dijital stratejiler geliştirmek için kullanılabileceğini belirtmektedir. Özellikle "wellness turizmi" ve "yavaş seyahat" gibi uygulamalar, JoMO'nun pazarlama stratejilerine nasıl entegre edilebileceğini göstermektedir.

Beşinci olarak, bazı çalışmalar ölçek geliştirme ve geçerlik analizleri yoluyla JoMO'nun ölçülebilir bir psikolojik yapı olduğunu kanıtlamıştır. Ranjbar vd. (2025), JoMOS adlı ölçeğin Farsça versiyonunu geçerleyerek mindfulness'ın JoMO ile olan ilişkisini ampirik olarak doğrulamıştır. Bu doğrultuda mindfulness, JoMO'nun önemli bir öncülü ve aracı değişkeni olarak öne çıkmaktadır.

Son olarak, FoMO'dan JoMO'ya geçişin yalnızca bireysel bir seçim değil, aynı zamanda teknolojik altyapı ve platform tasarımıyla da ilişkili olduğu görülmektedir. Li ve Han (2025),

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kullanıcıların FoMO kaynaklı kendini ifşa ve sosyal medya takibi davranışlarının yorgunluk yaratarak JoMO'ya dönüşebileceğini, ancak bu süreçte gizlilik endişelerinin de kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, JoMO kavramı bireysel psikolojik koruma mekanizmalarının yanı sıra, daha sağlıklı dijital etkileşimler, dikkatli medya kullanımı ve sürdürülebilir tüketici davranışları için stratejik bir araç haline gelmektedir. Ancak bazı çalışmalarda (örneğin Barry vd., 2023; Eitan ve Gazit, 2023), JoMO'nun ölçüm ve anlamlandırılmasında kavramsal çeşitlilik bulunması, gelecekte bu alanın kuramsal netliğe kavuşturulması gerektiğini göstermektedir.

5.1. Teorik Katkılar

Bu sistematik derleme çalışması, dijitalleşme bağlamında hızla önem kazanan FoMO (bir şeyleri kaçırma korkusu) ve JoMO (bir şeyleri kaçırmanın keyfi) kavramlarını pazarlama ve tüketici davranışları literatürü içerisinde konumlandırarak alana önemli teorik katkılar sağlamaktadır. İlk olarak, FoMO ve JoMO arasındaki karşıtlık yalnızca semantik düzeyde değil, bilişsel, duygusal ve davranışsal yönleriyle de kavramsal olarak ayrıştırılmıştır. Chan vd. (2022) tarafından önerilen "Social Media FOMO to JOMO" çerçevesi ve Rautela ve Sharma (2022) tarafından yapılan yapısal modelleme, bu iki kavramın birbirinden farklı psikolojik mekanizmalarla şekillendiğini ortaya koymakta; JOMO'nun salt bir kaçış değil, zihinsel farkındalığa dayalı bilinçli bir tercihe dönüştüğünü göstermektedir.

Bu çalışma, aynı zamanda JoMO'nun bağımsız bir kuramsal yapı olarak ele alınmasına katkıda bulunarak, kavramın pazarlama literatüründeki yerini güçlendirmektedir. Eitan ve Gazit (2024) tarafından geliştirilen JoMO ölçeği ve Ranjbar vd. (2025) tarafından yapılan psikometrik doğrulama çalışması, JoMO'nun ölçülebilir ve güvenilir bir yapı olduğunu desteklemekte; ayrıca mindfulness ile olan ilişkisini açıklamaktadır. Böylece JoMO, Self-Determination Theory, Appraisal Theory ve Mindfulness temelli kuramlarla ilişkilendirilerek kavramsal bir zemine oturtulmuştur. Bu çerçevede çalışma, JoMO'yu yalnızca FoMO'nun zıttı değil; dijital refah ve psikolojik denge kavramlarıyla ilişkilendirilebilecek özgün bir yapı olarak tanımlamaktadır.

FoMO ve JoMO'nun pazarlama literatürüne entegrasyonu da çalışmanın öne çıkan teorik katkılarından biridir. Tan vd. (2025), JoMO'nun duygusal tepkiler (örneğin minnettarlık) üzerinden satın alma niyetini şekillendirebileceğini ortaya koyarken; Kumar vd. (2023) ve Djafarova ve Kim (2025), kavramların sosyal medya davranışları, haber paylaşımı, etik tüketim ve destinasyon pazarlaması gibi alanlardaki etkilerini tartışmaktadır. Bu durum, tüketici davranışlarının yalnızca rasyonel ve fayda odaklı değil, aynı zamanda duygusal, bilişsel ve dijital farkındalığa dayalı süreçler tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma FoMO ve JoMO kavramlarını pazarlama kuramlarıyla ilişkilendirerek, dijital çağın tüketici psikolojisini daha iyi anlamaya yönelik özgün bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, dikkat ekonomisinden farkındalık ekonomisine geçişin teorik altyapısı kurulmakta; tüketici davranışlarının çok boyutlu yapısını anlamaya yönelik çağdaş bir katkı sağlanmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

5.2. Pratik Katkılar

Bu çalışma, FoMO (bir şeyleri kaçırma korkusu) ve JoMO (bir şeyleri kaçırmanın keyfi) kavramlarının dijital pazarlama ve tüketici davranışları üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla ele alarak pazarlama uygulayıcıları, dijital stratejistler ve politika geliştiricileri için önemli çıkarımlar sunmaktadır. İncelenen makaleler, özellikle dijital kampanya tasarımında bu iki kavramın tüketici segmentlerine göre farklı tepkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, genç ve sosyal karşılaştırmaya duyarlı bireylerde FoMO temelli mesajların satın alma niyetini artırdığı, buna karşılık daha olgun ve dijital yorgunluk hisseden tüketicilerde JoMO odaklı mesajların güven ve sadakat geliştirdiği görülmektedir (Tan vd., 2025; Eitan ve Gazit, 2024). Bu bulgu, pazarlama stratejilerinin tüketici psikolojisine göre özelleştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, FoMO'nun kısa vadede dikkat çekici kampanyalar için etkili bir araç olmakla birlikte, uzun vadede tüketicilerde pişmanlık, tükenmişlik ve marka güveninde azalmaya yol açabileceği yönünde bulgular da mevcuttur (Chan vd., 2022; Rautela ve Sharma, 2022). Bu nedenle, markaların FoMO'yu etik sınırlar içerisinde kullanmaları ve duyarlılık odaklı iletişimle dengelemeleri önerilmektedir. Öte yandan, JoMO temelli stratejilerin giderek artan dijital yorgunluk ve dikkat dağınıklığı sorunlarına karşı bir alternatif sunduğu; bu doğrultuda "bildirimsiz modlar", "sessiz kampanya günleri" ya da "dijital detoks" çağrıları gibi uygulamaların tüketicide psikolojik rahatlama sağladığı görülmektedir (Barry vd., 2023).

JoMO kavramının yalnızca bir pazarlama taktiği değil, aynı zamanda kullanıcı deneyimi tasarımında da değerlendirilebilecek bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle uygulama geliştiriciler ve platform yöneticileri, kullanıcı arayüzlerinde zihinsel sadeleşmeyi destekleyen yapılar geliştirerek dijital refaha katkı sunabilirler (Li ve Han, 2025). Ayrıca JoMO'nun turizm, sağlık ve eğlence sektörlerinde yavaş yaşam, mindfulness ve iyi oluş temelli ürün/hizmet stratejileriyle bütünleştirilebileceği, bu bağlamda sektörel farklılık gözetilerek uygulanabilir pazarlama modelleri geliştirilebileceği anlaşılmaktadır (Djafarova ve Kim, 2025).

Sonuç olarak, bu çalışma markaların tüketiciyle daha empatik, etik ve dijital dengeyi gözeten bir iletişim dili kurması için yol gösterici olabilecek kavramsal ve pratik bir çerçeve sunmaktadır. JoMO, özellikle tüketici psikolojisinin dijital yorgunlukla şekillendiği günümüzde, markaların farklılaşma ve sadakat yaratma stratejilerinde etkili bir dayanak haline gelebilir.

6. SONUÇ

Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte bireylerin çevrimiçi yaşantılarındaki etkileşim düzeyi ve bilgiye maruz kalma sıklığı giderek artmıştır. Bu dönüşüm, özellikle sosyal medya eksenli yeni psikolojik yapıların ortaya çıkmasına ve tüketici davranışlarının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, FoMO (bir şeyleri kaçırma korkusu) ve JoMO (bir şeyleri kaçırmanın keyfi) kavramları, bireyin dijital ortamlara verdiği bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkileri anlamada kritik birer anahtar haline gelmiştir. Ancak literatürde bu kavramlara dair bilgi birikimi dağınık, kavramsal sınırlar belirsiz ve teorik çerçeveler çoğu zaman sınırlı kalmıştır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Bu çalışma, 2020–2025 yılları arasında yayımlanmış 14 hakemli makalenin sistematik içerik analiziyle FoMO ve JoMO'nun dijital pazarlama, tüketici psikolojisi ve bireysel iyi oluş bağlamlarındaki konumunu bütüncül bir biçimde değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, FoMO'nun sosyal medya bağımlılığı, düşük yaşam doyumu ve sosyal kıyaslama ile yakından ilişkili olduğunu, JoMO'nun ise dijital detoks, zihinsel sadeleşme ve farkındalık temelli uygulamalarla birlikte olumlu psikolojik çıktılar sunduğunu göstermektedir. Ayrıca her iki kavramın tüketici karar süreçlerinde, dijital pazarlama mesajlarının algılanmasında ve marka ile kurulan duygusal bağlarda önemli bir rol oynadığı ortaya konmuştur.

Çalışma, literatüre üç temel düzeyde katkı sunmuştur. Kavramsal düzeyde FoMO ve JoMO'nun ayrıştırılmasını sağlamış, teorik düzeyde bu yapıların Self-Determination Theory, Appraisal Theory ve mindfulness yaklaşımıyla ilişkilerini açımlamış; uygulama düzeyinde ise pazarlama stratejilerinde bu iki psikolojik yapının nasıl kullanılabileceğine ilişkin öneriler geliştirmiştir. Özellikle dijital yorgunluğun arttığı ve dikkat ekonomisinin sorgulanmaya başlandığı bir dönemde, JoMO temelli farkındalık odaklı stratejiler markalar için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, dijital çağın getirdiği psikolojik meydan okumaları anlamak ve tüketici davranışlarını etik, duyarlı ve sürdürülebilir bir biçimde yönetmek isteyen araştırmacılar, uygulayıcılar ve politika yapıcılar için yol gösterici bir kaynak niteliğindedir. Gelecek araştırmalarda, FoMO ve JoMO kavramlarının farklı kültürel bağlamlarda, farklı yaş gruplarında ve farklı dijital platformlarda nasıl deneyimlendiğine odaklanmak; ayrıca boylamsal tasarımlarla bu yapıların zaman içindeki değişimini izlemek literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

6.1. Sınırlılıklar

Bu sistematik literatür taraması, belirli bir metodolojik çerçeveye sadık kalınarak yürütülmüş olmakla birlikte, bazı sınırlılıklar içermektedir. İlk olarak, literatür taraması yalnızca Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanı ile sınırlandırılmıştır. Bu durum, Scopus, PubMed, EBSCO veya Google Scholar gibi diğer akademik veri tabanlarında yer alan ilgili çalışmalara ulaşılamamış olabileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla çalışma, WoS kapsamındaki literatürü temsil etmektedir; daha geniş veri kaynaklarının dâhil edilmesiyle farklı sonuçlara ulaşılabilir.

İkinci olarak, yayın dili olarak yalnızca İngilizce olan makaleler incelenmiştir. Bu tercih, alandaki literatürün önemli bir bölümünü temsil etse de, farklı dillerde yayımlanmış potansiyel olarak değerli çalışmaların dışarıda bırakılmasına neden olmuştur. Özellikle Almanca, Fransızca, İspanyolca veya Türkçe gibi dillerde yapılmış çalışmaların bu analiz dışında kalması, kültürel farklılıkları tam anlamıyla yansıtmada bir sınırlılık teşkil etmektedir.

Üçüncü olarak, çalışmaya dâhil edilen makaleler yalnızca 2020–2025 yılları arasındaki son beş yılı kapsamaktadır. Bu zaman aralığı, güncel literatürü yansıtma açısından önemli avantajlar sunsa da, FoMO'nun daha erken dönemlerdeki (ör. 2013–2019) teorik gelişim süreci veya JoMO'nun kavramsallaşma evrelerini dışarıda bırakmaktadır. Bu bağlamda, tarihsel bir gelişim çizgisi sunmak yerine güncel eğilimlere odaklanılmıştır.

Bir diğer sınırlılık, çalışmada kullanılan narratif içerik analizi yönteminin niteliksel doğasıyla ilgilidir. Kodlama süreci yapılandırılmış olsa da, yorumlama düzeyinde araştırmacı yorumu

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

kaçınılmazdır. Her ne kadar kodlama iki bağımsız araştırmacı tarafından yürütülmüş ve karşılaştırmalar yapılmış olsa da, subjektif yorumlar tamamen bertaraf edilememiştir.

Son olarak, analiz edilen çalışmaların büyük çoğunluğu tek bir ülke (örneğin ABD, Hindistan) veya üniversite öğrencileri gibi homojen örneklemler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, bulguların farklı kültürler, yaş grupları veya sosyoekonomik düzeyler için genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın çıktıları belirli bağlamlarla sınırlı olup, evrensel genellemeler yapmak yerine bağlamsal yorumlar üzerinden değerlendirilmelidir. Bu sınırlılıklar, gelecekte yapılacak araştırmalar için hem metodolojik hem de bağlamsal açılardan geliştirme alanları sunmaktadır.

6.2. Gelecek Araştırma Önerileri

Bu çalışma, FoMO ve JoMO kavramlarını dijital pazarlama ve tüketici psikolojisi bağlamında sistematik biçimde analiz ederek önemli bulgular sunmuştur. Ancak hem çalışmanın sınırlılıkları hem de literatürdeki boşluklar, gelecek araştırmalar için yeni açılımlar ve sorular ortaya koymaktadır.

İlk olarak, gelecekteki araştırmaların FoMO ve JoMO'yu yalnızca bireysel psikolojik eğilimler olarak değil, kültürel bağlamlarla iç içe geçmiş sosyal yapılar olarak incelemesi önerilmektedir. Özellikle kültürel değerlerin (örneğin bireycilik-toplulukçuluk, belirsizlikten kaçınma, zaman yönelimi) bu kavramlar üzerindeki etkisini karşılaştırmalı olarak analiz eden çok kültürlü çalışmalar, literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

İkinci olarak, mevcut literatürde JoMO'nun hala görece yeni ve gelişmekte olan bir kavram olması nedeniyle, bu yapının kavramsal sınırlarının netleştirilmesi, özgün ölçeklerinin geliştirilmesi ve farklı dijital bağlamlarda geçerliliğinin test edilmesi önemlidir. Özellikle JoMO'nun dijital refah, dikkat yönetimi ve dijital yorgunluk gibi kavramlarla olan ilişkileri, nedensel modeller çerçevesinde daha derinlemesine incelenmelidir.

Üçüncü olarak, FoMO ve JoMO'nun tüketici davranışları üzerindeki etkileri, yalnızca sosyal medya kullanımıyla sınırlı kalmamalı; e-ticaret, dijital içerik tüketimi, abonelik sistemleri, oyunlaştırma ve mobil uygulama etkileşimleri gibi farklı dijital pazarlama alanlarına genişletilmelidir. Bu bağlamda özellikle sadakat, marka bağlılığı, sürdürülebilir satın alma ve etik tüketim davranışları gibi alanlarda nedensel ilişkileri ortaya koyan deneysel ya da boylamsal çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca FoMO ve JoMO'nun birlikte ele alındığı modellerin çoğu çapraz kesitsel veriler üzerinden yürütülmektedir. Bu durum, zaman içerisindeki değişimleri gözlemleme ve nedensellik kurma imkânını sınırlamaktadır. Bu nedenle gelecek araştırmaların boylamsal tasarımlar, günlük deneyim örneklemleri (experience sampling) veya nörobilimsel yaklaşımlar gibi yöntemleri kullanarak daha derinlikli analizler üretmeleri önerilmektedir.

Son olarak, pazarlama iletişimi alanında etik tasarım ilkeleri, JoMO temelli mesajlaşma biçimleri ve dikkat dostu kampanya stratejilerinin etkilerini sınayan uygulamalı araştırmalara da ihtiyaç vardır. Özellikle dijital refahı önceleyen marka stratejilerinin tüketicilerde nasıl bir

psikolojik etki yarattığı, sadakat davranışları ve güven algısı üzerindeki uzun vadeli sonuçları sistematik biçimde ortaya konmalıdır.

Bu öneriler doğrultusunda, FoMO ve JoMO kavramlarının hem kuramsal hem de uygulamalı boyutta çok disiplinli bir yaklaşımla daha kapsamlı biçimde ele alınması, dijital çağın tüketici davranışlarını anlamaya yönelik literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Andrade, L. I., ve Viñán-Ludeña, M. S. (2025). Mapping research on ICT addiction: a comprehensive review of Internet, smartphone, social media, and gaming addictions. *Frontiers in Psychology*, 16, 1578457.

Aranda, J. H., ve Baig, S. (2018, September). Toward" JOMO" the joy of missing out and the freedom of disconnecting. In *Proceedings of the 20th ınternational Conference on Human-Computer ınteraction with Mobile Devices and Services* (pp. 1-8).

Ayar, D., Gerçeker, G. Ö., Özdemir, E. Z., ve Bektaş, M. (2018). The effect of problematic internet use, social appearance anxiety, and social media use on nursing students' nomophobia levels. CIN: Computers, Informatics, *Nursing, 36*(12), 589-595.

Aydin, D., Selvi, Y., Kandeger, A., ve Boysan, M. (2021). The relationship of consumers' compulsive buying behavior with biological rhythm, impulsivity, and fear of missing out. *Biological Rhythm Research, 52*(10), 1514-1522.

Barry, C. T., Smith, E. E., Murphy, M. B., Halter, B. M., ve Briggs, J. (2023). JOMO: Joy of missing out and its association with social media use, self-perception, and mental health. *Telematics and Informatics Reports*, *10*, 100054.

Bhalla, P., Kaur, J., ve Zafar, S. (2024). Journey from FOMO to JOMO by digital detoxification. In *Business drivers in promoting digital detoxification* (pp. 195-208). IGI Global Scientific Publishing.

Caesarina, A., Alfina, A., Wardhana, A. N., ve Sari, L. R. (2023). Conquering fear and embracing joy in shaping marketing strategy. *Journal of Innovation in Business and Economics, 7*(02), 101-114.

Chan, S. S., Van Solt, M., Cruz, R. E., Philp, M., Bahl, S., Serin, N., ... ve Canbulut, M. (2022). Social media and mindfulness: From the fear of missing out (FOMO) to the joy of missing out (JOMO). *Journal of Consumer Affairs, 56*(3), 1312-1331.

Chang, S. W., ve Berwanger, G. A. D. S. (2024). How CSR communication and value co creation shape consumer well-being and brand love in the post-COVID-19 pandemic: evidence from the UK. *Corporate Communications: An International Journal*, *29*(6), 1034-1053.

Djafarova, N., ve Kim, H. (2025). Understanding FoMO: implications for hospitality and tourism industries. *Current Issues in Tourism*, 1-10.

Eitan, T., ve Gazit, T. (2023). No social media for six hours? The emotional experience of Meta's global outage according to FoMO, JoMO and internet intensity. *Computers in Human Behavior*, *138*, 107474.

Eitan, T., ve Gazit, T. (2024). The “here and now” effect: JoMO, FoMO and the well-being of social media users. *Online Information Review*, *48*(5), 1002-1024.

Gui, M., Fasoli, M., ve Carradore, R. (2017). Digital well-being. Developing a new theoretical tool for media literacy research. *Italian Journal of Sociology of Education*, *9*(1), 155 173.

Gupta, N., Gaur, V., Bhatt, A., Gaur, S., ve Parveez, S. (2024). Psychosocial factors in brand perception among Generation Z (The first" Digital Natives"). Library of Progress Library Science, *Information Technology ve Computer*, *44*(2).

Hafizh, A. M., Hidayat, F., Suansyah, A., ve Saputra, M. R. (2024). FOMO Vs JOMO: Understanding the psychology behind social media consumption behavior and its impact on mental well-being with a communication psychology approach. *World Journal of Islamic Learning and Teaching*, *1*(2), 10-18.

Hofer, M., Hargittai, E., Büchi, M., ve Seifert, A. (2019). Older adults’ online information seeking and subjective well-being: The moderating role of Internet skills. *International Journal of Communication*, 13, 18.

Jacobsen, S. (2021). FOMO, JOMO and COVID: How missing out and enjoying life are impacting how we navigate a pandemic. *Journal of Organizational Psychology*, *21*(3), 67-73.

Jain, N. K., Kamboj, S., Kumar, V., ve Rahman, Z. (2018). Examining consumer-brand relationships on social media platforms. *Marketing Intelligence ve Planning*, *36*(1), 63 78.

Jakab, M. (2025). Systemic and therapeutic aspects of withdrawing from digital consumption A domain-based review of digital minimalism and its relations to digital wellbeing within the media ecosystem. *Current Psychology*, 1-15.

Kithuci, R. K., Makworo, D., Mutisya, A., Simba, J., ve Mburugu, P. (2022). Attitudes towards interprofessional education and associated factors among faculty at the college of health sciences in a public university in Kenya: a cross-sectional study. *Pan African Medical Journal*, *42*(1).

Kumar, A., Shankar, A., Behl, A., Arya, V., ve Gupta, N. (2023). Should I share it? Factors influencing fake news-sharing behaviour: A behavioural reasoning theory perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, *193*, 122647.

Li, Y., ve Han, E. (2025). From Anxiety to Contentment: The Role of Multiple Mediations and Privacy Concerns in the Transition from the FOMO to the JOMO Among Dating App Users. *Behavioral Sciences*, *15*(2), 168.

Marsh, E., Perez Vallejos, E., ve Spence, A. (2024). Overloaded by information or worried about missing out on it: a quantitative study of stress, burnout, and mental health implications in the digital workplace. *Sage Open*, *14*(3), 21582440241268830.

Mihajlović, I., Djevojić, C., ve Stanković, M. (2023). Adolescent well-being and life satisfaction: Impact of digital technology usage. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, *14*(2), 124-144.

Önal, Ö., Çoban, B., Kalaycı, Ö., Kaçmaz, E., Kişioğlu, A. N., ve Uskun, E. (2023). The effect of technology-dependent behavioral disorders, including nomophobia, phubbing, fear of missing out, and netlessphobia, on quality of life and life satisfaction in desk-workers. *Journal of Experimental and Clinical Medicine*, *40*(3), 542-549.

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372.

Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., ve Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, *29*(4), 1841-1848.

Ranjbar, P., Khosrojavid, M., ve Soltani Shal, R. (2025). The joy of missing out survey (JOMOS): Adaptation and psychometric evaluation among Iranian university students. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 1-21.

Rautela, S., ve Sharma, S. (2022). Fear of missing out (FOMO) to the joy of missing out (JOMO): shifting dunes of problematic usage of the internet among social media users. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, *20*(4), 461-479.

Sahakyan, H., ve Boberg, W. (2025). *Missing out on sustainability? Leveraging FOMO appeals to foster pro-environmental behavior in fast fashion* (Master's thesis). Linnaeus University.

Škripcová, L., ve Hladíková, V. (2020). Current Social Media Trends and Young Audiences Risks and Opportunities. *Management Review*, *63*(1), 5.

Tan, P. L., Tjiptono, F., ve Tan, S. Z. (2025). Fear more or fear no more: examining the emotional and behavioral consequences of FOMO and JOMO. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, *37*(6), 1627-1648.

Tao, X., Tsukada, S., Morita, T., ve Nishio, T. (2022). Dynamics of Park Users During Covid 19 Pandemic: A Case Study of Shikishima Park in Maebashı. *Geomate Journal*, *23*(95), 81-88.

Tandon, A., Dhir, A., Almugren, I., AlNemer, G. N., ve Mäntymäki, M. (2021). Fear of missing out (FoMO) among social media users: a systematic literature review, synthesis and framework for future research. *Internet Research, 31*(3), 782-821.

Waithaka, M., Chilimo, W., ve Onyancha, O. B. (2022). Factors influencing the adoption and use of open access scholarly publishing in selected public universities in Kenya. *South African Journal of Libraries and Information Science*, *88*(1), 1-14.

Wu, B., Liu, T., ve Tian, B. (2023). How does social media use impact subjective well-being? Examining the suppressing role of Internet addiction and the moderating effect of digital skills. *Frontiers in Psychology*, 14, 1108692.

Yue, Z., Zhang, R., ve Xiao, J. (2022). Passive social media use and psychological well-being during the COVID-19 pandemic: The role of social comparison and emotion regulation. *Computers in Human Behavior*, 127, 107050.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ KİŞİ-İŞ UYUMU: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Özen AKÇAKANAT

Süleyman Demirel Üniversitesi,

ozenakcakanat@sdu.edu.tr- 0000-0002-7223-3028

Dr. Öğr. Üyesi Şerife KILIÇARSLAN

Atatürk Üniversitesi,

Serife.kilicarslan@atauni.edu.tr - 0000-0002-5715-3417

ÖZET

Muhasebe mesleği, yüksek dikkat ve sorumluluk gerektiren yapısıyla çeşitli mesleki ve bireysel gereklilikler içermektedir. Bu durum, meslek mensuplarının yaptıkları işle ne ölçüde uyum içinde olduklarının değerlendirilmesini önemli hâle getirmektedir. Nitekim kişi-iş uyumu, bireysel iyilik hâli ve mesleki sürdürülebilirlik açısından kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma nicel araştırma desenlerinden betimsel tarama deseni çerçevesinde yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak, anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Türkiye genelinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Eksiksiz ve doğru şekilde doldurulduğu değerlendirilen 436 anket formu analiz sürecine dahil edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programından yararlanılmıştır. Araştırmada, kişi-iş uyumu düzeyi tanımlayıcı istatistikler yardımıyla belirlenmiştir. Bu düzeylerin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla ise çıkarımsal istatistiksel analizler uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, kişi-iş uyumu düzeyinin genel olarak orta seviyede olduğu belirlenmiştir. “Bana en uygun olan işi yaptığımı düşünüyorum” ifadesi, çalışmada en yüksek ortalamaya sahip ifade olarak belirlenmiştir. Buna karşılık, “Şu anki işim beni tam anlamıyla yansıtıyor” ifadesi ise en düşük ortalamaya sahip ifade olarak saptanmıştır. Ayrıca, muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine (cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve mesleki tecrübe) göre kişi-iş uyumu düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, kişi-iş uyumu algısının bireysel demografik özelliklerden çok, mesleğin yapısal nitelikleri ve çalışma koşullarıyla daha yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe meslek mensupları, kişi-iş uyumu, algılanan mesleki uyum

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

1.GİRİŞ

Muhasebe, finansal nitelikteki işlemleri kaydeden, sınıflandıran, özetleyen ve bu bilgileri ilgili kullanıcılara doğru, güvenilir ve anlaşılır biçimde sunarak ekonomik karar alma süreçlerini destekleyen bir bilgi sistemidir (Acar ve Tetik, 2010: 9; Günay ve Wolff, 2022: 741). Bu sistemin doğru ve etkin bir şekilde işlemesi ise, muhasebe alanında uzmanlaşmış, gerekli mesleki yetkinlik ve yasal koşulları sağlayan muhasebeciler, mali müşavirler ve yeminli mali müşavirler gibi meslek mensupları tarafından sağlanmaktadır (Yarbaşı, 2008: 223). Muhasebe meslek mensupları, mesleğin yapısal özellikleri nedeniyle yoğun iş yükü ve aynı anda birden fazla rolü üstlenme sorumluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum zamanla stres düzeylerini artırmakta ve işlerine ya da mesleklerine yönelik algılarında olumsuz değişimlere yol açabilmektedir (Kısakürek ve Akarsu, 2016: 648-655; Şahin ve Akın, 2018: 398).

Meslekle ilişkili stres, belirsizlik ve rol çatışması gibi durumlara verilen bireysel tepkiler, büyük ölçüde kişisel özelliklerle işin beklentileri arasındaki uyuma bağlı olarak şekillenmektedir (Demirezen ve Şenol, 2020; Esen ve Topaloğlu, 2018; Levy vd., 2011; Mnif ve Rebai, 2022). Bu uyumu açıklamak üzere literatürde sıklıkla başvurulan kavramsal çerçevelerden biri kişi-iş uyumudur. İlk olarak Edwards (1991) tarafından ortaya konulan bu kavram, bireyin bilgi, beceri ve yeteneklerinin işin gerekliliklerileyle (talep-kabiliyet uyumu) ve işin sunduğu imkânların bireyin beklentileriyle (ihtiyaçlar-karşılananlar uyumu) örtüşme düzeyini ifade etmektedir. Bu iki boyut, kişi-iş uyumu kavramının hem bireyin işe katkısını hem de işin bireyin beklentilerini karşılama düzeyini anlamada temel bir çerçeve sunmaktadır (Edwards, 1991).

Literatürdeki araştırmalar, kişi-iş uyumunun bireysel tutumlar, etik davranışlar, örgütsel bağlılık ve mesleki tatmin gibi birçok önemli çıktı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Edwards, 1991; Hasan, Jawaad ve Butt 2021; Karakaş, Şaban ve Aslan, 2017; Kristof-Brown, Zimmerman ve Johnson, 2005). Bu bağlamda muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeylerinin değerlendirilmesi, bireysel iyilik hâli ve mesleki sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Özellikle kişi ile iş arasındaki uyumun yetersiz olması, uzun vadede mesleki doyumun azalmasına ve tükenmişlik gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeylerini belirlemek ve bu düzeyin demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Çalışmadan elde edilecek bulguların, potansiyel uyumsuzlukların erken tespit edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

Literatürde, muhasebe meslek mensupları ve diğer meslek gruplarına yönelik yapılan birçok çalışmada kişi-iş uyumu, genellikle farklı değişkenlerle birlikte ele alınmaktadır. Aşağıda, öncelikle muhasebe meslek mensuplarını kapsayan bazı çalışmalara yer verilmektedir. Daha sonra ise, muhasebe dışındaki meslek gruplarına yönelik yürütülen çalışmalar tablo hâlinde sunulmaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Aydemir ve Uzunoğlu (2020) çalışmalarının amacı, muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumlarının iş performansları üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışma sonucunda, katılımcıların kişi-iş uyumu düzeylerinin genel olarak orta seviye olduğu görülmüştür.

Baral (2024) çalışmasında, muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini kişiliklerine ne derece uygun buldukları incelenmiştir. "Mesleğim kişiliğime uygundur" ifadesiyle ölçülen bu algı, katılımcılar tarafından genel olarak olumlu değerlendirilmiştir. Bu çalışma kişi-iş uyumu olarak ele alınmamış olsa da, muhasebecilerin mesleki uyum algılarının güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Dursun, Kaya ve İştar (2015) çalışmalarında, Trabzon'da muhasebe meslek mensuplarının kişilik-iş uyumlarının iş doyumu, yaşam doyumu ve duygusal tükenmişlik üzerindeki etkileri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, kişi-iş uyumunun, iş doyumu ve yaşam doyumu gibi olumlu tutumlarla anlamlı ilişkiler içinde olduğu, buna karşılık duygusal tükenmişlik ile negatif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Vargün ve Büyükyılmaz (2019) çalışmalarında, Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinde görev yapan muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu ile etik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeyinin genel olarak orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, kişi-iş uyumu düzeyi yükseldikçe etik tutumların da güçlendiği; dolayısıyla iki değişken arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunduğu saptanmıştır.

Tablo 1. Muhasebe Dışı Meslek Gruplarında Yürütülen Kişi-İş Uyumu Araştırmaları

Yazarlar	Örneklem	Kişi-İş Uyumunun Konumu	Uyum Düzeyi (Ort.)
Kerse, Koçak ve Babadağ (2022)	Türkiye'de banka çalışanları	Düzenleyici değişken	-
Berisha ve Lajçi (2020)	Kosova'da süpermarket çalışanları	Bağımsız değişken	3.48
Abdalla vd., (2018)	Mısır'da üniversite hastanesi çalışanları	Aracı değişken	2.99
Kakar vd., (2021)	Hindistan'da akademisyenler	Aracı değişken	3.27
Mensah ve Bawole (2020)	Gana'da kamu çalışanları	Aracı Değişken	3.5
Ardıç vd., (2016)	Türkiye'de bir özel güvenlik firmasında çalışanlar	Bağımsız Değişken	1.96

Tablo 1'de, muhasebe dışı meslek gruplarında yürütülen kişi-iş uyumu araştırmalarına ilişkin örneklem bilgisi, değişkenin modeldeki yeri ve ortalama uyum düzeyleri sunulmuştur. Çalışmalar farklı ülke ve

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

meslek gruplarında gerçekleştirilmiş olup, kişi-iş uyumu çoğunlukla bağımsız veya aracı değişken olarak ele alınmıştır. Sadece bir çalışmada (Kerse, Koçak ve Babadağ, 2022) kişi-iş uyumu düzenleyici değişken olarak kullanılmış, ancak bu değişkene ilişkin ortalama değer çalışmada belirtilmemiştir. Çalışmalarda elde edilen bulgular, kişi-iş uyumunun genel olarak orta düzeyde olduğunu göstermektedir. En düşük uyum düzeyi 1.96 ile Ardıç vd. (2016) çalışmasında, en yüksek uyum düzeyi ise 3.50 ile Mensah ve Bawole (2020) çalışmasında görülmüştür. Demografik değişkenlere göre anlamlılık analizi ise yalnızca Berisha ve Lajçi (2020) çalışmasında yapılmıştır. Bu çalışmada, eğitim düzeyine göre anlamlı bir fark tespit edilmiş; cinsiyet, yaş ve kıdem değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık saptanamamıştır.

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, deseni, evren ve örneklemi, veri toplama aracı ve veri analiz yöntemi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Deseni

Bu araştırmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeylerini belirlemek ve bu düzeylerin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Araştırma nicel araştırma desenlerinden betimsel tarama deseni çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmanın amacı kapsamında aşağıdaki araştırma sorusu ve hipotezler oluşturulmuştur:

Muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeyleri nasıldır?

H1:Katılımcıların kişi-iş uyumu düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2:Katılımcıların kişi-iş uyumu düzeyleri medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H3:Katılımcıların kişi-iş uyumu düzeyleri eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H4:Katılımcıların kişi-iş uyumu düzeyleri mesleki tecrübe sürelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye genelinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği'nin (TÜRMOB) yayımladığı güncel verilere göre, Türkiye'de toplam 124.071 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) faaliyet göstermektedir (TÜRMOB, 2024). Araştırma için örneklem büyüklüğü belirlenirken %95 güven düzeyi ve %5 hata payı esas alınmış ve yapılan hesaplamalar sonucunda gerekli olan örneklem büyüklüğünün 386 kişi olduğu tespit edilmiştir (Bartlett vd., 2001; Cochran, 1977). Bu doğrultuda 550 kişiye anket uygulanmış, 480 katılımcıdan geri dönüş alınmıştır. Eksik veya hatalı doldurulan formlar elendikten sonra, 436 geçerli anket formu analiz sürecine dahil edilmiştir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

3.3. Veri Toplama Araçları ve Veri Analiz Yöntemi

Araştırmada veri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, katılımcıların yaş ve cinsiyet gibi demografik bilgileri yer almaktadır. İkinci bölümde, kişi-iş uyumunu ölçmeye yönelik ifadelere yer verilmiştir. Araştırmada, Brkich, Jeffs ve Carless (2002) tarafından geliştirilen ve Kerse (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan, tek boyutlu ve 9 ifadeden oluşan Kişi-İş Uyumu Ölçeği kullanılmıştır.

Anket yoluyla elde edilen verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. İlk olarak, araştırmada kullanılan anketin iç tutarlılığını değerlendirmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen 0.93 değeri, ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir (Tavakol ve Dennick, 2011). Güvenilirlik analizi sonrasında, katılımcıların demografik özellikleri ile tüm ifadelere verdikleri yanıtların dağılımı tanımlayıcı istatistiklerle değerlendirilmiştir.

Araştırmada çıkarımsal istatistiksel yöntemlerin uygulanabilmesi için öncelikle verilerin normallik varsayımı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş ve söz konusu değerlerin ±2 aralığında olduğu görülmüştür. George ve Mallery'ye (2019) göre, bu aralıkta kalan değerler verilerin normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, analizlerde parametrik testler tercih edilmiştir. Bağımsız değişkenin iki grubu arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Örneklem T Testi uygulanmıştır. İkiden fazla grubu karşılaştırmak için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilecektir. Ardından, kişi-iş uyumuna yönelik görüşler sunulacaktır. Son olarak, farklılık analizine (bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi) ilişkin bulgular değerlendirilecektir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	**n**	**%**
Cinsiyet		
Kadın	222	50.9
Erkek	214	49.1
Medeni Durum		
Bekar	216	49.5
Evli	220	50.5
Tecrübe		
5 yıl ve altı	48	11

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

6-11 yıl	206	47.2
12-17 yıl	140	32.2
18 ve üzeri	42	9.6
Eğitim		
Lisans	336	77.1
Lisansüstü	100	22.9

Tablo 2'de görüldüğü üzere, katılımcıların %50,9'u kadın, %49,1'i erkektir. Medeni durum açısından katılımcıların %49,5'i bekar, %50,5'i ise evlidir. Mesleki tecrübe açısından, katılımcıların %11'i 5 yıl ve altı, %47,2'si 6-11 yıl, %32,2'si 12-17 yıl, %9,6'sı ise 18 yıl ve üzeri deneyime sahiptir. Eğitim durumlarına bakıldığında, katılımcıların %77,1'i lisans, %22,9'u ise lisansüstü düzeyindedir.

Tablo 3. Katılımcıların Kişi-İş Uyumuna İlişkin Görüşleri

İfadeler	***Ort.***	***SS***
Şu anki işim beni tam anlamıyla yansıtıyor.	1.454	0.498
Bu iş tam anlamıyla benim yapmak istediğim iştir.	3.311	1.262
Bu işin her anlamda bana uygun olduğunu düşünüyorum.	3.302	1.261
Yaptığım işin benim için doğru bir iş olduğunu düşünüyorum.	3.293	1.200
Bu işte amaçlarımın ve ihtiyaçlarımın karşılandığı kanaatindeyim.	3.376	1.199
Şu anki mevcut işim beni motive ediyor.	3.002	1.241
Kabiliyet, beceri ve yeteneklerimin mevcut işime uygun olduğu kanaatindeyim.	3.100	1.204
Bana en uygun olan işi yaptığımı düşünüyorum.	3.715	1.206
Şu anki mevcut işimde yetenek, beceri ve yetkinliklerimi kullanabiliyorum.	3.211	1.236

Tablo 3'te, katılımcıların kişi-iş uyumuna ilişkin ifadelere verdikleri yanıtların ortalama ve standart sapma değerleri sunulmuştur. Bu kapsamda, söz konusu ifadelere yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

- Katılımcılar, en yüksek düzeyde "Bana en uygun olan işi yaptığımı düşünüyorum" ifadesine katılım göstermiştir (Ort.=3.715; SS=1.206).
- "Bu işte amaçlarımın ve ihtiyaçlarımın karşılandığı kanaatindeyim" (Ort.=3.376; SS=1.199), "Bu iş tam anlamıyla benim yapmak istediğim iştir" (Ort.=3.311; SS=1.262) ve "Bu işin her anlamda bana uygun olduğunu düşünüyorum" (Ort.=3.302; SS=1.261) ifadelerine katılım düzeyi orta-yüksek seviyede gerçekleşmiştir.
- Katılımcılar, "Yaptığım işin benim için doğru bir iş olduğunu düşünüyorum" (Ort.=3.293; SS=1.200), "Şu anki mevcut işimde yetenek, beceri ve yetkinliklerimi kullanabiliyorum"

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

(Ort.=3.211; SS=1.236), "Kabiliyet, beceri ve yeteneklerimin mevcut işime uygun olduğu kanaatindeyim" (Ort.=3.100; SS=1.204) ve "Şu anki mevcut işim beni motive ediyor" (Ort.=3.002; SS=1.241) ifadelerine orta düzeyde katılım sağlamıştır.

- Katılımcılar tarafından en düşük düzeyde katılım gösterilen ifade ise "Şu anki işim beni tam anlamıyla yansıtıyor" (Ort.=1.454; SS=0.498) şeklindedir.

Tablo 4. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken**	**Grup**	***Ort.***	***SS***	***sd***	***t***	***p***
Kişi – İş Uyumu	Cinsiyet	Kadın	3.070	0.927	434	0.331	0.805
		Erkek	3.100	0.964			
	Medeni Durum	Bekar	3.060	0.944		-0.551	0.971
		Evli	3.110	0.948			
	Eğitim	Lisans	3.051	0.915		-1.355	0.350
		Lisansüstü	3.197	1.037			

Tablo 4, incelendiğinde, katılımcıların kişi-iş uyumu düzeylerinin cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklem T Testi ile analiz edilmiştir.

- Cinsiyet açısından yapılan değerlendirmede; kadınların (Ort.=3.070; SS=0.927) ve erkeklerin (Ort.=3.100; SS=0.964) kişi-iş uyumu ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (t=0.331; p=0.805>0.05). Bu doğrultuda, cinsiyetin kişi-iş uyumu üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, kurulan H1 hipotezi reddedilmiştir.
- Medeni durum açısından yapılan değerlendirmede; bekar (Ort.=3.060; SS=0.944) ve evli (Ort.=3.110; SS=0.948) katılımcıların kişi-iş uyumu ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=-0.551; p=0.971>0.05). Bu doğrultuda, medeni durumun kişi-iş uyumu üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, kurulan H2 hipotezi reddedilmiştir.
- Eğitim düzeyi açısından yapılan değerlendirmede; lisans (Ort.=3.051; SS=0.915) ve lisansüstü (Ort.=3.197; SS=1.037) eğitime sahip katılımcılar arasında kişi-iş uyumu açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (t=-1.355; p=0.350>0.05). Bu doğrultuda, eğitim düzeyinin kişi-iş uyumu üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, kurulan H3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5. Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken**	**Grup**	***Ort.***	***S.S.***	***sd***	***F***	***p***

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kişi – İş Uyumu	Tecrübe	5 yıl ve altı	3.381	0.718	4.431	1.994	0.094
		6-11 yıl	2.988	0.918			
		12-17 yıl	3.107	1.056			
		18 yıl ve üstü	3.148	0.857			

Tablo 5'te, katılımcıların kişi-iş uyumu düzeylerinin mesleki tecrübe sürelerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek faktörlü varyans analizi sonuçları sunulmuştur. Analiz sonucuna göre, katılımcıların kişi-iş uyumu ortalamaları 5 yıl ve altı tecrübeye sahip olanlarda en yüksek düzeydedir (Ort.=3.381; SS=0.718). En düşük kişi-iş uyumu ortalaması ise 6-11 yıl arasında tecrübeye sahip katılımcılarda belirlenmiştir (Ort.=2.988; SS=0.918). Ayrıca, mesleki tecrübe süresi ile kişi-iş uyumu düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir ($F(4.431)=1.994$; $p=0.094 > 0.05$). Bu bulgu doğrultusunda, H4 hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Muhasebe mesleğinin doğası gereği ortaya çıkan yoğun iş temposu ve rol çeşitliliği, meslek mensuplarının işe yönelik uyum düzeylerini önemli bir araştırma konusu hâline getirmektedir. Bu kapsamda muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeylerini ve demografik özelliklere göre farklılıklarını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen çalışmamızda, örneklem bazında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Araştırmada, muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu düzeylerinin genel olarak orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen literatürde, muhasebe meslek mensuplarının yanı sıra farklı meslek gruplarında da kişi-iş uyumu düzeylerinin çoğunlukla orta seviyede olduğu görülmektedir (Abdalla vd., 2018; Aydemir ve Uzunoğlu, 2020; Baral, 2024; Berisha ve Lajçi, 2020; Dursun, Kaya ve İştar, 2015; Kakar vd., 2021; Kerse vd., 2022; Mensah ve Bawole, 2020; Vargün ve Büyükyılmaz, 2019). Kişi ile iş arasında mükemmel uyumun sağlanmasının genellikle geçici ve istisnai durumlara özgü olduğu dikkate alındığında (Edwards, 1991; Kristof-Brown vd., 2005), elde edilen bu bulgunun incelenen literatür kapsamındaki genel eğilimle tutarlı olduğu söylenebilir. Ayrıca muhasebe gibi yüksek sorumluluk ve dikkat gerektiren bir meslekte belirgin bir uyumsuzluk gözlemlenmemesi, mesleki açıdan olumlu bir gösterge olarak değerlendirilebilir.
- Araştırmada, katılımcıların "Bana en uygun olan işi yaptığımı düşünüyorum" ifadesine yüksek düzeyde katılım sağladıkları; buna karşılık "Şu anki işim beni tam anlamıyla yansıtıyor" ifadesine katılımlarının ise oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Literatürde bu bulguya benzer biçimde, muhasebe meslek mensuplarının yaşadığı yüksek iş yükü, rol çatışması ve stres gibi

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

faktörlerin meslek mensuplarının işlerini kendileriyle tam olarak özdeşleştirememesine neden olduğu ifade edilmektedir (Kısakürek ve Akarsu, 2016; Şahin ve Akın, 2018). Bu kapsamda muhasebe meslek mensuplarının işlerini genel anlamda uygun gördükleri, ancak iş ortamındaki stres kaynaklarının azaltılması için destekleyici mekanizmalara ihtiyaç duydukları söylenebilir.

- Araştırmada, kişi-iş uyumu düzeylerinin cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve mesleki tecrübe gibi demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. Literatürde benzer biçimde, muhasebe dışındaki farklı sektörlerde yürütülen çalışmalarda da cinsiyet, yaş ve kıdem gibi demografik değişkenler açısından çoğunlukla anlamlı farklılık bulunmamıştır (Berisha ve Lajçi, 2020; Abdalla vd., 2018; Mensah ve Bawole, 2020). Yapılan bu çalışmada ki bulgular da dikkate alındığında, kişi-iş uyumu algısının demografik özelliklerden ziyade, mesleğin yapısal özellikleri ve çalışma ortamının koşullarıyla daha güçlü biçimde ilişkilendirilebileceği yorumu yapılabilir.

Yapılan bu çalışma, muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu konusundaki mevcut durumunu ortaya koyarak, mesleki bağlılık ve iş doyumunu artırmaya yönelik yapılacak uygulamalara ve araştırmalara katkı sağlayabilir. Ancak araştırma yalnızca belirli bir örneklem grubunu kapsadığından, elde edilen bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Bu nedenle, gelecekte yapılacak çalışmalarda daha geniş örneklemlerle incelemeler yapılması faydalı olabilir. Ayrıca, kişi-iş uyumunu etkileyen bireysel ve mesleki faktörlerin nitel veri toplama yöntemleriyle derinlemesine incelenmesi, bu alandaki araştırmalara daha kapsamlı bir perspektif kazandırabilir.

KAYNAKÇA

Abdalla, A., Elsetouhi, A., Negm, A. & Abdou, H. (2018). Perceived person-organization fit and turnover intention in medical centers: The mediating roles of person-group fit and person-job fit perceptions, *Personnel Review,* 47(4), 863-881.

Acar, D., & Tetik, N. (2010). Genel Muhasebe. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ardıç, K., Uslu, O., Oymak, Ö., Özsoy, E., & Özsoy, T. (2016). Comparing person organization fit and person job fit. *Journal of Economics and Management,* (25), 5-13.

Aydemir, C., & Uzunoğlu, H. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumlarının iş performansları üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), 269-282.

Baral, G. (2024). Delving into the happiness of professional accountants: Examining the interplay between personality traits, and job and life satisfaction. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 9(25), 727–739.

Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W., & Higgins, C. C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), 43-50.

Berisha, G., & Lajçi, R. (2020). Fit to last? Investigating how person-job fit and person-organization fit affect turnover intention in the retail context. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 11(2), 407-428.

Brkich, M., Jeffs, D., & Carless, S. A. (2002). A global self-report measure of person-job fit. *European Journal of Psychological Assessment*, 18(1), 43-51.

Cochran, W. G. (1977). *Sampling techniques*. John Wiley & Sons.

Demirezen, M., & Şenol, Y. (2020). Mermer sektöründe çalışan işçilerde stres düzeyi ve tükenmişliği etkileyen faktörler: Bir fabrika örneği. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 21(2), 157-161.

Dursun, S., Kaya, U., & İştar, E. (2016). Kişilik-iş uyumunun duygusal tükenmişlik ile iş ve yaşam doyumu üzerindeki etkisi: muhasebe meslek mensupları üzerinde bir uygulama. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 55-6.

Edwards, J. R. (1991). Person-job fit: A conceptual integration, literature review, and methodological critique. In *Cooper, C. L. & Robertson, I. T.* (Ed.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 6, 283-357.

Esen, F. Ö., & Topaloğlu, C. (2018). Otel Çalışanlarının Mesleki ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma: Antalya Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(4), 40-59.

George, D., & Mallery, P. (2019). IBM SPSS Statistics 25 Step by Step A Simple Guide and Reference. New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Günay, Y., & Wolff, R. A. (2022). Muhasebe bilgi sisteminin stratejik karar alma sürecine etkisi: Tekstil işletmeleri üzerinde bir uygulama. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, *9*(82), 740-754.

Hasan, T., Jawaad, M., & Butt, I. (2021). The Influence of Person–Job Fit, Work–Life Balance, and Work Conditions on Organizational Commitment: Investigating the Mediation of Job Satisfaction in the Private Sector of the Emerging Market. *Sustainability*, 13(12), 6622.

Kakar, A. S., Saufi, R. A., Devadhasan, B. D., Meyer, N., Vetrivel, S. C., & Magda, R. (2021). The mediating role of person-job fit between work-life balance (WLB) practices and academic turnover intentions in India's higher educational institutions. *Sustainability*, 13(19), 10497.

Karakaş, A., Saban, M., & Aslan, A. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının kişilik özelliklerinin iş tatmini ve mesleki bağlılıklarına etkisi: Bartın ili örneği. *Mali Çözüm,* 41-62.

Kerse, G. (2018). The impact of job crafting on person-job fit:"I am compatible with my work because I can make changes in my work". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32*(4), 941-958.

Kerse, G., Koçak, D., & Babadağ, M. (2022). Relationship between person-environment fit types and turnover ıntention: A moderated mediation model. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 13(2), 384-405.

Kısakürek, M. M., & Akarsu, A. (2016). Muhasebecilik mesleğinde haksız rekabet olgusu: Sivas ilinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(2). 647-664.

Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative dentistry & endodontics*, 38(1), 52.

Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences of individuals' fit at work: A meta-analysis of person–job, person–organization, person-group, and person–supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342.

Levy, J. J., Richardson, J. D., Lounsbury, J. W., Stewart, D., Gibson, L. W., & Drost, A. W. (2011). Personality traits and career satisfaction of accounting professionals. *Individual differences research*, *9*(4). 238-249.

Mensah, J. K., & Bawole, J. N. (2020). Person–job fit matters in parastatal institutions: Testing the mediating effect of person–job fit in the relationship between talent management and employee outcomes. *International Review of Administrative Sciences*, 86(3), 479-495.

Mnif, Y., & Rebai, E. (2022). Flexibility and job stress in the accounting profession. *Accounting Research Journal*. 35(2), 261-275.

Şahin, Ş., & Akın, O. (2018). Muhasebe meslek mensupları ve muhasebe dersi alan öğrencilerin ahlaki gelişim ve etik ile ilgili tutumlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(25), 397–420.

Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International journal of medical education*, *2*, 53.

TÜRMOB (2024). 2024 Yılı Faaliyet Raporu. Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği. Ankara. https://www.turmob.org.tr

Vargün, H., & Büyükyılmaz, B. (2019). Muhasebe meslek mensuplarının kişi-iş uyumu ve etik tutum algıları arasındaki ilişki: Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinde bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(4), 1091-1108.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Yarbaşı, E. (2008). Türkiye Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Nazım Hesapların Önemi ve Dış Ticaret İşlemlerindeki Yeri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 223-237.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

DİJİTAL GECE VARDİYASI: SOSYAL MEDYADA UZUN SÜRE GEZİNMEK ZİHNİMİZE NASIL BİR ETKİDE BULUNUR?

Prof. Dr. Erkan YÜKSEL
Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi
eyuksel@anadolu.edu.tr – ORCID ID: 0000-0003-2487-3589

ÖZET

Bu çalışma, dijital medya kullanımının gece saatlerinde bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmada, yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek grupları bağlamında sosyal medya kullanımına ilişkin deneyimler analiz edilmiştir. Çevrimiçi gönüllü katılımla gerçekleştirilen anket uygulamasına 359 kişi katılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, gece sosyal medya kullanımının uykuya dalmayı geciktirdiğini, sabahları dinlenmiş hissetmeyi zorlaştırdığını ve zihinsel bulanıklık yarattığını ifade etmiştir. Özellikle gençler, kadınlar ve öğrenci gruplarında bu etkiler daha baskındır. Otomatik kaydırma davranışı yaygın şekilde gözlenmiş ve bu durumun zihinsel yorgunlukla doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Rüya içeriklerinde sosyal medya etkisinin daha sınırlı olduğu, ancak bireysel farklılıklara göre değişebildiği görülmüştür. Bulgular, sosyal medya kullanımının etkisinin sadece kullanım süresine değil, kullanım bağlamına ve içerik türüne de bağlı olduğunu göstermektedir. Çalışma sonucunda, dijital sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi, uyku hijyeninin desteklenmesi ve algoritma temelli içerik önerilerinin kullanıcıların psikolojik refahını gözeterek tasarlanması gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya kullanımı, Zihinsel sağlık, Dijital gece vardiyası, Uyku kalitesi, Otomatik kaydırma, Dijital sağlık

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin bireysel yaşam pratiklerini dönüştürdüğü çağdaş toplumlarda, sosyal medya platformları, günün her saatinde erişilebilir olan ve bireylerin gündelik yaşam dinamiklerini sürekli yeniden yapılandıran dijital alanlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle mobil cihazların yaygınlaşması, sosyal medya kullanımının zamansal ve mekânsal sınırlarını neredeyse tamamen ortadan kaldırmış; bu durum, gece geç saatlerde gerçekleştirilen yoğun ve kimi zaman kompulsif medya tüketimi biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, "gece sosyal medya kullanımı", giderek daha yaygın hale gelen ancak mevcut literatürde henüz sistematik ve disiplinlerarası düzeyde

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

derinlemesine incelenmemiş bir fenomen olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ise dijital medya kullanımının gece saatlerinde bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığı üzerindeki etkileri fenomonolojik yaklaşımla incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Sosyal Medya Ekolojisi ve Kullanım Dinamikleri

Sosyal medya platformları, bireylerin dijital ortamda içerik üretmesini, paylaşmasını ve diğer kullanıcılarla etkileşime girmesini sağlayan çevrimiçi sistemler olarak tanımlanır (Kaplan ve Haenlein, 2010). Dijital iletişim çağında sosyal medya yalnızca bir araç değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal deneyimin yeniden yapılandırıldığı bir alan haline gelmiştir. Sosyal medya kullanımı zaman ve mekân sınırlarını aşarak, özellikle mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte gece saatlerine kaymıştır (Elhai vd., 2017; Kircaburun vd.., 2020). Bu geçiş, bireylerin dijital tüketim alışkanlıklarında anlamlı bir değişime işaret etmektedir.

"Dijital medya ekolojisi" kavramı, bireyler ile medya platformları arasındaki karşılıklı ve çok katmanlı ilişkiyi açıklamak için kullanılan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Sosyal medya ekolojisi, platformların kullanıcılarla etkileşim biçimlerini, algoritmik içerik akışlarını, kültürel normları ve dijital teknolojilerin biçimlendirdiği davranış kalıplarını içeren dinamik bir sistem olarak işlemektedir. Bu sistem, bireyin sosyal medya ile kurduğu ilişkiyi yalnızca teknik bir etkileşim olarak değil; aynı zamanda duygusal, bilişsel ve toplumsal boyutları olan bir pratik olarak anlamayı gerektirmektedir (Just ve Latzer, 2016; Seaver, 2017).

Sosyal medya kullanım dinamikleri; sosyalleşme, bilgi arama, statü beklentisi, eğlence ve duygusal doyum gibi çok yönlü motivasyonlara dayanmaktadır. Bu kullanım biçimleri, bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve kişilik özelliklerine göre çeşitlenmektedir. Ayrıca, genç bireylerin sosyal medya kullanımında duygusal tatmin, beğenilme arzusu ve sosyal aidiyet arayışı gibi psikososyal ihtiyaçların da belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda sosyal medya, bireyin sadece bilgiye erişim sağladığı bir mecra değil; aynı zamanda kimlik inşası, sosyal onay, aidiyet ve görünürlük gibi ihtiyaçlarını da karşıladığı bir deneyim alanıdır. (Nadkarni ve Hofmann, 2012; Correa vd., 2010; Seidman, 2013).

Sosyal medya ortamlarının yapısal özellikleri, kullanıcının davranışlarını doğrudan etkileyen bir ekolojik çerçeve sunmaktadır. Kullanıcılar, sadece içerik tüketen değil aynı zamanda içerik üreten,

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

algoritmik akışlar içinde şekillenen ve platformlar tarafından biçimlendirilen aktif özneler olarak konumlanmaktadır (Just ve Latzer, 2016; Seaver, 2017). Bu çerçevede, özellikle gece saatlerinde artan ve sıklıkla amaçsız içerik tüketimi biçiminde tanımlanan "doomscrolling" davranışı, bireyin bilişsel ve duygusal kaynaklarını tüketen bir dijital tüketim döngüsüne işaret etmektedir. Bu döngü, dijital medya ortamlarının biyolojik ritimlerle olan etkileşimini de kapsamına alarak, bireyin uyku kalitesini, dikkat düzeyini ve duygusal regülasyon becerilerini etkilemektedir. (Asgarizadeh vd., 2023; Alonzo vd., 2021; Elhai vd., 2017).

2.2. Gece Sosyal Medya Kullanımı: "Dijital Gece Vardiyası" Kavramı

"Dijital gece vardiyası" (*digital night shift*), bireylerin özellikle gece geç saatlerde sosyal medya platformlarında uzun süreli, tekrar eden ve çoğunlukla amaçsız biçimde zaman geçirme pratiklerini ifade eden bir kavramdır. Kavram, dijital teknolojilerin 7/24 erişilebilir yapısının bireyin biyolojik ritimleriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan yeni bir medya kullanım biçimine işaret etmektedir (Elhai vd., 2017; Woods ve Scott, 2016).

Gece sosyal medya kullanımı, yalnızca zamanın uzamasıyla değil, aynı zamanda dikkat ve duygusal kaynakların tükenmesiyle de ilişkilidir. Asgarizadeh ve arkadaşları (2023), bu durumu "doomscrolling" kavramıyla açıklamış; bireylerin olumsuz haber içeriklerine yönelik kompulsif ve pasif tüketim davranışlarının psikolojik iyi oluş üzerinde ciddi tehdit oluşturduğunu ortaya koymuştur. "Doomscrolling", sosyal medya algoritmalarının sunduğu içerik akışında özellikle negatif duygusal içeriklerin daha fazla dikkat çekmesi nedeniyle, kullanıcıların bu içeriklere yönelme ve içinde kaybolma eğilimlerini ifade etmektedir. Bu davranış kalıbı, bireyin amaçsızca içerik tüketmesi, zihinsel yorgunluk yaşaması ve uyku hijyeninin bozulması gibi sonuçlar doğurmaktadır (Alonzo vd., 2021; Rosen vd., 2013).

Gece saatlerinde sosyal medya kullanımına ilişkin yapılan çalışmalar, bu kullanım biçiminin uyku süresi, kalitesi ve genel sağlıklı yaşam alışkanlıkları üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir (Woods ve Scott, 2016; Elhai vd., 2017). Özellikle genç yetişkinler ve ergenler üzerinde yapılan çalışmalarda, bu tür bir kullanımın sosyal izolasyon, yalnızlık, kaygı ve depresyon gibi psikososyal risk faktörlerini artırdığına dair bulgular giderek artmaktadır (Alonzo vd., 2021; Asgarizadeh vd., 2023).

Öte yandan sosyal medya platformlarının kullanıcıyı çevrimiçi tutmak için geliştirdiği bildirim sistemleri, otomatik oynatmalı video akışları ve sonsuz kaydırma (*infinite scroll*) gibi yapısal öğeler, gece sosyal medya kullanımını teşvik etmektedir (Montag vd., 2019; Zuboff, 2019). Çünkü bireyin

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gece vakti çevrimiçi kalma süresi, veri üretimi, davranışsal izleme ve algoritmik tahminleme açısından önemli bir ekonomik değere sahiptir. Dolayısıyla dijital gece vardiyası, yalnızca bireysel bir zamanlama tercihi değil; aynı zamanda sosyal medya platformlarının dikkat ekonomisi stratejileriyle biçimlenen yapısal bir kullanıcı davranışı olarak da yorumlanmaktadır (Zuboff, 2019).

2.3. Bilişsel Etkiler: Zihinsel Bulanıklık, Dikkat Dağınıklığı ve Aşırı Uyarılma

Gece saatlerinde sosyal medya kullanımı, bireylerin bilişsel işlevleri üzerinde doğrudan etkiler yaratan karmaşık bir nöropsikolojik süreç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle uyku öncesi dijital etkileşim, zihinsel berraklığı azaltmakta; odaklanma becerisi, çalışma belleği, dikkat sürdürülebilirliği ve bilgi işlemleme hızında bozulmalara yol açmaktadır. Bu bağlamda zihinsel bulanıklık, dikkat eksikliği, düşünsel yavaşlama ve bilgi bütünleştirme güçlüğü gibi semptomlarla tanımlanmakta ve dijital medya bağımlılığına yaklaşan kullanım biçimleriyle ilişkilendirilmektedir (Ward vd., 2017; Rosen vd., 2013).

Exelmans ve Van den Bulck (2017) tarafından yapılan çalışmalarda, gece boyunca maruz kalınan mavi ışığın melatonin salgısını baskıladığı, bunun da ritmi bozarak uykuya geçişi geciktirdiği ve dolayısıyla ertesi gün yaşanan bilişsel performans düşüşleriyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Bu etkiler, yalnızca uyku süresiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda zihinsel tazelik, öğrenme kapasitesi ve karar verme becerileri üzerinde de anlamlı düşüşlere yol açmaktadır.

Twenge ve arkadaşları (2018), özellikle ergen ve genç yetişkinler arasında ekran süresi ile dikkat, akademik başarı ve zihinsel sağlık arasında negatif bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada, yüksek sosyal medya kullanımı gösteren bireylerin düşük ekran süresine sahip akranlarına göre daha düşük dikkat süresi ve daha zayıf bilişsel esneklik sergiledikleri belirtilmiştir.

Ayrıca, gece saatlerinde ekran başında geçirilen sürenin artışı, yalnızca dikkat sistemini değil, aynı zamanda duygusal düzenleme ve karar verme mekanizmalarını da baskı altına almaktadır (Cain ve Gradisar, 2010). Bu tür aşırı uyarılma halleri, bireylerde “karar yorgunluğu” (decision fatigue), bilişsel doyumsuzluk ve zihinsel adaptasyon güçlüğü gibi sendromlarla birleşerek sosyal medya kullanıcılarının uzun vadeli bilişsel sağlıklarını tehdit edebilmektedir. Woods ve Scott (2016) bu bağlamda uyku problemleri, sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik bozulmalar arasındaki ilişkiyi oldukça güçlü bir biçimde ortaya koymuştur.

2.4. Uyku Kalitesi, Uykuya Dalma ve Rüya İçeriği

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Gece saatlerinde sosyal medya içerikleriyle zihnin aşırı uyarılması hem uykuya dalma sürecini hem de uyku kalitesini olumsuz yönde etkilediğine dair güçlü değerlendirmeler bulunmaktadır. Uyaran yükü, mavi ışık maruziyeti ve psikolojik uyarılma gibi etkenler, bireyin fizyolojik ve bilişsel olarak uykuya geçiş sürecine adapte olmasını geciktirirken; bu durum uyku süresinde kısalmaya, uykunun derinlik düzeyinde düşüşe ve REM (Rapid Eye Movement) evresinde kesintilere yol açmaktadır (Carter vd., 2016). Sosyal medya platformları, kullanıcılara sürekli etkileşim ve içerik akışı sunduğundan, zihnin gevşemesi ve uykuya hazırlanması gecikmektedir. Bu süreçte özellikle yorumlar, beğeniler, bildirimler ve gündem içerikleri bireyde zihinsel tetikte olma durumunu sürdürmekte, gevşeme reflekslerini baskılamaktadır. Bu durum, uyku latensi olarak tanımlanan "uykuya geçiş süresini" belirgin biçimde uzatmaktadır (Levenson vd., 2017).

Uyku kalitesindeki bozulma yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel bir sorundur. Schredl ve Erlacher (2020) dijital içerik tüketiminin özellikle pandemi döneminde rüya içeriğinde daha fazla kaygı, stres ve olumsuz duygulanım tetiklediğini ortaya koymuştur. Uyku döngüsü içinde yer alan REM evresi, rüya görmenin en yoğun yaşandığı ve aynı zamanda duygusal hafızanın işlendiği evredir. Sosyal medya tüketiminin REM uykusunu baskılaması ya da kesintiye uğratması, bu evrede görülen rüyaların daha yoğun, daha duygusal ve sıklıkla huzursuz edici nitelikte olmasına neden olabilmektedir. Bu durum, rüya içeriğinin doğrudan sosyal medyada maruz kalınan içeriklerle bağlantılı hale gelmesini sağlayarak, dijital tüketimin rüya dünyasında da izdüşüm yaratmasına yol açabilmektedir.

Örneğin, Yıldırım ve Aydın (2017), üniversite öğrencilerine Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği ve Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi uygulayarak ikisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bulgulara göre bağımlılık arttıkça, uyku kalitesi anlamlı düzeyde düşmektedir. En çok gece saatlerinde yapılan sosyal medya kullanımı, uyku süresinin kısalması ve uykuya dalma süresinin uzaması ile ilişkilidir. Araştırmada sosyal medya bağımlılığı, uyku kalitesinin %21'ini tek başına açıklayan anlamlı bir yordayıcı olarak tanımlanmıştır. Aynı ölçekleri kullanan Sümen ve Evgin (2021) de lise öğrencileri arasında yaptıkları araştırmada, benzer bulgulara ulaşmışlardır. Bu çalışmada ayrıca bağımlılık düzeyi yüksek öğrencilerde duygusal sorunlar, davranış sorunları ve dikkat sorunları daha yaygın olarak tespit edilmiştir.

Bazı deneysel çalışmalarda da gün içinde sosyal medyada karşılaşılan travmatik ya da kaygı verici içeriklerin rüya içeriğinde tekrarlandığı, bu durumun bireylerde kabus sıklığını artırdığı ve sabahları daha düşük duygusal iyilik hali ile uyanmalarına neden olduğu belirlenmiştir (van den Bulck, 2015; Schredl ve Erlacher, 2020).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Tüm bu bulgular, dijital medya tüketiminin bireyin yalnızca gündüz bilinçlilik durumunu değil, gece zihinsel deneyimlerini de etkilediğini göstermektedir.

2.5. Duygusal ve Psikolojik Etkiler: Anksiyete, Depresyon ve Regülasyon Bozuklukları

Sosyal medya kullanımının bireylerin duygusal denge, öz-regülasyon becerileri ve genel psikolojik refah düzeyleri üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar, özellikle ergenler ve genç yetişkinlerde anksiyete, depresyon, huzursuzluk (irritabilite), duygudurum dalgalanmaları ve emosyonel regülasyon güçlükleri gibi sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırladığını göstermektedir (Twenge vd., 2018). Gece saatlerinde sosyal medya kullanımı ise bu etkileri daha da şiddetlendiren bir faktör olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bireyler bu saatlerde genellikle daha yalnız, daha az dışsal uyarana maruz kalan ve daha içe dönük bir psikolojik konumda bulunmaktadır (Asgarizadeh vd., 2023; Levenson vd., 2017).

Özellikle ergenlerde, sosyal medya içeriklerinin benlik saygısını doğrudan etkileyen bir mecra olarak işlev gördüğü belirlenmiştir. "Beğenilme" temelli platformlarda (Instagram, TikTok vb.), bireyler sosyal onay ve kabul ihtiyacını karşılamaya çalışırken; yeterli onay alamadıkları durumlarda sosyal kıyaslama yoluyla negatif benlik algısı geliştirebilmekte ve duygusal olarak kırılgan hale gelmektedirler (Marino vd., 2018). Bu duygusal dengesizlik hali, depresif semptomların gelişmesi açısından önemli bir risk faktörü oluşturmaktadır.

Bireylerin öz-düzenleme kapasitesi de dijital medya ile sürekli uyarılan bir sistem içinde zayıflayabilmektedir. Özellikle prefrontal kortekste yoğunlaşan yürütücü işlevler, sosyal medyada geçirilen sürede karar verme, duyguların bastırılması ve dikkat yönetimi gibi işlevleri sürdürebilmek için aşırı yük altına girmekte, bu da öz-regülasyon sisteminde tükenmeye neden olabilmektedir (Turel ve Bechara, 2016a; Turel ve Bechara, 2016b). Böylece bireyler, anlık duygusal tepkiler vermeye, dürtüsel davranışlara yönelmeye ve duygularını bastırmakta zorlanmaya başlayabilmektedirler.

2.6. "Dijital Wellbeing"

"Dijital wellbeing" (sayısal iyilik hâli) kavramı, bireylerin dijital teknolojilerle olan ilişkisini sağlıklı, bilinçli ve sürdürülebilir bir denge içinde kurmasını amaçlayan bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşım, dijital araçların bireyin yaşam kalitesini destekleyecek biçimde kullanılmasını; dikkat, odaklanma ve duygusal denge gibi bilişsel-psikolojik kaynakların korunmasını ve güçlendirilmesini hedeflemektedir (Burr vd., 2020; Morley vd., 2020). Ancak özellikle gece saatlerinde artan sosyal medya kullanımı, bu dengenin bozulduğu; dijital uyaranların kontrolsüz

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

biçimde bireyin zihinsel ve duygusal alanını işgal ettiği yüksek riskli bir davranış örüntüsü olarak öne çıkmaktadır.

Özellikle gece saatlerinde sosyal medya kullanımına yönelme; yalnızlık duygusuyla başa çıkma, bastırılmış arzuların dijital temsillerle dolaylı biçimde doyurulması ya da denetlenemeyen kaygıların dikkat dağıtıcı içeriklerle regüle edilmesi gibi işlevler üstlenmektedir. Bu yönüyle sosyal medya, modern birey için yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda bir duygusal düzenleyici ve bilinçdışı boşalım alanı haline gelmektedir (Andreassen vd., 2017).

Bu bağlamda "dijital wellbeing" perspektifi ile bireyin gece saatlerindeki dijital medya pratiklerinin yalnızca bir alışkanlık ya da bağımlılık biçimi değil; aynı zamanda bilinçdışı süreçlerin dijital ortamda dışavurumu olduğu belirtilebilir.

Sonuç olarak gece sosyal medya kullanımının çeşitli yönleri literatürde belli başlı yönleriyle ve çeşitli kavramlarla tanımlanmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde tasarlanmıştır. Bu bağlamda amaç, gece sosyal medya kullanımına ilişkin bireysel deneyimlerin özünü ve katılımcıların bu deneyimlere dair anlam yapılarını ortaya koymaktır (Creswell, 2013).

Araştırmada katılımcıların gece geç saatlerde sosyal medya kullanım alışkanlıkları, bu kullanımların zihinsel durumları üzerindeki etkileri, rüya içerikleriyle ilişkisi ve bastırılmış anıların geri dönüşü gibi temalara dair deneyimlerini paylaşmaları istenmiştir. Bu bağlamda şu alt sorulara yanıt aranmıştır:

i) Gece sosyal medya kullanımı bireyin zihinsel süreçlerini nasıl etkilemektedir?

ii) Gece dijital içeriklerle etkileşim, rüya içeriğinde ne tür değişikliklere yol açmaktadır?

iii) Zihinsel bulanıklık nasıl tanımlanmaktadır ve bu durum sosyal medya içerikleriyle ilişkilendirilebilir mi?

iv) Bastırılmış anılar dijital tetikleyiciler aracılığıyla rüyalar yoluyla geri dönebilir mi?

Araştırmanın veri toplama süreci iki aşamalı olarak yürütülmüştür. İlk aşamada, psikoloji, psikiyatri ve iletişim bilimleri alanlarında uzman olan 5 akademisyenle ön görüşmeler

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada, bu görüşmelerden elde edilen içerikler doğrultusunda çevrimiçi bir anket formu oluşturulmuştur. Anket, sosyal medya platformları (Instagram, Facebook ve X) üzerinden gönüllü katılım esasına dayalı olarak paylaşılmış ve ayrıca bir üniversite kampüsündeki iki ayrı kantinde yapılan duyurular aracılığıyla yaygınlaştırılmıştır. Örneklem, amaçlı örnekleme ve açık çağrı yöntemlerinin birleşimiyle oluşturulmuştur. Bu teknik literatürde, belirli bir niteliğe sahip bireylerin derinlemesine incelenmesi amacıyla kullanılan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Patton, 2014).

Çalışmaya toplamda 359 katılımcı gönüllü olarak katılmıştır. Veriler, Google Forms üzerinden oluşturulan ve araştırmacı tarafından geliştirilen yapılandırılmış bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Anketin içerik geçerliği, alan yazına dayalı olarak oluşturulmuş madde havuzunun üç uzman akademisyen tarafından değerlendirilmesiyle sağlanmıştır. Anket, çoktan seçmeli ve açık uçlu sorulardan oluşan karma bir yapıda 20 soru üzerinden desenlenmiştir.

Anketin temel bölümleri aşağıdaki gibidir:

i) *Demografik Bilgiler (Soru 1–4):* Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek gibi temel bilgiler,

ii) *Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları (Soru 5–7):* Günlük kullanım süresi, gece kullanım sıklığı ve zaman dilimi,

iii) *Zihinsel ve Duygusal Etkiler (Soru 8–12):* Dikkat dağınıklığı, zihinsel yorgunluk, ruh hali değişimleri, anıların tetiklenmesi,

iv) *Uyku ve Rüya Deneyimleri (Soru 13–16):* Uykuya geçiş süresi, rüya görme sıklığı ve içeriği,

v) *Farkındalık ve Başa Çıkma Stratejileri (Soru 17–19):* Kullanım sınırlama çabaları, farkındalık düzeyleri,

vi) *Açık Uçlu Soru (Soru 20):* Katılımcının kişisel deneyim ve gözlemlerini serbest biçimde ifade edebileceği bir değerlendirme sorusu.

Katılımcıların nicel sorulara verdiği yanıtlar SPSS 26,0 yazılımı üzerinden frekans ve çapraz tablolar eşliğinde değerlendirilmiştir. Açık uçlu, nitel sorulara verilen yanıtlar için ise içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinde, açık kodlama, kategori oluşturma ve tematik yorumlama adımları izlenmiştir. Açık uçlu sorularda araştırmacılar arası güvenilirlik sağlamak için kodlamalar araştırmacı bir yüksek lisans öğrencisi ile bağımsız olarak yürütülmüş ve %90 üzerinde görüş birliği sağlanmıştır (Miles ve Huberman, 1994).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Araştırmada etik ilkeler doğrultusunda hareket edilmiş ve Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. Katılımcılar gönüllülük esasına göre seçilmiş, tüm veriler anonimleştirilmiştir.

Araştırmada anket sorularının hazırlanması, literatür taraması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarında yapay zeka uygulaması ChatGPT, SciSpace, Scholar GPT ve DeepSeek'den destek alınmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLANMASI

3.1. Katılımcılar

Online anket uygulamasına toplam 359 kişi katılmıştır. Bu kişilerin yaşları 19 ile 78 arasında değişmekte olup ortalama yaş 40,6 ve standart sapma SD = 13,4 olarak hesaplanmıştır. Veri setine ilişkin yaş grubu analizi, araştırmanın örnekleminin yaşa göre nasıl dağıldığını aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır:

Çizelge 1. Katılımcıların Yaş Grupları

	Genç (18-24)	Yetişkin (24-34)	Orta (35-44)	Olgun (45-54)	Kıdemli (55-64)	İleri (65+)	TOPLAM
f	72	42	104	87	34	20	359
%	*20,1*	*11,7*	*29*	*24,2*	*9,5*	*5,6*	*100*

Bu dağılım, araştırmanın yalnızca genç bireylerle sınırlı olmadığını; tersine, yetişkinliğin farklı evrelerini temsil eden geniş bir yaş yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir.

Cinsiyet değişkenine ilişkin dağılım, katılımcıların çoğunluğunu kadın katılımcıların oluşturduğunu ortaya koymaktadır (f=213, %59,3). 3 katılımcı bu soruyu yanıtlamazken erkeklerin katılım oranı %39,8'dir (f=143).

Katılımcıların eğitim düzeyine ilişkin veriler, yarıdan çoğunun lisans üstü (yüksek lisans ve doktora) eğitime sahip kişiler olduğunu ifade etmektedir (f=186, %51,8). Katılımcıların yarıya yakını da (%43,5) lisans düzeyinde eğitime sahiptir. 14 kişi lise ve 3 kişi de ilköğretim mezunudur. Bu durum araştırmanın bir üniversite öğretim üyesinin dijital medya paylaşımları ve çağrısı üzerine yapılması ile doğrudan ilişkilendirilebilir.

Katılımcıların meslekleri de eğitim durumları ile bağlantılıdır. Katılımcıların %31,2'si akademisyen, %28,7'si kamu ve özel sektör çalışanı, %19,2'si öğrenci, %10,9'u iletişim ve medya

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

mensubu, %5'i serbest meslek sahibidir. 8 kişi emekli, 3 kişi emekli ve 7 kişi de diğer meslek gruplarında çalıştıklarını belirtmişlerdir.

3.2. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları

3.2.1.Gün içinde en aktif olunan zaman dilimi

"Gün içinde sosyal medyada en aktif olduğunuz zaman dilimi aşağıdakilerden hangisidir?" şeklindeki soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar genellikle akşam saatlerine işaret etmektedir (f=140, %39). Ancak gece saatleri (22:00–03:00) de dikkat çekici bir paya sahiptir (%33,7).

Çizelge 2. Gün içinde sosyal medyada en aktif olunan zaman dilimi

Yaş Grubu	Sabah	Öğlen / Öğleden sonra	Akşam	Gece (22:00-03:00)	Tüm gün	Belirsiz/ değişiyor	TOPLAM
Genç (18–24)	3	9	15	44	1	0	72
Kıdemli (55–64)	2	4	18	16	1	1	42
Olgun (45–54)	5	23	43	30	1	2	104
Orta (35–44)	7	9	48	18	2	3	87
Yetişkin (25–34)	6	8	10	9	0	1	34
İleri (65+)	8	2	6	4	0	0	20
TOPLAM	**31**	**55**	**140**	**121**	**5**	**7**	**359**
%	*8,6*	*15,3*	*39,0*	*33,7*	*1,9*	*1,4*	***100***

Yaş grupları açısından genç katılımcılar daha çok gece saatlerinde aktifken, orta ve olgun yaş gruplarında akşam kullanımı öne çıkmaktadır. Bu durum, yaş ilerledikçe gece kullanımının azaldığını göstermektedir.

Kadın katılımcıların akşam (%39,4; f=84) ve gece (%33,8; f=72) saatlerinde daha yoğun kullanım eğilimi gösterdiği; erkeklerin de en çok "akşam" (%37,8; f=54) ve "gece" saatlerinde (%34,3; f=49) aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Lisansüstü eğitime sahip bireylerde gece kullanımı oldukça yüksektir (%35,9; f=65), ardından akşam saatleri gelmektedir (%32,4; f=59). Lisans mezunlarında da benzer dağılım dikkati çekmektedir. Ancak ortaöğretim (lise) ve ön lisans mezunlarında akşam kullanımı daha fazladır ve bu gruplarda sabah kullanımı hiç tanımlanmamıştır. Dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça gece saatlerinde kullanım oranı yükselmekte, ancak akşam saatleri her eğitim grubunda ilk iki sırada yer almaktadır.

Sosyal medya kullanım saatleri ile mesleklerin yapısal ve gündelik rutinleriyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle öğrenciler (%17,4; f=21) ile kamu/özel sektör

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

çalışanları (%33,1; f=10) arasında gece aktiflik düzeyi yüksek bulunmaktadır. Akademisyenler (%34,3; f=48), iletişim uzmanları (%9,3; f=13) arasında ise akşam saatleri daha aktif kullanıma sahiptir.

3.2.2.Yatmadan önce sosyal medyada gezinme alışkanlığı

"Yatmadan önce sosyal medyada gezinme alışkanlığınız var mı?" sorusuna, katılımcıların yarıdan fazlası "evet" yanıtını vermiştir (%60,4). "Hayır" diyenlerin oranı yalnızca %9,2 düzeyindedir.

Çizelge 3. Yatmadan önce sosyal medyada gezinme alışkanlığını

Yaş Grubu	Evet	Bazen, ara ara	Hayır	TOPLAM
Genç (18–24)	56	15	1	72
Kıdemli (55–64)	29	12	1	42
Olgun (45–54)	64	30	10	104
Orta (35–44)	42	36	9	87
Yetişkin (25–34)	14	13	7	34
İleri (65+)	12	3	5	20
TOPLAM	217	109	33	359
%	*60,4*	*30,4*	*9,2*	*100*

Genç (18–24) yaş grubu, yüksek oranda "evet" (%17,5; f=56) yanıtıyla yatmadan önce sosyal medya kullanımına en yatkın gruptur. Yaş ilerledikçe bu alışkanlıkta azalma gözlemlenmektedir.

Kadın katılımcıların %61,5'i yatmadan önce sosyal medyada gezindiğini belirtmiştir (f=131). Yalnızca %8,9'u bu alışkanlığa sahip olmadığını söylemiştir (f=19). Erkek katılımcılar arasında da benzer bir eğilim mevcuttur: %58,7'si "evet" (f=84) derken, yalnızca %9,8'i ise "hayır" yanıtı vermiştir (f = 14).

Eğitim düzeyleri arasında belirgin farklar olmasa da tüm gruplarda "evet" yanıtı öne çıkmaktadır. Ancak ön lisans ve lise mezunlarında "bazen" seçeneği daha yüksektir. Lisans mezunlarının %63,5'i "evet" (f = 94), %29,1'i "bazen" (f = 43), %7,4'ü "hayır" (f = 11) demiştir. Ortaöğretim/lise mezunlarında en yüksek "evet" oranı gözlenmiştir: %66,7 (f = 10); %33,3'ü ise "bazen" demiştir (f = 5).

Öğrenci (%30,3; f=33) ve akademisyen (%33; f=36) grupları gece yatmadan önce sosyal medya kullanımına en yatkın meslek grupları olarak öne çıkmaktadır. Kamu/özel sektör çalışanlarında bu alışkanlık daha çok "bazen" düzeyinde görünmektedir (%25,3; f=55). Ev

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

hanımı, emekli ve işsiz gruplarda ise gece kullanımı belirgin olarak düşüktür. Öte yandan "hayır" diyenlerin akademisyenler arasında belirgin olduğu anlaşılmaktadır (f=16, %48,5). Bu da meslek içinde farklı kullanım alışkanlıklarının bulunduğuna işaret etmektedir.

3.2.3.Yatmadan önce sosyal medyada gezinirken geçirilen zaman

"Yatmadan önce sosyal medyada gezinirken ortalama ne kadar zaman geçiriyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtlar, bu sürenin çoğunlukla bir saatten az olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %38,1'i 30 dakikadan az zaman geçirdiği, aynı oranda katılımcı da 30 dakika ile 1 saat arasında zaman ayırdığını belirtmiştir. 7 kişi ise bu soruya yanıt vermemiştir.

Çizelge 4. Yatmadan önce sosyal medyada gezinirken geçirilen ortalama zaman

Yaş Grubu	30 dakikadan az	30 dakika - 1 saat	1-2 saat	2 saatten fazla	TOPLAM
Genç (18–24)	11	27	21	13	72
Yetişkin (25–34)	17	10	4	1	32
Orta (35–44)	42	29	11	4	86
Olgun (45–54)	41	49	9	2	101
Kıdemli (55–64)	14	15	11	2	42
İleri (65+)	9	4	4	2	19
TOPLAM	134	134	60	24	352
%	*38,1*	*38,1*	*17*	*6,8*	*100*

Veriler incelendiğinde genç ve yetişkin yaş gruplarında "30 dakikadan az" ve "30 dakika - 1 saat" sürelerinde yoğunlaşma dikkati çekmektedir. Daha uzun süre kullanım ise yaşla birlikte azalmaktadır.

Her iki cinsiyet grubunda da en yaygın kullanım süresi 1 saatten kısa zaman dilimidir (yaklaşık %75). Kadınlarda "2 saatten fazla" kullanım oranı erkeklere kıyasla biraz daha yüksektir (%8,5'e karşı %3,5). Dolayısıyla özellikle kadınlar yatma öncesi dönemde sosyal medyada daha uzun süre geçirme eğilimindedir.

Eğitim düzeyine göre büyük farklar olmamakla birlikte, tüm gruplarda %75'in üzerindeki katılımcı 1 saatten kısa sürede sosyal medya kullandığını belirtmiştir.

Akademik (%11,9; f=42) ve kamu/özel sektör (%9,7; f=34) çalışanları, en yoğun biçimde "30–60 dakika" aralığında sosyal medya kullanmaktadır. Serbest meslek grubunda da benzer bir yoğunluk gözlenmektedir (%1,4; f=5). Bu gruplarda kullanım sürelerinin sınırlı oluşu, düzenli ama kontrollü dijital tüketim davranışlarına işaret etmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Buna karşılık, öğrencilerde "2 saatten fazla" gece kullanımı (%4,0; f=14) belirgin düzeydedir. Bu durum, genç gruplarda daha uzun ve dağınık medya tüketim desenlerine işaret etmektedir. Emekli (%1,1; f=4) ve ev hanımı (%0,6; f=2) katılımcılarda ise kullanım daha kısa sürelerde ve sınırlı düzeydedir.

3.3.Zihinsel Durum ve Farkındalık

3.3.1.Yatmadan önce sosyal medyada gezinme sonrası yaşananlar

Katılımcılar, "Gece sosyal medya kullanımı sonrası aşağıdaki durumlardan hangilerini yaşıyorsunuz?" sorusuna çoktan seçmeli ve açık uçlu yanıtlar vermişlerdir. Katılımcıların üçte birden fazlası (f=131; %36,5) bu soruya "belirti yok" derken diğer katılımcılar en az bir belirti ifade etmişlerdir. Buna göre en çok dikkat dağınıklığı (%27,9), aşırı uyarılma ve huzursuzluk (%23,1) ile düşünce bulanıklığı (%21,2) yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 5. Gece sosyal medya kullanımı sonrası yaşananlar

	Genç (18–24)	Yetişkin (25–34)	Orta (35–44)	Olgun (45–54)	Kıdemli (55–64)	İleri (65+)	TOPLAM	*% (N=359)*
Belirti yok	17	16	31	35	18	14	131	*36,5*
Dikkat dağınıklığı	30	12	34	19	4	1	100	*27,9*
Aşırı uyarılma, huzursuzluk	25	6	26	19	5	2	83	*23,1*
Düşünce bulanıklığı	28	8	23	11	6	0	76	*21,2*
Uyaranlara duyarsızlık, kayıtsızlık	15	12	21	12	3	1	65	*18,1*
Uykusuzluk	2	0	3	3	0	1	9	*2,5*
Uykum geliyor	1	0	2	2	2	0	7	*1,9*

Bulgular genel olarak gece sosyal medya kullanımı sonrası zihinsel ve duygusal belirtilerin ortaya çıkma olasılığının bireyin yaşı, cinsiyeti ve mesleği ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Gençlerde en çok dikkat dağınıklığı (f=30; %10,4) ve düşünce bulanıklığı (f=28; %9,7) dikkati çekerken yetişkin (16; %9,5), olgun (f=35; %10,1) ve ileri yaşta (f=14; %17,5) "belirti yok" bulgusunun öne çıktığı anlaşılmaktadır. Genel olarak yaş ilerledikçe sosyal medya direncinin arttığı ya da farkındalığın azalmış olabileceği değerlendirilebilir.

Kadın katılımcılar arasında dikkat dağınıklığı (f=57; %6,7), aşırı uyarılma (f=49; %5,8) ve düşünce bulanıklığı (f=43; %5) gibi belirtiler daha fazla öne çıkarken, erkeklerde "belirti

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

yok (f=51; %8,9)" diyenlerin oranı daha yüksektir. Bu durum erkeklerin farkındalık düzeyi ve dijital uyaranlara karşı daha düşük tepki verdikleri şeklinde yorumlanabilir.

Eğitim düzeyleri açasından değerlendirildiğinde, eğitim düzeyi arttıkça "belirti yok" yanıtlarının oranı da artmaktadır; bu da bilişsel dayanıklılık ve farkındalık düzeyinin eğitimle pozitif ilişkisinin olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte lisans (f=51; %8,2) ve lisans üstü düzeyde (f=71; %9,5) dikkat dağınıklığı en üst düzeyde ifade edilen durumdur. Bu durum maruz kalma ve farkındalık düzeyleri ile de ilişkili olabilir.

Özellikle bilişsel yükü yüksek meslek gruplarında (akademisyen ve öğrenciler) dikkat dağınıklığı, aşırı uyarılma ve uyaranlara karşı duyarsızlık gibi etkilerin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat dağınıklığı, en yüksek düzeyde öğrenciler arasında görülmektedir (f=31; %44,9).

3.3.2.Otomatik kaydırma

"Sosyal medyada gezinirken belirli bir içerik aramaksızın otomatik kaydırma yaptığınız zamanlar oluyor mu?" şeklindeki soruya katılımcıların yarıya yakını "sıklıkla" yanıtını vermiştir (%46,5). Üçte birden fazlası da "ara sıra" demiştir (%35). 2 kişinin yanıt vermediği bu soruya, "nadiren" ve "hiç" yanıtını verenlerin oranı %18,5'dir.

Çizelge 6. Otomatik kaydırma yapma durumu

Yaş Grubu	Ara sıra	Hiç	Nadiren	Sıklıkla	TOPLAM
Genç (18–24)	0	3	20	49	**72**
Yetişkin (25–34)	1	1	15	25	**42**
Orta (35–44)	4	18	37	45	**104**
Olgun (45–54)	11	13	32	31	**87**
Kıdemli (55–64)	2	7	12	12	**33**
İleri (65+)	2	4	9	4	**19**
TOPLAM	**20**	**46**	**125**	**166**	**357**
%	*5,6*	*12,9*	*35,0*	*46,5*	*100*

Genç katılımcılar arasında "sıklıkla" yanıtı %68,1 ile belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Bu oran orta yaş grubunda %43,3'e, kıdemli yaş grubunda ise %36,4'a düşmektedir. Bu farklılıklar, otomatik kaydırma davranışının yaşla birlikte azaldığını göstermektedir. Bu, genç bireylerin dikkat dağınıklığına ve algoritmik içeriklere daha açık olduğunu ortaya koymaktadır.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Kadın ve erkek katılımcılar arasında belirgin farklar bulunmamaktadır. Her iki grupta da "sıklıkla" ve "ara sıra" yanıtları en yaygın iki tercihtir. Kadın katılımcıların %47,4'ü (f=101) "sıklıkla" yanıtını verirken, erkeklerde bu oran %44,1'dir (f=63). Kadınlar daha sık ara sıra kaydırdığını belirtmiştir (%34,3; f=73).

Tüm eğitim düzeylerinde "sıklıkla" yanıtı baskındır. Bu, otomatik kaydırma davranışının eğitim düzeyinden bağımsız yaygın bir dijital refleks olduğunu göstermektedir. Ancak lisans (%53,5) ve lisansüstü (%40,5) mezunlar arasında otomatik kaydırma davranışı daha yaygındır.

Öğrenciler arasında "sıklıkla" otomatik kaydırma yapanların oranı en yüksek düzeydedir (%13,7; f=49). Akademisyenler de bu davranışı yüksek oranlarda bildirmiştir: "sıklıkla" (%12,3; f=44), "ara sıra" (%10,1; f=36). Kamu/özel sektör çalışanlarında "sıklıkla" diyenlerin oranı da dikkat çekmektedir (%10,1; f=36), "ara sıra" yanıtı ise %12,3'tür (f=44). Dolayısıyla bu gruplarda dikkat dağınıklığı ve bağımlı içerik tüketimi olasılığı daha yüksek olarak değerlendirilebilmektedir.

3.3.3.Zihinsel durumun tanımlanması

"Bu durumda zihinsel durumunuzu nasıl tanımlarsınız?" şeklindeki açık uçlu soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar aşağıda ifade edilen 10 ayrı temada açıklanan anahtar ifadeler kapsamında gruplandırılmıştır.

1. *Zihinsel Bulanıklık / Algı Bozulması*: bulanık, beyin sisi, karışık zihin, algı bozukluğu
2. *Dikkat Sorunları / Odaklanma Zorlukları:* dikkat dağınıklığı, odaklanamama, dalgınlık
3. *Yorgunluk / Bilişsel Tükenmişlik:* yorgun, bitkin, tükenmiş, zihinsel yorgunluk
4. *Uykusuzluk / Uykuya Dair Sorunlar:* uykusuzluk, uykulu, yarı uykulu, uykuya geçememe
5. *Duygusal Gerilim / Ruhsal Dengesizlik:* sıkıntı, huzursuzluk, kaygı, gerilim, psikolojik bozukluk
6. *Kayıtsızlık / Donukluk / Duyarsızlık:* kayıtsız, duyarsız, tepkisiz, otomatize
7. *Otomatik Davranış / Bilinçdışı Tekrarlar:* otomatik kaydırma, refleksif davranış, kontrolsüz kullanım
8. *Amaçsızlık / Zihinsel Kaçış / Oyalayıcılık:* amaçsız, oyalanmak, boş zaman geçirme, kafa boşaltma
9. *Duygusal Doyum / Bilgi Edinme / Merak:* merak, tatmin duygusu, bilgi arayışı
10. *Normal / Nötr / İyi Hissediş:* normal, iyi, sağlıklı, rahat, etkilenmeme

Genel olarak yanıtlar katılımcıların dörtte birden azında "normal" durumun ifade edildiğini göstermektedir (f=82; %22,8). Buna karşın zihinsel bulanıklık (%19,2), yorgunluk (%14,8), duygusal gerilim (%12,5) ve kayıtsızlık (%12,3) gibi belirtiler yoğun şekilde ifade

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

edilmiştir. Kodlanamayanların ve zihinsel bulanıklık oranlarının yüksek olması, zihinsel belirsizlik ve karmaşıklığın yaygınlığı şeklinde görüldüğü biçiminde yorumlanabilmektedir.

Çizelge 7. Zihinsel Durumun Tanımlanması

	Genç	Kıdemli	Olgun	Orta	Yetişkin	İleri	TOPLAM	% (N=359)
Normal / Nötr / İyi Hissediş	11	11	15	19	16	10	82	22,8
Zihinsel Bulanıklık / Algı Bozulması	12	10	21	19	5	2	69	19,2
Yorgunluk / Bilişsel Tükenmişlik	4	11	20	12	4	2	53	14,8
Duygusal Gerilim / Ruhsal Dengesizlik	7	3	17	13	4	1	45	12,5
Kayıtsızlık / Donukluk / Duyarsızlık	7	8	11	13	4	1	44	12,3
Dikkat Sorunları / Odaklanma Zorlukları	4	5	12	10	1	1	33	9,2
Amaçsızlık / Zihinsel Kaçış / Oyalayıcı Kullanım	0	6	12	4	5	1	28	7,8
Duygusal Doyum / Bilgi Edinme / Merak	0	1	4	10	5	7	27	7,5
Otomatik Davranış / Bilinçdışı Tekrar	3	8	4	6	1	0	22	6,1
Uykusuzluk / Uykuya Dair Sorunlar	0	0	1	6	1	1	9	2,5
Diğer / Kodlanamayan	17	8	13	17	8	1	64	17,8

Gençler ve yetişkinler arasında zihinsel bulanıklık ve normal hissetme en sık bildirilen durum olmakla birlikte, diğer ya da kodlanamayan ifadelerin oranı da bu gruplarda yüksektir. Orta yaş ve olgunlar arasında yorgunluk ve duygusal gerilim öne çıkmaktadır. Kıdemliler ve ileri yaş gruplarında da normal hissediş oranı daha yüksektir.

Cinsiyet değişkeni açısından, kadınlarda en çok zihinsel bulanıklık (f=38; %10,6), yorgunluk (f=34; %9,5) ve duygusal gerilim (f=33; %9,2) belirgin durumdadır. Bununla birlikte normal/iyi hissediş oranı da yüksektir (f=48; %13,3). Erkeklerde ise en çok kodlanamayan ifadeler dikkati çekmektedir (f=33; %10,3). Bununla birlikte zihinsel bulanıklık (f=31; %9,7) ve yorgunluk (f=19; %5,9) en çok bildirilen sorunlardır.

Lisans mezunları arasında kodlanamayan ifadelerin oranı daha yüksektir (f=33; %13,9). Bununla birlikte zihinsel bulanıklık (f=28; %11,8) öne çıkmaktadır. Lisansüstü mezunlar arasında ise

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

ilginç bir şekilde normal/iyi hissediş oranı oldukça yüksektir (f=47; %16,8). Ancak zihinsel bulanıklık (f=34; %12,2) ve yorgunluk (f=31; %11,1) da yüksek düzeyde ifade edilmiştir.

Meslek grupları açısından normal iyi hissediş en çok akademisyenler arasında işaretlenmiştir (f=32; %8,9). Kodlanamayan ifade oranı da bu grupta yüksektir (f=20; %5,6). Öğrenciler arasında ise en çok oranda zihinsel bulanıklık ifade edilmiştir (f=14; %3,9).

3.4.Uyku Kalitesi ve Rüyalar

3.4.1.Uykuya dalma süresinde değişiklik

"Gece sosyal medya kullanımı sonrası uykuya dalma sürenizde bir değişiklik oldu mu?" sorusuna katılımcılar önemli ölçüde "evet, gecikiyor" yanıtını vermişlerdir (%46,3). Buna karşın uykuya dalma süresini hızlandırdığını ifade edenler de vardır (%17,4). Katılımcıların %36,2'si ise etkilenmediğini ifade etmiştir. Bu dağılım, sosyal medya kullanımının önemli bir kesimin uyku başlangıcını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 8. Uykuya dalma süresinde değişiklik

Yaş Grubu	Evet, gecikiyor	Evet, hızlanıyor	Hayır	TOPLAM
Genç (18–24)	39	16	17	**72**
Yetişkin (25–34)	18	9	15	**42**
Orta (35–44)	56	16	32	**104**
Olgun (45–54)	36	14	37	**87**
Kıdemli (55–64)	11	5	16	**32**
İleri (65+)	5	2	12	**19**
TOPLAM	**165**	**62**	**129**	**356**
%	*46,3*	*17,4*	*36,2*	*100*

Genç ve yetişkin katılımcılar arasında gecikme en yaygın görülen etkidir. Orta yaşta "hayır, etkilenmedi" diyenlerin oranının arttığı görülmektedir. İleri yaşta da etkilenmeme oranı daha yüksektir. Buna göre genç yaş gruplarında uyarıcı etkiler baskın, yaş ilerledikçe uykuya dalmada etki azalmakta denilebilir.

Cinsiyet değişkeni bağlamında, erkeklerde "gecikiyor" yanıtı daha yüksek oranla ifade edilirken (%49,7; f=71), kadınlarda daha dengeli bir dağılım gözlenmektedir. Kadın katılımcıların %43,7'si uykuya dalmanın geciktiğini belirtmiştir (f = 93), %18,3'ü sürenin hızlandığını söylemiştir (f = 39). Bu durum erkeklerde sosyal medya sonrası uyku düzeninin daha fazla bozulduğuna işaret edebilmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Eğitim düzeyi azaldıkça "gecikiyor" yanıtı artış göstermektedir. Bu durum, uyku hijyeni ve dijital farkındalıkla ilişkili olarak yorumlanabilir. Lisansüstü mezunların %44,8'i (f=79), lisans mezunlarında %47,6 (f = 72) "gecikiyor" yanıtı vermiştir. Ortaöğretim mezunlarının %56,3'ü (f=9) uykuya dalmanın geciktiği söylerken, bu oran ön lisans mezunlarında daha yüksektir (%64,3; f=9).

Öğrenciler arasında uykuya geçişin geciktiğini belirtenlerin oranı yüksektir (%11,5; f=41). Akademisyenler gecikmeyi en yüksek düzeyde bildiren gruptur (%14,0; f=50); ancak "hayır" yanıtı da oldukça yaygındır (%13,5; f=48). Kamu/özel sektör çalışanları da benzer şekilde hem gecikme (%10,7; f=38) hem de değişiklik yok (%12,1; f=43) yanıtlarında yoğundur. İletişim ve medya çalışanlarında da dikkat çeken düzeyde uyku gecikmesi bildirilmektedir (%6,7; f=24). Dolayısıyla sosyal medyanın bilişsel uyarılmayı artırarak uyguya geçişi olumsuz etkileyebildiği kaydedilebilir.

3.4.2.Dinlenmiş hissetme düzeyi

"Uyandıktan sonra dinlenmiş hissetme düzeyiniz nasıldır?" diye sorulan katılımcıların yarıya yakını "ne dinlenmiş ne de dinlenmemiş" hissettiklerini ifade etmişlerdir (%45,4). Hiç dinlenmediğini ve dinlenmediğini hissettiğini söyleyenlerin oranı %30,7 olurken, dinlendiğini ve tamamen dinlendiğini söyleyenlerin oranı %23,9'dır.

Çizelge 9. Dinlenmiş hissetme düzeyi

Yaş Grubu	Hiç dinlenmemiş hissediyorum	Dinlenmemiş hissediyorum	Ne dinlenmiş ne dinlenmemiş hissediyorum	Dinlenmiş hissediyorum	Tamamen dinlenmiş hissediyorum	**TOPLAM**
Genç (18–24)	13	12	34	12	1	**72**
Yetişkin (25–34)	5	13	17	4	3	**42**
Orta (35–44)	6	31	47	11	8	**103**
Olgun (45–54)	4	19	41	13	9	**86**
Kıdemli (55–64)	0	4	15	5	9	**33**
İleri (65+)	1	1	7	4	6	**19**
TOPLAM	**29**	**80**	**161**	**49**	**36**	**355**
%	8,2	22,5	45,4	13,8	10,1	100

Yaş grupları anlamında, genç katılımcılar arasında dinlenememe hissi baskın, orta yaşlarda ise dinlenmişlik oranı daha yüksek görünmektedir.

Kadınlarda "orta düzey (%50,2; f=107)" ve "dinlenmemiş (%22; f=48)" hissetme öne çıkarken, erkeklerde "dinlenmiş (%17,5; f=25" ve "tamamen dinlenmiş (%14; f=20)" yanıtlarının toplamı daha yüksektir. Bulgular, erkek katılımcıların sabahları kendini daha

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

dinlenmiş hissetme eğiliminde olduğunu, kadın katılımcıların ise daha nötr ve kararsız yanıtlar verdiğini göstermektedir.

Eğitim düzeyinden bağımsız olarak çoğunluk "kararsız" ve "dinlenmemiş" hissini bildirmiştir. Ancak lisansüstü mezunlarda "dinlenmiş (%18,2; f=33)" ve "tamamen dinlenmiş (%7,2; f=13)" oranları daha düşüktür.

Genel olarak, akademik ve öğrenci gruplarında dinlenmemiş hissetme düzeyi, dinlenmiş hissetme düzeyinden daha yüksek görünmektedir. Kamu/özel sektör çalışanları ise dengeli bir dağılım göstermektedir.

3.4.4.Rüyalar ve sosyal medya ilişkisi

"Rüyalarınız sosyal medyada karşılaştığınız içeriklerle bağlantılı mı?" sorusuna verilen yanıtlar genellikle böyle bir bağlantının kurulamadığını ya da hatırlanamadığını ortaya koymaktadır. Çünkü katılımcıların %21,3'ü "bazen", %3,9'u da "sıklıkla" bu durumu yaşadıklarını belirtmiştir.

Çizelge 10. Rüyalarınız sosyal medyada karşılaştığınız içeriklerle bağlantılı mı?

Yaş Grubu	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	TOPLAM
Genç (18–24)	23	20	21	8	**72**
Yetişkin (25–34)	19	12	10	1	**42**
Orta (35–44)	41	35	24	4	**104**
Olgun (45–54)	51	22	13	0	**86**
Kıdemli (55–64)	22	6	5	1	**34**
İleri (65+)	13	3	3	0	**19**
TOPLAM	**169**	**98**	**76**	**14**	**357**
%	47,3	27,5	21,3	3,9	100

Sosyal medya içeriklerinin rüyalara etkisi, yaş büyüdükçe daha az hissedilmekte, "hiç bağlantı kurmayan" bireylerin oranı ileri yaşlarda ciddi şekilde artmaktadır.

Kadın katılımcıların %40,3'ü "hiç", %27,9'u "nadiren", %22,8'i "bazen" ve %7,4'ü "sıklıkla" demiştir. Erkeklerde "hiç" yanıtı daha yaygındır (%51,9); "bazen" (%19,2) ve "nadiren" (%23,1) oranı daha düşüktür. "Sıklıkla" %4,3 düzeyindedir. Kadınlar, sosyal medyada karşılaştıkları içeriklerin rüyalarına daha fazla yansıdığını belirtme eğilimindedir.

Eğitim düzeyine göre dağılım çok farklı olmasa da "sıklıkla" yanıtı tüm gruplarda %7'nin altında kalmakta; bu da olgun bireylerde içerik-rüya bağlantısının genel olarak zayıf olduğunu göstermektedir. Lisansüstü mezunların %46'sı "hiç" (n = 58), %26,2'si "nadiren", %21,4'ü

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

"bazen", %5,6'sı "sıklıkla" demiştir. Lisans mezunlarında "hiç" oranı %41,8, "nadiren" %29,5 ve "bazen" %22,1'dir. "Sıklıkla" oranı %6,6'dır. Ön lisans ve lise mezunlarında da benzer eğilimler gözlenmekte olup, "hiç" ve "nadiren" yanıtları ağırlıktadır.

Sosyal medya içeriklerinin rüyalara yansıma olasılığı, en çok öğrenciler (%13,2; f=47), akademisyenler (%14,9; f=54) ve kamu/özel sektör çalışanları (%13,1; f=47) arasında görülmektedir. Bu, yüksek medya maruziyetiyle birlikte yoğun zihinsel ve duygusal etkileşim olasılığına işaret etmektedir. Dolayısıyla öğrencilerde, sosyal medya deneyimlerinin uyku sırasında da bilişsel süreçleri etkileyebileceği düşünülebilmektedir.

3.4.5. Rüyalarda geçmişe dair unutulmuş anıların canlanma durumu

"Rüyalarınızda geçmişe dair unutulmuş anılar canlanıyor mu?" sorusuna katılımcılar çoğunlukla "emin değilim" yanıtını vermiştir. Bu soruya "evet" yanıtını verenlerin oranı üçte bir düzeyinde görünmektedir (%35).

Çizelge 11. Rüyalarda geçmişe dair unutulmuş anıların canlanma durumu

Yaş Grubu	Emin değilim	Evet	Hayır	TOPLAM
Genç (18–24)	22	39	11	**72**
Yetişkin (25–34)	13	19	10	**42**
Orta (35–44)	46	30	27	**103**
Olgun (45–54)	37	21	29	**87**
Kıdemli (55–64)	18	9	7	**34**
İleri (65+)	7	7	5	**19**
TOPLAM	**143**	**125**	**89**	**357**
%	*40,1*	*35,0*	*24,9*	*100*

Gençler arasında geçmiş anıların rüyalarda canlandığı daha sık değerlendirilmektedir. Yaş arttıkça bu durumdan emin olmama eğilimi belirginleşmektedir. Bu durum, rüya farkındalığı veya belleksel içeriklerin fark edilmesiyle de ilişkili olabilir. Gençler grubunda %54,2'si (n = 39), yetişkinlerde %45,2'si (n = 19) "evet" demiştir. Orta yaş grubunda %44,2 (f=46), olgunlarda %42,5 (f=37) ve kıdemlilerde %52,9 (f=18) ile "emin değilim" yanıtları daha yaygındır.

Cinsiyetler arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Her iki grupta da yaklaşık üçte biri "evet" derken, geri kalan çoğunluk "emin değilim" ya da "hayır" demektedir.

Eğitim düzeyi yükseldikçe "evet" yanıtı azalmakta, "emin değilim" ve "hayır" yanıtları artmaktadır. Bu durum, yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin rüya yorumlamada daha kuşkulu ya da analitik yaklaştıklarını düşündürebilir. Lisans mezunlarının %41'i "evet" (n =

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

64), lise mezunlarının %50'si (f=7) ve ilköğretim mezunlarının %66,7'si (f=2) bu soruya "evet" yanıtını vermiştir.

Özellikle öğrenci (%9,8; f=35), akademisyen (%8,7; f=31) ve kamu/özel sektör çalışanları (%11,5; f=41) arasında geçmiş anıların rüyada görülme düzeyi daha yüksektir. Bu veri, sosyal medya ile tetiklenen bilinçdışı geri dönüşlerin özellikle yüksek bilişsel uyarılmaya sahip gruplarda daha görünür hale geldiğini düşündürmektedir.

3.5.Psikolojik Etkiler

3.5.1.Algoritmaların önerdikleri ve ruh hali

"Genel olarak sosyal medya algoritmaları tarafından önerilen içerikler ruh halinizi etkiliyor mu?" şeklindeki soruya, katılımcıların üçte birden fazlası "emin değilim" yanıtını vermiştir (f=127; %35,5). Bu durum söz konusu etkinin fark edilmesinin ya da yorumlanmasının zor olduğu şeklinde değerlendirilebilmektedir. "Evet, olumsuz yönde etkileniyorum" diyenlerin oranı ise dikkat çekici seviyededir (f=93; %26,0). Ancak "hayır" diyenlerin oranı da bundan bir fazla görünmektedir (f=99; %27,7).

Çizelge 12. Algoritmaların önerdiklerinin ruh halini etkileme durumu

Yaş Grubu	Hayır	Emin değilim	Evet, olumsuz yönde	Evet, olumlu yönde	TOPLAM
Genç (18–24)	12	22	28	10	**72**
Yetişkin (25–34)	12	18	6	6	**42**
Orta (35–44)	20	39	35	10	**104**
Olgun (45–54)	26	35	18	8	**87**
Kıdemli (55–64)	19	8	4	3	**34**
İleri (65+)	10	5	2	2	**19**
TOPLAM	**99**	**127**	**93**	**39**	**358**
%	*27,7*	*35,5*	*26,0*	*10,9*	*100*

Olumsuz etkilendiğini söyleme durumu gençler arasında daha yüksektir (f=28; %38,9). Olgunlar arasında ise kararsızlık oranı en yüksek seviyededir (f=35; %40,2).

Kadınlarda algoritmaların ruh haline etkisi konusunda belirsizlik daha baskındır (f=86; %40,4). Erkeklerde ise "hayır (f=46; %32,4)" ve "olumsuz etkileniyorum (f=40; %28,2)" yanıtları daha yüksektir.

Meslek gruplarına göre öğrenciler (f=23; %53,5) ve sağlık çalışanları (f=16; %34,8) algoritmaların etkisi konusunda en kararsız gruplar olarak görünmektedir. Serbest meslek

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

sahipleri, en çok olumsuz yönde etki bildiren gruptur (f=5; %55,6). Diğer mesleklerde daha dengeli bir dağılım dikkati çekmektedir.

Lisansüstü mezunlar en fazla "emin değilim" diyen gruptur (f=72; %38,7). Lise mezunları arasında (sayıca az olmaları ile birlikte) "olumsuz etkileniyorum" diyenlerin oranının en yüksek düzeydedir (f=5; %35,7).

3.5.2.Ertesi günkü ruh hali

Gece sosyal medya kullanımının ertesi günkü ruh halini nasıl etkilediğine ilişkin soruya, katılımcıların büyük kesimi "etkilemiyor (f=122; %34,1)" ve ne etkiliyor ne etkilemiyor (f=122; %34,1)" yanıtlarını vermiştir. "Etkiliyor" diyenlerin oranı da kayda değerdir (f=64; %17,9).

Çizelge 13. Gece sosyal medya kullanımının ertesi günkü ruh haline etkileri

Yaş Grubu	Hiç etkilemiyor	Etkilemiyor	Ne etkiliyor, ne etkilemiyor	Etkiliyor	Çok etkiliyor	TOPLAM
Genç (18–24)	5	18	30	15	4	**72**
Yetişkin (25–34)	5	16	16	5	0	**42**
Orta (35–44)	10	29	36	29	0	**104**
Olgun (45–54)	16	33	27	10	1	**87**
Kıdemli (55–64)	4	17	10	3	0	**34**
İleri (65+)	4	9	3	2	1	**19**
TOPLAM	44	122	122	64	6	**358**
%	12,3	34,1	34,1	17,9	1,7	*100*

Yaş grupları bakımından gençlerin çoğu nötr (f= 72; %41,7) durumdadır ama az ya da çok etkilendiğini belirtenlerin oranı da dikkate değer düzeydedir (%26,4). Olgunlar, kıdemliler ve ileri yaş gruplarında "etkilemiyor" diyenlerin ağırlığı daha baskındır.

Kadın ve erkekler arasında verilen yanıtlarda önemli bir farklılık gözlenmemektedir. Ancak "etkilemiyor" yanıtı kadınlarda daha yüksektir (%36,2 vs. %31,7). Öte yandan "etkiliyor" yanıtı erkeklerde biraz daha yüksektir (%21,1 vs. %16).

Lise mezunları (f=5; %35,7) ve lisans mezunları (f=53; %34,2) arasında "ne etkiliyor ne etkilemiyor" yanıtları en yüksek oranda görülmektedir. Lisans üstü mezunları arasında da

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

"etkilemiyor" yanıtı en yüksek düzeydedir (f=66; %35,5). Bu durum eğitim düzeyi yükseldikçe dijital ortamın ruh hali üzerindeki etkisinin daha düşük algılandığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Kamu ve özel sektör çalışanları ruh hali üzerinde en az etkilendiğini söyleyen; dolayısıyla "etkilemiyor" yanıtını en yüksek düzeyde veren gruptur (f=39; %38,2). Öğrenciler (f=19; %27,5) ve iletişim-medya çalışanları (f=9; %23,1), diğer gruplara kıyasla ruh hali etkisini daha fazla bildiren gruplardır.

3.5.3.Sosyal medya kullanımını sınırlamaya çalışma durumu

Katılımcılara sosyal medyanın etkilerinin farkında olarak kullanımlarını sınırlamaya çalışıp çalışmadıkları da sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların yarıya yakınında "evet, bilinçli bir sınırlama stratejim var" seçeneği işaretlenmiştir (%42,4). Yanıtlar arasında en dikkat çekeni ise "zaman azman deniyorum ama başarılı olamıyorum" diyenlerdir. Çünkü bu kişilerin oranı %23,4 düzeyindedir.

Çizelge 14. Sosyal medya kullanımını sınırlamaya çalışma durumu

Yaş Grubu	Hayır	Zaman zaman deniyorum ama başarılı olamıyorum	Evet, bilinçli bir sınırlama stratejim var	TOPLAM
Genç (18–24)	23	30	19	72
Yetişkin (25–34)	12	7	22	41
Orta (35–44)	32	28	43	103
Olgun (45–54)	25	15	47	87
Kıdemli (55–64)	16	2	14	32
İleri (65+)	13	1	5	19
TOPLAM	121	83	150	354
%	*34,2*	*23,4*	*42,4*	*100*

Gençler daha çok "sınır koymayı deniyorum ama başarılı olamıyorum" yanıtını veren gruptur (f=30; %41,7). En başarılı olduğunu söyleyen grup ise yetişkinlerdir (f=22; %53,7).

Kadınlar arasında bilinçli sınırlama yapma oranı yüksektir (f=95; %45). Ancak "başaramıyorum" diyenlerin oranı da oldukça dikkat çekicidir (%28,9). Erkekler arasında "hayır, sınır koymuyorum" yanıtı kadınlara göre daha yaygındır (f=55; %39,3). Bilinçli sınırlama yapma oranı ise kadınlardan daha düşüktür (%37,9 vs. %45).

Lisansüstü mezunları, en yüksek bilinçli sınır koyan grup olarak ortaya çıkmaktadır (f=83; %45,1). Lisans mezunları, diğer gruplara göre daha çok "başaramıyorum" yanıtı

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

vermiştir (f=46; %29,7). Lise mezunları, küçük örnekleme rağmen %64,3 (f=9) ile en yüksek bilinçli sınır koyma oranına sahip görünmektedir.

İletişim-medya (f=20; %52,6), kamu/özel sektör (f=48; %47,1) ve akademisyenler (f=51; %45,9), sosyal medya kullanımını bilinçli sınırlama konusunda en yüksek başarı oranına sahip gruplardır. Öğrenciler, dijital sınır koyma konusunda en çok zorlanan gruptur; çünkü bilinçli sınırlama oranı bu grupta en düşük seviyededir (f=17; %25,8). Bunanla birlikte, öğrenciler arasında daha çok "başaramıyorum" yanıtı ön plandadır (f=28; %42,4).

3.5.4.Daha önce bu etkiler hakkında düşünme durum

Katılımcılara daha önce bu etkileri düşünüp düşünmedikleri şeklindeki soruya bir katılımcı "bu anket çok iyi oldu, sosyal medyayı nasıl kullandığımın farkına vardım" şeklinde bir yanıt vermiştir. Bu yanıtla da paralel şekilde katılımcıların üçte bire yakını bu konuyu daha önce "hiç düşünmediğini" ifade etmiştir (f=109; %30,6). Ancak düşündüğünü söyleyenlerin oranı çok daha yüksektir (f=247; %69,4). Dolayısıyla bu sonuçlar, sosyal medya kullanımının etkilerinin bireyler tarafından çoğunlukla fark edildiğini ve düşünülmeye başlandığını göstermektedir.

Çizelge 15. Daha önce bu etkileri düşünme hali

Yaş Grubu	Evet	Hayır	TOPLAM
Genç (18–24)	56	16	**72**
Yetişkin (25–34)	28	14	**42**
Orta (35–44)	79	25	**104**
Olgun (45–54)	56	30	**86**
Kıdemli (55–64)	20	13	**33**
İleri (65+)	8	11	**19**
TOPLAM	**247**	**109**	**356**
%	*69,4*	*30,6*	*100,0*

Gençler arasında bu etkileri düşünme oranı oldukça yüksektir. 4 kişiden 3'ü sosyal medya kullanımının etkilerini düşündüğünü söylemiştir (f=56; %77,8). Orta yaş grubundan itibaren ise ileri yaşa doğru farkındalığın düştüğü görülmektedir. İleri yaşta "hayır" oranı en yüksek düzeydedir (f=11; %57,9).

Kadınlar, sosyal medya kullanımının ruh hali üzerindeki etkilerini düşünme konusunda daha yüksek farkındalığa sahiptir (f=160; %75,1). Erkeklerde, bu oran daha düşüktür (f=84; %60), ayrıca "hayır" yanıtı kadınlara göre oldukça yüksektir (f=40; %40).

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Genel olarak tüm eğitim düzeylerinde sosyal medya kullanımının etkileri üzerine düşünme oranı yüksektir ve %64 ile %70 arasında değişmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe farkındalıkta çok belirgin bir artış gözlenmemektedir.

Tüm meslek gruplarında bu konuda düşünme oranı yüksek çıkmaktadır. Öğrenciler (f=49; %74,2), akademisyenler (f=79; %70,5) ve serbest meslek sahipleri (f=13; %72,2), farkındalığın en yüksek olduğu gruplardır.

3.5.5.Zihinsel ve duygusal sağlığa etkiler üzerine görüşler

Son soruda katılımcılara "sizce gece sosyal medya kullanımı bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığını nasıl etkiliyor?" şeklinde açık uçlu bir soru sorulmuştur. Alınan yanıtlar Braun ve Clarke'ın (2006) aşağıdaki tematik analiz ilkeleri doğrultusunda 5 kategoride değerlendirilmiştir.

1. *Olumsuz:* Gece sosyal medya kullanımının bireylerin zihinsel veya duygusal sağlığı üzerinde açıkça zararlı, riskli, yıpratıcı, bozucu ya da negatif etkiler yarattığını ifade eden yanıtları içermektedir. Örneğin "Zararlı", "bozuyor", "uykusuzluk yapıyor", "psikolojimi etkiliyor", "huzursuz oluyorum" gibi açık negatif yargılar; uyku kalitesi, ruh hali, dikkat ve duygusal denge üzerinde doğrudan zarar bildiren ifadeler; süreçsel olarak zihinsel dağınıklık, duygu durum bozukluğu, bağımlılık gibi olgulara atıf yapılması.

2. *Olumlu:* Gece sosyal medya kullanımının rahatlatıcı, bilgilendirici, duygusal açıdan dengeleyici veya sosyal bağ kurucu etkiler taşıdığını ifade eden yanıtlar. Örneğin sosyal destek, keyif alma, bilgi edinme, rahatlama gibi olumlu işlevlere vurgu; "yatmadan önce iyi geliyor", "beni rahatlatıyor" gibi öznel olumlu deneyim aktarımı.

3. *Nötr:* Gece sosyal medya kullanımının zihinsel veya duygusal sağlık üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını ya da etkilerin önemsiz düzeyde olduğunu ifade eden yanıtlar. Örneğin "etki etmiyor", "bir fark yaratmıyor", "aynı hissediyorum" gibi doğrudan etkisizlik beyanları, ne olumlu ne de olumsuz bir yargı içeren tarafsız ifadeler

4. *Belirsiz:* Yanıtın açık, net ve kodlanabilir bir kategoriye yerleştirilemeyecek kadar muğlak, çelişkili, kısa veya bağlam dışı olduğu durumlar. Örneğin kararsızlık, net olmayan ifadeler ("bazen iyi, bazen kötü"), tutarsızlık ya da yoruma kapalı tek kelimelik yanıtlar ("farklı", "bilmiyorum"), çelişkili duygulanımlar ("iyi gibi ama bazen de çok yorucu")

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

5. *Değişkene Bağlı:* Etkilerin bireysel farklılıklar, içerik türü, kullanım süresi, ruh hali ya da bağlamsal etkenlere bağlı olarak değişebileceğini belirten yanıtlar. Örneğin "kişiye göre değişir", "nasıl kullandığına bağlı" gibi koşul bildiren yapı, etkinin tek bir düzlemde değil, çoklu değişkene göre şekillendiğini ifade eden yapı.

Çizelge 16. Zihinsel ve duygusal sağlığa etkiler üzerine görüşler

Yaş Grubu	Belirsiz	Değişkene Bağlı	Nötr	Olumlu	Olumsuz
Genç (18–24)	1	2	1	0	42
Yetişkin (25–34)	2	3	2	0	23
Orta (35–44)	2	16	2	2	59
Olgun (45–54)	2	5	2	2	74
Kıdemli (55–64)	0	3	2	1	21
İleri (65+)	2	2	2	0	12
TOPLAM	9	31	11	5	231
% (N=287)	*3,1*	*10,8*	*3,8*	*1,7*	*80,5*

Buna göre katılımların %80,5'inin gece sosyal medya kullanımının zihinsel ve duygusal sağlıkları üzerinde "olumsuz" etkilere sahip olduklarını ifade ettikleri anlaşılmaktadır (f=287). Bu soruya 72 katılımcı hiç yanıt vermezken 9 katılımcı "belirsiz" bulduklarını, 31 katılımcı da "değişkene bağlı" gördüklerini ifade etmişlerdir. Olumlu görüş bildiren ise yalnızca 5 kişidir.

Genel olarak tüm yaş gruplarında "olumsuz" etki bildirme oranı yüksektir. En yüksek olumsuz görüş oranı gençler arasındadır (f=42; %91,3). Buna karşın olgun (f=16; %19,8) grupta, etkilerin değişkene bağlı olduğunu söyleyenler daha fazladır.

Cinsiyetler açısından da belirgin bir fark olmamakla birlikte olumsuz görüş bildirme kadınlar arasında biraz daha yüksektir (f=144; %83,2 vs. f=85; %75,9).

Tüm meslek ve eğitim gruplarında da "olumsuz etkilenme" yanıtı baskındır. Sayıca çok olmasalar da iletişim-medya çalışanları (f=8; %22,9) ile lise mezunları (f=3; %21,4) "değişkene bağlı" görüşünü daha çok dile getirmişlerdir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma gece saatlerinde dijital medya kullanımının bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığı üzerindeki etkilerini fenomonolojik yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamıştır. Bulgular, dijital medya kullanımının bireylerin ruhsal iyi oluşu ve bilişsel süreçleri üzerinde çok katmanlı ve belirgin etkiler yarattığını göstermektedir.

Araştırmada 359 anket katılımcısının büyük çoğunluğu, gece sosyal medya kullanımının zihinsel ve duygusal sağlıkları üzerinde bir takım olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Özellikle gençler, kadınlar ve öğrenciler bu etkileri daha yoğun deneyimleyen gruplardır. Uykuya dalma süresinin uzaması, sabahları dinlenmiş hissetmeme, zihinsel bulanıklık, dikkat dağınıklığı ve duygusal gerilim bu etkilerin en belirgin başlıklarıdır. Bu bulgular literatürdeki uyku kalitesinin bozulması ve dikkat regülasyonundaki sorunlarına ilişkin bulgularla da örtüşmektedir (Exelmans ve Van den Bulck, 2017; Woods ve Scott, 2016; Twenge vd., 2018).

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, sosyal medya platformlarının algoritmik yapısının etkilerine ilişkindir. “Otomatik kaydırma” davranışı, katılımcıların çok büyük bir kısmı tarafından sıklıkla ya da bazen yaşanan bir olgu olarak bildirilmiştir. Bu bulgu, algoritmaların yalnızca içerik sunma değil, aynı zamanda kullanıcıların dikkat sürelerini uzatacak şekilde tasarlandığı yönündeki eleştirel dijital medya literatürü ile uyumludur (Zuboff, 2019).

Gece saatlerinde sosyal medyada geçirilen zamanın, yalnızca uyku kalitesi üzerinde değil, aynı zamanda gündüz bilişsel işlevler ve duygusal denge üzerinde de önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle genç yetişkinlerde ve öğrencilerde, sosyal medya kullanımının ardından ertesi gün zihinsel yorgunluk ve duygusal gerilim bildirilme oranı oldukça yüksek çıkmıştır. Bu durum, literatürdeki “bilgi aşırı yüklenmesi” ve “dijital dikkat tükenmesi” kavramları ile paralellik göstermektedir (Rosen vd., 2013).

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, sosyal medya kullanımının rüya içeriği üzerindeki etkileriyle ilgilidir. Katılımcıların önemli bir kısmı, sosyal medya etkileşimlerinin ya da içeriklerinin rüyalarına yansıdığını belirtmiştir. Bu bulgu, Schredl ve Erlacher (2020) tarafından ifade edilen, medya tüketiminin rüya yapısı üzerindeki etkilerine dair görüşleri destekler niteliktedir. Ancak bu etki, diğer zihinsel ve duygusal etkiler kadar yaygın değildir ve daha çok bireysel farklılıklar ve içerik türüne göre değişmektedir.

ISBN NR: 978-625-5962-76-8'

Araştırma bulguları, sosyal medya kullanımının etkisinin yalnızca içerikten değil, kullanım süresi, zamanlaması (özellikle gece saatleri) ve kullanım bağlamından da etkilendiğini göstermektedir. "Değişkene bağlı" yanıtların oranı, katılımcıların sosyal medya etkilerinin kişisel ruh hali, içerik türü ve sosyal çevre gibi faktörlere göre değişkenlik gösterebileceğine dair farkındalığa sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, dijital medya kullanımına yönelik tek boyutlu yaklaşımların yetersiz olduğunu ve bireysel farklılıkların daha fazla dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmada incelenen cinsiyet, yaş ve meslek değişkenleri bağlamında bulgulara bakıldığında, kadın katılımcılar, erkeklere kıyasla daha yüksek oranda olumsuz etkiler bildirmiştir. Gençler ve öğrenciler, otomatik kaydırma, uyku gecikmesi ve zihinsel bulanıklık gibi etkileri daha yoğun deneyimlemektedir. Bu durum, literatürde dijital medya bağımlılığı ve dikkat regülasyonu sorunlarının gelişimsel ve yaşa bağlı kırılganlıklarla ilişkilendirildiği bulgularla örtüşmektedir (Marino vd., 2018; Twenge vd., 2018).

Bulgular ışığında, dijital sağlık ve dijital medya okuryazarlığı alanlarında ciddi müdahale ve politika geliştirme gereksinimi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin okullarda, üniversitelerde ve iş yerlerinde, dijital medya kullanımının etkilerine yönelik eğitim ve farkındalık programları geliştirilebilir. Özellikle gençler ve yoğun bilişsel yük taşıyan meslek gruplarına yönelik uyku hijyeni ve dijital detoks uygulamaları teşvik edilebilir. Sosyal medya platformlarının algoritmik yapıları, kullanıcıların dikkat ve zaman kaynaklarını kötüye kullanmayacak şekilde düzenlenebilir. Gece kullanımlarına yönelik bildirim kısıtlamaları ya da kullanım sınırlayıcı nudge sistemleri uygulanabilir. Ayrıca psikolojik danışmanlık, dijital detoks kampanyaları ve bireysel farkındalık çalışmalarının yaygınlaştırılması anlamlı olabilecektir.

KAYNAKÇA

Alonzo, R., Hussain, J., Stranges, S. ve Anderson, K. K. (2021). Interplay between social media use, sleep quality and mental health in youth: A systematic review. *Sleep Health, 7*(1), 6–15. https://doi.org/10.1016/j.sleh.2020.08.001

Andreassen, C. S., Pallesen, S. ve Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors, 64*, 287–293. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006

Asgarizadeh, Z., Gifford, R. ve Colborne, L. (2023). Predicting climate change anxiety: The role of doomscrolling and media exposure. *Journal of Environmental Psychology, 88*, 102079. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2023.102079

Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Burr, C., Taddeo, M. ve Floridi, L. (2020). The ethics of digital well-being: A thematic review. *Science and Engineering Ethics*, *26*(4), 2313–2343. https://doi.org/10.1007/s11948-020-00213-7

Cain, N. ve Gradisar, M. (2010). Electronic media use and sleep in school-aged children and adolescents: A review. *Sleep Medicine, 11*(8), 735–742. https://doi.org/10.1016/j.sleep.2010.02.006

Carter, B., Rees, P., Hale, L., Bhattacharjee, D. ve Paradkar, M. S. (2016). Association between portable screen-based media device access or use and sleep outcomes: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Pediatrics, 170*(12), 1202–1208. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2016.2341

Correa, T., Hinsley, A. W. ve de Zúñiga, H. G. (2010). Who interacts on the Web?: The intersection of users' personality and social media use. *Computers in Human Behavior, 26*(2), 247–253. https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.09.003

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE Publications. https://books.google.com/books?id=DLbBDQAAQBAJ

Daudi, A. (2022). The culture of narcissism: a philosophical analysis of "fitspiration" and the objectified self. *Sciendo*, 94, 46-55. DOI: 10.2478/pcssr-2022-0005

Elhai, J. D., Dvorak, R. D., Levine, J. C. ve Hall, B. J. (2017). Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression psychopathology. *Journal of Affective Disorders, 207*, 251–259. https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.030

Exelmans, L. ve Van den Bulck, J. (2017). Bedtime mobile phone use and sleep in adults. *Social Science & Medicine, 148*, 93–101. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.11.040

Freud, S. (2001). *Düşlerin Yorumu 1*. (Çev. E. Kapkın). 2. Baskı. Payel.

Freud, S. (2004). *Düşlerin Yorumu 2*. (Çev. E. Kapkın). 2. Baskı. Payel.

Just, N. ve Latzer, M. (2016). Governance by algorithms: reality construction by algorithmic selection on the Internet. *Media, Culture & Society*, 39(2), 238-258. https://doi.org/10.1177/0163443716643157

Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons, 53*(1), 59–68. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003

Karasu, F., Günindi, R. ve Yalçın, M. (2023). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı, uyku kalitesi ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 24*(1), 45–55. https://doi.org/10.5455/apd.2023.192

Kircaburun, K., Alhabash, S., Tosuntaş, Ş. B. ve Griffiths, M. D. (2020). Uses and Gratifications of problematic social media use among university students: A simultaneous examination of the Big Five Personality Traits, social media platforms, and social media use motives. *International Journal of Mental Health and Addiction, 18*, 525–547. https://doi.org/10.1007/s11469-018-9940-6

Kocamaz, D., Candan, T. ve Bilge, Y. (2020). Sosyal medya bağımlılığı ve uyku kalitesi ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 24(3), 112–130. https://doi.org/10.31467/tsad.2020.3

Lacan, J. (2001). *Seçme Yazılar*. (Çev. E. Kapkın). Bağlam.

Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B. ve Primack, B. A. (2017). Social media use before bed and sleep disturbance among young adults in the United States: A nationally representative study. *Sleep Health, 3*(1), 58–65. https://doi.org/10.1016/j.sleh.2016.11.006

Marino, C., Gini, G., Vieno, A. ve Spada, M. M. (2018). The associations between problematic Facebook use, psychological distress and well-being among adolescents and young adults: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders, 226*, 274–281. https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.10.007

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). SAGE.

Montag, C., Lachmann, B., Herrlich, M. ve Zweig, K. (2019). Addictive features of social media/messenger platforms and freemium games against the background of psychological and economic theories. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16*(14), 2612. https://doi.org/10.3390/ijerph16142612

Morley, J., Floridi, L., Kinsey, L. ve Elhalal, A. (2020). From what to how: An initial review of publicly available AI ethics tools, methods and research to translate principles into practices. *Science and Engineering Ethics, 26*(4), 2141–2168. https://doi.org/10.1007/s11948-019-00165-5

Nadkarni, A. ve Hofmann, S. G. (2012). Why do people use Facebook? *Personality and Individual Differences, 52*(3), 243–249. https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.007

Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). SAGE.

Rosen, L. D., Lim, A. F., Felt, J., Carrier, L. M., Cheever, N. A., Lara-Ruiz, J. M., Mendoza, J. S. ve Rokkum, J. (2013). Media and technology use predicts ill-being among children, preteens and teenagers independent of the negative health impacts of exercise and eating habits. *Computers in Human Behavior, 29*(3), 1247–1254. https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.11.005

Schredl, M. ve Erlacher, D. (2020). Dreaming during the COVID-19 pandemic: An online survey. *Dreaming, 30*(3), 219–229. https://doi.org/10.1037/drm0000146

Seaver, N. (2017). Algorithms as culture: Some tactics for the ethnography of algorithmic systems. *Big Data & Society*, 4(2). https://doi.org/10.1177/2053951717738104

Seidman, G. (2013). Self-presentation and belonging on Facebook: How personality influences social media use and motivations. *Personality and Individual Differences, 54*(3), 402–407. https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.10.009

Sharma, B., Lee, S. S. ve Johnson, B. K. (2022). The dark at the end of the tunnel: doomscrolling on social media newsfeeds. *Technology, Mind, and Behavior*, 3(1). https://doi.org/10.1037/tmb0000059

Sümen, A. ve Evgin, D. (2021). Social media addiction in high school students: A cross-sectional study examining its relationship with sleep quality and psychological problems. *Child Indicators Research, 14*(5), 1929–1942. https://doi.org/10.1007/s12187-021-09838-9

Turel, O. ve Bechara, A. (2016a). A triple-system neural model of problematic decision making in addiction: Understanding neural mechanisms underlying problematic Internet use. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience, 16*(3), 494–512. https://doi.org/10.3758/s13415-016-0418-5

Turel, O. ve Bechara, A. (2016b). Effects of motor impulsivity and cognitive impulsivity on social media use frequency. *Social Science Computer Review, 34*(4), 379–395. https://doi.org/10.1177/0894439315609156

Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.

Twenge, J. M., Martin, G. N. ve Campbell, W. K. (2018). Decreases in psychological well-being among American adolescents after 2012 and links to screen time during the rise of smartphone technology. *Emotion, 18*(6), 765–780. https://doi.org/10.1037/emo0000403

van den Bulck, J. (2015). Media use and dreaming: Recent developments. *Dreaming, 25*(1), 1–13. https://doi.org/10.1037/a0038783

Ward, A. F., Duke, K., Gneezy, A. ve Bos, M. W. (2017). Brain drain: The mere presence of one's own smartphone reduces available cognitive capacity. *Journal of the Association for Consumer Research, 2*(2), 140–154. https://doi.org/10.1086/691462

Woods, H. C. ve Scott, H. (2016). #Sleepyteens: Social media use in adolescence is associated with poor sleep quality, anxiety, depression and low self-esteem. *Journal of Adolescence, 51*, 41–49. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.05.008

Yıldırım, F. ve Aydın, G. (2017). The relationship between social media addiction and sleep quality among university students. *Journal of Human Sciences, 14*(3), 2956–2967. https://doi.org/10.14687/jhs.v14i3.4687

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.